ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ "ΗΛΙΟΥ"

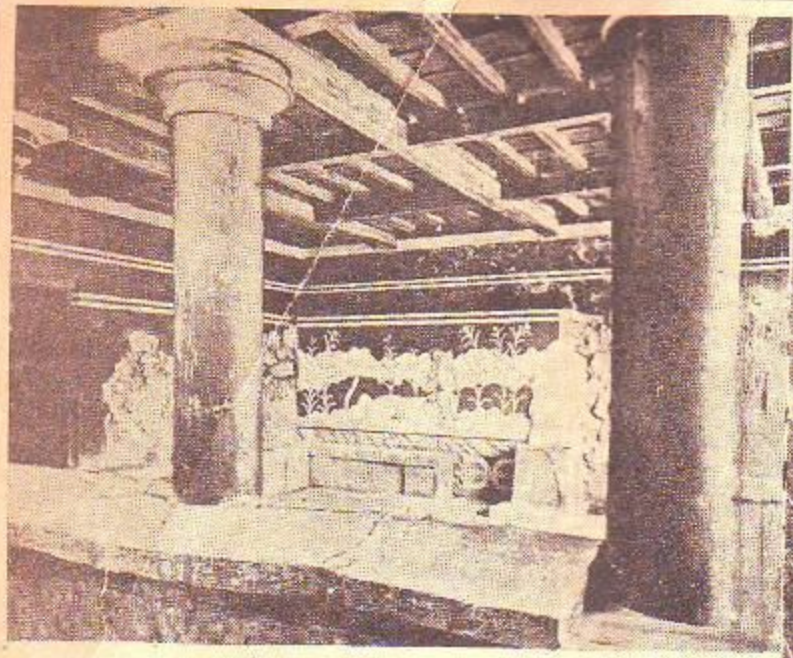

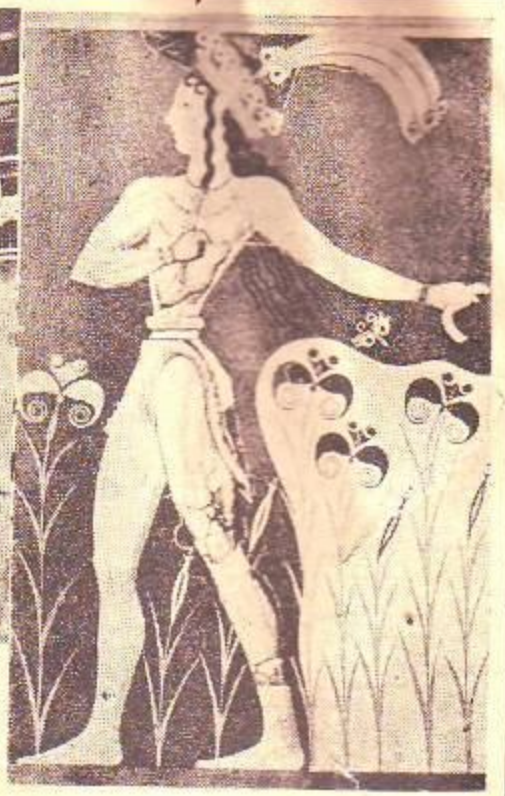

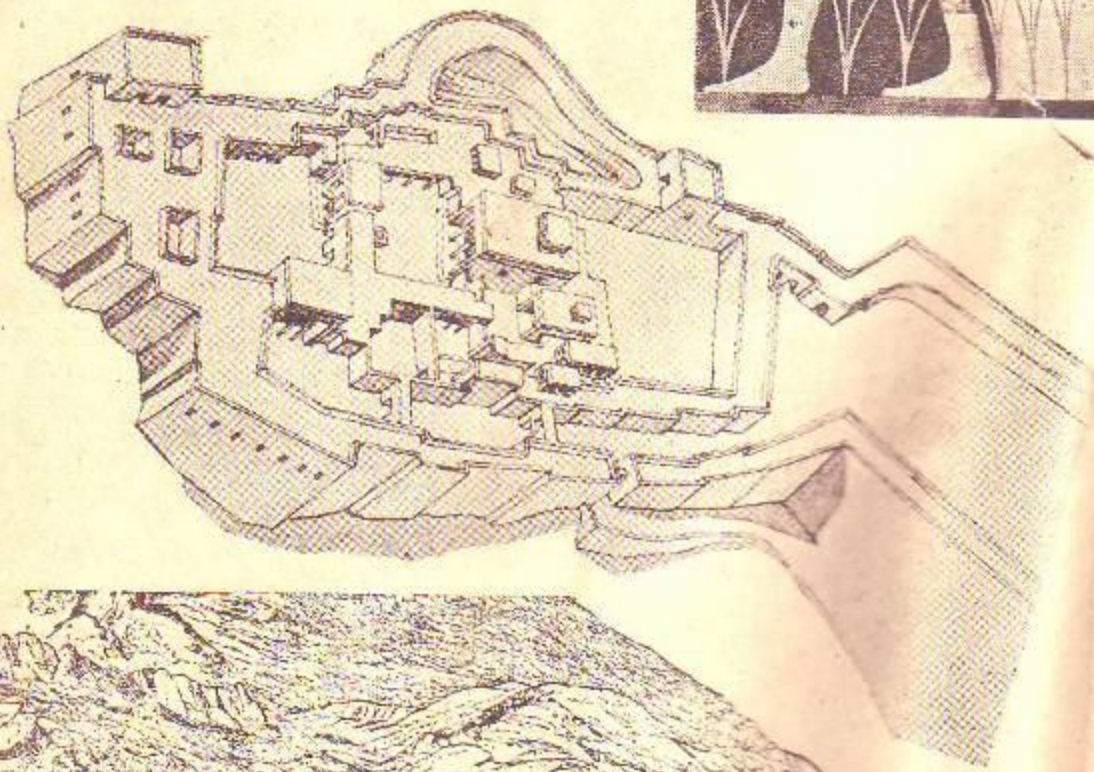

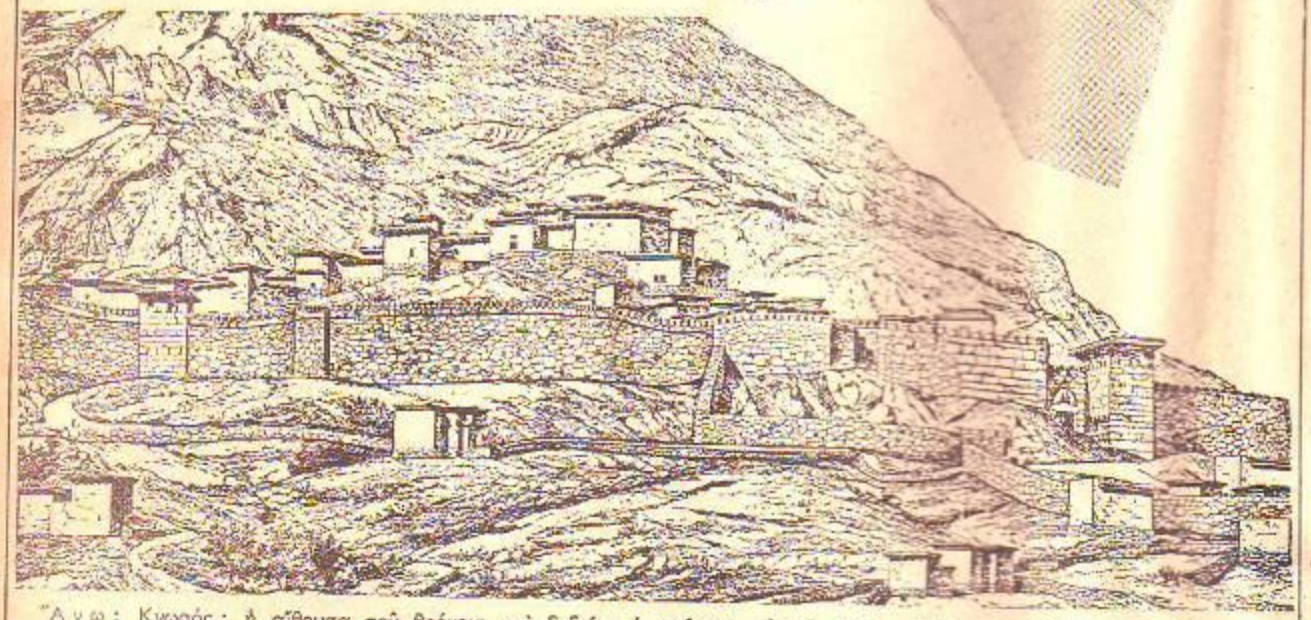

Ἄνω: Κνωσός: ἡ αἴθουσα τοῦ θρόνου καὶ δεξιά: ὁ πρίγκιψ μὲ τὰ κρίνα.—Εἰς τὸ κέντρον: Κάτοψις καὶ ἀναπαράστασις τῶν ἀνακτόρων τῆς Τίρυνθος.—Κάτω: Ἡ πόλις τῶν Μυκηνῶν κατ' ἀναπαράστασιν. (Βλέπε σχετικῶς καὶ ἄρθρον «Προϊστορία» εἰς τὸν παρόντα τόμον).

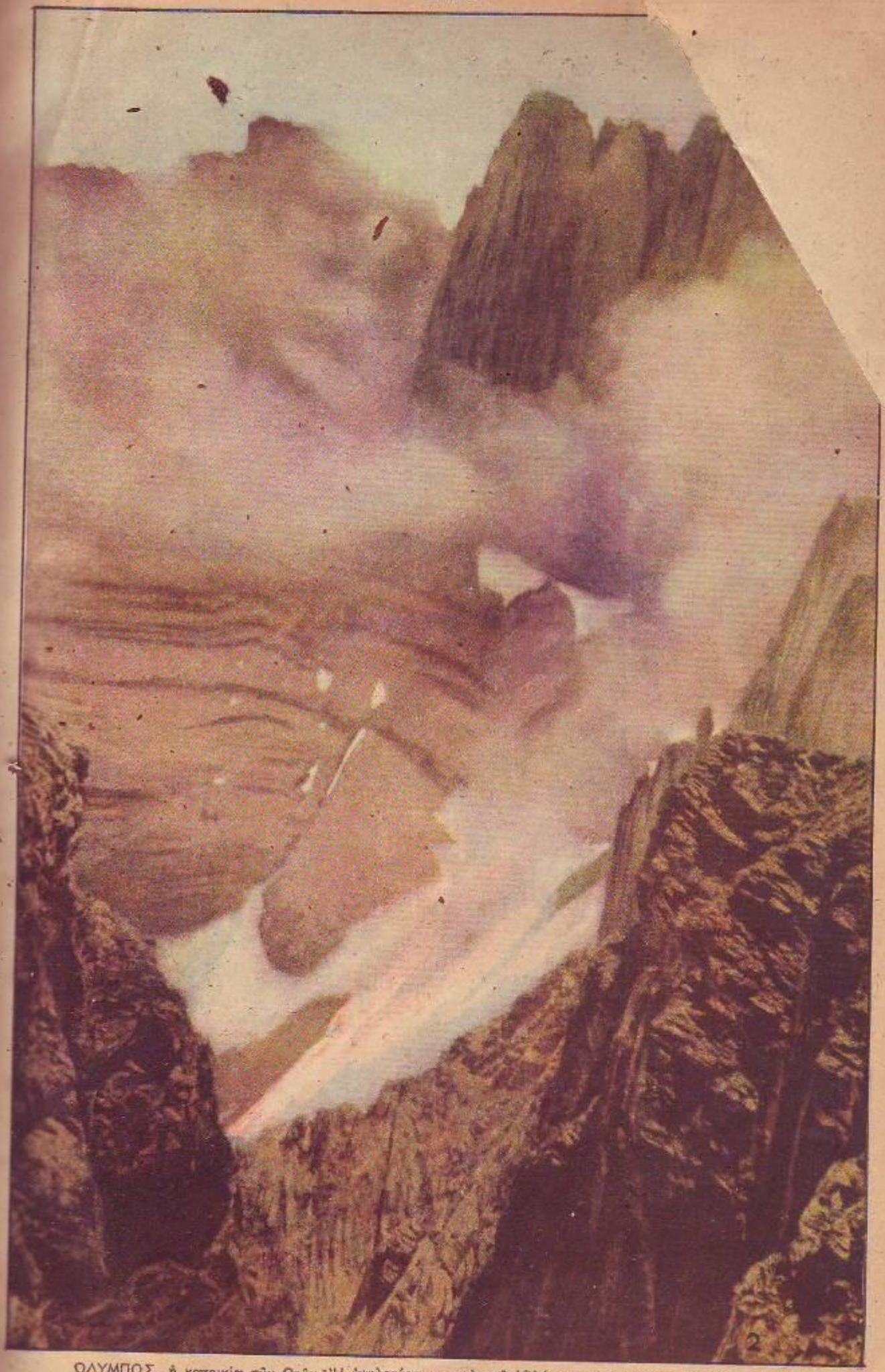

ΟΛΥΜΠΟΣ, ἡ κατοικία τῶν Θεῶν. Ἡ ὑψηλοτέρα κορυφὴ τοῦ Ὀλύμπου, ἡ λεγομένη «Θρόνος τοῦ Διός»,

ΕΛΛΑΣ

...νὴ ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας (κατὰ πίνακα τοῦ Ο. Κνίλλε).

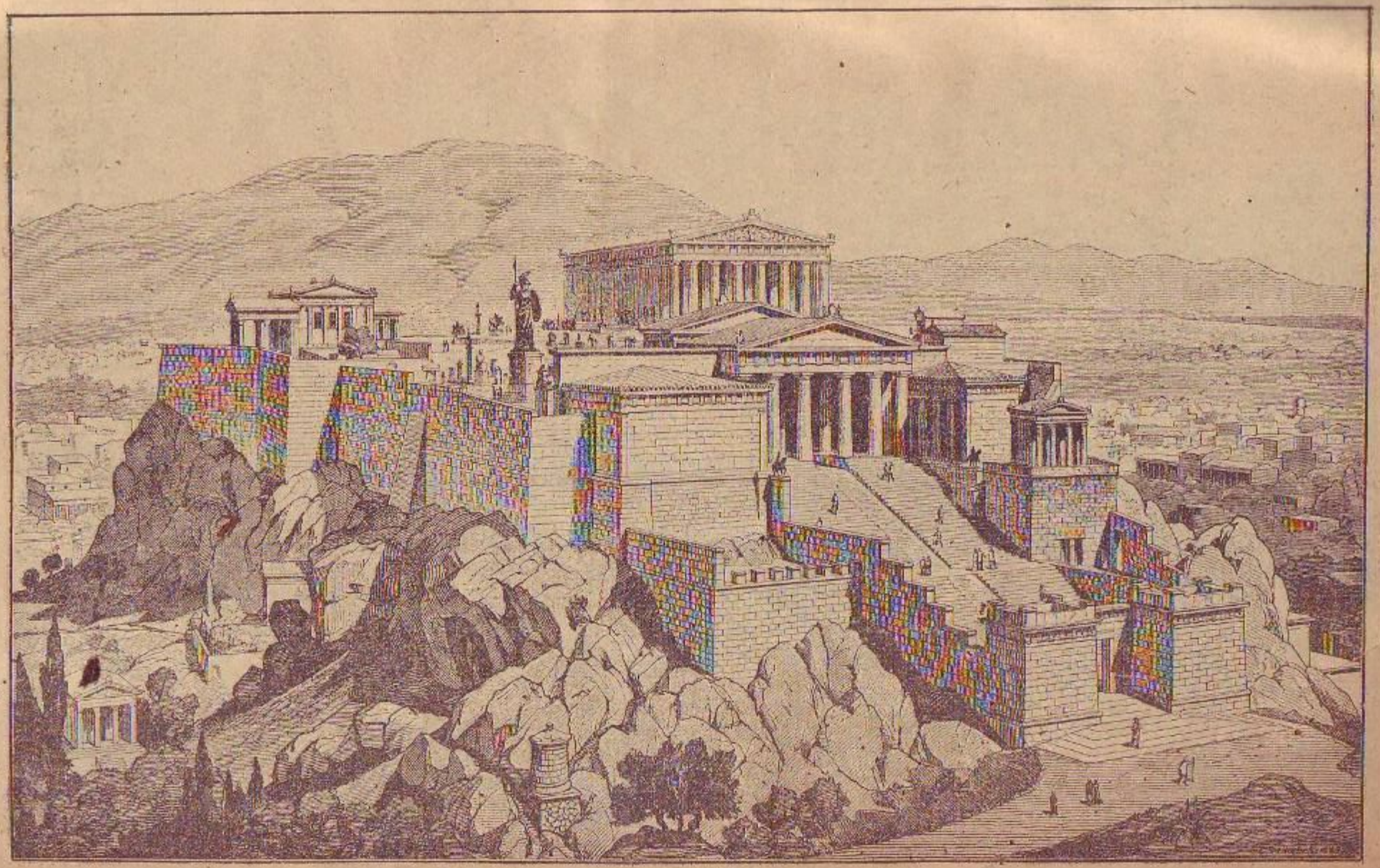

Ἡ Ἀκόπολις τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν. (Ἀναπαράστ[illegible] Τίρς (1878).

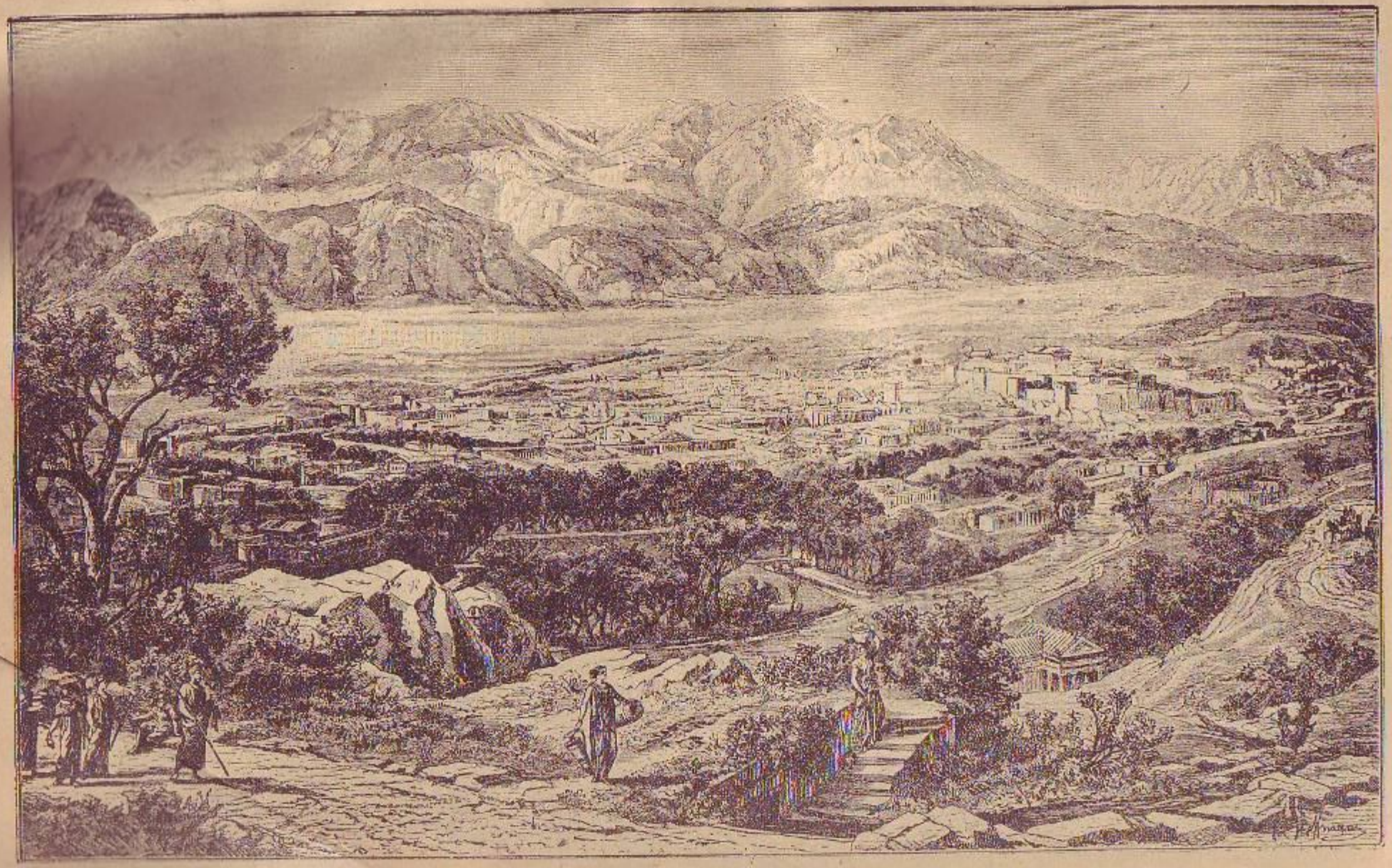

Ἡ Σπάρτη, ὅπως θὰ ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, κατὰ πίνακα τοῦ Ι. Ὄφμαν. Ἔμπροσθεν τῆς πόλεως διακρίνεται ὁ ποταμὸς Εὐρώτας καὶ εἰς τὸ βάθος ὑπὲρ αὐτὴν ὁ Ταΰγετος.

ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ

ΕΛΛΑΣ

ΤΟΜΟΣ Ζ'

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΩΣ «ΗΛΙΟΣ»

ΑΘΗΝΑΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολλαὶ Ἱστορίαι ἔχουν γραφῆ περὶ Ἑλλάδος, ὅπως καὶ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, Φιλοσοφίας καὶ Ἐπιστήμης καὶ γενικὰ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι δὲ τοῦτο φυσικὸν ἀφοῦ καμμία ἄλλη Χώρα εἰς τὸν κόσμον ὁλόκληρον δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μακροτέραν καὶ λαμπροτέραν Ἱστορίαν ἢ πνευματικὰς ἐκδηλώσεις ποὺ προεκάλεσαν καὶ προκαλοῦν τὸν παγκόσμιον θαυμασμόν.

Ἀλλ' ἐνῷ τοῦτο εἶναι ἀκριβές, συγχρόνως ἔχει ἀποδειχθῆ ἀπὸ νεωτέρας εἰδικὰς καὶ συστηματικὰς ἐρεύνας ὅτι ὡρισμένοι παλαιοὶ συγγραφεῖς, κυρίως ὅμως πλεῖστοι νεώτεροι, ἐπεχείρησαν νὰ διαστρεβλώσουν τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν, ἐνῷ ἄλλοι ἐξ αὐτῶν σκοπίμως καὶ ἐκ προθέσεως ἐπεδίωξαν νὰ μειώσουν ἢ καὶ νὰ ἀμφισβητήσουν ἀκόμη τὴν τεραστίαν συμβολὴν τοῦ ἀφθάστου Ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν καθόλου ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ θλιβερὸν ὅμως εἶναι ὅτι καὶ ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας διανοουμένους παρασυρθέντες ἀπὸ τὴν ξενομανίαν καὶ τὴν ξενολατρείαν των, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν καὶ ἀπὸ τὴν ἀμάθειάν των διότι δὲν ἐμελέτησαν ἐπαρκῶς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἐνεπλάκησαν εἰς τὰς ὑπόπτους καὶ σκοπίμους αὐτὰς θεωρίας καὶ δοξασίας τῶν ξένων, χωρὶς νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι αἱ ἀντιλήψεις αὗται, τὰς ὁποίας ἠθέλησαν νὰ μεταφυτεύσουν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀσυμβίβαστοι ὄχι μόνον πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν πραγματικότητα. Καὶ τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς ἐκδόσεως εἰς ἰδιαίτερον τόμον τοῦ «Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ» τοῦ «ΗΛΙΟΥ» τῶν ἀφορώντων τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς σελίδας τοῦ ὁποίου τόσον ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία ὅσον καὶ ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Ἐπιστήμης ὅπως καὶ κάθε ἐκδήλωσις τῆς ἀθανάτου Ἑλληνικῆς φυλῆς ἔχουν γραφῆ διὰ πρώτην φορὰν μὲ Ἑλληνικὰ καθαρῶς δεδομένα καὶ κριτήρια, δηλαδὴ βάσει τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ τῶν νεωτέρων διαπιστώσεων καὶ ἀνακαλύψεων τῶν ἐπιστημόνων, ποὺ δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὰς φλυαρίας, τὰς ἀνοησίας καὶ τὰς σκοτεινὰς ἐπιδιώξεις τῶν ἐένων ἐκείνων συγγραφέων ἢ δῆθεν ἐρευνητῶν, ποὺ ἐπεχείρησαν, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, νὰ συσκοτίσουν τὴν ἀλήθειαν. Συνεπῶς ἡ ἔκδοσις ἢ μᾶλλον τὸ περιεχόμενον τοῦ παρόντος τόμου ἀποτελεῖ καὶ τὴν καλυτέραν ἀπάντησιν εἰς τὰς ἀνθελληνικὰς καὶ ἀκόμη εὐρύτερον εἰς τὰς ἐναντίον τοῦ πραγματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ «ἀνθρωπισμοῦ» γενικώτερον ὑπόπτους αὐτὰς προσπαθείας ἀφοῦ καὶ ὁ πραγματικὸς πολιτισμὸς ὅπως καὶ ὁ «ἀνθρωπισμὸς» εἶναι ἀδύνατον νὰ προαχθοῦν καὶ νὰ ἐπικρατήσουν ἄνευ τῆς συμβολῆς καὶ τῆς καλλιεργείας τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ σπουδῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἡ ἀνθρωπότης ἐξεπολιτίσθη καὶ ἐπέτυχε πᾶν ὅ,τι μέχρι σήμερον ἐπετέλεσεν.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπιδιωχθεῖσα ἔξαρσις τοῦ Ἑλληνικοῦ παράγοντος καὶ ἡ τοποθέτησις αὐτοῦ εἰς τὴν θέσιν ποὺ πρέπει νὰ κατέχῃ ἐντὸς τῆς παγκοσμίου πνευματικῆς ἐξελίξεως, δὲν ἔχει σωβινιστικὴν μορφήν, οὔτε ἀποβλέπει νὰ παρουσιάσῃ «τὸ Ἑλληνικὸν θεῖον» ὑπὸ μεγεθυντικὸν φακόν. Ἡ προσπάθεια αὕτη ἁπλῶς ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ἀποδειχθῆ ποία ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ συγχρόνως ἐπιδιώκει νὰ καταδείξῃ καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας ποία εἶναι ἡ κολοσσιαία πνευματικὴ κληρονομία των, ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς ὁποίας προήχθησαν ἐν τούτοις καὶ ἀνεδείχθησαν ὅλοι οἱ νεώτεροι πολιτισμένοι Λαοί, τοὺς ὁποίους θαυμάζουν οὗτοι διὰ τὰς προόδους των. Καὶ φυσικὰ ἡ προσπάθεια αὕτη, ἐπαναλαμβάνομεν, οὔτε ὡς σωβινισμὸς δύναται νὰ θεωρηθῆ, οὔτε ὡς ἐπιδίωξις ἐπιβιώσεως τῆς «Μεγάλης Ἰδέας», τὴν ὁποίαν τόσον κατεπολέμησαν ἐσχάτως οἱ δῆθεν διεθνισταὶ καὶ οἱ ἀμβλυωποῦντες, ὅπως ἀπεδείχθη, «προοδευτικοὶ» τῆς ἐποχῆς μας. Ἄλλως τε καὶ ἡ «Μεγάλη Ἰδέα» δὲν ἦτο ἰμπεριαλισμὸς ἢ ἐπιδίωξις κατακτήσεως ξένων ἐδαφῶν, ὅπως ἐνεφανίσθη καὶ διεσύρθη αὕτη ἀπὸ τοὺς πολεμίους της, ἀλλὰ ἡ ἀπαίτησις ἑνὸς πραγματικὰ προνομιούχου Λαοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει τὸν ἐκπολιτισμόν της, νὰ ἀποκατασταθῆ εἰς τὰς Χώρας ἐκείνας εἰς τὰς ὁποίας ἔζησεν ἀπὸ χιλιάδων ἐτῶν καὶ αἵτινες ἀνέκαθεν ἀποτελοῦν τὸν ζωτικὸν καὶ ἐθνικὸν χῶρον του εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεπτύχθη καὶ ἐμεγαλούργησεν. Ἰμπεριαλισταὶ καὶ κατακτηταὶ ὑπῆρξαν καὶ εἶναι ἄλλοι νεώτεροι Λαοί, οἵτινες χωρὶς κανένα δικαίωμα ἱστορικόν, ἐθνολογικὸν ἢ ἐκπολιτιστικὸν ἐπεχείρησαν ὑπὸ διάφορα προσχήματα νὰ κατακτήσουν καὶ κατέκτησαν ξένα ἐδάφη καὶ ξένους Λαούς, διὰ νὰ ἱδρύσουν αὐτοκρατορίας ἢ τεραστίας, ἀλλ' ἀνελευθέρας, πολιτικὸς καὶ πολιτειακὰς δῆθεν συγκροτήσεις.

Ἀντιθέτως οἱ Ἕλληνες, ὅπως πολὺ ὀρθῶς ἀναφέρει ὁ Βιλαμόβιτς, «οὐδέποτε ἦσαν κατακτηταί, ἀλλὰ πάντοτε ὑπῆρξαν ἀναμορφωταὶ καὶ ἐλευθερωταί» καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκριβῶς ἡ Ἑλλάς, κατὰ τὸν ἴδιον, «ἔχει τὴν ἡγεμονίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος!». Ἀλλὰ καὶ ὁ Σίλλερ ἔγραψεν ὅτι «καὶ τίποτε ἄλλο ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Παρθενὼν εἶναι ἱκανὸς διὰ νὰ ἀποδείξῃ κατὰ τὸν πλέον εὔγλωττον τρόπον, ὅτι ΜΕΓΑΣ ΛΑΟΣ κατώκει ποτὲ εἰς τὴν Χώραν αὐτήν». Καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὅταν οἱ Ἕλληνες ἔκτιζον τὸν Παρθενῶνα, οἱ Λαοὶ ποὺ ἀμφισβητοῦν καὶ σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ δικαίωμα νὰ ὑπάρξῃ, ἢ θέλουν καὶ ἐπιδιώκουν νὰ κατακτήσουν τὴν ἀνθρωπότητα, ὄχι μόνον δὲν ὑπῆρχον ὡς ἔ-

θνη, ἀλλ' οὔτε κἂν ἀναφέρονται ἐπὸ τὴν Ἱστορίαν. «Ἡ Ἑλλάς-λέγει πρὸς τούτοις ὁ Μπρυνὲ ντὲ Πρέσλ εἰς τὴν περίφημον περὶ Ἑλλάδος Ἱστορίαν του-εἶναι μοναδικὸν παράδειγμα ἔθνους συγκροτηθέντος κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἔχει κοινότητα καταγωγῆς, ἠθῶν, γλώσσης καὶ ἀδιάσπαστον ἑνότητα καὶ συνέχειαν μὲ τὰς ἀναμνήσεις παρελθόντος ἐνδόξου. Τὸ ἔθνος αὐτὸ εἶναι προικισμένον μὲ ζωτικότητα ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀνθίσταται καὶ νὰ ἀντέχῃ καὶ εἰς τὰς μεγαλυτέρας καταστροφάς. Ὑπέστη τρεῖς κατακτήσεις, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἐφαίνετο ὅτι θὰ τὸ ἐξηφάνιζε διὰ παντός! Καὶ ὅμως ἐνεφανίσθη πάντοτε ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς, ἂν ὄχι μὲ τὴν πρώτην λάμψιν του, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ὡς ἄξιον προσοχῆς, λόγῳ γνωρισμάτων ποὺ δὲν εἶναι εὔκολον καὶ ὀρθὸν νὰ παραγνωρίζωμεν...».

Εἶναι φανερὸν συνεπῶς διατί καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ θεωροῦν ἑαυτοὺς κατωτέρους οἱουδήποτε ἄλλου Λαοῦ, ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄλλοι Λαοὶ χάρις εἰς αὐτοὺς ἐξεπολιτίσθησαν καὶ ἀνεδείχθησαν, ὅπως δὲν πρέπει πλέον νὰ ἀγνοοῦν ποία εἶναι ἡ τεραστία δημιουργικὴ δύναμις τῆς ἀθανάτου Ἑλληνικῆς φυλῆς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας καὶ ἡ νεωτέρα Ἑλλὰς δύναται νὰ προαχθῇ καὶ νὰ μεγαλουργήσῃ.

Ἄλλως τε καὶ ἡ σημερινὴ ἀνθρωπότης μετὰ τὰς δοκιμασίας καὶ τὰς καταστροφὰς ποὺ ὑπέστη πρὸς τὰς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν στρέφεται καὶ πάλιν ἀναγκαστικῶς διὰ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν σωτηρίαν της καὶ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ τραγικὸν ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει ἐμπλακῆ, ἐξ ἀφορμῆς τῶν δῆθεν καινοφανῶν θεωριῶν ποὺ συνετάραξαν τὴν ἐποχήν μας.

Διότι, ὅπως τὰ ἄτομα εἰς τὴν ζωὴν ὑφίστανται ὡρισμένας κυρώσεις ὅταν ἐνεργοῦν, σκέπτωνται ἢ πολιτεύωνται κακῶς, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ἀνθρωπότης δεινοπαθεῖ καὶ πάσχει ὅταν περιφρονῇ τὰς ἀκαταλύτους καὶ αἰωνίας ἠθικὰς ἀξίας καὶ ἀρχάς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐξεπολιτίσθη καὶ ἐσταδιοδρόμησεν.

Καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος διδάσκει ὅτι ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ἐξήλθον ἀπὸ την βαρβαρότητα καὶ ἀπέκτησαν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς των ἢ ἀντελήφθησαν πῶς πρέπει νὰ ζοῦν καὶ νὰ πολιτεύωνται ὡς ἄνθρωποι καὶ γενικὰ τί σημαίνει «ἀνθρωπισμός», αὐτὰ τὰ ὀφείλουν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν καὶ εἰς τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, ἀφοῦ πρῶτοι ἐκεῖνοι ἐδίδαξαν τοὺς ἀνθρώπους ποῖαι εἶναι αἱ ἀνώτεραι ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἀξίαι ποὺ λέγονται Ἐλευθερία, Ἠθική, Δικαιοσύνη ἢ Πολιτικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἀρετή, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων προήχθησαν ἔκτοτε αἱ πολιτεῖαι καὶ αἱ κοινωνίαι τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθεμελιώθη ὁ πραγματικὸς πολιτισμός.

Καὶ φυσικά, ὅταν οἱ ἄνθρωποι παρασυρόμενοι ἀπὸ ὑλιστικάς, αὐτοπιστικὰς ἢ δῆθεν προοδευτικὰς θεωρίας, περιφρονοῦν τὰς ἀνωτέρας αὐτὰς ἠθικὰς ἀξίας καὶ ἀρχάς, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ μοναδικὸν καὶ ἀδιάσειστον βάθρον κάθε προηγμένης πολιτείας καὶ κοινωνίας, τότε καὶ ἡ ἀνθρωπότης, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας, ἀλλ' ὅπως συνέβη καὶ παλαιότερα, πληρώνει πολὺ ἀκριβά, ἤτοι μὲ συνεχεῖς διαταραχὰς καὶ ἀδιακόπους αἱματοχυσίας αὐτὴν τὴν ἔκτροπήν της.

Συμβαίνει δὲ τοῦτο, διότι οἱ ἄνθρωποι δυστυχῶς ἐνῷ ἔχουν προικισθῆ ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ νόησιν, μὲ «νοῦν» διὰ νὰ ἀντιλαμβάνωνται καὶ νὰ διαχωρίζουν ἀκριβῶς ποῖον εἶναι καλὸν ἢ κακόν, βλαβερὸν ἢ ὠφέλιμον εἰς αὐτούς, ἐν τούτοις οὐδόλως ἐπέτυχον ἀκόμη, διότι δὲν ἔχουν εἰσέτι διαφωτισθῆ ἢ ἐκπαιδευθῆ καταλλήλως καὶ ἐπαρκῶς, νὰ κατανοήσουν ποῖον πράγματι εἶναι καλὸν καὶ συμφέρον εἰς αὐτούς. Οἱ ἄνθρωποι ἀτυχῶς, παρὰ τὴν νόησιν ποὺ διαθέτουν καὶ παρὰ τὰ σχετικὰ διδάγματα ποὺ ἐκληροδότησαν εἰς αὐτοὺς οἱ ἀθάνατοι Ἕλληνες σοφοί, δὲν ἀπέκτησαν προφανῶς ἀκόμη τὸν ἠθικὸν ἐξοπλισμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀρθὴν κρίσιν ποὺ ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ μὴ ἐπηρεάζωνται καὶ παρασύρωνται ἀπὸ θεωρίας, ὑποσχέσεις καὶ ἀντιλήψεις ἐπιβλαβεῖς καὶ καταστρεπτικὰς δι' αὐτοὺς καὶ αἰτίνες πάντοτε ἀπέβησαν εἰς βάρος των.

Ὁπωσδήποτε εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι οἱ ἄνθρωποι μόνον εἰς τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνεύρουν «συστ[illegible]τα», ἀρχὰς καὶ μεθόδους ποὺ δύνανται νὰ τοὺς ἐξυ[illegible]ετήσουν πραγματικῶς καὶ νὰ καταστήσουν αὐτοὺς [illegible]ρισσότερον ἀνθρώπους» καὶ ὄχι κατοίκους τῆς ζούγκλας ὅπως κατήντησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν θεωριῶν καὶ τῶν διδασκαλιῶν τῶν νεωτέρων δῆθεν κοσμοδιορθωτῶν.

Καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἐὰν καθοδηγηθοῦν καταλλήλως ἀπὸ τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἡγεσίαν των καὶ ἀντιληφθοῦν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ὑπεροχήν των, θὰ καταστοῦν ἀσφαλῶς ἱκανοὶ νὰ συνεχίσουν τὰς ὑπερόχους παραδόσεις των καὶ νὰ κατακτήσουν μεταξὺ τῶν νεωτέρων Λαῶν τὴν ἐξέχουσαν θέσιν ποὺ τοὺς ἀνήκει δικαιωματικῶς. διότι οὔτε φυσικῆς εὐφυΐας στεροῦνται, οὔτε τὰς φυλετικὰς ἀρετάς των ἀπώλεσαν, ὅπως ἀπέδειξαν καὶ οἱ τελευταῖοι συνεχεῖς καὶ ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες των διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας των. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τόσον ἡ ἐλευθερία ὅσον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια, ὅπως καὶ πᾶν ὅ,τι θεωρεῖται ὡς εὐγενὲς καὶ ὡραῖον ἢ ὡς ἰδεῶδες ἀνώτερον εἰς τὴν ἱερὰν αὐτὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος, ἐγεννήθησαν καὶ παρέμειναν ὡς πολύτιμος παρακαταθήκη τῆς θαυμασίας καὶ ἀδαμάστου αὐτῆς φυλῆς, ἥτις ἐπὶ τόσους αἰῶνας διὰ τῆς πνευματικῆς ἀκτινοβολίας της φωτίζει, καθοδηγεῖ καὶ κατευθύνει τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς τὸν πραγματικὸν προορισμόν της.

Πάντως ἐπιδίωξις καὶ φιλοδοξία τοῦ τόμου αὐτοῦ τοῦ «ΛΕΞΙΚΟΥ» τοῦ «ΗΛΙΟΥ» εἶναι, ὅπως ἐκτίθεται ἀναλυτικώτερον καὶ εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» ποὺ ἀκολουθεῖ εἰς τὰς ἑπομένας σελίδας, νὰ μεταβληθῆ κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς ἐγερτήριον σάλπισμα διὰ τὴν ἐπιβεβλημένην Ἐθνικὴν ἐξόρμησιν πρὸς τὰς νέας μεγάλας καὶ εἰρηνικὰς κατακτήσεις ποὺ δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ ΜΟΝΟΝ ἡ ΑΘΑΝΑΤΟΣ καὶ ΠΡΟΝΟΜΙΟΥΧΟΣ Ἑλληνικὴ φυλή, ὄχι μόνον πρὸς τὸ συμφέρον της, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ καλὸν ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωποτητος, ἀφοῦ ἀνέκαθεν αὐτὸς ὑπῆρξε καὶ εἶναι ὁ μεγας, ὁ Ἱστορικός, ὁ ΠΑΝΑΝΘΡΩΠΙΝΟΣ ρόλος της.

ΙΩΑΝ. Δ. ΠΑΣΣΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ὁ πνευματικὸς ἡγέτης τῆς Ἀνθρωπότητος!

Η τεραστία ἐπίδρασις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν εἰς τὴν ἐν γένει ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ.— Αἱ ἀντιλήψεις τῶν μεγαλυτέρων ξένων φιλοσόφων, ἐπιστημόνων, πολιτικῶν καὶ ποιητῶν διὰ τὸ «Θαῦμα» τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ διὰ τὴν ἀκατάβλητον ζωτικότητα τῆς ἀθανάτου ἑλληνικῆς φυλῆς.— Αἱ πηγαὶ τὰς ὁποίας ἤντλησαν οἱ νεώτεροι Φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες διὰ νὰ διατυπώσουν τὰς θεωρίας των.

Ἀλήθειαι τὰς ὁποίας πρέπει νὰ γνωρίζουν καὶ ὀφείλουν νὰ μάθουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες

Ἡ Ἱστορία ἀναφέρει ὅτι ὡρισμένοι Λαοὶ κατὰ διαφόρους περιόδους, μεγάλας ἢ μικράς, ἐκυριάρχησαν τοῦ γνωστοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς των ἢ τοὐλάχιστον ἑνὸς μεγάλου μέρους αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν ἐπίσης γνωρίζομεν ὅτι ὡρισμέναι φυλαὶ ἀνθρώπων διεξεδίκησαν, ὡς φυλαὶ προνομιοῦχοι κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, βιαίως ἢ εἰρηνικῶς, τὴν ἡγεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀποδείξεις χαρακτηριστικαὶ τοῦ φαινομένου εἶναι ἡ πεποίθησις τῶν Ρωμαίων εἰς τὴν ἐποχήν των, ἡ ἐπιδίωξις τῶν Γερμανῶν ἐσχάτως καὶ ἡ προσπάθεια τῶν Ρώσων σήμερον, ἀφοῦ ὑπὸ τὸ ἀρκετὰ διαφανὲς προσωπεῖον τοῦ κομμουνισμοῦ διαγράφονται ἤδη πλέον ἢ σαφῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Πανσλαβισμοῦ, μὲ τὰς κοσμοκρατορικὰς καὶ πάλιν τάσεις του.

Ἡ πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ συγκρότησις τῶν Ρωμαίων καὶ γενικὰ ἡ διαπαιδαγώγησίς των ἦτο τοιαύτη ὥστε «εἰσήρχοντο εἰς τὴν ζωὴν μὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι προορισμός των ἦτο νὰ κυβερνοῦν τὸν κόσμον», ὅπως πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἀλφ. Κρουαζέ,-«Ἡ Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας»- θέλων προφανῶς νὰ μᾶς ὑπενθυμίσῃ τὸν ἀλαζονικὸν στίχον τοῦ Βιργιλίου: «Ρωμαῖε ἐνθυμοῦ ὅτι διὰ τῆς ἐξουσίας σου κυβερνᾶς τοὺς Λαούς».

Ἀλλ' ἡ ἀντίληψις αὕτη κατὰ τὸν Μοντεσκιέ – «Ἀκμὴ καὶ Παρακμὴ τῶν Ρωμαίων» – τελικῶς τοὺς ἐξουθένωσε, διότι στερούμενοι πνευματικῆς ὑπεροχῆς καὶ ἔχοντες ὡς κυριώτερον μέσον ἐπικρατήσεώς των τὴν βίαν ἢ τὸ «διαίρει καὶ βασίλευε», ὑπενομεύθησαν καὶ ἀνετράπησαν ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν τῶν προηγμένων Λαῶν ποὺ εἶχον ὑποδουλώσει, ὅπως διακηρύσσει τοῦτο καὶ ὁ Ὁράτιος, ὁ μεγάλος ἐπίσης Λατῖνος ποιητής ὅστις ἀναφερόμενος εἰς τὴν δύναμιν αὐτὴν ἀκριβῶς τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἔγραψεν ὅτι «ἡ Ἑλλὰς κατακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων κατέκτησε μετὰ ταῦτα τὸν ἄγριον νικητήν!» Καὶ ἀσφαλῶς ἡ ἐπιδίωξις καὶ ἡ νοοτροπία τῶν συγχρόνων μας Γερμανῶν ποὺ ἐπίστευον ὅτι «ἡ Γερμανία πρέπει νὰ εἶναι ὑπεράνω ὅλων» ὅπως καὶ αἱ προσπάθειαι τῶν Ρώσων σήμερον δὲν ἦσαν καὶ δὲν εἶναι διάφοροι. Διότι καὶ οἱ Ρῶσοι ὅπως ἀπεδείχθη, ἐμφανιζόμενοι ὡς ὑπέρμαχοι δήθεν καὶ σημαιοφόροι τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας-ἐὰν ἰδεολογία εἶναι καὶ ὁ κομμουνισμός – κοσμοκρατορίαν ἐπιδιώκουν ἐπίσης νὰ ἱδρύσουν, μὲ τὴν σημαντικὴν βεβαίως διαφορὰν ὅτι τὸ σύστημα ποὺ ἔχουν ἐπιβάλει εἰς τὸν Ρωσικὸν Λαὸν οἱ σημερινοὶ δυνάσται του ἀποτελεῖ τὴν πλέον στυγνὴν καὶ ἀδυσώπητον ὀλιγαρχίαν ποὺ ἐγνώρισε ποτὲ ἡ ἀνθρωπότης καὶ πρὸ τῶν μεθόδων τῆς ὁποίας κυριολεκτικῶς ὠχριοῦν τὰ ἀνελεύθερα συστήματα τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Γερμανῶν, ἀφοῦ τὸ ρωσικὸν σύστημα ἐπιδιώκει νὰ μεταβάλῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἄδουλα κτήνη ἢ εἰς ἀγέλας ζώων ἐξουθενωμένων καὶ διευθυνομένων ὅπως τὰ αὐτόματα καὶ τὰ Ρομπότ.

Εἶναι ὅμως ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι πρὸ τῶν Ρωμαίων οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἠθέλησαν πρῶτοι νὰ διαχωρίσουν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀπὸ τοὺς ἄλλους συγχρόνους των Λαοὺς καὶ διεκήρυξαν τὴν ὑπεροχήν των αὐτὴν διὰ τοῦ «πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος» ὅπως ἀναφέρουν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, κάτι παρόμοιον δὲ ὑπενόει καὶ ὁ Θαλῆς, ὁ πρῶτος Ἕλλην φιλόσοφος, ὅταν εἶπε τὸ περίφημον: «Εὐχαριστῶ τοὺς θεοὺς διότι ἐγεννήθην Ἕλλην».

Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῆς προσπαθείας τῶν μετέπειτα Λαῶν ποὺ ἠθέλησαν νὰ διεκδικήσουν ἢ ἐπιδιώκουν τὴν ἡγεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπάρχει νομίζομεν κάποια πολὺ σημαντικὴ διαφορά, τὴν σημασίαν τῆς ὁποίας δὲν ἔχουν ἀντιληφθῆ προφανῶς ἢ μᾶλλον ὅσον θὰ ἔπρεπε οἱ νεώτεροι κυρίως Ἕλληνες, πάντως δὲ δὲν κατενόησαν αὐτὴν οἱ Ρωμαῖοι καὶ οἱ Γερμανοὶ καὶ δὲν θέλουν ἐπίσης νὰ τὴν ἀντιληφθοῦν καὶ οἱ σημερινοὶ μιμηταί των ποὺ προσπαθοῦν νὰ κυριαρχήσουν τῆς ἀνθρωπότητος, διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῶν ἀνελευθέρων καὶ ὁλοκληρωτικῶν συστημάτων.

Ἡ διαφορὰ λοιπὸν ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ αὐτοῦ ποὺ ἐπίστευαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες διὰ τὸν ἑαυτόν των καὶ τῆς προσπαθείας τῶν μετέπειτα Λαῶν ποὺ ἐπεδίωξαν ὡς προνομιοῦχοι δήθεν φυλαὶ νὰ ἡγηθοῦν βιαίως τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ὅτι οἱ μὲν ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον δικαιολογημένην καὶ σαφῆ συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς των, διότι ἦσαν οἱ πραγματικοὶ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν του ἔννοιαν, ἀφοῦ ἦσαν οἱ πρωτεργάται τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρώπων, οἱ δὲ μετέπειτα Λαοὶ ποὺ ἠθέλησαν νὰ παραστήσουν τοὺς ἡγέτας τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ὑπῆρξαν παρὰ ἁπλοῖ ἐκμεταλλευταὶ τῶν διδασκαλιῶν καὶ τῶν

γνώσεων ποὺ παρέλαβον ἀπὸ ἐκείνους, ἀλλὰ τὰς ὁποίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ παρεμόρφωσαν λόγῳ τῆς ἀμαθείας των ἢ διέστρεψαν διὰ νὰ τὰς προσαρμόσουν εἰς τὸ συμφέρον των. Τὸ αὐτὸ δὲ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ ὁπαδοὺς τοῦ ἐπεκτατικοῦ κομμουνισμοῦ, τοῦ διεθνισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας, ποὺ ἐπιδιώκουν διὰ τῆς ἐκμεταλλεύσεως θεωριῶν οὐτοπιστικῶν, παλαιῶν καὶ χρεωκοπημένων πλέον, νὰ κυριαρχήσουν τῆς ἀνθρωπότητος. Λέγομεν δὲ τοῦτο διότι καὶ αἱ θεωρίαι αὗται οὔτε νέαι εἶναι, οὔτε ἄγνωστοι εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀφοῦ ἔχουν τὴν προέλευσίν των ἢ ἀπὸ τὰ πρωτόγονα κοινωνικὰ συστήματα διαφόρων ἀρχαίων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἢ ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν Σοφιστῶν, τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῶν Ἑλλήνων Φιλοσόφων τῆς παρακμῆς. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων («Πολιτεία») διετύπωσαν σχετικὰς θεωρίας, ἡ διαφορὰ ὅμως εἶναι ὅτι οἱ νεώτεροι δὲν ἀντελήφθησαν τὸ βαθύτερον νόημα τῶν θεωριῶν αὐτῶν. Διότι ἐκεῖνοι μὲν ἐπεδίωξαν νὰ ἐξυπηρετήσουν καὶ νὰ τελειοποιήσουν τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῷ οἱ νεώτεροι ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἐξουθένωσιν καὶ τὴν ἀποκτήνωσιν αὐτῶν.

Ἐπιβάλλεται ὅμως νὰ προστεθῇ καὶ νὰ διευκρινισθῇ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καίτοι εἶχον συναίσθησιν τῆς ὑπεροχῆς των ἔναντι τῶν ἄλλων Λαῶν, οὐδέποτε ἐν τούτοις ἐπεδίωξαν διὰ τῆς βίας τὴν κοσμοκρατορίαν, ὅταν δὲ προκληθέντες ὑπὸ τῶν Περσῶν τὴν ἐπραγματοποίησαν διὰ μικρὰν σχετικῶς χρονικὴν περίοδον—ἐποχὴ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ διαδόχων του—ὄχι μόνον δὲν ἠφανίσθησαν ὅταν ἀπώλεσαν αὐτήν, ὅπως ἄλλοι Λαοί, ἀλλὰ διὰ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς των ἐπεβλήθησαν εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἵδρυσαν μετὰ ταῦτα τὴν αἰωνόβιον Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἐκμεταλλευόμενοι δὲ πρωτίστως καὶ διαρκῶς τὴν πνευματικὴν ὑπεροχήν των κατέκτησαν πάντοτε καὶ τελικῶς ἀνέτρεψαν τοὺς διαφόρους δυνάστας των.

Πάντως γεγονὸς ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὅταν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔκτιζον τὸν Παρθενῶνα καὶ μὲ τὴν ἐκπληκτικὴν ἀνάτασιν τοῦ πνεύματός των συνελάμβανον καὶ καθώριζον τὰ μεγαλύτερα διὰ τὸν ἄνθρωπον προβλήματα τῶν αἰώνων, διαγράφοντες διὰ τοῦ ἀφθάστου καὶ πολυπλεύρου ἔργου των τοὺς εὐρεῖς ὁρίζοντας «τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὑποθέσεως» ἐνῷ συγχρόνως ἐπεδίωκον νὰ διαμορφώσουν εἰς ἕνα σύνολον ἁρμονικὸν τὸ χάος τῶν συναισθημάτων, τῶν ἀντιλήψεων, τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀξιώσεων τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἄλλοι Λαοί, ὅλοι οἱ ἄλλοι Λαοί, μηδὲ τῶν σημερινῶν πολιτισμένων ἐξαιρουμένων, ἢ ἔζων εἰς τρώγλας καὶ ἦσαν πράγματι βάρβαροι ἢ δὲν ἐγνώριζον ἀκόμη νὰ σκεφθοῦν καὶ νὰ συμπεριφερθοῦν ὡς ἄνθρωποι.

Ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἡ πρωτοτυπία τῆς ἐν γένει πνευματικῆς ἐκδηλώσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν

Παρὰ ταῦτα ξένοι τινὲς ἐρευνηταὶ ἐξετάζοντες ἐπιπολαίως καὶ τὸ μέγιστον αὐτὸ ζήτημα ἠθέλησαν νὰ ὑποστηρίξουν, βασιζόμενοι εἰς πληροφορίας τινὰς τοῦ Ἡροδότου—ὅστις εἰς τὰ ζητήματα αὐτὰ δὲν, εἶναι πάντοτε ἀξιόπιστος πηγή—ὅτι οἱ Ἕλληνες τὰς πλείστας τῶν γνώσεών των ἔλαβον ἀπὸ τοὺς παλαιοτέρους των Λαοὺς καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, Βαβυλωνίους, Φοίνικας κ.τ.λ. καὶ οἱ ὁποῖοι πρὸ τῶν Ἑλλήνων, κατ' αὐτούς, εἶχον δημιουργήσει πολιτισμὸν ἀρκετὰ ἐξειλιγμένον.

Χρειάζεται ἑπομένως νὰ ἐξετασθοῦν δι' ὀλίγων καὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοὶ ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὁποίων ἔχουν γραφῆ χιλιάδες βιβλίων. Ἄλλως τε ἡ ἐσφαλμένη αὕτη ἄποψις δύναται εὐκόλως νὰ ἀνατραπῇ ὄχι μόνον διότι ἀντιτίθεται πρὸς τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις καὶ πληροφορίας καὶ πρὸς τὴν τόσον προαχθεῖσαν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς Συγκριτικῆς Γλωσσολογίας, ἀλλὰ διότι ἀντιτίθεται καὶ πρὸς τὰς ἀρχάς, τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὴν μορφὴν τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ πρὸ παντὸς πρὸς τὰ συμπεράσματα καὶ τὰς διαπιστώσεις τῶν τελευταίων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐρευνῶν τῆς Ἀρχαιολογίας, αἵτινες ἀποδεικνύουν τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς τῶν ἀνωτέρω ἰσχυρισμῶν.

Αἱ νεώτεραι λοιπὸν ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι οἱ Σουμέριοι, Χαλδαῖοι, Ἀσσύριοι, Βαβυλώνιοι, Αἰγύπτιοι, Φοίνικες, Πέρσαι καὶ οἱ ἄλλοι παλαιότεροι Λαοὶ δὲν εἶχον Φιλοσοφικὰ συστήματα ἱκανὰ νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῆς σκέψεως τῶν ἱδρυτῶν τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἢ νὰ ἀντιπαραβληθοῦν πρὸς αὐτήν. αἱ δὲ γνώσεις τῶν Λαῶν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἄλλων πεδίων τῆς ἐπιστήμης δὲν ἦσαν τόσον προηγμέναι διὰ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι παρ' αὐτῶν ἔλαβον τὰς ἰδικάς των οἱ Ἕλληνες. Τὸ αὐτὸ δὲ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἑβραίων, ἡ μετὰ τῶν ὁποίων σχέσις τῶν Ἑλλήνων ἐμφανίζεται εἰς χρόνους μεταγενεστέρους, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ τὰ ἄλλα γραπτὰ τῶν Ἑβραίων δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς σύστημα Φιλοσοφικόν, ὅπως ἐπίσης δὲν ἀποτελοῦν σύστημα Φιλοσοφικὸν καὶ αἱ γνωσταὶ ἐκ τῶν κειμένων πλέον ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ προκειμένου τῶν Κινέζων, Ἰνδῶν, Περσῶν κ.λ.π. (Ἰνδοί: «Βενδάτα», «Σάγκχια», «Νιάϊα», «Βραχμανισμός», «Βέδαι», «Βουδισμός»,—Κινέζοι: Κομφούκιος, Λάου Τσέ, Βούδας, τὸν ὁποῖον οἱ Κινέζοι ὠνόμαζον «Φώ» — Πέρσαι: «Ἀβέστα βὲ-ζένδ» Ζωροάστρης κ.λ.π.,—Ἑβραῖοι: «Παλαιὰ Διαθήκη», «Δευτερονόμιον» κλπ., «Καββαλὰ», βιβλία «Ἰεζιράχ», «Δημιουργία καὶ «Σόχαρ»= λάμψις καὶ ἔργα Σὰν-διάχ-Φαγιούμ, Μωϋσῆ Μαιμωνίδη κλπ.).

Κατεδείχθη δηλαδὴ ὅτι τὰ γραπτὰ κείμενα τῶν Λαῶν αὐτῶν εἶναι ἐπηρεασμένα ἀπὸ θεοκρατικάς, θεοσοφικὰς καὶ θρησκευτικὰς κυρίως δοξασίας καὶ ἀντιλήψεις καὶ οὐδόλως εἶχον ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν πρωτόγονον αἴσθησιν τοῦ ἀνθρώπου ὅτι ὁ Θεὸς ἢ οἱ θεοὶ ἀναμιγνύονται καὶ ἐπεμβαίνουν ἐνεργῶς καὶ αὐτοπροσώπως, ὅπως καὶ εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου, εἰς τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰ ζητήματα τῶν ἀνθρώπων. Πρὸς τούτοις ὅμως διεπιστώθη ἐσχάτως, ὅτι καὶ τὰ κείμενα τῶν Ἰνδῶν δὲν εἶναι παλαιότερα τῶν Ἑλληνικῶν, (βλέπε καὶ Δημητρ. Γαλανοῦ, Ἀθηναίου «Μεταφράσεις Ἰνδικῶν», Νικ. Κοτζιᾶ «Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας» καὶ ἄλλας σχετικὰς ἐργασίας ξένων). Ἀντιθέτως ἔχει παρατηρηθῆ σημαντικὴ ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Ἰνδῶν καὶ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἑβραίων, κυρίως δὲ ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἐσημειώθη κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν διὰ τῶν Νεοπλατωνικῶν (Ἀμων, Σακκᾶς, Πλωτῖνος, Πρόκλος καὶ ἄλλοι) καὶ τὸ σπουδαιότερον ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι μόνον ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία εἶχε προπαρασκευάσει τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ἐπηρεασμένους ὑπ' αὐτῆς πνευματικῶς νεωτέρους Λαοὺς νὰ ὑποδεχθοῦν καὶ νὰ ἐνσωμάτωσουν τὰς διδασκαλίας τοῦ Θεανθρώπου καὶ εἶχε καλλιεργήσει τὸ ἔδαφος διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ περίεργον δὲ εἶναι ὅτι καὶ ἡ Μωαμεθανικὴ θρησκεία ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν διανόησιν ἤντλησεν ἐπίσης μέσῳ τῆς Χριστιανικῆς παραδόσεως, ἀφοῦ ὡς γνωστὸν ὁ ἱδρυτής της, ὁ Μωάμεθ, μετὰ τὰ ταξίδιά του εἰς τὴν Συρίαν, ἐνεφανίσθη εἰς τοὺς Ἄραβας ὡς προφήτης θεόπνευστος. Ἡ παράδοσις μάλιστα ἀναφέρει, ὅτι ὁ Μωάμεθ εἶχεν ἐπηρεασθῆ κυρίως ὑπὸ τοῦ Νεστοριανοῦ μοναχοῦ Σεργίου, ὅστις ἐφιλοξένησε καὶ αὐτὸν καὶ τὸν θεῖον του, ὅταν μετέβησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Συρίαν δι' ὑποθέσεις των καὶ ἐκεῖνος τὸν ἐμύησεν εἰς τὰς νέας ἰδέας περὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ ζωῆς ποὺ ἐπεκράτουν τότε μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Συρίας.

Ἄλλως τε τὸ «ΘΑΥΜΑ» τῆς Ἑλληνικῆς κυρίως Φιλοσοφίας ἐμφανίζει τοιαύτην πολυμέρειαν καὶ πληρότητα, ὥστε τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ μόνον ἀποδεικνύει τὴν αὐτοτέλειαν καὶ τὴν πρωτοτυπίαν τῆς σκέψεως τῶν ἱδρυτῶν της. Ὀρθότατα δὲ παρατηρεῖ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ «Φιλήβου» τοῦ Πλάτωνος ὁ Κ. Ζάμπας ὅτι οἱ νεώτεροι μελετηταὶ καὶ ἐρευνηταὶ ἐὰν ἦσαν προσεκτικώτεροι «θὰ ἀνεκάλυπτον τοὺς δύο ὑπερτάτου μεγέθους Φιλοσοφικοὺς ἀδάμαντας ποὺ περιέχονται εἰς τὸν διάλογον αὐτὸν τοῦ Πλάτωνος καὶ οἱ ὁποῖοι ἐὰν δὲν διέφευγον τὴν προσοχήν των, δὲν θὰ ἐγράφοντο παρ' αὐτῶν βιβλιοθῆκαι ὁλόκληροι περὶ «Θεοῦ» καὶ «ψυχῆς», διότι θὰ ἦσαν περιττοί. Ἡ ἐπιστήμη δὲ ποὺ ἀποβλέπει εἰς τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἐλάμβανεν ἀσφαλῶς διάφορον πορείαν». Καὶ ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς ἀδάμαντας αὐτοὺς εἶναι ἡ ἀκατάμαχητος ἀπόδειξις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀπείρως ἀνωτέρου ἀπὸ τὴν σοφίαν τοῦ ἀνθρώπου. («Φίληβος» σελὶς 38—41) ἐνῷ ὁ ἕτερος εἶναι ὁ στενὸς συνδυασμὸς τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς τὸ ὡραῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πρώτη ἀπόπειρα πρὸς ἁρμονικὸν συνδυασμὸν καὶ συμβιβασμὸν ὅλων τῶν καλῶν ἰδιοτήτων καὶ ἀρετῶν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τελειοποίησιν τοῦ ἀτόμου («Φίληβος» σελὶς 111 καὶ ἐν συνεχείᾳ. Ἔκδοσις Γ. Φέξη).

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν αἱ γνώσεις καὶ διαπιστώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀναλυτικώτερον κατωτέρω, εἶναι τόσον ἐκπληκτικαὶ καὶ προηγμέναι. ὥστε μόνον

ὡς ἀστεῖον θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ὅτι στεροῦνται πρωτοτυπίας καὶ δὲν εἶναι αὐτοτελεῖς καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες τὰς ἐδανείσθησαν ἀπὸ ἄλλους ἀρχαιοτέρους τῶν Λαούς. Ὡς πρὸς τὰς καλὰς δὲ Τέχνας καὶ τὴν Ἀρχιτεκτονικήν, αἵτινες εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἔφθασαν κατὰ γενικὴν ἀναγνώρισιν τὴν ἄκραν τελειότητα, περιττεύει νὰ λεχθῇ ὁ,τιδήποτε, ἀφοῦ τὸ κάλλος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχεν ἀνυψωθῆ εἰς θεότητα καὶ οἱ θεοὶ εἶχον κατέλθει καὶ κατοικήσει τὴν γῆν χάρις εἰς τὴν ἄφθαστον καὶ ἀπαράμιλλον τέχνην τῶν δαιμονίων καὶ ἀσυγκρίτων καλλιτεχνῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Αἱ ἀποδείξεις περὶ τῆς καθόλου πνευματικῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ἀλλ' ἡ πλέον χαρακτηριστικὴ ἀπόδειξις τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τῶν ἄλλων ἀρχαίων Λαῶν παρέχεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς τὸν «Τίμαιον». Θέλων νὰ καταδείξῃ ὁ μέγιστος ἐκεῖνος νοῦς μετὰ τὸν Θαλῆν καὶ τοὺς ἄλλους σοφοὺς τὴν ὑπεροχὴν αὐτὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔναντι τῶν Αἰγυπτίων ἀκόμη, οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο καὶ τότε ὡς ὁ ἀρχαιότερος καὶ περισσότερον προηγμένος Λαός, παρεμβάλλει εἰς τὸν «Τίμαιον» τὴν πολυσήμαντον συνομιλίαν τοῦ Σόλωνος μὲ τὸν ἐν Σάει ἱερέα τῆς Ἴσιδος περὶ Ἀτλαντίδος καὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς, τοὺς ὁποίους κατενίκησαν οἱ πανάρχαιοι Ἀθηναῖοι καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς ἐμφανίζεται διακηρύσσων τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων. Ἐθεωροῦντο δὲ καὶ τότε οἱ Αἰγύπτιοι ὡς ὁ ἀρχαιότερος Λαός, διότι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐλάχιστα ἐγνώριζον περὶ τῶν «Αἰγαίων» καὶ τοῦ πολιτισμοῦ των ποὺ ἀπεκάλυψεν εἰς τὰς ἡμέρας μας ἡ σκαπάνη τῶν ἀρχαιολόγων.

— «Ὅταν λοιπόν – λέγει ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς πρὸς τὸν Σόλωνα – οἱ θεοὶ διεμοίρασαν μεταξύ των τὴν γῆν, τὴν ἰδικήν σας Χώραν καὶ τὴν ἰδικήν μας ἀνέλαβεν ἡ θεά — ἐννοεῖ τὴν Ἀθηνᾶν ἥτις ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἐκαλεῖτο Ἴσις — ἀλλὰ πρώτους ὑμᾶς ἔθρεψε καὶ ἐξεπαίδευσεν ἡ θεὰ χίλια ἔτη πρὸ ἡμῶν καὶ κατώκησε τὴν πόλιν ὑμῶν – ἐννοεῖ τὰς Ἀθήνας – ἀφοῦ πρώτον ἐξέλεξε τὸν τόπον εἰς τὸν ὁποῖον ἔχετε γεννηθῆ διότι ἐγνώριζε καλῶς ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα εὐκρασία τῶν ἐποχῶν εἰς τὸν τόπον σας θὰ κάμῃ ἄνδρας νοημονεστάτους» (Ἡ πρώτη ἀνθρωπογεωγραφικὴ θεωρία διὰ τῆς ὁποίας ἑρμηνεύεται ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ὁποίαν εἰς τὴν ἐποχήν μας ἀνέπτυξαν κατ' ἀρχὰς ὁ Κούρτιος «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος», ὁ Ἱππόλυτος Ταὶν μετὰ ταῦτα «Ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης ἐν Ἑλλάδι» καὶ ὁ Γκλότζ τελευταίως «Ὁ Αἰγαῖος πολιτισμός»).

— «Ἐπειδὴ δὲ ἡ θεά – προσέθεσεν ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς — εἶναι φιλοπόλεμος καὶ φιλόσοφος, ἐξέλεξε τὸν τόπον σας, διότι ἐκεῖ ἔμελλε νὰ γεννηθοῦν ἄνδρες ποὺ νὰ τῆς ὁμοιάζουν – ἐννοεῖ ἀνδρεῖοι καὶ σοφοί. Σεῖς δὲ κατοικεῖτε τὸν τόπον αὐτὸν ἔχοντες τοὺς καλυτέρους νόμους καὶ ὑπερβαίνοντες εἰς πᾶσαν ἀρετὴν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως εἶναι φυσικόν, ἀφοῦ ἔχετε γεννηθῆ καὶ ἐκπαιδευθῆ ἀπὸ θεούς! ...» (Πλάτωνος «Τίμαιος» Κεφάλαιον Γ').

Καὶ ἐπειδὴ ὁ Πλάτων ἐγνώριζεν ὁπωσδήποτε τὰς πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου περὶ Αἰγυπτίων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ των, ὁ ἴδιος δὲ εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἶχε προσωπικὴν ἀντίληψιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν οἰκούντων αὐτήν, ἀσφαλῶς δὲν θὰ παρέθετε τὰ ἀνωτέρω εἰς τὸν «Τίμαιον» ἐὰν δὲν ἐπίστευεν αὐτὸ ποὺ ἀπεδείχθη καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀπὸ τὰς ἐρεύνας τῶν Ἀρχαιολόγων, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἀνώτεροι τῶν Αἰγυπτίων ἀπὸ οἱασδήποτε πνευματικῆς ἐκδηλώσεως. Ἐὰν δὲ ὡρισμένοι νεώτεροι ὅπως οἱ ἀστρονόμοι Σμίθ (1867) καὶ Ἀθ. Μοραὶ (1925) ὑπεστήριξαν τὴν γνώμην ὅτι ἡ πυραμὶς τοῦ Χέοπος ἀποτελεῖ μνημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἐναπετέθησαν αἱ ἀστρονομικαὶ καὶ γεωδαιτικαὶ γνώσεις τῶν Αἰγυπτίων, ὁ δὲ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Μοντὲλ μὲ τὴν ἐργασίαν του «Ἐπὶ τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος» (1947) ἀνεκάλυψεν, ὅπως διατείνεται, ὅτι ἡ πυραμὶς αὕτη ἀποτελεῖ ὑλοποίησιν τῶν ἀνωτέρων Μαθηματικῶν–ἀνακοίνωσίς του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἐπιστημῶν τῶν Παρισίων τὴν 23 Ἰουλίου 1947– τῶν ὁποίων ἦσαν κάτοχοι οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι καὶ αἱ ἀπόψεις αὗται ἐὰν εἶναι ἀκριβεῖς – διότι ἀκόμη ἀμφισβητεῖται ἡ ἀκρίβειά των – οὐδόλως μεταβάλλουν τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως ἀνώτερον καὶ τῆς διανοήσεως τῶν Αἰγυπτίων. Ἔχει ἄλλως τε ἀποδειχθῆ ὅτι πρῶτοι οἱ Ἕλληνες ἐσυστηματοποίησαν καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς τὰς γνώσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ καθώρισαν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος (Ἀρίσταρχος, Ἐρατοσθένης, Ἰουλιανός, Σέλευκος καὶ ἄλλοι), πρῶτοι αὐτοὶ ὡμίλησαν περὶ σφαιρικότητος τῆς γῆς (Θαλῆς, Εὔδοξος) καὶ εἶχον ἀνεύρει τὸν «ὁλοκληρωτικὸν λογισμόν» (Ἀρχιμήδης) καὶ μεταγενεστέρως καθώρισαν ἐπακριβῶς ἐπὶ Ἰουλίου Καίσαρος καὶ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους. Ἐπίσης ὁ Μέναιχμος μαθητὴς τοῦ Εὐδόξου καὶ τοῦ Πλάτωνος ἐφεῦρε τὰς λεγομένας κωνικὰς τομάς, ἔλλειψιν, παραβολὴν καὶ ὑπερβολήν, ἐνῷ ὁ Νικομήδης (200 π. Χ.) ἔγραψε σύγγραμμα «Περὶ κογχοειδῶν» εἰς τὸ ὁποῖον ἀνέπτυσσε τὴν μέθοδον περὶ κογχοειδοῦς καμπύλης, ἀμφότεροι δέ, ὅπως ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀρχιμήδης, εἶχον λύσει τὸ «Δήλιον πρόβλημα». Καὶ τὴν ἰδίαν ἐπίδοσιν εἶχον σημειώσει ἐν προκειμένῳ οἱ μεγάλοι μαθηματικοὶ Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος καὶ Ἱπποκράτης ὁ Χῖος, ὁ Διοκλῆς καὶ ἄλλοι. (Βλέπε καὶ Ε. Σ. Σταμάτη «Τὸ δήλιον πρόβλημα καὶ ἡ τριχοτόμησις γωνίας» καὶ Κ. Γεωργούλη τὸ κεφάλαιον «Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἐπιστημῶν» εἰς τὸν παρόντα τόμον). Οὐδεὶς δὲ γνωρίζει μέχρι ποίου σημείου εἶχον ἀναπτύξει Μαθηματικὰ οἱ Πυθαγόρειοι, ἀφοῦ διὰ τῶν Μαθηματ[illegible] καὶ τῶν ἀριθμῶν ἠρμήνευον, κατὰ τὴν παράδοσιν, τὴν δημιουργίαν, ὅπως ἐπιχειροῦν νὰ πράξουν τοῦτο καὶ οἱ σύγχρονοι ἐπιστήμονες.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι – ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω – ὅτι ἐφ' ὅσον ἀπὸ τὰς τελευταίας ἀρχαιολογικὰς ἐρεύνας ἀπεδείχθη ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῶν Αἰγαίων (Πρωτοελλήνων) ἀνάγεται εἰς 6.000 ἢ [illegible] περισσότερα ἔτη π. Χ., ἡ δὲ γραφὴ τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο οἱ πρωτοέλληνες δὲν ἔχει ἀκόμη ἀναγνωσθῆ, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἀπολύτως καὶ τὴν πραγματικὴν καταγωγὴν τῶν ἀρχικῶν γνώσεων τῶν Αἰγυπτίων, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι τὰ περισσότερα συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν ἔχουν ἀπολεσθῆ καὶ ἀγνοοῦμεν φυσικὰ ποίαι ἀκόμη σπουδαιόταται γνώσεις συναπωλέσθησαν μετ' αὐτῶν. Κατά τινα ἄλλως τε παράδοσιν («Τίμαιος» Πλάτωνος) οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν παλαιότεροι τῶν Αἰγυπτίων, κατ' ἄλλην δὲ παράδοσιν ἡ Σάϊς τῆς Αἰγύπτου ὑπῆρξε παλαιὰ ἀποικία τῶν Ἀθηναίων (Ἀπολόδωρος Γ' 1 δ' 1, 2. Πρόκλος περὶ τῶν ἐν «Τιμαίῳ» τοῦ Πλάτωνος, Ἀθ. Σταγειρίτου «Ὠγυγία» τόμος Δ' σελὶς 24 κ.τ.λ.), ἀλλὰ τὰς παραδόσεις αὐτὰς ἐπιμελῶς ἠγνόησαν ἢ σκοπίμως παρεμέρισαν πλεῖστοι νεώτεροι ξένοι ἐρευνηταί, παρασύροντες εἰς τοῦτο καὶ ἰδικούς μας συγγραφεῖς, μὲ ἀπωτέραν ἐπιδίωξιν νὰ μειώσουν τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν γνησιότητα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τὴν αὐτοτέλειαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Πάντως οὐδεὶς ξένος σοφὸς τόσον ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους διετύπωσε θεωρήματα ἤτοι τὰ περίφημα θεωρήματα τοῦ Ζήνωνος «περὶ τῆς χελώνης καὶ τοῦ Ἀχιλλέως» καὶ «τοῦ ἱπταμένου τόξου», τὰ ὁποῖα οἱ νεώτεροι ἐπειδὴ δὲν δύνανται νὰ ἐπιλύσουν θεωροῦν ὡς σοφίσματα ἢ μαθηματικὰ προβλήματα ὅπως τὸ περιβόητον «Δήλιον πρόβλημα» – τὸ ὁποῖον οἱ νεώτεροι δὲν δύνανται ἀκόμη νὰ ἐπιλύσουν γεωμετρικῶς, ἤτοι μὲ «κανόνα» καὶ «διαβήτην»–καὶ τὸ πολύκροτον «Βοεικὸν πρόβλημα» τοῦ Ἀρχιμήδους (βλέπε σχετικὰς λέξεις εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν) καὶ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν ὄχι μόνον τὴν μεγίστην ἐπίδοσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ εἰς τὰ Μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν νεωτέρων νὰ συλλάβουν καὶ νὰ ἐννοήσουν τὸ ὕψος τῶν διανοημάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς.

Ἀλλὰ καὶ ὁ περίφημος μῦθος τοῦ Οἰδίποδος μὲ τὴν Σφίγγα ἀποδεικνύει ἐπίσης κατὰ τρόπον ἀρκετὰ εὔγλωττον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος. Διὰ νὰ καταδειχθῆ ὅμως ἡ βαθυτέρα ἔννοια καὶ σημασία τοῦ μύθου αὐτοῦ, χρειάζεται νὰ ἀναφερθῆ ὅτι ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ περὶ «Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος» ἔργον του λέγει τὰ ἑξῆς: «Εἰς τὸ ἐν Σάει ἄδυτον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, τὴν ὁποίαν οἱ Αἰγύπτιοι καλοῦν Ἴσιδα, ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή: «Ἐγὼ εἰμὶ πᾶν τὸ γεγονὸς καὶ ὂν καὶ ἐσόμενον καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδεὶς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν· ὃν ἐγὼ καρπὸν ἔτεκον, ἥλιος ἐγένετο». Ὁ Πρόκλος ὅμως, ὁ μεγάλος νεοπλατωνικὸς Φιλόσοφος, ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶχε μᾶλλον ὡς ἑξῆς: «Τὰ ὄντα καὶ τὰ ἐσόμενα καὶ τὰ γεγονότα ἐγὼ εἰμί· τὸν ἐμὸν χιτῶνα οὐδεὶς ἀπεκάλυψεν. Ὃν ἐγὼ καρπὸν ἔτεκον ἥλιος ἐγένετο». Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἡ ὁποία εἶναι καθαρῶς μυστικιστικοῦ περιεχομένου, προδίδει καλύτερον πάσης ἄλλης ἀποδείξεως τὴν μορφὴν τῆς πνευματικῆς συγκροτήσεως τῶν Αἰγυπτίων.

Ὁ Ἔγελος ὅμως, ὁ διάσημος Γερμανὸς φιλόσοφος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀσχοληθεὶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς ἔπειτα ἀπὸ τόσους αἰῶνας, γράφει εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «Τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς χαρακτηρίζει τὸ Αἰγυπτιακὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον «εἶναι πρόβλημα εἰς ἑαυτό» καὶ τὸ ὁποῖον πανταχοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ ὑπὸ τὸ ἔδαφος θέτει προβλήματα (πυραμίδας, σφίγγας κ.λ.π.) πρὸς λύσιν. Ἀλλ' ὁ τεχθεὶς καρπός, «ὁ ἥλιος», «τὸ σαφὲς» εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος. Ὁ ἥλιος, τὸ φῶς, τὸ σαφές, εἶναι τὸ «πνεῦμα» ὁ υἱὸς τῆς Νηΐθ – ἕτερον ὄνομα τῆς Ἴσιδος — τῆς ὑπὸ τὸν πέπλον κρυπτομένης θεότητος, τὸν ὁποῖον πέπλον οὐδεὶς θνητὸς εἶχεν ἐπιτύχει – κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Αἰγυπτίων – νὰ ἀποκαλύψῃ, δηλαδὴ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἐπιγραφῆς».

Ἀλλ' ὁ Ἀπόλλων τῶν Ἑλλήνων, ὁ θεὸς τοῦ φωτός – λέγει ὁ Ἔγελος – εἶναι ἡ λ ύ σ ι ς τ οῦ π ρ ο β λ ή μ α τ ο ς τ ῆ ς ἀ λ η θ ε ί α ς, τὸ ὁποῖον ἔθεσεν ἡ Νηΐθ. Τὸ παράγγελμα τοῦ Ἀπόλλωνος «Ἄνθρωπε γνῶθι σαυτόν» (ἤτοι φρόντισε νὰ γνωρίσῃς τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν σου) ἦτο ἡ λύσις τοῦ προβλήματος. Καὶ ἡ λύσις εἶναι «ΤΟ ΦΩΣ ΤΟ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ». Δηλαδὴ ἡ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος αὐτοκατανόησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ πλήρης συναίσθησις καὶ κατανόησις παρ' αὐτοῦ τῶν ὄντων καὶ τῶν αἰτίων τῆς δημιουργίας καὶ τοῦ κόσμου. «Ἡ σχέσις αὕτη τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ, ἢ καὶ γενικῶς τοῦ Ἀσιατικοῦ – παρατηρεῖ ὁ Ἔγελος – ἐμφανίζεται καὶ παριστάνεται θαυμασίως εἰς τὸν μῦθον τοῦ Οἰδίποδος καὶ τῆς Σφιγγός. Ἡ Σφίγξ – τὸ μέγα Αἰγυπτιακὸν σύμβολον – ἐμφανισθεῖσα εἰς τὰς Θήβας, ἔθεσε τὸ πρόβλημα – τὸ αἴνιγμα – «ποῖον εἶναι τὸ ὄν τὸ ὁποῖον τὴν πρωΐαν βαδίζει ἐπὶ τεσσάρων ποδῶν, τὴν μεσημβρίαν ἐπὶ δύο καὶ τὴν ἑσπέραν ἐπὶ τριῶν». Ὁ Οἰδίπους ἔλυσε τὸ αἴνιγμα αὐτὸ εἰπὼν ὅτι «αὐτὸ εἶναι ὁ ἄνθρωπος» καὶ ἡ Σφίγξ ἡττηθεῖσα κατεκρημνίσθη»! Ὑπάρχει δὲ ἡ παρετυμολογία διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Οἰδίποδος ὅτι τοῦτο σημαίνει τὸ δίποδον ὅν τὸ ὁποῖον «οἶδε» δηλαδὴ γινώσκει, γνωρίζει καὶ συνεπῶς Οἰδίπους σημαίνει τὸν σοφὸν ἄνθρωπον, ἢ τὸν ἄνθρωπον ποὺ γνωρίζει, ποὺ γινώσκει τὰ καθ' ἑαυτόν.

Πάντως ὅ,τι ἐζήτει καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεύρῃ ἡ Ἀνατολὴ μὲ τὸ καθυστερημένον πνεῦμα της – διότι οἱ διανοηταί της, ὅπως εἶπον καὶ ἀνωτέρω, εἶχον ἐμπλακῆ εἰς θεοσοφικάς, θεοκρατικάς, θρησκευτικὰς καὶ μυστικιστικὰς κυρίως δοξασίας (ἀπόδειξις αἱ θεωρίαι τῶν Αἰγυπτίων, Ἰνδῶν, Κινέζων κ.λ.π. περὶ κόσμου, ζωῆς κ.λ.π.), τὸ ἀνεῦρεν ἡ Ἑλλὰς μὲ τοὺς σοφούς της, οἵτινες πρῶτοι διετύπωσαν τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν ὅπως ἐπιλέγει ὁ Ἔγελος ὅτι «ἡ οὐσία τῆς φύσεως» εἶναι ὁ «ΝΟΥΣ» ὅστις ὑπάρχει ὡς νοῦς μόνον εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ συνείδησις, ἡ γνῶσις, ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀτελής, ὁ Οἰδίπους, ὁ σοφὸς βασιλεύς, ἐνεπλάκη εἰς τὴν τραγικὴν ἀντίθεσιν τῆς «γνώσεως καὶ τῆς ἀγνοίας» καὶ ἀπώλεσε τὸν χαρακτῆρα τῶν ἰδίων του πράξεων. Ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀπέκτησε πλήρη συνείδησιν ἑαυτοῦ καὶ ἐπέλυσε τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιλύσουν οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ καταγωγὴ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὰς νεωτέρας διαπιστώσεις τῶν ἐπιστημόνων

Πέραν ὅμως τῶν ἀνωτέρω, εἰς τὴν ἐποχήν μας ἀνετράπησαν ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἐρευνητὰς καὶ ἄλλαι παλαιότεραι ἀντιλήψεις περὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς προόδου τῶν ἀρχαιοτέρων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως παραδείγματος χάριν ἡ ἀντίληψις περὶ καταγωγῆς τοῦ Ἀλφαβήτου ἀπὸ τοὺς Φοίνικας καὶ τῆς τέχνης ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους.

Σειρὰ νεωτέρων γλωσσολόγων (Ντὲ Ρουζέ, Χαλεβύ; Γκρίμ, Ντέλιτς, Ντέεκ καὶ λοιποί) κατέρριψαν τὴν θεωρίαν αὐτήν, καὶ μετὰ ταῦτα νεώτεροι γλωσσολόγοι, ὅπως ὁ Σμίθ, ὁ Λάγκ καὶ ἄλλοι, ἀπέδειξαν ὅτι οἱ Φοίνικες ἐνεπνεύσθησαν τὰ ψηφία τοῦ Ἀλφαβήτου ἀπὸ τὰ λεγόμενα «συλλαβικὰ» ψηφία–τὰ ἀποτελοῦντα δηλαδὴ συλλαβὰς ὁλοκλήρους–τῶν παναρχαίων Κυπρίων οἵτινες μὲ τὴν σειράν των καὶ αὐτοὶ κατὰ τὴν παράδοσιν ἔλαβον ταῦτα ἀπὸ τοὺς παναρχαίους Ἀρκάδας ποὺ εἶχον ἐποικίσει τὴν Κύπρον εἰς ἀπωτάτην ἐποχήν.

Μετὰ τοὺς ἀνωτέρω ὁ πολὺς Γάλλος σοφὸς Ντυσσὼ (1905) ὑπεστήριξεν ὅτι ὄχι οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς Φοίνικας, ἀλλ' ἀντιστρόφως οἱ Φοίνικες ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας παρέλαβον τὸ ἀλφάβητον των καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς Πρωτοέλληνας τῆς Κρήτης καὶ ὅτι ἀκόμη ὅπως ἑρμηνεύει ὁ Ντυσσὼ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, οἱ Βοιωτοὶ ἔδωσαν πρῶτοι μὲ τὸ ὑποτυπώδες καὶ πλάγιον σχῆμα κεφαλῆς βοός, τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος «α».

Τὴν θεωρίαν αὐτὴν τοῦ Ντυσσὼ ποὺ ἔκαμε πάταγον εἰς τὴν ἐποχήν της, ἔθεσεν ὑπὸ ἔλεγχον ὁ περίφημος Ἄγγλος ἀρχαιολόγος Ἀρθ. Ἔβανς (1909) καὶ πράγματι ἀπεδείχθη ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς ποὺ διενήργησαν εἰς τὴν Κρήτην καὶ κυρίως εἰς τὴν Φαιστόν, Ἀγίαν Τριάδα, Παλαιόκαστρον, Γουρνιές, Ζάκρον, Κνωσόν καὶ ἄλλας περιοχάς, διάφοροι Ἀρχαιολόγοι, ὅτι μήτηρ τοῦ Φοινικικοῦ Ἀλφαβήτου εἶναι ἡ Κρητικὴ γραφὴ καὶ ὅτι τὸ Φοινικικὸν Ἀλφάβητον ἐδημιουργήθη εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ φοινικικὸς πολιτισμὸς δὲν ἦτο πλέον παρὰ ἕνας Μινωϊκὸς πολιτισμὸς ἐκφυλισμένος. Ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς δὲ τῆς Κρήτης καὶ ἀπὸ ἐνεπίγραφα ἀγγεῖα εὑρεθέντα εἰς τὰς Θήβας, τὸν Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας, τὰς Μυκήνας, Τίρυνθα, Ἀσίνην, Ναύπλιον, Μενίδι, Ἐλευσῖνα καὶ ἄλλας περιοχάς, ἀνεκαλύφθη ἄλλη παναρχαία γραφή, ἡ λεγομένη «Ἑλλαδικὴ γραμμικὴ γραφή», προμινωϊκῆς ἐποχῆς, ὅπως ὑπολογίζεται, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν παρὰ τὰς προσπαθείας των οἱ εἰδικοὶ μελετηταὶ δὲν κατώρθωσαν ἀκόμη νὰ ἀναγνώσουν καὶ συνεπῶς ἀγνοοῦμεν τι δι' αὐτῆς ἐκφράζεται ἀπὸ τοὺς πρωτοέλληνας ποὺ τὴν μετεχειρίζοντο. (Διόδωρος Σικελιώτης «Ἱστοριῶν» Ε', 74 – Γ. Ν. Χατζηδάκι «Ἀκαδημαϊκὰ Ἀναγνώσματα» (1924) – Α. Σιγάλα «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς» (1934) – Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου «Σύντομος Ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν διαλέκτων» (1924) Π. Καββαδία «Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία» Προσάρτημα. – Ἀρθ Ἔβανς «Μινωϊκὴ γραφὴ» (ἔκδοσις Ὀξφόρδης 1909) – Γ. Γκλότζ «Αἰγαῖος πολιτισμὸς κ.τ.λ.).

Τὸ ζήτημα δὲ τῆς καταγωγῆς τῆς γλώσσης καὶ τῆς γραφῆς κυρίως ἔχει κολοσσιαίαν σημασίαν διὰ τὴν ἀρχικὴν καταγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ, διότι ὅπως ἀπέδειξαν οἱ διάφοροι μελετηταὶ ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος – «Κρατύλος» – καὶ μέχρι πρό τινος – Φίχτε, Καρλάϋλ, Βούντ, Κοραῆς κ. ἄ. – ὁ ἄνθρωπος, μόνον ὁμιλῶν ἢ γράφων δύναται νὰ μεταδώσῃ τὰς σκέψεις του, αἱ ὁποῖαι οὐδεμίαν ἀξίαν ἢ σημασίαν ἔχουν ἐὰν δὲν ἐκφρασθοῦν. Συνεπῶς ὁ προφορικὸς ἢ γραπτὸς λόγος εἶναι τὸ ὄργανον μὲ τὸ ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι μεταδίδουν τὴν σκέψιν των καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸν τρόπον ποὺ ἀντιλαμβάνονται τὸν κόσμον εἰς τὸν ὁποῖον ζοῦν ἢ τὰ συναισθήματα ποὺ τοὺς κατέχουν καὶ μόνον διὰ τοῦ μέσου αὐτοῦ καλλιεργοῦνται καὶ προωθοῦνται αἱ γνώσεις των καὶ συνεπῶς καὶ ὁ πολιτισμός. Κατὰ συνέπειαν ἡ γραφὴ εἶναι κατὰ γενικὴν ἀναγνώρισιν ἡ σημαντικωτέρα τῶν ἐφευρέσεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλως τε ὅλοι οἱ προηγμένοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἔχουν εἰσαγάγει εἰς τὰ σχολεῖα των ὡς ὑποχρεωτικὸν μάθημα τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, διότι ἄνευ αὐτῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωρίσουν τὰς διδασκαλίας των ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν καὶ διότι γνωρίζουν ὅτι «τὸ πνευματικὸν ὑπέδαφος καὶ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ εἶναι κυρίως καὶ πρωτίστως Ἑλληνικόν» ὅπως πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ ἔξοχος ἰδικός μας Ἑλληνιστὴς Κ. Δ. Γεωργούλης εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ μελέτη τῶν Ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων».

Ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς πρὸς τούτοις τοῦ Ἔβανς καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχαιολόγων οἵτινες ἀπεκάλυψαν ὕπαρξιν πολιτισμοῦ εἰς τὴν Κρήτην πέραν τῶν 6.000 ἐτῶν π. Χ. καὶ τὸν ὁποῖον ἀπεκάλεσαν «Αἰγαῖον πολιτισμόν», διεπιστώθη ὅτι οἱ πρωτοέλληνες τῆς Κρήτης ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κατασκευάζουν τεράστια μέγαρα καὶ πολυόροφα κτίρια πολὺ ἐνωρίτερον καὶ τοῦ 2.000 π. Χ. ὅτε καταστράφη ὁ πολιτισμὸς αὐτός, κατὰ τὴν δευτέραν δὲ ἄνθησίν του μεταξὺ τοῦ 1700 καὶ 1400 π. Χ. αἱ γνώσεις των εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τὴν οἰκοδομικὴν καὶ τὴν Τέχνην εἶχον τόσον προαχθῆ ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ ἀνευρεθέντα λείψανα τοῦ παναρχαίου αὐτοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε εἰς τὰς οἰκίας τῶν Πρωτοελλήνων, ὁσονδήποτε καὶ ἂν φαίνεται τοῦτο παράδοξον, ὑπῆρχε καὶ κεντρικὴ θέρμανσις ἀκόμη, δηλαδὴ «καλοριφέρ», ἀφοῦ ὑπῆρχον σωληνώσεις διὰ τῶν ὁποίων διωχετεύετο θερμὸν ὕδωρ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν πρὸς θέρμανσιν! Καὶ φυσικὰ οὔτε εἰς τὴν Αἴγυπτον οὔτε εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς Ἀνατολῆς ποὺ ἐθεωρήθησαν προηγμέναι ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὑπῆρχον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παρόμοια τεχνικὰ ἔργα ἢ ἐγκαταστάσεις. Ἀντιθέτως ἀπὸ ἀνευρεθεῖσαν εἰς Τὲλ-ἐλ-Ἀμέρνα τῆς Αἰγύπτου μικρὰν εἰκόνα ζω-

γραφικῆς διεπιστώθη ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀρκετὰ ἐξειλιγμενης τοτε τεχνης τῶν Πρωτοελλήνων της Κρήτης καὶ των νησων του Αἰγαίου πελαγους, δηλαδὴ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Αἰγαίων ἐπὶ των Αἰγυπτίων. (Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Κρήτην, Κυκλάδας, Στερεὰν Ἑλλάδα, Θεσσαλίαν, Τροίαν, Πελοπόννησον, Κεφαλληνίαν κ.τ.λ. τῶν Ἄγγλων, Γαλλων, Ἀμερικανῶν, Σουηδῶν, Ἰταλῶν καὶ Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων καὶ περὶ τῶν σχέσεων Πρωτοελλήνων, Κρητῶν καὶ Ἑλλήνων καὶ γενικα τοῦ Αἰγαίου πολιτισμοῦ βλέπε καὶ σχετικὰς ἐργασίας Ἔβανς, Δαίρπφλεδ, Τσούντα, Κεραμοπούλου, Σωτηριάδη καὶ συνοπτικώτερον Π. Καβδαδία «Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία» Κεφαλ. Ἱστορικὰ συμπεράσματα, Α. Α. Παπαγιαννοπούλου–Παλαιοῦ «Ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ Ἐπιγραφαι», Σπυρ. Μαρινάτου «Ἀρχαῖος Κρητικὸς πολιτισμός», Γ. Γκλότζ «Ὁ Αἰγαῖος πολιτισμός», ἂν καὶ ὁ Γκλότζ εἰς τὸ ἔργον του αὐτὰ εἶναι ἐπηρεασμένος εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἀπὸ τὰς θεωρίας περὶ Φοινικικοῦ πολιτισμοῦ κτλ.).

Ἀλλὰ καὶ ὁ θεσμὸς τῶν ἀρχαίων Ἀμφικτιονιῶν ποὺ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν καλυτέραν διοίκησιν τῶν πόλεων καὶ κυρίως εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν πολέμων καὶ τὴν κατάργησιν τῶν ἀνταγωνισμῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων πόλεων, Κρατῶν, τῆς μακρυνῆς ἐκείνης ἐποχῆς – ἡ ἐπιδίωξις τοῦ σημερινοῦ «Ὀργανισμοῦ τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν» καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ ἱδρυθείσης «Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν – ἔχει προφανῶς τὴν καταγωγήν του ἀπὸ τὴν παναρχαίαν Κρήτην καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητος ἀπόδειξις τοῦ ἀνεπτυγμένου πολιτισμοῦ ποὺ ὑπῆρχε κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐκείνην περίοδον εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς Ἑλλάδος. Ἐξάγεται δὲ τοῦτο σαφῶς νομίζω ἐκ τῶν ἑξῆς δεδομένων: Ἡ Ἀμφικτιονία τῆς Δήλου ἥτις ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀρχαιοτέρα Ἀμφικτιονία ἱδρύθη, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου, ὑπὸ τοῦ Θησέως (Πλουτάρχου «Βίος Θησέως»). Καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Θησεὺς εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Μινωϊκὴν Κρήτην. Ἐπίσης ἡ ἄλλη μεγάλη Ἀμφικτιονία τῶν Δελφῶν, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο ὁμοίως ὡς ἀρχαιοτάτη Ἀμφικτιονία, ἱδρύθη διὰ τῆς συγχωνεύσεως (Διογ. Λαέρτιος, Σουΐδας, Στράβων καὶ ἄλλοι) τῆς Ἀμφικτιονίας τῶν Παγασῶν καὶ τῆς παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον ἀρχαιοτάτης Ἀμφικτιονίας τῆς Ἀνθήλης, τῶν Θερμοπυλῶν (κατὰ τὸ Πάριον Χρονικόν). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι Κρῆτες ἱδρυσαν καὶ τὴν Ἀμφικτιονίαν αὐτὴν ἐλθόντες ἐκεῖ διὰ θαλάσσης, διότι κατὰ τὴν παράδοσιν Κρῆτες εἶχον ἱδρύσει ἐπίσης ἐνωρίτερον εἰς τοὺς Δελφοὺς ναὸν καὶ χρηστήριον τῆς Πυθοῦς, φθάσαντες πιθανώτατα ἐκεῖ ἢ διὰ τῆς Ἀνθήλης ἢ διὰ τοῦ Κρισαίου μᾶλλον κόλπου (ἐντὸς τοῦ κόλπου Γαλαξειδίου) ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ἐτυμολογικῶς τόσον ἡ ὀνομασία τοῦ κόλπου ὅσον καὶ ἡ ὀνομασία τῆς ἀρχαίας πόλεως Κρίσης ποὺ εἶχεν ἐκεῖ ἱδρυθῆ. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοποθεσία τῆς ἄλλης ἀρχαίας Ἀμφικτιονίας τῆς Καλαβρίας (Πόρου) ὅπως καὶ τῶν ἀνωτέρω, προδίδουν ὅτι ἄνθρωποι προερχόμενοι ἐκ τῆς θαλάσσης ἵδρυσαν σύτας καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Κρῆτες εἶχον πολιτισμὸν ἀρκετὰ προηγμένον καὶ σημαντικὴν ναυτικὴν δύναμιν καὶ ἐκυριάρχουν τοῦ Αἰγαίου, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτοὶ ὑπῆρξαν οἱ ἱδρυταὶ τοῦ παναρχαίου θεσμοῦ τῶν Ἀμφικτιονιῶν καὶ δι' αὐτῶν εἰσήχθη οὗτος καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ὁ Ὅμηρος ἄλλως τε ἀναφέρει ὅτι ἡ Κρήτη τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε περὶ τὰς ἐνενήκοντα μεγάλας πόλεις, ἐνῷ αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι αἱ πόλεις της ἦσαν πολὺ περισσότεραι καὶ συνεπῶς ἡ Ἑλληνικὴ αὐτὴ νῆσος ἦτο πυκνοκατωκημένη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὡς ναυτικὴ δὲ δύναμις ἦτο ἰσχυροτάτη ὅπως ἀναφέρει μετὰ ταῦτα καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτικὰ II, 7,2). Ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν δὲ τοῦ πολιτισμοῦ της τὰ εὑρήματα ποὺ ὑπάρχουν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἀρκοῦν διὰ νὰ καταδείξουν εἰς τὸν ἔκθαμβον ἐπισκέπτην ποίαν καταπληκτικὴν ἐξέλιξιν εἶχε σημειώσει ὁ παναρχαῖος ἐκεῖνος πολιτισμὸς εἰς τὴν μεγαλόνησον, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν παράδοσιν εἶχεν ἀνατραφῆ ἀπὸ τὴν Ἀμάλθειαν καὶ ὁ Ζεύς, ὁ ἀρχηγέτης τῶν ἀρχαίων θεῶν ὄχι μόνον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ πλείστων ἄλλων ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Λαῶν. Συνεπῶς καὶ ἡ παράδοσις αὕτη ἀποδεικνύει σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι μᾶλλον ὁ ἀρχαῖος Κρητικὸς πολιτισμὸς εἶχεν ἐπεκταθῆ καὶ εἰς ἄλλους ἀρχαίους Λαοὺς τῆς Μεσογείου καὶ ὄχι ὅτι οἱ Κρῆτες εἶχον παραλάβει τὸν πολιτισμὸν των ἀπὸ ἄλλους Λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς.

Τὸ σημαντικώτερον ὅμως εἶναι ὅτι καὶ ἡ μυθολογικὴ παράδοσις περὶ καταγωγῆς τῆς ἀρχαιοτάτης Ἀμφικτιονίας τῶν Θερμοπυλῶν ἀπὸ τὸν Ἀμφικτίονα, υἱὸν τοῦ Δευκαλίωνος καὶ ἀδελφὸν τοῦ Ἕλληνος, γενάρχου τῶν Ἑλλήνων, μετὰ τὸν μυθολογούμενον κατακλυσμόν, φαίνεται ὅτι ἔχει πολὺ βαθυτέραν σημασίαν, ἀφοῦ δι' αὐτῆς ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἠθέλησαν προφανῶς νὰ συμβολίσουν διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὴν Ἐθνικὴν καὶ φυλετικὴν ἀκόμη καταγωγὴν καὶ ἕνωσίν των μὲ τὸν Λαὸν ποὺ εἰσήγαγε τὸν θεσμὸν τῶν Ἀμφικτιονιῶν, ἤτοι τῶν παναρχαίων Κρητῶν, ἐφ' ὅσον ὁ μὲν Ἕλλην ὑπῆρξε γενάρχης τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ Ἀμφικτίων, ὁ ἱδρυτὴς τῶν Ἀμφικτιονιῶν, ἀδελφὸς αὐτοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν ἄποψιν δὲ τὴν ὁποίαν ἠθέλησαν τινὲς νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι δὲν ἀποκλείεται οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Κρήτης νὰ ἦσαν Φοίνικες ἢ Λαὸς παλαιότερος ἐλθὼν εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ συνεπῶς Σημιτικῆς καταγωγῆς, αὕτη εἶναι τελείως ἀσύστατος, ἀλλὰ καὶ ἀναπόδεικτος, διότι καὶ ἡ ἔρευνα περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς γραφῆς ἀπέδειξεν ὅτι οἱ Φοίνικες ἐκ τῶν Πρωτοελλήνων παρέλαβον τὴν γραφὴν καὶ ὁ πολιτισμὸς ποὺ ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀργότερον καὶ συνεπῶς ἡ πνευματικὴ ἐκδήλωσις τῶν Πρωτοελλήνων ὑπῆρξε τελείως διάφορος ἀπὸ τὴν πνευματικὴν διαμόρφωσιν καὶ ἐκδήλωσιν τῶν Ἀνατολικῶν Λαῶν, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει ἐπίσης ἀσφαλῶς ὅτι οἱ παναρχαῖοι Λαοὶ τῆς Κρήτης καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἔχουν τὴν καταγωγήν των ἀπὸ συγγενεῖς φυλὰς ποὺ ἔζων εἰς τὰ βορειότερα ἢ τὰ ὀρεινὰ ἐδάφη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου. Ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο καὶ ἀπὸ τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις – Πελασγοί, Λέλεγες, Ἀχαιοὶ κλπ. (Περὶ αὐτῶν βλέπε καὶ κεφάλαιον τῆς Ἑλληνικῆς προϊστορίας εἰς τὸν παρόντα τόμον).

Κατὰ τὸν ἡμέτερον μάλιστα διαπρεπῆ ἐπιστήμονα καὶ καθηγητὴν τῆς Ἀνθρωπολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Ἰωάννην Κούμαριν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς παναρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις, οἱ Ἕλληνες εἶναι αὐτόχθονες καὶ Λαὸς ὅστις ἔζη ἀνέκαθεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον καὶ τὰς Ἑλληνικὰς νήσους, ἡ κάθοδος δὲ διαφόρων κλάδων τῆς φυλῆς νοτιώτερον ἐξηγεῖται παρ' αὐτοῦ ὡς κάθοδος ὁμάδων ποὺ κατώκουν εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς χώρας καὶ αἵτινες ἀργότερον ἐτράπησαν νοτιώτερον, εἰς τὰς πεδινὰς κυρίως περιοχάς. Ἀλλὰ καὶ ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία ποὺ ἔχει τόσον ἀναπτυχθῆ εἰς τὴν ἐποχήν μας ἀποδεικνύει ἐπίσης ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐλαχίστην ἔχει συγγένειαν μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν λεγομένων Ἀρίων Λαῶν, κλάδος τῶν ὁποίων παλαιότερα ἐθεωρεῖτο καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φυλή. Ἐὰν δὲ παρὰ ταῦτα ἀνεζητεῖτο καὶ ἤθελεν ἀνευρεθῆ κάποια ἀπόδειξις ἐπικοινωνίας τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων καὶ κυρίως τῶν Κρητῶν μὲ τοὺς Ἀνατολικοὺς Λαούς, αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ καὶ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ληστρικὴ μᾶλλον ἐπιδρομὴ πρὸς λεηλασίαν ὡρισμένου Λαοῦ τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τῆς προηγμένης καὶ πλουσιωτάτης τότε Κρήτης, καὶ συνεπῶς οὐδεμίαν εὑρυτέραν σημασίαν δύναται νὰ ἔχῃ αὕτη διὰ τὴν ἐθνολογικὴν μορφὴν ἢ ἀλλοίωσιν τῆς ἐθνολογικῆς συγκροτήσεως καὶ τῶν Κρητῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἀντιθέτως εἶναι γνωστὸν ὅτι πολιτισμένοι Κρῆτες μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων οἵτινες ἐθεωρήθησαν ὡς Ἄριοι, ἐνῷ πράγματι καὶ οἱ Δωριεῖς εἶναι φυλὴ Ἑλληνικὴ ἀναπτυχθεῖσα εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς βορείου Ἑλλάδος, φεύγοντες πρὸ τῶν ἀξέστων κατακτητῶν οἵτινες κατελθόντες εἰς τὰ νότια ἔφθασαν μέχρι τῆς Κρήτης, ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ Ραμσῆ Γ' εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ ἀπόγονοι τῶν ἐποίκων αὐτῶν, οἵτινες εἶναι γνωστοὶ ὡς Παλαισάτι ἢ Κερετίμ, εἶναι οἱ Φιλισταῖοι καὶ ἄλλοι τινὲς Λαοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἦτο ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν (1200: π. Χ.) ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Κρήτη, δηλαδὴ οἱ μορφωμένοι καὶ πολιτισμένοι Ἀχαιοὶ τῶν Μυκηνῶν, τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Κρήτης ὑπετάγησαν εἰς τοὺς ἐπελθόντας ἀπὸ τὴν βόρειον Ἑλλάδα Δωριεῖς καὶ μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν ὁποίων πλεῖστοι ἐκ τῶν Ἀχαιῶν μετέβησαν ἢ διέφυγον εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ καὶ οἱ Δωριεῖς τελικῶς περιωρίσθησαν εἰς ὡρισμένας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος (Σπάρτη, Κρήτη κλπ.), πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἀφωμοιώθησαν μὲ τοὺς παλαιοτέρους Ἕλληνας καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐλάχιστα ἐπέδρασαν εἰς τὴν μετέπειτα ἐξέλιξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Εἶναι ἄλλως τε σήμερον πλήρως ἐξηκριβωμένον ὅτι ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ κίνησις Σημιτικῶν φύλων πρὸς τὴν Δυτικὴν Μεσόγειον ἐσημειώθη εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους καὶ συγκεκριμένως μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς

θαλασσοκρατείρας Κρήτης (Φοινικικαὶ ἀποικίαι εἰς τὴν Μεσόγειον, ἡ ἐμφάνισις Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀργολίδος, Καρχηδόνιοι κλπ.) διότι καὶ τὰ περὶ Κάδμου εἰς τὰς Θήβας καὶ τοῦ Κέκροπος εἰς τὰς Ἀθήνας, τοὺς ὁποίους ἀνεξέλεγκτοι πηγαὶ ἐνεφάνισαν ὡς προελθόντας ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἢ τὴν Φοινίκην, δὲν εἶναι ἀκριβῆ (βλέπε σχετικῶς καὶ κεφάλαιον τῆς Ἑλληνικῆς προϊστορίας εἰς τὸν παρόντα τόμον) καὶ συνεπῶς ἡ κίνησις αὕτη οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν καταγωγὴν καὶ προέλευσιν τῶν Πρωτοελλήνων (Πελασγῶν), οἵτινες εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην εἰς ἐποχὴν πολὺ ἀρχαιοτέραν καὶ πάντως προϊστορικήν. Κατὰ συνέπειαν καὶ οἱ ἀνωτέρω ἰσχυρισμοὶ περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Πρωτοελλήνων ἀπὸ Σημίτας ὄχι μόνον εἶναι ἐπιπόλαιοι καὶ ἀποδεικνύουν ἔλλειψιν βαθυτέρας μελέτης τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ εἶναι καὶ ξένοι τελείως πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὰς γνωστὰς παραδόσεις καὶ ἀποδείξεις ποὺ κατέχομεν σήμερον, ὅπως ἐπίσης ἀπεδείχθησαν ἀστήρικτοι διὰ τῆς βιοχημικῆς ἐξετάσεως τοῦ αἵματος τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Χίρσφελντ, Κούμαρη, Διαμαντοπούλου, Παπαμάρκου παλαιότερα καὶ τελευταίως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γερ. Π. Ἀλεβιζάτου, καὶ αἱ παλαιότεραι συκοφαντίαι τοῦ Φαλμεράϋερ ἐναντίον τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ὁ μισέλλην Γερμανὸς ψευδοεπιστήμων ἠθέλησε νὰ ἐμφανίσῃ ὡς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντας μὲ τοὺς ἐνδόξους προγόνους των. Ἀπέδειξαν δὲ αἱ ἐξετάσεις τοῦ αἵματος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς, ὅτι δηλ. ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ εἶναι διάφορος τελείως ὀντότης καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὰς ἄλλας φυλὰς τῶν Βαλκανίων—Βουλγάρους, Σέρβους, Κροάτας καὶ Τούρκους — καὶ διατηρεῖ παρὰ τὴν ἀνάμιξίν της μὲ τὰς φυλὰς αὐτὰς κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀνόθευτον, ἰσχυρὰν καὶ καθαρὰν τὴν ὁμοιογένειαν τῶν ὁμάδων τοῦ αἵματός της, λόγῳ τῆς μεγίστης ἀφομοιωτικῆς δυνάμεως καὶ τῆς τεραστίας ὑπεροχῆς τοῦ αἵματός της. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ παλαιότερον πρῶτος ὁ ἐπιφανὴς Γερμανὸς ἱστορικὸς Τσιγκαῖζεν καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Σ. Ζαμπέλιος καὶ ὁ Κων. Παπαρρηγόπουλος εἶχον ἀνατρέψει τοὺς κακοπίστους καὶ ἀσυστάτους ἐκείνους ἰσχυρισμοὺς τοῦ Φαλμεράϋερ. Πάντως καὶ ἡ ἀναφερθεῖσα βιοχημικὴ ἐξέτασις τῶν ὁμάδων τοῦ αἵματος τῶν Ἑλλήνων ἐνισχύει ἐπίσης τὴν ἄποψιν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι Λαὸς τελείως διάφορος ἀπὸ τοὺς ἄλλους Λαοὺς καὶ συνεπῶς αὐτόχθων, δηλαδὴ κατοικεῖ εἰς τὴν χώραν αὐτὴν πρὸ τῆς ὑπάρξεως ἢ τῆς καθόδου παντὸς ἄλλου Λαοῦ ξένου πρὸς αὐτόν (βλέπε σχετικῶς καὶ ἄρθρον «Φυσικὴ ἀνθρωπολογία» τοῦ καθηγητοῦ Ἰω. Γ. Κούμαρη εἰς τὸν παρόντα τόμον).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει σήμερον πλέον εἶναι γνωστὸν ὅτι οὐδεὶς ἄλλος Λαὸς πρὸ τῶν Πρωτοελλήνων εἶχε διαμορφώσει πραγματικὸν πολιτισμὸν καὶ μάλιστα σημαντικῶς προηγμένον, ὅπως οὐδεὶς ἄλλος ἐπέτυχε νὰ ἐμφανίσῃ Φιλοσοφικὸν σύστημα πλῆρες καὶ συγκεκροτημένον πρὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὰς γνωστὰς δὲ ἀντιλήψεις τῶν ἄλλων ἀρχαίων Λαῶν ἀποδεικνύεται ἐπίσης ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶχε συνείδησιν τῆς ἐννοίας ἢ μᾶλλον τοῦ τί ἐκφράζομεν καὶ ἐννοοῦμεν μὲ τὴν ἔννοιαν «Πατρίς», ὅτι ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διακυβερνήσεως τῶν ἀνθρώπων, τῶν πολιτειῶν καὶ τοῦ Κράτους, τὸ πολίτευμα ποὺ ἐπεκράτει παντοῦ ἦτο ἡ ἀνεξέλεγκτος Μοναρχία, ὡς πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν δὲ ἀντὶ τοῦ ἰδανικοῦ ἐκυριάρχει ὁ ὑλικὸς χαρακτὴρ εἰς τὰς ἀντιλήψεις των ὅστις καὶ ἠμπόδιζε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ ἐματαίωνε τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. (Διογ. Λαέρτιος, Διον Αλικαρνασσεύς, Διόδ. Σικελιώτης, Παυσανίας Ἀρριανός, Κικέρων, Λουκιανός, Τίτος Λίβιος, Ρίττερ, Τσέλλερ, Ἔγελος, Μόμσεν, Νίτσε, Μπύχνερ, Καρλάϋλ, Ρενάν, Κοΐρτιος, Ταίν, Λουδ. Σμίτ, Βιλαμόβιτς καὶ ἄλλοι).

Συνεπῶς καὶ αἱ ἔννοιαι «Πατρίς», «Δημοκρατία» καὶ «Ἐλευθερία» ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἀγωνίζονται καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς μας, εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐγεννήθησαν καὶ ἐνεφανίσθησαν διὰ πρώτην φοράν – Αἰσχύλου : «Πέρσαι», Πλάτωνος: «Κρίτων», Θουκυδίδου: (Δημηγορίαι Περικλέους), Ἰσοκράτους : «Παν-ηγυρικὸς» κλπ. – πρὸ τῆς ἐποχῆς δὲ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὐδεὶς Λαὸς εἶχε συνείδησιν τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ἢ ἐγνώριζε τὰς ὑψηλὰς αὐτὰς ἐννοίας, αἵτινες ἔκτοτε ἀποτελοῦν τὸ ἀδιάσειστον ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν βάθρον κάθε προηγμένης κοινωνίας καὶ πολιτείας καὶ συνθέτουν τὴν ἀκατάλυτον δημιουργικὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπότητος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας ἐσημειώθη ἡ ἐξέλιξίς της καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς αὐτῆς.

Ὁ Ἔγελος μάλιστα λέγει ἀπεριφράστως ὅτι «οἱ Ἀνατολικοὶ Λαοὶ οὐδέποτε ἐπέτυχον νὰ ὑψώσουν τὴν σκέψιν των ὑπεράνω τῆς ὑλιστικῆς ἀντιλήψεως. Ἀντιθέτως οἱ Ἕλληνες ἐπιτυχόντες τοῦτο ἀπὸ τοῦ Σωκράτους κυρίως καὶ ἐντεῦθεν κατώρθωσαν νὰ ἱδρύσουν τὴν Φιλοσοφίαν ὡς ἐπιστήμην καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ Φιλοσοφία ὡς ἐπιστήμη ἀρχίζει μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα» (Ἔγελου «Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας»). Καὶ τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ὑποστηρίζουν οἱ νεώτεροι καὶ διὰ τὴν πλευρὰν τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἐὰν δὲ ἀρχὴ καὶ βάσις τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀπορία ποὺ γεννᾶται εἰς τὸν ἄνθρωπον περὶ τῆς σχέσεως ποὺ ἔχουν «τὰ ὄντα πρὸς τὰ αἴτια» καὶ ἐπιδίωξις της εἶναι ἡ ἐπίλυσις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἡ καταπολέμησις τῆς ἀμαθείας ποὺ ὑποδοηθεῖ εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς πλάνης, ἥτις προκαλεῖ διαταραχάς, δυστυχίας, ἐπαναστάσεις καὶ καταστροφὰς εἰς τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἀπομένει πλέον καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ Φιλοσοφία ἀρχίζει μόνον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, διότι μόνον οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι ἀντιμετώπισαν πρῶτοι τὰ προβλήματα αὐτὰ καὶ ἐπεδίωξαν νὰ τὰ ἐπιλύσουν κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον διὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Εἶναι συνεπῶς φανερὸν ἀλλὰ καὶ αὐτονόητον ὅτι ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπεροχήν των ὅταν διεκήρυσσον τὸ «πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος», δικαίως ἐπίστευον εἰς αὐτήν, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι ἦσαν οἱ δημιουργοὶ τῆς ὑπεροχῆς των καὶ χάρις εἰς τὴν ἰδικήν των πνευματικὴν ἀνάπτυξιν οἱ μετέπειτα Λαοὶ παραλαβόντες τὰς ἀνακαλύψεις καὶ τὰς διδασκαλίας ἐκείνων ἐξῆλθον ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα. Καὶ ἡ ἀλήθεια αὕτη οὔτε προγονοπληξία νοσηρὰ ἢ ἄποψις ὑπερβολικὴ καὶ ἀδικαιολόγητος εἶναι, οὔτε ἀμφισβητεῖται ἄλλως τε σήμερον, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, ἀπὸ ὅλους ἐκείνους οἵτινες κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν καθοδηγούμενοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, συνέτειναν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον ὑπερηφανεύονται οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς μας καὶ ὅστις θὰ ἦτο ἀνύπαρκτος, ἄνευ τῆς συμβολῆς καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν.

Ἡ διανόησις ὅλων τῶν μετέπειτα ἐποχῶν καὶ αἰώνων εἶναι τόσον ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὰς διδασκαλίας καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, ὥστε νὰ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ νεώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους παρέλαβον τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βάσεις τῶν θεωριῶν ποὺ ἀνέπτυξαν. Ματαίως θὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς εἰς τὸν πνευματικὸν ὁρίζοντα τῆς ἀνθρωπότητος νὰ ἀνεύρῃ ἀρχάς, ἰδέας ἢ ἔννοιας τὰς ὁποίας νὰ ἠγνόουν, νὰ μὴ εἶχον ἀνερευνήσει ἢ νὰ μὴ εἶχον ἐμβαθύνει εἰς αὐτάς οἱ καταπληκτικοί, οἱ ἠμίθεοι αὐτοὶ δημιουργοὶ τοῦ μεγαλειώδους πνευματικοῦ οἰκοδομήματος ποὺ μᾶς ἐκληροδότησαν καὶ ὅμοιον τοῦ ὁποίου δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ὄχι μόνον οὐδεὶς ἄλλος Λαός, ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος ὁλόκληρος!

Διότι ὅλα τὰ νεώτερα Φιλοσοφικά, πολιτικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ συστήματα ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν καὶ αἱ θεμελιώδεις βάσεις τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν ἀνακαλύψεων ἀκόμη τῶν νεωτέρων ἔχουν τὴν πηγὴν καὶ τὴν βάσιν των εἰς τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν. Πρέπει δὲ νὰ τονισθῆ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ δὲν ἔθεσαν ἁπλῶς τὰς βάσεις καὶ τὰς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβάδισε καὶ ἡ νεωτέρα διανόησις καὶ περὶ τὰς ὁποίας ἔκτοτε περιστρέφεται αὕτη, χωρὶς καὶ νὰ δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασίν των, ἀλλὰ μὲ τὰς φωτεινὰς διδασκαλίας των κατηύθυνον ἀκόμη καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἤτοι τὰς ἐρεύνας καὶ τὰς ἀνακαλύψεις τῶν συγχρόνων μας, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

Οἱ νεώτεροι μεγάλοι φιλόσοφοι, ἐπιστήμονες, πολιτικοὶ καὶ ποιηταὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα

Ὁ Τσέλλερ, ὅστις ὑπῆρξεν εἷς ἀπὸ τοὺς βαθυτέρους μελετητὰς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν γράφει μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θαυμασίου ἔργου του «Ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας» : «Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ ἔθεσαν ὅλα τὰ βασικὰ ζητήματα τῆς Φιλοσοφίας τόσον τὰ θεωρητικὰ ὅσον καὶ τὰ πρακτικὰ καὶ ἀπήντησαν

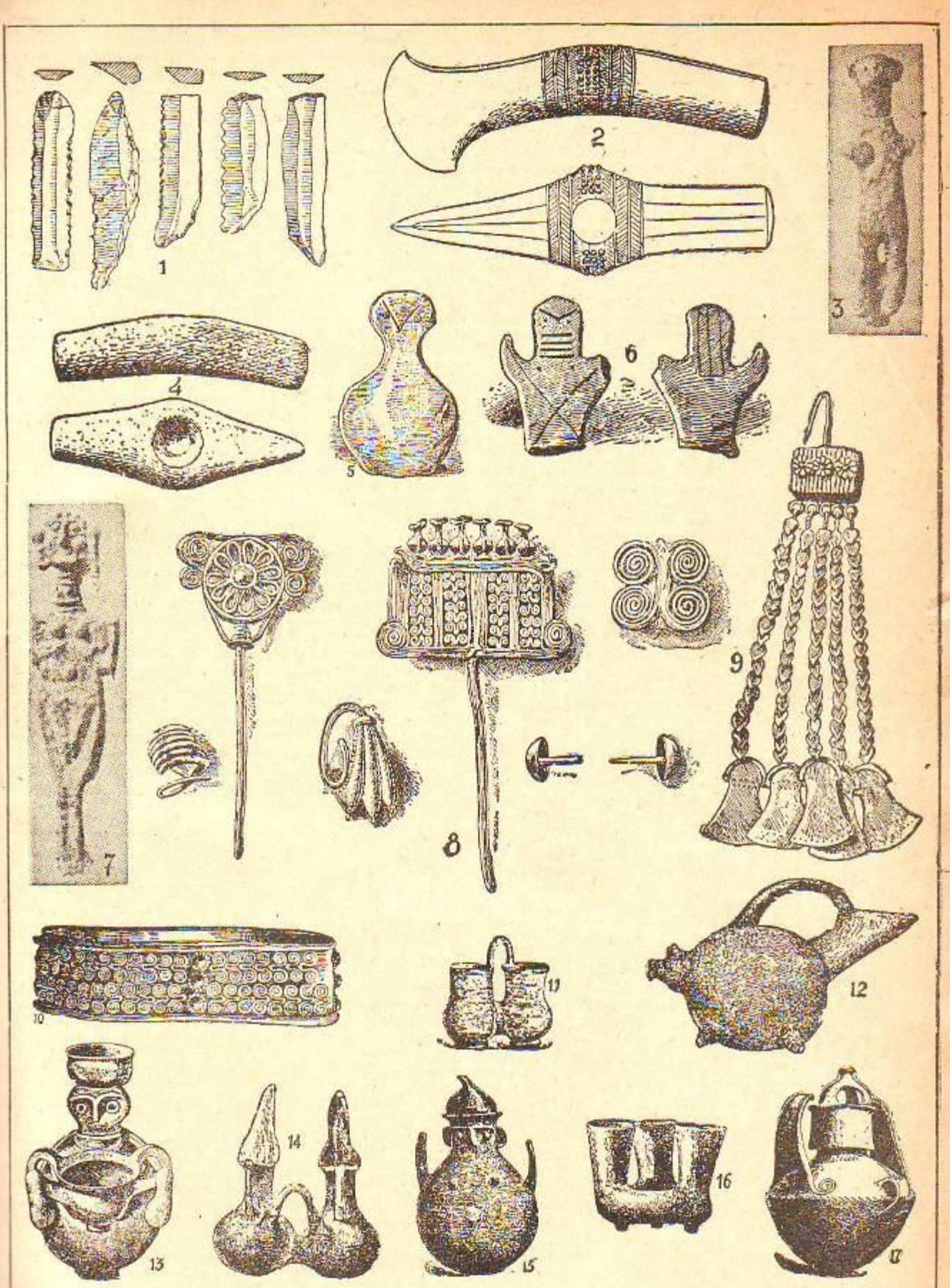

Εὑρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐν Τροίᾳ, ἀναφερόμενα εἰς τὴν προϊστορίαν τῆς Ἑλλάδος : 1, Μάχαιραι καὶ τρίονες ἐκ πυρίτου καὶ ὀψιδιανοῦ λίθου. 2, Πέλεκυς καὶ σφῦρα ἐκ σκληροῦ λίθου. 3, Ὀρειχάλκινον ἀγαλμάτιον. 4, Λίθινος πέλεκυς. 5, Μαρμάρινον εἰδώλιον. 6, Αἱ δύο ὄψεις πηλίνου εἰδωλίου, 7, Μολύβδινον χυτὸν ἀγαλμάτιον. 8—10, Χρυσᾶ κοσμήματα, ἐνώτιον καὶ ψέλλιον, 11, 14 καὶ 16, Διπλᾶ ποτήρια, διπλοῦς πρόχους καὶ δακτυλιόσχημον ἀγγεῖον μετὰ συμφυῶν ποτηρίων. 12, Ζωόμορφον ἀγγεῖον, 13 καὶ 15, Ἀνθρωπόμορφα ἀγγεῖα. 17, Ἀμφορεὺς μετ' ἰδιορρύθμου πώματος.

Συνεπῶς ὁ Καρτέσιος, παρὰ τοὺς ἰσχυρισμούς του, ἐγνώριζε καὶ εἶχεν ἐπηρεασθῆ καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, διότι ἐπαναλαμβάνομεν καὶ χωρὶς νὰ φανῆ τοῦτο ὑπερβολικόν, οὐδεὶς ἀπὸ τοὺς νεωτέρους σοβαροὺς ἐπιστήμονας, φιλοσόφους καὶ ἐρευνητὰς ἠγνόει τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν καὶ συνεπῶς οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐπέτυχε μεγάλην τινὰ ἀνακάλυψιν, ἄνευ τῆς συμβολῆς ἐκείνων ἢ διετύπωσε θεωρίας, ἡ βασικὴ ἔννοια καὶ μορφὴ τῶν ὁποίων δὲν ἔχουν τὴν προέλευσίν των ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων.

Ἀλλὰ καὶ οἱ μεγαλύτεροι ξένοι πολιτικοὶ τῆς ἐποχῆς μας μὲ τὸν αὐτὸν ἐνθουσιασμὸν ἐκφράζονται διὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν μαχητικότητα τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων καὶ τὴν προσήλωσίν των εἰς τὰς παραδόσεις τῆς φυλῆς καὶ κυρίως διὰ τὴν πίστιν των εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἥτις ἐγεννήθη εἰς τὴν ἱερὰν αὐτὴν γῆν.

«Ἡ Ἀγγλία—εἶπεν ὁ Τσώρτσιλ, ὁ μέγας Ἄγγλος πολιτικὸς ὁ ἐπονομασθεὶς πατὴρ τῆς νίκης—ὀφείλει πολλὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μέσα εἰς τὰ πλεῖστα παραδείγματα ἡρωϊσμοῦ, ποὺ ἐσημειώθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τελευταίου πολέμου, σπανίως θὰ ἀνεύρῃ κανεὶς πράξεις εὐγενεστέρας ἀπὸ ἐκείνας ποὺ ἐπετελέσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀρχῶν τῆς Ἐλευθερίας».

Μετ' αὐτὸν ὁ κατὰ τὸν πόλεμον πρωθυπουργὸς τοῦ Καναδᾶ καὶ μέγας φιλέλλην Μακενζῆ Κίγκ εἶπεν τὰ ἑξῆς ἐπίσης περὶ τῆς Ἑλλάδος : «Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἡ κοιτὶς τοῦ εὐγενεστέρου πολιτισμοῦ ποὺ ἐγνώρισεν ἡ ἀνθρωπότης. Εἶναι ἡ Χώρα εἰς τὴν ὁποίαν ὀφειλομεν ὅ,τι κάμνει τὴν ζωὴν ὡραιοτέραν καὶ εὐγενεστέραν»

Ὁ Ρούσβελτ, ἐξ ἄλλου, ὁ μεγάλος χθεσινὸς ἡγέτης τῆς Ἀμερικανικῆς Συμπολιτείας, ἡ συμβολὴ τοῦ ὁποίου εἰς τὴν νίκην τῶν συμμάχων κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον ὑπῆρξε πραγματικῶς κολοσσιαία, ἀναφερόμενος εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος εἶπε τὰ ἑξῆς: «Ὅταν πολλοὶ ἄνθρωποι εἶχον ἀπολέσει σχεδὸν κάθε ἐλπίδα διὰ τὴν Νίκην, ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἐτόλμησε νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ ἀήττητον εἰς τοὺς Γερμανούς, ἀντιτάσσων ἐναντίον τῶν ἀπανθρώπων μηχανημάτων τοῦ πολέμου καὶ τῆς ψυχρᾶς στρατηγικῆς τοῦ πολιτισμοῦ, μόνον τὸ ἰδικόν του ὑπερήφανον πνεῦμα τῆς Ἐλευθερίας. Τέσσαρα ἔτη δουλείας εἶναι χρόνος μακρός, ὅταν πρέπει κανεὶς νὰ πεινᾷ καὶ νὰ ἀποθνήσκῃ, νὰ βλέπῃ γυναικοπαῖδα νὰ σφάζωνται καὶ τὰ χωρία νὰ μεταβάλλωνται εἰς ἐρείπια καὶ στάκτην. Ἀλλὰ ὁ χρόνος αὐτὸς δὲν ἦτο ἀρκετὸς διὰ νὰ σβύσῃ τὴν διαυγῆ φλόγα τῆς Ἑλληνικῆς κληρονομίας, ἡ ὁποία διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐδίδαξε τὴν ἀξιοπρέπειαν εἰς τὸν ἄνθρωπον.... καὶ ἐπιβάλλεται ὅπως ἡ Ἀκρόπολις, ἥτις ἐπὶ 25 αἰῶνας ὑπῆρξε τὸ σύμβολον τῶν ἀνθρωπίνων κατορθωμάτων ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, νὰ γίνῃ καὶ πάλιν ὁ φάρος τῆς πίστεως διὰ τὸ μέλλον».

Καὶ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐκφράζεται διὰ τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ Συνταγματάρχης Ντόνοβαν, ὁ προσωπικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ Ρούσβελτ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀλβανικοῦ πολέμου: «Δὲν θὰ ξεχάσω ποτὲ εἰς τὴν ζωήν μου – ἔγραφε – τὰ ὅσα εἶδον πλησίον τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν εὑρισκόμενος. Αἰσθάνονται τὴν Ἐλευθερίαν σὰν κάτι ζῶντα ἐντὸς τῆς ψυχῆς των»

Ὁ Ἤντεν πρὸς τούτοις, ὁ κατὰ τὸν πόλεμον ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, εὑρισκόμενος εἰς τὰς Ἀθήνας τὰς παραμονὰς τῆς Γερμανικῆς ἐπιθέσεως καὶ ὁμιλῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ξένους δημοσιογράφους εἶπε τὰ ἑξῆς: «Ἐλέχθη εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸ 2.300 ἐτῶν ὅτι τὸ μυστικὸν τῆς εὐτυχίας εἶναι ἡ Ἐλευθερία καὶ ὅτι τὸ μυστικὸν τῆς Ἐλευθερίας εἶναι τὸ θάρρος καὶ ἡ ἀνδρεία. Οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ, ὅτι ἔδωσαν νέαν ζωὴν εἰς τὴν μεγάλην αὐτὴν παράδοσιν!»

Μετ' αὐτοὺς ὁ νῦν ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἄτσεσον, ὁμιλῶν τὴν 23ην Μαρτίου τοῦ 1949 ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν ἑορτῶν τῆς ἑβδομάδος διὰ τὴν «Ἐργασίαν καὶ τὴν Νίκην» εἶπεν : «Εἶμαι εὐτυχής, διότι μοῦ δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ ὑπογραμμίσω τὴν ἀλληλεγγύην τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ λαοῦ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν πρὸς τὴν κυβέρνησιν καὶ τὸν λαὸν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸν ἀγῶνα των διὰ τὴν περιφρούρησιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς δημοκρατίας. Ἡ Ἑλλάς, ἡ ὁποία ἐχάρισε τὴν δημοκρατίαν εἰς τὸν κόσμον, ἦτο ἐπίσης ἡ χώρα, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγινε μία ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτέρας προσπαθείας, ποὺ ἔχει ἀναγράψει ἡ ἱστορία τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, διὰ τὴν νομιμοποίησιν τῆς διεθνοῦς ἀλληλεγγύης διὰ τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου. Ἡ παλαιὰ ἐκείνη προσπάθεια ἦταν τὰ Ἀμφικτιονικὰ Συνέδρια, τὰ ὁποῖα εἶχαν δεῦτιωσει αἱ ἀνεξάρτητοι πόλεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος τὸ 500 π. Χ. Σήμερον πάλιν, ἡ Ἑλλὰς εἶναι ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον δοκιμάζεται ἕνας νέος ὀργανισμός, ὁ Ο.Η.Ε., ὅστις ἐρρύθη μὲ σκοπὸν τὴν ἐξεύρεσιν τῶν μέσων εἰρηνικῆς διευθετήσεως τῶν διεθνῶν διαφορῶν. Ὁ Ἀμερικανικὸς Λαὸς, παρέχων τὴν βοήθειαν του πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἐπιδιώκει ὄχι μόνον τὴν ἐκπλήρωσιν καθηκόντων ἀλληλεγγύης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμπράκτον ἀπόδειξιν τῆς ἀποφάσεως του ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ὁμαδικῆς συνεργασίας διὰ τὴν εἰρήνην, ἀρχὴν τὴν ὁποίαν ἔδεσαν τὰ ἀμφικτιονικὰ συνέδρια, θὰ ἐφαρμοσθῇ. Ἡ παροῦσα ἐπαναφοσίωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ἐργασίαν καὶ τὴν Νίκην ἀποτελεῖ νέαν ἔνδειξιν τῶν ἀρετῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους. Ἡ τελικὴ ἐπιτυχία τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀνδρείου Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν προσπαθειῶν τὰς ὁποίας αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι καὶ ἄλλα μέλη τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν καταβάλλουν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διαιώνισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους. Ἡ τελικὴ ἐπιτυχία θὰ ἀποτελέσῃ σταθμὸν νέας προόδου εἰς τὸν μακρὸν δρόμον τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τὴν ἐξασφάλισιν διαρκοῦς εἰρήνης».

Καὶ τέλος ὁ Πρόεδρος Τρούμαν, ὁ σημερινὸς μεγάλος ἡγέτης τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, εἰς τὴν διορατικότητα καὶ τὸν φιλελληνισμὸν τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει τὴν σωτηρίαν της ἀπὸ τὸν ὁλοκληρωτισμόν, ὁμιλῶν περὶ Ἑλλάδος τὴν 12 Μαρτίου τοῦ 1947 ὅταν ἀνέπτυξε τὸ περίφημον «δόγμα Τρούμαν» εἶπε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἰὸ Ἀμερικανικὸν Ἔθνος θὰ βοηθήσῃ τὴν Ἑλλάδα, διότι ἐκεῖ ἀνεφάνησαν τὸ πρῶτον αἱ ἔννοιαι «Δημοκρατία» καὶ «Ἐλευθερία» εἰς τὰς ὁποίας πιστεύομεν καὶ ἡμεῖς καὶ ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι καὶ ὑπὲρ τῶν ὁποίων ὅπως καὶ διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν του ἀγωνίζεται καὶ σήμερον ὁ Ἑλληνικὸς Λαός».

Καὶ ἀσφαλῶς δι' οὐδὲν ἄλλο Ἔθνος θὰ ἠδυνάντο νὰ λεχθοῦν τὰ ἀνωτέρω καὶ ὅσα ἄλλα ἐλέχθησαν περὶ Ἑλλάδος ἐξ ἀφορμῆς τῶν τελευταίων ἀγώνων της ὅπως καὶ διὰ τὴν τεραστίαν συμβολήν της εἰς τὴν νίκην τῶν συμμάχων – βλέπε καὶ τὸ μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του ἔργον τοῦ Ἀχ. Κύρου «Ἡ Ἑλλὰς ἔδωσε τὴν νίκην» – ὀφοῦ μόνον ἡ Ἑλλὰς ἔχει τὴν προνομιοῦχον τιμὴν νὰ εἶναι ὁ πνευματικὸς ἡγέτης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ μόνον οἱ Ἕλληνες, ὅπως ἀπέδειξαν, ἔχουν τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐψυχίαν νὰ ἀγωνίζωνται διαρκῶς τόσον διὰ τὴν ἐλευθερίαν ὅσον καὶ διὰ τὰ ἄλλα εὐγενῆ ἰδεώδη τῶν ἀνθρώπων.

Ὡς πρὸς τὰ πολιτικὰ δὲ καὶ κοινωνικὰ συστήματα ποὺ προῆλθον ἀπὸ τὰ νεώτερα φιλοσοφικὰ συστήματα, δύναται ἐπίσης νὰ λεχθῇ ὅτι καὶ αὐτὰ τὰς βάσεις των ἔχουν εἰς τὰς διδασκαλίας καὶ τὰς θεωρίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν.

Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Μάρξ, ὁ μέγας διδάσκαλος τῶν κομμουνιστικῶν θεωριῶν ποὺ τόσον θόρυβον προκαλοῦν εἰς τὴν ἐποχήν μας, βασικῶς ἐκεῖθεν ἤντλησε καὶ αὐτός, ἔστω καὶ δι' ἄλλης χειρός, διὰ νὰ διατυπώσῃ τὰς θεωρίας του. Ἐὰν ἐρευνήσῃ κανεὶς συστηματικώτερον καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, θὰ ἀντιληφθῇ μετὰ καταπλήξεως ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῶν θεωριῶν του ἔχουν τὴν καταγωγήν των ὄχι ἀπὸ τὸν Ρικάρντο καὶ τὸν Ροντμπέρτους, ὅπως τὸν κατηγοροῦν οἱ ἀντίπαλοί του, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Ἰταλὸν ἰατροφιλόσοφον τοῦ 18ου αἰῶνος Βίκο, ὅστις μὲ τὴν σειράν του καὶ αὐτὸς ἐνεπνεύσθη τὰ ὅσα ἔγραψεν ἀπὸ τὸν Ἰμπν - Χαλντούν, τὸν παλαιὸν Ἄραβα Ἱστορικοφιλόσοφον (1330 - 1390) ὅστις μετέφερεν εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τῶν ἄλλων Ἀράβων διανοητῶν καὶ τὰς θεωρίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφιστῶν - Πρωταγόρα, Γοργία, Ἱππία – καὶ τοῦ Ἐπικούρου ὅπως καὶ τὰς σχετικὰς περὶ Πολιτείας καὶ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ παρηλλαγμένας καὶ ὄχι ἀκριβεῖς, ὅπως ἔχει ἐξακριβωθῆ. Ἀπόδειξις δὲ χαρακτηριστικὴ τῆς ἐπιδράσεως ποὺ εἶχεν ὑποστῆ ὁ Μάρξ ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς καὶ τὰς θεωρίας τοῦ Ἐπικούρου εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἐναίσιμος διδακτορικὴ διατριβή του τὴν ὁποίαν ἔγραψε Λατινιστὶ ἦτο περὶ Ἐπικούρου.

Χρειάζεται δὲ νὰ προστεθῇ ὅτι τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας τῶν σοφιστῶν, τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Ἐπικούρου πρὸ τοῦ Μάρξ, εἶχον ἀρκετὰ καλλιεργήσει εἰς τὴν Εὐρώπην οἱ λεγόμενοι Ἐγκυκλοπαιδισταὶ – Ρουσσὼ Βολταίρος, Ὄλμπαχ, Λὰ Μετρὶ Ἑλβέτιος καὶ ἄλλοι – μὲ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν θλιβερὰν ἐκτροπὴν τῆς διανοήσεως καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῶν θεωριῶν αὐτῶν κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος. Καὶ

δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολὴ ἐὰν λεχθῇ ὅτι αἱ διαταραχαὶ καὶ ἀνωμαλίαι τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ τραγικὴ συνέπεια τῆς διαδόσεως καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ὑλιστικῶν αὐτῶν θεωριῶν, αἵτινες καὶ παλαιότερα προεκάλεσαν μέγιστα δεινὰ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

«Ἔχω τὴν γνώμην - γράφει ὁ Μοντεσκιὲ εἰς τὸ ἔργον του «Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ των Ρωμαίων» - ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ἐπικούρου εἰσαχθεῖσαι εἰς τὴν Ρώμην περὶ τὰ τέλη τῆς Δημοκρατίας, συνέτειναν σημαντικῶς εἰς τὴν διαφθορὰν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας τῶν Ρωμαίων. Οἱ Ἕλληνες δὲ πρὸ αὐτῶν ὑποστάντες τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, διεφθάρησαν ἐνωρίτερον τῶν Ρωμαίων».

Μὲ ἄλλας λέξεις οἱ ὑλισταὶ ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς παρακμῆς, ἐξέτρεψαν καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας τὴν διανόησιν καὶ κατέστρεψαν καὶ τὸν σύγχρονον κόσμον, ὅστις τόσον εἶχε παρασυρθῆ ἀπὸ τὰς θεωρίας των καὶ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα ποὺ προῆλθον ἀπὸ αὐτάς.

Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες σοφοὶ τελικῶς κατενίκησαν καὶ ἀνέτρεψαν τὰς θεωρίας τῶν σοφιστῶν. Ἐὰν δὲ αἱ θεωρίαι τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῶν φιλοσόφων τῆς παρακμῆς ἐκυριάρχησαν ἐπί τινα χρόνον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, μετὰ ταῦτα διὰ τῶν Νεοπλατωνικῶν - Πρόκλος, Πλωτῖνος κ. ἄ. - ἐξουθενώθησαν αὗται καὶ ἡ πραγματικὴ Φιλοσοφία μεταφυτευθεῖσα διὰ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τῶν λοιπῶν διανοητῶν εἰς τὴν Δύσιν ἐδημιούργησε τὴν Ἀναγέννησιν, αὐτῆς δὲ καρπὸς κυρίως ὑπῆρξεν ὁ ἑκπολιτισμὸς τῆς Δύσεως.

Ἀλλὰ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὄχι μόνον εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς κάθε ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὑπῆρξαν κυριολεκτικῶς ἀπαράμιλλοι καὶ ἀνυπέρβλητοι καὶ κυρίως ἀνεδείχθησαν ἀσύγκριτοι ὅπου τὰ ὠφέλιμον καὶ τὸ καλὸν συνδυάζονται μετὰ τοῦ ὡραίου, ἤτοι εἰς τὴν Ποίησιν, τὸ Θέατρον, τὴν Γλυπτικήν, τὴν Ζωγραφικὴν καὶ τὴν Ἀρχιτεκτονικήν. Ἦσαν καὶ εἶναι οἱ αἰώνιοι διδάσκαλοι τοῦ καλοῦ καὶ ὡραίου ὅπως τὸ ἀντιλαμβάνονται καὶ τὸ ἐννοοῦν ὅλοι ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων ἡ αἴσθησις δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ ἡ ψυχή των εἶναι ἱκανὴ νὰ συγκινηθῇ ἀπὸ τὰ εὐγενῆ καὶ ἀνώτερα αὐτὰ συναισθήματα τῶν ἀνθρώπων. Ἦσαν καὶ εἶναι οἱ ἀξιοθαύμαστοι δημιουργοὶ παντὸς ὅ,τι ἔκτοτε θεωρεῖται εὐγενές, καλὸν καὶ ὡραῖον ἢ ὡς ἰδεῶδες ἀνώτερον ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνεπτυγμένους καὶ προηγμένους ἀνθρώπους.

Βεβαίως καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀνεδείχθησαν μεγάλοι ποιηταὶ ὅπως ὁ Γκαῖτε, ὁ Σίλλερ, ὁ Βύρων, ὁ Οὐγκώ, ἀλλὰ κανένα Ἔθνος δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ Ὅμηρον, Πίνδαρον, Ἀρχίλοχον ἢ Ἀνακρέοντα. Ὅλοι θαυμάζομεν τὸν Σαίξπηρ. ἀλλ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης, οἱ ἀρχαῖοι τραγικοί, ὑπῆρξαν καὶ εἶναι οἱ θεῖοι διδάσκαλοι, οἱ ἀσύγκριτοι δημιουργοὶ τῆς ὑποκριτικῆς τέχνης, ἐνῷ ὁ Ἀριστοφάνης μὲ τὴν καυστικὴν καὶ ἐλευθερόστομον εἰρωνείαν του, ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς κωμῳδίας. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει - ὅστι τὰ ἔργα των δὲν διεσώθησαν - ὅτι ὁ Ζεῦξις, ὁ Ἀπελλῆς, ὁ Πολύγνωτος κ. ἄ. εἶχον ἀναπτύξει μέχρι τοιούτου σημείου τελειότητος τὴν Ζωγραφικὴν ἐπίσης, ὥστε ὅλοι οἱ νεώτεροι ὁμιλοῦν μετὰ θαυμασμοῦ διὰ τὴν ἐκπληκτικὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης των. Ὡς πρὸς τὴν Γλυπτικὴν δὲ καὶ τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν εἶναι πασίγνωστον καὶ οὐδεμία γνώμη ἀντίθετος ὑπάρχει περὶ τούτου, ὅτι καμμία ἐποχὴ ἀλλὰ καὶ οὐδεμία ἄλλη φυλὴ ἠδυνήθησαν νὰ παρουσιάσουν καλλιτέχνας τῆς ἀξίας καὶ τῆς δυνάμεως τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν τῆς Ἀρχαιότητος. Ὁ Σκόπας, ὁ Φειδίας, ὁ Μύρων, ὁ Πολύκλειτος, ὁ Πραξιτέλης, ὁ Λύσιππος, ὁ Ἰκτῖνος καὶ οἱ ἄλλοι ἀθάνατοι καὶ ἀθάνατοι καλλιτέχναι καὶ Ἀρχιτέκτονες τοῦ λεγομένου «Χρυσοῦ αἰῶνος», θὰ παραμείνουν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Τέχνης ὡς οἱ θεόπνευστοι, οἱ καταπληκτικοί, οἱ πραγματικὰ ἀπαράμιλλοι καὶ δαιμόνιοι καλλιτέχναι, οἵτινες, ὅπως γράφει ὁ Ταίν, «διὰ τῆς θελήσεως καὶ τῆς τέχνης των ἐτελειοποίησαν τὴν φύσιν, ἀφοῦ ἐπέτυχον διὰ τῆς πλαστικῆς νὰ ἀνυψώσουν εἰς τὴν τελειότητο καὶ τὴν ἐντέλειαν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ φύσις, καίτοι ἐξελισσομένη, ἐν τούτοις παρεῖχεν ἀτελῶς ἀκόμη εἰς τοὺς ἀνθρώπους». Καὶ ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ξενοφῶν ἐδίδαξαν, ὁ δὲ Θουκυδίδης καθιέρωσεν ἔκτοτε πῶς πρέπει νὰ γράφεται ἡ Ἱστορία, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς ὑπέδειξαν διὰ τῆς πολιτείας των τί εἶναι πολιτικὴ ἀρετὴ καὶ ἠθικὴ καὶ πῶς πρέπει νὰ πολιτεύωνται οἱ ἡγέται τοῦ Λαοῦ ποὺ σέβονται τοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς νόμους τῆς Πολιτείας

Καὶ ὅμως οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἀγνοοῦν αὐτὴν τὴν θαυμασίαν καὶ μεγάλην πνευματικὴν κληρονομίαν των.

Ὁπωσδήποτε γεγονὸς ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ νεώτεροι ἢ ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ σοφῶν ἢ ἐλεηλάτησαν κυριολεκτικῶς καὶ ἀδιακρίτως τοὺς ἀρχαίους ἐνῷ παραλλήλως πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν εἶχον τὴν τόλμην νὰ ἐμφανίσουν πολλάκις τὰς διδασκαλίας ἐκείνων ὡς...νέας καὶ ἰδικάς των θεωρίας! Καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἀγνοοῦντες τὴν πολύτιμον αὐτὴν καὶ θαυμασίαν πνευματικὴν κληρονομίαν των, σπεύδουν συνήθως καὶ ἀναμένουν νὰ φωτισθοῦν ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν νεωτέρων, οἵτινες εἰς τοῦτο ὁμοιάζουν περισσότερον μὲ τὴν Σελήνην, ἀφοῦ τὸ δάνειον φῶς των ἔχουν λάβει καὶ λαμβάνουν ἀπὸ τὸν μοναδικὸν φωτοδότην, τὸν ἀνέσπερον καὶ λαμπρότατον ἥλιον τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς διανοήσεως. Καὶ τὸ κακὸν εἶναι ὅτι οἱ νεώτεροι Ἕλληνες δὲν δύνανται δυστυχῶς οὔτε νὰ διαχωρίσουν τοὐλάχιστον τὰς καλὰς ἢ ἐπιβλαβεῖς πηγὰς τῶν θεωριῶν αὐτῶν, διότι ἁπλούστατα ἡ διάκρισις αὐτὴ εἶναι ἀδύνατος, ἀφοῦ τὰς θεωρίας αὐτὰς τὰς ἀγνοοῦν ἐν τῷ συνόλῳ καὶ νὰ!

Ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται καὶ τόσον παράδοξον. Διότι ὅταν μετὰ ἐλεύθερον βίον ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, λόγῳ ἐλλείψεως καταλλήλου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, αἰσθάνωνται ὡς βάρος περιττὸν τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἡ ὁποία εἶναι ὑποχρεωτικὴ εἰς τὰ σχολεῖα ὅλων τῶν Χωρῶν τῆς Δύσεως ἢ μᾶλλον ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης αὐτῆς μὲ τὸ σχολαστικὸν σύστημα ποὺ ἔχει καθιερωθῆ ἀνέκαθεν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα καταντᾷ ἀφόρητος «σπαζοκεφαλιὰ» διὰ τοὺς μαθητάς, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσουν οὗτοι τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας διανοήσεως, νὰ ἐντρυφήσουν εἰς τὰ ἄφθαστα καὶ ἀθάνατα προϊόντα τῆς σκέψεως τῶν ἀρχαίων σοφῶν καὶ νὰ ἀντιληφθοῦν πόσον διδακτικὰ καὶ χρήσιμα εἶναι τὰ συγγράμματά των, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐν τούτοις ὅλοι οἱ ξένοι ἐξεπολιτίσθησαν καὶ ἀνεδείχθησαν ; Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μάθουν οἱ Ἕλληνες τί περιέχει ἡ κολοσσιαία αὐτὴ πνευματικὴ κληρονομία των, ὅταν μετὰ ἐλεύθερον βίον ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς δὲν ἔχουν ἐκδοθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα; !

Ἐν τούτοις πρῶτος ὁ Ἀδαμάντ. Κοραῆς ὅταν ἐπεχείρησε νὰ ἐκδώσῃ εἰς τὴν ξένην - στὸ Παρίσι -τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς πρὶν ἀκόμη ἀπελευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς - τὸ 1815 -διεκήρυξε σαφῶς ὅτι μόνον οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ ἐκδώσουν τὰ συγγράμματα αὐτά. Ἀπέδειξε δὲ ὅτι αἱ ἐκδόσεις τῶν ξένων εἶναι ἀτελεῖς, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ξένοι εἶναι πολὺ μακρὰν ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ «πνεῦμα» ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἀπὸ τὸ «γράμμα» τῶν κειμένων καὶ τοῦτο διότι οἱ ξένοι δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐννοήσουν καὶ φυσικὰ νὰ μεταφέρουν εἰς τὴν γλῶσσαν των τὰ διανοήματα τῶν ἀρχαίων. Ἀργότερον ὁ Γάλλος Ἀκαδημαϊκὸς Φουϊγιέ, κατανοήσας τὴν ἀλήθειαν αὐτήν, εἶχε τὴν τόλμην εἰς δίτομον ἔργον του - «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους» - τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς τὴν Γαλλικὴν Ἀκαδημίαν, ἥτις ἐπρόκειτο νὰ τὸν ἐκλέξῃ ὡς Ἀκαδημαϊκόν, νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι οἱ μὲν Γάλλοι μεταφράζουν ἐπιπολαίως τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων, οἱ Ἄγγλοι ἀκολουθοῦν τὸ ξηρὸν γράμμα τῶν κειμένων, οἱ δὲ Γερμανοὶ διαστρέφουν ἢ περικόπτουν ἐνίοτε τὰ κείμενα διὰ νὰ τὰ προσαρμόσουν εἰς τὸ συμφέρον των ἢ τὰς ἀπόψεις των. (Βλέπε καὶ ἐπιτομὴν τοῦ ἀνωτέρω ἔργου τοῦ Φουϊγιὲ «Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους» ὑπὸ Ἀρμένη Βραΐλα).

Καὶ ὅμως οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ὅσους ἀρχαίους συγγραφεῖς γνωρίζουν, τοὺς γνωρίζουν ἀπὸ μεταφράσεις γενομένας βάσει τῶν ξένων πολλάκις κειμένων καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οἱ μεταφράσεις αὐταὶ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλλιπεῖς. Παρὰ ταῦτα ὅσοι ἰδιῶται εἶχον τὴν πρωτοβουλίαν νὰ ἐκδώσουν καὶ αὐτὰς τὰς μεταφράσεις ποὺ ὑπάρχουν, εἶναι ἄξιοι ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης, διότι ἄλλως οἱ νεώτεροι Ἕλληνες καὶ αὐτῶν θὰ εἶχον στερηθῆ ἀφοῦ τὸ Κράτος, ἡ πολιτεία, οὐδέποτε ἐνδιεφέρθη διὰ τὸ μέγιστον αὐτὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον, ὅπως ἀντιλαμβάνεται οἱοσδήποτε, εἶναι ὑψιστης καὶ πρωταρχικῆς ἐθνικῆς σημασίας. Ποίαν δὲ κολοσσιαίαν σημασίαν ἔχει τὸ ζήτημα αὐτὸ διὸ τὴν καθόλου ἐθνικὴν καὶ πνευματικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ Λαοῦ, μᾶς τὸ λέγουν καὶ αὐτὸ οἱ ξένοι. Πρῶτος ὁ Φίχτε καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Σπράγ-

κερ ἀπεριφράστως ἔχουν διακηρύξει ὅτι «ἐὰν ἡ Γερμανία κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐθνικήν της ἑνότητα καὶ ἀπέκτησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δύναμίν της, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν». Καὶ τὸ αὐτὸ ὁμολογοῦν οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι, ὅπως τὸ αὐξανόμενον ἐνδιαφέρον καὶ τῶν Ἀμερικανῶν διανοητῶν διὰ τὰ προϊόντα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀποδεικνύει ποίαν τεραστίαν σημασίαν ἔχει δι' οἱονδήποτε Λαόν, διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ὁλόκληρον, ἡ μελέτη τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν. Οἱ κλασσικοὶ μάλιστα φιλόλογοι τῆς Καϊζερικῆς Γερμανίας ὑπεστήριζον, πολὺ ὀρθῶς, ὅτι «ἀρκεῖ ἡ ἑρμηνεία τοῦ «Ἐπιταφίου» τοῦ Περικλέους, διὰ νὰ κάμῃ περιττὸν τὸ μάθημα τῆς ἀγωγῆς εἰς τοὺς πολίτας κάθε προηγμένης Χώρας».

Φυσικὸν ὅμως εἶναι νὰ γεννηθῇ ἡ ἀπορία: Ἀφοῦ τοιαύτην σημασίαν, δύναμιν καὶ ἀξίαν ἔχουν αἱ σπουδαὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, διατὶ ἡ Εὐρώπη, ἡ ὁποία ἐξεπολιτίσθη διὰ τῆς καλλιεργείας των, περιῆλθεν εἰς τὴν σημερινὴν ἀναρχίαν καὶ κατάπτωσιν; Ἀλλὰ καὶ τὸ φαινόμενον αὐτὸ δὲν εἶναι παράδοξον καὶ ἐξηγεῖται πλήρως νομίζομεν, ὅταν ἀναφερθῇ ὅτι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ τελευταίου πολέμου, αἱ Ἑλληνικαὶ σπουδαί, ὑπὸ τὴν αὐξανομένην ἐπίδρασιν τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν, εἶχον παραμερισθῇ καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Οἱ ὀξύτατοι δὲ ἀνταγωνισμοὶ ποὺ προεκλήθησαν ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν ἀπὸ τὰς ἀνερματίστους, οὐτοπιστικὰς καὶ δῆθεν προοδευτικὰς αὐτὰς θεωρίας καὶ οἱ ἐπακολουθήσαντες δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι καὶ τελείως ἀνεύθυνοι αἱ θεωρίαι αὗται, κατέστρεψαν τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν μετέβαλον εἰς ἐρείπια, ἐνῷ συγχρόνως ἡ ἀνθρωπότης περιῆλθεν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν κατάπτωσιν ποὺ γνωρίζομεν καὶ εἰς τὴν ἀναρχίαν ποὺ σήμερον παρουσιάζει. Ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα δὲ παραδείγματα τῆς ἐκτροπῆς ποὺ ἀναφέρομεν εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὁ Χίτλερ, εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν Γερμανίαν – 1923 – περιώρισε τὸν ἀριθμὸν τῶν κλασσικῶν γυμνασίων, ἐνῷ πρὸ αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἡ ἐπικράτησις τῶν σοσιαλιστικῶν θεωριῶν, αἱ ἀντιλήψεις περὶ κοινωνιοκρατίας κτλ. εἶχον σημαντικῶς μειώσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰς κλασσικὰς σπουδάς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει γεγονὸς εἶναι ὅτι καὶ οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες, ἀγνοοῦντες διὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐξεθέσαμεν τὴν κολοσσιαίαν αὐτὴν πνευματικὴν κληρονομίαν των, ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν ὅτι οἱ νεώτεροι Λαοὶ ὑπερέχουν αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ νεώτεροι διανοηταὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἐδημιούργησαν τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν μὲ τὰς ἀνακαλύψεις των καὶ τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματός των.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, εἶναι φανερὸν πόσον ἐπιβεβλημένη, χρήσιμος καὶ σκόπιμος εἶναι μία ἁπλῆ ἤ ἔστω καὶ πρόχειρος σύγκρισις μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἐδίδαξαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ αὐτῶν ποὺ ἰσχυρίζονται ἢ πιστεύεται ὅτι ἐδημιούργησαν οἱ νεώτεροι, τόσον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν ὅσον καὶ εἰς τὰς ἄλλας πνευματικὰς ἐκδηλώσεις καὶ ἐκ τῆς ὁποίας δύναται νὰ καταδειχθῇ καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀδιάσειστον καὶ ἀναμφισβήτητον ἀπὸ ποίας πηγὰς καὶ μέχρι τίνος σημείου ἤντλησαν οἱ δεύτεροι. Καὶ μὲ ὀλίγην προσοχήν, διότι τὸ θέμα εἶναι κάπως δύσκολον, ἀλλ' ὄχι καὶ τόσον δυσνόητον, δύναται καὶ ὁ κοινότερος ἄνθρωπος, ἢ ὁ Ἕλλην ποὺ γνωρίζει καὶ ἀνάγνωσιν ἁπλῶς νὰ ἀντιληφθῇ ἐκ τῶν κατωτέρω ποία εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ πραγματικότης καὶ ἡ ἀλήθεια, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἡ πραγματικότης καὶ ἡ ἀλήθεια ἀποδεικνύουν ὄχι μόνον τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν γένει ἠθικὴν ἀνωτερότητα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Διότι οἱ Ἕλληνες, ὅπως γράφει ὁ Λουδοβίκος Σμίτ εἰς τὸ περίφημον ἔργον του «Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων», «εἰς ὁλόκληρον τὸν βίον των ποὺ διέρρευσε διὰ μέσου τόσων αἰώνων ὁδηγοῦνται ὑ π ὸ σ υ σ τ ή μ α τ ο ς ὁ μ ο ε ι δ ῶ ν ἠ θ ι κ ῶ ν ἰ δ ε ῶ ν, ἄνευ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ λόγος περὶ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καὶ περὶ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ».

Εἰς τὰς πηγὰς τῆς σοφίας. Τί εἶπον οἱ ἀρχαῖοι καὶ τί ἰσχυρίζονται ὅτι ἀνεκάλυψαν οἱ νεώτεροι.

Γνωρίζομεν λοιπὸν ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας περὶ τῶν ἀρχαίων σοφῶν ὅτι ὁ Θαλῆς (653 – 548 π. Χ.) δὲν ἦτο μόνον Φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ μηχανικὸς καὶ ἀστρονόμος. Πρῶτος αὐτὸς εἶπε «νοῦν» τοῦ κόσμου τὸν θεόν, «πρεσβύτατον τῶν ὄντων θεὸς ἀγέννητον γὰρ καὶ μήτε ἀρχὴν ἔχον μήτε τελευτήν», ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Περὶ ἀρεσκόντων τοις Φιλοσοφοις).

Πρῶτος αὐτὸς ὑπέθεσε καὶ ἴσως νὰ εἶχε διαγνώσει – αἱ σχετικαὶ θεωρίαι τοῦ Θαλῆ ἀπωλέσθησαν – τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τῆς κινήσεως τοῦ πλανητικοῦ μας συστήματος, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι καθώρισεν ἐκ των προτέρων τὴν γενομένην τὴν 28 Μαΐου τοῦ 585 π. Χ. ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος («Μοῦσαι» βιβλίον Α΄) εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ προβλέπῃ τὰ ἀποτελεσματα τῶν οὐρανίων ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς παραγωγῆς εἰς τὴν γῆν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης.

Περὶ τοῦ Θαλῆ λέγεται πρὸς τούτοις ὅτι εἶχε διαιρέσει καὶ τὸν χρόνον εἰς 365 ἡμέρας καὶ ὅτι πρῶτος αὐτὸς καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀναξιμένης (585 - 525 π. Χ.) μὲ μόνην βοήθειαν τὸν νοῦν των, εἶπον ὅτι τὰ «ἄστρα εἶναι γαιώδη», γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπεκύρωσε μετὰ 2500 ἔτη ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ φασματοσκοπίου ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φυσικοῦ Κίρχωφ (1824 – 1887). Ὁ Θαλῆς ἐπίσης πρῶτος ὑπεστήριξεν ὅτι πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς Φύσεως εἶναι τὸ ὕδωρ, ἐνῷ ἀντιθέτως ὁ Ἡράκλειτος παραδέχεται τὸ πῦρ, θεωρῶν τὰ πάντα «ρευστὰ καὶ πυρίκαυστα», γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζουν καὶ οἱ σύγχρονοι ἀστρονόμοι, ἀφοῦ μᾶς λέγουν ὅτι οἱ ἀστέρες καὶ τὰ νεφελώματα τοῦ σύμπαντος λάμπουν, διότι ἡ ὕλη ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀποτελοῦνται εἶναι ρευστὴ καὶ πυρακτωμένη.

Κατὰ τὰς αντιλήψεις ἐν τούτοις ὡρισμένης κατηγορίας ἐπιστημόνων σήμερον μετὰ τὴν πυρίκαυστον σφαῖραν, ἤτοι τὴν μορφὴν ποὺ ἐνεφάνιζεν ἡ γῆ ἀφοῦ ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὸν ἥλιον, παρήχθησαν διὰ τῆς ψύξεως οἱ ἀτμοί, οἵτινες μεταβαλλόμενοι εἰς βροχὴν ἐδημιούργησαν σὺν τῷ χρόνῳ τὸν ἐξωτερικὸν φλοιὸν τῆς γῆς. Ἀκολούθως εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πλανήτου μας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς θερμότητος, τοῦ ἀέρος καὶ τῶν ὑδάτων παρήχθησαν ὑποτυπώδεις μορφοὶ φυτοῦ καὶ λειχήνες» ποὺ θεωροῦνται κάτι μεταξὺ μούχλας καὶ φυτοῦ – αἱ θεωρίαι τῶν ὑλιστῶν περὶ ἀρχεγονίας καὶ προελεύσεως τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ὕλην - θεωρίαι τὰς ὁποίας πρῶτος διετύπωσεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ὁ Ἐλεάτης Παρμενίδης (510 - 435 π. Χ.) ὅπως ἀναφέρουν ὁ Διογένης Λαέρτιος IX,22 καὶ ὁ Στοβαῖος 115,29, ἐμπνευσθεὶς προφανῶς ἀπὸ σχετικὰς θεωρίας τοῦ Ἡρακλείτου ἢ τοῦ Ἀναξιμάνδρου διότι ἔλεγεν – ὁ Παρμενίδης – ὅτι «ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἰλύος καὶ ἐκ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου». Ἀπὸ τὴν παράδοσιν αὐτὴν δὲ προφανῶς προῆλθε καὶ τὸ λεγόμενον εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην («Γένεσις» Κεφάλαιον Β΄) ὅτι ὁ ἄνθρωπος «χοῦς ἦν καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει» καὶ προφανῶς ἀπὸ τὴν ὁμηρικὴν αὐτὴν παράδοσιν προῆλθον καὶ τὰ ἀναφερόμενα σχετικῶς ἀπὸ τὸν Διόδωρον Σικελιώτην περὶ κατσγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. («Ἱστοριῶν πρώτη»).

Ὁ σύγχρονός μας ὅμως Σουηδὸς ἐπιστήμων Ἀρρένιους, ἀφοῦ διετύπωσε τὴν θεωρίαν ὅτι ἡ ζωὴ ἐδημιουργήθη εἰς τὴν γῆν διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν διαπλανητικῶν λεγομένων σπερμάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ταξιδεύουν εἰς τὸ ἄπειρον καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἀντέχουν εἰς τὸ μέγιστον ψῦχος ἢ τὴν θερμότητα τοῦ μεσοδιαστήματος, ἀπέδειξε συγχρόνως ὅτι τὰ πρωταρχικὰ στοιχεῖα ποὺ συγκροτοῦν τοὺς κόσμους τοῦ σύμπαντος εἶναι τὸ ὑδρογόνον καὶ τὸ ἥλιον. Συνεπῶς ὁ Θαλῆς εἶχε περίπου διαγνώσει μίαν ἀλήθειαν ὅταν ἔλεγεν ὅτι πρωταρχικὸν στοιχεῖον τοῦ σύμπαντος εἶναι τὸ ὕδωρ. Καὶ εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτον ὅτι ὁ Θαλῆς ἐξέτρεψε τὸν ροῦν τοῦ ποταμοῦ Ἅλυος, μετατοπίσας τὴν κοίτην του, γεγονὸς ποὺ ἐξησφάλισε τὴν νίκην εἰς τὰ στρατεύματα τοῦ Κροίσου ὅπως καὶ τὸ ἐπεισόδιον τῆς μετρήσεως τοῦ ὕψους τῶν Πυραμίδων εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ τῆς ἐξισώσεως τῶν δύο τριγώνων ποὺ τοῦ ἔδωσαν ἡ μέτρησις τῆς σκιᾶς τῆς πυραμίδος καὶ τῆς σκιᾶς τῆς ράβδου του καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ μηχανικὸς ἦτο καὶ γεωμετρίαν ἐγνώριζεν.

Τὸ σημαντικώτερον ὅμως ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω εἶναι ὅτι τοῦ Θαλῆ, ὅπως λέγεται, ἦτο καὶ τὸ «Γνῶθι σ' αὐτόν», ἤτοι τὸ πολυσήμαντον γνωμικὸν ποὺ εἶχεν ἐντειχισθῆ μὲ χρυσᾶ γράμματα εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν καὶ πάντως εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται τὸ ἕτερον βαθυστόχαστον γνωμικὸν ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὴν δυσκολίαν ποὺ ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ κατανοήσῃ τὸν ἑαυτόν του – «Χαλεπὸν ἑαυτὸν γνῶναι» – καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ποίαν βαθεῖαν συναίσθησιν εἶχεν ὁ

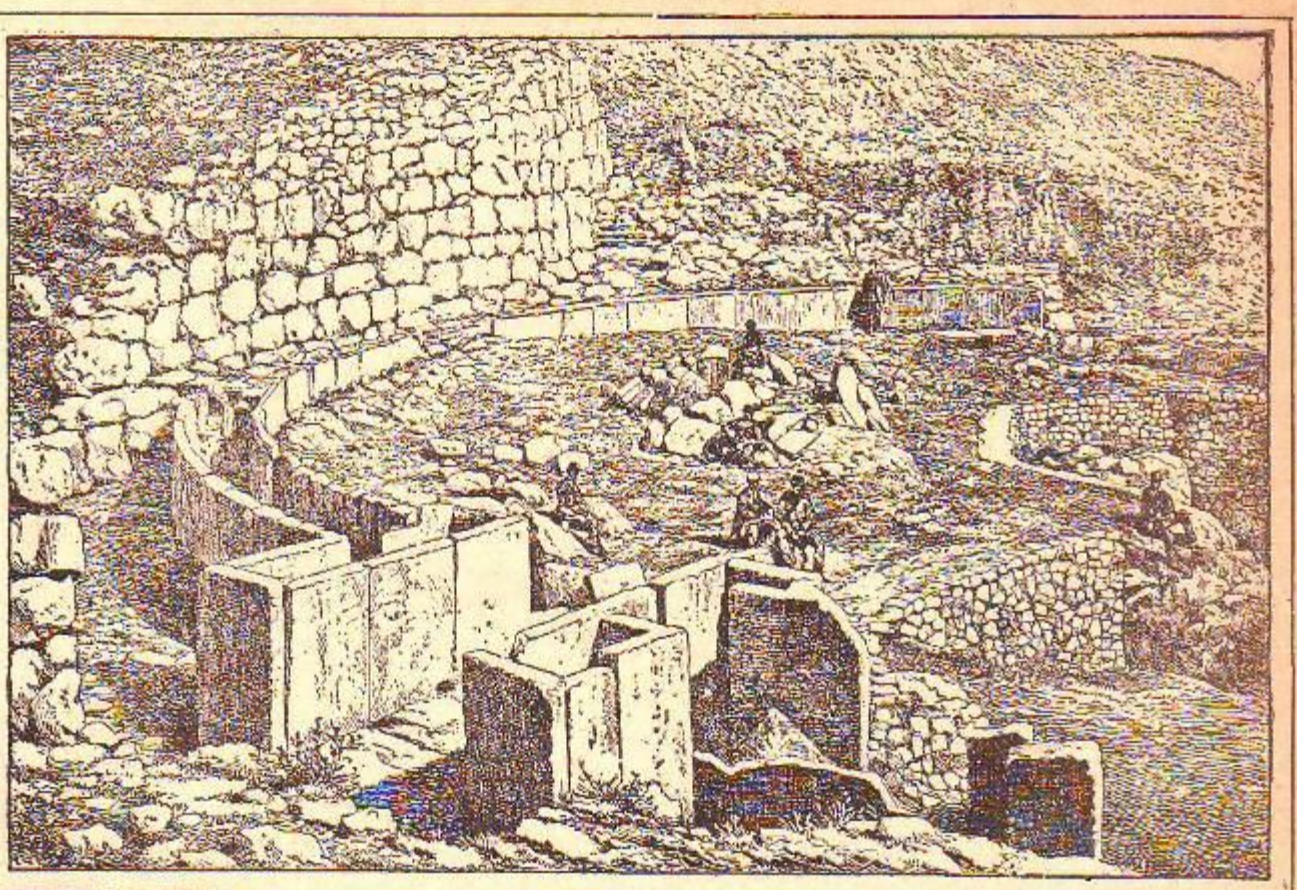

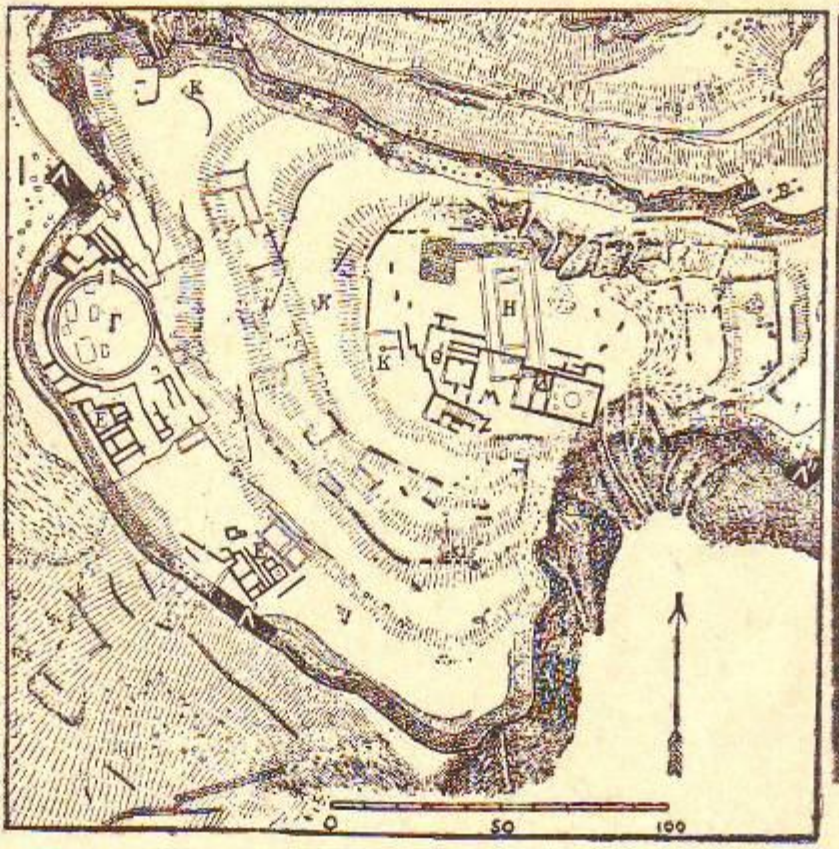

Μυκῆναι: Ἄνω: Ὁ παρὰ τὴν Πύλην τῶν Λεόντων κυκλικὸς περίβολος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἀνεκαλύφθησαν οἱ ἀρχαῖοι τάφοι.—Κάτω εἰς τὸ μέσον: Σχεδιάγραμμα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν μετὰ τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν τάφων (Α, Πύλη τῶν Λεόντων· Β, Μικρὰ πύλη· Γ, οἱ ἓξ τάφοι καὶ ὁ περίβολός των· Δ, μέγαρον ἀνδρῶν· Ε, ἐρείπια οἰκιῶν· Ζ, κλῖμαξ ἄγουσα εἰς τὸ ἀνάκτορον· Η, ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς· Θ, δωμάτια ἀνακτόρου· Κ, δεξαμεναί· Λ, Λ', Λ'', πύργοι· Μ, αὐλὴ μεγάρου ἀνδρῶν).—Ἑκατέρωθεν τοῦ σχεδιαγράμματος χρυσᾶ διαδήματα εὑρεθέντα ἐντὸς τῶν τάφων.

[illegible] καὶ μεγίστου αὐ- [illegible] τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῶν [illegible]

[illegible] ὁ Ἀναξίμανδρος (610 – 527 π. Χ.) κα- [illegible] ἐξ ἀλλοειδῶν ζώων» [illegible] Λουβρ, Δάρβιν, Χαίκελ, Μπύ- [illegible] - καὶ συγκεκριμένως ἀπό [illegible] τὴν ὁποίαν ἀργότερον ὑποστήριξε καὶ [illegible] καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἀπεστρέφετο [illegible] «ἐπειδὴ ἡ κρεοφαγία – ἔλεγεν – εἶναι σὰν νὰ [illegible] συνανθρώπους μας» καὶ οὐδεὶς γνωρίζει φυ- [illegible] καὶ ἡ ἀποχὴ τῶν Πυθαγορείων ἀπὸ τὰ κρέατα [illegible] τὴν αὐτὴν ἔννοιαν καὶ αἰτίαν, ἀφοῦ δὲν διε- [illegible] αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόψεις των. Ὁ Ἀ- [illegible] ἐπίσης ἐπίστευεν εἰς τὴν ἐπαναστροφὴν [illegible] ὄντων εἰς τὴν ζωὴν – περιοδικῶς – ἡ θεωρία τῆς «ἀ- [illegible] ἀνακυκλήσεως» ποὺ διετύπωσαν ὁ Νίτσε καὶ ἄλλοι εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχήν. Ὁ Ἀναξίμανδρος μάλιστα καθο- ρίζει ὅτι «τὰ ὄντα ἐπανέρχονται εἰς τὴν ζωὴν διὰ νὰ τιμωρηθοῦν διὰ τὰς ἁμαρτίας των», ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς παραδέχεται καὶ τὴν πέραν τοῦ τάφου ζωὴν καὶ τὴν ὕπαρξιν δαιμόνων κ.λ.π. («Ἀποσπάσματα» ἐκ τῶν ἔργων τῶν Προσωκρατικῶν, Ἔκδοσις Ντῖλς, Βερολῖνον). Ἀλλὰ καὶ ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει διὰ τὴν πέραν τοῦ τάφου ζωὴν καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη παράδοσις περὶ Ὀρφέως ποὺ κατῆλθεν εἰς τὸν Ἅδην πρὸς συνάντησιν τῆς Εὐριδίκης, ἀποδει- κνύει πόσον παναρχαία εἶναι ἡ ἀντίληψις αὕτη εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ συνεπῶς ἀποδεικνύεται ὅτι οὐδὲν προσέθε- σαν καὶ ἐν προκειμένῳ οἱ νεώτεροι, διότι καὶ ἡ περίφημος τριλογία τοῦ Δάντε – «Κόλασις» – «Καθαρτήριον» – «Παράδεισος» – εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος περιγράφει κατὰ τρόπον παραστατικὸν πράγματι τὰ τῆς πέραν τοῦ τά- φου ζωῆς, ἔχει ὡς πρότυπον τὸ «Ἀληθὴς ἡ πραγματικὴ Ἱστορία» τοῦ Λουκιανοῦ, ἢ τοὐλάχιστον ἐκεῖθεν ἔχει ἐμπνευσθῆ, καίτοι τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Δάντε ἔχει φιλο- λογικὴν κυρίως ἀξίαν.

Ὁ Ξενοφάνης μετὰ ταῦτα (570 – 480 π. Χ.) ἔλεγε – κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ὅστις διέσωσε τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ξενοφάνους – ὅτι «ὁ θεὸς εἶναι ἀγένητος διότι τὸ γεννητὸν εἶναι φθαρτὸν καὶ ὁ θεὸς δὲν δύναται νὰ νοη- θῇ παρὰ μόνον ὡς ἄφθαρτος». Ὁ Ξενοφάνης ἐπίσης ὑπε- στήριξε πρῶτος ὅτι ὁ θεὸς δὲν εἶναι ἀνθρωποειδὴς καὶ οὔτε κατὰ τὸν νοῦν οὔτε κατὰ τὸ σχῆμα ὁμοιάζει μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὴν πολυθεΐαν δὲ τῆς ἐποχῆς του ὁ Ξενοφάνης ἀντιτάσσει τὸ «ἕν». «Εἷς θεός – λέγει – ἄρχει θεῶν καὶ ἀνθρώπων». Διότι ὁ θεὸς εἶναι τὸ μέγιστον καὶ ὡς τὸ μέγιστον δὲν δύναται νὰ ἀποτελῆται ἀπὸ πολλά, ἀλλὰ ἀπὸ ἕν. Δηλαδὴ ὁ θε- ὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων – ἄποψιν τὴν ὁποίαν διετύ- πωσε μετ' αὐτὸν ἀναλυτικώτερον καὶ ὁ μαθητής του Παρμενίδης. Καὶ μὲ μίαν βαθεῖαν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ ποὺ εἶπον οἱ νεώτεροι, ὅτι ἐκ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς γνώ- σεως δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὸν θεὸν ἀλλὰ χρειά- ζεται ἡ πίστις – Βάκων, Σπινόζα, Λόκκε, Σπένσερ, Κάντ καὶ ἄλλοι – ὁ Ξενοφάνης προσθέτει, ὅτι «τελεία βεβαιότης περὶ τοῦ κόσμου διὰ τῆς γνώσεως δὲν εἶναι δυνατὴ ἀλλὰ μόνον πιθανή», ἄποψις τὴν ὁποίαν ἄλλως τε ὑπεστήριξαν καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀρ- γότερον (Πλάτωνος: «Πολιτεία», «Τίμαιος» καὶ Ἀρι- στοτέλους «Μεταφυσικά»). Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ ἡ πρώτη πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤντλησαν οἱ δῆθεν ἱδρυταὶ τῆς «Ἐμπειριοκρατίας» τῆς «Φυσιοκρατίας» κ.τ.λ. τῶν νεω- τέρων χρόνων.

Συγχρόνως περίπου ὁ Ἡράκλειτος, ὁ μέγας μονα- στὴς τῆς Ἐφέσου (540 ; – 470 ; π. Χ.) διατυπώσας τὴν θεωρίαν, ὅτι τὰ «πάντα ῥεῖ» καὶ συνεπῶς τὸ διαρ- κῶς γίγνεσθαι, ἀναδεικνύεται ὡς ὁ πατὴρ τῆς θεωρίας περὶ αἰωνίας ἐξελίξεως καὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῆς ὕλης. «Πόλεμός ἐστι πάντων πατὴρ καὶ βασιλεύς» εἶπε – δηλαδὴ ἐντὸς τοῦ σύμπαντος συντελεῖται μία διαρ- κὴς πάλη μὲ ἀποτέλεσμα τὴν συνεχῆ φθορὰν καὶ ἀ- νάπλασιν. Κατ' αὐτὸν τὰ πάντα προέρχονται ἀπὸ τὴν κίνησιν καὶ «τίποτε δὲν μένει σταθερὸν» – «ἡ θε- ωρία τῆς ἐξελίξεως» τῶν νεωτέρων – Μπέρξον καὶ ἄλλοι – διότι ἡ κίνησις δημιουργεῖ ἀντίθεσιν, αὕτη δὲ παρέχει κίνησιν καὶ ζωὴν – αἱ θεωρίαι τῶν «κινητικῶν» Χάρτμαν καὶ ἄλλοι – ἄνευ δὲ τῆς ἀντιθέσεως – λέγει – δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἁρμονία καὶ τὰ πάντα θὰ κατε- στρέφοντο. «Τὸ σύμπαν – λέγει ὁ Ἡράκλειτος – ἦτο καὶ ἔσται ἀεί ποτε πῦρ, ζῶν, ἁπτόμενον καὶ σβεννυμε- νον» – ποὺ ἀνάπτει καὶ σβύνει, δηλαδὴ ποὺ φθείρεται καὶ ἀναπλάσσεται – «συνωδὰ» – συμφώνως – «τοῖς ὡρι- σμένοις νόμοις» – βάσει καθωρισμένων αἰτίων. «Εἶναι παιδιά τις – προσθέτει – ἣν ὁ Ζεὺς παίζει ἀφ' ἑαυτοῦ».

Δηλαδὴ ὁ Ἡράκλειτος παραδέχεται ὅτι μία ἀνωτέρα δύναμις, ὁ Ζεύς, ὁ ὑπέρτατος θεὸς τῆς ἐποχῆς του, – ἐὰν ἐκεῖνον ἐννοοῦσεν ἢ ἄλλην ὑπερτέραν δύναμιν – ἔχει δημιουργήσει τὸ σύμπαν διὰ λογαριασμόν του, ὑπονοῶν ἴσως ὅτι δὲν εἶναι ἔργον τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐξετάσουν τὸν λόγον αὐτῆς τῆς δημιουργίας ἢ καὶ πιθανῶς νὰ ἤθελε νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν δύνανται οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀνεύρουν τὴν αἰτίαν τῆς δημιουργίας. Καὶ ὅμως ὁ Μπύχνερ καὶ οἱ ὑλισταὶ παρανοοῦντες καὶ τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Ἡρακλείτου ἐνεφανίσαν καὶ αὐτὸν μεταξὺ ἐκείνων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ποὺ ἐδίδοξαν κάτι σχετικὸν μὲ τὰς ἀπόψεις των. Πάντως γεγονὸς εἶναι ὅτι αἱ δοξασίαι τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι τόσον ὀκοτειναὶ καὶ δυσνοητοι ὥστε ὁ Σωκράτης ἀργότερον θέλων νὰ καθορίσῃ τοῦτο εἶπεν ὅτι διὰ νὰ ἑρμηνευθῇ «δεῖται δηλίου κολυμβητοῦ», δηλα- δὴ χρειάζεται δήλιος, ἤτοι ἐπιδέξιος, κολυμβητὴς διὰ νὰ διαπλεύσῃ τὴν θάλασσαν τῶν διανοημάτων του.

Ἤδη ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἀρχίζει νὰ ὡριμάζῃ περισσότερον καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ μέγας Κλαζομένι- ος σοφὸς (505 – 428 π. Χ.), κάτοχος ὅλων τῶν θεωρι- ῶν τῶν παλαιοτέρων του Φιλοσόφων διατυπώνει πρῶτος τὴν ὑψίστης σημασίας διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς Φιλοσοφίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἀντίληψιν ὅτι ἡ ὕλη τοῦ σύμπαντος ποὺ ἦτο ἀδιαμόρφωτος καὶ ἀνάμικτος ἐτέ- θη εἰς τάξιν ἀπὸ τὸν «νοῦν» ὅστις ἐδημιούργησε τὴν ἑνότητα καὶ τὴν τάξιν ποὺ ἐμφανίζεται εἰς τὸ σύμπαν. Δηλαδὴ ὁ Ἀναξαγόρας διαπιστώνει πρῶτος τὴν ὕπαρ- ξιν τοῦ πνευματικοῦ παράγοντος εἰς τὸν κόσμον, τοῦ «νοῦ» ὡς δυνάμεως, ποὺ διεμόρφωσε τὸ σύμπαν. Ὁ «νοῦς» τοῦ Ἀναξαγόρα δὲν εἶναι πλέον ὁ ἀκίνητος καὶ ἀκαθορίστου ἐνεργείας «νοῦς» τοῦ Θαλῆ καὶ τοῦ Ξενο- φάνους, ἀλλὰ ἡ ὑπερτάτη δύναμις ποὺ κινεῖ τὸ σύμπαν καὶ συνεπῶς παρέχει εἰς τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Πλά- τωνα τὴν βάσιν διὰ νὰ ἀναπτύξουν ἀκολούθως τὰς θεω- ρίας των περὶ «νοητοῦ κόσμου» καὶ νὰ θεμελιώσουν τὴν ἰδεοκρατίαν. Ἐπίσης ὁ Ἀναξαγόρας καθορίζει πρῶτος κατὰ τρόπον ἐκπληκτικὸν διὰ τὴν ἐποχήν του τὰς αἰ- τίας ἕνεκεν τῶν ὁποίων γίνονται αἱ ἐκλείψεις τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης, τὰς αὐτὰς δηλαδὴ αἰτίας ποὺ παρα- δέχεται καὶ σήμερον ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸ περιεργότερον καθορίζει καὶ τοὺς λόγους ἕνεκεν τῶν ὁποίων προκα- λοῦνται οἱ ἄνεμοι. «Λόγῳ – λέγει – τῶν διαφόρων ποὺ παρουσιάζει ἡ θερμότης τοῦ ἡλίου εἰς διαφόρους το- πους, ὁ ἀὴρ θερμαινόμενος ἀνυψοῦται εἰς τὸν ὁρίζοντα δημιουργῶν κενὰ τὰ ὁποῖα προκαλοῦν ρεύματα ἀέρος!» Ὁ Ἀριστοτέλης μάλιστα ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἀπεδείκνυε τὴν θεωρίαν του αὐτὴν καὶ πειραματικῶς δι' ἀσκῶν πεπληρωμένων ἀέρος. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 8 ἀ- ποσπασμα τῶν διασωθέντων κειμένων του ἀναφέρει ἐ- πίσης ὁ Ἀναξαγόρας ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι «μύδρος διάπυ- ρος» καὶ ὅτι ἡ σελήνη ἔχει ὄρη καὶ φάραγγας καὶ πι- στεύει ὅτι πιθανὸν νὰ εἶναι κατωκημένη. Κατὰ τὸν Ἀ- ναξαγόραν, ὅστις εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀντιτίθεται πρὸς τοὺς «ἀτομικοὺς» (Λεύκιππον, Δημόκριτον κ.λ.π.) οἵτι- νες ὑπεστήριζον ὅτι ἡ ὕλη συγκροτεῖται ἀπὸ ἀπειροε- λάχιστα σωματίδια τὰ ὁποῖα ὠνόμασαν «ἄτομα», ἐ- πειδὴ ἦσαν «ἄτμητα», δηλαδὴ δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ τμηθοῦν, νὰ διαχωρισθοῦν, «ἡ ὕλη διαιρεῖται ἐπ' ἄπει- ρον» οὐδέποτε δὲ διαχωρίζεται τελείως, διότι καὶ τὸ ἐ- λάχιστον μόριον αὐτῆς εἶναι «σύνθετον» κατὰ τὸν Ἀνα- ξαγόραν. Δηλαδὴ ὁ Ἀναξαγόρας ὑπεστήριξεν αὐτὸ ποὺ ἀπέδειξαν ἐσχάτως οἱ ἐπιστήμονες – Δάλτων, Μπέ- κερελ καὶ κυρίως ὁ Ρόδερφοοδ, ὁ Λώρενς καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοι ἐρευνηταὶ μὲ τὸν «Θάλαμον τοῦ Οὐΐλσωνος» καὶ τὸ «κυκλοτρόνιον» – ὅτι καὶ τὸ ἄτομον συγκροτεῖται ἀ- πὸ μικρὰ σωματίδια, ἤτοι τὰ ἠλεκτρόνια, τὸν πυρῆνα, τὰ οὐδετερόνια ἢ νετρόνια, τὰ ποζιτόνια κ.λ.π.

Ὁ Ἀναξιμένης πρὸς τούτοις ὡμίλησε πρῶτος περὶ τῆς περιστροφῆς τῶν ἀστέρων περὶ τὴν γῆν καὶ καθώ- ρισεν ἄποψιν τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξε καὶ ὁ Ἀναξαγό- ρας ἀργότερον ὅτι δὲν θερμαίνουσι λόγῳ τοῦ ὅτι εὑρί- σκονται εἰς μεγίστην ἀπόστασιν ἀπὸ αὐτήν. Ἐπίσης εἶπεν ὅτι «τὰ ἄστρα εἶναι γαιώδη» ὅτι ἀποτελοῦνται δη- λαδὴ ἀπὸ τὴν ἰδίαν ὕλην ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχει γίνει καὶ ἡ γῆ, ὅπως ἀπέδειξεν ἐσχάτως καὶ ἡ ἐπιστήμη.

Ὁ Δημόκριτος (480 π. Χ.) γνωρίζει ἐξ ἄλλου καὶ αὐτὸς ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι «μύδρος διάπυρος» καὶ ὅτι οἱ ἀστέρες κινοῦνται ἐντὸς τοῦ ἀέρος εἰς «τὸν ἐξώτατον τόπον», ἤτοι πέραν τῆς γῆς εἰς τὸ διάστημα – μὲ περι- στροφικὴν κίνησιν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν κοσμογονίαν φαντάζεται ὅτι ἡ ὕλη ἥτις ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπειροελάχιστα μόρια τὰ ὁποῖα πρῶτος αὐτὸς – κατ' ἄλλους ὅμως ὁ Λεύκιππος – ἀπο- καλεῖ «ἄτομα – αὐτὰ δηλαδὴ ποὺ ἀνεκάλυψαν οἱ σύγ-

χρονοι μας Φυσικοχημικοί – συγκροτεῖται διὰ τῆς συνενώσεως αὐτῶν, των «ἀτόμων» εἰς μεγάλους ὄγκους ἀπὸ τοὺς ὁποίους κατὰ διαστήματα ἀποσπῶνται ὄγκοι μικρότεροι καὶ δημιουργοῦν τὰ σώματα καὶ τοὺς ἀστέρας. Καὶ φυσικὰ αἱ νεώτεραι θεωρίαι περὶ καταγωγῆς τῶν κόσμων τοῦ σύμπαντος τοῦ Σπένσερ, τοῦ Λαπλὰς, «τὰ σύμπαντα νήσοι» τοῦ Χέρσελ – ἤτοι ὁ σχηματισμὸς τῶν ἀστέρων ἀπὸ τὰ σπειροειδῆ νεφελώματα κ.λ.π. – δὲν μᾶς λέγουν τί τὸ διάφορον.

Ὁ Δημόκριτος ἐπίσης πρῶτος ἴσως καθορίζει σαφῶς – διότι πρὸ αὐτοῦ ἢ μᾶλλον συγχρόνως προς αὐτὸν καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁμιλεῖ περὶ τούτου – ὅτι τὰ «ἄτομα» ἔχουν την ἰδιότητα νὰ ἑλκωνται καὶ νὰ ἀπωθοῦνται καὶ συνεπῶς ἔχουν κίνησιν καὶ ὅτι τὰ σώματα ἔχουν πρὸς τούτοις την ἰδιότητα νὰ πίπτουν πρὸς τὰ κάτω, ὁ νομος τῆς βαρύτητος ποὺ εἶναι συναφης μὲ τὴν ἰδιότητα τῆς ἕλξεως. Ἄρα ὁ Δημόκριτος ἐξήγησεν ἐκ τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας τῆς ὕλης τὰ φαινομενα μηχανικῶς καὶ ὑλικῶς καὶ συνεπῶς αἱ σχετικαὶ θεωρίαι τοῦ Νεύτωνος ἐντεῦθεν ἔχουν τὴν καταγωγήν των καὶ τὴν ἀρχικὴν των ἔμπνευσιν προφανῶς καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν μῦθον της πτωσεως τοῦ μήλου, ποὺ παρετήρησεν ὁ Νευτων εἰς τὸν κῆπον του.

Ὁ Δημόκριτος ὁμοίως καθορίζει ὅτι ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀνθρώπου «εἶναι ὁ φύλαξ τοῦ νοῦ», τῆς διανοίας. Καὶ διὰ νὰ μὴ φαντασθῇ κανεὶς ὅτι οἱ νεώτεροι ὑλισταὶ πρῶται διετύπωσαν τὴν θεωρίαν ὅτι καὶ ὁ «νοῦς» εἶναι ὕλη, ὅπως ἰσχυρίζονται, καὶ ὄχι δύναμις, ὑπερέχουσα τῆς ὕλης, ὅπως ὑπεστήριξαν ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης κ.λ.π. καλὸν εἶναι νὰ ἀναφερθῇ ὅτι καὶ τὴν ὅψιν αὐτὴν πρῶτος ἀνέπτυξε καὶ μάλιστα σαφέστατα ὁ Δημόκριτος ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Κινητικὴ αἰτία τῆς ὕλης κατὰ τὸν Δημόκριτον δὲν εἶναι ὁ «νοῦς» ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς βαρύτητος τῶν σωμάτων ἥτις ἀναγκάζει τὰ μὲν βαρύτερα ἐξ αὐτῶν νὰ πίπτουν τὰ δὲ ἐλαφρότερα νὰ ἀνέρχωνται κ.λ.π.

Οἱ νεώτεροι ὅμως ποὺ παρέλαβαν ἀνεξελέγκτως τὰς θεωρίας αὐτὰς τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν Ἐπικούρου διὰ νὰ διστυπώσουν τὰς ὑλικοφιλοσοφικὰς θεωρίας των, δὲν ἐπρόσεξαν ὅτι τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα τοῦ Δημοκρίτου δὲν συμβιβάζονται μὲ τὰς ὑλιστικὰς περὶ κοσμογονίας καὶ φύσεως ἀντιλήψεις του καὶ ὅτι ἀποδεικνύουν ἠθικὴν ἀγνότητα ἀσυμβίβαστον μὲ τὰς ἰαπεινὰς καὶ ξένας πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὑλιστικὰς θεωρίας των.

Πρέπει δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ Δημόκριτος, ὅστις ἦτο ὁ πλέον πολυμαθὴς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη σοφὸς τῆς ἀρχαιότητος, εἶχε συγγράψει ἑξήκοντα βιβλία ἅτινα περιεῖχον γνώσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν Φυσικὴν, τὰ Μαθηματικὰ, τὴν Ἀστρονομίαν, τὴν Γεωγραφίαν, τὴν Πολιτειολογίαν καὶ Κοινωνιολογίαν, τὴν Ἰατρικὴν – ὑπῆρξε στενὸς φίλος τοῦ Ἱπποκράτους – τὴν ἠθικὴν, τὴν Αἰσθητικὴν, τὴν Μουσικὴν καὶ τὴν Γραμματικὴν καὶ ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ἐλάχιστα ἀποσπάσματα, ἢ μᾶλλον ὀλίγοι στίχοι διεσώθησαν ἀπὸ τέσσαρα ἢ πέντε ἐκ τῶν βιβλίων του ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην. Ἐὰν ὅμως ὑπολογίσῃ κανεὶς ἀπὸ τὰ περισωθέντα ράκη τῶν συγγραμμάτων τοῦ μεγάλου σοφοῦ, δύναται ἀσφαλῶς νὰ κρίνῃ ποῖος ἀνεκτίμητος πλοῦτος γνώσεων ἀπωλέσθη μετὰ τῶν βιβλίων του. Καὶ ἀρκεῖ νὰ ἀναφεθῇ ὅτι τὰ ἀπολεσθέντα συγγράμματα τῶν ἀρχαίων σοφῶν τόσον τῶν προσωκρατικῶν ὅσον καὶ τῶν μετὰ τὸν Σωκράτην τοιούτων ἀνέρχονται εἰς χιλιάδας, ὅπως ἐμφαίνεται περίπου ἀπὸ τοὺς πίνακας τῶν ἔργων των ποὺ παραθέτει ὁ Διογένης Λαέρτιος, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ οἱοσδήποτε ποίας πολυτίμους γνώσεις ἀπώλεσεν ἡ ἀνθρωπότης μετ' αὐτῶν. Ἐὰν δὲ ἐσώζοντο ὅλα αὐτὰ τὰ συγγράμματα πιθανῶς νὰ ἦτο καὶ ἡ ἀνθρωπότης διάφορος, ἀφοῦ θὰ εἶχεν ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰς φροντίδας τῶν νεωτέρων διανοητῶν ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ τὴν διορθώσουν μὲ τὰς ἀντιτιθεμένας καὶ ἀλληλοσυγκρουομένας θεωρίας των.

Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πολυμαθέστερος σοφὸς τῆς ἀρχαιότητος, δὲν διεσώθησαν ὅλα καὶ πλήρη τὰ συγγράμματα. Καὶ οὐδεὶς φυσικὰ γνωρίζει πόσας καὶ ποίας ἀκόμη γνώσεις θὰ μᾶς ἐκληροδότει ὁ ἀκαταπόνητος καὶ ὀξύτατος, ὁ μέγιστος καὶ πολύπλευρος ἐκεῖνος νοῦς. Ὁπωσδήποτε πρῶτος ὁ Πλάτων – «Τίμαιος» – καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης – «Μικρὰ Φυσικὰ» – μᾶς ἐξηγοῦν διατί ἀκούομεν, καθορίζοντες ὅτι αὐτὸ συμβαίνει λόγῳ τῶν παλμικῶν κινήσεων τοῦ ἀέρος ποὺ μεταφέρουν τὴν φωνὴν ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ὁμιλοῦντος εἰς τὰ ὄργανα τοῦ ἀκούοντος.

Καὶ φυσικὰ δὲν χρειάζεται ἐξήγησις διὰ νὰ καταδειχθῇ ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν αὐτὴν περὶ ἀκοῆς ἐξήγησιν προῆλθον αἱ ἀνακαλύψεις τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης – Ἀσύρματος, Ραδιοφωνία, Τηλεόρασις κ.λ.π. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» ἐπίσης καθορίζει τὴν ὕπαρξιν τῶν σπερματοζωαρίων, ἤτοι τῶν μικρῶν ζώντων ὀργανισμῶν ποὺ ἀνεκάλυψαν μόλις πρὸ τινος οἱ νεώτεροι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ μικροσκοπίου, διὰ τῶν ὁποίων τὰ ἄρρενα ζῷα καὶ ὁ ἄνθρωπος φυσικά, γονιμοποιοῦν τὸ θῆλυ καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιον σύγγραμμα του φαίνεται ὅτι ἐγνώριζε καὶ τὴν ἀνατομίαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ αἵματος διὰ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Πολιτικὰ» (βιβλίον Β' 1265 α.) ἀναφέρει τὴν ἀνάγκην τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννησεων ὑπὸ τῆς Πολιτείας πρὸς ὄφελος αὐτῆς καὶ τῶν πολιτῶν ὥστε νὰ μὴ κατανέμηται ὁ πλοῦτος εἰς μικρὰ μερίδια, λόγῳ τῶν πολλῶν γεννήσεων, δηλαδὴ τὴν θεωρίαν ποὺ διετύπωσεν ὁ Μάλθος πρὸ ἑκατὸν εἴκοσι ἐτων.

Κατάπληξιν προκαλεῖ εἰς τοὺς νεωτέρους πῶς ὁ Σταγιρίτης σοφὸς παρετήρησε «τὸν χημισμὸν τῶν σωμάτων» μὲ τὴν γνώμην ποὺ διετύπωσεν ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι «συμπιεστόν» καὶ ἐπεδίωξε διὰ πειραματικῶν μεθόδων νὰ ἀνεύρῃ τὸ βάρος τοῦ ἀέρος. (Κ. Μέρμηγκα «Ἡ Ἱστορία τῶν Ἐπιστημῶν»). Ἐπίσης τὸν χρόνον θεωρεῖ ὡς μέτρον τῆς κινήσεως ἀλλὰ χωρὶς «αὐθυπόστατον σημασίαν», κάτι παρόμοιον δηλαδὴ μὲ αὐτὸ ποὺ ὑποστηρίζουν οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος τοῦ Ἀϊνστάϊν σήμερον, ἐνῷ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλάτων εἶπεν ὅτι «ὁ θεὸς ὄχι ἐν χρόνῳ ἀλλὰ μετὰ χρόνου ἔπλασε τὸν κόσμον», ὅπως ἀνέφερα καὶ ἀνωτέρω, δηλαδὴ τὸ ἴδιον πρᾶγμα ποὺ ὑποστηρίζει καὶ ἡ θεωρία της σχετικότητος. (Ζαίημς Τζήνς «Τὸ μυστηριῶδες Σύμπαν»). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίσης εἶχε παρατηρήσει τὴν ἀπόκρυψιν τοῦ πλανήτου Ἄρεως ἀπὸ τὴν Σελήνην καὶ ἑνὸς ἀστέρος τῶν Διδύμων ὑπὸ τοῦ πλανήτου Διός. Ὁμιλεῖ περὶ κομητῶν καὶ μετεωρολογικῶν φαινομένων, περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ἀνέμων καὶ πειρᾶται νὰ μετρήσῃ τὸν ὄγκον τῆς γῆς, εἰσάγων νέους ὅρους εἰς τὴν γεωμετρίαν, τὴν ὁποίαν ζητεῖ νὰ συστηματοποιήσῃ. («Περὶ Οὐρανοῦ» καὶ «Μετεωρολογικά»). Ἀναφέρει πρὸς τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης («Πολιτικὰ» καὶ «Περὶ ψυχῆς») ὡς μυθικὴν παράδοσιν ὅτι ὁ Δαίδαλος εἶχε κατορθώσει νὰ κατασκευάσῃ μηχανικὸν ἄνθρωπον ὅστις ἠδύνατο νὰ ἐκτελῇ καὶ ὡρισμένας διαταγάς, δηλαδὴ τὸν Ρομπὸτ τῶν συγχρόνων ἐπιστημόνων, καὶ ὅλοι γνωρίζομεν ὅτι ὁ Δαίδαλος εἶναι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ποὺ ἐπέταξεν ὑπὲρ τὴν γῆν καὶ ὅτι ὁ υἱός του Ἴκαρος θελήσας νὰ πετάξῃ καὶ αὐτὸς ἔπεσε καὶ ἐφονεύθη, διότι δὲν ἤκουσε τὰς συμβουλὰς τοῦ πατρός του.

Εἰς τὴν Βιολογίαν αἱ γνώσεις του εἶναι ἐκπληκτικαί. Ἀσχολεῖται μὲ τὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα αὐτῆς καὶ διατυπώνει τὴν ἀντίληψιν «τῆς κληρονομικότητος καὶ τῆς διαδοχῆς τῶν γενῶν». Αἱ ἀνατομικαὶ παρατηρήσεις του εἶναι καταπληκτικαί. Ἡ θεωρία περὶ ἐξελίξεως τῶν ζώων διὰ τῆς βαθμιαίας προαγωγῆς τῶν φυτῶν εἰς φυτοειδῆ ζῷα, τὸν καθιστᾶ πρόδρομον τοῦ Λαμάρκ, τοῦ Ντάρβιν, τοῦ Χαῖκελ καὶ ἄλλων, συμπίπτουν δὲ αἱ παρατηρήσεις του μὲ τὰς τελευταίας διαπιστώσεις τῆς νεωτερας ἐπιστήμης ὅτι καὶ τὰ φυτὰ εἶναι ζῶντες ὀργανισμοί! («Περὶ ζώων μορίων», «Περὶ ζώων ἱστορίαι», «Περὶ ζώων γενέσεως» κ.τ.λ.). Θὰ ἐξετείνετο δὲ σημαντικῶς τὸ παρὸν ἐὰν ἀνεφέροντο αἱ παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ φωτός, ἤχου, ὀσφρήσεως, χρωμάτων καὶ γενικὰ περὶ αἰσθήσεων καὶ αἱ ὁποῖαι ξενίζουν τοὺς σημερινοὺς ἐπιστήμονας καὶ προκαλοῦν τὸν θαυμασμὸν των ὄχι μόνον διὰ τὰς ἀπείρους γνώσεις τοῦ Ἕλληνος σοφοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀκρίβειαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν ἀπόψεων ποὺ διετύπωσεν. («Μικρὰ Φυσικά», «Περὶ ψυχῆς» κ.τ.λ.). (Βλέπε καὶ «Ἱστορία τῶν Ἐπιστημῶν» τῶν Μπρυνὲ καὶ Μιελὶ, «Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας» Ν. Κοτζιᾶ, «Ἡ Ἱστορία τῶν Ἐπιστημῶν» Κ. Μέρμηγκα κ.τ.λ.).

Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ Ἱδρυτὴς τῆς Λογικῆς, τῆς Ψυχολογίας, τῆς Ἠθικῆς, τῆς Αἰσθητικῆς, τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ ὁ θεμελιωτὴς τῆς Πολιτειολογίας, τῆς Οἰκονομολογίας, τῆς Κοινωνιολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν Νόμων καὶ τὸ ἐκπληκτικώτερον εἶναι ὁ πρῶτος Συνταγματολόγος καὶ θεωρητικὸς τοῦ συγχρόνου ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, διότι τὸ πρῶτον κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα τοῦ νεωτέρου κόσμου, τῆς Ἀγγλίας, ἔχει τὴν καταγωγήν του ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους μέσῳ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου καὶ τοῦ Μπούρκε, ὅπως ἀπέδειξεν ὁ Κ. Γεωργούλης εἰς τὸ ἄρθρον «Ἀριστοτέλης» ποὺ ἔχει δημοσιευθῇ εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν.

Καὶ τὴν αὐτὴν ἐπίδοσιν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας παρουσιάζει καὶ ὁ Ἀρχιμήδης (287 - 212 π.Χ.) ὅστις ἀνεκάλυψε τὴν στατικὴν καὶ τὴν ὑδροστατικὴν καὶ διὰ τῶν ὁποίων λέγουν ὅτι καὶ διὰ τὸν ἠλεκτρισμὸν κάτι ἐγνώριζε τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ ἄλλοι ἀρχαιότεροι οὗτοῦ σοφοί, ἀσχοληθέντες μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἰδιοτήτων ποὺ εἶχον παρατηρήσει εἰς τὸ ἠλεκτρον (τὸ ἠλεκτρίμπαρι). Λέγουν ἐπίσης ὅτι διὰ τῶν πολεμικῶν μηχανῶν ποὺ εἶχον ἐφεύρει οἱ Συρακούσιοι κατενίκησαν τοὺς Ρωμαίους καὶ ὅτι κατέκαυσε προ τῶν Συρακουσῶν τὸν στόλον τῶν Ρωμαίων διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἡλικιακῶν ἀκτίνων ἐπ' αὐτοῦ μὲ κάτοπτρα τὰ ὁποῖα εἶχε τοποθετήσει καταλλήλως. Καὶ ὅμως μεχρὶ τῆς ἐποχῆς ποὺ ὁ Μιτυφφὼν ἀπέδειξε πειραματικῶς εἰς τὸ Παρίσι (1770) τὴν ἀκρίβειαν τοῦ φαινομένου, οἱ νεώτεροι ἐπιστήμονες ἐθεώρουν ὡς μῦθον καὶ τὸ γεγονὸς αὐτό. Καὶ εἶναι γνωστὸν ἐπίσης ὅτι οὐδεὶς ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἀνεκάλυψεν ἀκόμη τί ἦτο τὸ «ὑγρὸν πῦρ» τῶν Βυζαντινῶν μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Καλλίνικος κατέκαυσε πρὸ τῶν τειχῶν της Κωνσταντινουπόλεως τοὺς στόλους τῶν Ἀράβων ἐπὶ Ἡρακλείου. Ὁ Ἀρχιμήδης ἐφεῦρε πρὸς τούτοις τὴν διὰ πολυσπάστων καθέλκυσιν τῶν πλοίων ὅπως καὶ πλείστας ἄλλας ἀνακαλύψεις καὶ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ διετύπωσε τὸ περιβόητον «Βοειὸν πρόβλημα» καὶ ἐπέλυσε τὸ περίφημον «Δήλιον πρόβλημα», τὰ ὁποῖα καὶ σήμερον ἀδυνατοῦν νὰ ἐπιλύσουν οἱ ἐπιστήμονες, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, παρὰ τὰς ἐπιμόνους προσπαθείας των.

Ἀλλὰ καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους ὅλα περίπου ἀπωλέσθησαν. Καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς μηχανικῆς, ὁ Εὔδοξος (408 - 356 π. Χ ἦτο μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος) καὶ ὁ Εὐκλείδης (330 - 275 π. Χ.) τὰς βάσεις τῆς γεωμετρίας ὅπως διδάσκεται μέχρι σήμερον. Ὁ Εὔδοξος ἐπίσης ἀπέδειξε πρῶτος τὸ σφαιροειδὲς τῆς γῆς καὶ διήρεσεν αὐτὸ κατὰ ζώνας, συμφώνως μὲ παλαιοτέραν θεωρίαν τοῦ Θαλῆ, μὴ διασωθεῖσαν. ἐνῷ ὁ Ἀρίσταρχος κατὰ γενικὴν πλέον ὁμολογίαν εἶναι ἐκεῖνος ὅστις πρῶτος διετύπωσε τὴν θεωρίαν περὶ κινήσεως τῶν πλανητῶν περὶ τὸν Ἥλιον καὶ φυσικὰ καὶ τῆς γῆς, δηλαδὴ τὸ ἡλιοκεντρικὸν σύστημα καὶ ὄχι ὁ Κοπέρνικος ἀπὸ τοὺς νεωτέρους, ὅπως ἐπιστεύετο μέχρι πρό τινος. Ἥρων δὲ ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀνεκάλυψε πρῶτος ἐπίσης τὴν δύναμιν τοῦ ἀτμοῦ διὰ μιᾶς ἁπλῆς μηχανῆς τὴν ὁποίαν εἶχε κατασκευάσει (127 π. Χ.).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἱπποκράτην (460 - 377 π.Χ.) ὅλοι γνωρίζομεν ὅτι καὶ ἡ παθολογία ἀλλὰ καὶ ἡ χειρουργικὴ ὀφείλουν εἰς αὐτὸν τὰς βάσεις των ἐνῷ ὁ Γαληνὸς (160 π. Χ.) ὅστις πρῶτος ἀνεκάλυψε τὴν ὕπαρξιν ὀξυγόνου εἰς τὸ αἷμα, εἶναι ὁ θεμελιώσας τὴν Ἀνατομίαν καὶ τὴν Πειραματικὴν Φυσιολογίαν, διότι πρὸ αὐτοῦ ὁ Πραξαγόρας (335 π. Χ.) ἠσχολήθη μὲ τὴν Ἀνατομίαν καὶ διέκρινε πρῶτος τὰς φλέβας ἐκ τῶν ἀρτηριῶν. Αἱ ἀνακαλύψεις καὶ διαπιστώσεις τοῦ Ἱπποκράτους, τοῦ Πραξαγόρα καὶ τοῦ Γαληνοῦ καὶ σήμερον ἀκόμη καταπλήσσουν τοὺς ἐπιστήμονας, πλεῖσται δὲ ἐξ αὐτῶν μόλις πρό τινος ἐγένοντο δεκταὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐξηκριβώθησαν ἀπὸ τὰς σχετικὰς ἐρεύνας τῶν νεωτέρων. ἡ δὲ σύγχρονος παθολογία πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Ἱπποκράτους στρέφεται καὶ πάλιν, ὅπως εἶναι γνωστόν, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὰς γνώσεις της εἰς τὴν θεραπευτικήν (βλέπε καὶ «Ἱστορίαν τῶν Ἐπιστημῶν» τῶν Μπρυνὲ καὶ Μιελί, συνοπτικὴ μετάφρασις τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν «ΗΛΙΟΝ» (1946-1947) ἀπὸ τὸν ἐκλεκτὸν συνεργάτην μας καὶ Διευθυντὴν τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς Νικόλ. Βέρρον, ὅπως καὶ τὰς ἀντιλήψεις καὶ διαπιστώσεις περὶ τῶν διδαγμάτων τοῦ Ἱπποκράτους τοῦ ἐν Λονδίνῳ Ἕλληνος ἰατροῦ Καββαδία κλπ.).

Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ ἀπέφευγον συστηματικῶς νὰ ἀπασχολοῦνται μὲ ἐφευρέσεις, ἤτοι μὲ μηχανικὰς ἐφαρμογάς, τῶν θεωριῶν των αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν ἐποχήν μας ἀποτελοῦν τὴν κυριωτέραν ἐπιδίωξιν τῶν ἐπιστημόνων, διότι ἐθεώρουν τὴν ἀπασχόλησιν αὐτὴν ὡς «βάναυσον καὶ ὡς ἐνασχόλησιν κατωτέραν δι' ἐλευθέρους καὶ ἀνεπτυγμένους διανοητικῶς ἀνθρώπους» καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἠσχολοῦντο μὲ θεωρητικὰς κυρίως μελέτας. Ἐντεῦθεν λοιπὸν καὶ ἡ εὔλογος ἀπορία ποὺ γεννᾶται διότι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ οἵτινες ἐγνώριζον καὶ εἶχον ἐρευνήσει τὰ πάντα περίπου, δὲν εἶχον ἐπιδοθῇ συστηματικῶς καὶ εἰς τὴν μηχανικὴν ἐφαρμογὴν τῶν θεωριῶν ποὺ διετύπωσαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ λήγοντος τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἔπραξαν τοῦτο ἁπλούστατα διότι ἐγνώριζον ἢ μᾶλλον καὶ αὐτὸ τὸ εἶπον, (Σωκράτης, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Ἀρχιμήδης καὶ ἄλλοι) ὅτι αἱ μηχανικαὶ ἐφαρμογαὶ ἐλάχιστα ὑποβοηθοῦν εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ μεγίστου προβλήματος τῶν ἀνθρώπων, ἤτοι τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῶν τελειοποιήσεως καὶ προαγωγῆς, ἄνευ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι ἐλάχιστα διαφέρουν τῶν ζώων καὶ διότι αἱ πρακτικαὶ ὀπουδαὶ καὶ αἱ μηχανικαὶ ἐφαρμογαὶ δημιουργοῦν τὸν μηχανικὸν πολιτισμόν, ὑπὸ τὸν ὁποῖον σήμερον ζῶμεν καὶ τὰ ὄχι καὶ τόσον εὐχάριστα ἀποτελέσματα τοῦ ὁποίου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅλοι γνωρίζομεν. Καὶ ἀσφαλῶς πολλοὶ ὑπάρχουν σήμερον οἱ ἀμφιβάλλοντες ἐὰν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ συνετέλεσαν εἰς τὴν πραγματικὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀνθρώπων. ἤτοι εἰς τὴν ἐπιδεδλημένην αὐτοκατανόησιν αὐτῶν, τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐξυψωσίν των καὶ γενικὰ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν πραγματικῆς ἡσυχίας καὶ εὐδαιμονίας καὶ καλυτέρας ἢ μᾶλλον περισσότερον ἀνθρωπίνης ζωῆς εἰς αὐτούς.

Τὸ μέγα πρόβλημα τῆς διοικήσεως τῶν κοινωνιῶν τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ φθάνομεν ἤδη εἰς τὸ πλέον περίπλοκον καὶ ἐνδιαφέρον ζήτημα τῆς ἐποχῆς μας, τὸ πρόβλημα τῆς διοικήσεως τῶν Πολιτειῶν, τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Πρὸ τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οἵτινες κυρίως καὶ διὰ μακρὰν ἠσχολήθησαν μὲ τὸ πρόβλημα αὐτό, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀναδεικνύεται ὡς ὁ πρῶτος κοινωνιολόγος καὶ σοσιαλιστὴς ἐπαναστάτης τῶν αἰώνων, ἀφοῦ ζητεῖ τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὴν ὑπαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων εἰς μίαν παγκόσμιον κοινωνίαν, ἐπηρεασμένος προφανῶς ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον, ὅστις πρὸ αὐτοῦ ἐζήτει νὰ καταργηθοῦν «αἱ διακρίσεις μεταξὺ τῶν Ἐθνῶν χάριν μιᾶς παγκοσμίου τάξεως», πρὸ τούτου δὲ ὁ Θαλῆς εἶχε διατυπώσει τὴν γνώμην περὶ ἱδρύσεως εἰς τὴν νῆσον Τέω κοινοῦ βουλευτηρίου τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μικρασίας, δηλαδὴ εἴδος εὐρυτέρας καὶ κοινῆς πολιτείας. Μετ' αὐτοὺς ὅμως ὁ Σωκράτης ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἠθικὴ προηγεῖται τῆς κοινωνίας καὶ ὅτι αὐτὸν τὸν ἐνδιέφερε πρωτίστως ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ὁ ψυχικὸς καὶ ἠθικὸς κόσμος αὐτοῦ καὶ ὄχι τὰ βουνά, τὰ ὄρη ἢ τὰ ἄστρα. («Φαῖδρος» Πλάτωνος). Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν τοῦ Σωκράτους ἡ γνῶσις πρέπει νὰ προηγῆται τῆς πράξεως. Ὁ Μάρξ ὅμως ἀπὸ τοὺς νεωτέρους, ἀντιγράφων ἐν προκειμένῳ πλήρως τὸν Ἐπίκουρον, ὑπεστήριξεν ὅτι πρωτίστως ἐνδιαφέρει ἡ πρᾶξις καὶ ὄχι ἡ γνῶσις. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἐδίδασκε – («Φαῖδρος» Πλάτωνος, «Ἀπομνημονεύματα» Ξενοφῶντος, «Πολιτικὰ» Ἀριστοτέλους κ.λ.π.) - ὅτι ἡ γνῶσις δὲν εἶναι ἁπλῶς καὶ μόνον μέσον πράξεως, ἀλλὰ κάτι ἀνώτερον καὶ δι' αὐτὸ ἀνήγαγε τὴν πρᾶξιν εἰς γνῶσιν. Ἡ διαφορὰ δὲ μεταξὺ Ἀναξαγόρα καὶ Σωκράτους εὑρίσκεται εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἀκριβῶς, διότι ὁ μὲν Ἀναξαγόρας ἐθεώρει τὸν «νοῦν» ὡς κινητικὴν δύναμιν τῆς ὕλης, ἐνῷ ὁ Σωκράτης καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Πλάτων, θεωροῦν ἀντιθέτως τὸν «νοῦν», τὴν ὑπερτάτην δύναμιν ποὺ κινεῖ τὸ σύμπαν, τὸν Θεόν – κατὰ τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις μας – ὡς «οὐσίαν» ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ ὄχι προερχομένην ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' ὑπερέχουσαν αὐτῆς.

Ἀντιθέτως οἱ νεώτεροι ὑλισταὶ (Μάρξ, Ἔγκελς, Φόϋερμπαχ, Στράους, Μπουχάριν κλπ.) ἐκλαμβάνοντες τὴν ὕλην ὡς «οὐσίαν» ὑπερέχουσαν καὶ ἀναλλοίωτον, διαρκῆ καὶ αἰώνιαν, ὅπως καὶ οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν πρὸ τοῦ Σωκράτους Φιλοσόφων, ἀντίληψιν τὴν ὁποίαν ὑπεστήριζον οἱ σοφισταὶ καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ Φιλόσοφοι τῆς παρακμῆς, ὑπέπεσαν εἰς τὸ σφάλμα νὰ νομίζουν ὅτι ἐξ αὐτῆς, ἐκ τῆς ὕλης, παρήχθησαν ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως ὑπερτέρας δυνάμεως τὰ πάντα καὶ συνεπῶς ἡ ζωή, ὁ νοῦς κτλ.

Κατὰ συνέπειαν ὀρθῶς ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ Φιλοσοφία ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Σωκράτους, ὅπως καὶ ὁ ἀληθὴς Ἰδεαλισμός, διότι πρῶτος αὐτὸς ὤθησε τὴν Φιλοσοφίαν εἰς τὸν πραγματικὸν προορισμόν της, διότι πρῶτος αὐτὸς ἠσχολήθη μὲ ζητήματα σχέσιν ἔχοντα μὲ τὴν ἠθικήν, μὲ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ συλλογισμοὺς οἵτινες ἐδημιούργησαν τὴν πραγματικὴν ἐπιστήμην, καίτοι ἐκ τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων καὶ ὁ Ἡράκλειτος ὑπέδειξε τοῦτο εἰπὼν διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸ περίφημον «διζήσασθαι αὐτὸν κ] μαθεῖν πάντα παρ' ἑαυτοῦ», δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐμβαθύνῃ ὁ ἴδιος εἰς τὸν ἑαυτόν του διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτόν του, ἤτοι τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν του,

Μετ' αὐτὸν ὁ Πλάτων παραλαβὼν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη («Μεταφυσικὰ» 1,5) τὰ αἰσθητὰ ἀπὸ τὸν Κρατύλον – διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος καὶ μαθητὴς τοῦ Ἡρακλείτου – ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους τὰ μαθηματικὰ καὶ ἀπὸ τὸν Σωκράτη τὰ ἠθικὰ καὶ τοὺς ὁρισμοὺς τῶν πρεσβυτέρων τοὺς ὁποίους ὠνόμασεν «ἰδέας» ἐδημιούργησε τὸν ἰδεαλισμόν.

Γεγονὸς ὁπωσδήποτε εἶναι ὅτι μετὰ τὸν Σωκράτη οὐδεὶς ἄλλος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἐπεδίωξε διαφοροτρόπως νὰ ἀνεύρῃ τὸν καλύτερον τρόπον διακυβερνήσεως τῶν Λαῶν καὶ κανεὶς ἄλλος ἠρεύνησεν, ἐμελέτησεν ἢ ἐνεδάθυνεν εἰς τὴν ψυχολογίαν, τὴν φύσιν καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ καθώρισε κατὰ τρόπον σαφῆ καὶ λεπτομερῆ ὅπως αὐτοὶ τοὺς λόγους ἕνεκεν τῶν ὁποίων ἡ φυσικὴ ἀνισότης, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ κοινωνικὴ ἀνισότης, εἶναι τὸ κυριώτερον γνώρισμα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κοινωνιῶν καὶ ἡ διοίκησις τῶν Πολιτειῶν τὸ δυσχερέστερον ἔργον ἐκείνων ποὺ ἀναλαμβάνουν νὰ διοικήσουν τοὺς ἀνθρώπους. (Αἱ θεωρίαι τοῦ Ρουσὼ ἐκ τῶν νεωτέρων «Κοινωνικὸν Συμβόλαιον»). Ὁ Ρουσὼ μάλιστα γράφει εἰς τὸ ἀνωτέρω ἔργον του ὅτι «ἐκεῖνοι ποὺ θέλουν νὰ μεταβάλουν τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως τῶν ἀνθρώπων, πρέπει νὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ διορθώσουν καὶ τοὺς ἀνθρώπους». (Βλέπε καὶ Ἀριστοτέλους «Ἠθικὰ Νικομάχεια», «Ἠθικὰ Εὐδήμεια», «Περὶ ψυχῆς», «Μικρὰ Φυσικά», «Μεταφυσικά», «Πολιτικά», «Σύνοψις Πολιτειῶν» κλπ. Περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μάλιστα ἀναφέρεται ὅτι εἶχε συγγράψει τὰ πολιτεύματα 153 καὶ κατ' ἄλλους 204 πολιτειῶν, Κρατῶν τῆς ἐποχῆς του, αἵτινες ὅμως, πλὴν τῆς «Ἀθηναίων πολιτείας» ποὺ διεσώθη καὶ αὕτη ὄχι πλήρης, ὅλαι ἀπωλέσθησαν).

Ὁ Πλάτων καθώρισεν ἐπίσης εἰς τὴν «Πολιτείαν» του – τὸ πρῶτον γνωστὸν ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν κομμουνιστικὸν σύστημα – διατὶ ὁ ἄνθρωπος λόγῳ τῆς φυσικῆς ἀτελείας του δὲν δύναται νὰ εἶναι αὐτάρκης καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ τὸν ἠνάγκασε νὰ συγκροτηθῇ εἰς κοινωνίας πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν οἰκονομικῶν ἰδίᾳ ἀναγκῶν του, αἵτινες τὸν ἐξωθοῦν καὶ εἰς πολέμους πολλάκις. Ὁ Πλάτων ζητεῖ ἀκόμη εἰς τὴν «Πολιτείαν» του τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ὁμιλεῖ περὶ κοινότητος γυναικῶν καὶ παίδων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀνατρέφῃ ἡ πολιτεία, τὸ Κράτος, ὅπως καὶ περὶ διανομῆς τῶν ἀγαθῶν – ἐννοεῖ τὸν πλοῦτον – προγράφει δὲ καὶ καταργεῖ τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν «Πολιτείαν» του καὶ θέλει τὴν κοινωνίαν «πειθαρχημένην» – δηλαδὴ σύστημα ὁλοκληρωτικόν, ὅπως δηλαδὴ καὶ ὁ Μάρξ, ὁ Ἔγκελς καὶ ὁ Λένιν κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν – μὲ ὡρισμένας μόνον διαφορὰς ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ποὺ ζητοῦν νὰ δημιουργήσουν οἱ σημερινοί μας κομμουνισταί. Συνεπῶς οὐδὲν τὸ νεώτερον μᾶς εἶπεν ὁ Μάρξ ἐν προκειμένῳ, ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι «οἰκονομικοὶ λόγοι» καθορίζουν τὴν ἐξέλιξιν τῶν κοινωνιῶν – ὁ περίφημος Ἱστορικὸς Ὑλισμός – καὶ συνεπῶς οὔτε ὁ Ἴμπυτ-Χαλντοὺν, ὁ Ἄραψ ἱστορικοφιλόσοφος, ὡμίλησε πρῶτος διὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ – ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Ραππόπορ εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» – καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐδανείσθη τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς ὁ Ἰταλὸς ἱστοροφιλόσοφος Βίκο, ὅστις ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤντλησε κυρίως μετὰ ταῦτα τὰς θεωρίας του ὁ Μάρξ (Βλέπε καὶ Κ. Μάρξ καὶ Φρ. Ἔγκελς «Τὸ Κομμουνιστικὸ μανιφέστο», Κ. Μάρξ «Τὸ κεφάλαιον», «Ἡ Ἀθλιότης τῆς Φιλοσοφίας», «Γερμανικὴ ἰδεολογία», «Δώδεκα θέσεις εἰς Φόϋερμπαχ», «Ἡ 18η Μπρυμαίρ τοῦ Λουδ. Βοναπάρτου», Ἔγκελς «Ἀντιντύριγκ», Μπουχάριν «Ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ», «Τὸ Ἀλφάβητον τοῦ Κομμουνισμοῦ», Ἰωσὴφ Στάλιν «Ὁ Λενινισμὸς στὴ θεωρία καὶ τὴν πράξη» κ.τ.λ.) καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται πόσον ξεπερασμέναι εἶναι καὶ ἀπὸ ποῦ προῆλθον αἱ θεωρίαι τοῦ Μάρξ κλπ. συγκρινόμεναι μὲ τὰς συγετικὰς θεωρίας τῶν ἀρχαίων σοφῶν γενικῶς.

Ὁ Πλάτων πιστεύει ἐπίσης ὅτι ἡ κοινωνία καὶ ἡ πολιτεία δύνανται νὰ γίνουν καλύτεραι καὶ διὰ βιαίων μέσων ἀκόμη – ἡ Ἐπανάστασις ποὺ ζητοῦν ὁ Μάρξ καὶ οἱ Μαρξιστοὶ διὰ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ συστήματός των – ἀλλὰ μὲ τὴν διαφοράν – καὶ ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τῶν σημερινῶν κομμουνιστῶν – ὅτι ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐπανάστασις πρέπει νὰ προέλθῃ ἐκ τῶν ΑΝΩ καὶ ὄχι ἐκ τῶν κάτω, ὅπως ὑποστηρίζουν σήμερον οἱ κομμουνισταί. Τὸ χειρότερον πρᾶγμα, λέγει ἐν συνεχείᾳ ὁ Πλάτων, εἶναι νὰ ἐξουσιάζεται κανεὶς ἀπὸ τὸν χειρότερόν του καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἰς τὴν πολιτικὴν πρέπει νὰ εἰσέρχωνται οἱ ἐνάρετοι, οἱ χρηστοί, οἱ κατηρτισμένοι, οἱ σοφοί. Ἀρίστη πολιτεία, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ἐκείνη ποὺ σχηματίζεται μὲ τὴν σύνθεσιν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς γνώσεως, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σοφίας. Ἐάν, λέγει, ὁ Πλάτων, «οἱ φιλόσοφοι δὲν γίνουν βασιλεῖς εἰς τὰς πολιτείας ἢ οἱ λεγόμενοι βασιλεῖς καὶ δυνάσται – ἐννοεῖ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Κρατῶν – δὲν φιλοσοφήσουσι – δηλαδὴ ὡς ἡγέται τῶν Λαῶν δὲν ἀναδειχθοῦν οἱ κατηρτισμένοι καὶ πεπαιδευμένοι – καὶ εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον τῶν ἡγετῶν δὲν συμπέσουν ἡ δύναμις, ἡ πεῖρα καὶ ἡ μόρφωσις, συγχρόνως δὲ ἀπὸ τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας δὲν ἀποκλεισθοῦν οἱ ὄχλοι, δὲν ὑπάρχει πιθανότης νὰ ἐπέλθῃ ποτὲ ἠρεμία εἰς τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων».

Καὶ μὲ μίαν βαθυστόχαστον ἀλλὰ καὶ ἀμίμητον πρᾶγματι παρομοίωσιν ὁ Πλάτων λέγει ὅτι οἱ «ὁδηγοὶ» ἢ οἱ «εἰδικοί», οἱ «ἀμαθεῖς» καὶ οἱ «φιλόδοξοι» ποὺ ἀνατηθοῦν ἀπὸ τὸν ὄχλον ὡς οἱ «ἄριστοι», διότι ἔτυχε νὰ ἀναδειχθοῦν εἰς τὴν τέχνην των καὶ οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ διοικήσουν τὴν πολιτείαν, ὁμοιάζουν μὲ τὸν «καζαντισμένο γύφτο» ποὺ ἔγινε πλούσιος καὶ ἔρχεται νὰ παντρευτῇ τὴν κόρην τοῦ προϊσταμένου του, ποὺ ἦταν πλούσιος πρὶν ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπτώχευσεν. Διότι μόνον πολιτεία «ξεπεσμένη» δύναται νὰ ἀνεχθῇ παρομοίους ἡγέτας! Καὶ προσθέτει: Τί παιδιὰ θὰ γεννηθοῦν ἀπὸ μίαν τοιαύτην συνένωσιν ; – ἐννοεῖ τί ἀποτελέσματα θὰ προέλθουν ἀπὸ τὴν διακυβέρνησιν τῆς Πολιτείας ἀπὸ παρομοίους ἀνθρώπους ; Μόνον χειροτέρευσις καὶ καταστροφὴ τῆς Πολιτείας! Συνεπῶς δικαία καὶ ὀρθὴ πολιτεία κατὰ τὸν Πλάτωνα «εἶναι ἐκείνη τῆς ὁποίας οἱ ἄρχοντες κατέχουν τὴν ἐπιστήμην νὰ ἀσκοῦν τὴν ἀρχὴν καὶ ὄχι ἡ πολιτεία εἰς τὴν ὁποίαν κυριαρχοῦν οἱ ἀμαθεῖς καὶ οἱ ὄχλοι».

Ὁ Πλάτων ὅμως καθορίζει συγχρόνως ὅτι «τὰ διάφορα πολιτεύματα δὲν εἶναι πάντοτε ἱκανὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν ἀπολύτως καὶ πλήρως τὰς κοινωνίας καὶ τοὺς ἀνθρώπους, διότι αἱ συνθῆκαι τῆς ζωῆς τῶν Λαῶν μεταβάλλονται καὶ διότι ἐφ' ὅσον ἡ πολιτεία καὶ ἡ κοινωνία γεννᾶται καὶ δημιουργεῖται ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς φθορᾶς». Καὶ ὅλα τὰ φθαρτὰ ὄντα, λέγει ὁ Πλάτων, ἔχουν περιόδους «ἀκμῆς καὶ παρακμῆς» καὶ συνεπῶς δὲν δύνανται νὰ παραμείνουν ἀμετάβλητα, «μονολιθικά», ὅπως ὑποστηρίζουν σήμερον οἱ κομμουνισταὶ καὶ οἱ αὐθένται των, οἵτινες διακηρύσσουν ὅτι ἡ κομμουνιστικὴ κοινωνία θὰ εἶναι τὸ τελευταῖον εἶδος κοινωνίας εἰς τὸ ὁποῖον θὰ καταλήξῃ καὶ θὰ παραμείνῃ ὁριστικῶς καὶ τελικῶς ἡ ἀνθρωπότης!

Ἀλλ' ὁ Πλάτων, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ ἱστορικῶς, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὰς ἀνωμαλίας καὶ τὴν κατάπτωσιν ποὺ ἐνεφάνιζεν ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν ἐποχήν του (μετὰ τὸ 400 π.Χ.) καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὴν καταδίκην εἰς θάνατον τοῦ Σωκράτους, τοῦ ἀγαπητοῦ διδασκάλου του (399 π. Χ.), ἐφιλοτέχνησε τὴν ἰδανικὴν αὐτὴν πολιτείαν ὑπὸ τὰς πτήσεις τῆς νεότητός του ἢ ἐπηρεασμένος καὶ ἀπὸ τὴν Σπαρτιατικὴν πολιτείαν καὶ διότι ἐφαντάσθη ὅτι ἡ πολιτεία αὐτὴ θὰ ἦτο ἡ καλυτέρα πολιτεία διὰ τοὺς συμπολίτας του καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ὅταν ὅμως ἀργότερον εἰς τὸ γῆρας του διεπίστωσεν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπεχείρησε νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὰς τὰς ἀντιλήψεις του εἰς τὰς Συρακούσας, ὅπου μετέβη τρεῖς φορὰς θαλασσοπνιγείς, ὅτι οὔτε ἡ ἰδανικὴ αὐτὴ πολιτεία ποὺ ἐφαντάσθη ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅτι καὶ ἡ ἰδανικὴ αὐτὴ πολιτεία ποὺ κατεσκεύασε δὲν ἦτο παρὰ μία οὐτοπία, ἔγραψε τὸ περίφημον: «διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ πολιτεία αὐτὴ πρέπει προηγουμένως οἱ ἄνθρωποι νὰ καταστοῦν τέκνα θεῶν!» (Πλάτωνος «Νόμοι»). «Ἀνθρώποις γὰρ διαλεγόμεθα – εἶπε – καὶ οὐ θεοῖς!» Δηλαδὴ ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ ἀνθρώπους δυστυχῶς καὶ ὄχι μὲ θεούς, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι τέλειοι καὶ συνεπῶς μόνον ἐὰν οἱ ἄνθρωποι τελειοποιηθοῦν – ὁ Πλάτων ἐννοεῖ ἐὰν ἐκπαιδευθοῦν καταλλήλως – ὑπάρχει πιθανότης νὰ κατασταθοῦν καλύτεραι αἱ κοινωνίαι καὶ αἱ πολιτεῖαι τῶν ἀνθρώπων, διότι ἀπόλυτος βεβαιότης περὶ τούτου δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰς τελευταίας αὐτὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος ἠγνόησαν ὅλοι ὅσοι ἠθέλησαν κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν δανειζόμενοι τὰς περὶ ἰδανικῆς πολιτείας θεωρίας του νὰ συγκροτήσουν τὴν ἰδικήν των καλυτέραν δῆθεν πολιτείαν, τὴν κομμουνιστικήν. Ἤτοι ὁ Μάρξ, ὁ Ἔγκελς, ὁ Λένιν καὶ οἱ λοιποὶ κοσμοδιορθω-

ταὶ τῆς ἐποχῆς μας καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκριβῶς ἀπέτυχον εἰς τὰς προσδοκίας καὶ τὰς προσπαθείας των, ἀφοῦ, ὅπως ἀπεδείχθη, τὸ σύστημά των κατέληξεν εἰς τὴν χειροτέραν, τὴν πλέον αἰσχρὰν τυραννίδα.

Πῶς ἀποδεικνύεται ὅ τι ὁ «Ἱστορικὸς Ὑλισμός» εἶναι «δογματισμὸς» καὶ «οὐτοπία» ἢ θεωρία ἐπικίνδυνος διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἀδέσμευτον ὁπωσδήποτε φύσιν των.

Μετὰ τὸν Πλάτωνα ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης, «ὁ γιγάντειος ἐκεῖνος νοῦς» ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ καὶ αὐτὸς ἀκομὴ ὁ Μάρξ, τοποθετεῖ μὲ τὴν ὀξύνοιαν καὶ τὴν παρατηρητικότητα ποὺ τὸν διακρίνουν καὶ τὰ ζητήματα αὐτὰ εἰς τὴν θέσιν των. «Ἄριστον πολίτευμα, λέγει ὁ μέγας Σταγιρίτης σοφός, εἶναι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ὁ πολίτης, τὸ ἄτομον, ἔχει τὴν δύναμιν καὶ τὴν θέλησιν ΝΑ ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΝΑ ΑΡΧΕΤΑΙ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ» («Πολιτικὰ» καὶ «Ἠθ. Εὐδήμεια»). Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, δὲν συνεκροτήθη εἰς κοινωνίας διὰ λόγους οἰκονομικοὺς ἢ διὰ νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς του, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ ὑλισταὶ καὶ οἱ κομμουνισταί, ἀλλὰ διότι εἶναι «φύσει ζῶον πολιτικόν» καὶ ἀκολούθως κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικόν».

Ἀναπτύσσων δὲ ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ ταῦτα τὴν ἀντίληψίν του αὐτὴν διδάσκει ὅτι διὰ νὰ ζήσῃ ὁ ἄνθρωπος συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν του, πρέπει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἔννοῇ τί εἶναι δίκαιον καὶ ἄδικον, ἀγαθὸν ἢ κακὸν καὶ τί εἶναι ὅλαι αἱ ἄλλαι ἔννοιαι, αἵτινες συναπαρτίζουν τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι ἀδύνατον κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία χωρὶς νόμους. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζῇ χωρὶς νόμους, ἀποβάλλει τὴν ἀνθρωπίνην ὀντότητα καὶ καθίσταται θηρίον. Διότι ὅπως ὁ ἄνθρωπος καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Πλάτωνος («Κρίτων», «Πολιτεία», «Ἀλκιβιάδης Α», «Χαρμίδης», «Μένων», «Θεαγής», «Κριτίας» κλ.π.) ὅταν ἐκπαιδευθῇ καταλλήλως καὶ φθάσῃ εἰς τὴν ὑψίστην του τελειότητα, εἶναι τὸ ἄριστον ἅπαντων τῶν ζώων, κατὰ παρόμοιον τρόπον ὅταν ἀντιληφθῇ ὅτι δὲν προκειται νὰ ὑποστῇ τὰς συνεπείας τοῦ νόμου καὶ τῆς δικαιοσύνης, καταντᾷ τὸ χείριστον καὶ τὸ ἀγριώτερον τῶν ζώων. «Ἡ ἀδικία, ἡ ἐνέργεια ἐκείνων ποὺ δροῦν ἀνεξελέγκτως, εἶναι φοβερώτατον πρᾶγμα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν μάλιστα κρατοῦν εἰς τὰς χεῖρας των ὅπλα». Καὶ οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἀντελήφθησαν τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν κατὰ τὴν Κατοχήν, τὰ Δεκεμβριανὰ καὶ ἀπὸ τὴν μετέπειτα ἀντοχὴν τῶν κομμουνιστῶν καλύτερον παντὸς ἄλλου νομίζομεν.

Συνεπῶς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὅταν δὲν ὑπάρχῃ πολιτικὴ κοινότης καὶ νόμος, οὔτε κοινωνία δύναται νὰ ὑπάρξῃ, οὔτε οἰκονομία, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐκπίπτει εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀγρίων θηρίων, τὰ ὁποῖα οὔτε κοινωνίαν, οὔτε οἰκονομίαν δύνανται νὰ δημιουργήσουν. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι κατὰ συνέπειαν θεσμὸς πολιτικός, διότι αὐτὴ καθορίζει τί εἶναι δίκαιον, τὸ δὲ δίκαιον δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἀνωτέραν ἐπιταγὴν προερχομένην ἀπὸ τὴν πολιτικὴν συγκρότησιν μιᾶς πολιτείας, ἥτις καθορίζει τί εἶναι δίκαιον. Μόνον δὲ διότι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνωνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐπειδὴ διαθέτουν νόησιν καὶ λόγον, δηλαδὴ γλῶσσαν, διὰ τῶν ὁποίων συνεννοοῦνται καὶ δύνανται νὰ διαχωρίζουν τί εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν, δίκαιον ἢ ἄδικον, ὠφέλιμον ἢ βλαβερόν, διαφέρουν ἀπὸ τὰ ζῷα καὶ συγκροτοῦνται εἰς πολιτικὰς κοινότητας. Κατὰ συνέπειαν, ἡ πολιτικὴ κοινότης εἶναι συγκρότησις βασιζομένη πρωτίστως ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων καὶ τῶν ἰδεωδῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ πολιτιστικὴ κατ' ἐπέκτασιν πραγματικότης δὲν προῆλθε συνεπῶς ἀπὸ τὸ ἔνστικτον ποὺ ὤθει τοὺς ἀνθρώπους νὰ συγκροτηθοῦν εἰς κοινωνίας, οὔτε εἶναι ἀποτέλεσμα ἐγωϊστικῶν ὑπολογισμῶν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐδημιουργήθη ἀπὸ οἰκονομικοὺς λόγους, διὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν αἱ ὑλικῆς φύσεως ἀνάγκαι των. Ἡ πολιτεία, ἡ κοινότης δὲν εἶναι ὀργάνωσις βιολογική, ὅπως εἶναι αἱ ἀγέλαι τῶν ζώων, ἀλλὰ ὀργάνωσις ὑπερβιολογικὴ ἢ μᾶλλον ὀργάνωσις δημιουργηθεῖσα διὰ σκοποὺς ἀνωτέρους, εἶναι δημιούργημα τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀνωτερότητος τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἀποβλέπει νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ ζῇ «κατ' ἀρετήν» λέγει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ νὰ προωθήσῃ αὐτὸν ἀπὸ τὸ «ζῆν» πρὸς τὸ «εὖ ζῆν», πρὸς μίαν ζωὴν δηλαδὴ καλυτέραν καὶ βελτιουμένην συνεχῶς. (Βλέπε καὶ ἄρθρον Ἀριστοτέλης κεφάλαιον «Πολιτικὴ Φιλοσοφία» εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν).

Τὸ Κράτος, ὅπως τὸ καθορίζει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι κράτος εἰς τὸ ὁποῖον κυριαρχεῖ τὸ δίκαιον καὶ ὁ νόμος. «Καὶ ἐκεῖνος, λέγει, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι εἰς τὸ Κράτος πρέπει νὰ ἄρχῃ ὁ νόμος, ὑποστηρίζει ὅτι πρέπει νὰ ἄρχῃ «ὁ νοῦς», ὁ θεός. Ὅστις ὅμως ὑποστηρίζει ὅτι πρέπει νὰ ἄρχῃ ὁ ἄνθρωπος, δηλαδὴ ὁ ἀνεξέλεγκτος ἄνθρωπος – ὅπως εἰς τὰ ὁλοκληρωτικὰ Κράτη τῆς ἐποχῆς μας – ὑποστηρίζει ὅτι πρέπει νὰ ἄρχῃ καὶ τὸ θηρίον! Διότι ὅταν ἄρχῃ ὁ νοῦς, ὁ νόμος, φυσικὸν εἶναι νὰ μὴ παρασύρεται ἀπὸ παθολογικὰς ὁρμὰς καὶ ὀρέξεις, ἐνῷ ἀντιθέτως ὅταν ἄρχῃ ὁ ἀνεξέλεγκτος ἄνθρωπος, φυσικὸν εἶναι νὰ κυβερνᾶ οὗτος ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ἐνστίκτων του ἢ τῶν ὀρέξεων καὶ τῶν παθῶν του!»

Πόσον μεγάλαι, ἀδιάσειστοι καὶ ἀθάνατοι ἀλήθειαι! Εἶναι συνεπῶς αὐταπόδεικτον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ἀνασκευάσει ἔκτοτε, ἤτοι πρὸ εἴκοσι τριῶν αἰώνων, καὶ μάλιστα μὲ ἐπιχειρήματα σαφῆ, θετικὰ καὶ ἀκαταμάχητα τὰς θεωρίας τὰς ὁποίας κατὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐποχὴν ὑπεστήριξαν οἱ σοφισταί, ὁ Ἐπίκουρος καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς παρακμῆς, εἰς τὴν νεωτέραν δὲ ὁ ὑλισμὸς καὶ ὁ Μαρξισμός.

Ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι σχολιασταὶ καὶ συγγραφεῖς κατέληξαν ἤδη εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι καὶ ὁ «οἰκονομικὸς νόμος» τοῦ Μάρξ, ὅστις προῆλθεν ἀπὸ τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας, εἶναι πρωτιστῶς καὶ κυρίως «νόμος ἰδανικός» καὶ αὐτός, ἤτοι νόμος ὅστις δὲν ἀντιπροσωπεύει καταστασιν πραγματικὴν καὶ συνεπῶς εἶναι «νόμος οὐτοπιστικός», ἡ ἀξία δὲ καὶ ἡ ἰσχύς του δύναται νὰ δοκιμασθῇ μόνον ἐὰν τεθῇ εἰς ἐφαρμογήν. (Μάξ Βέμπερ, Σάλτς, ὁ ἰδικός μας Π. Κανελλόπουλος καὶ ἄλλοι) ἡ δὲ θεωρία τοῦ «Ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ» δὲν εἶναι – καὶ κατὰ τὸν Γκαστον Ρισάρντ, ἀλλὰ καὶ κατ' ἄλλους νεωτέρους – παρὰ μία «μονιστικὴ καὶ μοιρολατρικὴ θεωρία» (Βλέπε σχετικῶς καὶ Καρόλου Ζίντ «Πολιτικὴ Οἰκονομία» Στεφάνου Στεφανοπούλου «Κοινωνικὰ συστήματα καὶ Φιλοσοφία», Ραππόπορ, «Ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας», Π. Κανελλοπούλου «Κάρολος Μάρξ» κ.λ.π.).

Ἔπρεπε συνεπῶς καὶ αἱ θεωρίαι τοῦ Μάρξ νὰ περάσουν ἀπὸ τὸ κριτήριον τῆς πραγματικότητος διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς των ἡ ὠφελιμότης καὶ ἡ ἀξία των. Καὶ πράγματι ὅταν αἱ θεωρίαι αὗται ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν ἀπὸ τὸν Λένιν κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1917 εἰς τὴν Ρωσίαν, ἀπεδείχθη ἀκριβῶς ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ συνεπῶς κατεδείχθη ὅτι δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ σώσουν ἢ μᾶλλον νὰ δημιουργήσουν μίαν καλυτέραν ἀνθρωπότητα ὅπως ὑπεστήριξαν ὁ Μάρξ, οἱ Μαρξισταὶ καὶ οἱ Μπολσεβίκοι. Ἀπεδείχθη δηλαδὴ ὅτι καὶ ὁ Μαρξισμὸς ὅπως καὶ ὁ ὑλισμός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασίζεται ὁ Μαρξισμός, ὄχι μόνον δὲν ἀποτελεῖ σύστημα δυνάμενον νὰ προσφέρῃ πραγματικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλ' εἶναι ἁπλούστατα, ὅπως ἄλλωστε ἐνεφανίσθη καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν, μία οὐτοπία ἢ ἕνας κοινὸς δογματισμὸς ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν πραγματικότητα. Συνεπῶς εἶχε δίκαιον ὁ Προυντὸν ὅταν ἔγραψεν ὅτι καὶ ὁ κομμουνισμὸς «εἶναι ἀδικία» ἀφοῦ θέλει νὰ ἐπιβάλῃ τὴν διοίκησιν τῶν πολλῶν ἐπὶ τῶν ὀλίγων ποὺ ὑπερέχουν, – «Ἡ Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος» – καὶ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ὁποίου ὁ Μάρξ ἔγραψε τὴν «Ἀθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας» χωρὶς ὅμως καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀποδείξῃ τὸ βάσιμον τῶν ἰσχυρισμῶν του οὔτε δι' αὐτοῦ τοῦ ἔργου του.

Καὶ ἰδοὺ διατί ὅπου ἐπεκράτησε καὶ κυβερνᾷ ὁ κομμουνισμός, κυβερνᾷ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς ἐπιβολῆς καὶ τῆς βίας, διότι τὰ καθεστῶτα τοῦ εἴδους αὐτοῦ δὲν δύνανται ἄλλως νὰ στηριχθοῦν καὶ νὰ ὑπάρξουν λόγῳ τῆς φυσικῆς ἀντιδράσεως τῶν ἀνθρώπων.

Περὶ τοῦ Μάρξ ἐλέχθη ἐν τούτοις ὅτι ὑπῆρξε μεγαλοφυής. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου ἐὰν ἤθελε κανεὶς συμφωνήσει, αὐτὸ οὐδόλως σημαίνει ὅτι ὁ Μάρξ ἦτο καὶ πραγματικὰ σοφός, ἀφοῦ ὡς γνωστὸν οἱ μεγαλοφυεῖς δὲν εἶναι πάντοτε καὶ ἀναγκαίως σοφοί. Καὶ φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὸν φυσικόν, τὸν μοιραῖον αὐτὸν νόμον δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ οὔτε ὁ Μάρξ. Διότι ἐὰν ὁ Μάρξ ἦτο πράγματι σοφός, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνστερνισθῇ τὰς θεωρίας τῶν ἀρχαίων σοφιστῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς παρακμῆς, τὰς ὁποίας μάλιστα ἀνέτρεψαν μετὰ ταῦτα οἱ Νεοπλατωνικοί, καὶ νὰ ἀγνοήσῃ τὰς βασικὰς ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσε

Ἑλληνικὴ κεραμευτική: 1η κ' 2α σειρά: Καμαραϊκὰ ἀγγεῖα τῆς μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς ἐκ Κνωσοῦ. 3η σειρά: Τὸ πρῶτον ἀριστερά, καμαραϊκὸν ἀγγεῖον ἢ σκεῦος ἐκ Παλαιοκάστρου Κρήτης. Τὰ ἕτερα δύο, ὡς καὶ τὰ τῆς 4ης σειρᾶς, εἶναι ἀγγεῖα μυκηναϊκῆς τέχνης τῆς ὑστερομινωϊκῆς ἐποχῆς (ἡ ὁποία συμπίπτει πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς νεωτέρας μυκηναϊκῆς τέχνης). Ἀνευρέθησαν ἐν Παλαιοκάστρῳ Κρήτης.

νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ τὰ ἴδιόν του σύστημα τὰς ἀτελείας καὶ τὰς ἀνισότητας ποὺ παρουσιάζει καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῶν [illegible] καὶ οἱ ἀπαδοί του ἐξετράπησαν μέχρι τοῦ [illegible] τοῦ γνωρίζομεν. Λέγεται μάλιστα ὅτι ὅταν [illegible] ἐξ ὀνόματος καὶ ἐπληροφορήθη τὰς ἐκτροπὰς τῶν [illegible] ἐφιγρόνως ὅτι αὐτοὶ ἐλέγοντο Μαρξισταί, εἶπε τὸ περίφημον: «Ἐγὼ ὅμως δὲν εἶμαι Μαρξιστής!»

Ὁ Ἀριστοτέλης ἄλλως τε ἐκτὸς τῶν ὅσων ἀνεπτύχθησαν ἀνωτέρω, εἶπε πρὸς τούτοις ὅτι «ὅταν εἰς μίαν πολιτείαν ἐκλείψουν ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀρετή, τότε φθείρεται καὶ ἡ πολιτεία, με ἄλλας λέξεις ἤθελε νὰ εἴπῃ ὅτι τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα ποὺ ἀγνοοῦν καὶ περιφρονοῦν τὴν ἐλευθερίαν, τὸ ὑψιστον αὐτὸ ἀγαθὸν τῶν ἀνθρώπων καὶ γενικῶς τὰ δικαιώματα των, τὰ ὁποῖα οὐδεὶς δύναται νὰ τοὺς ἀφαιρέσῃ ἀτιμωρητί, διότι τὰ δικαιώματα αὐτὰ οἱ ἄνθρωποι τὰ ἔχουν ἐκ φύσεως, καταλήγουν εἰς τὴν καταστροφήν. Καὶ ἡ Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἔχει ἀποδείξει ὅτι ὁ μέγας Σταγιρίτης εἶχε δίκαιον ἀπολύτως, ἀφοῦ ὅλα τὰ καθεστῶτα ποὺ ἐστηρίχθησαν εἰς τὴν βίαν ἢ ἀνετράπησαν μετὰ τινα χρόνον διαίως ἐπίσης ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἢ κατέρρευσαν ἀφ' ἑαυτῶν. (Γαλλικὴ Ἐπανάστασις, Διαλυσις τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας παλαιότερα, τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὴν ἐποχήν μας κτλ.).

Ἐὰν δὲ ἡ Δημοκρατία ἢ μᾶλλον οἱ Δημοκρατικοὶ θεσμοὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποὺ καθιερώθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἀπέδωσαν πλήρως ἐκεῖνο ποὺ ἀνεμένετο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, δηλαδὴ τὴν κοινωνικὴν ἰσότητα καὶ δικαιοσύνην, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἔκτοτε ἀγωνίζονται οἱ ἄνθρωποι συνεχῶς καὶ χύνουν ποταμοὺς αἵματος πρὸς τοῦτο, αὐτὸ δὲν ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἐξυπηρετήσουν πραγματικῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς τὴν κοινωνίαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἢ μᾶλλον οἱ ἐπιδιώκοντες νὰ διοικήσουν αὐτούς, δὲν ἠννόησαν τὴν μεγίστην ἀλήθειαν ποὺ διεκήρυξαν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι οἱ ἄνθρωποι πνευματικῶς, ψυχικῶς καὶ σωματικῶς διαφέρουν μεταξύ των καὶ ὅτι ἐὰν δὲν ἐκπαιδευθοῦν καταλλήλως διὰ νὰ ἀντιληφθοῦν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ κατανοήσουν καλύτερον τὸν ἑαυτόν των καὶ τὸν προορισμόν των, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τερματισθοῦν αἱ μεταξύ των ἀντιθέσεις, νὰ περιορισθοῦν αἱ ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν διαταραχαὶ καὶ νὰ ἐπέλθῃ ἠρεμία εἰς τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων.

Πλεῖστοι ἐν τούτοις ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπικρίνουν τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἀριστοτέλους κυρίως νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὕπαρξιν δούλων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἢ μᾶλλον τὴν περὶ ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων ἄποψιν τοῦ Ἀριστοτέλους, διὰ τῆς ὁποίας δικαιολογεῖται ἡ ὕπαρξις δούλων εἰς τὴν ἐποχήν του καὶ συνεπῶς ἀνθρώπων ποὺ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐργάζωνται διὰ λογαριασμὸν τῶν κυρίων των καὶ δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ μετέχουν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ ἡ ἀνόητος τακτικὴ τῆς στρουθοκαμήλου ποὺ χώνει τὴν κεφαλήν της εἰς τὴν ἄμμον διὰ νὰ ἀποφύγῃ τοὺς διώκτας της, ἐνῷ ὁλόκληρον τὸ σῶμα της παραμένει ἐκτεθειμένον, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ὁ καλύτερος τρόπος ἀντιμετωπίσεως καὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ. Διότι ἐὰν συγκριθῇ ἡ ζωὴ τῶν δούλων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, οἵτινες μόνον πολιτικῶν ἐλευθεριῶν ἐστεροῦντο, ἐνῷ κατὰ τὰ ἄλλα ἔζων καὶ αὐτοὶ ὡς ἄνθρωποι δυνάμενοι νὰ ἀπολαύσουν ὅλων τῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς καὶ πολλάκις οἱ ὑπερέχοντες ἐκ τούτων ἐγίνοντο πολῖται ἐλεύθεροι, ἐάν, λέγω, συγκριθοῦν οἱ δοῦλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μὲ τοὺς δούλους τῆς ἐποχῆς μας ποὺ ἀποθνήσκουν κατὰ μυριάδας εἰς τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως τῶν συγχρόνων ὁλοκληρωτικῶν κρατῶν ἢ μὲ τὴν πλειονότητα τῶν ὅθεν ἐλευθέρων ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μας, ποὺ ἀγωνιοῦν καὶ ὑποφέρουν κάτω ἀπὸ τὰς πολυπλόκους καὶ βασανιστικὰς συνθήκας τῆς σημερινῆς ζωῆς, τοῦ ἐπικρατοῦντος μηχανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐκβιομηχανίσεως τῆς παραγωγῆς, τότε ἀσφαλῶς ἡ σύγκρισις αὕτη εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδῇ ὑπὲρ τῆς ἐποχῆς μας. Διότι πράγματι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς μας εἶναι δοῦλοι τῶν τρομερῶν συνθηκῶν τῆς ὄχι καὶ τόσον εὐχαρίστου ζωῆς ποὺ ἔχει δημιουργήσει ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς μὲ τὰς μηχανικὰς προόδους του, ποὺ εἶναι καὶ αὐταὶ ἀποτέλεσμα τῶν κατακτήσεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες τόσον ἔχουν ἀναπτυχθῆ εἰς τὴν ἐποχήν μας, παραμερίσασαι τελείως περίπου τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐπιβεβλημένην ψυχικὴν διαπαιδαγώγησιν αὐτοῦ.

Ὁσονδήποτε δὲ καὶ ἂν φωνασκοῦν οἱ λεγόμενοι προοδευτικοὶ τῆς ἐποχῆς μας ἢ ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ ἀγωνίζονται δῆθεν διὰ τὰς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων σήμερον καὶ ὅσοι ἀκόμη ὑπόσχονται νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς αὐτοὺς ἰσότητα καὶ δικαιοσύνην διὰ τῶν συστημάτων τῆς «κοινωνιοκρατίας» καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ ἢ ἰσχυρίζονται ὅτι δύνανται νὰ βελτιώσουν διὰ τῶν μεθόδων αὐτῶν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ διορθώσουν τὴν φυσικὴν ἀνισότητα ποὺ εἶναι τὸ κυριώτερον γνώρισμα αὐτῶν, ἡ πραγματικότης δὲν μεταβάλλεται. «Πόλεμος ἐστὶν παντῶν πατὴρ καὶ βασιλεὺς – εἶπε πρὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ μέγας Ἡράκλειτος – καὶ ἄλλους μὲν ἀνέδειξε θεούς, ἄλλους ἐλεύθερους καὶ ἄλλους δούλους!». Δηλαδὴ ἡ φυσικὴ ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων προκαλεῖ τὰς διαταραχὰς καὶ τὰς ἀδικίας ποὺ ὑπάρχουν ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν καὶ οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ἄλλοι μὲν διὰ νὰ ὑπερέχουν καὶ ἄλλοι διὰ νὰ ἀκολουθοῦν καὶ νὰ ζοῦν πλησίον ἐκείνων ποὺ ὑπερέχουν. Καὶ φυσικὰ μόνον διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος των, διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς κατανοήσεως τοῦ ἑαυτοῦ των καὶ συγχρόνως διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεών των, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀντιληφθοῦν οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς πνευματικῆς των ἀναπτύξεως καὶ ὄχι διὰ τῆς ἐπιβολῆς καὶ τῆς βίας, ὅπως ἐπιδιώκουν τοῦτο ὁ κομμουνισμὸς καὶ τὰ ἀνελεύθερα συστήματα τῆς ἐποχῆς μας, ἢ διὰ τῶν κατακτήσεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὑπάρχει πιθανότης οἱ ἄνθρωποι νὰ γίνουν καλύτεροι καὶ νὰ περιορισθοῦν αἱ ἀντιθέσεις μεταξύ των, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἀνισότητα ποὺ τοὺς διακρίνει, ὅπως ἐδίδαξαν καὶ ἀπέδειξαν τοῦτο πρῶτοι ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης.

Αἱ ἀντιθέσεις καὶ αἱ ἀτέλειαι ὅλων τῶν νεωτέρων φιλοσοφικῶν συστημάτων

Ὁπωσδήποτε θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ δι' ἐκείνους ποὺ θαυμάζουν τὴν διανόησιν τῶν νεωτέρων, ὅτι ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῶν νεωτέρων, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι δυσνόητα καὶ μᾶλλον ἀλληλοσυμπλέκονται καὶ ἀλληλοαναιροῦνται, οὐδὲν τὸ οὐσιαστικὸν προσέθεσαν εἰς ἐκεῖνα ποὺ γνωρίζομεν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ὅπως γράφει καὶ ὁ Νίτσε. Ἀπόδειξις ὅτι ὁ Κάντ ἠναγκάσθη νὰ γράψῃ τὰ «Προλεγόμενα» διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἔργον του «Ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου», τὸ δυσνόητον καὶ αἱ ἀντιθέσεις ποὺ παρουσιάζει ἡ «Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος» τοῦ Ἐγέλου, αἱ μεταπτώσεις τοῦ Σέλλιγκ, αἱ ἐκτροπαὶ τοῦ Νίτσε, τοῦ Σοπεννάουερ κλπ., αἱ ὑπερβολαὶ τῶν Φυσιοκρατῶν ἢ τῶν Ἐμπειρικρατῶν, αἱ μονομέρειαι τοῦ «Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ» τοῦ Μάρξ κλπ. Καὶ φυσικὰ κανένα νεώτερον πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν σύστημα ποὺ προῆλθεν ἀπὸ τὰ νεώτερα φιλοσοφικὰ συστήματα ἐπέτυχε νὰ ἐπιλύσῃ τὰ προβλήματα τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἀποδεικνύουν αἱ ἐκτροπαὶ τοῦ «Φιλελευθερισμοῦ», αἱ ἀτέλειαι καὶ αἱ οὐτοπίαι τοῦ «Μαρξισμοῦ», ἡ χρεωκοπία τοῦ «σοσιαλισμοῦ», ἡ ἀνεπάρκεια ἢ ἡ ἀποτυχία τοῦ συστήματος τῆς διευθυνομένης οἰκονομίας κ.τ.λ.

Φυσικὰ ἡ ἀπόδειξις τοῦ ἀνωτέρω ἰσχυρισμοῦ ἀπαιτεῖ εὐρυτάτην ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος, ἀλλὰ δι' ὅσους γνωρίζουν τὰ πράγματα θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἀναπτύξω κατωτέρω δι' ὀλίγων διατί ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι ἀστήρικτος.

Μετὰ τὸν Ρογῆρον Βάκωνα (1215–1294), ὅστις κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἐπεχείρησε πρῶτος νὰ ἑρμηνεύσῃ διὰ τῶν μαθηματικῶν τὴν δημιουργίαν, μιμούμενος εἰς τοῦτο τοὺς Πυθαγορείους καὶ ὅστις ἐπίστευεν ὅτι ὑπάρχουν δύο εἴδη γνώσεις, ἤτοι γνώσεις δι' ἀποδείξεων καὶ γνώσεις δι' ἐμπειρίας, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι «ἡ πίστις προηγεῖται τῆς γνώσεως», ἤτοι εἰς συμπέρασμα ὄχι ὀρθόν, ὁ Ρενάτος Καρτέσιος ἀκολούθως (1596 – 1650) πιστεύων καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι διὰ τῶν μαθηματικῶν δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὴν δημιουργίαν, ὠθάνει εἰς τὴν «ἀμφιβολίαν» διὰ νὰ καταλήξῃ διὰ τοῦ «νοῶ ἄρα ὑπάρχω», εἰς τὴν δυαρχίαν ποὺ διετύπωσε, ἀφοῦ διὰ τῆς συνυπάρξεως εἰς τὸν ἄνθρωπον δύο οὐσιῶν, ἤτοι «τοῦ ὑλικοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς» ποὺ παρεδέχθη ἀποδεικνύεται αὐτὸ ἀκριβῶς. Δηλαδὴ ὁ Καρτέσιος παραπλανηθεὶς ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐμπλακεὶς εἰς τὴν ἀμφιβολίαν διήρεσε τὸν κόσμον εἰς «ὕλην καὶ νοῦν», τὰς ὁποίας ἔβλεπεν ὡς δυνάμεις ἀντιτιθεμένας, ἄποψις ἥτις τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν Φιλοσοφίαν καὶ συνεπῶς εἰς ἐσφαλμένην ἀντίληψιν.

Ὁ Λάϊμπνιτς ἐπίσης μετ' αὐτὸν καίτοι ἀνέτρεψε διὰ τῆς «μοναδολογίας» του τὴν θεωρίαν τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς

νεωτέρας ἐμπειριοκρατίας Λόκκε, ὅστις ὑπεστήριζεν ὅτι «ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἄγραφος χάρτης» καὶ συνεπῶς δέχεται παθητικῶς τὰς ἐξωτερικὰς εἰκόνας καὶ τὰ φαινόμενα αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τοῦτο εἰς οὐδὲν ὠφέλησεν, ἀφοῦ καὶ αἱ θεωρίαι τοῦ Λάϊμπνιτς, τοῦ Λόκκε, τοῦ Δ. Χοὺμ κ. ἄ. ἀνετράπησαν ὑπὸ τοῦ Κάντ, ὅστις ἐπέτυχε νὰ ἐναρμονίσῃ τὰς ἀντιτιθεμένας θεωρίας τῆς ἐμπειριοκρατίας καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ διὰ τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου».

Ἀλλὰ καὶ ὁ Κάντ ὑποστηρίξας τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνον τὰ «φαινόμενα δύναται νὰ γνωρίσῃ ἀλλ' ὄχι καὶ τὰ νοούμενά», ἀπεμακρύνθη τῆς μεταφυσικῆς, συγχρόνως δὲ ὑποστηρίζων ὅτι ἡ γνῶσις «τοῦ καθόλου καὶ τοῦ ἀναγκαίου, δὲν πηγάζει ἀπὸ τὴν αἴσθησιν ἀλλ' ἐκ τοῦ ὑποκειμένου», ἀποψιν τὴν ὁποίαν πρὸ αὐτοῦ διετύπωσε καὶ ὁ Καρτέσιος, ἀνῆρεσε καὶ τὴν ἐμπειρίαν, ὥστε νὰ καταντᾷ τὸ ἐξαγόμενον τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου» τοῦ Κάντ μᾶλλον «σκεπτικόν» καὶ συνεπῶς ἀσυμβίβαστον μὲ τὰς ἐπιδιωξεις τῆς πραγματικῆς Φιλοσοφίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἔγελος θελήσας νὰ προχωρήσῃ πέραν τοῦ Κάντ καὶ θεωρήσας «τὰς κατηγορίας τῆς φύσεως» ὡς ἀντιστοιχούσας εἰς τὰς «κατηγορίας τῆς λογικῆς», τίποτε δὲν ἀπέδειξεν ὡς ὀρθὸν οὐσιαστικῶς, ἐνῷ ὁ Κάντ ὑποστηρίξας ὅτι ἡ ὕλη ἀποτελεῖται ἐκ δύο δυνάμεων ἀντιθέτων, δὲν ἠδυνήθη τελικῶς νὰ ἀποδείξῃ καὶ ποῖαι εἶναι αἱ δυνάμεις αὗται. Παρεδέχθη ἄλλως τε καὶ ὁ Κάντ ὅτι ὅταν ἐπεχείρησε νὰ ὁλοκληρώσῃ τὸ σύστημά του εὑρέθη πρὸ τῶν «κατηγοριῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους. Δηλαδὴ ὁ Κάντ ἀντελήφθη ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε προείπει καὶ καθορίσει αὐτὰ ποὺ ὑπεστήριξε βασικῶς καὶ ἐφαντάσθη κατ' ἀρχὴν ὅτι εἶχεν ἀνακαλύψει εἰς τὰς ἀπόψεις ποὺ διετύπωσεν.

Καὶ τὰς ἰδίας ἐμπλοκὰς καὶ ἀντιθέσεις παρουσιάζουν καὶ ἡ «ταυτότης» τοῦ Σέλλιγκ καὶ τὸ «ἐγώ» τοῦ Φίχτε ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα νεώτερα δῆθεν Φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ μεταξὺ αὐτῶν τοῦ Σοπενάουερ, τοῦ Νίτσε, τοῦ Χάρτμαν, τοῦ Βούντ, τοῦ συγχρόνου μας Μπέρξον καὶ ἄλλων. Καὶ λέγει μὲν ὁ Γ. Σορὲλ διὰ τὸν Μπέρξον εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ ὠφελιμότης τοῦ πραγματισμοῦ» ὅτι ὁ Μπέρξον πολὺ θὰ ἤθελε νὰ εὕρῃ λόγους ἐπιτρέποντας εἰς αὐτὸν νὰ βεβαιώσῃ μετὰ σταθερότητος τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ νὰ παραδεχθῇ τὴν μεταφυσικὴν ὡς τὴν ὑψίστην ἐπιστήμην, ἀλλὰ ὁ ἡμέτερος Χρ. Ἀνδρεοῦτσος, ὅστις θεωρεῖται καὶ δικαίως ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους συγχρόνους διανοητάς, λέγει ὅτι «ἡ ἐνόρασις» τοῦ Μπέρξον περιέπλεξε περισσότερον τὸ ζήτημα, περὶ «τοῦ πῶς ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὰ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ πέραν αὐτοῦ», διότι ὁδηγεῖ εἰς τὴν μυστικοπάθειαν καὶ ὅτι ἡ Φιλοσοφία τοῦ Μπέρξον ὅπως καὶ τοῦ Νίτσε εἶναι φιλοσοφία τῆς ζωῆς, διότι πρωταρχικὸν στοιχεῖον της εἶναι ὅτι οὐδὲν τὸ σταθερὸν καὶ μόνιμον ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον ἀλλὰ «τὰ πάντα ῥεῖ» (Χρ. Ἀνδρεοῦτσου «Τολστόϊ – Νίτσε – Μπέρξον»), ὅπως ἐδίδαξε τοῦτο πρῶτος ὁ Ἡράκλειτος ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Ὡς πρὸς τὴν σημερινὴν δὲ θεωρίαν τῶν «Ὑπαρξιστῶν» τοῦ Σάρτρ νομίζω ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος σοβαρός, διότι πρόκειται περὶ ὑλοζωϊκῆς ἢ μᾶλλον περὶ μηδενιστικῆς καθαρῶς θεωρίας.

Ὁπωσδήποτε τὰς θεωρίας τῆς ἐμπειριοκρατίας ἀνέπτυξαν καὶ παρεδέχθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι, τὴν δὲ λογικὴν Φιλοσοφίαν κυρίως οἱ Γερμανοί. Οὐδεμία ὅμως ἐκ τῶν θεωριῶν αὐτῶν ἐπέλυσε τὸ πρόβλημα «τί τὸ ὄν ἐστιν τὸ ἀεὶ ζητούμενον καὶ ἀεὶ ἀπορούμενον» ποὺ ἔθεσεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ μέγας Ἕλλην σοφὸς ἀπήντησε κατὰ τρόπον περισσότερον καθαρὸν καὶ ἀσφῆ ἀπὸ οἱονδήποτε ἄλλον διανοητὴν τῶν μετέπειτα αἰώνων, ὅπως ἐπίσης οὐδεὶς ἄλλος σοφὸς ἀνέπτυξε πληρέστερον καὶ σαφέστερον ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη διατί ὁ ἄνθρωπος τοῦ «εἰδέναι φύσει ὀρέγεται» (Μεταφυσικὰ) καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει οὔτε ὁ Φιλελευθερισμὸς οὔτε ὁ ὑλισμὸς καὶ ὁ Μαρξισμὸς ποὺ προῆλθεν ἀπὸ τὸν ὑλισμὸν ἐπέλυσαν τὸ πρόβλημα τῆς διοικήσεως τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἔχει δίκαιον ἀσφαλῶς ὁ ἡμέτερος βαθὺς μελετητὴς τῶν νεωτέρων Φιλοσόφων, κοινωνιολόγων καὶ οἰκονομολόγων Στέφ. Στεφανόπουλος ὅταν ἀναφέρῃ ὅτι «αἱ σύγχρονοι φιλοσοφικαὶ ἰδέαι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς παλαιοτέρας (παλαιοτέρας ἐννοεῖ τὰς ἰδέας τῶν φιλοσόφων τῆς τελευταίας τεσσαρακονταετίας τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος) καταλήγουν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς προτεραιότητος εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν ἠθικῶν παραγόντων ἔναντι τῶν ὑλικῶν καὶ οἰκονομικῶν τοιούτων, τοὺς ὁποίους κατ' οὐσίαν προέτασσεν ἡ ὀρθολογικὴ ἢ ἡ μηχανικὴ περὶ σύμπαντος ἀντίληψις – καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀποφασιστικῆς συμβολῆς τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀξιῶν εἰς τὴν προοδον καὶ τὴν ἐξύψωσιν τῆς ἀνθρωπότητος – δηλαδὴ εἰς τὴν προταξιν τῶν στοιχείων ἀκριβῶς ἐκείνων ποὺ ἀπέκρυον καὶ παρεγνώριζον θύματα μιᾶς κοινῆς μηχανικῆς καὶ ὑλιστικῆς Φιλοσοφίας, τόσον ὁ φιλελεύθερος ἀτομισμός, ὅσον καὶ ὁ Μαρξικὸς Σοσιαλισμός. (Στέφ. Στεφανοπούλου : «Κοινωνικὰ συστήματα καὶ Φιλοσοφία»).

Καὶ φυσικὰ «οἱ ἠθικοὶ παράγοντες» ποὺ ἀντιτίθενται πρὸς τοὺς «ὑλιστικοὺς» καὶ οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ δημιουργήσουν μίαν ἀνωτέραν ἀντίληψιν περὶ κόσμου καὶ ζωῆς καὶ μίαν καλυτέραν κοινωνίαν ἀνθρώπων μόνον εἰς τὰς βάσεις τῆς πραγματικῆς Φιλοσοφίας, ἤτοι εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους δύνανται νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ νὰ εὑρεθοῦν.

Αἱ ἐπιδιώξεις τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ποὺ ἀποβλέπουν εἰς τὴν θετικὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀνθρώπων.—

Ἡ Φιλοσοφία ἄλλως τε, ὅπως ἐδίδαξαν τοῦτο οἱ μεγάλοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ μόρφωσιν φιλοσόφων. Ἀντιθέτως ἐπιδιώκει νὰ ἐξηγήσῃ διὰ τῆς γνώσεως τὰς μεγάλας ἀληθείας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον δὲ διὰ τῆς κατανοήσεως τῶν ἀληθειῶν αὐτῶν – καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματός του – ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ἱκανὸς νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς τρικυμίας τῆς ζωῆς καὶ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν τελειότητα ποὺ ἁρμόζει εἰς τὴν φύσιν του καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν ὑπεροχήν του, ἤτις τὸν καθιστᾷ εἶδος ἐπιγείου θεοῦ, ὅπως πιστεύει καὶ ὅπως πρέπει νὰ εἶναι, ὅταν δὲν ἐκτρέπεται καὶ δὲν μεταχειρίζεται κακῶς τὸν «νοῦν», τὴν νόησιν ποὺ διαθέτει καὶ μὲ τὴν ὁποίαν τὸν ἔχει προικίσει ἡ φύσις διὰ νὰ ἐννοῇ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν ἀκριβῶς. Διότι εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι μόνον ὁ ἄνθρωπος ἐπροικίσθη μὲ νόησιν ἀπὸ τὴν φύσιν, ἐνῷ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα ἐπροικίσθησαν ἁπλῶς μὲ ἔνστικτον παρ' αὐτῆς. Νομίζω δὲ ὅτι καὶ ὁ Πλάτων αὐτὸ ἐννοοῦσεν ἀκριβῶς, ὅταν ἔγραφε διὰ τὴν Φιλοσοφίαν ὅτι «οὐδὲν ἄλλο μεγαλύτερον καὶ καλύτερον δῶρον ἔλαβον ποτὲ ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τοὺς θεούς»!

Αἱ ὑλιστικαὶ συνεπῶς θεωρίαι ποὺ ὑποστηρίζουν «ὅτι καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὕλη» καὶ ὄχι δύναμις ὑπερέχουσα αὐτῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος «αἰτιοκρατεῖται» καὶ δὲν ἔχει «ἐλευθερίαν βουλήσεως» καὶ κατὰ συνέπειαν συμφώνως μὲ τὴν παλαιὰν ἀντίληψιν τοῦ Πρωταγόρα καὶ τῶν ἄλλων σοφιστῶν, εἶναι ἀνίκανος νὰ ἐπιτύχῃ κάτι καλύτερον δι' ἑαυτὸν ἐντὸς τῆς δημιουργίας – «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος», εἶπεν ὁ Πρωταγόρας – καὶ ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἐπίδοσις καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μας εἰς τὰς πρακτικὰς κυρίως σπουδάς, οὐδὲν τὸ πραγματικὰ ὠφέλιμον ἀλλὰ καὶ σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Αἱ πρακτικαὶ σπουδαί, αἱ κατακτήσεις τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας, διὰ τῆς ὁποίας ἐφαντάσθησαν οἱ ἱδρυταὶ τῶν νεοφανῶν συστημάτων τῆς «κοινωνιοκρατίας» καὶ κατ' ἐπέκτασιν ὁ Μαρξισμὸς καὶ ὁ κομμουνισμός, ποὺ προῆλθον ἀπὸ τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας, ὅτι θὰ συντελέσουν εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς καλυτέρας κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς συγκροτήσεως, ὄχι μόνον δὲν ἐδικαίωσαν τὰς προβλέψεις των, ἀλλ' ἀντιθέτως περιήγαγον τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸ σημερινὸν θλιβερὸν ἀδιέξοδον καὶ τὴν παρέσυραν εἰς τὰς διαταραχὰς καὶ τὰς ἀνωμαλίας ποὺ συνταράσσουν τὴν ἐποχήν μας, μὲ τελικὸν ἀποτέλεσμα τὴν ἀνακάλυψιν καὶ τῆς «βόμβας τοῦ ἀτόμου» πρὸ τῶν συνεπειῶν τῆς ὁποίας ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος ἵσταται ἤδη περιδεὴς καὶ περίτρομος.

Διότι αἱ κατακτήσεις τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν, αἱ πρακτικαὶ σπουδαί, ὅπως καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας, δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίζουν ἀνέσεις εἰς τὸν ἄνθρωπον – ἂν καὶ ἡ βιομηχανία παρὰ τὴν ἀνάπτυξίν της οὐδόλως ἐπέτυχε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ ἀγαθὰ ποὺ παράγει εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους – ἀλλὰ κατ' οὐδένα τρόπον καὶ ὁπωσδήποτε δύνανται νὰ κάμουν καλυτέρους, δηλαδὴ πραγματικὰ εὐτυχεῖς, ἐναρέτους, ἀγα-

θοὺς καὶ τελείους τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἐπιδίωξις αὕτη εἶναι ἔργον ἀποκλειστικὸν τῆς πραγματικῆς Φιλοσοφίας ποὺ ἀποβλέπει εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ὁποία μόνη δύναται νὰ ὑψώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν θέσιν ποὺ τοῦ ἁρμόζει, διότι μόνον ἡ πραγματικὴ Φιλοσοφία ποὺ πιστεύει εἰς τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ «νοῦ» δύναται νὰ προσφέρῃ πραγματικὴν καὶ θετικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Κατὰ συνέπειαν ὄχι ἡ πρᾶξις, ὅπως ὑπεστήριξεν ὁ Μάρξ καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ὑλισταὶ καὶ ὁπαδοὶ τῆς Ἐμπειροκρατίας, τῆς Φυσιοκρατίας ὅπως καὶ οἱ «σκεπτικισταὶ» ἀπὸ τοῦ Πύρωνος καὶ ἐντεῦθεν, ἀλλ' ἡ γνῶσις, ὅπως ὑπεστήριξαν ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, δύναται νὰ ἐξυπηρετήσῃ καὶ νὰ ἀνυψώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν πραγματικὸν προορισμόν του. Ποίαν δὲ τεραστίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὴν ἐν γένει διαβίωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἡ γνῶσις, ἥτις εἶναι ἡ βάσις τῆς πραγματικῆς Φιλοσοφίας καὶ ὄχι ἡ πρᾶξις, ἀφοῦ ἡ πρᾶξις ἄνευ τῆς βαθυτέρας καὶ εὐρυτέρας γνώσεως τῶν «ὄντων», τῶν «αἰτίων» «τῶν πραγμάτων» καὶ τῶν «γεγονότων» εἶναι ὁπωσδήποτε ἀτελής, περιωρισμένη καὶ ἐλαττωματικὴ ἢ τοὐλάχιστον μικροτέρας ἀποδόσεως καὶ ἀξίας, μᾶς τὸ λέγει καὶ αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὸ ὡραῖον ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ποὺ ἀναφέρει σχετικῶς, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τί δύναται ἡ γνῶσις.

«Ὅταν οἱ συμπολῖται του – λέγει – περιέπαιζον τὸν Θαλῆν, τὸν πρῶτον Ἕλληνα φιλόσοφον, διότι εἶχε καταντήσει πτωχός, ἐπειδὴ ἀπησχολεῖτο διαρκῶς μὲ τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὴν παρατήρησιν τῶν ἄστρων καὶ δὲν ἔβλεπον κατὰ ποῖον τρόπον ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν ὠφελήσῃ ἡ σοφία του, ὁ Μιλήσιος σοφὸς διαπιστώσας, ἀπὸ σχετικὰς παρατηρήσεις του προφανῶς, ὅτι θὰ ἠκολούθει μεγάλη ἐσοδεία ἐλαιῶν, ἐδανείσθη μερικὰ χρήματα καὶ ἐνοικίασεν ὅλα τὰ ἐλαιοτριβεῖα τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Χίου ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος, ἔναντι εὐτελεστάτης τιμῆς, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος ἐνοικιαστής. Ὅταν ὅμως ἔφθασεν ἡ ἐποχὴ τῆς συγκομιδῆς, ἥτις πραγματικὰ ὑπῆρξε πλουσιωτάτη, πολλοὶ συγχρόνως παραγωγοὶ ἐζήτουν ἐλαιοτριβεῖα. Τότε ὁ Θαλῆς ὑπενοικίασε τὰ ἐλαιοτριβεῖα ὅσον ἤθελεν εἰς αὐτοὺς καὶ ἐκέρδισε σημαντικὰ ποσά, ἐπιδεικνύων δὲ αὐτὰ εἰς τοὺς συμπολίτας του τοὺς ὁποίους εἶχεν συγκεντρώσει εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Μιλήτου, τοὺς εἶπε συγχρόνως ὅτι ὁ σοφὸς εἶναι εὔκολον νὰ κερδίσῃ χρήματα ὅταν θελήσῃ νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν σοφίαν του, αἱ ἀσχολίαι ὅμως τοῦ σοφοῦ δὲν ἀποβλέπουν εἰς «τὸν ὑλικὸν ἀλλὰ εἰς τὸν πνευματικὸν πλοῦτον» καὶ ἐδώρησε τὰ χρήματα ποὺ εἶχε κερδίσει εἰς τὴν πόλιν (Ἀριστοτέλους «Πολιτικά»).

Καὶ ἰδοὺ διατί ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ποὺ ἐθεμελιώθη καὶ ἀνεπτύχθη ὡς ἐπιστήμη ἀπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ ἐντεῦθεν, ἐπειδὴ πρῶτος ὁ Σωκράτης ἔστρεψε τὴν Φιλοσοφίαν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρώπου, παραμένει «γεμάτη δροσιὰ καὶ ἀμάραντος», ὅπως ἔγραψεν ὁ Τσέλλερ καὶ ἀποτελεῖ ἔκτοτε τὴν κυριωτέραν πνευματικὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ δὲ μετέπειτα διανοηταὶ οὐδὲν τὸ σοβαρὸν προσέθεσαν δυστυχῶς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς. Συνεπῶς ἐὰν αἱ πρακτικαὶ σπουδαὶ καὶ ἡ μελέτη τῶν φυσικῶν φαινομένων εἶναι χρήσιμοι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς, ἡ ἔρευνα ὅμως καὶ ἡ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὑψίστη καὶ πρωταρχικὴ ἐπιδίωξις τῆς ἐπιστήμης, διότι μόνον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὑπάρχει πιθανότης νὰ ἐπιτευχθῇ κάτι καλύτερον διὰ τὸν ἄνθρωπον.

Πῶς ἀνατρέπονται αἱ ἀπόψεις τῶν ὑλιστῶν ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς καὶ ὅτι καὶ ὁ «νοῦς» τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι τὸ «πνεῦμα», εἶναι ὕλη

Ὁ Ἀριστοτέλης ἄλλως τε, θέλων νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ «νοῦ» καὶ ἀντιτιθέμενος πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν σοφιστῶν αἵτινες ἦσαν αἱ αὐταὶ μὲ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ὑλιστῶν τῆς ἐποχῆς μας, ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι θεὸς δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὕλη, διότι προέρχεται ἀπὸ αὐτήν, λέγει εἰς τὰ «Μεταφυσικά» ὅτι «εἰς τὴν λογικὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει κάτι ποὺ ὑπερβαίνει τὸ ἄτομον, κάτι τὸ ὁποῖον προέρχεται ἔξωθεν – «θύραθεν» – καὶ εἶναι ἀληθῶς θεῖον, ἤτοι «τὸ καθαρὸν λογικόν, ὁ νοῦς». «Ὁ θεῖος αὐτὸς ξένος – λέγει ὁ Ἀριστοτέλης – παρέχεται ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς καὶ ὅταν τὸ σῶμα διαλυθῇ μετὰ τῆς κυρίως εἰπεῖν ζωῆς, δηλαδὴ τῆς ὕλης, ἐπιστρέφει εἰς τὸν «καθολικὸν νοῦν» ὅστις εἶναι ὁ θεὸς καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπορροφᾶται. Ἡ κίνησις καὶ ἡ ζωὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο εἰς ὁλόκληρον τὴν φύσιν, προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀπὸ μίαν τεραστίαν ὁρμὴν πρὸς τὰ πρόσω, συνειδητὴ ἢ ἀσυνείδητος ὥθησις πρὸς τὴν τελειότητα, ἤτοι πρὸς τὸν Θεόν, καθαρὰ σκέψις, σκέψις ἐν ἐνεργείᾳ, σκέψις οὐσιαστικὴ καὶ ζῶσα».

«Ἡ μεταφυσικὴ αὕτη σύλληψις τοῦ Ἀριστοτέλους – γράφει πολὺ ὀρθῶς ὁ Κ'ρουαζέ («Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας») – εἶναι μία τῶν μεγαλειωδεστέρων καὶ εἰς τὴν αὐστηρότητα τῆς ἐκφράσεως της μία τῶν ποιητικωτέρων ἐκδηλώσεων τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, ἐξ ὅσων μᾶς παρέχει ἡ Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος». Καὶ δὲν ἔχει διόλου ἄδικον ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος μόνον ὅταν ἀντιληφθῇ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ποὺ καθορίζει ὁ Ἀριστοτέλης δύναται νὰ ἀντιληφθῇ καὶ τὴν ἀξίαν του ὅπως καὶ τὴν ὑπεροχήν του ἔναντι τῶν ἄλλων ὄντων τοῦ πλανήτου μας καὶ γενικώτερον τὴν ἀνωτέραν θέσιν ποὺ κατέχει ἐντὸς τῆς δημιουργίας ὅπως καὶ τὴν προέλευσίν του ἀλλὰ καὶ τὸν προορισμόν του εἰς τὴν ζωήν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἔγελος ἀπὸ τοὺς νεωτέρους, ἐπηρεασμένος προφανῶς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἄποψιν τοῦ Ἀριστοτέλους, γράφει ἐπίσης: «Ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ ὅτι τὸ ὑπέρτατον ὄν «τὸ ὄντως ὄν», ὁ θεός, εἶναι ἀγαθὸς καὶ δὲν εἶναι φθονερὸς καὶ κακός, εἶναι πολὺ ὑψηλοτέρα τῆς δοξασίας τῶν νεωτέρων, οἵτινες λέγοντες ὅτι ὁ θεὸς δὲν μᾶς ἀπεκαλύφθη, ὅτι εἶναι ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς καὶ συνεπῶς δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τίποτε περὶ αὐτοῦ, ἀποδίδουν εἰς τὸν θεὸν φθόνον. Ἀλλ' ὁ θεὸς δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ δὲν κρύπτεται ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἐπιθυμοῦν σοβαρῶς νὰ γνωρίσουν τὴν ὕπαρξίν του. Αἱ θεωρίαι αὗται – παρατηρεῖ ὁ Ἔγελος – οὐδὲν ἄλλο προδίδουν παρὰ ὅτι θέλομεν νὰ ἀγνοοῦμεν ὅτι εἶναι ὑπέρτατον καὶ θεῖον καὶ ἐπιδιώκομεν νὰ θέσωμεν ὑπὲρ τοῦτο, μὲ αὐτὴν τὴν ἄρνησίν μας, τὰ ποταπά μας συμφέροντα καὶ τὰς προσωπικὰς γνώμας μας. Ἡ ταπεινὴ ὅμως αὕτη προσπάθεια εἶναι ἁμάρτημα, εἶναι ἁμάρτημα κατὰ τοῦ «νοῦ» μας, τῆς νοήσεως ποὺ ἔχομεν, ὅστις ὑπερέχει καὶ συλλαμβάνει τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ προέρχεται» (Ἐγέλου: «Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας»).

Ἐπίσης καὶ ὁ Βολταίρος, ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος σκεπτικιστής, τὸν ὁποῖον πλεῖστοι νεώτεροι κακῶς θεωροῦν ὡς ἄθεον (Φελίξ Νταντὲκ «Ἀθεϊσμός»), γράφει εἰς τὸ περίφημον «Φιλοσοφικὸν Λεξικόν» του ὅτι «οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐὰν ἤθελον νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ὕπαρξιν τοῦ θεοῦ, ἡ φύσις σύμπασα διακηρύσσει τὴν ὕπαρξίν του!»

Ἄλλως τε ἡ «θεία ἰδέα τοῦ κόσμου» ποὺ ἀποτελεῖ καὶ κατὰ τὸν Γκαῖτε «μυστήριον εἰς πάντας προσιτὸν» εἶναι ἡ ὁρατὴ ἐνσάρκωσις τῆς ὑπερτέρας δυνάμεως ποὺ ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ὅπως ὑποστηρίζει καὶ ὁ Καρλάϋλ, «ἀφοῦ ὅλα τὰ φαινόμενα ἀπὸ τοῦ ἑνάστρου οὐρανοῦ μέχρι τοῦ χόρτου τῶν ἀγρῶν καὶ ἰδίως τὸ φαινόμενον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ, ἀποδεικνύουν τὸ θεῖον τοῦτο μυστήριον» ποὺ ὑφίσταται εἰς πάντα χῶρον καὶ χρόνον. Τὸ Σύμπαν τὸ ὁποῖον εἰς οἱανδήποτε ἐποχὴν καὶ εἰς κάθε γλῶσσαν ἀνθρωπίνην θεωρεῖται ὡς ἡ πραγματωθεῖσα σκέψις τοῦ θεοῦ – ἢ τῆς ὑπερτέρας δυνάμεως ποὺ τὸ ἐδημιούργησε καὶ τὸ κυβερνᾶ – εἶναι ἀνόητον νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς ἕνα πρᾶγμα τυχαῖον, χυδαῖον, μηδαμινὸν καὶ νεκρόν, ἀφοῦ τοιούτου εἴδους κατασκεύασμα πρέπει νὰ εἶναι ὁ κόσμος, ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τοῦ δημιουργοῦ καὶ ὅτι τὸ σύμπαν προῆλθεν αὐτομάτως ἀπὸ τὴν ὕλην. Καὶ θὰ ἦτο πραγματικὰ ἀθλία, ἄστοχος καὶ κενὴ ἡ ζωὴ τὴν ὁποίαν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ζήσωμεν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ μυστηρίου ποὺ μᾶς περιβάλλει. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰησοῦς, ὁ θεῖος διδάσκαλος τῆς ἀγάπης, ὅπως ἀναφέρει ἡ Καινὴ Διαθήκη, λέγει: «Ἴδετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, οὔτε ἐργάζονται, οὔτε ὑφαίνουσι καὶ ὅμως ὁ Σολομὼν παρ' ὅλην τὴν λαμπρότητα καὶ τὸ μεγαλεῖον του δὲν εἶναι ἐνδεδυμένος ὡς ἓν ἐξ αὐτῶν!»

Συνεπῶς ἡ ἀντίληψις τῶν ὑλιστῶν ὅτι τὰ πάντα προῆλθον ἀπὸ τὴν ὕλην ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως καὶ ὑπάρξεως δημιουργοῦ – ἀντίληψις ἥτις γεννᾶ τὴν ἀπορίαν καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ ἐρώτημα: ἀπὸ ποῦ προῆλθεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ πῶς ἐδημιουργήθη ἡ ὕλη; – ἀποδεικνύει πόσον ἀστήρικτος, ἐπιπολαία, κενὴ καὶ ἀναπόδεικτος εἶναι ἡ ἄποψις αὕτη.

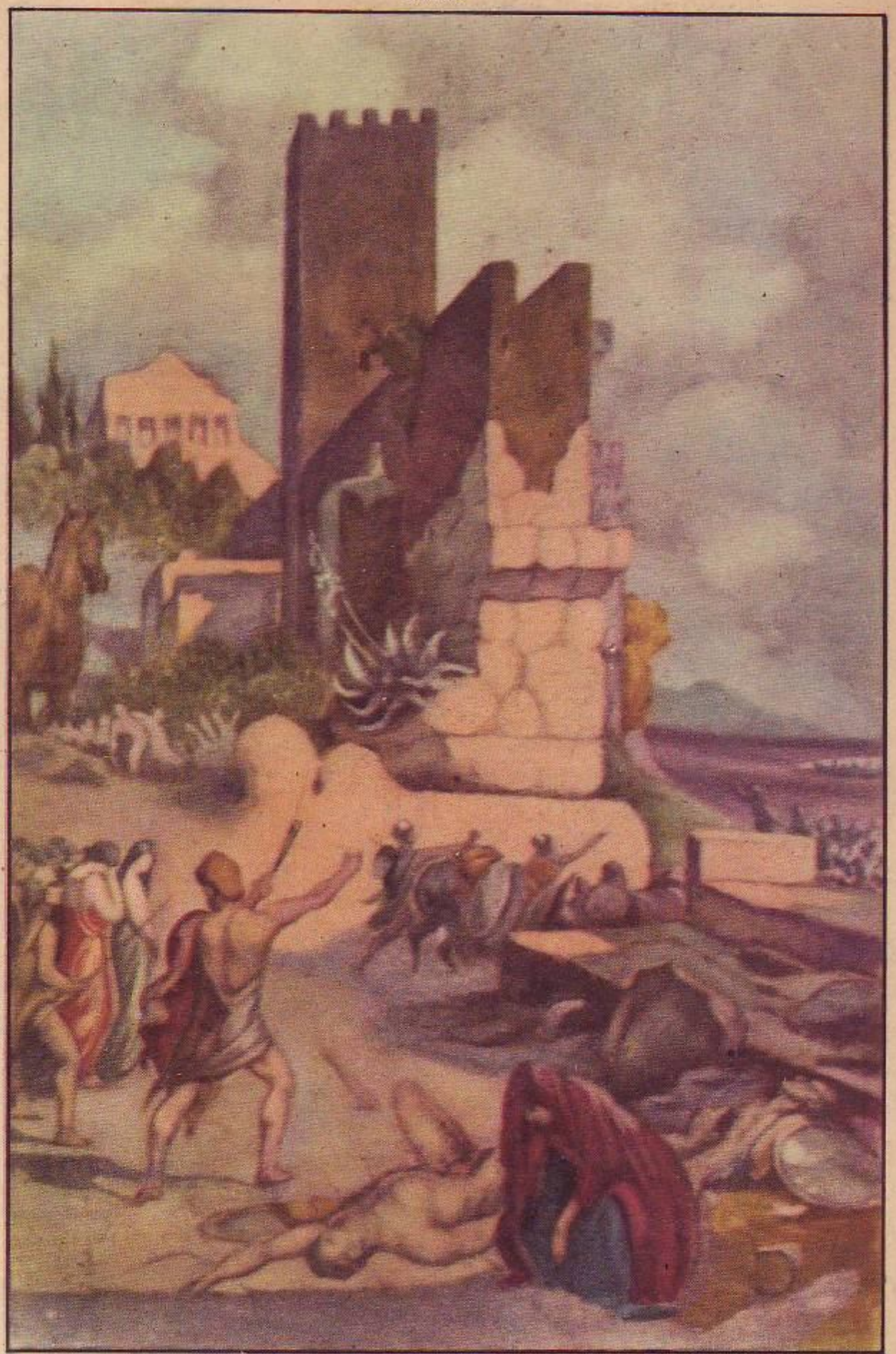

Ἡ ἀποχώρησις τῶν Ἑλλήνων ἐκ τῆς Τροίας. (Οἱ Ἕλληνες προσποιοῦνται ὅτι ἐγκαταλείπουν τὴν πολιορκίαν. Εἰς τὸ βάθος ἀριστερὰ ὁ Δούρειος Ἵππος). Εἰκὼν τοῦ Φ. Πρέλλερ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βαϊμάρης.

Καὶ ἀπαντοῦν βεβαίως οἱ ὑλισταὶ ὅτι ἡ ὕλη ἐγεννήθη αὐτομάτως ὅπως καὶ ἡ ζωή, ἀλλ' οἱ ἐπιστήμονες ἀπέδειξαν ὅτι ζωὴ ἄνευ σπέρματος δὲν γεννᾶται – ἡ περίφημος μονομαχία Παστέρ–Λιεμπίχ καὶ αἱ μετέπειτα διαπιστώσεις τῶν βιολόγων – καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ ὕλη ἐγεννήθη αὐτομάτως εἶναι περισσότερον ἀταθὴς καὶ ἀπαράδεκτος διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὴν ὀρθὴν γνώμην καὶ ἄποψιν ὅτι τὸ σύμπαν ἐδημιουργήθη ἀπὸ δύναμιν ὑπερτέραν, ἀφοῦ ὁ «αὐτοματισμὸς» καὶ τὸ «τυχαῖον» οὐδαμοῦ ὑπάρχουν ἢ ἀποδεικνύονται ὡς δύναμις δημιουργικὴ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωήν.

Παρὰ ταῦτα εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ὑλισταὶ καὶ κατ' ἐπέκτασιν οἱ Μαρξισταὶ ἐπιμένουν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἀνυπαρκτος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἑρμηνεύσῃ «τὸ μυστηριον τῆς δημιουργίας» καὶ ὅτι καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὕλη καὶ αὐτός. Καὶ ἐπειδὴ δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσουν τὴν σχέσιν ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς πρώτης ὕλης καὶ τῆς ζωντανῆς δυνάμεως, ἤτοι μεταξὺ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς σκέψεως, τοῦ πρωτοπλάσματος καὶ τῆς ζωῆς, ὑποστηρίζουν ὅτι «ὁ νοῦς» ἔχει κατασκευασθῆ ἀπὸ τὴν φύσιν κατὰ κάποιον ἰδιαίτερον τρόπον ἢ μᾶλλον ἔχει κατασκευασθῆ ἀπὸ εὐγενέστερον, ἀπὸ ἀνώτερον ἢ ἀπὸ καλύτερον ὑλικόν, κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν ἐξήγησιν τοῦ Μπουχάριν, («Ἡ θεωρία τοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ») ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἀναπτύξῃ πληρέστερον τὰς δοξασίας αὐτὰς τῶν ὑλιστῶν καὶ τῶν Μαρξιστῶν.

Ὁ Μπέρξον ὅμως ἀπὸ τοὺς συγχρόνους ἀντικρούων τὰς δοξασίας αὐτὰς τῶν ὑλιστῶν εἰς τὸ ἔργον του «Ὕλη καὶ Μνήμη» καὶ θέλων νὰ ἀποδείξῃ καὶ αὐτὸς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ «νοῦ», λέγει ὅτι «Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι ἀντότης ἀνεξάρτητος τοῦ σώματος – τῆς ὕλης.–εἶναι δύναμις ἀντλοῦσα ἐξ αὐτῆς–ἐκ τῆς ὕλης–περισσότερα τῶν ὅσων αὕτη περιέχει, ἀποδίδουσα περισσότερα τῶν ὅσων λαμβάνει καὶ παρέχουσα περισσότερα τῶν ὅσων κατέχει», ἐνῷ ὁ Ραππόπορ, ἱστορικοφιλόσοφος συμπαθῶν πρὸς τὸν Μαρξισμὸν καὶ συνεπῶς πρὸς τοὺς ὑλιστάς, ἀντιτιθέμενος ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς λέγει εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» ὅτι ὁ «Ἱστορικὸς Ὑλισμὸς» – ἡ θεωρία τοῦ Μὰρξ καὶ τοῦ Ἔνγκελς – συγχύζει τὰς προϋποθέσεις μὲ τὰς αἰτίας καὶ συνεπῶς ἔχει τὸ βασικὸν ἐλάττωμα ποὺ παρουσιάζει καὶ ὁ φυσικὸς ὑλισμός. «Ἡ ὕλη – παρατηρεῖ – πιθανῶς νὰ ἀποτελῇ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ πνεύματος εἰς τὸν ἄνθρωπον, κατ' οὐδένα τρόπον ὅμως εἶναι παραδεκτὸν ὅτι εἶναι καὶ ἡ αἰτία τῶν ἐκδηλώσεων τῆς νοήσεως, τοῦ «νοῦ». ἀφοῦ εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἄλφα ὑλικὴ προϋπόθεσις, ἤτοι ἡ ἐξ ὕλης κατασκευὴ τοῦ ἐγκεφάλου, δὲν ἐξηγεῖ πῶς δύναται νὰ προκαλέσῃ τὸ βῆτα ἄϋλον ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ τὴν «σκέψιν», τὴν «ἰδέαν», τὴν ὁποίαν καὶ κατὰ τοὺς ὑλιστὰς κα' τοὺς Μαρξιστὰς καὶ κατὰ γενικὴν ἀναγνώρισιν, οὔτε συλλαμβάνομεν, οὔτε τὴν βλέπομεν, οὔτε δυνάμεθα νὰ τὴν θίξωμεν μὲ τὸν δάκτυλον, ὅπως γίνεται μὲ τὸν ἐγκέφαλον, τὸν ὁποῖον καὶ βλέπομεν καὶ δυνάμεθα νὰ ψαύσωμεν!».

Ὁ Μπέρξον δὲ ἐπεκτείνων τὰ ἀνωτέρω προσθέτει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικὰ εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ δημιουργὸς ἐξέλιξις»: «Ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τὸ ὄργανον τῆς σκέψεως ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ ὑλισταί, ἀλλ' ὁ μηχανισμὸς ποὺ προσαρμόζει τὴν σκέψιν εἰς τὴν πραγματικὴν ζωήν, πρὸς τὴν δράσιν. Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἢ προϊὸν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ σώματος, ἀλλὰ κάτι ὑπέρτερον αὐτοῦ. Τὸ πνεῦμα ὑπερέχει τοῦ ἐγκεφάλου. Ὁ ἐγκέφαλος – λέγει ὁ Μπέρξον – ὁμοιάζει μὲ τοὺς σιδηροδρομικοὺς σταθμούς, ὅπου διὰ καταλλήλων χειρισμῶν τοῦ μηχανοδηγοῦ καὶ τῶν κλειδούχων πραγματοποιοῦνται αἱ κινήσεις (οἱ μανοῦβρες) τῶν τραίνων καὶ ἕκαστον ἐξ αὐτῶν τίθεται εἰς τὴν πρέπουσαν γραμμὴν διὰ τῶν ἐν λόγῳ χειρισμῶν. Ἡ ἐλευθερία ἐκλογῆς, ἡ δημιουργικότης, ἡ μεσολαβοῦσα μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν καὶ τῆς κινήσεως μεταδίδεται ἁπλῶς διὰ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὸ μέτρον τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν παράγεται ὑπὸ τοῦ ἐγκεφάλου οὔτε εἶναι ἐντοπισμένη ἐπ' αὐτοῦ. Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι μόνον τὸ σημεῖον ἐπαφῆς μεταξὺ πνεύματος καὶ σώματος. Εἶναι τρόπον τινὰ τὸ τηλεφωνικὸν κέντρον μετὰ τοῦ ὁποίου συνδέονται τὰ περιφερειακὰ αἰσθητήρια νεῦρα ἀφ' ἑνὸς καὶ τὰ κινητήρια νεῦρα ἀφ' ἑτέρου καὶ προορισμὸν ἔχει νὰ δίδῃ γραμμὴν θέτων εἰς ἐπικοινωνίαν τοὺς περιφερειακοὺς ἐρεθισμοὺς μὲ τὰς ἀναλόγους κινητικὰς ἀντιδράσεις». Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ λέγει ὁ Μπέρξον ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνατομίαν καὶ τὴν φυσιολογίαν. «Ὁ ἐγκέφαλος, κατὰ τὸν Μπέρξον, δὲν λαμβάνει ἀναφορὰν παρὰ τῶν μὲν οὔτε ὑπαγορεύει διαταγὰς εἰς τὰ δέ — τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ «νοῦ», τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον προσαρμόζει τὴν σκέψιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς».

Φανερὸν συνεπῶς καθίσταται ἐκ τῶν ἀνωτέρω πόσον ἀναπόδεικτοι εἶναι αἱ θεωρίαι τῶν ὑλιστῶν καὶ διατί ἀποτελοῦν δογματισμοὺς ἐπικινδύνους διὰ τοὺς ἀνθρώπους, εἰς τοὺς ὁποίους πάντοτε ζημίας προεκάλεσαν καὶ προκαλοῦν, ἐνῷ ἡ νεωτέρα διανόησις, ποὺ ἐξέτρεψε καὶ τὴν ἐπιστήμην πρὸς τὰς πρακτικὰς κυρίως σπουδάς καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἐλάχιστα ὠφέλησε τὴν ἀνθρωπότητα.

Διατὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ πρακτικαὶ σπουδαὶ δὲν δύνανται νὰ ἐπιλύσουν τὰ προβλήματα τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων

Ἐν τούτοις εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες ποὺ ἀντιλαμβάνονται τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν ἐκηρύχθησαν ἀνδροπρεπῶς καὶ ὑπερηφάνως κατὰ τῶν ἀντιλήψεων τῶν ὑλιστῶν καὶ κατεπολέμησαν αὐτάς–Ἰουνγκαρέ, Μπέρξον, Καρρέλ, Ἔδδιγκτον, Τζήνς, Παολὺ καὶ ἄλλοι–ἀλλὰ πολὺ ἀπέχουν ἀκόμη καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ νεωτέρα διανόησις ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν θετικὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ ἔργον τοῦ Ἀλ. Καρρέλ «Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸ τὸ ἄγνωστον» ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως τὴν μεγαλυτέραν καταδίκην τῶν ἐπιδιώξεων τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης, ὅπως καὶ αἱ ἀποψεις τοῦ Γιούγκ, τοῦ Μπέρναρ Σὼ καὶ πλείστων ἄλλων ἀκόμη. Ἐπίσης ὁ Τζήνς εἰς τὸ ἔργον του «Τὸ Μυστηριῶδες Σύμπαν» δὲν διστάζει νὰ διακηρύξῃ ὅτι «ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ φυσικοὶ ἦσαν συνηθισμένοι νὰ γράφουν ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ κυβερνήσουν τὴν δημιουργίαν καὶ μὲ τὴν βάσιν αὐτὴν οἱ σοφοὶ ἐδογμάτιζον σχετικὰ μὲ τὴν θεμελιώδη μορφὴν τοῦ σύμπαντος, ἔχει παρέλθει ὁριστικῶς... διότι ὅλαι αἱ εἰκόνες ποὺ ἐπινοεῖ ἡ ἐπιστήμη διὰ τὴν φύσιν εἶναι πλάσματα τῆς φαντασίας μας καὶ ἡ ἐπιστήμη παρὰ τὰς προσπαθείας καὶ τὰς ἀνακαλύψεις της δὲν εὑρίσκεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἀπωτέραν πραγματικότητα καὶ τὸ καλύτερον ποὺ ἔχει νὰ κάμῃ εἶναι νὰ μὴ προβαίνῃ εἰς ἀνακοινώσεις». Καὶ τὴν αὐτὴν περίπου ἄποψιν ὑπεστήριζε πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ Πουανκαρέ, ὁ μεγάλος Γάλλος μαθηματικός, εἰς τὸ ἔργον του «Ἐπιστήμη καὶ ὑπόθεσις», ὅπως καὶ ὁ Μπέρξον μετ' αὐτόν, ὅταν λέγῃ ὅτι «ἡ ἐπιστήμη προορισμὸν ἔχουσα νὰ συγκεντρώνῃ ὠφελίμους ἀλήθειας, δὲν δύναται ὅμως νὰ συλλάβῃ καὶ τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν». Καὶ εἶναι πρὸς τούτοις γνωστὸν ὅτι τόσον ὁ Μπόρ, ὁ διάσημος σύγχρονος Δανὸς φυσικός, ὅσον καὶ ὁ Χάϊζεμπεργκ, ὁ μεγάλος σύγχρονος φυσικοχημικός, ὅστις διετύπωσε τὴν περίφημον ἀρχὴν τῆς «ἀπροσδιοριστίας», συμφωνοῦν ἐπίσης μὲ τὰς ὡς ἄνω ἀντιλήψεις τοῦ Τζήνς περὶ τοῦ πόσον ἀμφίβολοι καὶ ἀβέβαιαι εἶναι αἱ διαπιστώσεις τῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὁσονδήποτε καὶ ἂν διατείνωνται ὁ Ἀϊνστάϊν καὶ ὁ Λουὶ ντὲ Μπρολὶ ὅτι ἡ «ἀτομικὴ φυσικὴ» θὰ μεταβάλῃ τὴν μορφὴν τοῦ κόσμου, ἀφοῦ εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι μόνον τὸν ἄνθρωπον αἱ κατακτήσεις αὐταὶ τῆς ἐπιστήμης δὲν δύνανται νὰ διορθώσουν καὶ νὰ μεταβάλουν, δυστυχῶς δι' αὐτόν.

Καὶ τοῦτο συμβαίνει διότι οὐδεμία κατάκτησις τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν δύναται νὰ ἀνατάμῃ τὸν ἄνθρωπον ψυχικῶς καὶ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον του, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν αἰτίαν τῶν διαφόρων ἐκδηλώσεών του ποὺ συγκροτοῦν, τὴν ἀνεξερεύνητον καὶ ἀνερμήνευτον προσωπικότητα παντὸς ἀτόμου, διαπίστωσις ἥτις ἠνάγκασε τὸν μέγαν Ἡράκλειτον νὰ εἴπῃ τὸ περίφημον: «Ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο σιανδήποτε ἐπιπορευόμενος ὁδόν· τοσοῦτον βαθὺν λόγον ἔχει», δηλαδή: «Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἐξερευνηθῇ οἱονδήποτε δρόμον καὶ ἂν ἀκολουθήσῃ πρὸς τοῦτο κανείς· τόσον ἀπύθμενος καὶ ἀνεξερεύνητος εἶναι». Καὶ νομίζω ὅτι καὶ ὁ Θεόφραστος ἀργότερον κᾶτι παρόμοιον ἐπεδίωξε νὰ ἀποδείξῃ (Θεοφράστου «Χαρακτῆρες»), ὅπως καὶ ὁ Σπινόζα ἀπὸ τοὺς νεωτέρους. Ὁ Σπινόζα μάλιστα εἰς τὸ ἐρώτημα διατὶ οἱ

ἄνθρωποι δὲν ἐπλάσθησαν ὅμοιοι, ἀπαντᾷ μὲ προφανῆ εἰρωνείαν ὅτι τοῦτο συνέβη διότι ὁ Θεὸς ἀφοῦ ἔπλασε ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα ἔχων περίσσειαν ὑλικῶν ἔπλασε δι' αὐτῶν μετὰ ταῦτα καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ δι' αὐτόν τὸν λόγον παρατηρεῖται ἡ ἀνισότης μεταξύ των καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ἀνομοιότης ποὺ παρουσιάζουν (Σπινόζα «Ἠθική»).

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς τίποτε τὸ οὐσιαστικὸν δὲν προσέθεσαν καὶ πάλιν οἱ νεώτεροι. Μετὰ τὸν Θαλῆν καὶ τὸν Ἡράκλειτον ὁ Πίνδαρος, ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς τῶν αἰώνων, συνοψίζων ἐπίσης εἰς τέσσαρας στίχους του τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ φυσικὰ καὶ τῆς ἐπιστήμης νὰ ὑπεισέλθουν εἰς «τὸ μυστήριον τῆς δημιουργίας» ἔγραψε: «Ὦ! μὲ τ' ἀνθρώπινο μυαλό, τὶς βουλες τῶν θεῶν δὲν θὰ μπορέση κανεὶς νὰ ἐρευνήση καὶ μὴ ξεχνᾶς ποτε πὼς μάνα θνητὴ σ' ἔχει γεννήσει!...» Ὁ Σωκράτης ἀργότερον ἐλάχιστα ἐνδιαφερόμενος καὶ αὐτὸς ὅπως ἀνέφερα καὶ ἀνωτέρω διὰ τὰ πέραν τοῦ ἀνθρώπου συμβαίνοντα καὶ διὰ τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν φαινομένων, κατέληξε καὶ ἐκεῖνος εἰς τὸ ἴδιον συμπέρασμα μὲ τὸ περίφημον γνωμικὸν ποὺ διετύπωσεν «ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». Συγχρόνως περίπου ὁ Δημόκριτος ἀναφερόμενος εἰς τὸ αὐτὸ θέμα εἶπεν: «ἐτεῇ δὲ οὐδὲν ἴσμεν, ἐν βύθῳ γὰρ ἡ ἀλήθεια», δηλαδὴ τίποτε δὲν γνωρίζομεν πραγματικῶς, ἡ ἀλήθεια εὑρίσκεται εἰς τὸ βάθος τῆς ἀβύσσου, ἐνῷ ὁ μαθητής του, ὁ ἐκ Χίου Μητρόδωρος, περισσότερον κατηγορηματικὸς ἐν προκειμένῳ ἔλεγεν: «ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνον δὲν γνωρίζει τίποτε, ἀλλ' ἀγνοεῖ ἀκόμη καὶ αὐτὰ ποὺ νομίζει ὅτι γνωρίζει». Ἐπίσης ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» – ἡ περίφημος εἰκὼν περὶ τῶν κινουμένων σκιῶν τοῦ σπηλαίου – καὶ ἀκολούθως εἰς τὸν «Τίμαιον» (Κεφάλαιον Ε') καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης «Μεταφυσικὰ» ἀπεριφράστως ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἑρμηνεύση μετὰ βεβαιότητος τὰ πέριξ αὐτοῦ συμβαίνοντα εἰς τὴν φύσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης μάλιστα εἰς μίαν θαυμασίαν παρομοίωσιν ποὺ παραθέτει λέγει ὅτι «ὅπως αἱ νυκτερίδες δὲν βλέπουν τὴν ἡμέραν, κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνίκανος νὰ συλλάβη καὶ νὰ ἑρμηνεύση τὰ φυσικὰ φαινόμενα» ἐὰν δὲ ἡ ἐρευνητικὴ σκέψις του ἐπιτύχη κάτι κάποτε καὶ τοῦτο δὲν εἶναι σταθερόν, ἀμετάβλητον καὶ ἀπόλυτον, ἀλλὰ σχετικόν, διότι νέαι παρατηρήσεις καὶ διαπιστώσεις μετὰ ταῦτα ἀνατρέπουν συνήθως τὰς προηγουμένας.

Καὶ ἰδοὺ διατί ὁ Σωκράτης δὲν ἐνδιεφέρετο διὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν τελειοποίησιν αὐτοῦ (Πλάτωνος «Φαῖδρος») καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Πλάτων, ὁ μέγιστος ἐκείνος νοῦς, ἀφιέρωσεν ὁλόκληρον τὸ μεγαλειῶδες ἔργον του εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τοῦ προβλήματος κυρίως, δηλαδὴ περὶ τοῦ πῶς ὁ ἄνθρωπος θὰ γίνη καλύτερος καὶ διατί μόνον διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς μελέτης τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει πιθανότης οἱ ἄνθρωποι νὰ γίνουν πραγματικὰ ἐνάρετοι καὶ νὰ καταστῆ καλύτερα καὶ ἡ ἀνθρωπότης. (Πλάτωνος «Πολιτεία», «Ἀλκιβιάδης Α'», «Φίληβος», «Ἱππίας μείζων», «Εὐθύδημος», «Χαρμίδης», «Θεάγης», «Μένων», «Θεαίτητος», «Φαῖδρος», «Κρίτων», «Νόμοι», «Κριτίας», «Πρωταγόρας», «Γοργίας», «Σοφιστής», «Πολιτικός», «Παρμενίδης», «Τίμαιος», «Φαίδων» κ.τ.λ.).

Καὶ φυσικὰ ἡ ἐπιδίωξις αὕτη εἶναι ἔργον τῆς Φιλοσοφίας ποὺ ἀποβλέπει εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἐξύψωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ ὄχι τῶν πρακτικῶν σπουδῶν ἢ τῶν φυσικῶν ἐρευνῶν, ἀπὸ τὰς κατακτήσεις τῶν ὁποίων ἐλάχιστα δύναται νὰ ὠφεληθῆ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁπωσδήποτε δὲν πρόκειται νὰ προαχθῆ καὶ νὰ καταστῆ καλυτέρα καὶ ἀξία τοῦ ὀνόματός της ἡ ἀνθρωπότης.

Ἡ θέσις δὲ αὕτη ὅπως καὶ ἡ ἀξία αὐτὴ τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ βασικὴ καὶ ἀδιάσειστος «θέσις» τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ ἡ μοναδική, ἡ τεραστία δύναμις, ἡ ὁποία ἐπέτυχε πάντοτε διὰ μέσου τῶν αἰώνων νὰ ἐπαναφέρη τὴν ἐκτρεπομένην καὶ παραπαίουσαν ἀνθρωπότητα εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον καὶ νὰ τὴν ἀνασύρη ἀπὸ τὴν κατάπτωσιν εἰς τὴν ὁποίαν περιέρχεται κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ὅπως ἡ σαφὴς ἢ ἡ κατὰ μέρος ἀντίθετος θέσις τῶν νεωτέρων φιλοσοφικῶν συστημάτων ἀποτελεῖ ἐκτροπὴν ἀπὸ τὴν βασικὴν αὐτὴν θέσιν τῆς Φιλοσοφίας μὲ μοναδικὸν ἀποτέλεσμα τὰ θλιβερὰ ἐπακόλουθα ποὺ προκαλοῦνται ἑκάστοτε εἰς βάρος τῆς ἀνθρωπότητος.

Κατὰ συνέπειαν μόνον ἡ σπουδὴ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἡ προσήλωσις τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν κατεύθυνσιν ποὺ διέγραψαν ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δύναται νὰ δημιουργήση ἐπιστήμονας καὶ ὁδηγητὰς μὲ βαθυτέραν συναίσθησιν τῆς ἀποστολῆς των καὶ νὰ ἀνυψώση τὴν ἐπιστήμην εἰς τὸν πραγματικὸν προορισμόν της, ὅστις πρέπει νὰ εἶναι ἡ εὐρυτέρα καὶ τελεία, ἡ θετικὴ καὶ οὐσιαστικὴ ἐξυπηρέτησις τοῦ ἀνθρώπου.

Πάντως ἐὰν κρίνη κανεὶς ἀπὸ τὰς διαπιστώσεις τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῆ ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶπον ὁ Πλάτων κυρίως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους σοφοὺς διὰ τὰ μεγαλύτερα προβλήματα τῶν αἰώνων καὶ τῶν ἀνθρώπων θὰ παραμείνη ἀπαρασάλευτον!

Ἕνα ἀπὸ τὰ καταπληκτικά, τὰ τεράστια διανοήματα τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὅτι τὸ σύμπαν, ἐνῷ εἶναι ἄπειρον, ἔχει ἐν τούτοις τὸ σχῆμα ἑνὸς τεραστίου κόσμου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέχονται οἱ κόσμοι τοῦ σύμπαντος («Τίμαιος» Κεφάλαιον Ζ'). Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος τοῦ Ἀϊνστάϊν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἀνωτέρων μαθηματικῶν καταλήγει εἰς τὴν ἰδίαν περίπου διαπίστωσιν καὶ τὸ αὐτὸ μᾶς λέγει περίπου νομίζω καὶ ἡ τελευταία θεωρία τοῦ Ντὲ Σίττερ ὅτι τὸ σύμπαν διαρκῶς διαστέλλλεται (ξανοίγει) ὅπως διεπιστώθη ἀπὸ τὴν μεγάλην ταχύτητα μὲ τὴν ὁποίαν τὰ σπειροειδῆ νεφελώματα ἀπομακρύνονται ἀλλήλων καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους κόσμους τοῦ σύμπαντος καὶ φυσικὰ καὶ ἀπὸ τὴν γῆν. Ὁ Πλάτων εἶπεν ὅτι ὅλα τὰ πράγματα εἰς τὸν τὸν κόσμον αὐτὸν ἔχουν ἀκμὴν καὶ παρακμήν. Καὶ τὸ ἴδιον ἀκριβῶς ὑποστηρίζουν καὶ οἱ σύγχρονοι ἀστρονόμοι, ἀφοῦ μᾶς ὁμιλοῦν περὶ ἀστέρων ποὺ βαδίζουν πρὸς «θερμικὸν θάνατον», οἱ ὁποῖοι δηλαδὴ ἀποθνήσκουν ἀπὸ ἔλλειψιν θερμότητος, ἢ μᾶλλον διότι σιγὰ σιγὰ ψύχονται καὶ ὅτι τοῦτο τὸ διαπιστώνουν ἀπὸ τὴν διαφορὰν τοῦ χρώματος ποὺ παρουσιάζει τὸ φῶς των ἐξελικτικῶς.

Ὁ Πλάτων ἐπιχειρήσας νὰ κατασκευάση κατὰ τὴν νεότητά του μίαν ἰδανικὴν πολιτείαν, ἠναγκάσθη εἰς τὸ γῆρας του νὰ παραδεχθῆ ὅτι παρομοία πολιτεία δὲν δύναται νὰ ἐπιβληθῆ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν συνεχείᾳ κατέδειξε διατί ἡ πολιτεία τοῦ Πλάτωνος ἦτο οὐτοπία. Οἱ νεώτεροι ἐν τούτοις πιστεύσαντες ὅτι διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν κομμουνιστικῶν θεωριῶν θὰ συνεκράτουν νέαν καὶ τελειοτέραν κοινωνίαν ἠναγκάσθησαν τελικῶς νὰ παραδεχθοῦν ὅτι καὶ τὸ σύστημα αὐτὸ δὲν λύει τὸ πρόβλημα τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἐξ ἴσου κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν. Ἀπόδειξις μεγίστη τὸ Ρωσικὸν πείραμα καὶ ἡ ἐξέλιξις του ποὺ ὡδήγησεν εἰς τὴν χειροτέραν ὀλιγαρχίαν.

Αἱ θεωρίαι τῶν ὑλιστῶν ἐξ ἄλλου ποὺ ἐπεδίωκον νὰ ἑρμηνεύσουν τὸν κόσμον καὶ τὴν ζωὴν ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ μόνον, ἐχρεωκόπησαν πλέον καὶ κυρίαρχος προβάλλει καὶ πάλιν ἡ ἀρχική, ἡ βασικὴ ἀντίληψις τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς «ὑπερτάτης Ἰδέας» τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ὁλοκληρώσασα τὴν σύλληψιν αὐτὴν τοῦ Πλάτωνος ἀντίληψις τοῦ Ἀριστοτέλους «περὶ τοῦ νοῦ ποῦ νοεῖ ἑαυτὸν καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ πράγματα».

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔθιξαν ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἀπήντησαν εἰς αὐτὰ μὲ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν σαφήνειαν ποὺ εἶναι προσὸν μόνον τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως, ὅπως εἶπε καὶ ὁ Τσέλλερ. Καὶ αἱ διαπιστώσεις των ἀναγκάζουν καὶ τὴν σύγχρονον διανόησιν καὶ ἔρευναν ἀφοῦ περιεπλανήθησαν εἰς τὰς διαφόρους ὁτραποὺς τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν εὐρεῖαν λεωφόρον ποὺ ἐχάραξαν ἐκεῖνοι καὶ οἱ ἄλλοι μεγάλοι σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος. Διατί; Δὲν θὰ εὑρεθοῦν ἄλλοι ἄνθρωποι νὰ ὑψωθοῦν ὑπεράνω αὐτῶν μὲ τὴν δύναμιν τῆς σκέψεώς των; Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν φαίνεται εἶναι ὅτι δὲν θὰ εὑρεθοῦν!

Κατόπιν ὅμως τῶν ἀνωτέρω θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ καὶ νὰ τονισθῆ ὅτι ἡ συμβολὴ τῶν νεωτέρων σοφῶν καὶ ἐπιστημόνων εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ὑπῆρξε καὶ τόσον σημαντικὴ ὅπως ἀνωτέρω ἀπεδείχθη καὶ μᾶλλον ἐκεῖνο ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ ἀναγνωρίσωμεν εἰς αὐτοὺς εἶναι ὅτι πράγματι... ἀνεκάλυψαν εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα καὶ

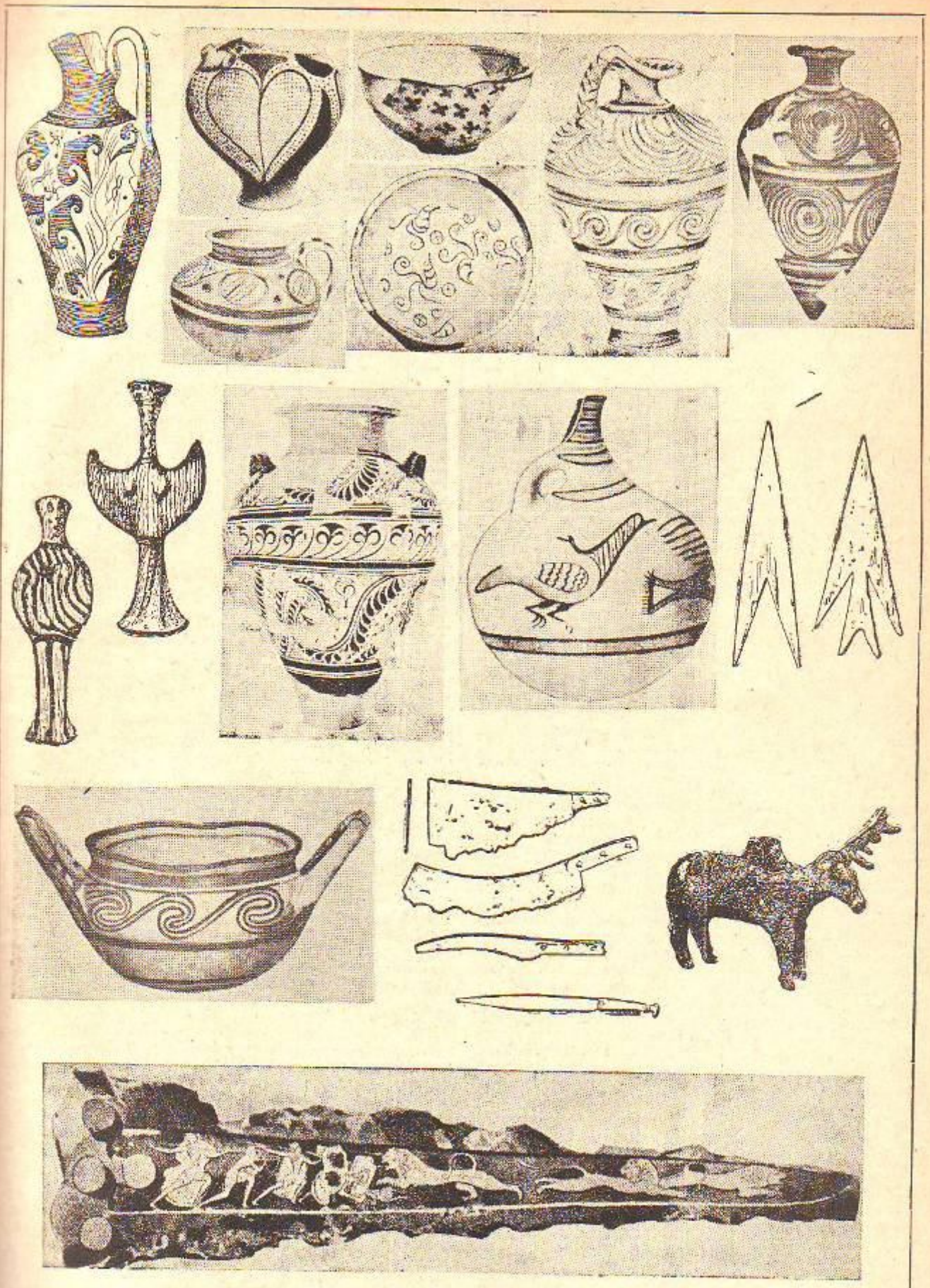

Μυκῆναι: Ἀγγεῖα καὶ διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα ἐκ τῶν εὑρεθέντων εἰς τοὺς τάφους. Τὰ ἑπτὰ τῆς πρώτης σειρᾶς εἶναι στιλπνόχρωμα ἀγγεῖα. Ἐκ τούτων τὸ κάτω τῆς τρίτης στήλης εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὑπεράνω αὐτοῦ. Δευτέρα σειρά: Πήλινα εἰδώλια γυναικῶν, πήλινον ἀγγεῖον συναρμολογηθὲν ἐκ τῶν εὑρεθέντων τεμαχίων, ἀμαυρόχρουν ἀγγεῖον καὶ ὀρειχάλκινα βέλη. Τρίτη σειρά: Ἀμαυρόχρουν ἀγγεῖον, ξυράφια καὶ μαχαίρια καὶ ζωόμορφον σκεῦος ἢ ἀφιέρωμα ἐκ κράματος μολύβδου καὶ ἀργύρου. Κάτω: Χρυσοκόλλητον ξίφος.

τοὺς παπύρους τοὺς Ἕλληνας σοφοὺς καὶ διέδωσαν τὰς θεωρίας καὶ τὰ διδάγματα ποὺ ἔλαβον παρ' αὐτῶν!

Τί ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν καὶ τί πρέπει νὰ μάθουν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες.

Ὁπωσδήποτε κατεδείχθη νομίζω ἀπὸ τὴν συνοπτικὴν καὶ ποόχειρον σύγκρισιν ποὺ ἐπεχείρησα ἀνωτέρω μεταξὺ ἐκείνων ποὺ εἶπον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ αὐτῶν ποὺ διατείνονται ὅτι διετύπωσαν οἱ νεώτεροι, ὅτι οἱ νεώτεροι σοφοὶ καὶ ἐρευνηταὶ ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν ἡντλησαν τὰς θεωρίας των ἢ ἔλαβον ἀφορμὴν διὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὰς ἀνακαλύψεις των, ὅταν δὲν ἐδανείσθησαν αὐτὰς ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὰς διαπιστώσεις ἐκείνων. Συγχρόνως ὅμως ἐξ ὅσων ἐξετέθησαν ἀπεδείχθη ποῖοι εἶναι καὶ οἱ λόγοι ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπεροχήν των ἔναντι ὅλων τῶν ἄλλων Λαῶν καὶ διατί πράγματι ὑπερεῖχον πνευματικῶς καὶ ὑπερέχουν καὶ ἐκείνων καὶ τῶν νεωτέρων.

Καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω διατί καὶ οἱ νεώτεροι, οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι πολλάκις ἀπέδειξαν μὲ ὡρισμένας τοὐλάχιστον ἐκδηλώσεις των – ὅπως οἱ τελευταῖοι ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες των – ὅτι εἶναι ἀντάξιοι ἀπόγονοι ἐνδόξων προγόνων, δὲν θὰ ἔπρεπε διαπαιδαγωγούμενοι καταλλήλως ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς ἡγέτας των καὶ ἀπὸ τὴν Πολιτείαν, τὸ Κράτος, νὰ ἀντιληφθοῦν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Βεβαίως δὲν ὑποστηρίζω διὰ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ μετὰ τὰ τόσα δεινὰ ποὺ ὑπέστη καὶ ὑφίσταται σήμερον, διότι κυρίως ἀγνοεῖ ἀκόμη αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, δύναται νὰ διεκδικήσῃ καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας τὴν ἡγεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Νομίζω ἀντιθέτως ὅτι διὰ τῆς συστηματικῆς καὶ μεθοδικῆς καλλιεργείας τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες θὰ ἠδύναντο ἀσφαλῶς νὰ ἀποκτήσουν τοὐλάχιστον βαθυτέραν ἐθνικὴν συνείδησιν, ὅπως ἀπέκτησαν τοιαύτην ἄλλοι ἐλεύθεροι Λαοί, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν των, χάρις εἰς τὴν ἰδικήν μας πνευματικὴν κληρονομίαν. Διότι ἡ ἔλλειψις βαθυτέρας ἐθνικῆς συνειδήσεως, ὅπως ἀπεδείχθη, εἰς ὡρισμένα λαϊκὰ στρώματα, ὁμοῦ μὲ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἀναρχίαν τῆς ἐποχῆς μας, τὰς ὁποίας ἔχουν δημιουργήσει αἱ ὑλιστικαὶ θεωρίαι καὶ ἡ ἄγνοια τῶν βασικῶν καὶ ὑγιῶν ἀρχῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ στηρίζεται κάθε προηγμένη καὶ ἀνθρωπίνη πραγματικὰ κοινωνία, ἔχουν προκαλέσει τὸ θλιβερὸν φαινόμενον τῆς ἐκτροπῆς τόσων Ἑλλήνων.

Ἐὰν ὅλοι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἐγνώριζον πραγματικὰ τί ὀφείλει εἰς αὐτούς, εἰς τὴν φυλήν των, ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος, ὅπως κατεδείχθη ἀνωτέρω, ποίας ἄνευ προηγουμένου Ἱστορίας καὶ πνευματικῆς ἐκδηλώσεως εἶναι δημιουργοὶ καὶ κληρονόμοι καὶ ποῖος εἶναι ὁ ἱστορικὸς προορισμός των καὶ ἡ μεγίστη ἀξία των ὡς ἀτόμων τῆς αἰωνίου, μοναδικῆς καὶ ἀκαταβλήτου αὐτῆς φυλῆς, εἶναι ζήτημα ἢ μᾶλλον εἶναι ἀπαράδεκτον ὅτι ἔστω καὶ ἐλάχιστοι ἐξ αὐτῶν θὰ παρεσύροντο καὶ θὰ ἐξετρέποντο εἰς τὰς θλιβερότητας ποὺ γνωρίζομεν. Διότι τόσον ἡ πανθομολογουμένη νοημοσύνη καὶ εὐφυΐα των, ὅσον καὶ ἡ φυλετικὴ ὑψηλοφροσύνη των καὶ ἡ φυσικὴ εὐγένεια τῆς ψυχῆς των, οὐδέποτε θὰ τοὺς ἐπέτρεπον νὰ θεωροῦν τὸν ἑαυτόν των κατώτερον ἀπὸ τὰ ἄτομα οἱασδήποτε ἄλλης φυλῆς, ἡ ὁποία θὰ ἐνεφανίζετο μάλιστα μὲ ἀξιώσεις ἡγεσίας τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως συμβαίνει σήμερον μὲ τοὺς κοσμοδιορθωτὰς τοῦ Βορρᾶ, ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ ἐπικαθήσουν ὡς αὐθένται εἰς τὸν ἀνέκαθεν δύσκαμπτον αὐχένα μας.

Θὰ ἐγνώριζον πρὸ παντὸς οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ὅτι οὔτε ἀπὸ τὸν ὁμιχλώδη καὶ δυσκίνητον ἢ καθυστερημένον πόντοτε Βορρᾶν, οὔτε ἀπὸ τὴν νωθρὰν Ἀνατολὴν ἢ τὴν παπαγαλίζουσαν, ὡς ἀπεδείχθη, καὶ παραπαίουσαν Δύσιν καὶ φυσικὰ οὔτε ἀπὸ τὸν πρωτόγονον Νότον προῆλθον ποτὲ ἰδέαι, ἀρχαὶ καὶ συστήματα ἀντάξια τοῦ προορισμοῦ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι ὅλαι αἱ ἰδέαι, αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα ποὺ συνέτειναν εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πραγματικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ πρέπει ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν προαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων, ἐγεννήθησαν καὶ μάλιστα εἰς διάστημα τριῶν περίπου αἰώνων εἰς τὴν μικρὰν μὲν σήμερον ἀλλ' ἀθάνατον αὐτὴν χώραν, τὴν Ἑλλάδα, ἥτις ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἡ πνευματικὴ τροφὸς ὁλοκλήρου τῆς ἀ θρωπότητος!

Διότι τόσον ὁ ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ ὑλισμὸς ὅσον κ τὰ συστήματα ποὺ προῆλθον ἀπὸ τὰς βασικὰς αὐτ θεωρίας, ἤτοι τῆς Βασιλείας, τῆς Δημοκρατίας, τ ὀλιγαρχίας, τῆς ἀριστοκρατίας, τῆς δικτατορίας κ τῆς δῆθεν «κοινωνιοκρατίας» τῶν συγχρόνων μας σ σιαλιστῶν καὶ ἀριστερῶν, ὅπως καὶ ὁ φιλελευθερ σμός, ὁ κομμουνισμὸς καὶ ὁ διεθνισμὸς καὶ γενικὰ κ θε σύστημα διακυβερνήσεως τῶν κοινωνιῶν καὶ τ Λαῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐνεφανίσθησαν, ἐσ στηματοποιήθησαν ἢ ἐφηρμόσθησαν διὰ πρώτην φ ράν, ἀδιάφορον ἐὰν οἱ νεώτεροι διεστρέβλωσαν, διό μόνον διεστρέβλωσαν, τὸ περιεχόμενόν των καὶ τ πνεῦμα των.

Ὅπως δὲ ἀπεδείχθη, ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐδημιούργησεν ἁ πλῶς καὶ μόνον τὴν Φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, ἤτοι τὴν Φυσιολογίαν, ἀπ τὴν ὁποίαν προῆλθον αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι μὲ τὴ βοήθειαν τῶν Μαθηματικῶν καὶ τῆς Γεωμετρίας, τ Πολιτειολογίαν, τὴν Κοινωνιολογίαν, τὴν Μουσικ τὴν Ποίησιν, τὴν Ὑποκριτικὴν τέχνην καὶ γενικῶς ὅλα τὰς «Καλὰς Τέχνας», διότι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑπῆρ ξαν οἱ δημιουργοὶ τοῦ καλοῦ καὶ ὡραίου εἰς τὴν λεπτ τέραν, τὴν πλέον ἰδανικὴν του ἔκφανσιν καὶ ἐκδήλωσιν ὅπως εἰς τὴν πνευματικὴν των ἀνάτασιν ὑπῆρξαν κυρι λεκτικῶς ἀνυπέρβλητοι, ἀφοῦ ἐξήρθησαν εἰς ὕψη τὰ ὁ ποῖα οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἠδυνήθη ἔκτοτε νὰ ὀθάσῃ νὰ ὑπερβῇ. Διότι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἢ μᾶλλον τ πνεῦμα τῶν προνομιούχων, τῶν ὀλίγων, τῶν μεγάλω διανοητῶν, ὅταν ἐξαρθῇ εἰς αὐτὰ τὰ δυσθεώρητα, τ ἀσύλληπτα ὕψη, ἐγγίζει πλέον τὸ τέλειον, τὸ θεῖον ἀπ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κατάγεται καὶ μόνον ὅταν αἰ σθανθῇ αὐτὴν τὴν θείαν καταγωγήν του, τότε καὶ μό νον δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἀθάνατα ἔργα καὶ ν συλλάβῃ ἰδέας καὶ ἐννοίας ἱκανὰς νὰ ἐξυπηρετήσου ἀποτελεσματικῶς καὶ πραγματικὰ τοὺς ἀνθρώπους κα αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν κατάπληξιν καὶ τὸν θαυμα σμὸν εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ποὺ δὲν παρα λογίζονται καὶ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἀντιληφθοῦν πῶς πρέ πει νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ζοῦν οἱ πραγματικοὶ ἄνθρω ποι.

Οἱ Ἕλληνες συνεπῶς ὄχι μόνον δὲν ἐπιτρέπεται, ἀλ λὰ δὲν ἔχουν καμμίαν ἀνάγκην νὰ καταφεύγουν κα νὰ ζητοῦν μαθήματα πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ κοινωνικῆ κυρίως συγκροτήσεως ἢ διδάγματα περὶ ἠθικῆς καὶ κα λοῦ καὶ ὡραίου ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἀπὸ τοὺς ξένους, ἐὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ἀξίαν των καὶ ἐκτιμήσουν ὅσον πρέ πει τὰς παραδόσεις των καὶ τὴν γένει πνευματικὴ κληρονομίαν των. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες ἐδί δαξαν τὴν ἀνθρωπότητα ὄχι μόνον πῶς πρέπει νὰ ζῇ κα νὰ σκέπτεται ἀλλὰ καὶ πῶς πρέπει νὰ πολιτεύεται ἐὰ θέλῃ νὰ σταδιοδρομήσῃ καὶ νὰ προαχθῇ ὡς ΠΡΑΓ ΜΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΑΝΘΡΩΠΩΝ.

Πρὸ τοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος ἵσταται μετὰ θαυμασμοῦ κα κατάπληκτος, ὅπως ἀνωτέρω κατεδείχθη, διὰ τὸ «θαῦ μα» αὐτὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως. Ἀλλὰ καὶ πρ τῆς ἀδαμάστου πίστεως τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων πρὸ τὸ ὡραιότερον, τὸ εὐγενέστερον καὶ τὸ ὑψηλότερο ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐλευθερίαν, ἐχθροὶ καὶ σύμ μαχοι, ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος ἠναγκάσθησαν μόλι πρὸ τινος νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς τὴν εὐψυχίαν καὶ τὴ αὐτοθυσίαν τῆς φυλῆς τὴν ἀπόλυτον συγγένειαν τῶ πολεμιστῶν τῆς Πίνδου, τοῦ Ἰστίμπεύ, τῆς Κλεισούρας τῆς Κονίτσης, τῆς Φλωρίνης καὶ τοῦ Γράμμου πρὸς τοὺ πολεμιστὰς τοῦ Μαραθῶνος, τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τῶ Πλαταιῶν.

Ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως ἀνυπέρβλητον δημιούρ γημα μιᾶς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Δῆμος τῶν Ἀ θηναίων ἀποτελούμενος ἀπὸ ἐλευθέρους πολίτας, ἀνύ ψωσεν εἰς αἰώνιον καὶ παγκόσμιον θαυμασμὸν τὴν μι κρὰν ἐκείνην χρονικὴν περίοδον, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ὁποίας ἀνεβλάστησε καὶ ὡλοκληρώθη ἡ πνευματικ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωσις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἔ σωσε καὶ χθὲς ἀκόμη τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ρώμην ἀπ τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν ὄλεθρον τοῦ τελευταίου πο λέμου. Τὴν Ρώμην, διότι καὶ αὐτὴ ὑπῆρξε δημιούργημ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Οἱ πολιτισμένοι βάρβαροι τῆς ἐποχῆς μας ποὺ ἐδή ωσαν καὶ κατέστρεψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπη ὁλόκληραν, ἐφείσθησαν μόνον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ρώ μης. Δὲν ἐτόλμησαν νὰ τὰς θίξουν. Ἀπὸ τὰ βάθη τριῶν

τοὺς παπύρους τοὺς Ἕλληνας σοφοὺς καὶ διέδωσαν τὰς θεωρίας καὶ τὰ διδάγματα ποὺ ἔλαβον παρ' αὐτῶν!

Τί ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν καὶ τί πρέπει νὰ μάθουν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες.

Ὁπωσδήποτε κατεδείχθη νομίζω ἀπὸ τὴν συνοπτικὴν καὶ πρόχειρον σύγκρισιν ποὺ ἐπεχείρησα ἀνωτέρω μεταξὺ ἐκείνων ποὺ εἶπον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ αὐτῶν ποὺ διατείνονται ὅτι διετύπωσαν οἱ νεώτεροι, ὅτι οἱ νεώτεροι σοφοὶ καὶ ἐρευνηταὶ ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν ἠντλήσαν τὰς θεωρίας των ἢ ἔλαβον ἀφορμὴν διὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὰς ἀνακαλύψεις των, ὅταν δὲν ἐδανείσθησαν οὐτὸς ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὰς διαπιστώσεις ἐκείνων. Συγχρόνως ὅμως ἐξ ὅσων ἐξετέθησαν ἀπεδείχθη ποῖοι εἶναι καὶ οἱ λόγοι ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπεροχήν των ἔναντι ὅλων τῶν ἄλλων Λαῶν καὶ διατί πράγματι ὑπερεῖχον πνευματικῶς καὶ ὑπερέχουν καὶ ἐκείνων καὶ τῶν νεωτέρων.

Καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω διατί καὶ οἱ νεώτεροι, οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι πολλάκις ἀπέδειξαν μὲ ὡρισμένας τούλάχιστον ἐκδηλώσεις των – ὅπως οἱ τελευταῖοι ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες των – ὅτι εἶναι ἀντάξιοι ἀπόγονοι ἐνδόξων προγόνων, δὲν θὰ ἔπρεπε διαπαιδαγωγούμενοι καταλλήλως ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς ἡγέτας των καὶ ἀπὸ τὴν Πολιτείαν, τὸ Κράτος, νὰ ἀντιληφθοῦν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Βεβαίως δὲν ὑποστηρίζω διὰ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ μετὰ τὰ τόσα δεινὰ ποὺ ὑπέστη καὶ ὑφίσταται σήμερον, διότι κυρίως ἀγνοεῖ ἀκόμη αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, δύναται νὰ διεκδικήσῃ καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας τὴν ἡγεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Νομίζω ἀντιθέτως ὅτι διὰ τῆς συστηματικῆς καὶ μεθοδικῆς καλλιεργείας τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες θὰ ἠδύναντο ἀσφαλῶς νὰ ἀποκτήσουν τούλάχιστον βαθυτέραν ἐθνικὴν συνείδησιν, ὅπως ἀπέκτησαν τοιαύτην ἄλλοι ἐλεύθεροι Λαοί, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν των, χάρις εἰς τὴν ἰδικήν μας πνευματικὴν κληρονομίαν. Διότι ἡ ἔλλειψις βαθυτέρας ἐθνικῆς συνειδήσεως, ὅπως ἀπεδείχθη, εἰς ὡρισμένα λαϊκὰ στρώματα, ὁμοῦ μὲ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἀναρχίαν τῆς ἐποχῆς μας, τὰς ὁποίας ἔχουν δημιουργήσει αἱ ὑλιστικαὶ θεωρίαι καὶ ἡ ἄγνοια τῶν βασικῶν καὶ ὑγιῶν ἀρχῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ στηρίζεται κάθε προηγμένη καὶ ἀνθρωπίνη πραγματικὰ κοινωνία, ἔχουν προκαλέσει τὸ θλιβερὸν φαινόμενον τῆς ἐκτροπῆς τόσων Ἑλλήνων.

Ἐὰν ὅλοι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἐγνώριζον πραγματικὰ τί ὀφείλει εἰς αὐτούς, εἰς τὴν φυλήν των, ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος, ὅπως κατεδείχθη ἀνωτέρω, ποίας ἄνευ προηγουμένου Ἱστορίας καὶ πνευματικῆς ἐκδηλώσεως εἶναι δημιουργοὶ καὶ κληρονόμοι καὶ ποῖος εἶναι ὁ ἱστορικὸς προορισμός των καὶ ἡ μεγίστη ἀξία των ὡς ἀτόμων τῆς αἰωνίου, μοναδικῆς καὶ ἀκαταβλήτου αὐτῆς φυλῆς, εἶναι ζήτημα ἢ μᾶλλον εἶναι ἀπαράδεκτον ὅτι ἔστω καὶ ἐλάχιστοι ἐξ αὐτῶν θὰ παρεσύροντο καὶ θὰ ἐξετρέποντο εἰς τὰς θλιβερότητας ποὺ γνωρίζομεν. Διότι τόσον ἡ πανθομολογουμένη νοημοσύνη καὶ εὐφυΐα των, ὅσον καὶ ἡ φυλετικὴ ὑψηλοφροσύνη των καὶ ἡ φυσικὴ εὐγένεια τῆς ψυχῆς των, οὐδέποτε θὰ τοὺς ἐπέτρεπον νὰ θεωροῦν τὸν ἑαυτόν των κατώτερον ἀπὸ τὸ ἄτομα οἱασδήποτε ἄλλης φυλῆς, ἡ ὁποία θὰ ἐνεφανίζετο μάλιστα μὲ ἀξιώσεις ἡγεσίας τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως συμβαίνει σήμερον μὲ τοὺς κοσμοδιορθωτὰς τοῦ Βορρᾶ, ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ ἐπικαθήσουν ὡς αὐθένται εἰς τὸν ἀνέκαθεν δύσκαμπτον αὐχένα μας.

Θὰ ἐγνώριζον πρὸ παντὸς οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ὅτι οὔτε ἀπὸ τὸν ὁμιχλώδη καὶ δυσκίνητον ἢ καθυστερημένον πάντοτε Βορρᾶν, οὔτε ἀπὸ τὴν νωθρὰν Ἀνατολὴν ἢ τὴν παπαγαλίζουσαν, ὡς ἀπεδείχθη, καὶ παραπαίουσαν Δύσιν καὶ φυσικὰ οὔτε ἀπὸ τὸν πρωτόγονον Νότον προῆλθον ποτὲ ἰδέαι, ἀρχαὶ καὶ συστήματα ἀντάξια τοῦ προορισμοῦ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι ὅλαι αἱ ἰδέαι, αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα ποὺ συνέτειναν εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πραγματικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ πρέπει ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν προαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων ἐγεννήθησαν καὶ μάλιστα εἰς διάστημα τριῶν περίπου αἰώνων εἰς τὴν μικρὰν μὲν σήμερον ἀλλ' ἀθάνατον αὐτὴν χώραν, τὴν Ἑλλάδα, ἥτις ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἡ πνευματικὴ τροφὸς ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος!

Διότι τόσον ὁ ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ ὑλισμὸς ὅσον καὶ τὰ συστήματα ποὺ προῆλθον ἀπὸ τὰς βασικὰς αὐτὰς θεωρίας, ἤτοι τῆς Βασιλείας, τῆς Δημοκρατίας, τῆς ὀλιγαρχίας, τῆς ἀριστοκρατίας, τῆς δικτατορίας καὶ τῆς δῆθεν «κοινωνιοκρατίας» τῶν συγχρόνων μας σοσιαλιστῶν καὶ ἀριστερῶν, ὅπως καὶ ὁ φιλελευθερισμός, ὁ κομμουνισμὸς καὶ ὁ διεθνισμὸς καὶ γενικὰ κάθε σύστημα διακυβερνήσεως τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν Λαῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐνεφανίσθησαν, ἐσυστηματοποιήθησαν ἢ ἐφηρμόσθησαν διὰ πρώτην φορά, ἀδιαφόρον ἐὰν οἱ νεώτεροι διεστρέβλωσαν, διότι μόνον διεστρέβλωσαν, τὸ περιεχόμενόν των καὶ τὸ πνεῦμα των.

Ὅπως δὲ ἀπεδείχθη, ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐδημιούργησεν ἁπλῶς καὶ μόνον τὴν Φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, ἤτοι τὴν Φυσιολογίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προῆλθον αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Μαθηματικῶν καὶ τῆς Γεωμετρίας, τὴν Πολιτειολογίαν, τὴν Κοινωνιολογίαν, τὴν Μουσικήν, τὴν Ποίησιν, τὴν Ὑποκριτικὴν τέχνην καὶ γενικῶς ὅλας τὰς «Καλὰς Τέχνας», διότι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑπῆρξαν οἱ δημιουργοὶ τοῦ καλοῦ καὶ ὡραίου εἰς τὴν λεπτοτέραν, τὴν πλέον ἰδανικὴν του ἔκφανσιν καὶ ἐκδήλωσιν, ὅπως εἰς τὴν πνευματικὴν των ἀνάτασιν ὑπῆρξαν κυριολεκτικῶς ἀνυπέρβλητοι, ἀφοῦ ἐξήρθησαν εἰς ὕψη τὰ ὁποῖα οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἠδυνήθη ἔκτοτε νὰ φθάσῃ ἢ νὰ ὑπερβῇ. Διότι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἢ μᾶλλον τὸ πνεῦμα τῶν προνομιούχων, τῶν ὀλίγων, τῶν μεγάλων διανοητῶν, ὅταν ἐξαρθῇ εἰς αὐτὰ τὰ δυσθεώρητα, τὰ ἀσύλληπτα ὕψη, ἐγγίζει πλέον τὸ τέλειον, τὸ θεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κατάγεται καὶ μόνον ὅταν αἰσθανθῇ αὐτὴν τὴν θείαν καταγωγήν του, τότε καὶ μόνον δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἀθάνατα ἔργα καὶ νὰ συλλάβῃ ἰδέας καὶ ἐννοίας ἱκανὰς νὰ ἐξυπηρετήσουν ἀποτελεσματικῶς καὶ πραγματικὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν κατάπληξιν καὶ τὸν θαυμασμὸν εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ποὺ δὲν παραλογίζονται καὶ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἀντιληφθοῦν πῶς πρέπει νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ζοῦν οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι.

Οἱ Ἕλληνες συνεπῶς ὄχι μόνον δὲν ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ δὲν ἔχουν καὶ καμμίαν ἀνάγκην νὰ καταφεύγουν καὶ νὰ ζητοῦν μαθήματα πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ κοινωνικῆς κυρίως συγκροτήσεως ἢ διδάγματα περὶ ἠθικῆς καὶ καλοῦ καὶ ὡραίου ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἀπὸ τοὺς ξένους, ἐὰν ἀντιληφθοῦν τὴν ἀξίαν των καὶ ἐκτιμήσουν ὅσον πρέπει τὰς παραδόσεις των καὶ τὴν γένει πνευματικὴν κληρονομίαν των. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες ἐδίδαξαν τὴν ἀνθρωπότητα ὄχι μόνον πῶς πρέπει νὰ ζῇ καὶ νὰ σκέπτεται ἀλλὰ καὶ πῶς πρέπει νὰ πολιτεύεται ἐὰν θέλῃ νὰ σταδιοδρομήσῃ καὶ νὰ προαχθῇ ὡς ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΑΝΘΡΩΠΩΝ.

Πρὸ τοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος ἵσταται μετὰ θαυμασμοῦ καὶ κατάπληκτος, ὅπως ἀνωτέρω κατεδείχθη, διὰ τὸ «θαῦμα» αὐτὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἀδαμάστου πίστεως τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων πρὸς τὸ ὡραιότερον, τὸ εὐγενέστερον καὶ τὸ ὑψηλότερον ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐλευθερίαν, ἐχθροὶ καὶ σύμμαχοι, ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος ἠναγκάσθησαν μόλις πρό τινος νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς τὴν εὐψυχίαν καὶ τὴν αὐτοθυσίαν τῆς φυλῆς τὴν ἀπόλυτον συγγένειαν τῶν πολεμιστῶν τῆς Πίνδου, τοῦ Ἰστίμπεϋ, τῆς Κλεισούρας, τῆς Κονίτσης, τῆς Φλωρίνης καὶ τοῦ Γράμμου πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τοῦ Μαραθῶνος, τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τῶν Πλαταιῶν.

Ὁ Βράχος τῆς Ἀκροπόλεως ἀνυπέρβλητον δημιούργημα μιᾶς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἀποτελούμενος ἀπὸ ἐλευθέρους πολίτας, ἀνύψωσεν εἰς αἰώνιον καὶ παγκόσμιον θαυμασμὸν τὴν μικρὰν ἐκείνην χρονικὴν περίοδον, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἀνεβλάστησε καὶ ὡλοκληρώθη ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωσις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἔσωσε καὶ χθὲς ἀκόμη τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ρώμην ἀπὸ τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν ὄλεθρον τοῦ τελευταίου πολέμου. Τὴν Ρώμην, διότι καὶ αὐτὴ ὑπῆρξε δημιούργημα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Οἱ πολιτισμένοι βάρβαροι τῆς ἐποχῆς μας ποὺ ἐδήωσαν καὶ κατέστρεψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπην ὁλόκληρον, ἐφείσθησαν μόνον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ρώμης. Δὲν ἐτόλμησαν νὰ τὰς θίξουν. Ἀπὸ τὰ βάθη τριῶν

καὶ πλέον χιλιάδων ἐτῶν ἡ Ἑλληνικὴ διανόησις, ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς μὲ τὴν καταυγάζουσαν λάμψιν των τοὺς ὑπεχρέωσαν νὰ ἀναμετρήσουν τὰς τεραστίας εὐθύνας των ἐνώπιον τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος, ἐπίλεκτα μέλη τῆς ὁποίας ἤθελον νὰ ἐμφανίζωνται καὶ αὐτοί, καὶ τοὺς ἠνάγκασαν νὰ συνέλθουν καὶ νὰ σκεφθοῦν ποία θὰ ἦτο ἡ θέσις των ἐὰν κατέστρεφον τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ρώμην. Ἡ ὑπερέχουσα διανόησις, δημιούργημα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀνωτέρα ἠθική, ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀρετὴ καὶ ἡ συναίσθησις τῆς εὐθύνης παντὸς ἀτόμου ἢ Λαοῦ ποὺ δὲν εἶναι ἄξεστος, πρωτόγονος καὶ κτηνώδης, εἶχεν ἐπιβάλει σύνεσιν καὶ σεβασμὸν καὶ εἰς τοὺς ὀηθεν πολιτισμένους βαρβάρους τῆς ἐποχῆς μας. Συνεπῶς καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἡ νίκη τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρξε καταφανής, πλήρης, πραγματική, τεραστία!

Αὐτὸ δὲ συνέβη διότι ὅπως εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ ἐντεῦθεν αἱ Ἀθῆναι εἶχον καταστῆ τὸ πνευματικὸν κέντρον τῆς Ἑλλάδος καὶ μετὰ ταῦτα ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἐπίδρασίς των ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε ἐπὶ δύο καὶ πλέον αἰῶνας ἡ Ἱστορία τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους συμπίπτει μὲ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ποὺ ἐσημειώθη εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ πνευματικὴ κίνησις τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀντανακλᾷ πανταχοῦ τὴν λάμψιν της καὶ τὰ πνευματικὰ ρεύματα ποὺ δημιουργοῦνται ἐκεῖ, ἐκπέμπονται εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ πέραν τῶν συνόρων αὐτῆς. Ἀκόμη καὶ αἱ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις ποὺ σημειοῦνται μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὰς Ἀθήνας καταφεύγουν καὶ ζητοῦν εἰ δυνατὸν νὰ υἱοθετηθοῦν καὶ νὰ ἀναγνωρισθοῦν διὰ νὰ ἀποκτήσουν ἀξίαν καὶ κῦρος. Δὲν εἶναι συνεπῶς ὑπερβολὴ ἐὰν λεχθῇ ὅτι ἡ πνευματικὴ ἐκδήλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρξεν ἡ πνευματικὴ ἐκδήλωσις ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ λόγος ἕνεκεν τοῦ ὁποίου αἱ Ἀθῆναι εἰς τὴν ἐν γένει πνευματικὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶχον θέσιν ἡγετικήν, ὅλοι δὲ οἱ ξένοι μετὰ ταῦτα τιμοῦν, θαυμάζουν καὶ σέβονται «τὸ δαιμόνιον πτολίεθρον» κατὰ τὸν Πίνδαρον, τὴν ἀθάνατον πόλιν τῆς Παλλάδος ἥτις ὑπῆρξε καὶ εἶναι τὸ ὑπέρτατον πνευματικὸν σύμβολον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὁ ἀνέσπερος πνευματικὸς ἥλιος ποὺ φωτίζει ἔκτοτε μὲ τὰ πνευματικὰ προϊόντα τῆς ἐποχῆς της τὸν κόσμον ὁλόκληρον!

Ἡ τεραστία εὐθύνη τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἡγεσίας μας.

Ἀλλ' ἐνῷ τοιαύτην σημασίαν καὶ ἀξίαν ἔχει ἡ Ἑλλὰς εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον, ἐνῷ τόσον θαυμάζονται ἀπὸ τοὺς ξένους οἱ ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες της, καὶ συγχρόνως τόσον καταπληκτικὴν ἐπίδρασιν ἔχει τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα μεταξὺ ὅλων τῶν νεωτέρων διανοητῶν, ἡ πολιτικὴ ὅσον καὶ ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τῆς χώρας αὐτῆς ἐλαχίστην κατέβαλον προσπάθειαν, πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων αἱτινες ἐπιγήσαν ἀπὸ τὴν συστηματικὴν καὶ ἐπίμονον ἀντίδρασιν τῶν ὀήθεν «προοδευτικῶν», διὰ νὰ διδάξουν τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας ποίαν ἀξίαν ἔχουν ὡς φυλὴ καὶ κυρίως ποῖοι πράγματι ἦσαν καὶ διατί σήμερον θεωροῦνται ὡς προηγμένοι οἱ διάφοροι Λαοὶ τῆς ἐποχῆς μας.

Καὶ φυσικὰ ἐλάχιστα ἐνδιεφέρθησαν ἐπίσης νὰ ἐκμεταλλευθοῦν καὶ νὰ διαδώσουν τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν καὶ μεταξὺ τῶν εὐρυτέρων λαϊκῶν στρωμάτων τῶν προηγμένων χωρῶν τῆς ἐποχῆς μας, τῶν ὁποίων αἱ Λαϊκαὶ μᾶζαι ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν ὅτι οἱ νεώτεροι σοφοὶ εἶναι οἱ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἀδρανείας αὐτῆς ὑπῆρξε τὸ περίεργον φαινόμενον νὰ ἐμφανίζωνται καὶ οἱ Βούλγαροι ἀκόμη εἰς τὸν ἔξω κόσμον μὲ διαφόρους ἐκδόσεις των, ὡς φυλὴ ποὺ συνέβαλεν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος! Τὸ φαινόμενον εἶναι πραγματικὰ ἐκπληκτικόν, ἀλλὰ καὶ ἡ εὐθύνη τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἡγεσίας μας, διὰ τὸ κατάντημα αὐτό, εἶναι ὄχι μόνον κολοσσιαία καὶ ἀξιοκατάκριτος, ἀλλὰ καὶ πραγματικὰ ἀκατανόητος διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἐγκληματικὴ καὶ ἀντεθνική.

Καὶ τὸ θλιβερὸν εἶναι ὅτι σήμερον οἱ Ἕλληνες ὅλοι ἀποκομίζομεν κατὰ τρόπον κυριολεκτικῶς τραγικὸν τοὺς πικροὺς καρποὺς αὐτῆς τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς παραλείψεως ἐκείνων ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφερθοῦν διὰ τὴν καλυτέραν διαπαιδαγώγησιν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι κατήντησαν νὰ εἶναι διεθνεῖς ἐπαῖται — διατί νὰ ἀποκρύψωμεν τὴν ἀλήθειαν; — ἐνῷ ἀσφαλῶς θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι κάτι καλύτερον τοὐλάχιστον ἐὰν εἶχον βαθυτέραν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ συναίσθησιν τῆς ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ὑπεροχῆς των καὶ ὡς ἀτόμων καὶ ὡς Λαοῦ, ἔναντι πολλῶν ἄλλων νεωτέρων των Λαῶν, ἀφοῦ οὔτε νοημοσύνης στεροῦνται ὅπως καὶ οἱ προγονοί των, οὔτε ἀντιλήψεως καὶ κρίσεως ὀξυτάτης διὰ νὰ ἀντιπαραβληθοῦν πρὸς αὐτούς.

Ἀκόμη δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ὅτι ἐὰν καὶ οἱ ξένοι πολλάκις ὅπως κατὰ τὸν προηγούμενον ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον ἠγνόησαν τὰς ὑποχρεώσεις των καὶ τὸ καθῆκον των προς τὴν Ἑλλάδα, περισσότερον ὑπεύθυνοι διὰ τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἴμεθα πρωτίστως καὶ κυρίως ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ λόγῳ τῶν ἐσωτερικῶν μας διενέξεων αἴτινες ὑπῆρξαν πάντοτε ἀποτέλεσμα τῶν ἀντιθέσεων τῆς πολιτικῆς ἢ πνευματικῆς ἡγεσίας τοῦ Ἔθνους, οὐδέποτε κατωρθώσαμεν νὰ εἴμεθα ἡνωμένοι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀξιοποιήσεως τῶν σκληρῶν ἀγώνων μας καὶ τῶν τόσων θυσιῶν μας.

Ἕνας ἐμπνευσμένος Ἕλλην πατριώτης καὶ συνάδελφος διακεκριμένος, ἐκ τῶν πολυτιμοτέρων δὲ συνεργατῶν τοῦ παρόντος «Λεξικοῦ», ὁ Ἀχιλ. Κύρου εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ Ἑλλὰς ἔδωσε τὴν Νίκην», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν ὡραιότερον ὕμνον πρὸς τοὺς τελευταίους ἀγῶνας τῆς φυλῆς, εἶχε τὴν ὑπομονὴν νὰ συγκεντρώσῃ ὅλους τοὺς λόγους τῶν ξένων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὅπως καὶ τὰ σπουδαιότερα ἄρθρα τῶν κυριωτέρων ξένων ἐφημερίδων ποὺ ἔγραφησαν ἐξ ἀφορμῆς τῆς Ἑλληνικῆς ἐποποιΐας τοῦ 1940—1941. Εἰς τὴν τελευταίαν σελίδα καὶ παράγραφον τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ποὺ ἐξεδόθη τὸ 1945, ὁ συγγραφεὺς γράφει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά:

«Τελειώνω μὲ αὐτὰ τὰ τρία ἄρθρα σημαινουσῶν ἀγγλικῶν καὶ ἀμερικανικῶν ἐφημερίδων: ποτὲ ἡ Ἀγγλία δὲν θὰ λησμονήσῃ... οἱ Ρῶσοι θὰ ἐνθυμοῦνται ...κανεὶς Ἀμερικανὸς δὲν θὰ λησμονήσῃ...». Μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς μας εὐχόμεθα νὰ τηρηθοῦν αὐταὶ αἱ ὑποσχέσεις. Ἀλλὰ δὲν δικαιούμεθα ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες νὰ παραγνωρίζωμεν ὅτι ἀπὸ ἡμᾶς κυρίως ἐξαρτᾶται νὰ μὴ λησμονήσουν οἱ ἄλλοι...».

Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν πρῶτοι οἱ Ἕλληνες δυστυχῶς ἢ μᾶλλον οἱ πολιτικοὶ ἡγέται των ἐλησμόνησαν τὴν Ἑλλάδα! Ἀπόδειξις αἱ ἀντιθέσεις τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας μας πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ἡ ἀνταρσία, ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἐξουθένωσις τῆς Ἑλλάδος...

Καὶ δὲν νομίζω ὅτι θὰ ὑπάρξῃ κανεὶς ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι καὶ διὰ τὴν κατάπτωσιν αὐτὴν εἶναι τελείως ἀνεύθυνοι οἱ πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ τόπου καὶ ὅτι ἡ αἰωνία πληγὴ τῶν ἐσωτερικῶν μας διενέξεων θὰ ἦτο ἀκόμη ἀνοικτὴ ἐὰν οἱ σύγχρονοι πολιτικοὶ ἡγέται μας ἦσαν ἡνωμένοι καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες εἶχον καταλλήλως διαπαιδαγωγηθῇ ἀπὸ τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἡγεσίαν των, ὥστε νὰ γνωρίζουν ποῖος εἶναι ὁ προορισμὸς των καὶ ἡ ἀνωτέρα ἀποστολὴ των ὡς ἀτόμων τῆς αἰωνίας καὶ ἀθανάτου αὐτῆς φυλῆς. Τοὐλάχιστον τὰ παθήματα τοῦ παρελθόντος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχον γίνει μαθήματα εἰς αὐτούς. Ἀλλ' ὅπως ἀπεδείχθη ἀτυχῶς οὔτε αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν εἶχον ἀντιληφθῇ οἱ σημερινοὶ ἡγέται τῆς χώρας. Δὲν ἀντελήφθησαν τοὐλάχιστον ὅτι αἱ πολιτικαὶ διαμάχαι ἀπὸ τὰς ὁποίας συνεχῶς κατατρίβονται παρασύροντες καὶ τὸν Λαὸν εἰς αὐτάς, εἶναι πολυτέλεια ὑπερβολικὴ διὰ μίαν χώραν ὅπως ἡ Ἑλλάς, τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδον τοῦ Λαοῦ τῆς ὁποίας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι χαμηλόν, τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημά της ἀνεπαρκὲς, ἐνῷ τὸ ἐμπορικὸν ἰσοζύγιόν της ἦτο ἀνέκαθεν παθητικὸν καὶ συνεπῶς πρωτίστη φροντὶς τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὄχι ἡ κατάκτησις τῆς ἀρχῆς διὰ πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν, ἀλλ' ἡ ἀνύψωσις τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ Λαοῦ, ἡ κατάλληλος ἐθνικὴ διαπαιδαγώγησίς του καὶ ἡ ἀξιοποίησις διὰ τῆς κοινῆς συνεργασίας ὅλων τῶν κομμάτων, τότε ποὺ ἔπρεπε, τῶν τεραστίων θυσιῶν καὶ ἀγώνων τοῦ Λαοῦ, ὁπότε καὶ Ἐθνικὸν εἰσόδημα μεγαλύτερον θὰ ἐξησφαλίζετο.

Τὰ ἀνωφελῆ διδάγματα τῆς πολυκυμάντου καὶ ταραχώδους ἱστορίας μας.

Παλαιά, παναρχαία εἶναι δυστυχῶς ἡ συνήθεια ποὺ ἔχουν οἱ Ἕλληνες νὰ ἀλληλοτρώγωνται. Ἀπὸ τὴν ἐπο-

χὴν ποὺ ἐνεφανίσθη καὶ ὑφίσταται ἡ Ἑλληνικὴ φυλή, οἱ ἑκάστοτε ἡγέται της ἔχουν τὴν αἰσχίστην συνήθειαν νὰ ἐξωθοῦν καὶ νὰ παρασύρουν τὸν Λαὸν εἰς τὰς αἰωνίας καὶ συνεχεῖς ἀντιθέσεις καὶ διενέξεις των ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πλέον χαρακτηριστικὸν φαινόμενον τῆς Ἱστορίας μας καὶ αἴτινες ὡδήγησαν πάντοτε τὸ Ἔθνος εἰς τὴν κατάπτωσιν καὶ τὴν καταστροφήν. Διότι ἐὰν ἄλλως συνέβαινε πολὺ διάφορος θὰ ἦτο ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ τύχη τοῦ Ἔθνους αὐτοῦ καὶ ἀσφαλῶς πολὺ καλυτέρα ἡ θέσις του σήμερον.

Εἰς τὴν τρισχιλιετῆ Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους πέντε ὑπῆρξαν κυρίως αἱ περίοδοι κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Ἑλληνισμὸς προσεπάθησε νὰ ὑπερνικήσῃ αὐτὸ τὸ φρικτὸν ἐλάττωμα τῶν ἡγετῶν του καὶ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια τῆς «μικρᾶς καὶ ἐντίμου Ἑλλάδος» τοῦ Δημοσθένους καὶ τινων πολιτικῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς καὶ νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῶν διενέξεων ποὺ συνέτριψαν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Καὶ αἱ περίοδοι αὐταὶ εἶναι ἡ Μακεδονικὴ – Φίλιππος, Μέγας Ἀλέξανδρος – ἡ Βυζαντινή, ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 καὶ αἱ δύο περίοδοι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, 1915–1920 καὶ 1935–1947.

Μεγαλεῖα καὶ ἀθλιότητες ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον γνώρισμα τῶν πέντε αὐτῶν περιόδων τῆς ἐθνικῆς μας σταδιοδρομίας. Ὅταν πρῶτος ὁ Περικλῆς συνέλαβεν ἀμυδρῶς καὶ προσεπάθησε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἰδέαν τῆς συσσωματώσεως τῶν Ἑλλήνων, προσέκρουσεν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν στενὸν τοπικισμὸν καὶ τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἡγετῶν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν αὔξουσαν κατάπτωσιν τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων, ὅστις εἶχεν ἀρχίσει νὰ ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῶν δημαγωγῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἡγετῶν τῆς παρακμῆς.

Μετ' αὐτὸν ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ἰσοκράτης ὁραματίζονται τὴν ἕνωσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ συνεχίζουν αὐτὴν τὴν προσπάθειαν. Ἡ Πανελλήνιος ἕνωσις ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς κυριωτέρας ἐπιδιώξεις τοῦ Πλάτωνος πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου ποὺ διέτρεχεν ὁ τότε Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τοὺς Πέρσας. Εἰς τὸν Περδίκκαν, τὸν πατέρα τοῦ Φιλίππου, ὅστις εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν Πλάτωνα νὰ τὸν ποδηγετήσῃ καὶ νὰ τὸν κατευθύνῃ πολιτικῶς, ἀπέστειλεν ὁ Πλάτων τὸν μαθητήν του καὶ Ἀκαδημικὸν Εὔφραῖον, ὅστις ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Φίλιππον τὴν ἰδέαν τῆς συσσωματώσεως τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἰσοκράτης ἐπίσης ἀργότερον δι' ἐπιστολῶν του ἐνθαρρύνει καὶ ἐξωθεῖ τὸν Φίλιππον εἰς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς τῆς ἰδέας. Ἀλλ' ὁ Ἰσοκράτης τὴν συνένωσιν αὐτὴν τὴν θέλει ὑπὸ τοὺς Ἀθηναίους. Ἦτο καὶ αὐτὸ μία ἐκδήλωσις τοῦ στενοῦ τοπικισμοῦ καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ ποὺ διακρίνει ἀνέκαθεν τοὺς Ἕλληνας ἡγέτας. Τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ ὁ Δημοσθένης δὲν εἶχον ἀντιληφθῆ ὅτι λόγῳ τῆς καταπτώσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο πλέον οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἡγηθοῦν καὶ νὰ πραγματοποιήσουν αὐτὴν τὴν προσπάθειαν. Καὶ ὅταν ὁ Φίλιππος ἐνίκησε τοὺς ἀντιδρῶντας Ἀθηναίους εἰς τὴν Χαιρώνειαν, ὁ μὲν Ἰσοκράτης εἰς ἡλικίαν 93 ἐτῶν ηὐτοκτόνησεν – ἔκαμεν ἀπεργίαν πείνης καὶ ἀπέθανεν – ὁ δὲ σώφρων Φωκίων, ὅστις εἶχε διαγνώσει τὴν εὐρυτάτην σημασίαν τῆς προσπαθείας τοῦ Φιλίππου καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀνάγκην ποὺ ἐπέβαλλε τὴν συμμαχίαν ὅλων τῶν Ἑλλήνων μετ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἰσηγήθη τὴν ἀντίληψίν του αὐτὴν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, κατεδικάσθη ὑπ' αὐτῶν μετὰ ταῦτα νὰ πίῃ τὸ κώνειον! Ὅτι δὲ οἱ παραπαίοντες καὶ κουρασμένοι πλέον Ἀθηναῖοι δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἡγηθοῦν αὐτῆς τῆς προσπαθείας, ἀπεδείχθη ἀκολούθως καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίμονον ἀλλ' ἄκαρπον προσπάθειαν τοῦ Δημοσθένους διὰ νὰ τοὺς συνεγείρῃ καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ὁποίας καὶ αὐτὸς ηὐτοκτόνησεν.

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ διδάσκαλος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὰς ἰδέας αὐτὰς τοῦ Πλάτωνος, τὰς ὁποίας καλλιεργοῦν παραλλήλως μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἱ Πλατωνικοὶ Κορίσκος καὶ Ἔραστος, τὰς μεταδίδει εἰς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ προσηλυτίζει εἰς τὴν ἰδέαν τῆς συσσωματώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ τὸν Ἑρμείαν τὸν τύραννον τοῦ ἐν Μικρασίᾳ Ἀταρνέως. Οἱ Πέρσαι ὅμως ἀντιληφθέντες ὅτι ὁ Ἑρμείας εὑρίσκετο εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς Μακεδόνας καὶ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον, συλλαμβάνουν αὐτὸν δι' ἀπάτης καὶ τὸν σταυρώνουν τὸ 342 π. Χ. εἰς τὰ Σοῦσα.

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ποσὰ τὴν ἀντίδρασιν ὡρισμένων πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἡ νοοτροπία τῶν ὁποίων ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν περιβόητον ἀπάντησιν τοῦ Διογένους πρὸς αὐτόν, κατὰ τὴν συνάντησίν των εἰς τὴν Κόρινθον καὶ ἡ ὁποία προδίδει τὴν μακαρίαν ἀπραγμοσύνην τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του, πραγματοποιεῖ τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ Περικλέους, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ Φωκίωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Οἱ Πέρσαι συντρίβονται καὶ τὰ ὅριο τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκτείνονται ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀδριατικῆς μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ ἀπὸ τὴν Σκυθίαν μέχρι τοῦ Ἀραβικοῦ κόλπου!

Τί τὸ ὄφελος! Ἐντὸς ἐλαχίστων ἐτῶν οἱ ἀλληλομαχοῦντες διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Ἕλληνος καὶ Βασιλέως διαλύουν καὶ κατακερματίζουν τὸ ἀπέραντον αὐτὸ Κράτος καὶ οἱ Ρωμαῖοι, κατευθυνόμενοι ἀπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν Σύγκλητον, ὑποδουλώνουν τὸν Ἑλληνισμόν. Ἀλλ' ἡ φυλὴ ἀντιδρᾷ. Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἡ μεγαλυτέρα δύναμις τῆς φυλῆς, κατακτᾷ τελικῶς τοὺς κατακτητὰς καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἱδρύει καὶ ὑψώνει τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ὑπερήφανος Ρώμη τῶν Καισάρων δὲν ἀποτελεῖ πλέον παρὰ τὴν πρωτεύουσαν μιᾶς Βυζαντινῆς ἐπαρχίας!

Ἐν τούτοις καὶ ἡ αἰωνόβιος ἐκείνη αὐτοκρατορία ὑπέκυψε καὶ αὐτὴ καὶ διελύθη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὰς ἀντιθέσεις, τὰς διενέξεις καὶ τὰς ἀλληλομαχίας τῶν ἡγετῶν της, στρατιωτικῶν καὶ κληρικῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὴν ἀπροσμέτρητον εὐαισθησίαν των προς τὰ ἀνθρωπιστικὰ ἰδεώδη, ἀφοῦ οἱ ἡγέται της οὐδέποτε ἐπεδιώξαν νὰ ἐφαρμόσουν ρεαλιστικὴν καὶ ἐθνικὴν πολιτικὴν ἐναντι τῶν βαρβάρων ποὺ τὴν περιεστοίχιζον καὶ φυσικὰ οὐδέποτε ἐφρόντισαν νὰ ἐκριζώσουν τοὺς εἰσβολεῖς, ὁπότε καὶ ἡ ἐξέλιξις ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου θὰ ἦτο διάφορος. Διότι ἐὰν ἐσώζετο ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἡ Ἀναγέννησις ἀσφαλῶς δὲν θὰ συνετελεῖτο εἰς τὴν Δύσιν, ἀλλ' εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου ἄλλως τε τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα εἶχε σημειώσει ἐν τῷ μεταξὺ τεραστίας προόδους.

Ἡ κατάλυσις συνεπῶς καὶ τοῦ Κράτους αὐτοῦ καὶ ἡ ὑποδούλωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς Ἀσιάτας κατακτητὰς ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῶν διενέξεων καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς τῶν ἡγετῶν του. Διότι οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἀντὶ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ στίφη τῶν βαρβάρων μὲ νοοτροπίαν ρεαλιστοῦ πολιτικοῦ, ἀντίκρυσαν αὐτὰ μὲ τὴν φιλάνθρωπον διάθεσιν χριστιανοῦ ἐκπολιτιστοῦ καὶ ἐξημερωτοῦ. Ἐδέχθησαν τοὺς βαρβάρους εἰς τὰ ἐδάφη των, ἐφρόντισαν νὰ τοὺς μεταφράσουν τὰ ἱερὰ βιβλία, νὰ τοὺς ἀνασύρουν ἀπὸ τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας καὶ βαρβαρότητος, διὰ νὰ δρέψουν ἀκολούθως τὴν ἀχαριστίαν παρ' αὐτῶν. Διότι ὄχι μόνον οἱ ἐκ Βορρᾶ βάρβαροι ἐπεδίωξαν καὶ ἐπιδιώκουν ἀκόμη νὰ ἐξοντώσουν τὸν Ἑλληνισμόν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ Δυσμῶν ἐπιδραμόντες σταυροφόροι ἠθέλησαν νὰ ἐκριζώσουν τὸ Ἑλληνικὸν γένος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις εἶχον ἐκπολιτισθῆ!

Ὁ Ἑλληνισμὸς ὁλοκλήρου τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀπερροφήθη καὶ ἐξηφανίσθη διότι ἀπηγορεύθη ἡ χρησιμοποίησις εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐνῶ τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τὸ 1453, ὅπως καὶ ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία, μὲ ἀχαρακτήριστον ἀπάθειαν ἔβλεπον τὴν ἀπεγνωσμένην ἄμυναν ποὺ προέβαλλον οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ νὰ ἀνακόψουν τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Τούρκων. Μόνος καὶ ἐγκαταλελειμμένος ἀπὸ τὰς χριστιανικὰς Δυνάμεις ὁ τελευταῖος τῶν Παλαιολόγων ἠγωνίσθη παρὰ ταῦτα ὅπως καὶ ὁ Λεωνίδας εἰς τὰς Θερμοπύλας, διὰ νὰ περισώσῃ ὄχι πλέον τὴν Αὐτοκρατορίαν του, ἥτις εἶχε κατακτηθῆ ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς, ἀλλὰ διὰ νὰ διασώσῃ – ὅπως καὶ ἐπέτυχε τοῦτο – τὴν ἀθάνατον καὶ ἄφθαστον Ἑλληνικὴν στρατιωτικὴν παράδοσιν, ἀφοῦ προηγουμένως διὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου εἶχε διασωθῆ καὶ μεταλαμπαδευθῆ καὶ ἡ πνευματικὴ Ἑλληνικὴ παράδοσις εἰς τὴν Δύσιν.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βυζαντίου ἡ φυλὴ καὶ πάλιν ἀντιδρᾷ. Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἀφοῦ κατέκτησε διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τοὺς κατακτητάς, οἵτινες ἀπεδείχθησαν ἀνίκανοι νὰ κυβερνήσουν χωρὶς τὴν βοήθειαν τῶν «ραγιάδων» τὴν χώραν ποὺ κατεῖχον, δημιουργεῖ τελικῶς μὲ τὰ κηρύγματα τοῦ Ρήγα, τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ἄλλων πνευματικῶν ἡγετῶν τοῦ Ἔθνους τὴν «Φιλικὴν Ἑταιρίαν» καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821, τεράστιον φωτεινὸν μετέωρον τῆς ζωτικότητος τῆς φυλῆς καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἐπιβάλλει τὴν δημιουργίαν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Αἱ μικροφιλοδοξίαι, αἱ ἀντιθέσεις καὶ αἱ διενέξεις τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Ἀγῶνος δὲν ἔλειψαν καὶ εἰς τὴν πε-

ρίπτωσιν αὐτήν. Καὶ εἶναι πασίγνωστον πόσας φορὰς ἐκινδύνευσε νὰ ἀποτύχῃ ἐξ ἀφορμῆς των καὶ ἡ ἐθνικὴ ἐκείνη ἐξέγερσις. Καὶ αἱ αὐταὶ διενέξεις καὶ ἀντιθέσεις διέβρωσαν μετὰ ταῦτα τὴν ζωτικότητα καὶ τοῦ νέου Κράτους, μέχρις ὅτου ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1909, γνησία ἐκδήλωσις τῆς λαϊκῆς ἀγανακτήσεως διὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς ἐποχῆς, καὶ τὸ ἀλληλοφάγωμα τῶν τότε πολιτικῶν μερίδων ἔφερεν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Ἔθνους τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον.

Οἱ πόλεμοι τοῦ 1912 καὶ 1913 προδίδουν τὴν δύναμιν ποὺ ἐγκλείει εἰς τοὺς κόλπους του καὶ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμός. Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἤδη δύναμις ὑπολογίσιμος καὶ τὸ 1914 ἀρχίζει ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος. Ὁ Ἐλευθ. Βενιζέλος, προικισμένος μὲ τεραστίαν πολιτικὴν διαίσθησιν καὶ μὲ ἐνόρασιν πράγματι προφητικήν, μεγας ὁραματιστής, ἀλλὰ καὶ πραγματιστὴς ἀνυπέρβλητος, ἀφοῦ διέγνωσε τὴν τεραστίαν ζωτικότητα τῆς φυλῆς, κατευθύνει καὶ τοποθετεῖ τὴν Ἑλλάδα, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἀντιπάλων του, μεταξὺ τῶν νικητῶν. Εἰς μίαν πτῆσιν ἀσύγκριτον ἀγκαλιάζει καὶ πραγματοποιεῖ διὰ τετάρτην φορὰν τὴν ὑπερτάτην ἑλληνικὴν ἐπιδίωξιν.

Ἀλλὰ ποία τραγικὴ εἰρωνεία! Τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκόμιζεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν πολυπόθητον συνθήκην, δυνάμει τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλὰς καθίστατο ἡ Χώρα τῶν δύο ἠπείρων καὶ τῶν πέντε θαλασσῶν, σφαῖραι ἑλληνικαὶ τὸν πλήσσουν δολοφονικῶς εἰς τὸν στῆθος τῆς Λυών! Καὶ ἐκεῖνοι ποὺ εἶχον ὁπλίσει τὰς χεῖρας τῶν δολοφόνων τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου, εἶχον ὁπλίσει διὰ τῆς ἀντιδραστικῆς πολιτικῆς των καὶ τὰς χεῖρας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὅστις ὀλίγον ἀργότερον διὰ τῆς ψήφου τῆς 1ης Νοεμβρίου τοῦ 1920 ἐφόνευσε τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν Χώραν τὸν μέγιστον ἐκεῖνον πολιτικὸν ἄνδρα καὶ πατριώτην!

Τὰ μετέπειτα εἶναι τόσον γνωστά. Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ ὑπῆρξεν ὁ τραγικὸς ἐπίλογος τῆς τεραστίας, τῆς ὑπεροτάτης ἐκείνης προσπαθείας τοῦ Ἔθνους διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν ἐπιδεδλημένην καὶ ἁρμόζουσαν θέσιν του εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου. Τὴν θέσιν του, τὴν ὁποίαν δικαιοῦται νὰ ἔχῃ ὄχι μόνον διὰ λόγους ἱστορικούς, ἐθνογραφικοὺς καὶ βιολογικούς, ἀλλὰ καὶ διὰ λόγους πνευματικῆς ὑπεροχῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἱκανότητος, ποὺ εἶναι γνωρίσματα ἀνέκαθεν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Διότι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἔχει ἀποδείξει ἀνέκαθεν ἐμπράκτως, ὅτι δὲν συνετέλεσε μόνον εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ πάντοτε εὑρέθη καὶ ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς – ἀπόδειξις καὶ οἱ σύγχρονοι ἀγῶνες του – κάθε προσπαθείας ποὺ ἀπέβλεψεν εἰς τὴν προάσπισιν τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῶν εὐγενεστέρων ἰδεωδῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν διάδοσιν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον αὐτὸ ἐδημιούργησεν.

Ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν δὲ περίοδον, τὴν μετὰ τὸ 1935, ὅλοι οἱ Ἕλληνες γνωρίζουν ὅτι ὅταν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ δυστυχῶς ἀπέθανεν, ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου ἐπεχείρησαν νὰ κατευθύνουν τὴν Ἑλλάδα εἰς μίαν νέαν προσπάθειαν πραγματοποιήσεως τῶν ἐπιδιώξεών της, προσπάθειαν τὴν ὁποίαν ἐξηκολούθησεν ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος Βασιλεύς, οἱ πολιτικοὶ ἡγέται τοῦ τόπου, ἀμετανόητοι καὶ πάλιν καὶ ἀδιόρθωτοι, ἀλληλομαχοῦντες καὶ ὑποβλεπόμενοι, ἔθεσαν ἑαυτοὺς εἰς ἀχρηστίαν, μὲ ἀναγκαστικὸν ἀποτέλεσμα – τὸ ὁποῖον ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων δὲν ὑπῆρξε καὶ τόσον ἀνωφελὲς διὰ τὴν χώραν – τὴν δικτατορίαν τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ.

Ὁ πόλεμος τοῦ 1940–1941 ἀπέδειξεν ἐν τούτοις εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα ὅτι ἡ θαυμασία αὐτὴ φυλὴ ἦτο ἱκανὴ νὰ διεκδικήσῃ καὶ πάλιν τὴν θέσιν ποὺ δικαιοῦται νὰ κατέχῃ μεταξὺ τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν. Οἱ ἐπικοὶ ἐκεῖνοι ἀγῶνες τοῦ Ἔθνους συναγείρουν τὸν κόσμον ὁλόκληρον μέχρι τοῦ σημείου νὰ γράφουν αἱ ξέναι ἐφημερίδες ὅτι «τίποτε δὲν εἶναι σήμερον περισσότερον τιμητικὸν ἀπὸ τοῦ νὰ λέγεται κανεὶς Ἕλλην!» Ὁ Χίτλερ ἀκόμη, πρὸ τῆς μεγαλειώδους ἐκείνης αὐταπαρνήσεως τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων καὶ τῆς ἀδαμάστου ἀνδρείας των, ἀναγκάζεται νὰ διακηρύξῃ ὅτι «δὲν ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ ὡς αἰχμαλώτους τόσον ἡρωϊκοὺς μαχητάς!»

Ποῖον τὸ ὄφελος;! Ἐνῷ οἱ Ἕλληνες μετὰ ταῦτα, πεινῶντες, λῃστευόμενοι, ἀτιμαζόμενοι, κατακρεουργούμενοι κατὰ τὴν κατοχὴν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, Ἰταλοὺς καὶ Βουλγάρους ἢ τοὺς καμουφλαρισμένους ὑπὸ τὸ Ε.Α.Μ. κομμουνιστὰς καὶ τὰς ὁρδάς των, ἀναμένουν καθοδήγησιν ἀπὸ τὴν ἡγεσίαν των, οἱ ἡγέται των ἐρωτοτροποῦν καὶ συνεννοοῦνται μὲ τὸ Ε.Α.Μ. δηλαδὴ μὲ τοὺς κομμουνιστὰς διὰ νὰ ἀντιδράσουν εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βασιλέως, τὸν ὁποῖον κατηγοροῦσαν ὡς δικτάτορα! Ἐνῷ τὸ Ἔθνος καὶ ἡ φυλὴ ἦτο φανερὸν ὅτι διέτρεχον τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἐκεῖνοι συνεννοοῦντο μὲ τοὺς κομμουνιστὰς πῶς θὰ ἐγκαθιδρύσουν τὴν Δημοκρατίαν καὶ θὰ ἐκδιώξουν ἀπὸ τὸν θρόνον τὸν Γεώργιον! Ἐνῷ ἡ Ἑλλὰς κατέκειτο εἰς ἐρείπια καὶ ἐκινδύνευε νὰ καταστραφῇ τελείως ὅπως καὶ κατεστράφη, ἐκεῖνοι ἀπησχολοῦντο μὲ τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος ποὺ θὰ ἐπέβαλλον εἰς τὴν Χώραν! Ἀφοῦ ἡ Ἑλλὰς δὲν ὑπῆρχε, μόνον τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος τὴν ἠμπόδιζε νὰ ἀνορθωθῇ καὶ νὰ ζήσῃ! Σὰν τοὺς Ἀβδηρίτας οἵτινες ἐνῷ δὲν εἶχον νερὸ εἰς τὴν πόλιν των κατεσκεύασαν ἐν τούτοις μίαν πελωρίαν βρύσην διὰ νά... τὴν βλέπουν!

Καὶ φυσικὰ τὰ ὅσα ἐπηκολούθησαν ἐξουθένωσαν καὶ πάλιν τὴν Χώραν. Κινήματα εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ἀνυπαρξία στρατοῦ κατὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν διὰ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὰς τρομακτικὰς καὶ ἄνευ προηγουμένου θυσίας τῆς χώρας, ἡ «Λαοκρατία», τὰ Δεκεμβριανὰ καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἀποσυμφόρησις, ἡ ἀνταρσία, ἡ κατάπτωσις! Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ θλιβερόν, τὸ τραγικὸν ἀποτέλεσμα, τοῦ ὡραιοτέρου καὶ ἐνδοξοτέρου ἀγῶνος τῆς φυλῆς!

Ἀντὶ δηλαδὴ καὶ οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες νὰ καθοδηγηθοῦν καὶ νὰ κατευθυνθοῦν ἀπὸ τὴν ἡγεσίαν των διὰ νὰ ἐπιτύχουν καὶ νὰ πραγματοποιήσουν τὰς μεγάλας ἐπιδιώξεις τοῦ Ἔθνους, ἀφέθησαν ἢ μᾶλλον παρεσύρθησαν εἰς τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὰς διενέξεις ποὺ προεκλήθησαν ἀπὸ τὴν ἄφρονα τακτικὴν τῶν ἡγετῶν των μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταλήξῃ ἡ Χώρα εἰς τὸ ἀνήκουστον αἱματοκύλισμα ποὺ ὑπέστη καὶ ὑφίσταται ἀκόμη καὶ σήμερον.

Ἂς ἐλπίσωμεν ἐν τούτοις ὅτι μετὰ τὰ δεινὰ ποὺ ὑπέστημεν καὶ ὑφιστάμεθα ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ Ἔθνους θὰ ἀφυπνισθοῦν ἐπὶ τέλους καὶ θὰ ἀντιληφθοῦν αὐτὴν τὴν μεγίστην ἀλήθειαν καὶ θὰ προσπαθήσουν εἰς τὸ μέλλον τοὐλάχιστον νὰ συνετισθοῦν ἀπὸ τὰ θλιβερὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος, ἀφοῦ ὁ Λαός, ὁ ὑπέροχος καὶ ἀδάμαστος Λαός, ὅπως ἀπέδειξε καὶ διὰ τῶν τελευταίων κατὰ τῆς ἀνταρσίας ἀγώνων του, ὁποτεδήποτε ἐκλήθη νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ καθῆκον του ἐμεγαλούργησε καὶ ἀπέδειξε πάντοτε ὅτι εἶναι ἀντάξιος συνεχιστὴς τοῦ μεγάλου ἔργου τῶν προγόνων του καὶ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων τῆς Φυλῆς.

Πάντως αὐτὸ ποὺ χρειάζεται κυρίως σήμερον διὰ νὰ ἀποτραπῇ εἰς τὸ μέλλον ἡ ἀποπλάνησις ἔστω καὶ ἐλαχίστων Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς φυλῆς διὰ τῶν οὐτοπιστικῶν θεωριῶν τοῦ κομμουνισμοῦ, εἶναι ἡ συστηματικὴ φροντὶς ποὺ πρέπει νὰ καταβληθῇ ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ τὸ Κράτος καὶ ἡ διοίκησις ἀπὸ τὰς ἀθλιότητας τοῦ μικροκομματισμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου μία ἔντονος προσπάθεια διὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Λαοῦ, ὥστε νὰ ἀντιληφθοῦν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ποία εἶναι ἡ φυλετικὴ καὶ πνευματικὴ ὑπεροχή των καὶ γενικὰ τὴν ἀνωτέραν ἀξίαν των ὡς ἀτομων τῆς θαυμασίας καὶ αἰωνίας αὐτῆς φυλῆς. Καὶ ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ Λαοῦ δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἄνευ τῆς ἀμέσου καὶ καταλλήλου τροποποιήσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τῆς Χώρας μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ὁποίου θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ γίνῃ κτῆμα τῶν Ἑλλήνων ἢ μᾶλλον καὶ τοῦ πλέον ἁπλοῖκοῦ Ἕλληνος ποὺ θὰ γνωρίζῃ ἀνάγνωσιν, ὁ τεράστιος πνευματικὸς πλοῦτος μας, ὅστις καὶ μόνον εἶναι ἱκανὸς νὰ τονώσῃ περισσότερον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ νὰ βοηθήσῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν καθόλου πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Λαοῦ. Νομίζω δὲ ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη ἐὰν ὑπῆρχον ἁπλαῖ καὶ εὐθηναῖ λαϊκαὶ ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μὲ μίαν κατάλληλον προσπάθειαν καὶ ἐργασίαν θὰ ἠδύνατο νὰ μεταδοθῇ εἰς τὸν Λαὸν ἡ ἀλήθεια αὐτὴ καὶ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ὑψίστη αὐτὴ ἐθνικὴ ἐπιδίωξις. Διότι ἄνευ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ Λαοῦ καὶ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ ἡ χρηστοτέρα διοίκησις εἶναι ἀνίκανος νὰ ἐξασφαλίσῃ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα καὶ εἰς τὸν Λαὸν καὶ τὴν Χώραν.

Ἀρκετὰ πλέον ἔχουν ἐκτραπῇ καὶ ἡ ἀνωτέρα λεγομένη διανόησις μὲ τὸν ἔμμονον καὶ νοσηρὸν θαυμασμόν της πρὸς ὅ,τι ξένον, ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ

ἀντίληψις τῶν κατωτέρων Λαϊκῶν τάξεων ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀλλοδαπῶν πνευματικῶν προϊόντων ἀμφιβόλου ἀξίας, τὰ ὁποῖα κυρίως ἀποτελοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χωρὶς καμμίαν ἐπιλογήν, τὴν πνευματικὴν τροφὴν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Διότι εἰς τὴν παράδοξον καὶ περίεργον αὐτὴν χώραν, ὅπου ὁμοῦ μὲ τὴν πορτοκαλέαν καὶ τὴν ἐλαίαν θάλλουν διαρκῶς ἡ μικροπολιτικὴ καὶ ὁ μικροκομματισμός, αἱ δύο αὐταὶ ἀθεράπευτοι πληγαὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἡ πολιτεία καὶ ἡ πνευματικὴ ἡγεσία οὐδέποτε ἀντεμετώπισαν σοβαρῶς καὶ συστηματικῶς, ἤτοι μὲ ἀνωτέραν πνοὴν ἀλλὰ καὶ μὲ βαθεῖαν πίστιν τὰ μεγάλα αὐτὰ ζητήματα ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὰς κυριωτέρας φροντίδας των. Ἀλλὰ ὅταν τὸ Κράτος ἀνέχεται ἢ ὑποστηρίζῃ τὴν ὕπαρξιν «δυναστειῶν» εἰς τὰ Πανεπιστήμια, ἀδιάφορον ἐὰν τὰ μέλη τῶν δυναστειῶν αὐτῶν ποὺ ἐκλέγονται συνήθως ὡς καθηγηταὶ εἶναι καὶ ἄξιοι ἐπιστήμονες καὶ συγχρόνως δὲν δίδῃ τὰ μέσα εἰς τοὺς πνευματικοὺς ἡγέτας του νὰ ζήσουν – ἀπόδειξις οἱ μισθοὶ τῶν καθηγητῶν τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν ἱδρυμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν γενικῶς ὡρισμένοι δὲ ἐξ αὐτῶν ἐνδιαφέρονται ὄχι διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν σπουδαστῶν των καὶ τοῦ Λαοῦ γενικώτερον, ἀλλὰ πῶς θὰ ἐκμεταλλευθοῦν ἐπωφελέστερον τὸ ἀξίωμά των, ποῖα ἀποτελέσματα θέλετε νὰ ἔχωμεν; Ὅταν ἡ Ἀκαδημία δὲν φροντίζῃ νὰ ἡγηθῇ τῆς κινήσεως ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ διὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ Λαοῦ ἢ κρατῇ κατακλείστους εἰς τὰ κονιορτοβριθῆ ἀρχεῖα της σημαντικὰς ἐργασίας ἐπιστημόνων, διότι τὸ Κράτος δὲν δίδει τὰ χρήματα ποὺ ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ ἐκδοθοῦν, τί ἀναμένομεν;

Ἀλλὰ περὶ ποίου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ὁμιλοῦμεν; Τὸ σύστημα ποὺ ὑπάρχει εἶναι σύστημα ἐκπαιδευτικόν, ὅταν οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ σχολεῖα ἀντὶ νὰ διδάσκωνται τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, διὰ νὰ ἐννοοῦν τὰ ἀρχαῖα κείμενα, βασανίζονται καὶ δυναστεύονται κυριολεκτικῶς μὲ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ συντακτικοῦ της κυρίως, μὲ ἄμεσον ἀποτέλεσμα νὰ μισοῦν καὶ τὴν γλῶσσαν ποὺ διδάσκονται καὶ τὸν πλοῦτον τῶν γνώσεων ποὺ δύνανται δι' αὐτῆς νὰ ἀποκτήσουν; Καὶ ἰδοὺ διατί κατανταῖ, ἐξ ἀφορμῆς αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ Γυμνασίου νὰ μὴ γνωρίζουν παρὰ ἐλαχίστας παραγράφους καὶ αὐτὰς παπαγαλίζοντες, ἀπὸ τὸν Ὅμηρον, τὸν Ξενοφῶντα, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Πλάτωνα ἢ τοὺς τραγικούς.

Ὅταν, πέραν τῶν ἀνωτέρω, τὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰ ἄλλα ἀνώτερα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα ἐξ αἰτίας τῶν πολιτικῶν ἐπεμβάσεων κυρίως διοχετεύουν διαρκῶς εἰς τὴν κοινωνίαν μυριάδας ἡμιμαθῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιστημόνων, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἰδίων καθηγητῶν, χωρὶς οὐδεὶς νὰ ἐρευνᾷ ἢ νὰ ἐξετάζῃ τί θὰ ἀπογίνουν οἱ ἐπιστήμονες αὐτοί, τί ἀναμένομεν; Τί χρειάζονται εἰς ἕνα Λαὸν ὀκτὼ ἢ ἐννέα ἑκατομμυρίων αἱ μυριάδες αὐταὶ τῶν ἐπιστημόνων, ἀρκετοὶ τῶν ὁποίων εἴτε λόγῳ τῆς ἡμιμαθείας των, εἴτε λόγῳ ἐλλείψεως πελατείας καταφεύγουν εἰς τὸν κομμουνισμὸν καὶ πυκνώνουν τὰς τάξεις του, ὅπως γνωρίζομεν, ὅταν δὲν καταφεύγουν ὡς ὑπάλληλοι εἰς τὸν προϋπολογισμὸν διὰ νὰ ζήσουν καὶ οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν οὕτως ἢ ἄλλως τὸ θλιβερὸν πνευματικὸν προλεταριᾶτον τῆς ἀτυχοῦς αὐτῆς Χώρας; Τί πταίουν αἱ μυριάδες τῶν ἰατρῶν, δικηγόρων καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων ποὺ ἐξαποστέλλονται κάθε χρόνον ἀπὸ τὴν πολιτείαν εἰς τὴν κοινωνίαν, διότι δὲν ὑπάρχει σύστημα τὸ ὁποῖον νὰ καθορίζῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπιστημόνων ποὺ χρειάζονται εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ συγχρόνως σύστημα ἐκπαιδευτικόν, τὸ ὁποῖον νὰ προβλέπῃ καὶ νὰ διαχωρίζῃ ἐγκαίρως τοὺς ἐπιστήμονας ἑκάστου κλάδου, πρὶν ἀκόμη φθάσουν οἱ μαθηταὶ τῶν κατωτέρων σχολείων εἰς τὰς αἰθούσας τῶν παραδόσεων τῶν Πανεπιστημίων καὶ τοῦ Πολυτεχνείου; Ἐπιβάλλεται κάποτε ἢ μᾶλλον εἶναι πλέον καιρὸς νὰ τερματισθῇ ὁ νοσηρὸς πτωχοπροδρομισμὸς ποὺ ἐπικρατεῖ εἰς τὴν Χώραν αὐτὴν καὶ ἡ ἀντίληψις ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ὅλων τῶν Ἑλλήνων δυστυχῶς ποὺ ἔχουν κάποιαν οἰκονομικὴν εὐχέρειαν ὅτι τὰ τέκνα των δύνανται, διότι ἔχουν τὰ μέσα νὰ σπουδάσουν, νὰ γίνουν ὁπωσδήποτε καὶ ἐπιστήμονες, ἀφοῦ τὰ ἀποτελέσματα τῆς νοοτροπίας αὐτῆς εἶναι τόσον θλιβερὰ ὄχι μόνον διὰ τὰς οἰκογενείας των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν ὁλόκληρον, ποὺ ἔχει κατακλυσθῆ ἀπὸ τοὺς ἄνευ πελατείας καὶ ἐργασίας πολυπληθεῖς αὐτοὺς ἐπιστήμονας.

Ὑποστηρίζω δὲ ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ ταχύτερον τὸ οἰκτρὸν αὐτὸ φαινόμενον, διότι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναρχία τῆς ἐποχῆς μας, δημιούργημα κατὰ μεγιστον μέρος της ἀδιαφορίας αὐτῆς τῆς πολιτείας, κλονίζει ἤδη ἐκ θεμελίων τὴν Ἐθνικήν μας συγκρότησιν καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι χρειάζεται κάποια ἀντίδρασις ἔντονος καὶ συστηματική, μία ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ κατὰ τοῦ θλιβεροῦ αὐτοῦ φαινομένου διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ τὸ Ἔθνος ἀπὸ τοὺς μεγίστους κινδύνους ποὺ τὸ ἀπειλοῦν ἐξ ἀφορμῆς τῆς μοιρολατρικῆς αὐτῆς ἀδρανείας. Καὶ εἶναι καιρὸς πλέον νομίζομεν νὰ ἀφυπνισθοῦν ἐπὶ τέλους καὶ νὰ κινηθοῦν δραστηρίως διὰ τὴν ὑψίστην αὐτὴν Ἐθνικὴν ἐπιδίωξιν ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ εἶναι πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἄξιος πολὺ καλυτέρας τύχης ἀσφαλῶς, ἀφοῦ ὁπωσδήποτε καὶ δικαιωματικῶς εἶναι ὁ πνευματικὸς ἡγέτης τῆς ἀνθρωπότητος, χάρις εἰς τὰς ἀθανάτους διδασκαλίας τῶν προγόνων του. Ἐπιβάλλεται δὲ νὰ ἀφυπνισθοῦν οἱ πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ τόπου, διότι ἡ ὑφισταμένη ἤδη καὶ ἐξ ἄλλων λόγων καὶ αἰτίων διάχυτος δυσφορία καὶ ἀπογοήτευσις τοῦ Λαοῦ δὲν ἀποκλείεται νὰ μεταβληθῇ μετ' ὀλίγον εἰς ΚΑΘΟΛΙΚΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ, ἡ ὁποία θὰ σαρώσῃ, ὅπως συνέβη καὶ παλαιότερα, καὶ τοὺς ὑπόπτους πνευματικοὺς ἡγέτας του, ἤτοι τοὺς δῆθεν «προοδευτικοὺς» ἀλλὰ πράγματι ἀνερματίστους, ξενοδούλους καὶ ξενολάτρας «φωτοσβέστας» ποὺ ἠμπόδισαν τὴν πνευματικήν του ἀνάπτυξιν, ὅπως καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἐκείνους ἡγέτας του ποὺ θὰ ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι ἀνίκανοι νὰ συλλάβουν, νὰ ἐννοήσουν καὶ νὰ πραγματοποιήσουν τὰς σημερινὰς προσδοκίας καὶ ἀπαιτήσεις του.

Διότι ἡ τυχὸν δικαιολογία ποὺ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ὅτι ἡ πολυτάραχος καὶ ἀνήσυχος ἐποχή μας δὲν ἐπιτρέπει καὶ δὲν ἐπέτρεψε παρομοίας ἀσχολίας καὶ φροντίδας εἰς τοὺς ἡγέτας τῆς Χώρας, εἶναι ὄχι μόνον ἀστήρικτος ἀλλὰ καὶ ξένη πρὸς τὴν γενικήν, τὴν εὐρυτέραν προοπτικὴν μὲ τὴν ὁποίαν ὀφείλουν νὰ βλέπουν οἱ πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται οἱασδήποτε χώρας τὴν ζωὴν αὐτῆς. Καὶ φυσικὰ ἀκόμη περισσότερον θὰ ἔπρεπε καὶ πρέπει νὰ προσέξουν καὶ νὰ φροντίσουν διὰ τὸ μέλλον τῆς Χώρας αὐτῆς οἱ σημερινοὶ πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται της, οἵτινες καλύτερον παντὸς ἄλλου ὑποτίθεται ὅτι ἀντιλαμβάνονται τὴν κρίσιμον, τὴν ἱστορικὴν περίοδον ποὺ διέρχεται καὶ θὰ διέλθῃ ἡ Χώρα μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἀνταρσίας. Διότι τὸ μέγα, τὸ τεράστιον, τὸ ἀκανθῶδες πρόβλημα δὲν εἶναι πλέον ἡ καταστολὴ τῆς ἀνταρσίας, ἡ ὁποία θὰ πραγματοποιηθῇ ὁπωσδήποτε χάρις εἰς τὴν ἡρωϊκὴν προσπάθειαν τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ στρατευθέντα παιδιὰ τοῦ Λαοῦ, ἀλλὰ πῶς θὰ διαφωτισθῇ ὁ Λαὸς καὶ περισσότερον οἱ νέοι ποὺ ἀποτελοῦν τὴν αὐριανὴν ἐλπίδα τοῦ Ἔθνους, ὥστε νὰ μὴ παρασυρθοῦν ἐκ νέου ἀπὸ τὴν διαβρωτικὴν προσπάθειαν τῶν ἀνατροπέων ποὺ ἐλλοχεύουν καὶ αἱ ὁποῖαι φυσικὰ θὰ ἐκμεταλλευθοῦν καὶ πάλιν ὡς συνήθως τὴν ἄγνοιαν τοῦ Λαοῦ ἢ τὰ σφάλματα τῶν ἡγετῶν του, διὰ νὰ ἐπιτύχουν εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκουν.

Ὁ πολιτισμὸς δὲν κινδυνεύει ἀπὸ τὰς διαταραχὰς τῆς ἐποχῆς μας.

Οὐδεὶς ἐν τούτοις δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν ὅτι αἱ ἀνωμαλίαι καὶ αἱ διαταραχαὶ ποὺ συγκλονίζουν τὴν ἐποχήν μας ἔχουν δημιουργήσει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος εὑρίσκεται εἰς τὴν περίοδον μιᾶς θλιβερᾶς μεταβατικῆς περιόδου, ἡ ἐπομένη τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ποῖον κόσμον θὰ μᾶς παρουσιάσῃ ἢ ποίας καὶ πόσας καταστροφὰς ἐγκυμονεῖ. Ἡ ψυχικὴ διάθεσις τῶν ἀτόμων καὶ τῶν μαζῶν εἶναι σήμερον τόσον συγκεχυμένη, ὥστε ἡ ἀνησυχία διὰ τὴν αὔριον εἶναι ἔκδηλος παντοῦ. Κάποιος ἀόριστος φόβος κυριαρχεῖ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μας διὸ τὸ μέλλον καὶ τὸ συναίσθημα ποὺ ἐπικρατεῖ εἶναι χωρὶς ὑπερβολὴν τὸ συναίσθημα μιᾶς φοικτῆς συρράξεως ποὺ προσεγγίζει ἢ μιᾶς καταστροφῆς ποὺ ἐπέρχεται καὶ μᾶς ἀπειλεῖ.

Ἐξ ἄλλου ἡ σύγχυσις τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ σκόπιμος παρερμηνεία καὶ διαστρέβλωσις αὐτῶν ἀπὸ τοὺς συγχρόνους Φαρισαίους καὶ Ἰησουΐτας τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἡγεσίας ὡρισμένων Λαῶν, οἱ ὁποῖοι στενάζουν ὑπὸ τὸ πέλμα τῆς χειροτέρας δουλείας, ἐπιτεινόμεναι ἀπὸ τὴν ἀνοχήν, τὴν ἀδρανειαν καὶ τὴν ἀβουλίαν τῶν ἡγετῶν τῶν ἐλευθέρων Λαῶν, ποὺ εἶναι τόσον ἔκδηλοι

εἰς τὴν ἐποχήν μας, ἦτο ἐπίσης φυσικὸν νὰ κλονίσουν τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰς ὑψηλὰς ἐννοίας που λέγονται δικαιοσύνη, ἠθική, ἐλευθερία καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἀνεπτύχθη ὁ πολιτισμὸς καὶ ἐσημειώθη ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπότητος.

Αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ ἰδέαι αἵτινες μέχρι σήμερον ἐκυριάρχουν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἀνθρώπων καὶ τους ἐνέπνεον διὰ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς κόσμου καλυτέρου ἢ θεωροῦνται σήμερον ὡς καθυστερημέναι καὶ χλευαζόνται ἀπὸ τοὺς ἀμαθεῖς, τους ἐκτραπέντας ἢ ὀηλητηριασμένους ἀπὸ τας καινοφανεῖς θεωρίας ἢ ἐλαχίστην πλεον ἐπίδρασιν ἐξασκοῦν ἐπ' αὐτῶν, ἐὰν δὲν ἀπέθανον διὰ παντος. διὰ πολλοὺς ἐξ ἐκείνων ποὺ ἐπίστευον μέχρι πρό τινος εἰς αὐτάς.

Ἀλλ' εἶναι ἐπίσης φανερὸν ὅτι καὶ αἱ θεωρίαι αὗται αἵτινες εἶχον τόσον παρασύρει καὶ συνεγείρει τὰ πλήθη μέχρι πρό τινος, ἤρχισαν ἤδη καὶ μάλιστα μετὰ τὸ τριακονταετὲς Ρωσικὸν πείραμα καὶ τῶν ὅσων σήμερον συμβαίνουν εἰς τὰς Χώρας ποὺ κυβερνῶνται μὲ τὴν βίαν, νὰ χάνουν τὴν γοητείαν καὶ τὴν λάμψιν των, διότι ὅσοι ἔσπευσαν πρὸς αὐτάς, ὅπως τὰ μικρὰ νυκτόβια ἔντομα πετοῦν πρὸς τὸ φῶς οἱασδήποτε λυχνίας, κατεκάησαν οἱ ἄτυχεις καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς Λαοὶ ἀπὸ τὰς θεωρίας αὐτάς, ὅπως κατακαίονται καὶ ἐκεῖνα. Καὶ τοῦτο διότι τὰ ὅσα συμβαίνουν καὶ συνέβησαν εἰς τὰς Χώρας ποὺ ἔχουν ἐπικρατήσει τὰ ἀνελεύθερα αὐτὰ συστήματα που προῆλθον ἀπὸ τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας ὅπως καὶ αἱ ἀγριότητες ποὺ διεπράχθησαν καὶ διαπράττονται παντοχοῦ ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῶν συστημάτων αὐτῶν, διήγειραν τὸν σκεπτικισμὸν καὶ ἠνέωξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν διαφόρων Λαῶν ποὺ εἶναι προηγμένοι καὶ οἱ ὁποῖοι εὐτυχῶς δι' αὐτοὺς παρέμειναν ὡς ἁπλοῖ θεαταὶ τῆς ἀνηκούστου τραγῳδίας ἐκείνων ποὺ ὑπήχθησαν διὰ τῆς βίας, ὑπὸ τὰ ὁλοκληρωτικὰ καὶ τυραννικὰ καθεστῶτα τῆς ἐποχῆς μας.

Ἄλλως τε ἡ ἀνήσυχος καὶ πολυτάραχος ἐποχή μας δὲν εἶναι μοναδικὸν ἢ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα καὶ φαινόμενον τοῦ καιροῦ μας. Ἡ ἀνθρωπότης διῆλθε καὶ ἄλλοτε ἀπὸ παρομοίας διαταραχὰς καὶ καταιγίδας. Εἰς τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων ὑπάρχουν περίοδοι, σταθμοί, ἐποχαὶ ποὺ ἔχουν καταπληκτικὴν ὁμοιότητα μὲ τὴν ἰδικήν μας.

Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπότης παρὰ τὰς διαταραχὰς καὶ τὰς τρικυμίας ποὺ τὴν συνεκλόνισαν, ἐπανεῦρε πάντοτε τὴν γαλήνην καὶ τὴν ἠρεμίαν της. Ὁ πολιτισμὸς τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκουν νὰ καταστρέψουν οἱ σύγχρονοί μας «κοσμοδιορθωταὶ» διὰ τῆς ἐπανσφορᾶς τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν βαρβαρότητα ἢ εἰς μίαν κατάστασιν πρωτόγονον δὲν πρόκειται νὰ ἀνατραπῇ ἀπὸ τὰς θεωρίας καὶ τὰ συστήματά των. Ὁ πολιτισμὸς ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸς τὸν φυσικόν, τὸν αἰώνιον δρόμον του. Ἐκκινήσας ἴσως ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ὅπου τὸ πρῶτον ἐνεφανίσθη εἰς ἐμβρυώδη κατάστασιν, ἀνεπτύχθη καὶ ἐγιγαντώθη μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀρχαίαν κυρίως Ἑλλάδα, χάρις εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάτασιν τῶν ἀσυγκρίτων καὶ ἀπαραμίλλων Ἑλλήνων σοφῶν. Καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα μετέστη εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Δύσιν διὰ νὰ φθάσῃ ἀργότερον μέσῳ τῶν Ἀγγλοσαξόνων πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ὅπου ἤδη καὶ μεσουρανεῖ. Μετὰ μακρὰ ἴσως ἔτη θὰ προχωρήσῃ καὶ πάλιν πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου οἱ Λαοὶ ἀπό τινος ἀφυπνίζονται καὶ ὅπου πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου καὶ οἱ Ἰάπωνες ἀκόμη εἶχον ἀρχίσει νὰ μεταφράζουν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς.

Φυσικὰ εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ πλεῖστοι Λαοὶ ἀνεδείχθησαν καὶ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἢ δὲν ὑπάρχουν πλέον ὡς Ἔθνη καὶ Λαοὶ ὑπολογίσιμοι ἢ ἠφανίσθησαν κυριολεκτικῶς: Χετταῖοι, Σουμέριοι, Κινέζοι, Ἰνδοί, Ἀσσύριοι, Βαβυλώνιοι, Φοίνικες, Αἰγύπτιοι, Πέρσαι, Ἕλληνες, Ρωμαῖοι, Ἄραβες, Ὀθωμανοί, Οὖννοι, Γότθοι, Βησιγότθοι, Γεύτονες Φράγκοι, Γάλλοι, Ἄγγλοι, Ἀμερικανοί. Κάθε Λαὸς καὶ ἀπὸ μία κοσμοκρατορία. Αἱ κοσμοκρατορίαι τῶν ἀρχαίων Λαῶν χάνονται μέσα εἰς τὰ βάθη τῶν αἰώνων, τῶν θρύλων καὶ τῶν παραδόσεων. Τῶν νεωτέρων τὰς γνωρίζομεν. Κατέρευσαν ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων των ἱδρύθησαν αἱ μεταγενέστεραι. Σήμερον κυριαρχοῦν οἱ Ἀγγλοσάξονες. Ἡ δύναμις ποὺ θὰ τοὺς ἀμφισβητήσῃ τὴν ὑπεροχήν των δὲν ἀνεφάνη ἀκόμη. Ὁ χρόνος καὶ μόνον ὁ χρόνος ὅστις κατὰ τὸν Πίνδαρον εἶναι «ὁ ἄναξ ποὺ ξεπερνᾷ ὅλους τοὺς ἐπιγείους θεοὺς» καὶ ἡ διάρκεια τῆς ἐξελίξεως, ὁ κύκλος τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ καθορίσουν τὸ τέρμα τῆς ἰσχύος των.

Τὰ πολιτικὰ συστήματα, τὰ κοινωνικὰ συστήματα, τὰ οἰκονομικὰ συστήματα καὶ αἱ θρησκειαι ἀκόμη ποὺ εἶναι ἀσυμβίβαστοι μὲ τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων ποὺ περιφρονοῦν τὰς ἐλευθερίας των καὶ ἐπιδιώκουν διὰ τῆς βίας νὰ μεταβάλουν αὐτοὺς «εἰς ἀγέλας κτηνῶν», ὅπως εἶπεν ὁ Πλάτων, δὲν δύνανται νὰ ἐπιβληθοῦν σήμερον ἐπὶ τῶν προηγμένων ἀνθρώπων ἢ νὰ διατηρηθοῦν ἐπὶ χρόνον μακρὸν ὅπου βιαίως ἐπεκρατησαν καὶ συνεπῶς εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταβάλουν τὸν σαφῆ καὶ αἰώνιον δρόμον τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄλλως τε ὅσοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ διαιωθάνωνται καὶ νὰ βλέπουν πέραν τῆς ἐποχῆς των ἀκούουν ἤδη τοὺς πρώτους τριγμοὺς τῶν ἐκεῖθεν τοῦ σιδηροῦ παραπετάσματος τυραννικῶν καθεστώτων τῆς ἐποχῆς μας.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποὺ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐδίδαξαν τὴν ἀνθρωπότητα ποῖα εἶναι τὰ εὐγενέστερα ἰδεώδη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἀπέκτησεν αὐτὴν τὴν κολοσσιαίας σημασίας καὶ ἀξίας πνευματικὴν πανοπλίαν, ἡ Ἱστορία ἀναφέρει ὅτι ὅλαι αἱ προσπάθεια ἐκείνων ποὺ ἐπεδίωξαν νὰ ὑποδουλώσουν τοὺς ἀνθρώπους ὑπενομεύθησαν καὶ τελικῶς ἀνετράπησαν. Πάντοτε δὲ καὶ παντοῦ τὸ ἀθάνατον καὶ ἄφθαρτον Ἑλληνικὸν πνεῦμα, διότι μόνον αὐτὸ καθώρισε σαφῶς μὲ τὰς διδασκαλίας τῶν Ἑλλήνων σοφῶν ποιαι εἶναι οἱ προϋποθέσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας δύνανται νὰ διοικοῦνται οἱ ἄνθρωποι, ὅπως ἀνεπτύξαμεν καὶ ἀνωτέρω, ἢ ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν ἢ ὡς δυναμῖτις ἀνετίναξεν εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἐξουθένωσεν ὅλους ἐκείνους ποὺ ἐπεδίωξαν νὰ ἐπικαθήσουν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ὡς δυνάσται ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῶν Λαῶν.

Ὁσονδήποτε συνεπῶς καὶ ἂν θορυβοῦν ἀνόμη εἰς τὴν ἐποχήν μας οἱ ὀπαδοὶ τῶν ὁλοκληρωτικῶν καὶ ἀνελευθέρων συστημάτων ποὺ θέλουν νὰ ὑπαγάγουν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν αἰσχροτέραν δουλείαν, ἡ τύχη των ἔχει προδιαγραφῆ καὶ ἡ ἀνθρωπότης, ὅπως καὶ ἄλλοτε, θὰ ἀπαλλαγῇ ὁπωσδήποτε ἀπὸ τοὺς κινδύνους ποὺ τὴν ἀπειλοῦν.

Διότι τόσον ἐκεῖνοι ποὺ ἐφιλοτέχνησαν καὶ ἐνέπνευσαν τὰ συστήματα αὐτά, ὅσον καὶ οἱ ὀπαδοί των, ποὺ ἠθέλησαν νὰ τὰ ἐφαρμόσουν, δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὁσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἀμαθεῖς ἢ ἀφελεῖς, πάντως διαφέρουν τῶν ζώων πρὸς τὰ ὁποῖα θέλουν νὰ τοὺς ἐξομοιώσουν, ἀφοῦ ἡ φύσις τοὺς ἐπροίκισε μὲ νόησιν, μὲ τὸν νοῦν, διὰ νὰ ἐννοοῦν ἀκριβῶς. πολλάκις ἔστω καὶ ἀργά, ἐὰν τοὺς ἐξηπάτησαν, ἢ τοὺς ἀπατοῦν ὅσοι τοὺς ὑπόσχονται νὰ μεταφέρουν τὸν Παράδεισον ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ φυσικὰ ἡ ἀντίδρασις τῶν προηγμένων Λαῶν εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς εἶναι ἀκόμη μεγαλυτέρα καὶ ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἔχουν συναίσθησιν τοῦ προορισμοῦ των καὶ τῆς ἀξίας των καὶ πιστεύουν εἰς τὰ ἀνώτερα ἰδεώδη των καὶ πρωτίστως εἰς τὴν ἐλευθερίαν των ἢ δὲν παρασύρονται πλέον ὡς μᾶζαι ἀπὸ τὰς ψευδεῖς αὐτὰς ἐπαγγελίας καὶ ὑποσχέσεις ἢ μάχονται ἀποφασιστικῶς καὶ ἐπιμόνως διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὰς ἐλευθερίας των.

Πλεῖστοι ἄνθρωποι ἐν τούτοις μέχρι πρό τινος ἐπίστευον ὅτι ἡ ἀποθέωσις τοῦ μηχανικοῦ ἢ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς ἐκεῖθεν τοῦ Ἀτλαντικοῦ χώρας εἶχε μειώσει ἢ ἐξαφανίσει τὴν προσήλωσιν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰ ἀνώτερα ἰδεώδη, ποὺ βασίζονται εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ πραγματικοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις ἔχει ὡς βάσιν τὰ διδάγματα τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἀπεδείχθη ὅμως ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Διότι καὶ αἱ ἔννοιαι «Δημοκρατία» καὶ «Ἐλευθερία» ὑπὲρ τῶν ὁποίων εἶναι ἀποφασισμέναι νὰ ἀγωνισθοῦν ὅπως πλέον ἀποδεικνύεται τοῦτο ἡ ἐκεῖθεν τοῦ Ἀτλαντικοῦ Μεγάλη Ἀμερικανικὴ Συμπολιτεία, ἡ Μεγάλη Βρεττανία καὶ οἱ ἄλλοι ἐλεύθεροι Λαοί, εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐδῶ, εἰς τὴν Χώραν αὐτὴν ἐγεννήθησαν τὸ πρῶτον, ὅπως ἄλλως τε διεκήρυξαν καὶ διακηρύσσουν τοῦτο οἱ ἡγέται τῶν Ἀγγλοσαξόνων σήμερον. Ἀλλὰ καὶ ἡ σύγχρονος Ἑλλὰς μὲ τοὺς αἱματηροὺς καὶ σκληροὺς ἀγῶνας της κατὰ τῆς βίας τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ διεκδικεῖ καὶ πάλιν τὴν δάφνην ὅτι ἐγένετο ἡ ἀφορμή, ἢ μᾶλλον σπουδαίως συνέτεινε διὰ τῆς ἀντιστάσεώς της νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν πραγματικότητα οἱ ἐλεύθεροι ἰσχυροὶ Λαοὶ τῆς ἐποχῆς μας.

Ὁ πολιτισμὸς ἑπομένως, διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὁποίου τόσοι φόβοι διετυπώθησαν τελευταίως ὁ πολιτισμὸς τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησε τὸ ἀθάνατον Ἑλληνικὸν πνεῦμα ὅπως ἕνας τεράστιος ποταμὸς ποὺ ἄλλοῦ στενεύει – αἱ περίοδοι τῆς καταπτώσεως – καὶ ἀλλοῦ εἶναι πλα-

τύτατος – αἱ περίοδοι τῆς ἀνατάσεως – θὰ συνεχίση ἀνεμπόδιστος, ἀργοκίνητος ἴσως – διότι ἔτσι φαίνεται σ' ἐμᾶς – τὸν αἰώνιον ρόν του.

Οἱ αἰῶνες καὶ αἱ χιλιετηρίδες εἶναι μηδέν, καὶ δὲν ἀντιπροσωπεύουν οὔτε ἕνα λεπτὸν τῆς ζωῆς μας, μπροστὰ εἰς τὸν χρόνον μὲ τὸν ὁποῖον μετρᾶται ἡ ζωὴ τοῦ πλανήτου μας! Καὶ ὁ πολιτισμός, δημιούργημα τῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸς τὸν φυσικόν, τὸν μοιραῖον, ἐὰν θέλετε ἀκόμη, δρόμον του, μὲ κέντρον τὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὅπως οἱ πλανῆται ἀκολουθοῦν τὴν αἰωνίαν περὶ τὸν ἥλιον περιστροφήν των.

Αἱ δυνάμεις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλευθερίας συγκροτοῦν ἤδη καὶ ἔχουν δημιουργήσει τὴν ἰσχὺν των Ἀγγλοσαξόνων. Ἔναντι τούτων ἵστανται ἀπειλητικαὶ καὶ πάλιν αἱ δυνάμεις τῆς βίας καὶ τῆς αὐθαιρεσίας, ποὺ ἀντλοῦν τὴν ἰσχύν των ἀπὸ τὸν χυδαῖον ὑλισμὸν καὶ ἀπὸ τὰς θεωρίας τῶν ἀπαδῶν του, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν ὅτι αἱ ἐλευθερίαι τῶν ἀτόμων, τῶν Λαῶν πρέπει νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὴν πειθαρχημένην βιαίως κοινωνίαν των, διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων!

Ἡ σύγκρουσις εἶναι μοιραία, ἐμφανής, ἀναπόδραστος. Τὰ ἀποτελέσματά της θὰ καθορίσουν τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος διὰ μέγιστον χρονικὸν διάστημα, ἴσως δι' αἰῶνας καὶ πάλιν.

Πάντως, αἱ πνευματικαί, αἱ ἠθικαὶ καὶ αἱ πολιτικαὶ δυνάμεις, αἱ δυνάμεις τῆς ἐλευθερίας ποὺ ἔχουν ἀναπτυχθῇ εἰς τὴν ἐποχήν μας καὶ κυριαρχοῦν δια της ὑπεροχῆς τῶν Ἀγγλοσαξόνων, οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι τελικῶς θὰ ἐπικρατήσουν καὶ θὰ ἐπιβληθοῦν ἐπὶ τῶν σκοτεινῶν καὶ ἀνελευθέρων ὑλιστικῶν δυνάμεων τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς βίας, κατὰ τὴν μοιραίαν συγκρουσιν πρὸς τὴν ὁποίαν βαδίζομεν.

Ὑπάρχει ἐν τούτοις ἡ ἐλπὶς ὅτι πιθανῶς αὐτὸ θὰ συντελεσθῇ ἄνευ βιαίας συγκρούσεως. Ἔστω καὶ την ὑστάτην στιγμὴν οἱ ἐκπροσωποῦντες τὰς δυνάμεις της βίας θὰ κατανοήσουν πόσον ἀσύμφορος θὰ εἶναι δι' αὐτοὺς μία βιαία σύγκρουσις. Δὲν ἀποκλείεται ἀκόμη οἱ ἀτυχεῖς Λαοί, ποὺ δεινοπαθοῦν σήμερον κάτω ἀπὸ τὸ πέλμα τῆς πλέον ἀναλγήτου ὀλιγαρχίας ποὺ εγνώρισεν ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἀπαλλαγοῦν καὶ βιαίως ἀπὸ τοὺς δυνάστας των μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἐλευθέρων Λαῶν Καὶ ἂν αὐτὸ θεωρηθῇ ὡς «θαῦμα» ἢ «προφητεία» ἂς μὴ λησμονοῦν ὅσοι πιστεύουν τὸ ἀντίθετον καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῶν ὁλοκληρωτικῶν καὶ ἀνελευθέρων συστημάτων τῆς ἐποχῆς μας, ὅτι παρόμοια θαύματα δὲν εἶναι ἄγνωστα εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὅτι μόνον αἱ προφητεῖαι τοῦ εἴδους αὐτοῦ δὲν διεψεύσθησαν ποτὲ ὅπως διδάσκει ἡ Ἱστορία, ἀφοῦ ἔχει ἀποδειχθῇ ὅτι ἐπαναστάσεις δούλων, σκλάβων, εἰλώτων, δουλοπαροίκων καὶ δυναστευομένων Λαῶν ἔχουν σημειωθῇ πολλάκις εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ βία ὁπουδήποτε καὶ ὁποτεδήποτε ἐπεκράτησεν, οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ χρόνον μακρόν.

Ὁπωσδήποτε δύο κόσμοι ἀντίθετοι, δύο δυνάμεις ἀντιμαχόμεναι, δύο κοσμοθεωρίαι διϊστάμεναι, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ὕλη, ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ βία, ἡ πρόοδος καὶ ἡ ὀπισθοδρομικότης, ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς καὶ ὁ ἀσιατικὸς δεσποτισμός, ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν βαρβαρότητα, ἵστανται καὶ πάλιν ἀντιμέτωποι ἀλλήλων. Τὸ ἀμέσως προσεχὲς μέλλον θὰ ἀποδείξῃ ἐὰν εὑρισκώμεθα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς κατισχύσεως τῶν δυνάμεων τῆς βίας, ὅπως ὑποστηρίζουν καὶ θέλουν νὰ πιστεύουν οἱ κομμουνισταὶ ὅλων τῶν χωρῶν, ἢ εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐπικράτησιν τῶν δυνάμεων τῆς ἐλευθερίας, τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλ' ὅπως ἀποδεικνύουν καὶ ὁ μόλις τερματισθεὶς εἰς τὴν Εὐρώπην ἀγὼν ἐναντίον τοῦ φασισμοῦ καὶ ἡ καταφανὴς διάθεσις τῶν Ἐλευθέρων Λαῶν νὰ ἀντιδράσουν καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς πᾶσαν περιστολὴν τοῦ δικαιώματος ποὺ ἔχουν οὗτοι νὰ ζοῦν ἐλεύθεροι καὶ νὰ ρυθμίζουν ὡς ἄνθρωποι ἐλεύθεροι καὶ κυρίαρχοι τὴν ζωὴν καὶ τὸν βίον των, ἡ βία δὲν δύναται νὰ ἐπικρατήσῃ τελικῶς.

Καὶ τὸ ἀμέσως προσεχὲς μέλλον εἶναι ἀδύνατον νὰ διαψεύσῃ τὸ πρόσφατον ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπώτερον παρελθὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ποὺ διδάσκει ὅτι ἡ ἐλευθερία ὑπῆρξεν, εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ ἡ τεραστία δημιουργικὴ δύναμις ποὺ κυριαρχεῖ εἰς τὸν κόσμον, ἡ δύναμις ποὺ κατευθύνει, ἀναπλάσσει καὶ ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς καλύτερον διαρκῶς μέλλον καὶ ποὺ ἐπικρατεῖ τελικῶς ὅταν οἱ ἄνθρωποι πιστεύουν, ὅπως καὶ σήμερον, εἰς αὐτὴν καὶ εἶναι ἕτοιμοι πάντοτε νὰ ἀγωνισθοῦν ὑπὲρ αὐτῆς.

Ὁ πολιτισμὸς συνεπῶς ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἐντείνουν τὰς προσπαθείας των ὅσοι πιστεύουν εἰς τὴν δύναμιν τῆς βίας, δὲν πρόκειται νὰ κινδυνεύσῃ καὶ νὰ μεταβάλῃ τὸν γνωστὸν καὶ αἰώνιον δρόμον του. Καὶ εἰς τὸ πέρασμά του ἤτο φυσικὸν νὰ παρασυρθοῦν καὶ νὰ ἐξαφανισθοῦν ὅπως ἐξηφανίσθησαν οἱ πλέον ἀδύνατοι Λαοί.

Εἰς τοὺς ἡγέτας ὅμως τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἕνας Λαὸς ἀπέδειξεν ἐμπρακτος ὅτι οὔτε παρασύρεται, οὔτε ἀφανίζεται. Διατί; Διότι ὁ Λαὸς αὐτὸς ὑπῆρξεν ἡ πηγή, ἡ μεγαλυτέρα πάντως πηγὴ τοῦ ποταμοῦ ποὺ λέγεται πολιτισμός. Εἶναι ὁ Λαὸς ποὺ ἐδημιούργησε τὸν πραγματικὸν πολιτισμὸν καὶ τὸν ἀνύψωσεν εἰς τὴν τελειοτέραν του μορφήν. Εἶναι ἡ φυλὴ ποὺ διαθέτει τόσην δύναμιν καὶ ζωτικότητα ὥστε νὰ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι θὰ ἐξακολουθήσῃ ἀσφαλῶς καὶ εἰς το μέλλον ἀκόμη νὰ ὑψώνῃ ὑπερήφανος καὶ ἀτάραχος, ἀνανεουμένη καὶ ἀκατάβλητος τὸν αὐχένα της εἰς τὸ πέρασμα τοῦ πανδαμάτορος χρόνου. Εἶναι ἡ αἰωνία φυλὴ ἥτις καὶ χθὲς ἀκόμη ἐδίδαξε τὴν κατάπληκτον ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν συνεχείᾳ τὴν διδάσκει ὅτι εἰς τὰ ἐδάφη της ἐγεννήθη, ζῇ καὶ θὰ ζῇ πάντοτε τὸ ὡραιότερον, τὸ εὐγενέστερον καὶ τὸ ὑψηλότερον ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου, ἡ Ἐλευθερία! Καὶ οἱ Λαοὶ ποὺ ἔχουν εἰς τὸ ἐνεργητικὸν των παρομοίας παραδόσεις, ποὺ ἡ ψυχὴ των φλογίζεται διαρκῶς ἀπὸ τὰ ὑπέρτερα τοῦ ἀνθρώπου ἰδεώδη, δὲν θνήσκουν ποτέ. Οἱ Λαοὶ οὗτοι ζοῦν καὶ θὰ ζοῦν αἰωνίως. Εἶναι σὰν τὰ ἀπειροελάχιστα σωματίδια τῆς ὕλης ποὺ συγκροτοῦν τοὺς κόσμους τοῦ ἀπείρου κατὰ τὸν Δημόκριτον καὶ τοὺς συγχρόνους Φυσικοχημικοὺς καὶ τὰ ὁποῖα ἐνῷ οἱ κόσμοι φθείρονται καὶ διαλύονται, ἐκεῖνα διαρκῶς δημιουργοῦν νέους κόσμους καὶ συνθέτουν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς.

Ἴσως εἶναι κάτι περισσότερον ἀκόμη. Εἶναι τὸ αἰώνιον, τὸ πραγματικὰ ἄφθαρτον καὶ ἀκατάλυτον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον οὔτε συλλαμβάνεται, οὔτε ὑποτάσσεται, οὔτε ἀποθνήσκει.

ΑΥΤΗ ΕΙΝΑΙ Η ΕΛΛΑΣ! Μέσα εἰς τοὺς Λαοὺς καὶ τοὺς κόσμους ποὺ ἔρχονται καὶ παρέρχονται ἐκπροσωπεῖ μὲ τὸ ἀθάνατον πνεῦμα της, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐκπληκτικὴν ζωτικότητά της, τὴν ἀδάμαστον καὶ ἄφθαρτον, τὴν αἰωνίαν ζωήν!

⁂

Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ὑψηλὴ καὶ ἀπρόσιτος δι' οἱονδήποτε ἄλλο Ἔθνος Ἱστορικὴ καὶ βιολογικὴ ἀκόμη σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὀφείλουν νὰ βλέπουν οἱ πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ τόπου αὐτοῦ τὴν εὐρυτάτην λεωφόρον τῶν πεπρωμένων του. Καὶ ἀπὸ τὴν σκοπιὰν αὐτὴν ὀφείλουν νὰ κατευθύνουν τὸ Ἔθνος εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀνωτέρας ἀποστολῆς του, ἐὰν θέλουν νὰ θεωροῦνται ἡγέται ἀντάξιοι ἑνὸς μεγάλου Λαοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον σύμπασα ἡ ἀνθρωπότης, ὁ κόσμος ὁλόκληρος, ὅπως κατεδείχθη, ἀναγνωρίζουν τὴν ἄνευ προηγουμένου συμβολὴν του εἰς τὴν καθόλου ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην, τὴν πλέαν σημαντικὴν ἔννοιαν καὶ μορφήν του.

Εὐχόμεθα δὲ ὁλοψύχως ὅπως ὁ τόμος αὐτὸς τοῦ «ΛΕΞΙΚΟΥ» τοῦ «ΗΛΙΟΥ», ὅστις φέρει τὸ περίλαμπρον καὶ ἔνδοξον ὄνομα «ΕΛΛΑΣ» καὶ ὅστις εἰς τὰ καθέκαστα ἔχει γραφῆ ἀπὸ τοὺς πολυτίμους καὶ ἐκλεκτοὺς συνεργάτας του μὲ τὸ ἴδιον πνεῦμα καὶ τὴν αὐτὴν πίστιν, νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιβεβλημένην πλέον πνευματικὴν καὶ καθολικὴν ἀφύπνισιν τοῦ Ἔθνους. Διότι οἱ Ἕλληνες μόνον ἐὰν ἀντιληφθοῦν τὴν μεγίστην ἀλήθειαν ποὺ ἀπεδείξαμεν, ὅτι καὶ ἐκ παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ φύσεως ὑπερέχουν πνευματικῶς τῶν ἄλλων Λαῶν καὶ κατανοήσουν τὴν ἐν γένει ἀξίαν των ὡς ἀτόμων τῆς θαυμασίας αὐτῆς φυλῆς, θὰ δυνηθοῦν νὰ συνεχίσουν τὸν ἱστορικὸν καὶ ὡραῖον δρόμον των, ἀπὸ τὸν ὁποῖον δυστυχῶς πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἔχουν ἐσχάτως ἐκτραπῆ, πρὸς μεγίστην ζημίαν καὶ αὐτῶν καὶ τοῦ Ἔθνους.

ΙΩΑΝ. Δ. ΠΑΣΣΑΣ

Ἀθῆναι, Αὔγουστος 1949

Ἐθνολογία - Ἱστορία

Μία θαυμαστὰ ἄποψις τῶν στύλων τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὅπως ἔχουν σήμερον. Εἰς τὸ βάθος διακρίνεται ὁ ἱερὸς βράχος τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ παράστασις τοῦ ἀγῶνος τοῦ Πέλοπος πρὸς τὸν Οἰνόμαον.

Προϊστορικοὶ χρόνοι

Εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος παρατηρεῖται ἕνα περίεργον πρᾶγματι φαινόμενον. Γεγονότα τυχαῖα μεταβάλλουν κάποτε τὴν μορφὴν τοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἱστορίας, ἔρευναι δὲ προκληθεῖσαι ἀπὸ ἄλλας αἰτίας, ἐπιδιώξεις ἢ φιλοδοξίας, ἀνατρέπουν ἐνίοτε καὶ μάλιστα ριζικῶς παραδεδεγμένας καὶ ἐπικρατούσας ἀντιλήψεις περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως ὡρισμένων ἀρχαίων προσώπων ἢ Ἐθνῶν.

Τοιουτοτρόπως ἐὰν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος δὲν ἐλούετο ἱδρωμένος κατὰ τοὺς μὲν ἢ δὲν προσεβάλλετο ἀπὸ κακοήθη ἐλονοσίαν (*) κατὰ τοὺς δέ, μὲ ἀποτέλεσμα ὁπωσδήποτε ν' ἀποθάνῃ εἰς τὴν Βαβυλῶνα εἰς ἡλικίαν 33 ἐτῶν, ἀσφαλῶς ἡ μορφὴ τοῦ μετέπειτα κόσμου θὰ ἦτο πολὺ διάφορος, ὅπως διάφορος θὰ ἦτο καὶ ἡ μορφὴ τῆς Εὐρώπης, ἐὰν κατὰ τὴν μάχην τοῦ Βατερλὼ ὁ στρατηγὸς Γρουσὺ δὲν ἐδίσταζε νὰ σπεύσῃ μὲ τὰς ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ κινδυνεύοντος Ναπολέοντος, καίτοι ἤκουεν εὐκρινῶς τοὺς κρότους τῶν πυροβόλων τῆς διεξαγομένης μάχης.

Εἶναι φανερὸν ἐξ ἄλλου ὅτι ἐὰν ὁ Βοναπάρτης δὲν μετέβαινεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, παρασυρόμενος ἀπὸ τὴν ἄμετρον φιλοδοξίαν του, εἶναι ζήτημα ἐὰν θὰ ἤρχοντο εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, τοὐλάχιστον τόσον ἐνωρίς, ἤτοι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὰ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ τῶν Αἰγυπτίων καὶ μετὰ ταῦτα τὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἄλλων ἀρχαίων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, διὰ τῶν ἀνακαλύψεων ποὺ ἔγιναν μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Μεσοποταμίας, αἵτινες ἔφερον εἰς φῶς σημαντικὰς πληροφορίας καὶ ἐνδιαφέροντα εὑρήματα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν Ἀκκαδίων, Σουμερίων, Χεττιαίων, Βαβυλωνίων, Ἀσσυρίων κ.λ.π.

Ἡ σημαντικωτέρα ὅμως ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι ἔρευναι προερχόμεναι ἀπὸ ἄλλας ἐπιδιώξεις ἢ φιλοδοξίας δύνανται νὰ μεταβάλλουν τὰς ἐπικρατούσας ἀντιλήψεις διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ἀρχαιολόγων ἐξακρίβωσις τῶν γεγονότων τῆς Ἑλληνικῆς προϊστορίας καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῶν πεποιθήσεων ποὺ εἶχον διαμορφωθῆ καὶ κοθ' ἃς οἱ Ἕλληνες εἶναι νεώτερος Λαός, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ προέκυψεν ἀπὸ τὴν ἀναμιξιν διαφόρων ξένων φύλων, ποὺ ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Βορρᾶν ἢ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ὅτι ὁ ἀφύαστος καὶ πανάρχαιος πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν παλαιοτέρων δῆθεν πολιτισμῶν, ἤτοι τῶν πολιτισμῶν τῶν Βαβυλωνίων τῶν Φοινίκων ἢ τῶν Αἰγυπτίων. Πράγματι δὲ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Τροίας, τῶν Μυκηνῶν, τῆς Κρήτης καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες κυρίως ἐνηργήθησαν ἀπὸ τοῦ 1870 καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας ποὺ εἶχον προηγηθῆ κατὰ 70—80 ἔτη, ἡ ἐπικρατοῦσα ἀντίληψις μεταξὺ τῶν Ἱστορικῶν, τῶν Ἀρχαιολόγων, τῶν Γλωσσολόγων καὶ τῶν «εἰδικῶν» ἦτο ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ κατάγεται ἢ ἀπὸ τὰς ἀρίας ἢ Ἰνδοευρωπαϊκὰς λεγομένας φυλάς, ποὺ ἦλθον ἀπὸ τὸν Βορρᾶν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς χρόνους πανάρχαιους, ἢ ἀπὸ Σημιτικὰ φῦλα, ποὺ ἦλθαν ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Μέσην Ἀνατολήν. Καὶ κατὰ τὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις καὶ δοξασίας τὰ ἑλληνικὸν ἐπίσης ἀλφάβητον ὅπως καὶ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς Φοίνικας ἢ ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ὅτι τό-

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Αἱ προσπάθειαι ποὺ κατεβλήθησαν πρὸς διαστροφὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ καθυστερημένη πνευματικὴ ἐκδήλωσις τῶν Αἰγυπτίων, Βαβυλωνίων, Φοινίκων κτλ..

ΦΥΣΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ. Αἱ νεώτεραι ἀνθρωπολογικαὶ ἔρευναι. Ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Οἱ Ἕλληνες εἶναι αὐτόχθονες καὶ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος.

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ. Εὐρυτάτη ἐπισκόπησις τῆς Ἑλληνικῆς προϊστορίας. Ἡ καταστροφὴ τῆς Αἰγηΐδος 20—30.000 ἔτη πρὸ Χριστοῦ καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ σημερινοῦ γεωγραφικοῦ χώρου ποὺ λέγεται «Αἰγαῖον». Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Αἱ ἀποδείξεις περὶ τοῦ ὅτι οἱ Πελασγοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι τὰ μετέπειτα Ἑλληνικὰ φῦλα ἦσαν ἀπόγονοι αὐτῶν. Αἱ πρῶτοι ἀποικίαι, τὰ περὶ τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας, ἡ Κρήτη θαλασσοκράτειρα, ἡ ἐπικράτησις τῶν Ἀχαιῶν, Μυκῆναι, ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος, ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ Κράτους τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῆς Κρήτης. Ἀσσύριοι, Βαβυλώνιοι, Αἰγύπτιοι, Φοίνικες, Πέρσαι καὶ οἱ ἀγῶνες τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ. Αἱ ἀποικίαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Περσικοὶ πόλεμοι, Ἀθῆναι, Σπάρτη, Θῆβαι, Κόρινθος. Τὸ Κράτος τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ χρυσοῦς αἰών. Αἱ ἀποικίαι τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος (Κάτω Ἰταλία). Οἱ μεταξὺ των ἀνταγωνισμοὶ καὶ ἡ πτῶσις των. Μακεδονικὴ περίοδος. Φίλιππος—Ἀλέξανδρος. Αἱ προσπάθειαι Φιλίππου—Ἀλεξάνδρου διὰ τὴν συνένωσιν τῶν Ἑλλήνων. Πόλεμοι Ἀλεξάνδρου, κατάρρευσις τοῦ Περσικοῦ Κράτους καὶ ἵδρυσις τοῦ ἀπεράντου Ἑλληνικοῦ Κράτους ἐπὶ Ἀλεξάνδρου. Ἑλληνιστικὴ περίοδος. Ρωμαϊκὴ κατάκτησις. Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Φραγκοκρατία, Τουρκοκρατία καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821.

Η ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΛΛΑΣ. Καποδίστριας, Ὄθων, Γεώργιος Α', Κωνσταντῖνος, Βαλκανικοὶ πόλεμοι, Α' Παγκόσμιος πόλεμος, διάστασις Κωνσταντίνου—Βενιζέλου, ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Ἐπανάστασις 1922. Γεώργιος Β', ἐκθρόνισις καὶ ἐπιβολὴ τῆς Δημοκρατίας 1924—1935. Ἐπανίδρυσις τῆς Βασιλείας καὶ ἐπάνοδος Γεωργίου Β', δικτατορία Μεταξᾶ (1936). Β' Παγκόσμιος πόλεμος. Ὁ Ἑλληνοϊταλικὸς καὶ Ἑλληνογερμανικὸς πόλεμος (1940—1941). Κατοχή. Γερμανοί, Βούλγαροι, ΕΑΜ, Ἡ Ἑλληνικὴ τραγῳδία. Ἡ δημιουργία στρατοῦ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, τὰ κινήματα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ ἡ δράσις τοῦ ΕΑΜ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικόν. συμφωνία Λιβάνου. Ἀπελευθέρωσις. Ἡ ἀνταρσία, Δεκέμβριος 1944—Ἰανουάριος 1945 συμφωνία Βάρκιζας. Ἐπάνοδος εἰς τὴν νομιμότητα, ἐκλογαὶ 1946. Δημοψήφισμα, ἐπάνοδος Γεωργίου Β'. ἡ ἀνταρσία καὶ ἡ μάχη τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Ο.Η.Ε. Ἡ παραχωδεστέρα περίοδος τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Ἀποκαλυπτικαὶ σελίδες τῆς γενομένης ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιβουλῆς ἀπὸ τὸ 1939 καὶ ἐντεῦθεν. Διατί μᾶς ἐπετέθησαν οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Γερμανοί, διατί δὲν ἦλθον οἱ σύμμαχοι εἰς τὴν Βαλκανικὴν καὶ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1945 καὶ διατί ἡ Ἑλλὰς συνεχίζει τὸν πόλεμον καὶ ὑπέστη τόσας καταστροφάς.

(*) Ἐκ τῶν συμπτωμάτων τῆς νόσου (ὀκταήμερος αὔξων πυρετὸς ποὺ κατέληξεν εἰς κῶμα), κατὰ τὰ νεώτερα συμπεράσματα τῆς ἐπιστήμης, φαίνεται μᾶλλον ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε προσβληθῆ ἀπὸ πνευμονίαν.

σον ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη, ὅσον καὶ ἡ Φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐπῆρξαν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ προηγμένου δήθεν καὶ παλαιοτέρου πολιτισμοῦ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Αἰγυπτίων. Κυρίως δὲ αἱ ἀντιλήψεις αὗται εἶχον διαδοθῆ καὶ ἐπικρατήσει ἐξ ἀφορμῆς τῶν διαφόρων παραδόσεων καὶ θρύλων κατὰ τοὺς ὁποίους Αἰγύπτιοι εἶχον ἔλθει εἰς παναρχαίαν ἐποχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, Θήβας, Ἀργολίδα κλπ. — οἱ θρύλο περὶ Κέκροπος, Κάδμου, Δαναοῦ κλπ. — καὶ παραλλήλως ἀπὸ πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου καὶ ἄλλων, ποὺ ἀναφέρουν ὅτι ἀργότερον πλεῖστοι Ἕλληνες σοφοὶ — ὅπως ὁ Δημόκριτος, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Πλάτων κλπ. — εἶχον μεταβῆ εἰς τὴν Αἴγυπτον, Βαβυλῶνα, Φοινίκην κλπ. καὶ ἐκεῖθεν ἔλαβον τὰς βασικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ποὺ διετύπωσαν μετὰ ταῦτα, ὅπως καὶ τὰς γνώσεις των περὶ Φύσεως, Φυσικῶν φαινομένων, Γεωμετρίας, Μαθηματικῶν κλπ. (Δυστυχῶς ἀπὸ ἀθλεψίαν ὑπὸ παρόμοιον πνεῦμα ἐγράφησαν καὶ τὰ ἄρθρα «Αἰολεῖς», «Ἀχαιοὶ» καὶ «Αἰγαῖοι» εἰς τοὺς πρώτους τόμους καὶ τοῦ παρόντος Λεξικοῦ καὶ κατὰ παρόμοιον τρόπον εἶχον γραφῆ καὶ εἰς τὰ ἄλλα Ἑλληνικὰ καὶ ξένα Λεξικὰ ὅπως καὶ εἰς πλείστας Ἑλληνικὰς Ἱστορίας καὶ συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ἐν προκειμένῳ. Κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἄποψιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς νεωτέρας, τὰς τελευταίας ἐρεύνας, τὰ ζητήματα αὐτὰ ἔχουν ὡς ἐκτίθενται κατωτέρω).

Καὶ αὗται μὲν ἦσαν πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Τροίας, τῶν Μυκηνῶν, τῆς Κρήτης, τῆς Ἀττικῆς, Ἀργολίδος, Βοιωτίας, Θεσσαλίας καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ Ἰονίου πελάγους, εἰ πεποιθήσεις τῶν διαφόρων ξένων κυρίως Ἱστορικῶν, Ἀρχαιολόγων, Γλωσσολόγων καὶ λοιπῶν ἐρευνητῶν καὶ εἰδικῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους παρέλαβον τὰς πληροφορίας των ἀνεξελέγκτως καὶ ἀρκετοὶ νεώτεροι Ἕλληνες Ἱστορικοὶ δυστυχῶς καὶ βάσει τῶν ὁποίων ἔγραψαν τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν ἢ μᾶλλον τὴν Ἑλληνικὴν Προϊστορίαν εἰς τὰ βιβλία ποὺ γνωρίζομεν.

Ὅπως ὅμως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ἤτοι ἀπὸ μεταγενεστέρας συστηματικὰς ἐρεύνας καὶ περισσότερον ἐπισταμένας μελέτας τῶν κειμένων καὶ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν, μὲ τὴν περίπτωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας συνέβαινε καὶ κάτι ἄλλο πολὺ σπουδαιότερον μάλιστα καὶ πρωτοφανὲς εἰς τὴν Ἱστοριογραφίαν καὶ τὴν Ἐπιστήμην. Ἐνῶ οἱ πανάρχαιοι θρῦλοι καὶ αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις τὰς ὁποίας διέσωσαν καὶ ἀναφέρουν πλεῖστοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς, ὁμιλοῦν συγχρόνως καὶ περὶ τοῦ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἢ περὶ γεγονότων ποὺ συνέβησαν πολὺ πρὸ τῆς Ἱστορικῆς λεγομένης περιόδου, ἤτοι τοῦ 800 ἢ 900 π.Χ. καὶ μάλιστα περὶ γεγονότων ποὺ ἀνάγονται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ κατακλυσμοῦ, ἤτοι 20—30 χιλ. ἔτη π.Χ., ἐν τούτοις μερικοὶ ἀρχαῖοι Ἱστοριογράφοι, ἀλλὰ κυρίως πλεῖστοι νεώτεροι Ἱστορικοὶ συγγραφεῖς, Ἀρχαιολόγοι, Γλωσσολόγοι ἐρευνηταί, ἐπιστήμονες καὶ φιλόσοφοι ἀκόμη ἢ ἐπιμελῶς παρεμέρισαν καὶ ἠγνόησαν τὰς παραδόσεις αὐτὰς ἢ συστηματικῶς καὶ ἐπιμόνως μετεχειρίσθησαν, ἐνεφάνισαν, προέβαλον καὶ ἐβασίσθησαν εἰς τὰς παραδόσεις ἐκείνας ποὺ συσκοτίζουν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐμφανίζουν τὴν προϊστορικὴν ζωὴν καὶ δρᾶσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐξηρτημένην ἢ ἐπηρεασμένην ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τῶν ἄλλων ἀρχαίων λαῶν τοῦ Βορρᾶ ἢ τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ περίεργον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ἐνῶ αἱ παραδόσεις τῶν ἀρχαίων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, Φοινίκων, Αἰγυπτίων, Ἑβραίων, Βαβυλωνίων κλπ., ὁμιλοῦν περὶ ἑνὸς κατακλυσμοῦ, αἱ ἑλληνικαὶ δὲ παραδόσεις ἀναφέρουν δύο κατακλυσμούς — τὸν πρῶτον ἐπὶ Ὠγύγου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος αὐτόχθων βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς, καὶ τὸν δεύτερον ἐπὶ Κραναοῦ, ὅστις λέγεται καὶ κατακλυσμὸς τοῦ Δευκαλίωνος—οὔτε αἱ πληροφορίαι αὗται, αἵτινες κατά τινα τρόπον τοὐλάχιστον προδίδουν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον παλαιοτέρας παραδόσεις, συνέτειναν εἰς τὸ νὰ ἐξετασθοῦν καὶ νὰ ἐρευνηθοῦν καλύτερον αἱ Ἑλληνικαὶ παραδόσεις (1). Τὸ φαινόμενον συνεπῶς ἦτο καὶ εἶναι ἀρκετὰ ὕποπτον ἀφοῦ καὶ κατὰ τὸν Θουκυδίδην, τὸν Ξενοφῶντα, τὸν Πολύβιον, τὸν Διονύσιον Ἁλικαρνασσέα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους Ἱστορικοὺς, Ράγκε, Ρόττεκ, Μόμσεν, Ντρόϋσεν, Σλουμπερζὲ, καὶ ἄλλους, ἔργον τῶν Ἱστορικῶν καὶ τῶν ἐρευνητῶν «εἶναι ὄχι ἡ παράθεσις τῆς προσωπικῆς γνώμης των εἰς τὰς Ἱστορίας ποὺ γράφουν, ἀλλ' ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἀληθείας διὰ τῆς παραθέσεως καὶ τοῦ ἐλέγχου ὅλων τῶν μαρτυριῶν, τῶν πηγῶν ἢ τῶν παραδόσεων ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὰ γεγονότα».

Ἐὰν λοιπὸν αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργον καὶ τὸ καθῆκον τῶν Ἱστορικῶν, διότι, ὅπως λέγει καὶ ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασσεύς, «τῆς Ἱστορίας ἱερὰν εἶναι τὴν ἀλήθειαν ἡγούμεθα», τότε ἀσφαλῶς πλεῖστοι νεώτεροι Ἱστορικοί, ἐπιστήμονες καὶ Φιλόσοφοι, προκειμένου περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἢ τῶν ἀφορώντων τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἠγνόησαν καὶ περιεφρόνησαν τὸ μέγιστον τοῦτο ἱστορικὸν ἀξίωμα, μὲ βαθύτερον προφανῶς σκοπὸν νὰ συσκοτίσουν, νὰ περιπλέξουν, νὰ διαστρεβλώσουν καὶ νὰ ἐμφανίσουν κατὰ διάφορον τρόπον τὰ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ νὰ μειώσουν τὴν ἀξίαν τῆς ἀφθάστου πνευματικῆς ἐκδηλώσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἡ ἀποδεδειγμένως μεροληπτικὴ χρησιμοποίησις καὶ καταφανῶς ἀκόπιμος ἄγνοια παρ' αὐτῶν, τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν θρύλων, παραδόσεων καὶ κειμένων ὅπως ἀνεφέρθη προηγουμένως (1).

(1) Βλέπε σχετικῶς καὶ Ἀθαν. Σταγειρίτην «Ὠγυγία ἢ Ἀρχαιολογία» ἔκδοσις 1815 ἐν Βιέννῃ. Σημειωτέον ὅτι τὸ πεντάτομον αὐτὸ καὶ σπουδαιότατον ἔργον ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Σταγειρίτου μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ περιφήμου τότε βιβλιοθηκαρίου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης Κοπιτάρ καὶ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης εἶχε τεράστιον πλοῦτον ἀρχαίων παπύρων, χειρογράφων καὶ κειμένων, τὸ ἔργον δὲ διὰ νὰ τυπωθῇ μόνον ἀπήτησε περὶ τὰ 6 ἔτη καὶ ἀσφαλῶς περισσότερος ἀκόμη χρόνος θὰ ἐχρειάσθη διὰ νὰ συνταχθῇ. Ἐπίσης εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου ἐξοῆθησε φαίνεται καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλολογίας καὶ εἰδικὸς ἐρευνητὴς τῶν Ἑλληνικῶν κωδίκων, Χάζε, φίλος στενὸς τοῦ Ἀδ. Κοραῆ.

(1) Ὡς μίαν χαρακτηριστικὴν ἀπόδειξιν τοῦ φαινομένου ἀναφέρομεν τὴν παράδοσιν περὶ Δαναοῦ καὶ Ἰοῦς. Ὑπάρχει ἡ παράδοσις τὴν ὁποίαν ἀναφέρει καὶ ὁ Αἰσχύλος εἰς τὰς «Ἱκετίδας» ὅτι ὁ Δαναὸς καὶ ὁ Αἴγυπτος ἦσαν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἀργείων, διότι θεωροῦνται ἔγγονοι τοῦ Ἐπάφου καὶ υἱοὶ τοῦ Βήλου. Ὁ δὲ Ἔπαφος κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὴν ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἰοῦς τῆς θειᾶς Ἴσιδος τῶν Αἰγυπτίων, ἥτις ἦτο κόρη τοῦ Βασιλέως τοῦ Ἄργους καὶ ἡ ὁποία ἐπειδὴ ἦτο ὡραιοτάτη, κατ' ἄλλους μὲν ἀνηρπάγη ἀπὸ τοὺς Φοίνικας, κατ' ἄλλους δὲ τὴν ἠγάπησεν ὁ Ζεὺς καὶ ἔπειτα ἀπὸ διαφόρους περιπετείας, διότι τὴν ἐδίωκεν ἡ Ἥρα, ὁ Ζεὺς τὴν ὡδήγησεν εἰς τὴν Αἴγυπτον ὅπου καὶ ἐγέννησεν ἐξ αὐτοῦ τὸν Ἔπαφον, πρόγονον τοῦ Αἰγύπτου καὶ τοῦ Δαναοῦ. Ὁ Αἰσχύλος μάλιστα ἐμφανίζει τὸν Δαναὸν μὲ τὰς θυγατέρας του νὰ λέγουν εἰς τὸν Βασιλέα τοῦ Ἄργους ποὺ ἦτο Πελασγός, ὅτι εἶχε ὑποχρέωσιν νὰ τοὺς προστατεύῃ ἀπὸ τὸν Αἴγυπτον καὶ τοὺς υἱοὺς του ποὺ τοὺς κατεδίωκον, διότι κατήγοντο ἀπὸ τὸν ἴδιον τόπον, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ Ἄργος. Ἀλλαι ὅμως καὶ προφανῶς μεταγενέστεραι παραδόσεις ὁμιλοῦν περὶ τοῦ ὅτι ἱδρυτὴς τῆς ἀρχαίας δυναστείας τῶν Ἀργείων ἦτο ὁ Ἴναχος, τὸν ὁποῖον ἄλλοι μὲν θεωροῦν ὡς Αἰγύπτιον, ἄλλοι ὡς Φοίνικα, αἱ Ἑλληνικαὶ ὅμως παραδόσεις τὸν θεωροῦν ὡς υἱὸν τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος. Ὁπωσδήποτε αἱ μεταγενέστεραι αὗται παραδόσεις εἶναι φανερὸν ὅτι ἀποβλέπουν εἰς τὸ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλας σχετικὰς παραδόσεις, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἢ οἱ Φοίνικες ἦλθον εἰς τὸ Ἄργος καὶ ἐξημέρωσαν τοὺς ἀρχαίους κατοίκους ποὺ ἔζων ἐν διασπορᾷ καὶ εἰς ἀγρίαν κατάστασιν.

Ἐὰν ὅμως λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν του τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Αἰσχύλον, ἤτοι τὴν παράδοσιν ποὺ λέγει ὅτι ὁ Αἴγυπτος καὶ ὁ Δαναὸς ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Ἐπάφου, υἱοῦ τῆς Ἀργείας Ἰοῦς καὶ ὅτι ἡ Ἰὼ ἦτο κόρη τοῦ Ἰνάχου, ὁ Ἴναχος δὲ ἦτο υἱὸς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος καὶ ὄχι Αἰγύπτιος ἢ Φοῖνιξ, ὅπως λέγει ἡ ἀντίθετος καὶ μεταγενεστέρα ἀσφαλῶς παράδοσις ποὺ μετεχειρίσθησαν ὅλοι περίπου οἱ ξένοι καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες Ἱστορικοί, δικαιοῦται τουλάχιστον βασιζόμενος καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἀρχαίας παραδόσεις ποὺ ἀναφέρουν, ὅτι ὁ Πελασγὸς καὶ ὁ Ἄρκας ἦσαν αὐτόχθονες νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἄποψιν ὅτι τὰ περὶ καταγωγῆς τοῦ Ἰνάχου ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἢ τὴν Φοινίκην εἶναι μεταγενέστερα, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι κατὰ τὴν συγκεχυμένην αὐτὴν παράδοσιν ὁ Ἴναχος δὲν ἦτο γεθάρχης τῶν Ἀργείων, ἀλλὰ ἁπλῶς ἦλθε καὶ ἐβασίλευσεν εἰς τοὺς Ἀργείους, οἵτινες ἦσαν Λαὸς αὐτόχθων, δηλαδὴ Πελασγικός. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν διατί νὰ δεχθῶμεν τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ Ἴναχος ἦτο Αἰγύπτιος ἢ Φοῖνιξ καὶ ὄχι υἱὸς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος, ὅταν ἔχωμεν καὶ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς παραδόσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ Σάις τῆς Αἰγύπτου ἦτο παναρχαία ἀποικία τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ὁμολογίαν τῶν Ἱερέων τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὸν Σόλωνα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν Αἰγυπτίων. Ἄλλωστε καὶ ἡ περὶ τῆς φυγῆς τῆς Ἰοῦς εἰς Αἴγυπτον παράδοσις, συμβαλίζει καταφανῶς τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἀποίκισιν καὶ ὄχι τὸ ἐναντίον. Διότι ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ μυθικῶν παραδόσεων, δὲν ἐλέπομεν κατὰ τί ἐμποδίζει οἱ Ἕλληνες νὰ ὑποστηρίζωμεν τὴν ἄποψιν αὐτὴν καὶ ὄχι ἐκείνην ποὺ ὁμιλεῖ περὶ Αἰγυπτίων ὡς παλαιοτέρων, ἀφοῦ ὑπὲρ αὐτῆς συνηγοροῦν καὶ ὁ ἀνακαλυφθεὶς πανάρχαιος πολιτισμὸς τῶν Αἰγαίων, τῶν Κρητῶν κλπ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἱστορικὸς δῆθεν ἐξηκριβωμένος παλαιὸς πολιτισμὸς τῶν Αἰγυπτίων φασίζεται κυρίως εἰς τὰς χρονολογίας καὶ τὰ λεγόμενα τοῦ Μανέθωνος ὅστις ἔγραψε καὶ μάλιστα Ἑλληνιστὶ μόλις τὸ 280 π.Χ. εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ φυσικὰ τὰ παρ' αὐτοῦ ἀναφερόμενα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀπολύτως ἀκριβῆ προκειμένου μάλιστα περὶ τόσων παλαιᾶς Ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων (3315 π.Χ.). Διότι εἶναι κάπως δύσκολον νὰ καθορίζῃ κανεὶς μετὰ 3.000 ἔτη τόσον ἐπακριβῶς καὶ λεπτομερῶς γεγονότα, ὅπως ἔπραξεν ὁ Μανέθων καὶ διότι σὺν τοῖς ἄλλοις δὲν γνωρίζομεν τί λέγουν καὶ τὰ πανάρχαια γραπτὰ τῶν Κρητῶν ποὺ εὑρέθησαν εἰς τὴν Φαιστὸν καὶ ἀλλαχοῦ ὅπως καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα ἀκόμη «Ἑλλαδικὴ γραμμικὴ γραφὴ» τῶν διαφόρων ἀγγείων ποὺ δὲν ἔχει ἐπίσης ἀναγνωσθῇ (Σχετικῶς βλέπε καὶ Εἰσαγωγὴν καὶ κατωτέρω).

Συνεπῶς αἱ παραδόσεις αὗται ποὺ ἐμφανίζουν τοὺς Αἰγυπτίους ὡς περισσότερον προηγμένους, κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους μᾶλλον μεταγενέστεραι εἶναι ἀφοῦ διίστανται πρὸς πλείστας ἄλλας παναρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις. Πάντως τὸ γεγονὸς αὐτὸ μᾶς παρέχει μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ὅτι οἱ διάφοροι Ἱστορικοὶ ἐπιμελῶς ἐφρόντισαν νὰ χρησιμοποιήσουν περισσότερον τὰς παραδόσεις ἐκείνας ποὺ συσκοτίζουν τὴν ἀλήθειαν. (Βλέπε σχετικῶς καὶ Αἰσχύλου «Ἱκετίδας», Πλάτωνος «Τίμαιος» καὶ «Κριτίας», Ἀπολλοδώρου Ἀθηναίου «Περὶ θεῶν», Παυσανίου «Περιηγήσεις», Στράβωνος «Γεωγραφικά», Παλαιφάτου «Ἀπίστων Ἱστορίαι», Ὁμήρου «Ἰλιὰς» καὶ «Ὀδύσσεια», Ἡσιόδου «Θεογονία» καὶ Ἡσιόδου ἅπαντα» ὑπὸ Καρ. Σίτλ. Θουκυδίδην, Πλούταρχον, Πίνδαρον, Διον. Ἁλικαρνασσέα, «Ὠγυγίαν», Ἀθ. Σταγειρίτου κ.λ.π.

Γεννᾶται ὅμως καὶ δικαίως τὸ εὔλογον ἐρώτημα κατόπιν τῶν ἀνωτέρω: Διατί νὰ σημειωθῇ ἡ προσπάθεια αὕτη εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ μάλιστα ἀπὸ ξένους συγγραφεῖς, ἀφοῦ πολλοὶ καὶ μάλιστα ἀρκετοὶ ἐξέχοντες ἐξ αὐτῶν παρεδέχθησαν καὶ διεκήρυξαν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει τὸν ἐκπολιτισμόν της εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάτασιν καὶ συμβολὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ οὔτε δυσχερὴς εἶναι, οὔτε αἱ ἀποδείξεις ἐλλείπουν, τόσον διὰ τὴν ἀρχαίαν ὅσον καὶ διὰ τὴν νεωτέραν καὶ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, πρὸς διαπιστωσιν τῆς αἰτίας ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψε τὸ θλιβερὸν αὐτὸ φαινόμενον. Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνωμεν ἐνταῦθα συμπεράσματα προκύψαντα ἀπὸ τὴν συστηματικὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν Ἑλληνικῶν κειμένων καὶ ἀπὸ τὴν λεπτομερεστέραν καὶ βαθυτέραν ἐξέτασιν τῶν γεγονότων τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ τὰ ὁποῖα ἐκτίθενται ἀναλυτικώτερον κατωτέρω, ἤτοι εἰς τὰ διάφορα κεφάλαια τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ποὺ ἀκολουθοῦν, θὰ περιορισθῶμεν νὰ τονίσωμεν ἐνταῦθα μόνον ὅτι τὸ θλιβερὸν αὐτὸ φαινόμενον ἀποτελεῖ κυρίως τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν τῆς αἰωνίας πάλης μεταξὺ τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος, τῆς ὀπισθοδρομικότητος καὶ τῆς προόδου καὶ γενικὰ τῆς πάλης τοῦ ἰδεώδους τῆς Ἐλευθερίας πρὸς τὰ συστήματα τῆς βίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ. Εἶναι ἄλλωστε ἀποδεδειγμένον ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, αἱ Ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ τὰ συστήματα διοικήσεως τῶν πολιτειῶν καὶ τῶν κοινωνιῶν τῶν ἀνθρώπων ποὺ καθιέρωσαν ἢ ἐδίδαξαν καὶ ἐφήρμοσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἦσαν ἀντίθετα πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἡγετικῆς ὀλιγαρχίας τῶν διαφόρων βαρβάρων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ ἀκατονόητα διὰ τὸ καθυστερημένον πνεῦμά των. Ἐπίσης ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι ἡ ἐλευθερία τῶν ἀτόμων, ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια καὶ γενικὰ ὁ «ἀνθρωπισμός», εἶναι ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι ἀσυμβίβαστοι μὲ τὰς θεωρίας ποὺ διετύπωσαν οἱ δημιουργοὶ καὶ ὁπαδοὶ τοῦ νεωτέρου ὑλισμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ προσεπάθησαν καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν γνησιότητα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, τὴν πρωτοτυπίαν τῶν πνευματικῶν της ἐκδηλώσεων καὶ τὴν τεραστίαν συμβολήν της εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τὸν νεώτερον ὑλισμὸν προῆλθον ὅλα τὰ δῆθεν συστήματα τῆς «κοινωνιοκρατίας» τῆς «κοινοκτημοσύνης», τῆς «κοινογαμίας» κλπ., τὰ καταγόμενα ἀπὸ τοὺς πρωτογόνους καὶ ἐκφυλισμένους πολιτισμοὺς τῶν Φοινίκων, τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν ἄλλων καθυστερημένων πνευματικῶς Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἢ ποὺ ἐγεννήθησαν ἀργότερον ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν καὶ τῶν πεπλανημένων ἀντιλήψεων τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς παρακμῆς, τὰς ὁποίας ὅμως καὶ αὐτὰς οἱ ἐνδιαφερόμενοι παρεμόρφωσαν καὶ παρηρμήνευσαν. Ὅπως δὲ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, οἱ «Γεφυραῖοι», τοὺς ὁποίους ἀναφέρουν ὁ Ἡρόδοτος καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται ὡς μεταδώσαντες εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ μυστήρια τῆς «γονιμοποιοῦ» Δήμητρος, ποὺ ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ τὰς Θήβας λόγῳ τῆς ὑπόπτου συμπεριφορᾶς των, οἱ «Γεφυραῖοι» ποὺ ἐδολοφόνησαν τὸν Πεισίστρατον ἀργότερον εἰς τὰς Ἀθήνας, «τὰ ξένα στοιχεῖα» ποὺ εἶχον ὑπεισέλθει μετὰ ταῦτα καὶ μέχρι τῶν Ἰθυνόντων ἀκόμη τὰ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν κλπ., ὅλοι αὐτοὶ ἦσαν Φοίνικες ἀντιδραστικοί, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, καὶ ἀλλόθρησκοι, διότι καὶ τὰ τῆς λατρείας των ἐτέλουν ἰδιαιτέρως καὶ συνεπῶς ἦσαν ξένοι πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κόσμον(1) καὶ ἄλλας εἶχον ἐπιδιώξεις καὶ σκοπούς.

Ὁπωσδήποτε οἱ Ἕλληνες, ὅπως λέγει καὶ ὁ Ρενάκ, εἶχον ἀκόμη καὶ ἕνα ἄλλο ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον πλεονέκτημα ἀπέναντι τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Φοινίκων καὶ τῶν ἄλλων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐν τούτοις ἐλέχθη κατὰ κόρον ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔλαβον τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ των. Οἱ Ἕλληνες δὲν ὑφίσταντο καὶ οὔτε ἠνείχοντο τὸν ζυγὸν τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῶν προλήψεων, κάτω ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔζησαν οἱ ἄλλοι λαοί. Οἱ Ἕλληνες παρουσιάζουν μιαν καταπληκτικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους λαούς. Ἔχουν τὸ ἔνστικτον τῆς Ἐλευθερίας, λατρεύουν τὸν νεωτερισμὸν καὶ αἰσθάνονται ἀκόρεστον δίψαν διὰ τὴν πρόοδον. Οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἐδεσμεύθησαν μὲ τὸ παρελθὸν δι' ἀλύσεων τυραννικῆς παραδόσεως. Καὶ ἡ θρησκεία των ἀκόμη ἐλάχιστα παρημπόδισε τὴν ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν τῶν ἐμπνεύσεών των. Ἐνωρίτατα ἐπίσης βλέπομεν νὰ ἀναφαίνεται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεφάνη καὶ οὔτε ὑπῆρξεν εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χώραν τῆς Ἀνατολῆς. Πρόκειται περὶ τῆς ροπῆς τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ Ἕλληνες νὰ θεωροῦν τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ὡς ἀποκλειστικῶς ἀνθρώπινα καὶ νὰ διανοοῦνται ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ὡς νὰ ἐξηρτᾶτο ἡ κατανόησίς των ἀπὸ τὴν ὀρθὴν λειτουργίαν τοῦ λογικοῦ, τοῦ «νοῦ». Καὶ ἡ ροπὴ αὐτὴ ἐδημιούργησε τὸν Ἑλληνικὸν ρεαλισμὸν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν ὀρθολογισμόν, ποὺ ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὴν πνευματικὴν συγκρότησιν καὶ ἐκδήλωσιν τῶν ἄλλων Λαῶν. Ὁμοῦ δὲ μὲ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ μὲ τὴν ἀνεπτυγμένην αἴσθησιν ποὺ εἶχον πρὸς ὅ,τι καλὸν καὶ ὡραῖον οἱ Ἕλληνες προσέφερον εἰς τοὺς μετέπειτα ἀνθρώπους καὶ τὸν ὀρθολογισμόν των, ὡς τὸ πολυτιμότερον δῶρον ποὺ προσέφερε ποτὲ Λαὸς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα».

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ὅμως θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῆ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ κυρίως οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Ἑβραῖοι μετὰ ταῦτα δὲ καὶ οἱ Μωαμεθανοὶ κατείγοντο ἐπὶ πλέον ἀπὸ μίαν φρικτὴν καὶ μισαλλόδοξον ἀντίληψιν, ἥτις δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας, νὰ θεωροῦν τοὺς

---

(1) Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι καὶ ὁ Ἡρόδοτος, τὸν ὁποῖον τόσον ἐτίμησαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι, διότι εἶχε τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ ἐξάρῃ τὰ τῆς πολιτείας των διὰ νὰ λάβῃ τὸ χρῖσμα τοῦ Ἕλληνος Ἱστορικοῦ, ἔχων ὑπόδουλον πατρίδα, ἦτο «ραγιᾶς» ἐπηρεασμένος καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν κατακτητῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ πλεῖστα χωρία του εἰς τὰ ὁποῖα ἐξαίρει τὴν συμβολὴν τῶν βαρβάρων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ αὐτὸν ἐχρησιμοποίησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὅσοι ἔγραψαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Φαίνεται δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἁλικαρνασσόν, ἦτο καὶ ξενικῆς καταγωγῆς, ἐὰν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ θείου του ποὺ διεσώθησαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Διόδωρος Σικελιώτης καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐνεπλάκησαν ὡς φαίνεται εἰς τὴν ἰδίαν παγίδα ποὺ ἐνέπεσαν καὶ διάφοροι νεώτεροι Ἕλληνες καὶ ξένοι συγγραφεῖς, οἵτινες ἠναγκασμένοι νὰ ἀκολουθοῦν τὴν ὑποπτον καὶ ἀνθελληνικὴν γραμμὴν τῶν ξένων, διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν ὅτι ἐκφεύγουν ἀπὸ τὰ καθιερωμένα ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἐνεφανίσθησαν γράφοντες πράγματα ποὺ ἐξυπηρέτουν μόνον τὰς ξένας αὐτὰς ἐπιδιώξεις. Ἄλλωστε καὶ σήμερον ἀκόμη ὡρισμένοι τοιοῦτοι ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τῶν Γεφυραίων καὶ Φοινίκων, ὅπως οἱ «Νεομεσιανισταὶ» ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἔκτισαν ,ῆσαν καὶ ἔδρασαν τόσον ὁ Κάρολος Μάρξ, ὁ ἀρχηγὸς τῶν κομμουνιστῶν, ὅσον καὶ οἱ πρῶτοι συνεργάται καὶ ὁπαδοί του ποὺ ἡγήθησαν κατ' ἀρχὰς τῆς κομμουνιστικῆς κινήσεως εἰς τὰς ἄλλας χώρας, ἐξακολουθοῦν τὴν ἀντα-

γωνιστικὴν αὐτὴν προσπάθειαν, διὰ τῆς μεθόδου κυρίως τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀπόλυτον ἄρνησιν ὅλων τῶν ἀνωτέρων ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ ἀρχῶν ποὺ ἐδίδαξαν πρῶτοι οἱ Ἕλληνες σοφοὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ πλήρη περιφρόνησιν τοῦ ἰδεώδους τῆς Ἐλευθερίας. Διότι ἅπαντες οἱ ἀνωτέρω, ἤτοι ὁ Μάρξ καὶ οἱ πρῶτοι ὁπαδοί του ποὺ ἀπεστάλησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς ἡγέται τοῦ κομμουνισμοῦ εἰς τὰς διαφόρους ξένας χώρας, ὅπως καὶ οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀπλῶν ὁπαδῶν τοῦ Μάρξ, ἦσαν ὡς γνωστὸν Ἑβραῖοι ἀνήκοντες εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν «Νεομεσιανιστῶν» (βλέπε σχετικῶς καὶ Ἰωάν. Δ. Πασσᾶ: «Μετὰ τὴν θύελλαν», κεφάλαιον 10ον). Κατὰ τοὺς Νεομεσιανιστὰς λοιπὸν ὁ Λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ἤτοι ὁ «περιούσιος Λαὸς τοῦ Θεοῦ» κατὰ τὰς Γραφάς, εἶναι ὁ Μεσίας ἐν τῷ συνόλῳ του, δηλαδὴ ὁ Μεσίας ποὺ ἀναφέρουν αἱ Γραφαὶ δὲν εἶναι κατὰ τοῦ Νεομεσιανιστὰς ἕνα πρόσωπον, ἀλλὰ ὁλόκληρος ἡ φυλὴ τοῦ Ἰσραὴλ, ἡ ὁποία κατὰ τὰ ἀπόκρυφα βιβλία — τὰ «Ταλμοῦδ» — «εἶναι προωρισμένη ἀπὸ τὸν Θεὸν νὰ κατασταθῇ κυριάρχος τοῦ κόσμου, ἐὰν κατανόησῃ τὴν θεῖαν ἀποστολήν της καὶ τὴν Ἐθνικήν της ὑπεροχήν». Ἡ πολιτικοθρησκευτικὴ αὐτὴ συνωμοσία τῶν Νεομεσιανιστῶν ἐδημιουργήθη κατ' ἀρχὰς, ἤτοι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος ἀπὸ ἐξέχοντάς τινας Ἑβραίους (ἀρχιραβίνους, ραβίνους, μεγάλους ἐπιχειρηματίας κλπ..), μὲ ἀντικείμενικὸν σκοπὸν νὰ ὑπονομευθῇ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἀντιλήψεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων φαίζονται αἱ νεώτεραι πολιτεῖαι καὶ κοινωνίαι. Διότι μόνον διὰ τῆς ἀνατροπῆς τῶν παραδεδεγμένων καὶ τῆς καθιερωμένης τάξεως πραγμάτων θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιδιωχθῇ καὶ νὰ κυριαρχήσῃ ὁ Νεομεσιανισμός. Ἀργότερον ὅμως, ἤτοι διὰ τοῦ Μάρξ ὅστις ἐφεῦρε τὴν θεωρίαν τοῦ «Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ» καὶ ἐδίδαξε τὸν ἐπαναστατικὸν σοσιαλισμόν, ἡ αἵρεσις αὕτη ἔλαβε τεραστίαν ἔκτασιν ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τοῦ κομμουνισμοῦ — καὶ ὁ Τρότσκυ Ἑβραῖος Νεομεσιανιστὴς ἦτο — τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτῆς εἶναι σήμερα παγκόσμια εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὁλόκληρον. Ἐσχάτως καὶ εἰς τὴν Ρωσσίαν ἀκόμη (1949), ἤτοι εἰς τὴν πατρίδα τοῦ νεωτέρου κομμουνισμοῦ κατεδιώχθησαν οἱ Ἑβραῖοι ὡς Νεομεσιανισταί δηλ. ὡς ἔχοντες ἄλλας καὶ ἰδιαιτέρας ἐπιδιώξεις, καίτοι τοῦτο δὲν ἦτο δίκαιον, διότι ὅλοι οἱ Ἑβραῖοι δὲν εἶναι Νεομεσιανισταί Ἀληθὲς πράγματι εἶναι ὅτι ἀπὸ μακροῦ χρόνου οἱ ὀρθοδοξοι Ἑβραῖοι, δηλ. οἱ Σιωνισταὶ δὲν ἐπιδοκιμάζουν τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς τῶν Νεομεσιανιστῶν, οἵτινες παλαιότερον ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ὑπῆρξαν παραίτιοι μεγάλων συμφορῶν καὶ ἀναστατώσεων εἰς τὴν Εὐρώπην κυρίως διὰ τῶν ἐπαναστάσεων ποὺ προεκάλεσαν ἢ τῶν πολέμων ποὺ ἔλαβον χώραν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν των καὶ τῶν θεωριῶν ποὺ ἐφεῦρον καὶ διέδοσαν. Συγχρόνως ὅμως οἱ Νεομεσιανισταὶ ὑπῆρξαν δυστυχῶς καὶ δι' αὐτοὺς καὶ διὰ τὴν φυλήν των ἡ ἀφορμὴ ἐπίσης ἀγρίων διώξεων ὁλοκλήρου τῆς Ἑβραϊκῆς φυλῆς, ἡ ὁποία ἐν τούτοις οὐδόλως μετεῖχεν ὡς σύνολον εἰς τὰς συνωματικὰς προσπαθείας τῶν «αἱρετικῶν» αὐτῶν καὶ συνεπῶς οὐδόλως ἔπταιε διὰ τὰς διώξεις ποὺ ὑφίστατο. Πάντως ἡ ἐπίδρασις τῶν Νεομεσιανιστῶν διὰ τῆς καλλιεργείας τῶν ὑλιστικῶν καὶ κομμουνιστικῶν θεωριῶν εἰς τὴν Εὐρώπ ,ν ἀπὸ τὰ τέλη κυρίως τοῦ 18ου αἰῶνος ὑπῆρξε καταστρεπτική, διότι δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἀνέκοψε τὴν φυσιολογικὴν ἐξέλιξιν τῆς Εὐρώπης καὶ εὐρύτερον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πρὸ παντὸς ἐξέτρεψε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸν πραγματικὸν προορισμόν των, ὅπως ἀπέδειξαν αἱ ἀγριότητες ποὺ διεπράχθησαν ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὰς εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἠμπόδισε τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ «ἀνθρωπισμοῦ», φορεὶς τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς καὶ τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πνεῦμα.

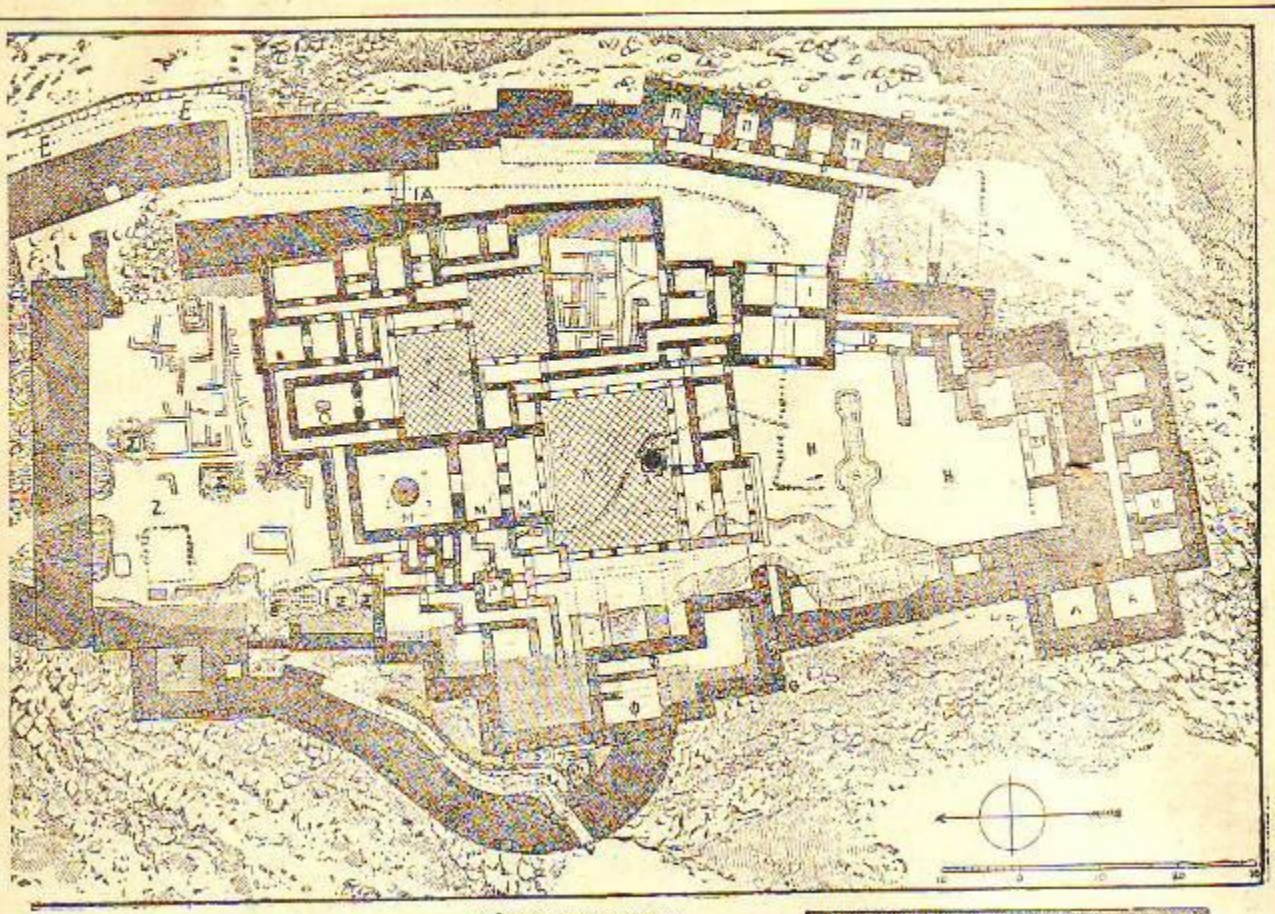

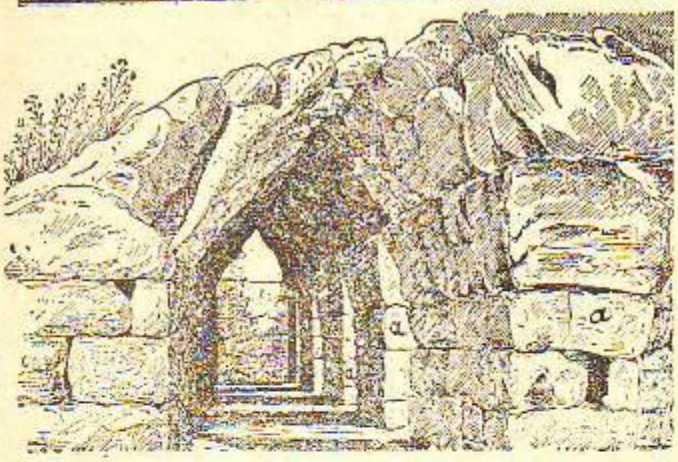

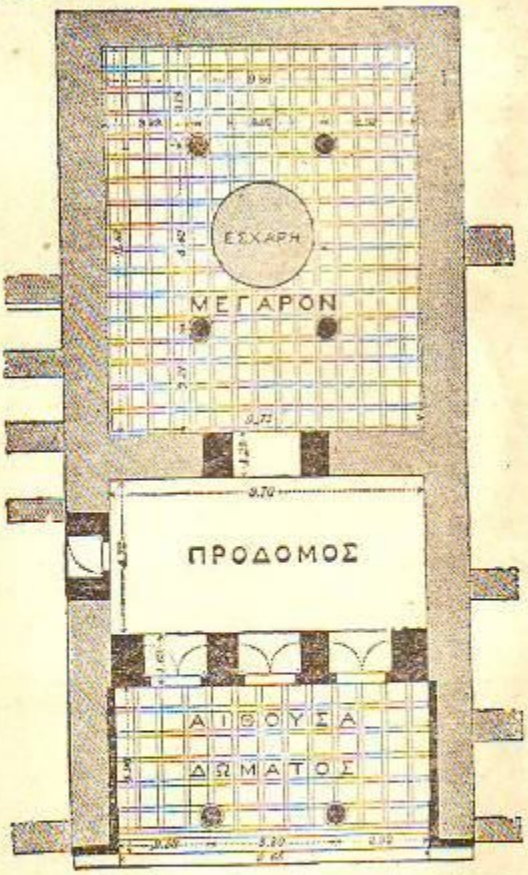

Τίρυνς. Ἄνω: Σχεδιάγραμμα ἀκροπόλεως καὶ ἀνακτόρου: ΑΑ πύργος, Β δωμάτια νοτίας σύριγγος, Γ νοτία σύριγξ, Δ κλῖμαξ, Ε ἄνοδος εἰς ἀκρόπολιν, ΣΤ στοά, Ζ μέση ἀκρόπολις, Η μέγα προαύλιον, Θ γωνία πύργου, Ι μέγα προπύλαιον, ΙΑ πύλη τῆς ἄνω ἀκροπόλεως, ΙΒ στοά, Κ προπύλαιον αὐλῆς ἀνακτόρου, Λ αὐλὴ μεγάρου ἀνδρῶν, λ δωμός, Μ, Μ', Μ'' μέγαρον, μ δωμάτιον λουτροῦ, Ν αὐλὴ μεγάρου γυναικῶν, Ο μέγαρον γυναικῶν, Π δωμάτια ἀνατολικῆς σύριγγος, Υ μικρὰ δυτικὴ πύλη, Φ ὑπόγεια, Χ εἴσοδος, Ψ δεξαμενή, Ω κάτω ἀκρόπολις. Εἰς τὸ μέσον: Σύριγξ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος (α θυρίδες ἐπικοινωνίας διαδρόμου μετὰ παρακειμένων δωματίων). Κάτω ἀριστερά: Τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τείχους. Δεξιά: Σχεδιάγραμμα ἑνὸς τῶν μεγάρων τοῦ ἀνακτόρου.

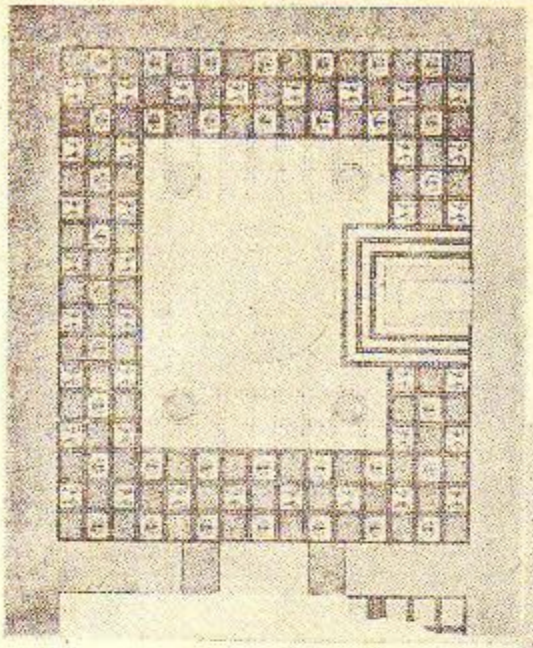

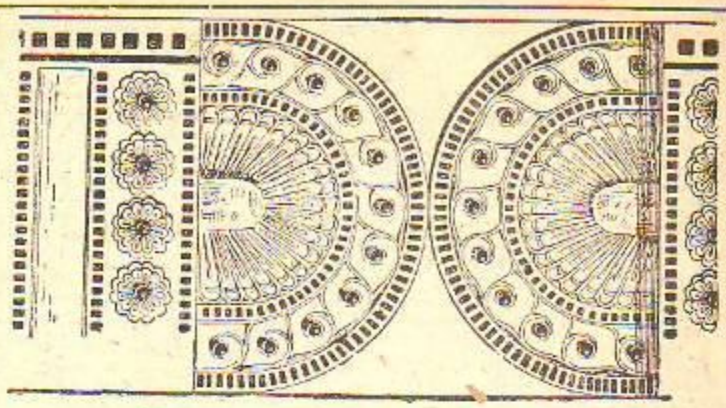

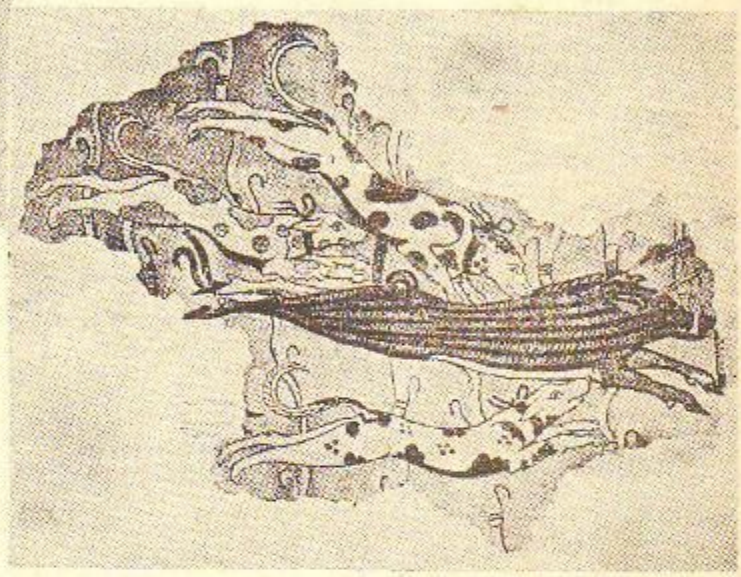

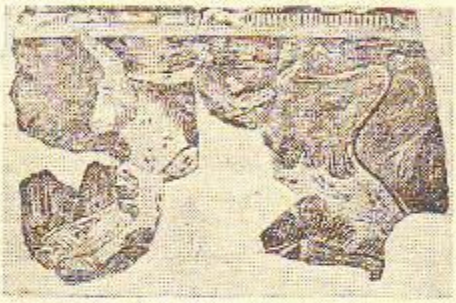

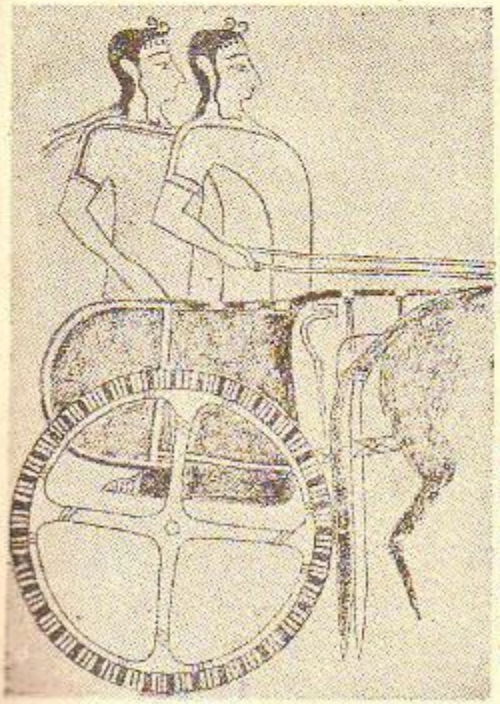

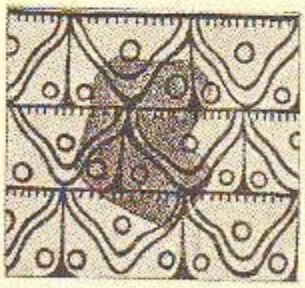

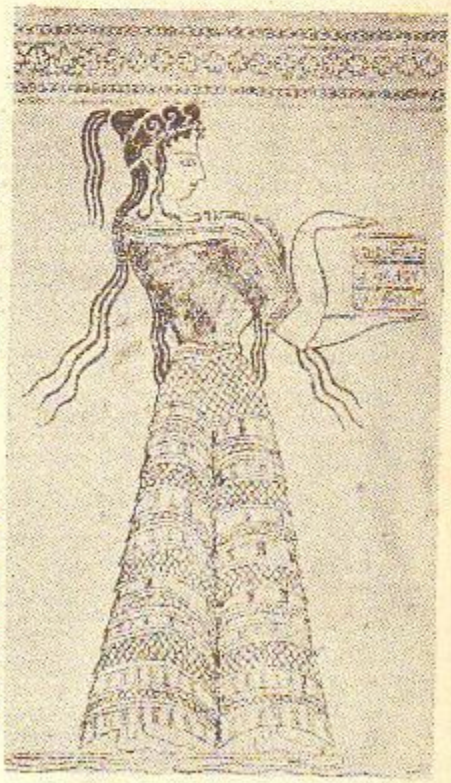

Τίρυνς Ἄνω: Ἀριστερά, Δάπεδον τοῦ ἀνακτόρου. Δεξιά, Πλάκες ἐξ ἀλαβάστρου (συμπεπληρωμέναι) τῆς ζωφόρου τῆς αἰθούσης δώματος. Κέντρον: Τοιχογραφίαι παριστῶσαι ταυρομαχίαν (ἀριστερά) καὶ κυνήγιον κάπρου (δεξιά). Κάτω: Ἀριστερά, Κυνηγοὶ προσερχόμενοι ἐφ' ἁμάξης. Εἰς τὸ μέσον, Τεμάχια ἐκ διακοσμήσεων τοίχου. Δεξιά, Ἀπεικόνισις κυρίας (ἅπαντα ἐκ τοιχογραφιῶν).

θεούς καὶ τὰς θρησκείας ὅλων τῶν ἄλλων Λαῶν, ὄχι μόνον κατωτέρας τῆς ἰδικῆς των, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις δὲν θὰ ἦτο καὶ ἄξιον κατακρίσεως ἀλλὰ καὶ ἐχθρικὰς πρὸς τὴν ἰδικήν των θρησκείαν καὶ συνεπῶς τόσον τοὺς Λαοὺς ποὺ ἐπίστευον εἰς ἄλλην θρησκείαν, ὅσον καὶ τοὺς θεοὺς των ἀκόμη, ὡς ἀξίους ἐξοντώσεως!

Ἄπειρα ἀφ' ἑτέρου εἶναι τὰ παραδείγματα ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ Λαοὶ αὐτοί, ὅταν κατέκτων ἀλλοθρήσκους τῶν δὲν κατέσφαζον ἁπλῶς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ παρέδιδον εἰς τὸ πῦρ τοὺς ναούς των, τὰ ἱερά των, τὰ ξόανα, τὰ ἀγάλματα ἢ τὰς εἰκόνας τῶν θεῶν των καὶ πολλάκις ἀπῆγαν αὐτὰ ἢ τὰ συνέτριβον καὶ διαφορετρόπως ἐξεδήλουν τὴν περιφρόνησίν των πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τὴν θρησκείαν τῶν ἄλλων Λαῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ νοσηρὰ καὶ ἀνελεύθερα αὕτη ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποίαν «οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ» κατὰ τὰ Ἑβραϊκὰ κείμενα καὶ «Εἷς Θεὸς ὁ Ἄλλαχ καὶ μόνος προφήτης αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ Μωάμεθ» κατὰ τὸν Μωαμεθανισμόν, ὅπως καὶ ἡ ὑπερβολὴ ὅτι μόνον ὁ ἰδικός των Θεὸς ἦτο ὁ μόνος ἀληθινὸς καὶ πραγματικὸς Θεός, ἐδημιούργει καὶ προεκάλει τὸν φθόνον καὶ τὸ μῖσος τῶν διαφόρων αὐτῶν Λαῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν ἀρχαιοτάτην ἀκόμη ἐποχήν. Ἀντιθέτως οἱ Ἕλληνες ὄντες ἀνέκαθεν ἀνεξίθρησκοι καὶ ἐλάχιστα ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις των, ὥστε νὰ μὴ ἐξαρτοῦν ἀπὸ αὐτὰς τὴν συμπεριφοράν των ἐναντι τῶν ἄλλων Λαῶν, καθιέρωσαν καὶ εἰς τὰ ζητήματα τῆς θρησκείας τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν ποὺ εἶχον καθιερώσει καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς συγκροτήσεις των, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπερέχουν πάντοτε ἐναντι τῶν λαῶν αὐτῶν οἵτινες ὅμως μὴ δυνάμενοι κατ' ἄλλον τρόπον νὰ ἀντιδράσουν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν φυλετικὴν αὐτὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων, περιωρίζοντο εἰς διαφόρους συνωματικὰς ἢ ἀγρίως ἐκδικητικὰς κατ' αὐτῶν ἐκδηλώσεις, ὅταν καὶ ὅπου ἠδύναντο νὰ πράξουν τοῦτο.

Ὅπως ἐλέχθη δὲ καὶ ἀνωτέρω εἰς τοὺς Ἕλληνας δὲν ὑφίστατο ὁ ζυγὸς τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν ἀντιλήψεων καὶ προλήψεων διότι δι' αὐτοὺς ἡ Ἐλευθερία ἐπὶ ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς ἦτο τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν καὶ ἡ κυριωτέρα ἐπιδίωξις των· καίτοι πολλάκις, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν, τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ μετεβάλλετο εἰς τὸ μεγαλύτερον ἐλάττωμά των, ἀφοῦ ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίστευον καὶ ὁ ὑπέρμετρος ἀτομικισμός των κατὰ τὴν ἀρχαίαν μὲν ἐποχὴν ἐπὶ μακρὰν χρόνον ἠμπόδισε τὴν συσσωμάτωσίν των εἰς ἑνιαῖον Κράτος, κατὰ δὲ τὴν νεωτέραν ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν καὶ βαθυτέραν αἰτίαν τῶν συνεχῶν καὶ ἀδιαλείπτων ἀντιθέσεων καὶ διενέξεων μεταξὺ ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Πάντως οἱ καταφανεῖς καὶ τεράστιαι αὗται φυλετικαὶ καὶ πνευματικαὶ διαφοραὶ ὑπῆρξαν ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς τυραννχσίας καὶ ριζικῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς κτηνώδους βίας. Διότι οἱ μὲν Ἕλληνες ἀνέκαθεν, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ ἐν γένει πολιτεία των καὶ ἡ πνευματική των ἐκδήλωσις, ἐνδιεφέροντο νὰ ἐπιτύχουν καὶ νὰ ἐπιτύχουν καὶ νὰ ἐπιμεριμνήσουν κάτι καλύτερον διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ ἀφυπνίσουν καὶ νὰ τελειοποιήσουν τὸν ἄνθρωπον — καὶ αὐτὴ ἦτο ἡ ἐπιδίωξις τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν μεγάλων μαθητῶν του καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ Φιλοσοφία ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Σωκράτους — οἱ δὲ ἄλλοι ἀρχαῖοι Λαοί, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες δικαίως ἐθεώρουν ὡς βαρβάρους, ὄχι μόνον οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ συλλάβουν τὴν ἀνωτέραν ἔννοιαν καὶ τὴν εὐρυτέραν διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὠφελιμότητα τῆς ἐπιδιώξεως αὐτῆς, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀνέκαθεν ἔζησαν ἐν καθυστερήσει καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ὑφίσταντο δὲ τὴν δεσποτείαν τῆς ἑκάστοτε ὀλιγαρχίας ποὺ ἐπεκάθητο εἰς τὸν αὐχένα των ἢ ὡς φυσικὴν καὶ μοιραίαν ἀνάγκην, ἢ ὡς θείαν ἐπιταγήν!

Ὅπως δὲ εἰς τὴν ἐποχὴν μας οἱ φορεῖς τῶν ἀνελευθέρων συστημάτων καὶ ἰδεῶν ἀντιδοῦν διαφορετρόπως καὶ δὲν θέλουν νὰ ἀφυπνισθοῦν αἱ Λαϊκαὶ μᾶζαι εἰς τὰς ὁποίας διδάσκουν τὰς μονοπλεύρους θεωρίας των — αἱ προπάθειαι καὶ αἱ θεωρίαι τῶν Μαρξιστῶν καὶ τῶν κομμουνιστῶν — τοιουτοτρόπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν προοδευτικῶν τάσεων καὶ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιδιώξεων τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε συστηματικὴ καὶ ἐπίμονος. Καὶ ἰδοὺ διατί καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἀκόμη ἐποχήν, ἀλλὰ περισσότερον εἰς τὴν ἰδικήν μας ἢ μᾶλλον καθ' ὅλην τὴν νεωτέραν περίοδον, συστηματικὴ κατεβλήθη προσπάθεια ἀπὸ ὅλους ἐκείνους ποὺ ἦσαν ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰς φυλετικὰς παραδόσεις των ἢ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ὑπῆρξαν θύματα τούτων καὶ παρεσύρθησαν παρ' αὐτῶν, νὰ συσκοτισθῆ ἡ ἀλήθεια ὡς πρὸς τὴν ἄλην ἑλληνικὴν ἐκδήλωσιν, νὰ διαστρεβλωθῆ ἡ Ἱστορία καὶ νὰ μειωθῆ ἡ ἀξία καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν προϊόντων τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ προσπάθεια ποὺ κατεβλήθη διὰ νὰ διαστρεβλωθῆ ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία καὶ νὰ μειωθῆ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἡ ἀξία τοῦ πνευματικοῦ Ἑλληνικοῦ παράγοντος ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἀκόμη ἐποχὴν εἶναι σήμερον πλέον ἢ γνωστὴ καὶ αὐταπόδεικτος.

Ὅπως ὅμως παρατηρεῖ, πολὺ ὀρθῶς, ὁ Ρόττεκ, ὁ διάσημος Ἱστορικός, «ἡ ἀλήθεια καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἀποκρυβῆ» καὶ ἑπομένως κάθε προσπάθεια ποὺ ἀποβλέπει εἰς ἀντίθετον σκοπὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπικρατήσῃ τελικῶς. Ἐπίσης ἄλλος σπουδαῖος Ἱστορικός, ὁ Ντρόϋσεν, ἀναφερόμενος εἰς τὰς προσπαθείας ἐκείνων ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ κακοποιήσουν τὴν Ἱστορίαν καὶ νὰ διαστρεβλώσουν αὐτήν, παρομοιάζει αὐτοὺς «ὡς θυροσφόρους Βάκχους ποὺ θορυβοῦν ἁπλῶς κατὰ τὴν πομπὴν τοῦ θεοῦ» (τοῦ Διονύσου) διότι αἱ προσπάθειαί των, ὅπως εἶναι φυσικόν, δὲν δύνανται νὰ μεταβάλουν τὴν πραγματικότητα ἢ τὴν Ἱστορικὴν ἀλήθειαν.

Καὶ ἡ ἄποψις αὕτη ἐπεβεβαιώθη πλήρως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Διότι ἤρχισαν κατ' ἀρχὰς ἡ σκαπάνη τοῦ Σχλήμαν καὶ ἡ διαλόθησις τοῦ Καλοκαιρινοῦ καὶ μετὰ ταῦτα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἔβανς καὶ ἡ σκαπάνη ὅλων τῶν ἄλλων ἀρχαιολόγων, ἤτοι τοῦ Τσούντα, τοῦ Καββαδία, τοῦ Κεραμοπούλου, τοῦ Σωτηριάδου, τοῦ Δαίρπφελδ, τοῦ Λόγκαρθ καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐρευνητῶν ποὺ δὲν ἐπηρεάζοντο ἀπὸ τὰς σκοτεινὰς ἐπιδιώξεις ἢ τὰς ἀνυπαρξίας τῶν ἀρνητῶν καὶ ὑπονομευτῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγαλείου, διὰ νὰ συντρίψουν τὰς γραφίδας ἐκείνων ποὺ ἐφαντάσθησαν ὅτι θὰ ἠδύναντο μὲ τὰς φλυαρίας των νὰ περιορίσουν τὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν γνησιότητα καὶ τὴν αὐτόχθονα καταγωγὴν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τὸν αὐτοδημιουργητὸν πολιτισμόν της.

Ὁ Π. Καββαδίας, ὁ παγκοσμίου φήμης καὶ κύρους Ἕλλην Ἀρχαιολόγος, εἰς τὸ περίφημον ἔργον του «Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία» γράφει διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «Ἀπὸ τῆς δευτέρας χαλκῆς ἐποχῆς ἀνεφάνη ἐν ταῖς Χώραις τοῦ Αἰγαίου ἡ Κρητομυκηναϊκὴ τέχνη, ἥτις ὑπερέβαλε πᾶσαν ἄλλην τέχνην καὶ ἀποτελεῖ φαινόμενον μοναδικόν· διαφέρει αὕτη ἐκπληκτικῶς οὐ μόνον τῆς ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, ἀλλὰ πάσης ἐν τῷ τότε κόσμῳ ἀναπτυχθείσης τέχνης καὶ ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τοὺς μακρυνοὺς ἐκείνους χρόνους τῆς προϊστορίας ἀνεπτύχθη ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἰγαίου πολιτισμὸς ὑπέροχος, μέγας καὶ μοναδικός. Ὅπως ὁ κατὰ τοὺς Ἱστορικοὺς χρόνους πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων ὑπερέβαλε πάντα πολιτισμὸν τῶν λοιπῶν Λαῶν τῆς ἀρχαιότητος οὕτω καὶ ὁ Κρητομυκηναϊκὸς πολιτισμὸς τῆς τότε ἀνθρωπότητος».

Ἀλλὰ ποία περίεργος πράγματι σύμπτωσις καὶ συγχρόνως ποία, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἐκδικητικὴ ἀπάντησις ἐδόθη μὲ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν εἰς ἐκείνους ποὺ ἠθέλησαν νὰ διαστρεβλώσουν τὴν Ἱστορικὴν ἀλήθειαν! Δύο ἔμποροι, ὁ γερμανικῆς καταγωγῆς Ἑρρίκος Σχλήμαν καὶ ὁ Ἕλλην Μίνως Καλοκαιρινός, οὐδεμίαν ἔχοντες σχέσιν μεταξύ των καὶ φυσικὰ οὔτε μὲ τοὺς Ἱστορικούς, τοὺς ἐπιστήμονας καὶ τοὺς ἐρευνητάς, παρακινούμενοι μόνον ἀπὸ τὴν ἐνδιάθετον πίστιν των, ποὺ ἀποτελεῖ πολλάκις ἐνόρασιν προφητικὴν ἢ ἐκδήλωσιν πραγματικῆς μεγαλοφυΐας, ἐπέπρωτο νὰ φέρουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὸν πανάρχαιον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν τῆς Αἰγηΐδος καὶ νὰ μετατοπίσουν τὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας κατὰ χιλιετηρίδας ὁλοκλήρους πρὸς τὸ ἀπώτατον παρελθόν.

Ὅταν ὁ Ἑρρίκος Σχλήμαν ἤρχισε κατὰ τὸ 1870 τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν Τροίαν, οἱ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς του παρηκολούθουν μὲ σκώμματα καὶ λοιδορίας, ποὺ ἐδημοσιεύοντο εἰς τὸν παγκόσμιον Τύπον τὴν προσπάθειάν του αὐτήν. Ἀλλ' ὁ πρώην ἔμπορος τεῖον ἐλάγματα ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν «εἰδικῶν» καὶ τῶν «σοφῶν» καὶ μετ' ὀλίγον, χάρις εἰς τὴν ἐπιμονήν του, ἡ Τροία ἔρχεται εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀρχαιολόγου εἶναι ἀπερίγραπτος, ἀλλὰ καὶ ἡ κατάπληξις τῶν εἰδικῶν δὲν εἶναι μικρά. Συνεπαρμένος κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Γκλότζ, ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν του αὐτήν ὁ Σχλήμαν, σπεύδει εἰς τὰς Μυκήνας, ἤτοι ἐκεῖ ὅπου τὰ τραγούδια τοῦ Ὁμήρου, τὸν ὁποῖον ἐν τῷ μεταξὺ συμβουλεύεται, τοποθετοῦν τὴν πόλιν ἤτις ἡγεῖτο τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὸν μακρὸν κατὰ τῆς Τροίας ἀγῶνα. Καὶ μετ' ὀλίγον ἀρχίζει τὰς ἀνασκαφάς. Οἱ εἰδικοὶ τώρα μένουν ἐμβρόντητοι. Κάτω ἀπὸ τὴν σκαπάνην τοῦ Σχλήμαν, τὸν ὁποῖον μετὰ ταῦτα βοηθεῖ καὶ ὁ Δαίρπφελδ, ἔρχονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν αἱ Μυκῆναι καὶ μετ' αὐτὰς ἡ Τίρυνς. Τὰ τραγούδια τοῦ Ὁμήρου ποὺ ὑπετίθετο ὅτι περιέγραφον θρύλους ποιητικοὺς περὶ ἑνὸς ἀνυπάρκτου ἀρχαίου κόσμου, ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ἀναφέρουν παρὰ τὰς παραδόσεις καὶ τὴν ἱστορίαν ἑνὸς λαοῦ ποὺ ὑπῆρξε καὶ ἔδρασε πράγματι εἰς τὴν προϊστορικὴν Ἑλλάδα (1).

Τότε οἱ Ἱστορικοὶ σπεύδουν νὰ μεταθέσουν τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν μερικοὺς αἰῶνας πρὸς τὰ ὀπίσω οἱ διάφοροι ἐπιστήμονες ἀναγκάζονται νὰ παραδεχθοῦν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ πλήθους τῶν ἀντικειμένων ποὺ ἔφερε ἐπὶ τῶν ἐκπλήκτων ὀφθαλμῶν των ἡ σκαπάνη τοῦ Σχλήμαν οἱ δὲ ἀρχαιολόγοι εἰς ὅλας τὰς χώρας προετοιμάζονται συστηματικῶς διὰ νὰ συνεχίσουν τὴν ἔρευνον· Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐνθυμοῦνται τότε μερικὰ παρόξενα ἀγγεῖα ποὺ

(1) Αἱ Μυκῆναι, πόλις κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Περσέως κατὰ τὴν παράδοσιν, νεωτέρα δὲ τῆς Τίρυνθος, ἐγένετο πρωτεύουσα τοῦ κατὰ τὴν ἀργολικὴν πεδιάδα βασιλείου, τοῦ ὁποίου μέρος ἀπετέλουν καὶ αἱ πόλεις τῆς Τίρυνθος, τῆς Μιδέας καὶ τοῦ Ἡραίου. Μετὰ τὸν ἐν τῷ κατὰ τῶν Ἀθηναίων πολέμῳ θάνατον τοῦ Εὐρυσθέως, ἐγγόνου τοῦ Περσέως, τὴν βασιλείαν κατέλαβον οἱ ἐκ Πισσάτιδος ἐλθόντες υἱοὶ τοῦ Πέλοπος Ἀτρεὺς καὶ Θυέστης. Ἐξετάθη δὲ τότε καὶ μεγάλως ἤκμασε τὸ βασίλειον τῶν Μυκηνῶν, ὥστε ὁ τοῦ Ἀτρέως υἱὸς Ἀγαμέμνων ἀνεγνωρίσθη ἀρχιστράτηγος τῶν κατὰ τῆς Τροίας στρατευσαμένων Ἑλλήνων. (Βλέπε σχετικῶς καὶ λέξεις Μυκῆναι καὶ Τρωϊκὸς πόλεμος).

προήρχοντο ἀπὸ τὴν Μῆλον καὶ εὑρίσκοντο εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Σεβρῶν καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ προήρχοντο ἀπὸ τὴν Κεφαλληνίαν καὶ ἦσαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νεσατέλ, ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ παντοειδῆ ἀντικείμενα ποὺ εὑρέθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ρόδου — τὴν Ἰαλυσὸν καὶ τὴν Κάμιρον— εἰς τὴν Θήραν καὶ Θηρασίαν ἀπὸ τὸν Φουκὲ καὶ διὰ τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἐγνώριζον ὅτι αὐτὰ δὲν εἶχον σχέσιν μὲ τὴν γνωστὴν ἑλληνικὴν περίοδον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ταυτοχρόνως περίπου εἰς τὴν Κρήτην ὁ Μίνως Καλοκαιρινὸς τὸ 1878 καθορίζει τὴν θέσιν τῆς Κνωσοῦ. Ὁ Σχλήμαν ἐπισκέπτεται τὸ 1886 τὴν περιοχὴν καὶ τὸ 1891 καὶ 1892 ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν ἐπιχειρεῖ νὰ διενεργήσῃ ἀνασκαφὰς χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὰς περατώσῃ. Ἀλλ' ὁ Ἔβανς μετὰ δέκα περίπου ἔτη ἀνασκάπτει τὴν Κνωσὸν καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἀρχαιολόγοι διαφόρους πόλεις τῆς Κρήτης. Ὀλίγον ἀργότερον ἢ συγχρόνως ἀρχαιολόγοι Ἕλληνες καὶ ξένοι (περὶ ὅλων αὐτῶν βλέπε λεπτομερέστερον ἄρθρον «Ἀρχαιολογία» εἰς τὸν παρόντα τόμον) διενεργοῦν ἀνασκαφὰς εἰς ὅλην τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν ὄχι μόνον ἐκπληκτικὰ ἀλλὰ καὶ κυριολεκτικῶς ἀπροσδόκητα διὰ τὸν κόσμον ὁλόκληρον. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην προϋπῆρχε πολιτισμὸς καὶ μάλιστα σημαντικὰ προηγμένος οὐδεμίαν δὲ ἔχων σχέσιν μὲ τοὺς καθυστερημένους καὶ βαρβάρους πολιτισμοὺς τῶν ἄλλων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ὁποίου ἔθαψεν εἰς τὴν ἕκτην ἢ καὶ πέραν αὐτῆς χιλιετηρίδα πρὸ Χριστοῦ.

Ἀλλὰ οἱ διάφοροι ξένοι ἐπιστήμονες καὶ ἐρευνηταί, ποὺ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνεχθοῦν τὴν Ἑλληνικὴν ὑπεροχήν, εὐθὺς ὡς συνήλθον ἀπὸ τὴν πρώτην κατάπληξιν μετὰ τὰ εὑρήματα τῆς Τροίας, τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος ἐπιζητοῦν καὶ πάλιν νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν εὑρημάτων αὐτῶν ποὺ ἀποτελοῦν τεραστίας καὶ ἀδιασείστους ἀποδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως προϊστορικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν προβάλλουν τὸν ἰσχυρισμὸν βασιζόμενοι εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν Τροίαν εὑρέθησαν ἡ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης ἐννέα πόλεις νεώτεραι καὶ παλαιότεραι, ὅτι ἡ Τροία ποὺ ἀνευρέθη δὲν εἶναι ἡ Τροία μόνον τοῦ Πριάμου καὶ τοῦ Ἕκτορος ἀλλ' ὅτι πρὸ αὐτῆς ὑπῆρξαν καὶ ἄλλαι Τροῖαι, μὲ τὰς ὁποίας οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν οἱ Ἕλληνες καὶ ὅτι καὶ εἰς τὰς Μυκήνας πρὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι Ἀγαμέμνονες, διότι καὶ ἐκεῖ εὑρέθησαν παλαιότεροι οἰκισμοί. Ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς ἀρχίζουν νὰ ἔρχωνται ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ μετὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς Κυκλάδας, τὴν Ἀττικήν, Βοιωτίαν, τὴν Ἀργολίδα, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ρόδον, τὴν Κύπρον καὶ ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος ὅπου συνεχίζονται αἱ ἀνασκαφαί, αἱ πρῶται πληροφορίαι περὶ ὑπάρξεως Κυκλαδικοῦ, Μινωϊκοῦ καὶ προμινωϊκοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἤτοι περὶ τοῦ παναρχαίου Αἰγαιατικοῦ πολιτισμοῦ, τὰ καταπληκτικὰ εὑρήματα τοῦ ὁποίου ἀνέτρεπον καὶ τοὺς νέους αὐτοὺς ἐπιπολαίους ἰσχυρισμούς. Ἡ ἀντίδρασις παρὰ ταῦτα δὲν ἐγκατέλειψε τὴν μάχην μέχρις ὅτου ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία, ἀλλὰ καὶ ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις τῶν ἀντικειμένων ποὺ ἀνευρέθησαν, ὅπως καὶ ἡ ἔρευνα τῆς παναρχαίας Ἑλληνικῆς γραφῆς ποὺ ἀνευρέθη εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἄλλας Ἑλληνικὰς περιοχάς ἀπέδειξαν ὅτι εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν ὑλὴ Ἑλληνικὴ ἢ προελληνικὴ αὐτόχθων καὶ ὅτι οἱ πανάρχαιοι πολιτισμοὶ ποὺ ἀνεκαλύφθησαν ἦσαν πολιτισμοὶ ποὺ ἐδημιουργήθησαν εἰς τὸν ἴδιον Ἑλληνικὸν χῶρον ἄνευ οὐδεμιᾶς ξενικῆς ἐπιδράσεως. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ πρό τινος ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη ὡρισμένοι ξένοι ἐπιστήμονες καὶ Ἱστορικοὶ δὲν ἐγκατέλειψαν τελείως τὴν προσπάθειαν ποὺ ἀποβλέπει νὰ ἀποδείξῃ ὡς ἀληθεῖς τοὺς παλαιοὺς ἰσχυρισμούς των, ὅτι οἱ Ἕλληνες δηλαδὴ δὲν εἶναι γνησία φυλὴ καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἔργον των οἱ ἀρχαῖοι πολιτισμοὶ ποὺ ἐδημιουργήθησαν εἰς τὴν Χώραν των. Αἱ προσπάθειαι ὅμως αὗται εἶναι ἤδη τόσον ἀσήμαντοι καὶ τὰ ἐπιχειρήματά των τόσον ἀσταθῆ, μετὰ τὴν ἐκ νέου μάλιστα ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν κειμένων καὶ παραδόσεων ποὺ ἔγιναν ὑπὸ τὸ φῶς τῶν τελευταίων ἀνακαλύψεων, ὥστε νὰ μὴ ὑπολογίζωνται πλέον σοβαρῶς. Πάντως ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἢ μᾶλλον ἡ προϊστορία τῆς Ἑλλάδος ἔχει κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς πηγὰς ὅπως κατωτέρω ἐκτίθεται καὶ ὄχι ὅπως τὴν ἔγραψαν, σκοπίμως ἐνίοτε, οἱ ξένοι παρασύραντες καὶ ἐπηρεάσαντες πρὸς τοῦτο καὶ τοὺς περισσοτέρους ἀπὸ τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας ἱστορικούς(1), οἵτινες χωρὶς κομμίαν δυσκολίαν ἀντέγραψαν καὶ υἱοθέτησαν τὰς ἀντεθνικὰς αὐτὰς θεωρίας τῶν ξένων, διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν προφανῶς παρ' αὐτῶν ὡς... σωβινισταί!

ΙΩΑΝ. Δ. ΠΑΣΣΑΣ.

(1) Τὸ θλιβερὸν εἶναι ὅτι ὑπάρχουν Ἑλληνικαὶ Ἱστορίαι γραμμέναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἀπὸ γνωστοὺς Ἕλληνας Ἱστορικούς, ὅπως καὶ Ἱστορίαι τῆς Ἑλλάδος γραμμέναι εἰς παλαιότερα Λεξικά, εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ὁποίων ἀναφέρονται μόνον ξέναι συγγραφεῖς ἢ νεώτεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς, ἐνῷ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἢ σπανίως ἀναφέρονται ἢ ἀγνοοῦνται τελείως! Τὸ φαινόμενον εἶναι καταπληκτικόν, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀληθὲς καὶ δὲν χρειάζεται παρὰ ὀλίγος χρόνος διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ κανεὶς τὴν ἀλήθειαν αὐτήν. Φαίνεται ὅτι οἱ Ἱστορικοί μας διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν προφανῶς ὡς καθυστερημένοι ἐδανείζοντο εὐχαρίστως ἀπὸ τοὺς ξένους Ἱστορικοὺς συγγραφεῖς τὰς ὑπόπτους αὐτὰς θεωρίας των περὶ Ἑλληνικῆς φυλῆς κλπ. καὶ οὐδόλως ἐνδιεφέρθησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πηγάς, διότι αὐτὸ θὰ τοὺς... ἐξέθετεν εἰς τὴν ἐκτίμησιν ἴσως τῶν ξένων ἱστορικῶν συγγραφέων καὶ κριτικῶν!

ΦΥΣΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Ἡ μελέτη τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ φυσικῆς ἢ μορφολογικῆς, ἀλλὰ καὶ ψυχικῆς πλευρᾶς, παραμένει ἀκόμη ἀτελής. «Ὑπάρχει μία περίεργος ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς βαθυτάτης γνώσεως ἡμῶν περὶ τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῆς ἀγνοίας ἐν ἢ εὑρισκόμεθα περὶ τῆς φυλῆς των», γράφει τελευταίως (1947) ἐν κριτικῷ σημειώματι, ὁ διαπρεπὴς Γάλλος ἀνθρωπολόγος Βαλλουά. Αἱ μέχρι σήμερον δημοσιευθεῖσαι σχετικαὶ μελέται ἐπὶ τῶν ἰδιαζόντων χαρακτηριστικῶν εἶναι ἀναμφιβόλως ὀλίγαι, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ σχηματίσωμεν τὴν συνθετικὴν εἰκόνα τῆς «μέσης μορφῆς» τόσον τῶν παναρχαίων ἢ τῶν ἀρχαίων προγόνων μας, ὅσον καὶ τοῦ συγχρόνου Ἕλληνος. Ἡ συνθετικὴ ἰδίως ἐργασία, διὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀπητεῖτο μελέτη ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀτόμων, δὲν ἔχει γίνει ἀκόμη. Δὲν λείπουν πάντως διάσπαρτοι τοιαῦται, ὅπως καὶ προκειμένου περὶ ἄλλων φυλῶν. Νομίζομεν ὅμως ὅτι εἰς τὴν δυσκολίαν ταξιθετήσεως τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων συμβάλλει κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ ἀπὸ ποικίλης σκοπιᾶς ὑπὸ τῶν διαφόρων σοφῶν ἐκτίμησις τῶν εὐαρίθμων ἔστω ἀνθρωπολογικῶν δεδομένων, ἀλλὰ καὶ ἡ στρεβλὴ βάσις ἡ ὁποία πολλάκις τίθεται διὰ τὴν ἑρμηνείαν ἄλλων δεδομένων, ἱστορικῶν, γλωσσολογικῶν κλπ. Εἶναι φυσικὸν τοῦτο, διὰ τὸ δύσκολον τοῦ θέματος, προκειμένου περὶ φυλῆς εὑρισκομένης εἰς τὸ σημεῖον συναντήσεως τῶν περισσοτέρων ἀνθρωπίνων ρευμάτων, εἰς τὸν ἀρχαιότερον ὀμφαλὸν τοῦ κόσμου. Καὶ αἱ παρεξηγήσεις εἶναι εὐνόητοι. Δὲν θὰ σημειώσωμεν, εἰμὴ τὴν ἀτυχῆ ἐπιμονὴν τόσων διαπρεπῶν σοφῶν εἰς τὴν σύγχυσιν μιᾶς ἐπιστήμης (Γλωσσολογίας) πρὸς ἄλλην (Ἀνθρωπολογίαν) καὶ τὴν παραδοχὴν «Ἀρίας ἢ Ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς», ἤτοι ἑνὸς πραγματικοῦ μύθου. Διότι εἶναι ἀπαράδεκτον νὰ ὁμιλῶμεν σήμερον περὶ «Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων», ἀφοῦ τοῦτο ὀφείλει νὰ σημαίνῃ ὕπαρξιν «φυλῆς» βασικῆς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πολυμόρφου, ἐξ ἧς ἐκεῖνα ὤφειλον νὰ ἔχουν ἀποσπασθῆ. Τοιαύτη φυλὴ ἐγκλείουσα τὸν Ἰνδὸν καὶ τὸν Ἕλληνα καὶ τὸν Σκανδιναυὸν, εἶναι ἀκατανόητος ὅμως διὰ τὴν ἐπιστήμην.

Α' ΟΙΚΗΣΙΣ.—Διὰ τὴν «Παλαιολιθικὴν Ἐποχὴν» οὐδὲν ἀσφαλὲς γνωρίζομεν, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν ἴχνη τοῦ σώματος τῶν κατοίκων τῆς γωνίας ταύτης τῆς Εὐρώπης. Τὰ μόνα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα κατέχομεν εἶναι ξύστρον καὶ αἰχμὴ λίθινα, ἐκ Πειραιῶς, Ὠριωνικίου τύπου (Μουσεῖον Μάντσεστερ), παλαιο-παλαιολιθικὸν λίθινον ἐργαλεῖον ἐκ Θεσσαλονίκης (Ὀμπερμάγιερ) καὶ ἡ συλλογὴ Μάρκοβιτς ἐπιπαλαιολιθικῶν, μικρολιθικῶν ἐργαλείων ἐκ Μεγάρων καὶ Ἀργολίδος (Ἀνθρωπολογικὸν Μουσεῖον Πανεπιστημίου), καθὼς καὶ τεμάχια κρανίου ἐξ Ἀρχόντα - Κοτρόνι τῆς Γορτυνίας, εὑρεθέντα ὑπὸ τοῦ Θ. Σκούφου τὸ 1905, θεωρήσαντος ταῦτα Διλουβίου ἐποχῆς. Ταῦτα βεβαίως εἶναι ἀπωχότατα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς πιθανῆς ὑπάρξεως παλαιολιθικοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν Ἑλλάδι. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει νὰ πιστεύωμεν εἰς τὴν ὕπαρξιν ταύτην καὶ εἰς τὴν μελλοντικὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἀποδείξεων, ἀφοῦ οὐδεὶς λόγος συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ ἀκατοικήτου τῶν περιμεσογειακῶν χωρῶν, κατὰ τοὺς ἀπωτέρους προϊστορικοὺς χρόνους.

Ἀπὸ τῆς «Νεολιθικῆς Ἐποχῆς», ἢ μᾶλλον Λιθοχαλκῆς ἢ Ἐνεολιθικῆς, ἡ οἴκησις εἶναι ἐμφανής, ἀλλὰ αἱ πληροφορίαι ἃς ἔχομεν ἀπὸ τὰς εὑρεθείσας ἀπτὰς ὑλικὰς ἀποδείξεις περὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, εἶναι ἀσαφεῖς. Ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα «Πελασγοί», ὅπερ ἐδίδον εἰς αὐτοὺς οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, περιλαμβάνονται ὅλοι οἱ προϊστορικοὶ κάτοικοι τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, περιωρισμένος τις λαὸς τῆς Θεσσαλίας (Πελασγιώτις), οἱ Ἠπειρῶται καὶ οἱ συγγενεῖς των Πελαγόνες τῆς Μακεδονίας (οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντες μὲ τὴν φανταστικὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν φυλήν, ὅπως ἀπέδειξαν τὰ εὑρήματα τῆς Δωδώνης), οἱ Λέλεγες, Κᾶρες, Δρύοπες, Μινύαι, ἀκόμη καὶ οἱ Ἐτεόκρητες κλπ. Περὶ τῆς φυσικῆς ἀνθρωπολογικῆς ἐμφανίσεως τῶν ποικιλωνύμων τούτων στοιχείων ἐλάχιστα γνωρίζομεν. Ἀναμφισβήτητον εἶναι πάντως ὅτι πρόκειται περὶ παλαιοτάτης μίξεως στοιχείων ἀμφοτέρων τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Εἶναι ἡ ἀπὸ τῶν πρώτων ἀντιληπτῶν προϊστορικῶν χρόνων ἀνάμιξις «Προσθιασιατικῶν» μετὰ «Μεσογειακῶν» στοιχείων, τῶν μὲν πλέον βραχυκεφάλων, τῶν δὲ πλέον δολιχοκεφάλων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι ξένα φυλετικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ λίαν συγγενῆ, περιμεσογειακά. Πρόκειται γενικῶς περὶ τῆς «Μεσογειακῆς» (Χαμιτικῆς) καὶ τῆς «Προσθιοασιατικῆς» (Χιττιτικῆς Ἕωος) φυλῆς, ὡς διακρίνεται ὁ περὶ τὴν Μεσόγειον Εὐρασιατικὸς καὶ Εὐραφρικανικὸς κύκλος. Καὶ τοὺς ἀνθρώπους τούτους πρέπει νὰ ὀνομάσωμεν «αὐτόχθονας» εἰς τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον χώρας, ἐὰν θεωρήσωμεν τὸ Αἰγαῖον οὐχὶ ὡς διαχωρίζον, ἀλλὰ συνδέον ταύτας.

Τὴν ἑνότητα τούτην τῶν περὶ τὸ Αἰγαῖον χωρῶν, ἣν ὑπεστηρίξαμεν εἰς πλείονας περιστάσεις ἐπικυροῖ ἐσχάτως ὁ καθηγητὴς Ἀλ. Σίνος εἰς περισπουδάστους μελέτας περὶ τῆς

«Γεωγραφικῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεσογειακοῦ χώρου» (Α' 1945 καὶ Β' 1946). «Ἡ ἔκτασις ἡ ὁριζομένη ὑπὸ τῆς γραμμῆς τῶν ὀροσειρῶν Ἀλβανικῶν Ἄλπεων Σκάρδου καὶ Αἵμου πρὸς Βορρᾶν, τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους πρὸς Νότον, τοῦ Ἀδριατικοῦ καὶ Ἰονίου πελάγους πρὸς Δυσμὰς καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μετὰ τῆς δυτικῶς τοῦ μεσημβρινοῦ τοῦ διερχομένου παρὰ τὸ Ἀσιὸν Καραχισσὰρ κειμένης περιοχῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς νήσου Κύπρου, ἀποτελοῦν ἕνα τμῆμα γῆς, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει κοινοὺς γεωγραφικοὺς χαρακτῆρας ἐφ' ὅλης τῆς περιοχῆς του. Οἱ χαρακτῆρες οὗτοι τοῦ προσδίδουν ὄχι μόνον γεωγραφικὴν ἑνότητα, ἀλλὰ καὶ τὸν διαφορίζουν ἀπὸ τὰς παρακειμένας περιοχάς, οὕτως ὥστε τὸν καθιστοῦν ἴδιον γεωγραφικὸν χῶρον, τὸν ὁποῖον οἱ γεωγράφοι ἀπεκάλεσαν Ἑλληνικὸν Μεσογειακὸν χῶρον», γράφει συμπερασματικῶς, ἐκθέτων τὴν γεωφυσικὴν ἑνότητα, ἥτις συνεπάγεται καὶ γεωοικονομικὴν ἑνότητα. Τούτων συνέπεια πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἑνότης.

Ὁπωσδήποτε, εἰς τὰ αὐτόχθονα ταῦτα στοιχεῖα ὀφείλομεν τοὺς γνωστοὺς προϊστορικοὺς καὶ ἱστορικοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Στερεᾶς, τῆς Πελοποννήσου καὶ ἰδίᾳ τῶν νήσων Ἰονίου καὶ Αἰγαίου, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου, ἀλλὰ καὶ τῆς Προσθίας Ἀσίας συμπεριλαμβανομένης. Ἡ βάσις αὕτη ὑπερρόφησεν ἀναμφιβόλως καὶ στοιχεῖα ἄλλα, τινὰ συγγενέστερα, ὅπως Ἰλλυρικά, Θρακικά, Αἰγυπτιακά, Βυρεισαφρικανικά, καθὼς καὶ τινα ἐντελῶς ξένα, Σημιτικὰ (Φοίνικες), ἐν ἀσημάντῳ ποσοστῷ ὅμως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν νομίζομεν ὅτι ἐπιτρέπεται ὁ ταυτισμὸς τῶν Προσθιασιατικῶν ἐκείνων ὁμάδων μὲ μίαν ἀκραίαν, πρὸς τὸν Καύκασον, ὅλως διαφοροποιουμένην ὁμάδα, τῶν Ἀρμενίων, καὶ ἡ γενίκευσις τοῦ ὀνόματος «Ἀρμενοειδὴς» (βλ. λ.), ὅπως συνήθως γίνεται δι' ὅλην τὴν Προσθιοασιατικὴν φυλήν. Τοῦ Προσθιασιατικοῦ κόσμου τὰ σκελετικὰ εὑρήματα καταδεικνύουν τὴν ἐκτοτε ἐμφάνισιν τάσεως πρὸς βραχυκεφαλίαν, ἐπικρατοῦσαν τῆς Μεσογειακῆς (Πελασγικῆς) δολιχοκεφαλίας. Διότι δὲν ἦσαν, ὡς λανθασμένως νομίζεται, οἱ παλαιότεροι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος βραχυκέφαλοι δολιχοκέφαλοι δὲ μόνον οἱ δῆθεν βάρειοι, ἐπήλυδες μεταγενέστεροι (οἱ λαβόντες καὶ δώσαντες τὸ ὄνομα «Ἕλληνες. Ἡ μεσογειακὴ φυλὴ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς μακρᾶς κεφαλῆς, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι εἶναι μεσογειακοὶ ἴσως, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον.

Ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς πρώτης «Μεταλλικῆς Ἐποχῆς», ἀπὸ τῶν τελευταίων προϊστορικῶν χιλιετηρίδων, ἐμφανίζεται «κάθοδος» ἢ διείσδυσις εἰς τὰ νότια καὶ ἐπέκτασις πρὸς τοὺς γνωστοὺς Μεσογειακοὺς καὶ Προσθιασιάτας αὐτόχθονας, συμπανεστέρων ὁμάδων, μὲ «βορείους» χαρακτῆρας, ἀπὸ ψυχικῆς πλευρᾶς (ὡς ἀποδεικνύει ἡ γλωσσολογική, ἡ ἀρχαιολογική, ἡ ἠθογραφικὴ κλπ. ἔρευνα) καὶ ἀπὸ φυσικῆς πλευρᾶς, μὲ τὸ ξανθόν, ὡς ὑποτίθεται, χρῶμα, ἀφοῦ τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅμοια σχεδὸν μὲ τὰ τῶν Μεσογειακῶν. Εἶναι τὰ κύματα τῶν «Ἑλλήνων». Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τούτων ἐλάχιστα γνωρίζομεν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἐρευνῶν ἐγένετο δεκτὴ ἡ εἰς τρεῖς ἐξορμήσεις κάθοδος τῶν στοιχείων ἅτινα ἔλαβον τὸ ὄνομα «Ἕλληνες». «Ἡ Ἰωνικὴ» διείσδυσις, λίαν σκοτεινή, περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς 2ας χιλιετηρίδος π.Χ., ἐγένετο βεβαίως, εἰς αἰῶνας. Ἡ Αἰολο-Ἀχαϊκή», κατὰ τὸν 14ον καὶ 13ον αἰῶνα π.Χ., μέχρι τῆς Πελοποννήσου. Οἱ Ἴωνες τῆς Ἀττικῆς ἐξετάθησαν εἰς τὰς νήσους καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν. Οἱ Αἰολεῖς ἠκολούθησαν. Οἱ Ἀχαιοί, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, συνέβαλον εἰς τὴν ἄνθησιν τοῦ Μυκηναϊκοῦ. Τὸ ὄνομά των ἐπεβλήθη ὡς γενικὴ ὀνομασία. Εἶναι οἱ ἥρωες τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (1200 π.Χ.) καὶ οἱ λάτρεις τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν. Ἡ «Δωρικὴ» διείσδυσις τέλος, περὶ τὸν 11ον αἰῶνα, «ἡ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν», ἤρξατο 80 ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας, κατ' ἀρχὰς εἰς Μακεδονίαν, εἶτα εἰς Ἤπειρον, Θεσσαλίαν, Πελοπόννησον (ὅπου τὰ παλαιότερα στοιχεῖα συνεκεντρώθησαν ἐν Ἀκαδίᾳ ἢ μετηνάστευσαν εἰς τὴν Κύπρον κλπ.) καὶ τὴν Κρήτην (ἀπωθηθέντων τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὸ κέντρον), τέλος εἰς τὰς Κυκλάδας, ὀκνῶν καὶ τὴν Μικρασίαν. Καὶ αἱ μὲν μεταναστεύσεις αὗται, ἰδίᾳ ἡ τῶν Δωριέων στηρίζονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη. Σκοτεινὸν ὅμως εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἀπωτέρω προελεύσεως καὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ὁμάδων ἐκείνων.

Τὴν ἐμφάνισιν τῶν «Ἑλληνικῶν» ὁμάδων συνέδεσεν ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη (διακρίνουσα ταύτας τελείως τῶν λοιπῶν «Προελληνικῶν» αὐτοχθόνων), μετὰ τοῦ λοιποῦ «Ἰνδοευρωπαϊκοῦ» κόσμου, ὡς εἴπομεν ἐν ἀρχῇ. Ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ μυθιστοριογράφος Ἄγγλος λόρδος Μπούλβερ Λύττον ἐξέφρασεν ἐν τῷ μυθιστορήματι αὐτοῦ «Τζανόνι» (1842) τὴν γνώμην ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ξανθὸν χρῶμα καὶ κατῆλθον ἐκ Βορείου Εὐρώπης. Τὴν ἐκ Βορᾶ, ἐξ Ἀγγλίας μάλιστα καταγωγὴν τῶν Ἑλλήνων ὑπεστήριξε τότε (1844) καὶ ὁ Γερμανὸς ἐπιστήμων Μύλλερ. Καὶ ἡ θέσις αὕτη γίνεται ὑπὸ τῶν περισσοτέρων δεκτὴ μέχρι σήμερον, βασιζομένη ἐπὶ τοῦ «μύθου τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς» (Τζ. Χώξλεϋ. 1939).

Εἰς τὸ θέμα ὑπάρξεως «Ἰνδοευρωπαϊκῆς, ἢ Ἰνδογερμανικῆς, ἢ Ἀρίας φυλῆς» δὲν θὰ ἐκτεθῶμεν βεβαίως. Πρόκειται ἐνταῦθα ὡς εἴπομεν ἤδη, περὶ συγνύσεως δύο ἐπιστημῶν, τῆς Ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς Γλωσσολογίας καὶ τῶν ὅρων «ὁμοιυλία», «ὁμαιθνία», «ὁμοιογλωσσία», ὅπως θεωροῦμεν ὀρθότερον νὰ λένεται ὁ ὁμοιόγλωσσος ἐκεῖνος κόσμος. Ἐὰν ὅλαι αἱ γλῶσσαι (Ἰρανοϊνδική, Ἀρμενική, Ἰλλυρική, Ἑλληνική, Λατινική, Κελτική, Γερμανικαί, Σλαυϊκαὶ κλπ.) προήρχοντο ἐκ κοινῆς ἀρχικῆς, ταῦτα θὰ προϋπέθετε καὶ ὡρισμένον κόσμον, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν «φυλήν», ὅστις ἐλάλει αὐτὴν, ὡς καὶ κοιτίδα, ἐν ἡ ἐξεκολάφθη. Ἀλλὰ, πλὴν τοῦ ἀκατανοήτου τῆς ὑπάρξεως ὁμοιογλώσσου, ἀλλὰ τόσον πολυμόρφου (Ἰνδός—Νορδηγός) φυλῆς, πλὴν τοῦ ἀκατανοήτου τῆς συνατότητος παραγωγῆς ἐκ μικροῦ πυρήνος τόσον ποικίλων καὶ πολυαρίθμων φυλῶν, οὐδὲ ἡ κοιτὶς ἐκείνη εὑρέθη. Ἡ ἐκ τοῦ Γιαμὶρ κλπ. προέλευσις τῶν διαφόρων ὁμάδων θεωρεῖται ἀστήρικτος (Τζαμπορόβσκυ) καὶ ἐκεῖθεν μόνον βραχυκέφαλα φῦλα σιτόχροα μετηνάστευσαν καὶ ὄχι ὑπερξανθοὶ ἄνθρωποι. Ἀκόμη ὀλιγώτερον πειστικὴ εἶναι ἡ τοποθέτησις τῆς κοιτίδος (ὄχι τῶν ξανθῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν βαθέως καστανῶν Ἰνδῶν) εἰς τὰ βόρεια τῆς Εὐρώπης, Ρωσσίαν, Γερμανίαν, Σκανδιναυίαν (βλ. λ. Ἰνδοευρωπαῖοι).

Διὰ τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς ἐνταῦθα, ἐγγυτέρα κοιτὶς, κατὰ τὴν διασπορὰν καὶ τὸν ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τοῦ ὑποθετικοῦ ἐκείνου στελέχους, ἐθεωρήθη ἡ Οὐγγρική, ἡ «Ἄνω Βαλκανικὴ» χώρα, ἡ Νοτιορωσσική, ὅπως καὶ δι' ἄλλας ὁμάδας. Ἰλλυρικὴν κυρίως, μεθ' ἧς ἡ Ἑλληνικὴ ὤφειλε νὰ βαδίσῃ παραπλεύρως καὶ τὴν ὁποίαν, προβαδίζουσαν (πρωτοϊνδοευρωπαϊκὸν στρῶμα), ἀπώθησεν ἡ Ἑλληνικὴ πρὸς Ἀλιύσνιαν κλπ. Καὶ ἡ συγγένεια αὕτη τῶν μεσημβρινῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βορείους λαοὺς βασίζεται πάλιν καὶ κυρίως ἐπὶ τῆς γλωσσικῆς συγγενείας. Πλὴν ταύτης ὅμως διεπιστώθη καὶ ἠθογραφική, ἐθνογραφική (πέλεκυς, ἀγγεῖα κλπ.), συγγένεια (ἠθῶν καὶ ἐθίμων), φυσιολατρικὴ τάσις, ὁμοιότητες λατρείας, ἐννοίας τοῦ δικαίου, τρόπου οἰκήσεως καὶ οἰκοδομήσεως (τετράγωνον μέγαρον). Καὶ ἡ θεωρία αὕτη τῆς «εἰσβολῆς εἰς Ἑλλάδα» ἰσχύει πάντοτε (Ι. Γκὼλ 1948), ἂν καὶ ἀγνοῆται ὁ τόπος τῆς «Ἄνω Βαλκανικῆς». Ὑποστηρίζεται μάλιστα ὅτι ἡ διάκρισις δούλων καὶ ἐλευθέρων βασίζεται ἐπὶ τῆς φυλετικῆς διαφορᾶς, τῶν ἡττημένων - αὐτοχθόνων καὶ νικητῶν - ἐπηλύδων. Καὶ τὸ τελευταῖον μὲν δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη οἱ ἐπήλυδες νὰ εἶναι καὶ ὑποχρεωτικῶς ἐκ τοῦ ἄλλου (διὰ τὴν τότε ἐποχὴν) κόσμου.

Ἡ ἐπὶ ἀνθρωπολογικῶν δὲ βάσεων ὑποστήριξις τῆς «Ἰνδοευρωπαϊκῆς» θεωρίας εἶναι βεβαίως ἀκόμη δυσχερεστέρα. Καὶ τῆς ὁμάδος τῶν Ἑλλήνων ἀναζητεῖται, χάριν εἰς τὰς γλωσσικὰς μόνον καὶ τὰς ἄλλας ὁμοιότητας, ἡ κοιτὶς περαιτέρω, εἰς τὰ Ἀσιατικὰ ὀροπέδια, κοινὴ μὲ τὴν τῶν ἐξωτικῶν Ἰνδῶν π.χ., ἐὰν δὲν ἀναζητηθῇ εἰς τὰ βόρεια τῆς Εὐρώπης, κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν «Πρωτοβορείων», στηριχθεῖσαν ἐπὶ ἑνὸς ξανθοῦ Ἀχαιμενίδου (Δαρείου) καὶ ἑνὸς ξανθοῦ Μενελάου κλπ. Ὅμως δὲν ἀνευρέθη οὔτε τῶν Ἑλλήνων, οὔτε γενικῶς τῶν Ἀρίων, τοιοῦτον ὑποθετικὸν κέντρον ἐξορμήσεως καθ' ὅλην τὴν Εὐρασίαν. Τὸ πλέον δύσλυτον πρόβλημα εἶναι βεβαίως τὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς πτέρυγος τῶν Ἰνδοευρωπαίων, καὶ δι' ἡμᾶς τὸ πλέον ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς.

«Οὐδὲν ἔχει καλύτερον ἀποδειχθῆ, ὅσον ἡ στενὴ συγγένεια τῶν κατοίκων τῶν ὀχθῶν τοῦ Γάγγου μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν λαῶν», γράφει ὁ πολὺς Κ. Νιάρεμπεργκ (1870), ἀναζητῶν εἰς τοὺς ὕμνους τῶν «Βέντας» τὴν κοιτίδα τῶν Ἑλλήνων μεταξὺ Κασπίας Θαλάσσης καὶ τῶν ἐρημῶν τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας. Ἀποδεικνύει ὅμως ὁ Φ. Λούσσαν (1927) τὸ ἀνύπαρκτον Ἰνδικοῦ πολιτισμοῦ πρὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὸ ἀπίθανον ἀθρόας τινὸς ἐγκαταστάσεως βορείων γενικῶς εἰς Ἑλλάδα, τέλος κα. τὸ ἐπίσης ἀπίθανον ὑπάρξεως κἂν Ἀρίας φυλῆς, ἢ Ἰνδοευρωπαϊκῆς. Ἀσφαλῶς ποόκειται περὶ «μύθου», περὶ ἄκρας φαντασιώσεως, ἐρχομένης εἰς ἄκραν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φυλετικὴν ἐπιστήμην.

Ἡ δυσκολία διακρίσεως ὁπωσδήποτε βορείων ἀπὸ μεσημβρινῶν, εἶνε εὐνόητος, ὡς ἐκ τῆς ἀπάνιος τῶν σκελετικῶν λειψάνων τῶν τε τῶν παλαιοτέρων «αὐτοχθόνων», ὡς καὶ τῶν «κατελθόντων», ἰδίᾳ μάλιστα ἕνεκα τοῦ νεκρικοῦ ἔθίμου τῆς καύσεως τοῦ νεκροῦ, ὅπερ ἀσφαλῶς ἔβλαψε τὴν ἀνθρωπολογικὴν ἐπιστήμην. Ὁ σκελετὸς ἄλλως τε δὲν δίδει καὶ σαφῆ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶνε βέβαιον, εἶναι ὅτι οὔτε ἡ βορειοευρωπαϊκὴ κοιτὶς τῶν Ἑλλήνων ἔχει καταδειχθῆ, οὔτε ὁ τυχὸν ἐγγύτερος σταθμὸς ἐν τῇ Μεσευρώπῃ. Παρὰ δὲ τὰς ὑποθέσεις τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, οὔτε ἡ πορεία τοιαύτης μεταναστεύσεως ἐκ βορρᾶ ἢ βορειοανατολῆς ἔχει τυχὸν διευκρινισθῆ. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι «οἱ Δωριεῖς ἦσαν Μακεδονικὸν Ἔθνος κατελθόντες ἐκ τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Ὄσσης» (Ἡρόδοτος). Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι δυνατότητες πρὸς ἐξήγησιν ὄχι μόνον ἠθογραφικῶν ὁμοιοτήτων ἀλλὰ καὶ γλωσσικῶν (ριζῶν) σχέσεων κλπ. μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων λίαν ἀπομεμακρυσμένων ἀλλήλων (βλ. Ι. Κούμανη: «Σκέψεις ἐπὶ τοῦ ὁμοιομόρφου τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρώπων», Πρακτ. Ἑλλην. Ἀνθρωπολ. Ἑταιρ. 1947).

Οὕτως ἐγόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ τῆς ἑτέρας ἐπόψεως, τῆς παραδόξης καὶ τῶν νεωτέρων ἐκείνων «Ἑλλήνων» ὡς συγγενῶν καὶ συγγενικῶν πρὸς τοὺς ἄλλους κατοίκους τῆς νώρας δηλαδὴ χωρὶς νὰ εἴμεθα ἀναγκασμένοι νὰ συγγενεύσωμεν ἐκείνους οὔτε πρὸς τὸν ἐξωτικὸν Ἰνδόν, ἀλλ' οὔτε ἴσως καὶ πρὸς τὸν Ἀγγλοσάξονα. Οἱ «Ἕλληνες» κατῆλθον ἢ μετεκινήθησαν ἐκ νειτονικῶν σημείων. Ἐκπρόσωπος τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης περιέργως εἶναι ὁ κύριος ὑποστηρικτὴς τῆς ἐπόψεως ταύτης ὅτι τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα εἶναι «αὐτόχθονα». Ὁ διάσημος γεωγράφος Ι. Μούκκε ἀπορρίπτει ὡς ἀκατανόητον τὴν ἐξ ἑνὸς μικροῦ πυρήνος, τοῦ ὁποίου μάλιστα δὲν ἔχομεν τὰ ἴχνη, γένεσιν λαῶν δι' ἀποχωρισμοῦ καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐρημηείαν τῆς τυχὸν συγγενείας λαῶν. Οὐδεὶς ἀπέδειξε τὴν «κοιτίδα» τῶν Ἀρίων καὶ «λαὸς οὔτινος ἄγνο-

οὖμεν τὸν τόπον οἰκήσεως ἀποτελεῖ διὰ τὴν γεωγραφίαν ἀκατάληπτον ἐμφάνισιν». Τὰ ἑλληνικὰ φῦλα ἐγεννήθησαν, κατὰ τὸν Μούκκε βραδέως ἐν Ἑλλάδι, ὅπως καὶ ἡ γλῶσσα των. Ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἀρχικῶν μικρῶν ὁρδῶν καὶ τῶν γλωσσῶν αὐτῶν, ἐμφανίζονται βαθμηδὸν μείζονες ὁμάδες καὶ τέλος εἰς συμπαγὴς λαὸς καὶ μία ἐθνικὴ γλῶσσα. Ἐκ τῶν διαλέκτων γεννᾶται ἐθνικὴ γλῶσσα, οὐδέποτε δὲ τὸ ἐναντίον. Ἐν Ἑλλάδι οἱ «Πελασγοὶ» εὑρίσκονται ἀρχικῶς εἰς τὰ πεδινὰ μέρη καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῶν περιορισθέντων βραδύτερον, δηλαδὴ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ἔχομεν ἤδη κόσμον «μὴ Πελασγικόν», ὀρεινόν, δηλαδὴ τὰ λεγόμενα «Ἑλληνικὰ» στοιχεῖα. Τὰ ποικίλης ὁπωσδήποτε σωματολογικῆς ἐμφανίσεως στοιχεῖα ταῦτα, κεχωρισμένα καὶ ἑπομένως διαφοροποιούμενα διαρκῶς καὶ περισσότερον ἀπὸ τοὺς παλαιοτάτους προϊστορικοὺς χρόνους, ἤρξαντο ἑνούμενα, ὅταν διὰ τοὺς διαφορωτάτους λόγους ἐνήργησαν ὁμαδικὰς καθόδους. Οὔτως, οὔτε τὸ ἕτερον στοιχεῖον τῶν Πελασγῶν διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν συμβατικῶς τὸ ὄνομα τοῦτο, οὔτε ἡ γλῶσσα των ἐξηφανίσθησάν ποτέ. Τὰ πρῶτα μάλιστα τῶν ἄλλων στοιχείων, οἱ Ἴωνες, ἐνεφανίσθησαν βαθμιαίως. Οὐδαμοῦ γίνεται μνεία εἰς μύθους καὶ παραδόσεις περὶ μεταναστεύσεως μεγάλων μαζῶν, ἀλλὰ «ἑνώσεως» διασπάρτων ὁμάδων. Δὲν ἀπεγωρίσθησαν ἑπομένως ἀπὸ κοινήν τινὰ ἥθεν ρίζαν, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἐποικίλλον τὰ σωματολογικά των χαρακτηριστικά, ἕνεκα τῆς μακρᾶς παλαιοτέρας ἀπομονώσεως. Ὡς εἴπομεν καὶ ὡς εἶναι φυσικόν, οὐδεμίαν σαφῆ πληροφορίαν ἔχομεν, ὅτι δὲν ἐνεφάνιζον τὸν βασικὸν μεσογειακὸν καὶ ἐκεῖνο τύπον (δολιχοκεφαλίαν, καστανὸν χρῶμα τριχῶν, μέσον ἀνάστημα κλπ.), ἀλλὰ τυπικὸν βόρειον (δολιχοκεφαλίαν, ξανθὸν χρῶμα, ὑψηλοσωμίαν κλπ.). Ἐκ τῶν σκελετῶν δ' εἶναι γνωστὴ ἡ ὁμοιότης τῶν «βορείων» κρανίων πρὸς τὰ «μεσογειακά», ἕνεκα τοῦ κοινοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς δολιχοκεφαλίας. Ὁ Κ. Φύρστ, συγκρίνων Σουηδικὰ καὶ Μυκηναϊκὰ κρανία (τὰ τελευταῖα ἐκ τῶν μελετῶν Φύρστ—Ἀσίνης καὶ Κούμαρη—Μυκηνῶν, κυρίως), θεωρεῖ ἀδύνατον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ τελευταῖα ἀνήκουν εἰς τὴν βορείαν φυλὴν τῆς Εὐρώπης ἀφοῦ «πολλαὶ εἰσβύσεις θὰ ὀφείλωνται εἰς τὴν Μεσογειακὴν φυλήν». Καί, ὡς πρὸς τὸ ξανθὸν χρῶμα, ἢ μᾶλλον τὰ ἀνοικτόχρωμα χαρακτηριστικά, ἀστόχως καταγράφονται ὡς προερχόμενα ἐξ εἰσβύσεως βορείων στοιχείων. Ἡ ὑπὸ ποιητῶν δὲ καὶ καλλιτεχνῶν ἀπόδοσις τοῦ ξανθοῦ χρώματος εἰς θεοὺς καὶ ἥρωας κλπ., εἶναι γνωστὸν ὅτι συνήθως ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπόδοσιν ἰδεώδους, τὸ ὁποῖον εἶναι πάντοτε τὸ σπάνιον. Ἀκριβῶς δηλαδὴ τοῦτο συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς σπανίας τοῦ βορείου τύπου ἐν Ἑλλάδι. Ἄλλως τε ἡ ὄπαρξις ξανθῶν ὁμοῦ μετὰ καστανῶν εἶναι παναρχαία εἰς ὅλα τὰ στρώματα, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν. Ὡς θὰ ἴδωμεν, «οὐδαμοῦ σημειοῦται ὅτι μόνον τὰ ἀνώτερα, ἐκπολιτίζοντα στρώματα τῶν ἀρχαίων ἦσαν ἀνοικτοχρωμότερα τῶν ἄλλων» (Λέπτζέλτερ). Δὲν ἦσαν δὲ ξένα ὅλα τὰ ξανθὰ στοιχεῖα. Ἀπὸ τῶν προομηρικῶν χρόνων εὑρίσκομεν καστανὰ καὶ ξανθά. Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸ ξανθὸν ἐπλεόναζεν ἴσως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῶν δήθεν «καθόδων», ὑποχωρήσαν κατόπιν.

Ἐὰν κατὰ τὴν, μετὰ τὰς ὁμαδικωτέρας «καθόδους», πληρεστέραν ἀνάμιξιν τῶν διαφόρων στοιχείων ἐπῆλθε βαθμιαία ὑπεροχὴ τοῦ καστανοῦ τύπου, τοῦ «προελληνικοῦ», τοῦτο ἑρμηνεύεται ὑπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης ἀφ' ἑνὸς διότι τὸ καστανὸν εἶναι «ὑπερτεροῦν» χαρακτηριστικὸν, τοῦ ξανθοῦ «ὑπολειπομένου» ἐν τῇ κληρονομικότητι, ἔπειτα ἕνεκα τῆς πιθανῆς μείζονος γονιμότητος τῶν «Προελλήνων», καὶ τέλος ἕνεκα τῆς εὐπαθείας τῶν «Ἑλλήνων», κατερχομένων εἰς πεδινὰς (θερμὰς, ἑλώδεις κλπ.) περιοχάς. Ἡ δὲ βαθμιαία τάσις πρὸς τὴν βραχυκεφαλίαν ἔκτοτε αἰσθητή, ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν ἐκείνων χρόνων τῆς συνθέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἕνωσιν τῶν αὐτοχθόνων ἢ προσθιασιατικῶν βραχυκεφάλων μετὰ τῶν δολιχοκεφάλων παλαιῶν, διὰ τὸν ἴδιον λόγον, τοῦ «ὑπερτεροῦντος» τῆς βραχυκεφαλίας, ἐπὶ τοῦ «ὑπολειπομένου» τῆς δολιχοκεφαλίας.

Ἡ ἑρμηνεία τῆς ἐκ μονήρων, διασπάρτων στοιχείων, ἀλλὰ συγγενῶν καὶ γειτόνων ἐν τῷ «Ἑλληνικῷ Μεσογειακῷ χώρῳ», πρώτης συνθέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου (ὄχι δὲ τυχὸν ἐκ τινος ἑνιαίου, συμπαγοῦς πυρήνος, ὁποθενδήποτε ἐμφανισθέντος καὶ ὑστερογενῶς ἀνὰ τὴν χώραν ἀναπτυχθέντος), παρέγεται ἀδιάστως, ἐξ αὐτῆς τῆς διαμορφώσεως τῆς φυσικῆς κατασκευῆς τοῦ ἐδάφους, δηλαδὴ τοῦ ποικιλομόρφου αὐτοῦ (Μούκκε). Δεδομένου τοῦ στενοῦ συνδέσμου, ἐδάφους καὶ ἀνθρώπου ἐξηγεῖται ἄριστα ἡ σχετικῶς ποικίλλουσα διαμόρφωσις τῶν ὁμάδων δηλαδὴ ἡ «ποικιλομορφία» τῶν Ἑλλήνων, παλαιόθεν καὶ σήμερον ἐμφανιζομένη, ἀσφαλῶς μὴ ὀφειλομένη εἰς σημαντικὰς ἔξωθεν ἐπιδράσεις ἑλλήνων ἐντελῶς στοιχείων καὶ μάλιστα προσφάτους, ὅπως συνέβη εἰς ἄλλας ἐθνικὰς ὀντότητας. Ἡ διαμόρφωσις τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ἔσχεν ἄμεσον καὶ βαθεῖαν ἐπίδοσιν ἐπὶ τῶν τυχῶν ὅλων τῶν κατοίκων καὶ τοπικὴ «διαφοροποίησις» ὑπῆρξεν ἀναπόφευκτος, ὡς γράφει ὁ Τζ. Λ. Μάερς. Καὶ ἐν ἀνακοινώσει εἰς τὴν Ἑλλην. Ἀνθρωπολογικὴν Ἑταιρείαν (1940), περὶ τῆς ὑψομετρικῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὁ ἡμέτε-

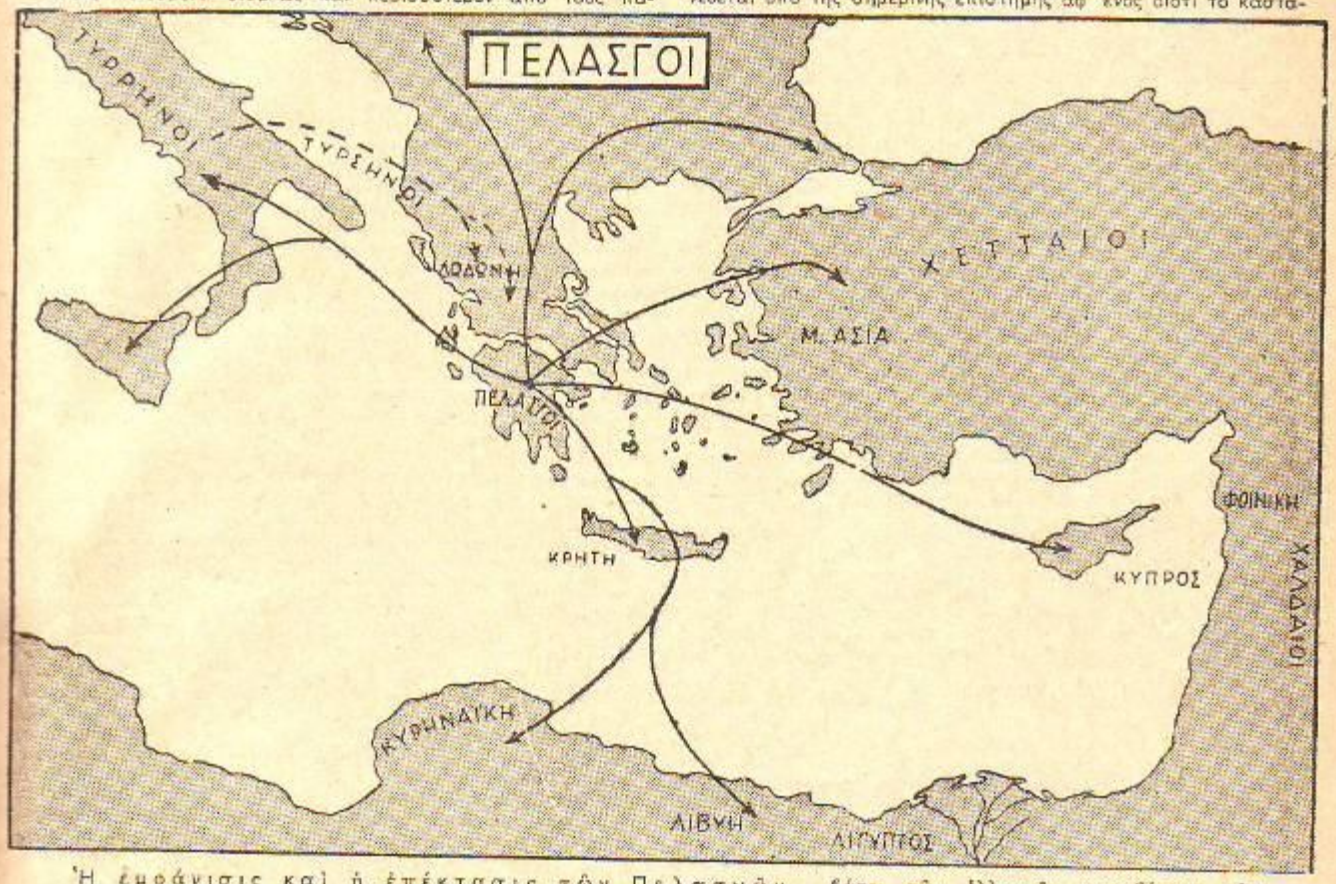

Ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν Πελασγῶν, βάσει τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, τῶν ἱστορικῶν κειμένων καὶ τῶν διαπιστώσεων ἀπὸ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς εἰς ὁλόκληρον τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου: Ἡ ἀφετηρία τῶν τόξων δεικνύει τὸν τόπον ὅπου, κατὰ τὰς παραδόσεις, ἐνεφανίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ Πελασγοί, δηλαδὴ τὴν Ἀρκαδίαν, τὰ δὲ τόξα δεικνύουν τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἀργότερον ἐξηπλώθησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν. Τὰ τόξα μὲ τὴν διακοπτομένην γραμμὴν σημειώνουν τὴν κίνησιν τῶν Τυρρηνῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ποὺ εἶναι καὶ αὐτοὶ παλαιοὶ Πελασγοί. (Βλέπε σχετικῶς κεφάλαιον «Προϊστορία», σελὶς 61, Β' στήλη).

ρος Κιλίμης τονίζει, προκειμένου περὶ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων: «Πολλάκις ὁλόκληροι περιοχαὶ κατοικιῶν ἐδημιουργήθησαν... ὅπου ἡ γεωγραφικὴ μόνωσις ἐξησφάλιζεν ἀρκούντως τὴν παραμονὴν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν κατοίκων, ἐδυσχέραινε δὲ τὰ μέγιστα, μέχρις ἀποκλεισμοῦ τὴν ἐπιμιξίαν μὲ γύρω ἄλλας περιοχάς». Καὶ τοῦτο, κατὰ πάντα λογικὸν συνειρμόν, ὤφειλε νὰ γίνεται κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους εἰς μεῖζονα βαθμὸν βεβαίως.

Ἡ παρὰ τὴν γενικὴν μορφολογικὴν ἐμφάνισιν, δηλαδὴ τὴν δολιχοκεφαλίαν παρουσία μεσοκεφαλίας καὶ ὑποβραχυκεφαλίας, μεταξὺ τῶν Προελλήνων καὶ Ἑλλήνων (τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ὡς ἐπίσης «αὐτόχθονας», ὄχι βορείους), ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν προσθιο-ασιατικὴν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ «ὑπερτερεοῦντος» χαρακτηριστικοῦ, ὡς εἴπομεν. Τὸ πόρισμα ἐκ τῶν ὁσωνδήποτε εὐαρίθμων ἀκόμη κρανιομετρικῶν ἐργασιῶν, εἶναι ἡ ὑπεροχὴ ὁπωσδήποτε τῆς δολιχοκεφαλίας ἐπὶ τῶν προϊστορικῶν κρανίων γενικῶς, προελληνικῶν καὶ Ἑλληνικῶν. Οἱ Πελασγοὶ δὲν ἦσαν βραχυκέφαλοι, ἐπαναλαμβάνομεν. Τὰ ἀνέκαθεν συναντώμενα βραχυκέφαλα ἀνήκουν εἰς τὸν προσθιοασιατικὸν κόσμον, ἡ εἰσδυσις τοῦ ὁποίου χρονολογεῖται, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων προϊστορικῶν χρόνων διὰ τῆς Νοτίου ἀλύσεως, Κρήτης Κύπρου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῶν Ποορρωμαϊκῶν χρόνων καὶ κατόπιν μέχρι καὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι συγγενῆ, ἀνήκοντα εἰς τὴν Προσθιοασιατικὴν φυλήν, ἥτις συνέβαλεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τοῦ Ἀσιατικοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου, ὅπερ ἀγνὸν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ἐδέχθη ἡ ἐλευθέρα Πατρὶς εἰς τὰς ἀγκάλας της τελειωτικῶς κατὰ τὸ 1922. Καὶ τοῦτο, χωρὶς νὰ ἐπιτρέπεται νὰ ἰσχυρισθῇ τις, ὅτι εἰς τὸ σταυροδρόμιον τοῦτο δὲν ἄφησαν ἴχνη τινὰ πλεῖστοι λαοὶ οἵτινες διῆλθον ἐντεῦθεν κατὰ τὴν μακραίωνα ἐξέλιξιν τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τὰ ἴχνη ταῦτα, ἀνεπαίσθητα διὰ τὸν ὅλον ὄγκον, γνωρίζομεν ὅτι ἀπορροφῶνται μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὡς εἴπομεν ἤδη καὶ θὰ ἐξηνήσωμεν ἀκόμη. Ἀσφαλῶς δὲ δὲν εἶναι αἱ εὐάριθμοι αὗται ἐφήμεροι, παλαιαὶ καὶ νεώτεραι διεισδύσεις, αἵτινες ἠλλοίωσαν τυχὸν τὸν παλαιὸν μορφολογικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνέκαθεν ποικιλομόρφου σχετικῶς φυλῆς.

Διὰ τὴν ἱστορίαν, σημειοῦμεν μόνον τὰς σπουδαιοτέρας κρανιολογικὰς μελέτας, ἐπὶ ἀρχαίων κρανίων τῆς ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου χώρας καὶ τῶν νήσων. Ἔχομεν τοιαύτας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἀκόμη, ὅπως τοῦ Μπλούμενμπαχ, τοῦ Ρ. Βίρχωβ, ἐκ τῆς Τροίας (Χανὰ-Τεπέ, 17, Χισσαρλίκ, 5, Τζαμλιτζά, 1, Ὁπλυμίου, 15), τοῦ Τζαμπορόβσκυ ἐκ Μυρίνης τῆς Μ. Ἀσίας (15 κρανία) τοῦ Τζιουφφρίντα-Ρουτζέρι, ὁμοίως (16 κρ.), τοῦ Ρ. Βίρχωβ, ἐξ Ἄσσου (3 κραν.) καὶ Κύπρου (2 κραν. τοῦ Μουσείου Νέας Ὑόρκης), ἐξ Ἀθηνῶν, οἰκοπέδου Σχλήμαν (4 κραν.) καὶ ὁδοῦ Πειραιῶς (2 κραν.) καὶ λόφου Μουσῶν, Μενιδίου, Διπύλου, Χορσείας (Ἀνθρωπολογ. Μουσείου Ἀθηνῶν νῦν), τοῦ Βαίσμπαχ (1881). Ὁ Ντάκουορθ ἐμελέτησε κρανίον Θεσσαλίας, ὁ Λόριτζ κρανία τοῦ Ὀρχομενοῦ, ὁ Φέλντε, τῆς Λευκάδος, ὁ Μπέυτ τῆς Ἀντιπάρου ὁ Φίμμελ τῆς Κρήτης ὁ Μπάξτον τῆς Λαπίθου (17 κραν.) Κρήτης καὶ 3 τῆς Ἀμαθοῦντος τῆς Κύπρου, ὁ Κρόγκμαν τῆς Δ. Ἀσίας ὁ Σούμαχερ τῆς Μυρίνης καὶ Ἐφέσου. Ὁ Ντώκινς, ὁ Σέρτζι καὶ ἰδίᾳ ὁ Ντάκουορθ καὶ Χέϊδς πολαιότερον καὶ ὁ φ. Λούσσαν τὸ 1914, ἐμελέτησαν πολλὰ κρανία Κρήτης. Ὁ Κ. Φύρστ, ὁλόκληρον τὴν συλλογὴν κρανίων τῆς Ἀσίνης καὶ κρανία τῆς Κύπρου (νῦν, ἐν τῷ Ἀνθρωπολ. Μουσείῳ). Ἐσχάτως δὲ ὁ Μπράϊτιγκερ, κρανία τοῦ Κεραμεικοῦ, ὁ Μπέντον, τοῦ Ἰονίου ὁ Ι. Λ. Ἔντζελ, διάφορα κρανία ἀρχαῖα Κεφαλληνίας Κορίνθου τὰ τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Μουσείου κ.λ.π. ὁ Κρίκος ὁμοίως, ὡς πρὸς τοὺς ὀδόντας. Ἐπανειλημμένως ἐδημοσίευσε κρανιομετρικὰς παρατηρήσεις ὁ Ι. Κούμαρης (ληφθείσας ὡς βάσις ὑπὸ τῶν ξένων), ἐπὶ τῶν κλοιοφόρων σκελετῶν Π. Φαλήρου (1915), ἐπὶ τῶν κρανίων τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ (1931) καὶ ἐπὶ τῶν πολυτίμων κρανίων τῶν Μυκηνῶν κ.ἄλ. τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Μουσείου (βλ. Πρακτικὰ Ἑλλην. Ἀνθρωπολογικῆς Ἑταιρίας), ὅλων τῶν χρονολογικῶν περιόδων. Εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο ἀνήκουν πολλὰ κρανία μελετηθέντα καὶ ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων. Ἐπὶ συγχρόνων κρανίων ἔχομεν καὶ τὰς παλαιοτέρας μελέτας τοῦ Βάϊσμπαχ, Μ. Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος, τοῦ Νικολοῦτσι, Ἤπ. Ἑλλάδος τοῦ Κατρεφάζ, τοῦ φ. Λούσσαν Κρήτης τοῦ Κλωνὸς Στέφανου κλπ.

Ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐρεύνης θὰ σημειώσωμεν μόνον τὸν «κρανιακὸν δείκτην» (ἀναλόγως τοῦ ὁποίου διακρίνομεν δολιχοκεφαλίαν μεσοκεφαλίαν, βραχυκεφαλίαν μέχρι στρογγυλοκεφαλίας). Ἐκ τῶν μετρήσεων κρανίων ἀπὸ τῶν ἀπωτάτων προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ἀποδεικνύεται σταθερότης τοῦ κρανιακοῦ δείκτου κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον. Τὸ «πλάτος ποικιλίας», εἰς ὃ κινεῖται ὁ δείκτης, περιορίζεται μεταξὺ 75-80. Γενικῶς δηλαδὴ ἡ σχέσις αὕτη τοῦ προσθιοπισθίου μήκους τοῦ ἐγκεφαλικοῦ κρανίου, πρὸς τὸ πλάτος αὐτοῦ περιορίζεται ἐν Ἑλλάδι ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς «μεσοκεφαλίας» γενικῶς. Μὲ ταῦτα δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐμφάνισις καὶ τινων ἐτοπικῶν ποικιλιῶν.

Μία ἐκ τῶν πλέον ἐμπεριστατωμένων κρανιολογικῶν ἐρευνῶν, τόσον ἐπὶ τῶν ἤδη μελετηθέντων κρανίων (ὑπὸ Κούμαρη, Φύρστ κλπ.), ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὑλικοῦ ἐκτὸς τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Μουσείου τοῦ Πανεπιστημίου, ἐγένετο τὰ τελευταῖα ἔτη ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ Τζ. Λ. Ἔντζελ. Εἰς τὰς ἀνακοινώσεις αὐτοῦ ἐπεκτείνεται εἰς πολλὰ συμπεράσματα, τινὰ τῶν ὁποίων εὗρον καὶ ἀντιρρήσεις τινάς, ὡς πρὸς τὸ Δινάρικον στοιχεῖον, ἢ τὸ βορειο-ἰρανικὸν κλπ. (Βαλλουά). Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει θετικὴν σημασίαν ἐπὶ τοῦ παράντος, νομίζομεν ὅτι εἶναι ἡ ἐπικύρωσις τῶν, ὑπὸ τοῦ γράφοντος τὰς γραμμὰς ταύτας, ἐπανειλημμένως ἐκφρασθεισῶν καὶ δημοσιευθεισῶν ἀπόψεων, περὶ προσθιοασιατικῆς καταγωγῆς τοῦ προελληνικοῦ στοιχείου, εἶτα περὶ τῆς Μεσογειακῆς βάσεως, «κλασσικῆς», ὡς σημειοῦται, τοῦ βασικοῦ πληθυσμοῦ, τέλος τῆς συνυπάρξεως εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς (Παλαιοελλαδικήν, Ἑλλαδικήν, Μυκηναϊκήν, Ἀρχαϊκήν, ἢ Σιδηρᾶν—κατὰ Ἔντζελ—, Κλασσικήν, Ρωμαϊκήν κλπ.), δηλαδὴ ἀπὸ 3.000 ἐτῶν π.Χ., ὅλων τῶν τύπων, μὲ τάσιν ὅτι μὲν πρὸς τὴν Μεσογειακὴν ὑπερτέρησιν (65%), ὅτι δὲ πρὸς τὴν Βόρειον, διαρκῶς μειουμένην. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποδεικνύει, νομίζομεν, καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν «λαὸς ἑτερογενής» ὡς σημειοῖ ὁ Ἔντζελ ἐπειδὴ ἐμφανίζει ποιάν τινα ποικιλομορφίαν σωματικήν. Ὅλοι οἱ τύποι οὗτοι ἦσαν συγγενεῖς, «Περιαιγαιακοί», ὅπως ἐτονίσαμεν ἤδη, τύποι ἐξηγούμενοι καὶ ἐκ τῆς ποικιλομορφίας τοῦ ἐδάφους κλπ. Δὲν ἦσαν ἄποικοι οἱ Προσθιοασιᾶται εἰς Ἑλλάδα, οὔτε οἱ Ἴωνες ἄποικοι εἰς Μικρασίαν (Κούρτιους), ἀλλ' αὐτόχθονες κάτοικοι ἀμφοτέρων τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου. Καὶ εἶναι ἡ τοιαύτη παναρχαία ποικιλομορφία, ἥτις συνεχίζεται ὡς δέχεται καὶ ὁ Ἔντζελ, εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον τῆς Ἑλλάδος.

Β' ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ. — Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ζώντων Ἑλλήνων ἔχομεν εὐαρίθμους. Δὲν ἐπετεύχθη δέ, ὡς εἴπομεν, ἕνεκα τῶν περιστάσεων καὶ ἄλλων λόγων, ἡ ἐπιθυμητή, συνθετική, ἐπὶ μεγάλου ἀριθμοῦ, ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀτόμων βασιζομένη, μελέτη τοῦ συγχρόνου Ἕλληνος, ὅπως ἤρχισε νὰ γίνεται εἰς πλείονα σύγχρονα ἔθνη, μὲ τὴν συνεργασίαν συνεργείων ἀνθρωπολόγων, καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων σχετικῶν, διὰ τὴν ἀπὸ τάσης ἐπόψεως ἐξανύχισιν τῶν φυλετικῶν χαρακτήρων αὐτοῦ. Παλαιότεραι εἶναι, τοῦ Ν. Ἀποστολίδου (Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου), τοῦ Ὄρνσταϊν (χροιὰ στρατιωτῶν), τοῦ Κλέωνος Στεφάνου (ἀνθρωπομετρήσεις), τοῦ Ζαβιτσάνου (ἀρβανιτο - ἑλληνικὸς τύπος), τοῦ Νεοφύτου, τοῦ Ντάκουορθ (ἐπὶ μαθητῶν), τοῦ Φ. Σσίφε (Μανιατῶν), τοῦ Εὐγ. Πιττὰρ (Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ), τοῦ Χέϊδς (Κρητῶν), τοῦ φ. Λούσσαν (Κρητῶν). Πλέον πρόσφατοι εἶνε, τῶν Λ. Κιπριάνι (Κρήτη), Ι. Λ. Ἔντζελ, (Κούμαρη) κ.λ.π. Ἐπίσης ἔχομεν τὰς παιδομετρικὰς ὑπὸ Ἐξαρχοπούλου Λαμπαδαρίου, Γ. Σκελλαρίου, τῆς Γεδεὼν κ.λ.π. Καὶ ἀπὸ διαφόρων ἄλλων ἐπόψεων μελέται ἀνθρωπολογικαὶ γενικῶς ἐπὶ τοῦ Ἕλληνος, ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Ν. Πολίτου, Στ. Κυριακίδη, Κ. Ἀμάντου Ἐμ. Πεζοπούλου Γ. Σκλαβούνου, Ἀποστολάκη, Τσάκωνα, Μπίστη, Μπέζου, Χρυσάνθη, τῆς Μαλασπίνα, Κούμαρη κ.λ.π. Τέλος, σημειοῦμεν ἰδιαιτέρως τὰς ἐπὶ τῶν «ὁμάδων αἵματος», ὑπὸ Χίρσφελντ, Κούμαρη, Σάββα, Διαμαντοπούλου, Παγκάλου, Σφετικοπούλου, Παπαμάρκου—Σκλέπα, Ἀλιβιζάτου—Σκλέπα (Ἰουστινιανοῦ) κλπ.

Ἐκ τοῦ συνόλου τούτου τῶν μελετῶν ποικίλης κατευθύνσεως, ἐπὶ ὑλικοῦ εὐαρίθμου ἀκόμη, δὲν εἶναι δυνατὴ βεβαίως οὐδὲ πόρρωθεν ἡ σύνθεσις τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, ἰδίᾳ ἀπὸ μορφολογικῆς καὶ βιοχημικῆς ἐπόψεως. Ἀναντίλεκτος εἶναι ἡ ποιά τις «ποικιλομορφία» τοῦ Ἕλληνος, μὲ τοπικοὺς ἀκόμη μείζονας τύπους. Αὕτη ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ διάφορον τῶν ὀλίγων ξένων ὁπωσδήποτε στοιχείων (Ἀλβανοέλληνες, Βλάχοι) ἐκ προσφάτου μίξεως, πάντως διακοινωμένης ἀκόμη, παρὰ τὸν ἐξελληνισμόν, ἢν καὶ οἱ Ἀλβανοὶ κατατάσσονται ὑπὸ πολλῶν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων (Βερνώ). Κυρίως ὅμως ἡ ποικιλομορφία αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν ἀρχικὴν διαμόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐκ μεγάλων τινῶν πυρήνων προϊστορικῶν, τοῦ Μεσογειακοῦ, τοῦ «Προσθιοασιατικοῦ» καὶ τοῦ «Βορείου», ὑφ' ἣν ἔννοιαν εἴπομεν.

Ἡ δολιχοκεφαλία ἐμφανίζεται συχνὴ ἀκόμη μεταξὺ τῶν συγχρόνων προερχομένη ἐκ τῶν παλαιοτάτων στοιχείων προελληνικῶν ἢ ἑλληνικῶν. ὅτινα οὐδέποτε ἐξηφανίσθησαν τυχὸν ἐξ Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ ἡ σχετικὴ ὑποβραχυκεφαλία ἐμφανίζεται μικροτέρου βαθμοῦ τῆς τῶν γειτόνων π. χ. Τούρκων, Ρουμάνων, Σλάβων, Βενετῶν κ.λ.π. (κεφ. δεικτ. 78, 80—82). Ἰδιαιτέρως συναντᾶται δολιχοκεφαλία καὶ μεσοκεφαλία εἰς ὡρισμένας περιοχὰς (Λακωνίαν, Ἀργολίδα, Μαντίνειαν, Δωρίδα, Νήσους τινὰς κλπ.). Ὁ μέσος ὅρος κεῖται περὶ τὴν «μεσοκεφαλίαν» (Κούμαρης).

Τὸ δὲ ξανθὸν χρῶμα ἀπαντᾶται ἐπίσης καὶ εἰς χωριστὰς περιοχάς, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου ὀφρυοῦ (καστανοῦ) περιβάλλοντος. Συχνότεροι οἱ γλαυκοὶ ὀφθαλμοὶ, συνυπάρχοντες καὶ μετὰ καστανῶν τριχῶν. «Θεωρῶ πιθανὸν ὅτι οἱ ξανθόχροες τύποι, οὓς εὑρίσκομεν ἀκόμη σήμερον εἰς 10% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, κατὰ τὰ πλεῖστον ὀπισθοχωροῦσι πρὸς τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους Ἀχαιούς», γράφει ὁ φ. Λούσσαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ ρίς», ἥτις ἀσφαλῶς δὲν ἦτο τυχὸν γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν «Ἑλλήνων», ἀλλὰ ἐξήρθη ὡς ἰδεώδες, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ ξανθόν, καθ' ὃ σπανιώτερον χρῶμα, ὑπὸ τῶν καλλιτεχνῶν, συναντᾶται συχνὰ (56.2% ἡ εὐθεῖα ρίς, Πιττάρ).

Ἡ χωρητικότης κρανίου, ἐμφανίζει καταφανῆ βαθμιαίαν αὔξησιν, ἀπὸ τῆς μετρίας χωρητικότητος τῶν προϊστορικῶν καὶ ἀρχαίων κρανίων, πρὸς τὰς συγχρόνους ἐποχὰς (ἀπὸ

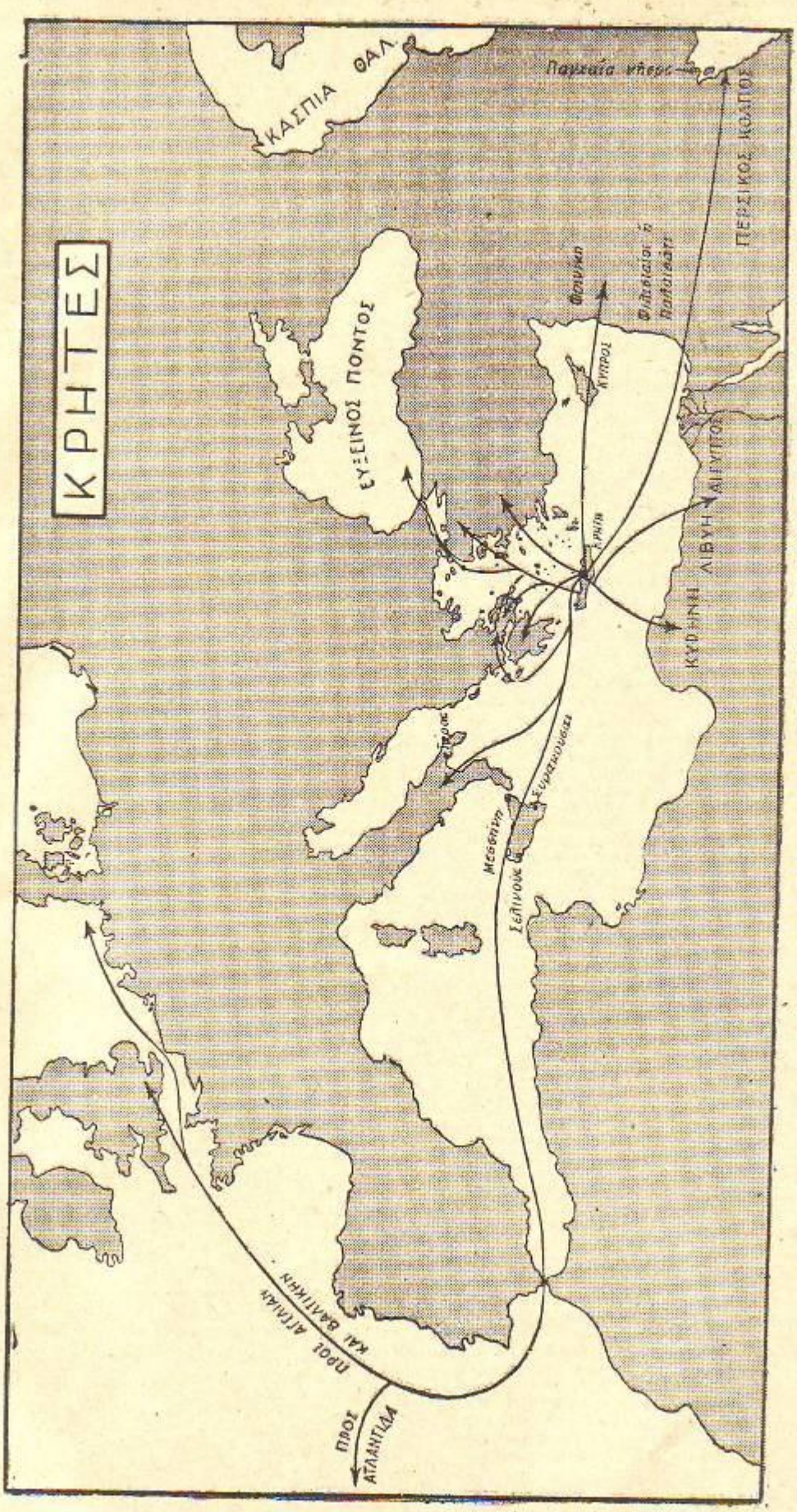

Ἡ ἐπέκτασις τῶν πανάρχαίων Κρητῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, τὰ κείμενα καὶ τὰς διαπιστώσεις τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν ποὺ διεπραγμάτευθησαν εἰς τὴν Κρήτην, τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Ἀγγλίαν κλπ. Τὰ τόξα δεικνύουν τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας εἶχον φθάσει εἰς παναρχαίαν ἐποχὴν οἱ θαλασσοκράτορες τότε Κρῆτες καὶ μετέδωσαν εἰς τὰς χώρας ποὺ μετέβησαν τὰς γνώσεις των, τὰς παραδόσεις των καὶ τὸν πολιτισμόν των. Προφανῶς δὲ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν παναρχαίων Κρητῶν, δηλαδὴ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων, ὀφείλονται καὶ οἱ ἀρχαῖοι πολιτισμοὶ ἄλλων λαῶν τῆς Μεσογείου καὶ πάντως ἀπὸ τὰς πληροφορίας περὶ Ἑλλήνων ποὺ μετέφερον εἰς τὰς ξένας χώρας, οἱ Κρῆτες, ἐγνώριζον οἱ παλαιότεροι λαοὶ τῆς Μεσογείου τὰ δύο ἐγνώριζον περὶ Ἑλλήνων. (Βλέπε καὶ εἰς τὸ κείμενον ἄρθρον «Προϊστορία»).

μέσ. δρ. 1.367—1.433 κυβ. έκ., Κούμαρης). ὅπερ δὲν σημαίνει τυχὸν ὑποκατάστασιν φυλετικὴν νεωτέραν, ἀλλὰ βαθμισίαν μεταβολήν. Σταθερότητα εὕρομεν εἰς τὸν προσωπικὸν δείκτην, τὸν ρινικὸν δείκτην κ.λ.π. μεταξὺ τῶν κρανίων, ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον (μεσοπροσωπίαν, μεσορρινίαν, ἐντονωτέραν μάλιστα εἰς τὰ σύγχρονα). Τοὺς ὑψηλοτέρους βαθμοὺς δολιχοκεφαλίας συναντῶμεν εἰς τὴν Ἤπειρον, μὲ τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῆς «πλατυϊνίας», ἀσφαλῶς ἐντεινομένης καὶ διὰ τεχνητῆς παραμορφώσεως, ὁσονδήποτε ἠπίου βαθμοῦ.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν φαίνεται ὅτι ἐγκλείει ἡ βιοχημικὴ κατάταξις τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, δηλαδὴ ἀπὸ ἐπόψεως «ὁμάδων αἵματος». Πρῶτον, ἡ διαπίστωσις ὑπὸ τῶν Χίρσφελντ, Κούμαρη, Διαμαντοπούλου, Παπαμάρκου, ἡ προσφάτως ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ Ἀλιβιζάτου—Ἰουστινιανοῦ, τῆς ὁμοιότητος τοῦ τύπου ὁμάδος τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκ Μ. Ἀσίας ἐπανελθόντων εἰς τὴν Πατρίδα, δηλαδὴ τῆς ὁμοιογενείας τῆς συνθέσεως τοῦ αἵματος τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς. Τὸ πόρισμα τοῦτο ἐπέτρεψεν εἰς τὸν γράφοντα νὰ γράψῃ, εἰς ἀπάντησιν τῆς φράσεως τοῦ Φάλλμεραΰερ, περὶ τοῦ ἀνυπάρκτου καὶ μιᾶς ἔστω ρανίδος αἵματος ἀρχαίου εἰς τὸ αἷμα τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, ὅτι «ὄχι μόνον ρανίς, ἀλλὰ ποταμοὶ ὁλόκληροι ἀρχαίου αἵματος» πρέπει νὰ κυκλοφοροῦν εἰς τὸ αἷμα τῶν συγχρόνων. Εἴχομεν εὕρει, διαιρέσαντες τοὺς Ἕλληνας εἰς Παλαιοελλαδίτας - καὶ Μικρασιάτας, τὴν ἀπόδειξιν «καταφανοῦς ὁμοιομορφίας ἐν τῇ ἑκατοστιαίᾳ συνθέσει τῶν τύπων μεταξὺ Μικρασιατῶν — Παλαιοελλαδιτῶν». Καὶ ἐπεκύρωσε τοῦτο ἡ νεωτέρα ἔρευνα.

Δεύτερον ἡ διαπίστωσις (Κούμαρης) τῆς σχέσεως τῶν συγχρόνων πρὸς τὴν παλαιὰν ρίζαν, τὴν «Μεσογειακὴν Φυλήν», ἣν σχέσιν ὑποστηρίζομεν, ἐναντίον τῆς ἐπόψεως τῆς ἐκ βορρᾶ ἀρχαιόθεν ἐκαθόδου, τῆς ἐκ βορρᾶ, ἢ ἄλλοθεν ἐνέσεως ξένου αἵματος, τῆς καθόδου «Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων» δηλαδή, ἢ τῆς «Σλαβικῆς» διασταυρώσεως. Ἐπὶ τῆς διαπιστώσεως ταύτης ἐστηρίχθησαν ἤδη πολλοὶ ἐρευνηταὶ καὶ τὰ συμπεράσματα αὐτῶν εἶνε ὅμοια. «Ἡ ἀξιοποίησις τῶν πινάκων τοῦ Κούμαρη, παριστοῦν τοὺς Ἕλληνας ὡς μῖξιν τῆς Προσθιοασιατικῆς φυλῆς μετὰ Μεσογειακῶν καὶ Διναρικῶν καὶ πολλοῦ Ἀνατολικοῦ αἵματος» (Σ. Γουέλισς, 1907). Διὰ τὸ τελευταῖον, δὲν νομίζομεν ὅτι πρόκειται περὶ «ἀνατολικοῦ» αἵματος, ὑπὸ τὴν ὡρισμένην γνωστὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως «ἀνατολή», ἐπειδὴ τυχὸν ὁμοιάζει εἰς μεντελίζων χαρακτὴρ (ἡ ὁμὰς αἵματος) τοῦ Ἕλληνος καὶ τοῦ ἀνατολίτου. Σημασίαν ἔχει ἰδία, ἡ Προσθιοασιατικὴ (ὄχι ἀνατολική) προσέγγισις πρὸς τὸν Μεσογειακὸν κόσμον καὶ δι' ἄλλων μάλιστα χαρακτήρων ἀπὸ ἀμνημονεύτων προϊστορικῶν χρόνων. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ περὶ νεωτέρων τυχὸν ἐπιροῶν ἐξ «ἀνατολῆς», ἢ ἐκ «βορρᾶ», ἀλλὰ περὶ συνεχείας μέχρι σήμερον, τῆς ἀρχικῆς, σχετικῶς ποικιλομόφου φυλῆς, μὴ δικαιολογουμένων τῶν ἀπὸ τριπόδος γνωμῶν τοῦ Φάλλμεραΰερ κ.λ.π., περὶ «ἐκσλαβισμοῦ», ἢ τῶν ἐκφράσεων τοῦ Ρόζεμπεργκ κ.λ.π., «ὅτι εἴμεθα ἐσμὸς λεβαντίνων» (δηλαδὴ γαλλο—, ἢ ἀγγλο—, ἢ Ἰταλοελλήνων) καταφυγόντων κατὰ τὰς ἡμέρας μας, δηλαδὴ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὰ αἱματολογικὰ πορίσματα ἡμῶν, ἐχρησιμοποίησαν καὶ ἄλλοι, ὡς ὁ Στέφαν, ὁ Ὁλλανδὸς Α. Κάππερς, ὁ Γάλλος Βαλλουά, ὁ Ἄγγλος Σάικλιν, σημειῶν ὅτι, τὸ παλαιὸν Μεσογειακὸν ὑπόθεμα (stock), ἀνῆκεν εἰς τὴν ὁμάδα Ο (4), ὅτι ἤλλαξεν ἕνεκα μίξεων εἰς ἄλλους λαοὺς ὅτι παρέμεινεν εἰς ἄλλους, ὅτι τὰ πορίσματα τοῦ Κούμαρη καταδεικνύουν τὴν Μεσογειακὴν βάσιν τοῦ Ἕλληνος. Τελευταῖος, ὁ Ρουμανὸς Λαχοβάρυ, στηριζόμενος «ἐπὶ τῶν σειρῶν αἵματος ἐξετασθεισῶν ἐν Ἀθήναις», γράφει ἐν τῷ μεγάλῳ συγγράμματί του, περὶ τῶν Λαῶν τῆς Εὐρώπης: «οἱ Ἕλληνες κατάγονται κατὰ μέγιστον μέρος ἐκ τῶν προαρίων Μεσογειακῶν» (1946). Καὶ ταῦτα ἐπεβεβαιώθησαν ἅπαξ ἔτι καὶ διὰ τῆς νέας ἐκτεταμένης ἐρεύνης Ἀλιβιζάτου — Ἰουστινιανοῦ (1948) τουλάχιστον διὰ τῶν ὁρολογικῶν δεδομένων, διαχωριζομένης τῆς φυλῆς μας ὑπὸ τῶν ὁμόρων φυλῶν ὅλως ξένων. Ἐπιροωνύεται ἡ ἐκφρασθεῖσα (Κούμαρης 1927) σκέψις περὶ νέου κριτηρίου, ὅπερ ἔχομεν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς συνθέσεως τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, περὶ ἑνὸς τουλάχιστον μεντελίζοντος χαρακτῆρος, ἐπιβεβαιοῦντος τὴν «μεσογειακὴν» βάσιν αὐτῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερον χαρακτηριστικόν, μελετηθὲν προσφάτως (Κούμαρης), διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ ἀνθρωπολογικῆς πλευρᾶς, ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων, παρέχει νέον στήριγμα τοῦ ὁμοιογενοῦς τῆς φυλῆς, τουλάχιστον τῆς μὴ διαφθορᾶς αὐτῆς ὑπὸ ξένων εὐρυτέρων μίξεων. Ἐννοοῦμεν τὰ «ψευδομογγολοειδῆ», ὡς ὠνομάσαμεν, χαρακτηριστικά. Ἐπὶ τῇ βάσει εὐρυτάτης στατιστικῆς, ἐπὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίου ἀτόμων, κατεδείχθη ἐπιφανεστάτα, ὅτι οὔτε ἡ «ψευδομογγολικὴ πτυχὴ» τοῦ ὀφθαλμοῦ, οὔτε τὰ ἄλλα σχετικὰ τοιαῦτα χαρακτηριστικὰ τοῦ «ψευδομογγολοειδοῦς ὀφθαλμοῦ» καὶ τοῦ «ψευδομογγολοειδοῦς προσώπου» κλπ., ἐμφανίζονται τυχὸν συχνότερον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φυλήν, παρὰ εἰς τοὺς λοιποὺς Εὐρωπαίους, τουναντίον ἀπανιώτερον. Οὔτε συχνότερον εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Μικρασίας, ὥστε νὰ ὀφείλωνται τυχὸν εἰς μῖξιν μογγολικήν. Οὐδεμία διαφορὰ παρατηρεῖται μεταξὺ Παλαιοελλαδιτῶν καὶ Νεοελλαδιτῶν. Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς οὐδόλως ὑστερεῖ τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν εἰς σχετικὴν καθαρότητα (βλ. Ι. Κούμαρη, Πρακτ. Ἑλλην. Ἀνθρ. Ἔτ. 1936 καὶ 1938 καὶ 1943. Καὶ Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1938 καὶ 1943, γαλλιστί). Ἔχομεν οὕτω καὶ ἄλλην ἔνδειξιν ἐναντίον τῆς μίξεως μὲ τὴν «Ἀνατολικὴν τῆς Εὐρώπης» φυλήν, ἢ Σλαβικήν, ἐπηρεασμένην ἐκ τῆς Μογγολικῆς ὡς γνωστόν.

Ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς φυλετικῆς τῶν Ἑλλήνων, διετυπώθησαν καὶ παλαιότερον καὶ προσφάτως (Ἔντζελ, Βαλλουά, Λαχοβάρυ, Κοὺν κλπ.) διάφοροι θεωρίαι, ἀπὸ μορφολογικῆς, γενετικῆς, ἱστορικῆς βάσεως. Τὸ πρόβλημα, εἶναι βεβαίως δύσκολον. Βέβαιον εἶνε, νομίζομεν, ὅτι ἡ «ποικιλομορφία» τῆς φυλῆς εἶναι παλαιοτάτη, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς συνθέσεως αὐτῆς ἐκ τῶν ποικίλων συγγενικῶν φύλων, τῶν ποικίλων ἐδαφικῶν τμημάτων τῆς περὶ τὸ Αἰγαῖον χώρας μὲ βάσιν τὰ Μεσογειο - Προσθιοασιατικὰ στοιχεῖα. Δὲν εἶνε δὲ ταῦτα ξένα. Ὁ φ. Ἄικστεντ ἐπεκτείνει τὴν Μεσογειακὴν φυλήν, τὸν Μεσογειακὸν κλάδον τῶν Εὐρωπιδῶν, ἢ Νοτιοευρασιατῶν, εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ διαιρεῖ εἰς τοὺς ἰδίως Μεσογειακούς, τοὺς δυτικούς, εἶτα τοὺς κεντρικοὺς (Ὀριενταλίδας) καὶ εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς (Ἰνδίδας). Ἡ καθ' ἡμᾶς ἀπαράδεκτος αὕτη ἔκτασις, δεικνύει τὴν συγγένειαν τουλάχιστον τῶν ἰδίως Μεσογειακῶν καὶ τῶν Προσθιοασιατικῶν. Διετηρήθησαν τὰ κυρίως Μεσογειακὰ χαρακτηριστικὰ μέχρι σήμερον (Σίφφ, Φύρστ κλπ.). Καὶ τὸ δολιχοκέφαλον στοιχεῖον, δὲν εἶνε μόνον «βόρειον», ἀλλὰ καὶ μεσογειακόν. «Τὸ δολιχοκέφαλον στοιχεῖον, παίζει ἀκόμη μέγαν ρόλον. Δὲν εἶνε ἑπομένως ὀρθὸν ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἐξηλείφθη...ἐπιζῇ εἰς τοὺς δολιχοὺς τοῦ παρόντος», γράφει ὁ Λέπτζελτερ. Καὶ ἐννοεῖ τὸ τρίτον στοιχεῖον, τὸ «βόρειον» καλούμενον. Ὅμως καὶ τὸ «προελληνικὸν» ἦτο ἐν πολλοῖς δολιχόν. Ἀλλὰ καὶ τὸ «βραχὺ κρανίον» εἶναι πανάρχαιον, διότι παναρχαῖα ἦτο ἡ ἕνωσις τοῦ Προσθιοασιατικοῦ στοιχείου. Καὶ εἰς τοῦτο, εἰς τὴν ποικιλίαν δηλαδὴ αὐτοῦ τὴν συμμετασχοῦσαν εἰς διαμόρφωσιν τοῦ Ἕλληνος (προέλληνος), διότι ἐμφανίζει ποικιλίας (Μάϊερς), ὀφείλομεν ὡρισμένα χαρακτηριστικά, φυσικά, ἀλλὰ καὶ ψυχικά, ἴσως καὶ τὴν μετέπειτα ἀναλαμπὴν τοῦ ψυχικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀρχαίου κόσμου (Σάϊντ). Ἀπὸ τῆς 3ης Αἰγυπτιακῆς Δυναστείας ἐμφανίζονται ἤδη προσθιοασιατικὰ στοιχεῖα εἰς Κρήτην. Ἡ κυτανόησις τοῦ δυνατοῦ τῆς συντήξεως Μεσογειακῶν καὶ Προσθιοασιατικῶν στοιχείων, εὐκολύνεται, νομίζομεν, ὅταν πεισθῶμεν περὶ τῆς συγγενείας αὐτῶν, τῆς εἰρηνικῆς μᾶλλον διεισδύσεως καὶ ἰδίᾳ, ὅταν οὔτε τὸ Μεσογειακὸν θεωρήσωμεν τόσον συγγενὲς πρὸς τὴν βόρειον φυλὴν ὅσον νομίζεται (Μύλμαν), οὔτε τὸ Προσθιοασιατικὸν τόσον ξένον πρὸς τὸ Μεσογειακόν, ἐξ αἰτίας μόνον ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ, τῆς δολιχοκεφαλίας.

Ἀλλὰ καὶ ἡ τρίτη ἐκείνη μορφολογικὴ ἐμφάνισις, τὸ κληθὲν ἀστόχως «βόρειον» στοιχεῖον, εἶναι ἐαυτόχθων. Πλὴν τῶν ἀναποφεύκτων ξένων ἐμφανίσεων, ἐκ νεωτέρων μίξεων, τὸ ξανθὸν σύνδρομον, ἡ ὑψηλοσωμία, ἡ δολιχοκεφαλία, τυχὸν συνηνωμένα, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι οὔτε ἦσαν κοινὰ εἰς τοὺς δῆθεν μακρόθεν ἐλθόντας «Ἕλληνας» οὔτε ἐλλείπουν σήμερον, οὔτε ἔλλειπον ἀπὸ τοὺς Μεσογειακοὺς «Προέλληνας» (τοιχογραφίαι Κρήτης). Ὁ Γερμανὸς Λέπτζελτερ γράφει: «Τὰ ἀγάλματα τῶν ἀρχαίων ἐξελήφθησαν πολλάκις ὑπὸ Γερμανῶν ἐρευνητῶν ὡς ἀναπαραστάσεις βορείων ἀνθρώπων.... Ἐξετάζοντες τὰς πληροφορίας τῶν ἀρχαίων, εὑρίσκομεν, ὅτι ἤδη κατὰ τοὺς πλέον παλαιοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ξανθαὶ καὶ βαθύχρωνες συνδρομαὶ ἐμφανίζονται. Οὐδαμοῦ ἀναφέρεται, ὅτι ἡ ἰθύνουσα, ἐκπολιτιστικὴ μερὶς τῶν ἀρχαίων ἦτο πλέον ἀνοικτόχρωμος τοῦ λοιποῦ πληθυσμοῦ. Καὶ ταῦτα, εἰς ἀπάντησιν τῆς καθόδου δῆθεν ἐκλεκτῶν μόνων στοιχείων εἰς ἃ ὀφείλεται καὶ ἡ ἄνθησις τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ περαιτέρω: «Ὅ,τι ἐσυνηθίσαμεν νὰ χαρακτηρίζωμεν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν τύπον, ἔχει σημειωθῆ ἀπὸ ταξιδιώτας εἰς διάφορα μέρη, πρὸ πάντων εἰς τὰς νήσους καὶ τὴν Μικρασίαν» γράφει, προκειμένου περὶ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων. Ἔχομεν τονίσει ἀλλαχοῦ καὶ τὴν ἐπιπολαιότητα μεθ' ἧς πολλάκις δίδομεν τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ «ξανθοῦ» εἰς ἁπλῶς ἀνοικτότερον καστανὸν χρῶμα, ἀλλὰ καὶ τὴν διαφορὰν ξανθοῦ ἀπὸ ξανθὸν ἀκόμη, βορείου ξανθοῦ ἀπὸ μεσημβρινὸν ξανθέν. Τὴν δὲ σχέσιν χρειᾶς καὶ ἐδάφους, ἐπρόσεξαν ἤδη ἅπαντες οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. «Ὁκόσοι δὲ κοῖλα χωρία καὶ λειμακώδεα καὶ πνιγηρά...καὶ μελανότριχες καὶ οὗτοι μέλανες μᾶλλον... Ὁκόσοι δὲ λεπτά τε καὶ ἄνυδρα καὶ ψιλά... καὶ ξανθότερα...» (Ἱπποκράτης). Ὑπῆρχον δὲ «ἀνοικτοσιτάνοια» στοιχεῖα καὶ μεταξὺ τῶν Προελλήνων ἀκόμη, ὡς εἴπομεν. Ὁπωσδήποτε δὲ τὸ «ξανθὸν» ἀπαντᾷ παντοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς πόλεις καὶ εἰς χωρία, ἀπὸ βορρᾶ, τοῦ Ἑλληνικοῦ βορρᾶ, μέχρι τῆς Κρήτης. Ἀνοικτοχρωμότερα μάλιστα στοιχεῖα ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὰς λοιπὰς περιμεσογειακὰς ὁμάδας (Λίβυες).

Τὰ «Ἑλληνικὰ» τοιαῦτα στοιχεῖα κατῆλθον ἐκ τῶν ὀρεινῶν μερῶν τῆς χώρας καὶ τῶν βορειοτέρων κρασπέδων τῆς Ἑλλάδος. Τόσον μόνον ἦσαν «βόρεια». Ἀκόμη καὶ ὀρεινότατα στοιχεῖα μὲ ἐντονώτερον ξανθὸν χρῶμα ἀποτελοῦν ἀμιγέστερον διατηρηθέντα, συγκεντρωμένα δείγματα «αὐτοχθόνων» ὀρεινῶν ὁμάδων, τὰς ὁποίας «ἡ μὲν Ἱστορία ἐγνώσισεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Δωριέων κλπ., ἡ δὲ σύγχρονος ἐπιστήμη ἐθεώρησεν ἐπήλυδας», ὅπως ἀνεφέρθη ἀνωτέρω.

Ἀλκιμαιβόλως, τὸν ἰδεώδη ἑλληνικὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ἐσυνήθισαν πάντοτε καὶ θέλουν νὰ εὑρίσκουν εἰς τοὺς Ἀγγλοσάξονας συναντῶμεν ὑπὸ καστανὴν συνδρομὴν συνήθως καὶ εἰς

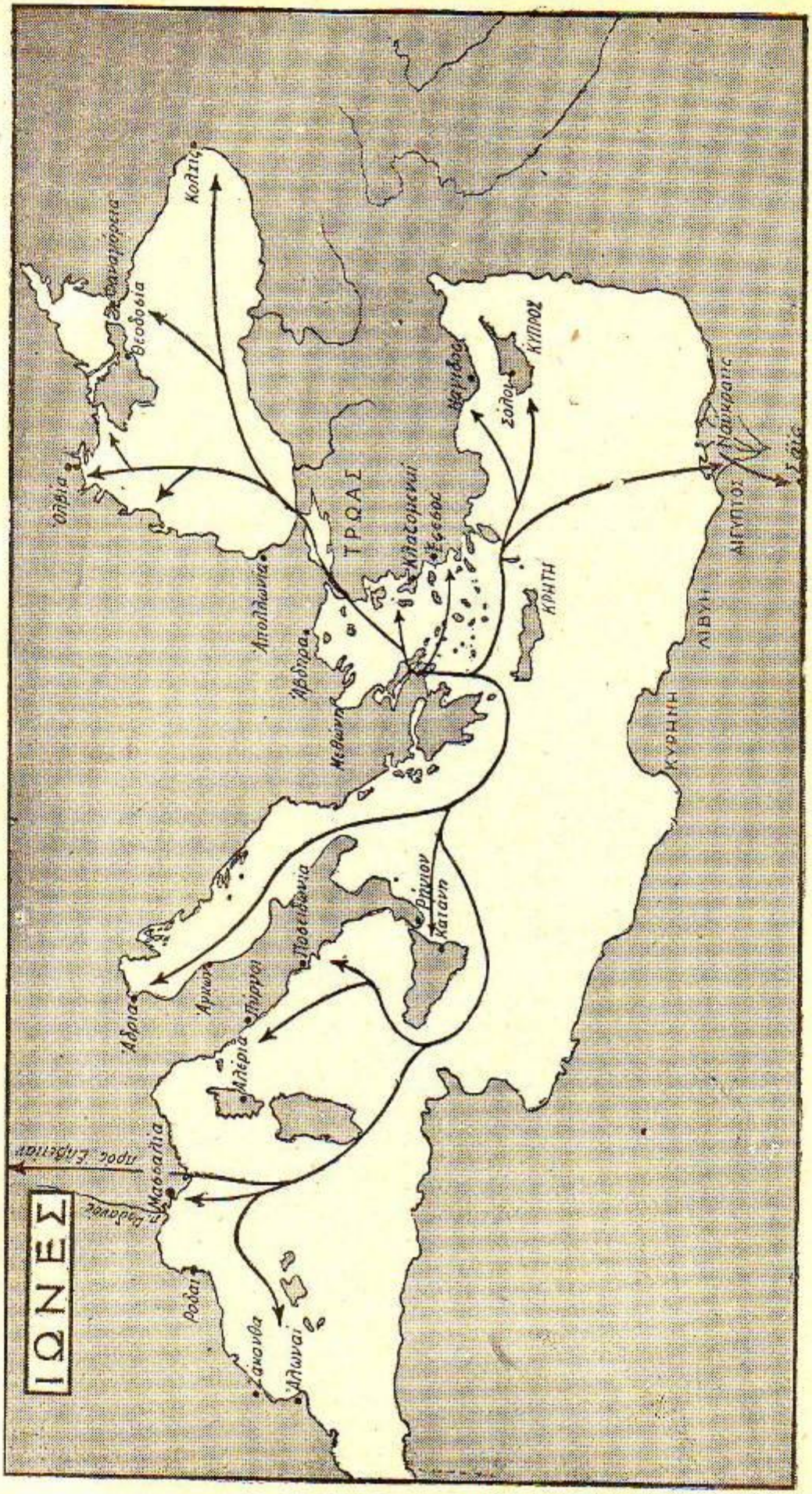

Ἡ ἐπέκτασις τῶν ἀρχαίων Ἰώνων, συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, τὰ κείμενα καὶ τὰς διασπορὰς τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν. Τὰ βέλη τῶν τόξων δεικνύουν τὰς περιοχὰς μέχρι τῶν ὁποίων ἐξηπλώθησαν οὗτοι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν. Περὶ τῶν κινήσεων τῶν Ἰώνων ἴδετε καὶ σχετικὸν πολύχρωμον χάρτην εἰς τὴν ἑνάντι σελίδα.

τὴν Ἑλλάδα. Ἐὰν δὲ εἶναι σπάνιος σήμερον, βεβαίως δὲν ἦτο συχνότερος καὶ τότε. Ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ἰδεώδους, ἐπαναλαμβάνομεν, ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλει νὰ εἶναι σπάνιον. Πάντως ἡ σύγχρονος ποικιλομορφία ἔχει στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν παλαιάν. Ἐὰν ἐπῆλθον, ὡς φυσικὸν εἶναι, μεταβολαὶ ἐλαφραὶ εἰς τὴν «οὐσιώδη σταθερότητα» (ὅπως ὠνομάσαμεν) μιᾶς φυλῆς μεγάλης, πολυσυνθέτου, αἰωνοβίου, τοῦτο ὀφείλεται καὶ εἰς διασταυρώσεις ὡρισμένας ('Ιλλυριο-Ἀλβανικαὶ κ.ἄλ.) καὶ εἰς «μεταλλαγὰς» ἐντὸς τοῦ τύπου τῆς φυλῆς, ἐκ τῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου νὰ παράγῃ νέας κληρονομικὰς ποικιλίας, καὶ ἐκ σχηματισμοῦ ἐν συνεχείᾳ μικρῶν ὁμάδων ἰδιοτύπων (ξανθῶν ἐξ ἀλφισμοῦ, ἢ πυροχρόων κλπ.). Ἄλλως τε, εἰς ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ὑπάρχει διαβάθμισις καὶ ἡ διάκρισις ἐμφανίζεται εἰς τὰς ἄκρας ἀποχρώσεις, ὑπαρχουσῶν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπείρων διαβαθμίσεων. Αὗται δὲν προέρχονται πάντοτε ἐκ μίξεων.

Παρὰ τὴν ἀναπόφευκτον δι' ὅλους τοὺς λαοὺς ἐπιμιξίαν καὶ δὴ κατὰ τὰ πεδινὰ καὶ παράλια καὶ εἰς τὰς κοσμοπόλεις, ὅμως ἕνεκα διασυγῆς τῶν ὀρεινοτέρων κατοίκων καὶ τῶν εἰς τὰ ὀρεινὰ τρεπομένων, δὲν ἐπῆλθε μείζων τις ἀλλοίωσις τῆς φυλετικῆς ἀρχικῆς συνθέσεως. Γενικωτέρα τις κάμψις πρὸς τὴν μεσο- ἢ βραχυκεφαλίαν, ἢ τὴν καστανὴν χροιάν, δύναται νὰ θεωρηθῇ φυσιολογική, δεδομένης τῆς ὑπάρξεως τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων ἀνέκαθεν, ὡς δεικνύουν τὰ κρανία, τὰ εἰδώλια, αἱ περιγραφαὶ κλπ., ἕνεκα τῆς ἀρχικῆς συνθέσεως, ὡς εἴπομεν, ἐκ πλειόνων «αὐτοχθόνων» ἢ περιμεσογειακῶν στοιχείων. Ἴσως καὶ ὁ Ὅμηρος διὰ τοῦ «ξανθὸς» δὲν ἐννοεῖ τὸ «κίτρινον», ἀλλὰ τὸ «καστανόν», ὅπως ἡ «λιψημένη σάρξ». Παρὰ τὴν «ποικιλομορφίαν» ὅμως τῆς Φυλῆς, εἶναι βεβαία πάντως ἡ ἐμφάνισις κοινοῦ, μέσου, συχνοτέρου τύπου, ὁ ὁποῖος ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν καὶ διακρίνει τὸν Ἕλληνα καλῶς μεταξὺ τῶν γειτονικῶν λαῶν.

Μορφολογία. Ἀνάστημα ἄνω τοῦ μετρίου, τυπικὴ καστανὴ συνδρομὴ χροιᾶς δέρματος, τριχῶν (συχνὰ μελαίνων) καὶ ἴριδος μεσοκεφαλία, μεσοπροσωπία λεπτορρινία ἢ μεσορρινία, μετὰ ρινὸς εὐθείας, μὲ μόλις εἰσέχουσαν ῥίζαν, συνεχιζομένης τῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου. Ὑψιμετωπία καὶ ἀρθομετωπία (συχνὰ προέχον μέτωπον). Κανονικὸν ὠοειδὲς πρόσωπον, ὀσθαλμοὶ μεγάλοι, ὀφρύες τοξοειδεῖς. Χείλη λεπτά, πωγώνιον προέχον, ὑποστρόγγυλον. Οὔτε τὸ «βόρειον» ξανθὸν συναντᾶται εἰμὴ κατ' ἐξαίρεσιν, ἐν Ἑλλάδι, οὔτε ὁ σλαβικὸς τριχοῦν τύπος. «Ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ Ἕλληνος δὲν θὰ φαντασθῶμεν, βεβαίως, οὔτε τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἀνθρώπου τοῦ Βορρᾶ, οὔτε ἑνὸς τετραγώνου Ἀλπείου, ἀβροῦ καὶ ὑποστρογγύλου, ἀλλὰ ἀσφαλῶς, κατὰ κανόνα τὴν εἰκόνα ἑνὸς καστανοῦ ἀνθρώπου, μᾶλλον μικροῦ καὶ ἀδυνάτου, ἀλλὰ μὲ ἔντονα χαρακτηριστικά. Δηλαδὴ ἑνὸς Μεσογειακοῦ,... οἱαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις, αἵτινες... κατὰ τὸ πλεῖστον, πλὴν μέρους τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν δυτικῶν χωρῶν, δὲν ἐπέτυχον νὰ μεταβάλουν τὴν φυλήν» (Λαχοβάρυ). Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἠπειρῶται, ἂν προῆλθον ἐξ ἐπιδράσεως, ὅμως εἶναι ὁμῶς τοπικῆ, ἀναπτυχθεῖσα εἰς τὰ βόρεια καὶ ἐκεῖθεν τῆς Πίνδου καὶ διαφοροποιηθεῖσα κατά τινα χαρακτηριστικά, πλατυῖν ἂν, πλατυπροσωπίαν κλπ. καὶ ἐξ ἐπιδράσεως ἐκ συγγενοῦς τύπου, τοῦ 'Ιλλυρικοῦ - Ἀλβανικοῦ. Καὶ ἡ «διατήρησις αὕτη τοῦ πρωτογενοῦς μεσογειακοῦ τύπου» εὑρίσκει τὴν βεβαίωσιν εἰς τὴν αἱματολογικὴν σύστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ...», γράφει ὁ Ἴδιος, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν ἐξ Ἑλλάδος ἀνακοινώσεών μας περὶ ὁμάδων αἵματος.

Παρὰ τὰς δυσκολίας τῆς ἐρεύνης τῆς φυλετικῆς συνθέσεως φυλῶν συγχρόνων παρὰ τὸ γεγονὸς τοῦ εὐαρίθμου ἀσφαλῶς τῶν μέγρι σήμερον ὑπὸ ἡμετέρων καὶ ξένων ἐπιστημόνων γενομένων ἐρευνῶν καὶ τῆς μήπω ἐπιτευχθείσης εὐρυτάτης συνθετικῆς μελέτης ὅλων τῶν κυρίων «φυσικῶν» καὶ «ψυχικῶν» χαρακτηριστικῶν, ὡς ἔδει, εἶναι δυνατὸν ὁπωσδήποτε νὰ στηριχθῇ ἡ πεποίθησις περὶ τῆς μικρᾶς ποιοτικότητος ἣν ἐμφανίζουν παλαιαὶ ὑποθέσεις περὶ μεγάλης ἀλλοιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος κατὰ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ ὑπερβολικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀναποφεύκτων ἐπιμιξιῶν μετὰ τῶν διελθουσῶν κατὰ περιόδους, ἀλλὰ φευγαλέων ξένων φυλῶν. Ἐὰν εἶναι βέβαιον, ὡς ἔχομεν γράψει, ὅτι εἰς 'Ελληνικὴ Φυλὴ ἔδωσε περισσότερον αἷμα εἰς τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς παρ' ὅ τι ἔλαβε», ἐὰν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅμως ὅτι καὶ ἔλαβεν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέβη τυχὸν εἰς βαθμὸν μείζονα, παρ' ὅσον συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς φυλάς, καὶ δὴ εἰς τὸ κέντρον τῆς κοσμοπολιτικῆς δίνης εὑρισκομένας. Γνωρίζομεν δὲ σήμερον ἐπίσης, μὲ πόσην μαθηματικὴν ἀκρίβειαν τὰ ξένα φυσικὰ καὶ ψυχικὰ χαρακτηριστικὰ ἀποσβένυνται εἰς τὰς ἐπεχομένας γενεάς, μετὰ ἐπανειλημμένας ἐσωφυλετικὰς πλέον ἑνώσεις. Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν αἷμα διεφύλαξεν ἀκμὴν καὶ ἡ θρησκεία ὡς γνωστόν.

Ὅλαι αἱ φυλαὶ ἐμφανίζουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μορφολογικὴν ποικιλίαν, παρὰ τὴν γενικὴν τινα ὁμοιότητα τοῦ φυλετικοῦ τύπου. Καὶ τοιοῦτος γενικὸς τύπος, ὡς εἴπομεν, εἶναι ἐμφανέστατος διὰ τὴν ἑλληνικὴν φυλήν, ἂν καὶ μὴ σαφῶς καθοριζόμενος διὰ τῶν τυπικῶν ἀνθρωπομετρικῶν μεθόδων, ἀναγνωριζόμενος δ' ἐκ πρώτου βλέμματος. Τοῦτο ὀφείλεται, ἐπαναλαμβάνομεν, εἰς τὴν «αὐτόχθονα», περὶ τὸ 'Ελληνικὸν 'Αρχιπέλαγος καὶ τὸν Μεσογειακὸν κύκλον γένεσιν τῶν στοιχείων ἅτινα συνέβαλον εἰς τὴν σύνθεσιν Προελλήνων καὶ Ἑλλήνων, στοιχείων συγγενῶν, ἐνωθέντων ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων. Ταῦτα ἐξηγοῦν καὶ τὴν μείζονα πως «φυσικὴν ποικιλομορφίαν» τῶν συγχρόνων ἀπογόνων, ὀφειλομένην μὲν εἰς τὴν ἀνάπτυξίν των ἀρχικῶς ἐπὶ ποικιλομόρφου ἐδάφους, διατηρηθεῖσαν δὲ καὶ ἐνταθεῖσαν ἴσως ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἀρχικῶν στοιχείων, τοῦ «Μεσογειακοῦ», τοῦ «Προσθιοασιατικοῦ» καὶ τοῦ ὡς «Βορείου» χαρακτηριζομένου (δεκτὴς γενομένης τῆς ὀνομασίας μόνον ὡς σημαινούσης τὰ βόρεια ἢ ὀρεινὰ κράσπεδα τῆς χώρας), ἀφοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τελευταίου, ὅπως ἄλλως τε καὶ τοῦ προσθιοασιατικοῦ, συναντῶνται ἐν τῇ χώρᾳ, ἀπὸ Μακεδονίας μέχρι τῆς Κρήτης, ἤδη μεταξὺ τῶν καλουμένων Προελλήνων, εἶναι δηλαδὴ «αὐτόχθονα» ὑπὸ τὴν συμβατικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν. Γνωρίζομεν ὅτι ἡ Ἠπειρωτικὴ ποικιλία τῆς φυλῆς συνεχέετο ἤδη κατὰ τὴν τρίτην χιλιετηρίδα π.Χ. πρὸς τοὺς Μακεδόνας. Ἡ Μακεδονία ἦτο 'Ελληνική. Ἐκ τῶν περιοχῶν τούτων ἔλαβον χώραν αἱ διάφοροι «κάθοδοι».

Οἱ Ἕλληνες ἐμφανίζονται γενικῶς ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, ἀλλὰ καὶ τῇ Προϊστορίᾳ, μετὰ βασικῆς ποικιλίας μορφῆς, δι' οὗς λόγους ἐπανειλημμένως ἐτονίσθη. Πολλὰ ἐκ τῶν περιαιγιακῶν στοιχείων των, εἶναι ἀναμφιβόλως συνέχεια τῶν ἀγνώστων μέχρις ὥρας «Παλαιολιθικῶν». Ἄλλα ὀφείλονται εἰς συγκεντρωτικὰς διεισδύσεις συγγενῶν περὶ τὴν Μεσόγειον φύλων. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν «Βορρᾶν, ἐὰν οἱ Ἕλληνες δὲν κατάγωνται ἀπὸ τὴν στενόχωρον Θεσσαλίαν (Ν. Θεσσαλίαν), παντὸς ὅμως φέρεται ὡς ἐγγυτέρα κοιτὶς τῶν κατερχομένων ἡ Ἰλλυρία, ἡ Μακεδονία, αἱ στενωποὶ τῆς Πινδοῦ δι' ὧν διωλίσθησαν οἱ Δωριεῖς τὸν ΙΒ' ἢ ΙΑ' αἰῶνα π.Χ. Πέραν τῶν σημείων τούτων, ὅλα εἶναι ὑποθέσεις. Ἀδυνατοῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ὑποθετικὴν πρὸς τὰ νότια πορείαν ἐκ βορειοτέρων δῆθεν χωρῶν. Ὁπωσδήποτε, οὐδεμία τυχὸν φυσικὴ ἢ ψυχικὴ ἰδιότης εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιολογήσῃ παραδοχὴν εἰσδύσεως εἰς τὴν 'Ελληνικὴν φυλὴν καὶ νεωτέρων, ξένων στοιχείων εἰς τοιοῦτον βάθος ὥστε νὰ μεταλλάξωσι τὸν γενικὸν τύπον αὐτῆς. «Ἡ φυλετικὴ συνέχεια ἐν Ἑλλάδι εἶναι ἐμφανὴς (striking)», γράφει ὁ Τζ. Λῶρενς Ἔντζελ. Ἀσφαλῶς, ὅπως εἴπομεν, δὲν συναντᾶ τις ἐν Ἑλλάδι τοὺς γνωστοὺς βορείους μορφολογικοὺς τύπους, εἰμὴ ἐξαιρετικῶς. Ἀλλ' οὐδὲ τοὺς ψυχικούς. Καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο πρέπει ἐπίσης νὰ τονισθῇ. (Περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀρχαίων 'Ελληνικῶν φύλων βλέπε καὶ ἄρθρα «Προϊστορία» τοῦ παρόντος τόμου).

Ἡ «ψυχικὴ ὁμοιομορφία» τοῦ Ἕλληνος, τοῦ οἱουδήποτε Ἕλληνος, εἶναι ἐκ τῶν πλέον ἀποδεικτικῶν σημείων τῆς καταγωγῆς του. Καὶ τοῦτο παραβλέπεται συνήθως. Διότι ἡ Ψυχικὴ Ἀνθρωπολογία (Δυναμική θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ), δίδει μεγαλύτερα ὅπλα εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ὁμάδος Ἑλληνικῆς μὲ γενικὴν ψυχικὴν ὁμοιότητα. Καὶ ὀφείλεται αὕτη εἰς τοὺς αὐτοὺς παράγοντας τὴν κληρονομικότητα ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ περιβάλλον ἀφ' ἑτέρου, εἰς οὓς ὀφείλεται ἡ ἰδιαιτέρα ἀτομικότης παντὸς ὀργανισμοῦ. Ἐνῶ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Μέντελ, ἔχομεν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰδίαν μεγάλην φυσικὴν καὶ μεγίστην ψυχικὴν ποικιλίαν «ἀτόμων», ὅμως ἔχομεν «ὁμαδικὴν» ψυχικὴν ὁμοιομορφίαν, «φυλετικήν», ἂς εἴπωμεν, καὶ ἐπὶ ἀτόμων ὁπωσδήποτε ποικιλλούσης φυσικῆς μορφολογίας. Ἕνεκα ὡρισμένων νόμων φυσικῶν, ἔχομεν τὴν προσαρμογὴν τοῦ ὀργανισμοῦ ἑκάστοτε πρὸς τὸ περιβάλλον. Καὶ ἡ τοῦ κλίματος, τοῦ ἐδάφους, τοῦ ζωϊκοῦ καὶ φυτικοῦ κόσμου κλπ. μονίμως, ἐφ' ὅσον εἶναι σταθερά, ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς εὐπλάστου κληρονομικῆς ἀποσκευῆς, ὀργανώνει κατ' ἄλλον ἑκάστοτε τρόπον τὴν ὁμάδα, τὴν «φυλήν», τὸν τύπον. Ἡ ὀργάνωσις αὕτη, ἐὰν δὲν εἶναι πάντοτε «φυσική», εἶναι ὅμως ἀναντιρρήτως «ψυχική». Τὸ περιβάλλον καθορίζει γενικὸν τινα τύπον διάφορον ἄλλων ὁμάδων, ἄλλων τύπων. Οὕτως, διεμορφώθησαν ἀσφαλῶς αἱ μεγάλαι ἀνθρώπιναι ὁμάδες «φυσικοψυχικῶς» αἱ μεγάλαι τοῦ κόσμου ἀνθρώπιναι φυλαί. Ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ, καὶ αἱ κατὰ σειρὰν μικρότεραι. Καὶ δικαιοῦνται καὶ αὗται τοῦ ὀνόματος «φυλή». Διότι δὲν εἶναι «μῦθος» ἡ φυλή, αἱ ἀνθρώπιναι ὁμάδες αἱ διαχωρισθεῖσαι ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῷ τόπῳ, αἱ ἀποστᾶσαι ἐκ τῆς βασικῆς ἀρχικῆς ὁμοιομορφίας τοῦ ἐξελισσομένου ἀνθρώπου. Καὶ αὗται ἐστερεώθησαν καὶ στερεοῦνται ἐκ τῆς ἐνδογαμίας.

Ἐστερεώθησαν οὕτως, καὶ ὅ,τι καλοῦμεν «Ἑλληνικὴν Φυλὴν» ἐν τῷ συνόλῳ, ἀλλὰ καὶ οἱ διάφοροι «τύποι» αὐτῆς, ὄχι μόνον σωματικῶς ἀλλὰ καὶ ψυχικῶς. Καὶ τὰς ἀναποφεύκτους μίξεις μετ' ἀτόμων ξένων τύπων, ἀπομεμακρυσμένων τόπων ἡ δράσις τοῦ περιβάλλοντος, ὡς καὶ ἡ ἐνδογαμία ἀποκαθαίρουν. Ἡ 'Ελληνικὴ φυλὴ διεπλάσθη ἐν ὡρισμένῳ γεωγραφικῷ περιβάλλοντι, καὶ διαιωνίσθη ὄχι μόνον ἀπὸ ἐπόψεως ἑλληνικῆς μορφολογίας, ἀλλὰ καὶ ψυχικῆς «δυναμικῆς» τυπολογίας, ἢ συμπεριφορᾶς τὰς ὁποίας διατηρεῖ ὁπουδήποτε καὶ ἂν ἤθελεν εὑρεθῇ διότι δὲν πρόκειται περὶ ἐπικτήτου χαρακτηριστικοῦ ἀλλὰ ἀπὸ χιλιετηρίδων διαπλασθέντος «πνεύματος τῆς φυλῆς».

Ἡ ἐδαφικὴ ποικιλία, εἰς ἣν ὀφείλομεν τὴν διάπλασιν τῆς ποιᾶς τινος μορφολογικῆς ποικιλομορφίας τῶν καθ' ἕκαστον τύπων, αἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τοῦ 'Ελληνικοῦ κόσμου, ἤσκησε βασικὴν ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ χαρακτῆρος ἐπίδρασιν. Αἱ πολλαπλαῖ ῥίζαι τῆς φυλῆς ὑποδηλοῦν διαφόρας τινας ψυχικὰς βεβαίως. Εἶναι αὗται ὅμως δευτερεύουσαι. Ἐν τῷ συνόλῳ, ὁ ψυχικὸς χαρακτὴρ ὅλων τῶν ὁμάδων, αἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τῆς ὅλης Φυλῆς, ἐμφανίζεται σαφῶς ὁμοιογενὴς ἐν ταῖς μεγάλαις γραμμαῖς. Ἕνεκα τοῦ γενικοῦ ἴσως τύπου τῆς ὅλης χώρας, δεικνύουν ὅλως χαρακτηριστικὴν ψυχικὴν τινα συγγένειαν, ἐκφαινομένην ἀπὸ πάσης ἐπόψεως. Ἡ φυσικὴ ποικιλότης δὲν ἀπετέλεσεν ἀποσυνθετικὸν στοιχεῖον.

Καὶ τὸ ὁμοιόμορφον ψυχικόν, ἢ «δυναμικὸν» σύνολον, ἀντι-

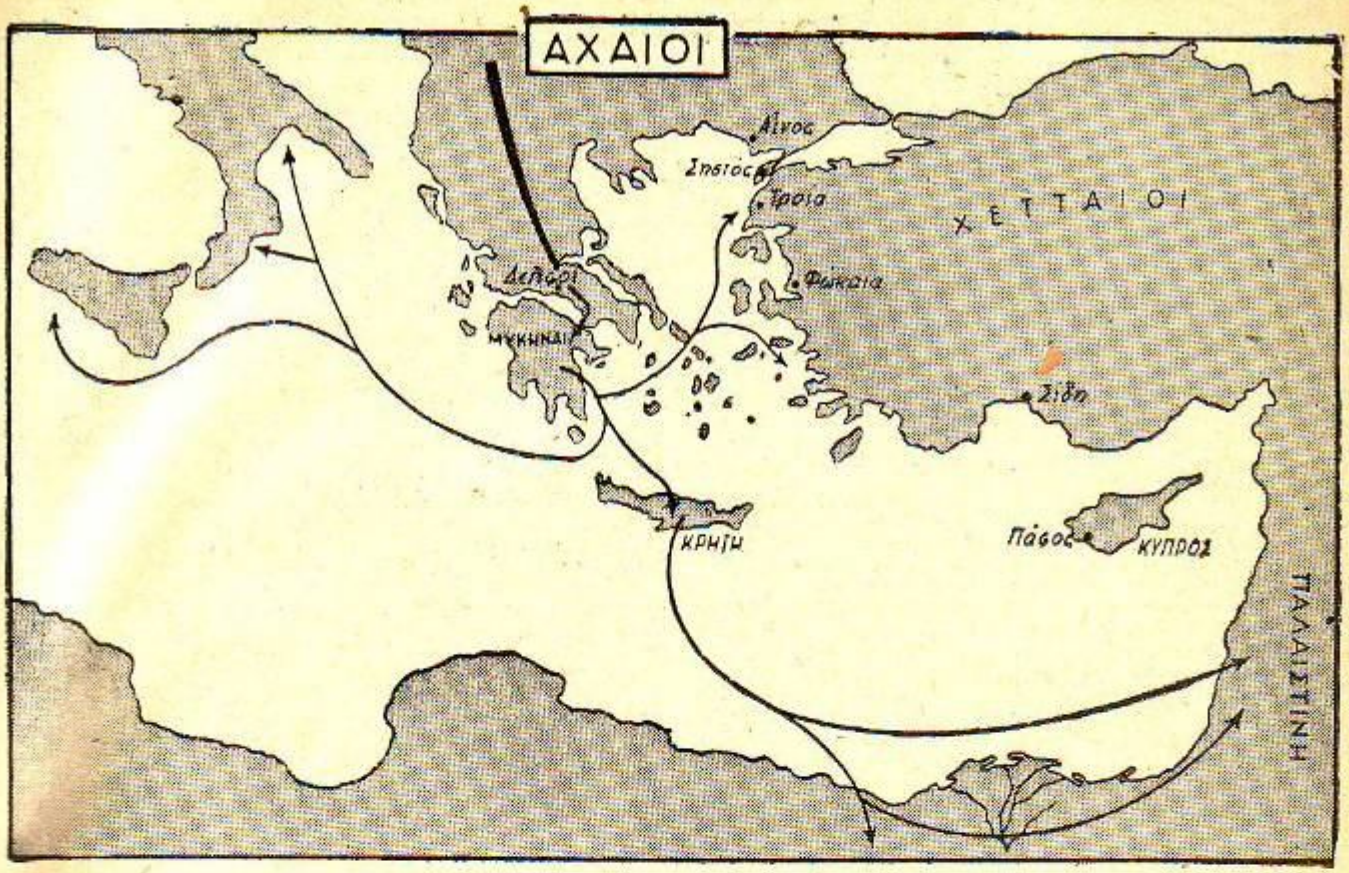

Ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν Ἀχαιῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ κείμενα καὶ πρὸς τὰς διαπιστώσεις τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν : Ἡ παχεῖα γραμμὴ σημειοῖ τὴν ἀφετηρίαν ἐκκινήσεως, τὸν σταθμὸν παρὰ τοὺς Δελφοὺς καὶ τὴν ἐκεῖθεν κάθοδον, καὶ ἐγκατάστασιν εἰς Πελοπόννησον. Τὰ ἐκεῖθεν τόξα σημειοῦν διὰ τῶν βελῶν των τὰς χώρας μέχρι τῶν ὁποίων ἐξηπλώθησαν.

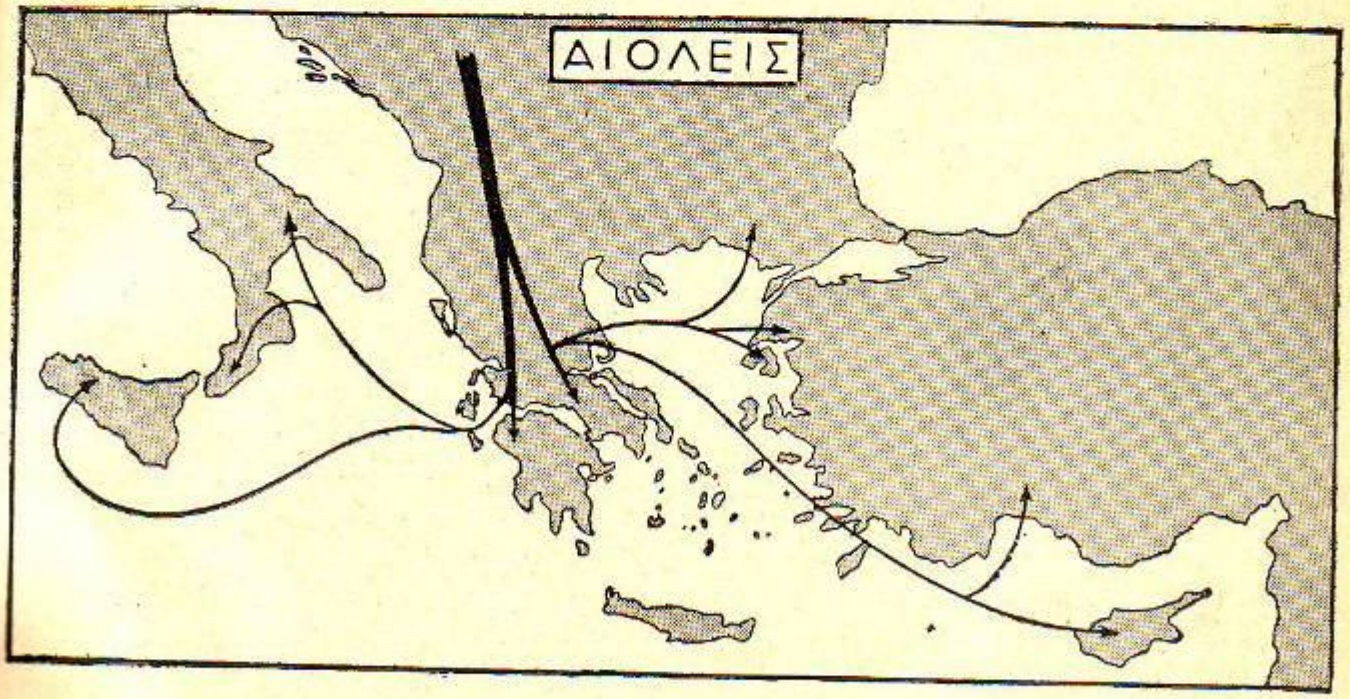

Ἡ ἐμφάνισις, ἡ ἐγκατάστασις καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν Αἰολέων, συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ κείμενα καὶ πρὸς τὰς διαπιστώσεις τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν, σημειοῦνται ἐν τῷ χάρτῃ διὰ τῆς παχείας γραμμῆς καὶ τῶν ἐκ τῶν δύο σκελῶν της ἐκκινούντων τόξων.

τίθεται ἀπολύτως πρὸς τὴν ψυχὴν ὅλλων φυλῶν, ξένων φυλῶν. Εἶναι ἄκρως διάφορον. Καί, ἐὰν τὰ μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι πάντοτε σημαντικώτερα, ὅμως, κ̆ὄχι τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικά, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῆς γλώσσης, τοῦ τρόπου τοῦ συλλογισμοῦ, τῶν ἰδεῶν καὶ ἐθίμων, ἡ συνισταμένη τῶν πνευματικῶν ἰδιοτήτων, σχηματίζουν οὐσιαστικῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐθνισμοῦ. Καὶ σχετικῶς μὲ τὰς ἀξίας αὐτὰς οὐδὲν εὑρίσκομεν ἐν Ἑλλάδι, ἔχον ἴχνη Σλαβικά, ἢ τουλάχιστον τόσον μικρὸν ὥστε...» (Α. Θάμπ). Πάντως, σπανιώτατα ὅλως ἡ Σλαβικὴ φυσιογνωμία καὶ ψυχή, θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναγνωρισθοῦν μεταξὺ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους λαούς. Μόνον ἀνίδεος τῆς Ἑλληνικῆς

καὶ τῆς Σλαβικῆς ἢ γενικῶς βορείας ψυχῆς. θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν παρουσίαν τῆς δευτέρας καὶ δὲν θὰ ἀνεγνώριζε τὴν καταπληκτικὴν διαφορὰν τῶν δύο κόσμων.

Οὐδεὶς ἠμφεσβήτησε, νομίζομεν, τὴν ὁμοιότητα τῶν ψυχικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἕλληνος ἀπὸ τῶν ἀπωτάτων χρόνων τῆς ἐμφανίσεώς του εἰς τὴν γωνίαν αὐτὴν μέχρι τῆς σήμερον. «Ἡ ὅλως ἐξαιρετικὴ δύναμις τῆς διανοίας, ἢ ἐκδήλωσις τοῦ νοεῖν, ἡ ἐξαιρετικὴ δύναμις τῆς ἀντιλήψεως καὶ ταχύτης ἑπομένως ἀντιδράσεως εἰς ἐρεθισμοὺς καὶ ἐπιτελέσεως τοῦ ἔργου ἡ ἰσχυρὰ ροπὴ πρὸς ὀνειροπολίαν καὶ ἀπραγμοσύνη» καὶ φιλοσόφησιν, ὑποβοηθηθεῖσα ἀκριβῶς ἐκ τῆς διαθέσεως μείζονος χρόνου ἐλευθέρου, ἡ ἐξαιρετικὴ αἴσθησις τοῦ καλοῦ, τοῦ ὡραίου. Ὁ χαρακτὴρ εἶτα, δηλαδὴ ὁ τρόπος συμπεριφορᾶς ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, ἡ ἔκδηλος ἀτομοκρατία, σθάνουσα μέχρι τῆς ὑπερβολῆς προτιμήσεως τοῦ ἀτομικοῦ ἢ κομματικοῦ συμφέροντος ἀντὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ μέχρι παραβάσεως τῶν κειμένων νόμων, μέχρι τῆς θυσίας τοῦ ὅλου εἰς τὸ μέρος». Τὰ βασικὰ ταῦτα πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα, χαρακτηριστικὰ «νεανικότητος», νεανικῆς ἡλικίας ἀτόμων καὶ λαῶν, ὑπῆρξαν τὰ αὐτὰ σχεδὸν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὁσουδήποτε προχωρήσωμεν πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸν μεσαίωνα καὶ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ μετὰ τὴν παλιγγενεσίαν τοῦ Ἔθνους. Εἶνε τὰ ἴδια πάντοτε χαρακτηριστικά, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐπανειλημμένως ἐκινδύνευσε νὰ χάσῃ, ἢ ἀπώλεσε τὴν ἐλευθερίαν. Εἶνε τὰ ἴδια, ἅτινα τὸν ὑψώνουν πάντοτε εἰς τὴν μεγαλουργίαν. (Βλ. καὶ Σπ. Καλλιάφα. Ἐν. Λόγ. 1947). Καὶ ἡ ψυχὴ αὕτη τῶν αἰωνίων Ἑλλήνων, ἀσφαλῶς διακρίνεται, ἐπαναλαμβάνομεν, τῆς ψυχῆς ξένων φυλῶν, εἴτε πρόκειται περὶ «αἰωνίων παθῶν», εἴτε ὄχι.

Ἐὰν ἑπομένως εἶναι ὀρθόν, ὅτι «ἡ ὅψις τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων, πείθει ὅτι κυκλοφορεῖ εἰσέτι εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν ἀρκετὸν Ἑλληνικὸν αἷμα» (κατὰ τὸν Κούρτιον Μπράϋζιγκ, 1927), ἡ «ὄψις» αὕτη πρέπει νὰ ἐγκλείῃ καὶ τὴν ψυχήν. Καὶ ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται περὶ ἀναμίξεως αἰσθημάτων, ἐὰν ἀρνηθῇ τις, ὅτι «τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ἐν Εὐρώπῃ ἐξεριζώθη» ὅτι «οὔτε μία ρανὶς καθαροῦ καὶ ἀμίκτου Ἑλληνικοῦ αἵματος ρέει εἰς τὰς φλέβας τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος», ὅτι «ἕνα κενὸν φάντασμα, ἓν ἄψυχον σῶμα...», ὅτι «ὑπῆρξε μόνον κάποτε» καὶ ὅσα ἄλλα ἔγραψεν ὁ πολὺς Φάλλμεραυερ. Ὅπως ἐγράφομεν ἄλλοτε (Πρ. Ἑλλ. Ἀνθρ. Ἔτ. 1942 καὶ 1943), βεβαίως ὅταν ὁ μισέλλην συγγραφεὺς ἤθροιζε τὰς δῆθεν παρατηρήσεις του, ἦσαν ἀφανεῖς καὶ κεκαλυμμένοι ἀπὸ τοὺς κοπνοὺς τῆς πυρίτιδος οἱ «Ἕλληνες», ὅλα ἦσαν ἐξηλειμμένα καὶ τὸ ὄνομα ἀκόμη, ὑπὸ τὴν τέφραν τὰ ἐρείπια, τὸν εὐρώτα. Ἤρκεσεν ὅμως ζωὴ ἑνὸς αἰῶνος, μετὰ σκότος τεσσάρων, διὰ νὰ μεταβάλῃ τὰς πεποιθήσεις τῶν σοφῶν. Ἐὰν ὁ Φάλλμεραυερ δὲν ἀνεγνώριζε τοὺς Ἕλληνας, οὔτε ἐκ τοῦ μεγαλείου τουλάχιστον τῆς ἀγωνιζομένης διὰ τὴν Ἐλευθερίαν ψυχῆς ἑνὸς Δαυΐδ ἡ Ἐπιστήμη διαλιθείσης τῆς ἀχλύος ἀποκαλύπτει ὅσα δὲν ἠθέλησεν ἐκεῖνος νὰ ἴδῃ. Ὅτι τὸ «φάντασμα» ἦτο ὁ «λαὸς τῶν Ἑλλήνων», ὁ ἴδιος φυσικῶς καὶ ψυχικῶς, ὅτι «ὑπάρχει» πάντοτε, ἐκ τῆς τέφρας αὐτοῦ ἀναλάμπων, ὅτι ποταμοὶ «ἑλληνικοῦ αἵματος» ρέουν ὡς πιστεύομεν εἰς τὰς φλέβας του. Ὥστε, «εἶναι ἀνακριβὲς νὰ λέγηται ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες εἶναι φυσικῶς διάφοροι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» (Κ. Κούν. 1939). Εἶναι ἡ ἰδία φυλὴ μὲ τὰ ἴδια προτερήματα καὶ ἐλαττώματα καὶ εἰς τὴν Τροίαν καὶ εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ εἰς τὸ Σαραντάπορον καὶ εἰς τὴν Πίνδον, τὸ Βίτσι καὶ τὸν Γράμμον.

Ἡ ποικιλομορφία τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς εἶναι βασικὸν χαρακτηριστικόν, ἐκ τῆς ἀρχικῆς συνθέσεως, ἀπὸ μικρὰς ὁμάδας ὄχι ὅμως ξένας φυλάς, ἤτοι τὰς βορείας, ἢ τὰς ἰνδικὰς π. χ.) ἀλλὰ συγγενεῖς, τοῦ περὶ τὸ Αἰγαῖον χώρου, «αὐτόχθονας», δηλαδὴ γενικῶς, ὀρεινὰς ἢ πεδινάς, βορειοτέρας ἢ νοτίους, αἵτινες ἠνώθησαν εἰρηνικῶς ἢ καὶ πολεμικῶς. Καὶ ὁ ἐκ τοῦ χωνευτηρίου ἐξελθὼν Ἑλληνικὸς λαός, διατηρεῖ τὰ πλείστα τῶν παλαιῶν ἐκείνων χαρακτηριστικῶν μορφῆς καὶ ψυχῆς. Τὸ σύνολον τοῦτο δικαιοῦται νὰ καλῆται «φυλή», εἶναι ἡ «Ἑλληνικὴ φυλή».

Τὰ περὶ φυλῶν. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα, ἐὰν συμβιβάζεται μὲ τὴν βιολογικὴν ἀντίλημψιν νὰ θεωρῆται «φυλὴ» ὁ Ἑλληνικὸς (ὅπως καὶ κάθε ἄλλος λαὸς) μὲ τὴν προσωνίαν σχετικὴν ποικιλομορφίαν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀναντιλέκτους ὁμοιότητας, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς «ἑλληνοποιήσεως» ὅλων τῶν καθ' ἕκαστον στοιχείων, διὰ τῶν διαδοχικῶν ἐνδοομαδικῶν ἑνώσεων ἐπὶ αἰῶνας, σημειοῦμεν, ὅτι ὁ ὅρος φυλή, ἐγέννησε πολλὰς συζητήσεις καὶ ἀσάφειαν ἕνεκα τῆς ρευστότητος αὐτοῦ.

Γνωρίζομεν, ὅτι πλὴν τῶν «ἀτομικῶν ποικιλιῶν» τῶν χαρακτηριστικῶν, (οὐδὲν ἄτομον ὁμοιάζει τελείως πρὸς ἄλλο), ἔχομεν καὶ τὰς «ὁμαδικὰς ποικιλίας» (κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς πολλὰ ἄτομα), ὁπότε δι' αὐτῶν διακρίνονται ὁμάδες τινὲς, ἄλλων ὁμάδων. Ὅταν αἱ ὁμάδες αὗται βασίζωνται ἐπὶ περισσοτέρων μορφολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν χαρακτηριστικῶν, καλοῦνται φυλαί. Γενικῶς θεωροῦμεν ὡς φυλήν, «μείζονα τινὰ ὁμάδα ἀνθρώπων, οἵτινες διὰ τῆς κληρονομικῆς κοινῆς ἐμφανίσεως μιᾶς ὡρισμένης συγγενοῦς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς καταβολῆς, τοῦτο μὲν συνδέονται πρὸς ἀλλήλους, τοῦτο δὲ, διακρίνονται ἄλλων ὁμοειδῶν ὁμάδων» (Γκρόσσε). Καὶ ἔχομεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὀλίγας μεγάλας καὶ πλείονας μικροτέρας φυλάς, ἀναλόγως τοῦ ὄγκου τῶν διαφορῶν καὶ ὁμοιοτήτων, φυσικῶν, ἀνατομικῶν, φυσιολογικῶν (λειτουργικῶν) καὶ ψυχικῶν (πνευματικῶν, συναισθηματικῶν, βουλητικῶν).

Σταθεραὶ φαινομενικῶς αἱ φυλαί, ἀλλὰ βαθμιαίως μεταβαλλόμεναι διὰ νέων χαρακτηριστικῶν, εἴτε ἐκ μίξεων βεβαίως ἀλλὰ καὶ ἐκ «μεταλλαγῶν» ἀποτόμων, καὶ ἐξ ἄλλων λόγων ἀγνώστων, δυσχεραίνουν τὸν καθορισμὸν τῆς καθαροτητός των. Δυσχεραίνουν ἐπίσης τὸν καθορισμὸν τῆς διακρίσεως τῶν ὅρων φυλή, λαός, ἔθνος κλπ., τῆς διακρίσεως τοῦ φυλετικοῦ, ἀπὸ ἄλλους συνδέσμους, τὸν θρησκευτικόν, τὸν γλωσσικόν, τὸν ἐθνικὸν κλπ. Μολονότι ὅμως ὁ ὅρος «καθαρὰ» φυλή, δὲν δύναται παρὰ κατ' ἐξαίρεσιν νὰ στηριγθῇ σήμερον, ἀναντίρρητον εἶναι ὅτι ὑπάρχουν μεγάλαι καὶ μικραὶ φυλαί, ὅτι «μέσω τῶν μεταβολῶν αὐτῶν σχέσις τις διετηρήθη πάντοτε μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ ἐθνογραφικῶν στοιχείων» (Λέστερ καὶ Μιλλό), καὶ ὅτι «καταδεικνύεται διὰ γεγονότων ὡρισμένων ἡ πραγματικότης τῶν διαφορῶν, φυσιολογικῶν καὶ παθολογικῶν, μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν», ἀναπτυχθεῖσα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου.

Ἡ ἀποφυγὴ λοιπὸν τοῦ ὅρου «φυλή», διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ὁ καθορισμός του ἐπὶ τῇ βάσει ἀκριβῶς τοῦ, ἀγνώστου ἀλλωστε, τύπου τοῦ παρελθόντος, εἶναι τοὐλάχιστον ὑπερβολική. Μὴ δυνάμενοι λοιπὸν νὰ ὀπισθοδρομήσωμεν, ἀφοῦ διαρκῶς θὰ συναντῶμεν «μὴ καθαρὰν» φυλήν, ἔχοντες δὲ ἀφ' ἑτέρου ὑπ' ὄψιν τὴν αὐτόματον «κάθαρσιν» καὶ ἐπικράτησιν τοῦ βασικοῦ πυρήνος ἐπὶ ἐνδογαμιῶν, δηλαδὴ τὴν ὕπαρξιν «ῥεούσης σταθεροτήτος» (ὡς ἔχομεν ὀνομάσει), ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ καλέσωμεν «φυλὰς», τὰς ἀνεξαρτήτους, ἢ συζώσας ἐθνικῶς κλπ., συγχρόνους ὁμάδας, ὅταν ἐμφανίζουν μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐμφανῆ, αἰωνόβιον, βιολογικὴν συνεκτικότητα, μίαν φυσικὴν καὶ ψυχικὴν ὁμοιότητα. Ἐπιτρέπεται ἑπομένως νὰ ἀποτελοῦν φυλὴν οἱ Λάπωνες (ἀδιάφορον ἂν θεωρηθοῦν μογγόλοι, ἢ λευκοί, ἢ παλαιοασιάται, ὅπως συζητεῖται), νὰ ἀποτελοῦν φυλὴν οἱ Σλάβοι, οἱ Τεύτονες, οἱ Γάλλοι, οἱ Ἄγγλοι, οἱ Ἕλληνες κλπ., «ἀφοῦ φέρουν ἀπὸ τὰ σπλάγχνα των πολιτισμοὺς ἀσυμβιβάστους μεταξύ των» (Παπιγιώ), ἀνεξαρτήτως τῶν μειζόνων φυλετικῶν ὁμάδων εἰς ἃς ἀνήκουν (Βόρειον, Ἀνατολικοβαλτικήν, Μεσογειακὴν κλπ.). Ἐννοεῖται ὅτι πολλαὶ φυλαὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ζοῦν ὁμοῦ ὡς κράτος, χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαραίτητος καὶ ἡ ἕνωσις αὐτῶν (π.χ. Σκανδιναυῶν καὶ Λαπώνων).

Ἡ διάκρισις ὁπωσδήποτε τῶν ἀνθρώπων εἰς φυλὰς, μεγάλας ἢ μικράς, εἶναι μία πραγματικότης. Καὶ αὗται ἐσχηματίσθησαν δι' ἑνώσεως τῶν πλέον ὁμοιομόρφων στοιχείων, τῶν πλέον συγγενῶν ὁμάδων, ἡ πρώτη τῶν ὁποίων εἶναι ἡ οἰκογένεια, ὁ πυρὴν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, κατὰ τὸν Φ. ντὲ Κουλάνζ, ὅπως ρητῶς αὐτὸς διὰ τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν σημειοῖ. Ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν πλείστων ἀτόμων ἑνὸς λαοῦ, ἀπὸ χιλιετηρίδων συγχωνεύοντος συγγενεῖς κυρίως πυρήνας φυλετικοὺς, ἔχει ἑπομένως καὶ βιολογικὴν ἀξίαν, ἐπιτρέπουσαν τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου «φυλή». Καὶ ὁ ἀπορρίπτων ἀκόμη τὸν ὅρον Ραμπώ, δέχεται πάντως ὅτι «ἑνότης τις ὑπάρχει ἐντὸς τῶν ὁμάδων τούτων», ψυχολογική. Ἀλλ' ἐὰν δέχεται ταύτην, τί νὰ τὸ αὐτὸ ὡς νὰ δέχεται καὶ τὴν φυσικὴν ἑνότητα, διότι ἀνεξαρτησία «ψυχῆς», τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου δηλαδὴ, ἀπὸ τὸ ἀνατομικὸν ὑπόστρωμα, τὸν ἐγκέφαλον, εἶναι ὅλως ἀκατάληπτος. «Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἀνεδαφικόν, ἀλλ' εὑρίσκεται ὅπου καὶ ἡ οὐσία» (Σόμπαρτ). Ἑπομένως ἑνότης ψυχική (διὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐπηρειῶν καὶ διὰ τὴν ἀντίδρασιν), σημαίνει καὶ ἑνότητα «ἀνατομοφυσιολογικήν» δηλαδὴ «φυλετικὴν ἑνότητα». Ἡ ψυχικὴ ἑνότης ὑποδεικνύει τὴν φυλετικὴν ἑνότητα.

Ἡ διατήρησις τῆς ἰδίας ψυχοσυνθέσεως τῶν ξένων ὁμάδων, μέσῳ ξένης φυλῆς (Νέγρων, Τσιγγάνων, Ἑβραίων κλπ.), παρὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς φυλετικῆς ὁμοιότητος τῶν ἀτόμων κοινῆς ψυχικῆς ἐκφάνσεως. Πάντως, «διάφοροι φυλαί, ἀντιδροῦν καὶ διαφόρως εἰς τὸ αὐτὸ περιβάλλον, ἐκτὸς ἐὰν ἔχουν τὸ αὐτὸ παρελθὸν καὶ τὴν αὐτὴν κληρονομικὴν σύνθεσιν, διατηροῦσαν τὸ παρελθὸν ἐκεῖνο» (Λέστερ καὶ Μιλλό). Ὅταν ἀνακαλύπτεται λοιπὸν «ψυχικὴ» ἑνότης, αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν κληρονομικὴν ἱστορίαν τῶν ἀποτελούντων ἄτομον. Τὸ σύνολον τούτων ἀποτελεῖ ἑπομένως καὶ ἑνότητα «φυλετικήν». Καὶ τοῦτο ἰδιαιτέρως, ὅταν ἡ φυλὴ αὕτη ἐμφανίζει καὶ σχετικὴν ἔστω ὁμοιομορφίαν καὶ τῶν λοιπῶν βιολογικῶν χαρακτήρων, ἐμφανιζομένων ὁμοίων ἐπὶ χιλιετηρίδας. (Βλ. Ἰω. Κούμαρη: «Τὸ πρόβλημα τῆς φυλῆς», Πρακτ. Ἑλλ. Ἀνθρ. Ἐτ. 1939). Καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ τοιαύτην εἰκόνα παρουσιάζει ἀπὸ βιολογικῆς ἐπόψεως. Ἡ «ψυχὴ» αὕτη προϋποθέτει «φυλήν», διότι «ἓν κοινωνικὸν φαινόμενον δὲν ὑφίσταται χωριστὰ ἀπὸ τὰς διανοίας αἱ ὁποῖαι τὸ πραγματοποιοῦν, οὔτε ὑπεράνω τῶν ἀτόμων ποὺ τὸ γεννοῦν» (Παπιγιώ). Καὶ τὴν φυλὴν αὐτὴν, μὲ τὴν «ῥεουσαν σταθεροτητά» της, καλούμεθα νὰ προσπίσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀπὸ ξένων μίξεων καὶ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης καλλιεργείας, τῆς εὐγονίας. Ἔχομεν καθῆκον νὰ ἐπαγρυπνῶμεν διὰ τὴν διατήρησιν αὐτῆς, ἀφοῦ «φυλὴ ἥτις ἀμείμπτως δέχεται μίξεις μέλλει νὰ καταστραφῇ» (Βενιαμὶν Ντισραέλι).

Ὅπως γράφει ὁ διάσημος ἑλληνιστὴς Τζὼν Λίντσι Μάερς, σχετικῶς μὲ τὸ αὐτόχθον τοῦ Ἕλληνος, κατὰ τοὺς χρόνους

τῆς ἀποικιακῆς τῶν διασπορᾶς ἐγνώριζον ὡς «μητρόπολιν» τὰς ἠπείρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀρχιπελάγους χώρας, «ὅπερ εἶναι ἑπομένως ἀπὸ γενικῆς ἐπόψεως ἡ κοιτὶς ἣν ἀναζητοῦμεν». Τοῦτο ὠνομάσαμεν καὶ ἡμεῖς μὲ ὅλα τὰ δικαιώματα «Ἑλληνικὸν χώρον». Δι' αὐτὸ, καὶ παρὰ τὴν ἐνδεικνυομένην ἀποφυγὴν ἐθνικιστικῶν αἰσθημάτων εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ πεδία, ὑπερέβημεν τελευταίως τὸ ὅριον, γράφοντες (Μάν, Ρόαγιολ, Ἀνθρ. Ἰνστ., Νοέμβριος 1948), ὅτι «ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἐσχηματίσθη ὑπὸ τὸν βράχον τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ εἶναι ἀδύνατον εἰς οἱονδήποτε ἄλλον νὰ κρατῇ τὰς κλεῖδας τοῦ ἱεροῦ βράχου, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀναπόσπαστος συνδεδεμένη ἡ Ἑλληνικὴ ψυχή».

Εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην ἠγέρθησαν ἀντιρρήσεις. Τὰς ἀνεμένομεν. Σημειοῦμεν τὴν τοῦ Τζέφρεϋ ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τοῦ περιοδικοῦ «Μάν», Μάρτιος 1949. Εἰρωνευόμενος οὗτος τὴν ὕπαρξιν μιᾶς «Γκρήκ Ρέϊς» —Ἑλλ. φυλῆς—συγκρίνει ταύτην πρὸς μίαν «Καθολικήν», ἢ «Μωαμεθανικὴν φυλὴν» κλπ., ἐπειδὴ δῆθεν διάφοροι συγγραφεῖς θεωροῦν ὡς «μῦθον» τὴν φυλὴν κλπ. Ἡ ἀπάντησις ἡμῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χωρήσῃ εἰς συζήτησιν τοῦ εὐρυτάτου θέματος καὶ ἦτο λακωνική. Τονίζομεν, ὅτι ἡ δηκτικὴ σύγκρισις, μᾶς ἐνθυμίζει τὴν γνωστὴν τοῦ Μὰξ Μόλλερ, περὶ τῆς φανταστικῆς «Ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς», τὴν ὁποίαν οὗτος συγκρίνει μὲ «δολιχοκέφαλον ,λώσσαν» κλπ. Ἐὰν ὅμως ἡ «Ἰνδοευρωπαϊκὴ φυλὴ» εἶναι πράγματι «μῦθος», ἀσφαλῶς ὅμως δὲν εἶναι μῦθος ἡ «Ἑλληνικὴ φυλὴ», ὁσηδήποτε «ἐρεύσαν σταθερότητα», ἄνωθεν οἱ ἴδιοι δεχόμεθα, καὶ ἂν ἐμφανίζῃ ὁ αἰωνόβιος οὗτος κόσμος καὶ ὁσαδήποτε βιβλία καὶ ἂν ἰσχυρίζωνται τὸ ἐναντίον.

Καὶ διὰ νὰ διαπιστωθῇ ὅτι «φυλὴ» εἶναι ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος, ὅπως δέχονται ἄλλωστε τοῦτο ἄλλα βιβλία, ἠμκέσθημεν νὰ ὑποβάλωμεν τὴν πρότασιν ἵνα συναχθοῦν εἰς μίαν αἴθουσαν ἑκατὸν Ἕλληνες καὶ ἑκατὸν Σκῦτοι ἢ ἑκατὸν Ρῶσσοι καὶ ἐὰν ὁ Τζέρσεϋ δὲν ἐπιτύχῃ εἰς τὴν, δι' ἑνὸς βλέμματος, διαλογὴν τῶν μὲν ἀπὸ τοὺς δὲ καὶ εἰς ἀναλογίαν 99%, θὰ δεχθῶμεν εἰλικρινῶς ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ εἶναι «μῦθος», ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ Ἀγγλικὴ ἢ ἡ Ρωσσική.

Ἀλλὰ παρὰ τὰ παραπατήματα καὶ τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης, «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΥΛΗ» ὑπῆρξεν, ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρχῃ, διότι πέραν ὅλων τῶν ἀνωτέρω ἡ τεραστία δυναμικότης καὶ ζωτικότης της ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τοὺς συνεχεῖς καὶ ἀξιοθαυμάστους ἀγῶνάς της, ποὺ εἶναι καὶ αὐτοὶ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἡρωϊκῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ πίστεως φανατικῆς πρὸς τὰ εὐγενέστερα καὶ ὑψηλότερα ἰδεώδη τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα πρώτη ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐδίδαξεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Καθηγητὴς Ἰωάννης Γ. Κούμαρης

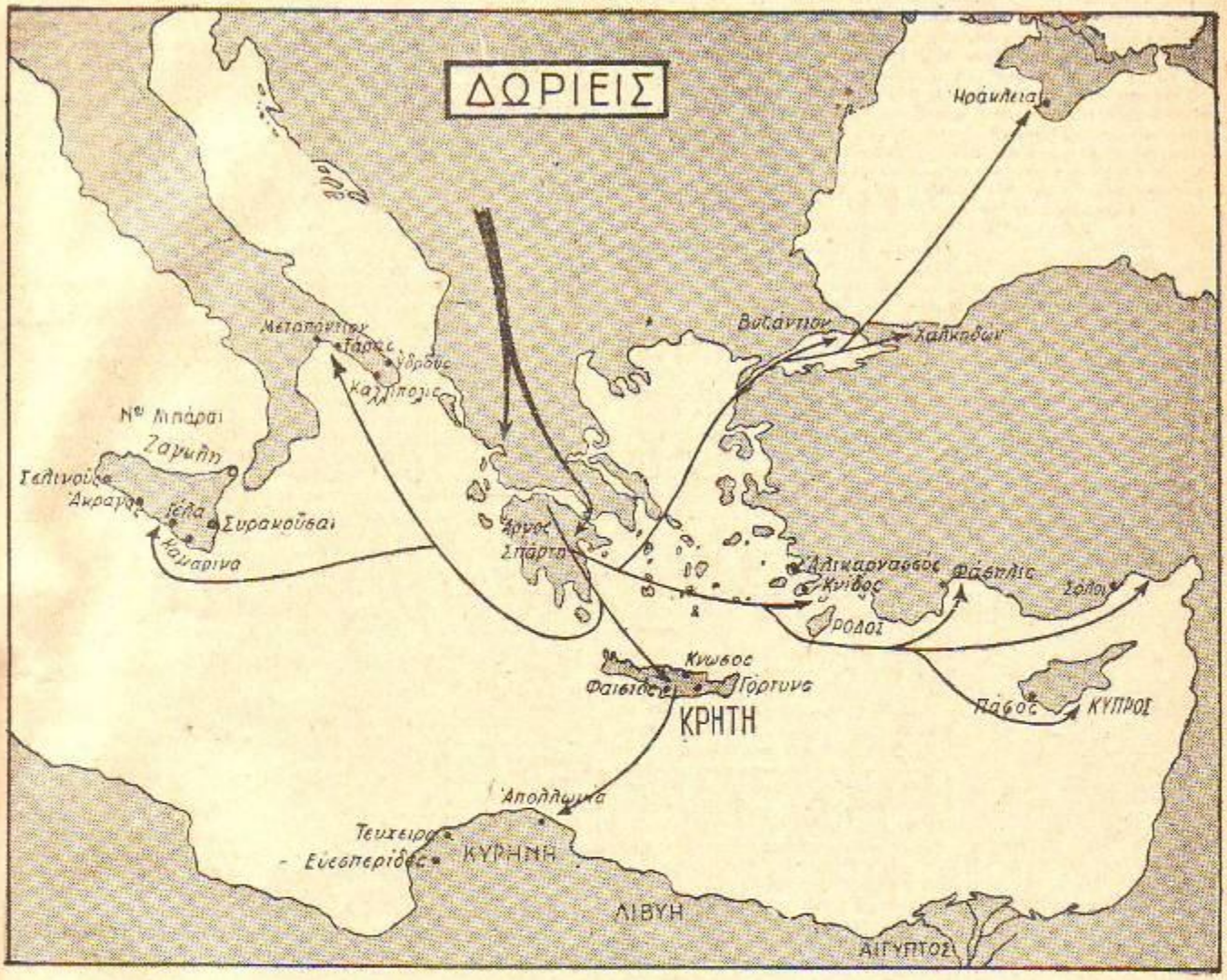

Ἡ ἐμφάνισις, ἡ κάθοδος καὶ ἡ ἐγκατάστασις τῶν Δωριέων καὶ ἡ ἐκεῖθεν ἐξάπλωσίς των, βάσει τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ κειμένων καὶ τῶν διαπιστώσεων τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν : Ἡ παχεῖα γραμμὴ δηλοῖ τὴν ἀφετηρίαν ἐκκινήσεώς των καὶ τὰ βέλη τοὺς τόπους ἐγκαταστάσεως. Ἐκεῖθεν ἐκπορεύονται τὰ τόξα τῆς ἐπεκτάσεώς των.

Ἡ ΧΑΡΑΥΓΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Δὲν ὑπάρχει ἄλλου ἔθνους ἱστορία τόσον μεστὴ γεγονότων καὶ διδαγμάτων, ὅσον ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων. Κανεὶς ἄλλος λαὸς δὲν ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ὅσον ὁ Ἑλληνικός. Καὶ καμμία χώρα δὲν ἔχει ἐπηρεάσει τὴν πορείαν τοῦ κόσμου, ὅσον ἡ μικρὰ αὐτὴ γωνία τῆς γῆς μὲ τὴν ἱστορίαν τὴν τόσον λαμπράν, ἀλλὰ καὶ τόσον μεγάλην, ὥστε αἱ ρίζαι της νὰ χάνωνται εἰς βάθη αἰώνων μεγαλύτερα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἐφαντάσθησαν οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι ἱστορικοί. Ἀλλὰ διὰ νὰ καταυόησῃ κανεὶς πλήρως τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν, τὴν γηγενῆ προέλευσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν αὐτόχθονα καὶ αὐτοτελῆ προέλευσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καλὸν εἶναι ν' ἀνατρέξῃ εἰς τὴν ἀπωτάτην προϊστορίαν τῆς Μεσογείου, ἤτοι πρὸ 20 ἢ 30 ἢ καὶ περισσοτέρων χιλιάδων ἐτῶν (βλ. καὶ λέξιν "Ἀνθρωπος, τόμος 2, σελ. 882 τοῦ παρόντος Λεξικοῦ), ὅταν ἀντὶ τῆς σημερινῆς θαλάσσης ὑπῆρχον μία ἢ δύο λίμναι καὶ μία εὔφορος κοιλὰς μὲ εὔκρατον κλῖμα τὴν ὁποίαν σήμερον καλύπτουν τὰ γαλανὰ νερὰ τοῦ Αἰγαίου. Ἡ κοιλὰς αὐτὴ δὲν ἦτο ἀκατοίκητος. Μεγάλοι συνοικισμοὶ ἀνθρώπων τῆς λιθίνης ἐποχῆς, ποὺ μόλις εἶχαν ἀρχίσει νὰ σκέπτωνται, ἐζοῦσαν ἐκεῖ, ὅταν ἤρχι-

σαν νὰ λυώνουν οἱ παγετῶνες, τὰ δὲ νερὰ τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ τοῦ Εὐξείνου, θραύσαντα τὰ φυσικὰ φράγματα αὐτῶν, ἤρχισαν νὰ εἰσρέουν καὶ νὰ ὑψώνουν τὴν στάθμην τῆς λίμνης. Συγχρόνως τὰ νερὰ ποὺ εἰσέρρεον ἤρχισαν νὰ στενεύουν τὴν κοιλάδα καὶ νὰ καλύπτουν τὰς χαμηλοτέρας περιοχὰς καὶ νὰ ἀναγκάζουν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατώκουν ἐκεῖ νὰ ἐποσύρωνται σιγὰ-σιγὰ πρὸς τὰ ὑψηλότερα σημεῖα ποὺ ἄφηναν ἀκάλυπτα τὰ νερὰ καὶ ποὺ ἀποτελοῦν σήμερον τὴν Κρήτην, τὰς Κυκλάδας, τὰς νήσους καὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου· τοῦ Αἰγαίου αὐτοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου καὶ χάρις εἰς τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη ἀπὸ ἕνα κατακλυσμὸν ὁ αὐτόφωτος πολιτισμός, ποὺ φέρει τὸ ὄνομά του, δηλαδὴ ὁ λεγόμενος Αἰγαῖος πολιτισμός. Τώρα ἐὰν τὸ γεγονὸς αὐτὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς Αἰγηΐδος ἀνάγεται εἰς τὸν πρῶτον ἢ τὸν δεύτερον κατακλυσμὸν ποὺ ἀναφέρουν αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις («Ὠγυγία» Ἀθαν. Σταγειρίτου σ. 221 καὶ 222, τόμος Δ΄, «Τίμαιος» καὶ «Κριτίας» Πλάτωνος κλπ.) εἶναι ζήτημα φυσικὰ τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ σήμερον, χρειάζεται ὅμως νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις ποὺ ὁμιλεῖ περὶ δύο κατακλυσμῶν, ἀποτελεῖ μίαν ἔνδειξιν ἔστω καὶ ἀσθενῆ βεβαίως περὶ τοῦ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν ἄλλων λαῶν. Ἄλλως τε καὶ ὁ Πλάτων ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀναφέρει εἰς τὸν «Τίμαιον» ὅτι οἱ ἐν Σάει τῆς Αἰγύπτου σοφοὶ ἱερεῖς τῆς Ἴσιδος διηγοῦντο εἰς τὸν Σόλωνα ὅτι ἡ ἀρχαία ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἤρχιζεν ἐννέα χιλιάδας ἔτη πρὸ τῆς ἐποχῆς του, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν Αἰγυπτίων, ὁ δὲ Σόλων ὡμολόγει ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς ἐγνώριζον τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ πράγματα πολὺ καλύτερα ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Τοῦτο ὅμως δὲν δύναται νὰ φανῇ κατὶ τόσον παράδοξον, ἐὰν εἶναι ἀληθὴς ἡ παράδοσις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸν βίον τοῦ Κέκροπος, ὅτι ἡ πόλις αὕτη τῆς Αἰγύπτου (ἡ Σάϊς) ἦτο παλαιὰ ἢ μᾶλλον παναρχαία ἀποικία τῶν Ἀθηναίων (βλέπε «Ὠγυγία» τόμους Α΄, σελ. 247, καὶ Δ΄, σελ. 222, ὡς καὶ τὰ εἰς τὴν σελ. 67 τοῦ παρόντος) ἢ ἡ ὁμολογία τοῦ Αἰγυπτίου ἱερέως πρὸς τὸν Σόλωνα εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἀφοῦ ἔκτισε τὰς Ἀθήνας, μετὰ χίλια ἔτη μετέβη εἰς Αἴγυπτον καὶ ἔκτισε ἐκεῖ τὴν πόλιν Σάϊδα. Ἡ ὁμολογία αὐτὴ δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἔννοιαν τῆς ἀποικίσεως δηλ. ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἢ τῶν Πελασγῶν τῆς πόλεως αὐτῆς τῆς Αἰγύπτου εἰς παναρχαίους χρόνους. Ὁ Παυσανίας ἐπίσης («Ἀχαϊκὰ» 23.7), ὁμιλῶν περὶ τοῦ Ἀσκληπιείου ποὺ ὑπῆρχεν εἰς τὸ Αἴγιον λέγει ὅτι ἀνεῦρεν ἐκεῖ κάποιον ἀπὸ τὴν Σιδῶνα τῆς Φοινίκης, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπεν ὅτι οἱ συμπατριῶται του Φοίνικες ἐγνώριζαν καλύτερα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα: «Ἐν τούτῳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῷ ἱερῷ εἰς ἀντιλογίαν ἀφίκετο ἀνήρ μοι Σιδώνιος, ὃς ἐγνωκέναι τὰ εἰς τὸ θεῖον ἔφασκον Φοίνικας τά τε ἄλλα Ἑλλήνων βέλτιον». Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐπίσης δὲν εἶναι παράδοξον ἐὰν πιστεύσωμεν τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις καθ' ἃς οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος Πελασγοὶ καὶ κυρίως οἱ Ἀρκάδες ἐθαλασσοκράτησαν τῆς Μεσογείου καὶ ἀπῴκησαν καὶ τὴν Κρήτην, φθάσαντες μέχρι Φοινίκης, ἀφοῦ ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας (Ἀπολλόδωρος Γ΄ καὶ Ι΄ Παυσανίας Ἀρκαδικὰ Β΄, Ἀττικὰ Ι γ΄, Ἡρόδοτος Κλ 66 καὶ Μελπ. 145. Θουκυδίδης Δ΄, ρθ΄, κλπ.). Ἐξ ἄλλου ὁ Εὐήμερος ἀναφέρει εἰς τὴν «Ἱερὰν ἀναγραφὴν (1) ὅτι οἱ μυθικοὶ Παγχαῖοι (οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Παγχαίας τοῦ Περατικοῦ κόλπου) ἦσαν Κρῆτες «μετακομισθέντες ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Διός» καὶ συνεπῶς καὶ οἱ Κρῆτες οἵτινες μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων μετέβησαν καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην ἢ μετέβησαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν παλαιότερον θὰ εἶχον μεταφέρει εἰς τὰς χώρας αὐτάς, τὰς ἱστορικὰς καὶ μυθικὰς τότε παραδόσεις περὶ Ἑλλήνων ποὺ ἐγνώριζον οἱ Φοίνικες. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία φαίνεται ὅτι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπέφερεν ἀπὸ τὴν ἀσθένειαν ποὺ λέγεται «δόγμα» καὶ ἡ ὁποία εἶναι φοβερὰ ὅταν ἐνσκήπτῃ εἰς τὴν Ἐπιστήμην. Αἱ ἱστορικαὶ ἀπόψεις μέχρι πρό τινος ἐδιδάσκοντο καὶ διδάσκονται εἰς τὴν Ἑλλάδα στερεότυποι καὶ ὅπως ἀνωφέροντο ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὰς εἶχον ἀρχικῶς διατυπώσει, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ξένους κυρίως, χωρὶς νὰ σημειωθῇ καμμία σοβαρὰ προσπάθεια βαθυτέρας καὶ πλέον συστηματικῆς ἐρεύνης καὶ ἑρμηνείας των διαφόρων πηγῶν ποὺ ὑπάρχουν (2) καὶ πάντως τὸ πεδίον τῆς Ἱστορίας ἐθεωρεῖτο ἠρευνημένον.

Ὁ Ἑλληνικὸς Ἱστορικὸς χῶρος. Μόλις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ τέλους του, ἡ ἱστορικὴ μελέτη συνεδυάσθη μὲ τὰς ἐρεύνας τῶν διεσκορπισμένων εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλληνικὴν γῆν ἐρειπίων τοῦ πολιτισμοῦ της, ἐρεύνας αἱ ὁποῖαι ἐν τούτοις, δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς, ὅτι εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχήν των. Μὲ τὰς ἐρεύνας αὐτὰς ἐπλατύνθησαν τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο τοποθετημένα γύρω ἀπὸ τὴν γνωστὴν ἐκδοχὴν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (βλέπε λεπτομερέστερον λέξιν «Τρωϊκὸς πόλεμος»), κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐξεστράτευσαν ἐναντίον τῆς Τροίας διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὴν ἁρπαγὴν τῆς ὡραίας Ἑλένης, συζύγου τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Μενελάου, ὑπὸ τοῦ Πάριδος, υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Τροίας Πριάμου.

Οἱ ἡρωϊκοὶ χρόνοι, οἱ μῦθοι, ἡ προϊστορία, ἤρχισαν τοιουτοτρόπως νὰ μεταβάλλωνται εἰς ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶχε καθιερωθῇ νὰ λέγεται Προελληνικὸς ἢ Αἰγαῖος πολιτισμὸς ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἦτο παρὰ Ἑλληνικὸς πολιτισμός, ὁ ὁποῖος μὲ κέντρον τὴν Μεσόγειον ὑπῆρχεν εἰς χρόνους παναρχαίους καὶ ἔφθανε πέραν τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν καὶ μέχρι τῆς Θούλης καὶ τῆς Ἀτλαντίδος καὶ — πολὺ πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου — πέραν τῆς Κολχίδος καὶ τῆς Κασπίας, μέχρι τοῦ Κωφήνος καὶ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ. Πρόσφατοι ἔρευναι (1948 καὶ 1949) ἀπέδειξαν ὅτι ὁ Μινωϊκὸς πολιτισμὸς εἶχε φθάσει μὲ τὰ πλοῖα του εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ἀνευρέθησαν ἐντὸς σπηλαίων μινωϊκὰ ἀγγεῖα, εἰς δὲ τὴν μικρασιατικὴν Λάβραυνδον (τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας εἶναι συγγενὲς πρὸς τὸν Λαβύρινθον) τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς ὑπὸ Σουηδῶν ἀρχαιολόγων ἀντικείμενα μαρτυροῦν περὶ τῶν στενωτάτων σχέσεων τῆς πόλεως ταύτης μὲ τὴν μινωϊκὴν Κρήτην. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Πόντον καὶ εἰς τὴν Νότιον Ρωσσίαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ ἔφερον εἰς φῶς ἐρείπια πόλεων τοῦ Αἰγαίου πολιτισμοῦ. Ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία συνεπῶς δὲν ὑπῆρξε παρὰ ἕνα ἐπεισόδιον καὶ αὐτὴ τῶν σχέσεων τοῦ κόσμου ποὺ ἔζη ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μεσογείου μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου, ἐνῷ ἐξ ἄλλου διεπιστώθη ἐσχάτως ἀπὸ εἰδικὰς ἐρεύνας ὅτι καὶ τὸ ἤλεκτρον (τὸ κεχριμπάρι) οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος τὸν μετέφερον κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Ὁλλανδίας, ὅπου προφανῶς εἶχον φθάσει οἱ πανάρχαιοι Κρῆτες ναυτικοί(!)(1)

Ὅλος αὐτὸς ὁ χῶρος ἀπὸ τοῦ Ἀτλαντικοῦ μέχρι τῶν Ἰνδιῶν, μεταξὺ δύο ὠκεανῶν καὶ τριῶν ἠπείρων καλύπτεται ἀπὸ τὰς παραδόσεις, ἀπὸ τὰ ἐρείπια, ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ποὺ εἶναι ἡ Ἱστορία τῶν ἀγώνων τοῦ πνεύματος ποὺ ἐπέτυχε νὰ δαμάσῃ τὴν ὕλην. (Ἔγελος, Τσέλλερ, Βιλαμόβιτς καὶ ἄλλοι). Πράγματι δὲ ἐὰν συγκρίνῃ κανεὶς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Ἱστορίαν τῶν ἄλλων ἀρχαίων Λαῶν τῆς Μεσογείου, αὐτὴν κυρίως τὴν διαφορὰν θὰ ἀντιληφθῇ ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς δὲν ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πεζοπορῶν διὰ μέσου τῶν στεππῶν τῆς Ἀσίας, οὔτε κολυμβῶν διὰ μέσου τῆς θαλασσίας Μεσογειακῆς πεδιάδος, ὅπως ἐφαντάσθησαν καὶ ὑπεστήριξαν πλεῖστοι παλαιοὶ καὶ νεώτεροι συγγραφεῖς καὶ ἐρευνηταί, καὶ ὅτι οἱ λεγόμενοι πολιτισμοὶ τῆς Φοινίκης, τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῆς Αἰγύπτου πρῶτον εἶναι ζήτημα ἐὰν ἦσαν παλαιότεροι τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ δεύτερον ἐξέλιπαν μαζὶ μὲ τὸν πλοῦτον των, διότι ἦσαν ὑλικοὶ πολιτισμοί: Ἐνῶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς ὡραιοτέρας ἀλλὰ καὶ τῆς ὑψηλοτέρας ἀνατάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος διότι ἀνεβλάστησεν ἀπὸ τὴν ἀπέριττον λιτότητα καὶ τὴν πρωτοφανῆ πνευματικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν δραστηριότητα τοῦ Λαοῦ ποὺ τὸν ἐδημιούργησεν.

Ὁ Ἀριστοφάνης μάλιστα εἰς τὸν «Πλοῦτον» (415 καὶ ἑξῆς) λέγει ὅτι ἡ πενία ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς κοινωνικῆς προόδου τῶν Ἀθηνῶν, διότι ἐξ ἀφορμῆς της οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεξέτειναν τὴν δρᾶσιν των πρὸς κάθε κατεύθυνσιν τοῦ γνωστοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς των, ἐμφανίζει δὲ αὐτὴν ὡς σύντροφον τῆς μέσης κοινωνικῆς τάξεως, πτωχῆς μὲν ἀλλ' ἀποτελούσης τὸ θεμέλιον πάσης κοινωνίας.

Πάντως τὸ γεγονὸς τοῦ καταποντισμοῦ τῆς χώρας τῆς λεγομένης Αἰγηΐδος, ποὺ ἀνέφέραμεν ἀνωτέρω, γεγονὸς τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐκεῖθεν τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας τῶν χωρῶν τοῦ Αἰγαίου, ἀγνοεῖται ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς. Ὅπως ἐπίσης φαίνεται ὅτι ἀγνοεῖται ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἡ βαθυτέρα σημασία τῆς μυθικῆς παραδόσεως περὶ τοῦ πυγμοῦ τοῦ Αἰγέως. Ἴσως καὶ ὁ μῦθος αὐτὸς νὰ εἶναι κάποια μακρινὴ ἀπήχησις τοῦ πυγμοῦ τῶν κατοίκων τῆς Αἰγηΐδος, μεταπλασθεῖσα διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ πυγμοῦ τοῦ πατρὸς τοῦ Θησέως, μὲ τὴν εὐκολίαν ποὺ γίνονται τοιαῦτα ἅλματα εἰς τὴν προϊστορίαν.

Καὶ τὸν πρῶτον αὐτὸν πολιτισμὸν φυσικὰ τὸν ἐπηρέασε τὸ κλῖμα, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐγέννησεν, ὅπως ἐλέχθη κατὰ κόρον ἀπὸ ἐκείνους ποὺ προσεπάθησαν νὰ τὸν ἐξηγήσουν (Κούρτιος, Ταίν, Γκλὸτζ κ.ἄ.). Διότι ἂν τὸ κλῖμα ἐγέννα ἀφ' ἑαυτοῦ τοὺς πολιτισμούς, ὑπάρχουν ἄλλοι χῶροι εὐνοϊκώτεροι διὰ τὴν ζωὴν ἀπὸ τὸν ἰδικόν μας, ἀλλὰ εἶναι στεῖροι. Ἀκόμη ἐδῶ ποὺ οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν τὸν πολιτισμόν των διήλθον κύματα ὁρδῶν ποὺ ἐξηφανίσθησαν χωρὶς ν' ἀφήσουν κανὲν ἴχνος τῆς διαβάσεώς των, ὅπως ἐπίσης λαοὶ ποὺ συνέζησαν μαζί μας ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου χιλιετηρίδα, ὅπως π.χ. οἱ Τοῦρκοι ἐσχάτως, τίποτε δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποκτήσουν ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Ὡμίλησαν ἐπίσης οἱ αἰσθητικοὶ περὶ

(1) Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Εὐημέρου, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν Λατινικὴν περὶ τὸ 200 π.Χ. ἀπὸ τὸν Ἔννιον, δὲν βιεσώθη καὶν πιθανῶς ὡς ἀντιθρησκευτικόν. Ἀποσπάσματά του μόνον ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Διόδωρον, τὸν Εὐσέβιον καὶ ἄλλους.

(2) Ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ προσπάθεια τοῦ Κωνστ. Σάθα πρὸς πληρεστέραν διαφώτισιν τῆς Ἱστορίας τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τινων ἄλλων ἐλαχίστων δυστυχῶς νεωτέρων ἐρευνητῶν καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Π. Καρολίδη εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς νεωτέρας ἐκδόσεως (Ἐλευθερουδάκη) τῆς Ἱστορίας τοῦ Παπαρρηγοπούλου, διὰ τὴν προϊστορικὴν Ἑλληνικὴν περίοδον. Ἀλλὰ καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ Π. Καρολίδη ὑπῆρξε σχετικῶς ἀτελὴς ἢ μᾶλλον μὲ μεγάλην διστακτικότητα χειρίζεται ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς καὶ τὸ τεράστιον αὐτὸ θέμα.

(1) Παλαιφάτου «Ἀπίστων Ἱστορίαι», Ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Λάβραυνδον (1949) καὶ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν (1949), «Σφαῖρα» καὶ «Εἰκονογραφημένα Νέα» Λονδίνου (τεύχη τέλους Ἰουλίου 1949).

τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος καὶ πολλοὶ ἱστορικοὶ τοὺς ἠκολούθησαν, ὡσὰν νὰ βασιλεύη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ αἰωνία ἀνοιξις — ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἡ βραχυτέρα τῆς Εὐρώπης — καὶ ὡσὰν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἀθηναῖοι διήρχοντο τὰς ὥρας των χωρὶς τίποτε ἄλλο νὰ κοπιάσουν ἀπὸ τοῦ νὰ παίζουν τοὺς κύβους των καὶ τὸν αὐλόν των ὑπὸ τοὺς σκιεροὺς πλατάνους τοῦ Ἰλισσοῦ ἢ καθήμενοι εἰς τὴν σίζαν κάποιας κυπαρίσσου παρὰ τὸν Λυκαβηττὸν νὰ θεῶνται ἀμέριμνοι τὴν ἀνήσυχον συνήθως ἀπὸ τοὺς πνέοντας ἀνέμους ἀλλὰ μαρμαίρουσαν πράγματι πάντοτε ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης θάλασσαν τοῦ Σαρωνικοῦ. Ὅσοι πιστεύουν εἰς τὴν φανταστικὴν αὐτὴν μαγείαν εἶναι ἀσφαλῶς ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ περνοῦν διαστικὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς φευγαλέας ἡμέρας τῆς ἀνοίξεως. Ἡ πραγματικότης ὅμως εἶναι κάπως διάφορος. Ἡ γῆ τῆς πατρίδος μας ἡ δέρεται ἀνηλεῶς ἀπὸ τοὺς ἀνέμους καὶ τὰς χειμαρρώδεις βροχάς, ποὺ παρασύρουν τὸ χῶμα πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἀφίνουν γυμνὴν τὴν γῆν ἢ μᾶλλον πολὺ ὀλίγον καλλιεργήσιμον ἔδαφος, ἢ ψήνεται ἀπὸ ἕνα μακρὸν καὶ κατάξηρον θέρος, τὸ ὁποῖον, ἂν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὰς βασώδεις περιοχὰς τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, βοηθεῖ μὲ τὴν ξηρασίαν του τοὺς χειμερινοὺς ἀνέμους καὶ τοὺς χειμάρρους νὰ ἀπογυμνώνουν τοὺς βράχους. Ἰδέτε τὰς Ἀκροπόλεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνήλθε καὶ ὡχυρώθη ἡ Ἑλλὰς διὰ ν' ἀμυνθῇ, τὰς Μυκήνας καὶ τὰς Ἀθήνας: εἶναι — ἦσαν ἀνέκαθεν — φαλακροὶ βράχοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὠρθώθησαν τὰ μέγαρα καὶ οἱ ναοί. Μᾶς μένει ὡς παρηγορία ἡ διαύγεια τοῦ οὐρανοῦ μας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ εἶναι συνέπεια τῆς τραυματικῆς ξηρότητος τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος.

Εἰς τὴν Κρήτην, τῆς ὁποίας τὸν πολιτισμὸν αἱ νεώτεραι ἔρευναι φέρουν ἐξαπλωθέντα ἀπὸ τὸν Εὔξεινον μέχρι τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀπὸ τὸν Περσικὸν κόλπον μέχρι τῆς Ἀγγλίας, τὰ καρστικὰ φαινόμενα (βλ.λ.) ἐπηρέασαν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ της. Μέσα εἰς τὰ σπήλαιά της ἐγεννήθη μαζὶ μὲ τὸν Δία ὁ πολιτισμὸς αὐτός, ὁ δὲ λαβύρινθος εἶναι ἡ ἀνάμνησις τῆς ζωῆς ἐκείνης τῶν σπηλαίων.

Ο ΠΕΛΑΣΓΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ
ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ὡς πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος φέρονται λαοὶ μὲ διάφορα ὀνόματα, ἀλλὰ τῶν ὁποίων τὸ γενικώτερον ὄνομα φαίνεται ὅτι ἦτο Πελασγοί. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ Λέλεγες, Κᾶρες, Δόλοπες, Θεσπρωτοί, Χάονες, Δωδωναῖοι, Μολοσσοί, Παίονες, Ἀθαμᾶνες, Μύγδονες, Φρύγες, Δαναοί, Ἀχαιοὶ καὶ ἄλλοι, δὲν ἦσαν παρὰ αἱ τοπικαὶ ὀνομασίαι ἑνὸς καὶ μόνου λαοῦ, τοῦ ἰδίου λαοῦ ποὺ σήμερον διαιρεῖται εἰς Ἠπειρώτας, Μακεδόνας, Θρᾶκας, Θεσσαλοὺς, Ρουμελιώτας, Πελοποννησίους, Κρῆτας, Κυκλαδίτας, Κυπρίους, Ροδίους κλπ. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὅπως ἀναφέρουν αἱ μυθικαὶ παραδόσεις, ἐπίστευον ὅτι κατάγονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους αὐτοὺς Λαοὺς καὶ ὅτι εἶναι συγγενεῖς μὲ αὐτούς. Ἀλλὰ καὶ αἱ παραδόσεις των ὅτι οἱ Ἴωνες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Αἰολεῖς οἱ Δωριεῖς κατάγονται ἀπὸ τοὺς ὁμωνύμους γενάρχας των ποὺ ἦσαν κατὰ τὴν παράδοσιν τέκνα θεῶν ἢ ἀπόγονοι θεῶν πάλιν τοὺς Πελασγοὺς ἀναμιγνύουν μὲ τὴν καταγωγήν των καὶ θεωροῦν ὡς ἀρχαιοτέρους προγόνους των (βλέπε σχετικῶς τὴν «Ὠγυγίαν ἢ Ἀρχαιολογίαν» τοῦ Ἀθ. Σταγειρίτου ποὺ περιλαμβάνει συνοπτικῶς ὅλας τὰς ἀρχαίας παραδόσεις καὶ Ἀπολλοδώρου τοῦ Ἀθηναίου «Περὶ θεῶν» βιβλία Γ'. Παυσανίου «Περιηγήσεις», «Στράβωνος «Γεωγραφικά», Δικαιάρχου «Βίος Ἑλλάδος», Διονυσίου «Οἰκουμένης περιήγησις», Παλαιφάτου «Περὶ Ἀπίστων Ἱστορίαι» καὶ Ἡρακλείτου «Περὶ Ἀπίστων», Ἡσιόδου «Θεογονία» καὶ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», Ὁμήρου, Πίνδαρον, Θουκιδίδην, Ξενοφῶντα, Διόδωρον Σικελιώτην, Διογένην Λαέρτιον, Σουΐδαν κλπ.

Παρὰ ταῦτα ὁ Κούρτιος εἰς τὴν «Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος» (κεφάλαιον Α'.) γράφει ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι ἦσαν οἱ πρῶτοι οἰκισταὶ τῆς χώρας, ἀλλὰ ἐπίστευαν ὅτι παντοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα προϋπῆρξαν αὐτῶν ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἐλιτοῦσησαν τὰ δάση, ἀπεξήραναν τὰ ἕλη καὶ ἰσοπέδωσαν τοὺς βράχους. Πρὸς αὐτοὺς δὲ τοὺς προδρόμους των ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς συνδεομένους διὰ τῆς πίστεως καὶ τῶν ἠθῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐθεώρουν τούτους καὶ ξένους καὶ δὲν τοὺς ὑπελόγιζον ὡς στενοὺς συγγενεῖς των, ἐχαρακτήριζον δὲ αὐτοὺς μὲ ξενικὰ ὀνόματα, ἰδίως δὲ ὡς Πελασγούς. Ὅσα δὲ ἔλεγον οἱ Ἕλληνες διὰ τοὺς προέλληνας ἢ Πελασγοὺς ἦσαν πράγματι ὀλίγα καὶ πενιχρά. Καίτοι δὲ ὁ Θουκυδίδης θεωρεῖ προφανῶς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος Πελασγοὺς καὶ Ἕλληνας, ὡς ἀποτελοῦντας ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἓν Ἔθνος, ἐν τούτοις οἱ Πελασγοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ αὐτοί, οὔτε ὅτι τὰ δύο ὀνόματα προωρίζοντο διὰ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Τοιαύτη ἐκδοχὴ ἀποκλείεται». Τὰ ἀνωτέρω λέγει ὁ Κούρτιος εἰς τὴν «Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τὴν ὁποίαν ὅμως ἔγραψε πρὸ τῆς διενεργείας τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ Κρήτην ποὺ ἀπεκάλυψαν τὸν προϊστορικὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ ἠύξησαν τεραστίως τὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὁποίαν ἀντέγραψαν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες Ἱστορικοί.

Ἡ πραγματικὴ ἱστορία ἐν τούτοις εἶναι κάπως διαφορετική. Ὁ Θουκυδίδης εἶναι ἀκριβὴς λέγων ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Πελασγοὶ ἀποτελοῦν τὸ αὐτὸ Ἔθνος. Ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὅπως εἶναι τοῦτο φυσικόν, ἔχουν συγκεχυμένας ἰδέας περὶ τῆς προελεύσεως, τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν αἰτίων τοῦ διασκορπισμοῦ τῶν Πελασγῶν, διότι ὅπως ἀποδεικνύεται ἐλάχιστα ἐγνώριζον περὶ τῶν Αἰγαίων καὶ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ των ὅπως ἡμεῖς μέχρι πρό τινος σχετικῶς τίποτε δὲν ἐγνωρίζομεν περὶ αὐτῶν. Ἐν τούτοις ὅλοι συμφωνοῦν, ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἦσαν μέγας λαὸς ποὺ εἶχεν ἐπεκταθῆ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην, καὶ κυρίως εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Κρήτην, Κύπρον καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀκόμη, παντοῦ δηλαδὴ ὅπου ἤκμασεν ἀργότερα ὁ Ἑλληνισμός. Οὕτω κατὰ τὸν Στράβωνα («Γεωγραφικὰ 221») οἱ Πελασγοὶ ἦσαν «ἀρχαῖον φῦλον κατὰ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐπιπολάσαν καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς Αἰολεῦσι τῆς κατὰ Θετταλίαν...καὶ τῆς Κρήτης ἔποικοι γεγόνασι ὡς φησιν Ὅμηρος.....καὶ τὸ Πελασγικὸν Ἄργος ἡ Θετταλία λέγεται.... πολλοὶ δὲ καὶ τὰ Ἠπειρωτικὰ ἔθνη πελασγικὰ εἰρήκασι.....τόν τε Δία τὸν Δωδωναῖον αὐτὸς ὁ ποιητὴς ὀνομάζει Πελασγικόν,

Ζεῦ ἄνα Δωδωναῖε Πελασγικέ,

καὶ τὴν Λέσβον Πελασγίαν εἰρήκασι.... καὶ τὴν Πελοπόννησον δὲ Πελασγίαν φησὶ Ἔφορος κληθῆναι. Ἀντικλείδης δὲ πρώτους φησὶν αὐτοῖς τὰ περὶ τὴν Λῆμνον καὶ Ἴμβρον οἰκῆσαι καὶ δὴ τούτω τινὰς καὶ μετὰ Τυρρηνοῦ τοῦ Ἄβδυος εἰς τὴν Ἰταλίαν συνάραι καὶ οἱ τὴν Ἀτθίδα συγγράψαντες ἱστοροῦσι περὶ τῶν Πελασγῶν ὡς καὶ Ἀθήνησι γενομένων».

Παρεθέσαμεν τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Στράβωνος, διότι ὁ μέγας οὗτος Ἕλλην γεωγράφος ἔχων κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου του ὑπ' ὄψιν ὅλους τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, εἰς τῶν ὁποίων τὰ σχετικὰ χωρία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναφερθῶμεν, δίδει μίαν γενικὴν, ἀλλ' ὄχι ὅμως καὶ πλήρη εἰκόνα περὶ Πελασγῶν. Διότι κατ' ἄλλας παραδόσεις οἱ Πελασγοὶ πρῶτοι μετέβησαν εἰς τὴν Τυρρηνίαν (Ἰταλίαν) καὶ ἐπιστρέψαντες κατόπιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλέγοντο «Τυρσηνοί» καὶ μετὰ ταῦτα ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀττικὴν μετέβησαν καὶ τὴν Λῆμνον καὶ τὴν Ἴμβρον καὶ τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κρήτην ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἀκόμη εἰσέδυσαν καὶ νοτίως μέχρι τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς Ἀφρικῆς.

Ἐὰν δὲ οἱ Πελασγοὶ κατ' ἀρχὰς ἀπετέλουν πλείστας ὁμάδας ποὺ περιήρχοντο τὰς διαφόρους χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἢ μετέβησαν εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς ἔναντι ἀκτὰς τῆς Μικρασίας διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν ἢ νὰ προσπορισθοῦν τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀργότερον ὅμως εἶναι γεγονὸς ὅτι ἀπετέλεσαν πρότυπα κράτη ὀργανωμένα, ἐκτεταμένα καὶ πολιτισμένα, ἀφοῦ κατὰ πλείστας ἐνδείξεις πρῶτοι αὐτοὶ ἐφεῦρον καὶ τὴν γραφήν. (Βλέπε σχετικῶς καὶ λεπτομερέστερον περὶ τούτων κατωτέρω). Ὁ Αἰσχύλος εἰς τὰς Ἱκέτιδας παρουσιάζει τὸν γηραιὸν βασιλέα τοῦ Ἄργους (πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχον καταφύγει ὁ Δαναὸς μετὰ τῶν πεντήκοντα θυγατέρων του ζητῶν προστασίαν κατὰ τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγύπτου) ὁρίζοντα τὸ πελασγικὸν κράτος του ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου ὅπου ἤδρευε μέχρι τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου.

Τοῦ γηγενοῦς γὰρ εἰμὶ Παλαίχθονος
ἵνις Πελασγὸς τῆςδε γῆς ἀρχηγέτης
ἐμοῦ δ' ἄνακτος εὐλόγως ἐπώνυμον
γένος Πελασγῶν, τήν δε καρπούται χθόνα·
καὶ πᾶσαν ἦραν, ἧς δι' ἀγνὸς ἔρχεται
Στρυμών, τὸ πρὸς δύοντος Ἡλίου κρατῶ·
Ὁρίζομαι δὲ τὴν Περραιβῶν χθόνα,
Πίνδον τε τ'ἀπέκεινα, Παιόνων πέλας,
ὄρη τε Δωδωναῖα· συντέμνει δ' ὅρος
ὑγρᾶς θαλάσσης· τῶν δὲ ἐπὶ τάδε κρατῶ.

Ἤτοι : Ἐκείνου ποὺ κατῴκησε παλαιότατα τὸν τόπον αὐτὸν εἶμαι παιδί, ἐγὼ ὁ Πελασγός, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς τῆς χώρας, καὶ ἀπὸ ἐμὲ ἔχει λάβει τὸ ὄνομά του τὸ γένος τῶν Πελασγῶν, οἱ ὁποῖοι καρποῦνται τὴν γῆν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν περνᾷ ὁ ἀδιάβατος Στρυμών. Τὸ κράτος μου ἐκτείνεται μέχρι τῆς γῆς τῶν Περραιβῶν, τῆς Πίνδου, τῆς χώρας τῶν Παιόνων καὶ τῶν ὀρέων τῆς Δωδώνης, φθάνουν δὲ τὰ ὁριά του εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐπὶ ὅλων αὐτῶν ἔχω τὴν ἐξουσίαν.

Ἀλλὰ τὸ Πελασγικὸν ἔθνος ὠργανωμένον εἰς διάφορα κράτη ἐξετείνετο ὅπως εἴπομεν πολὺ εὐρύτερον τῶν ὁρίων τούτων.

Ἀπετέλουν λοιπὸν οἱ Πελασγοὶ κόσμον ὁλόκληρον, μὲ αὐτοφυῆ δεβαίως πολιτισμὸν καὶ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οὐδὲν τὸ θετικὸν γνωρίζομεν περὶ ἄλλων φυλῶν καὶ λαῶν. Ὁ Εὐσέβιος πρὸς τούτοις λέγει ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἦσαν θαλασσοκράτορες, προφανῶς καὶ πρὸ τῶν Κρητῶν, ὅπως καὶ πρὸ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων. Ὁ Ἀριστοφάνης ἐπίσης ἀποκαλεῖ αὐτοὺς καὶ Πελαργοὺς, δηλαδὴ ὡς περιερχομένους καὶ κατέχοντας πολλοὺς τόπους ὅπως οἱ Πελαργοί. Ὁπωσδήποτε κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Πελασγὸς ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Νιόβης ἢ τοῦ Ἀρέστορος. Καὶ ἐπειδὴ ἀναφέρονται πλεῖστοι Πελασγοὶ ὡς Βασιλεῖς Ἑλληνικῶν χωρῶν, ὁ Ἡσίοδος ὅπως καὶ πλεῖστοι ἄλλοι συγγραφεῖς παραδέχεται ὅτι πρῶτος Πελασγὸς Βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Ἀρκάς, εἰς τὴν Πελο-

πόννησον, ὅστις ἦτο αὐτόχθων καὶ ὅτι ἐκ τούτου κατάγονται οἱ Πελασγοί, τὸ ἀρχαιότερον γένος τῆς Ἑλλάδος.

«Ἀντίθεον δὲ Πελασγικὸν ἐν ὑψικόμοισιν δρεσσι
Γαῖα μελαιν' ἀνέδωκεν, ἵνα θνητὸν γένος εἴη».

Ἤτοι: Τὸ ἰσόθεον πελασγικὸν ἔθνος τὸ ἔδωσεν ἐπάνω εἰς τὰ δασωμένα βουνὰ ἡ μαύρη γῆ διὰ νὰ γίνῃ γένος τῶν ἀνθρώπων.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀρκάδες ἐθεωροῦντο τὸ ἀρχαιότατον γένος τῆς Ἑλλάδος ἐλέγοντο καὶ «Προσέλληνοι» ὡς γεννηθέντες πρὸ τῆς σελήνης, δηλαδὴ ὅτι ὑπῆρξαν πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς γῆς.

Εἰς τὴν Ἱστορίαν ἐπικρατεῖ ἕνα φαινόμενον, τὸ ὁποῖον μάλιστα προκειμένου περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ νόμον: ὅταν ἕνας κατακτώμενος λαὸς εἶναι περισσότερον πολιτισμένος ἀπὸ τὴν κατακτητήν του, κατακτᾷ διὰ τοῦ πολιτισμοῦ του τὸν ἐπιδρομέα, τὸν κατακτητήν, τόσον ταχύτερον, ὅσον ἡ διαφορὰ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι μεγαλυτέρα. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ τὸ βλέπει κανεὶς νὰ ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ μαθηματικῆς. Θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ἀκριβείας ὅπως κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τὴν Ἐνετοκρατίαν, τὴν Φραγκοκρατίαν, κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν ἢ καὶ κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σλαύων. Τὸ ἴδιον φαινόμενον θὰ παρετηρεῖτο ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἄλλοι βορειότεροι λαοὶ κατήρχοντο εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον. Διότι ὁ κόσμος ὁ ὁποῖος ἔζη πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, ὅταν αὕτη εἶχεν ἤδη θεμελιώσει τὸν πολιτισμόν της ἦτο νομαδικὸς καὶ ἡμινομαδικός, μὲ γλῶσσαν πτωχοτέραν, μὲ ἰδέας περὶ τοῦ κόσμου ἀτελεῖς, χωρὶς πολιτικὰ συστήματα.

Καὶ φυσικὰ ἕνας ἀπολίτιστος λαός καὶ ἂν σφάζῃ ἀκόμη καὶ πυροπλῇ, δὲν κατακτᾷ. Τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος — ὁ σίδηρος ὁ ὁποῖος ἦλθεν ἐν μέσῳ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν οὗτος εὑρίσκετο πλέον εἰς τὴν πλήρη ἀκμήν του ἀπὸ τὴν νεολιθικὴν ἀκόμη ἐποχὴν — δὲν κατακτοῦν τὸ πνεῦμα. Οἱ κατακτηθέντες θὰ τοὺς ὑποτάξουν εἰς τοὺς νόμους των καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἐλευθερίας.

Τὰ περὶ Ἀρίων φύλων. Πρὶν λοιπὸν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Πελασγικοῦ κόσμου, ἂς ρίψωμεν ἕνα βλέμμα ἐπὶ τῶν φυλῶν ποὺ ὑπῆρχον βορείως αὐτοῦ. Πιθανολογεῖται ὅτι αἱ φυλαὶ τῶν Ἀρίων ποὺ ὑποτίθεται ὅτι κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶχον ἐγκατασταθῇ προηγουμένως περὶ τὸν Δούναβιν καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου εὑρίσκεται σήμερον ἡ Νότιος Ρωσσία. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ὑπάρχουν πολλαὶ διαφωνίαι. Ἐν πρώτοις ἀμφισβητεῖται ἂν ὑπῆρξαν κἂν Ἄριοι ὡς βασικὴ φυλή. Ἀλλὰ καὶ εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ παρεδέχετο κανεὶς, μαζὶ μὲ τοὺς παλαιοτέρους ἐρευνητὰς τὴν ὕπαρξίν της, θὰ ὤφειλε νὰ δεχθῇ ὅτι πολὺ πρὶν ἡ φυλὴ αὕτη ἀποκτήσῃ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεώς της, αἱ νεολιθικαὶ φυλαὶ τῆς Μεσογείου εἶχαν ἤδη ὑπερβῆ τὰς Ἡρακλείους Στήλας, καὶ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην καὶ εἶχαν φθάσει εἰς τὴν Βρετανίαν, τὴν Ἰρλανδίαν καὶ τὴν Βόρειον Ἀμερικήν. Ὁ μῦθος τῆς Ἀτλαντίδος (βλ. λ.) δὲν εἶναι μῦθος ὅπως θὰ ἀποδειχθῇ πλήρως μίαν ἡμέραν.

Ὅλοι οἱ βορείως τοῦ Δουνάβεως αὐτοὶ λαοί, χωριζόμενοι ἀπὸ τὸν σχετικῶς δυσδιάβατον δι' ὁμαδικὰς μεταναστεύσεις ποταμόν, ἐτρέποντο πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ καὶ ἐκεῖθεν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνατολάς, ἀλλάζοντες χρήγορα διαμονὴν ἀπὸ λειμῶνος εἰς λειμῶνα. Ἦσαν νομάδες. Ποία ἦτο ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ὡμίλουν αὐτὰ ποὺ λέγομεν σήμερον Ἀριανὴν γλῶσσαν; Ἡ ἐξέτασις τῶν λεγομένων ἀριανῶν γλωσσῶν (αἱ ὁποῖαι ὅμως πράγματι ὅπως λαλοῦνται σήμερον εἶναι πλήρεις πελασγικῶν στοιχείων .ἐκ προφανοῦς ἐπιδράσεως τῶν προηγμένων Πελασγῶν), μᾶς δίδει ἐκ τῶν ριζῶν τῶν λέξεων ἀρκετὰ στοιχεῖα πρὸς ἐξαγωνὴν συμπερασμάτων. Ὅταν ἡ ἰδία ρίζα εὑρίσκεται εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς γλώσσας ἢ εἰς τὰς περισσοτέρας ἐξ αὐτῶν, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον ποὺ ὑποδηλοῦται διὰ τῆς ρίζης αὐτῆς, πρέπει νὰ ἦτο κοινὸν διὰ τοὺς κοινοὺς αὐτοὺς προγόνους. Γνωρίζομεν π. χ. ὅτι αἱ λέξεις ποὺ σημαίνουν τὴν ἄμαξαν καὶ τὸν τροχὸν ὑπάρχουν παρεφθαρμέναι εἰς ὅλας τὰς λεγομένας ἀριανὰς γλώσσας καὶ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν διὰ τοῦτο ὅτι οἱ νομάδες τῆς πρὸς βορρᾶν τοῦ Δουνάβεως σημερινῆς Εὐρώπης θὰ εἶχον ἁμάξας. Ἀλλὰ ἡ ἔλλειψις ἀπὸ τὰς γλώσσας αὐτὰς τῶν κοινῶν ριζῶν τῶν λέξεων ἄξων, ἀκτίς, σῶτρον δείχνει ὅτι οἱ τροχοὶ τῶν ἁμαξῶν των δὲν εἶχαν σῶτρα ἀκτίνας, ἄξονας ἀλλὰ ἦσαν κορμοὶ δένδρων κατειργασμένοι. Οἱ ἐρευνηταὶ τῆς ἱστορίας, ἔχουν ἀποδείξει ὅτι οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἐξέτρεφον ἀποκλειστικῶς τοὺς βοῦς καὶ τὰ πλούτη των ὑπελόγιζαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων των. Ἐπροτίμων ἀντὶ τῶν ἀγρῶν καὶ φυσικὰ τῆς γεωργίας, νὰ καταφεύγουν εἰς βοσκοτόπους δηλαδὴ οἱ πρωτόγονοι ἐκεῖνοι λαοί, οἱ ὁποῖοι περιεπλανῶντο ἀνὰ τὴν ἤπειρον ποὺ λέγεται σήμερον Εὐρώπη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦσαν κτηνοτρόφοι μᾶλλον καὶ ἠγνόουν τὰ ἀγαθὰ τῆς γεωργίας, ὅταν ὁ κόσμος τῆς Μεσογείου, δηλαδὴ οἱ Πελασγοὶ εἶχον σχηματίσει ἤδη ἕνα πολιτισμὸν ἀνεπτυγμένον χάρις εἰς τὴν ναυτικήν των ἐπίδοσιν καὶ τέχνην. Δηλαδὴ οἱ πρόγονοι ἂς εἴπωμεν τῶν σημερινῶν Εὐρωπαϊκῶν Λαῶν, ἐσχημάτιζαν κοινωνικὰς ὁμάδας ὄχι κατὰ πόλεις, ἀλλὰ κατὰ λειμῶνας, ὅπως περίπου οἱ σημερινοὶ Σαρακατσαναῖοι, καὶ εἶχον κέντρα ἐκεῖ ὅπου ἠδύναντο νὰ συναθροίζωνται μὲ τὰ κτήνη των ἐν περιπτώσει κινδύνου καὶ ἔκτιζαν τείχη ἀπὸ πασσάλους ἢ ἀναχώματα, ἴχνη τῶν ὁποίων ἀνευρίσκονται σήμερον εἰς πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης. Ἐπίσης οἱ λαοὶ αὐτοὶ ὅπως ἔχει ἀποδειχθῇ δὲν ἐγνώριζον καὶ δὲν εἶχον γραφήν.

Ἡ γραφὴ τοῦ Δυτικοῦ κόσμου εἶναι δῶρον τὸ ὁποῖον ἐχάρισαν εἰς αὐτὸν οἱ λαοὶ τῆς Μεσογείου καὶ κυρίως οἱ Ἕλληνες ἢ μᾶλλον οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς Κρήτης, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀργότερον ἔλαβον τὴν γραφὴν καὶ οἱ Φοίνικες. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ οἱ πανάρχαιοι Κρῆτες νὰ ἐδιδάχθησαν τὴν γραφὴν ἀπὸ τοὺς Πελασγοὺς τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἡ λεγομένη «Ἑλλαδικὴ γραμμικὴ γραφὴ» ποὺ ἀνεκαλύφθη ἐσχάτως δὲν ἔχει ἀκόμη μεταφρασθῇ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὰς καὶ τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας, ἡ δὲ γραφὴ τῶν Χετταίων ἔχει μεγίστας ὁμοιότητας μὲ σχετικὰς γραφὰς τῶν Κυπρίων καὶ τῶν Κρητῶν (δίσκος τῆς Φαιστοῦ κλπ.). Ὅταν λοιπὸν ὁλίγοι κανεὶς τοὺς βορείους αὐτοὺς λαοὺς ὑπὸ τὸ ἀμυδρὸν φῶς, τὸ ὁποῖον προηγεῖται τῆς αὐγῆς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἠδύναντο νὰ εἶναι φορεῖς πολιτισμοῦ. Καὶ ἂν ἀκόμη ἦλθαν κάποτε — ὡς εἶναι φυσικὸν — εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Αἰγαῖον πολιτισμόν, εἴτε ὡς ἐχθροὶ εἴτε ὡς φίλοι, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν κατακτήσουν καὶ νὰ ἐπιδράσουν ἐπ' αὐτοῦ ἀλλὰ νὰ κατακτηθοῦν καὶ νὰ ἀπορροφηθοῦν ὑπ' αὐτοῦ.

Τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπεκράτει πλέον ὁ εἰκονογραφικὸς ρυθμὸς καὶ ὁ Κρητικὸς καὶ ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς εἶχον δώσει τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης ποὺ γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς γενομένας ἀνασκαφάς, οἱ λαοὶ οἱ ὁποῖοι ὡμίλουν τὰς λεγομένας ἀριανὰς γλώσσας μόλις εἶχον φθάσει εἰς τὸν γεωμετρικὸν λεγόμενον ρυθμόν, ὅστις εἶναι ἐφεύρεσις Λαῶν καθυστερημένων πνευματικῶς καὶ καλλιτεχνικῶς. Εἰς τὴν ἱστορίαν μάλιστα τοῦ Ὀντίν, τοῦ ἀρχηγέτου θεοῦ τῶν Σκανδιναυῶν, ὁ Καρλάϋλ ἀναφέρει μεταξὺ τοῦ δωδεκαθέου τῶν Σκανδιναυῶν ὀνόματα θεῶν ποὺ ὁμοιάζουν ἀπολύτως μὲ τὰ ὀνόματα ὡρισμένων θεῶν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ δωδεκαθέου. Καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Σκανδιναυοὶ ἐξεπολιτισθήσαν πολὺ ἀργὰ καὶ συνεπῶς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ πρόγονοί των ἀπὸ τὰς παναρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις ἔλαβον καὶ τοὺς θεούς των, ἀπὸ ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς μετέπειτα Ἕλληνας προφανῶς. Ἀλλὰ τότε ποῖοι ἦσαν οἱ λαοὶ οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶναι βέβαιον ἐκ πλείστων πηγῶν, κατῆλθον ἐν μέσῳ τοῦ πελασγικοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς ἀναμίξεως μετ' αὐτοῦ ἐδημιούργησαν τὸ νέον Ἔθνος; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ πελασγικῶν πάλιν φύλων, τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ ἐξηπλώθησαν πρὸς τὰ ὀρεινὰ καὶ πρὸς βορρᾶν τῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν ἀκτῶν καὶ ἐδιασπορποιήθησαν ἐκ τῆς ζωῆς των εἰς τοὺς βορειοτέρους τόπους, κατήρχοντο καὶ πάλιν πρὸς νότον καὶ πρὸς τὰς πεδιάδας, ὅπου ἤδη μία ἄνετος ζωὴ εἶχεν εὐνοήσει τὴν ταχυτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλωστε τὸ φαινόμενον αὐτὸ τῆς καθόδου ὀρεινῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰς πεδιάδας καὶ ἀκόμη τῆς μεταβάσεως νησιωτῶν εἰς τὰς ἐναντι αὐτῶν χώρας, δὲν εἶναι ἄγνωστον καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας ἀκόμη. Ἀπόδειξις μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν ἡ κάθοδος Γορτυνίων καὶ Καλαβρυτινῶν εἰς τὴν Ἠλείαν καὶ τὴν Ἀχαΐαν, Ἀκαρνάνων καὶ Εὐρυτάνων εἰς τὴν Φθιώτιδα καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ἡ μετάβασις Ζακυνθίων, Κεφαλλήνων καὶ Λευκαδίων εἰς τὴν ἐναντι πεδινὴν Ἠλείαν καὶ Ἀχαΐαν, ἡ Κυθηρίων, Μανιατῶν καὶ ἄλλων κατοίκων τῶν νήσων τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τῶν Κυκλάδων, ὅπως καὶ Κρητῶν, εἰς τὸν Πειραιᾶ κλπ. Καὶ ἐπίσης παρόμοιον φαινόμενον εἶναι ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων πλείστων Ἑλλήνων ἐκ Βουλγαρίας, λόγω τῶν ἐκεῖ διωγμῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἡ μετάβασις τόσων Ἑλλήνων εἰς τὴν Ρουμανίαν προπολεμικῶς ἀπὸ τὴν Ἤπειρον καὶ ἡ κάθοδος Ἠπειρωτῶν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα πρὸ καὶ μετὰ τοὺς πολέμους, ὅπως καὶ ἡ ὁμαδικὴ ἐγκατάστασις εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα τῶν ἐκ Μικρασίας Ἑλλήνων μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφήν. Τὸ φαινόμενον συνεπῶς τῶν μετακινήσεων αὐτῶν τῶν διαφόρων ὁμάδων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἐντὸς τοῦ γεωγραφικοῦ της χώρου οὔτε σπάνιον εἶναι, οὔτε ἄγνωστον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν.

Ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων. Εἶναι πιθανὸν, ἀλλ' ὄχι βέβαιον, ὅτι αἱ Ἑλληνικαὶ φυλαὶ ποὺ κατῆλθον κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν ἀπὸ τὰ βορειότερα ἢ ὀρεινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος πρὸς νότον, νὰ κατῆλθον κατὰ τρεῖς διαφόρους περιόδους. Δὲν ἀποκλείεται πρῶτοι μεταξὺ αὐτῶν νὰ ἦσαν οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Μινύαι, ὅπως ἀπεκλήθησαν ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων ἐντοπίων φύλων οἱ πανάρχαιοι αὐτοὶ λαοὶ ποὺ ἔφθασαν πρῶτοι εἰς τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα, ἀνεμίχθησαν δὲ περισσότερον τῶν ἄλλων μὲ τὰ ἐντόπιον στοιχεῖον καὶ ἀπορροφήθησαν ἐν πολλοῖς. Αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Μίλητος, αἱ δύο δηλαδὴ μεγάλαι Ἰωνικαὶ πόλεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐξεπήγασε τὸ φῶς τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως, ἦσαν πόλεις Μεσογειακαί, ποὺ ἔγιναν λίαν ἑνωρὶς Ἰωνικαί. Πιθανῶς μετ' αὐτοὺς νὰ κατῆλθον πρὸς νότον οἱ Ἀχαιοί, οἵτινες ἔφθασαν καὶ ἐγκατεστάθησαν κυρίως εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ οἵτινες ἀναμιχθέντες μὲ τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους τῆς Πελασγοὺς, ἦλθον ἀργότερον εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἀρχαίους Κρῆτας. Προφανῶς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ

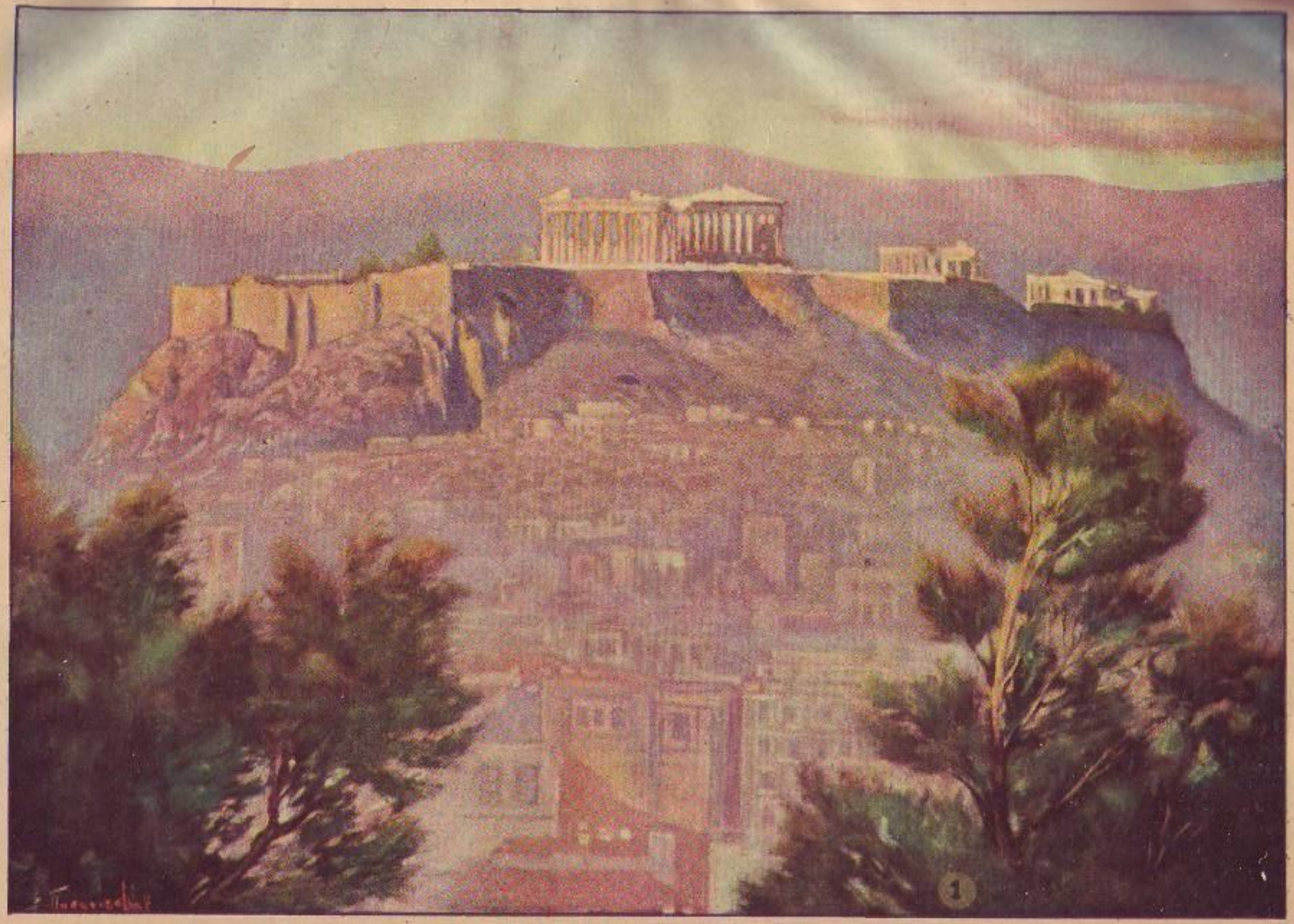

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Ἄποψις ἀπὸ τὸν Λυκαβηττὸν μὲ πρωΐνὴν πάχνην. (Πίναξ τοῦ ζωγράφου κ. Σπυρ. Παπανικολάου).

Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἀποκλείεται δὲ ἀργότερον οἱ Ἀχαιοί, ἀφοῦ ἰσχυροποιήθησαν καὶ κατέστρεψαν καὶ τὸν ἀρχαῖον Κρητικὸν πολιτισμόν. Ἀργότερον οἱ Δωριεῖς φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν τὸ τελευταῖον καὶ ἰσχυρότατον κῦμα τῶν ἐκ τῆς βορείου καὶ ὀρεινῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομέων, ποὺ ἦλθαν νὰ ζήσουν εἰς τὰς νοτιωτέρας περιοχάς. Οἱ Δωριεῖς ὅμως πράγματι εἰς τὰς χώρας ὅπου εἰσέβαλον, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Ἴωνας καὶ τοὺς Ἀχαιούς, ἐξεμηδένισαν τοὺς ἐντοπίους καὶ τοὺς ὑπεδούλωσαν. Ἡ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν (θλ.λ.), δηλαδὴ τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἡρακλέους ποὺ εἶχαν ἐκδιωχθῆ ἀπὸ τὴν πατρίδα των, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐπανήρχοντο ἤδη ὡς σύμμαχοι τῶν Δωριέων, εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια τῶν ἀλλεπαλλήλων αὐτῶν εἰσβολῶν.

Οἱ Πελασγοὶ τῆς Σπάρτης — Ἀχαιοὶ — μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, ἔγιναν περίοικοι καὶ εἵλωτες, τὸ δὲ βασίλειον τοῦ Μίνωος εἰς τὴν Κρήτην κατεστράφη ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς. Ἤδη κατὰ τὸν 7ον π. Χ. αἰῶνα, ἤτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τῶν Ἑβραίων, ὁ προελληνικὸς πολιτισμός, ὥστε εἶχεν ἀνθήσει πρὸ τοῦ 1200 π.Χ., ὅτε ἐγένετο ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων, εἶχε γίνει κτῆμα τῶν νέων κατακτητῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχον ἤδη ἀφομοιωθῆ μὲ τοὺς ἐντοπίους, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων (Σπάρτη, Κρήτη κλπ.), ὅπου οἱ Δωριεῖς εἶχον τελείως ἐπικρατήσει.

Μὲ τοιαύτας δημιουργικὰς ἢ καταστροφικὰς μίξεις ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἀνέδειξε τὴν Κόρινθον, τὰς Θήβας, τὴν Σάμον, τὸ βασίλειον τῆς Μακεδονίας καὶ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ Μεγάλην Ἑλλάδα. Ἕνας κόσμος διαφοροποιηθεὶς ὀλίγον κατ' ὀλίγον, λόγῳ τῶν δυσχερειῶν τῆς ἐπικοινωνίας του κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐκείνην ἐποχήν, ἔδωσε μετὰ τὴν νέαν ἔξελιξίν του ἕνα νέον ἔθνος, διὰ τῆς συγχωνεύσεως τῶν βορειοτέρων Ἑλληνικῶν φύλων πρὸς τὰ νοτιώτερα καὶ μάλιστα ἐπέτυχε νὰ παρουσιάσῃ μίαν ἐξειλιγμένην πλέον γλῶσσαν θαυμασίας ὡραιότητος καὶ μεγάλης ἐκφραστικῆς δυνάμεως, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐτελειοποίησε τὸ παλαιόν του ἀλφάβητον διὰ τῆς προσθήκης τῶν φωνηέντων, ὥστε ἡ γραφὴ καὶ ἡ ἀνάγνωσις νὰ καταστοῦν πλέον εὐχερέστατα. Πάντως ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 8ης ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἤτοι ἀπὸ τῆς Α' Ὀλυμπιάδος, εἶχεν ἀρχίσει νὰ κρατῆται γραπτὸς κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ συντάσσωνται μερικὰ δημόσια ἔγγραφα, συνθῆκαι ἢ συμβόλαια. Κατὰ δὲ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα, ὅτε ἐνεφανίσθησαν οἱ μεγάλοι «Νεοέλληνες» διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ποιηταὶ καὶ σοφοί, οἱ ὁποῖοι εἶχον μυηθῆ προφανῶς διὰ τῆς παραδόσεως εἰς τὰ μυστήρια τοῦ Αἰγαίου πολιτισμοῦ, ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶχε πλέον τελειοποιηθῆ ὡς ὄργανον ἐκφράσεως μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε νὰ δύνανται νὰ γράφουν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὰ ἀθάνατα πνευματικὰ προϊόντα των ποὺ μᾶς ἐκληροδότησαν.

Ὅταν ἐγένετο ἡ κάθοδος ὁμάδων Δωριέων ἐκ τῶν ὀρεινῶν πρὸς τὰς πεδιάδας — ὄχι βεβαίως ἄλων, διότι Δωριεῖς ἀπέμειναν εἰς πλείστας ὀρεινὰς περιοχὰς — καὶ ἐκ τῶν βορειοτέρων πρὸς τὰ νοτιώτερα, ὁ ὁμόφυλος κόσμος τὸν ὁποῖον ἤρχοντο νὰ κατακτήσουν, εἶχεν ἤδη προοδεύσει. Εἶχε ναυσιπλοΐαν καὶ γεωργίαν, περιτειχισμένας πόλεις καὶ — ἴσως ἐνωρίτερον ἢ περὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου αὐτοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ νέου — γραφήν. Ὡς κλασσικοὶ καὶ ἡρωϊκοὶ τῆς ἀρχαιοτέρας Ἑλλάδος χρόνοι ἀνέκαθεν ἐθεωρήθησαν οἱ παλαιοὶ πελασγικοὶ χρόνοι καὶ μὲ τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς μύθους τῶν χρόνων αὐτῶν ἀνετράφη καὶ ἠνδρώθη καὶ ἤκμασε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἐχάραξε τὴν λαμπρὰν σταδιοδρομίαν του.

Ἡ γλῶσσα τῶν Πελασγῶν. Ἄλλως τε Πελασγικὰ (καὶ ὄχι ἐκ τῆς ἀρισμένης γλώσσης) παραμένουν ἐκτὸς τοῦ πλήθους τῶν ριζῶν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, πλεῖστα κύρια ὀνόματα καὶ τοπωνύμια εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Λυκόσουρα καὶ ἡ Μαντίνεια — αἱ φερόμεναι ὡς πρῶται κτισθεῖσαι πόλεις τοῦ παναρχαίου κόσμου — ἡ Ἀρκαδία, ἡ Λακωνία, αἱ Ἀθῆναι, ὁ Λυκαβηττός, ὁ Ὑμηττός, ὁ Ἀρδηττός, ὁ Κηφισός, ὁ Ἰλισσός, ἡ Πίνδος, ὁ Ὄλυμπος, ὁ Σαρωνικὸς κόλπος, τὸ Μυρτῶον πέλαγος, ἡ Λέσβος, ἡ Κρήτη, ὁ Σόλων, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ὀδυσσεύς, ἡ Ἑλένη, ἡ Κλυταιμνήστρα καὶ τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν ἄλλων ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων ἐξηγοῦνται θαυμασίως διὰ τῶν πελασγικῶν ριζῶν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης (ριζῶν αἱ ὁποῖαι εἶναι συγγενεῖς πρὸς τὰς ρίζας τῶν ἄλλων μεσογειακῶν γλωσσῶν καὶ ἠμποροῦμεν δι' αὐτῶν νὰ τὰς ἀνεύρωμεν) καὶ ὄχι διὰ τῶν ριζῶν τῶν ἀρισμένων λέξεων. Διότι, ὅπως ἀνεφέρθη πρὶν ἔτι οἱ Φοίνικες, οἱ Αἰγύπτιοι καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Μεσογείου ἀναπτύξουν τὸν πολιτισμόν των, οἱ Πελασγοὶ καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ εἶχον μεταβῆ εἰς τὰς χώρας αὐτὰς καὶ μετέδωσαν τὰς παραδόσεις των, τὴν ἀρχαίαν γραφὴν ποὺ ἐγνώριζον καὶ γενικῶς τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ εἶχον δημιουργήσει.

ΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ

Γηγενὴς λοιπὸν τῆς Μεσογείου καὶ εἰδικώτερον τοῦ Αἰγαίου εἶναι κυρίως ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός. Ποῖος περίπου ἦτο ὁ κόσμος αὐτὸς καὶ ποία περίπου εἶναι ἡ ἱστορία του, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς, ἐκτίθεται διεξοδικώτερον κατωτέρω καὶ κυρίως μνημονεύονται ὅσα εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἑνότητος τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

Αἱ ἀνασκαφαί. Περὶ τὰς ἀρχὰς ἀκόμη τοῦ παρόντος αἰῶνος ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἤρχιζεν ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω ἀπὸ τοὺς Ὁμηρικοὺς χρόνους. Ὅσα ἐλέγοντο περὶ Πελασγῶν, Λελέγων καὶ ἄλλων «προελληνικῶν» λαῶν, ἦσαν τὰ ἐλάχιστα καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιφατικὰ ποὺ ἀνέφερον οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Μερικὰ ὅμως μοναδικὰ εὑρήματα ὅπως ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως, ἐξ ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Μύκονον, τὴν Θήραν, τὴν Ρόδον, τὴν Κεφαλληνίαν ἦσαν ἀνεξήγητα. Καὶ μόνον μετὰ τὸ 1876, ὅταν ὁ Σχλήμαν, ἔμπορος μὲ ψυχὴν ὀνειροπόλου ἐρευνητοῦ — ὅπως ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ἀνέσκαψε τὴν Τροίαν, τὰς Μυκήνας, καὶ τὴν Τίρυνθα, ἐπρόβαλεν ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων ὁ ἐκπληκτικὸς πολιτισμός, τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν δὲν ὑπωπτεύετο ὁ κόσμος. Κατὰ σύμπτωσιν καὶ εἰς τὴν Κρήτην ἔμπορος, ὅπως ὁ Σλήμαν, ἤτο ἐκεῖνος ποὺ ὥρισε τὸ 1878 τὴν θέσιν τῆς Κνωσσοῦ: ὁ Μίνως Καλοκαιρινός. Καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὰς προδρομικὰς ἐξερευνήσεις διαφόρων ἀρχαιολόγων ἤρχισαν, τὸ 1900 αἱ περίφημοι ἀνασκαφαὶ τοῦ Ἔβανς, αἱ ὁποῖαι ἔφεραν εἰς φῶς τὴν Κνωσσὸν πρωτεύουσαν τοῦ Κρητικοῦ Κράτους. Σειρὰ ἄλλων ἀνασκαφῶν γενομένων ἀπὸ ξένους καὶ Ἕλληνας ἀρχαιολόγους ἔφεραν εἰς φῶς τὰ ἐρείπια τῆς Φαιστοῦ καὶ πλείστων ἄλλων ἀρχαίων πόλεων, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ὑπερβαίνει τὰς ἑκατὸν πεντήκοντα. Ὁ Ὅμηρος περὶ τῶν πόλεων αὐτῶν τῆς Κρήτης λέγει ὅτι ἦσαν ὀλιγώτεραι τῶν ἑκατόν.

Κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα ποὺ ἐγίνοντο αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Κρήτης, ἄλλαι ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυπταν εἰς τὰς Κυκλάδας τὰ ἴχνη ἑνὸς ἄλλου πολιτισμοῦ διαφορετικοῦ μὲν ἀπὸ τὸν Μυκηναϊκὸν καὶ τὸν Κρητικόν, συγγενοῦς ὅμως πρὸς αὐτόν. Εἰς τὴν Ἀμοργόν, τὴν Πάρον, τὴν Σίφνον, τὴν Σύρον ἀνευρέθησαν πολυάριθμα ἀγγεῖα, καὶ ἀγάλματα εἰς τὴν Χαλανδριανὴν καὶ τὸν λόφον τῆς Ἁγίας Πακοῦς τῆς Σύρου ἀνευρέθησαν τείχη παρόμοια μὲ τῆς Τροίας τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τιρυνθος. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Μήλου ἔφερον εἰς φῶς τοεῖς πόλεις τὴν μίαν ἐπὶ τῆς ἄλλης καὶ λατομεῖα ὀψιδιανοῦ λίθου, μὲ τὸν ὁποῖον λόγῳ τῆς μεγάλης σκληρότητός του ὁλόκληρος ὁ νεολιθικὸς κόσμος τῆς Μεσογείου κατεσκεύαζεν ἐξ αὐτοῦ διάφορα κοπτερὰ ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐξυπηρετοῦντο αἱ διωτικαὶ του ἀνάγκαι, ἀντὶ τοῦ πυρίτου λίθου, τὸν ὁποῖον μετεχειρίζετο προηγουμένως.

Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται ἀπέδειξαν, ὅπως εἴπομεν ἤδη καὶ ἀνωτέρω, εἰς ποίαν σημαντικὴν ἀνάπτυξιν εὑρίσκετο ὁ Αἰγαῖος πολιτισμὸς ὅταν ἤρχισαν ἡ ἀπὸ βορρᾶ διείσδυσις καὶ κατάκτησις. Αἱ ἀναστατώσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα ἤτοι ἀπὸ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς Κρήτης καὶ ἀπὸ τῆς Μικρασίας μέχρι τῆς Σικελίας ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὰ Τρωϊκά, ὅπως ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης (Α, 12):

«Ἡ Ἑλλὰς ἔτι μετανιστατό τε καὶ κατῳκίζετο, ὥστε μὴ ἡσυχάσασαν αὐξηθῆναι· ἥ τε γὰρ ἀναχώρησις ἐξ Ἰλίου χρονίσ γενομένη πολλὰ ἐνεώχμωσε καὶ στάσεις ἐν ταῖς πόλεσιν ὡς ἐπὶ πολὺ ἐγίγνοντο...Βοιωτοί τε γὰρ οἱ νῦν, ἑξηκοστῷ ἔτει μετὰ Ἴλιον ἁλωσιν, ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν, τὴν νῦν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηΐδα γῆν καλουμένην ὤκησαν. Δωριῆς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον· μόλις τε ἐν πολλῷ χρόνῳ ἡσυχάσασα ἡ Ἑλλὰς βεβαίως καὶ οὐκέτι ἀνισταμένη ἀποικίας ἐξέπεμψε· καὶ Ἴωνας μὲν Ἀθηναῖοι καὶ νησιωτῶν τοὺς πολλοὺς ὤκισαν, Ἰταλίας δὲ καὶ Σικελίας τὸ πλέον Πελοποννήσιοι, τῆς τε ἄλλης Ἑλλάδος ἔστιν ἃ χωρία· Πάντα δὲ ταῦτα ὕστερον τῶν Τρωϊκῶν ἐκτίσθη».

Ἤτοι: Οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετεκινοῦντο καὶ ἐγκαθίσταντο πρὸς διαφόρους περιοχάς, γεγονὸς τὸ ὁποῖον τοὺς ἠμπόδιζε νὰ ἡσυχάζουν καὶ νὰ αὐξάνωνται, διότι ὁ μακρὸς χρόνος ποὺ ἀπῃτήθη διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Τροίας πολλὰς ἀνωμαλίας καὶ στάσεις ἐπροκάλεσεν εἰς τὰς πόλεις. Οἱ δὲ σημερινοὶ Βοιωτοὶ ἐξήκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας ἐκτοπισθέντες ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν ἀπὸ τὴν Ἄρνην τῆς Θεσσαλίας ὅπου ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἦλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν σημερινὴν Βοιωτίαν, ἥτις ἐκαλεῖτο πρότερον Καδμηΐς. Οἱ δὲ Δωριεῖς ὀγδοήκοντα ἔτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν. Μόλις δὲ μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν, ἡσυχάσασα ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους ἔστειλεν ἀποικίας καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι μετέδησαν καὶ ἐπῴκισαν τὴν Ἰωνίαν καὶ πολλὰς νήσους, οἱ δὲ Πελοποννήσιοι τὸ περισσότερον μέρος τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας καθὼς καὶ μερικὰ ἄλλα μέρη τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Ὅλα δὲ αὐτὰ ἐγένοντο ὕστερα ἀπὸ τὰ Τρωϊκά.

Τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων. Πολλαὶ ἐκδοχαὶ ὑπάρχουν ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν τῶν λέξεων Ἑλλὰς—Ἕλλην. Οὕτω ὑποστηρίζεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν κατοίκων τῆς Δωδώνης Ἑλλῶν ἢ Σελλῶν, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος (Ἰλιὰς Π. 233-235) ὡς ἱερεῖς τοῦ ἐκεῖ μαντείου, ἑρμηνεύοντας τοὺς χρησμοὺς τοῦ Διός.

«Ζεῦ, ἄνα, Δωδωναῖε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου· ἀμφὶ δὲ Σελλοί
σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι.

(Δία, Βασιληᾶ, Δωδωναῖε, Πελασγικέ, ποὺ κάθεσαι μακρυὰ καὶ προστατεύεις τὴ Δωδώνη μὲ τὸ βαρὺ χειμῶνα· γύρω δὲ οἱ Σελλοὶ κατοικοῦν, οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν χρησμῶν σου, ποὺ κοιμοῦνται κατὰ γῆς καὶ ἔχουν ἀνιπτα πόδια).

Ὑπὲρ τῆς ἐτυμολογίας αὐτῆς συνηγορεῖ καὶ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ «Μετεωρολογικὰ» (Ι 352 α), ἔνθα ἀναφερόμενος εἰς τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος γράφει. «... περὶ τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀρχαίαν. Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ περὶ

τὴν Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῶον· ... ὤκουν γὰρ οἱ Σελλοὶ ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν Γραικοί, νῦν δ' Ἕλληνες» (... γύρω στὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Αὐτὴ δὲ εἶναι ἡ χώρα ποὺ εὑρίσκεται γύρω ἀπὸ τὴν Δωδώνη καὶ τὸν Ἀχελῶον... Κατοικοῦσαν δὲ ἐκεῖ οἱ Σελλοὶ καὶ οἱ λεγόμενοι τότε μὲν Γραικοὶ σήμερον δὲ Ἕλληνες».

Ἐκ τῆς ρίζης σαλ, παράγεται ρῆμα τῶν μεσογειακῶν γλωσσῶν (εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκει καὶ ἡ πελασγική) ἔχον τὴν ἔννοιαν τοῦ προσεύχεσθαι, ἱκετεύειν. Ἐκ τούτου οἱ Σελλοὶ(ι) τῆς Δωδώνης καὶ οἱ Σάλιοι τῶν Ρωμαίων καὶ τὸ ὄνομα Σόλων (ὁ εὐχέτης, ὁ ἱερεύς).

Ἐξ ἄλλης ρίζης σαλοὶ παράγεται ρῆμα σημαῖνον ξηραίνεσθαι καὶ οὐσιαστικὰ σημαίνοντα ξηροπόταμον καὶ ξηροὺς δράχους. Ἐκ τῶν οὐσιαστικῶν τούτων οἱ χείμαρροι Σελλήεις καὶ Σέλλας καὶ Σελινοῦς ποταμὸς καὶ Σλινοῦς πόλις ἐν Κιλικίᾳ ἐπὶ ξηροῦ δράχου.

Ἐξ ἄλλης πάλιν ρίζης σὰλ παράγεται καὶ ρῆμα σημαῖνον λάμπειν καὶ φωτίζειν, ἐξ οὗ σαλάνα—σελήνη—σέλας—Ἐλάνη (=λαμπάς), τὸ λατινικὸν sol (ἥλιος), Μασσαλία, φωτεινή, λαμπρὰ πόλις καὶ τὸ σημερινὸν μασαλάς = πυροφάνι. Ὑπεστηρίχθη δὲ ὅτι ἡ λέξις Ἑλλὰς προῆλθεν ἐκ μιᾶς τῶν ριζῶν τούτων.

Κατ' ἄλλους ἡ ἀληθὴς ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐκ τῆς ρίζης Ελλ — ἥτις ἐκφράζει τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑψηλοῦ, ἀπαντᾶ δὲ εἰς πληθώραν τοπωνυμίων καὶ ἄλλων λέξεων ἀνὰ τὸν πελασγικὸν κόσμον. Ἐκ τῆς ρίζης ταύτης παράγονται καὶ αἱ λέξεις Ἔλλοπες καὶ Ἐλλινοὶ καὶ Ἀλλουανοὶ (Ἀλβανοὶ) καὶ Ἰλλυρία (ὀρεινὴ χώρα). Ὁ Στράβων ἀναφέρει πάλιν ἐν Ἰβηρίᾳ (Στρ. Γεωγ. 157): «Ὑπὲρ τῶν τόπων ἐν τῇ ὀρεινῇ» ὀνομαζόμενοι Ἕλληνες, ὑπάρχουν δὲ ὡς γνωστὸν πολλαὶ πόλεις φέρουσαι τὰ ὀνόματα Ἐλέα καὶ Ἐλαῖαι καὶ Ἐλαιοῦς καὶ Ἐλάϊον ὄρος: Ἐξ ἄλλου ἠλίβατος, δωριστὶ ἀλίβατος, σημαίνει ὑψηλός, οἱ δὲ ἀρχαῖοι ποιηταὶ χρησιμοποιοῦν τὴν λέξιν ἐπὶ ὑψηλῶν βράχων, ὀρέων, πύργων κλπ. Ἀλία εἰς τὰς δωρικὰς πολιτείας ἐσήμαινε τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ (ἀνωτάτη ἀρχὴ) καὶ ἡλιαία ἐν Ἀθήναις ὁ τόπος ὅπου συνήρχετο τὸ ἀνώτατον δικαστήριον. Ἀλιάδες ἦσαν αἱ θυγατέρες τοῦ Ἡλίου — τοῦ Ὑψίστου. Ἠλεία καὶ Ἦλις σημαίνει ἐπίσης ὀρεινὴ χώρα. Ἐλουήτιοι (Helvetii) ὠνομάζοντο οἱ σημερινοὶ Ἐλβετοί, ἄνθρωποι τῶν ὑψηλῶν μερῶν.

Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι Ἑλλὰς σημαίνει χώρα ὑψηλή, ὀρεινή, καθ' ὅσον αἱ μεταναστεύσεις αὐταὶ ἤρχισαν μὲ τὴν προαναφερθεῖσαν κάθοδον λαῶν ἐλθόντων ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων ἢ βορειοτέρων μερῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, τοὺς ὁποίους οἱ Πελασγοὶ οἵτινες κατῴκουν τότε εἰς νοτιωτέρας περιοχὰς ὠνόμασαν Ἕλληνας, δηλ. ὑψηλούς, εἴτε διότι ἦσαν ὑψηλοὶ κατὰ τὸ ἀνάστημα, εἴτε διότι — καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πιθανώτερον — ἦλθαν ἀπὸ ὑψηλότερα ἢ βορειότερα μέρη.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμεν ὅτι τὸ ὄνομα Ἕλλην ὑπάρχει ἤδη καὶ εἰς τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἠγεῖτο Πελασγῶν Ἑλλήνων («Ἰλιὰς» Β, 681—5).

.... τοὺς ὅσσοι τὸ Πελασγικὸν Ἄργος ἔναιον,
οἵ τ' Ἄλον οἵ τ' Ἀλόπην οἵ τε Τρηχῖν' ἐνέμοντο,
οἵ τ' εἶχον Φθίην ἠδ' Ἑλλάδα καλλιγύναικα,
Μυρμιδόνες δὲ καλεῦντο καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοί,
τῶν δ' αὖ πεντήκοντα νεῶν ἦν ἀρχὸς Ἀχιλλεύς.

(.... ἐκεῖνοι πάλιν ποὺ κατοικοῦσαν στὸ Πελασγικὸν Ἄργος, ποὺ κατεῖχον τὴν Ἄλον, τὴν Ἀλόπην καὶ τὴν Τραχῖνα, ποὺ εἶχον τὴν Φθίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὶς ὄμορφες γυναῖκες, καὶ ἐλέγοντο Μυρμιδόνες καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοί αὐτῶν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Ἀχιλλεὺς μὲ πενῆντα πλοῖα).

Καὶ συνεπῶς τὸ ὄνομα Ἕλλην ἢ ἄλλο ὄνομα μὲ συγγενῆ προφορὰν, τὸ ὁποῖον ἔγινε μετὰ ταῦτα Ἕλλην, ὑπῆρχε καὶ εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ἀφοῦ καὶ οἱ Ἀρκάδες, οἱ πρῶτοι Πελασγοὶ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐλέγοντο καὶ «Προσέληνοι», ὅπως ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως. Ι.Δ.Π.—Β.Σ.

(1) Ἐνταῦθα ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ κάμωμεν μίαν παρέκβασιν Ὁ Σάθας εἰς μίαν σπουδαιοτάτην διατριβήν του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Μελέτη» τοῦ Ἰανουαρίου 1910 «Ἀθηναῖοι Γαγγαραῖοι καὶ Σελλοὶ Δωδωναῖοι» διερωτᾶται ποῖαι εἶναι αἱ πρὸς τοὺς Σελλοὺς, τοὺς ἀνιπτόποδας καὶ χαμαιεύνας τοῦ Ὁμήρου θεράποντας τοῦ Δωδωναίου Διὸς ἐθνικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ σχέσεις τῶν χριστιανῶν θεραπευτῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν εἰς παλαιὰ συναξάρια ἀναφερομένων ἁγίων Σαλῶν, οἱ ὁποῖοι προσποιοῦνται μὲν «τὴν διὰ Θεὸν παραφροσύνην», εἰς τὴν πραγματικότητα δὲ εἶναι ἐξυπνότατοι ἄνθρωποι. Οἱ Σαλοὶ αὐτοὶ ἔφεραν τὴν χαρακτηριστικὴν προσωνυμίαν νήφοντες ἢ νηπτικοὶ πατέρες (ἐκ τοῦ νήφειν=ἀγρυπνεῖν) καὶ διήρχοντο τὴν μὲν ἡμέραν ἐν ἀκινησίᾳ καὶ ἐκστάσει φρενῶν, τὴν δὲ νύκτα μετεβάλλοντο εἰς Καρκαντοάρους, τοὺς λόγῳ τῆς ἀνιπτοποδίας των μεταμορφωθέντας εἰς διοσκέλλις καὶ ἄδοντας εἰς τὰ μυστικὰ αὐτῶν ὄργια τὰ βακχικὰ ἄσματα... Εἶναι μάλιστα ἀξιοσημείωτον ὅτι οἱ ἐν Ἠπείρῳ ἔτι διατηρούμενοι βακχικοὶ θίασοι φέρουν τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῶν Δωδωναίων Σελλῶν, ἐπὶ τὸ τουρκικώτερον Τζαναμπέτιδες (ἀνιπτοι) καὶ Καραμπέρηδες (μαυρόποδες).

Ὁ Σάθας διὰ τῆς διατριβῆς του θέλει ν' ἀποδείξῃ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ἑνότητα τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΛΑΟΙ

Ἐὰν διάφοροι ξένοι καὶ μεταξὺ αὐτῶν οἱ Ed. Meyer, La King καὶ H. Hall, W. Budge, F. Petrie, A. Erman, C. Maspero, Morgan, ὅπως καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, βασιζόμενοι εἰς τὰ γραφόμενα τοῦ Μανέθωνος διὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ τοῦ Βηρωσσοῦ διὰ τὴν Μεσοποταμίαν, ἢ εἰς τὰς ἀνακαλύψεις καὶ διαπιστώσεις τῶν ἀρχαιολόγων ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἠθέλησαν νὰ ἐμφανίσουν τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς χώρας τῆς Μεσοποταμίας ὡς τὰς χώρας ποὺ ἔχουν τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν καὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας κατάγονται ἡ γραφὴ ἡ τέχνη καὶ γενικὰ ὁ πολιτισμός, τότε βάσει τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν γενομένων ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνασκαφῶν, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ τὸ ἀντίθετον. Λέγομεν δὲ τοῦτο διότι αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις εἶναι ἀρχαιότεραι, πλουσιώτεραι καὶ περισσότερον σαφεῖς, ἐνῶ ἀντιθέτως αἱ πηγαὶ περὶ τῶν Αἰγυπτίων καὶ περὶ τῶν ἄλλων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μᾶλλον συγκεχυμέναι, πτωχότεραι ἢ νεώτεραι.

Ὁ λεγόμενος παραδείγματος χάριν κατάλογος τοῦ Μανέθωνος ὅστις ἀνάγει τὴν Ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸ 3.315 π.Χ. καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίσθησαν ὅλοι ὅσοι ἔγραψαν διὰ τὴν Αἴγυπτον, εἶναι γνωστὸν ὅτι συνετάχθη τὸ 280 π.Χ., ἤτοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Πτολεμαίων καὶ μάλιστα ἀπὸ ἄνθρωπον τυχόντα Ἑλληνικῆς παιδείας ἀλλὰ ξένης καταγωγῆς, δηλ. τὸν Αἰγύπτιον Μανέθωνα. Ὁ Μέγυερ ἐξ ἄλλου ποὺ ἀναφέρει ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον ἡμερολόγιον ἀπὸ τὸ 4241 π.Χ. ἀσφαλῶς βασίζεται ἐπὶ ὑποθετικῶν καὶ παρατόλμων ὑπολογισμῶν (1) ὅπως καὶ ὁ Μποντὲλ ποὺ ὑπεστήριξεν ἐσχάτως (1947) ὅτι ἡ πυραμὶς τοῦ Χέοπος ἀποτελεῖ ὑλοποίησιν τῶν ἀνωτέρων μαθηματικῶν τὰ ὁποῖα πρῶτοι ἐγνώριζον οἱ Αἰγύπτιοι. Ἐξ ἄλλου ἀπεδείχθη ὅτι ἡ μέθοδος τοῦ καθορισμοῦ τῶν χρονολογιῶν διὰ τῶν σκαραβαίων ποὺ ἀνευρέθησαν εἰς διαφόρους τάφους τῆς Αἰγύπτου ἢ διὰ τῶν δακτυλίων ποὺ ἀνευρέθησαν εἰς τάφους τῆς Κρήτης καὶ τῆς Αἰγύπτου, ὑπῆρξεν ἐσφαλμένη καὶ τὸ αὐτὸ ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῆς καταγωγῆς τῆς τέχνης τῶν Αἰγυπτίων (εἰκὼν τῆς Τὲλ-Ἀμάρνα). Ἐπίσης αἱ χρονολογίαι ποὺ ἀναφέρονται εἰς διαφόρους Αἰγυπτιακὰς ἐπιγραφὰς εἶναι τόσον συγκεχυμέναι καὶ ἀλληλοσυγκρουόμεναι ὥστε καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς οὐδὲν τὸ σοβαρὸν καὶ θετικὸν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἀπομένει συνεπῶς, ἐκτὸς τοῦ καταλόγου τοῦ Μανέθωνος ὁ καθορισμὸς τῆς Ἱστορίας διὰ τῆς καταγωγῆς τῆς γραφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου τὰ δεδομένα εἶναι ἐξ ἴσου περιπεπλεγμένα. Μόνον αὐθαίρετοι τινὲς γνώμαι καθορίζουν ὅτι οἱ Κρῆτες παρέλαβον ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους τὴν γραφὴν (βλέπε καὶ Π. Καββαδία «Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία» Προσάρτημα, ἔκδοσις 1924). Παρατηρεῖται ὅμως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Αἰγυπτιακῆς γραφῆς τὸ περίεργον φαινόμενον ὅτι αὕτη παρ' ἡμῖν ἀνεξέλικτος καὶ οἱ Αἰγύπτιοι δὲν ἐπέτυχον νὰ δημιουργήσουν τέλειον σύστημα γραφῆς ὅπως οἱ Φοίνικες παραδείγματος χάριν, διότι ὅμως μὲ τὰ ἀλφαβητικὰ σημεῖα ποὺ εἶχον καθιερώσει διετήρησαν ὄχι μόνον πλεῖστα συλλαβικὰ σημεῖα, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ἰδεογράμματα εἰς τὴν γραφήν των. Καὶ τοῦτο δύναται νὰ σημαίνῃ πιθανῶς ὅτι ἐλάχιστα ἐνδιεφέρθησαν νὰ τελειοποιήσουν τὴν γραφήν των, διότι ἴσως ἦτο ἐγγενοῦς προελεύσεως τὸ εἶδος αὐτὸ καὶ δὲν εἶχον τὴν ἱκανότητα νὰ τὸ τελειοποιήσουν ὁπότε δὲν ἀποκλείεται νὰ μὴ εἶχον καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν διὰ νὰ ἐφεύρουν τὴν γραφήν. Πρὸς τούτοις γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα γραφὴ τῶν Αἰγυπτίων ἦτο ἰδεογραφικὴ ὅπως περίπου καὶ ἡ γραφὴ ποὺ μᾶς δεικνύει ὁ δίσκος τῆς Φαιστοῦ καὶ ἡ παναρχαία γραφὴ τῶν Χετταίων. Ἐξ ἄλλου πολλοὶ ὑπάρχουν οἱ ἀμφιβάλλοντες ἐὰν οἱ Αἰγύπτιοι εἶναι αὐτόχθονες καὶ πλεῖστοι ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι Λαὸς ὅστις ἦλθεν ἔξωθεν, δηλαδὴ ἢ ἀπὸ τὴν Λιβύην ἢ ἀπὸ τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἀλλὰ οἱ Λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶναι Σημῖται ἐνῶ οἱ Αἰγύπτιοι εἶναι Χαμῖται ὅπως καὶ οἱ Χετταῖοι. Ἐπίσης πανάρχαιαι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουν ὅτι καὶ οἱ Πελασγοὶ ἀπὸ τὴν Κρήτην ἔφθασαν εἰς τὴν δόρειον ἀκτὴν τῆς Ἀφρικῆς ἤτοι τὴν Λιβύην

(1) Διότι πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ καὶ νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν ὁ καθορισμὸς τῶν ἱερομηνιῶν ἀπὸ τῶν Αἰγυπτίων διὰ τῆς συμπτώσεως τῶν πλημμυρῶν τοῦ Νείλου καὶ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Σειρίου (ἡ Σωθιακὴ λεγομένη περίοδος) εἶναι πράγματι παρατήρησις Αἰγυπτιακὴ ἢ τῶν γειτόνων των Χαλδαίων, περὶ τῶν ὁποίων γνωρίζομεν ὅτι εἶχον κάμει ὡρισμένας ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις (καθορισμὸς ἡμερομηνιῶν μὲ τοὺς ἀστέρας κλπ.). Ἐὰν δὲ αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ προέρχονται ἀπὸ τοὺς Χαλδαίους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἱστορίαν παλαιοτέραν τῶν 3.000 ἐτῶν π.Χ., τότε θὰ ἦτο παράδοξον οἱ Αἰγύπτιοι νὰ ἔχουν πολὺ παλαιοτέραν ἱστορίαν καὶ συνεπῶς τὰ περὶ Ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων, ἀρχομένης ἀπὸ τὸ 4.241 π.Χ. κατὰ τὸν Μέγυερ, εἶναι ἀμφίβολα ὅπως ἀμφίβολον εἶναι ἐὰν ἡ ἱστορία τῶν Αἰγυπτίων ἀρχίζει κατὰ τὴν 3ην ἢ 2αν π.Χ. Σωθιακὴν περίοδον.

[illegible] Κυπριαϊκήν, ἀλλὰ καὶ οἱ Κρῆτες τῆς προμινωϊκῆς [illegible] μέχρι τῆς Αἰγύπτου κλπ. Διάλου συνεπῶς δὲν [illegible] οἱ Αἰγύπτιοι νὰ εἶναι Λαὸς Ἀφρικανικὸς ὅστις [illegible] μὲ τοὺς Πελασγοὺς ἢ τοὺς ἀρχαίους Κρῆτας [illegible] παρ' αὐτῶν νὰ ἔφθασεν εἰς τὴν Αἴγυπτον [illegible] ἐγκατεστάθη ἐκεῖ καὶ νὰ ἐδιδάχθη παρ' αὐτῶν [illegible] γραφήν. Φυσικὰ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εἶναι ἀ[illegible] στηριζομένη μᾶλλον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ οἱ [illegible] ἀνεμίχθησαν μὲ τοὺς Πελασγοὺς καὶ τοὺς ἀρ[illegible] θεωροῦνται Χαμῖται καὶ ὅτι ἡ γραφὴ των [illegible] ἐπίσης μὲ τὴν γραφὴν τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων [illegible] Δίκος τῆς Φαιστοῦ κλπ.) καὶ διότι καὶ οὗτοι τὴν [illegible] ἐπίδρασιν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας.

[illegible] λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι οἱ Πελασγοὶ εἶχον [illegible] καὶ οἱ Κρῆτες εἶχον ἀρκετὰ προαγάγει τὴν γραφήν, δια[illegible] νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Κρῆτες παρέλαβον ἀπὸ [illegible] τὴν γραφὴν καὶ ὄχι ὅτι συνέβη τὸ ἀντίθετον ; [illegible] παναρχαῖοι Κρῆτες νὰ μὴ εἶναι οἱ δώσαντες τὴν ἰδέ[illegible] γραφὴν ποὺ εἶχον ἀναπτύξει, εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, ὅ[illegible] μετέφερον καὶ τὴν ἐδίδαξαν προφανῶς καὶ εἰς τοὺς [illegible] ἀφοῦ πέραν αὐτῶν σὺν τοῖς ἄλλοις ἔχει ἀποδει[illegible] καὶ τὸ Φοινικικὸν ἀλφάβητον ποὺ δὲν εἶναι παλαιότε[illegible] ἢ 11ου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ κατάγεται ἢ ἀπὸ [illegible] γραφὴν, τῶν Κυπρίων ποὺ ἦσαν γείτονες [illegible] ἢ ἀπὸ τὴν Κρητικὴν γραφήν, καίτοι ἀνα[illegible] ὁ Διόδωρος (Γ,67) ὅτι τὰ Φοινικικὰ γράμματα [illegible] κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὁ [illegible] ἐλέγοντο «Πελασγικά»(1). Ἄλλως τε καὶ αἱ [illegible] μὲ γραφὴν Φοινικικὴν ποὺ εὑρέθησαν εἰς τὴν [illegible] δὲν εἶναι παλαιότεραι τοῦ 9ου αἰῶνος π. Χ. Εἶναι [illegible] ὅτι καὶ οἱ Φοίνικες πρὸ τοῦ 10ου καὶ 11ου αἰῶ[illegible] ἐπεστρέφοντο τὴν σφηνοειδῆ λεγομένην γραφὴν τῶν Βα[illegible] ἢ μᾶλλον τῶν Ἀκκαδίων καὶ Σουμερίων καὶ ἡ ὁποία [illegible] δὲν εἶναι ἀρχαιοτέρα τοῦ 20οῦ ἢ 22ου αἰῶνος π.Χ. [illegible] εἶναι ἀκριβές, ὅπως εἶναι ἀκριβές, ὅτι οἱ Πελα[illegible] Ἑλλαδικὴ γραμμικὴ γραφή, ἀμφορεὺς Ὀρχομενοῦ [illegible] πρῶτοι εἶχον γραφήν, ὅτι οἱ Κρῆτες ἀνέπτυξαν τὴν [illegible] καὶ τὴν μετέδωσαν εἰς τοὺς Χετταίους, Φοινι[illegible] πρέπει καὶ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῆς γραφῆς [illegible] νὰ εἶναι τοὐλάχιστον ἄλυτον ἀκόμη, ἀφοῦ [illegible] δὲν ἀνεγνώσθη ἡ παναρχαία «Ἑλλαδικὴ γραμ[illegible] (Ἔβανς) καὶ συνεπῶς οὔτε ἀπὸ τὴν πηγὴν αὐ[illegible] νὰ ἐξαχθοῦν θετικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς Ἱ[illegible] τῶν Αἰγυπτίων(2).

[illegible] αἱ χρονολογίαι τοῦ καταλόγου τοῦ Μανέθω[illegible] καὶ ὁ κατάλογος αὐτός, ὅστις, ὡς εἴπομεν, ἐγράφη [illegible] π.Χ. καὶ ἄρχεται ἀπὸ τὸ 3.315 π.Χ. (πρώτη δυναστεία [illegible]) καὶ φθάνει μέχρι τοῦ Νεκτανεβώ, ἤτοι τὸ 340 π.Χ. [illegible] 30ῆς δυναστείας), ἀπεδείχθη ἀπὸ τὰς γενομένας ἀνα[illegible] ὅτι εἶναι ἀνακριβής, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ὁμιλεῖ περὶ [illegible] θεῶν καὶ παραδόσεων ἀγνώστων ἀπὸ ἄλλην πη[illegible] ἀδιάφορον ἐὰν ὁ Μέγυερ ἀργότερον προσπαθεῖ νὰ [illegible] ὅτι ἡ χρονολογία τῶν Αἰγυπτίων ἀρχίζει ἀκόμη [illegible] ἤτοι ἀπὸ τὸ 4241 π.Χ. Ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς [illegible] οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει, ἀφοῦ ἀπὸ τὰς ἀνασκα[illegible] Κρήτης καὶ τῶν λοιπῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπε[illegible] ὅτι ὁ Αἰγαῖος πολιτισμὸς δυνατὸν νὰ φθάνῃ καὶ πέ[illegible] τοῦ 6.000 π.Χ., οἱ δὲ Πελασγοὶ νὰ ὑπῆρξαν καὶ κατὰ τὸ 10.000 π.Χ. καὶ συνεπῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀρχαιότεροι τῶν Αἰγυπτίων. Πάντως ἀπὸ τὴν ἀμερόληπτον καὶ ψυχρὰν ἐξέτασιν καὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, δι' ὀλίγων (διότι ἐπ' αὐτοῦ ἔχουν γραφῆ χιλιάδες βιβλίων καὶ ὑφίστανται πλεῖσται ἀντιτιθέμεναι ἐκδοχαί) προκύπτει ὅτι καὶ ἡ ἀρχαία Ἱστορία τῶν Αἰγυπτίων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ χωρὶς κεμμίαν ἀντίθετον γνώμην ὡς ἀρχαιοτέρα τῆς Ἑλληνικῆς, ἀφοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ προβληθοῦν καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ παραδόσεις, ὅπως καὶ ἄλλαι σχετικαὶ παραδόσεις βάσει τῶν ὁποίων δύναται ἐπίσης νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀρχαιότεροι τῶν Αἰγυπτίων.

Καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων παραδόσεων ὑπενθυμίζομεν ὅτι κατὰ τὸν Διόδωρον Σικελιώτην («Ἱστοριῶν Πέμπτη», 57, 10) «πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ ὁ ἐκ Ρόδου καταγόμενος Ἕλλην Ἀκτὶς υἱὸς τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Ρόδου μετέβη εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἵδρυσεν ἐκεῖ τὴν Ἡλιούπολιν καὶ ἐδίδαξεν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους τὴν Ἀστρολογίαν κλπ. Ἐπειδὴ ὅμως μετὰ ταῦτα ἐγένετο ὁ κατακλυσμὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ἀπωλέσθησαν, ἐλάχιστοι δὲ ἐξ αὐτῶν διεσώθησαν εἰς τὰ ὑψηλότερα ὄρη καὶ φυσικὰ ὄχι οἱ ἀνεπτυγμένοι ἀλλὰ οἱ ἀμόρφωτοι, ἡ Ἀστρολογία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὰ γραπτά των καὶ ἡ Ἱστορία των συναπωλέσθησαν μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐλησμονήθησαν παρ' αὐτῶν καὶ τοιουτοτρόπως εὑρέθησαν οἱ Αἰγύπτιοι νὰ ἔχουν αὐτὰς τὰς γνώσεις. Ἀφοῦ δὲ οἰκειοποιήθησαν οἱ Αἰγύπτιοι τὰς γνώσεις ποὺ παρέλαβον ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, ἐκαυχῶντο καὶ ὑπερηφανεύοντο μετὰ ταῦτα ὅτι αὐτοὶ εἶχον ἐφεύρει καὶ ἀναπτύξει τὰς γνώσεις των, διότι ἀπλούστατα εἶχον ἐξαφανισθῆ πλέον μετὰ τὸν κατακλυσμὸν αἱ ἀποδείξεις ὅτι παρέλαβον αὐτὰς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας».

Καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν παναρχαίαν ἐποχὴν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίσης ἔκτισαν τὴν πόλιν Σάϊν τῆς Αἰγύπτου, ὅπου εἰσήγαγον καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀποδειχθῇ διὰ τὴν προηγουμένην αἰτίαν, δηλαδὴ λόγῳ τοῦ κατακλυσμοῦ, κατὰ τὸν Διόδωρον.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς τοῦ ἐν Σάει ἱεροῦ λέγει ἀργότερον εἰς τὸν Σόλωνα (Πλάτωνος «Τίμαιος» καὶ «Κριτίας») ὅτι ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ πρώτη ἵδρυσε τὰς Ἀθήνας καὶ μετὰ ταῦτα μετέβη καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι παλαιότεροι τῶν Αἰγυπτίων κατὰ 1000 ἔτη καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι νέοι, διότι παλαιοὶ Ἕλληνες δὲν ὑπάρχουσιν, ἐπειδὴ ἀπωλέσθησαν κατὰ τὸν κατακλυσμὸν καὶ ἀκόμη ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἦσαν ἀρχαιότατοι ἄνθρωποι, ἀλλὰ οἱ νεώτεροι δὲν γνωρίζουν τὴν ἱστορίαν των διότι ἀπωλέσθησαν κατὰ τὸν κατακλυσμὸν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ μάλιστα οἱ μορφωμένοι ποὺ κατώκουν εἰς τὰς πόλεις καὶ οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον τὰς παλαιὰς παραδόσεις των. Καὶ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς, περὶ τοῦ ὅτι δηλ. οἱ Ἕλληνες ἀγνοοῦν τὴν Ἱστορίαν των εἶπεν ἀργότερον καὶ εἰς τὸν Παυσανίαν εἰς τὸ Αἴγιον, παρὰ τὸν ἐκεῖ ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ κάποιος Σιδόνιος, δηλαδὴ Φοῖνιξ (Παυσανίας «Ἀχαϊκά»).

Ὁ Διόδωρος πρὸς τούτοις ἀναφέρει («Ἱστοριῶν 5, 57, 30 καὶ ἑφεξῆς) ὅτι «ἐπειδὴ ὁ Κάδμος κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ἔφερε μετὰ ταῦτα τὰ γράμματα εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ Ἕλληνες ἐνόμιζον ὅτι ἡ Ἑλλὰς τότε εἶδε διὰ πρώτην φορὰν τὰ γράμματα διότι ἠγνόουν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες τὰ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ τὰ περὶ τῶν προγόνων των οἴτι-

---

(1) «Ἔτι δὲ Κάδμου κομίσαντος ἐκ Φοινίκης τὰ καλούμενα [illegible] πρῶτον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταθεῖναι διάλεκτον, κοινῇ [illegible] τὰ γράμματα Φοινίκεια κληθῆναι διὰ τὸ παρὰ τοῖς [illegible] ἐκ Φοινίκων μετενεχθῆναι, ἰδίᾳ δὲ τῶν Πελασγῶν πρώ[illegible] χρωμένων τοῖς μεταθεῖσι χαρακτῆρσι Πελασγικὰ προσα[illegible]».

(2) Ἡ ἱερογλυφικὴ γραφὴ τῶν Κρητῶν δεικνύει συγγένειαν [illegible] πρὸς τὴν γραφὴν τῶν Χετταίων. Ἐκ τούτου δὲ εἶναι δυνατὸν [illegible] ὅτι τὴν αὐτὴν ἴσως κοινὴν πηγὴν ἔσχεν ἐν ἀπωτέ[illegible] χρόνοις καὶ ἡ Χετταϊκὴ γραφή, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ [illegible] Κρῆτες παλαιοὶ κάτοικοι ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν ὁμοφυλίαν [illegible] καὶ οἱ εἰς τὰς λοιπὰς χώρας τοῦ Αἰγαίου καὶ εἰς τὴν Μι[illegible] Ἀσίαν Καρικοὶ καὶ Χετταϊκοὶ λαοί. (Δηλαδὴ ἦσαν πανάρ[illegible] κλάδοι τῶν Πελασγῶν). Πολλὰ δὲ σημεῖα τῆς γραμμικῆς [illegible] μᾶλλον ὁμοιάζουσι τοῖς συλλαβικοῖς σημείοις τῆς Κυ[illegible] γραφῆς, πλεῖστα δ' ὁμοιάζουσι γράμμασι τοῦ Φοινικοελ[illegible] ἀλφαβήτου. Καὶ τὰ γράμματα δὲ φ, χ, ψ, ἅτινα οἱ Ἕλ[illegible] προσέθεσαν εἰς τὸ Φοινικικὸν ἀλφάβητον, ὁμοιάζουσι γράμ[illegible] τοῦ ἀνατολικοσημιτικοῦ ἀλφαβήτου (τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές).

[illegible] δ' ὁμοιότητας ἔχων ὑπ' ὄψιν ὁ Ἔβανς ὑποστηρίζει [illegible] τῆς γραμμικῆς γραφῆς τῶν Κρητῶν θὰ παρήχθη τὸ Φοι[illegible] ἀλφάβητον καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ἱερατικῆς αἰγυπτιακῆς γρα[illegible] ὡς κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ Ντὲ Ρουζὲ πιστεύεται γνωστὴ δὲ [illegible] Κρητικὴ γραφὴ ἐν Συρίᾳ, διότι θὰ εἶχον εἰσαγάγει [illegible] οἱ Φιλισταῖοι, οἵτινες ἦσαν Κρῆτες μεταναστεύσαν[illegible] εἰς Συρίαν καὶ ἐγκατεσταθέντες ἐν Παλαιστίνῃ (ἐν Χαναάν) [illegible] τὸν 1100—1200 π.Χ. ἔνθα καὶ ἐξεφυλετίσθησαν. Τοιαύτη [illegible] συμφωνεῖ καὶ πρὸς παράδοσιν ἐν Κρήτῃ, κατὰ Διόδω[illegible] οἱ φοίνικες δὲν ἦσαν εὑρεταὶ τοῦ ἀλφαβήτου, ἀλλὰ [illegible] συστήματος γραφῆς ἐν χρήσει ἐν Κρήτῃ, ὃ εἶχον [illegible] οἱ τοῦ Διὸς θυγατέρες Μοῦσαι. Δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς [illegible] ὁ λόγος θεωρίας, συνάγεται ὅτι οἱ Φοίνικες εἰσαγαγόντες τὸ ἑαυτῶν ἀλφάβητον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπέδωκαν τοῖς ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἰγαίου ὅ,τι παρ' αὐτῶν ἐν προτέροις χρόνοις εἶχον παραλάβει (Π. Καββαδία «Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία», σελὶς 834 καὶ ἑφεξῆς). Ἐπίσης εἰς σελίδα 839 γράφει : Πρῶτοι οἱ Φοίνικες, ἐκλέξαντες 22 σημεῖα ἐκ τῆς ἱερατικῆς γραφῆς τῶν Αἰγυπτίων ἤ, πιθανώτερον, ἐκ τῆς Κρητικῆς γραφῆς, μετεχειρίσαντο αὐτὰ ὡς ἀλφαβητικὰ σημεῖα, ὡς γράμματα, καὶ ἐδημιούργησαν οὕτως ἀλφάβητον, ὅπερ διαμορφωθὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς μετατροπῆς κυρίως γραμμάτων τινῶν εἰς καθαρὰ φωνήεντα ἐγένετο τὸ ὁρμητήριον τῆς γραφῆς καὶ ἡ πηγὴ τῶν ἀλφαβήτων πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον ἐστερεῖτο φωνηέντων, διότι οἱ Σημιτικοὶ λαοί, ὡς γνωστόν, δὲν ἐδήλουν τὰ φωνήεντα ἐν τῇ γραφῇ.

Τὴν ἀρχαιοτάτην μορφὴν τοῦ ἀλφαβήτου τῶν φοινίκων, οἵτινες ἐποιοῦντο χρῆσιν καὶ οἱ γείτονες Ἰσραηλῖται καὶ Μωαβῖται, γνωρίζομεν ἐκ περισωθεισῶν δύο ἀρχαιοτάτων φοινικικῶν ἐπιγραφῶν, τῶν ἑξῆς :

(α) Ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 1864 εὑρεθέντος περιφήμου Μωαβιτικοῦ λίθου, ὅστις προέρχεται ἐκ τῶν μεταξὺ τοῦ 897 καὶ 890 π.Χ. χρόνων. Ἐν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς τῶν Μωαβιτῶν Μεσὰ (Μωὰ κατὰ τὴν Π. Διαθήκην), ἀφηγεῖται τοὺς πρὸς ἀνάκτησιν τῆς πατρῴας χώρας πολέμους αὐτοῦ κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ ἀναγράφει τὰ δημόσια ἔργα, ἃ ἐξετέλεσε πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν καταστραφεισῶν πόλεων.

(β) Ἐξ ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς εἰς Βάαλ τὸν ἐπὶ τοῦ Λιβάνου, κεχαραγμένης ἐπὶ χαλκῆς φιάλης εὑρεθείσης ἐν Λεμησσῷ τῆς Κύπρου, ἣν ἀφιέρωσέ τις ὑπήκοος βασιλεὺς τῶν Σιδωνίων Χιράμ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης γράμματα φαίνονται πως ἀρχαικώτερα τῶν τοῦ Μωαβιτίου λίθου, ὁ μνημονευόμενος βασιλεὺς Χιράμ, δυνατὸν νὰ εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Σολομώντος. Πιθανὸν ἄρα ἡ προκειμένη ἐπιγραφὴ νὰ προέρχηται ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς 10ης ἑκατονταετηρίδος π.Χ.»,

νες έγνώριζον τὰ γράμματα καὶ τὴν γραφήν. Καὶ αὐτὰ μὲν, προσθέτει ὁ Διόδωρος, φαίνονται ὡς ἀπίθανα. δὲν πρέπει ὅμως νὰ τὰ παρατηροῦμεν ἀπεριέργως», δηλαδὴ ἄνευ ἐνδιαφέροντος καὶ νὰ μὴ δίδωμεν καθόλου πίστιν εἰς αὐτά. ἀφοῦ «ἔχομεν καὶ ἀνευρίσκομεν πλεῖστας ἀποδείξεις ὅτι εἰς τὴν Αἴγυπτον εὑρέθησαν ἀρχαιότατοι πόλεις 'Ελληνιστὶ ὀνομαζόμεναι. ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἀρκεταὶ παραδόσεις ἐπίσης φέρουν παναρχαίους "Ελληνας ὡς ἀποδημήσαντας εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς ἄλλας περὶ αὐτὴν χώρας. ἤτοι τὴν Λιβύην, τὴν Φοινίκην κλπ., ὅπου ἵδρυσαν 'Ελληνικὰς ἀποικίας καὶ μετέδωσαν τὸν πανάρχαιον 'Ελληνικὸν πολιτισμόν». Καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων σχετικῶν ἀποδείξεων ὁ Διόδωρος ἀναφέρει καὶ τὸν Δαίδαλον ὅστις ἀναχωρήσας ἀπὸ τὴν Κρήτην ἔφθασε μετὰ πολλὰς περιπλανήσεις εἰς τὴν Μέμφιν τῆς Αἰγύπτου, ὅπου ἔκτισε τὰ προπύλαια τοῦ ναοῦ τοῦ 'Ηφαίστου καὶ ἐδίδαξε τοὺς Αἰγυπτίους τόσα πολλὰ πράγματα, ὥστε ἐκεῖνοι τὸν ἀνεκήρυξαν καὶ τὸν ἐτίμησαν ὡς θεόν! Λέγεται μάλιστα —Διόδωρος— ὅτι ἐτάφη ἐκεῖ παρὰ τῶν Αἰγυπτίων ἐπί τινος νησίδος τοῦ Νείλου.

Φανερὸν συνεπῶς καθίσταται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι οἱ "Ελληνες δικαιοῦνται νὰ λέγουν ὅτι εἶναι ὁ ἀρχαιότερος λαὸς τοῦ κόσμου. βάσει τῶν παραδόσεών των καὶ ὄχι οἱ ἄλλοι Λαοὶ ποὺ παρέλαβον ἀπὸ τοὺς "Ελληνας τὸν πολιτισμόν των καὶ φυσικὰ οἱ ἄλλοι Λαοὶ πρέπει νὰ φροντίσουν νὰ ἀποδείξουν τὸ ἀντίθετον, ὅτι δηλαδὴ εἶναι ἀρχαιότεροι τῶν 'Ελλήνων.

Καὶ ἀνάλογον ἀσάφειαν παρουσιάζουν καὶ τὰ τῆς 'Ιστορίας τῶν 'Ακκαδίων, Σουμερίων, Βαβυλωνίων, 'Ασσυρίων, Φοινίκων καὶ 'Εβραίων(1) ἀφοῦ τὰ Βαβυλωνιακὰ» ἢ «'Ιστορία τῆς Χαλδαίας» τοῦ Βηρωσσοῦ ἀποτελοῦν μυθεύματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἱ δὲ πληροφορίαι, ποὺ βασίζονται εἰς τὰς γενομένας ἀνασκαφάς, δὲν ἀνάγουν τὴν 'Ιστορίαν τῶν ἀρχαίων Λαῶν τῆς Μεσοποταμίας πέραν τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος ἢ τὸ πολὺ μέχρι τοῦ 20οῦ ἢ 22ου αἰώνος πρὸ Χριστοῦ. Πάντως καὶ ὁ Βηρωσσὸς ἢ Βήρωσσος δὲν ὑπολογίζει τὴν 'Ιστορίαν τῶν 'Ασσυρίων κτλ. πέραν τῶν 1900 ἐτῶν, ὑπολογίζων ὅμως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου, ἤτοι ἀπὸ τὸ 333 π.Χ. Καὶ τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν 'Ιστορίαν τῶν 'Εβραίων, ἡ 'Ιστορία τῶν ὁποίων βάσει τῶν γεγονότων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν ὑπερβαίνει τὰ 1200 ἔτη τὸ πολὺ π.Χ., ἐνῷ τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἔχουν γραφῆ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. "Οταν λοιπὸν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἀπορίας ἄξιον πράγματι πῶς πλεῖστοι νεώτεροι ξένοι συγγραφεῖς ἐπεχείρησαν νὰ ἀποδείξουν ὅτι οἱ "Ελληνες εἶναι νεώτερος λαός, ὅτι ἡ 'Ιστορία των δὲν εἶναι καὶ τόσον ἀρχαία καὶ πῶς παρεσύρθησαν πρὸς τὰς ἀπόψεις αὐτάς σημαίνοντες "Ελληνες ἱστορικοὶ καὶ ἐρευνηταί, καὶ μάλιστα μετὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς ποὺ ἔφερον εἰς φῶς τὸν πανάρχαιον Αἰγαιατικὸν πολιτισμόν, ἡ ἀρχὴ τοῦ ὁποίου δύναται πιθανῶς νὰ ἀναχθῆ συμφώνως καὶ μὲ τὰς 'Ελληνικὰς παραδόσεις περὶ τὸ 10.000 π.Χ. τοὐλάχιστον ἢ καὶ ἀκόμη παλαιότερον.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΛΑΣΓΟΙ. Καθὼς ἀνεφέρθη προηγουμένως, αἱ 'Ελληνικαὶ παραδόσεις ὁμιλοῦν σαφῶς περὶ δύο κατακλυσμῶν, ἤτοι διὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ 'Ωγύγου, ὅστις φέρεται ὡς πανάρχαιος βασιλεὺς τῶν 'Αθηνῶν καὶ διὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος ὅστις ἐγένετο ἐπὶ Κραναοῦ, ἄλλου παναρχαίου ἐπίσης βασιλέως τῶν 'Αθηναίων.

Φυσικὰ τὰ χρονικὰ αὐτὰ ὅσα δὲν δύνανται νὰ προσδιορισθοῦν παρὰ μόνον γεωλογικῶς καὶ ἡ γεωλογία θέτει τὰ ὅρια αὐτὰ μεταξὺ τοῦ 20—30 χιλ. π.Χ. 'Εν συνεχείᾳ αἱ 'Ελληνικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουν ὅτι μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ὡς πρῶτοι κάτοικοι τῆς 'Ελλάδος ἐμφανίζονται οἱ Πελασγοί, ἀρχαιότερον δὲ γένος αὐτῶν οἱ 'Αρκάδες. 'Ως πρὸς τὴν καταγωγὴν δὲ τῶν Πελασγῶν αἱ παραδόσεις ἀναφέρουν ὅτι ἦσαν αὐτόχθονες καὶ ὅτι ὁ Πελασγὸς ἦτο υἱὸς τοῦ Διός, οἱ δὲ ἀπόγονοί του ἀπεκαλοῦντο καὶ Προσέληνοι, δηλαδὴ ὡς γεννηθέντες πρὸ τῆς Σελήνης, τοῦτο δὲ ἐλέγετο προφανῶς διὰ νὰ καταδειχθῆ πόσον ἀρχαῖοι ἦσαν ὡς Λαὸς οἱ Πελασγοί. Κατὰ τὴν αὐτὴν παράδοσιν (βλέπε καὶ «'Ωγυγία», 'Αθ. Σταγειρίτου «Πελασγοί», τόμος Δ'), ἀλλὰ καὶ κατὰ νεώτερον χρησμὸν τῆς Πυθίας, δοθέντα εἰς τὸν Λυκοῦργον, τὸν νομοθέτην τῶν Σπαρτιατῶν, οὗτοι ἦσαν «βαλανηφάγοι», δηλαδὴ ἔζων τρώγοντες βαλανίδια (συνήθεια ὑπάρχουσα καὶ σήμερον μεταξὺ τῶν 'Αρκάδων ἰδίᾳ εἰς περιόδους λιμοῦ). Κατὰ τὴν αὐτὴν παράδοσιν, ὄχι μόνον ἦσαν τελείως ἀνυπότακτοι, ἀλλὰ καὶ ἀνδρεῖοι, διότι ὁ χρησμὸς εἶπεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ὅτι δὲν πρέπει νὰ τοὺς ἐπιτεθοῦν, καθ' ὅσον θὰ ἦτο δυσχερὴς ἡ ὑποταγή των.

'Εμφαίνεται συνεπῶς ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς ἀκόμη χρόνους οἱ ἄλλοι "Ελληνες ἐγνώριζον πόσον ἰσχυροὶ ἦσαν οἱ πρόγονοί των ἐκεῖνοι, οἱ Πελασγοί. 'Από τὰς παναρχαίας ἐπίσης παραδόσεις συνάγεται ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἐπέδραμον κατὰ τῆς Τυρρηνίας (κάτω 'Ιταλίας), ἐπιστρέψαντες ἀργότερον διὰ τῆς 'Ηπείρου καὶ τῆς 'Ακαρνανίας εἰς τὴν κυρίως 'Ελλάδα, ἀπεκλήθη δὲ ὁ κλάδος οὗτος τῶν Πελασγῶν «Τυρσηνοί», διότι προήρχοντο ἀπὸ τὴν Τυρσηνίαν ἢ Τυρρηνίαν. 'Από τὴν παράδοσιν ὅμως αὐτὴν ἐπίσης συνάγεται ὅτι διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν 'Ιταλίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψουν ἐκεῖθεν θὰ ἐγνώριζον καὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην καὶ θὰ διέθετον ὁπωσδήποτε πλοῖα.

Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως οἱ Πελασγοὶ ἐπεκτείνονται, διότι ἀργότερον ἐμφανίζονται ταυτοχρόνως, κατὰ τὰς ἰδίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν "Ηπειρον, τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν 'Αττικήν, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ 'Υμηττοῦ, καὶ γενικῶς παρουσιάζονται νὰ κατέχουν ὁλόκληρον τὴν 'Ελληνικὴν Χερσόνησον (ὁ Βασιλεὺς τοῦ 'Αργους πρὸς τὸν Δαναὸν «'Ικέτιδες» Αἰσχύλου, Στράβων «Γεωγραφικά» κτλ.). Μετὰ ταῦτα ἢ συγχρόνως φθάνουν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Λιβύην καὶ τὴν Κυρηναϊκὴν καὶ συγχρόνως ἐμφανίζονται εἰς τὴν Μυτιλήνην καὶ ἐκεῖθεν προφανῶς πέραν τοῦ Βοσπόρου, ἐνῷ ταυτοχρόνως ἢ ἀργότερον εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν καὶ τὴν Κύπρον καὶ οὐδόλως ἀπαιτεῖται νὰ ἔφθασαν καὶ μέχρι Φοινίκης. Εἰς τὴν Κύπρον, ἐπίσης κατὰ τὴν παράδοσιν, οἱ 'Αρκάδες κομίζουν πρῶτοι τὴν γραφήν.

'Εφ' ὅσον ἐγνώριζον δὲ καὶ ἠδύναντο νὰ διασχίζουν τὰς θαλάσσας, κατ' ἄλλην μάλιστα παράδοσιν ἦσαν θαλασσοκράτορες καὶ πρὸς τούτοις ἐγνώριζον νὰ γράφουν. δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι εἶχον ἤδη ἀναπτύξει καὶ κάποιο εἶδος πρωτογόνου ἴσως πολιτισμοῦ. 'Οπωσδήποτε αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ συνέβαινον πρὸ τῆς ἕκτης ἴσως ἢ ἑβδόμης χιλιετηρίδος π.Χ.

'Εν πάσῃ περιπτώσει αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις ποὺ ὁμιλοῦν περὶ Πελασγῶν παρουσιάζουν αὐτοὺς νὰ κινοῦνται καὶ νὰ δροῦν εἰς ὅλον τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου, τῆς ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος, τοῦ 'Ιονίου πελάγους, τῆς Κρήτης, τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς 'Αφρικῆς καὶ τῶν δυτικῶν καὶ νοτίων ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας. Καὶ φυσικὰ τὰ ὅσα ἀναφέρονται περὶ αὐτῶν δὲν ἀποδεικνύονται ἱστορικῶς, ἀλλὰ συνάγονται ἀπὸ τὰς ἀρχαίας παραδόσεις καὶ ἀπὸ διαφόρους ἄλλας ἀποδείξεις, ὅπως π.χ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ποὺ φέρει ὁ περίφημος ἀμφορεὺς τοῦ 'Ορχομενοῦ, ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ Διοδώρου, ποὺ ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω, ὅτι τὰ γράμματα τοῦ ἔφερον δῆθεν οἱ Φοίνικες πρῶτοι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλέγοντο «Πελασγικά». Εἶναι δὲ φυσικὸν ἐφ' ὅσον πρῶτοι οἱ 'Αρκάδες, δηλαδὴ οἱ Πελασγοί, μετέδωσαν τὰ γράμματα εἰς τὴν Κύπρον, κατὰ τὴν ἄλλην παράδοσιν, νὰ παρέλαβον ἐκεῖθεν ἀργότερον οἱ Φοίνικες αὐτὰ. νὰ ἐπελειοποίησαν ἴσως καὶ αὐτοὶ ἐν τῷ μεταξὺ τὴν γραφὴν καὶ νὰ τὴν μετέδωσαν μετὰ ταῦτα, ἤτοι εἰς νεωτέραν ἐποχήν, εἰς τοὺς "Ελληνας καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πιθανῶς τὰ πρῶτα αὐτὰ γράμματα, κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ τὸν Διόδωρον, ἐλέγοντο «Πελασγικά».

'Επαναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι πέραν τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ παναρχαῖοι οὗτοι κάτοικοι τῆς 'Ελλάδος ἐμφανίζονται ζῶντες εἰς τὰς περιοχὰς ποὺ ἀνεφέρθησαν, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ προσδιορισθῆ χρονικῶς περὶ αὐτῶν ἢ νὰ λεχθῆ θετικῶς περὶ τῆς δράσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεώς των, διότι καὶ αἱ παραδόσεις ποὺ ἀναφέρουν περὶ αὐτῶν ἐλάχιστα ὁμιλοῦν διὰ τὴν δράσιν των, διὰ τὰς κατακτήσεις των, διὰ τὸν πολιτισμόν των, ἢ διὰ τὴν καταγωγήν των, περὶ τῆς ὁποίας λέγουν ὅτι ἦσαν αὐτόχθονες, καὶ τὴν ζωήν των γενικῶς. 'Ως πρὸς τὰς ἄλλας περὶ αὐτῶν ἐνδείξεις, περισσότεραι λεπτομέρειαι ἀναγράφονται εἰς τὰ προηγούμενα, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἰδιαίτερα ἐν τῷ «ἐλεξικῷ» σχετικὰ ὀνόματα ποὺ ἀναφέρονται ἐνταῦθα καὶ σχετίζονται μὲ τοὺς Πελασγούς.

ΚΡΗΤΕΣ. 'Αλλὰ καὶ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν παναρχαίων Κρητῶν, οἵτινες ὑπῆρξαν πρὸ τῶν Πελασγῶν ἢ ἔζων εἰς τὴν Κρήτην μετὰ τὴν ἐκεῖ ἄφιξιν ἢ εἰσβολὴν τῶν Πελασγῶν, δὲν ἔχομεν πληροφορίας θετικάς. 'Ωρισμένοι ἱστορικοὶ ἠθέλησαν νὰ καθορίσουν τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας τῶν Κρητῶν ἀπὸ τὸ 3315 π.Χ., θέλοντες προφανῶς νὰ συγχετίσουν αὐτὴν μὲ τὸν κατάλογον τοῦ Μανέθωνος ἤτοι πρὸς τὴν ἀμφίβολον αὐτὴν ἱστορίαν τῶν Αἰγυπτίων. "Αλλοι ('Εβανς, Γκλὸτζ, Π. Καββαδίας κ.ἄ.) ἀνάγουν τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης εἰς τὴν πέμπτην ἢ τὴν ἕκτην χιλιετηρίδα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ δεύτεροι μᾶλλον προσεγγίζουν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Πάντως γεγονὸς ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ἤσκησεν ἀσκητὴ ἐναρὶς νὰ παρουσιάζεται πολιτισμός, ἡ καταγωγὴ τοῦ ὁποίου ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ ἢ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πελασγῶν ἢ εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῶν γηγενῶν στοιχείων τῶν παναρχαίων 'Ετεοκρητῶν, ἤτοι τῶν ἀληθινῶν, τῶν πραγματικῶν Κρητῶν, οἵτινες ἐκαλοῦντο τοιουτοτρόπως διὰ νὰ ξεχωρίζουν προφανῶς ἀπὸ τοὺς ἐλθόντας ἐ-

(1) «'Εν τῇ Σουμερικῇ ἢ νεοσουμερικῇ γλώσσῃ (τῇ τοῦ Σουμεροαχκαδικοῦ βασιλείου) εἶναι γεγραμμένοι: 1) "Υμνοι ψαλλόμενοι εἰς διαφόρους θεούς, ὅμοιοι μὲ τοὺς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ὕμνους. 2) Ψαλμοὶ ἱκεσίας, μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως πρὸς τοὺς θεούς, κατανυκτικότατοι, ἀφοιάζοντες πρὸς τοὺς ὕμνους τῆς 'Αγίας Γραφῆς. Ἰδίᾳ δὲ πρὸς τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Ψαλτηρίου. 3) 'Επῳδαὶ ἀπευθυνόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ψαλλόμεναι πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν, οὓς ἐπελάμβανον προσελκυόμενοι καὶ θασανιζομένους ἀπὸ τῶν δαιμόνων. 4) 'Ικετήριοι παιᾶνες ψαλλόμενοι πρὸς ἀποτροπὴν κινδύνων ἐκ μέρους τῶν πολεμίων. 5) "Υμνοι εὐχαριστήριοι εἰς τοὺς θεοὺς διὰ παρασχεθείσαν τῇ πόλει εὐτυχίαν» (βλέπε Π. Καρολίδου: «'Ιστορία τῶν ἀρχαίων 'Ασιατικῶν λαῶν», 178 κ.ἑ.). Συνεπῶς καὶ τὰ κείμενα τῶν 'Εβραίων, δηλαδὴ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κλπ., δὲν εἶναι πρωτότυπα δημιουργήματα, ὅπως τὰ 'Ελληνικὰ κείμενα ποὺ εἶναι γραμμένα εἰς τὴν 'Ελληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ τὰ κείμενα τῶν 'Εβραίων προῆλθαν ἀπὸ παραδόσεις ἄλλων παλαιοτέρων λαῶν καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἔχουν γραφῆ εἰς νεωτέραν σχετικῶς ἐποχήν. "Ως πρὸς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὑπάρχουν καὶ πολὺ παλαιότερα τοιαῦτα, δηλαδὴ αἱ πινακίδες ποὺ ἔχουν γραφῆ μὲ τὴν παναρχαίαν «'Ελλαδικὴν γραμμικὴν γραφὴν» καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν ἀκόμη μεταφρασθῆ καὶ συνεπῶς ἀγνοοῦμεν τί περιέχουν.

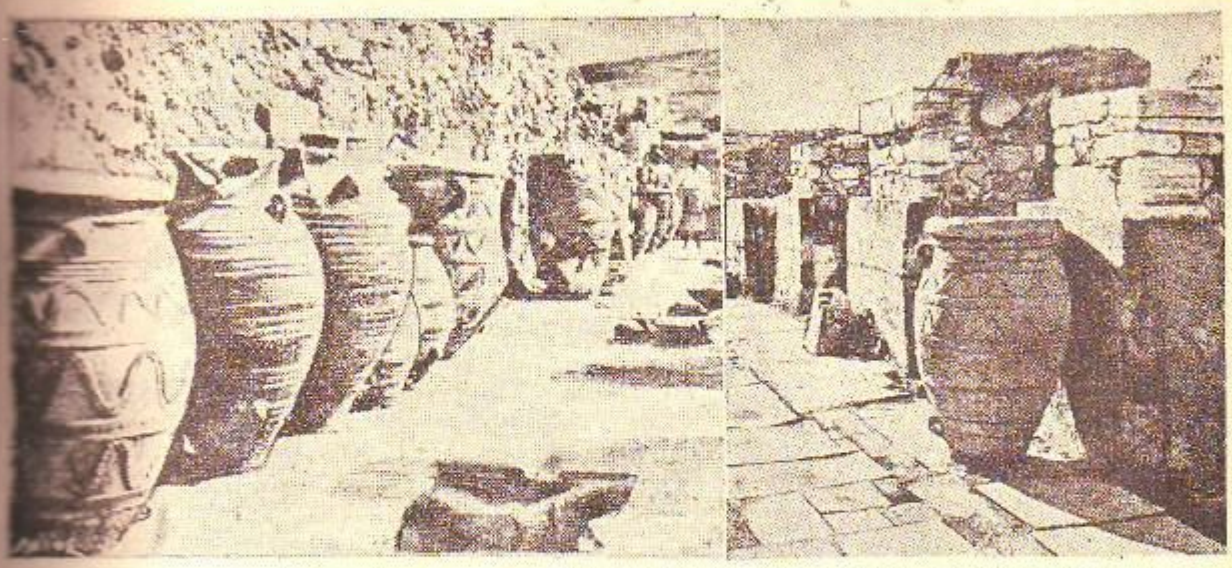

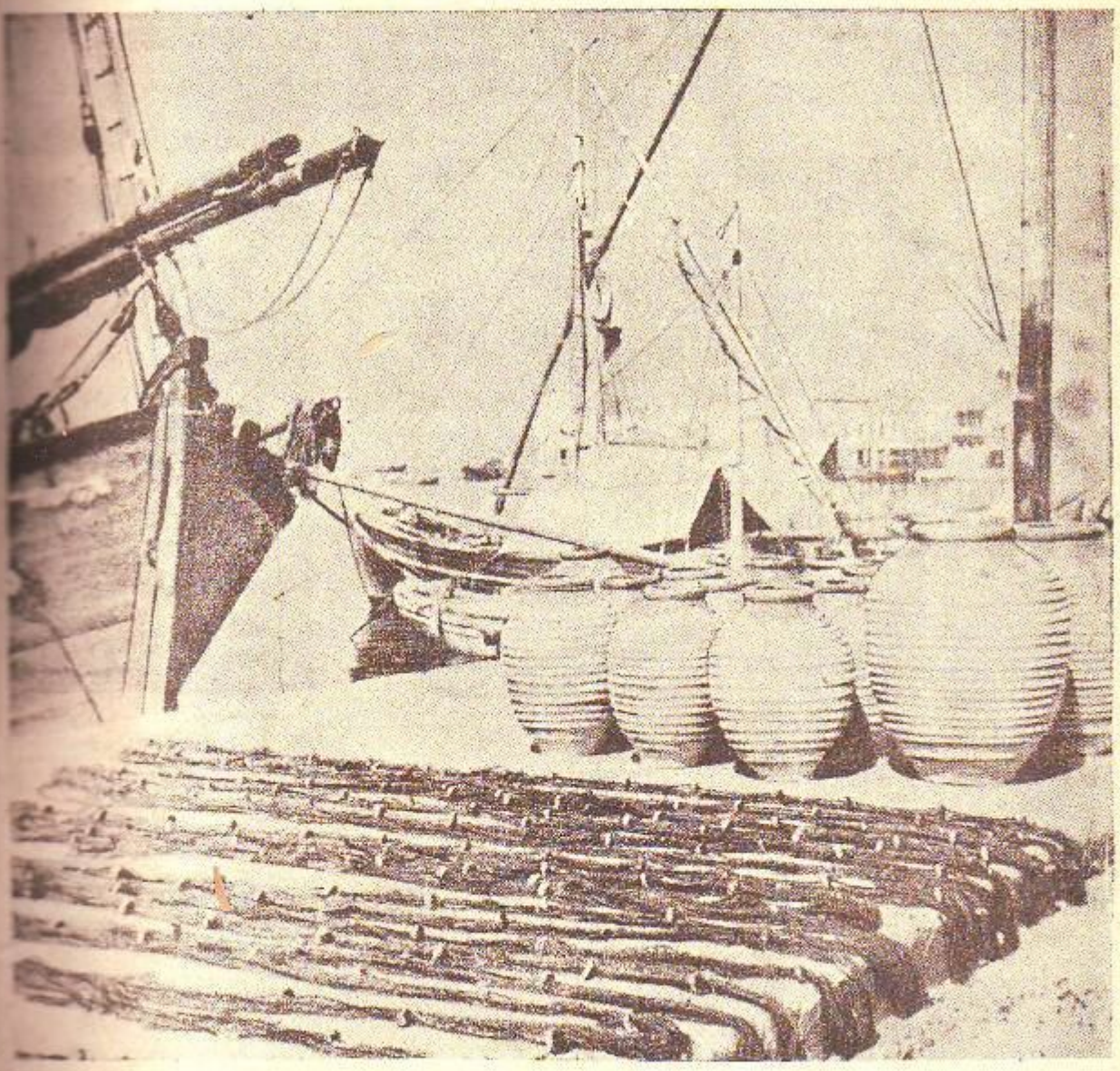

Ἄνω: Αἱ δύο πλευραὶ τοῦ διαδρόμου τῶν ταμείων (ἀποθηκῶν) τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ, παρὰ τὰς ὁποίας ἐτοποθετοῦντο εἰς τὴν σειρὰν οἱ πίθοι ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀποθηκεύοντο ἔλαιον, οἶνος, ὕδωρ κλπ. Κάτω: Σύγχρονα κορωνέικα πιθάρια, ἕτοιμα πρὸς φόρτωσιν. Ἀπὸ τὴν σύγκρισιν τῶν δύο εἰκόνων ἀποδεικνύεται ὅτι τόσον εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας, οἱ πίθοι ἐξακολουθοῦν νὰ κατασκευάζωνται καὶ νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας διὰ τοὺς ἰδίους σκοπούς.

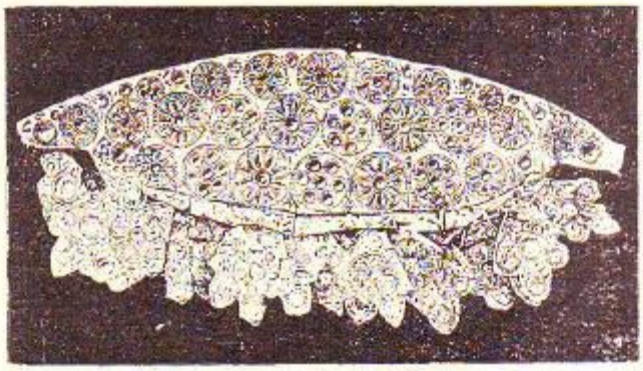

Μυκῆναι: Χρυσᾶ κοσμήματα, διαδήματα, ταινίαι, προσωπεῖα καὶ ποτήρια, εὑρεθέντα ἐντὸς τῶν ἀνακαλυφθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τάφων.

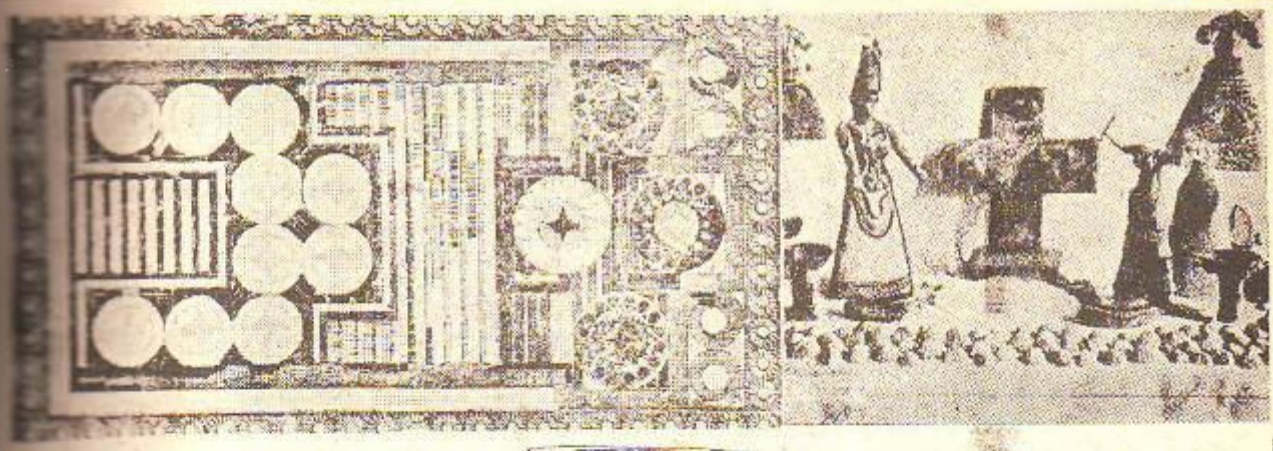

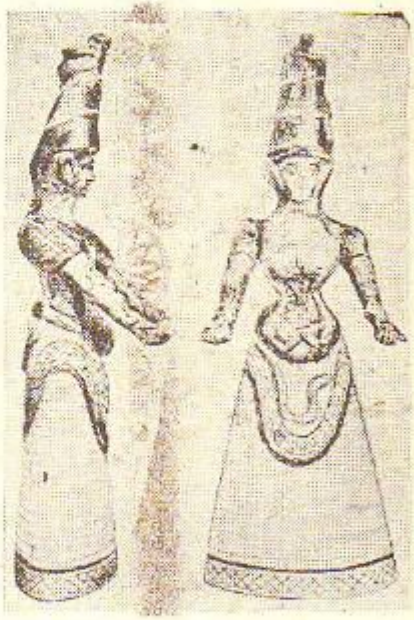

Ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσσοῦ. Ἄνω: Ἀριστερά, πλὰξ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, κρυστάλλου, ἀστραγάλων καὶ κυανῆς ἐλεφάντου ὕλης (τοῦ κυάνου καθ' Ὅμηρον), διηρημένη εἰς σχήματα. Πιστεύεται ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς πλὰξ παιγνιδίου τινὸς (ὅπως τὸ σημερινὸν σκάκι κλπ.). Δεξιά, ἀντικείμενα λατρείας ἐκ μαρμάρου καὶ προσελάνης. Εἰς τὸ μέσον: Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά, ἐγγεγλυμμένος λίθος ἐκ Πραισοῦ, τρίωτος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ ἐν Ἰσοπατᾷ βασιλικοῦ τάφου, σφραγιδότυπος ἐκ πηλοῦ. Κάτω: Κατὰ σειράν, πήλινον ἀγγεῖον τῆς 3ης μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς, μελανόστομος ἀμφορεὺς ἐκ πηλοῦ καὶ πλαγία καὶ ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ὄψις ἐγχρώμου ἀγαλματίου.

ἔθνη, δηλαδὴ τοὺς Πελασγούς. Ἐντεῦθεν ἴσως καὶ ἡ παναρχαία παράδοσις περὶ τῆς ἔριδος μεταξὺ Ἀρκάδων καὶ Κρητῶν διὰ τὴν χώραν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετράφη ὁ Ζεύς. Διότι οἱ μὲν Ἀρκάδες ἰσχυρίζοντο ὅτι ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, οἱ δὲ Κρῆτες ὅτι ἀνετράφη εἰς τὴν Κρήτην ὑπὸ τὴν Ἀμάλθειαν (βλ. λέξεις Ζεὺς καὶ Ἀμάλθεια).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς ἀπεδείχθη ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ἀνεπτύχθη σὺν τῷ χρόνῳ μέγας καὶ ὑπέροχος πολιτισμός, ἀκμάσας καὶ παρακμάσας, μὲ διαφόρους διακυμάνσεις, ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν ἀκόμη χρόνων καὶ μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τοῦ σιδήρου. Συμφώνως λοιπὸν μὲ τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ τὴν νεολιθικὴν ἔτι περίοδον, ἤτοι πολὺ πρὸ τῆς 3ης χιλιετηρίδος π.χ., οἱ ἄνθρωποι ποὺ κατῴκουν ἐκεῖ εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐκπολιτίζωνται καὶ νὰ κατασκευάζουν ἐργαλεῖα, πελέκεις, λεπίδας, σφῦρας ἢ ἀπὸ σκληρὸν λίθον ἢ ἀπὸ ὀστᾶ ζώων. Συγχρόνως κατεσκεύαζον σκεύη οἰκιακὰ καὶ ἀγγεῖα ἀπὸ πηλὸν καὶ ἀργότερον ἐφρόντιζον νὰ κοσμοῦν τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν μὲ διάφορα ἐγχάρακτα σχέδια. Κατ' ἀρχὰς φαίνεται ὅτι οἱ κατοικοι τῶν ἦσαν ἀπὸ καλύβας ἐκ ξύλων ἢ καλάμων ἢ κατώκουν ἐντὸς σπηλαιωδῶν ἀβάθων ἀρχότερον ὅμως γνωρίζουν νὰ κατασκευάζουν καὶ τετραγωνικὰς λιθοκτίστους οἰκίας. Προφανῶς ἢ μᾶλλον ἀσφαλῶς γνωρίζουν καὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην, διότι ναυσιπλοοῦντες ἀνὰ τὰς γειτονικὰς νήσους κατ' ἀρχάς, ἀνακαλύπτουν εἰς τὴν Μῆλον, ποὺ ἦτο ἔρημος ἀκόμη, τὸν λεγόμενον ὀφιδιανὸν λίθον (εἶδος σκληροῦ καὶ εὐκόλως διαχωριζομένου εἰς λεπτὰ τεμάχια λίθου), διὰ τοῦ ὁποίου κατεσκεύαζον τοὺς πελέκεις, τὰς λεπίδας των καὶ ἄλλα σχετικὰ ὅπλα ἢ ἐργαλεῖα των. Τὰ μέταλλα θὰ ἐγένοντο ἐπίσης γνωστὰ εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ πολὺ ἐνωρίς, ἤτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος. Πάντως ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀρχίζει ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Πολιτικὰ» (II, 7, 2) ἀναφέρει ὅτι ἡ Κρήτη ἦτο προωρισμένη νὰ ἄρξῃ λόγῳ τῆς θέσεώς της εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ διὰ

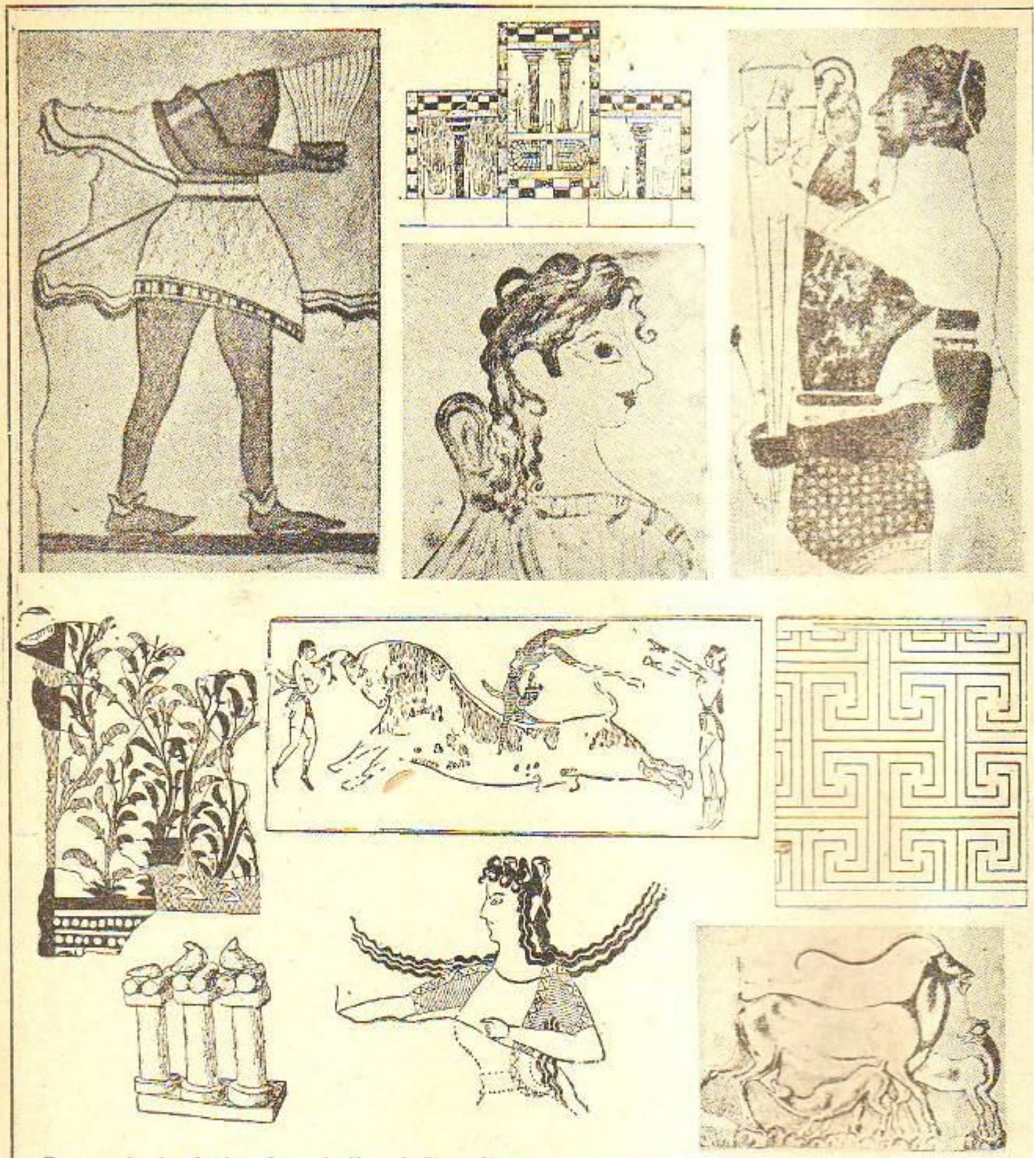

Τοιχογραφίαι ἐκ τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ. Ἄνω: Ἀριστερά, νεανίας ἐκ πομπῆς. Εἰς τὸ μέσον: Ἄνω, πρόσοψις οἰκοδομήματος ἔχοντος ἱερὸν χαρακτῆρα. Κάτω, ἀπεικόνισις κυρίας. Δεξιά, νεανίας κομίζων ἀφιέρωμα. Εἰς τὴν δευτέραν σειρὰν ἀριστερά, ἀπεικόνισις ἀνθέων. Εἰς τὸ κέντρον, ταυρομαχία. (Ἐπὶ μανιωδῶς τρέχοντος ταύρου ἀνὴρ ἀκροβάτης ἐκτελεῖ ἀκροβατικὰ γυμνάσματα, ἐνῷ μία μὲν γυνὴ αἰωρεῖται κρατουμένη ἀπὸ τῶν κεράτων του ζώου, ἡ ὀπίσθεν δ' αὐτοῦ εὑρισκομένη φαίνεται ἑτοιμαζομένη νὰ ἐπιχειρήσῃ ὅμοιον ἅλμα). Δεξιά, μαιανδροειδὲς σχέδιον. Κάτω: Ἀριστερά, τρικιόνιον ὁμοίωμα ἐκ πηλοῦ. Εἰς τὸ μέσον, ἀπεικόνισις κυρίας (ἐκ τοιχογραφίας). Δεξιά, πλακίδιον ἐκ πορσελάνης μὲ παράστασιν αἰγάγρου.

τὸν λόγον αὐτὸν κατέστη θαλασσοκράτειρα κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐκείνην ἐποχήν, ὅπως ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἀναφέρουν αἱ παραδόσεις καὶ τὰ κείμενα ("Ομηρος, Ἡσίοδος, Στράβων, κλπ.).

Γνωρίζομεν δὲ παραλλήλως ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις, ὅτι κατὰ τὴν παναρχαίαν αὐτὴν περίοδον ἀνάλογος πολιτισμὸς δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὰς ἄλλας Χώρας τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἢ καὶ παλαιοτέραν ἐποχὴν οἱ Κρῆτες ἐθάνουν εἰς τὴν Λιβύην, τὴν Κυρηναϊκήν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Φοινίκην, τὴν βόρειον Μικρὰν Ἀσίαν καὶ κατά τινα παράδοσιν ποὺ διέσωσεν ὁ Διόδωρος καὶ τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Μεσσήνιος Εὐήμερος μετεφέρθησαν ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς τὴν μυθικὴν νῆσον Παγχαίαν τοῦ Περσικοῦ κόλπου.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 3ης πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος οἱ συνοικισμοὶ καὶ αἱ πόλεις αὐξάνονται εἰς τὴν Κρήτην καὶ μετὰ ταῦτα δύο πόλεις τεραστίαι διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεγείρονται, ἤτοι ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Φαιστός. Καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς πόλεις ἀρχομένης τῆς 2ας π.Χ. χιλιετηρίδος ἀνεγείρονται κολοσσιαῖαι καὶ μεγαλοπρεπῆ πλέον ἀνάκτορα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ναυτικὴ δύναμις τῆς Κρήτης εἶναι τεραστία, ἐνῷ ἡ τέχνη γενικῶς ἀναπτύσσεται μὲ ταχύτατον ρυθμόν. (Περὶ αὐτῶν βλέπε λεπτομερέστερον εἰς τὰ ἄρθρα τοῦ Λεξικοῦ «Κρήτη», «Κνωσός», «Φαιστός» καὶ «Προμηνοϊκὸς» καὶ «Μινωϊκὸς πολιτισμός», διότι τὸ ἄρθρον «Αἰγαῖος πολιτισμός» καὶ τοῦ παρόντος «Λεξικοῦ» δυστυχῶς ὅπως καὶ τῶν ἄλλων, τῶν παλαιοτέρων «Λεξικῶν», δὲν εἶναι πλήρες ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, διότι ἔχουν γραφῆ βάσει τῶν ὑπόπτων ξένων ἀπόψεων). Ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ 1800 καὶ 1700 π.Χ. τὰ παλαιὰ ἀνάκτορα κατέρρευσαν καὶ ὁ πολιτι

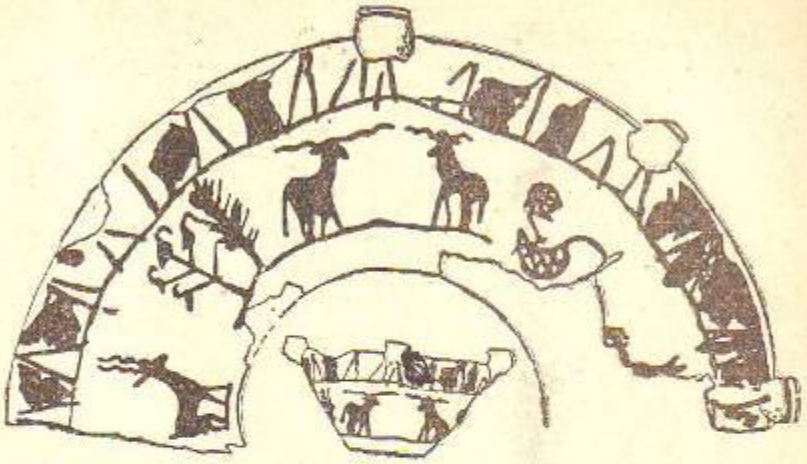

Δείγματα αἰγυπτιακῆς κεραμευτικῆς καὶ διακοσμητικῆς τέχνης τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἡ σύγκρισις τῶν ὁποίων πρὸς ἑλληνικὰ τοιαῦτα (ποὺ παρατίθενται εἰς τὰς διαφόρους σελίδας τοῦ παρόντος) παλαιοτέρων δ' ἐποχῶν, καθιστᾶ φανερὰν τὴν ἰπεροχὴν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης.

νῆσος τῆς Κρήτης παρουσιάζει κάποιαν παρακμὴν δι' ἄγνωστον ἀκόμη αἰτίαν, ἀργότερον ὅμως καὶ κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Φαιστὸν ἀνεγείρονται μεγαλοπρεπέστατα ἀνάκτορα, ἡ τέχνη τελειοποιεῖται καὶ ὁ πολιτισμὸς φθάνει εἰς ἀσυνήθη καὶ πρωτοφανῆ βαθμίδα ἀναπτύξεως. Δὲν ἀποκλείεται ἐν τούτοις ἡ τρομερὰ ἔκρηξις τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας, ἡ ὁποία κατεδύθισε μέγα μέρος τῆς νήσου καὶ ἥτις φυσικὴ κατὰ τὸν Φουκὲ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους περίπου νὰ προκάλεσε καὶ εἰς τὴν Κρήτην σημαντικὰς καταστροφὰς (1). Ὁ Ἀρθ. Ἐβανς καὶ ἄλλοι ἐπεχείρησαν νὰ καθορίσουν χρονολογικῶς τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παναρχαίου αὐτοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ (βλ. καὶ τὸν κατωτέρω ἐν σελ. 75 πίνακα Π. Καββαδία) καὶ κυρίως τὴν μετὰ τὸ 1800 π. Χ. περίοδον ποὺ φθάνει μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Δωριέων, ἤτοι τὸ 1150 ἢ τὸ 1115 πρὸ Χριστοῦ κατ' ἄλλους. Εἶναι τόσον ὅμως δυσχερὴς ἀκόμη ὁ καθορισμὸς τῶν χρονολογιῶν αὐτῶν ὥστε ὀρθὸν εἶναι νὰ ἀποφεύγεται τοῦτο. Πάντως ἐκεῖνο ποὺ δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος εἶναι ὅτι μεταξὺ τοῦ 1700 καὶ 1450 π.Χ. ἡ Κνωσὸς εἶχε συγκεντρώσει περὶ ἑαυτὴν ὅλας τὰς πολιτικὰς καὶ ναυτικὰς ἢ στρατιωτικὰς δυνάμεις τῆς Κρήτης, ἡ δὲ τέχνη, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ εὑρήματα ποὺ εὑρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἡρακλείου καὶ αἱ τοιχογραφίαι τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ, Φαιστοῦ κτλ., εἶχε φθάσει εἰς μέγαν βαθμὸν ἀναπτύξεως. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐπίσης ἡ Κρήτη φαίνεται ὅτι κυριαρχεῖ ὁλοκλήρου τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Οἱ Κρῆτες ἐκτὸς τοῦ ὅτι εὑρίσκοντο τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς στενὰς ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ τοὺς Αἰγυπτίους, πρὸς Ἀνατολὰς φθάνουν μέχρι Φοινίκης, πρὸς Βορρᾶν εἰσδύουν μέχρι τοῦ Ἰσχυροῦ κράτους τῶν Χετταίων, εἰς τοὺς ὁποίους διδάσκουν προφανῶς καὶ τὴν γραφὴν καὶ πρὸς Δυσμὰς ὑπερβαίνουν τὰς Ἡρακλείους στήλας (τὸ Γιβραλτάρ) καὶ φθάνουν μέχρι τῆς Ἀγγλίας, ἀπὸ ὅπου μετέφερον ἴσως κασσίτερον (καλάϊ) (ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα Μινωϊκῆς τέχνης εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὸ 1949, βλέπε σχετικῶς καὶ εἰς προηγούμενα κεφάλαια) καὶ κατά τινας ἐνδείξεις πιθανῶς νὰ ἔφθασαν μέχρι τῆς Βαλτικῆς, ὅπου γνωρίζουν καὶ μεταφέρουν ἐκεῖθεν τὸ ἤλεκτρον (κεχριμπάρι) εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ ἐπροχώρησαν δυτικῶς καὶ μέχρι τῶν Κανάριων ἢ καὶ τῶν Ἀζορῶν νήσων, ὅπου θὰ ἐπληροφορήθησαν καὶ θὰ μετέφερον εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἑλλάδα τὰς παραδόσεις περὶ Ἀτλαντίδος καὶ Ἀτλάντων. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς των ἔρχονται ἐπίσης εἰς τὸν Θερμαϊκὸν καὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον καὶ κατακτοῦν τὴν Εὔβοιαν, τὰ Μέγαρα καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ μεταδίδουν πρὸς τούτοις φιλικῶς ἢ διὰ κατακτήσεως τὸν πολιτισμόν των εἰς τὴν Ἀργολίδα, ὅπου ἀργότερον ἀνειτύχθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κρητικοῦ ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμός. Συγχρόνως διὰ τοῦ Ἰονίου πελάγους εἰσέρχονται εἰς τὸν μετέπειτα ὀνομασθέντα Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἱδρύουν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Γαλαξειδίου τὴν ἀρχαίαν Κρίσαν καὶ ἐκεῖθεν φθάνουν μέχρι τῶν Δελφῶν, ὅπου κατὰ τὰς παραδόσεις «Κρῆτες πρῶτοι ἵδρυσαν ἐκεῖ βωμὸν καὶ χρηστήριον τῆς Πυθοῦς» (βλ. σχετικῶς καὶ «Εἰσαγωγὴν» τοῦ παρόντος τόμου, ὅπου ἀναφέρονται καὶ αἱ σχετικαὶ πηγαί).

Οἱ Κᾶρες τῶν Κυκλάδων νήσων πρὸς τούτοις φαίνεται ὅτι ἦσαν συγγενεῖς λαὸς πρὸς τοὺς Κρῆτας, ζῶντες ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν Πελασγῶν, κλάδος τῶν ὁποίων προφανῶς ἦσαν οὗτοι, συνεργάζονται δὲ μὲ τοὺς Κρῆτας διότι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον παρεῖχον εἰς αὐτοὺς πληρώματα διὰ τὰ πλοῖα. (Ἡρόδοτος Α. 171) καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων ἐτράπησαν πρὸς τὴν ἔναντι Μικρασιατι-

(1) Τὸ ἡφαίστειον μετὰ τὴν φοβερὰν ἔκρηξιν περιῆλθεν εἰς κατάστασιν ἠρεμίας, μακρὸς δὲ παρῆλθε χρόνος μέχρις οὗ ἡ Θήρα ἀποκτήσῃ νέους κατοίκους. Φοίνικας τὸ πρῶτον, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, καὶ ὀκτὼ γενεὰς μετὰ τούτους, Σπαρτιάτας καὶ Μινύας ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Σπαρτιάτου Θήρα, ἐξ οὗ καὶ ἔσχε τὴν ἐπωνυμίαν ἡ νῆσος, ἥτις πρότερον ὠνομάζετο Καλλίστη ('Ηρόδοτος IV, 147). Καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω περίπτωσιν ὁ 'Ηρόδοτος δὲν δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὸ προφανὲς ἐνδιαφέρον του διὰ τοὺς Φοίνικας, ἀφοῦ ἐπιμένει νὰ ἐμφανίζῃ αὐτοὺς ὡς ἀποικίζοντας ἑλληνικὰς νήσους, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Φοίνικες δὲν εἶχον ἐμφανισθῇ εἰς τὴν 'Ιστορίαν. Διότι ἡ καταστροφὴ τῆς Θήρας ἐγένετο μεταξὺ τοῦ 2000 καὶ 1800 π.Χ. κατὰ τὸν Φουκέ, οἱ ἀνασκαφεῖς ἀπέδειξαν ὅτι κατῴκειτο ἡ Θήρα πρὸ τῆς καταστροφῆς καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ 1800 π.Χ. οἱ Φοίνικες δὲν ἦσαν γνωστοὶ εἰς τὴν 'Ιστορίαν. 'Αντιθέτως τὴν παναρχαίαν ἐκείνην ἐποχὴν εἰς τὴν Μεσόγειον ἦσαν θαλασσοκράτορες οἱ Κρῆτες ἢ οἱ Κᾶρες, οἵτινες καὶ αὐτοὶ θεωροῦνται ὡς κλάδος τῶν Πελασγῶν, αὐτοὶ δὲ κατεῖχον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰς νήσους τοῦ Νοτίου Αἰγαίου καὶ ὄχι οἱ Φοίνικες.

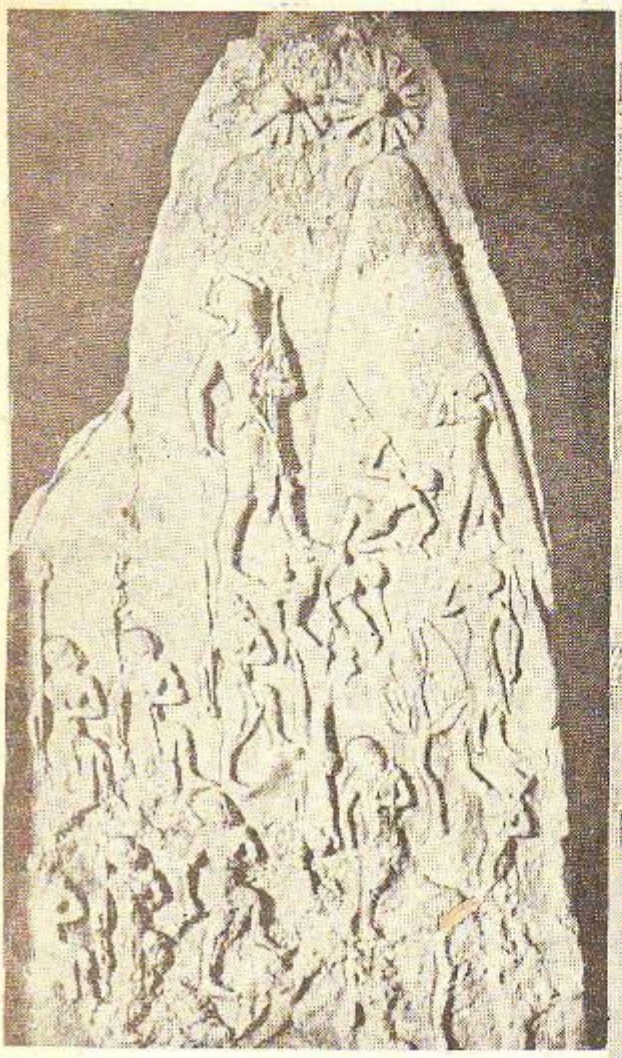

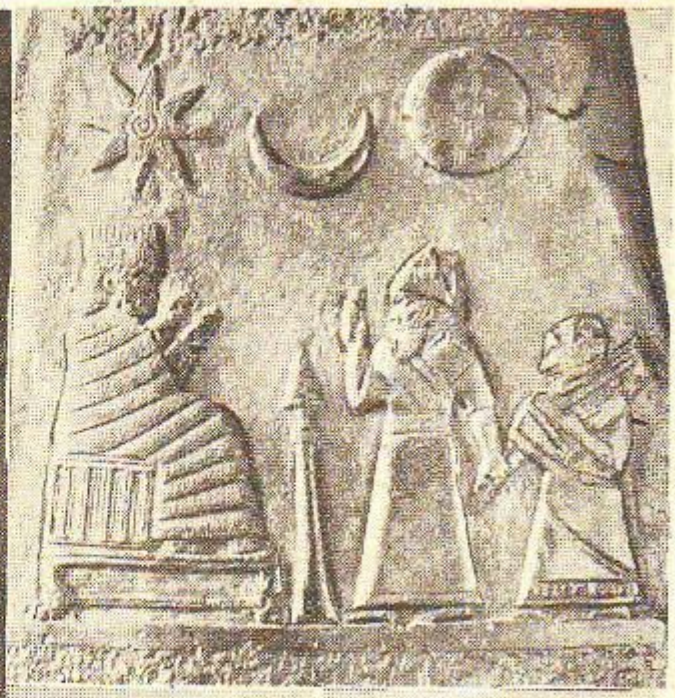

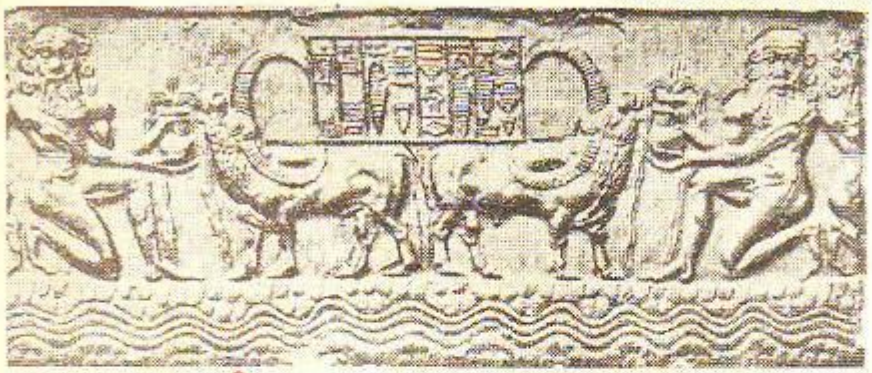

Δείγματα βαβυλωνιακῆς τέχνης. Συγκρινόμενα τὰ προϊόντα αὐτὰ τῆς τέχνης τῶν Βαβυλωνίων μὲ τὰ ἑλληνικὰ ἀντικείμενα τέχνης, παλαιοτέρων μάλιστα ἐποχῶν, ποὺ παρατίθενται εἰς τὰς διαφόρους σελίδας τοῦ παρόντος, καθιστοῦν φανερὰν τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης.

κὴν ἀκτήν, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν καὶ αὐτοί, ὅπως οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Δωριεῖς. Καὶ λέγει μὲν ὁ Θουκυδίδης (Α' 4) περὶ αὐτῶν ὅτι ἦσαν πειραταὶ καὶ καθυπέταξαν αὐτοὺς οἱ Κρῆτες, τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι, ὅπως ἀνωτέρομεν, ὅτι ἦσαν πελασγικῆς καταγωγῆς, ὅτι ἀνεπτύχθησαν εἰς τὰς νήσους καὶ εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς τὴν ναυσιπλοΐαν ἀρκετὰ ἐνωρὶς καὶ ὅτι ἀργότερον, ὅταν ἀνεπτύχθη ἡ δύναμις τῶν Κρητῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ συνεργασθοῦν μετ' αὐτῶν.

Ἐξ ἄλλου φαίνεται ἐπίσης ὅτι καὶ ὁ μυθολογούμενος φόρος ποὺ ἐπλήρωνον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν Μινωϊκὴν Κρήτην προήρχετο ἀπὸ τὸ γεγονὸς τὴν ὑποταγῆς καὶ τῶν Ἀθηναίων εἰς τοὺς Κρῆτας. Πιθανὼς δὲ καὶ αἱ παραδόσεις περὶ Κέκροπος εἰς τὰς Ἀθήνας νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς παλαιᾶς αὐτῆς κατακτήσεως τῶν Κρητῶν, ὁ δὲ Κέκροψ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὴν Κύπρον, ὅπου κατὰ τὴν παράδοσιν εἶχεν ἱδρύσει τὴν πόλιν Κορωνίδα, ἥτις μετωνομάσθη εἰς Σαλαμῖνα ἀργότερον καὶ ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ μακρόν. Διότι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν οὔτε Φοίνικες ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ φυσικὰ οὔτε παλαιότερα διὰ νὰ εἶναι Φοῖνιξ ὁ Κέκροψ, οὔτε οἱ Αἰγύπτιοι κατεῖχον τὴν Κύπρον ἢ ἄλλας νήσους ἢ ἦσαν θαλασσοκράτορες διὰ νὰ δύναται ἕνας Αἰγύπτιος ἢ ἕνας Φοῖνιξ νὰ ἱδρύσῃ πόλιν εἰς τὴν Κύπρον. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι λέγουν ὅτι ὁ Κέκροψ ἦτο αὐτόχθων, δηλ. Ἕλλην, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἐπίσης πῶς θὰ ἐδέχοντο ὡς βασιλέα ἕνα ξένον καὶ μάλιστα Αἰγύπτιον, ἐκτὸς ἐὰν ὁ Κέκροψ ἦτο ἀπὸ τὴν Σάϊν (παλαιὰν ἀποικίαν τῶν Ἀθηναίων) καὶ θὰ ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὰς Ἀθήνας ὡς ὁμόφυλος πλέον, πρᾶγμα ἀπίθανον καὶ ἀσυμβίβαστον ἐν τούτοις μὲ τὰς πιθανὰς χρονολογίας ποὺ δύνανται νὰ ὑπολογισθοῦν βάσει τῶν παραδόσεων. Εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὅμως τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις ἐλέγετο καὶ Κεκροπία, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν ἐπίσης τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὰ πέριξ αὐτῶν (τάφοι εἰς Σπάτα, Μενίδιον, Ἐλευσῖνα κτλ.), ἀνεκαλύφθησαν εὑρήματα Μυκηναϊκῆς καὶ πιθανὼς καὶ Μινωϊκῆς ἐποχῆς καὶ συνεπῶς μόνον οἱ Ἀχαιοὶ τῶν Μυκηνῶν ἢ οἱ Κρῆτες τοῦ Μίνωος ἐκυριάρχησαν παλαιότερον τῆς πόλεως. Ἀλλὰ καὶ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

Παλαιολιθική εποχή 6000 ἢ 5000 - 3000	1. Ἐν Κρήτῃ 2. Ἐν Θεσσαλίᾳ	6000 ἢ 5000 —3000 4η καὶ 3η χιλιετηρίς ;
Νεολιθική εποχή 3000—2000 (περιλαμβάνεται καὶ ἐποχὴ λιθοχαλκοῦ 3000 καὶ ἐφεξῆς μέχρι πρὸ τοῦ 2500)	1. Πρωτοκρητικὴ τέχνη	3000—2000
	2. Κυκλαδικὴ τέχνη Νεωτέρα Κυκλαδικὴ τέχνη.	3000—2000 2000 κ. ἑ.
	3. Τροϊκὴ τέχνη	3000—2000 καὶ ἐφεξῆς μέχρι 1400
Μεσολιθικὴ εποχὴ ἤτοι Κρητομυκηναϊκὴ εποχὴ 2000—1100	1. Τέχνη ἐν Κρήτῃ: α') Μεσοκρητικὴ ἢ Καμαραϊκὴ ἐποχή β') Κρητικὴ (περίπου 1η καὶ 2α ὑστερομινωϊκὴ ἐποχή. γ') Ὑστεροκρητικὴ (3η ὑστερομινωϊκὴ) ἐποχή.	2000—1650 1650—1400 1400—1100
	2. Τέχνη ἐν Μυκήναις : α') Ἀρχαιοτέρα τέχνη. β') Νεωτέρα τέχνη. γ') Ἐποχὴ διαδόσεως τῆς Μυκηναϊκῆς (νεωτέρας) τέχνης.	1600—1450 1450—1100 1400—1100
Ἐποχὴ Γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ 1100—700 (Νέα σιδηρᾶ ἐποχή)	Τέχνη τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ.	1100—700

[illegible] δύματα τῶν θυγατέρων τοῦ Κέκροπος ("Αγραυλος, [illegible], Πάνδροσος), ὅπως καὶ τοῦ υἱοῦ του ('Ερυσίχθων) κάθε ἄλλο παρὰ Αἰγυπτιακὰ ἢ Φοινικικὰ ὀνόματα [illegible]. Ὡς πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὴν τάξιν ποὺ ἐπέβαλεν ὁ Κέκροψ εἰς τὰς 'Αθήνας, καὶ αὐτὸ δύναται νὰ εἶναι [illegible] μὲ τὴν ἐκ Κρήτης ἢ ἐκ Κύπρου καταγωγήν του, [illegible] οἱ Κρῆτες ποὺ ἐκυριάρχουν τῆς Μεσογείου πρῶτοι ἀπέ[illegible] καὶ νόμους, κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπῆρξαν δὲ καὶ ἱδρυ[illegible] τῶν 'Αμφικτυονιῶν. 'Απομένει φυσικὰ νὰ ἐξετασθῇ ἐὰν [illegible] τὸ ὄνομα τοῦ Κέκροπος εἶναι ξενικόν. 'Αλλὰ καὶ [illegible] ἐὰν εἶναι ἀληθὲς αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἄρκετοὶ Ἕλληνες, Κρῆτες, [illegible] καὶ ξενόφωνα ὀνόματα, ὅπως συμβαίνει ἄλλως τε καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας. 'Αλλὰ καὶ ἡ παράδοσις αὕτη [illegible] νὰ εἶναι μεταγενεστέρα, ποὺ εἶναι λίαν πιθανὸν καὶ [illegible] διὰ νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ ἄποψις περὶ ἐπιδράσεων τῶν [illegible] εἰς τὴν 'Ελλάδα (βλέπε καὶ λέξεις Κέκροψ, Κάδμος καὶ Φοίνικες).

Ἐπίσης ἡ παράδοσις κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θησεὺς ἀπήλλαξε [illegible] 'Αθηναίους ἀπὸ τὸν φόρον ποὺ κατέβαλλον εἰς τὸν Μίνω, πρέπει ἐπίσης νὰ ἑρμηνευθῇ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Θησεὺς μετέσχε τῆς ἐκστρατείας τῶν 'Αχαιῶν ποὺ κατέλαβον [illegible] Κρήτην καὶ κατέστρεψαν τὰς πόλεις της κατὰ τὸ 1450 [illegible] π. Χ. Ὁπωσδήποτε ἡ δύναμις τῆς Κρήτης φαίνεται [illegible] ὁριστικῶς κατεστράφη μετὰ τὸ 1500 π.Χ. καὶ ὑποτίθεται [illegible] κατέλυσαν τὴν δύναμίν της συσσωματωθέντες οἱ 'Αχαιοὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ οἱ ἄλλοι ἐκπολιτισθέντες, ἀλλὰ ὑποταχθέντες πρὶν παρ' αὐτῆς κάτοικοι τῆς ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος, ἤτοι Εὐβοεῖς, Μεγαρεῖς, 'Αθηναῖοι καὶ ἄλλοι.

'Από τοῦ 1450 π.Χ. καὶ μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Δωριέων ὁ πολιτισμὸς εἰς τὴν Κρήτην δὲν παρουσιάζει πλέον τὴν προτέραν λάμψιν καὶ ἀκμήν του, καίτοι οἱ Κρῆτες ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι θαλασσοκράτορες. Οἱ 'Αχαιοὶ κυρίως ποὺ κατέχουν τὴν νῆσον προφανῶς ἠμπόδισαν νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ πολιτισμός [illegible] περισσότερον, ἴσως ὅμως νὰ συνέβη τοῦτο καὶ διότι τὸ κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ εἶχεν ἤδη μετατοπισθῇ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἤτοι τὰς Μυκήνας, τὴν Τίρυνθα καὶ ἄλλας πεδιάδας, ὅπως καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας, ὅπως πράγματι καὶ ἀποδεικνύεται τοῦτο ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς (βλέπε καὶ Κυκλαδικὸς πολιτισμὸς εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν). Εἶναι ὅμως γνωστὸν ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ τὸν "Ομηρον ὅτι οἱ Κρῆτες μετέσχον τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Τροίας (περὶ Τρωϊκοῦ πολέμου βλέπε λέξιν Τροία) ὑπὸ τὸν 'Αγαμέμνονα καὶ ὁδηγούμενοι ἀπὸ τὸν 'Ιδομενέα («Ἰλιάς» Γ', 230). 'Εν πάσῃ περιπτώσει κατὰ τὸν Hoeck ὅστις ἔχει γράψει ἀξιόλογον ἱστορίαν τῆς Κρήτης, «ἡ λαμπροτέρα περίοδος τῆς νήσου ταύτης ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους ἀκριβῶς ποὺ ἀρχίζει νὰ ἀκμάζῃ ἡ λοιπὴ 'Ελλάς».

ΙΩΝΕΣ ΚΑΙ ΜΙΝΥΑΙ. 'Από τὰς ἀρχαίας 'Ελληνικὰς παραδόσεις ἐμφαίνεται ὅτι πιθανῶς ἡ ἀπήχησις τῆς ἐκπολιτιστικῆς δράσεως τῶν παναρχαίων Κρητῶν σὺν τῷ χρόνῳ ἴσως νὰ ἔφθασεν εἰς τὰ βορειότερα μέρη τῆς 'Ελλάδος, καίτοι περὶ αὐτοῦ δὲν ὑπάρχουν φυσικὰ θετικαὶ ἀποδείξεις. 'Αλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι διάφορα 'Ελληνικὰ φῦλα, ὅπως οἱ "Ιωνες, οἱ Μινύαι, οἱ 'Αχαιοί, οἱ Αἰολεῖς ποὺ κατώκουν κατὰ τὴν παναρχαίαν αὐτὴν περίοδον, ἤτοι ὀλίγον μετὰ τὴν 2αν χιλιετηρίδα π.Χ., εἰς τὰ βορειότερα μέρη τῆς 'Ελλάδος, ἀρχίζουν σιγὰ, σιγὰ νὰ κατέρχωνται νοτιώτερον. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρῶτοι φθάνουν εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν 'Αττικὴν οἱ "Ιωνες, οἵτινες ἐγκαθίστανται εἰς τὴν 'Αττικὴν καὶ τὴν βόρειον Πελοπόννησον καὶ ἴσως κλάδος αὐτῶν, οἱ Μινύαι, εἰς τὴν Βοιωτίαν. Αὐτὰ τουλάχιστον προδίδουν τὰ εὑρήματα τοῦ 'Ορχομενοῦ, τῆς Κωπαΐδος, τοῦ Λιανοκλαδίου.

"Εχει ἐν τούτοις ἀποδειχθῆ ὅτι ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ, κυρίως εἰς τὴν Θεσσαλίαν διήρκεσε μέχρι τῶν μέσων τῆς 2ας χιλιετηρίδος π.Χ. (1400 - 1500 π.Χ.), κατ' ἄλλους δὲ ὅτι ἐτερματίσθη τὸ 1300 ἢ 1200 π.Χ., ὅτε ἤρχισε νὰ ἐμφανίζεται ἐκεῖ ἡ ἐποχὴ τῶν μετάλλων (χαλκοῦ κλπ.). 'Ανασκαφαὶ εἰς τὸ χωρίον Μαρμάριανη, πλησίον τῆς Λαρίσης, εἰς χωρίον Καπακλῆ καὶ χωρία Διμήνιον καὶ Σέσκλον πλησίον τοῦ Βόλου, ὅπου ἀνευρέθησαν ἀπὸ τὸν Τσούντα αἱ περίφημοι δύο ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, καὶ ἀνασκαφαὶ εἰς θέσιν Ζερέλια πλησίον 'Αλμυροῦ καὶ Τζάν Μαγούλα εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Φαρσάλων»(1). Διετυπώθη ἡ ἀπορία (Π. Καββαδίας : Προϊστορικὴ 'Αρχαιολογία») πῶς συνέβη ὁ πολιτισμὸς νὰ παρουσιάζεται τόσον καθυστερημένος εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἀφοῦ εἰς τὰ γειτονικὰ παράλια αἱ νῆσοι εἶχον ἀναπτύξει τὸν πολιτισμόν των ἐνωρίτερον καὶ συνεπῶς εἶναι ἀπίθανον οἱ κάτοικοι τῆς στερεᾶς νὰ μὴ ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς νησιώτας. Κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἐκδοχὴν τοῦτο συνέβη διότι οἱ κάτοικοι τῆς πεδινῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Βοιωτίας ἀκόμη διαρκῶς ἡνωχλοῦντο προφανῶς ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν κατερχομένων συνεχῶς ἀπὸ τὰ βορειότερα διαφόρων 'Ελληνικῶν φύλων ('Ιώνων, Αἰολέων, 'Αχαιῶν), τὰ ὁποῖα διερχόμενα ἐκεῖθεν εἰσέδυον ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ εἰς τὴν λοιπὴν 'Ελλάδα. 'Ελέχθη ὅμως παραλλήλως ὅτι οἱ 'Αχαιοὶ ἐγνώριζον ἤδη τὴν χρῆσιν τοῦ σιδήρου. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβὲς, διότι εἰς τὰς Μυκήνας, ὅπου κυρίως εἶχον ἐγκατασταθῆ οἱ 'Αχαιοὶ καὶ εἶχον ἀναπτύξει σημαντικὸν πολιτισμόν, ὁ σίδηρος κατ' ἀρχὰς ἦτο μέταλλον πολύτιμον καὶ ἀργότερον ἐχρησιμοποιήθη κάπως εὐρύτερον.

Προφανῶς λοιπὸν τὰ πράγματα μᾶλλον συγχέονται ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς καὶ τοὺς ἐρευνητὰς καὶ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ "Ιωνες, οἱ Μινύαι, οἱ 'Αχαιοί, οἱ Αἰολεῖς, τὴν χρῆσιν τῶν μετάλλων τὴν ἐγνώρισαν ὅταν κατῆλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν κυρίως 'Ελλάδα καὶ κυρίως μέσῳ τῶν Κρητῶν, οἵτινες θαλασσοκρατοῦντες εἶχον γνωρίσει ἐνωρίτατα καὶ τὴν χρῆσιν τῶν μετάλλων. 'Εν πάσῃ περιπτώσει φαίνεται ὅτι ὁ πολιτισμὸς καθυστέρησε νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς τὴν κεντρικὴν 'Ελλάδα ἐξ ἀφορμῆς κυρίως τῶν συνεχῶν αὐτῶν μετακινήσεων τῶν βορειοτέρων 'Ελληνικῶν φύλων ἢ τῆς καθόδου εἰς τὰς πεδινὰς περιοχὰς τῶν κατοίκων τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν, διότι οὐδεμία ἱστορικῶς ἢ κάπως μὲ μεγαλυτέραν θετικότητα πηγὴ ἀποδεικνύει ὅτι οἱ "Ιωνες, οἱ Αἰολεῖς καὶ οἱ 'Αχαιοὶ κατῆλθον εἰς τὴν νοτιωτέραν 'Ελλάδα κατὰ ὡρισμένην περίοδον ἢ κεχωρισμένως.

'Αντιθέτως τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πληροφορίαι μεταφε-

(1) Τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων προστιθέμενα εἰς τὰ λοιπὰ πορίσματα τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ, Βοιωτίᾳ καὶ Φωκίδι ἀνασκαφῶν γνωρίζουσιν ὅμῶν νεολιθικὸν λαόν, ἱκανῶς προηγμένον ἐν τῷ πολιτισμῷ, διακρινόμενον ἐπὶ τῇ κατασκευῇ ἀγγείων ἐρυθρῶν ἐχόντων γεωμετρικὴν διακόσμησιν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους, κατοικοῦντα τὴν Θεσσαλίαν, τὴν χώραν τοῦ Σπερχειοῦ, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Βόρειον Βοιωτίαν. Τοῦ λαοῦ τούτου τὴν κατάπτωσιν, συμπίπτουσαν τῇ λήξει τῆς ἐποχῆς τῶν μετ' ἐρυθρῶν κοσμημάτων ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους ἀγγείων, διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ ἐν «Τζάν-Μαγούλᾳ» καὶ ἐν «Ζερέλιᾳ» ἀνακαλύψεις, κατὰ τὰ συμπεράσματα τῶν ἐνεργησάντων τὰς ἀνασκαφάς. 'Εν Λιανοκλαδίῳ ἀντικατέστησεν αὐτὸν ἄλλος λαός, ἀσκῶν τὴν ἐξ 'Ορχομενοῦ καὶ Τύρινθος γνωστὴν πρωτογενῆ μελανὴν στιλπνόχρωμον κεραμεικὴν, πολλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας διαδοθεῖσαν. Οὗτος ὅμως ἐξ ἄλλου ὑπεχώρησεν ἐν 'Ορχομενῷ εἰς λαὸν κατασκευάζοντα τὰ κληθέντα μινύϊα ἢ παλαιομυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ἅτινα ὡσαύτως πολλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας διεδόθησαν καὶ ἐν Λιανοκλαδίῳ εἰς λαὸν εἰσαγαγόντα τὰ ἀνωτέρω περιγραφέντα περίεργα χειροποίητα γεωμετρικὰ ἀγγεῖα. 'Εκ δὲ τῶν ἐν «Ζερελίοις» ἀνακαλύψεων ἐγνώσθη ὅτι ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς μόνον κατὰ τὴν νεωτέραν αὐτοῦ ἐποχὴν εἰσήχθη τὸ πρῶτον εἰς Θεσσαλίαν, καθ' οὗς χρόνους (περὶ τὴν 12ην ἴσως ἑκατονταετηρίδα π.Χ.) ἔληγεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ καὶ ἤρχετο ἡ ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ. (Π. Καββαδίας : «Προϊστορικὴ 'Αρχαιολογία»).

Σημειωτέον ὅτι τὸ 1922 ἀνεκαλύφθησαν νεολιθικὰ εὑρήματα καὶ εἰς τὴν 'Ακρόπολιν τῶν 'Αθηνῶν, κατὰ τὸ 1930 δὲ εἰς τὸν "Αγιον Κοσμᾶν (τὴν παλαιὰν Κωλιάδα ἄκραν) ὅπου ἀγεσκάφη ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον νεολιθικῆς ἐποχῆς.

ρόμεναι ἀπὸ διαφόρους ὀρεινοὺς κατοίκους τῶν βορειοτέρων περιοχῶν, ποὺ εἶχον ἐπικοινωνήσει μὲ τοὺς κατοίκους τῶν νοτιωτέρων ἢ τῶν πεδινῶν περιοχῶν, εἰς τοὺς ὁμοφύλους των, περὶ τοῦ ὅτι εἰς τὰ νοτιώτερα ἡ ζωὴ ἦτο καλυτέρα, ὡθούσαν αὐτοὺς ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ κατέρχωνται νοτιώτερον καθ' ὁμάδας. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν πρῶτοι νὰ κατήλθον εἰς τὰ νοτιώτερα οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Μινύαι καὶ νὰ ἠκολούθησαν οἱ Αἰολεῖς καὶ οἱ Ἀχαιοὶ καὶ ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν πρῶτοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἐκεῖθεν ἀκολούθως μετέβησαν εἴς τινας νήσους τοῦ βορείου Αἰγαίου καὶ εἰς τὰ ἔναντι παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ δὲ δεύτεροι ἔφθασαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον κυρίως (Ἄργος, Μυκήνας, Τίρυνθα, Λακωνίαν, Μεσσηνίαν κτλ.) καὶ ὅπου ἀργότερον ἐλθόντες εἰς ἐποφὴν μὲ τὸν Κρητικὸν πολιτισμὸν ἀνέπτυξαν ἰδικόν των πολιτισμόν, τὸν Μυκηναϊκόν, ἐπιτυχόντες τελικῶς, ἀφοῦ ἀνεπτύχθησαν ἐπαρκῶς, νὰ καταλάβουν καὶ τὴν Κρήτην (ἴσως 1450 π.Χ.).

Χρονικὸς προσδιορισμὸς τῆς ἐμφανίσεως καὶ μετακινήσεως τῶν Ἑλληνικῶν αὐτῶν φύλων εἶναι μᾶλλον ἀδύνατος καὶ μόνον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποὺ ἐμφανίζονται τὰ φῦλα αὐτὰ νὰ δροῦν, ὅπως ἡ κατάκτησις τῆς Κρήτης καὶ ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Τροίας τῶν Ἀχαιῶν, ἡ ἵδρυσις τῶν παναρχαίων Αἰολικῶν ἀποικιῶν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἡ ἐξάπλωσις τῶν Ἰώνων εἰς τὴν Μικρασίαν μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, δυνάμεθα πλέον νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτά.

Γενικὴ πάντως καὶ ἐπικρατεστέρα εἶναι μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν ἡ ἀντίληψις ὅτι ἀπὸ τὸ 2000 π.Χ. ἤρχισεν ἡ μετακίνησις τῶν διαφόρων αὐτῶν φύλων εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ γενικὰ εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου καὶ ὅτι μετὰ τὸ 1450 π.Χ. καὶ μέχρι τῆς καθόδου τῶν Δωριέων, ὅτε ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐπιρροὴ τῆς θαλασσοκρατείρας Κρήτης συνετρίβη καὶ εἶχε περιορισθῆ, τὸ Αἰγαῖον εἶχεν ἀναστατωθῆ ἀπὸ τὰς διαφόρους αὐτὰς ἑλληνικὰς φυλάς, ὅπως ἀνατολικώτερον ἡ Μικρὰ Ἀσία ἀπὸ τοὺς Χετταίους, τοὺς Φρύγας ἀργότερον καὶ ἄλλους λαούς. Φυσικὰ οἱ ἱστορικοὶ καὶ οἱ ἐρευνηταὶ ἀγνοοῦν καὶ δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσουν τὰς βαθυτέρας αἰτίας τῶν μετακινήσεων αὐτῶν καὶ ἁπλῶς περιορίζονται νὰ διαπιστώσουν, ὅσον εἶναι τοῦτο δυνατὸν νὰ διαπιστωθῆ καὶ νὰ καθορισθῆ, τὰς μετακινήσεις αὐτὰς τὰς ὁποίας συσχετίζουν καὶ μὲ τὴν κάθοδον τῶν «Ὑξῶς» εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ μὲ τὴν μετανάστευσιν ὁμάδων Ἀχαιῶν ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ τὰς νήσους πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Φοινίκην. Φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ μεταναστεύσεις αὐταὶ τῶν Κρητῶν ἢ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Κρήτης, καὶ τῶν νήσων εἰς τὴν Αἴγυπτον, Παλαιστίνην καὶ Φοινίκην συνετελέσθησαν ἀργότερον, ἤτοι μὲ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, ὁπότε ὑπῆρχεν αἰτία καὶ ἀφορμὴ οἱ προηγμένοι Κρῆτες καὶ Ἀχαιοὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς περιοχὰς εἰς τὰς ὁποίας ἔζων, ὅπως ἔπραξαν τοῦτο καὶ οἱ Ἴωνες κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν, διότι εἰς τὰς χώρας των εἶχον ἐπιδράμει οἱ ἄξεστοι καὶ ἀπολίτιστοι, οἱ ὀρεινοὶ Δωριεῖς.

Ἀπομένει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἄποψιν ἐὰν οἱ Ἴωνες, οἱ Αἰολεῖς, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δωριεῖς ἦσαν Ἑλληνικὰ φῦλα καὶ εἶχον συγγένειαν μὲ τοὺς πρὸ αὐτῶν ἐγκατεστημένους εἰς τὴν Ἑλλάδα Πελασγοὺς ἢ ἦσαν φυλαὶ Ἀρίας ἢ Ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς, ὅπως ὑποστήριξαν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ξένους συγγραφεῖς.

Εἰς τὰ προηγούμενα ἀνεπτύχθη καὶ ἐξετέθη ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἑπόμενα ἐκτίθεται λεπτομερέστερον διατί τὰ φῦλα αὐτὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ξενικῆς καταγωγῆς καὶ διατί οἱ Πελασγοὶ ποὺ εἶχον διασκορπισθῆ εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον καὶ τὰς νήσους, κατώκουν καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας περιοχὰς τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου ἤτοι εἰς τὴν Μακεδονίαν, Ἤπειρον, Θράκην κλπ. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο αἱ ὁμάδες τῶν Πελασγῶν ποὺ ἔζων εἰς τὰ βορειότερα ἢ τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς βορείου Ἑλλάδος (βλέπε καὶ ἄρθρον «Φυσικὴ ἀνθρωπολογία» εἰς τὸν παρόντα τόμον) νὰ παρέμειναν ἀνεξέλικτοι καὶ ἄξεστοι, ἀφοῦ κατὰ τὴν γνώμην ὅλων τῶν εἰδικῶν, μόνον ἡ θάλασσα εἶναι ἐκείνη ποὺ παρακινεῖ περισσότερον τὸν ἄνθρωπον νὰ μετακινηθῆ καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς καὶ κεντρίζει τὸν νοῦν του καὶ τὴν σκέψιν του νὰ ἐπιδιώξῃ, νὰ ἀνεύρῃ ἢ νὰ ἐφεύρῃ περισσότερα τῶν ὅσων κατέχει καὶ γνωρίζει. Καὶ ἡ αἰτία αὕτη ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἡ κυριωτέρα ἀφορμὴ τῆς ποικιλωτέρας ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔζων εἰς περιοχὰς πλησίον τῆς θαλάσσης ἢ τὰς νήσους καὶ τῆς δημιουργίας ἐνωρίτερον ἐκεῖ τοῦ πολιτισμοῦ. Συνεπῶς δὲν ἀποκλείεται καθόλου οἱ κάτοικοι τῶν βορείων αὐτῶν περιοχῶν ποὺ εἶχαν ἐν τῷ μεταξὺ καὶ αὐτοὶ πληθυνθῆ, νὰ κατήλθον ἀργότερον πρὸς τὰς πεδινὰς καὶ νοτίους περιοχὰς πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἄλλως τε καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ μυθολογικαὶ παραδόσεις, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, σαφέστατα ὁμιλοῦν περὶ τῆς συγγενείας τῶν παναρχαίων Πελασγῶν πρὸς τὰ νεώτερα αὐτὰ Ἑλληνικὰ φῦλα ὅπως ἀπεδείχθη εἰς τὰ προηγούμενα. Ἀδιάφορον ἐὰν πλεῖστοι νεώτεροι συγγραφεῖς ἠθέλησαν νὰ ἀποδείξουν τὸ ἀντίθετον. Πάντως ἐπισταμένη μελέτη τῶν παραδόσεων αὐτῶν καὶ τῶν κειμένων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁδηγήσῃ εἰς διάφορον συμπέρασμα, ὅπως ἐπίσης εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα κατελήγουν καὶ αἱ ἔρευναι περὶ τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν ἐν γένει ἐκδηλώσεων ὅλων τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ συνέπειαν διὰ τοὺς Ἕλληνας ποὺ εἶναι εἰς θέσιν νὰ μελετοῦν ἐπισταμένως καὶ νὰ ἑρμηνεύουν τὰς παντοχαίας παραδόσεις των, ὅπως καὶ κατὰ τὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς διαπιστώσεις τῆς Ἀρχαιολογίας, ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία περὶ τῆς αὐτόχθονος καταγωγῆς ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν φύλων, ἤτοι ἀπὸ τῶν Πελασγῶν μέχρι τῶν Δωριέων, πλὴν βεβαίως διαφόρων, ἀσημάντων, ἀλλὰ φυσικῶν ἄλλως τε ἀλληλοεπιδράσεων, ποὺ ἔλαβον χώραν μὲ τὰ γειτονικὰ ξένα στοιχεῖα ποὺ ἔζησαν ἢ ἦλθον κατὰ τὴν παναρχαίαν αὐτὴν ἐποχήν, εἰς τὰ ὅρια τοῦ γνωστοῦ καὶ καθωρισμένου γεωγραφικοῦ χώρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔδρασε καὶ ἀνεπτύχθη ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ πρὸ ἀμνημονεύτων αἰώνων. Δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ Αἴμου καὶ μέχρι τῆς Κρήτης, τῆς Λιβύης καὶ τῆς Κυρηναϊκῆς καὶ ἀπὸ τῆς Κεντρικῆς ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὰς δυτικὰς περιοχὰς τῆς Μικρασίας μέχρι τῆς νοτίου Ἰταλίας, ὅπου ἤνθησεν ὡς γνωστὸν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ εἶχε δημιουργήσει τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα ἔζησεν ἀνέκαθεν, ἔδρασε καὶ ἐδημιούργησεν ἡ Ἑλληνικὴ φυλή, ἄνευ οὐδεμιᾶς σαθρᾶς ξενικῆς ἐπιδράσεως.

Φυσικὰ εἶναι εὔκολον λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας ἱστορικῶν ἀποδείξεων νὰ ὁμιλοῦν ὡρισμένοι ξένοι περὶ καταγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ Ἀρίους, Ἰνδοευρωπαίους ἢ περὶ τῆς ἀναμίξεως αὐτῆς μὲ τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, ἀλλὰ αἱ θεωρίαι αὗται κατέρευσαν παταγωδῶς μετὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς τῆς Κρήτης, τῶν νήσων καὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, μετὰ τὰς ἀποδείξεις περὶ καταγωγῆς τῆς γραφῆς καὶ μετὰ τὴν διαπίστωσιν περὶ ὑπάρξεως παναρχαίου καὶ προηγμένου πολιτισμοῦ εἰς τὴν Κρήτην, τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα εἰς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους πολιτισμὸς παρομοίας μορφῆς καὶ ἀναπτύξεως ἢ δὲν ὑπῆρξεν εἰς ἄλλους λαοὺς ἢ ἦτο ἀρκετὰ καθυστερημένος. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι καὶ ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῶν παναρχαίων Ἑλληνικῶν παραδόσεων ἀλλὰ καὶ τῶν κειμένων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὅπως καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τὸ αὐτὸ ἀποδεικνύουν, διότι καθ' ἡμᾶς αἱ χρονολογίαι περὶ Αἰγυπτίων, Ἀσσυρίων, Βαβυλωνίων, εἶναι ἀκόμη συγκεχυμέναι καὶ ἀκαθόριστοι, ἡ ἐπίδρασις τῶν λαῶν αὐτῶν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ἀνεξακρίβωτος ἢ μᾶλλον οὐσιαστικῶς ἀνύπαρκτος δι' οὓς λόγους ἐξετέθη ἀνωτέρω, καὶ τὸ σημαντικώτερον, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ἀναγνωσθῆ ἡ γραφὴ ποὺ ὑπάρχει εἰς τὰς πινακίδας ποὺ ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἡ παναρχαία «Ἑλλαδικὴ γραμμικὴ γραφὴ» ποὺ γνωοίζομεν ἀπὸ τὰ ἐνεπίγραφα ἀγγεῖα καὶ τῆς Κρήτης καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, πρέπει νὰ εἶναι ἀπαράδεκτος κάθε ἀντίθετος ἄποψις διὰ τοὺς Ἕλληνας τουλάχιστον ποὺ γνωρίζουν τὰς παραδόσεις των, τὰ τῆς καταγωγῆς των καὶ γενικὰ ποὺ ἀντιλαμβάνονται τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῆς φυλῆς των. Ὡς πρὸς τὰς φλυαρίας ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τοὺς ξένους νὰ καλλιεργοῦν τὴν γῆν καὶ νὰ ψήνουν τὸν ἄρτον των, καὶ εἰς αὐτὰς δύνανται ν' ἀντιταχθοῦν ἄλλαι ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ παραδόσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ Δήμητρα ποὺ ἐδίδαξε τὴν γεωργίαν, ἐγεννήθη εἰς τὴν νῆσον Θᾶσον καὶ ἐκεῖ ἐδίδαξε διὰ πρώτην φορὰν τὴν γεωργίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐκεῖθεν μετεφέρθη ἡ λατρεία της εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν Φοινίκην, ὅτι οἱ «βαλανηφάγοι» κατ' ἀρχὰς Ἀρκάδες πρῶτοι ἐφεῦρον καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἄρτου κλπ.

Ἐπίσης ἡ εὐρύτατα χρησιμοποιηθεῖσα ἄποψις ὅτι οἱ πεν ἀρχαιοι Ἕλληνες μετέβαιναν εἰς τὰς ἄλλας χώρας μὲ ἀποκλειστικὸν σκοπὸν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν καὶ νὰ διαρπάσουν τὰ πλούτη των — ἡ παράδοσις περὶ Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας (βλέπε λέξιν) διὰ τὸ χρυσόμαλλον δέρας, περὶ ἐκπορθήσεως τῆς Τροίας διὰ νὰ κατακτηθοῦν τὰ πλούτη της, τὰ περὶ ἀποικισμοῦ πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν διαφόρων πρωτογόνων λαῶν κλπ.—εἶναι ξένη πρὸς τὰς βασικὰς, τὰς πραγματικὰς ἐπιδιώξεις τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἀνωτέραν ἠθικὴν ἀντίληψιν ἥτις ἀνέκαθεν ἦτο συμφυὴς μὲ τὴν φύσιν των καὶ ἐνέπνεεν αὐτοὺς καὶ ἐκυριάρχει ἐπ' αὐτῶν, ὅπως ἄλλως τε ἀποδεικνύει τοῦτο ἡ δρᾶσις καὶ ἡ πνευματικὴ των ἐκδήλωσις κατὰ τοὺς μετέπειτα τοὺς ἱστορικοὺς πλέον χρόνους, ὅταν ἐπεδίωξαν νὰ ἐξημερώσουν καὶ νὰ τελειοποιήσουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰς κοινωνίας των καὶ διεμόρφωσαν τὸν ἀνθρωπισμόν.

Διότι καὶ ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία κατὰ τὰς πληροφορίας καὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Πολαιφάτου — «Περ Ἀπίστων Ἱστορίαι» — δὲν εἶχεν ἀφορμὴν τὴν κατάκτησιν τοῦ χρυσομάλλου δέρατος ἀλλ' ἀνωτέραν καὶ ἠθικῆς μορφῆς αἰτίαν, δηλαδὴ τὴν τιμωρίαν τοῦ Αἰήτου ὅστις παραβιάσας τὰς ἱερὰς παραδόσεις τῆς φιλοξενίας προσέβαλε τοὺς θεοὺς καὶ τὴν φυλὴν τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Πολαιφάτου ὁ Κριὸς δὲν ἦτο ζῶον ἀλλὰ ὁ διδάσκαλος τοῦ Φρίξου καὶ τῆς Ἕλλης ὅστις βλέπων καὶ φοβούμενος τὴν ἐχθρότητα τῆς Ἰνοῦς ἤτις ἦτο μητρυιὰ των παρέλαβε τὰ δύο παιδία ἐπὶ πλοίου καὶ ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Βοιωτίαν διὰ νὰ τὰ σώσῃ. Ἐναντίοι ὅμως ἄνεμοι ἔφερον αὐτοὺς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ὅπου ἡ Ἕλλη ἀνηρπάγη ὑπὸ τῶν κυμάτων καὶ ἐπνίγη, τὸ δὲ πλοῖον ἠναγκάσθη νὰ προσορμισθῆ εἰς τὴν νῆσον τοῦ Αἰήτου. Ἄξεστος καὶ ποωτόγονος ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἐβέλχθη ἀπὸ τὸν εὐειδῆ καὶ νεανίαν Ἕλληνα, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Κριὸς ἀντετάσσετο εἰς τὴν διαφθορὰν τοῦ νεανίου ὁ Αἰήτης τὸν ἐφόνευσε, τὸν ἔνδαρε καὶ ἐκρέμασε τὸ δέρμα του εἰς δένδρον. Αὐτὸ τὸ δέρμα ἦλθον νὰ λάβουν οἱ Ἀργοναῦται καὶ νὰ τιμωρήσουν τὸν Αἰήτην διὰ τὴν ἀνήθικον καὶ ἀνόσιον πρᾶξιν του. Καὶ

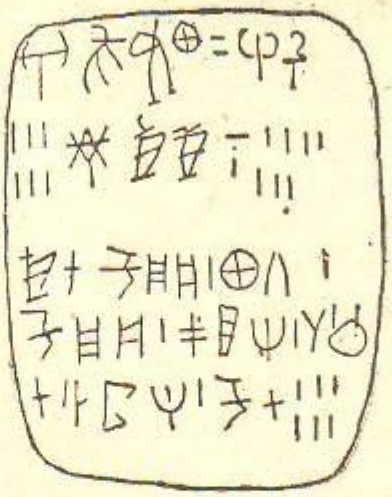

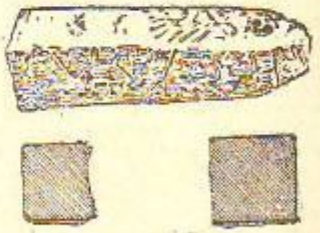

A, 𓅱.

B, 𓏏, *βα*, 𓏏𓏏, *αβ*; 𓏏, *βι*, 𓏏𓏏, *ιβ*; 𓂝𓄿, *βου*; 𓏏𓏏𓏏, 𓏏𓏏, *ρυβ*.

Γ. 𓏏𓏏𓏏, 𓏏, *γα*, 𓏏𓏏, 𓏏𓏏𓏏, *αγ*; 𓏏𓏏𓂋, *γι*; 𓏏𓏏𓏏, *ιγ*, 𓏏𓏏, *γου*; 𓏏𓏏𓏏, *ουγ*.

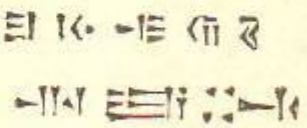

Ἄνω: Ὁ ψευδόστομος ἀμφορεὺς τοῦ Ὀρχομενοῦ μὲ γράμματα πελασγικῆς ἢ προμινωϊκῆς περιόδου καὶ δύο πήλινοι πινακίδες ἐκ Φαιστοῦ μὲ ἱερογλυφικὴν γραμμικὴν γραφήν. Εἰς τὸ μέσον: Ἀριστερά, ἱερογλυφικὴ κοπτικὴ γραφή, ἀνευρεθεῖσα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πηλίνου ἀγγείου τῆς Κνωσσοῦ. Ἐν συνεχείᾳ ραβδία καὶ πίνακες μὲ ἱερογλυφικὴν κοπτικὴν γραφήν, ὡς καὶ πινακὶς ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ, μὲ γραμμικὴν γραφήν. Τρίτη σειρὰ (ἐντὸς πλαισίου) δείγματα ἱερογλυφικῆς αἰγυπτιακῆς γραφῆς. Κάτωθεν τοῦ πλαισίου, δείγματα ἀσσυροβαβυλωνιακῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς.

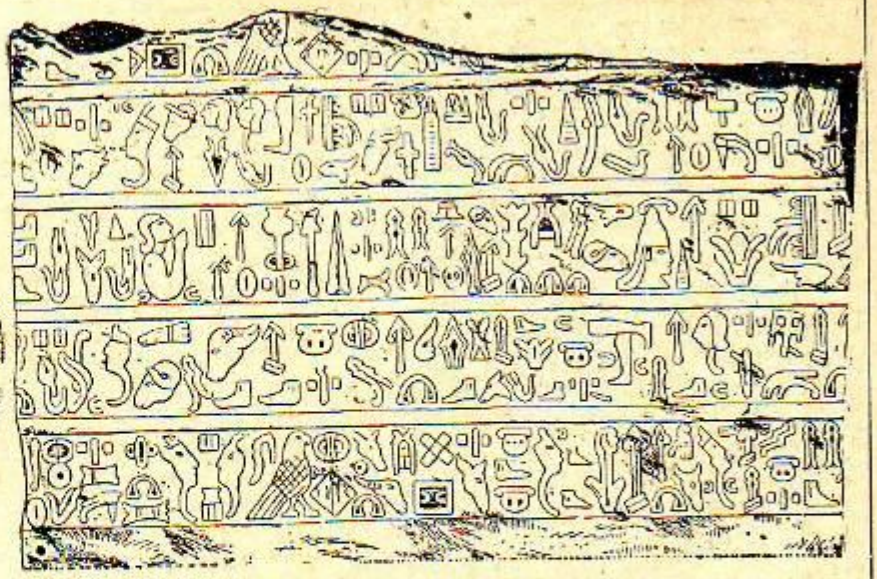

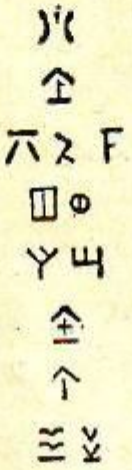

Ἄνω: Ἀριστερά, ὁ δίσκος τῆς Φαιστοῦ μὲ ἱερογλυφικὰ σημεῖα. Δεξιά. χεταϊκὴ ἱερογλυφικὴ γραφή, ποὺ ὁμοιάζει καταπληκτικὰ μὲ τὴν γραφὴν τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ. Εἰς τὸ μέσον: Ἀριστερά. συγκριτικὸς πίναξ χεττάϊκῶν καὶ κυπριακῶν σημείων γραφῆς, ἐκ τῶν ὁποίων σαφῶς καταφαίνεται ἡ συγγένεια τῶν δύο γραφῶν. Δεξιά, Κυπριακὴ μεταγενεστέρα ἐπιγραφὴ χαραγμένη ἐπὶ βράχου εἰς τὴν Νέαν Πάφον. Κάτω: Τμῆμα τοῦ περιφήμου λίθου τῆς Ροζέττας μὲ ἱερογλυφικὴν αἰγυπτιακὴν γραφήν, ἥτις προσομοιάζει ἐπίσης μὲ τὴν χεττάϊκὴν καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ. (Σχετικῶς περὶ γραφῆς βλέπε ἐντὸς τοῦ κειμένου, σελὶς 66 καὶ ἀλλαχοῦ).

κάτι πρόμοιον ἀρχότερον συνέβη καὶ μὲ τὴν Τροίαν, ὁ υἱὸς τοῦ Βασιλέως τῆς ὁποίας καταχρώμενος τὴν φιλοξενίαν τοῦ Βασιλέως τῆς Σπάρτης ἥρπασε τὴν γυνοῖκα του ἀδιάφορον ἐὰν αὐτὴ ἐλέγετο Ἑλένη ἢ ἄλλως πως.

Ὡς πρὸς τὰς ἀποικίας τὰς ὁποίας ἵδρυον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶναι γνωστὸν ὅτι δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς χώρας ποὺ ἀποίκιζον καὶ τῶν παλαιοτέρων κατοίκων της, ἀλλὰ πάντοτε ἐπεδίωξαν νὰ ἀναπτύξουν τοὺς πλουτοπαραγωγικοὺς πόρους της ἐπ' ὠφελείᾳ φυσικὰ καὶ τῶν γηγενῶν καὶ τῶν ἐποίκων, ἐνῶ συγχρόνως ἐπέδοσαν ἐκπολιτιστικῶς ἐπ' αὐτῶν, διότι, ὅπως ἔγραφε καὶ ὁ Βιλαμόβιτς, οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ὑπῆρξαν κατακτηταί, ἀλλὰ πάντοτε ἦ-

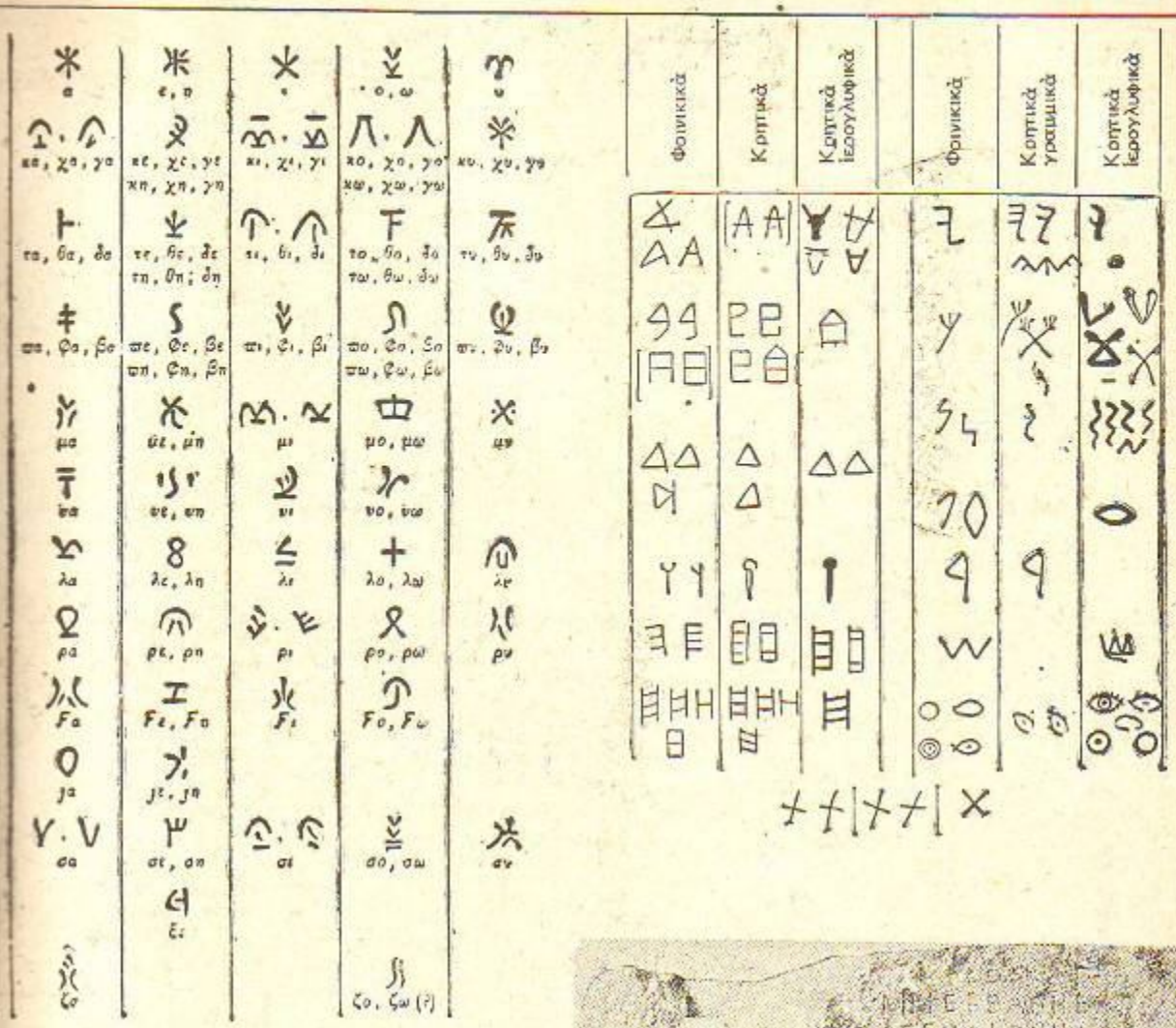

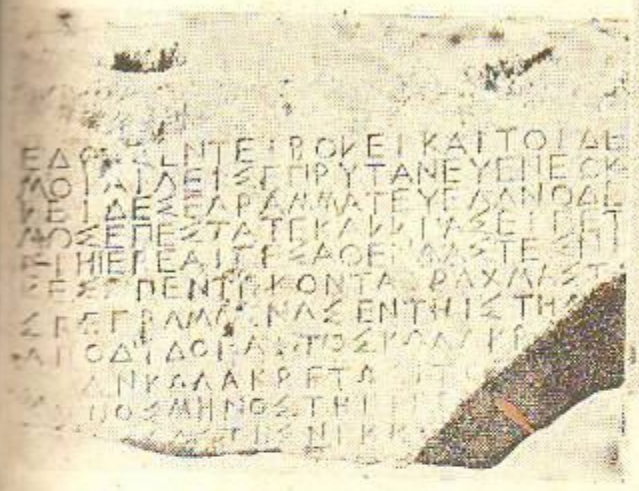

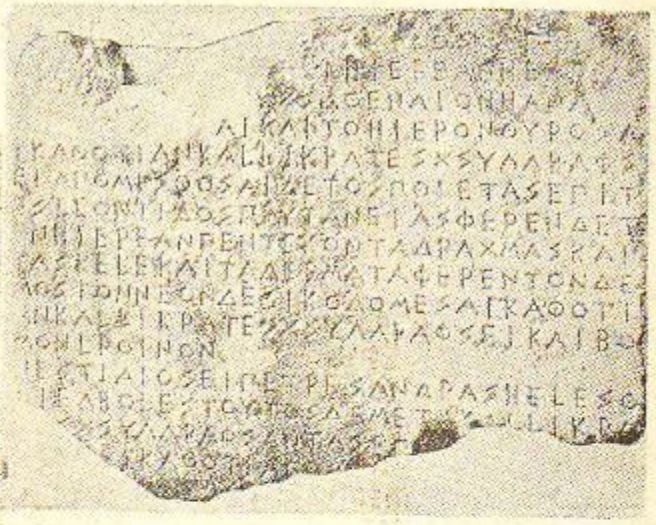

Ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐξέλιξις τῆς γραφῆς. Ἄνω: Ἀριστερά, ἡ συλλαβικὴ γραφὴ τῶν παναρχαίων Κυπρίων. Δεξιά, ἱερατικὰ κρητικὰ γράμματα παραβαλλόμενα πρὸς φοινικικά. Ἐκ τῆς παραβολῆς ἐμφαίνεται ὅτι τὰ φοινικικὰ γράμματα προῆλθον ἀπὸ τὰ κρητικά. Κάτω: Αἱ δύο πλευραὶ λίθου μὲ ἑλληνικὴν γραφὴν τῆς ἱστορικῆς πλέον περιόδου, εὑρεθέντες παρὰ τὸ τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐπὶ τῆς πρὸς τ' ἀριστερὰ εἶναι χαραγμένον ψήφισμα περὶ τῆς ἱερείας τῆς θεᾶς Νίκης, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ψήφισμα περὶ οἰκοδομῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

σαν ἐλευθεροῦται καὶ ἀναμορφωταί». Καὶ πράγματι παντοῦ καὶ πάντοτε οἱ Ἕλληνες ὁδηγούμενοι ἀπὸ τὴν φυσικὴν ὑψηλοφροσύνην των παναρχαίου γνώρισμα τῆς φυλῆς ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ἀνωτερότητά των καὶ τὴν πνευματικὴν ὑπεροχήν των καὶ ἔχοντες πάντοτε συνοίσθησιν τῶν ὑψηλῶν ἐννοιῶν ποὺ λέγονται ἐλευθερία ἠθικὴ καὶ δικαιοσύνη διότι αὐτοὶ πρῶτοι συνέλαβον ἐδημιούργησαν καὶ ἐδίδαξαν τὰς ἀνωτέρας αὐτὰς ἠθικὰς ἐννοίας καὶ ἀρχὰς εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, συνέτειναν διὰ τῆς ἐπιδράσεώς των παντοῦ ὅπου μετέβησαν εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν αὐτῶν.

Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι λαοὶ οὐδὲν ἀπολύτως ἐγνώριζον διὰ τὰς ἀνωτέρας αὐτὰς ἠθικὰς ἀξίας καὶ ἀρχὰς ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον θέμελον τῶν πολιτισμένων κοινωνιῶν καὶ τῶν προηγμένων ἀνθρώπων διὰ νὰ τὰς μεταδώσουν καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἐχρειάζετο συνεπῶς μακρὰ παράδοσις πολιτισμοῦ, ὅπως αὐτὴ ποὺ καθορίζομεν εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον καὶ γνωρίζομεν καὶ ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς, διὰ τοὺς Ἕλληνας, ἐκλεπτυσμένη ἐπίσης καὶ ἀνεπτυγμένη σκέψις ἀλλὰ καὶ παρατηρήσεις μακροχρόνιοι διὰ νὰ δημιουργηθοῦν σὺν τῷ χρόνῳ αἱ βασικαὶ αὐταὶ ἐκδηλώσεις προηγμένου καὶ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Καὶ ἰδοὺ διατὶ σὺν

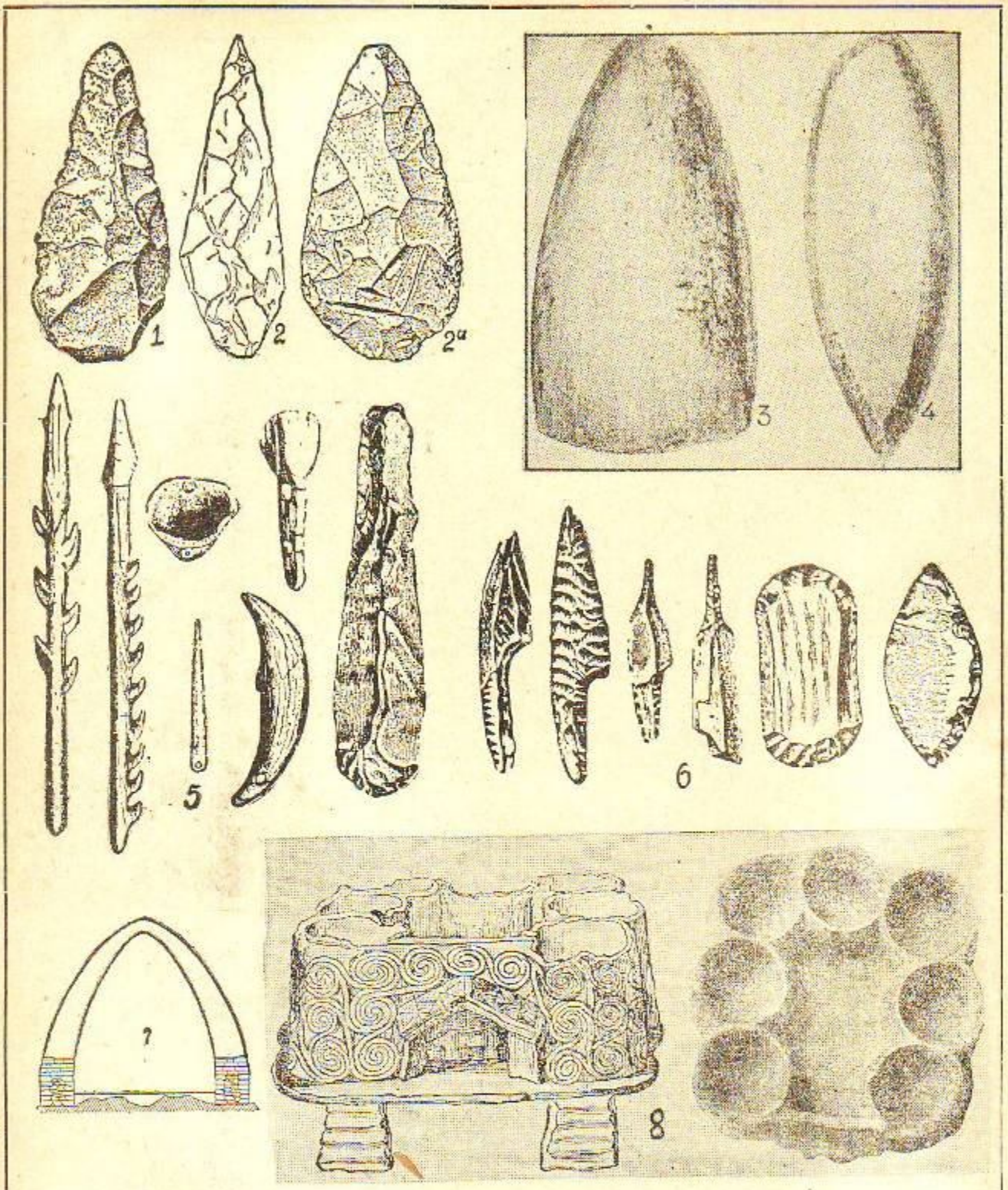

1 καὶ 2α, ἐργαλεῖα παλαιολιθικῆς ἐποχῆς (τὸ 2 πλαγία ὄψις τοῦ 2α)· 3 καὶ 4, σφηνοειδεῖς λίθιναι ἀξίναι τῆς Θεσσαλίας· 5, ἐργαλεῖα, ὅπλα καὶ κοσμήματα ἐξ ὀστῶν καὶ κεράτων ζώων (τὸ πρῶτον ἀριστερὰ ἐκ πυρίτου λίθου)· 6, ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα ἐκ πυρίτου λίθου· 7, τομὴ πλινθοκτίστου καλύβης τοῦ Ὀρχομενοῦ· 8, πρόσοψις καὶ κάτοψις λιθίνου σκεύους τῆς Μήλου.

τοῖς ἄλλοις πιστεύομεν ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπῆρξεν ἀρχαιότερος, ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα μακροχρονίου παραδόσεως, δράσεως καὶ ζωῆς τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ποὺ παραμένει καὶ σήμερον παρὰ τὰς καταδρομὰς ποὺ ὑπέστη καὶ ὑφίσταται ἀκατάβλητος καὶ ἀδάμαστος.

ΙΩΑΝ. Δ. ΠΑΣΣΑΣ

(Βλέπε σχετικῶς καὶ διασωθέντα ἀποσπάσματα Πινδάρου, Ἀνακρέοντος, Ἀρχιλόχου κλπ. καὶ Ὅμηρον, Ἡσιόδου Ἅπαντα, Ἔργα Ξενοφῶντος, Ἡρόδοτον, Θουκυδίδην, Διογένην Λαέρτιον, Διόδωρον, Διονύσιον Ἁλικαρνασσέα, Πολύδευκον. Ἐπίσης ἀποσπάσματα ἀπὸ Ἔργα Προσωκρατικῶν, ἔκδοσις Νεῖλς (Βερολῖνον), Ἔργα Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ἔργα «Τραγικῶν» καὶ «Ἀττικῶν» ἔκδοσις Ὀξφόρδης, Ἀθήναιον, Λουκιανόν, Ἔργα Πλουτάρχου, Παυσανίαν, Στράβωνα, Ἀπολλοδώρου Ἀθηναίου «Περὶ θεῶν», Παλαιφάτου καὶ Ἡρακλείτου «Περὶ Ἀπίστων Ἱστορίαι», «Ἕλληνες Γεωγράφοι», τόμοι 2, ἔκδοσις Βιέννης 1808, Δικαιάρχου «Βίος Ἑλλάδος», «Ὠγυγία», τόμοι 5, ἔκδοσις Βιέννης (1815), Πρόκλου σχόλια εἰς τὸν «Τίμαιον», Στοβαίου «Ἀνθολόγιον», «Φυσικά» καὶ «Ἠθικά», Στεφάνου Βυζαντίου «Ἐθνικά», Λεξικὸν «Σουΐδα», Αἰλιανοῦ «Ποικίλη Ἱστορία», ὅπως καὶ λοιποὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἐκ τῶν νεωτέρων κυρίως Ἑλλήνων βλέπε Π. Καββαδία «Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία», «Προσάρτημα», «Ἡ Ἰ-

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Ὅπως εἴδομεν εἰς τὰ προηγούμενα, οἱ ἡρωϊκοὶ τῆς Ἑλλάδος χρόνοι εἶναι αὐτοὶ οὗτοι οἱ χρόνοι κατὰ τοὺς ὁποίους συνέβαινον γεγονότα ποὺ ἀπετέλεσαν τοὺς θεμελίους λίθους τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Εἰς τοὺς μύθους τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων —δηλαδὴ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν τὴν διαμορφουμένην βαθμηδὸν ὑπὸ διαφόρους ἐκδοχάς— ἐδόθη ὅλως αὐθαιρέτως ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἡ δύνοια φανταστικῶν δηθὲν ἀφηγήσεων, ποὺ δὲν εἶχον καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν πραγματικότητα. Διεπιστώθη ὅμως ἀπὸ τὰς νεωτέρας ἐρεύνας καὶ ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ μῦθοι τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων εἶναι ἀπήχησις τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ζυμώσεων ποὺ κατέλῃξαν εἰς τὰς πρώτας μορφὰς τῆς ἰσοροπίας τῶν ὑλικῶν, πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων ἑνὸς λαοῦ, ἰσοροπίας ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ συγκρότησις ἑνὸς ἔθνους. Οἱ ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους, οἱ ἄθλοι τοῦ Θησέως, ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία, ἡ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν, ἡ ἐκστρατεία τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος — περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εὐρύτερον εἰς τὰ ἀνάλογα ἄρθρα τοῦ «Λεξικοῦ»— εἶναι ἀποτέλοῦν μετὰ τὰς διαπιστώσεις αἱ ὁποῖαι προέκυψαν ἀπὸ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς παρὰ πραγματικὰ τὴν ἀληθῆ ἀπήχησιν συντελεσθέντων πραγματικῶν γεγονότων.

Φυσικὰ εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ γίνῃ ἀσφαλὴς κατάταξις τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα ἀπηχοῦν αἱ παραδόσεις αὗται κατὰ χρονολογικὴν σειράν. Ἡ παρὰ τῶν ἀρχαίων ἰδίᾳ τῶν ποιητῶν αὐθαίρετος τοποθέτησις τῶν μυθικῶν προσώπων εἰς τοὺς πρωταγωνιστικοὺς ρόλους τῶν ἔργων των καὶ ἡ μετ' ἀλλήλων πιστὴ ἀδεία συσχετίσεις τῶν διαφόρων γεγονότων κατὰ τὸ δοκοῦν ἑκάστοτε ἐδημιούργησαν ἱκανὴν σύγχυσιν, εἰς τρόπον ὥστε ὡρισμένα ἐκ τῶν σημαντικῶν προσώπων νὰ φέρωνται διαδραματίζοντα ἀποιδαίον ρόλον εἰς τὰ περισσότερα ἐπεισόδια τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Ταυτοτρόπως αἱ ἐπανειλημμέναι αὗται ἀναπλάσεις τῶν ἀρχαίων παραδόσεων ἔγιναν ἀφορμὴ δημιουργίας πλήθους ἀμφιβολιῶν ὡς πρὸς τὰς ἀπαυγάς καὶ τὰ αἴτια τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ πλείστων ἀντιτιθεμένων ἑρμηνειῶν.

Πάντως ἀπὸ τὰς παραδόσεις γνωρίζομεν ὅτι ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία ἐνένετο πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ χρυσομάλλου ἀρνοῦς, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο εἰς νεῖρας τοῦ Αἰήτου, βασιλέως τῆς μακρινῆς χώρας Αἴας τῆς Κολχίδος. (Ἐννοεῖται ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἐκδοχὴ ἐν προκειμένῳ, ὅπως ἀνεφέραμεν εἰς τὰ προηγούμενα).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει κατὰ τὴν κοινῶς γνωστὴν παράδοσιν ὁ Πελίας, βασιλεὺς τῆς Ἰωλκοῦ ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου Ἰάσονος καὶ ἐπιθυμῶν νὰ διατηρήσῃ μονίμως τὴν ἀρχήν, πέμπει αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τῆς ἐκστρατείας μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οὗτος θὰ ἀπολεσθῇ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς. Εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἔλαβον μέρος δέκα ἐκ τῶν διασημοτέρων ἡρώων τῆς παναρχαίας ἐκείνης ἐποχῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, οἱ Διόσκουροι οἱ Βορεάδαι, ὁ Πηλεὺς κλπ. Κατὰ νεωτέραν ὅμως ἀνάπλασιν τῆς διηγήσεως οἱ Ἀργοναῦται ἦσαν περὶ τοὺς ἑκατὸν καὶ προήρχοντο ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἐπὶ τούτῳ ναυπηγηθὲν πλοῖον «Ἀργώ», τὸ ὁποῖον μετὰ διαφόρους περιπλανήσεις ἔφθασεν εἰς τὴν Κολχίδα, ὅπου ὁ Ἰάσων βοηθούμενος ἀπὸ τὴν θυγατέρα τοῦ Αἰήτου Μήδειαν ἔλαβεν εἰς τὴν κατοχήν του τὸ χρυσόμαλλον δέρας. Οἱ Ἀργοναῦται ἀκολούθως ἀποπλεύσαντες πρὸς ἐπιστροφὴν παρεσύρθησαν ὑπὸ ἐναντίων ἀνέμων εἰς μακρινὰς χώρας, μετὰ πλείστας δὲ περιπλανήσεις ἐπανῆλθον εἰς Ἰωλκόν. (Διὰ περισσότερα ἴδετε ἄρθρον Ἀργοναῦται καὶ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία).

Μετὰ ταῦτα, κατὰ τὰς ἴδιας παναρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἔγινεν ὁ πόλεμος τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, ὅστις θεωρεῖται μεταγενέστερος τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας καὶ προγενέστερος τῶν Τρωϊκῶν. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ πολέμου αὐτοῦ στρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ δυναστικὸν ζήτημα τῶν Θηβῶν, τὴν ἔριν δηλαδὴ μεταξὺ τῶν υἱῶν τοῦ Οἰδίποδος Ἐτεοκλέους καὶ Πολυνείκους διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς βασιλείας. Ὁ ἐξωσθεὶς τῆς ἀρχῆς Πολυνείκης καλεῖ εἰς βοήθειαν τὸν πενθερόν του Ἄδραστον, βασιλέα τοῦ Ἄργους, ὁ ὁποῖος καὶ ὠργάνωσεν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Θηβῶν. Εἰς ταύτην ἐκτὸς τοῦ Ἀδράστου καὶ τοῦ Πολυνείκους μετέσχον ἕτεροι πέντε ἥρωες ἐκ τῶν πλησιοχώρων τοῦ Ἄργους (Μυκηνῶν, Ἀρκαδίας, Τίρυνθος), ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε καταστρεπτικὸν διὰ τοὺς ἐκστρατεύσαντας. (Βλέπε περισσοτέρας λεπτομερείας καὶ ἄρθρον «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας»).

Ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος ἀκολούθως (περὶ τοῦ ὁποίου βλέπε καὶ ἀνάλογον ἄρθρον) φαίνεται νὰ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία κοινὴ ἐπιχείρησις τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῆς διαμορφώσεως ποὺ ἐπροκάλεσεν ἡ μετακίνησις τῶν Δωριέων. Εἰς τοῦτον μετέσχε προφανῶς ὁλόκληρος ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἰσχυροῦ κράτους τῶν Μυκηνῶν, διετέθησαν δὲ δυνάμεις πρωτοφανεῖς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως μέγιστον γεγονὸς διὰ τὴν ἐποχήν του καὶ συνεκλόνισεν ὄχι μόνον σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὸν γνωστὸν κόσμον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὰ κατορθώματα καὶ αἱ περιπέτειαι τῶν ἡρώων του ἄφησαν τόσον ζωηρὰς ἐντυπώσεις, ὥστε βοηθούντος φυσικὰ καὶ τοῦ μακροῦ χρόνου ποὺ παρῆλθε συντόμως μετεβλήθησαν εἰς θρύλους.

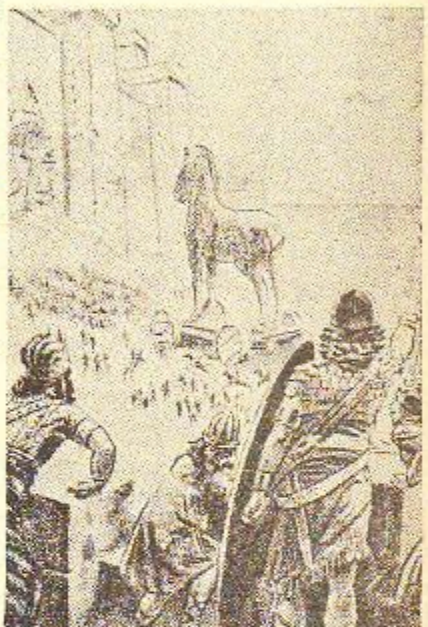

Ὁ Δούρειος Ἵππος πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Τροίας.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἱστορικοὶ καὶ μάλιστα ὁ Θουκυδίδης ἀναφερόμενοι εἰς τὰ Τρωϊκά, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν διατυπώνουν περὶ τῆς ἱστορικῆς τοποθετήσεως τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Ὁμήρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἐποχήν μας ἐπιστοποίησε καὶ ἀπέδειξεν ἀναμφισβητήτως ἡ σκαπάνη τῶν ἀρχαιολόγων. Αἰτία τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ἡ ἁρπαγὴ τῆς συζύγου τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Ἑλένης παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Τροίας Πάριδος. Εἰς τὸν πόλεμον μετέσχον ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ βασιλέως τῶν Μυκηνῶν Ἀγαμέμνονος, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ ἰσχυρότερος ἡγεμών. Ἡ ἐκστρατεία ἔγινε διὰ χιλίων διακοσίων πλοίων καὶ διήρκεσεν ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον δεκαετίαν. Σημαντικώτεροι ἥρωες ἐκ μέρους μὲν τῶν Ἑλλήνων ἀνεδείχθησαν οἱ Ἀχιλλεύς, Αἴας, Πάτροκλος, Ὀδυσσεὺς κλπ. Ἐκ μέρους δὲ τῶν Τρώων ὁ Ἕκτωρ, ὁ Αἰνείας κ.ἄ. Ἡ ἅλωσις τῆς Τροίας ἐπετεύχθη διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως κατασκευασθέντος Δουρείου Ἵππου, ἐπηκολούθησε δὲ πλήρης καταστροφὴ τῆς πόλεως τοῦ Ἰλίου. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἥρωας τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἐπανελθόντες εἰς τὰς πατρίδας των εὗρον τὴν ἀρχὴν κατειλημμένην ὑπὸ ἄλλων, ἀρκετοὶ δέ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸς ὁ Ἀγαμέμνων, ἐθανατώθησαν. Αἱ περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου πληροφορίαι περιελήφθησαν εἰς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου καὶ τὰ κυκλικὰ ἔπη, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐγράφη καὶ ἡ «Αἰνειὰς» τοῦ Βιργιλίου, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιγράφονται αἱ περιπλανήσεις τοῦ Αἰνείου, ὅστις ἐγκατέλειψε τὴν Τροίαν μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς καὶ μετὰ διαφόρους περιπλανήσεις κατέληξεν εἰς τὸ Λάτιον τῆς Ἰταλίας, τὴν μετέπειτα Ρώμην.

Ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν ἡρώων τῆς μυθικῆς ἐποχῆς σημαντικώτερος καὶ περιφημότερος ἦτο ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις ἀνέκαθεν ἐθεωρήθη καὶ τὸ σύμβολον τῆς σωματικῆς ὑγείας καὶ μυϊκῆς δυνάμεως. Εἰς τοῦτον ἀποδίδονται ἄπειρα κατορθώματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται οἱ δώδεκα ἄθλοι αὐτοῦ, ἤτοι ὁ φόνος τοῦ λέοντος τῆς Νεμέας, ὁ φόνος τῆς Λερναίας ὕδρας, ἡ σύλληψις τοῦ Ἐρυμανθίου κάπρου, ὁ καθαρισμὸς τῆς κόπρου τοῦ Αὐγείου, ὁ φόνος τῶν Στυμφαλίδων ὀρνίθων, ἡ λῆψις τοῦ ζωστῆρος τῆς Ἀμαζόνος, ἡ μετακόμισις τῶν ἀγε-

---

στορία τῆς Ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας» καὶ «Ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης». Ἐπίσης Χ. Τσούντα «Ἡ Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης» καὶ «Μυκῆναι», Ἱππολ. Ταὶν «Ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης ἐν Ἑλλάδι», Θ. Καΐρη «Φιλοσοφικά», Ἀδ. Κοραῆ «Πρόδρομος» ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης κλπ., Ἐρν. Κουρτίου «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος», Κ. Κοτζιᾶ «Ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας», Π. Καρολίδου «Παγκόσμιος ἢ Καθολικὴ Ἱστορία», «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἰ. Δ. Ντρόϋσεν «Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ» καὶ ἀναλόγους ἐργασίας Ἀρθ. Ἐβανς, Δαίρπφελδ ὅπως καὶ ἄλλων ἀρχαιολόγων, συγγραφέων, ἱστορικῶν καὶ φιλοσόφων τῶν νεωτέρων χρόνων ποὺ ἀναφέρονται ἐντὸς τοῦ κειμένου ἢ εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» καὶ τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ παρόντος τόμου. Ἐπίσης καὶ τὰ κεφάλαια περὶ «Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας» καὶ «Καταγωγῆς τῶν ἐπιστημῶν» τοῦ Κ. Γεωργούλη καὶ τὸ κεφάλαιον «Ὁ ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς» τοῦ καθηγητοῦ Κ. Βουρβέρη, ὅπως καὶ τὰ ἄρθρα περὶ Τέχνης, Ἀρχαιολογίας, Μυθολογίας, τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποὺ περιέχονται εἰς τὸν παρόντα τόμον κλπ.

λάδων τοῦ Γηρυόνου, ἡ μεταφορὰ τῶν χρυσῶν μήλων τῶν Ἑσπερίδων, τέλος δὲ ἡ σύλληψις καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ Κερβέρου ἐκ τοῦ Ἅδου (βλέπε καὶ ἄρθρον Ἡρακλῆς).

Μετὰ τὸν Ἡρακλέα σπουδαιότερος ἥρως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἰδιαιτέρως τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ὁ Θησεύς. Εἰς τὰ κατορθώματα αὐτοῦ περιλαμβάνονται ἡ ἐξόντωσις τοῦ γίγαντος Περιφήτου - Κορυνήτου, ὁ φόνος τοῦ Σίνιος τοῦ Πιτυοκάμπτου, ἡ θανάτωσις τοῦ Σκείρωνος καὶ τοῦ Προκρούστου, ἡ σύλληψις τοῦ ταύρου τοῦ Μαραθῶνος κλπ. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως κατόρθωμα τοῦ Θησέως ὑπῆρξεν ὁ φόνος τοῦ Μινωταύρου ἐντὸς τοῦ Λαβυρίνθου τοῦ Μίνωος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπήλλαξε τὰς Ἀθήνας τῆς ὑποχρεώσεως νὰ στέλλουν εἰς τὸν Μίνωα ἑπτὰ ἐφήβους καὶ ἑπτὰ παρθένους ἐτησίως ὡς θύματα. Ὁ Θησεὺς φέρεται συμπράξας μετὰ τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὴν κατὰ τῶν Ἀμαζόνων ἐκστρατείαν.

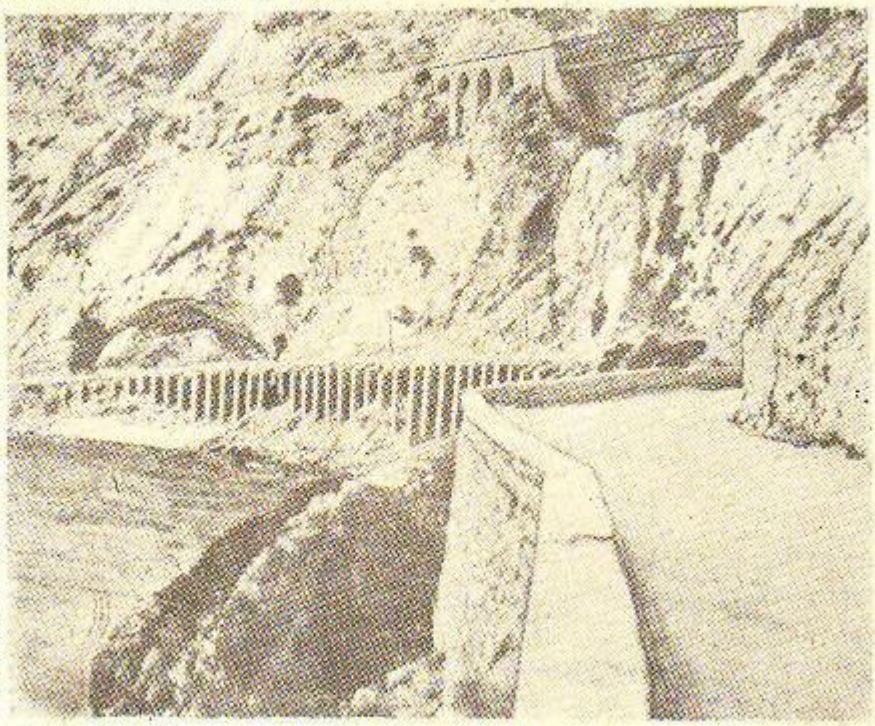

Ἡ Κακὴ Σκάλα, οἱ Σκειρωνίδες πέτραι τῆς ἀρχαιότητος, ὅπως ἔχει σήμερον. Ἀπὸ τοὺς ἀποκρήμνους αὐτοὺς βράχους κατεκρήμνισεν ὁ Θησεὺς τὸν ληστὴν Σκείρωνα, ποὺ ἐνέμετο τὴν περιοχὴν κατακρημνίζων τοὺς διερχομένους ἐκεῖθεν.

(Λεπτομερεστέρα ἔκθεσις τῶν γεγονότων τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων καὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν ἀρχαίων ἡρώων γίνεται, πρὸς ἀποφυγὴν ἐπαναλήψεων, εἰς τὰ οἰκεῖα κατὰ μέρος ἄρθρα τοῦ Λεξικοῦ, ὅπου δύναται ὁ ἀναγνώστης ν' ἀνατρέξῃ).

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΒΙΑ...

Τῶν μεγάλων σταθμῶν τῆς προόδου προηγεῖται συνήθως ἡ ἐξέλιξις τῶν πολεμικῶν ὅπλων. Τὴν ἐξέλιξιν δὲ τῶν πολεμικῶν ὅπλων παρακολουθεῖ ἡ ἐξέλιξις τῆς τακτικῆς καὶ τῆς στρατηγικῆς. Οὕτως, ἐνῷ οἱ ἥρωες τοῦ Ὁμήρου δὲν ἐχρησιμοποίουν σιδηρὰ ὅπλα καὶ οἱ πολεμισταὶ ἐνεργοῦν ὡς μεμονωμένα ἄτομα, ποὺ προχωροῦν πεζοὶ ἢ ἐπὶ ἅρματος πρὸς συνάντησιν ἑνὸς ἀνταξίου ἐχθροῦ, ἀργότερον ἡ τελειοποίησις τῆς μεταλλουργίας ἀνέτρεψε τὴν παλαιὰν τακτικὴν τῆς μονομαχίας. Ἤδη τὰ σιδηρὰ ἐπιθετικὰ ὅπλα ἀπαιτοῦν ὁπλισμὸν ἀμυντικόν, κατὰ πολὺ στερεώτερον, πληρέστερον καὶ εὐκινητότερον. Μία ἄλλη ἐξ αὐτοῦ τεραστίας σημασίας μεταλλαγή. Ὁ προηγούμενος ὁπλισμὸς τῆς ἀρχεγόνου τακτικῆς τῆς μονομαχίας ἀπαιτεῖ ἔξοδα τεράστια, κάπους, εἰδικότητα καὶ χρόνον πολὺν πρὸς ἐπεξεργασίαν του. Ὁμοῦ μὲ τὸ τεράστιον κόστος ρόλον παίζει ἡ μεγάλη τέχνη τοῦ κατασκευαστοῦ. Οἱ ὁπλισμοὶ τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων ἀντιπροσωπεύουν περιουσίας ὁλοκλήρους. Ἀκόμη, θεοὶ καὶ ἡμίθεοι δὲν κρίνουν ἀνάξιον τῆς περιωπῆς των, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, νὰ ἀσχολῆθοῦν μὲ τὴν κατασκευὴν πανοπλιῶν. Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μεταλλουργίας μειοῦται εἰς ἀσύγκριτον βαθμὸν ἡ δαπάνη, ἐνῷ μὲ τὰ νέα μέσα καὶ τὰς εὐκολίας πραγματοποιεῖται ἡ μεγάλη παραγωγὴ προτυποποιημένη. Ἡ συγκεντρωμένη αὐτὴ παραγωγὴ τυποποιεῖ τὸ ὅπλον, τόσον τὸ ἀμυντικὸν ὅσον καὶ τὸ ἐπιθετικόν. Καὶ ναὶ μὲν κάτι χάνει ἀπὸ τὴν παλαιὰν τῆς γραφικότητα ἡ πανοπλία, ἀλλὰ ἡ κατοχή της δὲν ἀποτελεῖ πλέον ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν ὀλίγων εὐγενῶν πολεμιστῶν καὶ τῶν πλουσίων. Τώρα ὅλοι οἱ πολῖται δύνανται νὰ κατέχουν ὅπλα.

Ἄμεσος ἀντίκτυπος τῆς ἀρδην αὐτῆς μετατροπῆς δὲν ἐμφανίζεται μόνον εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν τοῦ τακτικοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλου εἴδους ἐπιχειρήσεις. Ἀλλὰ καὶ οἱ πλούσιοι δὲν παραιτοῦνται εὐκόλως τῶν παλαιῶν των προνομίων. Τὰ ὑλικά των μέσα τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ χρησιμοποιήσουν ὁπλισμόν, τὸν ὁποῖον δὲν δύνανται νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ λαϊκὰ στρώματα. Αὐτοὶ διατηροῦν ἴδιον πολεμικὸν ἵππον μὲ πλήρη ἐξάρτησιν καὶ συγκροτοῦν τὸ ἱππικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ὄχι μόνον λαμπρὸν καὶ ἐντυπωσιακὸν ἀλλὰ καὶ χρήσιμον, ὅσον καὶ τὸ πεζικόν. Ἐν τούτοις, ἡ ἐντυπωσιακὴ αὐτὴ πλευρὰ τοῦ νέου ὅπλου ἐξασφαλίζει εἰς τοὺς πλουσίους μίαν στρατιωτικοκοινωνικὴν ἀνωτερότητα καὶ οὕτως ἀποτελεῖται ἡ ἀριστοκρατία τῶν ἱππέων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἔνοπλος λαός, ὁ ὁποῖος στρατευόμενος σχηματίζει τὸ πεζικόν, ἀποβαίνει ὁ κύριος παράγων τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως. Ἡ νέα αὐτὴ κατάστασις ἐμφανίζει μίαν ἄλλην, σχεδὸν ἄγνωστον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ ὁμαδικὴ συμμετοχὴ εἰς τὴν μάχην καθιστᾷ ἀπαραίτητον τὴν σταθερὰν πειθαρχίαν, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ συνοχὴ καὶ μεγαλυτέρα ἀπόδοσις τῶν δυνάμεων ἑνὸς στρατεύματος. Κατὰ τὸν τρόπον λοιπὸν αὐτὸν συγκροτοῦνται τώρα τακτικὰ πλέον στρατεύματα, οἱ δὲ στρατοὶ ἀποβαίνουν ὄργανα κατακτήσεων.

Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, παρὰ τὴν ὕπαρξιν βασιλέων ὡς ἀναφέρεται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος συγκροτεῖται μᾶλλον ἀπὸ μεμονωμένας περιοχάς, ἀπὸ πόλεις μὲ τὴν ἐνδοχώραν των καὶ τὴν ὑπαιθρόν των, αἱ ὁποῖαι ἐν τούτοις δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ἀκόμη ὡς κράτη, μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς σημερινῆς μας ἀντιλήψεως. Ἀφ' ἧς ὅμως μεσολαβεῖ ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὅπλου καὶ τῆς τακτικῆς, ὡς εἴδομεν ἐμφανίζονται τὰ κράτη. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ διαίρεσις τῆς χώρας ὀφείλετο ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἀνάγλυφον διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους, ὄρη ποταμοὶ ἄκται κλπ. ἀποτελοῦν φυσικὰ τρόπον τινὰ ὅρια μεταξὺ τῶν διαφόρων περιοχῶν ἅπου ἐγκαθίστανται οἱ διάφοροι ἑλληνικαὶ φυλαί. Ἐνῷ τώρα μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅπλου, ἡ κάθε περιοχὴ ἀποκτᾷ συνείδησιν τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ πολιτείαν

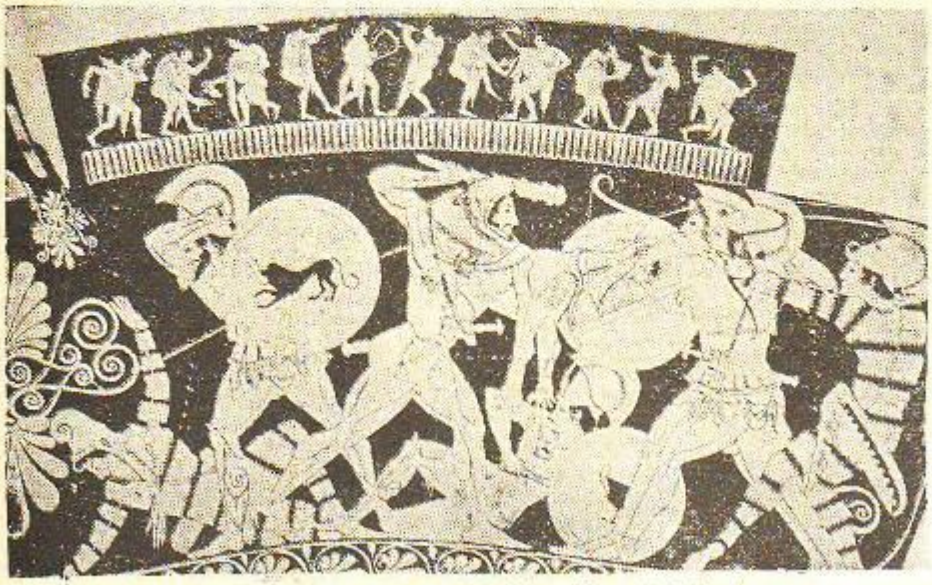

Παραστάσεις τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ ἀγγείων.

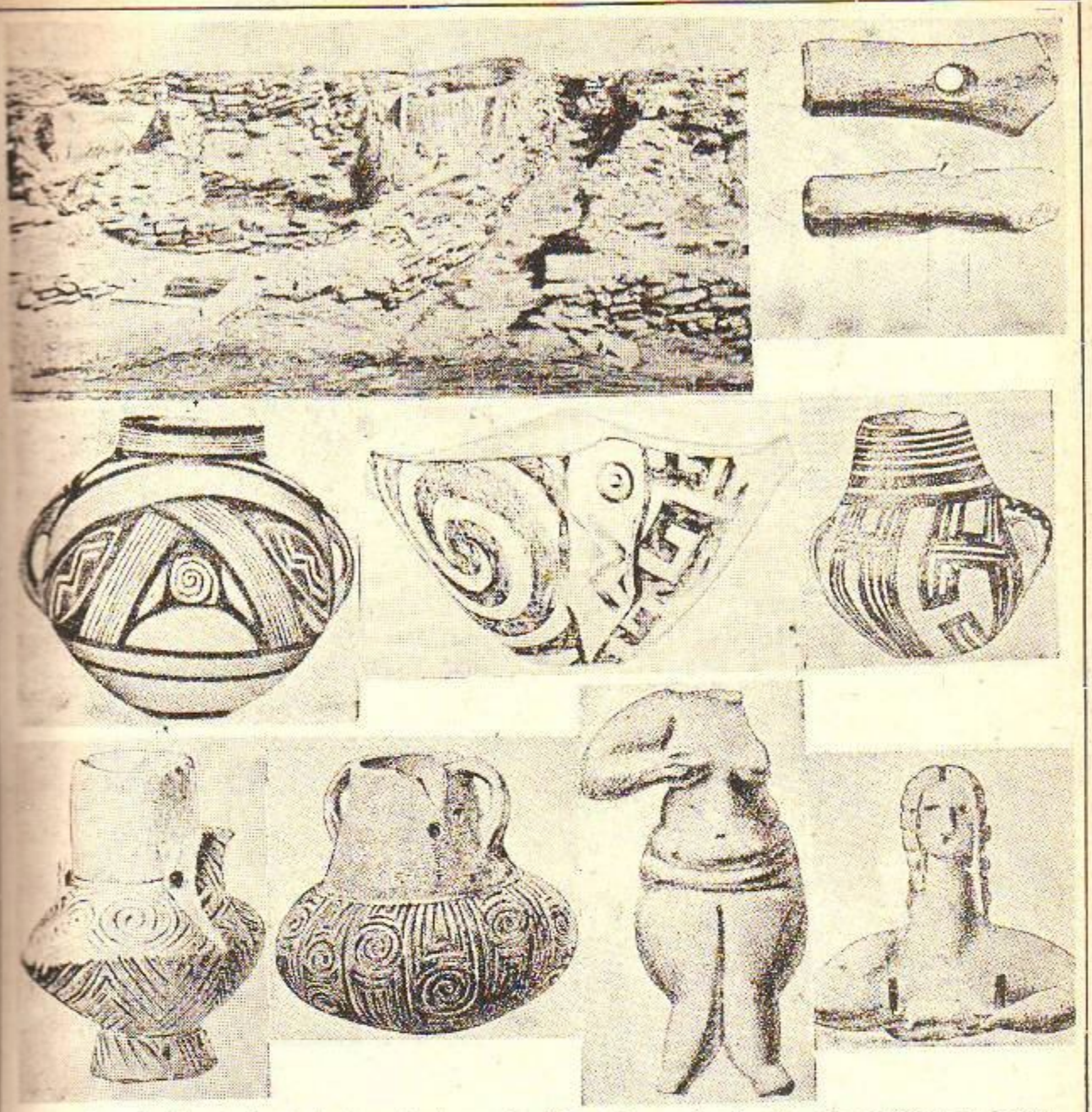

Ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα ἐκ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀνασκαφῶν. Ἄνω: Ἀριστερά, τὰ τείχη τῶν περιβόλων τῆς νεολιθικῆς ἀκροπόλεως Διμηνίου. Διακρίνονται τάφοι ἐν σχήματι κιβωτίου, προερχόμενοι ἐκ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς. Δεξιά, ὀστοῦν ἀπεικονιζόμενον ἐκ δύο ὄψεων, εὑρέθη εἰς Διμήνιον. Ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἐνσφήνωσιν λιθίνου πελέκεως. Μέσον: Γραπτὰ ἀγγεῖα τῶν νεωτέρων νεολιθικῶν χρόνων, εὑρεθέντα ἐν Σέσκλῳ. Κάτω: Δύο μονόχρωμα νεολιθικὰ ἀγγεῖα μετ' ἐγχαράκτων διακοσμήσεων, ἐκ Διμηνίου τὸ πρῶτον καὶ ἐκ Σέσκλου τὸ δεύτερον, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται καὶ τὰ δύο τελευταῖα τῆς σειρᾶς πήλινα εἰδώλια τῶν πρώτων νεολιθικῶν χρόνων.

αὐτοτελὴ καὶ ἀνεξάρτητον, στηριζομένη δὲ ἐπὶ τῶν δυνάμεών της συγκροτεῖται εἰς κράτος πραγματικόν. Τὸ τυπικώτερον παράδειγμα ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ ἡ Σπάρτη.

ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Ἡ Λακεδαίμων. Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῆς Σπάρτης ἀποτελεῖ θεμέλιον μιᾶς ἐντελῶς πρωτοτύπου κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Ἐν τούτοις ἡ ἀρτία στρατιωτικὴ ὀργάνωσις δὲν ἐξασφαλίζει τὴν πλήρη καὶ καλὴν διοίκησιν τοῦ κράτους. Παράδειγμα ἡ ἰδία ἡ Σπάρτη, ἡ ὁποία δὲν διακρίνεται διὰ τὴν διοικητικήν της ἱκανότητα. Τὸ κράτος ὁλόκληρον παραμένει διαρκῶς ἐπὶ ποδὸς πολέμου, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ τηρῇ ἐν ἀδυναμίᾳ ἐξεγέρσεως τοὺς Περιοίκους καὶ τοὺς Εἵλωτας. Πρὸ τῆς παρόδου δὲ αἰῶνος ἀπὸ τῆς τελείας ἐκείνης στρατιωτικῆς ὀργανώσεως, ἡ Μεσσηνία κατακτηθεῖσα εἰς ἕνα πρῶτον «Μεσσηνιακὸν» πόλεμον ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, ἐπαναστατεῖ καὶ χρειάζεται δεύτερος Μεσσηνιακὸς πόλεμος διὰ τὴν ἐκ νέου καθυπόταξίν της, χωρὶς καὶ μὲ αὐτὸ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ κυριαρχία τοῦ σπαρτιατικοῦ κράτους. Ἀντιθέτως ὅμως ἄλλαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι δὲν νομίζουν ὡς μοναδικὸν κοινωνικὸν ἰδανικὸν τὸν πόλεμον, ἀναπτύσσουν δὲ σπουδαίας διοικητικὰς ἱκανότητας, χάρις εἰς τὰς ὁποίας καὶ ἡ κρατικὴ κυριαρχία ἐξασφαλίζεται καὶ οἱ συχνοὶ πόλεμοι ἀποφεύγονται.

Ἡ Ἀττική. Οὕτω βλέπομεν ἀναπτυσσομένην τὴν κρατικὴν ἰσχὺν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτὴ ἔχει τὰς ἀπαιτήσεις της. Τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν χρειάζεται σιτοπαραγωγοὺς περιφερείας. Καὶ ἐνῷ ἄλλοτε τὰ ὅρια τῶν Ἀθηνῶν περιοριζόμενα εἰς τὸ λεκανοπέδιον ποὺ σχηματίζουν ὁ Αἰγάλεω, ἡ Πάρνης, τὸ Πεντελικὸν καὶ ὁ Ὑμηττὸς ἠδύνατο κανεὶς νὰ τὰ ἐπισκοπήσῃ ἀπὸ τοῦ ὄρους τῆς Ἀκροπόλεως, τώρα ἡ Ἀθηναϊκὴ ἐπικράτεια ἐκτείνεται ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ὀρεινῆς προεξοχῆς τῆς Ἀττικῆς, φθάνουσα μέχρι τοῦ Σουνίου, ὅπου μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐκοιμῶντο ἄγνωστοι καὶ ἀνεκμετάλλευστοι οἱ θησαυροὶ τοῦ ὑπεδάφους τοῦ Λαυρίου. Ἀκόμη οἱ Ἀθηναῖοι θέτουν χεῖρα ἐπὶ τῆς μικρᾶς ὁμοσπονδίας, κέντρον τῆς ὁποίας ἦτο ὁ Μαραθών.

Ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι κατέχουν τὸ μυστικὸν τῆς ὀργανώσεως καὶ γνωρίζουν καλὰ ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος ἀποφυγῆς ἀνταρσιῶν καὶ ἐξεγέρσεων εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν πλήρης ἀφομοίωσις τῶν πολιτῶν τῶν περιφερειῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς πολίτας τῆς πρωτευούσης. Αὐτὸ δὲ καθίσταται τοσοῦτῳ μᾶλλον εὔκολον, καθ' ὅσον δὲν προκύπτουν φυλετικαὶ διαφοραί,

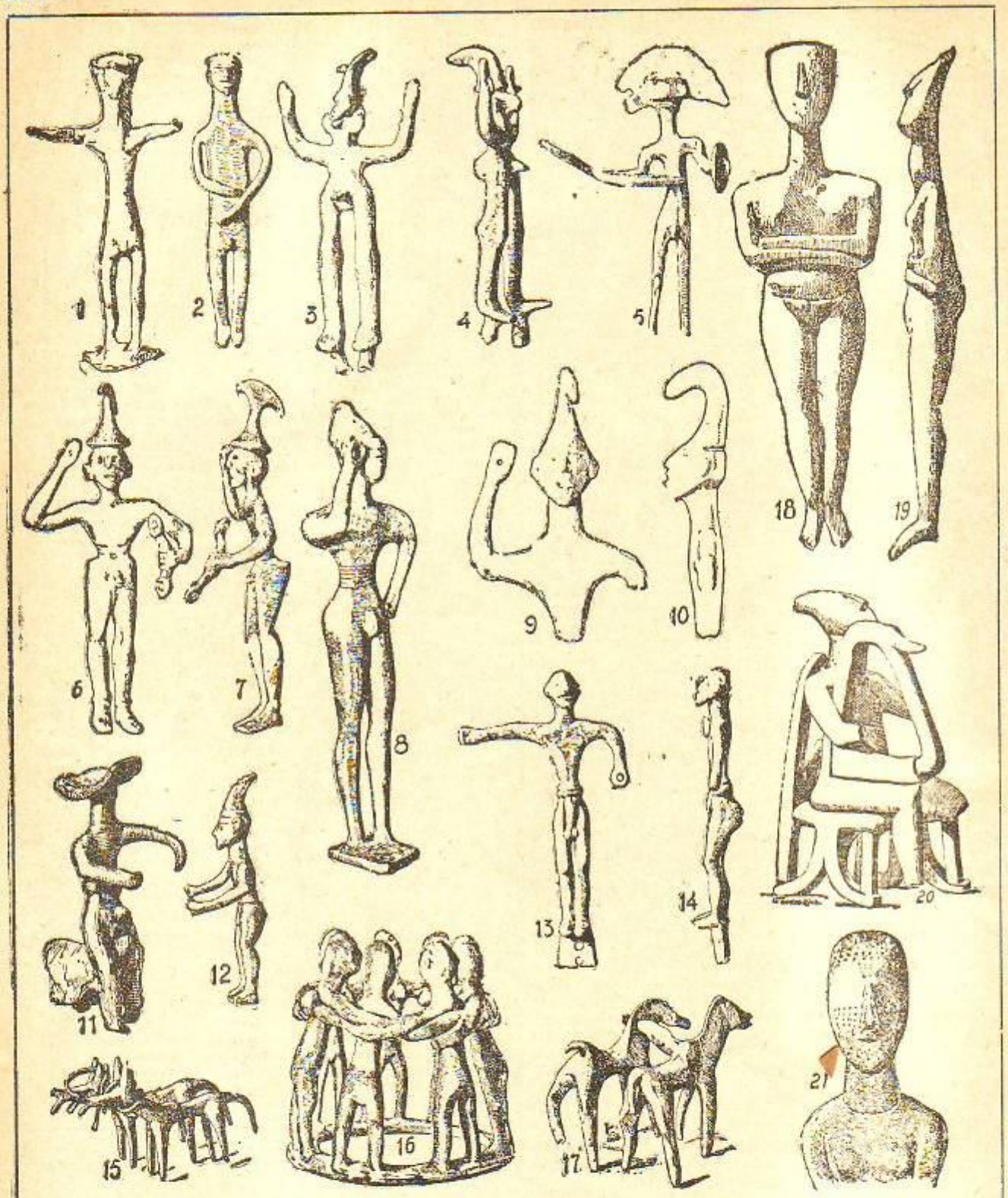

Πλαστική καὶ γλυπτική: 1—17, ἀγαλμάτια ἐκ χαλκοῦ παριστῶντα μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ζώων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὴν Ἄλτιν τῆς Ὀλυμπίας. Προσεφέροντο ὡς ἀναθήματα εἰς τοὺς θεούς· 18, μαρμάρινον εἰδώλιον ἐκ Νάξου, τοῦ ὁποίου τὴν ἐκ τῶν πλαγίων ὄψιν ἐμφανίζει τὸ ὑπ' ἀρ. 19· 20 μαρμάρινον ὁμοίωμα μουσικοῦ ποὺ παίζει σαμβύκην (εἶδος τριγωνικῆς ἄρπας). Εὑρέθη εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἀμοργὸν νησίδα Κάρον· 21, μαρμάρινον εἰδώλιον εὑρεθὲν εἰς Σέριφον. Τὰ δύο τελευταῖα εἶναι ἔργα ἀναγόμενα εἰς τὸν προμυκηναϊκόν, τὸν καλούμενον κυκλαδικὸν ἢ νησιωτικὸν πολιτισμόν.

Δυσχερείας φέρουν μόνον οἱ ἀριστοκράται, ὄχι δὲ ἐκ φιλετικῶν λόγων, ἀλλὰ μόνον διὰ λόγους κοινωνικούς, εἴτε ὑπαγορευομένους ἀπὸ προλήψεις, εἴτε ἐπιβαλλομένους ἀπὸ τὸ συμφέρον καὶ τὴν μέριμνάν των μὴ χάσουν τὰ προνόμιά των.

Ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος οἱ Ἀθηναῖοι προσαρτοῦν τὴν Ἐλευσῖνα, τὴν ὁποίαν, Ἴωνες αὐτοί, ὄχι μόνον δὲν μετεχειρίζοντο ὡς οἱ Δωριεῖς Σπαρτιάται τὴν Μεσσηνίαν, ἀλλὰ ἀπεναντίας τιμοῦν μὲ ἐξαιρετικὰ προνόμια. Ἐκεῖ λατρεύονται αἱ θεάτητες τοῦ σίτου, αἱ δὲ Ἀθῆναι δὲν φέρουν καμμίαν δυσκολίαν νὰ τιμήσουν τὸ ἱερόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἀργεῖ νὰ ἀποδῇ ἕνα τῶν σημαντικωτέρων ἱερῶν τῆς Ἑλλάδος ὁλοκλήρου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἀντιδρῶσα ἀριστοκρατία, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς ὁποίας ἀλλωστε κατελήφθη ἡ Ἐλευσίς, ἀναγνωρίζει τὴν περιοχὴν ἐκείνην ὡς ἱερατικὴν τρόπον τινὰ πρωτεύουσαν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Σαλαμῖνα ἱδρύεται αὐτόνομον κράτος, τὸ ὁποῖον τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν μεγάλων λιμένων τοῦ Σαρωνικοῦ, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων. Ἀλλά, κατὰ

τὸν τρόπον αὐτὸν ἡ Ἐλευσὶς εἶναι ἐκτεθειμένη καὶ σχεδὸν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἀντιπάλων γειτόνων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι κρίνουν σκόπιμον νὰ καταλάβουν τὴν Σαλαμῖνα ὡς ἀποτελεσματικὸν μέσον ἐξασφαλίσεως τῆς Ἐλευσῖνος.

Μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς οἱ φιλοδοξίαι τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους ἀποβλέπουν μόνον εἰς τὴν κατὰ ξηρὰν ἐπικράτησιν. Μετὰ τὴν κατάληψιν ὅμως τῆς Σαλαμῖνος οἱ Ἀθηναῖοι κατανοοῦν πλήρως ὅτι τὸ μέλλον των εἶναι εἰς τὴν θάλασσαν.

Οἱ Πεισιστρατίδαι διδάσκουν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸν δρόμον τῆς θαλάσσης, ὁπότε πλέον δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὰς Ἀθήνας ὡς μόνος λιμὴν ὁ ὅρμος τοῦ Φαλήρου, μετριώτατος, ἄλλως τε ἀπὸ πολλὰς ἐπόψεις. Ἐφ' ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι στρέφουν τὴν προσοχὴν καὶ τὰς προσπαθείας των πρὸς τὸν Πειραιά, μὲ τὸν ὁποῖον δὲν τοὺς χωρίζει παρὰ ἐλαχίστη μόνον ἀπόστασις. Ἔπειτα οἱ Ἀθηναῖοι θὰ κρίνουν ὅτι τὸ κράτος των ἔχει ἀνάγκην καὶ ἄλλων λιμένων, εἰδικῶς δὲ ἀνάγκην νήσων, τῶν ὁποίων ὁ πλοῦτος θὰ δώσῃ τὸν χρυσὸν τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνος.

Ἡ Κόρινθος. Πελασγικὸν στόλισμα ἡ Κόρινθος, ἐνωρίτατα εἰς τὴν ἱστορίαν ἀπέβη πόλις πλουσιωτάτη, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως. Παρ' αὐτὴν ἡνοῦντο τὰ δύο τμήματα τῆς Ἑλλάδος, ποὺ ἐχώριζε μία λωρὶς θαλάσσης, καὶ αἱ δύο θάλασσαι, ποὺ ἐχώριζε μία λωρὶς ξηρᾶς. Ὁ περίφημος τύραννος τῆς πόλεως Περίανδρος εἶχε σκεφθῆ μάλιστα νὰ διανοίξῃ ἔκτοτε τὴν διώρυγα ποὺ διηνοίχθη τόσους αἰῶνας ἀργότερον. Τὰς ἀνάγκας ἐν τούτοις τῆς ἐποχῆ ἐξυπηρέτει καλῶς ὁ «δίολκος», ἐν αὐλακωτὸν δηλαδὴ σανίδωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὠλίσθαινον ὠθούμενα τὰ πλοῖα, διὰ νὰ μεταφερθοῦν μεταξὺ τοῦ Κορινθιακοῦ καὶ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, ὅπου ἦσαν οἱ δύο λιμένες τῆς Κορίνθου. Ἡ πόλις ἦτο κτισμένη μακρὰν τῆς θαλάσσης, εἰς τοὺς πρόποδας ἀποκρήμνου λόφου, προστατευομένη ἀπὸ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἀκρόπολιν, τὸν Ἀκροκόρινθον. Μακρὰ τεῖχη, ὅπως ἀργότερον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐξησφάλιζον τὴν ἑνότητα τῆς πόλεως μὲ τὸν λιμένα της. Τὴν μεγίστην της ἀκμὴν εἶχεν ἡ Κόρινθος περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰῶνος, ὅτε ἐπὶ μ'ἀν τεσσαρακονταπεντετίαν τὴν ἐκυβέρνησεν ὁ Περίανδρος, ὁ ὁποῖος ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχίαν της μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Ἰονίου πελάγους. Κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα ἡ Κόρινθος εἶναι μία ἀπὸ τὰς μεγίστας ἑλληνικὰς πολιτείας, μὲ ἀνεπτυγμένας τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὴν βιομηχανίαν καὶ μὲ κοσμοπολιτικὸν χαρακτῆρα πρωτοφανῆ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Μία ἄλλη φωτογραφία τῆς Κακῆς Σκάλας, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὸ ὕψος τοῦ κρημνώδους βράχου τῶν Σκειρωνίδων Πετρῶν.

Ἡ Βοιωτία. Εἰς τὴν Βοιωτίαν, χώραν ἡ ὁποία, μὴ ἔχουσα λιμένας εἰς τὰ παράλιά της, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ναυτικούς, ὁ λαὸς ἠσχολήθη ἐνωρίτατα μὲ τὴν γεωργίαν. Εἰς τὴν βοιωτικὴν πεδιάδα συνέλεξε τὰ ὑλικὰ του ὁ Ἡσίοδος. Ἀπὸ τὰς μικρὰς πολιτείας τῆς Βοιωτίας καμμία δὲν ἔχει κατορθώσει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑπεροχήν της ἐπὶ τῶν γειτόνων της. Ὡς ἐκ τούτου δὲ παρέρχονται μακρὰ ἔτη διενέξεων καὶ ἀγώνων ἀνταγωνισμῶν. Ἡ κατάστασις αὐτὴ δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐπ' ἄπειρον, ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου δὲ αὐτοῦ γεννᾶται ἡ πρωτότυπος ἰδέα, καθαρῶς ἑλληνική, τῆς συγκροτήσεως ὁμοσπονδιακοῦ κράτους, μὲ χαρακτῆρα ὀργανώσεως οἰκονομικῆς, πολιτικῆς, θρησκευτικῆς κλπ., ὅπου ἡ κάθε μία ἀπὸ τὰς μικρὰς πόλεις νὰ δύναται νὰ ἔχῃ πλήρη αὐτοτέλειαν, ἀλλὰ νὰ συνδέωνται ὅλοι ὁμοῦ διὰ κοινῆς ὁμοσπονδιακῆς διοικήσεως, μὲ σκοπὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀποφεύγωνται οἱ ἄγονοι ἔριδες, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ πραγματοποιῆται ἡ πάσης φύσεως σύμπραξις πρὸς ἐξυπηρέτησιν κοινῶν συμφερόντων.

Ἡ Φωκίς. Ἡ Φωκίς, βορειοδυτικῶς τῆς Βοιωτίας, ὀρεινὴ χώρα μὲ βαθείας καιλάδας, συνετήρει καὶ αὐτὴ τὸν λαόν της ἐκ τῆς γεωργίας καὶ κυρίως ἐκ τῆς κτηνοτροφίας. Ἀλλὰ ἡ Φωκὶς εἶχεν ἀποκτήσει ἐνωρὶς μεγάλην φήμην, διότι εἰς τὸ ἔδαφός της εὑρίσκετο τὸ περίφημον μαντεῖον τῶν Δελφῶν.

Ἡ Θεσσαλία. Μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας ἑλληνικὰς πεδιάδας ἡ Θεσσαλία, πλαισιουμένη ὑπὸ ὑψηλῶν ὀρέων, μὲ κλῖμα θερμότατον κατὰ τὸ θέρος καὶ δριμύτατον κατὰ τὸν χειμῶνα, ἦτο διηρημένη εἰς μεγάλα κτήματα καὶ οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες τὴν εἶχον ὀργανώσει εἰς ὁμόσπονδον πολιτείαν. Ἡ ὁμοσπονδία αὐτὴ δὲν ἀργεῖ νὰ ἀποκτήσῃ μεγίστην ἰσχύν. Ἡ θεσσαλικὴ ἀριστοκρατία, συσσωματωμένη κατ' ἀρχὰς εἰς τέσσαρας περιφερειακὰς ἑνώσεις, συγκροτεῖ δραδύτερον ἑνιαίαν ὁμοσπονδιακὴν διοίκησιν ὑπὸ κοινὸν ἡγέτην καὶ τέσσαρας τοπικοὺς ἀρχηγούς, ἐκλεγομένους ὑπὸ τῶν εὐγενῶν. Ἡ ὁμοσπονδία αὐτὴ διέθετε σημαντικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, συνισταμένην κυρίως εἰς τὸ θαυμάσιον θεσσαλικὸν ἱππικόν. Ἀποκτήσασα τὴν ἰσχὺν αὐτήν, φυσικὸν ἦτο νὰ θέλῃ ἡ θεσσαλικὴ ὁμοσπονδία νὰ ἀναμιχθῇ ἐνεργότερον εἰς τὰ πράγματα τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ ἐλέγχῃ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν. Περὶ τὴν θεσσαλικὴν πεδιάδα, ὡς καὶ περὶ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, εὑρίσκοντο ἀκόμη δύο μικραὶ ὁμοσπονδίαι. Ἡ ὕπαρξις των ὅμως ἠνώχλει σημαντικῶς τὴν μεγάλην θεσσαλικὴν ὁμοσπονδίαν. Ὅταν αἱ μικραὶ αὗται ὁμοσπονδίαι ἦλθον εἰς ρῆξιν μὲ τὴν φωκαϊκὴν πόλιν Κίρραν, ἐξ ἀφορμῆς ἐπικρατήσεώς των εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Δελφῶν, οἱ Θεσσαλοὶ ἐπωφελήθησαν τῆς καταστάσεως καὶ ἐπενέβησαν εἰς τὴν διένεξιν. Καὶ τὰς μὲν δύο μικρὰς ὁμοσπονδίας ἀπερρόφησαν, τὴν δὲ Κίρραν κατέστρεψαν καὶ ἀφιέρωσαν τὴν περιοχήν της εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ μεγάλη θεσσαλικὴ ὁμοσπονδία δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἐπικράτησίν της ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν, ἀλλὰ παίζει καὶ ἐνεργὸν ρόλον εἰς τὰ ἐν γένει ἑλληνικὰ πράγματα. Ὀλίγα ἔτη δραδύτερον —κατὰ τὸ 570 π.Χ.— ἡ Θεσσαλία διαδραματίζει τὸν σπουδαιότερον ρόλον κατὰ τὸν πόλεμον μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων λιμένων τῆς Εὐβοίας—τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Ἐρετρείας— οἱ ὁποῖοι εἶχον περιέλθει εἰς δεινὸν μεταξύ των ἐμπορικὸν ἀνταγωνισμόν. Ὁ ἐμπορικὸς αὐτὸς ἀνταγωνισμὸς συνετέλεσεν ὥστε νὰ παρασυρθοῦν καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις εἰς τὴν σύγκρουσιν. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ θεσσαλικοῦ ἱππικοῦ ἔδωσε τὴν νίκην εἰς τὴν Χαλκίδα. Κατόπιν τῆς νίκης αὐτῆς τὸ θεσσαλικὸν ἱππικὸν ἠθέλησε νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ ἱκανῆς δυνάμεως πεζικοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ Θηβαῖοι ὁπλῖται παρὰ τὰς Θεσπιὰς κατέκοψαν τὰς θεσσαλικὰς ἴλας (540 π.Χ.). Τὸ πλῆγμα ἦτο θανάσιμον, διότι οἱ Θεσσαλοὶ ἀπώλεσαν τὴν ἐντυπωσιακὴν βάσιν τοῦ κύρους των. Κατόπιν τούτου αἱ θεσσαλικαὶ φιλοδοξίαι ἐξηνεμίσθησαν. Οὕτω δὲ ἀπέτυχεν ἡ πρώτη ἱστορικὴ ἀπόπειρα συνενώσεως ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος εἰς ἕνα ἑνιαῖον κράτος, ὑπὸ τὴν σίγιδα τῶν Θεσσαλῶν.

Ἡ Μακεδονία. Ἡ βορειοτάτη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἡ Μακεδονία, ἦτο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορίας της ἀρτίως ὠργανωμένη εἰς εὐνομούμενον βασίλειον ὑπὸ κληρονομικὸν βασιλέα ὡς πραγματικὴν ἀρχηγὸν τοῦ κράτους, ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνα τὴν χώραν του μαζὶ μὲ τοὺς μεγάλους γαιοκτήμονας. Γεωργικὸς καὶ κτηνοτροφικὸς λαὸς οἱ Μακεδόνες δὲν ἠσχολήθησαν, ὅπως ἄλλως τε καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων, εἰς πνευματικὰ ἔργα. Ἐν τούτοις, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀργότερον, οἱ Μακεδόνες ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ διέδωσαν μὲ τὰς κατακτήσεις των τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ ὑπὸ τὴν νέαν του μορφήν, ἄλλην μίαν φοράν, εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ἀσίαν.

Ἡ Ἤπειρος, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Αἰτωλία. Σπουδαιότατον μέρος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐπαίξεν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἡ Ἤπειρος, ὄχι αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ὅσον διὰ τοῦ περιφήμου πελασγικοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης, τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν νοτιωτέραν δυτικὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, αἱ δασοσκεπεῖς καὶ δύσβατοι ὀρειναὶ αὗται χῶραι, χωρὶς λιμένας, ἔμειναν καθαρῶς γεωργικαὶ καὶ κτηνοτροφικαί, ἀναμιχθεῖσαι πολὺ ἀργότερον εἰς τὰ μεγάλα ρεύματα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ «ΔΙΕΘΝΕΙΣ» ΘΕΣΜΟΙ

Πρέσβεις καὶ πρόξενοι. Ἡ διοικητικὴ διαρρύθμισις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς κρατίδια καὶ αὐτοτελεῖς πολιτείας ναὶ μὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ραγδαίαν ἀνάπτυξιν τῶν κατὰ τόπους ὠργανωμένων ἐυλῶν, συνέτεινεν ὅμως εἰς τὸ νὰ διαιωνίζωνται οἱ πόλεμοι καὶ αἱ διενέξεις μεταξὺ ὅλων ἐκείνων τῶν κρατιδίων.

Ἐν τούτοις τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀντελήφθη ἀπὸ ἀρκετὰ ἐνωρὶς — ἀπὸ τοῦ 7ου ἤδη αἰῶνος — ὅτι πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον αἱ ἀντιθέσεις καὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ ἐκεῖνοι ἔπρεπεν ὁπωσδήποτε νὰ ἀμβλυνθοῦν. Πρῶτα-πρῶτα ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ἀνάπτυξις οἰκονομικῶν καὶ ἐμπορικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων πόλεων. Ἀλλὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀναπτυχθοῦν αἱ ἐμπορικαὶ αὗται σχέσεις, ἐσόσον τὰ κρατίδια ἀλληλοσπαράσσοντο μεταξύ των. Ἡ πρώτη ὅμως προσπάθεια πρὸς ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ἐπιθετικοῦ πνεύματος καὶ τῶν τοπικιστικῶν ἀντιζηλιῶν, ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν ἐπίπεδον. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶχον κοινὴν θρησκείαν, ἦσαν δὲ καὶ λίαν ἀνεξίθρησκοι. Ἡ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐτρόφθασε νὰ γνωρίσῃ σχίσματα καὶ ἀντίπαλα δόγματα. Δι' ὅλους λοιπὸν αὐτοὺς τοὺς λόγους ἀπετέλεσεν ἡ θρησκεία τὸν πρῶτον

συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ τῶν ἀνταγωνιζομένων περιοχῶν. Ἡ θρησκεία αὐτὴ καὶ μόνη δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν γενικὴν εἰρήνευσιν, πολὺ μᾶλλον διότι δὲν ἦτο κἂν ὡς ὁ Χριστιανισμός, θρησκεία εἰρηνιστική. Ἦτο θρησκεία πολεμιστῶν. Ἐχρησίμευσεν ὅμως ὡς θεματοφύλαξ τῶν συμφωνιῶν καὶ τῶν ὑποσχέσεων μεταξὺ τῶν συνθηκολογούντων καὶ τῶν ὁπωσδήποτε συμβαλλομένων. Ὁ ὅρκος κατὰ τὴν ἀρχέγονον ἐκείνην περίοδον ἔπαιξε τὸν ρόλον τοῦ ἐγγυητοῦ περὶ τηρήσεως κοινῶν ἀποφάσεων καὶ ἐκπληρώσεως ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων. Ὁ δὲ ὅρκος ἦτο θεσμὸς ἱερός, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν κοινῶν θρησκευτικῶν δε-

Νόμισμα τῶν Ἀμφικτιόνων.

Παραλλήλως πρὸς τὸν θεσμὸν τῶν «πρέσβεων» γεννᾶται ἡ ἀνάγκη δημιουργίας θεσμοῦ «προξένων». Πρόξενος ἢ «πρόξενος (ἐκ τοῦ «προξενέω», δηλαδὴ ἐνδιαφέρομαι, ἐπιστατῶ, ἢ ἀκόμη καλύτερα «ἐπιτροπεύω» ἢ προστατεύω, ἢ ὑπερασπίζομαι ὑποθέσεις τινός) εἶναι ὁ προστατεύων ἢ ὁ προσασπίζων τὰ συμφέροντα τινὸς ὡς «ξένου» — ἤτοι ὡς φίλου — ἐπίσης δὲ ὁ προμηθεύων, ὁ χορηγὼν μέσα προστασίας τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτὴν συνίσταται τὸ ἔργον ἢ «προξενία», ἢ ἀποστολὴ καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ προξένου. Κατ' οὐσίαν ἡ «προξενία» ἦτο ἀνάπτυξις τῶν ἀρχῶν τῆς ἀτομικῆς ἢ οἰκογενειακῆς ξενίας. Ἑκάστη πόλις ὥριζεν εἰς ἄλλας πόλεις ἕνα πολίτην, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέθετε τὸ καθῆκον νὰ ὑπερασπίζῃ τοὺς ἰδικούς της πολίτας, διερχομένους ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης ἢ καὶ μονίμως ἐγκατεστημένους διὰ λόγους κυρίως ἐμπορικούς.

Αἱ Ἀμφικτιονίαι. Ἄλλος τεραστίας σημασίας θεσμός, τὸν ὁποῖον ἐχάρισεν ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, εἶναι ὁ θεσμὸς διαιτησίας μεταξὺ γειτόνων ἢ ὁμοφύλων λαῶν. Βλέπομεν λοιπὸν νὰ συγκροτῶνται παρὰ τὰς πολιτείας ἢ τὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς ὁμοσπονδίας, ἑνώσεις εἰρηνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος, ἀποτελούμεναι ἀπὸ πό-

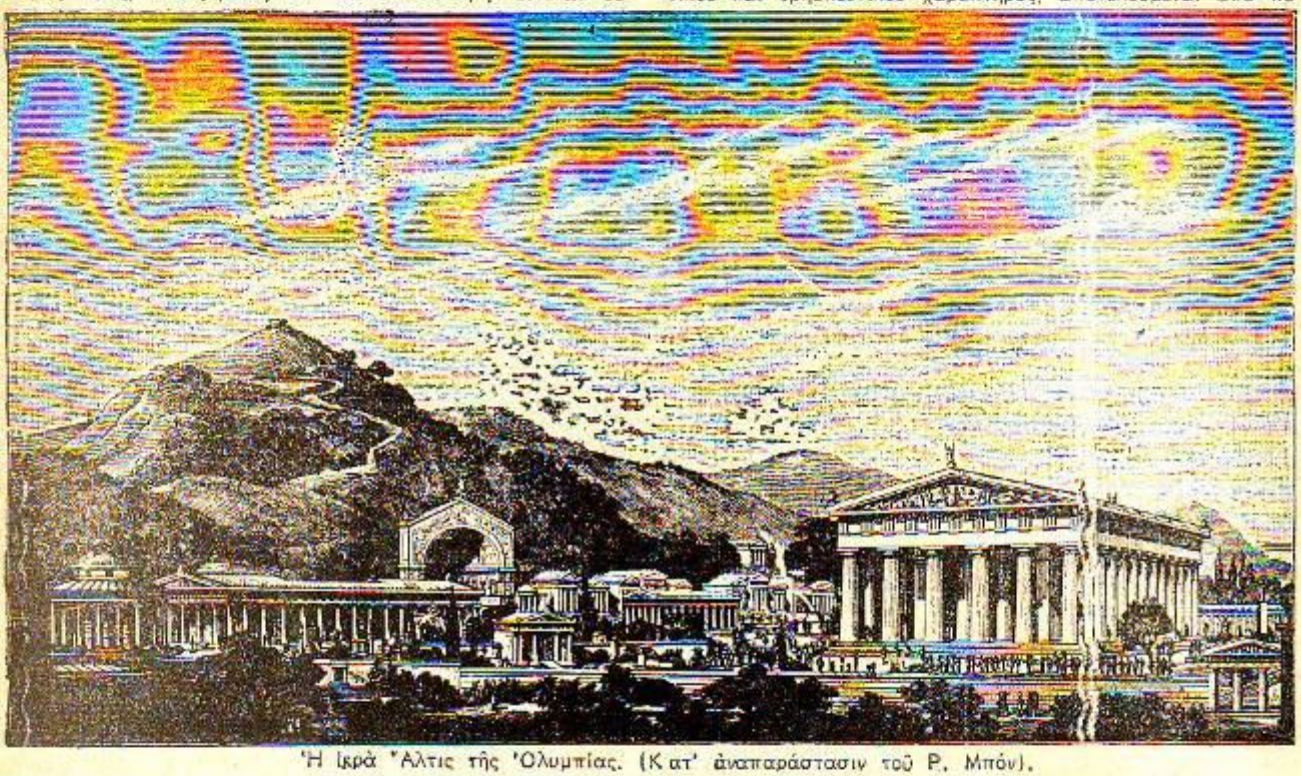

Ἡ ἱερὰ Ἄλτις τῆς Ὀλυμπίας. (Κατ' ἀναπαράστασιν τοῦ Ρ. Μπόν).

σμῶν. Χάρις εἰς τὸ ἐχέγγυον λοιπὸν αὐτὸ ἀνεπτύχθη ἡ ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη καὶ ἤρχισαν νὰ πραγματοποιοῦνται συνθῆκαι, συμβάσεις καὶ συμφωνίαι μεταξὺ τῶν ἀνταγωνιζομένων. Ἐκ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἐπραγματοποιοῦντο αἱ συμβάσεις αὐταὶ προέκυψαν δύο θεσμοὶ ἀνυπολογίστου σημασίας, τοὺς ὁποίους ἐκληρονόμησε μέχρι σήμερον ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος. Πρόκειται περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν «πρέσβεων» καὶ περὶ ἐκείνου τῶν «προξένων».

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ὡς καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὁ θεσμὸς τῶν πρέσβεων ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστος, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ἑλληνικήν. Ἐκεῖ οἱ ἀπεσταλμένοι πρὸς διαπραγματεύσεις ἠγνόουν μέχρι τελευταίας στιγμῆς ἐὰν τοὺς ἀνέμενε θάνατος ἢ δῶρα, ἐφ' ὅσον οἱ ἐνδιαφερόμενοι πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπετείνοντο δὲν ἀπεφάσιζον ἀκόμη ἐὰν θὰ δεχθοῦν ἢ ὄχι τὰς προτάσεις τοῦ ἀντιπάλου. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ βαρεῖα καὶ τραγικὴ αὐτὴ ἀποστολὴ δὲν ἀνετίθετο οὔτε εἰς μεγιστᾶνας, οὐδὲ κἂν εἰς ἁπλοῦς πολίτας, ἀλλὰ εἰς δούλους καὶ εἰς αἰχμαλώτους πολέμου. Οἱ Ἕλληνες ἀντελήφθησαν ἐνωρίτατα ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς ἐπαφῆς, ἐπικοινωνίας καὶ συνεννοήσεως δὲν ἦτο βεβαίως ὁ καλύτερος. Καὶ πρῶτον των μέλημα ὑπῆρξε νὰ ἐξασφαλίσουν τοὺς ἀπεσταλμένους, νὰ τοὺς κατοχυρώσουν μὲ εἰδικὰ προνόμια ἀπαραβίαστα, οἱονδήποτε καὶ ἐὰν ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διαπραγματεύσεών των. Τὸ πρόσωπον τοῦ ἀπεσταλμένου ἦτο ἱερὸν ἐνώπιον τοῦ ἀντιπάλου. Εἶχε δὲ τώρα ὁ ἀπεσταλμένος δλην τὴν εὐχέρειαν, τὴν ψυχραιμίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν διὰ νὰ διαπραγματευθῇ συμφώνως πρὸς τὰς ἐντολὰς ἐκείνων ποὺ τὸν ἀπέστειλαν. Ἠδύνατο νὰ δεχθῇ ἢ νὰ ἀπορρίψῃ τὰς ἀντιπροτάσεις, νὰ ὁμιλήσῃ μετὰ παρρησίας, δίχως νὰ ἐκθέτῃ τὴν ζωήν του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς λοιπὸν αὐτῆς δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ ἀνατίθενται αἱ λεπταὶ ἐκεῖναι ἀποστολαὶ εἰς δούλους ἢ αἰχμαλώτους, ἀλλὰ εἰς πρόσωπα περιωπῆς, ἱκανὰ νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν ἀποστολήν των, τὰ ὁποῖα ἀπεκλήθησαν «πρέσβεις».

λεις τῶν ὁποίων οἱ ἀντιπρόσωποι συνήρχοντο εἰς ὡρισμένην ἡμέραν εἰς κοινὸν ἱερόν. Αἱ ἑνώσεις αὐταὶ ὠνομάζοντο «Ἀμφικτιονίαι» ἢ «Ἀμφικτυονίαι». Κατὰ τὴν μυθολογικὴν ἐκδοχὴν ἡ πρώτη συσταθεῖσα Ἀμφικτιονία τῶν Θερμοπυλῶν ὠνομάσθη οὕτω, ὡς ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀμφικτίονος, υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Ἕλληνος. Ἐξ αὐτῆς προῆλθε, κατὰ τὴν παράδοσιν, καὶ ὁ ὅλος θεσμός. Κατὰ τὴν ἱστορικὴν της ἐτυμολογίαν, ἡ λέξις σημαίνει συνέλευσιν γειτονικῶν φυλῶν, «ἀμφικτιόνων» ἢ «περικτιόνων» (περιοικούντων δηλαδή).

Ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὸ ἀκρωτήριον τῆς Μυκάλης ἐχρησίμευεν ὡς κέντρον τῶν Ἰώνων τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς. Ἡ Δῆλος ἦτο κέντρον τῶν Ἰώνων τῶν Κυκλάδων. Ἡ Καλαυρία, ὁ σημερινὸς Πόρος, συνεκέντρωνε τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν περὶς τοῦ Σαρωνικοῦ πόλεων.

Ἀκόμη περισσότερον ἦτο γνωστὴ ἡ ἕνωσις τῶν πόλεων τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ὁποίων συνήρχοντο εἰς τὸ ἐν Ἀνθήλῃ ἱερὸν τῆς Δήμητρος. Ἡ ἕνωσις αὐτὴ ἀπεσκόπει κατ' ἀρχὰς νὰ περιφρουρῇ καὶ νὰ καθιστᾷ σεβαστὰς ὡρισμένας ἀρχὰς διεθνοῦς δικαίου, ὡς λόγου χάριν τὴν ἀπαγόρευσιν κατασκαφῆς ἐν περιπτώσει πολέμου πόλεως μετεχούσης τῆς Ἀμφικτιονίας ἢ διακοπῆς τοῦ ὕδατος της κλπ. Ὅμως ἡ Ἀμφικτιονία ηὔρυνε τοὺς σκοπούς της διὰ τῆς προσχωρήσεως νέων μελῶν, ὁπότε κατέστησε κέντρον της τὸ ἱερὸν τῶν Δελφῶν, τοῦ ὁποίου διετήρησε μὲν τὸν τοπικὸν κλῆρον, ἀλλὰ ἀνέλαβεν αὐτὴ τὴν διοίκησιν. Λόγῳ τοῦ ἱεροῦ ἡ Ἀμφικτιονία ἐκείνη ἀπέκτησε τεράστιον ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα κῦρος καὶ ἐπηρέαζε τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ψυχολογικῶς καὶ πολιτικῶς, διὰ τῶν χρησμῶν τοῦ μαντείου. Μὲ τὴν νέαν αὐτὴν τροπὴν καὶ μορφὴν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Βοιωτοί, οἱ Δωριεῖς τῆς Πελοποννήσου ἐζήτησαν νὰ μετάσχουν τῆς Ἀμφικτιονίας.

Τὸ συμβούλιον τῶν Ἀμφικτιόνων, ἀπαρτιζόμενον ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν μετεχουσῶν πόλεων, ἀπέβη θεσμὸς ἐνδυμίζων

ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ σύγχρονόν μας δικαστήριον τῆς Χάγης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, ποὺ ἱδρύθη μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον, καὶ τὸν Ὀργανισμὸν τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν, ποὺ ἱδρύθη μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον. Μὲ μόνην ὅμως τὴν διαφορὰν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς σημερινοὺς παρομοίους θεσμοὺς ὅτι οὐδεμία πολιτεία τῆς Ἀμφικτιονίας ἐκείνης ἠδυνήθη ποτὲ νὰ περιφρονήσῃ τὰς ἀποφάσεις ἢ νὰ ἀμισθητήσῃ τὸ κῦρος τοῦ συμβουλίου τῶν Ἀμφικτιόνων. Πολιτεῖαι τινὲς ἀποπειραθεῖσαι κατὰ καιροὺς νὰ

κλήρου τῆς Ἑλλάδος, ἀσχέτως τοπικιστικῶν συμφερόντων καὶ ἀνταγωνισμῶν. Πρακτικὸν ἀποτέλεσμα εἶχον οἱ συγκεντρώσεις αὗται τὸ ὅτι διὰ πρώτην φορὰν ἀποκρυσταλλοῦται καὶ διατυποῦται μία κοινὴ ὀνομασία δι' ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ὁλοκλήρου καὶ τῶν ἀποικιῶν. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ μιᾶς κοινῆς ὀνομασίας διαφαίνεται ἀκόμη ἀπὸ τὸν καιρὸν τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ὁπότε οἱ συνεκστρατεύσαντες συχνὰ καλοῦνται ὑπὸ γενικὴν ἐθνικὴν ὀνομασίαν «Ἀργεῖοι» «Δαναοί», «Ἀχαιοί». Τώρα ἐπιβάλλεται ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ὀνομασία "Ἕλληνες,

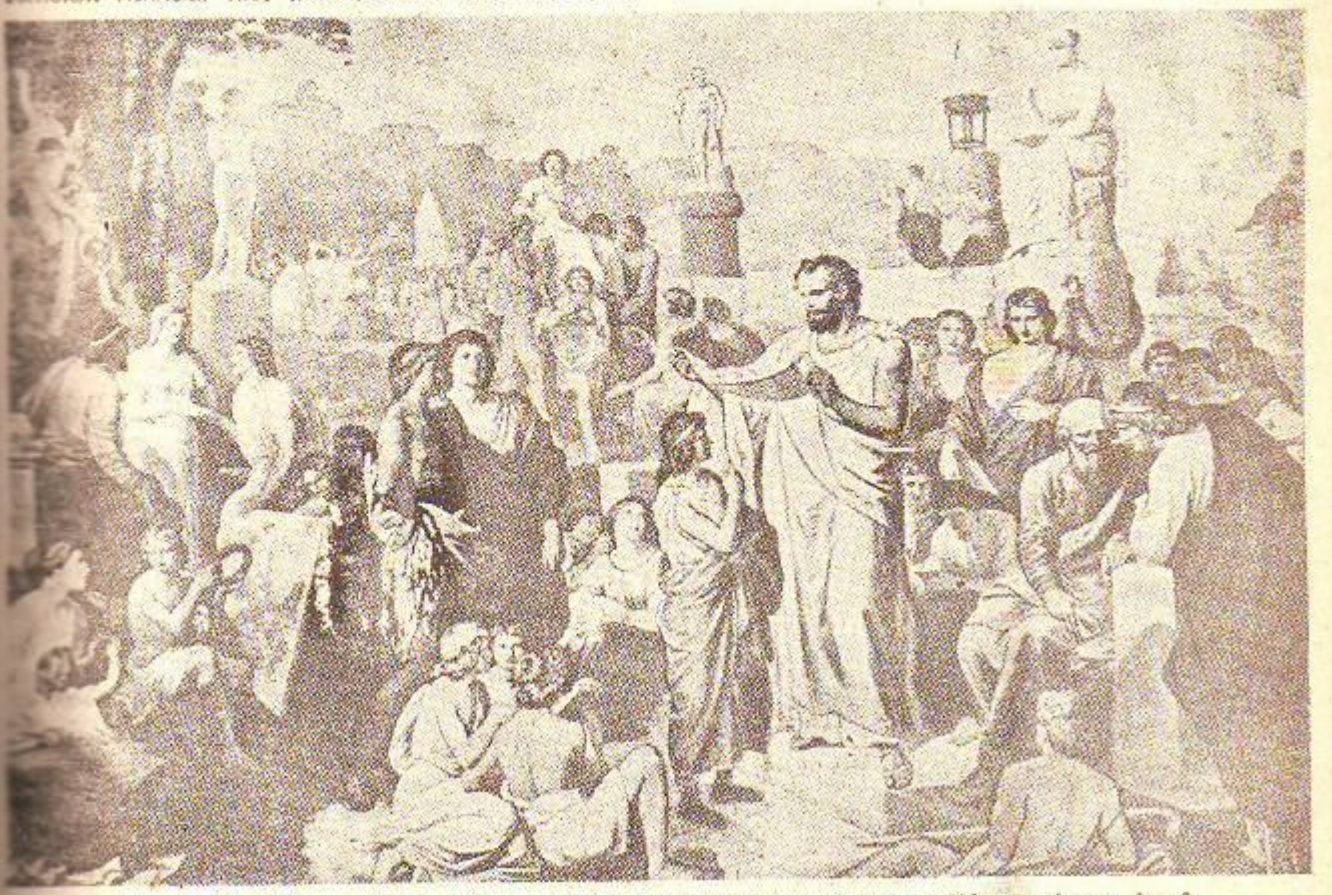

Ἀπονομὴ βραβείων κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. (Πίναξ τοῦ ζωγράφου Χιλτενσμπέργκερ ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τοῦ Μονάχου).

χρησιμοποιήσουν πρὸς ὄφελός των τὴν ἐπιρροὴν τῆς Δελφικῆς Ἀμφικτιονίας εὑρέθησαν ποὶ ἀντιδράσεως καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ περιορισθοῦν καὶ πάλιν εἰς τὴν ἰσοτιμίαν τῶν μὲ τὰς Ἑλλὰς πολιτείας τῆς Ἀμφικτιονίας.

Οἱ ἀγῶνες. Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα δὲν ἐσταμάτησε μέχρις αὐτοῦ. Εἰς ὡρισμένα ἱερὰ ἐκυφοροῦντο ἰδέαι ἀκμὴ εὑρύτεραι. Λαβὴν πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ἔδωσε κατ' ἀρχὰς ἕνα γεγονὸς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀσήμαντον. Οἱ πέριξ τῶν ἱερῶν ἐκείνων χωρικοὶ, οἱ ὁποῖοι συνεκεντρούντο κατὰ τὰς ἑορτὰς, ἐπεδίδοντο εἰς ἀγῶνας, κυρίως δρόμου καὶ πάλης. Τὸ θέαμα συνεκέντρωνε καὶ ἐπισκέπτας ἐξ ἄλλων περιφερειῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀπομεμακρυσμένων. Οὕτω ἤρχισαν νὰ δημιουργοῦνται μεγάλαι συγκεντρώσεις ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀγώνων αὐτῶν εἰς ὡρισμένα ἱερὰ καὶ συνέρρεον ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος θεαταὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς, εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, εἰς τὴν Νεμέαν κλπ. Ἰδιαιτέρως ὅμως συνεκέντρωνε κόσμον πολὺν ἡ Ὀλυμπία, καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι ἐτελοῦντο ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος κατὰ τετραετίαν καὶ κατὰ τὴν θερινὴν περίοδον. Ὑπὸ τὴν διοίκησιν λοιπὸν τῶν Ἠλείων ἀπέβη ἡ Ὀλυμπία τόπος συγκεντρώσεως ἀθλητῶν καὶ θεατῶν, οἱ ὁποῖοι ἤρχοντο ὄχι μόνον ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐκ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Κατὰ τὰς ὁμαδικὰς αὐτὰς συναντήσεις, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἐκαλλιεργεῖτο καὶ τὸ πνεῦμα τῆς συναδελφώσεως. Οὕτω λοιπὸν διὰ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, διὰ τῶν Πυθίων, Ἰσθμίων, Νεμέων κλπ. διετηρεῖτο τὸ αἴσθημα τῆς πανελληνίου ἀλληλεγγύης, τὴν ὁποίαν ἐνίσχυεν ἀκόμη ἡ κοινότης τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἀκόμη ἔτη ἐκφράζεται τὸ πανελλήνιον αὐτὸ αἴσθημα δίχως νὰ ὑπάρχουν ἀναλογοι ἑορταί. Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι αἱ συγκεντρώσεις αὗται ἀνέπτυξαν τοὺς πραγματικοὺς δεσμοὺς τῶν λαῶν ὁλο-

καθὼς καὶ ἡ ὀνομασία Ἑλλάς. Ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Ἀρχίλοχος ὁμιλοῦν ἤδη περὶ Πανελλήνων. Οἱ δροι αὐτοὶ, γεννηθέντες εἰς τὰ μεγάλα ἱερὰ, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁμοσπονδιακῆς ὀργανώσεως διετηρήθησαν μέχρι σήμερον.

ΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΑΙ.

Α') Αἱ ἀποικίαι κατὰ τὴν προϊστορίαν.

Περὶ τῆς ἱδρύσεως τῶν πρώτων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν δὲν ἔχομεν σαφεῖς πληροφορίας, διότι ἡ κίνησις αὐτὴ ἐσημειώθη πολὺ πρὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἤτοι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Πελασγῶν καὶ τῶν Κρητῶν προφανῶς, καὶ σπανιώτατα μᾶς λείπουν τὰ γραπτὰ μνημεῖα. Τὰ παλαιότερα ὁρμητήρια τῶν Ἑλλήνων πρὸς θαλασσοπλοΐαν ἦσαν προφανῶς ὁ Ἀργολικὸς κόλπος, ὁ Σαρωνικός, ὁ Παγασιτικός, ὁ Εὐβοϊκὸς καὶ οἱ λιμένες τῆς Κρήτης.

Ἀγὼν δρόμου (ἐξ ἀγγείου).

Ὅταν οἱ Δωριεῖς κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἕνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀπῆλθε πέραν τῆς θαλάσσης πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐπιδρομέων καὶ πρὸς ἀναζήτησιν νέας πατρίδος. Καὶ καθ' ὃν χρόνον οἱ ἐπιδρομεῖς ἐγκλιματίζονται εἰς τὴν χώραν καὶ ἀπορροφῶνται ἀπὸ τὸν πολιτισμόν της οἱ ἀποδημοῦντες μεταφέρουν καὶ ἐγκλιματίζουν τὸν Ἑλληνισμόν των εἰς τὰ πέραν τοῦ Αἰγαίου πελάγους δυτικὰ παράλια τῆς Ἀ-

σίας. Πρῶτοι μετανάσται ὑπῆρξαν ἀναμφισβητήτως οἱ Πελασγοὶ καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Αἰολεῖς. Πολλὰ στοιχεῖα τῆς βοιωτικῆς καὶ θεσσαλικῆς διαλέκτου ἀποδεικνύουν τὴν συγγένειαν τῶν Αἰολέων τῆς Μικρασίας καὶ τῶν ἐναντι αὐτῆς νήσων ποὺ ἀποίκισαν οἱ Αἰολεῖς πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Θεσσαλίας. Καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ οἰκιστοῦ τῆς Λέσβου, ὁ ἀποῖος ὠνομάζετο Γράς, ὑποβηλοῖ τὴν ἀπέναντι τῆς Ἐρετρείας παραλιακὴν περιοχὴν, τὴν λεγομένην Γραϊκὴν — ἐτυμολογικὴ ἀφετηρία τῆς λέξεως «Γραικοὶ» ἢ μᾶλλον «Γραῖκοι». Ὁ Ἡρόδοτος διακρίνει τρεῖς αἰολικὰς ὁμάδας μεταναστῶν: τοὺς οἰκιστὰς τῶν παλαιῶν αἰολικῶν πόλεων, τοὺς Αἰολεῖς τῆς Λέσβου καὶ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν περὶ τὴν Ἴδην.

Μετὰ χρονικὸν διάστημα τεσσάρων περίπου γενεῶν, ἀρχίζει ἡ μετανάστευσις τῶν Ἰώνων. Ἡ μετανάστευσις αὐτὴ δὲν ἐγένετο διὰ μιᾶς, ἀλλὰ τμηματικῶς. Οἱ ἄποικοι προέρχονται ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου. Ἀπὸ τοὺς χρόνους ἀκόμη τοῦ Σόλωνος ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἡ ἀδιάσειστος πεποίθησις ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἡ φυσικὴ μητρόπολις τῶν ἰωνικῶν ἀποικιῶν, ἡ γνώμη δὲ αὕτη οὐδέποτε ἠμφεσβήτηθη ἀπὸ οἱαυδήποτε ἄλλην ἀνταγωνίστριαν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Πελοποννήσιοι Ἴωνες ἀπέπλευσαν προφανῶς κατ' εὐθεῖαν πρὸς Μικρασίαν. Ἔπειτα, ἦλθον εἰς στενωτέραν ἐπαφὴν μὲ τοὺς Δωριεῖς καὶ συνεδέθησαν μετ' αὐτῶν. Τοιουτοτρόπως ἱδρύθησαν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους παράλια τῆς Μικρασίας καὶ εἰς τὰς ἀπέναντι τῶν ἀκτῶν ἐκείνων νήσους αἱ παλαιότεραι τρεῖς ὁμάδες τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν: Πρὸς Βορρᾶν αἱ Αἰολικαὶ ἀποικίαι, ἐν τῷ μέσῳ αἱ Ἰωνικαὶ καὶ πρὸς Νότον αἱ Δωρικαί.

Αἱ παλαιότεραι Αἰολικαὶ ἀποικίαι ἦσαν δώδεκα: Τῆμνος, Λάρισα, Νέον Τεῖχος, Κύμη, Αἰγαία, Μύρινα, Γρύνεια, Κίχλα, Νότιον, Αἰγιρόεσσα, Πιτάνη καὶ Σμύρνη. Αἱ ἕνδεκα πρῶται ἔκειντο πλησιέστατα πρὸς ἀλλήλας καὶ ἦσαν συμπεπυκνωμέναι περὶ τοῦ Ἑλαϊτικοῦ κόλπου. Ἡ δωδεκάτη ὅμως, ἡ Σμύρνη, ἔκειτο πρὸς Νότον τοῦ ὄρους Σιπύλου, εἰς μεγάλην ἀπὸ τὰς ἄλλας ἀπόστασιν, δι' αὐτὸ δὲ καὶ ἐνωριτατα ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὰς ἄλλας, προσχωρήσασα εἰς τὴν ὁμάδα τῶν Ἰωνικῶν ἀποικιῶν. Ἐκ τῶν παρακειμένων νήσων Αἰολικαὶ ἦσαν ἡ Λέσβος, ἡ Τένεδος καὶ αἱ Ἑκατοντάνησοι.

Ἀρχαιοτάτη καὶ ὀχυρωτάτη τῶν ἠπειρωτικῶν ἀποικιῶν ἦτο ἡ Κύμη, ἀποικία τῶν Βοιωτῶν, ἐκ δὲ τῶν νησιωτικῶν σπουδαιοτάτη ἡ Λέσβος, ἡ ὁποία εἶχε κατ' ἀρχὰς ἓξ πόλεις: Μυτιλήνην, Μήθυμναν, Ἄντισσαν, Ἐρεσσὸν, Πύρραν καὶ Ἀρίσβαν.

Ἐπίσης καὶ αἱ πρὸς Νότον τῶν Αἰολικῶν ἀποικιῶν Ἰωνικαὶ ἀποικίαι ἦσαν δώδεκα: Φώκαια, Κλαζομεναί, Χίος, Ἐρυθραί, Τέως, Λέβεδος, Κολοφών, Ἔφεσος, Σάμος, Πριήνη, Μυοῦς, Μίλητος. Αἱ ἀποικίαι αὗται συνεδέοντο μεταξὺ των διὰ κοινοῦ ἱεροῦ κειμένου πρὸς τὰ βόρεια τῆς ἄκρας τῆς Μυκάλης, πλησίον τῆς Πριήνης, μεταξὺ Ἐφέσου καὶ Μιλήτου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ποσειδῶνα. Ἀλλὰ ὁ θρησκευτικὸς αὐτὸς δεσμὸς, βεβαίως ἐνεῖχε καὶ πολιτικὴν σημασίαν. ἄσινεν ὅμως εἰς ἑκάστην ἀποικίαν πλήρη ἀνεξαρτησίαν δράσεως καὶ ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦτο αἱ Ἰωνικαὶ πόλεις ἤκμασαν δι' ἰδίας πρωτοβουλίας. Ἐν τούτοις συνέπραττον ἐν ὥρᾳ κινδύνου.

Μεγαλυτέρα καὶ πλέον ἀξιόλογος ὅλων αὐτῶν τῶν ἀποικιῶν ἀνεδείχθη ἡ Μίλητος, ἐξ αἰτίας τοῦ ἐμπορίου της, τὸ ὁποῖον διεξήγετο εἰς τὸν Πόντον, ἀνὰ τὰ παράλια τοῦ ὁποίου οἱ Μιλήσιοι εἶχον ἱδρύσει πλείστας ἀποικίας. Ἔφθανον ὅμως καὶ ἀπὸ ξηρᾶς οἱ Μιλήσιοι ἕως τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ Φώκαια ἐλαμπρυνε κατὰ καιροὺς τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν. Ἀντιστρόφως πρὸς τοὺς Μιλησίους, οἱ Φωκαεῖς ἐτρέποντο πρὸς Δυσμάς, παρέπλεον τὴν Ἑλλάδα, ἔφθανον μέχρις Ἰταλίας καὶ ἐρίπτοντο μὲ ἀφάνταστον τόλμην πρὸς τὴν δυτικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου, φθάνοντες ἀργότερον ἕως τὴν Γαλλίαν, Ἱσπανίαν καὶ τὴν Ἐλβετίαν ἀκόμη, καθὼς ἐπίσης καὶ τὰς νήσους τῆς δυτικῆς Μεσογείου.

Τέλος, νοτιώτερον τῶν Ἰωνικῶν ἀποικιῶν εὑρίσκονται αἱ Δωρικαί. Αὗται ἀπετέλουν κατ' ἀρχὰς ὁμοσπονδιακὴν Ἑξάπολιν ὑπὸ τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ Τριοπίου Ἀπόλλωνος, ὀνομασθέντος οὕτω διότι ὑψοῦτο ἐπὶ τοῦ Τριοπίου ἀκρωτηρίου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν νοτιοδυτικωτάτην ἄκραν τῆς ὅλης Μικρασίας. Αἱ ἠπειρωτικαὶ πόλεις αἱ μετέχουσαι τοῦ ἱεροῦ ἦσαν: Ἁλικαρνασσὸς καὶ Κνίδος. Ἐπὶ δὲ τῶν νήσων, ἡ Κῶς καὶ αἱ τρεῖς πόλεις τῆς Ρόδου, Λίνδος, Ἰάλισος καὶ Κάμειρος. Ἡ πόλις Ρόδος δὲν εἶχε κτισθῆ ἀκόμη. Ὅμως ἡ Ἁλικαρνασσὸς ἀνέπτυξε φαίνεται ἰδίαν πρωτοβουλίαν, ἔδειξε δὲ καὶ σημεῖα ἀνταγωνισμοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ξένων στοιχείων (Φοινίκων κ.τ.λ.) ποὺ τὴν εἶχον κατακλύσει καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατήγετο καὶ ὁ Ἡρόδοτος καὶ δι' αὐτὸ καὶ ἀπεκλείσθη τῆς ἑξαπολεως. Ἀπὸ τότε ἡ Δωρικὴ ὁμοσπονδία ἔμεινεν ὡς Πεντάπολις. Πέριξ τῆς Πενταπόλεως ἀνεπτύχθησαν καὶ ἄλλαι ἀποικίαι μὴ μετέχουσαι τοῦ Ἱεροῦ, ὡς αἱ Μύνδος καὶ Φάσηλις, ἐπὶ τῆς στερεᾶς, ἐπὶ δὲ τῶν νήσων ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Κάλυμνος, ἡ Νίσυρος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σύμη, ἡ Τῆλος, ἡ Κάσος, ἡ Χαλκεία καὶ ἄλλαι.

Ἀπὸ τὰς ἀποικίας αὐτάς, ἰδίως δὲ ἀπὸ τὰς Ἰωνικάς, ἀνέβλυσεν ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ δραστηριότης, ἀλλὰ κυρίως διέλαμψαν ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία, ἡ Ποίησις καὶ αἱ Τέχναι. Σχεδὸν ὅλαι των ἀνέπτυξαν πολιτισμὸν ἀνώτερον, πολὺ πρὶν ἀναδειχθῆ εἰς μεγάλα ἐκπολιτιστικὰ ἔργα ἡ κυρίως Ἑλλάς.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἱδρύσεως ἀποικιῶν εἰς τὰ μικρασιατικὰ παράλια οἱ Δωριεῖς τῆς Ἑλλάδος καὶ, παλαιότερον αὐτῶν, οἱ Ἀχαιοί, εἶχον ἤδη ἀρχίσει μίαν ἀποικιστικὴν κίνησιν ἀνὰ τὴν Κρήτην. Ὁ Ὅμηρος μνημονεύει τοὺς Δωριεῖς ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν Κρήτην, ἐκτὸς δὲ τούτων ἀναφέρει τοὺς κατοικοῦντας ἐκεῖ Ἐτεόκρητας, Κύδωνας, Ἀχαιοὺς, Πελασγούς. Ὡς Δωριεὺς οἰκιστὴς τῆς Κρήτης ἀναφέρεται ὁ ἐξ Ἄργους Ἀλθαιμένης, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν γενεὰν μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων. Ἡ ὁμοιότης λοιπὸν τῶν θεσμῶν μεταξὺ Σπάρτης καὶ Κρήτης δὲν ἦτο τυχαία.

Ἐὰν δὲν γνωρίζωμεν ὅμως περισσότερα περὶ τῆς ἀκμῆς τῶν πόλεων ἐκείνων, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἐπὶ ἕνα μεγάλο χρονικὸν διάστημα ἡ Μεγαλόνησος περιήλθεν εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν, λόγῳ τῶν ἑξῆς αἰτιῶν: Ὁ ἐναντίον τῶν Δωριέων ἀνταγωνισμὸς τῶν Ἰώνων ἐπεξετάθη φυσικὰ καὶ ἐναντίον τῆς Κρήτης. Τὸ κεντρικὸν ὁρμητήριον τῆς Ἑλλάδος μετετοπίσθη ἀπὸ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου εἰς τὴν Κόρινθον, τὴν ὁποίαν ἵδρυσαν οἱ Ἴωνες. Καὶ ἐνῷ οἱ Ἴωνες ἀναπτύσσουν τὴν πρωτοφανῆ ἐκείνην ἐκπολιτιστικὴν καὶ ἐμπορικὴν των δραστηριότητα, ἀπέναντι τῆς ὁποίας φυσικὰ ὑστεροῦν αἱ ἐμπορικαὶ ἱκανότητες τῶν Φοινίκων, οἱ Κρῆτες δὲν συμμετέχουν τῆς ὅλης κινήσεως καὶ χάνουν τὴν πολιτικὴν καὶ ἐμπορικὴν των ἐπιρροήν. Ἡ τοιαύτη πολιτικὴ καὶ ἐμπορικὴ κατάπτωσις συνετέλεσεν ἀσφαλῶς ὥστε ἡ Κρήτη, ἡ ὁποία εἶχε δοξασθῆ καὶ ἀναδειχθῆ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, νὰ μὴ διαδραματίση σπουδαῖον ρόλον κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ.

Ἐκτὸς τῆς Κρήτης ἀπαντῶμεν ἀκόμη καὶ ἄλλας δωρικὰς ἀποικίας, ὡς λ.χ. εἰς τὴν Κύπρον, ὅπου μάλιστα εὑρέθησαν καὶ ἴχνη παλαιοτέρων ἀποικιῶν, προδωρικῶν. Αἱ ἀποικίαι αὗται ἱδρύθησαν ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων καὶ κυρίως Ἀρκάδων. Ἀπὸ τὴν ἀπωτάτην προϊστορικὴν ἐποχὴν οἱ Ἀρκάδες (Πελασγοὶ) ἀποικίζουν τὴν Κύπρον καὶ ἐκδιώκουν ἢ ὑποτάσσουν τοὺς ἰθαγενεῖς περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν γνωρίζομεν. Πολὺ ἀργότερον ἔρχονται εἰς τὴν Κύπρον οἱ Φοίνικες. Χαρακτηριστικὰ μνημεῖα τοῦ ἐν Κύπρῳ Ἑλληνικοῦ αὐτοῦ ἀποικισμοῦ ἀποτελοῦν τὰ ἀναφερόμενα παρ' Ὁμήρῳ, ἰδίως δὲ τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀνακτας τῆς Κύπρου, καὶ τὰ ὅσα ἀφορῶν τὴν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης ἐν Πάφῳ. Ὡς οἰκιστὴς τῆς Πάφου ἐθεωρεῖτο ὁ Ἀγαπήνωρ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν κατάλογον τῆς «Ἰλιάδος» ἀναφέρεται ὡς ἀρχηγὸς τῶν Ἀρκάδων. Τὸ ἡγεμονικὸν γένος τῆς Πάφου ἀποτελοῦν οἱ Κινυράδαι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καὶ ἱερεῖς τῆς Παφίας Ἀφροδίτης. Ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς νήσου ἦτο καὶ ἡ Σαλαμίς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν λείπουν ἐντελῶς ἴχνη φοινικικοῦ ἀποικισμοῦ καὶ συνεπῶς ὁ Κέκροψ, ὅστις κατὰ τὴν παράδοσιν ἵδρυσεν αὐτήν, θὰ ἦτο μᾶλλον Κρητικῆς καταγωγῆς καὶ ὄχι Φοῖνιξ ἢ Αἰγύπτιος. Τὸ Κούριον ἐθεωρεῖτο ἀποικία Ἀργείων, ἡ δὲ Λάπαθος ἀποικία Λακωνική. Ἡ κτίσις τῶν Σόλων ἀπεδίδετο εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Καὶ ἐδῶ σταματᾷ ὁ Ἑλληνικὸς ἀποικισμὸς τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος δίδει ἤδη σαφῆ ἰδέαν τῆς πρώτης ἐξορμήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνὰ τὸν τότε γνωστὸν κόσμον.

Β') Αἱ ἀποικίαι τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πρῶτον Ἑλληνικὸν ἀποικισμόν, περὶ τοῦ ὁποίου μόνον οἱ θρῦλοι καὶ τὰ μνημεῖα μᾶς πληροφοροῦν, ὁ δεύτερος ἀποικισμὸς περιλαμβάνεται ὁλόκληρος ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Ἱστορίας. Ἀρχίζει ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 8ου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ, ὡς ἐκ τούτου δὲ κατέχομεν θετικὰς πλέον πληροφορίας περὶ αὐτοῦ. Ὁ μὲν λοιπὸν πρῶτος Ἑλληνικὸς ἀποικισμὸς εἶναι προϊστορικὸς, ὁ δὲ δεύτερος σαφῶς ἱστορικός. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μία ἄλλη διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἀνυπολογίστου σημασίας ρευμάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ πρῶτος ἀποικισμὸς ἔγινεν ἐν μέρει ὑπὸ τὸ κράτος τῆς βίας τῶν ἐπιδραμόντων Πελασγῶν, Κρητῶν, Ἀχαιῶν, Αἰολέων, Ἰώνων καὶ Δωριέων, οἱ ὁποῖοι ἐξηνάγκασαν τοὺς κατοικοῦντας πρὶν ἐκεῖ νὰ ἐκπατρισθοῦν ἐνῷ ὁ δεύτερος ἀποικισμὸς γίνεται μὲ τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τῶν μεταναστῶν καὶ μὲ πλήρη συναίσθησιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι καθώρισαν τὸ δεύτερον αὐτὸ μέγα κῦμα ἐξόδου καὶ ἐδημιούργησαν τὴν Μείζονα Ἑλλάδα θὰ τοὺς ἐξηγήσωμεν κατωτέρω. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πρέπει νὰ εἴπωμεν δύο τινά, Πρῶτον, ὅτι μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐπιδρομικῶν ἀναστατώσεων καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων ἑλληνικῶν κρατιδίων, οἱ μεταξὺ τούτων πόλεμοι δὲν εἶναι κατακτητικοί. Εἶναι κυρίως πόλεμοι διεκδικήσεως τῆς ἡγεμονίας ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν ἢ πρὸς ἐξασφάλισιν ἀμεσωτέρας ἐπιρροῆς τῶν μητροπόλεων ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν. Καὶ δεύτερον ὅτι αἱ σχέσεις μεταξὺ Ἑλληνικῶν μητροπόλεων καὶ ἀποικιῶν δὲν εἶναι σχέσεις κυριότητος καὶ ὑποταγῆς ἀλλὰ σχέσεις ὀργανικαί, φυλετικαί, ἐθνικαί, θρησκευτικαὶ καὶ οἰκονομικαί. Ἡ Ἑλληνικὴ ἀποικία ζῇ τὴν ἰδίαν αὐτοτελῆ καὶ ἐλευθέραν ζωήν της, δὲν παίζει διόλου τὸν ρόλον τῆς μαστοφόρου ἀγελάδος. Πάντως ἀναγνωρίζει ἡ Ἑλληνικὴ ἀποικία τὴν πνευματικὴν καὶ φυλετικὴν κηδεμονίαν τῆς μητροπόλεως. Ὅπως καὶ κατὰ τὸν πρῶτον ἀποικισμόν, οὕτω καὶ κατὰ τὸν δεύτερον, τὰ νοητιλιακὰ μέσα τῆς ἐποχῆς ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι πρωτόγο-

να. Οὐδέποτε εἰς τὴν ἱστορίαν ἀνεφάνησαν τόσον ἐπιδέξιοι καὶ τολμηροὶ ναυτικοὶ ὅσον εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ποὺ αὐτὴ ἠνάγκασε τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν διασχίσουν. Εἶναι αὐτοὶ οἱ πρῶτοι ναυτίλοι τῆς ἱστορίας, οἱ ὁποῖοι ἐνέπνευσαν τὸν Ὁράτιον νὰ γράψῃ :

«Πανοπλοι οἱ ρωμαλέοι ναυτίλοι κατώρθωναν νὰ ὁδηγήσουν εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος τὸ εὔθραυστον πλοῖον, μὴ φοβούμενοι τὸν ἄγριον Βορρᾶν, οὔτε τὴν λύσσαν τοῦ Νότου, οὔτε τὰς Ὑάδας — τὸν ἀστερισμὸν ποὺ ἡ ἐμφάνισίς του εἰς τὸ στερέωμα προμηνύει τρομερὰς καταιγίδας καὶ βροχήν».

....

Ἀνταγωνιστὰς ἀξίους ἑαυτῶν οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν παρὰ τοὺς Φοίνικας τῆς Φοινίκης καὶ τοὺς Φοίνικας τῆς Καρχηδόνος. Οἱ ἀργότερον ἀναδειχθέντες κοσμοκράτορες Ρωμαῖοι ὑπῆρξαν πάντοτε κακοὶ θαλασσινοί. Αἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ ἐπιβλητικαὶ τριήρεις των οὐσιαστικῶς δὲν ἦσαν παρὰ ἀναρτήματα καὶ βαρβαρότητες τῆς ναυπηγικῆς τέχνης. Βαρύτατα, ἐξαμβλώματα ναυτιλιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὰ ρωμαϊκὰ σκάφη εὑρίσκοντο ἐν πλήρει σχεδὸν ἀδυναμίᾳ νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως — ἀνέμους καὶ ρεύματα — τὴν πεῖραν, τὴν γνῶσιν καὶ τὴν τάλμην τῆς ὑψηλῆς καὶ μεγάλης τέχνης, τῆς νουαιπλοΐας. Οἱ Ἕλληνες ἀνήγαγον τὴν τέχνην τῆς ποντοπορίας διὰ τῶν ἱστίων εἰς ὅ,τι τελειότερον ἀλλὰ καὶ ὅ,τι εὐφυέστερον ἐπενόησαν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ δομασταὶ τοῦ πόντου. Ὁμοίως καὶ οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Καρχηδόνιοι ἀργότερον.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀποικιακὴ πολιτική

Βασικαὶ καὶ θεμελιώδεις διαφοραὶ διέκρινον τὸν Φοινικικὸν καὶ Καρχηδονικὸν ἀποικισμὸν ἀπὸ τὸν Ἑλληνικόν. Ὑπάρχει ὅμως καὶ κάποιο κοινὸν γνώρισμα μεταξύ των, ἡ διενέργεια παραδείγματος χάριν ἐμπορίου ἀνὰ τὴν γνωστὴν τότε οἰκουμένην. Οἱ Φοίνικες ὅμως δὲν εἶχον σταθερὸν ὁρμητήριον, δὲν εἶχον ἡδραιωμένην μητρόπολιν, δὲν εἶχον οὐσιαστικῶς πατρίδα ἄλλην ἀπὸ τὸ κινούμενον πέλαγος. Ὅταν ἠδύναντο νὰ ἀντικαταστήσουν τὰ ὠφελήματα τῆς χερσαίας πατρίδος των, τῆς Φοινίκης —ὅταν δηλαδὴ ἠδύναντο νὰ ἐξεύρουν ναύλους, ἐμπορεύματα κτλ. ὁπουδήποτε— ἐλάχιστα ἐνδιεφέροντο νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν μητρόπολίν των. Δεύτερον οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τοῦ Φοινικικοῦ ἀποικισμοῦ ἦτο ὅτι οἱ ναυτέμποροι ἐκεῖνοι δὲν ἐνδιεφέροντο νὰ ἱδρύσουν καὶ νὰ ὀργανώσουν ἀποικίας, ἀλλ' ἠρκοῦντο νὰ ἱδρύσουν μόνον ἐμπορικὰ πρακτορεῖα. Συνέπειαι ἄμεσοι τῆς καταστάσεως αὐτῆς ἦσαν αἱ ἑξῆς : Εἰς περιπτώσεις, συχνὰς ἄλλως τε, ἐμπορικοῦ ἀνταγωνισμοῦ οἱ Φοίνικες δὲν εἶχον νὰ περιμένουν τίποτε τὸ θετικὸν ἀπὸ τὴν Φοινίκην ἐζήτουν ὅπως-ὅπως τὴν πρώτην τυχοῦσαν ἀρωγὴν ἀπὸ μέρους ξένων καὶ ἔβλεπον τὰ πρακτορεῖα των νὰ ἐκτοπίζωνται ἀπὸ τοὺς ἀνταγωνιστάς των. Δευτέρα μεγάλη συνέπεια εἶναι ὅτι ἀφ' ἧς παύει νὰ ὑφίσταται ἀνάπτυξις τοῦ Φοινικικοῦ ἐμπορισμοῦ, ὅλος ὁ Φοινικικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἀνεκκλήτως καταδικασμένος εἰς τὸν ἱστορικὸν θάνατον καὶ τὴν λησμοσύνην, ὅπως καὶ συνετελέσθη τοῦτο μετὰ ταῦτα.

Ἐντελῶς ἀντίθετα εἶναι τὰ γνωρίσματα τοῦ Καρχηδονικοῦ ἀποικισμοῦ. Ἐδῶ κυριαρχεῖ ὁ ἀπόλυτος συγκεντρωτισμός. Ἡ Καρχηδὼν ὁλόκληρος εἶναι κάτι ἀνάλογον μὲ ἕνα μεγάλο ἐμπορικὸν κατάστημα, αἱ δὲ ἀποικίαι ἧσαν, τρόπον τινά, ὑποκαταστήματα. Τὸ «κεντρικὸν κατάστημα» εὑρίσκεται ὑπὸ τὸν ἄμεσον ἔλεγχον μιᾶς ὀλιγαρχίας, μιᾶς ἐμπορικῆς ἀριστοκρατίας δίχως ἀνώτερα ἰδανικά, δίχως προσωπικὴν πέραν τῶν ἀμέσων καὶ ὑλικῶν συμφερόντων. Καὶ οὕτως ἐξηγεῖται τὸ διατί, παρὰ τὰ ἀπίστευτα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θαύματα τὰ ἐπιτελεσθέντα ἀπὸ μέρους τῶν Καρχηδονίων, εὐθὺς ὡς προσεβλήθη τὸ «κεντρικὸν κατάστημα», εὐθὺς ὡς ἐχρεωκόπησεν ὁ «ἐμπορικὸς οἶκος» ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὠμῆς βίας τῶν Ρωμαίων, ἐπέρχεται ὁ ἀνέκκλητος ἱστορικὸς θάνατος τῆς Καρχηδόνος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀποικιῶν της.

Ἐντελῶς διαφορετικὰ εἶναι τὰ γνωρίσματα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ. Ἐδῶ ὁ ἐμπορισμὸς εἶναι ἕνα μέσον καὶ ὄχι σκοπός, εἶναι ἕνας μοχλὸς καὶ ὄχι ἕνα τέρμα. Ἡ ἀποχώρησις τῶν ἀποίκων ὑπὸ τὸν ἀρχηγόν των ἀπὸ τὴν μητρόπολιν, ἔπειτα ἀπὸ μακρὰν προπαρασκευήν, γίνεται μὲ μεγάλην τελετήν. Οἱ ἄποικοι λαμβάνουν τὸ ἱερὸν πῦρ ἀπὸ τὸν βωμὸν τῆς ἑστίας καὶ τὸ διατηροῦν ἕως ὅτου φθάσουν εἰς τὴν νέαν των πατρίδα καὶ τὸ ἀποθέσουν εἰς τὸν βωμὸν ποὺ θὰ ἀνεγείρουν πρῶτον ἐξ ὅλων τῶν κτισμάτων. Ἡ Ἑλληνικὴ ἀποικία πτερυγίζει διὰ τῶν ἰδανικῶν της εἰς ἀνωτέρους ὁρίζοντας πολιτισμοῦ καὶ σοφίας. Στέλλει εἰς τὴν μητρόπολιν τὴν πεῖραν της, ἀνταλλάσσει μὲ αὐτὴν τὸν πλοῦτον της, δέχεται ἀπὸ αὐτὴν τοὺς κοινωνικούς, πνευματικούς, πολιτικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς θεσμούς, τοὺς ὁποίους καὶ ἀναπτύσσει εἰς τὸ ἀνώτατον δυνατὸν ὅριον. Καὶ δι' αὐτὸ ἡ Ἑλλὰς διέλαμψε χάρις εἰς τὰς ἀποικίας της. Καὶ δι' αὐτὸ τέλος, ὅταν ἡ Ἑλλὰς ὑποκύπτῃ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς βίας δὲν γνωρίζει ἱστορικὸν θάνατον, ὡς ἡ Φοινίκη καὶ ἡ Καρχηδών. Ὁ πολιτισμός της ἐξακολουθεῖ νὰ ζῇ, ἡ φυλὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ, ἡ Μείζων Ἑλλὰς ἀποβαίνει θεματοφύλαξ τῶν παραδόσεων, πνευματικὸν ὁπλοστάσιον, τροφοδότις τῆς ἀθανάτου μητροπόλεως.

Αὐτὴ εἰς τὰς πολὺ γενικάς της γραμμὰς εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξελίσσεται ὁλόκληρος ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία.

Ἡ Μεγάλη Ἑλλάς. Καὶ τώρα ἰδοὺ τὰ συγκεκριμένα γεγονότα τοῦ δευτέρου ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ :

Ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Θεοκλέους — ὡς γνωρίζομεν ἀπὸ τὸν Θουκυδίδην — Χαλκιδεῖς ἐξ Εὐβοίας, ὁμοῦ καὶ Νάξιοι, φέρονται ὡς οἱ πρῶτοι ἱστορικῶς γνωστοὶ ἄποικοι οἱ ὁποῖοι ἀπετόλμησαν τὸν διάπλουν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους, κατόπιν δὲ περιπλανήσεων ἔφθασαν εἰς Σικελίαν, ὅπου καὶ ἵδρυσαν τὴν πόλιν Νάξον. Οἱ ἐγκατασταθέντες ἄποικοι ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν Ἑλλάδα, αἱ δὲ εἰδήσεις των ἦσαν τόσον ἐνθαρρυντικαί, ὥστε ἀμέσως ἐδημιουργήθη ρεῦμα μετοικεσιῶν. Ἀπὸ τοῦ ἑπομένου ἤδη ἔτους ὁ Ἡρακλείδης Ἀρχίας τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς Κορινθίων καὶ Χαλκιδέων καὶ ἀκολουθεῖ τὸ δρομολόγιον τῶν προηγουμένων. Ἡ Κόρινθος τότε συνεδέετο δι' ἐμπορικῆς φιλίας μὲ τὴν Χαλκίδα, φαίνεται δὲ ὅτι οἰκονομικῶς καὶ αἱ δύο πόλεις ὑπεστήριζαν τὸν Ἀρχίαν. Ὁ πρῶτος σταθμὸς τῶν ἀποίκων ἦτο προφανῶς ἡ Κέρκυρα, τὴν ὁποίαν καὶ κατέλαβον διὰ λογαριασμὸν τῆς Κορίνθου. Ἔμειναν δὲ ἐκεῖ Κορίνθιοι διὰ νὰ ἀποικίσουν τὴν νῆσον.

Αἱ Συρακοῦσαι. Κατόπιν ὁ Ἀρχίας προχωρεῖ καὶ φθάνει εἰς τὴν Σικελίαν. Πρὶν ἀποβιβασθῇ ὅμως κρίνει ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ μελετήσῃ τὴν τοποθεσίαν τῆς μεγαλονήσου καὶ νὰ ἐκλέξῃ τὸ κατάλληλον σημεῖον διὰ τὴν νέαν ἀποικίαν. Διὰ τὴν πρόχειρον αὐτὴν ἀπόβασιν προκρίνει τὴν μικρὰν νῆσον Ὀρτυγίαν, εὑρισκομένην εἰς τὴν εἴσοδον εὐρυχώρου κόλπου. Ἀλλὰ τόσον τοῦ ἤρεσεν ἡ νησὶς ἐκείνη, ὥστε δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς κατοικοῦντας αὐτὴν Σικελοὺς καὶ νὰ ἱδρύσῃ ἐκεῖ τὰς Συρακούσας. Οὕτως οἱ Κορίνθιοι ἐγκατέστησαν τὴν περίφημον ἐκείνην ἀποικίαν καὶ ἔκτισαν ὡς πρώτην ἔνδειξιν τοῦ πνευματικοῦ δεσμοῦ των μὲ τὴν μητρόπολιν τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Ἐκεῖνο ποὺ ἔκαμε τὸν Ἀρχίαν νὰ λάβῃ ἀριστερὰν ἀπόφασιν ἦτο ἡ ἐπὶ τῆς νησίδος περίφημος πηγὴ Ἀρέθουσα. Ἀλλὰ ταχέως ηὐξήθη ὁ πληθυσμὸς τῶν Συρακουσῶν, ὁπότε παρέστη ἡ ἀνάγκη νὰ κτισθῇ ἐπὶ τῆς μεγαλονήσου τὸ ἕτερον τμῆμα τῆς πόλεως, τὸ λε-

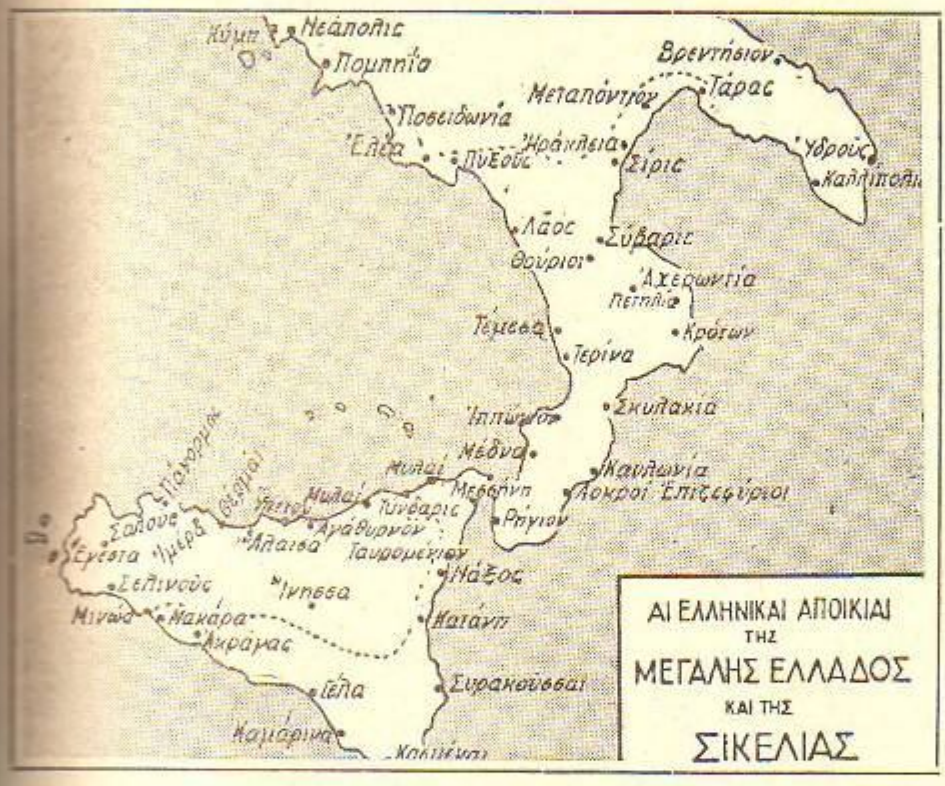

γόμενον 'Αχραδίνη.' Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς αἱ Συρακοῦσαι ἔζησαν πολιτικὸν βίον ἐντελῶς ἀνεξάρτητον, δίχως ὅμως καὶ νὰ διακόψουν τὰς σχέσεις των μὲ τὴν Κόρινθον, τὴν ὁποίαν μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ ἐτίμων ὡς μητρόπολίν των. 'Επὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας ἐκυβέρνησαν τὴν πόλιν οἱ ἀπόγονοι τῶν πρώτων οἰκιστῶν, οἱ ἀποτελέσαντες τὴν τοπικὴν ἀριστοκρατίαν, ἡ ὁποία, ἐν σχέσει μὲ τὸν νέον τώρα πληθυσμόν, ἀπετέλει μίαν ὀλιγαρχίαν.

Αἱ Συρακοῦσαι (κατὰ σχεδίασμα τοῦ Λ. Φίσερ).

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος προέκυψεν ἐμφύλιος σπαραγμός, ἐκλήθη δὲ ὡς διαιτητὴς ὁ Γέλων, τύραννος τῆς Γέλας, ὁ ὁποῖος ἐπέτυχε νὰ ἀναγνωρισθῇ τύραννος τῶν Συρακουσῶν, ἡ δὲ πόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐγνώρισε μεγίστην ἀκμήν. 'Ο Γέλων μετὰ τὴν συντριβὴν τῶν Καρχηδονίων ἐν 'Ιμέρᾳ, ἐξελέγη ὑπὸ τῶν Συρακοσίων βασιλεὺς καὶ ἀποθανὼν ἐτιμήθη ὡς ἥρως.

'Εν τῷ μεταξὺ νέαι ὁμάδες μεταναστῶν κατέφθανον ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα, ἐγκαθίσταντο καὶ ἀπετέλουν τὰ λαικὰ στρώματα τῆς ἀποικίας. 'Εξ μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Νάξου, ὁ Θεοκλῆς, θέλων νὰ ἀποφύγῃ τὸν συνωστισμόν, τίθεται καὶ πάλιν ἐπὶ κεφαλῆς ἀποίκων, μεταβαίνει εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ ποταμοῦ Τηρίου (σήμερον Σὰν Λεονάρντο) καὶ ἱδρύει νέαν πόλιν, τοὺς Λεοντίνους ἐπὶ τῆς θαλασσίας ἀκτῆς.

Κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν Μεγαρεῖς μετανάσται ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου ἱδρύουν τὴν πόλιν 'Υβλαν, μετονομασθεῖσαν ἀργότερον εἰς Μέγαρα, παρὰ τὸν Μεγαρικὸν κόλπον.

'Ο ἀποικιστικὸς ὀργασμὸς γίνεται ἐντονώτερος. Οἱ 'Ελληνες ἐγκαθίστανται εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Κάτω 'Ιταλίαν. Εἰς τὴν ἰταλικὴν Καμπανίαν ἀναφαίνεται ἡ Κύμη, ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Χαλκιδεῖς καὶ 'Ερετριεῖς προχωροῦν μέχρι τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους καὶ καταλαμβάνουν τὴν παρὰ τὸν κόλπον τῆς Νεαπόλεως νῆσον Πιθηκοῦσαν ('Ισκια), τὴν ὁποίαν καὶ χρησιμοποιοῦν ὡς σπουδαῖον σταθμὸν στρατηγικῆς σημασίας. Νέοι μετανάσται ἐξ Εὐρίπου, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ 'Ιππωκλέους καὶ τοῦ Μεγασθένους, οἰκοῦν τὴν Νεάπολιν καὶ καταλαμβάνουν μεγάλας ἐκτάσεις ἀνὰ τὴν ἐνδοχώραν. Τώρα ἡ Κύμη ἀναπτύσσει στενὰς ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Καμπανίας. Εἶναι ἡ σπουδαιοτέρα ἀγορὰ σιτηρῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν καταφεύγει συχνὰ καὶ αὐτὴ ἡ Ρώμη. 'Αλλὰ οἱ 'Ελληνες παίζουν ἀκόμη σπουδαιότατον ρόλον ὡς μεταλαμπαδευταὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς μητροπόλεώς των. Οἱ αὐτόχθονες μανθάνουν ἀπὸ αὐτοὺς νὰ ζοῦν ζωὴν πολιτισμένην, ἐκτιμοῦν τὰ ἑλληνικὰ ἔργα τέχνης, μὲ τὰ ὁποῖα κοσμοῦν τοὺς οἴκους καὶ τοὺς τάφους των, καὶ τέλος διδάσκονται ἀπὸ τοὺς ἀποίκους τὴν γραφὴν καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς θρύλους, παραλαμβάνουν ἀπὸ αὐτοὺς τὴν θρησκείαν των, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμά των.

Ρόδιοι μετανάσται ἐγκαθίστανται πλησίον τῶν Χαλκιδέων παρὰ τὸν κόλπον τῆς Νεαπόλεως καὶ ἱδρύουν τὴν ὡραίαν Παρθενόπην. 'Αλλὰ οἱ Χαλκιδεῖς τῆς Κύμης, ἐκ ζηλοτυπίας κινούμενοι, καταστρέφουν τὴν πόλιν. Τὸ γεγονὸς δὲ αὐτὸ παρέχει μίαν εὐκαιρίαν διὰ νὰ ἴδωμεν τὸ ἠθικὸν κῦρος τὸ ὁποῖον ἔσκει ἡ μητρόπολις ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν. 'Η καταστροφὴ τῆς Παρθενόπης συνετάραξε πρώτους τοὺς Χαλκιδεῖς τῆς Εὐβοίας, οἱ ὁποῖοι ἐπενέδησαν, κατεδίκασαν τὴν πρᾶξιν καὶ ἀπέστειλαν χρησμόν, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ ἐκ Κύμης ἀποικοι ὤφειλον νὰ ἐπανιδρύσουν τὴν καταστραφεῖσαν πόλιν. Πράγματι οὕτω καὶ ἐγένετο, ἡ δὲ Παρθενόπη, ἐπανιδρύθη ὑπὸ τὸ ὄνομα Νεάπολις, ὄνομα τὸ ὁποῖον τῆς μένει μέχρι σήμερον. Κατ' ἀρχὰς ἡ Νεάπολις ἦτο ὑποτελὴς εἰς τὴν Κύμην, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ ἔπειτα ἀνεπτύχθη ὡς ἀνεξάρτητος ἑλληνικὴ πολις.

Τὸ στενὸν τῆς Μεσσήνης οἱ αὐτόχθονες τὸ ἐκάλουν «Ζάγκλον», ποὺ σημαίνει «δρέπανον», λόγῳ τῆς δρεπανοειδοῦς γλώσσης ἡ ὁποία σχηματίζει δύο ὡραιοτάτους καὶ ἀσφαλεστάτους λιμένας. 'Εκεῖ πειρατὰ ὁρμῶμενοι ἐκ Κύμης ἵδρυσαν τὴν περίφημον Ζάγκλην. 'Ως ἐκ τῆς θέσεώς της ἡ Ζάγκλη ἐγνώρισε μεγάλην ἀκμὴν ναυτιλιακὴν καὶ ἁλιευτικήν. 'Αλλὰ καὶ τὰ πέριξ τῆς πόλεως ἦσαν εὐφορώτατα, δι' αὐτὰ δὲ καὶ οἱ Ζάγκλιοι ἐκαλλιέργησαν τὴν ἄμπελον καὶ τὴν ἐλαίαν, ἀναπτύξαντες κατόπιν σημαντικὸν ἐμπόριον τῶν προϊόντων αὐτῶν. 'Επειδὴ δὲ ἤθελον νὰ εἶναι ἐντελῶς κύριοι τῶν στενῶν, κατέλαβον καὶ τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς 'Ιταλικῆς χερσονήσου καὶ ἔπεισαν τοὺς Χαλκιδεῖς νὰ στείλουν ἀποίκους ὑπὸ τὸν 'Αντίμνηστον, ὁ ὁποῖος ἵδρυσε τὸ Ρήγιον, πόλιν γνωρίσασαν μεγάλην ἀκμήν, χάρις εἰς τὴν περιοῖκ αὐτῆς εὔφορον πεδιάδα.

'Η Σύβαρις καὶ ὁ Κρότων. 'Αλλαι σπουδαῖαι ἀποικίαι, ἱδρυθεῖσαι ἐν τῷ μεταξύ, ἦσαν αἱ πόλεις Σύβαρις καὶ Κρότων. Τὴν Σύβαριν ἵδρυσαν 'Αχαιοί, εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν καὶ Τροιζήνιοι. 'Η πόλις εὑρίσκετο μεταξὺ δύο ποταμῶν, τοῦ Συβάρεως καὶ τοῦ Κράθιος. Οἱ Συβαρῖται ἀνέπτυξαν τόσην δρᾶσιν, ὥστε ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον νὰ κυριαρχοῦν ἐπὶ τεσσάρων φυλῶν καὶ 27 πόλεων. 'Η περιοχὴ τῶν ἐξετείνετο δυτικῶς μέχρι τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους, εἰς τὰ παράλια τοῦ ὁποίου ἵδρυσαν δύο νέας ἀποικίας, τὴν Σκίδρον καὶ τὴν Λάον. 'Επίσης εἰς τὴν εὔφορον πεδιάδα τοῦ ποταμοῦ Σιλάρου ἔκτισαν καὶ τρίτην ἀποικίαν, τὴν Ποσειδωνίαν. 'Η μεγάλη σημασία τῆς Συβάρεως συνίστατο εἰς τὸ ὅτι διηκόλυνε τὰ ἀπὸ ξηρᾶς ἐμπόρια τῶν Μιλησίων, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο εἰς ἐχθρικὰς σχέσεις μὲ τοὺς Χαλκιδεῖς καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ διέρχωνται διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Μεσσήνης.

'Η Κρότων ἐξ ἄλλου εἶχε καλὸν λιμένα καὶ χρήσιμον ἀγκυροβόλιον παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Αἰσάρου. 'Ακόμη ὁ Κρότων ἐξεδόθη ἀπὸ τοὺς ὀλυμπιονίκας του καὶ τοὺς σπουδαίους ἱερεῖς του. 'Εκεῖ ἔζησε καὶ ἐσπούδασεν ὁ διάσημος ἰατρὸς Δομοκίδης, τὸν ὁποῖον προσέλαβεν ὡς ἰδιαίτερον ἰατρόν του ὁ Δαρεῖος, καὶ Κροτωνιάται ἦσαν οἱ περίφημοι ἀθληταὶ Μίλων, 'Ισχόμαχος, Τισικράτης καὶ ἄλλοι. Τόσον ἦτο ἡ ἀθλητικὴ κίνησις τοῦ Κρότωνος, ὥστε ἡ πόλις ἀπεκόμιζεν ἀπὸ τὴν 'Ολυμπίαν στεφάνους περισσοτέρους πάσης ἄλλης, ἐλέγετο δὲ τὸ περίφημον: «Κροτωνιατῶν ὁ ἔσχατος, πρῶτος τῶν 'Ελλήνων».

Τὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θεάτρου τῶν Συρακουσῶν.

'Οπως ἡ Σύβαρις, οὕτω καὶ ὁ Κρότων ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς 'Ιταλικῆς χερσονήσου μέχρι τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους. Εἰς τὴν ἐνδοχώραν Κροτωνιάται ἔκτισαν ἀποικίαν, τὴν Πανδοσίαν, εἰς δὲ τὰ παράλια τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους τὴν Τέριναν. 'Ακόμη εἰς τὸν Σκυ-

λαίον κόλπον· ἔκτισαν τὸ Σκύλαιον καὶ τέλος συνεβλήθη ὁ Κρότων μὲ ἄλλους μετανάστας καὶ ἔκτισε τὴν Καιλωνίαν, τὴν ὁποίαν ἀνεγνώρισεν ὡς ἀνεξάρτητον πόλιν.

Τοὺς φυλετικοὺς ἀγῶνας, οἱ ὁποῖοι ἐδίχασαν τὰς δύο σπουδαίας αὐτὰς ἀποικίας, δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὸν Κρότωνα εἶχεν ὑπεραχύσει τὸ ἀχαϊκὸν στοιχεῖον, εἰς δὲ τὴν Σύβαριν τὸ ἰωνικόν. Αἱ δύο πόλεις εἶχον καταστῆ πρωτεύουσαι πολιτειῶν μικρῶν, ἀλλὰ ἀκμαίων, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀργότερον παρήκμασαν ἐξ αἰτίας τῶν μεταξὺ των πολέμων.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Λοκροί, ὁρμώμενοι ἐκ τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλπου ὑπὸ τὸν Εὐάνθη, ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὸ Ζεφύριον ἀκρωτήριον τῆς Κάτω Ἰταλίας. Μετὰ τρία ὅμως ἔτη ἐγκατέλειψαν τὸν συνοικισμόν των καὶ ἔκτισαν ἀνατολικώτερον τὴν πόλιν Λοκρούς, ἡ ὁποία ἀπέβη κατ' ἐξοχὴν γεωργικὴ ἀποικία. Οἱ Λοκροὶ ἀποικοι ἔκτισαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὸ Ἱππώνιον καὶ τὴν Μέβυν. Οἱ ἐπιζεφύριοι Λοκροὶ ἐνίκησαν τοὺς νικητὰς τῶν Συβαριτῶν Κροτωνιάτας. Καὶ οὕτω ἡ παρακμὴ τοῦ ἀποικιακοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐπιτείνεται.

Ὁ Τάρας, ἡ Γέλα κλπ. Μεγάλην ἀκμὴν ἐγνώρισεν ἀπὸ πολὺ ἐνωρὶς ἡ λακωνικὴ ἀποικία Τάρας, περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς ὁποίας μόνον θρῦλοι μαρτυροῦν. Ἱδρυθεῖσα προφανῶς τὸ πρῶτον ἀπὸ Κρῆτας ἢ Ἀχαιοὺς καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς, οὗτοι ἐνίσχυσαν τὴν ἀρχαίαν αὐτὴν ἀποικίαν. Μεταξὺ ἄλλων ὁ Τάρας ἀνέπτυξε καὶ σημαντικὴν βιομηχανίαν ἀγγειοπλαστικῆς, κυρίως δὲ κεραμουργίας καὶ ἐπρομήθευεν ὁλόκληρον τὴν Ἀπουλίαν.

Μεγίστην ἀνάπτυξιν ἐγνώρισεν ἡ σικελικὴ Γέλα, κτισθεῖσα ὑπὸ Ροδίων, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον προστεθῆ καὶ Κρῆτες. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Γέλας ἐκέντησε τὴν ζηλοτυπίαν τῶν Συρακοσίων, οἱ ὁποῖοι ἔκτισαν τὴν Καμάριναν εἰς τὴν ἀνατολικὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τῆς Γέλας, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἱππάρους. Οἱ Ζαγκλαῖοι ἐπιχειροῦν τώρα νέον ἀποικισμὸν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Σικελίας καὶ ἐπὶ τοῦ ὁροπεδίου παρὰ τὸν ποταμὸν Ἴμερον, κτίζουν τὴν Ἱμέραν. Μεταξὺ τοῦ Σελινοῦντος καὶ τῆς Γέλας ὑπῆρχε μία παραλιακὴ λωρὶς ἡ ὁποία δὲν εἶχεν ἀποικισθῆ. Ἐκεῖ ἀκριβῶς, κατὰ τὸ 580, ἐκτίσθη ὁ Ἀκράγας ὑπὸ ἀποίκων τῆς Γέλας, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς των τοὺς οἰκιστὰς Ἀριστόνουν καὶ Πυστίλον.

Ἡ Μασσαλία. Πενῆντα περίπου ἔτη πρὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἀκράγαντος συνέβη ἕνα περιστατικόν, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἔπειτα τεράστιον ἱστορικὸν ἀντίκτυπον. Περὶ τὸ 630 π. Χ. κάποιος πλοίαρχος ἐκ Σάμου ὀνόματι Κωλαῖος, παρασυρθεὶς ἀπὸ ἀνατολικοὺς ἀνέμους ἔφθασε μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ Ταρτησσοῦ, τοῦ σημερινοῦ Γουαδαλκιβίρ, εἰς τὴν Ἱσπανίαν. Ὁ Κωλαῖος ὄχι μόνον ἔφθασεν εἰς ἀσφαλῆ λιμένα καὶ ἐσώθη ἐκ βεβαίου πνιγμοῦ, ἀλλὰ ἐπώλησε καὶ εἰς πολὺ καλὰς τιμὰς τὰ ἐμπορεύματά του. Ἐξ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν Ἥραν, τὴν πολιοῦχον τῆς Σάμου, ὁ Κωλαῖος, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀνέθηκε χρυσοῦν κρατῆρα εἰς τὸ Ἡραῖον, αὐτὸ δὲ ἀπεθάμβωσεν ἀκόμη περισσότερον τοὺς συμπατριώτας του, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ ὁμιλοῦν περὶ τῆς χώρας τοῦ Ταρτησσοῦ ὡς περὶ ὀνειρώδους χώρας μὲ μυθώδεις θησαυρούς. Ἐπίσης ἐκίνησε τὸν ζῆλον διασφόρων τολμηρῶν Φωκαέων, οἱ ὁποῖοι ἔπλευσαν πρὸς τὸ ἄγνωστον καὶ ἵδρυσαν ἐν τέλει τὴν Μασσαλίαν. Ὅταν οἱ Φωκαεῖς ἐγκατεστάθησαν ὁριστικῶς εἰς τὴν Μασσαλίαν, ἔθεσαν ἀμέσως ἐκποδὼν τοὺς Φοίνικας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγκαταστήσει ἐμπορικὰ πρακτορεῖα κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ Μασσαλιῶται ἤρχισαν νὰ ἱδρύουν καὶ ἄλλας ἀποικίας ἐντὸς τοῦ Γαλατικοῦ κόλπου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐνδοχώραν, τῆς ὁποίας τὸ ἐμπόριον περιῆλθεν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς χεῖρας των. Οὕτως οἱ Φωκαεῖς ἵδρυσαν τὸ Ἡμεροσκοπεῖον καὶ τὰς Ἐμπορίας. Οἱ Ἐμπορῖται ἔκτισαν τὴν Ἀγάθην ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ στομίου τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ροδανοῦ, πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῶν τῶν ἐκβολῶν ἵδρυσαν πολλὰς ἄλλας ἀποικίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ σημαντικώτεροι ἦσαν ἡ Ὀλβία, ἡ Ἀντίπολις καὶ ἡ Νίκαια. Χρὶς εἰς τὰς ἀποικίας των αὐτὰς οἱ Μασσαλιῶται ἐξησφάλισαν τὸ ἐμπόριόν των καθ' ὅλον τὸν ποταμόκολπον τῆς Λιωνίας, ἀνέπτυξαν δὲ καὶ σημαντικὸν ἐμπόριον καθ' ὅλον τὸν Γασκωνικὸν κόλπον, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἐνδοχώραν πρὸς Βορρᾶν τοῦ Ροδανοῦ, ἀθάσαντες μέχρις Ἑλβετίας.

Τὴν ἐμπορικὴν κυριαρχίαν τῶν Μασσαλιωτῶν μαρτυροῦν ἀκόμη καὶ τὰ ἀνευρεθέντα μασσαλιωτικὰ νομίσματα, ὄχι μόνον εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ροδανοῦ, ἀλλὰ καὶ καθ' ὁλόκληρον τὴν Λομβαρδίαν. Ἐπίσης μασσαλιωτικὰ νομίσματα ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὴν Ἑλβετίαν καὶ εἰς τὴν Ἀκουϊτανίαν, ὅπου, ὡς διεπιστώθη, οἱ Μασσαλιῶται εἶχον ἀποικίας καὶ πρακτορεῖα.

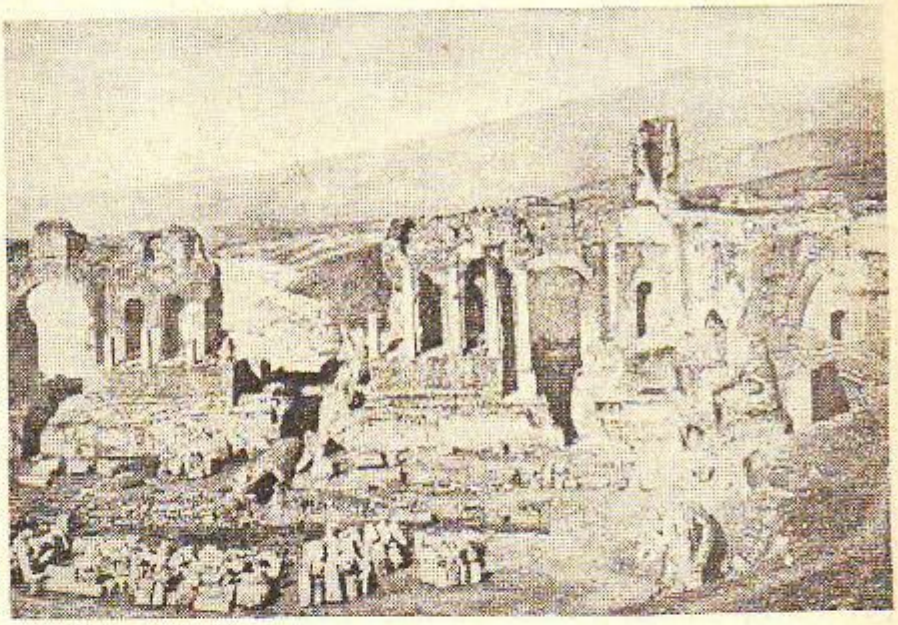

Τὰ ἐρείπια τοῦ θεάτρου τῆς ἑλληνικῆς πόλεως Ταυρομενίου ἐν Σικελίᾳ.

Νόμισμα Μασσαλίας: Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως κεφαλὴ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας ταῦρος

Ὁ ἀποικισμὸς πρὸς Βορρᾶν, Ἀνατολὰς καὶ Νότον.

Καὶ ἐνῷ οὕτως εἶχεν ἱδρυθῆ ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς πρὸς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μεσογείου, ἕτερον ἀποικιστικὸν ρεῦμα σημειοῦται πρὸς τὰ βόρεια τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν περιοχὴν τῆς Μεσογείου καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης.

Δεκάδραχμον τῶν Συρακουσῶν, ἀποικίας τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἐν Σικελίᾳ. Ἐπὶ τῆς πρὸς τ' ἀριστερὰ ὄψεως κεφαλὴ τῆς νύμφης Ἀρεθούσης. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας, στέψις ἡνιόχου τεθρίππου ἅρματος.

Εἰς τὸ νέον αὐτὸ ἀποικιστικὸν ρεῦμα πρωτοστατοῦν Χαλκιδεῖς καὶ Ἐρετριεῖς. Ὁ ἀποικισμὸς οὗτος θὰ ἠκολούθει σχετικῶς βραδὺν ρυθμόν, ἐὰν ἕνα τυχαῖον καὶ ἐδῶ ἐπεισόδιον δὲν ἐπιτάχυνε τὸν ροῦν τῆς Ἱστορίας. Ὡς εἴδομεν, Κορίνθιοι ἀποικοι ὑπὸ τὸν Ἀρχίαν ἐβάδισαν ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Θεοκλέους μεταβαίνοντες εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Καθ' ὁδὸν ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἀπεβιβάσθησαν εἰς Κέρκυραν τὴν ὁποίαν καὶ κατέλαβον. Σὺν τῷ χρόνῳ ἄλλοι Κορίνθιοι μεταβάντες εἰς Κέρκυραν προσετέθησαν εἰς τοὺς πρώτους ἀποίκους. Ἡ Κόρινθος ὅμως δὲν ἤθελε νὰ ἀφήσῃ εἰς τὴν ἀποικίαν της αὐτὴν πλήρη οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν, ἐξ οὗ καὶ προέκυψε πόλεμος μεταξὺ Κορίνθου καὶ Κερκυραίων. Ἡ Κόρινθος ἐνόμισεν ὅτι θὰ συνέτριβεν εὐκόλως τοὺς ἀποίκους της, συνέβη ὅμως τὸ ἀντίθετον. Καὶ ἀπὸ τῆς ἥττης ἐκείνης ἡ Κόρινθος ἐστερήθη τῶν πρώτων ὑλῶν, ὅπου ἐκινδύνευεν ἡ Κορινθιακὴ βιομηχανία. Τότε οἱ Κορίνθιοι ἐπρομηθεύοντο ἀπὸ τοὺς Χαλκιδεῖς τὰς πρώτας ὕλας των, αἱ δὲ μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ἐμπορικαὶ σχέσεις μετετράπησαν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν φιλίαν, στρε-

φομένην κυρίως ἐναντίον τῆς Αἰγίνης. Αὐτὸ ἔγινεν αἰτία νὰ ἀκολουθήσουν οἱ Κορίνθιοι τοὺς Χαλκιδεῖς καὶ νὰ τοὺς βοηθήσουν εἰς τὸν ἀποικισμὸν τῆς Χαλκιδικῆς, ὀνομασθείσης οὕτω πρὸς τιμὴν τῶν Χαλκιδέων.

Τεραστίαν σημασίαν εἶχεν ὁ ἀποικισμὸς τῆς Θάσου, ὁ-

Ὁ Δωρικοῦ ρυθμοῦ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὴν ἀρχαίαν Ποσειδωνίαν. Ἑλληνικὴν ἀποικίαν ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας.

που ἀνεπτύχθη σημαντικὸν ἐμπόριον καὶ ὅπου κατώκουν προέλληνες Πελασγικῆς καταγωγῆς. Παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Νέστου ἐγκατεστάθησαν οἱ Κλαζομένιοι ἱδρύσαντες τὰ Ἄβδηρα. Ὁ συνοικισμὸς ὅμως αὐτὸς δὲν κατώρθωσε νὰ παγιωθῇ, διότι οἱ ἄποικοι ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Θρακῶν. Εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἕβρου ἐκτίσθη ὑπὸ Αἰολέων ἐκ Μυτιλήνης καὶ Κύμης ἡ Αἶνος, οἱ δὲ Μιλήσιοι ἔκτισαν τὴν Μάδυτον. Κατόπιν οἱ Ἕλληνες ἄποικοι ἵδρυσαν ἀποικίας κατὰ μῆκος τῶν παραλίων τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Πλεῖσται νέαι πόλεις ἱδρυθῆσαν παρ' Ἑλλήνων ἀποίκων καὶ ἄρκεται ἐκ τῶν προϋπαρχουσῶν ἐξελληνίσθησαν διὰ διεισδύσεως καὶ ἐπικρατήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ἡ Λάμψακος, ἡ Κύζικος, τὸ Βυζάντιον, ἡ Σηλυβρία, ἡ Χαλκηδὼν ἦσαν πόλεις τῶν παραλίων τῆς Προποντίδος, ἐνῷ εἰς τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου ἀνεπτύ ἦσαν ἡ Ἡράκλεια, ἡ Σινώπη, ἡ Ἀμισός, ἡ Τραπεζοῦς, ἡ Ἀγχίαλος, ἡ Ὀδησσός, ἡ Ὀλβία, ἡ Χερσόνησος, τὸ Παντικάπαιον, ἡ Πιτυάνη καὶ ἄλλαι. Οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Μιλήσιοι ἦσαν οἱ πρόδρομοι τοῦ πρὸς τὴν Προποντίδα καὶ Πόντον ἀποικισμοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἕλληνες ἐτράπησαν καὶ πρὸς Νότον. Χρησιμοποιήσαντες τοὺς Κρῆτας ναυτικοὺς ὡς ὁδηγοὺς, προσήγγισαν τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν, ὅπου ἵδρυσαν νέας ἀποικίας. Οἱ Θηβαῖοι ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὡς πρῶτοι ἀποβιβασθέντες εἰς τὴν παραλίαν τῆς Βάρκης καὶ ἱδρύσαντες τὴν Κυρήνην (630 π.Χ.). Τούτους ὅμως πολὺ συντόμως ἠκολούθησαν καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, οὕτω δὲ ἐκτίσθη ἡ Βάρκη. Αἱ δύο αὗται ἑλληνικαὶ πόλεις ἀπετέλεσαν τὰς βάσεις ἐκ τῶν ὁποίων ὡρμήθησαν οἱ Ἕλληνες πρὸς περαιτέρω διείσδυσιν εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν, ὅπου ἐπεξέτειναν τὸ ἐμπόριόν των καὶ διέδωσαν συγχρόνως τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ

Ὅταν διεμορφοῦντο οἱ θεσμοὶ οἱ ὁποῖοι ἐσταθεροποίουν τὴν ἑνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀνεφάνησαν εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἱστορίας αἱ Ἀθῆναι, αἱ ὁποῖαι τόσον ρόλον ἔμελλον νὰ παίξουν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐθεώρουν ἀνέκαθεν τοὺς ἑαυτοὺς των ὡς αὐτόχθονας. Ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης ὑποστηρίζει ὅτι «... τὴν γὰρ χώραν ἀεὶ οἱ αὐτοὶ οἰκοῦντες διαδοχῇ τῶν ἐπιγιγνομένων» — δηλαδὴ τὴν χώραν τῆς Ἀττικῆς τὴν κατώκουν πάντοτε οἱ αὐτοὶ κάτοικοι διὰ διαδοχῆς ἐκείνων ποὺ ἐγεννῶντο ἐπ' αὐτῆς.

Κατὰ τὰς ἀναφορὰς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως διεπιστώθη ἡ παρουσία ἰχνῶν μαρτυρούντων τὴν ὕπαρξιν αἰγαίου πολιτισμοῦ, ἀκμάζοντος ἤδη κατὰ τὴν 15ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα. Ἀσχέτως πρὸς τὴν ἔπαρσιν καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν ἐναντι ὅλων σχεδὸν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς οἰκείας περιφερείας κατόπιν ἐπιδρομῶν οἱ Ἀθηναῖοι ἐστηρίζοντο κυρίως ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἀττικὴ ἔμεινεν ἔξω σχεδὸν τοῦ κύματος τῶν ἐπιδρομῶν ἐκείνων καὶ συνεπῶς ἀπηλλαγμένη τῶν διαίων μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ἐπέφερεν ἡ μεγάλη μετανάστευσις τῶν φύλων εἰς ὁλόκληρον περ.που τὴν ἄλλην Ἑλλάδα.

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας της ἡ Ἀττικὴ ἐδέχετο ἐποίκους ἐρχομένους ἐξ ἄλλων γειτονικῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἤτοι ἀπὸ τὰς νήσους, ἀλλὰ ἐπιδρομὴ καὶ κατάκτησις ξενικὴ πλὴν τῆς πιθανολογουμένης ὑπὸ τῶν Κρητῶν τῆς μινωϊκῆς περιόδου δὲν ἀναφέρεται καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ οἱ κατόπιν Ἀθηναῖοι, ὅπως μανθάνομεν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα — εἰς τὸν «Κριτίαν» του — καὶ τὸν Ἰσοκράτη — εἰς τὸν «Παναθηναϊκόν» του — ἐκαυχῶντο ὅτι ἦσαν αὐτόχθονες, γηγενεῖς, καὶ εἴδαμεν εἰς τὰ προηγούμενα πόσον εἶχον δίκαιον. Καὶ πάντοτε παρεῖχον φιλοξενίαν εἰς τὸ ἔδαφός των πρὸς πάντα διωκόμενον ἢ οἱονδήποτε φεύγοντα ἐξ ἄλλης χώρας. Οὕτω ἐδέχθησαν καὶ τὸν ἐκ Κύπρου Κέκροπα, ὅστις κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἐκδοχὴν ἦτο κρητικῆς ἢ πελασγικῆς καταγωγῆς, ὅπως ἐδέχθησαν ἀργότερον καὶ τοὺς «Γεφυραίους» Φοίνικας καὶ Κρῆτας καὶ Δαρδάνους καὶ Μινύας καὶ ἄλλους, ἤτοι διαφόρους ξένους, ἑλληνικῆς ὅμως πάντοτε καταγωγῆς.

Ὡς πρῶτοι ἱστορικῶς γνωστοὶ ἐπήλυδες, οἱ ὁποῖοι φεύγοντες τοὺς ἐπιδρομεῖς προσέφυγον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς Ἀθήνας, φέρονται οἱ γόνοι διαφόρων γενεῶν, ὡς οἱ Νηλεῖδαι, Παιονίδαι καὶ Ἀλκμαιωνίδαι, οἱ ὁποῖοι σὺν τῷ χρόνῳ ἐξηυγενίσθησαν καὶ διεξεδίκησαν δικαιώματα ἀριστοκρατικὰ καὶ προνομίας κληρονομικῷ δικαίῳ.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Κυρήνης Ἀρκεσίλαος ἐποπτεύει τὴν φόρτωσιν σιλφίου (φυτικοῦ ἀρτύματος). (Ἐξ ἀρχαίου ἀγγείου).

Ἡ προσφυγὴ των ἐκείνη καὶ ἡ ἐγκατάστασίς των ἔγινε προφανέστατα κατὰ τὸν πλέον εἰρηνικὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον δὲν εὑρέθησαν πρὸ ἀντιστάσεως. Ἡ ἀττικὴ γῆ ἦτο ἀρκετὰ εὐρύχωρος διὰ νὰ περιλάβῃ τοὺς πρόσφυγας οἱ ὁποῖοι κατενε-

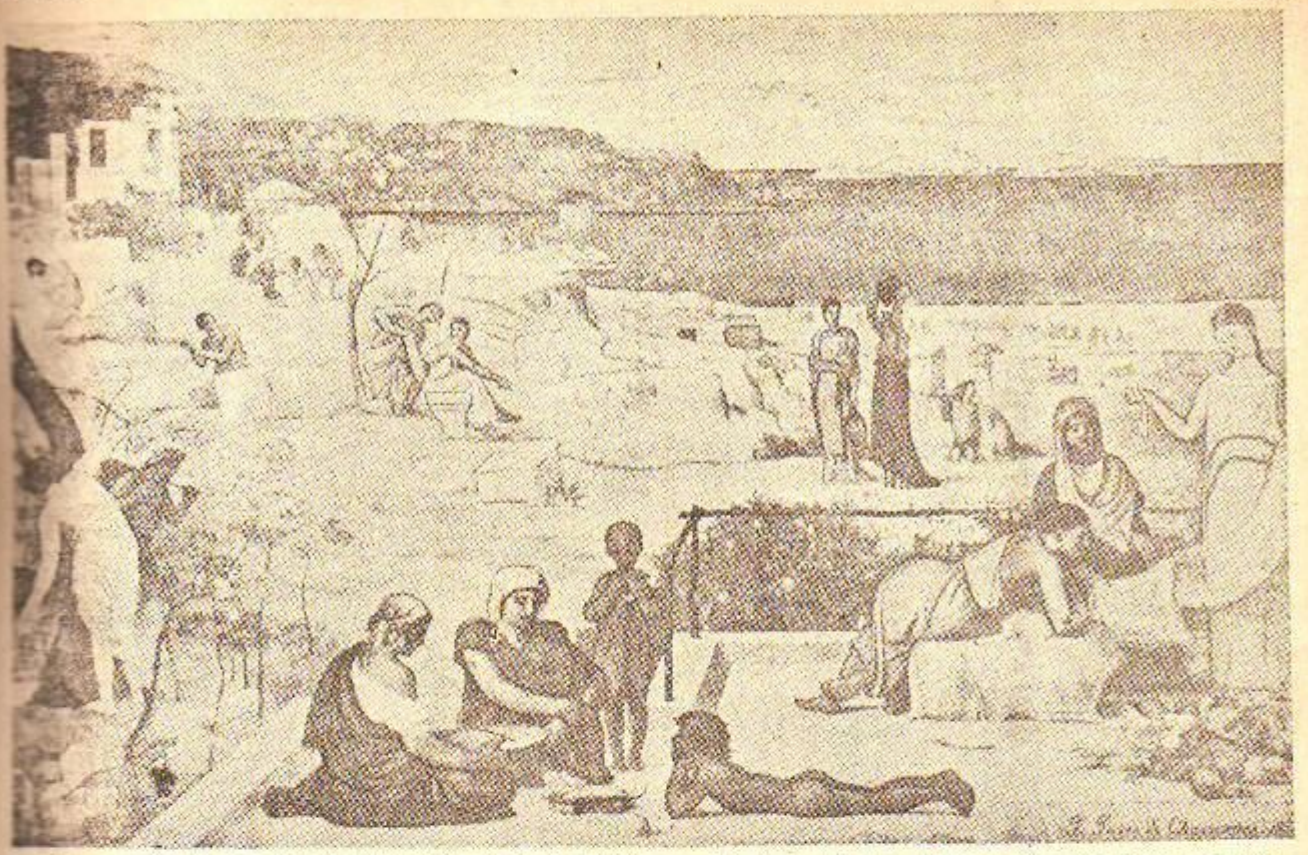

Ἡ Ἱδρυσις καὶ ὁ ἀποικισμὸς τῆς Μασσαλίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. (Τοιχογραφία τοῦ Πυδὶ ντὲ Σαβάν).

ἐθέσαν ἐπ' αὐτῆς εἰς δώδεκα αὐτονόμους κοινότητας. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς οἰκήσεως εἶχεν ἀνυπολογίστου σημασίας συνέπειας εἰς τὴν κατόπιν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς ἀκόμη χρόνους ἀνέκυψεν ἡ οἰκονομικὴ ἀνάγκη στενωτέρας ἑπαφῆς μεταξὺ τῶν κοινοτήτων ἐκείνων, πρὸς τὸν σκοπὸν ἀνταλλαγῆς προϊόντων καὶ ἀνεφοδιασμοῦ τῆς ὑπαίθρου. Προφανέστατα δὲ κατὰ τὸν φυσικώτερον τρόπον διεμορφώθη ἕνα τοιοῦτον κέντρον, τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ παντοῦ ἄλλοῦ, ἐκ τοῦ «πόλος ἀλωνίου» καὶ ἐκ τοῦ «πέλω» — δηλαδὴ «πείρισκομαι», «κινοῦμαι» — ἀπετέλεσε τὴν «πόλιν», μὲ κύριον χαρακτηριστικὸν της τὸ «ἄστυ» — δηλαδὴ τὸ ἀμυντικὸν ἐρυθρὸν καὶ ὄχι τὸ «Ἄστυ» ἁπλῶς πόλιν τῶν Αἰγυπτίων, αἵτινες οὐδέποτε εἶχον ὀχυρὰ εἰς τὰς πόλεις των. Ἐκ τούτου καὶ αἱ εὐρύτεραι ἔπειτα ἔννοιαι τοῦ ἄστεως καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Οἱ πρῶτοι θρῦλοι. Ἡ παναρχαία Κραναά, ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, συνοικισμὸς τῶν πρώτων οἰκιστῶν, ὤφειλε τὴν ὀνομασίαν της κατὰ μὲν τὸν θρῦλον εἰς τὸν μυθικὸν βασιλέα Κραναόν, ὀνομάσαντα ἐκ τοῦ ὀνόματός του τοὺς κατοίκους Κραναοὺς καὶ τὴν περιφέρειαν Κρανάαν ἢ Κραναάν καὶ ὅσα διεδέχθη κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν τὸν Κέκροπα ὡς βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ τὰς νεωτέρας δμως ἐξακριβώσεις, ἡ ὀνομασία προέρχεται ἐκ τοῦ ἐπιθέτου «κραναός», τὸ ὁποῖον σημαίνει τραχὺς πετρώδης, ὡς ἦτο δηλαδὴ ἡ ὅλη τραχώδης Ἀττικὴ χερσόνησος. Ἐπιβεβαιωτικὸν εἶναι καὶ ἡ γνωστὴ ἐπίκλησις τῆς Ἀθηνᾶς ὡς Κραναίας, ἥτις δὲν ἦτο ἐπίκλησις Ἀθηναϊκή, ἀλλ' ἐνεφανίσθη ἀρχικῶς ἐν Ἐλατείᾳ τῆς Φωκίδος, ὅπου εἰς ἀπόστασιν 20 σταδίων ἀπὸ τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τραχώδους λόφου ὑπῆρχε τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς. Τέλος, ὀνομασίας ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι ἡ πρὸ τοῦ Γυθείου τραχώδης νησὶς Κρανάη καὶ ἡ ὁμώνυμος αὐτῆς ἀνατολικῶς τοῦ Λαυρίου (Μακρόνησος).

Ὁ Κέκροψ καὶ οἱ μετ' αὐτόν. Ὡς πρὸς τὴν Μυκηναϊκὴν πόλιν Κεκροπίαν, ἐξηγήσαμεν ἐν τοῖς προηγουμένοις πῶς ἔχει τὸ ζήτημα. Ἀνεπτυγμένος προφανῶς Κύπριος ὁ Κέκροψ καὶ Πελασγικὴς ἢ Κρητικῆς καταγωγῆς, γνωρίζων τοὺς νόμους καὶ τὸν τρόπον διοικήσεως τῶν ἀνθρώπων τοῦ εἶχον ἐφεύρει ἀναπτύσσει καὶ διαδώσει πρῶτοι οἱ Κρῆτες εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς τοῦ Αἰγαίου, ἥνωσεν ὅλους τοὺς ἐγκατεσπαρμένους ἀνὰ τὴν Ἀττικὴν κατοίκους —ἐὰν αὐτὸς πρῶτος ἔπραξε τοῦτο— εἰς 12 κώμας, αἱ ὁποῖαι κατ' ἀρχὰς ἦσαν αὐτόνομοι ὑπὸ ἰδίους βασιλεῖς, ἑνούμεναι μόνον ὑπὸ τὴν φιλίαν ξένων ἐπιδρομέων. ἀργότερον δὲ ὑπήχθησαν εἰς τὴν Πολιουχίαν τοῦ ἐπὶ τοῦ ὀχυροῦ τῆς Ἀκροπόλεως Βασιλέως. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται ἡ κτίσις τοῦ πρώτου ὀχυροῦ, τὸ ὁποῖον ὀνομάσθη Κεκροπία καὶ δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν (ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς Π. Καββαδίας) ἀνευρέθησαν ἀντικείμενα Μυκηναϊκῆς ἢ Μυκηναϊκῆς τέχνης καὶ ὑπάρχουν τεῖχη Πελασγικῆς καὶ Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Τὸν Κέκροπα, ἐπειδὴ ὁ υἱός του Ἐρυσίχθων ἀπέθανεν ἄτεκνος, διεδέχθη ὡς εἴπομεν ὁ Κραναὸς αὐτόχθων Ἀθηναῖος, τοῦτον ὁ Ἐριχθόνιος καὶ τὸν Ἐριχθόνιον ὁ Πανδίων ὁ Α'. Τὸν Πανδίονα διεδέχθη ὁ Ἐρεχθεύς, τὸν Ἐρεχθέα ὁ υἱός του Κέκροψ ὁ Β' καὶ τοῦτον ὁ υἱός του Πανδίων ὁ Β', ὁ πατὴρ

Ὁ Θησεὺς μετὰ τὸν φόνον τοῦ Μινωταύρου. (Ἐκ τοιχογραφίας ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον Καμπανίας).

τοῦ Αἰγέως, τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ υἱός του Θησεύς. (Περὶ τούτων βλέπε σχετικὰς λέξεις).

Ὁ Θησεύς. Ἀκολουθεῖ ὁ περίφημος κύκλος τῶν παρα-

δόσεων, αἱ ὁποῖαι συσχετίζουν τὰς Ἀθήνας μὲ τὸν Μίνωα τῆς Κρήτης, ποὺ ἀποδεικνύουν ἐπίσης τὰς ἀρχαιοτάτας σχέσεις τῶν Ἀθηναίων μὲ τὴν μινωϊκὴν Κρήτην, φιλικὰς ἢ ἄλλας, καὶ περιπλέκονται γύρω ἀπὸ τὸν ἐθνικὸν πλέον ἥρωα τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Θησέα. Ὁ μέγας θρίαμβος τοῦ Θησέως συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τὸν φόρον ὑποτελείας ποὺ ἐπλήρωνεν εἰς τὸν Μίνωα καὶ ἐξηγήσαμεν ἐν τοῖς προηγουμένοις πότε καὶ πῶς συνετελέσθη τοῦτο κατὰ πάσαν πιθανότητα.

Ἀλλὰ εἰς τὸν βασιλέα καὶ ἥρωα τῶν Ἀθηνῶν Θησέα ἀποδίδεται ἐπίσης τὸ μέγα ἔργον τῆς συνενώσεως τῶν δώδεκα κοινοτήτων ὑπὸ μίαν πολιτικὴν καὶ διοικητικὴν ἀρχήν, ἐγκατεστημένην εἰς τὸ ἤδη ὑπάρχον οἰκονομικὸν κέντρον τῆς περιοχῆς καὶ συνεπῶς δὲν ἔπραξε τοῦτο πρῶτος ὁ Κέκροψ. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἡ Κραναὰ τῶν Πελασγῶν ἀντικατασταθεῖσα ἀπὸ τὴν μυκηναϊκὴν Κεκροπίαν τῶν Κρητῶν ἢ Ἀχαιῶν, ἀντικατεστάθη μὲ τὴν σειράν της ἀπὸ τὰς Ἀθήνας τῶν ἐποίκων Ἰώνων.

Ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς. Κατὰ τὸν θρῦλον ὁ Κέκροψ, τὸν ὁποῖον ἐγνωρίσαμεν, εἶχε θυγατέρας τὴν Ἕρσην, τὴν Πάνδροσον καὶ τὴν Ἄγραυλον — ὀνόματα καὶ αὐτὰ κάθε ἄλλο παρὰ ξενικὰ νομίζομεν — προσωποποιήσεις τῆς δρόσου καὶ νύμφας τῆς δροσιᾶς, ἡ ὁποία ποτίζει καὶ γονιμοποιεῖ τὸ ἔδαφος. Συνεδέετο ὅθεν μετὰ τῶν ἀθανάτων ὁ ἔπηλυς αὐτός. Κατὰ τὴν παράδοσιν, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Κέκροπος ἐπίσης ἔλαβε χώραν τὸ μεταξὺ τῶν δύο θεῶν πολυθρύλητον ἐπεισόδιον τῆς ἔριδος περὶ τῆς κατοχῆς τῆς χώρας. Ὁ Ποσειδῶν καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἔρχονται εἰς ἔριδα, διότι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἤθελε νὰ ἀναλάβῃ ὑπὸ τὴν κατοχήν του τὴν Ἀττικὴν καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν του τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ κρίσις ἐγένετο ἐνώπιον τῶν ἄλλων ἀθανάτων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀπεφάσιζον περὶ τῆς νίκης. Καὶ ὁ μὲν Ποσειδῶν ἐκτύπησε μὲ τὴν τρίαινάν του τὸν βράχον τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀνέβλυσεν ὕδωρ ἁλμυρόν. Εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους ἀκόμη ἐδεικνύετο εἰς τὸν περίβολον τοῦ Ἐρεχθείου ἡ πηγή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀνέβλυσε τὸ ἁλμυρὸν ἐκεῖνο ὕδωρ. Ἡ Ἀθηνᾶ ὅμως — ἀπὸ τὴν ὁποίαν πιστεύεται καὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Αἰγυπτίων ὅτι κατάγονται οἱ Ἀθηναῖοι — ἔκαμε κάτι πολὺ καλύτερον ἀπὸ αὐτό. Ἐφύτευσεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐλαίαν — ἐκείνην ἀκριβῶς, ἡ ὁποία κατεῖσα κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Περσῶν ἀνεβλάστησεν. Οἱ ἀθάνατοι ἀνεγνώρισαν ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ προσέφερεν ἀσυγκρίτως μεγαλυτέραν ὑπηρεσίαν καὶ ἐδικαιοῦτο νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν, ἡ ὁποία καὶ ὠνομάσθη Ἀθῆναι πρὸς τιμὴν τῆς πολιούχου. Πρὸς τούτοις ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ σπέρμα τοῦ Ἡφαίστου, τὸ ὁποῖον οὗτος ἀφῆκεν εἰς τὸν μηρὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἐκείνη δὲ τὸ ἀπέμαξε μὲ μαλλὶ καὶ τὸ ἔρριψεν εἰς τὴν γῆν, ἐγεννήθησαν οἱ Ἀθηναῖοι. Ἐὰν λοιπὸν καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὴν οἱ Ἀθηναῖοι κατάγονται ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶν, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι, ὅπως ἀναφέρει εἰς τὸν «Τίμαιον» ὁ Πλάτων, ἐδέχοντο ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ συνοίκησε τὰς Ἀθήνας 1000 ἔτη πρὸ αὐτῶν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πιστευθῇ ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Αἰγύπτιος Κέκροψ συνώκισε τὰς Ἀθήνας ἢ ἐδίδαξεν εἰς τὰς Ἀθήνας τοὺς νόμους κ.τ.λ., ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἦσαν καὶ παλαιότεροι καὶ νομιμοφρονέστεροι τῶν Αἰγυπτίων;

Ἡ ἐπικράτησις τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς ὡς ἀγροτικῆς ἀρχικῶς θεότητος τῶν κατοίκων τῆς μεσογείου Ἀττικῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ διατήρησις τῆς πελασγικῆς θεότητος τοῦ Διὸς καὶ τῆς ἰωνικῆς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς φρυγικῆς τοῦ Διονύσου (οἱ Φρύγες προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Θρᾴκην ἦσαν κλάδος τῶν Πελασγῶν καὶ αὐτοί) καὶ τῆς θεσσαλικῆς τῆς Δήμητρος —θεοτήτων συνδεομένων μὲ πλείστους μύθους — καταδεικνύει ὅτι ἡ συνένωσις τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ σκληροὺς δεβαίως καὶ μακροὺς ἀγῶνας ἐπετεύχθη τελικῶς διὰ σειρᾶς συμβιβασμῶν μεταξὺ τῶν κατὰ καιροὺς ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν χώραν διαφόρων φύλων.

Ὁ Θησεὺς ὁδηγούμενος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, λαμβάνει παρὰ τῆς Ἀμφιτρίτης τὸν χρυσοῦν δακτύλιον τοῦ Μίνωος. (Ἐξ ἀγγείου τοῦ ἀγγειοπλάστου Εὐφρονίου, εὑρισκομένου εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου).

Οἱ σχετικοὶ μὲ τὸν Θησέα ἐξ ἄλλου μῦθοι ἐπλάσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει πραγματικῶν γεγονότων ἀναγομένων εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὸ Κρητικὸν βασίλειον τοῦ Μίνωος καὶ βραδύτερον μὲ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ βασίλεια τῶν Μυκηνῶν, τοῦ Ἄργους, τῆς Γιουνθοῦς κλπ. Μνημονεύονται δὲ καὶ ἐγκαταστάσεις ἐν Ἀθήναις μεγάλων ἀχαϊκῶν γενῶν καταφυγόντων ἐκ Πελοποννήσου, ἐκ τῶν ὁποίων ἐφέροντο καταγόμενοι πολλοὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες τῶν ἱστορικῶν Ἀθηνῶν. Ἔξω τοῦ πρώτου συνοικισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν εἶχον μείνει αἱ ἐλεύθεραι πόλεις, τὰ κράτη, ἃς εἴπωμεν: 1) Τῆς Ἐλευσῖνος ὅπου ἐβασίλευον οἱ Εὐμολπίδαι (ἐκ τοῦ Εὐμόλπου, υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος) γένος ἱερατικόν, διατηρήσαν καὶ κατόπιν ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον χιλιετηρίδα τὴν ἐπιμέλειαν τῶν Ἐλευσινίων. 2) Τῆς Παλλήνης (ὅπου νῦν τὸ χωρίον Χαρβάτι), ὅπου ἐλατρεύετο κυρίως ἡ ἀγροτικὴ κατὰ πρῶτον θεότης Ἀθηνᾶ καὶ ἐβασίλευον οἱ Παλλαντίδαι, καὶ 3) Τῆς Τετραπόλεως τοῦ Μαραθῶνος, ὅπου ἐγκατεστάθη φαίνεται πυκνότερος ἐποικισμὸς Ἰώνων εἰσαγαγόντων καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ποσειδῶνος.

Ἀργότερον δι' ἀλλεπαλλήλων ἀγώνων πρὸς τὰς μικροτέρας αὐτὰς πολιτείας τῆς Ἀττικῆς ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηνῶν τὰς ὑπήγαγε τελικῶς εἰς ἓν κράτος. Ἡ τελικὴ δὲ αὐτὴ συνένωσις ὁλοκλήρου τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τὰς Ἀθήνας συνδεθεῖσα μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ Θησέως ἐπεκράτησε νὰ πανηγυρίζεται δι' ἑορτῶν ὀνομασθεισῶν Συνοίκια καὶ Παναθήναια.

Ἔπειτα λοιπὸν ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἔχομεν ἐπὶ τέλους τὰ καθαρῶς ἱστορικὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῆς ὅλης ἀναπτύξεως τοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, ἀλλὰ καὶ παράγων τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς εἶναι ἡ ὁλονέν στενωτέρα σύσφιγξις τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἠθικῶν δεσμῶν μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς ὅλης περιφερείας. Ἐκ τούτου προέκυψεν ἡ ἐξήγησις ὅτι ὅλοι των ἦσαν πολῖται τοῦ αὐτοῦ κράτους καὶ ὅτι τὰ συμφέροντά των ἦσαν κοινά. Καὶ εἰς τὴν Σπάρτην ὁμοίως εἶχεν ἀναπτυχθῆ παρομοία συνείδησις, ὑπῆρχεν ὅμως βασικὴ καὶ θεμελιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἡ κοινωνικὴ ἀργάνωσις. Αἱ πρῶται ἀττικαὶ φυλαὶ μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Κέκροπος λέγεται ὅτι ἦσαν ἡ Κεκροπίς, ἡ Αὐτόχθων, ἡ Ἀκταία καὶ ἡ Παραλία. Μετὰ τὸν Κραναὸν τὰ ὀνόματα τῶν φυλῶν συναντῶνται ὡς Κραναΐς, Ἀτθίς, Μεσογαία καὶ Διακρίς. Κατόπιν δὲ ὡς Διάς, Ἀθη-

Ἡ Ἀριάδνη ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Βράχου τῆς Νάξου μετὰ τὴν ἐγκατάλειψίν της ὑπὸ τοῦ Θησέως.

ναῖς, Ποσειδωνιάς καὶ Ἡφαιστειάς. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Ἰώνων τὰς ἀνωτέρω φυλὰς διεδέχθησαν οἱ Γελέοντες, οἱ Ὁπλῆτες, οἱ Ἀργαδεῖς καὶ οἱ Αἰγικορεῖς. Τὰ ὀνόματα ταῦτα διαφέρει καὶ ὁ Ἡρόδοτος (Ε, 66). Ὅλαι αἱ ἀνωτέρω ὀνο-

Ἀθηνᾶ καὶ προσωποποίησις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Δήμου. (Ἐξ ἀναγλύφου εὑρισκομένου εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου).

σασίαι, ὡς ἐκ τῆς ἐτυμολογίας των δηλοῦται, παρήχθησαν εἴτε ἐξ ὀνομάτων βασιλέων ἢ θεοτήτων, εἴτε ἐκ τοῦ εἴδους τῶν ἀστρολιῶν, ὁσάκις δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἁπλῶν γεωγραφικῶν διαιρέσεων. Ὁ Θησεύς, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται, ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, ὁ θεμελιωτὴς τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας (διότι κατὰ τὴν «Ἀθηναίων Πολιτείαν» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Θησέως ἦτο δευτέρα χρονικῶς μετὰ τὴν τοῦ Ἴωνος, ἀλλ' ὅμως «πρώτη ἔχουσα πολιτείας τάξιν»), μετέβαλε τὰς σχέσεις τῶν φυλῶν πρὸς ἀλλήλας, εἰσαγαγὼν κλίμακα βαθμῶν.

Ἑκάστη φυλὴ συνίστατο ἀπὸ τρεῖς φ(ρ)ατρίας (ἢ ἀδελφότητας), ἑκάστη δὲ φρατρία ἀπὸ τριάκοντα γένη ἢ τριάκαδας (τριακάς). Τὰ μέλη ἑκάστου γένους ὠνομάζοντο γενῆται ἢ τριτογάλακτοι. Ἕκαστον γένος ἀπετελεῖτο κανονικῶς ἀπὸ τριάκοντα οἴκους ἢ ἄνδρας.

Οὕτω ἡ διάρθρωσις τῆς πόλεως εἶχεν ὡς πρότυπον τὸν οἶκον. Οἱ οἶκοι οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν ἓν γένος διετήρουν τὴν συναίσθησιν τῆς ἀρχικῆς των συγγενείας αἵματος καὶ ἐλάτρευον ἀπὸ κοινοῦ κάποιον ἥρωα, ὁ ὁποῖος ἦτο πρόγονός των καὶ τοῦ ὁποίου ἔφερον καὶ τὸ ὄνομα. Οὕτω οἱ Βουτάδαι ἢ Ἑτεροβουτάδαι ἐλάτρευον τὸν Βούτην, οἱ Ἀλκμαιωνίδαι τὸν Ἀλκμαίωνα, οἱ Βουζύγιοι ἢ Βουζύγειοι τὸν Βουζύγην.

Ἐτέλουν ἐπίσης ἀπὸ κοινοῦ τὰς θυσίας των, εἶχον κοινὸν τάφον ἐνταφιασμοῦ τῶν νεκρῶν, εἶχον τὰ πρωτεῖα διαδοχῆς εἰς τὰ μεγάλα κτήματα καὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ παράσχουν ποῦτοι τὴν βοήθειαν των ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης. Εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περιοχὴν τῆς Ἑλλάδος παρατηρεῖται ἡ μετὰ τόσης ἀκριβείας καὶ ἐπὶ τόσον χρόνον διατήρησις τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας ὅσον εἰς τὴν Ἀττικήν.

Αἱ οἰκογένειαι αἱ ἀποτελοῦσαι ἑκάστην φρατρίαν εἶχον ἰδίας θρησκευτικὰς τελετάς, ἑορταζον δὲ τὴν σχέσιν τῶν μελῶν διὰ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀπατουρίων. Ὅλαι αἱ οἰκογένειαι ἀπὸ κοινοῦ ἐλάτρευον τὸν Πατρῷον Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἱερκεῖον Δία, τοὺς θεοὺς προστάτας τῆς οἰκιακῆς ἑστίας καὶ τῶν οἰκιακῶν βωμῶν. Ὁ τελευταῖος ἐλατρεύετο ἐπίσης ὡς Ζεὺς Φράτριος μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς Φρατρίας ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη τῆς φρατρίας.

Ἐπὶ κεφαλῆς ἑκάστης φυλῆς ἦτο ὁ φυλοβασιλεύς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀρχικῶς μὲν εἶχον ἀοθὴ ἀρκεταὶ ἐξουσίαι, ἀργότερον ὅμως οὗτος περιωρίσθη εἰς καθαρῶς θρησκευτικὰ καθήκοντα, ἤτοι τὴν προσφορὰν θυσιῶν διὰ τὴν φυλήν του.

Ἑκάστη φρατρία διῳκεῖτο ἀπὸ ἕνα φρατριάρχον, ἕκαστον γένος ἀπὸ ἕνα ἄρχοντα τοῦ γένους. Οἱ λειτουργοὶ οὗτοι συνέτασσον τοὺς καταλόγους τῶν μελῶν τῆς φρατρίας καὶ τῆς οἰκογενείας, οἱ ὁποῖοι ἀργότερον μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Κλεισθένους ὑπῆρξαν τεραστίας σημασίας εἰς τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον, διότι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς ληξιαρχεῖον τοῦ ὀνόματος τῶν πολιτῶν.

ΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Αἱ κατὰ ξηρὰν δυνάμεις. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας κάθε πολίτης ὑπεῖχε στρατιωτικὴν ὑποχρέωσιν. Αἱ πρῶται τοῖς κλάσεις κατετάσσοντο εἰς τὸ ἱππικὸν ἢ εἰς τὰ βαρέως ὡπλισμένα στρατεύματα, ἡ δὲ τετάρτη τάξις ὡς ὁπλῖται ἢ ναῦται. Ἡ πρὸς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ὑποχρέωσις διήρκει ἀπὸ τοῦ 18ου μέχρι τοῦ 60οῦ ἔτους. Μόνον οἱ κρατικοὶ ὑπάλληλοι καὶ οἱ βουλευταὶ ἦσαν ἀπηλλαγμένοι στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων. Ὁ νέος, διὰ νὰ γίνῃ πολίτης, μετέβαινεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγραύλου, ὅπου ἔδιδε τὸν νενομισμένον ὅρκον, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Οὐ καταισχυνῶ τὰ ὅπλα τὰ ἱερά, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν προστάτην, ὅτῳ ἂν στοιχήσω· ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν καὶ ὑπὲρ ὁσίων, καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν· τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάσσω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω, ὅσην ἂν παραδέξωμαι· καὶ εὐνοήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων ἐμφρόνως, καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἱδρυμένοις πείσομαι καὶ οὓς τινας ἄλλους τὸ πλῆθος ἱδρύσηται ἐμφρόνως, καὶ ἄν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμούς, ἢ μὴ πείθηται, οὐκ ἐπιτρέψω· ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων, καὶ ἱερὰ καὶ πάτρια τιμήσω. Ἴστορες θεοὶ τούτων».

Οἱ νέοι ἑκάστης φυλῆς στρατολογούμενοι ἐξετέλουν ὅλοι μαζὶ τὴν στρατιωτικὴν των θητείαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν ἑνὸς «σωφρονιστοῦ» καὶ ἠσκοῦντο εἰς τὴν γυμναστικὴν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων ἀπὸ τοὺς «παιδοτρίβας», οἱ ὁποῖοι ἠμείβοντο ἀπὸ ἑκάστην ὁμάδα μὲ μίαν δραχμήν. Οἱ στρατευόμενοι νέοι ἐλάμβανον τέσσαρας ὀβολοὺς διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ συσσιτίου κλπ. Μετὰ ἐνιαύσιον θητείαν οἱ στρατιῶται ἐνεφανίζοντο εἰς τὸ θέατρον ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, ἐκτελοῦντες γυμναστικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἀσκήσεις. Μετὰ ταῦτα ἀπεστέλλοντο ἐπὶ ἓν ἔτος ὡς «περίπολοι» εἰς τὰ διάσπορα ὀχυρὰ τῆς πόλεως (Μουνιχίαν, Φυλήν, Σούνιον, Ἐλευσῖνα κλπ.). Κατόπιν εἰσήρχοντο πλέον εἰς τὴν ἐφεδρείαν.

Ἡ ἐπιστράτευσις ἐγίνετο ἐπὶ τῇ βάσει στρατολογικῶν καταλόγων. Πάντοτε ὑπῆρχαν 42 ἐτήσιοι στρατολογικοὶ κατάλογοι (ὅσαι ἦσαν αἱ δυνάμεναι νὰ στρατολογηθοῦν κλάσεις). Ἡ ἐπιστράτευσις ἐγίνετο ἢ γενικὴ («πανδημεί», «πανστρατιᾷ») ἢ μερικὴ («ἐκ καταλόγου»). Αἱ κλάσεις ἐχαρακτηρίζοντο ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρχε κατὰ τὸ ἔτος τῆς στρατεύσεως. ἠδύναντο δὲ νὰ στρατευθοῦν εἴτε ὁλόκληροι («στρατεῖαι ἐν τοῖς ἐπωνύμοις»), εἴτε ἐν μέρει («στρατεῖαι ἐν μέρεσι»).

Ἑκάστη τῶν δέκα φυλῶν ἀπέδιδε μίαν στρατιωτικὴν μονάδα, ἡ ὁποία ἐλέγετο τάξις καὶ ἐπὶ κεφαλῆς της εἶχε «ταξίαρχον» ἐκλεγόμενον ὑπὸ τῆς φυλῆς. (Ἀρχικῶς οἱ δέκα οὗτοι ταξίαρχοι ἦσαν οἱ δέκα στρατηγοί. Ἀλλ' ὅταν οἱ στρατηγοὶ ἐτίθεντο πλέον ὡς ἡγέται ὁλοκλήρου τοῦ στρατεύματος, ἐθεσπίσθη ὁ βαθμὸς τοῦ ταξιάρχου). Ἑκάστη τάξις διηρεῖτο εἰς λόχους καὶ ἕκαστος λόχος ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς πολίτας ἑνὸς ἢ περισσοτέρων δήμων καὶ εἶχεν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἕνα λοχαγόν.

Κατὰ τὸ ἔτος 431 αἱ Ἀθῆναι ἠδύναντο νὰ παρατάξουν περίπου 18.000 ὁπλῖτας. Τὰ γυμνάσια τακτικῆς τῶν Ἀθηναίων ὁπλιτῶν δὲν διέφερον ἀπὸ τὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ὑπερήφανοι διὰ τὸ ἱππικόν των, ὡς δεικνύει ἡ ἀγάπη μὲ τὴν ὁποίαν τὸ ἀπεικόνισαν εἰς τὴν μεγάλην μετόπην τοῦ Παρθενῶνος. Πάντως τὸ ἱππικὸν ἐχρησιμοποιεῖτο μᾶλλον κατὰ τὰς ἑορταστικὰς παρατάξεις, εἰδικῶς εἰς τὰ Παναθήναια παρὰ εἰς τὰς μάχας. Καὶ ἡ ὑπηρεσία εἰς τὸ ἄτλον τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς τελείως ἀκίνδυνος. Οἱ ἄνδρες τῶν δύο πρώτων κλάσεων ὑπηρέτουν ὡς ἱππεῖς. Ἐστρατολογοῦντο οὗτοι ὑπὸ δεκαμελοῦς ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἐκαλοῦντο καταλογεῖς. Τοῦτο ἐδίδετο ἕνα ποσὸν διὰ τὸν ὁπλισμὸν τῶν ὀνομαζομένων «κατάστασις» καὶ ἐτησίως ὑπεβάλλοντο εἰς δοκιμασίαν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἱκανότητος αὐτῶν καὶ τῶν ἵππων. Τὸ ἱππικὸν διηρεῖτο εἰς τέσσαρας φυλὰς ἐξ 100 ἵππων ἑκάστη, ὑπὸ διοικητὴν ἕνα φύλαρχον. Ἡ ἀνωτάτη διοίκησις τοῦ ἱππικοῦ ἠσκεῖτο ἀπὸ δύο ἱππάρχους.

Ὁπλίτης ἐκ Δωδώνης. (Χαλκοῦν ἄγαλμα εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου).

Ἡ προπαρασκευὴ τῆς πολιτοφυλακῆς πρὸς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἡ πειθαρχία της ἦτο λίαν ἑλλιπὴς κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα. Πάντως ἡ ἀνυποταξία (ἀστρατεία), ἡ λιποταξία καὶ ἡ δειλία ἐτιμωροῦντο κατόπιν δίκης ἐνώπιον λαϊκοῦ δι-

Χάρτης τῆς ἐξαπλώσεως τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Δωριέων ἀνὰ τὰς χώρας τῆς Μεσογείου.

[illegible]. Ὁ Ξενοφῶν συμβουλεύει τοὺς διοικοῦντας τὸ Ἱππικὸν νὰ ἐπιφορτίζουν τοὺς ἄνδρας τῶν περισσότερον διὰ τῆς ἱππασίας παρὰ διὰ τῆς πεζαρχίας. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ κανεὶς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ἡ πολεμικὴ ἱκανότης τόσον τῶν Ἀθηναίων ἢ τῶν Σπαρτιατῶν ἦτο μικρά. Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Κύρου, τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ πρὸ αὐτῶν αἱ μάχαι τῶν Πλαταιῶν καὶ τοῦ Μαραθῶνος καὶ ἄλλαι φανερώνουν τοῦτο.

Τὸ μόνον στράτευμα περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίας εἶναι τὰ μισθοφορικὰ στράτευμα τοῦ Κύρου τοῦ νεωτέρου, τοῦ ὁποίου περιπετείας περιγράφει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν «Κύρου Ἀνάβασιν», ἀπετελεῖτο δὲ κυρίως ἐκ Πελοποννησίων. Τὸ ἄνθος τούτου ἦσαν οἱ βαρέως ὡπλισμένοι ἄνδρες (ὁπλῖται), φέροντες κράνος, θώρακα, κνημῖδας, ἀσπίδα, δόρυ καὶ ξίφος. Παραπλήσιοι πρὸς αὐτοὺς ἦσαν οἱ πελτασταί φέροντες πέλτην (ἐλαφρὰν ἀσπίδα), ἀκόντια καὶ ξίφη. Αἱ ἐλαφρῶς ὡπλισμέναι δυνάμεις (ψιλοί, γυμνῆτες), ἔφεροι μόνον ἐπιθετικὰ ὅπλα, μαχόμενοι ἐξ ἀποστάσεως, ἦσαν δὲ αὐτοὶ τοξόται (κυρίως Κρῆτες), σφενδονῆται καὶ ἀκοντισταί.

Ἕλλην πελταστής.

Αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἰσχὺς τῶν Ἀθηνῶν ἦτο τὸ ναυτικόν των. Μεταξὺ τῶν ὁρμημάτων τῆς ἀκτῆς καὶ τῆς Μουνιχίας εὑρίσκοντο οἱ καλῶς προστατευόμενοι ὅρμοι τῆς Μουνιχίας, τῆς Ζέας καὶ ὁ βαθὺς λιμὴν τοῦ Πειραιῶς, ὁ ὁποῖος ὅπως καὶ σήμερον προσέφερεν ἀσφαλὲς ἀγκυροβόλιον διὰ μεγάλα καὶ πολυάριθμα πλοῖα. Τὸ ἐσωτερικὸν τμῆμα τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς, τὰ «ἐμπορεῖα», ἦτο προωρισμένον διὰ τὰ ἐμπορικὰ σκάφη, ἐνῶ τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα, ὁ λιμὴν τοῦ Κανθάρου, καὶ οἱ ὅρμοι τῆς Ζέας καὶ τῆς Μουνιχίας, ἐχρησίμευσαν ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν προσόρμισιν τῶν πολεμικῶν πλοίων. Ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς εἶχαν περικλείσει ὁλόκληρον τὴν Πειραϊκὴν χερσόνησον μὲ γιγαντιαίαν ὀχύρωσιν, τῆς ὁποίας τὰ ἐρείπια σωζόμενα μέχρι σήμερον προκαλοῦν τὸν θαυμασμὸν καὶ εἶχον συνδέσει ταύτην μὲ τὰς Ἀθήνας, μὲ τὰ περίφημα Μακρὰ Τεῖχη (ἡ Σκέλη), τὰ ὁποῖα κατεστράφησαν ἐν μέρει τὸ 404 καὶ ἐκτίσθησαν ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Κόνωνος τὸ 392. Ὁ Πειραιεὺς ἦτο ὁ ἰσχυρότερος στρατιωτικὸς λιμὴν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, πρὸς τὸν ὁποῖον μόνον εἰς ἠδύνατο νὰ παραβληθῇ, ὁ τῶν Συρακουσῶν κατὰ τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα. Ἡ παραλία μεταξὺ τῶν τριῶν λιμένων τῶν Ἀθηνῶν περιελάμβανε τὰ νεώσια, τὰ ναυπήγια, τοὺς νεωσοίκους καὶ τὰς σκευοθήκας. Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν τὰ πλοῖα ἦσαν μακρὰ καὶ χαμηλὰ μὲ μίαν μόνον σειρὰν κωπηλατῶν (μονήρεις) καὶ ἐχαρακτηρίζοντο ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν κωπῶν ὡς τριακόντοροι, πεντηκόντοροι κλπ. νῆες. Ἀπὸ τοῦ 700 π. Χ. ἐναυπηγήθησαν σκάφη μὲ δύο ἢ τρεῖς σειρὰς κωπῶν, αἱ διήρεις καὶ τριήρεις.

Ὁπλιτοδρόμος. (Ἐκ στήλης εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως).

Αἱ πολεμικαὶ τριήρεις, ἐλαφρὰ σκάφη μήκους 40—50 μέτρων (ὅθεν καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῶν «νῆες μακραί») καὶ πλάτους 5 μέτρων, εἶχον εἰς τὴν πρῶραν των σιδηροῦν ἐμβολον μὲ τὸ ὁποῖον ἐκάρφωναν τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα διὰ νὰ τὰ αἰχμαλωτίσουν. Ἂν καὶ εἶχαν αἱ τριήρεις ἱστία, ἐν τούτοις ἐκινοῦντο κυρίως διὰ τῶν κωπῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐξησφαλίζοντο αἱ κινήσεις καὶ οἱ ἐλιγμοὶ ἐν ὥρᾳ μάχης. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ πολεμικαὶ τριήρεις ἐκαλοῦντο καὶ ἐπίκωποι ἢ κωπήρεις. Οἱ κωπηλάται ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν ἑδωλίων, τὰ ὁποῖα ἀνυψοῦντο βαθμηδὸν ὡς κλίμακες. Αἱ σειραὶ τῶν ἑδωλίων ἐχαρακτήριζον τὸ σκάφος ὡς τριήρη, τετήρη καὶ πεντήρη. Αἱ τετήρεις εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν ναυτικὸν ἐνεφανίσθησαν ἀπὸ τὸ 330 π. Χ. καὶ αἱ πεντήρεις ἀπὸ τὸ 325.

Ἡ ναυπήγησις νέων σκαφῶν ἀνετίθετο εἰς τοὺς δέκα «ἐπιμελητὰς τῶν νεωρίων». Τὸ πλήρωμα ἑκάστης τριήρους ἀνήρχετο εἰς 200 σχεδὸν ἄνδρας ὑπὸ ἕνα «κυβερνήτην», ἀπετελεῖτο δὲ ἀπὸ τὸν πρωρέα, τὸν κελευστήν, τρεῖς πεντηκοντάρχους, περίπου δέκα «ἐπιβάτας» καὶ τέλος 170 καὶ πλέον ναύτας. Οἱ κωπηλάται τῶν τριήρεων ἐχαρακτηρίζοντο ὡς θαλασσόβιοι, ζυγῖται καὶ θρανῖται. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶχον βαρυτέραν τῶν ἄλλων ἐργασίαν λόγῳ τοῦ ὅτι αἱ κῶπαι των ἦσαν αἱ μακρότεραι καὶ ἠμείβοντο περισσότερον.

Ὁπλίτης ἀποχαιρετῶν τὸν πατέρα του. (Ἐξ ἐπιτυμβίου πλακὸς εὑρεθείσης εἰς τὸ Δίπυλον).

συνήθη πλοῦν ἡ κωπηλασία ἐγίνετο μόνον ἀπὸ τὸ ἓν τρίτον τοῦ πληρώματος, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς τρεῖς σειρὰς τῶν ἑκατέρωθεν κωπῶν, ὑπὸ μουσικὴν αὐλῶν καὶ ρυθμικὰς κραυγάς. Ὁλόκληρον τὸ πλήρωμα εὑρίσκετο ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ τριηράρχου. Οἱ πτωχότεροι πολῖται μέτοικοι, δοῦλοι καὶ πολιτογραφηθέντες ξένοι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς κωπηλάται. Μόνον δύο ἀθηναϊκὰ πλοῖα, τὰ ταχυδρομικὰ «Πάραλος» καὶ «Σαλαμινία», εὑρισκόμενα εἰς συνεχῆ ὑπηρεσίαν, εἶχον πλήρωμα ἀποτελούμενον ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ Ἀθηναίους πολίτας. Ἡ ταχύτης τῶν τριήρεων ἦτο σημαντική, ἐξηρτᾶτο ὅμως ἀπὸ τὸν καιρὸν καὶ τὸν ἄνεμον. Ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες, οἱ ἀρχαῖοι ἦσαν ἱκανώτατοι ναυτικοί. Κατ' ἀρχὰς αἱ κατὰ θάλασσαν μάχαι ἦσαν ὅμοιαι μὲ τὰς κατὰ ξηράν. Τὰ πληρώματα ἐμάχοντο ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων τῶν ἀντιπάλων πλοίων, τὰ ὁποῖα ἐπλεύριζον ἄλληλα.

Ἕλληνες ὁπλῖται (ἐξ ἀγγείου).

Ἡ ναυτικὴ τακτικὴ τὴν ὁποίαν ἐγνώριζον οἱ Ἕλληνες συνί-

σπατο κυρίως εἰς τὸν «διέκπλουν» καὶ τὸν «περίπλουν» τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως. Ὁ σκοπὸς τοῦ περίπλου ἦτο νὰ ἐκτείνουν τὴν γραμμὴν τῶν πέραν τῶν πτερύγων τοῦ ἐχθροῦ, τοῦ δὲ διέκπλου νὰ διαρρήξουν τὴν ἐχθρικὴν παράταξιν. Διὰ νὰ ἀποφύγῃ τοῦτο ὁ ἀντίπαλος στόλος παρετάσσετο εἰς δύο γραμμὰς καὶ ἄφινε διαστήματα, οὕτως ὥστε τὰ σκάφη τῆς δευτέρας γραμμῆς νὰ δύνανται νὰ διεκπλέουν διὰ τῶν διαστημάτων τῆς πρώτης, ὥστε νὰ τὴν βοηθοῦν ἐν στιγμῇ ἀνάγκης. Τὴν τάξιν αὐτὴν ἠκολούθουν ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης εἰσήγαγον εἰς τὴν ναυτικὴν τακτικὴν καὶ ἄλλον τρόπον προσβολῆς ὄχι μὲ τὴν πρῶραν, ἀλλὰ λοξῶς ἐκ τῆς πλευρᾶς, ὥστε νὰ ἀχρηστεύουν τὸ ἐχθρικὸν πλοῖον διὰ τῆς θραύσεως τῶν κωπῶν του.

Οἱ πρῶτοι πολιτειακοὶ θεσμοί. Εἰς τὴν Ἀττικὴν καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς περιοχὰς κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους τὸ πολίτευμα ἦτο ἡ «Ἡρωϊκὴ βασιλεία», χαρακτηριζόμενον οὕτω ἐκ τῶν ἐπῶν τοῦ Ὁμήρου, ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡρωϊκήν. Ἡ ἡρωϊκὴ βασιλεία διατηρεῖ ἀκμὴν ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παλαιᾶς πολεμικῆς βασιλείας τῶν ἐπῶν τῶν ἀγώνων καὶ τῶν περιπλανήσεων. Ὁ βασιλεὺς εἶναι ὁ ἀρχηγὸς κατὰ τὸν πόλεμον, ὁ πρόμαχος εἰς τὴν μάχην, ὁ δικαστὴς καὶ ἱερεὺς τοῦ γένους, ὁ ὁποῖος λαμβάνει τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πολέμου καὶ ἐκ τῶν προσφερομένων θυσιῶν. Ἐπίσης οἱ ἀρχηγοὶ τῶν γενῶν τοῦ προσφέρουν τιμητικὰ δῶρα, αὐτὸς δὲ κατὰ κανόνα συμπεριφέρεται πρὸς αὐτοὺς ὡς πρὸς φιλοξενουμένους του. Ἡ καλυτέρα περιοχὴ ἐκ τῶν κοινοτικῶν χρεῶν δίδεται εἰς αὐτὸν ὡς «τέμενος» (βασιλικὸν κτῆμα). Εἰς τὴν κώμην ἄρχει πατριαρχικῶς ἄνευ ἀρχαιρεσιῶν τῶν προνομίων του, ἀλλὰ μὲ καλωσύνην καὶ εὐγένειαν κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐξουσίας του. Ἡ οἰκογένειά του κατάγεται κατὰ τὴν παράδοσιν ἀπὸ ἕνα θεόν ἢ ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν θεῶν, τὸν Δία, ὁ ὁποῖος ἀπένειμεν εἰς τοὺς προγόνους του τὸ σκῆπτρον καὶ τὴν ἐξουσίαν. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ ἐπίθετα Διογενὴς καὶ Διοτρεφής. Μετὰ τὸν θάνατόν του τὸν διαδέχεται ὁ μεγαλύτερος ἢ ὁ ἱκανώτερος ἐκ τῶν υἱῶν του. Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν κατῴκει ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου διέμενον καὶ οἱ σύμβουλοί του, ἐκ τῶν πρώτων εὐπατριδῶν καὶ πιθανὸν ἐκ βασιλικοῦ γένους κατάγομενοι. Περὶ τὴν Ἀκρόπολιν ἐγκατεστάθησαν οἱ ἄλλοι πολῖται. Ὁ πρῶτος αὐτὸς συνοικισμὸς ὠνομάσθη Κηδαθήναιον. Ἐκεῖ εἰς τὴν Ἀγορὰν καὶ ἐπὶ τῷ Πρυτανείῳ συνήρχετο τὸ δικαστήριον πρῶτον, ὕστερον δὲ καὶ ἡ Βουλή, ἥτις ἀπετελεῖτο ἐν ἀρχῇ ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν τεσσάρων φυλῶν (φυλοβασιλεῖς) τριακοσίων καὶ τῶν πρυτάνεων, 12 ἐξ ἑκάστης φυλῆς. Αἱ θυσίαι ἐπὶ φόνῳ ἐγίνοντο ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου.

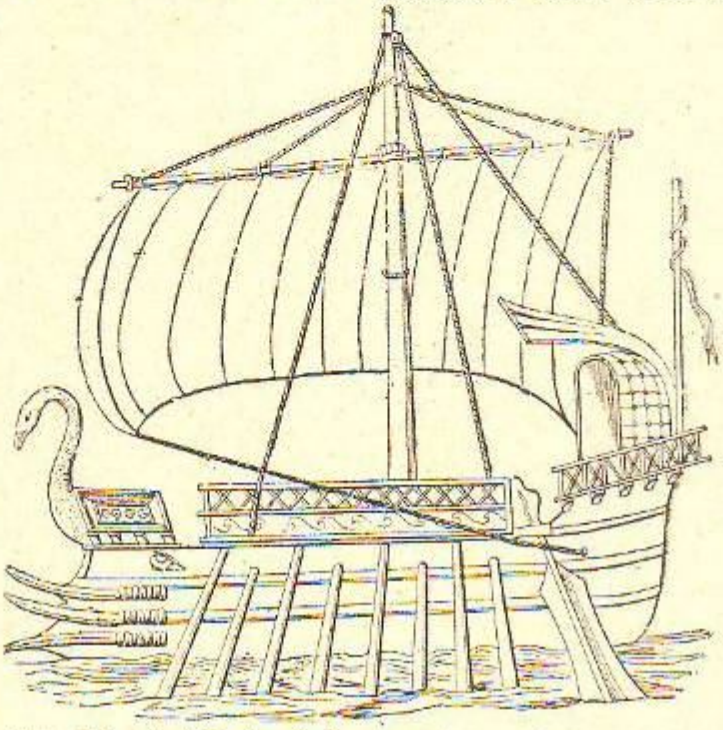

Ναῦς ἑλληνική. (Εἰς ἐκ τῶν διαφόρων τύπων πλοίων, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐμάχοντο ἢ ἐταξίδευον καὶ ἀποίκιζον τὰς χώρας ποὺ ἦσαν γνωσταὶ εἰς τὴν ἐποχήν των.

Κατάργησις τῆς βασιλείας εἰς τὰς Ἀθήνας.

Πῶς ἀπὸ τῆς κληρονομικῆς βασιλείας τὸ πολίτευμα τῶν προϊστορικῶν Ἀθηνῶν μετέπεσεν εἰς τὴν αἱρετὴν βασιλείαν τὸ πρῶτον καὶ εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν βραδύτερον, δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστόν. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐξασθένησις τῶν βασιλικῶν θεσμῶν ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι αἱ ἀριστοκρατικαὶ οἰκογένειαι, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Ὅμηρος, περιεστοίχιζον τὸν βασιλέα, ἀπέκτων ὁλονὲν καὶ μεγαλυτέραν ἐπιρροήν, τοποθετοῦσαι παρὰ τὸν βασιλέα ἀξιωματούχους ἐκ τοῦ περιβάλλοντός των, οἱ ὁποῖοι βαθμιαίως εἶχον ἀναλάβει τὰς περισσοτέρας ἐξουσίας τοῦ βασιλέως. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου πολυτίμους πληροφορίας παρέχει ἡ «Ἀθηναίων Πολιτεία» τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ Κόδρος. Ὁ μῦθος συνδέει τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας ἐν Ἀθήναις μὲ τὸν Κόδρον, τελευταῖον βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν, ὅστις ἐπεζήτησε νὰ φονευθῇ (τὸ 1063 π.Χ.) ὑπὸ τινος Δωριέως, ἵνα πληρωθῇ ὁ χρησμὸς τῶν Δελφῶν, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰς Ἀθήνας θὰ ἔσωζεν ὁ θάνατος τοῦ βασιλέως των. Τοιουτοτρόπως ἐσώθη ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοὺς πολιορκοῦντας αὐτὴν Δωριεῖς, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι — ὡς λέγει ὁ μῦθος — φοβούμενοι ὅτι οὐδεὶς ἄλλος βασιλεὺς θὰ ἔφθανε τὸ ὕψος τῆς αὐτοθυσίας τοῦ Κόδρου, κατήργησαν τὴν κληρονομικὴν βασιλείαν, ἀφοῦ οἱ Δωριεῖς ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπῆλθαν ἀπὸ τὴν Ἀττικήν. Πραγματικῶς ὅμως ἡ κατάργησις τοῦ βασιλέως ἐπῆλθε βαθμιαίως. Οἱ περὶ τὸν βασιλέα εὐπατρίδαι, ἐκτιμήσαντες φαίνεται τὴν ἀνάγκην ἱκανῶν στρατηγῶν διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διαφόρων ἀγώνων πρὸς τὰ γειτονικὰ κράτη καὶ μὴ ἔχοντες πάντοτε ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς στρατηγικὰς ἱκανότητας τῶν βασιλέων, ἴσως δὲ καὶ πρὸς ἐξασθένησιν αὐτῶν ἀφῃρέσαν τὴν στρατηγίαν ἀπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ἀνέθεσαν εἰς ἰσόβιον αἱρετὸν ἄρχοντα, τὸν πολέμαρχον. Βραδύτερον ἀφῃρέθη ἀπὸ τοῦ βασιλέως καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ ὡς λέγεται σήμερον ἐξουσία καὶ ἀνετέθη αὐτὴ εἰς ἕτερον ἄρχοντα αἱρετὸν καὶ ἰσόβιον, ἀλλ' ἐκ τῶν εὐπατριδῶν καὶ τοῦτον λαμβανόμενον, τὸν ἐπώνυμον λεγόμενον ἄρχοντα, διότι αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἐμνημονεύετο εἰς τὰς διαφόρους πράξεις τῆς πολιτείας. Καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐγίνετο ἡ χρονολόγησις ὕστερον. Τελικῶς δὲ δὲν ἀπέμενεν εἰς τὸν βασιλέα παρὰ ἡ προεδρία εἰς τὰς τελουμένας ἐπισήμους θυσίας καὶ ἐπίβλεψις τῶν θρησκευτικῶν ἐν γένει λειτουργιῶν.

Πάντως ἡ ἐξασθένησις τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἀρχίσασα ἀπὸ τοῦ 9ου π. Χ. αἰῶνος (813 π. Χ.), ἐξηκολούθησε σταθερῶς. Φαίνεται ὅτι οἱ διάδοχοι τοῦ Κόδρου καὶ πρῶτος ὁ υἱός του Μέδων, δὲν ὠνομάζοντο πλέον βασιλεῖς, ἀλλὰ ἄρχοντες. Οἱ ἄρχοντες ἦσαν ὑπεύθυνοι ἔναντι τῶν εὐπατριδῶν, αὐτὰ δὲ ἀποδεικνύει ὅτι ἐκυβέρνα ἡ ἀριστοκρατία, ἡ ὁποία καὶ κατήργησε τὴν βασιλείαν. Κατ' ἀρχὰς οἱ ἄρχοντες ἦσαν ὡς καὶ οἱ βασιλεῖς ἰσόβιοι, ἀργότερον ὅμως καὶ προφανῶς κατόπιν πιέσεως ἐκ μέρους τῶν λαϊκῶν τάξεων, οἱ ἄρχοντες ἔχασαν τὸ προνόμιον αὐτὸ (περὶ τὸ 752) ὁρισθείσης δεκαετοῦς τῆς θητείας των καὶ μετὰ ταῦτα γενομένης μονοετοῦς, διὰ νὰ καταλήξῃ τέλος εἰς τὴν διὰ κλήρου ἐκλογὴν τῶν ἀρχόντων. Οὕτω ἀπὸ τοῦ 684 γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἐξουσία παραδίδεται εἰς ἐνιέα ἄρχοντας μὲ ἐνιαύσιον θητείαν. Τοὺς ἄρχοντας αὐτοὺς ἐκλέγει ἀκόμη ὁ Ἄρειος Πάγος ἐκ τῶν εὐπατριδῶν. Ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὁ πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ὅστις ἦτο καὶ ἀνώτατος διοικητικὸς ἐπόπτης, ὠνομάζετο «ἐπώνυμος». Ὁ δεύτερος ἦτο ὁ ἀνώτατος ἱερεὺς τοῦ λαοῦ καὶ ὠνομάζετο «βασιλεύς». Ὁ τρίτος διηύθυνε τὰ πολεμικὰ καὶ ἐλέγετο «πολέμαρχος». Οἱ ἓξ ἄλλοι ἐλέγοντο «θεσμοθέται»

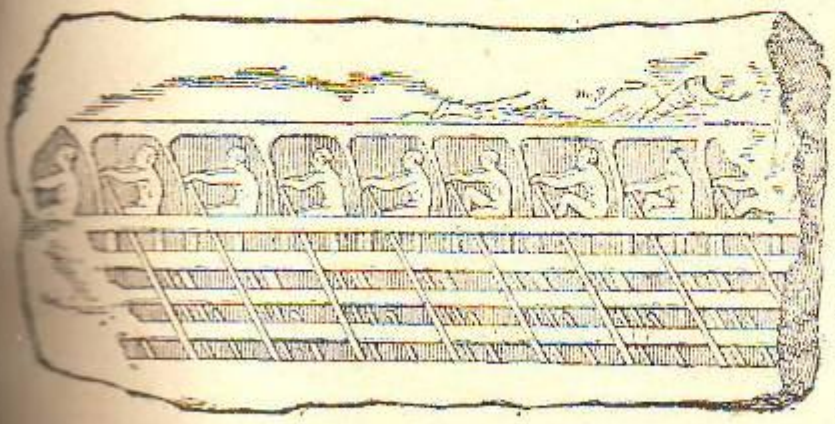

Ἐρέται τριήρεως (ἐκ γλυπτοῦ τῆς Ἀκροπόλεως).

καὶ ἀπετέλουν τὴν νομοθετικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν. Ἐξελέγοντο δὲ ὅλοι ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐκ τῶν εὐγενεστέρων (ἀριστίνδην) καὶ πλουσιωτέρων (πλουτίνδην), ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω.

Ἡ Βουλή. Παρὰ τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ὑπῆρχεν ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλὴ (ὀνομασθεῖσα οὕτω ἐκ τοῦ λόφου ἀπέναντι τῆς Ἀκροπόλεως, πρὸς Δυσμάς, ἐφ' οὗ συνεδρίαζεν). Ἡ Βουλὴ συνεκροτεῖτο ἐκ τῶν τεσσάρων φυλοβασιλέων καὶ τῶν 48 πρυτάνεων (12 περὶ ἕκαστον φυλοβασιλέα), ἐκλεγομένων ἐξ ἑκάστης φυλῆς ἀπὸ εὐπατρίδας φυσικά. Ἐν ἀρχῇ ὁ Ἄρειος Πάγος ἦτο δικαστήριον δικάζον τὰ φονικὰ (δίκας ἐπὶ φόνῳ), δαθμηδὸν ὅμως κατέστη οὗτος καὶ πολιτικὸν σῶμα καὶ ἀπέκτησε μεγίστην ἐπιρροὴν ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ, λόγῳ τοῦ ὅτι αὐτὸς ἐξέλεγε τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐπώπτευεν ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων. Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς θητείας τῶν ἀρχόντων, ἐκεῖνοι κατὰ τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρχε μομφὴ κατὰ τὴν λογοδοσίαν των («λόγον διδόναι») ἐγίνοντο ἰσόβια μέλη τῆς Βουλῆς, συμπληρουμένων οὕτω καὶ τῶν ἑκάστοτε παρουσιαζομένων κενῶν θέσεων εἰς τὸ σῶμα τοῦτο. Οὕτω ἡ ἀριστοκρατικὴ αὕτη Βουλὴ ἤσκει εἰς τὴν πραγματικότητα τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν. Ἐξέλεγεν ἀξιωματούχους τῆς προτιμήσεώς της, διεχειρίζετο τὸ μεγαλύτερον καὶ σοδαρώτερον μέρος τῶν ὑποθέσεων τῆς πόλεως, ἐπέδλεπεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων καὶ ἐπέδαλλε τιμωρίας κατὰ βούλησιν.

Ἡ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις. Ἡ ὀλιγαρχικὴ ὅμως ἐκείνη κυδέρνησις τῶν εὐπατριδῶν, οἱ μεγάλοι τόκοι καὶ κυρίως ὁ σκληρὸς νόμος ὁ ἰσχύων περὶ ὀφειλετῶν, ἐδημιούργησαν ἕνα τεραστίας πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς σημασίας ζήτημα. Ὁ λαὸς ἤθελε νὰ ἀποσείσῃ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀριστοκρατῶν. Οἱ γεωργοὶ εἶχον περιπέσει εἰς ἀφάνταστον πενίαν, λόγῳ τῶν ἐξῆς κυρίως γεγονότων: Οἱ ὅροι τῆς κλειστῆς λεγομένης οἰκονομίας —τῆς παραγωγῆς δηλαδὴ τῆς προωρισμένης νὰ καταναλωθῇ ἐπὶ τόπου— εἶχον ἀνατραπῆ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου. Ἐν τῷ μεταξὺ μεσολαδεῖ μία καινοτομία, ἡ ὁποία συντελεῖ ἀκόμη περισσότερον εἰς τὴν ἀλλαγὴν τῆς καταστάσεως. Πρόκειται περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χρήματος, ὡς κοινοῦ ἰσοδυνάμου τῆς ἀνταλλαγῆς. Αὐτὸ δὲ συντελεῖ δεδαίως εἰς τὴν εὐχερεστέραν κυκλοφορίαν τῶν προϊόντων, ὑποδοηθεῖ ὅμως καὶ τὴν συγκέντρωσιν μεγάλων κεφαλαίων εἰς χεῖρας τῶν ἐμπορευομένων. Οἱ ἐμπορευόμενοι οὗτοι δὲν εἶναι κατὰ πλειονότητα Ἀθηναῖοι. Εἶναι Μεγαρεῖς, εἰσάγοντες τὸν σῖτον ἀπὸ ἄλλας περιφερείας καὶ προκαλοῦντες ραγδαίαν πτῶσιν τῶν τιμῶν. Ἀπὸ τὰ γεγονὸς αὐτὸ προέρχεται ἐξαθλίωσις τῶν χωρικῶν, οἵτινες ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ δανείζωνται ἀπὸ τοὺς ἀριστοκράτας, οἱ ὁποῖοι οὔτε ἐμπόριον ἤθελον νὰ ἀσκήσουν, [illegible] οὔτε καὶ νὰ χάσουν τὰ πλούτη των, ἐξεμεταλλεύοντο δὲ τὸ πλούτη των τοκίζοντες τὰ χρήματα των εἰς τοὺς πολίτας. [illegible] κατάστασις ὅμως αὕτη σὺν τῷ χρόνῳ προεκάλεσε τὸ μίσος [illegible] αντίον τῶν εὐπατριδῶν, οἱ ὁποῖοι σὺν τοῖς ἄλλοις, κρατοῦντ[illegible] ἀκόμη εἰς χεῖρας των τὴν ἀπονομὴν τῆς Δικαιοσύνης, δὲν ἐδ[illegible]ον βάσει γραπτῶν διατάξεων, ἀλλὰ κατὰ τὰ παλαιὰ αὐ[illegible] ἔθιμα καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Τ[illegible]τροπτως φθάνομεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν μεγάλων ἀναστατώσεων.

Εὐθὺς ὡς ἐνεφανίσθη τὸ χρῆμα καὶ αἱ συναλλαγαὶ ἤρχισαν νὰ λαμδάνουν ἐμπορικὴν ὄψιν, εὐθὺς ὡς ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται, εἰς ὑποτυπώδη ἀκόμη κατάστασιν ἡ ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἀρχίζουν νὰ λαμδάνωνται μέτρα πρωτοφανοῦς καινοτομίας καὶ νὰ δημιουργοῦνται εἰς Ἀθήνας θεσμοί, τοὺς ὁποίους ἀργότερον θὰ γνωρίσῃ καὶ ἡ ἄλλη Ἑλλάς.

Ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων ἡ ὄψις τῶν Ἀθηνῶν ἀκολουθεῖ ἀνιοῦσαν πορείαν [illegible]ροόδου καὶ ἀκμῆς. Ἐκτὸς τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς καὶ τῆς κτηνοτροφίας οἱ κάτοικοί της τρέπονται πρὸς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν χειροτεχνίαν μὲ θαυμασίαν ἐπίδοσιν καὶ τόλμην. Ἐνωΐστατα ἀναπτύσσονται δι' ἐμπορικῶν ἀγγείων, τῶν ὁποίων ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία προάγεται δημόσιαι. Διάφοροι ἄλλαι τέχναι ἐξασκοῦνται καὶ προοδεύουν. Ἐκ παραλλήλου ἡ ναυτιλία ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται μὲ ταχύτατον ρυθμόν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔρχονται εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὰς περὶ τὸν Σαρωνικὸν ἄλλας ναυτικὰς πόλεις, τὴν Κόρινθον, τὴν Αἴγιναν, τὰ Μέγαρα. Μερικὰς ἐξ αὐτῶν καταδάλλουν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐπικρατήσεως, μὲ τὰς ἄλλας δὲ ἱδρύουν τὴν πρώτην ναυτικὴν συμμαχίαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων των. Ἐπεκτείνουν οἱ Ἀθηναῖοι τὸ ἐμπόριόν των καὶ φθάνουν εἰς τὰ Μικρασιατικὰ παράλια καὶ μέχρις Ἑλλησπόντου καὶ Εὐξείνου Πόντου. ἀρχίζουν δὲ ἀπὸ τοῦ 8ου ἤδη π.Χ. αἰῶνος νὰ ἱδρύουν καὶ ὑπερποντίους ἀποικίας, ἐκτὸς ἐκείνων τὰς ὁποίας εἶχον ἱδρύσει εἰς Βοιωτίαν, Εὔδοιαν καὶ τὰς πλησιεστέρας χώρας ἀπὸ τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου (1600—1100 π.Χ.).

Ἡ πόλις ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισε νὰ ἐπεκτείνεται περὶ τὴν Ἀκρόπολιν, ἥτις ἀπέμεινε πλέον ὡς ὁ τόπος τῶν ἱερῶν, καθόσον μὲ τὴν κατάργησιν τῆς δασιλείας εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τοὺς εὐπατρίδας κατοίκους της, οἵτινες εἶχον κατέλθει εἰς τὸ Κυδαθήναιον. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ τὸ Κυδαθήναιον περιωρίσθη εἰς συνοικίαν τῶν εὐπατριδῶν, ὁ ἄλλος δὲ λαός, οἱ τεχνῖται, οἱ ἔμποροι κλπ., συνεκεντρώθη περὶ τὸν Κεραμεικόν. Ἐκεῖ δαθμηδὸν μετετέθησαν καὶ αἱ ἕδραι τῶν ἐπισήμων ἀρχῶν, ἤτοι τὸ πουτανεῖον, ἡ ἀγορά, τὸ πολεμαρχεῖον, τὸ θεσμοθετεῖον (τὰ διάφορα ὑπουργεῖα, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον), ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἱερὰ τῶν θεῶν.

Τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα. Ἀλλ' ἐνῷ ηὔξανεν ἡ ναυτικὴ πρόοδος τῶν Ἀθηνῶν, ἡ κατάστασις τῶν ἀγροτῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν ὑπαιθρον ἐπεδεινοῦτο ὁσημέραι. Οἱ γεωργοί, καλλιεργοῦντες τὰ κτήματα τῶν πλουσίων κτηματιῶν ἔναντι τοῦ ἕκτου μέρους τῆς συγκομιδῆς (δι' ὃ ἐλέγοντο καὶ ἑκτήμοροι), δὲν κατώρθωνον νὰ ἐξασφαλίσουν οὔτε τὰ στοιχειώδη πρὸς τὸ ζῆν ἀπαιτούμενα. Ἀλλὰ καὶ οἱ μικροϊδιοκτῆται ἀναγκαζόμενοι νὰ δανείζωνται ἀπὸ τοὺς πλουσίους, ὑπεθήκευον τὰ κτήματά των, ὅταν δὲ αὐτὰ πλέον δὲν ἐξήρκουν πρὸς ἀπότισιν τῶν τοκογλυφικῶν χρεῶν, ὑπεθήκευον τὰ ἴδια αὐτῶν σώματα, περιερχόμενοι εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δουλοπαροίκου. Ἀποτέλεσμα τῆς καταστάσεως αὐτῆς ἦτο νὰ προκαλοῦνται διαρκῶς ταραχαί, ἡ δὲ πόλις εἶχεν ἀπολέσει τὴν ἠρεμίαν της. Ἀφ' ἑτέρου οἱ χειροτέχναι, οἱ ἐμπορευόμενοι καὶ ὁ λοιπὸς ἀστικὸς πληθυσμὸς προοδεύων διαρκῶς ἤρχισε νὰ μὴ ἀνέχεται τὴν προνομιακὴν θέσιν τῶν εὐπατριδῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ὁποίας οὗτοι συνέδαλλον ὁσημέραι ὀλιγώτερον. Ἐκτὸς λοιπὸν τῆς ἀγροτικῆς δυστυχίας πῦξανε καὶ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἡ δυσφορία καὶ ἡ διάθεσις νὰ ἀποκτήσῃ μεγαλύτερα δικαιώματα εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας. Συγκρούσεις καὶ στάσεις ἐξερράγησαν κατ' ἐπανάληψιν. Ἐνώπιον τῆς καταστάσεως αὐτῆς τὸ κράτος ἔλαδε σειρὰν μέτρων, πρῶτον τῶν ὁποίων ἦτο ἡ κατάργησις τῆς ὁπλοφορίας τῶν πολιτῶν. Τὸ σοφὸν τοῦτο μέτρον προηγήθη τῆς λεγομένης νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. «Ἐν τοῖς πρώτοις, Ἀθηναῖοι τὸν σίδηρον κατέθεντο...», λέγει ὁ Θουκυδίδης. Πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι παρέδωσαν, ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον, εἰς τὰς ἀρχὰς τὰ ὅπλα των. Διὰ τῶν ὀλίγων αὐτῶν λέξεων καταφαίνονται τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς πρωτοφανοῦς ἐξελίξεως: Μεταξὺ τῶν πρώτων, οἱ Ἀθηναῖοι ὁπλίζενται τώρα ἀπὸ τὸ κράτος των, εἰς περίπτωσιν, φυσικά, πολέμου. Τὰ ὅπλα δὲν ἀποτελοῦν πλέον προσωπικὴν περιουσίαν, ὅπως πρίν, καὶ ὅπως ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ συμδαίνῃ εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τοῦ μέτρου αὐτοῦ, δηλαδή, ἐδημιουργήθη ἀναγκαστικῶς ἕνας στρατὸς κρατικὸς καὶ ἐθνικός, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ «μπουλούκια» ποὺ ὑπῆρχον εἰς ἄλλας πολιτείας καὶ προϋποτίθεται φυσικὰ ἀκόμη ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐδημιουργήθη καὶ ἡ πειθαρχία, ἡ νέα τάξις μάχης κλπ.

Ἀλλὰ ἡ μεγάλη σημασία τοῦ γεγονότος τοῦ ἀφοπλισμοῦ τῶν πολιτῶν φαίνεται ἀκόμη σαφέστερα εἰς τὴν ἀλλαγὴν τῶν ὅρων τῆς ἰδιωτικῆς καὶ δημοσίας ζωῆς, ἀφοῦ ὁ πολίτης πλέον δὲν αὐτοδικεῖ, ἀλλὰ ἐμπιστεύεται τὰς τύχας τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας του εἰς τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον ἀναλαμδάνει τὸν ρόλον τοῦ προστάτου.

Τὸ μέτρον αὐτὸ ὑπῆρξε προφανῶς μία νίκη τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν ἀριστοκρατῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀφηρέθη ἡ ἀτομικὴ αὐτοδικία. Φαίνεται ὅμως ὅτι εἰς τὸ μέτρον τοῦτο ἐδοήθησαν καὶ οἱ πρὸ τοῦ Κόδρου δασιλεῖς καὶ ἴσως διὰ τὸν λόγον οὗτον καὶ οἱ εὐγενεῖς, ἐκδικούμενοι, ἀφήρεσαν κατὰ τὸν πλέον εὔσχημον τρόπον τὸν τίτλον καὶ τὰ δικαιώματα τῆς δασιλείας, ἀπὸ τοὺς διαδόχους των, μετὰ τὸν ἡρωϊκὸν θάνατον τοῦ Κόδρου.

ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΟΥ ΔΡΑΚΟΝΤΟΣ

Ἀπαρχὴ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Τεραστίας σημασίας καινοτομία καὶ πρωτοφανὴς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σταθμὸς πολιτισμοῦ ἦσαν οἱ λεγόμενοι «Δρακόντειοι νόμοι». Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς καὶ σήμερον, τὸ μέγα ἔργον τοῦ Δράκοντος ὑπερετιμήθη κατὰ πολύ, ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς «δρακόντειος νόμος» ἔμεινεν ὡς γνώρισμα ἑνὸς μέτρου δαρδάρου καὶ ἀπανθρώπου. Καὶ ναὶ μέν, ἐν σχέσει μὲ τοὺς μετέπειτα, πολὺ περισσότερον πολιτισμένους νόμους, οἱ νόμοι ἐκεῖνοι τοῦ Δράκοντος ἦσαν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι, διὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως ἀπετέλουν τὴν πλέον ἐπιδεδλημένην ἀνθρωπιστικὴν νομοθεσίαν ποὺ πρωτοεγνώρισεν ἡ Ἑλλάς. «Δι' αἵματος, οὐ διὰ μέλανος ὁ Δράκων τοὺς νόμους ἔγραψε...». Μὲ αἷμα δηλαδὴ καὶ ὄχι μὲ μελάνην ἔγραψεν ὁ Δράκων τοὺς νόμους, ἀντφωνεῖ τρεῖς αἰῶνας ἀργότερον ὁ Δημάδης, καὶ ἀπὸ τότε ἔμεινεν ὁ θρύλος τῆς γραφῆς τῶν νόμων δι' αἵματος.

Ἐν τούτοις ἡ νομοθεσία τοῦ Δράκοντος μετέτρεψεν ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον τὰς ἀγρίας ἐπιταγὰς τοῦ ἀγράφου δικαίου, τὸ ὁποῖον ἐφήρμαζον διὰ πλείστων ὑπερδασιῶν οἱ εὐγενεῖς ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ὁποίων ἐν τούτοις προήρχετο καὶ ὁ Δράκων. Ἀκόμη καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ Δράκοντος ἔδωκε λαθὴν ὅπως ἀμφισδητηθῇ ἀργότερον ἡ ἱστορικότης τοῦ προσώπου του, ὁπότε καὶ ὑπεστηρίχθη ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ παρεπωνύμου καὶ συμδολικοῦ χαρακτηριστικοῦ, παρὰ τὴν εὐφημιστικὴν ὀνομασίαν, διότι «δράκων» ἐκ τοῦ «δέρκομαι» σημαίνει τὸν ἔχοντα ὀξεῖαν ὅρασιν.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Δράκων δὲν ἔγραψε κατ' οὐσίαν ἰδικούς του νόμους. Κατέγραψεν ἁπλῶς ἢ ἐκωδικοποίησε τοὺς ἤδη ὑφισταμένους. Νόμοι ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη. Αὐτοὺς τοὺς ἀντικαθίστα τὸ ἔθιμον, ἕκαστος δὲ τῶν δικαζόντων ἀριστοκρατῶν ἐπέδαλλεν ἀναλόγως τῆς θελήσεώς του τὰς κατ' ἔθιμον κυρώσεις. Ὁ Δράκων λοιπὸν συνέλεξεν ὅλας ἐκείνας τὰς ἀγράφους διατάξεις, τὰς κατέταξε μεθοδικῶς καὶ τὰς ἐχάραξεν ἐπὶ λίθου.

Ἡ μεγίστη καινοτομία τῆς δρακοντείου νομοθεσίας συνίστατο εἰς τὸ ὅτι τὰ πολιτικὰ δικαιώματα συνεδέοντο μὲ τὰ στρατιωτικὰ καθήκοντα. Φυσικά, ἡ ἐξουσία παρέμενεν ἀκόμη ἐξ ὁλοκλήρου εἰς χεῖρας τῶν εὐγενῶν, διότι αὐτοὶ ἀνελάμδανον ἀποκλειστικῶς τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ τὴν διεξαγωγὴν

τοῦ πολέμου, ἀλλὰ ἤνοιγεν ἤδη ἡ θύρα πρὸς τὴν δημοκρατίαν, διότι εἰς περιπτώσεις μεγάλων πολέμων οἱ εὐγενεῖς προσέφευγον εἰς τοὺς ζευγίτας, δηλαδὴ τοὺς κοινοὺς στρατιώτας, διότι δὲν ἦσαν ἀρκετοὶ οἱ ἀριστοκράται ἱππεῖς διὰ τὴν διεξαγωγὴν πολέμου εὐρείας ἐκτάσεως.

Ἤδη χαρὶς εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Δράκοντος ἐπιβάλλεται μία αὐστηρὰ πειθαρχία μέσα εἰς τὴν ἀναρχουμένην μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τάξιν τῶν εὐγενῶν. Οἱ ἐννέα ἄρχοντες καὶ οἱ ταμίαι δὲν κατέχουν πλέον αὐθαιρέτως τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ ἐκλέγονται ὑπὸ τῶν εὐγενῶν, τῶν ἐχόντων περιουσίαν τουλάχιστον δέκα μνῶν, ἀπηλλαγμένην χρεῶν. Οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἵππαρχοι πρέπει νὰ ἔχουν περιουσίαν ἑκατὸν μνῶν καὶ νὰ τὴν ὑποθηκεύουν καταλλήλως εἰς τὸ κράτος, διὰ νὰ δύνανται νὰ ἐκλεγοῦν. Οἱ κατώτεροι, τέλος, ἄρχοντες ἠδύναντο νὰ ἐκλέγωνται ἀπὸ τοὺς πτωχοὺς εὐγενεῖς ἢ τοὺς ζευγίτας. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ποινικὴν νομοθεσίαν, οἱ νόμοι τοῦ Δράκοντος ὡρίζον ποινὴν θανάτου ὁμοῦ καὶ δήμευσιν περιουσίας διὰ τὸ ἄδικημα τῆς συγοδικίας, ἐπίσης δὲ ποινὴν θανάτου διὰ τὰ ἀδίκημα τῆς πάσης φύσεως ἀνθρωποκτονίας. Τὴν ἀνθρωποκτονίαν διέκρινε πρῶτος ὁ Δράκων εἰς ἐκ προμελέτης, ἐξ ἀμελείας ἢ ἐξ ἀμύνης. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ Δράκων ἀπέβλεπε νὰ περιορίσῃ ὁπωσδήποτε τὴν ἀνθρωποκτονίαν καὶ τὰ ἐπέτυχε. Πλέον ἐπιεικεῖς ἦσαν οἱ ποιναὶ διὰ τὰ ἄλλα ἀδικήματα, παρέμεινεν ὅμως ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου διὰ τὸ ἀδίκημα τῆς κλοπῆς, τοῦ προσαπτομένου σκοποῦ τὴν ἐμπεδωσιν τῆς τάξεως καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἀτομικῆς περιουσίας. Διὰ τὸ ἀδίκημα τῆς κλοπῆς ἐλάχιστα ἐνδιέφερε τὸ κλοπιμαῖον ποσόν. Ἐνδιέφερε πρὸ πάντων ἡ πρᾶξις.

Ὁ Δράκων ἵδρυσε καὶ τὴν Βουλὴν τῶν 400, ἐπιτροπείαν τῆς ὁποίας ἦσαν οἱ πρυτάνεις καὶ οἱ ἐφέται.

Τὸ Κυλώνειον ἄγος. Ἡ προσδοκωμένη ἐν τούτοις ἐκ τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος βελτίωσις τῆς καταστάσεως δὲν ἐπῆλθε, καὶ ταῦτα διότι οἱ ἄγροι τῆς χώρας ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνήκουν εἰς ὀλίγους, ἐξ ἄλλου δὲ δὲν ἐτροποποιήθησαν τὰ ἰσχύοντα περὶ χρεῶν, οἱ δὲ ὀφειλέται ἠδύναντο νὰ παληθοῦν ὡς δοῦλοι. Ἦτο λοιπὸν ἀπαραίτητος ὁ μεταξὺ τῶν ἀντιτιθεμένων συμφερόντων συμβιβασμὸς καὶ ἡ συμφιλίωσις μεταξὺ εὐπατριδῶν, πλουσίων, ἀστῶν καὶ γεωργῶν. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπετάχυνεν ὁ μεταξὺ τῶν εὐγενῶν ἐκδηλωθεὶς ἀνταγωνισμὸς πρὸς ἐπικράτησιν. Οὕτω λόγου χάριν, ὀλίγον καιρὸν μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν νόμων τοῦ Δράκοντος ὁ εὐπατρίδης Κύλων, στηριζόμενος ἴσως καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἦτο γαμβρὸς τοῦ τυράννου τῶν Μεγάρων Θεαγένους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φήμην του — εἶχεν ἀνακηρυχθῆ Ὀλυμπιονίκης τὸ 640 — προσηταιρίσθη τοὺς ἀγρότας καὶ ὑπεσχέθη εἰς αὐτοὺς τὸν ἀναδασμὸν τῶν ἀγρῶν. Στηριζόμενος λοιπὸν εἰς τὴν ἀγροτικὴν τάξιν καὶ ἀκολουθούμενος ἀπὸ ἀθλίους ὀπαδούς, κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν. Ἐκεῖ ὅμως τὸν ἐπολιόρκησεν ὁ ἄρχων Μεγακλῆς, ἡγέτης τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, μόλις δὲ διεσώθη ὁ Κύλων προσφυγὼν εἰς τὰ Μέγαρα. Ἀλλά, ἂν διεσώθη αὐτός, τὸ τέλος τῶν ὀπαδῶν του ὑπῆρξε τραγικόν. Βέβαιοι ὅτι κατὰ τὸν ἀπαρχαῖον νόμον θὰ διασωθοῦν, οἱ ὀπαδοὶ αὐτοὶ κατέφυγον εἰς τοὺς βωμοὺς καὶ τὰ ἱερά. Ἀλλὰ ὁ Μεγακλῆς δὲν ἐσεβάσθη τὸ πατροπαράδοτον ἔθιμον καὶ κατέσφαξε τοὺς προσφυγόντας εἰς τὴν προστασίαν τῶν θεῶν. Τὸ ἔγκλημα αὐτὸ παρέμεινεν ἱστορικὸν «ὡς Κυλώνειον ἄγος», ἀπετέλεσε δὲ ἑκτοτε καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸν ἐφιάλτην τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ἔτρεμον τὴν ἐκδίκησιν τῶν θεῶν καὶ ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Μεγακλέους. Αἱ συμφοραὶ αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὸ Κυλώνειον ἄγος διήρκεσαν ἐπὶ μίαν δεκαετίαν.

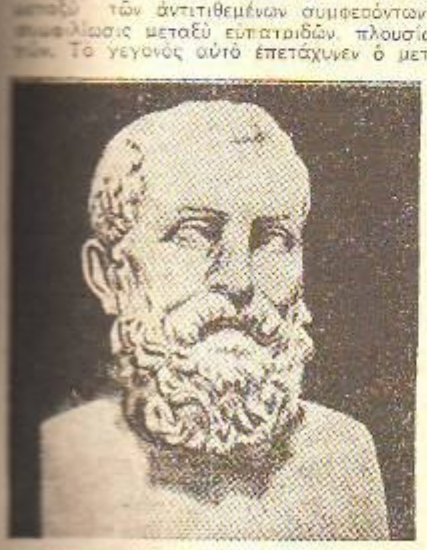

Σόλων. (Προτομὴ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως).

Ο ΠΕΡΙ ΦΟΝΟΥ ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ ΔΡΑΚΟΝΤΟΣ

ΔΙΟΛΗ ΤΟΣΦΡΕΑΡΡΙΟΣΕΛΡΑΜΜΑΤΕ
ΔΙΟΚΛΕΣΕΡΧΕ

.ΔΟΧΕΣΕΝΤΕΙΒΟΥΛΕΙΚΑΙΤΟΙΔΕΜΟ ΛΚΛ.ΑΝΤ.....ΕΥΕ Ο
ΝΕΤΟΣΕΛΡΑΜΜΑΤΕΥΕΕΥΟΙΔΙΚΩ.....ΤΑΤΕ..Ε...ΑΝΕΣΕ ΓΕ Ο
ΔΡΑΚΟΝΤΟΣΝΟΜΟΝΤΟΝΠΕΡΙΤΟΥ..ΟΛΗ.ΛΡΑ.ΣΑ.Τ.....Ν...ΛΦΕ
ΣΥΟΝΝΟΜΟΝΠΑΡΑΛΑΒΟΝΤΕΣΠΑΡΑ.ΟΙ.....ΑΤΕΟ
ΣΤΕΣΒΟΥΛΕΣΕΣΤΕΛΕΙΙΙΩΙΝΣΙΚΛ.Α.Α.Γ.Τ.....Ε.ΣΤΟ
ΛΕΤΕΣΒΑΣΙΛΕΙΑΣΟΙΔΕΠΟΛΕΤΑΙΑ.ΟΜ.....ΜΟ
ΝΟΙΔΕΕΛΛΕΝΟΤΑΜΙΑΙΔΟΝΤΟΝΤΟΛ.....
ΠΡΟΤΟΣΑΧΣΟΝ
ΚΑΙΕΑΜ.ΕΚ.ΡΟΝΟ..Ε.Τ.....

Ἐκ τμήματος λιθίνης στήλης περιεχούσης τὸν περὶ φόνου νόμον τοῦ Δράκοντος. Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἀνωτέρω ἀποσπάσματος ἔχει ὡς ἑξῆς:

Διόγνητος Φρεάριος ἐγραμμάτευε· Διοκλῆς ἦρχε.—Ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· Ἀκαμαντὶς ἐπρυτάνευε, Διόγνητος ἐγραμμάτευεν, Εὐθύδικος ἐπεστάτει· Ἀθηνοφάνης εἶπε τὸν Δράκοντος νόμον τὸν περὶ φόνου ἀναγραψάντων οἱ ἀναγραφεῖς τῶν νόμων, παραλαβόντες παρὰ τοῦ κατὰ πρυτανείαν γραμματέως τῆς βουλῆς, ἐν στήλῃ λιθίνῃ καὶ κατεθέντων πρόσθεν τῆς στοᾶς τῆς βασιλείας. Οἱ δὲ πωληταὶ ἀπομισθωσάντων κατὰ τὸν νόμον οἱ δὲ Ἑλληνοταμίαι δόντων τὸ ἀργύριον.

Πρῶτος ἄξων. Καὶ ἐὰν μή ἐκ προνοίας κτείνῃ τίς τινα, φεύγειν, Δικάζειν δὲ τοὺς βασιλέας αἰτιῶν φόνου ἢ βουλεύσεως τοὺς ἀεὶ βασιλεύοντας...

ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΟΣ

Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ θέσις τῶν εὐγενῶν ἦτο πράγματι δυσχερής. Ἐν τούτοις ὑπῆρχον εὐγενεῖς ἐκτιμώμενοι ἀπὸ τὸν λαόν. Μεταξὺ αὐτῶν εἷς ἦτο καὶ ὁ Σόλων, κάτοχος μετρίας περιουσίας. Ἡ περιουσιακὴ αὕτη κατάστασις τοῦ Σόλωνος παρεῖχε μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν λαόν. Ἐξ ἄλλου ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ Σόλων εἶχε συχνὰ ἀποδημήσει εἰς ξένας χώρας καὶ εἶχε μελετήσει τοὺς νόμους καὶ τὰ ἤθη τῶν ἄλλων λαῶν. Ἦτο βαθὺς παρατηρητὴς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ βαθὺς γνώστης τῶν συγχρόνων του πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων. Πλὴν ὅλων αὐτῶν ἐθεωρεῖτο καὶ ὡς ἐμπνευσμένος ποιητής. Κυρίως ὅμως ὁ Σόλων ἔχαιρεν ἰδιαιτέρας ἐκτιμήσεως ἐν Ἀθήναις ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐπρωτοστάτησε διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σαλαμῖνος, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνέβη ὡς ἀκολούθως: Οἱ Ἀθηναῖοι, διεκδικοῦντες μετὰ τῶν Μεγαρέων τὴν νῆσον Σαλαμῖνα καὶ ἀποτυχόντες εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Μεγάρων, εἶχον ψηφίσει θάνατον κατὰ παντὸς ὅστις θὰ προέτεινε νέον πόλεμον πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Σαλαμῖνος. Ὁ Σόλων ἐκτιμῶν τὴν σημασίαν τῆς νήσου διὰ τὴν ναυτικὴν πρόοδον τῶν Ἀθηνῶν ἢ μᾶλλον διαβλέπων ὅτι κυριαρχίας τῆς θαλάσσης, χωρὶς τὴν Σαλαμῖνα ἰδικήν των, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίσουν οἱ Ἀθῆναι, προσεποιήθη, κατὰ τὴν παράδοσιν, τὸν παράφρονα καὶ μεταβὰς εἰς τὴν ἀγορὰν ἀνῆλθεν εἰς τὸ βῆμα καὶ ἀπήγγειλε πρὸς τοὺς σπεύσαντας ἐκ περιεργείας Ἀθηναίους τὸ ἐνθουσιῶδες θούριον ἔχον κατ' ἐλευθέραν μετάφρασιν ὡς ἑξῆς:

Ἦλθον κῆρυξ ἀπὸ τὴν ποθητὴν Σαλαμῖνα καὶ ἀντὶ νὰ ἐκφωνήσω λόγους τῆς Ἀγορᾶς ψάλλω ἔπη. Θὰ προτιμοῦσα νὰ ἀλλάξω πατρίδα καὶ νὰ λέγωμαι ἀντὶ Ἀθηναῖος, Φολεγάνδριος ἢ Σικινίτης διότι δὲν θὰ ἀνεχθῶ νὰ ποῦν περὶ ἐμοῦ οἱ ἄνθρωποι: Ἰδοὺ ἕνας Ἀττικὸς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἐγκατέλειψαν τὴν Σαλαμῖνα.

Καὶ κατέληξεν ἀνακράζας: Πᾶμε στὴ Σαλαμῖνα νὰ πολεμήσωμε γιὰ τὴν περιπόθητο νῆσο καὶ νὰ ξεπλύνωμε αὐτὸ τὸ βαρὺ αὐτὸ αἶσχος.

Τὸ θούριον τοῦτο τόσον ἐξῆψε τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων, ὥστε ἀποφασίσαντες ἀμέσως ἐκστρατείαν ἀνέκτησαν τὴν Σαλαμῖνα. Ἀπὸ τὴν παράδοσιν αὐτὴν διαφαίνεται ἡ διορατικότης τοῦ Σόλωνος, ὅστις διὰ παντὸς τρόπου ἐπεδίωξε νὰ ἀνοίξῃ τῶν συμπολιτῶν του τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ τὴν σημασίαν τῆς Σαλαμῖνος, ἄνευ τῆς ὁποίας ἦτο δυσχερὲς νὰ θεμελιωθῇ ἡ ναυτικὴ μετὰ ταῦτα ἡγεμονία των.

Τὸ πρῶτον ὅμως μέγα ἔργον τοῦ Σόλωνος ὑπῆρξεν ἡ παραπομπὴ εἰς δίκην τῶν δημιουργῶν τοῦ Κυλωνείου ἄγους, ποὺ συνετάρασσε τὴν πόλιν μονίμως καὶ ὁ ἐξαναγκασμὸς τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν ὅπως ἐγκαταλείψουν διὰ παντὸς τὰς Ἀθήνας. Οὕτως ἐπῆλθεν ἕνας πρῶτος κατευνασμὸς τῶν πνευμάτων καὶ τὸ νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Σόλωνος ἐγένετο πλέον ἀνάγκη καταφανὴς ἀπὸ ὅλους.

Ὁ Σόλων δὲν παρεσύρθη εἰς πρόωρα μέτρα. Ἠθέλησε νὰ προετοιμάσῃ ἀκόμη καλύτερα τὸ ἔργον του καὶ ἔπεισε τοὺς Ἀθηναίους νὰ προσκαλέσουν ἐκ Κρήτης τὸν φημιζόμενον διὰ τὴν ἀρετήν καὶ τὴν σοφίαν του Ἐπιμενίδην, ὁ ὁποῖος θὰ προέβαινεν εἰς τελικὸν ἐξαγνισμὸν τῆς πόλεως. Ὁ Ἐπιμενίδης εἶχε φήμην προφήτου — ὡς ἄλλως τε τὸν χαρακτηρίζει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης — ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ἦτο σπουδαῖος καὶ διατρεπὴς πολιτικός.

Ὅταν ὁ Ἐπιμενίδης ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, προέβη εἰς καθαρμοὺς καὶ διάφορα «ἐξόρκια» τὰ ὁποῖα εἶχον ὡς ψυχολογικὸν ἀποτέλεσμα νὰ ἐπαναφέρουν τὴν ψυχικὴν ἠρεμίαν τῶν πολι-

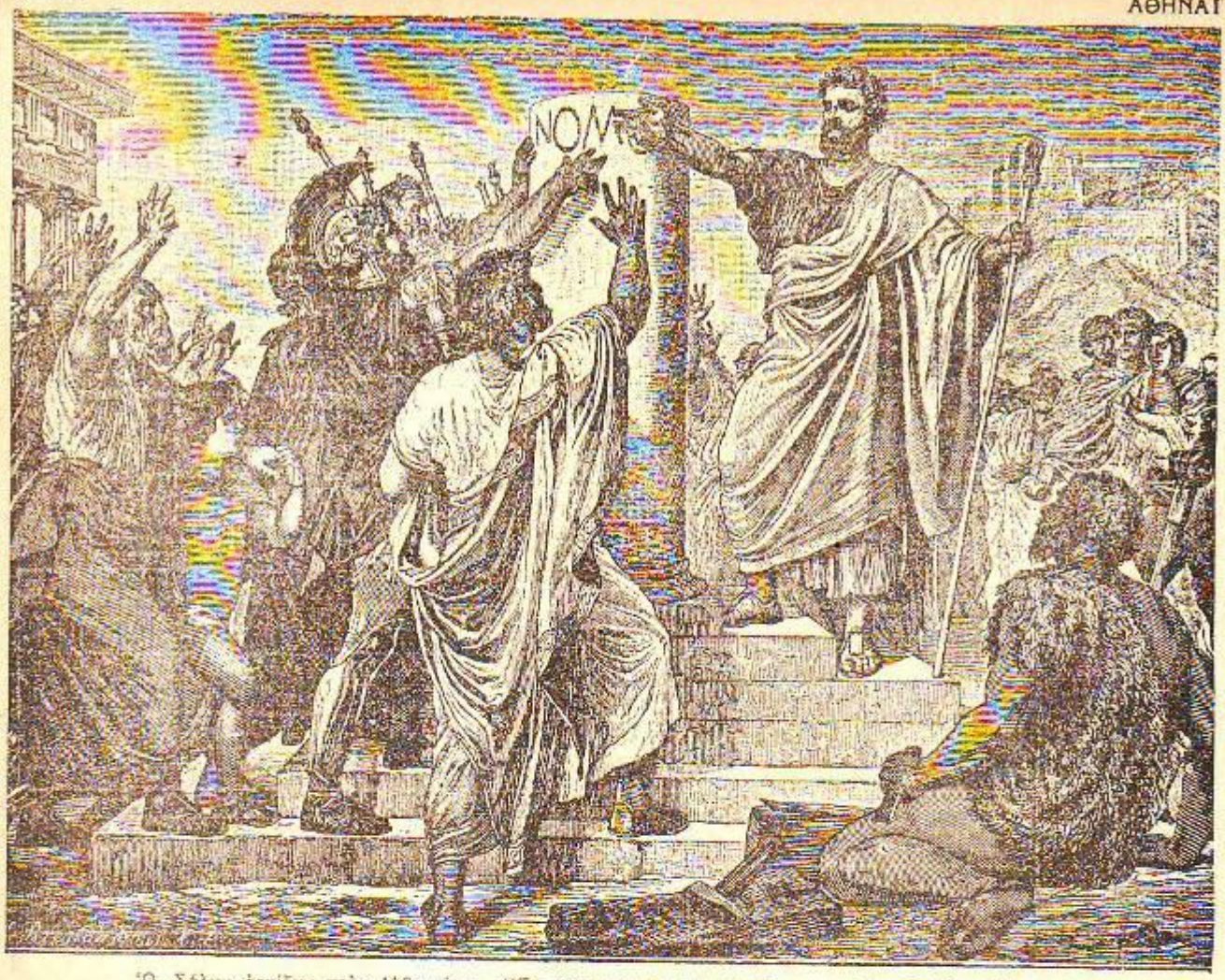

Ὁ Σόλων ὁρκίζων τοὺς Ἀθηναίους. (Ἐκ τοιχογραφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Καινιγέβεργης).

τῶν. Μὲ τὴν σειράν του ὑπέδειξε τώρα ὁ Ἐπιμενίδης εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ὁ μόνος κατάλληλος νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῶν τυχῶν τῆς πόλεως ἦτο ὁ Σόλων. Ἐνθουσιασμένοι ἀπὸ τὸν Κρῆτα, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπήκουσαν εἰς τὴν συμβουλήν του.

Αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Σόλωνος. Ὁ Σόλων ἐπετέλεσε τὸ νομοθετικόν του ἔργον κατὰ τὰ 594. Συνήθως ἡ νομοθεσία του φέρεται ὡς ἄκρως ἀντίθετος πρὸς ἐκείνην τοῦ Δράκοντος. Αὐτὸ ἱστορικῶς δὲν εἶναι ὀρθόν. Οὐσιαστικῶς ὁ Σόλων δὲν εἶναι παρὰ ἕνας συνεχιστὴς τοῦ Δράκοντος, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ ἰδική του νομοθεσία διέπεται ἀπὸ πνεῦμα πολὺ ρεαλιστικώτερον. Ὁ Σόλων ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του τὴν κρατοῦσαν τάξιν ἐξ ἧς προῆρχετο, ἀπέφυγε δὲ νὰ ἐπιφέρῃ ριζικὰς μετατροπὰς αἱ ὁποῖαι θὰ ἀνεστάτωνον τὰς Ἀθήνας. Αἱ σπουδαῖαι ὅμως μεταρρυθμίσεις τὰς ὁποίας ἐπέφερεν ἡ σολώνειος νομοθεσία ἦσαν: α) Ἡ ἄφεσις χρεῶν. Ἡ πολιτεία πρώτη ἔδωσε τὸ παράδειγμα καὶ ἀφῆκε τὰ χρέη καὶ τοὺς φόρους ποὺ δὲν ἠδύναντο νὰ πληρώσουν οἱ ἰδιῶται. Οἱ δανεισταὶ ὅμως ἐπωφελήθησαν ἀπὸ τὴν ἐπελθοῦσαν νομισματικὴν μεταρρύθμισιν, ἡ ὁποία σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπέτρεπε τώρα εὐκερεστέρας συναλλαγάς. β) Ὁ Σόλων διήρεσε τοὺς πολίτας εἰς 4 τάξεις — εἰς πεντακοσιομεδίμνους, ὡς τοὺς ἐκάλεσεν, εἰς ἱππεῖς, εἰς ζευγίτας καὶ εἰς θῆτας. Βάσις τοῦ χωρισμοῦ αὐτοῦ ἐλήφθη ἡ ἔγγειος πρόσοδος ἑκάστου πολίτου, ἀσχέτως οἰκογενειακῆς του καταγωγῆς. γ) Τρίτη μεγάλη καινοτομία τοῦ Σόλωνος ὑπῆρξε τὸ παρασχεθὲν εἰς ἅπαντας πλέον τοὺς πολίτας δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς πόλεως.

Διὰ τῆς πρώτης του μεταρρυθμίσεως ὁ Σόλων — ὡς ὁ ἴδιος δικαίως καυχᾶται εἰς ἕνα του ποίημα— ἀπήλλαξε τὴν μητέρα Γῆν ἀπὸ τοῦ μισητοῦ ἄχθους τῶν «λιθίνων ὅρων», ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐλαξεύοντο αἱ ὑποθῆκαι, δηλαδὴ ἐκ τῶν λίθων τοὺς ὁποίους ἐτοποθέτουν οἱ δανεισταὶ εἰς τὰ κτήματα ποὺ εἶχον ὑποθηκεύσει διὰ νὰ δείξουν ὅτι τὸ κτῆμα ἦτο ὑποθηκευμένον. Ἐπανήγαγεν εἰς τὴν δεῦκτιστον πόλιν πάντας τοὺς πωληθέντας ὡς δούλους καὶ οἱ ὁποῖοι περιπλανώμενοι ἀνὰ τὴν ξένην ὄχι μόνον τὴν ἀττικὴν τῶν διάλεκτον εἶχον λησμονήσει, ἀλλ' εἶχον νόσει καὶ αὐτὸν τὸν ἀττικισμὸν των, τὸν ἀθηναϊκόν των δηλαδὴ πολιτισμόν, ζῶντες ὡς δοῦλοι. Ὁ Σόλων ὅμως καταργήσας τὸν δανεισμὸν ἐπὶ ἐνεχύρῳ τῶν σωμάτων τῶν δανειζομένων καὶ χορηγήσας τὴν λεγομένην σεισάχθειαν (ἀπόσεισιν δηλαδὴ ἀπὸ τῶν ὤμων τῶν πτωχῶν πολιτῶν, καλλιεργητῶν ἰδίως, τοῦ ὑπερόγκου βάρους τῶν χρεῶν) δὲν ἀπέσβεσε τελείως αὐτά, ἀλλὰ παρέσχε διευκολύνσεις πρὸς ἐξόφλησιν των διὰ μεταρρυθμίσεως τοῦ νομισματικοῦ καὶ μετρικοῦ συστήματος. Ἡ νέα μνᾶ τοῦ Σόλωνος ἄπετε λεῖτο ἐξ 100 δραχμῶν, ὅπως καὶ προηγουμένως, ἀλλ' αἱ νέαι δραχμαὶ ἦσαν μικρότεραι ἀξίας, διότι ἑκάστη τούτων εἶχε βάρος 4,36 σημερινῶν γραμμαρίων, ἐνῷ πρότερον εἶχεν ὁ. Ἀντεστοίχουν δηλαδὴ 100 νέαι δραχμαὶ εἰς 73 παλαιάς. Ἀνασκατανομὴν τῆς γῆς δὲν εἰσήγαγεν ὁ Σόλων, μὴ θέλων, ὡς εἶπε, νὰ λάβουν ἴσην γῆν οἱ φίλεργοι καὶ οἱ ὀκνηροί. Εἰσήγαγε τὸν νεωτερισμὸν τῆς καταδίκης εἰς ἀτιμίαν, στέρησιν δηλαδὴ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων παντὸς ὅστις εἰς περίπτωσιν στάσεως ἴστατο καιροσκοπικῶς οὐδέτερος, μὴ συντασσόμενος οὔτε μὲ τὴν μίαν οὔτε μὲ τὴν ἄλλην μερίδα.

Κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ συμβιβασμοῦ, ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν δύο πολιτικῶν κομμάτων τῆς ἐποχῆς, τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κύλωνος, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὁ συμβιβασμὸς τῶν ἀντιθέτων τάξεων. Εἰς τὸν δῆμον ἔδωσε τόσην ἰσχὺν ὅση ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία ὥστε νὰ μὴ ὑπερτερῇ οὔτε καὶ νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐχόντων τὴν δύναμιν τοῦ πλούτου, ἀλλὰ αἱ δύο τάξεις νὰ ἰσορροποῦν ἀλλήλας. Καθώρισε δὲ κανεὶς νὰ μὴ ὑπερισχύῃ ἄλλου ἄνευ δίκης.

Μὲ πνεῦμα θετικιστοῦ πολιτικοῦ ὁ Σόλων ἐμεριμνήσεν ἀφ ἑνὸς μὲν ὅπως τὰ νομοθετήματά του θέσουν τέλος εἰς τὴν διχόνοιαν, ἡ ὁποία ἐχώριζε τοὺς Ἀθηναίους, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅπως τὸ νομοθετικόν του ἔργον ἀποδῇ ἔργον διαρκείας καὶ κοινωνικῆς ἀποδοτικότητος. Ὁ Σόλων εἶχε τὴν ὀξύνοιαν νὰ διαβλέπῃ ὅτι οὔτε ἡ κοινωνικὴ ἠρεμία θὰ ἐπετυγχάνετο, οὔτε αἱ Ἀθῆναι θὰ ἐσώζοντο ἀπὸ τὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸν ἐὰν ἡ ἄρχουσα τάξις δὲν προέβαινεν εἰς θυσίας. Ἡ ἁπλῆ αὐτὴ ἐμπνευσις δὲν ἔγινε καταληπτὴ ἐκ μέρους τῆς ἀρχούσης τάξεως καὶ δι' αὐτὸ ὁ Σόλων εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ πολλὰς δυσαρεσκείας. Ἐν τέλει ὅμως ἐπεκράτησεν. Εἰς εὐγνώμονα ἀνάμνησιν οἱ Ἀθηναῖοι ὅλων τῶν ἐπόχων τὸν ὠνόμασαν ὀργανωτὴν τῆς πολιτείας καὶ κατ' ἐξοχὴν νομοθέτην. Πράγματι, ἡ ἀρχὴ τῆς Δημοκρατίας χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ ἔτος τῆς ἀναλήψεως παρὰ τοῦ Σόλωνος τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἄρχοντος. Κάθε ἄρχων ἦτο ἐφεξῆς ὑποχρεωμένος νὰ ὁρκίζεται ἐπὶ τῇ ἀναλήψει ἀξιώματος, νὰ μὴ δέχεται δῶρα καὶ νὰ ἐκτελῇ τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος, ἄλλως ἐὰν παραβῇ τούτους, νὰ ἀνεγείρῃ εἰς τοὺς Δελφοὺς χρυσοῦν ἄγαλμα ἴσον τὸ βάρος τοῦ σώματός του. Ἐξ ἄλλου ὁ Σόλων κατήργησε τοὺς νόμους τοῦ Δράκοντος, πλὴν τῶν φονικῶν λεγομένων, τῶν τιμωρούντων δηλαδὴ τοὺς φονεῖς, μετατρέψας καὶ τούτων τὰς ποινὰς ἐπὶ τὸ ἐλαφρότερον.

Πατήρ τοῦ Ἀττικοῦ Δικαίου. Οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος ἐχαράχθησαν ἐπὶ τῶν κύβεων (πυραμιδοειδῶν λίθων), οἵτινες εἶχον στηθῆ ἐν τῇ Βασιλείῳ στοᾷ. Δὲν εἶναι ἐν τούτοις δυνατὸν νὰ βεβαιωθῶμεν ποῖοι ἀκριβῶς ἦσαν οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος, διότι ἐκτὸς τῶν νόμων τοῦ Δράκοντος ὅλοι οἱ νόμοι εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπεδίδοντο εἰς τὸν Σόλωνα, τὸν πατέρα τοῦ Ἀττικοῦ Δικαίου. Ὁπωσδήποτε οἱ Νόμοι τοῦ Σόλωνος, τοὺς ὁποίους συναθέρουν οἱ ῥήτορες, ἀνήκουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς συλλογὰς μεταγενεστέρας ἐποχῆς. Ὁ Σόλων ἀφοῦ ὡρκισε τοὺς Ἀθηναίους νὰ φυλάξουν τοὺς νόμους του ἐπὶ 100 ἔτη ἀπεδήμησεν (ἐξ Ἀθηνῶν (594 π.Χ.) ἵνα μὴ οἱ πολῖται τὸν ἐνοχλῶσι πρὸς μεταβολὴν τῶν νόμων.

Νέαι ταραχαί. Ἐν τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι, συνηθισμένοι ἤδη εἰς διχονοίας, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀνεχθῶσι τὴν κοινωνικὴν αὐτὴν γαλήνην τῆς πόλεώς των. Ἀφ' ἑτέρου αἱ τῶν ἄλλων πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπικρατοῦν αἱ εὐγένειαι καὶ νὰ ἐπιδεικνύουν τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν αἴγλην των, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἄφινε τοὺς εὐπατρίδας τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἡσυχάσουν. Αὐτὰ ὅλα ὑπῆρξαν ἡ ἀφορμὴ νέων διχονοιῶν καὶ διαταραχῶν, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν καὶ πάλιν νὰ συγκλονίζουν τὴν πολιτείαν. Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὰ νομοθετήματα τοῦ Σόλωνος (582 π.Χ.) εἰς τύραννος, ὁ Δαμασίας ἐκλεγεὶς ἄρχων δὲν παρέδωκε τὴν ἐξουσίαν μετὰ τὴν λῆξιν τῆς θητείας του, ἀλλὰ διετήρησε ταύτην βιαίως ἐπὶ νοννικὸν διάστημα μεγαλύτερον τῶν δύο ἐτῶν, βιαίως τελικῶς ἐξωσθείς. Ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἀφετερισμὸς τῆς ἐνιαυσίας ἀρχῆς ἐγίνεν ἀφορμὴ μεγαλυτέρου περιορισμοῦ τῶν προνομίων τῶν εὐπατριδῶν καὶ οὐσιώδους ἀναμορφώσεως τοῦ πολιτεύματος. Οὕτω μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Δαμασίου, ἀντὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος εἶχε μεγάλην ἰσχύν, ἐκλέγονται δέκα, μὲ ἴσα ὅλοι δικαιώματα. Ἐξ αὐτῶν μόνον πέντε προέρχονται ἐκ τῆς τάξεως τῶν εὐπατριδῶν, τρεῖς ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν «ἀγροίκων», τῶν πλουσίων δηλαδὴ ἀγροτῶν καὶ δύο ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν «δημιουργῶν» δηλαδὴ τῶν διαστεχνῶν. Ἡ νέα κοινωνικοπολιτικὴ διαρρύθμισις εἶναι μεταρρυθμιστικὴ τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος, μεταβολὴ ὀφειλομένη εἰς τὴν συνένωσιν τῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων τάξεων.

Εἴκοσι περίπου ἔτη μετὰ ταῦτα (περὶ τὸ 560 π.Χ.) τρία κόμματα εἶχον διαμορφωθῆ ἐν Ἀθήναις: Τῶν πεδιαίων (πεδινῶν), δηλαδὴ τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων τῶν πεδινῶν περιοχῶν, ἀντιπροσωπευόντων τὴν ὀλιγαρχίαν καὶ μὲ ἀρχηγὸν τὸν Λυκοῦργον, τῶν παραλίων, δηλαδὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀκτῶν, οἵτινες ἦσαν ἐμπορευόμενοι καὶ ναυτικοὶ καὶ τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Μεγακλῆς, σκοπὸς των δὲ τὸ μετριοπαθὲς σύνταγμα, καὶ τῶν διακρίων, δηλαδὴ τῶν πτωχῶν βοσκῶν καὶ μικρογεωργῶν τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν, τοῦ ὁποίου ἡγεμὼν ὁ Πεισίστρατος, «ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο ὁ πλέον δημοκρατικός». Παρατηροῦμεν τοιουτοτρόπως ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων ἀντιτιθεμένων μερῶν, τῶν μεγαλογαιοκτημόνων καὶ τῶν μικρογεωργῶν, ἐγεννήθη ἓν νέον στοιχεῖον ἐκ τοῦ πληθυσμοῦ, τὸ ὁποῖον διὰ τῶν διαφορετικῶν συνθηκῶν διαβιώσεώς του, τῆς εὐρυτέρας πείρας του καὶ τῶν μετριοπαθῶν ἀντιλήψεών του ἦτο ἱκανὸν νὰ παίζῃ τὸ μέρος τοῦ μεσολαβητοῦ.

Πεισίστρατος καὶ Πεισιστρατίδαι.

Ὁ Πεισίστρατος κατορθώσας νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πολιτείας τὸ 561 π.Χ., ἐκυβέρνησε τὰς Ἀθήνας, ἐκτὸς δύο περιόδων ἐξορίας, μέχρι τοῦ θανάτου του. Προικισμένος μὲ τὰ βελεστικὰ θέλγητρα τοῦ πλούτου, τῆς ὡραίας μορφῆς, τῆς εὐγλωττίας, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς ἀνδρείας τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπιδείξει κατὰ τὸν ἐναντίον τῶν Μεγαρέων πόλεμον, ὁ

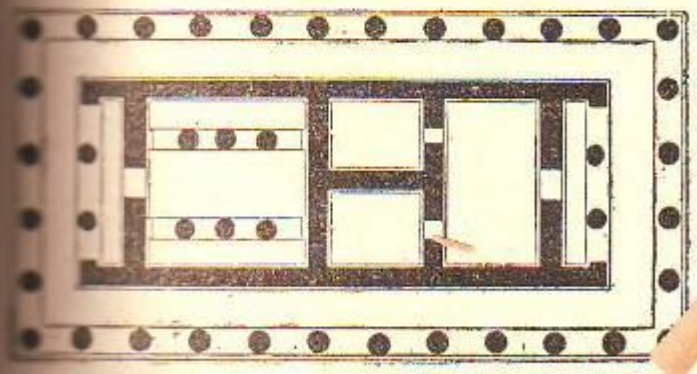

Κάτοψις τοῦ ἐπεκταθέντος ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου Ἑκατομπέδου (ναοῦ ἔχοντος μῆκος 100 ποδῶν).

Πεισίστρατος προσηταιρίσθη εὐκόλως τὰς λαϊκὰς συμπαθείας πολὺ περισσότερον, διότι διεκήρυσσε πρόγραμμα φιλολαϊκόν. Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁπαδῶν του κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἐγένετο κύριος τῆς πόλεως.

Καὶ ἐξεδιώχθη μὲν δύο φορὰς ὑπὸ τῶν συνενωθέντων ἀντιπάλων του, τῶν Πεδιαίων ὑπὸ τὸν Λυκοῦργον καὶ τῶν Παραλίων ὑπὸ τὸν Ἀλκμαιωνίδην Μεγακλέα, ἀλλὰ τὴν τρίτην φορὰν κατόρθωσε νὰ ἐπανέλθῃ τὸ 540 καὶ νὰ ἐγκαθιδρυθῇ ἀπολύτως μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος κατὰ τὸ 528 π.Χ. Τόσον ηὐτύχησαν αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ Πεισιστράτου, ὥστε οἱ μεταγενέστεροι ὁμιλοῦντες περὶ τῆς ἐποχῆς του νὰ λέγουν ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρχεν ὁ «ἐπὶ Κρόνου βίος», δηλαδὴ ἡ παλαιὰ καλὴ ἐποχὴ ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον.

Ἡ καλὴ διοίκησις τοῦ Πεισιστράτου καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς εὐ-

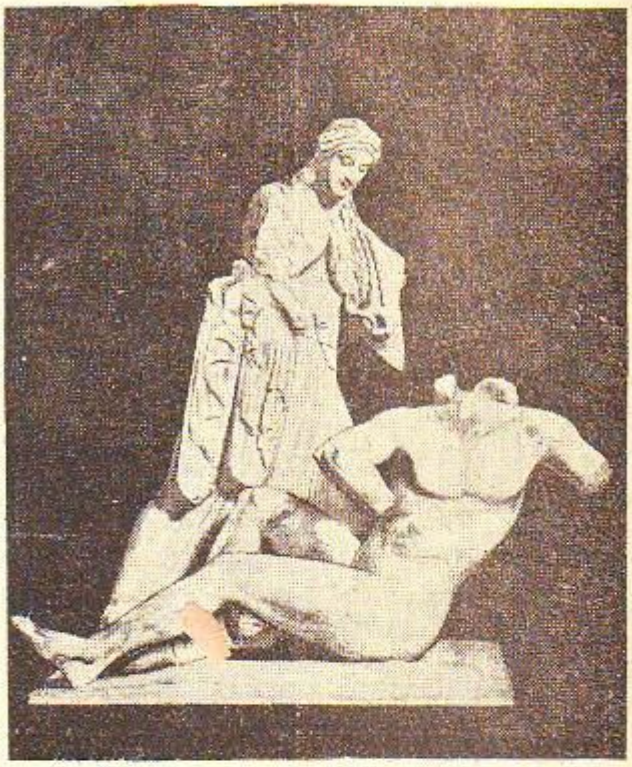

Ἀθηνᾶ καὶ Γῆ. Κεντρικὸν σύμπλεγμα συμπεπληρωμένον ἐκ τοῦ ἀετώματος τοῦ Ἑκατομπέδου τοῦ Πεισιστράτου (Μουσεῖον Ἀκροπόλεως).

ημερία τῶν Ἀθηνῶν συνέτεινεν ὥστε ἀποθανόντος αὐτοῦ νὰ γίνουν ἄνευ διαταραχῶν δεκταὶ ὡς τύραννοι οἱ υἱοί του (Πεισιστρατίδαι) Ἱππίας, Ἵππαρχος, Ἰοφῶν καὶ Ἀγησίστρατος (ἐπιλεγόμενος Θετταλός). Ἐκ τούτων κυρίως ἐκυβέρνων οἱ δύο πρῶτοι. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τυραννίας τῶν Πεισιστρατιδῶν, τῶν ὁποίων ἡ οἰκογένεια ἐκράτησε τὴν ἀρχὴν μὲ βραχείας διακοπὰς ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη, αἱ Ἀθῆναι ἐγνώρισαν μίαν ἀπὸ τὰς ἐνδοξοτέρας περιόδους τῆς ζωῆς των. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἠκτινοβόλησεν ἡ ἠὼς τοῦ λαμπροῦ Ἀττικοῦ πολιτισμοῦ.

Τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος ἐπεκτείνεται. Τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν κατέστη ἔνδοξον, χάρις εἰς τὴν δεύτερον καὶ ναυτικὴν πολιτικήν, τὴν ὁποίαν ἐνεκαινίασεν ὁ Πεισίστρατος, στραφεὶς πρὸς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπεξέτεινε τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Καὶ ναί μὲν πολιτικῶς αἱ πλεῖσται τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου εἶχον ἀποβῆ εἶδος προτεκτοράτου, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, χάρις ὅμως εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν ἀνεπτύχθη τὸ ἐμπόριον καὶ ἔλαβε νέαν ἄλκὴν ἡ ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἤδη ἡ ἀθηναϊκὴ ἐπιρροὴ ἐπεκτείνεται ἀπὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ καὶ Παγασιτικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ Ἄργους. Ἡ μεγαλοφυΐα τῶν Πεισιστρατιδῶν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐπέτυχον τὴν τεραστίαν αὐτὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους ὄχι διὰ θυσιῶν καὶ πολέμων, ἀλλὰ μὲ εὐστρόφους διπλωματικοὺς χειρισμούς. Τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν ἐλέγχει ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ Αἰγαῖον, δεσπόζει τῶν κυριωτέρων θαλασσίων ὁδῶν καὶ τροφοδοτεῖ τὰς ἐνδοχώρας τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Ἀργολίδος.

Ἡ νέα αὕτη κίνησις καὶ ἡ καταπληκτικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου δημιουργεῖ τώρα εἰς τὰς Ἀθήνας μίαν ἐντελῶς νέαν κοινωνικὴν ἀτμόσφαιραν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ζήσουν οἱ παλαιοὶ πλέον θεσμοὶ τῆς κλειστῆς παραγωγῆς καὶ τῆς περιωρισμένης ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων. Αἱ Ἀθῆναι ἀτενίζουν πλέον πρὸς νέους μεγάλους ὁρίζοντας, φυσικὸν δὲ εἶναι νὰ ἐγείρεται ἡ ἀντίδρασις κυρίως ἀπὸ μέρους τῆς τάξεως τῶν εὐπατριδῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν δύνανται νὰ ἀντεπεξέλθουν εἰς τὸ κῦμα τῆς προόδου, ἀλυσοδεμένοι ὡς ἦσαν εἰς τὰ παλαιὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα. Οἱ εὐγενεῖς ἐπιμένουν εἰς τὸ σύστημα τῆς παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς πατριαρχικῆς οἰκονενείας ἀλλὰ παρὰ τὴν [illegible]δρασίν των δημιουργεῖται ἡ νέα τάξις τῶν ἐμπόρων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελέσουν τὸν φορέα ὄχι μόνον τοῦ πλούτου τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ. ἐπίσης καὶ τοῦ νέου πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸν ὁποῖον [illegible] προκύψῃ ὁ Χρυσοῦς Αἰών.

Ἐσωτερικῶς, οἱ Πεισιστρατίδαι δὲν ἐπέφερον οὐσιώδεις μεταλλαγάς. Διετήρησαν τὴν νομοθεσίαν τοῦ Σόλωνος. Καὶ

ναί μὲν τὰ πεπαλαιωμένα πλαίσια τῆς νομοθεσίας ἐκείνης ἔφερον ἐμπόδια εἰς τὴν ραγδαίαν ἐξέλιξιν, ἐν τούτοις ὅμως ἐκμεταλλευόμενοι τὴν Σολώνειον νομοθεσίαν κατώρθωσαν νὰ δώσουν νέαν ὤθησιν πρὸ πάντων εἰς τὴν γεωργίαν. Τώρα, ὁ Ἀθηναῖος γεωργός, δενδροκόμος, παραγωγὸς κλπ., γνωρίζουν ὅτι τὰ προϊόντα των θὰ πωληθοῦν εἰς πολὺ καλὰς τιμὰς καὶ ὅτι οἱ κόποι των θὰ ἀμειφθοῦν. Τὸ ὄφελος εἶναι ἄμεσον, τὸ χρῆμα ἄφθονον, φυσικὰ δὲ ἡ εὐεξία αὐτὴ δημιουργεῖ νέας ἀπαιτήσεις ἀνωτέρου ὑλικοῦ, ἀλλὰ καὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῆς ζωῆς.

Γυναῖκες ἐν τῇ πομπῇ τῶν Παναθηναίων. (Σχεδίασμα καὶ συμπλήρωσις τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀναγλύφων ὑπὸ Λ. Ὄττο).

Διὰ πρώτην φορὰν κατανοοῦν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι ὁ πολιτισμὸς ἔχει ἀνάγκην μνημείων τέχνης καὶ ἡ ζωὴ ἀνάγκην ἀνέσεως. Καὶ ἐνῶ ἀναπτύσσονται τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας, ἀρχίζουν νὰ δημιουργοῦνται μεγαλοπρεπῆ μνημεῖα τέχνης. Ὁ λαὸς συμμετέχει εἰς ὅλα αὐτά, χάρις εἰς τὴν διοργάνωσιν μεγαλοπρεπῶν ἑορτῶν. Ἤδη, ὅτι ἐκλεκτὸν ἔχει ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος ἔρχεται εἰς Ἀθήνας, ὡς εἰς μητρόπολιν πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Πεισιστρατίδαι κατοικοῦν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν ὁποίαν θέλουν νὰ ὀχυρώσουν ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς περισσοτέραν ἀσφάλειάν των, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἐπιδείξιν τοῦ γοήτρου των, μιμούμενοι τοὺς παλαιοὺς βασιλεῖς.

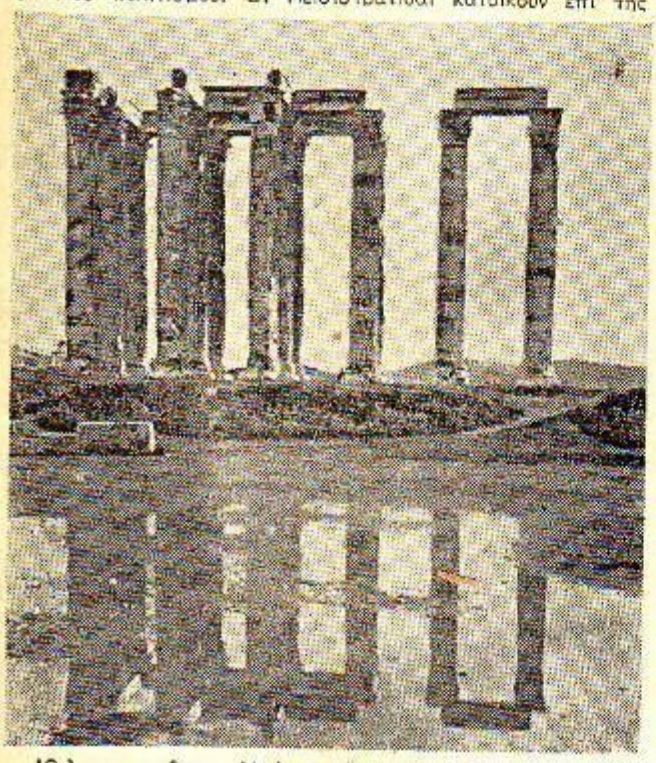

Ὀλυμπιεῖον. (Φαίνεται ὅτι ὁ Δευκαλίων εἶχε κτίσει τὸν πρῶτον ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἴσως νὰ ὑπῆρχεν ἐδῶ κάποιο ἱερὸν προτοῦ ὁ Πεισίστρατος ἀποφασίσῃ νὰ κτίσῃ τὸν ναὸν αὐτὸν ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὸν ὅον αἰῶνα).

Πλὴν ἄλλων λοιπὸν ἐγείρουν καὶ τὸ Ἑκατόμπεδον — τὸν ἀρχικὸν δηλαδὴ Παρθενῶνα — πρὸς τιμὴν τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς, τὴν ὁποίαν οἱ Πεισιστρατίδαι ἰδιαιτέρως ἐτίμων, ὡς προστάτιδά των. Ταυτοχρόνως ὅμως οἱ ὀξυδερκεῖς αὐτοὶ πολιτικοὶ θέλουν νὰ δώσουν ἐπίσης ἀποδείξεις σεβασμοῦ πρὸς τὰ πανελλήνια ἱερά. Ὁ πολιτικὸς των σκοπὸς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν εἶναι προφανής. Γνωρίζουν καλὰ ὅτι ἡ ἐπικράτησις τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ φθοροποιῶν πολέμων, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ διπλωματικῶν ἐλιγμῶν. Πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου των αὐτοῦ ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τῶν Ἀθηνῶν ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ὡς ἐπίσης καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος. Ἐκ παραλλήλου ἀνεγείρεται παρὰ τὸν Ἰλισσὸν τὸ Λύκειον περιβαλλόμενον ἀπὸ μεγάλους χώρους πρὸς ἄσκησιν τῶν νέων. Ταυτοχρόνως κατασκευάζονται θαυμάσια ὑδραυλικὰ ἔργα, ὡς τὰ ὑδραγωγεῖα καὶ ἡ ἐννεάκρουνος. Διακοσμεῖται δὲ ὁ χῶρος τῆς Ἀκαδημίας. Ἐπίσης περιβάλλεται διὰ τείχους καὶ ἡ κάτω πόλις.

Ἡ πρώτη Ἀγροτικὴ Τράπεζα τοῦ κόσμου. Ἀπὸ ἐμπορικῆς πάλιν ἀπόψεως τὸ σπουδαιότερον ἴσως γεγονὸς τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ἡ ἵδρυσις τῆς πρώτης Ἀγροτικῆς Τραπέζης εἰς τὸν κόσμον. Διότι ρόλον πραγματικῆς Τραπέζης ἔπαιζεν ὁ ὀργανισμός ὁ ὁποῖος ἐχορήγει δάνεια εἰς τοὺς μικροὺς καλλιεργητάς, ὑποχρεωμένους νὰ τὰ ἐξυπηρετοῦν μὲ καταβολὴν τοῦ 1)20 τῆς ἐσοδείας, εἰς εἶδος ἢ εἰς χρῆμα, ἀναλόγως τῆς πρατιμήσεως τοῦ παραγωγοῦ. Ἀκόμη δὲ διὰ νὰ μὴ διακόπτουν τὰς ἐργασίας των οἱ ἀγρόται, ὡρίσθησαν δικασταὶ ἐξ ἑκάστου δήμου, ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκδικάζουν τὰς ὑποθέσεις εἰς τὴν περιφέρειαν τὴν ὁποίαν ἤθελον ὁρίσει οἱ ἀντίδικοι.

Ἄλλη τεραστίας σημασίας καινοτομία ἐγκαινιάζεται ὁ θεσμὸς τῶν εἰρηνοδικείων, τὰ ὁποῖα ἐλειτούργουν ὡς καὶ τὰ ἀνὰ τὸν πεπολιτισμένον σήμερον κόσμον συμφιλιωτικὰ δικαστήρια τοῦ εἴδους αὐτοῦ.

Τὸ Παναθήναια. Καὶ ἐνῶ γίνονται ὅλα αὐτά, οἱ Πεισιστρατίδαι θέλουν νὰ κάμουν τὰς δημιουργίας των κτῆμα τοῦ λαοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν δίδεται μία πρωτοφανὴς αἴγλη εἰς τὰς ἑορτὰς τῆς πόλεως, τὰ Παναθήναια, ὅπου ὄχι μόνον ὁ ἐλεύθερος λαὸς χαίρει καὶ ἀγάλλεται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δοῦλοι ἀπολαμβάνουν ἐπί τινας ἡμέρας δικαιώματα ἐλευθερίας. Οἱ Πεισιστρατίδαι δίδουν περισσοτέραν ἀκόμη μεγαλοπρέπειαν εἰς τὰς πανδήμους αὐτὰς ἑορτάς, ὅτι προσθέτουν καὶ τοὺς ἱππικοὺς καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας, ἐπίσης δὲ ἀγῶνας μουσικοὺς ἀγῶνας ραψῳδῶν καὶ λαμπαδηδρομίας.

Ἀλλὰ καὶ τὰ Διονύσια, ἑορτὴ λαοφιλής, μετοφέρονται τώρα εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου γίνονται κατὰ πλέον ἐπιμελημένον τρόπον, συστηματικώτερα καὶ ἐξ αὐτῶν δὲν ἀργεῖ νὰ προκύψῃ μία νέα μορφὴ τέχνης, ἄγνωστος μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνὰ τὸν κόσμον — ἡ τέχνη τοῦ θεάτρου. Ἀπὸ τὰς ἀναπαραστάσεις αὐτὰς ἀναπηδοῦν ἡ Τραγῳδία καὶ ἡ Κωμῳδία, ὡς τὰς ἐκληροδότησεν εἰς τὴν πολιτισμένην ἀνθρωπότητα τὸ ἑλληνικὸν δαιμόνιον.

Διὰ τῶν ἑορτῶν κατώρθωνεν ὁ Πεισίστρατος νὰ κρατῇ τὸν λαὸν εἰς διαρκῆ εὐθυμίαν. Ἀλλά, ἀντικειμενικῶς κοινόμεναι αἱ ἑορταὶ αὐταί, διέφερον βασικῶς καὶ θεμελιωδῶς ἀπὸ τὰς διδομένας ἀργότερον εἰς τὴν Ρώμην ἀπὸ μέρους τῶν ἐκεῖ αὐτοκρατόρων. Αἱ ἑορταὶ ἐκεῖναι ἦσαν αὐτόχρημα ἀποκτηνωτικαὶ διὰ τὸν λαόν, γονδροειδεῖς ἄλλως τε ὡς θεάματα καὶ ἀπέβλεπον ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸ πῶς νὰ ἐμποδίσουν τὸν ὄχλον νὰ σκέπτεται. Ἐντελῶς τὸ ἀντίστροφον συνέβαινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἀθηναϊκὸς λαός, ἀλλὰ καὶ τὰ πλήθη ποὺ συνέρρεον ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, συμμετεῖχον ψυχικῶς εἰς τὰς ἑορτὰς αὐτάς, ἀνεπτύσσοντο, ἐξεπολιτίζοντο, ἐνῶ συγχρόνως ἐδημιουργεῖτο καὶ μία μεγάλη ἐμπορικὴ κίνησις. Αἱ ἐκπολιτιστικαὶ ἐκεῖναι ἑορταὶ ἦσαν πραγματικὸς πακτωλὸς διὰ τὰς Ἀθήνας. Κατὰ τὴν διάρκειαν των

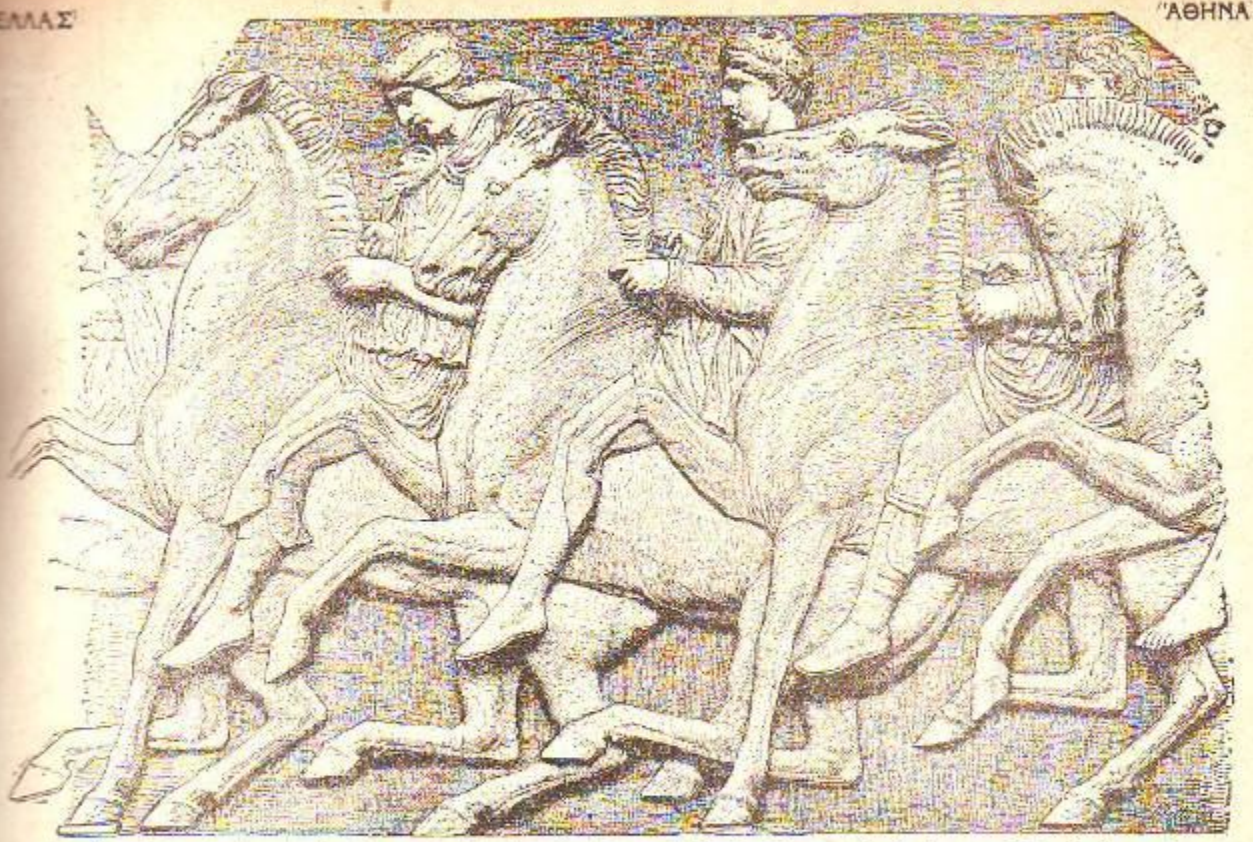

Ἔσηδοι Ἀθηναῖοι ἱππεῖς ἐν τῇ πομπῇ τῶν Παναθηναίων. (Ἐξ ἀναγλύφου τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος, εὑρισκομένου εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον τοῦ Λονδίνου, κατὰ σχεδίασμα τοῦ Λ. Ὄττο).

ἐτίθεντο αἱ βάσεις τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὡς ἐπιστήμης. Τότε ἡ «Ἰλιάς» καὶ ἡ «Ὀδύσσεια» ἔγιναν πραγματικὸν κτῆμα τοῦ λαοῦ. Κατὰ τὰς ἑορτὰς ἐπίσης αὐτὰς εὗρε τὴν εὐκαιρίαν ὁ Θέσπις νὰ ἀναπτύξῃ ἀκόμη περισσότερον τὴν τραγῳδίαν καὶ νὰ τὴν κατοστήσῃ τὸ εὐσεμνότερον καὶ ἀρχαιότερον ἄθλημα τοῦ ἀττικοῦ πολιτισμοῦ. Τότε συνεκροτοῦντο εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ σοφώτεροι καὶ περιφημότεροι ἄνδρες τῆς ἐποχῆς, ὁ Ἀνακρέων, ὁ Σιμωνίδης, ὁ Λάσος κλπ.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ἀπείον τιμᾷ ἐπίσης τὸν Πεισιστρατίδας καὶ τοὺς Πεισιστρατίδας καὶ προκαλεῖ σήμερον τὴν κατακλεῖδα εἶναι ἡ πυρηνωγὴ τῆς συγκοινωνίας τῆς Ἀττικῆς. Ἔχει δὲ τεραστίαν σημασίαν αὐτή, διότι κατ' αὐτὴν καὶ μόνον τὸν τρόπον αἱ Ἀθῆναι ἠδυνήθησαν νὰ ἀπόβοῦν τὸ κέντρον τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ πανελλήνιος ἀστυρία.

Ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τῶν Δώδεκα Θεῶν, εἰς τὸ Κεραμεικόν, ἐξεκίνων αἱ ὁδοὶ αἱ ὁποῖαι εἶχον καταμετρηθῇ ἀκριβῶς καὶ ἔφερον πρὸς πάσας τὰς κώμας τῆς Ἀττικῆς, πάντας τοὺς λιμένας καὶ πάντα τὰ ἱερά. Μνημεῖα καλλιτεχνικά (Ἑρμαί), τοποθετημένα κατ' ἀποστάσεις, παρεῖχον μέσα ἀνέσεως, ἀναψυχῆς καὶ εὐχαρίστου ἀναπαύσεως εἰς τὸν ὁδοιπόρον. Ἔδραι ὑπὸ σκιάν, ἀναπαυτήρια, πηγαί, πίδακες, κρουναί, ἀκόμη καὶ λουτρὰ παρείχοντο δωρεὰν εἰς τὸν καθένα. Ἐπιπροσθέτως ὁ δῆμος προέτρεπε τοὺς ἰδιώτας καὶ παρεῖχεν ὅλας τὰς εὐκολίας πρὸς ἐγκατάστασιν μικρῶν πρατηρίων, ὅπου ἐπωλοῦντο τὰ χρειώδη τῆς ὁδοιπορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ζευγηλασίας. Τέλος ἐπὶ στηλῶν ἦσαν χαραγμέναι πληροφορίαι, ὄχι μόνον ἀποστάσεων, ἀλλὰ καὶ σχετικαὶ μὲ τὰ πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα τοῦ σημείου, μὲ τὸ τί ἔπρεπε νὰ ἀποφύγῃ καὶ τί ἠδύνατο εὐκόλως νὰ ἐπιδιώξῃ πρὸς ὄφελός του ὁ περαστικός. Ἐπὶ πλέον δὲ οἱ μεγαλύτεροι σοφοὶ καὶ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς ἐφιλοτιμοῦντο νὰ δώσουν πρὸς γάραξιν ὄχι μόνον διάφορα γνωμικά, ἀλλὰ καὶ πρακτικὰς κυρίως συμβουλάς.

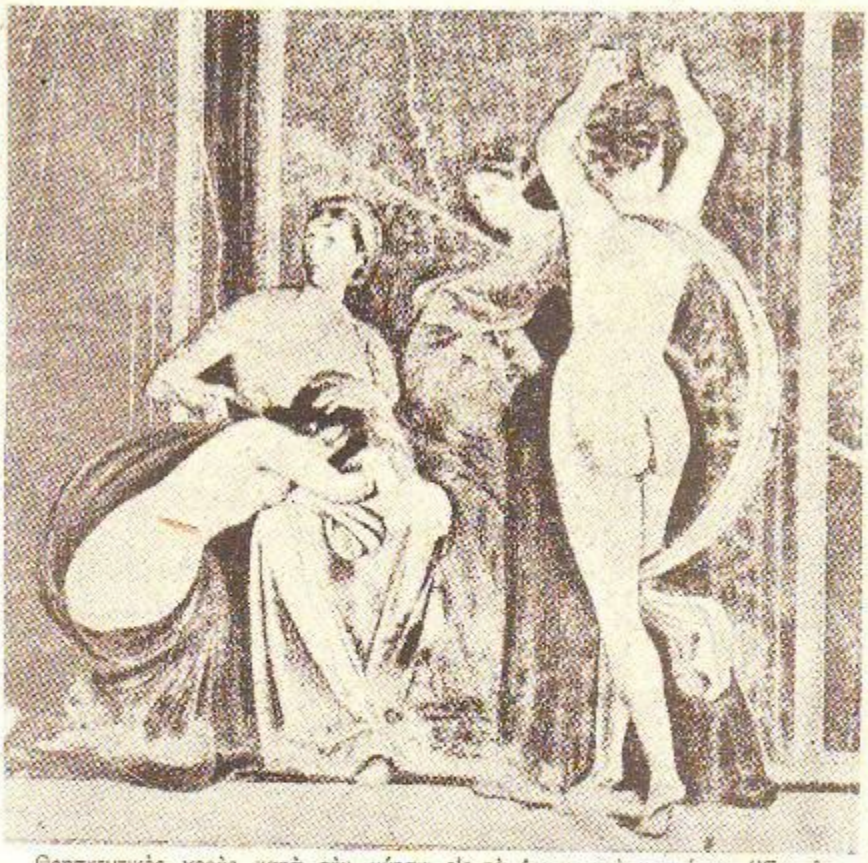

Θρησκευτικὸς χορὸς κατὰ τὴν μύησιν εἰς τὰ Διονυσιακὰ μυστήρια. (Ἐκ τῆς περιφήμου τοιχογραφίας τῆς ἐπαύλεως «Μυστήρια» παρὰ τὴν Πομπηΐαν, ἐμπνευσμένης ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης).

Ἡ παρέμβασις τῆς Σπάρτης. Αὐτὰ ὑπῆρξεν ἐν ὀλίγοις τὸ τεράστιον ἔργον τῶν Πεισιστρατιδῶν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν ἐπίσης ἡ μετέπειτα περίοδος, ἡ ἀποκληθεῖσα Χρυσοῦς Αἰὼν τῶν Ἀθηνῶν. Πάντως ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπίσης ἀποδεικνύεται ὅτι πολλάκις καὶ ἡ κατοχὴ τῆς ἐξουσίας ἀπὸ ἐξέχοντος πολιτικοῦ ἀνδρὸς δύναται νὰ ἐπιφέρῃ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα εἰς τὴν πολιτείαν.

ὅπως ἀντιθέτως ἡ ὑπερβολικὴ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν ἢ μᾶλλον ἡ διοίκησις τῆς πολιτείας διὰ μεθόδων κοινοβουλευτικῶν ὄχι σπανίως ὁδηγεῖ εἰς τὴν διαφθορὰν καὶ τὴν κατάπτωσιν. Ἐν τούτοις, ὅπως συμβαίνει πάντοτε, ἡ κυβέρνησις τῶν Πεισιστρατιδῶν εἶχε καὶ τὴν ἀντιπολίτευσίν της, τὴν ὁποίαν ὑπέθαλπεν ἡ Σπάρτη.

Ἡ ἱστορία ἀναφέρει ὅτι δύο νέοι, ὁ Ἁρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων, ἀπεφάσισαν ν' ἀπαλλάξουν τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὴν «τυραννίαν» τῶν Πεισιστρατιδῶν. Εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἐπρόκειτο περὶ εὐρείας συνωμοτικῆς κινήσεως, ὑποθαλπομένης ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ ὁποῖοι ἐβλεπον μετ' ἀνησυχίας τὴν ἀκμὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐξελέγησαν λοιπὸν ὁ Ἀριστογείτων καὶ ὁ Ἁρμόδιος «γένος ἐόντες τὰ ἀνέκαθεν Γεφυραῖοι» (Ἡρόδ. V, 55), οἱ ὁποῖοι ἔτυχε νὰ ἔχουν προσωπικὰς δυσαρεσκείας ἐναντίον τοῦ ἑνὸς τῶν Πεισιστρατιδῶν, τοῦ Ἱππάρχου, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ ὁ δυναμικώτερος τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀριστογείτων, φαίνεται ὅτι ἔτρεφεν ἐρωτικὴν ἀντιζηλίαν πρὸς τὸν Ἵππαρχον, ὁ δὲ ἄλλος, ὁ Ἁρμόδιος, εἶχε προσβληθῆ ὑπ' αὐτοῦ διὰ λόγους, οἱ ὁποῖοι ἀνάγονται ἴσως εἰς αὐτὸ ποὺ λέγεται σήμερον ἀντισημιτισμός: Ὁ Ἵππαρχος εἶχεν ἀποκλείσει ἀπὸ τὴν πομπὴν τῶν Παναθηναίων τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἁρμοδίου, προφανῶς ὡς Γεφυραίαν τὸ γένος.

Οἱ Γεφυραῖοι. Ἐνταῦθα πρέπει κάμωμεν, παρεκβαίνοντες, ἰδιαίτερον λόγον περὶ τῶν Γεφυραίων τούτων καὶ τῆς θέσεως αὐτῶν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἰδοὺ τί γράφει περὶ αὐτῶν ὁ Ἡρόδοτος: «Οἱ δὲ Γεφυραῖοι, τῶν ἦσαν οἱ φονέες τοῦ Ἱππάρχου, ὡς μὲν αὐτοὶ λέγουσιν ἐγεγόνασιν ἐξ Ἐρετρίης τὴν ἀρχήν, ὡς δὲ ἐγὼ ἀνασυνθανόμενος εὑρίσκω, ἦσαν Φοίνικες τῶν σὺν Κάδμῳ ἀπικομένων Φοινίκων ἐς γῆν τὴν νῦν Βοιωτίην καλεομένην... ἐντεῦθεν... οἱ Γεφυραῖοι οὗτοι ...ἐτράποντο ἐπ' Ἀθηνέων. Ἀθηναῖοι δὲ ἐπὶ ρητοῖσι ἐδέξαντο σφεῶν αὐτῶν εἶναι πολίτας, πολλῶν τέων καὶ οὐκ ἀξιαγαπήτων ἐπιτάξαντες ἔργεσθαι...». Καὶ περαιτέρω ὁ Ἡρόδοτος (V, 61) προσθέτει: «Οἱ δὲ Γεφυραῖοι ὑπολειφθέντες ὕστερον ὑπὸ Βοιωτῶν ἀναχωρέουσι ἐς Ἀθήνας καὶ σφι ἱρὰ ἐστὶ ἐν Ἀθήνησι ἱδρυμένοι, τῶν οὐδὲν μετὰ τοῖσι λοιποῖσι Ἀθηναῖσι, ἄλλα τε κεχωρισμένα τῶν ἄλλων ἱρῶν καὶ δὴ καὶ Ἀχαίης Δήμητρος ἱρῶν τε καὶ ὄργια». Ὅλα αὐτὰ πείθουν ὅτι οἱ Γεφυραῖοι ἦσαν σημιτικῆς (φοινικικῆς) καταγωγῆς, ὅπως οἱ σημερινοὶ Ἑβραῖοι, καὶ ὅτι ἀσκοῦντες χωριστὰ τὴν θρησκευτικήν των λατρείαν καὶ τὰ ἔθιμά των δὲν ἀφομοιώνοντο πρὸς τὸν ὑπόλοιπον πληθυσμὸν τῆς πόλεως.

Τὸ ὅτι δὲ αἱ λέξεις Γεφυραῖοι καὶ Ἑβραῖοι ἔχουν τὴν αὐτὴν σημασίαν συνάγεται καὶ ἐκ τῆς σημασίας τῆς λέξεως. Ἑβραῖος σημαίνει εἰς τὰς σημιτικὰς γλώσσας διαβάτης, ὁ διαβαίνων θάλασσαν ἢ ποταμὸν καὶ κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Ἑβδομήκοντα μεταφράζεται «περάτης», διότι οὕτω ἐκλήθησαν οἱ Ἑβραῖοι οἱ διαβάντες τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν καὶ κατοικήσαντες τὴν πέραν τοῦ Ἰορδάνου χώραν, οἱ Περαχωρῖται. Ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης παράγονται καὶ αἱ λέξεις Ἕβρος, ὁ ποταμὸς τῆς Θρᾴκης, καὶ Ἴβηρ, ποταμὸς τῆς Ἱσπανίας, ὁ σημερινὸς Ἕβρος, καὶ Ἴβηρες.

Οἱ Γεφυραῖοι λοιπὸν τῶν Ἀθηνῶν εἶχον μὲν πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα, διετήρουν ὅμως ἰδίαν θρησκείαν καὶ ὡς ἀλλόθρησκοι δὲν ἐπετρέπετο νὰ μετέχουν οὔτε τῶν πανδήμων θρησκευτικῶν ἑορτῶν τῆς πόλεως, οὔτε τῶν Μυστηρίων. Οὕτω ἀπηγορεύθη νὰ μετάσχῃ τῆς πομπῆς τῶν παρθένων κατὰ τὰ Παναθήναια ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἁρμοδίου, ὁ ὁποῖος φυσικὰ ἔφερε βαρέως τὸ γεγονός, πλὴν ὅμως ἦτο ἀδικαιολόγητος ἡ μῆνις του αὕτη, ἀφοῦ ἦτο ἀλλόθρησκος.

Οὕτω λοιπὸν ἐξελέγησαν οἱ δῆθεν τυραννοκτόνοι, οἱ ὁποῖοι ἐξετέλεσαν τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἱππάρχου τὸ 514 κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων δι' ἐγχειριδίου τὸ ὁποῖον εἶχον κρύψει ἐντὸς ἀνθοδέσμης ἀπὸ μυρσίνας κατὰ τὴν παράδοσιν. Οἱ δύο φονεῖς τοῦ Ἱππάρχου, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν εἷς ἐφονεύθη ἐπὶ τόπου ὑπὸ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ἱππάρχου, ὁ δὲ ἄλλος συλληφθεὶς ἐθανατώθη μετὰ βασάνων ὑπὸ τοῦ Ἱππίου, ἐτιμήθησαν ἀργότερον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες παρεσύρθησαν ἀπὸ τοὺς ἐπικρατήσαντας ἀργότερον ἀντιπάλους τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἐστήθη δὲ καὶ ἀνδριὰς αὐτῶν. Κατόπιν ὅμως τῶν ὅσων ἐξετέθησαν ἀνωτέρω δύναται νὰ λεχθῇ ἀσφαλῶς ὅτι οἱ Πεισιστρατίδαι κάθε ἄλλο παρὰ ὡς τύραννοι ἐπολιτεύθησαν. Ἀντιθέτως ὑπῆρξαν θύματα οὗτοι τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς πολιτικῆς των, ἥτις προεκάλεσε τὰς ἀνησυχίας καὶ τὸ μῖσος τῶν ἀντιπάλων των. Καὶ αὐτῶν ὄργανα ἦσαν οἱ δῆθεν τυραννοκτόνοι. Ὁ Ἱππίας ἔμεινεν εἰς τὴν ἐξουσίαν μέχρι τοῦ 510, ἐπιδείξας πλέον ὠμότητα καὶ προβαίνων εἰς ἀθρόους διωγμούς, μέχρις ὅτου ἡ ἐξόριστος ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, βοηθουμένη ἀπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Κλεομένη καὶ ἐπινεύσει καὶ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, (τὸ ὁποῖον — διὰ λόγους τοὺς ὁποίους δὲν ὑπάρχει θέσις νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα — φαίνεται ὅτι ἐπηρέαζαν οἱ Γεφυραῖοι), κατέλυσαν τὴν τυραννίαν. Ὁ Ἱππίας ἐγκατέλειψε διὰ συνθήκης τὴν Ἀκρόπολιν καὶ κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ Σίγειον, πόλιν Μυτιληναίων ἀποίκων παρὰ τὴν Τρωάδα, τὴν ὁποίαν εἶχον καταλάβει οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὅπου ἦκει ἐξ οἰκογενειακῆς κληρονομίας τὴν ἐξουσίαν ὁ Ἡγησίστρατος, υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου ἐξ Ἀργείας γυναικός. Ὁ Πεισίστρατος εἶχε καταλάβει τὸ Σίγειον μετὰ μακροὺς ἀγῶνας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐξορίας του ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ ἡγεμόνευεν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ὁποῖαι διὰ τῆς κατοχῆς τοῦ στρατηγικοῦ τούτου σημείου ἐκυριάρχουν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἐξασφαλίζουσαι τὴν θαλασσίαν ἐμπορικὴν ὁδὸν πρὸς τὸν Εὔξεινον Πόντον. Ἀλλ' ὁ Ἱππίας δὲν ἔμεινεν ἐπὶ πολὺ πλησίον τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ του. Καὶ μολονότι προηγουμένως οἱ Θεσσαλοὶ τοῦ εἶχον προσφέρει τὴν Ἰωλκὸν καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀμύντας τὴν Ἀνθεμοῦντα, αὐτὸς ἐπροτίμησε νὰ μεταβῇ πρῶτον εἰς τὴν παλαιάν του ἐχθρὰν τὴν Σπάρτην, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι κατόπιν διαπραγματεύσεων θὰ τὸν ἐβοήθει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ τέλος εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, ὁδηγήσας τὴν πρώτην περσικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα κατὰ τῶν Ἀθηνῶν.

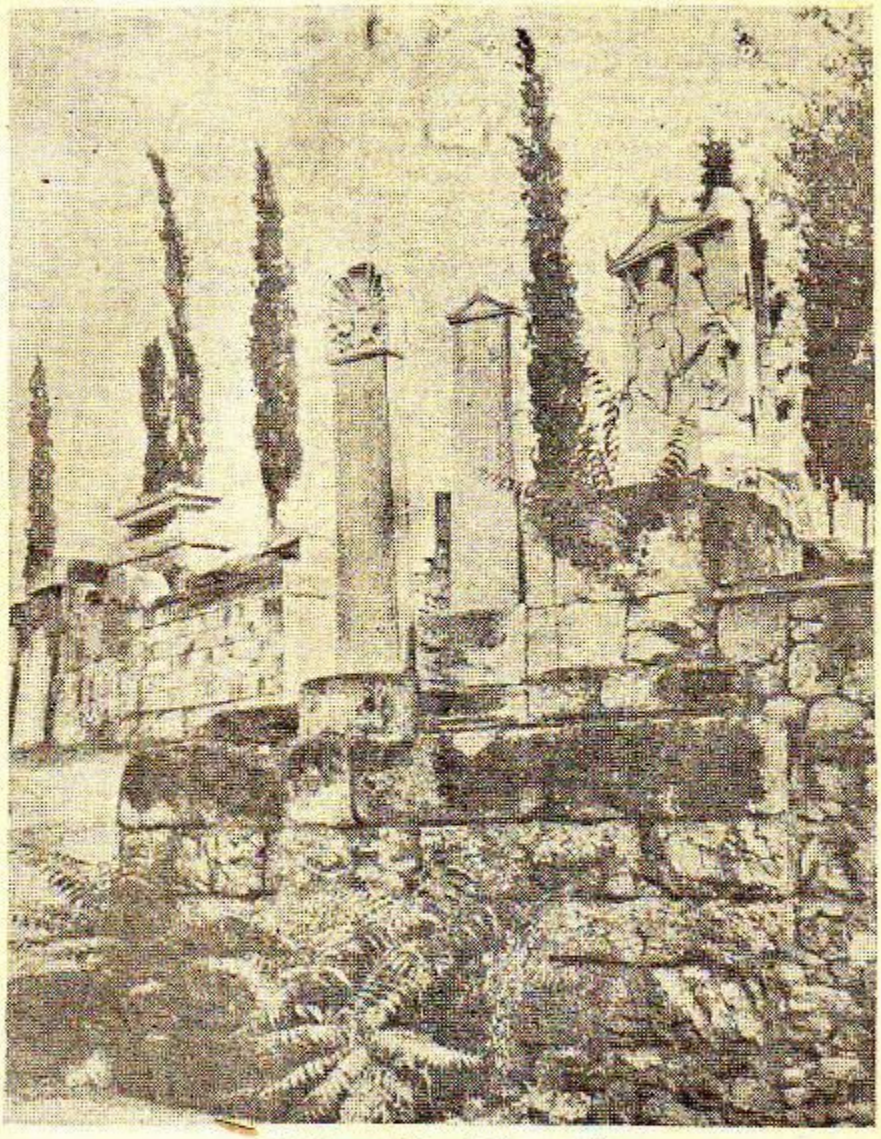

Τὸ Νεκροταφεῖον τοῦ Κεραμεικοῦ.

Αἱ τυραννίαι. Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες παρέστησαν τὰς τυραννίας ὡς καθεστῶτα ἀποτροπαίου βίας καὶ σκληρότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως, ὁ μέγας καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη ὑπὸ κληρονομικὴν μοναρχίαν ἐν

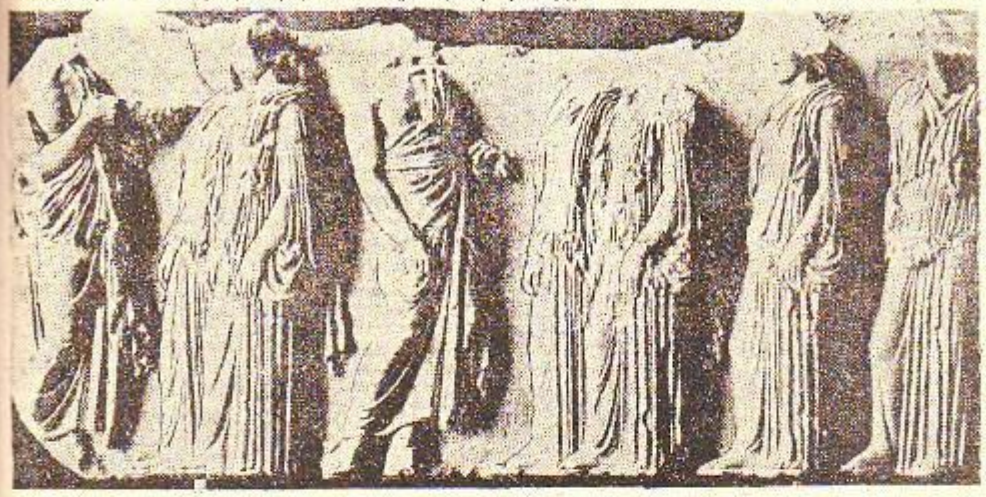

Αἱ «κανηφόροι» τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων. (Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ διαζώματος τοῦ Παρθενῶνος, εὑρισκομένου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου τῶν Παρισίων).

Μακεδονίᾳ καὶ ἐπί τινα ἔτη ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως, σημειώνει εἰς τὰ «Πολιτικά» του, τὴν διάκρισιν μεταξὺ βασιλέων, ὅπως ὁ Φίλιππος ὁ Μακεδών, οἱ ὁποῖοι βασιλεύουν ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεγνωρισμένων κληρονομικῶν δικαιωμάτων καὶ τυράννων ἀσκούντων τὴν ἐξουσίαν παρὰ τὴν θέλησιν τῶν κυβερνωμένων. Ἐν τούτοις εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς ἕνα τύραννον κυβερνῶντα χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν πολυαρίθμων ὁπαδῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἠδυνήθη ἐπίσης νὰ εἴπῃ ὅτι ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐκυβέρνα διὰ τὸ καλὸν τοῦ κράτους, ὁ τύραννος ἐκυβέρνα διὰ τὰ συμφέροντά του. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, καθὼς καὶ ὅταν ἐθεώρει ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φύσει ἐλεύθεροι καὶ φύσει δοῦλοι ἢ ὅτι αἱ γυναῖκες εἶναι ὄντα ἀνάξια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὁ Ἀριστοτέλης συνεφώνει πρὸς τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς του. Ἐν τούτοις ὑπάρχει διαφορὰ ἀρχῶν μεταξὺ τῆς παλαιοτέρας καὶ τῆς τελευταίας τυραννίδος, ὅση ἡ ἀπόστασις τοῦ χρόνου τοῦ χωρίζει ταύτας. Μεταξὺ τοῦ 500 καὶ 350 π.Χ. δὲν ὑπῆρχαν τύραννοι εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα. Ἡ λέξις «τύραννος», ἡ ὁποία εἰσήχθη ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, σημαίνει κυβερνήτης ἄνευ οἱασδήποτε δυσφημητικῆς προθέσεως. Ἡ διακυβέρνησις τυράννων, ὡς ὁ Φείδων τοῦ Ἄργους, ὁ Κλεισθένης τῆς Σικυῶνος, ὁ Περίανδρος τῆς Κορίνθου, ὁ Πολυκράτης τῆς Σάμου, ὁ Γέλων καὶ ὁ Ἱέρων τῶν Συρακουσῶν καὶ ὁ Πεισίστρατος τῶν Ἀθηνῶν, ἦτο λαμπρὰ καὶ εὐεργετική. Καὶ αὐτὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εὑρίσκομεν τὴν τυραννίδα ἐμφανιζομένην εἰς πλείστας ἑλληνικὰς πολιτείας, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἦτο τυχαῖον περιστατικόν, ἀλλ' ἀναγκαία μεταβατικὴ μορφὴ ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως τῶν πλουσίων εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ λαοῦ. Εἶναι τὸ λυκόφως τῆς φθινούσης ἀριστοκρατίας, ἡ ὁποία, σβήνουσα, συναθροίζει ὅλον τὸ μεγαλεῖον της καὶ τὴν δύναμίν της γύρω ἀπὸ ἕνα ἐκ τῶν μελῶν της. Ἀλλ' εἶναι ὁμοίως ἡ αὐγὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς, τῆς λαϊκῆς κυβερνήσεως, διότι καταβιβάζει τὴν ἀριστοκρατικὴν τάξιν καὶ τὴν θέτει μαζὶ μὲ τὴν λαϊκὴν ὑπὸ τὴν ἰδίαν σημαίαν τῆς ἰσότητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν νόμων, προστατεύει τὴν ἐκφοβισμένην μεσαίαν τάξιν κατὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πλούτου καὶ οὕτω καθιστᾷ ὥριμον τὸν λαὸν νὰ ἀρχίζῃ νὰ ἀναλαμβάνῃ περισσοτέρας εὐθύνας τῆς ἐξουσίας. Αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας μὲ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος τῶν Πεισιστρατιδῶν καὶ τὴν ἄνοδον εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Κλεισθένους.

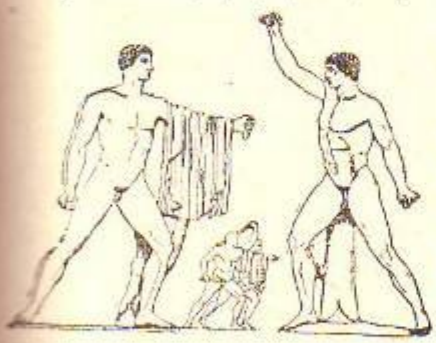

Ἁρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων, οἱ διαφημισθέντες δήθεν «τυραννοκτόνοι», ἐνῷ εἰς τὴν πραγματικότητα ἐπρόκειτο περὶ «γεουραίων», ἤτοι ἀντιδραστικῶν ξένων (Φοινίκων) ποὺ ἔγιναν ὄργανα τῶν ἀντιπάλων τῶν Πεισιστρατιδῶν. (Βλέπε σχετικῶς περὶ Πεισιστράτου εἰς τὰς παρούσας σελίδας).

Αἱ σχέσεις Σπάρτης, Δελφῶν καὶ Ἀθηνῶν. Πρὶν ὅμως προχωρήσωμεν εἰς τὴν μετέπειτα ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, ὀφείλομεν νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἀνάμιξιν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀπὸ τοὺς χρόνους ἀκόμη τοῦ Πεισιστράτου εἶχεν ἐνταθῆ εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ σπαρτιατικὴ «προπαγάνδα», ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Ἡ Σπάρτη ἐνδιεφέρετο διττῶς διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων παρηκολούθει τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ζωήν. Ἐνδιεφέρετο ὡς ἀνταγωνίστρια πολιτεία, ἡ ὁποία εἶχε τὴν προοπτικὴν νὰ ἡγεμονεύσῃ τῆς Ἑλλάδος, καὶ φυσικὸν ἦτο νὰ ἀνησυχῇ διὰ τὴν ἀλματώδη πρόοδον τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνδιεφέρετο ὅμως ἀκόμη ζωηρότερον καὶ ἀπὸ μιᾶς ἄλλης ἀπόψεως κοινωνικῆς τὴν φορὰν αὐτήν. Τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Σπάρτης ἐχαρακτήριζεν ἡ συγκέντρωσις τῆς ἐξουσίας εἰς μίαν ὀλιγάριθμον καὶ ἐντελῶς κλειστὴν τάξιν ἀνθρώπων, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον. Ἀντιστρόφως εἰς τὰς Ἀθήνας, πλὴν τῶν δούλων, εἶχον ἤδη διαμορφωθῆ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις. Αὐτὸ ἀπήρεσκε βασικῶς εἰς τὴν Σπάρτην, διότι ἀντελαμβάνετο ὅτι ἡ ὕπαρξις πολλῶν τάξεων δημιουργεῖ ἐσωτερικὸν ἀνταγωνισμόν, καταλήγοντα εἰς ἐμφύλιον σπαραγμόν. Καὶ φυσικὰ ἡ Σπάρτη εἶχε κάθε λόγον νὰ ἀνησυχῇ διὰ τὸ κακὸν παράδειγμα ποὺ θὰ ἠδύνατο μίαν ἡμέραν νὰ εἰσχωρήσῃ καὶ

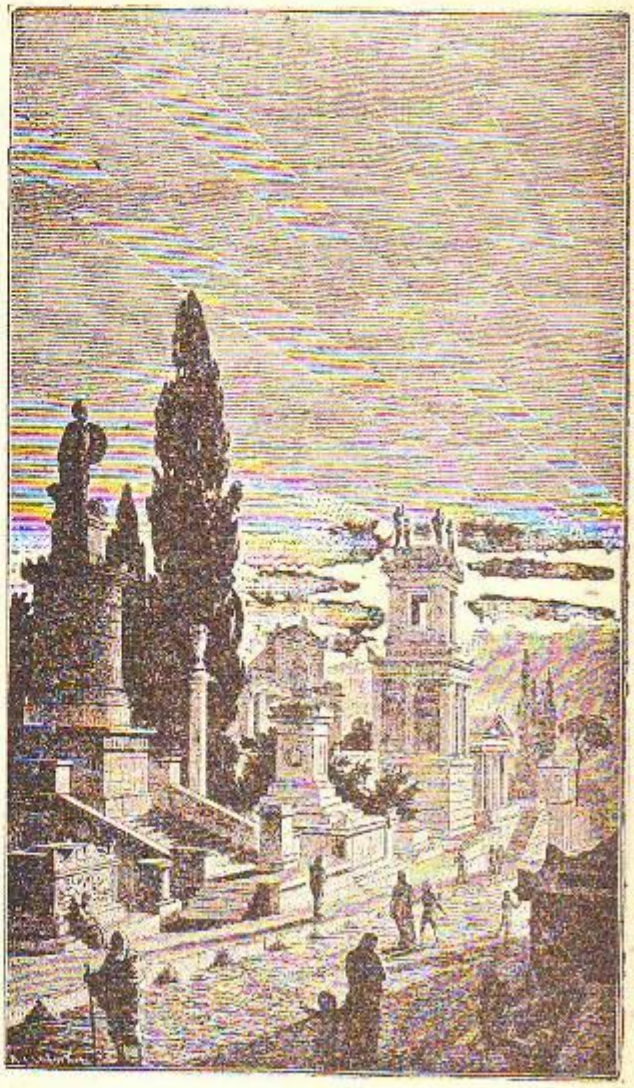

Ἀναπαράστασις τοῦ Διπύλου τῶν Ἀθηνῶν, τῆς κυρίας εἰσόδου τῆς πόλεως.

μέχρι τῶν πυλῶν τῆς καὶ νὰ διαταράξῃ τὴν ἰδικήν της κοινωνικὴν γαλήνην. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς, παντοῦ ὅπου ἐπικράτει ἡ Σπάρτη εἰς τὰς ἀποικίας της, εἰς τὰς συμμάχους της πόλεις, ἐπέβαλλε τὸ πολίτευμά της. Δι' αὐτὸ ἀκόμη εἰς τὴν Σπαρτιατικὴν ἀριστοκρατίαν ἡ ἀριστοκρατία τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἀντιπαθής, διότι εἰς αὐτὴν ἀπεδίδοντο αἱ ἐλευθερίαι τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν καὶ ἡ δημιουργία τῶν ἄλλων κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἡ ἀντίδρασις πρὸς δημιουρ-

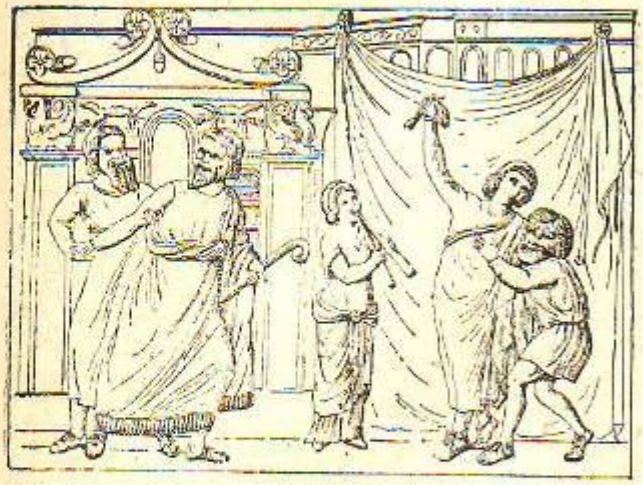

Σκηνὴ ἀρχαίας κωμῳδίας. (Ἐξ ἀναγλύφου εὑρισκομένου ἐν τῷ Μουσείῳ Νεαπόλεως).

γίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἑνὸς πανδήμου κοινωνισμοῦ, ὡς τῆς Σπάρτης. Εἰδικῶς ὁ Πεισίστρατος καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι ἐθεωρήθησαν ὡς οἱ «ὑπ' ἀριθ. 1» κοινωνικοὶ ἔχθροί, ἀκριβῶς διότι διὰ τῆς τυραννίας των ἀφῄρουν τὴν ἐξουσίαν καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἀριστοκρατίαν. Δι' αὐτὸ λοιπὸν ἡ ἀριστοκρατικὴ Σπάρτη κατεπολέμει τὴν Ἀθηναϊκὴν τυραννίαν, ἡ ὁποία ἦτο δημοφιλεστάτη εἰς τὴν Ἀττικήν.

Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἕνα ἄλλο ἀκόμη ἐνδιαφέρον σημεῖον, ὡς πρὸς τὴν στάσιν τῆς Σπάρτης ἀπέναντι τῶν ἐσωτερικῶν ὑποθέσεων τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Σπάρτη δὲν ἔχανεν εὐκαιρίαν ὅπως ἀσκήσῃ προπαγάνδαν «ἀντιτυραννικήν», ἐν τούτοις ὅμως εἶχε ἀχηματίζει περὶ ἑαυτὴν ἕνα εἶδος «σιδηροῦ παραπετάσματος», ἔξω τοῦ ὁποίου ἀπέφευγον νὰ ἐξέλθουν οἱ πολῖται της διὰ νὰ μὴ μολυνθοῦν ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῶν ταξικῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν κακῶν συνεπειῶν των. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ Σπάρτη ἀπέφευγε νὰ ἀναμιχθῇ δραστικώτερα εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπέφευγεν εἰς τὸ νὰ στείλῃ στρατὸν εἰς τὴν Ἀττικὴν πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἐπέμβασιν ἀπὸ ἀνησυχίαν, μήπως καὶ οἱ στρατιῶται της, οἱ ὁποῖοι, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ Σπαρτιᾶται οἵτινες ἔζων ὑπὸ σκληρὰς συνθήκας, «μολυνθοῦν» ἀπὸ τὸν ἄνετον τρόπον τῆς ζωῆς τῶν Ἀθηναίων.

Τὴν ἐπέμβασιν δὲ τῆς Σπάρτης καὶ τὴν ἐκ μέρους της ἀποστολὴν στρατοῦ ὅπως ρίψῃ τὸν Ἱππίαν, ἐπέτυχεν, ὅπως εἴπομεν ἤδη, τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν.

Ἄλλο ἐκ πρώτης ὄψεως περίεργον φαινόμενον παρατηρεῖται εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν μὲ τὴν στάσιν τοῦ Μαντείου. Εἰς τὸ Μαντεῖον ὠφείλετο ἡ κύρωσις ἡ ἐπακολουθήσασα τὸ Κυλώνειον ἄγος, κύρωσις πραγματοποιηθεῖσα σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ μὲ τὴν ἔξωσιν τῆς ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, γόνος τῆς ὁποίας ἦτο ὁ πολὺς Μεγακλῆς, ὁ προκαλέσας τὸ Κυλώνειον ἄγος, διὰ τῆς σφαγῆς τῶν φίλων τοῦ Κύλωνος. Ἀκόμη διὰ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Σόλων τὴν ἐκ Κρήτης μετάκλησιν τοῦ πολιτικοῦ προφήτου Ἐπιμενίδου.

Ἡ δελφικὴ πολιτική. Τὸ Μαντεῖον λοιπὸν τῶν Δελφῶν ἀκολουθεῖ τώρα πολιτικὴν ἐπεμβάσεως μὲ προφανῆ σκοπὸν τὴν ἀναστήλωσιν τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, τοὺς ὁποίους ἄλλοτε εἶχε πολεμήσει. Ἡ παλινῳδία αὐτὴ τοῦ Δελφικοῦ Ἱερατείου ὀφείλεται εἰς δύο λόγους: Τὸ Ἱερατεῖον τῶν Δελφῶν ἦτο «διεθνές» ὡς πρὸς τὴν σύνθεσίν του, δηλαδή, παρὰ τὸ ἀρχικὸν προνόμιον τοῦ τοπικοῦ κλήρου ὅπως αὐτὸς καρπούται ἀποκλειστικῶς τῶν ἱερατικῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων — προνόμιον ποὺ ἠναγκάσθη ἡ Ἀμφικτιονία νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸν τοπικὸν κλῆρον διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ κύρος τῶν Δελφῶν ἔναντι ἐκείνου τῆς Δωδώνης — παρὰ τὸ γεγονὸς αὐτό, εἰσεχώρησαν εἰς τὸ Δελφικὸν ἐκεῖνο Ἱερατεῖον στελέχη ὀλίγον ἢ πολὺ ἀπὸ παντοῦ, τῶν ὁποίων ἡ ἱερατικὴ συνείδησις κατέπνιγε τὴν ἐθνικήν. Εἶχε δηλαδὴ ἀποβῇ τὸ Ἱερατεῖον ἐκεῖνο ἕνα εἶδος σημερινοῦ Βατικανοῦ, μὲ σαφεῖς ἀξιώσεις ὅπως ἀποβῇ ὁ ὕπατος ρυθμιστὴς τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑποθέσεων ἑκάστης πολιτείας. Ἐπετύγχανε δὲ αὐτὸ εὐκολώτατα, διότι τὸ κῦρος του ἦτο τεράστιον. Ἕνας ἁπλοῦς χρησμὸς τοῦ Μαντείου ἦτο ἱκανὸς νὰ βέσῃ ἐκπαδὼν στρατιὰς ὁλοκλήρους καὶ νὰ πείσῃ περὶ τῆς ἀναποτρέπτου ἥττης, ἀκόμη καὶ τοὺς πλέον ἰσχυροὺς καὶ ἀνδρείους. Τὸ ἀντίστροφον ἦτο ἐπίσης ἀληθές. Εἶχε καταντήσει δηλαδὴ νὰ μὴ εἶναι οἱ στρατοὶ τῶν πόλεων παρὰ ὄργανα ὑποτακτικὰ εἰς χεῖρας τοῦ Δελφικοῦ Ἱερατείου, τὸ ὁποῖον ἐρρύθμιζε τὰς νίκας ἢ τὰς ἥττας, τὸν πόλεμον ἢ τὴν εἰρήνην, ἀναλόγως τῆς ἰδικῆς του πολιτικῆς σκοπιμότητος.

Ἦτο λοιπὸν πολὺ φυσικὴ ἡ ἀνησυχία τοῦ Δελφικοῦ Ἱερατείου, ὅταν ἀντελήφθη ὅτι οἱ πάνδημοι μεγαλοπρεπεῖς ἑορταὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔδιδον εἰς τὸ Ἀττικὸν Ἱερατεῖον τεράστιον κῦρος καὶ ἐδημιούργουν ἐπικίνδυνον ἀντίπαλον. Ἀπόδειξις δὲ μέχρι ποίου βαθμοῦ εἶχε φθάσει τὸ κῦρος τοῦ Ἀττικοῦ Ἱερατείου εἶναι ὅτι διὰ πρώτην φορὰν χρησμοὶ τοῦ Δελφικοῦ Μαντείου στρεφόμενοι κατὰ τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἀφῆκαν σχεδὸν ἀδιάφορον τὴν λαϊκὴν μᾶζαν τῶν Ἀθηναίων. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἐπιστρευσθῇ ἡ ἐπέμβασις πολὺ περισσότερον, διότι οἱ ἀντίπαλοι τῶν Πεισιστρατιδῶν, οἱ ἐξόριστοι Ἀλκμαιωνίδαι, ἔδωσαν ὅλας τὰς ἀπαιτουμένας ὑποσχέσεις εἰς τὸ Μαντεῖον διὰ νὰ τὸ προσεταιρισθοῦν, ἐνῷ ἐξ ἄλλου τὸ Μαντεῖον ἔβλεπεν εἰς τὴν ἐπικράτησιν αὐτῶν τὰ μέλλοντα ὄργανά του ἀντιδράσεως ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ οὔτε καὶ μέχρις ἐδῶ ἔμενον τὰ πράγματα. Εἴτε οἰκειοθελῶς, εἴτε ἔπειτα ἀπὸ κατάλληλον ὑπόδειξιν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, οἱ ὁποῖοι ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι πλούσιοι, ἔκαμον μεγάλας χρηματικὰς δωρεὰς εἰς τὸ Μαντεῖον. Μὲ τὰ χρήματα αὐτῶν ἀνηγέρθη ὁ περίφημος ναὸς τῶν Δελφῶν, μὲ ἄλλο δὲ μέρος τῶν χρημάτων ἐχρηματοδοτήθη ἡ ἐκστρατεία τῶν Σπαρτιατῶν διὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ Ἱππίου. Λεπτομέρεια χαρακτηριστικὴ εἶναι ὅτι ὅσον πλουσία καὶ ἐὰν ἦτο ἡ οἰκογένεια τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, δὲν θὰ εἶχε βεβαίως ποτὲ τὰ ὑλικὰ μέσα μόνη αὐτὴ διὰ νὰ ἀντεπεξέλθῃ εἰς τὰ ἔξοδα τῶν δύο αὐτῶν ἔργων. Οἱ Ἀλκμαιωνίδαι εἶχον ἤδη προσεταιρισθῇ καὶ ἄλλας οἰκογενείας εὐπατρίδων, αἱ ὁποῖαι ἐπίσης συνεισέφερον εἰς τὴν κοινὴν χρηματοδότησιν.

Αὐτὰ εἶναι τὰ ἱστορικὰ παρασκήνια, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὁποίων ἀνετράπησαν οἱ Πεισιστρατίδαι εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπανῆλθον οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ Μεγακλέους Κλεισθένης.

Ο ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ

Αἱ βάσεις τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας. Τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίας τῶν Πεισιστρατιδῶν (511 π. Χ.) ἠκολούθησε σύντομος περίοδος ταραχῶν καὶ στάσεων τῶν ὀλιγαρχικῶν ὑπὸ τὸν Ἰσαγόραν, τοὺς ὁποίους προσεπάθει νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Κλεομένης. Τελικῶς ὅμως ὑπερισχυσαν οἱ δημοκρατικοὶ καὶ ὁ Κλεομένης ἐξεδιώχθη ἐξ Ἀττικῆς. Οὕτως ἡ Σπάρτη δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς πτώσεως τῶν Πεισιστρατιδῶν, τὴν ὁποίαν προεκάλεσε διὰ τῆς συμβολῆς τῆς

Σκηνὴ ἀρχαίας κωμῳδίας ἐπὶ μωσαϊκοῦ τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως, ἀναγράφοντος ὡς κατασκευαστὴν Διοσκουρίδην τὸν Σάμιον.

δυνάμεώς της. Τέλος ὁ ἡγέτης τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν Κλεισθένης ἐκλεγεὶς ἐπώνυμος ἄρχων καὶ ἀποδεχθεὶς τὴν ἐντολὴν προέβη τὸ 508 π. Χ. εἰς μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηνῶν, στερεώσας οὕτω τὰς βάσεις τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Κλεισθένης δὲν ἦτο τυχαῖον πρόσωπον, διότι, ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐν μέρει μόνον

ἐνταπεκρίθη εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ Δελφικοῦ Ἱερατείου, διότι ὅταν κατέλαβε τὴν ἐξουσίαν, τὸ πρῶτον ποὺ ἐνεθυμήθη ἦτο ὅτι ὑπεράνω παντὸς ἄλλου εἶναι Ἀθηναῖος καὶ ὅτι ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν καὶ μόνον ὀφείλει νὰ ἐργασθῇ. Ὁ μεγαλοφυὴς οὗτος υἱὸς τῆς περιφήμου Ἀγαρίστης καὶ ἔγγονος τοῦ διασήμου ὁμωνύμου τοῦ τυράννου τῆς Σικυῶνος, παρὰ τὴν ἀριστοκρατικήν του καταγωγήν, ἐτέθη τολμηρότατα ἐπὶ κεφαλῆς τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ ἐξοντωτικὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἀριστοκρατῶν. Στηριζόμενος ἐπὶ τῶν λαϊκῶν τάξεων κατετρόπωσεν ἐν πρώταις τὸν ἡγέτην τῶν εὐπατριδῶν Ἰσαγόραν τὸν Τισάνδρου. Διὰ δημοψηφίσματος ἐπέτυχε τὴν πάνδημον ἐντολὴν ὅπως συμπληρώσῃ τὴν Σολώνειον νομοθεσίαν. Τολμηρότερος τοῦ Σόλωνος ὁ ἀριστοκράτης οὗτος, ἀπεδείχθη ἐμπλεως λαϊκῆς ψυχῆς καὶ λαϊκῶν ἰδεωνικῶν. Πρὶν ἀπ' ὅλα, ἀπέφυγε νὰ ἀναλάβῃ παλαιὰς πληγὰς καὶ νὰ ζητήσῃ ἐκδίκησιν διὰ τὰς διώξεις ποὺ ὑπέστη ὁ οἶκος του, πράξεις αἵτινες θὰ συνεπήγοντο τὸν πολιτικόν του θάνατον. Πολιτικὴ μεγαλοφυΐα, ἐγνώριζε κατὰ ποῖον τρόπον θὰ περιώριζε τὰ προνόμια τῆς τάξεως τῶν εὐπατριδῶν καὶ κατὰ ποῖον ἀκόμη τρόπον θὰ προσηταιρίζετο τὸν ἀγροτικὸν καὶ βιοτεχνικὸν πληθυσμόν. Οὐσιαστικῶς «ἐτυράννευσε» καὶ αὐτὸς περισσότερον ἴσως ἀπὸ τοὺς Πεισιστρατίδας, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι εἶχε τὴν καλὴν τύχην νὰ μὴ εὑρεθῇ ἀντιμέτωπος τῆς ὠργανωμένης ἀντιδράσεως ποὺ ἀντεμετώπισαν ἐκεῖνοι.

Τὰ στερεὰ θεμέλια τῆς Δημοκρατίας τοῦ Κλεισθένους. Ἡ ριζικωτέρα καὶ καταπληκτικωτέρα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μεταρρύθμισις τοῦ Κλεισθένους ἦτο ἡ πολιτογράφησις τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις μεγάλου ἀριθμοῦ δούλων. Ἡ διπλῆ αὐτή, ἀνυπολογίστου καὶ ἀνεκτιμήτου σημασίας, πολιτικο-κοινωνικὴ πρᾶξις ἔκαμεν ἀναπότρεπτα πλέον τὰ μεγάλα τεπρωμένα τῆς πόλεως. Καὶ οἱ μὲν δοῦλοι, ὡς περίοικοι πλέον, ἀλλ' ὄχι ὑπὸ διαρκῆ ἐκφοβισμὸν καὶ ἀπειλὴν τῶν ὅπλων, ὡς ἐν Σπάρτῃ, ἀπέβησαν ἀνὰ τὴν ὑπαιθρον Ἀττικὴν θαυμάσιοι γεωργοί, ἐργαζόμενοι τώρα πρὸς ἴδιον ὄφελος, ἀλλὰ καὶ ἱκανώτατοι βιοτέχναι, ἐνδιαφερόμενοι πλέον ἀμέσως διὰ τὰς Ἀθήνας, διότι δὲν ἦτο δύσκολον νὰ μαντεύσουν ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἐγίνοντο Ἀθηναῖοι πολῖται. Ὅσον ἀφορᾷ πάλιν τοὺς ξένους, τὸ εὐτυχὲς τοῦτο μέτρον εἶχε καθορισθῆ ἀπὸ τὸν ἑξῆς ὑπολογισμὸν τοῦ Κλεισθένους. Οἱ ξένοι ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἶχον ριζώσει εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν ἐμπορικὴν ἀλκὴν τῶν ὁποίων ἐλυμαίνοντο ἀδιακόπως. Ἕνα ἐκ τῶν δύο λοιπὸν ἔπρεπε νὰ συμβῇ: ἢ ὁμαδικὴ ἐξόντωσις καὶ ἀποπομπή των, ἢ ἐνσωμάτωσίς των εἰς τὴν ὅλην ζωὴν τῆς πόλεως. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἀσχέτως τῆς δυσκολίας τῆς πραγματοποιήσεώς της, ἦτο ἐξόφθαλμον ὅτι ἐὰν ἐγκατέλειπον τὰς Ἀθήνας οἱ ξένοι, τὸ νεαρὸν ἐμπόριον θὰ περιήρχετο εἰς πλήρη μαρασμὸν καὶ συνεπῶς τὰ ἐμπόριον, ὁ δημιουργὸς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου, θὰ ἐθάπτετο ἐν τῇ γενέσει του. Ἐὰν ἀφ' ἑτέρου οἱ ξένοι ἔμενον ὡς εἶχον τὰ πράγματα, δηλαδὴ ὡς ξένοι, θὰ ἐξηκολούθουν νὰ ἀπομυζοῦν τὴν οἰκονομικὴν ἰκμάδα τῆς πόλεως, ἀδιαφοροῦντες φυσικὰ πλήρως διὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ρόλου των αὐτοῦ ὡς κοινωνικῶν καὶ ἐθνικῶν παρασίτων. Ἀφ' ἧς ὅμως ἀπέκτων τὴν ἰθαγένειαν, οἱ ξένοι θὰ ἀπέκτων αὐτομάτως ἐπικὴν καὶ ἐθνικὴν συνείδησιν, ἐφ' ὅσον τὰ συμφέροντα καὶ ἡ ἰδεολογία των θὰ εὑρίσκοντο πλέον ὁριστικῶς συνυφασμένα μὲ τὰ συμφέροντα καὶ τὴν ἰδεολογίαν τοῦ Ἄστεως.

Τέλος, τὸ νέον αὐτὸ αἷμα μέσα εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῶν Ἀθηνῶν, θὰ ἀπέφερε νέαν ἀλκήν, νέας δυνάμεις, πλοῦτον εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἀλλὰ καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου θὰ συνετέλει εἰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ, διότι αἱ λαϊκαὶ μᾶζαι θὰ εὑρίσκοντο ἐπηνεημέναι εἰς ἀριθμὸν καὶ πλοῦτον.

Κατήργησεν ἐπίσης ὁ Κλεισθένης τὰς τότε ὑπαρχούσας διοικητικὰς περιφερείας, ἢ μᾶλλον τὰ διοικητικὰ τμήματα τῆς πόλεως, διὰ τῶν ὁποίων οἱ τότε Ἀθηναῖοι ἐχωρίζοντο εἰς Πεδιαίους, Παραλίους καὶ Διακρίους. Ἔπραξε δὲ τοῦτο, διότι διεπίστωσεν ὅτι βάσις τῆς κακοδαιμονίας τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν τάξεων. Αἱ Ἀθῆναι ὑπέφερον, ἀλλὰ οἱ εὐπατρίδαι ἐκαρποῦντο ὠφελήματα ἀπὸ τὴν διχόνοιαν, ἥτις διηωνίζετο ὄχι τόσον διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας πιέσεως, ὅσον διὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ «διαίρει καὶ βασίλευε», τὴν ὁποίαν ἐφήρμοζον ἔναντι τῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Χάρις εἰς τὴν ὑπάρχουσαν διοικητικὴν διαίρεσιν, τὰ λαϊκὰ στρώματα εἶχον παύσει νὰ ἔχουν ἐθνικὴν Ἀθηναϊκὴν συνείδησιν, ἥτις ἀντικατεστάθη διὰ τῆς στενῆς τοπικιστικῆς συνειδήσεως. Ὁ Ἀθηναῖος ἐλησμόνει ὅτι ἦτο Ἀθηναῖος, ἐνδιεφέρετο δὲ διὰ τὴν ἰδιότητα καὶ τὰ συμφέροντά του ὡς Πεδιαίου ἢ Παραλίου. Ἔφθασε δὲ νὰ θεωρῇ ὁ Ἀθηναῖος τὸν Ἀθηναῖον ὄχι μόνον ὡς ξένον ἀλλὰ καὶ ὡς ἀντίπαλον, ἂν ὄχι ὡς ἐχθρόν του.

Διὰ τῆς καταργήσεως τῶν μεγάλων αὐτῶν διοικητικῶν τμημάτων ἐπετεύχθη ἡ διάλυσις τῶν ὁμάδων, εἰς τὰς ὁποίας ἦσαν συνησπισμένα τὰ γένη, καὶ ἀπήρτιζαν κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν μίαν κυριάρχον τάξιν. Οὕτω ἐξεριζώθη ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ ἀντίληψιν τῶν μὴ εὐπατριδῶν τὸ αἴσθημα τῆς ἐξαρτήσεώς των ἀπὸ τοὺς εὐπατρίδας. Καὶ φυσικὰ ἐπετεύχθη κατὰ τὸν ὁμαλώτερον τρόπον ἡ ἰσοπολιτεία.

Ὁ Κλεισθένης ἔδωκε δικαίωμα ἐλευθέρας ἐγκαταστάσεως τοῦ οἱουδήποτε Ἀθηναίου εἰς οἱονδήποτε τμῆμα τῆς πόλεως, παρεσκεύασε δὲ οὕτω τὴν ἀνατροπὴν τῶν τοπικιστικῶν σχέσεων καὶ τῆς τοπικιστικῆς συνειδήσεως. Ἔπειτα διήρεσε τὴν χώραν εἰς τὰς Ἰδ' φυλάς, ἀντὶ τῶν ὑπαρχουσῶν τεσσάρων μόνον. Τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν ἀνυπολόγιστα. Δὲν ὑπῆρχον οὕτω ἀπόρθητα τείχη, διὰ τῶν ὁποίων περιεφρουρεῖτο ἡ κάθε φυλὴ μὴ δεχομένη «παρεισάκτους». Διὰ τῆς ἀνακατατάξεως ἐδόθη τὸ δικαίωμα εἰς κάθε Ἀθηναῖον νὰ συμπεριληφθῇ εἰς μίαν τῶν δέκα νέων φυλῶν καὶ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι τρόπον τινὰ παρίας.

Ἡ νέα διάκρισις τῶν φυλῶν. Διὰ νὰ μὴ ἐπαναληφθῇ σὺν τῷ χρόνῳ τὸ κακὸν προηγούμενον τοῦ ταξικοῦ καὶ τοπικιστικοῦ ἀποκλεισμοῦ ἑκάστης φυλῆς, ὁ Κλεισθένης ἐφρόντισεν ὅπως ἡ κάθε νέα φυλὴ συμπεριλάβῃ πληθυσμὸν ἀστικόν, ἀγρατικὸν καὶ παράλιον. Ἐξ ἄλλου, ἑκάστη φυλὴ ὑποδιηρεῖτο εἰς τριττὺς καὶ δήμους, ὥστε νὰ μὴ ὑποφέρῃ ἡ διοικητικὴ μηχανή. Κατὰ τὰ ἄλλα, ὁ χωρισμὸς τῶν φυλῶν ἦτο καθαρῶς συμβατικός. Ἀντί, δηλαδή, νὰ προΐσταται τῆς φυλῆς ἡ φυσιογνωμία θρυλικοῦ ἢ ἱστορικοῦ γενάρχου ὡς σύμβολον διαιωνίσεως τῶν φατριαστικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων, τώρα ἐπώνυμοι τῶν φυλῶν ἦσαν ἥρωες Ἀθηναῖοι, προκριθέντες μεταξὺ ἑκατὸν ἀρχηγετῶν. Τὴν ἐκλογὴν ἐφρόντισεν ὁ Κλεισθένης νὰ κάμῃ ἡ Πυθία, διὰ νὰ προσδοθῇ εἰς αὐτὴν καὶ τὸ θρησκευτικὸν κῦρος. Ἐδέχθη λοιπὸν οὕτω καίριον πλήγμα ἡ τάξις τῶν εὐπατριδῶν, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς εὑρέθη ὑπὸ διάλυσιν. Τὰ ὀνόματα τῶν φυλῶν ἦσαν: Ἐρεχθῆς ἢ καὶ Ἐρεχθὴς φυλή, μὲ ἐπώνυμον τὸν Ἐρεχθέα, Αἰγηΐς φυλή, μὲ ἐπώνυμον τὸν Αἰγέα, Πανδιονίς, Λεωντίς, Ἀκαμαντίς, Οἰνηΐς, Κεκροπίς, Ἱπποθωντίς, Αἰαντὶς καὶ Ἀντιοχίς.

Τόσον βαθέως ἐρρίζωσεν εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν ψυχὴν ἡ διαίρεσις αὐτή, ὥστε κατὰ καιροὺς διάφοροι ξένοι ἄνακτες ἐφιλοδόξησαν ὡς ὑψίστην τοῦ βίου των τιμὴν νὰ γίνουν καὶ αὐτοὶ Ἐπώνυμοι μιᾶς Ἀθηναϊκῆς φυλῆς. Οὕτω προσετέθησαν ἀργότερον δύο νέαι φυλαί, ἡ Ἀντιγονὶς καὶ ἡ Δημητριάς, ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ Μακεδόνος Ἀντιγόνου καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ. Κατόπιν προσετέθη, διὰ τοὺς αὐτοὺς πάντοτε λόγους, καὶ ἡ Πτολεμαΐς φυλή, ἔπειτα δὲ ἐν ἔτει 200 ἐπὶ βασιλέως Ἀττάλου προσετέθη καὶ ἡ Ἀτταλὶς φυλή, καταργηθεισῶν τῆς Ἀντιγονίδος καὶ τῆς Δημητριάδος. Τέλος, πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀθηνολάτρου αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ, προσετέθη καὶ ἡ Ἀδριανὶς φυλή.

Αἱ τολμηραὶ αὗται κοινωνικαὶ μεταρρυθμίσεις δὲν θὰ ἦσαν στεραὶ ἐὰν δὲν κατωχυροῦντο ἀπὸ μεταρρυθμίσεις θρησκευτικάς, πρὸ πάντων, διότι τὰ ἱερατικὰ καὶ θρησκευτικὰ ὑπουργήματα εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας τῶν εὐπατριδῶν. Διὰ νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τὴν ὅλην ἔκτασιν τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς μεταρρυθμίσεως δέον νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του ὅτι ὁ Κλεισθένης ἔκαμε κάτι πολὺ ριζικώτερον καὶ πλέον πρωτότυπον ἀπὸ ὅ,τι ἔκαμεν ὁ Λούθηρος μὲ τὰς μεταρρυθμίσεις του ἐπὶ τοῦ κλήρου. Ὁ Κλεισθένης ἔκαμε τὸν κάθε πολίτην Ἱερέα! Διὰ νὰ μὴ ἐπέλθῃ ὅμως σύγχυσις καὶ χαλάρωσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὁ Κλεισθένης ἐκ τῶν πολιτῶν συνέταξε θρησκευτικὰς ἑταιρίας, αἱ ὁποῖαι ἐκαλοῦντο «θίασοι». Οἱ θρησκευτικοὶ αὐτοὶ «θίασοι» ἦσαν ἀντίστοιχοι τῶν γενῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνῆκον οἱ ἐλεύθεροι πολῖται. Καὶ ναὶ μὲν δὲν κατήργησε τὰς ὑπαρχούσας «φατρίας», αἱ ὁποῖαι ἐμονοπώλουν τὰ θρησκευτικὰ ὑπουργήματα, ἀλλ' ὑπεχρέωσε τὴν κάθε φατρίαν νὰ δέχεται ἀκωλύτως τοὺς θιασώτας. Ἀκόμη δὲ ἐδημιούργησε καὶ νέας ἄλλας φατρίας διὰ νὰ δείξῃ ὅτι δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὸν παλαιὸν θεσμόν, τὸν ὁποῖον ἐν τούτοις ὑπέσκαψε θανασίμως, ἐπιτυχὼν οὕτω τὴν κατάπαυσιν τῶν «φατριασμῶν» τῶν ὑποδαυλιζόντων τὰ κοινωνικὰ μίση εἰς βάρος τῆς ὁλότητος.

Κατὰ τὸ Κλεισθένειον πάντοτε σύστημα, ἐλαχίστην ἐντύπωσιν ἔκαμε κατ' ἀρχὰς τὸ «ἀνώδυνον» γεγονός, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν ἀπὸ 400 ηὐξήθη εἰς 500. Κατὰ βάθος ὅμως ἐπήρχετο μία ριζικὴ πολιτικὴ μεταβολή, ἡ ὁποία καὶ κατωχύρωσε τὰς κοινωνικὰς καὶ διοικητικὰς καινοτομίας. Παρὰ τὰς προηγουμένας μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς Βουλῆς, αἱ τέσσαρες φυλαὶ τῶν εὐπατριδῶν κατώρθωνον νὰ νέμωνται ἐπὶ ἴσοις ὅροις τὴν ὑπερτάτην αὐτὴν ἐξουσίαν, ἀντιπροσωπευόμεναι δι' 100 ἑκάστη βουλευτῶν. Τώρα, μὲ τὴν ἀνεπαίσθητον αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ, ἑκάστη τῶν νέων φυλῶν ἐστέλλεν εἰς τὴν Βουλὴν ἀνὰ 50 ἐκλεκτούς της. Ἡ Βουλὴ πάλιν ἐξέλεγε τοὺς ἄρχοντας, ἐννέα τὸν ἀριθμόν. Οὐσιαστικῶς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχόντων — τῆς «Κυβερνήσεως» — ἦτο δέκα, προστιθεμένου καὶ τοῦ γραμματέως τῶν Θεσμοθετῶν. Ἀλλά, ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἐπικρατῆσαν «δεκαδικὸν σύστημα», ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως ἔπρεπε νὰ ἦτο περιττός, διὰ νὰ σχηματίζεται ἐν ἀνάγκῃ ἀπόλυτος πλειοψηφία κατὰ τὴν λῆψιν ἀποφάσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ παρέχεται ἡ ἐντύπωσις — οὐσιαστικὴ ἄλλως τε — ὅτι οἱ ἄρχοντες ἄρχουν ἐπὶ ὁλοκλήρου τοῦ Λαοῦ, ἀσχέτως «φυλετικῶν» διακρίσεων καὶ συμφερόντων. Δὲν εἶχε σημασίαν τὸ ἐὰν ἀπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φυλὴν ἐξελέγοντο δύο ἄρχοντες ἢ καὶ κανείς, ἐφ' ὅσον ἡ Βουλὴ ἐν τῷ συνόλῳ της ἐξέλεγεν αὐτοὺς διὰ κλήρου ἢ μᾶλλον διὰ κυάμων, ἐξ οὗ καὶ τὸ σύστημα αὐτὸ ἀπεκλήθη «κυαμίζειν». Κατὰ τὰ ἄλλα, τὸ δεκαδικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἤρχιζε ἀπὸ τὴν διαίρεσιν τῶν φυλῶν, τὴν ἐκλογὴν τῶν βουλευτῶν κ.λ.π., ἔφθανε μέχρις ἀκόμη τῆς ἐ-

κλογῆς τῶν στρατηγῶν. Ἑκάστη φυλὴ εἶχε δικαίωμα νὰ ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἐξουσίαν δι' ἑνὸς στρατηγοῦ, τὸν ὁποῖον κατ' ἐκλογὴν ἐχειροτόνει. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν στρατηγῶν εὑρίσκετο ὁ πολέμαρχος, ἔχων τὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ ἁπάσης τῆς στρατιᾶς. Ἡ θητεία τοῦ πολεμάρχου ἦτο μιᾶς μόνης ἡμέρας, διότι ἐναλλὰξ τὴν θέσιν αὐτὴν κατελάμβανον καὶ οἱ δέκα στρατηγοί.

Πολλοὶ νεώτεροι ἱστορικοὶ κατέκριναν ὡς ἐντελῶς ἀσύμφορον ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως τὸ σύστημα αὐτό. Ἐν τούτοις ἂν ἐξετάσῃ κανεὶς τὰ γεγονότα ὑπὸ τὸ φῶς τῶν τότε συνθηκῶν θὰ ἴδῃ ὅτι τὸ σύστημα ἦτο ἄριστον. Ἄλλωστε ἡ πρᾶξις ἀπέδειξεν ὅτι οὐδέποτε ἔβλαψεν. Ὅταν δέ, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀργότερον, παρέστη ἀνάγκη νὰ καταργηθῇ πρὸς στιγμήν, κατηργήθη ἄνευ διαδικασίας. Ὁ στρατὸς τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἔχασε τίποτε ἀπὸ τὴν μαχητικότητά του ἐξ αἰτίας τοῦ συστήματος αὐτοῦ τῆς διοικήσεως καὶ ὅταν ἐπῆλθεν ἡ στιγμὴ μαζὶ μὲ τὸν ἄλλον ἑλληνικὸν στρατόν, ἀνεχαίτισε τοὺς βαρβαρικοὺς ὄγκους τῆς Ἀνατολῆς καὶ περιέσωσε τὸν πολιτισμὸν τῆς Εὐρώπης.

Ὁ ὀστρακισμός. Ἓν ἄλλο σπουδαῖον μέτρον τοῦ Κλεισθένους ἦτο ὁ θεσμὸς τοῦ λεγομένου ὀστρακισμοῦ, ὁ ὁποῖος προσέφερε τεραστίας ὑπηρεσίας εἰς τὴν νεαρὰν Ἀθηναϊκὴν Δημοκρατίαν.

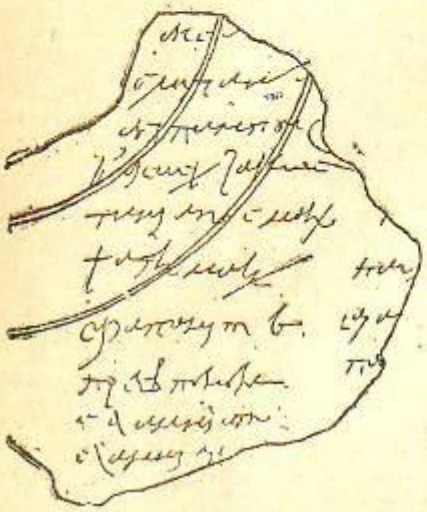

Ὄστρακον εὑρεθὲν ἐν Ἀττικῇ.

Ἡ δι' ὀστράκων ψηφοφορία ἔδωσε δικαίωμα εἰς τὸν λαὸν νὰ ἐξορίζῃ ἄνευ ἄλλης διαδικασίας τὸν οἱονδήποτε ἀνεπιθύμητον, ὁ ὁποῖος ἠδύνατο νὰ θέσῃ εἰς κίνδυνον τὸ πολίτευμα. Ὅπως καὶ οἱ τελειότεροι θεσμοί, δὲν εἶναι παράξενον τὸ ὅτι καὶ αὐτὸς παρουσίασε παρεκκλίσεις εἰς τὴν ἐφαρμογήν του. Ἀλλὰ αἱ παρεκκλίσεις καὶ καταχρήσεις δὲν εἶναι τόσαι ὅσας τὰς νομίζομεν, ἐὰν τὰς ἐξετάσωμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Οὕτω λόγου χάριν ἡ περιλάλητος περίπτωσις τοῦ δικαίου Ἀριστείδου λαμβάνει ἐντελῶς ἄλλο νόημα ἐὰν τὴν ἐξετάσῃ τις ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς σκοπιμότητος καὶ κοσμοϊστορικοῦ ἀντικτύπου τοῦ μεγαλείου τῶν Ἀθηνῶν. Ἐλάχιστα, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει, ἐνδιαφέρουν ἡ δικαιοσύνη καὶ ὁ προγματικῶς ἀδαμάντινος χαρακτὴρ ἑνὸς ἀτόμου, ἔστω καὶ ἐὰν αὐτὸ λέγεται Ἀριστείδης, ὅταν ἡ πρόοδος ἐπέρχεται ἀκατάσχετος καὶ συνθλίβῃ ὡς ὀδοστρωτὴρ κάθε ἀντίδρασιν. Διότι ὁ δίκαιος Ἀριστείδης, ἐξ ἀγαθοῦ βεβαίως συνειδότος καὶ ἐκ τιμίας προαιρέσεως, δὲν ἦτο παρὰ εἷς... ἀντιδραστικός. Ἦτο ὁ πρόδρομος ἑνὸς ἄλλου μεγάλου πολιτικοῦ, ἀλλὰ ἀκόμη μεγαλυτέρου ἀντιδραστικοῦ, τοῦ Κίμωνος.

Ἡ ἐξωτερικὴ ἀντίδρασις. Καὶ τοῦ Κλεισθένους τὸ πολίτευμα δὲν ἐπαγιώθη χωρὶς κλυδωνισμούς. Ἠκολούθησαν τὰς μεταρρυθμίσεις ἐμφύλιοι ταραχαὶ καὶ ἐπιλήψεις τῆς Σπάρτης καὶ ἄλλων ἔξωθεν ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ἡ Σπάρτη συνέπηξε συμμαχίαν ἐκ τῶν γειτονικῶν πόλεων, τῶν κυβερνωμένων ὑπὸ ὀλιγαρχικῶν (Θηβῶν, Αἰγίνης καὶ Χαλκίδος) πρὸς ἐπιβολὴν ἐν Ἀθήναις τῶν ὑπὸ τὸν Ἰσαγόραν ὀλιγαρχικῶν, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐνίκησαν τοὺς Θηβαίους καὶ Χαλκιδεῖς, ἐγκατέστησαν δὲ εἰς τὴν Χαλκίδα, ἀποτελοῦσαν κλεῖδα τῆς ἔνδον τῆς Εὐβοίας θαλασσίας ὁδοῦ 4.000 κληροῦχους ἐξ ἀκτημόνων πολιτῶν τοῦ ἄστεως. Ἔτσι ὁ Κλεισθένης διὰ τῶν νικῶν κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν καὶ διὰ τῶν ἐσωτερικῶν μέτρων τάξεως καὶ τῆς μεθόδου τοῦ ὀστρακισμοῦ εἶχε στερεώσει τὴν Ἀθηναϊκὴν Δημοκρατίαν. Καὶ ὅταν ἡ Ἱστορία ἔθεσε τὸ ἀδυσώπητον ἐρώτημα εἰς τοὺς Ἀθηναίους: Τηλαυγὴς ἐκδήλωσις ὄχι πλέον τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀλλὰ τοῦ πανανθρωπίνου πνεύματος, ἢ τοπικισμός; — τὸν ὁποῖον ἐξεπροσώπει ὁ Κίμων — οἱ Ἀθηναῖοι ἔγιναν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὄργανά της, διὰ τῶν ὀστράκων των.

Ἰδοὺ ποῖον ρόλον ἐπαιξεν ὁ θεσμὸς τοῦ ὀστρακισμοῦ, ὀφειλόμενος εἰς τὸν Κλεισθένην, τὸ ἀνεκτίμητον αὐτὸ ὄργανον τῆς Ἱστορίας, ποὺ προήλθεν ἀπὸ τὰς τάξεις τῶν εὐπατριδῶν, διὰ νὰ ἀνυψώσῃ τὸν λαόν.

Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ

Οἱ πολῖται. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολίτης Ἀθηναῖος ἐθεωρεῖτο πᾶν νόμιμον τέκνον ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς καταγομένων ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Ὁ πατὴρ παρουσίαζε τὸ τέκνον του τὴν τρίτην ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀπατουρίων εἰς τὴν φρατρίαν καὶ ὡρκίζετο ὅτι τὸ τέκνον του προῆρχετο ἐκ συζύγου καταγομένης ἐξ οἰκογενείας δημοτῶν, τὴν ὁποίαν εἶχε νομίμως συζευχθῆ. Ἐπηκολούθει ψηφοφορία διὰ τὴν ἀποδοχήν του εἰς τὴν φρατρίαν καὶ κατεγράφετο ἀκολούθως εἰς τὸ ληξιαρχεῖον, ἀποκτῶν οὕτω δικαιώματα κληρονόμου. Οἱ νόθοι ἠδύναντο ν' ἀποκτήσουν δικαιώματα δημότου ἐὰν υἱοθετοῦντο. Οὗτοι ἐξεπαιδεύοντο πνευματικῶς καὶ σωματικῶς εἰς ἰδιαίτερον γυμνάσιον, τὸ τοῦ Κυνοσάργους. Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 17ου ἔτους, ὁ ἔφηβος κατεγράφετο κατόπιν ψηφοφορίας εἰς τὸν κατάλογον τῶν δημοτῶν. Ἡ ἐξάσκησις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων του ἐπετρέπετο μὲ τὴν συμπλήρωσιν διετοῦς στρατιωτικῆς θητείας. Τὰ πολιτικὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν ἠδύναντο νὰ περιορισθοῦν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, ἐὰν ὁ πολίτης ὑπέπιπτεν εἰς πράξεις ἐναντίον τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Ὁ πολίτης οὗτος ἐπικαλούμενος ἄτιμος ἀπεκλείετο αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του ἐκ τῆς ἀγορᾶς, τῆς βουλῆς τοῦ δήμου, τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν ναῶν. Ὁ σφετεριζόμενος τὰ δικαιώματα τοῦ δημότου κατηγγέλλετο παρ' οἱουδήποτε πολίτου καὶ ἐν περιπτώσει καταδικαστικῆς ἀποφάσεως τὸ σῶμα του καὶ ἡ περιουσία του ἐδημεύοντο παρὰ τῆς πολιτείας. Εἰς πολίτας παρασχόντας σοβαρὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν πολιτείαν, παρεχωροῦντο προνομιακοὶ τιμαί, π.χ. ἀπαλλάσσοντο τῆς καταβολῆς διαφόρων τελῶν, κατεῖχον ἰδιαιτέραν ἕδραν εἰς τὰς ἑορτὰς (προεδρία), ἐσιτίζοντο προσκαίρως ἢ διὰ βίου εἰς τὰ πρυτανεῖα καὶ ἐστεφανοῦντο δημοσίᾳ.

Οἱ μέτοικοι. Ἐκτὸς τῶν πολιτῶν ὑπῆρχον καὶ οἱ μέτοικοι, οἵτινες ἦσαν ἐλεύθεροι κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, μὴ ἔχοντες ὅμως δικαιώματα πολίτου. Τὸ πλεῖστον ἦσαν οἰκογένειαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον μεταναστεύσει ἐξ ἄλλων μερῶν. Ὁ ἀριθμὸς τούτων ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς εὐημερίας τῶν Ἀθηνῶν εἰς 10.000 καὶ διέμενον συνήθως εἰς Πειραιᾶ, καθόσον τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιοτεχνία ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς χεῖρας των. Ὑπηρέτουν εἰς τὸν στρατὸν ὡς ὁπλῖται ἢ κωπηλάται καὶ ἀνελάμβανον ὡρισμένας ὑπηρεσίας (λειτουργίας), ἐπλήρωνον δὲ μεγαλυτέρας ἀπὸ τοὺς πολίτας εἰσφορᾶς. Ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν πληρωμὴν ἐπὶ πλέον τέλους δραχμῶν 12 ὀνομαζομένου μετοικίου, καὶ εἶχον ἕνα προστάτην διὰ νὰ τοὺς ἐκπροσωπῇ εἰς τὰς δημοσίας καὶ νομικὰς ὑποθέσεις των. Ἠδύναντο ὅμως νὰ προσέρχωνται αὐτοπροσώπως πρὸς ὑπεράσπισίν των ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τοῦ πολεμάρχου. Διὰ ψηφισμάτων τοῦ λαοῦ ἠδύναντο νὰ χορηγηθοῦν εἰδικὰ προνόμια εἰς αὐτοὺς διὰ τὰς πρὸς τὸν δῆμον ὑπηρεσίας των ὡς ὁ τιμητικὸς τίτλος τοῦ εὐεργέτου ἢ προξένου, ἡ ἱκανότης τῆς προσκτήσεως γῆς, ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ τέλους ἄλλους πολίτας κλπ.

Οἱ δοῦλοι. Σημαντικὸν μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀπετέλουν καὶ οἱ δοῦλοι, ἀνερχόμενοι περὶ τοὺς 5ον καὶ 6ον αἰῶνας περίπου εἰς 100.000, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλλοεθνεῖς αἰχμάλωτοι πολέμου ἐξαγορασθέντες ἀπὸ βαρβαρικὰς χώρας. Ἀκόμη καὶ ἡ πολιτεία ἐχρησιμοποίει δούλους ὡς ἀστυνομικὴν δύναμιν, τοὺς καλουμένους Σκύθας καὶ ἀπὸ τὰ ὅπλα των τοξότας, οἱ τοὺς εἶχεν ὡς ὑπηρέτας τῶν ἀξιωματούχων. Οὐδαμοῦ ἡ μεταχείρισις τῶν δούλων ἦτο ἠπιωτέρα ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Οἱ δοῦλοι ἠδύναντο ἐν περιπτώσει κακομεταχειρίσεως τῶν ἀπὸ τοὺς κυρίους των νὰ καταφύγουν εἰς ἕνα ἱερὸν — ἴδια εἰς τὸ Θησεῖον, ἢ εἰς τὸν ναὸν τῶν Σεμνῶν εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον — καὶ νὰ ζητήσουν νὰ πωληθοῦν εἰς ἕτερον κύριον. Πλεῖστοι ἐλάμβανον τὴν ἐλευθερίαν των ὡς ἀνταμοιβὴν τῆς πιστῆς ὑπηρεσίας των ἢ δι' ἐξαγορᾶς των ἐκ τῶν ἀποζημιώσεών των, ὁπότε εἰσήρχοντο εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μετοίκων, ἀλλ' ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ παρέχουν ὡρισμένας ὑπηρεσίας εἰς τὸν τέως κύριόν των, τὸν ὁποῖον διώριζον ὡς προστάτην των.

Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΥΡΙΑΡΧΟΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΩΜΑ.

Ἡ βουλή, ἡ ὁποία εἶχεν ὑποχρέωσιν νὰ καθοδηγῇ καὶ νὰ προετοιμάζῃ τὰς ἐργασίας τῶν λαϊκῶν συνελεύσεων, ἦτο μία ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ κυριάρχου λαοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κλεισθένους ἀπετελεῖτο ὡς εἴπομεν, ἐκ 500 συμβούλων ἢ βουλευτῶν, ἐκλεγομένων ἐτησίως διὰ κλήρου, δι' ὃ καὶ ἐκαλεῖτο βουλὴ τῶν πεντακοσίων, ἢ ἁπλῶς βουλή.

Τὰ μέλη ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων των ὡρκίζοντο νὰ τηρήσουν τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος καὶ νὰ δίδουν τὰς καλυτέρας συμβουλὰς των εἰς τὸν λαόν.

Ἡ βουλὴ διῃρεῖτο εἰς δέκα ἐπιτροπάς, ἑκάστης ἀποτελουμένης ἐκ 50 συμβούλων ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς. Ἑκάστη φυλὴ ἐκυβέρνα κατόπιν κληρώσεως κατ' ἐναλλασσόμενα διαστήματα διαρκείας 35—36 ἡμερῶν κατ' ἔτος. Ἡ ἑκάστοτε διοικοῦσα φυλὴ ἐκαλεῖτο πρυτανὶς ἢ πρυτανεύουσα φυλή. Ἑκάστη ἐπιτροπὴ ἐξέλεγε μεταξὺ τῶν μελῶν της ἕνα πρόεδρον (ἐπιστάτην καλούμενον), ὅστις ὡς ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος τῆς πολιτείας κατεῖχε τὴν σφραγῖδα τῆς πολιτείας καὶ τὰς κλεῖδας τῶν ἀρχείων καὶ ἱερῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον τὰ διάφορα ἔγγραφα καὶ οἱ θησαυροί. Αὐτὸς καὶ ἐν τοίτῳ τῶν πρυτάνεων ὤφειλον νὰ εἶναι συνεχῶς παρόντες εἰς τὴν «Θόλον» ἢ «Σκιάν», ὅπου ἦτο ἡ ἕδρα των καὶ ἡ ὁποία εὑρίσκετο παρὰ τὴν Ἀγορὰν πλησίον τοῦ βουλευτηρίου.

Οἱ πρυτάνεις ἐπεμελοῦντο τῶν τρεχουσῶν ὑποθέσεων τῆς πολιτείας, ἐδέχοντο τοὺς κήρυκας, τοὺς ἀπεσταλμένους καὶ ἔγγραφα ἀπὸ τὰς ξένας πολιτείας, προσεκάλουν εἰς συνέλευσιν τὴν ὁλομέλειαν τῆς βουλῆς καὶ τὰς λαϊκὰς συνελεύσεις. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς συνελεύσεις προῆδρευεν ὁ ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων τῆς διοικούσης φυλῆς, ἀλλὰ μεταγενεστέρως ὁ

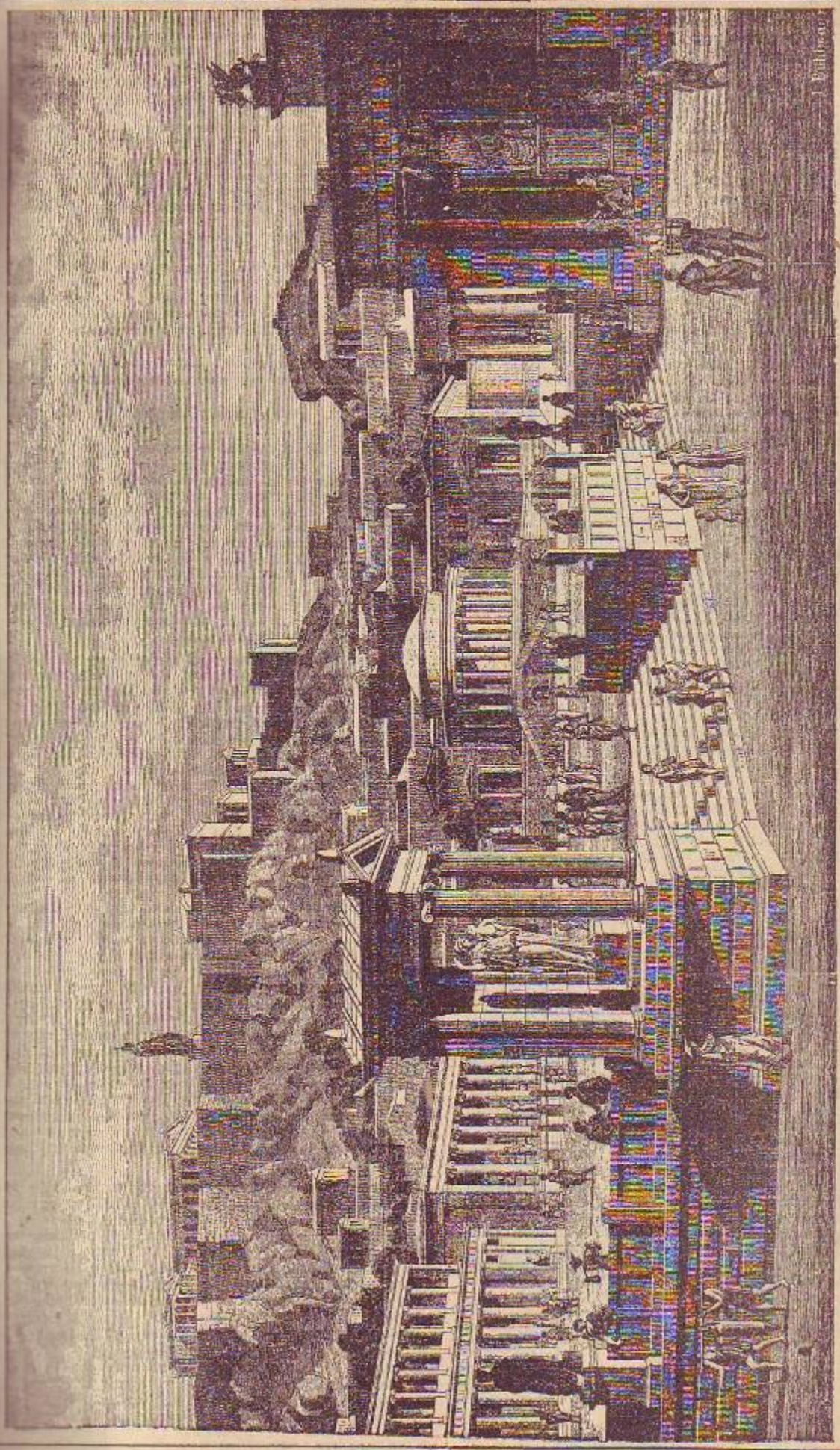

Ἡ Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν, κατ' ἀναπαράστασιν τοῦ Ι. Μπόλιμαν.

πρόεδρος τῶν συνελεύσεων ἐξελέγετο διὰ κλήρου πρὸ ἑκάστης συνελεύσεως ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐννέα ἐπιστατῶν τῶν πρυτάνεων, ὅστις καὶ ἐκαλεῖτο ἐπιστάτης τῶν προέδρων. Αἱ συνεδριάσεις συνήθως ἐγίνοντο δημοσίᾳ εἰς τὸ βουλευτήριον. Κατὰ τὴν συνεδρίασιν οἱ βουλευταὶ ἐφόρουν στέφανον ἐκ μυρσίνης. Σπουδαίαν θέσιν κατεῖχεν ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς, ὁ ὁποῖος ὤφειλε νὰ τηρῇ τὰ πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως, νὰ διατυπώνῃ καὶ νὰ ἀνακοινῶ τὰς ἀποφάσεις τῆς βουλῆς καὶ νὰ τακτοποιῇ τὰ ἀρχεῖα. Ἡ θητεία κατ' ἀρχὰς ἦτο ὅση ἡ διάρκεια ἑκάστης πρυτανείας, ἀλλὰ περὶ τὸ 365 π.Χ. ἐγένετο ἐτησία.

Ἡ ἐξουσία τῆς βουλῆς ἐξετείνετο ἐφ' ὅλης τῆς διοικήσεως τῆς πολιτείας. Ἕκαστον θέμα ὑποβαλλόμενον πρὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἔπρεπε νὰ συνοδεύεται μὲ προβούλευμα τῆς βουλῆς, δι' οὗ ἐξεφράζετο ἡ γνώμη ταύτης, ἄλλως δὲν ἠδύνατο νὰ ληφθῇ οὐδεμία ἀπόφασις. Ἡ βουλὴ ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ διεκπεραιώνῃ τὰς ἀποφάσεις τοῦ λαοῦ καὶ διὰ τοῦτο συχνὰ ἐκτεταμέναι ἐξουσίαι τῆς ἀνετίθεντο. Ἐλάμβανε τὰς ἐκθέσεις τῶν ἀξιωματούχων, ἐδίδεν ὁδηγίας εἰς τούτους καὶ ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ πρόστιμον μέχρι 500 δραχμῶν. Τέλος εἶχε τὴν ἐποπτείαν τῶν οἰκονομικῶν.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου. Κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα εἰς ἑκάστην πρυτανειακὴν περίοδον συνεκαλοῦντο τέσσαρες τακτικαὶ συνελεύσεις τοῦ λαοῦ, αἵτινες ἐγνωστοποιοῦντο παρὰ τῶν πρυτάνεων πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν μετὰ τῆς ἡμερησίας διατάξεως. Τὸ πρόγραμμα τῆς πρώτης συνελεύσεως ἦτο: 1) Ψηφοφορία ἐπὶ τῆς ἱκανοποιητικῆς ἐκτελέσεως τῶν καθηκόντων τῶν ἀξιωματούχων (ἐπιχειροτονία). 2) Ἀνακοινώσεις ὡς πρὸς τὴν: α) κατάστασιν τῶν ἀποθεμάτων τῶν σιτηρῶν καὶ β) ἀσφάλειαν τῆς χώρας. 3) Ἀποδοχὴ διαφόρων πολιτικῶν καταγγελιῶν (εἰσαγγελία). 4) Ἀνάγνωσις: α) καταλόγου δημεύσεων καὶ β) καταλόγου ἀπαιτήσεων κληρονομίας. 5) Ψήφισμα ἐὰν θὰ πρέπει νὰ γίνῃ ἐξοστρακισμός τινος. 6) Προκαταρκτικαὶ ἀποφάσεις ἢ προβολαὶ κατὰ ἐκδιαστῶν.

Ἡ δευτέρα συνέλευσις ἦτο προωρισμένη δι' ἐπερωτήσεις (ἱκετηρίας). Τουτέστιν οἱονδήποτε πρόσωπον, ἐπὶ τῇ καταθέσει κλάδου ἐλαίας, ἠδύνατο νὰ ὑποβάλλῃ ἐπερώτησιν ἐπὶ δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς ὑποθέσεως. Ἡ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη συνελεύσεις προωρίζοντο διὰ ζητήματα λατρείας τῶν θεῶν καὶ πολιτικὰς ὑποθέσεις. Ἔκτακτοι συνελεύσεις (σύγκλητοι, κατάκλητοι) συνεκαλοῦντο εἰς περιπτώσεις ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος.

Αἱ συνελεύσεις ἐλάμβανον χώραν εἰς τὴν Πνύκα, τὴν Ἀγορᾶν, τὸ θέατρον ἢ καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ. Εἰς τὰς εἰσόδους ἦσαν τοποθετημένοι ἓξ ληξίαρχοι, οἵτινες ἤλεγχον τὸ δικαίωμα τῶν εἰσερχομένων νὰ παρίστανται καὶ ἐδίδον εἰς τούτους ἓν σύμβολον ὡς δικαιολογητικὸν πληρωμῆς διὰ τὴν συμμετοχὴν των εἰς τὴν συνέλευσιν. Ἡ ἔδωδεν τάξις ἐτηρεῖτο παρὰ τριάκοντα συλλογέων τοῦ δήμου. Ἡ συνέλευσις ἤρχιζε πρὸ τῆς μεσημβρίας μὲ προσευχήν, προσφορὰς ἐξαγνισμοῦ καὶ μὲ κατάρας ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι εἰς τοὺς λόγους των θὰ παρεπλάνων τὸν λαόν. Ὁ πρόεδρος (ὁ ἐπιστάτης) διὰ τοῦ κήρυκος ἀνεκοίνου τὴν προκαταρκτικὴν ἀπόφασιν τῆς βουλῆς (τὸ προβούλευμα), ἡ ὁποία συνήθως περιεῖχε σαφῆ πρότασιν, ἀλλ' ἠδύνατο νὰ παρουσιάσῃ τὴν ὑπόθεσιν καὶ κατὰ ἀπολύτως τυπικὸν τρόπον πρὸς συζήτησιν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐγίνετο προκαταρκτικὴ ψηφοφορία (προχειροτονία), ἵνα πληροφορηθῇ ὁ πρόεδρος ἐὰν ὁ λαὸς ἀποδέχεται τὴν ἀπόφασιν τῆς βουλῆς ἄνευ περαιτέρω συζητήσεων, ἢ ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἐπακολουθήσῃ συζήτησις τῆς προτάσεως, ὁπότε ὁ πρόεδρος ἠρώτα ποῖοι ἐπεθύμουν νὰ ὁμιλήσουν καὶ καθώριζε τὴν σειρὰν τούτων. Ὅστις εἶχεν ἄδειαν νὰ ὁμιλήσῃ ἔθετεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸν στέφανον μυρσίνης, ἀνήρχετο εἰς τὸ βῆμα καὶ εἴτε συνηγόρει ὑπὲρ τῆς προτάσεως τῆς βουλῆς, εἴτε ὑπέβαλλε τροποποίησιν, εἴτε ἐπρότεινε τὴν ἰδικήν του λύσιν. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχε κανεὶς νὰ ὁμιλήσῃ, ὁ πρόεδρος ἔθετεν εἰς ψηφοφορίαν τὴν πρότασιν. Ἡ ψηφοφορία ἐγίνετο κατὰ κανόνα δι' ἀνατάσεως τῶν χειρῶν (χειροτονία), ἀλλ' ἐγίνετο καὶ μυστικὴ ψηφοφορία διὰ ψήφων ὅταν τὸ ψήφισμα ἀφεώρα προσωπικῶς ἕνα πολίτην ὡς ἦτο ἡ ἀπονομὴ πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὁ ἐξοστρακισμὸς ἢ ἡ παραχώρησις ἀτιμωρησίας εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ ὑποβάλῃ πρότασιν ἐκτὸς τοῦ νόμου, ὡς π.χ. πρότασιν φορολογίας τῆς ἰδιοκτησίας, ἀνακλήσεως ἐξορίστου, ἐξαλείψεως χρέους πρὸς τὴν πολιτείαν κλπ. Αἱ ἀφορῶσαι ἓν μόνον πρόσωπον ψηφοφορίαι διὰ νὰ εἶναι ἔγκυροι ἔπρεπε νὰ ἐψηφίζοντο τοὐλάχιστον παρὰ 6.000 ψηφοφόρων. Αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου διετηροῦντο εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους, τὸ ἱερὸν τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν (Μητρῶον). Ἐπίσης ἐχαράσσοντο εἰς στήλας, αἱ ὁποῖαι ἐτοποθετοῦντο ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἢ ἀλλαχοῦ. Ἡ δικαιοδοσία τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ περιωρίσθη μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς δικαιοσύνης παρὰ τοῦ Εὐκλείδου (403 π.Χ.) εἰς τὰς εἰσαγγελίας, αἵτινες ἀπήτουν εἰδικὴν διαδικασίαν κατὰ τῶν σοβαρῶν παραβάσεων, τὰς ὁποίας δὲν προέβλεπον οἱ νόμοι, ὡς αἱ ἐκθέτουσαι εἰς κίνδυνον τὴν ἀσφάλειαν τῆς πολιτείας (ἀνατροπὴ τοῦ συντάγματος, προδοσία κλπ.).

Ἡ κατηγορία διετυποῦτο εἴτε ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας, ἢ συνηθέστερον πρὸ τῆς βουλῆς. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ δῆμος ἀνεφέρετο εἰς τὴν βουλήν, ἥτις ἀκολούθως ἐξέδιδε προβούλευμα ἐπ' αὐτῆς. Ἡ ἐκκλησία τότε ἢ ἐπελαμβάνετο τῆς ὑποθέσεως καὶ τὴν ἐξεδίκαζεν εἰς εἰδικὴν συνέλευσιν συγκαλουμένην πρὸς τοῦτο, ἢ τὴν παρέπεμπεν εἰς τὸ δικαστήριον τῆς Ἡλιαίας, ἀποτελούμενον ἀρχικῶς ἐκ 1000 καὶ μεταγενεστέρως 1500 μελῶν. Ἐν περιπτώσει καταδίκης τοῦ κατηγορουμένου, ἐτιμωρεῖτο κατὰ κανόνα διὰ θανάτου καὶ δὲν ἐπετρέπετο νὰ ταφῇ εἰς τὴν πατρίδα του.

Τὸ νομοθετικὸν ἔργον τῆς πολιτείας κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ἡ συγγραφὴ τῶν νόμων ἀνετίθετο εἰς εἰδικούς, οἵτινες τοὺς προητοίμαζον ἐν σχεδίῳ, μεθ' ὃ ὑπεβάλλοντο πρὸ τῆς βουλῆς. Μετὰ τὴν παρὰ ταύτης ἀποδοχὴν των ἀπεστέλλοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου πρὸς ἀποδοχὴν ἢ ἀπόρριψίν των. Βαθμιαίως ὅμως ἐδημιουργήθη πλέον πολύπλοκος διαδικασία, ἐγγυωμένη τὴν προσεκτικὴν καὶ ἔμπειρον σύνταξιν τῶν νόμων καὶ παρέχουσαν περισσοτέραν ἀσφάλειαν κατὰ τῶν βεβιασμένων ἀποφάσεων τῶν ἐν ἐξάψει συνήθως εὑρισκομένων συνελεύσεων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Εἰς τὴν πρώτην τακτικὴν συνέλευσιν ἑκάστου ἔτους ὁ λαὸς ἀπεφάσιζε διὰ ψήφου ποῖοι νόμοι ἔπρεπε νὰ τροποποιηθοῦν. Ἐὰν ἐξεδηλοῦτο ἐπιθυμία τροποποιήσεως ἢ ἀλλαγῆς τῶν νόμων, τότε οἱοσδήποτε πολίτης ἠδύνατο νὰ ὑποβάλῃ προτάσεις. Ἐπὶ τῆς διατηρήσεως ἢ μὴ τῶν παλαιῶν νόμων ἢ τῆς ἀποδοχῆς τῶν νέων προτάσεων ἀπεφάσιζεν ἐπιτροπὴ ἐκ νομοθετῶν, ἀποτελουμένη ἐξ Ἡλιαστῶν (δικαστῶν τῆς Ἡλιαίας), πρὸ τῶν ὁποίων πέντε συνήγοροι, ὁριζόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὑπερήσπιζον ἐνώπιον αὐτῶν τοὺς ὑπὸ κατάργησιν νόμους, ἐνῷ οἱ ὑποβάλλοντες τὰς προτάσεις ἐδικαιολόγουν τὰς προτεινομένας τροποποιήσεις.

Οἱ κρατικοὶ λειτουργοί.

Ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀνωτέρων οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων ἐγίνετο διὰ χειροτονίας (ἀνυψώσεως τῶν χειρῶν). Οὗτοι κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἦσαν οἱ Ἑλληνοταμίαι, τὸν δὲ 4ον αἰῶνα ἦσαν ὁ διευθυντὴς (ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον) τοῦ ταμείου ἑορτῶν καὶ θεαμάτων (ὁ ἐπὶ τὸ θεωρικόν), ὁ ταμίας τῶν στρατιωτικῶν, ὁ προϊστάμενος ἐπὶ τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν Κρηνῶν καὶ οἱ ἀρχιναυπηγοί (ἀρχιτέκτονες ἐπὶ τὰς ναῦς). Ὅλοι οἱ ἄλλοι δημόσιοι λειτουργοὶ ἐξελέγοντο διὰ κλήρου ἐκ τῶν ἐπιθυμούντων δημοτῶν. Διὰ τὰ δεκαμελῆ συμβούλια ἐξελέγοντο διὰ κλήρου ἀνὰ εἷς ἐξ ἑκάστης τῶν δέκα φυλῶν, ταυτοχρόνως δὲ καὶ ἰσάριθμοι ἐπιλαχόντες, οἵτινες ἐλάμβανον τὰς θέσεις τῶν ἀποθνησκόντων ἢ τῶν ἀπομακρυνομένων λόγῳ ἀποδοκιμασίας.

Ὅλοι οἱ δημόσιοι λειτουργοὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ ὑποβληθοῦν εἰς δοκιμασίαν πρὸ ἑνὸς δικαστηρίου. Οἱ ἄρχοντες ὑπεβάλλοντο καὶ εἰς ἑτέραν ἐνώπιον τῆς βουλῆς, οἱ δὲ νεοεκλεγόμενοι σύμβουλοι εἰς μίαν δοκιμασίαν ἐνώπιον τῆς βουλῆς μόνον. Οὗτοι ὤφειλον ν' ἀποδείξουν ἐπαρκῶς ὅτι εἶχον πλήρη δικαιώματα πολίτου, τὴν ἡλικίαν των, τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δημοσίων καθηκόντων των καὶ τὸ ἀνεπίληπτον τῆς ζωῆς των. Εἰς ὡρισμένα ἀξιώματα ὤφειλον ν' ἀποδείξουν ὅτι κατεῖχον ὡρισμένα εἰδικὰ προσόντα, ὡς π.χ. οἱ ἄρχοντες ἔπρεπε νὰ παρουσιάσουν ἀποδείξεις ὅτι οἱ πάππποι των ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός των ἦσαν πολῖται, οἱ δὲ στρατηγοὶ ὅτι ἦσαν ἔγγαμοι καὶ γαιοκτήμονες εἰς τὴν Ἀττικήν. Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ δημόσιον ἀξίωμα πλέον ἢ ἅπαξ. Μόνον οἱ σύμβουλοι ἠδύναντο νὰ ἐκλεγοῦν δίς. Αἱ στρατιωτικαὶ θέσεις ἀφ' ἑτέρου ἦτο δυνατὸν νὰ κρατοῦνται ἐπὶ μακρὸν παρὰ τοῦ ἰδίου προσώπου.

Τὸ ἔτος τῆς ὑπηρεσίας ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς 1ης Ἑκατομβαιῶνος τῶν ἀνωτέρων οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων ἀπὸ τῆς ἑορτῆς τῶν Παναθηναίων, τῆς δὲ Βουλῆς ἀπὸ τῆς 14ης τοῦ Σκιροφοριῶνος. Πᾶς ἀξιωματοῦχος ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων του ὤφειλε νὰ ὁρκισθῇ ὅτι θὰ ἐκτελέσῃ ταῦτα συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς δικαιοδοσίας του ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ πρόστιμον μέχρις ὡρισμένου ὁρίου, ἄλλοι δὲ ὡς οἱ στρατιωτικοὶ νὰ ἐπιβάλλουν καὶ ποινὰς φυλακίσεως. Οἱ ἀξιωματοῦχοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς θητείας των ἦσαν ἐλεύθεροι στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων καὶ εἶχον τιμητικὰς ἕδρας εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τὰ θέατρα. Κατὰ τὴν ἐνάσκησιν τῶν καθηκόντων ἐφόρουν στέφανον μυρσίνης, ὡς οἱ σύμβουλοι καὶ οἱ ῥήτορες εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους ὤφειλον νὰ λογοδοτήσουν, οἱοσδήποτε δὲ πολίτης ἠδύνατο νὰ καταγγείλῃ κάθε κατάχρησιν ἐξουσίας, κακὴν διάθεσιν κεφαλαίων, διαφθορὰν ἢ βλάβην τοῦ δημοσίου συμφέροντος.

Οἱ ἐννέα ἄρχοντες εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς καθιερώσεως τοῦ θεσμοῦ τούτου εἶχον, καθὼς ἔχει λεχθῇ ἐν τοῖς προηγουμένοις, ὡς κληρονόμοι τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας τὴν καθοδήγησιν τῆς καθόλου διοικήσεως τῆς πολιτείας. Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν δὲ μὲν τῆς Δημοκρατίας περιωρίσθη βαθμιαίως ἡ δικαιοδοσία των εἰς μόνον ὡρισμένας δικαστικὰς καὶ θρησκευτικὰς λειτουργίας. Τὸ συμβούλιον τῶν ἀρχόντων ἐνήργει ἀπὸ κοινοῦ μόνον κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν δημοσίων λειτουργῶν καὶ τῶν ἐνόρκων διὰ τὰ διάφορα δικαστήρια.

Ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων του ὁ Ἐπώνυμος Ἄρχων (βλ. ἀνωτέρω σελ. 97) ἦτο ἁρμόδιος νὰ ἐκδίδῃ τὰ περὶ τοῦ χρόνου τῆς θητείας τῶν πολιτῶν ἀπαιτούμενα ἔγγραφα, καθὼς καὶ τὰ πιστοποιοῦντα τὴν ἱκανότητα ἐλευθέρας διαθέσεως τῆς περιουσίας του. Ἦτο ἐπιφορτισμένος μὲ τὸ οἰκογενειακὸν καὶ τὸ κληρονομικὸν δίκαιον. Ἦτο προστάτης τῶν χηρῶν, ὀρφανῶν καὶ κληρονόμων. Ἐπεστάτει εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῶν χορῶν, τῶν τραγῳδιῶν, κωμῳδιῶν, διθυράμ-

ἕων καὶ ἐφρόντιζε τὰ τῆς ἀποστολῆς πρεσβείας εἰς Δῆλον καὶ τὰς κτήσεις κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῶν Μεγάλων Διονυσίων καὶ τῶν Θαργηλίων.

Ὁ Βασιλεὺς ἦτο ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς θρησκείας. Ἐχοροστάτει εἰς τὴν τέλεσιν τῶν θυσιῶν καὶ τῶν διαφόρων ἱεροτελεστιῶν τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, τῶν Ἀνθεστηρίων καὶ τῶν λαμπαδηφοριῶν. Ἡ σφαῖρα δικαιοδοσίας του εἰς ζητήματα θρησκείας περιελάμβανε καὶ δίκας δι' ἀνοσιοκτονίας ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς ἀπόψεως.

Ὁ Πολέμαρχος ἀρχικῶς ἦτο ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ μεταγενεστέρως περιωρίσθησαν τὰ καθήκοντά του εἰς ἀμιγῶς τελεταρχικὰ καθήκοντα. Ἐκόμιζε τὰς θυσίας εἰς τὴν Ἀγροτέραν καὶ Ἐνυάλιον Ἀρτεμιδα, ἐχοροστάτει εἰς τὰς τελετὰς πρὸς τιμὴν τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων, αἵτινες περιελάμβανον ψευδομάχας καὶ ἐπικηδείους λόγους. Κύριον ἔργον του ἦτο ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης εἰς ὅλους τοὺς μὴ δημότας (τοὺς μετοίκους), ἰδιαίτατα δὲ εἰς τὰς περιπτώσεις κατ' ἃς ὁ ἕτερος τῶν διαδίκων ἦτο μέτοικος ἢ ξένος.

Οἱ ἐξ θεσμοθέται, μεθ' ἑνὸς γραμματέως, ἀπετέλουν συμβούλιον, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς εἶχε συσταθῆ πρὸς ἀπονομὴν τοῦ δικαίου. Οὗτοι κατ' ἔτος προέβαινον εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν νόμων, καθώριζον τὰ διὰ τοὺς ἀξιωματούχους ἁρμόδια δικαστήρια, ὑπέβαλλον τοὺς διαφόρους δημοσίους κατηγόρους εἰς τὴν δοκιμασίαν καὶ διωρίζοντο πρόεδροι κατὰ τὴν ἐκδίκασιν ἀγωγῶν, εἰς ἃς ἐθίγοντο τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας, ἐπίσης δὲ εἰς ὅλας τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς δίκας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν τῆς δικαιοδοσίας ὡρισμένου δικαστοῦ.

Τὰ δικαστήρια. Ἐκτὸς τῶν θεσμοθετῶν ὑπῆρχον καὶ οἱ ἑξῆς λειτουργοί, τῶν ὁποίων τὰ καθήκοντα ἦσαν κατὰ φύσιν δικαστικῆς φύσεως:

Οἱ πέντε εἰσαγωγεῖς, οἱ δημόσιοι δηλαδὴ συνήγοροι, οἱ ὁποῖοι ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν διεκπεραίωσιν ἐντὸς μηνιαίου διαστήματος τῶν δικῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς διαφορὰς ἐπὶ προικῶν, παραβάσεις συμφωνιῶν καὶ σωματικὴν κακοποίησιν. Οἱ τεσσαράκοντα ἢ οἱ κατὰ δήμους δικασταί, τοὺς ὁποίους καθιέρωσεν ὁ Πεισίστρατος. Οὗτοι ἀρχικῶς ἦσαν τριάκοντα, ἀλλ' αὐξήθησαν μετὰ τὴν κυβέρνησιν τῶν Τριάκοντα Τυράννων εἰς τεσσαράκοντα. Μετέβαινον καθ' ὁμάδας εἰς τοὺς δήμους τῆς ὑπαίθρου καὶ ἐδίκαζον τὰς ἀφορώσας τὴν ἰδιοκτησίαν διαφορὰς καὶ ἐξέδιδον τελεσίδικους ἀποφάσεις εἰς ἅπασας τὰς ἀφορώσας διαφορὰς μέχρι 10 δραχμῶν κατ' ἀνώτατον ὅριον.

Οἱ διαιτηταί. Ἦσαν ἡλικίας ἄνω τῶν 60 ἐτῶν, ἐξελέγοντο δὲ καὶ ἀπεφάσιζον μόνον ἐπὶ ἰδιωτικῶν ἀγωνῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνετίθεντο εἰς αὐτοὺς διὰ κλήρου. Διεκανόνιζον τὰς παρεκκλίσεις τῶν ἰδιωτικῶν διαφορῶν διὰ συνοπτικῆς καὶ ἀκριβοῦς διαδικασίας. Ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων των ἐπετρέπετο ἔφεσις.

Οἱ ἀρεοπαγῖται καὶ οἱ ἐφέται ἀπετέλουν μόνιμα δικαστικὰ σώματα. Ἀλλ' ἡ δικαιοδοσία των περιωρίζετο εἰς ἀπονομὴν δικαιοσύνης λόγῳ φόνου.

Εἰς τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης τὸν σπουδαιότερον ρόλον εἶχε τὸ δικαστήριον τῶν ἐνόρκων ἡ Ἡλιαία. Κάθε δημότης ἡλικίας ἄνω τῶν 30 ἐτῶν ἐφ' ὅσον εἶχε πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα, ἠδύνατο νὰ γίνῃ δικαστὴς ἢ ἡλιαστής. Ἐκ τῶν ὑποψηφίων οἱ ἄρχοντες ἐξέλεγον κατ' ἔτος διὰ κλήρου 5.000 ἐνόρκους μὲ 1000 βοηθοὺς τοὺς ὁποίους κατένεμον εἰς δέκα τμήματα. Οἱ ἔνορκοι ἔδιδον ὅρκον ἔχοντα οὕτω: «Ὀρκίζομαι ὅτι θὰ δίδω τὴν ψῆφον μου συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου καὶ τῆς Βουλῆς τῶν Πεντακοσίων. Εἰς περιπτώσεις ὅπου ὁ νόμος δὲν προβλέπει, θὰ δίδω ταύτην (τὴν ψῆφον) συμφώνως πρὸς τὴν συνείδησίν μου, ἄνευ φόβου καὶ πάθους. Θὰ ἀκούω κατήγορον καὶ κατηγορούμενον ἐξ ἴσου καὶ θὰ ἐκδίδω τὴν ἀπόφασίν μου μόνον συμφώνως πρὸς τὴν ἀπολογίαν. Ταῦτα ὀρκίζομαι εἰς τὸν Δία τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Δήμητρα καὶ νὰ ἔχω τὰς εὐλογίας των ὅσον θὰ τηρῶ πιστῶς τὸν ὅρκον μου, ἄλλως νὰ πέσῃ εἰς ἐρείπια ὁ οἶκος μου καὶ νὰ καταστραφῇ ἐὰν ἐπιορκήσω».

Ἕκαστος ἔνορκος ἐλάμβανε ξυλίνην μικρὰν πινακίδα, ἐπὶ

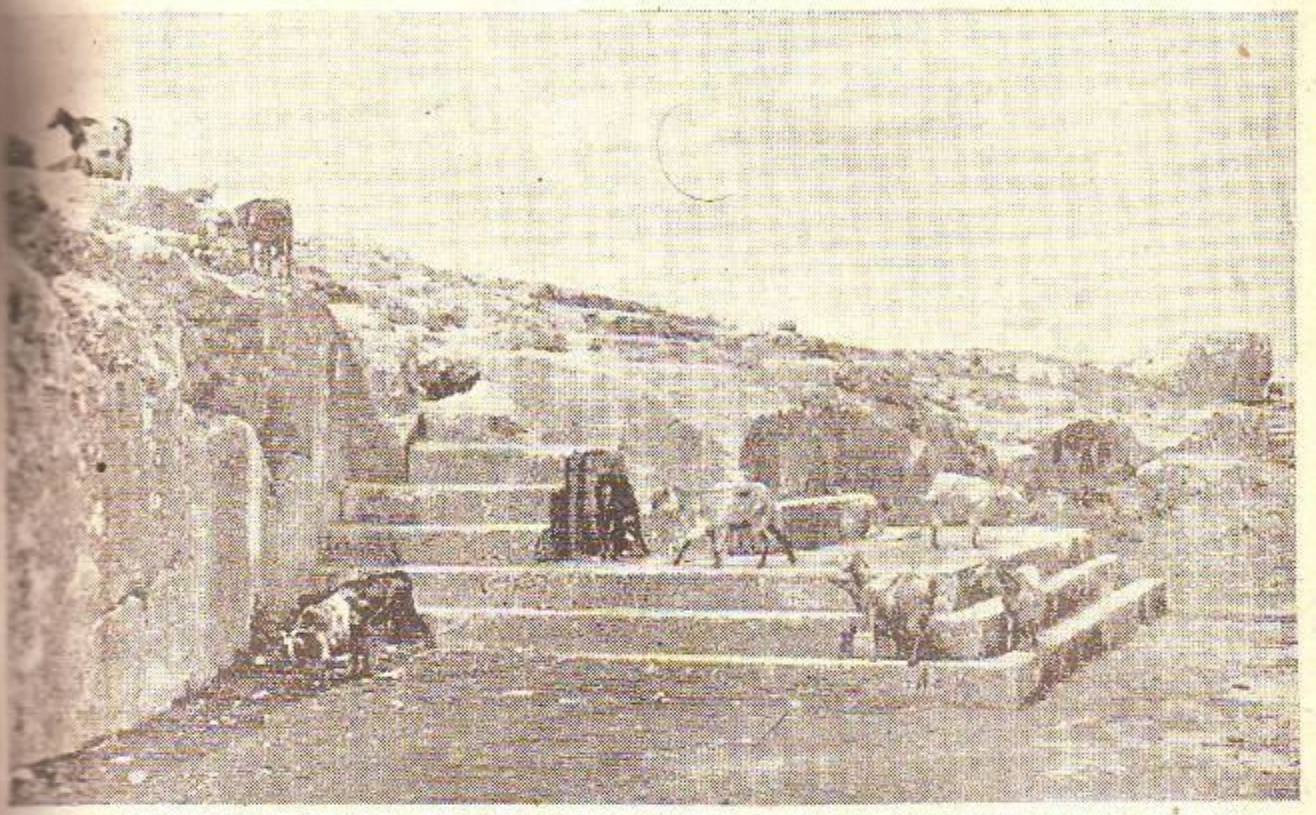

Ἡ Πνύξ, ὅπου ἐγίνετο ἡ ἐκκλησία τοῦ λαοῦ: Εἰς τὸ μέσον τῆς ἡμικυκλικῆς βάσεως εὑρίσκεται καθέτως σκαλισμένον ἐπὶ βράχου τὸ βῆμα τῶν ρητόρων. Ἐπὶ τοῦ βραχώδους ὑψώματος εἰς τὸ ὁποῖον ὁδηγοῦν αἱ πρὸς τ' ἀριστερὰ βαθμίδες ἦτο ὁ βωμὸς τοῦ Ἀγραίου Διός, τὸν ὁποῖον ἐπεκαλοῦντο πρὸ ἑκάστης συνεδριάσεως.

Ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἀριστερὰ ἡ πρὸς τὸ βῆμα ὁδηγοῦσα κλίμαξ.

τῆς ὁποίας ἀνεγράφετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ, τοῦ πατρός του καὶ τοῦ δήμου γεννήσεώς του καὶ ἓν γράμμα (ἀπὸ α—ι ἀναλόγως τοῦ τμήματος ποὺ ἀνήκε). Κατὰ τὴν ὡρισμένην ἡμέραν τῆς ἀνόδου των οἱ ἔνορκοι ἐλάμβανον ράβδους ἐχούσας τὸ ἴδιον χρῶμα καὶ γράμμα μὲ τοῦ δικαστηρίου εἰς ὃ προωρίζοντο. Ἡ ράβδος ἢ τὸ σκῆπτρον, τὸ πρῶτον σύμβολον τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας μαζὶ μὲ ἓν σύμβολον ἔχον σχῆμα βελανιδίου, ἀπετέλουν ἔνδειξιν τοῦ συνδέσμου τὸν ὁποῖον εἶχεν ὁ δικαστὴς μὲ τὸ δικαστήριον. Τὸ μέρος ὅπου συνεδρίαζε τὸ δικαστήριον περιεκλείετο διὰ χωρίσματος. Οἱ δικασταὶ ἐκάθηντο ἐπὶ ξυλίνου ἑδωλίου, ἐνῷ οἱ μάρτυρες καὶ οἱ ἀντίδικοι ὡμίλουν ἀπὸ ἑνὸς βήματος. Αἱ συνεδριάσεις τῶν δικαστηρίων ἐγίνοντο καθημερινῶς, ἐκτὸς τῶν ἑορτῶν, ἀποφράδων ἡμερῶν καὶ τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς συνήρχετο ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου.

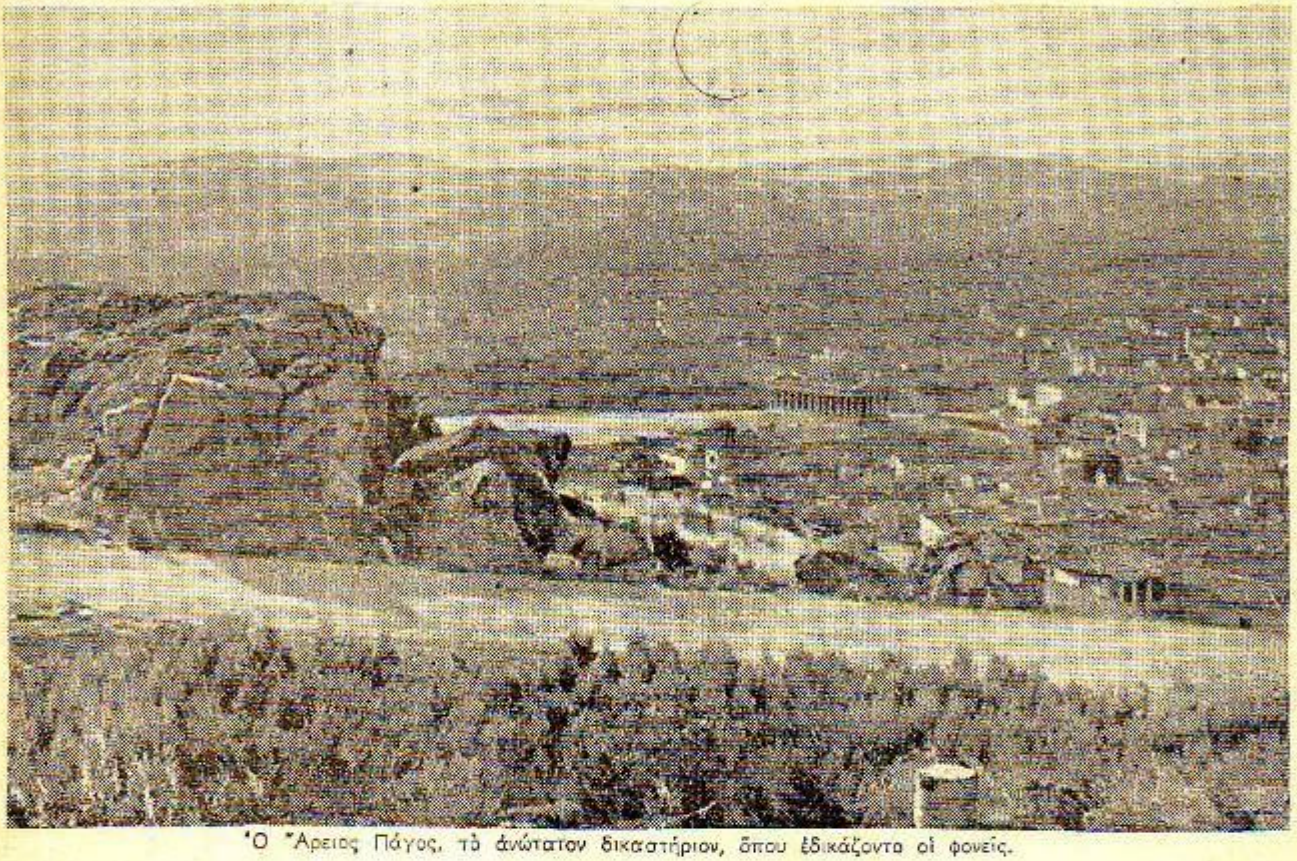

Ὁ Ἄρειος Πάγος, τὸ ἀνώτατον δικαστήριον, ὅπου ἐδικάζοντο οἱ φονεῖς.

Ἡ διαδικασία. Διὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ δικαστήριον ἰδιωτικῆς ἀγωγῆς ἀπητεῖτο νὰ ὑπάρχῃ προγενεστέρα ἀπόφασις διαιτητοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἐνεφαίνετο ὅτι οἱ ἀντίδικοι δὲν συνεφώνησαν μεταξύ των καὶ ὅτι παρεπέμπετο ἡ ὑπόθεσις εἰς τοὺς ἁρμοδίους δικαστάς. Ὁ ἐπιθυμῶν τὴν εἰσαγωγὴν ἀγωγῆς εἰς τὸ δικαστήριον ἀπέστελλεν εἰς τὸν ἀντίδικον παρουσίᾳ δύο μαρτύρων, «κλητήρων» καλουμένων, πρόσκλησιν ἐμφανίσεώς του ἐνώπιον τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου καὶ ἐνεχείριζεν ἀντίγραφον τῆς ἀγωγῆς εἰς τὸν ἁρμόδιον δικαστήν. Αὕτη ἐξετίθετο δημοσίᾳ ἐπὶ ἑνὸς πίνακος. Τὰ δικαστικὰ ἔξοδα (πουτανεῖα) ἦσαν ἀνάλογα πρὸς τὸ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ποσὸν καὶ ἐπληρώνοντο παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ὁ δὲ καθ' οὗ ἡ ἀπόφασις κατέβαλλε τὸ μερίδιον τοῦ ἀντιδίκου ἐκ τῶν ὑστέρων.

Ὁ πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου ἤρχιζε τὴν προανάκρισιν, ἐφρόντιζε διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας, κατέγραφε τὰς καταθέσεις τῶν μαρτύρων, ἀπεφάσιζεν ἐὰν ἡ ἀγωγὴ ἠδύνατο νομίμως νὰ εἰσαχθῇ πρὸ τοῦ δικαστηρίου, ὁπότε κατέθετε καὶ ἐσφράγιζε ὅλα τὰ ἔγγραφα καὶ τὰς μαρτυρίας ἐντὸς μιᾶς λαγήνου. Ἐνταῦθα ἠδύνατο ὁ κατηγορούμενος νὰ διαμαρτυρηθῇ διὰ τὴν τοιαύτην εἰσαγωγὴν δι' ὑποβολῆς διαμαρτυρίας, ὁπότε ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ πρὸ πάσης ἄλλης προόδου τῆς δίκης ἡ ἐξέτασις ταύτης.

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς δίκης ὁ πρόεδρος διέτασσε τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κατηγορητηρίου. Μετὰ οἱ ἀντίδικοι ὡμίλουν ἕκαστος ἐξ ἑνὸς δήματος. Ἐπειδὴ ἕκαστος πολίτης ὤφειλε διὰ τοῦ νόμου μόνος του νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν περίπτωσίν του, πολλοὶ κατέφευγον εἰς τοὺς «λογογράφους» πρὸς σύνταξιν τοῦ λόγου των, τὸν ὁποῖον συνήθως ἀπεστήθιζον.

Ἠδύναντο ὅμως νὰ ἔχουν πλησίον των ὑποστηρικτὰς συνηγόρους, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ εἶναι φίλοι των καὶ οὐχὶ ἔμμισθοι. Συχνὰ οἱ διάδικοι ἐλάμβανον τὸν λόγον δίς. Εἰς δίκας ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος ὁ χρόνος ἐμετρᾶτο διὰ τῆς κλεψύδρας. Οἱ δικασταὶ ἐξέδιδον τὴν ἀπόφασίν των ἄνευ προηγουμένης συνελεύσεώς των, ἡ δὲ τελικὴ ἀπόφασίς των ἀνηγγέλλετο διὰ τοῦ προέδρου.

Αἱ ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων ἦσαν ἀπολύτως δεσμευτικαί. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραπεμφθοῦν εἰς ἀνώτερον δικαστήριον καὶ τοῦτο διότι ἡ κυρίαρχος Ἐκκλησία τοῦ Δήμου εἶχε δώσει ἀρχικῶς τὴν ἐξουσιοδότησίν της. Ὁ καταδικασθεὶς ὅμως ἠδύνατο νὰ κινήσῃ νέαν δίκην, ἐφ' ὅσον ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἶχε καταδικασθῆ ἐκ πλάνης ἢ ἐρήμην, οὐχὶ ἐξ ἰδικοῦ του σφάλματος, ἢ ὅτι δὲν εἶχον κλητευθῆ ἢ παρουσιασθῆ οἱ μάρτυρες ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, ἢ ὅτι οὗτοι εἶχαν δωροδοκηθῆ διὰ νὰ μαρτυρήσουν ψευδῶς.

Εἰς τὰς δημοσίας δίκας οἱ δικασταὶ ἐπέβλεπον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως, ἐνῷ εἰς τὰς ἰδιωτικὰς περιπτώσεις ὁ ἐνάγων ὤφειλε νὰ ἐπιστατήσῃ ὁ ἴδιος. Ἐὰν δὲν ἱκανοποιεῖτο ἐντὸς τῆς καθωρισμένης προθεσμίας, ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς κατάσχεσιν.

Τὸ σύστημα ὅμως τοῦτο τοῦ ἀστικοῦ δικαίου εἶχε σφοδρὰς ἐπικρίσεις, διότι παρ' ὅλας τὰς γενομένας κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα προσπαθείας, ἡ ἀστικὴ νομοθεσία ἦτο ἐξτιρετικὰ ἄτακτος, ἀσυμπλήρωτος καὶ ἀκόμη ἀντιφατική, δίδουσα οὕτω λαβὴν καταστρατηγήσεων. Ἐπὶ πλέον τὸ ἀνεύθυνον τῶν δικαστῶν καὶ ἡ ἐνιοτε ἄγνοια τῶν νόμων ἐπηρέαζον δυσμενῶς τὴν ἀπονομὴν δικαιοσύνης.

Αἱ δίκαι ἐπὶ φόνῳ, ἀποπειρα φόνου κλπ. Ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχε δικαιοδοσίαν διὰ τὰ ἀδικήματα δολοφονίας (ἑκουσίου φόνου), τραυματισμοῦ ἐκ προμελέτης, φαρμακείας μὲ θανατηφόρα ἀποτελέσματα καὶ ἐμπρησμοῦ. Οἱ ἔφεται μέχρι τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος παρεκάθηντο εἰς τρία δικαστήρια, μεταγενεστέρως δὲ ἐξετασθέντες παρὰ τῶν Ἡλιαστῶν καὶ κατηργήθησαν. Τὰ δικαστήρια ταῦτα ἦσαν: 1) Τὸ Παλλάδιον, τὸ παλαιὸν ἱερὸν τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς πόλεως καὶ ἔξωθεν τῶν τειχῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξεδικάζοντο αἱ περιπτώσεις δι' ἀκούσιον φόνον, ἀκουσίαν καὶ κακοῦργον ἐπιβουλὴν (γραφὴν βουλεύσεως), συνεργίαν καὶ ὑποκίνησιν εἰς τὸν φόνον ἢ ἀκρωτηριασμὸν πολίτου τινός, ὡς ἐπίσης καὶ τὸν φόνον μετοίκου, ξένου ἢ δούλου. 2) Τὸ Δελφίνιον, τὸ ἱερὸν τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος, εὑρισκόμενον καὶ αὐτὸ εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως, ὅπου ἐξεδικάζοντο αἱ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὁ δράστης εἶχε διαπράξει φόνον μὴ τιμωρούμενον παρὰ τοῦ νόμου, ὅπως αἱ περιπτώσεις αὐτοαμύνης, ἐκδικήσεως διὰ μοιχείαν, ἀτυχήματος εἰς ψευδομάχας, λάθους εἰς τὴν μάχην κλπ. 3) Τὸ ἐν Φρεαττοῖ (εἰς τὸν ὁρμίσκον τῆς Φρεαττύος τοῦ Πειραιῶς) εὑρισκόμενον παρὰ τὴν ἀκτήν, ὅπου ἐδικάζοντο ὅσοι κατηγοροῦντο δι' ἀκούσιον φόνον καὶ εἶχον κατηγορηθῆ καὶ διὰ τὴν διάπραξιν ἑκουσίου δευτέρου φόνου, ἀλλ' εἶχον ἐξαφανισθῆ. Ἐν περιπτώσει ἐμφανίσεώς των ὤφειλον νὰ ὑπερασπίσουν ἑαυτοὺς μόνον ἐπὶ πλοίου ἠγκυροβολημένου παρὰ τὴν ἀκτήν, ἀπ' ὅπου τοὺς ἤκουαν οἱ δικασταί. Ἐν τοῖς ἐπετρέπετο δὲ νὰ πατήσουν τὸ χῶμα τῆς Ἀττικῆς. Αἱ δίκαι φόνων τῶν ὁποίων

ο δράστης ἦτο ἄγνωστος ἢ ὠφείλοντο εἰς κτήνη ἢ ἄψυχα ἀντικείμενα, ὅπως ἡ πτῶσις κεράμου, ἐλάμβανον χώραν εἰς τὸ Πουτανεῖον, μὲ δικαστὰς τὸν ἄρχοντα - βασιλέα καὶ τέσσαρας φυλοβασιλεῖς.

Ἡ διαδικασία ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου ἦτο πιθανῶς περίπου ὁμοία μὲ τὴν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐφετῶν. Ἡ προσάκρισις ἐγίνετο παρὰ τοῦ ἄρχοντος - βασιλέως εἰς τρεῖς συνεχεῖς μῆνας. Τὸν τέταρτον μῆνα ἐλάμβανε χώραν συνεδρίασις τοῦ δικαστηρίου ἐν ὑπαίθρῳ, ὥστε ὁ κατήγορος καὶ οἱ δικασταὶ νὰ μὴ διαμένουν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην μὲ τὸν φονέα. Ὁ κατήγορος ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ λίθου τῆς ἀναιδείας ὡρκίζετο μὲ φοβερὰς κατάρας κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐν περιπτώσει ψευδορκίας του, ὅτι ὁ κατηγορούμενος ἐξετέλεσε τὴν ἀποδιδομένην εἰς αὐτὸν πρᾶξιν. Οὗτος ὡρκίζετο ὁμοίως, ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ λίθου τῆς ὕβρεως, ὅτι δὲν διέπραξε ταύτην. Ἀργότερα τὰ μέρη ὡμίλουν δίς. Μετὰ τὴν πρώτην ἀπολογίαν του ὁ κατηγορούμενος ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ τὴν περαιτέρω καταδίωξίν του δι' ἐκουσίας ἐξορίας του. Ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας ὁ κατηγορούμενος ἐθεωρεῖτο ἀθῶος, ὡς λαμβάνων ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ψῆφον τῆς Ἀθηνᾶς.

ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Μέτρα καὶ σταθμά. Πρὶν ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν τῶν Ἀθηνῶν πρέπει νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ μετρικοῦ των συστήματος. Τὰ μέτρα μήκους ἦσαν τὰ κάτωθι :

1	δάκτυλος	=	1.85	ἑκατοστόμετρα
1	παλαιστὴ = δάκτυλοι	=	7.4	»
1	σπιθαμὴ = 3 παλαισταὶ	=	22.2	»
1	ποῦς = 4 παλαισταὶ	=	29.6	»
1	πῆχυς = 6 παλαισταὶ	=	44.4	»
1	ὀργυιὰ = 6 πόδες	=	1.776	μέτρα
1	πλέθρον = 100 πόδες	=	29.60	»
1	στάδιον	=	177.60	»
1	ὀλυμπιακὸν στάδιον	=	192.27	»

Τὰ μέτρα ἐπιφανείας ἦσαν :

1 τετράγωνος ποῦς = 0,087 τετραγωνικὰ μέτρα.
1 πλέθρον = 10.000 τετρ. πόδες = 0,087 ἑκτάρια

Τὰ μέτρα χωρητικότητος: 1) Διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν (ἐλαίου καὶ οἴνου):

1	κύαθος	=	0,045	λίτραι
1	κοτύλη = 6 κύαθοι	=	0,27	»
1	χοῦς = 12 κοτύλαι	=	3,24	»
1	μετρητὴς = 12 χο�es	=	38,88	»

2) Διὰ τὴν μέτρησιν στερεῶν :

1	κύαθος	=	0,045	λίτραι
1	κοτύλη	=	0,027	»
1	χοῖνιξ = 4 κοτύλαι	=	1,08	»
1	ἑκτεὺς = 32 κοτύλαι	=	8,64	»
1	μέδιμνος	=	51,84	»

Τὰ νομίσματα. Εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ, τὰ πολύτιμα μέταλλα (χρυσὸς καὶ ἄργυρος) ἦσαν τὸ κατάλληλον μέσον συναλλαγῆς λόγῳ τῆς σπανιότητός των καὶ τῶν ἄλλων ἐξαιρέτων προσόντων των (ὡς ἡ μεγάλη ἀξία, ὁ μικρὸς ὄγκος, τὸ ἀναλλοίωτον τῶν μετάλλων κλπ.) Ἐπειδὴ τὰ ἀποθέματα τοῦ ἀργύρου ἦσαν σοβαρὰ κυρίως λόγῳ τῆς ἀκμαίας παραγωγῆς τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου, τὰ περισσότερα νομίσματα ἦσαν ἀργυρά, ἂν καὶ ἐκ παραλλήλου ἐκυκλοφόρουν καὶ χρυσᾶ νομίσματα. Ὁ Σόλων καθιέρωσε τὸ ἑξῆς νομισματικὸν σύστημα :

Ὀβολὸς	=	0,728 γραμ.	ἀργύρου
Δραχμὴ = 6 ὀβολοὶ	=	4,336 »	»
Μνᾶ = 100 δραχμαὶ	=	436,6 »	»
Ταλαντον = 60 μναῖ	=	26,196 χιλιόγρ.	»

Εἰς τὰ κοπέντα παρὰ τοῦ Σόλωνος νομίσματα ἀπεικονίζονται κεφαλαὶ διαφόρων θεῶν, ἀντὶ τῶν παραστάσεων ζώων τῶν ἄλλων τὰ παλαιότερα νομίσματα τοῦ συστήματος τῆς Αἰγίνης (χελώνη) καὶ τοῦ συστήματος τῆς Εὐβοίας (βοῦς). Εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πεισιστράτου τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ νομίσματος παριστᾶ τὴν κεφαλὴν τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς, εἰς δὲ τὴν ἀντίθετον ὄψιν αὐτοῦ ἐντὸς τετραγώνου γλαῦκα σέρουσαν κλάδον ἐλαίας καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ΑΘΕ(ναίων). Τὸ σύνηθες ἀργυροῦν νόμισμα ἦτο τὸ τετράδραχμον, βάρους 17,47 γραμμ., τὸ ὁποῖον διηρεῖτο καὶ εἰς ἐλάσσονα τμήματα (τεταρτημόριον ἢ ¼ τοῦ ὀβολοῦ βάρους 0,182 γραμμ.). Τὰ χρυσᾶ νομίσματα ἐν Ἀθήναις εἶχον σχέσιν πρὸς τὰ ἴσου βάρους ἀργυρᾶ ἀπὸ 14 : 1, μέχρι 10 : 1, ἡ δὲ νουμοῦς στατὴρ ἦτο εἰς βάρος ἴσος πρὸς ἓν δίδραχμον.

Χαλκᾶ νομίσματα. Τὸ πρῶτον ἐκόπησαν περὶ τὸ 440 π.Χ. ἀντιπροσωπεύοντα τὸ 1/18 τοῦ ὀβολοῦ. Τὰ νομίσματα τῆς Ἀττικῆς λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς ποιότητός των ἦσαν πολλαχοῦ εὐπρόσδεκτα, τὸ δὲ ἀττικὸν νομισματικὸν σύστημα ἐπισχυόμενον καὶ παρὰ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐμπορικῆς σπουδαιότητος τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐγένετο κύριον μέσον συναλλαγῆς εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, υἱοθετήθη δὲ καὶ παρὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Ἡ κατάστασις τῶν οἰκονομικῶν. Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦτο ἱκανοποιητική, καθόσον κατηνάλισκε περισσότερα ἀγαθὰ ἀπὸ ὅσα παρῆγε. Καὶ ἑπομένως, ἐπειδὴ αἱ εἰσαγωγαὶ μεγάλως ὑπερέβαινον τὰς ἐξαγωγάς, μέγα μέρος τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου διέρρεε κατ' ἔτος εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὑπολογίζεται δὲ ὅτι μόνον διὰ σιτηρὰ ἐξήγοντο 250 τάλαντα. Ἀλλὰ τὸ ποσὸν τοῦτο ἀνεπλη-

Τετράδραχμον τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας κεφαλὴ γλαυκός.

ροῦτο ἐκ τῶν ἀφθόνων εἰσφορῶν τῶν ναυτικῶν πολιτειῶν εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Συμμαχίας, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ 454 π. Χ. εἶχε μεταφερθῆ ἀπὸ τὴν Δῆλον εἰς Ἀθήνας, ἐκ τῶν πλουσίων κοιτασμάτων ἀργύρου τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου καὶ ἐκ τῶν ἐσόδων τοῦ μεγάλου ἐμπορικοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς. Τὸ σύνολον τοῦ εἰς τὴν Πολιτείαν καὶ τοὺς ναοὺς ἀνήκοντος θησαυροῦ ὁ ὁποῖος ἐφυλάσσετο ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀνήρχετο εἰς 9.700 τάλαντα. Οὗτος ὅμως κατηναλώθη ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κτιρίων καὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἡ ἀντιμετώπισις τῶν ἀναγκῶν τῆς πολιτείας εἰς περιπτώσεις ἐπειγούσης ἀνάγκης ἐπραγματοποιεῖτο ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἀποθεμάτων πλούτου προηγουμένων ἐτῶν, ἐλλείψει δὲ τούτων ἐπεβάλλετο ἔκτακτος φορολογία ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας.

Ὁ δημόσιος προϋπολογισμός. Τὰ ἔσοδα τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν ἀπετελοῦντο συνήθως ἀπὸ διαφόρους φόρους καὶ τέλη. Οὕτω εἶχον ἐπιβληθῆ φόρος 2 τοῖς ἑκατὸν ἐφ' ὅλων τῶν εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν, φόρος 1 τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ τῆς πωλήσεως ἐγγείου ἰδιοκτησίας, κεφαλικὸς φόρος ἐπὶ τῶν δούλων (τρεῖς ὀβολοί), δημοτικὰ τέλη, διαπύλια, τὰ εἰσοδήματα ἐκ κρατικῶν κτημάτων καὶ τὰ ἔσοδα ἐκ δικῶν. Ἡ εἰσπραξις τῶν φόρων ἀνετίθετο εἰς τοὺς τελῶνας ἐναντι πληρωμῆς παρ' αὐτῶν ὡρισμένου ποσοῦ. Ἡ πλουσιωτέρα ὅμως πηγὴ ἐσόδων ἦσαν αἱ εἰσφοραὶ τῶν συμμάχων, αἱ ὁποῖαι κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Ναυτικῆς Συμμαχίας ἀνῆλθον εἰς 460 τάλαντα καὶ ἀργότερον εἰς περισσότερα. Εἰς περιπτώσεις ἀνεπαρκείας τοῦ Θησαυροφυλακίου ἐζητεῖτο ἡ πληρωμὴ ἐκουσίων εἰσφορῶν (ἐπιδόσεις) ἢ δανείων ἀτόκων ἢ ἄλλως ἐπεβάλλετο φόρος ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας κατόπιν ἀποφάσεως τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ὁ φόρος οὗτος μέχρι τοῦ 377 π. Χ. ὑπελογίζετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τοῦ Σόλωνος καθορισθεισῶν τάξεων εἰσοδήματος.

Ἐπὶ ἄρχοντος Ναυσινίκου κατὰ τὸ 377 π. Χ. ἤλλαξεν ὁ τρόπος τῆς βεβαιώσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς ἐγγείου καὶ κινητῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἐτέθη νέα ἀρχὴ φορολογίας, καθ' ἣν ἐφορολογεῖτο τμῆμα μόνον τῆς ἰδιοκτησίας, οὐχὶ δὲ τὸ σύνολον. Τὸ τμῆμα τοῦτο καθωρίζετο ἀνάλογον πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἐμειοῦτο βαθμιαίως εἰς τὰς διαφόρους τάξεις μέχρι τοῦ ἑνὸς πέμπτου τῆς βεβαιουμένης ἰδιοκτησίας.

Ὅλα τὰ ὑπόχρεα πρὸς πληρωμὴν φόρου πρόσωπα συνηνοῦντο εἰς 20 περίπου ὁμάδας καλουμένας Συμμορίας. Κατ' ἀρχὰς ἡ πολιτεία εἰσέπραττε τοὺς φόρους ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ μετὰ τὸ 362 π. Χ. ὑπεχρεοῦντο οἱ δεκαπέντε πλουσιώτεροι ἑκάστης ὁμάδος νὰ καταβάλλουν προκαταβολικῶς τὸ σύνολον τοῦ ὀφειλομένου παρὰ τῆς συμμορίας ποσοῦ, ἀκολούθως δὲ εἰσέπραττον ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους φορολογουμένους τὰ ἀναλογοῦντα εἰς αὐτοὺς ποσά.

Τὰ συνήθη ἔξοδα τῆς πολιτείας ἦσαν: Ἡ δαπάνη διὰ τὰς θυσίας καὶ τοὺς ἀγῶνας εἰς τὰς μεγάλας ἑορτὰς (εἰς τὸ 409 π.Χ. ἐδαπανήθησαν κατὰ τὰ Παναθήναια διὰ τοὺς ἀγῶνας 51/6 τάλαντα), τὸ θεωρικὸν (τὰ ἔξοδα συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν εἰς ὅλας τὰς μεγάλας ἑορτάς), τὸ ὁποῖον ἦτο δύο ὀβολοὶ ἑκάστην ἡμέραν, αἱ δαπάναι συντηρήσεως τῶν ἑορταστικῶν πομπῶν, αἱ ἡμερήσιαι ἀποζημιώσεις τῶν ἑνδέκων, τῶν βουλευτῶν, τῆς Ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ, τῶν ἐννέα ἀρχόντων (ἕκαστος τέσσαρας ὀβολοὺς), οἱ μισθοὶ τῶν ἀνδρῶν τῆς ἀστυνομικῆς δυνάμεως (Σκυθῶν), αἱ δαπάναι ἀγορᾶς ἵππων διὰ τὸν στρατόν, ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν πολεμικῶν πλοίων, αἱ

δαπάναι συντηρήσεως τῶν ὀχυρώσεων, ἀποβαθρῶν, δημοσίων καταστημάτων καὶ ὁδῶν. Ἐπίσης ὑπῆρχε τὸ ὡραῖον ἔθιμον τῆς πολιτείας νὰ ὑποστηρίζη τοὺς ἀναπήρους πολεμιστάς τὰ τέκνα τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων καὶ τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἀποκερδαίνουν ἐκ τῆς ἐργασίας των πλέον ἀπὸ τρεῖς μῆνας.

Ἔκτακτοι δαπάναι ἐδημιουργοῦντο ἐκ τῆς ἀνεγέρσεως μεγάλων κτιρίων, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ μεγαλύτερον μέρος κατεβάλλετο παρὰ τῶν πλουσίων ταμείων τῶν ναῶν. Οἱ ὁπλῖται καὶ ναῦται ἐλάμβανον ἡμερησίως ἡμίσειαν δραχμὴν ὡς πληρωμὴν καὶ ἡμίσειαν δραχμὴν διὰ σιτηρέσιον (συντήρησιν), οἱ δὲ ἱππεῖς τὸ διπλάσιον. Ἡ συντήρησις ἑνὸς πολεμικοῦ πλοίου ἐστοίχιζεν ἀπὸ 1/2 ἕως 1 τάλαντον τὸν μῆνα.

Ἡ ἐποπτεία ἐπὶ τῆς φορολογίας ἐγίνετο παρὰ τῆς Βουλῆς. Παρουσίᾳ ταύτης οἱ δέκα εἰσπράκτορες (ἀποδέκται) ἐκανόνιζον καὶ κατέγραφον τὰ ἔσοδα, τὸ δημόσια κτήματα. Τὰ δημευόμενα ἐμπορεύματα ἐπωλοῦντο παρὰ τῶν δέκα πωλητῶν. Οἱ δέκα συλλογεῖς ἐφρόντιζον διὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν ὀφειλομένων εἰς τὴν πολιτείαν προστίμων καὶ τελῶν. Πρὸς συντονισμὸν τῶν οἰκονομικῶν τῆς πολιτείας ἐδημιουργήθη περὶ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος ὁ θεσμὸς τοῦ ἀνωτέρου διοικητοῦ (ὁ ἐπὶ τῇ διοικήσει), τοῦ ὁποίου ἡ θητεία ἦτο τετραετής.

Αἱ λειτουργίαι. Αἱ λειτουργίαι ἦσαν εἰδικὴ φορολογία τῶν ἐχόντων ὡρισμένην περιουσίαν πολιτῶν, ὑποχρεουμένων νὰ ἐκτελέσουν προσωπικὴν ὑπηρεσίαν ὑπὲρ τῆς πόλεως.

Αἱ πλέον ἐνδιαφέρουσαι ἐξ αὐτῶν ἦσαν: 1) Ἡ συμπλήρωσις καὶ διατήρησις τῶν χορῶν, τῶν τραγῳδιῶν, κωμῳδιῶν κλπ. ἢ ἄλλως λεγομένη χορηγία. 2) Ἡ γυμνασιαρχία, καθ' ἣν ὁ πολίτης ἀνελάμβανε τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν πάντων τῶν εἰς ἓν γυμνάσιον ἀναγομένων πραγμάτων. Οὗτος διετήρει καὶ ἐμισθοδότει τοὺς μετέχοντας εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ παιδιὰς καὶ ἐπλήρωνεν ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς διεξαγωγῆς των. 3) Ἡ ἑστίασις τῶν μελῶν μιᾶς φυλῆς κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς τῆς πολιτείας. 4) Ἡ ἀρχιθεωρία, καθ' ἣν ὁ ἀναλαμβάνων πάντων πολίτης εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ φροντίζῃ διὰ τὴν καλὴν ἐμφάνισιν τῶν πομπῶν τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ἑορτῶν (Ὀλύμπια, Πύθια, Ἴσθμια, Νέμεα καὶ Δήλια). 5) Ἡ τριαρχία, ἤτοι ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐξοπλίσεως καὶ διατηρήσεως μιᾶς τριήρους. Ἐπειδὴ αἱ δαπάναι ἦσαν σοβαραί, ἡ δὲ λειτουργία αὕτη ἀνετίθετο εἰς τοὺς πλουσίους πολίτας, ἐσχηματίζοντο ἐκ τούτων μικραὶ ὁμάδες, αἵτινες ἀνελάμβανον τὰς δαπάνας μιᾶς τριήρεως. Εἰς τοὺς δαπανῶντας μεγάλα ποσὰ χορηγοὺς ἀπενέμοντο ὑπὸ τῆς πολιτείας ὡς βραβεῖα τρίποδες, τοῦτο δὲ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἀνάπτυξιν ἀμίλλης πρὸς γενναιοτέρας προσφοράς.

Ἡ ἀνάληψις λειτουργίας τινὰς ἦτο ὑποχρεωτικὴ εἰς τοὺς δημότας, τῶν ὁποίων τὰ εἰσοδήματα ἀνήρχοντο εἰς πλέον τῶν δύο ταλάντων. Ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι ἀδίκως ἐπεβαρύνετο μὲ ταύτην, ἠδύνατο νὰ τὴν προσφέρῃ εἰς ἕτερον πρόσωπον καὶ ἐπὶ τῇ ἀρνήσει του ἠδύνατο νὰ προτείνῃ τὴν ἀνταλλαγὴν τῆς περιουσίας των (καλουμένην ἀντίδοσιν) καὶ νὰ ζητήσῃ πρὸς τοῦτο δικαστικὴν ἀπόφασιν.

ΣΠΑΡΤΗ, Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΝΤΙΠΑΛΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Αἱ Ἀθῆναι ἦσαν, ὡς εἴπομεν, ἰωνικὴ πολιτεία. Ἡ Σπάρτη ἦτο δωρική. Εἰς αὐτὸ τὸ κεφαλαιῶδες γεγονὸς ἔγκειται κυρίως ἡ ἔχθρα των. Ἐπρόκειτο περὶ δύο κόσμων ἐχθρικῶν ἐκ καταγωγῆς. Ἀπὸ ὅλας τὰς δωρικὰς πολιτείας ἡ Σπάρτη εἶναι τὸ χαρακτηριστικώτερον παράδειγμα στρατιωτικοῦ κράτους. Οἱ Δωριεῖς ὅταν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπέστησαν εὐχερῶς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κατακτηθέντος ἐντοπίου στοιχείου, ὅπως συνέβη μὲ τὰ προγενέστερα κύματα τῶν ἑλληνικῶν φύλων ποὺ ἐπῆλθον ἀπὸ τὸν Βορρᾶν. Ὅπου ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβληθοῦν, μετέβαλον τὸν πληθυσμὸν εἰς πρόσφυγας ἢ εἰς δούλους. Ἡ συγκράτησις τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας, ἡ ὁποία τόσον πολὺ ἐθαυμάσθη ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, ὀφείλει τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά της εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον συνετελέσθη ἡ κατάκτησις τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα ὑπὸ τῶν Δωριέων.

Ἀφοῦ οἱ Δωριεῖς ἔφθασαν ἀπὸ τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν Πελοπόννησον μία δωρικὴ φάλαγξ ἐγκατεστάθη εἰς τὸ τμῆμα τοῦ Εὐρώτα καὶ ἔκτοτε ἐπροχώρησε βραδέως πρὸς τὸ κάτω τμῆμα τῆς κοιλάδος του. Ὑπεχρέωσε δὲ τὰς μεγάλας ἀχαϊκὰς πόλεις τῆς γονίμου πεδιάδος νὰ ὑποταχθοῦν ἔπειτα ἀπὸ ἀγῶνας παρατεθέντας ἐπὶ πολλὰς γενεάς. Πρὸ τοῦ φρουρίου τῶν Ἀμυκλῶν κατελήφθη μία ὀχυρὰ θέσις καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐκτίσθη ἡ Σπάρτη, ἀποτελεσθεῖσα ἀρχικῶς ἀπὸ πέντε ἀνοχυρώτους κώμας: τὴν Πιτάνην, τὴν Μεσόαν, τὰς Λίμνας, τὴν Δύμην καὶ τὴν Κυνοσούραν. Δεδομένου ὅτι αἱ ἐνθροποσφαγαὶ μεταξὺ Δωριέων καὶ Ἀχαιῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα συνεχίσθησαν ἐπὶ χρόνον μακρότερον παρὰ ποντοῦ ἄλλου εἰς τὴν Πελοπόννησον, διατηρηθεῖσαι ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, αἱ πολεμικαὶ συνήθειαι τοῦ στρατοπέδου αἱ ὁποῖαι ἐφηρμόζοντο ἐπὶ τόσας γενεάς, παρέμειναν ὡς κύριον γνώρισμα τῆς πολιτείας. Ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωσις, ἡ ὁποία μεγάλως διέφερεν ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ὑπετέθη κατὰ τὰς μετέπειτα γενεὰς ὅτι ἦτο ἔργον ἑνὸς νομοθέτου, τοῦ Λυκούργου, ὁ ὁποῖος ἔτυχε θείων τιμῶν ἐν Σπάρτῃ. Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι ὁ Λυκοῦργος δὲν εἶναι ἱστορικὸν πρόσωπον. Ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν προσωπικότητά του καὶ τὸ ἔργον του εἶναι μᾶλλον μία προσπάθεια διὰ νὰ ἐξηγηθῇ ὁ ἰδιάτερος τρόπος τῆς σπαρτιατικῆς ζωῆς.

Προτομὴ τοῦ Λυκούργου ἐπὶ νομίσματος τῆς Σπάρτης.

Περίοικοι καὶ εἵλωτες. Ὁ ὑποταχθεὶς ὑπὸ τῶν Δωριέων ἐντόπιος πληθυσμὸς μετεβλήθη εἰς εἵλωτας καὶ περιοίκους. Ὁ λόγος τῆς μεγάλης διαφορᾶς ποὺ ὑπῆρχε, καθὼς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὴν μεταχείρισιν τῶν δύο τούτων τάξεων, ὀφείλεται ἴσως εἰς τὸ ὅτι οἱ περίοικοι εἶχον ὑποταγῆ εἰς τὸν κατακτητὴν ἄνευ ἀντιστάσεως, ἐνῷ οἱ εἵλωτες εἶχαν προβάλει σταθερὰν ἀντίστασιν. Δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν παρόμοιον παράδειγμα συμπεριφορᾶς τῶν κατακτητῶν ἀπὸ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν, ἐνθυμούμενοι πῶς συμπεριεφέρθησαν οἱ Γερμανοὶ εἰς τοὺς Τσέχους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀντέστησαν εἰς τὰ σχέδιά των καὶ τοὺς Πολωνούς, οἱ ὁποῖοι προέβαλον λυσσώδη ἀντίστασιν.

Οἱ περίοικοι λοιπὸν τῶν πολυαρίθμων κωμοπόλεων τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα δὲν εἶχον πολιτικὰ δικαιώματα, ἀπελάμβανον ὅμως προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ εἶχον ἀπεριόριστον δικαίωμα ν' ἀποκτοῦν περιουσίαν. Ἐκτὸς τῆς Γεωργίας ἠσχολοῦντο μὲ τὴν βιοτεχνίαν καὶ ἰδίως μὲ τὴν ἀιδηρουργίαν. Αἱ κοινότητες των φαίνεται ὅτι εἶχον μερικὰ δικαιώματα αὐτοδιοικήσεως, ἀλλὰ κάθε μία ἐτέλει ὑπὸ τὸν ἔλεγχον Σπαρτιάτου «ἁρμοστοῦ». Εἰς τὸν πόλεμον οἱ περίοικοι ἐλάμβανον μέρος ὡς ὁπλῖται βαρέως ὡπλισμένοι. Οὕτως εἰς τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν ἔλαβον μέρος ἐκτὸς τῶν 5.000 Σπαρτιατῶν ὁπλιτῶν καὶ ἰσάριθμοι περίοικοι. Ἐφ' ὅσον οἱ καθαρόαιμοι Σπαρτιᾶται ἐγίνοντο διαρκῶς ὀλιγώτεροι, ἡ δὲ θέσις τῆς Σπάρτης ὡς Μεγάλης Δυνάμεως ἀπῄτει ὁλονὲν μεγαλύτερον στρατόν, ἐστρατολογοῦντο διαρκῶς περισσότεροι περίοικοι.

Εἰς πολὺ κατωτέραν μοῖραν ἀπὸ τοὺς περιοίκους εὑρίσκοντο οἱ εἵλωτες (ἀπὸ τὴν πόλιν Ἕλος, κάτοικοι τῶν ἑλωδῶν ἐκτάσεων τοῦ Εὐρώτα ἢ ἀπὸ τὴν ρίζαν ἑλ—, ἑέ ἧς καὶ τὰ ἅλωσις, αἰχμάλωτος κλπ.). Οἱ εἵλωτες ἦσαν δοῦλοι τῆς πολιτείας προσκεκολλημένοι εἰς τὸ ἔδαφος αὐτῆς καὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ καλλιεργοῦν τὰ κτήματα τῶν Σπαρτιατῶν καὶ νὰ καταβάλλουν εἰς τοὺς κυρίους των ἕνα ὡρισμένον ποσοστὸν ἐκ τῶν προϊόντων τῆς καλλιεργείας. Ἠδύναντο νὰ ἀποκτοῦν ἀτομικὴν περιουσίαν. Οἱ κύριοί των δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα οὔτε νὰ τοὺς πωλήσουν εἰς ἄλλην χώραν, οὔτε νὰ τοὺς ἀποδώσουν τὴν ἐλευθερίαν των. Οἱ εἵλωτες ἠκολούθουν εἰς τὸν πόλεμον τοὺς Σπαρτιάτας ὡς ὑπηρέται. Κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν ἑπτὰ εἵλωτες συνώδευον ἕκαστον Σπαρτιάτην ὁπλίτην. Ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπίσης καὶ ὡς ψιλοὶ (δηλαδὴ ἐλαφρῶς ὡπλισμένοι) ὁπλῖται. Ἐφ' ὅσον ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν εἱλώτων συνεχίζετο καὶ ἐγίνετο περισσότερον ἀπειλητική, τόσον οἱ Σπαρτιᾶται ἐπεδείκνυον μεγαλυτέραν ὠμότητα ἐναντίον των.

Ἡ Κρυπτεία. Διὰ νὰ ἠμποροῦν νὰ τοὺς φονεύουν «νομίμως», οἱ ἔφοροι (ἴδε κατωτέρω) ὅταν ἀνελάμβανον κατ' ἔτος τὴν ὑπηρεσίαν των, ἐκήρυσσον πόλεμον ἐναντίον των. Κοινωνικὸν σύστημα ἐπιτηρήσεως καὶ διώξεων εἶχεν ὀνομασθῆ ἐναντίον τῶν εἱλώτων ἡ ἀποκαλουμένη Κρυπτεία. Εἶναι τοῦτο ἓν ἀπὸ τὰ μελανώτερα σημεῖα τοῦ ἀπανθρώπου καὶ ἀνελεύθερου τούτου πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο παρὰ μία στυγνὴ δικτατορία μιᾶς τάξεως ἀνθρώπων, ὅπως αἱ σημεριναὶ δικτατορίαι τῶν κομμουνιστικῶν καθεστώτων, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἀκμήν της δὲν ἠρίθμει περισσοτέρας ἀπὸ ὀκτὼ χιλιάδας ψυχάς.

Ἡ Κρυπτεία ἐγίνετο πρὸς στρατιωτικὴν ἐξάσκησιν τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν διετῆ θητείαν των περιήρχοντο τὴν χώραν διὰ νὰ γνωρίσουν τὸ ἔδαφος τὸ ὁποῖον ἔμελλον νὰ ὑπερασπίσουν καὶ ἐσκληραγωγοῦντο εἰς νυκτερινὰς πορείας, κρυπτόμενοι τὴν ἡμέραν, διὰ νὰ μὴ γίνωνται ὁρατοὶ ὑπὸ τοῦ ὑποθετικοῦ ἐχθροῦ. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ Κρυπτεία εἶχε σκοπὸν νὰ μὴ γίνωνται ἀντιληπτοὶ οἱ περίπολοι αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς εἵλωτας, μερικοὺς τῶν ὁποίων — τοὺς ρωμαλεωτέρους καὶ περισσότερον ἐπικινδύνους εἰς ἐνδεχομένην στάσιν — ἔπρεπε νὰ ἐξοντώσουν πρὸς τρομοκρατήσιν τῶν ὑπολοίπων. Τὸ σύστημα δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξον, ἂν σκεφθῇ κανεὶς ὅτι παρόμοιον σύστημα ἐφηρμόσθη μετά τινας χιλιάδας ἔτη ἀπὸ κράτη ὠργανωμένα κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἀνηλεοῦς σπαρτιατικῆς πολιτείας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δύο χιλιάδες εἵλωτες ὁπλῖται, οἱ ὁποῖοι διεκρίθησαν διὰ τὸν ἡρωϊσμόν των, ἐξηφανίσθησαν ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, χωρὶς νὰ φανοῦν ποτὲ πλέον τὰ ἴχνη των. Τὸ τελεῖως ὠργανωμένον σύστημα τῆς ὁμαδικῆς δολοφονίας ρίπτει ὠχρὸν φῶς εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν συγχρόνων ἀστυνομικῶν κρατῶν. Οἱ εἵλωτες ἠναγκάζοντο νὰ στασιάζουν διαρκῶς μέχρις ὅτου ἡ Σπάρτη λόγῳ τοῦ πολιτειακοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ της συστήματος περιέπεσεν εἰς παρακμήν, παρασύρασα εἰς αὐτὴν καὶ ὁλόκληρον τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον.

Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους οἱ Σπαρτιᾶται ἤρχισαν νὰ ἀναμείβουν τοὺς εἵλωτας διὰ διακεκριμένας ἰδίως ἐν πολέμῳ ὑπηρεσίας, μὲ ἕνα εἶδος ἀπονομῆς πολιτικῶν δικαιωμάτων. Τοὺς ὠνόμαζον τότε νεοδαμώδεις καὶ κατὰ κανόνα τοὺς ἐπεστράτευον. Οἱ Μόθακες φαίνεται ὅτι ἦσαν υἱοὶ Σπαρτιατῶν

πολιτών, γεννηθέντες δμως από γυναίκας είλωτίδας. Οὗτοι ἐπέτυχαν σπαρτιατικῆς ἀγωγῆς καὶ ἐγίνοντο Σπαρτιᾶται πολῖται. Ὁ Γύλιππος, ὁ Καλλικρατίδης καὶ ὁ Λύσανδρος ἦσαν Μόθακες.

Οἱ Σπαρτιᾶται. Ἡ ἡγεμονεύουσα δωρικὴ κοινότης ὠνόμαζε τοὺς πολίτας της Σπαρτιάτας, ἀλλὰ εἰς τὰς σχέσεις των μὲ τοὺς ξένους ἐπισήμους ὠνομάζοντο Λακεδαιμόνιοι. Διηροῦντο εἰς τρεῖς δωρικὰς φυλάς, τοὺς Ὑλλεῖς, Δυμᾶνας καὶ Παμφύλους καὶ 27 φρατρίας. Παραλλήλως ὑπῆρχε μία τοπικὴ διαίρεσις εἰς πέντε φυλάς ἢ περιοχάς — τὰς πέντε κώμας ποὺ ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω. Διὰ νὰ ἔχῃ ὁ Σπαρτιάτης πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα ὄχι μόνον ἔπρεπε νὰ εἶναι Σπαρτιάτης ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχῃ ἐκτελέσει τὴν στρατιωτικὴν θητείαν του — τὴν Κρυπτείαν — καὶ νὰ ἔχῃ μετάσχει τῶν συσσιτίων (φειδιτίων). Οἱ τέλειοι πολῖται, ὡς ἔχοντες τὰ δικαιώματα, ὠνομάζοντο «ὅμοιοι». (Κατὰ τὴν ἰδίαν ἔννοιαν εἰς τὸ λατινικὸν par—ὅμοιος, ἴσος, pairs εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ peers εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὀνομάζονται οἱ εὐγενεῖς καὶ τὰ μέλη τῆς Ἄνω Βουλῆς (τῶν Λόρδων). Ἐκεῖνοι ποὺ δὲν εἶχον ἀκόμη ἐκπληρώσει τοὺς δύο ἀνωτέρω ὅρους ὠνομάζοντο ὑπομείονες καὶ εἶχον ἀστικὰ ἀλλὰ ὄχι καὶ πολιτικὰ δικαιώματα. Κάθε Σπαρτιάτης ἦτο κύριος ἑνὸς κτήματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐκαλλιέργει ὁ ἴδιος, ἀλλὰ οἱ εἵλωτες, τοὺς ὁποίους εἶχεν εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν του. Ἔτσι ἠδύνατο νὰ ἀφιερώσῃ τὸν ἑαυτόν του ἐντελῶς εἰς τὰ πολεμικά του καθήκοντα. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὅταν κατελήφθη ἡ χώρα διενεμήθη εἰς 6.000 κλήρους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἴσης παραγωγικῆς ἀξίας, τοὺς ὁποίους δὲν εἶχον δικαίωμα νὰ μεταβιβάσουν οἱ ἰδιοκτῆται των. Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου πάντως ὡδήγησε μοιραίως εἰς τὴν ἀνισότητα τῶν κτημάτων, μολονότι μὲ τὴν συνεχῆ ἐπέκτασιν τοῦ σπαρτιατικοῦ ἐδάφους τὸ κακὸν ἐθεραπεύετο ἐν μέρει διὰ τῆς διανομῆς τῶν κατακτωμένων γαιῶν (αὐτὸ π.χ. ἔγινεν εἰς τὴν Μεσσηνίαν ἀπὸ τὸν Πολύδωρον μετὰ τὸν Α' Μεσσηνιακὸν πόλεμον). Πάντως τὸ ζήτημα τοῦ κλήρου ἐγίνετο διαρκῶς ὀξύτερον, οὕτως ὥστε καὶ εἰς τὴν Σπάρτην οἱ πλούσιοι καὶ οἱ πτωχοὶ ἦλθον εἰς ἀντίθεσιν.

Τὸ βασικὸν σφάλμα τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας. Εἰς τὸ τέλος ὁλόκληρος ἡ καλλιεργήσιμος γῆ ἔπεσεν εἰς χεῖρας ὀλίγων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι διῆγον πολυτελῆ ζωήν, ἐνῷ πολλοὶ γενόμενοι πένητες δὲν εἶχον πλέον νὰ πληρώσουν διὰ νὰ συμμετάσχουν εἰς τὰ συσσίτια καὶ ἔχασαν τὰ πολιτικά των δικαιώματα.

Ἡ συσσώρευσις μεγάλων περιουσιῶν εἰς χεῖρας ὀλίγων ἀτόμων συνεδέετο σταθερῶς μὲ τὸ σπουδαιότερον μειονέκτημα τῆς Σπάρτης — τὴν συνεχῆ μείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Σπαρτιατῶν. Ἡ Σπάρτη ἔπεσεν ἐλλείψει Σπαρτιατῶν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐνῷ ἡ εἰσδοχὴ νέων πολιτῶν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν Σπάρτην, αἱ ἀπώλειαί των εἰς τοὺς συνεχεῖς πολέμους ἐμείωνον ἀδιακόπως τὸν πληθυσμόν των. Καὶ τὸ κακὸν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀνασταλῇ οὔτε διὰ τῆς προστασίας ἐκείνων ποὺ ἀπέκτων τρία ἢ τέσσαρα τέκνα, οὔτε διὰ τῆς τιμωρίας ἐκείνων ποὺ ἐβράδυναν νὰ ἔλθουν εἰς γάμον ἢ ἔμεναν ἄγαμοι (δίκη ὀψιγαμίου καὶ ἀγαμίου). Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Περσικῶν πολέμων ὑπῆρχον 8.000 περίπου Σπαρτιᾶται, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 371 π.Χ. εἶχον μειωθῆ κάτω τῶν 1.500. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπολογίζει κατὰ τὴν ἐποχήν του (περὶ τὸ 330 π.Χ.) τοὺς Σπαρτιάτας ὄχι περισσοτέρους ἀπὸ χιλίους. Κατὰ τὴν ἄνοδον τοῦ βασιλέως Ἄγιδος τοῦ Δ' (243 π.Χ.) ἀπέμειναν μόνον 700, ἐκ τῶν ὁποίων κάτοχοι γαιῶν ἦσαν μόνον περὶ τοὺς 100.

Ἡ καταφανὴς πλέον ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ἀνισότητος αὐτῆς καὶ τῆς παλαιᾶς σπαρτιατικῆς ἀρχῆς περὶ ὁμοιομόρφου βίου καὶ περὶ ἰσότητος δικαιωμάτων ἠνάγκασε τοὺς Σπαρτιάτας νὰ παραβάλουν τὴν ἐποχήν των μὲ τὸν «παλαιὸν καλὸν καιρὸν» τοῦ Λυκούργου, ὅτε ὅλος ὁ κόσμος εἶχε τὰ ἴδια κτήματα. Τότε ὁ βασιλεὺς Ἄγις ὁ Δ' ἀνέλαβε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου, κατανέμων τὴν γῆν διὰ τοὺς Σπαρτιάτας εἰς 4.500 κλήρους, εἰς τὴν διανομὴν τῶν ὁποίων ἔλαμβανον μέρος καὶ οἱ πολιτογραφούμενοι περίοικοι. Ἀλλὰ ἡ ὀρθὴ αὐτὴ προσπάθεια προσέκρουσεν εἰς τὴν ἀντίστασιν τῶν γαιοκτημόνων καὶ ὁ ἀτυχὴς βασιλεὺς ἔτρεφε ἐπλήρωσε τὰς ἰδέας του μὲ τὴν ζωήν του. Ἐξηκολούθησεν δμως τὴν προσπάθειαν ὁ δυναμικώτερος αὐτοῦ βασιλεὺς Κλεομένης (235—221), ὁ ὁποῖος κατήργησε τὴν Ἐφορείαν καὶ τὴν Γερουσίαν, διέγραψεν ὅλα τὰ χρέη, διένειμεν ἐκ νέου τὴν γῆν καὶ διὰ τῆς πολιτογραφήσεως περιοίκων ἀνέβασε τὸν ἀριθμὸν τῶν εὐγενῶν καταγωγῆς Σπαρτιατῶν εἰς 2.000. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ μάχην τῆς Σελλασίας, ὡς εἶδαμεν, ὁ Ἀντίγονος ὁ Μακεδὼν κατήργησεν ὅλους τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ Κλεομένους καὶ ἡ μοῖρα τῆς Σπάρτης εἰς τὴν ἱστορίαν ἔληξεν.

Ἡ βασιλεία ἐν Σπάρτῃ. Ἴσως τὸ πλέον παράδοξον χαρακτηριστικὸν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ἦτο ἡ διπλῆ βασιλεία. Ἡ Σπάρτη εἶχε δύο βασιλικοὺς οἴκους, τοὺς Ἀγιάδας καὶ τοὺς Εὐρυποντίδας, οἱ ὁποῖοι ὤφειλον τὴν καταγωγήν των εἰς τοὺς μυθικοὺς προγόνους των, τὸν Ἡρακλῆν καὶ τὸν Πρόκλον. Δεδομένου ὅτι ἡ συνύπαρξις δύο βασιλέων εἶναι σαφὴς ἀντίφασις μὲ τὸ πνεῦμα ἑνὸς ἀριστοκρατικοῦ καθεστῶτος, ἐδόθη ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἱστορικοὺς ἡ ἐξήγησις ὅτι ὁ θεσμὸς αὐτὸς ἦτο ἀποτέλεσμα συμμαχίας μεταξὺ δύο βασιλευουσῶν οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκοντο ἐπὶ κεφαλῆς δύο χωριστῶν κοινοτήτων, εἴτε ἀμφοτέρων δωρικῶν, εἴτε τῆς μιᾶς δωρικῆς καὶ τῆς ἄλλης ἀχαϊκῆς. Διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐκδοχὴν περὶ καταγωγῆς ἐκ τῶν Ἀχαιῶν τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο βασιλικῶν οἴκων τῆς Σπάρτης προβάλλεται ὡς ἐπιχείρημα μία φράσις τοῦ Κλεομένους, ἡ ὁποία ἀκριβῶς διὰ τοῦτο κατέστη περίφημος. Ὅταν δηλαδὴ ὁ Κλεομένης εὑρίσκετο εἰς τὰς Ἀθήνας ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἡ ἱέρεια τὸν ἐξεδίωξεν ὡς Δωριέα. οὗτος εἶπεν: «Ἀλλ' οὐ Δωριεύς εἰμι, ἀλλ' Ἀχαιός» (Ἡρ. Ε' 72), θέλων οὕτω νὰ δείξῃ ὅτι εἶχε περισσοτέραν συγγένειαν πρὸς τοὺς Ἴωνας. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ λόγος τῆς διπλῆς βασιλείας ἦτο νὰ τεθοῦν περιορισμοὶ εἰς τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, διὰ τῆς ἀντιζηλίας ποὺ θὰ προήρχετο μεταξὺ τῶν δύο οἴκων ἐκ τῆς διαρχίας.

Ὁ χωρισμὸς τῶν δύο βασιλικῶν οἰκογενειῶν ἐτηρεῖτο ἐπιμελῶς. Αὗται διέμενον εἰς χωριστὰ ἀνάκτορα, ἐτέλουν χωριστὰ τὰ θρησκευτικά των καθήκοντα, εἶχον χωριστοὺς τόπους ταφῆς τῶν μελῶν των καὶ ἀχεδὸν διαρκῶς εὑρίσκοντο εἰς ἔριδα μεταξύ των. Ὁ πρῶτος υἱὸς ποὺ ἐγεννᾶτο μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ βασιλέως εἰς τὸν θρόνον ἦτο διάδοχος αὐτοῦ. ἂν δὲ δὲν ὑπῆρχεν υἱὸς, ὁ θρόνος περιήρχετο εἰς τὸν πλησιέστερον ἄρρενα συγγενή, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἡγεμόνευεν ὡς ἀντιβασιλεὺς (πρόδικος), ἂν ὁ βασιλεὺς ἦτο ἀνήλικος.

Οἱ Σπαρτιᾶται βασιλεῖς φέροντες τὸν τίτλον ἀρχηγέται ἦσαν ἀρχικῶς, ὅπως οἱ βασιλεῖς τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς, οἱ ἀνώτατοι ἀρχηγοὶ ἐν πολέμῳ, δικασταὶ καὶ ἱερεῖς. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὅμως τὰ δικαιώματά των βαθμηδὸν περιωρίζοντο καὶ ἡ ἰθύνουσα θέσις παρεχωρεῖτο ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τοὺς ἐφόρους (ἴδε κατωτέρω).

Ὡς ἀρχιερεῖς οἱ βασιλεῖς προσέφερον τὰς θυσίας ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ, διὰ μέσου δὲ τῶν «Πυθίων», ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστος βασιλεὺς ἐξέλεγε δύο, ἐπεκοινώνουν μὲ τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία περιῆλθεν ἀργότερον ὁλόκληρος εἰς χεῖρας τῶν ἐφόρων καὶ τῆς γερουσίας. Εἰς τοὺς βασιλεῖς ἀπέμεινε μόνον τὸ δικαίωμα ν' ἀποφασίζουν ἐπὶ οἰκογενειακῶν διαφορῶν, εἰδικῶς ὅσον ἀφορᾷ τὸν γάμον ὀρφανῶν νεανίδων. Διετήρουν ἐπίσης τὸ προνόμιον τῆς ἐγκρίσεως υἱοθεσιῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν σπουδαῖαι ὑπόθεσις διὰ μίαν ταξικὴν πολιτείαν τόσον κλειστήν. Ὡς ἀνώτατοι ἀρχηγοὶ ἐν πολέμῳ οἱ βασιλεῖς εἶχον ἀρχικῶς τὸ δικαίωμα νὰ κηρύσσουν τὸν πόλεμον, δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἀργότερον περιῆλθεν εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ, ὁδηγουμένην εἰς τὰς ἀποφάσεις της ὁλοκληρωτικῶς ὑπὸ τῶν ἐφόρων. Μετὰ τὸ 506 μόνον ὁ βασιλεὺς ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα νὰ εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, δὲν εἶχεν ἀπεριόριστα δικαιώματα ζωῆς καὶ θανάτου καὶ ἐλευθερίαν ἐκτελέσεως τῶν πολεμικῶν κινήσεων, διὰ τὰς ὁποίας ὅμως ἦτο ὑπεύθυνος. Ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας ἐκαλεῖτο νὰ δώσῃ λόγον καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ τιμωρηθῇ. Κανονικῶς δύο ἔφοροι συνώδευον τὸν βασιλέα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης διὰ νὰ τὸν ἐπιβλέπουν καὶ νὰ τὸν παρακολουθοῦν.

Αἱ τιμαὶ αἱ ὁποῖαι ἀπεδίδοντο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εἰς τὴν βασιλείαν τῆς Σπάρτης ἦσαν μεγαλύτεραι ἀπὸ τὰ δικαιώματά της. Ἡ βασιλικὴ χορηγία ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα μεγάλων ἐκτάσεων γαιῶν καλλιεργουμένων ὑπὸ τῶν περιοίκων, ἀπὸ τὴν ἀπάλειψιν τοῦ ἑνὸς τρίτου τῶν πολεμικῶν λείφυρων, ἀπὸ μερίδιον ἐκ τῶν θυσιῶν. Ἐτρέφοντο ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους καὶ εἰς τὰ συσσίτια ἐλάμβανον διπλῆν μερίδα. Κατὰ τὸν θάνατον ἑνὸς βασιλέως ἡ κηδεία ἐγίνετο μεγαλοπρεπεστάτη, ἐτηρεῖτο δὲ ἐθνικὸν πένθος ἐπὶ δέκα ἡμέρας. Ἀπὸ κάθε σπαρτιατικὴν οἰκογένειαν δύο μέλη ὤφειλον νὰ πενθηφορήσουν. Ἀπὸ ὅλην τὴν Λακωνίαν περίοικοι καὶ εἵλωτες μετὰ τῶν συζύγων των ἤρχοντο κατὰ χιλιάδας εἰς τὴν Σπάρτην διὰ νὰ μοιρολογήσουν τὸν νεκρόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεδίδοντο τιμαὶ ὡς εἰς ἥρωα καὶ ὄχι ἄνθρωπον.

Ἡ Σπαρτιατικὴ Γερουσία. Μία ἐπιτροπὴ ἀπὸ τοὺς σεβασταστάτους ἀρχηγοὺς οἰκογενειῶν ἀπετέλει τὸ Συμβούλιον τῶν Γερόντων - τὴν Γερουσίαν - θεσμὸν ὑπάρχοντο ὄχι μόνον εἰς τὴν Σπάρτην, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας, διὰ νὰ μοιράζεται μετὰ τοῦ θρόνου τὰς εὐθύνας τῶν ἀποφάσεων. Εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας, καθὼς καὶ εἰς τὴν Ρώμην, τὰ δικαιώματα τῆς παλαιᾶς στρατιωτικῆς βασιλείας περιωρίζοντο βραδέως ἀλλὰ σταθερῶς καὶ ἐπεξετείνοντο τὰ δικαιώματα τῶν συμβουλίων. Ἡ ἀρχηγία τοῦ κράτους ἔγινε βαθμηδὸν κοινὸν κτῆμα τῶν ἀρχηγῶν τῶν οἰκογενειῶν. Ἡ ἀριστοκρατία ἀκολουθεῖ χωρὶς σαφῆ μεταβατικὴν γραμμὴν τὴν ἐποχὴν τῆς μοναρχίας. Εἰς τὴν Σπάρτην ἡ προσωπικὴ ἀνικανότης μερικῶν ἐκ τῶν βασιλέων, αἱ δυναστικαὶ ἔριδες, ἡ συνεχὴς ἀντιζηλία μεταξὺ τῶν δύο βασιλικῶν οἴκων συνετέλεσαν εἰς τὴν μείωσιν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ὑπάρχει ὅμως βαθύτερος λόγος προκαλῶν τὴν σταθερὰν ἐξέλιξιν τοῦ φαινομένου τούτου, ποὺ ἐνθυμίζει τὴν μετάβασιν τῶν Γερμανῶν κατὰ τὰς φυλετικὰς μεταναστεύσεις ἀπὸ τὴν παλαιὰν πολεμικὴν βασιλείαν εἰς τὴν φεουδαρχίαν τῶν εὐγενῶν, τῶν γαιοκτημόνων. Ἡ παλαιὰ πολεμικὴ βασιλεία ἦτο ἀπαραίτητος, ἐφ' ὅσον διήρκει ἡ ἐποχὴ τῶν πολέμων

Νόμισμα τῆς Σπάρτης μὲ τὴν ἐπιγραφήν: «ΓΕΡΟΝΤΩΝ», εἰκονίζον τὸν Ἀπόλλωνα. Εἰς τὴν ἄλλην ὄψιν εἰκονίζετο ἡ Ἄρτεμις.

καὶ τῶν περιπλανήσεων, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πολεμισταὶ διενέμοντο κατ' ἴσην μοῖραν τὰ κατακτώμενα ἐδάφη. Τότε εἰς ἀρχηγὸς ἦτο ὅ,τι ἐχρειάζετο. Ὅταν οἱ περιπλανώμενοι λαοὶ ἐμονιμοποιήθησαν εἰς μίαν χώραν, ἡ παλαιὰ ἰσότης ποὺ ἤρχιζεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης σιγὰ-σιγὰ ἐξέλιπεν. Ἐνῷ ἡ πλειονότης τοῦ λαοῦ εἶχε μόνον ὅ,τι ἐχρειάζετο διὰ νὰ ζήσῃ, μεγάλα κτήματα συνεκεντρώθησαν εἰς χεῖρας ὀλίγων οἰκογενειῶν, τῶν ὁποίων οὕτω οἱ ἀρχηγοὶ ἀπέκτων διαρκῶς μεγαλυτέραν πολιτικὴν δύναμιν.

Ἡ γερουσία τῆς Σπάρτης ἀπετελεῖτο ἀπὸ 28 μέλη, ἐκλεγόμενα ἰσοβίως ἀπὸ τὰς εὐγενεστέρας οἰκογενείας, ἡλικίας ἄνω τῶν 60 ἐτῶν, ὥστε νὰ μὴ ἐκτελοῦν μάχιμον ὑπηρεσίαν. Ἡ ἐκλογὴ ἐγίνετο διὰ βοῆς. Οἱ ὑποψήφιοι προσήρχοντο κατὰ τάξιν ὁριζομένην διὰ κλήρου ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τοῦ λαοῦ, ἐθεωροῦντο δὲ ἐκλελεγμένοι ὅσοι κατὰ τὴν κρίσιν μιᾶς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία συνεδρίαζεν εἰς παράπλευρον κτίριον, ἐπευφημοῦντο περισσότερον ὑπὸ τοῦ πλήθους. Ἡ γερουσία συνεζήτει πᾶσαν πρότασιν φερομένην ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως, ἡ ὁποία εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἀποφασίζειν ἐπὶ παντὸς ζητήματος κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους. Ἀργότερον, σύμφωνα μὲ ἕνα νόμον, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν βασιλέα Θεόπομπον (754 π.Χ.) ἡ γερουσία καὶ οἱ βασιλεῖς εἶχον τὸ δικαίωμα ν' ἀκυρώσουν πᾶσαν ἀπόφασιν τῆς συνελεύσεως, θεωρουμένην ἄστοχον. Ἡ γερουσία ἐξ ἄλλου ἐδίκαζε τὰ ἐγκλήματα τοῦ φόνου καὶ τῆς ἐσγάτης προδοσίας. Ἡ σπουδαία θέσις τὴν ὁποίαν κατεῖχεν εἰς τὸ πολίτευμα τοῦ Λυκούργου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ ἀργότερον, ὅταν οἱ ἔφοροι βαθμηδὸν ἀνέλαβον τὴν ἀνωτάτην ἡγεσίαν τοῦ κράτους.

Οἱ ἔφοροι. Ἡ κυριωτέρα δύναμις εἰς τὴν κρατικὴν ζωὴν τῆς Σπάρτης ἦτο τὸ σῶμα τῶν πέντε ἐφόρων, οἱ ὁποῖοι ἐξελέγοντο ἐτησίως ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὑπὸ πάντων τῶν ἐχόντων πλήρη προνόμια Σπαρτιατῶν. Ὁ πρῶτος ἐκλεγόμενος ἦτο ὁ μόνιμος πρόεδρος τοῦ σώματος, ὁ Ἐπώνυμος — τὸ ἔτος ἐλάμβανεν ἐξ αὐτοῦ τὸ ὄνομά του. Τὸ σῶμα ἀπεφάσιζε κατὰ πλειοψηφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ μειοψηφία ὑπετάσσετο ἄνευ ὅρων. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὁ θεσμὸς τῶν ἐφόρων ὑπῆρχεν εἰς τὸ πολίτευμα τοῦ Λυκούργου ἢ εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Θεοπόμπου. Ἐπίσης δὲν εἶναι βέβαιον πότε ἀπέκτησαν ὅλα τὰ δικαιώματά των, ἂν δηλαδὴ ἀρχικῶς εἶχον ὡς ἐντολοδόχοι καὶ ἐκπρόσωποι τῶν δύο βασιλέων πολιτικὴν δικαιοδοσίαν καὶ ἀστυνομικὴν ἐξουσίαν ἕκαστος εἰς μίαν ἀπὸ τὰς πέντε κώμας τῆς Σπάρτης ἢ ἂν ἦσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ ἐκπρόσωποι τῆς σπαρτιατικῆς ἀριστοκρατίας ἐναντίον τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ὁ τίτλος των, ἐκ τοῦ ἐφορῶ — ἐπιτηρῶ ἐλέγχω, ὑπενθυμίζει βεβαίως ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἶχον κάποιο δικαίωμα ἐλέγχου, τὸ ὁποῖον κατόπιν ἐπεξετάθη ἐπὶ τῆς διοικήσεως τῆς πολιτείας καὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ζητημάτων. Ἡ ἐπέκτασις τῆς ἐξουσίας των ηὐνοήθη ἀπὸ τὴν ἀντιζηλίαν τῶν δύο βασιλευόντων οἴκων, ἡ ὁποία ἐπέτεινε τὴν ἐθυράν, ποὺ ἐπήρχετο βαθμηδὸν λόγῳ τῶν ἐπανειλημμένων ποινῶν ποὺ ἐπεβλήθησαν εἰς διαφόρους βασιλεῖς. Εἶναι δὲ εὐνόητον πῶς αἱ δύο ἰσχυρόταται δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς Σπάρτης — ἡ δυσπιστία τῶν εὐγενῶν πρὸς τὴν βασιλείαν καὶ ἡ ζηλοτυπία τῶν Δωριέων πρὸς τὸν ὑποδουλωθέντα ἀχαϊκὸν πληθυσμόν — εὗρον τὴν συνταγματικὴν των ἔκφρασιν εἰς τὸν θεσμὸν τῶν ἐφόρων.

Νόμισμα τῆς Σπάρτης, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν: ΕΦΟΡΩΝ». ('Επὶ τῶν ὄψεων: Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις τυροσφόρος.

Ἕκαστον μῆνα οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἔφοροι ἀντήλλασσον ὅρκον, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ πρῶτοι ὑπέσχοντο ὅτι θὰ ἡγεμονεύουν σύμφωνα πρὸς τοὺς νόμους, οἱ δὲ δεύτεροι, ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ ὑπέσχοντο ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ περιωρίζετο ἡ βασιλικὴ ἐξουσία. Οἱ ἔφοροι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ καλοῦν ἐνώπιόν των ὄχι μόνον ὅλους τοὺς δημοσίους λειτουργούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὑπεύθυνοι ἀπέναντί των, ἀλλ' ἀκόμη καὶ αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς. Ἠδύναντο ἐπίσης νὰ τοὺς συλλάβουν καὶ νὰ τοὺς παραπέμψουν εἰς δίκην ὑπὸ τῆς γερουσίας. Συνεκάλουν καὶ διηύθυνον τὴν γερουσίαν καὶ τὴν λαϊκὴν συνέλευσιν καὶ ἐξήλεγχον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεών των. Οἱ ἔφοροι διηύθυνον τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους. Διεπραγματεύοντο μὲ τὰς διπλωματικὰς ἀποστολὰς τῶν ἄλλων κρατῶν, διέτασσον ἐπιστράτευσιν (φρουρὰν φαίνειν) καὶ καθώριζον πόσοι κλάσεις θὰ ἐκαλοῦντο ὑπὸ τὰ ὅπλα. Μὲ τοὺς στρατηγοὺς εὑρίσκοντο εἰς διαρκῆ ἐπικοινωνίαν ἐν καιρῷ πολέμου εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἠδύναντο νὰ τοὺς ἀνακαλέσουν καὶ νὰ τοὺς δώσουν ὀδηνίας διὰ μυστικῶν μηνυμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκάλουν σκυτάλας (βλ.λ.). Οἱ ἔφοροι ἦσκουν ἐπίσης τὸ κύριον μέρος τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας. Διευθετοῦντο τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους καὶ τὸν δημόσιον θησαυρόν. Αἱ πράξεις τῶν δημοσίων λειτουργῶν καὶ τῶν βασιλέων, ἡ διαγωγὴ τῶν πολιτῶν, ἡ ἐκγύμνασις τῆς νεολαίας καὶ ἡ ἰδιωτικὴ ζωὴ πάντων ἀκόμη καὶ τῶν βασιλέων, ἐπεβλέποντο ὑπὸ τῶν ἐφόρων εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας των, πρὸς τὸν σκοπὸν ἵνα διατηρῆται παντοῦ καὶ πάντοτε ὁ ἐθνικὸς κόσμος δηλαδὴ ἡ κοσμιότης, ἡ αὐστηρὰ πειθαρχία, ὁ νόμος καὶ ἡ δημοσία τάξις. Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων οἱ ἔφοροι κατὰ τὴν ἀνάρρησίν των εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐκάλουν ἐπισήμως τοὺς πολίτας «νὰ ξυρίζουν τοὺς μύστακάς των καὶ νὰ σέβωνται τοὺς νόμους». Ξένοι, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχε φόβος νὰ ἔχουν βλαβερὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πολιτῶν, ἐξετοπίζοντο ὑπὸ τῶν ἐφόρων κατόπιν συνοπτικῆς διαδικασίας. Ἀπετέλουν δηλαδὴ οἱ ἔφοροι τὸ ἀνώτατον δικαστήριον ἠθῶν, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀσυγκρίτως μεγαλυτέραν ἐπιρροὴν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους Κήνσορας.

Τέλος οἱ ἔφοροι εἶχον τὸ ἰδιαιτέρως σημαντικὸν καθῆκον νὰ ἐπιβλέπουν συνεχῶς καὶ νὰ καταπιέζουν τοὺς περιοίκους καὶ τοὺς εἵλωτας. Οἱ περίοικοι ἦτο δυνατὸν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ καταδικασθοῦν εἰς θάνατον χωρὶς δίκην, ἐναντίον δὲ τῶν εἱλώτων ἐξαπελύοντο τὰ κρυπτεῖα — πραγματικὸν βασίλειον τοῦ τρόμου. Τὸ σῶμα τῶν ἐφόρων λοιπὸν ἦτο τὸ ἐκτελεστικὸν τῆς σπαρτιατικῆς ἀριστοκρατίας. Ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος ἡ κρατικὴ ἐξουσία εὑρίσκετο εἰς χεῖρας των, εἶχον δὲ τὴν γερουσίαν ὡς Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας. Ὁ μόνος περιορισμὸς τῆς αὐταρχικῆς των δυνάμεως ἦτο ὅτι ἦσαν πέντε ἀποφασίζοντες κατὰ πλειοψηφίαν, ὅτι ἐξελέγοντο μόνον δι' ἓν ἔτος καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ κληθοῦν νὰ δώσουν λόγον τῶν πράξεών των εἰς τοὺς διαδόχους των.

Ἡ συνέλευσις τοῦ Δήμου. Ὅλοι οἱ πολῖται οἱ ἔχοντες ἡλικίαν ἄνω τῶν τριάκοντα ἐτῶν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν μηνιαίαν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ ('Απέλλα), τῆς ὁποίας ἀρχικῶς προΐστατο οἱ βασιλεῖς, κατὰ δὲ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους οἱ ἔφοροι. Κατ' αὐτὴν ὁ λαὸς ἀπεφάσιζεν ἐπὶ τῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι προηγουμένως εἶχον συζητηθῆ ὑπὸ τῆς Γερουσίας, περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ διαφόρων ζητημάτων τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, καθὼς καὶ ἐπὶ

Σκηναὶ σωματικῆς ἀγωγῆς ἐξ ἀγγείου. Ἔφηβοι γυμναζόμενοι εἰς τὸν δίσκον, τὸ ἀκόντιον, τὴν πάλην καὶ τὸ ἅλμα.

δυναστικῶν ἐρίδων μεταξὺ τῶν βασιλέων. Κατὰ τὴν συνέλευσιν αὐτὴν ἐπίσης ἐγίνετο ἡ ἐκλογὴ τῶν μελῶν τῆς Γερουσίας (γερόντων), τῶν ἐφόρων καὶ ἄλλων κρατικῶν λειτουργῶν. Αἱ ἀποφάσεις ἐλαμβάνοντο (Θουκυδίδης, I, 37) κατὰ τὸν τρόπον τῶν στρατοπέδων, διὰ βοῆς, εἰς περιπτώσεις δὲ ἀμφισβητήσεως διὰ χωρισμοῦ τῶν ψηφοφόρων εἰς δύο μέρη. Μόνον οἱ βασιλεῖς, οἱ γέροντες καὶ οἱ ἔφοροι φαίνεται ὅτι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλοῦν εἰς τὴν συνέλευσιν. Αἱ συνελεύσεις ἔχασαν τὴν ἀρχικήν των σημασίαν ἀφ' ὅτου ἴσχυσεν ὁ κανονισμὸς ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν βασιλέα Θεόπομπον, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ ψῆφος τοῦ λαοῦ δὲν ἦτο ὑποχρεωτικὴ διὰ τοὺς ἄρχοντας.

Ἡ σπαρτιατικὴ ἀγωγή. Ἡ Σπάρτη ἐγεννήθη, ὡς εἴδομεν, ἐξ ἑνὸς στρατοπέδου. Ἔπειτα ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνας οἱ κατακτηταὶ κατέβαλον καὶ ὑπεδούλωσαν τὸν ἐντόπιον πληθυσμόν. Τώρα πλέον ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ τὸν κρατοῦν σταθερῶς ὑπόδουλον. Τὸ ἀξίωμα δυνάμει τοῦ ὁποίου ἕνα κράτος διὰ νὰ διατηρηθῇ ὀφείλει νὰ χρησιμοποιῇ τὰ μέσα χάρις εἰς τὰ ὁποῖα ἐθεμελιώθη, εὑρίσκει τὴν δικαίωσίν του εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Ἐνώπιον τοῦ πολὺ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ τῶν ὑποδουλωθέντων καὶ τῆς συνεχοῦς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως αὐτῶν ἐναντίον τοῦ κατακτητοῦ, οἱ Σπαρτιῶται ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ εὑρίσκωνται πάντοτε ἐν ἐπιφυλακῇ καὶ ἕτοιμοι πρὸς πόλεμον. Σκοπὸς λοιπὸν ὁλοκλήρου τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεώς των, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰσοκράτης παρέβαλλε πρὸς στρατόπεδον, ἦτο νὰ γυμνάζῃ τοὺς ἄνδρας, ὥστε νὰ εἶναι ἕτοιμοι πρὸς πόλεμον. Οὕτω τὸ κοινὸν ἑλληνικὸν ἀξίωμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἕκαστος ἄνθρωπος γεννᾶται ἤχι δι' ἑαυτὸν ἀλλὰ διὰ τὴν πατρίδα του, ἐφηρμόζετο ἐν Σπάρτῃ ἀκεραίως

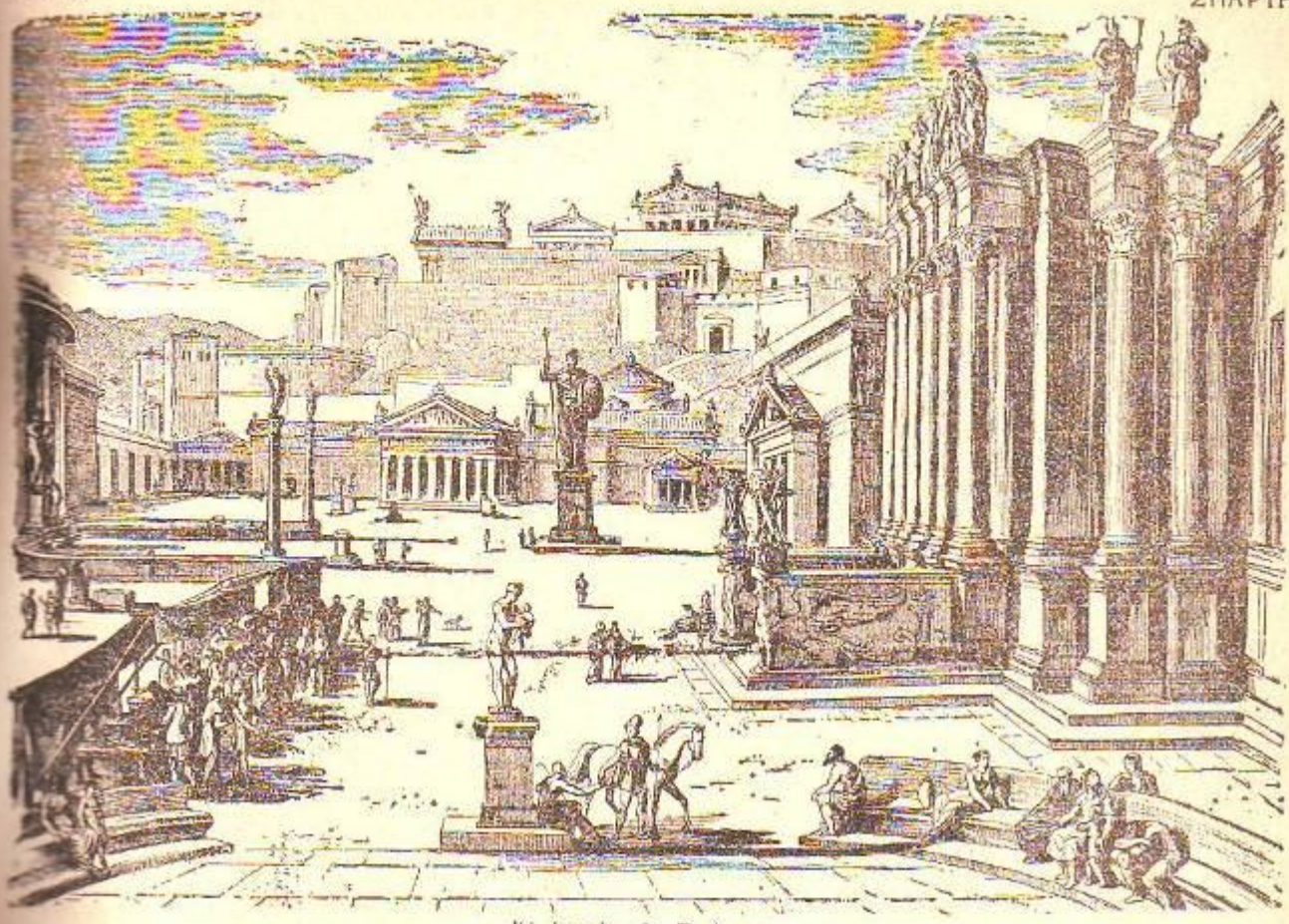

Ἡ ἀγορὰ τῆς Σπάρτης.

Ἡ Λυκούργειος νομοθεσία ἐπρόσεξεν ἰδιαιτέρως τὴν εὐγονίαν. Διὰ νὰ γεννῶνται ἀρτιμελῆ καὶ ὑγιὰ βρέφη ἐπεβάλλεν εἰς τὰς νεάνιδας καὶ γενικῶς εἰς τὰς γυναῖκας νὰ γυμνάζωνται ὡς οἱ ἄνδρες, ἵνα τὰ σώματά των διαπλάσσωνται καλῶς καὶ ἐκπληρώσι τὸν μητρικὸν προορισμόν των πληρέστερον. Ἀμέσως μετὰ τὴν γέννησίν του, ἐὰν ἦν βρέφος ἦτο ἀσθενικὸν ἢ ἀνάπηρον, κατόπιν ἀποφάσεως τῶν γερόντων τῆς φυλῆς ἀπεριπτετο εἰς τὸν Ταΰγετον, ὅπου ὑπῆρχε μία βαθεῖα φάραγξ, ὁ περίφημος Καιάδας. Εἰς τὸν γάμον εἶχον ἐπιβληθῆ περιορισμοί. Δὲν ἠδύνατο νὰ νυμφευθῆ ἕκαστος ὅταν αὐτὸς ἤθελεν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν καιρὸν τῆς σωματικῆς του ἀκμῆς, χάριν δὲ τῆς τεκνοποιίας εἶχον θεσπισθῆ καὶ ὡρισμέναι παρεκκλίσεις ἀπὸ τοῦ αὐστηροῦ γάμου. Οὕτω ἐπετρέπετο ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς συζύγου ἡ ἀπόκτησις τέκνου ἐξ ἄλλης συζύγου, καθὼς καὶ ἡ δημιουργία ἐκτὸς τῆς ἐκ τοῦ νομίμου γάμου οἰκογενείας καὶ ἑτέρας τοιαύτης ἐξ ἄλλης γυναικός. Τὰ ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης γεννώμενα τέκνα ἐλάμβανον τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ ἐθεωροῦντο νόμιμα μέλη τοῦ γένους εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν αὐτός, δὲν ἐλάμβανον ὅμως μερίδιον ἐκ τῆς περιουσίας του. Ἀκόμη καὶ περιπτώσεις διευκολύνσεως ἀγάμων ἀνδρῶν πρὸς ἀπόκτησιν νομίμων τέκνων ἐκ ξένων γυναικῶν προέβλεπεν ἡ νομοθεσία τῆς Σπάρτης.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ πρωτότυπος αὕτη νομοθεσία σασῶς καὶ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὰ κρατοῦντα εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Πλάτωνα νὰ διαμορφώσῃ τὰς περιφήμους περὶ κοινοκτημοσύνης τῶν γυναικῶν καὶ ἀνατροφῆς τῶν τέκνων διατάξεις τῆς πολιτείας του. Ἐν τούτοις ἡ νομοθεσία αὕτη δὲν ἔλυσε τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα τῆς Σπάρτης, τῆς ὁποίας ὁ πληθυσμός, ὡς ἐλέχθη, διαρκῶς ἠλαττοῦτο.

Τὰ ὑγιὰ παιδία ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου ἔτους τῆς ἡλικίας των ἐλάμβανον τὴν δημοσίαν ἀγωγὴν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν ἑνὸς παιδονόμου. Ὠργανοῦντο εἰς ὁμάδας (βοῦας, ἀγέλας), αἱ ὁποῖαι ὑποδιηροῦντο εἰς ὅλας. Αἱ τρεῖς αὗται τάξεις τῶν ἀγελῶν περιελάμβανον τοὺς παῖδας, ἡλικίας 7—18 ἐτῶν, τοὺς μελλείρενας ἢ μελλείρενας, ἡλικίας 18—20 ἐτῶν καὶ τοὺς ἴρενας ἢ εἴρενας ἡλικίας 20—30 ἐτῶν. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὑποδιηροῦντο εἰς πρωτίρενας (νεωτέρους) καὶ αφαιρεῖς (προεκτέρους). Ἕκαστος ἐξ αὐτῶν κατὰ κανόνα συνεδέετο ἐπὶ διαστήμαν δεσμῶν φιλίας μὲ ἕνα ἐκ τῶν παίδων πρὸς τὸν ὁποῖον νὰ τὸν ἐκπαιδεύσῃ. Αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ αἱ πολεμικαὶ στερήσεις ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν σκληραγώγησιν τοῦ σώματος. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχεν ἐπιβληθῆ τὸ αὐτὸ ἔνδυμα κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸν χειμῶνα καὶ ἡ πλήρης ἀνυποδησία, ἵνα μὴ οἱ πόδες τῶν νέων ἀπολύνωνται διὰ τῶν ὑποδημάτων. Ἕκαστον ἔτος οἱ παῖδες ἔδιδον δείγματα τῆς ἀνδρείας των εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος, ὅπου ἔδερνον ἀλλήλους εἰς μαστίγωσιν καὶ ἡ νίκη ἀνῆκεν εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἀντέστατο τὰς περισσοτέρας μαστιγώσεις χωρὶς νὰ φανερώσῃ σημεῖον πόνου. Οἱ παῖδες ἐγυμνάζοντο ἐπίσης εἰς τὸν δόλον καὶ εἰς τὴν πανουργίαν, ἡ δὲ διδομένη τροφὴ ἦτο μετρία πρὸς ἀποφυγὴν τῶν συνεπειῶν τῆς πολυφαγίας καὶ ἵνα οἱ νέοι ἀσκοῦνται νὰ ἀντέχουν εἰς τὰς στερήσεις. Εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ πνεύματος ἐδίδετο πολὺ ὀλίγη προσοχή, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἄσκησιν τοῦ σώματος. Ἡ ἐκπαίδευσις περιωρίζετο εἰς ὀλίγα «λακωνικὰ» ρητά, εἰς μουσικὰς ἀσκήσεις καὶ τὴν ἀπαγγελίαν διαφόρων ἀσμάτων, εἰς ἐμβατήρια ἄσματα, εἰς θρήνια καὶ εἰς μελικὰ ἔπη. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων ἐπεβάλλετο ἡ συναναστροφὴ αὐτῶν μετὰ τῶν γεροντοτέρων.

Ἔφηβοι γυμναζόμενοι (ἐξ ἀρχαίου ἀγγείου). Ἄνω, ὁ παιδοτρίβης (ἐνδεδυμένος) ρυθμίζει τὸ ἅλμα. Κάτω, οἱ ἀθληταὶ ἐκδυόμενοι ἑτοιμάζονται νὰ ἀλείψουν τὸ σῶμα των δι' ἐλαίου.

Ἀπὸ τοῦ 20οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας των οἱ νέοι, ἐὰν ἐγίνοντο ὁμοφώνως δεκτοὶ εἰς τὴν ὁμάδα μιᾶς σκηνῆς (σύσκηνοι), ἀποτελουμένην συνήθως ἐκ 15 ἀνδρῶν, μετέβαινον εἰς τὰ κοινὰ γεύματα τῶν ἀνδρῶν (τὰ ἀνδρεῖα, ἢ, ὅπως ἐλέχθησαν ἀργότερον, φειδίτια δηλαδὴ τὰ συσσίτια) κατὰ τὰ ὁποῖα τὸ κυριώτερον φαγητὸν ἦτο γοῖσιον κοφὰς μαγειρευμένον μὲ τὸ αἷμα καὶ καρυκευμένον μὲ ὄξος καὶ ἅλας καὶ ὁ περίφημος μέλας ζωμός, περιέχων καὶ αὐτὸς ἐπίσης αἷμα καὶ ὀνομαζόμενος βαφὴ ἢ αἱματιά(1). Ἕκαστον συσσιτοῦν μέλος συνεισέ-

(1) Καὶ σήμερον εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Κρήτην, ὁπόθεν λέγεται ὅτι ἐκόμισε τὸ σπαρτιατικὸν πολίτευμα ὁ Λυκοῦργος, καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος παρασκευάζεται ἀπὸ τῶν χωρικῶν κατὰ τὰς Ἀπόκρεως, ὁπότε σφάζονται οἱ χοῖροι, ἔδεσμα συσκευαζόμενον ἐντὸς τοῦ παχέος ἐντέρου τῶν χοίρων ἀπὸ διάφορα σπλάγχνα αὐτῶν ἀναμιγνυόμενα μὲ κορυκεύματα καὶ ἀφαιμένον σῖτον.

φερε μηνιαίως ὡρισμένον ποσὸν σύκων, οἴνου, κριθῆς, τυροῦ καὶ χρημάτων. Ἡ ζωὴ κάθε νέου ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν διηνεκῆ γυμναστικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐξάσκησιν. Οὕτως ἡ Σπάρτη ἀπέκτησεν ἕνα στρατὸν μοναδικὸν διὰ τὰς στρατιωτικάς του ἀρετάς, τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἀντοχὴν καὶ τὴν μαχητικὴν ἱκανότητα. "Ὅλοι οἱ ἄλλοι, λέγει ὁ Ξενοφῶν, εἶναι ἐρασιτέχναι, οἱ Σπαρτιᾶται εἶναι ἐπαγγελματίαι εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου.

Τὸ στρατιωτικὸν σύστημα καὶ ὁ πόλεμος. Ὑπεῖχον στρατιωτικὴν ὑποχρέωσιν ὅλοι οἱ Σπαρτιᾶται ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ μέχρι τοῦ ἑξηκοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας των. Ἡ τακτικὴ διαίρεσις τῶν σπαρτιατικῶν δυνάμεων, ἡ ὁποία πιθανῶς μετεβάλλετο, δὲν μᾶς εἶναι τελείως γνωστή. Περὶ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τὸν στρατὸν ἀπετέλουν ἓξ μόραι, ἑκάστη μόρα εἶχε δύο λόχους, ἕκαστος λόχος τεσσαρας πεντηκοστύας καὶ ἑκάστη πεντηκοστὺς δύο ἐνωμοτίας. Ἡ δύναμις ἑκάστης μόρας ἀπετελεῖτο ἀπὸ 600 περίπου ἄνδρας. Δηλαδὴ ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων περὶ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀποτελούμενος ἐκ Σπαρτιατῶν μοζὶ καὶ περιοίκων δὲν εἶχε δύναμιν μεγαλυτέραν τῶν 3.600 ἀνδρῶν. Ἡ μόρα εἶχε διοικητὴν καλούμενον πολέμαρχον, ὁ λόχος λοχαγόν, ἡ πεντηκοστὺς τὸν πεντηκοντούρα καὶ ἡ ἐνωμοτία τὸν ἐνωμοτάρχην. Ὁ ὁπλισμὸς τῶν Σπαρτιατῶν ὁπλιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔφερον ὡς ἔνδυμα τὴν Φοινικίδα (ἐρυθρὰν χλαίνην) ἀπετελεῖτο ἀπὸ θώρακα, κράνος, ἀσπίδα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτο χαραγμένον τὸ γράμμα Λ, ἔμβλημα τῶν Λακεδαιμονίων, μακρὸν δόρυ καὶ δραχὺ ξίφος. Ἡ Σπάρτη δὲν εἶχεν ἱππικὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Οἱ τριακόσιοι λεγόμενοι ἱππεῖς ἀπετέλουν τὸ ἐκλεκτὸν σῶμα τῆς βασιλικῆς σωματοφυλακῆς, τὸ ὁποῖον ἐμάχετο πεζῇ. Οἱ Λακεδαιμόνιοι μόνον ἀπὸ τοῦ ἔτους 424 εἶχον καὶ ἱππικὸν ἀποτελούμενον ἐκ 400 ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 394 ηὐξήθησαν εἰς 600, διαιρούμενοι ἐπίσης εἰς ἓξ μόρας, ἑκάστη τῶν ὁποίων εἶχεν ἀρχηγὸν ἕνα ἱππαρμοστὴν καὶ ἦτο διηρημένη εἰς δύο οὐλαμούς.

Ἡ στοιχειώδης τακτικὴ τῶν ὁπλιτῶν κατὰ τὸν Ξενοφῶντα ἦτο κατ' ἀρχὴν ἡ ἀκόλουθος: Ἡ διάταξις πρὸς μάχην (ἐπὶ φάλαγγος) πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἀποδίδῃ τὸ μέγιστον δυνατὸν ἀποτέλεσμα εἶχε συνήθως τὸ σχετικὸν βάθος τῶν ὀκτὼ ἀνδρῶν. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἐτάσσοντο οἱ «πρωτοστάται», ἤτοι οἱ περισσότερον ἐξησκημένοι ἄνδρες. "Ἑκαστος πρωτοστάτης εὑρίσκετο ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ «στίχου» του (ἀργότερον τοῦ λόχου) καὶ ἡ τελευταία γραμμὴ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἄνδρας τῶν στίχων (οὐραγούς). Αἱ συνηθέστεραι τακτικαὶ κινήσεις ἦσαν αἱ κλίσεις, ἓν τέταρτον ἐπὶ δεξιὰ (ἐπὶ δόρυ), ἓν τέταρτον ἐπ' ἀριστερὰ (ἐπ' ἀσπίδι) καὶ ἡ μεταβολή, αἱ ἐπιστροφαὶ καὶ ὁ σχηματισμὸς φάλαγγος ἐν πορείᾳ (ἐπικέρως). Ἡ φάλαγξ ἐσχηματίζετο διὰ κλίσεως τῶν ἀνδρῶν τῆς παρατάξεως ἐπὶ δεξιά. Ἡ δεξιὰ πτέρυξ ἐβάδιζεν ἐπὶ κεφαλῆς. Κατὰ τὰς μακρὰς πορείας φαίνεται ὅτι ἡ φάλαγξ ἐσχηματίζετο κατὰ δυάδας (ἐπὶ δύο), ὁπότε φυσικὰ εἶχε μέγα μῆκος. Διὰ σχηματισμοῦ ἧς φάλαγγος πρὸς τὰ ἀριστερὰ (ἐπ' ἀσπίδα παράγειν) ἀνασυνιστᾶτο ἡ τάξις τῆς μάχης. Διὰ τῆς ἀναδιπλώσεως (διπλοῦν) ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς κατὰ βάθος ἐδιπλασιάζετο, ἐνῷ τὸ μῆκος τῆς παρατάξεως ἐμειοῦτο εἰς τὸ ἥμισυ. Τὸ ἀντίθετον συνέβαινεν ὅταν ἐδίδετο τὸ παράγγελμα «διπλοῦν κατὰ μῆκος». Ἐὰν ὁ ἐχθρὸς ἐνεφανίζετο ἀπροσδοκήτως ἐκ τῶν ὀπισθεν, ὄχι μόνον δὲν ἐγίνετο ἁπλῆ μεταβολή, ἀλλὰ «ἐξελιγμὸς» κατὰ στίχους, ὥστε πάλιν οἱ καλύτεροι ἄνδρες τῆς πρώτης γραμμῆς νὰ εὑρεθοῦν πάλιν ἀντιμέτωποι τοῦ ἐχθροῦ. "Ὅταν ὁ ἐχθρὸς ἠπείλει διαρκῶς τὰ νῶτα τῆς παρατάξεως ἢ τῆς πορείας των, οἱ ἄνδρες ἐσχηματίζον πλαίσιον μὲ τὴν ἐφοδιοπομπὴν εἰς τὸ μέσον καὶ τοὺς ὁπλίτας ἑκατέρωθεν.

Ἐλαφρῶς ὡπλισμένα στρατεύματα, τὰ ὁποῖα σπανιώτατα ἄλλως τε ἀναφέρονται, δὲν μετεῖχον εἰς τὴν κανονικὴν σύνθεσιν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ψιλοί, δηλαδὴ ἐλαφρῶς ὡπλισμένοι μισθοφόροι, ἤρχισαν νὰ γίνωνται δεκτοὶ ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ὁ στόλος, ὁ ὁποῖος ἐχορηγεῖτο ἐξ ἀλοκλήρου ὑπὸ τῶν συμμάχων, εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἑνὸς ναυάρχου, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὸ ἀξίωμα ἐπὶ ἓν ἔτος, δὲν ἦτο δὲ δυνατὸν τὸ αὐτὸ πρόσωπον νὰ ἐκλεγῇ ναύαρχος καὶ διὰ δεύτερον ἔτος. Ὁ ὑποσπιστής του ἐλέγετο ἐπιστολεύς. Ὁ μόνος πολεμικὸς λιμὴν τῆς Σπάρτης ἦτο τὸ Γύθειον.

"Ὅταν οἱ ἔφοροι ἐκήρυσσον τὸν πόλεμον, οἱ βασιλεῖς προσέφεραν θυσίας εἰς τὸν Δία Ἡγήτορα πρὶν ἐκστρατεύσουν καὶ κατόπιν εἰς τὸν Δία καὶ τὴν Ἀθηνᾶν κατὰ τὴν ὁδοιν τῶν συνόρων (τὰ ὑπερβατήρια). Κατὰ κανόνα τὰ ἐφόδια τῶν στρατιωτῶν ἦσαν ἀρκετὰ μόνον διὰ τρεῖς ἡμέρας. Δεδομένου ὅτι ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἦτο γενικῶς μικρά, δύο χιλιάδες ἄνδρες κατόπιν ταχείας πορείας ἠδύναντο νὰ φθάσουν τὴν τρίτην ἡμέραν εἰς τὰς Ἀθήνας. Τὸ στρατόπεδον τὸ ὑποῖον ἐσχηματίζον οἱ Σπαρτιᾶται κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἦτο κυκλικόν. Διὰ τὴν μάχην κατὰ κανόνα προσεπάθουν νὰ εὑρίσκωνται εἰς μίαν πεδιάδα. Οἱ δύο ἀντίπαλοι ἐβάδιζαν ἐναντίον ἀλλήλων μέχρις ἐγγυτάτης ἀποστάσεως. Καὶ τότε μὲ βραδὺ καὶ ρυθμικὸν βῆμα ἡ συμπαγὴς καὶ κινητὴ φάλαγξ τῶν Σπαρτιατῶν ὁπλιτῶν ἔπιεζε τὸν ἐχθρὸν ὑπὸ μουσικὴν αὐλῶν καὶ ἄδουσα ἐμβατήρια. Τὸ μένος τῶν μαχητῶν ἐξήπτετο ἀπὸ τὰ ἐμβατήρια τοῦ Τυρταίου.

Μὲ τὸ βραδὺ των βῆμα αἱ στρατιωτικαὶ μονάδες τῶν Σπαρτιατῶν ἔμενον συμπαγεῖς, ἐνῷ ἡ παράτοξις τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι εἰσήρχοντο εἰς τὴν μάχην μὲ πολεμικὰς ἰαχὰς — ἀλαλά, ἐλελεῦ! — συχνὰ ἐπετίθετο ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ ἐν ἀταξίᾳ.

"Ἂν παρουσίαζον πρὸς τὸν ἐχθρὸν τὴν ἀκάλυπτον δεξιὰν πλευρὰν καὶ οὕτω ὑπῆρχε κίνδυνος ἡ ἀσθενὴς αὕτη πλευρὰ νὰ πλευροκοπηθῇ, ἡ δεξιὰ πτέρυξ ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπάλων κατὰ τὴν συνήθη πορείαν της ἐξετέλει ἡμίσειαν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιά. "Ἂν τὸ ὑπόλοιπον στράτευμα ἠκολούθει τὴν κίνησιν, αἱ δύο δεξιαὶ πτέρυγες τελικῶς ἤρχοντο νὰ πλευροκοπήσουν τὰς ἀπέναντί των ἀριστερὰς πτέρυγας, οὕτως ὥστε ἡ ἐπίθεσις δὲν ἐγίνετο πλέον κατὰ μέτωπον, ἀλλ' ἐκ τῶν πλαγίων. Αἱ δύο δεξιαὶ πτέρυγες, αἱ ὁποῖαι κατὰ κανόνα ἀπετελοῦντο ἀπὸ τὸ ἄνθος τοῦ στρατοῦ, συνήθως ὑπερίσχυον τῶν ἀπέναντί των ἀριστερῶν πτερύγων καὶ τότε ἐπιστρέφουσαι ἀπὸ τὴν ἐναντίον των καταδίωξιν ἐστρέφοντο ἐναντίον ἀλλήλων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐν πυκνῇ τάξει — λόγος διὰ τὸν ὁποῖον οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἠδύναντο νὰ καταδιώξουν εἰς οἱανδήποτε ἀπόστασιν — καὶ οὕτω ἀπεφεύγετο ἡ ἔκβασις τῆς μάχης. Αὐτὴ ἦτο στερεοτύπως ἡ ἐξέλιξις τῶν μαχῶν τῶν ὁπλιτῶν καὶ μετεβλήθη διὰ πρώτην φορὰν διὰ τῆς «λοξῆς φάλαγγος», τὴν ὁποίαν πρῶτος ἐπενόησε καὶ ἐφήρμοσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας.

Ἡ λοξὴ φάλαγξ δὲν εἶχε παντοῦ τὸ αὐτὸ βάθος, ἀλλὰ ἦτο ἰσχυροτέρα κατὰ τὴν δεξιὰν ἢ ἀριστερὰν πτέρυγά της. Μὲ τὴν λοξὴν φάλαγγα ὁ Ἐπαμεινώνδας εἶχε τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐπιτίθεται διὰ τῆς πυκνοτέρας πτέρυγος τῆς παρατάξεως του ἐναντίον τοῦ ἐκλεγομένου κατὰ βούλησιν σημείου τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως καὶ νὰ τὸ διαστᾷ, ἐξασφαλίζων οὕτω τὴν ἐπιτυχίαν κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς μάχης. Ἡ λοξὴ φάλαγξ ἦτο ἀναγκαίως ἐπιθετική, παρέχουσα εἰς τὸν ἐπιτιθέμενον τὴν πρωτοβουλίαν νὰ ἐκλέγῃ τὸ σημεῖον τῆς ἐπιθέσεως, ὑπῆρξε δὲ εἰς χεῖρας τοῦ Ἐπαμεινώνδα ὅπλον, τοῦ ὁποίου τὴν δύναμιν οἱ Σπαρτιᾶται κατ' ἀρχὰς δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐξουδετερώσουν δι' ἐλιγμῶν. Εἰς τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀργότερον, ἡ λοξὴ φάλαγξ τοῦ Ἐπαμεινώνδα εἶχε βάθος πενήντα ἀνδρῶν.

Ὁ ἡττώμενος δὲν ἐδιώκετο εἰς μακρὰν ἀπόστασιν καὶ ὡς ἐκ τούτου δύσκολα μία μάχη κατέληγεν εἰς τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ ἡττημένου. Ἡ μάχη ἐθεωρεῖτο μᾶλλον ὡς δοκιμασία, ὡς ἀγών, καὶ ὁ ἀντίπαλος ὁ ζητῶν συνθηκολόγησιν ὡμολόγει ἑαυτὸν ἡττημένον. Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ὁ ἐχθρὸς ἐτρέπετο εἰς φυγὴν (τρέπεσθαι, τροπή), ὁ νικητὴς ἔστηνε τὸ «τρόπαιον» τῆς νίκης του, συνιστάμενον ἀπὸ μίαν πανοπλίαν ἀνηρτημένην ἀπὸ τὸν κορμὸν ἑνὸς δένδρου.

Ο ΠΕΜΠΤΟΣ ΑΙΩΝ

Ἡ εἴσοδος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου εἰς τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ. ἀποτελεῖ ἕνα τῶν σημαντικωτέρων σταθμῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δίχως τὸν αἰῶνα αὐτὸν ἡ Ἑλλὰς θὰ ἠγνοεῖτο σήμερον ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα ἔθνη. Ὁ Ἑλληνισμὸς δίχως τὸν 5ον αἰῶνα θὰ ἀπέβαινεν ἢ κάτι τὸ ἐντελῶς μέτριον καὶ ἀνάξιον λόγου ἢ κάτι τὸ ἱστορικῶς ἀκατανόητον. Ὁ κοσμοϊστορικῆς σημασίας ἑλληνικὸς αὐτὸς αἰών, ὡς τὸν ὀνομάζουν οἱ ξένοι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ δι' ἁπλῆς καὶ ξηρᾶς ἀπαριθμήσεως μεμονωμένων γεγονότων καὶ χρονολογιῶν, ποὺ τὸ πολὺ ἱκανοποιοῦν μερικοὺς ἀριθμομνήμονας. Ἡ ἀναδρομὴ εἰς γεγονότα καὶ χρονολογίας δὲν ἔχει σημασίαν, παρὰ καὶ μόνον ἐφ' ὅσον συντελεῖ ὅπως εἰσχωρήσῃ τις ἅπαξ διὰ παντὸς εἰς τὸ γενικώτερον πνεῦμα τοῦ τεραστίου καὶ πρωτοφανοῦς ρόλου ποὺ ἔπαιξεν ἡ Ἑλλὰς, ὡς κριτὴς καὶ δημιουργὸς τοῦ μεγαλυτέρου τῶν πολιτισμῶν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως λοιπὸν αὐτῆς ἂς ἐξετάσωμεν τὰ συντελεσθέντα ἐν ὄψει τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ καὶ κυρίως τρία τινά.

1ον) Εἰς ποίαν κατάστασιν εὑρίσκετο ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς, δηλαδὴ αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, μετὰ τὴν τεραστίαν ἐκείνην ἀνάπτυξίν των, τὴν μεγάλην ἐπιροὴν των ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

2ον) Εἰς ποίαν κατάστασιν εὑρίσκετο ἡ μητροπολιτικὴ Ἑλλὰς ἀπὸ οἰκονομικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως καὶ

3ον) Ποῖαι αἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ συνόλῳ της μὲ ὅλον τὸν ἔξω κόσμον.

Ἡ κατανόησις τῶν τριῶν αὐτῶν δεδομένων μᾶς δίδει τὴν κλεῖδα τοῦ «μυστηρίου» τοῦ μεγάλου δημιουργικοῦ αἰῶνος, ἐστω καὶ ἐὰν συμβαίνῃ νὰ μᾶς διαφεύγουν λεπτομερειακῆς φύσεως γεγονότα.

Ὁ 5ος λοιπὸν αἰὼν εἶναι κατάστασις ἀπότοκος μιᾶς τεραστίας κρίσεως, οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς. Εἰς τὸ κατώφλιον τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ ἡ Ἑλλὰς — ἀποικίαι καὶ μητρόπολις — παλαίει πρὸς τὸν θάνατον, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἱστορία καταδικάζει τοὺς ἐξηστενημένους ἐθνικοὺς ὀργανισμούς. Ἡ κρίσις αὐτὴ εἶναι πασίδηλος.

Ἡ κρίσις εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα. Ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς, τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Μεσογείου, νικηφόρος μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἔναντι τῶν συναγωνιστῶν της ἀνακόπτει τὰς δημιουργικὰς ἐξορμήσεις της. Οἱ βασικοὶ λόγοι τῆς ἀνακοπῆς αὐτῆς εἶναι δύο. Ὁ εἷς δηλωτικὸς τοῦ ἀνωτέρου ἑλληνιστικοῦ πνεύματος. Ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς θέλει νὰ ὑπερέχῃ τῶν ἀνταγωνιστῶν της, ἀλλὰ ὄχι νὰ τοὺς ἐκμηδενίζῃ, ὡς θὰ πράξῃ ἀργότερον ὁ στρατοκρατικὸς ὀδοστρωτὴρ

τῆς Ρώμης. Ἀλλὰ ὅταν ἕνας λαὸς ἔχῃ τοιοῦτα ἰδανικά, δὲν φύεται τῆς δάφνας του νὰ μαρανθοῦν καὶ δὲν ἐπαναπαύεται ἐπ' αὐτῶν. Αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι παρεγνώρισαν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Ἡ χλιδὴ καὶ ὁ εὐκόλως δημιουργηθεὶς πλοῦτος, τὸν ὁποῖον ἐπραγματοποίησε τὸ ἑλληνικὸν δαιμόνιον, διέφθειραν τὰς ἀρετὰς τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς παρουσιάζει ὅψιν ποὺ ἐνθυμίζει κατὰ πολὺ τὴν ἀνατολικὴν νωχέλειαν. Συγχρόνως οἱ ἐσωτερικοὶ περισπασμοὶ καὶ ἐμφύλιος σπαραγμὸς γενικώτερος, διαιρέσεις, ὅπως καὶ πόλεμοι ἀνάμεσα ἑλληνοελληνικοὶ μεταξὺ τῶν ἀποικιῶν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰς πολλὰς ἐκδηλώσεις, τὴν δραματικωτέραν ἐξ αὐτῶν τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ, μᾶς παρέχει ἡ πτῶσις τῆς ἰσχυροτάτης καὶ πλουσιωτάτης Συβάρεως, τὴν ὁποίαν κατέστρεψαν ἄλλοι Ἕλληνες, οἱ γείτονές της Κροτωνιάται, ὅπως ἀναφέρθη εἰς προηγούμενον κεφάλαιον. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ καταστρεπτικὴ λύσσα τῶν νικητῶν, ὥστε μετὰ τὴν ἀνηλεῆ κατασκαφὴν τῆς πόλεως καὶ τὴν ἐκ βάθρων ἐκρίζωσιν παντὸς ἴχνους της, οὔτε κἂν ἡ ἀκριβὴς τοποθεσία τῆς ἄλλοτε ἀκμαίας καὶ εὐδαίμονος πόλεως κατέστη μέχρι σήμερον δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ. Ἕλληνες ποὺ δὲν κατεδέχθησαν ποτὲ νὰ ἐξαντιποιοῦν κατὰ παρόμοιον τρόπον ἀλλοφύλους, ἔφθασαν ἐν τούτοις εἰς τὸ σημεῖον νὰ καταστρέψουν ἑλληνικὴν ἀποικίαν ἐκ θεμελίων. Τὸ ἐλεεινὸν αὐτὸ παράδειγμα δὲν εἶναι τὸ μόνον. Καὶ ἐνῷ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἀλληλοσπαράσσονται, αἱ φοινικαὶ ἀποικίαι τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ τοῦ ποταμοκόλπου τῆς Λυῶνος συνηνωμέναι ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς Καρχηδόνος συγκροτοῦν παντοῖον κράτος, τὸ καλύτερον ἐξωπλισμένον ποὺ εἶδε μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ Μεσόγειος.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτό. Ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς γνωρίζει πάρα ἕνα μεγάλον ἀντίπαλον, τὸν ὁποῖον ἡ ἰδία ἐξέθρεψε. Τοὺς Ἐτρούσκους, ἢ Τυρρηνούς. Συμβαίνει διὰ πρώτην φορὰν ἐδῶ ὅτι μέλλει νὰ συμβῇ κατόπιν μὲ τὴν Ρώμην. Οἱ Ἕλληνες ἐδίδαξαν τοὺς Τυρρηνοὺς ἀκόμη καὶ νὰ ἐνδύωνται. Τοὺς ἔδειξαν τὴν τέχνην τοῦ ἐμπορεύεσθαι, ἐπλούτισαν τὸ ἐμπόριόν των καὶ τοὺς ἐδίδαξαν τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν. Τοὺς ἔκαμαν βιοτέχνας, ἀρχίσαντες νὰ τοὺς μανθάνουν ἀρχικῶς τὴν κατασκευὴν ἀγγείων. Τοὺς ἔδειξαν τὸν τρόπον νὰ κόπτουν νομίσματα, νὰ καλλιεργοῦν τὴν ἄμπελον, νὰ κατασκευάζουν οἶνον καὶ πλεῖστα ἄλλα. Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἔμαθαν οἱ Τυρρηνοὶ ἀκόμη νὰ θάπτουν τοὺς νεκροὺς των. Καὶ οἱ Τυρρηνοὶ ἡνωμένοι τώρα σχηματίζουν μεγάλην ὁμοσπονδίαν, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Πάδου μέχρι τῆς Καμπανίας. Ἀποτελοῦν δὲ τὴν μεγίστην τῶν ἀπειλῶν διὰ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα. Ἀνάγουν τὴν ληστοπειρατείαν καὶ τὰς ἐπιδρομὰς εἰς σύστημα. Οἱ ναυτικοί, οἱ πειραταὶ μᾶλλον τῆς Τυρρηνίας λεηλατοῦν ὄχι μόνον τὰ παράλια τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ στενοῦ τῆς Μεσσήνης καὶ τὸ μόνον ποὺ ἠδύναντο νὰ πράξουν οἱ Ἕλληνες, ὅπου ἦταν καλῶς ἐγκατεστημένοι, ἦτο νὰ περιορίζωνται εἰς ἁπλῆν ἄμυναν ἐναντι τῶν ἐπιδρομέων. Καὶ ναὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ὁπλῖται δὲν ὑπολείπονται τῶν Τυρρηνῶν, οἵτινες ἄλλως τε εἶναι ἀρτίως ἐξωπλισμένοι, ἀλλὰ δὲν διαπνέονται

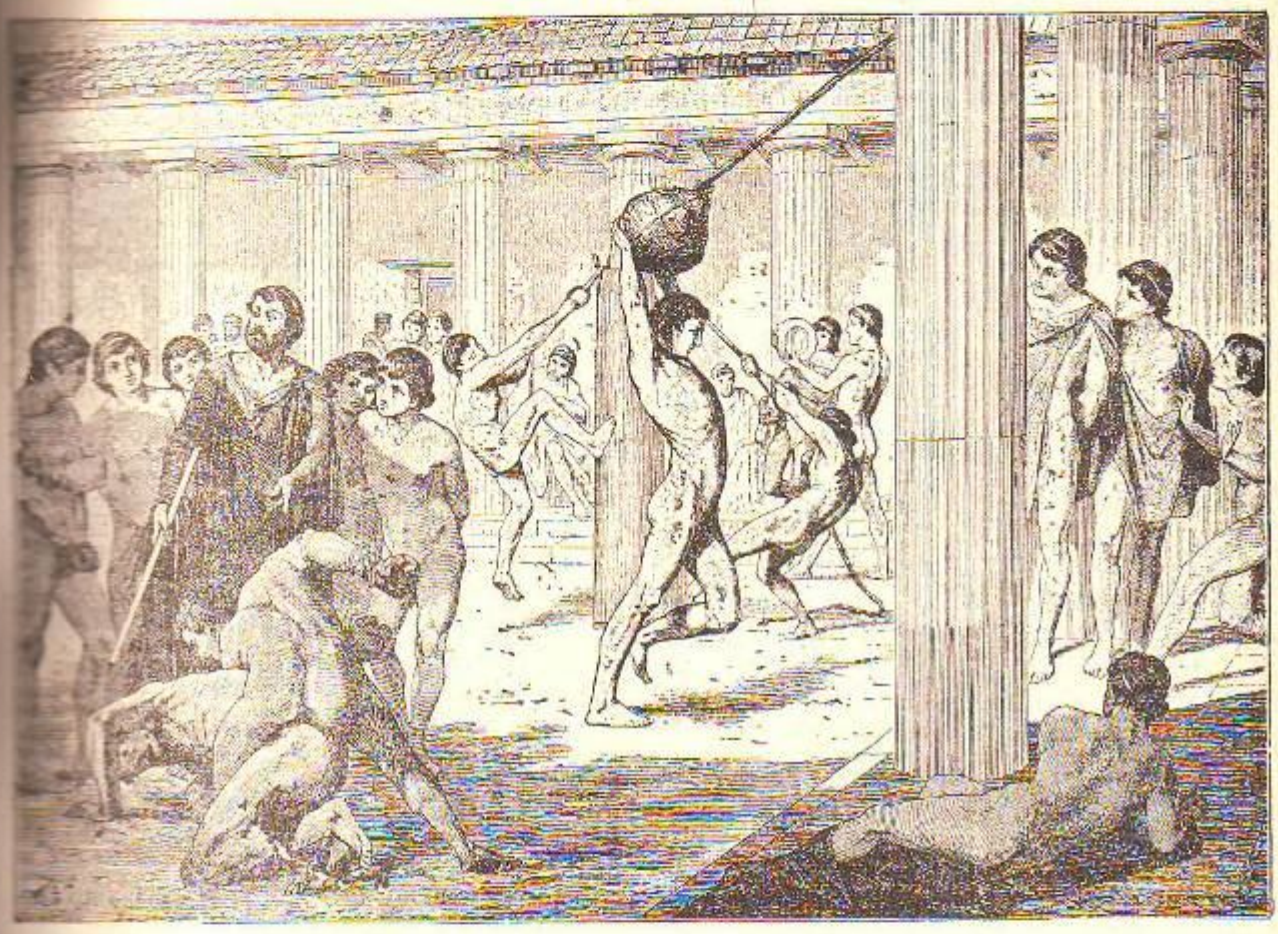

Σωματικαὶ ἀσκήσεις Λακεδαιμονίων ἐφήβων (κατὰ τὸν Π. Γκρὸτ Γιόχαν).

ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς συναχῆς, ποὺ διέπει τοὺς ἐχθρούς των, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς πειρατικὰς ἐπιδρομάς. Θεωρεῖται, λόγου χάριν, μέγα τὸ κατόρθωμα τῆς Κύμης, ἡ ὁποία ἀντιτάσσει ἀπεγνωσμένην ἄμυναν, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ γείτονές της Ἑλληνίδες πόλεις παρακολουθοῦν μὲ ἀπάθειαν τὰ γεγονότα, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ὅτι πιθανῶς καὶ νὰ ἡσύχοντο νὰ ὑποστῇ ἡ Κύμη τὰ δεινὰ μιᾶς συντριβῆς, τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα αἱ ἴδιαι θὰ γνωρίσουν ὀλίγον ἀργότερον. Φοίνικες καὶ Τυρρηνοὶ ἐμποδίζουν ἤδη κάθε νέαν ἑλληνικὴν ἐπέκτασιν. Ἡνωμένοι οἱ δύο ἀντίπαλοι προσπαθοῦν νὰ ἐκριζώσουν τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μεσογείου. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα εἶναι τὰ διαδραματισθέντα ἀνὰ τὴν ἑλληνικὴν Κορσικήν, ὅπου Φοίνικες καὶ Τυρρηνοὶ ὁμοῦ λεηλατοῦν καὶ καταστρέφουν τὴν περίφημον Ἀλαλίαν, ἀποικίαν τῶν Φωκαέων. Οἱ ἡττημένοι γνωρίζουν τὴν ἀθλιότητα τοῦ πρόσφυγος καὶ ἐκλιπαροῦν τοὺς Ἕλληνας τῆς Ποσειδωνίας νὰ τοὺς ἐπιτρέψουν νὰ ἱδρύσουν πλησίον των τὴν πόλιν Ἐλέαν. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ ἰσχυρὰ Μασσαλία ἀναγκάζεται νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τοὺς Καρχηδονίους καὶ νὰ ἀνεχθῇ τὸν οἰκονομικὸν των ἔλεγχον, περιορίζουσα τὴν οἰκονομικήν της ἐπιρροὴν εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον μόνον ἀκρωτήριον, ἤτοι περὶ τὸ μέσον τῆς ἐπὶ τῆς Μεσογείου ἀκτῆς τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου.

Αὐτὴ λοιπὸν ἦτο ἡ θανάσιμος κρίσις εἰς τὴν Μεσογειακὴν Μεγάλην Ἑλλάδα.

Ἡ κρίσις εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου τὰ πράγματα εἶναι πολὺ χειρότερα. Ὁ ἐμφύλιος διχασμὸς δὲν ἀφίνει τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀντιληφθοῦν τὸν ἐπερχόμενον ὄλεθρον. Ἡ κατοπλητικὴ τῶν διωρατικότης, ποὺ ἐξεδηλώθη τόσας φορὰς ἄλλοτε, ἔχει τώρα μεταβληθῆ εἰς πολιτικὴν ἀμβλυωπίαν. Διότι ναὶ μὲν, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦ-

μα τῆς ἑλληνικῆς ἐπεκτάσεως — πολιτικῆς, ἀποικισμοῦ καὶ ἐμπορισμοῦ, ἀλλ' ὄχι ληστρικῶν κατακτήσεων — ἦτο βεβαίως φυσικὸν νὰ παραμείνῃ ἐν Ἑλλάδι εἰς ὑποτυπώδη κατάστασιν ἡ πολιορκητικὴ τέχνη. ἦτο ὅμως ἐντελῶς ἀφύσικον τὸ ὅτι ἤργησαν πολὺ νὰ ἀντιληφθοῦν οἱ Ἕλληνες τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης αὐτῆς εἰς τὰ ἀνατολικὰ κατακτητικὰ κράτη. Ἀπὸ τοῦ 8ου ἤδη αἰῶνος ὁ ἀσσυριακὸς στρατὸς διαθέτει πολιορκητικὰς μηχανάς, τὰς ὁποίας ἀντιγράφει καὶ τελειοποιεῖ τὸ Περσικὸν κράτος. Ἐξ ἄλλου οἱ τολμηροὶ Ἕλληνες ποντοπόροι ποὺ δὲν γνωρίζουν ἰσοτίμους ἀντιπάλους των παρὰ τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Καρχηδονίους, εὑρίσκονται μίαν ἡμέραν ἔκπληκτοι πρὸ τεθωρακισμένων διήρεων καὶ τριήρεων. Ἐνῶ εἰς τὰς ἐμπορικὰς καὶ ἀποικιστικὰς των ἐκστρατείας ἐφρόντισαν νὰ χρησιμοποιήσουν προπομπούς, πληροφορητὰς καὶ μυστικούς, παραμελοῦν ἐντελῶς τὸ ἐνδιαφέρον ἐπὶ τοῦ τί συμβαίνει εἰς τὰ ἀσσυριακὰ ναυπηγεῖα καὶ τοὺς διαφεύγει τὸ γεγονὸς τῶν τεραστίων ναυπηγικῶν πιστώσεων ποὺ διέθετον οἱ βασιλεῖς τῆς Νινευΐ. Τὸ πολὺ-πολὺ ἡ πολιτικὴ των εὐκαιρία τοὺς ἐπιτρέπει νὰ ἔρχωνται εἰς συμβιβασμοὺς μὲ τοὺς βαρβάρους. Τὸ ἀκόμη περιεργότερον εἶναι ὅτι ὑποτιμοῦν τὰς κρούσεις τῶν Ἀσιατῶν ἐπιδρομέων. Οἱ κυρίαρχοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Κύπρου, κατὰ τὸ ἥμισυ ἔμποροι, κατὰ τὸ ἥμισυ πειραταί, στέλλουν δῶρα πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀσσυρίας καὶ προσπαθοῦν νὰ εὑρίσκωνται ἀντὶ πάσης θυσίας εἰς καλὰς σχέσεις μὲ αὐτούς. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἐνδοχώραν τῶν μικρασιατικῶν παραλίων ἱδρύεται τὸ Λυδικὸν κράτος. Ἐδῶ οἱ Μικρασιᾶται Ἕλληνες διαπράττουν τὸ σφάλμα νὰ μὴ διδοῦν εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ νέου αὐτοῦ βασιλείου παρὰ ἕνα κράτος νέων πελατῶν. Ἐν τούτοις ἡ πλουσία εἰς χρυσὸν χώρα αὐτὴ γνωρίζει ραγδαίαν ἀκμὴν ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Μερμνοδῶν. Οἱ τραπεζῖται καὶ ἐφοπλισταὶ Αἰολεῖς καὶ Ἴωνες ἀρκοῦνται εἰς κερδοφόρους ἐμπορικὰς συμβάσεις. σκέπτονται περίπου ὅπως θὰ σκεφθοῦν ἀργότερον οἱ Καρχηδόνιοι ἔναντι τῶν Ρωμαίων, καὶ αἱ ἐμπορικαί των ἐπιτυχίαι δὲν τοὺς ἀφίνουν νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος ὁ Γύγης, ὁ πρῶτος ἱστορικὸς βασιλεὺς τῆς Λυδίας, κληροδοτεῖ εἰς τοὺς διαδόχους του μίαν σταθερὰν καὶ παγερὰν πολιτικὴν διεισδύσεως. Ἕνα τεράστιον λυδικὸν «Ἰντέλλιτζενς Σέρβις» παρακολουθεῖ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀντικειμενικοὶ ὅροι δυσμενέστατοι ἐπιβάλλουν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἀνάγκην ὄχι μόνον νὰ συμμαχήσουν μὲ τοὺς Λυδούς, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς προσσπίσουν ἀπὸ βεβαίου ἱστορικοῦ θανάτου. Βάρβαρα στίφη ἐπιδρομέων, οἱ Κιμμέριοι, ἐξορμῶντες ἀπὸ τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου καὶ διαθέτοντες πρωτοφανὲς διὰ τὴν ἐποχὴν ἱππικόν, πλημμυρίζουν τὴν Λυδίαν, καταστρέφουν τὰ στρατεύματα τοῦ Γύγου, τὸν ἀποῖον φονεύουν ἐν μάχῃ καὶ καταλαμβάνουν τὰς Σάρδεις. Ὅταν οἱ Κιμμέριοι φθάνουν μέχρι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, καταλαμβάνουν τὴν Μαγνησίαν καὶ καταστρέφουν τὸ παρὰ τὴν Ἔφεσον περίφημον ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Τότε οἱ Μικρασιᾶται Ἕλληνες ἀποδύονται εἰς μεγαλειώδη ἀγῶνα, ὅπου ἀντιπαρατάσσουν τοὺς καλυτέρους ὁπλίτας πρὸς τὸ καλύτερον ἱππικὸν τοῦ κόσμου. Τὴν μεγαλειώδη ἐπιτυχίαν τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων, ἰσαξίαν τῆς κατακτήσεως τῆς Τροίας καὶ τῶν κατόπιν ἐπιτυχιῶν τῶν Μηδικῶν πολέμων, ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τὴν κρατεῖ ἐπὶ αἰῶνας ἀργότερον εἰς τὴν μνήμην του, διότι θὰ τὴν ψάλλουν οἱ ποιηταὶ καὶ θὰ τὴν ἀπαθανατίζουν οἱ καλλιτέχναι. Ἐν τούτοις ἡ τεραστία αὐτὴ ἐπιτυχία, λόγῳ ἐλλείψεως προνοητικότητος, γεννᾷ ἀποτελέσματα εἰς βάρος τῶν νικητῶν. Διότι, ὅλοι οἱ διάδοχοι τοῦ Γύγου, ὁ Ἄρδυς, ὁ Σαδάττης, ὁ Ἀλυάττης καὶ περισσότερον ἀπὸ ὅλους ὁ Κροῖσος, ἀκολουθοῦντες τὴν μεθοδικὴν πολιτικὴν τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς δυναστείας των, ἐπανιδρύουν τὸ κράτος των, νέμονται τοὺς καρποὺς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐξασφαλίζουν ὁριστικῶς πλέον τὴν κατοχὴν τῶν μικρασιατικῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἔχουν δὲ τὴν ἀξιοθέρκειαν νὰ μὴ ἀκολουθήσουν ἐξοντωτικὴν πολιτικὴν κατὰ τῶν Ἑλλήνων τοὺς ὁποίους χρειάζονται. Περιορίζονται εἰς τὴν εἰσπραξιν φόρων καὶ ἐπιμένουν εἰς τὴν μεθοδικὴν καὶ ἀσφαλῆ διείσδυσιν, ὄχι πλέον μόνον ἐδαφικὴν ἀλλὰ ἐθνικὴν βαθυτέραν. Χρηματοδοτοῦν τοὺς πιστωτικοὺς οἴκους τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Πριήνης, ἔρχονται εἰς σχέσεις ἐπιγαμίας, ὑποβοηθούμενας ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ κράτος, μὲ ἑλληνικὰς οἰκογενείας, δέχονται μὲ πολλὰς περιποιήσεις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰς αὐλάς των συμπεριφέρονται εὐλαβέστατα πρὸς τοὺς Ἕλληνας σοφοὺς καὶ στέλλουν πλούσια ἀναθήματα εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἱερά. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπικίνδυνος διείσδυσις ποὺ ὑφίσταται ὁ Ἑλληνισμός, ὁ ὁποῖος φυσικὰ ἐπηρεάζεται τώρα ἀπὸ τὰ λυδικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ πλούτου καὶ τῆς χλιδῆς.

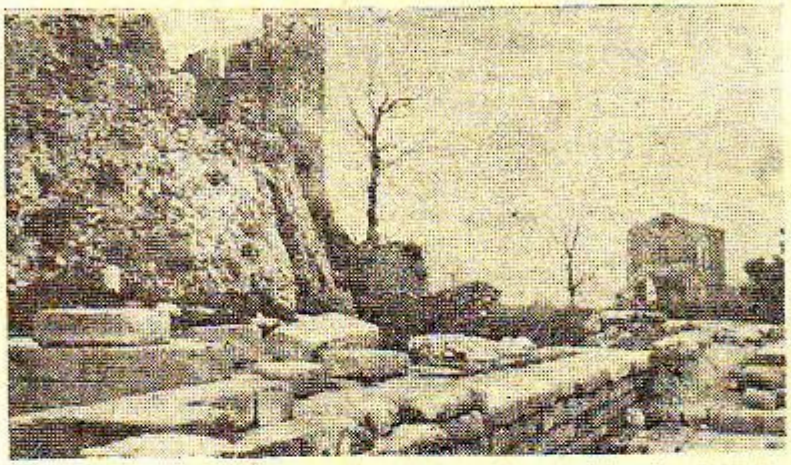

Τὰ ἐρείπια τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἐλέας, μιᾶς τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τῆς ἀρχαιότητος ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἤδρευεν ἡ ὀνομαστὴ Ἐλεατικὴ φιλοσοφικὴ Σχολή.

Η ΕΜΦΑΝΙΣΙΣ ΤΟΥ ΠΕΡΣΙΚΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ.

Ἡ Μεγάλη Ἑλλάς, ἡ ὁποία πρώτη ἠκτινοβόλησεν ἐνῶ ἡ μητρόπολις εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὰ σπάργανά της, παραμένη τώρα καὶ ἐν ἀμφισυνθέσει διὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω, σβήνει διαρκῶς. Καὶ ἡ ἄλλη, ἡ ἀκόμη μεγαλυτέρα Ἑλλὰς τῶν πρώτων μεγάλων σοφῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἱστορίας, τοῦ Θαλοῦ, τοῦ Ἀναξιμάνδρου, τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Ἀναξαγόρου, τοῦ Δημοκρίτου, τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Ἱπποκράτους, ἡ Ἑλλὰς τοῦ ἀνωτέρου ἀνθρωπιστικοῦ καὶ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, τῆς Σαπφοῦς, τοῦ Ἀλκαίου, ἡ Ἑλλὰς τῆς Μικρασίας καὶ τῶν νήσων, σβίνει καὶ αὐτή, μέσα εἰς μίαν ἀκόμη περισσότερον ἀγωνιώδη κρίσιν. Οἱ μεγάλοι Ἴωνες, οἱ ἀπαράμιλλοι Αἰολεῖς, δὲν ἔχουν πλέον ἀντιμετώπους ἁπλοῦς συναγωνιστάς, ὡς ἦσαν διὰ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα τῆς Δυτικῆς Μεσογείου οἱ Καρχηδόνιοι καὶ οἱ Τυρρηνοί. Ἡ Μείζων Ἑλλὰς ἀντιμετωπίζει κολοσσοὺς, ὁδοστρωτῆρας, «κρατῆ-τέρατα», δυνάμεις σκοτεινὰς καὶ καταχθονίους, διὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν ὁποίων ὅρος ἀπροσιτότητος εἶναι νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἑλληνικὴ δύναμις. Ἀλλὰ τὰ πεπρωμένα τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔμελλον νὰ σταματήσουν εἰς ἕνα ἄδοξον ἐξαφανισμόν.

Εἰς τὰ νῶτα τοῦ Λυδικοῦ βασιλείου εἶχεν ἱδρυθῆ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, ἀνὰ τὴν περιοχὴν τοῦ σημερινοῦ Ἰράν, κράτος φοβερόν, τοῦ ὁποίου ἡ στρατιωτικὴ δύναμις ἀνησύχησεν ἐγκαίρως τοὺς βασιλεῖς τῶν Σάρδεων. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἕκτου αἰῶνος, τὸ κράτος αὐτὸ διέρχεται μίαν κρίσιν, κρίσιν ἀναπτύξεως. Μία κοινωνικὴ ἐπανάστασις ἀνατρέπει τὴν κρατοῦσαν μηδικὴν δυναστείαν καὶ ἀνυψώνει εἰς τὸν θρόνον δυναστείαν περσικήν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος κρίνει κατάλληλον τὴν εὐκαιρίαν νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐπικινδύνου γείτονος, ἀλλὰ ὁ μονάρχης αὐτός, ὁ ὁποῖος εἶχε τὸ ἐλάττωμα νὰ ὑπερβάλλῃ τὰς δυνάμεις του, κατορθώνει λόγῳ κακῶν ὑπολογισμῶν νὰ νικηθῆ κατὰ κράτος, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ συλληφθῆ αἰχμάλωτος (564 π.Χ.). Εἶχε πάρα πολὺ ἐναγκαλισθῆ τὸν Ἑλληνισμὸν ἡ Λυδία, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχαιτισθῆ τώρα ἡ πτῶσις του μαζί της εἰς τὴν ἄβυσσον. Ἡ κατάληψις τῶν Σάρδεων ἐσήμανε μοιραίως καὶ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν ἑλληνικῶν μικρασιατικῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι διὰ δευτέραν φορὰν διέπραξαν τὸ σφάλμα νὰ ἐνισχύσουν μὲ τὰς δυνάμεις των τὸ Λυδικὸν κράτος. Μόνη ἡ Μίλητος εἶχε τὴν ὀξυδέρκειαν νὰ παραμείνῃ αὐδετέρα, καὶ μόνη αὐτὴ διέφυγε τῆς κυριαρχίας τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου. Ἐν τούτοις ὁ κατακτητὴς ἠκολούθησε τὴν πολιτικὴν τῶν βασιλέων τῶν Σάρδεων ἔναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κατενόησεν ὅτι εἶχε πολλὰ νὰ κερδίσῃ ἀπὸ μίαν στενωτέραν του γνωριμίαν μὲ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Τὸ αὐτὸ διέβλεψαν καὶ οἱ διάδοχοί του. Καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐπὶ ἡμισυ καὶ πλέον αἰῶνα αἱ μικρασιατικαὶ ἑλληνικαὶ πόλεις δὲν αἰσθάνονται διόλου σχεδὸν τὸν ζυγὸν τῆς νέας κυριαρχίας. Καμμία μεταβολὴ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν των. Ἐνεπιστεύθη ἄλλως τε ὁ Κῦρος εἰς Λυδοὺς ἀριστοκράτας τὴν διοίκησιν τῆς Λυδίας.

Οἱ Ἕλληνες, ὡς θαλασσοπόροι, κάμνουν «χρυσὲς δουλειὲς» μὲ τοὺς Πέρσας, οἱ ὁποῖοι ὅμως ὁλίγον κατ' ὀλίγον θέτουν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ἐν τῷ μεταξὺ καταρρέει τὸ χαλδαϊκὸν κράτος (538 π.Χ.) καὶ ἡ Περσία γίνεται κυρία τοῦ φοινικικοῦ στόλου. Τώρα, μὲ ἡνωμένους τοὺς δύο στόλους, ἡ Περσία ἀποβαίνει μεγάλη θαλασσία δύναμις. Μία συνδυασμένη ἐκστρατεία, κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἐπιτρέπει εἰς τὸν Καμβύσην, υἱὸν τοῦ Κύρου, τὴν πλήρη κατοχὴν τῆς Αἰγύπτου (515 π.Χ.). Οἱ Πέρσαι κατακτηταὶ εὑρίσκουν τὴν πάμπλουτον αὐτὴν χώραν μὲ τὸν παλαιὸν πολιτισμόν της, ἰσχυρῶς ἐξελληνισμένην. Ὁ ἐξελληνισμὸς αὐτὸς εἶχεν ἀρχίσει ἀρκετὰ ἑνωρὶς ἀλλὰ περισσότερον ἐνετάθη πρὸ δύο αἰώνων, ἤτοι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποὺ οἱ Αἰγύπτιοι Φαραὼ προσέφευγον εἰς τοὺς μισθοφόρους Ἕλληνας, διὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν θέσιν των καὶ τῶν ὁποίων αἱ οἰκογένειαι σὺν τῷ χρόνῳ εἰσέδυσαν καὶ ἐφρίζωσαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου. Εἰς τὸ Δέλτα αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι εἶναι πλουσιώταται, ἀκμαῖαι δὲ καὶ πανίσχυροι ἡ πάμπλουτος Ναύκρατις. Οὔτε καὶ ἐδῶ ἡ κατάκτησις τῶν Περσῶν μετέβαλε τὴν ζωὴν τῶν

ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Βλάβην οὐσιαστικὴν ὑφίστανται αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι. Οἱ ἡγεμονίσκοι τῆς Κύπρου, προαιώνιοι ἀνταγωνισταὶ τῶν Αἰγυπτίων, γνωρίζουν τώρα τὸν ζυγὸν τῆς Περσίας, τῆς ὁποίας ἠνέχθησαν τὴν ἐπικράτησιν.

Ἡ ὑποταγὴ τῆς Σάμου. Πολὺ σοβαρωτέρας συνεπείας εἶχεν ἡ ὑποδούλωσις τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν νήσων καὶ κυρίως παντὸς τῆς Σάμου, ἥτις εἶχεν ἀποστείλει ἀποίκους καὶ εἰς τὴν Ἄνω Αἴγυπτον, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν. Εἰς τὴν νῆσον αὐτὴν ὁ εὐφυὴς τύραννος Πολυκράτης ἐκ τῆς βάσιμον φιλοδοξίαν νὰ διαδραματίσῃ πρωτεύοντα ρόλον μέσα εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας διεθνεῖς διαπαραχὰς καὶ ἀναστατώσεις. Πρὸς στιγμὴν ἡ ἱστορία φαίνεται ἀμφιταλαντευομένη προκειμένου νὰ ἐμπιστευθῇ τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ εἰς τὴν Σάμον. Παρ' ὀλίγον ἡ νῆσος αὕτη νὰ ἀπέβαινε κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα κάτι περισσότερον καὶ ἀπὸ τὴν σημερινὴν Ἀγγλίαν. Ὁ μεγαλοφυὴς Σάμιος δὲν ἔβλεπε τὴν Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν ὡς ἁπλῆν στρατιωτικὴν κατάκτησιν, οὔτε ὡς δημιουργίαν ἑνὸς «κράτους-κράτους», ὅπως ἦσαν τὰ Ἀνατολικὰ κράτη, κολοσσοὶ ἐπὶ πηλίνων βάσεων. Ὁ Πολυκράτης εἶχε διαγνώσει τὴν ἀνίατον κλονίσιν καὶ ἀποσύνθεσιν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ κράτους καὶ τοῦ ἀποπνιγομένου μέσα εἰς τὴν ἀκινησίαν αἰώνων Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἐπίστευεν ὅτι ἡ πλουσία ἐκείνη χώρα καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς της ἦσαν ἱστορικὴ καὶ νόμιμος κληρονομία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὴν κληρονομίαν αὐτὴν ἤθελε νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Σάμου διὰ τῆς ραγδαίας διεισδύσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ λείψανα τῶν φαραωνικῶν δυνάμεων ἤθελε τὰ χρησιμοποιήσει εἰς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Ἀνατολικῶν κρατῶν, διὰ νὰ τὰ ἐμποδίσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ πιέζουν τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις καὶ νὰ τὰ ἐκμεταλλευθῇ ἔπειτα ὡς πελάτας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου. Ἰλιγγιᾷ ὁ νοῦς ἀναμετρῶν τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἐπιτυχίας τῶν σχεδίων τοῦ Πολυκράτους. Ἀπὸ 26 αἰώνων ἡ ὄψις τοῦ κόσμου θὰ ἦτο ἐντελῶς διαφορετική, τὰ δὲ μεγάλα πεπρωμένα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐντελῶς διάφορα. Τὸ τεράστιον αὐτὸ σχέδιον ἐναυάγησεν ἀδόξως, ἐξ αἰτίας ἑνὸς ἐλαχίστου σφάλματος τοῦ Πολυκράτους. Ὁ τύραννος αὐτὸς ἐμπεποτισμένος μὲ ἄκρως φιλελευθέρας καὶ δημοκρατικὰς ἀρχάς, ἀμφιταλαντεύεται προκειμένου νὰ πατάξῃ καὶ νὰ ἐξοντώσῃ τὸ ἀντίπαλόν του πολιτικὸν κόμμα, τὸ ἀριστοκρατικόν. Στηριζόμενος, ὡς ἀργότερον ὁ Περικλῆς, ἐπὶ τοῦ Λαοῦ, ἐπίστευεν ὅτι δι' αὐτοῦ θὰ ἐθριάμβευε. Ἥρκεσαν λοιπὸν μερικοὶ γαιοκτήμονες τῆς Σάμου διὰ νὰ παρεμβάλουν τοὺς μεγαλυτέρους περισπασμοὺς εἰς τὴν δράσιν τοῦ μεγάλου Πολυκράτους, ὁ ὁποῖος ἦτο περισσότερον τοῦ δέοντος ἀφελής.

Ἀποτέλεσμα τῆς λυσσώδους ἀντιδράσεως τῆς σαμιακῆς ἀριστοκρατίας ἦτο νὰ πιεσθῇ ὁ Πολυκράτης εἰς προσέγγισιν μὲ τὸν σατράπην τῆς Λυδίας. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὸ ὅλον σχέδιον καταρρέει. Εὐθὺς μετὰ τὸν συμβιβασμὸν αὐτὸν οἱ Σάμιοι εὐπατρίδαι προσπαθοῦν νὰ περιορίσουν τὴν ἐξουσίαν τοῦ τυράννου, ὁ ὁποῖος τώρα ἐγκαταλείπεται καὶ ἀπὸ τὸν λαόν, διότι τὸ ἀριστοκρατικὸν κόμμα, ὅπως ἦτο φυσικόν, προσπαθεῖ νὰ ἀναθεωρήσῃ τὸν περίφημον ἀγροτικὸν νόμον τοῦ Πολυκράτους καὶ καταπιέζει καὶ πάλιν τοὺς Σαμίους ἀγρότας. Ἡ μεγάλη αὐτὴ ἱστορία εἶχε τὸν ἀθλιώτερον ἐπίλογον. Ὁ Λυδὸς σατράπης, μὴ ἔχων ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ λαοφιλῆ τύραννον, στέλλει πράκτοράς του οἵτινες δολοφονοῦν τὸν Πολυκράτην κατὰ τὸν πλέον ἀνανδρον τρόπον. Καὶ φυσικὰ μετὰ τὴν δολοφονίαν αὐτὴν ἡ προωρισμένη νὰ κοσμοκρατορήσῃ Σάμος μεταβάλλεται εἰς ἁπλοῦν Περσικὸν «προτεκτοράτον».

Ὁ Περσικὸς κίνδυνος μεγαλώνει. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀντιπάλου ἡ Περσία τώρα ἀποβαίνει ὁ μέγας κίνδυνος ὄχι πλέον τοῦ Μικρασιατικοῦ μόνον Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Τώρα οἱ διάδοχοι τοῦ Κύρου ἀπορρίπτουν τὸ προσωπεῖον. Τοῦτο εἶναι ἀσκέτον ὅ,τι ἠδυνήθησαν νὰ καρπωθοῦν ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Πρὸ πάντων κατανοοῦν ὅτι δὲν ὑπάρχει θέσις ὑπὸ τὸν ἥλιον διὰ τοὺς δύο τόσον ἀντιτιθεμένους πολιτισμούς. Ἐκεῖνο δὲ ποὺ κάμνει τοὺς Πέρσας νὰ ἀποβλέπουν εἰς τὴν ὁπωσδήποτε κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὅτι ἀντιλαμβάνονται πῶς αἱ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι δὲν στεροῦνται πολιτικῶν ἐνεισμάτων. Ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἀποτελοῦν τὰ ἀνώτατα αὐτά, καὶ αὐταὶ πρὸ πάντων πρέπει νὰ λείψουν διὰ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ Περσικὸν κράτος τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἡ Περσία προετοιμάζεται, ἐτοίμη νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὰ γεγονότα.

Ἡ ἀνανώδης κρίσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ ἑκατονταετοῦς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι παρὰ ἕνα ἐκ τῶν δύο: ἢ κρίσις μαρασμοῦ, ἢ κρίσις ἀναγεννήσεως. Τρίτη διέξοδος δὲν ὑπῆρχε. Καὶ ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπόλυτον πρὸς τὸν μαρασμὸν ἑνὸς πολιτισμοῦ ποὺ ἤδη διαλύεται. Ταυτοχρόνως μὲ τὰς ὁλίας σκοτεινὰς καὶ ἀποφασιστικὰς δυνάμεις ἐκείνο ποὺ ἔθετε τώρα εἰς ἄμεσον κίνδυνον ὑπόβασις τὸν ὅλον Ἑλληνισμὸν ἦτο ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Περσικοῦ κράτους. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οἱ δύο ἀντίπαλοι πολιτισμοὶ —ὁ Ἑλληνικὸς καὶ ὁ Περσικὸς— χαρακτηρίζονται ὁ μὲν πρῶτος ὡς παγκοσμοπολιτικός, ὁ δὲ δεύτερος ὡς βάρβαρος. Αἱ συνυπάρχουσαι ἔννοιαι πολιτισμοῦ καὶ βαρβαρότητος —πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ— εἶναι ἀνυπόστατοι. Πλὴν τῆς ἀντινομίας αὐτῆς ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη, ἐπίσης περίεργος. Ἐνῶ ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος χαρακτηρίζει τὸν Περσισμὸν ὡς βαρβαρότητα, βλέπομεν ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως —ὁ Ξενοφῶν π.χ. εἰς τὴν «Κύρου Παιδείαν», ὅπως καὶ ὁ Ἡρόδοτος— νὰ διατείνωνται ὅτι ἀνευρίσκουν εἰς τὸν Περσισμὸν ὑποδειγματικὰ τεκμήρια πολιτισμοῦ. Τί λοιπὸν ἐξ ὅλων αὐτῶν εἶναι ἀλήθεια;

Εἶναι καὶ παραμένει ἀναντίρρητον ὅτι ὁ Περσισμός, ἐν σχέσει μὲ τοὺς Ἀνατολικοὺς πολιτισμούς, παρουσίασε μίαν ἐξαιρετικὴν καὶ ραγδαίαν ἀνάπτυξιν. Ἀπὸ ὅλα τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπάρξαντα «κράτη-τέρατα» τῆς Ἀνατολῆς, τὸ Περσικὸν ἦτο πλήρως ὠργανωμένον καὶ ὑπέρτερον πάντων. Ἐν σχέσει ὅμως πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, ὁ Περσισμὸς ἀπετέλει πλήρη ἀντίθεσιν καὶ σαφεστάτην βαρβαρότητα. Διότι ἦτο πολιτισμὸς καταπιέσεως καὶ ἐξανδραποδισμοῦ, «πολιτισμὸς» σκότους καὶ βίας, πολιτισμὸς ἐν πάσῃ περιπτώσει μιᾶς ἐλαχίστης κατηγορίας ἀτόμων, βασιζόμενος εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ τὴν ἀποκτήνωσιν ὅλων τῶν ἄλλων ἐθνικῶν καὶ κοινωνικῶν στοιχείων τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερον μὲ διάφορα ὁλοκληρωτικὰ κράτη. Διότι ὁλοκληρωτισμὸς καὶ πολιτισμὸς εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα. Ἀντιθέτως, καὶ εἰς τὴν χειροτέραν του καμπὴν φῶς περιβάλλει τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, τὸν φωτοβόλον καὶ τὸν βαθύτατα ἀνθρώπινον. Ἐκεῖ ἡ ἄνεσις, ἡ χλιδὴ καὶ ὁ μέγας πλοῦτος διὰ μίαν ὡρισμένην κυρίαρχον τάξιν· ἐδῶ ἡ πλήρης συναισθησις τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας ἀσχέτως κοινωνικῆς θέσεως καὶ ὑλικῶν ἀπολαυῶν τῆς ζωῆς, ἀνώτερα ἰδανικὰ πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, μὲ βάσιν τὸν ἀνθρωπισμόν. Καινοτομία ἀκατάληπτος διὰ τὴν ἀνθρωπότητα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης αἱ Ἀθῆναι, δύο φορὰς (ἐπὶ Σόλωνος καὶ ἐπὶ Κλεισθένους) προβαίνουν εἰς ὁμαδικὰς ἀπελευθερώσεις δούλων, εἰς αἰῶνας κατὰ τοὺς ὁποίους ἦτο ἀκατανόητος ἡ ὑλικὴ παραγωγὴ ἄνευ τῶν «φωνηέντων ὀργάνων», καθὼς ἐχαρακτηρίζοντο οἱ δοῦλοι. Ἑκάστοτε δέ, ὅτε ἡ ὑπέρμετρος κοινωνικὴ ἀνάπτυξις ἐπέφερεν ἀγεφύρωτα κοινωνικὰ χάσματα καὶ ἐνεφανίζοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα συμπτώματα ἐκμεταλλεύσεως ἀνθρώπων ἀπὸ ἀνθρώπους, τότε ὄχι μόνον εἰς τὰς κοινωνικῶς ἀνεπτυγμένας Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας ἐπέρχεται καὶ πάλιν ἡ πλήρης ἰσορροπία, μὲ κοινωνικὰ φαινόμενα ἀνάλογα τῶν ὁποίων οὐδενὸς ἄλλου λαοῦ ἡ κοινωνικὴ ἱστορία ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ. Τὸ χαρακτηριστικώτερον εἶναι τὸ τῆς ἀριστοκρατικῆς Σπάρτης, ὅταν φθάνῃ εἰς τὸ κατακόρυφον τοῦ πλούτου καὶ τῆς χλιδῆς ἡ ἰθύνουσα ἀριστοκρατία. Τότε αὐτὸς οὗτος ὁ βασιλεὺς ('Αγις ὁ Δ') τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς ὄχι πολιτικῆς, ἀλλὰ κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως, μὲ συμπαραστάτας του καὶ ἀμέσους συνεργάτας τὴν μάμμην του Ἀρχιδάμειαν, πολυεκατομμυριοῦχον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ τὴν ζάπλουτον σύζυγόν του Ἀγησιστράτην. Καὶ οἱ τρεῖς μαζὶ δημιουργοῦν τὸ καταπληκτικώτερον πυροτέχνημα, ποὺ δὲν ἐγνώρισε ποτὲ καμμία ἄλλη μεταγενεστέρα κοινωνικὴ ἐξέλιξις. Συνάζουν δηλαδὴ ἐπὶ τῆς κεντρικῆς πλατείας τῆς Σπάρτης ὅλα τὰ χρεωστικὰ γραμμάτια τοῦ πλήθους τῶν πενομένων πολιτῶν καὶ τοὺς «βάζουν φωτιά» καὶ τὰ καίουν. Εἰς τὸν πρωτοφανῆ ἐκεῖνον ἐμπρησμὸν πρωτοστατοῦν ἡ μάμμη καὶ ἡ σύζυγος τοῦ ἐπαναστάτου βασιλέως, θέτουσαι πρῶται αὐταὶ τὸ πῦρ μὲ δαυλοὺς κατεσκευασμένους ἀπὸ ἰδικά των χρεώγραφα, δυνάμει τῶν ὁποίων εἶχον εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν των τοὺς Σπαρτιάτας πολίτας.

Οἱ δύο λοιπὸν ἀντίθετοι πολιτισμοὶ εὑρέθησαν ἀντιμέτωποι ὁ εἷς τοῦ ἄλλου εἰς στιγμὰς κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἱστορία ἔθεσεν ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὁλόκληρον τὸ δίλημμα τῆς ἐκλογῆς. Ἡ ἀπαρχὴ τῆς κρισίμου ἐκείνης καμπῆς ἐκδηλοῦται μὲ τὸ πρωτοφανὲς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης «ἱστορικὸν παράλογον». Δηλαδὴ αἱ ἀκμάζουσαι Ἰωνικαὶ παράλιαι καὶ νησιωτικαὶ πόλεις ὁμοῦ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ παρ' ὀλίγον κοσμοκράτειρα Σάμος, ἀποτελοῦν τώρα Περσικὴν σατραπείαν, ἐκτεινομένην ἀπὸ Λυκίας μέχρις Ἑλλησπόντου. Ἄλλη πάλιν Περσικὴ σατραπεία περιλαμβάνει τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Βοσπόρου μὲ ἕδραν τὸ Δασκύλειον.

Ἡ σατραπεία τῆς Μυσίας μὲ πρωτεύουσαν τὰς Σάρδεις εἶναι καὶ αὐτὴ κατὰ μέρος ἑλληνική, ὅπως ἐπίσης ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον ἑλληνικὴ εἶναι ἡ σατραπεία τῆς Κιλικίας μὲ ὅλας τὰς παραθαλασσίους ἑλληνικὰς πόλεις, ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ σατράπου τῆς Ταρσοῦ. Ὑπάρχουν ἀκόμη πόλεις ὑπὸ σκιῶδη αὐτονομίαν, ὡς ἡ Μίλητος, ἡ Κύμη, ἡ Λάμψακος κτλ. Ἀλλὰ ἐδῶ ὁ βαρβαρικὸς ζυγὸς εἶναι ἐπαχθέστερος καὶ ἀπεχθέστερος. Διότι κυβερνοῦν ὡς τύραννοι ὄργανα τῆς Περσικῆς αὐλῆς, καλῶς γνωρίζοντα ὅτι ἡ ἐπονείδιστος τυραννία των μέλλει νὰ λήξῃ τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀποτιναχθῇ ὁ Περσικὸς ζυγός. Χαρακτηριστικὰ ὀνόματα εἶναι ἐκεῖνα τοῦ Ἰστιαίου εἰς Μίλητον, τοῦ Αἰακοῦ εἰς τὴν Σάμον, τοῦ Στρατίδος εἰς τὴν Χίον, τοῦ Λαοδάμαντος ἐν Φωκαίᾳ, τοῦ Ἀρισταγόρα εἰς τὴν Κύμην, τοῦ ἄλλου Ἀρισταγόρα ἐν Κυζίκῳ, τοῦ Δάφνιδος ἐν Ἀβύδῳ, τοῦ Ἱππόκλου ἐν Λαμψάκῳ κτλ. κτλ. Ἀλλὰ ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ ἐδῶ ἀκόμη ἡ ἑλληνικὴ συνείδησις δὲν καταπνίγεται, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν ἐκεῖνοι ποὺ δὲν θὰ λησμονήσουν ὅτι πρὸ παντὸς ἄλλου εἶναι Ἕλληνες.

Ἡ σκυθικὴ ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅταν ἐτέθη εἰς τὸν Δάρειον τὸ πρόβλημα διανοίξεως νέων ὁδῶν συγκοινωνίας καὶ ἐμπορίου, ὁπότε καὶ ἔστρεψε τὰ βλέμματά του πρὸς τὴν Εὐρώπην. Οἱ πράκτορές του περιγράφουν ὡς μυθικὰ τὰ πλούτη καὶ ἰδίως τὸν χρυσὸν τῶν Σκυθῶν, τῶν λαῶν δηλαδὴ τῶν οἰκούντων πέραν τοῦ Δουνάβεως καὶ ἀνὰ τὰς βορείους ἀκτὰς τῆς Μαύρης θαλάσσης. Ὁ Δάρειος δελεάζεται καὶ τίθεται αὐτοπροσώ-

πως ἐπὶ κεφαλῆς ἐκστρατείας (513 π. Χ.). Πρώτη συνέπεια τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπίστευτος κίνησις καὶ δραστηριότης ποὺ δημιουργεῖται τώρα ἀνὰ τοὺς Ἰωνικοὺς λιμένας, ὅπου ὑπάρχουν οἱ πόροι οἱ δυνάμενοι νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Δαρείου. Βοηθοῦν δὲ τὸν βασιλέα ὄχι μόνον οἱ τύραννοι, οἱ ὁποῖοι ἐλπίζουν εἰς ἀμοιβὰς καὶ ἀξιώματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ λαός, διότι οἱ Ἰωνικοὶ ἐκεῖνοι λιμένες ἦσαν τόσον συνδεδεμένοι μὲ τὸν Πόντον, ὥστε ὁ ἐμπορικός των βίος ἠθίστατο ἀδύνατος ἄνευ τῆς συνεχοῦς των ἐπικοινωνίας μὲ τὰς ὑπερβορείους ἀγοράς. Ἐξ ἄλλου ἤλπιζον ἐπίσης ὅτι διὰ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Δαρείου ἀφ' ἑνὸς μὲν θὰ ἀπαλλαγῶσιν ἀπὸ τοὺς Σκύθας ἡγεμόνας, οἱ ὁποῖοι ἐπεχείρουν καθαρῶς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς ἐπὶ τῶν μεταφορῶν των, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ἐπεξέτεινον τὰς ἐμπορικὰς των σχέσεις. Ἐκ τῶν λόγων αὐτῶν ἐξηγεῖται ἡ καθολικὴ συμμετοχὴ τῶν Ἰώνων εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην καὶ ὁ χαρακτὴρ της ὡς ἐθνικῆς ἐπιχειρήσεως τῆς Ἰωνίας. Δι' αὐτὸ ἀκόμη συμπαρέσυρον μετ' αὐτῶν καὶ ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις.

Σκύθαι πολεμισταί. ('Επὶ ἑλληνικοῦ ἀγγείου)

Τώρα, οἱ Ἴωνες τύραννοι ἀποτελοῦν τὸ πολεμικὸν συμβούλιον τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὁλόκληρος δὲ ἡ ἑλληνικὴ ἀνάπτυξις τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν σχεδίων τοῦ Δαρείου.

Διὰ τῆς στάσεώς των αὐτῆς, ἐν τούτοις, αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις παρεῖχον εἰς τὸν Δαρεῖον μέσα ἐνισχύσεως καὶ ἀπειλῆς κατὰ τῆς ἐλευθέρας πλέον Ἑλλάδος. Τὸ θλιβερὸν εἶναι ὅτι συνεπαρμέναι ἀπὸ τὸ ἐμπορικὸν των δαιμόνιον, αἱ Ἰωνικαὶ πόλεις ἔβλεπον ἀδιαφόρως τὴν Περσικὴν διείσδυσιν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ πολὺ χειρότερον εἶναι ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν δὲν ἀπέκρυπτον τὴν εὐχαρίστησίν των πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κινδύνου. Οἱ Σάμιοι εἶχον ἀνοικτοὺς λογαριασμοὺς μὲ τοὺς ἐμπόρους τῶν Δωρικῶν ἀποικιῶν, ἐγνώριζον δὲ καλῶς ὅτι αἱ πρῶται καταστροφαὶ θὰ ἐπληττον τὰς ἀποικίας τῶν Μεγαρέων, τὴν Χαλκηδόνα καὶ τὸ Βυζάντιον.

Οὕτως αἱ πρῶται ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος παρεδόθησαν εἰς τοὺς Πέρσας ἀπὸ Ἕλληνας. Ὁ δὲ ἀρχηγὸς τῶν Σαμίων μηχανικῶν, ὁ Μανδροκλῆς, κατεσκεύασε τὴν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου περίφημον ἐκείνην γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ δεσπότης τῆς Ἀσίας ἐπέβαλε τὰ πρῶτα δεσμά του εἰς τὴν Εὐρώπην.

Καὶ ὁ μὲν Δαρεῖος ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ, τὸν ὁποῖον καὶ διέβη μὲ τὰ στρατεύματά του πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν ἐκεῖθεν χωρῶν. Ἀφῆκεν ὅμως τοὺς συνεκστρατεύσαντας Ἕλληνας τυράννους πρὸς φύλαξιν τῆς ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ γεφύρας, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἀναμείνωσι τὴν ἐπιστροφήν του, ἐπὶ δύο τὸ πολὺ μῆνας. Ἀλλὰ ὁ Δαρεῖος, περιπλακεὶς εἰς σκληροὺς πολέμους μὲ τοὺς Σκύθας, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἐγκαίρως. Τότε ὁ Ἀθηναῖος Μιλτιάδης, τύραννος τῶν Δολόγκων, μετὰ τῶν ὁποίων εἶχε συνεκστρατεύσει, ἐπρότεινεν εἰς τοὺς Ἴωνας τυράννους νὰ διαλύσουν τὴν γέφυραν καὶ νὰ ἐπιφέρουν οὕτω τὸν ὄλεθρον τῆς περσικῆς στρατιᾶς. Τὴν πρότασιν αὐτὴν ἀπέκρουσεν ὁ Ἱστιαῖος, ὑποστηρίξας ὅτι ὁ ὄλεθρος τοῦ δεσπότου θὰ ἐσήμαινε καὶ τὸν ὄλεθρον τῶν κατεχόντων τὴν ἐξουσίαν. Ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τοῦ Ἱστιαίου καὶ μόνον οὕτως ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ ὁ Δαρεῖος, ὁ ὁποῖος θὰ κατεσφάζετο ἄλλως, ἡ δὲ Περσία, λόγῳ τοῦ συγκεντρωτικοῦ της συστήματος ἑπομένως θὰ κατέρρεεν.

Ὡς ἀμοιβήν του ὁ κακὸς Ἕλλην ἐδέχθη δῶρα τὰ ὁποῖα οὐδὲ ὁ ἴδιος ἤλπιζε. Τοῦ παρεχωρήθη ἡ Μύρκινος, παρὰ τὸν Στρυμόνα χώρα, ὅπου ὑπῆρχον χρυσωρυχεῖα καὶ ἀργυρωρυχεῖα, ἀνεξάντλητος πηγὴ ξυλείας καὶ ἀκτὴ πολυλίμενος. Ἀλλὰ ἡ ἐπικατάρατος αὐτὴ ἀμοιβὴ δὲν ἀπέβη πρὸς καλὸν τοῦ Ἱστιαίου, ὁ ὁποῖος ἤρχισε πυρετώδη δρᾶσιν κατασκευῆς σκαφῶν πρὸς καθυποταξιν τῶν νοτίων πόλεων. Τότε ὁ Δαρεῖος τὸν ὑπεψιάσθη καὶ τὸν ἐκάλεσεν εἰς τὰ Σοῦσα, ὅπου τὸν ἐκράτησε φυλακισμένον εἰς τὴν αὐλήν του μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι δὲν δύναται νὰ στερηθῇ τῆς παρουσίας του.

Οἱ Πέρσαι ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Θράκην. Μετὰ τὴν ἀνακοπεῖσαν σκυθικὴν ἐκστρατείαν, ὁ Δαρεῖος ἀποχωρῶν εἰς Ἀσίαν ἀφῆκεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἰσχυρὰν περσικὴν δύναμιν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μεγάβαζον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης. Ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν ἀντέταξεν ἡ ἐπὶ τῆς Προποντίδος Πέρινθος, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ ἁλῶσις ἐσήμανεν ὁριστικὴν ἐγκατάστασιν τῶν Περσῶν ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Θράκης καὶ μέχρι τοῦ Στρυμόνος, ὅπου ὅλα τὰ ἑλληνικὰ φῦλα προσέφερον γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν Πέρσην βασιλέα, ἀναγνωρίσαντα οὕτω τὴν κυριαρχίαν του. Φυσικὰ ἡ περσικὴ ἐπέκτασις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σταματήσῃ ἐκεῖ. Ὁ Μεγάβαζος, διαβὰς τὸν Στρυμόνα, ὑπέταξε τοὺς Παίονας, τοὺς δὲ Μακεδόνας, τοὺς ὑπὸ τὸν βασιλέα Ἀμύνταν, κατέστησε φόρου ὑποτελεῖς. Καὶ τότε ἐγένετο μία ὁμαδικὴ μετατόπισις πληθυσμῶν, μέτρον τὸ ὁποῖον μερικοὶ Ἀσιανοὶ κυβερνῆται ἐξακολουθοῦν νὰ ἐφαρμόζουν καὶ σήμερον ἀκόμη. Κατὰ προσωπικὴν διαταγὴν τοῦ Δαρείου μέγα πλῆθος Παιόνων μετεφέρθησαν εἰς Ἀσίαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς Φρυγίαν. Ἡ μετατόπισις πληθυσμῶν ἀπετέλει ἐνέκαθεν τὴν βάσιν τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς γενικωτέρας πολιτικῆς τῶν ἀνατολικῶν κρατῶν.

Ἀργότερον ἄλλος Πέρσης στρατηγὸς ὑπέταξε τὴν Λῆμνον καὶ τὴν Ἴμβρον. Ὅταν κατελήφθησαν καὶ τὰ δύο αὐτὰ στρατηγικὰ σημεῖα τοῦ Αἰγαίου, οἱ Πέρσαι εὑρίσκοντο πλέον εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Ἑλλάδος. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κατέστησεν ἀκόμη περισσότερον ἐμφανὲς τὰ σχέδια τῶν Περσῶν περὶ κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἡ αὐτόχρημα προδοτικὴ στάσις τοῦ Ἱππίου, ἡ δικαιολογουμένη μόνον ἀπὸ τὴν μῆνιν του κατ' ἐκείνων ποὺ ἐκυρίαρχουν ἤδη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ οἵτινες τὸν εἶχον ἀνατρέψει. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπέτυχεν ὁ Ἱππίας ἐντελῶς εἰς τὰς προσπαθείας του ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῆς βοηθείας τῶν Σπαρτιατῶν (506 π.Χ.), προσέφυγεν εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Δαρείου Ἀρταφέρνην, σατράπην τῶν Σάρδεων, καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειάν του πρὸς κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν, ὑποσχεθεὶς νὰ ὑποτάξῃ τοὺς Ἀθηναίους ὑπὸ τὸν μέγαν βασιλέα. Εὐθὺς ἀμέσως ἐν τούτοις συνέβη κάτι πολὺ τραγικώτερον καὶ θλιβερώτερον. Οἱ ἴδιοι οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν πρέσβεις εἰς τὸν Ἀρταφέρνην καὶ ἐζήτησαν τὴν βοήθειάν του ἐναντίον τῶν Σπαρτιατῶν. Τοιουτοτρόπως ὁ Ἀρταφέρνης εἶχεν ἤδη τὴν εὐκαιρίαν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἔκρινε σκοπιμώτερον νὰ χειρισθῇ μὲ περισσοτέραν διπλωματικότητα τὸ ζήτημα, ὅπως ἀποφύγῃ τοὺς περισπασμοὺς μετὰ τὴν διείσδυσιν εἰς τὴν Ἀττικήν. Ἀπέπεμψε λοιπὸν τοὺς Ἀθηναίους πρέσβεις λέγων εἰς αὐτοὺς ὅτι ὁ μόνος τρόπος ἐξασφαλίσεώς των ἦτο νὰ ἐπαναφέρουν τὸν Ἱππίαν. Ὁ Ἀρταφέρνης ἔπαιζεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπὶ δύο ἐνδεχομένων. Ἢ οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἐπανέφερον τὸν Ἱππίαν, ὁπότε ἡ περσικὴ διείσδυσις θὰ ἐπραγματοποιεῖτο αὐτομάτως καὶ ἀκόπως, ἢ θὰ ἠρνοῦντο νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὰς συμβουλάς του, ὁπότε ἡ «μέριμνά» του ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας τῶν Ἀθηνῶν θὰ ἐδικαιολόγει ἄμεσον ἐπέμβασιν τῶν περσικῶν στρατευμάτων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέρριψαν τὴν «συμβουλήν». Ὁ Ἀρταφέρνης ἠναγκάσθη ἐν τούτοις νὰ ἀναβάλῃ προσωρινῶς τοὐλάχιστον τὰ σχέδιά του λόγῳ παρεμβληθέντων ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλων γεγονότων.

Πέρσαι τοξόται τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ βασιλέως. ('Απόσπασμα ἐκ διαζώματος προερχομένου ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα τῶν Σούσων).

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Προποντίδος καὶ τῶν νήσων τοῦ βορείου Αἰγαίου, οἱ Πέρσαι κατεῖχον σπουδαῖα στρατηγικὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἤρχισαν ἤδη νὰ χρησιμοποιοῦν ὡς ὁρμητήρια. Ἡ μεταστροφὴ τῆς κατακτητικῆς περσικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία ἐγκατέλειπε πρὸς τὸ παρὸν τὰς πρὸς Ἀνατολὰς βλέψεις της καὶ ἠτένιζε τὴν Δύσιν, ἀπετέλει σοβαρὰ μαρτυρίαν περὶ τοῦ ὅτι οὔτε οἱ σατράπαι οὔτε ὁ Μέγας Βασιλεὺς ἔμελλον νὰ περιορισθοῦν εἰς τὰ μέχρι τοῦδε κεκτημένα.

Οἱ Πέρσαι εἰς τὴν Νάξον. Εἰς τὴν πλουσίαν Νάξον ὁ Δῆμος ἐξεδίωξε τοὺς ἀριστοκράτας ἐκ τῆς ἐξουσίας. Αὐτοὶ κατέφυγον εἰς τὴν Μίλητον, μὲ σημαντικὸν ἀριθμὸν ὁπαδῶν, μὲ ἕνα μέρος τοῦ στόλου τῶν Ναξίων καὶ μὲ 8.000 περίπου ὁπλίτας. Τότε ὁ μωαόδοξος τύραννος τῆς Μιλήτου Ἀριστα γόρας ὄχι μόνον ἐδέχθη τὴν παράκλησιν τῶν ἀριστοκρατῶν πρὸς κατάληψιν τῆς Νάξου ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Περσῶν ἀλλὰ καὶ μεταβὰς αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν Ἀρταφέρνη παρέστησεν ὡς μοναδικὴν τὴν εὐκαιρίαν τῆς περσικῆς ἐπικρατήσεως, ἐὰν ὁ σατράπης τῶν Σάρδεων τοῦ παρεῖχε περὶ τὰ 100 πλοῖα καὶ τὴν «ἠθικὴν» ὑποστήριξιν. Ὁ Ἀρταφέρνης ἐνδιεφέρθη διὰ τὰς προτάσεις αὐτάς. Ἐλπίζων ὅτι πλὴν τῆς Νάξου θὰ ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν σατραπείαν του καὶ ἄλλας νήσους, πιθανῶς δὲ καὶ τὴν μεγάλην

Εὔβοιαν, τῆς ὁποίας ἡ ἐπίκαιρος θέσις ἐσήμαινε τὴν ἀπαρχὴν τῆς καθυποτάξεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὅτι οὕτω ἐξησφάλιζε τὴν φιλίαν τοῦ Ἰστιαίου, τοῦ ἐπικινδύνου συμβούλου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαρείου. ὁ Ἀρταφέρνης ἀνεφέρθη ἀμέσως εἰς τὰ Σοῦσα καὶ ἐξέθεσε τὰ σχέδιά του. Ἡ περσικὴ αὐλή, ἀνεῖ τῶν ζητηθέντων 100 πλοίων, διέταξε νὰ διατεθοῦν τὰ διπλάσια. Οὕτω κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 499 π.Χ. ἐξέπλευσεν ὁ στόλος ἐκ 200 πλοίων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πέρσου ναυάρχου Μεγαβάζου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀρισταγόρα, διὰ λόγους ἠθικῆς ἐπιροῆς καὶ διὰ νὰ μὴ θεωρήσουν οἱ Ἕλληνες τὴν ἐκστρατείαν ὡς καθαρῶς περσικήν, ὅπως ἦτο ἄλλως τε.

Ἡ περσικὴ αὐλὴ ἀφῆκεν ἐπίτηδες ἀσαφῆ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐξουσίας τῶν δύο ἀρχηγῶν. Ἐξ αὐτοῦ δὲ προέκυψε διαφωνία κατὰ τὸν πλοῦν. Κατὰ πολὺ ἐμπειρότερος τοῦ Ἀριστογόρα ὁ Μεγάβαζος δὲν ἤθελε νὰ ριψοκινδυνεύσῃ τὸν βασιλέα του εἰς περίπτωσιν ἥττης ἢ καὶ νὰ ζημιωθῇ ἔναντι τῆς αὐλῆς εἰς περίπτωσιν νίκης. Διὰ νὰ ἐκδικηθῇ λοιπὸν τὸν Ἀριστογόραν, ἐγνώρισε κρυφίως εἰς τοὺς Ναξίους τὰ περσικὰ σχέδια. Ἔτσι οἱ Νάξιοι δὲν κατελήφθησαν ἐξ ἀπροόπτου. Ἐπροετοιμάσθησαν ἐν τάχει τὰ τείχη των καὶ ἔφραξαν τὸν λιμένα καὶ ἐξηνάγκασαν διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τοὺς Ἴωνας καὶ τοὺς Πέρσας νὰ προβοῦν εἰς πολιορκίαν τῆς πόλεώς των. Ἡ πολιορκία παρετάθη. Ἐξηντλήθησαν ὅμως τὰ ἐπιτήδεια τῶν Περσῶν, οἱ ὁποῖοι μετὰ τετράμηνον ἠναγκάσθησαν νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν.

Συνεπῶς πρὸς τὰ σχέδια καὶ τὰς μηχανορραφίας τοῦ Μεγαβάζου ἡ καταισχύνη τῆς ἀποτυχίας ἐκείνης ἐπέπεσεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀρισταγόρου, πολὺ περισσότερον καθ' ὅσον ὁ Πέρσης ναύαρχος εἶχε τὴν πονηρίαν ν' ἀφήσῃ ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν μωρὸν τύραννον τῆς Μιλήτου.

Ἡ Ἰωνικὴ ἐπανάστασις. Ἀπὸ τῆς σκυθικῆς ἤδη ἐκστρατείας τὰ Σοῦσα ἔπαυσαν νὰ ἔχουν ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς Μικρασιάτας Ἕλληνας τυράννους. Τώρα ἡ ἀποτυχία τῆς Νάξου ἐπηύξησε τὴν δυσπιστίαν τῆς αὐλῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰστιαῖος δαρέως ἔφερε τὰ χρυσᾶ του δεσμά. Ἐβεβαίως τώρα ὅτι ὁ τύραννός του θὰ τὸν ἐπιβραβεύσῃ ἐπιφανῶς, ἐπιστεύων εἰς αὐτὸν τὴν τύχην ἡ ὁποία θὰ τὸν ἐπερίμενε μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του καὶ τοῦ παρήγγειλε νὰ ἐξεγείρῃ πάντα ἐπανάστασιν τῶν Ἰωνικῶν πόλεων κατὰ τῶν Περσῶν. Ὁ Ἀριστογόρας ἀνεφέρθη ἀμέσως εἰς τὸν δῆμον Μιλήτου καὶ εἰσηγήθη τὰ περὶ ἐξεγέρσεως σχέδια, τὰ ὁποῖα παραλαμβάνει ὁ ἱστοριογράφος Ἑκαταῖος. Ὁ Δῆμος, ἐν τούτοις, ἀπεδέχθη μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὰς προτάσεις τοῦ Ἀριστογόρα καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὰ γεγονότα ἐξελίχθησαν κατὰ τὸν πλέον ραγδαῖον τρόπον. Ὁ ἐκ Νάξου ἐπιστρέψαν ἰωνικὸς στόλος δὲν εἶχεν ἀκόμη διαλυθῆ, ὅταν ἐπλεύσαν εἰς τὰς πόλεις ἐκ Μιλήτου ὁ Ἀρισταγόρας ἀπως ἀμέσως εἰς τὸ κήρυγμα τῆς ἐξεγέρσεως. Τότε οἱ ἐπιστρέψαντες εἰς τὰς πατρίδας των ναῦται καὶ στρατιῶται συνέλαβον τοὺς τυράννους καὶ τὰ ἐπιφανῆ μέλη τῆς περσικῆς φατρίας. Ὅλαι αἱ ἰωνικαὶ καὶ αἰολικαὶ πόλεις ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία ἐπεξετάθη πρὸς Νότον, μέχρι τῆς Λυκίας καὶ τῆς Κύπρου.

Καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ Ἀριστογόρας ἐμερίμνα πρὸς ἐξεύρεσιν συμμάχων ἵνα κατισχύσῃ τοῦ ἀγῶνος. Ἀπηυθύνθη πρῶτον εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου ὅμως ἔτυχε ψυχροτάτης ὑποδοχῆς. Οἱ Σπαρτιᾶται, θαυμάσιοι στρατιῶται ἀλλὰ ἄριστοι πολιτικοί, ἀπέρριψαν τὰς προτάσεις περὶ παροχῆς βοηθείας, δηλώσαντες ὅτι ἡ ἐπανάστασις τῆς Ἰωνίας ἦτο ἐξ ἐντελοῦς πρὸς αὐτοὺς ὑπόθεσις. Τότε ὁ Ἀρισταγόρας ἐστράφη πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἐρέτρειαν, ὅπου τὰ πράγματα ἦσαν διαφορετικά. Οἱ Ἀθηναῖοι μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐδέχθησαν τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπαναστάσεως, ὁμοῦ δὲ μὲ τοὺς Ἐρετριεῖς ἐδέχθησαν νὰ ἀποστείλουν ἐπικουρίαν. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι παρεχώρησαν εἰς τὸν Ἀρισταγόραν εἴκοσι τριήρεις, οἱ δὲ Ἐρετριεῖς ἄλλας πέντε. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐνίσχυσις δὲν ἦτο βεβαίως ἀξιοκαταφρόνητος. Ἀλλὰ εἶχε πολὺ μεγαλυτέραν ἠθικὴν σημασίαν τόσον διὰ τοὺς βοηθοῦντας ὅσον καὶ διὰ τοὺς ἐπαναστάτας. Διότι τόσον εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἐρέτρειαν, ὅσον καὶ εἰς τὰς μικρασιατικὰς πόλεις, ἀνεκλήθησαν ἐκ τῆς λήθης οἱ παλαιοὶ φυλετικοὶ καὶ φρατρικοὶ δεσμοὶ καὶ ἀνεγνωρίσθησαν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν αἱ Ἀθῆναι ὡς μήτηρ τῶν Ἰωνικῶν πόλεων καὶ ὡς κοιτὶς τοῦ ἀττικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Πέρσαι ἐκάλεσαν εἰς βοήθειαν τὸν τὸν φοινικικὸν στόλον. Ἀπὸ ξηρᾶς δὲ ὁ περσικὸς στρατὸς ἐπροχώρει κατὰ τῆς Μιλήτου διὰ νὰ τὴν καταλάβῃ τὸ ταχύτερον διότι αὐτὴ ἐθεωρεῖτο ὡς ἑστία τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἡ καταστροφή της θὰ ἐπέφερε βαρὺ ἠθικὸν πλῆγμα εἰς τοὺς ἐξεγερθέντας. Οἱ ἐπαναστάται, ποὺ ἀνέμενον ἄλλως τε τὴν ἐπίθεσιν αὐτὴν τῶν Περσῶν, ἔκριναν ὅτι ,ἀντὶ νὰ ἀναμένουν τὴν πολιορκίαν τῆς Μιλήτου, συμφερώτερον θὰ ἦτο νὰ ἀντιπαρατεθοῦν ἀντὶ ἀμύνης καὶ νὰ βαδίσουν αὐτοὶ πρῶτοι πρὸς τὸν ἐχθρὸν τῶν Σάρδεων, ὁπότε καὶ αὐτοὶ οἱ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων δυσταλαντευόμενοι θὰ κατενόουν τὴν σοβαρότητα καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος.

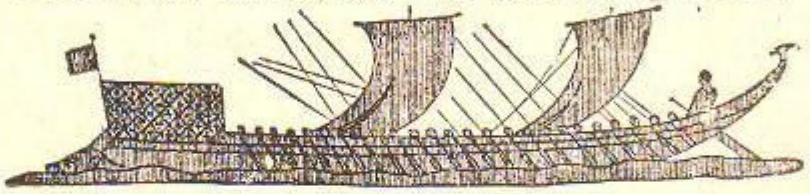

Φοινικικὴ πεντηκόντορος. (Παράστασις ἐπὶ ἀρχαίου ἀγγείου).

Τὴν ἐμπνευσιν τοῦ τολμήματος αὐτοῦ εἶχον προφανῶς οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ὁποῖοι περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους ἐκείνου κατέπλευσαν εἰς Ἔφεσον. Οἱ Ἐφέσιοι παρέμειναν ἐν τῷ συνόλῳ των οὐδέτεροι. Ἐν τούτοις εὑρέθησαν Ἐφέσιοι μὲ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ προσεφέρθησαν μετὰ προθυμίας νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὁδηγοί. Οὕτω οἱ Ἀθηναῖοι κατέβησαν ἀπὸ τοῦ Τμώλου πρὶν αἱ Σάρδεις προφθάσουν νὰ λάβουν μέτρα καὶ προετοιμασθοῦν διὰ πολιορκίαν. Ἡ κατάληψις τῆς πόλεως ἀπετέλεσε τὴν κρισιμώτερον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης καμπὴν τοῦ ἀγῶνος. Οἱ εἰσβαλόντες εἰς τὰς Σάρδεις Ἕλληνες προέβησαν εἰς τὸ μέγα τόλμημα τῆς πυρπολήσεως τῆς πόλεως, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι αἱ φλόγες ἐκεῖναι θὰ εἶχον ἄμεσον ἀντανάκλασιν ἐπὶ τῶν καρδιῶν τῶν ἀπανταχοῦ ἀγωνιζομένων. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη ὅτι ἡ πυρπόλησις ἐκείνη ἦτο ἄσκοπος καὶ ἐπιζήμια. Διότι ἐξ αὐτῆς κατεστράφη καὶ ὁ περίφημος ναὸς τῆς Κυβέλης, οὕτω δὲ ἐπήλθεν ἐξέγερσις τῶν Λυδῶν, οἵτινες ὁμοῦ μετὰ τῶν Περσῶν ἀπέκρουσαν τοὺς νικητὰς ἐν πλήρει ἀγορᾷ τῆς κατοικουμένης πόλεως. Οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ τραποῦν πρὸς τὴν θάλασσαν, δίχως νὰ συμπαραλάβουν κἂν λάφυρα. Κατὰ τὴν ὑποχώρησιν οἱ Ἐφέσιοι ἐβοήθησαν τοὺς Πέρσας, οἱ ὁποῖοι ἐπλευροκόπησαν τὸ ἑλληνικὸν στράτευμα. Ἐπηκολούθησεν ἥττα, κατόπιν τῆς ὁποίας οἱ Ἀθηναῖοι συνετάχθησαν εἰς Μίλητον καὶ ἐπέστρεψαν εἰς Ἀθήνας. Κατόπιν τούτων, τὸ μόνον πρακτικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐκστρατείας των ἦτο νὰ ἐξοργίσουν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν μέγαν βασιλέα ἐναντίον των.

Αἱ ἐκ τῶν ὑστέρων κρίσεις δὲν ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Κακῶς βεβαίως οἱ Ἀθηναῖοι ἐγκατέλειψαν τὸν ἀγῶνα, ἀλλά, οὕτως ἢ ἄλλως, ἐξωργισμένος ἢ μὴ ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν δὲν θὰ ἐγκατέλειπε ποτὲ τὰ κατακτητικά του σχέδια. Ὅσον ἀφορᾷ πάλιν τὴν πυρπόλησιν τῶν Σάρδεων, τὸ μοιραῖον σφάλμα δὲν συνίσταται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν πρᾶξιν, ἀλλὰ εἰς τὸ ὅτι οἱ ἐπαναστάται δὲν ἀντέστησαν διόντως κατὰ τῆς περσολυδικῆς ἐπιθέσεως. Ἀλλ' αἱ φλόγες τῶν Σάρδεων ἐπύρωσαν τόσον τὰς ἑλληνικὰς καρδίας, ὥστε μὲ κατάπληξίν των εἶδον οἱ ἡττημένοι καὶ ἐξουδενωμένοι Μιλήσιοι παρὰ τὸ πλευρόν των ὅλα τὰ ἑλληνικὰ φῦλα ἀπὸ τὰ παράλια τοῦ Βοσπόρου μέχρι τοῦ Κυπριακοῦ πελάγους. Καὶ ὁ ἀγὼν ἐξηκολούθησεν.

Ἀλλὰ διὰ δευτέραν φορὰν μετὰ τὴν ἄρνησιν τοῦ Ἰστιαίου νὰ καταστρέψῃ τὴν γέφυραν τοῦ Ἴστρου, ἡ Περσία ἐσώζετο χάρις εἰς τὰ σφάλματα τῶν Ἑλλήνων. Τώρα οἱ Πέρσαι ἔχουν ἐγκαταστήσει τὸ Μέγα Γενικὸν Στρατηγεῖον των εἰς τὰς πυροληθείσας Σάρδεις. Μία ἀπὸ τὰς στρατιὰς των ἐκπεμφθεῖσα πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον κυριεύει ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου τὴν Ἄβυδον, τὴν Δάρδανον καὶ τὴν Λάμψακον. Ἐδῶ ἡ Αὐλὴ τῶν Σούσων μετέρχεται τὴν παλαιὰν γνωστὴν Ἀσσυριακὴν πολιτικὴν τῆς ριζικῆς ἐξοντώσεως τῶν ὑποταχθέντων πληθυσμῶν. Ἡ χώρα ἀνασκάπτεται τελείως, τὸ πᾶν πυροπολεῖται, τὰ δάση δενδροτομοῦνται καὶ μέσα ἀπὸ τὰ καπνίζοντα ἀκόμη ἐρείπια τῆς ἐρημώσεως οἱ πληθυσμοὶ ποὺ δὲν ἐπέρασαν διὰ στόματος μαχαίρας σύρονται ὡς ἀνδράποδα εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας καὶ πωλοῦνται ὡς δοῦλοι. Ἀνίκανοι νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὰ κυριευθέντα Ἑλληνικὰ σκάφη, ἀλλὰ καὶ μὴ θέλοντες νὰ ἐνισχύσουν δι' αὐτῶν τοὺς ὑποτελεῖς των Φοίνικας, οἱ Πέρσαι παραδίδουν εἰς τὰς φλόγας καὶ καταποντίζουν ὄχι μόνον τὸν πολεμικὸν στόλον τῶν πόλεων τοῦ Ἑλλησπόντου, ἀλλὰ καὶ τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο ἐμπορικὸν ναυτικόν, τὸ ὁποῖον ἐβαυματούργει ἀνὰ τὸν Εὔξεινον.

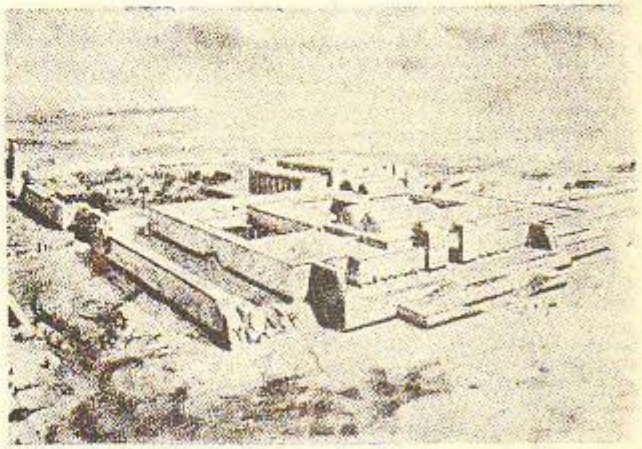

Τὸ ἀνάκτορον Δαρείου τοῦ Α' εἰς Σοῦσα (κατ' ἀναπαράστασιν).

Ἀφοῦ λοιπὸν κατεπνίγη κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἡ ἀποστα-

σία εἰς τὰ βόρεια ὅσον καὶ τὰ νότια τῆς χερσονήσου, μεγάλη τώρα στρατιὰ ὁρμᾶται ἀπὸ τὰς Σάρδεις ὑπὸ τὴν προσωπικὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀρταφέρνους καὶ πολιορκεῖ τὰς Κλαζομενὰς καὶ τὴν Κύμην. Ὁ Ἀρταφέρνης, πεπεισμένος περὶ τοῦ εὐκόλου τοῦ ἐγχειρήματος μετὰ τὰς Περσικὰς ἐπιτυχίας ἀνὰ τὸν Ἑλλήσποντον, ἐφρόντισεν ἐν τούτοις νὰ ἐκστρατεύσῃ μὲ ἀναρίθμητον στράτευμα, πρὸς πλήρη ἐξασφάλισιν τῆς νίκης του. Αὐτὸ προφανῶς ὑπῆρξε τὸ πρῶτον του λάθος, τὸ δὲ ἄλλο ἦτο ὅτι ἐφρόντισε νὰ διατυμπανίσῃ τὴν ἐκστρατείαν του αὐτήν. Χάρις εἰς τὰ δύο αὐτὰ σφάλματα οἱ ἀπειλούμεναι πόλεις ἀφυπνίσθησαν καὶ ἀντέταξαν σθεναρὰν ἄμυναν. Ἡ πολιορκία, ἡ ὁποία εἶχε προετοιμασθῆ πολὺ καλύτερον ἀπὸ ὅ,τι ἐχρειάζετο, παρατείνεται ἐπὶ μῆνας καὶ μῆνας. Ἡ διατροφὴ τῶν στρατευμάτων καθίσταται ἀδύνατος ἐντὸς τῆς ἐρημωμένης περιοχῆς καὶ τέλος ὁ Ἀρταφέρνης ἀναγκάζεται νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ κατησχυμένος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς Σάρδεις.

Τὰ Σοῦσα δὲν ἀπέκρυψαν τὴν βασιλικὴν δυσαρέσκειαν κατὰ τοῦ Ἀρταφέρνους καὶ ἐζήτουν τρόπον ἀντικαταστάσεως του. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πολυμήχανος Ἰστιαῖος εὑρίσκει τρόπον νὰ πείσῃ τὸν βασιλέα ὅτι μόνος αὐτὸς θὰ ἠδύνατο νὰ κατασταλῇ τὴν στάσιν καὶ νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Δαρεῖος εἶχε τὴν ἀφέλειαν νὰ τὸν πιστεύσῃ καὶ ἐξαποστέλλει τὸν Ἰστιαῖον μὲ πλήρη δικαιώματα εἰς τὰς Σάρδεις. Ὅμως ὁ Ἀρταφέρνης, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ κατατοπισθῆ ἐπὶ τῶν προσώπων τῶν κινησάντων κατὰ πρῶτον τὴν ἀποστασίαν, ὄχι μόνον ἀρνεῖται νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἰστιαίου, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐπισήμῳ συνομιλίᾳ μετ' αὐτοῦ τοῦ λέγει κατὰ πρόσωπον:

— «Τὸ ὑπόδημα τοῦτο ἔρριψας μὲν σύ, ὑπεδήσατο δὲ Ἀρισταγόρας...».

Ὁ ὑπαινιγμὸς ἦτο σαφὴς καὶ ἀκόμη πρόδηλος ἡ πρόθεσις τοῦ Ἀρταφέρνους ὅπως στείλῃ τὴν σχετικήν του ἔκθεσιν εἰς τὰ Σοῦσα. Ἐφ' ὅσον εὑρέθη λοιπὸν ὁ Ἰστιαῖος εἰς τὴν δύσκολον αὐτὴν θέσιν, ἐπροτίμησε νὰ ἀποδράσῃ λάθρα εἰς Χίον, πρὶν διατάξῃ τὴν σύλληψίν του ἡ Περσικὴ Κυβέρνησις. Ἡ Χίος ὑποδέχεται τὸν Ἰστιαῖον μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ θέτει εἰς τὴν διάθεσίν του τοὺς πλουσίους πόρους της, τὸ καλὸν ναυτικόν της καὶ τὰ ὠργανωμένα στρατεύματά της. Προσέτι δὲ ἦτο ἐκδηλος ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν Χίων ὅπως ἀποδυθοῦν εἰς ἀγῶνα ἐθνικόν, κατωχυρωμένοι ὑπὸ τὴν μεγάλην φυσικήν των σύμμαχον, τὴν θάλασσαν. Ἐν τούτοις ὁ Ἰστιαῖος εἶχε πεισθῆ ὅτι αἱ μέχρι τούδε Ἑλληνικαὶ ἀποτυχίαι ὠφείλοντο εἰς τὴν ἔλλειψιν συντονισμοῦ τῆς δράσεως καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Μίλητον πρὸς πλήρη ἀνασυγκρότησιν τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων. Ὅμως πρὸς μεγάλην του κατάπληξιν, ἅμα τῇ εἰσόδῳ του εἰς Μίλητον ἐξεδιώχθη κακὸς κακῶς. Τοῦτο συνέβη διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀλλάξει ἐκεῖ ἡ πολιτικὴ κατάστασις, ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀρισταγόρου ἐτυράννευε τώρα ὁ Πυθαγόρας, ὁ ὁποῖος προέταξε τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος τὸ κομματικὸν μῖσος. Τῆς κακῆς αὐτῆς καὶ ἀντεθνικῆς πολιτείας του τοὺς καρποὺς δὲν ἤργησε νὰ δοέψῃ ὁ Πυθαγόρας, διότι τεράστιαι ἐχθρικαὶ δυνάμεις ἤρχισαν νὰ περιβάλλουν τὴν Μίλητον καὶ νὰ τὴν πολιορκοῦν. Ταυτοχρόνως δὲ τρεῖς μεγάλοι στόλοι, ὁ ἐξ Αἰγύπτου, ὁ ἐκ Κιλικίας καὶ ὁ ἐκ Φοινίκης συνηθροίσθησαν περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Μαιάνδρου, καρδοκοῦντες τὴν πτῶσιν τῆς μεγάλης ναυτικῆς πόλεως ὅπου εἶχον ἐπὶ αἰῶνας ῥωρευθῆ θησαυροὶ ἀπὸ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης.

Ἐξ ἄλλου ὅμως διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁ ἐπικείμενος ἐθνικὸς κίνδυνος ἀφυπνίζει τὰς συνειδήσεις τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ κόλπου τῆς Μιλήτου νῆσον Λάδην, ἀντικρύζουσαν τὴν πόλιν, συνεθροίζονται αἱ δυνάμεις τὰς ὁποίας ἐστρατολόγησε τὸ Πανιώνιον Συνέδριον, τὸ ὁποῖον καὶ κατευθύνει τώρα τὸν ἀγῶνα. Ἐδῶ τώρα πρόκειται νὰ κριθῇ ἀποφασιστικῶς ἡ τύχη τῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ Πυθαγόρας παρὰ τὸν κίνδυνον ποὺ τὸν ἀπειλεῖ ἐξακολουθεῖ νὰ διαπρανματεύεται καὶ παρέχει ἐν τέλει 80 τριήρεις, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως δοθῇ εἰς αὐτὰς ἡ τιμητικὴ θέσις τοῦ δεξιοῦ κέρατος κατὰ τὴν ναυμαχίαν. Συγκλονούμενοι ἀπὸ πολὺ φλογερώτερον ἐνθουσιασμὸν οἱ Χῖοι ἀποστέλλουν 100 τριήρεις ἀρτιώτατα ἐξωπλισμένας καὶ δέχονται τὴν πλέον ἐπικίνδυνον θέσιν τοῦ κέντρου. Ἀριστερὰ τάσσονται οἱ Σάμιοι μὲ 60 σκάφη. Ἡ Λέσβος χορηγεῖ ἐπίσης ἄλλα 70 σκάφη, ἡ Τέως 17, ἡ Πριήνη 12, αἱ Ἐρυθραὶ 8, ἡ Φώκαια καὶ ἡ Μυοῦς ἀνὰ 3. Τὸ Ἑλληνικὸν αὐτὸ πολεμικὸν ναυτικὸν εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν καλὸν ἐξοπλισμόν, τὴν ἀστείαν πεῖραν τῶν θαλασσομάχων, τὸ θάρρος καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν, ἐπίσης δὲ καὶ τὴν τελείαν δεξιότητα εἰς τοὺς ναυσιγμούς. Ἔναντι ὅμως τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν ἦτο προφανὴς ἡ ἔλλειψις συνοχῆς, ἡ ὑποσεξὶς ἀντιζηλιῶν καὶ τὸ ἀποδιαιτέρον, δὲν ὑφίστατο κοινὴ ἀρχηγία. Κατὰ τὴν δωδεκάτην μόλις ὥραν καὶ ὅταν ὁ κίνδυνος ἦτο ἐπὶ θύραις ἀνεγείρθη ὁ κατάλληλος ἀρχηγὸς εἰς τὰ πράσωπον τοῦ Διονυσίου τοῦ Φωκαέως. Τὸν λαμπρὸν αὐτὸν ἀρχηγὸν διέκρινον ὄχι μόνον ὁ ἡρωϊσμός, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν Φωκαέων, ἀλλὰ καὶ ἡ πεῖρα καὶ ἡ σύνεσις καὶ ἡ πλήρης συνείδησις τοῦ τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ.

Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπιχειρήσεων εἶχεν ὁ κατὰ πάντα κραταιὸς σθεναρὸς ἐνθνικὸς στόλος, οἱ ἀρχηγοί τοῦ ὁποίου διὰ καταλλήλου κατασκοπευτικῆς ὑπηρεσίας ἦσαν πλήρεις ἐνήμεροι τῆς συγχύσεως καὶ τῆς πλήρους ἀμηχανίας ἡ ὁποία ἐνοάτει εἰς τὰς ναυτικὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων. Προετοίμασαν ἄτιμα νὰ παρατείνουν τὴν ἀπορίαν, ἐλπίζοντες ὅτι θὰ ἐπετείνετο ἡ σύγχυσις, ἡ ἀμηχανία καὶ ἡ παράλυσις τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων.

Οὕτως εἶχεν ἡ κατάστασις, ὅτε ἀνεφάνη καὶ ἐκυριάρχησεν ἡ μεγάλη τοῦ Διονυσίου μορφή. Εἰς ἕνα εὐρύτατον πολεμικὸν συμβούλιον ἐξέθεσε τὸ τραγικὸν τῆς στιγμῆς καὶ ὑπεσχέθη ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ καταστρωτώσῃ τὸν ἐχθρὸν, ὑπὸ ἕνα ὅρον: νὰ ἀναλάβουν ὅλοι ἀπέναντί του ὑποχρεώσεις πειθαρχίας. Μὲ πολλὴν δυσκολίαν κατὰ τὴν τραγικὴν ἐκείνην στιγμὴν κατώρθωσεν ὁ Φωκαεὺς νὰ πείσῃ τοὺς ἄλλους ναυάρχους καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν. Ἀλλὰ δὲν ἀπεδόθη ἀμέσως εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἦτο ἀδύνατον νὰ ναυμαχήσουν τὰ ἄτακτα ἐκεῖνα καὶ ἀπειθάρχητα μέχρι στιγμῆς πλήθη, ποὶν λάβουν συνείδησιν τῆς ὀργανώσεως, τῆς πειθαρχίας καὶ τοῦ συντονισμοῦ τῶν ἐλιγμῶν. Ἐφ' ᾧ καὶ διέταξε μεγάλα ναυτικὰ γυμνάσια, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐγένοντο οἱ προπονήσεις καὶ αἱ γενικαὶ οὕτως εἰπεῖν δοκιμαὶ τῆς ναυμαχίας. Κατάπληκτα τὰ ἐχθρικὰ ναυαρχεῖα παρηκολούθουν ἐπὶ ἑπτὰ ὅλας ἡμέρας τὰ μεγάλα γυμνάσια, ἐνῶ οἱ κατάσκοποί των μετέδιδον τὴν πληροφορίαν, ἐξόρθαλμον ἄλλως τε, ὅτι οἱ Ἕλληνες εὗρον ἀρχηγὸν ἱκανόν. Τώρα ἡ ἀμηχανία καὶ ἡ σύγχυσις μετεπήδησεν ἀπὸ τὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς τάξεις τῶν ἐχθρῶν. Διὰ μίαν ὅμως ἀκόμη φορὰν ἡ κακὴ μοῖρα ἐσθένησε τὸ ἑλληνικὸν δαιμόνιον. Αἱ ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας μέχρις ἑσπέρας καθημεριναὶ κωπηλασίαι, αἱ ἀδιάκοποι ἀσκήσεις πρὸς ταχεῖς καὶ συντεταγμένους διέκπλους καὶ πρὸ πάντων τὰ συνεχῆ γυμνάσια πρὸς τὸ ἐπιτίθεσθαι ἐξ ἀπίνης, ἐκούρασαν πληρώματα καὶ ἀρχηγούς. Οὕτω δὲ οἱ ναῦται τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἠρνήθησαν νὰ συνεχίσουν τὰς ἀσκήσεις καὶ τὰ πληρώματα παρέμειναν ἐξηπλωμένα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἀδιαφορούντα διὰ τὴν τύχην των. Ἐνόαφη ὅτι ὁ Διόνυσος περιέπεσεν εἰς τὸ σφάλμα τοῦ νὰ μὴ λάβῃ ἐγκαίρως δραστικὰ καὶ ριζικὰ μέτρα καὶ νὰ μὴ προβῇ εἰς παραδειγματικὰς τιμωρίας. Ἐκ τῶν ὑστέρων φαίνεται ὅτι καὶ τὸ μέτρον τοῦτο θὰ ἦτο ἀτελέσφορον, διότι τὴν νωθρότητα τῶν ναυτῶν ὑπέθαλπον οἱ μικροὶ ἀρχηγίσκοι, φθονοῦντες τὸν Διονύσιον.

Ἡ πτῶσις τῆς Μιλήτου. Τὰ ἐχθρικὰ ναυαρχεῖα ἐντὸς τῆς ἰδίας ἐκείνης ἡμέρας ἐπληροφορήθησαν τὰ διατρέξαντα καὶ συνήλθον ἐκ τῆς ἀμηχανίας των. Τὸ σφάλμα τοῦ Διονυσίου ἦτο ὅτι δὲν ἀπέδωκε τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὴν ἀσκουμένην κατασκοπείαν, δὲν ἔλαβεν ἐναντίον τῶν ποσοτῶν μέτρα, ἀκόμη δὲ ὅτι πιστεύων εἰς τὴν φωνὴν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἐνόμιζεν ὅτι κατὰ τὴν ἐσχάτην ὥραν θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς παλαιοὺς τυράννους τῶν πόλεων, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰς ἐχθρικὰς τάξεις, χρησιμεύοντες αὐτάγορμα ὡς «πλοηγοὶ» τῶν ἐπιχειρήσεων. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ νὰ διαπραγματευθοῦν μὲ τὸν Διονύσιον οἱ κακοὶ αὐτοὶ Ἕλληνες ἔστελλον τακτικὰ ὡς ἀπεσταλμένους των εἰς τὴν Λάδην διαφόρους κομματικούς των φίλους, οἱ ὁποῖοι ἐπηγανοφόρνοντο ἐλευθέρως, ἀφοῦ ἔπεισαν τὸν Διονύσιον ὅτι παίζουν τὸν ρόλον αὐτῶν ποὺ ὀνομάζομεν σήμερον «διπλοῦς πράκτορας». Εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ ἀρνυρώνηται αὐτοὶ προδόται δὲν ἦσαν παρὰ μόνον πράκτορες τοῦ ἐχθροῦ καὶ κατώρθωσαν ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος νὰ ἐπιφέρουν δι' ἐσφαλμένων πληροφοριῶν τὴν ἀπόγνωσιν καὶ πάλιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς τάξεις. Δι' ἄλλων δολίων ἐνεργειῶν των ἐπήνεγκον τὴν πλήρη ἀποσύνθεσιν τῆς ἤδη ἀδρανούσης ἑλληνικῆς παρατάξεως. Πρῶτοι ἐγκατέλιπον τὰς θέσεις των οἱ Σάμιοι. Ὁ στόλος των ἀπεγώρησε πλὴν 11 μόνον πλοίων, τὰ ὁποῖα ἐτάθησαν ἀνετοιμόλοκτα ὑπὸ τὸν Διονύσιον. Τὸ κακὸν παράδειγμα ἔσπευσαν νὰ μιμηθοῦν οἱ Λέσβιοι, ἀποχωρήσαντες καὶ αὐτοὶ καὶ συμπαρασύραντες πλείστα ἄλλα σκάφη συμμάχων πόλεων. Οὕτω λοιπὸν εἶχε διαλυθῆ κατὰ τὰ δύο τρίτα ὁ συμμαχικὸς στόλος. Καὶ θὰ ἐπήρχετο πλήρης ἡ διάλυσις, ἐὰν οἱ Χῖοι δὲν συνεκράτουν καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀμέσως ἀπειλουμένους Μιλησίους.

Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε κραταιός, ὁ ἐνθουσιασμὸς ἀκατάβλητος, ὁ δὲ ἡρωϊσμὸς τῶν ἐναπομεινάντων πρωτοφανής. Ἐὰν αἱ σχετικῶς μικραὶ ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἐμάχοντο ὑπὸ ὅρους ἀναλόγους πρὸς ἐκείνους τῆς ἐν Σαλαμῖνι — ἀργότερον — ναυμαχίας, ἡ ἐπικράτησίς των θὰ ἦτο ἐξησφαλισμένη. Ἀλλὰ λόγῳ τῆς εὐρύτητος τοῦ κόλπου τῆς Μιλήτου, αἱ μεγάλαι ἐνθοικαὶ μονάδες ἠδυνήθησαν νὰ προσδοῦν εἰς ἀνέτους ἐλιγμούς. Τώρα εἰς οὐδὲν ὠφέλει ὁ ἡρωϊσμὸς τῶν Χίων, διότι τὰ ἐνθρικὰ ναυτικά — αἰγυπτιακόν, κιλίκιον καὶ φοινικικόν — ἐπέτυχον νὰ διασκορπίσουν τὸν ἰωνικὸν στόλον.

Φυσικὰ ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἔκβασιν αὐτὴν τῆς ναυμαχίας, οἱ νικηταὶ Πέρσαι ἔστειλαν κήρυκας εἰς Μίλητον ἀπαιτοῦντες τὴν ἄνευ ὅρων παράδοσίν της. Ἀλλὰ οἱ Μιλήσιοι ἐνώριζον καλῶς ποία τύχη τοὺς ἀνέμενε καὶ δι' αὐτὸ ἀπέπεμψαν τοὺς πρέσβεις, δηλώσαντες ὅτι θὰ ἀγωνισθοῦν μέχρις ἐσχάτων. Οἱ Πέρσαι περιέζωσαν τότε τὴν πόλιν διὰ μεγάλων δυνάμεων ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἐχρησιμοποίησαν δὲ τελειοτάτας πολιορκητικὰς μηχανάς, πρωτοφανεῖς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ διὰ τῶν ὁποίων κατέρριψαν τὰ τείχη. Ἔπειτα ἐπηκολούθησε γενικὴ ἔφοδος καὶ οὕτω κατελήφθη ἡ Μίλητος. Τότε εὗρον πλέον οἱ Πέρσαι τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδικηθοῦν. Καὶ τὴν μὲν πόλιν ἀπετέφρωσαν, ἀνταποδίδοντες ὅ,τι ἔγινεν εἰς τὰς Σάρδεις, τὸν δὲ πληθυσμὸν κατέσφαξαν ἢ ἀπέστειλαν ὡς ἀνδράποδα εἰς τὰ Σοῦσα. Οὐδεὶς μάχιμος περιεσώθη. Καὶ ἡ μὲν πεδινὴ περιοχὴ ἐσημωμένη ἀπετέλεσε μέρος τῆς περσικῆς σατραπείας, τὴν δὲ ἀρεινήν, ἀπὸ σατανικὴν ἔμπνευσιν κινουμένη, ἡ αὐλὴ τῶν Σούσων ἐνάρισεν ὁλόκληρον εἰς τοὺς Κᾶρας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πρὸ ὀλίγων αἰώνων οἱ Ἴωνες εἶχον λάβει τὰς ἐκτάσεις ἐκείνας διὰ νὰ τὰς ἀποικίσουν.

Μετὰ τὴν πυρπόλησιν καὶ τὴν καταστροφὴν ἐκ θεμελίων

τῆς Μιλήτου, ἡ ἐκδίκησις τῶν Περσῶν ἐστράφη κατὰ πρῶτον λόγον ἐναντίον τῆς Χίου, τῆς ὁποίας οἱ πολῖται ἐπέδειξαν τόσον ἀνωτέραν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοθυσίαν εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα. Καὶ ἠρημώθη ἡ ὡραία καὶ πάμπλουτος νῆσος. Ἀλλ' οὔτε ἡ λιποψυχία τῶν Λεσβίων ἔσωσε τὴν εὐδαίμονα Λέσβον ἀπὸ τὴν περσικὴν βαρβαρότητα. Ἀκολουθοῦσα «πολιτικὴν ἀσφαλείας» ἡ περσικὴ αὐλὴ ἀπεφάσισε τὴν ἀπωλειαν καὶ τῆς Λέσβου, εὐθὺς ἀμέσως δὲ καὶ τὴν κάκωσιν τῆς Τηΐου καὶ ἄλλων νήσων. Ὠμὸν καὶ ἀνεκδιήγητον τὸ

Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Δίδυμα Μιλήτου.

ἐγκλημα τῆς «τιμωρίας», ἐσημειώθη μὲ μεθοδικότητα καὶ ἀπεριγράπτον ἀπανθρωπίαν.

Πλὴν τῆς συνολικῆς ἠυποδουλώσεως τῶν πόλεων, τῆς ὁμαδικῆς σφαγῆς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, τῶν δενδροκομήσεων καὶ τῆς ἀδίκου καταστροφῆς τῶν ἀγρῶν, τοῦ ἐμπορικοῦ τῶν πλοίων, τῶν λεηλασιῶν καὶ ἄλλων ἀγριοτήτων, «ἐκοσκινίσθησαν» κυριολεκτικῶς μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ οἱ περικαλλέστεροι παρθένοι, οἱ ὁποῖοι ἐστάλησαν εἰς τοὺς γυναικωνῖτας τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μεγιστάνων, ἀκόμη δὲ οἱ ὡραιότεροι τῶν ἐφήβων ἐστάλησαν ἐπίσης ἀγεληδὸν ὡς ἀνδράποδα καὶ ηὐνουχίσθησαν διὰ νὰ κατοικήσουν θέσεις εὐνούχων μέσα εἰς τοὺς ἴδιους γυναικωνῖτας, ὅπου εἶχον ἐγκλεισθῆ αἱ ἀδελφαί των, αἱ μνηστραί των, ἀκόμη δὲ καὶ αἱ σύζυγοί των. Ἡ Ἰωνία ὁλόκληρος κατεδικάσθη καὶ πολὺν εἰς δουλείαν, ἀλλὰ δουλείαν ἀπαγκοίτως ἐπανθεστέραν τὴν φοράν αὐτήν.

ΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΠΕΡΣΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΙΩΝΙΑΣ

Ἡ ριζικὴ πλέον ἀλλαγὴ τῆς περσικῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς καὶ τὸ δρᾶμα τῆς ὑποδουλώσεως εἶχον ἀναμφισβητήτως τὰ εὐεργετικά των ἀποτελέσματα. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ βάρβαρος κατακτητὴς δὲν ἔκαμε διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως. Τώρα καὶ αἱ πολιτεῖαι αἱ πλέον ὑποκείμεναι εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ στενοῦ τοπικισμοῦ καὶ ἐκεῖναι ποὺ εἶχον πέσει θύματα ἀνοήτου ἀλαζονείας, ὅλαι κατενόησαν ὅτι πρὸ τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ δὲν ὑπάρχει σωτηρία ἄλλη ἀπὸ τὴν συσσωμάτωσιν. Ἀλλὰ καὶ τὰ Σοῦσα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτὴν ἀφύπνισιν. Τὸ περσικὸν ἀνακτοβούλιον δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς προδότας ἐκείνους τυράννους, οἱ ὁποῖοι καθηρέθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐτιμωρήθησαν, ἀμειφθέντες οὕτω διὰ τὰς προηγουμένας προδοσίας των. Ἐλαγίσται μόνον ἐξαιρέσεις ἔγιναν ὡς πρὸς τὰς πόλεις, ὡς ἡ Ἔφεσος λ.χ., ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε τὴν ἡσυχον ζωήν της, ἀλλὰ πάντοτε ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ καὶ διὰ αὐτὰ τὰ Σοῦσα δὲν ἐθεώρησαν ἀρκετὴν τὴν ἐσήμωσιν τῆς Ἰωνίας.

Ὁ Μαρδόνιος. Τὸ ἀνακτοβούλιον ἀνεκάλεσεν ὅλους τοὺς στρατηγοὺς τῶν παραθαλασσίων σατραπειῶν, ἀντικαθίστησε δὲ ἀκόμη καὶ τὸν Ἀρταφέρνην διὰ τοῦ Μαρδονίου, ὅστις πρὸ τινος μόνον χρόνου εἶχε νυμφευθῆ τὴν θυγατέρα τοῦ Δαρείου. Ἀπὸ τοῦ σημείου πάλιν αὐτοῦ ἀρχίζει μία νέα φάσις τῆς περσικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δαρείου Ἀρταφέρνης, πασασυρόμενος ἀπὸ τὸν φιλελληνισμόν του, δὲν εἶχε σκεφθῆ ἄλλην λύσιν τοῦ Ἰωνικοῦ ζητήματος παρὰ μόνον τὴν ἐξόντωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐναντίως ἀντιθέτως ὁ Μαρδόνιος, νεώτερος ἀλλὰ καὶ εὐμενέστερος, ἐξετίμησεν ἀμέσως τὸ ἑλληνικὸν δαιμόνιον καὶ τὰ κύματα τοῦ μέλλοντος ἦτο τὸ πῶς νὰ ἐπωφεληθῆ ἡ Περσία ἀπὸ τὸ πολύτιμον ἑλληνικὸν στοιχεῖον. Ἡ νέα λοιπὸν πολιτικὴ ἐστράφη κατὰ τοῦ προσεταιρισμοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐντὸς τοῦ περσικοῦ βασιλείου πλαισίου καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς ἑλληνικῆς ἀνωτερότητος. Ἤρχισε δὲ νὰ ἐφαρμόζῃ μετὰ δεξιοτεχνίας τὸ πολυπλόκου του σχέδιον ὁ Μαρδόνιος. Ὡρμήθη ἐκ Κιλικίας μετὰ μεγάλου στόλου καὶ περιέπλεε τὰς ἰωνικὰς παραλίας πόλις, ὅπου προέβαινεν εἰς ὅμεσον καθαίρεσιν τόσον τῶν Ἑλλήνων τυράννων, τοὺς ὁποίους εἶχε διορίσει ὁ Ἀρταφέρνης καὶ οἱ ὁποῖοι ἦσαν χειρότεροι τῶν προηγουμένων, ἀκόμη δὲ καὶ αὐτῶν τῶν Περσῶν, ὅσον καὶ τοὺς Πέρσας διοικητὰς καὶ σατραπίσκους, καὶ παρέδιδεν ἀμέσως τὴν ἐξουσίαν εἰς τοὺς Δήμους καὶ τὰς Ἐκκλησίας (συνελεύσεις τοῦ Λαοῦ) τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Καὶ ἐνῷ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις προσετίθοντο νὰ ἀναρρώσουν, ὁ Μαρδόνιος, ἐξακολουθῶν νὰ ἐμφανίζῃ τὸν ἑαυτόν του ὡς φιλέλληνα, ἀνέλαβεν ἀμέσως τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ σχεδίου τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἐγνώριζε καλὰ ὅτι τὸ Περσικὸς κράτος οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ ἀφομοιώσῃ τὴν Ἰωνίαν, ἐφ' ὅσον πνευματικὴ πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἐφ' ὅσον ἀκόμη ἡ Ἐρέτρεια ἐνδιεφέρετο διὰ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰ μικρασιατικὰ παράλια.

Πρώτη ἐκστρατεία Περσῶν κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου

Ἐπὶ κεφαλῆς λοιπὸν μεγάλης στρατιᾶς, ὁ Μαρδόνιος ἦλθε μέχρις Ἑλλησπόντου, διεπεραιώθη δὲ τότε εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀκολουθῶν τὴν γνωστὴν ἤδη ὁδὸν πρὸς Μακεδονίαν καὶ ἔχων τὴν πρόθεσιν νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὸ πέρασμά του αἱ πόλεις αἱ ὁποῖαι ἐδέχοντο τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ἀφίνοντο νὰ διοικηθοῦν ὑπὸ ἰδίους νόμους, ἀλλὰ πάντοτε ὑπὸ τὸν περσικὸν ἔλεγχον, αἱ δὲ ἀνθιστάμεναι κατεβάλλοντο διὰ τῆς βίας καὶ ὡρίζετο Πέρσης διοικητὴς μέχρις ὅτου δώσουν αἱ πόλεις ἐκεῖναι ἐγγυήσεις ὅτι ἦσαν ὥριμοι ν' ἀποτελέσουν αὐτοδιοίκητον μέλος τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ αὐτὴ τύχη ἀνέμενε καὶ τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ τὴν Ἐρέτρειαν καὶ τὰς Ἀθήνας, αἱ ὁποῖαι εἶχον συμπράξει μὲ τοὺς Ἴωνας καὶ ἔλαβον μέρος εἰς τὴν πυρπόλησιν τῶν Σάρδεων.

Αὐτὰ συνέβαινον κατὰ τὸ 492 π. Χ. Ἀλλὰ τὴν φορὰν αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα ἔσωσαν ὁ Ἄθως καὶ ἡ θάλασσα. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, αἱ φθινοπωριναὶ θύελλαι καὶ τὰ χειμερινὰ ψύχη ἦσαν ἐξαιρετικῶς πρώϊμα. Ἐξ ἄλλου ὁ Μαρδόνιος ὑπέπεσεν εἰς βασικὸν σφάλμα, πιστεύσας τὸν ἑαυτόν του ἄξιον νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ ναυτικὰ ζητήματα καὶ νομίζων ὅτι διὰ τῶν ἐντολῶν του ἐφαίνετο προβλεπτικὸς καὶ σώφρων. Παρὰ τὰς ἀντιθέτους ὑποδείξεις τῶν Φοινίκων ναυάρχων του, αὐτὸς ἔδωκεν ἐντολὴν ὅπως ὁ στόλος του περιπλεύσῃ τὸν Ἄθω, δίχως νὰ χάνῃ ἀπὸ τὰ βλέμματα τὴν ξηράν.

Ἐκρίθη ἀργότερον ὅτι ὁ Μαρδόνιος δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως ἐλλείψει μέσων ποντοπορίας καὶ ὀργάνων προσανατολισμοῦ. Ἡ κρίσις αὐτὴ βασίζεται ἐπὶ πλάνης καὶ ἐκφέρεται ἀπὸ ἐντελῶς ἀμοίρους περὶ τὰ ναυτικὰ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ναυτιλίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Οὔτε τὸ βόρειον Αἰγαῖον ἦτο ὠκεανὸς ἀχανής, ἀλλ' οὔτε καὶ οἱ πλοηγοί του ἐστεροῦντο μέσων, ἔστω καὶ ἐμπειρικῶν, πρὸς προσανατολισμόν. Καὶ ἐὰν ἀκόμη εἰς τὴν ἐντελῶς ἀπίθανον καὶ χειροτέραν περίπτωσιν ἔπλεον τὴν ἡμέραν καὶ ἐπόδιζον τὴν νύκτα, ἡ διάβασις τοῦ στόλου θὰ ἦτο εὔκολος.

Ἀλλ' ὁ Μαρδόνιος ἔπαθεν ὅ,τι συνήθως καὶ οἱ περισσότεροι «στεριανοί». Ἐνόμισεν ὅτι ὁ κίνδυνος συνίστατο εἰς τὸ νὰ ἀνοιχθῇ ὁ στόλος εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος καὶ ὅτι ἐφ' ὅσον τὰ πλοῖα θὰ ἔπλεον πλησίον τῆς ἀκτῆς, ἡ σωτηρία των θὰ ἦτο βεβαία καὶ ἡ ἀσφάλεια των μεγάλη. Ἀκόμη, συνηθισμένος ἀπὸ τοὺς ἀνέμους τοῦ θέρους (μελτέμια) ὁ Μαρδόνιος, ἐφοβεῖτο προφανῶς τοὺς βορεινοὺς ἀνέμους καὶ δὲν ἀνέμενε τυχὸν φθινοπωρινοὺς νοτίους ἀνέμους (ἰσοραχάδες κλπ.). Κυθ' ἣν στιγμὴν λοιπὸν ὁ στόλος παρέπλεε τὰ Μακεδονικὰ παράλια,

Λέων ἀπεικονιζόμενος ἐπὶ διοζώματος τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Δαρείου εἰς τὰ Σοῦσα.

ἰσχυρότατοι νότιοι ἄνεμοι ἐνέσκηψαν καὶ προεκάλεσαν τὴν παντολεθρίαν του. Κατεπαντήθησαν οὕτω περὶ τὰ τριακόσια μεγάλα πολεμικὰ σκάφη, ὁλόκληρος δὲ ὁ κόλπος τοῦ Στρυμόνος ἐστρώθη ἀπὸ μυριάδας πτώματα πνιγέντων Περσῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐντελῶς ἄπειροι ἀπὸ ναυτικά. Ταυτοχρόνως δὲ ἡ τύχη τοῦ πεζικοῦ του δὲν ἦτο καλυτέρα, διότι οἱ Θρᾶκες ἐπλευροκόπουν τὴν περσικὴν στρατιὰν ἀναγκαστικῶς βροδυκίνητον, ὑπὸ τὰ πλήγματα ἑνὸς ἀτέγκτου κλεφτοπολέμου. Ὁμοῦ μὲ ὅλα αὐτὰ οἱ Πέρσαι ὑπέφεραν ἀπὸ τὸν πρόωρον χειμῶνα, διότι εὑρίσκοντο ἀκόμη μὲ θερινὰς στολάς. Ὑπὸ τὰ ἀλλεπάλληλα

αὐτὰ πλήγματα ὁ Μαρδόνιος ἠναγκάσθη νὰ μὴ προχωρήσῃ περαιτέρω καὶ οὔτω ἐσώθησαν αἱ Ἀθῆναι.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι διέβλεπον τὸ σκοτεινὸν μέλλον καὶ δὲν ἀπέκρυπτον ἀπὸ τοὺς ἑαυτούς των τὴν ἀναποτρέπτον πραγματικότητα. Ἀκόμη τοὺς ἔτυπτε καὶ ἡ συνείδησις των, διότι ἐγνώριζον καλὰ ὅτι οὔτε εἶχον πράξει τὸ καθῆκόν των, οὔτε ἐχειρίσθησαν καλῶς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἰωνικῆς ἐκστρατείας.

Ἀπὸ μέρους των πάλιν οἱ Πέρσαι εἶχον ἀντιληφθῆ ὅτι ἡ καθυπόταξις τῆς Ἰωνίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ὡς ἡ ἀπὸ μέρους των καθυπόταξις τῶν Αἰγυπτίων

Κυλινδρική σφραγὶς Δαρείου τοῦ Α'.

καὶ τῶν Λυδῶν. Διότι, ὑπὸ οἱανδήποτε πίεσιν καὶ ὑπὸ οἱασδήποτε προσπαθείας οἱ Ἕλληνες δὲν ἔχανον τὸν ἐθνικόν των χαρακτῆρα, οὔτε δὲ ἠδύναντο νὰ ἀφομοιωθοῦν. Ἀκόμη, τὰ Σοῦσα ἀντελήφθησαν ὅτι εἰς τὸ μέλλον αἱ περσικαὶ ἐπιχειρήσεις ἀνὰ τὴν δυτικὴν Μεσόγειον δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἐξαρτηθοῦν ἀπὸ τὰς σχέσεις των μὲ τοὺς Ἕλληνας.

Μόνοι των οἱ Πέρσαι δὲν ἠδύναντο ὁπωσδήποτε νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν δυτικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν εἶχον ἀνταγωνιστὰς των τοὺς Ἕλληνας. Ὁ μόνος τρόπος ἐπικρατήσεώς των ἦτο νὰ ὑποτάξουν τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ τοὺς θέσουν ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν των. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ Πέρσαι ἦσαν πάρα πολὺ εὐχαριστημένοι ὁσάκις ἠδύναντο νὰ λάβουν ἀπὸ μέρους τῶν ἑλληνικῶν πόλεων «γῆν καὶ ὕδωρ», δηλαδὴ ὑποσχέσεις ὑποταγῆς. Ἀκόμη, ἐκεῖνο ποὺ τοὺς ἐνδιέφερε δὲν ἦτο ἡ εἰσπραξις φόρων εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος, ἀλλὰ ἡ συμβολὴ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων εἰς πλοῖα πολεμικὰ ἢ ἐμπορικά. Οἱ Πέρσαι ἐπίστευον πάντοτε εὐχερέστερον τὸ ἐγχείρημά των, ἤτοι τὴν καθυπόταξιν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὄχι μόνον διότι ἐστηρίζοντο εἰς τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τῶν δυνάμεών των, ἀλλὰ καὶ διότι εἶχον τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ὁμονοήσουν ποτὲ καὶ νὰ ἀμυνθοῦν ὑπὸ ἑνιαίαν διοίκησιν. Αὐτό, ἄλλως τε, εἶχον ἀποδείξει καὶ τὰ γεγονότα τῆς Μικρασίας.

Τὸ παράδοξον πάντως εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν ἦτο ὅτι τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείαν ἀνέλαβεν ὁ Δαρεῖος, τοῦ ὁποίου τόσον αἱ φιλειρηνικαὶ τάσεις ὅσον καὶ τὸ σαφῶς «ἑλληνόφιλον» πνεῦμα ἦσαν ἀρκετὰ γνωστά. Ἀλλ' ὁ φιλελληνισμὸς τοῦ Δαρείου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν, διότι, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος ἀπετέλει δυναστικὸν πρόγραμμα τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ὁ δὲ Δαρεῖος, ἂν καὶ ἀπόλυτος ἄρχων τῆς ἀχανοῦς χώρας του, ἦτο ἐν τούτοις πολιτικὸς δοῦλος τοῦ ἀνακτοβουλίου τῶν Σούσων, τὸ ὁποῖον πράγματι καὶ ἐκυβέρνα, ὡς περίπου ἐκυβέρνα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν Τουρκικὴν Αὐτοκρατορίαν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑπὸ τὴν ὀνομαστικὴν κυριαρχίαν μερικῶν σουλτάνων.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ ὅλον σχέδιον τοῦ ἀνακτοβουλίου τῶν Σούσων ἦτο πολιτικώτατον καὶ μελετημένον μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν του. Τὰ Σοῦσα ἦσαν τῆς γνώμης ὅτι ἔπρεπε πρῶτον νὰ προσδεθῇ ὁ ἔξω τῆς Μικρασίας ἑλληνικὸς ἀποικισμὸς καὶ κατόπιν νὰ προσδεθῇ ἡ Ἑλλάς, ἡ κατοχὴ τῆς ὁποίας ἔπρεπε νὰ σημάνῃ ὁριστικὴν ἐπικράτησιν τῶν Περσῶν, ἄνευ διεξόδου πρὸς τὰς ἀποικίας, ἀπὸ ὅπου θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνακύψῃ μία Ἑλλὰς πολὺ ἰσχυροτέρα ἐκείνης τὴν ὁποίαν θὰ κατελάμβανον οἱ Πέρσαι.

Πάντως φαίνεται ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐννοοῦσε τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ ἡ μεγάλη του φιλοδοξία ἦτο προφανῶς νὰ μεταλαμπαδεύσῃ τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς τὴν Περσίαν. Καὶ ὅμως τὸν Δαρεῖον ἔταξεν ἡ μοῖρα νὰ ὀργίσῃ τοὺς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος πολέμους.

Ὁ ρόλος τοῦ Ἱππίου. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπέτυχεν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μαρδονίου καὶ ὁ στόλος του συνετρίβη εἰς τὸν Ἄθω καὶ ὁ στρατός του ἐδεκατίσθη εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὸ περσικὸν ἀνακτοβούλιον ἔλαβε νέας ἀποφάσεις. Εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Σούσων ἐφιλοξενεῖτο μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀποστατῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ Ἀθηναῖος τύραννος Ἱππίας. Ὅταν ἐξετέθησαν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἀντικειμενικῶς τὰ τῆς πολιτείας τῶν Πεισιστρατιδῶν, δὲν παρελείφθη νὰ τονισθῇ ποίας μενάλας ὑπηρεσίας εἶχον προσφέρει εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ Πεισιστρατίδαι. Ὁ Ἱππίας, Ἀθηναῖος καὶ εὐφυέστατος πολιτικός, κάτοχος ὅλων τῶν μυστικῶν τῶν ἀσωρούντων τὴν δύναμιν καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς πατρίδος του, ὑπῆρξε σὺν τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ ἐγκληματικὸς μωροδόξος ἡγέτης τὸν ὁποῖον ἔπνιγε κυριολεκτικῶς τὸ ἀκόρεστον πάθος τῆς κοσμικῆς ἀντεκδικήσεως. Καὶ ὑπῆρξε πρὸς τούτοις ὁ κακὸς δαίμων καὶ πρὸ ὀλίγον ὁ νεκροθάπτης τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ἀνακτοβούλιον τῶν Σούσων εἶχε χωρισθῆ εἰς τρεῖς διαφόρους μερίδας. Ἡ μεγίστη πλειοψηφία εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Μαρδονίου περὶ εἰρηνικῆς διεισδύσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ δευτέρα μερὶς ἀρκετὰ ἐπίσης σημαντική, ὑπεστήριζε τὴν πρὸς Ἀνατολὰς ἐπέκτασιν τῆς Περσίας. Ἡ τρίτη μερὶς ὑπεστήριζε τὴν ἄποψιν τοῦ Ἱππίου περὶ στρατιωτικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἱππίας ἐπεδίωκε τοῦτο διότι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ θὰ ἐπετύγχανε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀθήνας ὡς σατράπης τοῦ Μεγάλου Βασιλέως. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τὴν πρώτην ἐξέτασιν τὸ σχέδιόν του ἀπεροίφθη, ὁ Ἱππίας παρουσίασεν εἰς δευτέραν σύσκεψιν νέον σχέδιον, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ ἐγχείρημα τῆς κατακτήσεως τῆς Μέσης Ἑλλάδος ἦτο εὐνερέστατον. Πράγματι δὲ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα παρεῖχεν ὁ φιλέκδικος ἐκεῖνος προδότης εἰς τοὺς Πέρσας ἦσαν θετικά, ἀνεκτίμητα καὶ θανάσιμα διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ἱππίας ἐπέμενεν ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Μέση Ἑλλάς, διηρημένη εἰς μικρὰς πολιτείας, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιτάξῃ ἐνιαίαν καὶ τελεσφόρον ἀντίστασιν. Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ παρέσυρε τοὺς συμβούλους τοῦ Δαρείου ἦτο ἡ ἔκθεσις τοῦ προδότου, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὴν Μέσην Ἑλλάδα τὰ πάντα εὑρίσκοντο ἐν συγχύσει. Ὁ Ἱππίας ἐτόνιζεν ὅτι αἱ κυριώτεραι τῶν πόλεων εὑρίσκοντο εἰς ἄκραν ἐχθρότητα πρὸς ἀλλήλας. Αἱ Ἀθῆναι κατεπολέμουν τὴν Σπάρτην, αἱ Θῆβαι καὶ ἡ Αἴγινα κατεπολέμουν τὰς Ἀθήνας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Εἶχε δὲ ἕτοιμον καὶ ἄλλο σχέδιον ὁ Ἱππίας, αὐτόχρημα πολεμικόν, διὰ τοῦ ὁποίου προεβλέπετο ἡ κατάκτησις «ἁπλῶς καὶ μόνον τῶν Ἀθηνῶν», ἥτις ποωτίστως τὸν ἐνδιέφερε.

Κατὰ τὰς βεβαιώσεις τοῦ Ἱππίου αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις θὰ κατέκτων τὰς Ἀθήνας διὰ λογαριασμὸν τῆς Περσίας. Ἀλλὰ βεβαίως τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἄνευ ἀναπτύξεως τοῦ περσικοῦ γοήτρου. Διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ σχηματισθοῦν καὶ πάλιν στρατιαί. Εὐθὺς λοιπὸν ὡς ἔγινε δεκτὸν τὸ σχέδιον αὐτὸ τοῦ ἀρνησιπάτριδος, διετάχθη ἡ νέα περσικὴ ἐπιστράτευσις. Καὶ ἐνῶ συνετελεῖτο ἡ νέα στρατολόγησις ἤρχισε σύντονος ἐπισης ἡ πυρετώδης ἐργασία εἰς ὅλα τὰ περσοκρατούμενα νεώρια διὰ τὴν κατασκευὴν πλοίων.

Καὶ ἐδῶ ἐπίσης ὁ ρόλος τοῦ Ἱππίου ὑπῆρξε θανάσιμος διὰ τὴν Ἑλλάδα. Γνωρίζων τὰς ἀδυναμίας τῆς πατρίδος του, ὁ Ἱππίας ἐπέμεινε καὶ ἐπέτυχε νὰ ναυπηγηθοῦν πάμπολλα ἱππαγωγὰ πλοῖα, ὅπως μεταφερθῇ πολὺ ἱππικὸν καὶ εὑρεθῇ τοιουτοτρόπως εἰς μειονεκτικὴν θέσιν τὸ πεζικὸν τῶν Ἀθηναίων.

Μέχρις ὅτου γίνουν πάντα ταῦτα, τῇ ὑποδείξει τοῦ Ἱππίου πάντοτε, ὁ ὑπάρχων περσικὸς στόλος κατέλαβε τὴν Θάσον ἄνευ κόπου ἢ ἀντιστάσεως. Οἱ Θάσιοι ὑπεχρεώθησαν νὰ κατακρημνίσουν τὰ τείχη των καὶ νὰ παραδώσουν τὰ πλοῖα των, τὰ ὁποῖα τὸ περσικὸν ἀρχηγεῖον ἐκράτει ἐλλιμενισμένα εἰς τὴν Θάσον. Ἀλλὰ ἐπεμβαίνει ἐπίσης καὶ ἐδῶ ὁ Ἱππίας καὶ ὑποδεικνύει τὸ σκόπιμον τῆς μεταφορᾶς τῶν πλοίων εἰς Ἄβδηρα, λόγῳ τῆς ἐπικαίρου θέσεως τῆς πόλεως αὐτῆς, ἡ ὁποία δεσπόζει τοῦ βορείου Αἰγαίου καὶ ἐξ αἰτίας τούτου ὡρίσθη πλέον ὡς ὁρμητήριον τῶν περσικῶν δυνάμεων. Ἀλλωστε τὰ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον ὀχυρὰ ἐξησφάλιζον πλήρως τὴν κατοχὴν τῶν μακεδονικῶν καὶ θρακικῶν χωρῶν. Τὴν πλήρη κάπωσιν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῶν χωρῶν αὐτῶν — πλουσίων ὄχι μόνον εἰς δημητριακὰ καὶ ζωοτροφίας γενικῶς ἀλλὰ καὶ εἰς μετάλλευμα — ὑπέδειξε καὶ πάλιν ὁ Ἱππίας.

Ὁ πανικὸς τῶν Ἑλλήνων. Καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα εἰς τὰ παράλια τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου καὶ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ταύρου προπορευόμενος ἡ ἐκστρατεία. Ἀλλὰ τῆς πολεμικῆς δράσεως ἔπρεπε νὰ προηγηθοῦν μέτρα εἰρηνικά. Ἔμπιστοι τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, συνοδευόμενοι ἀπὸ ὀπαδοὺς τοῦ Ἱππίου, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς διερμηνεῖς περιήρχοντο τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ νήσους, ἀπαιτοῦντες τὴν συμβολικὴν παραχώρησιν «γῆς καὶ ὕδατος» ὡς σημείου ὑποταγῆς. Ὅλοι σχεδὸν οἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου προσέφερον «γῆν καὶ ὕδωρ» εἰς τοὺς Πέρσας, διότι οὐδεμία τῶν μικρῶν πόλεων ἠδύνατο νὰ ἀντιτάξῃ ἀντίστασιν.

Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσαι ὑπῆρξαν αἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Αἴγιναν. Οἱ Πεισιστρατίδαι ἐγνώριζον ἀπολύτως τὸν σπουδαῖον ρόλον τῆς νήσου, ὡς ἐκ τῆς ἐπικαίρου θέσεώς της ἀπέναντι τῶν Ἀθηνῶν. Μία περσικὴ βάσις εἰς τὴν Αἴγιναν θὰ ἐσήμαινε τὴν κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ πλέον ἐπιτυχίαν τῶν περσικῶν κατακτητικῶν σκοπῶν. Τὸ θλιβερώτερον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ Αἴγινα, καθὼς ἄλλως τε καὶ αἱ Θῆβαι, προέλαβε τοὺς πρέσβεις. Πρὶν φθάσουν αὐτοὶ εἰς τὴν νῆσον, ἰδικά των πρεσβεία μετέβαινεν εἰς Σοῦσα καὶ ἐζήτει βοήθειαν, κατὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν συμμάχων των Πλαταιῶν καὶ Κορίνθου. Παρ' ὅλα αὐτὰ μία μεγάλη μερὶς τῶν Αἰγινητῶν ἀντετάχθη εἰς τὰς περσικὰς πιέσεις, τονίζουσα ὅτι ἡ Αἴγινα τιμᾷ τὸν πανελλήνιον Δία καὶ ὅτι παραμένουν ζωντανοὶ αἱ ἀναμνήσεις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων κατὰ τοὺς ὁποίους ἥρωες ἐκ τοῦ γένους τοῦ Αἰακοῦ, ὡς ὁ Τελαμών καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ἠνδραγάθησαν ὡς πρόμαχοι τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλως τε ὅλα αὐτὰ τὰ εἶχον καθημερινῶς πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ Αἰγινῆται διότι τὰ εἶχον παραστήσει εἰς τὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς οἱ καλλιτέχναι των.

Εἰς τὰς πατριωτικὰς αὐτὰς ἀπόψεις ἀντέστη ἡ ἀντιμαχομένη μερίς, ἡ ὁποία ὑπεδαύλιζε τὸ μῖσος ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπέσεις τὸ φάσμα τοῦ κινδύνου τῆς καταστροφῆς τῆς

νήσου ὑπὸ τῶν Περσῶν, τῶν ὁποίων ὁ στόλος μαζὶ μὲ τὸν στόλον τῶν Φοινίκων ἐκυριάρχει τῆς θαλάσσης. Καὶ τελικῶς καὶ οἱ Αἰγινῆται ὑπεσχέθησαν γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Περσῶν. Οὕτως ἔλαβε χώραν ὁ ὁμαδικὸς ἐκεῖνος ἐκβιασμὸς διὰ τῆς προσφορᾶς ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ πόλεων γῆς καὶ ὕδατος εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Περσῶν.

Αἱ συνεννοήσεις Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν. Φυσικὸν ἦτο νὰ ἀπησυχήσουν οἱ Ἀθηναῖοι μόλις ἐπληροφορήθησαν τὰ διατρέξαντα. Ἐφ' ᾧ καὶ ἔστειλαν ἀμέσως πρεσβείς εἰς τὴν Σπάρτην, διὰ νὰ ἐκθέσουν τὴν κατάστασιν καὶ ἀναπτύξουν τοὺς λόγους τῆς ἀνάγκης συμπράξεως. Τὸ βούλημα τοῦτο τῶν Ἀθηναίων ἦτο σημασίας ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρας ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων ἡ Σπάρτη ἀκολουθοῦσα μίαν γενικωτέραν ἰδεολογικὴν πολιτικήν, δὲν ἠσύχαζεν ἐφ' ὅσον δὲν ἔβλεπεν ἐγκαθιδρυμένον ὁριστικῶς εἰς Ἀθήνας τὸ κόμμα τῶν ἀριστοκρατῶν καὶ ἐφ' ὅσον οἱ Ἀθηναῖοι προέβαινον κάθε τόσον εἰς κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις. Οἱ Σπαρτιᾶται ἀντελαμβάνοντο ὅτι τὸ ἔθνικὸν τῶν καθεστὼς, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο παρὰ εἶδος ἐθνικοσοσιαλισμοῦ καὶ κομμουνισμοῦ συγχρόνως, διέτρεχε κίνδυνον ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν φιλελευθέρων ἀθηναϊκῶν θεσμῶν καὶ διὰ τοῦτο προσεπάθουν νὰ ἀσκήσουν διὰ παντὸς μέσου πολιτικὴν ἐξωτερικοῦ παρεμβατισμοῦ εἰς τὰ ἀθηναϊκὰ πράγματα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουον διὰ παντὸς τρόπου τὸν παρεμβατισμὸν αὐτόν, δὲν ἀπέκρυπτον τὴν ἀφοσίωσιν τῶν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀκόμη δὲ καὶ ἐπωφελοῦντο ὅλων τῶν εὐκαιριῶν ὅπως ἀποκρούουν πᾶσαν πρᾶξιν συμπράξεως μὲ αὐτούς. Τώρα ὅμως πρὸ τοῦ ἀσιατικοῦ κινδύνου εὑρέθησαν ὑποχρεωμένοι νὰ ζητήσουν ποδὸς ἄμυναν ἀλλήλων τῆς χώρας τὴν σύμπραξιν τῆς Σπάρτης.

Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των οἱ Ἀθηναῖοι προέβησαν εἰς ἀπεστείλαν παραχωρήσεις. Ἐδέχοντο διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Εἶχον δὲ πλήρη ἐπίγνωσιν τοῦ τί πραγματικῶς ἐσήμαινεν ἡ ἀναγνώρισις αὐτὴ καὶ πῶς θὰ ἐξεμεταλλεύοντο τὴν ἡγεμονίαν των ἐκείνην οἱ ἀριστοκρατικοὶ Σπαρτιᾶται. Ἔπρεπεν ὅμως νὰ προβοῦν εἰς ἀναλογοῦς ὑποχωρήσεις οἱ Ἀθηναῖοι, ἐφ' ὅσον, πρὸ παντὸς ἄλλου, ἐπεδίωκον τὴν ἄμεσον τιμωρίαν τῶν Αἰγινητῶν, πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν ἄλλων ποὺ θὰ ἐδείλιαζον πρὸ τοῦ πραγματικοῦ πράγματι κινδύνου.

Κατὰ τὰς παραχωρήσεις αὐτὰς ἡ Σπάρτη ἐδέχθη νὰ συμπράξῃ καὶ δι' αὐτὸ οἱ Σπαρτιᾶται, παραβαίνοντες τὰ διεθνῆ ἔθιμα, ἔρριψαν τοὺς Πέρσας πρέσβεις εἰς βαθὺ φρέαρ (κατ' ἄλλους δὲ εἰς τὸν Εὐρώταν), παραγγέλλοντες εἰς αὐτοὺς νὰ λάβουν ὅσην γῆν καὶ ὅσον ὕδωρ ἤθελον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐφόνευσαν τοὺς Πέρσας πρέσβεις, ἀλλὰ ἡ πρᾶξις αὕτη ἐθεωρήθη νόμιμος. Διότι οἱ πρέσβεις εἰς τὰς Ἀθήνας ἐφέρθησαν ὡς κοινοὶ κατάσκοποι καὶ συνοδευόμενοι ἀπὸ ἀνδρὸς τοῦ Ἱππίου, οἱ ὁποῖοι ἐτόλμησαν νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς τὴν πόλιν καὶ προσεπάθησαν νὰ διαφθείρουν συνείδησεις δι' ἀφθόνου χρήματος.

Οἱ Ἀθηναῖοι πρέσβεις εὗρον τοὺς Σπαρτιάτας χωρισμένους εἰς δύο ἀντιθέτους μερίδας, ἑκάστη τῶν ὁποίων εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ ἑνὸς τῶν δύο Σπαρτιατῶν βασιλέων. Ἡ εἰρηνόφιλος μερὶς ἐπὶ τὸν βασιλέα Δημάρατον ἀπέτρεπε πᾶσαν ἐνέργειαν στηριζομένη πάντοτε ἐπὶ τῆς παλαιᾶς ἀρχῆς τῆς ἀπομονώσεως. Ἡ ἄλλη ὑπὸ τὸν βασιλέα Κλεομένην πολεμικὴ μερὶς ὑπερίσχυεν διὰ περιέργου τρόπου.

Ἡ Αἴγινα, ὅπως ἀνεφέρθη, ἔχει ἤδη προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ, ἀποδεχομένη ὑποταγὴν καὶ εἰκοσιπέντε τὰς ἄκρως ἐπικαίρους θέσεις αὐτῆς ὡς πολεμικὰ ὁρμητήρια τῶν Περσῶν. Ὁ Κλεομένης εἰς τὴν Σπάρτην συμμαχεῖ μετὰ τοῦ Λεωτυχίδου, πολιτικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Δημαράτου, τοῦ ὁποίου ἐπιζητοῦν τὴν καθαίρεσιν ἀπὸ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Σκηνοθετεῖται ὁλόκληρος σκευωρία, διὰ νὰ παρουσιασθῇ ὁ Δημάρατος ὡς νόθος υἱὸς τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀριστωνος, καὶ συνεπῶς ἀνάξιος τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος. Ἀλλὰ ποῖος θ' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ μήτηρ του ἀπίστησε πρὸς τὸν σύζυγόν της καὶ ἔφερεν εἰς τὸν κόσμον καρπὸν ἀνόμου ἔρωτος. Οἱ σκευωροὶ κινδυνεύουν πρὸς στιγμὴν νὰ πέσουν εἰς τὰς λάκκους ποὺ ἤνοιξαν διὰ τὸν ἐχθρόν των. Ὁ Δημάρατος κατηγορεῖ αὐτοὺς ὡς σκηνοφάντας. Τότε ἐκεῖνοι ἐπινοοῦν ἕνα ἄθλιον σατανικὸν σχέδιον. Ὑπάρχει τρόπος νὰ ἀποδειχθῇ ἡ κατηγορία καὶ ὑπάρχει «κάποιος» ὅστις δύναται νὰ διαβεβαιώσῃ περὶ τῆς νοθείας καὶ ἡ βεβαίωσίς του, ἐὰν γίνῃ, εἶναι ὑπερβολικῆς ἀξίας ἀμφιβολίας. Αὐτὸς ὁ «κάποιος» εἶναι τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν.

Ὁ ρόλος τῶν Δελφῶν. Ποία ἀκριβῶς σκέψις ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὸ Ἱερατεῖον τῶν Δελφῶν; Αὐτὰ εἶναι δύσκολον νὰ τὰ βεβαιώσῃ κανεὶς ἀπολύτως. Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ἐπιτεθῶμεν ἐπὶ τῆς συνθέσεως τοῦ Δελφικοῦ Ἱερατείου καὶ νὰ ἀναλύσωμεν ἐπὶ τῶν πολιτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν του τάσεων. Εἰς ἀδρὰς ὅμως γραμμὰς δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἕνα σκαρίφημα τῶν ἐφαντάστων ἀντιθέσεων καὶ ἀντινομιῶν, μέσα εἰς τὰς ὁποίας ἔζησε τὸ πανίσχυρον ἐκεῖνο «Βατικανὸν» τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἡ πρώτη κτυπητὴ ἀντινομία εἶναι ὅτι, ἐνῷ τὸ Ἱερατεῖον ἐκεῖνο ἐθεωρεῖτο φρουρὸς ἀκοίμητος τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικότητος, ἐνῷ ὁ προορισμός του ἦτο νὰ διακονῇ τὸ ἀνώτατον δικαστήριον τῶν Ἑλλήνων, τὸ Συνέδριον δηλαδὴ τῶν Ἀμφικτιονιῶν, καὶ ἐνῷ κατὰ τεκμήριον ἀνταπεκρίνετο πρὸς ἕνα κέντρον, ἀντιστρόφως διετήρει ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου ἀκόμη αἰῶνος ἀγίας μυστικὰς καὶ συνεχῆ ἐπικοινωνίαν μὲ πλείστα ἄλλα Ἱερατεῖα τοῦ ἔξω τῆς Ἑλλάδος κόσμου, ἐν πρώτοις μὲ τὸ Αἰγυπτιακόν, κατόπιν μὲ τὸ Χαλδαϊκὸν Ἱερατεῖον τῆς Νινευὴ καὶ τῆς Βαβυλῶνος καὶ τέλος μὲ τὸ Περσικὸν Ἱερατεῖον. Ἡ βάσις τῆς πολιτείας τοῦ Μαντείου συνίστατο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν προσαρμογήν του πρὸς τὴν καθολικὴν ψυχολογίαν τῶν ἑλληνικῶν λαῶν, ὅπου ἦτο ἐξόφθαλμον τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἰάσις πρὸς μίαν ἐθνικὴν ἑνότητα, ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἰς τὴν συνεχῆ φροντίδα ὅπως μήποτε πραγματοποιηθῇ τὸ ὅραμα τῶν Ἀμφικτιονῶν περὶ ἑνωτικῆς ἑνότητος, διότι τοτε οἱ μυσταγωγοὶ καὶ ἱεροφάνται τῶν Δελφῶν θὰ ἔχανον ἀσφαλῶς τὸ μονοπώλιον τῆς ἐξουσίας των, ἡ ὁποία θὰ περιήρχετο ὅπως ἦτο φυσικὸν εἰς τὸ ἐθνικὸν πλέον κράτος τῶν Ἑλλήνων.

Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις συνεπῶς αὐτὰς τὸ φυσικώτερον θὰ ἦτο τὸ Μαντεῖον νὰ συντρίψῃ τὸν Κλεομένην καὶ νὰ ἀναδείξῃ τὸν Δημάρατον, ἐκ συστήματος ἠττοπαθῆ καὶ ἤδη ὑποπτον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον μετ' ὀλίγον θὰ διαδραματίσῃ μάλιστα καὶ ρόλον προδότου πλησίον τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἀλλὰ τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἤσκει καὶ μίαν ἄλλην πολιτικήν, τὴν οἰκονομικήν, ἡ ὁποία μετὰ τῆς ἰδεολογικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς τοιαύτης ἀπετέλει τὸν τρίτον ἰσχυρὸν πόδα τοῦ συμβολικοῦ τρίποδος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἄλλη μυστηριώδης προσωπικότης, ἡ Πυθία, ἐκυβέρνα τὰς καρδίας καὶ τὰς συνειδήσεις τῶν λαικῶν στρωμάτων ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Τὴν εὐαίσθητον χορδὴν τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς πολιτικῆς ἔθιξε καταλλήλως ὁ Κλεομένης προφανῶς διὰ τοῦ Κόδωνος, σημαντικοῦ παράγοντος εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ ὁ ὁποῖος μετέπεισε ἢ μᾶλλον μετέδωσεν εἰς τὴν μάντιδα Περίλλαν ποὺ παρίσταντο τὴν Πυθίαν αὐτὰ ποὺ ἐζήτουν ὁ Κλεομένης καὶ οἱ σὺν αὐτῷ διὰ νὰ εἴπῃ τὸ Μαντεῖον.

Ἀλλ' ἐὰν αἱ προσφοραὶ καὶ τὰ ἀναθήματα τῶν μυριάδων προσκυνητῶν ἐπαιζον βεβαίως τὸν ρόλον των ἐπὶ τῆς ὅλης ὑποδοχῆς καὶ τῆς προδιαθέσεως τῆς Πυθίας προκειμένου περὶ ζητημάτων μικρᾶς καὶ ὄχι γενικωτέρας σημασίας, αὐτὸ οὐδόλως ἐσήμαινεν ὅτι οἱ Δελφικοὶ ἱεροφάνται ἦσαν ἱκανοὶ νὰ δωροδοκηθοῦν καὶ ἀπὸ ἕνα μάλιστα σχεδὸν ἀπέναντον βασιλέα τῆς Σπάρτης.

Αἱ προσφοραὶ τῶν προσκυνητῶν συνέρρεον φυσικὰ εἰς τὰ θησαυροφυλάκια, ἀλλ' ἡ ἁπλῆ γενναιοδωρία τοῦ Κλεομένους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συγκινήσῃ. Τὰ πράγματα ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον λάβει μίαν ἐντελῶς ἄλλην τροπήν. Διὰ τῆς θαυμασίας ὀργανώσεώς του καὶ μὲ τὴν διακλάδωσιν τῶν πληροφοριοδοτῶν του τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον εἶχε προφανῶς πληροφορηθῆ τὰ περὶ ἐκστρατείας σχέδια τῆς Αὐλῆς τῶν Σούσων. Καὶ ὑπελόγιζεν εἰς τὰς δύο περιπτώσεις, δηλαδὴ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς, ἤτοι εἰς τὴν ἄνοδον τοῦ Ἱππίου εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀθηνῶν, ἢ ἀντιθέτως τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Περσικοῦ ἐγχειρήματος. Εἰς τοὺς χρησμοὺς, ὡς καὶ εἰς τὴν πολιτικήν των, οἱ Δελφοὶ ἔπαιζον μὲ τὰς δύο ὄψεις τοῦ νομίσματος. Καὶ ἐλάμβανον τὰ μέτρα των. Λοιπὸν ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρώτην περίπτωσιν, τῆς Περσικῆς ἐπιτυχίας, τὸ Ἱερατεῖον ἦτο πλήρως πεπεισμένον ὅτι δι' ὀλίγον μόνον χρόνον ἢ καὶ καθόλου θ' ἀνετίθετο ἡ σατραπεία τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸν Ἱππίαν ὅρτις ἦτο ἀντιπαθὴς εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἄλλως τε τὰ Σοῦσα εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των ἰδιώδεις δι' αὐτὰ σατράπας εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ ὁποῖοι ὡς ἀντιδραστικοὶ καὶ ἀντιφιλελεύθεροι λόγῳ τῆς πολιτειακῆς των συγκροτήσεως θὰ ἠδύναντο νὰ συνεργασθοῦν εὐκολώτερον μετὰ τῶν Περσῶν, τὸ σύστημα τῶν ὁποίων ἦτο ἐπίσης ἀνελεύθερον.

Ἐὰν συνεπῶς τὰ πράγματα ἐλάμβανον αὐτὴν τὴν τροπὴν τὸ Δελφικὸν Ἱερατεῖον ὑπελόγιζεν ὅτι ἀσφαλῶς θὰ ἐξεύρισκεν εὐχερέστατα τρόπον νὰ συμφιλιωθῇ μὲ τὸν Δημαράτον, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο ν' ἀποφανθῇ. Ἐὰν πάλιν ἐντελῶς ἀντίθετος ἦτο ἡ ἔκβασις τῆς Περσικῆς ἐκστρατείας (διὰ τοὺς Δελφοὺς ἡ νίκη τῶν Ἀθηναίων ἦτο ἡ ὀλιγώτερον πιθανὴ περίπτωσις), τότε οἱ Σπαρτιᾶται καὶ πάλιν θὰ ἡγεμόνευον τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἤδη αἱ Ἀθῆναι ἀνεγνώρισαν προκαταβολικῶς τὴν ἡγεμονίαν των, ὁπότε φυσικὰ τὰ κεκτημένα οἰκονομικὰ προνόμια καὶ αἱ ὑποσχέσεις τοῦ Κλεομένους θὰ παρέμενον εἰς τὸ ἀκέραιον. Αὐτὴ ἡ προοπτικὴ ἔπεισε τοὺς ἱεροφάντας νὰ ὑπαγορεύσουν εἰς τὴν Πυθίαν χρησμόν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐτίθετο ἐκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι ὁ Δημάρατος δὲν ἦτο υἱὸς γνήσιος τοῦ Ἀριστωνος. Δὲν ἐχρειάζοντο περισσότερα διὰ νὰ μὴ δυνηθῇ πλέον ὁ Δημάρατος νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ κατόπιν τούτου ἀνεχώρησε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν Περσίαν.

Πανίσχυρος τώρα πλέον ὁ Κλεομένης μετὰ τοῦ συμπράττοντος Λεωτυχίδου, ἐπιβάλλει τὰς ἀπόψεις ποὺ ὑπεστήριζε τὸ φιλοπόλεμον κόμμα του καὶ μετ' ὀλίγον ἐκστρατεύουν καὶ οἱ δύο ὁμοῦ ὡς συμβασιλεῖς ἐναντίον τῆς Αἰγίνης. Κατόπιν τούτου οἱ Αἰγινῆται τρομοκρατοῦνται καὶ συναισθάνονται καλύτερον τὰ ἐθνικὸν των καθῆκον, ἀλλὰ καὶ βεβαιότερον ἐξασφάλισιν οἱ Σπαρτιᾶται ἀποχωροῦντες συναποκομίζουν δέκα ὁμήρους ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων καὶ πλουσιωτέρων οἰκογενειῶν τῆς Αἰγίνης. Τοὺς ὁμήρους αὐτοὺς παραδίδουν πρὸς φύλαξιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Οἱ Πέρσαι συνεχίζουν τὰς προετοιμασίας. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Πέρσαι συμπληροῦν τὰς προπαρασκευὰς των καθ' ὅλον τὸ ἔτος 491 π.Χ. Οἱ Πέρσαι εἶχον συναίσθησιν τῆς ἰσχύος τῶν Ἑλλήνων, ἰσχύος φαινομενικῶς ἀσημάντου ἀπὸ ἀπόψεως ποσοτικῆς, ἀλλὰ ἀκαταμαχήτου, προκειμένου νὰ ὑπερασπίσουν τὰς ἑστίας των. Ὁπωσδήποτε ἑξακόσιαι τριήρεις συγκεντροῦνται εἰς τὰ παράλια τῆς Κιλι-

κίας καὶ τὰ μεγάλα μεταγωγικὰ πλαισιοῦνται ἀπὸ πρωτοφανῆ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἱππαγωγὰ σκάφη, ὡς εἶχε συμβουλεύσει ὁ Ἱππίας, γνωρίζων καλῶς τὴν εἰς τὸ ἱππικὸν πενιχρότητα τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ μερὶς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαρείου Ἀρταφέρνους μηχανορραφεῖ εἰς τὰ Σοῦσα, παριστᾷ εἰς τὸν μέγαν βασιλέα ὅτι ὁ Μαρδόνιος εἶναι ξένον πρὸς τὴν δυναστείαν αἷμα καὶ τέλος πείθει τὸν Δαρεῖον νὰ ἀναθέσῃ τὴν ἀρχιστρατηγίαν εἰς τὸν ἀνεψιόν του, Ἀρταφέρνην ἐπίσης λεγόμενον. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ νεαρὸς στρατηγὸς εἶναι ἄπειρος ἀκόμη τῶν πολεμικῶν πραγμάτων στέλλεται ὡς συστράτηγος αὐτοῦ ὁ ἐμπειρότερος καὶ ἱκανώτερός του Δᾶτις, Πέρσης στρατηγὸς πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν.

Πέρσης κατάφρακτος ἱππεύς.

Οἱ δύο στρατηγοί, ὅταν αἱ προπαρασκευαὶ τῆς ἐκστρατείας ἐτελειοποιήθησαν, μετέβησαν διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὰ Σοῦσα, ὅπως λάβουν αὐτοπροσώπως ἐντολὰς ἀπὸ τὸν μέγαν βασιλέα. Καὶ αἱ ἐντολαὶ αὗαι συνίσταντο πρῶτον εἰς τὴν σκληρὰν τιμωρίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐρετρείας, λόγῳ τῆς συμμετοχῆς των εἰς τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, δεύτερον εἰς τὴν πλήρη καθυπόταξιν τῶν νήσων καὶ πόλεων, αἱ ὁποῖαι δὲν προσέφερον γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ τρίτον τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Ἱππίου εἰς τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν παρακολούθησιν τῆς πολιτείας του ἀπὸ μέρους Περσῶν συμβούλων.

Ἕλλην ἱππεὺς (ἐπὶ τετραδράχμου τῆς Μαγνησίας).

Ἀνήρχοντο δὲ αἱ περσικαὶ δυνάμεις ποὺ θὰ ἐξεστράτευον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμοὺς πλὴν τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω ναυτικοῦ των, εἰς ἑκατὸν χιλιάδας τοὐλάχιστον πεζοὺς τῶν διαφόρων ὅπλων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ταγμάτων τοῦ «μηχανικοῦ», καὶ εἰς 10.000 ἀκόμη ἱππεῖς. Εἰς τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς δὲν συμπεριλαμβάνονται οἱ ἐρέται καὶ ναῦται, οἵτινες ἐν τούτοις εἶχον ἐκπαιδευθῆ καταλλήλως, ὥστε νὰ ὑπηρετήσουν ἐν ἀνάγκῃ καὶ ὡς «πεζοναῦται» — ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον — ἢ ὡς «φιλοὶ στατιῶται» — ὡς ἔλεγον τότε — δηλαδὴ ἐλαφρότατα ὡπλισμένοι.

Οἱ Πέρσαι ἔρχονται. Τοιουτοτρόπως, ἀφοῦ τὰ πάντα προητοιμάσθησαν ὁ περσικὸς στρατὸς ἐπιβιβασθεὶς τῶν πλοίων ἀνεχώρησε διὰ τὸν προορισμόν του κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 490 πρὸ Χριστοῦ. Τὰ πλοῖα ἐξέπλευσαν ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς Ἰασσοῦ μὲ πρῶραν πρὸς δυσμάς. Ἔπειτα παρέπλευσαν τὰς ἀκτὰς τῆς Καρίας, ἀνῆλθον πρὸς τὴν Ἰωνίαν καὶ ἔφθασαν μέχρι τῆς Σάμου. Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ στόλος ἰστιοδρόμησε πρὸς Νάξον ἥτις ἔμελλε νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐκδικήσεως. Οἱ ἀνδρεῖοι Νάξιοι ἀπηξίωσαν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν νὰ ὑποταχθοῦν καὶ παρὰ τὸ προφανῶς ἄνισον τοῦ ἀγῶνος, ἐπολέμησαν μέχρις ἐσχάτων. Ὅταν ἡ πόλις κατελήφθη, ἐπυρπολήθη καθὼς καὶ ὅλα αὐτῆς τὰ ἱερά. Ἐκ τῶν πολεμιστῶν ὀλίγοι ἠδυνήθησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰ ὄρη, ὅσοι ὅμως παρέμειναν ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἠχμαλωτίσθησαν καὶ ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι. Οἱ Πέρσαι στρατηγοὶ ἔσπευσαν νὰ ἐκτέμουν εἰς Σοῦσα τὸ πρῶτον νικητήριον ἄγγελμά των. Μετὰ ταῦτα ὁ στόλος ἀπέπλευσε καὶ ἔφθασεν εἰς Δῆλον, ὅπου καὶ ἠγκυροβόλησεν. Ἐδῶ οἱ δύο στρατηγοὶ ἔθεσαν εἰς ἐφαρμογὴν τὰς λεπτομερεῖς ὁδηγίας, τὰς ὁποίας εἶχον λάβει ἀπὸ τὸ ἀνακτοβούλιον τῶν Σούσων. Ἐφρόντισαν νὰ ἄρουν κάθε ὑπόνοιαν καὶ κάθε φόβον ὅτι ἐπέρχονται ὡς ἔνθροι καὶ ὡς ἐπιδρομεῖς εἰς τὴν ἱερὰν νῆσον. Μετὰ πεισοῆς μεγαλοπρεπείας ἐτίμησαν ναοὺς καὶ ἱερά, ἐλάτρευσαν τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς διὰ πρωτοφανοῦς θυσίας, καὶ δι' ὅλων τῶν μέσων ἐπέδειξαν ἀπέραντον εὐλάβειαν. Ἡ συμπεριφορὰ αὐτὴ τῶν Περσῶν εἰς Δῆλον εἶχε βαθυτάτην πολιτικὴν σημασίαν ἀπετέλει δὲ οὐσιαστικῶς ὄχι ἀντίθεσιν, ἀλλὰ συμπλήρωμα τῆς κτηνώδους συμπεριφορᾶς των εἰς Νάξον. Ἐδείκνυον δηλονότι δι' ἐνεργῶν παραδειγμάτων εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τὰς δύο ὄψεις τοῦ περσικοῦ νομίσματος, τὴν σκληρὰν τιμωρίαν τῶν ἐχθρῶν καὶ τὴν «κατανόησιν» πρὸς τοὺς ὑποτασσομένους, τῶν ὁποίων θὰ ἐσέβοντο τοὺς θεσμούς.

Ἀπὸ τὰς Κυκλάδας οἱ Πέρσαι ἔπλευσαν πρὸς τὴν Εὔβοιαν. Ἀναπλέοντες, ἐκυρίευσαν τὴν Κάρυστον. Ὁ ἀνάπλους αὐτὸς ὑπῆρξεν ἀπαραίτητος, διότι οἱ ἐπιτελεῖς τῶν δύο ἀρχιστρατήγων ἔκρινον ὀπωσδήποτε ἐπιβεβλημένην τὴν κατοχὴν τῆς ἀκτῆς, τοῦτο δὲ ὅπως εἰσπλεύσῃ ὁ στόλος εἰς τὸν Εὔριπον καὶ δυνηθῇ νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπόν του, δίχως νὰ ἀφήσῃ εἰς τὰ νώτα του ἐχθρούς.

Ἡρωϊκὴ ἄμυνα καὶ καταστροφὴ τῆς Ἐρετρείας. Ἡ Ἐρέτρεια καὶ αἱ Ἀθῆναι συνεδέησαν ἐν τῷ μεταξὺ διὰ συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας. Οἱ Ἐρετριεῖς μετέφερον εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐξασφάλισιν, τὸν θησαυρόν των, ὁμοῦ δὲ μετὰ τῶν ἐν Χαλκίδι διαμενόντων Ἀθηναίων ἡτοιμάσθησαν ὅπως ἀντεπεξέλθουν ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ἀλλ' ὅταν ἡ περσικὴ δύναμις ἀνεπτύχθη ἐπὶ τῆς παραλίου πεδιάδος, κατέστη πλέον προφανὲς ὅτι πᾶσα ἀντίστασις ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ μάχης ἦτο ἀδύνατος καὶ ἀσύμφορος. Διὰ τοῦτο οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἀπεχώρησαν, οἱ δὲ Ἐρετριεῖς ὠχυρώθησαν ἐντὸς τῆς πόλεώς των, τῆς ὁποίας τὰ τείχη ἦσαν ἰσχυρά. Οἱ Ἐρετριεῖς εἶχον κάθε λόγον νὰ πιστεύουν ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, θὰ συνετέλουν εἰς πλήρη χρεωκοπίαν τῆς περσικῆς ἐκστρατείας. Δὲν εἶχον δὲ ἄδικον, διότι ὑπελόγιζον νὰ κρατηθοῦν μέχρι φθινοπώρου, ὁπότε ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀποσυρθοῦν ἄπρακτοι, καθόσον ἐν τῷ μεταξὺ καὶ εἰς τὰ Σοῦσα ἤρχισαν νὰ διαβλέπουν ὅτι ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἦτο περισσότερον δαπανηρὰ ἀπὸ ὅ,τι ἀρχικῶς ὑπελογίζετο καὶ ὅτι πρὸς τούτοις οὐδὲν τὸ σημαντικὸν ἀπέφερε.

Πράγματι ἡ πολιορκία ἤρχισεν ὑπὸ δυσμενεστάτους διὰ τοὺς Πέρσας ὅρους. Ἄλλως τε τὸ περσικὸν γενικὸν ἐπιτελεῖον εἶχε δεόντως πληροφορηθῆ, χάρις εἰς τοὺς κατασκόπους του, τοὺς σκοποὺς τῶν Ἐρετριέων. Καὶ τότε οἱ δύο ἀρχηγοὶ ἀπεφάσισαν τὴν πάσῃ θυσίᾳ κατάληψιν τῆς πόλεως δι' ἐφόδων ἀπεγνωσμένων. Τὴν φορὰν αὐτὴν ἡ Ἐρέτρεια ὑπῆρξε βεβαίως τὸ «Βεαντὲν» τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Πέρσαι ἀντεμετώπιζον τεραστίας δυσκολίας, μὴ δυνάμενοι κἂν νὰ στρατοπεδεύσουν κανονικῶς ἐπὶ σταθερᾶς γῆς καὶ ἠναγκασμένοι νὰ μεταβάλουν τὰ πλοῖα των εἰς στρατόπεδον. Ἡ στενὴ παραλία τὴν ὁποίαν εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των ἀπετέλει κίνδυνον ἀκόμη μεγαλύτερον ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς θαλάσσης, διότι οἱ Ἐρετριεῖς, κάμνοντες αἰφνιδιαστικὸν κλεφτοπόλεμον, ἐπλευροκόπουν τὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἐστρατοπέδευον ἐπὶ τῆς ξηρᾶς. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, αἱ περσικαὶ ἔφοδοι ἦσαν ἀλλεπάλληλοι καὶ διαιόταται. Ἀλλὰ κάθε φορὰν ποὺ ἐπεχείρουν τὴν κατάληψιν τῆς ἡρωϊκῆς πόλεως, ὄγκοι πτωμάτων ἐσωρεύοντο γύρω καὶ ἔξω τῶν τειχῶν της. Οἱ Ἐρετριεῖς εὑρίσκοντο ἠναγκασμένοι νὰ δέχωνται βραχυχρονίους ἀνακωχὰς, διὰ νὰ ἐπιτρέψουν εἰς τοὺς Πέρσας νὰ θάπτουν τοὺς νεκρούς των. Ἐπὶ ἓξ ὁλόκληρα ἡμερονύκτια διήρκεσεν αὐτὴ ἡ κατάστασις, ὅταν οἱ Πέρσαι ἀρχηγοὶ μετεχειρίσθησαν τοὺς κατασκόπους των διὰ νὰ διαφθείρουν τοὺς ἡγέτας τοῦ ἀριστοκρατικοῦ κόμματος, ὑποσχόμενοι εἰς αὐτοὺς ὅτι θὰ παρέδιδον εἰς τὸ κόμμα των τὴν ἐξουσίαν, ἐφ' ὅσον θὰ κατελάμβανον τὴν πόλιν. Οὕτως ἐξυφάνθη ἡ προδοσία καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ κόμματος τῶν εὐπατριδῶν ἤνοιξαν κρυφὰ κατὰ τὴν νύκτα τὰς πύλας τῆς πόλεως καὶ ἐπέτρεψαν τὴν εἴσοδον τῶν πολιορκητῶν. Μάλιστα ἔσφαξαν ὑπούλως τοὺς τεταγμένους φρουρούς. Ἀλλὰ οὐδέποτε ἴσως ἄλλοτε προδοσία ἐπληρώθη ἀμέσως καὶ τόσον πολὺ ἀκριβά. Τὰ στίφη τῶν βαρβάρων εἰσορμήσαντα εἰς τὴν πόλιν, οὐδεμίαν ἔκαμαν διάκρισιν μεταξὺ ἀριστοκρατῶν καὶ λαοῦ. Ἡ σφαγὴ ὑπῆρξεν ἀνηλεής, ἡ πυρπόλησις τρομακτικὴ καὶ ὁ ἐξανδραποδισμὸς ἀπάνθρωπος. Δὲν ἔμεινε λίθος ἐπὶ λίθου εἰς τὴν κυριευθεῖσαν πόλιν. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς γόνους τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν δὲν κατεσφάγησαν, ἐστάλησαν εἰς τὰ Σοῦσα ὅπως εὐνουχισθοῦν καὶ εἰσέλθουν ὡς εὐνοῦχοι εἰς τοὺς γυναικωνίτας τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μεγιστάνων. Ἐπίσης αἱ ὡραιότεραι παρθένοι τῶν κρατίστων οἰκογενειῶν ἐστάλησαν εἰς Σοῦσα.

Πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἦσαν πλέον ἕτοιμοι νὰ ἀναλάβουν τὸ ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν ἐγχείρημα. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοὺς ἐνδιέφερε πρωτίστως ἦτο νὰ ἐξεύρουν τὸ πλησιέστερον ἀγκυροβόλιον, διότι τὸ μόνον τὸ ὁποῖον ἐφοβοῦντο ἦτο ἡ ἐνδεχομένη ἀπὸ θαλάσσης ἀπειλὴ καταστροφῆς τοῦ βαρυτάτου στόλου των. Ἐγνώριζον ὅτι ἡ ἐπιμήκης χερσόνησος τῆς Ἀττικῆς εἶχεν ἀκτὰς πλήρεις σκοπέλων καὶ θὰ ἐχρειάζοντο πλοηγοὶ ἔμπειροι ὅπως βοηθήσουν τοὺς Πέρσας.

Ἡ ἀντίπερα τῆς Ἐρετρείας ἀκτή, πλησιεστάτη ἄλλωστε, παρουσίαζε [illegible] ὅλα εὐχερῆ τὴν ἀπόβασιν. Ἰδίως δὲ τοῦ Ἱππικοῦ. Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τὰ πλοῖα των ἤδη οἱ Πέρσαι διέκρινον τοὺς χλοεροὺς λειμῶνας, ὅπου ἐπὶ τέλους θὰ ἠδύναντο νὰ βοσκήσουν οἱ ἵπποι των, νηστικοὶ ἀπὸ καιροῦ, ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἐρημωμένην ἀκτὴν τῆς Ἐρετρείας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρουν βοσκήσιμον τόπον. Πλὴν ὅλων αὐτῶν εἶχον τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, συγκρατούμενοι ὑπὸ φόβου, δὲν θὰ ἀπεμακρύνοντο ποτὲ τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ θὰ ἔμενον εἰς τὰ περὶξ τῆς πόλεώς των.

Ὅλα αὐτὰ ἐξητάσθησαν εἰς ἔκτακτον συμβούλιον τῶν ἐπιτελῶν, αἱ ἐλάχισται δὲ ἀντιρρήσεις ὑπεχώρησαν, ὅταν ὁ Ἱππίας ὑπέδειξεν ὅτι ἡ πεδιὰς ἐκείνη ἦτο ἰδεώδης διὰ τὴν πλήρη καὶ ἀποτελεσματικὴν δρᾶσιν τοῦ ἱππικοῦ. Ἐπὶ πλέον ἄνετος ὁδὸς ἐξησφάλιζε τὴν πορείαν τῆς στρατιᾶς. Ἡ δημοσία ὁδὸς ἠκολούθει ὁλόκληρον τὴν παραλίαν, δὲν ὑπῆρχε δὲ φόβος

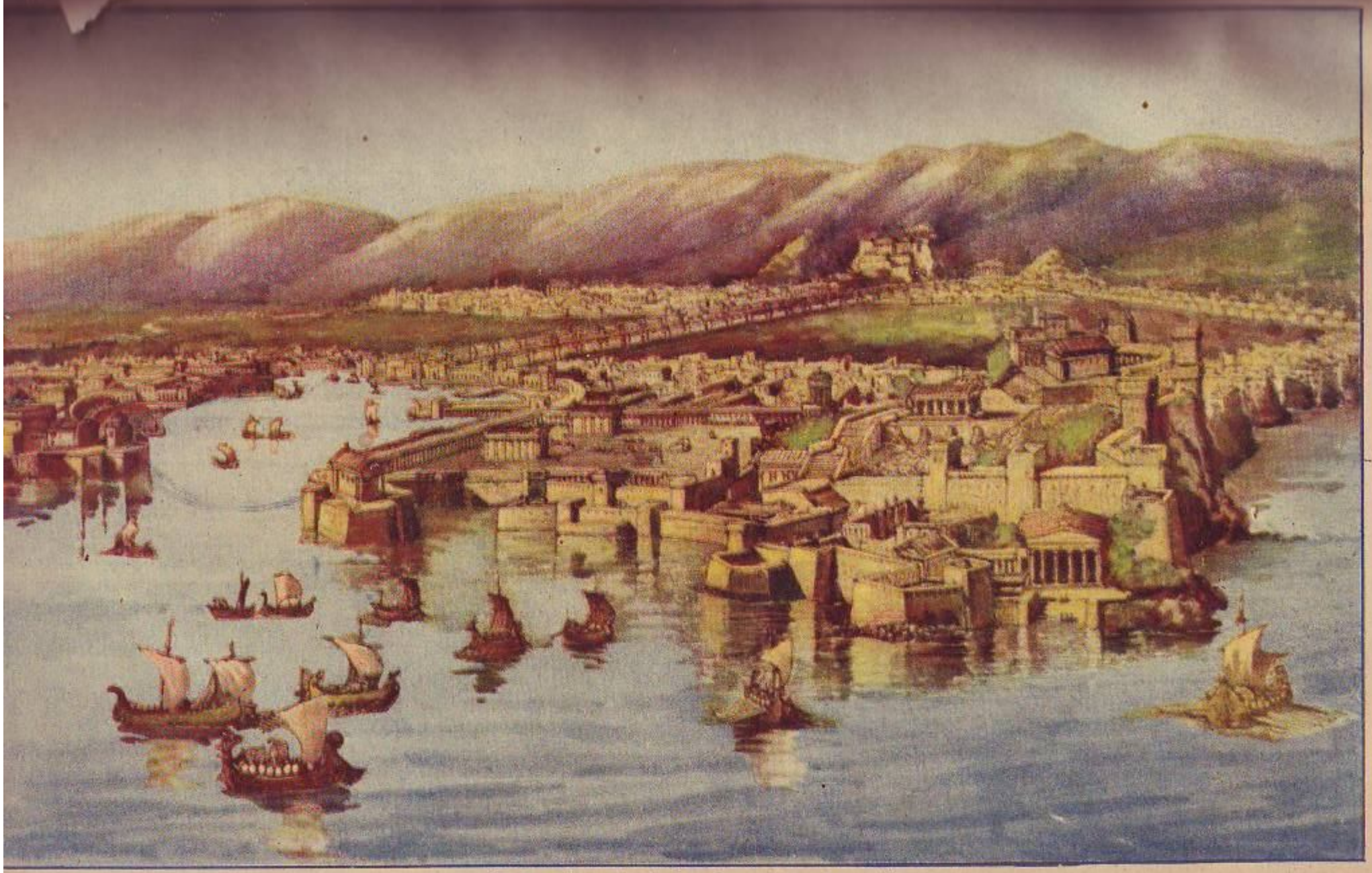

Ὁ Πειραιεὺς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (ἀναπαράστασις).

αἰφνιδιασμῶν ἐκ μέρους τῶν Διακρίων (βλ. λέξιν), διότι οὗτοι ἀνεκάλεν ἦσαν πιστοὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Πεισιστράτου. Ἀλλὰ αἱ ὑποδείξεις αὗται παρουσιάζουν καὶ ἄλλα ἀκόμη πλεονεκτήματα. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποβίβασίν των οἱ Πέρσαι ἤθελον ἐπιτύχει εὐχερῶς τὸν πλήρη ἀνεφοδιασμόν των, προμηθευόμενοι ὁ,τιδήποτε ἐχρειάζοντο διὰ τὸ στράτευμα. Ἀντιστρόφως δὲ ἀπέκοπτον ὑπωσδήποτε τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν Ἀθηναίων, τόσον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς Ἀττικῆς ἐνδοχώρας, ὅσον καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς Εὐβοίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρομηθεύοντο πολλὰ χρειώδη.

Δὲν ἐχρειάζοντο βεβαίως πειστικώτερα ἐπιχειρήματα ὅπως ἀποστεύσουν τάχιστα οἱ Πέρσαι ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἐρετρείας, τῆς ὁποίας ἀκόμη ἐκάπνιζον τὰ ἐρείπια. Γαλήνη ἠκολούθει εἰς τὸν πορθμόν, ἤρκεσε δὲ ἁπλῆ κωπηλασία ὅπως ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν φθάσουν εἰς τὴν ἀκτήν, ὅπου τὰ περσικὰ στρατεύματα ἀπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῆς εὐρείας καὶ χλοερᾶς πεδιάδος τοῦ Μαραθῶνος, ἐνῶ τὰ πλοῖα παρέμενον ἠγκυροβολημένα εἰς τὸν κυκλοτερῆ ἀσφαλέστατον ὅρμον.

Οἱ Ἀθηναῖοι, εἶναι ἀληθές, δὲν ἐπερίμεναν τόσον γρήγορα τοὺς Πέρσας, διότι δὲν εἶχον ὑπολογίσει ἐπὶ τῆς διὰ προδοσίας πτώσεως τῆς ἀτυχοῦς Ἐρετρείας. Ἀλλὰ πάντως δὲν ἦσαν ἐντελῶς ἀνέτοιμοι διὰ τὸν ἀγῶνα.

Τὰ ἐσωτερικὰ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἐσχάτου κινδύνου. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ θὰ μᾶς ἐπιτραπῇ μία ἀνασκόπησις τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως διασαφηνισθοῦν αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀνελήφθη ὁ ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγών.

Κόμμα σαφῶς εἰρηνόφιλον εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ὑπῆρχεν. Ὑπῆρχεν ὅμως ἰσχυρὰ μερίς, ἡ τῶν εὐπατριδῶν, ἡ ὁποία ἐπίστευεν ἀκόμη δυνατὴν τὴν ἀποφυγὴν τοῦ ἀγῶνος. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἱππίου ἦσαν ἐλάχιστοι πλέον, μετὰ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἀνεπάρκειαν διαγωγῆν του καὶ δὲν ἐτόλμων φυσικὰ νὰ ἀναλάβουν ἄλλην πλὴν τῆς ἐνδεχομένης προδοτικῆς στάσεώς των. Αἱ μεγάλαι λαϊκαὶ μάζαι ἦσαν πεπεισμέναι περὶ τοῦ ἀναπόφευκτου τοῦ ἀγῶνος. Καὶ δὲν ἀπέκρυπτον ἀκόμη καὶ κάποιαν ἀνυπομονησίαν ὅπως ἐκκαθαρισθῇ ὁριστικῶς ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐναντὶ τοῦ διαρκοῦς κινδύνου τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῶν.

Τὸ μεγάλο διὰ τὰς Ἀθήνας πλεονέκτημα ἦτο ὅτι τὴν φορὰν αὐτὴν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν φατριῶν εὑρέθησαν μεγάλαι φυσιογνωμίαι, αἵτινες παρὰ τὰς ἀντιθέσεις των προέτασσαν ὑπὲρ πάντα ἄλλα τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος.

Οἱ ἡγέται τῶν Ἀθηνῶν. Τρία κυρίως ὀνόματα ἐξέχουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ συνεκέντρωνον τὴν μεγάλην ἐμπιστοσύνην τῶν ὀπαδῶν των. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς φατρίας τῶν ἀριστοκρατῶν εὑρίσκετο ὁ Ἀριστείδης, υἱὸς τοῦ Λυσιμάχου. Ἦτο βεβαίως ἀφωσιωμένος ψυχῇ τε καὶ σώματι ὁ Ἀριστείδης εἰς τὰς συντηρητικὰς ἰδέας του καὶ ἔβλεπεν ὡς ἔσχατον κίνδυνον τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἀγορᾶς, ἡ ὁποία ἀπέβαινε καθημερινῶς περισσότερον κέντρον καὶ ὀμφαλὸς τῆς Πολιτείας.

Ἀριστείδης.

Ὁ Ἀριστείδης εἶχεν ἕνα ἐλάττωμα καὶ δύο τεράστια πλεονεκτήματα, δυσκόλως ἀπαντώμενα εἰς πολιτικοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὸ ἐλάττωμά του ἦτο διὰ τὴν ἐποχήν του ἡ πολιτική του συντηρητικότης. Ἐχθρὸς κεκηρυγμένος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου, ἐπίστευεν ὅτι ἡ πόλις εὐτυχεῖ ἐφ' ὅσον παραμένει εἰς τὸ παλαιὸν πατροπαράδοτον καθεστὼς τῆς κλειστῆς οἰκονομίας, ἐφόσον θέτει χαλινὸν εἰς τὰς φιλοδοξίας καὶ ἐφόσον ἀποστρέφεται τὰς πολεμικὰς περιπετείας. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀνεπτύχθη εἰς τὸ ἔπακρον ὅταν οἱ εὐπατρίδαι δὲν ἤθελον κἂν νὰ προσεταιρίσθοῦν οἱ Ἀθῆναι τὸν Πειραιᾶ καὶ νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν ὡς ἐπίνειόν των. Ἐφοβεῖτο τὴν θάλασσαν, τὸν πλοῦτον της καὶ τοὺς ξένους, οἱ ὁποῖοι θὰ ἤρχοντο ἐνδεχομένως ἀπὸ αὐτήν. Δίκαιος τὸν Ἀριστείδην οἱ εὐπατρίδαι θὰ παρενέβαλλον σημαντικὰ προσκόμματα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Καὶ οἱ Πέρσαι θὰ ἠδύναντο νὰ βασισθοῦν ἐπὶ ἰσχυροῦ εἰρηνοφίλου ρεύματος. Ἀλλὰ ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔγινε πρόδηλον τὸ ἀναπότρεπτον τοῦ ἀγῶνος, ὁ Ἀριστείδης ἦρε πάσας τὰς ἐπιφυλάξεις του. Εἶχεν, ὡς εἴπομεν, δύο ἀνεκτιμήτους ἀρετάς. Ἦτο πάμπτωχος, ὁ ἀριστοκράτης αὐτὸς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ἀριστοκρατικοῦ κόμματος. Ἡ πενία του ἐκείνη ἦτο ἡ ἀσφαλεστέρα δι' αὐτὸν ἐγγύησις, τὴν ὁποίαν ἀνεγνώριζον ἐχθροὶ καὶ φίλοι του. Ἡ δεύτερα μεγάλη του ἀρετὴ συνίστατο εἰς τὴν ἄκραν δικαιοσύνην του καὶ τὴν λεπτολόγον εὐσυνειδησίαν του.

Καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς — ἡ δευτέρα μεγάλη φυσιογνωμία — ἀνήκεν εἰς ἀρίστης οἰκογενείας, ἦτο δὲ υἱὸς τοῦ Νεοκλέους. Ἔστω ἐπὶ κεφαλῆς τῶν λαϊκῶν τάξεων, ὄχι ἐξ ὑπολογισμοῦ ἢ διότι ἤθελε νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν περίστασιν ἵνα ἀναρριχηθῇ εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ ἐκ συνειδήσεως, ἐξ εὐγενοῦς ἐνθουσιασμοῦ, ἐξ εἰλικρινῶν προαιρέσεων. Ἄλλως τε ἡ ἰδιοσυγκρασία του ἐκάθιστον προφανῶς τὴν πολιτικήν του ἐκείνην, διότι ὡς φύσις ἐνθουσιώδης, τολμηρά, ἀκόμη καὶ παράφορος, δὲν ἠνείχετο τὴν ἀποτελματώσιν εἰς τὴν ὁποίαν ὁδηγεῖ ἡ πολιτικὴ τῶν ἀριστοκρατῶν. Ἤθελε τὴν πατρίδα του μεγάλην καὶ ἰσχυράν. Δὲν ἠνείχετο τὸν ἀριστοκρατικὸν κομμουνισμὸν τῆς Σπάρτης, εἰς τὸ πρόσωπον τῆς ὁποίας διέβλεπε πάντοτε μίαν ἀντίπαλον τῶν Ἀθηνῶν. Διέβλεπε διὰ τὰς Ἀθήνας ρόλον ὄχι μόνον πανελλήνιον, ἀλλὰ αὐτόχρημα παγκόσμιον, προφανέστατα δὲ καὶ κοσμοϊστορικόν, ὡς ἀργότερον διέβλεψεν ὁ μέγας Περικλῆς. Ἡ οἰκονομικὴ του πολιτικὴ ἦτο ἄρδην ἀντίθετος πρὸς ἐκείνην τοῦ Ἀριστείδου. Ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου, εἰς τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ μεγαλεῖα, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ προσκομίσῃ εἰς μίαν χώραν ὁ πλοῦτος, ἐπίστευεν εἰς τὴν... θάλασσαν, ὅτι ἀπὸ αὐτὴν θὰ ἤρχοντο τὰ πλούτη καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ ὅτι δι' αὐτῆς θὰ ἀνεδεικνύετο ἡ πατρίς του. Ὄχι μόνον συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς κτίσεως τοῦ Πειραιῶς, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς συμπατριώτας του ὅτι ἄνευ τοῦ ἐπινείου τούτου ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν Ἀθηνῶν θὰ ἦτο περιωρισμένη. Ὅταν δέ, κατὰ τὸ 493, ἔγινε πρῶτος ἄρχων, δὲν ἐφρόντισε πάρα πολὺ διὰ τὰ τυπικὰ ζητήματα καὶ ἀναλαμβάνων μὲ πρωτοφανῆ τόλμην εὐθύνας βαρυτάτας, ποὺ ἐνδεχομένως θὰ τοῦ ἐστοίχιζον τὴν ζωήν, προέβη ἀμέσως εἰς τὴν ἔναρξιν τῆς κτίσεως τοῦ Πειραιῶς, πεπεισμένος ὅτι καὶ ἀπὸ πολεμικῆς ἀπόψεως ὁ λιμὴν αὐτὸς ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὴν πατρίδα του.

Τὰ τολμηρότερα ὅμως σχέδια τοῦ Θεμιστοκλέους ἀφεώρων τὴν ἔναντι τῶν Περσῶν πολιτικήν. Ἐὰν ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπρόφθανε νὰ γνωρισθῇ μὲ τὸν ἄλλοτε τύραννον τῆς Σάμου, τὸν Πολυκράτη, ὁ ὁποῖος πρῶτος, ὡς γνωρίζομεν, ὡραματίσθη τὴν παγκόσμιαν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν θὰ ἐπερίμενε τοὺς Πέρσας εἰς τὴν Ἀττικήν. Θὰ μετέβαινε πρὸς συνάντησίν των εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἄλλως τε, νεαρὸς ἀκόμη, κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, αὐτὸς ἔπεισε τοὺς συμπατριώτας του νὰ βοηθήσουν τοὺς ἀδελφούς των Ἴωνας.

Ἡ Ἱππίας ἠγνόει τὴν μεγάλην αὐτὴν φυσιογνωμίαν καὶ τὸ πολύ, ἐπίστευεν ὅτι θὰ ἔχῃ νὰ κάμῃ μὲ νεαρὸν παράφορον, τοῦ ὁποίου κάποτε θὰ ἐπερνοῦσεν ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ τόλμη. Ἀλλὰ ἡ μεγάλη ὥρα τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολιτικοῦ δὲν εἶχεν ἀκόμη σημάνει. Εὐτυχῶς δὲ διὰ τὰς Ἀθήνας. Ἦτο πράγματι καταπληκτικὴ ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν, διότι μεταξὺ τῶν δύο ἀκροτήτων, τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, προέκυψεν ὡς ρυθμιστὴς μία τρίτη μεγάλη φυσιογνωμία, ὁ Μιλτιάδης. Ὁ παλαιὸς αὐτὸς Ἀθηναῖος, λησμονημένος ἐντελῶς ἀπὸ τοὺς συμπολίτας του, ὅταν οἱ Πέρσαι κατέλαβον τὴν Θρᾴκην, ἔρευγε διὰ τὰς Ἀθήνας. Καὶ μίαν ἡμέραν κατέπλευσεν εἰς τὸ Φάληρον μὲ ἰδιόκτητα πολεμικὰ πλοῖα, μὲ ἴδιους πολεμιστάς, μὲ θησαυρούς. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν ἐπείσθησαν ὅτι ὁ Μιλτιάδης δὲν ἔρχεται ὡς κατακτητής, οὐδὲ ὡς ἐπίδοξος τύραννος, ἔστρεψαν τὰ βλέμματα καὶ τὰς ἐλπίδας πρὸς αὐτόν, τόσον ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως — προκειμένου νὰ συγκεντρώσῃ εἰς τὰς κρισίμους ἐκείνας στιγμὰς ἀκομματίστως πλέον τὰς δύο φατρίας — ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως πολεμικῆς — προκειμένου περὶ στρατιωτικοῦ ἐμπείρου, καθ' ἣν μάλιστα στιγμὴν ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τοῦ Ἄστεως ὑπέφερεν ἐφόσον αἱ δημοκρατικαὶ ἀκρότητες ἀνέθετον εἰς τὴν τύχην — τῆς διὰ κλήρου ἐκλογῆς τῶν ἡγετῶν — τὴν φροντίδα τῆς ἀρχιστρατηγίας.

Ὁ Μιλτιάδης, κατὰ προτομὴν τοῦ Γ. Φράντς.

Οὕτω λοιπὸν αἱ περιστάσεις ἀνέδειξαν ὡς ἀπὸ μηχανῆς θεὸν τὸν Μιλτιάδην. Εἰς αὐτὸν ὀφείλονται καὶ τὰ πρῶτα μέτρα πρὸς ψύχραιμον ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως.

Ἔκκλησις πρὸς τὴν Σπάρτην. Οἱ Ἀθηναῖοι στέλλουν εἰς Σπάρτην ὄχι πλέον ἀργοκίνητον πρεσβεῖον, ἀλλὰ ἕνα δρομέα, τὸν ἡμεροδρόμον Φειδιππίδην («ἡμεροδρόμος» εἶναι ὁ δυνάμενος νὰ τρέξῃ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας). Ἐγεννήθη κάποτε ζήτημα ἐπὶ τοῦ διατί δὲν ἔστειλαν ἱππέα. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς κνήμας τοῦ ταχυδρόμου των ἢ εἰς τὴν ταχύτητα οἱουδήποτε ἵππου. Ὁ Φειδιππίδης τρέχει εἰς τὴν Σπάρτην διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν ταχυτέραν ἀποστολὴν βοηθείας. Ὡς

γνωρίζομεν, οἱ Ἀθηναῖοι πρὸ τοῦ ἐπερχομένου κινδύνου εἶχον ἤδη συνάψει συμμαχίαν μὲ τὴν Σπάρτην ὑπὸ σκληροὺς μάλιστα ὅρους. Ἄλλα ἐγνώριζον καλὰ τοὺς ἀπελπιστικῶς τοπικιστας καὶ δυσκινήτους συνήθως Σπαρτιάτας καὶ εἶχον τὴν ὀξυδέρκειαν νὰ μὴ ἀναμένουν τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἡμεροδρόμου, ἀλλὰ νὰ λάβουν τὸ ταχύτερον τὰ μέτρα των, ἀσχέτως τοῦ ποίαν καὶ πόσην βοήθειαν θὰ ἔστελλον οἱ Σπαρτιάται.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἡ στρατηγικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Μιλτιάδου ἀνεφάνη ὅταν αὐτὸς ἔπεισε πρῶτον τοὺς στρατηγούς, οἱ ὁποῖοι πάλιν ἔπεισαν τὸν Δῆμον νὰ μὴ ἀναμένουν τὸν ἐχθρὸν νὰ φθάσῃ ἕως τὸν περίβολον τῆς πόλεως — ὅπως εἶχε προδικάσει ὁ Ἱππίας — ἀλλὰ νὰ ἐκκινήσουν ὅπως ἀναμετρηθοῦν μὲ τοὺς ἐπιδρομεῖς ὅσον τὸ δυνατὸν μακρὰν τῆς πόλεως. Βεβαίως τὸ Ἄστυ δὲν ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ ἔρημον ὑπερασπιστῶν κατὰ τὰς κρισίμους ἐκείνας ἡμέρας, πολλῷ μᾶλλον διότι ἐκρίθη ἀπαραίτητος καὶ μία δευτέρα ζώνη ἀμύνης. Νεώτεροι τακτικοὶ ἠσχολήθησαν μὲ τὸ σημεῖον αὐτό. Κατὰ τοὺς μὲν ἡ δευτέρα αὐτὴ ζώνη ἐπερίτεμεν ἐφ' ὅσον ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐπαίζετο εἰς τὸν Μαραθῶνα, ὅπου, ἐὰν ἐπεκράτουν οἱ Πέρσαι, οὐδεμία ζώνη θὰ ἠδύνατο νὰ τοὺς συγκρατήσῃ πλέον. Συνεπῶς ἦτο ἀσύμφορος ἡ ἐξασθένησις τῶν μαχίμων δυνάμεων πρὸς σχηματισμὸν τῆς ἐφεδρείας ἐκείνης. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἡ ἀντίθετος ἐκδοχή. Ὅσον κρίσιμοι καὶ ἐὰν ἦσαν αἱ στιγμαί, ὅσον ἄνισος καὶ ἐὰν ἦτο ὁ ἀγών, ὁ Μιλτιάδης, πρὸ πάντων, δὲν ἠκολούθησε τυχοδιωκτικὴν τακτικήν. Ὁ ἐκδιωχθεὶς ἀπὸ τὸ βασίλειον τῆς συζύγου του ὄχι μόνον δὲν ἐτρομοκρατεῖτο ἀπὸ τοὺς Πέρσας, ἀλλὰ οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν ἀμφέβαλλε περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς νικηφόρου ἀντιμετωπίσεως τῶν βαρβάρων. Ἀπέδιδε δὲ σπουδαίαν σημασίαν εἰς τὴν δευτέραν ἐκείνην ζώνην ἀμύνης, προφανῶς πεπεισμένος ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔπρεπε νὰ πέσουν μέχρι τοῦ τελευταίου πρὶν ἀφήσουν τοὺς Πέρσας νὰ περάσουν.

Διὰ τὸν λόγον λοιπὸν αὐτὸν μόνον 9.000 ὁπλῖται ἐτάχθησαν ὑπὸ τοὺς στρατηγούς. Αὐτοὶ ἦσαν πάνοπλοι, μὲ ἰδιοκτήτους ἐξαρτύσεις. Τοὺς Ἀθηναίους ὁπλῖτας ἠκολούθουν ἀρκετοὶ δοῦλοι, οἱ ὁποῖοι ὑπηρέτουν ὡς βοηθοί, ἀλλὰ ἠδύναντο νὰ πολεμήσουν καὶ ὡς «ψιλοί», ἐλαφρῶς δηλαδὴ ὡπλισμένοι.

Ὅταν οἱ δοῦλοι ἀπειλοῦν ἐλευθέρους. Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ προέχει μία διευκρίνισις. Χαρακτηριστικὸν τῶν ὅλων μηδικῶν πολέμων εἶναι ὅτι αἱ ἀντιμέτωποι δυνάμεις ἦσαν ἀπὸ μέρους μὲν τῶν Ἑλλήνων δυνάμεις ἐλευθέρων πολιτῶν, ἀπὸ μέρους δὲ τῶν Περσῶν δυνάμεις δούλων ἢ ἡμιδούλων. Τὸ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι συμπαρέλαβον ὁμοῦ καὶ τοὺς δούλους των, αὐτὸ δὲν ἀλλοιώνει τὸν χαρακτῆρα τῆς παρατάξεώς των ὡς ἐλευθέρων. Ἀφ' ἑνὸς ἡ δουλεία ἐν Ἀθήναις οὐδέποτε ἔλαβε τὴν μορφὴν ποὺ εἶχεν αὕτη εἰς τὴν Ἀσίαν ἢ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Ρώμην. Ὁ δοῦλος τοῦ Ἀθηναίου δὲν ἦτο δοῦλος πράγματι, ἀλλὰ μᾶλλον θεράπων, ὑπηρέτης καὶ πάντως μέλος τῆς οἰκίας. Ἀφ' ἑτέρου οἱ πολῖται δὲν ἐνεπιστεύθησαν ὅπλα, ἔστω καὶ «ψιλά», εἰμὴ μόνον ἐκείνους τοὺς δούλους εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον ἀπεριόριστον ἐμπιστοσύνην.

Προδιαγεγραμμένον σχέδιον οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον ἄλλο ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ πολεμήσουν ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν. Ἐπίσης οἱ στρατηγοὶ δὲν εἶχον ἀποκρύψει ὅτι τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπιχειρήσεων εἶχεν ὁπωσδήποτε μέχρι στιγμῆς ὁ ἐχθρός, ὅτι ἡ μάχη θὰ «δίδετο ἐπὶ πεδίου ἐκλεγέντος ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν καὶ ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ στρατόπεδον ἔμελλε νὰ κανονισθῇ ἡ περαιτέρω ἐνέργεια, ἀναλόγως πρὸς τὰς περιστάσεις. Ἐκεῖ ὅμως διεφώνησαν οἱ στρατηγοί. Ἡ δὲ διαφωνία συνίστατο εἰς τοῦτο: Ὁ Μιλτιάδης ἤθελε νὰ μετατρέψῃ τὴν ἄμυναν εἰς ἐπίθεσιν. Ἡ πολύχρονος πεῖρα του ἀπὸ τοὺς διαφόρους θρακικοὺς πολέμους τὸν εἶχε διδάξει ὅτι δὲν ὑπάρχει καλυτέρα ἄμυνα ἀπὸ τὴν ἐπίθεσιν. Εἰς τὴν συγκεκριμένην μάλιστα περίπτωσιν ἐπίστευεν ὅτι δὲν εἶχε καὶ δυνατότητα ἐκλογῆς. Κατὰ τὸν Μιλτιάδην, ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν ἔπρεπεν, ὡς ἐλέχθη ἤδη, νὰ παιχθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν μακρὰν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Ἐξ ἄλλου, ὁ ἔμπειρος αὐτὸς στρατιωτικὸς ἀντελαμβάνετο ὅτι εἶχεν ὑπὲρ αὐτοῦ τοὺς δύο πρωταρχικοὺς συντελεστὰς πάσης νίκης, τὴν ἀξίαν τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ — ἀγὼν ὑπὲρ τῶν ὅλων — καὶ τὸν ψυχολογικὸν παράγοντα, τὸ ἀκμαιότατον δηλονότι ἠθικὸν τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ἐν ἐξάλλῳ ἐνθουσιασμῷ ἔριπτον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τὸ πᾶν, ἀσυγκράτητοι καὶ ὑπερενθουσιώδεις πρὸς ἐπίθεσιν. Οἱ ἄνδρες ὅλων τῶν φυλῶν διεπνέοντο ἀπὸ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ συναίσθημα. Πρὸ τοῦ κοινοῦ κινδύνου εἶχον ἠσμονήσει τὰς κομματικὰς μικρότητας. Ἐπὶ πλέον ὑπὸ τὸ κῦμα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ οὐδεμία ἐδόθη προσοχὴ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ καὶ τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν. Ἔστω καὶ ὀλιγόκαιρος ἀργοπορία θὰ κατέριπτε τὸ ἠθικὸν τῶν ἐλευθέρων πολεμιστῶν. Αἱ ὑλικαὶ ἐλλείψεις, ἡ κατάπτωσις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, αἱ δυσχέρειαι, ἡ ψυχοσιμετέρα ἀναμέτρησις καὶ σύγκρισις τῶν ἐλαχίστων δυνάμεων τῶν πρὸς τὰς τεραστίας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ἅλα αὐτὰ θὰ ἔσβηνον ἐνδεχομένως τὴν θεῖαν καὶ παντοδύναμον φλόγα τῶν πρώτων ἐνθουσιασμῶν. Ἀλλὰ ὑπῆρχε καὶ κάτι ἀκόμη σπουδαιοτέρον. Οἱ ἡττοπαθεῖς καὶ οἱ ἠθικῶς τραυματισμένοι δὲν ἔλειπον ἀπὸ τὸ ἄστυ. Ζωντανὸς ὀργανισμός, ὡς ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἔχῃ καὶ μερικοὺς κακοὺς πολίτας. Αὐτοὶ λοιπὸν ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ μεταβληθοῦν εἰς πράκτορας τῆς τόσον καλῶς ὠργανωμένης «μυστικῆς ὑπηρεσίας» τῶν Περσῶν. Ἄλλως τε, τὸ παράδειγμα τῆς Ἐρετρείας ἦτο πρόσφατον. Ὅλα αὐτὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Μιλτιάδης ὅταν ἐπέμενεν ὅτι ἡ μάχη ἔπρεπε νὰ δοθῇ εἰς τὸν Μαραθῶνα. Κατώρθωσε μάλιστα νὰ πείσῃ καὶ τεσσαρας ἐκ τῶν στρατηγῶν, οἱ ὁποῖοι ἐτάχθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ. Οἱ ἄλλοι στρατηγοὶ ἀντέδρων καὶ εἶχον ἕνα ποὶὸ βάσιμον ἐπιχείρημα ὑπὲρ αὐτῶν. Ἦτο πράγματι αὐτόχρημα «κάστειον» τὸ νὰ παραταχθῇ εἰς ἀναπεπταμένον πεδίον μία δράξ ἐπιτιθεμένων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς δὲν ὑπερέβαινε τὰς 9.000, ἐναντι τῶν πολλῶν μυριάδων τῶν Περσῶν. Πέραν αὐτῶν οὐδεμία ἀκόμη βοήθεια ἤρχετο εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Οἱ Πλαταιεῖς εἶχον ὑποσχεθῆ, καὶ πράγματι ἡτοιμάζοντο νὰ στείλουν ἐπικουρίαν, ἡ ὁποία ὅμως θὰ ἔφθανε μόλις εἰς τὸ δέκατον τῶν ἀθηναϊκῶν δυνάμεων. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς πῶς νὰ ἀποτολμηθῇ τοιοῦτον ἐγχείρημα; Διὰ μόνου τοῦ ἄγκου των οἱ Πέρσαι θὰ συνέτριβον τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Μιλτιάδης ἐν τούτοις παρ' ὅλα ταῦτα ἦτο ἀνένδοτος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν γενομένην σύσκεψιν τῶν στρατηγῶν αἱ ἀντιτιθέμεναι ἀπόψεις εὑρέθησαν ἐν ἰσοψηφίᾳ, ἔλειπε δὲ ἡ κρίσιμος ψῆφος, ἡ τοῦ πολεμάρχου, τοῦ ἔχοντος τὸ προνόμιον νὰ ἡγῆται τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῆς παρατάξεως.

Μία μεγίστη σεμνὴ μορφὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος. Πολέμαρχος ἦτο ὁ Ἀφιδναῖος Καλλίμαχος. Ὑπῆρξε λοιπὸν στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ τύχη τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐκρίθη ἀπὸ τὸ «εἶναι» ἢ τὸ «ὄχι» τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος πρὸς τούτοις δὲν ἦτο κἂν καὶ «στρατιωτικός», μὲ τὴν ἔννοιαν ποὺ δίδομεν σήμερον εἰς τὴν λέξιν. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποφασιστικὴν ψῆφον τοῦ Καλλιμάχου ἐξηρτήθη τὸ πᾶν. Ὁ Μιλτιάδης τὸν ἐπεσκέφθη, τοῦ ἀνέπτυξε τὰς ἀπόψεις του, τὸν ἔπεισε καὶ ὁ Καλλίμαχος ἐτάχθη μὲ τὸν Μιλτιάδην. Ἀλλὰ δὲν ἦτο μόνον αὐτό. Ὑπῆρχεν ἕνας ἄλλος φοβερὸς κίνδυνος. Ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὡς εἴπομεν, ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν τύχην εἰς τὰ στρατιωτικὰ ζητήματα. Στρατηγοὶ ἐξελέγοντο ἄλλοτε οἱ νεώτεροι. Καὶ τὸ πολὺ χειρότερον, παρεγνωρίζοντο ὅλα τὰ τεχνικὰ ζητήματα, ἕκαστος δὲ τῶν στρατηγῶν ἀνελάμβανε κατὰ εἰκοσιτετράωρον τὴν ἀρχηγίαν. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὸν ἐνδεχόμενον τραγέλαφον ποὺ δὲν ἀπεκλείετο νὰ ἐπακολουθήσῃ ὅταν τὴν κάθε ἡμέραν τοῦ πολέμου ὁ κάθε «στρατηγὸς» εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κάμῃ τὸ ἀντίθετον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔκαμνεν ὁ συνάδελφός του τὴν προηγουμένην ἡμέραν. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἡ ἀγαθὴ τύχη ἐπενήργησεν, ἐνσαρκωθεῖσα τὴν φορὰν αὐτὴν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀριστείδου. Αὐτὸς πρῶτος ἐσήμανε τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου ἀπὸ τὸ ἀκαταλόγιστον ἐκεῖνο διὰ τοιαύτας κρισιμωτάτας στιγμὰς σύστημα καὶ παρεχώρησε τὰ προνόμιά του εἰς τὸν Μιλτιάδην. Ὄχι δὲ μόνον αὐτό, ἀλλὰ προσεπάθησε νὰ πείσῃ καὶ τοὺς ἄλλους νὰ τὸν μιμηθοῦν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ἐπέτυχεν. Ἐπὶ τέλους ἡ μικρὰ ἐκείνη στρατιὰ τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀτρομήτων μαχητῶν, τὸ κατόρθωμα τῶν ὁποίων θὰ παρέμενεν ὡς ἄνευ προηγουμένου εἰς τὴν ἱστορίαν, εἶχε τὸν ἰθύνοντα νοῦν της, δηλαδὴ ἕνα ἀρχηγόν, μίαν θέλησιν. Καὶ πράγματι ἡ διείκησις τῆς στρατιᾶς τῶν Ἀθηναίων ἀνετέθη εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἰς τὸν ἄριστον διὰ τὴν ὥραν ἡγέτην.

Συνηθισμένος εἰς τὸ νὰ δεσπόζῃ καὶ νὰ ἄρχῃ ὁ Μιλτιάδης, περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέχθη ὅτι ἦτο πράγματι θαῦμα πῶς ὑπέμεινε μέχρι τῆς στιγμῆς τοὺς λακωνικοὺς θεσμοὺς τῶν Ἀθηνῶν, ἀνέλαβε τὰ ἡνία τῆς διοικήσεως σταθερώτερα ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ τὰ κρατήσῃ οἱοσδήποτε ἄλλος Ἀθηναῖος. Καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα ἐδέχθη εὐχαρίστως τὴν μικρὰν βοήθειαν ποὺ τὴν λεπτομερῆ ἐπισκόπησιν τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ὁ ξενιτευμένος αὐτὸς φυσικὸν ἦτο νὰ εἶχε λησμονήσει τὴν ἀρκετὰ ἀπομεμακρυσμένην πεδιάδα καὶ ἤθελε τώρα νὰ τὴν γνωρίσῃ εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας της. Ὁ ἔμπειρος ὀφθαλμός του ἀνεγνώρισεν ἀμέσως ὅτι ὁ Μαραθὼν δὲν παρουσίαζε διὰ τοὺς Πέρσας ἰδεώδες πεδίον μάχης ὡς ἐφοντάζετο ὁ Ἱππίας.

Ἡ πεδιὰς τοῦ Μαραθῶνος, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο ἤδη νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν, ἴσως δὲ καὶ τῆς Ἑλλάδος ἡ τύχη, εὑρίσκεται εἰς τὴν παραλίαν τῆς Διακρίας καὶ εἰς τοὺς πρόποδας τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Βριλησσοῦ ἢ Πεντελικοῦ καὶ ἰδίως εἰς τὴν γωνίαν ποὺ σχηματίζει μὲ τὴν θάλασσαν ὁ εἰς αὐτὴν κατερχόμενος Βριλησσός. Ἡ παραλία ἐντοῦθα σχηματίζει κόλπον σχήματος ἡμισελήνου. Βόρειον ἄκρον τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἡ καλουμένη Κυνόσουρα, τὸ δὲ μεσημβρινὸν ἡ βορειοδυτικωτέρα ἄκρα τοῦ Βριλησσοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπεράνω τοῦ αἰγιαλοῦ τούτου ἁπλούμενον πεδίον τοῦ Μαραθῶνος κυρτοῦται ἐν εἴδει ἡμισελήνου, ὡς ἐκ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸ ὀρέων· τὰ δὲ ὄρη ταῦτα, τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τοῦ Βριλησσοῦ καὶ τῆς Πάρνηθος, καλοῦνται σήμερον, τὸ πρὸς μεσημβρίαν Ἀργαλίκι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα σχηματίζει τὸ μεσημβρινὸν κέρας τοῦ ὅρμου τοῦ Μαραθῶνος), τὸ πρὸς δυσμὰς Κοτρόνι, τὸ πρὸς βορρᾶν Σταυροκοράκι, τὸ δὲ πρὸς τὰ βορειοανατολικὰ Δρακονέρα (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα, ἡ Κυνόσουρα, ἀποτελεῖ τὸ βορειότερον κέρας τοῦ ὅρμου τοῦ Μαραθῶνος). Τοιουτοτρόπως τὸ πεδίον αὐτὸ ἔχει πλάτος ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Μεσημβρίαν 6 ἀγγλικῶν μιλλίων, ἤτοι 9 χιλιομέτρων ἀλλὰ τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ σήμερον δὲν ἔχει τὸ αὐτὸ πλάτος ποὺ εἶχε κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν καὶ μέχρι πρό τινος χρόνου, διότι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μεγάλα ἕλη ἐκάλυπτον τὰ δύο ἄκρα τοῦ πεδίου καὶ τὰ ὁποῖα κατὰ μέγα μέρος ἀπεξηράνθησαν ἐσχάτων (σήμερον δὲ μικρὰ ἔκτασις καλύπτεται ἀπὸ τὰ ἐκτεταμένα ἄλλοτε ἕλη). Κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνεπῶς ἐποχήν, ὡς καὶ μέχρι πρό τινων ἐτῶν, ὅτε ὑπῆρχον ἀκόμη τὰ ἕλη, τὸ προαναφερθὲν πλάτος τοῦ πεδίου τοῦ Μαραθῶνος ἦτο στενώ-

Ἄνω: Δείγματα ἑλληνικῆς κεραμευτικῆς. Πρώτη σειρά, τρία ἀγγεῖα τῆς νεωτέρας Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, εὑρεθέντα εἰς Ἰαλυσὸν Ρόδου. Δευτέρα σειρά, τρία καμαραϊκὰ ἀγγεῖα τῆς Μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ ἀνασκαφὰς εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα, παρὰ τὴν Φαιστόν. Κάτω: Γλυπταὶ λίθοι καὶ σφραγιδόλιθοι: 1 καὶ 2 ἐκ Μυκηνῶν, 3 ἐκ Κρήτης, 4 σφραγὶς ἐκ στεατίτου (α, β, γ αἱ τρεῖς πλευραὶ καὶ δ τὸ τμῆμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται ἡ ὀπὴ ἀναρτήσεως), 5 σφραγὶς εὑρεθεῖσα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἁγίας Τριάδος Κρήτης (ἄνω τὸ σῶμα, κάτω τὸ ἐγγεγλυμμένον ἐπίπεδον αὐτῆς), 6 σφραγιδοκύλινδρος ἐκ πηλοῦ ἐκ τοῦ ἰδίου μέρους (εἰς τὸ κάτω τμῆμα τοῦ κυλίνδρου καὶ ἑκατέρωθεν αἱ δύο ἐγγεγλυμμέναι ἐπιφάνειαι), 7 ὅμοιος σφραγιδοκύλινδρος ἐκ τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου Κρήτης, 8 ἕως 11 κρητομυκηναϊκοὶ λίθοι, 12 καὶ 13 ἐγχάρακτος λίθος καὶ σφραγιδότυπος ἐκ Κνωσσοῦ, 14 χρυσοῦς δακτύλιος.

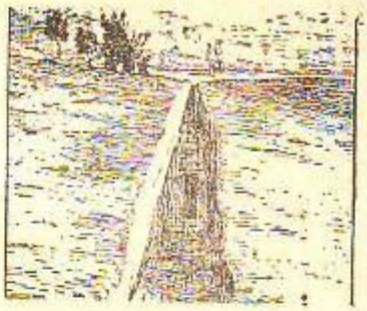

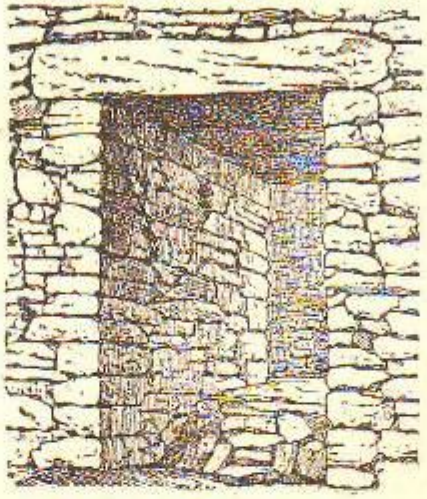

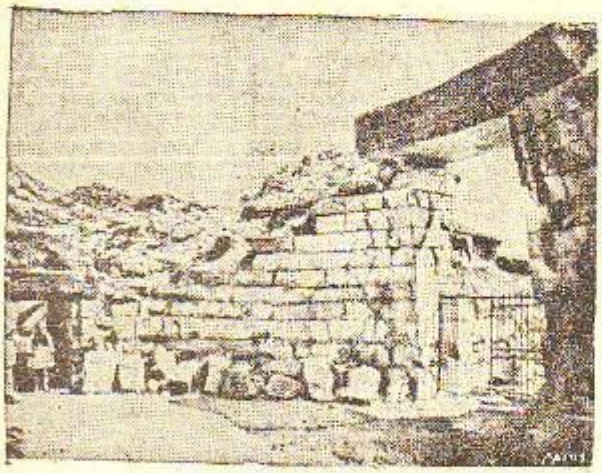
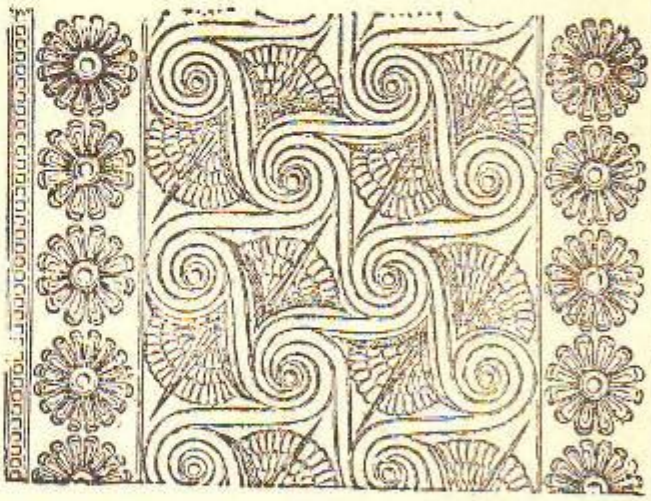
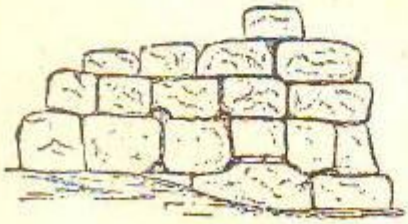
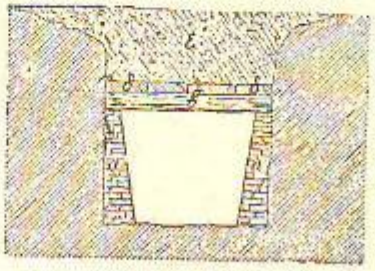

Ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα. Ἄνω ἀριστερά: Λεῖψανα τοῦ πελασγικοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀνακαλυφθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1909. Ἡ ἑπομένη εἰκών, δεικνύουσα τεῖχος τρωϊκῆς πόλεως, παρεκτίθεται πρὸς κατάδειξιν τῆς συγγενείας τῆς τεχνικῆς ἐκτελέσεως. Δεξιά: Λαξευτὸς θαλαμοειδὴς τάφος εἰς Σπάτα Ἀττικῆς, ἀνασκαφεὶς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας τὸ 1877. Εἰς τὸ μέσον (κατὰ σειρὰν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά): Ἀγγεῖον τρίωτον ἐκ τάφου τοῦ Θορικοῦ, Θολωτὸς τάφος ἐν Μενιδίῳ ἀνασκαφεὶς τὸ 1879, Ἀγγεῖον ἐγχάρακτον εὑρεθὲν εἰς πίθου-τάφον παρὰ τὸ Καπανδρίτι. Τρίτη σειρά. Ἀριστερά: Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ εἰς Ὀρχομενὸν Βοιωτίας θολωτοῦ τάφου (θησαυροῦ τοῦ Μινύου). Δεξιά: Τμῆμα πλακὸς ἐκ πρασινωποῦ λίθου ἐκ τῆς ὁροφῆς τοῦ μικροῦ δωματίου τοῦ θησαυροῦ τοῦ Μινύου. Κάτω, ἀριστερά: Ἰσοδομικὸν τεῖχος Μυκηνῶν. Εἰς τὸ μέσον: Τομὴ τάφου Μυκηνῶν ἐκ τῶν λαξευμένων εἰς βράχους (α, ξηρότοιχος ἐπενδύσεως· β, ἑλίναι δοκοί· δ, πλάκες ἐπὶ τῶν δοκῶν· ε, χώματα). Δεξιά: Βωμὸς ἐπὶ τάφου τῶν Μυκηνῶν.

τερον. Πάντως τὸ ἡμικυκλικὸν ἐκεῖνο ὀρεινὸν τεῖχος διὰ τοῦ ὁποίου περιφράσσεται τὸ πεδίον τοῦ Μαραθῶνος ἔχει τέσσαρας εἰσόδους, μίαν μεσημβρινήν, ἄλλην βόρειον καὶ δύο δυτικὰς παραλλήλους. Ἡ μεσημβρινή, ὅπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ κώμη ἡ πόλις Προβάλινθος, ὁδηγεῖ διὰ τῶν εἰς τὴν θάλασσαν κατερχομένων βορειοανατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Βριλησσοῦ καὶ ἔως μεταξὺ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ καλουμένου σήμερον Ἀργαλίκι καὶ τῆς θαλάσσης, εἰς τὰ μεσόγεια, καὶ ἄκρας, διὰ τοῦ σήμερον λεγομένου Σταυροῦ, ἤτοι τῆς μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ κοιλάδος, εἰς τὰς Ἀθήνας. Μεταξὺ δὲ τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι καὶ τοῦ ὄρους Κοτρόνι ὑπάρχει κοιλὰς στενωτάτη, ἀπὸ τῆς ὁποίας, περιλαμβανούσης σήμερον τὸ μικρὸν χωρίον τοῦ Βρανᾶ, ἄλλη ὁδὸς ἀπότομος ἀναβαίνουσα εἰς τὸν μετὰ τοῦ Βριλησσοῦ ἐπίσης συνεχόμενον κορυφὴν τοῦ Ἀφορισμοῦ, ὁδηγεῖ εἰς τὸ χωρίον Σταμάτα καὶ ἀκόμη εἰς Κηφισιάν, ἤτοι εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πεδίου τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὴν στενὴν ταύτην κοιλάδα, μεταξὺ Ἀργαλίκι καὶ Κοτρόνι εὑρίσκετο, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν ἤδη γνώμην, ἡ ἀρχαία πόλις τοῦ Μαραθῶνος, ἂν καὶ ἀρκετοὶ ἀμφισβητοῦν ταύτο. Πράγματι ὅμως μεταξὺ τοῦ ὄρους Κοτρόνι καὶ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι σχηματίζεται κοιλὰς παράλληλος μὲν τῆς προηγουμένης, πολὺ δὲ ταύτης εὐρυτέρα καὶ εὐφορωτέρα, ὅπου εὑρίσκεται τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλάδος ταύτης σώζονται ἐρείπια μέχρι σήμερον τὸ ὄνομα τῆς Οἰνόης, ὥστε ἀμφιβάλλεται δὲν ὑπάρχει ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ Οἰνόη, ἥτις ἦτο μία τῶν τεσσάρων πόλεων τοῦ Μαραθῶνος. Ἐξ ἄλλου ἀλλοι ἰσχυρίζονται ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν κοιλάδα ἀλλὰ κατωτέρω καὶ δὴ ἀκριβῶς ὅπου εὑρίσκεται σήμερον τὸ χωρίον τοῦ Μαραθῶνος ἔκειτο καὶ ἡ ἀρχαία τοῦ Μαραθῶνος πόλις. Τέλος μεταξὺ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι καὶ τοῦ μεγάλου ἕλους ὑπάρχει ἄλλη στενὴ ἔξοδος ἐκ τοῦ πεδίου, ὅπου σήμερον εὑρίσκεται τὸ λεγόμενον Κάτω Σούλι καὶ ὅπου περίπου ἔκειτο κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἡ Τρικόρυθος (βλέπε σχετικὸν χάρτην εἰς σελ. 129 τοῦ παρόντος).

Ὁ Ἱππίας ἐγνώριζε βεβαίως τὴν περιοχὴν καὶ περιέγραψεν αὐτὴν εἰς τοὺς Πέρσας ἐπιτελεῖς ὡς τὴν πλέον ἐλκυστικὴν τῆς Ἀττικῆς, ὅπως ἐπιτρέψῃ ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ ἀνεμπόδιστον εἰς τὰ περσικὰ στρατεύματα. Ἀπέκλεισε δὲ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νὰ τολμήσουν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἀπομακρυνθοῦν τοῦ περιβόλου τῆς πόλεώς των καὶ ἔκαμε τοὺς ἐπιδρομεῖς νὰ βεβαιωθοῦν διότι θὰ ἔμενεν ἀνεκμετάλλευτον παρόμοιον ἔργον ἐπιχειρήσεων. Φανταζόμεθα λοιπὸν κανεὶς τὴν χαρὰν τῶν ἐπιδρομέων ὅταν εἶδον νὰ ἔρχωνται εἰς προϋπάντησίν των οἱ Ἀθηναῖοι, μὲ προφανῆ σκοπὸν νὰ ἀναμετρηθοῦν μαζί των εἰς τὴν ἀναπεπταμένην ἐκείνην πεδιάδα. Ἡ κατασκοπεία, ἂν καὶ καλῶς ὠργανωμένη, δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀρχίσει νὰ ἰσχύῃ, διότι δὲν ἐπρόφθασε καὶ φυσικὰ οἱ Πέρσαι ἠγνόουν ἀκόμη ποῖα πρόσωπα κατηύθυνον τὸν ἀγῶνα. Καὶ ὅταν ὁ Δάτις, ἐκεῖνος Δάτις, ὁ ἕτερος τῶν ἀρχηγῶν τῶν περσικῶν δυνάμεων, ἐχαρακτήρισεν ὡς καθαρὰν παρασαλευσύνην τὴν ἀποφασισθεῖσαν ἐκείνην ἔξοδον τῶν Ἀθηναίων, ὁ Ἱππίας, ἀφοῦ νὰ συγκροτηθῇ προχείρως πολεμικὸν συμβούλιον, ἐπρόκειτο νὰ πληροφορήσῃ τοὺς αὐθέντας του ὅτι ἐπρόκειτο περὶ κάτι ἀκόμη χειροτέρου ἀπὸ «ἁπλῆν» παραφροσύνην καὶ ἀποδεικνύεν εἰς αὐτοὺς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ λόγους ἀσταλείας αὐτῶν δὲν ἐκπιστεύοντο τὰς ἐνόπλους δυνάμεις τοῦ Ἄστεως εἰς τυχαίαν ἐκλογὴν ἀνδρῶν μὴ ἐπαγγελλομένων τὰ στρατιωτικὰ συστηματικῶς, ἀλλὰ μόνον ἑάν ταῦτα συνέβαινε κατὰ σύμπτωσιν. Ἀκόμη ἐξήγησεν ὅτι οἱ δέκα στρατηγοὶ ἔκαμνον ἡμερησίαν μόνον ὑπεύθυνον θητείαν, τὴν δὲ ἑπομένην παρέδιδον τὴν ἐξουσίαν, μέχρις ὅτου ἔλθῃ καὶ πάλιν ἡ σειρά των, δηλαδὴ τὸ σύστημα τῆς καθημερινῆς ἐναλλαγῆς τῶν στρατηγῶν ποὺ εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τὸ ὁποῖον στρατιωτικῶς ἦτο ἀπαράδεκτον καὶ ἀσύμφορον φυσικὰ διὰ μαχόμενον στρατόν. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἤδη ἦσαν τελείως διάφορα, ὅπως γνωρίζομεν, εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον. Ἐν τούτοις καὶ οἱ ταχθέντες ἀκόμη πρὸς τὸ μέρος τοῦ Μιλτιάδου εἶχον σοβαρωτάτους ἐνδοιασμούς, τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέκρυπτον. Ὁ Μιλτιάδης, ὁ ἀναλαβὼν ἤδη τὴν μόνιμον ἀρχήν, ἐπισκοπήσας λεπτομερῶς τὴν μορφὴν τοῦ ἐδάφους διεπίστωσεν, ὡς ἐλέχθη, ὅτι ἐντελῶς ἀπρόπτοι διὰ τοὺς Πέρσας ἦσαν οἱ ἐκ πρώτης ὄψεως εὐνοϊκοὶ ὅροι τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐπλαστώνετο οἱ Πέρσαι πρὸ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῆς πεδιάδος, ἐκτεινομένης παρὰ τὴν παραλίαν εἰς μῆκος 9 χλμ., ἀλλὰ καὶ πέραν ταύτης ἀπὸ νότου πρὸς τὰ βορειοανατολικά. Πιθανῶς νὰ εἶχον παρατηρήσει ἐπίσης ὅτι ἡ πεδιὰς ἐκείνη ἐχωρίζετο εἰς δύο μέρη ὑπὸ χειμάρρου καταρρέοντος ἀπὸ τοῦ Πεντελικοῦ ὄρους διὰ τῆς χαράδρας τῆς Οἰνόης καὶ ὅστις ἐλέγετο Χάραδρος. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ἱππίας εἶχε φαίνεται λησμονήσει τὰ βασικὰ διὰ τοὺς Πέρσας μειονεκτήματα τοῦ τόπου, τὰ ὁποῖα καλῶς παρετήρησεν ὁ Μιλτιάδης. Διότι, παρ' ὅλην τὴν ἔκτασίν του καὶ τὸ ἄνετον εὖρος του, τὸ πεδίον δὲν ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου κατάλληλον. Μέρος μόνον τῆς πεδιάδος εἶχε στερεὸν ἔδαφος, ὅπως ἐξετέθη ἀνωτέρω, λόγῳ τοῦ ὅτι τὰ ἄκρα κατελαμβάνοντο ἀπὸ τὰ λιμνάζοντα ὕδατα, ποὺ ἐκρύπτοντο ὑπούλως ἀπὸ τὴν χλοερὰν ἐπιφάνειαν, κάτωθεν τῆς ὁποίας ὑπῆρχον τὰ ἕλη, ποὺ ἀπετέλουν πραγματικὴν παγίδα. Αὐτὸ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Μιλτιάδης ὅταν κατέλαβε τὰ ἐπίκαιρα ὑψώματα τοῦ Πεντελικοῦ ἀνωθεν τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἔφραξεν οὕτω τὴν πρὸς Ἀθήνας ἀγουσαν κυρίαν ὁδόν. Τοῦτο τὸ ἔκαμεν ὄχι μόνον ὑπὸ ἔμμονον σκέψιν ὅπως δώσῃ μακρὰν τῆς πόλεως τὴν μάχην, ἀλλὰ κυρίως διότι ἐφοβεῖτο μήπως οἱ Πέρσαι ἀντιληφθοῦν τὰ μειονεκτήματα τοῦ ἐδάφους καὶ ζητήσουν νὰ φυγομαχήσουν, μετακινούμενοι εἰς ἄλλην τοποθεσίαν τῆς Ἀττικῆς.

Ἐπειτα ἀπὸ τὴν κατάληψιν τῶν ἐπικαίρων αὐτῶν σημείων οἱ ἀντίπαλοι παρέμειναν ἥρεμοι ἐπί τινας ἡμέρας ἀπέναντι ἀλλήλων. Ὁ Μιλτιάδης, ὢν καὶ σπεύδων νὰ δώσῃ τὴν μάχην, εἶχε δύο θεμελιώδεις λόγους διὰ τὴν ἀργοπορίαν αὐτήν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνέμενεν ἐνισχύσεις ἀπὸ μέρους τῶν Σπαρτιατῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἤθελεν ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι συνηθίσουν εἰς τὴν θέαν τῶν Ἀσιατῶν τοὺς ὁποίους οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχον συναντήσει. Ἡ ἐξοικείωσις αὐτὴ ἦτο σημαντικῆς ἀξίας διὰ τὴν ἀναπτέρωσιν τοῦ ἠθικοῦ των. Οἱ ἄνδρες τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων ἤρχοντο ἤδη εἰς καθημερινὴν ἐπαφήν, εἴτε κατὰ τὰς ἀγγαρείας τῆς ὑδρεύσεως, εἴτε ἄλλως πως. Ἐν τούτοις ἡ κάθε παρερχομένη ἡμέρα ἀπετέλει καὶ ἕνα ἐπὶ πλέον κίνδυνον, ἐφ' ὅσον ἡ περσικὴ κατασκοπευτικὴ ὑπηρεσία ἤρχισε νὰ δρᾷ. Ἀλλὰ τὸ περσικὸν ἐπιτελεῖον ἔπεσε θῦμα τῶν ἰδίων αὐτοῦ κατασκόπων, οἱ ὁποῖοι ἀνέφερον ὡς βέβαιον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀποβλέπουν εἰς ἄλλο τι εἰμὴ εἰς τὴν μακρὰν τῆς πόλεώς των ἄμυναν, διὰ νὰ ἐπιβραδύνουν τὴν στενὴν πολιορκίαν τοῦ Ἄστεως. Καὶ φυσικὰ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης οἱ Πέρσαι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς καὶ ἀπολύτους κυριάρχους τῆς πεδιάδος καὶ τῶν παραλίων ἐκτάσεων.

Ἐξ ἄλλου ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἐφαίνοντο πρὸς ἐνίσχυσιν, προφασιζόμενοι ὅτι θὰ ἔστελλον τὴν βοή-

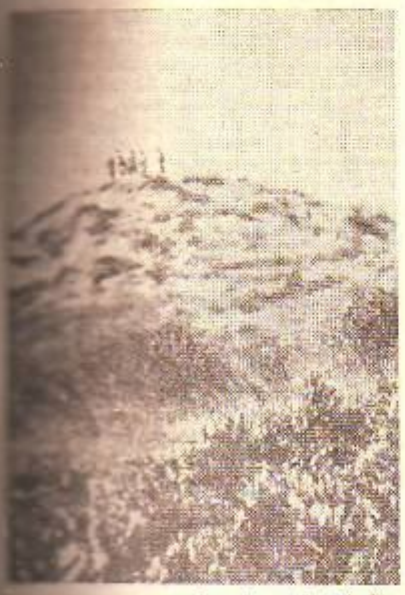

Τρεῖς φωτογραφίαι ἐκ τοῦ Τύμβου τῶν Μαραθωνομάχων ποὺ ἔχει ἀνευρεθῆ εἰς τὸ κέντρον τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος. Ἀριστερά: Ὁ τύμβος. Εἰς τὸ μέσον: Ἡ ἀνάγλυφος στήλη τοῦ Μαραθωνομάχου ποὺ παριστάνει Ἀθηναῖον ὁπλίτην. Ἐπὶ τοῦ βάθρου της εἶναι σκαλισμένον τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Σιμωνίδου: «Ἑλλήνων ποτ' ἐόντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι χρυσοφόων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν». Εἰς τὸ ἄκρον δεξιά: Ἡ πρὸς τὸν τύμβον φέρουσα ὁδὸς ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ Τύμβου.

θειάν των ὅταν παρήρχετο ἡ πανσέληνος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἅπαντες οἱ πολῖται ἔπρεπε νὰ παραστοῦν εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Καρνείων καὶ νὰ λάβουν μέρος εἰς τὰς δημοσίας θυσίας, τὰς προσφερομένας εἰς τὸν Κάρνειον Ἀπόλλωνα. Ἡ δικαιολογία αὐτὴ δὲν ἄφινεν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅτι ἐλαχίστη μόνον θὰ ἦτο ἡ σπαρτιατικὴ ἐπικουρία. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως συνέβαινε κάτι ἄλλο πολὺ σπουδαιότερον. Ἡ ἐξουσία τοῦ Μιλτιάδου ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἶχε καταντήσει νὰ εἶναι καὶ πάλιν σκιωδης, ἐνῷ συγχρόνως ὁ Ἀριστείδης εἶχε καταληφθῆ καὶ πάλιν ἀπὸ τοὺς ἐνδοιασμούς του. Ἀλλὰ καὶ ὁ νεαρὸς καὶ ὁρμητικὸς Θεμιστοκλῆς, ὅστις εἶχε πλήρη συναίσθησιν τῆς κρισίμου στιγμῆς καὶ ἦτο πάντοτε ὑπὲρ τῆς ἀμέσου δράσεως, ἤδη εἶχε καὶ αὐτὸς λόγους νὰ ἀνησυχῆ διὰ τὸν πιθανὸν θρίαμβον τοῦ Μιλτιάδου.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἄλλους ἑπτὰ στρατηγούς, οἱ ἓξ ἐξ αὐτῶν ἐπέμενον νὰ ἀσκήσουν τὰ καθήκοντά των, προφασιζόμενοι τὰς ἐναντι τοῦ δήμου εὐθύνας των καὶ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ πρόφασίς των δὲν ἦτο διόλου ἀβάσιμος. διότι εἰς περίπτωσιν ἥττης αὐτοὶ θὰ ἦσαν ὑπόλογοι ἔναντι τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ, τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ τῶν δικαστηρίων.

Καὶ δὲν ἔμενεν εἰμὴ εἷς καὶ μόνος, ὁ Καλλίμαχος, ὁ ὁποῖος εἶχε πάντοτε ἀκράδαντον πεποίθησιν εἰς τὴν γνώμην τοῦ Μιλτιάδου καὶ ὅστις ἦτο ὁ ἠθικὸς τρόπον τινὰ αὐτουργὸς τῆς νίκης τοῦ Μαραθῶνος καὶ χάρις εἰς τὸν ὁποῖον ἠδυνήθη νὰ κερδίση τὴν περιφανεστάτην αὐτὴν νίκην ὁ Μιλτιάδης. Τὴν μεγάλην στρατιωτικὴν καὶ στρατηγικὴν ἀξίαν τοῦ Μιλτιάδου κατανοεῖ τις πλήρως ὅταν ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του τὸ πῶς ἤρχισεν ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη.

Ὁ Μιλτιάδης, ἀντὶ νὰ κατατρίβεται εἰς διενέξεις μὲ τοὺς συστρατήγους του, ἀφῆκεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐξουσίαν καὶ παρὰ τὴν φροντίδα του μὴ συμβῇ τίποτε τὸ ἀνεπανόρθωτον, ἔδωσεν αὐτὸς πρῶτος καταφανῆ σημεῖα πειθαρχίας εἰς τὸν κάθε «ἐφημερεύοντα» στρατηγόν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅταν ἦλθε καὶ ἡ σειρὰ τοῦ Μιλτιάδου διὰ νὰ ἀναλάβῃ ἐπὶ μίαν ἡμέραν τὸ γενικὸν πρόσταγμα. Ἐγνώριζε καλὰ ὅτι ἡ σειρὰ του θὰ ἐπανήρχετο, ἔπειτα ἀπὸ δέκα ἡμέρας, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως δὲν ἀπεκλείετο νὰ συμβῇ τὸ ἀνεπανόρθωτον. ἡ σύγκρουσις δηλαδὴ μὲ τοὺς βαρβάρους. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν ἀπεφάσισεν ἢ μᾶλλον εἶχεν ἀποφασίσει νὰ δώσῃ αὐθημερὸν τὴν μάχην. Οὕτως ἤρχισεν ἡ μεγάλη ἐκείνη ἡμέρα ἀπὸ τῆς αὐγῆς τῆς 17ης Μεταγειτνιῶνος — τῆς 12ης δηλαδὴ Σεπτεμβρίου ν. ἡ. — τοῦ ἔτους 490 π. Χ.

Ἡ τακτικὴ τοῦ Μιλτιάδου. Ὁ Μιλτιάδης προσεπάθησε νὰ μὴ ἀφήσῃ τίποτε εἰς τὴν τυφλὴν τύχην. Ἀνέπτυξε τὰς μονάδας του κατὰ ἐντελῶς ἀσυνήθη τρόπον — παρ' ὅλαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐμάχοντο κατ' ἀνεπτυγμένον μέτωπον. Τὸ βάθος τοῦ ἑλληνικοῦ μετώπου δὲν ὑπερέβαινε τοὺς τρεῖς ἄνδρας. Ἐὰν ὁ Μιλτιάδης ἀπετύγχανε, τὸ μέτρον του αὐτὸ θὰ ἐκίνει σήμερον τὴν θυμηδίαν. Ἀλλὰ ὁ μεγαλοφυὴς τακτικὸς εἶχε τοὺς λόγους του. Ἦσαν δὲ οὗτοι τρεῖς καὶ μάλιστα ὁ εἷς σοβαρώτερος τοῦ ἄλλου: α) Ἀπέβλεπε διὰ τῆς ἐντυπωσιακῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως νὰ προκαλέσῃ κατάπληξιν καὶ συνεπῶς περισπασμὸν μεταξὺ τῶν Περσῶν ἐπιτελῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ «γεμίσῃ» τὸ «μάτι» τῶν μαχίμων, δίδων τὴν ἐντύπωσιν τεραστίου ὄγκου προερχομένου ἔσθεν ἐκ τῆς ὅλης Ἑλλάδος — πρᾶγμα ποὺ καθίστατο ἀληθοφανές, ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες ἀνελάμβανον τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπιθέσεως. β) Μόνον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀπέφευγε τὸν κίνδυνον τῆς κυκλώσεως. γ) Τὸ σοβαρώτερον ὅλων ὅμως ἦτο τοῦτο: Αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις εὑρίσκοντο ἀπ' ἀλλήλων εἰς ἀπόστασιν 1500 περίπου μέτρων καὶ τὴν ἀπόστασιν αὐτὴν ἔπρεπε φυσικὰ νὰ διανύσουν οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ μέγα τοὐλάχιστον μέρος, ὡς ἐπιτιθέμενοι. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ Πέρσαι τοξόται θὰ ἐθέριζον ἀμοιβολεκτικῶς τὰς ἑλληνικὰς τάξεις καὶ θὰ ἦσαν τόσον ἐπιτυχέστεραι αἱ βολαί των, ὅσον πυκνότεραι θὰ ἦσαν αἱ τάξεις τῶν ἐπιτιθεμένων. Ἀναπτυσσόμενοι ὅμως εἰς βάθος τριῶν μόνον ἀνδρῶν οἱ Ἀθηναῖοι θὰ παρουσίαζον τὸν μικρότερον δυνατὸν στόχον εἰς τὰ περσικὰ τόξα καὶ φυσικὰ τὰ θύματα θὰ ἦσαν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτερα. Πράγματι δὲ ὑπῆρξαν ἐλάχιστα χάρις καὶ εἰς ἄλλο ἀπίθανον ἀλλὰ μεγαλοφυὲς μέτρον ποὺ ἐλήφθη καὶ ποὺ θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον. Καὶ τέλος, ἐξαναγκάζων τοὺς Πέρσας νὰ ἀναπτύξουν καὶ αὐτοὶ τὸ μέτωπόν των, ὁ Μιλτιάδης προητοίμαζε τὴν στιγμὴν τῆς συγκρούσεως, ἀφίνων ἐλεύθερον περιθώριον δράσεως καὶ κινήσεως εἰς τὸν κάθε ὁπλίτην του διὰ νὰ ἀγωνισθῇ μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρους ἐχθρούς.

Ἀκόμη διὰ νὰ λάβῃ κανεὶς μίαν ἰδέαν τῆς καταπληκτικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως δέον νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του ὅτι ἀκριβῶς εἰπεῖν μία μόνον σειρὰ ἀπηρτίζετο ἀπὸ ὁπλίτας. Ἡ πρώτη σειρὰ ἀπηρτίζετο κατὰ τὸ ἥμισυ ἀπὸ δούλους, «φιλοὺς», ἡ δευτέρα σειρὰ ἀπὸ ὁπλίτας καὶ ἡ τρίτη πάλιν ἀπὸ δούλους ἐξ ὁλοκλήρου, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἴπομεν, ἔπαιζον ἐντυπωσιακὸν μόνον ρόλον. Τὴν πρώτην καὶ τιμητικὴν θέσιν — δηλαδὴ τὴν ἄκραν τοῦ δεξιοῦ κέρατος — ὁ Μιλτιάδης ἔδωκεν εἰς τὴν Αἰαντίδα φυλήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκεν ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος. Τὸ δεξιὸν οὗτο κέρας ἐξηπλοῦτο κατὰ μῆκος τῆς θαλάσσης. Εἰς τὸ πέρας πάλιν τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος ἔταξε τοὺς Πλαταιεῖς. Εἰς δὲ τὸ κέντρον καὶ εἰς τὰ δύο κέρατα ἔταξε τὰς ἄλλας ἐννέα φυλάς, μὲ κλῆρον. Τὰ δύο κέρατα ἦσαν σχετικῶς περισσότερον ἐνισχυμένα, μὲ βάθος μέχρις ὀκτὼ ἀνδρῶν. Τὸ κέντρον, ἐντελῶς ἀβαθὲς — μὲ μόνους τοὺς τρεῖς ἄνδρας. Ἐπικεφαλῆς τῶν οὐραγῶν δούλων ἐτάχθησαν ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς.

Η ΠΕΡΙΦΗΜΟΤΕΡΑ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἐδόθη τέλος τὸ σύνθημα τῆς ἐκκινήσεως. Ἀλλὰ ἡ ἐκκίνησις ἀκριβῶς αὐτή, κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἔγινεν, ἀποτελεῖ ἓν ἀκόμη δεῖγμα τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ στρατηγοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἱστορία ἐνεπιστεύθη τὰς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης ὁλοκλήρου. Ὑπῆρξεν αὐτόχρημα ἀριστοτεχνικὴ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἐλιγμῶν. Μὲ οὐραγοὺς τοὺς δούλους οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν συμμάχων των ἤρχισαν νὰ ὑπερηφανοῦν τὰς τάφρους τοῦ στρατοπέδου των ἐν πλήρει ἠρεμίᾳ καὶ ἀπολύτῳ σοβαρότητι. Κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον κατήλθον μέρος τῶν πλαγίων τῶν ὑψωμάτων τοῦ Ἡρακλείου. Οἱ Πέρσαι ἀντιλαμβάνονται φυσικὰ τὴν κίνησιν, κατάπληξις καταλαμβάνει τοὺς ἐπιτελεῖς των, χάρις δὲ εἰς τὴν ἑτοιμότητα τοῦ πολυπείρου Δάτιδος ἠχεῖ ὁ συναγερμὸς εἰς τὸ βαρβαρικὸν στρατόπεδον καὶ οἱ ἐχθροὶ προλαμβάνουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον νὰ ἀναπτυχθοῦν εἰς τάξιν μάχης. Ἡ μεμετρημένη πορεία τῶν Ἑλλήνων ἀφῆκε βεβαίως ἕνα ὡρισμένον χρονικὸν περιθώριον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἡ πλήρης δὲ ἀντίθεσις τοῦ τρόπου αὐτοῦ τῆς ἀπαρχῆς τῆς πορείας δὲν ἀφίνει ἀμφιβολίαν ὅτι ἐσκεμμένως ὁ Μιλτιάδης ἔδωκεν ὀλίγον τινὰ καιρὸν εἰς τὸν ἀντίπαλον ὅπως συνταχθῇ. Ἡ ἐντελῶς ἐξ ἀποροόπτου ἐπίθεσις βεβαίως θὰ ἐπετύγχανεν ἀκόμη περισσότερον ἐὰν ἐγίνετο κατὰ τὴν σεληνόλουστον ἄλλως τε νύκτα — ἦτο παρσμονὴ ἀν ὄχι προπαρασμονὴ πανσελήνου. Ἀλλ' ἀκριβῶς αὐτὸ ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ ὁ Μιλτιάδης. Ἡ σύγχυσις εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ θὰ ἦτο τόσης ἐκτάσεως, ὥστε ἀσφαλῶς θὰ μετεδίδετο καὶ εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἀθηναίων. Ὁ δὲ Μιλτιάδης, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε πολὺ καλὰ τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς Σάκας, δὲν ἠγνόει ὅτι οἱ βάρβαροι μεταβάλλονται εἰς πραγματικὰ θηρία ὅταν τοὺς ἀφαιρεθῇ ὁ γαλινὸς τῆς πειθαρχίας καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ ἀμυνά των ἀποκτᾷ ἕνα σημαντικώτατον ἀντικειμενικὸν σκοπόν: τὴν προσωπικὴν ἑνὸς ἑκάστου σωτηρίαν. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ὁ Μιλτιάδης, παρὰ τὸ καταπληκτικῶς ἄνισον τῶν δυνάμεων, ἤθελε μάχην ἐκ παρατάξεως καὶ ὄχι συγκεχυμένην συμπλοκήν. Τοὺς δίδει λοιπὸν ὅλον τὸν καιρὸν νὰ συνταχθοῦν, παρ' ὅλον ὅτι ἀκόμη οὔτε καὶ τώρα οἱ βάρβαροι δύνανται νὰ ἐξηγήσουν περὶ τίνος πρόκειται. Ἀλλὰ ὅταν τὰ ἀθηναϊκὰ στρατεύματα πλησιάζουν τὸν ἐχθρὸν εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τοῦ χιλιομέτρου, ὁ Μιλτιάδης δίδει τὸ σύνθημα καὶ ὡς ἕνα σῶμα τὸ ὅλον στράτευμα ἐξορμᾷ ἀκάθεκτον μὲ οὐρανομήκεις ἰαχάς, ἀλαλαγμοὺς καὶ παιάνας. Τότε οἱ Πέρσαι, οἱ Σάκαι καὶ οἱ σύμμαχοί των βλέποντες τὸ θέαμα αὐτῶν τῶν ἐπιτιθεμένων σχηματίζουν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἔχουν πρὸ αὐτῶν μανιακοὺς καὶ παράφρονας. Καὶ ἑτοιμάζονται διὰ νὰ ὑποδεχθοῦν εἰς τὸν κόπον μιᾶς ὁμαδικῆς σφαγῆς.

Ἀλλὰ οἱ «παράφρονες» αὐτοὶ εἶναι — ἢ ἀκριβέστερον φαίνονται — μυριάδες, λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ μετώπου, ὅπως ἀνεφέρθη. Καὶ ἡ σφαγὴ των δὲν φαίνεται νὰ εἶναι καὶ τόσον ἄκοπος. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον τὸ ἀρχηγεῖον διατάσσει «καταιγισμοὺς» καὶ τεραστίας ἐκτάσεως — ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον — «θεριστικὰς βολάς» ἀπὸ μέρους τῶν ἀπειραρίθμων τοξοτῶν. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶχε προβλέψει ὁ μέγας κεῖνος Μιλτιάδης. Καὶ ὅλα ἔγιναν κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀκριβῶς ὥστε ν' ἀποφευχθῇ ἡ φθορὰ ἐμψύχου ὑλικοῦ πρὸ τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸν ἐχθρόν. Ἐνῷ λοιπὸν σχηματίζουν νέφος ὁλόκληρον τὰ ἐκσφενδονιζόμενα βέλη, οἱ ἐπιτιθέμενοι ὅσον περισσότερον πλησιάζουν τόσον γίνονται ὁρμητικώτεροι καὶ τόσον περισσότερον ὁ ἀντίπαλος τοῦ παιάνος των δονεῖ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν πεδιάδα. Ἡ ἐπαφὴ ὑπῆρξε τόσον τε ἱερὰ ὅσον καὶ ἡ κατάπληξις τῶν Περσῶν ποὺ ἔβλεπον ὅτι τὰ βέλη των πηγαίνουν νεμένα — διερχόμενα διὰ μέσου τῶν ἀραιῶν στοίχων ἢ ἀχρηστευόμενα πίπτοντα ἐπὶ τῆς χαλκῆς πανοπλίας τῶν ἀνδρῶν — καὶ κάθε ἄλλο παρὰ σαρώνουν τοὺς ἐπερχομένους. Οἱ μαστιγοφόροι βαθμοῦχοι ἀρχίζουν ἤδη τὸ πειθαναγκαστικόν των ἔργον προτρέποντες διὰ μαστιγώσεων τοὺς βαρβάρους στρατιώτας νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν μάχην.

Μεγάλοι τακτικοὶ καὶ σπουδαῖοι στρατηγοὶ νεώτεροι ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην δὲν ἀπέκρυψαν τὰς μεγάλας των ἀπορίας. Κατὰ τὸν πολὺν φὸν Μπράουχιτς, χρηματίσαντα ἀσυνήθη τοῦ γερμανικοῦ ἐπιτελείου καὶ ἕνα ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων Γερμανῶν στρατηγῶν τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, «τόσον ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ὅσον καὶ ἡ ναυμαχία τῆς Σαλαμῖνος θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς φαίνωνται κατασκευάσματα φαντασίας ἢ θρύλων, ἐὰν δὲν καθίστατο δυνατὴ ἡ ἀπόδειξις τῆς ἱστορικότητός των». Τόσον ἀπὸ στρατιωτικῆς καὶ στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς ἀπόψεως εἶναι κυριολεκτικῶς ἀπίστευτα τὰ δύο αὐτὰ κοσμοϊστορικὰ γεγονότα. Καὶ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ ἱστορία τῆς στρατηγικῆς καὶ τῆς τακτικῆς θεωρεῖ ἀπώλειαν ἀνεπανόρθωτον «θησαυροῦ ὁλοκλήρου πείρας» τὸ ὅτι δὲν περιῆλθον μέχρις ἡμῶν τεχνικαὶ λεπτομέρειαι τῶν ἐπιγειοήσεων ἐκείνων. Ἡ ἔλλειψις αὐτὴ εἶναι κάτι τὸ πολὺ φυσικόν, ἐὰν μάλιστα λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν του ὅτι γεγονότα ἀκόμη πρόσφατα, κατὰ τὸν προπαρελθόντα καὶ παρελθόντα πανευρωπαϊκὸν πόλεμον, συζητοῦνται μὲ ἀντιμετώπους τρεῖς διηνεκῶς ἐκδοχάς.

Αἱ δυνάμεις τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ πρῶτον μέγα καὶ ἀνεξιχνίαστον μυστικὸν τῆς ἱστορίας, τὸ ὁποῖον προφανῶς οὐδέποτε θὰ διαλευκανθῇ, εἶναι τὸ πόσοι ἀκριβῶς καὶ θετικῶς ἦσαν οἱ Πέρσαι. Κατὰ τὸν Μιτυσόλις π.χ. τὰ παρατεταγμένα βαρβαρικὰ στρατεύματα δὲν ὑπερέβαινον τὰς 60 χιλιάδας ἀνδρῶν καὶ βαθμοφόρων.

Κατὰ τὴν πρὸς τὸ ἄλλο ἄκρον ὑπερβολὴν (κατὰ Πλάτωνα εἰς τὸν «Μενέξενον» καὶ κατὰ τὸν Λυσίαν εἰς τὸν «Ἐπιτάφιον») οἱ παρατεταγμένοι Πέρσαι καὶ σύμμαχοί των ἀνήρχοντο εἰς 500.000. Καὶ οἱ μὲν τελευταῖοι αὐτοὶ (Πλάτων καὶ Λυσίας) ἀναφέρουν ὑπὲρ αὐτῶν τὸ ὅτι εὑρίσκονται πλησιέστερον παντὸς ἄλλου εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, θεωρεῖται ὅμως ὑπερβολικὴ ἡ ἀναφορά των. Ὁ Μπυσόλς πάλιν, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων — 600 — καὶ ὑπολογίζων ὡς ἐπιβάτας ἑκάστου 100 ἄνδρας — συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ Ἡροδότου — ἔχει μὲν ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ καλοῦ ὑπολογισμοῦ, τοῦ ἀμφισβητοῦν ὅμως κατ' ἀρχὴν τὸ «λογικὸν κῦρος» τῶν δεδομένων, διότι οὐδέποτε ἡ Περσία θὰ ἐπεχείρει νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα μόνον μὲ 60.000 ἄνδρας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῇ τις τὴν ἄποψιν τοῦ Μπυσόλς, πάλιν πρέπει νὰ ὑπολογίσῃ ὅτι οἱ βάρβαροι ἦσαν τοὐλάχιστον ἀριθμητικῶς, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐπίσης παρατιθεμένων ἀριθμῶν τῶν Ἑλλήνων, ὑπολογιζομένων ὡς ἔγγιστα εἰς 10.000 περίπου. Ὁ Μπυσόλς ὅμως ὑπολογίζει τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπερβαινόντων εἰς τὸ διπλάσιον περίπου, διότι ἄλλοι τόσοι ἦσαν οἱ δοῦλοι, κατ' αὐτόν, τοὺς ὁποίους ἀσφαλῶς ἐχρησιμοποίησαν οἱ Μιλτιάδης ὡς «ψιλούς». Καὶ ὁ μὲν ἀριθμὸς τῶν Ἀθηναίων κυμαίνεται, συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα, μεταξὺ 9.000 καὶ 10.000. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Πλαταιεῖς, κατ' ἄλλους μὲν ἦσαν μόλις 600, κατ' ἄλλους δὲ ἔφθανον τοὺς 1000. Οὐδέποτε ἐκδοχὴν καὶ ἂν δεχθῇ τις, ἡ ὑπεροπλία τοῦ ἐχθροῦ ἦτο ἀπολύτως κατφανὴς καὶ συνεπῶς ὁ ἀγὼν πρωτοφανῶς ἄνισος.

Ἀλλὰ ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμοῦ. Ἀπὸ ἀπόψεως ὁπλισμοῦ ἐπρόκειτο ἀναμφιβόλως ἀκριβεστέρας καὶ θετικωτέρας πληροφορίας. Δύο ἀντίθετοι ἀριθμοὶ ἐπρυτάνευον εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν ἀντιπάλων. Οἱ μὲν — τρομεῖοι βεβαίως τῶν ἀναλογιῶν — ἠκολούθουν τὴν ἀρχὴν περὶ «οἰκονομίας ἐμψύχου ὑλικοῦ». Ἦσαν ἀλλωστε ἠναγκασμένοι νὰ πράττουν τοῦτο καθ' ὃ ὀλιγώτεροι τῶν ἐχθρῶν των. Ἀντιστρόφως οἱ Πέρσαι μετήρχοντο τὴν ἀρχὴν τῆς σπατάλης τοῦ ἐμψύχου ὑλικοῦ, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ὁρδῶν στρατολογημένων διὰ τῆς βίας. Ἀμφοτέρων τῶν δύο αὐτῶν ἀντιθέτων ἀρχῶν ἦσαν οἱ ἑξῆς: Οἱ Ἕλληνες πεζοὶ ἔφερον βαρύτερον ὁπλισμόν, ἀσυγκρίτως βαρύτερον ἐκείνου τῶν Περσῶν. Τοῦτο δὲ διότι ὁ ὁπλισμὸς τοῦ πεζοῦ Ἕλληνος ἀπετέλει προσωπικήν του περιουσίαν, ἐφ' ὅσον δὲ ἦτο νὰ προσπαθῇ ἕκαστος νὰ πλουτίσῃ τὴν περιουσίαν του, νὰ τὴν συντηρήσῃ καλῶς καὶ νὰ κατέχῃ καλῶς τὸν ὁπλισμόν του. Συνέπεια τούτου ἦτο ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἀκατανίκητοι εἰς τὴν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην. Ἐὰν δὲ προστεθῇ εἰς τοῦτο καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐγυμνάζοντο συνεχῶς καὶ ἀδιακόπως κατ' ἰδίαν, ἀλλὰ καὶ ὁμαδικῶς, κατανοεῖται πῶς δὲν ἦτο καθόλου ἀδύνατον οὔτε καὶ ἀπίθανον τὸ ὅτι ἐφάνετο ὁ καθεὶς ἐξ αὐτῶν ἐναντίον τριῶν ἢ καὶ περισσοτέρων ἀκόμη σώμα πρὸς σῶμα.

Ἀντιστρόφως οἱ Πέρσαι εἶχον τεράστιον πλεονέκτημα ἔναντι τῶν Ἑλλήνων. Εἶχον καὶ αὐτοὶ τοὺς βαρέως ὡπλισμένους τοῦ πεζοῦ, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ ὁπλισμὸς ἐκεῖνος ἦτο ἀνάλογος τοῦ βεντος, ὥστε ἡ ὑπεροχὴ αὕτη νὰ καταντᾷ μειονεκτικὴ διὰ τοὺς Πέρσας. Τὸ ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ πλεονεκτοῦν ἦτο πάντως ὅτι οἱ ὁπλῖται τῶν ἦσαν τεραστίων διαστάσεων δὲν μόνον εἰς ἀνάστημα ἀλλὰ καὶ εἰς ὄγκον, ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν «ξεχωριστικὰ ἐκπαιδευμένοι», ἀλλὰ ἦσαν ἐπίσης καὶ λεπτοφυεῖς ἔναντι τῶν ἀντιπάλων βαρβάρων. Οὕτω κατανοοῦμεν διατί ὁ Μιλτιάδης ἐβράδυνεν μέν, ἀλλὰ πολυτίμους ἡμέρας, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ψυχολογικῶς τὸ στράτευμά του εἰς τὴν θέαν τῶν βαρβάρων καὶ νὰ ἐξοικειώσῃ τοὺς Ἀθηναίους μετὰ τῶν ἐν τῇ ἐντυπώσει ἐκ τῆς θέας τῶν ἀντιπάλων των, ἀλλὰ τί ἔδυνατο νὰ πράξῃ ἔναντι δύο ἀνυπολογίστου σημασίας πλεονεκτημάτων τῶν Περσῶν; Διότι οἱ Πέρσαι, ὡς καὶ ἐν ἐλάσσονι, κατὰ κανόνα ἐγερφόροις—φέροντες δηλαδὴ μικρᾶς, — ὄχι ἐντελῶς ἀσφαλεῖς, ἀλλὰ λίαν εὐχρήστους ἀσπίδας—ἦσαν θαυμάσιοι τοξόται, ἀσύγκριτοι δὲ εἰς τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα. Πῶς θὰ ἐπληροῦτο οἱ Ἕλληνες τοιούτους ἀντιπάλους διχῶς νὰ δεκατισθοῦν πρὶν ἔλθουν εἰς χεῖρας μετ' αὐτῶν; Καὶ τὸ δεύτερον ἀνυπολογίστου σημασίας πλεονέκτημα τῶν βαρβάρων ἦτο τὸ πολυπληθὲς ἀλλὰ καὶ θαυμάσιον ἱππικόν των. Πῶς νὰ ἀνταποκριθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν ἔλλειψιν τοῦ ὅπλου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἦτο τρομερὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην; Διότι προκειμένου περὶ μάχης εἰς ἀναπεπταμένον πεδίον, ὡς τοῦ Μαραθῶνος, ἡ περσικὴ τακτικὴ ἦτο φανερά. Κατατόξευσις πυκνοτάτη ἐναντίον τῶν σχετικῶς ὀλιγαρίθμων ἐπερχομένων, ἀποδεκάτισίς των πλὴν πλησιάσουν καὶ ἔπειτα ἐπέλασις τοῦ ἀγρίου ἱππικοῦ πρὸς κατασυντριβὴν τῶν ὑπολείπων. Μόνον ἡ μακρὰ πολεμικὴ πεῖρα τοῦ Μιλτιάδου καὶ ἡ στρατηγικὴ του μεγαλοφυΐα ἐξεμηδένισαν τὰ δύο αὐτὰ τρομερὰ πλεονεκτήματα τῶν Περσῶν.

Ὡς πρὸς τὴν σύγκρισιν τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων, οὐδέποτε προέκυψε διαφωνία μεταξὺ τῶν συγγραφέων. Ἐλεύθεροι πολῖται ἀφ' ἑνὸς μαχόμενοι τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα, ἔχοντες δηλαδὴ πλήρη συνείδησιν τῆς ἀξίας τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ τοῦ ἀγῶνος των, βέβαιοι πῶς ἡ νίκη ὅλων, ἡ νίκη τῆς πατρίδος εἶναι καὶ νίκη προσωπική τοῦ καθενός, ἐνθουσιώδεις, ἀσυγκράτητοι, μὲ πλήρη πίστιν εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς ἡγέτας των, οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀπέναντι των πραγματικοὺς «ραγιάδες», στρατευθέντας διὰ τῆς βίας, πολεμοῦντας ὑπὸ τὸ «κνοῦτον» τῶν βαθμοφόρων, δίχως συναίσθησιν τῆς ἀξίας τοῦ ἀντικειμενικοῦ των σκοποῦ, δίχως ἐλπίδας νὰ καρπωθοῦν καὶ οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὴν νίκην, δίχως προσωπικὴν μιᾶς καταπαύσεως τῶν δεινῶν των καὶ, τέλος, ἢ ἐν συνάφειᾳ, δίχως τὸ παραμικρὸν συναίσθημα τοῦ ἐθνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ δίχως ἐμπιστοσύνην ἢ ἐκτίμησιν εἰς τοὺς ἀρχηγούς των. Αὐτὸ εἶναι τὸ ὁπωσδήποτε θετικώτερον ἢ μᾶλλον τὸ ἠθικὸν κυρίως ἰσοζύγιον τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων.

Ἤδη ὅμως εἶναι καιρὸς νὰ ἐξετάσωμεν καὶ νὰ θαυμάσωμεν τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Μιλτιάδου. Ὁ Ἀθηναῖος στρατηγός, ἀφοῦ ἀπέκοψε τὴν πρὸς Ἀθήνας ἄγουσαν διὰ τοὺς βαρβάρους, καὶ συγχρόνως ἀφίνει, ὅπως ἀνεφέρθη, τοὺς ὁπλίτας του νὰ ἐξοικειωθοῦν μὲ τὴν θέαν τῶν ἐχθρῶν, ταυτοχρόνως προσπαθεῖ καὶ ἐπιτυγχάνει, ἐν πλήρει ἀνέσει, νὰ ὀργανώσῃ πυκνοὺς καὶ ταχεῖς συνδέσμους του μὲ ὅλας τὰς μονάδας τοῦ στρατοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι πολέμαρχοι ἀντεμετώπιζον τραγικὸν πρόβλημα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξασφαλίζουν, ὅπως οἱ σημερινοί, ταχεῖαν μεταβίβασιν ἐντολῶν, ἀδύνατοι δὲ καθίσταντο ὡς ἐκ τούτου οἱ κεραυνοβόλοι χειρισμοί. Ὁ πολύπειρος Μιλτιάδης ὠργάνωσεν ἀριστοτεχνικῶς τοὺς συνδέσμους του μεταβιβάσεων, χάρις εἰς τοὺς ὁποίους καὶ μόνον ἐπετάχυνε τοὺς χειρισμούς. Φυσικὴν του σύμμαχον εἶχεν, ὡς εἴπομεν, τὰ ἕλη καὶ τὸ ἀσταθὲς ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἐπλαισίωνε τὸ ἀναπεπταμένον πεδίον. Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἔκαμε νὰ ἀποτολμήσῃ τὸ Ἰλιγγιῶδες τόλμημα τῆς κεραυνοβόλου ἐφόδου ἦτο ἕνα ἄλλο ἀπροσδόκητον δι' αὐτὸν εὐτύχημα. Καὶ ὅσον ἀπίστευτον καὶ ἂν φανῇ τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως, φαίνεται ὅτι οἱ Πέρσαι ἢ δὲν εἶχον πολὺ ἱππικόν, ὅπως ἀρχικῶς εἶχεν ἀναφερθῆ, ἢ δὲν εἶχον ἀκόμη ἀποβιβάσει μέγα μέρος τοῦ ἱππικοῦ των. Καὶ βεβαίως τοῦτο ἐγένετο ὄχι διότι τοὺς ἔλειπεν ὁ χρόνος καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον διότι ἡ γλοερὰ τοῦ Μαραθῶνος πεδιάς δὲν ἀπετέλει ἰδεώδη βοσκήν—ὡς πράγματι συνέβαινεν—ἀλλὰ διότι, ἐνδιαφερόμενοι ἐξαιρετικῶς διὰ τὸ πολύτιμον τοῦτο ὅπλον των καὶ ὑπὸ τὸ φάσμα τῶν εὐθυνῶν εἰς περίπτωσιν τελείας φθορᾶς του, ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἔκριναν καλὸν προφανῶς νὰ ἐλέγξουν πρῶτον τὰς πληροφορίας τοῦ Ἱππίου, νὰ ἐκκαθαρίσουν τὸ ἔδαφος, καὶ ἔπειτα νὰ διατάξουν τὴν ἀποβίβασιν ὁλοκλήρου τοῦ ἱππικοῦ. Ὑπό τινων ἐν τούτοις ξένων ἱστορικῶν ἐγράφη ὅτι πιθανῶς τὸ ἱππικὸν τῶν Περσῶν νὰ εἶχεν

Δύο ἄψεις τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος ὅπως ἔχει σήμερον, ληφθεῖσαι ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ Τύμβου τῶν Μαραθωνομάχων. Ἀριστερά (εἰς τὸ βάθος) διακρίνεται τὸ ἀκρωτήριον Στάμι (ἢ «Κυνοσουρά» τῶν ἀρχαίων), προέκτασις τοῦ βουνοῦ τῆς Δρακονέρας, καὶ δεξιὰ διακρίνονται (εἰς τὸ βάθος) τὰ βουνὰ τῆς Εὐβοίας. Πρὸ τῶν βουνῶν καὶ τῆς πεδιάδος ποὺ φαίνεται εἰς τὰς φωτογραφίας καὶ ὅπου ἔλαβε χώραν ἡ κοσμοϊστορικὴ ἐκείνη μάχη, εἶναι ἡ χθαμαλὴ παραλία τοῦ ὅρμου τοῦ Μαραθῶνος.

ἐκ νέου ἐπιβιβασθῆ ἐπὶ τῶν σκαφῶν, ἐπειδὴ οὗτοι τὴν παραμονὴν τῆς μάχης, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς αὐτούς, προητοιμάζοντο νὰ ἀναχωρήσουν καὶ νὰ ἐπιτεθοῦν ἐξ ἄλλου σημείου τῆς Ἀττικῆς κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Προφανῶς ὅμως οἱ Πέρσαι δὲν ἤθελον νὰ ἀπασχολήσουν τὰ σκάφη των καὶ τοὺς ἄνδρας των διὰ τὴν ἀποβίβασιν ὁλοκλήρου τοῦ ἱππικοῦ των καὶ ἐκράτουν αὐτὰ ἕτοιμα πρὸς δράσιν, διότι, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Ἱππίου, ἦσαν ἀπολύτως πεπεισμένοι ὅτι οἱ Εὐβοεῖς θὰ ἐστέλλον ἐπικουρίας, τὰς ὁποίας οἱ Πέρσαι ἔπρεπε πάσῃ θυσίᾳ νὰ ἐμποδίσουν νὰ ἀποβιβασθοῦν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ φυσικὰ δὲν ἐγνώριζον καὶ ποῖον ἀποτέλεσμα θὰ ἐπήρχετο ἀπὸ πιθανὴν σύγκρουσιν μὲ τὰς ἐπικουρίας αὐτὰς τῶν Ἀθηναίων καὶ συνεπῶς τὸ ἱππικὸν δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν κατὰ τὴν πιθανὴν ἀντίληψίν των νὰ εὑρίσκετο ἐξ ὁλοκλήρου ἐκτεθειμένον. Ἴσως ἀκόμη οἱ Πέρσαι νὰ μὴ ἠδυνήθησαν νὰ μεταφέρουν πολλοὺς Ἱππεῖς διὰ θαλάσσης ἐξ Ἀσίας, πάντως ὅμως φαίνεται ὅτι εἶχον ἴλας τινάς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὑπὸ τὰς συνθήκας ποὺ ἐξετέθησαν, εἶχεν ἀρχίσει ἡ μάχη καὶ ἡ πρώτη ἐπαφὴ μετὰ τῶν ἐχθρῶν.

"Οπου παραδόξως ἡ πειθαρχία τοῦ ἐχθροῦ σώζει τοὺς Ἀθηναίους. Ὁ Δᾶτις, ὁ ποδίδων — δικαίως ἄλλως τε — ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν πειθαρχημένην διεξαγωγὴν τῆς μάχης, ἀπατᾶται διὰ πρώτην φορὰν καθ' ὅλην τὴν μακρὰν αὐτοῦ στρατιωτικὴν σταδιοδρομίαν. Διότι, ἐὰν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἐπεκράτει σύγχυσις εἰς τὰς περσικὰς τάξεις, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ Ἀθηναῖοι τόσους πολλοὺς καὶ ἀλλόφρονας ἀντιπάλους. Ὅσον αὐστηροτέρα συνεπῶς ἦτο ἡ πειθαρχία τῶν Περσῶν, τόσον ἀνετώτερον ἐμάχοντο οἱ Ἀθηναῖοι. Ἀλλὰ ὑπῆρξε στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀπαράβατος ἀρχὴ τῆς πειθαρχίας ἀσφαλῶς θὰ εἶχε τὰ εὐεργετικά διὰ τοὺς Πέρσας ἀποτελέσματα. Εἶναι τώρα ἡ κρίσιμος στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὑπερφαλάγγισις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων φαίνεται ἀναπότρεπτος. Οὐδεὶς ἄλλος πλὴν τοῦ Μιλτιάδου θὰ τὴν προελάμβανεν. Οἱ Πέρσαι ἔχουν πλέον ἀντιληφθῆ τὸ στρατήγημα ἀλλὰ καὶ τὴν ἀσθενῆ πλευράν του. Γνωρίζουν φυσικά — ἀφοῦ εὑρίσκονται εἰς ἐπαφὴν καὶ μάχονται — ὅτι τὸ βάθος τοῦ κέντρου δὲν ὑπερβαίνει τοὺς τρεῖς ἄνδρας, ὅπως ἐξετέθη, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα ὁ εἷς εἶναι δοῦλος, ὑπασπιστὴς ἢ «ψιλός». Καὶ εἰς μὲν τὰ δύο ἄκρα τῆς παρατάξεως, ὅπου ἡ τοξεία (ἡ ρίψις δηλαδὴ βελῶν μὲ τὰ τόξα) ἀπεδείχθη ἀτελέσφορος, ὁ ἀγὼν σῶμα πρὸς σῶμα θάνει εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς ὁρμῆς του. Ἀρτιώτερον ὡπλισμένοι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἀπολύτως κάτοχοι τοῦ χειρισμοῦ τῆς παγοπλίας των — ἡ ὁποία, ὡς εἴπομεν, ἦτο καὶ ἀτομική των ἰδιοκτησία — τελείως ἐκγυμνασμένοι, ὁρμητικοί, κυριαρχοῦν. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἡ προσωπικὴ ἀνδρεία εἶναι ὁ σημαντικώτερος συντελεστὴς τῆς ἐκβάσεως τοῦ ἀγώνος.

Ὁ ἐχθρὸς κάμπτεται. Ὑπὸ τὴν ἐπιδεξιαν χρῆσιν τῶν δοράτων καὶ τῶν ξιφῶν — τὰ τόξα ἔχουν ἀχρηστευθῆ — οἱ ἐχθροὶ κάμπτονται. Τώρα ἀκριβῶς ποὺ θὰ ἀπεδεικνύετο ὅτι οὐδέποτε ἐζημίωσεν ἡ πειθαρχία ἕνα οἱονδήποτε στράτευμα, τώρα ἀκριβῶς οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι τῶν δύο κεράτων τῆς παρατάξεως διασποῦν τὴν πειθαρχίαν των καὶ τρέπονται πρὸς τὴν παραλίαν. Οἱ Ἀθηναῖοι μὲ ἔξαλλον ὁρμὴν τοὺς καταδιώκουν πρὸς τὰ πλοῖα. Τώρα πιστεύουν ἀκραδάντως ὅτι ὄχι μόνον θὰ τοὺς ρίψουν εἰς τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ καὶ ὅτι θὰ καταλάβουν καὶ τὰ πλοῖα, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρίσκονται καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἵπποι τῶν Μήδων. Ἐν τούτοις, ὁ μόνος ποὺ δὲν ἀποτᾶται ἐν προκειμένῳ εἶναι ὁ Μιλτιάδης. Ἡ τόσον ἐνθαρρυντικὴ καὶ εὐχάριστος ἐξέλιξις τῆς μάχης εἶχε συγχρόνως καὶ τὴν ἀντίστροφον ὄψιν της. Διότι, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν ἀνατρέψει τοὺς βαρβάρους εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς παρατάξεώς των, εἰς τὸ κέντρον «ἔχουν λυγίσει». Καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συνέβαινεν ἄλλως, ἀφοῦ ὁ ὄγκος τῶν βαρβάρων ἦτο εὔκολον νὰ διασπάσῃ τὴν ἀσθενῆ παράταξιν τοῦ κέντρου τῶν Ἀθηναίων. Ἤδη ὡς χείμαρρος τὰ βαρβαρικὰ στρατεύματα τοῦ κέντρου, οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, ἀπωθοῦν τοὺς Ἀθηναίους ποὺ μάχονται εἰς τὸ κέντρον τῆς παρατάξεώς των πρὸς τὰ Μεσόγεια. Ὁ Ἱππίας γνωρίζει σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν τὴν μορφὴν τοῦ ἐδάφους καὶ συνεπῶς γνωρίζει ἄριστα ἀπὸ ποῖον σημεῖον θὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑπερφαλάγγισιν. Ἡ σύρραξις ὑπῆρξε φοβερά, διότι, ἂν καὶ ὁ ὁπλισμὸς τῶν πολεμίων ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ ἑλληνικοῦ, τὸ πλῆθος καὶ τὸ θάρος αὐτῶν ἦτο μέγα. Ἰδίως τὸ ἑλληνικὸν κέντρον ἦτο ἀοριάτατον· ναὶ μὲν ἐνταῦθα ἐστρατήγουν ὁ καστερικὸς Ἀριστείδης καὶ ὁ φιλότιμος Θεμιστοκλῆς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀφ' ἑτέρου ἐπετίθεντο οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, οἱ μαχιμώτατοι καὶ κάλλιον ὡπλισμένοι τῶν πολεμίων· ὥστε, ὅσον πεισματώδης καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀντίστασις τῶν φυλῶν Λεοντίδος καὶ Ἀντιοχίδος, ἠναγκάσθησαν αὗται μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐνδώσωσιν, οἱ δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νικηταὶ ἀναδειχθέντες Πέρσαι καὶ Σάκκαι κατεδίωξαν αὐτὰς πρὸς τὰ ἄνω τοῦ πεδίου. Κατόπιν τῆς διασπάσεως τοῦ κέντρου τῶν Ἀθηναίων ἀρχίζει ἡ κυκλωτικὴ κίνησις τῶν Περσῶν. Ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἔχῃ ἀποκοπῆ ἡ ὑποχώρησις τοῦ ἀθηναϊκοῦ κέντρου, μετ' ὀλίγον θὰ κυκλωθοῦν οἱ μαχόμενοι καὶ θὰ καταληφθοῦν ὁπωσδήποτε αἱ ἐπίκαιροι πρὸς τὰς Ἀθήνας θέσεις, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀπομονωθοῦν οἱ διώκοντες τοὺς Πέρσας νικηταί, τῶν ὁποίων ἡ παρὰ τὴν ἀκτὴν κύκλωσις θὰ καθίστατο εὐχερεστέρα καὶ ἀσφαλής.

Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ θὰ συνέβαινον ἐὰν ὁ Μιλτιάδης ἄφινε νὰ τοῦ διαφύγῃ ἔστω καὶ πρὸς στιγμὴν ἡ πρωτοβουλία ἐνεργείας καὶ ἔχανε τὴν ψυχραιμίαν του. Αὐτὰ δὲ ἀκριβῶς εἶχε προβλέψει καὶ εἶχε προετοιμάσει ὁ ἴδιος καὶ φυσικὰ οὐδὲν τὸ ἀπρόοπτον ἢ τὸ νέον ἀντιμετωπίζει κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν τοῦ ἀγῶνος. Εἰς τὴν κατάλληλον λοιπὸν στιγμὴν δίδει τὴν ἐντολὴν τῆς διακοπῆς τῆς διώξεως τῶν βαρβάρων καὶ τῆς κανονικῆς μεταβολῆς καὶ τῆς ἀντεπιθέσεως εἰς τὰ νῶτα τῶν εἰς τὸ κέντρον ἐπιτιθεμένων ἤδη Περσῶν. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ὅσοι καὶ ἐὰν εἶναι οἱ ἐνθροὶ ποὺ ἔχουν διασπάσει τὸ κέντρον τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ἀντιστρέφονται. Ἀντὶ τῶν Περσῶν τὴν κύκλωσιν τώρα ἐπιχειροῦν οἱ Ἀθηναῖοι. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ κέντρου ποὺ εἶχον διασπασθῆ ἀναστρέφονται ἐπίσης, ἀνασυντάσσονται καὶ ἀναχαιτίζουν τὴν δίωξιν, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ διώκοντες μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης νὰ καταληφθοῦν ὑπὸ τρόμου πρὸ τοῦ φάσματος τῆς κυκλώσεως. Ὁ Δᾶτις ὅμως δὲν ἀποθαρρύνεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν μεταβολὴν αὐτὴν καὶ ἐπιχειρεῖ ἐλιγμόν, ὄχι μόνον διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν κύκλωσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν προσπάθειαν τῆς ὑπερφαλαγγίσεως ποὺ εἶχεν ἀποτύχει. Ἔμπειρος προφανῶς στρατηγός, προσπαθεῖ τώρα νὰ πλευροκοπήσῃ τὸν ἀντίπαλόν του καὶ ἀναπτύσσει τὸ πολυάριθμον στράτευμά του πρὸς τὰ πλάγια τῆς πεδιάδος, οὐδόλως φανταζόμενος ὅτι ἡ κίνησις αὕτη θὰ ἦτο μοιραία δι' αὐτὸν καὶ ὅτι ὁ Μιλτιάδης αὐτὸ κυρίως ἐπεδίωκε. Διότι ἐκεῖ ἀκριβῶς εὑρίσκονται τὰ ἕλη, τὸ δὲ ἔδαφος παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν ἀστάθειαν. Ἀντιληφθεὶς ὁ Μιλτιάδης τὴν κίνησιν αὐτὴν τῶν Περσῶν ἀνακόπτει πρὸς στιγμὴν τὴν πίεσιν τοῦ ἰδικοῦ του στρατεύματος καὶ ἀφίνει τὸν Δᾶτιν νὰ ἀναπτύξῃ κανονικῶς τὰς δυνάμεις του. Ὅταν ὁ ἐμπειροπόλεμος Πέρσης στρατηγὸς ἀντελήφθη τὴν παγίδα εἰς τὴν ὁποίαν παρεσύρθη ἦτο πλέον ἀργά. Εὑρεθεὶς πρὸ τοῦ ἀδιεξόδου ὅταν εἶδεν ὅτι οἱ στρατιῶται του ἐνέπιπτον εἰς τὰ ἕλη ἀπώλεσε τὴν ψυχραιμίαν του καὶ ἔδιδε τὸ σύνθημα τῆς ἀτάκτου φυγῆς πρὸς τὰ πλοῖα. Ἀλλὰ ἀπὸ ποῦ νὰ προαγματοποιηθῆ ἡ φυγή, ἀφοῦ ὁ τρομερὸς σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων, τὰ ἕλη, καθηλώνουν τοὺς βαρβάρους; Καὶ τότε ἀρχίζει ἡ ἀμαδικὴ σφαγὴ τῶν Περσῶν.

Ἐν τούτοις καὶ κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν τῆς μάχης εὑρίσκει εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλωθῆ τὸ δαιμόνιον τοῦ Μιλτιάδου. Διότι αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει πρωτίστως τὸν Μιλτιάδην δὲν εἶναι νὰ σφάξῃ περισσοτέρους Πέρσας. Κυρίως ἐνδιαφέρεται νὰ καταλάβῃ τὰ πλοῖα των. Ἐὰν εἶχεν ἱκανὸν ἀριθμὸν στρατοῦ τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο βεβαίως εὔκολον. Θὰ παρέτεινε τὴν ἐξοντωτικὴν διὰ τοὺς Πέρσας μάχην εἰς τὰ ἕλη καὶ θὰ ἔστελλε τμήματα στρατοῦ νὰ καταλάβουν τὴν παραλίαν. Ἀλλὰ λόγῳ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνδρῶν του αὐτὸ ἦτο ἀδύνατον. Ἐὰν ἐστρέφετο πρὸς τὴν παραλίαν, ἀφίνων ὀπισθέν του — ἔστω καὶ δυθισμένους εἰς τὰ ἕλη— μυριάδας ἐνθρῶν, θὰ διέτρεχεν ἐκ νέου τὸν κίνδυνον νὰ ὑπερφαλαγγισθῆ παρ' αὐτῶν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ μεγαλοφυὴς στρατηγὸς διευκολύνει διὰ τῆς τακτικῆς του τὴν ἀποκόλλησιν τῶν Περσῶν ἀπὸ τὰ ἕλη. Καὶ φυσικὰ ὅταν τοῦτο ἐπιτυγχάνεται τότε ἀρνίζει τὴν ὁμαδικὴν καὶ συνολικὴν καταδίωξίν των πρὸς τὴν θάλασσαν. Διότι ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιέφερε κυρίως τὸν Ἀθηναῖον στρατηγὸν εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν ἦτο ἡ τρομοκράτησις καὶ ἡ ἀναχώρησις τῶν ἐνθρῶν ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν ἀφοῦ αἱ μικραὶ δυνάμεις του δὲν τοῦ ἐπέτρεπον νὰ καταφέρῃ μεγαλύτερον πλῆγμα κατὰ τῶν Περσῶν.

Ὁπλῖται Ἕλληνες ὁρμῶντες εἰς τὴν μάχην. (Ἐξ ἀγγείου τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου).

ΟΙ ΠΕΡΣΑΙ ΦΕΥΓΟΥΝ

Οἱ Πέρσαι ὡς ἦτο ἐπόμενον καὶ ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον προετοιμάσει γραμμὴν ὑποχωρήσεως, δὲν εἶχον ἄλλην ἔξοδον ἀπὸ τὴν φυγήν. Τρέπονται συνεπῶς πρὸς τὰ πλοῖα καὶ ἐπιβιβάζονται ἀθρόως εἰς αὐτά.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ πολεμισταὶ τῶν δύο κεράτων τοῦ ἐχθροῦ, ποὺ εἶχον ἀρχικῶς ὑποχωρήσει ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Ἀθηναίων, ἔχουν πράτει ἐπιβιβασθῆ τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα μάλιστα καὶ ἔχουν ἤδη ἀπομακρυνθῆ ἐκ τῆς παραλίας. Ἀκόμη καὶ τὰ πληρώματα τῶν ὑπολοίπων πλοίων εἰδοποιηθέντα ἐγκαίρως, ἔχουν σηκώσει τὰς ἀγκύρας των καὶ ἀναμένουν τοὺς σπεύδοντας ὁμαδικῶς εἰς τὴν παραλίαν ὑπολοίπους φυγάδας. Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ γεγονὸς ὀφείλεται ἡ διαφυγὴ τοῦ στόλου τῶν Περσῶν, παρὰ τὴν ἀγρίαν δίωξιν ποὺ συνεχίζουν

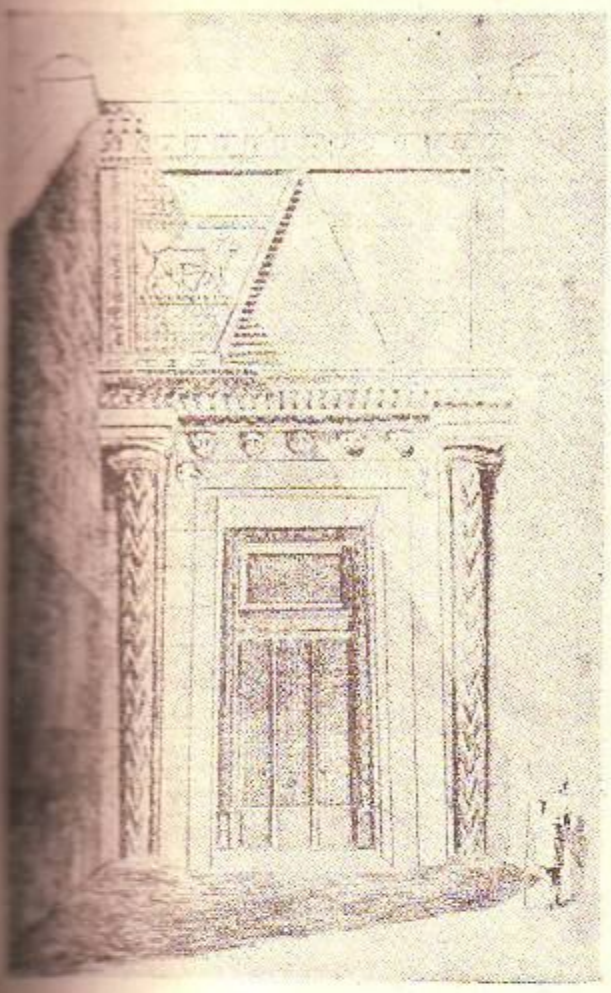

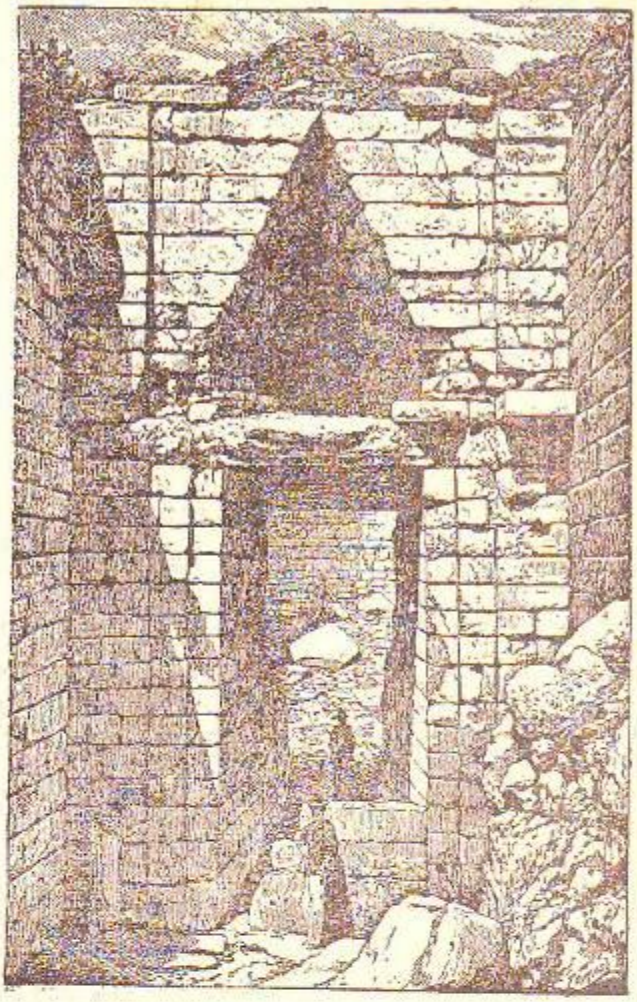

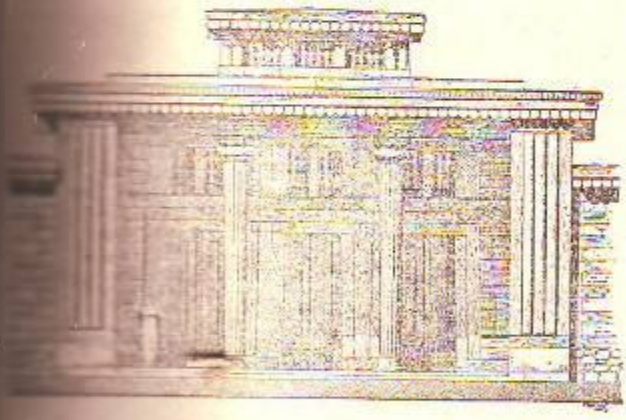

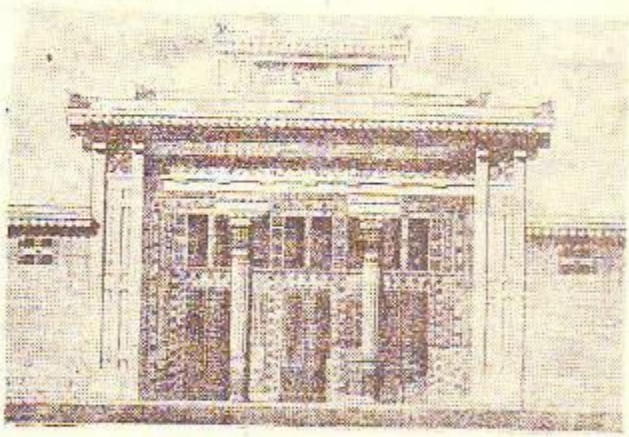

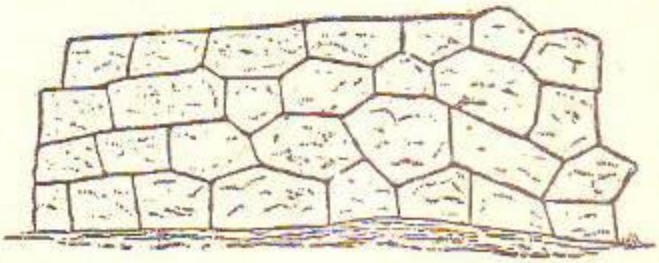

Κάτω σειρά: Ἄνω ἀριστερά: Ἡ πρόσοψις τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως ἢ τοῦ τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος (κατ' ἀναπαράστασιν τοῦ Κ. Σιπιέ). Δεξιά: Ἡ πρόσοψις τοῦ καλουμένου τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας ὅπως σώζεται μέχρι σήμερον. Εἰς τὸ μέσον: Ἀναπαράστασις προσόψεων ἀνακτόρου τῆς 1ης καὶ 2ας περιόδου (κατὰ Κ. Σιπιέ).
Τρίτη σειρά: Κυκλώπειον τεῖχος (ἀριστερά) καὶ πολυγωνικόν (δεξιά).

ΕΛΛΑΣ

καὶ μέχρι τῆς παραλίας ἢ μᾶλλον καὶ ἐντὸς τῆς θαλάσσης οἱ Ἀθηναῖοι, πολλοὶ τῶν ὁποίων προσπαθοῦν νὰ συγκρατήσουν καὶ διὰ τῶν χειρῶν των ἀκόμη τὰ φεύγοντα πλοῖα. Χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ ἄλλως τε ἀλλὰ καὶ ἄνευ προηγουμένου εἶναι τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Κυναιγείρου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Αἰσχύλου, Ἀφοῦ οἱ Πέρσαι τοῦ ἀπέκοψαν τὰς χεῖρας, διὰ τῶν ὁποίων προσεπάθει νὰ κρατήσῃ ἕνα πλοῖον των, ἥρπασε τοῦτο ἀμέσως μὲ τοὺς ὀδόντας του καὶ προσεπάθησε νὰ τὸ συγκρατήσῃ! Καταπληκτικὸν καὶ μοναδικὸν ἐπεισόδιον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ποὺ ἀποδεικνύει τὴν ἀποφασιστικότητα τῶν ἡρωϊκῶν ἐκείνων μαχητῶν, οἵτινες πρῶτοι συνέτριψαν τὰς ὁρδὰς τῆς καθυστερημένης καὶ βαρβάρου Ἀνατολῆς, ποὺ ἐπεζήτησε νὰ ὑποδουλώσῃ ἐλευθέρους πολίτας καὶ ἀνθρώπους.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μόνον ἑπτὰ πλοῖα ἐπρόφθασαν νὰ καταλάβουν οἱ Ἀθηναῖοι — ἀριθμὸς ὅστις ἀπετέλει ὁλόκληρον στόλον διὰ τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας τῆς ἐποχῆς — ἐγκατέλειψαν ὅμως οἱ Πέρσαι ὁλόκληρον τὸ στρατόπεδόν των, τὴν ἀποσκευήν των, τοὺς ἵππους των καὶ 6.400 νεκροὺς, ποὺ ἐκάλυπτον τὸ πεδίον τῆς κοσμοϊστορικῆς ἐκείνης μάχης.

Οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν ἀπώλεσαν 192 πολεμιστὰς μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Καλλίμαχον, τὸν πραγματικὸν ἠθικὸν αὐτουργὸν τῆς νίκης, ὅστις, διὰ τῆς ψήφου του, εἶχε δώσει εἰς τὸν Μιλτιάδην ἐλευθερίαν δράσεως.

Καὶ ἐνῶ ἀκόμη ἐξακολουθεῖ ἡ συμπλοκὴ παρὰ τὰ πλοῖα, ὁ περίφημος ἄγγελος τοῦ Μαραθῶνος δρομᾶ πρὸς τὰς Ἀθήνας, ὑπερβάλλει ἑαυτὸν διὰ νὰ φθάσῃ τὸ ταχύτερον, καὶ κομίζει τὴν εἴδησιν τῆς νίκης. Εἶχε διαουλάξει ὅταν ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας μίαν τελευταίαν, τὴν ὑστάτην πνοήν του, διὰ νὰ εἴπῃ μόνον τὸ χαρμόσυνον ἄγγελμα: Ν ε ν ι κ ή κ α μ ε ν !... Καὶ ἔπεσεν ἄπνους.

Ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος ἔκτοτε, ὁ πολιτισμός, ἀντιλαλεῖ τὸ χαρμόσυνον ἐκεῖνο ἄγγελμα τοῦ μαραθωνοδρόμου. Διότι ὁ Μαραθὼν ἀποτελεῖ σταθμὸν καὶ ἀφετηρίαν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, διότι ἄνευ αὐτοῦ οὔτε πολιτισμὸς θὰ ὑπῆρχε καὶ ἴσως ἀκόμη σκοτεινὴ καὶ ἄγνωστος θὰ ἦτο ἡ τύχη τῆς ἀνθρωπότητος ἐὰν οἱ βάρβαροι κατέκτων ἔκτοτε τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἑλλάδα. (1).

Φ θ ά ν ο υ ν οἱ Σ π α ρ τ ι ά τ α ι! Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σπαρτιᾶται, ἀφοῦ ἐώρτασαν τὰ Κάρνεια των, ἐνεθυμήθησαν νὰ ἀποστείλουν βοήθειαν καὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἀνῆλθε δὲ ἡ βοήθεια αὕτη εἰς 2.000 μόνον ὁπλίτας, τοὺς ὁποίους μάλιστα ἀπέστειλαν ὄχι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Σπαρτιάτου βασιλέως· ἀποδείξαντες τοιουτοτρόπως μόνοι των ὅτι δὲν ἀπέδιδον καὶ μεγάλην σημασίαν εἰς τὸ γεγονός. Ἡ Ἱστορία ὅμως ἢ ἡ τύχη εἶναι πολλάκις πράγματι ἀδυσώπητος ὅταν θέλῃ νὰ εἰρωνευθῇ. Καὶ χρειάζεται ἀσφαλῶς ἀκόμη ζωηρὰ φαντασία διὰ νὰ ἀναπαρασταθῇ ἡ κατάπληξις τῶν ὑπάρχων καὶ μετρημένων ἄλλως τε Σπαρτιατῶν ποὺ ἔφθασαν εἰς τὰς Ἀθήνας... «ἐσθιαίνοντες», ὅταν ἀντίκρυσαν τοὺς ἑορτάζοντας τὰ ἐπινίκεια Ἀθηναίους. Εἶχον τὴν αἴσθησιν ὅτι εὑρέθησαν μεταξὺ παραφρόνων, μὴ δυναμένοι νὰ κατανυήσουν ὅτι αἱ σκηναὶ ἐκεῖναι ἀλλοφροσύνης ὀφείλονται εἰς τὸ ὅτι καὶ δίχως τὴν βοήθειάν των, τὴν ὁποίαν εἶχον μὲν ὑποσχεθῆ, δὲν ἔστειλαν ὅμως ἐγκαίρως, τὰ πάντα εἶχον αἰτίαν τερατωθῆ. Καὶ φυσικὰ ἀφοῦ ἡ μάχη εἶχε λήξει οἱ Σπαρτιᾶται ἠρκέσθησαν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ μετὰ ταῦτα ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα των, ἀφοῦ συνεχάρησαν τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν νίκην των. (1).

Συγχρόνως ὅμως ἄλλα γεγονότα δραματικὰ λαμβάνουν χώ-

---

(1) "Από τὴν ἀρχαίαν ἀκόμη ἐποχὴν ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος προεκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν ἐκείνων ποὺ δὲν ἤθελον νὰ ἀνεχθοῦν τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων καὶ συνεπῶς τὴν ἀναμφισβήτητον, τεραστίαν καὶ πολυσήμαντον ἐκείνην νίκην των. Εἶναι δὲ φανερὸν ἀπὸ διαφόρους ὑπαινιγμοὺς ἀρχαίων συγγραφέων ὅτι ἀρκεταὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἐφθόνουν τὰς Ἀθήνας καὶ τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὸν κοσμοϊστορικὸν αὐτὸν ἄθλον ποὺ ἐπετέλεσαν. Ἐξ ὅσων ἐπίσης γνωρίζομεν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, μόνον ὁ ἐκ Χίου Θεόπομπος (ἀπόσπασμα 167 παρὰ Μύλλερ, τόμος Α', σελὶς 306) ὁμιλεῖ μὲ καταφανῆ πρόθεσιν δυσφημήσεως τῶν Ἀθηναίων περὶ ἑτῆς ἀλαζονείας των καὶ τῆς προσπαθείας ποὺ καταβάλλουν — κατ' αὐτὸν — νὰ μεγαλοποιοῦν τὰ γεγονότα καὶ τὰς πράξεις των, ἐνῷ εἰς ἄλλο σημεῖον θέλων νὰ ὑποτιμήσῃ τὴν σημασίαν τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, θεωρεῖ αὐτὴν ὡς «πρόσκρουσμα δροχὸ τοῖς βαρβάροις ἀποβᾶσιν», (ὅηλ. πρόσκαιρον ἐμπόδιον τῶν ἀποβιβασθέντων βαρβάρων). Ἐπίσης ἐπειδὴ ὁ Ἡρόδοτος, ἐπιμελῶς ἀποφεύγει νὰ ἀναφέρῃ πῶς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Περσῶν τὸ ἱππικόν των κατὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος ἐνῷ εἰς τὰ προηγούμενα ὁμιλεῖ περὶ συγκροτήσεως καὶ ἐπιβιβάσεως κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Περσῶν ἀπὸ τὴν Ἀσίαν ἰσχυροῦ ἱππικοῦ, πλεῖστοι νεώτεροι ξένοι συγγραφεῖς ἐπελήφθησαν τῆς εὐκαιρίας νὰ διατυπώσουν τὰς πλέον ἀντιθετικὰς καὶ παραδόξους ἀπόψεις διὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος ἀλλὰ μὲ σαφῆ πάντοτε διάθεσιν φυσικὰ νὰ μειώσουν καὶ νὰ ὑποτιμήσουν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν τῆς κοσμοϊστορικῆς ἐκείνης μάχης. Τοιουτοτρόπως πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ὑπεστήριξαν τὴν ἄποψιν ὅτι οἱ Πέρσαι κατὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος εἶχον ἢ ἀπεβίβασαν ἐλαχίστας μόνον δυνάμεις, ἄλλοι διετύπωσαν τὴν γνώμην ὅτι ἡ μάχη δὲν ἐδόθη κατὰ τοῦ συνόλου τῆς δυνάμεως τῶν Περσῶν, ἀλλ' ἐναντίον μικροῦ μόνον μέρους αὐτῶν καὶ τέλος εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Βελτζόφερ, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι οἱ ἀποβιβασθέντες εἰς τὸν Μαραθῶνα Πέρσαι δὲν ἀπετέλουν τὴν περσικὴν στρατιάν, ἀλλ' ἦσαν ὀλιγάριθμοι φίλοι τοῦ Ἱππίου, ἐπικουρούμενοι ἀπὸ ἐλαχίστους Πέρσας ὁπλίτας.

Ὁ Ἐρ. Κούρτιος ἐξ ἄλλου — «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος» — ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Πέρσαι εἰς τὸν Μαραθῶνα δὲν εἶχον ἀποβιβάσει ὅλοιον ἱππικὸν καὶ ἀκόμη ὅτι ὁ Ἰσοκράτης εἰς τὸν «Παηγυρικόν» (παρ. 87) ὁμιλεῖ περὶ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, ὡς ὄχι περὶ σοβαρᾶς ὑποθέσεως, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύεται ψευδέστατον ἀπὸ τὴν ἔλεγχον τοῦ κειμένου τοῦ «Παηγυρικοῦ» τοῦ Ἰσοκράτους. Ὁ Μασπερὼ πρὸς τοῦτοις εἰς τὸ ἔργον του «Ἱστορία τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς», σελὶς 554, γράφει: «Αἱ νίκαι καὶ τῶν Ἑλλήνων λέγουν ὅτι προεφύλαξαν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα καὶ ἔσωσαν τὸν πολιτισμόν, Ἡ συχνὰ ἐπαναλαμβανομένη αὕτη φράσις περιέχει πολλὰς πλάνας...». Εἰς τὸ νεώτερον ὅμως ἔργον του «Ἡ ἀρχαία ἱστορία τῆς κλασσικῆς Ἀνατολῆς» διαγνωρίζει ὅτι «ἡ ὑλικὴ ζημία τῶν Περσῶν δὲν ἦτο μεγάλη... ἀλλ' ἡ ἠθικὴ αἰσθησις ἐκ τοῦ γεγονότος ὑπῆρξε τεραστία καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὸ Περσικὸν κράτος, διότι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ Μῆδοι ἐθεωροῦντο ὡς ἀήττητοι ἀπὸ τὸν τότε γνωστὸν κόσμον...».

Καὶ διὰ μὲν τὰ λεχθέντα κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν περὶ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, ὅπως καὶ διὰ τὰ λαβόντα χώραν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ μέχρι τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν, ἀρκεῖ νομίζομεν ἡ ἀπάντησις ποὺ δίδει ὁ Πλάτων, ὅστις ἔζησεν 60—70 ἔτη μετὰ τὰ γεγονότα («Νόμοι», σελὶς 692): «Κατὰ τοὺς ἐνδόξους ἐκείνους χρόνους — γράφει ὁ Πλάτων — πλεῖσται ἀσχημίαι καὶ πολλὰ τὰ ἄξια κατηγορίας ἐγένοντο μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Δὲν δύναται ὅμως νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀμύνης ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ μόνον ἡ σύμπραξις τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἀπήλλαξε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν τῆς δουλείας...». Μὲ ἄλλας λέξεις ὁ Πλάτων λέγει ὅτι αἱ ἐπικρίσεις τῶν ἄλλων πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὄχι μόνον δὲν ἦσαν ὀρθαί, ἀλλ' ἀντιθέτως οἱ ἐπικριταὶ ἦσαν ἄξιοι ἐπικρίσεως, διότι δὲν ἐταχθήσαν μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες χωρὶς ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ συνετάχθησαν μὲ τοὺς Πέρσας ἀπὸ φόβον βεβαίως.

Ὡς πρὸς τὰς ἐπικρίσεις τῶν νεωτέρων θὰ ἠδύναντο νὰ λεχθοῦν τὰ ἑξῆς: Πρῶτον οὐδόλως εἶναι ἐξηκριβωμένον ἐὰν πράγματι οἱ Πέρσαι μετέφερον εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ ἀπεβίβασαν ἐκεῖ τὸ ἱππικόν, ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος ὅτι ἡτοίμαζον διὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτήν. Διότι ἡ μεταφορὰ τόσον ἰσχυροῦ ἱππικοῦ τὴν ἐποχὴ ἐκείνην ἦτο τὸ ὀλιγώτερον δύσκολος καὶ ἴσως ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν δὲν μετέφερθη τὸ ἱππικὸν ἢ μᾶλλον μικρὰ μέρος αὐτοῦ ἐπεβιβάσθη τῶν πλοίων, διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δύναμις αὐτοῦ ἐπεβιβάσθη νὰ ζεύξῃ τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ ἀργότερον ὁ Ξέρξης ἠναγκάσθη νὰ ζεύξῃ τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ νὰ διέλθῃ ἀσφαλῶς τὸ ἱππικόν του. Ὁ φίλος μάλιστα — «Περ[illegible]γμένα τῆς Βασιλικῆς Φιλολογικῆς Ἑταιρίας», τόμος Γ', σελ. 375, 385 — ὀρθῶς ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἱππικὸν τῶν Περσῶν ἦ[illegible] πολὺ ὀλίγον, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ δράσῃ σοβαρῶς κατὰ τὴν μ[illegible]χὴν. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν περσικῶν στρατευμάτων, περὶ [illegible] τοῦ μαρτυροῦν τὰ 600 πλοῖα ποὺ μετέφερον τοὺς Πέρσας καὶ [illegible] τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁπαίων ὑπολογίζεται ὅτι οἱ Πέρσαι εἰς τὸν Μ[illegible]ραθῶνα ἦσαν ὑπὲρ τὰς 100.000 ὁπλιτῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ 6.400 [illegible]κροὶ τῶν ἀποδεικνύουν ἐπίσης ὅτι οἱ μαχηταὶ τῶν Περσῶν ἦ[illegible] πολλαπλάσιοι τῶν Ἀθηναίων.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Γκομπινὸ, Μασπερὼ καὶ τ[illegible] ὅλων ποὺ ὑπεστήριξαν ὅτι οἱ Πέρσαι δὲν ἦσαν βάρβαροι—διότι [illegible] αὐτοτρόπως ἐνεφάνισεν αὐτοὺς ὁ Ἡρόδοτος δυστυχῶς — καὶ ἴ[illegible] ἴσως εἰ ἀνθρωπότης θὰ ἦτο καλυτέρα ἐὰν οἱ Ἕλληνες δὲν [illegible]τέστρεφον ἕνα κράτος πολιτισμένον καὶ ὠργανωμένον ὅπως [illegible] Περσικόν», θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπαντήσῃ κανεὶς ὅτι εὐτυχῶς διὰ [illegible] Γκομπινὸ, τὸν Μασπερὼ καὶ τοὺς συν αὐτοῖς, ποὺ οἱ Ἕλληνες [illegible] τῶν ἡρωϊσμοῦ των ἀπέτρεψαν τὴν κατοχὴν τῆς Εὐρώπης ἀπὸ [illegible] Πέρσας. Διότι δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀνθρωπ[illegible] θὰ ἦτο πράγματι διάφορος, ἀφοῦ ἄνευ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισ[illegible] τῆς ἐπιδράσεώς του εἰς τὴν Δύσιν καὶ τῆς ἐξημερώσεως κ[illegible] τῶν ἀνθρώπων, τόσον ὁ Γκομπινὸ, ὁ Μασπερὸ, ὅπως καὶ οἱ [illegible]ποὶ ὁμοιδεάται των, δὲν θὰ εἶχον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ συζη[illegible] περὶ τῆς ἀξίας ἢ ὄχι τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοῦ ἔ[illegible] τῶν Ἑλλήνων, ἐφ' ὅσον τόσον αὐτοὶ ὅσον καὶ οἱ λαοὶ τῆς [illegible]σεως, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προῆλθον οἱ ἐπικριταὶ αὐτοὶ τοῦ ἔ[illegible] τῶν Ἑλλήνων, θὰ ἦσαν ἴσως, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἀσφαλῶς [illegible] πρωτόγονον ἀκόμη κατάστασιν.

μον εὐθὺς μετὰ τὴν μάχην καὶ περὶ τὰς μεσημβρινὰς ὥρας τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας.

Οἱ Πέρσαι ἐπιβιβασθέντες τῶν πλοίων των παραπλεοῦν τὰ παράλια κατευθυνόμενοι πρὸς τὸ Σούνιον. Ἐξαφνα ἀπὸ τῆς παραλίας ὅπου εὑρίσκοντο ἀκόμη οἱ Ἀθηναῖοι παρα-πηοῦν ἐπὶ περίεργον ἀντικατοπτρισμὸν ἀπὸ τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ Πεντελικοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ καθρέπτης ἐκεῖνος «ἔπαιζε» καὶ «ἔφαινε τὸν ἥλιο» — ὅπως λέγουν τὰ παιδιὰ ὅταν παίζουν μὲ καθρέπτην καὶ προκαλοῦν ἀντανακλάσεις τοῦ ἡλίου — τὸ γεγονὸς προεκάλεσε τὴν προσοχὴν τῶν Ἀθηναίων μαχητῶν. Ἠδύνατο βεβαίως κάλλιστα καὶ νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν οὐδενὸς ἡ «ἀνεπαισθησία» αὐτὴ λεπτομέρεια, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως τῶν νικητῶν καὶ τῆς σπουδῆς πρὸς περισυλλογὴν τῶν λαφύρων καὶ τῶν νεκρῶν. Ἀλλὰ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἡ καλὴ τῆς Ἑλλάδος μοῖρα ἠθέλησε νὰ μὴ παρέλθῃ ἀπαρατήρητον τὸ «ἀξιοθαύμαστον» ἐκεῖνο φαινόμενον, χάρις εἰς τὸ ὁποῖον αἱ Ἀθῆναι πρῶτον καὶ ἡ Ἑλλὰς εὐθὺς ἀμέσως θὰ κατήρχοντο τὴν ἴδιαν ἐκείνην ἡμέραν εἰς τὸν τάφον τῆς δουλείας. Δὲν ἀποκλείεται τὸ ἀθηναϊκὸν στρατηγεῖον νὰ εἶχε καταλλήλως εἰδοποιηθῆ διὰ τὰ συμβαίνοντα, ἀλλὰ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εἶναι ἡ ὀλιγοπιθανή, διότι ἐὰν ὁ μεγαλοφυὴς ἀρχιστράτηγος εἶχεν εἰδοποιηθῆ, θὰ ἐλάμβανεν ἄλλως τὰ μέτρα του.

Τί ὅμως ἦτο τὸ σημεῖον ἐκεῖνο; Κατ' ἀρχὰς δηλαδὴ ἐνοοῦμεν ὅτι πρόκειται ὄντως περὶ «σημείου» ὑπερφυσικοῦ καὶ ἡ Ἀθηνᾶ «ἀποκαλυπτοῦσα» οὕτω τὴν εὐδοκίμησιν τῆς πόλεώς της διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως τῆς ὁποίας ἦτο ἡ ἀπέρ-ἀντα. Προσεκτικὴ ὅμως παρατήρησις ἔδειξεν ὅτι πρόκειται περὶ ἀπλοῦς. Μία μεταλλαγὴ ἀπόψεως, ἀπὸ τὴν ἄκραν τοῦ Πεντελικοῦ, «ἔκαμνε τὸν ἥλιον» πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ «ἔπαιζε» ἀπλῶς κατὰ τὴν παράδοσιν. Ὁ ἀναγνώστης φαίνεται ἀμέσως ἀντιλήφθη ἀμέσως περὶ τίνος ἐπρόκειτο. Διότι ἀκολουθήσας ἐπὶ ὀλίγον ἀκόμη τὸ «παιγνίδι» τοῦ ἔμενεν ἀμφιβολία ὅτι ἐπρόκειτο περὶ εἴδους ἀστικοῦ τηλεγράφου. Ἀλλὰ ἐκεῖνος ἐρωτίζετο τὸ ἀξιοθαύμαστον αὐτὸ «πρόγραμμα» καὶ ποῖος ἦτο σκοπόν; Ἐπὶ αὐτοῦ οὐδὲ ἐπιστήμη ἀμφέβαλλε πλέον ὁ Μιλτιάδης. Ἐγνώριζεν ἐξ ἄλλου ὅτι οἱ Πέρσαι εἶχον ἀπόλυτον ἀφοργανωμένην ἐπιχειρησίαν πληροφοριῶν, ἀκόμη καὶ δίκτυον ὁ-δικῶν πρακτόρων κατασκόπων, διαφθορέων κλπ., οἱ ὁποῖοι ἐπροπορεύοντο τοῦ στρατεύματος, εἰσεχώρουν εἰς τὰς πόλεις, ἐκτελοῦσαν τὸ σατανικόν των ἔργον, ἐξηγόραζον συνειδήσεις καὶ ἄφινον ἐπὶ τόπου κατασκόπους, εὑρισκομένους εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μὲ τὸ «Β' Γραφεῖον» των, ὅπως θὰ ἀναφέρωμεν κατὰ τὰ σήμερον καθιερωμένα. Καὶ ὅπως ἦτο φυσικόν, οἱ πράκτορες αὐτοὶ φαίνεται ὅτι εἰσεχώρησαν ἀνενόχλητοι εἰς τὰς Ἀθήνας, διεπίστωσαν ὅτι ἡ πόλις ἦτο ἀφρούρητος καὶ σχεδὸν ἄνευ ἀνδρῶν καὶ ἀμέσως ἔσπευσαν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου νὰ εἰδοποιήσουν ὅτι τίποτε ἀκόμη δὲν ἔχει χαθῆ διὰ τοὺς ἐπιτιθεμένους, ἀφοῦ ἡ πόλις τῆς Παλλάδος ἦτο ἀφύλακτος εἰς τὴν διάθεσίν των καὶ συνεπῶς ἡ νίκη τῶν ἀμφισβητουμένων ἠδύνατο νὰ κατασταθῆ νίκη ἄνευ σημασίας.

Δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἀμφιβολία, ὅτι τὸ σύνθημα θὰ μετεδίδετο ἀπὸ σταθμοῦ εἰς σταθμὸν, δηλαδὴ ἐκ τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Παλλάδα καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὰ πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ καὶ δι' αὐτῶν ἀμφιβόλου τὸν λόγον μετεδόθη τόσον ταχέως. Ἄλλως τε ὁ Μιλτιάδης ὅσας λεπτομερείας δὲν ἐγνώριζε διὰ τὰ συμβαίνοντα ἐκεῖνον ἐνόει ὅτι τὰς ἐμάντευεν ἀσφαλέστατα καὶ εὐχερῶς. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὸ στρατηγικὸν του δαιμόνιον δὲν τὸν ἐγκατέλειπε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ὥραν. Καὶ ἀντελήφθη ὅτι ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ παρέλθῃ ἡ ἡμέρα θὰ ἦτο ἴσως πολὺ ἀργά. Οἱ Πέρσαι παρακάμπτοντες τὸ Σούνιον θὰ κατέπλεον εἰς τὸ Φάληρον καὶ ἐκεῖθεν ἐντὸς τῆς νυκτὸς θὰ ἔφθαναν εἰς τὰς ἀνυπερασπίστους Ἀθήνας, δρῶντες κεραυνοβόλως μὲ τὴν κεκτημένην πλέον πεῖραν τῆς πρώτης ἥττης.

Αὐτὰ ὅλα τὰ εἶδεν ὡς ἀνεπίδεκτα ἀμφιβολίας, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐπιδεκτικὰ συζητήσεων ὁ μεγαλοφυὴς στρατηγός. Ἐν τούτοις ἡ θέσις του ἦτο δυσχερεστάτη καὶ ἡ ἀγωνία τῆς ψυχῆς του ἀπερίγραπτος. Πῶς ἀνθρώπους μαχομένους σχεδὸν ἀκόμη, κατοπτευομένους ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὅλην ἐκείνην μάχην — μάχην ἐλιγμῶν καὶ κινήσεων, μάχην προσομοιάζουσαν αὐτόχρημα πρὸς πάλην σῶμα πρὸς σῶμα — πῶς νὰ διατάξῃ τοὺς κατακόπους ἐκείνους ἀνθρώπους νὰ ἐπιστρέψουν δρομαῖοι εἰς τὰς Ἀθήνας; Πῶς νὰ τοὺς πείσῃ νὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς νεκροὺς των, τὰ λάφυρά των, τὰ τραπαιά των καὶ δίχως ἀνάπαυλαν, δίχως νὰ ἀναπνεύσουν νὰ μεταβληθοῦν τώρα καὶ αὐτοὶ εἰς μαραθωνοδρόμους; Καὶ πῶς ἀκόμη νὰ καταπνίξῃ τὸν ἀφάνταστον ἐκεῖνον ἐνθουσιασμόν, λέγων ὅτι τίποτε δὲν ἐτελείωσεν, ὅτι ὅλα ἐπαναρχίζουν, ὅτι τώρα ὁ ἀγὼν εἶναι ἀπελπιστικός ὅσον ποτὲ ἄλλοτε καὶ αἱ πιθανότητες νίκης ὀλίγαι, ἐφ' ὅσον ἡ μάχη θὰ διεξαχθῇ εἰς τὸν περίβολον πλέον τῶν Ἀθηνῶν, μεταξὺ τῆς ὅλης δυνάμεως τῶν Περσῶν;

Εἰς ἐπίμετρον τὸν ἀγῶνα δὲν τὸν ἔκαμνεν ἄνισον πλέον ἡ ἀνισότης μόνον τοῦ ἀριθμοῦ. Οἱ Πέρσαι εἶχον ὅλον τὸν καιρὸν νὰ ἀνασυνταχθοῦν, νὰ ξεκουρασθοῦν εἰς τὰ πλοῖα των καὶ νὰ ἀποβιβασθοῦν «φρέσκοι - φρέσκοι» εἰς τὸ Φάληρον. Ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τιτάνες ἀκόμη ἐὰν ἦσαν, θὰ κατέφθανον κατάκοποι, ἐξηντλημένοι, νηστεῖς καὶ διψαλέοι. Ἀκόμη καὶ ἡ ἠθικὴ τώρα ὑπεροχὴ δὲν ἀπεκλείετο νὰ ἐκδηλωθῇ πρὸς τὸ μέρος τῶν Περσῶν. Ἀναμφιβόλως τὸ στρατηγεῖον των θὰ ἐπληροφόρησε καταλλήλως τὸ στράτευμα ὅτι πρόκειται νὰ καταλάβουν ἀνυπεράσπιστον πόλιν, ὅτι πρόκειται νὰ ἐκδικηθοῦν κατὰ τὸν εὐχερέστερον καὶ πλέον ἀδυσώπητον τρόπον.

Τοιαύτην ἄρδην ἀνατροπὴν τῶν συνθηκῶν καὶ ὅρων ἐπέφερεν ὁ ὑποθετικὸς ἔστω κίνδυνος, τὸν ὁποῖον ἐπρόδιδον τὰ ἐκ τῆς Πεντέλης σήματα. Ἀλλὰ ὁ μεγαλοφυὴς ἡγέτης παίζει διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὸ πᾶν διὰ τὸ πᾶν. Ἔχει πεποίθησιν εἰς τὰς ἀνεξαντλήτους ψυχικὰς δυνάμεις ἐκείνων ποὺ μάχονται ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας των. Γνωρίζει καλύτερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι στεροῦνται ἰδανικῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι τὸ ἰδανικὸν τῶν Ἀθηναίων δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀφηρημένον καὶ τὸ νεοελῶδες ποὺ ἠδύνατο νὰ ἐξανεμισθῇ ὡς στήλη καπνοῦ εἰς τὴν πρώτην πνοὴν τοῦ ἀνέμου τῆς πραγματικότητος. Τὸ ἰδανικὸν των τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἔχει... σάρκα καὶ ὀστᾶ. Τὸ ἐνσαρκώνουν τὰ τέκνα, αἱ γυναῖκες, οἱ πατέρες των, αἱ δωμοὶ καὶ αἱ ἑστίαι των. Καὶ, περισσότερον παντὸς ἄλλου, τὸ ἰδανικὸν ἐκεῖνο τὸ ἐμψυχώνει εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε τὸ φάσμα καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆς δουλείας καὶ τὸ βαρὺ πέλμα τοῦ βαρβάρου ἐπιδρομέως, ὑπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἀποθάνουν ἢ θὰ στενάζουν μετ' ὀλίγον οἱ ἴδιοι ἐὰν δὲν κινηθοῦν συντόμως.

Πῶς ἄλλως νὰ ἐξηγήσῃ κανεὶς τὴν παράτολμον ἐκείνην ἀπόφασιν τοῦ Μιλτιάδου;

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τοὺς σεπτοὺς νεκροὺς καὶ τὰ πολύτιμα λάφυρα — ποῦ δὲν ἄφιναν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ πεδίον τῆς μάχης — λαμβάνει τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα. Ποῖος ἄλλος καταλληλότερος τοῦ δικαίου Ἀριστείδου εἶναι εἰς θέσιν νὰ περιφρουρήσῃ καλύτερον τὰ σεπτὰ λείψανα καὶ τὰ τιμαλφῆ τρόπαια; Πῶς ἄλλως θὰ ἦσαν ἀσφαλέστερα αὐτὰ καὶ διὰ ποίου ἄλλου μέσου θὰ ἐγίνετο δικαιοτέρα ἡ κατανομή; Ἂς παραμείνῃ λοιπὸν ὁ χρηστὸς καὶ ὁ δίκαιος μετὰ τῆς φυλῆς του, ἂς φρουρήσουν καὶ ἂς προετοιμάσουν τὴν δικαίαν κατανομήν. Ἀλλὰ τί ἀξίαν θὰ ἔχουν τὰ λάφυρα καὶ ποία τιμὴ θὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς νεκροὺς, ἐὰν Πέρσαι καὶ Σάκαι καταλάβουν τὰς ἀνυπερασπίστους Ἀθήνας;

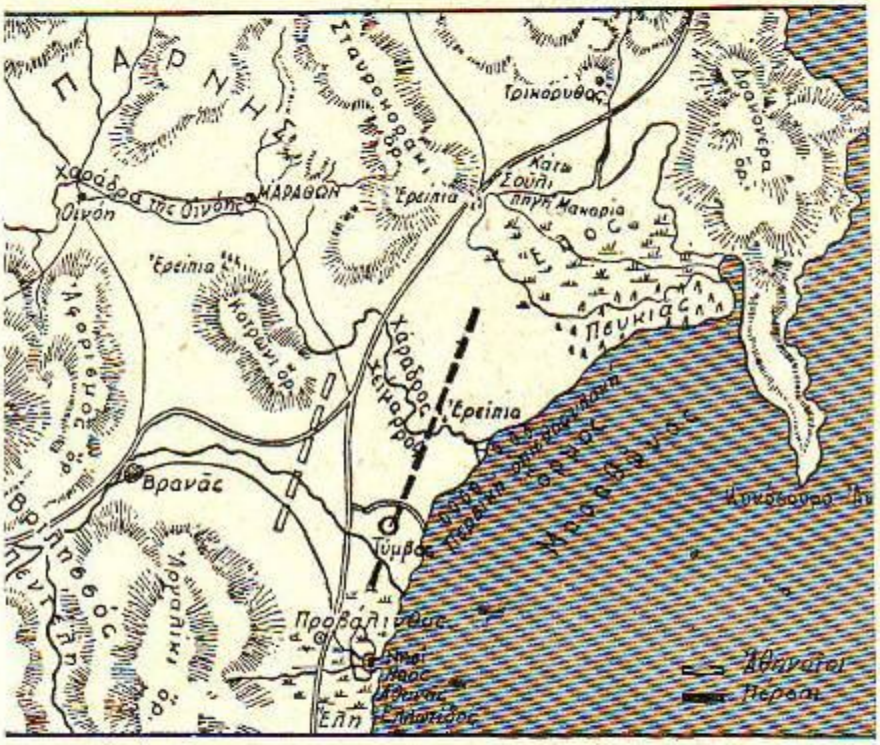

Χάρτης τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος ὡς ἔχει σήμερον. Τὰ σημειούμενα ἄνω δεξιὰ καὶ κάτω ἀριστερὰ ἔλη ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος πολὺ περισσότερον ἐκτεταμένα. Σημειοῦνται αἱ θέσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Περσῶν ὡς καὶ ὁ τόπος ὅπου ἐστήθη ὁ Τύμβος.

Ὁπωσδήποτε ὁ Μιλτιάδης, ἀφοῦ ἐπείσθη περὶ τοῦ κινδύνου ποὺ διέτρεχον οἱ Ἀθηναῖοι, μεταδίδει τὰς ἀνησυχίας καὶ τοὺς φόβους του εἰς τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς ὁπλίτας καὶ ὅλοι πείθονται ὅτι ὁ κίνδυνος εἶναι πράγματι μέγιστος. Καὶ τότε μανθάνομεν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τὸ ἄλλο καταπληκτικὸν φαινόμενον. Οἱ νικηταὶ τοῦ Μαραθῶνος χωρὶς νὰ ἀναπνεύσουν, χωρὶς νὰ ἀναπαυθοῦν, μετὰ τὴν τρομερὰν ἐκείνην σύγκρουσιν, μεταβάλλονται εἰς μαραθωνοδρόμους! Ἡ ἔννοια τῆς κοπώσεως, τῆς πείνης, τῆς δίψης εἶχον καταργηθῆ. Δὲν βαδίζουν. Τρέχουν, πετοῦν, ὄντες δὲ πάνοπλοι.

Καὶ τὸ ἴδιον ἀπόγευμα, ἢ μᾶλλον «περὶ λύχνων ἁφάς», οἱ ἄφθαστοι, οἱ καταπληκτικοί, οἱ ἀδάμαστοι ἐκεῖνοι μαχηταὶ φθάνουν εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τῆς στενωποῦ τοῦ Ἀφορισμοῦ, τοῦ σημερινοῦ χωρίου Σταμάτα, καὶ τῆς Κηφισιᾶς.

Ἂς διευκρινίσωμεν κάτι ἐν παρόδῳ. Τὸ σχέδιον τοῦ Μιλτιάδου ἦτο ἀκόμη μεγαλοφυέστερον ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Καὶ αὐτὸ ἀφορᾷ τὸν τρόπον ποὺ ἐχειρίσθη τὰ ζήτημα μὲ τοὺς στρατηγούς του καὶ ἰδίως μὲ τὸν Ἀριστείδην. Ἐγνώριζε καλὰ τὸν Ἀριστείδην ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν τοῦ χαρακτῆρος του. Εἶχε πολεμήσει οὗτος ὄχι μόνον ἡρωϊκῶς, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀφάντασταν αὐταπάρνησιν. Μόνον εἰς θαῦμα ὀφείλεται ἡ σωτηρία του. Ἐν τούτοις ἡ φυλή του ἔχει δεκατισθῆ, ἔχει ὑποστῆ τετραπλασίας ἀπωλείας ἐν συγκρίσει πρὸς πᾶσαν ἄλλην λόγῳ τοῦ ὅτι εὑρίσκετο εἰς τὸ κέντρον τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως. Ρεαλιστὴς στρατιωτικὸς καὶ πολιτικός, ὡς ὁ Μιλτιάδης, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ λάβῃ αὐτὰ ὑπ' ὄψιν του. Κατὰ τὸν ἴδιον ρεαλιστικὸν τρόπον, ἐπεξηγοῦντες τὰ γεγονότα ἐκεῖνα σήμερον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραγνωρίσωμεν ὅτι διὰ τῆς ἀποφάσεώς του ἐκείνης ὁ Μιλτιάδης ἀπέβλεπεν εἰς διπλοῦν καὶ τριπλοῦν ἀντικειμενικὸν σκοπόν. Ἐξησφάλιζε πράγματι τοὺς νεκροὺς καὶ τὰ λάφυρα καὶ δὲν παρελάμβανε μαζί του δι' ἕνα νέον ἀγῶνα μίαν τόσον ἀποδεκατισμένην μονάδα.

Ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ πεσόντος κατὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος Ἀθηναίου ὁπλίτου Ἀριστίωνος. (Ἐκ σχεδιάσματος).

Οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου καταφθάνουν εἰς Κυνόσαργες καὶ στρατοπεδεύουν. Οἱ Πέρσαι δὲν ἔχουν καταπλεύσει ἀκόμη εἰς τὸ Φάληρον. Φθάνουν μόνον ἐντὸς τῆς νυκτὸς καὶ, βέβαιοι περὶ τῶν πληροφοριῶν τῶν πρακτόρων των, ἑτοιμάζονται νὰ ἀποβιβασθοῦν μὲ τὴν ἡσυχίαν των τὴν αὐγήν. Ἀλλὰ μόλις φωτίζει ἡ αὐγὴ ποίον ἐκπληκτικὸν θέαμα τοὺς ἀναμένει. Ἀπέναντί των εὑρίσκονται οἱ Ἀθηναῖοι καὶ μάλιστα παρατεταγμένοι καὶ ἕτοιμοι πρὸς μάχην!

Πρὸ τοῦ θεάματος αὐτοῦ οἱ Πέρσαι δὲν ἀποτολμοῦν φυσικὰ νὰ ἀποβιβασθοῦν καὶ ἐγκαταλείπουν τὸ σχέδιον τῆς καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν, στρέφαντες δὲ τὰς πρῴρας τῶν πλοίων των ἐξέρχονται τοῦ ὅρμου τοῦ Φαλήρου καὶ ἀναχωροῦν διὰ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πατρίδα των.

Ἡ μάχη, ἡ ὁποία διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς δὲν ἔλαβε χώραν, εἶναι καὶ παραμένει ἐν ἀκόμη λαμπρὸν κατόρθωμα τῶν Ἀθηναίων, κοσμοϊστορικῆς ἐπίσης σημασίας καὶ ἴσης ἀσφαλῶς μὲ τὴν σημασίαν αὐτῆς τοῦτης τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος.

Τὰ ἐπινίκεια. Αἱ συνέπειαι τῆς νίκης τοῦ Μαραθῶνος φθάνουν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Πρόκειται περὶ τῆς πρώτης ἐπιτυχοῦς ματαιώσεως τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ «ἀσιατισμοῦ» ἐν Εὐρώπῃ. Καὶ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν πλευρὰν αὐτὴν ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ἔκτοτε ἔλαβε κοσμοϊστορικὴν πράγματι σημασίαν. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει τὸ συντελεσθὲν ἔργον ἦτο πράγματι μέγα· ἡ πατρὶς ἡμῶν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃ πολλὰς ἀκόμη ἐνδόξους ἡμέρας, ἀλλ' ἴσως οὐδεμία δύναται ν' ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες πρώτην φορὰν νικήσαντες ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς Πέρσας τοσοῦτο μᾶλλον ἐνεθαρρύνθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα ἀγῶνας ὅσῳ μία μόνη πόλις εἶχεν ἀρκέσει διὰ νὰ κατισχύσῃ τῆς πολυαρίθμου ἐκείνης στρατιᾶς των. Καὶ ἂν σήμερον, μετὰ παρελεύσαν 2.500 ἐτῶν περίπου, μετὰ θλίψεως μὲν ἀναλογιζόμεθα ποίου κλέους ἤθελε στερηθῆ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, ποίαν ζημίαν θὰ ὑφίστατο ἡ ἀνθρωπότης, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι ἡττηθεῖσαι καὶ ὑποταχθεῖσαι εἰς τοὺς Πέρσας ἐστεροῦντο τοῦ μέλλοντος ἐκείνου, κατὰ τὸ ὁποῖον τόσον ἐνεναλούργησαν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, γνώσεως καὶ τέχνης μετ' ἀναλλιάσεως δὲ ἐνθυμούμεθα τὸ κατόρθωμα αὐτό, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ὁποίου ὁ κόσμος ἀπηλλάγη τοιαύτης συμφορᾶς, δυναμεθα ἀσφαλῶς νὰ φαντασθῶμεν ποία ὑπῆρξε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ χαρὰ τῶν Ἀθηναίων. Καὶ τὴν χαρὰν των αὐτὴν ἐπέδειξαν οὗτοι διὰ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνης των. Ὁ Μιλτιάδης εἶχε τάξει εἰς τὴν Ἄρτεμιν τὴν Ἀγροτέραν τοσαῦτα αἴγας ὅσοι ἤθελον πέσει ἔχθροί. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς εὐχῆς ταύτης ἐτροποποιήθη μὲν μετὰ ταῦτα κατά τι διὰ ψηφίσματος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ δήμου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεφασίσθη νὰ προσφερθοῦν εἰς τὴν θεὰν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς της ὡς θυσία 500 αἶγες, ἀπεφασίσθη δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ἡ θυσία αὕτη θὰ ἐπαναλαμβάνεται κατ' ἔτος κατὰ τὴν ἑορτὴν αὐτὴν εἰς αἰώνιον μνημόσυνον τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης. Ἀλλὰ καὶ ὁ θεὸς Πάν, ὁ ἔφορος τῶν ποιμένων, τῶν ποιμνίων καὶ τῶν εἰς βοσκὴν χρησίμων πεδίων, ἐμφανισθεὶς εἰς τὸν Φειδιππίδην, πρὸς τὴν Σπάρτην βαδίζοντα, περὶ τὸ Παρθένιον ὄρος, εἶχε παραπονεθῆ διότι οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν αὐτοῦ ποιοῦνται ἐπιμέλειαν, ἐνῷ αὐτὸς εἶχεν ὑποσχεθῆ τὴν συνδρομήν του ἐν τῷ ἐπικειμένῳ ἀγῶνι. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν ἤδη αὐτῷ τὸ ἐν τῷ βράχῳ τῆς Ἀκροπόλεως σπήλαιον, τὸ κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικῇ αὐτοῦ γωνίᾳ, ἀντικρὺ τοῦ ἱεροῦ τῶν Εὐμενίδων, καὶ ἀπεφάσισαν ὅπως κατ' ἔτος θέλει τελῆται πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτοῦ θυσία καὶ λαμπαδηδρομία. Ἰδίως δὲ ὁ Μιλτιάδης ἐδήλωσε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν Πᾶνα, κατασκευάσας ἐν τῷ σπηλαίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ἧς τὸ ἐπίγραμμα συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Κείου Σιμωνίδου εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Τὸν τραγόπουν ἐμὲ Πᾶνα, τὸν Ἀρκάδα τὸν κατὰ Μήδων,
τὸν μετ' Ἀθηναίων, στήσατο Μιλτιάδης».

(Ἐμένα τὸν τραγοπόδη Πᾶνα, τὸν Ἀρκάδα, ποὺ μὲ τοὺς Ἀθηναίους πολέμησα τοὺς Μήδους, μ' ἔστησε ἐδῶ ὁ Μιλτιάδης).

Πρὸς τούτοις ἡ δεκάτη τῆς λείας ἀφιερώθη εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Τοσοῦτο δὲ πολυτίμος ἦτο ἡ λεία ἐκείνη ὥστε ἀπὸ μὲν τοῦ μεριδίου τῆς Ἀθηνᾶς κατεσκεύασε βραδύτερον ὁ Φειδίας τὸ μέγα χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς, ὅπερ ἵστατο ἐν τῇ Ἀκροπόλει· ἀπὸ δὲ τοῦ μεριδίου τοῦ Ἀπόλλωνος ἐποιήθησαν εἰκόνες χαλκαῖ καὶ αὐτοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν δέκα ἐπωνύμων τῶν φυλῶν ἡρώων καὶ ἀνετέθησαν εἰς Δελφούς, ὅπου πρὸς τούτοις κατεσκευάσθη θησαυρὸς διὰ τῶν ἀναθημάτων αὐτῶν καὶ τῶν μετέπειτα ποὺ ἀφιέρωσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Τέλος ἀπὸ τὸ μερίδιον τῆς Ἀρτέμιδος ἀνηγέρθη ἐν Ἀθήναις ἱερὸν τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος. Μετὰ δὲ τοὺς θεοὺς ἐτίμησαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς συμπολίτας. Ἀλλὰ καὶ οἱ δοῦλοι ἀκόμη οἱ πεσόντες ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης δὲν ἐλησμονήθησαν καὶ τρίτος τύμβος ἐδέχθη τοὺς νεκροὺς αὐτῶν. Οἱ Μαραθώνιοι ἐτίμησαν δι' ἐτησίων τελετῶν τὴν μνήμην τῶν ἀθανάτων ἡρώων, τῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτῶν ἀγωνισαμένων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ὡρισαν βραβεῖον διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ καλυτέρου ἐγκωμίου τοῦ προκειμένου ἄθλου. Καὶ συνηγωνίσθησαν μὲ περὶ τοῦ βραβείου μετὰ τῶν ἄλλων ὁ Αἰσχύλος καὶ Σιμωνίδης. Ὁ δὲ δῆμος Ἀθηναίων εὑρὼν τὸ ἐγκώμιον τοῦ Σιμωνίδου καλύτερον, ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν τὸ βραβεῖον. Ἀλλ' ὁ

Ἡ στήλη τοῦ Μαραθωνομάχου Ἀθηναίου ὁπλίτου.

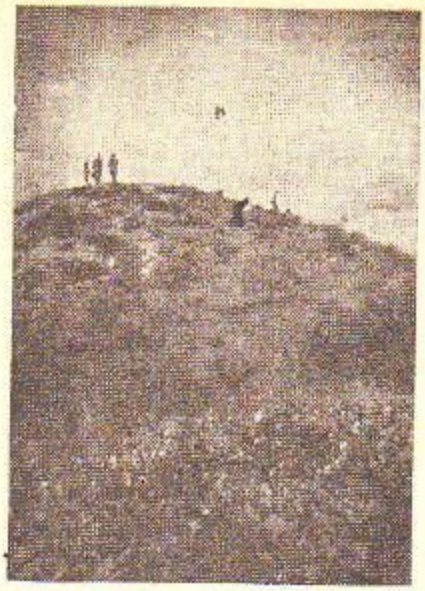

Ὁ τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων (εἰς τὸ μέσον) μετὰ δύο ἀπόψεων τῆς πρὸς τὴν κορυφὴν του ὁδηγούσης κλίμακος.

Αἰσχύλος, ὅστις ἡττήθη εἰς τὸν περὶ τοὺς λόγους τοῦτον ἀγῶνα, ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν παρηγορίαν ὅτι ἦτο εὐτυχέστερος τοῦ ἀντιπάλου του, διότι διέπρεψεν εἰς τὸν πρὸ μικροῦ τελεσθέντα πραγματικὸν ἀγῶνα πλησίον τοῦ φονευθέντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κυναιγείρου καὶ μάλιστα τόσον λαμπρῶς, ὥστε μετὰ 40 ἐναυτοὺς τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ χαραχθὲν ἐπίγραμμα ἐξύμνει τὴν εὐδόκιμον ἀλκὴν ἣν αὐτὸς ἐπεδείξατο κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην καὶ τὰς πληγὰς ἃς κατέφερεν ὁ βραχίων αὐτοῦ εἰς τοὺς βαθυχαίτας Μήδους.

Ἡ στήλη τοῦ Μαραθωνομάχου συμπεπληρωμένη.

Καὶ οὐδὲ ταῦτα ἤρκεσαν. Πλησίον τῶν τύμβων ἠγέρθη ἐκ λίθου λευκοῦ τρόπαιον, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπίγραμμα συνέθεσε πάλιν ὁ Σιμωνίδης, ὅστις δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ ποιητὴς τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅπως ὁ Μιλτιάδης ὑπῆρξεν ὁ στρατηγὸς αὐτῆς. Τὸ ἁπλοῦν καὶ ἐμφαντικώτατον συνάμα τοῦτο ἐπίγραμμα ἔλεγεν:

«Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν».

Δηλαδή: «Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἑλλήνων συνέτριψαν εἰς τὸν Μαραθῶνα τὴν δύναμιν τῶν χρυσοστολισμένων Μήδων» (Περσῶν).

(Ἐνδεικτικὸν τοῦ ἐπιγράμματος εἶναι ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι καίτοι ἐπολέμησαν μόνοι των εἰς τὸν Μαραθῶνα, συνεπικουρούμενοι ἀπὸ ἐλαχίστους Πλαταιεῖς, ἐν τούτοις ἐδέχθησαν νὰ ἐμφανισθῇ ὁ μεγάλος ἐκεῖνος ἀγών τῶν ὡς ἀγὼ ὅλων τῶν Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων ἐκεῖνοι ἁπλῶς παρέμειναν οἱ ἐπὶ κεραλῆς, οἱ «προμαχοῦντες» κατὰ τὸ ἐπίγραμμα).

Πλησίον δὲ τοῦ τροπαίου ἴδιοι κατεσκευάσθη τοῦ Μιλτιάδου μνημεῖον, ἐκ λίθου ἐπίσης λευκοῦ, ὁ πυδοθείσης τῷ ἀνδρὶ τιμῆς ἧς οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτὸν ἠξιώθη.

Ἔτοξαν λοιπὸν κατὰ φυλὰς τοὺς ἐνδόξους νεκρούς, διὰ νὰ μετάσχῃ τῆς τιμῆς ὄχι μόνον ἡ οἰκογένεια ἑκάστου ἥρως, ἀλλὰ καὶ ἡ φυλή του ὁλόκληρος καὶ τοὺς ἔθαψαν εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, ὅπου εἶχον πέσει μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῶν τάφων ἱδρύθησαν στῆλαι, ὅπου ἐγράφησαν τὰ ὀνόματα τῶν ἀθανάτων ἐκείνων νεκρῶν καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἢ ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἀνιδρύθη καὶ ὁ «Τύμβος» ἢ «Σωρὸς» τῶν μαραθωνομάχων, ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ὅστις σώζεται μέχρι σήμερον. Κάτωθεν αὐτοῦ κατὰ τὴν παράδοσιν ἔχουν ταφῆ τὰ ὀστᾶ τῶν πεσόντων κατὰ τὴν περιλάλητον ἐκείνην μάχην. (Αὐτὸ ἀπεδείχθη ἀπὸ τὰς κατὰ τὸ 1884 ἀνασκαφὰς τοῦ Σχλῆμαν ὡς καὶ ἀπὸ τὰς γενομένας ἀργότερον ἐκεῖ τοιαύτας (1890) κλπ.).

Ἀλλὰ καὶ ἡ τιμὴ πρὸς τοὺς Πλαταιεῖς ἥρωας ὑπῆρξεν ἀνάλογος. Ἐκομίσθη γῆ ἐκ Πλαταιῶν, ἡ ὁποία ἀνεμίχθη μετὰ τῆς ἀττικῆς γῆς πρὶν καλύψῃ τοὺς τάφους. Ἐπίσης δὲ ἀνάλογοι στῆλαι ὑπενθυμίζουν, πλὴν τῶν ὀνομάτων τῶν πεσόντων, καὶ τὴν πιστὴν συμμαχίαν τῶν Πλαταιῶν. Ἀνεγνωρίσθησαν δὲ οἱ ἐπιζήσαντες Πλαταιεῖς πολεῖται ἰσάξιοι τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, ὡς πρὸς ἅλα τὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ μεταδιδάσουν εἰς τοὺς ἀπογόνους των.

Ὁ τόπος τῆς ταφῆς καθιερώθη ὡς ἱερὸς καὶ ἀπαραβίαστος, ἐπίσης δὲ καθιερώθη ἡ προσφορὰ ἐτησίας θυσίας πρὸς τοὺς πεσόντας ὡς πρὸς ἡμιθέους.

ΤΟ ΕΠΙΝΙΚΕΙΟΝ ΔΡΑΜΑ

Ἀλλὰ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποὺ ἔληξεν ἡ χαρμόσυνος αὐτὴ περίοδος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπρεπε νὰ φροντίσουν περὶ τῆς πολιτείας των, ἀρχίζει καὶ τὸ τραγικὸν δράμα τῆς νίκης. Ὁ μεγαλοφυὴς Μιλτιάδης, εἴδωλον λατρείας τῶν Ἀθηναίων, τιμώμενος ὡς ἡμίθεος, εἶχε δώσει ἐμπράκτως εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ κατανοήσουν τὴν ἀξίαν τῆς «αὐτοκράτορος στρατηγίας», δηλαδὴ τὴν διοίκησιν τοῦ στρατεύματος κυρίως ὑπὸ ἑνὸς ἀνδρὸς καὶ ὄχι ὑπὸ δέκα στρατηγῶν ἐναλλασσομένων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Συγχρόνως συνέλαβε τὸ μεγαλεπήβολον σχέδιον νὰ πατάξῃ τὴν Περσίαν ἐκστρατεύων τώρα αὐτὸς ἐναντίον τοῦ Μεγάλου Βασιλέως. Καὶ ἤθελε νὰ πραγματοποιηθῇ ἀμέσως τὸ σχέδιον αὐτό, πρὶν ἀκόμη ἀμαυρωθῇ ἡ ἐντύπωσις τῆς μεγάλης νίκης μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου. Ἐζήτησε λοιπὸν πρὸς τοῦτο ὁ Μιλτιάδης ὅπως τοῦ ἀνατεθῇ ἀσυζητητὶ ἡ ἀπόλυτος δικαιοδοσία ὄχι μόνον ὡς στρατηγοῦ ἀλλὰ καὶ ὡς μονοκράτορος διαχειριστοῦ τῆς δημοσίας περιουσίας, τῶν πλοίων κλπ. Ἔφθασε δὲ νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι θὰ προσεκόμιζεν ἀπὸ τὴν Ἀσίαν ἀμυθήτους θησαυροὺς ὥστε νὰ ἐνθουσιασθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ νὰ παράσχουν εἰς αὐτὸν πρόνοιαν ἄνευ συζητήσεως καὶ πρὸ πάντων νὰ τηρηθοῦν οἱ νόμοι, πᾶν ὅ,τι ἐζήτησεν ὁ νικητὴς τοῦ Μαραθῶνος. Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ οὐδεὶς ἔλαβε τότε ὑπ' ὄψιν του τὴν καταστρατήγησιν τῶν νόμων, ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς θὰ ἐνεθυμεῖτο τὴν λεπτομέρειαν αὐτὴν ἐὰν ὁ Μιλτιάδης δὲν περιέπιπτεν εἰς τὰ σφάλματα εἰς τὰ ὁποῖα προεῖπεσεν. Οὕτως ὁλόκληρος ἡ πόλις κατήλθεν εἰς τὸ Φάληρον ἵνα κατευοδώσῃ τὸν ἐξ 70 πλοίων στόλον ἀποπλέοντα ὑπὸ τὰς ἀπολύτους διαταγὰς τοῦ Μιλτιάδου.

Ἀλλ' ὁλόκληρος αὐτὴ ἡ ἐκστρατεία κατέληξεν εἰς τὴν ἀποτυχοῦσαν πολιορκίαν τῆς Πάρου, ἥτις εἶχε συμμαχήσει μετὰ τῶν Περσῶν. Ἐπὶ 26 συνεχεῖς ἡμέρας ὁ Μιλτιάδης σημειώνει ἀπατυχίας ἐπὶ ἀπατυχιῶν. Πληγώνεται ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος, ἐνῷ τὸ ἠθικὸν τῶν Ἀθηναίων καταρρακοῦται. Ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Μιλτιάδης ἀναγκάζεται νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν συναισθανόμενος δὲ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐκστρατείαν ἐπιστρέφει εἰς τὰς Ἀθήνας. Τὸν ἀναμένει ὅμως γενικὴ κατακραυγή. Τώρα ἐνθυμοῦνται οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι δὲν ἐτηρήθησαν οἱ νόμοι, τώρα ζητοῦν λόγον τῶν πράξεών του καὶ μόνον τώρα ἀναγνωρίζουν ὅτι ἡ πολιορκία τῆς Πάρου δὲν ἦτο πρᾶξις ἐνιμος δι' αὐτούς. Ὁ νικητὴς βαρέως ἀσθενῶν ἀπὸ τὸ τραῦμα ποὺ ἔλαβε κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Πάρου ἐσύρθη κλινήρης πρὸ τῆς Ἡλιαίας, παρὰ τῆς ὁποίας χωρὶς κἂν νὰ δυνηθῇ νὰ ἀπολογηθῇ ἐκρίθη ἔνοχος καὶ παρ' ὁ-

σχίζον τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο τὴν αὐτὴν περιφέρειαν, εἰς τὴν ὁποίαν πράγματι δὲν ἀπέμενε τίποτε πού νὰ μὴ λεηλατηθῆ. Οὔτε σιτοβολῶν, οὔτε ἀγρός, οὔτε ποίμνιον διέφευγον τελικῶς.

ΟΙ ΒΑΡΒΑΡΟΙ ΟΛΟΥ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Εἰς τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἔλαβον μέρος ὅλοι οἱ βάρβαροι τότε λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἰνδοί, Καυκάσιοι, Σάκαι, Σόγδοι, Ὑρκάνιοι, οἱ περὶ τὴν Κασπίαν θάλασσαν λαοὶ καθὼς καὶ οἱ Πάρθοι, Μῆδοι, Πέρσαι, Ἀρμένιοι, Παφλαγόνες, Λυδοί, νησιῶται τοῦ Περσικοῦ κόλπου καὶ τέλος Αἰγύπτιοι καὶ Λίβυες. Εἰς τὸ πολυμορφον αὐτὸ στράτευμα οἱ Πέρσαι ὄχι μόνον κατεῖχον ἰδιαιτέραν ὅλως θέσιν, ὡς κυρίαρχοι ἄλλως τε, ἀλλὰ ἦσαν πλουσίως καὶ πολυτελῶς ὡπλισμένοι καὶ ἐφωδιασμένοι. Ἀκόμη καὶ οἱ στρατιῶται ἔφερον χρυσὰ κοσμήματα, οἱ δὲ βαθμοφόροι ἔλαμπον ἐκ χρυσοῦ καὶ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὰς ἀμάξας των, τὰς γυναῖκας των, τοὺς θεράποντας καὶ δούλους των καὶ εἶχον ἰδιαιτέρας σκευοφόρους. Φυσικὰ τὸ κέντρον τῆς τεραστίας αὐτῆς παρασκευῆς ἦσαν τὰ Σοῦσα, διότι σὺν τοῖς ἄλλοις ἐκεῖνο εἰς ἴσην ἀπόστασιν περίπου ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου, τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τῶν βορειοτέρων περιοχῶν τοῦ Ἰαξάρτου.

Τὰ Κρίταλλα τῆς Καππαδοκίας ὡρίσθησαν ὡς τὸ κέντρον τῆς περιοχῆς, ὅπου ἔμελλον νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλα τὰ στρατεύματα. Ὅταν δὲ ἐπετελέσθη ἡ ὅλη συγκέντρωσις, ἐνεφανίσθη ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης μετὰ τῶν ἐπιτελῶν του, ἡγούμενος τῆς περσικῆς ἐπιλέκτου στρατιᾶς. Διὰ τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας τὰ στρατεύματα ἔφθασαν εἰς τὰς Σάρδεις καὶ ἐπειδὴ ἦτο φθινόπωρον (481 π.Χ.) ἔπρεπε νὰ παραχειμάσουν.

Πόλεμος νεύρων. Ἀλλ' ὁ Ξέρξης δὲν παρέμεινε μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν νεκρὰν περίοδον. Ἤρχισε τὴν διεξαγωγὴν τοῦ καλουμένου σήμερον «πολέμου τῶν νεύρων». Ἔστειλεν ἐπισήμους καὶ ἀνεπισήμους ἀπεσταλμένους ἀγὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ὅπως πληροφορήσουν τοὺς Ἕλληνας διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Καθ' ὅλον ἐπίσης τὸν χειμῶνα κήρυκες καὶ πρέσβεις μεταβαίνοντες ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν τῆς Ἑλλάδος, ἐζήτουν «γῆν καὶ ὕδωρ» εἰς ἔνδειξιν προκαταβολικῆς ὑποταγῆς.

Ὁ κατὰ ξηρὰν στρατὸς τοῦ κατακτητοῦ ἀνήρχετο εἰς 1.700.000 ἄνδρας. Ὁμοῦ μετὰ τῶν πληρωμάτων καὶ μετὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ στρατολογηθέντων, αἱ δυνάμεις ἀνήρχοντο, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, εἰς 2.600.000 περίπου. Προστιθεμένων δὲ καὶ τῶν πληρωμάτων τῶν σιταγωγῶν πλοίων καὶ τῶν βοηθητικῶν τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν, ἡ ὅλη δύναμις τῶν ἐπιδρομέων ἀνήρχετο εἰς 5.300.000 περίπου. Ὁ Κτησίας καὶ ὁ Ἔφορος παρέχουν πολὺ κατωτέρους ἀριθμούς, ἀναβιβάζουν δὲ τὰς μαχίμους περσικὰς δυνάμεις μόλις εἰς 800.000, ἐνῶ ὁ Ἰσοκράτης ὑπολογίζει τοὺς ἐπιδρομεῖς μόνον εἰς 700.000 μαχητάς. Πρὸς τούτοις ὁ Κορνήλιος Νέπως ἐπαναλαμβάνει μὲν τὸν αὐτὸν ἀριθμόν, λέγει ὅμως ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πεζῶν καὶ προσθέτει εἰς αὐτοὺς ἄλλους 400.000 ἱππεῖς. Αἱ τεράστιαι αὐταὶ ἀντιφάσεις προέρχονται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ὠργανωμένην ὑπηρεσίαν πληροφοριῶν, ἐβασίζοντο δὲ εἰς τὰς διαδόσεις καὶ τὰς φήμας. Τὸ ὅτι δὲ οὐδὲ ὡς ἔγγιστα συμφωνοῦν μεταξὺ των οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἐκτιμήσεις ἐγίνοντο ἀορίστως καὶ καθ' ὑπερβολὴν ἴσως, διὰ λόγους καθαρῶς ψυχολογικούς. Ἡ Ἡρόδοτος, ἐπὶ παραδείγματι, ἀναφέρων τοὺς μεγάλους ἀριθμούς, βασίζεται εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ δεδομένα τῶν Περσῶν, τὰ προκύψαντα ἀπὸ τὴν γενομένην εἰς Δορίσκον τῆς Θράκης ἀπαρίθμησιν τῶν Περσῶν. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ κήρυκες καὶ οἱ πρέσβεις, διὰ νὰ προκαλέσουν ἐπίσης ψυχολογικὴν πίεσιν, φυσικὸν ἦτο νὰ ὑπερβάλουν τοὺς ἀριθμούς. Ἀντιθέτως, ἀντιπεξερχόμενοι εἰς τὸν πόλεμον αὐτὸν τῶν νεύρων, οἱ Ἕλληνες εἶχον κάθε λόγον νὰ διαδίδουν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιδρομέων δὲν ἦτο τόσον τεράστιος. Ἀπόδειξις εἶναι ὅτι ὁ Ἰσοκράτης, ὅστις, στηριζόμενος προφανῶς εἰς θετικωτέρας καὶ ἑλληνικῆς πηγῆς πληροφορίας δίδει τὸν ἀνωτέρω ἀριθμὸν ἀλλὰ δὲν λαμβάνει ἐν ταύτοις ὑπ' ὄψιν του παρὰ μόνον τοὺς πεζούς. Λησμονῶν ἀκόμη καὶ τὸ ἱππικόν, περὶ ἐνθυμεῖται ὁ Κορνήλιος Νέπως, ὅστις ἐξ ἄλλου λησμονεῖ τὸ ναυτικόν.

Αἱ περσικαὶ δυνάμεις. Οἱ νεώτεροι εὑρέθησαν εἰς πολὺ δυσχερῆ θέσιν προκειμένου νὰ καθορίσουν τὰς περσικὰς ἐκείνας δυνάμεις. Ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι ἔπρεπε νὰ μὴ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν εἰμὴ οἱ μικρότεροι ἀριθμοί. Κατόπιν ὅμως τῶν ὡς ἄνω παρατηρήσεων καὶ ἐξεταζομένων τῶν ψυχολογικῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν, σήμερον εἶναι παραδεκτὸν ὅτι αἱ μάχιμοι δυνάμεις τοῦ ἐπιδρομέως ὑπερέβαινον ὁπωσδήποτε τὸ ἓν καὶ ἥμισυ ἑκατομμύριον. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην ὡρισμένων δευτερευούσης φύσεως πληροφοριῶν τοῦ Ἡροδότου, ὅπως εἶναι ἡ ὁλοσχερὴς ἐξάντλησις τοῦ ὕδατος ποταμῶν τινῶν καὶ λιμνῶν, τῶν ὁποίων τὸ ὕδωρ ἔπιον ἐξ ὁλοκλήρου οἱ διερχόμενοι ἐκεῖθεν Πέρσαι στρατιῶται καὶ τὰ ὑποζύγιά των.

Ἰδιαιτέραν προσοχὴν ἔδειξεν ἡ σύγχρονος κριτική, σχετικῶς μὲ τὸν στόλον, τὴν δύναμίν του καὶ τὴν ὅλην αὐτοῦ σύνθεσιν. Δὲν ἐγείρονται ἐδῶ ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων. Καὶ αἱ μὲν πολεμικαὶ τριήρεις ἀνήρχοντο εἰς 1200, αἱ δὲ φορτηγίδες ὁμοῦ μετὰ τῶν μικροτέρων πλοίων ὑπερέβαινον τὸν ἀριθμὸν τῶν 2.500. Ὅλα αὐτὰ τὰ πλοῖα εἶχον συναθροισθῆ παρὰ τὴν Κύμην καὶ τὴν Φώκαιαν. Ἑκάστη τριήρης εἶχε πολυπληθὲς πλήρωμα, ἐπίσης δὲ 150 κωπηλάτας ἐκτὸς ὅμως ὅλων αὐτῶν ἐπιβαινόντων καὶ Πέρσαι πρὸς ἰδιαιτέραν ἀσφάλειαν καὶ τρόπον τινὰ ὡς ἐπίτροποι τῆς περσικῆς ἀρχῆς. Τὸν πυρῆνα τοῦ στόλου ἀπετέλουν οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Σύριοι, μὲ τὴν σειρὰν των δὲ ἤρχοντο οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ ναυτικοὶ λαοὶ τῶν μικρασιατικῶν παραλίων ἐπὶ τῆς Μεσογείου, ἐπίσης οἱ Πόντιοι καὶ οἱ νησιῶται τοῦ βορείου Αἰγαίου.

Ἡ πρώτη ἐπιμελητεία ἐν τῇ στρατιωτικῇ ἱστορίᾳ. Τὸ περσικὸν ἐπιτελεῖον λαβὸν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ πολυπληθὲς αὐτὸ στράτευμα ἐπρόκειτο νὰ διασχίσῃ χώρας πτωχὰς καὶ ὅτι οἱ ἐπιχειρήσεις ἔπρεπε νὰ ἀρχίσουν κατὰ τὰς πρώτας ἐαρινὰς ἡμέρας, ὁπότε τὰ σπαρτὰ τῶν κατακλυζομένων χωρῶν δὲν θὰ ἦσαν ἀκόμη ἕτοιμα πρὸς τροφοδότησιν, ἐσκέφθη καὶ ὀρθῶς ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διατροφὴν τῶν στρατευμάτων. Τοιουτοτρόπως προέκυψε ἡ ἰδέα τῆς ὀργανώσεως ὑπηρεσίας ἐπιμελητείας. Ὠργανώθη δὲ ἡ ὑπηρεσία ἐκείνη τόσον καλῶς — λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἐποχῆς — ὥστε τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖ πράγματι ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς σταθμὸν ἐν τῇ στρατιωτικῇ ἱστορίᾳ. Οὕτω κατεσκευάσθησαν ἀποθῆκαι τεράστιαι, ἱκαναὶ ὅπως συμπεριλάβουν τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς διατροφὴν τοῦ στρατεύματος εἴδη, διενεργήθησαν δὲ μέγισται προμήθειαι σιτηρῶν, χόρτου, ταγῆς κλπ. Περιττὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ὅλαι ἐκεῖναι αἱ προμήθειαι, γινόμεναι ἐν ὀνόματι τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐπραγματοποιοῦντο διὰ κατασχέσεων καὶ δι' ἐξαντλητικῶν φορολογιῶν τῶν πληθυσμῶν.

Ὅταν λοιπὸν συνεκεντρώθησαν τὰ μεγάλα ποσὰ τῶν πάσης φύσεως ἐφοδίων, τότε διετάχθησαν πολυπληθεῖς Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι ναύκληροι ὅπως μεταφέρουν αὐτὰ εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Ἑλλησπόντου, παρὰ τὴν Προποντίδα καὶ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν τῆς Θράκης, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἕβρου, εἰς τὴν Ἠιόνα, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος καὶ εἰς διάφορα ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα ἀπὸ τῶν ὁποίων θὰ διέβαινον αἱ στρατιαί.

Ἡ γεφύρωσις τοῦ Ἑλλησπόντου. Τὸ ἄλλο μέγα ἔργον τῆς πρωτοφανοῦς ἐκείνης ἐκστρατείας ἦτο ἡ γεφύρωσις τοῦ Ἑλλησπόντου πρὸς διάβασιν τῶν στρατευμάτων. Ἐγνωρίσαμεν ἤδη ὅτι κατὰ τὸ σχετικῶς πρόσφατον παρελθόν, ἐπὶ Δαρείου δηλαδή, ἡ ὕπαρξις τοῦ περσικοῦ κράτους καὶ ὁ θρόνος τοῦ Μεγάλου Βασιλέως ἐξηρτήθησαν ἀπὸ μίαν γέφυραν, — τὴν γέφυραν τοῦ Ἴστρου. Κατανοοῦμεν λοιπὸν εὐχερῶς τώρα ὁποίαν σημασίαν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ διὰ τὸν Ξέρξην ἡ γεφύρωσις τοῦ Ἑλλησπόντου. Δι' αὐτὸ καὶ διέταξεν ὁ νεαρὸς βασιλεὺς νὰ γεφυρωθῇ ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἠπείρων θαλασσία λωρὶς διὰ δύο γεφυρῶν, ὥστε τὰ στρατεύματα νὰ διαβοῦν ταχέως καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ.

Ἀνετέθη λοιπὸν εἰς τοὺς ἀρίστους τῶν γεφυροποιῶν τῆς ἐποχῆς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον. Οὗτοι ὅμως βασισθέντες εἰς μόνην τὴν τέχνην των, χωρὶς νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν των τὰς τοπικὰς συνθήκας καὶ τὴν πεῖραν τῶν ἀνθρώπων τοῦ τόπου, ἐσφάλησαν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς τοποθεσίας. Τοῦτο δὲ ἐστοίχισεν εἰς αὐτοὺς ἀργότερον τὴν ζωήν. Διότι, ναὶ μὲν ἐκ πρώτης ὄψεως τὰ ἐκλεγέντα σημεῖα τῆς ζεύξεως τοῦ Ἑλλησπόντου ἀνταπεκρίνοντο πλήρως πρὸς τὰς γνώσεις τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, παρουσίαζον ὅμως ἓν μέγα μειονέκτημα, τὴν δίαν τῶν ρευμάτων καὶ τὸ ἐντελῶς ἐκτεθειμένον εἰς τοὺς βορείους ἀνέμους πέρασμα, τὸ ὁποῖον κατεδίκαζεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ὅλον ἔργον ὡς ἐπισφαλές. Τὰ ἐκλεγέντα σημεῖα εὑρίσκοντο πλησιέστατα πρὸς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν τῆς Προποντίδος, ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τῆς Ἀβύδου μέχρι τῆς ἀμμώδους παραλίας τῆς Σηστοῦ. Ἡ ὅλη ἀπόστασις δὲν ὑπερέβαινε τὰ ἑπτὰ στάδια, δηλαδὴ τὰ 850 περίπου βήματα. (Σήμερον ὅμως ὅλα τὰ σημεῖα τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶναι πολὺ εὐρύτερα).

Τὰ σημεῖα αὐτὰ ἐφάνησαν τοσούτῳ μᾶλλον εὐνοϊκά, καθόσον καὶ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς καὶ ἀπὸ τοῦ ἄλλου μέρους ἀνοίγονται εὐρύχωροι κοιλάδες διευκολύνουσαι τὴν πορείαν τῶν στρατιῶν. Κατεσκευάσθη λοιπὸν ἐκ πλοίων διπλῆ γέφυρα καὶ οὕτω τὸ περσικὸν στρατηγεῖον ἦτο βέβαιον περὶ τῆς ταχείας καὶ ἀσφαλοῦς διελεύσεως τῶν στρατευμάτων.

Ἄλλο, τέλος, μεγίστης σημασίας ἔργον συνίστατο εἰς τὴν διώρυξιν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ ἑνοῦντος τὴν χερσόνησον τοῦ Ἄθω μετὰ τῆς ἠπειρωτικῆς Μακεδονίας.

Ὅλα αὐτὰ εἶχον κατασκευασθῆ ἐντὸς τοῦ χειμῶνος, ἦσαν δὲ ἕτοιμα ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀνοίξεως, ὁπότε καὶ ἔδωκεν ὁ Ξέρξης τὸ πρόσταγμα τῆς ἐκκινήσεως τῶν στρατιῶν. Τὰ στρατεύματα εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ κινοῦνται πρὸς τὴν παραλίαν, ὅταν κατέφθασε τὸ ἀπίστευτον κατ' ἀρχὰς ἄγγελμα ὅτι κατεστράφησαν αἱ γέφυραι τοῦ Ἑλλησπόντου. Πράγματι δὲ μεγάλη τρικυμία παρέσυρε τὰς δύο γεφύρας ὡς ἀθύρματα.

Ἔξω φρενῶν ὁ Ξέρξης εἶδε πρὸς στιγμὴν νὰ καταρρέουν τὰ σχέδιά του καὶ νὰ ματαιοῦται ἡ ἐκστρατεία, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε ματαιωθῆ ἡ προηγουμένη ἐκείνη τοῦ Μαρδονίου.

Ἡ μαστίγωσις τοῦ Ἑλλησπόντου εἶχε πολιτικὴν σημασίαν. Λέγεται ὅτι τὸ ἀνακτοβούλιον τοῦ Ἀσιάτου ἡγεμόνος ἀπεφάνθη ὅτι ἔπταιον μὲν οἱ κατασκευασταὶ τῆς γεφύρας, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ τιμωρηθοῦν, ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως εἶχον ἐπιδει-

Ἡ πεδιάς, τὴν ὁποίαν ἔχει σχηματίσει διὰ προσχώσεων ὁ Σπερχειὸς παρὰ τὰς Θερμοπύλας. Αὕτη μετεβλήθη εἰς ἀγροὺς καταλλήλους διὰ τὴν ὀρυζοκαλλιέργειαν.

PHOTO-OFFSET
ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗ

[illegible] ἀνυπακοὴν, κατ' αὐτοὺς, εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Μεγάλου [illegible] καὶ ἔπρεπε συνεπῶς νὰ... τιμωρηθοῦν καὶ αὐτὰ [illegible]! Μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου εἶχε φθάσει [illegible] τοῦ Ἀσιάτου ἡγεμόνος. τὸν ὁποῖον ἐκολάκευον [illegible] ὡς ἱκανὸν νὰ τιμωρήσῃ καὶ τὴν φύσιν! Καὶ οἱ [illegible] ὅπως καὶ πλείστοι τῶν ἐργατῶν ἀπεκεφαλίσθησαν κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐπὶ τόπου. Ἔπρεπεν ὅμως νὰ [illegible] καὶ τὰ συνυπεύθυνα στοιχεῖα τῆς φύσεως. Πρὸς [illegible] λοιπὸν διετάχθη ἡ μαστίγωσις καὶ ὁ στιγματισμὸς [illegible] Ἑλλησπόντου καὶ ἡ καταβύθισις ἐπίσης εἰς τὴν θάλασσαν [illegible] βαρυτάτων ἁλύσεων, αἱ ὁποῖαι ἐσυμβόλιζον τὰ δεσμὰ [illegible] δουλείας καὶ τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς θαλάσσης ἀκόμη [illegible] τὴν Μέγαν Βασιλέα! Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὅλα αὐτά, τὰ [illegible] τιμωρίας δηλαδὴ τοῦ Ἑλλησπόντου, δὲν ἔχουν ἄλλην πηγὴν μαρτυρίας εἰμὴ μόνον τὸν θρῦλον καὶ τὴν παράδοσιν τὴν [illegible] διέσωσεν ὁ Ἡρόδοτος (7-35), καίτοι ἐκ πρώτης [illegible] φαίνεται ἀπαράδεκτον ἡγεμὼν ἐκτάκτου μορφώσεως [illegible] νὰ ὁδηγήσῃ εἰς μίαν τοιαύτην αὐτόχρημα γελοίαν πρᾶξιν, δο-

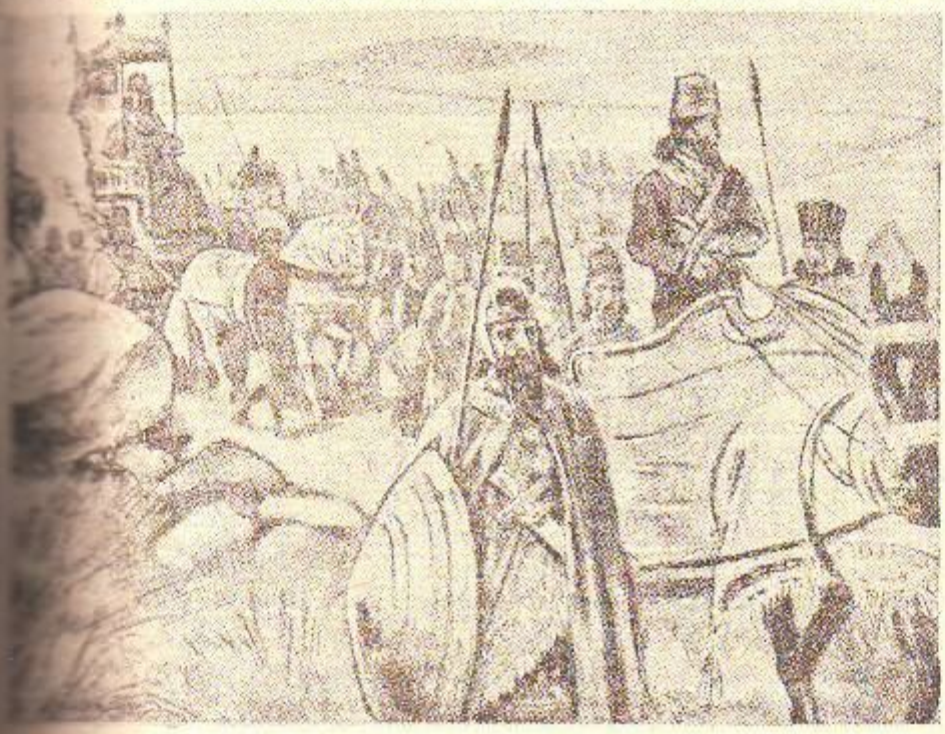

Ὁ Ξέρξης ἐπὶ κεφαλῆς τῶν στρατευμάτων του διαβαίνει τὸν Ἑλλήσποντον ἐπὶ τῶν κατασκευασθεισῶν κατ' ἐντολήν του γεφυρῶν.

[illegible] καὶ οἱ σύμβουλοι καὶ οἱ ἐπιτελεῖς του δὲν ἦσαν τυ[illegible] πρόσωπα. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πλεῖστοι νεώτεροι κρι[illegible] ἀπορίπτουν ὡς ἱστορικῶς ἀβάσιμα τὰ ἀναφερόμενα [illegible] ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτον καὶ περιορίζονται εἰς τὴν πα[illegible] τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τῶν γεφυροποιῶν. Κατ' ἄλλους [illegible] τῶν νεωτέρων, οὐδόλως ἀποκλείεται καὶ τὸ γεγονὸς [illegible] καὶ συνεπῶς δυνατὸν ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὴν περίπτωσιν [illegible] λόγῳ τὴν ἀλήθειαν. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἔπαρσις [illegible] κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἢ καὶ ἡ πολιτική [illegible] τοῦ ἐπέβαλλε νὰ ἐμφανίζεται ὁ Μέγας Βασιλεὺς [illegible] ἰσχυρὸς καὶ ἱκανὸς ὡστε νὰ τιμωρῇ καὶ τὴν φύσιν! [illegible] περιπτώσει, μετὰ ταῦτα ἐλήφθησαν ἐξαιρετικὰ [illegible] καὶ ἀνετέθη ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ ἔργου εἰς νέους γε[illegible], οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον ἐκ τῶν προτέρων τί τοὺς ἀ[illegible] περιπτώσει νέας ἀποτυχίας. Ἀκόμη ἐδόθη ἐντολή, [illegible] τὴν φορὰν αὐτὴν οἱ γέφυραι, αἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ εἶναι [illegible] δύο, κατασκευασθοῦν ὡς μόνιμα ἔργα.

[illegible] συνετελέσθη ἕνα θαῦμα γεφυροποιΐας διὰ τὴν ἐ[illegible] Ἀφοῦ ἔγινεν ἡ διάγνωσις τῶν ἀρχικῶν μειονε[illegible] καὶ ἀφοῦ διεπιστώθη ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτι[illegible] σημεῖα τῶν ἀκτῶν εὑρισκόμενα μακρὰν πολὺ τῶν ἀρ[illegible] τὰ νέα τώρα μηχανικοὶ συνεβουλεύθησαν καὶ τοὺς [illegible] ἐμπειρογνώμονας καὶ ἤρχισαν μετὰ πάσης προ[illegible] τὸ ἔργον των. Τεράστια ξύλινα μηχανήματα στήνονται [illegible] τὰς ἀκτὰς καὶ κρατοῦν τοὺς κάλους τεταμέ[illegible] τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα τρόπον τινὰ κρέμονται, [illegible] σχηματίζεται κρεμαστὴ γέφυρα. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ [illegible] ἀπὸ ἰσχυροτάτας ἀγκύρας, ὥστε νὰ ἀν[illegible] εἰς ὅλας τὰς ὁρμὰς τῶν ρευμάτων, ὁποθενδήποτε [illegible] αὐταί. Πρὸς τούτοις ἐπάνω ἀπὸ τὰ [illegible] σχηματίζεται ἱκρίωμα ἐκ σανίδων πρὸς ἰσοπέδωσιν, [illegible] ῥίπτεται χῶμα διὰ νὰ ἐνθυμίζῃ ἀκόμη περισ[illegible] λεωφόρον καὶ νὰ μὴ παρουσιάζωνται δυσχέ[illegible] τῆς πορείας τῶν ὑποζυγίων. Τέλος, ἀπὸ τὰς δύο [illegible] τῆς γεφύρας ὑψοῦνται παραπετάσματα εἰς ἀρκετὸν [illegible] τρόπον ὥστε νὰ μὴ δύνανται οἱ διερχόμενοι νὰ [illegible] θαλασσαν καὶ νὰ τρομάζουν.

[illegible] τὴν μίαν τῶν δύο γεφυρῶν τὴν εὑρισκομένην πρὸς τὸ μέρος τῆς Προποντίδος, ἐχρησιμοποιήθησαν 360 πλοῖα, διὰ δὲ τὴν ἄλλην, εὑρισκομένην πρὸς τὰ δυτικώτερα, ἐχρειάσθησαν 314 πλοῖα.

Τέλος, αἱ πρωτοφανεῖς ἐκείναι διὰ τὴν ἐποχὴν γέφυραι εἶχον καὶ διέκπλουν (περάσματα), εἰς τρόπον ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ ὑπ' αὐτὰς διέλευσις πλοίων, μικροτέρων βεβαίως ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀπήστιζον αὐτάς. Τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο ἐπάναγκες, ἐφ' ὅσον, ὡς εἴπομεν, αἱ γέφυραι ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὸν χαρακτῆρα τῆς μονιμότητος.

Χάρις εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτὸ ἔργον ἤρκεσαν ἑπτὰ καὶ μόναι ἡμέραι διὰ νὰ διαπεραιωθοῦν τὰ στίφη τοῦ Ξέρξου εἰς Εὐρώπην.

ΟΙ ΠΕΡΣΑΙ ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ ΕΠΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως δυσάρεστα τινὰ φαινόμενα ἤρχισαν νὰ ἀνησυχοῦν τὸν Ξέρξην. Καὶ πρωτίστως φαίνεται ὅτι κυριολεκτικῶς ἐξεμάνησαν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως. Κατὰ τὸ διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον τὰ στρατεύματα διήρχοντο διὰ τῆς τρωϊκῆς χώρας, τρομακτικοὶ κεραυνοὶ ἔπιπτον ἐπὶ τῆς Ἴδης, καταιγίδες πρωτοφανοῦς ἐντάσεως ἐνέσκηψαν, συνέβησαν δὲ καὶ σεισμοὶ ἰσχυροί, ὅπως καὶ ἔκλειψις ἡλίου. Τρομακτικώτερον οἰωνὸν ἀπετέλεσεν ἀκόμη τὸ γεγονὸς ὅτι ἐξηφανίσθησαν τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ Σκαμάνδρου, αὐτὸ δὲ ἐθεωρήθη προμήνυμα φοβερᾶς λειψυδρίας, ἡ ὁποία καὶ ἐβασάνισεν ὄντως μετὰ ταῦτα τὰ στρατεύματα.

Καὶ πάλιν οἱ Δελφοί. Φυσικὰ ὅλα αὐτὰ τὰ φαινόμενα ἔτυχον ἐκμεταλλεύσεως ἀπὸ τὸ ἱεροτεῖον τῶν Δελφῶν, τὸ ὁποῖον διέδωσεν ἐπιτηδείως ὅτι ταῦτα προεκλήθησαν ἀπὸ τὰς κατάρας καὶ τοὺς ἐξορκισμοὺς τοῦ Μαντείου.

Τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ τῶν Δελφῶν, πεπεισμένοι πάντοτε περὶ τοῦ ἀναπότρεπτου τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς, λόγῳ τοῦ μεγέθους τῆς περσικῆς δυνάμεως, ἐφρόντιζον διὰ τῶν χρησμῶν τοῦ Μαντείου νὰ τηροῦν πεφορᾶν διφορουμένην στάσιν, καίτοι παρομοίαν ἔννοιαν καὶ μορφὴν εἶχον ἀνέκαθεν οἱ χρησμοὶ τοῦ Μαντείου, ἀφοῦ ἠδύναντο νὰ ἐξηγηθοῦν οὗτοι καὶ κατὰ τὸν ἕνα ἄλλα καὶ κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον. Οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν, προκειμένου νὰ συνδέσουν τὰς τύχας των μὲ τοὺς θησαυροὺς τῶν Δελφῶν, τοὺς ὁποίους οὔτε ἠδύναντο οὔτε ἤθελον νὰ ἐγκαταλείψουν, ἔλαβον ὅλα τὰ μέτρα των, ὥστε ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ δικαιολογηθῇ ἡ στάσις των, οἱαδήποτε καὶ ἐὰν ἦτο ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος. Διὰ νὰ διατηρήσουν δὲ τὸ κῦρος των ἀπέναντι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐφρόντισαν νὰ ἀναθεματίσουν τὸν Ξέρξην καὶ τὴν ἐκστρατείαν του, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον ἐλάχιστα θὰ ἐνδιεφέρετο ὁ Μέγας Βασιλεύς, ἐὰν δὲν παρενέβαινον αἱ τρομακτικαὶ θεομηνίαι, τὰς ὁποίας, πολὺ φυσικῶν, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων πάντοτε, οἱ Δελφικοὶ ἀπέδωσαν εἰς τὴν ἰδικήν των δύναμιν. Παραλλήλως ὅμως δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχον συνεννοηθῆ μὲ τὸν Ξέρξην, διότι κάτι παρόμοιον ἀποδεικνύουν καὶ οἱ ἀμφίδολοι ἢ μᾶλλον οἱ ἀττοπαθεῖς χρησμοὶ ποὺ ἔδιδον εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ κυρίως τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Πέρσαι δὲν ἔθιξαν τοὺς Δελφούς.

Περσικὰ μεγάλα γυμνάσια. Εἴτε διὰ λόγους μεγαλομανίας — ὡς πιστεύουν οἱ πλεῖστοι — εἴτε διὰ λόγους στρατηγικῆς προνοίας — ὡς ἀποφαίνεται ἡ νεωτέρα κριτική — ὁ Ξέρξης εὑρισκόμενος εἰς τὸ μεταίχμιον τῶν δύο κόσμων ἠθέλησε νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ἀξίαν τῶν ναυτικῶν του δυνάμεων. Καὶ δι' αὐτὸ ὅταν ἔφθασεν ὁ Ἴδιος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον δὲν ἠρκέσθη νὰ ἀποθαυμάσῃ τὸν στόλον του, τοῦ ὁποίου τὰ ἱστία ἐκάλυπτον ὁλόκληρον τὸν πορθμόν, ἀλλὰ διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν μεγάλων γυμνασίων μὲ ἀναπαράστασιν ναυμαχίας.

Καθήμενος ἐπὶ μαρμαρίνου θρόνου παρὰ τὴν Ἄβυδον, παρηκολούθησε μετὰ τῶν ἐπιτελῶν του τὴν διεξαγωγὴν τῆς ψευδοναυμαχίας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀναντιρρήτως λαμπρὰ ἀποτελέσματα, ἐφ' ὅσον ἐκέντρισε τὴν ἁμιλλαν τῶν διαφόρων μοιρῶν τοῦ πολυσυνθέτου ἐκείνου πολεμικοῦ ναυτικοῦ. Εὐθὺς μετὰ ταῦτα ὁ στόλος διέπλευσε τὸν Ἑλλήσποντον καὶ συνηθροίσθη παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἕβρου διὰ νὰ ἀναμείνῃ τὴν διὰ τῶν δύο γεφυρῶν διεκπεραίωσιν τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων, αἱ ὁ-

πρότος νὰ συμπαλιφθῇ μὲ τὴν Αἴγιναν, τὴν παλαιὰν ἀντα-γωνίστριαν, ἀλλὰ καὶ τὸν σημαντικὸν αὐτὸν προμαχῶνα τῶν Ἀθηνῶν.

Κατόπιν τούτων οὐδεμίαν πλέον ἔχει σημασίαν ἐὰν αἱ πρέσβεις τῶν Ἑλλήνων ἐπιστρέφουν ἄπρακτοι ἀπὸ τὰς ἄλλας πόλεις ποὺ ἐπεδίζουν καὶ ὅπου εἶχον ἐπικρατήσει οἱ Πέρσαι. Δὲν ἔχουν σημασίαν πλέον οἱ ὀδυρμοὶ τῆς Πυθίας, ἡ ὁποία

Θεσσαλίας ὡς πυλῶνας τῆς νοτίου Ἑλλάδος. Ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης εἶναι διστακτική. Εὐτυχῶς ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι βλέπουν ὀξυκοῦτερα καὶ διαυγέστερα. Αὐτοὶ πείθουν καὶ τοὺς ἄλλους. Τὸ αἴτημα τῶν Θεσσαλῶν εἶναι λογικώτατον. Ἐκεῖ ἐπάνω θὰ προσπιασθῇ ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος. Ἡ ἀνάγλυφος ἄλλως τε μορφὴ τοῦ ἐδάφους προσδίδει περισσὴν ἀξίαν εἰς τὴν ἐπίκαιρον αὐτὴν γεωγραφικὴν θέσιν. Τὸ στενὸν τῶν Τεμ-

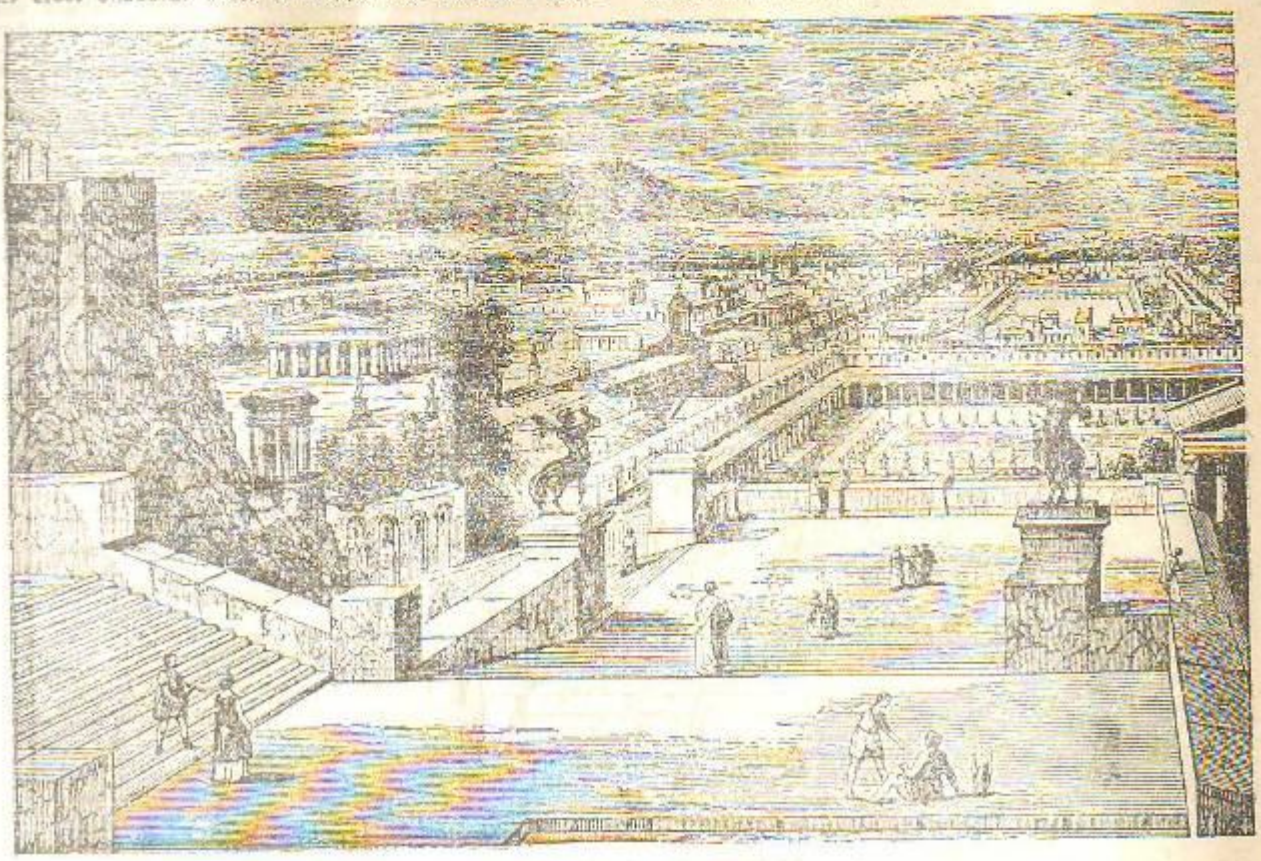

Ἡ ἀρχαία Κόρινθος (κατ' ἀναπαράστασιν).

σκοπεῖ πέριξ αὐτῆς τὸ δηλητήριον τῆς ἀποθαρρύνσεως. Οὔτε οἱ ποσπάθειαι τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, οὔτε ὁ κίνδυνος, οὔτε ἡ στοιχειώδης ὀλιγοπιστία ἔπεισαν τοὺς «οὐδετέρους» ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν ἀδρανῆ καὶ παθητικὴν ἐναντὶ τῶν ἐπερχομένων Περσῶν στάσιν των. Ἐν τούτοις αἱ ἐνέργειαι πρὸς ἄμυναν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρέπει νὰ ἀρχίσουν. Αἱ πολιτεῖαι εἰς τὰς ὁποίας ἔλαχεν ἡ ὑπερτάτη τιμὴ τῆς ὑπερασπίσεως τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἡ Σπάρτη, ἡ Ἀρκαδία, ἡ Ἦλις, ἡ Κόρινθος, ἡ Σικυών, ὁ Φλιοῦς, ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ Τίρυνς, αἱ Μυκῆναι, ἡ Τροιζήν, ἡ Ἑρμιόνη, αἱ Ἀθῆναι, αἱ Θεσπιαί, αἱ Πλαταιαί, τὰ Μέγαρα. Κυρίως ὅμως τὴν εὐθύνην τοῦ ἀγῶνος εἶχον αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη. Τὴν τελευταίαν ἀκόμη στιγμὴν ἡ Κέρκυρα ὑπόσχεται 60 τοιήρεις, ἀλλὰ ἡ ὑπόσχεσις εἶναι ἀπατηλή, διότι οἱ Κερκυραῖοι ἀποβλέπουν πρὸ πάντων εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν Καονηδονίων. Μολονότι Δωριεῖς τὴν καταγωγήν, οἱ Κερκυραῖοι εὑρίσκουν πρόφασιν τὸ ὅτι ἡ ὑπερηφανειά των δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς νὰ στρατεύσωσιν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Σπάρτης. Ἀσχέτως ὅμως τῶν ἀνωτέρω, αἱ σύμμαχοι πόλεις πρέπει νὰ εἶναι πολὺ προσεκτικαὶ εἰς τὰς κινήσεις των, διότι δύο πόλεις, τὸ Ἄργος καὶ αἱ Θῆβαι, ὄχι μόνον δὲν ἔχουν συνταχθῆ μετ' αὐτῶν, ἀλλ' ἐλλοχεύουν διὰ νὰ πλήξουν ἴσως ἐκ τῶν νώτων τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα. Καὶ τὸ μὲν Ἄργος καραδοκεῖ τὴν εὐκαιρίαν νὰ πλήξῃ τὴν Σπάρτην πρὸς ἐκδίκησιν τῶν δεινῶν ὑπέστη πρό τινος ἀπὸ τὸν Κλεομένην, τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης, αἱ δὲ Θῆβαι καιροφυλακτοῦν τὸ ἐπικείμενον ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ περιέλθουν αἱ Ἀθῆναι.

Αἱ πρῶται ἀμυντικαὶ κινήσεις. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς εἶναι φυσικὰ δύσκολον νὰ ἀποφασίσουν οἱ ἐπιτελεῖς τῶν συμμάχων ποίας κινήσεις πρέπει νὰ ἀναλάβουν τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἦσαν τὰ πράγματα ὅταν κατέφθασαν οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὸ ἐν Κορίνθῳ ἐπιτελεῖον. Ὅπως ἤδη γνωρίζομεν, οἱ Ἀλευάδαι ἔχουν προσφέρει τὴν Θεσσαλίαν εἰς τὸν Ξέρξην, πρὶν ἀκόμη ἐκινήσῃ ὁ Πέρσης ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Ἀλλ' εὐτυχῶς οἱ Ἀλευάδαι δικτάτορες δὲν προσφέρουν παρὰ τὸν ἑαυτόν των εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς, διότι ὁ θεσσαλικὸς λαὸς ἄλλως ἐσκέπτετο καὶ ἀπὸ ἄλλα αἰσθήματα κατείχετο.

Στέλλουν λοιπὸν οἱ ἐλευθεροφρονεῖς φατρίαι τῆς Θεσσαλίας ἀντιπροσώπους εἰς τὴν Κόρινθον καὶ δηλοῦν συμμετοχὴν τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ σταλοῦν τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς

πῶν παρέχει ὅλα τὰ πλεονεκτήματα δι' ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν ἐναντίον ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρων δυνάμεων. Ὑπάρχει βέβαια ἕνα τερᾶστιον ἐμπόδιον: ἡ διὰ τῆς Βοιωτίας διέλευσις τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων εἶναι ἐπισφαλής. Οἱ Θηβαῖοι ἀσφαλῶς θὰ πλευροκοπήσουν τὴν συμμαχικὴν στρατιάν. Καὶ τότε λαμβάνονται ὅλα τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα. Αἱ Ἀθῆναι διαθέτουν τὰ πολεμικά των πλοῖα ὡς μεταγωγικά. Οὕτως ἐπιβαίνουν τῶν ἀθηναϊκῶν πλοίων περὶ τοὺς 10.000 σύμμαχοι ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Σπαρτιάτου στρατηγοῦ Εὐανέτου καὶ τοῦ Ἀθηναίου Θεμιστοκλέους. Ἀποπλέουν ἐκ Κορίνθου, πλέουν διὰ τοῦ Εὐρίπου εἰς τὰ νότια τῆς Θεσσαλίας, ἑνοῦνται μὲ τοὺς Θεσσαλοὺς ἐπικούρους καὶ στρατοπεδεύουν εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατεύματος ἔχει ἀναπτερωθῆ. Πιστεύεται γενικῶς ὅτι ὄχι μόνον θὰ ἀπωθηθῇ ὁ ἐπιδρομεύς, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀκόμη, ἡνωμένη καὶ ἐλεύθερα, ἡ Ἑλλὰς θὰ δεσπόσῃ καὶ πάλιν τῶν κορυφογραμμῶν τοῦ Ὀλύμπου. Ἀλλὰ ὁ ἐνθουσιασμὸς αὐτὸς δὲν διαρκεῖ ἐπὶ πολύ.

Ἡ μακεδονικὴ συμμετοχή. Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρος ἔχει μὲν ἀναγκασθῆ νὰ ὑποκύψῃ πρὸ τῶν ὑπερτέρων περσικῶν δυνάμεων καὶ προσποιεῖται ὅτι συμπράττει μὲ τοὺς Πέρσας, ἀσκεῖ ὅμως πάντοτε ἐθνικὴν ἑλληνικὴν πολιτικήν. Τηρεῖ λοιπὸν διαρκῶς ἐνημέρους τοὺς ἐλευθέρους Ἕλληνας περὶ τῶν κινήσεων καὶ τῶν σχεδίων τοῦ Ξέρξου. Τὸ περσικὸν ἐπιτελεῖον ἐξ ἄλλου γνωρίζει ὅτι κατὰ τὸ θέρος εἶναι δυνατὴ μία ὑψηλοτέρα δίοδος διὰ τῶν ὀρέων. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος στέλλει κρυφίως τὸ μήνυμα εἰς τοὺς Ἕλληνας. Συνεπῶς ἡ κατάληψις τῶν Τεμπῶν καθίσταται ἀνωφελὴς καὶ ἴσως καὶ ἐπικίνδυνος. Οἱ Πέρσαι βασιζόμενοι ἐπὶ τοῦ ὄγκου τῆς στρατιᾶς των, δὲν ἔχουν κἂν ὑπ' ὄψιν των νὰ ἀποβιβάσουν στράτευμα εἰς τὰ νότια τῶν Τεμπῶν διὰ νὰ πλήξουν τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῶν νώτων. Τώρα καὶ αὐτὸς ὁ Θεμιστοκλῆς ἀναγνωρίζει ὅτι πᾶσα παραμονὴ εἰς τὰ Τέμπη

Ἀλέξανδρος Α' τῆς Μακεδονίας.

καὶ ἔπειτα χάρις εἰς τὸ ἀπόκρημνον Καλλίδρομον. Οὕτω μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης μένει μία μόνον στενὴ λωρίς, ἀπὸ τῆς ὁποίας μόλις δύναται νὰ διέλθῃ ἅμαξα. Ἐξ ἄλλου ἀπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ Καλλιδρόμου ἐκρέουν θερμαὶ πηγαὶ θειούχων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα κατεκάλυψαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ πετρώδες ἔδαφος μὲ θειώδη ἐπίπαγον. Ἐκεῖ δὲ ἀκριβῶς ἡ ἀνάγλυφος μορφὴ τοῦ ἐδάφους σχηματίζει πραγματικὰς πύλας στενάς, αἱ ὁποῖαι καὶ μόναι ἄγουν ἀπὸ τῆς χώρας τῶν Μαλιέων εἰς τὴν χώραν τῶν Λοκρῶν καὶ κατόπιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ περιοχὴ αὕτη ἀνέκαθεν ὠνομάζετο Θερμαὶ Πύλαι τῆς Ἑλλάδος ἢ Θερμοπύλαι, ἐπὶ τὸ ἁπλούστερον. Κατὰ τὸν Θεμιστοκλέα, σύμμαχοι θὰ εἶχον καὶ τὴν βοήθειαν τῆς φύσεως. Διότι, ἀριστερὰ μὲν θὰ εἶχον ὡς ὑπέρεισμα τὰς ἀβάτους κλιτὺς τοῦ Καλλιδρόμου ποὺ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πυκνῶν δασῶν, δεξιὰ δὲ τὴν θάλασσαν, ἡ ὁποία δὲν ἁπλώνεται εἰς πέλαγος, ἀλλὰ σχηματίζει στενὸν πορθμὸν μεταξὺ ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ Εὐβοίας. Ἡ ἰδέα τοῦ μεγαλοφυοῦς ὅσον καὶ ἁπλοῦ στρατηγήματος τῆς Σαλαμῖνος κυοφορεῖται ἤδη εἰς τὸν στρατηγικὸν νοῦν τοῦ Θεμιστοκλέους. Εἰς τὸ στενὸν ἐκεῖνα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα δύνανται ἄριστα νὰ ἀποκλείσουν τὴν δίοδον τοῦ περσικοῦ κόλπου. Τέλος, ὄφελος σημαντικὸν ἦτο ἡ σύμπραξις τῶν ἐντοπίων. Οἱ Φωκεῖς κατέχοντες τὸ Καλλίδρομον εἶχον ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην πεῖραν τῆς συλλέψεως τῶν στενῶν ἀπὸ τοὺς ἀσπόνδους αὐτῶν ἐχθρούς, τοὺς Θεσσαλούς. Δι' αὐτὸ καὶ εἶχον φροντίσει νὰ ὀχυρώσουν τὰ στενὰ διὰ τειχῶν μέχρι τῆς παρακτίας πεδιάδος. Κατόπιν λοιπὸν τῆς ὑποταγῆς τῶν Θεσσαλῶν, οἱ Φωκεῖς ἐτάχθησαν ψυχῇ καὶ σώματι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ σχεδίου ἀμύνης, τὸ ὁποῖον καὶ παρεδέχθησαν ἐν τέλει οἱ σύμμαχοι.

Ὁ Λεωνίδας. Οἱ Σπαρτιᾶται ἔχουν ἐπὶ τέλους μίαν μοναδικὴν εὐκαιρίαν ὅπως ἡγεμονεύσουν στρατιωτικῶς τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις ἡ πολιτικὴ των μυωπία ἢ ἡ δισταγκτικότης των ἀποκαλύπτεται διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν. Σχεδὸν ἀπαθεῖς πρὸ τῶν τόσων πλεονεκτημάτων, ἐπιλαμβάνονται ἁπλῶς τῆς εὐκαιρίας νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὰς ἐπιμόνους φόχλησεις τοῦ ἑνὸς τῶν δύο βασιλέων των, τοῦ διαδόχου τοῦ Κλεομένους, Λεωνίδου, ὁ ὁποῖος ἔχει κηρυχθῆ ὑπὲρ τῆς πάσης θυσίας ἀμύνης τῆς Ἑλλάδος ἡνωμένης. Καὶ ἀποστέλλουν τὸν Λεωνίδαν μὲ τὴν ἀσήμαντον ἐν προκειμένῳ δύναμιν τῶν 300 μόλις ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους προφανῶς καὶ εἶχον καταδικάσει

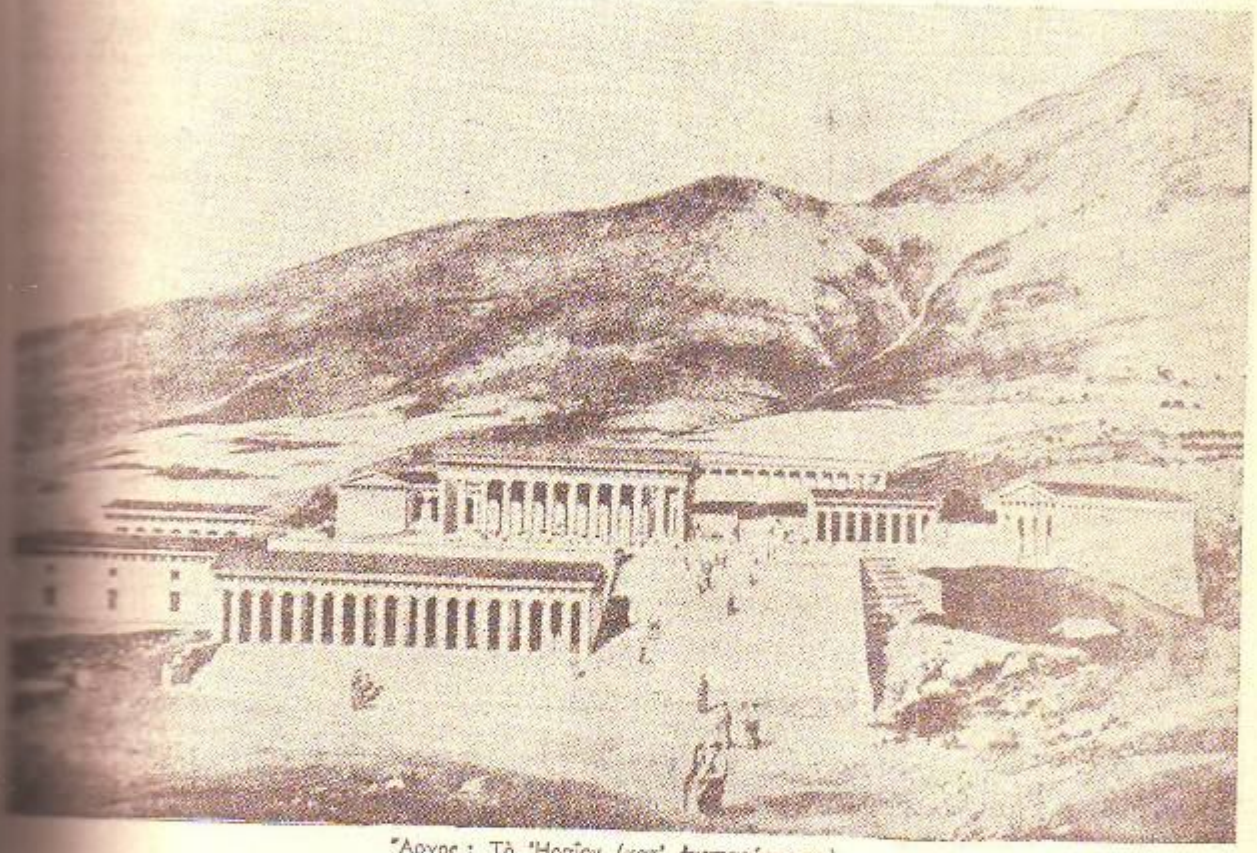

Ἄργος : Τὸ Ἡραῖον (κατ' ἀναπαράστασιν).

νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ δι' ἀπειλῶν ἀκόμη νὰ ἐξαναγκάσουν χρησμὸν ἀπὸ τὴν Πυθίαν. Ἡ Πυθία μεταπείθεται ἐν μέρει καὶ προσπαίεται, ὅτι μετεπείσθη καὶ ἐκδίδει νέον χρησμὸν ἐξ τὸν ὁποῖον ὑπάρχει κάποια ἀκτὶς ἐλπίδος διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Συμβουλεύει τοὺς Ἀθηναίους νὰ περιφρουρηθοῦν τὰ «ξύλινα τείχη», τὰ ὁποῖα ὁ χρησμὸς θεωρεῖ ὡς ἀφόρητα. Διαφορουμένη ὡς πάντοτε, ἡ συμβουλὴ τῆς Πυθίας ἀφίνει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ξυλίνων τῆς Ἀκροπόλεως. Τὸ μόνον ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὸ ἀνωτέρω χρηστήριον πιστεύει πῶς ὁ Ξέρξης θὰ φεισθῇ τῆς ζωῆς τῶν ἀθηναίων καὶ θὰ ἀποχωρήσουν ἀπὸ τὸ στράτευμα καὶ θὰ ἀναχωρήσουν ἀποφασιστικῶς ὅπως κοιθῇ ἡ τύχη των ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Ξέρξου. Ἐν τούτοις ὁ πολυμήχανος Θεμιστοκλῆς ἐπείσθη νὰ ἐφαρμόσῃ συμφώνως πρὸς τὸ ἀνωτέρω χρησμὸν τὸν χρησμόν, «ξύλινα τείχη», διακηρύσσει, τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων καὶ ὄχι τὰ πραγματικὰ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ Πυθία δὲν τολμᾷ νὰ διαφεύσῃ αὐτὸ καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἑρμηνείαν αὐτήν.

ΑΙ ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΙ

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Θεμιστοκλῆς μὲ ὑπεραιθρώπους προσπαθείας πείθει τοὺς συνέδρους ὅτι δὲν δύνανται νὰ παραμείνουν ἀδρανεῖς τὰς χεῖρας εἰς Κόρινθον. Ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἀκρόασιν τὸ μήνυμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν, ὁ ὁποῖος καὶ ὁλοκληρώνει τὴν ἀτελῆ πληροφορίαν ἐν τῷ μεταξὺ καὶ κατὰ τὸ θέρος, δὲν ὑπάρχει ἄλλη βατὴ ὁδός, ἐκτὸς τοῦ μήκους τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου. Αὐτὴν τὴν ὁδὸν πρέπει νὰ καταλάβουν οἱ σύμμαχοι. Καὶ δὲν τοῦ χρειάζεται πολύς διὰ νὰ καταστρώσῃ τὸν χάρτην τῶν ἐπιχειρήσεων. Αἱ ἀκταὶ τοῦ Μαλιακοῦ πρὸς νότον τοῦ Σπερχείου ἀποτελοῦνται ἀκόμη περισσότερον, χάρις εἰς τὰς παρακείμενας ὀξείας. Ἰδίως δὲ χάρις εἰς τὰ ὄρη τῆς Τραχῖνος τὰ θεία, Πλησιέστατα τῶν Θερμοπυλῶν ὑπάρχει τὸ ἀρχαῖον ἀμφικτιονικὸν Ἱερὸν τῆς Δήμητρος, τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες εἶχον θρησκευτικὴν ὑποχρέωσιν νὰ προασπίσουν ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων. Ἄλλως τε ὁμοῦ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν οἱ σύμμαχοι θὰ εἶχον καὶ τὴν βοήθειαν τῆς φύσεως. Διότι, ἀριστερὰ μὲν θὰ εἶχον ὡς ὑπέρεισμα τὰς ἀβάτους κλιτὺς τοῦ Καλλιδρόμου ποὺ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πυκνῶν δασῶν, δεξιὰ δὲ τὴν θάλασσαν, ἡ ὁποία δὲν ἁπλώνεται εἰς πέλαγος, ἀλλὰ σχηματίζει στενὸν πορθμὸν μεταξὺ ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ Εὐβοίας. Ἡ ἰδέα τοῦ μεγαλοφυοῦς ὅσον καὶ ἁπλοῦ στρατηγήματος τῆς Σαλαμῖνος κυοφορεῖται ἤδη εἰς τὸν στρατηγικὸν νοῦν τοῦ Θεμιστοκλέους. Εἰς τὸ στενὸν ἐκεῖνα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα δύνανται ἄριστα νὰ ἀποκλείσουν τὴν δίοδον τοῦ περσικοῦ κόλπου. Τέλος, ὄφελος σημαντικὸν ἦτο ἡ σύμπραξις τῶν ἐντοπίων. Οἱ Φωκεῖς κατέχοντες τὸ Καλλίδρομον εἶχον ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην πεῖραν τῆς συλλέψεως τῶν στενῶν ἀπὸ τοὺς ἀσπόνδους αὐτῶν ἐχθρούς, τοὺς Θεσσαλούς. Δι' αὐτὸ καὶ εἶχον φροντίσει νὰ ὀχυρώσουν τὰ στενὰ διὰ τειχῶν μέχρι τῆς παρακτίας πεδιάδος. Κατόπιν λοιπὸν τῆς ὑποταγῆς τῶν Θεσσαλῶν, οἱ Φωκεῖς ἐτάχθησαν ψυχῇ καὶ σώματι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ σχεδίου ἀμύνης, τὸ ὁποῖον καὶ παρεδέχθησαν ἐν τέλει οἱ σύμμαχοι.

Ὁ Λεωνίδας. Οἱ Σπαρτιᾶται ἔχουν ἐπὶ τέλους μίαν μοναδικὴν εὐκαιρίαν ὅπως ἡγεμονεύσουν στρατιωτικῶς τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις ἡ πολιτικὴ των μυωπία ἢ ἡ δισταγκτικότης των ἀποκαλύπτεται διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν. Σχεδὸν ἀπαθεῖς πρὸ τῶν τόσων πλεονεκτημάτων, ἐπιλαμβάνονται ἁπλῶς τῆς εὐκαιρίας νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὰς ἐπιμόνους φόχλησεις τοῦ ἑνὸς τῶν δύο βασιλέων των, τοῦ διαδόχου τοῦ Κλεομένους, Λεωνίδου, ὁ ὁποῖος ἔχει κηρυχθῆ ὑπὲρ τῆς πάσης θυσίας ἀμύνης τῆς Ἑλλάδος ἡνωμένης. Καὶ ἀποστέλλουν τὸν Λεωνίδαν μὲ τὴν ἀσήμαντον ἐν προκειμένῳ δύναμιν τῶν 300 μόλις ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους προφανῶς καὶ εἶχον καταδικάσει

ἐκ τῶν προτέρων εἰς θάνατον, διότι ἅπαντες οἱ στρατιῶται αὐτοὶ εἶχον ἐκλεγῆ μεταξὺ ἐκείνων τοῦ εἶχον τέκνα μεγάλης ἡλικίας καὶ συνεπῶς ἱκανὰ νὰ τοὺς διαδεχθοῦν εἰς τὴν ἀσκηγίαν τῆς οἰκογενείας των ἐὰν ἐφονεύοντο. Ἐπίσης ὁ Ὀρχο-

Ὁ Λεωνίδας μὲ τοὺς τριακοσίους του εἰς τὰ στενὰ τῶν Θερμοπυλῶν.

μενὸς προσφέρει αὐτοπροαιρέτως 120 μόλις ἄνδρας καὶ 400 ἀκόμη ἡ Κόρινθος. Προσέρχονται ἀκόμη ἕτεροι 200 ὁπλῖται ἐκ Φλιοῦντος καὶ 80 ἐκ Μυκηνῶν. Οἱ Θεσπιεῖς προσφέρουν 700.

Ἐν τούτοις ὁ Λεωνίδας εἶναι ὁ ἀντάξιος τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ ἀναδεικνύεται ὡς ὁ ὑπέρτατος θεματοφύλαξ τοῦ σπαρτιατικοῦ πνεύματος. Ἀναλαμβάνει τὰ πάντα μετὰ μεγίστης περισκέψεως. Πιστεύει εἰς τὴν νίκην. Τὸ πρῶτον μέτρον εἶναι νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς Βοιωτοὺς νὰ τοῦ δώσουν 400 Θηβαίους, οἱ ὁποῖοι ἢ θὰ πολεμήσουν ὡς Ἕλληνες ἢ θὰ κρατηθοῦν ὡς ὅμηροι πρὸς ἀσφάλειαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ξέρξης ἐπὶ κεφαλῆς τῶν στρατευμάτων του εἰσβάλλει εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Διέρχεται τὸν Σπερχειόν, προελαύνει πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀσωποῦ καὶ στρατοπεδεύει εἰς τὸ στενὸν τῆς Τραχῖνος, ὅπου τεράστιοι κυκλικοὶ βράχοι προφυλάσσουν τὰ νῶτα τοῦ στρατεύματός του ἀπὸ ἐνδεχόμενον «κλεοπτόλεμον». Ἀλλ' ἤδη ἐκεῖ πλησίον συναντᾷ ἐστρατοπεδευμένους καὶ τοὺς Ἕλληνας, εἰς ἀπόστασιν μόνον μιᾶς ὥρας στρατιωτικῆς πορείας.

Ὁ Ξέρξης κατ' ἀρχὰς παρουσιαζόμενος ὡς φιλέλλην, θέλει νὰ ἀποφύγῃ τὴν αἱματοχυσίαν καὶ δὲν λαμβάνει κανὲν μέτρον πρὸς μάχην. Πιστεύει, ἄλλως τε, ὅτι καὶ ἐξῶ, ὡς καὶ εἰς τὰ Τέμπη, οἱ Ἕλληνες θὰ ἀποχωρήσουν μόλις ἀντιληφθοῦν φθάνοντα τὰ ἀσιατικὰ στρατεύματα. Πιστεύει, κυρίως, ὅτι αἱ κινήσεις αὐτοῖ τῶν Ἑλλήνων ὀφείλονται εἰς τὸ ὅτι οἱ ἡγέται των θέλουν νὰ ἀποσύρουν τὴν εἰς βάρος των γενικὴν κατακραυγὴν καὶ νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀγωνίζονται μέν, κατασβάλλονται ὅμως ὑπὸ μεγαλυτέρων δυνάμεων. Δὲν ἔχει κανένα λόγον νὰ ἀρνηθῇ εἰς τοὺς ἀντιπάλους του τὴν τιμὴν τῶν ὅπλων καὶ λαμβάνει τὰ μέτρα του ὅπως προετοιμάσῃ δι' αὐτοὺς τὴν ἐντιμον ἥτταν.

Αἱ λεπτομέρειαι αὐταὶ ἔχουν μεγίστην σημασίαν. Διότι ἐπὶ τῶν ἀντιλήψεών του αὐτῶν θὰ βασισθῇ ὀλίγον ἀργότερον ὁ Μέγας Βασιλεὺς, ὅταν θὰ δεχθῇ τὸ «μυστικόν» ἐκεῖνο μήνυμα τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ μόνον οὕτω θὰ πέσῃ εἰς τὴν παγίδα τῆς Σαλαμῖνος.

Προέρτια μιᾶς θανασίμου μάχης. Ἤδη ὅμως ἡ στάσις τῶν Ἑλλήνων καταπλήσσει τὸν Ξέρξην, ἀκόμη δὲ καὶ τὸν ἐξοργίζει. Διότι οἱ Ἕλληνες τηροῦν τὴν πλέον προκλητικὴν στάσιν ἐναντι τοῦ ἐπιδρομέως. Οἱ ἀρχηγοὶ διατάσσουν γυμναστικὰς ἐντυπωσιακὰς ἀσκήσεις ὡς νὰ πρόκειται περὶ τελετῆς. Οἱ Ἕλληνες ὁπλῖται ἐξέρχονται τῶν ὀχυρωμάτων των, πηγαινοέρχονται ἀφόβως καὶ γενικὰ φέρονται σὰν νὰ περιφρονοῦν καὶ νὰ ἐμπαίζουν τοὺς ἐχθρούς. Καὶ, τὸ περιεργότερον διὰ τοὺς Πέρσας, οἱ Ἕλληνες κτενίζονται, κοσμοῦν τὴν κόμην των καὶ καλλωπίζονται, σὰν νὰ ἑτοιμάζωνται δι' ἑορτήν.

«Μολὼν λαβέ». Ὁ Ξέρξης δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι πρόκειται περὶ.... «ἐμπλόκας». Καὶ μόνον τώρα ἀποφασίζει νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις, πρόθυμος πάντοτε νὰ «διευκολύνῃ» τὴν κατάστασιν. Στέλλει λοιπὸν κήρυκάς του καὶ ζητεῖ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας νὰ τοῦ παραδώσουν τὰ ὅπλα των. Ὁ Λεωνίδας ἀκούει κατάπληκτος τὴν ἀξίωσιν αὐτήν, ἀλλὰ ἐπανευρίσκει γρήγορα τὴν ψυχραιμίαν του καὶ ἀπαντᾷ εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους μὲ τὸ πολύκροτον καὶ πασίγνωστον «Μολὼν λαβέ», δηλαδὴ «Ἔλα νὰ τὰ πάρῃς».

Ἐξωργισμένος ὁ Ξέρξης διατάσσει προέλασιν τμήματος τοῦ στρατοῦ του, μὲ ἐντολὴν ὅπως τιμωρηθοῦν οἱ ἀντίπαλοι διὰ τὴν «αὐθάδειάν» των. Ὁ πρῶτος ἀγὼν διεξάγεται εἰς τὴν μικρὰν παραλίαν. Τὸ περσικὸν ἐπιτελεῖον φαντάζεται ὅτι θὰ εἶναι ζήτημα ὡρῶν ἐκείνη ἡ μάχη, ἡ ὁποία ἤρχισε τὴν αὐγὴν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ τερματισθῇ πρὸ μεσημβρίας. Ὅμως αἱ ὧραι παρέρχονται, ἔρχεται τὸ δεῖλι, ὁ ἥλιος προχωρεῖ πρὸς τὴν δύσιν του καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν ἔχουν καμφθῇ. Ἀλλὰ τὸ πολὺ χειρότερον διὰ τοὺς Πέρσας εἶναι ὅτι, ἐνῶ αἱ ἑλληνικαὶ ἀπώλειαι εἶναι μηδαμιναί τὰ τμήματα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἔχουν δεκατισθῇ. Καὶ παρὰ τὴν ἐπερχομένην νύκτα οἱ Ἕλληνες, ἀντιστρόφως πρὸς τοὺς Πέρσας, δὲν δεικνύουν σημεῖα κοπώσεως. Αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὰ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ τμήματα προσέρχονται ἐναλλὰξ εἰς τὸν ἀγῶνα, ὡς νὰ μὴ ἀξίζῃ τὸν κόπον νὰ κινηθοῦν ὅλαι αἱ δυνάμεις των. Κατάκοποι οἱ Πέρσαι ἀποσύρονται, τὴν ἐπομένην ὅμως ἐπανέρχονται μὲ νέα καὶ πολυπληθέστερα στρατεύματα.

Τώρα ὁ Μέγας Βασιλεὺς παρακολουθεῖ ἀπὸ ὑψηλῆς σκοπιᾶς τὴν μάχην καὶ βλέπει νὰ δεκατίζωνται δι' ὅλης τῆς ἡμέρας οἱ καλύτεροι ἄνδρες του. Ἀλλὰ καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν τὰ περσικὰ στρατεύματα στέλλονται πρὸς βεβαίαν σφαγήν. Κατόπιν τούτου τὸ πολεμικὸν συμβούλιον τῶν Περσῶν συγκαλεῖται ἐσπευσμένως καὶ διαπιστοῦται ὅτι δὲν πρόκειται διόλου περὶ ἁπλοῦ ἐπεισοδίου. Συμφωνοῦν ὅλοι οἱ ἐπιτελεῖς ὅτι πρέπει νὰ ἐξευρεθῇ τρόπος παρακάμψεως τῶν στενῶν. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἄλλο πρὸς τοῦτο μέσον παρὰ νὰ ἐξευρεθῇ ἔμπειρος ὁδηγός, γνώστης τῆς ἀναγλύφου μορφῆς τοῦ ἐδάφους.

Ὁ Ἐφιάλτης. Πράγματι δὲ ὁ Μαλιεὺς Ἐφιάλτης ἀναλαμβάνει νὰ παίξῃ εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν τὸν Ἰούδαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ ἐπικατάρατον ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς διέσχισε διὰ τῆς θλιβερᾶς φήμης του τοὺς αἰῶνας, καὶ δὲν ἔπαυσε νὰ κινῇ τὴν ἀπέχθειαν καὶ τὸν ἀποτρεπιασμόν, καταντήσαν τελικῶς τὸ σύμβολον τῶν κατὰ καιροὺς ἐπαισχύντων προδοτῶν. Ἡ Ἱστορία ἐν τῇ δικαιοσύνῃ της ἀφίσκεται εἰς παρομοίους ἐπιγραμματικοὺς συμβολισμοὺς τοὺς ὁποίους συνκρατοῦν εὐκόλως τὰ λαϊκὰ στόμματα. Ἡ Ἱστορία διέσωσεν ὅτι ὁ προδότης αὐτὸς καίτοι προσκληθεὶς νὰ ἀκολουθήσῃ τοὺς Πέρσας κατὰ τὴν μετέπειτα φυγήν των, κατελήφθη ἀπὸ νοσταλγίαν καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα του, ὅπου καὶ ἐφονεύθη ὑπὸ προσωπικοῦ του ἐνθρόυ, τὸν ὁποῖον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐτίμησαν ὡς εὐεργέτην των καὶ ἐκδικητήν.

Τὸ περσικὸν ἐπιτελεῖον κατανοεῖ τώρα πλήρως ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κινηθοῦν μεγάλαι μονάδες διὰ τῶν δυσβάτων ἀτραπῶν πρὸς κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων. Καταρτίζει λοιπὸν

Ὁ Λεωνίδας εἰς τὰς Θερμοπύλας. (Πίναξ τοῦ Λ. Δαυΐδ εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Λούβρου).

πολυάριθμον ἀπόσπασμα ἐκ τῶν πλέον ἐπιλέκτων Περσῶν μαχητῶν, τῶν ἐπονομαζομένων «ἀθανάτων». Ἐπὶ κεφαλῆς των εἶναι ὁ πολὺς στρατηγὸς Ὑδάρνης, ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ἐπιτελῶν τοῦ Ξέρξου. Πρὸς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τὸ ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην ἀπόσπασμα, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἐφιάλτην, προ-

ναμαί ἀπὸ τῆς χαράδρας τοῦ Ἀσωποῦ καὶ βαδίζει καθ' ὅλην τὴν κοιτὰ διὰ τῶν δρυμῶν, διὰ νὰ φθάσῃ πρὸς τὴν αὐγὴν εἰς τὰ ὑψώματα τῆς Ἀνοπαίας. Ὁ Ἐφιάλτης βεβαίως δὲν ἔγνω τὸ ἐπισφαλὲς τῆς πορείας αὐτῆς ἐν τῷ σκότει. Ἡ παραμικρὰ καιρικὴ ἀκαταστασία θὰ ἐματαίωνε τὴν πορείαν, ἀδύνατον ἄλλως τε εἰς οἱανδήποτε ἄλλην ἐποχὴν τοῦ ἔτους. Ἀλλὰ εἶναι προγνωσμένον τὸ θέρος ..αἱ ἡ μετεωρολογικὴ κατάστασις ἀπολύτως εὐνοική. Αὐτὸ ἐξασφαλίζει τὴν ἐπιτυχίαν. Λόγῳ ἀκοῦ ὡς τῆς αἰθρίας καὶ μόνον ὁ θόρυβος τῶν ἑκατόντων τῶν ἐπερχομένων ἐξυπνᾶ τοὺς χιλίους περίπου Φωκεῖς ποὺ εἶναι ταχθῆ ἐκεῖ πρὸς φρούρησιν τῶν ὑψωμάτων. Ἀλλὰ οἱ Φωκεῖς γνωρίζοντες προφανῶς τὴν λαμπρὰν ἄμυναν

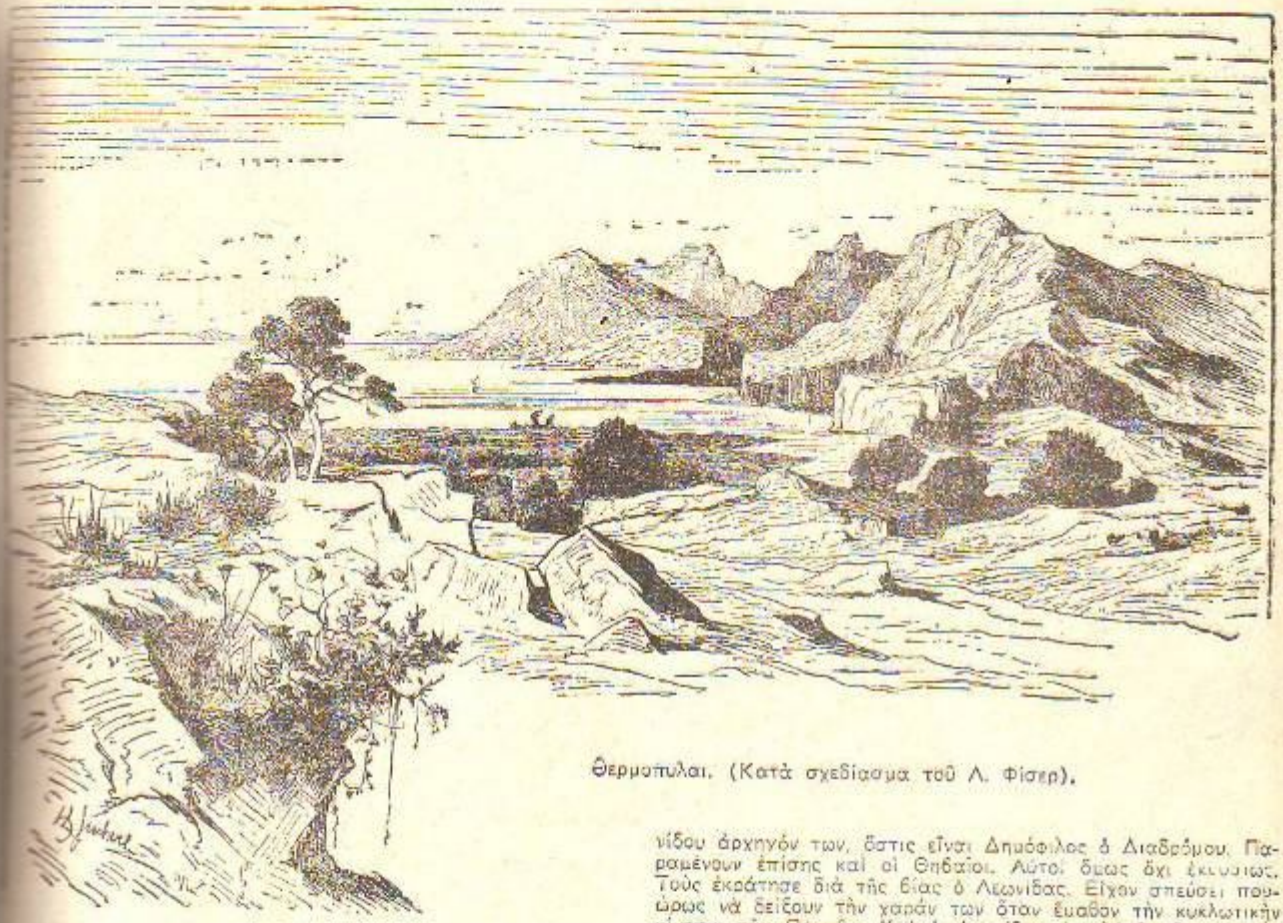

Θερμοπυλαι. (Κατὰ σχεδίασμα τοῦ Λ. Φίσερ).

των Θερμοπυλῶν ἢ οὐδόλως φανταζόμενοι ἴσως ὅτι οἱ Πέρσαι θὰ ἐπήρχοντο ἐναντίον των, δὲν φρουροῦν, τὴν χαράδραν τοῦ Ἀσωποῦ, ὁπότε κάθε διάβασις τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ὑδάρνους θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἀλλὰ ἔχουν τοποθετηθῆ εἰς τὰ ὑψώματα, τὰ ἐκεῖθεν τῆς ἐξόδου τῆς χαράδρας εὑρισκόμενα. Ἴσως ἀκόμη οἱ Φωκεῖς νὰ ἐφαντάσθησαν ἢ νὰ τοὺς ἐπεβλήθη ὅτι ὁλόκληρος ὁ περσικὸς στρατὸς ἐκινήθη ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐναντίον των. Ἀπὸ τὴν πλευράν του ἐξ ἄλλου ὁ Ὑδάρνης ἔντρομος ὅταν ἀντεμετώπισε καὶ ἐκεῖ ἀντιστάν ἐνόμισεν ὅτι εὑρίσκεται πρὸ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ὅτι θὰ κατασφαγῇ παρ' αὐτῶν. Ἐν τούτοις οἱ Φωκεῖς προσπαθοῦν ἀρχικῶς νὰ ἀμυνθοῦν. Ὁ Ὑδάρνης πιστεύει ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον τὴν στοιχειώδη πρόνοιαν νὰ συγκεντρώσουν ἐκεῖ δυνάμεις σοβαράς. Ὁ προδότης ὅμως ποὺ τὸν καθοδηγεῖ τὸν καθησυχάζει καὶ τὸν πληροφορεῖ περὶ τίνος ἀκριβῶς πρόκειται. Μόλις τότε ὁ Πέρσης ἀντιλαμβάνεται τὸ τεράστιον σφάλμα τῶν Ἑλλήνων, διότι ἐὰν ἡ ἀτραπὸς ἐφρουρεῖτο σοβαρῶς, ὁ ὄλεθρος τοῦ ἀποσπάσματος θὰ ἦτο βέβαιος. Διὰ πυκνῶν τοξευμάτων τὸ ἀπόσπασμα ἐξαναγκάζει τοὺς Φωκεῖς νὰ ὑποχωρήσουν. Αὐτοὶ ἐξακολουθοῦντες νὰ νομίζουν ὅτι ἐναντίον των στρέφεται ἡ ἐπίθεσις καταφεύγουν εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ Καλλιδρόμου, ἐκεῖ ὅμως κατάπληκτοι ἀντιλαμβάνονται ὅτι οἱ Πέρσαι δὲν τοὺς καταδιώκουν. Ἱκανὸς στρατηγὸς ὁ Ὑδάρνης, δὲν λησμονεῖ ποῖος εἶναι ὁ ἀντικειμενικός του σκοπὸς καὶ δὲν θέλει νὰ χρονοτριβήσῃ μὲ τοὺς Φωκεῖς. Ἐὰν οἱ Φωκεῖς ἀντιθέτως ἀντελαμβάνοντο τοῦτο ἐγκαίρως καὶ ἀντεστέκοντο, ὁ Λεωνίδας καὶ πάλιν δὲν θὰ ἐθυσιάζετο. Οἱ Φωκεῖς ὅμως ἐπληροφορήθησαν τὰ καθέκαστα ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ὑδάρνης κατέρχεται ἐσπευσμένως τὴν κατωφερῆ τῆς ἀτραποῦ πλευράν, ποὺ ἦτο καὶ συντομωτέρα τῆς ἀνωφεροῦς, καὶ φθάνει περὶ τὴν μεσημβρίαν ὄπισθεν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἀντιστρόφως πρὸς τοὺς Φωκεῖς, ὁ Λεωνίδας δὲν καταλαμβάνεται διόλου ἀπροετοίμαστος, διότι καταφθάσαντες αὐτόμολοι τὸν πληροφοροῦν περὶ τῆς προελάσεως τῶν Ἑλλήνων. Τότε οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων συνέρχονται ἐσπευσμένως εἰς πολεμικὸν συμβούλιον ὅπως ἀποφασίσουν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἀρχίζουν αἱ συζητήσεις καὶ αἱ διενέξεις καὶ ἀρκετοὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀποσύρονται μὲ τὰς ὑπ' αὐτοὺς δυνάμεις, ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς πόλεις των. Ὁ Λεωνίδας ὅμως, παρὰ τὴν ἀγανάκτησίν του ἐναντίον τῶν συμπατριωτῶν του, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀφῆκαν ἐκτεθειμένον, θέλει ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀποφύγῃ τὴν περιττὴν αὐτοχυσίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ περισώσῃ τὸ γόητρον τῆς Σπάρτης. Ἀποπέμπει λοιπὸν πάντας τοὺς συμμάχους του. Ἀλλ' οἱ Θεσπιεῖς εἶναι ἀνένδοτοι. Ἀμιλλώμενοι εἰς ἡρωισμὸν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας ἀποφασίζουν, κατεχόμενοι ἀπὸ ὑπέρτατον πράγματι ἐνθουσιασμόν, νὰ παραμείνουν καὶ νὰ ἀποθάνουν ὑπὸ τὸν ἰσάξιον τοῦ Λεωνίδου ἀρχηγόν των, ὅστις εἶναι Δημόφιλος ὁ Διαδρόμου. Παραμένουν ἐπίσης καὶ οἱ Θηβαῖοι. Αὐτοὶ ὅμως ὄχι ἑκουσίως. Τοὺς ἐκράτησε διὰ τῆς βίας ὁ Λεωνίδας. Εἶχον σπεύσει πουρῶς νὰ δείξουν τὴν χαράν των ὅταν ἔμαθον τὴν κυκλωτικὴν κίνησιν τῶν Περσῶν. Καὶ ὁ Λεωνίδας ἀντελήφθη ὅτι ἐὰν ἀποχωρήσουν θὰ προσαχθοῦν εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ θὰ βαδίσουν μετ' αὐτοῦ διὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι βέβαιος θάνατος ἀναμένει τοὺς τριακοσίους τῆς Σπάρτης καὶ τοὺς ἡρωϊκοὺς Θεσπιεῖς, οἱ ὁποῖοι παρὰ τὰς συστάσεις τῶν Σπαρτιατῶν ἀρνοῦνται νὰ ἀφήσουν εἰς αὐτοὺς μόνους τὴν τιμὴν τοῦ ἀφθάστου ἐκείνου ἀγῶνος ποὺ συνεκλόνισεν ἔκτοτε καὶ θὰ συγκλονίζῃ ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀνθρωπότης τὸν κόσμον ὁλόκληρον. Ἴσως ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ τοῦ Λεωνίδου νὰ ἠσθάνθη τὴν ὑψίστην ἐκείνην θυσίαν ὡς μίαν ὑπερτάτην διαμαρτυρίαν ἐναντίον τῆς μικροπολιτικῆς τῶν ἰθυνόντων, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐξαπέστειλαν ἐκεῖ μὲ ἐλαχίστας δυνάμεις καὶ τὸν ἐγκατέλειψαν ἐγκαταλείψαντες συγχρόνως καὶ τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν. Καὶ τὸ μεγαλειῶδες δρᾶμα εἰσέρχεται εἰς τὴν κάθαρσίν του.

Τελευταῖαι προετοιμασίαι. Εἶναι ἀκόμη πολὺ πρωΐ. Ὁ Ὑδάρνης δὲν ἔχει ἀκόμη φανῇ ἐκ τῶν νώτων. Τί κάμνουν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ Θεσπιεῖς; Ἐστίλβωσαν τὰς ἀσπίδας καὶ τὰ δόρατά των, ἠκόνισαν τὰ ξίφη των, ὡσὰν πρόκειται νὰ παρελάσουν θριαμβικῶς εἰς ἑορτήν. Καὶ τώρα καλλωπίζονται. Κτενίζουν τὰς μακρὰς ἀς χαίτης κόμας των, τὰς περιχέουν μὲ ἀρωματισμένον ἔλαιον, ἀφοῦ προηγουμένως ἔπλυναν τὸ τελευταῖον τῶν λουτρῶν εἰς τὴν θάλασσαν. Παρατίθεται τὸ ποιῶνον «ἄριστον», εἰς τὸ ὁποῖον παρακάθηνται συναδελφωμένοι Σπαρτιᾶται καὶ Θεσπιεῖς. Οἱ ἀποσυρθέντες σύμμαχοι ἀφῆκον ὁλίγον εἶδι καὶ ἀρκετὸν ὑδρόμελι. Λέγεται ὅτι πρὶν ἀρχίσουν τὸ ἀγηντὸν, ὁ Λεωνίδας ἐγείρει προπόσιν, εἰς τὴν ὁποίαν προσδίδει μορφὴν «ἡμερησίας διαταγῆς». Ὡς γνήσιος Σπαρτιάτης, δὲν ἔχει νὰ εἴπῃ πολλά:

«Συστρατιῶται,! Συνιστῶ νὰ γευματίσωμεν τώρα λιτῶς, διὰ νὰ μὴ βαρύνῃ ἡ τροφὴ τὰς κινήσεις μας. Ἀπόψε θὰ δειπνήσωμεν ὅλοι πλουσιοπαρόχως εἰς τὰ Βασίλεια τοῦ Πλούτωνος».

Φοβεῖται μάλιστα μήπως εἶπε πάρα πολλά. Καὶ ἐνῷ οἱ ἄνδρες προγευματίζουν, ὁ ἴδιος ἔχει ν' ἀποτελειώσῃ ὡρισμένα στοιχειώδη καθήκοντα τῆς ὑπηρεσίας. Ἂν καὶ βασιλεὺς ὁ Γ-

διος, πρέπει νὰ ἀναφέρῃ κανονικῶς εἰς τοὺς προϊσταμένους του τὰ καθέκαστα. Ἡ ἀναφορά του εἶναι καὶ λογοδοσία πρωθύστερος. Τὴν γράφει καὶ τὴν παραδίδει εἰς δύο νεαρούς, οἱ ὁποῖοι πρόκειται διὰ τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὴν βεβαίαν σφαγήν.

—Ἀρχηγέ! Νὰ ἐκλέξῃς ἄλλους! τοῦ λέγει ὁ ἕνας.

Καὶ ὁ ἄλλος διαμαρτύρεται ἀγερώχως, λέγων ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς:

—Δὲν εἴμεθα ἐδῶ διὰ νὰ κομίζωμεν ἐπιστολάς, ἀλλὰ διὰ νὰ μαχώμεθα.

Αἱ ἡρωϊκαὶ αὐταὶ ἀπαιτήσεις σημαίνουν ἐν τούτοις ἄρνησιν ὑπηρεσίας. Κανονικῶς οἱ δύο στρατιῶται ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθοῦν ἐπὶ τόπου. Ἀλλὰ θὰ μειωθοῦν αἱ δυνάμεις κατὰ δύο ἀνδρείους. Καὶ δι' αὐτὸ ὁ Λεωνίδας ἀφίεται ἐπιεικῶς. Ἐκλέγει δύο ἄλλους, τὸν Εὔρυτον καὶ τὸν Ἀριστόδημον, ποὺ ἀναγκάζονται νὰ ὑπακούσουν καὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ πεδίον τοῦ θανάτου τὴν ἐσχάτην στιγμήν. Εἶναι οἱ μόνοι διασωθέντες. Χάρις εἰς αὐτοὺς ἡ Σπάρτη καὶ ἡ Ἱστορία θὰ πληροφορηθοῦν περὶ τῶν γεγονότων εἰς τὰς λεπτομερείας των.

Ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θορύβου κάποιος εἷλως ἀγωνίζεται νὰ ἀνοίξῃ δρόμον διὰ νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τὸν τυφλὸν κύριόν του. Πρόκειται περὶ ἑνὸς ἄλλου Εὐρύτου. Αὐτὸς εἶχε πληγωθῆ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, εἶχε χάσει τὴν ὅρασιν καὶ εὐρίσκετο πρὸς νοσηλείαν εἰς τὴν κώμην τῶν Ἀλπηνῶν. Ὅταν ὅμως ἔμαθε τὰ διατρέχοντα, ἔκρινε καλὸν νὰ διακόψῃ τὴν ἄδειαν νοσηλείας. Ἁρπάζει τὰ ὅπλα του καὶ διατάσσει τὸν εἵλωτά του νὰ τὸν ὁδηγήσῃ εἰς τὴν μάχην.

Ὁ Ξέρξης τὰ παρακολουθεῖ ὅλα αὐτά. Κάποιος κατάσκοπός του συλλαμβάνεται μεταξὺ τῶν Θηβαίων. Τὸν ἀνακρίνουν.

—Τί ἔχεις νὰ μᾶς πῇς πρὶν ἀποθάνῃς;

—Οἱ Πέρσαι εἶναι ἤδη πλησίον σας.

Καὶ ὁ Σπαρτιάτης ἀνακριτὴς ἀπαντᾶ:

—Πήγαιμε τώρα νὰ τοὺς πῇς ὅτι καὶ ἡμεῖς εἴμεθα πλησίον ἐκείνων!...

Ἀλλὰ ζητοῦνται ἀκόμη πληροφορίαι περὶ τῶν κινήσεών των. Καὶ εἰς σχετικὴν ἐρώτησιν ὁ Θηβαῖος ἀπαντᾷ:

—Εἶναι τόσον πολλοί, ὥστε τὰ δέλη των θὰ καλύψουν τὸν ἥλιον.

—Αἴ, τόσον τὸ καλύτερον! ἀναφωνεῖ ἕνας ἄλλος Σπαρτιάτης, ὁ Διηνέκης. Θὰ πολεμήσωμεν ὑπὸ σκιάν!

Τώρα ἔρχονται ἐπίσημοι πρέσβεις τοῦ Μεγάλου Βασιλέως.

—Τί θέλετε;

—Ὁ μέγας κύριός μας, ὦ Λεωνίδα, θαυμάζει τὴν ἀνδρείαν σου!

—Εὐχαριστοῦμεν, ἀλλὰ θέλετε τίποτε ἄλλο;...

—Ὁ Μέγας Βασιλεὺς χαρίζει τὴν ζωὴν εἰς σὲ καὶ εἰς τοὺς γενναίους σου.

—Ἀγνοεῖτε ὅτι δὲν παραδίδομεν τὰ ὅπλα;

—Κανεὶς δὲν σᾶς ζητεῖ τέτοιο πρᾶγμα. Ὁ Ξέρξης σᾶς ἀφίνει τὴν τιμὴν τῶν ὅπλων.

—Δὲν παραδιδόμεθα ἔστω καὶ πάνοπλοι.

—Δὲν σᾶς ζητοῦμεν παρόμοιον πρᾶγμα. Ὁ Ξέρξης ἀνακαλεῖ τὰς ὑποσχέσεις ποὺ ἔδωκεν εἰς τοὺς Ἀλευάδας, εἰς τὸν Ἱππίαν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Καὶ σοῦ προσφέρει τώρα εἰς σὲ μόνον, ὦ Λεωνίδα, τὴν κυριαρχίαν ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος.

Διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἀνὰ τὴν ἱστορίαν, ἀνὰ τὸν κόσμον ὁλόκληρον, ἀντιλαλεῖ ἀκόμη ἡ ἀγέρωχος ἀπάντησις τοῦ σκληροτραχήλου καὶ ὑπερόχου ἐκείνου Ἕλληνος:

—Εἴπατε εἰς τὸν κύριόν σας ὅτι προτιμῶ νὰ ἀποθάνω ὑπὲρ τῆς πατρίδος μου παρὰ νὰ τὴν ὑποδουλώσω!...

Ἔφιπποι ἀναχωροῦν οἱ πρέσβεις διὰ νὰ ἀνακοινώσουν τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων.

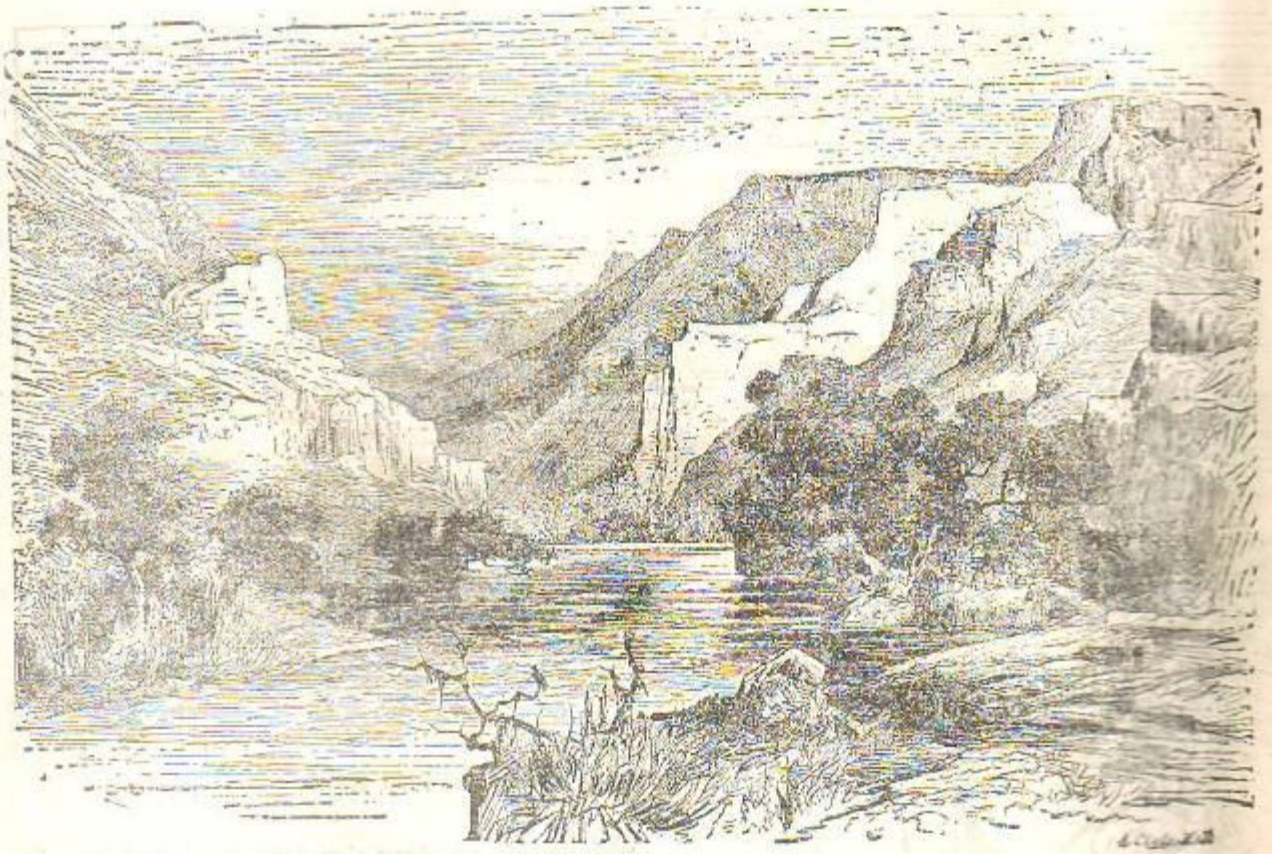

Τὰ Τέμπη, κατὰ σχεδίασμα τοῦ Λ. Φίσερ.

Εἶναι ἡ δεκάτη πρωϊνή. Ἡ δρὰξ τῶν πολεμιστῶν ἔχει παραταχθῆ ἤδη εἰς μάχην. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν καταπλήσσονται οἱ Πέρσαι ἐπιτελεῖς ποὺ παρακολουθοῦν τὰς κινήσεις των. Φυσικὸν θὰ ἦτο νὰ προσπαθήσουν οἱ Ἕλληνες νὰ ὀχυρωθοῦν, διαφυλάσσοντες ἀκόμη κάποιαν ἀμυδρὰν ἐλπίδα πρὸς διάσωσίν των.

Ἀλλὰ ὁ Λεωνίδας ὁδηγεῖ τὸ μικρόν του στράτευμα πρὸς προϋπάντησιν τοῦ ἐπερχομένου ὄγκου. Προελαύνουν τώρα ἐν τῷ μέσῳ τῶν μυριάδων. Ὁ Λεωνίδας ἐξήγησεν εἰς τοὺς ἀνδρείους του τὸν χειρισμὸν αὐτόν:

—Πρέπει νὰ πληρώσουν ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβώτερον τὴν ζωήν μας...

Ἔτσι καὶ ἔγινε. Κάθε κτύπημα ἑλληνικοῦ δόρατος στοιχίζει τὴν ζωὴν καὶ εἰς ἕνα Πέρσην. Κανὲν πλῆγμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀστοχήσῃ.

Οἱ Ἕλληνες ἐπανακτοῦν τὰ ἀναφαίρετα πλεονεκτήματά των. Εἶναι ἀκαταγώνιστοι εἰς τὴν πάλην σῶμα πρὸς σῶμα. Οἱ Πέρσαι ἀδυνατοῦν νὰ τοξεύσουν. Ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸ κυκλωτικὸν ἀπόσπασμα τοῦ Ὑδάρνους, ποὺ ἔχει ἀναφανῆ εἰς τὰ ὑψώματα, δύναται νὰ τοξεύσῃ λόγῳ τῆς ἀναμίξεως τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς βαρβάρους. Αἱ ὧραι περνοῦν, οἱ μαχηταὶ ἀποκάμνουν, ἀλλὰ καὶ τῶν δοράτων των ἀμβλύνονται αἱ αἰχμαὶ καὶ θραύονται οἱ κοντοί. Μὲ νέον χειρισμὸν ὁ Λεωνίδας συμπτύσσει τοὺς ἐπιζῶντας εἰς ἕνα ὕψωμα 10 περίπου μέτρα πρὸς νότον τῶν πηγῶν. Ἀνασποῦν τὰ ξίφη των. Ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς δὲν τολμᾷ νὰ πλησιάσῃ. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα, τὸ περσικὸν ἀρχηγεῖον διατάσσει σύμπτυξιν. Καὶ μόνον οὕτω δημιουργεῖται ποιά τις ἀπόστασις μεταξὺ τῶν μαχομένων. Τώρα οἱ ἐχθροὶ τοξόται δύνανται νὰ δράσουν. Ἀφ' ἑνὸς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ὑδάρνους, ἀφ' ἑτέρου τὰ στίφη τῆς μεγάλης στρατιᾶς βάλλουν συνεχῶς. Ὁ Λεωνίδας ἔχει ἤδη πέσει. Ἡ ἐλπὶς τοῦ Ξέρξου νὰ τὸν συλλάβῃ ζωντανὸν ἐματαιώθη. Ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον πίπτουν καὶ οἱ ἄλλοι ἀνδρεῖοι, Σπαρτιάται καὶ Θεσπιεῖς.

Ὁ ἥλιος τῆς ἡμέρας ἐκείνης δύει καὶ τὰ περσικὰ δέλη ἐξακολουθοῦν νὰ βάλλουν κατὰ πτωμάτων, ὡς νὰ φοβοῦνται μήπως ἐγερθοῦν οἱ νεκροί.

Ὑπὸ τὸ φῶς μεγάλων πυρσῶν ὁ Ξέρξης καὶ οἱ ἐπιτελεῖς του ἐπισκέπτονται τὸ πεδίον τῆς μάχης. Φρίκη καὶ δέος καταλαμβάνει τὸν Μέγαν Βασιλέα ὅταν βλέπῃ τοὺς σωροὺς τῶν πτωμάτων. Ἐὰν τὰ περσικὰ στρατεύματα εὑρεθοῦν πρὸ τοῦ θεάματος αὐτοῦ τὴν ἐπομένην ἀσφαλῶς θὰ ἀπακαρδιωθοῦν καὶ θὰ λιποψυχήσουν.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὸ περσικὸν ἐπιτελεῖον διαθέτει μέγα τμῆμα τοῦ «μηχανικοῦ» διὰ νὰ ἀνοιγῇ τεραστία τάφρος ὅπου καὶ θάπτονται τὰ πλήθη τῶν νεκρῶν. Ἰσοπεδώνουν τὸ χῶμα διὰ νὰ μὴ φαίνεται τίποτε. Διασκορπίζουν εἰς τὸ πεδίον τὰ σώματα τῶν πεσόντων Ἑλλήνων. Καὶ εἰς τὸ μέσον ὑψώνουν ἕνα πάσσαλον. Ἐκεῖ κρεμοῦν τὸ σῶμα τοῦ Λεωνίδου, ἀφοῦ τὸ ἀπεκεφάλισαν. Ὁ Ξέρξης δὲν ἐλησμόνησεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν δυναστείαν τοῦ βαρβάρου Καμβύση, ποὺ ἔκαμε τὸ αὐτὸ εἰς τὸν Φαραὼ τῆς Αἰγύπτου.

Χάρτης τῆς μάχης τῶν Θερμοπυλῶν.

Εἰς τὴν ἰδίαν ἐκείνην θέσιν μετὰ τὴν τελικὴν νίκην οἱ Ἕλληνες θὰ ἀνεγείρουν μνημεῖον ἀθάνατον δόξης. Καὶ θὰ ἐπιγράψουν:

«Μυριάσιν ποτὲ τῇδε τριακοσίαις ἐμάχοντο
ἐκ Πελοποννήσου χιλιάδες τέτορες».

Δηλαδή: «Ἐδῶ κάποτε ἐναντίον τριῶν ἑκατομμυρίων ἐμάχοντο τετρακισχίλιοι Πελοποννήσιοι».

Ἰδιαιτέρως ὅμως, ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ ἀμφικτίονες θὰ διαιωνίσουν τὴν φωνὴν τῶν ἀθανάτων νεκρῶν διὰ τοῦ πασιγνώστου:

«Ὦ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις
ὅτι τῇδε κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι».

Δηλαδή: «Ὦ ξένε διαβάτη, εἰπὲ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ὅτι ἐδῶ κείμεθα ὑπακούοντες εἰς τοὺς νόμους των» (τῆς πατρίδος μας).

Καὶ τώρα ἕνα ἐρώτημα: Ὑπῆρξε, πράγματι, ματαία ἡ τρομακτικὴ ἐκείνη ὅσον καὶ ρωμαντικὴ ἐθελοθυσία;

ΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΙΣ ΤΑΣ ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΣ

Δὲν ἔλειψαν οἱ κατὰ καιροὺς ψυχροὶ καὶ στεῖροι κριτικοὶ τῆς μεγαλειώδους ἐκείνης αὐτοθυσίας. Ἐν τούτοις ἀπεδείχθη ὅτι καὶ ἀπὸ καθαρῶς ρεαλιστικῆς ἀπόψεως ὁ ἀσύγκριτος ἐκεῖνος ἡρωϊσμὸς εἶχε πολλὰ πλὴν καὶ ἄμεσα ἀποτελέσματα. Ἡ τοιαύτη ἐπίδειξις τῆς ἑλληνικῆς ἀνδρείας δὲν ἀφῆκεν ἀνεπηρέαστον τὸ ἠθικὸν τῶν βαρβάρων, ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος ἐδονήθη ἀπὸ τὸν ἀντίλαλον τοῦ κονταροκτυπήματος τῶν Θερμοπυλῶν. Οἱ μηδίζοντες ἐβωβάθησαν. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Δελφοὶ ἐζήτησαν νὰ ἀναθεωρήσουν τὴν πολιτικήν των. Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος κατενάησεν ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ἀδύνατον εἰς ἐκείνους ποὺ ἀποφασίζουν νὰ μὴ λυγίσουν ἐνώπιον οἱασδήποτε δυνάμεως, ὁσονδήποτε τρομερὰς καὶ ἐὰν εἶναι.

Καὶ τὸ «ἁπλοῦν» αὐτὸ «ἐπεισόδιον» τῶν Θερμοπυλῶν ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τοὺς ἐνδοξοτέρους σταθμοὺς τοῦ πολέμου τῶν δύο κόσμων. Εἰς τὸ πέρασμά των οἱ αἰῶνες δὲν ἔπαυσαν νὰ προσατενίζουν πρὸς τὸν τάφον ἐκεῖνον τῶν τριακοσίων ὡς πρὸς τὸ ἀκτινοβόλον σημεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξεπέμφθη ὡς ἀσβέστον φῶς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνουν τοὺς ἀθανάτους στίχους τοῦ ἀρχαίου ποιητοῦ:

Τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων εὐκλεὴς μὲν ἡ τύχα, καλὸς δ' ὁ πότμος, βωμὸς δ' ὁ τάφος, πρὸ γόων δὲ μνᾶστις, ὁ δ' οἶκτος ἔπαινος· ἐνταφίων δὲ τοιούτων οὔτ' εὐρὼς οὐθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος.

Ἀνδρῶν δ' ἀγαθῶν ὅδε σηκὸς οἰκέταν εὐδοξίαν Ἑλλάδος εἵλετο...». Δηλαδή:

«Ὦ πόσον ἔνδοξος ἡ τύχη τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων!
...Ὁ τάφος των εἶναι βωμός.
Θὰ δώσωμεν αὐτοῖς μνήμην ἀΐδιον.
Οὔτε ἡ μουχλα, οὔτε ὁ πανδαμάτωρ
χρόνος θὰ ἐξαλείψουν ποτὲ
τὸν ἐπιτάφιον τούτον τῶν ἀνδρείων.
Τὰ ὑποχθόνια δώματα ὅπου αὐτοὶ ἀναπαύονται,
περιέχουσι τὸ κλέος τῆς Ἑλλάδος».

Η ΕΝ ΑΡΤΕΜΙΣΙΩ ΝΑΥΜΑΧΙΑ

Ἀλλ' ἐνῷ τὸ δράμα τῶν Θερμοπυλῶν ἔδαινε πρὸς τὸ τέρμα του ποὺ εἴδομεν, μία ἄλλη ἐποποιία σημαντικῆς ἐπίσης σημασίας ἤρχιζεν εἰς τὰ χωρικὰ ὕδατα τοῦ Βορείου Αἰγαίου.

Πιστὸς εἰς τὴν πατροπαράδοτον περσικὴν τακτικὴν ὁ Ξέρξης προσπαθεῖ νὰ ἀποφύγῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸν χωρισμὸν τῶν ναυτικῶν του δυνάμεων ἀπὸ τὴν κατὰ ξηρὰν στρατιάν του. Κατὰ τοὺς νεωτέρους κριτικούς, ὁ περσικὸς στόλος εἶχεν ὡς ἀποστολὴν νὰ καλύπτῃ καὶ νὰ στηρίζῃ τὸ κατὰ ξηρὰν κτον αὐτὴν προστασίαν, προκειμένου περὶ ἐπιθετικῆς προελάσεως τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων. Οἱ τότε στόλοι διέφερον ριζικῶς τῶν σημερινῶν, μὴ διαθέτοντες μέσα ἐπιθέσεως ἐξ ἀποστάσεως. Πιθανωτέρα λοιπὸν ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι τὸ περσικὸν ἐπιτελεῖον ἀπέφευγε πᾶση θυσίαν τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεων, τόσον διὰ τὸν ἀνεφοδιασμόν, ὅσον, πρὸ πάντων, καὶ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ἐνδεχομένης ὑποχωρήσεως.

Ἑνδεκα ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκκίνησιν τοῦ Ξέρξου ἐκ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ὁ στόλος εἶχεν ἐκπλεύσει διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐπαφήν του μὲ τὸ στρατεύμα. Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὴν κατὰ ξηρὰν προέλασιν, ἡ ὁποία, μέχρι Θερμοπυλῶν τουλάχιστον, ὑπῆρξεν εὐχερεστάτη, ἡ προχώρησις τοῦ στόλου παρουσίαζε πλείστας δυσχερείας καὶ κινδύνους. Τὰ περσικὰ πλοῖα ἦσαν ἠναγκασμένα νὰ πλεύσουν κατὰ μῆκος τῶν ἀποτόμων κλιτύων τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Πηλίου. Ἐκεῖ ἀκριβῶς βόρειοι ἄνεμοι καὶ θύελλαι ἔφεραν εἰς δυσχερεστάτην θέσιν τοὺς Ἀσιάτας πλοιάρχους. Οἱ ὅρμοι καὶ τὰ ἀκρωτήρια τῆς Μαγνησίας, πετρώδη κατὰ τὸ πλεῖστον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παράσχουν ἀσφάλειαν. Ἡ προσπάθεια τῶν Περσῶν νὰ εἰσπλεύσουν εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Εὐβοίας στοιχίζει εἰς αὐτοὺς ἀδυνηρὰς ἀπωλείας σκαφῶν καὶ πληρωμάτων. Κατόπιν τοιούτων ταλαιπωριῶν, διαρκείας τεσσάρων ἡμερονυκτίων, κατορθώνουν οἱ Πέρσαι νὰ εἰσπλεύσουν εἰς τὸν Παγασιτικὸν καὶ νὰ ἀγκυροβολήσουν εἰς τὸν ὅρμον τῶν Ἀφετῶν. Ἔχουν τώρα ἀπέναντί των τὰ βόρεια παράλια τῆς Εὐβοίας, τὰ ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ἀκρωτηρίου, οὕτω καλουμένου λόγῳ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Ταυτοχρόνως οἱ Πέρσαι ἀντικρύζουν καὶ τὰ πρῶτα πολεμικὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων. Τὰ πολεμικὰ αὐτὰ ἀνέρχονται εἰς 271 τριήρεις, προφανὴς δὲ ἀντικειμενικὸς των σκοπὸς εἶναι ἡ φύλαξις τοῦ Ἀρτεμισίου, ὡς προφυλακῆς τῆς ἐνδοτέρας Ἑλλάδος, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ φύλαξις τοῦ πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου.

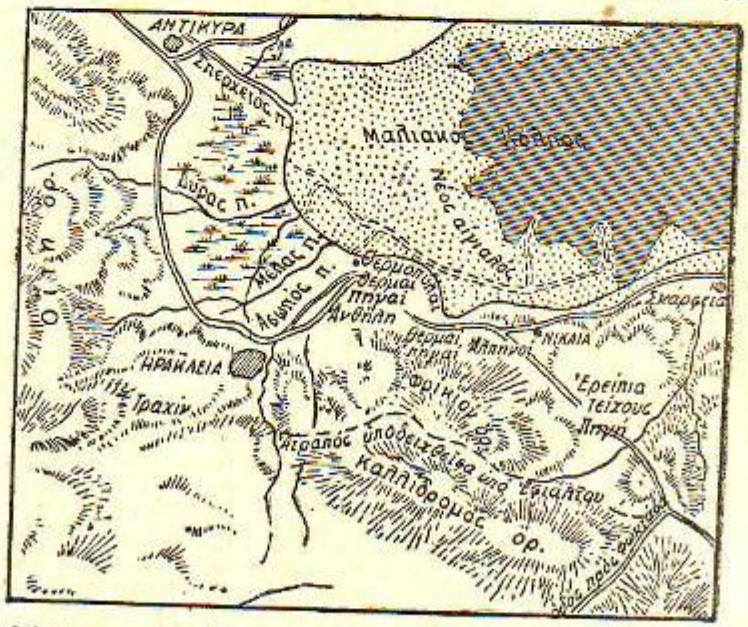

Σχεδιάγραμμα τοῦ χώρου τῶν Θερμοπυλῶν. Τὸ ἄνω δεξιὰ ἐστιγμένον τμῆμα εἶναι ξηρά, σχηματισθεῖσα ἐκ προσχώσεων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους.

Εὐρυβιάδης. Κατόπιν προηγηθείσης ἐν τῷ Ἰσθμῷ συμφωνίας, ἡ ἀρχηγία τοῦ ὅλου στόλου περιέρχεται εἰς τὴν Σπάρτην, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ ὁ ὑπ' αὐτῆς διορισθεὶς ναύαρχος Εὐρυβιάδης. Κανονικῶς οἱ Σπαρτιᾶται ἔπρεπε νὰ ἀνοθέσουν τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων των, ἀφοῦ δὲν εἶχε συνεκστρατεύσει οὗτος μὲ τὸν Λεωνίδαν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων. Προβλέποντες ὅμως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὑποχώρησιν ἢ οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην ἔχοντες εἰς τὸν στόλον, ἠθέλησαν προφανῶς διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ μὴ ἐκθέσουν τὸ γόητρόν των. Δι' αὐτὸ καὶ προέκριναν τὸν διάδην ὀνόματι.

Ἀντιστρόφως πρὸς τὸν Λεωνίδαν, τὸν ἐνσαρκωτὴν τοῦ

σπαρτιατικοῦ μεγαλείου, ὁ Εὐρυβιάδης εἶναι ὁ χαρακτηριστικός ἐκπρόσωπος τῆς συντηρητικῆς πολιτικῆς καὶ τῶν τοπικιστικῶν μικροϋπολογισμῶν. Μαζί μὲ ὅλα αὐτά, τοῦ λείπει ἡ πεῖρα καὶ ἡ τέχνη περὶ τὰ ναυτικά. Τὰς ἐντελῶς ἀντιθέτους ἰδιότητας ἐναρκόνει ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ ἐξουσία εἶναι περιωρισμένη. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ μέγας οὗτος Ἀθηναῖος ἐπιβάλλεται ἤδη διὰ τῶν σφῶν συμβουλῶν του. Καὶ παρὰ τὴν συστηματικὴν ἀντίδρασιν τοῦ Εὐρυβιάδου, ὁ Θεμιστοκλῆς κατορθώνει ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐπαφὴν μεταξὺ στόλου καὶ κατὰ ξηρὰν δυνάμεων, διὰ μιᾶς σειρᾶς φυλακίδων, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦν ἐπίσης κατασκοπείας καὶ ἀποδαίνουν πηγαὶ μεγάλης ἀξίας πληροφοριῶν. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἔχει τεθῆ ὁ Ἀδρώνιχος, πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Θεμιστοκλέους. Τὸ ἔργον του εἶναι δυσχερὲς καὶ ἐπίμοχθον. Διότι «φιλτράρει» κυριολεκτικῶς τὰς εἰδήσεις καὶ πληροφορίας καὶ προσπαθεῖ νὰ μεταδώσῃ ὅσον τὰ δυνατὸν εὐχάριστα καὶ ἐγκαρδιωτικὰ νέα εἰς τὴν βάσιν τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Θεμιστοκλῆς καταβάλλει ὑπεραν θρώπους προσπαθείας ὅπως συγκρατήσῃ τοὺς ὁμαιταλαντευομένους ναυάρχους τῶν συμμάχων, ποὺ εἶναι ἑτοῖμοι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἀποπλεύσουν εἰς τὰς πατρίδας των. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἦσαν ἀκόμη χειρότερα. Καθ' ὅλην τὴν σθεναρὰν ἐκείνην ἄμυναν τῶν συμμάχων παρὰ τὰς Θερμοπύλας, ὁπότε ὁ Ἀδρώνιχος δὲν εἶχε καμμίαν ἀνάγκην νὰ παραποιῇ τὰς εἰδήσεις, οἱ σύμμαχοι τριήραρχοι θέλουν νὰ ἐπιχειρήσουν παρατόλμους ἐξόδους εἰς τὸ ἀναπεπταμένον πέλαγος καὶ νὰ μετρηθοῦν ἀπ' εὐθείας μὲ τὸν ἀσυγκρίτου ὑπεραριθμίας εἰς ἀριθμὸν περσικὸν στόλον.

Ὁ Θεμιστοκλῆς καταβάλλει προσπαθείας διὰ νὰ τοὺς συγκρατήσῃ ἀπὸ τὸν βέβαιον ὄλεθρον. Ἕνα ἀπὸ τὰ μέσα του εἶναι τὸ νὰ στείλῃ τώρα ὁ Ἀδρώνιχος ἀνησυχητικὰς δήθεν πληροφορίας, ὁπότε οἱ τριήραρχοι περιπίπτουν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον. Θέλουν καὶ πάλιν νὰ διαλύσουν τὸν στόλον. Αἱ κινήσεις των γίνονται αἰσθηταὶ ἀπὸ τοὺς Εὐβοεῖς, ποὺ περιπίπτουν εἰς ἀπόγνωσιν, ἐφ' ὅσον πρόκειται νὰ ἐγκαταλειφθοῦν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ περσικοῦ στόλου. Καὶ συσκέπτονται τώρα αὐτοὶ διὰ ποίου τρόπου νὰ ἀποτρέψουν τὸν ὄλεθρον.

Παρ' ὅλας τὰς ὑπεραν θρώπους προσπαθείας του, ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἔχαιρε ἀπουδαίας φήμης. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ ἀντίπαλοί του τὸν ἀπεκάλουν «τυχοδιώκτην». Τὸ περίεργον δὲ εἶναι ὅτι αὐτὸς δὲν ἐφρόντιζε διόλου νὰ περιποιηθῇ τὴν φήμην του, τὴν ὁποίαν καὶ μόνος του ἐξέθετε διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του. Ἔπειτα ἀπὸ αὐτά, δὲν εἶναι διόλου παράξενον τὸ ὅτι οἱ Εὐβοεῖς δὲν εὑρίσκουν ἄλλο μέσον νὰ ἀποσύγουν τὸν ὄλεθρον, παρὰ νὰ δωροδοκήσουν τὸν Θεμιστοκλέα μὲ 30 τάλαντα, τὰ ὁποῖα τοῦ ἐγχειρίζουν κρυφίως. Ἄλλο ποὺ δὲν ἤθελε καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς. Διὰ τῶν χρημάτων αὐτῶν ἐπιτυγχάνει διὰ διαφόρων δώρων νὰ προσεταιρισθῇ καὶ τοὺς ἄλλους ναυάρχους καὶ μάλιστα φθάνει εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἐξασκῇ ἀφ' ἑαυτοῦ τόσην πίεσιν, ποὺ δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ κοινὸν ἐκβιασμόν. Πάντως, ἐπιτυγχάνει ἐκεῖνο ποὺ θέλει. Πληροφορεῖται ἐγκαίρως τὰς περσικὰς ἀπωλείας ἐκ τῆς κακοκαιρίας, προπαγανδίζει καταλλήλως τὸ γεγονὸς καὶ πείθει τοὺς τριήραρχους πρὸς ἔκπλουν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ περσικὸς στόλος εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 7 περίπου ναυτικῶν μιλλίων καὶ παρατάσσεται εἰς τάξιν μάχης.

Ὁ Θεμιστοκλῆς παραμένει ἀκλόνητος, ἡ στάσις του δὲ αὐτὴ ἐμψυχώνει καὶ τοὺς ἄλλους ναυάρχους. Ὁ Εὐρυβιάδης θέλει νὰ ἀντιπράξῃ, ἀλλὰ δὲν τολμᾷ φοβούμενος τὸν Θεμιστοκλῆ. Ἡ τύχη τώρα εὐνοεῖ τὸν τολμηρόν. Νέα κακοκαιρία παρασύρει μίαν ὁλόκληρον μοῖραν ἐκ 15 περσικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα συλλαμβάνει ἀμαχητὶ ὁ Θεμιστοκλῆς. Ἔχει τὰ σκάφη, ἀλλὰ ἔχει καὶ τὰ πληρώματα. Εἶναι οἱ πρῶται Πέρσαι αἰχμάλωτοι. Ἀνυπολογίστου σημασίας «ὑλικὸν προπαγάνδας» αὐτοὶ εἰς χεῖρας τοῦ μεγαλεπηβόλου Θεμιστοκλέους. Τοὺς ἐξαποστέλλει ἐν τῷ ἅμα εἰς τὸν Ἰσθμόν, μὲ ἐντολὴν νὰ ἐπιδειχθοῦν εἰς ὅσον τὰ δυνατὸν εὐρυτέραν κλίμακα, διὰ νὰ τοὺς ἴδουν οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ ἀναπερωθῇ τὸ ἠθικόν των.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Πέρσαι ἐπανορθώνουν τὰς ζημίας των, καὶ ἑτοιμάζονται πρὸς κυκλωτικὴν κίνησιν. Ὁ πορθμὸς τοῦ Εὐρίπου εἶναι ὄντως αἱ θαλάσσαι Θερμοπύλαι τῆς Ἑλλάδος. Ἐδῶ μάλιστα δὲν χρειάζεται Ἐφιάλτης. Ἂν μείνουν ἐκεῖ ὅπου εὑρίσκονται τὰ ἑλληνικὰ πολεμικά, θὰ κυκλωθοῦν ἐπὶ τόπου.

Δι' αὐτὸ οἱ Ἀσιᾶται ἐπινοοῦν ἕνα εὐφυὲς τέχνασμα. Ἀποστοῦν μίαν μοῖραν ἐκ 200 τριήρεων καὶ ἐγκαταλείπουν πλησίστιοι τὴν βάσιν των. Παρακάμπτουν ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως τὴν Σκίαθον καὶ λαμβάνουν πορείαν δήθεν πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Οἱ περισσότεροι τῶν ναυάρχων ἔχουν πέσει εἰς τὴν παγίδα καὶ πανηγυρίζουν ἤδη τὸν ἀπόπλουν τῶν Περσῶν. Μόνον ὁ Θεμιστοκλῆς ἀποκλείει τοιοῦτον ἐνδεχόμενον, ἀλλὰ πάλιν δὲν κατανοεῖ ποῦ ἀκριβῶς ἀποβλέπει αὐτὸς ὁ χειρισμός. Στέλλει τριήρεις διὰ νὰ παρακολουθήσουν τὴν κίνησιν τῆς μοίρας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως Εὐβοεῖς πράκτορές του τὸν πληροφοροῦν περὶ τοῦ περσικοῦ σχεδίου. Αἱ 200 τριήρεις, ἀφοῦ παρακάμψουν ἐξ ἀποστάσεως τὴν Σκίαθον, θὰ περιπλεύσουν ἔξωθεν τὴν Εὔβοιαν καὶ θὰ καταλάβουν τὸν πρὸς Νότον ἔκτλουν τοῦ πορθμοῦ, οὕτω δὲ θὰ ἀποκλείσουν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν Εὔριπον.

Τὰ ἑλληνικὰ σκάφη ὅμως ἐξέρχονται διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τοῦ ὑπολοίπου στόλου τῶν Περσῶν. Ὅταν δὲ ἐπλησίασαν τὸν περσικὸν στόλον καὶ πρὶν ἀκόμη οἱ Πέρσαι ἀποτελειώσουν τὴν εἰς μάχην παράταξίν των, ἐπιτίθενται τόσον αἰφνιδιαστικῶς κατ' αὐτοῦ καὶ μὲ τόσον δεξιοὺς χειρισμούς, ὥστε συλλαμβάνουν 30 τριήρεις μετὰ τῶν πληρωμάτων των.

Εἰς τὴν ἀναπτέρωσιν τοῦ ἠθικοῦ τῶν συμμάχων συνετέλεσε καὶ ὁ Ἀθηναῖος λυκομήδης ποὺ συνέλαβε τὸ πρῶτον ἑνθοικὸν πλοῖον. Ἀκολουθεῖ αὐτομάλιστα ἕνας Λημνίου πλοῖον πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἐπίσης ἐντελῶς ἀποροῦν τοὺς ἐκπλὰ κατὰ τὴν ἐπερχομένην νύκτα ἀσυνήθης διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ ἔτους καταιγὶς καὶ τριακυμία, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ 200 τριήρεις ποὺ εἶχον ἤδη ἀποσπασθῆ, εὑρίσκουν εἰς τὰ βόρεια τῆς Εὐβοίας τὸν ὄλεθρον. Καὶ ἐπὶ πλέον τὴν αὐτὴν καταφθάνει ἡ ἀθηναϊκὴ ἐνισχυσις ἐκ 53 τριήρεων. Κατὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν ἡμέραν οἱ Ἕλληνες ἐπιχειροῦν δευτέραν ἐπίθεσιν. Δὲν θέλουν ὅμως ἀκόμη νὰ δώσουν πραγματικὴν ναυμαχίαν. Καὶ ἀρκοῦνται μεχρὶς ἑσπέρας εἰς ἀπουσίαν παρενοχλησιν τῶν περσικῶν σκαφῶν. Τὸ ἑσπέρας ἀποσύρονται παρὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ Ἀρτεμισίου. Τὴν ἑπομένην οἱ Πέρσαι, οἱ ὁποῖοι δικαίως φοβοῦνται καὶ τρίτην ἐπίθεσιν, θέλουν νὰ τὴν ἀποτρέψουν καὶ ἐπιχειροῦν διὰ μιᾶς ἀκόμη φορὰν κύκλωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου.

Ἡ ν α υ μ α χ ί α. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀρχίζει ὁ ἀγών, ποὺ εἶναι τώρα πραγματικὴ ναυμαχία. Οἱ Πέρσαι ἔχουν ἀναπτυχθῆ ἡμικυκλικῶς, μὲ κατοφανὲς σκοπὸν τὴν κύκλωσιν τῶν ἑλληνικῶν σκαφῶν. Ἀλλὰ ὑπολείπονται εἰς ἐπιτυχεῖς χειρισμούς, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἐπιτίθενται μὲ σειρὰν ἐπιτυχιῶν. Ἡ νίκη ἐκείνη εἶναι βεβαίως λαμπρά, ἀλλὰ ἐστοίχισε πάρα πολλά. Δέκα ἐννέα ἀττικαὶ ἥμες ἀπὸ τὰς πρωτοπόρους ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης, πέντε δὲ ἄλλαι ποὺ εἰπροχωρησαν ἀσυνέτως συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων. Μία ἢ δύο ἄλλαι παρόμοιαι νίκαι θὰ ἀφήσουν τοὺς Ἕλληνας δίχως στόλον. Πρῶτος ὁ Θεμιστοκλῆς ἀναγνωρίζει τὸ ἀσύμφορον. Τὴν τετάρτην ἡμέραν καλεῖται συμβούλιον, διὰ ν' ἀποφασίσουν οἱ στόλαρχοι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐνῶ ἐξακολουθεῖ ἡ συνεδρία ἔρχεται τὸ ὀλίγον ἀγγελμα τῆς καταλήψεως τῶν Θερμοπυλῶν. Τώρα ἡ ἀπογώρησις ἐπιβάλλεται. Ἀρκεῖ νὰ γίνῃ μὲ τάξιν. Πρῶτοι ἐκπλέουν οἱ Κορίνθιοι, τελευταῖοι οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Θεμιστοκλῆς συγχρόνως φροντίζει νὰ συμπαραλάβῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα ποίμνια ἐξ Εὐβοίας. Ἀλλὰ κάμνει καὶ κάτι ἄλλο. Ἐφευρίσκει τρόπον διανομῆς «προκηρύξεων». Παντοῦ ὅπου ὑπάρχουν πηγαὶ χαράσσει ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς λίθους των προτρεπτας πρὸς τοὺς Ἕλληνας τοὺς ὑπηρετοῦντας μεταξὺ τῶν Περσῶν. Τοὺς γράφει νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι Ἕλληνες καὶ ὅτι τὸ καθῆκον των εἶναι νὰ ὑπηρετοῦν τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα. Καὶ τοὺς συνιστᾷ νὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς Πέρσας ἢ νὰ μὴ πολεμοῦν μὲ πίστιν καὶ θέλησιν ὑπὲρ αὐτῶν. Ἡ ἐνέργεια δὲ αὕτη τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχε διπλοῦν σκοπόν: Ἢ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ πολεμοῦν μὲ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν Περσῶν ἢ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ὑποπτους εἰς τοὺς Πέρσας καὶ συνεπῶς ἀχρήστους εἰς αὐτοὺς ὡς πολεμιστάς.

Μετὰ τὸ δράμα τῶν Θερμοπυλῶν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὸ μεγαλούργημα τοῦ Ἀρτεμισίου ὁ μεταξὺ τῶν δύο κόσμων πόλεμος εἰσέρχεται εἰς νέαν κρίσιμον φάσιν. Ἡ ἔλη κατάστασις διαμορφοῦται ὡς ἑξῆς: Ὁ Ξέρξης ἀδιαφορεῖ διὰ τὰς μέχρις ὥρας ἀπωλείας του. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀποψεώς του δὲν ἔχει ἄδικον. Ἂν καὶ εἶναι μεγάλαι αἱ ἀπώλειαι, ἰσοφαρίζονται πλουσιοταρόνως μὲ νέας ἐνισχύσεις, κατὰ πολὺ πλέον πολυτίμους διὰ τὸν Ξέρξην. Διότι τώρα οἱ ἐπίκουροι εἶναι γνήσιοι Ἕλληνες, Ἕλληνες τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ὁποίους τὸ περσικὸν ἀπρηγεῖον χρησιμοποιεῖ παντοιοτρόπως. Ἰδίως δὲ πρὸς καταρράκωσιν τοῦ ἠθικοῦ τῶν συμμάχων εἰσέτι.

Αἱ π ε ρ σ ι κ α ὶ ω μ ό τ η τ ε ς [illegible] ὅμως ριζικὴ μετατροπὴ εἰς τὰ συναισθήματα [illegible] τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ Μεγάλου Βασιλέως. Μ[illegible] ὥρας ὁ Ξέρξης προσεπάθει νὰ συμπεριφερθῇ ὡς [illegible]. Ἐκολάκευε τὸ ἱερατεῖον, ὑπέβαλλε τοὺς ὑποτάκτους, ὑπέσχετο τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς ἀριστοκρατικὰς φατρίας. Ἐξήντλει, ὡς εἴδομεν, ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν κάτωθεν διαπραγματεύσεων εἰρηνικὴν καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνώδυνον καθυπόταξιν τῆς Ἑλλάδος. Εἶχε φθάσει μέχρι σημείου νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν Λεωνίδαν ὁλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν ἐξουσίαν. Ὅταν ὅμως ἡ ἡρωϊκὴ αὐταθυσία τῶν 300 τοῦ Λεωνίδα καὶ τῶν Θεσπιέων εἰς τὰς Θερμοπύλας εἶχεν ὡς ἄμεσον συνέπειαν τὴν ἀπὸ τοῦ Εὐρίπου ἀπογώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, συναισθημα ὀργῆς καὶ ἀνανακτήσεως πρυτανεύει πλέον εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ Ἀσιάτου ἡγεμόνος. Ἡ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου καταστροφή, ἡ ἐκρίζωσις πόλεων καὶ πληθυσμῶν, ἡ λεηλασία καὶ οἱ ἀνδραποδισμοί προκαλοῦν τὸ δέος καὶ τὴν φρίκην παντοῦ ὅπου διέρχονται οἱ Πέρσαι κατακτηταί. Ἔλεος εὑρίσκουν μόνον ὅσοι προσθάνουν νὰ καταταγοῦν εἰς τὰ ἐπιδρομικὰ στίφη καὶ νὰ γίνουν μὲ τὴν σειρὰν των ἐπιδρομεῖς τῶν ἰδίων των δωμῶν καὶ ἑστιῶν. Τὰ ἱερὰ καταστρέφονται, οἱ ναοὶ πυροπολοῦνται, τὰ θεῖα ἀγάλματα ἀνατρέπονται. Ὁ Ἀσιάτης δὲν κάμνει πλέον διάκρισιν μεταξὺ Ἑλλήνων. Δὲν ἀναγνωρίζει ἀριστοκράτας, οὔτε εὐπατρίδας, οὔτε ἱερεῖς, οὔτε λαϊκὰ στρώματα.

Τ ὰ ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ὰ τ ῶ ν Ἑ λ λ ή ν ω ν. Ἀπὸ μέρους πάλιν τῶν Ἑλλήνων παρουσιάζεται ἡ ἑξῆς κατάστασις: Αἱ Ἀθῆναι, ἂν καὶ ὑπὸ ἄμεσον ἀπειλὴν ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἡ ἠθικὴ καὶ δυναμικὴ ἀκρόπολις τοῦ ἀγωνιῶντος Ἑλληνισμοῦ. Αἱ Ἀθῆναι ποὺ ἐυεγαλούργησαν εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον, ὅπως οἱ τριακόσιοι Σπαρτιᾶται μετὰ τῶν Θεσπιέων ἐμεγαλούργησαν εἰς τὰς Θερμοπύλας, αἱ Ἀθῆναι αἱ ὁποῖαι δὲν ἐδίστασαν νὰ θέσουν ὁλόκληρον τὴν ναυτικήν των δύναμιν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, ἐν ἐπιγνώσει ὅτι ὁ Εὐρυβιάδης δὲν ἦτο ὁ κατάλληλος διὰ παρομοίαν ἐπιχείρησιν ἀρχηγός, αἱ Ἀθῆναι ἐκεῖναι δεικνύουν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὅτι ἔχουν ἀνεπτυγμένην εἰς τὸ ἔπακρον τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Ἀντιθέτως

ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης καὶ πάλιν εἶναι μικρολόγος ἀτυχῶς. Ἀμφίρροποι ἢ πιστοὶ πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα παραμένουν ἀκόμη αἱ πόλεις τῆς Δωρίδος, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος καὶ τῆς Εὐβοίας. Ἀλλὰ ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου καταλαμβάνονται ἀπὸ τοὺς Πέρσας, ποὺ ἔχουν στήσει τὸ στρατηγεῖον των εἰς σιλικὸν δι' αὐτοὺς περιβάλλον καὶ εἰς ἐπίκαιρον θέσιν : εἰς τὰς Θήβας. Οἱ Θεσσαλοὶ ἀποδαίνουν πραγματικοὶ δήμιοι τῶν Φωκέων, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν συγχωροῦν τὸ ὅτι ἀπέρριψαν αὐτοὶ τὴν ἀνατεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἀποστολὴν τῆς μεσολαβήσεως καὶ τὸ ὅτι οἱ καλοὶ ἐκεῖνοι Ἕλληνες ἠθέλησαν νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα μέχρις ἐσχάτων. Τώρα ἡ στρατιὰ τῶν πολεμίων διέρχεται τὰ στενὰ τῆς Ὑαμπόλιδος καὶ τῆς Ἐλατείας καὶ εἰσελαύνει εἰς τὴν Φωκικὴν χώραν. Οἱ Φωκεῖς παραλαβόντες μέρος τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας καταφεύγουν εἰς τὰς βραχώδεις κορυφὰς καὶ εἰς τὰ ἀπρόσιτα ἄντρα τοῦ Παρνασσοῦ. Ἀλλ' οἱ Θεσσαλοὶ προσφέρονται ὡς ὁδηγοὶ τῶν Περσῶν καὶ οὕτω λεηλατεῖται καὶ καταστρέφεται ὁλόκληρος ἡ παρὰ τὸν Κηφισὸν περιοχή. Μοῖρα τῆς πολεμίας στρατιᾶς μεταβαίνει εἰς Δελφούς. Τὸ Μαντεῖον ὅμως τῶν Δελφῶν παρέμεινε περιέργως ἄθικτον, ὅπως καὶ οἱ τεράστιοι θησαυροί του. Ἡ μόνη πραγματικὴ διαφώτισις τοῦ «μυστηρίου», δηλαδὴ τοῦ τοιούτου εἴδους σεβασμοῦ ἀπὸ μέρους τῶν Περσῶν, εἶναι ὅτι τὸ περσικὸν στρατηγεῖον ἔλαβε δρακόντεια μέτρα ὅπως ἀποτραπῇ ἡ παρανομὰ παρενόχλησις τῶν ἱερέων καὶ τῶν περιουσιῶν τοῦ ἱεροῦ. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ἱερατεῖον κατόπιν διέδωσεν ὅτι ὁ Ζεὺς ἐξεδίωξε διὰ κεραυνῶν τοὺς Πέρσας καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ κατεκρήμνισαν βράχους ὁλοκλήρους ἀπὸ τὰ γύρω ὄρη ἐναντίον τῶν Περσῶν, οἵτινες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸ τοῦ φαινομένου καὶ τοιουτοτρόπως ἐσώθησαν τὰ ἱερὰ καὶ τὸ μαντεῖον.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἀττικὴ, ἀνυπεράσπιστος, εὑρίσκετο εἰς τὸ ἔλεος τῶν ἐπιδρομέων. Κατόπιν ὑπερανθρώπων προσπαθειῶν οἱ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ κατορθώνουν νὰ περισυλλέξουν τὰ ράκη καὶ τὰ λείψανα τῶν μεμονωμένων στρατιῶν, ποὺ φεύγουν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τρόμου μόλις ἐμφανίζονται οἱ ἐπιδρομεῖς. Καὶ οὕτω πραγματοποιεῖται ἕνα ἀκόμη θαῦμα. Ἀναδημιουργεῖται νέα ἐνταία στρατιά, ἀξιόλογος καὶ ἱκανὴ πρὸς ἀντίστασιν. Ἐλλείπει ὅμως τὸ χρονικὸν περιθώριον. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταληφθοῦν ἐγκαίρως τὰ στενὰ τὰ ἄγοντα πρὸς τὴν Ἀττικήν. Οἱ Πέρσαι προσθάνουν πρῶτοι καὶ καταλαμβάνουν τὰς ἐπικαίρους θέσεις.

Ο ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΑΓΩΝΙΖΕΤΑΙ ΝΑ ΣΩΣΗ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Τώρα ἡ ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν ἀπειλὴ εἶναι ἄμεσος. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀττικῆς ἐπικρατεῖ τὸ πνεῦμα ποὺ προπαρασκεύασαν ὑπούλως οἱ Δελφοί, μὲ τὸν χρησμὸν ποὺ ἔδωσαν ὅτι θὰ σωθοῦν ὅσοι καταφύγουν εἰς τὰ ξύλινα τείχη. Πιστεύεται σοβαρῶς ὅτι τὰ ξύλινα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τείχη τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι ἱκανὰ νὰ ἀντιστοῦν εἰς τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ὄγκου τῶν ἐπιδρομέων. Ματαίως ὁ Θεμιστοκλῆς προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ παιδαριώδες τῆς μωρᾶς ἐκείνης φαντασιώσεως. Τοῦ ἀπαντοῦν ὅτι ὁ Ζεὺς μὲ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ποσειδῶνα θὰ ἐπέμβουν ἐνεργῶς ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ μεγαλεπήβολος Ἀθηναῖος ἐπινοεῖ τρόπον μεταστροφῆς τῶν πνευμάτων, παρερμηνεύων τὸν χρησμὸν καὶ ἰσχυριζόμενος ὅτι «ξύλινα τείχη» εἶναι τὰ πλοῖα, ἡ μόνη δηλαδὴ σωτηρία τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ρεῦμα εἶναι ἐναντίον του. Ἐν τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς οὔτε ἀπελπίζεται οὔτε ἀφοπλίζεται. Εὑρίσκει τρόπον ὀργανώσεως μιᾶς συγκεντρωτικῆς ἐξουσίας, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας νὰ ἐκτελεσθοῦν πειθαρχημένως τὰ σχέδιά του. Ὑπὸ ἄλλας περιστάσεις θὰ συνεκάλει ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ἀλλ' αἱ κρίσιμοι στιγμαὶ δὲν ἐπιτρέπουν συζητήσεις. Πείθει λοιπὸν τὸν Ἄρειον Πάγον ὅπως ἀναλάβουν οἱ Ἀρεοπαγῖται, ἐλλείψει ἄλλης ἐξουσίας, τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὰς περαιτέρας εὐθύνας. Πράγματι, οὕτω καὶ γίνεται. Διατάσσει λοιπὸν ὁ Ἄρειος Πάγος τὴν ἐκκένωσιν τῆς πόλεως, τὴν ἐπιβίβασιν καὶ τὸν σιτισμὸν τοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ τῶν πλοίων. Ἐν τούτοις οἱ θρησκόληπτοι γέροντες ἐπιμένουν νὰ ἀνέλθουν καὶ νὰ παραμείνουν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ὑπάρχει καταφανὴς κίνδυνος νὰ παρασύρουν μετ' αὐτῶν ὄχι μόνον γυναικόπαιδα, ἀλλὰ καὶ μαχίμους νέους. Καὶ τότε ὁ Θεμιστοκλῆς μηχανεύεται ἀξιοθαυμάστους ἐπινοήσεις. Πειθανανκάζει τοὺς Ἀθηναίους ἱερεῖς νὰ τὸν βοηθήσουν. Ὄντως δὲ αὐτοί, ποὺ γνωρίζουν καλὰ ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς πρὸ μικροῦ ἀκόμη ἐποβοπάτησε τοὺς ἠττοπαθεῖς χρησμοὺς τῶν Δελφῶν καὶ ἠξίωσε τὴν ἔκδοσιν νέων ἐνθαρρυντικῶν, αὐτοὶ τάσσονται τώρα ἀνεπιφυλάκτως παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ γενναίου καὶ ἀκαταπονήτου τοιηράρχου. Καὶ προπαγανδίζουν εἰλικρινῶς ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ποσειδῶν δὲν θὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς Ἀθηναίους ἔσω καὶ ἔξω τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀλλὰ ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἀρκεῖται εἰς τόσον ὀλίγα. Ἐπιφέρει πρωτοφανοῦς παράτολμα διὰ τὴν ἐποχὴν καὶ τὴν κοινωνίαν ἐκείνην «ἀνοσιουργήματα». Ἐξαφανίζει τὸν Ἱερὸν Ὄφιν, τὸν φύλακα τῆς Ἀκροπόλεως. Καὶ ἐπιτάσσει τοὺς ἱερεῖς νὰ διατυμπανίσουν τὸν ἐξαφανισμόν του καὶ νὰ ἐξηγήσουν τὸ γεγονὸς ὡς ἐγκατάλειψιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ μέρους τῶν θεῶν. Καὶ κάμνει καὶ κάτι ἄλλο, ἀκόμη «τρομερώτερον» καὶ ἀκόμη πλέον πρωτάκουστον. Τὴν νύκτα μεταφέρει εἰς τὰ πλοῖα αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἀκροπόλεως, ποὺ ἦτο κάτι ἀνάλογον μὲ τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης τῶν Ἑβραίων καὶ ἐλατρεύετο ὡς ἐνέχυρον τῆς θείας εὐλογίας ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν. Φυσικὰ δὲν παραλείπει ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ διαδώσῃ ὅτι μόνα των τὰ ἄθικτα ἐκεῖνα ἱερὰ καὶ ὅσια ἔκαμαν τὴν διαδρομὴν ἕως τὰ πλοῖα, ὅπου καὶ ἐπεβιβάσθησαν. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς οἱ πιστοὶ θέλοντες καὶ μὴ ἀκολουθοῦν καὶ κατέχονται πρὸς τὰ πλοῖα.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἀρκεῖται εἰς μόνον τὸν ψυχολογικὸν συντελεστήν. Τοῦ εἶναι τόσον ἀπαραίτητοι οἱ μάγιμοι, ὥστε νὰ ἐξαντλήσῃ ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ τοὺς συγκρατήσῃ. Καὶ κάμνει κάτι ἄλλο ἐπίσης τολμηρόν. Ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐξασφαλίζει τὴν μεταφορὰν τῆς κινητῆς περιουσίας τῶν εὐπόρων εἰς τὰ πλοῖα, ἀφ' ἑτέρου μοιράζει ἀπὸ ὀκτὼ ἀρχαίας δραχμὰς εἰς τὸν κάθε πενόμενον πολίτην ἐπιβαίνοντα ἐπὶ τῶν τριήρεων. Καὶ ἀφοῦ ἐξήντλησε τὰ ἴδια χρήματά του, ἔθεσε χεῖρα ἔπειτα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Δὲν ἀγνοεῖ ὅτι ἀργότερον θὰ τοῦ ζητηθῇ λόγος δι' αὐτό, ὅτι οἱ ἐχθροί του θὰ ζητήσουν κεφαλικὴν τιμωρίαν καὶ ἀτιμωτικὴν θανάτωσιν ἐπὶ καταχρήσει. Τίποτε δὲν τὸν συγκρατεῖ πρὸ τῆς ὑπερ-

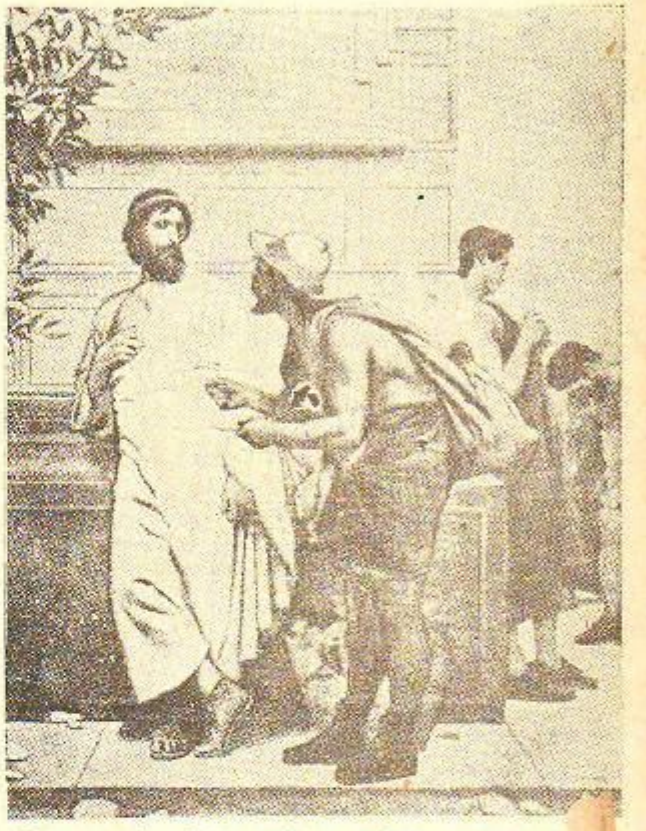

Ὀστρακισμὸς τοῦ Ἀριστείδου, κατὰ πίνακα τοῦ Ε.Χίλ μάγερ. (Ἀγράμματος χωρικὸς παρακαλεῖ τὸν ἄγνωστον Ἀριστείδην νὰ γράψῃ ἐπὶ τοῦ ὀστράκου τὸ ὄνομα «Ἀριστείδης», τοῦ ὁποίου ἐξήτει τὸν ἐξοστρακισμὸν διότι ἠκούσθη ἀκούων διαρκῶς νὰ τὸν ἀποκαλοῦν δίκαιον).

ανθρώπου προσπαθείας του νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα του καὶ τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον. Εἶναι ὁ ἐμπνευσμένος, ὁ παράτολμος ἀγωνιστὴς ὅστις ποὺ τοῦ ἐπεγρομένου φοβεροῦ κινδύνου ἀδιαφορεῖ διὰ τὰ πάντα καὶ μόνον τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος του ἐπιδιώκει νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ ὑπηρετεῖ μὲ ἀφοσίωσιν καὶ πίστιν.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ψυχολογικὴ κατάστασις τοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἦτο διόλου εὐχάριστος. Ὅλη ἐκείνη ἡ ἐπιβίβασις ἔγινε μὲ θορύβους καὶ κραυγὰς ἀπὸ μέρους τῶν πολιτῶν ποὺ ἐγκατέλειπον τὰς ἑστίας των, ἀμφιβάλλοντες πολὺ ἐὰν θὰ ἐπανέβλεπον πλέον ποτὲ τὸ «κλεινὸν καὶ ἰοστεφὲς ἄστυ». Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους αὐτοὺς πρόσφυγας μετέβησαν εἰς τὴν Σαλαμῖνα, ἡ ὁποία συνεδέετο μετὰ τῆς Ἀττικῆς διὰ περάματος, ἄλλοι δὲ ἐπλεύσαν εἰς Αἴγινα καὶ ἄλλοι εἰς Πελοπόννησον, ἰδίως εἰς Τροιζῆνα. Εἰς τὴν Σαλαμῖνα μετέφερε τὴν ἕδραν του ὁ Ἄρειος Πάγος, ὡς ἀντικαταστάτης ὅλων τῶν καταλυθεισῶν ἐξουσιῶν. Ἀνεξάντλητος εἰς ἐπινοήσεις ὁ Θεμιστοκλῆς εἰσηγεῖται εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον καὶ ἐπιτυγχάνει τὴν ἀποστολὴν πάσης ποινῆς ἐξοστρακισμοῦ καὶ τὴν παροχὴν ἀδείας πρὸς ἐπιστροφὴν ὅλων τῶν ἐξορίστων. Παρέχεται λοιπὸν εἰς τοὺς ἐξορισθέντας ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξουν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσίν των καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὰς τάξεις τῶν μαχομένων. Ἡ ἀπόφασις ἀποβλέπει ἰδίως εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἀριστείδου, ἡνέτου τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος, τὸν ὁποῖον ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχεν ἐξοστρακίσει καὶ εἰς τὸν ὁποῖον καὶ μόνον τώρα θὰ ἐμπιστευθῇ τὰ μεγαλόπνοα σχέδιά του.

Καὶ τώρα ἂς προσπαθήσωμεν νὰ ἐπαναζήσωμεν, εἰ δυνατόν, στιγμὴν πρὸς στιγμὴν, τὰς πλέον ἀγωνιώδεις, ἀλλὰ καὶ τὰς μεγαλειωδεστέρας ὥρας ποὺ ἔζησέ ποτε ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνὰ τὸν μακραίωνα βίον του.

Αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις. Εὑρισκόμεθα εἰς τὸ ἔτος 480 πρὸ Χριστοῦ, σθινόπωρον. Εἶναι ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς δευτέρας δεκαημερίας τοῦ ἀττικοῦ μηνὸς Βοηδρομιῶνος, δηλαδὴ ἡ 21η τοῦ ἰδικοῦ μας Σεπτεμβρίου. Μετὰ τὸ δράμα τῶν Θερμοπυλῶν αἱ ναυτικαὶ ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἔχουν πρὸς στιγμὴν ἀνακόψει πᾶσαν ἐπικοινωνίαν των μὲ τὰς δυνάμεις τῆς ἠπείρου. Ἐπακολουθοῦν τὰ μεγαλουργήματα — ὡς εἴδομεν — τοῦ Ἀρτεμισίου, ποὺ περιώρισαν τὸν περσικὸν στόλον εἰς 1000 τριήρεις. Ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων ἦσαν 378 «πολεμικὰ» τῆς ἐποχῆς, ἀσυγκρίτως μικρότερον ἐκτοπίσματος τῶν περσικῶν. Ἀναλογίαι, ὡς ἔγγιστα, μὲ τὰ σήμερον : βαρέα θωρηκτὰ μάχης, τὰ περισσότερα τῶν περσικῶν σκαφῶν ἐλαφρὰ καταδρομικά, τὰ καλύτερα τῶν ἑλληνικῶν σκαφῶν. Ἡ τριήρης φέρει κατάστρωμα μόνον εἰς τὸ «πρόστεγον» (τὸ πωραῖον) καὶ εἰς τὸ «ἐπίστεγον» (τὸ πρυμναῖον). Εἰς τὸ πρόστεγον ἵστανται κατὰ τάξιν μάχης 30 πολεμισταί, μεταξὺ τῶν ὁποίων 24 ὁπλῖται («πεζοναῦται» τῆς ἐποχῆς) καὶ 4 τοξόται, ποὺ θὰ ἀντιστοιχίσουν μὲ σημερινοὺς πυροβολητάς. Εἰς τὸ ἐπίστεγον παραμένουν ὁ κυβερνήτης, οἱ ἀξιωματικοί οἱ πηδαλιοῦχοι καὶ μέρος τοῦ πληρώματος. Τὸ μέρος τῆς τριήρους ὅπου κάθηνται οἱ ἐρέται (οἱ κωπηλάται) — τὸ μεγαλύτερον δηλαδὴ μέρος τοῦ σκάφους — τὸ μεσαῖον εἶναι ἀκάλυπτον, διότι δὲν ἔφερε τότε ἀκόμη κατάστρωμα. Τὸ περιτόναιον, τὸ «ἐξωνάριο» τῆς κουπαστῆς, εἰς τὸ μέρος αὐτὸ δὲν ὑπερέβαινε τὸ ὕψος 1.25 μέτρου ἀπὸ τῆς ἰσάλου γραμμῆς (τὰ βρεχόμενα). Οἱ ἐρέται εἶναι ἐκτεθειμένοι κατὰ τὴν μάχην. Ὁ μέγιστος πιθανὸς ἀριθμὸς των εἰς τὰς ἑλληνικὰς τριήρεις εἶναι 150. Κατὰ τὸν Γάλλον ναύαρχον Ζουριὲν ντὲ λὰ Γκραβιὲρ, ἡ ἑλληνικὴ τριήρης εἶχε κατὰ σειρὰν τοὺς κωπηλάτας, τοὺς θρανίτας πρὸς τὴν πρύμνην, τοὺς ζυγίτας ἐν τῷ μέσῳ, τοὺς θαλαμίτας ἐν τῇ πρῴρᾳ. Τὰ περσικὰ «μεγαθήρια» ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸν τύπον τοῦ «τριακόντου». Ἑκάστης ναῦς λαμβανούσης ἐρέτας μὲν τριακοσίους, ἐπιβάτας δὲ ἑκατὸν εἴκοσι», ὡς ἀναφέρει ἀργότερον ὁ Πολύβιος. (Τὸ ὅλον δηλαδὴ 420 ἄνδρας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἑλληνικὰ σκάφη ποὺ ὁπωσδήποτε δὲν ἔφερον περισσοτέρους τῶν 200 ἀνδρῶν). Τὸ ὅλον σκάφος ἦτο σχήματος μακροῦ καὶ σχετικῶς στενοῦ (σημερινὸς τύπος «μακρυνάρας», ἦτο δὲ ὡπλισμένον μὲ ἔμβολον, ποὺ ἦτο μία σοβαρὴ προεξοχὴ εἰς τὴν πρῴραν ὀλίγον ἄνω τῆς ἰσάλου, διὰ νὰ κατατρυπᾶται τὸ ἐχθρικὸν σκάφος χάρις εἰς τὴν ἀσμηκτικὴν φορὰν τοῦ πλοίου. Εἶχον ἀκόμη καὶ προέμβολον ἢ προεμβολίδα — μίαν δηλαδὴ μεταλλίνην αἰχμήν,— διὰ νὰ ἐπιτυγχάνεται ἀκόμη πληρέστερον ἡ διάτρησις. Τὸ πῶς διεξήγετο ἡ ναυμαχία θὰ τὸ ἴδωμεν εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν. Τὸν πυρῆνα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἀπετίλουν τὰ ἀθηναϊκὰ σκάφη. Ἰσάριθμα αὐτὰ καὶ μόνα πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα συμμαχικὰ σκάφη. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ συμμαχικοῦ στόλου ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῇ ὁ παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον ἀρχηγεύσας Σπαρτιάδης Εὐρυβιάδης. Τοῦτο ὠφείλετο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἀλαζόνα καὶ αὐτόχρημα ἐκβιαστικὴν στάσιν ποὺ ἐτήρει αὐτός, ἄσον καὶ εἰς τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ τοὺς μεγαλοφυεῖς ὑπολογισμοὺς τοῦ Θεμιστοκλέους.

Ὅταν τὰ ἑλληνικὰ σκάφη φεύγουν ἀπὸ τὸν Εὔριπον, ὁ Εὐρυβιάδης θέλει νὰ τὰ κατευθύνῃ κατ' εὐθεῖαν εἰς Κόρινθον. Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι καὶ ὁ Ἀδείμαντος, ὁ ναύαρχος τῶν Κορινθίων. Πρωτανεύει δὲ καὶ τώρα ἡ αὐτὴ τοπικιστικὴ πολιτική. Ἐν τούτοις ὁ Ἀδείμαντος εἶναι ἐμπειρότατος περὶ τὰ ναυτικά, ἀλλὰ πείσμων καὶ ἐπίμονος ὅπως καὶ ὁ Εὐρυβιάδης. Διακρίνει ἀμέσως τὴν τεραστίαν διαφορὰν ποὺ χωρίζει τὴν μετριότητα τοῦ Εὐρυβιάδου ἀπὸ τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Θεμιστοκλέους. Εἶναι ὅμως ἐνσυνείδητον ὄργανον καὶ αὐτὸς τῆς πολιτικῆς τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος.

Ἡ Κόρινθος ἔχει ἀλλάξει ἐν τῷ μεταξὺ ἄρδην τὴν ἀρχικὴν ναυτικήν της πολιτικήν. Πρὸ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος οἱ Κορίνθιοι ἦσαν προθυμότατοι σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων, διότι ἐθεώρουν τὰς Ἀθήνας ἀντίρροπον τῆς Σπάρτης. Ἀλλὰ ὅταν αἱ Ἀθῆναι υἱοθέτησαν τὰ «τοελλὰ» σχέδια τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ ἐνσυπήγαν μέγιστον διὰ τὴν ἐποχὴν των στόλον, τότε οἱ Κορίνθιοι διαβλέπουν ὡς ἀναπότρεπτον τὴν ναυτικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ὅταν ὁ Εὐρυβιάδης, λόγῳ τῆς ἀδαμαντίνης του, προσπαθεῖ νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐσιαστικῶς τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ἐπεμβαίνει ὁ πολίτης καὶ εὐφυὴς Ἀδείμαντος καὶ συμπληρώνει τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ ἀρχιναυάρχου.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅταν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἤρχισε νὰ ἀναπλῇ εἰς τὸν Σαρωνικόν. Ἀκολουθεῖ ὅμως κατὰ πόδας ὁ περσικὸς στόλος. Ὁ Εὐρυβιάδης εἶναι ἀνήσυχος καὶ ἡ θέσις του ὄκρως δυσχερής.

Ὅταν ὁ στόλος ἐστάθμευε παρὰ τὰ στενά, ὁ Εὐρυβιάδης ἐλάμβανε τακτικὰ ὁδηγίας ἀπὸ τὸν Λεωνίδαν καὶ ἐκάλυπτε τὸς εὐθύνας του. Οἱ δύο ἀρχηγοὶ εὑρίσκοντο εἰς ἀπόστασιν φωνῆς καὶ ἠδύναντο κάλλιστα νὰ συνεννοηθοῦν διὰ τοῦ γνωστοῦ καὶ τότε τηλεβόα, ἂν ὄχι καὶ διὰ σημάτων. Ἐνῷ τώρα ἀνίκανος νὰ ἀναλάβῃ πρωτοβουλίαν ἔχει καταπτοηθῆ.

Συγκέντρωσις εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Ὁ Θεμιστοκλῆς δμως φαίνεται ὅτι τελικῶς ἐπέβαλε τὰς ἀπόψεις του καὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος προσσαιλίζεται «προσωρινῶς» εἰς τὸ ἀγκυροβόλιον τῆς Σαλαμῖνος. Πρόκειται περὶ τῆς ἐναντὶ τῆς Ἀττικῆς παραλίας, ὅπου εὑρίσκονται τὰ σημερινὰ Ἀμπελάκια. Ἡ ἐκλογὴ τῆς θέσεως αὐτῆς ἀπὸ μέρους τοῦ Θεμιστοκλέους δὲν εἶναι τυχαία. Ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὸν Μιλτιάδην εἰς τὸν Μαραθῶνα, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ὅλους τοὺς μεγάλους στρατηλάτας, αἱ ἐπιτυχεῖς ἰδέαι δὲν ἔρχονται ὅλαι διὰ μιᾶς. Πρὸς στιγμὴν ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπολογίζει οὕτω : Ἡ προσφυγὴ παρὰ τὸ ἀγκυροβόλιον τῆς Σαλαμῖνος συμφέρει πολλαπλῶς. Πρῶτον, διὰ νὰ δύναται ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ πηγαίνῃ τακτικὰ εἰς Ἀθήνας, ὅπου τὸν εἴδομεν νὰ διεξάγῃ ἄπελπιν καὶ τιτάνειον ἀγῶνα διὰ νὰ μεταφέρῃ τὰς τύχας τῆς πόλεως του εἰς τὴν θάλασσαν. Δεύτερον, διὰ νὰ καλυφθῇ τὴν ἐκκένωσιν τῶν Ἀθηνῶν ποὺ ἀπειλοῦνται νὰ καταληφθοῦν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀπὸ τοὺς Πέρσας. Τρίτον, διότι ἡ συγκέντρωσις τοῦ στόλου εἰς τὸ ἐπίκαιρον ἐκεῖνο σημεῖον ἐξασφαλίζει, πλὴν τῆς Σαλαμῖνος, τὴν Αἴγιναν, ἐπίσης δὲ καὶ τὸν Πόρον, ὅπου εὑρίσκονται οἱ Ἀθηναῖοι πρόσφυγες. Ὁ δῆμος ἔχει θέσει εἰς τὴν διάθεσιν των τὸ κοινὸν ταμεῖον, τοὺς διδασκάλους καὶ τὰ γυμνάσια, οἱ δὲ ἰδιῶται καταγοῦν ἐκουσίως τοὺς περὶ κλοπῆς νόμους. Τὰ τέκνα τῶν Ἀθηναίων δύνανται νὰ κόπτουν ἐλευθέρως ὁπώρας ἀπὸ τοὺς κήπους τοῦ Πόρου.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Πέρσαι ποὺ ἀκολουθοῦν, ἀφοῦ προσήγγισαν εἰς τὴν Ἱστιαίαν, τὰς Θερμοπύλας καὶ τὴν Χαλκίδα, καταλαμβάνουν τὸν ὅρμον τοῦ Φαλήρου καὶ ἐγκαθίστοῦν τὸ ναυαρχεῖον των εἰς τὴν σημερινὴν θέσιν «Τζιτζιφιές», ἀναπτύσσονται δὲ καὶ κάμνουν ἀποβίβασιν εἰς τὴν Μουνυχίαν, τὸ σημερινὸν Τουρκολίμανο. Οἱ Ἕλληνες, καθὼς καὶ οἱ Πέρσαι ἐπικοινωνοῦν μὲ τὰ κατὰ ξηρὰν ἀρχηγεῖα των. Ὁ Ξέρξης δίδει τώρα ὁ ἴδιος διαταγάς. Ἀπὸ τὰ καταπλεύσαντα 1207 πολεμικά του, τὰ 200 διατάσσει νὰ κυκλώσουν τὴν Σαλαμῖνα καὶ τὰ ὑπόλοιπα νὰ παραμείνουν ἐντὸς τοῦ ὅρμου, οἱ δὲ ναύαρχοι νὰ ἑτοιμασθοῦν διὰ πολεμικὸν συμβούλιον, ποὺ θὰ λάβῃ χώραν ἐντὸς τῆς ἡμέρας μεταξὺ Παλαιοῦ καὶ Νέου Φαλήρου, εἰς τὴν σημερινὴν διασταύρωσιν (Τζιτζιφιές).

Ὁ Θεμιστοκλῆς (κατὰ προτομὴν τοῦ Γ. Φράντς).

Ἀπὸ μέρους των οἱ Ἕλληνες πληροφοροῦνται τὰ σχετικὰ μὲ τὰς δυνάμεις κατὰ ξηράν. Μετὰ τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου τοῦ Λεωνίδου, ὁ στρατὸς τῶν Πελοποννησίων συνέρευσεν εἰς τὸν Ἰσθμόν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Κλεομβρότου τοῦ Ἀναξανδρίδου, ἀδελφοῦ τοῦ Λεωνίδου. Στρατοπεδεύουν ἐκεῖ, περιχαρακώνουν τὴν Σκιρωνίδα ὁδὸν καὶ ἀρχίζουν νὰ κτίζουν πυρετωδῶς τεῖχος ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ Ἰσθμοῦ.

Ὀλόκληρος ἡ στρατιὰ ἐργάζεται νυχθημερὸν πρὸς τοῦτο καὶ ὡς διὰ μαγείας πράγματι ὑψοῦται τὸ τεῖχος ἐντὸς ἐλαχίστων ἡμερῶν. Ἀλλὰ ὁ Κλεόμβροτος, ποὺ ἔχει ρητὰς ἐντολὰς δι' ἑαυτόν, ἀρνεῖται νὰ ἀναλάβῃ εὐθύνας καὶ νὰ ὑποδείξῃ τι εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, ὁ ὁποῖος πάλιν στέλλει ἡμεροδρόμους εἰς τὴν Σπάρτην διὰ νὰ λάβῃ διαταγάς. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἡ Σπάρτη διστάζει. Κατακρατοῦνται οἱ ἀπεσταλμένοι μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθοῦν ἀποφάσεις ἀμέσως. Ὁ Εὐρυβιάδης τὰ ἔχει χάσει κυριολεκτικῶς. Δειλὸς ἔναντι τῶν εὐθυνῶν του, γίνεται θρασὺς ἔναντι τῶν συμμάχων, ἐνῷ ὁ Ἀδείμαντος τὸν ἐξωθεῖ διαρκῶς περισσότερον ὅπως ἐγκαταλείψουν τὴν Σαλαμῖνα καὶ μεταβοῦν παρὰ τὸν Ἰσθμὸν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Ἀδείμαντος στηρίζεται ἤδη ἐπὶ προγενεστέρας ἀποφάσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν πρὸ τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὸν Εὔριπον καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ὁ ἴδιος εἶχε συμφωνήσει ὅπως τὰ πλοῖα συγκεντρωθοῦν εἰς τὸν Πόρον. Διὰ τὸν Κορίνθιον εἶναι καὶ αὐτὸ κάτι παρὰ νὰ μείνουν εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Ἀντὶ πάσης συζητήσεως ὁ Θεμιστοκλῆς ἔχει κατορθώσει νὰ μεταφέρῃ ἀπὸ τὸν Πόρον τὰς ὑπολοίπους δυνάμεις ποὺ ἐναυλόχουν ἐκεῖ.

Μὴ εὑρίσκων διέξοδον, ὁ Εὐρυβιάδης συγκαλεῖ καὶ αὐτὸς σύσκεψιν τῶν ἀρχηγῶν κατὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἐκείνης ἡμέρας, 21ης Σεπτεμβρίου, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν ἴσως διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Ξέρξης προεδρεύει τοῦ ἰδικοῦ του συμβουλίου.

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟΝ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

Πρὶν ὅμως παρακολουθήσωμεν τὸ διπλοῦν αὐτὸ δράμα ἂς

ἀνασκοπήσωμεν τὸ θέατρον τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐκρίθη διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν 22αν Σεπτεμβρίου τοῦ 480 π.Χ. εἰς τὰ στενὰ ἐκεῖνο ποὺ εὑρίσκεται μεταξὺ Αἰγάλεω καὶ Σαλαμῖνος. Πλησίον τοῦ Κερατσινίου εὑρίσκετο τότε τὸ πειραϊκὸν ἑτετράκωμον, μία δὲ ἀπὸ τὰς τέσσαρας πολίχνας ἦτο καὶ τὸ Ἡράκλειον, παρὰ τὸ ὕψωμα τοῦ σημερινοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὑπερθεν τοῦ ἱεροῦ εἶχε στήσει ὁ Ξέρξης τὸν ἀργυροῦν του θρόνον καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐθεᾶτο τὰς ἐπιχειρήσεις.

Ἀπὸ τὸν ἄνισον ἀγῶνα τῶν δύο κόσμων ἡ ἱστορία προκύπτει τώρα νὰ καθορίσῃ τὰς τύχας καὶ τὰ πεπρωμένα των. Ἀλλὰ ποῦ ἀκριβῶς καὶ πῶς θὰ ριφθῇ ὁ κύβος; Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἀντιμετώπων κόσμων, δύο καὶ μόνον πρόσωπα προθοῦν διακαῶς καὶ θέλουν μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς θελήσεώς των ὅπως τὸ πᾶν κριθῇ εἰς τὰ ὕδατα τῆς Σαλαμῖνος: ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ξέρξης. Ὅλοι οἱ ἄλλοι, καὶ ἀπὸ τὸ ἓν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, διαφωνοῦν.

Τὸ ἀκόμη περιεργότερον εἶναι ὅτι τόσον ὁ Θεμιστοκλῆς ὅσον καὶ ὁ Ξέρξης ἐκείνου ἀπὸ τὸ αὐτὸ σημεῖον καὶ κάμνουν τοὺς ἰδίους στρατηγικοὺς καὶ τακτικοὺς ὑπολογισμούς. Καὶ ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος ἐπιμένουν εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ διασπαρῇ καὶ νὰ κατατεμαχισθῇ εἰς μοῖρας ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Καὶ ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς ζητεῖ τοῦτο διὰ νὰ ἀντιτάξῃ τὸ ἀνώτατον ὅριον τῶν ἑλληνικῶν ναυτικῶν δυνάμεων κατὰ τοῦ Ἀσιάτου ἐπιδρομέως, ἐνῷ ὁ ἄλλος ἐπιδιώκει τὸ ἴδιον διὰ νὰ «ἐξεμηδενίσῃ» ἅπαξ διὰ παντὸς καὶ τὸ ταχύτερον μὲ τὸ σύνολον τῶν ἑλληνικῶν ναυτικῶν δυνάμεων, διότι τὸ φθινοπωρον προχωρεῖ καὶ ὁ χειμὼν πρέπει νὰ τὸν εὕρῃ εἰς τὴν Σοῦσα, ἀφοῦ ἐπιτέλους ἅπαξ διὰ παντὸς κανονίσῃ ὁ ἴδιος τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ἤδη ὡς περσικὴν σατραπείαν. Τὰ ὀλίγα τῆς Σαλαμῖνος ἐξυπηρετοῦν ἰδεωδῶς τὰς δύο αὐτὰς ἀπόψεις.

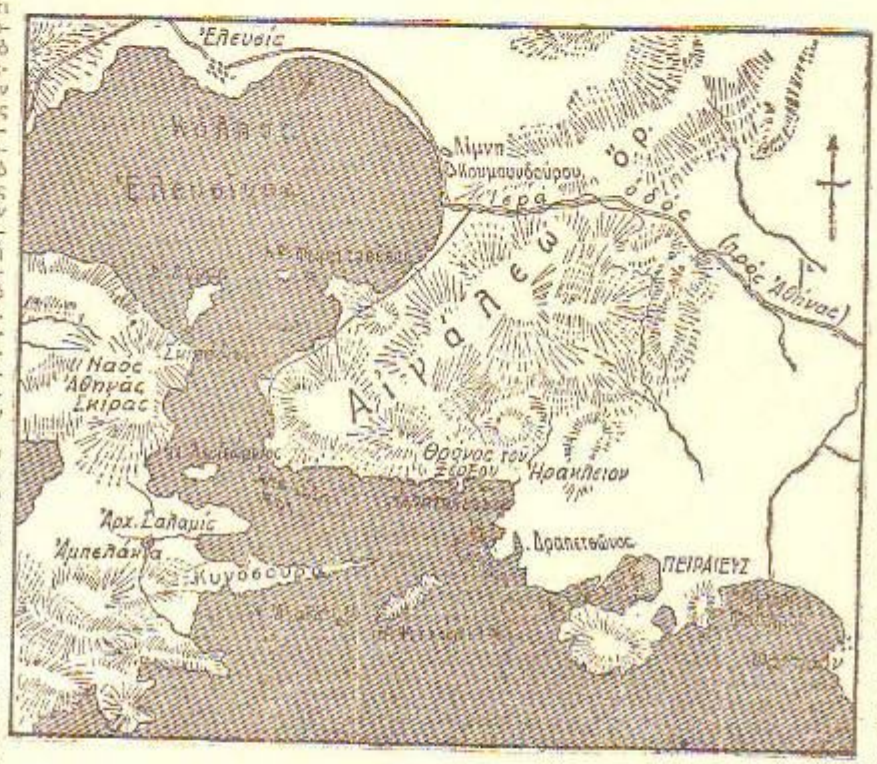

Χάρτης τῆς περιοχῆς ἔνθα συνήφθη ἡ ναυμαχία τῆς Σαλαμῖνος.

Τί ἔκαμε τοὺς δύο αὐτοὺς πρωτεργάτας τῆς Σαλαμῖνος; Ἡ ἀκαθαρά... «προδοσία», ποὺ ἐξυπηρετεῖ ὅμως τὰ σχέδιά του καὶ πρὸ τῆς ὁποίας δὲν ἐδίστασεν ὁ μεγαλοφυὴς ἀτυχοῦντος, ὁ δαιμόνιος πραγματὶ Θεμιστοκλῆς, διὰ νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ νικήσουν.

Τελευταῖαι ὧραι πρὸ τῆς Σαλαμῖνος. Ἡ παρουσίᾳ τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος ὁ Ξέρξης ἀναχωρεῖ εἰς τὸ Φάληρον, παρὰ τὰς σημερινὰς Τζιτζιφιές, ἐκεῖ ὅπου πιθανότητα τοὺς ἐπιτελεῖς του εἰς σύσκεψιν εἰς ἣν ἀποφασίζεται αὐτοπροσώπως. Ἡ σημασία τῆς παρουσίας του εἶναι τεραστία. Ἐγκατέλειψε τὰ πρόθυρα τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου μετὰ μερικὰς ὥρας θὰ εἰσήρχετο θριαμβευτὴς, ἀφοῦ ἀφῆκε σχεδὸν ἀκέφαλον τὴν ἐναντίον ἀρμάδα καὶ πτωμάτων. Στερεῖται οἰκειοθελῶς τοῦ θεμελίου αὐτοῦ, διότι γνωρίζει ὅτι, ἐὰν δὲν ρίψῃ ἐπὶ τῆς ἀπουσίας του τὸ κύρος του, οἱ ἐπιτελεῖς του δὲν θὰ ναυμαχήσουν εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Καὶ τοὺς συνάζει ὅλους εἰς τὸ Φάληρον ἐκεῖνο, ἀφοῦ ἀφῆκε σχεδὸν ἀκέφαλον τὴν ἐναντίον ἀρμάδα ἐγκάτοικον ἔφοδον. Ὄχι μόνον οἱ ναυτικοὶ ἡγέται, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ἐγχώριοι ἡγεμόνες ἔχουν προσκληθῇ εἰς τὴν σκηνὴν ἐκείνην. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σιδῶνος, ἔπειτα τῆς Τύρου, καὶ ἄλλοι κατ' αὐτὸν ἱεραρχίαν, περιστοιχίζουν τὸν ἀποφασίζοντα εἰς ἡμικύκλιον διάταξιν τὸν Ξέρξην. Αὐτὸς ἢ θέλει νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἄποψίν του ἢ θέλει νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἀπόφασιν ἀδιάστολον καὶ δήθεν ἐλευθέρας ἀποφάσεως. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐπὶ τούτῳ ἀναθέτει εἰς τὸν Μαρδόνιον τὴν ἀντιπροσωπεύουσαν τὴν ἔδραν του καὶ περιφέρεται ἀνὰ τὸ ἡμικύκλιον ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν φίλων. Πρῶτος ἐρωτᾶται ὁ βασιλεὺς τῆς Σιδῶνος, ὡς ὁ πλέων ἔμπειρος περὶ τὰ ναυτικά. Ἀλλὰ εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἔμπειρος αὐλικός. Ἔχει μαντεύσει τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κυρίου του. Ψηφίζει ὑπὲρ τῆς ἀμέσου δράσεως καὶ ἀναβάσεως. Τὸ αὐτὸ κάμνει καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Τύρου. Ἀμφοτέρων τούτων ἡ ψηφοφορία βαίνει ραγδαίως. Ἡ ἀπόφασις πρόκειται νὰ ληφθῇ παμψηφεί. Ἐν τούτοις, πρὸς γενικὴν κατάπληξιν, ὑψοῦται μία ἐναντία φωνή. Καὶ, τὸ πολὺ καταπληκτικώτερον, ἡ φωνὴ αὕτη εἶναι γυναικεία.

Ἀρτεμισία. Ἡ μόνη γυνὴ ποὺ ἔγινεν ἀνεκτὴ εἰς τὸ συμβούλιον, ἡ Ἀρτεμισία, βασίλισσα τῆς Ἁλικαρνασσοῦ, ὑποτελὴς καὶ αὐτή, τολμᾷ νὰ ἐναντιωθῇ εἰς τὴν φανερὰν πλέον ἀπόφασιν τοῦ συμβουλίου. Ἡ συμβολή της εἰς τὴν ἐκστρατείαν δὲν εἶναι σημαντική. Εἰς πέντε ἀνέρχονται αἱ πολεμικαί της τριήρεις, ἀλλ' εἶναι ἀρτιώτατα ἐξοπλισμέναι. Ναυαρχεῖ αὐτῶν ἡ ἰδία. Ἡ Ἀσιᾶτις αὕτη ἔχει ὄντως ἑλληνικὴν ψυχήν, ἑλληνικὴν μόρφωσιν τεραστίαν, πεῖραν τῆς Ἑλλάδος καὶ διακαῆ πόθον νὰ ἡγεμονεύσῃ εἰς τὴν χώραν τῶν ὀνείρων της. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀνθελληνικήν της ἄποψιν. Τὰ πρῶτα ὅμως πλεονεκτήματά της ἀμαυρωνίζουν τὴν καταπληκτικὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεών της καὶ ὑποστηρίζει ὅτι πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ μὴ γίνῃ ἡ ναυμαχία εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Ἐκθέτει τοὺς λόγους ποὺ εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι ποὺ ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου στιγμὴν ἀγωνίζεται ἀπέναντι εἰς τὰ σημερινὰ Πελούκια διὰ νὰ πείσῃ τοὺς Ἕλληνας. Τί ἀντιπροτείνει ἡ Ἀρτεμισία; Νὰ μὴ δοθῇ ἁπλοῦ στατὸ οὐδ' ἡ παραμικρὰ σημασία εἰς τὰς ἑλληνικὰς ναυτικὰς δυνάμεις. Νὰ προελάσουν αἱ στρατιαὶ πρὸς Κόρινθον, ὅπου θὰ κατασυντρίψουν τὰς ἐκεῖ συγκεντρωμένας δυνάμεις καὶ νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἑλληνικὸς στόλος θὰ ἔχῃ διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, διότι, κατὰ τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν τῆς Ἀρτεμισίας, τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων θὰ σπεύσουν ἀναγκαστικῶς εἰς τὰς πατρίδας των ὅταν θὰ προχωρήσῃ ὁ στρατός. Ἡ συνετὴ αὕτη γνώμη δὲν γίνεται εὐτυχῶς δεκτή. Μόνον ἡ συντριπτικὴ ψευδοπλειοψηφία ποὺ ἔχει συγκεντρώσει ὁ Ξέρξης κάμνει τὸν Μέγαν Βασιλέα νὰ ἀκούσῃ μέχρι τέλους τὴν αὐθάδη αὐτὴν ἀντιγνωμίαν. Καὶ τώρα μόλις καταδέχεται νὰ προβῇ ὁ ἴδιος εἰς δηλώσεις. Αἱ κακοτυχίαι παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον τοῦ φαίνονται ὁπωσοῦν ἀνεξήγητοι. Δὲν παρευρίσκετο ὁ ἴδιος ἐκεῖ καὶ δι' αὐτὸ ἔγιναν τόσα σφάλματα. Τώρα ὅμως θὰ παρακολουθήσῃ αὐτοπροσώπως τὴν ναυμαχίαν. Θὰ διευθύνῃ αὐτός. Συνεπῶς...

Ἀλλὰ τὸ συνέδριον πρέπει νὰ διαλυθῇ. Ἀγγελιαφόροι μεταδίδουν εἰς τὸν Μαρδόνιον τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν βασιλέα των οἱ ἐπιτελεῖς ἐξέρχονται διὰ νὰ ἀπολαύσουν τὸ θέαμα τῆς πυροτολουμένης Ἀκροπόλεως ἀπὸ τῆς θέσεως ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ σημερινὸν Δέλτα τοῦ Φαλήρου.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰ Πελούκια, ὅπου τὸ στρατηγεῖον τῶν Ἑλλήνων, ἔναυν διαδραματισθῇ ἀσυγκρίτως τραγικώτερα περιστατικά. Ἐδῶ τὸ συμβούλιον εἶναι πολὺ περισσότερον «κλειστόν». Ἐλήφθησαν ὅλα τὰ μέτρα διὰ νὰ μὴ γνωρίσουν οὔτε τὰ στρατεύματα οὔτε οἱ ἀξιωματοῦχοι τὰ συζητούμενα. Ἦτο φυσικὸν νὰ ληφθῇ ἡ πρόνοια αὕτη. Διότι τὰ συγκεντρωμένα πλήθη ἦσαν κατὰ πλειοψηφίαν Ἀθηναῖοι, Αἰγινῆται καὶ Μεγαρεῖς ὁπότε ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀκηθῇ πίεσις. Ἀκόμη ἡ προσυνεδριακὴ προπαγάνδα τοῦ Θεμιστοκλέους ἔγινε κατάφανής. Καὶ δι' αὐτὸ ὁ Εὐρυβιάδης ἐπισπεύδει. Συγκαλεῖ τὸ πρῶτον ἐκεῖνο συνέδριον τὸ ἀπόγευμα τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου ἀντὶ τῆς πρωΐας τῆς 21ης, ὡς εἶχεν ὁρισθῇ. Συντριπτικὴ καὶ ἐδῶ πλειοψηφία ἀποφαίνεται ὅτι εἶναι παράλογον νὰ ναυμαχήσῃ ὁ στόλος εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Διότι ἐάν, ὅπως ἦτο ἐνδεχόμενον, οἱ Ἕλληνες, ἀγωνιζόμενοι εἰς τὸ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς στενόν, ἡττῶντο, θ' ἀπεκλείοντο εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην. Ἐνῷ ἀντιστρόφως ἐὰν ἡ ἐπιχείρησις ἐλάμβανε νόησιν παρὰ τὴν Κόρινθον, θὰ εἶχον πολὺ πλεονεκτήματα. Θὰ ἐβασίζοντο εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἀπὸ ἠπείρου στρατοῦ ἀφ' ἑνός. Θὰ εἶχον ἐπίσης ἐλευθερίαν δράσεως καὶ ἐν τέλει θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποφύγουν τὸν ἀποκλεισμόν. Εἰς ὅλα αὐτὰ ὁ Θεμιστοκλῆς ἕνα ἔχει νὰ ἀπαντήσῃ, ἐφ' ὅσον φυσικὰ δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ ἀπερισκέπτως τὴν σκέψιν του: Ὅτι δηλαδὴ κάθε μετακίνησις θὰ σημάνῃ πραγματικὴν διά-

λυσιν τοῦ στόλου, φυγομαχίαν καὶ ἠττοπάθειαν. Ὑποστηρίζει ὅμως κάτι πολὺ στρατηγικώτερον. Συγκρίνει τὰς ἀντιπάλους δυνάμεις. Εἰς τὸ στενὸν ὁ ἐχθρὸς δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν τεραστίαν ὑπεροπλίαν του, τὴν ὁποίαν θὰ ρίπτῃ κατὰ τμήματα εἰς τὴν πλάστιγγα. Ταυτοχρόνως τὰ ἑλληνικὰ ἐλαφρὰ σκάφη, πλέον εὐκίνητα τῶν περσικῶν βαρέων σκαφῶν, θὰ ἔνουν ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἐλευθέρων ἐλιγμῶν. Ἐὰν τὸ Ἀρτεμίσιον ἔπαιξε ρόλον θαλασσίων Θερμοπυλῶν τῆς Ἑλλάδος, τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος θὰ εἶναι ὁ μοιραῖος τάφος τῶν περσικῶν δυνάμεων.

Ὁ Εὐρυβιάδης κλονίζεται πρὸς στιγμὴν καὶ ἀμφιρρέπει. Ἀλλὰ ὁ πολύπειρος Ἀδείμαντος εὑρίσκει τρόπον νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἀντίδρασίν του. Ὁ κόλπος τῶν Κεγχρεῶν παρουσιάζει διὰ τὰ πλοῖα τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα μὲ τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος καὶ προτείνει νὰ καταφύγῃ ἐκεῖ ὁ στόλος. Ὁ Θεμιστοκλῆς μένει μόνος μὲ τοὺς ἡγέτας τῶν Αἰγινητῶν καὶ τῶν Μεγαρέων, ποὺ φυσικὰ ἔχουν κάθε συμφέρον νὰ κριθῇ ὁ ἀγὼν παρὰ τὰς πόλεις των. Ἀλλὰ πρὶν ἀκόμη τεθῇ τὸ ζήτημα εἰς τυπικὴν τοῦλάχιστον ψηφοφορίαν, οἱ σύνεδροι πληροφοροῦνται ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἔχει καταλάβει καὶ πυρπολεῖ τὰ προάστια τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι ἤδη νύξ. Αἱ φλόγες φαίνονται ὡς νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν. Ἄλλως τε αὐτὸ δὲν ἔχει σημασίαν, ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως θὰ πυροληθοῦν αἱ Ἀθῆναι. Ἡ ἀπόφασις τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ στόλου λαμβάνεται τότε διὰ βοῆς, ἐγκαταλείπεται τὸ συνέδριον καὶ ἐν σπουδῇ οἱ ἀρχηγοὶ σπεύδουν εἰς τὰς ναυαρχίδας των καὶ δίδουν διαταγὰς ὅπως προετοιμασθοῦν ὅλα πρὸς ἀπόπλουν ἅμα τῇ αὐγῇ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπογοητευμένος ἀποσύρεται καὶ αὐτὸς μὲ ἀγωνιῶσαν ψυχήν του εἰς τὴν ἰδικήν του ναυαρχίδα. Τὴν ὥραν ἐκείνην τῆς ἀγωνίας του τὸν ἐπισκέπτεται ἕνας γέρων Ἀθηναῖος καὶ φίλος του. Εἶναι ὁ Μνησίφιλος, πατρικός του φίλος, πολιτευθεὶς κατὰ καιρούς, ὅστις ζητεῖ νὰ πληροφορηθῇ τὰ διατρέξαντα κατὰ τὸ συνέδριον. Καὶ ἀφοῦ μανθάνει τὰ καθέκαστα ἐρωτᾷ τὸν Θεμιστοκλέα τί ἔχει κατὰ νοῦν νὰ πράξῃ. Ἐκείνος τοῦ ἀπαντᾷ ὅτι τί ἄλλο ἔχει νὰ πράξῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποπλεύσῃ καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἄλλων. Τότε ὁ Μνησίφιλος, ποὺ ἐνσαρκώνει κατὰ τὴν κρισιμωτάτην ἐκείνην στιγμὴν τὴν μοῖραν τῆς Ἑλλάδος, λέγει εἰς τὸν Θεμιστοκλέα:

— Ἂν μετακινήσῃς τὰς νῆας ἐκ Σαλαμῖνος, τότε δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον πατρίς, ὑπὲρ τῆς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ ναυμαχήσῃς!

Τὰ συνετὰ αὐτὰ λόγια κάμνουν τὸν Θεμιστοκλέα νὰ ἐπανεύρῃ τὸν ἑαυτόν του. Ἠδὰ ἀμέσως εἰς μίαν λέμβον καὶ διατάσσει τοὺς κωπηλάτας νὰ τὸν μεταφέρουν ταχύστα εἰς τὴν ναυαρχίδα τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Πέρσαι ἔχουν προσβάλει τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ρίπτουν κατὰ τῶν ὀλίγων πολιορκουμένων ποὺ εἶχον ἐκεῖ ἐγκλεισθῆ τόξα ποὺ τὰ εἶχον περιτυλίξει εἰς στυππὶ καὶ τὰ ἤναπτον μὲ πῦρ. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τῶν Περσῶν ἦτο ἡ πυρπόλησις τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως. Ἤδη αἱ φλόγες ὑψοῦντο τεράστιαι εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός. Ὁ Θεμιστοκλῆς παρὰ ταῦτα ἀνέρχεται εἰς τὴν σπαρτιατικὴν ναυαρχίδα, σπεύδει πρὸς τὸν Εὐρυβιάδην καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν μεταπείσῃ. Ὑποστηρίζει ὅτι ἂν διασκορπισθοῦν τὰ πλοῖα ὁ ἀγὼν θὰ χάσῃ μοιραίως τὸν ἐθνικὸν του χαρακτῆρα. Τέλος τυνίζων καὶ τὴν ἄπουν τῆς εὐθύνης εἰς τὸν Εὐρυβιάδην ἐὰν ἐγκατέλειπε τὸν ἀγῶνα, τὸν μεταπείθει. Ἀλλ' ὁ Σπαρτιάτης ἀρχιναύαρχος οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ πράξῃ ἀπὸ τοῦ νὰ καλέσῃ εὐθὺς ἀμέσως καὶ πρὸ τῆς αὐγῆς δεύτερον συνέδριον, διὰ νὰ ληφθοῦν τελειωτικαὶ ἀποφάσεις. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἀποχωρεῖ καὶ πράγματι οἱ ἡγέται εἰδοποιοῦνται διὰ τὸ δεύτερον συμβούλιον, μετ' ὀλίγον δὲ καταφθάνουν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον εἰς τὴν ναυαρχίδα. Ἀντὶ νὰ ἀναμένῃ τὴν κανονικὴν ἔναρξιν τῆς συνεδρίας ὁ Θεμιστοκλῆς τοὺς παίρνει ἰδιαιτέρως, ἕνα-ἕνα, εἰς τὰς σκοτεινὰς γωνίας τῆς ναυαρχίδος, καὶ προσπαθεῖ νὰ τοὺς πείσῃ. Ἐξηγεῖ εἰς τὸν καθένα ἀναλόγως τῶν ἰδιαιτέρων του συμφερόντων, τὴν ἀνάγκην τῆς παραμονῆς τῶν πλοίων εἰς τὴν Σαλαμῖνα.

«Πάταξον μέν, ἄκουσον δέ». Ὁ εὐφυὴς Ἀδείμαντος ἀντιλαμβάνεται τὰ πράγματα. Καὶ ὅταν ὁ Εὐρυβιάδης κηρύσσῃ τὴν ἔναρξιν τῆς συνεδριάσεως, ὁ Ἀδείμαντος ἐπεμβαίνει μὲ καταφανῆ πρόθεσιν νὰ ἀντιδράσῃ εἰς τὴν προκαταρκτικὴν προπαγάνδαν τοῦ Θεμιστοκλέους, ποὺ φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν ἀκόμη αὐτὴν μετακινεῖται ἀπὸ θέσεως εἰς θέσιν καὶ κρυφομιλεῖ μὲ τοὺς συνέδρους. Ἀναφερόμενος εἰς τὴν τάξιν καὶ τοὺς κανονισμοὺς ὁ Ἀδείμαντος, πλήρης ὀργῆς, ἀπευθύνει εἰς τὸν Ἀθηναῖον ἀντίπαλόν του τὴν πρόκλησιν: «Ὦ Θεμιστόκλεις! Οἱ κατὰ τοὺς δημοσίους ἀγῶνας πρὸ τοῦ συνθήματος ἐξανιστάμενοι ραπίζονται». Δηλαδή, εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας ἐκεῖνοι ποὺ ξεκινοῦν πρὶν δοθῇ τὸ σύνθημα χαστουκίζονται. Ὁ ὑπαινιγμὸς εἶναι προφανής. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὁ ἀντίπαλος ἐξανίσταται διότι φοβεῖται ὅτι γάνει τὸ παιχνίδι του καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οὔτε κἂν ξεφωνίζεται μὲ τὸν ὑπαινιγμόν. Μόνον σαρκαστικώτατα τοῦ ἀπαντᾷ: «Ὀρθὸν εἶναι αὐτὸ ποὺ λέγεις, ἀλλὰ καὶ οἱ καθυστεροῦντες δὲν στεφανοῦνται!». Τοιαῦτα αὐτὰ λέγει ὁ Ἡρόδοτος. Ὁ Πλούταρχος ἀντιθέτως ἀναφέρει («Βίος Θεμιστοκλέους») ὅτι ὁ διάλογος διεξήχθη μεταξὺ Εὐρυβιάδου καὶ Θεμιστοκλέους. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Εὐρυβιάδης, γνήσιος «στεριανός», φοντίζει νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τὴν «μαγκούρα» του ἀκόμη καὶ μέσα εἰς τὸ σκάφος. Καὶ θυμωμένος ἀπὸ τὴν προκλητικὴν «ἀπάντησιν» τοῦ Ἀθηναίου σηκώνει τὴν ράβδον του διὰ νὰ τὸν κτυπήσῃ. Ὁ ὁρμητικὸς Θεμιστοκλῆς συγκρατεῖται καὶ ἀπαντᾷ μὲ τὸ πολύκροτον ἐκεῖνο: «Πάταξον μέν, ἄκουσον δέ» (χτύπα με ἐὰν θέλῃς, ἀλλὰ ἄκουσε καὶ τί λέγω). Μὲ τὴν ἀξιοπρεπῆ αὐτὴν στάσιν τοῦ Θεμιστοκλέους ὁ Εὐρυβιάδης ἀφοπλίζεται, ἐπανευρίσκει τὴν ἡρεμίαν του καὶ ἀκολούθως ἀρχίζει νὰ ἐκθέτῃ τοὺς λόγους τῆς δευτέρας συγκλήσεως τοῦ συνεδρίου. Καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶπεν ὅτι «ἐπειδὴ ἐγεννήθησαν ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς μολὶς ληφθείσης ἀποφάσεως, σᾶς ἐκάλεσα καὶ πάλιν διὰ νὰ σκεφθῶμεν περὶ τοῦ πρακτέου».

Ἀμέσως μετ' αὐτὰν ζητεῖ τὸν λόγον ὁ Θεμιστοκλῆς. Ὁ Εὐρυβιάδης νομίζει ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς θὰ εἴπῃ εἰς τὴν συνεδρίαν ὅσα εἶπε καὶ εἰς αὐτὸν ἰδιαιτέρως, ὅτι δηλαδή, ἐὰν μετακινηθοῦν τὰ σκάφη, οἱ σύμμαχοι θὰ λιποτακτήσουν, ὁπότε φυσικὰ ὁ Θεμιστοκλῆς ἔπειτα ἀπὸ τέτοια λόγια θὰ ἀπετύγχανε παταγωδῶς εἰς τὰ σχέδιά του καὶ τοῦ δίδει τὸν λόγον. Ἀλλὰ ὁ ἐξυπνότατος Ἀθηναῖος στρατηγός: «Παρεόντων γὰρ τῶν συμμάχων, οὐκ ἔφερε οἱ κόσμον κατηγορεῖν οὐδένα»—μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἡρόδοτος. Δηλαδή: Ἐφ' ὅσον ἦσαν μπροστὰ οἱ σύμμαχοι, δὲν ἦτο εὐπρεπὲς νὰ κατηγορήσῃ αὐτούς. Καὶ ἐπανέλαβε περίπου τὰ ὅσα εἶχεν ἀφήσει νὰ ἐννοηθοῦν κατὰ τὸ προηγούμενον συμβούλιον, σχετικῶς μὲ τὸ ἀσύμφορον τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς ἀναπεπταμένον πέλαγος. Τονίζει ἀκόμη ὅτι ἐὰν νικήσουν αὐτοὶ εἰς τὴν Σαλαμῖνα, σώζουν τὴν Πελοπόννησον, ἀπαράλλακτα ὅπως θὰ τὴν ἔσωζον ἐὰν ἐνίκων καὶ εἰς τὸν Ἰσθμόν. Ἐνῷ, ἀντιστρόφως, ἐὰν νικήσουν — ὅπερ ἀπίθανον — εἰς τὸν Ἰσθμόν, θὰ ἔχουν ἤδη παρασύρει τὰς περσικὰς δυνάμεις πρὸς τὰ ἐκεῖ, ὁπότε ἡ κατὰ θάλασσαν ἀπίθανος νίκη θὰ ἦτο δῶρον ἄδωρον, ἀφοῦ ἤδη οἱ Πέρσαι θὰ εἶχον πατήσει πλέον πόδα εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀφοῦ πλὴν τῶν Ἀθηνῶν θὰ κατελάμβανον ἐν τῷ μεταξὺ τὴν Αἴγιναν, τὰ Μέγαρα, τὴν Τροιζῆνα καὶ αὐτὴν φυσικὰ τὴν Σαλαμῖνα, ὅπου ἦσαν συνηγμένα τὰ γυναικόπαιδα. Εἰς τὴν τετράγωνον αὐτὴν λογικὴν ὁ μεγαλόφυὴς καὶ πολυμήχανος αὐτὸς χρησιμοποιεῖ διὰ δευτέραν φορὰν τροποποιημένον τὸν χρησμόν, ποὺ ἐξεμαίευσεν ὁ ἴδιος ἀπὸ τοὺς πειθαναγκασθέντας Δελφούς. Ἡ σωτηρία εἶναι ὄχι μόνον ἀπλῶς τὰ ξύλινα πλωτὰ τείχη, ἀλλὰ εἰς τὴν Σαλαμῖνα, ὅπως εἶπεν ὁ χρησμός. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ συμπαρασύρει μὲ τὸ μέρος του καὶ τοὺς δεισιδαίμονας ἢ θρησκολήπτους. Ἐξακολουθεῖ ἀκόμη τὴν ἀγόρευσίν του ὅταν ἔξω φρενῶν ὁ Ἀδείμαντος, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὰ πνεύματα μεταστρέφονται, τὸν διακόπτει βιαίως καὶ τοῦ λέγει προκλητικῶς:

— Σώπα, Θεμιστοκλῆ, διότι δὲν ἐκπροσωπεῖς πλέον ἐλευθέραν Ἑλληνίδα πόλιν! Μὴ λησμονῆς ὅτι αἱ Ἀθῆναι κατέχονται ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὅτι ἐ' ἀνὴρ ἀπατρὶς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ψῆφον ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ!».

Ἡ ἀγενὴς αὕτη βλασφημία κατέστησε τὸν Θεμιστοκλέα ἔξω φρενῶν. Ὁ μέγας οὗτος στρατηγός, ὅστις μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Αἰγινητῶν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὰ δύο τρίτα τῆς ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι κρατεῖ εἰς τὴν παλάμην αὐτοῦ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἠδυνήθη ἤδη νὰ κρατήσῃ τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τὸν ἀναιδῆ ἐκεῖνον ἄνθρωπον, τὸν τολμήσαντα νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ δικαίωμα αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ ἀνηλεῶς ἐξυβρίσει αὐτὸν τε καὶ τοὺς Κορινθίους προσέθηκε τρέμων ὑπὸ ὀργῆς ὅτι, ἐνόσῳ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι διακοσίας ναῦς ἐξωπλισμένας, ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσουν πόλιν καὶ χώραν πολὺ μεγαλυτέραν τῆς τῶν Κορινθίων. Ἀφοῦ δὲ ἔδωσε τὸ μάθημα τοῦτο εἰς τὸν Ἀδείμαντον, ἐστράφη καὶ πάλιν πρὸς τὸν πρόεδρον Εὐρυβιάδην καὶ εἶπεν αὐτῷ, βαθέως συγκεκινημένος: «Εὐρυβιάδη, ἐὰν μείνῃς ἐνταῦθα καὶ ἀγωνισθῇς ὡς ἀνὴρ ἀγαθός, σώζονται τὰ πάντα· εἰ δὲ μή, καταστρέφεις τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τύχη τοῦ παρόντος πολέμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τούτου τοῦ στόλου. Πείθου λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους μου, διότι ἄλλως, ἡμεῖς τοὐλάχιστον οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ παραλάβωμεν τὰς οἰκογενείας μας, θὰ ἀπέλθωμεν εἰς τὴν Σίριν τῆς Ἰταλίας, ἥτις ἐκπαλαι ἀνήκεν εἰς ἡμᾶς καὶ, κατὰ χρησμόν τινα, πρέπει νὰ κτισθῇ καὶ πάλιν παρ' ἡμῶν. Σεῖς δέ, ἀφοῦ στερηθῆτε συμμάχων ὅπως ἡμεῖς, θέλετε ἐνθυμηθῆ τοὺς λόγους μου».

Τὸ συμβούλιον ἦτο ἐκπεπληγμένον· ὁ Εὐρυβιάδης, ὅστις εἶχε καὶ προηγουμένως ἀρχίσει νὰ μεταπείθεται ὑπὸ τῶν ἐντόνων τοῦ Θεμιστοκλέους παραστάσεων, ἀκούσας τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπειλὴν ἀντελήφθη ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐνδώσῃ· ἦτο φανερὸν ὅτι ἄνευ τῶν Ἀθηναίων ὁ ἑλληνικὸς στόλος οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ πράξῃ· αὐτοὶ οἱ Κορινθιοι ἐσιώπησαν. Ὁ δὲ Εὐρυβιάδης, παύσας τὴν περαιτέρω συζήτησιν καὶ μηδὲ ψηφοφορίαν τινὰ προκαλέσας, ἀνέλαβεν ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν εὐθύνην καὶ ἀνατρέπει τὴν προηγουμένην ἀπόφασιν, συγχρόνως δὲ ἀνεκοίνωσεν ὅτι θὰ παραμείνῃ εἰς τὴν Σαλαμῖνα καὶ ὅτι ἐκεῖ θὰ ἀγωνισθῇ. Συγχρόνως στέλλει λέμβους νὰ μεταφέρουν ἀπὸ τὴν Σαλαμῖνα καὶ τὴν Αἴγιναν τὰ εἰκονίσματα τῶν ἐθνικῶν ἡρώων, τοῦ Τεύκρου, δηλαδὴ τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Τελαμῶνος, τοῦ Αἴαντος καὶ τοῦ Αἰακοῦ. Καὶ διατάσσει νὰ γίνῃ πρὸ τῆς μάχης μεγάλη λιτανεία.

Νὰ ἐπεβλήθησαν, ἄραγε, ἔπειτα ἀπὸ τόσην ἀγωνίαν καὶ ἀπὸ τόσας ὑπεραν θρώπους προσπαθείας αἱ ἀπόψεις τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου καὶ μεγίστου Ἕλληνος; Δυστυχῶς ὄχι, διότι ἡ ἀντίδρασις, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἀδείμαντον, καὶ πάλιν ἐξακολουθεῖ, λυσσωδέστερα μάλιστα καὶ μὲ διαφόρους παρασυναγωγὰς καὶ μηχανορραφίας, τὰς ὁποίας παρακολουθεῖ ὁ Θεμιστοκλῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ συζητήσεις συνεχίζονται εἰς τὸ ὑπὸ διάλυσιν ἐκεῖνο συμβούλιον, δικαίως δὲ κατόπιν αὐτῶν ὁ Θεμιστοκλῆς φοβεῖται ὅτι τὴν αὐγὴν θὰ ἐκδηλωθῇ στάσις. Τότε ὁ

Θεμιστοκλής περιελθών εἰς τὴν ὑψίστην ἀγωνίαν ποὺ εὑρέθη ἄνθρωπος ποτέ, συλλαμβάνει τὴν πλέον παράτολμον σκέψιν. Εἰς καὶ μόνον ἄνθρωπος, πλὴν αὐτοῦ, εἶναι εἰς θέσιν νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα, ἐξαναγκάζων τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσουν εἰς τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ Ξέρξης. Θὰ συνεννοηθῇ λοιπὸν μὲ αὐτόν, δηλαδὴ μὲ τὸν ἐχθρόν!

Καὶ ἡ τραγικὴ νύξ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ρυθμὸς τῆς ἱστορίας ἐγνώρισε τὴν ταχυτέραν του ἐξέλιξιν, ἐξακολουθεῖ. Ὀλίγαι μόνον ὧραι χωρίζουν ἀπὸ τὴν αὐγὴν ποὺ θὰ εἶναι μοιραία καὶ θριαμβευτική!

Ἡ πλέον τραγικὴ προσπάθεια τῆς Ἱστορίας. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔχει ἤδη ἀποφασίσει νὰ προδώσῃ τοὺς Ἕλληνας! Εἶναι ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα! Καὶ δυστυχῶς αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ὁ νοῦς ἱλιγγιᾷ πρὸς στιγμὴν πρὸ τοῦ φαινομένου. Ἀλλὰ ποτὲ ἴσως ἠσως τῆς Ἱστορίας δὲν ἔπαιξε παρόμοιον ἐπικίνδυνον τέχνασμα μὲ τὴν ἰδιότροπον θεὰν ποὺ λέγεται Νίκη. Ὑπῆρξαν ἀγωνισταὶ ποὺ ἐθυσίασαν κατὰ καιροὺς ψυχραίμως ἢ ἐν παραφορᾷ τὴν ζωήν των. Ἀλλὰ τὴν ὑπόληψίν του, τὴν ὑστεροφημίαν του, τὸ αἰώνιον αἶσχος τῆς ἀτιμίας, τὰς ἀρὰς καὶ τὰ ἀναθεματίσματα τῶν μελλουσῶν γενεῶν κανεὶς ποτὲ δὲν ἐξήρτησεν ἀπὸ τὸ σκοτεινὸν ἄγνωστον μιᾶς μελλούσης συμπράξεως ποὺ τὴν προκαλεῖ βιαίως καὶ δι' ὅλων αὐτῶν τῶν μεθόδων. Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ αὐτάκτονα εἶναι κάτι τὸ πρωτοφανές, ἀλλὰ καὶ τὸ μοναδικὸν ἀνὰ τὰς δαιδαλώδεις λεωφόρους τῆς Ἱστορίας. Βεβαρυμένος ἀπὸ παρόμοια προηγούμενα, ὁ παράτολμος αὐτὸς ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν κακήν του φήμην ὡς «τυχοδιώκτου», ἀπὸ τὴν δωροδοκίαν τῶν Εὐβοέων, ἀπὸ τὴν αὐθαίρετον καὶ ἀνεξέλεγκτον σπατάλην τοῦ δημοσίου ταμείου, τοῦ ὁποίου, ὡς γνωρίζομεν, τοὺς θησαυροὺς ἐμαίρασεν εἰς τὸ κλέος, διὰ νὰ πείσῃ τὸν λαὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας καὶ πλείστα ἄλλα εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδέποτε θὰ εὐοίσκεν θέσιν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἐὰν ἀπετύγχανεν ἡ ναυμαχία ἐκεῖ ὅπου χωρὶς νὰ ὑπολογισθῇ ὅτι καὶ οἱ αἰῶνες θὰ ἀντιλαλοῦσαν τὴν ἀτιμίαν καὶ τὸ αἶσχος του. Ὁ Ἐφιάλτης, ὁ ἀπαίσιος προδότης τῶν Θερμοπυλῶν, θὰ ἐφαίνετο ὡς πάλλευκος πελαστερὰ ἐνώπιον τοῦ «νεκροθάπτου» αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐὰν ἀπετύγχανεν.

Ἀλλὰ εἰς ποῖον νὰ ἐμπιστευθῇ ὁ Θεμιστοκλῆς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου του; Ποῖος θὰ διεκινδύνευε τὴν ζωήν, καὶ ὑπόληψίν του διὰ νὰ γίνῃ συνένοχος τοῦ «προδότου» φθάνων μέχρι τοῦ περσικοῦ ἀρχηγείου; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἐλαχίστη ὑπῆρξεν ἐπιτυχής.

Μόλις λοιπὸν ἔλαβε τὴν ἀπόφασίν του ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸ συμβούλιον, ἐκάλεσε κάποιον δοῦλον του ὀνόματι Σίκιννον καὶ ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπικίνδυνον ἀποστολήν. Τὸ ὄνομα καὶ ἡ φυσιογνωμία τοῦ δούλου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρέλθουν ἀπαρατήρητα ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν λόγῳ τοῦ διαδραματισθέντος ρόλου. Ὁ Πλούταρχος θέλει τὸν Σίκιννον Πέρσην. Ἀλλ' ὁ Πλούταρχος παραπαίει ἴσως ἐν προκειμένῳ σκοπίμως τὴν πραγματικότητα, διότι δὲν θέλει νὰ ἐμφανίσῃ Ἕλληνα ἀναλαμβάνοντα τὴν ἀτιμωτικὴν αὐτὴν ἀποστολήν. Βεβαιοῦνται ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν εἶχε βεβαίως ἐξηγήσει εἰς τὸν ἀπεσταλμένον του τὸ σχέδιον. Ὁ Σίκιννος ἔπρεπε νὰ πιστεύῃ ὅτι προδίδει, διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀποστολήν του. Ὡς δοῦλος ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ φέρῃ ἀντιρρήσεις. Ἀλλὰ εἶναι πιθανωτέρα ἡ πληροφορία ὅτι δὲν πρόκειται περὶ Πέρσου. Κατὰ τὸν Ἀθήναιον ἦτο Κῶος. Εἶχεν ὅμως τὸ σπουδαῖον πλεονέκτημα νὰ γνωρίζῃ ἀπταίστως τὴν περσικήν, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν καὶ συνεννόησιν μὲ τοὺς Πέρσας ἐπιτελεῖς δίνων νὰ πράσῃ ἀπὸ Ἕλληνος διερμηνέως, οἱ ὁποῖοι ἐνδεχομένως, ἐνδιαφερόμενοι νὰ νικήσουν οἱ Ἕλληνες, θὰ παρεποίουν «τὴν πληροφορίαν».

Πῶς συμβαίνει ὁ Ἕλλην νὰ εἶναι δοῦλος καὶ ὁ δοῦλος νὰ γνωρίζῃ τόσον καλὰ τὰ περσικά; Ὅλα αὐτὰ ἐξηγοῦνται ἀπὸ τὴν καταγωγὴν τοῦ Σικίννου καὶ ἀπὸ τὰς περιστάσεις, ποὺ τὸν ἔκαμαν δοῦλον. Δὲν ἦτο Κῶος ἀλλὰ πρόσουξ Ἕλλην ἀπὸ τὴν νῆσον τῆς Μικρᾶσίας, μεγάλης μορφώσεως καὶ γνώστης τῆς περσικῆς. Ζήσας προφανῶς καὶ εἰς τὴν Κοήτην. Ὑπῆρξεν ἀπὸ τὰ δοῶντα στελέχη ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν Περσῶν καὶ ἐξηνδραποδίσθη, σταλεὶς ὑπὸ τῶν δουλεμπόρων εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ πωληθῇ ἀκριβώτερον, λόγῳ τῆς μορφώσεώς του. Εἶχε τὴν καλὴν τύχην νὰ πέσῃ εἰς χεῖρας τοῦ Θεμιστοκλέους, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ τὸν ἐχρησιμοποίησεν ὡς παιδαγωγὸν τῶν τέκνων του, τὸν ἐπιφορτίζει τώρα μὲ τὴν ἐπικίνδυνον ἀποστολήν. Ἡ κατόπιν τῆς ἐπιτυχίας καὶ τῆς νίκης ἀμοιβή τοῦ Σικίννου εἶναι γνωστή. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὄχι μόνον θὰ τοῦ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν του, ἀλλὰ θὰ τὸν καταστήσῃ καὶ Θεσπιέα πολίτην, καὶ θὰ τὸν ἐφοδιάσῃ μὲ σπουδαίαν περιουσίαν διὰ νὰ ζήσῃ εἰς τὸ ἑξῆς ἀνέτως καὶ τιμώμενος. Εἰς ἀνταπόδοσιν ὁ Σίκιννος ἐφευρίσκει διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἕνα περίφημον χορόν, ποὺ ὠνομάσθη ἔκτοτε «σίκιννις», παρόμοιον ἴσως μὲ τὸν σημερινὸν πεντοζάλην τῶν Κρητῶν.

Μὲ μίαν λέμβον ὁ Σίκιννος φθάνει εἰς τὸ σημερινὸν Πασσᾶ Λιμάνι, ὅπου καὶ συλλαμβάνεται. Κατὰ καλὴν τύχην ὁ Ξέρξης δὲν εὑρίσκεται μακράν. Ἄϋπνος καὶ αὐτὸς καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα, μόλις ἔχει ἐπανέλθει ἀπὸ τὰς Τζιτζιφιές, ὅπου εἶχε γίνει τὸ πολεμικὸν συμβούλιον τῶν Περσῶν. Τὸν Ξέρξην συνοδεύει ὁ Μαρδόνιος. Ὁ Σίκιννος, ποὺ θέλει νὰ ὁμιλήσῃ μόνον εἰς «μεγάλο πρόσωπον», εὑρίσκεται παρ' ἐλπίδα ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ Ξέρξου, πρὸς τὸν ὁποῖον, μετὰ τὰ κατεσκευασμένα, λέγει: «Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Θεμιστοκλῆς, φίλος ἐγκάρδιος καὶ ὑποτακτικὸς σου δοῦλος Μεγάλε Βασιλεῦ, σὲ πληροφορεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔντρομοι ἀπεφάσισαν νὰ δραπετεύσουν ἅμα τῇ αὐγῇ. Ὁ ἐπιθυμῶν τὴν νίκην σου Θεμιστοκλῆς φρονεῖ ὅτι καλλίστη παρέχεται εἰς τοὺς Πέρσας εὐκαιρία ὅπως καταστρέψουν διὰ μιᾶς τὰς συγκεντρωμένας δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων πρὶν διαφύγουν αὐτάς».

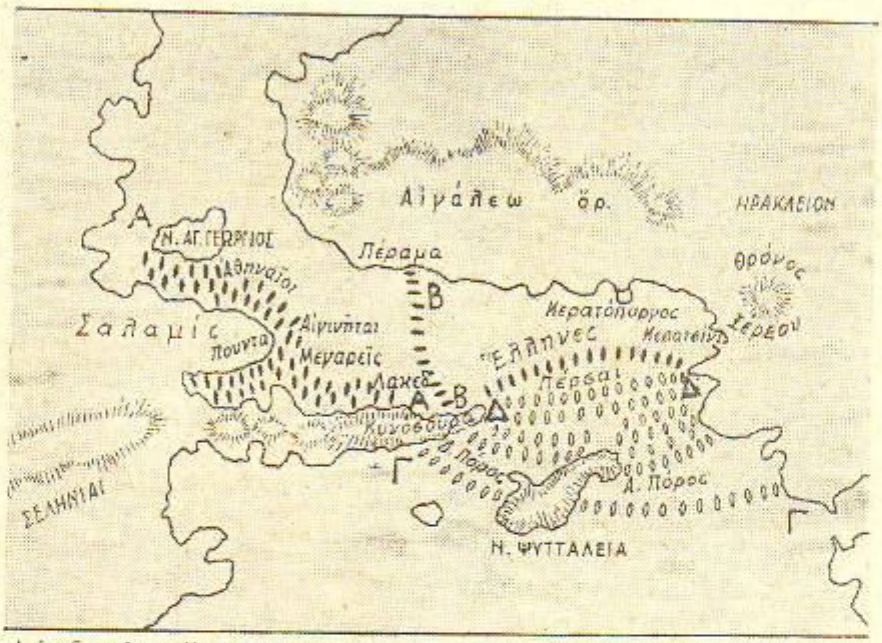

Διάταξις τῶν στόλων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Περσῶν κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν: ΑΑ ἡ ἑλληνικὴ τάξις ἀγκυροβολίας πρὸ τῆς ναυμαχίας. ΒΒ ἡ θέσις τῶν Ἑλλήνων καθ' ἣν στιγμὴν ἐγένοντο ἀντιληπτοὶ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἐκ τῆς ΓΓ θέσεως, ἣν οὗτοι κατεῖχον. ΔΔ ἡ παράταξις τῆς ναυμαχίας. Τὸν ἀνατολικὸν πόρον ἐφρασσον πλοῖα Λυκίων, Κιλίκων καὶ Φοινίκων, τὸν δὲ δυτικὸν πόρον πλοῖα τῶν Ἰώνων.

Ἀκόμη ὁ Σίκιννος πληροφορεῖ τὸν Ξέρξην ὅτι μία μεγάλη μερὶς ὑπὸ τὸν Θεμιστοκλέα θὰ πολεμήσῃ ὑπὲρ τῶν Περσῶν ἐὰν γίνῃ ἐξ ἀπίνης ἡ ναυμαχία. Ὁ Σίκιννος, μολονότι δὲν κατέχει τὸ μυστικόν, προτιμᾷ νὰ εὐοίσκεται πλησίον τοῦ κυρίου του, παρὰ εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον. Ἐπιστρέφει λοιπὸν καὶ σπεύδει ἐπειγόντως εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ποὺ εὑρίσκεται ἀκόμη μέσα εἰς τὸ πλῆθος ἀνλοβοῆς ἀλλὰ καὶ ἐν διαλύσει πλέον συμβούλιον καὶ τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι συνετελέσθη ἡ προδοσία. Ἀλλὰ τώρα ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀγωνιωδεστέρα στιγμὴ ποὺ πρέπει νὰ ἔζησεν ὁ Θεμιστοκλῆς. Ἤδη ἡ ὥρα παρέρχεται καὶ τὸ πᾶν κινδυνεύει. Πῶς νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς ἄλλους: «Σᾶς ἐπρόδωσα καὶ ἑτοιμασθῆτε διὰ τὴν ναυμαχίαν!». Ἀλλὰ πάλιν ἄνευ στοιχειώδους προετοιμασίας πῶς θὰ προληφθῇ ὁ πανικὸς καὶ ἡ πλήρης σύγχυσις, ἀφοῦ οἱ Πέρσαι, καθ' ὅλα ἑτοιμοι, θὰ ἐπιτεθοῦν μὲ τὰς πρώτας ἴσως ἀκτῖνας τῆς ἡμέρας;

Ὁ Ἀριστείδης. Ἐν τούτοις διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἡ καλὴ μοῖρα τῆς Ἑλλάδος παρεμβαίνει. Καὶ ἡ καλὴ μοῖρα εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι ὁ Ἀριστείδης, ὁ θανάσιμος τοῦ Θεμιστοκλέους ἀντίπαλος. Βεβαίως ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἀριστείδου δὲν εἶναι ἔργον τύχης. Πρὸ τοιῶν ἤδη ἡμερῶν ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε καλέσει ὅλους τοὺς πολιτικοὺς ἐξορίστους νὰ προσπίσουν τὴν πατρίδα των. Καὶ ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον ἐπέστρεψαν ἐκεῖνοι. Ὁ Ἀριστείδης ποὺ εὑρίσκετο εἰς τὴν Αἴγιναν ἄδολος ὅπως πάντοτε ὅταν ἔφθασεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον καὶ ἔμαθε τὰ διατρέχοντα καὶ τὰ τῶν διαφωνιῶν, ἐπείσθη ἀμέσως ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἔχει δίκαιον ὅπως δίκαιον εἶχεν ὁ Μιλτιάδης εἰς τὸν Μαραθῶνα. Τότε ἐπιζητεῖ νὰ συναντηθῇ ἀμέσως μὲ τὸν ἀντίπαλόν του. Λαμβάνει δὲ χώραν ἡ ἱστορικὴ ἐκείνη συγκινητικὴ στιγμή, ὅπου οἱ δύο ἀντίπαλοι ἐναγκαλίζονται ἀλλήλους καὶ σίπτουν εἰς τὴν λήθην τὰ πάθη των ποὸ τοῦ κινδύνου τῆς πατρίδος των. Ὑπέροχος καὶ διδακτικὴ σκηνὴ ἀποδεικνύουσα τὴν πολιτικὴν ἀριστότητα καὶ ἀνωτερότητα τῶν Ἀθηναίων ἐκείνων πολιτικῶν. Ὅπως καὶ εἰς τὸν Μαραθῶνα ὑπὸ τὸν Μιλτιάδην, οὕτω καὶ τώρα ὁ Δίκαιος Ἀριστείδης τάσσεται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἡ συμβολὴ εἶναι βεβαίως σπουδαία, διότι οἱ ἀριστοκράται θὰ ἀγωνισθοῦν τώρα ἀνυστεροβούλως ὑπὸ τὸν ἡνέτην των. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τίποτε αὐτὸ πρὸ τῶν πληροφοριῶν ποὺ κομίζει ὁ Ἀριστείδης καὶ αἰτίνες-

ἐπὶ τέλους ἐξάνουν τὸν Θεμιστοκλέα ἀπὸ τὸ τρανικὸν ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐμπλακῆ μετὰ τὴν δήθεν προδοσίαν του.

—Τί συζητοῦν ἀκόμη, ὦ Θεμιστόκλεις; τοῦ λέγει ὁ Ἀριστείδης. Ἡ περαιτέρω συζήτησις εἶναι τελείως ἀσκοπος. Δύναμαι νὰ σὲ βεβαιώσω ὅτι, καὶ ἐὰν ἀκόμη θέλουν οἱ Πελοποννήσιοι νὰ φύγουν, αὐτὸ εἶναι πλέον ἀδύνατον. Ἔρχομαι ἐξ Αἰγίνης καὶ εἶδον τὴν Ψυττάλειαν κατειλημμένην ὑπὸ τῶν Περσῶν... Εἶδον τὸν στόλον αὐτῶν κινούμενον πρὸς τὸ στόμιον τοῦ πορθμοῦ (τὸ Πέραμα) καὶ σὲ πληροφορῶ ὅτι δυσχερῶς κατώρθωσα νὰ διαφύγω!...

Φαντάζεται κανεὶς τώρα τὴν χαρὰν τοῦ Θεμιστοκλέους. «Ἀγαθὴν αἰρεσιν ἀγγελίαν!»... τοῦ λέγει καὶ τὸν φιλεῖ.

Τοῦ ἐμπιστεύεται πρῶτον, καὶ μόνον εἰς αὐτόν, τὸν ἀντίπαλόν του, τὸ τρομερὸν μυστικόν του καὶ ζητεῖ τὴν βοήθειαν του. Τὸν προσκαλεῖ λοιπὸν ἐντὸς τοῦ συνεδρίου, ὅπου καὶ ἐπαναλαμβάνει τὰ ὅσα εἶπεν εἰς τὸν Θεμιστοκλῆ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν συμμάχων δὲν θέλουν νὰ πιστεύσουν τὴν ἀλήθειαν. Εὐτυχῶς εἷς Ἕλλην, ὁ Παναίτιος ὁ Σωσιμένους, πλοιαρχεύων ἐπὶ τριήρους, κατορθώνει νὰ αὐτομολήσῃ κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἀπὸ τοὺς Πέρσας μαζὶ μὲ τὸ πλοῖον του. Αὐτὸς ἐπικυρώνει τοὺς λόγους τοῦ Ἀριστείδου καὶ μεταδίδει εἰς τὸν Θεμιστοκλέα τὸ σχέδιον μάχης τῶν Περσῶν.

Παρὰ ταῦτα ἡ συζήτησις συνεχίζεται. Τέλος γλυκοχαράζει ἡ αὐγὴ τῆς μεγάλης ἡμέρας. Τώρα μὲ τὰ μάτια των βλέπουν οἱ ἀμφιβάλλοντες τὴν πραγματικότητα. Καὶ ζητοῦν ἐντολὰς ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλέα. Οἱ Κορίνθιοι μόνοι δὲν ἀποκρύπτουν τὴν θλῖψιν των, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει πλέον σημασίαν. Θέλοντες ἢ μὴ εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ πολεμήσουν καὶ αὐτοί. Οὔτε εἶναι ἀκριβὲς ὅτι ὁ Ἀδείμαντος πρὸ τῆς ναυμαχίας ἐπεχείρησε νὰ ἀπέλθῃ μετὰ τῶν πλοίων του καὶ ὅτι μετὰ ταῦτα ἐνεπλάκη καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ναυμαχίαν. Πρὸ τοῦ κινδύνου εἶναι γεγονὸς ὅτι πάντες ἠγωνίσθησαν.

Η ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ

Ὁπωσδήποτε τὸ λυκαυγὲς εὑρίσκει ἑτοίμους πλέον τοὺς ἀντιπάλους νὰ διεκδικήσουν τὴν νίκην. Ὁ σχηματισμὸς τῆς ἐχθρικῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἔγινεν ἐν πλήρει ἀνέσει κατὰ τὰς νυκτερινὰς ὥρας. Τὸ περσικὸν ναυαρχεῖον ἐσχημάτισε τὸ κοιλέμβολον — τὴν πολεμικὴν δηλαδὴ τάξιν τοῦ στόλου — πρὸς διπλοῦν ἀντικειμενικὸν σκοπόν: πρὸς τάξιν ἀπροσπτοῦ μάχης, ταυτοχρόνως δὲ καὶ πρὸς τάξιν κυκλώσεως τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων, ἐνδεχομένως ἀμαχητί, ὡς ἐπίστευεν ὁ Ξέρξης.

Ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαίως τὸ εἶχε προβλέψει αὐτό. Ἐὰν εἶχε καιρὸν νὰ προετοιμασθῇ, τὸ γεγονὸς δὲν θὰ τὸν ἐφόβιζε. Διότι τὸ στενὸν ἐκεῖνο τῆς Σαλαμῖνος, πλὴν ὅλων τῶν ἄλλων πλεονεκτημάτων διὰ τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις, προστατεύεται ἀπὸ προεξοχάς, ποὺ ὑπὸ ὁμαλὰς συνθήκας καθιστοῦν τὴν κύκλωσιν δυσχερεστάτην, ἂν ὄχι ἀδύνατον. Ἀλλὰ ἡ ἐλλείψις πάσης προετοιμασίας ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλλήνων, ἀντιστρόφως δὲ ἡ ἄνετος κίνησις τῶν περσικῶν πλοίων, ἀνέτρεψε τοὺς ὅρους. Συγκεκριμένως ἰδοὺ τί εἶχε συμβῆ:

Ἐὰν δεχθῶμεν τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ αὐτόπτου μάρτυρος Αἰσχύλου («Πέρσαι» 338—343), αἱ ἐχθρικαὶ μοναδες (πλοῖα) ἀνέρχονται εἰς 1207, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 200 ἀπεστάλησαν κύκλῳ τῆς Σαλαμῖνος, ἀπὸ Νότου, αἱ δὲ 1000 ἐσχημάτισαν τὴν τάξιν μάχης ὡς ἑξῆς: Εὐθὺς ἅμα τῇ διαταγῇ τῆς ἐπιθέσεως καὶ χάρις εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτὸς τῆς 21ης πρὸς τὴν 22αν Σεπτεμβρίου (480 π.Χ.) περὶ τὰς 150 ἐχθρικαὶ τριήρεις τάσσονται πρὸ τῆς διόδου Ψυτταλείας—Κυνοσούρας, πρὸς ἀποκλεισμόν. Χάρις εἰς τὸ σκότος, ἄλλαι 200 μοναδες διολισθαίνουν εἰς τὸ Κερατσίνιον, ἀπὸ ἐκεῖ δὲ μέρος αὐτῶν παραμένει ἐν ἀναμονῇ εἰς τὴν παρὰ τὸ Ἡράκλειον ἀγκάλην, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀναπτύσσονται κατὰ μῆκος καὶ ἐγγύτατα τῆς Ἀττικῆς μέχρι καὶ πέραν τῆς Ἀμφιάλης, δηλαδὴ τοῦ σημερινοῦ Περάματος. Λυταὶ εὑρίσκονται ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν τῶν βελῶν τοῦ περσικοῦ πεζικοῦ, ποὺ εἶναι παρατεταγμένον εἰς τὴν ἀκτήν.

Ποῖον λόγον εἶχεν ἡ διάταξις αὐτὴ τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου; Ἀπέβλεπε νὰ συμπληρώσῃ τὸν σχηματισμὸν τῶν πλοίων εὐθὺς μετὰ τὴν προβλεπομένην ὑπὸ τοῦ Ξέρξου φυγὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, κατόπιν τῆς συντριπτικῆς ἐπιθέσεως τῶν ὑπολειπομένων 650 ἢ 700 τριήρεων τοῦ περσικοῦ στόλου, τοῦ ὁποίου αἱ μοναδες αὗαι ἦσαν αἱ ἄριστα ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων. Τὰ πλοῖα λοιπὸν αὐτὰ ἐτάχθησαν συγχρόνως κατὰ φάλαγγας πρὸ τῆς διόδου Ψυτταλείας καὶ τοῦ κάβου Ἁγίου Βασιλείου, πρὸς ἀποκλεισμὸν τῆς Πειραϊκῆς χερσονήσου. Ὅλη αὐτὴ ἡ δύναμις ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὸ σημερινὸν Πασσᾶ-λιμάνι, φράσσει τὸν Πειραϊκὸν κόλπον καὶ φθάνει εἰς τὸ Πέραμα. Ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ἐχθρικῶν μοναδῶν ἐπιβαίνουν 250—300 χιλιάδες μαχητῶν, πλὴν τῶν παρατεταγμένων τοξοτῶν κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς. Πλὴν τούτου, κατὰ τὰς νυκτερινὰς ὥρας, ἔχουν ἀποβιβασθῇ εἰς Ψυττάλειαν 2 χιλιάδες ἐπίλεκτοι Ἀσιᾶται τοξόται, ὄχι μόνον διὰ νὰ ἐπέμβουν ἐνδεχομένως τοξεύοντες ἀπὸ ξηρᾶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ναυμαχίας, ἐὰν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα πλησιάσουν πρὸς τὰ ἐκεῖ, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἵνα σχηματίσουν περὶξ τῆς νήσου ζώνην ἀσφαλείας διὰ τὰς φιλίας τριήρεις, διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον.

Ὅπως βλέπομεν, ὁ περσικὸς σχηματισμὸς δὲν ἦτο ἔργον τυχαίων ναυτικῶν, οὐδὲ μετρίων πολεμιστῶν. Ἂς μὴ παραβλέπωμεν ὅτι ὁ Ξέρξης διέθετε τὰ ἐπίλεκτα στελέχη ὁλοκλήρου τῆς οἰκουμένης. Ὄχι μόνον ὅλος ὁ ναυτικὸς κόσμος τῆς Ἀνατολῆς εὑρίσκετο ὑπὸ τὰς διαταγάς του, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐκλεκτὸν εἶχαν νὰ παρουσιάσουν αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις τῆς Φοινίκης, τῆς Αἰγύπτου κλπ. Ὄχι δὲ μόνον αὐτό. Τὸ τρομερώτερον ἦτο ὅτι πλεῖστοι Ἕλληνες θαλασσόλυκοι, γνωρίζοντες τελείως τὰς ἑλληνικὰς συνθήκας, εὑρίσκοντο ἀντιμέτωποι τῶν ἀμυνομένων Ἑλλήνων, μέρος τῶν ὁποίων ἦσαν μᾶλλον «ἐστεριανοί» καὶ αἴτινες ἀνέκαθεν εἶχον ἐπιδείξει περιφρόνησιν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὅπως οἱ Σπαρτιᾶται.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει κατὰ τὴν ναυμαχίαν αὐτὴν οἱ Ἕλληνες διέθετον περὶ τὰ 300 σκάφη, τῶν ὁποίων ἐπέβαινον 70.000 ἄνδρῶν. Ἡ προφανὴς αὐτὴ ἀνισότης τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐτρόμαζε τὸν Θεμιστοκλέα, τοῦ ὁποίου ἡ μεγαλοφυΐα εἶχεν ἤδη πλουτισθῇ μὲ τὴν πεῖραν τῶν κατὰ θάλασσαν ἐπιχειρήσεων παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον.

Αἱ ὕστεραι προετοιμασίαι. Ὁ Θεμιστοκλῆς, παρὰ τὴν ἀρχικὴν γνώμην ποὺ εἶχεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιβραδυνθῇ ὁ ἀγών, ἤδη ἀντιλαμβάνεται ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι «τοχρεωμένοι» ἀναπτυχθοῦν εἰς τάξιν μάχης. Κατόπιν τούτου παραχωρεῖ εἰς τὸν Εὐρυβιάδην τὸ δεξιὸν κέρας, ἤτοι τὴν ἄκρως τιμητικὴν θέσιν, ποὺ εἶναι καὶ ἡ πλέον ἐπίκαιρος καὶ σημαντικὴ θέσις εἰς τὴν ναυμαχίαν αὐτήν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἴσως θὰ κριθῇ ὁ ἀγών. Ἡ θέσις αὐτὴ εἶναι ὁ βραμὸς τῶν σημερινῶν Ἀμπελακίων, μεταξὺ τῆς σημερινῆς Κυνοσούρας καὶ Πούντας. Ὁ οἱοσδήποτε ναυτικὸς θὰ ἐκάκιζε τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὸν Θεμιστοκλέα, μὴ γνωρίζων φυσικὰ —ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων— τί εἶχεν οὗτος κατὰ νοῦν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν καὶ νὰ ἠνείχετο ἄλλως ὁ φιλόδοξος Εὐρυβιάδης. Ἐν τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς μολονότι εἶχε κατὰ νοῦν τὸν θαυμάσιον ἐλιγμὸν ποὺ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, λαμβάνει τὰ στοιχειώδη μέτρα προνοίας. Τοποθετεῖ παρὰ τὰ σκάφη τοῦ Εὐρυβιάδου τὸν Ἀδείμαντον μὲ τὰ κορινθιακὰ πλοῖα καὶ διὰ νὰ εἶναι βέβαιος καὶ περὶ αὐτοῦ πλαισιώνει τοὺς Πελοποννησίους μὲ τοὺς θαλασσολύκους τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων. Εἰς τὸ μέσον τῆς ὅλης τάξεως, μεταξὺ δηλαδὴ τῆς σημερινῆς Πούντας καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοποθετεῖ τὰς τριήρεις τῶν μικροτέρων ἑλληνικῶν πόλεων. Καὶ τέλος εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας —μεταξὺ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ Ναυστάθμου, τὸ σχετικῶς πλέον ἀσημάντον σημεῖον— τοποθετεῖται ὁ ἴδιος μὲ ὁλόκληρον τὸν ἀθηναϊκὸν στόλον, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου συμμαχικοῦ στόλου. Κατάπληκτος ὁ Ξέρξης ἀντιλαμβάνεται τὴν τοιαύτην ἀνάπτυξιν. Ὥστε λοιπὸν δὲν θὰ παραμείνουν οἱ Ἕλληνες μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας μέχρις ὅτου τοὺς καταστρέψῃ. Ἐν τούτοις τὸ ἀρχικόν του σχέδιον πασσμένει πάντοτε τὸ αὐτό: Σχέδιον ἀνέτου καταστροφῆς. Καὶ πρὸς τοῦτο ὁ ἀδελφός του Ἀριαβίγνης, γενικὸς ναύαρχος τῶν ἀσιατικῶν δυνάμεων, δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ναυαρχίδα του, ἐπιθυμῶν νὰ πρωτοστατήσῃ ἐπιδεικτικῶς εἰς τὴν σύρραξιν. Συγχρόνως τὸ περσικὸν ναυαρχεῖον διατάσσει ἀνάπτυξιν τῶν πλοίων εἰς τάξιν μάχης. Τακτοποιεῖ τὰς δυνάμεις κατὰ τρόπον πραγματικῶς μελετημένον. Εἰς τὸ κατέναντι δεξιὸν κέρας τῶν Ἑλλήνων —Κεραστίν καὶ Κερατόπυργος— τοποθετεῖ εἰς τρεῖς στοίχους τοὺς Ἴωνας καὶ τοὺς Κᾶρας, δεινοὺς ναυτικούς. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Καρῶν ἦτο ἡ βασίλισσα Ἀρτεμισία αὐτοπροσώπως. Εἰς τὸ μέσον τοποθετεῖ τὰς μοίρας τῶν Παμφύλων, τῶν Λυκίων, τῶν Κιλίκων καὶ τῶν Κυπρίων. Τέλος ἔναντι τῶν Ἀθηναίων τὸ περσικὸν ναυαρχεῖον τοποθετεῖ τοὺς δεινοτέρους τῶν κατὰ θάλασσαν πολεμιστῶν του, Φοίνικας καὶ Αἰγυπτίους. Τοῦτο δὲ ὄχι μόνον διότι ἀναγνωρίζεται ἡ σημασία τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, ἀλλὰ ἀκόμη διὰ νὰ παρεμποδισθῇ ἡ βεβαία διὰ τὸν Ξέρξην ἀπόπειρα φυγῆς τῶν ἑλληνικῶν σκαφῶν ἀπὸ τὴν δίοδον τοῦ Ναυστάθμου (ἀπὸ Βορρᾶ δηλαδή). Καὶ οἱ τρεῖς σχηματισμοὶ ἀποτελοῦν τεράστιον τόξον, μὲ τὸ κοῖλον του ἐστραμμένον πρὸς Ἐλευσῖνα.

Ἀλλὰ ὁ περσικὸς σχηματισμὸς μάχης δὲν περιορίζεται εἰς αὐτά. Μεταξὺ λιμένος Φώρων (σημερινὴ Δραπετσῶνα) καὶ Ψυτταλείας (Λειψοκουτάλα) παρατάσσεται πυκνὸν τεῖχος μονάδων εἰς σχῆμα τόξου, τοῦ ὁποίου τὸ κοῖλον καὶ μικρότερον χεῖλος βλέπει πρὸς τὸν Αἰγάλεω, τὸ δὲ κυρτὸν καὶ μέγιστον χεῖλος ἁπλοῦται ἀπὸ τὸν σημερινὸν προλιμένα τοῦ Πειραιῶς μέχρι τῆς Ἀταλάντης. Ἄλλο τεῖχος, εἰς παρόμοιον τοξοειδῆ σχηματισμόν, ἀπὸ Ἀταλάντης μέχρι Κυνοσούρας ἀποφράσσει τὴν δίοδον πρὸς τὰ Σελήνια. Κατὰ μῆκος τῶν ἠπειρωτικῶν ἀκτῶν —ὅπως γνωρίζομεν ἤδη— καὶ ἐπὶ τῆς Ψυτταλείας ἔχουν ταχθῇ πυκναὶ φάλαγγες τοξοτῶν Περσῶν, πρὸς κάλυψιν τοῦ στόλου. Διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἔχει νὰ παρατάξῃ παρὰ ἐλαχίστους ὁπλίτας ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην καὶ γυναικόπαιδα, ὡς εἴδομεν.

Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔχει ἐπισημάνει ἤδη τὸ ἰδεῶδες πεδίον ἐπαφῆς μὲ τὸν ἐχθρόν, ὥστε τὰ πλοῖα του νὰ μὴ πλήσσωνται ἀπὸ τὰ βέλη τῶν πολεμίων ποὺ εὑρίσκονται εἰς τὴν Ψυττάλειαν. Καὶ τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι ἰδεατὸς κύκλος, ἀκτῖνος περίπου 500 μέτρων, τοποθετούμενος μεταξὺ Κερατοπύργου, Κερατσινίου Κέας Κεράμου Δραπετσῶνας Ψυτταλείας καὶ Τροπαίας Ἄκρας τῆς Σαλαμῖνος, τῆς σημερινῆς «Βαθειᾶς Πούντας». Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς Πέρσας ὅπως γίνῃ ἐδῶ ἡ σύρραξις ὁ Θεμιστοκλῆς ἔχει ἀνάγκην ἀπολύτου πρωτοβουλίας. Πρὸς στιγμὴν φαίνεται νὰ εὐνοῇ τὰ σχέδια τοῦ Θεμιστοκλέους ὁ ἀντίπαλος. Αἱ δύο παρατάξεις ἀντιμετωπί-

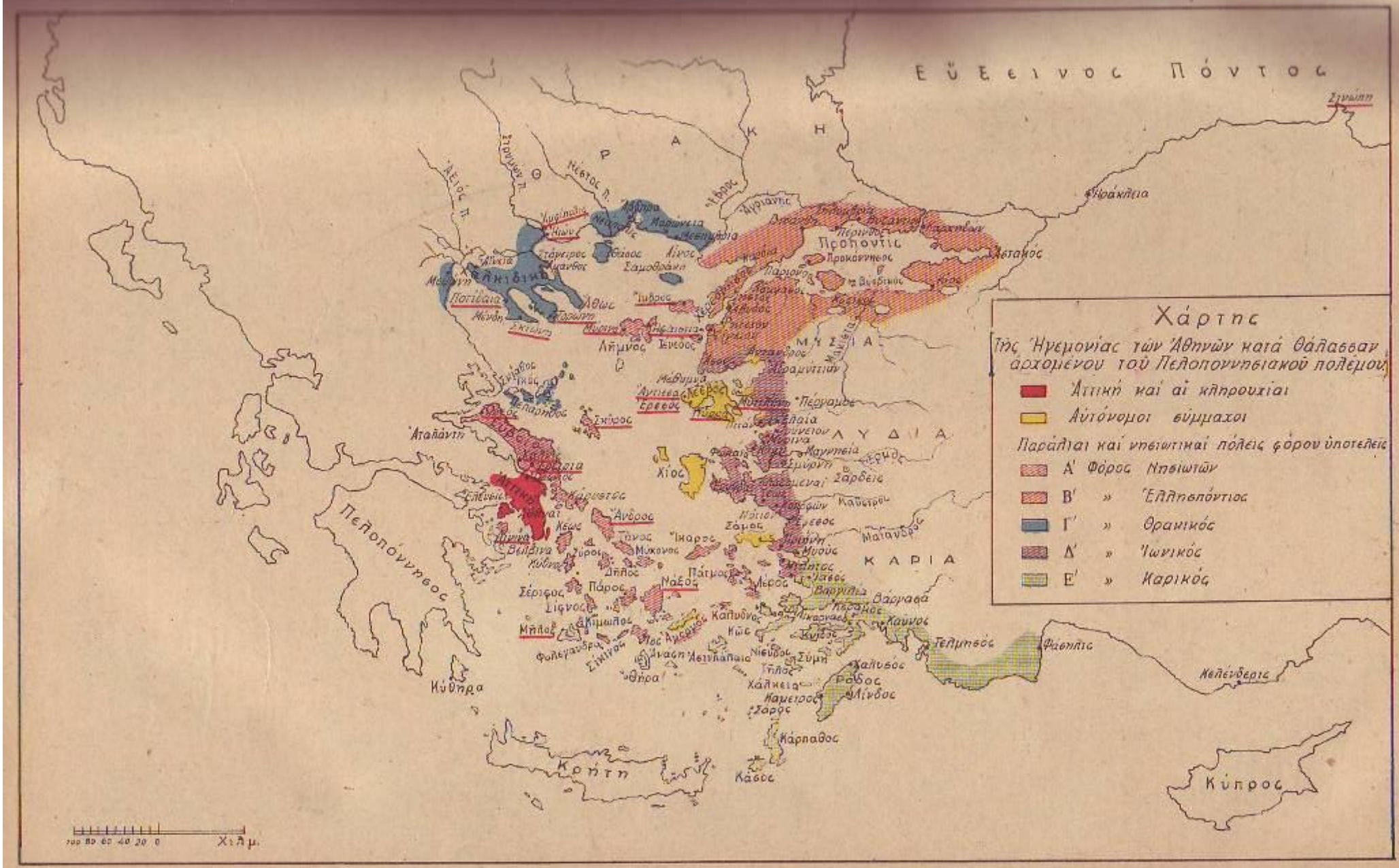
Χάρτης
τῆς Ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν κατὰ θάλασσαν
ἀρχομένου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου
Ἀττική καὶ αἱ κληρουχίαι
Αὐτόνομοι σύμμαχοι
Παράλιαι καὶ νησιωτικαὶ πόλεις φόρου ὑποτελεῖς
Α' Φόρος Νησιωτῶν
Β' » Ἑλλησπόντιος
Γ' » Θρακικός
Δ' » Ἰωνικός
Ε' » Καρικός
Εὔξεινος Πόντος
Θρᾴκη
Μακεδονία
Θεσσαλία
Ἑλλάς
Πελοπόννησος
Μυσία
Λυδία
Καρία
Κρήτη
Κύπρος
Κύθηρα
Χιλ. μ.

ζωνται ἀκμητοῦσαι. Ὁ Ξέρξης διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἐμφανίζεται νὰ ζητῇ αὐτὸ ἀκριβῶς τοῦ θέλει καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς. Ἀναμένει δηλαδὴ νὰ προχωρήσουν οἱ Ἕλληνες εἰς τὰ ἀνοικτὰ δηλαδὴ πρὸς τὸν ἰδεατὸν κύκλον ποὺ ἀνεφέραμεν, διὰ νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ρισθοῦν ἀμέσως εἰς τὴν πλάστιγγα τὰ πλεονεκτήματα κατὰ τὸ δυνατὸν ἀσιατικαὶ μονάδες. Ὁ λόγος ὅμως τῆς ἀναμονῆς τῶν Περσῶν δὲν εἶναι κυρίως αὐτός. Τὰ πρόσκαιρα πληρώματα, καθὼ ἀγρυπνήσαντα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προηγουμένης νυκτός, ἦσαν κουρασμένα ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγώνος. Ἐξ ἄλλου ἡ πληθὺς αὐτῶν πολύστονα νὰ ἀποβῇ κατὰ μέγα μέρος οὐ μόνον ἄχρηστος ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὴς διὰ τὸν στενὸν ἐκεῖνον χῶρον διότι εἶχον μὲν οἱ Πέρσαι τὸ πλεονέκτημα τῆς ὑπερφαλαγγίσεως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸ μειονέκτημα ὅτι κάθε περσικὸν πλοῖον ἔπρεπε νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἑνὸς ἑλληνικοῦ, τὰ δ' ὑποχωροῦντα, ἀντιπτοντα εἰς τὰς ὀπισθεν σειρὰς, ἠτο ἐνδεχόμενον νὰ ταράξουν τὴν τάξιν αὐτῶν καὶ νὰ προξενήσωσι πολλάκις εἰς αὐτὰς ζημίας μεγάλας. Ἐξ ἄλλου ἡ πεποίθησις ποὺ εἶχον οἱ Ἕλληνες ὅτι ἐὰν νικηθοῦν ἢ καὶ ἁπλῶς ἐὰν δὲν νικήσουν ἤθελον καταστροφῆ, ἔμελλε νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἀκαταμάχητους. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐξ ὅλων αὐτῶν ἠτο ὅτι τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἶχεν ἀνὴρ μεγαλοφυής, ὅστις, ἄρχων τοῦ ἡμίσεος ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, συνετήρησεν ὅπασαν τὴν δύναμιν ταύτην εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας, ἀντιληφθεὶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἔμελλε νὰ γίνῃ ἡ κρίσις τοῦ ὅλου ἀγώνος. Διότι ἐὰν ἤθελεν ἐπιτύχει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ὑπερφαλάγγισιν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως καὶ συγχρόνως ἐπετύγχανε νὰ διατάσσῃ τὴν παράταξιν αὐτῶν, οἱ λοιποὶ βάρβαροι ποὺ εἶχον ἀναταχθῇ θὰ ὑπεχώρουν ὁπωσδήποτε. Δὲν ὑπάρχει συνεπῶς ἀμφιβολία ὅτι ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος Ἀθηναῖος ναύαρχος, ὁ Θεμιστοκλῆς, πράγματι ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐν Σαλαμῖνι. Καὶ τοῦτο ὄχι διότι ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσουν ἐκεῖ διὰ τῆς ἐπιμονῆς του καὶ τῆς συνεννοήσεώς του μὲ τὸν Ξέρξην, ἀφοῦ ἡ πρᾶξις του ἐκείνη ἐπιδέχεται κριτικήν, ἀλλὰ διότι αὐτὸς κατεσκεύασεν ἐγκαίρως τὰς πολλὰς τῶν Ἀθηναίων τριήρεις καὶ διότι ὁ ἴδιος διὰ τῶν τριήρεων τούτων διασπάσας τὴν πτέρυγα τῶν Φοινίκων ἐγένετο πρωταίτιος τῆς νίκης. Τελευταίως ὅμως εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐνέπνεε φόβον θάρος καὶ ὁ γνωστὸς περὶ Σαλαμῖνος χρησμὸς τῆς Πυθίας, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐκεῖ θὰ νικήσουν οἱ Ἕλληνες. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι καθ' ἣν στιγμὴν συνεπληροῦτο ἡ ἑλληνικὴ παράταξις κατέφθασεν ἐξ Αἰγίνης ἡ τριήρης ἡ σταλεῖσα ἵνα φέρῃ τὰς εἰκόνας τῶν Αἰακιδῶν, καὶ ἡ αἰσία αὐτὴ ἔφεσις, ἀνὰ μέσον τοσούτων ἐχθρικῶν πλοίων, ἐξελήφθη ἀμέσως ὡς ἄριστος οἰωνός.

Ἀλλ' ἀφοῦ τὰ πλοῖα ἐπροχώρησαν ἐπ' ὀλίγον, ἀντήνησεν ἐπὶ τὴν ἀντίθετον πλευρὰν ὁ ἀλαλαγμὸς τῶν βαρβάρων καὶ ἀναστρέψαντες θαρροῦντα τὰ περσικὰ πλοῖα. Τότε οἱ Ἕλληνες ἔδει νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἀρχικόν των σκοπόν, νὰ παρασύρουν δηλαδὴ τοὺς πολεμίους ἐντὸς τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος χωρίς, ἠρχισαν νὰ ὑποχωροῦν, ὄχι στρέψαντες τὰ νῶτα, ἀλλὰ ὡς ἔλεγον κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, κάνακρουόμενοι τὰς κώπας, κωπηλατοῦντες δηλαδὴ πρὸς τὰ ὀπίσω, μέχρις οὗ, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, φάσμα γυναικὸς ἐνεφανίσθη ὑπεράνω τῶν ἑλληνικῶν πλοίων καὶ ταυτοχρόνως φωνὴ ἰσχυρὰ ἠκούσθη καθ' ὅσον τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον λέγουσα: «Ὦ δαιμόνιοι, μέχρι τίνος πρύμνην ἀνακρούεσθε;» (δηλαδὴ «ὦ ἄνθρωποι, ἕως πότε θὰ ὀπισθοδρομῆτε μὲ τὴν πρύμνην;».

Τὸ τόλμημα τοῦ Ἀμεινίου. Ἡ κραυγὴ ἐκείνη ἐπέτρεψε τὴν ὀπισθοδρόμησιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐνῷ αἱ μοῖραι των σταματοῦν τὴν ὀπισθοχώρησιν, αἴφνης μία ἀθηναϊκὴ τριήρης ἐξέρχεται τῆς γραμμῆς καὶ προχωρεῖ ὁλομόναχη ἐναντίον τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως. Πλοίαρχός της εἶναι ὁ Ἀθηναῖος Ἀμεινίας ὁ Παλληνεύς, ἀδελφὸς τοῦ ἀνδραγαθήσαντος εἰς τὸν Μαραθῶνα Κυναιγείρου καὶ ἐπίσης ἀδελφὸς τοῦ ἀθανάτου Ἀθηναίου τραγικοῦ Αἰσχύλου. Εὐθὺς ὡς αὐτὸ ἐγένετο ἀντιληπτὸν ἀπὸ μέρους τῆς ἀντιπάλου μοίρας, φοινικικὸν πλοῖον, ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον, ἀποσπᾶται ἐπίσης τῆς ἰδίας του παρατάξεως καὶ πλέει ἐναντίον τῶν παρατόλμων Ἑλλήνων πολεμιστῶν. Ὁ Ἀριαδίγνης φαίνεται ἐξαιρετικῶς ἐκπλαγεὶς μὲ τὴν εὐκαιρίαν ποὺ τοῦ δίδεται νὰ παράσχῃ ἕνα «καλὸ μάθημα» εἰς τοὺς Ἕλληνας, ποὺ ἀρέσκονται εἰς τὴν τακτικὴν τῆς μονομαχίας τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Πράγματι, δὲ ἐδείκνυον ἐξαιρετικὸν ἐνθουσιασμὸν οἱ Ἕλληνες πρὸς τὴν τακτικὴν αὐτήν, τὴν ὁποίαν, περισσότερον παντὸς ἄλλου, ὁ Θεμιστοκλῆς ἔκρινεν ὡς τὴν χειρίστην. Δὲν ἐχρειάζετο παρὰ νὰ συνεχισθοῦν αἱ μονομαχίαι τοῦ εἴδους αὐτοῦ διὰ νὰ μεταβληθοῦν εἰς καυσόξυλα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ἀπὸ τὰ βαρβαρικὰ μεγαθήρια, ὁπότε ἀσφαλῶς ὁ Ἀριαδίγνης θὰ ἠδύνατο νὰ παράσχῃ εἰς τὸν βασιλικὸν ἀδελφόν του τὸ γραικὸν θέαμα ἑνὸς ἀνέτου καὶ ἀκόπου θριάμβου. Εἰς τὴν προκειμένην ὅμως περίπτωσιν ἡ ἀρχὴ τῆς ναυμαχίας διὰ τοιαύτης μονομαχίας εἶχεν ἀνεκτίμητα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ψυχολογικῆς φύσεως ὠφελήματα. Οἱ ἄνδρες τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως ἐθεώρουν εὐκόλως ὅτι ὁ τολμηρὸς Ἕλλην τριήραρχος ἦτο ἄνδρ τοιαύτης τάξεως πολεμιστής, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀνδρεία ἦτο οἰκογενειακὴ παράδοσις. Ἐνῷ λοιπὸν κωπηλατοῦν ἀκμαιότατα οἱ κωπηλάται του, ὁ Ἀμεινίας διὰ καταλλήλου χειρισμοῦ ἀποφεύγει τὴν κατ' εὐθεῖαν σύγκρουσιν μὲ τὸ ἀντίπαλον πλοῖον καὶ ἐπωφελούμενος τοῦ πνέοντος ἐλαφροῦ δυνατοῦ ἀνέμου ὁλισθαίνει εἰς τὰ πλάγια τοῦ φοινικικοῦ σκάφους καὶ ἐντίνει τὸ ἔμβολον τοῦ πλοίου του εἰς τὴν πλευρὰν τῆς βαρβαρικῆς μονάδος. Τόση ἠτο ἡ ὁρμὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ πλοίου, ὥστε παραμένει τοῦτο κυριολεκτικῶς «καρφωμένον» ἐπὶ τοῦ ἄλλου, εἰς τρόπον ὥστε τὰ δύο σκάφη νὰ μὴ δύνανται πλέον νὰ χωρισθοῦν. Ἀλλ' εὐθὺς ὡς ἐπήλθεν ἡ σύγκρουσις ὁ Ἀμεινίας ἐγκαταλείπει ἀμέσως τὴν θέσιν τοῦ πλοιάρχου καὶ μεταβάλλεται εἰς πολεμαρχον. Πηδᾷ πρῶτος εἰς τὸ ἐχθρικὸν σκάφος καὶ τὸν ἀκολουθοῦν οἱ ὁπλῖται του. Καὶ εἰς πεῖσμα τοῦ δυσαναλόγου ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὑπεροχή των εἶναι καταφανής. Ἡ ἀστραπιαία ἔφοδος ἀχρηστεύει τοὺς Πέρσας τοξότας ποὺ φέρει ἡ φοινικικὴ τριήρης καὶ οἱ ὁποῖοι ἐπιφέρουν τρομακτικὴν σύγχυσιν, φοβούμενοι μήπως πέσουν εἰς τὴν θάλασσαν. Οἱ Φοινίκες πάλιν ὁπλῖται, καίτοι ἀνδρεῖοι καὶ ἔμπειροι πολεμισταὶ εἰς τὸν ἀγῶνα σῶμα πρὸς σῶμα, ἐξησκημένοι ἀπὸ προηγουμένας πειρατικὰς συναντήσεις εἰς ἀνοικτὸν πέλαγος, εὑρίσκονται ἔξαφνα εἰς ἐξαιρετικῶς μειονεκτικὴν θέσιν ἔναντι τῶν Ἑλλήνων. Οὐδόλως φανταζόμενοι τὴν ἔφοδον ἐκείνην ἦσαν τελείως ἀνέτοιμοι διὰ μάχην καὶ σχεδὸν γυμνοί. Ἀντιθέτως οἱ Ἕλληνες φέρουν πανοπλίαν. Διὰ αὐτὸ καὶ ἡ συμπλοκὴ δὲν ἀργεῖ νὰ μεταβληθῇ εἰς πραγματικὴν σφαγήν.

Ἐπεμείναμεν εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς λεπτομερείας διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον σχηματίζομεν μίαν ἰδέαν τοῦ τί περίπου ἐγίνετο κατὰ τὴν διάκειαν τῆς πολυκρότου αὐτῆς ναυμαχίας ὅταν ἐπετύγχανεν ὁ ἐμβολισμός, δηλαδὴ τὸ «κάρφωμα» τῶν ἐχθρικῶν πλοίων. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες δὲν διαθέτουν τόσας μονάδας ὥστε νὰ θυσιάζουν καὶ ἀπὸ μίαν ἔναντι ἑκάστης βαρβαρικῆς μονάδος. Ὡς ἔξαψις τῶν πνευμάτων καὶ ἀναπτέρωσις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν Ἑλλήνων ὁ ἐμβολισμὸς τοῦ Ἀμεινίου εἶναι θαυμάσιος. Ἀλλοίμονον ὅμως ἐὰν ἐξακολουθήσῃ νὰ γίνεται τὸ αὐτὸ καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους πλοιάρχους. Διὰ τοῦτο ἀνὰ παρερχομένην στιγμὴν ἐπιβάλλεται ἀκόμη ἐπιτακτικώτερον ἡ γενίκευσις τῆς συμπλοκῆς. Πρὸς τοῦτο δεύτερος ἐξέρχεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτὸς ὁ Θεμιστοκλῆς. Παρ' ὅλον τοῦτο ὁ ἀγὼν ἀκόμη δὲν γενικεύεται. Τρίτη μὲ τὴν σειράν της ἐγκαταλείπει τὴν παράτασιν τριήρης τῆς ὁποίας πλοιάρχευε ὁ Νάξιος Δημόκριτος. Ὁ Δημόκριτος δὲν ἀκολουθεῖ τὸ προηγούμενον τοῦ Ἀμινείου. Ὡς καλὸς νησιώτης γνωρίζει ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι συμφέρον. Κάμνει κάτι ἄλλο καὶ τὸ κάμνει μάλιστα μὲ καταπληκτικὴν δεξιοτεχνίαν. Φροντίζει νὰ μὴ εἶναι πολὺ ἀδρομητικοὶ οἱ ἐμβολισμοί του, διότι εὐθὺς ὡς προξενήσῃ ρῆγμα εἰς τὰ ὕφαλα τοῦ ἀντιπάλου σκάφους, δίδει διαταγὴν εἰς τοὺς ἐρέτας του ὅπως ἀνακρούσουν πρύμναν καὶ μάλιστα μεθ' ὁρμῆς. Τὰ νερὰ τῆς Σαλαμῖνος εἶναι ἱκανὰ τώρα μόνα των νὰ ἐξακολουθήσουν τὸ βαρβαροκτόνον ἔργον. Ἔντρομοι οἱ Πέρσαι τοξόται, φοβούμενοι τὸν πνιγμὸν, ἐγκαταλείπουν τὰ τόξα των. Καὶ δι' αὐτὸ ὁ Δημόκριτος συνεχίζει τοὺς χειρισμούς του καὶ τοὺς ἐμβολισμούς. Τὸ βαρβαρικὸν ἀρχηγεῖον διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ κατοπονήσῃ μέχρις ἐξαντλήσεως τοὺς ἄνδρας τῶν πληρωμάτων κατὰ τὰς κινήσεις τοῦ στόλου ποὺ ἐγένοντο τὴν προηγουμένην νύκτα. Κατάκοποι τώρα οἱ ὁπλῖται δὲν ὑπακούουν εὐχερῶς εἰς τοὺς νέους χειρισμοὺς τῶν βαρέων σκαφῶν. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Δημόκριτος κατορθώνει νὰ ἐμβολίσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου, πέντε ἐχθρικὰ σκάφη, αἰχμαλωτίζει δὲ καὶ ἕνα ἕκτον. Ἀλλ' ἤδη ἔνεκα γενικευθῇ ὁ ἀγών.

Η ΓΕΝΙΚΕΥΣΙΣ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Δραματικαὶ φάσεις τοῦ ἀγῶνος. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι τόσον εὔκολα. Αἱ ὧραι παρέρχονται καὶ ὁ ἀγὼν παραμένει ἀμφίρροπος. Διότι οἱ βάρβαροι καὶ ἔμπειροι εἶναι καὶ ἀνδρεῖοι. Καὶ τὰ πράγματα θὰ ἐλάμβανον ἀσφαλῶς πολὺ κακὴν διὰ τοὺς Ἕλληνας τροπήν, ἐὰν καὶ πάλιν δὲν ἐπενέβαινεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις, ἀφοῦ συνεκέντρωσε τὰ πλοῖα του, ὁρμᾷ ἀκάθεκτος κατὰ τῶν πρὸ αὐτοῦ φοινικικῶν καὶ διασπᾷ τὸν κλοιόν. Εἶναι τόση ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀθηναίων, ὥστε ἄλλο μὲν ἀπὸ τὰ ἐχθρικὰ σκάφη ἀνακρούονται πρύμναν, ρίπτονται εἰς τὴν ξηράν, ἄλλα δὲ σπεύδουν πρὸς τὰ ὀπισθεν διὰ νὰ ἀνασυνταχθοῦν ἢ διὰ νὰ λάβουν νέας ὁδηγίας καὶ διαταγὰς ἀπὸ τὸ κέντρον των. Ἀλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς καθώρισε καὶ τὰς τύχας τῆς ναυμαχίας. Οἱ Πέρσαι, κατάπληκτοι ἀπὸ τὴν ὀπισθοχώρησιν αὐτὴν τῶν Φοινίκων, ἀλλὰ καὶ περίτρομοι ἐκ τοῦ ὅτι τὰ φοινικικὰ πλοῖα κατέρευγον εἰς τὰ νῶτα των, δὲν ἀπέκλειον τὴν συνήθη ἄλλως τε ἐπίθεσιν τῶν ὑποτελῶν ἐκ νώτων, σπεύδουν νὰ ὀπισθοχωρήσουν καὶ αὐτοὶ εἰς τρόπον ὥστε ὅλαι αὗται αἱ κινήσεις δημιουργοῦν τὴν πρώτην σύγχυσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν βαρβάρων. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιχειρεῖ νὰ καταδιώξῃ τὰ ἐξοκείλαντα πλοῖα, ἀλλὰ τὸν ὑποδέχονται καταιγισμοὶ βολῶν τῶν εἰς τὴν ξηρὰν τοξοτῶν τῶν Περσῶν καὶ ἀλλάσσει σχέδιον. Πλησιάζει τώρα ἡ μεσημβρία, ὅταν μία ἀνέλπιστος βοήθεια ἔρχεται εἰς τοὺς Ἕλληνας. Δυτικὸς ἰσχυρὸς ἄνεμος ἀρχίζει νὰ πνέῃ καὶ προκαλεῖ τὴν γνωστὴν καὶ σήμερον θαλασσοταραμὴν ποὺ γνωρίζουν ἀρκετὰ καλῶς ὅσοι περιπλέουν μὲ παρόμοιον ἄνεμον τὸν Σαρωνικόν. Αὐτὸ ὑπῆρξεν ἡ δευτέρα αἰτία τῆς συγχύσεως τῶν βαρβάρων. Ἤδη ὁ Θεμιστοκλῆς δι' εὐστόχων χειρισμῶν προσπαθεῖ νὰ ὠθήσῃ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἰδεατοῦ κύκλου, περὶ τοῦ ὁποίου ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὰ ὀπισθεν τοῦ ἀριστεροῦ τῶν βαρβάρων. Τοῦ ἀποφράσσουν ὅμως τὸν δρόμον οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Κίλικες, οἱ ὁποῖοι, καίτοι δεινοὶ θαλασσομάχαι, δὲν δύνανται τελικῶς νὰ ἐμποδίσουν τὸν Θεμιστοκλῆ νὰ προχωρήσῃ καὶ μετ' ὀλίγον νὰ τοὺς προσβάλῃ ἐκ τῶν πλαγίων. Παρὰ τὴν κραταιὰν ἄμυναν ποὺ προβάλλουν, ἀναστρέφονται, κυρίως ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ φανερώνεται ὁ ἡγεμὼν τῶν Κιλίκων Συέννεσις. Τώρα τὸ ἐχθρικὸν κέντρον ἀποσυντίθεται, ὠθούμενον ἐν μέρει

ἀγῶνος. Μερικὰ τῶν βαρβαρικῶν σκαφῶν κατορθώνουν νὰ διαφύγουν ἀπὸ τὰ περάσματα μεταξὺ Ἀταλάντης καὶ Ψυτταλείας ἢ μεταξὺ Ἀταλάντης καὶ Σελινίων. Ἐξ ἄλλου, τὰ αἰγυπτιακὰ σκάφη καὶ ἕνα μέρος τῶν φοινικικῶν, ἀντιληφθέντα ἐγκαίρως τὴν πανωλεθρίαν ποὺ τὰ ἀναμένει κάπτουν τὴν Ἀμφιάλην, τρεπόμενα πρὸς Βορρᾶν καὶ διὰ τοῦ στενοῦ ἀφίνουν ἀπὸ ἀνοικτὰ τὴν Λέρον καὶ ποδίζουν διὰ νὰ ἀνασυνταχθοῦν εἰς τὰς Φαρμακούσσας νήσους (αἱ σημεριναὶ Κυράδες). Αὐτὰ ὅλα ἔχουν ἐπιφέρει τὴν συμφέρουσαν εἰς τοὺς Ἕλληνας διάσπασιν τῶν ἐνθοικῶν δυνάμεων. Ἀλλὰ ἐκεῖ κάτω παρὰ τὸν Κερατόπυργον, τὰ πράγματα εἶναι ἀκόμη κρίσιμα, ἐφόσον ἀνθίστανται οἱ Ἴωνες, οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Σαμόθρακες, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀντιλαμβάνονται καὶ αὐτοὶ τὸ μάταιον τοῦ ἀγῶνος. Τελευταῖα ὅλων ὑποχωρεῖ ἡ Ἀρτεμισία. Ἡ ἀνδρικὴ καὶ ἀτρόμητος καοδιά της δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἧτταν, τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις εἶχε προβλέψει. Παρακολουθεῖ μὲ προφανῆ δοσβύτητα τὰ ἐλεεινὰ ναυάγια τῶν φυγάδων. Ἐξαφνα βλέπει ἐπεχόμενον ἐναντίον της τὸν Ἀμεινίαν. Γνωρίζει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μένεα πνέοντες ἐναντίον της, διότι θεωροῦν ὡς ἐσχάτην ὕβριν τὸ ὅτι στρατεύει ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος μία γυναῖκα, τὴν ἔχουν ἐπικηρύξει. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔχει δώσει ρητὰς ἐντολάς : Νὰ μὴ λεράσῃ κανεὶς τὸ ἀκόντιόν του μὲ γυναικεῖον αἷμα. Καὶ ὁρίζει ἀμοιβὴν δι' ἐκείνους ποὺ θὰ συλλάβουν τὴν Ἀρτεμισίαν ζωντανὴν 10.000 δραχμῶν! Φαίνεται συνεπῶς ὅτι γνωρίζει τὸν κίνδυνον ποὺ τὴν ἀπειλεῖ ἐὰν συλληφθῇ καὶ ὅστις εἶναι χειρότερος τοῦ θανάτου. Εὐτυχῶς ὅμως δι' αὐτὴν ὁ Ἀμεινίας δὲν γνωρίζει τὴν ναυαρχίδα της ἀλλὰ καὶ ἐκείνη γνωρίζει πῶς νὰ πολιτευθῇ καὶ νὰ δράσῃ. Εἰς τὴν πρῶραν της εὑρίσκεται ἡ ναυαρχὶς τοῦ Δαμασιθύμου, βασιλέως τῶν Καλυνδίων. Ἡ Ἀρτεμισία, πρὸ τοῦ κινδύνου ποὺ διέτρεχεν ἐὰν ἀναγνωρίζετο, ἀρμᾶ καὶ βυθίζει τὸ φιλικὸν αὐτὸ σκάφος τῶν Περσῶν. Τὸ τέχνασμα εἶχεν ἐπιτύχει. Ὁ Ἀμεινίας βλέπων νὰ βυθίζεται τὸ ἐχθρικὸν σκάφος, δικαίως νομίζει ὅτι τὸ πλοῖον ποὺ τὸ ἐβύθισε θὰ εἶναι ἑλληνικόν. Ἀντιστρόφως ὁ Ξέρξης, ποὺ παρακολουθεῖ τὰς κινήσεις τῆς βασιλίσσης, νομίζει ὅτι αὕτη ἐβύθισε σκάφος ἑλληνικόν. Καὶ τότε ἀκριβῶς κατάπληκτος ἀπὸ τὴν μαχητικότητα τῆς γυναικὸς, ἀναφωνεῖ τὸ περίφημον : «Οἱ μὲν ἄνδρες γεγόνασί μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες!».

Ἤδη ὅμως ἡ πανωλεθρία τοῦ περσικοῦ στόλου εἶναι τόσον ἐξόφθαλμος, ὥστε ὁ Ξέρξης ἀρχίζει νὰ τρομάζῃ καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν του. Ἡ ἀνησυχία του εἶναι τόσον ζωηρὰ ὥστε ἀπὸ τὴν ταραχήν του εἰς μίαν στιγμὴν σχίζει τὴν ψαμμύδα του. Ἀλλὰ τὸ σχίσιμον τῆς ψαμμύδος τοῦ βασιλέως ἀποτελεῖ τὸ σύνθημα τοῦ ἐσχάτου κινδύνου! Ἀλλωστε ἦτο φανερὸν διὰ τὸν Ξέρξην ὅτι τὸ καίριον πλῆγμα εἶχε καταφερθῆ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀρνὰ τὸ ἀπόγευμα καὶ τὰ τελευταῖα σκάφη τῶν βαρβάρων εἰσορμοῦν τώρα εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Φαλήρου διὰ νὰ σωθοῦν. Εἶχεν ἤδη ἐπέλθει ἡ νύξ, ἀλλὰ πανσέληνος λαμπρὰ ἐφώτισε τὸν θρίαμβον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν ἐφάνη ἐκ πρώτης ὄψεως τοσοῦτον ὁρμητικός, ὅσον τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα. Διότι ναί μὲν οἱ Ἕλληνες ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ δὲν ἀπέβαλον εἰμὴ 40 ναῦς, ἐνῶ περσικαὶ τριήρεις κατεστράφησαν 200 περίπου, πλὴν ἑτῶν ληφθεισῶν σὺν αὐτοῖς ἀνδράσι, πλὴν ἐκείνων δηλαδὴ ποὺ συνελήφθησαν αὐτανδροι. Ὁ περσικὸς ὅμως στόλος ἦτο ἀκόμη ὑπέοτερος τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς ἵστατο ἀκέραιος ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς. Ὥστε οἱ Ἕλληνες συλλέξαντες τὰ ναυάγια καὶ τοὺς νεκροὺς καὶ στήσαντες τρόπαιον ἐπὶ τῆς Ψυτταλείας ἐχρειάσθη νὰ παρασκευασθοῦν πρὸς νέον ἀγῶνα.

Ἡ ἀνανδρία ὅμως τοῦ Ξέρξου ἔμελλε νὰ συμπληρώσῃ ὅ,τι ἤρξατο ἡ τῶν Ἑλλήνων τόλμη καὶ δεξιότης, διότι τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μεγάλου Βασιλέως διὰ τὴν ἧτταν ἡν ὑπέστη διεδέχθη μετ' ὀλίγον φόβος ἀκατάσχετος μήπως οἱ Ἕλληνες, κατατροπώσαντες καὶ πάλιν τὸν στόλον του, πλεύσουν ἀμέσως εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ λύσαντες τὰς γεφύρας, ἀποκλείσουν αὐτὸν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὅθεν τὴν ἐπομένην, ἐνῶ ἐφάνη μελετῶν νὰ γεφυρώσῃ τὸν μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Σαλαμῖνος πόρον ἵνα διαπεράσῃ δηθὲν εἰς τὴν νῆσον τὸν στρατόν, πράγματι ἤρχισε νὰ σκέπτεται πῶς θὰ ἀναχωρήσῃ. Ἐνίσχυσε δὲ αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ Μαρδόνιος, εἰπὼν ὅτι αὐτὸς ἀναλαμβάνει νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ 300.000 λογάδων ἀνδρῶν.

Τὸ ἑσπέρας λοιπὸν τῆς ἡμέρας ταύτης, ἤτοι τῆς ἑπομένης τῆς ναυμαχίας διετάχθη ὁ ἐν Φαλήρῳ στόλος νὰ ἀπελθῇ διὰ νυκτὸς πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἵνα σώσῃ τὰς γεφύρας. Τὸ δὲ πρωὶ οἱ Ἕλληνες εὐθὺς ὡς ἔμαθον τὴν φυγὴν αὐτοῦ, ὡρμήσαντες εἰς τὴν Σαλαμῖνα τὸν Ἀριστείδην μετὰ τῶν ὁπλιτῶν φύλακα τῆς νήσου καὶ τῆς λείας, ἔφτασαν περιχαρεῖς εἰς καταδίωξιν τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν μέχρις Ἄνδρου καὶ εἶδον ὅτι ὁ ἐχθρὸς εἶνε προχωρήσει πολὺ πρὸ αὐτῶν ἐβιγονόησαν. Καὶ ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον νὰ προελάσωσι μέχρις Ἑλλησπόντου, ὁ δ' Εὐρυβιάδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἀντέστησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν ἦτο συνετὸν νὰ φέρωσι τὸν μονάρχην τῶν Περσῶν εἰς ἀπελπισίαν, ἀναγκάζοντες αὐτὸν τε καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ μείνωσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς βλέπων ὅτι ποέπει νὰ ἐνδώσῃ, ἔπραξε πάλιν μίαν ἐκ τῶν πράξεων ἐκείνων αἵτινες, διὰ τὸν διωρούμενον αὐτῶν χαρακτῆρα, ἐπισκιάζουσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀπαράμιλλον τῆς μεγαλοψυχίας αὐτοῦ λάμψιν. Ἔστειλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν τὸν πιστὸν αὐτοῦ Σίκιννον, διὰ τοῦ ὁποίου εἰδοποίησε τὸν Ξέρξην ὅτι οἱ Ἕλληνες σκέπτονται νὰ μεταβοῦν καὶ νὰ διαλύσουν τὰς γεφύρας τοῦ Ἑλλησπόντου, καὶ ὅτι ἐκεῖνος μέχοι τῆς στιγμῆς ἠμπόδισεν αὐτούς. Συνεπῶς καλῶς θὰ ἔπραττεν ὁ Ξέρξης νὰ φύγῃ τὸ ταχύτερον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἐρωτᾶται ὅμως : Πρὸς τίνα σκοπὸν ὁ Θεμιστοκλῆς διεμήνυσε ταῦτα εἰς τὸν Ξέρξην; Διότι ἐὰν μὲν ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Ξέρξης θέλει νὰ ἀναχωρήσῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο περιττή. Ἐὰν ἀντιθέτως ἐνόμιζεν ὅτι θέλει νὰ παραμείνῃ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο μᾶλλον ἐπιτηδεία διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἐστὶ ἀναφέρει πάντα ταῦτα ἐκφέρει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπολιτεύθη καλῶς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ ὅτι ἔπραξε τοῦτο διὰ νὰ φανῇ ὅτι θέλει νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν Μέγαν Βασιλέα, ὥστε ἐνδεχομένως εἰς τὸ μέλλον νὰ δύναται νὰ προσφύγῃ εἰς αὐτόν.

Καὶ αὐτὰ μὲν ἦσαν τὰ ἄμεσα γεγονότα, τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν φυγὴν τοῦ Ξέρξου κατόπιν καὶ μόνον τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἐπίστευσαν εἰς τὴν πλήρη ναυτικὴν νίκην των. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ὅμως αὐτῆς — καὶ πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν περαιτέρω ἐξιστόρησιν τῆς τελευταίας φάσεως τῶν Μηδικῶν πολέμων — ἄλλα χαρακτηριστικὰ γεγονότα λαμβάνουν χώραν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, δείγματα καὶ αὐτὰ τῆς κοσμοσύστης ἐν Ἑλλάδι νοοτροπίας, ἤτοι τοῦ κομματισμοῦ, τοῦ στενοῦ τοπικισμοῦ καὶ τοῦ κακῶς ἐννοουμένου ἑλληνικοῦ φιλοτίμου.

Μεγαλεῖα καὶ ἀθλιότητες. Ἐνῶ ὁ ὑπέρλαμπρος θρίαμβος καταυγάζει τὴν λαμπροτέραν σελίδα τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἀφυπνίζεται καὶ πάλιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν τότε βιωνάντων τὸ μικρόψυχον καὶ ταπεινὸν αἴσθημα τοῦ ἐνώτισμοῦ. Ὡσὰν νὰ μὴ ἔχουν κάτι καλύτερον νὰ πράξουν, ἀσχολοῦνται τώρα μὲ τὸ πῶς νὰ ἀμαυρώσουν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἴδιως ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλέα τὴν κοινὴν ἀναγνώρισιν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς Ἑλλάδος. Συνέρχονται καὶ τώρα εἰς συμβούλιον. Πρόκειται κατὰ τὰ ἔθιμα νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ στρατηγικὴ ἀξία τοῦ πρωτανεύσαντος κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ νὰ ἀπονεμηθῇ τὸ τόσον δίκαιον στρατηγικὸν ἔπαθλον. Καὶ ἀποφασίζεται ὅτι τὸ ἔπαθλον δὲν δύναται νὰ δοθῇ εἰς οὐδένα, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξευρεθῇ ποῖος εἶναι ἄξιος αὐτοῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν οὐδεὶς δικαιοῦται τῶν πρωτείων, συνέρχεται τὸ συμβούλιον νὰ ἀποφασίσῃ διὰ τὰ δευτερεῖα. Αἱ ψῆφοι τῶν στρατηγῶν συμπίπτουν ὑπὲρ τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἀλλὰ ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαίας ἀναγνωρίσεως ματαιοῦται. Τέλος δὲ τὸ ἀριστεῖον ἐπὶ ἀνδρείᾳ κατὰ τὴν μάχην ἀπονέμεται εἰς τοὺς Αἰγινήτας μὲ προφανῆ σκοπὸν ὅπως ἐκτραχυνθοῦν αἱ σχέσεις Ἀθηναίων καὶ Αἰγινητῶν. Μόνον δὲ μετὰ τοὺς Αἰγινήτας ἀπονέμονται τιμαὶ εἰς δύο Ἀθηναίους.

Αὐτὰ ὅλα δὲν εἶναι τίποτε ἀκόμη πρὸ τῆς ἀντιδράσεως ποὺ ἀσκοῦν οἱ Δελφοί. Τὸ δελφικὸν ἱερατεῖον ὑπέθαλπε μέχρι τῆς στιγμῆς τὴν ἐναντίον τοῦ Θεμιστοκλέους ἀντίδρασιν. Αἱ πρῶται συλληφθεῖσαι τριήρεις ἀνατίθενται εἰς τὰ ἱερὰ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τοῦ Σουνίου καὶ τέλος εἰς τὴν Τροπαίαν ἄκραν τῆς Σαλαμῖνος. Οἱ Αἰγινῆται σπεύδουν νὰ ἀφιερώσουν εἰς τοὺς Δελφοὺς, ἀξιόλογον ἀνάθημα, τοῦτο δὲ τοῖς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς οἱ κυρίως δημιουργοὶ τῆς νίκης. Τὸ ἀνάθημα αὐτὸ εἶναι ἱστὸς πλοίου χαλκοῦς μετὰ τριῶν χρυσῶν ἀστέρων. Οἱ Δελφοὶ ἐκθέτουν τὸ ἀνάθημα τοῦτο εἰς περίοπτον θέσιν πλησίον τοῦ κρατῆρος τοῦ Κροίσου, ποὺ δὲν ἦτο Ἕλλην ἀλλὰ Ἀσιάτης. Ὁμοίως μετὰ πολλῶν τιμῶν γίνονται δεκτὰ τὰ ἄλλα ἀναθήματα τῶν συμμάχων. Ὅταν ὅμως ὁ Θεμιστοκλῆς θέλῃ νὰ ἀναθέσῃ τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν πρὸς αὐτὸν δωρηθέντων λαφύρων, τὸ δελφικὸν ἱερατεῖον ἀποκρούει σκαιῶς τὴν προσφορὰν διὰ νὰ ταπεινώσῃ τὸν μέγαν Ἕλληνα πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν ἄνδρα.

Ἐν τούτοις εἰς τὴν Σπάρτην ὁ λαὸς ἀναγνωρίζει τὰς προσφερθείσας ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ὑπηρεσίας. Ὑποδέχονται ἐκεῖ τὸν Θεμιστοκλέα μὲ τοιαυτοφανεῖς πρὸς ξένον τιμάς. Τὸν στεφανώνουν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Εὐρυβιάδου, τοῦ δωρίζουν πολυτελεστάτην ἅμαξαν καὶ οἱ 300 ἱππεῖς τῆς Σπάρτης τὸν συνοδεύουν ἐπισήμως καὶ τιμητικῶς μέχρι τῶν ὁρίων τῆς χώρας. Ποτὲ ξένος δὲν ἐγνώρισε παρομοίας τιμάς. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος ;

Ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα, εὑρίσκει ψυχρότητα. Καὶ ἐδῶ ὁ δάκτυλος τῶν Δελφῶν καὶ ἡ συστηματικὴ ἀντίδρασις τῶν κομμάτων. Δυσπιστία, καχυποψία ἀκόμη καὶ μῖσος τῶν ἀνικάνων ἀντιπάλων του, ἐναντίον του. Αἱ λαϊκαὶ μᾶζαι ἐνισχύουν τοὺς εὐπατρίδας κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους μὲ ἀποτέλεσμα ἀ ἐπικρατήσῃ ἀμέσως τὸ συντηρητικὸν κόμμα τοῦ Ἀριστείδου. Μετὰ μερικοὺς μῆνας ὁ «δίκαιος» ἀλλὰ περιωρισμένων ἀντιλήψεων πολιτικὸς αὐτὸς ἀνὴρ ἐκλέγεται ἀρχιστράτηγος τῆς ὅλης ἠπειρωτικῆς στρατιᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Θὰ ἀφήσουν τοιαύτιστον τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου εἰς τὸν μεγαλουργὸν τοῦ ἀθηναϊκοῦ ναυτικοῦ μεγαλείου, εἰς τὸν μεγαλοφυᾶ σωτῆρα τῆς πόλεως : Ὄχι! Οὔτε αὐτό. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἀποπέμπεται σχεδόν, διότι τίθεται εἰς διαθεσιμότητα καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου ὁ Ξάνθιππος.

Ὁ Θεμιστοκλῆς περιφέρεται ἀνὰ τὴν σημερινὴν ἀκτὴν Ξαβερίου καὶ περιεργάζεται περίλυπος τὰ παλαιὰ ἀχρηστευμένα «σκαριά» τῶν ἀθηναϊκῶν πλοίων ποὺ προορίζονται νὰ γίνουν καυσόξυλα. Καὶ κάποτε ἄλλοτε ἔκαμνε τὸν ἴδιον αὐτὸν περίπατον. Ὅταν ἦτο ἀκόμη παιδί. Τότε τὸν συνώδευεν ὁ πατήρ του ποὺ τοῦ ἐδείκνυε τὰ πλοῖα καὶ τοῦ ἔλεγε:

— Ἔτσι, παιδί μου, καταντοῦν μίαν ἡμέραν καὶ οἱ πολιτικοί!

Ποτὲ δὲν ἐφαντάζετο βέβαια ὁ Θεμιστοκλῆς πόσον γρήγορα καὶ εἰς ποίαν ἀκριβῶς στιγμὴν θὰ ἐπληθεύεν ἡ πα-

τρικὴ προφητεία, ἡ ὀφειλομένη εἰς τὴν πλήρη γνῶσιν τῆς κομματικῆς νοοτροπίας τῶν συμπατριωτῶν του. Ἀλλὰ καὶ τῆς πατρίδος του ἡ κατάστασις εἰδικῶς, καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος γενικώτερον, δὲν ἦτο καθόλου ρόδινος.

Αὐτόχρημα δραματικὴ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀνέτειλεν ἡ ἐπαύριον τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας. Ὁ πρώρος χειμὼν καθιστᾷ ἀκόμη τραγικώτερον τὸ ἔργον τῆς βαρβαρικῆς καταστροφῆς κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν φθινοπωρινὴν περίοδον.

Ὁ Μαρδόνιος. Ὁ Μαρδόνιος εἰς τὴν βασιλικὴν σκηνὴν τοῦ Ξέρξου καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐπιλέκτων στρατευμάτων του, διαχειμάζει εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλὰ ὁ Μαρδόνιος δὲν εἶναι μόνον ἱκανὸς στρατιωτικός. Εἶναι καὶ δίπλωμάτης. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ περιμένῃ τὴν πάροδον τοῦ χειμῶνος, καταρτίζει ποεσβείας καὶ προσπαθεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους πρὸς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις, ἰδίως δὲ πρὸς ἑλληνικὰ ἱερά. Ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ περισσότερον εἶναι αἱ μετὰ τῶν Ἀθηνῶν διαπραγματεύσεις του. Ἔχει ἄλλωστε πολύτιμον ὄργανόν του πρὸς τοῦτο τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρον. Δὲν πρόκειται περὶ προδότου. Ἡ φυσιογνωμία αὐτὴ εἶναι ἐνδιαφέρουσα κατὰ τὴν περίοδον τῆς περσικῆς ἐκστρατείας. Ὁ Ἀλέξανδρος αὐτὸς συνδέεται στενώτατα καὶ μὲ τοὺς δύο ἀντιμαχομένους κόσμους. Ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι ὑποτελὴς τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, ἀπολαμβάνων ἐν τούτοις ἐξαιρετικῶν προνομίων αὐτονομίας ἔναντι καταβαλλομένων φόρων καὶ παρεχομένης στρατιωτικῆς βοηθείας. Συνδέεται δι' ἐπιγαμίας πρὸς τοὺς πρώτους οἴκους τῆς ἀνωτάτης περσικῆς ἀριστοκρατίας. Τέλος ἀποστρέφεται τὸ δεσποτικὸν καθεστὼς πλείστων ἑλληνικῶν πόλεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑφίσταται τὴν ἐπιρροὴν ὄχι τοῦ ἐθνικοῦ, ἀλλὰ τοῦ θρησκευτικοῦ ἱερατείου. Διότι, πρᾶγμα ποὺ δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγῃ, κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἀναβιοστέλλεται εὐδοκίμως ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ἱερατείων.

Τὸ θρησκευτικὸν ἱερατεῖον, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, μὲ κέντρον τοὺς Δελφοὺς καὶ μὲ ὀργανικὰς διασυνδέσεις ἀνὰ τὰ μεγάλα ἱερὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, παίζει πάντοτε πολιτικὸν ρόλον εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Ὅπως δὲ σήμερον τὸ Βατικανὸν ἐπηρεάζει ἄλλως ἢ ἄλλως τοὺς Καθολικοὺς τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων κόσμου καὶ οἱ Δελφοὶ κατευθύνουν τὰς θρησκευτικὰς συνειδήσεις τῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους πολιτείας. Ἀντιστοίχως ἐπιδιώκεται ἐν τῷ μεταξὺ πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἀποκτοῦν τὸ ἐθνικὸν τῶν ἱερατείων, ἐμπνεόμενον ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα καὶ συνδεόμενον μὲ τὴν κατὰ τόπους πολιτικὴν κυβέρνησιν τῶν διαφόρων πόλεων.

Διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, οὗτος συνδέεται ἀφ' ἑτέρου στενώτατα καὶ μὲ τὸν Ἑλληνισμόν. Εἶναι φύσει καὶ θέσει Ἕλλην. Αἷμα ἑλληνικὸν ῥέει εἰς τὰς φλέβας του, ἀφ' ὅσον κατάγεται ἐκ τῶν Ἡρακλειδῶν. Πρὸς ἄσκησιν μάλιστα πάσης ἀμφιβολίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἑλληνικότητά του, ἀναγορεύθη ἐπισήμως ὡς Ἕλλην ἐν Ὀλυμπίᾳ. Πλὴν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν αἵματος, στενοὶ ψυχικοὶ καὶ πνευματικοὶ δεσμοὶ τὸν κρατοῦν πάντοτε πλησιέστατα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐξωστρεφοῦς καὶ ὑπερόχου ἑλληνικῆς μορφώσεως, ἑλληνικῆς νοοτροπίας καὶ ψυχοσυνθέσεως, πιστεύει ἀκραδάντως εἰς τὸν παγκόσμιον καὶ πανανθρώπινον ρόλον τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως, τῆς ἐν γένει ἑλληνικῆς ἀνωγῆς καὶ εἰς τὸν εὐρύτερον ρόλον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Αἱ τόσον βαθεῖαι αὐταὶ ἀντιθέσεις καὶ ἀντινομίαι συναντῶνται εἰς τὸ πρόσωπόν του ἔχουν ἐνδιαφέροντα ἀντίκτυπον εἰς τὴν ὅλην πολιτείαν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς. Βαθεῖ κατ' ἀνάγκην τὸν Ξέρξην καὶ τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν ἀκίνδυνον διέλευσιν τῶν βαρβαρικῶν στρατευμάτων ἀπὸ Ἑλλησπόντου μέχρι Θεσσαλίας. Πλὴν ὅλα αὐτὰ εὑρίσκεται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κατασκοπείας ποὺ ἐξυπηρετεῖ τοὺς Ἕλληνας. Μεταδιδάζει διὰ παντοίων μέσων μεγίστης ἀξίας πληροφορίας ὅσον ἀφορᾷ τὰς βαρβαρικὰς κινήσεις τὰς ἀποφάσεις τῶν πολεμικῶν συμβουλίων κλπ. Ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως εἰς ἀφανὴς συντελεστὴς τῶν ἑλληνικῶν ἐπιτυχιῶν. Τὸ κακὸν εἶναι ὅτι τώρα, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, ὁ Ἀλέξανδρος πιστεύει εἰλικρινῶς εἰς τὸ δυνατὸν τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ τῆς ἁρμονικῆς συμβιώσεως τῶν δύο κόσμων: τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ. Πιστεύει εἰς τὰς καλὰς προθέσεις τῶν «φιλελλήνων» Περσῶν. Οὗ τοι εἰς τὸ πρόσωπόν του ὁ Μαρδόνιος ἀποκτᾷ ἰδεώδη διπλωμάτην. Ὡς δὲ δοκιμασμένος λοιπὸν φίλος τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ὡς ἐπισήμως ἀναγνωρισμένος εὐεργέτης καὶ ξένος τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, μεσολαβεῖ τώρα διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων τοῦ Μαρδονίου. Βεβαιοῖ τοὺς Ἀθηναίους ὅτι θὰ ἀνασμονηθοῦν τὰ πάντα. Ἐγγυᾶται προσωπικῶς ὅτι ὁ Μαρδόνιος δὲν θέλει τὸν ὄλεθρον τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ δὲ σημαντικώτερον ὅλων ὅτι παρέχει ὅλας τὰς ἐξασφαλίσεις ὅτι ὁ Μαρδόνιος θὰ κτίσῃ πάλιν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, κατεστραμμένην ἐκ βάθρων, θὰ ἐπανιδρύσῃ τὰ ἑλληνικὰ ἱερά, θὰ βοηθήσῃ τὴν δημοσίαν καὶ ἰδιωτικὴν οἰκονομίαν θὰ παράσχῃ μεγάλας πιστώσεις, ἀκόμη δὲ θὰ εὐρύνῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν. Ἔναντι ὅλων αὐτῶν δὲν ζητεῖ ὁ Μαρδόνιος παρὰ μόνον τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων ἢ τοὐλάχιστον τὴν εὐμενῆ των πρὸς τοὺς Πέρσας οὐδετερότητα κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐπικειμένων ἐαρινῶν ἐπιχειρήσεων. «Ἀπλοῦν» καὶ «ἐλαφρὸν» ἔλεγχον μόνον θὰ ὑποστοῦν αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ μέρους Πέρσου «προτέκτορος», ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον.

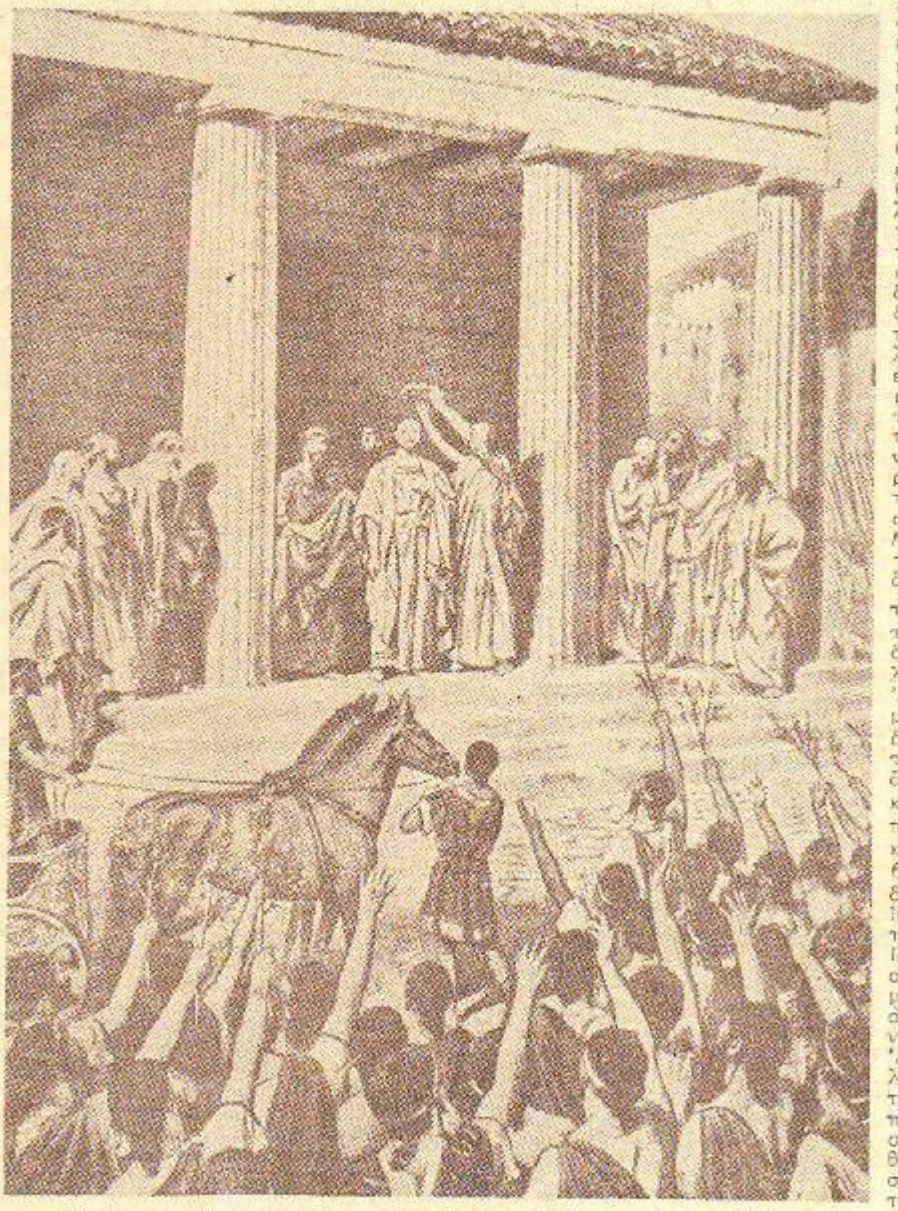

Ὁ Θεμιστοκλῆς στεφανούμενος ἐν Σπάρτῃ. (Πίνακ τοῦ Α. Οὐέδεστον).

Τῶν δελεαστικῶν αὐτῶν προτάσεων τὴν σημασίαν κατανοεῖ τις, ἐὰν λάβῃ ὑπ' ὄψιν του τὴν τελείαν καταστροφὴν τῆς χώρας, τὰ ἐρείπια ποὺ ἐξαπλοῦνται ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε εὑρίσκοντο αἱ Ἀθῆναι, τὴν μέχρις ἀπογνώσεως πενίαν τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι διαχειμάζουν σχεδὸν εἰς τὸ ὕπαιθρον ἢ εἰς ἐλεεινὰ καὶ πρόχειρα παραπήγματα καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα, τέλος δὲ τὴν πλήρη ἀδυναμίαν νὰ καλλιεργηθοῦν καὶ νὰ σπαροῦν οἱ ἀγροὶ ἔστω καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Δεξιοτέχνης εἰς τὸ ἔργον του ὁ Ἀλέξανδρος δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐχθρότητα τῆς Σπάρτης τὸν δόλιον πολιτικὸν ρόλον τῆς τελευταίας αὐτῆς, ἀκόμη δὲ καὶ τὸ πιθανὸν ἐνδεχόμενον ἐνὸς Πελοποννησιακοῦ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πολέμου, εὐθὺς ὡς ἀπαλλαγῇ τῶν Περσῶν ἡ χώρα.

Ἀνησυχία μεγίστη καταλαμβάνει τοὺς Σπαρτιάτας μόλις

ἐπληροφορήθησαν τὰ καθέκαστα τῶν διαπραγματεύσεων αὐτῶν. Ὅλα μαρτυροῦν ὅτι οἱ διαπραγματεύσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀποτελοῦν ἔσχατον διὰ τὴν Σπάρτην κίνδυνον. Ἀλλόφρονες λοιπὸν οἱ Σπαρτιῆται στέλλουν πρέσβεις εἰς Ἀθήνας. Εἶναι ἑτοίμη ἡ Σπάρτη νὰ παράσχῃ πιστώσεις εἰς τοὺς Ἀθηναίους, νὰ ἀνακουφίσῃ τὸν πληθυσμόν, νὰ στείλῃ ὅλον τὸν στρατόν της πρὸς προστασίαν τῆς πόλεως καὶ πολλὰ ἄλλα. Ἀνωνιώδεις ἡμέρας διέρχεται ὁ σπαρτιατικὸς λαός, μένοις ὅτου γνωσθοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς πρεσβείας καὶ ἡ στάσις τῶν Ἀθηνῶν, δεδομένου ὅτι ἀπὸ τὴν στάσιν των αὐτὴν θὰ ἐξαρτηθῇ ἡ ὅλη τύχη τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ Ἀριστείδης δὲν ἐφάνη κατώτερος τοῦ Θεμιστοκλέους. Μετὰ παρρησίας ὑποστηρίζει τὴν ἀντιπερσικὴν πρότασίν του, κατορθώνει νὰ ἐπιτύχῃ συντριπτικὴν πλειοψηφίαν ἐναντι τῶν μηδιζόντων καὶ καλεῖ ταυτοχρόνως τὰς δύο ἀντιπάλους πρεσβείας. Ἀπορρίπτει περιφρονητικῶς τὰς δελεαστικὰς προτάσεις καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ καὶ δηλώνει ὅτι, ἀσχέτως τῶν ὑποσχομένων, αἱ Ἀθῆναι οὐδὲ κατὰ διάνοιαν ἀντιμετωπίζουν τὸ ἐνδεχόμενον νὰ πωλήσουν τὴν ἐλευθερίαν των εἰς τοὺς βαρβάρους. Ὅλοι οἱ θησαυροὶ τῆς γῆς δὲν θὰ τοὺς ἔπειθαν περὶ αὐτοῦ. Εἶπον οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι εἶναι ἐχθροὶ τῶν βαρβάρων, οἱ ὁποῖοι κατέστρεψαν τὰ ἱερὰ καὶ ἠφάνισαν τὴν πόλιν. Ὁ,τιδήποτε καὶ ἐὰν συμβῇ, δὲν πρόκειται νὰ παλινδρομήσουν εἰς τὰς πεποιθήσεις των, τοῦτο δὲ ὄχι μόνον τώρα, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον ὁ ἥλιος ἀκολουθεῖ τὴν πορείαν του. «Μόνον ἐὰν οἱ Πέρσαι ἴδουν ποτὲ τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντα ἐκ δυσμῶν καὶ δύοντα πρὸς ἀνατολάς θὰ ὑπάρξῃ πιθανότης οἱ Ἀθηναῖοι νὰ γίνουν σύμμαχοι τῶν Περσῶν!». Ταυτοχρόνως οἱ Ἀθηναῖοι διέταξαν τὸν ἐθνικόν των κῆρυν νὰ κηρύξῃ βαρυτάτας ἀρὰς ἐναντίον ἐκείνων ποὺ θὰ ἤθελον νὰ διαταράξουν τὴν ἑλληνικὴν συμμαχίαν.

Ὁ Ἀριστείδης ἀπορρίπτων τὰς προτάσεις τοῦ Μαρδονίου.

Ἔξαλλος χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Σπάρτην εὐθὺς ὡς ἀγγελθήσαν τὰ ἀνωτέρω. Ἀλλὰ μόλις ἐξησφαλίσθη ἡ πίστις τῶν Ἀθηνῶν, οἱ Σπαρτιᾶται ἐπανέρχονται εἰς τὴν προτέραν των τακτικήν, δηλαδὴ τὴν «τακτικὴν τῆς ἀλώπεκος». Ὅταν, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔαρος, πρέσβεις Ἀθηναῖοι ἔρχονται εἰς τὴν Σπάρτην διὰ νὰ ἀναγγείλουν ὅτι ὁ Μαρδόνιος ἠρχισε τὰς κινήσεις τῶν στρατιῶν του καὶ διὰ νὰ παρορμήσουν τοὺς Σπαρτιάτας πρὸς ταχεῖαν ἐκπλήρωσιν τῶν στοιχειωδῶν των συμμαχικῶν καθηκόντων, τότε οἱ ἄρχοντες τῆς Σπάρτης κατακρατοῦν ὑπὸ διαφόρους προφάσεις τοὺς Ἀθηναίους πρέσβεις ἐν πλήρει ἀπραξίᾳ ἐπὶ ὁλόκληρον δεκαήμερον. Ἦλθεν ὅμως ἡ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, ὁμοῦ μὲ ἐκείνους τῶν Πλαταιῶν καὶ τῶν Μεγάρων, ἐπρόκειτο νὰ ἀπειλήσουν δημοσίᾳ ὅτι διακόπτουν τὰς διαπραγματεύσεις, ἐὰν πάραυτα δὲν ἀποφανθῇ ἡ Σπάρτη περὶ τοῦ προκειμένου. Τὴν παραμονὴν ὅμως τῆς παρουσιάσεως τῶν πρέσβεων εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ ἔφοροι πεισθέντες εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Τεγεάτου Χειλέου, τονίσαντος τοὺς κινδύνους ἐξ ἐγκαταλείψεως συμμαχίας τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Μαρδονίου, ἐξέπεμψαν κατεπειγόντως καὶ ἐν καιρῷ νυκτὸς τὴν σπαρτιατικὴν στρατιάν, ἀποτελουμένην ἐκ πέντε χιλιάδων Σπαρτιατῶν ὁπλιτῶν, ἑκάστου τῶν ὁποίων ἔχει μαζί του ἑπτὰ εἵλωτας, καὶ ἐκ πέντε χιλιάδων ὁπλιτῶν ἐκ τῶν περιοίκων. Τῆς σπαρτιατικῆς στρατιᾶς ἐτάχθη ἀρχηνὲς ὁ Πουσανίας, ἐξάδελφος τοῦ ἥρωος Λεωνίδου, τοῦ ὁποίου ὁ υἱὸς Πλείσταρχος ἦτο ἀκόμη ἀνήλικος καὶ ἐπεστρατεύετο παρὰ τοῦ Παυσανίου. Ὅταν δὲ τὴν ἐπουσαν οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων διεμαρτύροντο διὰ τὴν ἀπροθυμίαν τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως, ἐκπληκτοι δήθεν, τοὺς ἀπήντησαν:

—Διατί ὀργίζεσθε ἀδίκως; Ἤδη ἡ σπαρτιατικὴ στρατιὰ εὑρίσκεται κοθ' ὁδὸν καὶ θὰ φθάσῃ πρὸ ὀλίγων ἀσφαλῶς εἰς τὴν πατρίδα σας... Δὲν βλέπετε ὅτι δὲν ὑπάρχουν στρατιῶται εἰς τὴν πόλιν;...

Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι πρέσβεις ἀνέμενον εἰς τὴν Σπάρτην, τὰ γεγονότα ἐξελίσσοντο ραγδαίως. Ὁ Ἀρτάβαζος συναθροίσας μάχης Ἑλλησπόντου τὸν Ξέρξην, ἐπέστρεψε καὶ ἐπέτυχε τὴν συνένωσιν τῶν ἐκλεκτῶν στρατευμάτων του μὲ τὰ στρατεύματα τοῦ Μαρδονίου, ποὺ ἐπήρχοντο καὶ πάλιν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐξ ἄλλου στερούμενοι ἐνισχύσεων ἀπὸ μέρους τῶν συμμάχων, εὐρέθησαν ἐν οὐσιᾳ ἡ δυνάμει νὰ ἀντιστοῦν καὶ νὰ ὑπερασπίσουν τὰ ἅπαντα τῆς Ἀττικῆς.

Νέα κατοχὴ τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ἐνῷ οἱ Σπαρτιᾶται ἀμέριμνοι ἑόρταζον τὰ Ὑακίνθια, αἱ Ἀθῆναι κατελαμβάνοντο καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ βαρβάρου, ἐννέα μόλις μῆνας μετὰ τὴν νίκην τῆς Σαλαμῖνος. Αἱ ὑπερόπλοι πρεσπάθειαι τῶν Ἀθηναίων νὰ ἀνοικοδομήσουν προχείρως τὴν κατηρειπωμένην πόλιν των, ἡ ἀσάνταστος ἐργασία εἰς τοὺς κατεστραμμένους ἀγρούς, ὅλα αὐτὰ ἀπέβαιναν καὶ πάλιν μάταια. Διὰ δευτέραν φορὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἐγνώριζον τὰ δεινὰ τῆς προσφυγικῆς ζωῆς. Ὁ Μαρδόνιος ἔσπευσε ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὰ Σοῦσα τὴν δευτέραν καὶ «ὁριστικὴν» πλέον, ὡς ἐχαρακτήριζεν αὐτήν, ὑποδούλωσιν τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν φορὰν ὅμως αὐτὴν ὁ Μαρδόνιος δὲν κατέστρεψε τὴν πόλιν, ὅπως τὴν εἶχε καταστρέψει κατὰ τὴν πρώτην ἄλωσιν. Διότι, ὡς εἴδομεν, ὁ Μαρδόνιος εἶχε πάντοτε ὑπ' ὄψιν νὰ ὑποδουλώσῃ τὰς Ἀθήνας διὰ τῆς διπλωματικῆς ὁδοῦ. Ἐξ ἄλλου ἔκαμε πᾶν τὸ δυνατὸν διὰ νὰ παρουσιάζεται ὡς «ἀπελευθερωτὴς» καὶ «εὐεργέτης» παντοῦ ὅπου ἐπήρχετο ὡς κατακτητής. Ὁ Μαρδόνιος ὑπολογίζει ἄλλωστε ὅτι τὴν φορὰν αὐτὴν ἡ πρὸς τὴν Σπάρτην πικρία τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης ἐλπίδος τῶν πρὸς συμμαχικὴν βοήθειαν, θὰ παρουσιάσουν εὐνοϊκὸν ἔδαφος πρὸς νέας συνεννοήσεις. Διὰ αὐτὸ καὶ ἔστειλεν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Σαλαμῖνα, ὅπου εἶχον καταφύγει οἱ Ἀθηναῖοι, νέαν πρεσβείαν ὑπὸ τὸν Ἑλλησπόντιον Μουριχίδην, διὰ νὰ ὑποβάλῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους προτάσεις ἀκόμη περισσότερον δελεαστικὰς τῶν προηγουμένων.

Κατόπιν τούτου οἱ Ἀθηναῖοι συνεκάλεσαν ἀμέσως Βουλὴν διὰ νὰ συζητήσουν τὰς νέας προτάσεις, ὁ δὲ λαὸς ὁλόκληρος ἀνέμενεν ἀναγωνίως τὰς ἀποφάσεις, συνηγμένος ἔξω τοῦ αὐλογύρου τῆς προχείρου ἐκείνης Βουλῆς.

Περιβλέπτος ἀθηναϊκὴ συσιογνωμία ὁ Ἀθηναῖος ἀρεοπαγίτης Λυκίδης δὲν ἀπέκρυψε τὰς ἀπόψεις του καὶ ἀνέπτυξε μετὰ παρρησίας τὴν γνώμην του, κατὰ τὴν ὁποίαν συμφέρον τῶν Ἀθηναίων ἦτο νὰ διαπραγματευθοῦν μετὰ τοῦ Μαρδονίου. Ἐζήτησεν ὅπως ἡ πρότασίς του ὑποβληθῇ εἰς δημοψήφισμα, συγκαλουμένης ἀμέσως τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Πρὶν μεσολαβήσῃ συζήτησις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ περιστοιχίζων τὴν Βουλὴν λαός, εὐθὺς ὡς ἐπληροφορήθη τὰ προταθέντα, εἰσήλασεν εἰς τὸν τόπον τῆς συνεδριάσεως καὶ ὅλοι ὁμοῦ ἐλιθοβόλησαν μέχρι θανάτωσεως τὸν ἠττοπαθῆ ἀρεοπαγίτην. Εὐθὺς ἀμέσως τὰ γυναικόπαιδα τῶν Ἀθηναίων μετέβησαν εἰς τὸ οἴκημα ὅπου παρέμενον ἡ σύζυγος καὶ τὰ τέκνα τοῦ ἀρεοπαγίτου καὶ προέβησαν εἰς «λυντσάρισμα» τῶν δυστυχῶν.

Πρὸ τοῦ φανατικοῦ αὐτοῦ πατριωτισμοῦ τῶν Ἀθηναίων ὁ Μαρδόνιος κατενόησεν ὅτι δὲν εἶχε νὰ περιμένῃ πλέον τίποτε ἀπὸ τὰς διπλωματικὰς προσπαθείας του καὶ ἀπεφάσισε νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν ἔνοπλον λύσιν τοῦ ὅλου προβλήματος. Διέταξεν ἐπιδρομὴν τοῦ ἱππικοῦ του εἰς Μεγαρίδα, ἔπειτα δὲ διέταξε τοὺς ἱππεῖς του νὰ ἀποχωρήσουν διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος εἰς τὴν Βοιωτίαν.

Τώρα ὅλα μαρτυροῦν ὅτι ὁ ἔσχατος τῶν κινδύνων, τρομακτικώτερος ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν, ἀπειλεῖ καὶ πάλιν τὸν Ἑλληνισμὸν ὁλόκληρον. Καὶ ὑπὸ τὴν ὀτεγκτὸν αὐτὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων ὁ Ἑλληνισμὸς διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν θὰ ὑψώσῃ τὸ ἀνάστημά του διὰ νὰ σφάσῃ εἰς τὸ ὕψος τῶν περιστάσεων. Ἐπηρεάζεται καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ πολιτικὴ μυωπία τῆς Σπάρτης, ἡ ὁποία βλέπει ἐπὶ τέλους πέραν τοῦ συνήθους ὀπτικοῦ της πεδίου, δηλαδὴ πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἡ Σπάρτη τρέμει διὰ δευτέραν φορὰν μήπως οἱ Ἀθηναῖοι ὀλιγωμυχήσουν καὶ συνεννοηθοῦν μὲ τὸν Μαρδόνιον. Καὶ μόνον ὑπὸ τὴν πίεσιν αὐτὴν ἀποφασίζεται ἡ ἀποστολὴ δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἡ σπαρτιατικὴ ἡγεμονία εἰς τὸ θέατρον τῶν ἐπιχειρήσεων.

Εὐτυχῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὁ Σπαρτιάτης ἡγέτης οὔτε ἀδαὴς εἶναι οὔτε στενοκέφαλος ὅπως ὁ Εὐρυβιάδης. Εἶναι ὁ ἀντάξιος τῶν περιστάσεων Παυσανίας, ὁ ἐκλεκτὸς στρατιώτης, ὁ ἐξάμιλλος τοῦ συγγενοῦς του Λεωνίδου. Εἶναι ἡ περίεργος καὶ τραγικὴ φυσιογνωμία ἐκείνου ποὺ κατέχεται ἀκόμη ἀπὸ ἄβολον πατριωτισμὸν καὶ εἰς τὰ μύχια τῆς ψυχῆς τοῦ ὁποίου κυοφοροῦνται ἤδη τὰ σπέρματα τῆς ἐπαισχύντου προδοσίας.

Πρὸς τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν. Οὕτω φθάνομεν εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης. Ἐκεῖνο ποὺ περισσότερον προκέχει εἶναι ἡ κατανόησις τῆς ἀνυπολογίστου σημασίας τῆς μάχης αὐτῆς. Ὁ πολὺς κόσμος, λόγῳ ἀγνοίας, ὑποτιμᾷ τὴν σημασίαν αὐτήν. Ἡ αἴγλη τοῦ Μαραθῶνος, ὁ δημιουργικὸς ἡρωϊσμὸς τῶν Θερμοπυλῶν, ἡ ἀκτινοβολία τῆς Σαλαμῖνος ἐβάμβασαν πολλοὺς τῶν ἱστοριογράφων, συνέπεια δὲ τούτου εἶναι τὸ νὰ ὑποτιμᾶται ὑπὸ πολλῶν ἡ μάχη τῶν Πλαταιῶν καὶ νὰ θεωρῆται ὡς ἕνα συμπτωματικὸν ἐπεισόδιον τῶν ὅλων μηδικῶν πολέμων.

Πρόκειται ἄρας περὶ πλάνης. Διότι ἡ μάχη τῶν Πλαταιῶν δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐξόχως ἀποφασιστικὴ μάχη, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπαλλάσσεται διὰ παντὸς ἀπὸ τὸ φάσμα τῆς βαρβαρότητος, εἶναι συγχρόνως τὸ αἰώνιον ζωντανὸν παράδειγμα τῆς προστίας ἀξίας τῶν πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν συντελεστῶν ἔναντι τοῦ ἀσυγκρίτως ἀνωτέρου ὑλικοῦ παράγοντος. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἐνδιαφέρει τὴν Ἠθικὴν ἐν τῷ συνόλῳ της. Ἐνδιαφέρει τὴν ἑλληνικὴν καὶ γενικὴν κοινωνιολογίαν. Μαζὶ μὲ τὸν Μαρδόνιον καὶ τὴν στρατιάν του, κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν συνεκρίθη ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς ἀγόνου ἀντιδράσεως. Πολιτικοὶ μέτριοι — ὅπως ὁ Ἀριστείδης παραδείγματος χάριν — ἀναπηδοῦν μέσα ἀπὸ τὴν σύγκρουσιν ἐκείνην τῶν δύο κόσμων καὶ ἐξαίρονται εἰς ὕψη πολιτικῶν μεγαλουργιῶν. Βλέπουν διὰ πρώτην φορὰν τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν δυνατότητα τῆς μιᾶς καὶ ἀδιαιρέτου Ἑλλάδος.

Δὲν πρόκειται περὶ μάχης μονοημέρου, ὡς κακῶς πιστεύεται. Εἶναι μάχη πολυήμερος. Περιέχει ὅλα τὰ τυπικὰ στοιχεῖα τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν μαχῶν. Εἶναι μάχη «ἀστασιμότητος», μάχη «χαρακωμάτων», μάχη «παρατάξεως», ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου μάχη κινήσεων καὶ ἐλιγμῶν. Ἀπὸ τότε ἕως σήμερον σπάνιαι ὑπῆρξαν αἱ στρατηγικαὶ μάχαι — διότι περὶ στρατηγικῆς, ὡς ἐξηγοῦμεν ἀμέσως, μάχης πρόκειται — αἱ ὁποῖαι παρουσίασαν συλλήδδην τὰς μορφὰς αὐτάς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ μάχη τῶν Πλαταιῶν εἶναι ἡ πλέον καταπληκτικὴ ἀπαρχὴ τῆς συγχρόνου ἱστορίας τῆς πολεμικῆς τέχνης. Ἡ ἐν Πλαταιαῖς μάχη καὶ ὄχι ἡ τοῦ Σαὶν Πριβὰ κατὰ τὸν Γαλλογερμανικὸν πόλεμον τοῦ 1870 εἶναι ἡ πρώτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀξία λόγου «στρατηγικὴ μάχη», μάχη δηλαδὴ ἐξελισσομένη εἰς ὁλόκληρον τὴν σφαῖραν τῆς στρατιωτικῆς ἐνεργείας, ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἀποτελουμένη ἐκ διαφόρων ἄλλων μαχῶν, ποὺ διεξάγονται ταυτοχρόνως μέσα εἰς τὸ αὐτὸ περιβάλλον τῆς τακτικῆς ἐνεργείας.

Ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς πρώτης ἐκείνης στρατηγικῆς μάχης ἐξελίχθησαν γνωσταὶ μας στρατηγικαὶ μάχαι, ὡς ἡ τοῦ Δομοκοῦ (Μάϊος 1897) μὲ τακτικὰς μάχας τῆς Ἀγόριανης, Καμαρίτσας κλπ., ὡς ἡ τοῦ Σαρανταπόρου (Ὀκτώβριος 1912), μὲ τακτικὰς μάχας τοῦ Γλύκοβα, Βίγκλας, Στενωποῦ, Πόρτες κλπ., ὡς ἡ τοῦ Κιλκὶς (Ἰούνιος 1913), μὲ τακτικὰς μάχας Ἀβρέτ Χισάρ, Σαρὶ Γκιὸλ κλπ., ἡ τοῦ Σαγγαρίου (1921) μὲ τακτικὰς μάχας τοῦ Μπολατλὶ, Ταμπούρ Ὀγλοῦ, Καλὲ Γκρόττο κλπ. Ὅσοι ἐκ τῶν συγχρόνων μας ἔζησαν τὴν δραματικὴν πραγματικότητα τῶν μαχῶν ποὺ ἀνεφέρθησαν, θὰ ἐπαναζήσουν ἀσφαλῶς κατωτέρω τὴν μοναδικὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς της μάχην τῶν Πλαταιῶν. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐξ εἰδήσεων παρηκολούθησαν τὰς τοιαύτας ἑκτάκις στρατηγικὰς μάχας τῆς Φλάνδρας καὶ τοῦ Ἀρτοὰ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, θὰ κατανοήσουν ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνεφάνησαν διὰ πρώτην φορὰν τὰ διδάγματα τῆς νεωτέρας πολεμικῆς τέχνης.

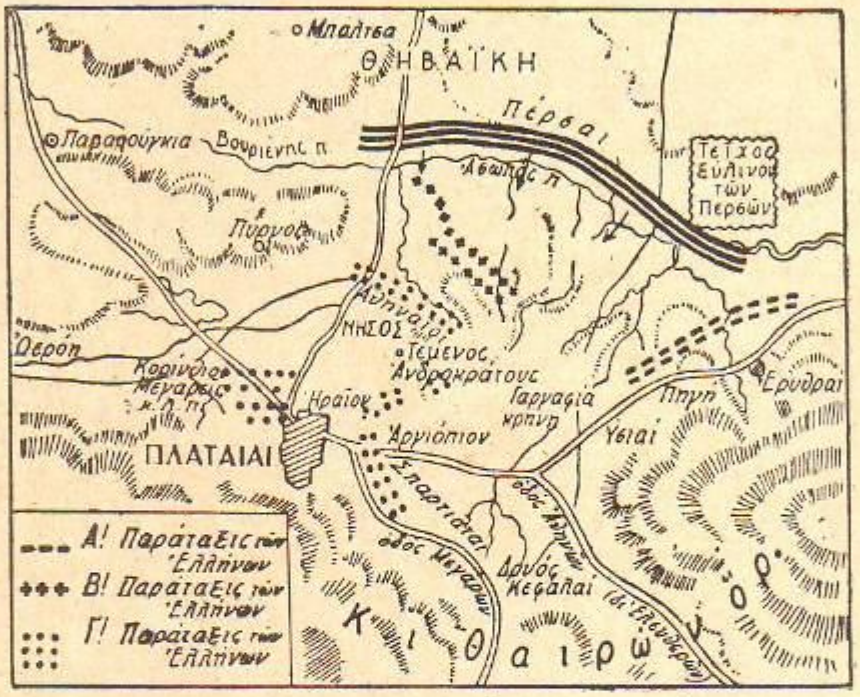

Χάρτης τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν.

Ἡ τακτικὴ τῶν ἀντιπάλων. Αἱ διαφοραὶ τακτικῆς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Περσῶν εἶναι αἱ ἑξῆς. Ἡ μέχρι τῶν Πλαταιῶν τακτικὴ τῆς μάχης συνίστατο εἰς τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος διὰ βράσεως τῶν ψιλῶν, ἤτοι τοῦ ἐλαφροῦ πεζικοῦ. Οἱ ψιλοὶ ἦσαν παρατεταγμένοι πρὸ τοῦ μετώπου τῶν ὁπλιτῶν (δηλαδὴ τοῦ βαρέος πεζικοῦ). Αὐτοὶ ἀπετέλουν τὴν προκάλυψιν τῆς συμπαγοῦς φάλαγγος, τῆς ὁποίας ἡ δύναμις ἀνήρχετο εἰς 10 ἢ 12 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ὁ τοιοῦτος σχηματισμὸς μάχης συνεπληροῦτο διὰ τῆς τάξεως τῶν ἱππέων (ὁσάκις ὑπῆρχεν ἱππικόν). Ἡ τάξις τῶν ἱππέων ἦτο διατεταγμένη παρ' ἀμφότερα τὰ πλευρὰ τῆς ὅλης φάλαγγος, ἡ ὁποία παρέμενε πάντοτε ἀδιάσπαστος καὶ μηδέποτε ὑφίστατο ὑποδιαιρέσεις. Πρῶτος ὁ Μιλτιάδης εἶχεν ἐπινοήσει τὴν ἀναγκαίαν ὑποτυπώδους ἀκόμη ἐννοίας ἐλιγμῶν, σχηματίσας τὴν φάλαγγα κατ' ἀνομοιομερῆ τρόπον, οὕτως ὥστε νὰ ἐνισχύονται αἱ πτέρυγες ἀναλόγως τῶν περιστάσεων. Ἡ μάχη, ὡς εἴπομεν, ἀρχίζει μὲ τὴν δράσιν τῶν ψιλῶν. Ἔπειτα ἀποσύρονται οἱ ψιλοὶ ἑκατέρωθεν τῆς φάλαγγος καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ ἐφοδος διὰ τῆς συμπαγοῦς μάζης. Αὐτὴν τὴν τακτικὴν ἔχει ὑπ' ὄψιν του νὰ ἐφαρμόσῃ ὁ Παυσανίας προκειμένου περὶ κλασσικῆς πλέον μάχης παρατάξεως. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἐπέβαλλον ἀναποτρέπτους νεωτερισμοὺς, πρῶτον πρὸς ἀποφυγὴν κυκλώσεως καὶ δεύτερον πρὸς διάσπασιν κλοιοῦ καὶ ἀποφυγὴν πανωλεθρίας, λόγῳ τῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀπολύτου τῆς ὑδρεύσεως. Τότε ὁ τακτικὸς ἐλιγμὸς ἔγινεν ἀπαραίτητος καὶ εἶναι ἐφεύρεσις — δύναται νὰ λεχθῇ — ὄχι ἀπολύτως ἀλλὰ αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων, ὡς προέκυψαν εἰς τὴν Πλαταιάς. Μόνον ἀργότερον ὁ Ἐπαμεινώνδας, μεταγενέστερος ἀσφαλῶς τὰ διδάγματα τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης, ἐπέφερε τὴν συστηματοποίησιν τῆς τακτικῆς τῶν ἐλιγμῶν, διὰ τῆς περιλαλήτου λοξῆς φάλαγγος, τῆς ὁποίας τὴν δράσιν θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω καὶ εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ὁποίας τὴν παράδοσιν ἠκολούθησαν οἱ μεταγενέστεροι. Τέλος, ἡ ἐν Πλαταιαῖς μάχη εἶναι ἐκείνη ἐκ τῆς ὁποίας ἐπήγασαν αἱ ἀντιλήψεις ὅτι ἡ μάχη δὲν χωρίζεται εἰς παρασκευαστικὴν καὶ ἀποφασιστικὴν, ἀλλ' ὅτι εἶναι ἑνιαία, προκειμένου περὶ ἀγώνων κινήσεων καὶ ἐλιγμῶν.

Ἡ μάχη τῶν Πλαταιῶν. Ἂς ἐκθέσωμεν τώρα τὸ ἱστορικὸν τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν ἀπὸ τὴν ἀρχήν.

Ὁ Μαρδόνιος κατέχει ὁλόκληρον τὴν Μέσην Ἑλλάδα, ἐξαιρουμένης μόνον τῆς Φωκίδος. Οἱ Φωκεῖς κατέφυγον εἰς τὰς κορυφογραμμὰς τοῦ Παρνασσοῦ, ἀπὸ ὅπου, ὅπως οἱ μεταγενέστεροι ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες, ὄχι μόνον διεκδικοῦν τὴν ἐλευθερίαν των, ἀλλὰ καὶ διεξάγουν ἰσχυρὸν κλεφτοπόλεμον κατὰ τῶν τακτικῶν στρατιῶν τοῦ Μαρδονίου. Οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Ἀθηναῖοι, πρόσφυγες καὶ πάλιν εἰς τὴν Σαλαμῖνα καὶ τὸν Πόρον, ἀγωνιοῦν πρὸ τῆς ἐπικειμένης ἀπειλῆς καὶ τοῦ ἀκόμη σοβαρωτέρου κινδύνου τοῦ «πολέμου τῶν νεύρων» ποὺ διεξάγει ὁ Μαρδόνιος. Κατόπιν τῆς διὰ δευτέραν φορὰν ἀρνήσεως τῶν Ἀθηναίων νὰ καταστοῦν ὄργανά του ὁ Μαρδόνιος ἐρημώνει καὶ πάλιν τὴν Ἀττικὴν, καὶ διὰ δευτέραν φορὰν τὰς Ἀθήνας καὶ μετὰ ταῦτα ἀποσύρει τὰς στρατιάς του εἰς τὴν βοιωτικὴν πεδιάδα, εἰς τὴν μεσοτὴν λειμώνων κοιλάδα τοῦ Ἀσωποῦ, παρὰ τὰ σύνορα τῶν Πλαταιῶν — — νῦν Κούλα — ὅπου κατὰ διαταγήν του σχηματίζεται «χαρακωμένον» ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον στρατόπεδον. Ἐν τῇ πραγματικότητι πρόκειται περὶ μεγάλου τεραγώνου στρατοπέδου, πλαισιωμένου μὲ χαρακώματα, ἀλλὰ καὶ μὲ τεῖχη. Τὸ τεράστιον ἐκεῖνο ὀχυρὸν ἔχει εἰς τὰ νῶτα του τὰς Θήβας, ὅπου καὶ αἱ μεγάλαι ἀποθῆκαι καὶ τὸ κέντρον τῆς βαρβαρικῆς ἐπιμελητείας.

Μέσα εἰς τὸ ὀχυρόν του ὁ Μαρδόνιος εἶχεν ὅλα τὰ πλεονεκτήματα ὑποστηρίξεως ἀπὸ μέρους φιλικῆς χώρας καὶ προησπίζετο ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Φωκέων. Τὸ μόνον μελανὸν δι' αὐτὸν σημεῖον εἶναι οἱ Πλαταιεῖς. Ἐξ αὐτῶν μόλις περὶ τοὺς 600 κατορθώνουν φθάσουν μὲ τὰ ὅπλα των εἰς τὸ συμμαχικὸν στρατόπεδον. Ἀλλ' οἱ ἀπομείναντες ὁμοῦ μὲ γυναικόπαιδα ἀποτελοῦν θαυμάσιμον σφῆνα μεταξὺ τῶν βαρβαρικῶν δυνάμεων. Ἡ ἀντικατασκοπεία των, ἡ ἐθνικὴ των προπαγάνδα, ἡ διαρκὴς ἐναντὶ των ἀνησυχία τοῦ περσικοῦ ἐπιτελείου θὰ ἀποτελέσουν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων ἄμεσον κίνδυνον διὰ τὸν μεγάλον ὄγκον τῶν βαρβαρικῶν στρατευμάτων. Μετ' ὀλίγον οἱ μόλις 600 Πλαταιεῖς θὰ ἀξιωθοῦν τοῦ πρώτου ἀριστείου ἀνδρείας. Εἶναι ἡ στιγμὴ νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁλόκληρος ὁ λαὸς τῶν Πλαταιῶν ἦτο ἀπὸ τὴν καλυτέραν ἑλληνικὴν «πάσταν», μὲ πράγματι χαλυβδωμένην τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Εἰς τὴν πραγματικότητα αὐτὴν εἶχον συντελέσει ἀπὸ καιροῦ δι' ἀρνητικῆς ὁδοῦ οἱ Σπαρτιάται. Πρὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων οἱ Πλαταιεῖς ἠπειλοῦντο συνεχῶς ἀπὸ μέρους τῶν Θηβαίων, λόγῳ τοῦ μοναδικοῦ ἀνὰ τὴν Βοιωτίαν δημοκρατικοῦ καὶ ἀντιαριστοκρατικοῦ πολιτεύματός των. Ὅταν ἐζήτησαν βοήθειαν ἀπὸ μέρους τῶν Σπαρτιατῶν, αὐτοὶ, συμφώνως πρὸς τὴν ἀκολουθουμένην πολιτικὴν, δὲν ἠρκέσθησαν νὰ εἴπουν εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ὅτι ἀδυνατοῦν νὰ δώσουν πᾶσαν βοήθειαν, διότι εὑρίσκονται πολὺ μακράν των, ἀλλὰ εἶχον προθυμοποιηθῆ νὰ ὑποδείξουν καὶ νὰ συμβουλεύσουν τὴν ἄμεσον συμμαχίαν των μὲ τοὺς Ἀθηναίους. Τὸ τέχνασμα ἐκ τῶν ὑστέρων φαίνεται ὁλοκάθαρον: Ἡ συμμαχία αὐτὴ θὰ ἐδημιούργει πράγματα μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν, ἐκ τούτων δὲ θὰ ὠφελεῖτο ἡ Σπάρτη.

Ἡ ἱστορία ἐν τούτοις ἔκρινεν ἄλλως. Ἐκ τῆς συμμαχίας ἠνδρώθη τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα τῶν Πλαταιῶν, οἵτινες ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων εὑρέθησαν μαζὶ μὲ τοὺς Ἀθηναίους πρωτοπόροι τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἰδοὺ τώρα πάλιν πρωταγωνισταὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, παρὰ τὸν μικρὸν των ἀριθμόν.

Ἡ μεταξὺ ἀντιπάλων δυνάμεων σύγκρισις εἶναι ἡ ἑξῆς: Πέρσαι, ἄλλοι βάρβαροι, ἐκούσιοι ἢ διαίως στρατολογημένοι, σύμμαχοί των Ἕλληνες κλπ., ὑπερβαίνουν τὸ ἥμισυ ἑκατομμύριον, εἶναι καλῶς ἐξωπλισμένοι καὶ ἔχουν εἰς τὴν

διάθεσιν των θαυμάσιον Ιππικόν ὑπὸ τὰς διαταγὰς δεινοῦ Περσου εἰδικοῦ, τοῦ Μασιστίου.

Αἱ δὲ ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἰς ὁπλίτας ἀναλύονται ὡς ἑξῆς: Τῶν τῶν ὡς ἄνω μνημονευθέντων Σπαρτιατῶν, ἔχουν προσέλθει διὰ νὰ ἀγωνισθοῦν Τεγεᾶται 1.500, Κορίνθιοι 5.000, Πατιδιάται 300, Ὀρχομένιοι Ἀρκάδες 600, Σικυώνιοι 3.000, Ἐπιδαύριοι 800, Τροιζήνιοι 1.000, Λεπρεᾶται 200, Μυκηναῖοι καὶ Τιρύνθιοι 400, Φλιάσιοι 1.000 Ἑρμιονεῖς 300, Ἐρετριεῖς καὶ Στυρεῖς 600, Χαλκιδεῖς 400, Ἀμβρακιῶται 500, Λευκάδιοι, Ἀνακτόριοι 800, Κεφαλλῆνες 200, Αἰγινῆται 500, Μεγαρεῖς 3.000, Πλαταιεῖς 600, Ἀθηναῖοι 8.000 καὶ Θεσπιεῖς 1.800.

Ἡ ὅλη ἑλληνικὴ στρατιὰ συνεκροτεῖτο κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἀπὸ 38.000 ὁπλίτας καὶ ἀπὸ 69.500 ψιλοὺς, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν 35.000 εἵλωτων τῆς Σπάρτης. Εἶναι ἡ λαμπροτέρα στρατιὰ ποὺ ἠδυνήθη νὰ παραταξῇ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ Ἑλλάς. Ἔχει ὅμως καὶ ἡ στρατιὰ αὕτη ἕνα βασικὸν μειονέκτημα, ποὺ δύναται νὰ ἀποβῇ θανάσιμον: ἐλλείπει ἐντελῶς τὸ ἱππικόν. Λόγῳ τούτου τὸ ἀναπεπταμένον πεδίον τῆς κοιλάδος ἐνέχει ἔσχατον διὰ τοὺς συμμάχους κίνδυνον.

Ἅμα τῇ συγκεντρώσει τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ὁρκίζονται. Ὁ ἱστορικὸς ἐκεῖνος ὅρκος ἔχει ἐν μεταφράσει ὡς ἑξῆς: «Δὲν θὰ ὑπολογίσω ἀνωτέραν τῆς ἐλευθερίας τὴν ζωήν μου,, οὐδὲ θὰ ἐγκαταλείψω τοὺς ἀρχηγούς μου οὔτε ζῶντας, οὔτε νεκρούς. Θὰ θάψω ὅλους τοὺς κατὰ τὴν μάχην πεσόντας συμμάχους καὶ ὅταν νικήσω εἰς τὸν κατὰ τῶν βαρβάρων πόλεμον, οὐδεμίαν τῶν συμμάχων πόλεων θὰ θίξω. Καὶ ἀπὸ τὰ ἱερά, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ ἐρείπια ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τοὺς ἐμπρησμοὺς, κανένα δὲν θὰ ἀνοικοδομήσω, ἀλλὰ θὰ τὰ ἀφήσω ὅπως ἔχουν διὰ νὰ ἐνθυμίζουν καὶ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τὴν ἀσέβειαν τῶν βαρβάρων».

Κατόπιν τῆς ὁρκωμοσίας ταύτης οἱ σύμμαχοι εἰσέρχονται διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ στρατοπεδεύουν παρὰ τὰς Ἐρυθρὰς — πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ τοῦ σημερινοῦ Κριεκουκίου. Καὶ ἐνῶ οἱ Πέρσαι διατηροῦν τὰς ἐν τῇ ὀχυρᾷ πεδιάδι θέσεις των, οἱ Ἕλληνες στηρίζονται ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Κιθαιρῶνος, πρὸς τὰς πλαγιὰς τοῦ ὁποίου ἀποβλέπουν δι' ἐνδεχομένην ὑποχώρησιν.

Πάνοπλοι τώρα οἱ ἀντίπαλοι, ἕτοιμοι κατὰ πάντα πρὸς σύγκρουσιν, παραμένουν κατέναντι ἀλλήλων ἀδρανοῦντες ἐπὶ δέκα ὁλοκλήρους ἡμέρας. Τὸ γεγονὸς τῆς ἀδρανείας αὐτῆς ἀποτελεῖ βάσιν στρατηγικῶν σχεδίων. Τὸ πολὺ πλῆθος τόσον τοῦ συμμαχικοῦ ὅσον καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ στρατοῦ ἀποδίδει τὴν πρωτοφανῆ αὐτὴν ἀδρανειαν τῶν παρατεταγμένων δυνάμεων εἰς ἀντιστοίχους προτροπὰς τῶν χρησμῶν. Ὄντως ἐπιδεικτικώτατα, καθ' ἑκάστην πρωΐαν, μεσημβρίαν καὶ ἑσπέραν, οἱ μάντεις ἀμφοτέρων τῶν ἐπιτελείων προσέρχονται ἐμφανέστατα εἰς τὸ μέσον τῶν στρατοπέδων καὶ χρησμοδοτοῦν μὲ περισσὴν ἐπισημότητα. Ὁ χρησμὸς ἄλλως τε εἶναι κοινός: Θὰ ἡττηθῇ ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἄρχίσῃ πρῶτος τὴν ἐπίθεσιν. Τὸ ταυτόσημον τῆς χρησμοδοτήσεως ἀποδίδει ἀκόμη μεγαλύτερον κῦρος εἰς τοὺς ἀντιπάλους μάντεις.

Ὁ θάνατος τοῦ Μασιστίου. Οὐσιαστικῶς δὲν πρόκειται περὶ ἀδρανείας. Αἱ ἐπιχειρήσεις ἔχουν ἤδη ἀρχίσει, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα τὴν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου στάσιν τῶν ἀντιπάλων εἰς τὸ Δυτικὸν μέτωπον. Ὁ Μαρδόνιος πιστεύει πάντοτε εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς προπαγάνδας του καὶ εἰς τὴν διὰ τοῦ πολέμου τῶν νεύρων καταρρακωσιν τοῦ ἠθικοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἀντιστρόφως οἱ Ἕλληνες δὲν ἔχουν κανένα συμφέρον νὰ προκρούσουν εἰς τὸ «σφαγεῖον» τοῦ χαρακωμένου στρατοπέδου. Φυσικὸς τῶν σύμμαχος εἶναι ὁ Κιθαιρών. Ἡ ὁδὸς σωτηρίας ἁπλοῦται πρὸς τὰς κλιτὺς καὶ ὄχι πρὸς τὴν πεδιάδα. Ταυτοχρόνως γνωρίζουν ὅτι ὁ Μαρδόνιος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνεφοδιάζεται ἐπ' ἄπειρον. Ἔχουν καὶ αὐτοὶ τὴν ἰδικήν των «5ην φάλαγγα» εἰς τὰ μετόπισθεν τοῦ ἐχθροῦ. Αἱ ὑπόδουλοι περιοχαὶ ζυμανίζουν ὅλο καὶ περισσότερον κακὴν θέλησιν εἰς τὰς προσφορὰς καὶ ἀγγαρείας πρὸς ἀνεφοδιασμὸν τῶν Περσῶν. Αἱ παρακαταθῆκαι τῶν Θηβῶν θὰ ἐξαντληθοῦν προσεχῶς. Ἀντιθέτως οἱ σύμμαχοι ἔχουν καλῶς ὠργανωμένας τὰς ἐκ Πελοποννήσου προερχομένας ἐφοδιοπομπάς των.

Αὐτὰ τὰ γνωρίζει βεβαίως ὁ Μαρδόνιος. Καὶ διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς εἰς δύο τινὰ ἀποβλέπει: εἰς τὸ νὰ ἀποκόψῃ τὰς συμμαχικὰς ἐφοδιοπομπὰς καὶ εἰς τὸ νὰ στερήσῃ ὕδατος τοὺς Ἕλληνας, ἀποκόπτων τὴν ἐκ τοῦ ποταμοῦ καὶ τῶν πηγῶν ὑδρευσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἕλληνες σταθεροποιοῦν τὰς θέσεις των, ἀναπτυσσόμενοι ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῆς ἐνούσης τὸν Κιθαιρῶνα καὶ τὸν Πάρνηθα, δηλαδὴ ἀπὸ τῶν Ἐρυθρῶν μέχρι τῶν Ὑσιῶν. Διὰ νὰ ἐντείνῃ λοιπὸν ὁ Μαρδόνιος τὸν πόλεμον τῶν νεύρων, διατάσσει τὸ ὑπὸ τὸν Μασιστίου ἱππικὸν νὰ διοβῇ τὸν Ἀσωπὸν καὶ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν συμμαχικῶν προφυλακῶν, κατὰ τρόπον ὅσον τὸ δυνατὸν ἐπιδεικτικώτερον. Εἰσερχόμεθα οὕτως εἰς τὸ δεύτερον στάδιον τῆς στρατηγικῆς αὐτῆς μάχης. Ἡ διάβασις γίνεται εἰς τὴν θέσιν ὅπου ὁ Ἀσωπὸς σχηματίζει ἀγκῶνα, εἰς ἀπόστασιν 3 περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τῶν Θηβῶν.

Οἱ σύμμαχοι ἀντιλαμβάνονται ἐγκαίρως τὴν ἐπίθεσιν καὶ συμπτύσσονται ἐσπευσμένως παρὰ τὸ σημερινὸν Κριεκούκι. Ὁ Μασίστιος περιπίπτει εἰς τὸ λάθος νὰ συνεχίσῃ τὴν ὁρμητικήν του ἐπέλασιν ἐπὶ τοῦ ἀνωμάλου ἐδάφους. Τὸ μέγα αὐτὸ σφάλμα ἐξηγεῖται ὡς ἐκ τῆς ἀνδρείας στάσεως τῶν Μεγαρέων. Αὐτοί, ὡς ἀκραῖα προκάλυψις, μεταβληθέντες τώρα εἰς ὀπισθοφυλακήν, δὲν σπεύδουν νὰ συμπτυχθοῦν, ἀλλὰ ἀγωνίζονται μὲ σκοπὸν νὰ παρασύρουν τὸν Μασίστιον εἰς τὸν μεταξὺ Κριεκουκίου καὶ Ἐρυθρῶν λαιμόν. Πληρώνουν πανάκριβα τὴν ἀνδρείαν των καὶ εὑρίσκονται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ εἰδοποιήσουν τὸ ἀρχηγεῖον των ὅτι ἐπίκειται ἡ πανωλεθρία των, ἐὰν δὲν ἤθελον ἐσπευσμένως ἀντικατασταθῆ. Διὰ νὰ μὴ ἐκθέσῃ τοὺς Σπαρτιάτας του, ὁ Παυσανίας ἐρωτᾷ δημοσίᾳ τὰ στρατεύματα περὶ τοῦ ποῖοι θέλουν νὰ ἀντικαταστήσουν τοὺς Μεγαρεῖς εἰς τὴν ἐπικίνδυνον θέσιν. Καὶ ζητεῖ ἐθελοντὰς θανάτου. Πάντες οἱ σύμμαχοι «ἡγεμόνες» σιωποῦν. Τοὺς Ἀθηναίους διευθύνει ὁ πάντοτε τίμιος Ἀριστείδης. Θέλει πρὸς στιγμὴν νὰ ἐκθέσῃ ὁλόκληρον τὸ ἀθηναϊκὸν σῶμα. Εὐτυχῶς εἰς τῶν ἀξιωματούχων του, ὁ Ὀλυμπιόδωρος ὁ τοῦ Λάμπωνος, σώζει τὴν κρίσιμον κατάστασιν. Αὐτὸς μὲ 300 λογάδας (ἐκλεκτοὺς μαχητὰς) καὶ μὲ μερικοὺς ἀκόμη τοξότας θὰ κάμῃ τὴν «τρέλλαν». Καὶ πράγματι οὕτω γίνεται. Οἱ Πέρσαι καγχάζουν καὶ σαρκάζουν μόλις βλέπουν τὴν δράκα τῶν πεζῶν ἀντιπαρερχομένων ἐναντίον τοῦ ὄγκου τοῦ θαυμαστοῦ ἱππικοῦ. Ἀλλ' ἐγέλασε περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἔπρεπεν ὁ Μασίστιος. Διότι ἡ τύχη ἠυνόησε τοὺς ἀνδρείους. Οἱ ἐλάχιστοι τοξόται λαμβάνουν ὡς στόχον τὸν χρυσοφάλαρον ἵππον αὐτοῦ τοῦτου τοῦ Μασιστίου. Μερικὰ δεξιὰ τοξεύματα καὶ ὁ ἵππος ἀνατινάσσεται ἀποσείων τὸν ἀναβάτην του. Ὁ Μασίστιος δὲν ἔχει πληγωθῆ, ἀλλ' εὑρίσκεται ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ἀλόγων τοῦ ἱππικοῦ του. Διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἔχουν ἐξορμήσει οἱ λογάδες καὶ μάχονται διὰ νὰ συλλάβουν ζῶντανὸν ἢ νεκρὸν τὸν στρατηγόν, ὁ ὁποῖος εὑρίσκει τραγικὸν θάνατον ποδοπατούμενος ἀπὸ τὰς ἰλιὰς δυνάμεις. Τώρα ὁ ἀγὼν διεξάγεται περὶ τὸ πτῶμα. Οἱ βάρβαροι ἱππεῖς ἀντιλαμβάνονται τὸν κίνδυνον τοῦ ἀρχηγοῦ των πάρα πολὺ ἀργά, ὀπισθοχωροῦν πρὸς στιγμὴν, ἀλλ' ὅταν βλέπουν κομματιασμένον τὸν στρατηγὸν των περιπίπτουν εἰς δεινὴν σύγχυσιν. Μετὰ πολύνεκρον σύγκρουσιν, οἱ Ἕλληνες λαμβάνουν ὑπὸ τὴν κατοχήν των τὸ πτῶμα, ἐνῶ οἱ βάρβαροι, ἄνευ ὁδηγητοῦ, τρέπονται τώρα εἰς φυγὴν πρὸ τῆς δρακὸς τῶν λογάδων. Καὶ ἐνῶ εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον θρηνεῖται ὁ ἀναντικατάστατος ἵππαρχος, ὁ Ὀλυμπιόδωρος τοποθετεῖ τὸν νεκρὸν ἐπὶ χρυσοποικίλου ἁμάξης καὶ τὸν περιάγει ἀνὰ τὸ στρατόπεδον ὁλόκληρον. Ὁ πόλεμος τῶν νεύρων καὶ τοῦ ἠθικοῦ λαμβάνει ἔκβασιν ἐντελῶς ἀντίθετον ἐκείνης ποὺ ἠθέλησεν ὁ Μαρδόνιος.

Ἐνῶ λοιπὸν εἰς τὸ βαρβαρικὸν στρατόπεδον θρηνεῖται μὲ ἀγρίας ἐκρήξεις πένθους ὁ γενναῖος Πέρσης ἵππαρχος, τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα προελαύνουν ἐξ Ἐρυθρῶν, χωροῦν πρὸς τὴν τριγωνικὴν κοιλάδα πρὸ τῶν βορείων ὑπωρειῶν τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ μεταστρατοπεδεύουν εἰς τὴν γῆν τῶν Πλαταιῶν, ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ὄχθης τοῦ Ἀσωποῦ, δυτικώτερον τῶν Ὑσιῶν, ὅπου δεξιὰ μὲν οἱ ταχθέντες Λακεδαιμόνιοι κατέχουν τώρα τὴν λεγομένην Γαργαφίνην πηγήν, ἐξασφαλιζομένης οὕτω τῆς ὑδρεύσεως, ἀριστερὰ δὲ κατὰ τὴν θέσιν τῶν ταχθέντων Ἀθηναίων, ἐπανακτᾶται τὸ τέμενος τοῦ Πλαταιέως ἥρωος Ἀνδροκράτους, σημεῖον ἐπίκαιρον καὶ διὰ λόγους ἀναπτερώσεως τοῦ ἠθικοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατόπτευσιν τοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ τελευταία φάσις τῆς μάχης. Οὕτω πως διαμορφοῦται ἡ ἀπαρχὴ τοῦ τρίτου σταδίου τῆς μάχης. Ὁ Μαρδόνιος, εὐθὺς ὡς παρατηρεῖ τὴν μεταστρατοπέδευσιν τῶν Ἑλλήνων, χωρεῖ καὶ αὐτὸς μικρὸν πρὸς τὴν βορείως τοῦ Κιθαιρῶνος κοιλάδα καὶ τάσσεται ἐναντι τῶν συμμάχων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τὸν χωρίζει ὁ Ἀσωπός.

Δὲν διαφεύγει τὴν ἀντίληψιν τοῦ προσεκτικοῦ παρατηρητοῦ ἡ κατὰ τὸ τρίτον αὐτὸ στάδιον ἀπότομος ἀλλαγὴ τακτικῆς καὶ εἰς τὰ δύο στρατόπεδα, ἀλλαγὴ ὀφειλομένη εἰς τὴν καταπληκτικὴν ἥτταν τοῦ βαρβαρικοῦ ἱππικοῦ. Οἱ σχεδὸν παντελῶς στερούμενοι ἱππικοῦ σύμμαχοι διαβλέπουν δυνατότητα ἀντιπαρατάξεως των εἰς ἀναπεπταμένον πεδίον. Ὁ Μαρδόνιος πάλιν ἐγκαταλείπει τὴν τακτικὴν τῆς ἀδρανείας. Καὶ ἰδοὺ τώρα ἡ σύνθεσις καὶ ἡ τάξις τῶν παρατάξεων. Τὸ βαρβαρικὸν ἐπιτελεῖον ἀναπτύσσει ἐναντι τῶν Σπαρτιατῶν τοὺς Πέρσας καὶ Μήδους, δηλαδὴ τὸ κράτιστον τοῦ βαρβαρικοῦ ὄγκου. Ἐπακολουθεῖ ἐπεισόδιον μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Τεγεατῶν, διεκδικούντων τὰς μετέπειτα τοῦ δεξιοῦ κέρατος τιμητικὰς θέσεις. Καὶ ναί μὲν τὸ ἐπεισόδιον λήγει κατόπιν σώφρονος ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀριστείδου, ἀλλὰ οἱ βάρβαροι πληροφοροῦνται τὰ διατρέξαντα. Καὶ ἐναντι μὲν τῶν κατεχόντων τὸ ἀριστερὸν κέρας Ἀθηναίων τοποθετοῦνται οἱ Ἕλληνες ἑκούσιοι καὶ ἀκούσιοι σύμμαχοι τῶν βαρβάρων, Μακεδόνες, Θρᾷκες, Θηβαῖοι κλπ., ἐναντι δὲ τοῦ συμμαχικοῦ κέντρου, ἀποτελουμένου ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων συμμάχων, τοποθετοῦνται οἱ Βάκτριοι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Σάκαι καὶ οἱ λοιποὶ Ἀσιᾶται, ἐπ' αὐτῆς δὲ καὶ Αἰγύπτιοι.

Ἕτοιμοι πρὸς μάχην οἱ στρατοί, παραμένουν μὲ τὰ ὅπλα ἀνὰ χεῖρας ἐπὶ δέκα ὁλοκλήρους ἡμέρας. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ οἱ Πέρσαι ἀναπτύσσουν πυρετώδη δρᾶσιν. Ἐν πρώτοις ὁ Μαρδόνιος προβαίνει εἰς τὴν ἀνασύνταξιν τοῦ ἱππικοῦ του, τὸ ὁποῖον ἀνακτᾷ καὶ πάλιν τὴν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μασιστίου ἀξίαν του. Ἀκόμη ἐξαπολύονται οἱ πᾶσης προελεύσεως πράκτορες ἐφωδιασμένοι μὲ ἄπειρον χρυσὸν καὶ μὲ δικαιώματα παροχῆς ἀκόμη περισσοτέρων ὑποσχέσεων καὶ προσπαθοῦν νὰ διεγείρουν τὸν ἄμαχον πληθυσμὸν τῶν συμμάχων, διὰ νὰ ἀσκηθῇ ἀπὸ μέρους του πίεσις πρὸς ἀνάκλησιν τοῦ στρα-

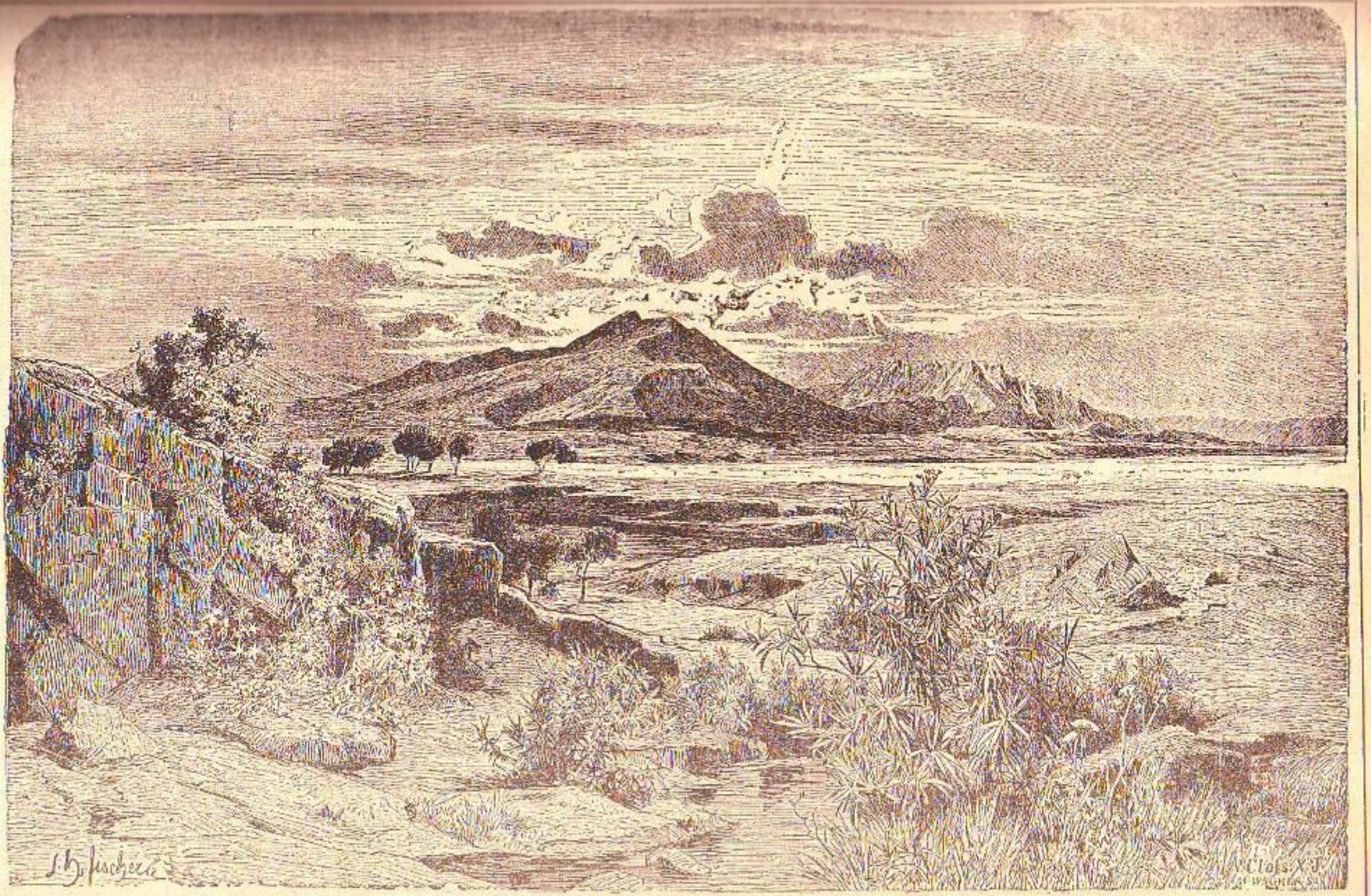

Τὸ πεδίον τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν. (Κατὰ σχεδίασμα τοῦ Λ. Φίσερ).

τοτε τὴν τιμὴν τοῦ κινδύνου εἰς τὰς μάχας καὶ μηδέποτε ἐγκαταλείποντες τὰς θέσεις των πρὸ τῶν βαρβαρικῶν ὁρμητικῶν κυμάτων. Διὰ ταῦτα δικαίως οἱ Ἀθηναῖοι ἐβικαιοῦντο τοῦ πολεμικοῦ βραβείου τιμῆς, βραβείου ὄχι μόνον ὑλικῆς ἀλλὰ καὶ ὑψίστης ἠθικῆς σημασίας καὶ μεγάλου γοήτρου.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ἐπίσης βασίμους ἤγειραν ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βραβείου. Διότι παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Παυσανίας ὡς ἀρχιστράτηγος ἐσήμερσε πολιτικὴν ἀλώπεκας ἔναντι τῶν ἄλλων συμμάχων, ἰδίως δὲ ἔναντι τῶν Ἀθηναίων, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν τιμητικὴν ἐν τῇ μάχῃ θέσιν τοῦ δεξιοῦ κέρατος δύο φοράς ἐγκατέλειψεν ὁ Παυσανίας διὰ νὰ ἀποφύγουν οἱ Σπαρτιᾶται τὸν ἄκρον κίνδυνον τὸν ὁποῖον ἀνεφώνως ἀντεμετώπισαν οἱ Ἀθηναῖοι, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ πρωτοφανεῖς ἀπειθαρχίαι ἐξεδηλώθησαν, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ μέρους τῶν Σπαρτιατῶν βαθμοφόρων καὶ ἀπεφύγοντος σύγχυσις προεκλήθη ὥστε καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν πρωτοβουλίαν νὰ ἀπολέσῃ πρὸς στιγμὴν ὁ ἀρχιστράτηγος. Ἐν τούτοις οἱ Σπαρτιᾶται ἀναπνεύσαντες κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἀπέβησαν ἄξιοι τῶν μεγάλων πολεμικῶν των παραδόσεων. Αἱ δὲ ἔκτακτοι θυσίαι εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβλήθησαν χάριν τῆς ἐκστρατείας, ὡς καὶ αἱ σπουδαῖαι ἄλλαι ἐκδουλεύσεις τὰς ὁποίας παρέσχον, διέθεσαν εὐνοϊκῶς ὑπὲρ αὐτῶν τὸν συμμαχικὸν στρατόν.

Δυστυχῶς οἱ δύο ἐκεῖναι ἐξέχουσαι δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ — Ἀθηναῖοι δηλαδὴ καὶ Σπαρτιᾶται — ἀντὶ νὰ ὁλοκληρώσουν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἑλληνικὴν δόξαν, ἐσκίασαν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν αἴγλην τοῦ ἐνδόξου θριάμβου, κατὰ τὴν ἐπαύριον ἀκριβῶς τῆς μεγάλης νίκης. Αἱ στιγμαὶ τῆς ἀναλλιάσεως ἐπὶ τῇ ὡς ἐκ θαύματος διασώσει τῆς Ἑλλάδος διεταράνθησαν ἀπὸ τὰς διαφορίας ποὺ προέκυψαν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπονομὴν τοῦ πολεμικοῦ βραβείου. Καὶ ἦσαν τώρα ἕτοιμα τὰ πρὸ ὀλίγου ἀκόμη συνηφασμένα ὅπλα, τὰ ὁποῖα ἔσωσαν τὴν Ἑλλάδα, νὰ στραφοῦν ἐναντίον ἀλλήλων. Καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁ Ἀθηναῖος Ἀριστείδης ἀνεδείχθη ὁ ἀγαθὸς τῆς Ἑλλάδος δαίμων. Ὁ Ἀριστείδης δὲν εἶχε τὸ χάρισμα ἀναστύξεως πρωτοβουλιῶν. Ἐγνώριζεν ὅμως νὰ ἀίπτῃ τὸ μέγα κύρος τῆς φήμης του εἰς τὴν πλάστιγγα, ὁσάκις ἀντελαμβάνετο ὅτι κάποιος οἱοσδήποτε ἔνει μίαν καλὴν πρωτοβουλίαν. Καὶ τότε ἀντὶ νὰ μείνῃ ἡ λαμπρὰ πρωτοβουλία εἰς τὴν σφαῖραν τῶν σχεδίων, ὁ Ἀριστείδης ἐπενεβαίνεν, μιθέτει τὴν καλὴν πρωτοβουλίαν, τὴν ἔκαμεν ἰδικήν του, τὴν ὑπεστήριζε καὶ τὴν ἐπέβαλλε, χάρις εἰς τὸ κύρος του καὶ χάρις ἀκόμη εἰς τὰς ἀτομικὰς ἢ καὶ κομματικὰς θυσίας εἰς τὰς ὁποίας ἦτο ἱκανὸς νὰ προβῇ. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ τοῦ Ἀριστείδου ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ πρότασιν λοιπὸν τοῦ Κορινθίου Κλεοκρίτου ἀπεφασίσθη τὸ πολεμικὸν βραβεῖον νὰ ἀπονεμηθῇ ὄχι εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῶν ὁποίων ἀνεγνωρίζετο ἡ ἀξία, ὄχι εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, τῶν ὁποίων δὲν ὑπετιμᾶτο ἡ συμβολή, ἀλλὰ εἰς τὴν βράκα τῶν Πλαταιέων ποὺ δὲν ἦσαν, ὡς γνωρίζουν, παρὰ 600 μόνον κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ μόλις εἶχον ἀπομείνει τώρα οἱ μισοί. Ὁ Ἀριστείδης ἀντιληφθεὶς τὴν σπουδαιότητα τῆς προτάσεως σπεύδει πρῶτος νὰ παραιτηθῇ ὡς ἀρχηνὸς τῶν ἀθηναϊκῶν ἀξιώσεων, ζητήσας ὅπως τὸ ἴδιον πράξουν καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ὑπενθύμισεν ὁ Ἀριστείδης ὅλας τὰς μεγάλας πράξεις εἰς τὰς ὁποίας προέβησαν ἀνέκαθεν οἱ πολῖται τῶν Πλαταιῶν, τὸν ρόλον τῆς μαρτυρικῆς ἐκείνης πόλεως καὶ ἔπεισε τοὺς πάντας ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ φθονήσῃ ἐπὶ τῇ τιμῇ τὴν μικρὰν τῶν Πλαταιῶν πολιτείαν.

Ἐπεμείνομεν ἐπὶ τῆς ὑψίστης σημασίας τῆς φάσεως αὐτῆς τοῦ ἀνώνος τῶν ἐπινικείων, διότι ἡ νίκη αὐτὴ εἶναι ἰσαξία πρὸς τὴν νίκην τῆς μάχης πρὸς τοὺς Πέρσας. Ἀπὸ τότε ἀκόμη ἐξ ἀφορμῆς τῆς κατανομῆς τῶν λαφύρων καὶ τῆς ἀπονομῆς τοῦ ἀριστείου ἠδύνατο νὰ ἐκφανῇ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ποὺ ἐγνώρισεν ἡ Ἱστορία ἀργότερον ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ καὶ ὅστις συνέτριψε καὶ ἐξουθένωσε τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Πλήσης λοιπὸν ἐπῆλθε συνενόησις καὶ ἔνιναι αἱ μερίδες τῶν λαφύρων, οἱ δὲ Ἕλληνες διὰ πρώτην φορὰν ἔβλεπον ἐκ τοῦ πλησίον τὴν ἀφάνταστον βαρβαρικὴν χλιδὴν καὶ ἄπασαν τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὴν πολυτέλειαν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἐθάμβωσε τὸν Παυσανίαν. Ὁ Ξέρξης εἶχεν ἀφήσει εἰς τὸν Μαρδόνιον ἀκόμη καὶ γυναικωνῖτας πλήρεις γυναικῶν ὡραιοτάτων καὶ εὐνούχους καὶ ἀνακτορικὰς σκηνὰς μὲ πολυτελεστάτας ἐπιπλώσεις. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι ἐγένετο καὶ τὸ ἑξῆς: Ὁ Ξέρξης, φεύγων ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἄφησεν εἰς τὸν Μαρδόνιον ὅλην τὴν ἀποσκευήν του, συγκειμένην ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ παραπετασμάτων ποικίλων. Ἰδὼν τὰ πλούτη ταῦτα ὁ Παυσανίας, διέταξε τοὺς ὀψοποιοὺς καὶ τοὺς ἀρτοκόπους νὰ ἑτοιμάσουν δεῖπνον ἀπαραλλάκτως ὡς τὸ ἠτοίμαζον διὰ τὸν Μαρδόνιον. Ἀφοῦ οὗτοι ὑπήκουσαν, ὁ Παυσανίας ἰδὼν κλίνας χρυσᾶς καὶ ἀργυρᾶς καλῶς ἐστρωμένας καὶ τραπέζας χρυσᾶς καὶ ἀργυρᾶς, καὶ τὴν ἑτοιμασίαν δείπνου μεγαλοπρεποῦς, κατεπλάγη δι' ὅσα ἔβλεπε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του καὶ, γελάσας, διέταξε τοὺς ὑπηρέτας του νὰ τοῦ ἑτοιμάσουν δεῖπνον λακωνικόν. Ἀφοῦ δὲ ἠτοιμάσθη τὸ δεῖπνον, ἐπειδὴ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ἦτο μεγάλη, ὁ Παυσανίας, γελῶν πάντοτε, προσεκάλεσε τοὺς Ἕλληνας στρατηγούς. Ὅτε δὲ αὐτοὶ συνηθροίσθησαν, εἶπε δεικνύων εἰς αὐτοὺς τὰ δύο ἑτοιμασθέντα δεῖπνα: «Ἄνδρες Ἕλληνες ὧδε συνήγαγον θέλων νὰ σᾶς δείξω τὴν ἀφροσύνην τοῦ Μήδου, ὁ ὁποῖος τοιαύτην δίαιταν ἔχων, ἦλθε νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ ταύτην τὴν εὐτελῆ τροφήν». Τοῦτα λέγουν ὅτι εἶπεν ὁ Παυσανίας εἰς τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ ταῦτα οἱ Ἕλληνες προέβησαν εἰς δημοτελῆ τῶν πεσόντων ταφήν, καὶ εἰς καθαρμοὺς καὶ εὐαγνισμοὺς τῆς χώρας ἀπὸ τὰ βαρβαρικὰ μιάσματα. κατόπιν δὲ προέβησαν εἰς λήψιν σειρᾶς ἄλλων σπουδαίων καὶ ἐπειγόντων μέτρων.

Οἱ Πλαταιεῖς ἐρρίφθησαν κοῦ' ὁλοκληρίαν εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν Ἀθηναίων. Μάλιστα κατὰ τινα πρότασιν εἶχον ἀποφασίσει νὰ προσαρτήσουν τὴν χώραν των εἰς τὴν Ἀττικήν. Τὴν ἀπόφασιν των αὐτὴν ἐστήριζον οἱ Πλαταιεῖς ἐπὶ χρησμοῦ δοθέντος εἰς τὸν Ἀριστείδην ὑπὸ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ νίκη ἀνήκει εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἐδάφους. Δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι ὁ χρησμὸς αὐτός, χαλκευμένος ἀπὸ τὸ δελφικὸν ἱερατεῖον, ἐδόθη εἰδικῶς εἰς τὸν Ἀριστείδην. Οἱ εὐπατρίδαι ἀπετροπιάζοντο ἀνέκαθεν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ἐγκαινιασθεῖσαν πολιτικὴν ἀναπτύξεως κυρίως πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ δὲ ἀρχηγὸς των Ἀριστείδης ἦτο ἂς μὴ τὸ λησμονοῦμεν, κατὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἀριστείδης λοιπὸν ἀπορρίπτει τὴν πρότασιν τῶν Πλαταιῶν ὑπὸ τὴν πρόφασιν ὅτι οἱ Πλαταιεῖς καταστρέφουν τὴν αὐτοτέλειάν των καὶ ὅτι θὰ δημιουργηθοῦν πράγματα μεταξὺ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων.

Θετικὸν ἀποτέλεσμα εἶχεν ἡ ληφθεῖσα μετὰ τὴν νίκην τῶν Πλαταιῶν ἀπόφασις ἱδρύσεως ὁμοσπονδίας κοῦ στρατοῦ ἐκ 10.000 πεζῶν, 1000 ἱππέων καὶ 100 πολεμικῶν πλοίων, συντηρουμένων ὅλων αὐτῶν κοιναῖς δαπάναις καὶ προωρισμένων εἰς τὴν διαφύλαξιν τῆς ὁμοσπονδιακῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Συμβολικὴν σημασίαν εἶχον αἱ λαμπραὶ ἀνὰ τετραετίαν Πανελλήνιαι ἑορταί, τὰ Ἐλευθέρια, εἰς τὸ ἔξω τῶν Πλαταιῶν ἐθνικὸν ἱερόν. Αἱ ἑορταὶ αὗται ἐλάμβανον χώραν τὴν 16ην τοῦ μηνὸς Μαιμακτηριῶνος (τὴν 2 ἢ 3 Δεκεμβρίου), διετηρήθησαν δὲ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλουτάρχου, ὁ ὁποῖος καὶ τὰς περιγράφει.

Ἀναπαράστασις τοῦ χρυσοῦ τρίποδος τῶν Δελφῶν, ἀφιερώματος μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην.

ΟΙ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΚΑΡΧΗΔΟΝΙΩΝ ΠΟΛΕΜΟΙ ΕΝ ΣΙΚΕΛΙΑ

Καθ' ὃν χρόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Ἕλληνες ἐμάχοντο διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τῶν Περσῶν, ἄλλοι βάρβαροι λαοὶ εἰς τὴν Δύσιν ἠπείλουν τὰς πλουσίας ἑλληνικὰς ἀποικίας τῆς Σικελίας. Τὸ 482 ἐξεβλήθη ὑπὸ τοῦ τυράννου τοῦ Ἀκραγαντος Θήρωνος ἐκ τῆς παρὰ τὴν βόρειον παραλίαν τῆς Σικελίας πόλεως Ἱμέρας ὁ τύραννος αὐτῆς Τήριλλας, ὁ ὁποῖος βαρέως φέρων τὴν ἥτταν, προσέφυγε πρὸς τοὺς Καρχηδονίους, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον δυτικάς τινας περιοχὰς τῆς νήσου. Οἱ Καρχηδόνιοι, οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε δὲν διέκειντο τόσον φιλικῶς πρὸς τὰς γειτνιαζούσας ἑλληνικὰς ἀποικίας τῆς Σικελίας, ἀσμένως ἐδέχθησαν τὸν προσφυγόντα ἔκπτωτον τύραννον, ὡς καὶ τὴν πρότασιν περὶ κατακτήσεως τῆς ἀπολεσθείσης πλουσιωτάτης πόλεως. Ὅτε δὲ ὁ Ξέρξης παρεσκεύαζε τὴν μεγάλην ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομήν ἐξ Ἀνατολῶν, οἱ Καρχηδόνιοι συνεκέντρουν μεγάλας δυνάμεις ἐκ βαρβάρων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀφρικῆς διὰ νὰ διαλύσουν τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας τῆς Σικελίας καθὼς καὶ τὸν σικελιώτην Ἑλληνισμόν. Ὁ στρατὸς τῶν Καρχηδονίων συμπροσούμενος εἰς 300.000 περίπου μισθοφόρους κατὰ τὸ πλεῖστον, συνεπληρούτο ὑπὸ στόλου 200 πολεμικῶν πλοίων καὶ 300 δοκιμαστικῶν. Μὲ τὸν στρατὸν αὐτὸν ἐκκινοῦντες ἐκ τῆς φοινικικῆς Πανόρμου προσέβαλον οἱ Καρχηδόνιοι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀμίλκα τὴν πλησίον αὐτῆς κειμένην Ἱμέραν, τὴν διεκδικουμένην ὑπὸ τοῦ ἐκπτώτου τυράννου πόλιν, τὴν ὁποίαν ἐπολιόρκουν στενῶς (480). Ἐκεῖ ὅμως, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Θήρωνος ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τῆς Ἱμέρας ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν Γέλων, τοῦ ὁποίου αἱ δυνάμεις μετὰ τῶν τοῦ τυράννου τοῦ Ἀκραγαντος καὶ τῆς προσληθείσης πόλεως μόλις ἀνήρχοντο εἰς 50.000 πεζοὺς καὶ 5.000 ἱππεῖς. Κατὰ τὴν συγκροτηθεῖσαν μάχην, ἡ ὁποία κατὰ μὲν τὸν Διόδωρον ἔλαβε χώραν τὴν ἡμέραν τῆς μάχης τῶν Θερμοπυλῶν, κατὰ δὲ τὸν Ἡρόδοτον τὴν ἡμέραν τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος, οἱ Καρχηδόνιοι ὑπέστησαν δεινὴν ἥτταν καὶ ἀφαντάστου ἐκτάσεως πανωλεθρίαν. Ἐφονεύθησαν 150.000 Καρχηδόνιοι καὶ σύμμαχοι αὐτῶν, ἔπεσε δὲ μαχόμενος καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχηγός των Ἀμίλκας. Παραλλήλως τὰ πλοῖα τῶν Καρχηδονίων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνελκυσθῆ εἰς τὴν ξηράν, ἐπυρπολήθησαν πλὴν ἑνὸς πλοιαρίου τὸ ὁποῖον μετέφερε τὴν ἀγγελίαν τῆς ἥττης εἰς Καρχηδόνα. Οὕτω διὰ τῆς μάχης τῆς Ἱμέρας ὁ σικελιώτης Ἑλληνισμὸς ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ βαρβάρου ἐπιδρομέως τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Δύσεως.

Ὑπὸ τοῦ συγχρόνου τῆς ἐποχῆς ἑλληνικοῦ κόσμου ἡ ἐκ τῆς μάχης τῆς Ἱμέρας νίκη ἐκρίθη ἰσο πρὸς τὰς νίκας τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῶν Πλαταιῶν. Ὑμνησε δὲ τὴν νίκην ταύτην ὁ Πίνδαρος εἰς τὴν πρώτην πυθικὴν αὐτοῦ ὠδήν, χαρακτηρίσας τὸν Γέλωνα ὡς ἄξιον τῆς αὐτῆς τιμῆς μὲ τοὺς νικητὰς τῶν Περσῶν εἰς Σαλαμῖνα καὶ Πλαταιάς. Ὁ Γέλων ἐκ τῆς λείας τὴν ὁποίαν ἀπεκόμισεν ἐκ τῶν Καρχηδονίων ἔστησε χρυσοῦν τρίποδα εἰς τοὺς Δελφούς, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπίγραμμα ἔγραψεν ὁ Σιμωνίδης.

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΜΥΚΑΛΗΣ

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν τοῦ θριάμβου τῶν Πλαταιῶν, μία ἄλλη μεγάλη μάχη συνάπτεται εἰς τὴν Μυκάλην τῆς Μικρασίας ὑπὸ τὰς ἑξῆς συνθήκας: Μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς Σαλαμῖνος ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν πιστεύει ὅτι ἡ ναυτικὴ Ἑλλὰς ἔχει ἐξοφλήσει τοὺς λογαριασμούς της. Ἐφόσον διέφυγον πλοῖα τοῦ ἐπιδρομέως, καθήκον τῶν Ἑλλήνων ἦτο νὰ ἐκμηδενίσουν τὴν βαρβαρικὴν ναυτικὴν ὑπεροχήν. Οὕτως ὄχι μόνον ἡ Ἑλλὰς θὰ ἐξησφάλιζε τὴν ἐλευθερίαν της, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ Μικρασία θὰ ἀνέκτα τὴν ἀνεξαρτησίαν της. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ τολμηρὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ παρεκίνησε τοὺς συμμάχους νὰ μὴ διακόψουν τὸν ἀγῶνα. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως καὶ οἱ Κορίνθιοι δὲν ἐνδιαφέρονται πλέον διὰ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ ἐχθροῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος ἀπεχώρησεν εἰς τὰ ὕδατά του. Ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος ὅμως στέλλει ἀθηναϊκὴν μοῖραν πρὸς δίωξίν του. Ἡ μοῖρα πλέει μέχρι Καφηρέως καὶ Ἄνδρου, ἐπαναπλέει ὅμως εἰς τὰ ἴδια, διότι δὲν εὗρε τὰ φεύγοντα πλοῖα. Ὁ βαρβαρικὸς στόλος πλησίστιος εἶχε φθάσει εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἐκεῖ δὲ περισυνέλεξε τὰ λείψανα τῆς περὶ τὸν Ξηστὸν βαρβαρικῆς στρατιᾶς καὶ διεπεραίωσεν αὐτὰ εἰς Ἀσίαν. Ὁ Ξέρξης σκέπτεται ὀρθῶς πόσον ἐπικίνδυνοι μετὰ τὴν ἥτταν εἶναι οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Αἰγύπτιοι μὲ σχεδὸν ἀνεπάφους τοὺς στόλους των. Καὶ δι' αὐτὸ δίδει ἐντολήν, πρὶν ἀναχωρήσῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν του, ὅπως ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι οἱ στόλοι Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου καὶ ἐπιστρέψουν εἰς τὰ ὕδατά των. Τὰ λοιπὰ πλοῖα ὁ Ξέρξης τὰ συνεκέντρωσεν ὑπὸ τοὺς ναυάρχους Μαρδόντην καὶ Ἀρταΰντην, διέταξε δὲ ὅπως καταπλεύσῃ ὁ στόλος αὐτὸς εἰς τὰ ὕδατα τῆς Σάμου. Ἄλλη ὀρθὴ ἀκέψις αὐτὴ τοῦ Ξέρξου. Διότι ἡ θέα καὶ μόνον τοῦ συγκεκροτημένου στόλου θὰ ἐκράτει εἰς στάσιν σεβασμοῦ τὴν Ἰωνίαν. Οὕτω καὶ ἔγινε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει δοκιμάσει τὴν πρώτην πικρίαν τῆς ἀχαριστίας. Ὁ κομματισμὸς τὸν ἔχει θέσει εἰς τὸ περιθώριον. Ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποί του ἐξακολουθοῦν νὰ προσφέρουν πολυτίμους βοηθείας. Ἡ ὑπηρεσία πληροφοριῶν γνωρίζει ὅτι τὰ παρὰ τὰ σαμιακὰ ὕδατα περσικὰ πολεμικὰ δὲν ὑπερβαίνουν τὰ 300. Μὲ μίαν ἐντατικὴν προσπάθειαν ἡ Ἑλλὰς εἶναι βεβαίως εἰς θέσιν νὰ δημιουργήσῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος στόλον συμμαχικὸν ἀντάξιον τοῦ νικήσαντος εἰς Σαλαμῖνα. Ὅλαι αἱ προσπάθειαι ἐν τούτοις δὲν ἀποφέρουν παρὰ μόνον 110 σκάφη, τὰ ὁποῖα, εὐθὺς ὡς καθίσταται δυνατόν, συγκεντροῦνται εἰς Αἴγιναν. Αἱ Ἀθῆναι τώρα δὲν ἀρίνουν τὴν Σπάρτην νὰ μονοπωλήσῃ τὴν κατὰ θάλασσαν ἀρχηγίαν, ὅπως εὑρέθησαν ὑποχρεωμέναι νὰ ἀνεχθοῦν αὐτὸ εἰς τὰς κατὰ ξηρὰν ἐπιχειρήσεις τῶν Πλαταιῶν. Οὕτω ἡ ὅλη συμμαχικὴ ναυτικὴ δύναμις τίθεται ὑπὸ δύο ἀρχηγούς. Τῶν πελοποννησιακῶν πολεμικῶν στόλαρχος εἶναι ὁ Λεωτυχίδης, τῶν δὲ ἀθηναϊκῶν ὁ Ξάνθιππος. Δύο διαφορετικαὶ καὶ πάλιν φυσιογνωμίαι, μὲ διάφορον ἐπίρροὴν ἐπὶ τῶν τυχῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Λεωτυχίδης αὐτός, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, δὲν εἶναι ἀνίκανος ὡς ὁ Εὐρυβιάδης. Ἀπὸ τὴν προηγουμένην του δράσιν φαίνεται ὅτι ἔχει πεῖραν τῶν ναυτικῶν πραγμάτων. Κατέχεται ὅμως ἀπὸ φοβερὰν ἀβουλίαν, ὀφειλομένην προφανῶς εἰς τὸν ἀφόβητον ἔλεγχον ποὺ τὸν περιμένει ὅταν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Σπάρτην. Ἐξ ἄλλου κάθε ἄλλο παρὰ ἀντάξιος εἶναι ἑνὸς Ἀριστείδου. Ὅταν θὰ τὸν στείλουν ἀργότερον εἰς τὴν Θεσσαλίαν διὰ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Ἀλευάδας καὶ τοὺς ἄλλους μηδίζοντας, θὰ διαφθαρῇ διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ θὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος διὰ νὰ ἀνακαλυφθῇ καὶ νὰ ὑποστῇ τὴν ἀτιμωτικὴν ἀπόλυσιν τῆς ἐξορίας, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἀτιμίας. Αὐτὸς εἶναι ὁ Λεωτυχίδης.

Ὁ Ξάνθιππος, ἀντιστρόφως, εἶναι ὁ πατὴρ καὶ διδάσκαλος τοῦ μεγαλυτέρου πολιτικοῦ τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Περικλέους. Ἂν καὶ ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς, ἐτάχθη πάντοτε μὲ τὸ κόμμα τῶν μεγάλων μεταρρυθμίσεων. Εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ὑποστηρικτῶν τοῦ Μιλτιάδου, ὅταν ἀντελήφθη τὴν σημασίαν τῆς ἱστορικῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Πάρου. Ἀντάξιος τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ μεγάλου προκατόχου του, ἔχει πλήρη συνείδησιν ὅτι τὸ μέλλον καὶ ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν εὑρίσκονται εἰς τὴν θάλασσαν.

Ἡ δυσχερεία εἶναι ἀκόμη χειροτέρα ὅταν ὁ Λεωτυχίδης ἀνέλθῃ εἰς τὸν ἀτόπλουν. Μία πρεσβεία Χίων παρουσιάζεται εἰς τοὺς στολάρχους καὶ βεβαιοῖ ὅτι ἡ ἁπλῆ ἐμφάνισις ἑλληνικοῦ στόλου παρὰ τὰς ἰωνικὰς ἀκτὰς ἀρκεῖ ὅπως προκαλέσῃ ἀνάστασιν τῆς ὑπερποντίου καὶ πελαγίας Ἑλλάδος. Ὁ Λεωτυχίδης ἀποφασίζει καὶ διατάσσει τὸν ἀπόπλουν ἀλλ' μόλις φθάνουν εἰς τὴν Δῆλον, καταλαμβάνεται ἀπὸ νέαν ἀπόφασιν του ἀβουλίαν. Διστάσας νὰ ποδίσουν τὰ πλοῖα καὶ ἀναστηρίζει τὴν ἀποψίν του ὅτι πρέπει νὰ ἀρκεσθοῦν οἱ σύμμαχοι εἰς ἐπὶ τόπου περιπολίας. Αὐτὸ δὲ καὶ θὰ ἐγίνετο. Ἐπεμβαίνει ὅμως τὸ τέχνασμα τῆς πρεσβείας. Τὴν φορὰν αὐτὴν οἱ πρέσβεις εἶναι Σάμιοι. Τὸ πολὺ σπουδαιότερον ὅμως δὲν εὑρίσκεται ἐπὶ κεφαλῆς των ὁ Ἡγησίστρατος, Σάμιος πολίτικος, υἱὸς τοῦ Ἀρισταγόρου. Αὐτὸς ἀπέδρασε μετὰ δύο ἄλλων Σαμίων ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Περσῶν καὶ τοῦ μηδίζοντος τυράννου τῆς Σάμου Θεμιστόρου καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ναυάρχειον, ὅπου ἀνέπτυξε τὰς ἀπόψεις του. Ἀνατίθενται λοιπὸν εἰς τὸν Ἡγησίστρατον τὰ καθήκοντα πλοηγοῦ καὶ ἀρχίζουν αἱ ἀνιχνεύσεις πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν περσικῶν δυνάμεων. Ἡ ἀνεύρεσις δὲν εἶναι δύσκολος, διότι οἱ Πέρσαι εἶναι ἀκόμη ἐλλιμενισμένοι εἰς τὴν Σάμον. Ὅταν ὅμως πληροφοροῦνται ὅτι ὁ συμμαχικὸς στόλος πλέει ἐναντίον των, οἱ Πέρσαι μεθορμίζονται εἰς τὴν νοτίαν ἀκτὴν τῆς χερσονήσου τῆς Μυκάλης. Πρόκειται περὶ τοῦ στενοῦ ποὺ χωρίζει τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Σάμου ἀπὸ τὴν Μικρασίαν. Τὸ ἀκρωτήριον εἶναι τὸ κοινῶς λεγόμενον σήμερον Καμήλι. Ἐκεῖ εὑρίσκεται τὸ Ποσείδειον ἄκρον τῆς Σάμου, ὀχὶ μακρὰν ἀπὸ τὸ σημερινὸν Βαθύ καὶ ἡ νησὶς Παρθηκίς, παρὰ τὸ νότιον στόμιον τοῦ πορθμοῦ. (Τὸ εὐνοήτου στρατηγικῆς σημασίας σημεῖον αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως ἀγῶνα—31 Ἰουλίου ἕως 5 Αὐγούστου 1824—εἰς τέσσαρας φάσεις δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σαχτούρη σειρὰν ναυμαχιῶν, χάρις εἰς τὰς ὁποίας διεσώθη ἡ Σάμος ἐκ βεβαίας καταστροφῆς). Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι ἡ Μυκάλη τῶν μηδικῶν πολέμων.

Οἱ Πέρσαι ἔχουν τώρα μεθορμισθῆ εἰς τὴν νότιον ἀκτὴν τῆς ποοβολίδος καὶ ἑτοιμάζονται ὅπως ναυμαχήσουν. Ἀλλά, ἔξαφνα, ἀλλάσσουν γνώμην. Προτιμοῦν νὰ μεταφέρουν τὸν ἀγῶνα εἰς τὴν ξηράν. Τί νὰ συνετέλεσεν εἰς τοῦτο; Κατὰ μέγα βεβαίως μέρος ἡ ὀδυνηρὰ πεῖρα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, ἐφ' ὅσον οἱ Πέρσαι ναύαρχοι, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον συγκεκριμένην ἐντολήν, εὑρέθησαν καὶ πάλιν ἀποκλεισμένοι σχεδὸν εἰς τὸ στενὸν τῆς Μυκάλης. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἀκριβῶς οἱ Πέρσαι ἔρυσαν τὰ πλοῖα των εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἤγειραν πέριξ αὐτῶν ἕνα τεράστιον προστατευτικὸν προπέτασμα, τὸ ὁποῖον κατεσκεύασαν ἀπὸ ξύλα, κλάδους καὶ χώμα. Τότε ὁ Λεωτυχίδης εἶχε μίαν πραγματικῶς φαεινὴν ἰδέαν. Πλησιάζει ὅσον τὸ δυνατὸν ἐγγύτερον εἰς τὴν ἀκτὴν καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας του ναυαρχίδος κήρυκες μὲ τηλεβόας εἰδοποιοῦν τοὺς Ἴωνας περὶ τῆς ἐπικειμένης πεζομαχίας. Καὶ ναὶ μὲν διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ Λεωτυχίδης εἰδοποιεῖ τὸν ἐχθρὸν περὶ τῶν σχεδίων του, προδήλων ἄλλως τε, ἔκαμεν ὅμως κάτι πολὺ στρατηγικόν. Ἡ εἰδοποίησις αὐτὴ μαζὶ μὲ τὴν ἀνακοίνωσιν, ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμὴ τῆς ἐξεγέρσεως καὶ συνεπῶς τῆς ἐνόπλου βοηθείας τῶν Ἰώνων, περιεῖχε βεβαίως ἐλπίδας πραγματικῆς ἀρωγῆς. Ἀλλὰ ὁπωσδήποτε ἡ πρᾶξις αὐτὴ καθίστα τοὺς Ἴωνας ὑπόπτους πρὸς τοὺς Πέρσας, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ θὰ ἀπέφευγον — ὅπως καὶ ἀπέφυγον — νὰ τοὺς χρησιμοποιήσουν. Κατόπιν τούτου ἐπακολουθεῖ ἀστρατηγία ἀπόδασις τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ τὰ πλοῖα ὑποστηρίζουν τὴν δοᾶσιν. Ὅπως πάντοτε, πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀποτελοῦντες τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς συμμαχικῆς παρατάξεως, ἐπιτίθενται καὶ ἐπιτυγχάνουν τὸ πρῶτον ρῆγμα εἰς τὴν ἀντίπαλον παράταξιν. Τότε ἐμφανίζονται καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι. Οἱ Σάμιοι καὶ οἱ Μιλήσιοι μόλις ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ τύχη τῶν ὅπλων ἀποκλίνει ὑπὲρ τῶν συμμάχων, ἐξορμοῦν ἀποφασιστικῶς. Ἐπακολουθεῖ ἡ πυρπόλησις τῶν προπετασμάτων ποὺ προστατεύουν τὸν περσικὸν στόλον καὶ μετ' ὀλίγον ἡ πυρκαϊὰ μεταδίδεται εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς πλοῖα. Δύο Πέρσαι ναύαρχοι, ὁ Ἀρταΰντης καὶ ὁ Ἰθαμίτρης, τρέπονται εἰς φυγήν. Ἐν τῷ μεταξὺ φονεύεται ὁ ναύαρχος Μαρδόντης, πίπτει δὲ εἰς τὴν μάχην ὁ στρατηγὸς Τιγράνης. Κατόπιν τούτου δὲν ἔμενεν εἰς τοὺς συμμάχους παρὰ νὰ καταδιώξουν τοὺς πανικοβλήτους φυγάδας.

Ἡ ἀνέλπιστος ἀσαν καὶ μεγαλειώδης αὕτη νίκη εὑρίσκει τοὺς Ἕλληνας διχογνωμοῦντας καὶ πάλιν. Ὁ Λεωτυχίδης κρίνει ὅτι ἀρκετὰ ἔγιναν καὶ ὅτι εἶναι καιρὸς νὰ ἐπιστρέψουν οἴκαδε, ἐγκαταλείποντες εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν «χώραν» των. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως δὲν ἐδέχθησαν τὴν ἀπόφασιν αὐτήν. Οὕτως ὁ μὲν Λεωτυχίδης ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πελοποννησιακῶν σκαφῶν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ δὲ Ξάνθιππος ἀποφασισμένος νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ μεγάλα πεπρωμένα τῶν Ἀθηνῶν, ἔπλευσεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον πρὸς καθυπόταξιν τῆς Θρακικῆς χερσονήσου. Ἐνταῦθα μετὰ μακρὰν πολιορκίαν κατέλαβε τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν κατεχομένην Ξηστόν, ἡ μάχη δὲ αὕτη ἐσήμανε τὸν τερματισμὸν τῶν Μηδικῶν πολέμων.

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΑ ΜΗΔΙΚΑ

Αἱ ἀμάραντοι δάφναι αἱ συμβολίζουσαι τοὺς ἰδανικοὺς καὶ ἠθικοὺς θριάμβους ἀτυχῶς δὲν συμβιβάζονται πάντοτε πρὸς τὰς ὑλικὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς. Τοῦτο οἱ Ἕλληνες κυρίως τὸ εἶχον διδαχθῆ πολλάκις ἀπὸ τὴν ἱστορίαν των. Αἱ νίκαι συχνότατα οὔτε τρέφουν, οὔτε στεγάζουν τοὺς θριαμβευτὰς τῶν ἐνδόξων ἀγώνων, ὅπως ἦσαν διὰ τὴν Ἑλλάδα οἱ Μηδικοὶ πόλεμοι. Δραματικὴ λοιπὸν μετὰ τὴν διπλῆν νίκην τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Μυκάλης ὑπῆρξεν ἡ ἐπαύριον τοῦ θριάμβου διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ πόλις τῆς Ἀθηνᾶς κατέκειτο εἰς ἐρείπια. Οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν πρόσφυγες κατὰ πολὺ τραγικώτεροι ἐκείνων ποὺ ἐγνώρισεν ἡ σύγχρονός μας Ἑλλὰς κατὰ τὸ 1922 μὲ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν καὶ κατὰ τὸ 1947—1949 ἡ ὑπαιθρος μὲ τὴν κομμουνιστικὴν ἀνταρσίαν. Ὁ λαὸς τῆς Σαλαμῖνος, Τροιζῆνος, Αἰγίνης κλπ. ἐγόγγυσε κατὰ τὴν δευτέραν προσφυγίαν τῶν Ἀθηναίων καὶ περισσότερον ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν ἡ ἰδιότης τοῦ πρόσφυγος ἀπετέλεσε τότε ὄνειδος. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, παρὰ τὸν ἐπερχόμενον χειμῶνα — εἶναι δὲ πάντοτε τραχεῖς οἱ χειμῶνες διὰ τοὺς πρόσφυγας — προτιμοῦν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἠρειπωμένην πόλιν των.

Ἄστεγοι, νήστεις, ἀβοήθητοι διῆλθον τὸν τραγικὸν χειμῶνα

ἐκεῖνοι ποὺ προδόπισαν καὶ ἔσωσαν τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ὅταν κάποτε ἦλθε τὸ ἔαρ (478 π.Χ.) οἱ Ἀθηναῖοι μὲ πρωτοφανῆ ζῆλον καὶ ἀκάθεκτον ὁρμὴν ἐρρίφθησαν ὅλοι ὁμοῦ εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν, ποὺ ἔμελλε νὰ εἶναι τραχυτάτη, σκληρά, ἀλλὰ καὶ ὑπερόχως λαμπρὰ καὶ ταχεῖα. Καὶ τὸ μὲν μεγάλο πλῆθος τοῦ λαοῦ συγκλονίζεται ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀνησυχίαν μήπως ἐπανασκάψουν οἱ βάρβαροι. Ἀντιθέτως ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ νικητὴς τῆς Σαλαμῖνος, ἡ χαλυβδίνη ψυχὴ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχει ἀκόμη ὑποκύψει εἰς τὰς πρώτας κομματικὰς πικρίας, ἐξαντλεῖ ὅλας τὰς δυνάμεις του διὰ νὰ δώσῃ σάρκα καὶ ὀστᾶ εἰς τὸ μεγαλειῶδες του δραμα. Τὰς μεγάλας Ἀθήνας. Ἡ δημιουργία ἰσχυροῦ στόλου, ἡ ἐδαφικὴ ἀσφάλεια καὶ ἡ ὀργάνωσις τοῦ Πειραιῶς ἀποτελοῦν τὰ κύρια σημεῖα τοῦ προγράμματός του. Ἕνα ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ ἐὰν λείψῃ αἱ Ἀθῆναι δὲν θὰ περάσουν εἰς ἀνώτερον στάδιον ἀναπτύξεως, ὅπως ὀνειροπολοῦν μὲ τὴν καλὴν πίστιν τῆς μυαπίας των ὁ Ἀριστείδης καὶ τὸ κόμμα του. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ κομματισμοῦ, τὰ μεγαλειῶδες δραμα τοῦ Θεμιστοκλέους συναντᾷ ἀνυπέρβλητα καὶ ἀποκαρδιωτικὰ ἐμπόδια καὶ ἀπὸ πάν ἀξιοθρήνητον τοπικισμὸν ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἀθεράπευτον φιλοπρωτίαν τῶν ἄλλων πόλεων. Ὄχι μόνον δυσφορία, ἀλλὰ καὶ φθόνος καὶ κακεντρέχεια ἐξεγείρουν πλείστας ἑλληνικὰς πόλεις πρὸ τοῦ θεωμάτος ἐκείνου τῆς ἀναδημιουργίας τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος. Θαλάσσιοι γείτονες τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ πελοποννησιακαὶ πόλεις, πρωτεύουσαι τῆς Κορίνθου, διεγείρουν τὴν Σπάρτην, τονίζουσαι τὸν κίνδυνον. Τὴν φοβερὸν προπαγάνδαν των στηρίζουν ἐπὶ μιᾶς ἀκόμη φαυλοτέρας «λογικῆς». Κατὰ τὴν γνώμην των, ὅ,τι καὶ ὂν συμβῇ εἰς τὸ μέλλον, ἡ μέση Ἑλλὰς εἶναι καταδικασμένη εἰς ὑποδούλωσιν κάθε φορὰν ποὺ θὰ ἐπιδράμουν οἱ βάρβαροι. Συνεπῶς κάθε ἀμυντικὸν ἔργον εἶναι προορισμένον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἕτοιμος προμαχὼν τῶν ἐπιδρομέων. Ἄρα ὄχι μόνον νὰ μὴ γίνουν ἀμυντικὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ νὰ καταστραφοῦν τὰ ὑπάρχοντα ἀνὰ τὴν μέσην Ἑλλάδα. Καὶ συνασπίζονται ἄλαι ὁμοῦ αἱ οὕτω σκεπτόμεναι πόλεις διὰ νὰ καταστρέψουν ὅ,τι ὑπάρχει, διὰ νὰ ἐμποδίσουν ὅ,τι ἑτοιμάζεται νὰ γίνῃ.

Ὁ ἐφευρετικὸς νοῦς τοῦ Θεμιστοκλέους ἐπινοεῖ ἕνα ἐθνοσωτήριον δόλον. Οἱ Ἀθηναῖοι προσποιοῦνται ὅτι ὑποκύπτουν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν Σπαρτιατῶν, ἰδικὴ πρεσβεία τῶν ἐφόρων ἐπισκέπτεται τὰς Ἀθήνας καὶ ζητεῖ νὰ ἐπιδάλῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν κατὰ τὸν πλέον δεσποτικὸν τρόπον. Ἡ πρεσβεία ἀπέρχεται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τίθενται πυρετωδῶς ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς κατασκευῆς τῶν τειχῶν τῆς πόλεώς των καὶ τοῦ Πειραιῶς. Διαδόται ἢ κατάσκοποι ἀντιλαμβανόμενοι τὴν πραγματικότητα εἰδοποιοῦν τὴν Σπάρτην. Ἀλλὰ παλαμδάνει τὰ πράγματα ὁ Θεμιστοκλῆς.

Τὴ ὑποδείξει του οἱ Ἀθηναῖοι ἐκλέγουν τρεῖς πρέσβεις. Τὸν ἴδιον τὸν Θεμιστοκλῆ, τὸν Ἀριστείδη καὶ τὸν Ἀβρώνυχον, διὰ νὰ ἀποσταλοῦν εἰς τὴν Σπάρτην καὶ νὰ δώσουν «ἐξηγήσεις». Ἀναχωρεῖ ἄμως μόνος του εἰς τὴν Σπάρτην, ἀφοῦ ἔχει συνεννοηθῆ μὲ τοὺς Ἀθηναίους οἱ συμπρέσβεις του νὰ μὴ ἀναχωρήσουν πρὶν περατωθοῦν τὰ τείχη. Πάντως ὅταν ἔφθασεν εἰς τὴν Σπάρτην παρέχει τὴν διαβεβαίωσιν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ὅτι ὅσα γνωρίζουν εἶναι ἀληθοφανῆ, ἀλλὰ λέγει ὅτι ἐπειδὴ οἱ λόγοι του πιθανὸν νὰ μὴ ἔχουν κύρος κρίσεως, θὰ τοὺς ἐπικυρώσουν καὶ οἱ συμπρέσβεις του, ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Ἀβρώνυχος, ποὺ πρόκειται συντόμως νὰ ἔλθουν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Αὐτοὺς ἔλλως τε ...καὶ ἀνέμενε κατὰ τὰς βεβαιώσεις του. Μὲ πρωτοφανὲς θράσος ὁ Θεμιστοκλῆς ἐξηπολουθεῖ νὰ διαφεύδῃ τὰς πληροφορίας τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τοὺς συλλυπεῖται διότι ἐβασίζοντο ἐπὶ ἀθεμίτων πληροφοριῶν.

Καὶ ἔχει ἀκόμη τὸ θράσος νὰ παρατείνῃ νὰ μεταδῇ ἐπίσημος πρεσβεία τῆς Σπάρτης εἰς Ἀθήνας καὶ νὰ διαπιστώσῃ ἐπακριδῶς τὰ γενόμενα. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ, διὰ νὰ πεισθοῦν ἀπολύτως οἱ Σπαρτιᾶται περὶ τῆς «ἀληθείας» τῶν λεγομένων του, δηλοῖ ὅτι θὰ παραμείνῃ ὁ ἴδιος εἰς τὴν Σπάρτην ὡς εἶδος ὁμήρου μέχρις ὅτου ἐπανακάμψουν οἱ πρέσβεις καὶ ἐπιβεβαιώσουν τὰ λεγόμενά του...

Φυσικά, ἡ πρότασίς του ἔγινε δεκτή. Καὶ τὰ πράγματα ἠκολούθησαν τὸν ροῦν, τὸν ὁποῖον ὁ μέγας ἐκεῖνος πατριώτης εἶχε διαγράψει. Μεγαλοφυὴς διάνοια ὡς ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πορείαν τῶν γεγονότων εἰς τὴν τυφλὴν τύχην. Πρὸν ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀθηνῶν εἶχε προδιαγεγραμμένον τὸ σχέδιόν του καὶ ἀπολύτως ὠργανωμένην τὴν φιλοπάτριδα ὑπόθεσίν του. Εἶχε πείσει τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐγκαταλείψουν πᾶν ἄλλο ἔργον, ἀκόμη καὶ τὰς ἀτομικάς των ὑποθέσεις, καὶ νὰ ἐργασθοῦν νυχθημερόν, βοηθούμενοι ἀκόμη καὶ ἀπὸ γέροντας καὶ ἀπὸ γυναικόπαιδα διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν τειχῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς δαπάνας, ἔπρεπε νὰ καλυφθοῦν ἀπὸ τὰ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἀπὸ εἰσφορὰς τῶν ἰδιωτῶν, τὰς ὁποίας διέθετον ἐκ τῶν ὑστερημάτων των. Ἐπειδὴ δὲ εἶχε προβλέψει ὁ Θεμιστοκλῆς ὅτι τὰ λατομεῖα τῆς Ἀττικῆς δὲν θὰ ἐφωδίαζον ἐπαρκῶς καὶ γρήγορα τὴν δημιουργίαν τῆς μεγάλης ἀμυντικῆς γραμμῆς, διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἔθεσε τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος. Ἔπεισε τοὺς συμπολίτας του νὰ κάμουν κάτι, ποὺ οὔτε ὁ Μαρδόνιος ἐτόλμησε νὰ πράξῃ: Νὰ ἀφαιρέσουν δηλαδὴ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τάφους τῶν πατέρων των τὰ μάρμαρα καὶ τὰς μεγάλας πέτρας, διὰ νὰ προμηθευθοῦν ἐγκαίρως τὸ ἀναγκαῖον ὑλικόν. Ἐνήργησεν ἐπίταξιν ἐπὶ ὅλων τῶν ἐπιταφίων στηλῶν. Μόνον δὲ ὅταν κατόπιν πανδήμου καὶ ἀδιακόπου πυρετώδους ἐπὶ ἡμέρας καὶ νύκτας ἐργασίας τὸ τεῖχος ἔφθασεν εἰς ὕψος ἱκανόν, ὥστε νὰ χρησιμοποιηθῇ τελεσφόρως, μόνον τότε ἀνεχώρησαν οἱ συμπρέσβεις τοῦ Θεμιστοκλέους ἐξ Ἀθηνῶν. Ὅταν δὲ ἡ ἐξ «ἀξιοπίστων» ἐπίσημος σπαρτιατικὴ πρεσβεία ἀνεχώρει, ὁ μεγαλόπνους πατριώτης ἦτο βέβαιος περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Οἱ πρέσβεις φθάνουν εἰς Ἀθήνας, βλέπουν κατάπληκτοι τὰ πράγματα καὶ θέλουν νὰ ἐπιστρέψουν ἀμελητὶ διὰ τῆς ταχυτέρας ὁδοῦ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ παράτολμος ἐκεῖνος πολιτικός, προδλέπων τὰ πάντα, εἶχε πείσει τοὺς Ἀθηναίους νὰ προδοῦν εἰς μίαν τεραστίαν συνεπειῶν ἀναμίαν. Νὰ προσωποκρατήσουν τοὺς πρέσβεις. Αὐτὸ φυσικὰ θὰ ἐστοίχιζε πάρα πολὺ ἀκριδὰ εἰς τὸν ἴδιον, ἀποφασισμένον ἐν τούτοις δι' ὅλα μέχρις ὅτου ἐπιτύχῃ. Πράγματι οἱ πρέσβεις δὲν ἀφέθησαν ἐλεύθεροι, παρὰ μόνον ὅταν ἡ μεγάλη ἀμυντικὴ «γραμμὴ» τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἑτοίμη.

Ἡ ἀξία τῶν ἀθηναϊκῶν τειχῶν. Φυσικὰ τὸ τεράστιον ἐκεῖνο τεῖχος ἔφερε τὰ ἴχνη τῆς σπουδῆς μετὰ τῆς ὁποίας εἶχεν ἀνεγερθῆ. Ἐν τούτοις τὸ τεῖχος ἦτο εἰς θέσιν νὰ προστατεύσῃ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ πάσης προσδολῆς. Ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρα ἐπιτυέλεια κατεβλήθη, ἀλλὰ καὶ χρήματα ἐσπαταλήθησαν ἀφειδῶς ὅσον ἀφορᾷ τὰ τείχη τοῦ νέου λιμένος, τοῦ Πειραιῶς. Ἀναπτυσσόμενα κατὰ ἔνδεκα ὅλα χιλιόμετρα τὰ τείχη τοῦτα περιέδαλλον τὴν ὅλην χερσόνησον, διογράφοντα τὸ ὅλον «δαντελλωτὸν» περίγραμμα τῶν προδολῶν καὶ περιδάλλοντα τοὺς τρεῖς λιμένας: Ζέας, Μουνυχίου καὶ τὸν κυρίως λιμένα τοῦ Πειραιῶς. Εἰς τὸ στόμιον τοῦ Πειραιῶς κατὰ μεταγενεστέραν τελειοποίησιν ὑψώθησαν δύο πύργοι ἐναντι ἀλλήλων. Αὐτοὶ ἀπετέλουν τοὺς θαλασσίους πυλῶνας τοῦ Πειραιῶς. Τὰ τείχη εἶχον ὕψος 16 ποδῶν, ἀντὶ τῶν 30 ποὺ ἐπέτυχεν ἀργότερον νὰ τὰ ὑψώσῃ ὁ Θεμιστοκλῆς. Ἦσαν ἐκτισμένα δι' ὀρθογωνίων λίθων ἀνευ συνδετικῆς ὕλης (λάσπης κλπ.), κατὰ τινα ὅμως παράδοσιν οἱ ἐξωτερικοὶ λίθοι ἦσαν συνδεδεμένοι διὰ σιδηρῶν ἐλασμάτων ἢ διὰ ζωνῶν ἀπὸ μόλυδδον.

Τὸ τεῖχος τῶν Ἀθηνῶν περιελάμδανε τοὺς τρεῖς λόφους, ἤτοι τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῆς Πυκνὸς καὶ τοῦ Μουσείου, πρὸς μεσημδρίαν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κρήνην τῆς Καλλιρρόης. Εἰς τὸ μέσον τοῦ περιτειχισμένου χώρου, ὅστις ὑπελογίζετο εἰς 6 ὁλόκληρα στάδια, ὑπῆρχεν ἡ Ἀκρόπολις. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ χῶρος ποὺ περιέκλειον τὰ τείχη οὐδέποτε ἐπληρώθη οἰκοδομημάτων, ἀλλ' ἦτο χρησιμώτατος, διότι ὅταν ἡ Ἀττικὴ ἐπιστατοῦ προσδολὴν ἔξωθεν, οἱ κάτοικοι αὐτῆς προσέφευγον εἰς τὴν ἐντὸς τῶν τειχῶν χώραν μετὰ τῆς κινητῆς περιουσίας των καὶ ἐπροστατεύοντο.

Ἐν τῷ μεταξὺ, πρὶν φθάσουν εἰς Σπάρτην οἱ κρατηθέντες ἀπεσταλμένοι, ὁ Θεμιστοκλῆς εἰδοποιηθεὶς ὅτι ὅλα ἦσαν ἕτοιμα, ἀπέδαλε τὸ προσωπεῖον. Καὶ ἀνέφερε πρῶτος εἰς τοὺς Σπαρτιάτας τὴν ὠμὴν ἀλήθειαν, προσθέσας ὅτι οἱ Ἀ-

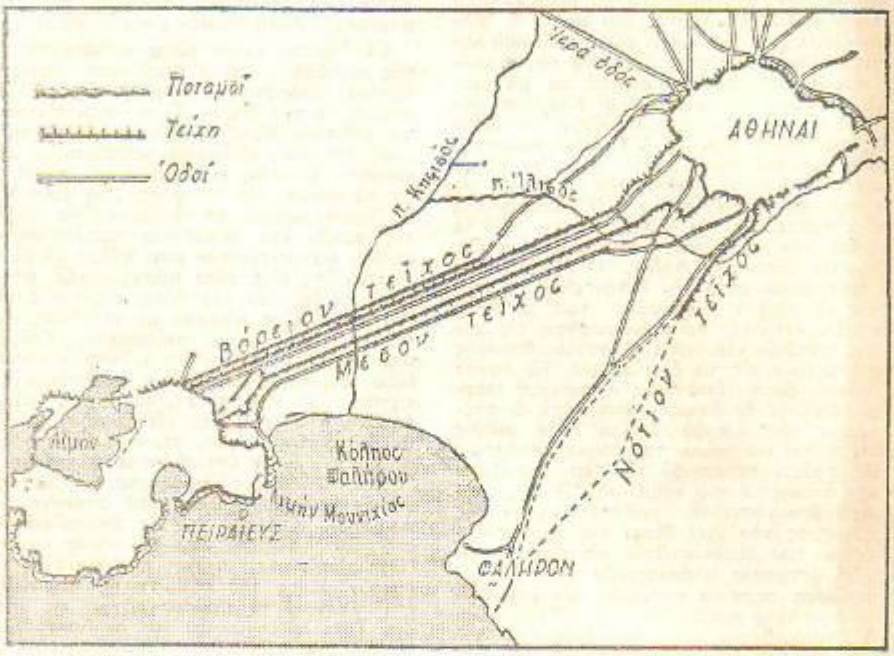

Σχεδιάγραμμα τῶν μακρῶν τειχῶν.

ράν αὐτὴν ὁ Παυσανίας ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Θράκην καὶ προσεπάθησε πολὺν νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ παλαιά του σχέδια τῆς προδοσίας. Τὴν φορὰν αὐτὴν ἀνακληθεὶς καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν ἐφόρων καὶ ἐλπίζων ὅτι θὰ κατορθώνεν ἐκ νέου νὰ ἀθωωθῇ διὰ τοῦ περσικοῦ χρυσίου, ἐπέστρεψεν εἰς Σπάρτην, ὅπου μετὰ πολυμήνους ἀνακρίσεις συνελήφθη. Καθ' ὁδὸν δραπετεύσας κατέφυγεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ σύλληψίς του διότι θὰ ἐθεωρεῖτο ἱεροσυλία. Ἐκεῖ ἀφέθη νὰ ἀποθάνῃ ἐξ ἀσιτίας, ἐξαχθεὶς τοῦ ναοῦ ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τοῦ θανάτου του (467) διὰ νὰ μὴ μολύνῃ δι' αὐτοῦ τὸν ἱερὸν χῶρον (βλέπε καὶ λέξιν Παυσανίας εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν).

Τὸ οἰκτρὸν τέλος τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἡ θλιβερὰ αὐτὴ ἱστορία συνδέεται ἀμέσως μὲ μίαν ἄλλην, ἀσυγκρίτως θλιβερωτέραν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἔδωσε λαβήν. Πρόκειται περὶ τοῦ τραγικοῦ καταντήματος τοῦ Θεμιστοκλέους. Διὰ τὸν πολὺν κόσμον παραμένουν ἀκόμη ἄγνωστα τὰ δίβεν σύμπραξις καὶ συνεργὴ τοῦ Θεμιστοκλέους μὲ τὸν Παυσανίαν. Ἐξόριστος κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ περιφερόμενος ἀνὰ τὴν ἐνδοχώραν πρὸς αὐτὸν Πελοπόννησον, καλεῖται ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ὅπως παρουσιασθῇ ὡς ὑπόδικος ἐσχάτης προδοσίας καὶ δικασθῇ εἰς τὴν Σπάρτην ἀπὸ μικτὸν δικαστήριον, δηλαδὴ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν. Ὁ Θεμιστοκλῆς γνωρίζει βεβαίως τὴν ἀναμένει προκειμένου νὰ δικασθῇ ἀπὸ κομματικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἀντιπάλους. Αἱ πολιτικαὶ του σχέσεις φθάνουν μέχρι τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, πρὸς τιμὴν ἄλλως τε τῆς ὁποίας ἔθεσε συμβολικὰ ὀνόματα εἰς τὰς δύο θυγατέρας του, ἐκφράσας τὴν μὲν μίαν Ἰταλίαν, τὴν δὲ ἄλλην Σύβασιν. Εἶχε λοιπὸν κάθε λόγον νὰ ἐλπίζῃ προσωπικὴν ὑποστήριξιν ἀπὸ μέρους τῶν ἐκεῖ φίλων του. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτησαν τὴν ἔκδοσίν του. Κατόπιν τούτου ὁ Θεμιστοκλῆς κατοφεύγει εἰς Κέρκυραν· ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς τὸν Ἄδυητον, τὸν βασιλέα τῶν Μολοσσῶν, καὶ ἐκεῖθεν φεύγει διὰ νὰ κρυβῇ εἰς τὴν Πύδναν, διωκόμενος ἀπὸ τοὺς

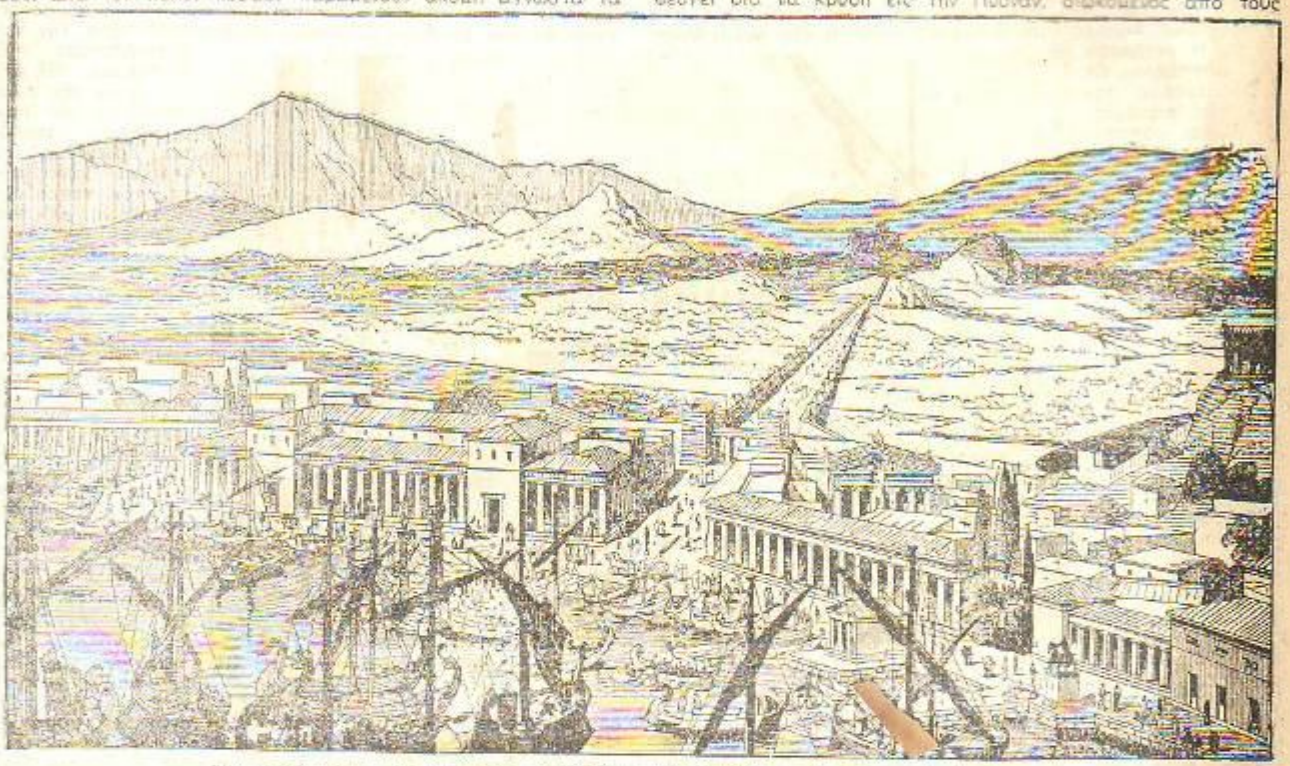

Ἀναπαράστασις τοῦ Πειραιῶς μετὰ τῶν Μακρῶν Τειχῶν ὡς εἶχε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

πρεσβεύοντας τῆς τυφλῆς μοίρας τοῦ δημιουργοῦ τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων, τοῦ ἥρωος τῆς Σαλαμῖνος, τοῦ δημιουργοῦ τοῦ Πειραιῶς καὶ κατὰ μέγιστον μέρος τοῦ κατόπιν μεγαλείου τῶν Ἀθηνῶν.

Μετὰ τὸ 478 ὁ Θεμιστοκλῆς σπανίως ἐμφανίζεται εἰς τὸ πολιτικὸν προσκήνιον. Ὁ κομματικὸς ἀγὼν τὸν ἐφθείρεν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ μεγαλοφυὴς οὗτος Ἀθηναῖος ἔνων πλήρη συναίσθησιν τῆς προσωπικῆς του ἀξίας δὲν κατεδέχετο νὰ κομματιασθῇ. Ἀντιθέτως οἱ ἀντίπαλοί του δὲν ἐνκατέλειπον εὐκαιρίαν χωρὶς νὰ τὸν παρουσιάσουν ὡς κρίνον ἀτυχοδιώκτην. Ἡ ἀλήθεια εἶε ὅλα αὐτὰ εἶναι ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς τόσον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν του πολιτικὴν δὲν ἐπρόσεκε τὰ μέσα ἀλλὰ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. Αἱ ὁδοὶ τὰς ὁποίας ἠκολούθησεν ἦσαν παράτολμοι καὶ ὄχι πάντοτε εὐθεῖαι. Λοιπὸν ὅλα αὐτὰ προπηλάκισαν τὸ ἔδαφος τῆς λαϊκῆς εὐπιστίας. Οἱ πολῖται ἐξ ἄλλου ἐφοβοῦντο τὸν Θεμιστοκλέα ὅτι διὰ τῶν παροτόλμων σχεδίων καὶ ἀπροσόρατων του θὰ προκαλέσῃ ἀσφαλῶς καὶ ταχέως σύρραξιν μὲ τὴν Σπάρτην. Συγγρόνως οἱ Σπαρτιᾶται θαυμάζοντες ἀλλὰ καὶ φοβούμενοι αὐτὸν μετεχειρίζοντο οἱονδήποτε μέσον διὰ νὰ θέσουν αὐτὸν ἐκποδών. Ὅταν τὸ 470 ἢ 469 — κατὰ πᾶσαν πιθανότητα — ὀστρακίζεται, κανεὶς σχεδὸν δὲν ἔχει ἀντίρρησιν περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ Ἄργος. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως δρᾷ ἡ σπαρτιατικὴ ποσπαγάνδα καὶ παρουσιάζονται εἰς τοὺς Ἀθηναίους παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν χαλκευμένα ἐνοχοποιητικὰ στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων τείνει νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ἀπεσταλμένους τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης ποὺ ζητοῦν τὴν ἐξόντωσίν του. Πράγματι δὲ ἡ Ἑλλὰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παρουσίασε τὸ πλέον ἐπονείδιστον θέαμα. Αἱ δύο πόλεις, ἤτοι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη, αἵτινες οὔτε διὰ μέγαν ἐθνικὸν σκοπὸν εἶχον συμπράξει μετὰ τόσης ἀποφασιστικότητος, ἐπέδειξαν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καταπληκτικὴν δραστηριότητα διὰ νὰ ἐξοντώσουν τὸν Θεμιστοκλέα δηλαδὴ τὸν σωτῆρα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος ὁλοκλήρου, τὸν ἐλευθερωτὴν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν, τὸν μεγαλύτερον μετὰ τὸν Σόλωνα πολιτικὸν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀνσμφιβόλως τὸν εὐφυέστερον τότε Ἕλληνα! Διατί; Διότι εἶχον ὑποψιασθῆ ὅτι καὶ οὗτος συνενοεῖται μέσω τοῦ Παυσανίου μὲ τὸν Μέγαν Βασιλέα. Καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὑποψίας αὐτῆς καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς θετικῆς ἀποδείξεως, ὁ νικητὴς τῆς Σαλαμῖνος, ὁ θεμελιώσας τὰ μεγαλεῖα τῶν Ἀθηνῶν καὶ στεφανωθεὶς ἀπὸ τὴν Σπάρτην ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἐπαξίως ἐκράτησεν εἰς τὰς χεῖρας του κατὰ τὴν κρισιμωτέραν στιγμὴν τῆς ἱστορίας τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐδιώκετο τώρα ὡς κοινὸς κακοῦργος ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης καὶ ἐξεδιώκετο ἀπὸ κρησφυγέτου εἰς κρησφύγετον μέχρις ὅτου ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς Πέρσας διὰ νὰ σωθῇ. Ὁποῖον πράγματι κατάντημα διωκομένου καὶ διωκτῶν! Καὶ τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι ἡ τόσον λαμπρὰ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἔχει ἀρκετὰς μελανὰς σελίδας ὅπως καὶ αὐτή. Τέλος ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρος τὸν συμβουλεύει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ἀσίαν διότι τὸ ἀνθρωποκυνήγι αὐτὸ ἐξακολουθεῖ κατὰ τὸν πλέον δραματικὸν τρόπον. Κατόπιν τούτου ὁ Θεμιστοκλῆς ἀναγκάζεται νὰ ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Ἀσίαν, ἀλλὰ τὸ πλοῖον ποὺ μεταφέρει τὸν φυγάδα διέρχεται ἀπὸ τὴν Νάξον, ὅπου κυριεύει ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς διὰ νὰ σωθῇ ἀναγκάζεται νὰ εἴπῃ εἰς τὸν πλοίαρχον τοῦ πλοίου ποὺ ἐπιβαίνει ποῖος εἶναι καὶ διὰ παρακλήσεων καὶ ἀπειλῶν ἐπιτυγχάνει νὰ πείσῃ τὸν πλοίαρχον νὰ ἀποπλεύσῃ καὶ τελικῶς σώζεται ἀπὸ βεβαίαν ἀναγνώρισιν καὶ διὰ τῆς Ἐφέσου ὅπου ἐφθασεν ἀναχωρεῖ εἰς τὰ Σοῦσα, ὅπου διαπράττει βεβαίως ὄχι προδοσίαν, ἀλλὰ πάντως μίαν βαρυτάτην ἐθνικὴν ἀπρέπειαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἐπαναλαμβάνομεν καὶ τονίζομεν ἀναγκαστικῶς ἐφ' ὅσον ἐδιώκετο, ζητῆ-

Ὄστρακον ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀναγεγραμμένον τὸ ὄνομα καὶ τὸ τοπωνύμιον τοῦ Θεμιστοκλέους: «Θεμιστοκλῆς Φρεάρριος».

θηναῖοι ὅταν ἀπεφάσισαν νὰ θυσιάσουν τὴν πόλιν των οὐδενὸς τὴν γνώμην ἐζήτησαν καὶ φυσικὰ οὔτε τώρα ποὺ τειχίζουν τὴν πόλιν των εἶναι διατεθειμένοι νὰ ἀκούσουν τὴν γνώμην τῶν ἄλλων. Περισσότερον φρόνιμοι παρὰ τολμηροί, οἱ Σπαρτιᾶται ἐθεώρησαν καλὸν νὰ μὴ ὠθήσουν τὴν κατάστασιν εἰς τὰ ἄκρα καὶ ἀφῆκαν τὸν Θεμιστοκλέα νὰ ἀναχωρήσῃ. Ἐκεῖνος δὲ εὐθὺς ὡς ἐπανῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ μεγάλου του ἔργου ποὺ ὑπῆρξε τὸ καύχημα τῆς ζωῆς του. Τὸ ἔργον του αὐτὸ ἦτο ὁ Πειραιεύς.

Μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων ὁ μόνος πολεμικὸς ἀλλὰ καὶ ἐμπορικὸς λιμὴν τῶν Ἀθηνῶν ἦτο τὸ Φάληρον. Διὰ τὸν Θεμιστοκλέα αἱ Ἀθῆναι ἦσαν προωρισμέναι νὰ φυτοζωήσουν ἐὰν δὲν ἐξησφάλιζον καὶ νέον μέγαν λιμένα: τὸν Πειραιά, ὁ ὁποῖος μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο εἰς ἁπλοῦς ἐργατικὸς συνοικισμός. Τώρα ὁ Πειραιεὺς χρησιμοποιεῖ τοὺς τρεῖς φυσικούς του λιμένας, δυναμένους νὰ κλεισθοῦν ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης δι' ἁλύσεως. Καὶ ὅπως ἀνεφέρθη ἀνωτέρω οἱ τρεῖς αὐτοὶ πειραϊκοὶ λιμένες ἦσαν ὁ κυρίως λιμήν, ἡ Ζέα καὶ ἡ Μουνυχία. Ἡ μεταφορὰ τοῦ ναυστάθμου ἦλθεν ἀμέσως τὴν ἔξιν τῆς περιοχῆς. Οἱ ὀλίγοι κάτοικοι ἐνεθυμήθησαν ὅτι τὸ διοποριστικόν των ἐπάγγελμα πρέπει νὰ μετα σ τ ρ α φῇ πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος ἐσχηματίσθη πυρὴν ἐμπόρων, ναυτεμπόρων καὶ «θαλασσινῶν». Τὸ ἐμπόριον καταλαμβάνει τὸ ἐνδότατον μέρος τοῦ λιμένος, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ προσφορώτερον εἰς τὴν πρὸς τὴν πόλιν διὰ τῆς λεωφόρου συγκοινωνίαν καὶ πρὸς ἐπιβίβασιν καὶ ἀποβίβασιν ἐμπορευμάτων, τὰ ὁποῖα ὀλίγον κατ' ὀλίγον θὰ προέλθουν ἐκ τῆς παγκοσμίου τότε ἀγορᾶς ἢ θὰ ἀποσταλοῦν εἰς τὰς ἐσχατιὰς τῆς τότε γνωστῆς ὑφηλίου. Φυσικὰ ὁ λιμὴν οὗτος κατελήφθη ὑπὸ τῶν ἐμπορικῶν πλοίων. Πέριξ τούτου ἠγέρθησαν πέντε στοαὶ χρησιμεύουσαι εἰς τὴν ἀποθήκευσιν τῶν ἐμπορευμάτων. Μία ἐξ αὐτῶν ἐκαλεῖτο Μακρὰ Στοά. Ἐκεῖ ἔγε σὺν τῷ χρόνῳ σχηματισθῇ ἡ μεγάλη σιταγορά, ἐφ' ὅσον δὲ ἐπωλοῦντο εἰς αὐτὴν τὰ ἄλφιτα (σῖτος, κριθή, ἄλευρα κτλ.), ἐδημιουργήθη ἡ λεγομένη Ἀλφιτόπολις, οἰκοδομηθεῖσα ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Περικλέους.

Ἡ πετρώδης γλῶσσα ἀφ' ἧς ἄρχεται τὸ βόρειον πρόχωμα ἐλέγετο Ἠετιωνεία καὶ εἶχε τεῖχος ἐκτεινόμενον κατὰ τὰ ἐντὸς τοῦ λιμένος. Ἡ ἀπέναντι τοῦ προχώματος ἄκρα τῆς πειραϊκῆς χερσονήσου ὠνομάζετο «Ἀκρωτήριον». Ἡ πρὸς τὸ βόρειον τοῦ λιμένος θαλασσολίμνη ὠνομάσθη Ἀλαί. Τὸ ἀπὸ Πειραιῶς μέχρι τοῦ ἐλαιῶνος διάστημα, Ἀλίπεδον, ἦτο τόπος ἐλώδης καὶ ἄβατος. Πλησίον τοῦ Ἀλιπέδου καὶ τῶν Ἀλῶν καὶ τὸ ΒΔ μέρος τοῦ μεγάλου λιμένος, ὀπισθεν δὲ τῆς Ἠετιωνείας, ἐσχηματίσθη μικρὸς λιμήν, ὀνομασθεὶς Κωφός. Αἱ ἦσαν αἱ πρῶται ἐγκαταστάσεις, ὀλίγον κατ' ὀλίγον δὲ προσετέθησαν καὶ αἱ ἄλλαι.

Ἡ δημιουργία αὐτὴ τοῦ Πειραιῶς εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνος.

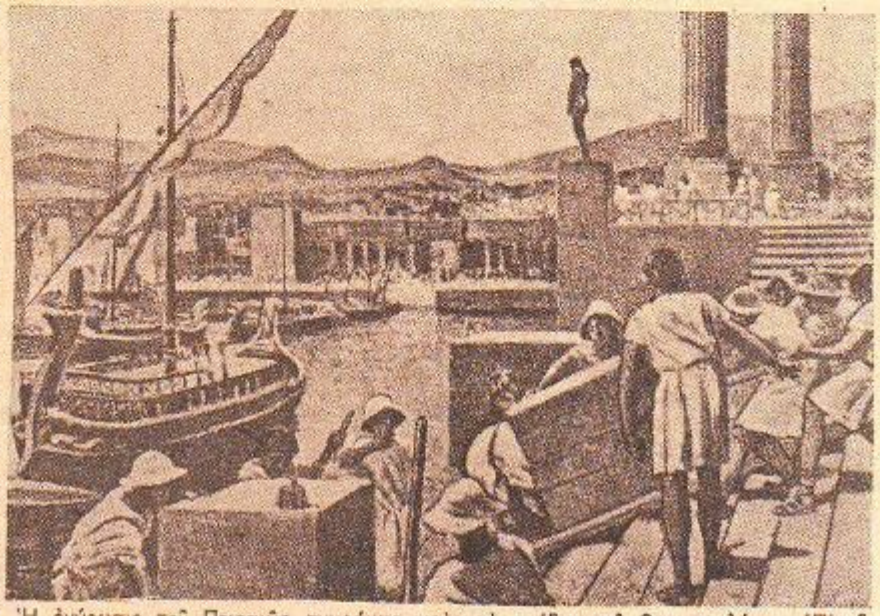

Ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς συμφώνως πρὸς τὰ σχέδια τοῦ Θεμιστοκλέους. (Πίναξ τοῦ Ἄλ Στιούαρτ).

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΗΝΩΜΕΝΟΙ ΚΑΤΑΛΑΜΒΑΝΟΥΝ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ

Τὰ γεγονότα τοῦ 476 π.Χ. ἀποτελοῦν μίαν ὡραίαν σελίδα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Τὴν ἐπομένην τῆς συντριβῆς τῶν Περσῶν, οἱ πρῶτοι ποὺ ὑπετίμησαν τὸ ἑλληνικὸν θοῦμα ἦσαν οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες. Δὲν ἐπίστευον εἰς τὸν ἰδιόν των θριαμβον. Ὅταν ὅμως παρῆλθεν ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα ἐπίστευσαν εἰς τὴν νίκην των καὶ εἰς τὸν ἑαυτόν των. Ἡ ψυχικὴ αὐτὴ ἀνάτασις ὑπῆρξε προϋπόθεσις μιᾶς νέας ἐξορμήσεως. Οἱ Ἕλληνες κατενόησαν ὅτι τὰ ἀποφασισθέντα ἐν Πλαταιαῖς ἔδυναντο νὰ μὴ εἶναι λέξεις κεναί. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἀναπτύσσεται προοπτικὴ διανοίγεται ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν ὁρίζοντα νὰ ἀπελευθερωθῇ ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τὸν περσικὸν ζυγόν, νὰ παρεμποδισθῇ ἐσοῖ νέα ἐπιδρομὴ τῶν βαρβάρων.

Ἡ πραγματοποίησις τῶν σχεδίων τούτων προϋπέθετε τὴν δημιουργίαν ἰσχυροῦ στόλου. Οἱ Πελοποννήσιοι παρέσχον 20 πολεμικά. Αἱ Ἀθῆναι μόναι των συνέδαλον μὲ 30 τριήρεις ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Κίμωνος — γεγονὸς ποὺ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ μέγας Θεμιστοκλῆς παραγκωνίζεται ἐφ' ὅσον ἐπικρατεῖ τὸ «συντηρητικὸν» κόμμα τοῦ Ἀριστείδου. Γενικῶς σημαντικὸν εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν εἶναι ὅτι καὶ ἡ Ἰωνία συμβάλλει ἐνεργῶς εἰς τὴν προσπάθειαν, ἀντὶ νὰ περιμένῃ μοιρολατρικῶς τὴν ἀπελευθέρωσίν της. Ἡ σπουδαία αὐτὴ συμβολὴ ἀνέρχεται εἰς 50 περίπου τριήρεις. Ἡ Σπάρτη διεκδικεῖ καὶ ἐπιτυγχάνει πάλιν τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν. Ὁ εἷς τῶν δύο βασιλέων της, ὁ Λεωτυχίδης, ἐξακολουθεῖ στρατεύων εἰς τὴν Θεσσαλίαν, μὲ τὴν ἐντολήν, ἀλλὰ καὶ μὲ δυνάμεις ἱκανὰς ὅπως θραύσῃ τὴν ἰσχὺν τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀλευαδῶν, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἴδομεν, δὲν ἐδίστασαν νὰ συμπράξουν μὲ τοὺς Πέρσας. Καὶ τοῦ μὲν Λεωτυχίδου τὸ κατάντημα θὰ εἶναι ἐλεεινὸν ἐφ' ὅσον οἱ Ἀλευάδαι θὰ τὸν διασθείρουν καὶ θὰ τὸν ἐξαγοράσουν, ἐξαποστέλλοντες αὐτὸν ἄπρακτον εἰς Σπάρτην. Πολὺ τραγικωτέρα μοῖρα ἀναμένει τὸν Παυσανίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως αὐτὸς ἀναπτύσσει τὰς μεγάλας στρατιωτικάς του ἀρετάς, ἡγούμενος τοῦ συμμαχικοῦ στόλου.

Ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ παρουσιάζει τώρα μέγιστα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων πλεονεκτήματα. Ἐν πρώτοις δὲν φοβοῦνται συνάντησιν στόλου βαρβαρικοῦ ἱκανοῦ νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν θαλασσοκρατίαν ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον. Ἐξ ἄλλου ἔχουν τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀπολύτως ἐλεύθεροι νὰ ἐκλέξουν τώρα αὐτοὶ τὸν τόπον συναντήσεως μὲ τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις. Τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν κάμνουν θαυμασίαν χρῆσιν. Στρέφουν συγχρόνως τὴν προσοχήν των πρὸς δύο κατευθύνσεις, βορείως πρὸς τὸν Βόσπορον καὶ νοτίως πρὸς τὴν Κύπρον. Ἡ Κύπρος καὶ ἀπὸ στρατηγικῆς ἀκόμη ἀπόψεως παίζει ρόλον κλειδὸς τῶν ὁδῶν πρὸς τὴν ἔνδον Ἀσίαν ἀλλὰ καὶ τῶν συγκοινωνιῶν Περσίας καὶ Αἰγύπτου. Ἡ κατάληψίς της διακόπτει τὰς ἀπὸ θαλάσσης συγκοινωνίας αὐτάς. Τέλος διὰ τῆς καταλ[illegible]νος τῆς Κύπρου θὰ παρεκωλύετο πᾶσα νέα πολεμικὴ παρασκευ[illegible]ν βαρβάρων ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Συρίας καὶ Φοινίκης. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ Πέρσαι διατηροῦν ἐπὶ τῆς νήσου ἰσχυρὰς φρουράς, τὰς ὁποίας ὅμως ἐκμηδενίζουν οἱ Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν γίνονται κάτοχοι τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς Κύπρου. Φυσικά, τὸ περσικὸν ἀνακτοβούλιον ἀνησυχεῖ καὶ καταβάλλονται προσπάθειαι πρὸς περίσωσιν τοῦ δ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλά, ἐνῷ ἡ προσοχὴ τῶν Περσῶν εἶναι ἀκόμη ἐστραμμένη πρὸς τὸ νευραλγικὸν αὐτὸ σημεῖον, οἱ σύμμαχοι πλέουν πρὸς Βορρᾶν διὰ νὰ φθάσουν μέχρι Πόντου καὶ προσβάλουν τὰς ἐκεῖ σημαντικὰς βαρβαρικὰς κτήσεις. Διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Σηστοῦ εἶχε βεβαίως φραχθῆ ὁ διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου διάπλους τῶν Περσῶν. Ἔμενεν ὅμως ὁ Βόσπορος μὲ τὸν παρὰ τὸ Βυζάντιον ἀνεκτιμήτου ἀξίας λιμένα αὐτοῦ. Εἰς ἐπίμετρον ἡ κτῆσις αὐτὴ ἀπετέλει μόνιμον ἔδραν λαμπρᾶς φρουρᾶς, ἀλλὰ καὶ διαμονὴν εὐχάριστον πλείστων ἐπιφανῶν μεγιστάνων τῆς περσικῆς αὐλῆς.

Οἱ Πέρσαι ὅμως εἶχον ἄδικον νὰ ὑπεστιμοῦν τὴν ἐυσικὴν ἀσφάλειαν ποὺ παρουσίαζε τὸ Βυζάντιον καὶ οὕτως εὑρέθησαν ἐντελῶς ἀπροετοίμαστοι ὅταν οἱ Ἕλληνες προσέβαλον τὴν ἀπροπαράσκευον φρουρὰν των. Δι' αὐτὸ καὶ πρὶν καταστῇ δυνατὴ ἡ διάσωσις καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν μεγιστάνων τῆς περσικῆς αὐλῆς μετὰ τῶν θησαυρῶν των, οἱ Ἕλληνες, ὑπερβάντες τὰ τεῖχη, ἔγιναν κύριοι τῆς θέσεως καὶ κατέλαβον μεγίστης ἀξίας λάφυρα.

Ἡ π ρ ο δ ο σ ί α τ ο ῦ Π α υ σ α ν ί ο υ. Ἡ σημαντικὴ αὐτὴ νίκη συνοδεύεται ἀτυχῶς ἀπὸ μίαν ἠθικῆς τάξεως ἥττα: Ὁ Παυσανίας ἔφθασε μέχρι τῆς ἐπαισχύντου προδοσίας εὐθὺς ὡς ἐμολύνθη διὰ τοῦ ἀσιατικοῦ μιάσματος, θαμβωθεὶς ὡς εἴδομεν ἀπὸ τὰ λάφυρα τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν. Μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Βυζαντίου λοιπόν, ἀφοῦ διηκόλυνε τὴν ἀπόδρασιν τῶν ἐκεῖ αἰχμαλωτισθέντων ἐπισήμων Περσῶν, ἔγραψε πρὸς τὸν Ξέρξην ζητῶν τὴν θυγατέρα του εἰς γάμον καὶ ἀναλαμβάνων νὰ καταστήσῃ ὑποχείριον τῶν Περσῶν τὴν Σπάρτην καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ὁ Ξέρξης ἐδέχθη καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν Παυσανίαν ἀντιπροσώπους διὰ τὰς σχετικὰς διαπραγματεύσεις. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Παυσανίας, ἀρχίσας νὰ ζῇ ὡς Πέρσης μεγιστάν, προεκάλεσε τὴν δυσφορίαν τῶν συμμάχων καὶ ἀνεκλήθη ὑπὸ τῶν ἐφόρων εἰς Σπάρτην, ὅπου ἐκλήθη εἰς ἀπολογίαν. Κατώρθωσεν ὅμως νὰ ἀθωωθῇ, διότι παρέστησε τὰς γενομένας μετὰ τοῦ Ξέρξου συνεννοήσεις ὡς ἀποβλεπούσας εἰς δόλον, ὅπως αἱ συνεννοήσεις ἐκεῖναι τοῦ Θεμιστοκλέους. Ὡς ἰδιώτης τὴν φο-

σας τὴν προστασίαν τοῦ Πέρσου βασιλέως Ἀρταξέρξου, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὁποίου παραμένει αἰχμαλωτευόμενος ἐπί τινα ἔτη(1). Ὅταν ὅμως ὁ Ἀρταξέρξης ζητῇ ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλέα νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ περσικοῦ στόλου ἐναντίον τῶν ἀποστατησάντων Αἰγυπτίων, ὁ Θεμιστοκλῆς εὑρέθη εἰς τραγικωτάτην θέσιν, διότι οἱ Αἰγύπτιοι ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχαν συμμαχήσει μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Τὴν τραγῳδίαν αὐτὴν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἔλυσεν ὁ θάνατος εἴτε ἐκ νόσου ὡς γράφει ὁ Θουκυδίδης, εἴτε ἐξ αὐτοκτονίας ὡς θέλει ἡ ἀρχαία παράδοσις. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπέθανε κατὰ τὸ 461 εἰς ἡλικίαν 65 ἐτῶν. Τὰ ὀστᾶ του κατ' ἐπιθυμίαν του μετεφέρθησαν κρυφίως εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐτάφησαν ἀριστερὰ τῷ εἰσπλέοντι τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. (Διὰ περισσότερα βλέπε καὶ ἄρθρον Θεμιστοκλῆς εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν).

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ

Ἀλλὰ ἡ καλὴ σπορὰ τοῦ μεγαλοφυοῦς ἐκείνου ἀνδρὸς ἐβλάστησεν, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ἀριστείδης ἠναγκάσθη νὰ βαδίσῃ ἐπὶ τῆς εὐρυχώρου λεωφόρου τῆς προόδου ποὺ ἀνοιξεν ὁ Θεμιστοκλῆς πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἀριστείδης λοιπὸν πείθει τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὅτι ἄνευ σταθεροῦ προϋπολογισμοῦ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ συντήρησις ἑτοιμοπολέμων δυνάμεων. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁ πολιτικὸς αὐτὸς μύωψ βλέπει καθαρὰ εἰς τὸ φῶς τῶν διδαγμάτων τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ διακηρύσσει τώρα τὴν ἀνάγκην ἐνισχύσεως τοῦ στόλου, ἀντιστρόφως πρὸς τὰ ὅσα πρὶν αὐτὸς καὶ τὸ κόμμα του ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ὑπεστήριζε.

Αἱ σύμμαχοι τῶν Ἀθηνῶν πόλεις προθύμως δέχονται ὅπως καταβάλλουν καθωρισμένους φόρους, τοῦτο δὲ πρὸς ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, διότι, πλὴν τοῦ ἐξ Ἀσίας κινδύνου, οἱ ἐκ τῆς πειρατείας κίνδυνοι παρεκώλυον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου. Πλὴν τῶν φόρων, ἀπεφασίσθη καὶ ἡ καθωρισμένη συνεισφορὰ εἰς ἄνδρας καὶ πολεμικὸν ὑλικόν. Τὸ ταμεῖον τῶν συμμάχων κατετέθη εἰς Δῆλον, εἰς τὸ ἐκεῖ ἱερὸν τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος, ἀνετέθη δὲ ἡ φύλαξις του εἰς ἐκλεκτοὺς πολίτας, ποὺ ἐκλήθησαν «Ἑλληνοταμίαι». Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ταμιῶν μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ ὁμοσπονδιακοῦ χαρακτῆρος τοῦ ταμείου. Εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐδόθη τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν τοὺς Ἑλληνοταμίας.

Πολλοὶ συγγραφεῖς χαρακτηρίζουν τὴν κατάστασιν αὐτὴν τῶν πραγμάτων ὡς ἄσκησιν «ἰμπεριαλισμοῦ» ἀπὸ μέρους τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ περὶ «ἰμπεριαλισμοῦ» μὲν οὔτε λόγος δύναται νὰ γίνῃ, δεδομένου ὅτι ἐλλείπουν αἱ στοιχειώδεις οἰκονομικαὶ καὶ πολιτικαὶ προϋποθέσεις, ποὺ δημιουργοῦν τὰς συγχρόνους μεταξὺ μητροπόλεων καὶ ἀποικιῶν, ἢ ἔστω καὶ προτεκτοράτων, σχέσεις. Ἀντιστρόφως ὅμως ἐμφανὴς εἶναι ὁ ἡγεμονικὸς ρόλος τῶν Ἀθηνῶν ἔναντι τῶν συμμαχικῶν πόλεων, ἐπὶ τοσοῦτον ὅτι οὔτε τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τῆς ἡγεμονίας δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν ὑπὸ τὸν σύγχρονόν της χαρακτηρισμόν. Ἄλλως τε ἦτο φυσικὸν νὰ ὑπερτεροῦν αἱ Ἀθῆναι τῶν συμμάχων των ἐπὶ πλείστων σημείων, ὅπως ἀκόμη φυσικώτερον ἦτο νὰ κατασταθῇ τὸ κέντρον καὶ ἡ πρωτεύουσα μιᾶς πραγματικῆς ὁμοσπονδίας, ἀσυγκρίτως περισσότερον ὁμοιογενοῦς καὶ ὁμοειδοῦς ἀπὸ ἐκείνας ποὺ βλέπομεν εἰς σημαντικὰς καὶ ἐπιφανεῖς συμπολιτείας τοῦ καιροῦ μας.

Πέραν τῶν καθωρισμένων λοιπὸν φόρων καὶ τῆς συνεισφορᾶς εἰς δυνάμεις, ἡ αὐτοτέλεια καὶ αὐτοδιοίκησις τῶν πόλεων ἦτο πλήρης. Ἐφ' ὅσον ὅμως εἶχε δημιουργηθῆ ἐν τῇ πολιτικῇ της πραγματικότητι ἡ ἐθνικὴ ἑνότης ἑνὸς μεγάλου τμήματος τῆς Ἑλλάδος, ἐπίσης φυσικὸν ἀπέβαινε τὸ νὰ ἀντλοῦν τὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς συμπολιτείας τὰς γενικωτέρας καθοδηγήσεις των ἀπὸ τὰς περιοδικῶς συνερχομένας συνόδους, ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ἐκπρόσωποι πάσης ἄλλης πόλεως ἠδύναντο νὰ εἰσηγηθοῦν τὰς μεγάλας γραμμὰς τῆς γενικωτέρας πολιτικῆς κατευθύνσεως καὶ διοικήσεως τῆς Ὁμοσπονδίας.

Ἡ νέα συμμαχία, ἡ ὁποία δικαίως δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ Συμπολιτεία, δὲν ἦτο διόλου ἀπὸ τὰ πρόχειρα ἐκεῖνα κατασκευάσματα ποὺ εἶδε κατὰ καιροὺς ἡ Ἱστορία. Ἦτο προϊὸν μιᾶς ἱστορικῆς ἀνάγκης καὶ μετὰ τὸν καταρτισμόν της ἐξηκολούθει νὰ χαλυβδοῦται, ἐπιβεβαιουμένη ὑπὸ τῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων. Αἱ σπονδαὶ τῆς Δήλου, ποὺ ἐπηκολούθησαν τὴν ἵδρυσιν τῆς Συνομοσπονδίας, ἦσαν ἀκόμη νωπαὶ ὅταν ἀνὰ τὸ βόρειον Αἰγαῖον οἱ δύο κόσμοι, ὁ Ἑλληνικὸς καὶ ὁ Περσικός, ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἀντιμέτωποι ἀλλήλων. Καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι γνωρίζουν ὅτι ἡ τύχη των θὰ κριθῇ ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

Κίμων. Ἐπὶ τέλους, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεμιστοκλέους ἀρχίζει νὰ εὑρίσκῃ δικαίωσιν ἀπὸ τὰ λαικὰ στράματα. Ἀλλὰ ἐκείνος εἶναι ἤδη μακράν. Καὶ ἐπαναλαμβάνομεν, εἰς τὸν συντηρητικὸν Ἀριστείδην ἔλαχεν ἡ μοῖρα νὰ συνεχίσῃ τὰ ὑχέδια ποὺ ποικιλοτρόπως κατεπολέμησε. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁ συνετὸς ἐκεῖνος πολιτικὸς εὑρίσκει τρόπον νὰ προσφέρῃ ὑπηρεσίας εἰς τὴν πατρίδα του. Φροντίζει νὰ ἐξεύρῃ τὸν καλὸν συνεργάτην καὶ ἀντικαταστάτην του. Ὅπως πάντοτε, ἡ ἐκλογή του εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ εὐτυχής. Προωθεῖ ἢ μᾶλλον «ἐλαυσάρει» —ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον— τὸν Κίμωνα, τὸν υἱὸν τοῦ μεγάλου, ἀλλὰ μοιραίου Μιλτιάδου, ποὺ ἀπέθανεν ὡς «ἄτιμος». Μεγίστη, πολυσυνθετος, σνεδὸν ἀκατάληπτος ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ πλήρης ἀντιθέσεων φυσιογνωμία τοῦ μεγάλου Κίμωνος. Ἐκ κληρονομικότητος μεγαλοφυής, ἂν καὶ αὐτὸ δὲν συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, ὡς γνωστόν, ἀνήκει ἐν τούτοις εἰς τὸ συντηρητικὸν καὶ δυσκίνητον κόμμα τοῦ Ἀριστείδου, τὸ ὁποῖον ἡ πραγματικότης ἐξηνάγκασε νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν του πρὸς τὴν θάλασσαν.

Κεφαλὴ τοῦ Κίμωνος ἐπὶ δακτυλιολίθου.

Ὁ Κίμων ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος τῶν περιστάσεων. Ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων ὅταν αὗται κατέλαβον τὸ Βυζάντιον (470 π.Χ.) καὶ ἐξεδίωξαν ἐκεῖθεν τὸν Παυσανίαν ποὺ συνενοεῖτο μὲ τοὺς Πέρσας διὰ νὰ τὰς παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς προφανῶς. Ἔπειτα ὁ συμμαχικὸς στόλος ἐκπλέει πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον τὸν ὁποῖον οἱ Πέρσαι ἐξακολουθοῦν νὰ κατέχουν εἰς διάφορα σημεῖα διὰ νὰ ἔχουν ἐξησφαλισμένον τὸν διάπλουν. Ὅ,τι ἐκλεκτὸν εἰς στρατηγοὺς ἔχει ἡ Περσία, ὅ,τι ἐπίλεκτον εἰς ἄνδρας, τὸ ἔχει μεταφέρει εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἀκόμη οἱ Πέρσαι ἐξεδίασαν τὰ θρακικὰ φύλα πρὸς συμμαχίαν μετ' αὐτῶν. Ὅταν λοιπὸν ἐνεφανίσθη ὁ συμμαχικὸς ἑλληνικὸς στόλος οἱ Πέρσαι ἐλάχιστα ἐθορυβήθησαν, λόγῳ τῶν περιωρισμένων ἀκόμη κατὰ θάλασσαν ἑλληνικῶν δυνάμεων. Ἀλλὰ συνῆλθον ταχέως ὅταν ἀντελήφθησαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐνήργουν βάσει ὡρισμένου σχεδίου, ὀφειλομένου εἰς τὸν Κίμωνα. Καὶ οἱ βάρβαροι τρομοκρατοῦνται εὐθὺς ὡς βλέπουν ὅτι ἀποκόπτονται αἱ γραμμαὶ τῆς ὑποχωρήσεώς των διὰ τῆς καταλήψεως τῆς ἐνδοχώρας. Κατόπιν τούτου τὸ κέντρον τοῦ ἀγῶνος μετατίθεται παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος καὶ συγκεκριμένως παρὰ τὴν ἀκμάζουσαν τότε Ἠιόνα.

Ὁ Κίμων ἔχει πληρεστάτην ἀντίληψιν τῶν δυσχερειῶν τοῦ ἀγῶνος καὶ δι' αὐτὸ λαμβάνει τὰ μέτρα του. Πρὶν προχωρήσῃ πρὸς δράσιν φροντίζει νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσεις μὲ τὴν Θεσσαλίαν, ὅπου κινεῖται καὶ πάλιν ἐλευθέρως τὸ ἐκεῖ ἐθνικὸν κόμμα. Ἡ πόλις τῆς Φαρσάλου σπεύδει νὰ μετάσχῃ τῆς ἑλληνικῆς συμμαχίας, ἀποστέλλει χρῆμα καὶ δυνάμεις, οὕτω δὲ κατορθοῦται ἡ ἀπὸ μέρους τῶν συμμάχων πολιορκία τῆς Ἠιόνος, ἡ ὁποία καὶ καταλαμβάνεται. Ἡ σημαντικὴ αὐτὴ νίκη πλουτίζει τὴν συμμαχίαν μὲ νέας περιοχὰς παραλίων ἐκτάσεων.

Εἰς τὴν Χίον διανέμονται τὰ πλούσια λάφυρα μεταξὺ τῶν συμμάχων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκράτησαν δι' ἑαυτοὺς τοὺς αἰχμαλωτισθέντας ἐπισήμους Πέρσας, διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὁποίων εἰσπράττουν πλούσια λύτρα ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς των. Κατόπιν τούτου ἡ ὁρμὴ τῶν συμμάχων στρέφεται κατὰ τῶν Σκυρίων, διὰ νὰ τιμωρηθοῦν διότι, ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἔπαυσαν νὰ μηδίζουν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποτελοῦν φωλεὰν ληστοπειρατῶν, παρεμποδιζομένου οὕτω τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου. Καταλαμβάνεται λοιπὸν ἡ Σκῦρος, ἡ ὁποία μετατρέπεται εἰς «χώραν Ἀττικήν». Ἀκόμη, ὁ Κίμων, ὁ ὁποῖος δὲν ἀγνοεῖ τὴν παλαιὰν παράδοσιν ποὺ φέρει ἐπὶ τῆς Σκύρου τὸν τάφον τοῦ Θησέως, ἐξαναγκάζει τοὺς Σκυρίους νὰ ἀποκαλύψουν τὸν τόπον ὅπου εὑρίσκετο ὁ τάφος. Φυσικά, οἱ Σκύριοι δὲν ἔχουν δυσκολίαν νὰ ἐμφανίσουν τὸν τάφον τοῦ Θησέως, καίτοι ἄλλη παράδοσις ἀναφέρει ὅτι οὗτοι ὑπέδειξαν ὡς τάφον τοῦ Θησέως, λόγῳ τῆς ἀγνοίας των φυσικά, κάποιον ἄλλον τάφον, ἀλλὰ ἡ ἀνεύρεσις αὐτὴ ἔχει τεράστιον ψυχολογικὸν ἀντίκτυπον ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων, χαρακτηρίζεται δὲ ὡς καθαγιασμὸς τῆς συμμαχικῆς δράσεως.

Κατόπιν τῶν ἐπιτυχιῶν αὐτῶν φυσικὸν θὰ ἦτο νὰ ἀναπτερωθοῦν τὰ ἑλληνικὰ ὄνειρα. Ἐν τούτοις, ἀπὸ μέρους διαφόρων μελῶν τῆς Συμπολιτείας ἀναφαίνονται ὑπόνοιαι καὶ δυσπιστίαι ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν. Πρωτοστατεῖ εἰς τὴν ἀποστασίαν ἡ Νάξος. Ἡ Νάξος πολιορκεῖται, ἀνθίσταται γενναίως, τέλος ὅμως ὑποκύπτει (467 π.Χ.). Καὶ τώρα ἡ πλουσία νῆσος ἀπὸ συμμάχου ὑποβιβάζεται εἰς ὑπήκοον.

Ἐλεύθερος τώρα πλέον μετὰ τὴν ταπείνωσιν τῆς Νάξου ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ὑπὸ τὰς διαταγὰς πάντοτε τοῦ Κίμωνος, ἀποφασίζει νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὴν ἐν Μικρασίᾳ κατάστασιν τῶν Ἰώνων. Ὁ Κίμων μὲ 200 πολεμικὰ φθάνει εἰς τὰ μικρασιατικὰ παράλια καὶ ἐπιζητεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἀντιπάλου εἰς τὸ Παμφύλιον πέλαγος. Ἀλλ' καὶ πολυπληθέστερος, ὁ περσικὸς στόλος προσπαθεῖ νὰ ἀποφύγῃ τὴν συνάντησιν καὶ καταφεύγει παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Εὐρυμέδοντος.

(1) Βλέπε καὶ Πλουτάρχου εἰς: «Βίοι Θεμιστοκλέους, Κίμωνος, Ἀριστείδου», εἰς Διόδωρον Σικελιώτην XI, 54, Θουκυδίδου I, 135-138, Ἀθήναιον, Κορνήλιον Νέπωνα, Θεμιστοκλῆς 8. κτλ.

Ὁ Κίμων δὲν ἀργεῖ νὰ ἐνσκήψῃ καὶ ἐξαναγκάζει τοὺς πολεμίους εἰς ναυμαχίαν. Ἀκόμη περισσότερον ἀπὸ τὰς ἐν Μυκάλῃ ἐπιχειρήσεις, παρουσιάζεται ἐδῶ ἡ συνδεδυασμένη δρᾶσις τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεων. Διότι οἱ Πέρσαι ναυτικοί, πιεζόμενοι ὑπὸ τοῦ Κίμωνος, ἔφυγον πρὸς τὴν παραλίαν, ὅπου ἐπέτυχον τὴν συνένωσίν των μὲ ἰσχυρὰς κατὰ ξηρὰν δυνάμεις. Ἡ θέσις τῶν συμμάχων ὑπῆρξε πρὸς στιγμὴν δυσχερής. Ἀλλ' ὁ Κίμων οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐλιποψύχησε. Ποὶν δὲ προσθάσῃ νὰ καταπλεύσῃ ὁ φοινικικὸς στόλος οἱ σύμμαχοι ἀναλαμβάνουν τολμηρὰν ἐπιχείρησιν, στεφθεῖσαν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Ἀκολούθως ὁ Κίμων ἀνοίγεται εἰς τὸ πέλαγος, συναντᾷ καὶ τὸν καταπλέοντα φοινικικὸν στόλον καὶ τὸν διασκορπίζει.

Εἰς τὴν Θάσον. Ἐνῷ ὅμως τόσον λαμπραὶ νῖκαι κερδίζονται, ἡ Θάσος, ἔχουσα βλέψεις ἐπὶ τῆς θαλασσοκρατορίας, προετοιμάζεται νὰ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς συμμάχους. Αὐτὸ περιῆλθεν ἐγκαίρως εἰς γνῶσιν τοῦ Κίμωνος, ὁ ὁποῖος χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς ἄλλας ἐπιχειρήσεις ἔστειλεν εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἠιόνος ἀθηναϊκὴν στρατιάν, ἡ ὁποία ἀνῆλθε τὸν Στρυμόνα εἰς βάθος μιᾶς ὥρας ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν του καὶ κατέλαβεν ἐπίκαιρον θέσιν παρὰ τὰς Ἐννέα Ὁδούς. Ἀλλ' οἱ Θάσιοι ἐπετέθησαν καὶ κατεκρεούργησαν τὴν στρατιάν. Μετὰ τρία ἔτη οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐλησμόνησαν τὸ πάθημα τοῦτο καὶ ἔστειλαν μεγαλυτέραν τώρα στρατιὰν ὑπὸ τὸν Λέαγρον, οὕτω δὲ ἐπετεύχθη ἡ κατάληψις τῶν Ἐννέα Ὁδῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι προχωροῦν πρὸς τὰς Ἠδωνίδας πόλεις καὶ καταλαμβάνουν γειτονικὴν παρὰ τὰ θρακικὰ ὀρυχεῖα περιοχήν. Ἀλλ' οἱ Θρᾷκες συνενοῦνται καὶ τίθενται κατὰ τῶν Ἀθηναίων, προκαλέσαντες νέαν πανωλεθρίαν. Φαίνονται λοιπὸν πρὸς στιγμὴν ματαιούμενοι οἱ σκοποὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Θάσιοι νομίζουν ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμὴ νὰ ἐπωφεληθοῦν ὁριστικῶς ἀπὸ τὴν ἀτυχίαν τῶν Ἀθηναίων καὶ καταβάλλουν κάθε προσπάθειαν διὰ νὰ κρατήσουν τὰ χρυσωρυχεῖα τοῦ Παγγαίου, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποβλέψουν εἰς τὴν θαλασσοκρατίαν. Δι' αὐτὸ καὶ συμμαχοῦν μὲ τοὺς Μακεδόνας, ἀμέσως δὲ κηρύσσουν φανερὰν ἀποστασίαν κατὰ τῶν συμμάχων (464 π. Χ.). Καὶ τότε ἀρχίζει τραχὺς διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀγών. Ἀλλὰ καὶ οἱ Θάσιοι ἀντελήφθησαν ὅτι παρὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Μακεδόνων δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντιστοῦν ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ Κίμωνος, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἔλθουν εἰς συμφωνίαν μὲ τὰς Ἀθήνας καὶ ἔστειλαν πρεσβείαν ὅπως ἐκθέσῃ αὐτὴ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὡρισμένα παράπονα. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως δὲν ἐδέχθησαν τὴν ἀντιπροσωπείαν καὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσουν πρότασιν περὶ συμβιβασμοῦ. Τότε οἱ Θάσιοι κηρύσσουν ἀπροκάλυπτον πλέον ἀποστασίαν ἀπὸ τὴν συμπολιτείαν καὶ ἀπειλοῦν ἀπεριφράστως τὴν θαλασσοκρατορίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ταυτοχρόνως πρέσβεις τῆς Θάσου ζητοῦν τὴν ἐπίσημον ἀρωγὴν τῶν Σπαρτιατῶν. Ἡ Σπάρτη δὲν θέλει νὰ χάσῃ τὴν εὐκαιρίαν, ὄχι διὰ νὰ βοηθήσῃ ἁπλῶς τοὺς Θασίους, ἀλλὰ διὰ νὰ καταστρέψῃ ἅπαξ διὰ παντὸς τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ τεθῇ οὕτω τέρμα εἰς τὴν θαλασσοκρατορίαν τῆς πρωτευούσης τῆς Ἀττικῆς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅταν ἐνέσκηψεν εἰς τὴν Σπάρτην μία τρομερὰ θεομηνία, τὴν ὁποίαν φυσικὰ ἐξεμεταλλεύθη δεόντως τὸ ἐθνικὸν ἱερατεῖον τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀπέδωσε τὴν ἔννοιαν ἐξ ὕψους ἐπεμβάσεως εἰς τὴν φοβερὰν καταστροφήν. Πλὴν ὅλων τῶν ἄλλων καταστροφῶν, σεισμὸς πρωτοφανὴς συνεκλόνισε τὴν Σπάρτην καὶ τὴν ἐσάρωσε κυριολεκτικῶς. Ὁ Ταΰγετος ὁλόκληρος ἐσχίζετο, κορυφαὶ κατεκρημνίζοντο, ἠνοίγοντο χάσματα, ναοὶ κατέπιπτον, οἰκίαι κατέρρεον. Ἀκόμη καὶ οἱ ἄγροὶ ἀνεσκάπτοντο. Πλὴν ἐλαχίστων οἰκιῶν αἱ ὁποῖαι ἐκρατήθησαν ὀρθαί, δὲν ἔμεινε λίθος ἐπὶ λίθου εἰς τὴν Σπάρτην. Μόνον οὕτω ἐσώθησαν αἱ Ἀθῆναι καὶ μόνον οὕτω ἡ Ἑλλὰς ἐγνώρισε τὸν ὀλίγον μετέπειτα ἀπαράμιλλον πολιτισμὸν καὶ τὸ ἄφθαστον μεγαλεῖον τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνος.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβον τὴν Θάσον καὶ ἐπέβαλον εἰς τοὺς Θασίους σκληροὺς ὅρους εἰρήνης. Ἡ Θάσος ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ ἅπαντα τὰ πλοῖα της, ἡ πρωτεύουσα τῆς νήσου κατέρριψε τὰ τείχη, ἐγκατελείφθησαν τὰ πλούσια μεταλλεῖα τῆς Θρᾴκης, προσέτι δὲ ἐπεβλήθη καὶ βαρύτατος φόρος. Οὕτως αἱ Ἀθῆναι ἀρχίζουν νὰ γίνωνται κυριολεκτικῶς ἀγνώριστοι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Ἡ θαλασσοκράτειρα ἔχει τὰ μέσα νὰ καλλωπίσῃ τὴν πόλιν, νὰ παράσχῃ ἀνέσεις εἰς τοὺς πολίτας, νὰ δώσῃ μίαν πρωτοφανῆ ὤθησιν πρὸς τὴν πρόοδον.

Η ΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΜΑΧΗ

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐξακολουθοῦν νὰ ἀντιπαλαίουν δύο κόμματα. Τὸ δημοκρατικὸν καὶ τὸ ἀριστοκρατικόν, τὸ συντηρητικόν. Ὁ Κίμων, μολονότι συντηρητικός, ἀντιλαμβάνεται ὅτι αἱ προοδευτικαὶ ἀπόψεις τῶν δημοκρατικῶν (εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει καὶ ὁ Περικλῆς) εἶναι ὀρθαὶ καὶ δέχεται τὸ πρόγραμμά των, ἀλλὰ ἡ κοινωνική του ἀγωγὴ ἀφ' ἑνός, αἱ κομματικαί του ὑποχρεώσεις ἀφ' ἑτέρου, ἐπίσης δὲ καὶ ὁ ἀκέραιος χαρακτήρ του, τὸν κάνουν νὰ φοβῆται μὴ τυχὸν αἱ Ἀθῆναι παραβλάψουν τὰ συμφέροντα τῶν συμμάχων. Οὕτω δὲ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὸ Ἄστυ ταλαντεύεται μεταξὺ τῶν κοσμοϊστορικῶν πεπρωμένων του ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς καθαρῶς τοπικιστικῆς πολιτικῆς ἀφ' ἑτέρου. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ ναυτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῶν Ἀθηνῶν γράφουν ἐνδόξους σελίδας, εἰς τὸ Ἄστυ ἐκσπᾷ ὁ κομματικὸς ἀγὼν τῶν φατριῶν.

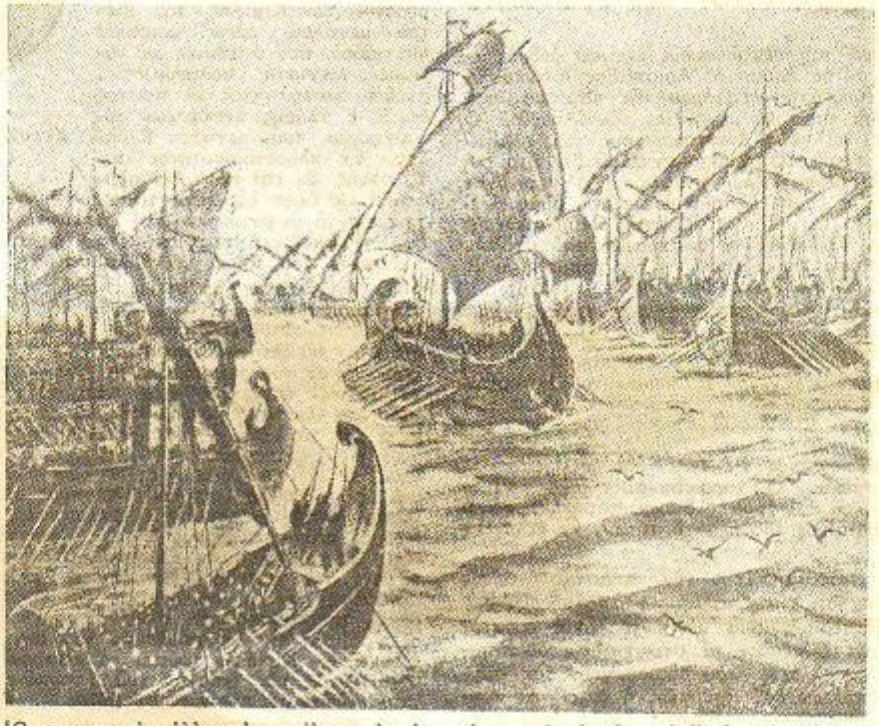

Ὁ συμμαχικὸς ἑλληνικὸς στόλος, τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὁποίου ἀνέλαβεν ὁ Κίμων.

Εἶναι ἡ ἐπαύριον τῆς ὁλοκληρώσεως τῶν ἑλληνικῶν θριάμβων κατὰ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου καὶ ἡ ἱστορικὴ περίοδος τῶν ὀξυτάτων φατριαστικῶν καὶ κομματικῶν ἀγώνων. Τὸ ἄφθαστον μεγαλεῖον γειτονεύει συχνὰ μὲ ἀσυνήθεις μικρότητας, ἡ δὲ δημιουργία μὲ ἀθλιότητας καταστροφικὰς ἀνὰ τοὺς μεγάλους σταθμοὺς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι τυχαῖον. Τοιουτοτρόπως καὶ τώρα, περισσότερον ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλην ἐποχὴν τὰ ἐπιφανειακὰ καὶ τὰ δῆθεν ἀνεξήγητα φαινόμενα ἔχουν τὰ βαθύτερα τῶν αἴτια. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀντιμαχομένων φατριῶν εὑρίσκονται αἱ μεγαλύτεραι προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Κίμων ἀφ' ἑνός, ὁ ὁποῖος διαδέχεται εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος τῶν ἀριστοκρατῶν τὸν Ἀριστείδην μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς δημοκρατικῆς κινήσεως, ὁ Ἀθηναῖος πολιτικὸς Ἐφιάλτης (ὄχι φυσικὰ ὁ Ἐφιάλτης τῶν Θερμοπυλῶν) καὶ ὁ Περικλῆς, ὁ μέγιστος μετὰ ταῦτα ἡγέτης τῶν Ἀθηνῶν. Τώρα λοιπὸν τὰ πρόσωπα εἶναι νέα εἰς τὸν παλαιὸν αὐτὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν κομμάτων. Προστίθενται ὅμως ἤδη καὶ νέα ἐντελῶς ἐλατήρια, φύσεως πολιτικῆς.

Ὅταν ὁ νεαρὸς ἀκόμη Περικλῆς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πολιτικὴν παλαίστραν, τὰς τύχας τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος κατηύθυνεν ἤδη ὁ Ἐφιάλτης, ὡς κληρονόμος καὶ συνεχιστὴς τοῦ μεγάλου προγράμματος τοῦ Θεμιστοκλέους, ποὺ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἀντλήσῃ ἐκ τῆς θαλάσσης τὸ μεγαλεῖον τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀθηναῖος Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου ὑπῆρξε πολιτικὸς ἀναμφισβητήτου μεγαλείου ἤθους, καὶ προσέφερεν εἰς τὸν ἀγῶνα ὄχι μόνον τὴν τεραστίαν περιουσίαν του, κατοστὰς πάμπτωχος, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν του, πεσὼν θῦμα αἰσχρᾶς πολιτικῆς δολοφονίας.

Δύο λοιπὸν μεγάλα πολιτικὰ προγράμματα εὑρίσκονται ἀντιμέτωπα ἀλλήλων καὶ γύρω ἀπὸ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν θὰ ἐξελιχθοῦν αἱ δραματικαὶ φάσεις τοῦ κομματικοῦ ἀγῶνος.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ Κίμωνος εἶναι: Εἰρήνη ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀγὼν ἀνὰ τὸν ἔξω τῆς Ἑλλάδος κόσμον. Δηλαδὴ περιορισμὸς μέχρι καταργήσεως τῶν ἐσωτερικῶν ἑλληνικῶν ἀντιθέσεων καὶ κατάπνιξις τῶν τοπικῶν διαφορῶν μέχρι πλήρους προγματοποιήσεως τῆς ἑνιαίας ἑλληνικῆς συμπολιτείας.

Δὲν τὸ ἤθελον τάχα αὐτὸ ὁ Ἐφιάλτης καὶ ὁ Περικλῆς: Τὸ ἰδικόν των πρόγραμμα διελάμβανε κατ' οὐσίαν τὰ ἑξῆς: Νίκαι, δόξα, δόφναι καὶ μεγαλεῖα δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ δὲν

πρέπει νὰ περιορισθοῦν εἰς τὸ καθαρῶς πολεμικὸν ἐπίπεδον. Ὁ πόλεμος δὲν δύναται νὰ εἶναι σκοπός, ἀλλὰ μόνον μέσον. Ἀπὸ τὰς πολεμικὰς ἐπιτυχίας δέον νὰ ἀναβλύσῃ τὸ μεγαλεῖον τῆς εἰρήνης μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ δημιουργήματα τοῦ ἑλληνικοῦ δαιμονίου. Τὰ λαϊκὰ στρώματα πρέπει νὰ συντελέσουν εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἀπολαύσουν.

Ποῦ ἀκριβῶς συνεκρούοντο τὰ δύο προγράμματα; Εἰς τὸ ὅτι ἡ τυχὸν πραγματοποίησις τοῦ προγράμματος τοῦ Κίμωνος ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον ἕνα εἶδος τεραστίας Σπάρτης, εὑρισκομένης ἐπὶ ποδὸς συνεχοῦς καὶ διαρκοῦς πολέμου μὲ τὸν ἑκτὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ κόσμον. Ἀντιστρόφως ἡ ἐνδεχομένη πραγματοποίησις τοῦ προγράμματος τοῦ Ἐφιάλτου καὶ τοῦ Περικλέους ἀπέβλεπεν ἀναγκαστικῶς πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἡ ποθουμένη καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ἑνοποίησις θὰ συνετελεῖτο μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀθηναϊκῆς ἀνωτερότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνσυνειδήτως ἐπίστευον οἱ δύο οὗτοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Ἀλλ' οὔτε ὁ Ἐφιάλτης, οὔτε ὁ Περικλῆς ἐπίστευον εἰς τὴν ἀποξένωσιν ἀπὸ τοῦ ἑξωελλαδικοῦ κόσμου, οὔτε ἀπέστεργον εἰς τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνὰ τὴν τότε γνωστὴν ὑφήλιον. Ἐπίστευον μόνον ὅτι ἡ δημιουργία ἢ μᾶλλον ἡ ἀναδημιουργία τοῦ μεγάλου Ἑλληνισμοῦ δὲν ἦτο ἔργον πολέμων καὶ ὅπλων ἀλλὰ ἐκπολιτιστικῆς ἐξελίξεως, πνευματικῆς ἀκτινοβολίας καὶ ἐμπορικῶν κατακτήσεων. Δὲν εἶχε δὲ οὐτοπιστικὸν χαρακτῆρα τὸ πρόγραμμα αὐτό, διότι κάθε ἄλλο παρὰ παρεγνώριζε τὴν ἀνάγκην ὠργανωμένων ἐνόπλων δυνάμεων πρὸς ἀποκλειστικὸν ὅμως σκοπὸν ὑπερασπίσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐν περιπτώσει κινδύνου.

Ὁ Ἐφιάλτης, τὸν ὁποῖον ὀρθῶς χαρακτηρίζει ἡ Ἱστορία ὡς τὸν «Ἀριστείδην» τῆς δημοκρατικῆς φατρίας, ἐτήρε ἀπέναντι τῶν λαϊκῶν στρωμάτων τὴν αὐτὴν στάσιν τοῦ γενναιοδώρου Κίμωνος. Κατήργησε δηλαδὴ καὶ αὐτὸς τοὺς φράκτας ἀπὸ τὰ κτήματά του καὶ τὰς ἐξωθύρας ἀπὸ τοὺς οἴκους του καὶ ἐδήμευσε τρόπον τινὰ τὴν ἰδίαν του περιουσίαν πρὸς ὄφελος τοῦ λαοῦ.

Ὁ ὀφθαλμὸς ὅμως τῆς πολιτικῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Περικλέους διέγνωσεν ἀμέσως ὅτι ἡ ἀνακούφισις τῶν λαϊκῶν στρωμάτων δὲν εἶναι ἔργον ἀτομικῆς γενναιοδωρίας, ἐξελισσομένης συχνὰ εἰς ἐλεημοσύνην καὶ ἐκφυλιζομένης εἰς κομματικὴν ἐκμετάλλευσιν. Ἔργον τῆς κρατικῶς ὠργανωμένης μερίμνης καὶ προνοίας ἐφάνη εἰς τὸν Περικλέα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ ἀνακούφισις αὐτή. Ἀκόμη δὲ καὶ τοῦτο. Ἡ ἀνακούφισις αὐτὴ δὲν ἔπρεπε νὰ ἀποβλέπῃ τόσον εἰς ὑλικὰ ὀφέλη ἄμεσα, ὅσον ἀφ' ἑνὸς εἰς παροχὴν δυνατοτήτων ἀνυψώσεως τοῦ ὑλικοῦ ἐπιπέδου τῶν λαϊκῶν στρωμάτων καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν παροχὴν δυνατοτήτων πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ διανοητικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ. Ὁ Περικλῆς ἐξεκίνει ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι αἱ δόφναι, ἡ δόξα καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς πολιτείας ἔπρεπε νὰ δώσουν τὸ ταχύτερον τοὺς καρποὺς των εἰς τὸν λαὸν ποὺ ἐδημιούργησε τὰς νέας Ἀθήνας διὰ τόσων θυσιῶν. Ἐν τῶν πρώτων μέτρων πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ὑπῆρξεν ἡ ὑποβολὴ καὶ ἐπιψήφισις προτάσεως ὅπως παρέχωνται τὰ πλεονάσματα τοῦ προϋπολογισμοῦ εἰς τοὺς πενεστέρους τῶν πολιτῶν, ὅπως διατίθενται πρὸς πληρωμὴν τοῦ δικαιώματος εἰσόδου εἰς τὸ νεωστὶ κτισθὲν θέατρον τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον πράγματι ἀπετέλει ἀγλάϊσμα τοῦ Ἄστεως. Τοιουτοτρόπως εἰσήχθη ἡ λεγομένη «διωβολία», ἤτοι διανομὴ δύο ὀβολῶν εἰς κάθε ἄπορον πολίτην κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Διονύσου καὶ πρὸς τὸν ὡς ἄνω σκοπὸν ψυχαγωγίας.

Ἔπειτα ἀπὸ τὸ πρῶτον αὐτὸ δῆμα ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλα, δι' ἀναλόγου διανομῆς χρημάτων κατ' ἄλλας ἑορτάς, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως οὐδεὶς παρακωλύηται νὰ διέλθῃ εὐφρόνους ἡμέρας, ἀπολαμβάνων ἐπίσης καὶ πλουσιωτέρου καὶ συνθέτου νεύματος, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀπολαύσεις καὶ τὰς ἀθλητικὰς ψυχαγωγίας. Ποῦ ὡδήγησαν ἐν τούτοις ἡ πολιτικὴ αὐτὴ τοῦ Περικλέους ἡ ὁποία ἐπέβαλε τὸν ὄχλον εἰς παράσιτον τοῦ δημοσίου ταμείου, ἢ τὸ ὅμως ὀλίγον κατωτέρω. Πάντως ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἐξυψώσασα τὴν δημοκρατικὴν μερίδα, παρὰ τὴν σφοδροτάτην ἀντίδρασιν τοῦ Κίμωνος, ὁ ὁποῖος διέβλεπεν εἰς τὰ ἄκρως δημοκρατικὰ αὐτὰ μέτρα τοὺς ἀπωτέρους κινδύνους τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσεως τῶν Ἀθηνῶν, κινδύνους οἱ ὁποῖοι εὗρον πραγματικὴν τὰς ρίζας των εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν κληθέντα Χρυσοῦν Αἰῶνα τοῦ Περικλέους.

Ἐπὶ τῆς κομματικῆς πάντοτε καθοδηγήσεως τοῦ Ἐφιάλτου ἐπιτεύκτος κριτικὴ καὶ αὐστηρὸς ἔλεγχος τῆς στρατηγικῆς δράσεως τοῦ Κίμωνος. Ἀφορμὴν ἔδωκεν ὁ κατὰ τῶν Θηβαίων πόλεμος, τὸν ὁποῖον ἤδη ἐγνωρίσαμεν. Ὁ Κίμων εἶχε ρητὴν ἐντολὴν νὰ καταλάβῃ διὰ λογαριασμὸν τῶν Ἀθηνῶν τὰ μακεδονικὰ παράλια, κυρίως δὲ τὰ πλουτοφόρα μεταλλεῖα, τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύετο ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος διὰ νὰ ἐπιφέρῃ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὑπέκινει τοὺς Θασίους. Ὁ Κίμων ἀμελεῖ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἐντολήν του, καὶ δὲν τιμωρεῖ τὸν Ἀλέξανδρον διὰ τὴν ἐχθρικὴν πρὸς τοὺς Θασίους στάσιν του. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Κίμων ἀκολουθεῖ μίαν ἡπιωτέραν πολιτικὴν καὶ ὅτι ἐπιδιώκει δι' αὐτῆς συνεργασίαν τῶν Ἀθηνῶν μὲ τοὺς Μακεδόνας, μὲ ἀποτέλεσμα ὅσα ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν περσικὴν εἰσβολήν. Ἀλλ' ὁ Ἐφιάλτης διὰ νὰ καταρρίψῃ τὸν κομματικόν του ἀντίπαλον καταγγέλλει τὸν Κίμωνα ἐπὶ δεκασμῷ καὶ δωροληψίᾳ ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου. Δημόσιος κατήγορος ὁρίζεται ὁ Περικλῆς ὅπως ἀναπτύξῃ τὸ κατηγορητήριον πρὸ τῆς Ἡλιαίας, ἐπὶ προδοσίᾳ. Ἡ πολύκροτος ἐκείνη δίκη ἀφῆκε ἐποχὴν καὶ συνετάραξε τὰ λαϊκὰ στρώματα.

Ἀλλὰ παρὰ τὴν λαϊκὴν σύνθεσιν τοῦ δικαστηρίου, ὁ Κίμων ἀθωοῦται πανηγυρικῶς. Ἀντὶ ὅμως νὰ κοπάσῃ ὁ φατριαστικὸς ἀγὼν ὀξύνεται περισσότερον. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἐκτεθεῖσα ἀνωτέρω θεομηνία εἰς τὴν Σπάρτην, ἡ ἐξέγερσις τῶν Μεσσηνίων καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους διαβιβασθεῖσα ἀπὸ μέρους τῶν Σπαρτιατῶν αἴτησις βοηθείας ὅπως συντριβοῦν οἱ ἐν Ἰθώμῃ ἐγκατασταθέντες ἐπαναστάται.

Ὁ Κίμων, πιστὸς εἰς τὴν πολιτικὴν μιᾶς πανελληνίου συμμαχίας, εἰσηγεῖται τὴν αἴτησιν καὶ ὑποστηρίζει τὴν παροχὴν βοηθείας ὡς καθήκον ἀπορρέον ἀπὸ τὰς συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις. Ἡ ἀντίθετος μερὶς ἀντιδρᾷ λυσσωδῶς, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ δικαίου τῶν ἐξεγερθέντων ἐναντίον τῆς σπαρτιατικῆς καταπιέσεως. Ἐν τούτοις ὁ Κίμων ὑπερισχύει, ἔχει δὲ ἀκόμη τόσην ἐπιροὴν, ὥστε ἀνατίθεται εἰς αὐτὸν ἡ ἀρχηγία τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος, ἀποτελουμένου ἐκ 4.000 ὁπλιτῶν — ἐκ τοῦ τρίτου δηλαδὴ τῆς ὅλης στρατευσίμου δυνάμεως τοῦ Ἄστεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς Ἰθώμης ἀνθίστανται γενναίως, ἡ πολιορκία παρατείνεται. Τώρα οἱ Σπαρτιᾶται διαβλέπουν τάσεις συνεννοήσεως μεταξὺ ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ καὶ ὑπερασπιστῶν τῆς Ἰθώμης, ἀποπέμπουν δὲ σκαιῶς τὸ ἀθηναϊκὸν ἐκστρατευτικὸν σῶμα, δηλοῦντες περιφρονητικῶς ὅτι δὲν ἔχουν ἀνάγκην τῆς ἀθηναϊκῆς βοηθείας.

Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κίμων γνωρίζει ἄδοξον ἐπιστροφὴν ἀπὸ ἐκστρατείαν. Φυσικά, ἡ ἀντίπαλος φατρία ἐκμεταλλεύεται τὸ γεγονὸς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν της δὲ προσανατολίζεται ἡ «ἐξωτερικὴ» πολιτικὴ τοῦ Ἄστεως πρὸς συμμαχίαν μετὰ τοῦ Ἄργους.

Τὸ Ἄργος εἶναι φύσει καὶ θέσει ἀντίπαλον τῆς Σπάρτης. Περιλαμβάνει μεταξὺ τῶν πολιτῶν του τόσους Ἀχαιοὺς καὶ τόσους Ἴωνας, ὥστε χάνει ἡ πόλις τὸν δωρικόν της χαρακτῆρα. Τὸ πολίτευμά της εἶναι δημοκρατικὸν καὶ ἡ ἐπαγρύπνησίς της ἐναντίον τῆς σπαρτιατικῆς ἀπειλῆς συνεχής. Οὕτω λοιπὸν πραγματοποιεῖται ἡ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἄργους συμμαχία, ποὺ ἔχει ὑψίστην ἱστορικὴν σημασίαν. Διότι πρόκειται περὶ τῆς πρώτης ἐν Ἑλλάδι μερικῆς συμμαχίας, διὰ τῆς ὁποίας καταργοῦνται τὰ ἐν Πλαταιαῖς ἀποφασισθέντα πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἑνότητος.

Τώρα τὸ δημοκρατικὸν κόμμα τῶν Ἀθηνῶν, ἰσχυρότερον, ἀποτολμᾷ μίαν αὐτάρκημα ἐπαναστατικὴν πρᾶξιν. Ἀρχίζει τὰς ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ σώματος τῶν ἀρεοπαγιτῶν, ποὺ ἀποτελεῖ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀκρόπολιν ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ προπύργιον τοῦ ἀριστοκρατισμοῦ. Πολλοὶ ἀρεοπαγῖται θανατοῦνται, ἡ δὲ ἐξουσία τοῦ σώματος καταντᾷ σκιώδης. Καὶ ἐνῷ οἱ ἀριστοκράται καταγγέλλουν τοὺς μετοίκους καὶ νεοεγκατεστημένους «ξενομερίτας», ἡ ἀντίθετος φατρία κατηγορεῖ τὸν Κίμωνα ὡς «νεοφερομένον» καὶ συνεπῶς ὡς μὴ «αὐτόχθονα» Ἀθηναῖον. Τώρα ἡ πραγματικὴ δύναμις τῆς ἐξουσίας περιέρχεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ εἰς τὴν Ἡλιαίαν. Εὑρισκόμεθα εἰς τὸ 451 π.Χ., ὁπότε ἡ δημοκρατικὴ μερὶς ἐπιτυγχάνει τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Κίμωνος. Συγχρόνως περίπου δολοφονεῖται ὁ Ἐφιάλτης καὶ παραμένει κύριος τῆς καταστάσεως ὁ Περικλῆς.

Ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων ἐξαναγκάζει τώρα τοὺς Ἀθηναίους νὰ πολιτεύωνται ἡγεμονικῶς ἐναντι πλείστων συμμάχων των. Συνεννοοῦνται μὲν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων ζητημάτων μετὰ τῶν συμμάχων τῶν μεγάλων νήσων τοῦ Αἰγαίου, πρὸς τὰ ἄλλα ὅμως μέλη τῆς συμπολιτείας ἀναγγέλλουν ἁπλῶς τὰς ἀποφάσεις των. Τώρα μοιραίως αἱ Ἀθῆναι μεταβάλλονται εἰς πρωτεύουσαν τῆς συμπολιτείας. Κατ' ἀνάγκην δὲ καὶ τὸ συμμαχικὸν ταμεῖον πρέπει νὰ μετοικήσῃ ἐκ Δήλου εἰς Ἀθήνας. Ἀλλ' οὐδεὶς ἀκόμη ἀποτολμᾷ τοιαύτην πρότασιν, ποὺ θὰ ἐσήμαινε παραβίασιν τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐξ ἄλλου, διὰ τῆς μεταφορᾶς αὐτῆς θὰ ἐξέλειπε καὶ τὸ τελευταῖον πρόσχημα τῆς ἰσοτιμίας, αἱ δὲ εἰσφοραὶ θὰ ἐλάμβανον πλέον χαρακτῆρα ἀποκαλύπτου φορολογίας ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ μεταφορὰ τοῦ συμμαχικοῦ ταμείου ἀπὸ τὴν Δῆλον εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἀκριβῶς ἀρχίζει νὰ ἐκδηλοῦται τὸ πολιτικὸν δαιμόνιον τοῦ Περικλέους, διότι σύσιαστικῶς αὐτὸς εὑρίσκετο ὀπισθεν ὅλης αὐτῆς τῆς κινήσεως. Προητοίμασε λοιπὸν τοιουτοτρόπως τὰ πράγματα, ὥστε ἡ πρότασις τῆς μεταφορᾶς τοῦ συμμαχικοῦ ταμείου εἰς τὰς Ἀθήνας νὰ προέλθῃ ἀπὸ μέρους τῶν συμμάχων καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ μέρους τῆς Σάμου. Πρόφασις πρὸς τοῦτο ὑπῆρξεν ὅτι ἡ Δῆλος εὑρίσκεται ἐν μέσῃ θαλάσσῃ, ἀνυπεράσπιστος καὶ ἐκτεθειμένη. Οὕτω λοιπὸν ἀποφασίζεται μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἀσφαλείας ἡ μεταφορὰ τοῦ θησαυροῦ, ἀνερχομένου εἰς 1.800 τάλαντα (ἕκαστον τάλαντον ἰσοδυναμεῖ πρὸς 60 μνᾶς ἢ 6.000 ἀρχαίας δραχμάς). Τὸ τεράστιον αὐτὸ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ποσὸν μεταφέρεται καὶ φυλάσσεται εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὸν ναὸν τῆς Πολιούχου. Ἐκεῖ εἰσρέουν εἰς τὸ ἑξῆς ἅπασαι αἱ εἰσφοραὶ τῶν συμμάχων. Ἡ πρᾶξις αὐτὴ τῆς μεταφορᾶς τοῦ ταμείου εἰς τὴν Ἀκρόπολιν δυνατὸν νὰ κριθῇ αὐστηρῶς. Ἀπὸ γενικωτέρας ὅμως πολιτικῆς ἀπόψεως ἐνέχει σημασίαν σπουδαιοτάτην. Διότι χωρὶς τὴν μεταφορὰν αὐτὴν θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ δημιουργία τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, ὁ δὲ κόσμος καὶ ἡ Ἱστορία θὰ ἠγνόουν μέγιστον μέρος τῶν με-

γαλουργημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ποὺ ἐπραγματοποιήθησαν μὲ τὸ χρῆμα ἐκεῖνο.

Αἱ ἀποστασίαι τῶν συμμάχων. Μετὰ τὴν τιμωρίαν τῆς Θάσου οἱ Ἀθῆναι εἶναι ἡ πρωτεύουσα τοῦ αἰγαιατικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ πολλαὶ πελοποννησιακαὶ πόλεις βλέπουν εἰς τὸ γεγονὸς αὐτὸ τὴν ἄρνησιν τῆς ἰδίας των ἀνεξαρτησίας. Ὀργιάζει ἡ μυστικὴ διπλωματία καὶ συνάπτονται αἱ πρῶται μυστικαὶ συμμαχίαι. Οἱ νεώτεροι διπλωμάται θὰ εἶχον νὰ διδαχθοῦν πολλὰ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους ἀριστοτέχνας τῶν παρασκηνιακῶν ζυμώσεων. Τοιουτοτρόπως αἱ Ἀθῆναι καταπληκτοι εὑρίσκονται μετ' ὀλίγον πρὸ τοῦ τετελεσμένου γεγονότος τῆς συμμαχίας μεταξὺ Αἰγίνης, Ἐπιδαύρου καὶ Κορίνθου. Ἡ τριμερὴς ἐκείνη συμμαχία ἐγείρει ἀπαιτήσεις ἐπεκτάσεως τῆς ἐπικρατείας τῆς Κορίνθου πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ εἰς βάρος τῶν Μεγαρέων. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν ἄφινον εὐκαιρίαν χωρὶς νὰ ὀχλήσουν παντοιοτρόπως τὰς Ἀθήνας. Ἦσαν μάλιστα ἀποκαλύπτως σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν. Τώρα ὅμως ἀντιλαμβάνονται ἐξαφνα τὸν διπλοῦν ρόλον τῆς Σπάρτης καὶ καταγγέλλουν τὴν συμμαχίαν των. Προσέρχονται εἰς τὰς σπονδὰς Ἀθηναίων καὶ Ἀργείων.

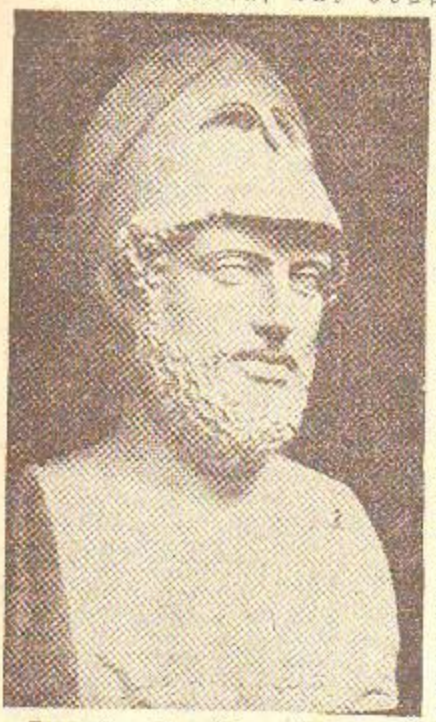

Προτομὴ τοῦ Περικλέους. ("Εργον τοῦ Ἕλληνος γλύπτου Κρησίλα, εὑρισκομένου εἰς τὸ Βρετανικὸν μουσεῖον).

Φυσικὰ αἱ Ἀθῆναι δέχονται προθύμως τοὺς μέχοι τῆς χθὲς μισητοὺς Μεγαρεῖς. Διότι τὰ Μέγαρα εἶναι ουσικὸν προπύργιον τῶν Ἀθηνῶν. Κτίζονται τὰ μακρὰ τείχη τῶν Μεγάρων πρὸς τὸν λιμένα αὐτῶν, τὴν Νίσαιαν, ἡ ὁποία καθίσταται ἀπόρθητος (459 π.Χ.). Ἡ ἐπέκτασις αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἐπιτείνει τὸν πόλεμον, τὸν γνωστὸν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Κορινθιακός» (458—457 π.Χ.). Τῶν Ἀθηναίων στρατηγεῖ ὁ Μυρωνίδης. Προελαύνει λοιπὸν ὁ Μυρωνίδης ἐπὶ κεφαλῆς ἀθηναϊκῆς στρατιᾶς μέχρι τῶν ὁρίων Ἐπιδαύρου καὶ Ἄργους, ὅπου ἐπιτυγχάνεται—ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸν «ἐχθρόν». Ἀλλὰ τὸ ἡμισυ σχεδὸν τῆς ἀντιπάλου στρατιᾶς ἀποτελεῖται ἀπὸ Ἀργείους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι ἐθεώρουν ὡς συμμάχους των. Ὁ Μυρωνίδης ἡττᾶται. Ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγον καιρὸν ἡ τύχη τοῦ ἀδόξου ἐκείνου πολέμου κρίνεται εἰς τὴν θάλασσαν. Οἱ ἀντίπαλοι στόλοι συναντῶνται παρὰ τὴν νῆσον Κεκρυφάλειαν, μεταξὺ Αἰγίνης καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἐπιδαύρου. Τώρα νικοῦν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ ἀγὼν μεταφέρεται εἰς τὰ παράλια τῆς Αἰγίνης, ὅπου συνάπτεται ἄλλη κρατερὰ ναυμαχία. Ποτὲ ἄλλοτε ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἦτο καλύτερον ἐξοπλισμένος, ὅσον τώρα οἱ στόλοι Ἀθηνῶν καὶ Αἰγίνης. Περὶ τὰ ἑβδομήκοντα θαυμάσια «ἐχθρικά», δηλαδὴ αἰγινητικά, πολεμικὰ περιέρχονται εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι τώρα περικυκλώνουν τὴν Αἴγιναν χρησιμοποιοῦντες τὰ αἰγινητικὰ πολεμικά. Διὰ νὰ ἀναγκάσουν ὅμως τοὺς Ἀθηναίους νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν τῆς Αἰγίνης, οἱ Κορίνθιοι εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μεγαρίδα. Τότε ὁ Μυρωνίδης — στρατηγὸς ἄνευ στρατοῦ ἐφ' ὅσον οἱ μάχιμοι ἀπουσιάζουν εἰς Αἴγιναν — στρατολογεῖ τοὺς ὑπηρέτας καὶ τὰ παιδάρια καὶ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Κορινθίων, οἱ ὁποῖοι τρέπονται εἰς φυγήν.

Τὰ πλέον περίεργα ὅμως καὶ καταπληκτικὰ γεγονότα συμβαίνουν μὲ τὸν «Ἀττικο-βοιωτικὸν» πόλεμον ποὺ ἐπακολουθεῖ (457 π.Χ.). Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης αἱ κατὰ τόπους φατρίαι καὶ τὰ κόμματα τῶν διαφόρων πόλεων συνέπραττον μὲ τοὺς ὁμόφρονας τῶν ἄλλων πολιτειῶν, ἀκόμη δὲ καὶ μὲ ξένους. Οὕτως εἴδομεν τοὺς Ἀλευάδας τῆς Θεσσαλίας νὰ συμπράττουν ἀποκαλύπτως μὲ τοὺς Πέρσας, ἀντιστρόφως δὲ τὰς δημοκρατικὰς λεγομένας κυβερνήσεις νὰ συνεννοοῦνται μεταξύ των. Τώρα εἰς τὰς Θῆβας κατέχει τὴν ἀρχὴν ἡ δημοκρατικὴ φατρία, ἡ ὁποία ἀγωνίζεται ὅπως ἑνώσῃ τὴν Βοιωτίαν ὁλόκληρον ὑπὸ τὴν θηβαϊκὴν ἡγεσίαν. Καὶ διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ αὐτὰ οἱ Θηβαῖοι δημοκρατικοὶ συμμαχοῦν μὲ τοὺς ὑπὸ ἀκρατον ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα κυβερνωμένους Σπαρτιάτας, οἱ ὁποῖοι ὑποβαυλίζουν τὰς φιλοδοξίας τῶν Θηβῶν διὰ νὰ δημιουργήσουν δυσχερείας καὶ ζητήματα εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀντιθέτως πάλιν ἡ δημοκρατικὴ φατρία τῶν Ἀθηνῶν, ἂν καὶ πραγματοποιεῖ τώρα τὴν ἄνευ προηγουμένου ὁλοκλήρωσιν τοῦ ριζοσπαστικοῦ, τῆς προγραμματος, συμπράττει μὲ τὴν ἀριστοκρατικὴν καὶ ἀντιδραστικὴν φατρίαν τῶν Θηβῶν, διὰ νὰ παρεμποδίσῃ τὰ σχέδια τῶν Θηβαίων δημοκρατῶν. Προσαρμοζόμενα δηλαδὴ ὅλα αὐτὰ εἰς τὴν σύγχρονον γλῶσσαν μας, μᾶς ἐμφανίζουν συμμαχίας τῆς «ἄκρας δεξιᾶς» μετὰ τῆς «ἄκρας ἀριστερᾶς».

Ἡ ἐν Τανάγρᾳ μάχη. Οἱ Σπαρτιάται δὲν διστάζουν νὰ στείλουν ἰσχυρὰ στρατεύματα εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ στρατοπεδεύσουν εἰς Τάνάγραν, προστατεύουν τὴν δημοκρατικὴν φατρίαν τῶν Θηβῶν διὰ νὰ κτίσῃ τὸν περίβολον νέων ἰσχυροτάτων τειχῶν περὶξ τῶν Θηβῶν, ἵνα αὐξηθῇ εἰς ἔκτασιν καὶ ἰσχὺν ἡ πρωτεύουσα τῆς Βοιωτίας καὶ καταστοῦν αἱ Θῆβαι ὁρμητήριον ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιλαμβάνονται τὸν κίνδυνον καὶ ἐκστρατεύουν ἀμέσως μετὰ τῶν συμμάχων των Ἀργείων καὶ τῶν Θεσσαλῶν, οἱ ὁποῖοι παρέχουν τὸ λίαν ἐξιόμαχον ἱππικόν των. Ἡ ὅλη δύναμις αὐτὴ ἀνέρχεται εἰς 14.000 μαχίμους, ἐκλεκτούς. Ἡ συνάντησις γίνεται εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσωποῦ, κάτωθεν τῆς Τανάγρας, ἐνδεικτικὸν δὲ τοῦ ἐμφυλίου μίσους εἶναι ὅτι προσπαθοῦν νὰ ἀλληλοεξοντωθοῦν κατὰ πρῶτον εἰς μεταξὺ τῶν «μονομαχίαν» οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιάται, ἀγαμετρούμενοι μὲ λύσσαν ἐπὶ ἀνατεπταμένου πεδίου εἰς ἀγῶνα σῶμα πρὸς σῶμα.

Ἐπὶ μακρὸν ἡ λυσσώδης καὶ αἱματηρὰ μάχη παραμένει ἀμφίρροπος. Συντελεῖται κατ' αὐτὴν ἡ περίφημος αὐτοθυσία τῶν ἑταίρων τοῦ Κίμωνος. Ὁ ἐξόριστος φιλολάκων Κίμων εἶχε σπεύσει παρὰ τὴν Τανάγραν ὅπως προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἠρνήθησαν τὴν προσφοράν. Ἐν τούτοις, ἐκ τῶν ἀπαδῶν τοῦ Κίμωνος, περὶ τοὺς ἑκατὸν ἑταῖροι, ἐκλεκτοὶ μαχηταί, ἐπιζητοῦν ἑκουσίως τὸν θάνατον, μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς πατρίδος των ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν κομματικῶν των ἀντιπάλων καὶ ἐναντίον τῶν φίλων των Σπαρτιατῶν. Ὁ ἡρωϊκὸς των θάνατος ἐμψυχώνει τοὺς Ἀθηναίους. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τὸ σπαρτιατικὸν ἀρχηγεῖον μηχανορραφεῖ· βεβαιοῖ τοὺς Θεσσαλοὺς ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ ἐσωτερικά των, ἢ καὶ δύναται ἐνδεχομένως νὰ βοηθήσῃ τοὺς δημοκρατικοὺς ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατικῆς φατρίας. Κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν τῆς μάχης τὸ θεσσαλικὸν ἱππικόν, ἀντὶ νὰ ἐπέμβῃ ὑπὲρ τῶν συμμάχων του Ἀθηναίων, ἐπεμβαίνει ἐναντίον αὐτῶν.

Φυσικά, οἱ Ἀθηναῖοι ὑφίστανται πανωλεθρίαν. Ἀλλ' οἱ Σπαρτιάται ἔχουν λόγους νὰ μὴ βοηθήσουν πέραν ὡρισμένου σημείου τοὺς Θηβαίους καὶ δι' αὐτὸ σπεύδουν νὰ συνάψουν μετὰ τῶν Ἀθηναίων τετραμήνους σπονδάς. Αὐτὸ θὰ τοὺς δώσῃ καιρὸν νὰ παρακολουθήσουν τὴν κατάστασιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανέρχονται οἴκαδε. Ἐπιστρέφοντες ὅμως ἐδήωσαν τὴν Μεγαρίδα.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπωφελοῦνται ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Σπαρτιατῶν καὶ καθιστοῦν τὴν Τανάγραν ὁρμητήριον των καὶ μετὰ πάροδον 62 ἡμερῶν, στρατηγοῦντος τοῦ Μυρωνίδου, προσβάλλουν καὶ νικοῦν τοὺς Θηβαίους παρὰ τὰ Οἰνόφυτα. Ἡ νίκη αὐτὴ μεταβάλλει τελείως τὴν κατάστασιν. Αἱ Θῆβαι ἤδη ἀπομονοῦνται, αἱ δὲ βοιωτικαὶ πόλεις, ἀντὶ νὰ συμπράξουν μετὰ τῶν Θηβαίων ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν, συμπράττουν μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν Θηβῶν. Τοιουτοτρόπως αἱ Ἀθῆναι ἐπεκτείνουν τὴν ἡγεμονίαν των μέχρι Θερμοπυλῶν.

Ἅλωσις τῆς Αἰγίνης. Ὅπως ἀνεφέρθη προηγουμένως, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν ναύαρχον Λεωκράτην εἶχον πολιορκήσει τὴν Αἴγιναν μὲ αἰγινητικὰ πολεμικὰ ποὺ εἶχον κατάσχει. Ἐπὶ ἐννέα μῆνας ἀγωνίζονται οἱ Αἰγινῆται, οἱ ὁποῖοι ἐν τῷ μεταξὺ ζητοῦν ἀπεγνωσμένως βοήθειαν ἀπὸ τὴν Σπάρτην, τὴν ὁποίαν εἶχον πιστὸς ἐξυπηρετήσει. Οἱ Σπαρτιάται ὅμως προβλέπουν τὴν ἀπὸ ξηρᾶς συντριβὴν τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ὅπως δὲν θέλουν νὰ ἀφήσουν ἰσχυρὰς Θῆβας εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, οὕτω δὲν θέλουν νὰ συντελέσουν εἰς τὴν δημιουργίαν θαλασσοκρατίας ἀπὸ μέρους τῆς Αἰγίνης, καὶ δι' αὐτὸ ὑπόσχονται μὲν διακῶς εἰς τοὺς Αἰγινῆτας βοήθειαν, ἀλλ' ἀπορεύγουν μὲ ὡρισμένας προφάσεις νὰ ἐκτελέσουν τὴν ὑπόσχεσίν των. Οὕτω λοιπὸν οἱ Αἰγινῆται ἀναγκάζονται νὰ συνθηκολογήσουν ἄνευ ὅρων, παραδίδουν τὰς τριήρεις των, κατασκηνίζουν τὰ τείχη των, δέχονται πολιτικοὺς ἐπιτρόπους τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὰ ἐσωτερικά των καὶ τέλος ἀναλαμβάνουν τὴν καταβολὴν βαρυτάτου φόρου. Τώρα, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Αἰγίνης, ἡ Σπάρτη ἀντιλαμβάνεται τὸν ἐκ τῶν μηχανορραφιῶν της προκύψαντα κίνδυνον. Ἀλλὰ τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων στρατηγεῖ ὁ Τολμίδης, πραγματοποιοῦν τὸ παλαιὸν ὄνειρον τοῦ Θεμιστοκλέους. Παραπλέουν δηλαδὴ τὰς ἀκτὰς τῆς Λακωνικῆς, τρομοκρατοῦν τοὺς περιοίκους καὶ πυρπολοῦν τὰ παρὰ τὸ Γύθειον νεώρια τῶν Σπαρτιατῶν.

Εἷς μόνον Ἀθηναῖος ἀγωνιᾷ διὰ τὰς νίκας αὐτὰς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ δημιουργὸς τῶν νικῶν αὐτῶν, ὁ Περικλῆς. Καὶ τότε ὁ μεγαλοφυὴς πολιτικός, χωρὶς νὰ παύσῃ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ διαβλέπῃ εὐκαιρότατα τὸν ἐπερχόμενον Πελοποννησιακὸν πόλεμον, προστιθεῖ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν ροῦν τῶν πραγμάτων. Ἐπιδιώκει τὴν συμφιλίωσίν του μετὰ τοῦ Κίμωνος. Ὄχι ἀπὸ ἀδυναμίαν, ἀλλὰ διότι ὀρθῶς πιστεύει ὅτι ὁ φιλολάκων Κίμων ἀποτελεῖ κεφάλαιον διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἑλληνικῆς ἑνότητος. Καὶ ναί μὲν δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸν Κίμωνα νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῶν Ἀθηνῶν, ἀναθέτει ὅμως εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Κατόπιν τούτου ἐπιτυγχάνεται συνομολόγησις πενταετοῦς εἰ-

ρήνης μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης. Ὁ Κίμων τότε ἐπρόκειτο νὰ διεξαγάγῃ μεγάλην ναυτικὴν ἐκστρατείαν. Μετὰ τὴν ἀλλοσχερῆ ὀδυρόν τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐξαετῶν ἀγώνων ἐν Αἰγύπτῳ ἐναντίον τοῦ Μεγάλου Βασιλέως (460—455) καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκτησιν τῆς χώρας ἐκείνης, ἡ πολεμικὴ δραστηριότης τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν θάλασσαν ἀνεστάλη ἐπὶ τέσσαρα ἔτη. Ἤδη ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι συνεκρότησαν νέον στόλον διὰ νὰ δύνανται ν' ἀντιμετωπίσουν ἐνδεχομένην νέαν ἀπειλὴν τῶν Περσῶν, ἡ ὁποία καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐμφανισθῇ. Ἤδη τὸ 451 ὁ Κίμων μετὰ 200 τριήρεων ἀναχωρεῖ πρὸς κατάκτησιν τῆς Κύπρου. Δυστυχῶς ὅμως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς ἀποθνήσκει ὁ Κίμων (449 π.Χ.). Ἀλλὰ καὶ θανόντος αὐτοῦ, ἡ σκιά του μόνη ὁδηγεῖ τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν περίλαμπρον ἐκείνην νίκην κατὰ τοῦ περσικοῦ στόλου, ἀποτελουμένου ἀπὸ Φοίνικας καὶ Κίλικας. Ἡ νίκη αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν ἀναλαμπὴν τῆς περιόδου τῶν Μηδικῶν πολέμων.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἀδυσώπητον πρόβλημα τῆς πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἔχει ὁριμάσει. Ὅταν οἱ ἔξω τῆς Ἑλλάδος κόσμοι παρουσιάζωνται συμπαγεῖς καὶ ἐνιαῖοι, ἡ Ἑλλὰς ποὺ ἐθριάμβευσεν εἰς τὸν τιτάνειον μηδικὸν ἀγῶνα, δὲν δύναται νὰ ἀποτελῇ πλέον μωσαϊκὸν κρατιδίων. Ἡ σιδηρᾶ αὐτὴ θέλησις τῆς ἱστορίας εὑρίσκει ὑπερμάχους, ἀλλὰ καὶ ἀντιπάλους. Ἀντιστρατεύονται τὰ πλεῖστα τῶν κρατιδίων τῆς Ἑλλάδος, ποὺ δὲν θέλουν νὰ χάσουν τὴν τοπικὴν ἀνεξαρτησίαν των. Οὕτω πως ἐξηγοῦνται εἰς τὴν βάσιν των αἱ ἀλλόφρονες ἐκεῖναι μεταστροφαὶ κοτευθύνσεων, αἱ ἀλλοπρόσαλλοι συμμαχίαι καὶ αἱ πολιτικαὶ μεταπτώσεις τῶν κρατιδίων τούτων, μέχρι συντελείας τοῦ ὅλου δράματος, μέχρι τέλους δηλαδὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου

ΑΙ ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τρεῖς εἶναι αἱ μεγάλαι δυνάμεις ποὺ ἀπεργάζονται πάσῃ θυσίᾳ τὴν ἑλληνικὴν ἑνότητα: α) αἱ Ἀθῆναι, β) ἡ Σπάρτη, γ) τὸ Δελφικὸν Ἱερατεῖον. Εἶναι ὅμως δυνάμεις ἀντίρροποι καὶ ἐχθρικῶς μεταξύ των διακείμεναι. Διότι καὶ τὰ μέσα των καὶ οἱ τελικοί των σκοποὶ εἶναι διαφορετικοί. Ἡ κάθε μία ἀπὸ αὐτὰς θέλει τὴν ἑνότητα κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀντίληψιν καὶ τοὺς ἰδίους αὐτῆς τελικοὺς σκοπούς.

Κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν δράσεως εἰς τὸ δελφικὸν ἱερατεῖον ἀνήκει ἡ πρωτοβουλία. Αὐτὸ πρωτοστατεῖ εἰς τὴν μεγαλειώδη ἐκείνην κίνησιν τῶν ἀμφικτιονιῶν, θεσμοῦ δηλαδὴ ποὺ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὸν παρομοιάσωμεν μὲ ἕνα ἑλληνικὸν «Ὀργανισμὸν Ἡνωμένων Ἐθνῶν», κατὰ πολὺ ὅμως τελειότερον ἀπὸ τὸν γνωστὸν θεσμὸν τῶν ἡμερῶν μας. Τὸ ἱερατεῖον τῶν Δελφῶν εἶναι γενονὸς ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐστήριξε τὸν θεσμὸν αὐτόν. Μετὰ ταῦτα ὅμως κατὰ περίεργον τρόπον τὸν ὑπονομεύει καὶ τὸν καταστρέφει. Διατί;

Παρωμοιάσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα τὸ δελφικὸν ἱερατεῖον πρὸς ὀργάνωσιν ὑπερκρατικήν, διαρκῶς ἀναμιγνυομένην εἰς τὰ ἑλληνικὰ πολιτικὰ ζητήματα καὶ δεσπόζουσαν διὰ τῶν χρησμῶν ἐπὶ τῶν συνειδήσεων ὄχι μόνον τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ πολλάκις καὶ τῶν ἀλλοφύλων καὶ ἀλλοεθνῶν, δηλαδὴ πέραν τῶν ἑλληνικῶν κοατικῶν ὁρίων. Τὸ δελφικὸν ἱερατεῖον ἀπετέλει ὀργάνωσιν ἀκόμη περισσότερον πρωτότυπον διὰ τὴν ἐποχήν του μάλιστα, μηχανισμὸν ἴσως ὀλιγώτερον περίπλοκον, ἀλλὰ ἀσφαλῶς τελειότερον τοῦ Βατικανοῦ τόσον ὥστε νὰ περιττεύῃ ἐντελῶς εἴτε ὡς ἰσχὺν, εἴτε ὡς συμβολικὸν ἢ καὶ ὡς διακοσμητικὸν ἀκόμη τὸ πρόσωπον ἑνὸς ἀρχηγοῦ, ὅπως εἶναι ὁ πάπας διὰ τὸ Βατικανόν.

Τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν εἶναι τελείως ἀπρόσωπον. Δὲν ἔχει ἀρχηγόν. Πειθαρχία χαλυβδίνη ἀλλὰ καὶ πρωτοβουλία κίνουτάτη χαρακτηρίζει τὰ ὄργανά του. Εὐκινησία ἀπόλυτος. Περιττὰ ἀκόμη καὶ τὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα δὲν συμπαθεῖ ἡ ἑλληνικὴ ψυχοσύνθεσις. Θρησκευτικὴ οἰκονομία τόσον καταπληκτικὴ ὥστε νὰ ἀναπτύσσεται μέσα εἰς τὰ ὄδυτα καὶ τοὺς κόλπους του ὁ μονοθεϊσμὸς καὶ νὰ ὑποβάλπεται ταυτοχρόνως εἰς τὸ φῶς τῆς ἑλληνικῆς ἡμέρας ὁ πολυθεϊσμός. Σοφία ἀφανὴς καὶ βαθυτάτη, ὥστε νὰ ἀντεπεξέρχεται ὁ ὅλος ὀργανισμὸς ἐναντίον πνευματικῶν δυνάμεων ἰσχυροτάτων, ὅπως ἦτο ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Εὐστροφία τόση, ὥστε νὰ ἀντεπεξέρχονται οἱ Δελφοὶ ἐναντίον τῶν παναρχαίων Ἐλευσινίων Μυστηρίων, ἐναντίον τῆς Ἄλτιος τῆς Ὀλυμπίας, ἐναντίον τοῦ Μαντείου τῆς Δωδώνης καὶ τόσων ἄλλων σεπτῶν θεσμῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Τέλος δὲ ἐναντίον τοῦ ἐθνικοῦ ἱερατείου, ποὺ ἐδημιούργησαν αἱ διάφοροι ἑλληνικαὶ πόλεις διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν τῆς κηδεμονίας του. Οἰκονομικὰ μέσα εἶχαν τόσον ἄφθονα οἱ Δελφοί, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν τὴν τότε «Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος». Τέλος ἡ πολιτικὴ των ἦτο καθωρισμένη ἀμετάβλητος ταυτοχρόνως ὅμως καὶ ἐλαστική, εἰς τρόπον ὥστε νὰ συγγένεται πλήρως ὁ ἀπεριόριστος διεθνισμὸς (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου) μὲ τὸν πανελλήνιον ἐθνισμόν.

Διατί ἐπρωτοστάτησε λοιπὸν τὸ δελφικὸν ἱερατεῖον εἰς τὴν ἀμφικτιονικὴν κίνησιν καὶ διατί ἔπειτα τὴν ὑπενόμευσε; Διότι τὴν ἑλληνικὴν ἑνότητα τὴν ὁποίαν ἐπεξέτεινε καὶ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, τὴν ἠνώει ὡς ἑνότητα ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπικυριαρχίαν του. Αὐτὰ ὅλα θὰ μᾶς ἐξηγήσουν τὴν κατὰ διαφόρους καιροὺς περιόδους τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Χουσοῦς αἰὼν, Πελοποννησιακὸς πόλεμος, Ἑλληνικὴ κοσμοκρατορία Ρωμαϊκὴ κατάκτησις) στάσιν καὶ δοῦσιν τοῦ δελφικοῦ ἱερατείου, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ συνθηκολογήσῃ παρὰ μόνον αἰῶνας ὁλοκλήρους μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ μόνον ὅταν ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία θὰ ἀποβῇ τόσον ἰσχυρά, ὥστε νὰ συντρίψῃ τὸν ἔλεγχόν του. Μόνον τότε θὰ ὁμολογηθῇ ὅτι: ἔπεσεν ἡ δαίδαλος Αὐλά», ὅτι ὁ Φοῖβος δὲν ἔχει πλέον καλύβην οὔτε μάντιδα δάφνην. Καὶ ὅτι ἐστείρευσεν ἡ «Παγὰ λαλέουσα» τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Ἄλλη μεγάλη δύναμις ποὺ ἀπεργάζεται τὴν ἑλληνικὴν ἑνότητα: ἡ Σπάρτη· τὸ κράτος-στρατών. Δράξ ἀνδρῶν ὑποβαλλομένων εἰς συνεχεῖς, ἀδιακόπους καὶ σκληροτάτους ὅρους μιᾶς μονοτόνου καὶ πειθαρχημένης ζωῆς, τὴν ὁποίαν καμμία ἄλλη ἑλληνικὴ νεοτροπία δὲν ἀνέχεται. Λαὸς ἰσοδίως στρατιώτης, πτωχός, πεινασμένος, περιφρονητὴς τῆς ἑλληνικῆς μορφώσεως. Εὑρίσκεται διαρκῶς κάτω ἀπὸ πάσης φύσεως στερήσεις καὶ ἐπὶ ποδὸς πολέμου αἰωνίως. Διατί δὲ αὐτά; Διὰ νὰ κρατῇ ὑπὸ ζυγὸν τοὺς εἵλωτας καὶ τοὺς περιοίκους. Μὲ τὴν σειρὰν της πρέπει νὰ ὑποταχθῇ ἡ Πελοπόννησος καὶ μετ' ὀλίγον ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν Σπαρτιατῶν. Ὅλοι οἱ ἡρωϊσμοί, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ μικρότητες (πολιτικὴ δολιότητος, ἠθικοποίησις τῆς κλοπῆς, ἀθέτησις λόγων καὶ σπονδῶν, ἀλλὰ καὶ ἀγέρωχος περιφρόνησις τοῦ θανάτου), ὅλα αὐτά, διὰ νὰ μεταβληθοῦν οἱ Πανέλληνες εἰς περιοίκους τῆς Σπάρτης. Αὐτὴν τὴν ἑνότητα ἤθελον οἱ Σπαρτιᾶται. Χαρακτηρίζονται ὡς «Ρωμαῖοι τῆς Ἑλλάδος». Ἐνέχει βεβαίως ἀλήθειαν ὁ χαρακτηρισμός. Ἀλλὰ νὰ μὴ περιπίπτωμεν εἰς σύγχυσιν. Διὰ νὰ δεσπόζουν τῶν πληθείων, οἱ Ρωμαῖοι πατρίκιοι ἀντέγραψαν τοὺς Σπαρτιάτας. Ἔπειτα διὰ νὰ δεσπόσουν τῶν Ἰταλῶν περιοίκων. Καὶ τέλος τοὺς ὑποτελεῖς των ἐξεμεταλλεύθησαν διὰ νὰ δεσπόσουν τῆς ὑφηλίου, διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴν «Ρωμαϊκὴν Εἰρήνην», κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ παγκόσμιος δουλεμπορία. Πρέπει συνεπῶς νὰ διευκρινισθῇ ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἔφθασαν μέχρις αὐτοῦ, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διακόψουν κάθε δεσμὸν μὲ τὰς παραδόσεις τῆς ἑλληνικῆς των καταγωγῆς. Οὔτε κατὰ διάνοιαν ἀπέβλεψαν ποτὲ εἰς τὴν ἀνθρωπεμπορίαν τῶν Ρωμαίων.

Πῶς ἀντελαμβάνοντο τέλος οἱ Ἀθῆναι τὴν ἑλληνικὴν ἑνότητα; Πολλοὶ χαρακτηρίζουν τὴν πολιτείαν των ὡς ἰμπεριαλιστικήν, Ἰμπεριαλισμὸν ὅμως οὐδέποτε ἤσκησαν αἱ Ἀθῆναι. Ἐκεῖνο ποὺ ἐπεζήτουν ἦτο μία ἕνωσις τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ἡ δημιουργία μιᾶς κοινοπολιτείας, ἡ ὁποία θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ ἀντεπεξέρχεται εἰς κινδύνους, ὡς ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον διέτρεχεν ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὰ Μηδικά. Μία τοιαύτη κοινοπολιτεία θὰ ἐσταθεροποίει τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Δι' αὐτὸ αἱ Ἀθῆναι δικαιωματικῶς ἀπεργάσθησαν τὴν ἑλληνικὴν ἑνότητα ὑπὸ τὴν φυσικήν, ἢ μᾶλλον τὴν κοινωνικήν των, φυσικὰ δὲ καὶ τὴν πολιτικὴν των ἡγεμονίαν.

Αὐταὶ ἦσαν αἱ τρεῖς δυνάμεις, λογικῶς ἀντίροποι μεταξύ των καὶ τῶν ὁποίων ὁ ἀνταγωνισμὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ὁδηγήσῃ εἰς τὸν ἐξοντωτικὸν ἐκεῖνον Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὅστις ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἦτο ἀναπόφευκτος.

ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΕΙΣ ΣΠΟΝΔΑΙ

Ὡς εἴδη ἐλέχθη αἱ σχέσεις Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης εἶχον ἐκτραχυνθῇ κυρίως ἐξ αἰτίας τῆς αὐξανομένης ἀκμῆς καὶ ἰσχύος τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὁποίαν ἡ Σπάρτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ. Ὁ Κίμων ὅστις ὡς φιλολάκων ἀπέτρεπε διὰ τῆς ἐπιρροῆς του τὴν ὀξυνσιν τῶν σχέσεων εἶχεν ἀποθάνει καὶ ὁ Περικλῆς ἐθεωρεῖτο ἐν Σπάρτῃ ὡς δεδηλωμένος ἐχθρός. Ἡ ἐπέκτασις τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα εἶχε δημιουργήσει κατάστασιν ὅλως ἀσταθῆ, οἱ δὲ ἀντίπαλοι τῶν Θηβῶν, καίτοι μετὰ τὴν παρὰ τὰ Οἰνόφυτα νίκην τοῦ Μυρωνίδου ἐδέχθησαν εὐχαρίστως τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων, τώρα εὗρισκον τὴν συμμαχίαν μετ' αὐτῶν ἐπαχθῆ. Ἡ δυσφορία αὕτη ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐξέγερσίν των ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν κατάληψιν τῆς Χαιρωνείας καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐστείλαν κατ' αὐτῶν τὸν Τολμίδην ἐπὶ κεφαλῆς 1.000 Ἀθηναίων καὶ τινων συμμάχων, τῶν ὁποίων τινὲς ἦσαν ὁπλῖται. Ὁ Τολμίδης κατέλαβε μὲν τὴν Χαιρώνειαν, ἀλλὰ βραδύτερον ἡττήθη κατὰ κράτος μεταξὺ Ἀλιάρτου καὶ Κορωνείας (447 π.Χ.) πεσὼν καὶ ὁ ἴδιος. Ἐκ τῆς ἥττης αὐτῆς ἡ ἐν Βοιωτίᾳ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν κατελύθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Σπάρτη ληξάσης τῆς πενταετοῦς μετὰ τῶν Ἀθηνῶν συνθήκης παρώτρυνε καὶ ἄλλους συμμάχους τῶν Ἀθηναίων εἰς ἀποστασίαν, ὑποσχομένη βοήθειαν, ἀπέστειλε δὲ καὶ στρατὸν ὑπὸ τὸν βασιλέα Πλειστοάνακτα ἵνα εἰσβάλῃ εἰς Ἀττικήν, ὅπου ἡ τότε ἐκδηλωθεῖσα ἀποστασία τῶν Μεγαρέων ἄφινε τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν ἀκάλυπτον. Ταυτοχρόνως ἐξηγέρθησαν αἱ πόλεις τῆς Εὐβοίας, ἀλλὰ καὶ αἱ ὀλιγαρχικαὶ φατρίαι πλείστων ἄλλων πόλεων. Ὁ κίνδυνος τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους ἦτο ἄμεσος, ἀλλ' ἔσωσε τὴν κατάστασιν ἡ κεραυνοβόλος ἐπέμβασις τοῦ Περικλέους. Ἀπεμάκρυνε πρῶτον διὰ διαπραγματεύσεων τὸν Πλειστοάνακτα, ἐπωφεληθεὶς τῆς φιλοχρηματίας τοῦ συμβούλου του Κλεανδρίδου καὶ κατόπιν διὰ πέντε χιλιάδων ὁπλιτῶν κατέστειλεν ἄλλοῦ διὰ τῆς βίας καὶ ἄλλοῦ διὰ διαπραγματεύσεων τὴν στάσιν τῶν πόλεων τῆς Εὐβοίας, τιμωρήσας αὐστηρῶς τὴν Ἱστιαίαν, τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους ἐξώρισε ἐποικίσας αὐτὴν μὲ Ἀθηναίους καὶ Εὐβοεῖς ἐξ ἄλλων πόλεων. Μετὰ τὴν ἀποτροπὴν τοῦ ἀμέσου κινδύνου ἀποβλέπων εἰς τὴν ἀνάγκην μακρᾶς περιόδου εἰρήνης πρὸς ἀναδημιουργίαν, ἐφρόντισε νὰ συνδιαλλαγῇ μετὰ τῆς Σπάρτης, ἔστω καὶ μὲ σοβαρὰς ὑποχωρήσεις, συνήφθη δὲ κατόπιν μακρὸν διαπραγματεύσεις εἰρήνης γνωστὴ ὡς

«Τριακονταετεῖς Σπονδαί» (445 π. Χ.), ἐλάχιστα δυστυχῶς διαρκέσασα.

Ὁπωσδήποτε εἰρηνικωτέρα προσπάθεια ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Περικλέους, ὁ ὁποῖος ἔστρεψεν ὁλόκληρον τὸν ἀθηναϊκὸν λαὸν πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τῶν μεγάλων εἰρηνικῶν ἔργων ποὺ ἀποτελοῦν τὴν θαμβωτικὴν αἴγλην τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάοξη. Καὶ ὅμως αὐτὸ ἀνέπτυξε προφανῶς τὸ ἀθεράπευτον μίσος τῆς Σπάρτης. Εἰς τὴν συναφθεῖσαν ὡς ἐλέχθη συνθήκην περὶ τριακονταετοῦς εἰρήνης ὑπῆρχεν ὅρος κατὰ τὸν ὁποῖον αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη συμφωνοῦν ὅπως εἰς τὸ ἑξῆς παύσουν ἀμοιβαίως νὰ ἐπηρεάζουν τὰς ἀντιστοίχους συμμαχίας των μὲ τὰς μικροτέρας πόλεις. Ὁρίζεται ἐπίσης ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς αἱ πόλεις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι δὲν μετέχουν ἀκόμη αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς συμμαχίας, θὰ ἀφεθοῦν ἐλεύθεραι νὰ πολιτευθοῦν ὅπως νομίζουν καὶ νὰ μετάσχουν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιροῆς τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τῶν συμμαχιῶν, ἐὰν κρίνουν τοῦτο σκόπιμον δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμόν. Ἀλλὰ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀσφαλιστικὴ δικλεὶς ὑπῆρξε τὸ καψύλλιον, διὰ τῆς ἀναφλέξεως τοῦ ὁποίου ἤναψεν ἡ μεγάλη πυρκαϊά. Αὐτὴν τὴν σημασίαν εἶχον τὰ λεγόμενα «Κερκυραϊκά».

ΤΑ ΠΡΟ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Τὰ Κερκυραϊκά. Ἡ Κέρκυρα ἦτο ἀποικία τῆς Κορίνθου, ἧς ὅμως ἐνωρὶς ἀπεσπάσθη καὶ λόγῳ τῆς ἐπικαίρου θέσεώς της ἀνεπτύχθη ραγδαιότατα, διεξάγουσα μονοπωλιακῶς σχεδὸν ἐμπόριον ἀνὰ τὸ Ἰόνιον, τὴν Ἰλλυρίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Ἡ ἐναντι τῶν διαφορῶν ποὺ ἀνεφύοντο μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πολιτικὴ τῆς Κερκύρας ἦτο πολιτικὴ ἐνόπλου οὐδετερότητος. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ δυσηρέστει τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις ἦτο ἡ ἐχθρικὴ σχεδὸν στάσις τῶν Κερκυραίων ὁσάκις ἑλληνικὰ πλοῖα εὑρίσκοντο ἠναγκασμένα νὰ προσορμισθοῦν εἰς κερκυραϊκοὺς λιμένας. Ἀντιστρόφως τὰ κερκυραϊκὰ πλοῖα ἐλυμαίνοντο κυριολεκτικῶς τοὺς ἄλλους ἑλληνικοὺς λιμένας, δὲν ἔστεργον εἰς τὴν καταβολὴν οὐδενὸς φόρου καὶ κατελάμβανον τὰς ἐπικαίρους καὶ συμφερούσας θέσεις.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ πολιτικὴ τῆς πόλεως τῆς Κερκύρας δὲν διέφερε πολὺ ἐκείνης τῆς μητροπόλεώς της Κορίνθου, ἡ ὁποία, μετέωρος μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων ἀντιπάλων, τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, διεξεδίκει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ προνόμιον μονοπωλιακοῦ σχεδὸν ἐμπορίου ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν κυριαρχίαν τῶν θαλασσῶν. Τόσον ἡ ἀνάπτυξις τῆς Σπάρτης ὅσον καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν Ἀθηνῶν ἔθετον διὰ τὴν Κόρινθον ζήτημα ὑπάρξεως καὶ ἀνεξαρτησίας. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Κόρινθος ἐκ κακοῦ ὑπολογισμοῦ συνέβαλεν εἰς τὴν θαλασσοκρατίαν τῶν Ἀθηνῶν ὅταν, ἀνταγωνιζομένη τοὺς Αἰγινήτας, ὑπεβοήθησεν ἐνεργῶς εἰς τὴν ἀπὸ μέρους τῶν Ἀθηναίων καταστροφὴν τούτων. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἀναπτυχθέντες καὶ πάμπλουτοι Κερκυραῖοι, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ μονοπωλιακόν των ἐμπόριον μὲ τὰ ἐνδότερα τῆς Ἰλλυρίας (σημερινῆς Ἀλβανίας), κτίζουν τὰ συμπράξει τῶν Κορινθίων ἐπὶ τῆς Ἰλλυρίας τὴν Ἐπίδαμνον, εὑρισκομένην εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ Δυρραχίου. Παρὰ τὴν σύμπραξιν ὅμως αὐτήν, αἱ κοινῆς καταγωγῆς Κερκυραῖοι καὶ Κορίνθιοι περιέρχονται εἰς ρῆξιν, διότι καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ διεκδικοῦν ἀποκλειστικὰ προνόμια ἐπὶ τῶν πόλεων τῆς Λευκάδος, ποὺ ἦσαν ἐπίσης κτίσματα τῶν Κορινθίων. Ἡ διαφορὰ δὲν φθάνει ἀκόμη μέχρι τοῦ πολέμου, διότι ἐκλέγεται ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ὡς διαιτητὴς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ ὁποῖος καὶ εὐνοεῖ τοὺς Κερκυραίους. Ἀλλὰ ἡ ἀποφυγὴ τοῦ πολέμου δὲν σημαίνει ὅτι κατπυνάσθησαν τὰ πνεύματα.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἐπίδαμνος ἀναπτύσσεται τόσον, ὥστε κάμνει καὶ αὐτὴ ἐκεῖνο ποὺ ἡ μητρόπολις της Κέρκυρα ἔκαμεν ἐναντι τῆς ἰδικῆς της μητροπόλεως Κορίνθου. Ἀποσχίζεται δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Κέρκυραν καὶ ἀνταγωνίζεται τὴν μητρόπολίν της. Τότε ὅμως ἑκατὸν ἐναντίον τῆς Ἐπιδάμνου σφοδρὸς τῶν Ἰλλυριῶν ἀγών, εἰς ἐπίμετρον δὲ ἑκατὸν καὶ ὀξύτατος ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῆς κοατούσης ἀριστοκρατικῆς μερίδος καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος (438 π. Χ.). Τὸ δημοκρατικὸν κόμμα ἐπιβάλλεται καὶ ἐκδιώκει τῆς ἐξουσίας τοὺς ἀριστοκράτας, οἱ ὁποῖοι πάλιν ἐκπατρίζονται, συμμαχοῦν μετὰ τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἐπιδίδονται εἰς τρομερὸν πειρατικὸν πόλεμον κατὰ τῆς πατρίδος των, τῆς ὁποίας καὶ παραλύουν οὕτω τὸ ἐμπόριον. Οἱ Ἐπιδάμνιοι στέλλουν πρεσβείαν εἰς τὴν Κέρκυραν ὡς μητρόπολίν των καὶ ζητοῦν τὴν ἐπέμβασίν της. Οἱ Κερκυραῖοι κωφεύουν εἰς τὰς δεήσεις τῶν πρέσβεων, τοὺς ὁποίους μάλιστα θέλουν νὰ ἐκδιώξουν διὰ τῆς βίας. Αὐτοὶ ὅμως διὰ νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν ἀποστολήν των, προσφεύγουν ὡς οἰκέται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἥρας, ἀπὸ ὅπου φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν αἱ διαταχθεῖσαι ἀπελάσεις των. Ἀπρακτήσαντες ὅμως τοιουτοτρόπως οἱ Ἐπιδάμνιοι καὶ ἀποπεμφθέντες στρέφονται πρὸς τὴν Κόρινθον, τῆς ὁποίας ζητοῦν τὴν ἐπέμβασιν. Οἱ Κορίνθιοι τώρα θεωροῦν κατάλληλον τὴν περίστασιν ὅπως ἀνταγωνισθοῦν τοὺς Κερκυραίους καὶ ἀποδέχονται τὴν προσκλησιν. Ἀντὶ ὅμως τῆς προθυμένης συνδιαλλαγῆς, οἱ Κορίνθιοι φροντίζουν νὰ ὀξύνουν ἀκόμη περισσότερον τὰς ἐσωτερικὰς ἀντιθέσεις τῶν Ἐπιδαμνίων. Στέλλουν δηλαδὴ ἐπικουρικὴν φρουρὰν εἰς Ἐπίδαμνον καὶ στρατεύματα ἐθελοντικά. Αὐτὸ ἡ Κέρκυρα τὸ θεωρεῖ ὡς πρᾶξιν μὴ φιλικὴν καὶ σπεύδει νὰ συμμαχήση μὲ τοὺς πολιτικοὺς φυγάδας τῆς Ἐπιδάμνου καὶ μὲ τοὺς συμμάχους ἐκείνων κατοίκους τῆς Ἰλλυρίας. Πρὸς τοῦτο ἐκ τοῦ ἑξ 180 σκαφῶν στόλου των οἱ Κερκυραῖοι στέλλουν 40 πολεμικὰ καὶ πολιορκοῦν τὴν Ἐπίδαμνον. Ὅταν οἱ Κορίνθιοι πληροφοροῦνται τοῦτο στέλλουν καὶ αὐτοὶ 75 ἰδικάς των τριήρεις διὰ νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν. Οἱ Κερκυραῖοι ἔχουν ἐν τῷ μεταξὺ πληροφορηθῆ τὴν ἐκκίνησιν τοῦ κορινθιακοῦ στόλου καὶ ἡ Κέρκυρα μὲ 80 ἄλλα πλοῖα της ἀνακόπτει τὸν πλοῦν αὐτοῦ παρὰ τὸν Ἀμβρακικόν. Ἐπακολουθεῖ ναυμαχία καὶ οἱ Κορίνθιοι ἡττῶνται. Αὐθημερὸν οἱ πολιορκημένοι τῆς Ἐπιδάμνου συνθηκολογοῦν καὶ παραδίδονται εἰς τοὺς Κερκυραίους.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἤδη ἀρκετὰ περίπλοκα. Ἐν τούτοις ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ὡς μία «ἐσωκορινθιακὴ» ὑπόθεσις μέχρι τοῦ 435 π.Χ. Μετὰ τὴν ἧτταν των οἱ Κορίνθιοι προβαίνουν εἰς μεγάλας πολεμικὰς παρασκευάς. Οἱ Κερκυραῖοι ἔχουν πληροφορηθῆ τοῦτο καὶ στρέφονται τώρα πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ζητοῦντες τὴν συμμαχίαν των. Ὁ Περικλῆς ὅμως πείθει τοὺς συμπολίτας του περὶ τῶν κινδύνων ποὺ θὰ παρουσίαζε μία τοιαύτη συμμαχία στρεφομένη κατὰ τῆς Κορίνθου. Ὁ Ἀθηναῖος πολιτικὸς ἐλπίζει πρὸς στιγμὴν νὰ ἀποφύγη τὸν σκόπελον, υἱοθετῶν τὴν ἑξῆς πολιτικήν: Συνάπτει μὲν ἐπιμαχίαν μετὰ τῶν Κερκυραίων, παρεμβάλλεται ὅμως ὡς συμφιλιωτὴς μεταξὺ τῶν ἐχθρῶν ἀδελφῶν καὶ συμβουλεύει νὰ στρέψουν τὰς προσπαθείας των πρὸς δημιουργίαν ἀμυντικῶν ἔργων ἐναντίον ἐνδεχομένου κοινοῦ ἐνθροῦ (433 π.Χ.). Ἡ τοιαύτη συνθήκη συνάπτεται, ἔχει δὲ ὡς ἄμεσον συνέπειαν τὴν ἀπὸ μέρους τῶν Ἀθηναίων ἀποστολὴν εἰς Κέρκυραν 10 πολεμικῶν σκαφῶν. Οἱ Κορίνθιοι ἀπαντοῦν εἰς τοῦτο ἀποστέλλοντες κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔαρ (432 π.Χ.) ὀλιγωτέρας τῶν 150 τριήρων. Φυσικὰ οἱ Κερκυραῖοι διαβλέπουν εἰς τὴν ἀποστολὴν ταύτην σκοποὺς ἀποκαλύπτως ἐχθρικοὺς καὶ ἐξοπλίζουν ἐσπευσμένως 110 πλοῖα των, στρατοπεδεύουν δὲ εἰς μίαν τῶν νησίδων τῶν καλουμένων Σύβοτα. Ἡ συνάντησις, ἡ ὁποία συμφώνως πρὸς τὴν συνθήκην ἔπρεπε νὰ εἶναι φιλική, ἀπολήγει εἰς τὴν τρομερωτέραν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ναυμαχίαν ποὺ εἶδον αἱ ἑλληνικαὶ θάλασσαι. Ἡ λυσσαλέα σύγκρουσις ἀποβαίνει εἰς βάρος τῶν Κερκυραίων, οἱ ὁποῖοι χάνουν περὶ τὰς 70 τριήρεις καὶ ἔχουν πλείστους νεκρούς. Κατὰ τὴν σύραξιν αἱ ἀθηναϊκαὶ δυνάμεις εὐρέθησαν ἠναγκασμέναι νὰ λάβουν μέρος ὑπὲρ τῶν Κερκυραίων. Αὐτὸ δὲ ὑπῆρξε τὸ θανάσιμον πλῆγμα κατὰ τῆς συνθήκης τῶν Τριακονταετῶν Σπονδῶν. Οἱ Κορίνθιοι ἀφοῦ κατεδίωξαν τοὺς ἡττηθέντας ἐπιστρέφουν διὰ νὰ λαφυραγωγήσουν τὰ ναυάγια. Ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξὺ αἱ Ἀθῆναι διὰ νὰ μὴ ἀφήσουν ἐκτεθειμένας τὰς ἰδικάς των πλέον δυνάμεις, ἀποστέλλουν 20 νέας τριήρεις των, πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ὁποίων ὁ κορινθιακὸς στόλος, ἀπληροφόρητος καὶ μὴ γνωρίζων τὰς πραγματικὰς ἀθηναϊκὰς δυνάμεις, διαλύεται.

Τὰ Ποτιδαιατικά. Ἐφόσον λοιπὸν δυνάμεις ἀθηναϊκαὶ ἦλθον εἰς σύγκρουσιν μετὰ τῶν Κορινθίων, αἱ Τριακονταετεῖς Σπονδαὶ εἶναι πλέον ἄκυροι. Τὰ πράγματα ἐν τούτοις δὲν περιορίζονται ἕως ἐδῶ. Νέαι ἐπιπλοκαὶ ὀξύνουν τὴν κατάστασιν. Αὐταὶ εἶναι ἱστορικῶς γνωσταὶ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Ποτιδαιατικά».

Μία τῶν σημαντικωτέρων πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς, ἡ Ποτίδαια, ἀπὸ τεσσαρακονταετίας ἤδη εἶχε προσχωρήσει εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν. Ἀλλ' οἱ Ποτιδαιᾶται ἠκολούθουν διπλῆν πολιτικήν. Συνεμάχησαν μὲ τοὺς Ἀθηναίους διὰ νὰ ἀποφύγουν τυχὸν καταπιέσεις ἀπὸ μέρους τῆς μητροπόλεώς των Κορίνθου. Ἐν τούτοις, διὰ νὰ ἔχουν ἀρκετὴν ἰσχὺν ἀντιστάσεως κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, διετήρησαν σχέσεις μὲ τὴν μητρόπολίν των, ἡ ὁποία ἔστελλε κατ' ἔτος εἰς τὴν ἀποικίαν της ἰδίους ἄρχοντας, καλουμένους «ἐπιδημιουργούς». Ἐπειτα λοιπὸν ἀπὸ τὰ Κερκυραϊκά, οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον βασίμους λόγους νὰ φοβοῦνται διὰ τὴν στάσιν τῶν Ποτιδαιατῶν. Ἐφ' ᾧ καὶ ἀπήτησαν τὴν ἐκδίωξιν τῶν «ἐπιδημιουργῶν». Αὐτὸ ἴσως νὰ τὸ ἐδέχοντο οἱ Ποτιδαιᾶται. Οἱ Ἀθηναῖοι προέβαλον ὅμως καὶ ἄλλας ἀξιώσεις, αὐτόχρημα ταπεινωτικὰς καὶ ἀπαράδεκτους. Ἐζήτησαν δηλαδὴ ἀπὸ μέρους τῶν Ποτιδαιατῶν ὅπως κατεδαφίσουν τὰ τείχη των καὶ στείλουν ἐπίσης ὁμήρους εἰς Ἀθήνας. Αἱ ἀπαιτήσεις αὐταὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνουν δεκταὶ καὶ ἡ Ποτίδαια ἐκήρυξεν ἀποκάλυπτον ἀποστασίαν. Οἱ Κορίνθιοι τότε δὲν ἀργοῦν νὰ στείλουν δύο χιλιάδας ἄνδρας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀριστέα. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως προφθάνουν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ στέλλουν ἄλλους δισχιλίους πολεμιστὰς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Καλλίαν, ἐπίσης δὲ στέλλουν καὶ 40 πολεμικὰ πλοῖα. Παρὰ τὴν γενναιότητά των οἱ Κορίνθιοι χάνουν τὴν μάχην, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι πληρώνουν τὴν νίκην των μὲ 150 ἄνδρας καὶ μὲ τὸν θάνατον τοῦ στρατηγοῦ των, Ἀλλ' οὔτε ἡ Ποτίδαια ἐπανακτᾶται, οὔτε οἱ Κορίνθιοι ἀποχωροῦν. Ἀπέναντίας οἱ Κορίνθιοι στρέφονται πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ ζητοῦν ἄμεσον βοήθειαν, τονίζοντες τὸν ἀθηναϊκὸν κίνδυνον κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Συνέπεσεν ὥστε κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν νὰ εὑρίσκεται εἰς Σπάρτην πρεσβεία ἐξ Ἀθηνῶν, διὰ τὴν ρύθμισιν ζητημάτων ὅλως ξένων τῆς ταραστάσεως αὐτῆς. Δι' αὐτὸ εὐθὺς μετὰ τὸν Κορίνθιον ρήτορα ὁ ὁποῖος ὡμίλησε πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Σπάρτης (τὴν Ἀπέλλαν), ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ βήματος Ἀθηναῖος πρέσβυς, ἀναπτύξας ἰδίαν πρωτοβουλίαν, διὰ νὰ καταστήση προσεκτικοὺς τοὺς Σπαρτιάτας ἐπὶ μιᾶς τυχὸν ἐσπευσμένης ἀποφάσεώς των. Ὅταν τὸν ἤκουσαν καὶ αὐτὸν οἱ Σπαρτιᾶται ἀπεμάκρυναν τὰς ἀντιπάλους πρεσβείας διὰ νὰ συσκεφθοῦν κατ' ἰδίαν. Τότε ὁ σώφρων βασιλεὺς Ἀρχίδαμος ἐξέθεσεν εἰς τοὺς ὑπηκόους του τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἀποστολὴ βοηθείας εἰς Κόρινθον θὰ ἐσήμαινε πόλεμον μὲ τὰς Ἀθήνας. Ἐτόνισεν ἀκόμη ὅτι οὔτε ἡ Σπάρτη, οὔτε οἱ σύμμαχοί της ἦσαν ἕτοιμοι διὰ νὰ διεξαγάγουν ἐπιτυχῶς παρόμοιον πόλεμον. Τὸν Ἀρχίδαμον διεδέχθη ἐπὶ τοῦ βήματος ὁ Σθενελαΐ-

δας, ὁ ὁποῖος καὶ ἀντέκρουσε τὰς φιλειρηνικὰς νουθεσίας, κεντρίσας τὸν φθόνον καὶ τὸ μῖσος τῶν Σπαρτιατῶν κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Οὕτως οἱ πλεῖστοι ἐτάχθησαν μὲ τὴν φιλοπόλεμον μερίδα, οὐσιαστικῶς δὲ τότε ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Ἀθηνῶν (φθινόπωρον τοῦ 432 π.Χ.).

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ ΚΑΙ Η ΕΚ ΝΕΟΥ ΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΑΥΤΗΣ

Ἀλλὰ τότε συνέβη καὶ ἄλλο ἐπεισόδιον. Μεταξὺ τῶν νήσων αἱ ὁποῖαι διέσωσαν τὰ ἀρχικὰ δικαιώματα τῆς ἐν Δήλῳ γενομένης γενομένης ὁμοσπονδίας ἦτο ἡ Σάμος, ἡ ὁποία ὑπήγετο εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ὅτε ἡ νῆσος περιῆλθεν εἰς ἔριδα πρὸς τοὺς Μιλησίους (440—439) καὶ δὲν ὑπήκουσαν οἱ Σάμιοι νὰ στείλουν ἀντιπροσώπους εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἄρουν τὴν διαφωνίαν, ἀπεστάλησαν ναυτικαὶ δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων, αἱ ὁποῖαι ἐγκαθίδρυσαν ἐκεῖ δημοκρατίαν. Ἀλλ' οἱ ἐξωσθέντες ὀλιγαρχικοὶ τῆς Σάμου, συνεννοηθέντες μὲ τοὺς Πέρσας, διεπεραιώθησαν εἰς τὴν νῆσον διὰ νυκτὸς, κατέλυσαν τὴν δημοκρατίαν καὶ ἐκήρυξαν ἀποστασίαν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι μαθόντες τὰ διατρέξαντα καὶ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν πλουσίαν καὶ ἰσχυρὰν αὐτὴν νῆσον, ἀπέστειλαν μεγάλας δυνάμεις ὑπὸ τοὺς δέκα στρατηγούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Σοφοκλῆς εἰς ναυμαχίαν δὲ πρὸς τὸν στόλον τῶν Σαμίων, λαβοῦσαν χώραν περὶ τὴν νῆσον Τραγίαν, κατεναυμαχήθησαν οἱ ἀποστάται. Ἀπεβιβάσθη δὲ εἰς τὴν νῆσον ὁ Περικλῆς, περιέφραξε τὴν πόλιν διὰ τριῶν τειχῶν καὶ ἐπολιόρκει αὐτήν. Ἀλλ' ἡ φήμη περὶ τῆς ἀναμενομένης ἀφίξεως ἐπικουρίας πρὸς τοὺς Σαμίους, μεγάλων φοινικικῶν ναυτικῶν δυνάμεων, ἠνάγκασε τὸν Περικλῆ νὰ ἀποσυρθῇ πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Καρίας Καῦνον. Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Περικλέους ἐξηθένησε τὴν μοῖραν τοῦ ἀττικοῦ στόλου, ὥστε ἠδυνήθησαν οἱ Σάμιοι νὰ ἐκδιώξουν προσκαίρως δι' αἰφνιδίας ἐξόδου των, τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν ταύτην ἀσθενῆ δύναμιν. Ἀλλ' ὅτε διεψεύσθη ἡ φήμη τῆς ἀφίξεως τῶν φοινικικῶν πλοίων, ἐπέστρεψεν εἰς Σάμον ὁ Περικλῆς ἐκ τῶν ἔναντι ἰωνικῶν ἀκτῶν, λαβὼν δὲ νέας ἐπικουρίας ἐξ Ἀθηνῶν, ἠνάγκασε τοὺς πολιορκουμένους ἐπὶ ἐννέα μῆνας Σαμίους εἰς παράδοσιν καὶ ἐπανῆλθε τὸ πρότερον ἰσχὺον καθεστὼς τῆς νήσου. Ἀλλ' ἡ ἐπιτευχθεῖσα ἀνάκτησις τῆς Σάμου ἠνάγκασε τοὺς Ἀθηναίους νὰ χρησιμοποιήσουν ὁλόκληρον τὴν ἐκ 200 τριήρεων ναυτικὴν αὐτῶν δύναμιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπεδείκνυε τὴν ἤδη καταστάσαν ἐπισφαλῆ βάσιν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν.

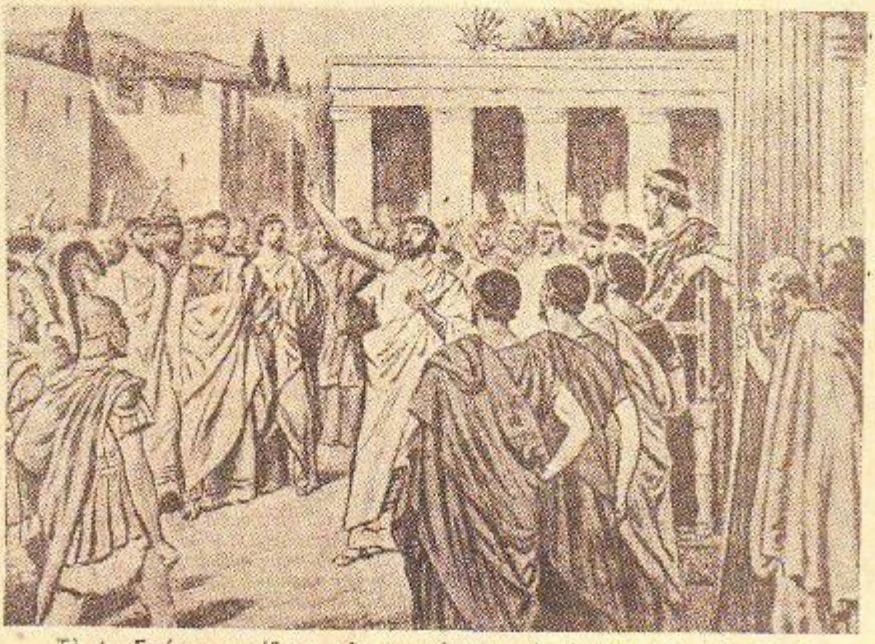

Τὸ ἐν Σπάρτῃ συνέδριον τῶν συμμάχων κατὰ τὸ 432 π.Χ. (Πίναξ τοῦ Α. Ουέδερστον).

ΛΥΕΤΑΙ Η ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑ

Τὸν χειμῶνα τοῦ 432 π.Χ. συνέρχονται εἰς τὴν Σπάρτην οἱ σύμμαχοι αὐτῆς, οἱ ὁποῖοι, καίτοι γνωρίζουν ὅτι δὲν εἶναι ἕτοιμοι, ψηφίζουν κατὰ πόλεις τὸν πόλεμον. Τώρα οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ζητοῦν εἰμὴ εὔλογους ἀφορμὰς ἢ τρόπον νὰ συντρίψουν ἀμαχητὶ τὰς Ἀθήνας. Ἐφ' ᾧ καὶ στέλλουν μίαν πρώτην πρεσβείαν εἰς Ἀθήνας, ἡ ὁποία διὰ τοῦ πλέον ἀγεμόνου τρόπου προβάλλει ἀξιώσεις ὁπωσδήποτε ἀπαραδέκτους. Ζητοῦν δηλαδὴ οἱ Σπαρτιᾶται τὸν ἐκ νέου καθαρμὸν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ Κυλωνείου ἄγους. Ὁ νέος αὐτὸς καθαρμὸς θὰ ἐγίνετο διὰ τῆς ἐξώσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Κυλωνείου ἄγους βεβαρυμένων. Αὐτὸ ἐσήμαινε νὰ «ἐκκαθαρισθῇ» ὁ Περικλῆς καὶ νὰ ἐξορισθῇ. Διότι ὁ Περικλῆς ἐσυγγένευεν ἐκ μητρὸς μὲ τὸν Μεγακλέα, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, ἦτο ἔνοχος ἀσεβείας κατὰ τῆς Ἀθηνᾶς, κατόπιν τῆς σφαγῆς τῶν καταφυγόντων εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀκροπόλεως ὀπαδῶν τοῦ Κύλωνος. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐξεπλάγησαν βεβαίως διὰ τὴν παράδοξον αὐτὴν ἀξίωσιν, εἶχον ὅμως τὴν ψυχραιμίαν καὶ τὸ «χιοῦμορ» νὰ ἀποδώσουν τὰ ἴσα εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ζητοῦντες νὰ καθαρθοῦν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐκ τοῦ «ἀπὸ Ταινάρου ἄγους». Ἐπρόκειτο περὶ τοῦ πολιτικο-θρησκευτικοῦ ἐκείνου ἐγκλήματος τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ ὁποῖοι κατέσφαξαν τοὺς εἵλωτας τοὺς καταφυγόντας εἰς τὸ παρὰ τὸ Ταίναρον ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος. Μία δευτέρα σπαρτιατικὴ πρεσβεία κομίζει ὅρους εἰρήνης ἀκόμη περισσότερον ἐξευτελιστικούς. Τώρα οἱ Σπαρτιᾶται ζητοῦν τὴν πλήρη κατάληψιν τῆς Ποτιδαίας, τὴν αὐτονομίαν τῆς Αἰγίνης καὶ τὴν κατάληψιν ἀπὸ μέρους τῶν Μεγαρέων τῶν ἐπικαίρων σημείων τῆς Ἀττικῆς. Τρίτη τέλος σπαρτιατικὴ πρεσβεία προβάλλει ὅρους ἀκόμη θρασυτέρους. Προβάλλει τὴν ἀξίωσιν ὅπως κηρυχθοῦν ἀπολύτως αὐτόνομοι ὅλαι αἱ συμμαχικαὶ πόλεις τῶν Ἀθηνῶν. Αὐτὸ δηλαδὴ ἐσήμαινε τὴν ὁριστικὴν κατάρρευσιν τῆς Ἀθηναϊκῆς συμπολιτείας. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνῶ ἀπέρριψαν ἐμμέσως τὰς ἀξιώσεις τῶν δύο πρώτων πρεσβειῶν, ἠθέλησαν νὰ συζητήσουν τώρα εἰς ἐκκλησίαν (ἐν μεγάλῃ δηλαδὴ ἐθνοσυνελεύσει) τοὺς ὅρους τῆς τρίτης πρεσβείας, ἀσυγκρίτως βαρυτέρους τῶν προηγουμένων, ἐφ' ὅσον δι' αὐτῶν ἡ Σπάρτη διέλυεν ὁριστικῶς πλέον τὴν Ἀθηναϊκὴν ὁμοσπονδίαν καὶ ἀπεγύμνωνε τὰς Ἀθήνας ἀπὸ παντὸς συμμάχου των, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ παντὸς οἰκονομικοῦ πόρου. Ἡ τρίτη αὐτὴ πρεσβεία, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν Σπαρτιατῶν, τοῦ Ραμφίου, τοῦ Μελισίππου καὶ τοῦ Ἀγησάνδρου, συμπεριεφέρθη ἀκόμη ἀναμωτέρον ἀπὸ τὰς δύο ἄλλας. Παρ' ὅλα αὐτὰ πλεῖστοι τῶν πολιτῶν εἶχον τὴν γνώμην ὅτι δὲν ἀκλείετο ὁ συμβιβασμός. Τότε ὁ Περικλῆς, ὁ περισσότερον ἴσως παντὸς ἄλλου συμπολίτου του εἰρηνόφιλος, βλέπων τὸ μοιραῖον καὶ ἀναπόδραστον τῶν πραγμάτων, ρίπτει ὅλον τὸ βάρος τῆς ἀκαταγωνίστου γνώμης του εἰς τὴν πλάστιγγα τοῦ πολέμου. Ἂν καὶ ἀντιπολιτευόμενος, ὁ Θουκυδίδης τιμᾷ τὸν ἑαυτόν του ὡς ἱστορικὸς διὰ τῆς ἄκρως εὐσυνειδήτου μεταδόσεως τοῦ λόγου αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον δικαίως ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς, ἔπειτα ἀπὸ 300 περίπου ἔτη, θεωρεῖ ὡς ἕνα τῶν ἀρίστων λόγων τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς ρητορικῆς.

Οἱ Ἀθηναῖοι πεισθέντες ἀπήντησαν ἀρκετὰ κοσμίως εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι δὲν εἶναι διατεθειμένοι νὰ ὑποκύψουν εἰς ἐντολὰς, ἀλλ' ὅμως εἶναι ἕτοιμοι νὰ προσφύγουν εἰς «δίκην» (εἰς διεθνῆ, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, διαιτησίαν), ὡς ἄλλως τε προεβλέπετο καὶ αἱ σπονδαί. Οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἐστειλαν πλέον ἄλλην πρεσβείαν. Ὁ προκείμενος πόλεμος ὅμως ἐθεωρεῖτο τόσον φοβερός, ὥστε οὐδεὶς τῶν μεγάλων ἀντιπτάλων ἤθελε νὰ ἀναλάβῃ τὰς εὐθύνας τοῦ πρώτου ἐπιτιθεμένου. Ὁπωσδήποτε, εἰς τὸ σημεῖον ποὺ εἶχε φθάσει ἡ κατάστασις, ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἦτο πλέον ἀρκετὸς διὰ νὰ ἀνάψῃ ἡ τρομακτικὴ πυρκαϊά. Τὸν σπινθῆρα αὐτὸν ἔρριψαν οἱ Θηβαῖοι. Ἔβλεπον καὶ αὐτοὶ ὅτι ἡ λαῖλαψ ἀπέβαινεν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀναπόδραστος καὶ διὰ τοῦτο θέλοντες ἐγκαίρως νὰ προκαταλάβουν τὰς Πλαταιάς, πάλιν σύμμαχον τῶν Ἀθηναίων, ἠνώθησαν μὲ τὸ ἐν ἐξορίᾳ εὑρισκόμενον ὀλιγαρχικὸν κόμμα τῶν Πλαταιέων καὶ ἀνέλαβον ἐνεργὸν πολιτικὴν ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἦτο μάλιστα κεραυνοβόλος ἡ δράσις των αὐτή, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸ τετελεσμένον. Τὸν Ἀπρίλιον δηλαδὴ τοῦ 431 π.Χ. εἰσάγουν κιφίως καὶ διὰ νυκτὸς εἰς τὰς Πλαταιὰς 300 πανόπλους. Ἡ φάλαγξ αὕτη ἐξήτησεν ὅπως ἐντὸς τῆς ἡμέρας ἐπέσῃ ἡ κυβέρνησις καὶ ὅπως ὑπὸ νέους πλέον ἄρχοντας οἱ Πλαταιαὶ προσχωρήσουν εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν Θηβῶν. Ἀλλὰ οἱ ἀπρόσκλητοι ἐκεῖνοι ρυθμισταὶ τῶν τυχῶν τῆς πατρίδος των δὲν ἐπρόφθασαν νὰ ἐπιμείνουν ἐπὶ τῶν κελευσμάτων των, διότι οἱ Πλαταιεῖς ἀνδρεῖοι ὡς πάντοτε, ἀντέταξαν μετὰ περισσῆς ψυχραιμίας ἄμυναν, τὴν ὁποίαν δὲν ἀνέμενον οἱ εἰσβολεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάχιστοι ἐσώθησαν τραπέντες εἰς φυγήν, ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἐσφάγησαν ἀνηλεῶς. Κατόπιν τούτου αἱ Θῆβαι, ἐν παντοτρατιᾷ πλέον, ἐκστρατεύουν καὶ οἱ Θηβαῖοι εἰσβάλλουν εἰς τὴν χώραν τῶν Πλαταιῶν. Ἀλλὰ καὶ τάλιν εὑρίσκονται ποὸ τῆς ἀντιστάσεως τῶν Πλαταιέων. Κατόπιν τούτου ἦτο προφανὲς ὅτι αἱ σπονδαὶ εἶχον ἐπισήμως λυθῆ καὶ ὅτι εἶχε πλέον φθάσει ἡ μοιραία στιγμὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Αἱ δυνάμεις τῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας. Τὸ τότε κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ δύο στοιχείων: ἐκ τῶν ἐλευθέρων —ὡς ἤδη γνωρίζομεν—συμμάχων, καὶ ἐκ τῶν πόλεων ποὺ ἦσαν φόρου ὑποτελεῖς. Ἐλεύθεροι σύμμαχοι κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἦσαν οἱ Χῖοι οἱ Λέσβιοι, οἱ Κερκυραῖοι, οἱ Ζακύνθιοι, οἱ Κεφαλλῆνες καὶ οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι. Εἰς αὐτοὺς δέον ἀκόμη νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ Ἀκαρνά-

μεία, λεηλατεῖ τοὺς παραλίους τόπους. Τρεῖς μῆνες παρέρχονται τοιουτοτρόπως, μετὰ ταῦτα δὲ ὁ ὅλος στόλος ἐπιστρέφει.

Ἄλλη μοῖρα ἐκ 30 πλοίων ἔχει λεηλατήσει τὰ κατέναντι τῆς Εὐβοίας παράλια τῆς Λοκρίδος. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν καταλάβει τὴν Αἴγιναν καὶ ἐκτοπίζουν τὸν πληθυσμὸν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις. Ἡ τραγικὴ αὐτὴ ἐκρίζωσις τοῦ πληθυσμοῦ βαρύνει τὴν Πελοπόννησον, διότι ἐκεῖ ἀποστέλλονται οἱ ἐκτοπισθέντες.

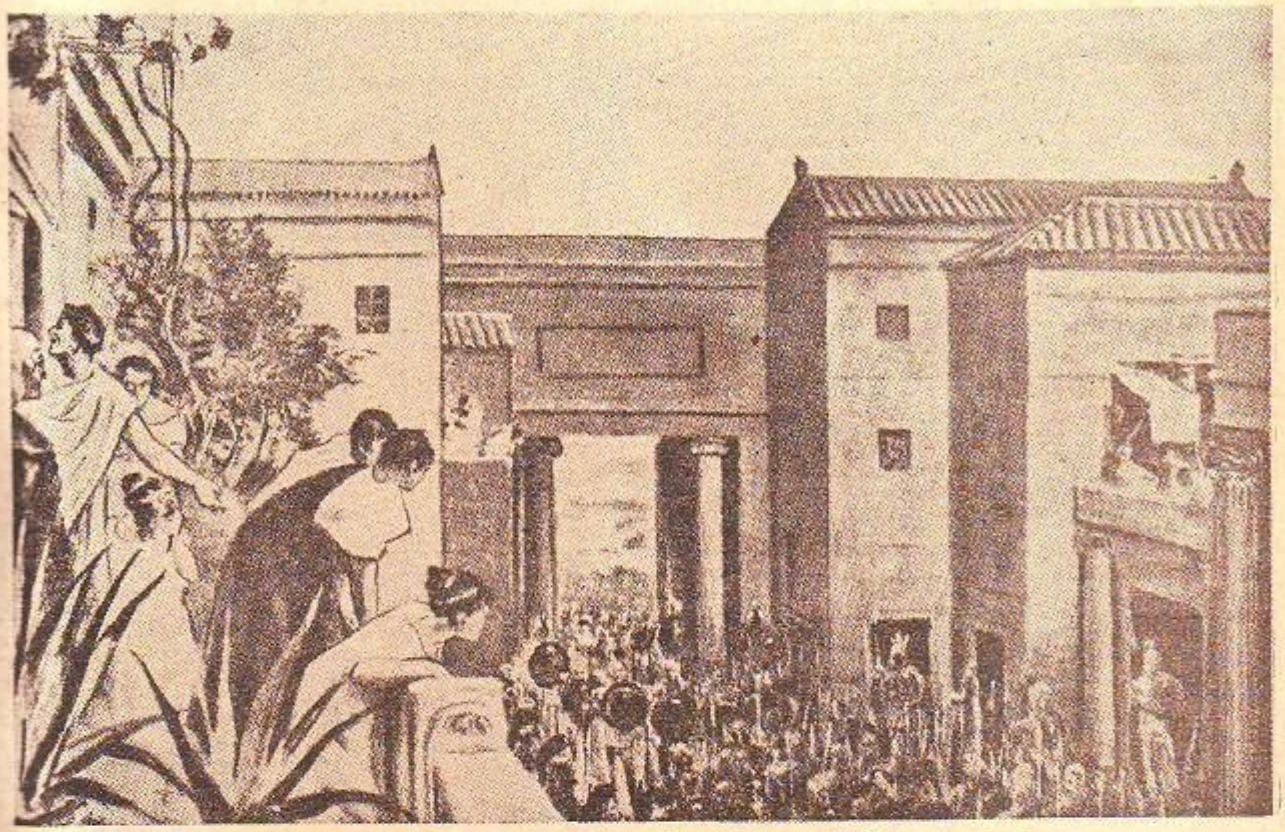

Ἡ ἐπίθεσις τῶν Θηβαίων κατὰ τῶν Πλαταιέων. (Ἔργον τοῦ Ἄλλαν Στιούαρτ).

Εὑρισκόμεθα εἰς τὰ τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ 431. Ὁ Περικλῆς, αὐτοπροσώπως στρατηγῶν καὶ ἐπὶ κεφαλῆς ἀθηναϊκῆς πανστρατιᾶς, εἰσβάλλει εἰς Μεγαρίδα, εἰς τὰ παράλια τῆς ὁποίας προσέρχεται καὶ ὁ ἐπιστρέων ἐκ Πελοποννήσου ἰσχυρὸς στόλος. Τώρα ὅλοι ὁμοῦ ἀρχίζουν τρομακτικὴν λεηλασίαν τῆς χώρας.

Τοιουτοτρόπως λήγουν αἱ ἐχθροπραξίαι τοῦ πρώτου ἐκείνου πολεμικοῦ ἔτους.

Αἱ τιμαὶ πρὸς τοὺς πεσόντας. Ὁ χειμὼν τοῦ ἐπακολουθεῖ ἀποτελεῖ μίαν ἀνάπαυλαν, ἀλλὰ καὶ ραντίζει μὲ βαλσαμώδεις ὀροσοσταλίδας τὴν φλογιζομένην ὑπὸ τοῦ κακοήθους ἐκείνου πυρετοῦ ἑλληνικὴν ψυχήν. «Ἀνδρῶν ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος». Ἡ φράσις αὐτή, χαραγμένη ἐπὶ τοῦ συγχρόνου μας μνημείου τοῦ Ἀγνώστου Στρατιώτου εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀντιλαλεῖ εἰς τὸ πέρασμα τῶν καιρῶν, ὡς νὰ ἐγράφη δι' ὅλους τοὺς ἀγνώστους καὶ ἀπαλεσθέντας πολεμιστὰς ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πολέμων. Ὁ Θουκυδίδης ζωντανεύει τὰς μόνας καθ' ὅλον τὸ ζοφερὸν διάστημα στιγμὰς ἀναλαμπῆς, μὲ λεπτομερείας ἐπὶ τῆς ἐκφορᾶς καὶ τῆς δημοσίᾳ δαπάνῃ ταφῆς τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων. Κάμνουν λοιπὸν ἕνα παράπηγμα οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπου ἐναποτίθενται τὰ ὀστᾶ τῶν ἀγωνιστῶν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκφορᾶς. Καὶ ὁ καθεὶς ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τῶν πεσόντων προσκομίζει καὶ ἐπιθέτει ἐπὶ τῆς σοροῦ τοῦ προσφιλοῦς του ὅ,τι ἂν θέλῃ: ἄνθη δηλαδή, προσφορά, στεφάνους. Κατὰ τὴν ὡρισμένην δὲ ὥραν τῆς ἐκφορᾶς νεκράμαξαι φέρουν κυπαρισσίνους λάρνακας διὰ κάθε μίαν φυλήν. Τοῦ κάθε ἑνὸς τὰ ὀστᾶ εὑρίσκονται μέσα εἰς τὴν λάρνακα τῆς φυλῆς του. «Μία δὲ κλίνη κενὴ φέρεται ἐστρωμένη τῶν ἀφανῶν...». («Ἕνα νεκροκράββατον κενόν, δι' ἐκείνους τῶν ὁποίων τὰ λείψανα δὲν ἀνευρέθησαν). Τὸ νεκροκράββατον αὐτὸ δὲν ἔχει λάρνακα καὶ δὲν φέρεται ἐφ' ἁμάξης. Εἶναι μόνον σκεπασμένον μὲ τὸ ἐντάφιον στρῶμα, τὸ κρατοῦν δὲ ἄνδρες εἰς τὰς χεῖρας. Συνοδεύει δὲ τὴν ἐκφορὰν ὁποιος θέλει, εἴτε ἀστὸς εἶναι εἴτε ξένος. Αὐτὸ δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὰς ἰδιωτικὰς κηδείας. Ἐπίσης δὲ καὶ γυναῖκες παρευρίσκονται εἰς τὴν ταφὴν ὀλοφυρόμεναι καὶ μοιρολογοῦσαι. Αἱ λάρνακες λοιπὸν μεταφέρονται εἰς τὸ «κάλλιστον προάστιον» τῆς πόλεως, ὅπου θάπτονται οἱ ἀγωνισταί, πλὴν τῶν μαραθωνομάχων, ἐπειδὴ οὗτοι ἐτάφησαν ἐπὶ τόπου διότι ἐκρίθη ὡς ἐξαιρετικὴ ἡ ἀνδρεία των. Πρόκειται περὶ τοῦ ἔξω Κεραμεικοῦ, παρὰ τὴν σημερινὴν Ἁγίαν Τριάδα.

Ὅταν ἐκαλύφθησαν αἱ λάρνακες μὲ χῶμα, ἐπηκολούθησε τὸ πατροπαράδοτον ἔθιμον. Ὅπως πάντοτε εἰς ἀναλόγους περιστάσεις, ἀνὴρ ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῆς πόλεως, ὅστις κατὰ νοῦν ἐνομίζετο συνετὸς καὶ κατὰ τὴν ὑπόληψιν προεῖχεν, ἐκφωνεῖ πρὸς τιμὴν αὐτῶν τὸν ἁρμόζοντα ἐγκωμιαστικὸν λόγον. Ποῖος ἄλλος ἦτο περισσότερον ἐνδεδειγμένος διὰ τὴν περίστασιν, ποῖος ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ μᾶς περιγράφει ὁ Εὔπολις: «...Περικλῆς ὁ Ὀλύμπιος», ὁ ὁποῖος «...ἤστραπτεν, ἐβρόντα καὶ συνεκύκα τὴν Ἑλλάδα».

Αὐτὸς λοιπὸν ποὺ ἐθλίβετο διὰ λογαριασμὸν ὅλης τῆς Ἑλλάδος «διότι ἡ Ἀττικὴ δὲν ἦτο νῆσος», αὐτὸς ποὺ ἐπίστευεν ὅτι αἱ τύχαι τῆς πατρίδος του καὶ τὰ μεγάλα ἑλληνικὰ πεπρωμένα εὑρίσκοντο εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὁ ὁποῖος τοσάκις εἶπεν εἰς τοὺς συμπατριώτας του: «Σκεφθῆτε τί θὰ ἤμεθα ἐὰν ἤμεθα νησιῶται!», αὐτὸς τώρα καινοτομεῖ διὰ τοῦ «Ἐπιταφίου» λόγου του. Καὶ τῶν ἀγωνιστῶν ἐκείνων τὸ λαμπρότερον ἐγκώμιον συνοψίζεται μέσα εἰς τὸν «Ἐπιτάφιον», τὸν περίφημον ἐκεῖνον λόγον του. Εἰς τὴν λέξιν «Ἐπιτάφιος» τοῦ «Λεξικοῦ» βλέπε ὁλάκληρον τὴν πολύκροτον αὐτὴν δημηγορίαν.

Ὁ λοιμός. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 430 π. Χ. ἐπικρατεῖ ἀπραξία μέχρι τέλους Μαρτίου. Κατὰ τὰς πρώτας ὁμως ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου ἅπασα ἡ δύναμις τῶν Πελοποννησίων εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας ἐπιδίδεται εἰς ἀγοίαν λεηλασίαν τῆς χώρας ποὺ εἶναι ἔρημος, διότι ὁ πληθυσμὸς καὶ πάλιν ἔχει συσσωρευθῆ εἰς τὴν πόλιν. Τοῦ συνωστισμοῦ αὐτοῦ συνέπεια εἶναι ὁ περιβόητος ἐκεῖνος λοιμός, ἡ φοβερὰ ἐπιδημία, ἡ ὁποία χειροτέρα ὅλων τῶν ἐχθρῶν δεκατίζει τὸν πληθυσμόν. Δὲν ἀποθνήσκουν ὅλοι, ἀλλὰ ὅλοι προσβάλλονται, ἀδιακρίτως φύλου ἢ ἡλικίας. Ἦτο πανώλης, ἐξανθηματικὸς τύφος, δάγκειος ἢ ἄλλη λοιμώδης καὶ ἐπιδημικὴ νόσος. Δὲν κατωρθώθη νὰ διαπιστωθῆ ἐκ τῶν περιγραφῶν. Ἰδοὺ ἐν πάσῃ περιπτώσει πῶς

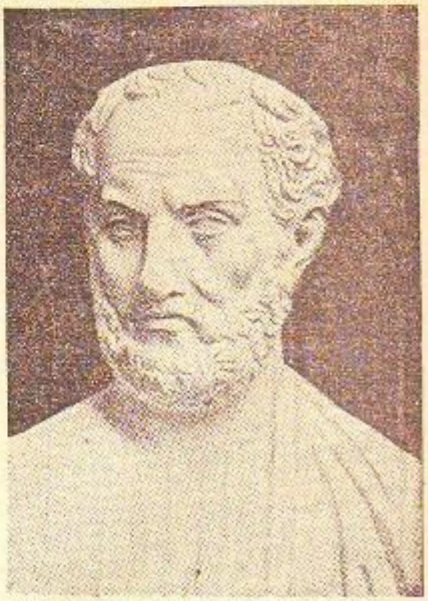

Μαρμαρίνη προτομὴ τοῦ Θουκυδίδου.

νες, οἱ ὁποῖοι μέλις ποὸ μικροῦ εἶχον προσχωρήσει εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν, διότι οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἐβοήθησαν νὰ ἀνακτήσουν τὸ Ἀμφιλοχικὸν Ἄργος, τὸ ὁποῖον εἶχον σφετερισθῆ οἱ Ἀμβρακιῶται. Ὑποτελεῖς πάλιν ἦσαν αἱ πόλεις τῆς Μεγαρίδος, τινὲς τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, τῆς Εὐβοίας, ὡς καὶ ἡ Αἴγινα, αἱ Κυκλάδες ὅλαι, ἐξαιρέσει τῆς Θήρας καὶ τῆς Μήλου, ἀκόμη δὲ καὶ αἱ παρὰ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Θράκης νῆσοι καὶ πόλεις, αἱ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, αἱ παρὰ τὴν Προποντίδα, αἱ παρὰ τὸν θρακικὸν Βόσπορον, πολλαὶ πόλεις τοῦ Εὐξείνου, αἱ νῆσοι καὶ σχεδὸν ὅλοι αἱ πόλεις τῶν Δυτικῶν τῆς Μικρασίας καὶ ἄλλαι ἀκόμη. Ἐσχάτως δέ, ὡς ἐλέχθη, εἶχεν ὑποβληθῆ εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν καὶ ἡ Σάμος (βλέπε καὶ παρατιθέμενον χρωματιστὸν χάρτην τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων τὴν ἐποχὴν αὐτήν).

Εἶναι εὐνόητον τί περίπου ἠδύναντο νὰ περιμένουν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς κατηγορίας τῶν συμμάχων των. Καὶ ἀπὸ μέρους μὲν τῶν ἐλευθέρων συμμάχων αἱ βοήθειαι ἦσαν ὁπωσδήποτε ἐξησφαλισμέναι. Ἀπὸ μέρους ὅμως τῶν ὑποτελῶν ἢ εἰς χρῆμα, ἄνδρας καὶ ὑλικὸν εἰσφορὰ ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπισφαλής, ἐν τῇ ἀκμῇ μάλιστα τῶν ἐπιχειρήσεων. Οὐδεὶς ἀσφαλὴς ὑπολογισμὸς ἦτο δυνατός· ἐνῷ ἀντιστρόφως ἐνδεχόμεναι ἦσαν αἱ ἀνταρσίαι, ἡ κατασκοπεία καὶ ὁ σχηματισμὸς κάτι ἀναλόγου πρὸς αὐτὸ ποὺ ὀνομάζομεν σήμερον «ἕν σάλαγξ». Φυσικὰ ἡ εὐστροφος πολιτικὴ τῶν Ἀθηνῶν προσπαθεῖ τώρα νὰ καταστήσῃ ὀλιγώτερον ψυχρὰς τὰς σχέσεις μὲ τοὺς ὑποτελεῖς αὐτοὺς καὶ νὰ ἐμφυσήσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τὸν ὑπὲρ τῆς μητροπόλεως ζῆλον. Ὁ Περικλῆς δὲν αὐταπατᾶται. Γνωρίζει καλὰ ὅτι τὸ κυριώτατον κεφάλαιον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους εὑρίσκεται εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς Ἀθήνας. Ὄχι μόνον διότι εἰς τὸ Ἄστυ συγκεντροῦνται οἱ οἰκονομικοὶ πόροι καὶ τὸ ἔμψυχον ὑλικὸν τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ διότι οἴκοθεν ἡ πρωτεύουσα περιέχει ἐν ἑαυτῇ μεγάλας δυνάμεις. Κατὰ δὲ τὴν περίφημον ἐκείνην εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἔκθεσιν, ὁ ἀρχηγὸς τῆς κυβερνήσεως βεβαιοῖ ὅτι ἡ πόλις δύναται νὰ διαθέσῃ πλοῖμους τριήρεις 300, μὲ πληρώματα 45.000 ἀνδρῶν, ἱππεῖς καὶ ἱπποτοξότας 1.200, πεζοὺς τοξότας 16.000 καὶ ὁπλίτας 29.000. Αὐτοὶ ὅλοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι γνήσιοι Ἀθηναῖοι πολῖται καὶ ἐν μέρει μέτοικοι ἐπιδιώκοντες νὰ προσλάδουν τὴν ἀθηναϊκὴν ἰθαγένειαν. Ἐξ ἄλλου, ὅπως δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ ὁ Περικλῆς, ἡ πόλις εἶναι ἄριστα τειχισμένη, παρουσιάζει τὴν τελειοτέραν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀμυντικὴν γραμμὴν ποὺ ἐγνώρισεν ἑλληνικὴ πολιτεία, ἐνοῦσαν δι' ἀξιολόγων φρουραίων τὰς Ἀθήνας μὲ τὸν Πειραιὰ καὶ τὸ Φάληρον. Εἰς ὅλα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ προστεθοῦν τοὐλάχιστον 100 ἄλλαι τριήρεις τῶν ἐλευθέρων συμμάχων, τῶν ὁποίων τὸ ἔμψυχον ὑλικὸν ὑπελογίζετο εἰς ἄλλους 6.000 ἄνδρας.

Ἀπὸ ἀπόψεως πάλιν οἰκονομικῶν πόρων ὁ Περικλῆς δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ τὴν εὐεξίαν τοῦ Ἄστεως. Εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Ἀκροπόλεως εὑρίσκονται ἤδη 6.000 τάλαντα εἰς νόμισμα ἀργυρίου, ἤτοι 36.000.000 ἀρχαῖαι δραχμαί, ἡ ἀξία τῶν ὁποίων, ὑπολογιζομένη εἰς χρυσᾶ φράγκα (πρὸ τοῦ Παγκοσμίου πολέμου), ὑπερβαίνει τὰ 300.000.000. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὸ ἀποταμίευμα τοῦτο — προερχόμενον ἀπὸ τὰ περισσεύματα τῶν φόρων τῶν ὑποτελῶν πόλεων καὶ ἀπὸ περισσεύματα ἄλλων ἐσόδων — ἀνήρχετο ποὸ μικροῦ ἀκόμη εἰς 9.700 τάλαντα. Ἀλλὰ διὰ τὴν δαπάνην τῶν καλλιτεχνικῶν μεγαλουργημάτων τῆς Ἀκροπόλεως (Παρθενὼν κλπ.) καὶ τῶν ἄλλων δημοσίων ἔργων τὰ ὁποῖα τότε ἐγένοντο, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ποτιδαίας, εἶχον ἐξοδευθῆ περὶ τὰς 3.700 τάλαντα. Εἰς τὸ ὑπόλοιπον ὅμως ποσὸν προσετίθεντο αἱ κατ' ἔτος εἰσφοραὶ καὶ φόροι, ἀνερχόμενα εἰς 1000 ἀκόμη τάλαντα. Τέλος, ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, τὸ κράτος θὰ ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τὰ εἰς τοὺς ναοὺς εὑρισκόμενα ἀμύθητα ἀναθήματα, τὰ ἱερὰ σκεύη, τὰ μηδικὰ λάφυρα καὶ ἄλλα τιμαλφῆ, ἀνερχόμενα εἰς ἀξίαν οὐχὶ ὀλιγωτέραν τῶν 500 ἀκόμη ἀργυρῶν ταλάντων.

Αἱ δυνάμεις τῆς Πελοποννησιακῆς Συμμαχίας. Ἐναντὶ τῆς πανισχύρου αὐτῆς δυνάμεως ἀντεπεξήρχετο ἡ ἀχὶ ὀλιγώτερον κραταιὰ συμμαχία τῶν Πελοποννησίων, ἡ ὁποία συνίστατο ἐκ διαφόρων στοιχείων. Ἡ συμμαχία αὐτὴ δὲν εἶχε φόρου ὑποτελεῖς, ἀλλὰ μόνον ἐλευθέρους συμμάχους. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν συμπεριελάμδανεν ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον πλὴν τῶν Ἀργείων καὶ τῶν Ἀχαιῶν, οἱ ὁποῖοι ἀμφότεροι ἠκολούθησαν κατ' ἀρχὰς τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος. Ἐκ τῶν ἀχαϊκῶν ὅμως πόλεων ἡ Πελλήνη ἐν ἀρχῇ, ἔπειτα δὲ καὶ αἱ ἄλλαι, συνέπραξαν μετὰ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων. Ἀλλ' οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον καὶ ἐκτὸς τῆς χερσονήσου των συμμάχους. Μεγαρεῖς, Βοιωτούς, Φωκεῖς, Ὀπουντίους Λοκροὺς, Ἀμβρακιώτας, Λευκαδίους καὶ Ἀνακτορίους. Ἐξ αὐτῶν ναυτικὸν παρεῖχον οἱ Κορινθιοι, οἱ Μεγαρεῖς οἱ Σικυώνιοι, οἱ Πελληνεῖς οἱ Ἠλεῖοι, οἱ Ἀμβρακιῶται καὶ οἱ Λευκάδιοι. Ἱππικὸν παρεῖχον οἱ Βοιωτοί, οἱ Φωκεῖς καὶ οἱ Λοκροί. Πολλαὶ ἀπὸ τὰς πόλεις αὐτὰς παρεῖχον ἐπίσης καὶ πεζούς. Ἀλλὰ αἱ ἄλλαι ὅμως πόλεις δὲν ἔδιδον εἰμὴ μόνον ὁπλίτας. Ἡ συμμαχία τῶν Πελοποννησίων δὲν εἶχε κοινὸν ταμεῖον, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον χρηματικὰ ἀποθέματα. Ἐστερεῖτο ἀκόμη τῆς ἑνιαίας διοικήσεως τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι. Τέλος, ἡ ναυτική της δύναμις δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀντιπαραταχθῆ πρὸς ἐκείνην τῆς θαλασσοκρατείρας. Ἀντιθέτως ὅμως ἡ κατὰ ξηρὰν ὑπεροχὴ τοῦ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ ἦτο ἀναντίρρητος, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀπὸ τοὺς προϊόντας τῆς πολεμικῆς δράσεως ἀντιπαρατασσομένους ἀριθμοὺς κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις.

Αὐτὰ ὅλα τὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Περικλῆς ὅταν ἀνέπτυξεν εἰς τοὺς συμπολίτας του τὰ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς του ἐπιχειρήματα. Ἐγνώριζεν ὅτι ὁ πελοποννησιακὸς στρατὸς θὰ ἀντεμετώπιζε δυσχερείας εἰς τὰς κινήσεις του καὶ ἀκόμη μεγαλύτερα ἐμπόδια εἰς τὴν συντήρησίν του, διότι οἱ ἄνδρες του ἦσαν ἄμισθοι, καὶ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ διατασσοῦν ἐπὶ μακρὸν ἐὰν εἰσέδαλλον εἰς τὴν Ἀττικήν. Πλὴν δὲ τῆς μαχητικῆς των ἱκανότητος αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκλείσουν οἰκονομικῶς τὴν Πελοπόννησον.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Οὕτως εἶχον ἐκατέρωθεν τὰ πράγματα καὶ αἱ ἀντιλήψεις, ὅταν κατὰ Ἰούλιον τοῦ 431 ἀρχίζουν αἱ ἐχθροπραξίαι. Ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων Ἀρχίδαμος συγκεντρώνει ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τὸν μέγιστον κατὰ ξηρὰν στρατὸν τὸν ὁποῖον συνεκρότησε ποτὲ ἡ ἀρχαία Ἑλλάς. Αἱ ἱστορικαὶ πληροφορίαι τὸν ἀναδιδάζουν ἀπὸ 60 ἕως 100 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ὁλόκληρος δὲ αὐτὴ ἡ στρατιὰ δὲν ἀπετέλει, παρὰ τὰ δύο τρίτα τοῦ ὅλου πελοποννησιακοῦ πεζικοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι παρατάσσουν 13 μόνον χιλιάδας ὁπλίτας δυναμένους νὰ ἀντιπαραταχθοῦν εἰς ἀναπεπταμένον πεδίον μάχης, ἄλλους δὲ ἀνερχομένους εἰς 16.000 διὰ τὴν φύλαξιν τοῦ τείχους τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, τῶν Μακρῶν Τειχῶν καὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς φρουρίων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πελοποννήσιοι ἠδύναντο νὰ εἰσδάλουν ἀκωλύτως εἰς τὴν Ἀττικήν, δὲν ἐπίστευον ποτὲ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνθέξουν περισσότερον τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν δύο ἢ τὸ πολὺ τῶν τριῶν ἐτῶν, βλέποντες τὴν χώρον των καὶ τὰ λαμπρὰ κτήματά των νὰ καταστρέφωνται. Ἀλλ' ἐνῷ προχωρεῖ ὁ Ἀρχίδαμος διὰ τῆς Μεγαρίδος εἰς τὴν Ἀττικήν οἱ σύμμαχοι Πελοποννήσιοι θεωροῦν φρόνιμον νὰ καταδάλουν κάθε προσπάθειαν διὰ νὰ αὐξήσουν τὰς ναυτικὰς δυνάμεις των εἰς 500 τριήρεις. Διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ προγράμματος τούτου τῶν ναυτικῶν ἐξοπλισμῶν οἱ Πελοποννήσιοι δασίζονται εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένων δωρικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Ἀρχίζουν δὲ ἀμέσως τὰς δ ο πρανματεύσεις. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξαπολύουν οἱ Πελοποννήσιοι ἕνα ἠθικὸν πόλεμον κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀποστέλλουν πράκτορας των πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις διὰ νὰ διακηρύξουν ὅτι ἡ Πελοποννησιακὴ Συμμαχία ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας καὶ ὅτι ἡ φυσικὴ θέσις τῶν ὑποτελῶν εἶναι παρὰ τὸ πλευρόν των.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας λοιπὸν αὐτὰς ἀρχίζει ὁ τρομερώτερος καὶ ὀδυνηρότερος τῶν πολέμων ποὺ ἀντεμετώπισε ποτὲ ἡ Ἑλλὰς ἀνὰ τοὺς αἰῶνας.

Μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἀρχίδαμον αἱ πελοποννησιακαὶ δυνάμεις ἐκκινοῦν διὰ τῆς Μεγαρίδος πρὸς τὴν Ἀττικὴν τὸ 431. Ἡ πορεία ὅμως εἶναι βραδεία. Διότι ὁ καλὸς ἐκεῖνος καὶ σώφρων βασιλεὺς ἐλπίζει ἀκόμη εἰς τὴν συνδιαλλαγήν. Προπέμπει λοιπὸν εἰς τὰς Ἀθήνας Μελήσιππον τὸν Διακρίτου, κομίζοντα τελευταίας προτάσεις. Ὁ Περικλῆς βλέπει τὸ μάταιον τοῦ πράγματος. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὑπὸ τὴν ἐπίμονον γνώμην του, δὲν προσδέχονται κἂν τὸν ἀπεσταλμένον εἰς τὴν πόλιν των. Τὸν ἀποπέμπουν καὶ, πρὶν τὸν ἀκούσουν, τὸν διατάσσουν νὰ ἀπέλθῃ αὐθημερὸν ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς. Τὸν θέτουν μάλιστα ὑπὸ συνοδείαν ἐπιτετραμμένων, οἱ ὁποῖοι ναὶ μὲν περιφρουροῦν τὴν διπλωματικήν του ἀσυλίαν, ἀλλὰ καὶ παρακολοῦουν πᾶσαν ἐπαφήν του καὶ ἐπικοινωνίαν μὲ ὑπαιθρίους συνοικισμούς.

Ἡ ἀγριότης τοῦ πολέμου. Τώρα πλέον ὁ Ἀρχίδαμος εἰσελαύνει εἰς τὴν Ἀττικήν. Εὑρίσκει ἀκόμη τρόπον νὰ καθυστερήσῃ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας παρὰ τὴν Οἰνόην, μὲ τὴν ἐλπίδα πάντοτε μήπως οἱ Ἀθηναῖοι σκεφθοῦν ὡριμώτερον καὶ θελήσουν νὰ ἐπαναλάδουν τὰς διαπραγματεύσεις. Κατέρχεται ἔπειτα εἰς τὴν Ἐλευσῖνα καὶ εἰς τὸ Θριάσιον πεδίον καὶ λεηλατεῖ τὴν χώραν. Μερικοὶ ἱππεῖς ἀντεπεξέρχονται καὶ ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν προφυλακῶν παρὰ τοὺς καλουμένους Ρειτούς, δηλαδὴ παρὰ τὴν σημερινὴν λίμνην τοῦ Κουμουνδούρου, ἀλλὰ δὲν ἀργοῦν νὰ τραποῦν εἰς φυγήν. Τώρα ὁ Ἀρχίδαμος κάμπτει πρὸς Ἀνατολὰς καὶ διὰ τῆς Κεκροπίας φθάνει εἰς Ἀχαρνάς, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸν μέγιστον τῆς Ἀττικῆς δῆμον. Οἱ Σπαρτιᾶται μετὰ τῶν συμμάχων των στρατοπεδεύουν ἐκεῖ, ἀρχίζουν δὲ τὴν σκληρὰν καὶ ἀνηλεῆ δήωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς χώρας. Πονεῖ ἡ ψυχὴ καὶ σήμερον ἀκόμη παντὸς ἀνθρώπου, ὅταν ἀναγιγνώσκων τὸν Θουκυδίδην, παρακολουθῇ τὰς συστηματικὰς ἐκείνας δενδροτομήσεις, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἐπιδρομεῖς ἀποδίδουν ἀξίαν ἀνδραγαθιῶν.

Ἀλλὰ τί πράττουν κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ὁ Περικλῆς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι; Ἀπλούστατα, ἀφοῦ μετεκόμισαν τὰ ὑπάρχοντά των εἰς τὸν περίβολον τῆς πόλεως (ἐντὸς τῶν τειχῶν) περιορίζονται εἰς τὴν ἀποστολὴν ἱππέων τινῶν ὅπως παρενοχλήσουν τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ ἐχθροῦ. Δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου προφυλάσσονται κάπως τὰ περὶ τὴν πόλιν κτήματα.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως αἱ Ἀθῆναι σχηματίζουν ἰσχυρὸν στόλον, τὸν ὁποῖον ἀποστέλλουν διὰ νὰ δήωσῃ αὐτὸς τὰ πελοποννησιακὰ παράλια.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου ὁ Ἀρχίδαμος, ἀφοῦ λεηλατεῖ τὴν περὶ τὰς Ἀχαρνὰς χώραν καὶ τοὺς μεταξὺ Πάρνηθος καὶ Βριλησσοῦ (τοῦ σημερινοῦ Πεντελικοῦ) δήμους, ἐπιστρέφει πρὶν λήξῃ ὁ μὴν αὐτὸς εἰς Πελοπόννησον μετὰ τῆς στρατιᾶς του. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων, ἀποτελούμενος ἐξ 100 μονάδων, πρὸς τὰς ὁποίας συνενοῦνται καὶ 50 νῆες τῶν Κερκυραίων, ὁμοῦ δὲ καὶ ἄλλα τινὰ πλοῖα, περιπλέει τὴν μεγάλην χερσόνησον καὶ, προσεγγίζων εἰς διάφορα ση-

περιγράφει τὰ τῆς νόσου ὁ Θουκυδίδης: «Ἤρξισεν ἡ νόσος κατ' ἀρχάς, ὡς λέγεται, ἐκ τῆς Αἰθιοπίας, ἔπειτα δὲ ἐπεξετάθη εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Λιβύην καὶ εἰς τὸ μέγιστον μέρος τῆς χώρας τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Εἰς δὲ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων ἐνέπεσεν αἰφνιδίως καὶ κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Πειραιὰ καὶ κατέβαλε τοὺς ἀνθρώπους ὥστε ἐλέχθη ὑπ' αὐτῶν ὅτι δῆθεν οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ῥίψει δηλητήρια μέσα εἰς τὰ φρέατα. Ἔπειτα ἡ ἐπιδημία ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν ἄνω πόλιν καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀπέθνησκον ἤδη πολὺ περισσότερον. Τὰ συμπτώματα κατὰ τὸν Θουκυδίδην ἦσαν περίπου τὰ ἑξῆς: Ἐξαφνικὸς ὑψηλὸς πυρετός, ἐρυθήματα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ὀλόγωσις φάρυγγος καὶ στόματος μὲ ἀπόπνοιαν δυσώδη. Βήξ, βράχνιασμα, ἔμετοι χολῆς, σπασμοὶ καὶ φλύκταιναι καθ' ὅλον τὸ σῶμα. Οἱ πάσχοντες δὲν ἠδύναντο νὰ ἡσυχάσουν ἡμέραν καὶ νύκτα καὶ ἡ ἀγρυπνία ἐβασάνιζεν αὐτούς. Καὶ τὸ μὲν σῶμα τῶν νοσούντων, κατὰ τὸ διάστημα τὸ ὁποῖον ἡ νόσος εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀκμήν της, δὲν ἐμαραίνετο, ἀλλὰ παραδόξως ἀντέχεν εἰς τὴν παλαιπωρίαν. Λοιπὸν οἱ ἀπέθνησκον οἱ πλεῖστοι τὴν ἑνάτην ἢ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν, λόγῳ τῆς ἐσωτερικῆς μεγάλης θερμότητος, ἂν καὶ κατεῖχον ἀκόμη δυνάμεις τινάς, ἤ, ἐὰν ἐσώζοντο, τὸ νόσημα κατήρχετο ἐκ τῶν ἄνω εἰς τὴν κοιλίαν καὶ προεκαλεῖτο ἐντὸς αὐτῆς ἰσχυρὰ ἕλκωσις τῶν ἐντέρων· ἐπειδὴ δὲ ταυτοχρόνως ἐπήρχετο καὶ ἀκατάσχετος διάρροια, οἱ πλεῖστοι νοσοῦντες ἐκ τῶν αἰτιῶν τούτων ἀπέθνησκον».

Κατὰ τὸ δεύτερον λοιπὸν ἐκεῖνο ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τὸ Ἄστυ τοῦ θαύματος, τὸ ἀγλάϊσμα τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τὸ κορύφωμα τῆς ἀνθρωπίνης προόδου, εἶχε μεταβληθῆ εἰς κόλασιν, ὁμοίαν τῆς ὁποίας οὔτε ὁ σημερινὸς πόλεμος εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιάσῃ. Ἐκτὸς τῶν δεινῶν τῆς νόσου, ἀγωνιώδης στενοχωρία καταλαμβάνει ἐν συνεχείᾳ τοὺς Ἀθηναίους λόγῳ τῆς ἀπεριγράπτου συροῆς τῶν προσφύγων εἰς τὸ Ἄστυ. Οἱ πρόσφυγες ἐκεῖνοι ὑφίστανται τὰ πάνδεινα, ἀλλὰ καὶ οἱ πολῖται ταλαιπωροῦνται φοβερά. Αἱ οἰκίαι δὲν ἀρκοῦν πλέον, Ἀλλὰ δὲν ὑποφέρουν μόνον οἱ ζῶντες συσσωρευμένοι ἄνευ τάξεως εἰς τὰς οἰκίας ἢ εἰς πρόχειρα παραπήγματα. Οἱ πολυπληθεῖς νεκροὶ ἐκ τῆς νόσου ἀφίνονται εἰς τοὺς δρόμους ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου, ἐνῷ μεταξὺ τῶν πτωμάτων ἡμιθνῆ εἰς ἀκόμη ἀσπαίρουν οἱ ψυχορραγοῦντες, δίχως ἔστω καὶ τὴν ἀνακούφισιν τῆς παραμικρᾶς βοηθείας, ἐνῷ φλογίζονται ἀπὸ τὴν δίψαν. Ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ ναοί, οἱ ὁποῖοι εἶχον μετατραπῆ εἰς οἰκήματα προσφύγων, εἶναι τώρα γεμάτοι πτώματα, διότι οἱ ἔνοικοί των ἀποθνήσκουν ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ συσσωρεύονται ἐντὸς αὐτῶν. Ἀλλὰ τὰ ὑλικὰ δεινὰ δὲν ἀφίνουν ἄπρωτον τὸ ἠθικὸν τῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι «μὴ δυνάμενοι νὰ γνωρίσουν τί θὰ ἀπογίνουν, παύουν νὰ ἔχουν ἱερὸν ἢ ὅσιον, κατηγοροῦν καὶ τοὺς θείους καὶ τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους». Ἡ ἀφάνταστος ἐξαθλίωσις ἔχει φθάσει μέχρι σημείου ὥστε νὰ ποδοπατοῦνται καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἄγραφοι νόμοι καὶ αἱ συνήθειαι τοῦ διέπουν τὰς ταφὰς καὶ τὰ πρὸς τοὺς νεκροὺς χρέη. Ὁ καθεὶς ἐφ' ὅσον δύναται, προσπαθεῖ νὰ θάψῃ τοὺς προσφιλεῖς του ὅπως-ὅπως. Καὶ φαντάζεται αἰσθήποτε ποῖα ἐπακόλουθα ἔχει τοῦτο μεταξὺ τῶν ζώντων.

Φόβος καὶ ἡττοπάθεια. Καὶ ἐνῷ συνέβαινον αὐτὰ ἐντὸς τῆς πολιορκουμένης πόλεως, ἔξω τῶν τειχῶν ὁλόκληρος ἡ περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς κατεστρέφετο μὲ λύσσαν καὶ ἐδενδροτομεῖτο ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους. Φυσικὸν ἦτο, ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτά, νὰ καλλιεργηθῆ μέσα εἰς τὴν στενάζουσαν πόλιν ἡ ἡττοπάθεια. Τώρα ἐνθυμοῦνται οἱ πάσχοντες Ἀθηναῖοι παλαιοὺς χρησμούς, προλέγοντας τὴν νίκην τῶν ἐχθρῶν. Καὶ ἡ πανδήμος ἡττοπάθεια προκαλεῖ ἀγόνους καὶ ὀδυνηρὰς συζητήσεις. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἀφίνουν λίθον ἐπὶ λίθου εἰς τὴν Ἀττικήν. Ἐπείγονται μάλιστα νὰ ἐπιτελέσουν τὴν πλήρη καὶ ἀνεπανόρθωτον καταστροφὴν ἐντὸς τοῦ ἐλαχίστου δυνατοῦ ὁρίου τῶν 40 ἡμερῶν, διότι ἔχουν ἀντιληφθῆ τί συμβαίνει εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ φοβοῦνται δικαίως μήπως τὸ κακὸν ἐπεκταθῆ εἰς τὰς τάξεις των. Κατὰ τὸ ἴδιον αὐτὸ χρονικὸν διάστημα οἱ ἡμιθανεῖς καὶ ψυχορραγοῦντες Ἀθηναῖοι κατορθώνουν νὰ σχηματίσουν ἓν ἐκστρατευτικὸν σῶμα καὶ ἐκστρατεύουν ἐναντίον τῶν παρὰ τὴν Θράκην Χαλκιδέων καὶ κατὰ τῆς Ποτιδαίας, τὴν ὁποίαν ἐπολιόρκουν ἤδη προγενέστερον ἀθηναϊκὰ στρατεύματα.

Ἀλλὰ παρὰ τὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς τὰς ὁποίας προσεκόμισαν ἔξω τῆς Ποτιδαίας, δὲν ἐπιτυγχάνουν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των, διότι ἡ νόσος θερίζει τώρα τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα. Καὶ ἀφοῦ χάνουν ἐκ τῶν τετρακισχιλίων χιλίους πεντήκοντα ὁπλίτας, εἰς διάστημα 40 ἡμερῶν, ἐπιστρέφουν εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἄγνωνα. Ἕτερος στρατηγὸς εἶναι ὁ Φορμίων, ὁ ὁποῖος ἐγκαταλείπει τοὺς Χαλκιδεῖς καὶ δὲν μένουν παρὰ οἱ τοῦ προγενεστέρου ἐκστρατευτικοῦ σώματος, οἱ ὁποῖοι ἐξακολουθοῦν νὰ πολιορκοῦν τὴν Ποτίδαιαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀρχίζει ἡ ἀποκάλυπτος πλέον δυσφορία κατὰ τοῦ Περικλέους. Παρὰ τὴν θέλησίν του, οἱ Ἀθηναῖοι ζητοῦν νὰ συνδηλαγήσουν, ἀλλὰ οἱ πρέσβεις των ἐπανέρχονται ἄπρακτοι. Οἱ Πελοποννήσιοι θέλουν προφανῶς νὰ σαρώσουν ἄρδην τώρα τὴν πόλιν διὰ νὰ μὴ ἀνορθωθοῦν ποτὲ πλέον αἱ Ἀθῆναι. Ὁ μεταξὺ τῶν ψυχορραγούντων ἐμφύλιος σπαραγμὸς φαίνεται τώρα ἀνατρεπτος. Ἀλλὰ ὁ ἀκατάβλητος ἐκεῖνος Περικλῆς εὑρίσκει δυνάμεις ἠθικὰς καὶ ψυχικὰς πρὸς συγκράτησιν τοῦ μαινομένου πλήθους. Συγκαλεῖ ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ προσπαθεῖ νὰ νουθετήσῃ τὸν λαόν. Ὡς ἐκ θαύματος τὸ ἐπιτυγχάνει. Μόλις δὲ ἀντιλαμβάνεται ὁ μέγας πολιτικὸς ὅτι τὰ πλήθη ἀρχίζουν νὰ ἀκούουν, θέτει ὠυὰ τὸ ἀδιέξοδον. Ὁ πόλεμος ὑπῆρξεν ἀναπόδραστος. Θὰ ἐπακολουθήσῃ τώρα ἡ ὑποδούλωσις εἰς τοὺς ἀνηλεεῖς ἐχθροὺς ἢ θὰ θυσιασθοῦν τὰ πάντα καὶ μέχρις ἐσχάτων πρὸς ἐξάντλησιν πάσης δυνατότητος διὰ νὰ διατηρηθῆ ἡ ἐλευθερία; Εἶναι περίφημος ἐπίσης καὶ ὁ λόγος ποὺ ἐξεφώνησε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ τὸν ὁποῖον παραθέτομεν ἐπίσης ὁλόκληρον. (Θουκυδίδης βιβλίον Β' ἀρ. 60).

«Μολονότι ἀποδέχομαι χωρὶς ἐπιφυλάξεις τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ὀργῆς σας ἐναντίον μου (διότι γνωρίζω καλὰ τὰς αἰτίας), σᾶς συνεκάλεσα ἐδῶ διὰ νὰ σᾶς ὑπομνήσω καὶ νὰ σᾶς ἀποδείξω ὅτι ἀδίκως κατοφέρεσθε κατ' ἐμοῦ καὶ χάνετε τὸ θάρρος σας εἰς τὰς συμφοράς. Ἐγὼ νομίζω ὅτι τὰ ἄτομα εὐτυχοῦν περισσότερον ὅταν ἡ πόλις ὅλη εὐημερῇ παρὰ ἐὰν τὰ ἄτομα εὐτυχοῦν, ἡ δὲ πόλις ὁλόκληρος μαραίνεται. Ὁ εὐτυχὴς εἰς τὰς ἰδιωτικάς του ὑποθέσεις ὑφίσταται τὸν ἀντίκτυπον ἐκ τῆς καταστροφῆς τῆς πατρίδος, ὅπως καὶ ὁ ἀποτυγχάνων, ἐνῷ ὁ ἀποτυγχάνων ἔχει περισσοτέρας ἐλπίδας νὰ σωθῇ εὑρισκόμενος εἰς εὐτυχοῦσαν πόλιν παρὰ εἰς δυστυχοῦσαν.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ μὲν πόλις δύναται νὰ ὑποστῇ τὰς μερικὰς τῶν ἀνθρώπων δυστυχίας, χωριστὰ δὲ καθεὶς ἀδυνατεῖ νὰ ὑφίσταται τὰς δυστυχίας της, πρέπει νὰ ἐνωθῶμεν πρὸς ὑπερασπίσιν της καὶ ὄχι νὰ πράττωμεν ὅ,τι πράττετε σήμερον· παραφερθέντες διὰ τὰς οἰκιακὰς δυστυχίας, ἀμελεῖτε τὴν κοινὴν σωτηρίαν καὶ ἀπεφασίσατε ὄχι μόνον ἐμὲ νὰ κατηγορῆτε, διότι σᾶς συνεβούλευσα νὰ κάμετε πόλεμον ἀλλὰ καὶ τὸν ἑαυτόν σας, διότι ἀπεδέχθητε τὴν γνώμην μου. Καὶ ὅμως ὀργίζεσθε ἐναντίον πολίτου ὡς ἐγώ, πολίτου ὁ ὁποῖος, ὡς νομίζω, οὐδενὸς εἶναι κατώτερος εἰς τὸ νὰ ἐννοῇ τὰ συμφέροντα καὶ νὰ παριστᾷ ταῦτα σαφῶς διὰ τοῦ λόγου καὶ ὁ ὁποῖος ἀγαπᾷ τὴν πατρίδα καὶ εἶναι ἀφιλοκερδής.

Ὁ γνωρίζων τὰ ὠφέλιμα καὶ μὴ διδάσκων αὐτὰ φανερὸ δὲν διαφέρει ποσῶς ἀπὸ τὸν μὴ γνωρίζοντα, ὁ δὲ ἔχων ἀμφότερα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα, διακείμενος ὅμως δυσμενῶς πρὸς τὴν πόλιν, δὲν θὰ ἔλεγε τὰ συμφέροντα εἰς τὴν πόλιν, ὡς θὰ ἐπραττεν, ἐὰν ἠγάπα τὴν πόλιν· ὁ ἔχων τέλος καὶ τὸ προσὰν τοῦτο, ἐξαγοραζόμενος ὅμως διὰ χρημάτων, θὰ ἐπώλει ὅλα ταῦτα ἀντὶ χρημάτων. Ὥστε, ἀφοῦ ἐπιστεύσατε ὅτι εἶχα περισσότερον ἀπὸ πάντα ἄλλον τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα, ἔστω καὶ μετρίως, καὶ ἐπείσθητε νὰ κάμετε πόλεμον, παραλόγως μὲ κατηγορεῖτε σήμερον ὅτι σᾶς ἀδικῶ.

Πράγματι, ὅσοι ἔχουν ἐλευθερίαν ἐκλογῆς καὶ εἶναι εὐτυχεῖς, θὰ ἦσαν πάρα πολὺ παράφρονες ἐὰν ἐξέλεγαν τὸν πόλεμον· ἀλλὰ ἐὰν ἦτο ἀνάγκη ἢ νὰ ὑποκύψουν καὶ νὰ ὑποστοῦν ἀμέσως τὸν ξένον ζυγὸν ἢ νὰ κινδυνεύσουν καὶ σωθοῦν, περισσοτέρας κατηγορίας ἄξιος θὰ ἦτο ὁ φεύγων τὸν κίνδυνον ἀπὸ τὸν ὑποστάντα αὐτόν. Καὶ ἐγὼ μὲν εἶμαι ὁ αὐτὸς καὶ δὲν μεταβάλλομαι· σεῖς δὲ μεταβάλλεσθε, ἐπειδὴ νὰ πεισθῆτε μὲν ὅτε εἶσθε ἀδιάφθορεῖς, νὰ μετανοήσετε δὲ σήμερον ὅτε πάσχετε. Ἐπειδὴ εἶναι ἐξησθενημένον τὸ φρόνημά σας νομίζετε τὰς συμβουλάς μου ὡς μὴ ὀρθὰς καὶ ὁ καθεὶς αἰσθάνεται πρὸ παντὸς τὴν ἀτομικὴν βλάβην, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ διακρίνῃ τὴν εἰς τὰ μέλλον κοινὴν ὠφέλειαν.

Εἰς τοιαύτην μεγάλην μεταβολὴν ἡ ὁποία ἐπῆλθεν αἰφνιδίως, τὸ φρόνημά σας κατέπεσε πολὺ καὶ δὲν δύνασθε νὰ ἐπιμένετε μὲ ἀντοχὴν εἰς τὰ ἀποφασισθέντα. Διότι καταβάλλουν τὸ φρόνημα τὰ αἰφνίδια καὶ ἀπροσδόκητα καὶ τὰ ἔξω ἀπὸ κάθε ὑπολογισμὸν συμβαίνοντα· τοῦτο συνέβη καὶ εἰς σᾶς ἕνεκα τῆς νόσου, ἡ ὁποία ἐπῆλθε μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα κακά. Κατοικοῦντες ὅμως πόλιν μεγάλην καὶ ἀνατεθραμμένοι μὲ ἦθη ἀνάλογα τοῦ μεγέθους αὐτῆς πρέπει καὶ εἰς τὰς μεγίστας συμφορὰς νὰ ἀνθίστασθε καὶ νὰ μὴ ἀφανίζετε τὸ ἀξίωμα αὐτῆς (διότι οἱ ἄνθρωποι συνηθίζουν νὰ μέμφωνται ἐξ ἴσου τὸν διὰ δειλίαν φαινόμενον κατώτερον τῆς δόξης τὴν ὁποίαν ἔχει, καθὼς καὶ νὰ μισοῦν τὸν διὰ θρασύτητα ἐπιδιώκοντα δόξαν, ποὺ δὲν τοῦ ἀνήκει). Λησμονήσατε λοιπὸν τὰς ἰδίας συμφορὰς καὶ ἀσχοληθῆτε περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας.

Ἐὰν δὲ φοβῆσθε μήπως ἡ καταπόνησις ἐκ τοῦ παρόντος πολέμου παρατοθῇ ἐπὶ πολὺ καὶ μήπως ἐπὶ τέλους δὲν ὑπεριοχύσετε, ἀρκεσθῆτε εἰς ὅσα σᾶς εἶπον ἕως τώρα πολλάκις, διὰ νὰ σᾶς ἀποδείξω ὅτι ὁ φόβος αὐτὸς εἶναι ἀβάσιμος. Θέλω φανερώσει δὲ καὶ τὸ ἑξῆς, τὸ ὁποῖον ἀναφερόμενον εἰς τὸ μέγεθος τῆς ἡγεμονίας ἡμῶν, νομίζω ὅτι οὔτε ἐσυλλογίσθητέ ποτε ὅ,τι ἔχετε, οὔτε ἐγὼ ἐμνημόνευσα εἰς τοὺς προγενεστέρους λόγους μου· καὶ οὔτε σήμερον θὰ σᾶς τὸ ἀνέφερον, ἐπειδὴ ἔνεκα ὀφιν κάποιας ἀλαζονικήν, ἐὰν δὲν σᾶς ἔβλεπον παραλόγως νὰ διατελῆτε ὑπὸ κατάπληξιν. Νομίζετε ὅτι μόνον ἐπὶ τῶν συμμάχων ἄρχετε, ἐγὼ δὲ πιστεύω ὅτι ἐκ τῶν δύο στοιχείων τοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων, τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης, σεῖς εἶσθε οἱ ἀπόλυτοι κύριοι τοῦ ἑνὸς ὄχι μόνον ἐφ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ὁποίας κατέχετε σήμερον, ἀλλὰ καὶ περισσότερον ἀκόμη, ἐὰν θελήσετε· καὶ οὐδεὶς οὔτε βασιλεὺς οὔτε ἄλλος κανεὶς λαὸς ἐκ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἱκανὸς νὰ σᾶς ἐμποδίσῃ πλέοντας διὰ τοῦ ὑπάρχοντος στόλου. Ὥστε αὕτη ἡ δύναμις φαίνεται πολὺ μεγαλυτέρα τῆς τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἀγρῶν, τῶν ὁποῖων στερηθέντες νομίζετε ὅτι ἐστερήθητε μεγάλων πραγμάτων, τὰ ὁποῖα πασσαβαλλόμενα μὲ τὴν δύναμίν σας δὲν πρέπει νὰ ἔχουν ἄλλην ἀξίαν εἰμὴ κηπαρίων καὶ ἐπιδείξεως πλούτου.

Σκεφθῆτε ὅτι διὰ μὲν τῆς ἐλευθερίας, ἐὰν διὰ τῶν ἀγώνων μας διατηρήσωμεν αὐτήν, εὐκόλως θέλομεν ἀνακτήσει ταῦ-

τα, διὰ δὲ τῆς ὑποταγῆς μας εἰς ἄλλους καὶ ὅσα ἔχομεν πρότερον ἀποκτήσει θέλουσιν ἐλαττωθῆ. Ὑπὸ τὴν διπλῆν ταύτην ἔποψιν δὲν πρέπει νὰ φανῶμεν κατώτεροι τῶν προτέρων ἡμῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐκληρονόμησαν ἀλλὰ μετὰ κόπων ἀπέκτησαν καὶ διεφύλαξαν τὴν δύναμιν αὐτὴν τὴν ὁποίαν παρέδωκαν εἰς ἡμᾶς. (Εἶναι δὲ αἰσχρότερον νὰ χάσῃ κανεὶς ὅ,τι εἶχε παρὰ νὰ ἀποτύχῃ προσπαθῶν νὰ τὸ ἀποκτήσῃ).

Βαδίσατε λοιπὸν κατὰ τῶν ἐχθρῶν γενναίως ὄχι μόνον μετὰ τυφλοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ λογικοῦ θάρρους. Διότι ἡ ἀμάθεια, ὅταν συνοδεύεται μὲ εὐτυχίαν, δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ ὑπερηφάνειαν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν δειλόν, ἐνῷ τὸ λογικὸν θάρρος δὲν ἀνήκει παρὰ εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἐν γνώσει πιστεύει ὅτι εἶναι ὑπέρτερος τοῦ ἐχθροῦ. Τὸ αἴσθημα δὲ τοῦτο ὑπάρχει εἰς ἡμᾶς. Καὶ ὅταν αἱ πιθανότητες ἀπὸ τὰ δύο μέρη εἶναι ὅμοιαι, ἡ πεποίθησις τῆς ὑπεροχῆς καθιστᾷ τὴν τόλμην ἀσφαλεστέραν καὶ δὲν στηρίζεται τόσον εἰς τὴν ἐλπίδα, τῆς ὁποίας ἡ δύναμις χρησιμεύει ἐν καιρῷ στενοχωρίας, ὅσον εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἰδίων μέσων, ἡ ὁποία καθιστᾷ τὸ μέλλον ἀσφαλέστερον. Τὴν τιμὴν ταύτην, ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς πόλεως ἡμῶν καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι ὑπερηφανεύεσθε, καθήκον σας εἶναι νὰ διατηρήσετε ἀντὶ πάσης θυσίας καὶ νὰ μὴ ἀποσύγετε τοὺς κόπους, ἐκτὸς ἂν παύσετε νὰ ἀγαπᾶτε τὰς τιμάς· μὴ νομίσετε ὅτι πρόκειται ἀγὼν περὶ ἑνὸς νόμου, νὰ μὴ γίνετε δοῦλοι ἀντὶ ἐλευθέρων, ἀλλὰ περὶ τῆς στερήσεως τῆς ἀρχῆς καὶ περὶ κινδύνου ὁ ὁποῖος δύναται νὰ προκύψῃ ἀπὸ τὸ μῖσος τὸ ὁποῖον ἐπεσύρατε διαρκούσης τῆς κυριαρχίας σας. Ταύτην νὰ καταθέσετε δὲν εἶναι πλέον δυνατόν, καὶ ἂν ἀκόμη ἀπὸ φόβον ἢ ἀδράνειαν σᾶς παρεκίνει κανεὶς παράτολμα πρὸς τὴν πρᾶξιν αὐτήν· διότι ἐξασκεῖτε ταύτην ὡς τυραννίαν, τὴν ὁποίαν ἴσως φαίνεται μὲν ἄδικον νὰ καταλάβῃ κανεὶς ἐξ ἀρχῆς εἶναι ὅμως ἐπικίνδυνον νὰ ἀπολέσῃ σήμερον. Ὅσοι ἤθελον συμβουλεύσει τοῦτο, ἐὰν ἔπειθον τοὺς ἀκούοντας, τάχιστα ἤθελον ἀφανίσει τὴν πόλιν καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ἀκόμη ὅτι ἤθελον δυνηθῆ νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτονομίαν των· διότι ἡ ἡσυχία δὲν ἐξασφαλίζεται, ἐὰν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν δραστηριότητα, οὐδὲ ἁρμόζει εἰς κυρίαρχον πόλιν, ἀλλ' εἰς ὑπόδουλον, νὰ ὑπακούῃ εἰς ἄλλην χάριν τῆς ἰδικῆς της ἀσφαλείας.

Σεῖς δὲ μὴ παρασύρεσθε ὑπὸ τοιούτων φίλων τῆς εἰρήνης· ἀφοῦ συνεμερίσθητε τὴν γνώμην μου νὰ πολεμήσωμεν, δὲν πρέπει νὰ ὀργίζεσθε κατ' ἐμοῦ, ἐὰν οἱ ἐχθροὶ ἐπελθόντες ἔπραξαν ὅσα ἦτο ἐπόμενον νὰ πράξουν μετὰ τὴν ἄρνησίν σας εἰς τὸ νὰ ὑποταχθῆτε εἰς αὐτοὺς καὶ ἐὰν παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἐνέσκηψεν ἡ νόσος αὕτη, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπεριμένομεν ποτὲ νὰ ἐνσκήψῃ.

Γνωρίζω ὅτι ἐν μέρει ἡ νόσος αὕτη ἀλλὸν παρὰ ἡ λεηλασία τῆς χώρας εἶναι αἰτία νὰ μισοῦμαι ἀπὸ σᾶς. Τοῦτο εἶναι ἄδικον, ἐκτὸς ἐὰν καὶ ὅταν ἀπροσδοκήτως συμβῇ κάποια εὐτυχία εἰς σᾶς, τὴν ἀποδώσητε καὶ αὐτὴν εἰς ἐμέ. Ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ὑποφέρετε καὶ τὰ ἀπὸ τῶν θεῶν προερχόμενα δεινὰ καὶ τὰ ἀπὸ τῶν πολεμίων. Τοιοῦτον ἄλλοτε ἦτο τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως ταύτης, δὲν πρέπει δὲ νὰ παύσῃ σήμερον.

Μάθετε καλῶς ὅτι μὴ ὑποκύπτουσα εἰς τὰς συμφοράς, ἀλλὰ θυσιάζουσα πλεῖστα σώματα καὶ κόπους εἰς πολέμους ἐπέτυχε μεγίστην φήμην μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπέκτησε μέχρι τοῦδε μεγίστην δύναμιν, ἡ ὁποία θὰ ἀπομείνῃ διὰ παντὸς εἰς τὴν μνήμην τῶν μεταγενεστέρων, ἔστω καὶ ἐὰν ἐξασθενήσῃ κάπως ἡ δύναμίς μας σήμερον (διότι τὰ πάντα ἐν τῇ φύσει αὐξάνουν καὶ ἐλαττώνονται).

Μάθετε καλῶς ὅτι Ἕλληνες ὄντες ἐγίναμεν ἄρχοντες ἐπὶ πλείστων Ἑλλήνων καὶ εἰς τοὺς μεγίστους πολέμους ἀντέσχομεν καὶ ἐναντίον ἄλλων ὁμοῦ καὶ ἐναντίον μεμονωμένων· τέλος ὅτι κατῳκήσαμεν πόλιν πολυανθρωποτάτην καὶ εὐπορωτάτην κατὰ πάντα. Καὶ ὅμως ὁ μὲν εἶλος τῆς εἰρήνης θὰ τὰ μεμφθῇ ὅλα αὐτά, ὁ δραστήριος θὰ ζηλοτυπήσῃ, ὁ δὲ μηδὲν κεκτημένος θὰ φθονήσῃ. Ὅπως εἶναι γνωστόν, ὁ κλῆρος ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἔτυχε νὰ εἶναι ἄρχοντες ἐπὶ τῶν ἄλλων ὑπῆρξε νὰ μισοῦνται καὶ νὰ εἶναι ἀντιπαθεῖς· ὁ ἕνεκα μεγίστου αὐτοῦ κερδῶν φθονούμενος σκέπτεται ὀρθῶς. Διότι τὸ μῖσος δὲν διαρκεῖ ἐπὶ πολύ, ἡ δὲ παροῦσα λαμπρότης καὶ ἡ μετέπειτα δόξα καταλείπεται αἰώνια. Σεῖς δὲ προβλέποντες εἰς μὲν τὸ μέλλον δόξαν, εἰς δὲ τὸ παρὸν ὄχι αἰσχύνην, ἐξασφαλίσατε ταῦτα διὰ τῆς σημερινῆς προθυμίας, χωρὶς νὰ στελλετε κήρυκας πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, οὔτε νὰ δεικνύετε διὰ φανερῶν ἐκδηλώσεων ὅτι κατεπονήθητε ἀπὸ τὰ παρόντα κακά. Εἰς τὰς συμφορὰς οἱ ὀλιγώτεραν λυπούμενοι καὶ ἐνεργητικώτερον ἀνθιστάμενοι λαοὶ ἢ ἰδιῶται, αὐτοὶ εἶναι οἱ ἰσχυρότεροι μεταξὺ πάντων».

Καὶ παρὰ τὴν κατάστασίν των, οἱ Ἀθηναῖοι ἀποδέχονται τὰς νέας θυσίας καὶ πρωτιμοῦν νὰ ἀποθάνουν μαχόμενοι. Φυσικά, ἡ κατάστασις δὲν μεταβάλλεται καὶ ἡ δυσφορία κατὰ τοῦ μεγάλου Περικλέους ἐπαναρχίζει. Τὸν κρημνίζουν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν, τὸν καταδικάζουν εἰς πρόστιμον καὶ φυλάκισιν, ἑτοιμάζονται νὰ τὸν παραπέμψουν εἰς δίκην, τῆς ὁποίας εἶναι εὐνόητος ἡ ἔκβασις. Καὶ ὅμως... Οἱ ἴδιοι αὐτοὶ μαινόμενοι ἤδη ἐναντίον του κατανοοῦν μετ' ὀλίγον ὅτι κανεὶς ἄλλος ἀπὸ αὐτὸν δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τοὺς καθοδηγήσῃ κατὰ τὴν κρίσιμον καὶ ταραχώδη ἐκείνην περίοδον. Κατόπιν τούτου ὁ Περικλῆς ἀναλαμβάνει καὶ πάλιν τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν. Μὲ προφανῆ πικρίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐντιμότητα ὁ Θουκιδίδης διαπιστώνει ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν οἱ Ἀθῆναι μόνον κατ' ὄψιν εἶναι δημοκρατία καὶ ὅτι οὐδέποτε ἄλλοτε ἢ εἰς οἱανδήποτε ἄλλην χώραν δικτάτωρ τόσον ἀπολυταρχικός, ὅσον ὁ Περικλῆς ἐπέβαλε τόσον ἀνεξελέγκτως τὴν ἀπόλυτον γνώμην του. Ἀναγνωρίζει ὅμως ὁ ἀντιπολιτευόμενος τὸν Περικλέα ἱστορικός, δηλαδὴ ὁ Θουκιδίδης, καὶ τὰς μοναδικὰς ἀρετὰς τοῦ Περικλέους, ὅστις ἀκριβῶς, διότι δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀξιόμεμπτον ἢ τὸ παράνομον καὶ τὸ δυνάμενον νὰ προσαφθῇ εἰς αὐτόν, ἄγει καὶ φέρει τὸν λαὸν συμφώνως πρὸς τὰς ἰδίας του πεποιθήσεις.

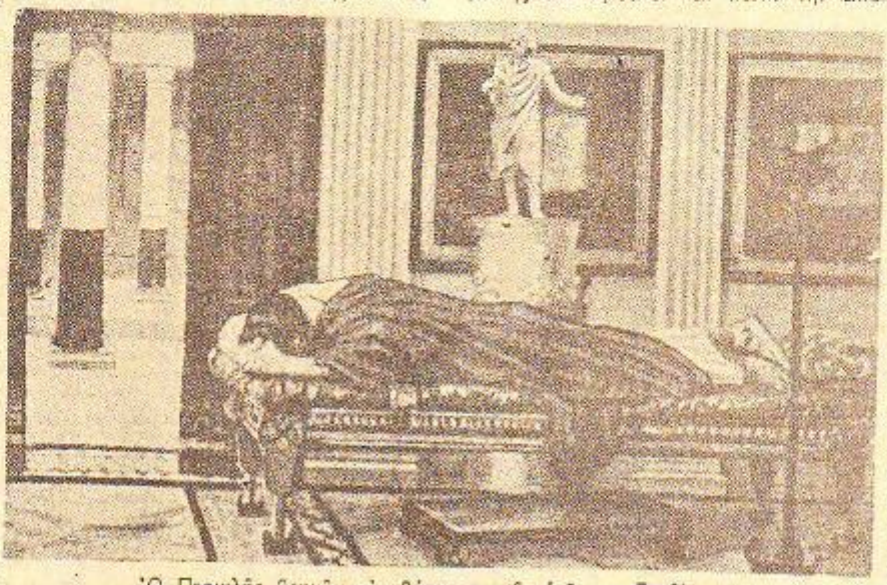

Ὁ Περικλῆς θρηνῶν τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του Ξανθίππου.
(Πίνακ τοῦ Ἄλλαν Στιούαρτ).

Θλιβεράν παρηγορίαν ἐμφανίζουν τὰ ἀντίποινα, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλει ὁ Περικλῆς εἰς τοὺς Πελοποννησίους μὲ ἀναλόγους λεηλασίας καὶ καταστροφός. Χαρακτηριστικὸν τῶν μέχρι τοῦδε ἐχθροπραξιῶν εἶναι ὅτι δὲν συνήφθη μάχη. Αἱ λυσσώδεις προσπάθειοι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν στρέφονται εἰς τὴν πραγματοποίησιν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρων καὶ ἀνεπανορθώτων καταστροφῶν.

Θάνατος τοῦ Περικλέους. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Περικλῆς εἶχεν ἀπολέσει τοὺς περισσοτέρους καὶ καλυτέρους φίλους του, ἀκόμη δὲ καὶ τοὺς δύο υἱούς του, τὸν Ξάνθιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ὁ ἀκαταδάμαστος ἐκεῖνος ἀνὴρ ὅταν μετὰ ἀπὸ ὅλα τὰ προηγούμενα θλέπῃ τέλος καὶ τὸν υἱόν του νεκρόν, τὸν προσφιλῆ του Πάραλον, εἶναι ἀδύνατον πλέον νὰ συγκρατηθῇ καὶ πρὸ τῆς νεκρικῆς κλίνης ἐκείνου ἀναλύεται εἰς δάκρυα. Ὁ ψυχραιμος καὶ ἀλύγιστος ἐκεῖνος ἡγέτης ἔχει ἤδη μεταβληθῇ εἰς ἀνθρώπινον ράκος! "Ἀλλωστε φαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἴδιος νοσεῖ ἀπὸ καιροῦ. Ἡ ἰσχυρά του κρᾶσις ἀντεπεξέρχεται καὶ ἡ ὑπουλος νόσος διαρκεῖ ἐπὶ μακρόν. Ὅταν ἐπὶ τέλους καταρρέῃ ὁ ὀργανισμός του, ὁ Περικλῆς εἶναι εἰς τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του δαπανηθεὶς ὁλόκληρος εἰς τὰ ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν μεγάλα ἰδανικά του. Ζῇ ἐπὶ ἓν ἀκόμη ἔτος διὰ νὰ ἴδῃ νέας συμφορὰς καὶ νὰ δοκιμάσῃ νέας πικρίας. Τέλος δὲ αἰσθάνεται ὅτι προσεγγίζει τὸ τέλος του. Οἱ ὑπολειπόμενοι τῶν φίλων του περιτριγυρίζουν κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας του τὴν κλίνην του, ὅπου ὁ Ὀλύμπιος κατέχεται ἀπὸ τὴν ἐπιθανάτιον ἀγωνίαν. Ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἀρετῆς, περὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν τροπαίων του. Ἐκεῖνος δὲ ποὺ φαίνεται ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἤκουε μέσα εἰς τὴν ἐπιθανάτιον βύθισίν του, ἐγείρεται σίφνης ἐπὶ τῆς κλίνης του, ὡσὰν νὰ ἐπανέρχεται ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον καὶ βροντοφωνεῖ: «Θαυμάζω ὅτι ἐπαινεῖτε καὶ μνημονεύετε πράγματα, τὰ ὁποῖα ὄντα ἐν μέρει τῆς τύχης ἔργα, κατωρθώθησαν καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων στρατηγῶν. Τὸ δὲ μέγιστον καὶ κάλλιστον λησμονεῖτε, ὅτι ἐξ αἰτίας μου οὐδεὶς ποτὲ τῶν Ἀθηναίων ἐφόρεσε μέλαν ἱμάτιον...».

Αὐτὸς ἦτο ὁ μεγάλος του καῦμός. Νὰ πιστευθῇ δηλαδὴ ὅτι οὐδέποτε ἠθέλησε τὸν φρικῶδη ἐκεῖνον πόλεμον.

Οὕτως ἐτελεύτησεν ὁ μέγιστος ἐκεῖνος Ἕλλην πολιτικὸς τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἡγέτης τῶν Ἀθηναίων, χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ περατώσῃ τὸ μέγα του ὄνειρον, δηλαδὴ τὴν ἕνωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ θάνατός του ἐπῆλθε κατὰ τὸ θεινόπωρον τοῦ 429. (Περισσότερα περὶ Περικλέους καὶ τῶν ἔργων του θλέπε εἰς ἄρθρον «Περικλῆς» εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν).

Πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου πρέπει νὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ τί ἦτο ὁ αἰών ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ ὄνομά του μεγίστου πολιτικοῦ

τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πολυτιμοτέρου τῶν μετάλλων — «ὁ Χρυσοῦς Αἰὼν τοῦ Περικλέους», ὅπως ὠνομάσθη — καὶ ὅστις πραγματικῶς δὲν διήρκεσε παρὰ ὀλίγας μόνον δεκαετίας, ἀλλὰ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου ἀνεδείχθησαν οἱ μεγάλοι τραγικοί, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Φειδίας, ὁ Ἰκτῖνος κλπ., ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἢ μᾶλλον κάθε πνευματικῆς ἐκδηλώσεως ὑπῆρξεν ἄνευ προηγουμένου εἰς τὴν ἱστορίαν ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν.

Ο ΧΡΥΣΟΥΣ ΑΙΩΝ

Η ἑλληνική ἱστορία κατὰ τὰ 40 ἔτη, τὰ ὁποῖα ἕπονται μετὰ τὰς Πλαταιὰς καὶ τὴν Μυκάλην, εἶναι σχετικῶς εἰρηνική. Ἔγιναν ἀκόμη μερικοὶ πόλεμοι ἀλλ' ἄνευ σοβαρῶν διαταραχῶν. Ἐπί τινα χρόνον οἱ εὐποροῦντες Ἀθηναῖοι εἶχον τὸν καιρὸν νὰ ἀποκαλύψουν τὰς κλίσεις των, ἐδημιουργήθη δὲ τότε μία σειρὰ ἀθανάτων ἀριστουργημάτων. Αἱ εἰκοστικαὶ τέχναι ἤκμασαν καὶ τὰ θεμέλια τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, τεθέντα ἤδη ὑπὸ τῶν Ἰώνων φιλοσόφων, ἐστερεοποιήθησαν. Μετὰ πάροδον ὅμως μιᾶς περίπου πεντηκονταετίας ἐνεφανίσθη ἡ σιωπηρὰ μέχρι τοῦδε ἐχθρότης μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης καὶ ἤρχισεν, ὅπως εἴδομεν, ὁ ἅγιος καὶ ἐξοντωτικὸς Πελοποννησιακὸς πόλεμος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐχάθη ὅλη ἡ δημιουργικὴ ἐκείνη ζωτικότης, περὶ τῆς ὁποίας ὡμιλήσαμεν προηγουμένως. Ἡ Ἑλλάς, ὅπως θὰ ἴδωμεν, συνεχίζοντες τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ πολέμου αὐτοῦ, κατεστράφη, ἀλλὰ μένει ὁλόκληρον τὸ μεγαλεῖον τῆς φιλοσοφίας, τῆς φιλολογίας καὶ τῆς τέχνης ποὺ ἐδημιούργησε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς λάμψεώς του καὶ ποὺ ἐκληροδότησεν ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ εἰς τὰς ἑπομένας γενεὰς τῶν ἀνδρώπων.

Καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων (βλέπε καὶ Εἰσαγωγὴν τοῦ παρόντος τόμου) ὁ Μάρραιη, γράφει περὶ τῶν Ἑλλήνων τὰ ἑξῆς:

«Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ἡ ἱστορία ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν, εἶναι ἕνας ἱστὸς πολέμου, διπλωματίας καὶ ἀγριοτήτων. Ὅ,τι ὅμως εἶναι μέγα διὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ζωή των. Εἶναι ἡ ἱστορία τῆς σκέψεως, τοῦ αἰσθήματος, τοῦ χαρακτῆρος. Ὁ λαὸς αὐτὸς εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ δυσχερείας, αἱ ὁποῖαι δὲν πορεμβάλλονται σήμερον εἰς τὸν ἰδικόν μας δρόμον. Ἐν τῇ πράξει δὲν εἶχε καμμίαν προηγουμένην πεῖραν. Ὅ,τι ἐκαμνε τὸ ἐκαμνε διὰ πρώτην φοράν. Οἱ ὑλικαὶ πηγαί του ἦσαν ἀσθενέσταται, αἱ ἐπιθυμίαι του, οἱ φόβοι του, αἱ ὁρμαί του ἦσαν πιθανῶς βιαιότεραι, ἀγριώτεραι ἀπὸ τὰς ἰδικάς μας. Καὶ ἐν τούτοις παρήγαγε τὰς Ἀθήνας τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Πλάτωνος».

Ἡ καταπληκτικὴ αὐτὴ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἡ ἐνεργητικότης αὐτή, συσσωρευθεῖσα ἀπὸ πολλοῦ, ὑπῆρξεν ἡ δᾶς ἡ φωτίζουσα τὴν νύκτα τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι ὁ ὁδηγὸς ὅλων τῶν διανουμένων, τῶν ὁποίων τονώνει τὴν προσπάθειαν. Ἐξεδηλώθη μετὰ τὸν Μαραθῶνα καὶ τὴν Σαλαμῖνα. Αἱ Ἀθῆναι μετὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἶναι ἐλεύθεραι καὶ δὲν φοβοῦνται πλέον. Χωρὶς μεγάλην κατανάλωσιν δυνάμεως καταλαμβάνουν τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὸν κόσμον τῆς ἐποχῆς των.

Τὸ ἔργον συνετελέσθη ἀπὸ μικρὰν ὁμάδα ἀνθρώπων. Κατὰ τὸ μέγιστον τμῆμα μιᾶς γενεᾶς, οἱ πολῖται ἔζησαν ὑπὸ τοὺς ἰδίους ἐκείνους ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους εἰς πᾶσαν ἐποχὴν οἱ ἄνθρωποι κεντρίζονται νὰ παράγουν ἔργα ὡραῖα καὶ χρήσιμα. Δὲν ἐγνώριζον τὸν φόβον, ἦσαν ἐλεύθεροι καὶ ὑπερήφανοι. Καὶ ἡ τάσις τὴν ὁποίαν ἔχομεν πάντες ὅταν νομίζωμεν ὅτι διαθέτομεν ἀπεριόριστον δύναμιν, νὰ τὴν διαθέτωμεν εἰς βιαιότητας ἐναντίον τῶν ἀδελφῶν μας, δὲν ὑπῆρχεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐκείνους. Ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ πολιτικὸς βίος ἐξετραχύνθη καὶ ὅταν ὁ ἐγκληματικὸς καὶ ἀδελφοκτόνος πόλεμος ἐξήντλησεν ὅλας τὰς φυσικὰς ἱκανότητας πρὸς δημιουργίαν, καὶ τότε ἀκόμη ἀπέμεινε μία πνευματικὴ φλόξ, ἡ ὁποία οὐδέποτε, οὔτε κατὰ τὴν θυελλωδεστέραν περίοδον, οὔτε κατὰ τὴν βραχεῖαν ἐποχὴν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἦτο δυνατὸν νὰ σβεσθῇ.

Κεντρισθεὶς ἀπὸ τὴν νίκην καὶ ἀπὸ τὸ αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας, ποὺ εἶχε τόσον ἀκριβῶς πληρώσει, ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν ὑψώθη ἐπί τινα χρόνον πρὸς τὴν πραγματικὴν εὐγένειαν. Ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Περικλέους ἤρχισεν ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς πόλεως καὶ ἡ ἐνίσχυσις τοῦ ἐμπορίου. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἀκολουθήσουν γενναιοφρόνως ἕνα γενναιόφρονα ἀρχηγόν καὶ ἡ μοῖρα τοὺς τὸν προσέφερεν. Ἡ πολιτικὴ ἱκανότης τοῦ Περικλέους ἦτο συνδεδυασμένη κατὰ τρόπον παραδοξότατον μὲ τὸ πραγματικόν του πάθος πρὸς τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ ὡραῖον.

Ὁ Περικλῆς εἶχεν ἰσχυρὸν νοῦν καὶ μεγάλην ἐλευθερίαν πνεύματος. Ἀπετύπωσε τὰς ἀρετάς του εἰς τὸν αἰῶνά του. Ἡ Δημοκρατία τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὴν μορφὴν τοῦ Περικλέους.

Ὁ Περικλῆς εἶχεν ὡς πολυτιμότατον βοηθόν του μίαν γυναῖκα ἐξαιρετικῆς μορφώσεως, Ἀσπασίαν τὴν Μιλησίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδύνατο νὰ νυμφευθῇ, διότι ὁ νόμος τότε ἀπηγόρευε τὸν γάμον Ἀθηναίων πολιτῶν μὲ ἄτομα γεννηθέντα ἔξω τῆς πολιτείας. Ἐν τούτοις ἡ Ἀσπασία ἦτο ἔστω καὶ ὄχι νομίμως σύζυγός του. Αὐτὴ συνετέλεσε διὰ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς της νὰ συγκεντρωθοῦν περὶ τὸν Περικλέα ἄνθρωποι μὲ ἐξαιρετικὰ χαρίσματα. Ὅλοι οἱ μεγάλοι σοφοὶ συγγραφεῖς καὶ καλλιτέχναι τοῦ καιροῦ της τὴν ἐγνώριζαν καὶ οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν τὴν εἶχαν ἐπαινέσει διὰ τὴν σοφίαν της καὶ τὴν σύνεσίν της.

Συμμαχίαι συνετήχθησαν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Περικλέους, ἀποικίαι καὶ νέα ἐμπορικὰ γραφεῖα ἱδρύθησαν ἀπὸ τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς Μαύρης Θαλάσσης καὶ οἱ θησαυροὶ τῆς Ἑνώσεως εἶχον μεταφερθῆ ἤδη ἀπὸ τὴν Δῆλον εἰς τὰς Ἀθήνας. Βεβαιωθεὶς ὅτι ἦτο πλέον ἐξησφαλισμένος ἀπὸ τὰς περσικὰς ἐπιδρομάς, ὁ Περικλῆς ἐχρησιμοποίησε τοὺς πολεμικοὺς θησαυροὺς τῶν συμμάχων πρὸς ἐξαρσισμὸν τῆς πόλεως.

Ἡ χρησιμοποίησις χρημάτων κατατεθειμένων δι' εἰδικοὺς σκοπούς, εἰς ἄλλους τοιούτους, ἡ μεταφορὰ αὐτῆ τῶν πιστώσεων δὲν εἶναι κατὰ τὰς νεωτέρας ἀρχὰς πολὺ ὁμαλὴ πρᾶξις. Ἀλλὰ ὁ Περικλῆς, οὕτω πράττων, δὲν ὑπήκουσεν εἰς ἄλλο τι συμφέρον, δὲν ἐκινήθη ἀπὸ ἄλλο τι ἐλατήριον, εἰμὴ ἀπὸ τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων του. Μήπως αἱ Ἀθῆναι δὲν ἤξιζον τὸν μισθὸν αὐτὸν ἐναντὶ τῶν τόσων ὑπηρεσιῶν ποὺ εἶχον προσφέρει εἰς τὴν Ἕνωσιν; Τὰ κεφάλαια ἐκεῖνα ἔδωσαν τὰ μέσα εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας καὶ τοὺς καλλιτέχνας νὰ ἐμφανίσουν ἀριστουργήματα. Ὁ Παρθενών, τοῦ ὁποίου σήμερον τὰ ἐρείπια καταπλήσσουν μὲ τὸ ἀθάνατον κάλλος των, ὑπῆρξεν ἡ κορωνὶς ἑνὸς συνόλου θαυμασίων κτιρίων. Τὰ γλυπτὰ τοῦ Φειδίου, τοῦ Μύρωνος, τοῦ Πολυκλείτου εἶναι ἐπαρκεῖς μάρτυρες τοῦ καλλιτεχνικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του τὴν φωτεινὴν παρατήρησιν τοῦ Βίνκλερ: ὅτι δηλαδὴ αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἀποκτήσει ἐπί τινα χρόνον τὴν μορφὴν τοῦ Περικλέους. Χάρις εἰς τὸ μεγαλειῶδες πνεῦμα τοῦ κυβερνήτου ἐκείνου, χάρις εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν οἱ ἄνθρωποι ποὺ τὸν περιεστοίχιζον ἠδυνήθησαν νὰ ἀποδώσουν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν καὶ ἄτομα μεγάλης πνευματικῆς δυνάμεως ἀπήντησαν εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ πόλις αὐτὴ διετήρησεν ἐπί τινα χρόνον ὡς προσωπεῖον τὴν μορφὴν τοῦ Περικλέους, ἔπειτα κατελήφθη ἀπὸ ἕνα εἶδος ἐξεγέρσεως καὶ ἔκτοτε μία ἰδέα τὴν ἐκυρίευσε: νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός.

Ἡ μέση στάθμη τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν εἶχε πολὺ μικρὰν ἰδέαν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς γενναιοφροσύνης ἐκείνου. Ἡ συνείδησις τῶν ἐκλογέων ἐξηγέρθη ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν λαμπρῶν ἀρχιτεκτονημάτων, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἔζων αὐτοί. Καὶ ὁ κόσμος εἶχε δυσαρεστηθῆ, βλέπων νὰ τυγχάνουν τόσης εὐνοίας γλύπται, οἷος ὁ Φειδίας, ἐνῶ ἔμενον εἰς τὴν ἀφάνειαν καλλιτέχναι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν εἴδωλα τοῦ ὄχλου. Διεμαρτυρήθησαν ἐναντίον τῶν δωρεῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς ξένους, οἷος ὁ Ἡρόδοτος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς καὶ κατὰ τῆς φανερᾶς καὶ παραδόξου κλίσεως ποὺ εἶχεν ὁ Περικλῆς νὰ συζῇ, νὰ συζητῇ καὶ νὰ συναναστρέφεται μὲ τὴν Ἀσπασίαν, μίαν γυναῖκα ἀπὸ τὴν Μίλητον.

Φαίνεται ἐξ ἄλλου ὅτι ὁ Περικλῆς ἦτο ψυχρὸς καὶ ἐπιφυλακτικός, ἐνίοτε δὲ θὰ ἐπεδείκνυεν ἴσως μίαν περιφρόνησιν πρὸς τοὺς πολίτας, τοὺς ὁποίους ἐξυπηρέτει.

Ὁ Περικλῆς εἶχε μεγάλα αἰσθήματα, εὐγένειαν καὶ σαφήνειαν ὕφους, ἰδιότητας αἱ ὁποῖαι ἦσαν πολὺ μακρὰν ἀπὸ τοὺς τόπους τῆς ἐκφράσεως τοῦ ὄχλου. Ἀλλὰ τὸ πρόσωπόν του εἶχε τὴν σφραγῖδα τῆς βαρύτητος, ἡ φωνή του ἦτο σταθερά, τὸ ἐνδυμά του ἀκόμη διατήρει μίαν γραμμήν, τὴν ὁποίαν ποτὲ δὲν ἔχανεν, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς βιαιοτέρας συζητήσεις.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ δι' ἄλλους ἀκόμη παρομοίους προεκάλει τὸν θαυμασμὸν ὅλων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τὸν ἀντίκρυζαν. Εἰς τὸν δρόμον δὲν ἐνεφανίζετο εἰμὴ μόνον ὅταν μετέβαινεν εἰς τὴν ἀγορὰν ἢ τὴν σύγκλητον. Δὲν ἐδέχετο προσκλήσεις τῶν φίλων του καὶ ἠρνεῖτο ὅλας ἐκείνας τὰς διασκεδάσεις, τὰς ὁποίας προσφέρει ἡ κοινωνικὴ ζωή, μέχρι σημείου ὥστε κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς πολιτικῆς ζωῆς του μίαν μόνον φορὰν μετέβη νὰ δειπνήσῃ εἰς κάποιον φίλον του, ὅταν ἔγιναν οἱ γάμοι ἑνὸς ἀνεψιοῦ του, ἀλλὰ καὶ τότε ἀνεχώρησεν ἀμέσως μετὰ τὴν τελετήν.

Εἶχε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπιδιδόμενος ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὰς διασκεδάσεις, ἐκινδύνευε νὰ ἐξευτελίσῃ τὸ λειτούργημα τὸ ὁποῖον ἦσκει καὶ ὅτι κῆ ἀξιοπρέπεια ἐλάχιστα συμβιβάζεται μὲ τὴν οἰκειότητα», ὅπως γράφει καὶ ὁ Πλούταρχος.

Δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κίτρινος τύπος διὰ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ἀνθρώπων τῶν κατεχόντων μίαν θέσιν σπουδαίαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἀλλ' ὁ ὄχλος ἐν τῇ ματαιοδοξίᾳ του ἐκολακεύετο μὲ τὰς κωμῳδίας αἱ ὁποῖαι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤκμαζον. Οἱ συγγραφεῖς κωμῳδιῶν ἤντλουν τὴν ἐπιτυχίαν των ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κόσμος χαίρει ὅταν βλέπῃ νὰ ἐξευτελίζεται ἕνας ἄνθρωπος, ὅταν ἡ ἀξία του προσβάλλῃ τὴν φιλοτιμίαν μας. Οἱ συγγραφεῖς ἐκεῖνοι ἔρριψαν ὅλον τὸν ὄβριν, τὸν ὁποῖον ἠδύναντο, ἐναντίον τοῦ Περικλέους καὶ τῆς φίλης του. Τὸν παρίσταναν φέροντα πασσαλοφορεμένην περικεφαλαίαν, ἡ ὁποία τὸν ἐγελοιοποίει καὶ προεκάλουν τὴν ἰλαρότητα τοῦ ὄχλου, ἐμφανίζοντες αὐτὸν διὰ τῶν ἡθοποιῶν ὡς κρεμμυδοκέφαλον. Ἡ Ἀσπασία ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁ στόχος των καὶ πηγὴ ἐμπνεύσεων διὰ τοὺς ποιητὰς τοῦ δρόμου.

Ἐφ' ὅσον παρήγετο ἡ ἀνδυνησις τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Σαλαμῖνος καὶ ὁ κόσμος ἐσυνήθιζεν εἰς τὴν θέαν τῶν νέων κτιρίων, τόσον περισσότερον ἠσθάνετο νὰ ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὴν δόξαν τοῦ Περικλέους καὶ τὴν αἰγλην τῶν Ἀθηνῶν. Ἀναμφισβητήτως ὁ Περικλῆς δὲν ἐγνώριζε τὴν ἐξοχίαν τῆς ἐποχῆς, οἱ πολῖται τὸν ἐεσεβάσθησαν καὶ δὲν ἐθέασαν ἕως ἐκεῖ, ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει οἱ ἐναντίον του ἐπιθέσεις ὑπῆρξαν τολμηραὶ καὶ ἐπί-

μονοι. Ἦτο εὐκατάστατος οἰκονομικῶς, ἔζησε περιωρισμένα καὶ ἀπέθανε πένης. Ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς ὁ ἐντιμότερος τῶν δημαγωγῶν, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν ἤρκεσε διὰ νὰ ἀποφύγῃ μίαν δίκην ἐναντίον του ἐπὶ δωροδοκίᾳ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐξῆλθεν ἀθῷος. Οἱ ἐχθροί του, ἡττηθέντες, προσεπάθησαν νὰ τοῦ ἐπιτεθοῦν δι' ἄλλου μέσου: ἐστρόφησαν ἐναντίον τῶν φίλων του.

Αἱ θρησκευτικαὶ προλήψεις καὶ αἱ ἠθικὰς φύσεως κατηγορίαι εἶναι τὰ φυσικὰ ὅπλα τοῦ ὄχλου κατὰ τῶν ἀρχηγῶν του. Ὁ Δάμων, φίλος τοῦ Περικλέους, ἐξωστρακίσθη. Ὁ Φειδίας κατηγορήθη ἐπὶ ἀσεβείᾳ (βλ. λ. Φειδίας), διότι ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς εἶχε τὴν τόλμην νὰ δώσῃ τὴν μορφὴν του καὶ τὴν μορφὴν τοῦ Περικλέους εἰς δύο στρατιώτας παριστάμενους εἰς μίαν μάχην μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀμαζόνων.

Ὁ Φειδίας, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀπέθανεν εἰς τὰς φυλακάς. Ὁ Ἀναξαγόρας (βλ. λ.), ὁ μέγας Κλαζομένιος σοφός, διαμένων τῇ προσκλήσει τοῦ Περικλέους εἰς Ἀθήνας, ἀνέπτυσσε διαφόρους θεωρίας, ἀλλὰ εἴτε ἐκ προθέσεως εἴτε ἐκ παρερμηνείας διῶκται ἐπικριταὶ του τὸν ἐκατηγόρουν ὅτι ἔλεγε τὰ περιεργότερα περὶ τῶν πραγμάτων περὶ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἄστρων καὶ ἄφινε σαφῶς νὰ ἐξυπακούεται ὅτι δὲν ὑπῆρχον θεοί, ἀλλὰ ἓν καὶ μόνον πνεῦμα, ποὺ ἐμψυχώνει τὸν κόσμον: ὁ νοῦς. Οἱ κατηγοροῦντες τὸν παρέλαβον καὶ ὁ Ἀναξαγόρας πρὸ τοῦ κινδύνου τῶν διώξεων εὑρέθη ὑποχρεωμένος νὰ φύγῃ ἢ μᾶλλον νὰ ἐξορισθῇ ἀπὸ τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ σωθῇ.

Ἔπειτα ἦλθεν ἡ σειρὰ τῆς Ἀσπασίας. Αἱ ἐχθροὶ ἤθελον νὰ τὴν ἐξοντώσουν καὶ ὁ Περικλῆς εἶχε νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ μιᾶς νυσικοῦ, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ ψυχὴ τῆς ζωῆς του, καὶ τῆς πόλεως ἀχαρίστου, τὴν ὁποίαν ἐξυπηρέτησεν, ἐπιστρέφων μὲ αἰγλην καὶ ἀθανασίαν. Καὶ ὅπως ἠθέλησε διὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν Ἀσπασίαν, κῦμα συγκινήσεως πολὺ ἀνθρωπίνης κατέκλυσε τὴν ψυχήν του. Ἔκλαυσε. Καὶ μόνον τὰ δάκρυά του ἐκεῖνα ἔσωσαν τὴν Ἀσπασίαν.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν εὐτυχεῖς, διότι ἐπέτυχον νὰ ταπεινώσουν τὸν Περικλέα! Αὐτὴ ἦτο ἡ ψυχολογία των. Ἦσαν ἱκανοποιημένοι διότι ὁ ἀγέρωχος καὶ ἀκάμπτος Περικλῆς συνετρίβη ἀπέναντι ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου. Μετ' ὀλίγον χρόνον θὰ ἦσαν ἐπίσης ἱκανοποιημένοι διότι θὰ ἐπότιζον τὸν Σωκράτην τὸ κώνειον! Οἰκτροὶ ἀθλιότητες μιᾶς ὑπερόχου καὶ λαμπρᾶς περιόδου!

Ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Περικλῆς δὲν μένει ἥσυχος ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἠγωνίσθη ὑπὲρ τὸ ἓν τρίτον αἰῶνος. Καὶ δὲν αἰσθάνονται τὴν ἔλλειψίν του, παρὰ μόνον ὅταν ὁ θάνατός του ἀφίνῃ τὴν Ἀθηναϊκὴν Πολιτείαν εἰς χεῖρας ἀσημάντων ἀναξίων ἐνῶ ὁ πόλεμος μαίνεται.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ

Εἰς τὸ τρίτον ἔτος τοῦ φρικιαστικοῦ πολέμου ἡ μαύρη κόνις θὰ καταστήσῃ ἀκόμη φοβερωτέραν τὴν τραγῳδίαν, διότι ἀπὸ τοῦ τρίτου αὐτοῦ ἔτους μέχρι τοῦ ἑβδόμου, ἐκτὸς τῶν συμβάντων καταστροφῶν καὶ δηώσεων, συμβαίνουν βεβαίως γεγονότα σπουδαιοτάτης ἀξίας, ἀλλὰ ὄχι ἱκανὰ ὥστε νὰ κρίνουν περὶ τοῦ ὅλου ἀγῶνος. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον λοιπὸν τοῦ 429 οἱ Ἀθηναῖοι νικοῦνται ἐπὶ τέλους κύριοι τῆς Ποτιδαίας. Ἐξ ἄλλου οἱ Πελοποννήσιοι, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 429 πολιορκοῦν τὰς Πλαταιάς, τὰς ἐξαναγκάζουν νὰ παραδοθοῦν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 427. Ἐν τῷ μεταξύ, κατὰ τὸ 428, ἀπέστη ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἡ νῆσος Λέσβος, ἡ ὁποία ὅμως, παρὰ τὴν ἀπὸ μέρους τῶν Πελοποννησίων βοήθειαν, ὑποτάσσεται ἐν ἔτει ἑκατόν. Κατὰ τὸ ἴδιον δὲ ἔτος ἡ ἀριστοκρατικὴ φατρία τῆς Κερκύρας, ὑπολογίζουσα εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν Πελοποννησίων, ὅπως καταβάλῃ τὸ δημοκρατικὸν κόμμα, ἐξαπολύει ἐμφύλιον σπαραγμὸν καὶ ἐπικρατεῖ. Ἀλλ' αὐτὸ συμβαίνει δι' ὀλίγον καὶ μόνον χρόνον, διότι εὐθὺς κατόπιν ἰσχυρὸς ἀθηναϊκὸς στόλος καταβαίνει εἰς Κέρκυραν καὶ κατόπιν διετοῦς ἀνακωχῆς ἡ νῆσος παραδίδεται κατὰ τὸ 425.

Τὰ πράγματα λοιπὸν ἔφερον οἱ Ἀθηναῖοι φαίνονται θριαμβεύοντες μέχρι τῆς στιγμῆς. Αἱ στάσεις ὅμως τῆς Λέσβου καὶ τῆς Κερκύρας ἀποκαλύπτουν ὁλονὲν καὶ περισσότερον τὸ ἐπισφαλὲς τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας. Ἐκτὸς αὐτῶν, κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος τοῦ πολέμου ἐκ τοῦ ἀποθεματικοῦ τῶν 6.000 ταλάντων ἔχουν καταναλωθῆ ἤδη τὰ 5.000 τάλαντα. Οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ νὰ ἐπαρκέσουν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Μυτιλήνης, ἀναγκάζονται νὰ ἐπιβάλουν εἰς τοὺς ἰδίους των ἑαυτοὺς ἔκτακτον εἰσφορὰν ἐκ 200 ταλάντων. Τὸ χειρότερον ὅλων στέλλουν μοῖραν τοῦ στόλου των εἰς Μικρασίαν, διὰ νὰ ἁρπάσουν ὅσα χρήματα δυνηθοῦν.

Οἱ Πελοποννήσιοι ὅμως παραλλήλως δὲν μένουν ἀργοὶ οὔτε κατὰ θάλασσαν. Ἔχουν πέμψει ἐπικουρίαν εἰς Λέσβον καὶ Κέρκυραν καὶ ἔχουν τολμήσει νὰ ναυμαχήσουν ἐκ παρατάξεως παρὰ τὴν Ναύπακτον, τοῦτο δὲ κατὰ τὸ τρίτον τοῦ πολέμου ἔτος καὶ ἐναντίον τοῦ Φορμίωνος, τοῦ ἱκανωτάτου ναυάρχου τῶν Ἀθηναίων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι οὐδὲν κατώρθωσαν κατὰ θάλασσαν. Ὁ πόλεμος ἐν τούτοις ἀπ' ἀρχῆς ἔχει προσλάβει χαρακτῆρα ἀσυνήθους ἀγριότητος. Οἱ Πελοποννήσιοι, κυριεύσαντες τὰς Πλαταιάς, ἐθανάτωσαν ὅλους τοὺς παραδοθέντας Πλαταιεῖς — 250 τὸν ἀριθμὸν — τὰς δὲ γυναῖκας των ἠνδραπόδισαν. Ἔπειτα παρέδωσαν τὴν πόλιν εἰς τοὺς ἀμείλικτους Θηβαίους, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ ἐξύρισαν κυριολεκτικῶς τὸν χῶρον ὅπου ἦτο ἡ πόλις, ἐξεμίσθωσαν κατόπιν αὐτὸν δι' ἀγρούς! Δηλαδὴ εἶχεν ἀφανισθῆ τελείως ἡ πόλις!

Τμῆμα μαρμαρίνης ἀσπίδος εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον ἐξ ἀντιγραφῆς τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Φειδίου. Ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ὁ μέγας γλύπτης εἶχε ἀμιλεύσει καὶ τὴν μορφήν του (ὄπισθεν τοῦ εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον γονατιστοῦ νεανίου) πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ἀσέβεια καὶ ἐτιμωρήθη ὁ γλύπτης διὰ φυλακίσεως.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ὑπῆρξαν ἀνθρωπινώτεροι. Ὅταν κατετρόπωσαν τοὺς Μυτιληναίους συνέλαβον 1000 περίπου ζῶντας καὶ τοὺς ἐθανάτωσαν ὡς πρωταιτίους τῆς στάσεως. Εἰς τὴν Κέρκυραν ἔλαβον χώραν μετὰ τῆς αὐτῆς λύσσης ἀνάλογοι σφαγαὶ μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων κομμάτων. Ἀκόμη οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν πλήρη καταστροφὴν τῆς Αἰγίνης καὶ εἰς τὴν ὁμαδικὴν ἐκρίζωσιν τῶν Αἰγινητῶν, ἐπέδραμον τὸ 424 εἰς τὴν Θυρέαν, ὅπου εἶχον καταφύγει οἱ Αἰγινῆται πρόσφυγες, καὶ ἀφοῦ ἐξεπόρθησαν τὸ ἄσυλον τῶν δυστυχῶν ἐκείνων κατέκαυσαν τὰ πάντα, κατέσφαξαν πλείστους, τοὺς δὲ ἐπιζῶντας τοὺς ὡδήγησαν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου τοὺς ἐφόνευσαν.

Τὰ γεγονότα τῆς Σφακτηρίας. Κατὰ τὰ πρῶτα λοιπὸν ἑπτὰ ἐκεῖνα ἔτη τοῦ ἀδοξοτέρου τῶν ἑλληνικῶν πολέμων, οἱ υἱοὶ καὶ ἔγγονοι τῶν ὑπερόχων νικητῶν τοῦ Μαραθῶνος, τῶν ἡρώων τῶν Θερμοπυλῶν, τῶν μεγαλουργῶν τῆς Σαλαμῖνος, τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Μυκάλης, ἐπιδίδονται ἐξ ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων εἰς ἐχθροπραξίας συχνὰ ἀπανθρώπους ἢ ἠλιθίας, ἐνῷ ἀποφεύγουν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀλλήλους εἰς συντεταγμένας παρατάξεις. Καὶ ἀπὸ τὸ ἓν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀγὼν ἀνάξιος τῶν Ἑλλήνων συνεχίζεται μέχρις ἐξαντλήσεως, ἄνευ ἀνδρείας καὶ ἄνευ γενναιότητος. Τέλος κατὰ τὸ ἔτος 425 ἐπέρχεται γεγονὸς, τὸ ὁποῖον ἀθεῖ τὰ πράγματα πρὸς τὴν κάθαρσιν τοῦ μοιραίου δράματος.

Τὸ ἔαρ τοῦ αὐτοῦ ἔτους οἱ Πελοποννήσιοι, κατὰ τὴν συνήθειάν των, εἰσβάλλουν καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Σπαρτιάτου βασιλέως Ἄγιδος, υἱοῦ τοῦ Ἀρχιδάμου. Ἡ ἐπιδρομὴ ὅμως αὐτὴ διαρκεῖ μόλις περὶ τὰς 15 ἡμέρας. Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ἡ ἐπιδρομὴ ἔγινε πρωϊμώτατα, ὥστε τὸ στράτευμα ἐστερήθη τροφῆς διότι ὁ σῖτος ἦτο ἀκόμη χλωρός, πρὸς τούτοις δὲ ἐνέσκηψε καὶ χειμὼν ὄψιμος, ἐκτάκτως δριμύς, πιέσας ἐξαιρετικῶς τοὺς ἐν ἐκστρατείᾳ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς βάσεις των. Κυρίως ὅμως αὐτὸ συνέβη διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐν τῷ μεταξὺ ἔλαβον εἴδησιν σπουδαιοτάτην, ἡ ὁποία κατετάραξεν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐνέβαλεν εἰς μεγίστην ἀνησυχίαν.

Κατὰ τὸ διάστημα ἀκριβῶς κατὰ τὸ ὁποῖον ἐλάμβανε χώραν ἡ εἰσβολὴ τῶν Πελοποννησίων εἰς τὴν Ἀττικὴν, εἶχον ἐκπλεύσει ἐκ Πειραιῶς τεσσαράκοντα πολεμικὰ σκάφη ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ τὸν Σοφοκλέα, μετέβαινον δὲ εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐν Σικελίᾳ ὁπαδῶν τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα εἶχεν ἐντολὰς ὅπως, διερχομένη ἐκ Κερκύρας, βοηθήσῃ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἐκεῖ δημοκρατικοῦ κόμματος. Εἶχεν ὅμως ἡ μοῖρα αὐτὴ καὶ τρίτην ἐντολήν: Ὑπῆρχε τότε εἰς τὰς Ἀθη-

νας στρατιωτικὸς ἐπιφανής, ὁ Δημοσθένης, ὁ ἄριστος τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν τῆς ἐποχῆς καὶ ὅστις φυσικὰ δὲν ἔχει κοινὴν σχέσιν μὲ τὸν ὁμώνυμόν του καὶ μέγιστον τῶν ρητόρων, ποὺ ἤκμασεν ἀργότερον. Ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ ἐπιτηδειότατος καὶ πλέον μεγαλεπήβολος τῶν ἡγετῶν τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατεύματος, ὅπως ὁ Φορμίων ἦτο ὁ ἰσάξιός του ἀρχηγὸς εἰς τὰς κατὰ θάλασσαν ἐπιχειρήσεις. Κατὰ τὸ προηγηθὲν ἔτος, ὁ Δημοσθένης εἶχεν ἀριστεύσει ἀνὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸς λοιπὸν εἶχεν ἐπινοήσει εὐφυέστατον σχέδιον, βασιζόμενον ἐπὶ τῆς συνεργασίας τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίων. Συνίστατο δὲ τὸ σχέδιον τοῦτο εἰς τὸ νὰ καταλάβουν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα ἐπικαιρόν τινα θέσιν εἰς Μεσσηνίαν καὶ ἐκεῖθεν τῇ συμπράξει τῶν Μεσσηνίων τῆς Ναυπάκτου νὰ ἀπειλήσουν ἀμέσως τὴν Σπάρτην. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεδοκίμασαν τὸ σχέδιον. Ἀλλὰ διὰ νὰ καταληφθοῦν ἐξαπίνης οἱ Σπαρτιᾶται, δὲν ἀπεστάλη εἰδικὴ πρὸς ταῦτο στρατιά. Ὁ Δημοσθένης μεταμφιέζεται εἰς ἁπλοῦν ναύτην καὶ ἐπιβαίνει εἰς ἕνα ἀπὸ τὰ πλοῖα τῆς μοίρας, ἔξουσι ὁδοτημένος νὰ μεταχειρισθῇ ἐὰν ἔκρινε σκόπιμον τὰ ἀθηναϊκὰ πολεμικὰ καὶ τὸ ἐπ' αὐτῶν ἐκστρατευτικὸν σῶμα, ὅταν θὰ ἀπεβιβάζετο εἰς Πελοπόννησον.

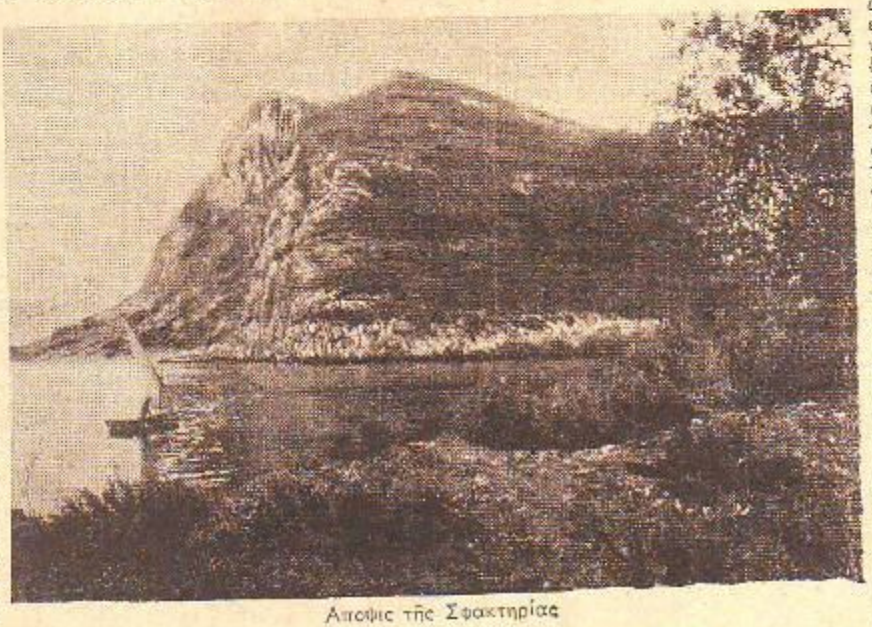

Ἀποψις τῆς Σφακτηρίας

Ὅτε λοιπὸν ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ τὸν Σοφοκλέα μοῖρα ἐφθασεν εἰς τὴν δυτικομεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Πελοποννήσου, κατέναντι τῆς Πύλου, ὁ Δημοσθένης κάμνων χρῆσιν τῆς ἐξουσιοδοτήσεώς του, προτείνει νὰ ἀποβιβασθοῦν ἐκεῖ, νὰ ὀχυρωθοῦν καὶ, ἀφοῦ κρατήσῃ αὐτὸς ἐπαρκεῖς δυνάμεις, ἔπειτα τὸ ὑπόλοιπον ἐκστρατευτικὸν σῶμα νὰ συνεχίσῃ τὸν πλοῦν του. Οἱ δύο ὅμως ἄλλοι στρατηγοὶ ἀποποιοῦνται τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεως τοῦ Δημοσθένους καὶ θέλουν νὰ προχωρήσουν. Κατὰ τύχην ὅμως ἐνσκήπτει τρικυμία καὶ τοὺς ἀναγκάζει νὰ καταφύγουν εἰς Πύλον. Τότε μόνον ἐπιχειροῦν νὰ ἐκτελέσουν τὸ σχέδιον τοῦ Δημοσθένους. Τοιουτοτρόπως ἀνεγείρεται ἐκ τοῦ προχείρου μικρὸν προγεφύρωμα ἐπὶ τῆς πελοποννησιακῆς παραλίας κατὰ τὸ βόρειον, ἤτοι κατὰ τὸ στενώτατον τοῦ λιμένος στόμιον, εἰς θέσιν καλουμένην Κορυφάσιον.

Ὁ Εὐρυμέδων ἐγκαταλείπει ἐκεῖ τὸν Δημοσθένη μὲ πέντε πολεμικὰ πλοῖα καὶ ἀποπλέει μετὰ τῶν λοιπῶν πρὸς Κέρκυραν. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ Δημοσθένης βλέπει 43 τριήρεις τῶν πολεμίων εἰσερχομένας εἰς τὸν λιμένα, ἐνῷ αὐτὸς δὲν ἔχει παρὰ 5 πλοῖα καὶ μερικοὺς Μεσσηνίους, ἐθελοντὰς εἰς τὴν διάθεσίν του. Ἐν τούτοις, δὲν χάνει τὸ θάρρος του. Παρασκευάζει τὰ πάντα συνετῶς, στέλλει δὲ δύο ἐκ τῶν πλοίων του πρὸς τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ ζητεῖ τὴν ταχίστην ἐπικουρίαν τῆς ὅλης ἀθηναϊκῆς μοίρας.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν βλέπουν ἐπὶ τῆς παραλίας εἰμὴ 60 παρατεταγμένους Ἀθηναίους ὁπλίτας καὶ ὀλίγους ἄλλους τοξότας. Φυσικὰ ἐλπίζουν νὰ τοὺς καταβάλουν ταχέως. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ τοὺς προσβάλουν δι' ὅλων τῶν δυνάμεων λόγῳ τοῦ στενοῦ τοῦ χώρου.

Παρὰ τὴν ἀνδρείαν τοῦ Σπαρτιάτου στρατηγοῦ Βρασίδα, ὁ ὁποῖος καὶ ἐπληγώθη κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην, οἱ Ἀθηναῖοι κατορθώνουν νὰ κυριεύσουν καὶ αὐτὴν τὴν ἀσπίδα τοῦ ἀντιπάλου στρατηγοῦ. Αὐτὸ δὲ ἔχει μεγάλην ψυχολογικὴν σημασίαν. Οἱ Πελοποννήσιοι ἐπὶ δύο ὁλοκλήρους ἡμέρας συνεχίζουν τὰς ἐπιθέσεις των, ἀλλὰ αἱ προσπάθειαί των εἶναι ἄκαρποι. Κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ζητοῦν ἐκ τῆς Ἀσίνης ξύλα πρὸς κατασκευὴν πολιορκητικῶν μηχανῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως καταφθάνουν ἐκ Ζακύνθου τὰ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα πολεμικὰ σκάφη τῆς ἀθηναϊκῆς μοίρας. Ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον καταλάβει ὁλόκληρον τὸν λιμένα, ἡ ἀθηναϊκὴ μοῖρα εἰσελαύνει δι' ἀμφοτέρων τῶν λιμενικῶν στομίων καὶ ὁρμᾷ κατὰ τῶν πολεμίων. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ δὲν ἔχουν διέξοδον καὶ ρίπτουν τὰ πλοῖα των ἐπὶ τῆς ξηρᾶς. Οἱ Ἀθηναῖοι τώρα ὑπεριαχοῦν, ἀποκλείουν πανταχόθεν τοὺς πολεμίους, ἀκόμη δὲ καὶ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ εὑρισκομένους Σπαρτιάτας, 450 τὸν ἀριθμὸν τοὺς ὁποίους εἶχον ἀποβιβάσει ἐκεῖ οἱ Πελοποννήσιοι ὅταν ἔφθασαν εἰς Πύλον. Οἱ πολιορκηταὶ λοιπὸν μετατρέπονται τώρα εἰς πολιορκουμένους. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἀποκλεισθέντων Σπαρτιατῶν οἱ πλείστοι τῶν ὁπλιτῶν ἀνάκουν εἰς τὰ πρῶτα γένη τῆς Σπάρτης καὶ δι' αὐτὸ θόρυβος μέγας καὶ ταραχὴ ἐγείρεται εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῶν Λακεδαιμονίων μόλις καθίσταται γνωστὸν τὸ γεγονός.

Ἡ ματαία ἀπόπειρα εἰρήνης. Ἀποφασίζουν οἱ Σπαρτιᾶται ὅπως οἱ ἄρχοντές των καταβοῦν ἀμέσως εἰς τὰ στρατόπεδον διὰ νὰ ἴδουν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ συμβαίνοντα καὶ νὰ ἀποφασίσουν ἐπὶ τοῦ πρακτέου. Ὅταν ἔγινε καὶ αὐτὸ ἐπείσθησαν οἱ ἄρχοντες ὅτι δὲν ὑπῆρχε τρόπος παροχῆς βοηθείας εἰς τοὺς πολιορκουμένους καὶ δι' αὐτὸ ζητοῦν ἀμέσως διὰ κήρυκος ἀνακωχὴν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους στρατηγούς.

Ὁ Εὐρυμέδων καὶ ὁ Δημοσθένης, ἔχοντες ουσιαστικὰ λόγους νὰ ὑποψιάζωνται, δὲν ἀποδέχονται τὴν πρότασιν, παρὰ μόνον ὑπὸ ὅρους ἐπαχθεστάτους διὰ τοὺς Πελοποννησίους, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποσοβήσουν κάθε ἀπὸ μέρους των δολοπλοκίαν. Οἱ πρέσβεις ἀναχωροῦν πράγματι, φθάνουν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἀρχίζει μία «ἐπίθεσις εἰρήνης». Ὅλα εἶναι εὐνοϊκὰ τώρα διὰ τοὺς Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ἐπιτύχουν τὴν εἰρήνην καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν τὴν προτέραν εὐημερίαν καὶ ἰσχύν των. Ἀλλ' ὅμως εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἐπικρατεῖ πνεῦμα σωφροσύνης. Αἱ διαπραγματεύσεις γίνονται ὑπὸ ὀχλοκρατίαν. Διαφεύγει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Σπάρτη ἐνδιαφέρεται τώρα πρὸ παντὸς διὰ τοὺς κινδυνεύοντας ἀριστοκρατικοὺς γόνους της. Οἱ Ἀθηναῖοι πιστεύουν ὅτι ἔφθασεν ἡ στιγμὴ τῆς κατασυντριβῆς τῆς Σπάρτης καὶ δι' αὐτὸ ἀπολακτίζουν τὰς τόσον συμφερούσας προτάσεις. Ἔναντι τῶν ὀλίγων ἐκείνων νέων τῆς Σφακτηρίας οἱ Λακεδαιμόνιοι προσφέρουν ἀκόμη μεγαλυτέρας παραχωρήσεις, δέχονται ἀκόμη καὶ ταπεινωτικὴν συμμαχίαν, κατὰ δὲ τὴν συνήθειάν των, ἀδιαφοροῦν διὰ τὴν τύχην τῶν συμμάχων των, τοὺς ὁποίους εἶναι διατεθειμένοι νὰ ἐγκαταλείψουν εἰς τὸ ἔλεος τῶν Ἀθηναίων.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ὅμως ἄγει καὶ φέρει τὸν λαὸν ὁ δημαγωγὸς καὶ βυρσοδέψης τὸ ἐπάγγελμα Κλέων, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ βαδίσῃ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Περικλέους, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχῃ καὶ τὰς ἱκανότητας ἐκείνου, καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ ἀγοῦν οἱ περὶ εἰρήνης προσπάθειαι.

Μετὰ εἰκοσαήμερον ἀνακωχὴν, ἐπαναρχίζουν περὶ τὴν Πύλον αἱ ἐχθροπραξίαι. Ἀλλὰ ἡ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναμενομένη παράδοσις τῶν πολιορκουμένων τῆς Σφακτηρίας δὲν πραγματοποιεῖται. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ πολιορκούμενοι εἶχον ἀποθέματα τροφίμων, μεταφερθέντα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἀκόμη τῶν σπονδῶν. Ἐξ ἄλλου τολμηροὶ εἶλωτες, ἐνθαρρυνόμενοι διὰ γενναίων ἀμοιβῶν, κατορθώνουν νὰ μεταφέρουν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν νῆσον νέας τροφάς. Ἀντιθέτως οἱ Ἀθηναῖοι πάσχουν τώρα ἐκ στερήσεως σίτου, ἀκόμη δὲ καὶ ὕδατος. Τὸ χειρότερον ὅλων εἶναι ὅτι φοβοῦνται τὰς συνέπειας τοῦ ὀψίμου χειμῶνος καὶ δι' αὐτὸ ζητοῦν ἐπειγόντως ἐπικουρίας ἐξ Ἀθηνῶν. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Κλέων κατηγορεῖ τὸν Δημοσθένη ὅτι δὲν ἐπέτυχε ἀκόμη τὴν νίκην, τότε δὲ σαρκασταί τινες ζητοῦν παρ' αὐτοῦ νὰ ἀναλάβῃ νὰ φέρῃ εἰς Ἀθήνας αἰχμαλώτους τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς Σφακτηρίας. Πρὸ τῆς προκλήσεως ταύτης, ἔπειτα ἀπὸ πολὺν θόρυβον καὶ ὀχλοβοήν, δέχεται ὁ Κλέων καὶ στέλλεται, παρὰ τὴν θέλησίν του, ὡς συστράτηγος τοῦ Δημοσθένους. Εὐθὺς ὡς λαμβάνει τὴν ἐπικουρίαν, αὐτὴν ὁ Δημοσθένης προσβάλλει τὴν νῆσον. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀντιτάσσουν γενναίαν καὶ πείσμονα ἄμυναν κατὰ τὸ διάστημα ὁλοκλήρου ἡμέρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἀφοῦ ἔπεσαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, οἱ ὑπόλοιποι κυκλωθέντες παντάχοθεν ἀναγκάζονται νὰ συνθηκολογήσουν. Οἱ παραδοθέντες, 292 τὸν ἀριθμόν, μεταξὺ τῶν ὁποίων 120 Σπαρτιᾶται, ἀπάγονται εἰς Ἀθήνας ὡς ἔμψυχα λάφυρα.

Ματαίως οἱ Λακεδαιμόνιοι, πιεζόμενοι τώρα ἀπὸ τὴν Πύλον καὶ ἀπὸ τὴν Σφακτηρίαν, ἀλλὰ καὶ ἐλπίζοντες νὰ περισώσουν τοὺς αἰχμαλώτους των, ὑποβάλλουν προτάσεις ἐπὶ προτάσεων πρὸς σύναψιν εἰρήνης. Ἐπὶ χρόνον τινὰ ἀκόμη οἱ Ἀθηναῖοι γνωρίζουν καὶ ἄλλας ἐπιτυχίας, καταλαμβάνουν δὲ καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Λακωνικῆς Κύθηρα, περιορίζουν δὲ οὕτω τὴν παραλίαν τῶν Λακεδαιμονίων δι' ἐρμητηρίων, ἀπὸ τῶν ὁποίων, μὲ συνεργοὺς τοὺς Μεσσηνίους, δὲν παύουν νὰ λεηλατοῦν τὴν χώραν. Ἀπάγουν πολλοὺς εἴλωτας καὶ ἀπειλοῦν νὰ ἐξαπολύσουν κατὰ τῆς Σπάρτης νέον Μεσσηνιακὸν πόλεμον.

Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος μεταφέρεται εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον τὰ πράγματα λαμβάνουν ἐντελῶς ἄλλην τροπήν. Ὁ μεγαλεπήβολος Σπαρτιάτης Βρασίδας διέβλεψεν ὅτι ἡ μεγαλυτέρα πληγή, ἡ ὁποία θὰ κατέστρεφε τοὺς Ἀθηναίους, θὰ ἦτο ἡ ἐξέγερσις τῶν συμμάχων των. Αὐτὴ λοιπὸν ἔπρεπε νὰ ὑποκινηθῇ. Καὶ τώρα ὁ Βρασίδας πείθει τοὺς συμπατριώτας του, ἔστω καὶ μὲ ἄμεσον κίνδυνον τῆς Σπάρτης, νὰ μεταφερθῇ τὸ θέατρον τοῦ πολέμου εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας, παρὰ τὰς συμμαχικὰς τῶν Ἀθηναίων πόλεις. Τὸ σχέδιον τοῦ Βρασίδα ἦτο τοσοῦτῳ μᾶλλον συμφέρον διὰ τὴν Σπάρτην, καθόσον ὁ Βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας, ὅπως καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Χαλκιδικῆς, ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Ἀθηναίους, εἶχον ζητήσει ἀρωγὴν ἀπὸ τὴν Σπάρτην. Κατὰ τροπηθεῖσαν δὲ συνεννόησιν εἶχεν ὑποδειχθῆ αὐτὸς οὗτος ὁ Βρασίδας ὡς ἀρχηγὸς τῶν παρὰ τὴν Μακεδονίαν ἐπιχειρήσεων. Ἡ Σπάρτη ἐπιτρέπει μὲν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βρασίδα, ἀλλὰ δὲν δίδει εἰς αὐτὸν δυνάμεις ἱκετάς. Τὸ ὅλον στρατεύμα του ἀριθμεῖ 700 εἵλωτας. Στρατολογεῖ ὅμως αὐτὸς διὰ χρημάτων, τὰ ὁποῖα ἔστειλαν οἱ Μακεδόνες, ἄλλους Πελοποννησίους, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑπερβαίνουν τοὺς χιλίους.

Μὲ τὴν περιωρισμένην λοιπὸν αὐτὴν δύναμιν τῶν 1.700 ἀνδρῶν ὁ Βρασίδας ἀναχωρεῖ πρὸς τὸ θέρος τοῦ 424 π.Χ. διὰ νὰ μεταβῇ διὰ τῆς ἀπροστάτευτος Ἑλλάδος καὶ Θεσσαλίας εἰς Μακεδονίαν. Ὅταν φθάνει ἐκεῖ ἀποκόπτει ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους πλείστας πόλεις. Κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ Δεκεμβρίου ὁ Βρασίδας γίνεται κύριος τῆς κυριοτάτης τῶν αὐτῶν κτήσεων τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀμφιπόλεως, τῆς ὁποίας τὴν ἄλωσιν δὲν ἠδυνήθη νὰ ματαιώσῃ ὁ στρατηγὸς τότε περὶ τὴν Θάσον Ἱστορικὸς Θουκυδίδης. Δι' αὐτὸ καὶ κατηγορεῖται ὁ Θουκυδίδης εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπὶ παραβάσει καθήκοντος, ἐξορίζεται δὲ καὶ διαμένει μακρὰν τῆς πατρίδος του ἐπὶ εἴκοσιν ὁλόκληρα ἔτη.

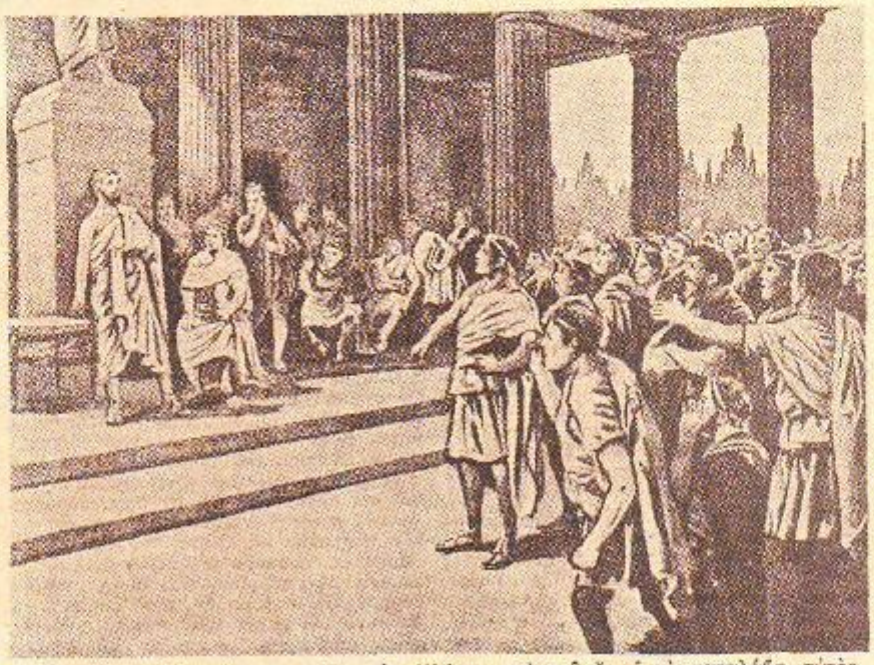

Ὁ Δῆμος Ἀθηναίων σαρκάζει τὸν Κλέωνα καὶ τοῦ ζητεῖ νὰ καταλάβῃ αὐτὸς τὴν Σφακτηρίαν.

Ἐν τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι, ἀντὶ νὰ δράσουν εἰς βοήθειαν τῆς Χαλκιδικῆς, ὑπακούουν εἰς συμβουλὰς τοῦ Κλέωνος καὶ ἐκστρατεύουν διὰ μεγάλων δυνάμεων εἰς Βοιωτίαν διὰ νὰ καταλύσουν τὸ ἐκεῖ ὀλιγαρχικὸν κόμμα. Καταλαμβάνουν λοιπὸν τὴν Δήλιον, λιμένα τῆς Ταναγρικῆς. Ἀλλὰ δὲν προφθάνουν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν ὅσον ἔπρεπεν, ὅταν οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἐξορμοῦν ἐναντίον των. Συγκροτεῖται μάχη φονικὴ ὑπὸ μορφὴν μάλιστα ἐμφυλίου πολέμου. Διότι χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῶν προσκυνούντων Σπαρτιατῶν ξύλα διάβρεκτα διὰ πίσσης καὶ θείου, ἐπιτυγχάνουν δὲ πλεῖστοι τῶν πολεμίων. Κατόπιν μεγάλων ἀγωνιῶν οἱ Ἀθηναῖοι ἡττῶνται κατὰ κράτος.

Μετὰ τὴν τοιαύτην τροπὴν τῶν πραγμάτων μερὶς εἰρηνοφίλων Ἀθηναίων, τῆς ὁποίας προΐσταται ὁ Νικίας, πείθει ἐπὶ τέλους τὸν Δῆμον περὶ τῆς ἀνάγκης συνάψεως εἰρήνης.

Τοιαυτοτρόπως συνομολογεῖται ἐν ἀρχῇ τοῦ 423 ἀνακωχὴ ἑνὸς ἔτους. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους αὐτοῦ τῆς ἀνακωχῆς πολλαὶ εἶναι αἱ ἐλπίδες περὶ τῆς ὁριστικῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ ἐντὸς ὀλίγου ἡ ἀνακωχὴ αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ εἰς τὴν Χαλκιδικήν, ὅπου αἱ πόλεις ἐξηκολούθουν ἀφιστάμεναι τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Βρασίδας δὲν ἐπείθετο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς πόλεις αὐτὰς ἀπροστατεύτους εἰς τὸν ἀνῶνα τῶν. Τέλος εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ φιλοπόλεμος μερίς, ἐπωφελουμένη ἐκ τοῦ γεγονότος οὗτοῦ, ἐπιτυγχάνει ὥστε νὰ μὴ γίνῃ δεκτὴ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις.

Ἐξ ἄλλου οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποφασίζουν τώρα νὰ στείλουν εἰς τὸν Βρασίδαν σπουδαίαν ἐπικουρίαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι στέλλουν ἐπικουρίαν ὑπὸ τὸν Κλέωνα. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη λοιπὸν τοῦ 422 π.Χ. στέλλονται 1200 Ἀθηναῖοι, Λήμνιοι καὶ Ἴμβριοι ὁπλῖται, ἐπίσης δὲ καὶ 300 ἱππεῖς. Μετὰ τῶν αὐτῶν στέλλονται ἀκόμη καὶ ἀρκετοὶ σύμμαχοι μετὰ 30 ἱππέων. Ὁ Κλέων καὶ ὁ Βρασίδας συναντῶνται παρὰ τὴν Ἀμφίπολιν, ὅπου ἠττῶνται οἱ Ἀθηναῖοι. Κατὰ τὴν μάχην φονεύονται καὶ ὁ Κλέων καὶ ὁ Βρασίδας.

Ἡ Νικίειος εἰρήνη. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔπεσαν εἰς τὴν μάχην τῆς Ἀμφιπόλεως οἱ δύο ἀντίπαλοι ἀρχηγοὶ τοῦ μέχρις ἐκείνου πολέμου, τὰ ἀντίστοιχα φιλοπόλεμα κόμματα μένουν ἀκέφαλα. Φυσικὸν εἶναι λοιπὸν νὰ ἐπικρατήσουν καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἰρηνόφιλα κόμματα. Πράγματι δὲ εἰς τὴν Σπάρτην ἐπικρατοῦν αἱ φιλειρηνικαὶ ἀπόψεις τοῦ βασιλέως Πλειστοάνακτος. Εἰς τὰς Ἀθήνας πάλιν, κατόπιν διαροῆς τῶν δημοκρατικῶν, ἐπικρατεῖ τὸ κόμμα τῆς ἀριστοκρατίας, ἐκ παραδόσεως λακωνίζον καὶ ἀντιπολεμικόν. Καὶ ἐνῷ οἱ δημοκρατικοὶ ἔχουν χάσει τὸν πανίσχυρον ἡγέτην των ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Κλέωνος, οἱ ἀριστοκρατικοὶ πλουτίζουν τὰς τάξεις των μὲ «νέους ἄνδρας», ἔχοντες ἐν τούτοις ὡς τεράστιον κομματικὸν των κεφάλαιον τὸν Νικίαν, ἔμπειρον, ψύχραιμον καὶ σώφρονα στρατηγὸν καὶ ἡγέτην. Ἔχει βεβαίως ἐξελιχθῆ καὶ τὸ κόμμα αὐτό, ἔπειτα ἀπὸ τὰς ζυμώσεις ποὺ προεκλήθησαν κατόπιν τῆς πολιτείας τῶν δύο κυρίως ὑπεραριστοκρατῶν, τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Περικλέους, οἱ ὁποῖοι, παρὰ τὴν εὐγενῆ των καταγωγήν, ἠγήθησαν τῆς δημοκρατικῆς φατρίας καί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μεγίστην πλειονότητα τῶν συμπολιτῶν των εὐπατριδῶν, προσέδωσαν εἰς τοὺς οἴκους των παράδοσιν ἀντιλακωνικήν. Τώρα ὁ Νικίας ἐκπροσωπεῖ κυρίως τὴν ἀριστοκρατίαν τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων. Μὲ ἐπιτυχεῖς δὲ ἐλιγμοὺς προσπαθεῖ ἐπίσης νὰ προσελκύσῃ καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν μεγάλων ναυτεμπορικῶν κεφαλαίων, ποὺ ἔχουν ἐν τῷ μεταξὺ σχηματισθῆ καὶ τὰ ὁποῖα ἔχουν συμφέροντα ἐν τῇ εἰρήνῃ καὶ ὄχι ἐν τῇ πολεμικῇ καταστάσει. Ἀλλὰ ἡ ἀριστοκρατικὴ φατρία ἔχει ἀνάγκην ἐκπροσώπων ποὺ νὰ κατάγωνται ἀπὸ οἴκους εὐγενεῖς. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον βλέπομεν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Νικίου δύο νεαροὺς ἀκόμη ἡγέτας. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ Ἐρασιστράτου Φαίαξ. Αὐτὸς ἀνεδείχθη ὄχι τόσον διὰ τὸ ἐπιφανὲς τοῦ γένους του, ὅσον διότι ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας μετήρχετο μεθόδους δημαγωγικάς, ἀντιγράφων ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ἀντιπάλους. Τὴν πραγματικὴν εὐγένειαν αἵματος ἐξεπροσώπει ὁ νεαρὸς Ἀλκιβιάδης, ὁ ἀπὸ πατρὸς καὶ μητρὸς ἀνήκων εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἀριστοκρατίαν τοῦ Ἄστεως, συγγενεύων μὲ τὸν Περικλέα, τὸν Θεμιστοκλέα, τὸν Κλεισθένη κλπ. Ἀλλὰ — ὡς εἴπομεν — δὲν ἠκολούθησε τὰς δημοκρατικὰς παραδόσεις τοῦ οἴκου του.

Δὲν ἐχρειάζοντο λοιπὸν περισσότερα διὰ νὰ ἀρχίσουν αἱ διαπραγματεύσεις εἰρήνης. Πράγματι, τὸ ἔαρ τοῦ 421 π.Χ. συνομολογοῦνται μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων πεντηκονταετεῖς σπονδαί. Συνάπτεται δηλαδὴ εἰρήνη κατωχυρωμένη τοὐλάχιστον διὰ 50 ἔτη.

Τὰ κυριώτερα ἄρθρα τῆς συνθήκης διαλαμβάνουν τὰ ἑξῆς: α) Οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοί των θέλουν ἀποδώσει εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν Ἀμφίπολιν πρὸς τούτοις δὲ θέλουν παραδώσει καὶ τὰς πόλεις Ἀργίλον, Στάγειρα, Ἄκανθαν, Σκῶλον, Ὄλυνθον καὶ Σπάρτελον. β) Αἱ ὁ τελευταῖαι αὗται πόλεις θέλουν μένει αὐτόνομοι, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ πληρώνουν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἐπ' Ἀριστείδου ταχθέντα φόρον γ) Ἀποδίδεται ἐπίσης καὶ τὸ Πάνακτον. δ) Ἀποδίδονται ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι αἰχμάλωτοι χωρὶς καὶ ἄθλαβεῖς. ε) Οἱ Ἀθηναῖοι ὀφείλουν νὰ ἀποδώσουν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ Κορυφάσιον, τὰ Κύθηρα, τὴν Μεθώνην, τὸ Πτελεὸν καὶ τὴν Ἀταλάντην. στ) Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπαναδίδουν ὅλους τοὺς αἰχμαλώτους. Τέλος, ὁ σαθαρώτερον τῶν πάντων ὅρος: Οἱ Ἀθηναῖοι παραμένουν ἐλεύθεροι ὅπως πολιτευθοῦν κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ἄλλας συμμάχους πόλεις, ὑποτεταγμένας ἢ μή.

Ἀλλὰ τὸ Πάνακτον κατεῖχον οἱ Θηβαῖοι καὶ δὲν ἤθελον νὰ τὸ ἀποδώσουν. Δὲν ἀπέδιδον δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς Σπαρτιάτας τὴν Πύλον. Εἰς τὴν διαφορὰν αὐτὴν ὀφείλεται τὸ ὅτι κατέρρευσεν ὁλόκληρον τὸ νέον καθεστὼς τῆς εἰρήνης, κατόπιν τῶν μηχανορραφιῶν τοῦ μοιραίου ἀνθρώπου, τοῦ Ἀλκιβιάδου.

Τὰ γεγονότα διαδραματίζονται ὡς ἑξῆς: Ἡ εἰρήνη αὐτὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ κυριωτέρου ἐμπνευστοῦ της, τοῦ Νικίου, καὶ δικαίως ὠνομάσθη Νικίειος εἰρήνη. Ὅπως ὅλαι αἱ συνθῆκαι, εἶχε φυσικὰ τὰς δυσχερείας της καὶ ἐκείνη, ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὅρων. Ἀλλὰ λόγῳ τοῦ ἀμφοτέρωθεν φιλειρηνικοῦ πνεύματος τὰ πράγματα ἐβάδιζον τόσον καλῶς, ὥστε οἱ Σπαρτιάται, πολὺ φυσικά, ἠθέλησαν

νὰ ἀπαλείψουν τὸ μόνον στίγμα ποὺ ἀπέμενεν εἰς αὐτούς. Δηλαδὴ ἡ μὴ ἀπόδοσις τοῦ Πανάκτου εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπετέλει κυρίως κέρδος διὰ τὰς Θήβας. Ἐνῶ ἀντιστρόφως ἡ μὴ ἀπόδοσις τῆς Πύλου εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπετέλει ζημίαν διὰ τὴν Σπάρτην. Ἤρχισαν λοιπὸν διαπραγματεύσεις πρὸς ἐπίλυσιν καὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῆς. Οἱ Σπαρτιᾶται εἶχον κάθε λόγον νὰ περιποιηθοῦν τοὺς Ἀθηναίους πληρεξουσίους, πράγματι δὲ ἔκαμαν ὅ,τι ἠδύναντο διὰ νὰ τιμήσουν τὸν Νικίαν, μὴ ἀποδίδοντες, ὡς ἐκ τῆς ὅλης νοοτροπίας των, σημασίαν ἐξαιρετικὴν καὶ εἰς τὸν νεαρὸν Ἀλκιβιάδην. Αὐτὸ ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἀποτόμου μεταστροφῆς τοῦ Ἀλκιβιάδου, τοῦ ὁποίου, ὡς λέγεται, ἐθίγη ἡ ὑπέρμετρος φιλοδοξία καὶ ὅστις ἀμέσως μετεπήδησεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν δημοκρατικῶν, ὅπου δὲν εἶχε καταπνιγῆ τὸ φιλοπόλεμον ρεῦμα. Αὐτὸ οἱ πλεῖσται τῶν νεωτέρων ἀκόμη ἱστορικῶν τὸ θεωροῦν ὡς «αἰτίαν» τοῦ ναυαγίου τῆς Νικιείου εἰρήνης. Ἡ ἄποψις αὐτὴ δὲν εἶναι ὀρθή. Ὅσον μωρόδοξον καὶ ἂν δεχθῶμεν τὸν Ἀλκιβιάδην, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραγνωρίσωμεν τὴν ἐξαιρετικήν του εὐφυΐαν. Δὲν ἦτο τυχαία προσωπικότης ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὅπως ἤθελησαν νὰ τὸν παραστήσουν οἱ νεώτεροι. Ὁ Ἀλκιβιάδης λοιπόν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῶν ἐχθροπραξιῶν εἶχεν ἐπιδείξει ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς Σπάρτης, μετὰ τὴν σύναψιν τῆς εἰρήνης ἀντελήφθη ὅτι ἀνήκει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνην τῶν «νέων ἀνδρῶν», τοὺς ὁποίους ἀνέδειξεν ὁ πόλεμος καὶ οἱ ὁποῖοι ἐξελάμβανον τὴν μακροχρόνιον ἐκείνην κατάστασιν ὡς «φυσικὴν» τῶν πραγμάτων πορείαν, πολλῷ μᾶλλον διότι δὲν εἶχον γνωρίσει πολιτικὴν ζωὴν εἰρήνης, εἰρήνης τὴν ὁποίαν δὲν ἤθελαν παρὰ μόνον ἐὰν ἐξησφαλίζετο καὶ πάλιν ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ δι' αὐτὸ ὁ Ἀλκιβιάδης, πρὸ τῆς ἀμέσου πραγματικότητος, μεταμελεῖται καὶ μεταπηδᾷ πρὸς τὰς φιλοπολέμους τάξεις. Αἱ τάξεις αὗται εὑρίσκονται εἰς τὸ δημοκρατικὸν κυρίως κόμμα. Ἐκεῖ ἔχει ἀκόμη τὴν πολιτικὴν κληρονομίαν τοῦ οἴκου του ὁ Ἀλκιβιάδης. Δὲν ἔχει δὲ καὶ ἀνταγωνιστάς. Δὲν τοῦ μένει τώρα νὰ κατατολεμήσῃ παρὰ τὸν ἡλικιωμένον Νικίαν καὶ τὸν συνομήλικόν του, ἀλλὰ πολὺ ὑποδεέστερόν του Φαίακα. Αὐτὴ εἶναι ἡ βαθυτέρα αἰτία τῆς μεταστροφῆς του. Ἡ ἀψυχολόγητος στάσις τῶν Σπαρτιατῶν ἀπέναντί του δὲν ἦτο παρὰ ὁ σπινθήρ, ὁ ὁποῖος ἤναψε τὴν συσσωρευμένην εἰς τὴν ψυχήν του ἐκρηκτικὴν ὕλην.

Συνεπῶς πρὸς τὸν ἑαυτόν του ὁ Ἀλκιβιάδης καταφεύγει τώρα εἰς μίαν πρωτοφανοῦς διὰ τὰ πολιτικὰ χρονικὰ τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας διπλωματικὴν ἀπάτην. Ὅταν οἱ Σπαρτιᾶται πρέσβεις φθάνουν εἰς Ἀθήνας καὶ παρουσιάζωνται εἰς τὴν βουλὴν δηλοῦν ἐπισήμως ὅτι προσέρχονται ὡς «αὐτοκράτορες» — δηλαδὴ μὲ ἐν λευκῷ ἀπόλυτον τὴν πληρεξουσιότητα — «περὶ πάντων ξυμβῆναι τῶν διαφόρων» — διὰ νὰ ἐπιλύσουν τὰ οἱαδήποτε ζητήματα ὁριστικῶς καὶ ἐπὶ τόπου. Αὐτὸ ἀπετέλει μίαν διπλῆν διπλωματικὴν νίκην τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑνὸς μὲν παύουν νὰ εἶναι κεχυμένοι πρὸς τὴν Σπάρτην, καὶ ἀφ' ἑτέρου πείθονται ὅτι ἡ κατάστασις θὰ ἐκκαθαρισθῇ τὸ τὰ χύτερον. Φυσικὰ ἡ βουλὴ ἐπισπεύδει τὰ πράγματα, ἐπέρχεται οὐσιαστικῶς ἡ συμφωνία καὶ δὲν μένει παρὰ ἡ ἀπὸ μέρους τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου συζήτησις καὶ κύρωσις τῆς συνθήκης.

Ποτοπὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου.

Ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς ἐπεμβαίνει ὁ Ἀλκιβιάδης. Ἔρχεται εἰς μυστικὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν πρέσβεων καὶ ὑποδεικνύει εἰς αὐτοὺς τὸ τεράστιον σφάλμα ποὺ θὰ διαπράξουν ἐὰν ἐπιβεβαιώσουν καὶ ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας ὅτι εἶναι «αὐτοκράτορες». Πολὺ φυσικὰ — τονίζει ὁ Ἀλκιβιάδης — αἱ ἀγαλίνωτοι ὀρέξεις τοῦ λαοῦ δὲν θὰ γνωρίσουν ὅριον. Οὕτω δὲ ὄχι μόνον ἡ συμφωνηθεῖσα ἤδη ἐπανάδοσις τῆς Πύλου κινδυνεύει, ἀλλὰ καὶ νέας πιέσεις θὰ ἐπιβάλῃ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, ἀφοῦ θὰ γνωρίσῃ ὅτι ἡ Σπάρτη κατεπείγεται τόσον ὥστε νὰ ἐξουσιοδοτῇ παρὰ τὴν συνήθειαν της τὴν ἐν λευκῷ ἐπίλυσιν ἐπὶ τόπου ὅλων τῶν ζητημάτων. Οἱ πρέσβεις ἀναγνωρίζουν τὸ «ὀρθὸν» τῶν ἀπόψεων τοῦ Ἀλκιβιάδου, δέχονται νὰ μὴ προβοῦν εἰς τὴν ἐπίσημον δήλωσιν καὶ μένουν ἐνθουσιασμένοι διότι ὁ Ἀλκιβιάδης θὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἀπόψεις των εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Κατὰ τὴν σύνοδον τῆς ἐκκλησίας ἀπογοήτευσις ἀναμένει τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἤδη ἐν γνώσει τῶν ἐπισήμων δηλώσεων ποὺ ἔγιναν εἰς τὴν βουλὴν καὶ ἔχει τὴν διάθεσιν νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ἐπελθοῦσαν συμφωνίαν. Οἱ πρέσβεις λοιπὸν εἰς τὴν πρωτοφανῆ ἐκείνην πλεκτάνην πρέσβεις δηλοῦν πρὸς γενικὴν κατάπληξιν, ὅτι δὲν ἔχουν ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα, ἀλλ' ὅτι προτάσεις μόνον δικαιοῦνται νὰ ὑποβάλουν. Καὶ τότε δημιουργεῖται δαιμονιώδης θόρυβος, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλκιβιάδης ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν ξένων καὶ ἀποκαλύπτει τὰς ἀντιφάσεις των. Ἐλεεινοί, κατησχυμένοι, ἀνειδίζομενοι ἀποχωροῦν οἱ πρέσβεις. Καὶ αἱ διαπραγματεύσεις ναυαγοῦν. Ἀλλὰ ὁ Ἀλκιβιάδης πρὶν ἀκόμη στέγνῃ τὴν παγίδα του ἔχει εἰδοποιήσει κρυφίως τοὺς Ἀργείους ὅπως πέμψουν τάχιστα εἰς τὰς Ἀθήνας πρεσβείαν καὶ συνομολογήσουν συνθήκην μετὰ τοῦ Ἄστους. Τὸ Ἄργος, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, εἶχε παραμείνει οὐδέτερον κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνέλαβε τὰς ἄλλοτε ἐξαντληθείσας δυνάμεις του. Ἐπίσης εἶχε ἐπικρατήσει καὶ ἐκεῖ τὸ δημοκρατικὸν κόμμα. Καὶ σπεύδει τώρα ἡ πόλις αὕτη νὰ ἐπωφεληθῇ τῶν ἀνωμαλιῶν τῆς ὅλης δεκαετίας. Θέλει τὸ δημοκρατικὸν Ἄργος νὰ κηδεμονεύσῃ τὴν ὅλης Πελοποννήσου ἀντὶ τῆς Σπάρτης. Οὕτως ἐνῶ ἀπολακτίζονται οἱ πρέσβεις τῆς Σπάρτης, παρὰ τὰς προσπαθείας τοῦ Νικίου, πραγματοποιεῖται ἡ συμμαχία μετὰ τῶν Ἀργείων καὶ τῶν συμμάχων των τὸν Μάϊον τοῦ 420 πρὸ Χριστοῦ. Ἐν τούτοις ἡ Νικίειος εἰρήνη δὲν θεωρεῖται ὡς διαλυθεῖσα μέχρι τοῦ 416 π.Χ. Τότε μόνον ἐπέρχεται ἡ ὁριστικὴ αὐτῆς ρῆξις, λόγῳ τῶν ἐν Σικελίᾳ πραγμάτων.

Ἡ εἰς Σικελίαν ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων. Εἰς τὴν Σικελίαν κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τὴν πρωτίστην θέσιν εἶχον μεταξὺ τῶν ἑλληνίδων πόλεων αἱ Συρακοῦσαι, αἱ ὁποῖαι ἠθέλησαν δραδύτερον νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἀρχήν των ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς Σικελίας. Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, οἱ Συρακόσιοι ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Λεοντίνων, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὅλης δωρικῆς ἐν Σικελίᾳ συμμαχίας. Ἡ συμμαχία αὕτη εἶχε σχέσεις μὲ τὴν ὁμοσπονδίαν τῶν Πελοποννησίων. Οἱ Λεοντῖνοι πάλιν, ὄντες ἀποικοι τῆς ἐν Σικελίᾳ Νάξου, τὴν ὁποίαν εἶχον ἱδρύσει ἄλλοτε οἱ Ἀθηναῖοι, εἶχον ζητήσει τὴν βοήθειαν τῶν τελευταίων αὐτῶν τὸ 427 π.Χ. Καὶ οὕτω ἀπὸ τότε ἀκόμη οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀρχίσει νὰ περιπλέκωνται εἰς τὰ σικελικὰ πράγματα. Ἔπειτα ἀπὸ ἀκτὼ ἔτη, ὅταν πλέον ἔχει εἰρηνεύσει ἡ κατάστασις χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν ἱκανότητα τοῦ Συρακοσίου Ἑρμοκράτους τοῦ Ἑρμώνος, ἐκπτοῦν καὶ πάλιν ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Ἐγεσταίων καὶ Σελινουντίων. Καὶ οἱ μὲν τελευταῖοι ζητοῦν καὶ λαμβάνουν τὴν συνδρομὴν τῶν Συρακοσίων, οἱ δὲ πρῶτοι ζητοῦν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων ἐν ἔτει 415. Τῆς περιπετείας αὐτῆς ἐπωφελεῖται ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ προτείνει ὅπως ἀποσταλῇ δύναμις ἀρκετὴ διὰ τὴν κατάληψιν τῶν Συρακουσῶν καὶ διὰ τὴν κυριαρχίαν ἐφ' ὅλης τῆς Δύσεως. Οἱ πλέον συνετοὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ πρὸ πάντων ὁ Νικίας καὶ τὸ κόμμα του ἐναντιοῦνται πρὸς τὰς προτάσεις αὐτάς. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Νικίας ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ἀποκαλύπτει τὰ φιλόδοξα σχέδιά του. Ὁ φιλολάκων Νικίας ἀνομολογεῖ τὸ ὑφιστάμενον πραγματικὸν χάσμα καὶ ὅτι κατ' ὄνομα μόνον ὑπάρχει εἰρήνη. Δὲν ἦσαν λοιπὸν τόσον μωροὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ὥστε νὰ ἄγωνται καὶ νὰ φέρωνται ἀπὸ ἕνα Ἀλκιβιάδην, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος αὐτός, τοῦ ὁποίου ἦτο σκάνδαλον ἡ ζωή, δὲν εἶχε τὴν ἀξυδέρκειαν νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς βαθυτέρας ἀνάγκας τῆς στιγμῆς καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὰς ροπὰς τῆς μεγίστης πλειονότητος. Καὶ ἐὰν ἀκόμη ἔλειπεν ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τερματισθῇ. Διότι ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν ἥλιον δὲν ὑπῆρχε θέσις διὰ δύο κυριάρχους, ἤτοι τὴν Σπάρτην καὶ τὰς Ἀθήνας.

Ἑρμοκοπίδαι. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὁπότε ἐξέσπασεν ἕνα σκάνδαλον, ἀπὸ τὰ φοβερώτερα ποὺ συνετάραξαν ποτὲ μίαν κοινωνίαν καὶ τὸ ὁποῖον ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ ρου τῆς ἱστορίας. Ἀξίζει νὰ ἴδωμεν τὸ σκάνδαλον αὐτὸ καὶ τὰ παρασκήνιά του, ὄχι μόνον διότι ἀνεστάτωσε τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον, ὄχι μόνον διότι οἱ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἐρευνηταὶ προσταθοῦν μέχρι σήμερον νὰ τὸ διαλευκάνουν, ἀλλὰ διότι ἀκόμη τὸ μυστηριῶδες ἐκεῖνο γεγονὸς ὑπῆρξεν ὁ τάφος τῶν Ἀθηνῶν.

Ὀλίγον ἢ πολύ, παντοῦ ἀνὰ τὰς Ἀθήνας, ἰδίως δὲ εἰς τὴν Ἀγορὰν καὶ εἰς τὰς πολυκόσμους συνοικίας, ὑπῆρχον πρὸ τῶν οἰκιῶν, τῶν καταστημάτων, εἰς τὰς πλατείας οἱ λεγόμενοι «Ἑρμαῖ». Ἦσαν ἰδιωτικὰ ἢ καὶ δημόσια μικρὰ κατὰ κανόνα ἀγάλματα λατρείας τοῦ Ἑρμοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ ἀκόμη καὶ ἄλλων θεοτήτων. Τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικόν των ἦτο ὅτι ἀπετελοῦντο ἐκ τῆς ὁλογλύφου κεφαλῆς τοῦ θεοῦ, ἡ ὁποία ἀντὶ ἐπὶ σώματος ἐστηρίζετο ἐπὶ τετραπλεύρου λιθίνης ἢ μαρμαρίνης στήλης.

Λοιπόν, μίαν πρωΐαν, ὅλοι οἱ Ἑρμαῖ, πλὴν ἐλαχίστων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐκεῖνος ποὺ εὑρίσκετο πρὸ τῆς θύρας τοῦ ρήτορος Ἀνδοκίδου, εὑρέθησαν ἠκρωτηριασμένοι ἢ ἀκριβέστερον μὲ σπασμένα τὰ πρόσωπα. Τὸ ἀνοσιούργημα ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν νύκτα τῆς 10ης πρὸς τὴν 11ην Μαΐου τοῦ 415 π. Χ. Ἦτο ἡ νὺξ τῆς παραμονῆς τοῦ ἀπόπλου τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἐκείνου ἀθηναϊκοῦ στόλου, χάρις εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἀπεφασίζετο ὁριστικῶς ἡ ἔκβασις τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀπὸ καθαρῶς θρησκευτικῆς ἀπόψεως, ἡ ἀνίερος πρᾶξις προσελάμβανε τραγικὸν χαρακτῆρα, διότι ἀπετέλει κάκιστον οἰωνόν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο μόνον αὐτό. Οἱ Ἑρμαῖ εἶχον καὶ ἄλλην πλὴν τῆς θρησκευτικῆς σημασίαν, κοινωνικὴν καὶ

Ὁ Περικλῆς ἀγορεύων εἰς τὴν Πνύκα. (Ἔργον Φιλ. Φόλτς —Μόναχον).

πολιτικήν. Τὰ ἀγαλμάτια ἐκεῖνα ἐξυπηρέτουν πρακτικοὺς σκοπούς, ὡς ὁρόσημα, ὡς διαφημίσεις, ὡς ἀνατληρωταὶ νυκτοφυλάκων κλπ. Ἦσαν ἀκόμη καὶ ἓν εἶδος ἀποδείξεως τῆς εὐγενείας τῶν μελῶν τῆς μεσαίας τάξεως καὶ ἐμβλήματα τῆς δημοκρατίας.

Φαίνεται ὅτι τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν προεκάλεσε τὴν φρικιαστικὴν ἐντύπωσιν τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ποὺ διεπράχθη, ἤτοι τὴν ἡμέραν ποὺ εἶχεν ὁρισθῆ διὰ τὸν ἀπόπλουν τοῦ στόλου, ὅσην ἐντύπωσιν προεκάλεσεν ἀμέσως μετ' αὐτόν. Ἡ κοινὴ γνώμη συνεταράχθη. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶδον εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο τὸ σύνθημα κινήματος κατὰ τοῦ καθεστῶτος. Ἦτο προφανὲς ὅτι ὁ μόνος γνωρίζων τοὺς δράστας ἦτο ὁ Ἀνδοκίδης, ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου ἐθραύσθη ἕνα ἀπὸ τὰ ἱερὰ ἀγαλμάτια. Ἀλλὰ αὐτός, ἐπειδὴ προφανῶς τρομοκρατεῖται ἀπὸ τοὺς ἐνόχους, σιωπᾷ. Ὁ δῆμος συνέρχεται εἰς ἐκκλησίαν καὶ ὁρίζει «ζητητάς», ἀνεθέτων τὰς ἀνακρίσεις εἰς τοὺς Χαρικλῆν, Διόγνητον καὶ Πείσανδρον. Ἐκδίδεται ψήφισμα, προκηρύσσον πρωτοφανῆ «μήνυτρα», ἀμοιβὴν δηλαδὴ διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἐπικεκηρυγμένων. Κατὰ μὲν τὸ ψήφισμα τοῦ Κλεωνύμου, τὰ μήνυτρα ἀνέρχονται εἰς 1000 δραχμάς. Κατὰ τὸ ψήφισμα ὅμως τοῦ Πεισάνδρου, ἡ ἀμοιβὴ φθάνει εἰς τὰς «μυρίας» δραχμάς, ἤτοι τὰς 10.000 δραχμάς. Ἐπίσης παρέχεται καὶ «ἄδεια», ἀσφάλεια δηλαδὴ ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ἀσυδοσία ἀπὸ πάσης διώξεως, ἔστω καὶ ἐὰν ὁ μηνυτὴς ἐνέχεται προσωπικῶς. Τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν δύνανται νὰ τύχουν ὄχι μόνον ἐλεύθεροι πολῖται, ἀλλὰ καὶ μέτοικοι, ἐπίσης δὲ καὶ δοῦλοι, δυνάμενοι οὕτω νὰ ἐξαγοράσουν τὴν ἐλευθερίαν των καὶ γινόμενοι πλούσιοι. Κατ' ἀρχὰς ὑποτίθεται ὅτι τὸ ἀνοσιούργημα ἔγινεν ἐκ μέρους τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ ἀκολούθως κάποιος μέτοικος καταγγέλλει τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ τινας ἄλλους ὡς δράστας. Ἡ καταγγελία εἶναι ἀληθοφανής, διότι στηρίζει τὴν ὑπόνοιαν ὅτι τὸ κίνημα θὰ ἐκραγῆ ἀπὸ τὴν Σικελίαν. Κάποιος Πυθόνικος ἀνίσταται εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ καταγγέλλει ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης μὲ μερικοὺς ἄλλους ἐτέλεσε εἰς τὴν οἰκίαν του Ἐλευσίνια μυστήρια, ἀποκαλύπτων ταῦτα εἰς ἀμύητους. Μέσα εἰς τὴν καταταραγμένην κοινὴν γνώμην ἡ πληροφορία αὐτὴ θολώνει ἀκόμη περισσότερον τὰ πράγματα. Ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ὁ Ἀλκιβιάδης θεωρεῖται ἱκανὸς δι' ὅλα. Ἂν μή τι ἄλλο, ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐπιτρέπει εἰς τὴν ἀνακριτικὴν ἀρχὴν νὰ ζητήσῃ ἐξηγήσεις ἀπὸ τὴν Ἀλκιβιάδην καὶ παρέχεται λαβὴ συνδυασμοῦ τῶν δύο αὐτῶν ὑποθέσεων: τῆς καταστροφῆς τῶν Ἑρμῶν καὶ τῆς τελέσεως μυστηρίων εἰς ἰδιωτικὴν οἰκίαν. Ἡ διώκουσα ἀρχὴ ἐκμεταλλεύεται καὶ τὸ ἐντυπωσιακὸν τοῦ πράγματος. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἠσέβησε κατὰ τῶν μυστηρίων εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἔχῃ ἀποκεφαλίσει καὶ τοὺς Ἑρμᾶς. Ὡς μάρτυρα τῆς μηνύσεώς του ὁ Πυθόνικος ὑποδεικνύει τὸν δοῦλον τοῦ Πολεμάρχου Ἀνδρόμαχον. Ἂς παρατηρηθῇ παρεμπιπτόντως τὸ περίεργον αὐτὸ δι' ἕνα δοῦλον ὄνομα: ὄνομα κατ' ἐξοχὴν εὐγενὲς καὶ ἀριστοκρατικόν. Τὸ πρᾶγμα εὑρίσκει τὴν ἐξήγησίν μου, μὲ τὴν προφανῆ ροπὴν τῶν φίλων τοῦ Ἀλκιβιάδου πρὸς ἐξευτελισμὸν τῆς ἰδίας ἀριστοκρατίας ὅπου ἀνήκουν. Οἱ χριστιανοὶ ἐπίσης λ. χ. ἔδιδον ἀργότερον εἰς τοὺς σκύλους των ὀνόματα εἰδωλολατρικῶν θεῶν ἢ ἡρώων (Ποσειδών, Ἕκτωρ κλπ.). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ δοῦλος προσάγεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, χαίρει τῶν τιμῶν τῆς «ἀδείας» καὶ ὁμολογεῖ. Καταθέτει ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Νικιάδης καὶ ὁ Μέλητος, ὁμοῦ μετ' ἄλλων τινῶν, ἐτέλουν πράγματι παρωδίαν μυστηρίων εἰς οἰκίαν τινά.

Ὁ Ἀλκιβιάδης εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς Ἀθήνας, ἕτοιμος νὰ ἀποπλεύσῃ καὶ ζητεῖ ὄντως νὰ δικασθῇ ἀμέσως. Ἀλλὰ τότε παρουσιάζεται τὸ περίεργον νὰ μὴ θέλουν τὴν δίκην οἱ πολιτικοὶ ἐχθροὶ καὶ μηνυταὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ἦτο δὲ φυσικὸν αὐτό. Διότι εἴδωλον τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατεύματος ὁ Ἀλκιβιάδης κατὰ τὴν ἐσπευσμένην δίκην θὰ συνέτριβε τοὺς μηνυτάς. Αὐτοὶ πάλιν ὑποστηρίζουν ὅτι ὑπάρχει πάντοτε καιρὸς δίκης μετὰ τὴν ἐκστρατείαν, ὑπολογίζοντες εἴτε εἰς ἀτυχῆ ἔκβασιν τῶν πραγμάτων, ὁπότε ἡ καταδίκη θὰ ἦτο βεβαία, εἴτε εἰς τὴν διασκέδασιν τοῦ λαϊκοῦ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τοῦ Ἀλκιβιάδου.

Μετὰ τὸν ἀπόπλουν τοῦ στόλου τὰ πράγματα λαμβάνουν ἐν τούτοις ἄλλην τροπήν. Νέος μηνυτής, ὁ μέτοικος Τεῦκρος, λαμβάνει «ἄδειαν» καὶ προβαίνει εἰς δευτέραν μήνυσιν ἐνοχοποιῶν δεκαοκτὼ πολίτας. Ἐξ αὐτῶν ἄλλοι δραπετεύουν, ἄλλοι συλλαμβάνονται καὶ καταδικάζονται εἰς θάνατον. Ἀκολουθεῖ τρίτη μήνυσις ἀπὸ μέρους γυναικός, Ἀγαρίστης τινός, ἡ ὁποία καταγγέλλει ὅτι τόπος συγκεντρώσεως τῶν ἱεροσύλων ἦτο ἡ οἰκία τοῦ Χαρμίδου, ὅπου συνήρχοντο ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Ἀξίοχος ὁ Ἀδείμαντος. Νέα μήνυσις ἀπὸ μέρους δούλου τινός, ὀνομαζομένου Λυδοῦ, καταγγέλλοντος τὸν αὐθέντην του, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου μεταξὺ ἄλλων συνήρχοντο: ὁ περιώνυμος λαίμαργος Λεωγόρας, πατὴρ τοῦ Ἀνδοκίδου, ὁ Ἀνδοκίδης ὁ ἴδιος, πλεῖστοι συγγενεῖς του καὶ ἄλλοι. Τώρα τὸ σκάνδαλον λαμβάνει ἐντελῶς νέαν τροπήν. Δὲν πρόκειται πλέον περὶ ὀλίγων συνωμοτῶν. Κατὰ τὴν ὑποβαλλομένην ὑπὸ Διοκλείδου τινὸς μήνυσιν, καταγγέλλονται 300 ὅλα πρόσωπα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ δύο βουλευταί, ὁ Μαντίθεος καὶ ὁ Ἀφεψίων, ἐπίσης ὁ κωμικὸς Φρύνιχος, ὁ ἐξάδελφος τοῦ Πλάτωνος Κριτίας καὶ ἄλλαι σπουδαῖαι προσωπικότητες.

Τὰ πνεύματα εὑρίσκονται ἐν ὑπερδιεγέρσει, ἡ βουλὴ κηρύσσει ἑαυτὴν ἐν διαρκεῖ συνεδρίᾳ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, κηρύσσεται «στρατιωτικὸς νόμος» ἀνὰ τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Διοκλείδης στεφανοῦται δι' ἀνθέων ὡς σωτὴρ τῆς πατρίδος. Τὸν περιάγουν ἐν θριάμβῳ ἀνὰ τὴν πόλιν, οἱ δὲ ἄρχοντες παραθέτουν εἰς αὐτὸν ἐπίσημον δεῖπνον εἰς τὸ Πρυτανεῖον. Καὶ οἱ μὲν βουλευταὶ εὑρίσκουν τρόπον νὰ ἀπελευθερωθοῦν δι' ἐγγυητῶν, ἀλλὰ δὲν ἀργοῦν νὰ ἐξαφανισθοῦν δραπετεύοντες. Οἱ ἐγγυηταὶ ὅμως καὶ οἱ λοιποὶ ὑπόδικοι ρίπτονται εἰς τὰ δεσμωτήρια. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀνδοκίδης, ἀφοῦ παρέμεινεν ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον εἰς τὰς φυλακάς, ὑποσχεται, κατόπιν προτροπῆς ὑπὸ τοῦ συνδεσμώτου του Χαρμίδου, νὰ προβῇ εἰς ἀποκαλύψεις, ἐὰν δοθῇ εἰς αὐτόν, εἰς τὸν πατέρα του καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς του «ἄδεια», ἡ ὁποία πράγματι καὶ παρέχεται. Τότε ὁ Ἀνδοκίδης προβαίνει εἰς τὴν ἑξῆς κατάθεσιν: Ἐσπέραν τινὰ κατὰ τὴν ὁποίαν αὐτὸς καὶ οἱ φίλοι του συνέπινον, μέλος τῆς «παρέας» των, ὁ Εὐφίλητος, προτείνει ὅπως προβοῦν εἰς τὴν κοπὴν τῶν Ἑρμῶν. Ὁ Ἀνδοκίδης — ὅπως τοὐλάχιστον διατείνεται — ἀνθίσταται καὶ δι' αὐτὸ δὲν γίνεται τίποτε τὴν ἑσπέραν ἐκείνην. Ἐπειτα ὅμως, ἡμέραν τινά, ὁ Ἀνδοκίδης, μεταβαίνων εἰς Κυνοσαργες, πίπτει ἐκ τοῦ ἵππου του καὶ παραμένει εἰς τὴν οἰκίαν του κλινήρης. Τότε ὁ Εὐφίλητος ἐξαπατᾷ τοὺς κοινοὺς φίλους καὶ λέγει εἰς αὐτοὺς ὅτι ὁ Ἀνδοκίδης συμφωνεῖ διὰ τὴν κοπὴν τῶν Ἑρμῶν καὶ ἀναλαμβάνει μάλιστα νὰ κόψῃ ὁ ἴδιος κατὰ τὴν ὁρισθεῖσαν νύκτα τὸν πλησίον τῆς οἰκίας του Ἑρμῆν, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀνάθημα τῆς Αἰγηΐδος φυλῆς. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀνδοκίδης αὐτὸς διετείνετο ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα καὶ δι' αὐτοῦ ἀπὸ τὸν... Ἑρμῆν τὸν ἴδιον.

Δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ Εὐφίλητος —ὁ πρωταίτιος— καὶ ὁ Μέλητος, ἐπισκέπτονται τὸν Ἀνδοκίδην εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀνακοινοῦν ὅτι ἡ κοπὴ ἐξετελέσθη καὶ τὸν ἐκβιάζουν διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν σιωπήν του. Αὐτὰ ὅλα εἶναι ἐκδοχὴ καὶ ἀποψις τοῦ Ἀνδοκίδου. Αἱ πληροφοραὶ τοῦ Θουκυδίδου διαφωνοῦν εἰς θεμελιώδες σημεῖον. Ὁ Ἀνδοκίδης φέρεται ὁπωσδήποτε ὡς συνένοχος, ἀλλὰ καταδίδει τοὺς συνενόχους του ἐναντι τῆς παρεχομένης εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς του ἀδείας. Πρῶτον θῦμα τῆς καταγγελίας αὐτῆς εἶναι ὁ θριαμβεύων Διοκλείδης, ὁ ὁποῖος ὁμολογεῖ ὅτι αἱ καταθέσεις του προήρχοντο ἐκ καθαρᾶς ἐμπιεύσεως τρίτων. Τότε οἱ ἄρχοντες, οἱ ὁποῖοι κινδυνεύουν νὰ διασυρθοῦν, καταδικάζουν τὸν Διοκλείδην εἰς θάνατον. Ἡ ἐκτέλεσις δὲν ἀργεῖ. Ὁ Ἀνδοκίδης μετὰ τῶν ἰδικῶν του ἀφνεται ἐλεύθερος, ἐνῶ συλλαμβάνονται οἱ κατονομασθέντες, τινὲς τῶν ὁποίων καταδικάζονται καὶ ἐκτελοῦνται. Ἀλλ' οὔτε μέχρις ἐδῶ τερματίζεται τὸ σκάνδαλον. Αἴρεται ἡ «ἄδεια» τοῦ Ἀνδοκίδου, ὡς μὴ εἰπόντος τὴν ἀλήθειαν, καὶ περιέρχεται οὗτος εἰς κατάστασιν ἀτιμίας, ἠναγκασμένος πλέον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας. Ἀλλά, εἴτε ἀληθεύουν ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀνδοκίδου καταμηνυθέντα, εἴτε οἱ ἑρμοκοπίδαι δὲν ἦσαν ἄλλο παρὰ μέθυσοι νεανίαι, προκαλέσαντες ἄνευ λόγου τὸ σκάνδαλον, γεγονὸς παραμένει ὅτι ἡ ὅλη σκοτεινὴ καὶ μυστηριώδης ὑπῆρξεν ὁ τάφος τῶν Ἀθηνῶν. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐκτάσεως ποὺ ἔλαβε τὸ σκάνδαλον ἀποφασίζεται ἡ ἀνάκλησις τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ἀλλ' ἡ ἀνάκλησις τοῦ Ἀλκιβιάδου στερεῖ τὸ ἐκστρατευτικὸν ἐκεῖνο σῶμα τοῦ φυσικοῦ του ἀρχηγοῦ. Καὶ γίνεται ἀπαρχὴ ἀδοκήτων περιπετειῶν.

Ὅταν ἔλαβε τὴν ἐντολὴν νὰ ἐπιστρέψῃ, ὁ Ἀλκιβιάδης προστοιεῖται ὅτι ὑπακούει εἰς τὴν διαταγὴν τῆς πατρίδος του καὶ δέχεται νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν «Σαλαμινίαν» δι' ἰδίου πλοίου. Ἀλλὰ καθ' ὁδὸν δραπετεύει. Ἡ «Σαλαμινία» ἐπιστρέφει εἰς τὰς Ἀθήνας ἄνευ αὐτοῦ καὶ τότε ὁ Ἀλκιβιάδης καταδικάζεται ἐρήμην εἰς θάνατον, στιγματίζεται μὲ ἐπίσημους κατάρας, ἡ δὲ περιουσία του δημεύεται.

Τὸ πλοῖον ποὺ ἠκολούθει τὴν «Σαλαμινίαν» καταφεύγει εἰς τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον, ὁπόθεν ὁ Ἀλκιβιάδης μεταβαίνει εἰς Ἤλιδα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἄργος, ὅπου μανθάνει τὴν καταδίκην του.

Ἀναφωνεῖ δὲ τότε δημοσίᾳ: «Ἀλλὰ ἐγὼ θὰ τοὺς ἀποδείξω ὅτι ζῶ!...». Ἡ πρώτη προδοτική του πρᾶξις ἔγινε πρὸ τοῦ ἀπόπλου του ἀπὸ τὰ Σικελικὰ ὕδατα. Ἀνακοίνωσι τότε εἰς τοὺς ἐν Μεσσήνῃ φίλους τῶν Συρακουσῶν ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοί των ἦλθον εἰς μυστικὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς κατάληψιν τῆς Μεσσήνης, ἡ ὁποία καὶ ἔχουσα ἄριστον λιμένα ἦτο ἐπικαιροτάτη θέσις διὰ πάντα πόλεμον διεξαγόμενον εἰς Σικελίαν. Ἡ προδοσία αὐτὴ ἐματαίωσεν ὄντως τὴν κατάληψιν τοῦ πολυτίμου λιμένος καὶ ἐστέρησε τὸν ἀθηναϊκὸν στόλον τοῦ ἀσυγκρίτου ἐκείνου ὁρμητηρίου. Ταυτοχρόνως ἡ ἀνάκλησίς του ἐκλόνισε τὸ ἠθικόν, ὄχι μόνον τῶν ἀθηναϊκῶν στρατευμάτων ἀλλὰ καὶ τῶν συμμάχων ποὺ εἶχον ἀκολουθήσει τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἐπίστευον εἰς τὸν καλὸν ἀστέρα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ Ἀλκιβιάδου. Τοῦ λαμπροῦ λοιπὸν ἐκστρατευτικοῦ ἐκείνου σώματος παρέμεινε τώρα ἀρχηγὸς ὁ Νικίας. Ἐγνώριζε δὲ καλῶς τὸ στράτευμα ὅτι, αὐτὸς οὔτε εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ἐπίστευεν, οὔτε τῇ θελήσει του προεχειρίσθη στρατηγὸς «αὐτοκράτωρ», ἀλλὰ τὸν εἶχε συμπεριλάβει ὁ Ἀλκιβιάδης, διὰ νὰ μὴ τὸν ἀφήσῃ ὡς ἀντιπολιτευόμενον εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ὁ Ἀλκιβιάδης εἰς Σπάρτην. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀλκιβιάδης καταφεύγει εἰς τὴν Σπάρτην. Πρὸς στιγμὴν ἀντιμετωπίζει τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, ἀλλὰ μὲ περισσὸν θράσος κατηγορεῖ τοὺς... Σπαρτιάτας ὅτι αἴτιοι τῆς ἀντισπαρτιατικῆς του στάσεως εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέδωσαν σημασίαν εἰς τὸν Νικίαν, κατεφρόνησαν δὲ αὐτόν. Τοὺς πείθει ἀκόμη ὅτι τὸ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς πατρίδος χάσμα εἶναι ἀγεφύρωτον, διότι, ὅπως λέγει, καὶ ἀντιδημοκρατικὸς εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἠδικήθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀποβάλλει τὰς συνηθείας τῆς εὐμαρείας, μεταβάλλεται εἰς ὑπόδειγμα λιτῆς

καὶ ἀσκητικῆς διαίτης καὶ δὲν χάνει εὐκαιρίαν δίχως νὰ δείξῃ τὸν σεβασμόν του πρὸς τοὺς νόμους τῆς Σπάρτης.

"Ας ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου ἀφήκαμεν τὸν λαμπρὸν ἐκεῖνον ἀθηναϊκὸν στόλον, οὗτινος ἡγεῖτο ὁ Ἀλκιβιάδης ὁμοῦ μετὰ τῶν στρατηγῶν «αὐτοκοτόρων» Λαμάχου καὶ Νικίου. Ὁ Λάμαχος πίπτει εἰς μάχην τινά, μένει δὲ ὡς μόνος στρατηγὸς πλέον ὁ Νικίας, ἐκεῖνος ἀκριβῶς ὅστις —ὡς ἤδη γνωρίζομεν— δὲν ἤθελεν οὔτε τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, οὔτε τὴν ἐκστρατείαν τῆς Σικελίας. Ὁ χθεσινὸς εἰρηνόφιλος μετατρέπεται τώρα εἰς ἠττοπαθῆ. Εἶναι δὲ ἀπόλυτος κύριος τοῦ στρατεύματος. Εὐνόητον συνεπῶς εἶναι ποῖοι θὰ ἦσαν αἱ τύχαι τοῦ πολέμου διεξαγομένου ὑπὸ τοιούτον ἀρχηγόν. Ἐν πρώτοις ὁ Νικίας συνεχίζει τὰς ἐπιχειρήσεις μὲ κατοφανῆ νωθρότητα, τὴν ὁποίαν προσπαθεῖ νὰ καλύψῃ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὑπερβολικῆς περισκέψεως καὶ φροντίνς του διὰ τὸ ὑπὸ τὰς διαταγάς του ἐμψυχον ὑλικόν. Ἐν τούτοις αἱ τοιουτοτρόπως συνεχιζόμεναι ἐπιχειρήσεις παρουσιάζουν κατ' ἀρχὰς ταῦλάχιστον μερικὰς ἐπιτυχίας. Οἱ Ἀθηναῖοι πολιορκήσαντες τὰς Συρακούσας ἔφεσαν αὐτὰς εἰς ἔσχατον κίνδυνον. Ἡ πτῶσις των ἦτο ἀναπότρεπτος, ἀλλὰ ὁ Νικίας ἐπροτίμησε νὰ διαιωνίσῃ τὴν πολιορκίαν δίχως νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἅλωσιν, βεβαίαν ἅλωσιν. Οὕτω παρῆλθεν ὁ καιρός, νῦν ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἔπαυε νὰ μηχανορραφῇ κατὰ τῆς πατρίδος του. Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος προσέρχονται ἐπίκουροι τῶν Συρακουσίων 3.000 μαχηταὶ ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Γύλιππον, ἄνδρα ἀρκετὰ ἔμπειρον καὶ περισσότερον τοῦ Νικίου δραστήριον καὶ πολυμήχανον. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς τὰ πράγματα μεταβάλλουν ὄψιν. Οἱ Ἀθηναῖοι πέμπουν καὶ αὐτοὶ ἐπικουρίαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 413 π.Χ., ὑπὸ τὸν Δημοσθένη. Ἡ νέα αὐτὴ ἐνισχυσις ἀνέρχεται εἰς 70 τριήρεις καὶ 5.000 μαχητάς. Ἄλλα καὶ πάλιν ἡ κατὰ τῶν Συρακουσῶν ἐπίθεσις ἀποτυγχάνει. Ἐπακολουθοῦν τέσσαρες ναυμαχίαι, ἡ μία ἀτυχεστέρα τῆς ἄλλης καὶ κατὰ τὰς ὁποίας καταστρέφεται ὁ στόλος τῶν θαλασσοκρατόρων Ἀθηναίων. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀθηναϊκὸς κατὰ ξηρὰν στρατὸς ἀναγκάζεται νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου, ὁπότε ἐν μέρει μὲν ἐξολοθρεύεται, ἐν μέρει δὲ αἰχμαλωτίζεται κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 413. Μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων εἶναι καὶ οἱ δύο Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ Νικίας καὶ Δημοσθένης, τοὺς ὁποίους ὁ Γύλιππος προσπαθεῖ δι' ὅλων τῶν μέσων νὰ σώσῃ. Δὲν πρόκειται περὶ γενναιόφρονος παθέσεως. Ὁ Σπαρτιάτης στρατηγὸς θέλει ἁπλούστατα νὰ κοσμήσῃ τὸν ἐν Σπάρτῃ θρίαμβόν του, σύρων ὀπισθέν του δεσμίους τοὺς δύο Ἀθηναίους στρατηλάτας. Ἀλλ' ἀμείλικτοι οἱ Συρακόσιοι καταδικάζουν εἰς θάνατον καὶ ἐκτελοῦν τοὺς ἄνδρας, ὁ εἷς τῶν ὁποίων, ὡς γνωστόν, δὲν ἠθέλησε νὰ καταστρέψῃ τὴν πόλιν των. Οἱ ἄλλοι αἰχμάλωτοι κλείονται εἰς τὰ λατομεῖα τῶν Συρακουσῶν, ὅπου δραδὺς τοὺς εὑρίσκει ὁ θάνατος ἐκ τῶν πολλῶν κακουχιῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ τὰς ἀρχὰς ἀκόμη τοῦ ἔτους ἐκείνου (413 π.Χ.) ὁ πόλεμος ἔχει ἀποβῇ γενικός, διότι ἐπανελήφθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Εἰσέβαλε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν ὁ πελοποννησιακὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν βασιλέα Ἄγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Ἀλλ' ἡ εἰσβολὴ αὐτὴ δὲν ὡμοίαζε πλέον πρὸς τὰς προηγουμένας. Διότι συμφώνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἀλκιβιάδου οἱ Πελοποννήσιοι ἀχυροῦν τώρα τὴν Δεκέλειαν καὶ ἐγκαθιστοῦν εἰς αὐτὴν φρουρὰν διαρκῆ, ἡ ὁποία παραμένει ἐπὶ ἐννέα ὁλόκληρα ἔτη —μέχρι δηλαδὴ τῆς παντελοῦς καταπαύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν. Καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ Ἀττικὴ λεηλατεῖται συστηματικῶς καὶ ἀπάγονται μυριάδες δούλων.

Οἱ Πέρσαι καλοῦνται ν' ἀναμιχθοῦν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Εὐθὺς ὡς γίνονται γνωστὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς εἰς Σικελίαν ἐκστρατείας, πολλοὶ τῶν κυριωτάτων συμμάχων τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἡ Εὔβοια, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος καὶ αἱ Ἐρυθραί, ἀρχίζουν διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ βεβαιοῦν ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀποστατήσουν εὐθὺς ὡς ἐμφανισθῇ εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων. Τὸ δὲ ὀπουδαιότερον ὅλων εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας (Δαρεῖος ὁ Β' υἱὸς τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Α') θεωρεῖ ὡς ἄριστην τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα καθυποτάξῃ καὶ πάλιν τοὺς Ἕλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, διὰ αὐτὸ δὲ πέμπει εἰς τὴν Σπάρτην πρέσβεις διὰ νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Οἱ Σπαρτιάται, οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε δὲν εἶχον διστάσει νὰ ζητήσουν τὴν συμμαχίαν τοῦ Ἀρταξέρξου, ματαιωθεῖσαν τότε λόγῳ τοῦ θανάτου του, σπεύδουν τώρα νὰ δεχθοῦν τὰς προτάσεις τοῦ Δαρείου τοῦ Β'. Ἐν ἔτει δὲ 412 συνομολογοῦν οἱ Πελοποννήσιοι μετὰ τοῦ Τισσαφέρνους, σατράπου Ἰωνίας καὶ Καρίας, πληρεξουσίου τοῦ Πέρσου βασιλέως, δύο ἐπανειλημμένας συνθήκας, διὰ τῶν ὁποίων οἱ μὲν Σπαρτιάται ἀναγνωρίζουν τὴν ἐπὶ τῶν μικρασιατικῶν πόλεων ὁριστικὴν καὶ «νόμιμον» περσικὴν κυριαρχίαν, ὁ δὲ Τισσαφέρνης ὑποχρεοῦται νὰ καταβάλλῃ τὸν μισθὸν τῶν πληρωμάτων τοῦ πελοποννησιακοῦ στόλου. Τοιουτοτρόπως ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς διενέξεις τῶν Ἑλλήνων ἔσθασεν εἰς τὸ σημεῖον ἡ Σπάρτη νὰ πωλήσῃ τὴν Μικρᾶσιαν εἰς τὸν Δαρεῖον.

Τώρα ὁ Ἀλκιβιάδης μεταβαίνει αὐτοπροσώπως εἰς Μικρᾶσιαν καὶ προκαλεῖ τὰς πρώτας κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπαναστάσεις τῶν συμμάχων των. Πρῶτοι ἀποστατοῦν οἱ Χῖοι καὶ οἱ Ἐρυθραῖοι. Μετ' ὀλίγον ἀκολουθοῦν αὐτοὺς οἱ Κλαζομένιοι, δὲν ἀργοῦν δὲ νὰ ἐξαναστοῦν μὲ τὴν σειράν των καὶ οἱ Τήϊοι, οἱ Μιλήσιοι καὶ οἱ Ρόδιοι.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς λοιπὸν τοῦ 412, αἱ κρατοῦσαι Ἀθῆναι ἔχουν χάσει τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεώς των, τὸ δὲ πολὺ χειρότερον στεροῦνται ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς ἰδίας αὐτῶν χώρας. Βλέπουν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς μὲν συμμάχους καὶ ὑποτελεῖς των στασιάζοντας ἢ ἑτοίμους νὰ στασιάσουν, τὴν δὲ λοιπὴν Ἑλλάδα παρασκευαζομένην νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, συμπράξει μάλιστα τοῦ Μεγάλου Βασιλέως. Τέλος, τὸ Δελφικὸν Ἱερατεῖον ἀναφανδὸν πλέον κηρύσσεται κατὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὑπὲρ τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ κατὰ τοῦ Ἄστεως πολέμου καὶ ὑπονομεύει τὰς συνειδήσεις καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν Ἀθηναίων. Φυσικά, ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτά, οὐδεμία πλέον ἀπομένει ἐλπίς. Τὸ δράμα φέρεται γοργῶς πρὸς τὸ τέλος του. Ἐν τούτοις, τὸ τέλος δὲν εἶναι ἀκόμη πλησίον. Τοιαύτη εἶναι

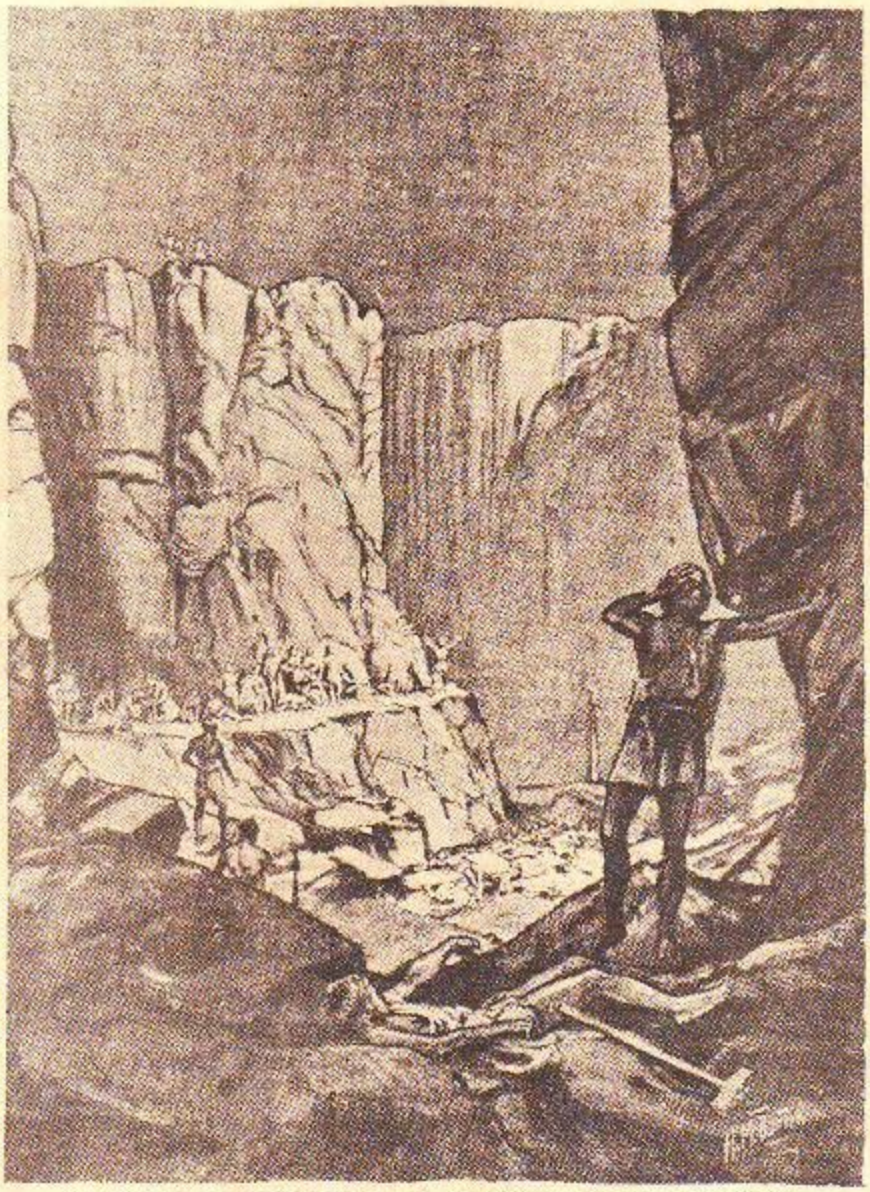

Οἱ Ἀθηναῖοι στρατιῶται ἐγκλειστοι εἰς τὰ λατομεῖα τῶν Συρακουσῶν.

ἡ ζωτικότης τῶν Ἀθηναίων ἐκείνων, τόσον εἶχε δίκαιον εἰς τοὺς ὑπολογισμούς του ὁ Περικλῆς, ὥστε θὰ χρειασθοῦν ἀκόμη ἑκατὸν ὅλοκληρα ἔτη διὰ νὰ δυνηθοῦν αἱ δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος ὅλης, ἐν συμμαχίᾳ μετὰ τῶν βαρβάρων, διὰ νὰ καταβάλοιν τὰς ὑπερλάμπρους ἐκείνας Ἀθήνας. Καὶ τὸ καταπληκτικώτερον εἶναι ὅτι κατὰ τὸ μακρὸν αὐτὸ διάστημα τῆς ἐπιθανατίου ἀγωνίας των αἱ Ἀθῆναι ἀναδεικνύονται περισσότερον τῆς μιᾶς φορᾶς νικήτριαι. Τόση ἦτο ἡ θέλησις τῶν Ἀθηνῶν νὰ μὴ ἀποθάνοιν, ὥστε εἰς τὰς τραγικωτέρας στιγμὰς λαμβάνουν τὰ σωφρονέστερα τῶν μέτρων. Περιστέλλονται τὰ περιττὰ ἔξοδα ἅπαντα. Ὀχυροῦται τὸ Σούνιον κατὰ τρόπον ἀκαταμάχητον. Ἀνακαλοῦνται πᾶσαι αἱ ἐξωτερικαὶ φρουραὶ ἀπὸ τῆς ἐν Πύλῳ, λόγῳ τῆς ἠθικῆς σημασίας τῆς ἐκεῖ καταστάσεως. Αὐτὰ καὶ ἄλλα μέτρα ἐπέφεραν ἄμεσα ἀποτελέσματα, κατατροπώσαντα τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία ἐπίστευεν ὅτι ἀμέσως αἱ Ἀθῆναι θὰ ἀνέκυπτον ἀπὸ τοῦ βαράθρου εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον πέσει. Δηλαδὴ δὲν κατατληκτικῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνεπιστρόφου σβέσος, νέα ἀκμὴ εἰς διάστημα ὀλίγου τοῦ ἔτους. Ἤδη κατὰ τὸ 412 νέα ἀναλαμπὴ σκάφη, 128 τὸν ἀριθμὸν τελειότατα εἰς τὰς ἄδας των, ἀποστέλλουν ἐκ διαλειμμάτων εἰς Θρᾴκην. Ἀνακτᾶται ἡ ἀποστατήσασα Λέσβος, ἐνῷ δὲ περὶ τὴν Ἑλλάδα οἱ Πελοποννήσιοι ἔμενον. Ἀλλὰ οἱ ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων ἐφυσικά, ἐνῷ τῶν Πελοποννησίων διὰ τοῦ χρήματος τοῦ Τισσαφέρνους. Ἀναχωρεῖ ὁ Ἀλκιβιάδου εἰς τὴν Ἀθήνας. Κατὰ τὸ ἀκόμη αὐτὸ ἐπισυμβαίνει τὸ ἀπρόοπτον, ἀνατρέπει καὶ ἀνατρέπει τὸν δρόμον, τὴν φοβερὰν ὑπὲρ τῶν ἀπόντων. Τὸ σημαντικώτερον γεγονὸς συνίστατο εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ Ἀλκιβιάδου εἰς τὴν πατρίδα. Ὁ ἀνάμφιβολος μεγαλοφυΐας ἔνδοξος κατώρθωσε νὰ ἐξαλείψῃ τὴν πρὸς αὐτὸν καὶ αὐτῶν τῶν Σπαρτιατῶν, ὁποίους εἶχε παραπλανήσει τὴν πατρίδα. Τώρα ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἄγις μισεῖ θανασίμως, διότι ἀποδίδει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀνάγκην τῶν ἐξ αἰτίας τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὁ ὁποῖος ἀφαίρεσε τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀλλοξενούντος ἀδελφοῦ. Ἡ βασίλισσα τῆς Ἑλένης τοῦ Μενελάου Σπάρτης ἐλέγετο Τιμαία. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον τοῦ συζύγου ἐνδιεφέροντο πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς τῆς Σπάρτης, λόγῳ τοῦ διασυρμοῦ ὃν ὑφίστατο ἡ ἀρχὴ τῆς πατρίδος των. Ἐν τούτοις, βασιλεὺς δὲν τολμοῦν ἀκόμη νὰ θορυβήσουν περὶ τὸ σκάνδαλον δὲ μᾶλλον καθόσον ὁ σπαρτιατικὸς λαὸς πιστεύει εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην. Ἐφ' ᾧ καὶ ἀρχίζει μία ἀκμὴ πρὸς μεταστροφὴν τῆς κοινῆς γνώμης. Τὸ ὁμόφρον τῶν Πελοποννησίων εἰς τὴν Μίλητον ἐπιταχύνει τὴν ἐξέλιξιν αὐτήν. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ὁ Ἀλκιβιάδης εὑρίσκετο ἐπίσης εἰς Μικρασίαν καὶ καθωμίλει μὲ τοὺς Πελοποννησίους. Ἡ ἀποτυχία ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν καὶ ἀρχίζει τώρα ἡ ἐναντίον του λαϊκὴ κατακραυγή. Οἱ ἄλλοι ἄρχοντες περισσότερα διὰ νὰ ἐξοντώσουν τὸν ἀτιμασθέντα τὴν πολιτείαν των. Ἐκ συμφώνου βεβαίως πρὸς τὸν ἐν Μικρασίᾳ ναύαρχον τῶν Λακεδαιμονίων Ἀστύοχον, ἵνα θανατώσῃ τὸν Ἀλκιβιάδην, ἡ διαταγὴ εἶναι μυστική. Ἀλλ' ἡ Τιμαία, ἡ ὁποία ἐφοβεῖτο νὰ εἶναι ἐρωτευμένη μὲ τὸν Ἀθηναῖον εὐπατρίδην καὶ ἐκινδύνευεν αὐτὴν τὴν ζωήν της, πληρώνει ἀδρότατα τὸν ἀπεσταλμένον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ τὸν εἰδοποιήσαν. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ Ἀλκιβιάδου—Τιμαίας συνετάραξεν ἐπὶ πολὺ τὴν Σπάρτην, ἀφοῦ μάλιστα 13 ὅλα ἔτη ἀργότερα ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἄγιδος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λεωτυχίδης ἀναγνωρίζεται τῶν δικαιωμάτων τῆς διαδοχῆς, θεωρηθεὶς ὡς μὴ γνήσιον βασιλικὸν τέκνον, ὁ δὲ Ἀλκιβιάδης, κατόπιν τῆς ἐγκαίρου εἰδοποιήσεως τῆς ἐρωμένης του, καταφεύγει εἰς τὸν Τισσαφέρνην. Τὸ ἄσυλον δὲν εἶναι βεβαίως ἀσφαλές, ἐφόσον ὁ Τισσαφέρνης δὲν θὰ θελήσῃ νὰ δυσαρεστήσῃ τοὺς συμμάχους του καὶ θὰ ἐκδώσῃ, φυσικά, τὸν καταζητούμενον. Τότε ὁ Ἀλκιβιάδης ἀναπτύσσει διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὸ καταπληκτικὸν ἐκεῖνο διπλωματικόν του δαιμόνιον. Ἐπιτυγχάνει νὰ καταστήσῃ ψυχροτάτας τὰς σχέσεις τοῦ Τισσαφέρνους ἐναντὶ τῶν Πελοποννησίων, διότι ἀναπτύσσει εἰς τὸν Πέρσην σατράπην καὶ πληρεξούσιον ὅτι ἐλάχιστα θὰ συνέφερεν εἰς τὴν Περσίαν ἡ παντελὴς τῶν Ἀθηνῶν καταστροφὴ καὶ ἡ ἀπόλυτος τῆς Σπάρτης ὑπεροχή, ἡ ὁποία θὰ ὑπέτασσε τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της καὶ φυσικὰ θὰ τὴν ἔφερεν ἀντιμέτωπον τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Τισσαφέρνης πείθεται, φέρεται ψυχρῶς πρὸς τοὺς συμμάχους του καὶ ἐκθέτει τὰ πράγματα εἰς τὸ ἀνακτοβούλιον τῶν Περσῶν.

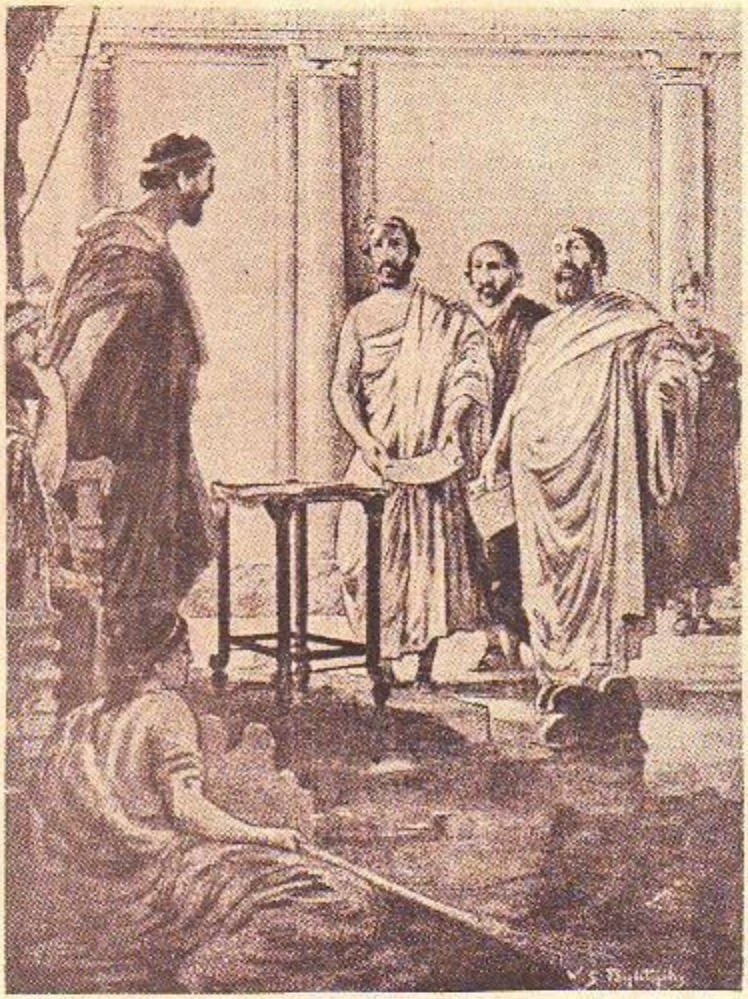

Ὁ Ἀλκιβιάδης δέχεται εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Τισσαφέρνους, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε καταφύγει, πρεσβεῖαν Ἀθηναίων, ποὺ τὸν ἀνακαλοῦν εἰς τὴν πατρίδα του.

Ὁ Ἀλκιβιάδης ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου καὶ πείθει τοὺς συμπατριώτας του ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ καταστρέψῃ ὁριστικῶς τὴν περσοσπαρτιατικὴν συμμαχίαν, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ κάθοδός του εἰς Ἀθήνας. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι τόσον ἁπλᾶ. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ κάθοδος τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀπαιτεῖται μεταπολίτευσις ὁλόκληρος εἰς Ἀθήνας.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ ἔτους 411 στέλλονται εἰς Ἀθήνας ὁ Πεισάνδρος καὶ ἄλλοι πρέσβεις ἵνα ἐπιτύχουν τὴν μεταπολίτευσιν, τὴν ὁποίαν ζητεῖ ὁ Ἀλκιβιάδης. Καὶ ἡ μὲν πολιτικὴ μεταβολὴ γίνεται. Ἀλλὰ ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἐπέτυχε τὰ ὅσα ἔχει ὑποσχεθῇ ὡς πρὸς τὴν ὁριστικὴν διάρρηξιν τῶν σχέσεων Τισσαφέρνους καὶ Σπαρτιατῶν. Ἀντιθέτως μάλιστα, ὁ Τισσαφέρνης συνομολογεῖ καὶ τρίτην συνθήκην πρὸς τοὺς Πελοποννησίους. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ ἀποτυχία αὐτὴ δὲν βαρύνει τὸν ἴδιον τὸν Ἀλκιβιάδην. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Τισσαφέρνους, ἐξεταθεῖσα δεόντως ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνακτοβουλίου, προκαλεῖ ἀντιγνωμίας μεταξὺ τῶν συμβούλων τοῦ βασιλέως. Αἱ προτάσεις τοῦ Τισσαφέρνους ἀπορρίπτονται καὶ δίδεται εἰς αὐτὸν διαταγὴ νὰ συσφίγξῃ τὰς σχέσεις του μὲ τοὺς Πελοποννησίους. Κατόπιν τούτου συνάπτει ὁ Τισσαφέρνης τὴν τρίτην ἐκείνην συνθήκην καὶ σπεύδει νὰ ἀπολακτίσῃ τὸν Ἀλκιβιάδην.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰς Ἀθήνας, παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν μεταπολίτευσιν, ἡ ἀργοπορία τῆς καθόδου τοῦ Ἀλκιβιάδου δίδει λαβὴν πρὸς νέας ἀναστατώσεις. Ἐξάπτονται καὶ πάλιν τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ δημιουργοῦνται ἀτελεύτητοι συζητήσεις. Οἱ στρατηγοὶ ὅμως, παρὰ τὴν ἀποτυγοῦσαν ματαίωσιν τῆς νέας αὐτῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀλκιβιάδου φρονοῦν ὅτι μόνον αὐτὸς δύναται νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν. Ἐπιμένουν ἐναντὶ τῶν ἀρχόντων τῶν Ἀθηνῶν, τέλος δὲ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ὅλαι οἱ ἀξιώσεις τοῦ στρατεύματος καὶ μεταρρυθμίζεται ὁριστικῶς τὸ πολίτευμα. Ψηφίζεται δὲ διὰ μεγάλης πλειοψηφίας ἡ κάθοδος τοῦ Ἀλκιβιάδου. Χάρις λοιπὸν εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν κατασίγασιν τῶν πολιτικῶν παθῶν, χάρις εἰς τὴν κάθοδον τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἀλλὰ καὶ χάρις εἰς τὴν ἀνοπτισθοῦσαν ἐμπιστοσύνην τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς δύο νέους ἀρχηγοὺς τοῦ στόλου, τὸν Θρασύλλον καὶ τὸν Θρασύβουλον, ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος ἀναδεικνύεται ἐπανειλημμένως νικητής. Καὶ κατὰ μὲν τὸν Ἰούλιον μῆνα τοῦ 411 ὁ στόλος τῶν Ἀθηνῶν κατενεμάχησε τοὺς Πελοποννησίους περὶ Κυνὸς Σῆμα, κατὰ δὲ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους κατετρόπωσε τοὺς πολεμίους περὶ τὴν Ἄβυδον.

Οἱ Ἀθηναῖοι νικοῦν. Ἂς ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι εἰς τὴν πρώτην τῶν μαχῶν τούτων σταματοῦν τὰ ἱστορούμενα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου. Ἐντεῦθεν δὲ ἄρχονται τὰ «Ἑλληνικὰ» τοῦ Ξενοφῶντος. Ἐξακολουθοῦν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ εὐτυχοῦν ἐπί τινα ἀκόμη χρόνον. Ἰδίως κατὰ τὸν Ἀπρί-

λιον τοῦ 411 νικοῦν παρὰ τὴν Κύζικον νίκην λαμπροτάτην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεδείχθη εἴπερ ποτὲ ἡ στρατηγικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ Ἀλκιβιάδου. Καταστρέφονται δὲ ἢ αἰχμαλωτίζονται ἅπαντα τὰ πλοῖα τῶν Πελοποννησίων καὶ πίπτει γενναίως μαχόμενος αὐτὸς ὁ τῶν Πελοποννησίων ναύαρχος Μίνδαρος. Ὁ ἐπιστολεὺς Ἱπποκράτης εἰδοποιεῖ τὴν Σπάρτην περὶ τῆς ἀπεράντου συμφορᾶς διὰ μηνύματος τὸ ὁποῖον ἔμεινε μνημειωδὲς ἱστορικόν, λόγω τῆς περιεκτικῆς λακωνικότητός του: «Ἔρρει τὰ κάλα (κατεστράφησαν τὰ πλοῖα). Μίνδαρος ἀπεσσούα (Μίνδαρος ἀπεβίωσε). Πεινῶντι τὼνδρες (τὸ στράτευμα λιμοκτονεῖ). Ἀπορίουμες τί χρὴν δρᾶν (εὑρισκόμεθα ἐν ἀπογνώσει, μὴ γνωρίζοντες τί ποέπει νὰ πράξωμεν)» (Ξενοφ. «Ἑλληνικά», 1, 1, 23).

Ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἐνεποίησεν εἰς τὴν Σπάρτην ἡ συντριπτικὴ ἐκείνη ἧττα ἦτο τοιαύτη, ὥστε οἱ ἔφοροι δὲν ὤκνησαν νὰ ὑποβάλουν εἰς τὰς Ἀθήνας προτάσεις εἰρήνης. Ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ὁποῖοι τώρα ἄγονται καὶ φέρονται ἀπὸ δημαγωγὸν ἀντάξιον τοῦ Κλέωνος, τὸν περιβόητον ἐπίσης Κλεοφῶντα, ἀπορρίπτουν τὰς νέας προτάσεις. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν εἶναι ἱστορικῶς λογικὴ ἡ ἀπόρριψις αὐτῆ τῶν προτάσεων. Διότι ἡ νίκη ναὶ μὲν θὰ ἀπέκλινε μᾶλλον ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ οἱ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τοῦ πολέμου δηλαδὴ ἡ ἑλληνικὴ ἑνότης, ἡ ὁπωσδήποτε ἐπιδιωκομένη, δὲν θὰ εἶχε πραγματοποιηθῆ ἔστω καὶ μέσα εἰς τὰ ἐρείπια.

Ἐξακολουθεῖ λοιπὸν ὁ πόλεμος, καὶ πάλιν ἡ τύχη φαίνεται νὰ μὴ ἐγκαταλείπῃ τοὺς Ἀθηναίους. Τώρα εὑρισκόμεθα εἰς τὰ τέλη τοῦ 410. Ὁ Ἀλκιβιάδης καταλαμβάνει τὴν ἔναντι τοῦ Βυζαντίου Χρυσούπολιν καὶ τοιουτοτρόπως δεσπόζει τοῦ Βοσπόρου. Οἱ Λακεδαιμόνιοι κατέχοντες τὴν Θάσον ἐξορμοῦν ἀπὸ ἐκεῖ. Τὸ ἑπόμενον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι χάνουν τὴν Πύλον καὶ τὴν Νίσαιαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ 408 ὁ Ἀλκιβιάδης ἀνακτᾷ τὴν Χαλκηδόνα καὶ τὸ Βυζάντιον. Ἔπειτα ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας του αὐτὰς ἀποφασίζει ὁ Ἀλκιβιάδης νὰ ἐμφανισθῆ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου δὲν εἶχεν ἐπανέλθει, ἂν καὶ πρὸ ἐτῶν εἶχε διαγραφῆ ἡ ποινή του, ἡ ὑποδοχὴ δὲ τὴν ὁποίαν τῷ ἐπεφύλαξαν οἱ Ἀθηναῖοι ὑπῆρξε λαμπρά. Προσέτι ἔλαβε τὰς ζητηθείσας 100 πολεμικὰς νῆας καὶ 1500 ὁπλίτας ἀρτίως ἐξωπλισμένους.

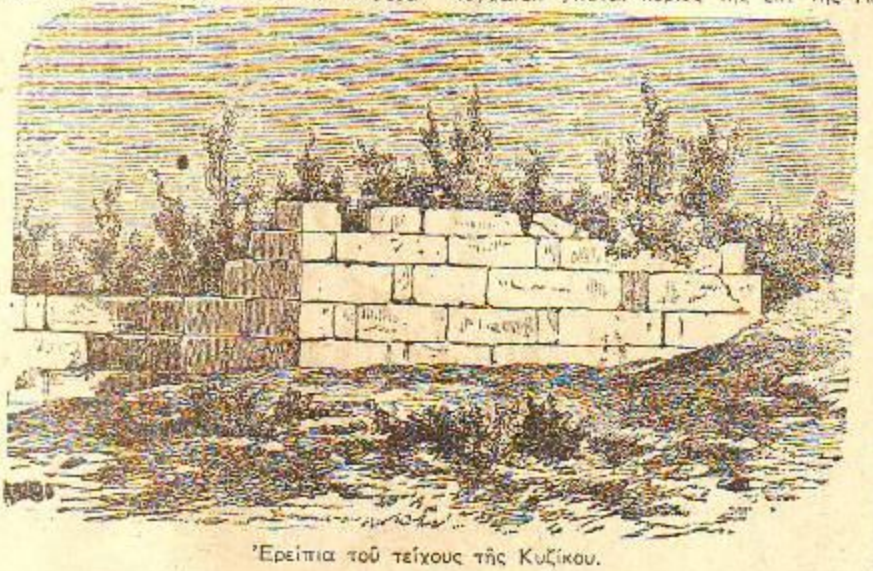

Ἐρείπια τοῦ τείχους τῆς Κυζίκου.

Ὁ Λύσανδρος. Ἀλλὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 408 ἢ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 407 φθάνει εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νέος ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, ὁ Λύσανδρος, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ἐπιτηδειότατος καὶ ἔμπειρος στρατηγός. Αὐτὸς κατατείθει πρώτον μὲν τὸν Κῦρον, νεώτερον υἱὸν τοῦ Δαρείου, διαδεχθέντα τὸν Τισσαφέρνην, ὅπως τὸν ἐκ 3 ὀβολῶν ἡμερήσιον μισθὸν τῶν ἀυτῶν τοῦ στόλου ἀναβιβάσῃ εἰς 4 ὀβολούς. Ἡ ἐμπνευσις ἦτο σατανικὴ καὶ ἔπληξε καιρίως τὰς ἀθηναϊκὰς δυνάμεις. Διότι οἱ Ἀθηναῖοι ναῦται, λαμβάνοντες μόνον 3 ὀβολούς, μακαρίζουν τὴν τύχην τῶν ἀντιπάλων των. Πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν αὐτομολοῦν καὶ προσέρχονται εἰς τὰς τάξεις τῶν ἀντιπάλων, πολοῦντες οὕτω τὴν πατρίδα των χάριν τῆς διαφορᾶς τοῦ ἑνὸς ὀβολοῦ. Ἡ ὅλη οἰκονομικὴ πλευρὰ τῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ χρηματοδότησις δηλαδὴ τῶν Πελοποννησίων ἀπὸ μέρους τῶν Περσῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ τόση φιλοχρηματία τῶν μαχητῶν εἶναι ἐνδεικτικὰ τῆς καταπτώσεως ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐποχή. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ Ἑλλὰς τῶν Μαραθωνομάχων καὶ τῶν θριαμβευτῶν τῆς Σαλαμῖνος εἶναι ἤδη ψυχικῶς ἡττημένη ἐξ αἰτίας τῶν ἰδίων αὐτῆς τέκνων.

Συνέπεια τοῦ πρώτου αὐτοῦ στρατηγήματος ἦτο τὸ ὅτι ὁ Λύσανδρος, γνώστης τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, ἐμπιστεύεται τὰς τύχας του εἰς τὴν διαφθορὰν τοῦ περσικοῦ χρυσίου καὶ ἀποφεύγει ἐπιμελῶς πᾶσαν ἐπιχείρησιν. Αὐτὸ φέρει τὸν Ἀλκιβιάδην εἰς ἀμηχανίαν. Τὸ πολὺ χειρότερον εἶναι ὅτι ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος ἔχει περιέλθει εἰς οἰκονομικὰς στενοχωρίας, μοταίως δὲ ἀναμένει ἐνίσχυσιν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Τότε θέλει ὁ Ἀλκιβιάδης νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κατάστασιν ἀφυλακτῶν ἀπὸ τῆς ἐχθροικῆς παραλίας καὶ περιπίπτει εἰς τὸ μέγα σφάλμα νὰ ἐγκαταλείψῃ ἐπὶ μικρὸν τὴν ἀρχηγίαν ἐμπιστευόμενος προσωρινῶς τὸν στόλον εἰς τὸν Ἀντίοχον. Δὲν παρέλειψε νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν ρητὴν ἐντολὴν ὅπως κατὰ τὴν ἀπουσίαν του μὴ ἐπιπλεύσῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Ἀντίοχος παρακούει, πιστεύει προφανῶς ὅτι παρέχεται εἰς αὐτὸν εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξῃ λαμπρὰς ἱκανότητας καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 407 ναυμαχεῖ περὶ τὴν Ἔφεσον ἐναντίον τοῦ Λυσάνδρου. Ἡττᾶται, χάνει 15 πολεμικὰ σκάφη καὶ πίπτει καὶ ὁ ἴδιος μαχόμενος.

Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἧττα ἦτο βεβαίως ἀσήμαντος. Ἔγινεν ὅμως παραίτιος πολλῶν περιπλοκῶν. Ἐπαναρχίζουν πάλιν αἱ δυσπιστίαι τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ὅταν γίνεται γνωστὸν ὅτι αὐτὸς ἐγκατέλειψε τὸν στόλον. Τὸν ὑποψιάζονται, τὸν ἀποχειροτονοῦν καὶ διορίζουν τώρα δέκα στρατηγούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν Κόνωνα καὶ τὸν Θράσυλλον. Λήγει ὅμως τὸ ἔτος τῆς ναυαρχίας τοῦ Λυσάνδρου καὶ ἀποστέλλεται ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων νέος ἀρχηγός, ὁ Καλλικρατίδας, ὁ ὁποῖος ἀπὸ χαρακτῆρος εἶναι τὸ ἄκρον ἀντίθετον τοῦ προκατόχου του. Αὐτὸς ἀποτρατιάζεται πᾶσαν πρὸς τοὺς Πέρσας σχέσιν καὶ ἀγανακτεῖ διὰ τὴν παράτασιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Ἐμφορεῖται ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς πανελληνίου ἑνώσεως καὶ ὅταν κατ' ἀνάγκην μεταβαίνῃ εἰς Σάρδεις ποὸς λῆψιν χρημάτων, πλήρης θυμοῦ διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν Περσῶν λέγει: «Ἀθλιωτάτους εἶναι τοὺς Ἕλληνας ὅτι βαρβάρους κολακεύουσιν ἕνεκα ἀργυρίου» καὶ προσθέτει ὅτι ἐὰν σωθῆ καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του θὰ φροντίσῃ «κατά γε τῷ αὐτῷ δυνατὸν διαλλάξειν Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους» (ὅτι θὰ φροντίσῃ δηλαδὴ ὅσον τοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ συμφιλιώσῃ τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους). Δυστυχῶς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ καλὸς αὐτὸς Ἕλλην δὲν ἐσώθη.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀρχηγίας του ὁ Καλλικρατίδας ἐπιτυγχάνει, γίνεται κύριος τῆς ἐπὶ τῆς Λέσβου Μεθύμνης, τὴν ὁποίαν κατεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι. Εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων ἔρχεται ὁ Κόνων, τὸν ὁποῖον ὅμως ὁ Καλλικρατίδας καταδιώκει μέχρι Μυτιλήνης, ἀναγκάζει δὲ αὐτὸν νὰ ναυμαχήσῃ ἐντὸς τοῦ λιμένος της. Ὅταν ἕτερος ναύαρχος τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Διομήδης, προσέρχεται ὡς ἐπίκουρος μὲ 12 πολεμικὰ σκάφη, ὁ Καλλικρατίδας τὸν κατατροπώνει καὶ αὐτὸν ὁλοσχερῶς καὶ κυριεύει δέκα τῶν πλοίων του.

Ἡ παρὰ τὰς Ἀργινούσας ναυμαχία. Τώρα εἶναι πλέον σαφὴς ὁ ἀντίκτυπος καὶ αἱ συνέπειαι τοῦ σφάλματος ἐκείνου τοῦ Ἀντιόχου. Εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν στρατηγεῖον ἐπικρατεῖ ἡ πολυαρχία καὶ ἐξ ἄλλου λείπει πλέον ὁ Ἀλκιβιάδης. Οἱ Ἀθηναῖοι πληροφορηθέντες τὴν δεινὴν τοῦ Κόνωνος ἀμηχανίαν, καταβάλλουν πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως τὸν περισώσουν ἀπὸ ὁλοσχερῆ καταστροφήν. Ἀναπτύσσουν καταπληκτικὴν καὶ πάλιν ζωτικότητα καὶ καταρτίζουν νέον στόλον ἐκ 30 πολεμικῶν σκαφῶν, τῶν τελειοτέρων ἐξ ὅσων ἐγνώριζε τὸ πολεμικὸν ναυτικόν των. Ὁ νέος οὗτος στόλος ἑνοῦται μετὰ τῶν πλοίων τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων, τώρα δὲ αἱ ἀθηναϊκαὶ δυνάμεις ἀνέρχονται εἰς 150 περίπου πολεμικὰ πλοῖα. Κατὰ τὸν Ἰούλιον λοιπὸν τοῦ 406 συνάπτεται ναυμαχία περὶ τὰς λεγομένας Ἀργινούσας νήσους, μεταξὺ Λέσβου καὶ Μικρασίας. Ὁ Καλλικρατίδας, ἂν καὶ ἔχει ὀλιγωτέρας δυνάμεις, ἀποδέχεται τὸν ἀγῶνα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν κατὰ τὴν ναυμαχίαν ὀκτὼ στρατηγοὺς παράντας (ἐκ τῶν δέκα) καὶ διευθύνονται ἐπιτηδείως. Νικοῦν νίκην λαμπροτάτην. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτὰς χάνουν 25 πολεμικὰ των σκάφη. Οἱ Σπαρτιάται ἔχασαν 9 ἐκ τῶν 10 ἐν ὅλῳ τὰ ὁποῖα εἶχον, ἀλλὰ οἱ σύμμαχοί των ἔχασαν περισσότερα τῶν ἑξήντα πολεμικῶν. Ἐξ ἄλλου δὲ ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ Καλλικρατίδας μαχόμενος ἡρωϊκῶς.

Οἱ Σπαρτιάται διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὑποβάλλουν προτάσεις εἰρήνης, τὰς ὁποίας καὶ πάλιν ἀπορρίπτουν οἱ Ἀθηναῖοι, κατευθυνόμενοι καὶ πάλιν ἀπὸ τὸν Κλεοφῶντα. Συγχρόνως οἱ δημαγωγοὶ κατηγοροῦν τοὺς στρατηγοὺς ὅτι παρημέλησαν τὴν ταφὴν τῶν πεσόντων, ἀνακαλεῖται δὲ τὸ ἀρχηγεῖον εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἀπολογηθῆ. Δύο ἐκ τῶν στρατηγῶν γνωρίζοντες τὴν τύχην ποὺ τοὺς περιμένει, δὲν ὑπακούουν. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐξ προσελθόντες καταδικάζονται νὰ πίουν τὸ κώνειον, δημεύεται δὲ καὶ ἡ περιουσία των. Ἐνῶ ἐνίκησαν, ἐπλήρωσαν μὲ τὴν ζωήν των καὶ τὴν περιουσίαν των τὴν νίκην των αὐτήν (βλέπε λέξιν Ἀργινουσῶν ναυμαχία).

Αὐτὸ βεβαίως ἦτο μεγίστη ἀδικία, διότι πλὴν τῶν ἄλλων ποὺ ἔπραξαν οἱ στρατηγοὶ εἶχον πέμψει μετὰ τὴν νίκην μέρος τοῦ στόλου πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Κόνωνος, πολιορκουμένου ἀκόμη ὑπὸ 50 τριήρεων, τῶν ὁποίων ἦχεν ὁ Ἐτεόνικος. Ἀφῆκαν δὲ ἐπίσης 46 τριήρεις πρὸς συλλογὴν τῶν νεκρῶν καὶ διάσωσιν τῶν ναυαγῶν. Λόγῳ ὅμως τοῦ ὅτι ἐνέσκηψεν ἄημος καὶ φοβερὰ τρικυμία, τὸ ἔργον αὐτὸ δὲν ἦλθεν εἰς

αΐσιον πέρας καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐτιμωρήθησαν οἱ ἀτυχεῖς. Ὅταν ὅμως ἡ πολιτεία φθάνῃ εἰς αὐτὴν τὴν κατάπτωσιν, εἶναι ἀδύνατον πλέον νὰ περισωθῇ! Καὶ πράγματι οὕτω συνέβη. Μετ' ὀλίγον αἱ Ἀθῆναι, ποὺ εἶχον καταντήσει νὰ κατευθύνωνται ἀπὸ τοὺς ἀθλίους δημαγωγοὺς καὶ τοὺς ἀναξίους πολιτικοὺς τῆς περιόδου ἐκείνης, ἡττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἐξεμηδενίσθησαν ὡς ὑπερέχουσα δύναμις.

Ἐπάνοδος τοῦ Λυσάνδρου εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου. Κατόπιν τῆς περὶ τὰς Ἀργινούσας συμφορᾶς, οἱ Χῖοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι τῆς Σπάρτης ἀπεφάσισαν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Κύρου ὅπως ζητήσουν ἀπὸ τοὺς ἐφόρους τὸν διορισμὸν καὶ πάλιν τοῦ Λυσάνδρου ὡς ναυάρχου. Τοῦτο ἀντέβαινεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν σπαρτιατικὸν ἔθος, κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον τὸ δὶς ναυαρχεῖν. Ἐν τούτοις οἱ ἔφοροι ἀποδέχονται κατ' οὐσίαν τὴν αἴτησιν, διορίσαντες ναύαρχον μὲν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Ἔφορόν τινα, τὸν δὲ Λύσανδρον ἐπιστολέα αὐτοῦ, δηλαδὴ ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως κύριον ὅλων. Φθάνει λοιπὸν ὁ Λύσανδρος ἐν ἀρχῇ τοῦ 405 εἰς Ἔφεσον, ἀνοζωπυροῦται δὲ ἀμέσως τὸ θάρρος τῶν ὁπαδῶν τῆς Σπάρτης, τοὺς ὁποίους ἀπὸ τῆς προηγουμένης του ἤδη ναυαρχίας ὁ Λύσανδρος εἶχεν ὀργανώσει εἰς «ἑταιρίας», πειθαρχούσας εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ. Ἔπειτα ὁ Λύσανδρος σπεύδει εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κύρον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ λαμβάνει ἄφθονα χρήματα, τοιουτοτρόπως δὲ κατασκευάζει καὶ ἐξοπλίζει καλῶς νέας τριήρεις. Εἰς ὅλα αὐτὰ πολύτιμον βοήθειαν προσφέρουν εἰς τὸν Λύσανδρον οἱ νεοδιορισθέντες, ἀντὶ τῶν θανατωθέντων, Ἀθηναῖοι στρατηγοί, οἱ ὁποῖοι ἀδρανοῦν. Θαλασσοκρατεῖ λοιπὸν ὁ Λύσανδρος, ὄχι μόνον κατὰ τὴν Μικρασίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τοῦ Πειραιῶς. Κατόπιν τούτου εἰσέρχεται καὶ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμψάκου. Τότε μόλις ἀρουμνίζονται οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ εἰσέρχονται ἐπίσης εἰς τὸν πορθμὸν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτῶν στόλου, ἀποτελουμένου ἐξ 180 πολεμικῶν σκαφῶν. Εἶναι ὅμως πολὺ ἀργά. Διότι ὁ Λύσανδρος ἔχει ἐν τῷ μεταξὺ ἀποβῆ κύριος τῆς Λαμψάκου. Πρὸ τῆς καταστάσεως αὐτῆς οἱ Ἀθηναῖοι ἀναπλέουν τὴν εὐρωπαϊκὴν τοῦ Ἑλλησπόντου παραλίαν καὶ ἀνέρχονται μέχρι χωρίου τινὸς καλουμένου Αἰγὸς Ποταμοί. Διὰ τοῦ ἐλιγμοῦ αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ ἐσκόπουν νὰ προκαλέσουν τὸν Λύσανδρον εἰς μάχην. Τὴν προσοχὴν ὅμως τοῦ Σπαρτιάτου ναυάρχου δὲν διέφευγον ἐν θεμελιώδους σημασίας μειονέκτημα τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου. Δηλαδὴ διὰ νὰ προμηθευθοῦν τροφάς, τὰ πληρώματα ἔπρεπε ἀναγκασμένα νὰ μεταβαίνουν εἰς Σηστόν, ἀπέχουσαν περὶ τὰς τέσσαρας τῆς ὥρας ἀπὸ τοῦ ἀγκυροβολίου. Τὸ διάστημα δὲν ἦτο βεβαίως μέγα, ἀλλὰ ἡ ἔλλειψις ὀργανώσεως ἐπιμελείας καὶ ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ἐπορίζοντο τὰ πληρώματα τὰς ζωοτροφάς των, διὰ τοῦ ἡμερησίου των μισθοῦ, συνετέλουν ὥστε πολλάκις τὰ πλοῖα νὰ μένουν κενὰ ναυτῶν.

Ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ποίησιν του ἀπὸ τῆς ἀρχηγίας ἔμενεν εἰς τὴν Θρακικὴν Χερσόνησον, ἔβλεπε δὲ ἤδη τοὺς δύο στόλους, ἀντελήφθη ἀμέσως τὴν μειονεκτικὴν θέσιν τῶν Ἀθηναίων καὶ μετοβὰς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους στρατηγοὺς, ἐπεχείρησε νὰ τοὺς πείσῃ νὰ μεθορμισθοῦν εἰς Σηστόν. Ἀλλ' ἡ συμβουλή του δὲν ἔγινε δεκτή, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος διετάχθη ὑπὸ τῶν νέων στρατηγῶν νὰ ἀπομακρυνθῇ.

Ἦτο φυσικὸν νὰ θελήσῃ ὁ Λύσανδρος νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς καταστάσεως. Οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων προσκαλοῦν εἰς ναυμαχίαν τοὺς Πελοποννησίους, ἀλλ' ὁ Λύσανδρος δὲν ἐδέχετο τὴν πρόκλησιν. Τοῦτο ἐπέφερε μεγαλυτέραν ἀκόμη παραλυσίαν εἰς τὸν ἀθηναϊκὸν στόλον διότι ἐπιστεύθη ὅτι ὁ ναύαρχος τῶν Σπαρτιατῶν ἐφοβεῖτο τὴν ναυμαχίαν. Ἀλλ' ὁ

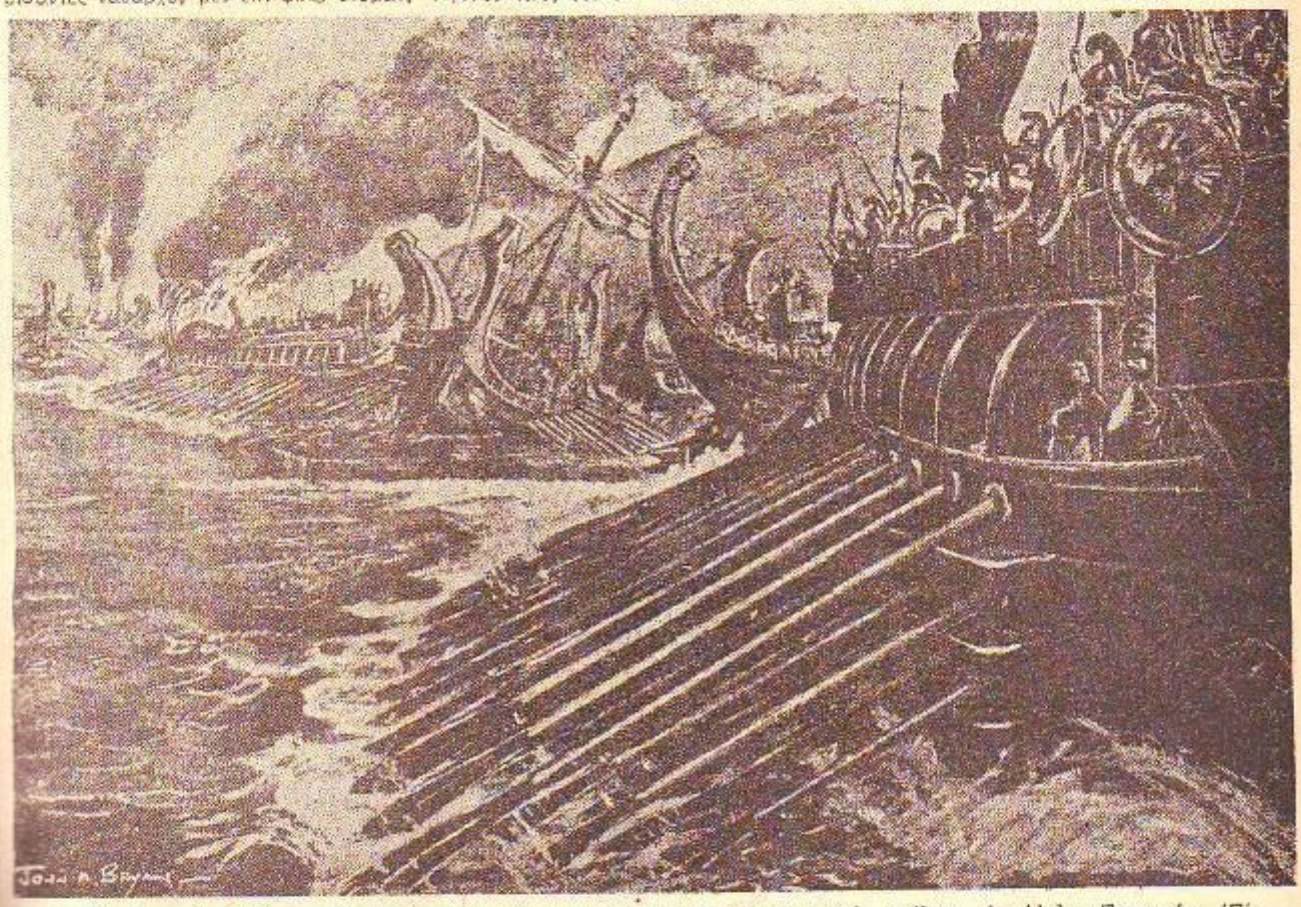

Ἡ αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεσις τοῦ στόλου τῶν Πελοποννησίων κατὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς Αἰγὸς Ποταμούς. (Πίνακ τοῦ Μπράϋαν).

Λύσανδρος ἐπεριμένε τὴν κατάλληλον περίστασιν. Ὅταν ἐπέπλεον οἱ Ἀθηναῖοι, τὰ πλοῖα του ἔμενον ἐντὸς τοῦ λιμένος, ἀλλ' ὅταν ἐκεῖνοι ἀπεχώρουν, τινὰ ἐκ τῶν πελοποννησιακῶν πλοίων τὰ παρηκολούθουν καὶ κατεσκόπευον. Τὴν πέμπτην λοιπὸν ἡμέραν, ὅταν ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος ἐπανέπλευσεν εἰς Αἰγὸς Ποταμοὺς καὶ οἱ ναῦται ἀπεβιβάσθησαν ὅπως φροντίσουν διὰ τὰς ἀγορᾶς των, ἐξ ἑνὸς τῶν πελοποννησιακῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα τοὺς παρηκολούθησαν, ὑψώθη μία ἀσπίς, σημεῖον ὅτι ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τὰ πληρώματά του. Τότε ὁ Λύσανδρος διέταξεν ἐξόρμησιν ἐν σπουδῇ. Ὁ πελοποννησιακὸς στόλος ἐπέπεσεν οὕτως αἰφνιδιαστικῶς κατὰ τῶν ἀττικῶν τριήρεων. Ἐξ αὐτῶν ἄλλαι μὲν ἦσαν ἐντελῶς κεναί, ἄλλαι δὲ εἶχον μίαν ἢ τὸ πολὺ δύο σειρὰς ἐρετῶν, ἐκ τῶν τριῶν πλήρων τὰς ὁποίας κανονικῶς ἔπρεπε νὰ ἔχουν. Τοιουτοτρόπως ἀκόπως καὶ ἀκινδύνως ἔγινε κύριος 170 τριήρεων, κατέλαβε τὸ πολεμικὸν ὑλικὸν καὶ ἠχμαλώτισε τὸ πλεῖστον τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ ἐσκορπισμένων πληρωμάτων. Μόνη ἡ μοῖρα τοῦ Κόνωνος κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Σαλαμῖνα τῆς Κύπρου. Ὁ Λύσανδρος ἀπήγαγεν ἀμέσως εἰς Λάμψακον τὴν ἀφαντάστως πλουσίαν λείαν του καὶ κατέσφαξεν εὐθὺς ὅλους τοὺς μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων Ἀθηναίους, ἀνερχομένους εἰς τέσσαρας περίπου χιλιάδας.

Πτῶσις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὁλοσχερῆ αὐτὴν καταρρευσιν αἱ Ἀθῆναι ἔμειναν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ὁ Λύσανδρος ἀναπτύσσει ἴδιον στρατηγικὸν σχέδιον. Δὲν σπεύδει νὰ καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀργοπορεῖ λεηλατῶν καὶ καταστρέφων ἀνοικτιρμόνως ὅλα τὰ τμήματα τῆς ἀθηναϊκῆς ἐπικρατείας. Ὅσοι περιπίπτουν εἰς χεῖρας του θανατοῦνται ἀμέσως. Δι' αὐτὸ καὶ πανικόβλητα τὰ πλήθη καταφεύγουν τὸ ταχύτερον

εἰς τὸ Ἄστυ. Ὁ συνωστισμὸς καὶ ἡ πολυκοσμία προκαλοῦν ἄμεσον ἔλλειψιν τροφίμων. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς ὅσας φρουρὰς παρεδίδοντο ἐπετράπη νὰ ἐπιστρέψουν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς Ἀθήνας. Ὁ Λύσανδρος ἀπέβλεπε διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ προκαλέσῃ ταχύτερον ἔλλειψιν τροφίμων εἰς Ἀθήνας.

Ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὅλαι αἱ συμμαχικαὶ τῶν Ἀθηνῶν πόλεις ἢ ἐλαχίστην προβάλλουν ἀντίστασιν ἢ καὶ δὲν ἀνθίστανται διόλου. Μόνον ἡ Σάμος ἀμύνεται, δι' αὐτὸ καὶ ὁ Λύσανδρος ἀναβάλλει τὴν ἅλωσίν της. Τέλος, ἀφοῦ ἐσάρωσε τὰς ἀθηναϊκὰς ἐπαρχίας, ὁ ναύαρχος τῶν Σπαρτιατῶν φθάνει κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 405 εἰς τὸν Σαρωνικὸν μετὰ στόλου ἐκ 200 περίπου πολεμικῶν σκαφῶν καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν βασιλέων Ἀγίδος καὶ Παυσανίου, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν διοίκησιν τῆς πεζικῆς δυνάμεως.

Ἐδῶ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν πρέπει νὰ προσέξωμεν εἰς τὰ μέτρα πολυαρχίας, ποὺ λαμβάνουν τόσον αἱ δημοκρατικαὶ Ἀθῆναι ὅσον καὶ ἡ ὀλιγαρχικὴ Σπάρτη. Προτιμοῦν δηλαδὴ νὰ διακινδυνεύσουν τὴν ἔκβασιν τῶν ἐπιχειρήσεων, παρὰ νὰ ἀφεθοῦν εἰς ἕνα ἄρχοντα, ἱκανὸν μέν, ἀλλὰ πάντοτε ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ὑποψίας μήπως σφετερισθῇ τὴν ἐξουσίαν. Ἡ λιποψυχία αὐτὴ ἔκαμε τοὺς Ἀθηναίους νὰ στερηθοῦν τοῦ Ἀλκιβιάδου, τοῦ μόνου ἱκανοῦ νὰ κερδίσῃ τὸν πόλεμον. Παρ' ὀλίγον δὲ νὰ εἶχεν ἀποχειροτονηθῇ καὶ ὁ Λύσανδρος, ὁ ὁποῖος ἠμποδίζετο πάντοτε εἰς τὴν λῆψιν μέτρων καὶ τὰς κινήσεις του, εὑρίσκετο δὲ διαρκῶς ὑπὸ τὸ τρομερὸν φάσμα τῆς λογοδοσίας πρὸς τοὺς Ἐφόρους.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει αἱ Ἀθῆναι ἔχουν τώρα κυκλωθῇ πανταχόθεν, οὐδεμίαν δὲ ἐλπίζουν ἔξωθεν ἐπικουρίαν. Ἀλλὰ οὔτε καὶ εἰς ἀποστολὴν τροφῶν δύνανται νὰ βασισθοῦν. Πᾶσα ἀναβολὴ παραδόσεως φαίνεται τώρα ἀδύνατος. Ἐν τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἀνθίστανται ἐπὶ μῆνας ὁλοκλήρους καὶ δεικνύουν κατὰ τὴν φοβερὰν αὐτὴν δοκιμασίαν γενναιότητα καὶ καρτερίαν ἀνταξίαν τῶν λαμπροτέρων ἡμερῶν τοῦ μεγαλείου των. Ναί μὲν ὅταν ἤρχισαν οἱ θάνατοι ἐκ πείνης οἱ Ἀθηναῖοι ὑπέβαλον προτάσεις εἰρήνης, ἀλλὰ προτάσεις καθ' ὅλα ἐντιμους, δεχόμενοι νὰ συμμαχήσουν μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἀλλὰ νὰ διατηρήσουν πᾶσας τὰς ἀμυντικάς των δυνάμεις. Οἱ Σπαρτιᾶται ἀπέρριψαν τὰς προτάσεις αὐτάς, ἀπαιτήσαντες τὴν ἄνευ ὅρων παράδοσιν, ἢ ἀκριβέστερον θέσαντες ὡς πρωταρχικὸν ὅρον τὴν κατάλυσιν τῶν τειχῶν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ ὑφίστανται τὰ πάνδεινα, ἀποφασίζουν νὰ ἐξακολουθήσουν μέχρις ἐσχάτων τὴν ἄμυναν.

Ἀλλ' ὁ λιμὸς ἐπετείνετο. Ἐξ ἄλλου πολλοὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐπεθύμουν τὸν θρίαμβον τῶν Σπαρτιατῶν. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τέλος τῶν ἀφορήτων δεινῶν τοῦ Ἄστεως, ὑπερίσχυσεν ἡ εἰρηνόφιλος μερίς. Ἀπεστάλη δὲ εἰς Σπάρτην πρεσβεία ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Θησαμένους, ἔχουσα πᾶσαν πληρεξουσιότητα. Εἰς τὴν Σπάρτην προσῆλθον καὶ οἱ πληρεξούσιοι τῶν Πελοποννησίων, πολλοὶ δὲ μεταξὺ αὐτῶν, κυρίως οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι, ἤξιουν ὅμως μὴ ἐπιτραπῇ οὐδεμία συνθήκη εἰς τὸν μισητὸν ἐχθρόν. Αὐτοὶ ἤθελον αἱ μὲν Ἀθῆναι νὰ σαρωθοῦν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως νὰ λείψῃ διὰ παντός, ἀπαξάπαντες δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, νὰ πωληθοῦν ὡς δοῦλοι. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ φιλολάκωνος ἄλλως τε Ξενοφῶντος, οἱ Σπαρτιᾶται περιέργως ἀντετάχθησαν πρὸς τὰ καταχθόνια αὐτὰ σχέδια, μὴ θέλοντες νὰ καταστρέψουν καὶ νὰ ἀνδραποδίσουν «... πόλιν Ἑλληνίδα, μέγα ἀγαθὸν ἐργασαμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις, γενομένοις τῇ Ἑλλάδι». Ἡ ἔννοια τοῦ αἰτιολογικοῦ εἶναι σαφής, ὥστε νὰ περιττεύῃ ἑρμηνεία. Ἡ γνώμη αὕτη, μὲ τὴν ὁποίαν ἄλλως τε ἐτάχθη καὶ ἡ πλειοψηφία τῶν συμμάχων, εἶναι ὄχι μόνον ἀληθοφανής, ἀλλὰ καὶ ἱστορικῶς ἠτιολογημένη. Διότι οἱ Σπαρτιᾶται ἐγνώριζον πάρα πολὺ καλὰ ὅτι ἡ Περσία θὰ ἀπῄτει τώρα τὴν ἀμοιβήν της ἔναντι τοῦ χρυσοῦ διὰ τοῦ ὁποίου ὑπερίσχυσαν οἱ Πελοποννήσιοι. Δὲν ἐχρειάζετο δὲ μεγάλη διορατικότης διὰ νὰ προβλέψουν τὸν προσεχῆ καὶ πάλιν Ἑλληνοπερσικὸν πόλεμον. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ ἐπιβληθεῖσα συνθήκη ὑπῆρξεν ἀνταξία τῆς σπαρτιατικῆς ὠμότητος. Τὸ Ἄστυ παρεδόθη περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου τοῦ 404, δηλαδὴ 27 ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ὅτου οἱ Θηβαῖοι ἐπεχείρησαν τὴν πρώτην κατὰ τῶν Πλαταιῶν ἔφοδον, διὰ τῆς ὁποίας ἤρχισεν ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεώθησαν νὰ κρημνίσουν τὰ μακρὰ των τείχη καὶ τὰ τοῦ Πειραιῶς, νὰ παραδώσουν τὸν ὑπολειπόμενον στόλον των πλὴν δώδεκα τριήρεων, νὰ ἀνακαλέσουν πάντας τοὺς φιλολάκωνας φυγάδας, νὰ ἔχουν τοὺς αὐτοὺς μετὰ τῆς Σπάρτης φίλους καὶ ἐχθρούς, ὡς ὑπατακτικοὶ δὲ νὰ ἕπωνται τῶν Σπαρτιατῶν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ὁπουδήποτε καὶ ἐὰν οἱ Σπαρτιᾶται πολεμῶσι. Τὸ δὲ πάντων δεινότατον διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἦτο ἡ κατάλυσις τοῦ πατρίου πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ἀντικατεστάθη δι' ὀλιγαρχίας τῶν Τριάκοντα τυράννων, οἵτινες ἦσαν ὄργανα, φυσικά, τῆς Σπάρτης.

Μετὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν ὅρων αὐτῶν ὁ Λύσανδρος ἔσπευσε νὰ καθυποτάξῃ τὴν Σάμον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ φυγάδες, προστρέξαντες ἀπὸ παντοῦ, ἐπλήρωνον αὐλητρίδας διὰ νὰ παίζουν, ἐνῷ κατεκρημνίζοντο τὰ ἔνδοξα τείχη τῆς πατρίδος των. Ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς κρατούσης φατρίας ὅλον τὸ κατακάθι τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας ἐπανηγύριζεν ἐπὶ τῇ δήθεν ἀπελευθερώσει τῆς Ἑλλάδος.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, χωρὶς βεβαίως ἀκόμη οἱ θλιβεροὶ νικηταί, θλιβεροὶ ἐξ ἴσου ὅσον καὶ οἱ ἡττημένοι, νὰ δύνανται νὰ προβλέψουν τὰς τρομερὰς συνεπείας τῆς καταστροφῆς.

Η ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ

Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ὑπῆρξεν ἡ τρομερωτέρα δοκιμασία τὴν ὁποίαν ἐγνώρισε ποτὲ ἡ Ἑλλάς. Ἐν τούτοις καὶ ἐδῶ ἀκόμη ἡ φυλὴ ἔδειξε καταπληκτικὰς δυνάμεις ἀντοχῆς. Φυσικὸν ἦτο νὰ εἶχον ἐπακολουθήσει ταραχαὶ καὶ ἀκαταστασίαι ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὡς λεπτομερῶς ἀνελύσαμεν, τὸ βαθύτερον ὅλων πολιτικὸν αἴτιον τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἦτο ἡ ἐπιτακτικὴ πλέον ἀνάγκη ὅπως πραγματοποιηθῇ ἐπὶ τέλους ἡ ἑλληνικὴ ἑνότης διὰ παντὸς μέσου καὶ οἱουδήποτε τρόπου. Ὁ χειρότερος ὅμως ὅλων τῶν τρόπων, ἀλλὰ μοιραῖος καὶ ἀναπότρεπτος, ἦτο ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ἐν τούτοις ἡ Σπάρτη δὲν εὑρέθη εἰς τὸ ὕψος τῆς νίκης της καὶ δὲν ἔφερεν εἰς πέρας τὴν ὑπὸ τῆς Ἱστορίας ἀνατεθεῖσαν εἰς αὐτὴν ἐντολὴν νὰ ἑνοποιήσῃ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀδυναμία της ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἀντὶ νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ γοήτρου της διὰ νὰ καλέσῃ τοὺς Ἕλληνες εἰς πολιτικὴν ἀνοικοδόμησιν, ἡ Σπάρτη συμπεριεφέρθη πρὸς τοὺς πρώην ἀντιπάλους της, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς συμμάχους της ὡς πρὸς ὑποδούλους. Ἐπ' ἰδίᾳ τῆς ἦτο νὰ κρατήσῃ ὅλην τὴν Ἑλλάδα εἰς κρατίδια ἀσθενικὰ καὶ ὑποτακτικὰ εἰς αὐτήν, εἰς κρατίδια μικρὰ ὅπως ἦσαν καὶ πρὸ τοῦ πολέμου. Ἐγκατέστησεν εἰς αὐτὰ φρουροὺς ὑπὸ διοικητὴν Σπαρτιάτην, ὁ ὁποῖος ἐτιτλοφορεῖτο ἁρμοστής. Ὑπεχρέωσε καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς συμμάχους της νὰ καταβάλλουν φόρους.

Τοιουτοτρόπως ἐκληρονόμησε τὸ ναυτικὸν κράτος τῶν Ἀθηναίων, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται ἐφάνησαν κακοὶ ἡγεμόνες καὶ κάτι χειρότερον μάλιστα, ἀδέξιοι κυβερνῆται. Ἐπέβαλλον κυβερνήσεις ὄχι ἁπλῶς ὀλιγαρχικάς, ἀλλὰ ἀπαρτιζομένας ἀπὸ ὄργανά των, μισητὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν τοπικὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ κάθε κρατιδίου. Εἰς ἐπίμετρον καὶ κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην οἱ Σπαρτιᾶται μετήρχοντο τρομακτικὰ καὶ ὠμὰ μέτρα. Συνέπεια τούτων ἦτο ἡ συνεχὴς ἀναστάτωσις καὶ ἡ ἀδιάκοπος ἔκρηξις ἐπαναστάσεων.

Οἱ Τριάκοντα Τύραννοι τῶν Ἀθηνῶν. Ὅπως ἦτο φυσικὸν, ἡ μεγαλυτέρα ταραχὴ ἐπεκράτησεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Λύσανδρος ὄχι μόνον δὲν ἐφάνη ἀνώτερος τῆς νίκης του, ἀξιώσας τιμὰς δι' ἑαυτόν, ἀνέγερσιν ὠμῶν καὶ προσφορὰς θυσιῶν εἰς αὐτόν, ἀλλ' ἐπέβαλεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν κακὴν ἐκείνην διοίκησιν τῶν Τριάκοντα Τυράννων, τυφλῶν ὀργάνων τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ὑποδούλων εἰς τὰ πάθη των. Δύο κυρίως μεταξὺ αὐτῶν ἔπαιξαν ἐπονείδιστον ρόλον, ὁ περιβόητος ἐκείνος Θηραμένης, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν συνθηκολόγησιν τῆς πόλεως εἶχε διαδραματίσει ρόλον αὐτόχρημα αἰσχρόν, καὶ ὁ Κριτίας. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο μαθητὴς τῶν σοφιστῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Σωκράτους. Κατήγετο ἀπὸ μίαν τῶν εὐγενεστέρων οἰκογενειῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἦτο μεγάλης μορφώσεως, ἄριστος ποιητής, λογοτέχνης, σοφὸς καὶ ῥήτωρ. Ἐν τούτοις τὸ φατριαστικὸν πάθος τὸν ἔκαμεν ὄπουλον, ἔμπαθῆ καὶ ὠμόν.

Οἱ Τριάκοντα ἀφώπλισαν τοὺς πολίτας ὅλους, πλὴν τριῶν χιλιάδων ὀργάνων των, διὰ τῶν ὁποίων ἐξετέλουν καταδιώξεις, δημεύσεις περιουσιῶν καὶ ἀφαντάστους σκληρότητας. Οἱ περισσότεροι τῶν καταδιωχθέντων εὗρον ἄσυλον εἰς τὰς Θήβας. Ἐκεῖ εἶχε καταφύγει καὶ ὁ διακριθεὶς κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον στρατηγὸς Θρασύβουλος. Αὐτὸς συνεκέντρωσεν ἐκλεκτοὺς Ἀθηναίους καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 404 κατέλαβε τὸ φρούριον τῆς Φυλῆς ἐπὶ τῆς Πάρνηθος, εἰς τὰς τάξεις του κατέφυγον συντόμως καὶ ἄλλοι πολῖται, οὕτω δὲ ἐπροχώρησαν αἱ δυνάμεις τοῦ Θρασυβούλου καὶ κατέλαβον τὸν Πειραιά. Οἱ Τριάκοντα προσεπάθησαν νὰ ἀντιταχθοῦν, ἀλλὰ ἐνικήθησαν πλειστάκις. Κατὰ τὰς ἐχθροπραξίας ἐφονεύθη καὶ ὁ Κριτίας. Τότε οἱ Τύραννοι ἐζήτησαν τὴν ἐπέμβασιν τῆς Σπάρτης. Ἐν τῷ μεταξὺ αὐτῇ αὕτη ἡ φατρία τῶν ὀλιγαρχικῶν κατέλυσε τὴν ἀρχὴν τῶν Τριάκοντα καὶ παρέδωκε τὴν ἐξουσίαν εἰς δέκα ἄνδρας, ἐκλεγέντας ἀπὸ τὰς δέκα φυλάς. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔσπευσαν οἱ Σπαρτιᾶται μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Λύσανδρον ὡς ἁρμοστὴν καὶ μὲ στόλον ἐκ 30 πλοίων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Λυσάνδρου Λίβυος. Οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι, ἂν καὶ παλαιοὶ ἐχθροὶ τῶν Ἀθηναίων, ἀρνοῦνται τώρα νὰ

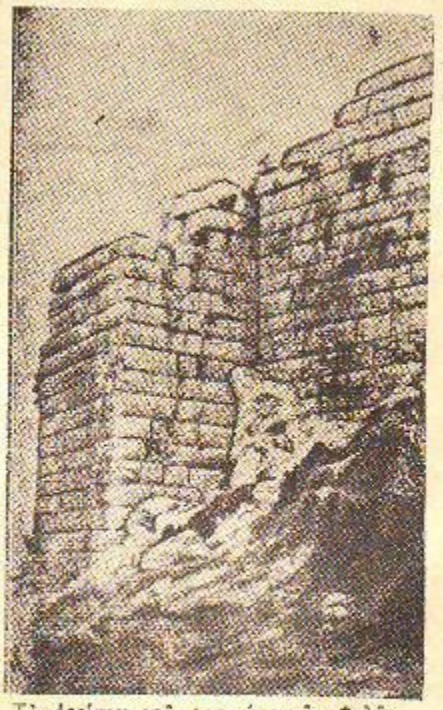

Τὰ ἐρείπια τοῦ φρουρίου τῆς Φυλῆς ἐπὶ τῆς Πάρνηθος.

ὑπακούσουν καὶ νὰ εἰσβάλουν εἰς τὴν Ἀττικήν. Τέλος ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Παυσανίας, ἀντιπράττων πρὸς τὸν Λύσανδρον, ἦλθεν εἰς ἀπ' εὐθείας συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Θρασυβούλου. Οἱ πρέσβεις τῆς Σπάρτης συνήνεσαν ὅπως μὴ ἐπανέλθουν οἱ Τριάκοντα, ἀλλ' οὔτε καὶ κανὲν ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄργανα τῆς Σπάρτης. Τοιουτοτρόπως τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 403 ὁ Θρασύβουλος ἀνῆλθεν εἰς Ἀθήνας. Ἡ εἴσοδός του ἐσήμαινε τὴν ἐπαναφορὰν τῶν πατρίων θεσμῶν καὶ τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηνῶν.

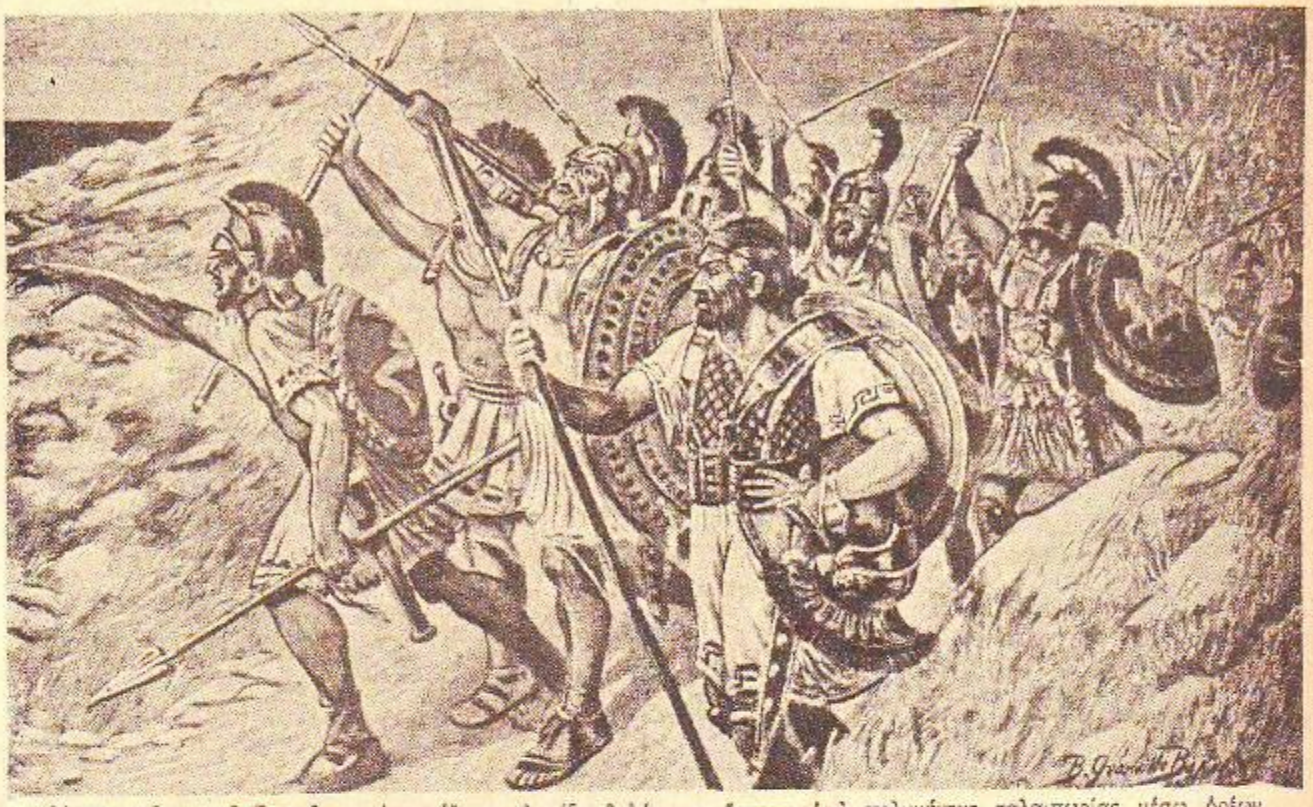

Οἱ στρατιῶται τοῦ Ξενοφῶντος ἀντικρύζοντες λωρίδα θαλάσσης ὕστερα ἀπὸ πολυμήνους ταλαιπωρίας μέσῳ ὀρέων, ἀναφωνοῦν: «Θάλαττα! Θάλαττα!».

Κ ύ ρ ο υ ἀ ν ά β α σ ι ς κ α ὶ κ ά θ ο δ ο ς τ ῶ ν Μ υ ρ ί ω ν. Ἀλλ' αἱ ἄμεσοι συνέπειαι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δὲν περιορίζονται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἀντίκτυπος ἔγινεν αἰσθητὸς καὶ εἰς τὴν Περσίαν. Ὁ Κῦρος δὲν εἶχε προσφέρει ἀνιδιοτελῶς τὸ χρυσίον του εἰς τοὺς Σπαρτιάτας. Εὐθὺς μόλις ὁ Λύσανδρος, μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Σάμου, ἐπιστρέφει εἰς Σπάρτην, συναποφέρων καὶ 407 τάλαντα, περισσεύματα τοῦ περσικοῦ χρυσοῦ ὁ Κῦρος ζητεῖ τὴν βοήθειαν τῶν Σπαρτιατῶν ὅπως ρίψῃ ἀπὸ τοῦ θρόνου τὸν ἀδελφόν του Ἀρταξέρξην τὸν Μνήμονα (404—359). Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχον πολλοὶ οἱ ὁποῖοι λόγῳ τῶν ταραχῶν ἔμενον ἄνευ πατρίδος καὶ ἄνευ ἀσχολιῶν. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Κῦρος συνήθροισεν εὐκόλως περὶ ἑαυτὸν 13 000 ὁπλίτας μισθοφόρους ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ [illegible] Σπαρτιάτου Κλεάρχου. Ὁ Κῦρος ἐζήτει καὶ ἐπίσημον [illegible] ἀπὸ τὴν Σπάρτην, αὐτὴ ὅμως εὗρε τρόπον νὰ μὴ [illegible] τὰς ὑποχρεώσεις της ἐναντι τοῦ Κύρου. Ἐνισχύθη [illegible] ὁ ἀνάρσης Πέρσης δι' 700 ἀκόμη ὁπλιτῶν ὑπὸ τὸν [illegible]. Εἰς αὐτοὺς προσετέθησαν 100 000 περίπου βάσ[illegible]. Καὶ τοιουτοτρόπως κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 401, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἄλλης ἐκστρατείας, ὁ Κῦρος ἐπῆλθε κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του. Αἱ πληροφορίαι διὰ τὴν συνολικὴν δύναμιν τοῦ Μεγάλου Βασιλέως δὲν συμπίπτουν. Κατ' ἄλλους τὸ ὅλον βασιλικὸν στράτευμα ἀνήρχετο εἰς 400 000 κατ' ἄλλους εἰς 900.000. Εἰς τὴν μετάξυ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος πεδιάδα παρὰ τὰ Κούναξα συνήφθη ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Ἀρταξέρξου Τισσαφέρνης ὁ ἀντίπαλος τοῦ Κύρου κατώρθωσε διὰ στρατηγήματος νὰ ἀπομακρύνῃ τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Δηλαδὴ ὁ πρὸ τῶν Ἑλλήνων περσικὸς στρατὸς ἔστρεψε νὰ τραπῇ εἰς φυγὴν ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπιθέσεως. Ἀνύποπτοι δὲ οἱ Ἕλληνες κατεδίωξαν τοὺς φυγάδας καὶ ἀπεμακρύνθησαν κατὰ πολὺ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Τότε οἱ Πέρσαι τοῦ βασιλέως ἠδυνήθησαν νὰ νικήσουν κατὰ κράτος τοὺς βαρβάρους τοῦ Κύρου. Κατὰ τὴν μάχην μάλιστα ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ Κῦρος. Εἰς ἐπίμετρον, διὰ δολίου τεχνάσματος ὁ Τισσαφέρνης παρέσυρεν εἰς παγίδα τοὺς Ἕλληνας στρατηγούς, τοὺς ὁποίους κατέσφαξεν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἀπεκλήθησαν «Μύριοι», ἔμειναν δίχως ἀρχηγοὺς εἰς τὴν ἄξενον ἐκείνην χώραν, περιστοιχιζόμενοι ἀπὸ παντοίους κινδύνους καὶ ὑφιστάμενοι διαφόρους στερήσεις. Ἀλλὰ κατώτεροι ἀξιωματικοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ξενοφῶν ὁ ὁποῖος διατείνεται ὅτι ἐκ περιεργείας μόνον εἶχε παρακολουθήσει τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα, ἀνέλαβον τὴν καθοδήγησιν τῶν ἀνδρῶν. Οἱ ἐκ τοῦ προχείρου ἡγέται αὐτοὶ ἐνεθάρρυνον τοὺς ἄνδρας, τοὺς ὁποίους ἐπὶ ἑκτὼ ὁλοκλήρους μῆνας ὡδήγησαν διὰ μέσου ἀγνώστων ὀρέων, διὰ περιπετειῶν ἀναριθμήτων, ἐν καιρῷ χειμῶνος. Διασχίσαντες τὴν Καρδουχίαν καὶ τὴν Ἀρμενίαν ἔφθασαν ἐπὶ τέλους τὴν ἄνοιξιν τοῦ 401 π.Χ. εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Ὅταν, ἔπειτα ἀπὸ τόσες καὶ τόσας ταλαιπωρίας οἱ πρωτοπόροι ἀντελήφθησαν ἀπὸ τινος ὑψώματος μίαν λωρίδα τοῦ Εὐξείνου, κατελήφθησαν ἀπὸ εὐνόητον ἐνθουσιασμὸν καὶ συγκίνησιν καὶ ἐφώναξαν:

— Θάλαττα! Θάλαττα!

Ἐκεῖθεν διὰ πλοίων διῆλθον τὸν Εὔξεινον. Οἱ «Μύριοι» ὅμως ἀνήρχοντο ἤδη μόνον εἰς 7.000.

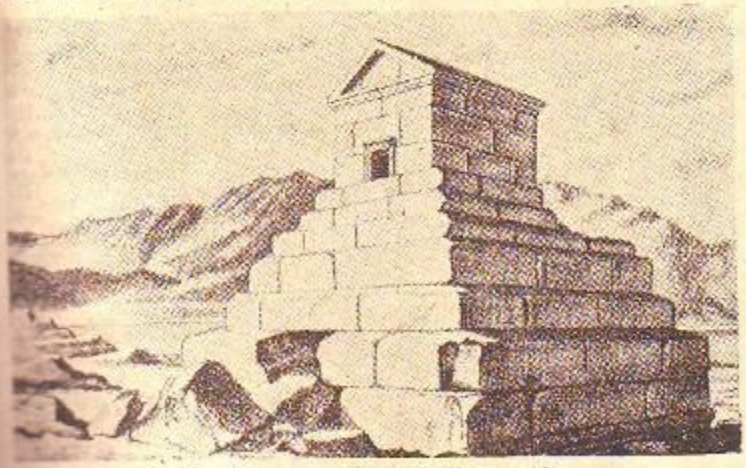

Ὁ τάφος τοῦ Κύρου εἰς Πασαργάδας.

Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἔχει σημασίαν πολὺ μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Ἀποκαλύπτει ἐν πρώτοις καὶ μάλιστα ἐκεῖ ὅπου δὲν τὸ ἀναμένει κανείς, τὴν ἀφάνταστον ζωτικότητα τῆς φυλῆς. Οἱ Μύριοι δὲν ἦσαν ἡ ἀφρόκρεμα τῆς Ἑλλάδος, οὐδὲ ἐκπρόσωποι τῶν ὑγιῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἦσαν μικροὶ τυχοδιῶκται ποὺ ἐφαντάζοντο ὅτι θὰ ἀποκτήσουν περιουσίαν ὑπηρετοῦντες τὸ κίνημα τοῦ Κύρου. Ἄλλοι ἦσαν ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι προσέφερον τὴν ζωήν των καὶ τὸ δόρυ των διὰ νὰ ζήσουν. Ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ ἔχῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν του διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ ὄχι μόνον τὸν ἀκατάβλητον ἡρωϊσμὸν εἰς στιγμὰς ἀνίσων ἀγώνων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄμετρον ἀγάπην τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων

[illegible] τῶν πόδων ὅπως ἐπι-[illegible] καὶ τέλος τὴν ἀφάντα-[illegible] ὁποίαν οὔτε τὰ αἰσθή-[illegible] τὴν ἑλληνικὴν τῶν θρησκείαν. Διὰ [illegible] εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ἐκεῖθεν [illegible] οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον γνω-[illegible] τοῦ Περσικοῦ κράτους, εὗρον καὶ πάλιν [illegible] κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον.

Τὰ πράγματα εἶχον ἐξελιχθῆ ὡς ἑξῆς: Ὁ Ἀρταξέρξης, διὰ τὰς πρὸς τὸ νόμιμον Περσικὸν κράτος ὑπηρεσίας τοῦ Τισσαφέρνους, ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν τὴν σατραπείαν τῆς Μεγάλης Φρυγίας καὶ τῆς Ἰωνίας, οὗτος δὲ ἠθέλησε νὰ προσαρτήσῃ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Ἰωνίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὁπωσδήποτε παράσχει βοήθειαν εἰς τὸν Κύρον καὶ δὲν κατέβαλλον πλέον φόρους εἰς τὸν Μέγαν Βασιλέα. Αἱ Ἰωνικαὶ πόλεις ἐκάλεσαν εἰς βοήθειαν τὴν Σπάρτην, ἀλλ' αὕτη ἀνέλαβε χλιαρὸν ἀγῶνα, ἀπέστειλασα εἰς Ἀσίαν δύναμιν 5.000 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Θίμβρωνα. Ἐξ αὐτῶν μόνον 700 ἦσαν Σπαρτιᾶται, οἱ περισσότεροι ἀπελεύθεροι εἵλωτες. Ἡ στρατιὰ τοῦ Θίμβρωνος ηὐξήθη μὲ ἄλλους 800, οἱ ὁποῖοι προσέτρεξαν ἀπὸ ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις. Ἀλλ' ὁ Θίμβρων οὐδὲν ἐπετέλεσε καὶ δι' αὐτὸ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Δερκυλλίδα, ὁ ὁποῖος ἐκυρίευσεν ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν ἐννέα πόλεις τῆς Αἰολίδος. Κατόπιν ἐξησφάλισε τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐν τῇ Θράκῃ ἑλληνικῶν πόλεων καὶ τέλος συνῆψεν ἀνακωχὴν μετὰ τοῦ Τισσαφέρνους τὸ 397 π.Χ.

Ἡ ἀποτυχοῦσα ἀπόπειρα μεταπολιτεύσεως ἐν Σπάρτῃ. Τὸ 398 ἡ Σπάρτη εἶναι ἀπασχολημένη εἰς πόλεμον ἐναντίον τῶν Ἠλείων. Ὁ πόλεμος αὐτὸς ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ τὴν ὡς ἄνω συνθήκην. Κατὰ τὸ ἔτος 397 ἀποθνήσκει ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἄγις. Κανονικῶς πρέπει νὰ τὸν διαδεχθῇ ὁ υἱός του Λεωτυχίδης. Ἀλλὰ ὁ Λύσανδρος ἄγει καὶ φέρει τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς πατρίδος του καὶ συνέπεια τούτου εἶναι διχόνοια εἰς τὴν Σπάρτην, ποὺ φθάνει μέχρις ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Ἐν τούτοις ἐπιβάλλεται ὁ Λύσανδρος καὶ ἀναβιβάζει εἰς τὸν ἕτερον τῶν θρόνων τῆς Σπάρτης τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἀποθανόντος Ἄγιδος Ἀγησίλαον —υἱὸν τοῦ Ἀρχιδάμου καὶ αὐτόν— ἀντὶ τοῦ νομίμου διαδόχου. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτελεῖ πραγματικὸν σκάνδαλον διὰ τὴν σπαρτιατικὴν νοοτροπίαν. Διότι ὁ Ἀγησίλαος εἶναι χωλός, μικρόσωμος καὶ ἀδυνάτου κράσεως, εἰς ἐπίμετρον δὲ καὶ ἡλικίας 44 ἐτῶν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως τὸ ἀσθενικὸν ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Ἀγησιλάου ἔκρυπτε μεγάλην ψυχὴν καὶ φωτισμένον νοῦν. Δὲν ἦτο μόνον γενναῖος, ἀνδρεῖος καὶ τολμηρός, ἀλλὰ εἶχε καὶ ἰδιοφυῆ ὀργανωτικήν, στρατηγικὰς ἐμπνεύσεις καὶ μεγαλόπνοα σχέδια. Εὐθὺς ὅμως ὡς γίνεται βασιλεὺς φοβερὸς κίνδυνος ἀπειλεῖ τὴν Σπάρτην. Διότι οἱ κομματικαὶ ἔριδες λαμβάνουν ὄψιν ἐμφυλίου πολέμου. Ἔχουν ἐξαναστῆ τὰ πλέον ἀτίθασα στοιχεῖα μεταξὺ τῶν εἱλώτων, τῶν περιοίκων καὶ τῶν νεοδαμώδων (βλέπε λέξεις)—δηλαδὴ τῶν ἀπελευθέρων εἱλώτων. Ὡς δὲ νὰ μὴ ἐφθανεν αὐτό, ἐξανίστανται καὶ τὰ λαϊκὰ στρώματα τῶν γυναίων Σπαρτιατῶν.

Ἡ Σπάρτη, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ἦτο ἀριστοκρατικὴ μὲν ἀλλὰ καὶ «σοσιαλιστικὴ» πολιτεία. Τὸ περίεργον τοῦτο εἶναι εὐνόητον. Ὁ πληθυσμὸς ἀπετελεῖτο πάντοτε ἀπὸ γυναίους Σπαρτιάτας μὲ ἴσα πολιτικὰ δικαιώματα καὶ ὑφισταμένους τὸν ἄμεσον παρεμβατισμὸν τοῦ κράτους, ὄχι μόνον εἰς τὴν δημοσίαν των ζωήν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἰδιωτικήν, ἡ ὁποία ἦτο πολὺ περιωρισμένη (κοινὰ γεύματα, κοινὴ συνδίωσις καὶ στρατωνισμὸς κλπ.). Ἐν τούτοις παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ παρὰ τὰ ἀπὸ Λυκούργου δρακόντεια μέτρα ὅπως ἀποτραπῇ ἡ οἰκονομικὴ ἀνισότης, σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἀνισότης αὕτη ἐπῆλθεν, αὕτη δὲ συνεπέφερε μοιραίως καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἀνισότητα, διότι εἶναι οὐτοπία νὰ πιστεύεται ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ πραγματικὴ ἰσότης εἰς τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων καὶ διότι οἱ ἄνθρωποι λόγῳ τῶν ἐκ φύσεως ἀδυναμιῶν των δὲν δύνανται νὰ ἀνεχθοῦν ἐπ' ἄπειρον τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὴν βίαν.

Οὕτως ἐσχηματίσθησαν δύο τάξεις, ἡ τῶν λεγομένων Ὁμοίων, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ἀριστοκρατικὴν πλουτοκρατίαν, καὶ ἡ τῶν λεγομένων Ὑπομείονων, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἀριστοκρατικῆς πτωχείας. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον δὲ συνέβη ὥστε οἱ Ὑπομείονες νὰ μὴ ἔχουν τὰ αὐτὰ πολιτικὰ δικαιώματα ὡς οἱ Ὅμοιοι. Πέσαν τούτου καὶ ἀτομικῶς ἀκόμη οἱ πλεῖστοι ἀπὸ τοὺς Ὑπομείονας ἦσαν περίπου ὑποδουλωμένοι εἰς Ὁμοίους λόγῳ χρεῶν. Τέλος τὸ ὅτι οἱ Ὑπομείονες δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς συνεισφορὰς διὰ τὰ κοινὰ συσσίτια, ἔκαμε τοὺς ὁμοίους νὰ δυσφοροῦν καὶ νὰ πιστεύουν ὅτι τρέφουν περιττὰ στόματα. Αὐτὰ ὅλα εἶχον διαμορφωθῆ μέχρι τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν ὁ Ἀγησίλαος. Τότε ἀκριβῶς οἱ Ὑπομείονες εὗρον ἀρχηγὸν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀσανοῦς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης Κινάδωνος.

Ὁ Κινάδων αὐτός, ἐξ εὐπόρου ἄλλοτε οἰκογενείας, ἀνῆκεν εἰς τοὺς πτωχεύσαντας ἕνεκα τῶν συνεχῶν ἐκστρατειῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὰ συσσίτια καὶ ἐστερήθη ὅπως οἱ ὅμοιοί του τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἐπειδὴ ὅμως εἶχε πολλὰ πνευματικὰ χαρίσματα καὶ μεγάλην ἱκανότητα, ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων εἰς διαφόρους δημοσίας ὑπηρεσίας, ἀλλὰ ἔμενε πάντοτε ἀμέτοχος πάσης τιμῆς καὶ παντὸς προνομίου. Δεδομένου δὲ ὅτι ἦτο καὶ πάρα πολὺ φιλότιμος, ἔφερε βαρέως τὴν «ἀτιμίαν» αὐτήν. Καὶ δι' αὐτὸ ἐσχεδίασε τὴν ἀνατροπὴν τοῦ πολιτεύματος. Οἱ ὑπολογισμοί του ἐστηρίζοντο ἐπὶ σοβαρῶν δεδομένων. Τὰ αὐτὰ αἴτια τὰ ὁποῖα εἶχον συντελέσει εἰς τὸ νὰ αὐξηθῇ ἡ τάξις τῶν Ὑπομειόνων — αἱ ἐκστρατεῖαι δηλαδὴ καὶ οἱ πόλεμοι — συνετέλεσαν ἐπίσης εἰς τὸ νὰ μειωθῇ κατὰ πολὺ ἡ τάξις τῶν Ὁμοίων, τόσον λόγῳ θανάτων, ὅσον καὶ λόγῳ πτωχεύσεων. Ἱστορικὸν παρέμεινε τὸ σύστημα διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Κινάδων ἐστρατολάγει τοὺς ὁπαδούς του καὶ συνωμότας. Ὁδήγει ἕνα ἕκαστον εἰς μίαν γωνίαν τῆς ἀγορᾶς καὶ τὸν προέτρεπε νὰ μετρήσῃ τοὺς πλὴν τῶν βασιλέων, τῶν ἐφόρων καὶ τῶν γερόντων ἔχοντας πολιτικὰ δικαιώματα Σπαρτιάτας. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 40 μεταξὺ τῶν 4.000 γνησίων Σπαρτιατῶν. Καὶ τότε ὁ Κινάδων ἔλεγεν εἰς τοὺς οὕτω γινομένους μύστας: «Πίστευσε λοιπὸν ὅτι οἱ μὲν τετρακισχίλιοι εἶναι φυσικοὶ σου σύμμαχοι, οἱ δὲ ὀλίγοι μόνον πολέμιοι». Ἀλλὰ ἡ στρατολογία δὲν ἐσταμάτα ἐδῶ. Ὁ Κινάδων προελάμβανεν ἔπειτα τὸν προσηλυτιζόμενον καὶ τὸν ὡδήγει εἰς τὴν ἀγοράν, ὅπου ἐπωλοῦντο ξίφη, ἐγχειρίδια, ἀξῖναι, δρέπανα, πελέκεις καὶ ὅμοια εἴδη. Καὶ ἔλεγεν εἰς ἐκεῖνον ὅτι ὅλα αὐτὰ θὰ χρησιμοποιηθοῦν κατὰ τὴν ἐξέγερσιν ἐναντίον τῶν Ὁμοίων. Εἰς ὅμως ἐκ τῶν οὕτω μυουμένων κατέδωκε τὸν ἀρχισυνωμότην εἰς τοὺς ἐφόρους. Ἀλλ' οὗτοι, μὴ γνωρίζοντες τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν τῶν συνωμοτῶν δὲν ἐτόλμησαν νὰ συλλάβουν τὸν ἀρχηγόν των μέσα εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἐμηχανεύθησαν νὰ τὸν ἀποστείλουν μὲ ἐντιστευτικὴν δηθεν ἐντολὴν εἰς Αὐλῶνα, εὑρισκομένην παρὰ τὰ σύνορα Μεσσηνίας καὶ Ἠλείας. Ἀνύποπτος ὁ Κινάδων ἐδέχθη τὴν ἀποστολήν του, ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ εἰς Αὐλῶνα συνελήφθη καὶ ὑπεβλήθη εἰς βασανιστήρια διὰ νὰ κατονομάσῃ τοὺς συνωμότας. Εἰς τὴν Σπάρτην ὑπέστη τοὺς χειρίστους ἐξευτελισμούς, περιαγόμενος σιδηροδέσμιος ἀνὰ τὴν πόλιν καὶ μαστιγούμενος. Ἔπειτα οἱ ἴδιοι συνωμόται διετάχθησαν νὰ τὸν φονεύσουν δημοσίᾳ. Καὶ τοιουτοτρόπως ἐσώθη ἡ σπαρτιατικὴ ὀλιγαρχία.

Πόλεμος τῆς Σπάρτης ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ἐλεύθερος τώρα ὁ Ἀγησίλαος ἠδυνήθη νὰ δράσῃ. Οἱ Σπαρτιᾶται εἶχον πληροφορίας ὅτι ὁ Ἀρταξέρξης παρεσκεύαζεν εἰς Φοινίκην στόλον ἐκ 300 τριήρεων ὅτι δὲ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου θὰ ἀνελάμβανεν ὁ Ἀθηναῖος Κόνων ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ προσφύγει πρὸς τὸν Μέγαν Βασιλέα. Ὁ Λύσανδρος ἐθεώρησε καταλληλον τὴν περίστασιν διὰ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν παλαιάν του ἐπιρροὴν καὶ προέτρεψε τοὺς Ὁμοίους νὰ ἀποστείλουν εἰς Μικρασίαν ἐκστρατευτικὸν σῶμα. Αὐτὸ καὶ ἔγινε. Τὸ ὅλον σῶμα ἀπηρτίζετο ἐξ 8.000 ἀνδρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον 30 μόνον Σπαρτιᾶται ὡς σύμβουλοι. Ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας ἦτο ὁ Ἀγησίλαος, ὁ δὲ Λύσανδρος περιωρίζετο πρὸς στιγμὴν εἰς τὸν ρόλον τοῦ συμβούλου. Ἀλλὰ ὁ Ἀγησίλαος δὲν ἦτο ἄξιος νὰ παίξῃ τὸν ρόλον ἀνδρεικέλου εἰς χεῖρας τοῦ Λυσάνδρου. Καὶ δι' αὐτό, ὁ ἀνδρεῖος, ἁπλοῦς τὸ ἦθος καὶ χρηστὸς Σπαρτιάτης βασιλεὺς ἀπηλλάγη ταχέως τοῦ ὀχληροῦ ἐκείνου. Τὰ πλοῖα ἐξέπλευσαν πανηγυρικῶς ἀπὸ τὴν Αὐλίδα. Ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη δὲν ἐπέφερε σοβαρὰ ἀποτελέσματα, ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος δὲν ἀπεθαρρύνθη καὶ ἠθέλησε νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν προσπάθειαν, δίδων τὴν φορὰν αὐτὴν πανελλήνιον χαρακτῆρα εἰς τὴν ἐκστρατείαν. Ἐν τούτοις ὅλοι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐφάνησαν ποόθυμοι πρὸς τοῦτο. Ὑπὸ διαφόρους προφάσεις δὲν μετέσχον τῆς ἐκστρατείας οἱ Κορίνθιοι, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Θηβαῖοι. Αὐτὸ ἔκαμε τὸν Ἀγησίλαον νὰ μετέβῃ πολιτικὴν διπλωματικῶν ἐλιγμῶν. Ἦλθε λοιπὸν εἰς λόγους πρὸς τὸν Τισσαφέρνη καὶ ἐζήτησε νὰ μάθῃ ποία θὰ ἦτο ἡ τύχη τῶν ἐν Μικρασίᾳ ἑλληνίδων πόλεων εἰς περίπτωσιν συνάψεως εἰρήνης. Δὲν ἀπέκρυψε δὲ ὅτι ἤξιου τὴν πλήρη αὐτονομίαν των. Ὁ Τισσαφέρνης φυσικὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρωτοβουλίαν καὶ ἐζήτησε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ νὰ λάβῃ ἀπὸ τὸν βασιλέα του ὁδηγίας. Τοιουτοτρόπως συνήφθη τρίμηνος ἀνακωχή. Ἀλλὰ ὁ Τισσαφέρνης παρασπονδεῖ καὶ τότε ὁ Ἀγησίλαος ἀποφασίζει τὸν πόλεμον. Εἰσελαύνει λοιπὸν αἰφνιδίως εἰς Φρυγίαν, κυριεύει πολλὰς πόλεις καὶ ἀποκομίζει πλούσια λάφυρα. Κατόπιν ἐπιστρέφει εἰς Ἔφεσον διὰ νὰ καταρτίσῃ ἱππικόν, τοῦ ὁποίου ἡ ἔλλειψις ἦτο λίαν αἰσθητή. Κατὰ τὸν χειμῶνα λοιπὸν τοῦ 396 πρὸς τὸ 395 μεταβάλλεται ἡ Ἔφεσος ὁλόκληρος εἰς «ἐργαστήριον πολέμου» διὰ νὰ προπαρασκευασθῇ ἡ ἐκστρατεία εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ Περσικοῦ κράτους. Ἀφοῦ παρεσκεύασεν ἐπαρκῶς ὁ Ἀγησίλαος τὰ τῆς ἐκστρατείας του, κατασταίσας ἰδίως σπουδαῖον σῶμα ἱππικοῦ, ἐβάδισε πρὸς τὰς Σάρδεις. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ στρατεύματά του προχωροῦντα ἐπὶ τρία ἡμερονύκτια, κατέστρεφον τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας. Τέλος τὴν τετάρτην ἡμέραν τὰ προελαύνοντα οὕτω στρατεύματα συναντοῦν τοὺς ἐπερχομένους πολεμίους ἱππεῖς. Ἡ συνάντησις ἔλαβε χώραν παρὰ τὸν ποταμὸν Πακτωλόν. Οἱ Πέρσαι ἡττήθησαν κατὰ κράτος, ὁ δὲ Ἀγησίλαος ἐκυρίευσε τὸ στρατόπεδον των μὲ πλούσια λάφυρα. Κατόπιν τούτου οἱ Πέρσαι ἐζήτησαν ἀνακωχήν, ἡ ὁποία πράγματι συνήφθη διὰ διάρκειαν 6 μηνῶν. Τὴν ἀνακωχὴν αὐτὴν συνῆψε μετὰ τοῦ Ἀγησιλάου ὁ διάδοχος τοῦ Τισσαφέρνους Τιθραύστης, δεχθεὶς νὰ πληρώσῃ 30 τάλαντα διὰ τὴν διατροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Κατόπιν τούτου ὁ Ἀγησίλαος βαδίζει πρὸς τὴν Φρυγίαν, ὅπου ἐστρατοπέδευεν ὁ Φαρνάβαζος (395 π.Χ.). Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πορείας αὐτῆς οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ σύμμαχοί των ἔκαιον καὶ κατέστρεφον τὰς περιοχὰς τῆς διαβάσεώς των, ἐφέροντο δὲ καλῶς πρὸς τὰς πόλεις αἱ ὁποῖαι ἑκουσίως προσεχώρουν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Φαρνάβαζος ὑπεσχέθη φιλίαν καὶ συμμαχίαν πρὸς τὸν Ἀγησίλαον. Ὁ Σπαρτιάτης ἀρχηγός, πολλὰ προσδοκῶν ἀπὸ τὴν

φιλίαν αὐτήν, ἀπεχώρησεν ἐκ Φρυγίας βέβαιος ὅτι τώρα θὰ διέσπα τελείως τοὺς μεταξὺ Μικρασίας καὶ Περσίας δεσμούς. 'Αλλ' ἐγὼ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔαρ ἡτοιμάζετο νὰ στρατεύσῃ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς 'Ασίας διὰ νὰ πλήξῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, οἱ Σπαρτιᾶται, πιεζόμενοι ὑπὸ γεγονότων τὰ ὁποῖα ἐκτίθενται κατωτέρω, ἀνεκάλεσαν αὐτόν. Τοιουτοτρόπως ὄχι μόνον ἀποτυγχάνει τὸ μέγα σχέδιον τοῦ 'Αγησιλάου πρὸς ὀνοτροπὴν τῆς ἀσιατικῆς μοναρχίας, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀπελευθεροῦνται τελείως αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Μικρασίας.

'Εν τούτοις, ἀναχωρῶν ὁ 'Αγησίλαος, καταλείπει εἰς 'Ασίαν

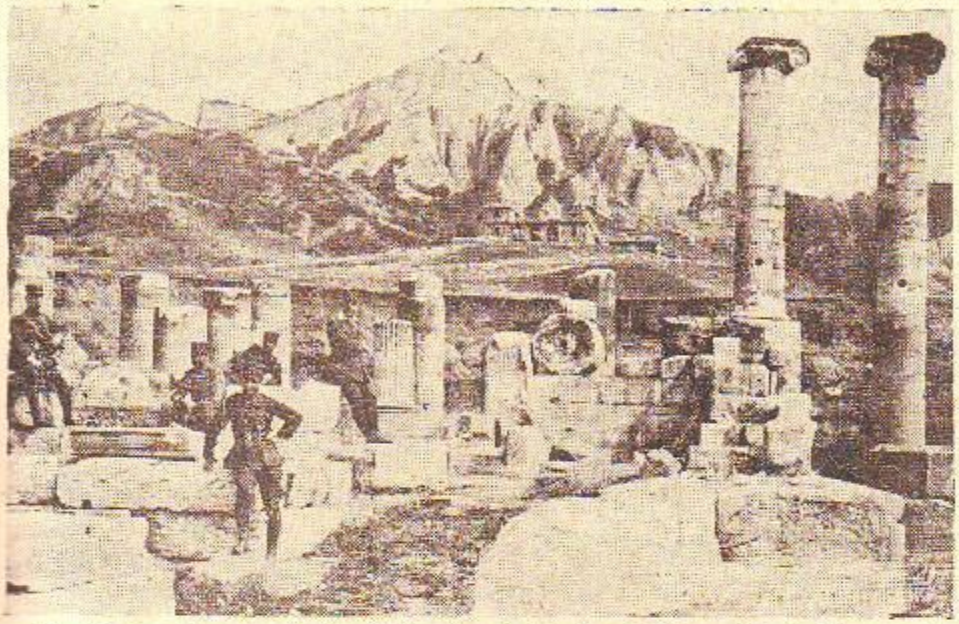

Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς 'Αρτέμιδος εἰς τὰς ἀρχαίας Σάρδεις. Οἱ εἰκονιζόμενοι εἶναι 'Ελληνες ἀξιωματικοὶ μετασχόντες τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας τὸ 1922.

σπουδαῖον ἐκστρατευτικὸν σῶμα ἐκ 4.000 ἀνδρῶν, ὑπὸ ἀρχηγίαν ὁρμωστοῦ. Αὐτὸς δὲ, ἀφοῦ κατήρτισε στράτευμα ἐξ ἐθελοντῶν, διεπεραιώθη μετ' αὐτῶν εἰς Εὐρώπην, ἐπιστρέφασα εἰς 'Ελλάδα.

Συνεχίζεται ἡ κρίσις. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει δι' ὀλίγων νὰ ἴδωμεν τὰ ἐν 'Ελλάδι τότε συμβαίνοντα. Μὲ δύο λέξεις, ἡ ἐξήγησις τῶν περιέργων ἀλλὰ καὶ ὀδυνηρῶν γεγονότων ποὺ θὰ ἀναφέρωμεν εὑρίσκεται καὶ πάλιν εἰς τὸ ὅτι ἡ 'Ελλὰς ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται τὰς συνεπείας τῆς μεγάλης, τῆς μοιραίας κρίσεως, ἡ ὁποία καὶ τὴν εἶχεν ὠθήσει εἰς τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Ὡς εἴδομεν, ἡ Σπάρτη δὲν ἐπέτυχε νὰ ἐξαρθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς νίκης της καὶ δὲν ἐπραγματοποίησε τὴν ἑλληνικὴν ἑνότητα. 'Εξακολουθεῖ λοιπὸν ἡ κρίσις καὶ ἐπαναρχίζει δεύτερος [illegible] σπαραγμός.

'Από τὰ τέλη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου πλείστων ἑλληνικῶν πόλεων ἡ [illegible] ἐστρέφετο κατὰ τῆς Σπάρτης. Πολλοὶ σύμμαχοί της κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐζήτουν τώρα νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν σπαρτιατικὸν ζυγόν. 'Εν τῷ μεταξὺ ἡ δύναμις τῶν 'Αθηνῶν ηὔξανε συνεχῶς καὶ περισσότερον. 'Η ἐσωτερικὴ τάξις εἶχεν [illegible]σασθῆ. Τώρα ἡ ὀλιγαρχία, κατὰ τὴν ὑπερβασίαν καὶ καταχρήσεις [illegible] κατὰ τὴν σπαρτιατικὴν κυριαρχίαν, εἶχεν ἐκμηδενισθῆ τελείως, [illegible] σπουδαίαν σημασίαν, διότι [illegible] οἱ 'Αθηναῖοι ἔμενον ἀπερίσπαστοι [illegible] καὶ περισπασμοὺς κομμ[illegible]. Οἱ 'Αθηναῖοι μάλιστα φυγάδες [illegible] δημοκρατικῆς μερίδος ἔδειξαν [illegible] πατριωτισμόν, ὥστε μετὰ τὴν [illegible] παρητήθησαν ἑκουσίως [illegible] καὶ τῆς ἐπιστροφῆς [illegible] περιουσιῶν των διὰ [illegible] καὶ πάλιν ἡ τάξις. [illegible] τῆς γενναιοφροσύνης [illegible] αὐτὸς ὁ Θρασύβουλος καὶ οἱ [illegible] προτιμήσαντες νὰ παρα[illegible], παρὰ νὰ γίνουν ὑπαί[illegible]. Ἐπίσης ἀνεθεωρήθη ἡ δὴ νομοθεσία ἀπὸ [illegible] ὁρισθέντας, οἵτινες προσέλαβον εἰς βοήθειαν των [illegible]. Ἐκεῖνο δὲ ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ Ἄστυ ἀνέλαβε [illegible] τὴν οἰκονομικήν του εὐρωστίαν, εἶναι ὅτι ἐθεσπίσθη [illegible] οἱ διάφοροι μισθοὶ τῶν πολιτῶν, ὡς τὸ «θεωρικὸν» δηλαδὴ διὰ τοὺς παρακολουθοῦντας τὰς θεατρικὰς παραστάσεις), τὸ «δικαστικὸν» (μισθὸς τῶν δικαστῶν) ὅσον πάντα πολλοί, διὰ νὰ ἀποφεύγεται ὁ κίνδυνος τῆς δωροδοκίας) καὶ τὸ «ἐκκλησιαστικὸν» (μισθὸς δηλαδὴ τῶν λαμβανόντων μέρος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου). Τέλος οἱ 'Αθῆναι ἐπλήρωσαν ἀκόμη καὶ αὐτὰ τὰ χρέη τῶν Τριάκοντα· ἐπίσης δὲ ἀνεσκεύασαν καὶ ἀποκατέστησαν τὰ νεώρια των. 'Εμενον φυσικὰ πολλὰ ἀκόμη νὰ γίνουν διὰ νὰ ἐπουλωθοῦν αἱ πληγαί, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε ἦτο φανερὸν ὅτι ἤρχιζε νέα περίοδος εὐτυχίας διὰ τὰς 'Αθήνας.

'Οσον ἀφορᾷ ὅμως τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις, καὶ μάλιστα συμμάχους τῆς Σπάρτης κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, δὲν εἶχον ἐπωφεληθῆ τῆς νίκης, διότι αὐτὴ αὐτὴ ἡ νίκη ἔφερεν ἐμπόδια. Οὕτως οἱ Κορίνθιοι ἦσαν οἱ ὀλιγώτερον ἐπωφεληθέντες τῆς θλιβερᾶς ἄλλωστε νίκης τῶν Πελοποννησίων. 'Η Κόρινθος κατῆλθεν εἰς τὸν ἐμφύλιον ἀγῶνα διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δύο τινά: νὰ κατακτήσῃ τὴν Κέρκυραν καὶ νὰ καταλάβῃ εἰς τὰς Συρακούσας κυριάρχου θέσιν. 'Αλλὰ ἡ Σπάρτη δὲν ἤθελεν ἰσχυρὰν Κόρινθον καὶ δι' αὐτὸ ηὐνόησε τοὺς ἀντιπάλους της Κερκυραίους, οἵτινες οὕτως ἐξηκολούθησαν νὰ παραμένουν ἀνεξάρτητοι. 'Οσον ἀφορᾷ πάλιν τὰς Συρακούσας, οἱ Σπαρτιᾶται ὑπεστήριζον μὲ κάθε τρόπον τὸν τύραννον Διονύσιον, τὸν ὁποῖον κατεπολέμουν οἱ Κορίνθιοι. Κατόπιν τούτου φυσικὸν ἦτο νὰ ἀπομακρυνθῇ ἡ Κόρινθος ἀπὸ τῆς σπαρτιατικῆς συμμαχίας καὶ μὲ θυσίαν αὐτῆς ταύτης τῆς ἀνεξαρτησίας της νὰ ταχθῇ μὲ τὸ μέρος τῶν ἐχθρῶν τῆς Σπάρτης. 'Αντιστρόφως τὸ 'Αργος ἐξηκολούθει νὰ ἔχῃ ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν δευτέρας σημασίας ἑλληνικῶν πόλεων. Αἱ Θῆβαι, ἐξ ἄλλου, ἀποκτοῦν σὺν τῷ χρόνῳ μεγαλυτέραν δύναμιν καὶ φυσικὸν εἶναι νὰ θέλουν νὰ ἀπορρίψουν τώρα τὴν «προστασίαν» τῆς Σπάρτης. Δι' αὐτὸ δὲ καὶ φέρονται ὄχι μόνον ἀγερωχῶς, ἀλλὰ καὶ προκλητικῶς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ὁποίων καὶ ταπεινώνουν μὲ τὴν εὐκαιρίαν μικρῶν ἀφορμῶν. Δι' ὅλους τοὺς ἄλλους οἱ Σπαρτιᾶται καθίστανται ἀκόμη περισσότερον μισητοί, διότι ἀπροκαλύπτως πλέον ἐπιδιώκουν τὰ ἴδια αὐτῶν συμφέροντα.

'Η κατάστασις εἶναι τοιαύτη, ὥστε μικρὰ μόλις δύναμις χρειάζεται τώρα διὰ νὰ ὠθήσῃ τὴν Κόρινθον καὶ τὰς Θήβας κατὰ τῆς Σπάρτης. Εἰς ὅλα αὐτὰ πρέπει ἀκόμη νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ περσικὸς «δάκτυλος», ὁ ὁποῖος δὲν παύει νὰ ἀναταράσσῃ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. 'Ο Τιθραύστης λοιπὸν ἀποστέλλει εἰς τὴν 'Ελλάδα ὡς πράκτορά του τὸν Ρόδιον Τιμοκράτην μὲ 50 τάλαντα διὰ νὰ τὰ μοιράσῃ μεταξὺ τῶν πρωτευόντων Θηβαίων, 'Αργείων καὶ Κορινθίων. 'Ο Τιμοκράτης ἐκεῖνος ἐξεπλήρωσε μὲ πολλὴν διπλωματικότητα τὴν ἀποστολήν του καὶ φυσικὰ ἡ ἐναντίον τῆς Σπάρτης ἐχθρότης ἐκορυφώθη.

Ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Κορίνθου: 'Ο τοῖχος τῶν τριγλύφων. Διὰ τοῦ σταυροῦ σημειοῦται ἡ εἴσοδος τῆς 'Ιερᾶς πηγῆς.

'Εν τῷ μεταξὺ παρουσιάζεται ἡ ἀφορμὴ, ἡ ὁποία ἀνάπτει τὴν θρυαλλίδα τοῦ νέου πολέμου. Οἱ Φωκεῖς εὑρίσκονται εἰς πόλεμον μετὰ τῶν Λοκρῶν, τοὺς ὁποίους βοηθοῦν οἱ Θηβαῖοι. Οὕτως οἱ Λοκροὶ ἀποβαίνουν νικηταὶ καὶ εἰσβάλλουν εἰς Φω-

κίδα. Οἱ Φωκεῖς δμως ζητοῦν τὴν βοήθειαν τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν χάνουν τὴν εὐκαιρίαν ὅπως ταπεινώσουν τοὺς Θηβαίους. Καὶ κατὰ τὸ 395 π.Χ. στέλλουν πρὸς βοήθειαν τῶν ἡττημένων τὸν Λύσανδρον. Αὐτὸς εἰσβάλλει διὰ τῆς Φωκίδος εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ προσβάλλει τὴν Ἀλιαρτον, ἀλλὰ κατὰ κρατερὰν μάχην φονεύεται, ποὶν καταφθάση ὁ βασιλεὺς Παυσανίας μετὰ τοῦ λοιποῦ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ. Ὅταν τέλος καταφθάνη ὁ Παυσανίας, οἱ Ἀθηναῖοι σπεύδουν εἰς βοήθειαν τῶν Θηβαίων, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται μὲ τὰς ἀνεπαρκεῖς των δυνάμεις ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν. Ὑπεύθυνος τῆς ὑποχωρήσεως ἀναγνωρίζεται ὁ Παυσανίας, ὁ ὁποῖος καὶ καταδικάζεται εἰς θάνατον. Ἀλλὰ προφθάνει καὶ δραπετεύει εἰς Τεγέαν. Ἀπὸ ἀνακαλυφθέντα ἔγγραφα προκύπτει ὅτι καὶ ὁ Λύσανδρος δὲν ἐφέρετο νομιμοφρόνως. Ἡτοίμαζε τὴν ἀνατροπὴν τοῦ Σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος. Αὐτὰ ὅλα συνετέλεσαν ὅπως προκύψη ἀναταραχὴ καὶ σύγχυσις εἰς τὴν Σπάρτην, ἐνῷ, ἀντιθέτως, εἰς τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον ἐπήρχετο ὁμόνοια. Ἡ ἧττα τῶν Σπαρτιατῶν συνήνωσεν εἰς τὸ αὐτὸ στρατόπεδον τοὺς Θηβαίους, τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Κορινθίους καὶ τοὺς Ἀργείους. Ἀκόμη προσῆλθον καὶ οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Λοκροί, οἱ Λευκάδιοι, οἱ Ἀκαρνάνες καὶ οἱ Θεσσαλοί. Οὕτως ὁ νέος πόλεμος ἦτο πλέον ἀναπότρεπτος.

Ο ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 394 π. Χ. συνέρχονται οἱ ἐναντίον τῆς Σπάρτης σύμμαχοι εἰς πολεμικὸν συμβούλιον ἐν Κορίνθῳ. Ὁ Κορίνθιος Τιμόλαος προτρέπει τοὺς συνελθόντας ὅπως προσβάλλουν αὐτὴν ταύτην τὴν Σπάρτην, ἀπὸ τὴν ἅλωσιν τῆς ὁποίας θὰ ἐξαρτηθῇ ὁριστικῶς πλέον ἡ τύχη τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἐπακολουθεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συζήτησις τῶν συμμάχων καὶ πρόκειται νὰ καθορισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευμάτων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ Σπαρτιᾶται βοηθούμενοι ἀπὸ τοὺς Τεγεάτας καὶ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀριστοδήμου ἐπέρχονται ραγδαίως καὶ αἰφνιδιαστικῶς ἐναντίον τῶν συμμάχων μὲ στρατὸν ἀνερχόμενον εἰς 15.000. Οἱ σύμμαχοι κατορθώνουν ἐν τούτοις νὰ κινητοποιήσουν ἐν σπουδῇ τὰ στρατεύματά των, ἀνερχόμενα εἰς 25.000 ἄνδρας.

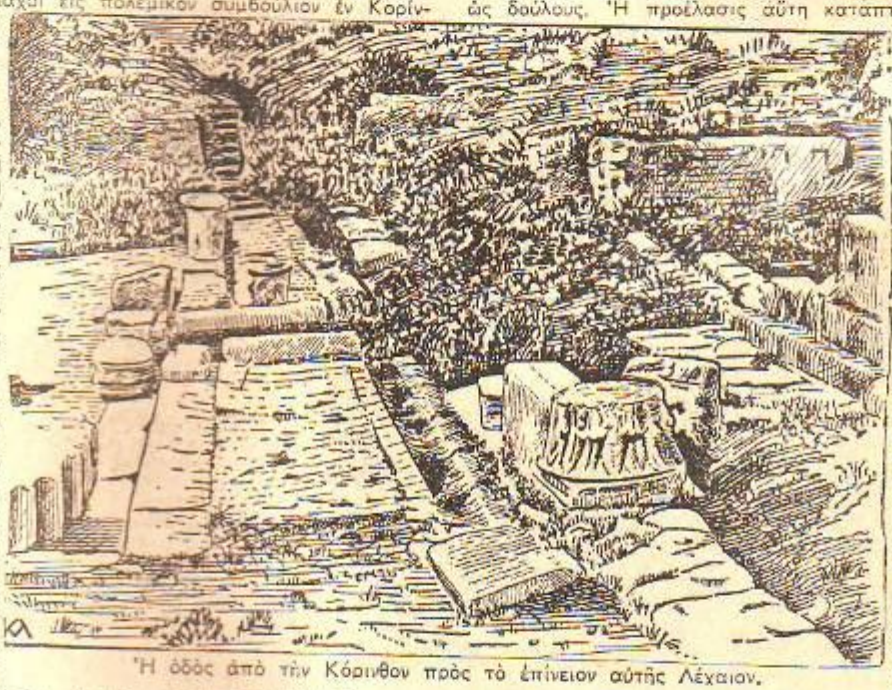

Ἡ ὁδὸς ἀπὸ τὴν Κόρινθον πρὸς τὸ ἐπίνειον αὐτῆς Λέχαιον.

Αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν παρὰ τὸν ποταμὸν ὅστις χρησιμεύει ὡς σύνορον μεταξὺ Σικυῶνος καὶ Κορινθίας. Ἡ σύγκρουσις εἶναι τρομερά, ἀλλὰ ἡττῶνται οἱ σύμμαχοι, παρὰ τὰς ὑπερτέρας δυνάμεις των. Ἡ ἧττα αὕτη ἔχει ὡς ἐπακόλουθον τὴν παραίτησιν τῶν ἡνωμένων δυνάμεων ἀπὸ τοῦ σχεδίου των, ὅπως εἰσελάσουν εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ πλήξουν τὴν Σπάρτην. Κατὰ τὸν αὐτὸν ὅμως χρόνον ὁ σπαρτιατικὸς στόλος, τοῦ ὁποίου ἡγεῖται ὁ Πεισανδρος, γαμβρὸς τοῦ Ἀγησιλάου, συναντᾶται παρὰ τὴν Κνίδον μετὰ τοῦ Κόνωνος, ἡγουμένου 180 περσικῶν τριήρεων. Ἡ ναυμαχία στοιχίζει ὀδυνηρὰν ἧτταν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, οἱ ὁποῖοι καὶ χάνουν τὸ ἥμισυ τοῦ στόλου των, ἐπίσης δὲ καὶ τὴν ἡγεμονίαν των εἰς τὴν θάλασσαν.

Ὅπως ἤδη γνωρίζομεν, κατὰ τὸ μεταξὺ διάστημα ὁ Ἀγησίλαος ἔχει μετακληθῇ εἰς τὴν Σπάρτην. Αὐτὸς ἐπέστρεψεν ἐντὸς 30 ἡμερῶν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἀπὸ ξηρᾶς, εὑρίσκεται δὲ εἰς Βοιωτίαν ὅταν λαμβάνη τὸ ἄγγελμα τῆς ἥττης. Καὶ ἡττῶνται μὲν πάλιν οἱ σύμμαχοι εἰς τὴν μάχην τῆς Κορωνείας ποὺ ὑπῆρξε τρομερωτέρα τῆς μάχης τῆς Νεμέας, ἀλλὰ ὁ Ἀγησίλαος δὲν δύναται νὰ ἐκβιάση δίοδον διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Σπάρτην διὰ θαλάσσης.

Τοιουτοτρόπως περὶ τὸ τέλος τοῦ 394 π. Χ. ὁλόκληρον τὸ Αἰγαῖον ἔχει ἀποτινάξει τὸν σπαρτιατικὸν ζυγόν. Μόνον ἡ Σηστὸς καὶ ἡ Ἄβυδος παραμένουν πισταὶ εἰς τὴν συμμαχίαν τῆς Σπάρτης. Ἐκεῖ ἡγεμονεύει ἀκόμη ὁ Δερκυλίδας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κόνων ἀνακηρύσσεται παντοῦ ἀπελευθερωτής. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Κόνων καὶ ὁ Φαρνάβαζος πλεύσαντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὑποτάσσουν χωρὶς νὰ συναντήσουν καμμίαν ἀντίστασιν τὰς Κυκλάδας. Λεηλατοῦν τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς καὶ καταλαμβάνουν τὰ Κύθηρα. Βραδύτερον καταπλέουν εἰς τὸν Ἰσθμόν, χρηματοδοτοῦν τοὺς συμμάχους καὶ παρακινοῦν αὐτοὺς ὅπως ἐξακολουθήσουν τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Σπάρτης. Μετ' ὀλίγον ὁ Φαρνάβαζος ἐπιστρέφει εἰς Ἀσίαν, ἀφίνων εἰς τὸν Κόνωνα 80 τριήρεις καὶ ἄφθονα χρήματα. Καὶ τότε λαμβάνει χώραν ἕνα ἀπὸ τὰ περιεργότερα γεγονότα ποὺ εἶδε ποτὲ τὸ Ἄστυ. Δώδεκα ἔτη μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς πανωλεθρίαν καταπλέει εἰς Πειραιὰ ὁ Κόνων ὡς ναύαρχος περσικοῦ στόλου καὶ μὲ τὴν ἐντολὴν ὅπως διὰ περσικῶν χρημάτων ἀναστήση τὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν. Πράγματι ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν τειχῶν φέρει εἰς τὴν μνήμην τῶν Ἀθηναίων παλαιὰς ἐνδόξους ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι δὲν εἶναι ἀδύνατον ὅπως ἐπανακτήσουν αἱ Ἀθῆναι τὸ παλαιόν των μεγαλεῖον καθὼς καὶ τὴν ἡγεμονίαν των.

Ὁ Κορινθιακὸς πόλεμος. Πράγματι, οἱ Ἀθηναῖοι ἀποκτοῦν ἐντὸς ὀλίγου τὰς παλαιὰς των κληρουχίας εἰς τὴν Ἴμβρον καὶ εἰς τὴν Σκῦρον. Ἀπὸ τότε ὁ πόλεμος μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ συμμάχων ἐξακολουθεῖ μέχρι τοῦ 387 π. Χ. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐπιχειρήσεις λαμβάνουν χώραν περὶ τὴν Κόρινθον, ὀνομάζεται ὁ πόλεμος αὐτὸς Κορινθιακός. Ὁρμητήριον τῶν Λακεδαιμονίων εἶναι ἡ Σικυωνία, ἐνῷ οἱ σύμμαχοι εὑρίσκονται συγκεντρωμένοι εἰς Κόρινθον. Οἱ Σπαρτιᾶται κατορθώνουν νὰ καταλάβουν τὸ ἐπίνειον τῆς Κορίνθου Λέχαιον καὶ βαδίζουν πρὸς Βοιωτίαν διὰ τῆς ὀρεινῆς χερσονήσου ἡ ὁποία καλεῖται σήμερον Περαχώρα, ὅπου ἄλλοτε οἱ Κορίνθιοι ἔφερον τὰ ποίμνιά των. Τῆς περιοχῆς αὐτῆς σπουδαιότερον σημεῖον εἶναι τὸ Πείραιον, τὸ ὁποῖον καὶ καταλαμβάνει ὁ Ἀγησίλαος (390 π. Χ.). Κατόπιν τούτου οἱ Σπαρτιᾶται βαδίζουν εἰς τὴν χερσόνησον, κυριεύουν λείαν πολλὴν καὶ συλλαμβάνουν αἰχμαλώτους τοὺς ὁποίους πωλοῦν ὡς δούλους. Ἡ προέλασις αὕτη καταπτοεῖ τοὺς Βοιωτούς, οἱ ὁποῖοι στέλλουν πρέσβεις καὶ ἐρωτοῦν τὸν Ἀγησίλαον ἐπὶ ποίοις ὅροις εἶναι διατεθειμένος νὰ παραχωρήσῃ τὴν εἰρήνην. Φαίνεται ποὸς στιγμὴν ὅτι ὁ πόλεμος ἐγγίζει πρὸς τὸ τέρμα, ἀλλ' αἴφνης γεγονὸς ἀπρόοπτον ἀνατρέπει καὶ πάλιν τὸν ροῦν τῶν πραγμάτων. Κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον ἐτελεῖτο ἡ ἑορτὴ τῶν Ὑακινθίων εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου, κατὰ συνήθειαν παλαιάν, μετέβαινον οἱ κάτοικοι τῶν Ἀμυκλῶν. Καθὼς δὲ ἐπλησίαζεν ἡ ἑορτή, ὁ Ἀγησίλαος ἔδωσεν ἄδειαν εἰς τοὺς στρατευομένους Ἀμυκλαίους ὅπως ἀπέλθουν καὶ χάριν ἀσφαλείας ἔταξεν 600 ὁπλίτας καὶ μίαν μοῖραν ἱππέων, ὅπως προπέμψουν τοὺς πανηγυριστὰς μέχρις ἀσφαλοῦς χώρου. Κατὰ τούτων λοιπὸν ἐπιτεθεὶς ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς Ἰφικράτης, μετὰ πελταστῶν, τοὺς κατέκοψε σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν. ἐξαιρέσει ὀλίγων τινῶν, οἱ ὁποῖοι κατώρθωσαν νὰ καταφύγουν εἰς Λέχαιον.

Ἡ Ἀνταλκίδειος εἰρήνη. Ἐν τῷ μεταξὺ πολλαὶ παράλιοι πόλεις καὶ νῆσοι γίνονται σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων, κατόπιν δὲ τούτου ἱδρύεται ἡ λεγομένη Δευτέρα Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀνησυχοῦν τόσον τοὺς Σπαρτιάτας, ὅσον καὶ τοὺς Πέρσας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν, ὡς εἴδομεν, ὑποστηρίξει τοὺς Ἀθηναίους. Οἱ Σπαρτιᾶται στέλλουν ἐπανειλημμένως ἀνθρώπους εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Περσίας διὰ νὰ ἐπιτύχουν συνενόησιν μὲ τὸν Μέγαν Βασιλέα, αἱ ὑποχωρήσεις των δὲ φθάνουν μέχρι τοιούτου βαθμοῦ, ὥστε ὁ ἀπεσταλμένος των Ἀνταλκίδας καμίζει ἀπὸ τὰ Σοῦσα τὸ κείμενον νέας συνθήκης, ὅπου ὁ Μέγας Βασιλεὺς φέρεται ὡς ἀνώτερος ρυθμιστὴς τῆς καταστάσεως ἐν Ἑλλάδι.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀρταξέρξου, εἶναι «δίκαιον» ὅπως αἱ νῆσοι Κλαζομεναὶ καὶ Κύπρος περιέλθουν εἰς τὴν ἀπόλυτον κυριότητά του. Αἱ ἄλλαι ἐν τούτοις ἑλληνικαὶ πόλεις, μεγάλαι καὶ μικραί, ἀφίνονται εἰς τὴν αὐτονομίαν των. Μόνον ἡ Λῆμνος, ἡ Ἴμβρος καὶ ἡ Σκῦρος ἀνήκουν, ὡς ἄλλοτε, εἰς τὰς Ἀθήνας. «Θὰ πολεμήσω — διακηρύσσει ὁ Μέγας Βασιλεὺς εἰς τὴν συνθήκην — τὰ κράτη τὰ ὁποῖα δὲν θὰ παραδεχθοῦν τὴν εἰρήνην αὐτὴν καὶ θὰ πολεμήσω ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δέχονται τὴν εἰρήνην. Θὰ πολεμήσω καὶ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, δίχως νὰ φεισθῶ οὔτε πλοίων οὔτε χρημάτων». (Ξενοφῶντος «Ἑλληνικά», βιβλ. Ε').

Ἡ εἰρήνη αὐτὴ ἀπεκλήθη «Ἀνταλκίδειος εἰρήνη». Δι' αὐτῆς οἱ Σπαρτιᾶται παρέδιδον τας ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Μικρασίας εἰς τοὺς Πέρσας, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν κυριαρχίαν των ἐπὶ τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Διότι, διὰ μὲν τῆς δόθεν «αὐτονομίας» ὑπενοεῖτο ὁ ἔλεγχος τῶν κυριάρχων, ἐξ ἄλλου δὲ συνέπεια τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης θὰ ἦτο ἡ διάλυσις ὅλων

τῶν συνασπισμῶν, πλὴν τῆς σπαρτιατικῆς συμμαχίας. Ἰδίως ἔπρεπε νὰ διαλυθῇ ἡ βοιωτικὴ ὁμοσπονδία, ὡς καὶ τὸ νεοσύστατον ναυτικὸν κράτος τῶν Ἀθηναίων.

Βάσει τῆς Ἀνταλκιδείου συνθήκης οἱ Σπαρτιᾶται ἤσκησαν βαρὺν δεσποτισμὸν παντοῦ ὅπου ἠδυνήθησαν καὶ ἐξηνάγκαζον τὰς διαφόρους πόλεις νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν «Συμμαχίαν» των, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς ἦτο κάτι ἀνάλογον μὲ αὐτὰ ποὺ ὀνομάζομεν σήμερον «ἀποικιοκρατίαν». Κατὰ τὸ 383 δίδεται εἰς τὴν Σπάρτην ἀφορμὴ ὅπως ἀναμιχθῇ αὕτω εἰς ἀπωτέρας καὶ εὐρυτέρας ἐπιχειρήσεις. Ἀπὸ τὴν Ἄκανθον καὶ ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνίαν τῆς Χαλκιδικῆς κατέφθασαν πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, οἵτινες ὡμίλησαν ἐπισήμως διὰ τὴν διαρκῶς αὐξανομένην δύναμιν τῆς συμπολιτείας τῆς Ὀλύνθου. Ἡ ἐπὶ τῆς Χαλκιδικῆς ἐπίσης κειμένη Ὄλινθος συνεκρότει ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἑλλάδος μίαν συμπολιτείαν διὰ πολιτικῆς ἐντελῶς νέας ἐν Ἑλλάδι. Ἀτλοδή, οἱ Ὀλύνθιοι ἀπετέλεσαν τὴν συμπολιτείαν των ἀναγνωρίζοντες πλήρη ἰσοτιμίαν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν συμμάχων των. Ἡ ἰσότης αὕτη τῶν δικαιωμάτων ἡ ὁποία δὲν ἦτο μόνον ὀνομαστική, ἀλλὰ καὶ πραγματική, ἔκαμε πλείστας ὅσας πόλεις νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν συμπολιτείαν. Τώρα ἐκινδύνευε καὶ αὐτὸς ὁ Μακεδὼν βασιλεὺς Ἀμύντας, διότι πόλεις τῆς Μακεδονίας δὲν ἀπέκρυπτον ὅτι θέλουν νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν συμπολιτείαν τῶν Ὀλυνθίων. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐν λόγῳ συμπολιτεία διέκειτο φιλικῶς πρὸς τὰς Θήβας καὶ τὰς Ἀθήνας. Ὅλα αὐτὰ ἦσαν ἀρκετὰ διὰ νὰ κάμουν τὴν Σπάρτην νὰ ἀποστείλῃ ἰσχυρὸν ἐκστρατευτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἀπὸ πόλεμον δύο ἐτῶν, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀγησιλάου, κατώρθωσε τὴν μὲν συμπολιτείαν νὰ διαλύσῃ, τὴν δὲ Ὄλινθον νὰ ἐξαναγκάσῃ νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν σπαρτιατικὴν συμμαχίαν (379).

Ἀλλὰ ἡ ἐπὶ τὴν Ὄλινθον ἐκστρατεία εἶχε καὶ ἄλλον ἀντίκτυπον ἐν Ἑλλάδι. Τὸν ἀποσταλέντα Σπαρτιάτην στρατηγὸν Εὐδαμίδαν ἠκολούθησε κατὰ τὸ θέρος τοῦ 383 ὁ ἀδελφός του Φοιβίδας. Αὐτὸς λοιπὸν διερχόμενος διὰ τῆς Βοιωτίας ἔφθασεν ἔξω τῶν Θηβῶν μετὰ τῶν ὁποίων ἡ Σπάρτη εἶχεν ὁμολογήσει σπονδὰς ἐ' ρήνης καὶ φιλίας. Ὅπως καὶ εἰς πλεῖστας ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ὁμοίως καὶ εἰς τὰς Θήβας ἀντεμάχοντο ἰσοκράται καὶ δημοκράται. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως ἐκείνην ἐπιστεύθη ὡς συμφέρον διὰ τὴν πόλιν ὅπως συμπράξουν αἱ δύο φατρίαι καὶ μετάσχουν ἀμφότεραι εἰς τὴν ἐξουσίαν. Αὐτὸ δὲ καὶ ἐγένετο. Καὶ τῆς μὲν ἀριστοκρατικῆς φατρίας ἀρχηγὸς καὶ συνάρχων ἦτο ὁ Λεοντιάδης, τῆς δὲ δημοκρατικῆς φατρίας ἀρχηγὸς καὶ συνάρχων τοῦ προηγουμένου ὁ Ἰσμηνίας. Ὁ Φοιβίδας πάλιν, εὐθὺς ὡς ἐπλησίασεν εἰς Θήβας, ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ λάθρα εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ Λεοντιάδου, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ πολέμαρχος τῶν ἀριστοκρατῶν προδίδει ὄχι μόνον τὸν συνάρχοντά του, ἀλλὰ καὶ τὴν πατρίδα του εἰς τοὺς Σπαρτιάτας.

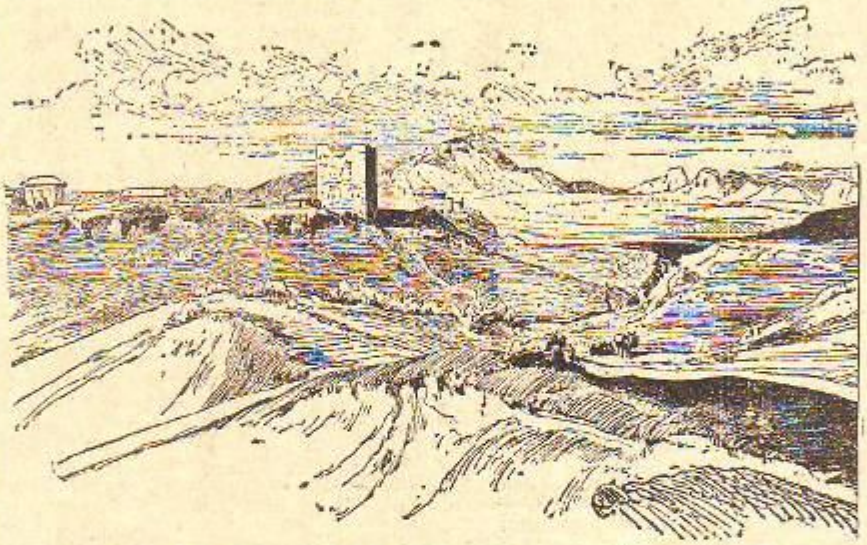

Καδμεία, ἡ ἀκρόπολις τῶν Θηβῶν. (Κατὰ σχεδίασμα τοῦ Ι. Νέστελ).

Κατάληψις τῆς Καδμείας ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν. Κατά τινα λοιπὸν θερμὴν ἡμέραν τοῦ θέρους ἐκείνου (383), κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ Θηβαῖαι γυναῖκες ἑώρταζον τὰ Θεσμοφόρια, ἡ μὲν βουλὴ τῶν Θηβαίων ἦτο εἰς τὴν στοὰν τῆς ἀγορᾶς, αἱ δὲ ὁδοὶ ἦσαν ἔρημοι λόγῳ τοῦ καύσωνος. Ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ἑορτῆς ἡ φρουρὰ τῆς Καδμείας, τῆς ἀκροπόλεως δηλονότι τῶν Θηβῶν, ἦτο ἐντελῶς ἐξησθενημένη. Φυσικὰ κανεὶς δὲν εἶχε λόγους νὰ προσμένῃ τὸ δυσάρεστον ἀπὸ μέρους τῶν ἔξω τῆς πόλεως ἐστρατοπεδευμένων ἐδιαβατῶν. Ἀλλὰ ὁ Φοιβίδας, εἰδοποιηθεὶς προηγουμένως ἀπὸ τὸν Λεοντιάδην, εἰσβάλλει καὶ καταλαμβάνει τὴν πόλιν καὶ τὴν ἀκρόπολίν των. Ὅταν ὁ Φοιβίδας κατελαβε τοιουτοτρόπως τὰς Θήβας συνέλαβε τὸν συνάρχοντα Ἰσμηνίαν, τοῦ ὁποίου ὅμως τριακόσιοι περίπου πιστοὶ ἑταῖροι κατώρθωσαν νὰ διαφύγουν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ ἐπαίσχυντος αὕτη πρᾶξις ἐκίνησε τὴν ἀγανάκτησιν τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ Σπάρτη συνεσβάνθη τὸ ὄνειδος. Διὰ νὰ ἀποπλύνουν λοιπὸν τὴν παρανομίαν αἱ Σπαρτιᾶται ἀνακαλοῦν τὸν Φοιβίδαν, τὸν παραπέμπουν εἰς δίκην καὶ καταδικάζουν αὐτὸν εἰς πρόστιμον. Ἐν τούτοις οὔτε τὰς Θήβας ἐκκενώνουν, οὔτε τὴν Καδμείαν ἐγκαταλείπουν, οὔτε τὸν Ἰσμηνίαν ἀπελευθερώνουν. Ἀντιθέτως φέρονται μᾶλλον σκληρῶς. Διότι, σὺν τοῖς ἄλλοις, καταδικάζουν τὸν Ἰσμηνίαν εἰς θάνατον, συκοφαντήσαντες αὐτὸν ὅτι ἔλαβε χρήματα ἀπὸ τοὺς Πέρσας. Κατόπιν τῶν γεγονότων αὐτῶν πρὸς στιγμὴν ἐφάνη ὅτι ἠδραιοῦτο ἡ σπαρτιατικὴ ἰσχύς. Ἀλλὰ ἡ ἱστορικὴ ἐκδίκησις δὲν ἀργεῖ, διότι τώρα αἱ πλεῖσται τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἔχουν λόγους νὰ φοβοῦνται μὴ πάθουν τὰ τῶν Θηβῶν.

Κατόπιν τῆς καταλήψεως τῶν Θηβῶν οἱ φυγάδες Θηβαῖοι εὗρον εἰς τὰς Ἀθήνας ὑποδοχὴν θερμήν, ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐγνώρισαν οἱ φυγάδες Ἀθηναῖοι εἰς Θήβας μετὰ τὸν Πελοποννησιακόν. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰς Θήβας οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἑτέρας τῶν φατριῶν, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς κατεχούσης τὴν Καδμείαν σπαρτιατικῆς φρουρᾶς, ἀποτελομένης ἐκ 1500 Σπαρτιατῶν, αὐτοδιορίζονται μὲν ὡς πολέμαρχοι, εἶναι δὲ κατ' οὐσίαν τύραννοι. Ἡ Σπάρτη ζητεῖ ἀπὸ τὰς Ἀθήνας τὴν ἔκδοσιν τῶν φυγάδων, ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι ἀρνοῦνται, δίχως κἂν νὰ συζητήσουν τοὺς προτεινομένους ὅρους.

Ὁ Πελοπίδας. Μεταξὺ τῶν φυγάδων εὑρίσκονται καὶ ἐπιφανεῖς φυσιογνωμίαι. Ἐπιφανέστερος μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ὁ Πελοπίδας, υἱὸς τοῦ Ἱππόκλου. Ἂν καὶ ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς, πλουσιώτατος δέ, ἐπαυξήσας τὴν τεραστίαν περιουσίαν του διὰ πλουσίας προικός, ὁ Πελοπίδας ἀνήκεν εἰς τὴν φατρίαν τῶν δημοκρατικῶν. Ἦτο ἀκόμη νεώτατος. Εἶχεν ἤδη πολεμήσει ὅταν οἱ Θηβαῖοι, ὡς σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν, προσέβαλον τοὺς Μαντινεῖς. Πολεμιστὴς ἀτρόμητος, εἶχε πληγωθῆ τότε ἑπτάκις, παρ' ὀλίγον δὲ νὰ ἀπέθνησκε, διότι ἔκειτο ἀναίσθητος μετὰ τῶν φονευθέντων. Ἐν τούτοις ὁ συμπατριώτης καὶ φίλος του Ἐπαμεινώνδας κατώρθωσε νὰ τὸν διασώσῃ ἀπὸ βέβαιον θάνατον. Οἱ Θηβαῖοι λοιπὸν τύραννοι ἔστειλαν κρυφίως δολοφόνους εἰς Ἀθήνας καὶ ἐσόνευσαν δι' αὐτῶν ἕνα τῶν ἐπιφανῶν φυγάδων, τὸν φίλον δηλαδὴ καὶ ἑταῖρον τοῦ Ἰσμηνίου Ἀνδροκλείδην. Τότε τὴν ἀρχηγίαν τῶν φυγάδων ἀναλαμβάνει ὁ Πελοπίδας, ὁ ὁποῖος συνεκέντρωσε καὶ ὠργάνωσε τοὺς ἐν Ἀθήναις Θηβαίους, διδάσκων εἰς αὐτοὺς τὸ παράδειγμα τοῦ Θρασυβούλου, ὁ ὁποῖος ἐξορμήσας ἐκ Βοιωτίας ἐπανέκτησε τὰς Ἀθήνας. Πράγματι οἱ φυγάδες, πειθόμενοι εἰς τὰς παροινέσεις τοῦ Πελοπίδου, στέλλουν κρυφίως ἀπεσταλμένον των εἰς Θήβας καὶ συνεννοοῦνται μετὰ τῶν ἐκεῖ ὁμοϊδεατῶν των πρὸς διάσωσιν τῆς πατρίδος των. Εἶχεν ἤδη παρέλθει ὁλόκληρος τετραετία καὶ οἱ τύραννοι ἐπίστευον ὅτι οἱ Θηβαῖοι πρόσκειται πλέον ὁριστικῶς πρὸς αὐτούς, εἶχον δὲ ἀποκλειστικῶς ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν των πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις φυγάδας. Εἰς τὰς Θήβας ὅμως ὠργανώθη μεγάλη συνωμοσία, τῆς ὁποίας μετέσχον πλὴν τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν καὶ ὁ Φυλλίδας, ὁ ὁποῖος ἐτύγχανε γραμματεὺς τῶν τυράννων. Ἀφοῦ δὲ ὅλα παρεσκευάσθησαν καταλλήλως τόσον εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅσον καὶ εἰς τὴν Βοιωτίαν, ὡρίσθη ἡ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐγίνετο ἡ ἐξόρμησις. Ἦτο Δεκέμβριος τοῦ 379 π. Χ. Ἐξορμοῦν λοιπὸν ἐξ Ἀθηνῶν περὶ τοὺς 100 συνωμόται καὶ ὅταν φθάνουν εἰς τὰ ὅρια τῆς Βοιωτίας, δώδεκα ἐξ αὐτῶν, ἐνδεδυμένοι ὡς κυνηγοί, προχωροῦν πρὸς τὰς Θήβας. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ὁ Πελοπίδας, ὁ Δαμοκλείδας, ὁ Μέλων καὶ ὁ Θεόπομπος, ἀριστοκρατικῆς μὲν καταγωγῆς ὅλοι των, ἀνήκοντες ὅμως εἰς τὴν δημοκρατικὴν φατρίαν. Λόγῳ τοῦ χειμῶνος αἱ ὁδοὶ ἦσαν σχεδὸν ἔρημοι, οἱ δὲ δήθεν κυνηγοὶ ἔφθασαν ἄνευ ἐμποδίου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χάρωνος, ὅπου διενυκτέρευσαν. Δι' ἀναλόγου τεχνάσματος προσῆλθον τὴν ἑπομένην καὶ ἄλλοι καὶ οὕτως ὁ ἀριθμὸς τῶν ηὐξήθη ἕως 50. Τὴν ἑσπέραν τῆς δευτέρας ἡμέρας ὁ Φυλλίδας εἶχε καλέσει εἰς γεῦμα εἰς τὴν οἰκίαν του τοὺς τυράννους, τῶν ὁποίων ἦτο γραμματεύς. Σημειωτέον ὅτι τὸ συμπόσιον ἐπρόκειτο νὰ τὸ φαιδρύνῃ ἡ παρουσία περικαλλῶν γυναικῶν. Οἱ εὐωχούμενοι εἶχον σχεδὸν περιπέσει εἰς μέθην, ὅτε κατέρθασεν ἐξ Ἀθηνῶν ἐπιστολὴ κατασκόπου, ἀναφέρουσα καταλεπτῶς τὰ τῆς συνωμοσίας. Ὁ γραμματεὺς ἐγχειρίσας τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸν τύραννον Ἀρχίαν δὲν παρέλειψε νὰ συστήσῃ τὴν ἄμεσον ἀνάγνωσίν της. Ἀλλ' ὁ τύραννος μειδιάσας ἔκρυψε τὸ μήνυμα ὑπὸ τὸ προσκεφάλόν του, εἰπὼν τὸ ἱστορικὸν ἐκεῖνο: «Ἐς αὔριον τὰ σπουδαῖα!» Μετ' ὀλίγον ὁ Φυλλίδας εἰσάγει τὰς γυναῖκας, τὰς ὁποίας οἱ διασκεδάζοντες ἀνέμενον μετ' ἀνυπομονησίας. Ἀλλὰ ὑπὸ τὰς γυναικείας ἐσθῆτας ἐκρύπτοντο οἱ συνωμόται Μέλων, Χάρων καὶ ἄλλοι. Τότε ἤρχισε πραγματικὴ σφαγὴ τῶν τυράννων. Καθὼς ὅμως ὅλοι οἱ τύραννοι δὲν ἦσαν παρόντες, ὁ Πελοπίδας καὶ ὁ Κηφισίδωρος μετ' ἄλλων ἔσπευσαν καὶ ἐφόνευσαν τὸν Λεοντιάδην καὶ τὸν Ὕπατον, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον συμμετάσχει τοῦ συμποσίου. Μετὰ ταῦτα οἱ συνωμόται ἀπηλευθέρωσαν τοὺς κρατουμένους ὁμοφρονάς των, τοὺς ὠ-

πλισαν καὶ ὅλοι ὁμοῦ κατέλαβον τὸ πρὸ τῆς Καδμείας χαμηλότερον ὕψωμα. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Πελοπίδας, ὁ Χάρων καὶ ὁ Μέλων, ἐκλεγέντες ὡς βοιωτάρχαι, ἐξήγειραν τοὺς Θηβαίους, οἱ ὁποῖοι ὁμοῦ μετὰ τῶν προσδραμόντων Ἀθηναίων κατέλαβον τὴν Καδμείαν καὶ ἐξηνάγκασαν τὴν ἐκεῖ σπαρτιατικὴν φρουρὰν νὰ παραδοθῇ, ὑπὸ τὸν ὅρον πάντως νὰ ἐξέλθουν οἱ Σπαρτιάται μετὰ τῶν ὅπλων των σῶοι καὶ ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Θηβῶν ὑπὸ τῶν Θηβαίων ἐξορίστων, οἱ Σπαρτιάται ἐσπευσαν ν' ἀποστείλουν ἐκστρατευτικὸν σῶμα ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ βασιλέως των Κλεομβρότου, μὲ σκοπὸν τὴν ἄλωσιν τῆς βοιωτικῆς πρωτευούσης. Ἀλλά, εἴτε λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, εἴτε καὶ δι' ἄλλας αἰτίας, ὁ Κλεόμβροτος δὲν ἠδυνήθη νὰ προκαλέσῃ τὴν παραμικρὰν ζημίαν εἰς τοὺς Θηβαίους καὶ ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς τὴν Σπάρτην. Ἐν τούτοις ἡ ἐπιδρομὴ αὐτὴ ἐφόβισεν ὑπερβολικῶς τοὺς Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι μετεμελήθησαν ἐπειδὴ ἐβοήθησαν τοὺς Θηβαίους ἐπαναστάτας. Τὸ ρεῦμα τῶν δημοκρατημένων ηὐξήθη, συνέβαλον δὲ πρὸς τοῦτο καὶ οἱ τῆς ἀριστοκρατικῆς φατρίας. Ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὁ φόνος τοῦ ἑνὸς ἐκτῶν δυὸ Ἀθηναίων στρατηγῶν ποὺ ἐβοήθησαν τοὺς ἀπελευθερωθέντας γείτονάς των. Ἡ περίτρομος αὐτὴ στάσις τῶν Ἀθηναίων κάμνει τὸν ἐν Θεσπιαῖς Σπαρτιάτην ἁρμοστὴν Σφοδρίαν νὰ νομίσῃ ὅτι εἶναι κατάλληλος ἡ στιγμὴ ὅπως ἐπιδράμῃ εἰς Ἀττικὴν καὶ καταλάβῃ τὸν Πειραιά. Ἀλλὰ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὰ πράγματα λαμβάνουν τροπὴν ἐντελῶς διάφορον ἀπὸ ἐκείνην ποὺ ὑπελόγιζον οἱ ἐπιδρομεῖς. Διότι οἱ Ἀθηναῖοι μὴ δυνάμενοι ἄλλωστε νὰ πράξουν ἄλλως, στρέφονται καὶ πάλιν πρὸς τὴν φιλίαν τῶν Θηβῶν καὶ ἀναγκάζονται νὰ λάβουν δροστήρια μέτρα διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου. Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὸ 379 στέλλουν τὸν στρατηγὸν Χαβρίαν μετὰ πελταστῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Θηβαίων. Τὸ ἑπόμενον ὅμως θέρος ἡ Σπάρτη πέμπει αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἀγησίλαον, ἡγούμενον πλήθους ὁπλιτῶν καὶ ἱππέων, στρατεύει δὲ οὗτος ἐναντίον τῶν Θηβῶν. Ἀλλὰ τὸν ἀναμένουν ἰσχυραὶ δυνάμεις, καὶ δι' αὐτὸ οἱ Σπαρτιᾶται μὴ δυνάμενοι νὰ προχωρήσουν πέραν τῶν Θεσπιῶν, ἐπανέρχονται ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια. Κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτὰς σπουδαίαν προσέφερεν ὑπηρεσίαν ὁ ἀνδρεῖος καὶ ἰδιοφυὴς Ἀθηναῖος Χαβρίας, ἐπὶ κεφαλῆς 5.000 ὁπλιτῶν καὶ 200 ἱππέων. Κατόπιν τούτου οἱ Θηβαῖοι ἀναθαρρήσαντες ἐβάδισαν κατὰ τῶν Θεσπιῶν, ὅπου συνέλαβον καὶ ἐφόνευσαν τὸν Σπαρτιάτην ἁρμοστὴν καὶ φρούραρχον τῆς πόλεως Φοιβίδαν.

Ὁ Βοιωτικὸς πόλεμος. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν Θηβαίων μεταδίδεται τώρα εἰς ὁλόκληρον τὴν Βοιωτίαν, ἡ ὁποία ἐξανίσταται μὲ τὴν σειράν της. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ ὅλη σειρὰ τῶν ἐπιχειρήσεων λαμβάνει εἰς τὴν Ἱστορίαν τὴν ὀνομασίαν Βοιωτικὸς πόλεμος. Ἡ ἐξέγερσις αὐτὴ ἀναγκάζει τοὺς Σπαρτιάτας νὰ ἐκστρατεύσουν καὶ πάλιν κατὰ τῆς Βοιωτίας. Τὸ ἑπόμενον λοιπὸν ἔαρ (377) προελαύνει καὶ πάλιν ὁ Ἀγησίλαος καὶ φθάνει μέχρι Βοιωτίας, ἀλλὰ ἀσθενεῖ καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του. Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἡ Σπάρτη μὴ θέλουσα νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς ἐν Βοιωτίᾳ ἐπιχειρήσεις, ἀποστέλλει καὶ αὖθις τὸν Κλεόμβροτον, ὁ ὁποῖος ὅμως οὐδὲ αὐτὰ τὰ ὅρια τῆς Βοιωτίας δύναται τώρα νὰ ὑπερβῇ. Ἀλλ' ἡ πείσμων Σπάρτη ἐπαναλαμβάνει τὸ ἑπόμενον ἔτος τὴν ἀπόπειράν της, ὁπότε ὁ Πελοπίδας δοξάζει τὰ θηβαϊκὰ ὅπλα διὰ περιφανοῦς νίκης, τὴν ὁποίαν κατήγαγε κυρίως ὁ Ἱερὸς λόχος. Τὸ σῶμα αὐτὸ ἀπηρτίζετο ἀπὸ 300 ἐκλεκτοὺς νέους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὁρκισθῆ ὅπως οὐδέποτε ἐγκαταλείψουν τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ οὐδέποτε ἀποχωρισθοῦν ἀλλήλων. Αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα εἶχεν ἡ παρὰ τὴν Τεγύραν μάχη. Τὸ χειρότερον ὅλων διὰ τὴν Σπάρτην εἶναι ὅτι κινοῦνται τώρα ἀπειλητικῶς αἱ Ἀθῆναι, αἱ ὁποῖαι θέλουν νὰ ἀποτινάξουν ὁριστικῶς τὴν σπαρτιατικὴν καταπίεσιν.

Ἐὰν ἀνατρέξωμεν πρὸς στιγμὴν εἰς τὴν Ἀνταλκίδειον εἰρήνην, περὶ τῆς ὁποίας ὡμιλήσαμεν, θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶχον ποιὰν τινὰ ἐλευθερίαν ὅπως στρατολαγοῦν συμμάχους ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Τὴν ἐλαστικότητα αὐτὴν ἀφῆκε προφανῶς ἀπὸ σκοπὸ ὁ Πέρσης βασιλεύς, ἰδίως διὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ὑπερβολικὴν ἰσχὺν τῆς Σπάρτης. Ἐν τούτοις εἴδομεν ὅτι ἡ Σπάρτη ἐπωφελήθη τῆς εἰρήνης ἐκείνης διὰ νὰ ὑποβουλώσῃ σχεδὸν ὁλόκληρον τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Εἰς τοῦτο ἀντέδρασαν, πλὴν τῶν προσπαθειῶν τοῦ Θρασυβούλου, καὶ οἱ προσπάθειαι τοῦ Κόνωνος. Καὶ χωρὶς νὰ παραβιάσῃ τὴν τοῦ «βασιλέως εἰρήνην», ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηνῶν κατώρθωσε καὶ πάλιν νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρὰν συμμαχίαν, τοσοῦτῳ μᾶλλον εὐκολώτερον διότι τώρα αἱ Ἀθῆναι ἐθεωρήθησαν ὡς ὁ φυσικὸς ἡγέτης τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ σπαρτιατικοῦ ζυγοῦ. Ὅταν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι ἐνάμισαν ἀρκετὴν τὴν δύναμίν των, ἐθεώρησαν καλὸν νὰ καταγγείλουν τὴν εἰρήνην, νὰ λύσουν τὰς σπονδὰς καὶ νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Σπάρτης. Φυσικά, κατέβαλαν πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ εὑρεθοῦν ἕτοιμοι, μὲ 200 τριήρεις, 6.000 ὁπλίτας καὶ 500 ἱππεῖς.

Διὰ νὰ ἐξευρεθοῦν οἱ κατάλληλοι πόροι, ἐπῆλθε νέα διαρρύθμισις τῶν οἰκονομικῶν πραγμάτων. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἐθεσπίσθη ὡς ἐπεῖγον μέτρον ἡ λεγομένη «εἰσφορά». Πρόκειται περὶ φορολογίας ἐπὶ τῶν περιουσιῶν. Κατηργήθη ἡ σολώνειος εἰς τάξεις διαίρεσις τῆς πολιτείας καὶ ἔγινε νέα ἐκτίμησις τῶν περιουσιῶν. Τὸ μέτρον ἐπεξετάθη καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς μετοίκους. Ἕκαστος λοιπὸν κατέβαλεν ὡρισμένον τμῆμα τῆς περιουσίας του, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη τίμημα. Τοῦ τιμήματος αὐτοῦ ἀπηλλάγησαν μόνον οἱ ἔχοντες περιουσίαν κατωτέραν τῶν 25 μνῶν ἢ οὐδεμίαν φυσικὰ περιουσίαν. Διὰ νὰ εἰσπραχθοῦν δὲ κανονικῶς καὶ ἀνελλιπῶς οἱ φόροι αὐτοί, διηρέθησαν αἱ Ἀθῆναι εἰς 20 «συμμορίας» ἢ μᾶλλον ὁμάδας, ἑκάστης τῶν ὁποίων τὸ τίμημα ἦτο περίπου τὸ αὐτό. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐξευρέθησαν οἱ πόροι. Ἀλλὰ καὶ ἄνδρες ἐπιφανεῖς ἀνεδείχθησαν. Πλὴν τοῦ Χαβρίου, προσέβαλλεν τώρα εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ προσκήνια τῆς χώρας ὁ Τιμόθεος, υἱὸς τοῦ Κόνωνος, ἀντάξιος τοῦ πατρός του. Ἐπίσης δίδεται εὐκαιρία ὅπως ἐκτιμηθοῦν αἱ ἀρεταὶ τοῦ Καλλιστράτου τοῦ Ἀφιδναίου. Σκοπὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων των ἦτο ὅπως ἐξαναγκασθοῦν οἱ Σπαρτιάται νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ σχέδια ἡγεμονίας των ἐπὶ ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅπως ἀσεθῆ εἰς τὰς πόλεις πλήρης αὐτονομία.

Ἡ κατάστασις τῶν δύο ἀντιπάλων συμμαχιῶν. Τούτων λοιπὸν οὔτως ἐχόντων, προσῆλθον εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων προθυμοῦνται ἡ Τένεδος, ἡ Χίος, ἡ Λέσβος, ἡ Ρόδος, τὸ Βυζάντιον καὶ ἀρκεταὶ νῆσοι τῶν Κυκλάδων. Ἀλλὰ τώρα ἡ συμμαχία αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἶχε πλέον τὸν παλαιὸν ἀποκλειστικὸν ναυτικὸν χαρακτῆρα. Διότι εἰς τὴν συμμαχίαν συμμετεῖχε καὶ ἡ Βοιωτία, χώρα κατ' ἐξοχὴν στηριζομένη εἰς τὰς κατὰ ξηρὰν δυνάμεις. Κατὰ τὸ 377 συνῆλθεν εἰς Ἀθήνας συνέδριον ἀπάντων τῶν συμμάχων, πρὸς καθορισμὸν τῶν ὅρων συμμαχίας. Ὡς πρὸς τὴν ἐπίσημον ὀνομασίαν, καθωρίσθη ὅτι ἡ νέα συμμαχία θὰ ὀνομάζεται «Ἀθηναῖοι καὶ οἱ συμμαχοι αὐτῶν». Ἑκάστη σύμμαχος πολιτεία θὰ διετήρει τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν της, ἐπίσης δὲ δὲν θὰ ἐδέχετο οὔτε ἀντιπροσώπους Ἀθηναίους εἰς τὰ ἐσωτερικά της, οὔτε συστάσεις περὶ τοῦ πολιτεύματός της, φυσικὰ δὲ οὔτε παρεμβάσεις. Οὔτε φόροι θὰ κατεβάλλοντο. Προκειμένου ὅμως περὶ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου, ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τῶν φόρων μόνον ἡ ὀνομασία κατηργήθη. Αἱ καταβολαί, ἀπαραίτητοι ὅλως τε, ὠνομάσθησαν τώρα «συντάξεις». Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ ἡγεμονία τῆς συμμαχίας ἀνετέθη φυσικὰ εἰς τὰς Ἀθήνας αἱ ὁποῖαι καὶ θὰ ἐξεπροσώπουν διπλωματικῶς τὴν ὅλην συμμαχίαν ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις. Ἐπίσης αἱ Ἀθῆναι ὡρίσθησαν ὡς ἕδρα τοῦ διαρκοῦς συνεδρίου τῶν συμμάχων. Δὲν παρῆλθε πολὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐκείνου συνεδρίου καιρὸς καὶ ἡ νέα αὐτὴ ἀθηναϊκὴ συμμαχία ἠρίθμει 70 περίπου πολιτείας. Τέλος, τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς νέας αὐτῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας ἐν σχέσει πρὸς τὰς προηγουμένας ἦτο ὅτι ἡ συμμαχία θὰ διελύετο αὐτομάτως μόλις ἐπετυγχάνετο ὁ τελικὸς σκοπός, δηλαδὴ ἡ ἀνάκτησις τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν συμμάχων πόλεων καὶ ἡ ἀπόρριψις παντὸς ἐμμέσου ἢ ἀμέσου ζυγοῦ τῆς Σπάρτης.

Ἀλλὰ εἶχε καὶ ἡ Σπάρτη τοὺς ἰδικούς της συμμάχους. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ κατέκρινον τοὺς Σπαρτιάτας διότι προσεδόθη εἰς τὸν Βοιωτικὸν πόλεμον χαρακτὴρ πολέμου ἀποκλειστικῶς κατὰ γῆν. Ἐζητήθη δὲ τώρα ἡ διεξαγωγὴ πολέμου καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Παρεσκευάσθη λοιπὸν ταχύτατα πολεμικὸς στόλος ἰσχυρὸς καὶ ἐπίφοβος, ὁ ὁποῖος μάλιστα θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ διὰ τὴν μεταγωγὴν τῶν κατὰ ξηρὰν πολεμικῶν δυνάμεων. Τὴν φορὰν αὐτὴν οἱ ἐπιχειρήσεις ἤρχισαν μὲ καθαρῶς οἰκονομικὸν πόλεμον. Στόλος σπαρτιατικός, ἀποτελούμενος ἀπὸ 60 πολεμικὰ σκάφη καὶ τοῦ ὁποίου ἡγεῖτο ὁ Σπαρτιάτης ναύαρχος Πόλλις, ἤρχισε νὰ περιπολῇ ἀνὰ τὰς Κυκλάδας πρὸς σκοπὸν ὅπως παρεμποδίσῃ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν Ἀθηνῶν. Πράγματι παρ' ὀλίγον τὰ σπαρτιατικὰ πλοῖα νὰ συνελάμβανον πολεμικὰ σιτοφορτία ἐὰν τὰ ἐμπορικὰ τῶν Ἀθηναίων πλοῖα δὲν ἔσπευδον νὰ καταφύγουν εἰς τὴν Γεραιστὸν τῆς Εὐβοίας. Κατόπιν τούτου ὅμως προέκυψεν ἔλλειψις σίτου εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ μετ' ὀλίγον θὰ ἐνεφανίζετο ἡ ἀπειλὴ τῆς σιτοδείας. Ἀνάγκη λοιπὸν ἦτο ὅπως ἀπελευθερώσουν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ σιτοφορτία των. Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἀρχίζουν αἱ πραγματικαὶ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις.

Κατόπιν τούτου, οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν τὸν στρατηγὸν Χαβρίαν, ἡγούμενον 80 τριήρεων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν σιταγωγῶν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος συναντᾷ τὸν στόλον τῶν Λακεδαιμονίων παρὰ τὴν Νάξον καὶ νικᾷ αὐτὸν κατὰ κράτος. Οἱ Ἀθηναῖοι συνέλαβον 48 τριήρεις τῶν ἀντιπάλων των. Κατὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπιστροφήν του ὁ Χαβρίας προσεκομισεν ἐπὶ πλέον καὶ 3.000 αἰχμαλώτους, ἐπίσης δὲ λάφυρα ἀξίας περίπου 110 ταλάντων. Φυσικὰ μία τοιαύτη νίκη ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἀθηναίους. Δι' αὐτὸ καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Χαβρίας ἀποστέλλεται καὶ πάλιν εἰς ἐκστρατείαν. Τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος πλέει εἰς τὰ ὕδατα τῆς Θράκης πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἀβδηριτῶν, τοὺς ὁποίους ἠπείλουν οἱ βάρβαροι Τριβαλλοί. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁ Χαβρίας νικᾷ, ἐπίσης δὲ συντελεῖ ὥστε νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηνῶν σημαίνουσαι πόλεις.

Ἐξ ἄλλου ὁ υἱὸς τοῦ Κόνωνος Τιμόθεος, στρατηγὸς ἱκανώτατος, ἐπὶ κεφαλῆς 50 τριήρεων ἀθηναϊκῶν, προσβάλλει κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 375 π.Χ. τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς. Μετὰ ταῦτα πλέει εἰς τὸ Ἰόνιον καὶ συντελεῖ ὥστε νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν σημαντικὸν μέρος τῆς Κεφαλληνίας καὶ ἡ Κέρκυρα. Κατόπιν τούτου σπεύδουν νὰ προσχωρήσουν οἱ Ἠπειρῶται καὶ οἱ Ἀκαρνᾶνες.

Αὐτὰ ὅλα ἔχουν τὸν ἄμεσον ἀντίκτυπόν των εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν «ἐξωτερικὴν» πολιτικὴν τῆς Σπάρτης. Διότι, ὅταν ὁ Πολυδάμας, ἡγεμὼν τῶν Φαρσάλων, θέλει νὰ ταπεινώσῃ τὸν

πανίσχυρον τύραννον τῶν Φερῶν Ἰάσονα, ζητεῖ ἐπείγουσαν ἀρωγὴν ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτας, οὗτοι δὲ ἀναγκάζονται νὰ ἀναγνωρίσουν ὅτι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐνδιαφερθοῦν πλέον διὰ ζητήματα τόσον ἀπομεμακρυσμένα τῆς Σπάρτης. Μετὰ τὴν ἄρνησιν ὅμως τῶν Σπαρτιατῶν, ὁ τύραννος τῶν Φερῶν Ἰάσων ἐνίσχυσε σημαντικῶς τὰς δυνάμεις του καὶ ἀπέβη πραγματικὸς μονάρχης, ὀργανώσας κατὰ πρωτότυπον ὄντως τρόπον τὸ κράτος του. Δημιουργεῖ τακτικὸν στρατὸν ἐκ δισμυρίων ὁπλιτῶν καὶ ἀσυγκρίτως περισσοτέρων πελταστῶν, εἰς τοὺς ὁποίους προστίθεται τὸ ἰσχυρότερον ἱππικόν, τὸ ὁποῖον εἶδε ποτὲ ἡ Ἑλλάς, ἀπαρτιζόμενον ἐξ 8.000 ἱππέων. Κατόπιν τούτου ὁ Ἰάσων ὀργανώνει οἰκονομικῶς τὴν χώραν, μονοπωλῶν τρόπον τινὰ τὴν πανελλήνιον σιταγοράν. Ἔχει πλήρη συναίσθησιν ὅτι τοιουτοτρόπως δεσπόζει τῆς Ἑλλάδος ὅτι τὸ ἠπειρωτικὸν κράτος του ἑδράζεται ἐπὶ δάσεων πολὺ στερεωτέρων ἢ οἱαδήποτε ἄλλη δύναμις βασιζομένη εἰς τοὺς στόλους της.

Ἐν τούτοις ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ Ἰάσονος δὲν εἶναι ἡ καθυποταγὴ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Θεσσαλῶν. Βλέπει πολὺ μακρότερον. Γνωρίζει φυσικὰ ὅτι μικρὰ ὑπὸ τὸν στασιάσαντα Κῦρον δύναμις ἠρκέσε διὰ νὰ ἀπειληθῇ τὸ πελώριον κράτος τῆς Περσίας. Δὲν ἀγνοεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπειλὴ ἀκόμη μάλιστα σοβαρωτέρα, ὑψώθη ἐναντίον τῆς Περσίας, κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Σπαρτιάτου Ἀγησιλάου. Διατί λοιπὸν νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τώρα αὐτὸς κατὰ τρόπον πολὺ σοβαρώτερον τὴν κατάλυσιν τοῦ περσικοῦ κράτους; Ἑτοιμάζεται λοιπὸν συστηματικῶς διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ μεγαλοπνόου αὐτοῦ σχεδίου του, τὸ ὁποῖον προφανέστατα θὰ ἐπετύγχανεν. Ἀλλὰ μεσολαβεῖ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ θάνατός του καὶ ὁ μεγαλεπήβολος αὐτὸς ἡγέτης τῶν Θεσσαλῶν χάνει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀπαθανατίσῃ τὸ ὄνομά του εἰς τὴν παγκόσμιον Ἱστορίαν. Τὴν ἰδέαν καὶ τὰ σχέδια θὰ τὰ εὕρῃ κατόπιν ἕτοιμα ὁ Φίλιππος τῆς Μακεδονίας, θὰ τὰ πραγματοποιήσῃ δὲ ὁ μεγαλοφυὴς υἱός του Ἀλέξανδρος. Κατὰ τὸ μεσολαβοῦν ὅμως διάστημα ἡ Ἑλλὰς δὲν παύει νὰ ἀλληλοσπαράσσεται.

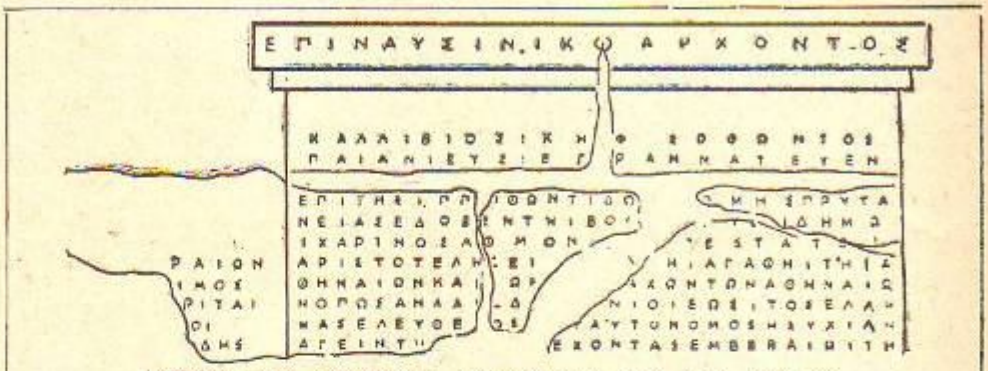

ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΟΥ 378—377 Π.Χ.

Τὸ κεῖμενον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἐπὶ Ναυσινίκου ἄρχοντος. Καλλίβιος Κηφισοφῶντος Παιανιεὺς ἐγραμμάτευεν· ἐπὶ Ἱπποθωντίδος ἑβδόμης πρυτανείας ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· Χαρῖνος Ἀθμονεὺς ἐπεστάτει· Ἀριστοτέλης εἶπεν· Τύχῃ ἀγαθῇ τῇ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηναίων ὅπως ἂν Λακεδαιμόνιοι ἐῶσι τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους ἡσυχίαν ἄγειν τὴν χώραν ἔχοντας ἐν βεβαίῳ τὴν ἑαυτῶν». Εἰς τὸ πρὸς τ' ἀριστερὰ περιθώριον ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τινῶν ἐκ τῶν συμμάχων: «Κερκυραῖοι ὁ Δῆμος, Ἀβδηρῖται, Θάσιοι, Χαλκιδεῖς (ἀπὸ Θράκης)».

Η ΑΚΜΗ ΤΩΝ ΘΗΒΩΝ

Τὰ γεγονότα ἐξελίσσονται τώρα ὡς ἑξῆς: Ἐφ' ὅσον ἡ Σπάρτη ἦτο ἀπασχολημένη εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν, οἱ Θηβαῖοι εὗρον ὅλον τὸν καιρὸν νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ νὰ ὠφεληθοῦν ἐκ τῆς «ἀπραξίας» αὐτῆς τῆς Σπάρτης. Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπέταξαν πᾶσας τὰς πόλεις τῆς Βοιωτίας, ἀνέλαβον καὶ «ἐξωτερικὸν» πόλεμον, εἰσβάλλοντες εἰς Φωκίδα. Τότε οἱ Σπαρτιάται μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ἀδιαφορήσουν, διεπεραίωσαν διὰ θαλάσσης στρατόν, ἐρχόμενοι ἐπικουροι τῶν Φωκέων. Κατόπιν τούτου οἱ Ἀθηναῖοι, κρίνοντες ὅτι ἐνῷ αὐτοὶ ὑφίστανται ὅλα τὰ βάρη τοῦ κατὰ θάλασσαν πολέμου, συντελοῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Θηβῶν, ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην (374 π. Χ.) καὶ ἐζήτησαν τὴν συναψιν εἰρήνης. Φυσικὰ οἱ Σπαρτιάται, οἱ ὁποῖοι εἶχον πλήρη συναίσθησιν τῶν ἀδυναμιῶν των, ἔσπευσαν νὰ δεχθοῦν τὴν προσφορὰν αὐτήν. Καὶ μόνον οὕτως ἀπεσοβήθη κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν δεύτερος Πελοποννησιακὸς πόλεμος. Οἱ Θηβαῖοι, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἤθελον ὁπωσδήποτε τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου, ἐφ' ὅσον ὠφελοῦντο ἐκ τούτου, ἠναγκάσθησαν ἐν τούτοις ἀπὸ αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα νὰ ὑπόσχουν τῶν διαπραγματεύσεων τῆς εἰρήνης, ἐπίσης δὲ καὶ τῶν σπονδῶν. Καὶ τοιουτοτρόπως συνήφθη ἡ εἰρήνη κατὰ τὸ 374. Ἐν τούτοις ἡ ζωὴ τῆς εἰρήνης αὐτῆς δὲν ἔμελλε νὰ εἶναι μακρὰς διαρκείας. Διότι οἱ Σπαρτιάται, παρὰ τὰς ρητὰς διατάξεις τῆς εἰρήνης ὅπως μὴ ἐνδιαφέρωνται οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τὰς ἄλλας ἐπικρατείας, ἀπέστειλαν εἰς Κέρκυραν σπαρτιατικὸν στόλον καὶ ἀπέκλεισαν τὴν μεγαλόνησον. Οἱ Κερκυραῖοι ἐζήτησαν τότε τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων. Κατὰ τὴν ἄνοιξιν λοιπὸν τοῦ 372 ἀποστέλλεται εἰς Κέρκυραν ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἰφικράτους. Ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ ὁ στόλος αὐτὸς εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον, οἱ Κερκυραῖοι διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων κατενίκησαν τοὺς Σπαρτιάτας. Τότε ὁ Ἰφικράτης ἤνωσε τὰς ἀθηναϊκὰς τριήρεις μετὰ τῶν κερκυραϊκῶν καὶ προσέβαλε τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Πελοποννήσου.

Ὁ νέος αὐτὸς πόλεμος ἐβάρυνεν ἐν τούτοις μεγάλως τοὺς Ἀθηναίους, ὠφέλει δὲ ἀποκλειστικῶς τοὺς Θηβαίους. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ ἐδραιώσουν τὰς δυνάμεις των, ἀλλὰ ἔφθασαν μέχρι σημείου νὰ προσβάλουν τὴν ἀκμαιότητα τῶν Ἀθηνῶν. Οὕτως εἰσέβαλον εἰς τὰς Πλατάιας, ἀλλὰ καὶ τοὺς Θεσπιεῖς κατεπίεζον, ἐξαναγκάσαντες αὐτοὺς νὰ προσφύγουν εἰς χωρία καὶ κώμας, ἐγκαταλείποντες τὰς ἑστίας των. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι ἦλθον καὶ πάλιν εἰς λόγους μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς ἐπίτευξιν εἰρήνης. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν εἰρήνην ἐπεθύμουν καὶ οἱ Σπαρτιάται, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Πελοποννήσιοι. Δι' αὐτὸ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 371 συνῆλθεν εἰς Σπάρτην τὸ συνέδριον — ὡς θὰ ἐλέγομεν — τῆς Εἰρήνης. Αἱ διαπραγματεύσεις διεξήγοντο βάσει τῆς αὐτονομίας τῶν διαφόρων πόλεων. Οἱ Σπαρτιάται ἐδέχοντο νὰ καταργήσουν τὰ ναυτικὰ καὶ πεζικὰ των στρατόπεδα, ἐπίσης δὲ νὰ ἀνακαλέσουν τοὺς ἁρμοστάς των. Ἀλλ' ὅταν ἐπέστη ἡ στιγμὴ τῶν ὑπογραφῶν, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ ὁποῖος ἐξεπροσώπει τοὺς Θηβαίους, ἠρνήθη νὰ ὑπογράψῃ, τοῦτο δὲ διότι οἱ Θηβαῖοι ἤθελον νὰ μὴ παραιτηθοῦν τοῦ προνομίου των νὰ ἄρχουν τῆς ὅλης Βοιωτίας, ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι ἦρχον τῆς Ἀττικῆς καὶ οἱ Σπαρτιᾶται τῆς Λακωνικῆς. Κατόπιν τούτου οἱ Θηβαῖοι ἀντιπρόσωποι καὶ πληρεξούσιοι ἀπεσύρθησαν, ἡ δὲ Σπάρτη ἔστειλεν εἰς Θήβας πρέσβεις ὅπως πείσουν τοὺς Θηβαίους νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν πανελλήνιον ἐκείνην εἰρήνην. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Θηβαῖοι οὔτε τὴν φορὰν αὐτὴν ἐπείσθησαν, οἱ Σπαρτιᾶται διέταξαν τὸν ἐν Φωκίδι διαμένοντα ἐν τῷ μεταξὺ Κλεόμβροτον νὰ εἰσβάλῃ εἰς Βοιωτίαν καὶ νὰ ἐξαναγκάσῃ οὕτω τοὺς Θηβαίους ὅπως προσχωρήσουν εἰς τὴν κοινὴν συμφωνίαν.

Η ΕΝ ΛΕΥΚΤΡΟΙΣ ΜΑΧΗ

Ἀλλὰ αἱ δυνάμεις τῶν Θηβῶν ἦσαν λίαν ὑπολογίσιμοι. Ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ ὁποῖος συνειργάζετο ἀδελφικῶς μετὰ τοῦ Πελοπίδου, εἶχε θέσει πλέον ὡς σκοπὸν τῆς πολιτείας του ὄχι μόνον τὸ μεγαλεῖον τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑνότητα τῆς Βοιωτίας. Εἰς αὐτοὺς ὀφείλεται καὶ ἡ ἵδρυσις τοῦ Ἱεροῦ Λόχου. Τὸ συγκρότημα αὐτὸ δὲν ἦτο μόνον δύναμις 300 ἐκλεκτῶν νέων ἀποφασισμένων πρὸς πᾶν ἐνδεχόμενον, ἀλλὰ ἦτο ἐπίσης καὶ σχολὴ καὶ παράδειγμα καὶ ἀναζωογόνησις τῶν ὅλων μαχίμων δυνάμεων τῶν Θηβαίων. Ὅταν λοιπὸν ὁ Κλεόμβροτος, ἡγούμενος στρατιᾶς ἀπαρτιζομένης ἀπὸ δέκα χιλιάδας ὁπλίτας καὶ χιλίους ἱππεῖς, εἰσέβαλεν εἰς Βοιωτίαν διὰ τῆς πεδιάδας τῶν Λεύκτρων, εὗρεν ἀντιμετώπους του τὰς ὠργανωμένας δυνάμεις τῶν Θηβαίων. Ἐκ τῶν ἑπτὰ βουνόντων Βοιωταρχῶν, οἱ τρεῖς, ἔχοντες ὑπ' ἄψιν των τὸν τεράστιον ἐκεῖνον ὄγκον τῶν εἰσβολέων, διετύπωσαν τὴν γνώμην ὅπως μὴ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἀλλ' ἐπιστρέψουν εἰς Θήβας. Ἀλλὰ τόσον ὁ Ἐπαμεινώνδας ὅσον καὶ ὁ Πελοπίδας μετέπεισαν τοὺς ἀμφιρρέποντας ὅπως μὴ παράσχουν εἰς τὸν ἀντίπαλον εὐκαιρίαν ἵνα ἐπιδληθῇ ἐπὶ τῶν Θηβῶν. Τοιουτοτρόπως δὲ ἀπεφασίσθη ἡ μάχη.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐφρόντισε νὰ προσδώσῃ εἰς τὸν πόλεμον μεταξὺ τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Σπάρτης χαρακτῆρα ἐθνικὸν τρόπον τινά. Κατώρθωσε δηλαδὴ νὰ τὸν μεταβάλῃ εἰς πόλεμον βοιωτικὸν ἐναντίον τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας. Ἐπέτυχε δὲ τοῦτο, διότι παρέσχεν ἀφ' ἑνὸς εἰς τοὺς Βοιωτοὺς ὅλους τὴν δυνατότητα ἀνυπακοῆς πρὸς τὴν Σπάρτην, ἐξ ἄλλου δὲ προσείλκυσε πλείστας πόλεις τῆς Βοιωτίας ὅπως μετάσχουν ἐλευθέρως εἰς τὴν θηβαϊκὴν συμμαχίαν. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπεσπάσθησαν τῆς Σπάρτης οἱ Θεσπιεῖς, ἔναντι τῶν ὁποίων ἄλλως τε ὁ Ἐπαμεινώνδας διετήρει ἐπιφυλάξεις, οἱ συγκεντρωθέντες Βοιωτοὶ μαχηταὶ ἀνῆλθον εἰς 6.000. Τοιουτοτρόπως ἀντεμετωπίσθησαν τὰ δύο στρατεύματα. Ὁ Κλεόμβροτος ἡγούμενος τῆς σπαρτιατικῆς στρατιᾶς, ἦτο πολὺ ὀλίγον πρόθυμος νὰ δώσῃ μάχην, διότι ἀνέμενε τὰς ἐκ Σπάρτης ἐπικουρίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἤδη ἀναχωρήσει ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀγησιλάου Ἀρχιδάμου. Ὑπὸ τὴν πίεσιν ὅμως τῶν πραγμάτων ἠναγκάσθη ὁ Κλεόμβροτος νὰ δεχθῇ τὴν μάχην.

Ἡ λοξὴ φάλαγξ. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν

[illegible] ἐπὶ τὰ δεξιὸν κέρας τῆς παρατάξεως. [illegible] τὰ [illegible] μέρη τῆς παρατάξεως τῶν Λακεδαιμονίων [illegible] τὸ δεξιὸν κέρας. Αὐτὸ τὸ ἀντελήφθη ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ἀναπτύξας ἐκεῖνον συνεκέντρωσε τὰς μεγίστας τῶν δυνάμεών του. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐσχημάτισε διὰ πρώτην φορὰν [illegible] τῶν πολέμων τὴν περίφημον ἔκτοτε καταστάσαν κλοιὸν φάλαγγα, ἐπετέθη κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐνῷ [illegible] τὸ μέτωπον τῶν Λακεδαιμονίων εἶχε βάθος 12 μόνον ἀνδρῶν, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀντέταξεν εἰς τὸ δεξιὸν τῶν Σπαρτιατῶν τὴν ἰδικήν του ἐμπνεύσεως «κλοιὸν φάλαγγα», τεταγμένην κατὰ στήλας αἵτινες εἶχον βάθος 50 ἀνδρῶν, τὸ δὲ δεξιὸν κέρας του ὁ Ἐπαμεινώνδας παρέταξεν εἰς τρόπον ὥστε ἡ ὅλη παράταξις τῶν Βοιωτῶν ἐσχημάτιζεν ὄντως φάλαγγα λοξήν, τῆς ὁποίας τὸ ἰσχυρότατον μέρος ἦτο τὸ ἀριστερὸν της κέρας.

Εἰς τὸ ἀριστερὸν ἐκεῖνο κέρας, δηλαδὴ ἐναντὶ τοῦ δεξιοῦ τῶν Σπαρτιατῶν, ἐτάχθη φυσικὰ καὶ ὁ Ἱερὸς Λόχος. Ἤρχισε λοιπὸν ἡ ἐν Λεύκτροις μάχη δι' ἐπιθέσεως τοῦ βοιωτικοῦ ἱππικοῦ, τὸ ὁποῖον ἠδυνήθη εὐχερῶς νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς κακῶς ἐκπαιδευμένους Λακεδαιμονίους ἱππεῖς. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ τολμηρὸς ἐκεῖνος χειρισμὸς ἐξέθεσε πρὸς στιγμὴν τὴν βοιωτικὴν φάλαγγα εἰς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων. Εἰς ὡρισμένην στιγμὴν μάλιστα ὀλίγον ἔλειψε νὰ κυκλωθῇ ὁ Ἐπαμεινώνδας. Ἀλλ' ὁ Πελοπίδας προσέδραμε μετὰ τῶν 300 τοῦ Ἱεροῦ Λόχου καὶ ἔσωσε τὴν κατάστασιν. Ἐπὶ τέλους ὁ Ἐπαμεινώνδας διὰ τῆς λοξῆς φάλαγγός του κατώρθωσε νὰ προσβάλῃ καὶ νὰ διασπάσῃ τὴν δεξιὰν πτέρυγα τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κλεόμβροτος εἶχε τραυματισθῆ θανασίμως. Κατόπιν ὅλων αὐτῶν τὸ δεξιὸν κέρας τῶν Σπαρτιατῶν μὴ δυνάμενον νὰ συμπτυχθῇ, ἐτράπη εἰς φυγὴν καὶ συμπαρέσυρε τοὺς συμμάχους του. Πλὴν τοῦ Κλεομβρότου εἶχον φονευθῆ ὑπερχίλιοι σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τετρακόσιοι Σπαρτιάται. Τὸ δὲ σπαρτιατικὸν ἱππικὸν εἶχε πλήρως διαλυθῆ. Οἱ ὑπόλοιποι σύμμαχοι τῆς Σπάρτης ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὶν ἀκόμη ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀντιπάλων των.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας συμπεριεφέρθη μὲ πολλὴν μεγαλοψυχίαν ἐναντὶ τῶν ἡττηθέντων. Ἀφοῦ κατεκράτησε τὰς ἀσπίδας τῶν φονευθέντων, παρέδωκεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας τοὺς νεκροὺς των πρὸς ταφήν.

Μία τοιαύτης ἐκτάσεως καὶ σημασίας ἧττα τῶν Σπαρτιατῶν εἶχε φυσικὰ τὸν ἀντίκτυπόν της εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν Σπάρτην, ἡ εἴδησις τῆς καταστροφῆς ἔφθασεν ἐνῷ ἐτελοῦντο αἱ ἑορταὶ τῶν Γυμνοπαιδιῶν. Κατὰ τὰς ἑορτὰς αὐτάς, οἱ παῖδες, οἱ νεανίαι καὶ οἱ ἄνδρες ἐπεδείκνυον τὴν γυμναστικὴν καὶ ὀρχηστικήν των δεξιότητα. Οἱ ἔφοροι ἔκριναν καλὸν νὰ μὴ διακόψουν τὰς ἑορτάς, ἔστειλαν ὅμως καὶ εἰδοποίησαν τοὺς οἰκείους τῶν φονευθέντων, παρήγγειλαν δὲ εἰς τὰς γυναῖκας νὰ μὴ ἐκβάλουν κραυγὰς ἀλλὰ νὰ πενθήσουν ἐν σιγῇ. Τὴν ἐπαύριον ἡ Σπάρτη παρουσίαζε θέαμα ἐξαιρετικῆς ἀξιοπρεπείας. Ἐκεῖνοι μὲν τῶν ὁποίων οἱ συγγενεῖς ἐφονεύθησαν εἰς τὴν μάχην, ἔκαμαν τὴν δημοσίαν ἐμφάνισίν των ἐν καταφανεῖ φαιδρότητι, ἀντιστρόφως δὲ ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων ἐπέζησαν οἱ συγγενεῖς, περιήρχοντο τὰ δημόσια κέντρα σκυθρωποί, ὡς νὰ ὑπέφερον ἀπὸ τὸ βάρος μεγάλης ταπεινώσεως. Παρ' ὅλα ταῦτα, τὸ ψυχολογικὸν καὶ ἠθικὸν ἀποτέλεσμα τῆς νίκης τῶν Θηβαίων ὑπῆρξε μεγαλύτερον τῆς πραγματικῆς σημασίας τῆς μάχης. Καὶ ναὶ μὲν οἱ Σπαρτιᾶται ὑπεχώρησαν εἰς τὸ στρατόπεδόν των, τὸ ὁποῖον οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐπεχείρησαν νὰ προσβάλουν, ἀλλ' ἡ εἴδησις τῆς νίκης τῶν Θηβαίων μεταδοθεῖσα εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις συνεκλόνισεν αὐτὰς καὶ συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἐπιζητῆται τώρα ἡ συμμαχία τῶν Θηβῶν. Οὕτως αἱ Θῆβαι κατόπιν τῆς νίκης αὐτῆς διεκδικοῦν τὰ πρωτεῖα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον.

Ἄλλο ἀποτέλεσμα τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης ἦτο τὸ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Θηβῶν, δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ εἶναι φίλοι τῶν Θηβαίων. Βλέποντες ἄλλως τε οἱ Ἀθηναῖοι τὴν Σπάρτην ἀνίσχυρον, ἐπίστευσαν κατάλληλον τὴν στιγμὴν ὅπως ἐπέμβωσιν ὡς ἐκτελεσταὶ τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης καὶ ὡς ὑπερασπισταὶ τῆς αὐτονομίας τῶν ἐλευθέρων πόλεων. Δι' αὐτὸ καὶ συνεκλήθη εἰς τὰς Ἀθήνας μέγα συνέδριον ἐξ ἀντιπροσώπων διαφόρων πόλεων. Τὸ συνέδριον τοῦτο ὅμως ἀπέτυχε παταγωδῶς, διότι οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἐκφρασθῇ ἐναντίον τῶν Θηβαίων. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον ἐξηγείροντο οἱ δῆμοι ἐναντίον τῶν ὀλιγαρχικῶν φατριῶν καὶ τῶν φιλολακώνων κομμάτων. Ἐπεκράτησαν αἱ δημοκρατικαὶ μερίδες, τοῦτο δὲ ἐσήμαινεν ἀκόμη μεγαλυτέραν μείωσιν τῆς σπαρτιατικῆς ἰσχύος.

Ἡ ἀντισπαρτιατικὴ αὐτὴ ἐξέγερσις ὑπῆρξε πολὺ ἐντονωτέρα εἰς τὴν Ἀρκαδίαν ἀπὸ οἱανδήποτε ἄλλην χώραν. Οἱ Ἀρκάδες, ταπεινωμένοι καὶ καταπιεσθέντες ἀπὸ μέρους τῆς Σπάρτης, προσπαθοῦν τώρα ν' ἀνασυγκροτηθοῦν καὶ ν' ἀνεγείρουν ἐκ νέου τὰς πόλεις τῆς Ἀρκαδίας. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ὑπεδάθησε τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ ἐξαπέστειλεν ὡς βοηθοὺς τῶν Ἀρκάδων χιλίους ὁπλίτας Θηβαίους, μὲ τὴν ἐντολὴν ὅπως ἐπέμβουν ἀμέσως εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Σπαρτιᾶται θὰ ἐπεχείρουν νὰ παρεμποδίσουν τὸ ἔργον τῆς ἐνορθώσεως.

Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΩΝ ΘΗΒΩΝ

Φθάνομεν τοιουτοτρόπως εἰς τὴν περίοδον τῆς θηβαϊκῆς ἡγεμονίας. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ ἀκμὴ τῶν Θηβῶν εἶχεν ἀρχίσει ὀλίγον πρὸ τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης. Δηλαδή, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ κατάκοπος ἐκ τῆς πολεμικῆς δράσεως Σπάρτη δὲν εἶναι πλέον εἰς θέσιν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν θηβαϊκὴν ὀλιγαρχίαν ὡς προμαχῶνα της κατὰ τῶν δημοκρατουμένων Ἀθηνῶν. Ἡ δὲ καταπτώσις ἐκείνη τῶν Θηβαίων ὀλιγαρχικῶν ὀφείλεται κατὰ πολὺ — ὡς γνωρίζομεν — εἰς τὴν ἀπὸ μέρους τῶν Ἀθηνῶν ὑποστήριξιν τῆς δημοκρατικῆς φατρίας τῶν Θηβῶν πρὸς δημιουργίαν ἀντιπερισπασμοῦ εἰς τὴν Σπάρτην. Οὕτω πως εἶχεν ἀναπτυχθῆ καὶ εἰς τὰς Θήβας ἡ λεγομένη μεσαία τάξις.

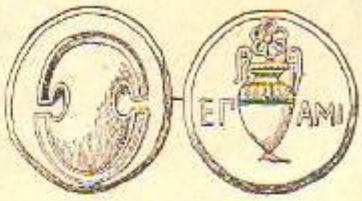

Νόμισμα τῶν Θηβαίων φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Ἐπαμεινώνδα, ἐπὶ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ὄψεως, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ἀπεικόνισιν τῆς ἀσπίδος τῶν Θηβῶν.

Μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην, αἱ Θῆβαι, ὡς πρωτεύουσα τῆς ἀκμαζούσης Βοιωτίας, ἐπιχειροῦν νὰ ἑνοποιήσουν τὴν Ἑλλάδα. Πολὺ φυσικά, τὰ διπλωματικὰ καὶ εἰρηνικὰ μέσα ἀποκλείονται. Διότι ὄχι μόνον αἱ μεγάλαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι — Ἀθῆναι καὶ Σπάρτη, ἂν καὶ καταπεπονημέναι — δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθοῦν τὸν πρωτεύοντα ἐκεῖνον ρόλον τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ καὶ δευτερευούσης σημασίας πόλεις (κράτη) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστοῦν εἰρηνικῶς τὴν θηβαϊκὴν ἡγεμονίαν. Δι' αὐτὸ δὲν μένει παρὰ ἡ διὰ τῶν ὅπλων λύσις. Αἱ Θῆβαι μάλιστα διαθέτουν τώρα τὸν καλύτερον στρατὸν τῆς Ἑλλάδος, τὸν ἀρτιώτερον ἐξοπλισμένον, ἐπίσης δὲ ἔχουν εἰς τὴν διάθεσίν των παγκοσμίου τότε, ἀλλὰ καὶ μετέπειτα κοσμοϊστορικῆς φήμης στρατηγούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας. Εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ὀφείλονται αἱ τεραστίαι σημασίας μεταρρυθμίσεις ἐκείναι μέσα εἰς τὸ στράτευμα. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἐφευρέτης τῆς «λοξῆς φάλαγγος». Ἔχει δὲ ἀνεκτίμητα προσόντα ὁ Ἐπαμεινώνδας. Εἶναι βαθύτατα καὶ πληρέστατα μορφωμένος, ἐντελῶς λιτὸς καὶ ἀπέριττος εἰς τὸν ἰδιωτικόν του βίον, περιφρονητὴς τοῦ πλούτου, ῥήτωρ δεινός, τίμιος μέχρις ἀπιστεύτου βαθμοῦ, κύριος τῶν νεύρων του καὶ μετριοπαθὴς εἰς τοὺς κομματικούς του ἀνταγωνισμούς, ἐφ' ὅσον μάλιστα αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἀκατάβλητον. Εἰς ἐπίμετρον, ὁ μέγας αὐτὸς στρατηλάτης ἔχει τὸ ἀντάξιον ὁλοκλήρωμά του εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Πελοπίδου. Εἶναι δὲ καὶ οἱ δύο πατριῶται κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἠννοεῖτο τότε ὁ πατριωτισμός: ὡς στενὸς δηλαδὴ τοπικισμός. Αὐτὸ ἄλλως τε ἐξηγεῖ καὶ τὸ φαινόμενον πῶς καὶ διατί οἱ μεγαλοφυεῖς ἐκεῖνοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαρθοῦν ὑπεράνω τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν πατριωτῶν, εἰς ἐπίπεδον δηλαδὴ πανελλήνιον καὶ ὄχι ἁπλῶς θηβαϊκόν. Καὶ ἐνῷ μὲν εἶχον διακηρύξει ὅτι πολεμοῦν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν πόλεων ἀπὸ τὸν σπαρτιατικὸν ζυγόν, ἐνῷ πράγματι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἠγωνίσθησαν εἰλικρινέστατα, ἐν τούτοις μετὰ τὴν περίλαμπρον νίκην των ἀλλάσσουν νοοτροπίαν. Θέλουν τώρα νὰ ὑποτάξουν αὐτοὺς τοὺτους τοὺς συμμάχους των καὶ εὑρίσκουν λογικὰς τὰς ἀξιώσεις τῶν Θηβῶν, αἵτινες ἐπιμένουν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὸ μέγιστον μέρος τῆς Ἑλλάδος. Γνωρίζουν καλῶς ὅτι ἡ Σπάρτη εἶχε γίνει μισητὴ λόγῳ τῶν τρομοκρατικῶν της μεθόδων. Ἐν τούτοις τὰς τρομοκρατικὰς μεθόδους υἱοθετοῦν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν σειρὰν των ἐναντὶ τῶν ἄλλων πολιτειῶν, εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν ὁποίων ἐπεμβαίνουν σκανδαλωδῶς. Ὄχι δὲ μόνον αὐτό. Ἀδιάφθοροι αὐτοὶ εἰς τὸν ἰδιωτικόν των βίον, δὲν διστάζουν νὰ κρούσουν τὴν θύραν τοῦ περσικοῦ θησαυροφυλακίου καὶ νὰ μεταχειρισθοῦν βαρβαρικὸν χρῆμα διὰ νὰ ὑποδουλώσουν τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Πελοπίδας μάλιστα ἀναλαμβάνει πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐπαίσχυντον ταξίδιον, ἀνέρχεται εἰς τὰ Σοῦσα καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸ ἀνακτοβούλιον τοῦ Μεγάλου Βασιλέως χρήματα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ καταδυναστευθῇ ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς. Συγχρόνως προσκομίζει διαταγὴν ἢ μᾶλλον ἀπόφεις τοῦ Πέρσου βασιλέως περὶ διευθετήσεως τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς τὰς ὁποίας οὐδεὶς ὑποκύπτει. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν μὲ περσικὸν χρυσίον κατασκευάζει στόλον καὶ ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ἐξουσιάσῃ δι' αὐτοῦ τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Φυσικὰ ἡ Περσία δὲν παύει νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ ἐν Ἑλλάδι. Περισσότερον μάλιστα ἀπὸ κάθε ἄλλην φοράν. Διότι τώρα ἐκεῖ ἡ κρίσις εἶναι σαφῶς καταστροφική. Τρεῖς ἕως τώρα φορὰς οἱ Πέρσαι ἐκινδύνευσαν νὰ κατακτηθοῦν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἐὰν δὲ δὲν ἐπετεύχθη τοῦτο, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶχε προηγηθῆ ἡ ἑλληνικὴ ἑνότης. Ἡ Περσία ἔχει πλήρως κατανοήσει ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατανοήσουν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι μικραὶ ἢ μεγάλαι: ὅτι δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μικρὰ Ἑλλὰς θὰ ἑνοποιηθῇ, ὁ κόσμος καὶ ἡ ὑφήλιος θὰ ὑποκύψουν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ συνεπῶς θὰ κατακοπανιασθῇ καὶ ὁ περσικὸς κολοσσός.

Θάνατος τοῦ Πελοπίδου. Ἀλλ' ἡ ἡγεμονία τῶν Θηβῶν δὲν ἐπρόκειτο νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολύ, καίτοι οἱ Θηβαῖοι ἔμελλον νὰ καταγάγουν καὶ νέας νίκας. Ὅταν εἶδον τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἡγεμονίας τῆς θαλάσσης ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἱ Θηβαῖοι, προεξάρχοντος τοῦ Ἐπαμεινώνδα, ἐπεδίωξαν νὰ καθαιρέσουν τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν. Πρὸς τοῦτο, καίτοι ἐφαίνετο τὸ τόλμημα παράδοξον, ἐχορήγησαν τὴν ἔγκρισίν των πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν διὰ τὴν κατασκευὴν 100

τριήρεων. Ὅτε δὲ ὁ στόλος παρεσκευάσθη ἐξέπλευσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας (363) πρὸς τὰς περὶ τὸ Βυζάντιον ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων πόλεις. Ἀλλὰ παρ' ὅτι δὲν φαίνεται ἐπιτυχὼν νίκην τινά, διὰ τῆς παρουσίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν του προσέβαλε τὴν κατὰ θάλασσαν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπιστρέψας εἰς τὰ ἴδια, ἀνέβαλε διὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος τὰς ναυτικάς του ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ αἱ δημιουργηθεῖσαι νέαι συνθῆκαι ἐκάλουν αὐτὸν εἰς ἕτερον πεδίον μάχης.

Ἐνῷ δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἠσχολεῖτο μὲ τὴν ματαίαν ὁπωσδήποτε καθαίρεσιν τῆς κατὰ θάλασσαν δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, ὁ Πελοπίδας ἠσχολεῖτο μὲ τὴν καθαίρεσιν τοῦ δεσπότου Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη καθυποτάξει τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας, τοὺς Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας καὶ τοὺς Μάγνητας, ἔχων συμμάχους τοὺς Ἀθηναίους. Κατήγαγε δὲ νίκην λαμπρὰν ὁ Πελοπίδας παρὰ τὰς Κυνὸς Κεφαλάς, καταστρώσας τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ἀψηφήσας τὸν κίνδυνον ἐπλήρωσε μὲ τὴν ζωήν του τὴν ἄφρονα γενναιότητα. Ἐν τούτοις ὁ θάνατος τοῦ Πελοπίδου δὲν ἠμπόδισε τὴν πλήρη ἐπίτευξιν τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ τοῦ ἐπιχειρήματος. Διότι ὁ Ἀλέξανδρος, ἡττηθεὶς ἐπανειλημμένως, ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς προτέρας του θέσεις περὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβαίων καὶ τῶν βορείων τούτων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ μάχη τῆς Μαντινείας (362 π.Χ.). Ἡ ἑλληνικὴ χερσόνησος παρουσιάζει ἤδη ἕνα πεδίον ἀνταρσίας κατὰ τῶν Θηβῶν, τὰ δὲ ἐπακόλουθα τῆς ἀνταρσίας αὐτῆς εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα ἀναρχία, ἡ ἀβεβαιότης διὰ τὴν αὔριον, τὸ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀστοθὲς ἔδαφος. Φυσικὸν εἶναι νὰ ἀδημονοῦν τώρα αἱ Ἀθῆναι διὰ τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην πρόοδον τῶν Θηβῶν. Καὶ ἀκόμη φυσικώτερον νὰ μὴ εὑρίσκουν οἱ Ἀθηναῖοι πολιτικοὶ διέξοδον ἄλλην ἀπὸ τὴν συμμαχίαν τῆς πατρίδος των μὲ τὴν ἀλαζόνα Σπάρτην διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπερχομένου κινδύνου. Ἡ Σπάρτη βεβαίως δέχεται, διότι κινδυνεύει πλέον καὶ ἡ ἰδία νὰ περιέλθῃ εἰς χεῖρας τῶν Βοιωτῶν, κατόπιν τῶν συνεχιζομένων εἰσβολῶν των εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τὰ ἐσωελληνικὰ πράγματα εἶχον λάβει πλέον σαφῶς δυσμενῆ τροπὴν κατὰ τῶν Θηβῶν. Πολλαὶ τῶν ἀρκαδικῶν πόλεων διὰ ν' ἀποτινάξουν τὸν θηβαϊκὸν ζυγὸν εἰσήγαγον καὶ πάλιν τὸ ὀλιγαρχικὸν σύστημα, τὸ δὲ 364 οἱ Πελοποννήσιοι ὀλιγαρχικοὶ προβαίνουν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς Ὀλυμπίας. Κέντρον τῶν ἐχθρῶν τῶν Θηβῶν εἶναι ἡ Μαντίνεια. Ἐνῷ ἀντιστρόφως ἡ Τεγέα διατηροῦσα τὸ δημοκρατικὸν τῆς πολίτευμα συγκεντρώνει ἀκόμη τοὺς ἐναπομείναντας φίλους τῶν Θηβαίων. Οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, ὅταν τὸ θέρος τοῦ 362 ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰλεώρησεν ἀπαραιτήτως νὰ ἀναστείλῃ τὰ ναυτικάς του κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐπιχειρήσεις διὰ νὰ ἀναλάβῃ νέαν ἐκστρατείαν εἰς τὴν Πελοπόννησον πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀπομενόντων ὀπαδῶν τῶν Θηβῶν καὶ καθυπόταξιν τῶν ἀποστάντων. Ἡγεῖτο στρατοῦ ἀριθμοῦ ἀναφερόμενος ὡς πολυάριθμος καὶ φοβερός, διότι περιελάμβανε τοὺς Βοιωτούς, Εὐβοεῖς, Θεσσαλούς, Λοκρούς, Αἰνιᾶνας καὶ τινας ἄλλους εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν μετὰ τὴν εἰς τὴν Πελοπόννησον διαπεραίωσιν οἱ Σικυώνιοι, οἱ κάτοικοι τῆς Τεγέας, Ἀρκάδες, οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἀργεῖοι. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐστρατοπέδευσεν εἰς Τεγέαν. Οἱ Μαντινεῖς, οἱ Ἀρκάδες, οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Ἠλεῖοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον συνταχθῆ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν Μαντίνειαν, ἀναμένοντες τοὺς συμμάχους των τούτους ὑπὸ τὸν ὀγδοηκοντούτη Ἀγησίλαον καὶ τοὺς Ἀθηναίους. Εἰς τὴν Μαντίνειαν ἐπρόκειτο τελικῶς νὰ δοθῇ ἡ μεγάλη φερώνυμος ἱστορικὴ μάχη, τῆς ὁποίας τὸ τρόπαιον διεξεδίκησαν ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι. Εἶναι βεβαίως μεγαλειώδεις αἱ λεπτομέρειαι τῆς μάχης αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἴσου θλιβεραί, προκειμένου περὶ μεταξὺ Ἑλλήνων ἀγῶνος. Ὅλαι αἱ μεγάλαι ἀρεταὶ τῆς φυλῆς ἀναπτύσσονται, ἀλλὰ δυστυχῶς τρόπος ἑλληνοσπαραγμοῦ. Οἱ δύο ἀντίπαλοι ἀνέπτυξαν κατὰ τὴν μάχην τῆς Μαντινείας στρατηγικὰ σχέδια ἀνταξίου πολεμικῆς τέχνης, ἐθαυμάσθη δὲ ἡ στρατηγικὴ τοῦ Ἐπαμεινώνδα. Εὑρισκόμενος οὗτος εἰς Τεγέαν ἐπεδίωξε νὰ προκαλέσῃ τοὺς ἐν Μαντινείᾳ ἀντιπάλους του πρὶν ἀκόμη φθάσουν ἐκεῖ οἱ ἀναμενόμενοι Σπαρτιᾶται καὶ Ἀθηναῖοι, διὸ προῆλασε μέχρι τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἀλλ' οἱ ἐν Μαντινείᾳ εὑρισκόμενοι, συνετῶς φερόμενοι, ἀπέφευγον τὴν μάχην, ὥστε ἐξηνάγκασαν τὸν Ἐπαμεινώνδαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Τεγέαν. Τότε ὅμως ἐσκέφθη κάτι ἄλλο. Γνωρίζων ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἀνεχώρησεν ἤδη ἐκ Σπάρτης καὶ εὑρίσκετο καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Μαντίνειαν, ἀπῆλθε τὴν νύκτα μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Σπάρτην, τὴν ὁποίαν ἀνέμενε νὰ εὕρῃ ἀνυπεράσπιστον. Ἀλλ' ἡ παράδοξος σύμπτωσις τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἐγχειρήματος, τὸ ὁποῖον ἐπληροφορήθη ὁ Ἀγησίλαος, εὑρισκόμενος καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Μαντίνειαν, ἐματαίωσε τὸ σχέδιον τοῦτο τοῦ Ἐπαμεινώνδα, διὰ τοῦ ὁποίου ἀσφαλῶς θὰ περιήρχετο ἀμαχητὶ ἡ Σπάρτη εἰς τοὺς Θηβαίους καὶ θὰ ἐνήρχετο καίριον τὸ πλῆγμα κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν συμμάχων των. Ὁ Ἀγησίλαος ἐπέστρεψεν εἰς Σπάρτην, ὁ δὲ Ἐπαμεινώνδας ἀποφυγὼν σπουδαίαν τινὰ μάχην, ἐπανέστρεψεν αὐθημερὸν εἰς Τεγέαν διὰ νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν νέον σχέδιον. Ἐγνώριζεν ἤδη ὅτι οἱ σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν πληροφορηθέντες τὸν κίνδυνον τῆς Σπάρτης, ἔσπευσαν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν αὐτῶν, ὥστε τὸ ἀποτυχὸν σχέδιον τῆς καταλήψεως τῆς ἀνυπερασπίστου Σπάρτης νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τῆς ἐρήμου προμάχων Μαντινείας. Ἀλλὰ ὁ κατατεπονημένος ἐκ τῆς διημέρου πορείας στρατὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναλάβῃ νέαν πορείαν πρὸς τὴν Μαντίνειαν καὶ ἰδίως νέον ἀγῶνα. Ἀπέστειλεν ὅθεν μόνον τὸ κριθὲν ὡς ὀλιγώτερον κουρασμένον ἱππικὸν αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν εὗρεν ἀνυπεράσπιστον τὴν πόλιν. Μόλις πρὸ μιᾶς ὥρας εἶχε φθάσει ἐκεῖ τὸ ἀναμενόμενον ἱππικὸν τῶν Ἀθηναίων. Ὡς ἦτο δὲ φυσικόν, οἱ κουρασμένοι Θηβαῖοι καὶ Θεσσαλοὶ ἱππεῖς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντεπεξέλθουν νικηφόρως κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἱππέων. Εἰς τὴν γενομένην μάχην οἱ Θηβαῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν, ἔπεσαν ὅμως κατ' αὐτὴν ὁ ἵππαρχος τῶν Ἀθηναίων Κηφισόδωρος καὶ ὁ τοῦ Ξενοφῶντος υἱὸς Γρύλλος. Τὴν μάχην ταύτην παρέστησεν εἰς λαμπρὰν εἰκόνα ὁ τότε ἐν ἀκμῇ εὑρισκόμενος Ἀθηναῖος ζωγράφος Εὐφράνωρ, ἐκόσμει δὲ αὕτη τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ὑπενθυμίζουσα εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνδρείαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ξενοφῶντος.

Ὅτε ἀπέτυχον πλέον τὰ δύο ταῦτα σχέδια τοῦ Ἐπαμει-

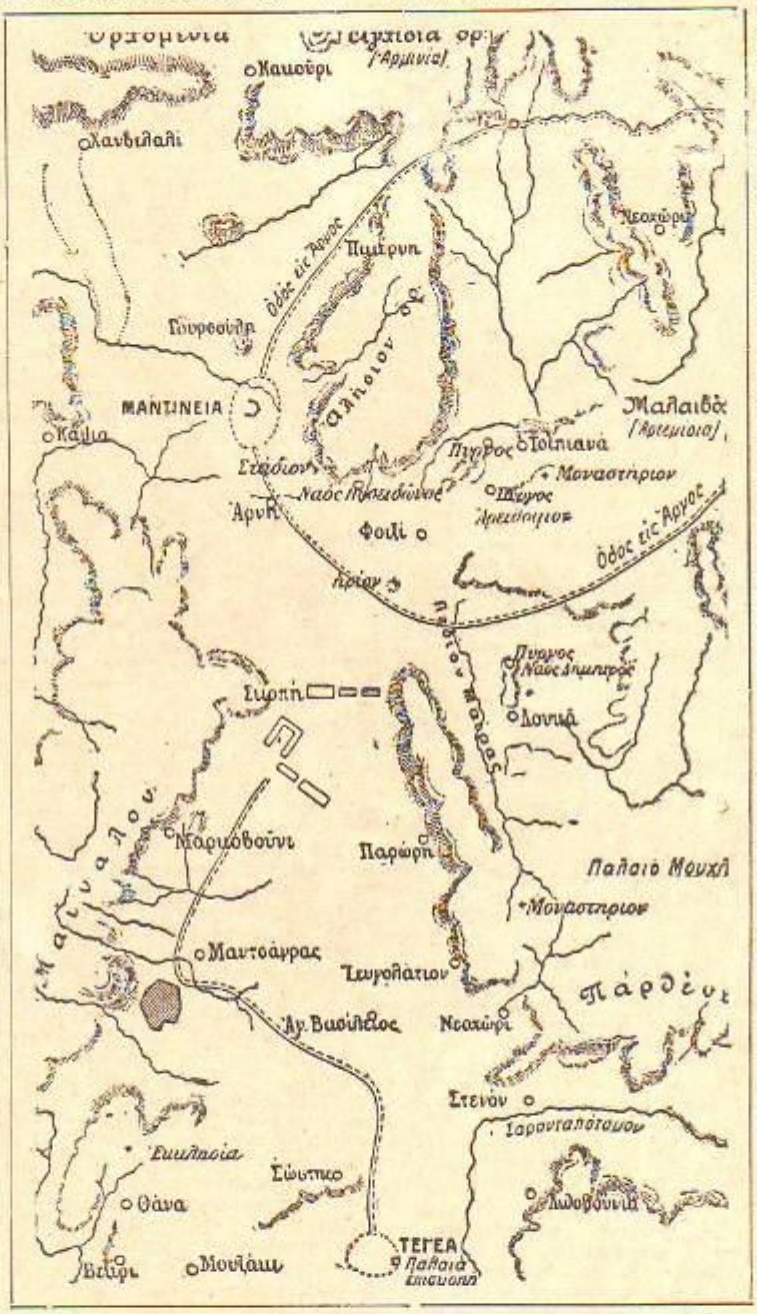

Τοπογραφικὸς χάρτης τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῆς Μαντινείας.

κεφαλῆς 30.000 πεζῶν καὶ 2.000 ἱππέων. Ἀκόμη μετῆλθε δόλον διὰ νὰ καταλάβῃ τὰ ὑπὸ μισθοφόρων τῶν Ἀθηναίων κατεχόμενα στενὰ μεταξὺ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τοῦ Κόρακος. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ Φίλιππος ἐδέσποζε πλέον τῶν ὁδῶν τῶν ἀγουσῶν εἰς Βοιωτίαν καὶ Ἀττικήν. Κατόπιν τούτου ἐκυρίευσε τὴν Ἄμφισσαν, τὴν ὁποίαν, ἀφοῦ κατέστρεψε, κατέσκαψεν, ἐξεδίωξε δὲ καὶ τοὺς κατοίκους ταύτης, ἀφιερώσας τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως εἰς τὸ Δελφικὸν Ἱερόν. Ἔπειτα ἐπροχώρησε μέχρι Ναυπάκτου, τὴν κατέλαβε καὶ αὐτήν, παρὰ τὴν ἄμυναν τὴν ὁποίαν ἀντέταξεν ἡ ἐκεῖ ἀχαϊκὴ φρουρά. Ὁ Φίλιππος κατέσφαξε τὴν φρουράν, μὴ φεισθεὶς οὐδὲ αὐτοῦ τοῦ ἀρχηγοῦ της, ἔπειτα δὲ τὴν ἀλωθεῖσαν πόλιν παρέδωκεν εἰς τοὺς Αἰτωλούς. Τότε ὁ Δημοσθένης προέτρεψε τοὺς Ἀθηναίους νὰ συνάψουν συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν μετὰ τῶν Θηβαίων, ἔναντι τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἀναγνωρίσεως τῆς Θηβαϊκῆς ἡγεσίας ἐν Βοιωτίᾳ. Πράγματι, ἡ συμμαχία ἐκείνη ἐπετεύχθη, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀνέλαβον τὰ δύο τρίτα τῶν πολεμικῶν δαπανῶν, τὸ ἕτερον δὲ τρίτον οἱ Θηβαῖοι. Ἔστειλαν δὲ ἀρωγὴν καὶ ἄλλαι μικρότεραι σημασίας πόλεις. Ἀλλ' αἱ σπουδαιότεραι πόλεις, ὡς ἡ Σπάρτη, τὸ Ἄργος, ἡ Ἀρκαδία ὁλόκληρος, ἡ Μεσσήνη κλπ. ὄχι μόνον ἠμέλησαν νὰ στείλουν βοήθειαν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀπέκρυψαν τὴν πλήρη αὐτῶν ἀδιαφορίαν ἔναντι τῶν ἐπικειμένων γεγονότων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Φίλιππος διὰ κεραυνοβόλου προελάσεως καταλαμβάνει τὴν Ἐλάτειαν καὶ γίνεται κύριος τῆς κοιλάδος τοῦ Κηφισοῦ. Ἡ εἴδησις κατέπληξε τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον, ὅσοι δὲ ἄφορᾶ τὰς Ἀθήνας, ἐδημιούργησε πανικόν. Ἰδοὺ ἄλλως τε πῶς περιγράφει τὴν ταραχὴν τῶν Ἀθηναίων ὁ Δημοσθένης εἰς τὸν «περὶ Στεφάνου» λόγον του. «... Ἦτο ἀργὰ τὴν ἑσπέραν, ὅταν κάποιος ἔφερε τὴν εἴδησιν εἰς τοὺς πρυτάνεις ὅτι κατελήφθη ἡ Ἐλάτεια. Ἐκεῖνοι, εὐθὺς ἀμέσως διέκοψαν τὸ δεῖπνον, ἔστειλαν νὰ προσκαλέσουν τοὺς στρατηγοὺς καὶ ἐκάλεσαν τὸν σαλπιγκτήν. Ἡ πόλις ἦτο ἀνάστατος ἐκ ταραχῆς. Τὴν ἑπομένην, μόλις ἐξημέρωσε, συνεκάλεσαν τὴν βουλὴν εἰς τὸ βουλευτήριον, καὶ σεῖς, ὦ Ἀθηναῖοι, ἐσπεύσατε εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Πρὶν δὲ ἀκόμη συνέλθῃ ἡ βουλὴ καὶ λάβῃ ἀποφάσεις, ὁ λαὸς ὅλος εἶχε συγκεντρωθῆ εἰς τὴν Πνύκα. Ἔπειτα ἦλθον οἱ πρυτάνεις καὶ ἀνεκοίνωσαν τὰς πληροφορίας, παρουσίασαν δὲ καὶ τὸν ἄνθρωπον (ὁ ὁποῖος εἶχε φέρει τὴν εἴδησιν). Τότε ὁ κῆρυξ ἠρώτησε, ποῖος θέλει νὰ ὁμιλήσῃ, ἀλλ' οὐδεὶς παρουσιάζετο. Καὶ ἐνῷ ὁ κῆρυξ ἐπανέλαβε τὴν ἐρώτησιν, οὐδεὶς ἠγέρθη, παρ' ὅλον ὅτι ἦσαν παρόντες ὅλοι οἱ στρατηγοί, ὅλοι οἱ ῥήτορες καὶ ἡ φωνὴ τῆς πατρίδος ἐκάλει πρὸς σωτηρίαν».

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τούτοις εὑρέθησαν ἠνωμένοι πρὸ τοῦ κινδύνου, ἐπίσης δὲ ἔσπευσαν πρὸς βοήθειαν καὶ οἱ σύμμαχοι. Ἀλλὰ τὸ μοιραῖον ἦτο ἀναπότρεπτον. Οἱ σύμμαχοι μετὰ σπουδῆς κατέλαβον τὰς στενοπορίας τῆς κοιλάδος τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἀνέμεναν ἐκεῖ τὴν προσβολὴν ἀπὸ μέρους τῆς στρατιᾶς τοῦ Φιλίππου. Αὐτὸς ὅμως ἤθελε νὰ ἔχῃ ἔδαφος κατάλληλον διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἱππικοῦ του καὶ διέγνωσεν εὐκόλως ὅτι συμφέρον δι' αὐτὸν πεδίον μάχης παρουσιάζεν ἡ κοιλὰς τοῦ Κηφισοῦ, τῆς ὁποίας ἄλλως τε ἐδέσποζε. Διὰ δεξιῶν λοιπὸν ἐλιγμῶν καὶ ψευδεπιθέσεων παρέσυρεν ἐκεῖ τοὺς ἀντιπάλους του, ἐπιτυγχάνων ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἐξασθένησίν των. Οἱ σύμμαχοι, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον τὰς στενὰς παρόδους, τὰς ἐγκατέλειψαν καὶ ἀφῆκαν τὸν Φίλιππον νὰ διέλθῃ ἔναντι ἐλαφρῶν ἀπωλειῶν.

Ἡ μάχη τῆς Χαιρωνείας. Τώρα δὲν ἔμενεν

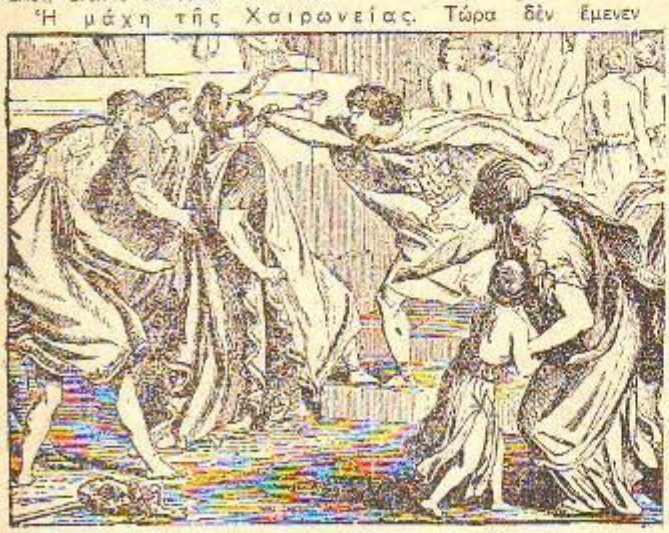

Ἡ δολοφονία τοῦ Φιλίππου τοῦ Β'.

ἄλλο εἰς τοὺς συμμάχους παρὰ νὰ παραταχθοῦν εἰς τοὺς πρόποδας τῶν λόφων τῶν ὑψουμένων ἑκατέρωθεν τῶν ὀχθῶν τοῦ ἀπὸ Χαιρωνείας κατερχομένου ῥύακος Ἀῖμονος, παραποτάμου τοῦ Κηφισοῦ. Εἶχον δὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι τὰ νῶτα των ἦσαν ἐξησφαλισμένα ἀπὸ τῆς πόλεως τῆς Χαιρωνείας καὶ ἐκεῖ ἐδέχθησαν τὴν προσβολὴν τοῦ Φιλίππου.

Αἱ ἀντίπαλοι στρατιαὶ ἦσαν σχεδὸν ἰσόπαλοι κατ' ἀριθμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς γενναιότητα. Ἐπακριβέστερον, γνωρίζομεν τὰ ἀφορῶντα τὸν στρατὸν τοῦ Φιλίππου, ὁ ὁποῖος εἶχε 30.000 πεζοὺς καὶ κατὰ τι περισσοτέρους τῶν 2.000 ἱππεῖς. Ἐξ ἄλλου ὁ Δημοσθένης εἶχε κατορθώσει νὰ συγκεντρώσῃ περὶ τοὺς 35.000 συμμάχους. Ἐφ' ὅσον ἡ μάχη ἐλάμβανε χώρον εἰς τὴν Βοιωτίαν, τιμῆς ἕνεκεν, περιήρχετο δικαιωματικῶς ἡ δεξιὰ πτέρυξ εἰς τοὺς Θηβαίους. Εἶχον δὲ αὐτοὶ στρατηγὸν

Ὁ μαρμάρινος λέων τῆς Χαιρωνείας.

τὸν δόκιμον πολεμιστὴν Θεαγένη. Οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβον τὸ ἀριστερὸν κέρας, πλησίον τῆς Χαιρωνείας. Ἡγεῖτο δὲ αὐτῶν ὁ ἀνδρεῖος Στρατοκλῆς. Μεταξὺ τῶν δύο κεράτων παρετάχθησαν οἱ ἄλλοι σύμμαχοι. Ἐν τούτοις οἱ γενναῖοι ἐκεῖνοι ἐμεριμνέκτουν ἔναντι τοῦ Φιλίππου εἰς στρατηγικὴν πεῖραν καὶ εἰς ἐπινοήσεις στρατηγημάτων. Ἐναντίον τῶν Θηβαίων ὥρμησεν ἀκάθεκτος ὁ μόλις ἰθετὴς Ἀλέξανδρος, υἱὸς τοῦ Φιλίππου, ἡγούμενος σημαντικῆς δυνάμεως καὶ ἰσχυροῦ ἱππικοῦ. Δὲν ἦτο τυχαῖον τὸ ὅτι ὁ Φίλιππος ἐξέλεξε τὴν μάχην αὐτὴν ὡς πρώτην δοκιμὴν τῶν ἀρετῶν καὶ τοῦ θάρρους τοῦ υἱοῦ του. Πράγματι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέδειξε κατ' αὐτὴν τὰ ὑπέροχα στρατιωτικά του χαρίσματα. Εὗρεν ὅμως ἀντιμετώπους του τοὺς ἰσαξίους του Ἱερολοχίτας, οἱ ὁποῖοι, πειθαρχημένοι καὶ ἀτάραχοι, ἀντετεξήλθον.

Ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων ἐπετέθη αὐτοπροσώπως ὁ Φίλιππος. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέδειξαν καταπληκτικὴν ὁρμητικότητα, ἀντεπιτεθέντες βιαίως. Τότε ὁ Φίλιππος ἔκρινε καλὸν νὰ μὴ προβῇ εἰς μεγάλας θυσίας, καθ' ὅσον διέκρινεν εὐκόλως ὅτι οἱ ἀνδρεῖοι ἀντίπαλοί του ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγύμναστοι. Ἀφῆκε λοιπὸν νὰ καμφθῇ ἡ ἐπιθετικότης τοῦ στρατοῦ του καὶ διέταξεν ὑποχώρησιν. Τέλος ἐπέτυχε διάσπασιν εἰς τὴν ἀντίπαλον παράταξιν καὶ διέταξε τότε νέαν ἐπίθεσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τοῦ ὑπερτέρου εἰς ἀριθμὸν ἱππικοῦ του κατώρθωσε νὰ ὑπερφαλαγγίσῃ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐπέφερεν εἰς αὐτοὺς μεγίστας βλάβας. Ματαίως προσεπάθησαν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ στηριχθοῦν εἰς τὰς ἀρχικάς των θέσεις. Παρέμειναν δὲ ἀναγκαστικῶς ἀπροστάτευτοι, διότι οἱ σύμμαχοί των τοῦ κέντρου, πλευροκοπηθέντες ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου, εἶχον διαλυθῆ. Τοιουτοτρόπως ἡ μάχη ἔληξε μὲ βαρυτάτας ἀπωλείας τῶν συμμάχων καὶ μὲ περιφανῆ νίκην τοῦ Φιλίππου. Χίλιοι περίπου Ἀθηναῖοι ἔπεσαν καὶ ὑπὲρ τοὺς δισχιλίους ἠχμαλωτίσθησαν. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Θηβαίων ὑπῆρξαν κατὰ πολὺ ἀνώτεραι. Ὁ Ἱερὸς Λόχος κατεκόπη μέχρις ἑνὸς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Εἰς μνήμην τῶν Ἱερολοχιτῶν ἐστήθη ἐν Χαιρωνείᾳ ὁ σωζόμενος μέχρι σήμερον μαρμάρινος λέων.

Σημασίαν εἶχε τὸ πολιτικὸν ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ἐκείνης. Ἐπῆλθεν ἡ διάλυσις τῆς Βοιωτικῆς Πολιτείας, τῆς ἀποίας ἡγεμόνευον οἱ Θηβαῖοι. Ἐγκατεστάθη μακεδονικὴ φρουρὰ εἰς τὴν Καδμείαν. Ἐτιμωρήθησαν διὰ θανάτου ἢ δι' ἐξορίας οἱ πρωταίτιοι τοῦ πολέμου ἀρχηγοὶ καὶ συνήφθη εἰρήνη μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν ἀντιπάλων του. Κατὰ τὰ ἄλλα, ὁ Φίλιππος ἐπραγματοποίησε τὸν τελικόν του ἐν Ἑλλάδι σκοπόν. Ἐπέτυχε δηλονότι νὰ ἀνακηρυχθῇ γενικὸς τῶν Ἑλλήνων στρατηγός. Οἱ Ἕλληνες κατενόησαν ταχέως ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀκαδημαϊκοῦ ἢ θεωρητικοῦ τίτλου καὶ ὅτι πολὺ ταχέως ἔπρεπε νὰ στρατευθῇ ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος ἐναντίον τοῦ παλαιοῦ ἐχθροῦ της, τῆς Περσίας.

Κατὰ τὰ ἄλλα, ὁ Φίλιππος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς ὀργανώσαντας τὴν συμμαχίαν προσηνέχθη ἐπιεικῶς, ἐφ' ὅσον ἐμεσίτευσεν ὁ χρηστὸς Φωκίων. Κατόπιν μάλιστα τῆς μεσι-

τείας ἐκείνης ἱδρύθη καὶ ἄγαλμα εἰς τὴν πόλιν, ὅπου ἠκούσθησαν οἱ φλογεροὶ κατὰ τοῦ Φιλίππου λόγοι. Ὁ νικητὴς Φίλιππος στέλλει τὸν δεκαοκταετῆ υἱόν του εἰς Ἀθήνας κατὰ τὴν διακομιδὴν τῆς τέφρας τῶν πεσόντων εἰς τὴν μάχην Ἀθηναίων. Ἦτο ἡ πρώτη καὶ τελευταία φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν εἶδε τὰς Ἀθήνας ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλ' ἡ ἐπίσκεψις αὕτη κατεγοήτευσεν αὐτὸν καὶ ἐνέπνευσε βαθυτάτην καὶ ἀνεξάλειπτον καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν τὴν ἐντύπωσιν τῆς πολιτείας ἐκείνης. Αἱ Ἀθῆναι ἔμειναν καὶ μετὰ τὴν ἧτταν των πόλις ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος. Νοεῖται οἴκοθεν ὅτι, ἀπὸ πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς ἀπόψεως, ὁ Φίλιππος ἤσκει τὴν ἐπικυριαρχίαν του. Εἶχε δὲ προτιμήσει τὴν λύσιν αὐτὴν διὰ νὰ μὴ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀντιπαρέρχεται κάθε τόσον ἐναντίον ἀθηναϊκὸν ἐπαναστάσεων. Τοῦ ἦτο ἀρκετὸν ὅτι οὐσιαστικῶς αὐτὸς ἐκυβέρνα διὰ τῶν πρακτόρων ἢ ἐπιφήμων ἐκπροσώπων του. Δὲν ὤκνησεν ἐν τούτοις ὁ Φίλιππος νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, τοῦτο δὲ διὰ νὰ ἔχῃ ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν του τὰ Στενά, τὰ ὁποῖα καὶ μὲν δὲν εἶχον τὴν σημερινὴν παγκόσμιον σημασίαν, ἐν τούτοις ὅμως ἔπαιζον σπουδαιότατον ρόλον διὰ τὸ τότε ἐμπόριον. Ἐναντὶ τῶν λοιπῶν πόλεων ὁ Μακεδὼν ἐδείχθη αὐστηρότερος, ἤνωσε δὲ αὐτὰς ἐπιτακτικῶς ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν του. Θέλων δὲ ὁ Φίλιππος νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ὑποδείξεις περὶ ἑνώσεως τῶν Ἑλλήνων τοῦ Ἰσοκράτους, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν αὐτοκτονήσει καὶ, συνεκάλεσεν εἰς Κόρινθον κοινὸν συνέδριον τῶν Ἑλλήνων, ἐκεῖ δέ, μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἀνεγνωρίσθη ὡς ὅλων τῶν Ἑλλήνων στρατηγὸς-αὐτοκράτωρ. Μόνον ἡ Σπάρτη ἔμεινεν ἀμέτοχος τοῦ συνεδρίου, δίχως ὅμως ποσῶς νὰ χολωθῇ δι' αὐτὸ ὁ Φίλιππος. Διότι ἡ παλαιὰ ἐκείνη ἀήττητος πολιτεία ἦτο τώρα ἀπομεμονωμένη καὶ ἀπετέλει σκιώδη ἀνάμνησιν τοῦ μεγάλου παρελθόντος της.

Θάνατος τοῦ Φιλίππου. Ἔπειτα ἀπὸ τὸ συνέδριον ἐκεῖνο τῆς Κορίνθου ὁ Φίλιππος ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ἀποφάσεις του, αἵτινες ἦσαν πλέον κοινὸς πόθος τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ 480 π. Χ. Ἔπειτα ἀπὸ 160 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν εἰς Ἑλλάδα ἀντιστρέφονται τώρα οἱ ὅροι καὶ οἱ Ἕλληνες ἀναλαμβάνουν τὴν κατάλυσιν τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἀλλά, περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φοράν, ὁ Φίλιππος ἠθέλησε νὰ προετοιμάσῃ καταλλήλως καὶ ἐξῶ τὰ πράγματα. Ἔστειλε τὸν στρατηγόν του Παρμενίωνα νὰ καταλάβῃ τὴν ἀσιατικὴν ὄχθην τοῦ Ἑλλησπόντου διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν δίοδον τῶν στρατευμάτων. Ἐν τούτοις ἡ μοῖρα, ἡ ὁποία ἔστελλε τὸν ἄνδρα αὐτὸν κατὰ τὴν πλέον κρίσιμον στιγμὴν τῆς Ἑλλάδος, ἐσταμάτησεν ἀποτόμως τὴν πρὸς αὐτὸν εὔνοιάν της. Τὸ 336 π. Χ. ὁ Φίλιππος κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ἑορτῆς δολοφονεῖται.

Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας

«Ἡ Ἱστορία δὲν γνωρίζει ἄλλο γεγονὸς τόσον καταπληκτικὸν ἀπὸ τὴν περίοδον αὐτὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ποτὲ ἄλλοτε, οὔτε πρότερον, οὔτε ἀργότερον, Ἔθνος τόσον μικρὸν ἐπέτυχε ραγδαιότερον νὰ καταβάλῃ ὁλοσχερῶς τὴν δύναμιν ἑνὸς τόσον πελωρίου Κράτους (τοῦ Περσικοῦ) καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ νὰ θεμελιώσῃ νέους τύπους πολιτειακοῦ καὶ Ἐθνικοῦ βίου...».

1. Ντρόϋσεν: «Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Ἡ εἴδησις τοῦ θανάτου τοῦ Φιλίππου προεκάλεσεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπεριγράπτον χαράν. Σκηναὶ ἀλλοφροσύνης ἐσημειώθησαν. Ὁ Δημοσθένης, καίτοι πενθῶν διὰ τὸν θάνατον τῆς πολυαγαπημένης του θυγατρός, ἐξῆλθεν ἔξαλλος εἰς τὴν ἀγοράν, φορῶν περιβολὴν ἑορτάσιμον καὶ ἐστεφανωμένος. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις ἐπεκράτησεν ἀνάλογος ἀγαλλίασις. Μόνον ὁ Ἀθηναῖος Φωκίων συνίστα φρόνησιν καὶ ἐδίδασκε δημοσίᾳ ὅτι δὲν εἶναι εὔπρεπὲς νὰ χαίρουν διὰ θάνατον, ἀλλ' οὔτε καὶ ὁρόνιμον εἶναι, διότι, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ θάνατος τοῦ Φιλίππου δὲν θὰ μετέβαλλε τὴν μακεδονικὴν πολιτικήν.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἐκ τῶν ὑστέρων ἐδικαιώθη ὁ Φωκίων, ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι καὶ οἱ ἀντιφρονοῦντες εὑρίσκοντο ἐν ἀπολύτῳ πλάνῃ, πιστεύοντες εἰς τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἀλλαγῆς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Διότι ὁ Φίλιππος ἐγκατέλειπε διάδοχον μόλις δεκαοκταετῆ μείρακα, πλὴν τούτου δὲ ἦτο γνωστὸν ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ δολοφονηθέντος Ὀλυμπιὰς ἠνείχετο εἰς τὸ ἔγκλημα, ὅτι εἶχε τὸ κόμμα της, ἀλλὰ καὶ τὰς φιλοδοξίας της καὶ ὅτι τέλος πολλοὶ καὶ ἐπικίνδυνοι ἦσαν διὰ τὸν Ἀλέξανδρον οἱ ἀνταπαιτηταὶ τοῦ θρόνου.

Προτομὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς ἐφηβικὴν ἡλικίαν εὑρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Καπιτωλίου εἰς Ρώμην.

Ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸν θρόνον. Ἀλλ' ὁ νεαρὸς ἐκεῖνος διάδοχος τοῦ Φιλίππου ἔδειξε θαυμαστὴν ἐνεργητικότητα. Μὲ πλήρη συναίσθησιν ὅτι θὰ εὕρισκεν ἀντιμέτωπον τὴν ἰδίαν του μητέρα, ὁ Ἀλέξανδρος ἐτιμώρησε [illegible] τὸν δολοφόνον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν, περιώρισε τὴν μητέρα του εἰς τὸν ἰδιωτικόν της βίον καὶ κατέπνιξε πᾶσαν [illegible] ἐκ μέρους ἀνταπαιτητῶν, τοὺς ὁποίους κατεδίωξεν [illegible] αὐτοῦ. Μαζὶ μὲ ὅλα αὐτὰ ὁ Ἀλέξανδρος ἐφρόντισε νὰ [illegible] ἐπάνω εἰς τὰ ἴχνη τὰ ὁποῖα εἶχεν ἤδη διαγράψει ὁ [illegible]. Ἦτο δὲ ραγδαία ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ἡ πολιτικὴ [illegible] δράσις.

Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ὁ Δημοσθένης δὲν παραμένει μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα, ἀναπτύσσει πυρετώδη δράσιν, προσπαθῶν νὰ ἀνασυστήσῃ τὴν Ἀθηναϊκὴν ἡγεμονίαν. Φυσικὰ οἱ Μακεδόνες πράκτορες ἔσπευσαν νὰ εἰδοποιήσουν τὴν μακεδονικὴν αὐλὴν περὶ τῶν παρασκευαζομένων. Ἀλλὰ κανεὶς δὲν ἐφαντάζετο μὲ πόσην καταπληκτικὴν ταχύτητα θὰ ἐπενέβαινεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος κατῆλθεν ἀμέσως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἔγκαιρος δὲ ἐκείνη παρουσία του παρέλυσεν ἀμέσως τὰς ἀντιμακεδονικὰς ἐπαναστατικὰς ἐνεργείας. Ἡ παρουσία καὶ μόνη τοῦ νεαροῦ βασιλέως ἤρκεσε διὰ νὰ ἀλλάξῃ τὸν ροῦν τῶν πραγμάτων. Συνεκλήθη ἀμέσως συνέδριον τῶν ἑλληνικῶν πόλεων εἰς Κόρινθον, ἐκεῖ δὲ οἱ ἀντιπρόσωποι ἀνενέωσαν τὴν «κοινὴν εἰρήνην καὶ συμμαχίαν» μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸν ὁποῖον ἀνεγνώρισαν νόμιμον διάδοχον τοῦ πατρός του, ἐπίσης δέ, ὡς προηγουμένως τὸν Φίλιππον, ἀνεγνώρισαν τώρα καὶ αὐτὸν ὡς στρατηγὸν-αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀνάγεται καὶ ὁ γνωστὸς διάλογος μεταξὺ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ κυνικοῦ φιλοσόφου Διογένους. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεσκέφθη τὸν περίφημον φιλόσοφον καθήμενον εἰς τὸν ἥλιον παρὰ τὸν πίθον του καὶ τὸν ἠρώτησε μήπως ἤθελε καμμίαν ἐκδούλευσιν. Ὁ Διογένης χωρὶς κἂν νὰ κινηθῇ ἀπὸ τὴν θέσιν του ἀπήντησε μὲ τὸ περίφημον ἐκεῖνο: «Ἀποσκότισόν μου!» (δηλαδή: Μὴ μοῦ ἐμποδίζεις τὸν ἥλιο), ὁ δὲ Ἀλέξανδρος θαυμάσας εἶπε πρὸς τοὺς ἀκολούθους του: «Ἐὰν δὲν ἤμην Ἀλέξανδρος θὰ ἤθελα νὰ ἤμουν Διογένης!».

Τοιουτοτρόπως, ἐνῶ προετοιμάζετο ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ ἐκστρατεία του κατὰ τῶν Περσῶν, αἱ ἐνέργειαι καὶ τὰ σχέδια τοῦ Δημοσθένους ἐξεφυλίζοντο ἐν τῇ γενέσει των. Ἦτο φανερὸν ὅτι ὁ ροῦς τῆς ἱστορίας ἐλάμβανε πλέον ἄλλην τροπήν. Πρὶν ἀναλάβῃ τὴν ἐναντίον τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν του ὁ Ἀλέξανδρος ἠθέλησε πρῶτον νὰ παρεμποδίσῃ κάθε ἐνδεχόμενον κατὰ τὴν ἀπουσίαν του κίνδυνον. Πρὸς τὸν σκοπὸν λοιπὸν αὐτὸν ἀνέλαβεν ἐν πρώτοις νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς διαφόρους λαοὺς τοῦ Αἵμου καὶ νὰ παραλύσῃ πᾶσαν ἐπικίνδυνον αὐτῶν κίνησιν. Ἀνέλαβε λοιπὸν τὴν πρώτην περίφημον ἐκστρατείαν του ἀνὰ τὸν Δούναβιν. Δέκα καὶ μόναι ἡμέραι ἤρκεσαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον διὰ νὰ ἀνέλθῃ μετὰ τῆς στρατιᾶς του τὴν κοιλάδα τοῦ Νέστου μέχρι τῆς Ροδόπης καὶ τοῦ Αἵμου, ὅπου οἱ Τριβαλλοὶ προέβαλον ἰσχυρὰν ἀντίστασιν. Οἱ Τριβαλλοὶ εἶχον ἐξαποστείλει τὰ γυναικόπαιδά των εἰς νῆσόν τινα τοῦ Δουνάβεως, διὰ νὰ δυνηθοῦν ν' ἀντισταθοῦν ἀπεριστάστως. Ὁ Ἀλέξανδρος κατεδίωξε μὲν αὐτοὺς μέχρι τοῦ Δουνάβεως, δὲν ἔκρινεν ὅμως σκόπιμον νὰ περάσῃ εἰς τὴν νῆσον. Ἀντιθέτως ὅμως ὁ νεαρὸς στρατηλάτης διέβη τὸν Δούναβιν μὲ δυνάμεις ἀνερχομένας εἰς 4000 μόλις πεζοὺς καὶ 1500 ἱππεῖς καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς σημερινῆς Ρουμανίας. Ἐκεῖ ὁ Ἀλέξανδρος ἐτρομοκράτησε τοὺς Γέτας. Κατόπιν δὲν ἐπέστρεψε διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, ἀλλὰ προχωρήσας πρὸς Δυσμὰς διέσχισε τὴν χώραν τῶν Παιόνων καὶ Ἀγριάνων (τὴν σημερινὴν Νότιον Σερβίαν). Ἡ περίφημος ἐκείνη ἐκστρατεία ἐτερματίσθη διὰ τῆς νίκης τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐναντίον τῶν Ἰλλυριῶν, εἰς μάχην δοθεῖσαν εἰς τὰ σημερινὰ ἑλληνοαλβανικὰ σύνορα.

Κατὰ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο χρονικὸν διάστημα καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς παρὰ τὰ σύνορα τῆς Ἰλλυρίας μάχης, ἐκυκλοφόρησεν ἡ φήμη ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε φονευθῆ. Τότε ὁ

νώνδου, ἐδέησεν ὁ στρατηγὸς ν' ἀποφασίσῃ τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα. Διὰ στρατηγικῶν τεχνασμάτων, φερόμενος πότε περὶ τὴν Μαντίνειαν, πότε περὶ τὰς ὑπωρείας τοῦ Μαινάλου, ἠνάγκασε τοὺς ἀντιπάλους του νὰ ὑποθέσουν ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ δώσῃ ἀμέσως τὴν μάχην, τὴν δεδομένην δὲ στιγμὴν διέταξε τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἀναλάβουν τὰ ὅπλα διὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μάχης. Οἱ κάπως ἀμέριμνοι ἀντίπαλοι, ἐξ ἀπίνης καταληφθέντες, ὑπέστησαν σύγχυσιν καίτοι τελικῶς ἠδυνήθησαν νὰ ἀναλάβουν τὰς θέσεις των. Ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ἐνταῦθα ἔλαβε τὴν λοξὴν παράταξιν, ἐφαρμόσας καὶ ἐνταῦθα τὸ σύστημα τῆς λοξῆς φάλαγγος. Αἱ δυνάμεις αὐτοῦ φέρονται ὡς ὑπέρτεραι τῶν τῶν ἀντιπάλων του. Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ἀναβιβάζει αὐτὰς εἰς 30.000 περίπου πεζοὺς καὶ 3.000 ἱππεῖς διὰ τοὺς Θηβαίους. 20.000 δὲ πεζοὺς καὶ 2.000 ἱππεῖς διὰ τοὺς περὶ τοὺς Μαντινεῖς. Ὁ Ξενοφῶν δμως οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιπαρατεταχθεισῶν δυνάμεων, ὥστε μετ' ἐπιφυλάξεως πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὁ ἀριθμὸς οὗτος.

ἠδυνήθησαν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἑλληνικὴν ἑνότητα. (Συνοψῶς βλέπε ἄρθρα Ἐπαμεινώνδας, Πελοπίδας, Λεύκτρων μάχη καὶ Μαντινείας μάχη).

ΠΑΡΑΚΜΗ. Ο ΚΑΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΛΗΛΟΣΠΑΡΑΓΜΟΝ

Ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ κρίσις ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐγγίζει πλέον τὰ ὅρια τῆς ἀγωνίας. Αἱ Ἀθῆναι διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν προσπαθοῦν νὰ ἀνακτήσουν τὸν πρωτεύοντα ρόλον των. Ἀλλὰ καὶ τὰ πράγματα τοῦ Ἄστεως ἀκολουθοῦν ἤδη τὴν κατιοῦσαν τῆς παρακμῆς. Ἦτο δὲ πολὺ φυσικὸν νὰ εὑρίσκῃ ἡ κατάστασις αὐτὴ τὸν ἀντίκτυπόν της εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Θηβαῖοι εἶχον ἁρπάσει κατὰ τὸ 367 τὸν Ὠρωπόν, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐχαρακτήρισαν ὡς ἐνόχους καὶ ὑπευθύνους διὰ τοῦτο τὸν πολιτικὸν ἡγέτην Καλλίστρατον καὶ τὸν ἐπιφανῆ στρατηγὸν των Χαβρίαν, τοὺς ὁποίους εἰσήγαγον εἰς δίκην. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ βασιλεὺς

Ὁ θάνατος τοῦ Ἐπαμεινώνδου κατὰ τὴν μάχην τῆς Μαντινείας. (Πίναξ τοῦ Μ. Ντόβαστον).

Ἡ μάχη ἤρχισε δι' ἐπιθέσεως τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ τοῦ Ἐπαμεινώνδα, μετὰ δραχὺ δὲ διάστημα αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων του ἤρχισαν νὰ ὑποχωροῦν. Μετ' ἀγῶνα ἀσπίδες πρὸς ἀσπίδα, ἀκοντίου πρὸς ἀκόντιον καὶ ξίφους πρὸς ξίφος ἡ ὁλονὲν ὑποχωροῦσα παράταξις τῶν περὶ τοὺς Μαντινεῖς ἤρχισε νὰ τρέπεται εἰς φυγήν, ὁ δὲ Ἐπαμεινώνδας ἐφαίνετο νικήσας κατὰ κράτος τοὺς ἀντιπάλους καὶ συνεπῶς προωρισμένος νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος του ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ κρίσιμον σημεῖον ὁ Ἐπομεινώνδας, μαχόμενος πάντοτε μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν του ἐδέχθη καίριον πλῆγμα εἰς τὸν θώρακα. Τοῦτο δὲν ἦτο κάτι τὸ ἀσύνηθες διὰ τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι, διευθύνοντες τὴν μάχην, ἐμάχοντο πεζοὶ καὶ ἔφερον τὰ κοινὰ τῶν στρατιωτῶν ὅπλα. Τὸ ἀσύνηθες δμως εἶναι ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὸν νικηφόρον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης στρατὸν τὸ τραῦμα τοῦ στρατηγοῦ. Μόλις ἔπεσεν ἐκεῖνος, λέγει ὁ Ξενοφῶν, ὁ στρατὸς αὐτοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκμεταλλευθῇ καταλλήλως τὴν νίκην, ἐγκαταλείψας τοὺς φεύγοντας ἀντιπάλους, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν σφαγὴν αὐτῶν. Ὥστε οἱ περὶ τοὺς Μαντινεῖς, καίτοι ἡττηθέντες, ἠδυνήθησαν νὰ ἀναστυντοχθοῦν καὶ νὰ ἐπανέλθουν εἰς Μαντίνειαν, ὅπου, ἰσχυριζόμενοι ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν, ἔστησαν ἐπίσης τῆς νίκης τρόπαιον.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας μετεφέρθη ζῶν εἰς τὸ στρατόπεδον, ἀλλ' οἱ ἰατροὶ ἀπεφάνθησαν ὅτι εὐθὺς ὡς ἐξαχθῇ τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ θώρακος, θὰ ἐπέλθῃ ἀμέσως ὁ θάνατος. Καὶ πράγματι, ἀφοῦ ἐξήλθε τὸ δόρυ, ἐπῆλθεν ἐξ αἰμορραγίας ὁ θάνατος τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ ὁποῖος πρὶν ἀποθάνῃ, συνέστησεν εἰς τοὺς Θηβαίους τὴν μετὰ τῶν ἀντιπάλων συνομολογησιν εἰρήνης.

Χωρὶς νὰ ἡττηθοῦν λοιπὸν αἱ Θῆβαι, γνωρίζουν τώρα τὴν ραγδαίαν των παρακμήν, διότι ἀτυχῶς καὶ αἱ Θῆβαι δὲν ἐπέτυχον νὰ ἐξαρθοῦν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς των καὶ δὲν

τῶν Θρακῶν Κότυς καταλαμβάνει τὴν Θρακικὴν χερσόνησον ὁλόκληρον, ἐνῷ πάλιν οἱ Βυζαντινοί, οἱ Χαλκηδόνιοι καὶ οἱ Κυζικηνοὶ ἐμποδίζουν τὴν ἐξ Ἑλλησπόντου διέλευσιν σιτοφορτίων, ἄνευ τῶν ὁποίων ἀπειλοῦνται οἱ Ἀθηναῖοι διὰ σιτοδείας. Ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰ ἀποσπᾶται ἡ Κέρκυρα τῆς συμμαχίας. Ἀκόμη βαρύτερον πλῆγμα ἐπιφέρει ἡ θρασυτάτη ἐπίθεσις τοῦ τυράννου τῶν Φερῶν Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος χάρις εἰς τὸν ἀξιολογώτατον στόλον του ἀσκεῖ ἀπροκάλυπτον πειρατείαν ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον. Οἱ Ἀθηναῖοι στέλλουν ἐναντίον του στόλον ὑπὸ τὸν Λεωσθένη, ἀλλὰ ἡττῶνται, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιδεινωθοῦν περισσότερον τὰ πράγματα. Ὁ στόλος τοῦ τυράννου τολμᾷ τώρα νὰ προσβάλῃ καὶ νὰ λῃστεύσῃ αὐτὸν τοῦτον τὸν Πειραιά. Ὁ Λεωσθένης καὶ ὁ Καλλίστρατος εἰσάγονται εἰς δίκην καὶ καταδικάζονται εἰς θάνατον. Σώζονται καὶ οἱ δύο κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς φυγῆς ἐκ τῆς πατρίδος των, ἀλλὰ ὁ Καλλίστρατος ἐπανέρχεται καὶ θανατοῦται. Τὸν Καλλίστρατον διαδέχεται ὁ Ἀριστοφῶν. Ἀλλὰ ἰδέαν σαφεστέραν τῆς καταστάσεως μᾶς παρέχει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀριστοφῶν ἔχει εἰσαχθῆ ἑβδομηκονταπεντάκις εἰς δίκην, φανταζεται τις δὲ ποίας ὑπερανθρώπους προσπαθείας κατέβαλε διὰ νὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν ζωήν. Κατ' οὐσίαν τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν ἦτο τὸ αὐτὸ ὡς καὶ ἐπὶ Περικλέους, ἀλλὰ οἱ καιροὶ ἦσαν πλέον διάφοροι. Τὸ μέγα κακὸν συνίστατο εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠμποροῦσε νὰ σχηματισθῇ μόνιμος κυβέρνησις τῆς πολιτείας. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ κρατικὴ μηχανὴ μοιραίως δὲν ἐκινεῖτο εἰς τὰς πλέον κρισίμους στιγμάς.

ΕΜΦΑΝΙΖΕΤΑΙ Η ΤΡΙΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΣ : Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἠναγκάσθησαν οἱ Ἀθῆναι νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν αὐξανομένην ἀκμὴν μιᾶς ἄλλης ἑλληνικῆς δυνάμεως —τῆς Μακεδονίας— ἡ ὁποία μέχρι στιγμῆς

δὲν εἶχε παίξει πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ μετέπειτα αἱ τύχαι τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐπηρεάζωνται καὶ τελικῶς θὰ ρυθμισθοῦν ἀπὸ τὴν Βόρειον Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν ἐχώριζεν ἀπὸ τὴν Νότιον Ἑλλάδα τὸ Ὄλυμπος. Χώρα εὐρύχωρος, ἐν σχέσει πρὸς τὴν Νότιον Ἑλλάδα, ἡ Μακεδονία ἐξετείνετο μεταξὺ τοῦ Στρυμόνος καὶ τῆς Ἰλλυρίας. Τὰ μακεδονικὰ βουνὰ ἦσαν τότε ὅλα κατάφυτα, σκεπασμένα ἀπὸ πυκνὰ δάση. Αἱ μεταξὺ τῶν ὀρέων πεδιάδες ἦσαν ὀνομασταὶ διὰ τὴν καταπληκτικήν των εὐφορίαν. Ὁ Στρυμών, ὁ Ἀλιάκμων, ὁ Ἀξιός, μετέβαλλον τὰς πεδιάδας αὐτὰς εἰς πραγματικοὺς σιτοβολῶνας. Ἐν τούτοις δὲν παρατηρεῖτο ἐξαιρετικὴ μεταναστευτικὴ κίνησις πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀπὸ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, διότι τὸ κλῖμα ἦτο κατὰ πολὺ διάφορον. Ὁ χειμὼν ψυχρότερος καὶ ἡ ὑγρασία μεγαλυτέρα. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον συνεπῶς οἱ Μακεδόνες ἔζησαν ἥσυχοι εἰς τὰ χώματα των, ὡς ἀγρόται, γεωργοὶ καὶ βοσκοί. Πόλεις πραγματικαί, ὡς αἱ τῆς Νοτίου ἢ τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδος, δὲν ὑπῆρχον ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους εἰς τὴν Μακεδονίαν. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ πρωτεύουσα τῶν Μακεδόνων, αἱ Αἰγαὶ ἀρχικῶς καὶ μετὰ ταῦτα ἡ Πέλλα, ἦτο μᾶλλον συνοικισμὸς παρὰ ἄστυ. Τὸ πολιτικὸν καθεστὼς τῆς χώρας ἦτο ἀριστοκρατικόν, ἀλλὰ ὑπὸ βασιλέα. Οἱ εὐγενεῖς —οἱ μεγάλοι δηλαδὴ γαιοκτήμονες— οἱ ὁποῖοι ἐκυβέρνων ὁμοῦ μετὰ τοῦ βασιλέως ὠνομάζονται «ἑταῖροι». Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὅπλον τῶν Μακεδόνων ἦτο τὸ ἱππικόν, σπανίζον εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Παρέμεινε τὸ Μακεδονικὸν κράτος ἐπὶ μακρὸν εἰς καθυστερημένην κατάστασιν, διότι δὲν εἶχε διέξοδον πρὸς τὴν θάλασσαν, ἐφ' ὅσον οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον καταλάβει ὅλας σχεδὸν τὰς παραλίας μὲ τὰς ἀποικίας. Ἐν τούτοις ἡ γειτνίασις τῶν Μακεδόνων μετὰ τῶν ἀποίκων καὶ αἱ σχέσεις των μετὰ τῶν Ἀθηναίων εἶχον σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Μακεδονίας, εἰς τρόπον ὥστε ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἀγροτικὴν ἐκείνην χώραν ἐμπόριον καὶ διοτεννία. Τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως ἀντίκτυπον ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ μακεδονικὰ πολιτικὰ πράγματα. Οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς, ἐκφράζοντες ἄλλως τε τὸν γενικώτερον μακεδονικὸν πόθον καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας, προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν τὴν διέξοδον πρὸς τὴν θάλασσαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν λοιπὸν αὐτὸν ἐγκαταλείπεται ἡ παλαιὰ πρωτεύουσα καὶ κτίζεται νέα, πλησιεστέρα πρὸς τὴν θάλασσαν, ἡ Πέλλα (παρὰ τὰ σημερινὰ Γιανιτσά). Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἡ Μακεδονία δὲν παραμένει ἀδιάφορος. Προσπαθεῖ νὰ καταλάβῃ τὴν Χαλκιδικήν, ὑπὸ βασιλέα τῆς Περδίκκαν τὸν Β'. Διάδοχος αὐτοῦ εἶναι ὁ Ἀρχέλαος (418—399), ὁ ὁποῖος δικαίως θεωρεῖται ὡς ὁ θεμελιωτὴς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καὶ δυνάμεως. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Θουκυδίδου, ὁ βασιλεὺς οὗτος μόνος του ἔκαμε περισσότερα παρὰ ὅλοι ὁμοῦ οἱ προκάτοχοί του. Αὐτὸς πρῶτος ἐδημιούργησε τὸν μακεδονικὸν πεζικὸν στρατόν. Γνήσιος Ἕλλην, ἦτο ἐμποτισμένος ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ἦτο φίλος τῶν Ἀθηναίων σοφῶν καὶ διανοουμένων, ἐφιλοξένησε δὲ εἰς τὴν αὐλήν του τὸν Εὐριπίδην. Τὴν ραγδαίαν ὅμως ἀνάπτυξιν τῆς χώρας παρεμπόδισαν οἱ Ἰλλυριοί, οἱ ὁποῖοι ἐξετέλουν συνεχῶς ἐπιδρομάς. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς Περδίκας Γ' ἠναγκάσθη νὰ διεξαγάγῃ πόλεμον τραχύτατον, εἰς μίαν μάχην τοῦ ὁποίου ἔπεσεν ὁ ἴδιος, ἀπολέσας συνάμα περὶ τοὺς 4.000 Μακεδόνας. Ἐγκαταλείψας οὕτω πως τὸν θρόνον εἰς τὸν διάδοχόν του, παῖδα ἀκόμη, ὁ Περδίκκας ἀφῆκε τὴν πατρίδα του λείαν πραγματικὴν τῶν ἐπιδρομέων.

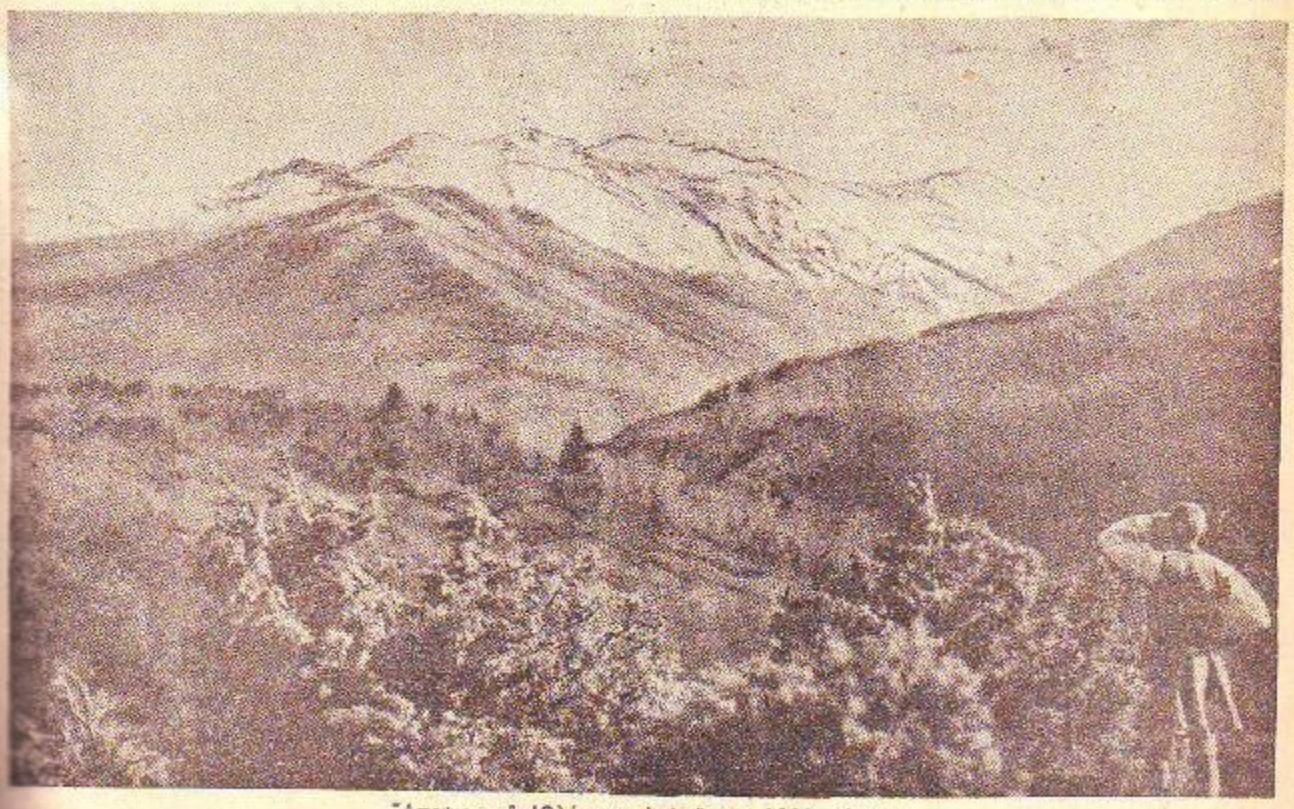

Ἄποψις τοῦ Ὀλύμπου ἀπὸ ὕψους 1000 μέτρων.

Ὁ Φίλιππος. Ὡς ἐὰν νὰ μὴ ἤρκουν τὰ δεινὰ αὐτά, ἡ χώρα εὑρέθη ἀναστατωμένη, λόγῳ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Διότι πάντες οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Περδίκκα διεξεδίκουν τὸν θρόνον, ἀκόμη δὲ καὶ διάφοροι ἄλλοι μεταξὺ τῶν ἑταίρων. Ὅλων αὐτῶν ἐπεβλήθη τελικῶς ὁ Φίλιππος, ὁ νεώτερος τῶν ἀδελφῶν τοῦ Περδίκκα. Ὁ Φίλιππος ἦτο καθ' ὅλα προητοιμασμένος διὰ νὰ μεγαλουργήσῃ. (Περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου ὅλων τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας βλέπε σχετικὰ ἄρθρα εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν). Ἡ πρώτη φροντὶς τοῦ Φιλίππου ἦτο νὰ ὁλοκληρώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Ἀρχελάου, ὅσον ἀφορᾷ τὸ πεζὸν στράτευμα. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ ἱστορία τοῦ Φιλίππου εἶναι ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Ἐκτὸς τοῦ Ἱππικοῦ τῶν ἑταίρων κατήρτισε πολυάριθμον σῶμα ἀπὸ ὁπλίτας, τοὺς ὁποίους ὠνόμασε «πεζεταίρους». Ἐφρόντισε νὰ στρατολογήσῃ τοὺς πεζεταίρους του ἀπὸ τοὺς πλέον εὐρώστους χωρικοὺς τῆς Μακεδονίας. Ἐν τούτοις οἱ ἀξιωματικοί του ὅλοι ἦσαν εὐγενεῖς.

Μακεδὼν ὁπλίτης.

Δὲν περιωρίσθη ὅμως εἰς αὐτὰ ὁ Φίλιππος. Εἰς τὸ πεζικὸν του εἰσήγαγε νέαν τακτικήν. Κατήρτισε δηλαδὴ τὴν λεγομένην «Μακεδονικὴν φάλαγγα». Πρόκειται περὶ μονάδος μαχίμου, ἀπαρτιζο-

Φίλιππος ὁ Μακεδών. (Ἐκ μακεδονικοῦ νομίσματος κατὰ μεγέθυνσιν).

μένης ἐκ 4.000 περίπου ὁπλιτῶν (διὰ τὴν ἀκρίδειαν ἐκ 4.096). Οἱ ἄνδρες αὐτοὶ παρετάσσοντο εἰς 16 σειράς. Ὁ κάθε στρατιώτης ἦτο ὡπλισμένος μὲ δόρυ μακρότατον (μήκους ὁ μ. 30), τὸ ὁποῖον ὠνόμαζον «σάρισσαν». Ἐξ ἄλλου ὁ Μακεδὼν ὁπλίτης ἔφερεν ἀσπίδα στρογγύλην, κρεμασμένην ἀπὸ τὸν λαιμόν. Οἱ ἄνδρες τῶν ἓξ πρώτων σειρῶν ἐκανόνιζον οὕτω τὸ μῆκος τοῦ δάρατος ὥστε ἡ αἰχμὴ τοῦ ὅπλου τῆς ἕκτης σειρᾶς προεξείχε κατὰ ἓν μέτρον ἀπὸ τοὺς ὁπλίτας τῆς πρώτης γραμμῆς. Τοιουτοτρόπως ἐσχηματίζετο κινητὸν φρούριον, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο ἄλλο κινητὸν δάσος ἀπὸ αἰχμάς. Τὰ πλευρὰ τῆς φάλαγγος ἐξησφάλιζον σώματα πελταστῶν, ἀκόμη δὲ παρ' αὐτὴν ἐβάδιζον εἰς πυκνὴν παράταξιν «φίλοι», δηλαδὴ ἀκοντισταί, τοξόται, σφενδονῆται κλπ. Ἂς εἴπωμεν ἀπὸ τώρα, ὅτι ἡ τοιαύτη Μακεδονικὴ φάλαγξ ἐκυριάρχησεν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἐπὶ δύο καὶ πλέον αἰῶνας. Ὅλα αὐτὰ δὲν σημαίνουν ὅτι ἐμειώθη ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸ ἱππικὸν σημασία Ἀπεναντίας μάλιστα, τὸ ἱππικὸν διετήρησε σπουδαιοτάτην θέσιν εἰς τὸν μακεδονικὸν στρατόν, ἔκρινε δὲ αὐτὸ πολλάκις κατὰ τὰς μάχας τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ Φίλιππος ἀφοῦ ἀπήλλαξε τὴν χώραν ἀπὸ τοὺς πέριξ βαρβάρους καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς Θρᾶκας, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καὶ οἱ πλέον ἐπικίνδυνοι, ἔδωκεν εἰς τὴν Μακεδονίαν διέξοδον πρὸς τὴν θάλασσαν. Τέλος ἐφρόντισε νὰ σταθεροποιήσῃ τὸν θρόνον του ἔναντι τοῦ νομίμου διαδόχου καὶ υἱοῦ τοῦ ἀδελφοῦ του, τοῦ νεαροῦ Ἀμύντα, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνδρωθῆ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἠδύνατο νὰ ἐγείρῃ ἀξιώσεις. Ὁ Φίλιππος λοιπὸν ἐνύμφευσε τὸν ἀνεψιόν του μὲ τὴν ἰδίαν του θυγατέρα Κυνάνην καὶ κατέστησεν αὐτὸν πειθήνιον εἰς τὰ νεύματά του δόγανον.

Ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὁ Φίλιππος ἐκαιροφυλάκτει τὴν εὐκαιρίαν ὅπως ἐπέμβῃ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ προσοχή του ἐστράφη φυσικὰ πρὸς τὴν Ἀμφίπολιν παρὰ τὸν Στρυμόνα. Ἡ πόλις αὐτὴ εἶχε μεγάλην σημασίαν λόγῳ τοῦ λιμένος της, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ἀφθόνου ξυλείας καὶ τῶν μεταλλευμάτων τῆς ὅλης ἐκείνης περιοχῆς. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἡ Ἀμφίπολις ἀπὸ ἐτῶν ἤδη ἀπετέλει τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Θρακῶν. Οἱ Ἀμφιπολῖται κατενόησαν ἐγκαίρως τὸν κίνδυνον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ὑποστοῦν μᾶλλον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Ἀθηναίων. Δι' αὐτὸ ἔστειλαν πρέσβεις εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπρότειναν ὅπως ἀνοίξουν τὰς πύλας τῆς πόλεώς των εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ παραδοθοῦν εἰς αὐτούς. Συνέπεσεν ὅμως ὥστε νὰ εὑρεθοῦν ταυτοχρόνως μετὰ τῶν Ἀμφιπολιτῶν πρέσβεων καὶ οἱ πρέσβεις τοῦ Φιλίππου εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ προτείνουν ἀπὸ μέρους τοῦ Φιλίππου τὴν ἑξῆς σύμβασιν: Νὰ καταλάβῃ μὲν ὁ Φίλιππος τὴν Ἀμφίπολιν, νὰ παραδώσῃ ὅμως αὐτὴν εἰς τοὺς Ἀθηναίους μὲ ἀντάλλαγμα τὴν Πύδναν. Τὸ εἰρηνόφιλον πνεῦμα ἦτο ἰσχυρότατον εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διὰ αὐτὸ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπροτίμησαν τὰς προσφορὰς τοῦ Φιλίππου. Λυτὸ ἦτο μία διπλωματικὴ παγὶς τοῦ Φιλίππου, εἰς τὴν ὁποίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔπεσαν οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Φίλιππος ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὴν Ἀμφίπολιν ἐποφθαλμοῦν καὶ οἱ Ὀλύνθιοι, οἱ ὁποῖοι θὰ εἶναι εὐπρόσδεκτοι ἀπὸ μέρους τῶν Ἀμφιπολιτῶν. Τότε ὁ Φίλιππος προσφέρει εἰς τοὺς Ὀλυνθίους τὸν Ἀνθεμοῦντα καὶ ὑπόσχεται εἰς αὐτοὺς τὴν Ποτίδαιαν, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Φυσικά, οἱ Ὀλύνθιοι πείθονται νὰ παραμείνουν οὐδέτεροι εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἀμφιπόλεως πόλεμον. Καὶ ὁ Φίλιππος κατέλαβεν ἄνευ κόπου τὴν σημαντικὴν ἐκείνην πόλιν.

Κατόπιν τούτου ὁ Φίλιππος προσβάλλει τὴν Ποτίδαιαν, τὴν κυριεύει, ἐκδιώκει τὴν ἀθηναϊκὴν φρουρὰν καὶ παραδίδει τὴν πόλιν τυπικῶς εἰς τοὺς Ὀλυνθίους. Βεβαίως οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιλαμβάνονται τὴν πλεκτάνην, ἀλλ' εἶναι πλέον πάρα πολὺ ἀργά, διότι τώρα οἱ Ὀλύνθιοι στρέφονται κατὰ τῶν φίλων των Ἀθηναίων. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ Φίλιππος ὄχι μόνον δὲν παραδίδει τὴν Ἀμφίπολιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ εἰσβάλλει διὰ προδοσίας εἰς τὴν Πύδναν, τὴν κυριεύει καὶ τὴν κρατεῖ καὶ αὐτὴν (357 π. Χ.). Οἱ Ἀθηναῖοι ἠγανακτημένοι κηρύσσουν τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Φιλίππου, γεγονὸς ποὺ δὲν ἀνησυχεῖ διόλου τὸν Μακεδόνα μονάρχην. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Φίλιππος καταλαμβάνει τὰς πέραν τοῦ Στρυμόνος Κρηνίδας, τὰς ὁποίας ἐπαυξάνει, πλουτίζει καὶ δίδει εἰς αὐτὰς τὴν ὀνομασίαν «Φίλιπποι». Τοιουτοτρόπως οἱ Φίλιπποι ἔγιναν τὸ περὶ τὸ Παγγαῖον κέντρον μεταλλείας, ἡ ὁποία τοσοῦτον ἀνεπτύχθη, ὥστε νὰ ἀποφέρῃ εἰς τὸν Φίλιππον τὸ τεράστιον ἐτήσιον εἰσόδημα 1000 ταλάντων. Μὲ τὸν τόσον ἄφθονον ἐκεῖνον χρυσὸν ὁ Φίλιππος ναυπηγεῖ στόλον καταδρομικὸν καὶ ἀπειλεῖ κάθε τόσον τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς συγκοινωνίας τῶν Ἀθηναίων ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον.

Ὁ συμμαχικὸς πόλεμος. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι συνθῆκαι ὠφελοῦν τὸν Φίλιππον. Τώρα ποὺ ἡ Σπάρτη ἔπαυσε πλέον νὰ ἀποτελῇ κίνδυνον διὰ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἡ Περσία ὑπὸ τοὺς ἰδίους της περισπασμοὺς παύει νὰ ἀναμιγνύεται ὡς πρότερον εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ μὴ ἔχῃ πλέον λόγον ὑπάρξεως ἡ ἀθηναϊκὴ συμμαχία, ἡ ὁποία ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτικὴν ἐξυπηρετεῖ. Αὐτὰ ὅλα τὰ ἀντιλαμβάνεται πλήρως ὁ τύραννος τῆς Καρίας Μαύσωλος, ὁ ὁποῖος ὑποκινεῖ τὰς ἀθηναϊκὰς κτήσεις εἰς ἀνταρσίαν. Οἱ πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ Βυζαντινοὶ πρῶτον, ἔπειτα δὲ οἱ Ρόδιοι, οἱ Χῖοι καὶ οἱ Κῶοι ἀποστατοῦν καὶ τοιουτοτρόπως ἀρχίζει ὁ καταστρεπτικὸς διὰ τὰς Ἀθήνας «συμμαχικὸς πόλεμος» (357—354). Ὁ Χαβρίας, ἐπιτιθέμενος κατὰ τῆς Χίου, πίπτει, ἐνῷ ὁ Ἰφικράτης, μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μενεσθέως, καὶ ὁ Τιμόθεος ἀνακαλοῦνται εἰς τὰς Ἀθήνας ἵνα λογοδοτήσουν διὰ τὴν ἀποτυχίαν. Ἀπὸ μέρους του πάλιν, ἄλλος ἐπιφανὴς στρατιωτικός, ὁ Χάρης, μὴ λαμβάνων χρήματα ἐξ Ἀθηνῶν, ἀναλαμβάνει ὑπηρεσίαν ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον — σατράπην Πέρσην — ἐπαναστατήσαντα κατὰ τοῦ βασιλέως του. Τοιουτοτρό-

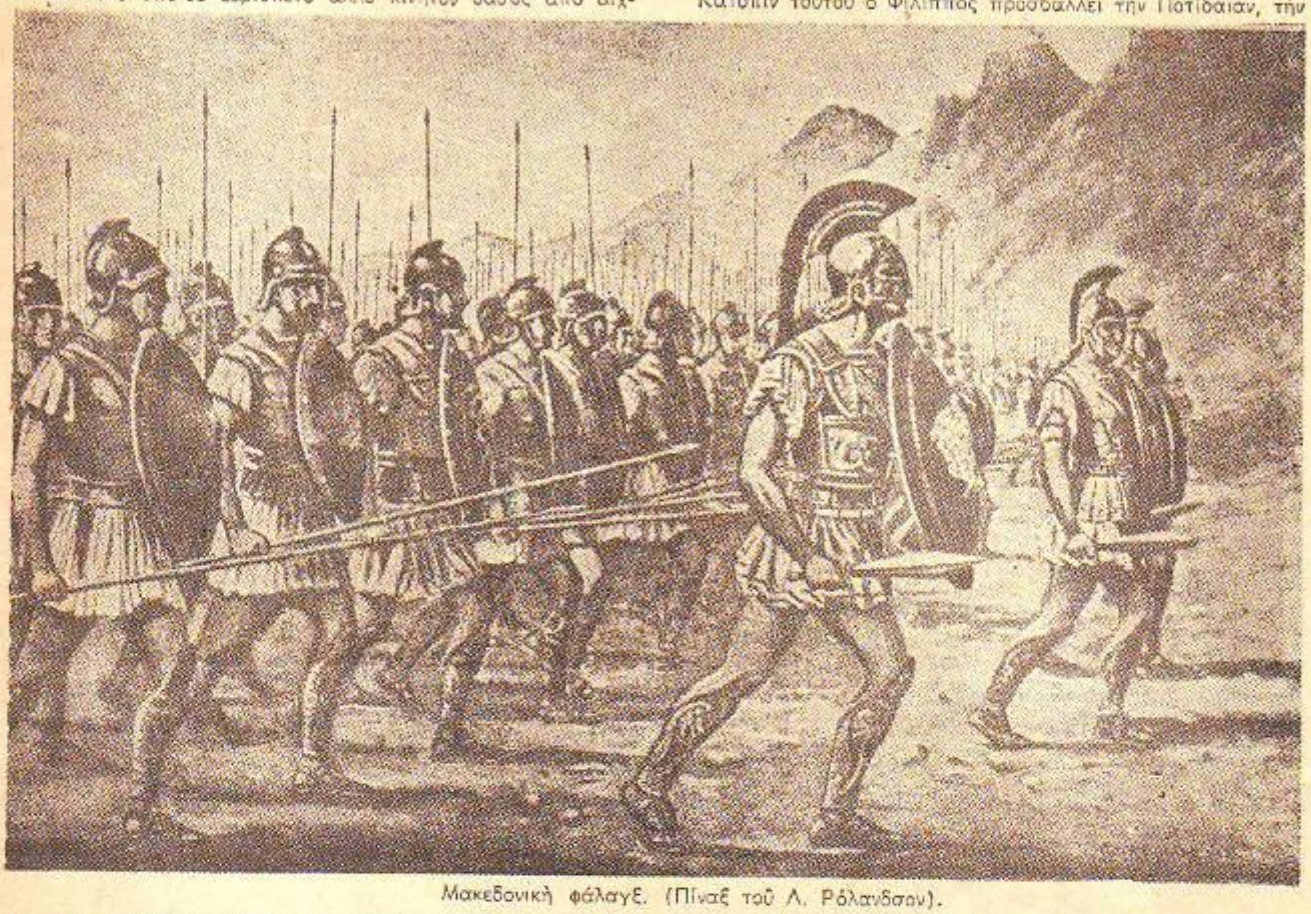

Μακεδονικὴ φάλαγξ. (Πίναξ τοῦ Λ. Ρόλανδσαν).

πως αἱ Ἀθῆναι χάνουν τοὺς μεγάλους στρατηγοὺς καὶ πολιτικούς των, ἐνῷ αἱ ἀπὸ μέρους τῶν συμμάχων των εἰσπράξεις μόλις φθάνουν εἰς τὰ 45 τάλαντα κατ' ἔτος.

Ὁ μακρὸς αὐτὸς συμμαχικὸς πόλεμος ὠφέλησε πάρα πολὺ τὸν Φίλιππον. Ἐν πρώτοις, πρὶν λήξῃ ὁ πόλεμος ἐκεῖνος, αἱ Ἀθῆναι εὑρίσκοντο μὲ δεσμευμένας τὰς χεῖρας ἔναντι τοῦ Μακεδόνος μονάρχου. Αὐτὸ ἀφῆκεν ἐλεύθερον τὸν Φίλιππον νὰ προπαρασκευάσῃ τὰς προϋποθέσεις τῆς ἐπεμβάσεώς του εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Πρὸς τοῦτο δὲν εἶχε παρὰ νὰ παρακολουθῇ καταλλήλως τὰ ἐν Ἑλλάδι πράγματα. Θαυμαστὸς δόλος τε εὐκαιρίαν τοῦ παρουσίασεν ὁ κληθεὶς «Ἱερὸς πόλεμος».

Ὁ πρῶτος ἱερὸς πόλεμος. Αἱ πόλεις τῆς Φωκίδος εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσωνται, αὐτὸ δὲ ἐθορύβησε τὰς Θήβας, αἱ ὁποῖαι προσεπάθουν μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀνάπτυξιν ἐκείνην τῶν Φωκέων. Κατήγγειλαν λοιπὸν οἱ Θηβαῖοι εἰς τὸ Ἀμφικτιονικὸν συνέδριον ὅτι οἱ Φωκεῖς εἶχον καλλιεργήσει μεγάλας ἐκτάσεις, ἀνηκούσας εἰς τοὺς Δελφούς. Αὐτὸ βεβαίως ἦτο ἀληθές, ἀλλὰ τὸ Δελφικὸν ἱερατεῖον σιωπηρῶς ἐδέχετο τὴν κατάστασιν, εἴτε διότι εἶχε νὰ προσπορισθῇ ὀφέλη ἀπὸ τὴν καλλιέργειαν ἐκείνην, εἴτε διότι ἄφινε τὰ πράγματα νὰ ἀκολουθήσουν τὸν δρόμον των, διὰ νὰ προβληθοῦν κατόπιν ἀξιώσεις πάσης φύσεως, ἰδίως οἰκονομικῆς, ἐπὶ τῆς συγκομιδῆς. Τὸ Ἀμφικτιονικὸν Συνέδριον ἐχαρακτήρισε τὴν πρᾶξιν τῶν Φωκέων ὡς ἱερόσυλον καὶ κατεδίκασεν αὐτοὺς εἰς βαρύτατον πρόστιμον 500 ταλάντων.

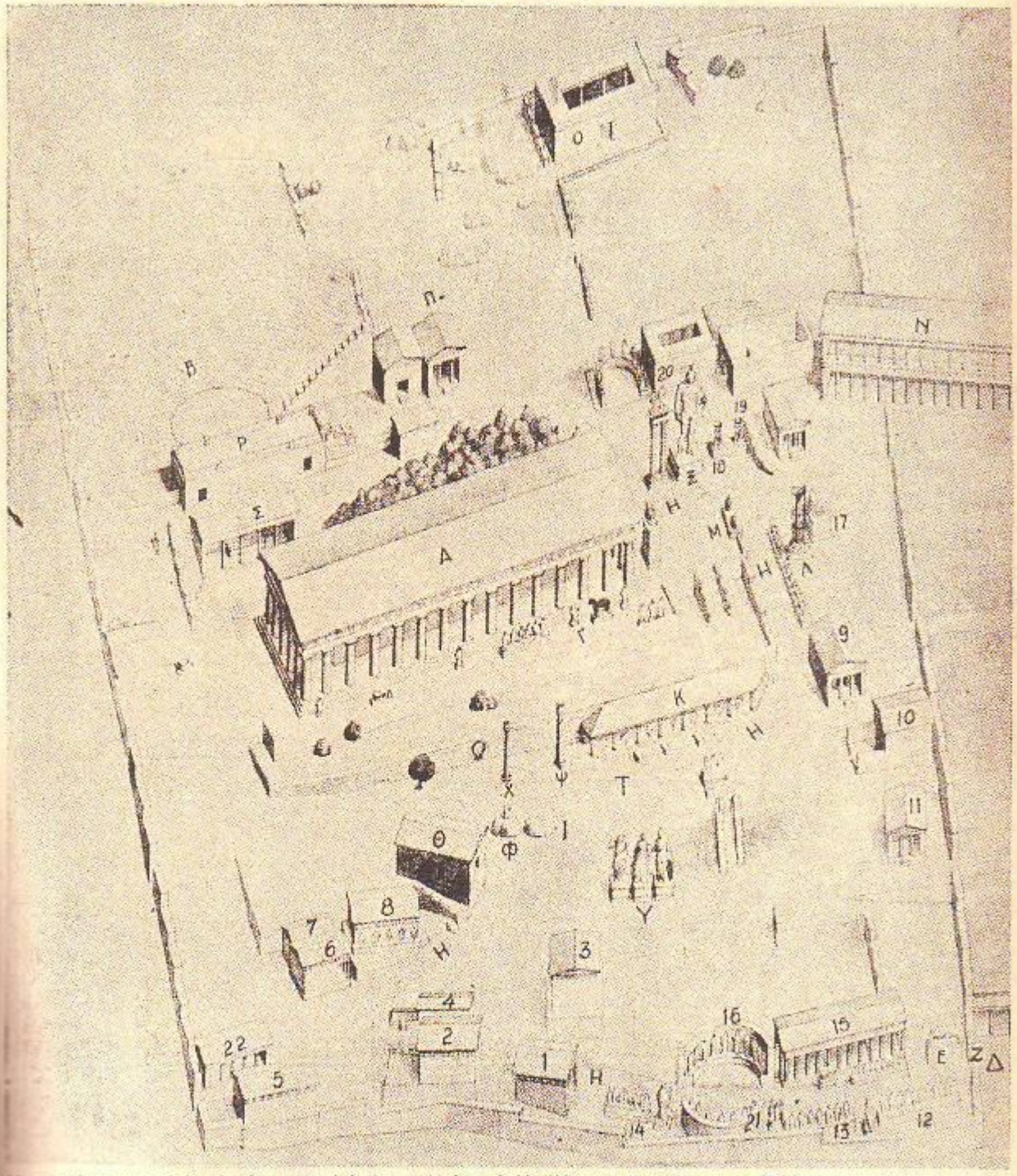

Ἀναπαράστασις τοῦ ἱεροῦ χώρου τῶν Δελφῶν: Α Ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, Β Θέατρον, Γ Ἐξώστης ἀγαλμάτων, Δ Ἀγορά, Ε Ταῦρος Κερκυραίων, Ζ Κυρία πύλη, Η Ἱερὰ ὁδός Θ Βουλευτήριον, Ι Βράχος Σιβύλλης, Κ Στοὰ Ἀθηναίων, Λ Τρίπους Πλαταιῶν, Μ Μέγας δωμός, Ν Στοὰ ἐκ κιόνων τοῦ Ἀττάλου, Ξ Ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος Σιτάλκα, Ο Λέσχη Κνιδίων, Π Κασσώτις πηγή, Ρ Σκηνὴ θεάτρου, Σ Ἀλεξάνδρου θήρα, Τ Ἄλως (πλατεῖα), Υ Ἀγάλματα Ἀρτέμιδος, Ἀπόλλωνος, Ἀθηνᾶς, Φ Ἄγαλμα Λητοῦς, Χ Στῆλαι Ναξίων, Ψ Νίκη τοῦ Παιωνίου, Ω Ἀναθηματικὸν πολυγωνικὸν τεῖχος. Θησαυροί: 1 Σικυωνίων, 2 Σιφνίων, 3 Κρητῶν, 4 Κνιδίων, 5 Θηβαίων, 6 Συρακοσίων, 7 Ποτιδαιατῶν, 8 Ἀθηναίων, 9 Κορινθίων, 10 Βοιωτῶν, 11 Μασσαλιωτῶν καὶ Ρωμαίων. Ἀναθήματα: 12 Μακεδόνος, 13 Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, 14 Ταραντίων, 15 Ἀρκάδων, 16 Ἀργείων, 17 Ροδίων, 18 Γέλωνος, 19 Ἱέρωνος, 20 Ἀφιέρωμα Δαόχου, 21 Μνημεῖον Ἐπιγόνων, 22 Ὁπλοθήκη.

Ἀκόμη ἠπείλησαν οἱ Δελφοὶ τοὺς Φωκεῖς ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν ἐκτελεῖται ἡ ἀπόφασις, ἡ χώρα των θὰ παραμένῃ ἀκαλλιέργητος, ὡς ὑποθήκη πρὸς τὸν Θεόν.

Οἱ Φωκεῖς, ἀντὶ νὰ ὑποταγοῦν, ἐπροτίμησαν τὸν πόλεμον καὶ δὲν ἐδίστασαν διόλου νὰ στραφοῦν κατὰ τῶν Δελφῶν. Εἶχον δὲ θαυμασίους ἀρχηγούς, τόσον στρατιωτικούς, ὅσον καὶ

Ἐρείπια τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ὀρχομενοῦ.

πολιτικούς. Εἰσηγητὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιστάσεως ἦτο ὁ Φιλόμηλος μὲ βοηθὸν του τὸν Οἰνόμαρχον. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐσχημάτισε στρατιὰν μισθοφόρων, ὁ Φιλόμηλος ἔσπευσεν ἐναντίον τῶν Δελφῶν. Ἐκεῖ ἄλλους μὲν κατέσφαξεν, ἄλλους δὲ ὑπέταξεν εἰς τὰς θελήσεις του. Τὸ Ἱερὸν εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ζητήσει τὴν βοήθειαν τῶν γειτόνων Λοκρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν μὲν ἐπὶ τόπου τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἀλλ' ἡττήθησαν ὑπὸ τῶν Φωκέων. Κατόπιν τούτου ὁ Φιλόμηλος ἔστειλε πρέσβεις εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ διεκήρυξεν ὅτι ἡ παρουσία τῶν Φωκέων εἰς Δελφοὺς ἀπεσκόπει μόνον τὴν διαφύλαξιν τῆς οὐδετερότητος τοῦ Ἱεροῦ, προσέτι δὲ καὶ τὴν ἀκύρωσιν τοῦ ποοστίμου. Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸν ἠμπόδισε διόλου νὰ προβλέψῃ ὅτι ἡ πρᾶξις του θὰ ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Πανελλήνων, διὰ τοῦτο δὲ προητοιμάσθη πυρετωδῶς πρὸς σοβαρὸν τώρα πόλεμον. Ηὔξησε τὸ μισθοφόρον στράτευμά του εἰς 5.000, χορηγήσας μεγαλυτέρους μισθούς. Πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποίησε φυσικὰ τοὺς θησαυροὺς τοῦ θεοῦ. Ἔπειτα, χάρις εἰς τοὺς αὐτοὺς πάντοτε πόρους, ἔκτισε τεῖχος γύρω ἀπὸ τὸ ἱερὸν τῶν Δελφῶν, τοὺς ὁποίους κατέστησε κέντρον τῆς δράσεώς του. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πόλεων τῶν συμμετεχουσῶν εἰς τὸ Ἀμφικτιονικὸν Συνέδριον συνῆλθον ἀμέσως εἰς Θερμοπύλας διὰ νὰ ἀποφασίσουν σχετικῶς (355 π. Χ.). Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ Ἑλλὰς διαιρεῖται εἰς δύο στρατόπεδα, μὲ ἀντιμετώπους τοὺς φίλους ἀφ' ἑνὸς τῶν Φωκέων καὶ ἀφ' ἑτέρου τοὺς ὑπερασπιστὰς τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς Ἀμφικτιονίας. Ἡ ἀυσιβαία σκληρότης τῶν ἀντιπάλων ἦτο παροιμιώδης. Οἱ πολεμοῦντες ἐναντίον τῶν Φωκέων ἤξιουν νὰ παραμείνουν ἄταφοι οἱ νεκροὶ τῶν ἐχθρῶν των ὡς ἱερόσυλοι. Ἐφονεύοντο δὲ ἅπαντες οἱ συλλαμβανόμενοι ὡς αἰχμάλωτοι. Ἡ θανάτωσις μάλιστα ἐγίνετο κατόπιν βασανιστηρίων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Φωκεῖς ἀνταπέδιδον τὰ ἴσα. Ἡ ἀγριότης καὶ ἡ ὠμότης ἐκείνη, ἐπὶ δέκα ὁλόκληρα ἔτη, ἐξήντλησε δι' ἄλλην μίαν φορὰν τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Φωκεῖς ἐλεηλάτουν τοὺς εἰς χεῖρας των εὑρισκομένους θησαυρούς. Τὰ ὡραιότερα ἀναθήματα διελύοντο, ὁ δὲ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος ἐκόπτετο εἰς νομίσματα διὰ νὰ πληρωθοῦν οἱ στρατιωτικοὶ μισθοί.

Κατ' ἀρχὰς ἡ νίκη ἔστεφε τὰ ὅπλα τῶν Φωκέων. Ἀλλά, ὅταν οἱ Θηβαῖοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Φιλομήλου παρὰ τὴν Τιθορέαν — κειμένην κατὰ τοὺς βορειοαναταλικοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ — οἱ Φωκεῖς ἡττήθησαν. Καὶ οἱ μὲν ἡττημένοι ἔφυγον δι' ἀτραπῶν δυσβάτων, ὁ δὲ Φιλόμηλος διὰ νὰ μὴ συλληφθῇ ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ βράχου καὶ πιτοκτόνησε. Φυσικὸς διάδοχος τοῦ ἀξιολόγου αὐτοῦ στρατάρχου ἦτο ὁ Οἰνόμαρχος, ὁ ὁποῖος πράγματι ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ τῶν Φωκέων, οἵτινες ἀνεδείχθησαν καὶ πάλιν νικηταί. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Θεσσαλοί, κυρίως δὲ οἱ Ἀλευάδαι, προσκαλοῦν τὸν Φίλιππον εἰς βοήθειαν, ἐναντίον τῶν τυράννων τῶν Φερῶν, φυσικὰ δὲ ὁ Φίλιππος ὁ ὁποῖος ἀπὸ μακροῦ ἀνέμενε τοιαύτην εὐκαιρίαν, ἔσπευσε μετὰ προθυμίας νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα.

Κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ νίκη ἐστράφη πρὸς τὸ μέρος τοῦ Φιλίππου, ὁ ὁποῖος ἐνίκησε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Οἰνομάρχου Φάϋλον. Ὅταν ὅμως αὐτὸς αὐτὸς ὁ Οἰνόμαρχος διέβη τὴν Θεσσαλίαν ἐπὶ κεφαλῆς ὁλοκλήρου τῆς δυνάμεως τῶν Φωκέων, ὁ Φίλιππος ἡττήθη εἰς δύο μάχας καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μακεδονίαν μὲ τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ του. Ἐνῶ ὁ νικητὴς ἐβάδιζε κατὰ τῆς Βοιωτίας, ἐνίκα τοὺς Θηβαίους, ἐκυρίευε τὴν Κορώνειαν καὶ τὸν Ὀρχομενόν. Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ Φίλιππος περὶ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 352 π.Χ. κατῆλθε καὶ πάλιν εἰς Θεσσαλίαν, ἐπὶ κεφαλῆς 20.000 πεζῶν καὶ 3.000 ἱππέων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Οἰνόμαρχος κατώρθωσε νὰ θέσῃ ἐπὶ ποδὸς ἄλλους 20.000 πεζοὺς, ἀλλὰ μόνον 500 ἱππεῖς. Κατόπιν μακρᾶς καὶ αἱματηρᾶς μάχης οἱ Φωκεῖς νικῶνται μὲ πολλοὺς νεκροὺς καὶ πολλοὺς αἰχμαλώτους ἐπίσης. Κατὰ τύχην παρέπλεεν εἰς τὰς γειτονικὰς ἀκτὰς ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Χάρητα. Πλεῖστοι Φωκεῖς ρίψαντες τὰς πανοπλίας των, ἐκολύμβησαν πρὸς τὰ ἀθηναϊκὰ σκάφη καὶ ἔγιναν προθύμως δεκτοὶ ἀπὸ μέρους τοῦ Χάρητος, ὅστις, ὡς λέγεται, ἐδωροδοκήθη ὑπὸ τῶν φυγάδων. Εἰς τὴν μάχην αὐτὴν ἔπεσε καὶ ὁ Οἰνόμαρχος, τὸν ὁποῖον, καίτοι νεκρόν, ὁ Φίλιππος διέταξε νὰ κρεμάσουν. Ἐπίσης κατὰ διαταγὴν τοῦ Μακεδόνος μονάρχου κατεποντίσθησαν ἅπαντες οἱ αἰχμάλωτοι, ὡς ἱερόσυλοι.

Κατόπιν τῆς νίκης αὐτῆς ὁ Φίλιππος ἐξησφάλισε τὴν κατοχὴν τῆς Θεσσαλίας, τῆς ὁποίας παρουσιάσθη ὡς σωτὴρ καὶ ἐλευθεωτής. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως δὲν ὤκνησε νὰ καταλάβῃ καὶ τὰς Παγασὰς μετὰ τοῦ λαμπροῦ αὐτῶν λιμένος, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν Μαγνησίαν. Κατέστη οὕτω κύριος τῆς ὅλης Θεσσαλίας. Ἀκόμη, μὴ θέλων νὰ ἀφήσῃ ἡμιτελῆ τὰ σχέδιά του, προώθησε τὰ στρατεύματά του μέχρι Θερμοπυλῶν. Ἐκεῖ ὅμως τὸν ἀνέμενον 5.000 πεζοὶ καὶ 4000 ἱππεῖς οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀποσταλῆ ἐξ Ἀθηνῶν μὲ ἀρχηγὸν τὸν Ναυσικλέα. Τὴν φορὰν αὐτὴν συνεκινήθησαν καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, οἱ ὁποῖοι ἔπεμψαν εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων 1000 ὁπλίτας. Ἐπίσης κατέφθασαν καὶ ἄλλοι 2000 Ἀχαιοὶ ὡς καὶ Φωκεῖς ὑπὸ τὸν Φάϋλον. Κατόπιν τούτου ὁ Φίλιππος ἀντὶ νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν περιπέτειαν τῆς μάχης, ἐπέστρεψε καὶ πάλιν εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Ὁ Δημοσθένης. Ἀλλὰ τώρα εἰς τὰς Ἀθήνας τὰ πράγματα εἶχον ἀλλάξει σημαντικῶς. Ἡ μητρόπολις εἶχεν, ὡς γνωρίζομεν, χάσει τὰς πλείστας τῶν ἀποικιῶν της. Τοὺς Ἀθηναίους ἦγε καὶ ἔφερεν ὁ Εὔβουλος, τοῦ ὁποίου τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα συνίστατο εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν γαλήνην καὶ τὴν εὐμάρειαν τῶν πλουσίων κοινωνικῶν στρωμάτων. Καὶ ναὶ μὲν ἴσχυον ἀκόμη οἱ παλαιοὶ τύποι τοῦ πολιτεύματος, ἔλειπεν ὅμως πλέον ἡ δημοκρατικὴ αὐτοῦ οὐσία. Ὁ δῆμος εἶχεν ἀκόμη κατὰ τὰ τύποις τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ ἡ καταπληκτικὴ πληθώρα τῶν ψηφιζομένων νόμων παρουσίαζε τὴν μεγαλυτέραν ἀναρχίαν, διότι οἱ νόμοι οὗτοι συνεκρούοντο μεταξύ των. Ἀπὸ ἀπόψεως πάλιν οἰκονομικῆς, τὸ δημόσιον ταμεῖον εὑρίσκετο ἐξηντλημένον, διότι οἱ πλούσιοι κατώρθωνον νὰ ἀποφεύγουν τὴν καταβολὴν τῶν φόρων, ἐβαρύνοντο δὲ μόνον τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα. Παρουσιάζετο δὲ ἀκόμη καὶ τοῦτο τὸ ἔκτροπον. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πολιτείαν, ἡ ὁποία ὑπέφερε καὶ ἔφθινεν, ὁ ἰδιωτικὸς βίος τῶν πλουσίων παρουσίαζεν ἐξωφρενικὴν χλιδὴν καὶ μεγάλας ἀπολαύ-

Ὁ Δημοσθένης. (Ἀνδριὰς εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βατικανοῦ ἔργου τοῦ γλύπτου Πολυεύκτου).

τεις. Ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις ἐκάλυπτον τὴν ἀθλιότητα.

Ἐν τούτοις ἀπὸ τὰς τάξεις ἐκείνας τῶν πλουσίων ἐνεφανίσθη ἀνὴρ μεγαλοφυής, ὁ Δημοσθένης, υἱὸς παλυεκατομμυρίου μεγαλοβιομηχάνου — ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Ρήτωρ δεινός, ὕψωσε πολλάκις φωνὴν κατὰ τοῦ ἐπαπειλοῦντος τὴν πατρίδα του κινδύνου. Ἦτο τῆς γνώμης ὅτι ὁ Φίλιππος, καίτοι ὑποχωρήσας ἀπὸ τὰς Θερμοπύλας, θὰ ἐπανήρχετο ἀσφαλῶς ἰσχυρότερος διὰ νὰ ὁλοκληρώσῃ τὸ σχέδιόν του. Οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἀρχὰς ἐπίστευον ὅτι ὁ Φίλιππος οὐδέποτε θὰ ἐπεχείρει τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἔπειτα εἶχε γνωσθῆ κάποια βραχεῖα ἀσθένεια τοῦ Φιλίππου, διεδόθη δὲ ὅτι ὁ μονάρχης τῆς Μακεδονίας εἶχεν ἀποθάνει. Αὐτὸ ἔκαμε τοὺς Ἀθηναίους νὰ μὴ θέλουν πλέον νὰ ἀκούσουν περὶ ἀντιστάσεως. Ὁ Δημοσθένης ἐξεφώνησε τὸν πρῶτον τῶν περιφήμων «φιλιππικῶν» του κατὰ τὸ 351. Πράγματι ὁ λόγος ἐκεῖνος εὗρεν ἀπήχησιν εἰς τὴν καρδίαν τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ἀπεφάσισαν ν' ἀποστείλουν μικρὸν ὑπὸ τὸν Χάρητα στόλον εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Θράκης. Αὐτὸ ἤρκεσεν ὅπως πεισθῇ ὁ Φίλιππος διὰ νὰ ἀναβάλῃ διὰ δευτέραν φορὰν τὰ σχέδιά του καὶ ἀπέφυγε τότε νὰ καταλάβῃ τὴν Ὄλυνθον, ἡ ὁποία ἀφιεμένη ἐλευθέρα θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν ἀπειλήσῃ εἰς προσεχὲς μέλλον. Πράγματι ἡ Ὄλυνθος ἡγεμόνευεν ἐπὶ 32 πόλεων καὶ ἠδύνατο ἀκόμη νὰ παρατάξῃ στρατιὰν ἀξιόμαχον.

Ὁ Φίλιππος καταλαμβάνει τὴν Ὄλυνθον. Ἐν τούτοις παρουσιάσθη καὶ πάλιν κατὰ τὸν πλέον φυσικὸν τρόπον ἡ ἀφορμὴ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Φιλίππου. Διότι εἰς τὴν Ὄλυνθον εἶχε καταφύγει ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μακεδόνος μονάρχου Ἀριδαῖος, τοῦ ὁποίου τὴν ἔκδοσιν ἐζήτησεν ὁ Φίλιππος. Οἱ Ὀλύνθιοι ἠρνήθησαν νὰ παραδώσουν τὸν φυγάδα, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἀπέστειλαν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις ζητοῦντες συμμαχίαν, ἀλλὰ καὶ ταχυτάτην βοήθειαν. Αὐτὸ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Δημοσθένη νὰ ἐκφωνήσῃ τοὺς περιφήμους ὀλυνθιακοὺς λεγομένους λόγους του. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν εἰς βοήθειαν τῶν Ὀλυνθίων τὸν Χάρητα μετὰ 30 πολεμικῶν πλοίων καὶ 2.000 μισθοφόρων. Μετ' ὀλίγον ὅμως, ἀνακληθέντος τοῦ Χάρητος, ἐστάλη εἰς Ὄλυνθον ὁ Χαρίδημος, ἀνὴρ βίαιος, χαλαροῦ καρακτῆρος, ὅστις ἀπὸ μακροῦ ἤδη ὑπηρέτει τοὺς Ἀθηναίους ὡς μισθοφόρος. Εἰς τὸν Χαρίδημον ἐδόθησαν 18 τριήρεις, 4000 πελτασταὶ καὶ 150 ἱππεῖς. Αὐτὸς λοιπὸν μετὰ τῶν Ὀλυνθίων μετέβη εἰς τὴν Πελλήνην καὶ ἐκυρίευσε τὴν Βοττιαίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε δικαιώματα ὁ Φίλιππος. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Φίλιππος ἐξεπόρθει τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς συμμαχικὰς τῆς Ὀλύνθου πόλεις. Οἱ Ὀλύνθιοι τότε, ἔπειτα ἀπὸ δύο ἥττας των, ἀπεπειράθησαν νὰ ἔλθουν εἰς διαπραγματεύσεις. Ὁ Φίλιππος ὅμως ἀπήντησεν εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι μία δυνατὴ λύσις ὑπάρχει διὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς εἰρήνης. Ἢ αὐτὸς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Μακεδονίαν, ἢ οἱ Ὀλύνθιοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Ὄλυνθον. Καὶ βεβαίως φυσικὰ τίποτε ἀπὸ τὰ δύο δὲν ἔγινεν, ὁ Φίλιππος δὲν ἔμπορεσε νὰ βαδίσῃ κατ' αὐτῆς πλέον τώρα τῆς Ὀλύνθου, ἐν τούτοις ἡ Ὄλυνθος ἠμύνθη καὶ δὲν ἦτο διατεθειμένη νὰ παραδοθῇ. Ἐστάλησαν καὶ πάλιν πρέσβεις εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ζητήσουν νέαν βοήθειαν. Οἱ Ὀλύνθιοι τὴν φορὰν αὐτὴν ἐπαρουσίασαν ὅτι δὲν θέλουν μισθοφόρους ἀλλὰ πολίτας Ἀθηναίους. Ἐπεμβαίνει καὶ πάλιν ὁ Δημοσθένης καὶ μόνον οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι παρασκευάζουν καὶ ἀποστέλλουν 17 τριήρεις, 2000 ὁπλίτας καὶ 300 ἱππεῖς. Ὅλη αὐτὴ ἡ δύναμις ἐτέθη ἐπὶ τάξεως ὑπὸ τὸν Χάρητα. Εἰς μάτην ὅμως ἐπέμεινεν ὁ Δημοσθένης. Ἡ βοήθεια ἔφθασε πάρα πολὺ ἀργά. Δύο πολῖται τῆς Ὀλύνθου εἶχον προδώσει τὴν πατρίδα των καὶ ἡ πόλις παρεδόθη εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Φιλίππου (348 π.Χ.). Μετὰ τὴν πτῶσιν της ἡ Ὄλυνθος ὑπέστη πλήρη καταστροφήν. Οἱ κάτοικοί της ἐξεδιώχθησαν ἢ ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι, ἡ δὲ χώρα παρεχωρήθη πρὸς καλλιέργειαν εἰς Μακεδόνας.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὁ Φίλιππος ἐξέτεινε τὴν ἐξουσίαν του χωρὶς ἀντιστάσεως ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ τοῦ Βοσπόρου μέχρι τῆς Νοτίου Θεσσαλίας. Τώρα οἱ Ἀθηναῖοι ἐφοβήθησαν καὶ ἐπεδίωξαν γενικὸν συνασπισμὸν τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τοῦ Φιλίππου. Ἀπεστάλη δὲ πρὸς διαπραγματεύσεις τῆς συμμαχίας αὐτῆς εἰς Πελοπόννησον ὁ φίλος τοῦ Δημοσθένους Αἰσχίνης, μ' ὅλον ὅτι πάρα πολὺ νέος ἀκόμη ἦν ὁ πρεσβύτερος εἴδους ἀποστολάς, αἵτινες ἀνετίθεντο εἰς πρέσβεις. Ἐθεωρήθη δηλαδὴ ὡς «ἄωρος» ἀκόμη ἡ ἡλικία 43 ἐτῶν τοῦ Αἰσχίνου. Ὁ πρεσβευτὴς ἐκεῖνος δὲν ἐπέτυχεν εἰς τὴν ἀποστολήν του, διότι οἱ κυβερνῶντες τὰ ἀρκαδικὰ πράγματα ἐνεθυμήθησαν ὅτι πρὸ τινων ἀκόμη ἐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀποφασίσει αἴτησιν συμμαχίας τῶν Μεγαλοπολιτῶν. Ἡ ἀπόφασις ὅμως αἰτία τῆς πλήρους ἀποτυχίας τοῦ Αἰσχίνου ἦτο ἄλλη. Ὁ Φίλιππος εἶχεν ἐγκατασπείρει εἰς τὴν Πελοπόννησον πολλοὺς καὶ ἱκανοὺς πράκτορας, οἱ ὁποῖοι ἐματαίωσαν τὰς προσπαθείας τῶν Ἀθηναίων. Ἐξ ἄλλου ὁ Μαντινείας δὲν εἶχε παραμελήσει καὶ τὰς Ἀθήνας, ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰς αὐτὰς ἐγκατάστασιν καὶ συντήρησιν πρακτόρων του. Ἐνῶ δὲ, κατὰ κανόνα, συμπεριεφέρετο σκληρότατα πρὸς τοὺς ἀποκαλούμενους πολέμου, ἐνῷ εἶχε κατασφάξει ὅλους τοὺς ἀποκαλούμενους ὀπ' ἐναντίας τοὺς ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων πολεμικῶν πόλεων ἐκείνων ὄχι μόνον δὲν τοὺς ἐξηνδραποδίσεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξαπέστειλεν ἐλευθέρους, φροντίζων μάλιστα νὰ τοὺς ἐφοδιάσῃ δι' οἰκονομικῶν πόρων ὅπως ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πατρίδα. Φαντάζεται λοιπὸν κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος εἰς τοὺς Ἀθηναίους οἱ ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς Μακεδονίας, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον δὲν εἶχον δεινοπαθήσει, ἀλλὰ ὡς μετανάσται ἐξασφαλίσαντες τὸν βίον τῶν, ἐπιχειρήσεις, ἀγοραὶ ἀκινήτων, εἰσοδήματα κλπ., ὅλα αὐτὰ εἶχον νὰ παρουσιάσουν οἱ ἐπανακάμπτοντες, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔπαυον νὰ διατυμπανίζουν τὰ ἀγαθὰ τοῦ Μακεδόνος μονάρχου, ἐξεθείαζον τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ Φιλίππου, τέλος ἄφιναν δι' ὅλων τῶν τρόπων νὰ ἐννοηθῇ ὅτι μία κατοχὴ μακεδονικὴ θὰ συνετέλει ὥστε νὰ ρεύσῃ πακτωλὸς εἰς τὸ Ἄστυ. Αὐτὰ ὅλα ἔφερον ραγδαῖα ἀποτελέσματα πολλῷ μᾶλλον διότι εἶχεν ἀποτύχει τὸ σχέδιον

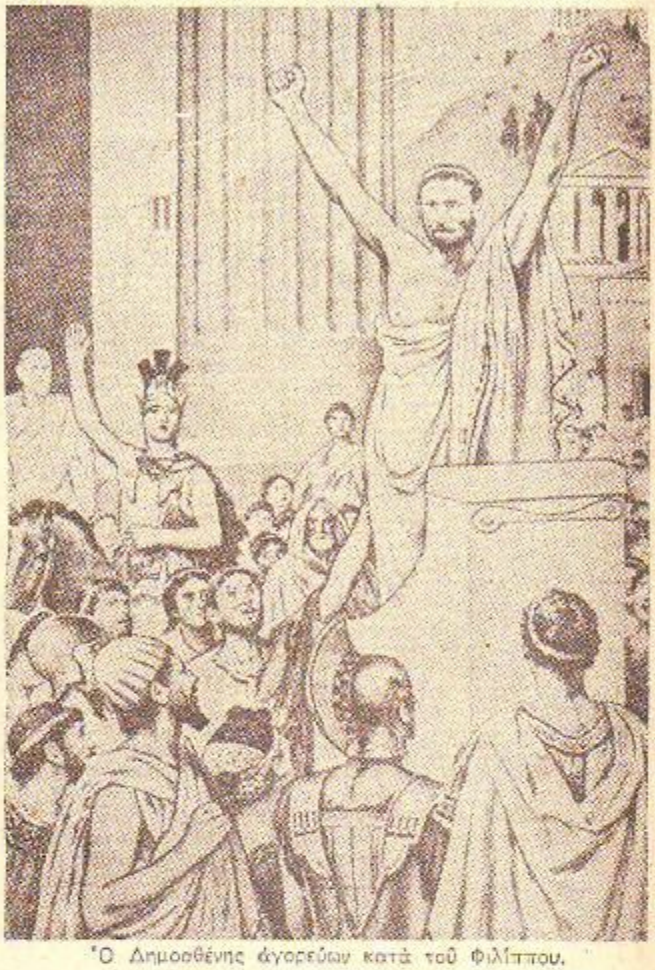

Ὁ Δημοσθένης ἀγορεύων κατὰ τοῦ Φιλίππου.

τῆς γενικῆς συσπειρώσεως τῶν Ἑλληνίδων πόλεων κατὰ τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους.

Πρεσβεία τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Φίλιππον. Τότε εἷς ἐκ τῶν πρακτόρων τοῦ Φιλίππου, ὁ Φιλοκράτης, ἐτόλμησε νὰ εἰσηγηθῇ συνεννόησιν, ἀκόμη δὲ καὶ συμμαχίαν μετὰ τοῦ Φιλίππου. Προέτεινε τὴν ἀποστολὴν μεγάλης ἀλλὰ εἰκτῆς» πρεσβείας εἰς τὴν μακεδονικὴν πρωτεύουσαν πρὸς διεξαγωγὴν διαπραγματεύσεων. «Μικτὴ» θὰ ἦτο ἡ πρεσβεία αὕτη, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι θὰ συμπεριελαμβάνοντο καὶ ἐκ τῶν ἀκρως ἀντιθέτων πρὸς τὴν συνεννόησιν αὐτὴν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης. Πράγματι, ἡ πρεσβεία κατηρτίσθη καὶ ἀπεστάλη εἰς τὴν Πέλλαν. Συμμετεῖχον δὲ πλὴν τοῦ Δημοσθένους, καὶ ὁ Ἴδιος ὁ Φιλοκράτης, ὁ Αἰσχίνης, ὁ Κτησιφῶν καὶ ἄλλοι. Ὁ Φίλιππος ὑπεδέχθη τοὺς πρέσβεις μὲ ἐξαιρετικὴν λαμπρότητα καὶ ἐπεδαψίλευσεν εἰς αὐτοὺς πᾶσης φύσεως περιποιήσεις. Ὅταν ἦλθεν ἡ ἡμέρα καὶ ἡ στιγμὴ τῆς ἐπισήμου ἀκροάσεως, ὁ Φίλιππος, ὁ ὁποῖος ἐφρόντισε νὰ ἐμφανισθῇ μὲ ὅλον τὸ βασιλικὸν μεγαλεῖον του, ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς πρέσβεις ὅπως ὁμιλήσουν κατὰ σειρὰν ἡλικίας ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων.

Ὑπὸ τὸ πρόσχημα αὐτὸ ἔμεινε τελευταῖος ὁ Δημοσθένης. Πρῶτος ὡμίλησεν ὁ Κτησιφῶν δώσας τὸν τόνον τῶν Ἀθηναϊκῶν ἀξιώσεων. Ὁ Δημοσθένης, ὁ δεινὸς ῥήτωρ, πρᾶγμα παράδοξον ἢ μᾶλλον ἐπηρεασθεὶς φαίνεται ἐκ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς πρὸς τὸ πρόσωπον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τόσον δριμέως κατεπολέμησεν, κατελήφθη ὑπὸ νευρικότητος, ἀκμὴν καὶ δειλίας, ἡ δὲ ταραχή του δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐκστομίσῃ παρὰ μόνον ἀξιοθρηνήτους λόγους. Μεγαλυτέραν μεταξὺ ὅλων τόλμην, θάρρος, ἀλλὰ καὶ στοιβερότητα ἐπέδειξεν ὁ Αἰσχίνης, ὅστις δὲν ὤκνησε νὰ θέσῃ ἐπὶ τάπητος τὰ φλέγοντα ζητήματα, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ διεκδικήσῃ ἀπὸ τὸν Φίλιππον τὴν Ἀμφίπολιν, ζητῶν τὴν ἄμεσον ἐπιστροφὴν αὐτῆς εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Προσηνέστατος ὁ Φίλιππος, ἔδειξεν ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον δι' ἕνα ἕκαστον τῶν ὁμιλητῶν, δίχως ὅμως νὰ δώσῃ σαφῆ ἀπάντησιν εἰς τὰ αἰτήματά των. Τοιουτοτρόπως οἱ Ἀθηναῖοι πρέσβεις ἔφευγον χωρὶς οὔτε καὶ αὐτοὶ νὰ γνωρίζουν εἰς τί τὸ θετικὸν ἀπέληξεν ἡ ἀποστολή των. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Φίλιππος εἶχε φροντίσει νὰ ἐξαγοράσῃ τοὺς πλέον ἐνδιαφέροντας τῶν πρεσβευτῶν, δηλαδὴ τὸν Αἰσχίνην καὶ τὸν Κτησιφῶντα. Εἶχεν ἀρκετὴν διορατικότητα ὁ

Φίλιππος νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ ἀνάλογόν τι καὶ μὲ τὸν Δημοσθένη.

Τώρα, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν των εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ Αἰσχίνης καὶ ὁ Κτησιφῶν ὑπερτεροῦν κατὰ πολὺ τὸν Φιλοκράτη εἰς ἐπαίνους ὑπὲρ τοῦ Φιλίππου. Δὲν παρῆλθε δὲ καιρὸς πολὺς ὅταν ὁ Φίλιππος ἀπέστειλεν ἰδίους πλέον πρέσβεις, τὸν Παρμενίωνα καὶ τὸν Ἀντίπατρον, πρὸς συνομολόγησιν συνθήκης, ἀφοῦ τὰ πνεύματα εἶχον σαφῶς «ἐπεξεργασθῆ» καὶ μετεστραφῆ. Οἱ δύο ἐπιφανεῖς οὗτοι πρέσβεις διετύπωσαν τὰς ἀξιώσεις τοῦ Φιλίππου ὑπὸ τὰ πλέον ρόδινα χρώματα. Ὁ Μακεδὼν μονάρχης ἐπρότεινεν ὡς βασικὸν ὅρον τῆς εἰρήνης τὸ νὰ κρατήσουν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ κεκτημένα των, κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ὁ Φίλιππος οὐδεμίαν ἀξίωσιν θὰ ἤγειρεν ἐπὶ οὐδεμιᾶς κτήσεως τῶν Ἀθηνῶν, οὐδὲ ἀποζημίωσιν θὰ ἐδέχετο. Φυσικὰ προϋπετίθετο ἡ ἀμοιβαιότης τῶν ὅρων. Κάτω ἀπὸ τὸ χρυσωμένον αὐτὸ καταπότιον ἐκρύπτετο ἡ πλέον σκληρὰ διὰ τοὺς Ἀθηναίους πραγματικότης. Δηλαδὴ ἔπρεπε νὰ θεωρήσουν ὡς ὁριστικῶς πλέον ἀπολεσθείσας ὅλας τὰς κτήσεις των καὶ τὰς συμμαχικὰς των πόλεις, τὰς ὁποίας εἶχε καταλάβει ὁ Φίλιππος, νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν κυριαρχίαν του μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν σχεδὸν καὶ νὰ μὴ ζητήσουν οὔτε αὐτὴν τὴν Ἀμφίπολιν. Αἱ Παγασαί, ἡ Πύδνα, ἡ μακεδονικὴ Μεθώνη, ἡ Ποτίδαια, ὁλόκληροι ἡ Χαλκιδικὴ κλπ. ἔμενον πλέον ὁριστικῶς εἰς τὸν Φίλιππον, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ δὲν θὰ ἔκινεν νὰ προετοιμάσῃ καὶ ἄλλα στρατεύματα διὰ νὰ ἑρμηνεύσῃ ἀργότερον τὴν συνθήκην ὅπως αὐτὸς ἤθελε. Καὶ ναὶ μὲν ἔγιναν πολλαὶ καὶ ταραχώδεις συζητήσεις εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐν τέλει ὅμως, λόγῳ τῆς ἀρτίας προπαρασκευῆς τῶν πραγμάτων ἀπὸ μέρους τοῦ Φιλίππου, συνήφθη ἡ εἰρήνη, ἡ ὁποία φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὴν ἐπωνυμίαν «Εἰρήνη τοῦ Φιλοκράτους».

Ἀλλ' αὐτὰ ὅλα δὲν ἤρκουν εἰς τὸν Φίλιππον, διότι ἦτο ἀκόμη ἀμφίβολον ἐὰν οἱ ἀθηναϊκαὶ φρουραὶ τῶν θρακικῶν καὶ μακεδονικῶν πόλεων θὰ ἐδέχοντο νὰ ἐπιστρέψουν οἴκαδε, παραδίδουσαι τὰς πόλεις. Τέλος ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ φιλιθηναῖοι ἡγεμόνες, ὅπως ὁ τῆς Θράκης Κερσοβλέπτης, οἱ ὁποῖοι ἀσφαλῶς θὰ παρενέβαλλον πράγματα εἰς μίαν ἀπόπειραν εἰρηνικῆς κατοχῆς. Δι' αὐτό, δίχως νὰ ὀκνήσῃ, ὁ Φίλιππος ἐξεστράτευσεν ἀμέσως διὰ νὰ λάβῃ ὑπὸ τὴν κατοχήν του ὅσα δὲν εἶχεν ἀκόμη παρὰ ὀνομαστικῶς μόνον εἰς χεῖρας του. Αὐτὰ δὲ ἐγένοντο ἐν τόσῃ σπουδῇ, ὥστε νὰ εὑρεθῇ ὁ Φίλιππος ἐν κατοχῇ τῶν ὅσων ἤθελεν, ὅταν θὰ ἐκυροῦτο ἡ εἰρήνη ἢ ἀνοφερομένη εἰς τὰ νὰ κρατήσῃ ἕκαστος τῶν συμβαλλομένων τὰ ὅσα ἤδη κατεῖχε. Πρὸς τοῦτο συνέπραξαν φυσικὰ καὶ οἱ Μακεδόνες πρέσβεις, οἱ ὁποῖοι τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐδήλωσαν ὅτι δὲν ἔχουν πληρεξουσιότητα νὰ ὑπογράψουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι

Δευτέρα πρεσβεία τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Φίλιππον. Παρέστη λοιπὸν ἀνάγκη νὰ σταλοῦν καὶ πρέσβεις Ἀθηναῖοι πλησίον τοῦ Φιλίππου διὰ νὰ ὑπογράψῃ αὐτὸς τὴν συνθήκην. Τῆς δευτέρας αὐτῆς πρεσβείας μετεῖχον τὰ αὐτὰ ὡς καὶ εἰς τὴν πρώτην πρεσβείαν πρόσωπα — δηλαδὴ οἱ ἴδιοι «πεμπτοφαλαγγῖται» — ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Δημοσθένης. Καὶ ἐνῷ ἦτο προφανὲς τὸ συμφέρον τῶν Ἀθηνῶν ὅπως ὑπογραφῇ τὸ ταχύτερον ἡ συνθήκη, ὁ Φίλιππος ἀντιθέτως εἶχε κάθε λόγον νὰ ἀργοπορήσῃ διὰ νὰ καταλάβῃ νέας περιοχάς, πρὶν ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἕκαστος τῶν συμβαλλομένων θὰ ἠρκεῖτο εἰς τὰ κεκτημένα.

Ἐνῷ λοιπὸν ὁ Δημοσθένης ὑπεδείκνυε τὴν διὰ τῆς Εὐβοίας σύντομον ὁδὸν πρὸς μετάβασιν εἰς Θράκην, ὅπου εὑρίσκετο στρατεύων ὁ Φίλιππος, τὰ μέλη τῆς πρεσβείας τὰ προσκείμενα εἰς τὸν Φίλιππον ἐπέμεναν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν μακροτάτην ἀπὸ ξηρᾶς ὁδὸν διὰ Θεσσαλίας καὶ μετέβησαν εἰς Πέλλαν, ὅπου ἀνέμενον μὲ ἐγκληματικὴν ὑπομονὴν τὸν Φίλιππον. Ὁ βασιλεὺς ὅμως δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν του παρὰ μόνον μετὰ τὴν ὑποταγὴν τοῦ φιλαθηναίου Θρακὸς ἡγεμόνος Κερσοβλέπτου καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν καθυπόταξιν ὀχυρῶν παραλίων κτήσεων τῶν Ἀθηναίων ἐν Θράκῃ.

Ἐπὶ ὁλόκληρον σχεδὸν τρίμηνον ἀνέμενον οἱ Ἀθηναῖοι πρέσβεις. Ὁ Δημοσθένης ἠθέλησε νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ προλαβὼν ὁ Φίλιππος παρημπόδισεν αὐτόν. Ἀντὶ δὲ νὰ ὑπογράψῃ ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν πρωτεύουσάν του, ἠνάγκασε τοὺς πρέσβεις νὰ ἀκολουθήσουν αὐτὸν εἰς Θεσσαλίαν καὶ ὑπέβαλεν αὐτοὺς εἰς παντὸς εἴδους ἐξευτελισμούς. Τέλος δὲ ὑπέγραψε τὴν συνθήκην εἰς πανδοχεῖόν τι τῶν Φερῶν. Ὅταν οἱ πρέσβεις ἐπέστρεψαν εἰς Ἀθήνας ὁ Δημοσθένης ἀνέστη ἐνώπιον τοῦ Δήμου καὶ κατεκεραυνοβόλησε τοὺς προδότας συναδέλφους του. Εἰς τὰς καυστικὰς ἐκείνας κατηγορίας ἀπήντησεν ὁ Αἰσχίνης, ὁ ὁποῖος δεξιώτατα ἐξέθεσε τὰ πράγματα ὑπὸ τῆς ἰδικῆς του σκοπιᾶς καὶ παρέστησε τὸν Φίλιππον ὡς εὐνοϊκώτατα διατεθειμένον. Οἱ λόγοι ἐκεῖνοι πυχαρίστησαν πολὺ τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνέμενε παρὰ καθησυχαστικὰς διαβεβαιώσεις, τὰ δὲ ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ κατοχλευασθῇ ὁ Δημοσθένης. Ἀκόμη ἀπερρίφθη ἡ συμβουλὴ τοῦ Δημοσθένους ὅπως ἐνισχυθοῦν οἱ Φωκεῖς. Κατόπιν τούτου ὁ Μακεδὼν βασιλεὺς, χρησιμοποιῶν τὸ θεσσαλικὸν ἱππικόν, ἐπετέθη κατὰ τῶν Φωκέων. Ὅταν ὅμως ἔφθασε καὶ πάλιν εἰς Θερμοπύλας, εὗρε τὸ στενὸν φυλασσόμενον ἀπὸ ὀκτακισχιλίους Φωκεῖς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Οἰνομάρχου Φαλαίκου. Ἀλλ' οἱ Φωκεῖς ἐκεῖνοι ἔλαβον τὴν πληροφορίαν ὅτι οὐδεμίαν ἐνίσχυσιν θὰ ἀπέστελλον αἱ Ἀθῆναι καὶ τότε ἀναγκαστικῶς ἦλθον εἰς λόγους μετὰ τοῦ πολιορκητοῦ των. Μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν ἐκείνην, οἱ Φωκεῖς παρέδωσαν τὸ στενόν, ὁ δὲ Φίλιππος, ἀντιστάσεως μὴ οὔσης, εἰσεχώρησεν εἰς Φωκίδα (346 π.Χ.). Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Φάλαικος μετὰ τῶν ἀνδρῶν του ἀπήρχετο εἰς Πελοπόννησον, συμφώνως πρὸς τὰ ἀποφασισθέντα. Ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀπόλεμον αὐτὴν παράδοσιν, ὁ Φίλιππος συνεκάλεσεν εἰς Δελφοὺς τὸ ἀμφικτιονικὸν συνέδριον καὶ προέβαλε πλέον ὡς ὑπέρτατος ρυθμιστὴς τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Ἐδῶ, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, ὠργίασεν ἡ «πέμπτη φαλαγξ». Αἱ ληφθεῖσαι ὑπὸ τῶν ἀμφικτιονῶν ἀποφάσεις ἦσαν τρομεραὶ ἐναντίον τῶν Φωκέων. Ἀπεφασίσθη ὅπως κρημνισθοῦν καὶ κατασκαφοῦν αἱ εἰκοσιδύο πόλεις τῶν Φωκέων, μόνη ἐξαίρεσις ἔγινε διὰ τὴν Ἄβαν, πόλιν θεωρουμένην ἱεράν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχε τὸ Μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος. Οἱ κάτοικοι τῶν καταστραφεισῶν πόλεων ἔγιναν πρόσφυγες καὶ μετῴκησαν εἰς προχείρους συνοικισμούς, μεταξὺ των ἀπομεμακρυσμένους, ἑκάστου δὲ ἐξ αὐτῶν οἱ σύνοικοι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 5.000. Πλὴν τούτου ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλλουν δι' ἐτῶν καὶ φόρον πεντήκοντα τάλαντα ἐτησίως μέχρις ὅτου ἀποπληρώσουν τὰ συληθέντα ἀπὸ τὸν «θησαυρὸν τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν χρήματα, τὸ ποσὸν τῶν ὁποίων ἐξετίμησε φυσικὰ εἰς τὸ πολλαπλάσιον ὁ Φίλιππος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀφηρέθησαν οἱ ἵπποι των καὶ τὰ ὅπλα των ὡς καὶ τὰ ὅπλα τῶν μισθοφόρων των. Οἱ Φωκεῖς δὲν ἐδικαιοῦντο πλέον νὰ ἔχουν ἵππον ἢ ὅπλον πρὶν ἀποπληρώσουν τὸ πρόστιμον. Ὅσοι ἐκ τῶν Φωκέων κατώρθωσαν νὰ διαφύγουν ἐκρύφθησαν ἐκτὸς νόμου.

Τέλος αἱ δύο εἰς τὴν Ἀμφικτιονίαν ψῆφοι τῶν Φωκέων περιῆλθον τώρα εἰς τὸν Φίλιππον, ὅστις προέβαλλεν ὡς προστάτης τῶν ἱερῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ὡς τιμωρὸς τῶν ἱεροσύλων. Ἐπίσης ὁ Φίλιππος ἐπεδίκασεν εἰς ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα τῆς προμαντείας εἰς τοὺς Δελφοὺς, δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι. Αὐτὸς ἐπίσης, μὲ συμπαραστάτας τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς ἤδη ὑποτακτικοὺς του Θεσσαλούς, ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τῶν Πυθίων. Ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτά, ὁ βασιλεὺς ἀπέστειλε πρεσβείαν εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἐρωτήσῃ ἐπισήμως περὶ τῶν διαθέσεων τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς τὴν ἰσχὺν τῆς προ μικροῦ ὑπογραφείσης συνθήκης.

Ἡ συνέλευσις τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ὑπῆρξε λίαν τρικυμιώδης, ἐν μέσῳ δὲ πραγματικῆς ἀλλοφροσύνης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἄλλοι συνίστων ἀπροκαλύπτως ἄμεσον ὑποταγὴν εἰς τὸν Φίλιππον, ἄλλοι δὲ ἀντίστασιν ἀποκαλυπτον, ὁ Δημοσθένης ἀνέστη καὶ, περιέργως τὴν φορὰν αὐτήν, συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, καταδείξας δημοσίᾳ τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τῆς πολιτείας. Κατόπιν τούτου ὁ Φίλιππος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Ἐν τῷ μεταξὺ πυρετὸς εἶχε καταλάβει τοὺς Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι ἐπείσθησαν νὰ ἀνορθώσουν τὰ δημόσια οἰκονομικά των, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξυγιάνουν τὸ πολιτικὸν περιβάλλον τοῦ ἀστεώς των. Αἱ Ἀθῆναι ἀπέκτησαν ἀρκετὰ γρήγορα περὶ τὰς 300 τριήρεις. Ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Φιλίππου δὲν ἐπαυσαν τὴν δράσιν των. Πλὴν τῶν θεωρουμένων ὡς καλοσυνειδήτως φιλιππιζόντων, ὡς ὁ Φωκίων, ὁ Ἰσοκράτης, ἀκόμη δὲ καὶ ὁ Εὔβουλος, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φιλομακεδονικῆς φατρίας, ὁ Φιλοκράτης καὶ ὁ Αἰσχίνης, ἐξηκολούθουν τὰς μηχανορραφίας των. Ἐξανίστατο καὶ πάλιν ἐναντίον των ὁ Δημοσθένης μὲ ἰσχυροὺς συμπαραστάτας, ὅπως ὁ Ὑπερείδης καὶ ὁ Λυκοῦργος. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ ἐκεῖνο ὁ μακεδονίζων Ἀντιφῶν ἐπεχείρει, οὔτε ὀλίγον οὔτε πολύ, νὰ ἐμπρήσῃ τὰ νεώρια τοῦ Πειραιῶς. Κατόπιν τούτου οὗτος συνελήφθη, ἐδικάσθη καὶ ἐθανατώθη κατὰ τὸ 344. Ἐπίσης ὁ Ὑπερείδης κατήγγειλε τὸν Φιλοκράτη, τὸν ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ οὐδὲ αὐτὸς ὁ Αἰσχίνης. Ἀπέφυγε δὲ ὁ Φιλοκράτης τὴν ἐκτέλεσιν δραπετεύσας πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐπιμηγορίας. Ἀκόμη ὁ ἐναντίον τοῦ Αἰσχίνου δικαστικὸς ἀγὼν διήρκεσεν ἐπὶ τρία ὁλόκληρα ἔτη. Ὁ Αἰσχίνης μόλις κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὴν καταδίκην εἰς θάνατον.

Τέλος ἡ μερὶς τῶν Ἀθηναίων πατριωτῶν, ὑπὸ τὰς συνεχεῖς παροτρύνσεις τοῦ Δημοσθένους, ἀνέλαβε νὰ συνασπίσῃ καὶ πάλιν τοὺς Ἕλληνας κατὰ τοῦ Φιλίππου, ὁ ὁποῖος ἔστειλε πρέσβεις εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν. Τότε ὁ Δημοσθένης μετὰ παρρησίας ἐξεφώνησε τὸν δεύτερον φιλιππικόν του, ὅπου κατήγγειλεν ἀπροκαλύπτως τὸν Φίλιππον ὡς ἐχθρὸν τῶν Ἑλλήνων γενικῶς, ἰδιαιτέρως δὲ ὡς ἐχθρὸν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Φίλιππος ἐν τῷ μεταξὺ ἐφρόντισε νὰ ἐγκαταστήσῃ ὡς ἡγεμόνα τῆς Ἠπείρου τὸν Ἀλέξανδρον, ἀδελφὸν τῆς συζύγου του Ὀλυμπιάδος. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἠπειλήθη ἀμέσως ἡ Αἰτωλία, ἡ ὁποία ἔσπευσε νὰ συνθηκολογήσῃ. Ἀπασχολεῖ ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ τὸν Φίλιππον ἡ Θράκη, ὅπου ἐκστρατεύει καὶ πάλιν, κυριεύει τὸ κράτος τῶν Ὀδρυσσῶν Θρακῶν, κτίζει εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Αἵμου τὴν Φιλιππούπολιν καὶ πολιορκεῖ τὸ Βυζάντιον. Ἀπ' ἐκεῖ ἐπάνω ἀπειλεῖται τώρα ἡ ὕπαρξις τῶν Ἀθηνῶν. Διότι, ὡς ἤδη γνωρίζομεν, τὸ Ἀθηναϊκὸν κράτος ἀπὸ τὸν Εὔξεινον Πόντον προμηθεύεται τὸν σῖτον του. Τώρα οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔχουν πλέον καιρὸν πρὸς ἀπώλειαν καὶ πείθονται εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ Δημοσθένους, τὸν ὁποῖον καὶ ἐξαποστέλλουν πρὸς τὸ Βυζάντιον, διὰ νὰ πείσῃ τοὺς ἐκεῖ ὅπως ἐπανέλθουν εἰς τοὺς κόλπους τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸν νέον οὗτον συνασπισμὸν προσέρχονται τώρα καὶ οἱ Χαλκιδεῖς, οἱ Ἀκαρνᾶνες, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Λευκάδιοι, οἱ Κερκυραῖοι, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Ἀμβρακιῶται καὶ οἱ Μεγαρεῖς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐξαλλοι ἐστεφάνωσαν κατὰ τὰ Διονύσια τὸν Δημοσθένη διὰ χρυσοῦ στεφάνου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Φίλιππος πολιορκεῖ τὴν Πέρινθον, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ Ἀσιάται σατράπαι ἀποστέλλουν ζωοτροφίας. Ἀλλὰ τὰ τείχη τῆς πόλεως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξουν εἰς τὰς μακεδονικὰς μηχανὰς καὶ τελικῶς ἡ πόλις κατακτᾶται. Διὰ νὰ βα-

δίαν πρὸς τὸ Βυζάντιον ὁ Φίλιππος παραδιάζει κτήσεις Ἀθηναϊκάς. Τοῦτο καὶ ἡ ἀπὸ μέρους του κατάσχεσις ἐμπορικῶν ἀθηναϊκῶν πλοίων πείθουν ὅτι ἔπαυσε πλέον καὶ τυπικῶς ἀκόμη νὰ ὑφίσταται ἡ εἰρήνη τοῦ Φιλοκράτους. Ὁ Φίλιππος ἐν τούτοις δὲν ὀκνεῖ νὰ παραστήσῃ τὸν ἑαυτόν του ὡς ἀδικούμενον καὶ γράφει πρὸς τοὺς Ἀθηναίους διὰ νὰ... διαμαρτυρηθῇ. Ἡ ἀπάντησις ὅμως τῶν Ἀθηναίων ὑπῆρξεν ἀποφασιστική. Διὰ ψηφίσματος τοῦ δήμου ἀνατρέπονται αἱ στῆλαι ἐπὶ τῶν ἁποίων ἦσαν ἀναγεγραμμέναι αἱ μετὰ τοῦ Φιλίππου συμβάσεις.

Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Φιλίππου. Ἔτσι ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται ἡ περιβόητος εἰρήνη τοῦ Φιλοκράτους. Τότε λοιπὸν ὁ Χάρης διετάχθη ὑπὸ τοῦ δήμου νὰ πλεύσῃ πρὸς Ἑλλήσποντον ἡγούμενος 40 πολεμικῶν σκαφῶν. Ταυτοχρόνως δὲ ἐκ τῆς Χίου, τῆς Κῶ καὶ τῆς Ρόδου ἐστέλλετο βοήθεια εἰς τοὺς πολιορκουμένους Βυζαντίους. Καὶ ὁ μὲν Χάρης κατώρθωσε νὰ ἐκβιάσῃ τὸν μακεδονικὸν στόλον πρὸς τὸν Εὔξεινον Πόντον, ὁ δὲ ἡγέτης τῶν Βυζαντίων Λέων ἀντέτασσε κρατερὰν ἄμυναν ἐναντίον τῶν κατὰ ξηρὰν στρατευμάτων τοῦ Φιλίππου. Ἐν τούτοις οἱ Βυζάντιοι ἔχοντες βεβαίως λόγους νὰ δυσπιστοῦν ἔναντι τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ, δὲν ἐδέχοντο νὰ συνεργασθοῦν μὲ τὸν Χαρητα. Παρ' ὅλα αὐτά, κατὰ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔαρ (339 π.Χ.), οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν νέαν ἐπικουρίαν ὑπὸ τὸν Φωκίωνα καὶ τὸν Κηφισοφῶντα. Ὁ Φωκίων λόγῳ τῆς ἐγνωσμένης μετριοπαθείας του ἐγένετο εὐχαρίστως δεκτὸς ὑπὸ τῶν Βυζαντίων, οὕτω δὲ ὁ Φίλιππος ἠναγκάσθη νὰ ἄρῃ τὴν ματαίαν ἐκεῖ πολιορκίαν. Ἀπέβλεσε τοῦτο μίαν ἀπὸ τὰς καταφανεῖς ἥττας τοῦ Μακεδόνος βασιλέως. Ἐπειδὴ δὲ ἐκινδύνευεν ὁ εἰς Εὔξεινον Πόντον μακεδονικὸς στόλος, ὁ Φίλιππος ἐπέτυχε τεχνηέντως τὴν ἄνοδον Ἑλλησπόντου διὰ τῶν ναυτικῶν δυνάμεων καὶ ἐξησφάλισε τὰ πλοῖα του, ἀποστείλας αὐτὰ εἰς Μακεδονίαν. Ἀντὶ ὅμως νὰ ἐπιστρέψῃ ἀμέσως εἰς Πέλλαν, ὅπου φυσικὰ εἶχον γνωσθῆ αἱ ἀποτυχίαι του, ὁ Φίλιππος ἐπροτίμησε τὴν στρατεύσιν εἰς Σκυθίαν, τὸ μὲν διὰ νὰ καταπτοήσῃ τοὺς ἐκεῖ βαρβάρους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν φαίνεται ἕτοιμοι νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς Θράκης, τὸ δὲ διὰ νὰ παράσχῃ εἰς τὰ στρατεύματά του, τὰ ὁποῖα ἐξηντλημένα, πλούσια λάφυρα. Πράγματι, ὁ Μακεδὼν βασιλεὺς ἔφθασε διὰ τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας μέχρι τῆς Δοβρουτσᾶς καὶ ἐπέστρεψε κατάφορτος λαφύρων διὰ τῆς χώρας τῶν Τριβαλλῶν. Κατὰ τὴν διέλευσίν του ὅμως ἐπετέθη ἐναντίον τοῦ στρατεύματός του ἄτακτα στίφη γηγενῶν, ἀφαιρέσαντα τὰ πλούσια λάφυρα. Μόλις καὶ μετὰ βίας κατωρθώσεν ὁ μέχρι τότε ἀήττητος νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ στράτευμά του εἰς Μακεδονίαν, διὰ τῶν στενῶν τοῦ Αἵμου. Ὁ ἴδιος ἦτο βαρέως τραυματισμένος εἰς τὰ σκέλος. Ἐὰν ἡ ἥττα του ἐκείνη ἀπέβαινε θανατηφόρος, ἀσφαλῶς ἡ ὄψις τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων θὰ ἦτο διαφορετική.

Ὁ Β' Ἱερὸς πόλεμος. Ὁπωσδήποτε αἱ ἀποτυχίαι αὗται ἔκαμαν τὸν Φίλιππον νὰ κατανοήσῃ ὅτι τὰ σχέδιά του τὰ ἀφορῶντα τὴν Ἑλλάδα ἀπετύγχανον. Αἱ σωθεῖσαι τῆς μακεδονικῆς βίας πόλεις ἀπέστελλον τώρα εἰς Ἀθήνας ἐνθουσιώδη ψηφίσματα καὶ χρυσοῦς στεφάνους διὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν εὐγνωμοσύνην των. Ἐν τοιούτοις οἱ Ἀθηναῖοι δὲν περιέπεσαν εἰς αὐταπάτας, γνωρίζοντες καλῶς πόσον πείσμων ἦτο ὁ Φίλιππος. Παρετηρήθη δὲ τότε εἰς τὰς Ἀθήνας πραγματικὸς ὀργασμὸς διὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ πολέμου, τὸν ὁποῖον δικαίως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίστευον ὡς ἀναπόφευκτον. Δὲν παρῆλθε καιρὸς πολὺς καὶ αἱ ἀθηναϊκαὶ τριήρεις κατώρθωσαν νὰ ἀποκλείσουν τὰ μακεδονικὰ παράλια, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐκλόνισε τὸ κῦρος τοῦ Φιλίππου. Ὁ ἀποκλεισμὸς ἐκεῖνος ἀποτελεῖ ἕνα τῶν σημαντικωτέρων οἰκονομικῶν πολέμων τῆς Ἱστορίας. Ἡ Μακεδονία, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας θρακικὴ ἐνδοχώρα, οὐδὲν ἐκ τῶν προϊόντων αὐτῶν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐξαγάγουν, οὔτε δὲ καὶ ἐκ τῶν ἀπολύτως ἀναγκαιούντων ἠδύναντο νὰ εἰσαγάγουν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Φίλιππος ἀπουσίαζεν ἀκόμη εἰς Σκυθίαν, ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι οὔτε καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπουσίαν ἐκείνην ἐσχημάτισαν αὐταπάτας. Ἐγνώριζον καλῶς ὅτι, ἂν καὶ ἀπουσιάζει μακρὰν ὁ Μακεδὼν βασιλεύς, ἡ προπαγάνδα του ἐξακολουθεῖ νὰ δρᾷ. Ὄντως οἱ τοποτηρηταὶ τοῦ Φιλίππου ἀνέπτυξαν ἐξαιρετικὴν δράσιν, οἱ δὲ πράκτορές των δὲν ἔπαυσαν νὰ προετοιμάζουν εὐκαιρίας ἐπεμβάσεως τῆς Μακεδονίας εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Τοιουτοτρόπως, κατὰ τὸ συνελθὸν τὸ 339 Συνέδριον τῶν Ἀμφικτιόνων, οἱ Ἀμφισσεῖς ὑπέβαλον πρότασιν ὅπως ἐπιβληθῇ εἰς τὸν δήμον Ἀθηναίων πρόστιμον 50 ταλάντων, τοῦτο δὲ διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθεσαν εἰς τὸ Ἱερὸν χρυσᾶς ἀσπίδας μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν ἐπιγραφήν: «... Ἀπὸ Μήδων καὶ Θηβαίων—ἤτο δηλ. ὁ χρυσὸς τῶν ἀσπίδων—ὅτε ἐμάχοντο ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων». Ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Ἀθηναίων ὁ Αἰσχίνης, λαβὼν τὸν λόγον ἀντεπεξῆλθε δριμέως κατὰ τῶν ὑποβαλόντων τὴν πρότασιν. Ἐπὶ πλέον ὁ Αἰσχίνης, στραφεὶς πρὸς τὸ κάτωθεν τῶν Δελφῶν εὑρισκόμενον Κρισαῖον πεδίον, ἔδειξε διὰ μεγαλοπρεποῦς χειρονομίας εἰς τοὺς Ἀμφικτίονας τὸν ἀγρὸν τὸν ὁποῖον εἶχον καλλιεργήσει οἱ Ἀμφισσεῖς. Ἐπίσης ὁ Αἰσχίνης ἐκάλεσε τοὺς Ἀμφικτίονας νὰ διαπιστώσουν ἰδίοις ὄμμασι τὸν τετειχισμένον λιμένα, ὅπου οἱ Ἀμφισσεῖς εἰσέπραττον χρήματα καὶ τέλη ἀπὸ τοὺς προσερχομένους κροσκυνητάς. Ἐξηγέρθησαν πράγματι τόσον οἱ Ἀμφικτίονες, ὥστε τὴν ἐπομένην πρωΐαν, συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν Δελφῶν, κατῆλθον εἰς τὸ πεδίον φέροντες δικέλλας καὶ ἀξίνας καὶ τὸν μὲν ἀγρὸν κατέστρεψαν, τὸν λιμένα ἐνέπησαν καὶ κατεκρήμνισαν τὰ τείχη του, ἐνέπησαν δὲ καὶ τὰς γύρω ἀγροικίας. Οἱ Ἀμφισσεῖς, ἡ πόλις τῶν ὁποίων ἀπεῖχε μόλις περὶ τὰς δύο ὥρας, εἰδοποίησαν τοὺς συμπατριώτας των, οἱ ὁποῖοι πάλιν ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν ἐπιστρεφόντων εἰς τοὺς τόπους των Ἀμφικτίονας.

Τὸ Μακεδονικὸν Βασίλειον ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Β'. Τὸ διὰ καθέτων εὐθειῶν σημειούμενον τμῆμα τοῦ χάρτου δεικνύει τὴν ἔκτασιν τοῦ βασιλείου κατὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Φιλίππου, τὸ δὲ περικλειόμενον διὰ τῶν διασκεκομμένων γραμμῶν τὴν ἔκτασιν τοῦ βασιλείου κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου.

Ὅλα λοιπὸν αὐτὰ ἦσαν σκηνοθετημένα ἢ τοὐλάχιστον προεκλήθησαν ἐκ προμελέτης. Ὁ Αἰσχίνης ἔπαιξε τὸν ρόλον τοῦ ὑπεσπατριώτου διὰ νὰ προετοιμάσῃ εὐκαιρίαν πρὸς μακεδονικὴν ἐπέμβασιν. Κατόπιν τῶν λαβόντων χώραν ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκεται καὶ πάλιν διχασμένη εἰς νέον Ἱερὸν πόλεμον, δι' ὃ καὶ ἐκλήθησαν οἱ Ἀμφικτίονες εἰς Θερμοπύλας ὅπως λάβουν ἐκεῖ ἀποφάσεις.

Ὁ Δημοσθένης ἐγκαίρως ἀντελήφθη τὴν σκευωρίαν καὶ προσεπάθησε νὰ πείσῃ τοὺς συμπατριώτας του νὰ μὴ στείλουν ἀντιπροσώπους εἰς τὰς Θερμοπύλας. Καὶ ναὶ μὲν ἀπέσχον οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ Θηβαῖοι, ἀλλ' ἡ Θεσσαλία, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνάψει ὁ Αἰσχίνης, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατασβεσθῇ πρὶν μεταδώσῃ τὴν πυράν της. Ἔλαβε λοιπὸν χώραν τὸ συνέδριον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Θεσσαλοῦ Κοττύφου καὶ ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Ἀμφισσεῖς βαρὺ πρόστιμον. Αὐτοὶ ὅμως κάθε ἄλλο παρὰ προθυμίαν ἔδειξαν ὅπως καταβάλουν τὰ ἀπαιτηθέντα, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Κόττυφος, ἐκλεγεὶς ὡς ἀρχηγὸς τοῦ νέου Ἱεροῦ πολέμου, ἐστράτευσεν ἐναντίον τῶν παραβατῶν. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη δὲν ἔσχεν ἀποτέλεσμα.

Δὲν ἐχρειάζετο περισσότερον, ὅπως στρέψῃ καὶ πάλιν ἡ φιλιππικὴ προπαγάνδα τὴν προσοχὴν τοῦ πανελληνίου πρὸς τὸν Φίλιππον, ὡς μόνον ἱκανὸν νὰ ἐπιβάλῃ τὸ κράτος τοῦ ἱεροῦ νόμου. Πράγματι ὁ Φίλιππος, ἐκλεγεὶς ἀρχηγός, ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τῶν ἀμφικτιόνων. Δὲν ἀφῆκε δὲ ὁ Μακεδὼν ἄναξ οὔτε νὰ διέλθῃ ὁ χειμών, ἀλλὰ δίχως νὰ περιμείνῃ τὴν ἄνοιξιν διῆλθε τὰς Θερμοπύλας ἐπὶ

Δημοσθένης δὲν ἐδίστασε νὰ προσφύγῃ εἰς τὸ περσικὸν χρῆμα καὶ νὰ διοργανώσῃ δι' αὐτοῦ ἀντιμακεδονικὴν κίνησιν. Ἀλλὰ δεκατέσσαρες καὶ μόνον ἡμέραι ἤρκεσαν πάλιν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ὅπως κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐξεστράτευσεν ἐξ ἐφόδου τὰς Θήβας, αἵτινες ἦσαν σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ἀστοχος ἐκείνη πολιτικὴ τοῦ Δημοσθένους ἐστοίχισε τὴν πλήρη καταστροφὴν τῶν Θηβῶν, τῶν ὁποίων ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἐσεβάσθη παρὰ μόνον τὰ ἱερὰ καὶ τὴν παλαιὰν οἰκίαν τοῦ Πινδάρου. Οἱ Θηβαῖοι ἀνδραποδίσθησαν, ἡ δὲ χώρα ὁλόκληρος διενεμήθη εἰς τοὺς γείτονας. Ἀνάλογος τύχη ἀπηντήσεν τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ παρεσύρθη ὁ Φωκίων καὶ ἔσωσε τὴν πατρίδα του. Μάλιστα ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰς ἀρχὰς εἶχε ζητήσει τὴν παράδοσιν τοῦ Δημοσθένους δὲν ἐπέμεινε, μὴ θελήσας νὰ μεταβάλῃ τὸν ἀντίπαλόν του εἰς ἥρωα. Ἡ καταστροφὴ ἐκείνη τῶν Θηβῶν ἐτρομοκράτησεν ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, ἐξεφυλίσθη δὲ κάθε ἐπανάστατικὴ κίνησις.

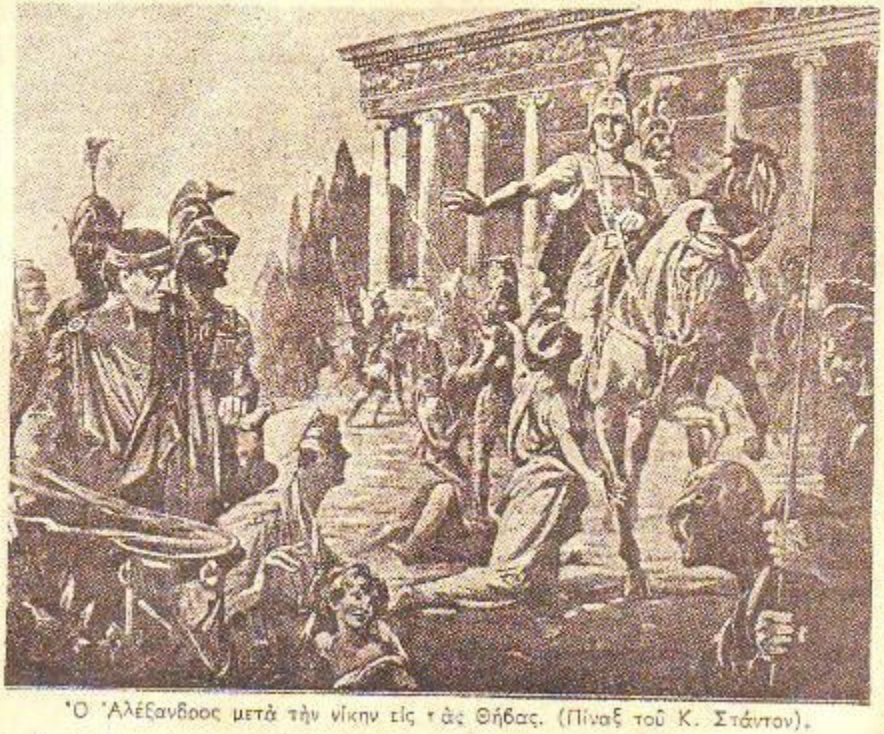

Ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὴν νίκην εἰς τὰς Θήβας. (Πίναξ τοῦ Κ. Στάντον).

Παραπαρασκευαὶ διὰ τὴν μεγάλην ἐκστρατείαν. Ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσισε νὰ ἔέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὸ παλαιὸν σχέδιον τοῦ πατρός του καὶ πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐξέλεξεν ἀντικαταστάτην του τὸν Ἀντίπατρον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφῆκε δύναμιν 13.000 ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καὶ οὔτε ἐφρόντισε νὰ μετατοπίσῃ μεγάλους ὄγκους κατὰ τὴν διάβασίν του εἰς Ἀσίαν. Τὸ σύνολον τῶν στρατευμάτων του ἀπετελεῖτο ἀπὸ πεζοὺς μὴ ὑπερβαίνοντας τὰς 30.000, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπλεόναζον οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Θράκες. Ἀκόμη συμπεριέλαβεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸ ἐκστρατευτικόν του σῶμα 5000 ἱππεῖς κατὰ τὸ πλεῖστον Θεσσαλούς. Ὡς πρὸς τὴν σύνθεσίν του, ὁ τόσον μικρὸς ἐκεῖνος στρατὸς ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἑξῆς: Πεζέταιροι (βαρεῖς δηλαδὴ ὁπλῖται), ἐλαφροὶ πελτασταί, ὑπασπισταί, ἱππεῖς ἐλαφροί, σαρισσοφόροι καὶ ἑταῖροι ἢ βαρύτερον ὡπλισμένοι ἱππεῖς. Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τὸν μικρὸν ἐκεῖνον ἀριθμὸν, ἐφρόντισεν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ ἔχῃ πλήρη ἐφόδια, κοινόμενα ὡς τὸ τελειότερον πολεμικὸν ὑλικὸν τῆς ἐποχῆς. Μεταξὺ τῶν πολεμοφοδίων του ἐκείνων εὑρίσκοντο θαυμάσιαι μηχαναὶ πολιορκητικαί, ἄλλαι μηχαναὶ τοξοβόλοι, πετροβόλοι κτλ. Ἀκόμη, μοναδικὴ εἰς τὸ εἶδος της ἦτο ἡ ὅλη ὀργάνωσις, ἀλλὰ καὶ ἡ πειθαρχία τοῦ στρατεύματος ἐκείνου. Τὸ ἐξαιρετικὸν ποιὸν καὶ ὄχι τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ ἐκείνου ἐπέφερε τὰ κατοπληκτικὰ ἀποτελέσματα.

Ὁ περσικὸς ἐξ ἄλλου στρατὸς, ποσοτικῶς τοὐλάχιστον ἀνώτερος τοῦ στρατοῦ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἦτο ἐν τούτοις τόσος ὅσος ἀναφέρεται καθ' ὑπερβολὴν ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους. Καὶ τοῦτο διότι ὁ Δαρεῖος ἐξέλεξε κακῶς τὴν στιγμὴν διὰ νὰ ἐπιβάλῃ οἰκονομίας εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Ὅταν ἀνέλαβε τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ἐκεῖνο ποὺ τὸν κατετρόμαξε περισσότερον ἦτο τὸ ἀμύθητον τῶν ποσῶν ποὺ ἐξώδευσεν ἡ περσικὴ προπαγάνδα διὰ τὴν συνεχῆ ἀπὸ καιροῦ ἀνάμιξιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Περιώρισε λοιπὸν τὰς στρατιωτικάς του δαπάνας, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι αἱ ἀνεξάντλητοι δυνάμεις τοῦ κράτους του εὑρίσκονται μέσα εἰς τὰ ἀχανῆ βασιλικὰ θησαυροφυλάκια. Τὸ δεύτερον θεμελιῶδες σφάλμα τοῦ Δαρείου συνίστατο εἰς τὸ ὅτι δὲν ἀφῆκε πλήρη πρωτοβουλίαν εἰς τοὺς δύο μεγάλους στρατηγούς του, τὸν Μέμνονα καὶ τὸν Μέντορα, ἀδελφοὺς καταγομένους ἐκ Ρόδου. Λόγοι γοητρου ὀφ' ἑνὸς καὶ καχυποψία κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εὔλογος, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ξένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεχεῖς μηχανορραφίαι τοῦ ἀνακτοβουλίου καὶ τοῦ στρατηγεύοντος τοῦ Δαρείου, ἐδέσμευαν κυριολεκτικῶς τοὺς δύο, ἐκείνους στρατάρχας, οἱ ὁποῖοι κατεπονοῦντο μᾶλλον εἰς τὸ νὰ πείσουν τοὺς ἐπιτελεῖς των, παρὰ εἰς τὸ νὰ διοικήσουν τὸ στράτευμα. Ὁ Μέμνων καὶ ὁ Μέντωρ ἐγνώριζον πολὺ καλῶς τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῶν ἀντιπάλων των. Δεν τοὺς διέφευγε διόλου ἡ μεγάλη ὑπεροχὴ τοῦ μακεδονικοῦ ὁπλισμοῦ καὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν ἑλληνικῶν μαχίμων δυνάμεων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅταν τὸ 334 π.Χ. ἐπέρασεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τὴν Ἄβυδον, ὅπου τὸν ἀνέμενεν ὁ Παρμενίων. Σύμπασαι αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀνήρχοντο εἰς 160 μόνον πλοῖα, ἐνῷ παρὰ τὰς οἰκονομίας τοῦ Δαρείου οἱ Πέρσαι διέθετον ὑπὲρ τὰ 400 πολεμικὰ σκάφη καὶ μάλιστα κυπριακὰ καὶ φοινικικά, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐναυάρχει ὁ Μέμνων. Εἰς οὐδὲν ὀφείλεται ἡ μὴ ἄμεσος καταστροφὴ τοῦ ἑλληνομακεδονικοῦ στόλου. Διότι ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατηγεύοντος ἀδελφοῦ του Μέντορος ὁ Μέμνων εἶχε καταστρώσει τὸ σχέδιον τῆς ὁλοσχεροῦς ἐκμηδενίσεως τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ σχέδιον ἐκεῖνο συνίστατο εἰς τὸ νὰ ἀφεθοῦν οἱ Ἑλληνομακεδόνες νὰ προχωρήσουν ἀπροσκόπτως εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας καὶ ὅταν πλέον ἀπεκόπτοντο ἀπὸ τὰς ναυτικὰς αὐτῶν βάσεις νὰ ἐκμηδενισθοῦν εὐχερέστατα, ἐφ' ὅσον τὰ περσικὰ καὶ μισθοφορικὰ στρατεύματα θὰ πασέμενον ἀνέπαφα μέχρι τῆς ἀποφασιστικῆς στιγμῆς.

Ἡ μάχη τοῦ Γρανικοῦ ποταμοῦ. Οἱ Πέρσαι σατράπαι, πληροφορηθέντες περὶ τῶν ἀσθενῶν δυνάμεων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀντετάχθησαν εἰς τὰς γνώμας τῶν δύο Ροδίων ἀδελφῶν ὅπως διαταχθοῦν τὰ περσοελληνικὰ στρατεύματα πρὸς ἀναβαίαν ὑποχώρησιν. Τοιουτοτρόπως ἡ συνάντησις τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων ἔγινε ταχέως παρὰ τὸν Γρανικὸν ποταμόν. Οἱ ἀντίπαλοι εἶχον παραταχθῆ ἑκατέρωθεν τῶν ὀχθῶν τοῦ ποταμοῦ. Τὸ χώρισμα τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ καθίστα ἀχρήστους καὶ τὰς μακεδονικὰς φάλαγγας καὶ τὰς σαρίσσας των, καὶ τὸ ἱππικόν. Ἐνῷ ἀντιθέτως τὰ ἀπειράριθμα περσικὰ τόξα θὰ ἐθέριζον τὰς ἑλληνομακεδονικὰς γραμμάς, μέχρις ὅτου οἱ Πέρσαι καὶ οἱ μισθοφόροι των, γνωρίζοντες τὰς ἀνωμαλίας τοῦ ἐκεῖ ἐδάφους, θὰ διέβαιναν τὸν Γρανικόν. Αὐτὰ ἔλεγεν ἡ λογικὴ καὶ ἡ στρατηγικὴ πεῖρα. Ἀλλὰ οὔτε οἱ Ρόδιοι στρατηγοί, οὔτε καὶ οἱ Πέρσαι σατράπαι ἠδύναντο νὰ ὑπολογίσουν ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου στρατηγικοῦ παραλογισμοῦ μὲ τὸν ὁποῖον ἤρχισε τοὺς θριάμβους του εἰς τὴν Ἀσίαν ὁ Ἀλέξανδρος. Παρὰ τὰς ἀπέλπιδας ἀντιρρήσεις τοῦ ἐμπειροτάτου Παρμενίωνος, ὁ Ἀλέξανδρος ἐξορμᾷ μετὰ τοῦ ἱππικοῦ του, διασχίζει τὸν Γρανικὸν καὶ ἐπιπίπτει κατὰ τοῦ περσικοῦ ἱππικοῦ καὶ ἐναντίον τῶν μισθοφόρων. Πρὸς στιγμὴν ἡ ζωὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἠπειλήθη σοβαρότατα. Ὁ Πέρσης ἡγεμὼν Σπιθριδάτης ὡρμήσεν ἐκ τῶν νώτων κατ' αὐτοῦ καὶ θὰ τὸν ἐφόνευεν ἀσφαλῶς ἂν δὲν ἐπενέβαινεν ὁ Κλεῖτος, ὅστις διὰ τοῦ ξίφους του ἀπέκοψε τὴν ὡπλισμένην χεῖρα τοῦ Σπιθριδάτου.

Δαρεῖος ὁ Κοδομανός. (Ἐκ μωσαϊκοῦ τῆς Πομπηΐας).

Ἡ κατάπληξις τῶν Περσῶν ἀποτελεῖ τὸ ἁπλοῦν μυστικὸν τῆς ἀποσβεσθείσης ἐκείνης νίκης, ἥτις ἐπεσφραγίσθη μὲ τὴν ὑπὸ τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀλεξάνδρου σφαγὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ (βλέπε λεπτομερείας τῆς μάχης εἰς λ. Γρανικός). Μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην μεγαλειώδη ἐπιτυχίαν, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε τὴν εὐτυχῆ ἔμπνευσιν νὰ στείλῃ εἰς τὰς Ἀθήνας 300 περσικὰς ἀσπίδας, μὲ τὴν ἐπιγραφήν: «Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες, πλὴν Λακεδαιμονίων, ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων». Τῆς χειρονομίας αὐτῆς τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν πάμπολλα. Ἡ προτίμησις τῶν Ἀθηνῶν, πρὸ τῶν ὁποίων ἀντιπαρήρχετο ἀπαρατήρητος ἡ μακεδονικὴ πρωτεύουσα ἔδιδεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν αὔγλην πρωτευούσης τῆς Ἑλλάδος, φυσικὰ δὲ ἀπεκεφάλιζε τὰς ἀντιμακεδονικὰς φατρίας. Ἔτι πλέον, διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ Ἀλέξανδρος ὑπεθύμιζεν εἰς τὸ Πανελλήνιον τὴν ἀναληφθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐντολὴν ἐκπροσωπήσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ λο-

γαριασμὸν καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ὁποίας διενήργει τὴν ἐκστρατείαν.

Μετὰ τὴν λαμπρὰν ὄντως ὅσον καὶ ἀδάκπτον ἐκείνην νίκην ὁ τρομερὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀντίπαλος Μέμνων κατέστρωσε σπουδαιότατον σχέδιον. Χάρις εἰς τὸν ἰσχυρὸν φοινικικὸν καὶ τὸν κυπριακὸν στόλον ποὺ διέθετεν ἡ Περσία, ὁ Μέμνων ἤθελε νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ Αἰγαίου καὶ νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τοιουτοτρόπως ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἐξηναγκάζετο εἰς ὑποχώρησιν καὶ συνεπῶς θὰ δυσκολύνετο ἡ ἐκμηδένισίς του. Ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀλέξανδρος ἐξηκολούθει τὴν προέλασίν του, ὁ Μέμνων θὰ ἀπέκοπτε τὸν δρόμον τῆς ὑποχωρήσεως, ὁπότε καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀλεξάνδρου θὰ ἐδεκατίζοντο εἰς Ἀσίαν καὶ οἱ Πέρσαι σχεδὸν ἀκόπως θὰ κατελάμβανον τὴν Ἑλλάδα.

Φαίνεται ὅμως ὅτι διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁ Μέμνων συνήντησεν ἀντίδρασιν ἀπὸ μέρους τῶν Περσῶν σατραπῶν. Ἐξ ἄλλου ὁ Μακεδὼν στρατηλάτης ἀπεφάσισε, κατόπιν προφανῶς στρατηγικῶν ὑπολογισμῶν, ἀντὶ νὰ προελάσῃ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, νὰ προσεταιρισθῇ προηγουμένως τὰς μικρασιατικὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ θὰ ἐστηρίζετο ὅταν θὰ προήλαυνε. Πράγματι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἀναθαρρήσασαι κατόπιν τῆς νίκης τοῦ Γρανικοῦ ποταμοῦ, προσεχώρησαν μᾶλλον εἰς τὰς ἑλληνομακεδονικὰς δυνάμεις παρὰ ἠλώθησαν ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος ἀφῆκεν εἰς αὐτὰς εὐρυτάτην αὐτοδιοίκησιν καὶ σχεδὸν ἀνεξαρτησίαν. Μόνον ἡ Μίλητος καὶ ἡ Ἁλικαρνασσός, ἀπειλούμεναι ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ τοῦ περσικοῦ στόλου, ἠναγκάσθησαν ν' ἀντιτάξουν ἀντίστασιν σοβαρὰν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον.

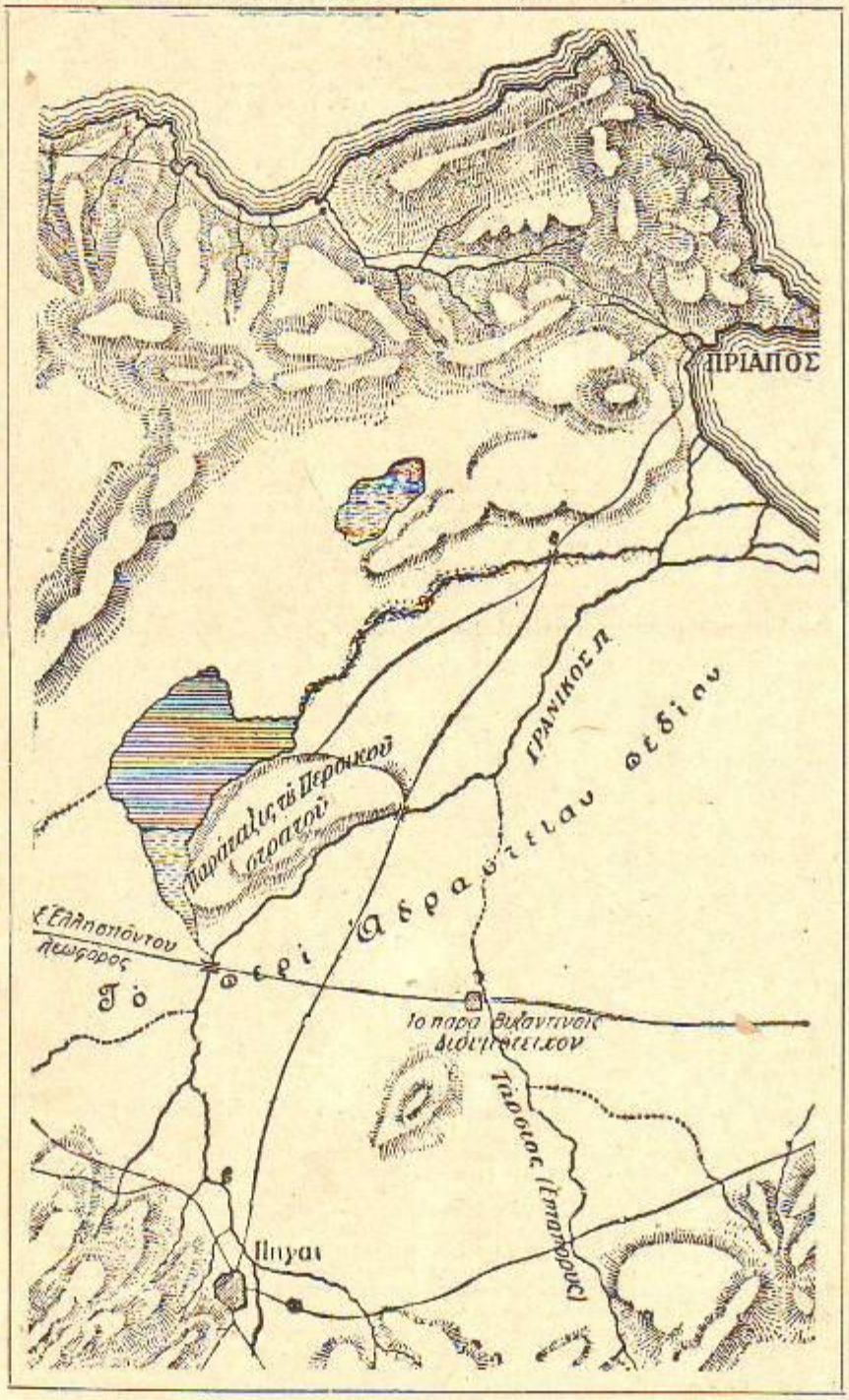

Χάρτης τῆς περιοχῆς τῆς μάχης τοῦ Γρανικοῦ.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ κίνδυνος διὰ τὸν Ἀλέξανδρον δὲν ἐξέλιπε παρὰ μόνον κατὰ τὸ 333 π.Χ., ὅταν δηλαδὴ ἀπέθανεν ὁ μέγας ἀντίπαλός του Μέμνων. Ἀπὸ τότε οἱ ναύαρχοι τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἡγήλοχος καὶ Ἀμφοτερὸς ἐξεκαθάρισαν τὸ Αἰγαῖον ἀπὸ τὸν περσικὸν στόλον. Ἥσυχος πλέον τώρα, μετὰ τὰ γεγονότα αὐτά, ὁ Ἀλέξανδρος προελαύνει εἰς τὴν Παμφυλίαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, διασχίζων τὴν Πισιδίαν, φθάνει εἰς τὸ Γόρδιον ἱερὰν πόλιν τῆς Φρυγίας. Ἐκεῖ δι' ἄλλης ὁδοῦ ἔφθασε καὶ ὁ Παρμενίων. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἔλαβε χώραν τὸ περίφημον ἐπεισόδιον τῆς λύσεως τοῦ Γορδίου δεσμοῦ.

Τὸ Γόρδιον, πόλις εὐσκαμένη εἰς τὴν δυτικὴν Γαλατίαν καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Σαγγαρίου, ὑπῆρξε παναρχαία πρωτεύουσα τῶν βασιλέων τῆς Φρυγίας, τῶν ὁποίων τὰ ἀνάκτορα εἶχον ἀνεγερθῆ ἐπὶ τῆς ἐκεῖ ἀκροπόλεως ὅπου ὑπῆρχεν ἐπίσης καὶ περίφημον ἱερὸν τοῦ Διός. Εἰς αὐτὸ ὁ μυθικὸς ἥρωας τοῦ φρυγικοῦ κράτους Γόρδιος, σύζυγος τῆς Κυβέλης καὶ πατὴρ τοῦ ἐπίσης μυθικοῦ Μίδα, ἀνέθεσε τὰ ἐργαλεῖα τῆς παλαιᾶς τοῦ τέχνης, δεδομένου ὅτι πρὶν γίνῃ βασιλεὺς ὁ Γόρδιος ἦτο γεωργός. Ἔγινε δὲ βασιλεὺς μόνον καὶ μόνον διότι χρησμὸς τοῦ Διὸς ἐπέβαλεν εἰς τοὺς Φρύγας νὰ ἀνακηρύξουν βασιλέα των τὸν πρῶτον τὸν ὁποῖον θὰ συνήντων μεταβαίνοντα ἐφ' ἁμάξης εἰς τὸ ἱερόν. Συνέπεσε δὲ νὰ συναντήσουν οἱ Φρύγες τὸν ἁπλοῦν γεωργόν, τὸν ὁποῖον καὶ ἐπευφήμησαν ὡς βασιλέα των, πρὶν αὐτὸς προφθάσῃ νὰ κατέλθῃ τῆς ἁμάξης του. Τὴν ἅμαξαν ἐκείνην ἀφιέρωσεν ὁ Γόρδιος εἰς τὸν πατέρα τῶν θεῶν. Τῆς ἁμάξης αὐτῆς τὸν ζυγὸν μετὰ τοῦ ρυμοῦ (τιμονίου) συνέδεε δεσμός, τοῦ ὁποίου ὁ κόμβος οὔτε ἀρχὴν εἶχεν, οὔτε τέλος. Πανάρχαιος χρησμὸς ἔλεγεν ὅτι ἐκεῖνος ὅστις θὰ ἠδύνατο ἀ λύσῃ τὸν δεσμὸν θὰ ἐγίνετο κύριος τῆς Ἀσίας. Ὁ Ἀλέξανδρος παρακινούμενος ἀπὸ ἔμφυτον πολυπραγμοσύνην, ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ τὸν δεσμόν. Ἐν τέλει, μὴ δυνάμενος νὰ τὸν λύσῃ, ἔχασε τὴν ὑπομονήν του καὶ ἀνασύρας τὸ ξίφος του ἔκοψε τὸν δεσμόν, δώσας αὐτὴν τὴν συμβολικὴν λύσιν. Ἡ χειρονομία ἐκείνη ἔκαμεν ἐντύπωσιν τόσην, ὥστε διετηρήθη ἡ περὶ Γορδίου δεσμοῦ παράδοσις.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος, ἀντιληφθεὶς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μέμνονος ὅτι δὲν θὰ εἶχε ν' ἀντιπαρατάξῃ στρατηγὸν ἀντάξιον τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου του, ἀνέλαβεν αὐτοπροσώπως τὴν ἡγεσίαν τῶν στρατευμάτων του. Συνεκέντρωσε τεραστίας δυνάμεις (περὶ τὰς 600.000 ἀναφέρει ὁ Ἀρριανός), τὰς ὁποίας συνήθροισε παρὰ τὴν Βαβυλῶνα. Ἡ σύνθεσις τοῦ περσικοῦ στρατοῦ συνίστατο ἀπὸ πλήθη ποικιλώνυμα καὶ ποικιλόγλωσσα. Κατὰ τὸ 833 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος διέτριβε παρὰ τὸν ποταμὸν Πίναρον, τὸν σήμερον καλούμενον Ντελὴ Τσάϊ (Βουρλοπόταμον) καὶ ὁ ὁποῖος ἐκβάλλει εἰς τὸν Ἰσσικὸν κόλπον (σήμερον κόλπον τῆς Ἀλεξανδρέττας). Ἐκεῖ, εἰς τὴν τότε πόλιν Μαλλὸν (ταυτιζομένην μὲ τὴν τοποθεσίαν τὴν ἀποτελοῦσαν ὑψίπεδον τοῦ σήμερον καλουμένου Μαραδὰς Μπουρνοῦ καὶ τῆς ὁποίας ἡ Μαγάρσα ἀποτελεῖ σήμερον κωμόπολιν), ἔμαθε τὸ πρῶτον ὁ Ἀλέξανδρος ὅτι ὁ Δαρεῖος μετὰ τῶν δυνάμεών του, διαβὰς τὸν Εὐφράτην, στρατοπεδεύει παρὰ τὴν πόλιν τῆς Συρίας Σώχους, κειμένην εἰς εὐρεῖαν πεδιάδα καὶ ἀπέχουσαν δρόμον δύο περίπου ἡμερῶν ἀπὸ τῶν Ἀμανίδων πυλῶν, διὰ τῶν ὁποίων εἰσέρχεται τις ἀπὸ Κιλικίας εἰς τὴν Συρίαν. Αἱ Ἀμανίδες εἶναι δύο διασφάγες (βράχοι σχισμένοι ἀποτελοῦντες ἀπόκρημνον φάραγγα) τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ, μεγάλης στρατηγικῆς σημασίας.

Εὐθὺς λοιπὸν μετὰ τὴν πληροφορίαν ταύτην ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος ἐξετίμησε πλήρως τὴν στρατηγικότητα τῶν θέσεων, διέταξε τὰς δυνάμεις του νὰ προελάσουν ταχέως πρὸς Ἰσσόν, ἀφοῦ ἐφρόντισε νὰ παρασκευάσῃ εἰς τὰ νώτα του ἀκα-

τάβλητον ἄμυναν, διὰ τὴν περίπτωσιν ὑποχωρήσεως. Ἡ Ἰσσὸς εἶναι ἡ πραγματικὴ φρουρὸς τῆς στενῆς αὐτῆς διαβάσεως ἀπὸ Κιλικίας εἰς Συρίαν καὶ τανάπαλιν. Εἰς τὴν πόλιν λοιπὸν αὐτὴν ὁ Ἀλέξανδρος διέταξε μίαν καλὴν ἐπιλογὴν τῶν στρατευμάτων του καὶ ἀφῆκεν εἰς τὰ μετόπισθεν τοὺς ὀπωσδήποτε νοσοῦντας καὶ ἀνικάνους ἐν γένει πρὸς μάχην.

Τὴν ἑπομένην τῆς καταλήψεως τῆς Ἰσσοῦ προχωρεῖ ὁ Δαρεῖος νοτιώτερον, πρὸς τὸν ποταμὸν Πίναρον, πηγάζοντα ἐκ τοῦ Ἀμανοῦ καὶ ἐκβάλλοντα εἰς τὸν Ἰσσικὸν κόλπον. Μόλις τότε ἐπληροφορήθη ὁ Ἀλέξανδρος ὅτι ὁ ἀντίπαλός του εὑρίσκετο εἰς τὰ νῶτα του. Ἀμφιβάλλων περὶ τῆς εἰδήσεως ὁ στρατηλάτης διέταξε νὰ ἐπιβιβασθοῦν τινὲς ἐκ τῶν ἐμπίστων τοῦ εἰς τριακοντάκωπον πλοῖον καὶ νὰ πλεύσουν διὰ τοῦ ποταμοῦ ὀπίσω εἰς Ἰσσὸν, διὰ νὰ πληροφορηθοῦν ἐὰν εἶναι ἀληθῆ τὰ ἀγγελθέντα. Καὶ διεπιστώθη πράγματι ὅτι ὁ Δαρεῖος εὑρίσκετο πάρα πολὺ πλησίον, καὶ μάλιστα ἠπείλει τὰ νῶτα τῆς Ἑλληνομακεδονικῆς στρατιᾶς. Μόνον ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸ ὁ Ἀλέξανδρος ἤλλαξε γνώμην καὶ δὲν ἐβάδισε πρὸς κατάληψιν τῶν Σώχων, ὡς ἐσκόπευσεν ἀρχικῶς, ἀλλά, λόγῳ τῆς ἀσταρότητος τῆς καταστάσεως, συνεκάλεσεν εἰς σύσκεψιν τοὺς στρατηγοὺς τῶν συμμάχων του, τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἴλων καὶ τοὺς ἰδίους του στρατηγοὺς καὶ τοὺς ἀπηύθυνε παρατρύνσεις καὶ ὁδηγίας ἐμψυχώνων αὐτοὺς διὰ καταλλήλων λόγων.

Οἱ ἀξιωματοῦχοι δὲν ἐπερίμεναν πολλὰ διὰ νὰ διεισέλθουν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου των στρατηλάτου καὶ νὰ μεταδώσουν εἰς τὰ στρατεύματα τὴν αἰσιοδοξίαν των. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν παρέλειψε νὰ φροντίσῃ αὐτοπροσώπως διὰ λεπτομερειακὰ ζητήματα. Πρῶτον μὲν παρήγγειλε νὰ φάγουν καὶ νὰ πίουν καλὰ οἱ ἄνδρες, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἀπέστειλε δύο μικρὰ ἀποσπάσματα, ἕνα ἱππέων καὶ ἕνα τοξοτῶν, πρὸς τὰς Ἀμανίδας πύλας, διὰ νὰ κατοπτεύσουν τὴν πρὸς τὰ ἐκεῖ ἄγουσαν ὁδόν. Ὅταν δὲ ἐνύκτωσεν, ἐτέθη ὁ ἴδιος ἐπὶ κεφαλῆς τῆς στρατιᾶς του καὶ ἐβάδισε διὰ νὰ ἀνακαταλάβῃ τὰς στενωπούς, τὰς ὁποίας κακῶς εἶχεν ἐγκαταλείψει. Ὄντως ἡ ἀνακατάληψις εἶχε συντελεσθῆ περὶ τὸ μεσονύκτιον. Ἔπειτα διέταξε διὰ τὸ ὑπόλοιπον τῆς νυκτὸς γενικὴν ἀνάπαυσιν ἐπὶ τῶν πέριξ δοράκων, ἀφοῦ φυσικὰ ἐτοποθέτησε διπλοσκοπούς περὶ τὸ στρατόπεδον.

Ἡ μάχη τῆς Ἰσσοῦ. Μετὰ ταῦτα καὶ περὶ τὴν αὐγὴν ὁ Ἀλέξανδρος κατῆλθεν ἀπὸ τῶν πυλῶν ἀκολουθῶν τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς Ἰσσόν. Καὶ ἐφ' ὅσον ὁ τόπος ἦτο πανταχοῦ στενόχωρος, ἡ στρατιὰ ἐπορεύετο ἐν μακρᾷ σειρᾷ, οὕτως ὥστε ἡ παράταξις νὰ ἔχῃ μέτωπον 2—4 μόνον ἀνδρῶν, βάθος δὲ πολλῶν. Καθὼς δὲ ηὐρύνετο ὁ τόπος, ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέπτυσσε διαρκῶς τὸ κέρας εἰς φάλαγγας, δηλαδὴ εἰς παράταξιν ἔχουσαν εὐρύτερον μέτωπον. Εὑρίσκετο δὲ ἡ ἐν πορείᾳ μάχης στρατιὰ μεταξὺ τοῦ Ἀμανοῦ ὄρους ἀφ' ἑνὸς (πρὸς τὰ δεξιά), καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἶχε τὴν θάλασσαν. Οἱ ἱππεῖς ἦσαν οὐραγοὶ τῆς πορείας.

Ὅταν ἔφθασαν αἱ δυνάμεις ἐπὶ ἀνοπεπτισμένου πεδίου συνετάχθησαν εἰς μάχην ὡς ἑξῆς: Πρῶτοι ἐτάχθησαν, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος πρὸς τὸ ὄρος, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἐκλεκτὸν τάγμα τῶν πεζῶν, ἐπίσης δὲ καὶ οἱ τοῦ ἐλαφροῦ πεζικοῦ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Νικάνορος, υἱοῦ τοῦ Παρμενίωνος. Κατὰ σειρὰν ἔπειτα ἐτάχθησαν τὸ τάγμα τοῦ Κοίνου καὶ τὸ τάγμα τοῦ Περδίκκα. Ὅλοι αὐτοὶ ἔφθανον μέχρι τοῦ μέσου τῆς παρατάξεως. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πάλιν πρῶτον ἐτάχθη τὸ τάγμα τοῦ Ἀμύντου, ἔπειτα ἐκεῖνο τοῦ Πτολεμαίου καὶ παρ' αὐτὸ τὸ τάγμα τοῦ Μελεάγρου. Τῆς ὅλης ἀριστερᾶς πτέρυγος τὴν διοίκησιν ἀνέλαβεν ὁ Παρμενίων. Ὁ Ἀλέξανδρος, λαμβάνων πάντοτε τὸ μέτρον του, ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν Παρμενίωνα νὰ μὴ ἀπομακρυνθῇ ὀπωσδήποτε τῆς θαλάσσης κατὰ τὴν μάχην, διὰ νὰ μὴ κυκλωθοῦν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐφ' ὅσον τὸ πλῆθος ἐκείνων ἦτο τόσον, ὥστε νὰ εἶναι βεβαία ἡ ἀπὸ μέρους των προστάθεια ὑπερφαλαγγίσεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος ἐπληροφορήθη περὶ τῶν κινήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἀπὸ καινοῦ μετὰ τῶν ἐπιτελῶν του ἔλαβε τὰ πρῶτα μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐνόμισεν ἀπαραίτητα. Διέταξεν ἐν πρώτοις ὅπως περὶ τὰς τριάκοντα χιλιάδας ἐκ τῶν ἱππέων του διαβιβασθοῦν εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Πινάρου. Τὴν αὐτὴν κίνησιν διετάχθησαν νὰ ἐκτελέσουν καὶ περὶ τὰς εἴκοσι χιλιάδες ἐκ τῶν ἐλαφρῶς ὡπλισμένων. Οὕτω θὰ ἠδύνατο ὁ Μέγας Βασιλεὺς νὰ παρατάξῃ «καθ' ἡσυχίαν» τὸ μέγα πλῆθος τοῦ στρατεύματός του.

Ἡ ἐχθρικὴ παράταξις εἶχεν ὡς ἑξῆς: Εἰς τὸ μέσον τῆς ὅλης παρατάξεως ἐτάχθησαν οἱ μισθοφόροι, ἀνερχόμενοι εἰς τριάκοντα περίπου χιλιάδας. Αὐτοὶ εἶχον ἀπέναντι των τὴν φάλαγγα τῶν Μακεδόνων. Ἑκατέρωθεν τῶν μισθοφόρων ὁ Δαρεῖος ἔταξε περὶ τὰς 60.000 ἐκ τῶν λεγομένων Κορδάκων. Ἡ στενότης τοῦ χώρου ὑπῆρξεν ἀκόμη περισσότερον ἐμφανής, διότι οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ παρετάχθησαν ἐπὶ φάλαγγος ἀπλῆς — δίχως δηλαδὴ νὰ ὑπάρχῃ ὄπισθέν των δευτέρα σειρά. Ὁ ἀκοπὸς τοῦ Δαρείου ὅπως κυκλώσῃ τοὺς Ἑλληνομακεδόνας ὑπῆρξεν ἀκόμη ἐμφανής, ὅταν 20.000 Κόρδακες κατέλαβον τὰ πρὸς τὸ δεξιὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑψώματα καὶ προελαύνοντες εὑρέθησαν εἰς τὰ νῶτα τῆς ἑλληνομακεδονικῆς στρατιᾶς. Πέραν ὅμως τῆς δεξιωτάτης αὐτῆς τάξεως, τὸ μέγα πλῆθος τοῦ βαρβαρικοῦ στρατοῦ ἠναγκάσθη νὰ παραταχθῇ «κατὰ ἔθνη συντεταγμένον» καὶ «εἰς βάθος οὐκ ἀφέλιμον», δηλαδὴ ἐπὶ ἀχρήστου βάθους», διότι αἱ ὄπισθεν τάξεις λόγῳ τοῦ στενοῦ χώρου δὲν ἠδύναντο νὰ μετάσχουν τῆς μάχης. Τὸ πλῆθος τῶν βαρβάρων, τῶν μισθοφόρων καὶ τῶν συμμάχων των ἀνήρχετο εἰς 600.000.

Αἱ ἐπιχειρήσεις ἤρχισαν δι' ἐλιγμῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος διέταξε τοὺς εὑρισκομένους εἰς τὰ νῶτα τῆς στρατιᾶς ἱππεῖς του νὰ βαδίσουν πρὸς τὰ πλάγια καὶ ἔταξεν αὐτοὺς εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, πλησίον του. Ἄλλο ὅμως ἰσχυρὸν ἀπόσπασμα ἱππέων ἔταξε πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς στρατιᾶς του, παρὰ τὸν Παρμενίωνα. Μόλις ἀντελήφθη τὴν κίνησιν αὐτὴν ὁ Δαρεῖος, διὰ συνθήματος ἀνεκάλεσε τοὺς ἱππεῖς, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἴδομεν, εἶχον διαβῆ τὸν ποταμόν, καὶ ἔταξεν αὐτοὺς ἔναντι τοῦ Παρμενίωνος. Ἕνα ἄλλο μέρος τῶν ἱππέων ἠθέλησεν ὁ Δαρεῖος νὰ τὸ παρατάξῃ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ ἑλληνομακεδονικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ δὲν ἤργησε νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ἐκεῖ οἱ ἱππεῖς του κατέστησαν ἄχρηστοι.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔλαβεν ὁριστικῶς τάξιν μάχης ἡ στρατιὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἤρχισε νὰ τίθεται βραδέως εἰς κίνησιν. Προφανὲς ἦτο ὅτι ἐπεδιώκετο ὅπως οἱ Ἑλληνομακεδόνες διατηρήσουν τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπιθέσεως καὶ ὅπως ἀκόμη ἡ ἐπιχείρησις διεξαχθῇ ἐν εὐταξίᾳ καὶ συνοχῇ. Τὴν δράσιν ἤρχισε τὸ τμῆμα τῆς στρατιᾶς τὸ ἀποτελούμενον ἐξ ἐλαφρῶν σωμάτων καὶ τὸ ὁποῖον ἀπετέλει μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἓν δεύτερον οὕτως εἰπεῖν μέτωπον. Αἱ ἐλαφραὶ λοιπὸν ἐκεῖναι μονάδες ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀττάλου ἀνερρίχθησαν ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὄρους καὶ ἀπώθησαν τοὺς καταλαβόντας τὰς ἐπικαίρους θέσεις Κόρδακας, τοὺς ὁποίους ἐξηνάγκασαν νὰ ἀποσυρθοῦν εἰς τὰ ἀκόμη ὑψηλότερα σημεῖα τῆς πλαγιᾶς. Τὴν πρώτην αὐτὴν ἐπιτυχίαν ἐξεμεταλλεύθη ἀμέσως ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος ἔκρινεν ὅτι, πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν Κορδάκων, ἀρκοῦν τώρα μόλις 300 ἑταῖροι. Διὰ τοῦ ὑπολοίπου δὲ τῆς ἐν δράσει ἐλαφρᾶς δυνάμεως ἐνίσχυσε τὴν δεξιὰν του πτέρυγα, διὰ τῆς ὁποίας ὑπελόγιζε νὰ ἐπιτεθῇ. Ὅταν ἡ στρατιὰ ἡ ὁποία ἐξηκολούθει τὴν συγκεκρατημένην της προέλασιν, ἔφθασε τὰς ἐχθρικὰς γραμμὰς εἰς ἀκτῖνα τοξεύματος, ἀντελάλησεν ὁ οὐρανομήκης ἀλαλαγμός. Ὁ Ἀλέξανδρος περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν ἑταίρων του, τοὺς ὁποίους ὑπεστήριζεν ἐπίσης ἐλαφρὸν ἱππικόν, ὁρμᾷ ἐντὸς τοῦ Πινάρου ποταμοῦ, τὸν ὁποῖον διασχίζει ἀψηφῶν τὴν χάλαζαν τῶν ἐχθρικῶν βελῶν. Τὸ κεραυνοβόλον τοῦ πράγματος συνέτεινεν ὥστε νὰ εἶναι σχετικῶς ἐλάχιστοι οἱ ἑλληνομακεδονικοὶ ἀπώλειαι. Ἐπακολουθεῖ ἔφοδος τόσον βιαία, ὥστε ἡ ἐχθρικὴ παράταξις δὲν κατορθώνει νὰ συγκροτηθῇ καὶ διασπᾶται. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀρχίζει ἡ ἐχθρικὴ ὑποχώρησις.

Συμφώνως πρὸς τὰ κρατοῦντα εἰς τοὺς Πέρσας ἔθιμα, ὁ Δαρεῖος εἶχε καταλάβει τὸ κέντρον τῆς παρατάξεώς του, περιστοιχούμενος ὑπὸ πλήθους ἱππέων ἐκ τῶν εὐγενεστάτων περσικῶν οἰκογενειῶν. Ἡ βύνομις ἐκείνη εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως Ὀξάθρου. Ὁ Ἀλέξανδρος λοιπὸν ἀναζητεῖ τὸ σημεῖον ὅπου ἀκριβῶς εὑρίσκετο ὁ Δαρεῖος καὶ ἐπιτίθεται μὲ ἀφάνταστον ὁρμήν. Συνήθη τότε μάχη πεισματωδεστάτη, κατὰ τὴν ὁποίαν τραυματίζεται ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸν μηρόν, φονεύονται δὲ πλεῖστοι ἐπιφανεῖς Πέρσαι. Ἡ ἑκατόμβη ἐκείνη συνετάραξε καὶ ἐτρόμαξε τὸν Δαρεῖον, ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, εἶχε κρίνει καλὸν νὰ προσφέρῃ τὴν μάχην ὡς θέαμα εἰς τὴν οἰκογένειάν του. Ἡ βασιλομήτωρ, ἡ σύζυγός του, ὡς καὶ νήπια τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἀκόμη παρηκολούθουν ἀπὸ ὡρισμένου σημείου τοῦ πεδίου τῆς μάχης τὴν ἔξελιξιν τῶν ἐπιχειρήσεων. Αὐτὸ ἀπησχόλησε φυσικὰ τὸν βασιλέα, μόλις ἔγινεν ἀντιληπτὴ ἡ πρώτη ὁμαδικὴ σφαγὴ τῶν εὐγενῶν. Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ταραχῆς, ὁ Δαρεῖος ἐξέλυσεται τῆς συμπλοκῆς καὶ τὸν ἀκολουθοῦν οἱ περὶ αὐτὸν μεγιστᾶνες. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ἤδη σύνθημα φυγῆς τῶν Περσῶν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, τοὺς ὁποίους καταδιώκει τώρα ἡ δεξιὰ πτέρυξ τῶν Ἑλληνομακεδόνων. Ἀλλ' οἱ μισθοφόροι ἐπιδεικνύουν θάρρος καὶ ἀντοχήν, προσέτι δὲ ἐκμεταλλεύονται τὰ φυσικὰ ἐρείσματα τὰ ὁποῖα προσφέρουν αἱ ἀπόκρημνοι ὄχθαι τοῦ ποταμοῦ Πινάρου. Οὕτω προστατευόμενοι οἱ μισθοφόροι ἀπειλοῦν τώρα σοβαρῶς τὸ ἀριστερὸν τῆς προελαυνούσης ἀλλ' ἀκαλύπτου δεξιᾶς πτέρυγος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ κίνδυνος τῶν Ἑλληνομακεδόνων γίνεται ἀκόμη μεγολύτερος ἀφ' ἧς σχηματίζονται χάσματα μεταξὺ τῶν μαγομένων μονάδων, ποὺ κινδυνεύουν τώρα νὰ ἀποκοποῦν ἀπὸ τὰς βάσεις των. Αὐτὸ ἀναγκάζει τὸ κέντρον τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἐπιμείνῃ μετὰ πείσματος εἰς τὸν ἀγῶνα, παρὰ τὰς σχετικῶς μεγάλας ἀπωλείας. Εἶναι ἤδη προφανὲς ὅτι μέση ἔκβασις τῶν πραγμάτων δὲν χωρεῖ. Ἢ θὰ ὑποστηριχθῇ ἡ ἀρξαμένη νίκη, ἢ θὰ κατακοποῦν ἡ δεξιὰ πτέρυξ καὶ τὸ κέντρον τῶν Ἑλληνομακεδόνων. Ὅσον ἀφορᾷ πάλιν τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου αὕτη ἔχει ἐν τῷ μεταξὺ περιελθεῖ εἰς πολὺ χειροτέραν κατάστασιν ἀπὸ τοὺς Πέρσας.

Τὸ πολυάριθμον περσικὸν ἱππικόν, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ναβαρζάνου, ἔχει διαβῆ τὸν Πίναρον καὶ ἐπιτίθεται μεθ' ὁρμῆς ἐναντίον τῆς ὑπὸ τὸν Παρμενίωνα ἀριστερᾶς ἑλληνομακεδονικῆς πτέρυγος τῆς ὁποίας καὶ κατισχύει. Ὁ Ἀλέξανδρος πληροφορεῖται ἐγκαίρως τὸ κρίσιμον τῆς καταστάσεως καὶ ἐξαναγκάζεται νὰ ἀνακόψῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ Δαρείου. Διατάσσει δὲ τότε τὴν δεξιὰν πτέρυγα νὰ στρεφῇ μέτωπον πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὰς συνέπειας τοῦ ἐλιγμοῦ αὐτοῦ ὑφίστανται πρῶτοι οἱ μισθοφόροι τῆς περσικῆς στρατιᾶς, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ μάχονται κατὰ μέτωπον, πλευροκοποῦνται ἀπὸ τὰ ἀριστερά των. Ἡ διπλῆ αὐτὴ προσβολὴ ἐξαναγκάζει τοὺς μισθοφόρους νὰ καμφθοῦν, συμπαρασύρονται δὲ καὶ οἱ ἱππεῖς τοῦ Ναβαρζάνου, ὅταν αἴφνης ἀκούεται ἡ κραυγή: «Ὁ βασιλεὺς φεύγει!...». Τώρα πανικόβλητα τρέπονται εἰς φυγὴν καὶ τὰ ὀπίσθεν τῆς παρατάξεως πλήθη τῶν Περσῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνέμενον ὡς ἐφεδρικοί. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἡ φυγὴ ἐγενικεύθη. Ὅλοι οἱ φεύγοντες μίαν προσπάθειαν καταβάλλουν: νὰ τρα-

ποῦν πρὸς τὰ ὄρη. Καὶ τότε φάραγγες καὶ λόχμαι πληροῦνται πτωμάτων ἀνδρῶν καὶ ἵππων. Ἀλλόφρων ὁ Δαρεῖος ἐγκαταλείπει ὄχι μόνον τὴν οἰκογένειάν του, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἅρμα του μὲ τὸν κάνδυν (μανδύαν) καὶ τὰ ἐμβλήματά του, τὸ τόξον του καὶ τὴν ἀσπίδα του. Πανικόβλητος τώρα πηδᾷ ἐπὶ ἑνὸς ἵππου καὶ συνεχίζει τὴν φυγήν του. Εἶναι εὐνόητος ἡ σημασία τῆς ὁποίας θὰ εἶχεν ἡ ζώγρησίς του. Δι' αὐτὸ δὲ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, ἐγκαταλείπων πρὸς στιγμὴν τὰ πράγματα εἰς τὴν τύχην των, τὸν καταδιώκει, ἀλλὰ χάνει τὰ ἴχνη του. Ὅταν ἐνίκησεν, ὁ στρατηλάτης ἀναγκάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει αἰχμαλωτισθῆ ἡ οἰκογένεια τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, ἡ μήτηρ, ἡ σύζυγος καὶ αἱ δύο θυγατέρες τοῦ Δαρείου. Μετὰ θαυμασμοῦ ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ τὸν ἱπποτισμόν μὲ τὸν ὁποῖον συμπεριεφέρθη ὁ θριαμβευτὴς τῆς ἐναντὶ τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων αἰχμαλώτων. Ἡ μεγαθυμία ἐκείνη τοῦ Ἀλεξάνδρου κατέπληξε καὶ σύτοὺς ἀκόμη τοὺς βαρβάρους.

Ὁ Δαρεῖος φεύγων κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὸν Εὐφράτην παρὰ τὴν Θάψακον.

Ὁ ἀπολογισμὸς τῆς μάχης ἐκείνης παρέχει στοιχεῖα ἀπίστευτα. Οἱ Ἑλληνομακεδόνες δὲν ἔχασαν περισσοτέρους τῶν 300 πεζῶν καὶ 150 ἱππέων, ἐνῶ εἰς τὰς βαρβαρικὰς τάξεις ἀπωλέσθησαν περὶ τὰς 100.000 πεζοὶ καὶ 10.000 ἱππεῖς. Γεγονὸς παραμένει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δὲν συμφωνοῦν μεταξύ των οὔτε ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν λαβόντων μέρος εἰς τὴν μάχην, οὔτε ὡς πρὸς τὰς ἀπωλείας. Ὅλοι ὅμως ἀναφέρουν τὴν τρομακτικὴν δισαναλογίαν ἀπωλειῶν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων παρατάξεων, ὀφειλομένων κυρίως εἰς τὸν καλύτερον ὁπλισμὸν καὶ τὴν ἀρτιωτέραν συγκρότησιν τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον μαχομένων ἄλλων Ἑλλήνων.

Ἄμεσον ἀποτέλεσμα εἶχεν ἡ ἐν Ἰσσῷ μάχη τὴν ἐλευθέραν πλέον διάβασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Φοινίκην. Ἦτο δὲ προφανὲς ὅτι ἀπὸ τῆς ἑπομένης τῆς ἐν Ἰσσῷ μάχης δὲν ὑφίστατο οὐσιαστικῶς περσικὸν κράτος. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἄνευ προηγουμένου νίκης ἐκείνης ὁ Ἀλέξανδρος ἤγειρε δύο βωμούς, ἵδρυσε δὲ ἐπίσης καὶ τὴν παρὰ τὸν Πίναρον Ἀλεξανδρειαν, τὴν σημερινὴν Ἀλεξανδρέτταν.

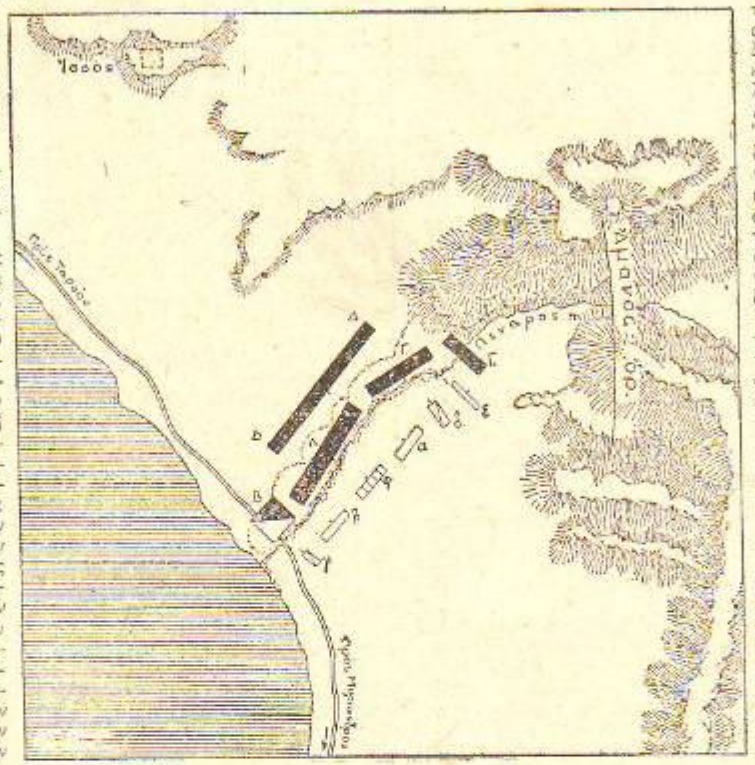

Χάρτης τῆς περὶ τὴν Ἰσσὸν μάχης. Διὰ τῶν παχειῶν μαύρων γραμμῶν σημειοῦται ἡ παράταξις τῶν Περσῶν, διατεταγμένη εἰς Ἕλληνας ὁπλίτας (Α), εἰς ἱππικὸν (Β), εἰς Ἀσιάτας ὁπλίτας (Γ) καὶ εἰς Ἀσιάτας ψιλοὺς (Δ). Διὰ τῶν περιγεγραμμένων παραλληλογράμμων σημειοῦται ἡ παράταξις τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ διάταξις τῶν ὁποίων σημειοῦται ὡς ἑξῆς: φ φάλαγξ, α ὑπασπισταί, β Ἕλληνες ὁπλῖται, γ Ἕλληνες ἱππεῖς, δ Μακεδόνες ἱππεῖς, ε ψιλοί.

Κατόπιν τῶν γεγονότων τούτων φυσικὸν θὰ ἦτο νὰ εἰσχωρήσῃ ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὴν Ἀσίαν πρὸς ὁριστικὴν κατάλυσιν τοῦ Περσικοῦ κράτους. Ἀλλά, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὅσον τολμηρὸς καὶ ἐὰν ἦτο ὁ μεγαλοψυὴς ἐκεῖνος στρατηλάτης, κατέπλησσε συγχρόνως διὰ τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς περισκέψεώς του. Δείγματα τῆς μεγαλοφυοῦς ἐκείνης περισκέψεως παρέχει ἡ συνέχισις τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς.

Πάντως μετὰ τὴν ἐν Ἰσσῷ μάχην ὁ Ἀλέξανδρος δὲν κατεβίωξε τὸν ἀκίνδυνον πλέον Δαρεῖον, ἀλλ' ἔθεσεν εἰς ἐφαρμογὴν τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη καταστρώσει ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς μάχης τοῦ Γρανικοῦ. Ἤθελε δηλαδὴ νὰ καταστῇ κύριος ὅλων τῶν παραλίων διὰ νὰ καταστήσῃ ἀνίσχυρον ἐντελῶς τὸν στόλον τῶν Περσῶν εἰς τὰς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων προσβολάς του. Ἀκόμη ἤθελεν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ ἔχῃ πάντοτε ἐλευθέρας τὰς ἀπὸ θαλάσσης βάσεις διὰ νὰ μὴ ἐμποδισθῇ ποτὲ οἱαδήποτε αὐμπτυξις τῆς στρατιᾶς του.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος ὑπέβαλεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τὰς πλέον δελεαστικὰς προτάσεις. Προέτεινεν εἰς αὐτὸν νὰ μοιρασθοῦν μεταξὺ των τὸ Περσικὸν κράτος, νὰ λάβῃ ὁ Ἀλέξανδρος ὁλόκληρον τὴν ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου χώραν, ἐπὶ πλέον δὲ νὰ συμφευθῇ μίαν τῶν θυγατέρων τοῦ Πέρσου βασιλέως καὶ τέλος νὰ γίνουν φίλοι καὶ σύμμαχοι οἱ δύο αὐτοὶ βασιλεῖς. Σημειωτέον ὅτι ὁ Παρμενίων, κατανοητεμένος ἀπὸ τὰς προτάσεις ἐκείνας, ἠθέλησε νὰ παρακινήσῃ τὸν νεαρὸν κατακτητὴν νὰ τὰς ἀποδεχθῇ. «Ἐγώ—εἶπεν—ἐὰν ἤμην Ἀλέξανδρος, θὰ ἐλάμβανον ταῦτα...». Ὁ δὲ μεγαλοφυὴς στρατηλάτης ἀπήντησεν εἰς αὐτόν: «Καὶ ἐγὼ ἐὰν ἤμην Παρμενίων!». Ἀμέσως μετὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξανδρος ἔγραψεν εἰς τὸν Δαρεῖον ὅτι θὰ παραχωρεῖτο εἰς τὸν ἡττημένον βασιλέα πᾶσα τιμὴ ἐὰν ἐπιστρέψῃ. Ἐρχόμενος πρὸς συνάντησιν τοῦ νικητοῦ, «Εἰδεμὴ, αὐτὸς (ὁ νικητὴς δηλαδὴ) πορεύεται ἤδη πρὸς ἐκεῖνον».

Κατάληψις τῆς Φοινίκης, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν γεγονότων. Κατέρχεται λοιπὸν ὁ Ἀλέξανδρος ἀκόμη νοτιώτερον, διὰ νὰ καταλάβῃ, ὡς εἴπομεν, τὰς βάσεις τοῦ περσικοῦ στόλου. Ἐπὶ ἑπτὰ ὁλοκλήρους μῆνας πολιορκεῖ τὴν ὀχυρωμένην ἐπὶ νησίδος Τύρον, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἀπόρθητος. Ἡ ἐπιμονὴ αὐτὴ ἐξηγεῖται πλήρως. Ἡ κατάκτησις τῆς Φοινίκης ἐν γένει ἀπετέλει τὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ὁριστικὴν παρεμποδίσιν τῶν Περσῶν ὅπως ἐνισχύσουν καὶ ἀνανεώσουν τὸν στόλον των. Διότι ἐκεῖ λειτουργοῦν τὰ μεγάλα ναυπηγεῖα καὶ ἐκεῖ εὑρίσκονται οἱ τελειότεροι τῆς ἀρχαιότητος ναύσταθμοι.

Ἀκόμη ἦτο προφανὲς ὅτι ἡ κατάκτησις τῆς Φοινίκης θὰ ηὐχαρίστει ἐξαιρετικῶς τοὺς Ἕλληνας, τοὺς φύσει ἀντιπάλους καὶ ἀντιζήλους τῶν δεινῶν ναυτικῶν τῆς Φοινίκης. Ἔπεσε λοιπὸν ἡ Τύρος κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 332 π.Χ. Ἡ ἅλωσίς της κατέστη δυνατὴ ἀπὸ θαλάσσης μόνον, ἀφοῦ προσεχώρησαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τόσον ὁ κυπριακὸς ὅσον καὶ μέγα μέρος τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος μὴ ἔχων νὰ ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἰδεωδῶν, προσφέρθη τώρα εἰς τὸν προσφέροντα τὰ περισσότερα. Ἐν τούτοις ὁ Ἀλέξανδρος ἐφέρθη μετὰ ἐσκεμμένης σκληρότητος πρὸς τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς Τύρου, τοῦτο δὲ διὰ νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς ὑπολοίπους ὑπερασπιστὰς τῆς χώρας ἐκείνης.

Δυσκολίαν ἐν τούτοις παρουσίασεν ἡ κατάκτησις τῆς Γάζης, τῆς ὁποίας ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἐπὶ δύο μῆνας. Ἡ λοιπὴ Φοινίκη καὶ ἡ Παλαιστίνη κατελήφθησαν σχεδὸν ἀμαχητί. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὠμότητα τὴν ὁποίαν ἐπεδείκνυεν ὁσάκις ἀπήντα δυσκολίας — ὅπως εἰς τὴν Τύρον καὶ εἰς τὴν Γάζαν — ὁ κατακτητὴς συμπεριεφέρετο εὐμενέστατα πρὸς τοὺς κατακτωμένους. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐσέβετο τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν κατακτωμένων. Καὶ διὰ λόγους πολιτικοὺς δὲ τὰς ἑκατοντάχρονος θρησκείας πρὸς τὸν θεὸν τῶν Ἑβραίων. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο καθ' ὅλα προπαρασκευασμένος διὰ νὰ ἐγκολπωθῇ τὸν μονοθεϊσμόν. Καὶ δι' αὐτὸ δὲν φαίνεται διόλου περίεργον τὸ ὅτι προσέφερε θυσίαν εἰς τὸν Ἰαχβέ. Ἐπεσκέφθη ἐπίσης τὸν ναὸν τοῦ Σολομῶντος, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἰώσηπος. Πιθανὸν φαίνεται ὅτι τὸν ὑπεδέχθη καὶ ὁ ἀρχιραββῖνος. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ Ἑβραϊκὸν ἱερατεῖον συμπεριεφέρθη πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ὡς πρὸς «προσήλυτον τῆς πόλεως» — ὅπως ἐλέγοντο οἱ ἐθνικοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀπεδέχοντο μὲν τὴν λατρείαν τοῦ Ἰαχβέ, ἀλλὰ δὲν ὑπεδάλλοντο εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, οὔτε εἰς τὰ καθήκοντα τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας. Πιθανὸν κατὰ τὴν προσέλευσιν τοῦ κατακτητοῦ οἱ Ἑβραῖοι, διὰ νὰ δείξουν ὅτι δὲν καταλαμβάνονται ἀπροειδοποίητοι, ἀνέγνωσαν εἰς τὸν κατακτητὴν τὴν προφητείαν ἐκείνην τοῦ Δαυΐδ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κυριαρχία τῆς Ἀσίας θὰ περιήρχετο εἰς ἕνα ἐκ τῶν Ἑλλήνων (ἕνα εἰδωλολάτρην), ἐρχόμενον ἐκ Δύσεως. ("Ἰώσηπος, Ἰουδ. Ἀρχαιολ. XI 8. 3 7).

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Παλαιστίνης ὁ Ἀλέξανδρος, ὁλοκληρώνων τὰ σχέδιά του, ἀποφασίζει νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον, διὰ ν' ἀνοίξῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἐμπόριον τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου. Ἀμαχητὶ λοιπὸν κατέλαβεν ὁ Ἀλέξανδρος τὴν Αἴγυπτον, τῆς ὁποίας ἡ περσικὴ φρουρὰ ἔσπευσε νὰ συνθηκολογήσῃ. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Αἰγυπτίους, οὗτοι, μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς ἱερεῖς των, ἔσπευσαν ἀλλόφρονες ἐκ χαρᾶς νὰ ὑποδεχθοῦν τὸν στρατηλάτην. Οἱ Αἰγύπτιοι, ὑποδουλωμένοι εἰς τοὺς Πέρσας ἐπόθουν ἀποτίναξιν τοῦ περσικοῦ ζυγοῦ. Οἱ Πέρσαι ὡς διάδοχοι τῶν Ἀσσυροχαλδαίων ἐπέδειξαν ἐξαιρετικὴν σκληρότητα ἐναντὶ τῶν Αἰγυπτίων, τῶν ὁποίων ὑπεδούλωσαν τὸ ἱερατεῖον. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Πέρσας ὁ Ἀλέξανδρος ὡλοκλήρωσε τὴν πολιτικήν του, δείξας μεγίστην εὐλάβειαν πρὸς τὰ θεῖα τῆς Αἰγύπτου. Ἡ πρώτη πολιτικὴ πρᾶξις τοῦ κατακτητοῦ ἦτο νὰ τελέσῃ θυσίας ἐπι-

σήμους εἰς τὰς τοπικὰς θεότητας. Μεταβαίνει ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τῆς ἐρήμου εἰς τὴν Ἡλιούπολιν καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Μέμφιν καὶ προσφέρει θυσίαν εἰς τὸν Ἆπιν, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Φθά, ὅπου ἀκριβῶς ἐγίνετο τὸ χρίσμα καὶ ἡ καθιέρωσις τῶν παλαιῶν Φαραώ.

Ἀπὸ τὴν Μέμφιδα ὁ Ἀλέξανδρος ἀκολουθεῖ τὸν βραχίονα

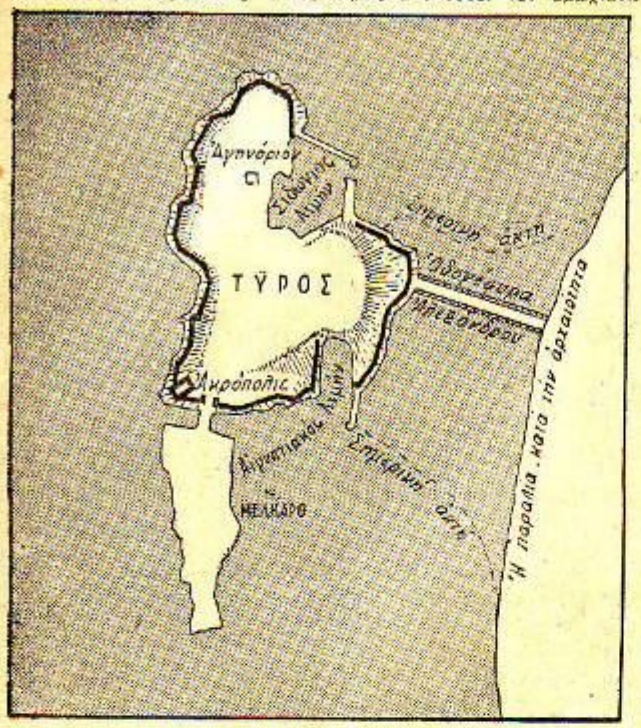

Σχεδιάγραμμα τῆς Τύρου.

τοῦ Νείλου καὶ φθάνει εἰς τὴν παραλίαν. Γεγονὸς παραμένει ὅτι τὰ μυστικοπαθῆ ὄνειρά του δὲν ἔκαμαν τὸν μέγαν κατακτητὴν νὰ λησμονήσῃ τὴν πραγματικότητα, οὔτε νὰ ἀμελήσῃ διὰ τὴν ρεαλιστικὴν ἐφαρμογὴν τῶν σχεδίων του. Ἀντιλαμβάνεται ὅτι εἰς τὴν Μεσόγειον ἡ Αἴγυπτος στερεῖται λιμένος. Καὶ καταβάλλει ὁ Ἀλέξανδρος τὴν δέουσαν προσπάθειαν διὰ νὰ κτίσῃ «πόλιν μεγάλην καὶ πολυάνθρωπον Ἑλληνίδα, ἐπώνυμον αὐτοῦ». Τοιουτοτρόπως κτίζεται ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς νησίδος Φάρου ἡ μεγάλη Ἀλεξάνδρεια, κατὰ τὸ 331 π.Χ. Κατόπιν τούτου ὁ κατακτητὴς κατευθύνεται πρὸς δυσμάς, ἀκολουθούμενος ὑπὸ μέρους τοῦ στρατοῦ του, καὶ βαδίζει πρὸς τὴν ὄασιν τοῦ Ἄμμωνος. Ἡ πορεία ἐκείνη διαρκεῖ ἐπὶ δέκα ἡμέρας, διὰ χώρας ἀνύδρου καὶ ἐρήμου, ἐν μέσῳ νεφῶν ἄμμου, πρὸς τὴν ὄασιν, ὅπου ὑπάρχει ἱερὰν τὸ ὁποῖον ἔχει ὑμνήσει ὁ Πίνδαρος, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἄμμωνα, τὸν ὁποῖον οἱ Αἰγύπτιοι ἐταυτίζαν πρὸς τὸν Δία. Οἱ χρησμοὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου ἦσαν περιλάληται εἰς τὸν μεσογειακὸν κόσμον.

• Οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἄμμωνος ἐχαιρέτησαν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς υἱὸν τοῦ Διός. Διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτῆς ὁ Ἀλέξανδρος ἠθέλησε νὰ ἐπηρεάσῃ περισσότερον τοὺς Ἕλληνας παρὰ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὰ φύλα τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν κοσμοκρατορικὴν του πολιτικήν. Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἐφθασεν εἰς τὴν ὄασιν ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ αὐτὸν τὸν «προφήτην» - ἀρχιερέα, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ μὴ εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως, ἀνεγνώρισεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ προσερχομένου τὸν κατακτητήν. Ἐξ ὅλων τῶν Ἑλληνομακεδόνων μόνον εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ἐπετρόπη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ ἄδυτα τοῦ ἱεροῦ, ἐν μυστικῇ συνεντεύξει. Ἐκεῖ λοιπὸν ὅπου μεμυημένοι μόνον ἀνωτέρων βαθμῶν ἔφθανον, εἶδεν ὁ Ἀλέξανδρος ἐζωγραφισμένας τὰς σκηνὰς τῆς θεογαμίας, τὰς ὁποίας θαυμάζομεν ἀκόμη σήμερον εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Λούξορ. Ἀναπαρίστων δὲ αἱ θεῖαι ἐκεῖναι εἰκόνες τὴν ἕνωσιν τοῦ θεοῦ μὲ βασιλίσσας, τὴν θεῖαν γέννησιν τοῦ φαραώ, καὶ ἄλλα παρόμοια. Ἤδη ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε, φαίνεται, ἀκούσει τὴν μητέρα του Ὀλυμπιάδα νὰ κομπάζῃ ὅτι ὑπῆρξεν ἀξία τῶν περιπτύξεων τοῦ Διός. Ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς δὲν ἤργησε φυσικὰ νὰ μαντεύσῃ τὰς ἐνδομύχους σκέψεις τοῦ κατακτητοῦ καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὸν ἀπορρήτους μαντείας. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλληλογραφῶν συχνὰ μὲ τὴν Ὀλυμπιάδα, δὲν παρέλειψε νὰ τῆς γράψῃ ὅτι, ὅταν θὰ ἐπανήρχετο, θὰ ἀνεκοίνου εἰς αὐτὴν τὰς μαντείας καὶ τὰ μυστήρια «πρὸς μόνην αὐτήν».

Κατόπιν ὅλων αὐτῶν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιστρέφει εἰς τὴν Μέμφιν περιβαλλόμενος πλέον μὲ τὴν δόξαν τῆς θείας του καταγωγῆς καὶ, ὅπως ἄλλως τε συνέβαινε μὲ τοὺς μονάρχας τῆς Ἀνατολῆς, ἐθεώρησεν ἑαυτὸν ὡς ἰσόθεον. Πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐξ Αἰγύπτου ὁ Ἀλέξανδρος ὠργάνωσε τὴν χώραν μὲ ἐκτάκτως φιλελεύθερον πολίτευμα. Τὴν μὲν στρατιωτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ὀργάνωσιν ἐνεπιστεύθη εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ἄλλως τε ἀνέλαβον ὁλόκληρον τὸ αἰγυπτιακὸν ἐμπόριον. Τὴν θρησκευτικὴν ὅμως καὶ πολιτικὴν διοίκησιν ἀφῆκεν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, συστήσας ὅπως κυβερνηθοῦν βάσει τῶν πατρίων ἐθίμων. Τοιουτοτρόπως ὁ Μακεδὼν κατακτητὴς παρέμεινεν ὁλόκληρον τὸν χειμῶνα εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου.

Ἀλλὰ οὔτε ἡ μυστικοπάθειά του οὔτε ὁ οἰστρος τῆς περιεργείας ἀφήρεσαν ἀπὸ τὸν θριαμβευτὴν τὸ αἴσθημα τῆς πραγματικότητος. Κατὰ τὴν ἄνοιξιν λοιπὸν ἀπεφάσισεν ὅπως εἰσελάσῃ εἰς αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ Περσικοῦ κράτους. Ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Μέμφιν καὶ ἦλθεν εἰς Τύρον, ὅπου ἐτέλεσε θυσίας εἰς τοὺς θεοὺς καὶ πομπὰς καὶ ἀγῶνας. Ἐβεβαιώθη τότε ὁριστικῶς ὅτι ἦτο ἀσφαλὴς εἰς τὴν κυριαρχίαν του ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἡ ὁποία ἦτο πλέον μακεδονικὴ ἢ μᾶλλον ἑλληνικὴ «λίμνη».

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος παρηκολούθει τὰς κινήσεις τοῦ ἀντιπάλου του. Δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐνοχλήσῃ τὸν Ἀλέξανδρον κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὁπότε ἴσως νὰ εἶχε δυνατότητας ἐπιτυχίας. Ἀντιθέτως πρὸς τὰς πληροφορίας ἃς πρὸς τὴν γνώμην τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Ἀλέξανδρος περὶ ἀδρανείας τοῦ Δαρείου, ὁ Μέγας Βασιλεὺς ἐφρόντισεν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ συγκεντρώσῃ ἀπειράριθμον στρατόν, ἀνερχόμενον κατά τινας εἰς ὁλόκληρον ἑκατομμύριον. Τὸ σχέδιον τοῦ Δαρείου συνίστατο νὰ παρασύρῃ τὸν Ἀλέξανδρον μακρὰν ἀπὸ τὰς βάσεις του, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν συνεκέντρωσε τὰ στρατεύματά του εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Γαυγαμήλων, ὄχι πολὺ μακρὰν τῆς Νινευή. Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπληροφορήθη τὸ πρᾶγμα ἐβάδισε πρὸς συνάντησιν τοῦ ἀντιπάλου του. Ἐφθασεν εἰς τὸν Εὐφράτην, τὸν διέβη ἀνενόχλητος, ὅπως ἐπίσης διέβη καὶ τὸν Τίγρητα, ἦλθε δὲ εἰς Γαυγάμηλα. Ὁ ὄγκος τοῦ ἐχθροῦ εἶχε πτοήσει τὸν Παρμενίωνα, ἀλλὰ ὄχι καὶ τὸν Ἀλέξανδρον. Ἡ μάχη ἀπετέλεσε τρόπον τινὰ ἁπλῆν ἐπανάληψιν τῶν προηγουμένων μαχῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιδείξας διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν συνήθη ὁρμητικότητά του, τὸ ἑλληνομακεδονικὸν πεζικὸν κατεπτόησε τὸν ἐχθρόν. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁ Δαρεῖος ἔδωκε τὸ παράδειγμα τῆς φυγῆς. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀρκεῖται νὰ τὸν καταδιώξῃ μόνον μέχρις Ἀρβήλων, ἔπειτα δὲ θεωρεῖ ἑαυτὸν ἀσφαλῆ πλέον κύριον τοῦ ἀχανοῦς περσικοῦ κράτους καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ἀτεράντου κτήσεώς του. Τὴν νίκην τῶν Γαυγαμήλων ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέδωκεν ἐπισήμως εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐχαρακτήρισε τὸν θρίαμβόν του ὡς ἀνταπόδοσιν τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τῶν ὅσων οἱ βάρβαροι εἶχον πράξει κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ τὰ Γαυγάμηλα προχωρεῖ ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὴν Βαβυλῶνα, ὅπου τὸν ὑποδέχονται κατάπληκτοι ὁ κλῆρος καὶ ὁ λαός. Ἐκεῖ ὁ κατακτητὴς διώρισε Πέρσην πολιτικὸν διοικητήν, ἐνῷ τὴν στρατιωτικὴν διοίκησιν ἀνέθεσεν εἰς Μακεδόνας. Κατόπιν τούτου προχωρεῖ ὁ κατακτητὴς τῆς Ἀσίας εἰς τὰς παλαιὰς περσικὰς πρωτευούσας, εἰς τὰ Σοῦσα, τὴν Περσέπολιν, τὴν ὁποίαν καίει, ὅπως ἔκαυσαν πρὸ 150 ἐτῶν οἱ βάρβαροι τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἀφοῦ ἀνακηρύσσεται ἐκεῖ Μέγας Βασιλεὺς τῆς Περσίας εἰς ἡλικίαν 26 ἐτῶν, μεταβαίνει εἰς Πασαργάδας καὶ εἰς τὰ Ἐκβάτανα. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς πόλεις εὑρίσκει κρυμμένους ἀνεκτιμήτους θησαυροὺς τῶν Περσῶν βασιλέων καὶ τὰ πλούτη ἐκεῖνα τὰ φέρει εἰς κυκλοφορίαν. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ δημοσιονομικὴ σημασία τοῦ μέτρου τούτου θεωρεῖται ἀνυπολόγιστος. Ἡ κυκλοφορία τοσούτου χρήματος, εἰς χεῖρας μάλιστα τῶν δραστηρίων Ἑλλήνων, ἔδωκε τεραστίαν ἀνάπτυξιν εἰς τὸ ἀσιατικὸν ἐμπόριον καὶ ἀνεζωογόνησε μίαν πρωτοφανῆ ἐμπορικὴν ζωήν. Τὰ ἀνευρεθέντα ἐκεῖνα χρήματα ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἀμείψῃ μὲ ἀφάνταστον γενναιοδωρίαν τοὺς στρατιώτας του.

Ἀφοῦ ἀνεπαύθησαν ἐπὶ ἕνα περίπου μῆνα οἱ ἄνδρες τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Ἕλλην κατακτητὴς ἐκστρατεύει ἐναντίον τῆς Μηδίας διὰ νὰ καταδιώξῃ ἐκεῖ τὸν Δαρεῖον μὲ τὰ ὑπολείμματα τοῦ στρατοῦ του. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ σατράπαι τοῦ Δαρείου (δηλαδὴ οἱ γενικοὶ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν) εἶχον κηρύξει ἐπανάστασιν, ἕνας δὲ ἀπὸ αὐτούς, ὁ σατράπης τῆς Βακτριανῆς (τοῦ σημερινοῦ Ἀφγανιστάν), ὀνόματι Βήσσος, συνέλαβε τὸν Δαρεῖον, τὸν ἐφυλάκισε καὶ ἀνεκηρύχθη βασιλεύς. Ὁ Ἀλέξανδρος κατεδίωξε τὸν Βήσσον, ὁ ὁποῖος εἶχε παραλάβει μαζί του τὸν αἰχμάλωτον Δαρεῖον, ὃν καὶ ἐφόνευσε καθ' ὁδόν.

Ὁ θεὸς τῶν Αἰγυπτίων Ζεὺς - Ἄμμων. (Ἐπὶ νομίσματος τῆς Κυρήνης, ἐν μεγεθύνσει).

Εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν συνέβη κάτι τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ καὶ ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του πλευρᾶς τὸ μεγαλεῖον τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος συνήντησε τὸ πτῶμα τοῦ ἀντιπάλου του κατεβὰν ἀπὸ τὸν ἵππον του, ἐτύλιξε τὸν νεκρὸν μὲ τὴν χλαμύδα του καὶ τὸν παρέδωσε μετὰ βασιλικῶν τιμῶν εἰς τὴν μητέρα τοῦ βασιλέως. Εἶχε διαβάσει εἰς τὸν Ὅμηρον, τὸν ὁποῖον ποτὲ δὲν ἀπεχωρίζετο, ὅτι καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ὅταν ἐφόνευσε τὸν Ἕκτορα, παρέδωσε τὸ πτῶμα τοῦ ἀντιπάλου του εἰς τὸν πατέρα του τὸν Πρίαμον.

Πρὸς τὰς Ἰνδίας. Μετὰ ταῦτα ὁ Ἀλέξανδρος συνέχισε τὴν πορείαν του πρὸς Ἀνατολάς, κυριεύσας ἐντὸς δύο

ἐτῶν τὴν Βακτριανὴν (τὸ σημερινὸν Ἀφγανιστὰν) καὶ τὴν Σογδιανὴν (τὸ σημερινὸν Τουρκεστάν), ὅπου συνέλαβε καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὸν Βήσσον. Αἱ χῶραι αὗται ὅπου ἐκτίσθησαν διάφοροι ἑλληνικαὶ πόλεις, εἶναι τὸ τελευταῖον ὅριον τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν βόρειον Ἀσίαν.

Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀκτινοβολεῖ τώρα ἀπὸ τοῦ Ἀδριατικοῦ καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους μέχρι τοῦ Ἰαξάρτου ποταμοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἀρκεῖται εἰς τὰς κατακτήσεις του αὐτάς. ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐκείνης καὶ πεποιθότες ἐπὶ τοῦ ἀπορθήτου τῆς θέσεως, εἶχον ἀποφασίσει ν' ἀντιτάξουν πείσμονα ἀντίστασιν, εἰς τὸ ὀχυρὸν ἐκεῖνο προπύργιον τῆς Ἰνδικῆς ἀνεξαρτησίας. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξανδρος ἐθεώρησεν ἀναγκαιοτάτην τὴν κατάληψιν τοῦ φρουρίου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀναλογιζόμενος τὴν μεγάλην ἐκ τούτου ἠθικὴν ἐξύψωσιν τῶν στρατευμάτων του καὶ τὴν κατάπληξιν τῶν Ἰνδῶν τῆς περιοχῆς καὶ φρανῶν ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ σπουδαία αὕτη θέσις, κατεχομένη ὑπὸ τῶν πολεμίων, θὰ ἀπετέλει συνεχῆ καὶ ἐπικίνδυνον ἀπειλὴν κατὰ τῶν νώτων καὶ τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ στρατοῦ του.

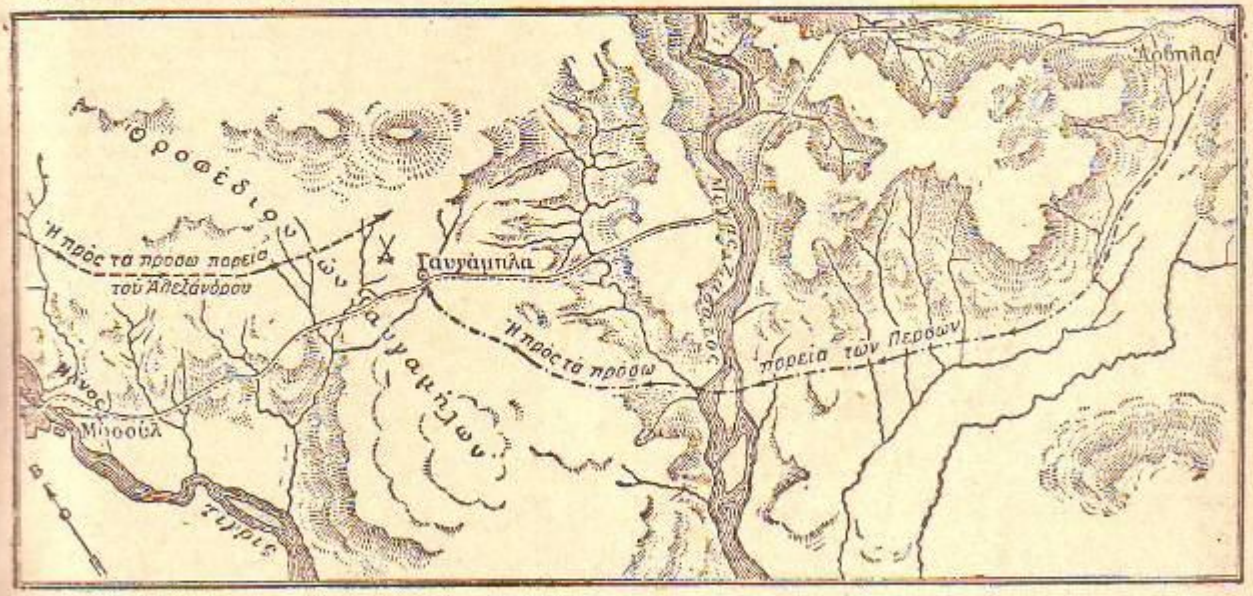

Τὸ πεδίον τῆς μάχης παρὰ τὰ Γαυγάμηλα.

Ὀργανώνει εἰς τὴν Βακτριανὴν μίαν ἑλληνοασιατικὴν στρατιὰν καὶ προχωρεῖ μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, καθυποτάξας πάσας τὰς ἐν τῷ μεταξὺ χώρας καὶ φρούρια, ἰδίως δὲ τὸ τῆς Ἀόρνου. Τὴν κατάληψιν τῆς Ἀόρνου περιγράφει εἰς τὸ βιβλίον του «Νέαρχος» ὁ Ν. Καρυδάκης:

Ἡ κατάληψις τῆς Ἀόρνου. Μέχρι τοῦ Αὐγούστου τοῦ ἔτους 327 π. Χ. ὁλόκληρος ἡ μέχρι τῆς συμβολῆς Κωφῆνος καὶ Ἰνδοῦ χώρα εἶχεν ὑποταγῆ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Ἓν μόνον φρούριον ἀντεῖχεν ἀκόμη· φρούριον ἰσχυρότατον καὶ τόσον ἀπόρθητον θεωρούμενον, ὥστε ἐλέγετο περὶ αὐτοῦ, κατὰ τὸν Ἀρριανόν, ὅτι «οὐδὲ αὐτὸς ὁ Ἡρακλῆς θὰ ἠδύνατο ποτὲ νὰ τὸ καταλάβῃ». Πέντε περίπου μίλλια ἀπὸ τῆς συμβολῆς Κωφῆνος καὶ Ἰνδοῦ, εἰς θέσιν καλουμένην Ἐμβόλιμα, ἀνυψοῦται, ὡς τελευταία προεξοχὴ τῶν βορειοδυτικῶν ὀρέων, μεμονωμένη πετρώδης κορυφή, ὡχυρωμένη δι' ἰσχυρῶν τειχῶν, ἀλλὰ καὶ ἀποτελοῦσα αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν φοβερὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην φρούριον. Περὶ τοῦ φρουρίου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες μάλις τὸ ἀντίκρυσαν τὸ ὠνόμασαν Ἄορνον, ὑποδηλοῦντες οὕτω ὅτι οὔτε ἡ πτῆσις τῶν ὀρνέων δὲν ἔσθανε μέχρις αὐτοῦ καὶ τὸ ὁποῖον οἱ ἐπιχώριοι ἐκάλουν Ἀβάρανα, λέξις ἡ ὁποία εἰς τὴν Σανσκριτικὴν γλῶσσαν σημαίνει φρούριον περικεκλεισμένον, δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπρόσιτον καταφύγιον. Ὑπῆρχε παράδοσις εἰς τὴν χώραν ὅτι ὁ θεὸς Κρίσνα ἐπεχείρησε νὰ τὸ καταλάβῃ· ἀλλὰ ἕνεκα σεισμῶν καὶ ἄλλων σημείων προκληθέντων ὑπὸ τῶν πνευμάτων τῶν κατεχόντων τὴν κορυφήν, ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Εἶχε δὲ τοῦτο κορυφὴν ἐπίπεδον μὲ γῆν καρποφόρον καὶ κατάφυτον, πηγὰς καὶ δένδρα καὶ ἦτο ἐφωδιασμένον μὲ τρόφιμα τὰ ὁποῖα, μαζὶ μὲ τὰ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους του παραγόμενα ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσουν διὰ τὴν συντήρησιν χιλιάδων ἀνθρώπων ἐπὶ ἓν ἔτος. Ἡ περιφέρεια αὐτοῦ ἦτο εἰς τὴν βάσιν της, κατὰ τὸν Ἀρριανόν, 22.000 περίπου μέτρων, τὸ δὲ ὕψος του ἔφθανε τὰ 1250 μέτρα μία δὲ μόνη χειροποίητος ἀτραπὸς ἔφερε πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ φρουρίου, κατὰ τοιοῦτον τρόπον κεχαραγμένη, ὥστε τὸν σημεῖον αὐτῆς νὰ προσβάλλεται ὑπὸ τῶν ἀμυνομένων.

Ὡς ἑξῆς περιγράφει ὁ Ἀρριανὸς μὲ τὴν ὡραίαν του διάλεκτον τὴν ἀπρόσιτον ἐκείνην κορυφήν:

«Τὸν μὲν δὴ κύκλον τῆς Πέτρας ταύτης λέγουσιν ἐς διακοσίους σταδίους μάλιστα εἶναι, ὕψος δὲ αὐτῆς ἴσαπερ χθαμαλόν, σταδίων ἑνδέκα καὶ ἀνάβασιν χειροποίητον μίαν χαλεπὴν εἶναι δὲ καὶ ὕδωρ ἐν ἄκρᾳ τῇ Πέτρᾳ πολὺ καὶ καθαρὸν πηγὴν ἀνίσχουσαν, ὡς καὶ ἀπορρεῖν ἀπὸ τῆς πηγῆς ὕδωρ καὶ ὕλην καὶ γῆν ἀγαθὴν ἐργάσιμον ὅσην καὶ χιλίους ἀνθρώπους ἀποχρῶσαι ἂν εἶναι ἐργάζεσθαι». (Ἀρρ. Ἀνάβ. Ἑλ. Κερ. ΚΗ', 4).

Ἀνεκάθεν οἱ Ἰνδοὶ ἐξέλεξαν τὸ φρούριον ἐκεῖνο, ὡς ἔχοντα σημεῖον ἀντιστάσεώς των, ἐλπίζοντες ὅτι ἐκεῖ ὅπου δὲν κατόρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ ὁ θεὸς Κρίσνα, οὐδεὶς θνητὸς θὰ ἠδύνατο. Καὶ διὰ τοῦτο πλεῖστοι πολεμισταὶ ὑπὸ ἱκανοὺς ἀρχηγοὺς ἐκ τῶν πέριξ μαχιμωτάτων Ἰνδικῶν φυλῶν, κατέφυγον

(Οἱ διάφοροι ξένοι μελετηταὶ τῆς ἰνδικῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν σημερινὴν τοποθεσίαν τῆς Ἀόρνου. Ὁ Μποῦρν λέγει ὅτι εἶναι ἡ σημερινὴ βραχώδης προεξοχὴ Ναόγκι, εὑρισκομένη 64 χιλιόμετρα ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ Τζελλάλ-Ἀμπάμπ. Ὁ Ἄγγλος ταγματάρχης Ἄμποτ, ἡ ὀξεῖα κορυφὴ τοῦ σημερινοῦ ὄρους Μοχάμπουμ, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἰνδοῦ, 96 χιλιόμετρα μακρὰν τῆς συμβολῆς τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τοῦ Κωφῆνος καὶ ὁ στρατηγὸς Κούνινγχαμ ἀποκλίνει ὑπὲρ τοῦ σημερινοῦ Μπάνιγκατ. Ὁ περίφημος Ἄγγλος ἀρχαιολόγος σὲρ Ὤρελ Στάϊν ἐδημοσίευσε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1926 εἰδικὴν μελέτην του διὰ τὴν τοποθεσίαν τῆς ἀρχαίας Ἀόρνου κατ' ἐντολὴν τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἰνδιῶν καὶ τὴν ὑπέβαλεν εἰς τὴν γεωγραφικὴν ἑταιρίαν τοῦ Λονδίνου. Κατόπιν ἐπιπόνων ἐπιτοπίων ἐρευνῶν ὁ σὲρ

Ἡ μάχη παρὰ τὰ Γαυγάμηλα.

Ὤρελ Στάϊν ἀνεκάλυψε τὴν πραγματικὴν τοποθεσίαν τῆς Ἀόρνου εἰς τὴν βορείως τοῦ ὄρους Μοχάμπουμ κορυφὴν Πίρ-Σάρ (κορυφὴ ἁγίου). Ἡ κορυφὴ αὕτη ἔχει ὕψος 7200 πόδας, πλάτος ἑνὸς καὶ ἡμίσεως μιλλίου καὶ εἶναι καλλιεργήσιμος· εἰς τὸ ὑψηλότερον δὲ σημεῖον της προσβάλλει ἀπότομος βράχος 600 ποδῶν ὕψους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Ὤρελ Στάϊν ἀπεκάλυψε τὰ ἐρείπια τοῦ φρουρίου, τὸ ὁποῖον ἔκτισεν ὁ Ἀλέξανδρος, διὰ τὴν φρουρὰν τῆς Ἀόρνου).

Ἀποφασίσας λοιπὸν τὴν κατάληψιν τῆς Ἀόρνου, ἦλθε καὶ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ περιφήμου βράχου, ἔχων μαζί του τοὺς Κρῆτας καὶ Θρᾷκας τοξότας, τοὺς Ἀγριάνας ἀκοντιστάς, τὴν τάξιν τοῦ Κοίνου, διακοσίους ἑταίρους ἱππεῖς, ἑκατὸν ἱπποτοξότας καὶ ἰσχυρὸν σῶμα ὁ

πασπιστῶν ὑπὸ τὸν Νέαρχον. Ὁ βράχος ἐφαίνετο ἀπόρθητος, τος διότι ἀπὸ τὴν μοναδικὴν ἀτραπόν του ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατος ἡ ἐπίθεσις. Τοῦτο γνωρίζοντες οἱ πολυάριθμοι ὑπερασπισταὶ τοῦ φρουρίου εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὸ ὕψος τοῦ βράχου των, καταγελῶντες καὶ χλευάζοντες τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν.

Περὶ τὴν ἑσπέραν, Ἰνδοί τινες ἐκ τῶν ὑποταγέντων τῆς περιοχῆς παρουσιάσθησαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι ὑπάρχει στενωπὸς ὄπισθεν τοῦ ὄρους, ἀπὸ τῆς ὁποίας μετὰ δυσκολίας δύναταί τις νὰ φθάσῃ εἰς λόφον ὀλίγον χαμηλότερον τοῦ φρουρίου, ὁπόθεν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάληψιν τοῦ βράχου, χωρὶς νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν ἀνάβασιν ἀπὸ τῆς χαραγμένης ἐπ' αὐτοῦ ἀτραποῦ, ἀνάβασιν ἄλλως τε τελείως ἀδύνατον. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέστειλε τότε τὸν Πτολεμαῖον μὲ τοὺς Θρᾴκας καὶ Κρῆτας τοξότας, τοὺς Ἀγριάνας ἀκοντιστὰς καὶ τμῆμα ἐκ τῶν ἐπιλέκτων ὑπασπιστῶν, ἵνα διὰ τῆς ὑποδειχθείσης στενωποῦ φθάσῃ εἰς τὸν λόφον, ἐὰν δὲ πράγματι τὸ κατώρθωνε, νὰ εἰδοποιήσῃ, ἀνάπτων συνθηματικὸν πυρσόν, τὸν Ἀλέξανδρον καὶ νὰ ὀχυρωθῇ ἐν τάχει εἰς τὸν λόφον. Ὁ Πτολεμαῖος ὁδεύσας διὰ νυκτὸς καὶ διαλαθὼν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ σκότους τὴν προσοχὴν τῶν βαρβάρων, ἔφθασε διὰ πορείας ἐξαντλητικῆς μέσῳ δυσβάτου καὶ τραχυτάτου ἐδάφους εἰς τὸν ὑποδειχθέντα λόφον· ἀμέσως ὠχυρώθη ἐκεῖ, κατασκευάσας ἰσχυρὸν φράκτην ἐκ πασσάλων καὶ ξύλων, περὶς τοῦ ὁποίου ἔσκαψε τάφρον καὶ ἤναψε τὸν συμφωνηθέντα μὲ τὸν Ἀλέξανδρον πυρσόν.

Ὁ Ἀλέξανδρος βεβαιωθεὶς οὕτω περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀποστολῆς τοῦ Πτολεμαίου ἐπετέθη κατὰ μέτωπον μὲ τὸ ὑπόλοιπον στράτευμα εὐθὺς ὡς ἐξημέρωσεν, ἐλπίζων ὅτι μὲ τὴν συνδεδυασμένην ἐπίθεσιν τοῦ Πτολεμαίου θὰ κατελάμβανε τὸ φρούριον. Αἱ κλιτύες ὅμως τοῦ βράχου ἦσαν τόσον τραχεῖαι καὶ ἀπότομοι, ἡ δὲ ἀνάβασις τόσον δυσχερής, ὥστε οἱ Ἰνδοί, βέβαιοι ὅτι ὀλίγοι μόνον ἄνδρες ἤρκουν διὰ νὰ ἀποδιώσουν τὴν ἀνάβασιν τῆς φάλαγγος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐτράπησαν μὲ ὅλας τὰς ἄλλας δυνάμεις των ἐναντίον τοῦ ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου καταληφθέντος λόφου. Ἡ σύγκρουσις ἦτο σκληρά· οἱ βάρβαροι πολυαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων καὶ γνωρίζοντες ὅτι τὸ τμῆμα τοῦ Πτολεμαίου, ἀπὸ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατεῖχεν, ἀπετέλει συνεχῆ καὶ πραγματικὴν κατ' αὐτῶν ἀπειλήν, ἐπετέθησαν κατὰ μάζας καὶ μετὰ λύσσης ἀπιστεύτου ἐναντίον του. Ἡ μάχη συχνὰ διεξήγετο σῶμα πρὸς σῶμα. Οἱ Ἰνδοὶ ἐπανειλημμένως ἔφθασαν εἰς τὸ χαράκωμα τοῦ Πτολεμαίου καὶ προσεπάθουν διὰ τῶν χειρῶν νὰ ἀποσπάσουν τοὺς πασσάλους αὐτοῦ, ἀλλὰ πληττόμενοι ὑπὸ τῶν ξιφῶν καὶ τῶν ἀκοντίων τῶν στρατιωτῶν ὑπεχώρουν, καὶ πάλιν ἐπανήρχοντο καὶ πάλιν ὑπεχώρουν, θεριζόμενοι ἀπὸ τὰ βέλη τῶν τοξοτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ πυκναὶ των μάζαι παρουσίαζον θαυμάσιον στόχον. Ἡ μάχη διήρκεσεν ὅλην τὴν ἡμέραν μὲ ἴσον πείσμα ἑκατέρωθεν καὶ τέλος περὶ τὴν ἑσπέραν οἱ βάρβαροι ὑπεχώρησαν εἰς παρακείμενον πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου κατεχόμενον λόφον. Μία βαθεῖα χαράδρα χωρίζει τοὺς δύο λόφους καὶ τοὺς δύο στρατούς. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ Ἰνδοὶ ἦσαν ἀφθόνως ἐφοδιασμένοι μὲ τρόφιμα καὶ ὕδωρ, ἐνῶ ὁ Πτολεμαῖος εἶχεν ἐλάχιστα ἐπιτήδεια καὶ συνεπῶς δὲν ἠδύνατο νὰ κρατηθῇ ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην, παρ' ὅλα τὰ στρατηγικὰ πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα αὕτη παρουσίαζε.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀντελήφθη τὸ κρίσιμον τῆς κατασπάσεως καὶ ἀποφασίζει ν' ἀλλάξῃ τακτικήν. Κάθε βραδύτης ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὀλέθρια. Παραιτηθεὶς λοιπὸν τῆς προσπαθείας νὰ ἀναβῇ εἰς τὸν βράχον ἀπὸ τῆς ἐπ' αὐτοῦ χαραγμένης ἐπικινδύνου ἀτραποῦ καὶ ἀφήσας ὀλίγα τμήματα διὰ νὰ ἀποπλανοῦν τὴν προσοχὴν τῶν βαρβάρων ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ, ἐτράπη μετὰ τοῦ Νεάρχου καὶ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ πρὸς τὴν στενωπὸν ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὸν λόφον ὁ Πτολεμαῖος. Δυστυχῶς ἡ δίοδος τὴν φορᾶν αὐτὴν φυλάσσεται ἰσχυρῶς. Ἀπὸ τῆς αὐγῆς μέχρι τῆς μεσημβρίας ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Νέαρχος εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἐνεργοῦν ἐπανειλημμένας ἐφόδους διὰ νὰ κάμπτουν τὴν ἄμυναν τοῦ ἐχθροῦ· ἐπὶ τέλους, προσβαλλόμενοι καὶ ἐκ τῶν πλαγίων ὑπὸ τμημάτων τοῦ Πτολεμαίου, οἱ βάρβαροι ὑπεχώρησαν. Ὁ Ἀλέξανδρος τοὺς κατεδίωξε, μήπως ἐν τῇ ταραχῇ τῆς ὑποχωρήσεώς των δυνηθῇ νὰ ἐκδιάσῃ τὴν εἴσοδον εἰς τὸ φρούριον, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι τὸ ἔδαφος ἦτο πολὺ στενὸν καὶ ἀκατάλληλον πρὸς ἔφοδον καὶ τέλος περὶ τὴν νύκτα ἠνώθη μὲ τὸν Πτολεμαῖον. Ὁ λόφος τῶν Ἑλλήνων κατέχεται τώρα ὑπὸ ἰσχυροῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Νέαρχον. Ἀλλὰ ὅπως ἔχει ἡ κατάστασις οὐδεμία σύραξις τῶν ἀντιπάλων δύναται νὰ γίνῃ· διὰ νὰ ἔλθουν εἰς χεῖρας πρέπει εἷς ἐκ τῶν δύο νὰ ἀποφασίσῃ νὰ περάσῃ τὴν χαράδραν, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι βάραθρον πραγματικόν. Παραμένουν λοιπὸν καὶ οἱ δύο ἀδρανεῖς.

Ἀπεφάσισε τότε ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώριζεν ἐμπόδια· τὸ καταπληκτικὸν ἐγχείρημα νὰ πληρώσῃ τὴν χαράδραν χώματος, ἵνα δημιουργήσῃ δίοδον πρὸς τὸν ἐχθρικὸν λόφον, ἢ τοὐλάχιστον νὰ πλησιάσῃ πρὸς αὐτὸν τόσον, ὥστε νὰ δύνανται οἱ κατασπέλται νὰ βάλλουν κατὰ τῶν ἐχθρῶν, προπαρασκευάζοντες οὕτω τὴν τελικὴν ἔφοδον. Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης πρῶτος ὁ βασιλεὺς, δίδων τὸ παράδειγμα, ἀποκόπτει τεράστιον κορμὸν δένδρου καὶ τὸν κυλίει εἰς τὸ βάραθρον. Ὁ τόπος εὐτυχῶς ἦτο βασώδης· οἱ στρατιῶται ἐνθουσιασθέντες ἐπιδίδονται μὲ φωνὰς χαρᾶς εἰς τὸ ἔργον· πλῆθος δένδρων ἀποκόπτονται καὶ κυλίονται μετὰ μεγάλων βράχων καὶ ὄγκων χωμάτων εἰς τὸ βάραθρον καὶ πάντες ἀμιλλῶνται εἰς ζῆλον καὶ ἐργασίαν. Περὶ τὸ τέλος τῆς ἡμέρας εἶχεν ἐπιχωσθῆ ἔκτασις ἱκανοῦ πλάτους, εἰς ἀπόστασιν τριακοσίων βημάτων ἀπὸ τοῦ λόφου τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως. Οἱ Ἰνδοὶ κατεγέλων καὶ ἐχλεύαζον τὴν παράτολμον προσπάθειαν· τὴν ἑπομένην ὅμως ἀνησυχήσαντες προσεπάθησαν νὰ τὴν ἐμποδίσουν· πλὴν οὐδὲν κατώρθωσαν, διότι οἱ τοξόται καὶ οἱ σφενδονῆται ἠδύναντο ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ προσχώματος νὰ ἐμποδίσουν τὴν προσέγγισιν αὐτῶν.

Τὴν ἑβδόμην ἡμέραν τὸ χῶμα εἶχε φθάσει πολὺ πλησίον τοῦ ἐχθρικοῦ λόφου, οἱ δὲ καταπέλται ἐτάχθησαν καὶ ἤρχισαν νὰ βάλλουν πυκνῶς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Προστατευόμενοι παρ' αὐτῶν οἱ σφενδονῆται καὶ οἱ τοξόται ἐνεπλάκησαν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐνῶ ὄπισθεν τούτων ἀποφασιστικαὶ συντάσσονται αἱ φάλαγγες τῆς ἐφόδου. Ἡ ἐπίθεσις ἤρχισεν ἡγουμένου τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ σύρραξις ὑπῆρξε φρικώδης. Οἱ Ἰνδοὶ ἐπολέμησαν μετὰ γενναιότητος καὶ λύσσης ἀπιστεύτου, ἀλλ' ἐν τέλει μετὰ πολυωρον ἀγῶνα ἐκάμφθησαν καὶ ὁ ἐχθρικὸς λόφος ἐκυριεύθη. Οἱ γενναῖοι ὑπερασπισταί του, ὅσοι δὲν ἔπεσαν, διεσπάρησαν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν νικητῶν.

Οἱ ἐν τῇ Ἀόρνῳ Ἰνδοὶ ἔμειναν κατάπληκτοι πρὸ τοιούτου ἀντιπάλου, τὸν ὁποῖον οὔτε βάραθρα, οὔτε βράχοι σταματοῦν καὶ τὸ ἠθικόν των εἶχε σοβαρῶς κλονισθῆ.

Ἤδη ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσισε τὴν τελικὴν κατὰ τοῦ βράχου ἐπίθεσιν. Αὕτη θὰ ἐνηργεῖτο ἀπὸ τῶν πλαγίων κλιτύων τοῦ φρουρίου, τῶν ἀπέναντι τῶν ἑλληνικῶν θέσεων· αἱ κλιτύες αὗται ἦσαν ἀπότομοι, εἰς μερικὰ σημεῖα σχεδὸν κατακέρυφοι καὶ ἡ ἀνάβασις ἄκρως ἐπικίνδυνος. Οἱ στρατιῶται παρουσιασθέντες καθ' ὁμάδας εἰς τοὺς σεισματικοὺς ἠθέλησαν νὰ μὴ λάβῃ μέρος ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν ἐπίθεσιν, διότι γνωρίζοντες τὸν ὁρμητικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν παράτολμον ἀνδρείαν του ἐφοβοῦντο διὰ τὴν ζωήν του. Ὁ Ἀλέξανδρος πρὸ τῆς παρακλητικῆς πιέσεως τῶν στρατιωτῶν του εὐρεθεὶς, δὲν ὑπεσχέθη μὲν ὅ,τι ἐζήτουν ἐκεῖνοι, ἀπεφάσισεν ὅμως νὰ ἐξαποστείλῃ εἰς τὴν ἐπίθεσιν κατὰ πρῶτον τμῆμα τοῦ σώματος τῶν βασιλικῶν παίδων, οἱ ὁποῖοι, ὡς νεαρώτατοι τὴν ἡλικίαν καὶ συνεπῶς εὐκινητότεροι, θὰ ἦσαν καὶ πλέον κατάλληλοι τῶν ἄλλων στρατιωτῶν διὰ νὰ ἀναβοῦν τὰς ἀποτόμους κλιτύς· ὅτων δὲ οὗτοι φθάσουν εἰς τὴν κορυφὴν νὰ ἐπιπέσουν κατὰ τῶν πολεμίων, φροντίζοντες νὰ παραλύσουν τὴν ἄμυναν των, ὁπότε ἄλος ὁ στρατός, ὁ ὁποῖος θὰ τοὺς παρακολουθῇ ἐκ τοῦ μακρόθεν εἰς τὴν ἀνάβασιν, νὰ ὁρμήσῃ παντανόθεν τοῦ βράχου εἰς γενικὴν ἐπίθεσιν.

Μετεκλήθη λοιπὸν τμῆμα τοῦ σώματος τῶν βασιλικῶν παίδων. Πόσους ἐκ τῶν ἀνδρείων ἐκείνων νέων, τῶν ὁποίων ἡ ἡλικία δὲν ἦτο μεγαλυτέρα τῶν δέκα πέντε ἐτῶν, ποίθμεν τὸ ἐνεργήσαν τὴν ἐπικίνδυνον ἀνάβασιν τμῆμα, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Γνωρίζομεν μόνον τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχηγῶν των: ὠνομάζοντο Χάρης καὶ Ἀλέξανδρος· γνωρίζομεν ὅτι ἔσπευσαν εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἀρχηγοῦ των τῆς ἠθικῆς ἐνθουσιασμοῦ, ἐνῶ ἐγνώριζον ὅτι ἐβάδιζον πρὸς τὸν θάνατον· γνωρίζομεν τέλος ὅτι οὐδὲ εἷς τῶν νεαρῶν ἐκείνων ἡρώων ἐπέζησεν.

Ὅταν οἱ δύο νεαρώτατοι ἀρχηγοὶ τῶν παρουσιάσθησαν πρὸ τοῦ βασιλέως, διὰ νὰ λάβουν τὰς διαταγάς του, ὁ Νέαρχος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ἐξ αὐτῶν ὀνομαζόμενον Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ μικρότερος, τοῦ εἶπε:

—Τὸ ὀνομά σου, νέε, σοῦ δημιουργεῖ ὑποχρεώσεις. Πρέπει νὰ ἀποδείξῃς ὅτι εἶσαι ἄξιος νὰ τὸ φέρῃς.

Καὶ πράγματι, ὅπως θὰ ἴδωμεν, τὸ ἀπέδειξε.

Μόλις ἐδόθη τὸ σύνθημα ἐξεκίνησε τὸ τμῆμα τῶν βασιλικῶν παίδων. Δὲν εἶχον ἤδη διανύσει εἰμὴ ὀλίγην ἀπόστασιν μὲ τὴν ἀφροντισίαν ἡ ὁποία διακρίνει τὴν νεότητα, ὁπότε ὁ βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος τοὺς παρακολουθεῖ διὰ τοῦ βλέμματος, θαυμάσας τὸ θάρρος των καὶ λησμονήσας τὴν ὑπόσχεσίν του, ἐξορμᾷ μόνος πρὸς τὰ ἔμπρός. Ὁλόκληρον τὸ στράτευμα τὸν ἠκολούθησεν· οὐδὲ εἷς ἔμεινεν ὀπίσω. Πολλοὶ στρατιῶται, ὑπερτιμήσαντες τὰς δυνάμεις των, ἐκρημνίζοντο ἀπὸ τῶν ἀποτόμων κλιτύων, μερικοὶ παρεσύρθησαν ὑπὸ πελωρίων βράχων ἐκ τῶν προτέρων προπτοισμένων, τοὺς ὁποίους ἐκύλισαν ἐναντίον των οἱ βάρβαροι, ἀλλὰ οὐδεὶς ὑποχωρεῖ. Ὅλοι προχωροῦν πρὸς τὰ ἔμπρός μετὰ πείσματος, μετὰ λύσσης, καὶ ἡ ἀνάβασις ἐπὶ ὥρας ὁλοκλήρους συνεχίζεται.

Πάντων προηγοῦνται κατὰ πολὺ οἱ βασιλικοὶ παῖδες καὶ τέλος φθάνουν ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὴν κορυφήν. Οἱ κάτωθεν αὐτῶν στρατιῶται βλέπουν τὰ νεανικά των σώματα νὰ στεφανώνουν τὴν ἀπόσθητον κορυφήν, θαυμάζουν τὴν ὁρμὴν μὲ τὴν ὁποίαν ἐρρίφθησαν ἐναντίον τῶν πολεμίων καὶ κλαίουν ἀπὸ ἀνίσχυρον λύσσαν διὰ τὸν ἡρωϊκόν των θάνατον. Τελευταῖοι ἔπεσαν οἱ ἡρωϊκοὶ ἀρχηγοί των, πρῶτος ὁ Ἀλέξανδρος, μὲ τὸ στῆθος διάτρητον ἀπὸ τραύματα καὶ κατόπιν ὁ Χάρης ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ φίλου του.

Οἱ βάρβαροι ἐώρασαν τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα τὴν νίκην των κατὰ τῶν παιδίων ἐκείνων, τὴν ὁποίαν πάντως μὲ πολλὰς ἀπωλείας των ἐπλήρωσαν. Ἀλλὰ κατάπληκτοι πρὸ τοῦ ποιοῦ τῶν ἀντιπάλων των, παρομοίους τῶν ὁποίων δὲν εἶχον μέχρι τότε γνωρίσει, ἐγκατέλειψαν τὴν ἰδίαν νύκτα τὸ φρούριον καὶ ἐπωφελούμενοι τοῦ βαθυτάτου σκότους, ἔφευγον ἐν σιωπῇ διὰ μυστικῶν ἀτραπῶν, γνωστῶν εἰς αὐτοὺς μόνον.

Παρ' ὅλας τὰς ληφθείσας προφυλάξεις, ἡ ἀναχώρησις των ἔγινεν ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον. Οὗτος μανιώδης ἐναντίον των διὰ τὸν θάνατον τῶν βασιλικῶν παίδων, παρέλαβε τὸν Νέαρχον μὲ 700, τοὺς ἐκλεκτοτέρους, ὑπασπιστὰς καὶ ἡγούμενος αὐτῶν, συνέχισεν ἀμέσως τὴν ἀνάβασιν ὑπὸ τὸ

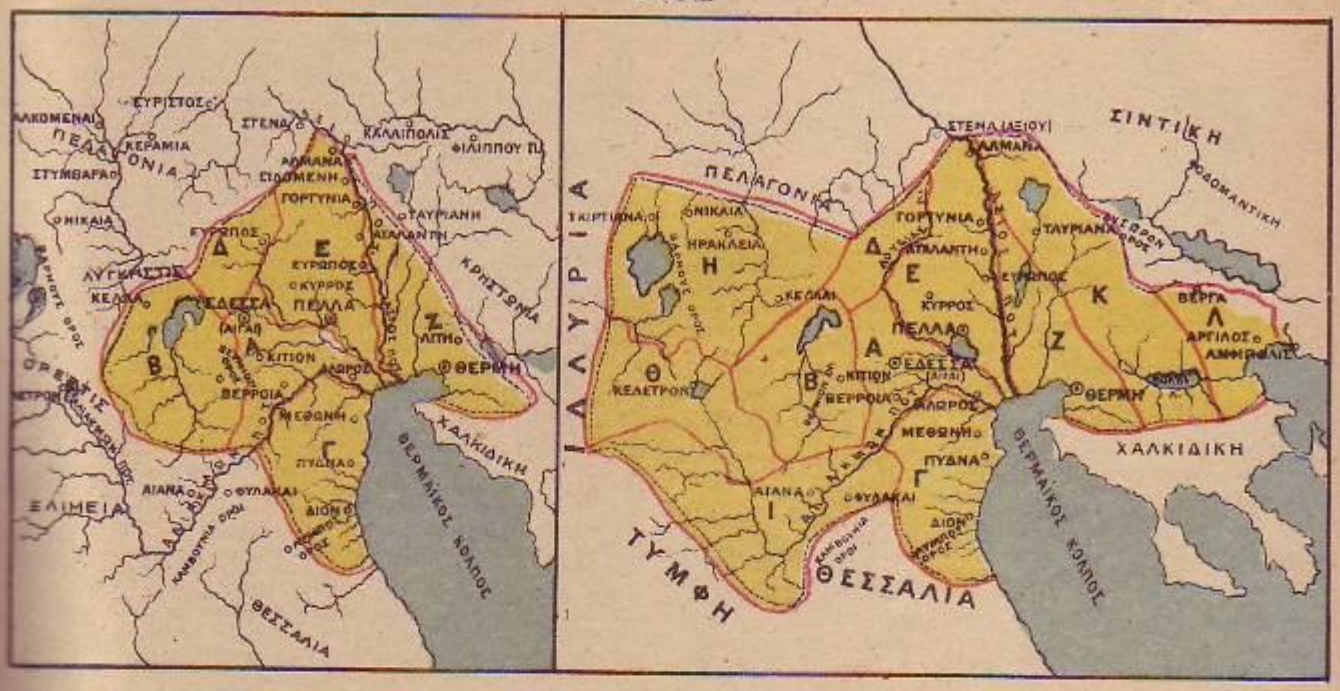

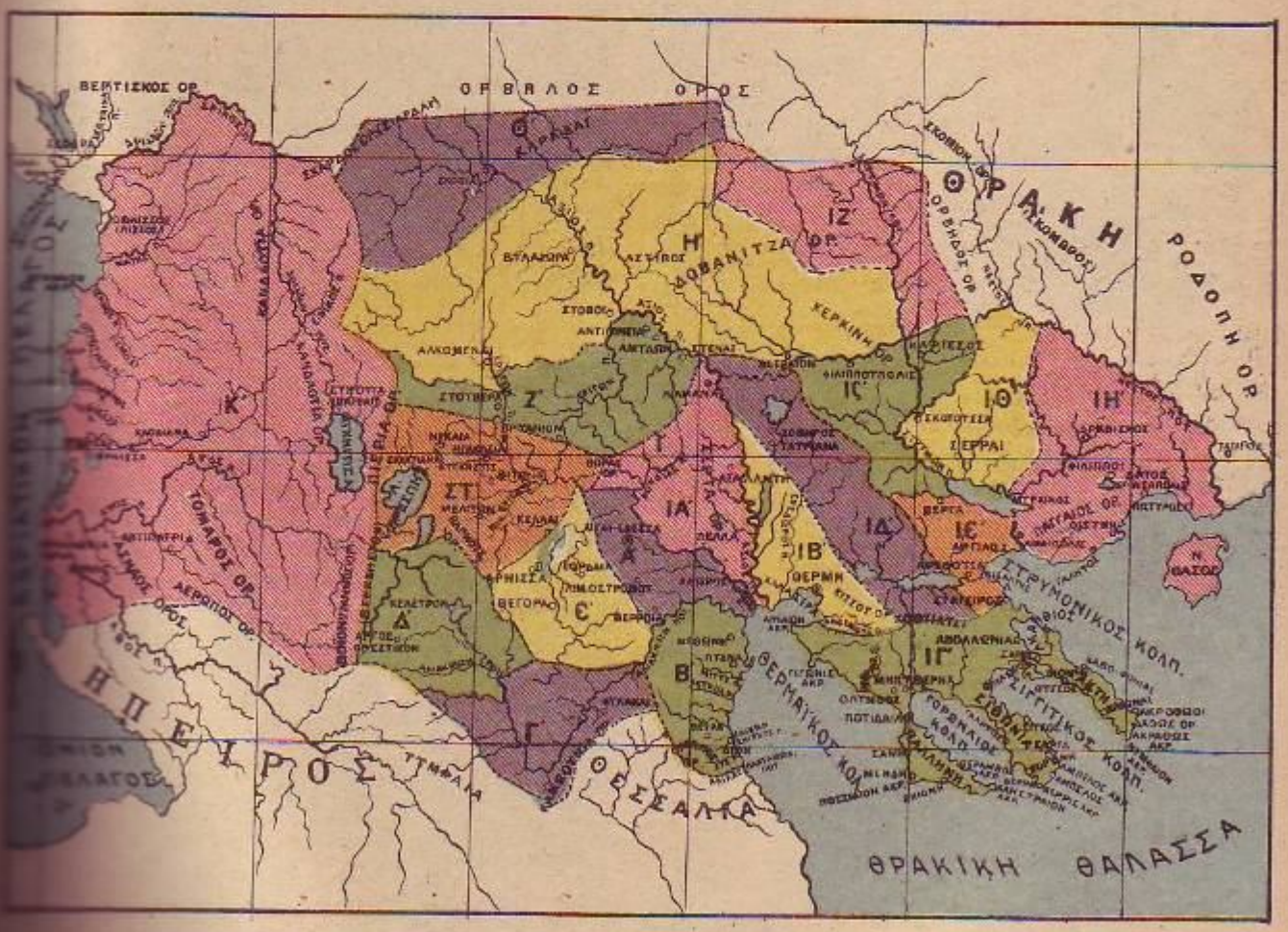

Τὸ Μακεδονικὸν Κράτος. Ἄνω: Ἡ Μακεδονία ἐπὶ τῶν πρώτων βασιλέων. Ἀριστερὰ χάρτης τῆς Μακεδονίας ἐπὶ Περδίκκου τοῦ Α', ἀρχηγέτου τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους (700—652 π. Χ.). Διὰ τῶν κεφαλαίων γραμμάτων σημειοῦνται αἱ ἓξ ἐπαρχίαι τοῦ Κράτους: Α Ἠμαθία, Β Ἐορδαία, Γ Πιερία, Δ Ἀλμωπία, Ε Βοττιαία, Ζ Μυγδονία. Δεξιὰ χάρτης τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Α' (498—454 π. Χ.). Εἰς τὸ ἐπεκταθὲν Κράτος περιλαμβάνονται 5 ἀκόμη ἐπαρχίαι, ἤτοι: Η Λυγκηστίς, Θ Ὀρεστίς, Ι Ἐλίμεια, Κ. Κρηστωνία καὶ Λ Βισαλτία. Κάτω: Χάρτης τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας ἐπὶ Φιλίππου μετὰ τῆς διαιρέσεώς της κατὰ ἐπαρχίας: Α Ἠμαθία, Β Πιερία, Γ Ἐλίμεια, Δ Ὀρεστίς, Ε Ἐορδαία, ΣΤ Λυγκηστίς, Ζ Πελαγονία, Η Παιονία, Θ Δαρδανία, Ι Ἀλμωπία, ΙΑ Βοττιαία ΙΒ Μυγδονία, ΙΓ Χαλκιδική, ΙΔ Κρηστωνία, ΙΕ Βισαλτία, ΙΣΤ Σιντική, ΙΖ Μαιδική, ΙΗ Ἠδωνίς, ΙΘ Ὀδομαντική, Κ Ἰλλυρία.

σκότος τῆς νυκτός. Οἱ στρατιῶται κρατούμενοι ἀπὸ τῶν χειρῶν, ἐσχημάτιζον ἀλλεπαλλήλους ἀλύσεις ὀπισθεν τοῦ βασιλέως των καὶ συνέχισαν, μὲ πολλαπλασιασμένος προσπαθείας, τὴν ἀνάβασιν, βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς φωνῆς κυρίως, διότι ἡ ὅρασις ἦτο ἄχρηστος εἰς τὸ βαθὺ ἐκεῖνο σκότος. Ἐφ' ὅσον ἐπλησίαζον εἰς τὴν κορυφήν, ἡ σιωπὴ εἰς τὰς τάξεις ἐκυριάρχει ἀπόλυτος. Τέλος, προηγουμένου πάντοτε τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπάτησαν εἰς τὴν κορυφήν.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην οἱ βάρβαροι κατέβαινον κατὰ μάζας σκολιὰν ἀτραπὸν εὑρισκομένην ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς. Μία τρομερὰ κραυγὴ ἀντήχησε μέσα εἰς τὴν σκοτεινὴν καὶ σιωπηλὴν νύκτα. Οἱ στρατιῶται, εἰς σύνθημα τοῦ βασιλέως των, ἀναγγέλλουν κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν εἰς τὸν φεύγοντα ἐχθρὸν τὴν κατάληψιν τοῦ φρουρίου.

Οἱ βάρβαροι δὲν ὑπωπτεύοντο ὅτι ἡ φυγὴ των ἀπεκαλύφθη· ἡ ἀπειλητικὴ κραυγὴ τῶν νικητῶν ἦτο δι' αὐτοὺς σημεῖον ὑπερτάτου κινδύνου. Ὁ πανικὸς τῶν φευγόντων ἐξεδηλώθη ὑπὸ τὴν χειροτέραν του μορφήν. Ἡ ἀτραπὸς εἶναι στενή. Οἱ φεύγοντες ὠθοῦνται, συνωστίζονται, ἀνατρέπονται, ρίπτονται σύρδην - μίγδην ἔξω τῆς στενωποῦ, κρημνίζονται καὶ φονεύονται μὲ κραυγὰς ἀπελπισίας καὶ ἀγωνίας. Τὸ ὑπόλοιπον τῆς καταστροφῆς συνεπλήρωσεν ἡ καταδίωξις τῶν διφώντων ἐκδίκησιν στρατιωτῶν. Καὶ ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ φρουρὰ τῆς Ἀόρνου κατεστράφη κατὰ τὴν φρικώδη ἐκείνην συγήν.

Ἡ κατὰ τοῦ Πώρου μάχη. Ἔπειτα ἀπὸ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀόρνου ἐτελείωσεν ἡ σκληρὰ ὀρεινὴ ἐκστρατεία τῆς Ἰνδικῆς καὶ ἡ στρατιὰ τοῦ Βορᾶ ἐκινήθη διὰ νὰ ἑνωθῇ, κατὰ τὰ προαποφασισθέντα, μὲ τὴν στρατιὰν τοῦ Νότου. Ἐπιβιβασθεῖσα ποταμίου στόλου, ναυπηγηθέντος κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τῆς ξυλείας τῶν πυκνῶν δασῶν τῆς περιοχῆς, κατέπλευσε τὸν Ἰνδὸν μέχρι τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον ἡνώθη μὲ τὴν νοτίαν στρατιάν. Τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἤδη ὁ Ἡφαιστίων καὶ ὁ Περδίκκας εἶχον κατασκευάσει τὴν διὰ τὴν διάβασιν τοῦ ὅλου στρατοῦ διαταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου γέφυραν, ὠνομάζετο Ὄντ καὶ εἶναι τὸ σημερινὸν Οὐνταμπάντα. Ἤρχιζεν ἤδη ὁ χειμὼν τοῦ 327 π.Χ. καὶ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὴν πλουσίαν ἐκείνην παρὰ τὸν Ἰνδὸν χώραν, ἔνθα παρεχείμασε καὶ ἀνεταύθη ἀπὸ τῶν κόπων τῆς ἐκστρατείας.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 326 π.Χ., ἀφοῦ πρῶτον, κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, προηγήθησαν ἱππικοὶ καὶ γυμνικοὶ ἀγῶνες καὶ θυσίαι πρὸς τοὺς θεούς, ἤρξατο ἡ διάβασις τοῦ ποταμοῦ. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ διέβη, ὡς εἴπομεν, διὰ τῆς κατασκευασθείσης γεφύρας, τὸ ὑπόλοιπον δι' ἀκατίων, ὁ δὲ βασιλεὺς καὶ οἱ στρατηγοὶ αὐτοῦ ἐπὶ δύο τριακοντόρων νηῶν, ἐπίτηδες κατασκευασθεισῶν.

Διὰ νέων θυσιῶν καὶ ἀγώνων ἑορτάσθη ἡ αἰσία διάβασις τοῦ Ἰνδοῦ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπορεύθη κατόπιν πρὸς τὰ Ταξίλα, ἔνθα ὁ φίλος καὶ σύμμαχος αὐτοῦ ἡγεμὼν Ταξίλης τοῦ ἐπεφύλαξε μεγαλειώδη πραγματικῶς ὑποδοχήν, τοῦ προσέφερε πλουσιώτατα δῶρα καὶ ἐπεδαψίλευσε μεγάλας περιποιήσεις εἰς τὸν στρατόν. Ἐκεῖ ἐδήλωσαν ἐπίσης ὑποταγὴν οἱ πλησιόχωροι ἡγεμόνες, ηὐξήθη δὲ ἡ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ 5.000 ἀρίστους Ἰνδοὺς ἱππεῖς, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν ὁ Ταξίλης καὶ οἱ ἄλλοι ἡγεμόνες.

Ἐκ Ταξίλων ὁ Ἀλέξανδρος ἔστειλε κήρυκα τὸν Κλεοχάρην πρὸς τὸν ἰσχυρότατον Ἰνδὸν ἡγεμόνα Πῶρον, ὁ ὁποῖος πέραν τοῦ πλησίον ῥέοντος Ὑδάσπου ποταμοῦ ἐδέσποζε τῆς πλουσίας Λαχώρης, χώρας ἓξ ἑκατὸν καὶ πλέον πόλεων συγκειμένης καὶ εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγάς αὐτοῦ λίαν ἀξιόλογον πολεμικὴν δύναμιν καὶ πολλοὺς συμμάχους, ἡγεμόνας τῶν πλησίον χωρῶν, καλῶν αὐτὸν πρὸς ὑποταγήν. Ὁ Ἰνδὸς αὐτὸς ἡγεμών, ὁ ὁποῖος εἶχε προσόντα καὶ ἰδιότητας πράγματι ἐξαιρετικάς, ψυχικὸν δὲ μεγαλεῖον παράλληλον πρὸς τὴν προσωπικήν του ἀνδρείαν, ἀπέρριψε τὴν πρόσκλησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνῷ συγχρόνως συνεκέντρωσε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς τὴν παρὰ τὸν Ὑδάσπην σύνορα τῆς χώρας του. Ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος ἔπρεπε νὰ ἑτοιμασθῇ διὰ τὴν μάχην καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐχθρὸν διαθέτοντα ἄρτιον ὁπλισμόν, μὲ πολεμικὰ ἅρματα, ἱππικόν, πεζικὸν καὶ πρὸ παντὸς ἐλέφαντας, τῶν ὁποίων μόνη ἡ θέα ἐνέσπειρε τὸν πανικὸν εἰς τὸ ἀντίπαλον ἱππικόν. Παρὰ ταῦτα, ὁ πρὸ οὐδεμιᾶς δυνάμεως ὑποχωρήσας ποτέ, ἀπεφάσισε νὰ πολεμήσῃ τὸν ἀγέρωχον Ἰνδὸν ἡγεμόνα. Δι' ἀπείρων στρατηγικῶν σχεδίων, τὰ ὁποῖα κατέπληξαν τὸν Πῶρον, διέβη τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν καὶ κατόπιν τὸν ὁρμητικὸν Ὑδάσπην καὶ συνήντησεν εἰς τὴν ἀντίπεραν αὐτοῦ ὄχθην τὸν Ἰνδὸν ἡγεμόνα, τὸν ὁποῖον εἰς φονικωτάτην μάχην κατετρόπωσε καὶ τελικῶς ἡχμαλώτισε. (Λεπτομερείας τῆς μάχης βλ. εἰς λέξιν Πῶρος). Ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία τῆς πρὸς τὰ πρόσω εἰς τὴν Ἀσίαν πορείας τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Ἐντεῦθεν ὁ Ἀλέξανδρος συνέχισε τὴν πορείαν του πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς ἀρκετὰν βάθος — ἡ Ἱστορία δὲν ἠδυνήθη νὰ ταυτίσῃ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν μὲ τὰ σημερινά — ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ. Τὸν ἠνάγκασεν ὁ κάματος τῶν στρατιωτῶν του. Ἐθεώρησε λοιπὸν λήξασαν τὴν πρὸς Ἀνατολὰς ἐκστρατείαν του, ἔστησε δώδεκα βωμοὺς εἰς τὸ τελευταῖον ὅριον τοῦ ἀχανοῦς κράτους του — ἕνα διὰ κάθε θεὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Δωδεκαθέου — ἔκαμε θυσίας πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἔλαβε τὸν δρόμον τῆς ἐπιστροφῆς.

Μερικὰ τμήματα τοῦ στρατοῦ του ἐπεβιβάσθησαν τῶν ναυπηγηθέντων ἐκεῖ πλοίων, τὰ ὁποῖα ἔπλευσαν πρὸς τὸν Κάτω Ἰνδόν, ἐνῷ τὰ ἄλλα ἠκολούθουν πεζοποροῦντα τὰς δύο ὄχθας. Κατὰ τὴν πορείαν αὐτὴν ὁ Ἀλέξανδρος συνήντησε σοβαρὰν ἀντίστασιν ἐκ μέρους τοῦ πολεμικωτάτου λαοῦ τῶν Σαλλῶν καὶ ἐτραυματίσθη σοβαρῶς, σωθεὶς ὡς ἐκ θαύματος. Μετὰ δεκάμηνον πλοῦν καὶ πορείαν τὰ στρατεύματα ἐφθασαν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, εἰς τὴν πόλιν Πατάλα, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος ἔκτισε λιμένα, τὸν ὁποῖον προώριζε νὰ καταστήσῃ κόμβον τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν τοῦ ἀπεράντου κράτους του. Τὴν σχετικὴν μελέτην ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἐκ Κρήτης ναύαρχον Νέαρχον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας φυσιογνωμίας τῆς παγκοσμίου ναυτικῆς Ἱστορίας. Ὁ πλοῦς τοῦ Νεάρχου διήρκεσεν ἐπὶ τρεῖς μῆνας. Ὁ κόσμος διὰ πρώτην ἐπληροφορεῖτο ἀπὸ τὸν Νέαρχον ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσῃ κανεὶς διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὰς Ἰνδίας εἰς τὴν Μικρασίαν. (Λεπτομερείας βλέπε εἰς ἄρθρον Νέαρχος).

Ὁ Νέαρχος ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Περσικοῦ κόλπου, συνέχισε τὸν πλοῦν του διὰ τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ. Ἔτσι διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν ἠνοίχθη ὁ θαλάσσιος δρόμος πρὸς τὰς Ἰνδίας. Αἱ ἀφηγήσεις τοῦ μεγάλου Κρητὸς ναυάρχου ἀπετέλεσαν καὶ τὸ πρῶτον ἐγχειρίδιον οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς γεωγραφίας τῶν χωρῶν ἐκείνων.

Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἀφοῦ ὠργάνωσε τὴν διοίκησιν τῶν Ἰνδιῶν ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπορεύθη τὸ ἔτος 325 π. Χ. διὰ μέσου τῆς ἐρήμου τῆς Γεδρωσίας (τοῦ σημερινοῦ Βελουχιστὰν) καὶ τῆς Καρμανίας καὶ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 324 ἔφθασεν εἰς τὰ Σοῦσα.

Εἰς τὴν ἔρημον τῆς Γεδρωσίας συνέβη ἕνα ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ δείξῃ κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας τὰ καθήκοντα τοῦ στρατιωτικοῦ ἡγήτορος πρὸς τοὺς στρατιώτας του. Οἱ ἄνδρες τοῦ Ἀλεξάνδρου κατεξηντλημένοι καὶ διψαλέοι μέσα εἰς τὴν ἄνυδρον ἔρημον εὗρον κάπου ὀλίγον ὕδωρ καὶ ἀποφασίζουν νὰ τὸ σέρουν μέσα εἰς ἕνα κράνος εἰς τὸν διψασμένον ἐπίσης στρατηλάτην. Καὶ ὅταν ἐκεῖνος ἐπληροφορήθη ὅτι τὸ ὕδωρ αὐτὸ ἦτο τὸ μόνον ποὺ εὑρέθη, ἐπροτίμησε νὰ τὸ χύσῃ παρὰ νὰ ξεδιψάσῃ αὐτὸς καὶ νὰ διψοῦν οἱ στρατιῶται του.

Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὰ Σοῦσα ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐνυμφεύθη τὴν κόρην τοῦ Δαρείου καίτοι ἦτο ἤδη νυμφευμένος ἀπὸ τοῦ 327 π. Χ. μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βακτριανῆς Ὀξυάρτου, Ρωξάνης, ἥτις καὶ ἦτο ἡ νόμιμος σύζυγός του, παρέμεινε δὲ τοιαύτη καὶ μετὰ τὸν νέον τοῦτον γάμον. Ὁ γάμος αὐτὸς εἶναι προφανὲς ὅτι ὑπηγορεύθη ἀπὸ πολιτικοὺς λόγους. Ὁ Ἀλέξανδρος γενόμενος γαμβρὸς τοῦ ἐκλιπόντος ἀντιπάλου του, ἐγένετο καὶ κληρονόμος τοῦ βασιλείου του. Παρουσιάσθη τότε εἰς τὴν Περσίαν τὸ φαινόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι κοινὸν εἰς ὅλους τοὺς πολέμους: ἔγιναν ἀθρόοι γάμοι τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἀνδρῶν τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου μὲ Περσίδας. Αὐτὴ ἡ ἀνάμιξις μεταξὺ τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν ἡττημένων ἔδωσε τὴν δυνατότητα εἰς τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐνισχύσῃ τὰ στρατεύματά του μὲ Πέρσας στρατιώτας καὶ νὰ ἀποστρατεύσῃ τοὺς γεροντοτέρους ἐκ τῶν Μακεδόνων. Οὗτοι ἀνερχόμενοι εἰς δέκα περίπου χιλιάδας ἐστάλησαν εἰς τὴν Μακεδονίαν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ στρατηγοῦ Κρατεροῦ.

Ὁ στρατηγὸς Ἡφαιστίων.

Περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου τοῦ 324 ὁ Ἀλέξανδρος μετέβη εἰς τὰ Ἐκβάτανα, ὅπου ἐτέλεσεν ἀθλητικοὺς ἀγῶνας. Ἐκεῖ ὅμως ἕνα θλιβερὸν γεγονὸς τοῦ ἐσταίχισε φοβερὸν ψυχικὸν κλονισμόν: ἀπέθανεν ὁ φίλος του στρατηγὸς Ἡφαιστίων. Ἐρείπιον τώρα ψυχικῶς ὁ μεγάλος κατακτητὴς μεταβαίνει εἰς τὴν Βαβυλῶνα, εἰς τὴν ὁποίαν πρὸ ἑπταετίας εἶχεν εἰσέλθει διὰ πρώτην φοράν. Ἐδῶ τὸν περιμένουν πρέσβεις καὶ ἀντιπρόσωποι ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου.

Θάνατος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἀλέξανδρος εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς δόξης του. Καταστρώνει σχέδια διὰ τὴν κατάκτησιν νέων χωρῶν καὶ διὰ τὴν διοικητικὴν ὀργάνωσιν τῶν παλαιῶν. Ἀλλὰ ἡ μοῖρα ἔχει ἐκδώσει τὴν ἀνέκκλητον ἀπόφασίν της. Μία ἀσθένεια, ἡ ὁποία κατ' ἄλλους ἦτο ἐλονοσία καὶ κατ' ἄλλους πνευμονία, ἀφοῦ ἐκράτησε τὸν μέγιστον στρατηλάτην τῶν αἰώνων ἐπὶ ἀρκετὰς ἡμέρας, ἤλλαξε τὸν ροῦν τῆς Ἱστορίας. Τὴν 24ην τοῦ μακεδονικοῦ μηνὸς Δαισίου (ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν σημερινὸν Ἰούνιον) τοῦ ἔτους 323 ὁ ἀσθενὴς περιέπεσεν εἰς κωματώδη κατάστασιν καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 33 ἐτῶν χωρὶς νὰ ἀφήσῃ διάδοχον. Ὅταν τὸν ἠρώτησαν εἰς ποῖον ἀφίνει τὸ ἀχανὲς κράτος του, ἀπήντησε: «Τῷ Κρατίστῳ». Αὐταὶ ἦσαν αἱ τελευταῖαι του λέξεις. Καὶ στρέψας τὸ βλέμμα πρὸς τὸν στρατηγὸν Περ-

Κρατερός.

δίκκαν τοῦ ἔδωσε τὸν δακτύλιον ποὺ ἐσάρει. Αὐτὴ ἦτο ἡ τελευταία του χειρονομία.

Οἱ ΔΙΑΔΟΧΟΙ

Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου προέκυψεν ὀξύτατον τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς, δεδομένου ὅτι οὗτος ἐστερεῖτο νομίμου διαδόχου. Διότι ὁ ἐκ τῆς χήρας τοῦ Μέμνονος υἱός του Ἡρακλῆς ἐθεωρεῖτο νόθος, καθ' ὁ τέκνον δαρυαλῶτου παλλακίδος. Ἡ ἀπάντησις «Τῷ Κρατίστῳ» τὴν ὁποίαν ἔδωσεν ἀποθνήσκων ὁ Ἀλέξανδρος περιέπλεκε μᾶλλον τὰ πράγματα, διότι ἐγεννᾶτο τὸ ζήτημα ποῖος ἦτο ὁ «κρατίστος». Πολλοὶ διεξεδίκουν τὸν τίτλον αὐτόν.

Εἰς τὸ ἐπακολουθήσαν συμβούλιον τῶν στρατηγῶν ὁ Περδίκκας, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ἀλέξανδρος ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του εἶχε παραδώσει, ὡς ἐλέχθη, τὸν δακτύλιον - σφραγῖδα του καὶ ἄλλα κειμήλια, ἀφοῦ ἐτόνισε τὰ κακὰ τῆς ἀκεφάλου ἐξουσίας, εἰσηγήθη νὰ ἐκλεγῇ εἰς ἀντιβασιλεύς, ὅστις, ἐὰν ἡ σύζυγος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρωξάνη (ἥτις ἦτο ὀκτὼ περίπου μηνῶν ἔγγυος) γεννήσῃ ἄρρεν, νὰ παραμείνῃ ὡς ἐπίτροπος αὐτοῦ μέχρις ὅτου ἐνηλικιωθῇ. Ὁ Νέαρχος διαφωνῶν ὑπεστήριξεν ὅτι ἐφ' ὅσον ὑπάρχει φυσικὸς υἱός, ὁ Ἡρακλῆς, οὗτος πρέπει νὰ ὀνομασθῇ βασιλεύς. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐδέχθη τὴν ἄποψίν του, διότι ἐπρόκειτο περὶ νόθου τέκνου. Ὁ Μελέαγρος ἀπέκρουσεν ἀμφοτέρας τὰς ἀπόψεις, διότι καὶ τῆς Ρωξάνης τὸ τέκνον — ἂν ἦτο ἄρρεν — θὰ ἦτο τέκνον ξένης, ἐνῷ ὁ διάδοχος ἔπρεπε νὰ εἶναι γνήσιος Ἕλλην. Ὡς τοιοῦτον ἐπρότεινε τὸν ἑτεροθαλῆ ἀδελφὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀρριδαῖον, ὑπολογίζων ὅτι ἀναδεικνύων τὸν ἀμβλύνουν Ἀρριδαῖον θὰ ἤσκει ἐπ' αὐτοῦ κηδεμονίαν, ἀποβαίνων οὕτω αὐτὸς ὁ φυσιαστικὸς βασιλεύς. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου παρετήρησεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τέκνου Θεσσαλῆς ἑταίρας, συνεπῶς νόθου, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἀκαταλλήλου, διότι ὁ Ἀρριδαῖος ἦτο ἠλίθιος. Ἐπρότεινε δὲ ἀντὶ ἀντιβασιλείας ἑνὸς νὰ ὁρισθῇ ἐπιτροπή. Τέλος ὑπερίσχυσεν ἡ ἄποψις τοῦ Περδίκκα, ὅστις καὶ ἐξελέγη διὰ βοῆς ὑπὸ τοῦ συμβουλίου ὡς ἐμμέσως ὑποδειχθεὶς ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον διὰ τῆς παραδόσεως εἰς αὐτὸν τοῦ σφραγιστικοῦ δακτυλίου. Ὁ Περδίκκας, ὅστις καὶ ἄλλοτε εἶχε παραιτηθῆ παλαιῶν δικαιωμάτων του ἐπὶ τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου, ἀπεποιήθη. Τοῦτο προκάλεσεν ἔντασιν τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπευφημιῶν ἐκ μέρους τῶν πλείστων μελῶν τοῦ συμβουλίου, ἀλλ' ὁ Μελέαγρος ταχεῖς δῆθεν μὲ τὸ μέρος τοῦ Περδίκκα ὑπεστήριξε τὴν ἄρνησίν του καὶ ἠρνήθη εἰς τὸ συμβούλιον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέξῃ τὸν ἀντιβασιλέα, λέγων ὅτι τοῦτο ἀπόκειται εἰς τὸ στράτευμα.

Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῶν λόγων τοῦ Μελεάγρου ὑπῆρξε ζωηροτάτη καὶ οἱ Μακεδόνες μεγιστᾶνες, οἱ ἴδιοι ποὺ πρὸ τινων μόλις λεπτῶν προσέφερον εἰς τὸν Περδίκκαν τὴν ἐπιτροπείαν, ἠγέρθησαν καὶ ἠκολούθησαν τὸν Μελέαγρον, ὅστις, ἀφοῦ ἐτερμάτισε τὴν ἀγόρευσίν του, ἐσηκώθη καὶ ἐξῆλθεν ἐπιδεικτικῶς τῆς αἰθούσης.

Τὰ ἀνάκτορα τῆς Βαβυλῶνος ἦσαν ἐζωσμένα ὑπὸ ἰσχυρᾶς δυνάμεως τῆς Φάλαγγος. Καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα τῶν συζητήσεων οἱ στρατιῶται ἐθορύβουν δαιμονιωδῶς διὰ νὰ ὑπενθυμίζουν συνεχῶς εἰς τοὺς βουλευομένους τὴν δυναμικὴν παρουσίαν των, συντόμως δὲ αἱ κραυγαὶ μετεβλήθησαν εἰς ἀπειλὰς ἐναντίον παντὸς ὅστις ἠθέλε σφετερισθῇ τὴν ἐξουσίαν. Ἐχαρακτηρίζετο δὲ ρφετερισμὸς ἡ παράλειψις τῆς συναινέσεως τοῦ στρατοῦ.

Μέσα εἰς τὴν ἀναταραχὴν ἐκείνην διεδόθη ἡ φήμη ὅτι εἰς τὴν Βαβυλῶνα εὑρίσκεται ἤδη ὁ Ἀρριδαῖος, ἀδελφὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ νόμιμος κληρονόμος τοῦ θρόνου καὶ ὅτι πᾶς ἄλλος ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἀναγορευόμενος εἶναι ἔνοχος θανάτου. Τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς αὐτὴν ἐξήρχετο τῶν ἀνακτόρων μετὰ τῆς ἀκολουθίας του ὁ Μελέαγρος, ὁ ὁποῖος καὶ ἀνέλαβε παρευθὺς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κινήματος. Ὀπαδοὶ τοῦ Μελεάγρου ἔσπευσαν ἀμέσως πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ Ἀρριδαίου, τὸν ὁποῖον ὁ στρατὸς ἀνεκήρυξεν ἐν τῷ μεταξὺ Βασιλέα ὑπὸ τὸ πρόσφιλές εἰς τοὺς Μακεδόνας ὄνομα «Φίλιππος». Κατόπιν τούτου ὁ Μελέαγρος περιστοιχούμενος ὑπὸ ἐνόπλων ἐπέστρεψεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Συμβουλίου διὰ νὰ ἀναγγείλῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς Φάλαγγος. Ἐχεδὸν ἀμέτως οἱ ἀνευρόντες τὸν Ἀρριδαῖον, προσήγαγον αὐτὸν μετὰ τιμῶν, ἐνῷ ἐκεῖνος ἐφαίνετο δυσφορῶν διότι ἐταράχθη ἡ ἡσυχία του. Πρὸ τῶν τόσον ραγδαίως διαδραματιζομένων οἱ μεγιστᾶνες ἔμειναν πρὸς στιγμὴν ἄπρακτοι. Ὁ Περδίκκας ὅμως ἀντιληφθεὶς τὸ σφάλμα του ὥρμησε πρὸς τὸν κενὸν θρόνον διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὸν δακτύλιον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τώρα καὶ αὐτοῦ ἡ δρᾶσις ὑπῆρξε κεραυνοβόλος. Ὅταν εἶδεν ἐξερχόμενον τὸν Μελέαγρον, ἐσκέφθη νὰ ἀντιτάξῃ πρὸς τὴν Φάλαγγο τὸ Ἱππικὸν καὶ προεκήρυξεν ἑαυτὸν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Λεννάτου κηδεμόνας τοῦ μέλλοντος νὰ γεννηθῇ τέκνου τῆς Ρωξάνης. Ὁ Πύθων ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ σωματοφύλακος, ὁ δὲ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κρατερὸς προεχειρίσθησαν κύριοι τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην πραγμάτων. Ὅλοι αὐτοὶ ὤμοσαν πίστιν εἰς τὸν υἱόν, τὸν ὁποῖον θὰ ἔφερεν εἰς τὸν κόσμον ἡ Ρωξάνη ἐνῷ οἱ φαλαγγῖται ἐζητωκραύγαζον ὑπὲρ τοῦ Ἀρριδαίου

Ἡ συμπλοκὴ περὶ τὸν νεκρὸν Ἀλεξάνδρου

Μόλις ὡρκίσθησαν οἱ ἀναλαβόντες τὴν κηδεμονίαν τοῦ μέλλοντος νὰ γεννηθῇ διαδόχου, ὁ προθάλαμος τῆς αἰθούσης τοῦ συμβουλίου κατελήφθη ἀπὸ ἐνόπλους φαλαγγῖτας. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν Μελέαγρος εἰσώρμησεν εἰς τὴν αἴθουσαν συνοδευόμενος ἀπὸ πολλοὺς ὁπλῖτας καὶ συνοδεύων τὸν ἠλίθιον Ἀρριδαῖον ἐκραύγασεν:

—Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς ἡμῶν εἰς ὃν προσήκει ὁ τῆς πίστεως ὅρκος!

Εἰς χιλιάδας ἀνήρχοντο οἱ ζώσαντες τὰ ἀνάκτορα φαλαγγῖται, τοῦτο δὲ κατετάραξε τοὺς βουλευομένους μεγιστᾶνας, οἱ ὁποῖοι, ἐνῷ εἶχον συνταχθῇ μετὰ τοῦ Περδίκκα, τώρα ἐσπευδον νὰ ἀναγωρίσουν τὸν Ἀρριδαῖον. Φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ Μελέαγρος, ὁ ὁποῖος μάτην ἠρεύνα νὰ ἀνεύρῃ τὸν «βασιλέα». Διότι ὁ Ἀρριδαῖος ἐπωφεληθεὶς τῆς ταραχῆς ἔνιψεν ἄφαντος καὶ ἔπηγε νὰ κρυβῇ εἰς τὰ ἰδιαίτερα διαμερίσματά του. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Μελεάγρου δὲν ἤργησαν νὰ τὸν ἐπανεύρουν καὶ νὰ τὸν ἐπαναφέρουν εἰς ἀξιοθρήνητον κατάστασιν ἐντὸς τῆς αἰθούσης. Παρὰ τὴν ἀντίστασίν του τὸν ἐνέδυσαν μὲ τὴν πορφύραν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἐτοποθέτησαν ἐπάνω του τὸ διάδημα τοῦ κοσμοκτήτορος. Ὁ Μελέαγρος περιβληθεὶς τὴν παναπλίαν τοῦ μέλλοντος ἀποθανόντος ἥρωος ἐστάθη ὀπίσθεν τοῦ τραγικοῦ ἐκείνου ἀνδρεικέλου, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἐτήσιος σωματοφύλαξ. Οἱ παριστάμενοι φαλαγγῖται ἐξεκολούθουν νὰ κτυποῦν τὰς σαρίσσας των ἐπὶ τῶν ἀσπίδων καὶ ἐχαιρέτων μὲ ἀλαλαγμοὺς τὸ «νέον βασιλέα», ἀπεκάλουν δὲ προδότας τοὺς σφετερισθέντας — ὡς ἔλεγον— τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν καὶ ὡρκίζοντο νὰ τοὺς θανατώσουν. Χάρις εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ταραχὴν ὁ Περδίκκας καὶ μερικοὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες κατώρθωσαν νὰ διαφύγουν, καταφυγόντες εἰς τὴν αἴθουσαν ὅπου ἔκειτο ὁ νεκρὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἡ διαφυγὴ των ἔγινεν ἀντιληπτὴ ἀπὸ πολλοὺς φαλαγγῖτας καὶ μεγιστᾶνας, οἱ ὁποῖοι εἶχον μὲν συνταχθῇ πρὸς τὸν Ἀρριδαῖον, τώρα ὅμως ἀμφέβαλλον περὶ τῆς ἐπιτυγίας τοῦ Μελεάγρου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἄλλως τε δὲν ἔτρεφον ὑπόληψιν. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν δὲν ἤργησε νὰ ἀνέλθῃ εἰς ἑξακοσίους. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἄλλοι μεγιστᾶνες ὁμοῦ μετὰ φαλαγγιτῶν κατεδίωξαν τοὺς ἀκολουθήσαντας τὸν Περδίκκαν. Ἐμεσολάβησαν στιγμαὶ ἀμφιταλαντεύσεως. Τότε ὁ Περδίκκας βλέπων ὅτι διατρέχει τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἀνέκραξε βροντωδῶς:

«Περὶ ἐμέ!... Περὶ ἐμὲ πάντες οἱ βουλόμενοι νὰ προφυλάξουν τὸν τοῦ βασιλέως νεκρόν».

Μεταξὺ τῶν πρώτων προσῆλθεν ὁ Λαγίδης Πτολεμαῖος, περιστοιχούμενος ὑπὸ ὁμίλου βασιλικῶν παίδων. Ἡ σύγκρουσις ὑπῆρξεν ἀγρία. Νεκροὶ καὶ τραυματίαι ἔπιπτον ἑκατέρωθεν, ἐνῷ ἐκινδύνευε ν' ἀνατραπῇ τὸ φέρετρον τοῦ μεγάλου νεκροῦ.

Ἡ συμπλοκὴ τῶν στρατηγῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου παρὰ τὴν σορόν του.

Τότε τινὲς τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων προσεπάθησαν νὰ παρεμβοῦν, κραυγάζοντες ὅτι καλὸν ἦτο νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς νέος βασιλεὺς ὁ Ἀρριδαῖος, ἀφοῦ αὐτὴν τὴν ἐπιθυμίαν ἐξεδήλου ἡ φάλαγξ, ἀλλὰ ἐπεβάλλετο ἡ συνδιαλλαγὴ διὰ νὰ περισωθοῦν οἱ τόσοι καρποὶ τῶν κατακτήσεων. Πρῶτος ὁ Περδίκκας κατέθεσε τὰ ὅπλα. Ὁ Μελέαγρος προστοιούμενος ὅτι θέλει τὸν συμβιβασμὸν ἐκάλεσε τοὺς ἀντιπάλους του νὰ παραμείνουν πέριξ τοῦ νεκροῦ καὶ νὰ φρουρήσουν τὸ φέρετρον. Ἐκεῖνοι ὅμως ὑποπτευθέντες σχεδιαζομένην προδοσίαν ἐξῆλθον κουφίως τῶν ἀνακτόρων καὶ ἔφυγον ἔξω τῆς πόλεως ὅπου ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ ὕπαιθρον. Εἰς τὴν πόλιν παρέμεινε μόνος ὁ Περδίκκας περιστοιχούμενος ὑπὸ μερικῶν ἀνηλίκων παίδων θεραπόντων τῶν ἀνακτόρων. Τὸ τόλμημα ἐκεῖνο τοῦ Περδίκκα δὲν ἦτο παράλογον. Διεκινδύνευε τὴν ζωήν του μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ μεταπείσῃ ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών του τοὺς φαλαγγῖτας. Ὁ Μελέαγρος ἀντελήφθη τὰ σχέδια τοῦ ἀντιπάλου του καὶ ἔστειλεν ἔναπλον δύναμιν νὰ τὸν συλλάβῃ καὶ νὰ τὸν φονεύσῃ ἐπὶ τόπου. Τὸ ἀπόσπασμα ὑπήκουσε μέν, ἀλλὰ μόλις συνήντησε τὸν Περδίκκαν περιστοιχούμενον ὑπὸ δεκαέξ μόλις ἀνακτορικῶν παίδων, ἠλλαθήθη ἀμέσως τὸ σχέδιά του. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Μελεάγρου ἤκουσαν μετ' εὐχαριστήσεως τοὺς πειστικοὺς λόγους τοῦ Περδίκκα. Δὲν ἐξετέλεσαν τὴν ἐντολὴν ποὺ εἶχον λάβει καὶ ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι, ἀλλὰ καὶ ἐγθρικῶς διακείμενοι πρὸς τὸν Μελέαγρον. Ἀντὶ νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς χαρακτηριστικῆς αὐτῆς προείδοποιήσεως ὁ Μελέαγρος ἔσπευσε νὰ συγκροτήσῃ αὐλήν, δίχως τὴ

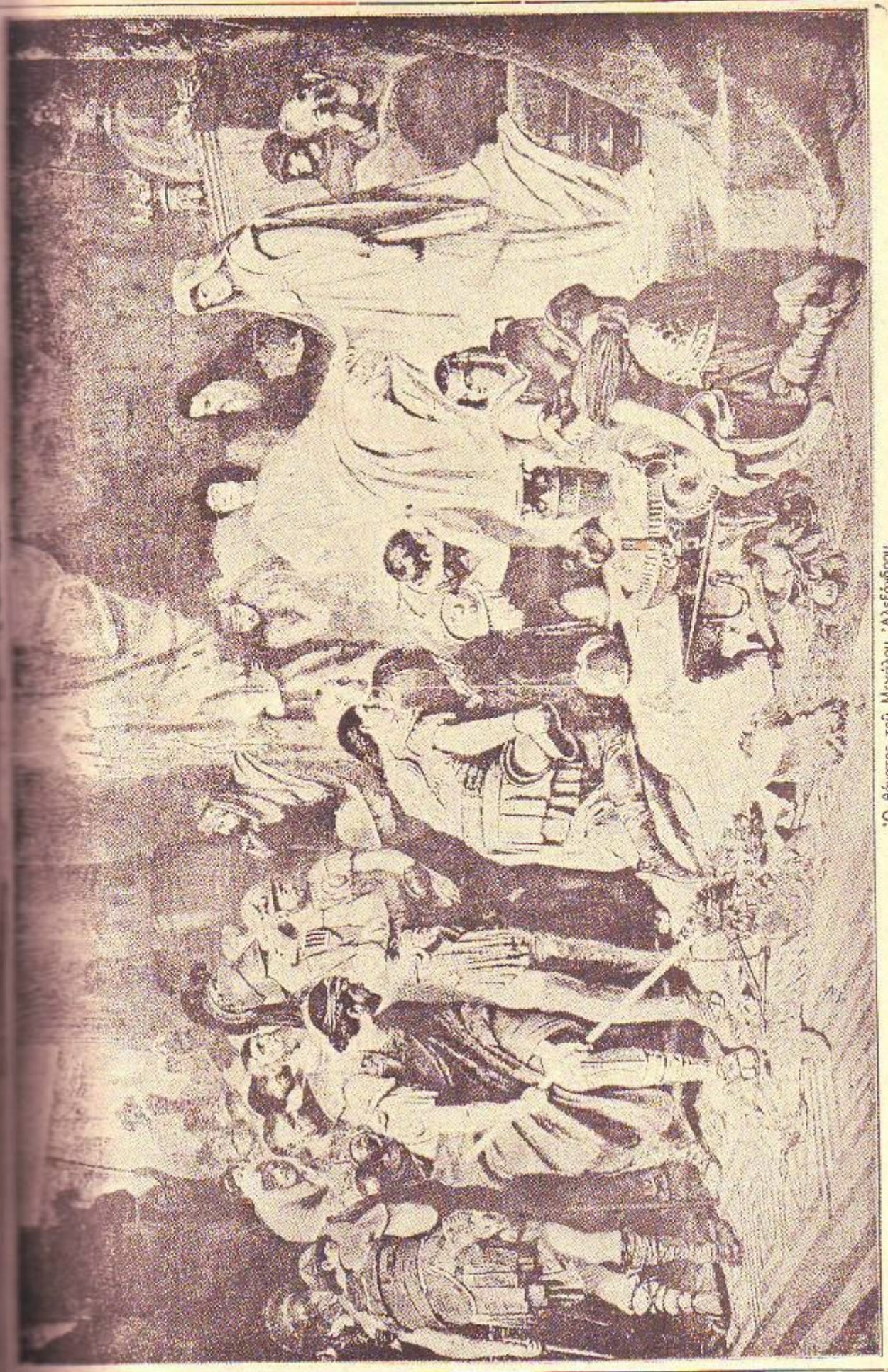

Ὁ θάνατος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

συμμετοχὴν μεγιστάνων, τοὺς ὁποίους ἐφαντάζετο ὅτι εὐκόλως θὰ ἔθετεν ἐκποδών. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐκεῖνοι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς ὡς φυσικοὺς συμμάχους τοῦ Περδίκκα. Ἡ κατάστασις δὲν ἐβράδυνε νὰ χειροτερεύσῃ διὰ τὸν Μελέαγρον. Οἱ μεγιστάνες εἶχον ἤδη προσεταιρισθῆ τοὺς «ἑταίρους», δηλαδὴ τοὺς ἱππεῖς —τὴν ἀριστοκρατικὴν δηλονότι μερίδα τοῦ στρατεύματος — καὶ ἐνίσχυσαν τὸ ἔξω τῆς πόλεως στρατόπεδον των. Ἐκεῖ προσῆλθε καὶ ὁ Περδίκκας διὰ νὰ ζητήσῃ τώρα ἄσυλον, ἀπότε εἶδε μετ' εὐχαριστήσεως ὅτι τὸν ἀνεκήρυσσαν ἀρχηγόν. Ἡ πρώτη στρατηγικὴ πρᾶξις του ἦτο ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Βαβυλῶνος καὶ ἡ αὐστηρὰ παρεμπόδισις εἰσαγωγῆς τροφίμων. Ὁ Μελέαγρος ἐκυριάρχει μέν, ἀλλ' ἦτο πολιορκημένος. Οἱ φαλαγγῖται ἐσιτίζοντο κακῶς. Ἐκορυφώθη τότε ἡ ταραχὴ εἰς τὸ στράτευμα, οἱ δὲ στρατιῶται ἀπῄτουν ταχεῖαν λύσιν τῆς καταστάσεως εἴτε δι' ἀμέσου ἐπεμβάσεώς των πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας, εἴτε διὰ συμβιβασμοῦ. Τότε ὁ Μελέαγρος ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του τρεῖς πρέσβεις καὶ ἐζήτησε τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Οἱ στασιασταὶ ἀπήντησαν εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι δὲν θὰ καταπαύσουν τὰς ἐχθροπραξίας πρὶν παραδοθοῦν οἱ αἴτιοι τῆς ὅλης ἀνωμαλίας. Ἡ στρατηγικὴ σημασία τοῦ τοιούτου ὄρους ἦτο προφανής. Σημειωτέον ὅτι δὲν ἐγένετο λόγος περὶ νομιμότητος ἢ μὴ τῆς διαδοχῆς τοῦ Ἀρριδαίου. Ἡ παρασιώπησις αὕτη δὲν εἶναι χωρὶς σημασίαν. Ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιέφερε τὸν Περδίκκαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μεγιστάνας ἦτο ἡ ἐξόντωσις τῆς ἀντιπάλου φατρίας.

Εἰς τὴν ἐξόντωσιν ἐκείνην φυσικὸν ἦτο νὰ συμπεριληφθῇ ὁ κύριος ἀντίπαλος, ὁ Μελέαγρος. Διὰ τῆς ἀσαφείας ὅμως ἀφίετο εἰς αὐτὸν ἡ δυνατότης νὰ σωθῇ, θυσιάζων ἐν τούτοις τοὺς ὀπαδούς του. Νοεῖται εὔκολα ὅτι αὐτὸ συνέφερεν εἰς τὸν Περδίκκαν, διότι ὁ Μελέαγρος ἄνευ ὀπαδῶν θὰ ἦτο πλέον εὐκατάβλητος. Οἱ πρέσβεις ἀπέρριψαν ἀσυζητητὶ τοὺς τοιούτους ὅρους. Οὔτε κἂν ἀνεφέρθησαν εἰς τοὺς κυρίους των, ἐξ ἰδίας δὲ πρωτοβουλίας ἀπέκρουσαν τὰς προτάσεις. Τὸ τοιοῦτον δὲν πρέπει νὰ ξενίσῃ διότι ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πρεσβείας εὑρίσκετο ὁ συντάκτης τῶν «βασιλείων ἐφημερίδων» καὶ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Εὐμένης ὁ Καρδιανὸς (περὶ τοῦ ὁποίου βλέπε σχετικὸν ἄρθρον Εὐμένης).

Ὁ συμβιβασμὸς τῶν ἀντιμαχομένων. Ἀπέρριψε λοιπὸν ὁ Εὐμένης ἀσυζητητὶ τὰς προτάσεις τῶν στασιαστῶν, ἀλλὰ δὲν διέκοψε τὰς διαπραγματεύσεις. Ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἰδιαιτέραν συνεννόησιν μὲ τὸν Περδίκκαν. Τί ἀκριβῶς διημείφθη δὲν ἔγινε γνωστόν. Εὐχερῶς ὅμως δύναται νὰ τὸ συμπεράνῃ κανείς. Ὁ Περδίκκας ἐφάνη διατεθειμένος νὰ μὴ ἀντιπράξῃ ἐναντίον τοῦ Ἀρριδαίου καὶ νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς βασιλέα. Ἀκόμη δὲν ἀπέκρυψε τὴν διάθεσίν του νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἐξουσίαν τοῦ Μελεάγρου. Χάρις εἰς τὸν Εὐμένη ἐπῆλθε μετατροπὴ τῶν διαθέσεων. Ὁ Περδίκκας τὰ παρεδέχετο ὅλα αὐτὰ πρὸς μόνον σκοπὸν νὰ πλησιάσῃ τὸν Ἀρριδαῖον. Τοιουτοτρόπως θὰ ἔθετεν ἐκποδὼν τὸν Μελέαγρον καὶ θὰ τὸν ἀντικαθίστα πλησίον τοῦ βασιλέως. Ἡ συνεννόησις μεταξὺ Εὐμένους καὶ Περδίκκα προωέλαβεν ἀκόμη σταθερώτερον χαρακτῆρα, διότι καὶ ὁ μέγας ἐκεῖνος πολιτικὸς ἐδέχθη μίαν ἐλαφρὰν τροποποίησιν τῶν ἀρχικῶν του σχεδίων, δυνάμει τῆς ὁποίας ἡ Ρωξάνη καὶ ὁ υἱός της θὰ παρέμενον ἐν «ἐνεργῷ ἐφεδρείᾳ». Κατόπιν τούτων καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Ἰουλίου συνωμολογήθη ἐπίσημος σύμβασις μεταξὺ Ἑταίρων καὶ Φαλάγγος. Κατὰ τὴν συμφωνίαν, ὁ Ἀρριδαῖος, μετονομασθεὶς Φίλιππος, παρέμενε μὲν βασιλεύς, ἐν τούτοις ὅμως ἔμελλε νὰ μετάσχῃ τῆς βασιλείας καὶ ὁ παῖς τὸν ὁποῖον θὰ ἔφερεν εἰς τὸν κόσμον ἡ Ρωξάνη. Ἐν Βαβυλῶνι στρατηγὸς ἀνεγνωρίσθη ὁ Ἀντίπατρος, ὡρίσθη δὲ ὁ Κρατερὸς προστάτης τῆς βασιλείας (ἀντιβασιλεύς, ὡς θὰ ἐλέγομεν). Ἐπὶ ὅλων ἐξουσίαν θὰ εἶχεν ὁ Περδίκκας ὡς χιλίαρχος, μὲ ὑπαρχηγόν του τὸν Μελέαγρον.

Ἐτελέσθησαν κατόπιν τούτου οἱ ἐπίσημοι ὅρκοι ἑκατέρωθεν. Συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τὸ ὁποῖον κατέστωσεν ὁ Εὐμένης, οἱ φαλαγγῖται ἐξῆλθον τῆς Βαβυλῶνος μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μελέαγρον καὶ συνηντήθησαν μετὰ τῶν Ἑταίρων (ἱππέων), ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Περδίκκας. Συνετελέσθη μετὰ πολλῶν διαγύσεων ἡ συναδέλφωσις καὶ ἅπαντα τὰ στρατεύματα ἐπανέκαμψαν εἰς Βαβυλῶνα ὑπὸ χαρμοσύνους παιάνας.

Ἡ κοινὴ ἐκείνη ἀγαλλίασις δὲν διήκεσεν ἐν τούτοις ἐπὶ πολύ. Ἡ πρώτη πολιτικὴ πρᾶξις τοῦ Περδίκκα συνίστατο εἰς τὸ νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ἐπίσημον «ἀγνείαν» τοῦ στρατεύματος, ἵνα ἐπέλθῃ ὁ καθαρμὸς διὰ τὴν γενομένην ἀνωμαλίαν καὶ ἀδελφοκτονίαν καὶ ὅπως ξεσυμενισθοῦν αἱ σκιαὶ τῶν πεσόντων κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Ἡ πράτασις τοῦ Περδίκκα ἐγένετο δεκτὴ καὶ ἤρχισεν ἡ σχετικὴ τελετὴ μὲ παρελάσεις καὶ ἀπομιμήσεις μαχῶν.

Ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν ἦσαν οἱ φαλαγγῖται μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Μελέαγρον, ἀπὸ τὴν ἄλλην δὲ πλευρὰν παρετάχθησαν οἱ ἱππεῖς ὁμοῦ μετὰ τῶν πολεμικῶν ἐλεφάντων. Ἡ ψευδομάχη λοιπὸν εἶχεν ἀρχίσει. Πρῶτοι ἐκινήθησαν ὑπὸ τὸν Μελέαγρον οἱ πεζοί, ὅτε αἴφνης διεδόθη ἀνὰ τὴν φάλαγγα ὅτι ὁ Περδίκκας σχεδιάζει προδοσίαν. Ἐπηκολούθησε σύγχυσις. Ἄλλοι μὲν ἀπὸ τοὺς πεζοὺς ἤθελον νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ ὅπλα καὶ νὰ ἐπιστρέψουν ἀμέσως εἰς τὴν πόλιν, διότι εἰς ἀναπεπταμένον πεδίον ἦτο ἀσφαλὲς μειονεκτικὴ ἡ θέσις των ἔναντι τῶν ἱππέων καὶ τῶν ἐλεφάντων. Ἄλλοι ὅμως ἐκ τῶν πεζῶν ἐδίσταζον νὰ ἀνατρέψουν τὴν ἀρξαμένην συμφιλίωσιν. Ἐν τούτοις ἐκινήθη καὶ τὸ ἱππικόν. Προεκάλπασεν ὁ βασιλεὺς — ὁ ἠλίθιος Ἀρριδαῖος — συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Περδίκκα καὶ μιᾶς Ἴλης. Ἔξαφνα ὁ βασιλεὺς ἐσταμάτησε καὶ ἐβροντοφώνησε φράσιν, τὴν ὁποίαν τῷ εἶχε προφανῶς διδάξει ὁ Περδίκκας: «Ἵνα συμπληρωθῇ ἡ ἄγνεια ἀνάγκη νὰ παραδοθοῦν οἱ πρωτουργοὶ τῆς στάσεως καὶ θὰ λάβουν τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας των».

Μόλις ἠκούσθη ἡ ἀπαίτησις αὕτη ἐπηκολούθησεν ἡ τρομερὰ ἀπειλή. Ἐὰν τὸ πεζικὸν παρήκουεν εἰς τὸ κέλευσμα, ὁ Περδίκκας ἤθελεν ἐξωθήσει τοὺς ἀγρίους ἐλέφαντας ἐναντίον τῶν πεζῶν. Ἡ φάλαγξ ἔμεινεν ἐμβρόντητος μόλις ἠκούσθη ἡ ἀπροσδόκητος ἐκείνη διαταγή. Τότε ὁ ἴδιος ὁ Ἀρριδαῖος, ὡς βασιλεύς, πλησιάσας τὰς γραμμὰς τῶν πεζῶν, ἐκάλεσεν ὀνομαστὶ ὅλους ὅσοι κατὰ τὸ Συμβούλιον ἐτάχθησαν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Μελέαγρου. Οἱ προγραφέντες ἀνήρχοντο εἰς 30, κατ' ἄλλους δὲ εἰς περισσοτέρους. ἦσαν δὲ ὅλοι Μακεδόνες. Τοιουτοτρόπως ἡ παράταξις τοῦ Μελεάγρου ἔμενεν ἄνευ Μακεδόνων ἡγετῶν. Οἱ συλληφθέντες ἐρρίφθησαν πρὸ τῶν ἐλεφάντων οἱ ὁποῖοι τοὺς κατεπάτησαν.

Ὁ Μελέαγρος ὄχι μόνον δὲν ἐτόλμησε ν' ἀντιταχθῇ, ἀλλὰ οὔτε ἐκινήθη ἀπὸ τὴν θέσιν του. Ὅταν ὅμως διελύθη ἡ «τελετή», ὁ ἀντίπαλος τοῦ Περδίκκα, ἐπιστρέψας εἰς τὴν πόλιν, κατέφυγεν εἰς ἕνα τῶν ἐκεῖ ναῶν. Τότε ὁ Περδίκκας διεκήρυξεν ὅτι ὁ ἀντίπαλός του, διὰ τῆς προσφυγῆς του εἰς τὸν ναόν, ὡμολόγησε μόνος του ὅτι ἦτο ἔνοχος θανάτου, διέταξε δὲ τὸν ἐντὸς τοῦ ναοῦ φόνον τοῦ Μελεάγρου. Ἔτσι ἐξέλιπε πρὸς στιγμὴν ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν ἡγετῶν.

Ἡ διανομή. Μὲ τὴν θανάτωσιν τοῦ Μελεάγρου διεμορφοῦτο ἄλλως ἡ κατάστασις, ὁ Περδίκκας ἐπίστευσεν ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμὴ νὰ διεκδικήσῃ τὸν ρόλον τοῦ «κρατίστου» καὶ πρὸς τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ ἀπομακρύνῃ τοὺς ἐνδεχομένους ἀντιπάλους του. Τὴν ἐπομένην λοιπὸν ὁ Περδίκκας ἐκάλεσεν εἰς γενικὴν συγκέντρωσιν ἅπαντας τοὺς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐξουσιῶν καὶ ὑπηγόρευσεν εἰς αὐτοὺς τὰ θελήματά του. Ἐτόνισε κατ' ἀρχὰς τὸ δυσχερὲς τῶν στιγμῶν, συνέδεσε δὲ τὴν διαπίστωσιν ἐκείνην πρὸς τὰς μεγάλας καὶ περιδόξους ὑπηρεσίας διὰ τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ ἀμειφθοῦν οἱ μεγιστάνες οἱ ὁποῖοι τὰς προσέφερον. Διὰ τὴν καλυτέραν λοιπὸν ἀνταμοιβὴν ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατανομὴ τῶν ἀξιωμάτων. Ὁ Περδίκκας θὰ διετήρει τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν ὅλων τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων, ἀνακηρυσσόμενος «Ἐπιμελητὴς - Αὐτοκράτωρ». Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ βασιλικὴ ἐξουσία τοῦ Ἀρριδαίου καθίστατο καὶ τυπικῶς σκιώδης. Διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ δὲ ἀπολύτως ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς τύπους, ὁ Περδίκκας ἐκράτησε μονίμως πλέον τὸν σφραγιστῆρα-δακτύλιον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἐθέσπισεν ὅτι καμμία πολιτικὴ ἢ διοικητικὴ πρᾶξις δὲν θὰ εἶχε κῦρος καὶ δὲν θὰ ἐτίθετο εἰς ἐφαρμογὴν ἐὰν δὲν ἔφερε τὴν ἐπίσημον ἐκείνην σφραγῖδα. Ἀκολούθως μετεβίβασεν εἰς τὸν Σέλευκον τὸ ἀξίωμα τοῦ χιλιάρχου καὶ ὥρισε τὸν Κάσανδρον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντιπάτρου, ἡγεμόνα τῶν ἀνακτορικῶν παίδων, ἐπιθυμῶν εἴτε νὰ προσεταιρισθῇ τὸν γηραιὸν Ἀντίπατρον, εἴτε νὰ ἔχῃ πλησίον του τὸν υἱόν του ἵνα τὸν χρησιμοποιήσῃ ἐνδεχομένως ὡς ὅμηρον.

Σέλευκος. Προτομὴ ἐπὶ νομίσματος ἐν μεγεθύνσει.

Τὴν Αἴγυπτον, μίαν τῶν σπουδαιοτέρων σατραπειῶν τοῦ ὅλου κράτους, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάπτυξις ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς κατακτήσεως ὑπῆρξε καταπληκτική, ἐνῷ ὡς ἱστορικὸν θαῦμα χαρακτηρίζεται ἡ ραγδαία ἀνάπτυξις τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐπεδίκασεν ὁ Περδίκκας εἰς τὸν Πτολεμαῖον τὸν Λάγου (βλ. λέξιν).

Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου ἔλαβεν οὕτω τὴν Αἴγυπτον, τὴν Κυρήνην καὶ μέρος τῆς Συρίας καὶ Ἀραβίας. Δὲν ἔσπευσεν ὅμως νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἔδραν του. Παρέμεινεν εἰς Βαβυλῶνα διὰ νὰ παρακολουθήσῃ ἐγγύθεν τὴν κατάστασιν καὶ νὰ συνδεθῇ διὰ μυστικῶν συμμαχιῶν ἐναντίον τοῦ Περδίκκα, προβλέπων τὴν ἔγκαιρον ἀντιμετώπισιν παντὸς ἐνδεχομένου. Ὅταν δὲ κατὰ τὰ φθινόπωρον μετέβη εἰς τὴν σατραπείαν του ἐφρόντισεν ἀμέσως νὰ καθαρίσῃ ἐκεῖ τὸ πολιτικὸν ἔδαφος ἀπὸ πιθανοὺς ἀντιπάλους του.

Ἡ Αἴγυπτος εὑρίσκετο ἕως τότε ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Κλεομένους, ὅστις, καταγόμενος ἐκ Ναυκράτιδος τῆς Αἰγύπτου, ἐγνώριζε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα τῶν Αἰγυπτίων. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐνόμισεν ὅτι εἶχεν εὕρει ἐν τῷ προσώπῳ του τὸν ἰδεώδη διοικητὴν τῆς ὅλης χώρας. Ἀλλ' ὅμως ὁ Κλεομένης συμπεριεφέρθη ὠμότατα πρὸς τὸν αὐτόχθονα πληθυσμόν, αὐξήσας ὅλους τοὺς φόρους, εἰς σημεῖον μάλιστα νὰ φορολογήσῃ καὶ τοὺς ἱεροὺς κροκοδείλους τῶν Αἰγυπτίων διὰ βαρυτάτου φόρου. Πράγματι ὁ Κλεομένης εἶχε καταστῇ ἡ μάστιξ τῆς ὑπεράντου ἐκείνης σατραπείας. Μολονότι ὅμως ἐθησαύριζεν, ἐφρόντιζεν ἐν τούτοις νὰ ἔχῃ πάντοτε πλήρη τὰ δημόσια ταμεῖα καὶ νὰ προάγῃ δι' ὅλων τῶν μέσων τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ὁ Περδίκκας τὸν διώρισε δεύτερον μετὰ τὸν Πτολεμαῖον ἡγεμόνα καὶ ἀρχηγὸν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ Πτολεμαῖος διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ στρατιωτικοῦ ἐλέγχου εἰσήγαγε τὸν Κλεομένην εἰς δίκην, ἐπιτυχὼν εὐκόλως τὴν εἰς θάνατον καταδίκην του καὶ τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας του, τῆς ὁποίας καὶ κατέστη ὁ Πτολεμαῖος κύριος. Οὕτως ὁ Πτολεμαῖος ἀπηλλάγη τοῦ ἐνοχλητικοῦ Κλεομένους, ταυτοχρόνως δὲ ἐθεωρήθη καὶ ἐπωνο-

μάσθη «Σωτὴρ» τοῦ λαοῦ. διότι ἠλάφρυνεν αἰσθητῶς καὶ τὰ φορολογικὰ βάρη.

Ἀκολούθως διορίζεται ἡγεμὼν τῆς ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου Συρίας Λασμέδων ὁ Λαρίχου. Ἡ σατραπεία του περιελάμβανε τὰς χώρας αἱ ὁποῖαι ἐκτείνονται ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου μέχρι τῆς παραλίας. Κατὰ κανόνα, οἱ ἱστορικοὶ οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν σταματοῦν πρὸ τῆς πολιτικῆς φυσιογνωμίας τοῦ Λασμέδοντος Λαρίχου. Ἦτο Μυτιληναῖος, γνώστης δὲ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν. Ὁ Φίλιππος νεώτατον ἤδη τὸν ἐχρησιμοποίει εἰς διπλωματικὰς ἀποστολάς, ἐπεφύλασσε δὲ εἰς αὐτὸν σπουδαῖον ρόλον ἐφ' ὅσον ἐσχεδίαζε τὴν κατὰ τῆς Ἀσίας ἐκστρατείαν του. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Λασμέδων ἦτο γνωστὸς ὡς φίλος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐξωρίσθη μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἐριγυίου καὶ ἄλλων Μακεδόνων μεγιστάνων. Μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Φιλίππου ὁ Λασμέδων ἐπανῆλθεν εἰς τὴν αὐλήν. Κατὰ τὴν μεγάλην ἐκστρατείαν διωρίσθη διοικητὴς τῶν οἰχμαλώτων. Τώρα δὲ ὁ Περδίκκας ὑπελόγιζεν ἐπ' αὐτοῦ διὰ νὰ τὸν χρησιμοποιῇ ὡς σύνδεσμον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Ἀσιατῶν μεγιστάνων.

Τὴν σατραπείαν τῆς Κιλικίας ἀνέθεσεν ὁ Περδίκκας εἰς τὸν ταξίαρχον Φιλώταν. Ἡ διοίκησις αὐτὴ δὲν ἦτο ἀξία λόγου, οὔτε διὰ τὴν ἔκτασίν της, οὔτε διὰ τὴν εὐπορίαν της. Ἡ σατραπεία ὅμως αὕτη ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπίκαιρον στρατηγικὸν σημεῖον. Ἐδέσποζε τῆς πρὸς δυσμὰς αὐτῆς Παμφυλίας, τῆς ὁποίας ἡγεμὼν ὡρίσθη ὁ ναύαρχος Νέαρχος. Αὐτὸς ὅμως τώρα ἔκρινε καλὸν νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν εὑρισκομένων εἰς τὰς μεσημβρινὰς ἀσιατικὰς θαλάσσας, ἀνέθηκε δὲ προσωρινῶς τὴν σατραπείαν του εἰς τὸν Ἀντίγονον Φιλίππου.

Ὁ Ἀντίγονος οὗτος κατήγετο ἐξ εὐγενεστάτου οἴκου καὶ ἐθεωρεῖτο μεγαλεπήβολος. Ζῶντος ἀκόμη τοῦ Ἀλεξάνδρου, εἶχε διορισθῆ ἡγεμὼν τῆς λεγομένης Μεγάλης Φρυγίας. Ἡ χώρα ἐκείνη ἦτο κατ' ἐξοχὴν δυσκυβέρνητος. Ἡ ὅλη περιοχὴ ἀντέταξε συστηματικὴν ἀντίστασιν ἐναντίον τῆς μακεδονικῆς κατακτήσεως. Τὸ ὀρεινόν της ἔδαφος ηὐνόει ὄχι μόνον τὴν ληστείαν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀδιάκοπον «κλεφτοπόλεμον». Κάτοικοι τῆς μεσημβρινῆς της περιοχῆς ἦσαν οἱ Πισίδαι καὶ οἱ Ἴσαυροι, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἐν συνεχεῖ ἀνταρσίᾳ. Ἔφθανον δὲ μέχρι τοῦ σημείου νὰ δίδουν ἐκ τοῦ συστάδην μάχας πρὸς τὰς μακεδονικὰς δυνάμεις. Πρὸς τὰ βορειοανατολικὰ πάλιν, δηλαδὴ εἰς τὴν Καππαδοκίαν τοῦ Ποντου — ἤτις βραδύτερον ἐκλήθη ἁπλῶς «Πόντος» — ἐξηκολούθει νὰ διατηρῇ τὴν βασιλικήν του ἰσχὺν ὁ γηραιὸς Ἀριαράθης, σημειούμενος ὅτι διέθετε τριάκοντα χιλιάδας πεζοὺς καὶ δεκαπέντε χιλιάδας ἀρίστους ἱππεῖς. Πρὸς βορρᾶν ἦσαν οἱ Παφλαγόνες, οἱ ὁποῖοι ἐξ ἀρχῆς ὑπετάγησαν μὲν εἰς τὸν Μ. Ἀλέξανδρον καὶ ἐδέχθησαν τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐφορίαν τοῦ ἡγεμόνος Φρυγίας, εἶχον ὅμως ἐπιτύχει ὡς δρους νὰ διατηρήσουν ἰδίαν αὐτῶν δυναστείαν, τὰ δὲ μακεδονικὰ στρατεύματα νὰ μὴ εἰσβάλουν ποτὲ εἰς τὴν χώραν των. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τοιούτων δυσχερειῶν ὁ Ἀντίγονος εὑρίσκετο ἀνέκαθεν ὑπὸ δυσβάστακτα διοικητικὰ βάρη. Ἐδέχετο ὅμως τὰς δυσκόλους περιστάσεις ἂν μὴ καὶ τὰς ἐπεζήτει. Τώρα ὁ Περδίκκας ἐφρόντισε νὰ προσθέσῃ νέας δυσκολίας. Κατέταξε τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὴν Παμφυλίαν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους. Διὰ νὰ ἐνσωματωθοῦν ὅμως οὗται, ἔπρεπε προηγουμένως νὰ κατακτηθοῦν ὁριστικῶς. Τὰ καθήκοντα τῆς νέας κατακτήσεως ἐβάρυνον κατὰ μέγα μέρος τὸν Ἀντίγονον. Ἀλλὰ οὔτε πάλιν ἀφίνοντο ἐλεύθεραι αἱ χεῖρες τοῦ ἐπικινδύνου τούτου ἡγεμόνος. Ὁ Ἀντίγονος ἐτίθετο τρόπον τινὰ ὑπὸ τὴν ἔμμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ Καρδιανοῦ Εὐμένους. Ὁ Ἕλλην οὗτος μεγιστὰν ἦτο ἴσως ὁ μόνος μεταξὺ τῶν μεγιστάνων ὁ ὁποῖος δὲν ἤθελε τὸν διαμελισμὸν τῆς ἐπικρατείας. Αὐτὸ τὸ ἐγνώριζε καλύτερον παντὸς ἄλλου ὁ Περδίκκας, ὁ ὁποῖος ἐξεμεταλλεύετο τὰς πολιτικὰς ἐκείνας πεποιθήσεις τοῦ ἀνδρός. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον τοῦ ἀνέθετο τὴν Παφλαγονίαν καὶ τὴν παρὰ τὸν Ταῦρον μεγάλην Καππαδοκίαν, μέχρι Τραπεζοῦντος. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ Περδίκκας ἀπεμάκρυνε τοῦ κέντρου ἕνα ἐνδεχόμενον ἀντίπαλον, ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ πονίσχυρος εἰς κρισίμους στιγμάς. Ὁ Εὐμένης μετὰ τοῦ Ἀντιγόνου ἔπρεπε νὰ ἀναλάβουν ἀμέσως τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ Ἀριαράθου.

Ἡγεμὼν τῆς Καρίας διωρίσθη ὁ Ἄσανδρος, ἀδελφὸς τοῦ Παρμενίωνος. Ἡ σατραπεία τῆς Λυδίας ἐπεδικάσθη εἰς τὸν Μενάνδρον. Ἔμενεν ὅμως τὸ νευραλγικὸν σημεῖον τῆς ὅλης ἐπικρατείας, δηλαδὴ ἡ λεγομένη Μικρὰ Φρυγία, ἡ περιλαμβάνουσα τὸν Ἑλλήσποντον καὶ θεωρουμένη ὡς ἐκ τούτου ὡς «πύλη» εἰσόδου καὶ ἐξόδου τῆς Ἀσίας. Ἐχώριζεν ἡ Μικρὰ Φρυγία τὸν τότε κόσμον εἰς δύο μέρη. Πᾶς ὁ θέλων νὰ μεταβῇ συντόμως ἐξ Εὐρώπης εἰς Ἀσίαν καὶ τάνάπαλιν, ἔπρεπε νὰ διέλθῃ ἐκ Φρυγίας. Τὴν ἐπίκαιρον αὐτὴν θέσιν ἐπεδίκασεν ὁ Περδίκκας εἰς τὸν πιστότερον τῶν φίλων του, τὸν Λεοννάτον. Οὗτος πάλιν ἠδέχθη, διότι ναί μὲν δὲν ἦτο περιοχὴ ἐξόχως πλουσία, καθίστα ὅμως τὸν κατέχοντα αὐτὴν διαιτητὴν τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν πραγμάτων.

Μὲ τοὺς αὐτοὺς πάντοτε ὑπολογισμοὺς ὁ Περδίκκας διεμόρασε καὶ τὰς ὑπολοίπους σατραπείας. Δὲν ἐδίστασε νὰ παραχωρήσῃ τὴν σατραπείαν τῆς Μεγάλης Μηδίας εἰς ἕνα Πέρσην — τὸν Ἀτροπάτην. Διὰ τῆς χειροθεσίας του ἐκείνης ὁ Περδίκκας ἤνοιγε τὴν ὁδὸν πρὸς ἰσοτιμίαν ἀξιωμάτων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀσιατῶν. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὴν πολιτικὴν αὐτὴν εἶχεν ἤδη ἐγκαινιάσει ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος. Τὸν Ἀτροπάτην αὐτὸν εἶχον ἀντιμετωπίσει οἱ Ἕλληνες ὡς διοικητὴν μιᾶς περσικῆς μεραρχίας εἰς τὴν μάχην τῶν Ἀρβήλων καὶ Γαυγαμήλων (331 π.Χ.). Ὁ Ἀλέξανδρος τὸν διώρισε κατὰ πρώταν σατράπην τῆς Μηδίας, διώρισεν ὅμως ὡς γενικὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν τὸν Περδίκκαν, ὅστις ἐξετίμησε τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς φιλίας τοῦ Ἀτροπάτου καὶ ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα του. Τὴν πολιτικὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Περδίκκα μαρτυρεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀνύψωσις τοῦ Ἀτροπάτου, ὡς αὐτονόμου ἡγεμόνος τῆς χώρας, ἡ ὁποία ἐκ τοῦ ὀνόματός του ὠνομάσθη Ἀτροπατηνή (ἑλληνικὴ ὀνομασία τοῦ Ἀτροπατεχιάν, σημερινοῦ Ἀζερμπαϊτζάν), ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ διορισμὸς ὡς ἡγεμόνος τῆς Μικρᾶς Μηδίας τοῦ «σωματοφύλακος» Πύθωνος. Τὴν μεταξὺ Μηδίας καὶ τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας ἐπρόκειτο νὰ καταλάβῃ ὁ Εὐμένης ἀρμενικὴν σατραπείαν ἐπεδίκασεν ὁ Περδίκκας εἰς τὸν Νεοπτόλεμον, τὴν ἐκτὸς τοῦ Εὐφράτου Μεσοποταμίαν εἰς τὸν Ἀρχέλαον καὶ τὴν Βαβυλωνίαν εἰς τὸν Ἀρχοντα. Τὴν Περσίδα διετήρησεν ὁ προηγούμενος αὐτῆς ἡγεμὼν σωματοφύλαξ Πευκέστας, τὴν δὲ συνορεύουσαν πρὸς αὐτὴν Καρμανίαν ὁ Τληπόλεμος, διορισθεὶς ἤδη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τῆς Σουσιανῆς καὶ τῆς Παραιτακινῆς οἱ ἡγεμόνες ἀγνοοῦνται.

Κατόπιν τῆς διαρρυθμίσεως αὐτῆς ἐφαίνετο ὅτι τὸ μέγα ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου παρέμεινεν ἀκέραιον. Ἀλλ' αὐτὴ ἦτο ἡ πρόσοψις μόνον τῆς καταστάσεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ Ρωξάνη ἔφερεν ἐπὶ τέλους εἰς τὸν κόσμον τὸ ἀναμενόμενον τέκνον της. Ἦτο ἄρρεν. Ὁ στρατὸς μετ' ἀγαλλιάσεως ἐχαιρέτισεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ νεογεννήτου τὸν νέον βασιλέα, ὅστις θὰ ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος. Ὁ Περδίκκας ὄχι μόνον δὲν ἐματαίωσε τὴν τοιαύτην ἀναγνώρισιν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας τὴν ἐπροπαγάνδισε δι' ὅλων τῶν μέσων ποὺ διέθετεν. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔγιναν ὅλα αὐτά, τότε μόνον ἐνεθυμήθησαν ὅλοι ὅτι περιμένει ἀκόμη εἰς τὸ φέρετρόν του ὁ μέγας κατακτητής. Ἀπεφασίσθη καὶ ἔγινεν ἡ κηδεία κατὰ τρόπον παμπληθυρικόν.

Ὁ κόσμος ἐπίστευσε πρὸς στιγμὴν ὅτι ἡ νέα κατάστασις εἶχεν ἐδραιωθῆ. Ἐν τούτοις τὸ σχεδὸν παγκόσμιον ἐκεῖνο κράτος, ὁ πρωτοφανὴς εἰς τὴν ἱστορίαν κολοσσός, ἐστηρίζετο εἰς σαθρὰς βάσεις. Τὴν ἀπαρχὴν τῆς καταρρεύσεως ἐσημείωσε τὸ διπλοῦν ἔγκλημα τῆς Ρωξάνης, ἡ ὁποία δι' ἀπάτης ἐκάλεσεν εἰς τὴν Βαβυλῶνα τὴν ἄλλην σύζυγον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Στάτειραν, ἡ ὁποία διέμενε μέχρι τότε εἰς τὰ Σοῦσα, τὴν παλαιὰν πρωτεύουσαν τοῦ πατρός της, καὶ τὴν ὁποίαν συνώδευεν ἡ ἀδελφή της Δρύπετις, χήρα τοῦ Ἡφαιστίωνος. Τῇ συνενοχῇ ἢ τῇ ἀνοχῇ τοῦ Περδίκκα, ἡ Ρωξάνη ἐφόνευσε τὰς δύο γυναῖκας καὶ κατέχωσε τὰ πτώματά των εἰς φρέαρ. Διὰ τοῦ ἐγκλήματος ἐκείνου ἐξέλιπον οἱ δύο τελευταῖοι γόνοι τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Περσῶν, ἤρχιζε δὲ ἡ σειρὰ τῶν δολοφονιῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπέπρωτο νὰ ἐξοντωθῇ ὁλόκληρος ἡ γενεὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς ἀποσυνθέσεως. Δὲν παρῆλθε πολὺς καιρός, ὅταν ἔξαφνα ἐστασίασαν τὰ δύο πλέον ἀπομεμακρυσμένα τμήματα τοῦ ἀχανοῦς κράτους: τὸ βορειοανατολικὸν καὶ τὸ νοτιοδυτικόν. Αὐτὸ ὑπῆρξεν ἡ ἀπαρχὴ τῆς σειρᾶς τῶν στάσεων καὶ ἀνταρσιῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο νὰ διαλυθῇ τὸ ἀχανὲς κράτος. Οἱ διάφοροι ἡγεμόνες, οἱ ὁποῖοι συνηνώθησαν διὰ τελευταίαν φορὰν πέριξ τοῦ φερέτρου τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀνεχώρησαν εἰς τὰς σατραπείας των καὶ δὲν ἔμελλον νὰ ἐπανασυναντηθοῦν παρὰ μόνον ὡς ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι. Τὰ σπέρματα τῆς ἀποσυνθέσεως δὲν εὑρίσκοντο ἄλλως τε μόνον εἰς τὰ ἀνώτερα διοικητικὰ στρώματα. Εὑρίσκοντο εἰς τοὺς κόλπους ὁλοκλήρου τῆς ἐπικρατείας, ἡ ὁποία εἶχε διαμοιρασθῆ εἰς στρατιωτικὰς ἀποικίας. Τοὺς πυρῆνας τῶν ἀποικιῶν αὐτῶν ἀπετέλουν Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες. Αὐτοὶ ἤθελον νὰ ἐπανακάμψουν εἰς τὰς ἑστίας των. Μόλις λοιπὸν ἐγνώσθη ὁ θάνατος τοῦ μονάρχου, αἱ ἀποικίαι ἤρχισαν νὰ συνεννοοῦνται μεταξύ των διὰ νὰ ἐπαναστατήσουν. Τὴν πρώτην ἀποστασίαν ἐνήργησαν οἱ στρατιῶται τῶν βορειοανατολικῶν σατραπειῶν. Οἱ πλεῖστοι τῶν στρατιωτῶν ἐκείνων κατήγοντο ἐξ Ἑλλάδος καὶ εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ νοσταλγίας πρὸς παλιννόστησιν. Συνεκεντρώθησαν εἰς 20.000 πεζοὺς καὶ 3.000 ἱππεῖς, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Αἰνιᾶνος Φίλωνος καὶ ἐξεκίνησαν ὅπως ἐπανακάμψουν εἰς τὰς πατρίδας των, δίχως νὰ προβάλουν οὐδὲν ἄλλο αἴτημα ἢ ἀξίωσιν. Ὁ Περδίκκας ὅμως, πληροφορηθεὶς ἐγκαίρως τὸ γεγονός, ἐξαπέστειλεν ἐναντίον των τὸν ἡγεμόνα τῆς Μηδίας Πύθωνα μὲ τὴν ἐντολὴν ὅπως ἐξοντώσῃ καὶ κατασφάξῃ τοὺς στασιαστάς. Πράγματι ὁ Πύθων συνήντησε τοὺς ἀποχωροῦντας καὶ τοὺς ἐξόντωσεν εἰς ὁμαδικὴν σφαγήν, ἀνηλεῆ καὶ ἀνοικτίρμονα.

Ἡ ἀπήχησις τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐνῶ αὐτὰ συνέβαινον εἰς τὴν Ἀσίαν, ἡ εἴδησις περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔφθασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ πρῶται πληροφορίαι εὗρον τοὺς Ἀθηναίους συγκεντρωμένους εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου, ἡ ἀναταραχὴ δὲ ἦτο εὐνόητος. Προσεπάθησεν ὅμως πρὸς στιγμὴν νὰ συγκρατήσῃ τὸ ρεῦμα ὁ ῥήτωρ Δημάδης (βλ. λ.), κραυγάσας εἰς τὴν πρώτην πληροφορίαν: «Οὐ τέθνηκεν Ἀλέξανδρος, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Ὥζε γὰρ ἂν ἡ οἰκουμένη τοῦ νεκροῦ!», (δηλαδή, ἡ οἰκουμένη ὅλη θὰ ἠσθάνετο τὰς ἀναθυμιάσεις ἀπὸ τοιούτον νεκρόν).

Πολὺ περισσότερον φρόνιμος καὶ κάτοχος τῆς λαϊκῆς ψυ-

χολογίας ὁ ἕτερος τῶν ἡγετῶν τοῦ μακεδονίζοντος κόμματος Φωκίων (βλ.λ.), ἐγερθεὶς εἶπε τὰ ἑξῆς: «.. οὐκοῦν, εἰ σήμερον τέθνηκε καὶ αὔριον ἔσται καὶ τὴν τρίτην τεθνηκώς. Ὥστε ἡμᾶς ἐν ἡσυχίᾳ βουλεύσασθαι, μᾶλλον δὲ μετ' ἀσφαλείας...». (Δηλαδή: 'Εὰν ἀληθεύῃ ὅτι ἀπέθανε σήμερον, καὶ αὔριον καὶ μεθαύριον πεθαμένος θὰ εἶναι. Ὥστε τὸ φρόνιμον εἶναι νὰ ἀποφασίσωμεν ἐπὶ τοῦ πρακτέου μὲ τὴν ἡσυχίαν μας καὶ πολὺ περισσότερον ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς).

Ἀνδριὰς τοῦ Φωκίωνος. (Μουσεῖον Βατικανοῦ).

Ἡ συνεδρία ἐκείνη τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε δραματική. Ὁ Φωκίων εἶχε νὰ ἀγωνισθῇ ἐναντίον τοῦ Ὑπερείδου καὶ τοῦ νεαροῦ στρατηγοῦ Λεωσθένους, ὁ ὁποῖος διὰ νὰ ἐξευτελίσῃ τὸν γηραιὸν πολιτικὸν ἠρώτησε: «Τί πεποίηκε Φωκίων ἀγαθόν, τὴν πόλιν ἔτη τόσα στρατηγῶν;». Ὁ Φωκίων διέκοψεν ἀπαντήσας ἀμέσως: «Οὐ μικρόν!... τὸ τοὺς πολίτας ἐν τοῖς ἰδίοις μνήμασι θάπτεσθαι!...». (δηλαδὴ τὸ νὰ θάπτωνται οἱ πολῖται εἰς τὰ πατρογονικά των μνήματα καὶ ὄχι εἰς τοὺς κοινοὺς λάκκους τῶν πεδίων τῶν μαχῶν).

Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐξηκολούθει νὰ κομπάζῃ ὁ Λεωσθένης, ὁ Φωκίων τοῦ ἐπετέθη: «Οἱ λόγοι σου, ὦ μειράκιον, εἶπε, ἐοίκασι κυπαρίττοις, (δηλαδή, τὰ λόγια σου, νεαρέ, μοιάζουν μὲ κυπαρίσσια), μεγάλοι γὰρ ὄντες καὶ ὑψηλοί, καρποὺς οὐ φέρουσιν».

Τότε παρενέβη ὁ Ὑπερείδης καὶ ἠρώτησεν: «Ἀλλά, τέλος πάντων, πότε, ὦ Φωκίων, θὰ συμβουλεύσῃς τοὺς Ἀθηναίους νὰ πολεμήσουν;...».

Ἡ ἀπάντησις ὑπῆρξε δηκτική: «... Ὅταν τοὺς μὲν νέους ἴδω τὴν τάξιν βουλομένους φυλάττειν, τοὺς δὲ πλουσίους εἰσφέρειν, τοὺς δὲ ῥήτορας ἀπέχεσθαι τοῦ κλέπτειν τὰ δημόσια!».

Ὁ Λαμιακὸς πόλεμος.

Μάταιαι ὑπῆρξαν αἱ προσπάθειαι τοῦ συνετοῦ Φωκίωνος. Διὰ ψηφίσματος τοῦ ὁποίου τὸ κείμενον διέσωσεν ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἐκηρύχθη ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Μακεδόνων, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδόθη πανελλήνιος χαρακτήρ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ συμμετοχὴ ὅλων τῶν Ἑλληνίδων πόλεων. Στρατηγὸς ἀνεκηρύχθη ὁ νεαρὸς Λεωσθένης, διαταχθεὶς ὅπως ἐκτὸς τῆς παρασκευῆς ἱκανῶν ναυτικῶν δυνάμεων στρατολογήσῃ ἐπίσης καὶ ἄλλους 8.000 μισθοφόρους, ἐναντι δαπάνης 50 ταλάντων, τὰ ὁποῖα τοῦ ἐδόθησαν ἀπὸ τὸν θησαυρὸν τοῦ Ἁρπάλου (σχετικῶς βλ. λ. Ἁρπαλος). Ἐπὶ πλέον μετὰ τῶν Ἀθηναίων συνετάχθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ἰδίως δὲ Αἰτωλοί, οἱ ὁποῖοι, καὶ ὅταν ἔζη ὁ Ἀλέξανδρος, προέβαλον ἀντίστασιν εἰς τοὺς Μακεδόνας. Οἱ Βοιωτοὶ ὅμως δὲν ἔστερξαν νὰ συμπράξουν, φοβούμενοι μήπως τεθοῦν καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν Θηβαίων καὶ ἀφαιρεθοῦν οἱ κλῆροι τῆς γῆς ποὺ εἶχον κατανεμηθῆ εἰς τοὺς ἀκτήμονας. Ἐπίσης δὲν συνετάχθησαν οἱ Σπαρτιᾶται. Ὄχι διότι δὲν ἐπεθύμουν τὴν κατάρρευσιν τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ἀλλὰ διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἤθελον νὰ ἐκθέσουν τοὺς Ἀθηναίους εἰς σκληρὸν πόλεμον, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἄγιδος, ὁ Ἀντίπατρος εἶχε παραλάβει 50 ὁμήρους ἐκ τῶν ἀριστοκρατικωτέρων οἰκογενειῶν τῆς Σπάρτης. Τοιαυτοτρόπως ἤρχισεν ὁ ἀναφερόμενος ἀπὸ τότε ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ὡς «Λαμιακὸς» πόλεμος, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν, περὶ τὴν Λαμίαν κυρίως διεξήχθη ὁ ἀγών. Μολονότι παρέμενον ἔξω τοῦ ἀγῶνος τόσοι Ἕλληνες, ὁ Λεωσθένης ἔκοινε καλὸν νὰ καταλάβῃ τὰς Θερμοπύλας μὲ δυνάμεις κατὰ πολὺ ἰσχυροτέρας ἐκείνων τὰς ὁποίας διέθετεν ὁ Ἀντίπατρος, ἅστις ἐπῆλθεν ἡγούμενος 13.000 πεζῶν καὶ 600 ἱππέων. Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν διέθετεν ἄλλα στρατεύματα, καθότι αἱ κύριαι δυνάμεις της ἦσαν εἰς τὴν Ἀσίαν. Οὔτε ὁ Κρατερός, ἄλλως τε, εἶχεν ἀκόμη ἐπανακάμψει ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Ἡ μάχη συνήφθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ θέρους μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἡττηθῇ ὁ Ἀντίπατρος. Τότε ὁ γηραιὸς ἐκεῖνος ὑποστράτηγος τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῆς ὀχυρᾶς Λαμίας, ὅπου τὸν ἐπολιόρκησεν ὁ Λεωσθένης, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐπληγώθη εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ ἀπέθανεν. Ὁ θάνατος τοῦ Λεωσθένους, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξεν ἐξαιρέτους στρατηγικὰς ἱκανότητας καὶ ἐτιμᾶτο καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του Μακεδόνων καὶ ἡ γενομένη ἀποχώρησις τινῶν ἐκ τῶν συμμάχων, ἐνέκρωσαν τὸ ἠθικὸν τῶν μαχητῶν. Εἰς τοῦτο συνέβαλε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ γηραιὸς Φωκίων, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν Λεωσθένη, δὲν ἔστεργεν εἰς τὸν ἀγῶνα. Εἶχεν ἄλλως τε ἐκτεφρασμένην ἀπαισιόδοξον γνώμην περὶ ἐκβάσεως τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὡρίσθη λοιπὸν στρατηγὸς ὁ Ἀντίφιλος, ἀνήρ, κατὰ τὰν Διόδωρον, συνετὸς καὶ ἱκανὸς εἰς τὴν στρατηγικήν, ἀλλ' ὄχι καὶ κατάλληλος πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἐμπειροπολέμου Μακεδονίας.

Ὁ Ἀντίπατρος εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ζητήσει ἐπικουρίας πανταχόθεν. Ὁ φυσικός του βοηθός, ὁ Κρατερός, εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας. Ὁ πλησιέστερός του γείτων ἡγεμὼν τῆς Θράκης Λυσίμαχος ἦτο ἀπασχολημένος μὲ τὴν ἐπικίνδυνον στάσιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐξεγείρει ὁ Σεύθης, βασιλεὺς τῶν Ὀδρυσῶν. Δὲν ὑπελείπετο λοιπὸν παρὰ μόνον ὁ Λεοννᾶτος, ἡγεμὼν τῆς ἐφ' Ἑλλησπόντου Φρυγίας. Αὐτὸς ἦτο ἤδη καλῶς προπαρεσκευασμένος διὰ νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Εὐμένους κατὰ τοῦ Ἀριαράθου τῆς Καππαδοκίας. Ἔδραμε λοιπὸν εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀντιπάτρου ἐπὶ κεφαλῆς 20.000 πεζῶν καὶ 2.000 ἱππέων καὶ ἔφθασεν εἰς Θεσσαλίαν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 322. Τότε ὁ Ἀντίφιλος ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμίας διὰ νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ νέου πολεμίου. Τὸ ἠθικὸν τῶν συμμάχων εἶχε πάλιν τονωθῆ, διότι, πληροφορηθέντες τὴν νίκην τοῦ Λεωσθένους οἱ Θεσσαλοὶ ὑπήκοοι τῶν Μακεδόνων, ἐγκατέλειψαν τὸν Ἀντίπατρον καὶ προσῆλθον μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις των εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν στρατόπεδον. Ἡ πρώτη ἐπαφὴ τῶν ἀντιπάλων ἀπέληξεν εἰς κρατερὰν ἱππομαχίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνίκησαν οἱ Θεσσαλοί, ἔπεσε δὲ καὶ ὁ Λεοννᾶτος.

Καὶ ἡ δευτέρα ὅμως αὐτὴ νίκη ἐλάχιστα ὠφέλησε τοὺς συμμάχους. Τὸ πεζικὸν τῶν Μακεδόνων ἔμενεν ἀκέραιον. Αὐτὸ ὁπωσδήποτε δὲν θὰ ἔπαιζε ρόλον ἀποφασιστικόν, ἔπειτα ἀπὸ τὴν νίκην τῆς ἱππομαχίας, ἐὰν ὁ Ἀντίφιλος δὲν εἶχε διαπράξει τὸ σφάλμα νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμίας, συνεπείᾳ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀντίπατρος ἐξήλθε τῆς πόλεως καὶ τὰ μακεδονικὰ στρατεύματα ἡνώθησαν καὶ κατέλαβον ὀχυρὰ ὑψώματα, ἀναμένοντα ἐν ἀσφαλείᾳ τὸν Κρατερόν.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσουν τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ποὺ ἐψήφισαν, ἠττήθησαν κατὰ θάλασσαν τόσον εἰς τὴν ναυμαχίαν τῆς Ἀμοργοῦ ὅσον καὶ παρὰ τὰς Ἐχινάδας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέμενον πολλὰ ἀπὸ τὸν στόλον των, ἦτο δὲ φυσικὸν νὰ πιστεύσουν ὅσα ὁ δημαγωγὸς Στρατοκλῆς, ἄγνωστον κατὰ τίνα τρόπον πληροφορηθεὶς πρῶτος τὰ τῆς ναυμαχίας τῆς Ἀμοργοῦ, ἐξήγγειλεν εἰς τὸν δῆμον, εἰσελθὼν εἰς τὴν πόλιν ἐστεφανωμένος διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ κραυγάζων ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐνίκησαν. Ὁ δῆμος ἐψήφισε νὰ γίνουν θυσίαι εὐχαριστήριοι πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ νὰ μοιρασθοῦν κρέατα κατὰ φυλάς. Ἐπὶ δύο ἡμέρας ἐπανηγυρίζετο ἡ νίκη, ὅτε ἔφθασαν εἰς τὸν Πειραιᾶ τὰ λείψανα τοῦ καταστραφέντος στόλου καὶ ὁ δῆμος ἐστράφη ἐξηγριωμένος κατὰ τοῦ Στρατοκλέους. Τότε ὁ δημαγωγὸς, ἀφοῦ ἤκουσε τὰς ἐναντίας του ὕβρεις καὶ λοιδορίας, μὲ περισσὴν ἀναίδειαν ἠρώτησε: «Εἶτα τί πεπόνθατε δεινὸν εἰ δύο ἡμέρας ἡδέως γεγόνατε;». Τί, δηλαδή, κακὸν ἐπάθατε ποὺ ἐγλεντοκοπήσατε; Τὴν ναυμαχίαν τῆς Ἀμοργοῦ ἐπικολούθησεν, ὡς ἐλέχθη, ἡ τῶν Ἐχινάδων, ἐπίσης καταστρεπτική. Καὶ ὁ μακεδονικὸς στόλος, ἀνεμπόδιστος πλέον, κατέπλευσεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς καὶ ἀπεβίβασε στρατὸν εἰς Ραμνοῦντα. Οἱ Ἀθηναῖοι κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου. Ἀλλ' ἡ τύχη εἶχε δώσει εἰς αὐτοὺς καὶ ἄνδρα μεγάλης ἠθικῆς ἀξίας, τὸν γηραιὸν ἤδη Φωκίωνα. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν τὸν ἤκουον ὅταν τοὺς συνεβούλευεν, ὁσάκις ὅμως τὰ πράγματα ἐξελίσσοντο κατὰ τὰς προβλέψεις του καὶ παρὰ τὰς ἐλπίδας των, πρὸς αὐτὸν ἐστρέφοντο διὰ νὰ τοὺς σώσῃ. Αὐτὸ ἔκαμαν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ὁ δὲ Φωκίων, ὁ ὁποῖος δὲν ἐμνησικάκει κατὰ τῶν συμπολιτῶν του καὶ ἐθεώρει ἑαυτὸν ὑπηρέτην τῆς πατρίδος του, ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν, καὶ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἔσωσε τὰς Ἀθήνας, ἀπωθήσας ἔξω τῆς Ἀττικῆς τοὺς πολεμίους, τῶν ὁποίων ἐφονεύθη καὶ ὁ ἀρχηγὸς Μικίων.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν ὅμως τοῦ θέρους τοῦ 322 π.Χ., μόλις ἓν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, κατέφθασεν ὁ Κρατερὸς μὲ δυνάμεις ἰσχυράς, ὁπότε ὁ στρατὸς τοῦ Ἀντιπάτρου ἀνῆλθεν εἰς πεζοὺς 40.000, εἰς τοξότας καὶ σφενδονήτας 3.000 καὶ εἰς 5.000 ἱππεῖς. Ἡ κρίσιμος μάχη συνεκροτήθη εἰς Κραννῶνα τῆς Θεσσαλίας, ἀποτέλεσμα δὲ αὐτῆς ἦτο ἡ ἧττα τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων των μεθ' ἧς κατελήφθησαν αἱ πόλεις τῆς Θεσσαλίας, ἐνῶ ὡρισμέναι ἄλλαι πόλεις ἐπέτυχον συνθήκας εὐνοϊκάς. Μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Αἰτωλοὶ ἐξηκολούθουν τὸν ἄνισον ἀγῶνα, διότι ἐγνώριζον ὅτι οἱ Μακεδόνες δὲν θὰ ἐδέχοντο οὔτε συμβιβασμόν, οὔτε οἶκτον θὰ ἐπεδείκνυον. Ἐπὶ τέλους καὶ οἱ Αἰτωλοί, καταληφθέντες ὑπὸ φόβου, ἐνώρισαν τὰς τύχας των καὶ ἀπεγώρησαν ἐκ τοῦ κοινοῦ στρατοπέδου. Τέλος οἱ Ἀθηναῖοι, μείναντες μόνοι, ἐγκατέλειψαν τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Θερμοπυλῶν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν Ἀττικήν. Ἀκωλύτως πλέον ὁ Ἀντίπατρος εἰσήλασεν εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ ἐστρατοπέδευσε περὶ τὴν Καδμείαν. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν ἐπληροφορήθησαν τὸ γεγονὸς, περιῆλθον εἰς ἀπελπισίαν. Ὁ Δημοσθένης, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀνακληθῆ ἐκ τῆς ἐξορίας, ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῶν πρώτων κατὰ τὸν πόλεμον τούτον ἐπιτυχιῶν, εἶχε καὶ πάλιν ἀναλάβει τὸν ἀντιμακεδονικὸν ἀγῶνα μὲ τὸν παλαιόν του ζῆλον. Τώρα ὅμως, βλέπων ἐπερχομένην τὴν συμφορὰν, ἐγκατέλειψε καὶ πάλιν τὸ ἄστυ. Ὁμοίως ἔφυγον ἀπὸ τὰς Ἀθήνας ὅλοι οἱ ἡγέται τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος, ὁ Ὑπερείδης, ὁ Εὐκράτης, ὁ Ἀριστόνικος, ὁ Μαραθώνιος καὶ Ἱμεραῖος ὁ Φαληρεύς. Τότε ὑπεράσπισε φυσικὰ ἡ ἀντίπαλός των μερίς, ἐστάλησαν δὲ ἀμέσως πρὸς τὸν ἐν Θήβαις Ἀντίπατρον πρέσβεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Δημάδης καὶ ὁ Φωκίων.

Ἀναπαράστασις μάχης ἀρχαίων Μακεδόνων, ὑπὸ μελῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος Νέων Θεσσαλονίκης, εἰς τὸ ἀρχαῖον στάδιον τῶν Δελφῶν.

Οἱ βαρεῖς ὅροι τῆς παραδόσεως. Ἡ πρώτη αἴτησις τὴν ὁποίαν ὑπέβαλεν εἰς τὸν νικηφόρον Ἀντίπατρον ὁ Φωκίων ἦτο νὰ μὴ καταβῇ ὁ μακεδονικὸς στρατὸς εἰς Ἀττικήν, ἀλλὰ νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ ὅπου εὑρίσκετο καὶ νὰ συναμολογηθῇ ἡ εἰρήνη ἀμέσως. Ὁ Κρατερός, παρευρισκόμενος εἰς τὰς συνομιλίας, ἠγέρθη μετ' ἀγανακτήσεως καὶ ἐκτείνων τὴν χεῖρα παρετήρησεν ὅτι ἡ τοιαύτη αἴτησις ἦτο ἄδικος καὶ παράλογος. Ὁ Ἀντίπατρος ὅμως ἐκράτησε τὴν χεῖρα τοῦ Κρατεροῦ, λέγων: «Δοτέον τῷ Φωκίωνι ταύτην τὴν χάριν». Ἀπήντησεν ὅμως ὅπως παραδοθοῦν οἱ ἐχθροὶ τῶν Μακεδόνων ἐπίσημοι Ἀθηναῖοι εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ διάθεσιν. Ὁ Φωκίων ἀπήντησεν ὅτι δὲν δύναται νὰ δώσῃ περὶ τούτου ἔγκυρον ἀπάντησιν πρὶν συμβουλευθῇ τὸν Δῆμον. Ἀνεχώρησε λοιπὸν ἡ πρεσβεία, φέρουσα εἰς Ἀθήνας τὴν ἀπαίτησιν ταύτην τῶν νικητῶν. Ὁ Δῆμος, μὴ δυνάμενος νὰ πράξῃ ἄλλως, ὑπέκυψεν, ἀποστείλας νέους πρέσβεις μὲ ἐπὶ κεφαλῆς πάντοτε τὸν Φωκίωνα. Τότε ὁ Ἀντίπατρος προέτεινε τὸν κατάλογον τῶν βαρυτάτων ὅρων του, δυναμένων νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ ἑξῆς:

1ον) Νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς νικητὰς ὁ Δημοσθένης μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ οἱ ἡγέται τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος. 2ον) Τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων νὰ μετατραπῇ ἀπὸ καθαρῶς δημοκρατικὸν εἰς ἀριστοκρατικὸν καὶ μάλιστα ὀλιγαρχικόν, νὰ ἀναλάβουν δηλαδὴ τὴν διακυβέρνησιν τῶν κοινῶν οἱ ἐξ αἵματος εὐγενεῖς μεγάλοι γαιοκτήμονες. 3ον) Μακεδονικὴ φρουρὰ νὰ καταλάβῃ τὴν Μουνυχίαν διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν νέαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων. 4) Αἱ Ἀθῆναι νὰ καταβάλουν τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου, προσέτι δὲ καὶ βαρὺ πρόστιμον διὰ τὴν ἀποσκίρτησίν των ἐκ τῆς μακεδονικῆς συμμαχίας. 5ον) Νὰ ἀφαιρεθοῦν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας αἱ νῆσοι Λῆμνος, Ἴμβρος, Σκύρος, προσέτι δὲ καὶ ὁ Ὠρωπός. Περὶ τῆς τύχης τῆς Σάμου θὰ ἀπεφάσιζεν ἡ ἐν Βαβυλῶνι κεντρικὴ ἐξουσία.

Ἐν ὄψει τῶν ὅρων αὐτῶν ὁ Φωκίων παρεκάλεσεν ὅπως μὴ τεθῇ τοὐλάχιστον φρουρὰ εἰς τὴν Μουνυχίαν. Ὁ Ἀντίπατρος κατ' ἀρχὰς δὲν ἀπέκλεισε τὴν τοιαύτην χάριν, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐγγυηθῇ προσωπικῶς ὁ Φωκίων περὶ τοῦ ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν θὰ διετάρασσον καὶ πάλιν τὴν εἰρήνην. Ὁ Φωκίων ὅμως ἠρνήθη νὰ δώσῃ τὴν ἀπάντησιν καὶ ἐφαίνετο ὅτι ἐδίστασε νὰ ἀποκριθῇ. Τότε ὁ σύμβουλος τοῦ Ἀντιπάτρου Ἀθηναῖος Καλλιμέδων ὁ Κάραβος, τρέφων ἀντιζηλίαν πρὸς τὸν Φωκίωνα, εἶπε πρὸς τὸν Μακεδόνα κύριόν του: «Ἐὰν, ὦ Ἀντίπατρε, ὁ γέρων οὗτος ἐξακολουθήσῃ νὰ φλυαρῇ, εἰς τὸ τέλος θὰ σὲ καταπείσῃ καὶ δὲν θὰ σὲ ἀφήσῃ νὰ κάμῃς ἐκεῖνο ποὺ νομίζεις ὀρθόν».

Ὅταν ἤκουσε τοὺς λόγους αὐτοὺς ὁ Ἀντίπατρος διέταξεν ὅπως παραμείνουν οἱ ὅροι ὅπως εἶχον διατυπωθῆ. Προσέθεσεν ὅμως ὁ στρατηγὸς τὰ ἑξῆς προφητικά: «Ἡμεῖς, ὦ Φωκίων, πάντα χαρίζεσθαι βουλόμεθα, πλὴν τῶν καὶ σὲ ἀπολλύντων καὶ ἡμᾶς». (Δηλαδὴ «θέλουμε νὰ σοῦ χαρισθοῦμε εἰς ὅλα, ἐκτὸς ἐκείνων ποὺ θὰ καταστρέψουν καὶ σὲ καὶ ἡμᾶς»).

Κατὰ Σεπτέμβριον λοιπὸν τοῦ 322 μακεδονικὴ φρουρὰ ὑπὸ τὸν Μένιλλον κατέλαβε τὴν Μουνυχίαν. Τὸ πολίτευμα ἤλλαξεν ἀμέσως κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀντιπάτρου. Ὡς Ἀθηναῖοι πολῖται ἐλογίσθησαν μόνον οἱ κατέχοντες περιουσίαν ἄνω τῶν 2.000 δραχμῶν, περιωρίσθησαν δὲ οὕτω τὰ μέλη τοῦ Δήμου εἰς 9.000. Οἱ κάτοχοι περιουσίας μικροτέρας, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ ἄκτήμονες, ἐστερήθησαν ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἐπετράπη ὅμως εἰς αὐτοὺς νὰ μετοικήσουν ὁμαδικῶς εἰς Θράκην, ὅπου θὰ τοὺς ἐδίδοντο κλῆροι. Περὶ τοὺς 22.000 Ἀθηναῖοι ὑπέστησαν αὐτὴν τὴν ἐκοίζωσιν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀνάγκης. Ἔχασαν δὲ αἱ Ἀθῆναι τὸ μέγα μέρος τοῦ παραγωγικοῦ των πληθυσμοῦ, ἐνῷ ταυτοχρόνως μετεφέρθησαν ἀπὸ τότε εἰς Θράκην τὰ ἀθηναϊκὰ ἤθη καὶ ἔθιμα. Ἡ Σάμος ἀνεκηρύχθη αὐτόνομος. Ἐπίσης κατεβλήθησαν μεγάλα ποσὰ εἰς ἀποζημιώσεις, δίχως νὰ ἐξαιρεθοῦν τῶν φόρων ὅσοι ἔνασσον τὰ πολιτικὰ των δικαιώματα. Ἔμενεν ὅμως ἡ ἐκτέλεσις ἑνὸς τῶν κυριωτάτων ὅρων τῆς συνθήκης, δηλαδὴ ἡ παράδοσις τῶν ἡγετῶν τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος. Αὐτοί, ὅπως εἴδομεν, εἶχον δραπετεύσει. Τότε ὁ Δημάδης προέτεινε νὰ δικασθοῦν ἐρήμην καὶ νὰ ἀφεθῇ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως εἰς τὸν Ἀντίπατρον. Πράγματι οὕτως ἐγένετο. Ὁ Δῆμος κατεδίκασεν εἰς θάνατον τοὺς φυγάδας.

Ὁ Ὑπερείδης, ὁ Ἱμεραῖος, ὁ Ἀριστόνικος καὶ ὁ Εὐκράτης συνελήφθησαν εἰς Αἴγιναν, ἀπήχθησαν εἰς Κλεωνὰς τῆς Ἀργολίδος ὅπου διέτριβεν ὁ Ἀντίπατρος καὶ ἐκεῖ ἐθανατώθησαν κατόπιν σκληρῶν βασάνων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀντίπατρος ἐκυριάρκει τῆς Πελοποννήσου, μετατρέπων παντοῦ τὸ πολίτευμα καὶ δεχόμενος χρυσοῦς στεφάνους ἀπὸ μέρους τῶν ὑπ' αὐτοῦ διοριζομένων ἀρχόντων. Ἔμενεν ἀκόμη ἡ σύλληψις τοῦ Δημοσθένους, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀναλάβει ὁ συλλαβὼν καὶ τοὺς ἄλλους Ἀρχίας ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυροῦ ἀποσπάσματος. Ὁ Ἀρχίας ἦτο προηγουμένως «ὑποκριτὴς» (δηλαδὴ ἠθοποιός) ἀμφιβόλου ἀξίας, ἀπὸ τότε δὲ ἐστιγματίσθη διὰ τῆς προσωνυμίας «Φυγοθήρας», (δηλαδὴ κυνηγὸς τῶν φυγάδων). Ὁ Δημοσθένης εἶχε καταφύγει εἰς τὸ ἐν Καλαυρίᾳ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι οἱ διῶκται του ἤθελον σεβασθῆ τὸ ἄσυλόν του. Ὅταν ἐνεφανίσθη ὁ Ἀρχίας μετὰ τῶν δορυφόρων του, ὁ μέγιστος τῶν ρητόρων ὅλων τῶν ἐποχῶν ἐκάθητο ἥρεμος παρὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ. Τότε ὁ Ἀρχίας προσεπάθησε νὰ τὸν ἀποσπάσῃ διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων. Ἀλλ' ὁ Δημοσθένης ἀπήντησεν: «Ὦ Ἀρχία, οὔτε ὡς ἠθοποιὸς κατάφερες ποτὲ νὰ μὲ συγκινήσῃς, οὔτε τώρα ὡς ὕπουλος ὑποκριτὴς μὲ πείθεις». Ὁ Ἀρχίας ἀπήντησε μὲ ὕβρεις, ὁπότε ὁ Δημοσθένης εἶπε: «Τώρα μάλιστα! Τώρα ὁμιλεῖς τὴν φυσικήν σου γλῶσσαν, διότι βγάζεις λόγον ἀπὸ μακεδονικοῦ τρίποδος! Περίμενε ὅμως ὀλίγον διὰ νὰ ἐξαποστείλω κάτι εἰς τὴν οἰκογένειάν μου!».

Εἰσεχώρησεν ἀμέσως εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ ναοῦ καὶ κατέπιε τὸ δηλητήριον τὸ ὁποῖον εἶχε μαζί του. Ἔπειτα ἐπέστρεψεν, ἐκάθησε καὶ πάλιν παρὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ ἐκάλυψε τὸ πρόσωπόν του. Οἱ δορυφόροι καὶ ὁ Ἀρχίας τὸν ἐνέπαιζον, νομίζοντες ὅτι κατελήφθη ὑπὸ τρόμου. Ὅταν ὅμως τὸν ἐξεσκέπασαν εἶδον ὅτι ψυχορραγεῖ. «Τώρα, ὦ Ἀρχία — εἶπεν ὁ ρήτωρ — ἠμπορεῖς ἐπὶ τέλους νὰ παίξῃς ἐπιτυχῶς ἕνα ρόλον, νὰ παραστήσῃς δηλαδὴ τὸν Κρέοντα καὶ νὰ ρίψῃς ἄταφον τὸ σῶμα τοῦτο!...».

Οὕτως ἐτελεύτησεν ὁ Δημοσθένης, ρήτωρ ἀπαράμιλλος, ἀλλ' ἀτυχὴς πολιτικός.

Τώρα ὁ Ἀντίπατρος εἶχεν ἀποδῆ παντοδύναμος εἰς τὴν Εὐρώπην, ἡ δὲ ἰσχύς του ἐφαίνετο ἀκόμη περισσότερον θεμελιωμένη ἐπὶ τῆς φιλίας καὶ τῆς συμμαχίας τοῦ Κρατεροῦ, ὁ ὀπυῖος ἦτο καὶ στρατηγὸς ἔξοχος, ἀλλὰ καὶ ἡγεμὼν ἀγαπητὸς εἰς τὸν δῆμον καὶ τὸν στρατόν. Διὰ νὰ καλλιεργήσῃ τὴν πολύτιμον ἐκείνην φιλίαν, ὁ Ἀντίπατρος δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς πλούσια δῶρα πρὸς τὸν Κρατερόν, ἀλλὰ καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὸν ὡς σύζυγον τὴν ἰδίαν του θυγατέρα Φίλαν, τὴν ὁποίαν προώριζεν ὡς βασίλισσαν τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου. Ἡ Φίλα ἐφημίζετο ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν καλλονήν της, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ εὐγενῆ της φρονήματα.

Ὁ ἐν Ἀσίᾳ ἐμφύλιος πόλεμος. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 322 π. Χ. οἱ δύο οὗτοι ἰσχυροὶ σύμμαχοι διαθέτοντες περὶ τοὺς 30.000 πεζοὺς καὶ 2.500 ἱππεῖς ἐπεχείρησαν νὰ δαμάσουν καὶ τὴν τελευταίαν ἀντίστασιν τὴν ὁποίαν προέβαλλον ἀκόμη οἱ Αἰτωλοί. Οἱ ἀνθιστάμενοι εἶχον ἤδη περιέλθει εἰς ἀπόγνωσιν, ἐπέκειτο δὲ ἡ πλήρης πανωλεθρία των, ὅταν αἴφνης τὰ πράγματα ἤλλαξαν διὰ μιᾶς. Κατέφθασεν ὡς φυγὰς εἰς τὸ μακεδονικὸν στρατόπεδον ὁ ἡγεμὼν τῆς Μεγάλης Φρυγίας Ἀντίγονος.

Οὗτος, ὡς ἐλέχθη ἤδη, εἶχε διαταχθῆ ἀπὸ τὸν Περδίκκαν νὰ συνδράμῃ τὸν Εὐμένη διὰ τὴν πλήρη κατάκτησιν τῆς Καππαδοκίας. Ὁ Ἀντίγονος ὅμως ἀντελήφθη γρήγορα ὅτι ἡ ἀποστολὴ ἐκείνη ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξασθένησίν του καὶ δι' αὐτὸ παρήκουσεν. Ὁ Περδίκκας, θέλων νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πιστὸν πρὸς αὐτὸν Εὐμένη, ἀνέλαβεν αὐτοπροσώπως, δι' ὅλου τοῦ κεντρικοῦ στρατοῦ τῆς βασιλείας, νὰ καταπολεμήσῃ τὸν Ἀσιάτην Ἀριαράθην καὶ νὰ καθυποτάξῃ τὴν Καππαδοκίαν (ἀρχὴ τοῦ ἔτους 322). Ἡ ἐπιχείρησις ἐστέφθη διὰ λαμπρᾶς νίκης, ἐφονεύθη δὲ καὶ ὁ Ἀριαράθης. Τότε ὁ Ἐπιμελητὴς-Αὐτοκράτωρ ἐκάλεσε τὸν Ἀντίγονον νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιόν του πρὸς ἀπολογίαν. Οὗτος ὅμως δὲν ἔσπευσε νὰ ὑποστῇ τὴν καταδίκην του, ἀλλὰ παραλαβὼν τὸν υἱόν του Δημήτριον ἀπέδρασεν εἰς Εὐρώπην — διὰ τῆς Ἐρέσου — καὶ εὗρε τὸν Ἀντίπατρον καὶ τὸν Κρατερόν, πρὸς τοὺς ὁποίους κατέστησε γνωστὰ τὰ σχέδια τοῦ Περδίκκα.

Διὰ τῆς προσουγῆς του αὐτῆς ὁ Ἀντίγονος εἶχε πολλὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Διότι αἱ σχέσεις καὶ ἀντιθέσεις μεταξὺ Περδίκκα καὶ Ἀντιπάτρου ἦσαν αἱ ἑξῆς: Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀντίπατρος ἐπιδιώκων νὰ συνάψῃ ὅσον τὸ δυνατὸν στενωτέρας σχέσεις μὲ τὸν Περδίκκαν, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὡς σύζυγον τὴν ἑτέραν θυγατέρα του, Νίκαιαν. Τὸ συνοικέσιον ἐκεῖνο κατετάραξε τὴν Ὀλυμπιάδα, ἡ ὁποία ἐξεῦρε τρόπον ματαιώσεως τῆς συμμαχίας. Προέτεινε δηλαδὴ εἰς τὸν Περδίκκαν γάμον μετὰ τῆς θυγατρὸς της Κλεοπάτρας, ἀδελφῆς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ χήρας τοῦ βασιλέως τῆς Ἠπείρου Ἀλεξάνδρου. Ἡ Ὀλυμπιὰς ἦτο τόσον βεβαία ὅτι ὁ Περδίκκας θὰ ἔσπευδε νὰ δεχθῇ τὸν ἄμεσον αὐτὸν σύνδεσμον μετὰ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ὥστε ἐξαπέστειλε τὴν Κλεοπάτραν εἰς Ἀσίαν διὰ νὰ διαπραγματευθῇ ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ-Αὐτοκράτορος. Σημειωτέον ὅτι οἱ γάμοι μὲ τὴν Νίκαιαν δὲν εἶχαν ἀκόμη τελεσθῆ, ὁ δὲ Περδίκκας εἶχεν ἀκόμη ὅλον τὸν καιρὸν νὰ ἐκλέξῃ, δίχως νὰ δυσαρεστήσῃ ὑπερβολικῶς οὔτε τὴν Ὀλυμπιάδα, οὔτε τὸν Ἀντίπατρον. Ἀλλ' ὁ Περδίκκας ἐπαιξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διπλοῦν παιγνίδιον διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ διπλὰ του σχέδια. Ἐγνώριζε δηλαδὴ ὅτι οὐσιαστικὴν ἐξουσίαν εἰς χεῖρας του εἶχεν ὁ Ἀντίπατρος, τὸν ὁποῖον ἔπρεπε προηγουμένως νὰ καταβάλῃ διὰ νὰ καρπωθῇ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Πρὸς τὸ παρὸν ὅμως εἶχε πολλοὺς περισπασμοὺς εἰς Ἀσίαν, ὥστε νὰ μὴ δυναται νὰ ἔλθῃ εἰς ἀνοικτὴν ῥῆξιν μὲ τὸν Ἀντίπατρον. Δι' αὐτὸ ἔσπευσε νὰ νυμφευθῇ τὴν Νίκαιαν, πρὶν φθάσῃ ἡ Κλεοπάτρα, μετὰ τῆς ὁποίας ὅμως ἦλθεν εἰς μυστικὴν συνάντησιν, δικαιολογηθεὶς ὅτι ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ τηρήσῃ τὸν πρὸς τὸν Ἀντίπατρον λόγον του, ἀλλ' ὅτι τώρα ἀνέμενε τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ ἀποπέμψῃ τὴν σύζυγόν του καὶ νὰ νυμφευθῇ τὴν νεοελθοῦσαν.

Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἀντιγόνου ὁ Ἀντίπατρος διαλύει τὸν πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς πόλεμον, καταλείπει εἰς Μακεδονίαν τὸν στρατηγὸν Πολυσπέρχοντα καὶ στρατεύει μετὰ τοῦ Κρατεροῦ εἰς Ἀσίαν (ἔαρ τοῦ 321 π. Χ.). Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀντίγονος εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κοινοῦ στόλου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Περδίκκας εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ μεγάλας δυσχερείας. Ὁ πατὴρ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Φίλιππος εἶχεν — ὡς γνωρίζομεν — ἀποκτήσει ἀπὸ μίαν Ἰλλυρίδα παλλακήν του θυγατέρα ὀνόματι Κυνάνην, τὴν ὁποίαν ὑπάνδρευσε μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀμύντα, ὅστις μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Φιλίππου παρ' ὀλίγον νὰ ἀνεκηρύσσετο βασιλεὺς ἐὰν δὲν τὸν ἐθανάτωνεν ὁ Ἀλέξανδρος. Ἡ Κυνάνη αὐτὴ ἦτο ἰσαξία τῆς Ὀλυμπιάδος εἰς φιλοδοξίαν, πολιτικὴν ἱκανότητα, τόλμην καὶ

πονηρίαν. Εἶχε δὲ ἀποκτήσει ἀπὸ τὸν Ἀμύνταν θυγατέρα τὴν Ὀλυμπίαν ἀνέθρεψε μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ βασίλισσα. Ἡ θυγάτηρ, ὀνόματι Εὐρυδίκη, ὑπερέβαλλε καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα της εἰς ἐπιδεξιότητα διὰ πολιτικὰς μηχανορραφίας. Ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῆς μητρός της ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτύχῃ τὸν γάμον της μετὰ τοῦ βασιλεύοντος καὶ διανοητικῶς ἀναπήρου Ἀρριδαίου, ὁπότε θὰ ἐφόνευε τὴν Ρωξάνην καὶ τὸ βασιλικὸν βρέφος της, διὰ νὰ παραμείνῃ αὐτὴ μόνη εἰς τὴν καθόλου βασιλικὴν ἐξουσίαν. Ἔπειτα θὰ ἔθετεν ἐκποδὼν τὸν Περδίκκαν. Μήτηρ καὶ κόρη τὰ ἐσχεδίασαν τόσον καλὰ ὅλα αὐτά, ὥστε ἀνέλαβον καὶ ταξίδιον δι' Ἀσίαν. Διὰ νὰ ματαιώσῃ ὅμως τὰς προσπαθείας των ὁ Περδίκκας ὠργάνωσε τὴν δολοφονίαν ἀμφοτέρων. Καὶ τὴν μὲν Κυνάνην ἐπρόφθασε νὰ δολοφονήσῃ. Προεκάλεσεν ὅμως ἡ δολοφονία ἐκείνη τόσην κατακραυγὴν ἀπὸ μέρους τοῦ στρατεύματος, ὥστε ὁ Ἐπιμελητὴς-Αὐτοκράτωρ δὲν ἐτόλμησε νὰ ὁλοκληρώσῃ τὸ ἔγκλημά του. Ἀπεναντίας μάλιστα προσεπάθησε νὰ συμβληθῇ μετὰ τῆς Εὐρυδίκης, ὑποσχεθεὶς εἰς αὐτὴν ὅτι θὰ συνετέλει εἰς τὸν ἀπρόσκοπον γάμον της μετὰ τοῦ Ἀρριδαίου. Καὶ ἡ μὲν φιλόδοξος Εὐρυδίκη ἐλησμόνησε γρήγορα τὸν θάνατον τῆς μητρός της, συμφιλιωθεῖσα μετὰ τοῦ Περδίκκα, ἀπήτει ὅμως παρ' αὐτοῦ τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχέσεώς του. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἀπησχόλει ἤδη πολὺ τὸν Περδίκκαν, εἰς στιγμὴν ὅπου ἐγένετο γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀντίπατρος, ὁ Ἀντίγονος καὶ ὁ Κρατερὸς ἐκστρατεύουν ἐναντίον του. Ἀλλ' ἐγνώσθη καὶ ἄλλη κακὴ εἴδησις εἰς Βαβυλῶνα. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖος, φίλος τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ τοῦ Κρατεροῦ, μὲ τοὺς ὁποίους δὲν εἶχε νὰ ἐπιλύσῃ διαφοράς, ἀντιστρόφως δὲ ἀντίπαλος τοῦ Περδίκκα, τὸν ὁποῖον δὲν ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς κεντρικὸν πληρεξούσιον, ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας καὶ ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ-Αὐτοκράτορος. Ἡ ἐπέμβασις αὐτὴ ἀπετέλει τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων διὰ τὸν Περδίκκαν, διότι ἡ Αἴγυπτος, πλὴν τῆς στρατηγικῆς της σημασίας, ἦτο ἐπίσης καὶ χώρα πλουσιωτάτη, δυναμένη νὰ παρατείνῃ ἐπὶ μακρὸν τὰς ἐχθροπραξίας, μέχρις ἐξαντλήσεως τῶν ἀσιατικῶν δυνάμεων. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ Περδίκκας ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος εἰς Αἴγυπτον, μὲ τὴν ἐλπίδα ἐπιτυχίας ἐκ κεραυνοβόλου πολέμου. Εὑρέθη τότε ἠναγκασμένος νὰ ἐμπιστευθῇ τὰ ἐν Ἀσίᾳ πράγματα εἰς τὸν Εὐμένη, τὸν ὁποῖον ἐγνώριζεν ὡς πιστὸν καὶ τίμιον. Τὸν κατέστησε διὰ τοῦτο αὐτοκράτορα-στρατηγὸν ὅλων τῶν ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Ταύρου χωρῶν καὶ, καταλιπὼν εἰς αὐτὸν ἀξιόλογον δύναμιν, τοῦ παρήγγειλε πρὸ πάντων νὰ ἐπιτηρῇ τὸν Ἑλλήσποντον, διὰ νὰ παρακωλύσῃ πᾶσαν διάβασιν τῶν τριῶν συμμάχων (Ἀντιπάτρου, Ἀντιγόνου καὶ Κρατεροῦ). Ἀλλ' ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἐὰν ἦτο ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Εὐμένη δύναμις, αἱ δυσχέρειαι πρὸς τὰς ὁποίας εἶχεν οὗτος νὰ ἀντιπαλαίσῃ ἦσαν ἀκόμη μεγαλύτεραι. Ὁ Εὐμένης εἶχε πολλὰς ἐχθρότητας μεταξὺ τῶν Μακεδόνων. Τὸ μέγα αὐτὸ μειονέκτημά του ἐγίνετο τώρα σχεδὸν θανάσιμον, διότι εὑρίσκετο ἠναγκασμένος νὰ ἡγηθῇ Μακεδόνων ἐναντίον Μακεδόνων. Προσέτι δὲ ὁλόκληρον τὸ στράτευμα ἠγάπα καὶ πύλαβεῖτο τοὺς δύο τοὐλάχιστον τῶν ἐπερχομένων ἀντιπάλων ἀρχηγῶν, τὸν Ἀντίπατρον καὶ τὸν Κρατερόν. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη τὰ ἐλησμόνει αὐτὰ ὁ Εὐμένης, οἱ σύμβουλοί του τὰ ὑπενθύμιζον ἐγκαίρως. Πρῶτος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Περδίκκα στρατηγὸς Ἀλκέτας εἶπεν εἰλικρινῶς καὶ ἀπερίφραστος ὅτι οἱ ὑπ' αὐτὸν Μακεδόνες ἀρνοῦνται νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τῶν περιφανῶν φίλων τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τοὺς Ἀσιάτας πολεμιστὰς ἠδύνατο νὰ βασισθῇ ὁ Εὐμένης. Διότι οἱ πλεῖστοι σατράπαι καραδοκοῦντες τὴν στιγμὴν νὰ ἀποτινάξουν τὸν ἔλεγχον τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, προέβαινον εἰς ἀφάνταστον «σαμποτάζ» καὶ ἐκαλλιέργουν τὴν διαφθορὰν μεταξὺ τῶν ἰθαγενῶν στρατευμάτων.

Οἱοσδήποτε ἄλλος θὰ εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ τρόμου πρὸ τοιούτων δυσχερειῶν πρὶν ἀκόμη ἀρχίσῃ τὸν πόλεμον. Ἀλλὰ κατὰ τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς αὐτὴν ἔρχεται ἡ ἐξήγησις τοῦ λόγου, δι' ὃν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἔτρεφε τόσην ἐκτίμησιν ὄχι μόνον πρὸς τὸ πολιτικὸν δαιμόνιον τοῦ Ἑλλαδίτου ἀρχιγραμματέως του, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν στρατηγικὴν του ἰδιοφυΐαν.

Τὰ σχέδια καὶ ἡ δράσις τοῦ Εὐμένους. Ἀπεφάσισε γοργῶς ὁ Εὐμένης ὅτι, ἐφ' ὅσον μόνον ἐπὶ Ἀσιανῶν στρατευμάτων ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἐλπίδας, τοῦτο δὲ θὰ ἐκαμνεν ἀκόμη γενναιοτέρους τοὺς ἀντιπάλους Μακεδόνας, ἔπρεπε νὰ μὴ περιμείνῃ τοὺς πολεμίους παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, ἀλλὰ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς τὴν πιστὴν πρὸς αὐτὸν Καππαδοκίαν καὶ νὰ ἀφήσῃ τοὺς ἐχθροὺς νὰ προχωροῦν διαρκῶς ἐξαντλούμενοι. Ὑπελόγιζε δὲ ἐν τέλει νὰ πλευροκοπήσῃ τοὺς ἀντιπάλους του καὶ νὰ τοὺς διασπείρῃ εἰς ἀσιλόξενον ἔδαφος. Παρέβαινε μὲν οὕτω τὴν παραγγελίαν τοῦ Περδίκκα, ἀλλὰ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ παίξῃ τὴν τύχην του ἐπὶ ἑνὸς τόσον τολμηροῦ σχεδίου. Οἱ ἐπερχόμενοι σύμμαχοι διῆλθον οὕτως ἀκωλύτως τὸν Ἑλλήσποντον καὶ προχωροῦντες ἐπλησίασαν εἰς τὴν Μεγάλην Φρυγίαν. Ὁ Εὐμένης τότε παρήγγειλεν εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἀρμενίας Νεοπτόλεμον νὰ ἔλθῃ εἰς Καππαδοκίαν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ του. ἀλλ' οὗτος συνηστίσθη ἀναφανδὸν μετὰ τῶν ἐπερχομένων ἀντιπάλων. Διὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἀποστασίαν τοῦ Νεοπτολέμου ὁ Εὐμένης ἐπετέθη κεραυνοβόλως κατὰ τοῦ ἀποστάτου μὲ τοὺς Καππαδόκας ἱππεῖς του, κατετρόπωσε τὸν Νεοπτόλεμον καὶ περιζώσας τὰ μακεδονικά του στρατεύματα, τὰ ἐξηνάγκασε νὰ ὁμόσουν πίστιν πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν Περδίκκαν.

Ὀλίγον πρὸ τῆς μάχης ἐκείνης ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κρατερὸς διεβίβασαν πρὸς τὸν Εὐμένη δελεαστικὰς προτάσεις διὰ νὰ τὸν πείσουν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Περδίκκαν. Ἀλλὰ ὁ Εὐμένης, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἦτο παλαιὸς καὶ ἀδελφικὸς φίλος τοῦ Κρατεροῦ, ἀπέκρουσε τὴν ἀποστασίαν. Ἡ ἀρνητικὴ ἀπάντησις ἔφθασεν εἰς τοὺς συμμάχους ταυτοχρόνως μὲ τὸν ἡττηθέντα Νεοπτόλεμον. Ἦτο φανερὸν ὅτι ὁ Εὐμένης εἶχεν ἀργοπορήσει νὰ ἀπαντήσῃ διὰ νὰ κερδίσῃ καιρόν. Τότε ὁ Νεοπτόλεμος ἐπωφελήθη διὰ νὰ παρασύρῃ τοὺς συμμάχους εἰς σχέδια ἰδικά του. Ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ Εὐμένης πανηγυρίζει τὴν νίκην του καὶ εἶναι ἐντελῶς ἀπαράσκευος πρὸς νέον ἀγῶνα. Ἐξ ἄλλου οἱ Μακεδόνες τοῦ Εὐμένους ἦσαν ἕτοιμοι νὰ αὐτομολήσουν μόλις θὰ ἤκουον τὴν φωνὴν τοῦ Κρατεροῦ ἢ θὰ ἔβλεπον τὸν λόφον τῆς περικεφαλαίας του.

Οἱ δύο στρατηγοὶ ἐπείσθησαν εἰς τοὺς λόγους αὐτούς, πολλῷ μᾶλλον διότι ἤρχισαν ν' ἀντιλαμβάνωνται εἰς τί ἀπέβλεπεν ἡ ὑποχώρησις τοῦ Εὐμένους, τὸν ὁποῖον θὰ εἶχον πλέον εἰς τὰ νώτα των ἐὰν ἐξηκολούθουν νὰ προχωροῦν. Διὰ τοῦτο καὶ ἔλαβον ἀπόφασιν ὁ μὲν Ἀντίπατρος, παραλαμβάνων μικρὰν δύναμιν, νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Κιλικίαν, ὁ δὲ Κρατερὸς μετὰ τοῦ Νεοπτολέμου, ἡγούμενοι 20.000 πεζῶν καὶ 2.000 ἱππέων, νὰ ἐπιτεθοῦν ἀμέσως. Τὸ σχέδιον τῶν συμμάχων ἐτέθη εἰς ἐφαρμογήν, Ἀλλ' ὁ Εὐμένης δὲν εὑρέθη ἀπαράσκευος. Ἐγνώριζεν ὅτι θὰ προσεβάλλετο καὶ δὲν ἠγνόει ὅτι τὸ ὄνομα μόνον τοῦ Κρατεροῦ θὰ ἦτο ἀρκετὸν διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφήν του. Διέδωσε λοιπὸν διὰ τῶν ἐμπίστων ὀργάνων του ἀνὰ τὸ στράτευμά του ὅτι οἱ ἐπερχόμενοι πολέμιοι δὲν εἶναι ἄλλοι εἰμὴ μόνον ὁ ἡττηθεὶς Νεοπτόλεμος καὶ ὁ φίλος του Πύρρης, οἱ ὁποῖοι συνέλεξαν Καππαδόκας καὶ Παφλαγόνας καὶ θέλουν νὰ δοκιμάσουν δι' ἄλλην μίαν φορὰν τὴν τύχην των. Ἐνίσχυσε δὲ τὰς διαδόσεις αὐτὰς ὁδηγῶν τὸν στρατὸν δι' ἐλιγμῶν διὰ πλαγίων ὁδῶν, ὥστε νὰ μὴ λάβουν οἱ ἄνδρες του εἰδήσεις ἀπὸ κανένα. Τοιουτοτρόπως ἐπλησίασαν οἱ ἀντίπαλοι πρὸς ἀλλήλους καὶ μόνον ὑπὸ σειρᾶς λόφων ἐχωρίζοντο. Οὔτε οἱ ἐπιτελεῖς τοῦ Εὐμένους, οὔτε οἱ ἀνώτατοι στρατηγοί του ἐγνώριζον ἐναντίον τίνος πράγματι ἀντιπάλου ἐπρόκειτο νὰ πολεμήσουν.

Τὴν αὐγὴν τῆς μάχης ὁ Κρατερὸς, γνωρίζων ὅτι ὁ Εὐμένης εὑρίσκετο ὄπισθεν τῶν πρὸ αὐτοῦ λόφων, παρέταξεν εἰς ἐκκλησίαν τὰ στρατεύματά του καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ νίκη θὰ ἦτο εὐχερεστάτη. Ἐχαρακτήρισε τὸν Εὐμένη ὡς προδότην καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ Μακεδόνες του δὲν θὰ τὸν ὑποστηρίξουν. Ἐν τέλει ὑπεσχέθη εἰς τοὺς ἄνδρας του ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν νίκην θὰ ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ διαρπάσουν ὅλας τὰς ἀποσκευὰς τῶν ἡττημένων. Ἐπηκολούθησε δεινὴ μάχη, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας Θρᾴξ τις προχωρήσας ἐπλήγωσε θανασίμως ἐκ τῶν πλαγίων τὸν Κρατερόν, ὅστις ἔπεσεν ἀπὸ τὸν ἵππον του. Πολλοὶ παρήλασαν ἐπάνω ἀπὸ τὸν πληγωμένον δίχως νὰ τὸν προσέξουν. Τὸν ἀνεγνώρισεν ὅμως εἷς ἐκ τῶν στρατηγῶν τοῦ Εὐμένους, ὁ Γοργίας, ὅστις ἀφίππευσεν ἀμέσως καὶ περιέστησε φρουρὰν πέριξ τοῦ πνέοντος τὰ λοίσθια Κρατεροῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ διεδόθη ἡ εἴδησις, οἱ δὲ Μακεδόνες ἀντιληφθέντες ὅτι ἐστερήθησαν τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐκάμφθησαν καὶ ἡ φάλαγξ κατόπιν μεγάλων ζημιῶν ὑπεχώρησεν. Εἰς τὴν ἑτέραν πτέρυγα ἦσαν ἀντίπαλοι ὁ Εὐμένης καὶ ὁ Νεοπτόλεμος, οἵτινες διαρκούσης τῆς μάχης ἐπλησίασαν ἀλλήλους καὶ ὁ Εὐμένης ἐφόνευσε τὸν Νεοπτόλεμον κατόπιν ἀγρίας μονομαχίας.

Ἔπειτα ἀπὸ τὸν θρίαμβον αὐτὸν τοῦ Εὐμένους αἱ ὑπὸ τὸν Νεοπτόλεμον δυνάμεις ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν φάλαγγα. Ὁ Εὐμένης εὑρίσκετο εἰς κακὴν κατάστασιν, ἔχων «μηροὺς καὶ βραχίονας διακεκομμένους». Κατώρθωσεν ἐν τούτοις νὰ ἱππεύσῃ καὶ ὥρμησε πρὸς τὸ ἕτερον κέρας, ὅπου ὑπέθετε ὅτι ἐξηκολούθει ὁ ἀγών. Εὗρεν ὅμως τοὺς ἀντιπάλους ὑποχωροῦντας καὶ ἔμαθεν ὅτι ἔπεσεν ὁ Κρατερός. Ἔδραμε τότε ἀμέσως πρὸς αὐτὸν, τὸν ἐτρόφθασε δὲ ἀκόμη ἀναπνέοντα καὶ ἔχοντα τὰς αἰσθήσεις του. Κατέβη ὁ Εὐμένης ἀπὸ τὸν ἵππον του, ἠσπάσθη τὸν παλαιὸν ἀδελφικὸν του φίλον καὶ οἱ γηρασμένοι του ὀφθαλμοὶ ἔκλαιον ἐνῶ κατηρᾶτο τὸν Νεοπτόλεμον καὶ τὴν κακὴν μοῖραν ποὺ τὸν ἐξηνάγκασαν νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς «ἀρχαῖον φίλον του. Τοιουτοτρόπως ἐξέπνευσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ φίλου καὶ πολεμίου του ὁ Κρατερὸς, τὸν ὁποῖον ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἠγάπα ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος.

Ἔπειτα ἀπὸ τὸν θάνατον τῶν δύο στρατηγῶν καὶ μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ ἱππικοῦ, ἡ φάλαγξ ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ. Παρεδίασεν ὅμως τοὺς ὅρκους, ἀναχωρήσασα καὶ πάλιν πρὸς τὸν Ἀντίπατρον. Ἐν τούτοις ὁ Εὐμένης παρέμεινε κύριος τῆς Μικρασίας, ἡ δὲ νίκη του ἀπέβη ἀξιομνημόνευτος ὄχι μόνον διὰ τὰ ἄμεσα ἐπακόλουθά της, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους λόγους σημαντικοὺς καὶ δορίνοντας εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἱστορίαν. Διότι ἐμαρτύρησεν ἡ μάχη ἐκείνη τί δύναται νὰ πράξῃ εἷς ἱκανὸς στρατηγὸς εὑρισκόμενος εἰς δυσχερεστάτην θέσιν, ὅπως ἦτο ὁ Εὐμένης. Ἀπέδειξεν ἀκόμη ἡ μάχη ἐκείνη τί ἠδύναντο νὰ κάμουν κατωτέρας ἀξίας δυνάμεις —ὡς οἱ Ἀσιανοὶ— καταλλήλως στρατηγούμεναι. Τέλος ὑπενθύμισεν ὅτι ἡ Ἀσιατικὴ ἐκστρατεία δὲν ἦτο ἔργον Μακεδόνων μόνον, ἀλλὰ ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ Εὐμένης δὲν ἠκέσθη εἰς τὴν νίκην αὐτήν. Ἐνῷ κατέστρωνε τὰ σχέδια τῆς κρισίμου ἐκείνης μάχης ὑπεκίνει εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Αἰτωλοὺς, οἱ ὁποῖοι, ὡς σύμμαχοι αὐτοῦ καὶ τοῦ Περδίκκα, ἔγιναν ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος κύριοι ὁλοκλήρου τῆς Θεσσαλίας. Ὥστε καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν ἡ θέσις τοῦ Περδίκκα ἐφαίνετο στερεωμένη. Ἀλλ' ὅμως

ἡ κατάστασις ἦτο τόσον ρευστή, ὥστε ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐπιτυχίαι δὲν ἐξησφάλιζον τὴν ὁριστικὴν ἐπικράτησιν.

Τὸ οἰκτρὸν τέλος τοῦ Περδίκκα

Ὁ Περδίκκας, ὡς ἐλέχθη, ἀνεχώρησε τὸ ἔαρ τοῦ 321 μὲ μεγάλην δύναμιν διὰ νὰ κυριεύσῃ τὴν Αἴγυπτον καὶ νὰ ὑποτάξῃ τὸν ἀντίπαλόν του Πτολεμαῖον. Συμπαρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς δύο σκιώδεις βασιλεῖς Ἀρριδαῖον καὶ Ἀλέξανδρον, ὡς καὶ τὴν συζευχθεῖσαν τὸν Ἀρριδαῖον Εὐρυδίκην. Ὅταν ἔφθασεν εἰς Δαμασκὸν ἠθέλησε, κατὰ τὰ ἔθιμα τῶν Μακεδόνων, νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καταδίκην τοῦ Πτολεμαίου ὡς παραβάτου τῆς εἰς τοὺς βασιλεῖς ὀφειλομένης εὐπειθείας. Ἀλλ' ὁ στρατός, ὅστις ἠγάπα τὸν «ἀρχαῖον» συναγωνιστὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἠθώωσε τὸν ἐρήμην δικασθέντα κατηγορούμενον. Ἡ τοιαύτη σοβαρὰ προειδοποίησις δὲν ἐσυνέτισε τὸν Περδίκκαν. Ἀντιθέτως μάλιστα πρὸς τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν, ὁ ἐπιμελητὴς - αὐτοκράτωρ ἐπεχείρησε νὰ δαμάσῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν μὲ σκληρὰς τιμωρίας. Κατόπιν τούτου προήλασεν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἀλλὰ ἐνῷ ἀκόμη εὑρίσκετο παρὰ τὰ πρόθυρα τῆς χώρας, πολλοὶ λοχαγοὶ καὶ ἄλλοι «ἡγεμόνες» ἠτοιμάλησαν πρὸς τὸν Πτολεμαῖον. Ἱκανὸν ὅμως τμῆμα τοῦ στρατεύματος, κατόπιν πολλῶν ὑπασχέσεων τοῦ Περδίκκα, ἐξώρμησε πρὸς διάβασιν τοῦ Νείλου. Ἀπεκρούσθη ὅμως ἐπανειλημμένως ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Αἰγύπτου κατόπιν μεγάλων ἀπωλειῶν. Τὸ χειρότερον ὅλων διὰ τὸν Περδίκκαν ἦτο ὅτι ὁ Πτολεμαῖος προεκάλεσεν ἔλλειψιν τροφῶν, νὐξήθη δὲ ὡς ἐκ τούτου ἡ δυσαρέσκεια τοῦ στρατεύματος. Τότε πολλοὶ στρατηγοὶ προσῆλθον εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἐπιμελητοῦ καὶ κατηγόρησαν αὐτὸν ἀναφανδὸν ὡς πρωταίτιον τῆς ἐπικειμένης συμφορᾶς. Ὁ Περδίκκας ἠθέλησε νὰ ἐπιδληθῇ δι' ἀπειλῶν, ἀλλ' ὅμως ὁ χιλίαρχος Σέλευκος καὶ ὁ ὑπασπιστὴς Ἀντιγένης, ἐπιπεσόντες, κατέσφαξαν αὐτόν. Τοιοῦτον οἰκτρὸν τέλος εἶχεν ὁ ἀνὴρ ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἑνότητα τοῦ ἀχανοῦς κράτους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ διαφορὰ ὅμως μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Εὐμένους συνίστατο εἰς τὸ ὅτι ὁ μὲν ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦτο ἰδεολόγος, ἐνῷ ὁ Περδίκκας ἀπέδλεπε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἐπικράτησιν.

Ἡ πολιτικὴ διορατικότης τοῦ Πτολεμαίου. Ὅταν ὁ Πτολεμαῖος ἔμαθε τὰ γεγονότα προσῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τὴν ἐπομένην, ἐχαιρέτησεν εὐλαδῶς τοὺς βασιλεῖς καὶ προσέφερε δῶρα πολύτιμα εἰς τοὺς μεγιστᾶνας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη ταχθῆ μὲ τὸ μέρος του. Ἀκόμη ὁ Πτολεμαῖος, μολονότι κυρίαρχος τῆς στιγμῆς, ἠθέλησε νὰ τηρήσῃ ὅλους τοὺς τύπους καὶ καλέσας εἰς ἐκκλησίαν τὰ στρατεύματα ἀπελογήθη ἐνώπιον αὐτῶν. Ἐπόνισεν ὅτι εὑρέθη εἰς σκληρὰν ἀνάγκην νὰ πολεμήσῃ πρὸς «ἀρχαίους» συναγωνιστάς, τοῦτο δ' ἔπραξε παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν του, πρὸς τὸ καλὸν ὅμως τῆς ἐπικρατείας. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Πτολεμαίου ἦτο τόση, ὥστε ὁμοφώνως ὅλοι προσέφερον εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον καὶ τὴν ἐξουσίαν αὐτοκράτορος ἐπιμελητοῦ τῆς βασιλείας. Ὁ διορατικὸς Πτολεμαῖος εἶχεν ἐν τούτοις ἀπὸ καιροῦ σχηματίσει τὴν γνώμην ὅτι ἡ διατήρησις τῆς ἑνότητος τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου κράτους ἦτο χίμαιρα καὶ οὐτοπία, ἀντιστρόφως δὲ προδλέπων τὸ μέλλον τῆς Αἰγύπτου, τὴν ὁποίαν ἐγνώριζε τώρα καλῶς, ἐπροτίμα νὰ βασιλεύῃ ἐπὶ τῆς χώρας αὐτῆς παρὰ ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὁλοκλήρου. Ἐπωφελήθη λοιπὸν τῆς εὐκαιρίας νὰ δώσῃ νέα δείγματα διπλωματικῆς ταπεινοφροσύνης, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἦτο φίλαρχος. Ἐπρότεινε νὰ δοθῇ τὸ ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἀπεποιήθη, εἰς δύο στρατηγούς, τὸν Πτόωνα καὶ τὸν Ἀρριδαῖον (ἄλλον Ἀρριδαῖον, ὄχι τὸν Ἀρριδαῖον - Φίλιππον τὸν βασιλεύοντα). Ἡ πρότασις τοῦ Πτολεμαίου δὲν ἤρεσεν εἰς τοὺς μεγιστᾶνας. Ὁ Πτολεμαῖος ὅμως ἐνήργησε παρασκηνιακῶς ὅπως γίνῃ δεκτὴ ἡ πρότασίς του, τὴν ὁποίαν ἐν τέλει ἀπεδέχθησαν ὅλοι. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τόσον ὁ Πύθων ὅσον καὶ ὁ Ἀρριδαῖος ἦσαν πιστοὶ εἰς τὸν Πτολεμαῖον. Παρὰ ταῦτα ὁ ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου ἔκρινε καλύτερον νὰ μοιράσῃ εἰς τοὺς δύο τὴν ἀντιδασιλείαν παρὰ νὰ τὴν συγκεντρώσῃ εἰς ἕνα μόνον πρόσωπον, ἔστω καὶ πιστὸν εἰς αὐτόν. Τοιουτοτρόπως θὰ εἶχε πάντοτε τὴν δυνατότητα νὰ ἐλέγχῃ τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν διὰ τοῦ ἑνὸς ἢ διὰ τοῦ ἄλλου. Διότι ναὶ μὲν ἐσκόπευε ν' ἀποδῇ μονάρχης τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἐπιταχύνῃ τὸν διαμελισμὸν τῆς ὅλης βασιλείας, τοῦτο δὲ διὰ νὰ εὕρῃ καιρὸν νὰ συγκροτήσῃ ὡς ἤθελε τὸ ἰδικόν του κράτος. Κατόπιν αὐτῶν συνεκλήθη καὶ πάλιν εἰς ἐκκλησίαν ὁ στρατὸς καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὸν Εὐμένη, ὁ ὁποῖος, ὡς εἴδομεν, ἔδρεπε δάφνας. Μετὰ τοῦ Εὐμένους κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον καὶ πεντήκοντα ἄλλοι στρατηγοὶ τοῦ Περδίκκα. Ἔπειτα ἐστάλησαν πρὸς τὸν Ἀντίπατρον καὶ τὸν Ἀντίγονον διαταγαὶ ὅπως σπεύσουν νὰ ἔλθουν εἰς Τριπαράδεισον τῆς Συρίας πρὸς συνάντησιν τῶν βασιλέων. Ὁλόκληρον τὸ ἀσιατικὸν στράτευμα ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν δύο ἐπιμελητῶν ἐκινήθη πρὸς Τριπαράδεισον συνοδεῦον τοὺς βασιλεῖς, ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἐπανῆλθεν εἰς Αἴγυπτον. Καθ' ὁδὸν ὅμως πρὸς τὴν Συρίαν ἡ σύζυγος τοῦ Ἀρριδαίου Εὐρυδίκη (ἡ ὁποία, ὡς ἐλέχθη, ἐμηχανορράφει μετὰ τοῦ Περδίκκα) ἐζήτησε νὰ συμμετάσχῃ τῆς ὑπερτάτης ἐξουσίας τῆς ἀντιδασιλείας. Οἱ δύο ἐπιμεληταὶ ἀπέκρουσαν τὴν ἀξίωσίν της, ἀλλ' αὕτη ἐξηνάγκασε τοὺς δύο ἐπιμελητὰς εἰς παραίτησιν διὰ τοῦ στρατεύματος, οὗτινος εἶχε κερδίσει τὴν ἀγάπην. Ἀνηγορεύθη οὕτω ἀπὸ τὸ στράτευμα ἐπιμελητὴς αὐτοκράτωρ ὁ Ἀντίπατρος. Ἀλλὰ οὔτε καὶ τοῦτο συνέφερεν εἰς τὴν Εὐρυδίκην, διότι ὁ γηραιὸς στρατηγὸς ἦτο διατεθειμένος ἐναντίον της. Ἐμηχανορράφησε λοιπὸν καὶ πάλιν ἡ Εὐρυδίκη τόσον ἐπιτυχῶς, ὥστε ὁ Ἀντίπατρος ἀπεκηρύχθη. Οὗτος ὅμως, κάτοχος μεγάλης πολιτικῆς πείρας, ἀνέτρεψε τὰ σχέδιά της καὶ τὴν ἠνάγκασε νὰ τὸν ἀνεχθῇ προσωρινῶς, μὲ σκοπὸν νὰ κερδίσῃ καιρόν. Τοιουτοτρόπως ὁ Ἀντίπατρος ἀνακηρύσσεται διὰ δευτέραν φορὰν — ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν — ἐπιμελητὴς αὐτοκράτωρ.

Ὁ Ἀντίπατρος εἰς τὸ ὕπατον ἀξίωμα. Ἡ πρώτη πολιτικὴ καὶ διοικητικὴ πρᾶξις τοῦ Ἀντιπάτρου ὑπῆρξεν ἡ ἄμεσος ἀνακατανομὴ τῶν σατραπειῶν. Σημασίαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχει ὅτι εἰς τὸν Πτολεμαῖον ἀρέθη καὶ πάλιν ἡ Αἴγυπτος. Νοεῖται οἴκοθεν ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἤθελε στέρξει μεταλλαγὴν καὶ θὰ ἐπανήρχιζεν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Πλὴν τῆς Αἰγύπτου ὁ Πτολεμαῖος ἔλαβεν ἐπίσης τὴν Ἀραδίαν, τὴν Λιβύην καὶ ὅσας ἀκόμη χώρας ἤθελε κατακτήσει πρὸς Δυσμάς. Τῆς Βαδυλωνίας ἡγεμὼν ἀνεκηρύχθη ὁ ἐπὶ Περδίκκα χιλίαρχος Σέλευκος. Ἡ Βαδυλὼν ἔπαυε μὲν νὰ εἶναι πρωτεύουσα τοῦ κράτους, παρέμενεν ὅμως μία τῶν κυριωτάτων πόλεων τῆς ἐπικρατείας. Τῆς παρακειμένης Σουσιανῆς ἡγεμὼν ὡρίσθη ὁ Ἀντιγένης, ὅστις ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἦτο ἀρχηγὸς τοῦ σώματος τῶν ὑπασπιστῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὀνομασθῆ «ἀργυρασπίδες», ἀπετέλουν δὲ τὸ κράτιστον τμῆμα τοῦ στρατεύματος, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἦσαν ἅπαντες παλαιμαχοι καὶ πιστοὶ εἰς τὸν Μακεδονικὸν Οἶκον. Αὐτοὺς λοιπὸν ἠθέλησεν ὁ Ἀντίπατρος νὰ τοὺς ἀπασχολήσῃ καὶ νὰ τοὺς ἀπομακρύνῃ τῆς Εὐρυδίκης. Διέταξεν ὅθεν 3.000 ἐκ τούτων ὅπως ἀναχωρήσουν εὐθὺς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀντιγένους, μεταδαίνοντες δὲ εἰς Σοῦσα νὰ παραλάδοιν καὶ μεταφέρουν εἰς τὴν παραλίαν ἀξιόλογον μέρος τῶν θησαυρῶν ποὺ εἶχον συσσωρευθῆ εἰς τὴν πάλιν ἐκείνην. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸν στασιάσαντα κατὰ τοῦ Περδίκκα Ἀντίγονον ἐδόθη καὶ πάλιν ἡ Φρυγία καὶ ἡ Λυκία μετὰ τῆς παρακειμένης Λυκαονίας καὶ Παμφυλίας. Ἀντὶ τοῦ Σελεύκου ὁ Ἀντίπατρος διώρισε «χιλίαρχον» —δηλαδὴ ἀρχηγὸν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς ἐπικρατείας— τὸν υἱόν του Κάσσανδρον καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν του ἐκράτησε τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, τὰς ὁποίας εἶχε καὶ πρότερον. Μετά τινα χρόνον συμπαραλαδὼν μαζί του τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ καὶ ἐπὶ πλέον ἀρκετοὺς πολεμικοὺς ἐλέφαντας, ποὺ ἦσαν οἱ πρῶτοι τοὺς ὁποίους εἶδεν ἡ Εὐρώπη, ἐγκατέλειψε τὴν Βαδυλῶνα. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ Ἀντίπατρος περιεστοιχίζετο μὲ ἀκαταδλήτους δυνάμεις, ἀφινεν ὅμως ἀκάλυπτον τὴν ἀσιατικὴν ἐπικράτειαν. Ἐπίσης ὁ Ἀντίπατρος παρέλαδε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Ἀρριδαῖον καὶ τὴν σύζυγόν του Εὐρυδίκην καὶ τὸν τριετῆ υἱὸν τῆς Ρωξάνης μετὰ τῆς μητρός του.

Ἀντίπατρος.

Καὶ εἰς μὲν τὴν Εὐρώπην ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων ὑπῆρξεν εὐθὺς ἀμέσως εὐμενὴς διὰ τὸν Ἀντίπατρον. Διότι ὁ στρατηγὸς Πολυσπέρχων κατέδαλεν εὐχερῶς τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ τοὺς Θεσσαλούς. Εἰς τὴν Ἀσίαν ὅμως ἔμενον ἰσχυροὶ ἀκόμη ἀντίπαλοι τῆς νέας καταστάσεως. Μεταξὺ τῶν πολεμίων αὐτῶν οἱ πλέον ἀξιόλογοι ἦσαν ὁ Εὐμένης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Περδίκκα Ἀλκέτας, ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρός του Ἄτταλος, ὁ ἀδελφὸς τούτου Πολέμων καὶ ἄλλοι. Θὰ ἦσαν δὲ ἀκαταγώνιστοι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοὶ ἐὰν ἔμενον ἡνωμένοι. Ἀλλὰ παρὰ τὸν κοινὸν κίνδυνον ποὺ διέτρεχον δὲν ἐγκατέλειψαν τὰς διενέξεις ποὺ τοὺς ἐχώριζον. Οἱ συγγενεῖς τοῦ Περδίκκα, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον τὴν ὀρεινὴν περιοχὴν τῆς πρὸς Νότον κειμένης Πισιδίας, δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Εὐμένους, ὁ ὁποῖος ἐκυριάρχει τῆς ὀρεινῆς Καππαδοκίας.

Νέαι ἐνθροπραξίαι. Τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀντιπάτρου ἀνέλαδεν ὁ Ἀντίγονος, ὁ ὁποῖος ἐδέσποζεν ἐπὶ τῆς Μεγάλης Φρυγίας, εὑρισκόμενος ἐν τῷ μέσῳ τῶν πολεμίων, τοὺς ὁποίους καὶ διεχώριζεν. Αἱ νέαι ἐνθροπραξίαι ἤρχισαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 320. Ὁ Ἀντίγονος ἐπέπεσε κατὰ πρῶτον ἐναντίον τοῦ Εὐμένους, ὅστις εἶχε μεγαλύτερας δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκοντο εἰς πλεονεκτικὴν θέσιν ἐπὶ τῶν ἀνεσπεπταμένων πεδίων τῆς Καππαδοκίας, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἐκάμφθη χάρις εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ ὑποστρατήγου του Ἀπολλωνίδου. Ὁ στρατηγὸς οὗτος, ἔμπιστος τοῦ Εὐμένους, εἶχεν ἔλθει εἰς συνεννόησιν μὲ τὸν Ἀντίγονον. Κατὰ τὴν πλέον κρίσιμον δὲ στιγμὴν τῆς μάχης ἠτομόλησε. Διὰ τῆς προδοσίας αὐτῆς ὁ Εὐμένης ἔχανεν αἰφνιδίως δύναμιν 8.000 ἀνδρῶν, δι' αὐτὸ δὲ καὶ ὑπεχώρησεν, ἀλλὰ μὲ τάξιν. Φεύγων ηὐτύχησε νὰ συλλάδῃ τὸν προδότην, τὸν ὁποῖον ἐκρέμασεν ἐπὶ τόπου, ἔπειτα δὲ ἀπερχόμενος ἐπιτηδείως δίχως νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν νικητῶν, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἀπέδωσεν εἰς τοὺς νεκροὺς του τὰς νενομισμένας τιμάς. «...Ὥστε τὸν Ἀντίγονον ὕστερον ἐπελθόντα θαυμάζειν τὸ θάρρος αὐτοῦ καὶ τὴν εὐστάθειαν».

Ἐφ' ὅσον ὅμως εἶχε χάσει τὸ κύριον τμῆμα τῶν δυνάμεών του, ὁ Εὐμένης ἔκρινε καλὸν νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὴν Ἀρμενίαν, ὅπου ἐσκόπευε νὰ ἀναζητήσῃ νέους συμμάχους καὶ ἐνισχύσεις. Ἀλλ' ἡ ὑποχώρησις αὐτὴ ἦτο ἐγχείρημα δυσχερέστατον καὶ ἄκρως ἐπικίνδυνον. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἐθαύμασεν ἡ στρατιωτικὴ ἱστορία τῶν αἰώνων τὴν σώφρονα

τόλμην καὶ τὴν ἀριστοτεχνικὴν δεξιότητα τοῦ Εὐμένους. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀντίπαλός του δὲν ὑπελείπετο εἰς ἱκανότητα, φράξας πανταχόθεν τὴν δίοδον, μέχρις ὅτου ὁ Εὐμένης ἀντιληφθεὶς ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ προχωρήσῃ περισσότερον, διέλυσε τὸ στράτευμά του καὶ συμπαραλαβὼν μόνον 500 ἱππεῖς καὶ 200 μόλις πεζοὺς ὡχυρώθη εἰς Νῶρα, χωρίον ἀπόρθητον ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του, φροντίσας νὰ συλλέξῃ ἐκ τῶν πέριξ τρόφιμα τόσον ἄφθονα ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ ἔτη ὁλόκληρα, καραδοκῶν νέας εὐκαιρίας. Ὁ Ἀντίγονος πληροφορηθεὶς περὶ τῶν πλουσίων ἐφοδίων τοῦ Εὐμένους, δὲν ἔκρινε καλὸν νὰ παρατείνῃ τὴν ματαίαν πολιορκίαν καὶ ἀπεχώρησεν. Ἦτο βεβαίως κύριος τῆς καταστάσεως, οὐχ ἧττον ὅμως ἠσθάνετο ἐπισφαλῆ τὴν τύχην του ἐφ' ὅσον ἀπέμενεν ἀδάμαστος ὁ ἱκανὸς καὶ πολυμήχανος ἀντίπαλός του. Δι' αὐτὸ ἔκρινεν ὁ νικητὴς προτιμοτέραν τὴν συνεννόησιν καὶ διὰ πρεσβείας παρεκάλεσε τὸν Εὐμένη νὰ κατέλθῃ ἀπὸ τὸ ἀχυρόν του διὰ νὰ διαπραγματευθοῦν ἀπ' εὐθείας. Ὁ Εὐμένης ἀπήντησεν ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν συνέντευξιν ἐὰν ἐστέλλοντο πρὸς αὐτὸν ὅμηροι. Τὴν τοιαύτην ἀπαίτησίν του ἐδικαιολόγησε μὲ τὸ ὅτι ὁ μὲν Ἀντίγονος ἔχει πολλοὺς φίλους ἱκανοὺς νὰ ἀναλάβουν τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ ἐὰν συμβῇ εἰς αὐτὸν κακόν. Ἐνῷ ἐὰν ἤθελε πάθει ὁ Εὐμένης, οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ, διότι οὐδεὶς ἦτο ἰσάξιός του. Ἡ τοιαύτη ἀπάντησις ἐφάνη προσδλητικὴ πρὸς τὸν Ἀντίγονον, ὁ ὁποῖος παρήγγειλεν εἰς τὸν πολιορκούμενον νὰ ὁμιλῇ ὡς πρὸς «κρείττονα» (Σημ.: Τὸ ἐπίθετον αὐτὸ εἶχεν ὡς γνωστὸν τὴν σύνθετον ἔννοιαν τοῦ καλύτερος, ἰσχυρότερος καὶ ἀνώτερος). Εἰς τὴν παραγγελίαν ἐκείνην ὁ Εὐμένης ἀπήντησεν ἀγερώχως: «Οὐδένα ἐμαυτοῦ κρείττονα νομίζω, μέχρις ἂν ὦ τοῦ ξίφους κύριος» (κανένα δὲν ἀναγνωρίζω «κρείττονα» ἐμοῦ ἐφόσον ἐξουσιάζω τὸ σπαθί μου). Τέλος ἔστειλεν ὁ Ἀντίγονος πρὸς τοὺς πολιορκημένους τὸν ἀνεψιόν του Πτολεμαῖον ὡς ὅμηρον καὶ τότε κατέβη ὁ Εὐμένης ἄνευ φρουρᾶς πρὸς τὸν τόπον τῆς συνεντεύξεως. Ἡ πρώτη ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων ὑπῆρξε δραματική. Οἱ δύο παλαιοὶ συμπολεμισταὶ ἐλησμόνησαν πρὸς στιγμὴν τὴν ἔχθραν των καὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὰς ἀγκάλας ἀλλήλων. Αἱ διαπραγματεύσεις ἤρχισαν ὑπὸ τοὺς καλοὺς αὐτοὺς οἰωνούς, ὅταν αἴφνης ἠκούσθη φοβερὸς θόρυβος ἔξω τῆς σκηνῆς τοῦ Ἀντιγόνου. Πλῆθη ἀνδρῶν καὶ βαθμοφόρων εἶχον πληροφορηθῆ ὅτι εὑρίσκετο εἰς τὸ στρατόπεδον ὁ περίφημος Εὐμένης καὶ ἐπέμενον νὰ τὸν γνωρίσουν προσωπικῶς. Ὁ Εὐμένης ἔμεινεν ἀτάραχος, ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος ἔδειξεν ἀνησυχίαν ἐφόσον ἐγνώριζε πόσον εὐμετάβλητοι ἦσαν αἱ διαθέσεις τοῦ στρατεύματος. Συνέχισαν ἐν τούτοις καὶ οἱ δύο τὰς συζητήσεις μὲ πνεῦμα φιλίας. Ὁ Εὐμένης ἐδέχετο νὰ συνθηκολογήσῃ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἀποδοθοῦν εἰς αὐτὸν ὅλαι αἱ χῶραι τὰς ὁποίας κατεῖχε προηγουμένως, ὅλαι αἱ τιμαὶ καὶ ὅλοι οἱ θησαυροί του. Αἱ ἀπαιτήσεις αὗται ἦσαν φυσικὰ ἀπαράδεκτοι ἀπὸ μέρους τοῦ Ἀντιγόνου, ὁ ὁποῖος θὰ ὑπεβιβάζετο οὕτω εἰς ὑποτελῆ τοῦ ἀντιπάλου του. Δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους διεκόπησαν αἱ διαπραγματεύσεις κατὰ τρόπον ἐν τούτοις ἱπποτικόν, συνεφώνησαν δὲ οἱ δύο ἀντίπαλοι νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα διὰ νὰ κρίνῃ ἐν τέλει ἡ τύχη τῶν ὅπλων. Ἡ ἔξω ὅμως τῆς σκηνῆς ἀταξία τοῦ πλήθους προσέλαβε τόσον μεγάλας διαστάσεις, ὥστε ὁ Ἀντίγονος φοβούμενος διὰ τὴν ζωὴν τοῦ φιλοξενουμένου του Εὐμένους ἠναγκάσθη νὰ τὸν προαστήσῃ μὲ τὸ σῶμα του καὶ νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ, λιθοβολῶν ἀκόμη καὶ βαθμοφόρους τοῦ στρατεύματός του. Ὁ Εὐμένης ἐπανῆλθε σῶος εἰς τὸ ἀπρόσβλητον φρούριόν του καὶ ἐνεκλείσθη εἰς αὐτὸ συνεχίζων τὴν ἄμυνάν του.

Μετὰ τὴν ματαίαν ἐκείνην ἀπόπειραν συνδιαλλαγῆς ὁ Ἀντίγονος ἀντελήφθη ὅτι ματαίως χρονοτριβεῖ καὶ ἀπεφάσισε νὰ περιορισθῇ εἰς ἁπλοῦν ἀποκλεισμὸν τοῦ ἀντιπάλου του, διέθεσε δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἕνα σῶμα στρατοῦ. Ὁ ἴδιος μὲ τὰς λοιπὰς δυνάμεις του ἐβάδισε περὶ τὰ τέλη τοῦ 320 π.Χ. πρὸς τὴν Πισιδίαν, ὅπου εὑρίσκετο ἐπὶ ποδὸς πολέμου ὁ ἀδελφὸς τοῦ Περδίκκα Ἀλκέτας καὶ οἱ συγγενεῖς του, μὲ μικρὰς ὅμως δυνάμεις, ποὺ δὲν ὑπερέβαινον εἰς πεζοὺς μὲν τοὺς 16.000, εἰς ἱππεῖς δὲ μόλις 900, ἐνῷ ὁ ἐπερχόμενος ἀντίπαλος διέθετε 40.000 πεζοὺς, 7.000 ἱππεῖς καὶ 70 πολεμικοὺς ἐλέφαντας. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ἡ μάχη ὑπῆρξε συντριπτικὴ διὰ τοὺς φίλους τοῦ ἐκλιπόντος Περδίκκα, μόνος δὲ ὁ Ἀλκέτας κατώρθωσε νὰ διασώσῃ καὶ νὰ μεταβῇ εἰς ἄλλην περιοχήν, ὅπου ὅμως συνελήφθη καὶ ἐφονεύθη. Οἱ ὑπαρχηγοὶ τοῦ ἡττηθέντος, ὁ Ἄτταλος, ὁ Πολέμων καὶ ὁ Δόκιμος, συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι.

Κατόπιν τῆς ἐκβάσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων, ὁ Ἀντίγονος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Φρυγίαν, ὅπου ἡ ἕδρα του, νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος, σχεδιάζων τώρα τὸ πῶς νὰ ἀναδειχθῇ ἀπόλυτος μονάρχης τῆς ἀπεράντου ἐπικρατείας. Τὰς φιλοδοξίας του αὐτὰς τὰς ἐνίσχυσαν χαρμόσυνοι ἐξ Εὐρώπης εἰδήσεις. Διὰ νὰ παρακολουθήσωμεν ὅμως τὰ δσα ἔμελλον νὰ διαδραματισθοῦν, πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν πρὸς στιγμὴν εἰς τὰ συμβάντα τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὅταν ὁ γηραιὸς Ἀντίπατρος ἐπανῆλθεν εἰς Εὐρώπην, κατώρθωσε μέσα εἰς μικρὸν χρονικὸν διάστημα νὰ τακτοποιήσῃ πλήρως τὴν ἐκεῖ κατάστασιν. Εὗρε τοὺς Αἰτωλοὺς νικημένους, τὴν Θεσσαλίαν ὑποτεταγμένην, ἐνῷ μακεδονικαὶ φρουραὶ εἶχον τοποθετηθῆ εἰς ὅλας τὰ ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις. Ὁ Ἀντίπατρος ὡλοκλήρωσε τὴν ἀσφάλειάν του μὲ διορισμοὺς ὀλιγαρχικῶν κυβερνήσεων εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τούτοις μφίσταντο σχεδὸν πανταχοῦ διενέξεις μεταξὺ τῶν δύο παλαιῶν πολιτικῶν κομμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕνα (τὸ ὀλιγαρχικὸν) ἤθελε τὴν μακεδονικὴν κατοχήν, τὸ δὲ ἄλλο (τὸ δημοκρατικὸν) ὑποστήριζε τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ παλαιὸν ἀποσυγκεντρωτικὸν σύστημα τῶν αὐτονόμων πόλεων. Ὑπερίσχυον ὅμως οἱ ὀλιγαρχικοί, ὄχι τόσον διότι ὑποστηρίζοντο ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας, ὅσον διότι τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐξυπηρετοῦντο ὑπὸ τῆς μακεδονικῆς ἐξουσίας. Αἱ Θῆβαι δὲν ὑπῆρχον πλέον παρὰ μόναι ὡς ἐρείπια. Ἡ Σπάρτη εἶχε καταντήσει μικρὰ κωμόπολις μὲ ὀλίγας μόνον ἑκατοντάδας κατοίκων. Τέλος αἱ Ἀθῆναι εὑρίσκοντο εἰς πλήρη παρακμήν. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ὁ πρώτος τυχὼν ξένος ἐπιδρομεὺς θὰ εἶχε κατακτήσει εὐκόλως τὴν Ἑλλάδα ἐὰν δὲν τὴν ὑπερήσπιζον αἱ μακεδονικαὶ φρουραί. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ φόνιμος καὶ διορατικὸς Φωκίων, μαλονότι πτωχός, ἡγεῖτο τῆς φιλομακεδονικῆς μερίδος καὶ δὲν ἤθελησε νὰ ἀναλάβῃ ἐπίσημον πρεσβείαν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν ποὺ ἐζήτουν τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς ἀπὸ τὴν Μουνυχίαν. Ἐγνώριζε καλὰ ὁ γηραιὸς Φωκίων ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν Μακεδόνων θὰ ἀπετέλει ἀφορμὴν νέας ἐστιτερικῆς διαμάχης τῶν Ἀθηναίων. Ὅπως ἤδη ἀνεφέραμεν εἰς προηγούμενα, ἡ φιλομακεδονικὴ μερὶς τῶν Ἀθηνῶν εἶχε καὶ ἕνα ἄλλον ἡγέτην, τὸν Δημάδην, ποὺ δὲν παρουσίαζε καμίαν ἀπὸ τὰς ἀρετὰς τοῦ Φωκίωνος. Ὁ Ἀντίπατρος συγκρίνων τοὺς δύο ἐκείνους πολιτικοὺς ἔλεγε συχνά: «Τὸν μὲν Φωκίωνα οὐδέποτε κατώρθωσα νὰ τὸν πείσω νὰ δεχθῇ τὸ παραμικρὸν δῶρον, τὸν δὲ Δημάδην οὐδέποτε κατώρθωσα νὰ τὸν κάμῃ νὰ χορτάσῃ». Σπάταλος ἄσωτος, ἀλλὰ καὶ πολιτικὸς τυχοδιώκτης, ὁ Δημάδης δὲν ὑποστήριζε τοὺς Μακεδόνας ἀπὸ ἰδεολογίαν, ἀλλὰ ἀπὸ συμφεροντολογικὸν καιροσκοπισμόν. Ὅταν ἀντελήφθη ὅτι πρὸς στιγμὴν ἡ νίκη τῶν ὅπλων ἦτο μὲ τὸ μέρος τοῦ Περδίκκα ἔγραψε πρὸς ἐκεῖνον μυστικὰς ἐπιστολὰς καὶ τοῦ προσέφερε τὰς προδοτικάς ὑπηρεσίας του ἐναντίον τοῦ Ἀντιπάτρου, τὸν ὁποῖον ἐξύβριζε. Τώρα, ὅταν ἐπεκράτησεν ὁ Ἀντίπατρος, ὁ Δημάδης ἔσπευσε νὰ δηλώσῃ φιλίαν καὶ ἐδέχθη προθύμως νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρεσβείαν τὴν ὁποίαν ἀπεπειρᾶτο ὁ Φωκίων. Συνοδευόμενος λοιπὸν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Δημέου ἀνεχώρησεν ὁ Δημάδης μεταβαίνων εἰς Μακεδονίαν διὰ νὰ συναντηθῇ μὲ τὸν Κάσσανδρον, υἱὸν καὶ τοποτηρητὴν τοῦ Ἀντιπάτρου. Ὁ Κάσσανδρος ὅμως εἶχεν ἤδη εἰς χεῖρας του μίαν τῶν ἐπιστολῶν ὅπου ὁ Δημάδης ἐξύβριζε τὸν πατέρα του ἀποκαλῶν τὴν ἔνδοξον Μακεδόνα «παλαιὸν σαπρὸν στήμονα» (γέρικο δηλαδὴ καὶ σάπιο νῆμα) ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐκρέματο ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἑλλάς. Κατόπιν τούτου ὁ Κάσσανδρος συνέλαβε τὸν Δημάδην καὶ τὸν Δήμεον καὶ τοὺς ἐθανάτωσεν. Ἡ μακεδονικὴ φρουρὰ παρέμεινε φυσικὰ εἰς τὴν Μουνυχίαν. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὗρε τὰ πράγματα ὁ ἐπιστρέψας Ἀντίπατρος, ὁ ὁποῖος ὅμως μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 80 ἐτῶν (319 π.Χ.).

Ὁ θάνατός του ἀπετέλεσε πραγματικὴν συμφορὰν διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: Ὁ Ἀντίπατρος ἦτο ἕνας πραγματικὸς πολιτικὸς ἰδεολόγος. Ἐπίστευεν, ὅπως καὶ ὁ ἀντίπαλός του Εὐμένης, εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διατηρηθῇ ἑνιαία ἡ ἑλληνομακεδονικὴ κυριαρχία ἀνὰ τὸν κόσμον. Δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἐθυσίασε τὰ οἰκογενειακά του συμφέροντα, ἀντὶ δὲ νὰ κληροδοτήσῃ τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν υἱόν του Κάσσανδρον ἐξέλεξεν ὡς διάδοχόν του τὸν πρεσβύτην ἀλλὰ ἔμπειρον Πολυσπέρχοντα, ποὺ ἐχρημάτισε στρατηγὸς σπουδαῖος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ Κάσσανδρος ἔμενε χιλίαρχος (δηλαδὴ ἀρχηγὸς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων) ὅπως καὶ πρίν. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἤρεσε διόλου εἰς τὸν φιλόδοξον νέον, ποὺ ἤθελε νὰ διεκδικήσῃ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν ἀδιαφόρων ἐὰν προεκάλει ἐμφύλιον σπαραγμόν. Τοῦτο ἦτο τὸ γεγονὸς ποὺ τὸ ἐπληροφορήθη μὲ ἐξαιρετικὴν εὐχαρίστησιν ὁ Ἀντίγονος μόλις ἐπέστρεψε νικητὴς εἰς τὴν Φρυγίαν. Ὅπως προέβλεψεν, ὁ Κάσσανδρος δὲν ἤργησε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειάν του διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὸν Πολυσπέρχοντα.

Πρὸς τὸν Κάσσανδρον ἐστράφη καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖος, ὅστις ἀρπάσας ἀπὸ τὸν Λαομέδοντα τὴν Συρίαν καὶ ἐπεκτείνας τὸ κράτος του ὑπελόγιζε νὰ ἱδρύσῃ βασίλειον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ δὲν ἤθελε νὰ τελῇ πλέον ὑπὸ τὸ ἐν Μακεδονίᾳ κέντρον. Εἰς τὴν συμμαχίαν Ἀντιγόνου καὶ Πτολεμαίου ὑπὲρ τοῦ Κασσάνδρου καὶ κατὰ τοῦ Πολυσπέρχοντος ἐκλήθη νὰ μετάσχῃ καὶ ὁ εἰς Νῶρα πολιορκημένος Εὐμένης. Ἀλλ' αὐτὸς προτίμησε νὰ στραφῇ πρὸς τὸν Πολυσπέρχοντα, ὅστις τὸν ἐκάλεσε καὶ αὐτός. Ἐξ ἄλλου ὁ Πολυσπέρχων προσοικειώθη καὶ τὴν Ὀλυμπιάδα, ἀνακαλέσας αὐτὴν ἐξ Ἠπείρου, ὅπου εἶχε καταφύγει ἀφ' ὅτου ἀνηγορεύθη ἀντιβασιλεὺς ὁ Ἀντίπατρος, τὸν ὁποῖον ἀρχῆθεν ἐμίσει, καθὼς καὶ τὸν υἱόν του Κάσσανδρον.

Ὁ Εὐμένης, ταχθεὶς μὲ τὸν Πολυσπέρχοντα, κατέλαβε τὴν Φοινίκην τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ὁ Πτολεμαῖος καὶ προσηταιρίσθη τὸν Ἀντιγένη, ἀρχηγὸν τῶν ὑπασπιστῶν, τῶν «ἀργυρασπίδων». Οἱ ἀργυράσπιδες, 500 τὸν ἀριθμόν, ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἀπετέλουν μέρος τῆς φρουρᾶς του καὶ ἐλέγοντο οὕτω διότι ἔφερον ἐπαργύρους ἀσπίδας. Μὲ τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα κατέσχεσεν ὁ Εὐμένης ὑπελόγιζε νὰ ἐξοπλίσῃ στόλον εἰς τὴν Φοινίκην, ἵνα ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τοῦ Πολυσπέρχοντος, διότι διὰ ξηρᾶς ἐμεσολάβουν αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Ἀντιγόνου.

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Πολυσπέρχων ἐν Μακεδονίᾳ διὰ ν' ἀντιμε-

τωπίσω τὸν συνασπισμὸν Κασσάνδρου—Ἀντιγόνου—Πτολεμαίου, προσεπάθησε νὰ προσελκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῦτο δὲ διετήρησε μὲν τὰς μακεδονικὰς φρουρὰς ὅπου ὑπῆρχον αὗται ἐγκατεστημέναι, ἀλλὰ ἐπανέφερε τὸ ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου πολίτευμα. Οὕτω δὲ ἐπεκράτησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις οἱ δημοκρατικοί, ἀντὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν, τοὺς ὁποίους εἶχον ἐνισχύσει ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κάσσανδρος νὰ καταλάβουν τὴν ἀρχήν. Ἔστειλε δὲ τὸν υἱόν του Ἀλέξανδρον ὁ Πολυσπέρχων εἰς τὴν Ἀττικὴν διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν Μουνυχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο μακεδονικὴ φρουρὰ ὑπὸ τὸν Νικάνορα.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπανελθόντες οἱ δημοκρατικοὶ καὶ ὑπερισχύσαντες, ἐνθαρρυνθέντες δὲ ἐκ τοῦ ὑποσχομένου πολιτικὰς ἐλευθερίας διαγγέλματος τοῦ Πολυσπέρχοντος ἠξίωσαν ἀπὸ τὸν Νικάνορα νὰ παραδώσῃ τὴν Μουνυχίαν. Ὁ Φωκίων ἐπενέβη συμβιβαστικῶς, ἀλλὰ δὲν ἔφερεν ἀποτέλεσμα, ὁ δὲ Νικάνωρ κατέλαβε καὶ τὸν Πειραιά. Οἱ δημοκρατικοὶ κατηγόρησαν τότε ἐπὶ προδοσίᾳ τὸν Φωκίωνα καὶ τοὺς ἄλλους ὀλιγαρχικούς, διότι ἄφησαν νὰ καταληφθῇ ὁ Πειραιεύς. Ὁ Φωκίων ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ τότε εἰς τὸν Πολυσπέρχοντα, ὅστις κατήρχετο εἰς Ἑλλάδα συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀρριδαίου. Ὁ Πολυσπέρχων, λησμονῶν τὰς πρὸς τοὺς Μακεδόνας ὑπηρεσίας τοῦ Φωκίωνος καὶ παρὰ τὴν πρὸς τὴν ἐντιμότητα αὐτοῦ ἐκτίμησιν, ἀποβλέπων δὲ εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι ἔστειλαν πρεσβείαν ὑπὸ τὸν Ἀγνωνίδην ζητοῦντες νὰ τοὺς παραδώσῃ τὸν Φωκίωνα, τὸν ἀπέστειλεν εἰς Ἀθήνας νὰ δικασθῇ.

Καὶ ἐπανελήφθη ἐν Ἀθήναις τρίτον, μετὰ τὴν καταδίκην τῶν νικητῶν εἰς Ἀργινούσας στρατηγῶν καὶ τοῦ Σωκράτους ἀργότερον, δικαστικὸν ἀνοσιούργημα, καταδικασθέντος τοῦ Φωκίωνος νὰ πίῃ τὸ κώνειον. Οὐδ' ἠρκέσθη εἰς τὸν θάνατον τοῦ Φωκίωνος μόνον ὁ ἀθηναϊκὸς λαός, ἀλλὰ καὶ ὁ νεκρός του ἐρρίφθη ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς.

Ἡ ῥῆξις Πολυσπέρχοντος καὶ Κασσάνδρου. Ὁ Νικάνωρ, ὅστις πρὸς στιγμὴν ἐφάνη διατεθειμένος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Κάσσανδρον, δὲν παρέδωσε τὸν Πειραιὰ καὶ ὁ Πολυσπέρχων, ἀφήσας τὸν υἱόν του Ἀλέξανδρον νὰ πολιορκῇ τὸν Πειραιά, κατῆλθεν εἰς Πελοπόννησον ἵνα ἀσαλίσῃ τὴν Κόρινθον καὶ τὰ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα. Καὶ ἐστερέωσε μὲν τὴν κατοχὴν τῆς Κορίνθου, ἀλλ' ἐπιχειρήσας νὰ καταλάβῃ τὴν Μεγαλόπολιν ἀπέτυχεν. Ἡ ἀποτυχία του δὲ αὕτη παρέσυρεν ὑπὲρ τοῦ Κασσάνδρου καὶ πολλὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Αἱ Ἀθῆναι ὅμως ἐνέμειναν εἰς τὴν μετὰ τοῦ Πολυσπέρχοντος συμμαχίαν. Ἀλλ' ἡττηθέντος τοῦ στόλου των παρὰ τὴν Σαλαμῖνα καὶ μετὰ τὴν καταναυμάχησιν τοῦ στόλου τοῦ Πολυσπέρχοντος ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου παρὰ τὸ Βυζάντιον, οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσουν συνεννόησιν μὲ τὸν Κάσσανδρον καὶ ὡς μεσάζων ἐχρησίμευσεν ὁ φιλόσοφος Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐκ τῶν μετριοπαθῶν ὀλιγαρχικῶν, ὅστις, ἐπελθόντος συμβιβασμοῦ, ἐξελέγη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου ἐπιμελητὴς τῶν Ἀθηνῶν (317 π.Χ.).

Ἡ μάχη τῶν βασιλισσῶν

Εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὁ Κάσσανδρος ἀνεχώρησεν ἐσπευσμένως εἰς Μακεδονίαν, προσκληθεὶς ἀπὸ τὴν σύζυγον τοῦ βλακὸς βασιλέως Ἀρριδαίου Εὐρυδίκην, τὴν φιλόδοξον θυγατέρα τῆς Κυνάνης. Ἡ Εὐρυδίκη, ὅταν ὁ Πολυσπέρχων ἀνεκάλεσεν ἐκ τῆς Ἠπείρου τὴν μητέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὀλυμπιάδα, ἀντελήφθη ὅτι καὶ αὐτὴς καὶ τοῦ βασιλέως συζύγου της ἡ θέσις καθίστατο λίαν ἐπικίνδυνος. Ἦτο γνωστὴ ἡ ἐμπάθεια καὶ ἡ σκληρότης τῆς Ὀλυμπιάδος, ἡ ὁποία βαρέως ἔφερεν ὅτι ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν ὁποῖον ἐκόσμησεν ὁ μέγας υἱός της ἐκάθητο ὁ βλὰξ υἱὸς μιᾶς Θεσσαλῆς παλλακῆς τοῦ συζύγου της, ὁ Ἀρριδαῖος. Ἐν τῇ ἀπογνώσει της ἡ Εὐρυδίκη ἐκάλεσεν εἰς βοήθειάν της τότε τὸν Κάσσανδρον, ὑπολογίζουσα ἐπὶ τοῦ μίσους τοῦ ὑπάρχοντος μεταξὺ τῆς Ὀλυμπιάδος καὶ αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ πατρός του. Ἐν Μακεδονίᾳ ὁ Κάσσανδρος εὗρε καὶ ἄλλους διατεθειμένους νὰ τὸν ἐνισχύσουν. Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ πατρός του δυσαρεστηθέντες κατὰ τοῦ Πολυσπέρχοντος, ἐστράφησαν πρὸς αὐτόν. Ἡ Εὐρυδίκη διὰ τοῦ μικρόνου συζύγου της ἀνεκήρυξεν, ἐπευφημούντων καὶ πολλῶν ἐκ τοῦ στρατοῦ, ἐπιμελητὴν τῆς βασιλείας ἀντὶ τοῦ Πολυσπέρχοντος τὸν Κάσσανδρον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐστράφησαν ἤδη καὶ ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Βορείου Ἑλλάδος. Ὁ Κάσσανδρος, ἐπιτυχὼν τὴν ἀνακήρυξίν του, κατῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ἐνίσχυσε τὴν πιστὴν πρὸς αὐτὸν φρουρὰν τῆς Μεγαλοπόλεως καὶ ἐπολιόρκησε τὴν ἀντιστᾶσαν Τεγέαν. Ἀλλὰ δυσάρεστα μηνύματα ἐκ Μακεδονίας τὸν ἠνάγκασαν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ σπεύσῃ ταχέως εἰς Μακεδονίαν, ὅπου δραματικὰ ὅσον καὶ περίεργα γεγονότα διεδραματίζοντο. Ἡ Ὀλυμπιάς, συνοδευομένη ἀπὸ τὸν ἐξάδελφόν της βασιλέα τῆς Ἠπείρου Αἰακίδην, ἦλθεν εἰς Μακεδονίαν ν' ἀποκατασταθῇ εἰς τὴν κυρίαρχον θέσιν της. Ἀλλ' ἡ Εὐρυδίκη δὲν ἔμεινεν ἀργή. Διὰ νὰ ἀντεπεξέλθῃ ἐναντίον τῆς Ὀλυμπιάδος συνέλεξε στρατόν. Οἱ δύο στρατοί, ὁ ἠπειρωτικὸς τῆς Ὀλυμπιάδος καὶ ὁ μακεδονικὸς τῆς Εὐρυδίκης, συνηντήθησαν παρὰ τὰ Εὔια τῆς Δασσαρήτιδος (παρὰ τὴν Λυχνίτιδα λίμνην). Ἡ Ὀλυμπιάς, τῆς ὁποίας ὁ στρατὸς ἦτο μικρότερος καὶ δὲν εἶχε τὸ φρόνημα τοῦ μακεδονικοῦ, ἐξεμεταλλεύθη τὸ νάρθηκον καὶ τὸν σεβασμόν, τὸν ὁποῖον ὡς μήτηρ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, παρ' ὅλα της τὰ πάθη, ἀπήλαυνε παρὰ τῷ μακεδονικῷ στρατῷ. Καὶ κατὰ τὴν κρίσιμον φάσιν τῆς μάχης ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τῶν Μακεδόνων, οἱ ὁποῖοι τότε ἠρνήθησαν νὰ πολεμήσουν κατὰ τῆς μητρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ Εὐρυδίκη συνελήφθη καθὼς καὶ ὁ σύζυγός της βασιλεὺς Ἀρριδαῖος Φίλιππος.

Ἡ Ὀλυμπιάς, κυρία τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἐχθρῶν της, ἐπέδειξε τὸν ἀδυσώπητον χαρακτῆρα της. Ἐνετείχισε τὸν Ἀρριδαῖον καὶ τὴν Εὐρυδίκην ἐντὸς στενῆς φυλακῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐδράδυνον νὰ ἀποθάνουν, ἀνυπομονήσασα, τὸν μὲν μισητὸν Ἀρριδαῖον ἐφόνευσεν, ἀναδείξασα μόνον βασιλέα τὸν ἐγγονόν της, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τῆς Ρωξάνης, Ἀλέξανδρον Δ', κατὰ δὲ τῆς Εὐρυδίκης ἐπεφύλαξεν ἐκδίκησιν λεπτοτέραν· τῆς ἔστειλε δηλητήριον, ἐγχειρίδιον καὶ ἀγχόνην διὰ νὰ ἐκλέξῃ ἡ ἰδία τὸ μέσον τοῦ θανάτου της. Ἡ Εὐρυδίκη ἐκρεμάσθη μὲ τὴν ζώνην της, εὐχηθεῖσα εἰς τὴν Ὀλυμπιάδα ὁμοίαν τύχην. Ἡ εὐχὴ δὲ ἢ μᾶλλον ἡ κατάρα αὐτὴ δὲν ἤργησε νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἡ ἀγριότης τῆς Ὀλυμπιάδος ἐξήγειρε πολλοὺς Μακεδόνας, ὁ ἐπιστρέψας δὲ ἐκ Πελοποννήσου Κάσσανδρος εὗρε πρόσφορον τὸ ἔδαφος διὰ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν κυριαρχίαν του. Ὁ Πολυσπέρχων ἦτο ἀπασχολημένος εἰς τὴν Περραιβίαν, τὸν δὲ Αἰακίδην καθήρεσαν οἱ Ἠπειρῶται ὑποκινήσει τοῦ Κασσάνδρου.

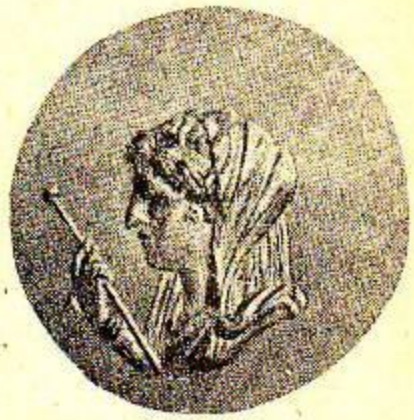

Ὀλυμπιάς (προτομὴ ἐπὶ χρυσοῦ μεταλλίου εἰς τὸ νομισματικὸν μουσεῖον τοῦ Βερολίνου).

Ἡ Ὀλυμπιὰς ἀπομονωμένη κατέφυγε μετ' ὀλίγων ὀπαδῶν, τῆς ἐξ ἄλλης μητρὸς ἀδελφοῦ Θεσσαλονίκης, τῆς Ρωξάνης καὶ τοῦ μικροῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Πύδναν, ὅπου τὴν ἐπολιόρκησεν ὁ Κάσσανδρος καὶ διὰ τῆς πείνης ἠνάγκασε τοὺς μετ' αὐτῆς νὰ παραδοθοῦν τὸ 316 π.Χ., ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ φεισθῇ τῆς ζωῆς των. Καὶ τῆς μὲν Ρωξάνης καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐφείσθη προσωρινῶς ὁ Κάσσανδρος τῆς ζωῆς, περιορίσας αὐτοὺς ἐν αἰχμαλωσίᾳ εἰς Ἀμφίπολιν, καθὼς καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Ὀλυμπιάδα ὅμως παρέπεμψεν εἰς δίκην ἐπὶ προδοσίᾳ. Ἡ ἀγέρωχος Ὀλυμπιὰς ἠρνήθη νὰ παρουσιασθῇ καὶ ἐδικάσθη ἐρήμην ὑπὸ τοῦ στρατοῦ εἰς θάνατον. Ἴσως παρουσιαζομένη νὰ ἐσώζετο, διότι καὶ μετὰ τὴν καταδίκην της τὸ ἐκ 200 ἀνδρῶν μακεδονικὸν ἀπόσπασμα, τὸ σταλὲν ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς, ἠρνήθη νὰ θέσῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς μητρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅταν αὕτη ἐνεφανίσθη ἐνδεδυμένη τὴν βασιλικὴν χλαμύδα καὶ ὑποβασταζομένη ὑπὸ δύο θεραπαινίδων της. Ἀλλ' ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Κασσάνδρου ἡ Ὀλυμπιὰς εἶχεν ἀντάξιόν της εἰς ἀδίστακτον σκληρότητα ἀντίπαλον. Ἐξώθησε λοιπὸν ὁ Κάσσανδρος ἑκατὸν συγγενεῖς τῶν ἐξοντωθέντων ὑπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος Μακεδόνων, οἱ ὁποῖοι πένθιμα φέροντες ἐνδύματα ἐφόνευσαν τὴν Ὀλυμπιάδα διὰ λίθων.

Γενόμενος πλέον κύριος τῆς Μακεδονίας ὁ Κάσσανδρος καὶ θέλων νὰ ἰσχυροποιήσῃ τὴν θέσιν του, ἐνυμφεύθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Θεσσαλονίκην, θυγατέρα τοῦ Φιλίππου Β' ἐκ Θεσσαλῆς τινος Νικασιπόλιδος, πρὸς τιμὴν δὲ αὐτῆς ἔκτισε καὶ τὴν ὁμώνυμον πόλιν εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ἑτέραν δὲ πόλιν κτισθεῖσαν εἰς τὴν Χαλκιδικὴν ὠνόμασε Κασσάνδρειαν. Ἀνίδρυσεν ἐπίσης τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατεστραμμένας Θήβας καὶ κατέστη κυρίαρχος ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Πολυσπέρχοντος καταφυγόντος εἰς τοὺς Αἰτωλούς.

Ὁ πόλεμος Ἀντιγόνου καὶ Εὐμένους. Κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα εἰς τὴν Ἀσίαν συνεχίζετο ὁ μεταξὺ Εὐμένους ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἀντιγόνου καὶ Πτολεμαίου ἀφ' ἑτέρου ἀγών. Ὁ Εὐμένης, ἐπελθόντος κατ' αὐτοῦ τοῦ Ἀντιγόνου, ἔφυγε πρὸς τὸν Σέλευκον, αὐτοῦ δὲ μὴ προσχωρήσαντος εἰς αὐτὸν κατέλαβε τὴν Βαβυλῶνα. Ἐπῆλθεν ὅμως κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔαρ (317) ὁ Ἀντίγονος καὶ, ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Σελεύκου, τὸν ὁποῖον ἐγκατέστησεν ἡγεμόνα εἰς τὰ Σοῦσα τῆς Μηδίας, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Εὐμένους ἀποσυρθέντος πέραν τοῦ Πασιγρίτιδος· ἡττήθη ὅμως ὁ Ἀντίγονος, μὴ δυνηθεὶς νὰ διαβῇ τὸν ποταμὸν Κοπράτην. Ἀλλὰ δὲν ἀπηλπίσθη. Μὴ δυνάμενος ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ στρατηγικωτάτου Εὐμένους διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων, προσεπάθησε νὰ ἀποσπάσῃ ἀπ' αὐτοῦ ὅλους τοὺς Μακεδόνας, ἐξάπτων ἐναντίον του τὴν δυσπιστίαν καὶ περιφρόνησιν των ὡς μὴ Μακεδόνος. Εἰς νέαν δὲ μά-

χην ἐν τῇ Γαβιηνῇ ὁ Πευκέστας μετὰ 10.000 περσικοῦ στρατοῦ, ἀρχικῶς μὲν ἐγκατέλειψε τὰς τάξεις του παρὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Εὐμένους, κατόπιν δὲ καὶ προσεχώρησε πρὸς τὸν Ἀντίγονον. Λόγῳ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ Πευκέστα τὸ σῶμα τῶν ἀργυρασπίδων, πιστὸν ἕως τότε πρὸς τὸν Εὐμένη, ἐφάνη κλονιζόμενον, διότι ὁ Ἀντίγονος κυριεύσας τὸ στρατόπεδον ἠχμαλώτισε τὰς γυναῖκας των καὶ κατέλαβε τὰς ἀποσκευάς των. Ὑπείκοντες λοιπὸν οἱ ἀργυράσπιδες καὶ εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς των Ἀντιγένη καὶ Ταντάμαν, δελεασθέντας ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου, ἦλθον εἰς συμφωνίαν μετ' αὐτοῦ καὶ ἔλαβον τὰς γυναῖκας καὶ τὰς ἀποσκευάς, ἀντὶ τῶν ὁποίων παρέδωσαν εἰς τὸν Ἀντίγονον τὸν ἡγεμόνα των Εὐμένη. Ὁ Ἀντίγονος, μνήμων ἀφ' ἑνὸς τῶν κοινῶν των ἀγώνων καὶ ἀφ' ἑτέρου θέλων νὰ ἔχῃ τὸν Εὐμένη σύμμαχον πλέον καὶ βοηθὸν τῶν σχεδίων του, ἀπεφάσισε κατ' ἀρχὰς νὰ τοῦ χαρίσῃ τὴν ζωήν, ἀλλὰ ἐξηγέρθησαν οἱ Μακεδόνες ἀξιωματικοί, τῶν ὁποίων ἡ ξενηλασία καὶ τὸ μῖσος κατὰ τοῦ Εὐμένους, ἅπαξ ἐξαφθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου, δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ συγκρατηθοῦν ἀπὸ πολιτικὰς βλέψεις. Ματαίως ὁ Νέαρχος καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντιγόνου ὁ Δημήτριος συνηγόρησαν ὑπὲρ τοῦ Εὐμένους. Ἐν τέλει ὁ Ἀντίγονος ἐξεβιάσθη νὰ διατάξῃ τὸν θάνατόν του. Ἀλλ' ἐθανάτωσεν ὁ Ἀντίγονος καὶ τοὺς προδώσαντας τὸν Εὐμένη στρατηγούς, τὸν Ἀντιγένη, τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἀργυρασπίδων, τὸν Εὔδημον καὶ τὸν Πύθωνα, διότι μὲ τὴν σειρὰν συνωμότουν καὶ ἐναντίον του. Οὕτω δὲ κατέστη κύριος σχεδὸν ὅλης τῆς Ἀσίας.

Συνασπισμὸς ἐναντίον τοῦ Ἀντιγόνου. Ἔμενεν ὁ Σέλευκος. Οὗτος βλέπων τὸν Ἀντίγονον κατισχύσαντα ὁλοκληρωτικῶς τῆς Ἀσίας καὶ φοβούμενος μήπως τὸν ἐξοντώσῃ, ἐσκέπτετο ἤδη περὶ τῆς σωτηρίας του. Καὶ ὅταν ὁ Ἀντίγονος εἰσελθὼν εἰς Βαβυλῶνα τὸν ἐκάλεσε νὰ δώσῃ λογαριασμὸν τῶν ἐσόδων του, ἔφυγε κρυφίως καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν Αἴγυπτον πλησίον τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ ὁποίου ἐξήγειρε καὶ τὴν ἀντιζηλίαν κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου, καταλοβόντος ὅλην τὴν Ἀσίαν μετὰ τῶν ἀμυθήτων θησαυρῶν της, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνησυχίαν, προειδοποιήσας ὅτι ὁ Ἀντίγονος μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας θὰ ἤρχετο νὰ ρυθμίσῃ καὶ τὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀπόλυτος κύριος.

Ἐναντίον τοῦ Ἀντιγόνου, πλὴν τοῦ Πτολεμαίου, ἐξήγειρεν ὁ Σέλευκος τὴν δυσπιστίαν καὶ τοῦ Λυσιμάχου, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Θράκης, ὅστις πρῶτος θὰ κατεπατεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου διαπεραιουμένου ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τοῦ Κασσάνδρου, ὅστις καταβαλὼν τὸν Πολυσπέρχοντα καὶ κυριαρχήσας τῆς Μακεδονίας καὶ ὅλης σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος, κρατῶν δὲ αἰχμάλωτον ἐν Ἀμφιπόλει τὸν μικρὸν βασιλέα, ἔβλεπεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀντιγόνου τὸ ἰσχυρότερον ἐμπόδιον τῆς εὐοδώσεως τῶν σχεδίων του ὅπως συγκεντρώσῃ τὴν ἅπασαν ἐξουσίαν. Συνέστη λοιπὸν τὸ 316 π.Χ. ὁ πρῶτος συνασπισμὸς κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ οἱ σύμμαχοι ὑπέβαλον πρὸς αὐτὸν τοὺς ὅρους των. Ἐζήτουν: ν' ἀποκατασταθῇ ὁ Σέλευκος εἰς τὴν Βαβυλωνίαν· νὰ δοθῇ πάλιν ἡ Συρία εἰς τὸν Πτολεμαῖον· νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὸν Λυσίμαχον ἡ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον Φρυγία, ὡς ἀμυντικὸν προγεφύρωμα τρόπον τινὰ τῆς Θράκης καὶ νὰ δοθῇ ἡ Καππαδοκία καὶ ἡ Κιλικία εἰς τὸν Κάσσανδρον (κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν εἰς τὸν Ἀσσανδρον τοῦ Φιλώτα). Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας, καθ' οὓς ὁ Ἀντίγονος μετὰ τοῦ ἱκανοῦ, καὶ στρατηγικοῦ υἱοῦ του Δημητρίου (τοῦ ἐπονομασθέντος Πολιορκητοῦ) ἀντεμετώπισαν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν τὰς δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων των, ἐπῆλθε τὸ 311 π.Χ. συνενόησις μεταξὺ τῶν δύο μερῶν εἰς βάρος τοῦ Σελεύκου, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἀπεδόθη ἡ Βαβυλών, διότι κατ' οὐδένα τρόπον ὁ Ἀντίγονος συγκατετίθετο, ἀλλὰ καὶ ὁ Σέλευκος δὲν ἐγκατέλειπε τὰς ἐπὶ τῆς Βαβυλῶνος ἀξιώσεις του. Διὰ τοῦ ἐπελθόντος συμβιβασμοῦ ὁ Ἀντίγονος παρέμεινε κύριος ὅλου σχεδὸν τοῦ ἀσιατικοῦ κράτους, πλὴν ἐπαρχιῶν τινῶν· ὁ Πτολεμαῖος ἐλάμβανε, πλὴν τὴν Αἴγυπτον, τὴν Λιβύην καὶ Ἀραβίαν· ὁ Λυσίμαχος τὴν Θράκην· ὁ δὲ Κάσσανδρος, πλὴν τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς κυριαρχίας του ἐν Μακεδονίᾳ, ἀνεγνωρίζετο καὶ ὡς ἐπίτροπος τοῦ Ἀλεξάνδρου Δ' (τοῦ υἱοῦ τῆς Ρωξάνης) μέχρις ἐνηλικιώσεώς του· αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἐκηρύσσοντο αὐτόνομοι. Ἐκτὸς τῆς συμφωνίας παρέμενεν ὁ Πολυσπέρχων ἐπικρατῶν εἰς σημεῖά τινα τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὁ Κάσσανδρος τὸν εἶχεν ἀπομονώσει, προσελκύσας πρὸς ἑαυτὸν καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Πολυπέρχοντος Ἀλέξανδρον, ἐξηκολούθει ὅμως ὁ γηραιὸς στρατηγὸς Πολυσπέρχων ν' ὁποτελῇ ἐμπόδιον εἰς τὰ σχέδια τοῦ Κασσάνδρου.

Δημήτριος ὁ Πολιορκητής.

Ὁ Κάσσανδρος ἐξ ἄλλου, καίτοι στερεωθεὶς ἐν Μακεδονίᾳ, δὲν ἔμεινεν ἱκανοποιημένος ἀπολύτως ἐκ τῆς τοιαύτης ὀνειδετήσεως τῶν πραγμάτων. Ἀνεγνωρίζετο ἐπισήμως καὶ παρ' ὅλων βασιλεὺς ὁ υἱὸς τῆς Ρωξάνης, δωδεκαετὴς ἤδη, καὶ πολλοὶ τῶν Μακεδόνων ἠθημένοι πότε νὰ τὸν ἴδουν ἐνηλικιούμενον, ὁπότε ὁ Κάσσανδρος θὰ περιήρχετο εἰς θέσιν ὑποδεεστέραν. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ θέσῃ ἐκποδὼν καὶ διὰ δολοφόνων ἐθανάτωσε τὸ 310 π.Χ. τὸν νεαρὸν βασιλέα καὶ τὴν μητέρα του Ρωξάνην. Ἀλλ' ἐπρόβαλεν ἀμέσως νέος διεκδικητὴς τοῦ θρόνου: ὁ Πολυσπέρχων, ἐκμεταλλευθεὶς τὴν δυσφορίαν πολλῶν Μακεδόνων ἐναντίον τῶν παραλόγων φιλοδοξιῶν τοῦ Κασσάνδρου, ἤγαγεν εἰς Μακεδονίαν τὸν Ἡρακλέα, υἱὸν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐκ τῆς Βαρσίνης. Ὁ Κάσσανδρος ὅμως ἐπέτυχε νὰ ἔλθῃ εἰς συμφωνίαν μὲ τὸν Πολυσπέρχοντα, δώσας εἰς αὐτὸν 1.000 τάλαντα, τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς ἐν Μακεδονίᾳ προτέρας κτήσεις του, ἐναντι τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ Πολυσπέρχοντος νὰ θανατώσῃ τὸν Ἡρακλέα, ὅπερ καὶ ἔπραξεν ἐκεῖνος. Συνεδιβάσθη ἐπίσης ὁ Κάσσανδρος καὶ μὲ τὸν Πτολεμαῖον, ὅστις διαπεραιωθεὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα κατέλαβε τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ ἀμφοτέρωθεν αὐτοῦ τὰ Μέγαρα καὶ τὴν Σικυῶνα, ἀλλὰ κατόπιν τῆς συμφωνίας, ὁ Πτολεμαῖος ἐγκατέλειψε τὴν Ἑλλάδα, τὰς πόλεις τῆς ὁποίας δὲν ἠδυνήθη νὰ προσελκύσῃ.

Λυσίμαχος

Δεύτερος συνασπισμὸς κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου.

Ἡ εἰρήνη τὴν ὁποίαν συνῆψεν ὁ Ἀντίγονος μετὰ τῶν συνασπισμένων ἀντιπάλων του δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολύ. Οὐδεὶς τῶν συμβληθέντων ἐξετέλεσεν εἰλικρινῶς τοὺς ὅρους τοῦ συμβιβασμοῦ: ὁ Πτολεμαῖος, πλὴν τῆς ἐπιδρομῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐναντίον τοῦ Κασσάνδρου, κατέλαβε τὴν Κύπρον καθὼς καὶ ὀχυρὰ σημεῖα εἰς τὴν Λυκίαν καὶ τὴν Καρίαν. Ὁ Σέλευκος ἐπανῆλθεν εἰς Βαβυλῶνα, καίτοι ὁ Ἀντίγονος τὴν διεξεδίκει. Ὁ Κάσσανδρος, μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Δ' καὶ τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἡρακλέους, ἀπεκάλυπτε τὰς ἐπὶ τῆς βασιλείας βλέψεις του. Ὁ Ἀντίγονος ἔστειλε τὸν υἱόν του Δημήτριον εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ τὴν ἐξεγείρῃ ὥστε ν' ἀπασχοληθῇ ἐκεῖ ὁ Κάσσανδρος, οὕτω δὲ ἀπερίσπαστος ὁ Ἀντίγονος νὰ στραφῇ ἐναντίον τοῦ Πτολεμαίου. Ὁ Δημήτριος, ἐλθὼν εἰς Πειραιᾶ, ἀπεβιβάσθη φέρων λαμπρὰν πανοπλίαν καὶ διὰ κηρύκων δηλῶν ὅτι ἤρχετο νὰ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐλευθερίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔκαμνεν ὁ Κάσσανδρος. Ὁ ἐπιμελητὴς Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς τοῦ παρέδωκε τὰς Ἀθήνας τὸ 307. Ὁ Δημήτριος (ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντιγόνου) ἐκήρυξεν ἐλευθέρας τὰς Ἀθήνας, ἐδίωξε τὰς μακεδονικὰς φρουρὰς ἐκ Μουνυχίας, Μεγάρων καὶ ἐξ ἄλλων πόλεων, ἐγένετο δὲ δεκτὸς εἰς τὰς Ἀθήνας καθὼς καὶ ὁ πατήρ του Ἀντίγονος μετὰ τιμῶν ὑπερόχων. Δύο νέαι αὐλαί, ἡ Ἀντιγονὶς καὶ ἡ Δημητριάς, ἱδρύθησαν πρὸς τιμήν των καὶ ἀνεκηρύχθησαν θεοὶ σωτῆρες. Ἀλλ' ὁ Πτολεμαῖος, βλέπων τὰς ἐνεργείας αὐτὰς τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ υἱοῦ του καὶ προβλέπων ἐπίθεσίν των ἐναντίον του, θέλων δὲ νὰ τοὺς ἀπομακρύνῃ ἐξ Ἑλλάδος, ἐφ' ἧς εἶχε καὶ αὐτὸς βλέψεις, ἐστράφη κατὰ τῆς Συρίας. Ὁ Ἀντίγονος τότε ἀνεκάλεσε τὸν υἱόν του εἰς Ἀσίαν, ὅπου ἐκινδύνευε τὸ κράτος των. Ὁ Δημήτριος ἔσπευσε πρῶτον εἰς τὴν Κύπρον, ὅπου ὁ Πτολεμαῖος μετὰ στρατοῦ καὶ στόλου εἶχε στείλει τὸν ἀδελφόν του Μενέλαον. Κατ' αὐτοῦ ἐπετέθη ὁ Δημήτριος καὶ νικήσας αὐτὸν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν τὸν ἀπέκλεισεν εἰς Σαλαμῖνα. Νικήσας δὲ κατόπιν ἐν ναυμαχίᾳ καὶ τὸν εἰς βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ του σπεύσαντα Πτολεμαῖον, τὸν ἠνάγκασε νὰ καταλίπῃ τὴν Κύπρον καὶ τοῦ ἀφήρεσε τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης.

Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Κάσσανδρος, ὁ Λυσίμαχος καὶ ὁ Σέλευκος συνησπίσθησαν ἅπαξ ἔτι ἐναντίον τοῦ Ἀντιγόνου.

Ἡ ἵδρυσις τῶν βασιλειῶν. Μετὰ βραχὺ διάστημα ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῆς θαλασσίας ἡγεμονίας ὁ Ἀντίγονος σκοπεύων νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν του, πλὴν τῆς Ἀσίας, ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, ἐξουδετερώνων τοὺς ἀντιπάλους του ἡγεμόνας τῶν χωρῶν τούτων, προέβη εἰς μίαν ἐνέργειαν ριζικήν: ἀνεκηρύχθη τὸ 306 π.Χ. βασιλεύς, τὸν τίτλον δὲ τοῦ βασιλέως ἀπένειμε καὶ εἰς τὸν υἱόν του Δημήτριον. Ἀνεκηρύχθησαν ἀμφότεροι βασιλεῖς χωρὶς νὰ ἀναφέρεται τίνος χώ-

Ἀναπαράστασις τῆς ἀρχαίας Ρόδου. Δεξιά: ὁ Κολοσσός.

ρας, ὅπερ ἐσήμαινεν ὅτι ἀπέβλεπον νὰ βασιλεύσουν ἐπὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἐπὶ τριῶν ἠπείρων ἐκτεινομένου κράτους τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου. Οἱ ἄλλοι ἡγεμόνες διὰ νὰ μὴ ὑστερήσουν προσέλαβον καὶ αὐτοὶ τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως, δηλοῦντες οὕτως ὅτι καὶ αὐτοὶ παρομοίας ἔτρεφον βλέψεις ἐπὶ τῆς συνολικῆς κυριαρχίας τοῦ μακεδονικοῦ κράτους, ἢ τοὐλάχιστον ὅτι ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι ἄνευ οὐδενὸς ἐπικυριάρχου εἰς τὰς χώρας ὧν ἡγεμόνευον. Οὕτως ὁ Πτολεμαῖος προσέλαβε καὶ αὐτὸς πρῶτος μετὰ τὸν Ἀντίγονον τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τὸ 305 μετὰ τὴν νικηφόρον ἀπόκρουσιν τῆς ἐναντίον τῆς Αἰγύπτου ἐπιθέσεως τοῦ Ἀντιγόνου, μετὰ δὲ τὸν Πτολεμαῖον καὶ ὁ Κάσσανδρος καὶ ὁ Λυσίμαχος καὶ ὁ Σέλευκος.

Νόμισμα Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ. (Ἐπὶ τῆς πρὸς τ' ἀριστερὰ ὄψεως κεφαλὴ Δημητρίου κερασφόρου. Ἐπὶ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀπεικόνισις τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος στηριζομένου ἐπὶ τῆς τριαίνης του καὶ ἐπιγραφὴ «ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ»).

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ.

Πολιορκία τῆς Ρόδου. — Ὁ Δημήτριος ἐν Ἑλλάδι. — Θάνατος τοῦ Ἀντιγόνου, τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Λυσιμάχου καὶ τοῦ Σελεύκου. Ὁ Ἀντίγονος καὶ ὁ Δημήτριος διὰ νὰ ἀποκόψουν τὰς συγκοινωνίας τῆς Αἰγύπτου μὲ τὴν Ἀσίαν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν Ἑλλάδα ἀφ' ἑτέρου, ἐπεζήτησαν τὴν συμμαχίαν τῶν Ροδίων. Ἀλλ' ἐκεῖνοι, τὸ ναυτικὸν τῶν ὁποίων διεκήρυττε ἐμπόριον μὲ τοὺς Πτολεμαίους, δὲν ἠθέλησαν νὰ χάσουν τὴν προνομιοῦχον θέσιν προσκολλώμενοι εἰς τὸν ἕτερον τῶν ἀντιπάλων. Ἐστάλη κατόπιν τούτου ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου ὁ Δημήτριος μὲ ἰσχυρὸν στρατὸν καὶ στόλον καὶ μὲ πολλὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς ἐναντίον τῆς Ρόδου, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι, ἐφοδιαζόμενοι καὶ ἐνισχυόμενοι ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Ἀντιγόνου, τοὺς Πτολεμαῖον, Κάσσανδρον καὶ Λυσίμαχον κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσουν τὰς ἐφόδους του. Τέλος κατόπιν μεσολαβήσεως τῶν Κνιδίων, τῶν Ἀθηναίων καὶ ἰδίως τῶν Αἰτωλῶν καὶ κατόπιν συστάσεων τοῦ Πτολεμαίου πρὸς τοὺς Ροδίους, ἐπῆλθε συμβιβασμὸς (305), τῶν Ροδίων δεχθέντων νὰ συμμαχήσουν μὲ τὸν Ἀντίγονον ὑπὸ τὸν ὅρον ἡ συμμαχία νὰ μὴ στρέφεται κατὰ τοῦ Πτολεμαίου, κατόπιν τούτου δὲ ὁ Δημήτριος λαβὼν 100 ὁμήρους ἐκ Ρόδου ἀνεγνώρισε τὴν πόλιν ἐλευθέραν καὶ ἀπῆλθεν ἐγκαταλείψας τὰς πολιορκητικὰς μηχανάς, ἐξ ὧν οἱ Ρόδιοι κατεσκεύασαν τὸν περίφημον «Κολοσσόν». Ἐκ τῆς πολιορκίας τῆς Ρόδου ὁ Δημήτριος ὁ Ἀντιγόνου ἔλαβε τὸ ἐπώνυμον «Πολιορκητής».

Ὁ Δημήτριος ἀναχωρήσας ἐκ Ρόδου ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ Κάσσανδρος ἐπολιόρκει τὰς Ἀθήνας. Ὁ Κάσσανδρος ἐπερχομένου τοῦ Δημητρίου ἔλυσε τὴν πολιορκίαν, ἡττηθεὶς δὲ καὶ εἰς Θερμοπύλας ὑπὸ τοῦ Δημητρίου ἀπεχώρησεν εἰς Μακεδονίαν. Ὁ Δημήτριος ὡς ἰσόθεος τιμηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐγκατασταθεὶς εἰς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ Παρθενῶνος, «συγκάτοικος» τῆς πολιούχου Παλλάδος, ἐκάλεσε τοὺς Ἕλληνας ν' ἀποστασθοῦν τῆς συμμαχίας τοῦ Κασσάνδρου, ἐκστρατεύσας δὲ τὸ 303 εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἐκυριάρχει ὁ συνδιαλλαγεὶς μὲ τὸν Κάσσανδρον Πολυσπέρχων, καὶ καταλαβὼν πάσας αὐτῆς τὰς πόλεις πλὴν τῆς Μαντινείας ἐξελέγη ἐν τῷ Ἰσθμῷ ὑπὸ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων (πλὴν τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Θεσσαλῶν) στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος ἀντὶ τοῦ Κασσάνδρου. Ἀποβλέπων δὲ πλέον εἰς ἐπιχείρησιν κατὰ τῆς Μακεδονίας, προσηταιρίσθη τὸν βασιλέα τῆς Ἠπείρου Πύρρον, νυμφευθεὶς τὴν ἀδελφήν του Δηϊδάμειαν, τῶν νάμων τελεσθέντων εἰς τὸ Ἄργος. Ὁ Κάσσανδρος διὰ νὰ ἐνισχυθῇ κατὰ τῆς προβλεπομένης ἐπιθέσεως τοῦ Δημητρίου, ἐζήτησε τὴν συμμαχίαν τῶν Πτολεμαίου, Λυσιμάχου καὶ Σελεύκου, ὁ ἴδιος δὲ ἔσπευ-

σεν εἰς Θερμοπύλας ἵνα ἀνακόψῃ τὴν πρὸς Μακεδονίαν πορείαν τοῦ Δημητρίου. Ἀλλ' ὁ Δημήτριος μαθὼν τὴν κατάληψιν τῶν Θερμοπυλῶν μετέφερε τὸν στρατόν του διὰ θαλάσσης καὶ καταλαβὼν τὴν Κρεμαστὴν Λάρισαν προήλασε μέχρι Φερῶν, ὅπου συνεκεντροῦτο καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Κασσάνδρου, ἐνῶ δὲ οἱ δύο ἀντίπαλοι στρατοὶ παρέμενον ἀντιμέτωποι καὶ ἕταιμοι πρὸς μάχην, ἦλθεν ἐπεῖγον μήνυμα τοῦ πατρὸς τοῦ Δημητρίου, τοῦ γέροντος Ἀντιγόνου, καλοῦντος αὐτὸν νὰ σπεύσῃ εἰς Ἀσίαν διότι τοῦ εἶχον ἐπιτεθῆ ὁ Λυσίμαχος καὶ ὁ Σέλευκος. Συνάψας τότε ὁ Δημήτριος ἀνακωχὴν μὲ τὸν Κάσσανδρον καὶ ἀναγνωρίσας αὐτὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας, ἔσπευσεν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὸ 302 εὑρίσκετο εἰς Ἔφεσον.

Τὸ ἑπόμενον ἔτος (301) ἐδόθη εἰς τὴν Μεγάλην Φρυγίαν, παρὰ τὴν μικρὰν πόλιν Ἴψος, ἡ μεγάλη μάχη ἡ κρίνασα τὴν τύχην τοῦ Ἀντιγόνου. Ἐκεῖ συνηντήθησαν οἱ στρατοὶ τοῦ Λυσιμάχου καὶ τοῦ Σελεύκου, ὅστις ἐκτὸς τῆς μεγάλης στρατιᾶς ὡδήγει κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ 480 ἐλέφαντας. Ὁ Ἀντίγονος, καίτοι ἡλικίας 83 ἐτῶν, διηύθυνεν αὐτοπροσώπως τὴν μάχην, μαχόμενος καὶ ὁ ἴδιος. Παρέτασσεν αὐτὸς 70.000 πεζοὺς, 10.000 ἱππεῖς καὶ 75 ἐλέφαντας, οἱ δὲ ἀντίπαλοί του 64.000 πεζοὺς, 10.500 ἱππεῖς καὶ 480 ἐλέφαντας. Ὅταν συνεπλάκη τὸ ἱππικὸν τῶν δύο ἀντιπάλων στρατῶν, ὁ Δημήτριος, ἡγούμενος τῶν ἱππέων τοῦ Ἀντιγόνου, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τὸ ἀντίπαλον ἱππικὸν καὶ τὸ ἐδίωξεν ὁρμητικῶς προχωρήσας πολύ, δώσας οὕτω καιρὸν εἰς τὸν Σέλευκον νὰ παρεμβάλῃ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἀντιγόνου τοὺς ἐλέφαντας. Ἐπιτιθέντες δὲ ὁ Σέλευκος καὶ ὁ Λυσίμαχος διὰ τοῦ πεζικοῦ των ἔφερον εἰς δυσχερῆ θέσιν τὸν Ἀντίγονον, ματαίως ἀναμένοντα τὸν υἱόν του νὰ τὸν βοηθήσῃ. Οἱ πολέμιοι ἀντιληφθέντες τὸν Ἀντίγονον ἔριψαν κατ' αὐτοῦ τὰς ἐκλεκτοτέρας μοίρας. «Ἐναντίον σου ἔρχονται ὅλοι αὐτοί!», παρετήρησε κάποιος τῶν περὶ αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀντίγονον. «Καὶ ἐναντίον τίνος ἄλλου ἤθελες νὰ ἐπετίθεντο, ἀνόητε;» ἀπήντησεν ὁ Ἀντίγονος, ἐξακολουθῶν ἀπτόητος νὰ μάχεται. Ἀλλ' ἐπλήγη καὶ ἔπεσε νεκρός. Τὸν νεκρόν του οἱ ἀντίπαλοι ἔθαψαν μετὰ τῶν τιμῶν ποὺ τοῦ ἤρμοζον. Ὁ Δημήτριος συγκεντρώσας τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς Ἔφεσον, ὁπόθεν παρέλαβε τὴν μητέρα του Στρατονίκην, πλεύσας δὲ εἰς Κύπρον καὶ παραλαβὼν ἐκεῖθεν τὴν σύζυγόν του Φίλαν, κατηυθύνθη πρὸς τὰς Ἀθήνας. ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ διεμήνυσαν ὅτι δὲν θὰ τὸν ἐδέχοντο εἰς τὴν πόλιν. Ἔπλευσε τότε εἰς Προποντίδα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κιλικίαν, ὅπου συνεφιλιώθη μὲ τὸν Σέλευκον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωκε τὴν θυγατέρα του Στρατονίκην σύζυγον. Εἰς ἀντίρροπον ὁ Πτολεμαῖος προσηταιρίσθη τὸν Λυσίμαχον. Ὁ Δημήτριος ἐπωφεληθεὶς τοῦ θανάτου τοῦ Κασσάνδρου (298), μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Φιλίππου Δ', ἐνῶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Ἀντίπατρος καὶ Ἀλέξανδρος ἤριζον περὶ τῆς διαδοχῆς, ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐκυρίευσε μετὰ μακρὰν πολιορκίαν τὰς Ἀθήνας, ἐφέρθη λίαν ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐγκαταστήσας φρουρὰν εἰς Μουνυχίαν καὶ τὸν λόφον τῶν Νυμφῶν, ἐπῆλθε κατὰ τῆς Μακεδονίας καὶ κατέλαβε τὸν θρόνον τὸ 294. Ἐπεδόθη ἀκαλούθως εἰς τὴν παγίωσιν τῆς ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἑλλάδι κυριαρχίας του διὰ νὰ ἐπέλθῃ κατόπιν κατὰ τῆς Ἀσίας. Καὶ κατέλαβε μὲν τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Βοιωτίαν, ἀλλὰ κατόπιν εὑρέθη ἀντιμέτωπος τῶν Αἰτωλῶν μετὰ τοῦ Πύρρου, ὅστις εἶχεν ἔλθει εἰς διάστασιν μετ' αὐτοῦ. Ὁ Δημήτριος ἠναγκάσθη ν' ἀποχωρήσῃ εἰς Μακεδονίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσέβαλε συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Πύρρου καὶ ὁ Λυσίμαχος, ἐνῶ ἐπήρχετο καὶ ὁ στόλος τοῦ Πτολεμαίου. Καὶ τὸν μὲν Λυσίμαχον ἐνίκησεν ὁ Δημήτριος, ἀλλὰ ἡττήθη εἰς μάχην κατὰ τοῦ Πύρρου, βλέπων δὲ καὶ τοὺς Μακεδόνας δυσηρεστημένους λόγῳ τῆς ἀλαζονικῆς συμπεριφορᾶς του, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ἀσίαν πλησίον τοῦ Σελεύκου, ὅπου καὶ ἀπέθανεν, αἰχμάλωτος σχεδὸν, ἐκ τῆς κραιπάλης καὶ τῆς παραλυσίας.

Νόμισμα Σελεύκου.
(Ἐπὶ τῆς πρὸς τ' ἀριστερὰ ὄψεως, κεφαλὴ Σελεύκου μὲ διάδημα καὶ κέρας ταύρου καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας δουκέφαλος καὶ ἐπιγραφὴ «ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ»).

Ὁ Λυσίμαχος καὶ ὁ Πύρρος ἔσπευσαν νὰ μοιρασθοῦν ὅ,τι κατεῖχεν ἐν Εὐρώπῃ ὁ Δημήτριος, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς κατώρθωσε νὰ κρατήσῃ τὴν νοτίως τῶν Θερμοπυλῶν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Μακεδόνες ἐξεβίωξαν τὸν Πύρρον, παρακινήσει τοῦ Λυσιμάχου, ὅστις ἔμεινε μόνος κύριος τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἐπικράτησίς του ὅμως αὐτὴ ἐξήγειρε τὴν ἀντιζηλίαν καὶ τὴν ἀνησυχίαν τοῦ Σελεύκου, ἐπελθούσας δὲ συρράξεως, ὁ μὲν Λυσίμαχος ἐφονεύθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Κόρου (281), ὁ δὲ Σέλευκος ἐδολοφονεῖτο μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κεραυνοῦ ἐν Θράκῃ ἐνῶ μετέβαινεν εἰς Μακεδονίαν, τῆς ὁποίας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λυσιμάχου εἶχεν ἀνακηρυχθῆ βασιλεύς.

Νόμισμα τοῦ Πτολεμαίου.
(Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως κεφαλὴ τοῦ Πτολεμαίου μὲ διάδημα. Ἐπὶ τῆς ἄλλης, ἀετὸς κρατῶν διὰ τῶν ὀνύχων του κεραυνὸν καὶ ἐπιγραφὴ «ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ»).

Δύο ἔτη πρότερον εἶχεν ἀποθάνει ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰς βαθύτατον γῆρας ὁ Πτολεμαῖος, ὁ μόνος ἐκ τῶν κορυφαίων διαδόχων ἀποθανὼν ἐκ φυσικοῦ θανάτου.

Δὲν ἔμενε πλέον ἐν τῇ ζωῇ κανεὶς ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τὸ δὲ κράτος αὐτοῦ κατενεμήθη εἰς πολλὰ βασίλεια, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡγεμόνευον πλέον οἱ Ἐπίγονοι, ὡς ὠνομάσθησαν οἱ υἱοὶ καὶ ἀπόγονοι τῶν διαδόχων.

ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΤΩΝ ΕΠΙΓΟΝΩΝ

Μακεδονικὸν κράτος. Ὁ Πτολεμαῖος Κεραυνὸς, ἑτεροθαλὴς ἀδελφὸς τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ κράτους τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀνακηρυχθεὶς τὸ 280 ὑπὸ τοῦ στρατοῦ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, ἀφοῦ ἐδολοφόνησε τὸν Σέλευκον, δὲν ἐχάρη ἐπὶ πολὺ τὴν βασιλείαν του, φονευθεὶς ἐν μάχῃ πρὸς τοὺς εἰσβαλόντας εἰς Θράκην Γαλάτας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πτολεμαίου ὁ υἱὸς τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ Ἀντίγονος Β', ὁ ἐπιλεγόμενος Γονατᾶς, παραχωρήσας εἰς τὸν διαδεχθέντα τὸν Σέλευκον υἱόν του Ἀντίοχον τὸν Σωτῆρα τὴν Θράκην, ἀνεγνωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας. Ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ὅμως εἶχον βλέψεις ὁ ἀνεψιὸς ἀφ' ἑνὸς τοῦ Κασσάνδρου καὶ ὁ Πτολεμαῖος ὁ υἱὸς τοῦ Λυσιμάχου, ἀμφοτέρων ὑπαρξάντων βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου Πύρρος. Ἐπὶ πλέον κατ' ἐπανάληψιν εἰσέβαλον οἱ Γαλάται.

Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός.

Ὁ Ἀντίγονος, ἀποκρούσας τοὺς Γαλάτας, ἀπηλλάγη καὶ τῶν ἄλλων διεκδικητῶν τοῦ θρόνου του. Τὸν μὲν Ἀντίπατρον ἐνίκησε καὶ ἐφόνευσε, τὸν δὲ Πτολεμαῖον ἐξεδίωξεν εἰς Ἀσίαν. Ἔμενεν ὁ Πύρρος, ὁ πλέον ἐπίφοβος ἀντίπαλος. Προσωπικότης ἰσχυρὰ, ἀλλ' ἐπιορκὴς εἰς περιπετείας, ὁ Πύρρος ἀπὸ πολλοῦ ἐποφθαλμιῶν τὸν μακεδονικὸν θρόνον, τὸν ὁποῖον καὶ πρὸς καιρὸν κατέλαβεν, εἶχεν ἐπανέλθει ἐξ Ἰταλίας, ὅπου μετέβη κληθεὶς ὑπὸ τῶν Ταραντίνων ἐναντίον τῶν Ρωμαίων, τοὺς ὁποίους ἐνίκησε μὲν εἰς διαφόρους μάχας, ἀλλὰ δὲν κατέβαλε καὶ ἐξηναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἰταλίαν, ὅπως προηγουμένως ἐγκατέλειψε καὶ τὴν Σικελίαν. Ἡ εἰσβολὴ τοῦ Πύρρου εἰς Μακεδονίαν συνεδυάσθη μὲ ἐξέγερσιν πολλῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι τὴν διένεξιν Ἀντιγόνου καὶ Πύρρου ἐθεώρησαν εὐκαιρίαν πρόσφορον ὅπως ἀποτινάξουν τὸν μακεδονικὸν ζυγόν. Ὁ Πύρρος, ἀφοῦ ἐνίκησε τὸν Ἀντίγονον καὶ ἔγινε κύριος ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Μακεδονίας, κατῆλθε ταχέως εἰς Πελοπόννησον καὶ ἔφθασε μέχρι Σπάρτης, τὴν ὁποίαν ἐπολιόρκησε, νικήσας τοὺς Λακεδαιμονίους. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Σπάρτης, διότι κατήρχετο εἰς Πελοπόννησον καὶ ὁ Ἀντίγονος, ἀφοῦ, κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Πύρρου, ἀνέκτησε τὴν Μακεδονίαν. Ἡ συνάντησις τῶν δύο ἀντιπάλων ἔγινεν εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου εἶχεν ὀχυρωθῆ ὁ Ἀντίγονος. Ὁ Πύρρος, πρόδρομος τῶν ἱππότων τοῦ μεσαίωνος, προέτεινεν εἰς τὸν Ἀντίγονον νὰ μονομαχήσουν ἵνα κριθῆ ὁ ἀγών, ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος τοῦ ἀπήν-

Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς.

τησεν ὅτι πολλαὶ ὁδοὶ πρὸς τὸν Ἅδην εἶναι ἀνοικταὶ ἂν τὸν ἐκούρασεν ἡ ζωή. Κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐντὸς τοῦ Ἄργους σύρραξιν ὁ Πύρρος, τραυματισθεὶς διὰ δόρατος ὑπό τινος Ἀργείου καὶ στραφεὶς κατ' αὐτοῦ ἐπλήγη ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Ἀργείου μὲ κεραμίδα ἀπὸ τὴν στέγην τῆς οἰκίας της. Ζαλισθεὶς, ἔπεσε κατὰ γῆς, ἰ'ς αὐτὴν δὲ τὴν θέσιν εὑρὼν αὐτὸν εἰς Μακεδὼν στρατιώτης τοῦ ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ἔδωσεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντιγόνου Ἀλκυονέα, ὅστις τὴν ἔφερεν εἰς τὸν πατέρα του. Οὗτος ὅμως τὸν μὲν υἱόν του ἐπέπληξε, τὸ δὲ σῶμα τοῦ Πύρρου ἐκήδευσε μετὰ τιμῶν (272 π.Χ.). Οὕτως ὁ Ἀντίγονος ἐξησφάλισε τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας, ἐγκατέστησε δὲ φρουρὰς μακεδονικὰς εἰς τὰς πλείστας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ εἰς ἄλλας τυράννους φίλα πρὸς αὐτὸν διακειμένους. Ἡ Αἰτωλικὴ Συμπολιτεία εὑρίσκετο εἰς ἀναθὰς μετ' αὐτοῦ σχέσεις, καθὼς καὶ ἡ Πελοπόννησος, πλὴν τῆς Σπάρτης.

Νόμισμα Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ. (Ἡ μία ὄψις παριστᾶ μακεδονικὴν ἀσπίδα, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας εἰκονίζεται κεφαλὴ Πανὸς κερασφόρου. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως παράστασις Ἀθηνᾶς καὶ ἐπιγραφὴ «ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ»).

Οἱ μετὰ τὸν Ἀντίγονον Β' τὸν Γονατᾶν βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας συνέχισαν διεκδικοῦντες τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν, τὴν ὁποίαν ὅμως ποτὲ δὲν κατώρθωσαν νὰ παγιώσουν. Αἱ δύο δὲ συμπολιτεῖαι, ἡ Αἰτωλικὴ καὶ ἡ Ἀχαϊκὴ, ἐξεδίωξαν ἐν τέλει τοὺς Μακεδόνας τόσον ἐκ τῆς Πελοποννήσου ὅσον καὶ ἐκ τῆς Στερεᾶς. Πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἠπείρου οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας εὑρίσκοντο κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς σχέσεις μὴ φιλικάς, εἶχον δὲ καὶ ἐκ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς συχνὰς εἰσβολὰς βαρβάρων, ὡς οἱ Γαλάται κ.ἄ., εἰς Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν, τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ ἀποκρούσουν. Ἀλλὰ μοιραία ὑπῆρξε διὰ τὴν μακεδονικὴν δυναστείαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Μακεδονίας ἡ ῥῆξις μὲ τοὺς Ρωμαίους, ἡ ὁποία, ἀρχίσασα ἐπὶ βασιλέως τῆς Μακεδονίας τοῦ ἱκανωτάτου Φιλίππου Ε', κατέληξεν εἰς τελεῖον κατάκτησιν αὐτῆς ἐπὶ Ψευδοπερσέως ὑπὸ τοῦ Μετέλλου τὸ ἔτος 148 π.Χ.

(Σχετικῶς μὲ τὰ γεγονότα αὐτὰ βλ. λ. Μακεδονία, Ἀντίγονος, Φίλιππος, Περσεύς, Πύρρος).

Τὸ ἠπειρωτικὸν κράτος. Εἰς τὴν Ἤπειρον ἰσχυον κυρίως οἱ Μολοσσοί, οἱ Θεσπρωτοὶ καὶ οἱ Χαονες ἐκ τῶν κατοικουσῶν ἐκεῖ φυλῶν. Ἀπὸ τοῦ 5ου—4ου π.Χ. αἰῶνος διὰ τοῦ βασιλέως Θαούπα καὶ ἰδίως τοῦ υἱοῦ του Ἀλκέτα, γενομένου συμμάχου τῶν Ἀθηναίων, εἶχεν εἰσαχθῆ ὁ πολιτισμὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος συνδεθεῖσης τῆς ἠπειρωτικῆς δυναστείας μὲ τοὺς περὶ τὸν Ἀχιλλέα καὶ τὸν πρόγονόν του Αἰακὸν μύθους. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Μακεδόνος Φιλίππου Β' ἡ Ἤπειρος περιῆλθεν εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας, πότε δεχομένη τὴν κυριαρχίαν τῶν βασιλέων της, πότε βλέπουσα τὸν θρόνον της καταλαμβανόμενον ἀπὸ ἐγκαθέτους των, πότε τοὐναντίον διεκδικοῦσα διὰ μεγαλοπραγμόνων βασιλέων, ὡς ὁ Πύρρος, τὸ μακεδονικὸν κράτος ἢ ἐπεμβαίνουσα εἰς τὰς περὶ τὸν μακεδονικὸν θρόνον διενέξεις. Ἐπὶ Πύρρου ἡ Ἤπειρος, ὅπου ἰσχυε πολιτικὸν σύστημα μίγμα δημοκρατικοῦ ὁμοσπονδισμοῦ καὶ βασιλείας, ἐγνώρισε τὴν μεγαλυτέραν της ἰσχὺν καὶ δόξαν, ἀλλὰ διῆλθε καὶ τὰς μεγαλυτέρας περιπετείας, διεκδικήσασα διὰ τοῦ μεγαλεπηβόλου βασιλέως της, ἐκτὸς τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου καὶ τῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίας, καὶ τὴν ἐπέκτασιν ἐπὶ τῆς Ἰταλικῆς νερσονήσου καὶ τῆς ἐν Ἀφρικῇ Καρχηδόνος. Μετὰ τὸν υἱὸν τοῦ Πύρρου Ἀλέξανδρον κατελύθη ἡ βασιλεία καὶ ἐγκατεστάθη δημοκρατία καὶ ὠργανώθη ἡ Ἤπειρος πολιτικῶς κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Αἰτωλικῆς καὶ Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ἐτέλει ὅμως εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων παρέμεινε σύμμαχος κατὰ τοὺς πολέμους μὲ τὴν Ρώμην καὶ συνεμερίσθη τὴν τύχην των, γνωρίσασα μάλιστα κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων κατάκτησιν φοβερωτέραν συμφοράν, διότι ὁ νικητὴς Αἰμίλιος Παῦλος, ἐκδικούμενος τὴν εἰς Ἰταλίαν εἰσβολὴν τοῦ Πύρρου, παρέπεμψε τοὺς Ἠπειρώτας εἰς πολιτικὰν δικαστήριον, τὸ ὁποῖον ἀπεράσισε τὴν κατακρήμνισιν 70 ἠπειρωτικῶν πόλεων καὶ τὸν ἐξανδραποδισμὸν 150.000 ἐκ τῶν κατοίκων. (Βλέπε σχετικῶς καὶ λέξεις Ἤπειρος καὶ Πύρρος).

Πύρρος ὁ Μέγας.

Αἰγυπτιακὸν Πτολεμαϊκὸν κράτος. Τὸ πλουσιώτερον κράτος ἐκ τῶν σχηματισθέντων ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως τὸ ἐν Αἰγύπτῳ κράτος, τὸ ἱδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Α' τοῦ υἱοῦ τοῦ Λάγου, τοῦ ἐπονομασθέντος Σωτῆρος. Κατὰ μίαν ἐκδοχὴν ὁ Πτολεμαῖος κατώρθωσε νὰ ἁρπάσῃ τὴν σορὸν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, μεταφερομένην νὰ ταφῇ εἰς Μακεδονίαν, καὶ τὴν ἔθαψε μετὰ θείων τιμῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Κατ' ἄλλην συναφῆ παράδοσιν ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ, ὅταν μετέβη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἐπεσκέφθη τὸν τάφον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑπάρχει δὲ καὶ εἰκὼν παρουσιάζουσα τὸν Καίσαρα προ τῆς μούμιας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Χάρις εἰς τὴν σύνεσιν καὶ τὴν πολιτικότητα του κατώρθωσεν ὁ Πτολεμαῖος Α', συμμαχῶν πάντοτε μετὰ τῶν περισσοτέρων κατὰ τοῦ ἰσχυροτέρου ἢ πάντως πλέον ἐπικινδύνου ἐκ τῶν διαδόχων, νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ νὰ ἰσχυροποιήσῃ τὸ κράτος του, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ ὁποίου ἐπέτυχε νὰ μὴ διεξαχθῇ ποτὲ πόλεμος, πάντοτε δὲ ἐκτὸς αὐτοῦ μεταφέρων τὸν πόλεμον. Ἐπέδειξεν ἐξ ἄλλου ὀργανωτικὴν ἱκανότητα μεγάλην, ἀφομοιώσας πολλὰ συστήματα, ἤθη καὶ θεσμοὺς τῶν παλαιῶν Αἰγυπτίων, ἐπιτυχὼν δὲ δι' ἐπιμιξιῶν πρὸς τὸν ἰθαγενῆ πληθυσμὸν νὰ καταστήσῃ τὴν δυναστείαν του «ἐθνικήν» τῶν Αἰγυπτίων, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Ἡ τοιαύτη ὅμως προσοικείωσις πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους, τοὺς ὁποίους εὗρεν ἐν παρακμῇ, ἐξιχθεῖσα μέχρις ὑπεροβολῆς, ἀπέβη ὀλεθρία διὰ τοὺς ἀπογόνους του, ἀπολέσαντας σὺν τῷ χρόνῳ καὶ μὲ τὴν πρόοδον τῆς ἐξαιγυπτιώσεως των τὴν μακεδονικὴν τραχεῖαν ἀλλ' ἀκατάβλητον ἐνεργητικότητα. Ὁ ἰσχυρότερος καὶ πλουσιώτερος ἐκ τῶν Πτολεμαίων—ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐβασίλευσαν ὅλοι οἱ ἀπόγονοι τοῦ υἱοῦ τοῦ Λάγου, Λαγίδαι ὡς ἐκ τούτου ἐπιλεγόμενοι, ὥστε νὰ καταντήσῃ τὸ ὄνομα Πτολεμαῖος νὰ σημαίνῃ βασιλεύς, ὅπως τὸ παλαιὸν ὄνομα Φαραὼ — ὑπῆρξεν ὁ Β' ὁ Φιλάδελφος ὀνομασθεὶς οὕτω ὄχι διότι ἠγάπα τοὺς ἀδελφούς του, τοὺς ὁποίους ἐφόνευσεν, ἀλλὰ διότι ἠράσθη τῆς ἀδελφῆς του Ἀρσινόης, κατὰ τὸ φαραωνικὸν ἔθιμον, καὶ τὴν ἐνυμφεύθη. Παράδοξος προσωπικότης ὁ Λαγίδης αὐτός: λεπτός, ξανθός, ἀσθενικός, μελαγχολικός, ἀπεχθανόμενος τὸν πόλεμον καὶ φίλος καὶ προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν, θιασώτης τῶν ἀποκούφων ἐπιστημῶν, προσπαθῶν νὰ εὕρῃ τὸ ἐλιξήριον τῆς ζωῆς ἀμοιρος μὲν στρατηγικῶν ταλαντευμάτων, ἀλλὰ μὴ στερούμενος πολιτικῆς δεξιότητος, κατώρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ, νὰ παγιώσῃ καὶ νὰ ἰσχυροποιήσῃ τὸ κράτος ποὺ ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τὸν πατέρα του. Μίαν δὲ εἰκόνα τοῦ πλούτου παρεσχεν εἰς τὸν λαὸν τῆς Ἀλεξανδρείας ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς κηδείας τοῦ Πτολεμαίου Α'. Ἡ πομπή της ἦτο ὡς ἑξῆς σχηματισμένη: προηγεῖτο τεραστία ἅμαξα φέρουσα πολύτιμα ἄρνυρᾶ ἀγγεῖα ἀδαμαντοκόλλητα — ἕνα πελώριον κρατῆρα ἀργυροῦν, στολισμένον μὲ πολυτίμους λίθους ἔπιπλα πολυτελέστατα, δέκα μεγάλας λεκάνας ἐκ πολυτίμου μετάλλου, μίαν τράπεζαν μήκους 12 πήχεων — ὁ πῆχυς τότε εἶχε 0.52 μ. — δηλαδὴ περίπου 6 μέτρων, 30 τραπέζας μήκους 6 πήχεων καὶ 80 τρίποδας ἀργυροῦς· κατόπιν ἤρχετο ἄλλη ἅμαξα φορτωμένη μὲ χρυσὰ ἀντικείμενα· ἠκολούθουν 1000 παῖδες φέροντες ἕκαστος πολύτιμον κρατῆρα ἢ κύπελλον ἐξ κύγενοῦς μετάλλου, 250 ἀπὸ χρυσὸν, 400 ἀπὸ ἄργυρον καὶ τὰ ἄλλα ἀπὸ διάφορα μέταλλα· μετ' αὐτὰς παρήλασεν ἅρμα ἐφ' οὗ ἦτο τοποθετημένος χρυσὸς θύρσος ὕψους 90 πήχεων — 45 περίπου μέτρων — λόγχη ἀργυρᾶ μήκους 60 πήχεων, πλεῖστοι χρυσοῖ στέφανοι καὶ 60 βασιλικοὶ πανοπλίαι· ἤρχοντο κατόπιν 20 ἅμαξαι νεωστὶ χρυσὸν, 400 μὲ ἄργυρον καὶ 800 μὲ διάφορα τρόφιμα. Κατὰ τὸ ἀρχαῖον φαραωνικὸν ἔθιμον ὁ νεκρὸς ἔπαιρνε μαζί του τὸ ἐνδικοκυριό του: Τὰ πλούτη του, τὴν ἐσοδείαν του, τὰ ὅπλα καὶ τοὺς ὑπηρέτας του. Ὅταν δὲ ἀπέθανεν ὁ Πτολεμαῖος Β' ἀφῆκε τὸ κράτος του ἔχον στρατὸν 200.000 πεζῶν 40.000 ἱππέων, 2.000 πολεμικὰ ἅρματα, 300 πολεμικοὺς ἐλέφαντας, 1500 πολεμικὰ πλοῖα ἐξ ὧν πολλὰ μὲ πέντε σειρὰς κωπῶν, 2000 μεταγωγικὰ πλοῖα, 800 θαλαμηγοὺς μὲ ἐπιχρύσους τὴν πρῷραν καὶ τὴν πρύμνην, ὑπῆρχε δὲ εἰς τοὺς ναυστάθμους ὑλικὸν διὰ τὴν κατασκευὴν διπλασίου στόλου. Τὸ δὲ ταμεῖον περιεῖχε 740.000 αἰγυπτιακὰ τάλαντα, 14.800 δὲ τάλαντα ἦτο τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα καὶ 1.500.000 μέτρα σῖτου. Ἡ πρωτεύουσα δὲ τῶν Πτολεμαίων, ἡ

Προτομὴ Πτολεμαίου Β' καὶ τῆς ἀδελφῆς καὶ συζύγου του Ἀρσινόης ἐπὶ ἐνγραφέντος λίθου

ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κτισθεῖσα Ἀλεξάνδρεια, ἦτο ἡ μεγαλυτέρα καὶ πλουσιωτέρα πόλις τοῦ τότε κόσμου, κτισμένη καὶ ρυμοτομημένη κανονικώτατα, μὲ κεντρικὴν ὁδὸν μήκους 6 χιλιομέτρων καὶ πλάτους 30 μ., μὲ λιμένα εὐρύτατον καὶ τὸν περίφημον φάρον του. Οἱ Πτολεμαῖοι ἐπροστάτευσαν ἐξαιρετικῶς τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας. Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχε συγκεντρωθῆ εἰς παπύρους ὅλη ἡ σοφία τῶν αἰώνων, τὰ ἔργα ὅλων τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἐπὶ Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλαδέλφου, ὅστις τὴν ἵδρυσεν, ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχε 200.000 τόμους καὶ κατόπιν ἐφθασε, κατά τινας πηγάς, τοὺς 700.000 τόμους.

Τὸ μουσεῖον ἐπίσης τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπῆρξε περίφημον. Ἦτο τὸ πρῶτον ἱδρυθὲν ἐπιστημονικὸν κέντρον. Ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ διαμερίσματα διὰ τοὺς ἐπιστήμονας, τοὺς γραμματικοὺς καὶ τοὺς ἰατρούς, διαιτωμένους δαπάνῃ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἐπήγαινε πολλάκις καὶ συνέτρωγε μετ' αὐτῶν. Γενικῶς ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους ἡ Ἀλεξάνδρεια εἶχε καταστῆ ὄχι μόνον τὸ μεγαλύτερον οἰκονομικὸν καὶ ἐμπορικὸν κέντρον, ἀλλὰ καὶ ἡ λαμπροτέρα πνευματικὴ ἑστία. Εἰς 14.000 ἀνεβιβάζοντο οἱ νέοι οἱ ὁποῖοι συνέρρεον πανταχόθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν διὰ νὰ μορφωθοῦν.

Μεγάλοι συγγραφεῖς Ἕλληνες ὑπεστηρίχθησαν καὶ εἰς καλλιτέχνας ἐδόθησαν τὰ μέσα νὰ δημιουργήσουν ἀριστουργήματα. Ὁλόκληρος κύκλος λογοτεχνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν δημιουργημάτων, ἡ ἀλεξανδρινὴ παιδεία καὶ τέχνη παρήχθησαν ἐπὶ Πτολεμαίων. Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχουν οἱ ἀκμάσαντες ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των μαθηματικοί, ἀστρονόμοι καὶ γραμματικοί.

Ἡ Ἶσις. Ἄγαλμα ἑλληνικῆς τέχνης ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Βιέννης (μετὰ συμπλήρωσιν).

Ἀξιοσημείωτος ὑπῆρξεν ἐπὶ Πτολεμαίων ἡ δράσις τῶν γυναικῶν, βασιλισσῶν ἢ βασιλικῶν παλλακίδων. Οἱ Πτολεμαῖοι υἱοθέτησαν τοὺς ἔκπαλαι συνηθιζομένους ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ αὐλῇ γάμους μεταξὺ συγγενῶν καὶ δὴ ἀδελφῶν. Ἡ Ἀρσινόη, ἡ Βερενίκη, αἱ Κλεοπάτραι, ἐπαιξαν σπουδαῖον ρόλον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Πτολεμαίων, ἄλλοτε εὐεργετικόν, πολλάκις δὲ ἐπιβλαβῆ καὶ ἐνίοτε ὀλέθριον.

Δεκατέσσαρες Πτολεμαῖοι, φέροντες διάφορα ἐπώνυμα —ἐπαξίως, ἀλλὰ καὶ ἀναξίως ἐνίοτε— (Σωτήρ, Φιλάδελφος, Εὐεργέτης, Φιλοπάτωρ, Ἐπιφανής, Φιλομήτωρ, Φύσκων, Αὐλητής, Ἀλέξανδρος, Διονύσιος, Παιδίον, Καισαρίων), διεδέχθησαν ὁ εἷς τὸν ἄλλον ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας μέχρι τοῦ 30 π. Χ., ὅτε ἡ Αἴγυπτος ἀπέβη ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. (Βλ. σχετικῶς καὶ λέξεις Αἴγυπτος, Ἀλεξάνδρεια καὶ Πτολεμαῖοι).

Τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν. Εἰς τὴν Ἀσίαν ἐξετείνετο τὸ μέγα κράτος τὸ ὁποῖον ἵδρυσεν ὁ ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου Σέλευκος εἰς τὴν Βαβυλῶνα. Ἦτο τὸ μεγαλύτερον εἰς ἔκτασιν, σβάνον ἀοχικῶς ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τοῦ Ἰαξάρτου ποταμοῦ. Λέγεται μάλιστα ὅτι ὁ Σέλευκος, ἐκστρατεύσας, ἔφθασε μέχρι τοῦ Γάγγου, ὅπου δὲν ἔμεινεν, ἀφήσας τοὺς βασιλεῖς Πῶρον καὶ Ταξίλην νὰ ἡγεμονεύσουν, ἀλλὰ συνέδεσεν ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ τὰς Ἰνδίας. Εἰς αὐτὸν μάλιστα ὀφείλονται αἱ πρῶται θετικαὶ πληροφορίαι περὶ τῶν Ἰνδιῶν, ὀφειλόμεναι εἰς τὸν γραμματέα του Μεγασθένη, τὸν ὁποῖον εἶχε στείλει πρεσβευτήν, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, εἰς ἕνα Ἰνδὸν βασιλέα. Ὁ Σέλευκος ἔκτισε πλησίον τῆς Βαβυλῶνος ἐπὶ τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ νέαν πόλιν, τὴν Σελεύκειαν, τὴν ὁποίαν καὶ κατέστησε πρωτεύουσαν τοῦ ἀπεράντου κράτους του. Ἡ Σελεύκεια ἐντὸς ὀλίγου ἀπέβη τὸ σταυροδρόμι τοῦ ἐμπορίου τῆς Βορείου καὶ Ἀνατολικῆς Ἀσίας, καθὼς καὶ τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Μεσογείου. Ἀπὸ αὐτὴν διήρχοντο τὰ καραβάνια ἀπὸ τὰς Ἰνδίας, κομίζοντα τὰ μεταξωτὰ τῆς Κίνας. Ἀπὸ Βορρᾶ διὰ τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ μετεφέροντο μὲ ποταμόπλοια μέσῳ τῆς Ἀρμενίας τὰ μέταλλα ἀπὸ τὰ μεταλλεῖα τοῦ Καυκάσου καὶ ὁ σῖτος ἀπὸ τὰς ἐκτεταμένας πεδιάδας, ὅπου ἡ σημερινὴ Ρωσσία. Πρὸς στιγμὴν ὁ Σέλευκος κατεῖχεν ὅλον τὸ κράτος τοῦ Ἀλεξάνδρου πλὴν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ὅπως δὲ ὁ Πτολεμαῖος ἐν Αἰγύπτῳ, υἱοθέτησε καὶ αὐτὸς τὰ ἐντόπια συστήματα καὶ ἤθη. Ἐκυβέρνα τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους του μὲ σατράπας, ὅπως ἐπὶ Περσῶν, τῶν ὁποίων ὅμως ηὔξησε τὸν ἀριθμόν, μέχρις 72 ἐν συνόλῳ.

Ὁ υἱός του Ἀντίοχος Α' ὁ Σωτήρ, εἰς τὸν ὁποῖον ζῶν ἔτι ὁ πατήρ του παρεχώρησε τὰς δυτικὰς τοῦ Τίγρητος σατραπείας, μετέφερε τὴν πρωτεύουσάν του εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ πατρός του κτισθεῖσαν νέαν πόλιν ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ὀρόντου, τὴν ὀνομασθεῖσαν Ἀντιόχειαν (βλ. λ.) τὴν ὁποίαν αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του Σέλευκοι καὶ Ἀντίοχοι, οἱ λεγόμενοι ἐκ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς δυναστείας Σελευκίδαι (βλ. λ. Ἀντίοχος καὶ Σέλευκος), φέροντες καὶ αὐτοί, ὡς οἱ Πτολεμαῖοι, διάφορα παρωνύμια (Σωτήρ, Θεός, Ἱέραξ, Μέγας, Καλλίνικος, Ἐπιφανής, Εὐπάτωρ, Εὐμήτωρ κλπ.) κατέστησαν ἐφάμιλλον σχεδὸν εἰς μεγαλοπρέπειαν, πλοῦτον καὶ ἰσχὺν μὲ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Οἱ Σελευκίδαι διετήρησαν τὸ βασίλειόν των ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυ περίπου αἰῶνας. Διεξήγαγον σειρὰν πολέμων ἐναντίον τῶν Πτολεμαίων διὰ τὴν κατοχὴν τῆς Συρίας, μὲ ἐναλλασσόμενον συχνάκις ἀποτέλεσμα. Ἀντεμετώπισαν ἐπίσης ἐξεγέρσεις ἐντοπίων φυλάρχων, κηρυξάντων τὴν ἀνεξαρτησίαν των ἀπὸ τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους τῆς Ἀντιοχείας, καθὼς καὶ ἐπιδρομὰς τῶν Γαλατῶν, τῶν Πάρθων κλπ. Ἔχασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σελεύκου ἱδρύθη τὸ βασίλειον τῆς Περγάμου καὶ κατόπιν τῆς Βιθυνίας, τοῦ Πόντου καὶ ἄλλα μικρότερα. Καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Σελευκιδῶν βλέπομεν διαδραματιζούσας ἀξιόλογον ρόλον τὰς βασίλισσας καὶ τὰς συγγενεῖς τῶν βασιλέων, πρὸς τιμὴν τῶν ὁποίων οὗτοι ὠνόμασαν πολλὰς τῶν πολυαρίθμων πόλεων τὰς ὁποίας ἔκτισαν (Λαδίκεια, Ἀπάμεια κλπ.). Οἱ Σελευκίδαι διετηρήθησαν δραστήριοι καὶ πολεμικοί, κατ' ἀντίθεσιν μερικῶν ἐκ τῶν Πτολεμαίων, υἱοθέτησαν ὅμως τὰς συνηθείας χλιδῆς καὶ μεγαλοπρεπείας τῶν Ἀσιανῶν βασιλέων, ἀκολουθούμενοι εἰς τὰς ἐκστρατείας ἀπὸ στρατιὰν μαγείρων, αὐλητῶν, ὀρχηστρίδων καὶ ὀψοκομιστῶν. Ὁ δραστηριώτερος τῶν Σελευκιδῶν ὑπῆρξεν ὁ Ἀντίοχος Γ' ὁ Μέγας ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐσημειώθη καὶ ἡ πρώτη κάμψις διὰ τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου πρὸς τοὺς Ρωμαίους (190 π.Χ.), οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ Πομπηίου τὸ 64 π.Χ. ἐξεθρόνισαν τὸν Ἀντίοχον ΙΓ' τὸν Εὐσεβῆ Ἀσιατικόν, κατέλυσαν τὴν δυναστείαν τῶν Σελευκιδῶν καὶ ἐκήρυξαν τὸ κράτος τῆς Ἀντιοχείας ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν.

Τὸ βασίλειον τῆς Περγάμου. Ὅταν ὁ Σέλευκος ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τοῦ Λυσιμάχου, βασιλέως τῆς Θράκης, ὅστις κυριαρχῶν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ εἶχε τὸ ταμεῖον του εἰς τὴν Πέργαμον, ὁ θησαυροφύλαξ τοῦ Λυσιμάχου Φιλέταιρος ἀπεστάτησε, κατέλαβε τὸ ταμεῖον καὶ προσεχώρησε πρὸς τὸν Σέλευκον, ἀναγνωρίσας τὴν ἐπικυριαρχίαν του. Ὅταν δὲ ἐδολοφονήθη καὶ ὁ Σέλευκος, ὁ Φιλέταιρος ἀγοράσας τὸ πτῶμα του ἀπὸ τὸν δολοφόνον του Πτολεμαῖον Κεραυνὸν τὸ ἔστειλε πρὸς τὸν υἱόν του Ἀντίοχον, ὅστις εἰς ἀμοιβὴν τῆς ἀποστασίας ἀπὸ τοῦ Λυσιμάχου καὶ τῆς διασώσεως τῆς σορροῦ τοῦ πατρός του ἀπὸ διασυρμὸν παρεχώρησεν ἀνεξαρτησίαν εἰς τὸν Φιλέταιρον, ὅστις ἡγεμόνευσε τῆς Περγάμου (βλ. λ.) ἐπὶ 20 ἔτη, χωρὶς νὰ λάβῃ ὅμως τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως.

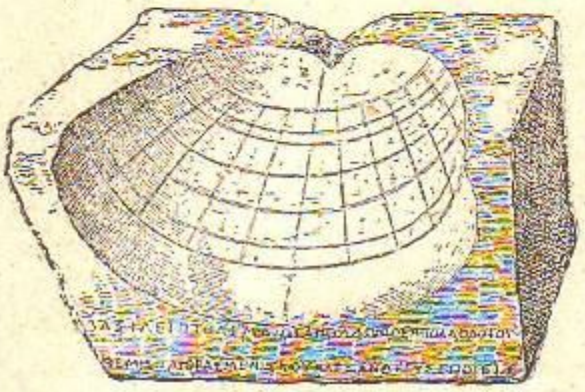

Ἡλιακὸν ὡρολόγιον ἀφιερωθὲν εἰς τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ μεγάλου μαθηματικοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐπὶ τῆς βάσεώς του εἶναι χαραγμένον τὸ ὄνομα τοῦ κατασκευαστοῦ Θεμισταγόρου.

Ἡ Πέργαμος, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀνῆγε τὴν κτίσιν της ἐν Μυσίᾳ, παρὰ τὴν βορείαν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Καΐκου, εἰς τὸν ἔγγονον τοῦ Ἀχιλλέως Πέργαμον, υἱὸν τοῦ Νεοπτολέμου. Ὑπὸ ἄλλων ἐλογίζετο ἀποικία τῶν Ἀρκάδων, μεταβάντων ἐκεῖ ὑπὸ τὸν Τήλεφον, τοῦ ὁποίου διετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἡ λατρεία ὡς ἡμιθέου ἥρωος.

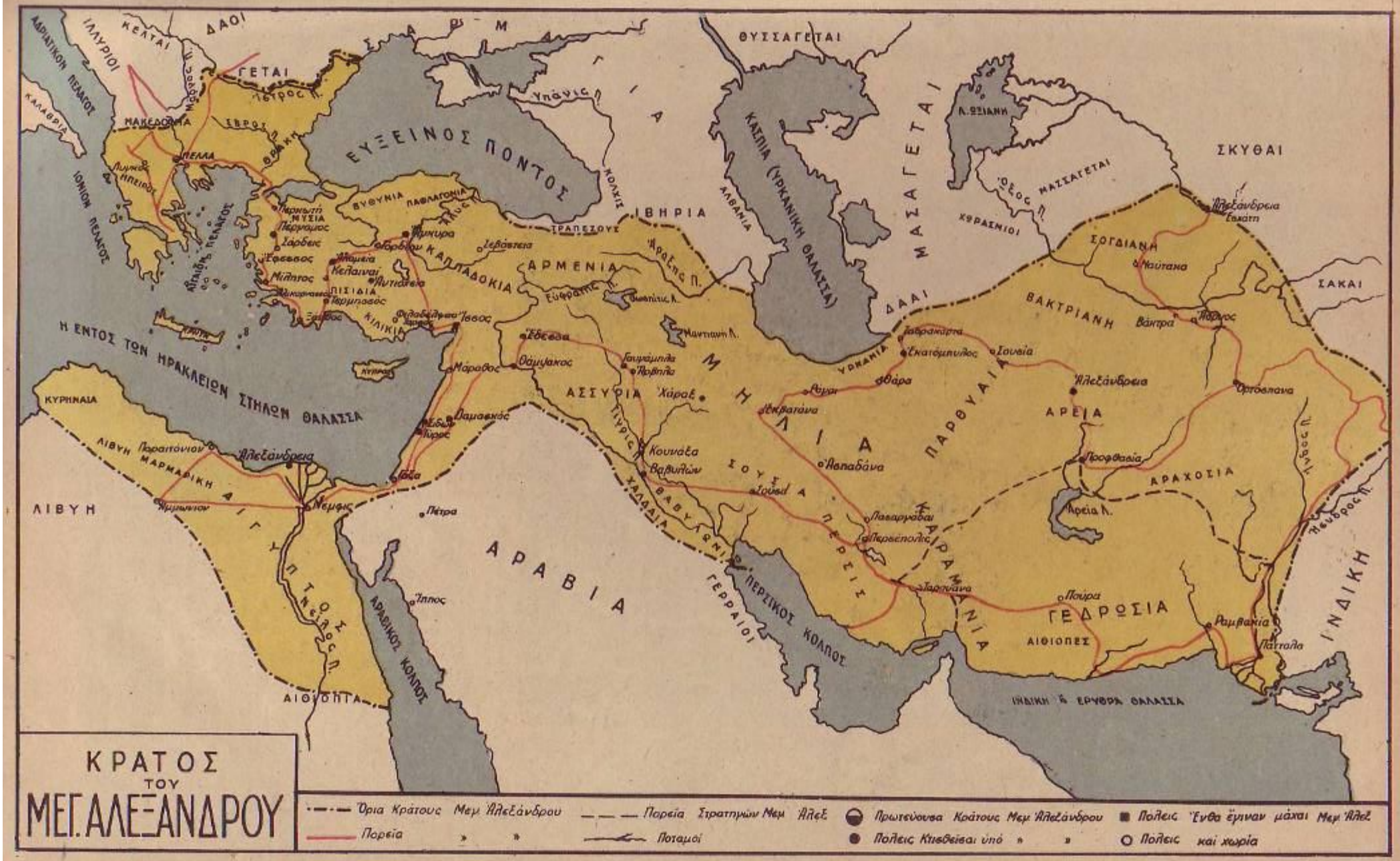
ΚΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
Όρια Κράτους Μεγ. Αλεξάνδρου
Πορεία » »
Πορεία Στρατηρών Μεγ. Αλεξ.
Ποταμοί
Πρωτεύουσα Κράτους Μεγ. Αλεξάνδρου
Πόλεις Κτισθείσαι υπό » »
Πόλεις Ένθα έγιναν μάχαι Μεγ. Αλεξ.
Πόλεις και χωρία
ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
ΑΡΑΒΙΑ
ΜΗΔΙΑ
ΑΣΣΥΡΙΑ
ΑΡΜΕΝΙΑ
ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ
ΒΑΚΤΡΙΑΝΗ
ΣΟΓΔΙΑΝΗ
ΣΚΥΘΑΙ
ΣΑΚΑΙ
ΜΑΣΣΑΓΕΤΑΙ
ΘΥΣΣΑΓΕΤΑΙ
ΙΝΔΙΚΗ
ΑΙΓΥΠΤΟΣ
ΛΙΒΥΗ
ΚΥΡΗΝΑΙΑ
ΑΙΘΙΟΠΙΑ
ΓΕΔΡΩΣΙΑ
ΑΡΕΙΑ
ΠΑΡΘΥΑΙΑ
ΑΡΑΧΟΣΙΑ
ΠΕΡΣΙΣ
ΣΟΥΣΙΑΝΗ
ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ
ΚΑΛΔΑΙΑ
ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ
ΑΡΑΒΙΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ
ΙΝΔΙΚΗ ΕΡΥΘΡΑ ΘΑΛΑΣΣΑ
Η ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΩΝ ΣΤΗΛΩΝ ΘΑΛΑΣΣΑ
ΚΑΣΠΙΑ (ΥΡΚΑΝΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΑ)
ΙΒΗΡΙΑ
ΑΛΒΑΝΙΑ
ΚΟΛΧΙΣ
ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΘΡΑΚΗ
ΕΛΛΑΣ
ΚΕΛΤΑΙ
ΔΑΟΙ
ΓΕΤΑΙ
ΙΛΛΥΡΙΟΙ
ΑΔΡΙΑΤΙΚΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
ΙΟΝΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
ΑΙΓΑΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
ΚΑΛΑΒΡΙΑ
ΚΡΗΤΗ
ΚΥΠΡΟΣ
ΠΕΛΛΑ
ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
ΜΕΜΦΙΣ
ΠΕΤΡΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
ΒΑΒΥΛΩΝ
ΣΟΥΣΑ
ΠΑΣΑΡΓΑΔΑΙ
ΠΕΡΣΕΠΟΛΙΣ
ΤΑΡΠΑΝΑ
ΠΟΥΡΑ
ΡΑΜΒΑΚΙΑ
ΠΑΤΤΑΛΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
ΕΣΧΑΤΗ
ΜΑΥΤΑΚΑ
ΒΑΚΤΡΑ
ΠΑΡΟΣ
ΟΡΤΟΣΠΑΝΑ
ΣΟΥΣΙΑ
ΕΚΒΑΤΑΝΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
ΠΡΟΦΘΑΣΙΑ
ΑΡΕΙΑ Λ.
ΙΝΔΟΣ Π.
ΠΑΝΔΟΡΟΣ Π.
ΤΙΓΡΙΣ Π.
ΕΥΦΡΑΤΗΣ Π.
ΑΡΑΞΗΣ Π.
ΓΕΡΡΑΙΟΙ
ΑΙΘΙΟΠΙΑ

Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Φιλέταιρος (263) τὸν διεδέχθη ὁ ἀνεψιὸς καὶ θετὸς υἱὸς του Εὐμένης ὅστις ἰσχυροποίησε τὸ κράτος του ἡγεμονεύσας ἐπὶ 22 ἔτη. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν τὸ 241 ἐξάδελφός του Ἄτταλος, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Φιλεταίρου, πρώτιστον ἀπηλλάγη τὴν Περγαμον ἀπὸ τὴν ὑποτέλειαν πρὸς τοὺς Γαλάτας, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπλήρωνε «δρε», νικήσας αὐτοὺς κατὰ κράτος παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Κάϊκου — δι' ὃ καὶ ἐπωνομάσθη Σωτήρ, — κατόπιν δὲ περιήλθεν εἰς μακρούς πολέμους πρὸς ἐπέκτασιν τῶν κρατῶν τῆς Περγάμου, ἀνακηρυχθεὶς βασιλεύς. Οἱ διάδοχοί του, Ἀτταλίδαι λεγόμενοι, φέροντες ὅλοι τὸ ὄνομα Ἄτταλος (βλ. λ.) καὶ Εὐμένης (βλ. λ.), ἐπεξέτειναν τὸ κράτος των, περιλαβόν τὴν Μυσίαν, Λυδίαν, Φρυγίαν, Λυκαονίαν, Παμφυλίαν καὶ Πισιδίαν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Περγάμου ἦλθον εἰς σχέσεις μὲ τοὺς Ρωμαίους, πρὸς τοὺς ὁποίους ὑπῆρξαν κατὰ τὸ πλεῖστον σύμμαχοι εἰς τὰς ἐν Ἀνατολῇ ἐπιχειρήσεις των καὶ ὑπεστηρίχθησαν ὑπ' αὐτῶν. Τέλος ὁ βασιλεὺς τῆς Περγάμου Ἄτταλος ὁ Γ', διαμείνας νέος ἐν Ρώμῃ, κατὰ δὲ τὴν πενταετῆ βασιλείαν του ἀσχολούμενος μὲ τὰ γράμματα καὶ ἐπιδιδόμενος εἰς τὴν κηπουρικὴν καὶ τὴν μελέτην τῶν φυτῶν, ἐκληροδότησεν ἀποθνῶν τὸ 133 π.Χ. τὸ βασίλειόν του εἰς τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐγίναν κύριοι τοῦ κράτους του, καταβαλόντες ὀλίγον ἀργότερον τὴν ἐξέγερσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Εὐμένους Β' Ἀριστονίκου. Διὰ τῆς διαθήκης του ὁ Ἄτταλος ὡρίζεν ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ ἐν τῷ κράτει του πόλεις θὰ ἔμενον αὐτόνομοι καὶ ἐλεύθεραι.

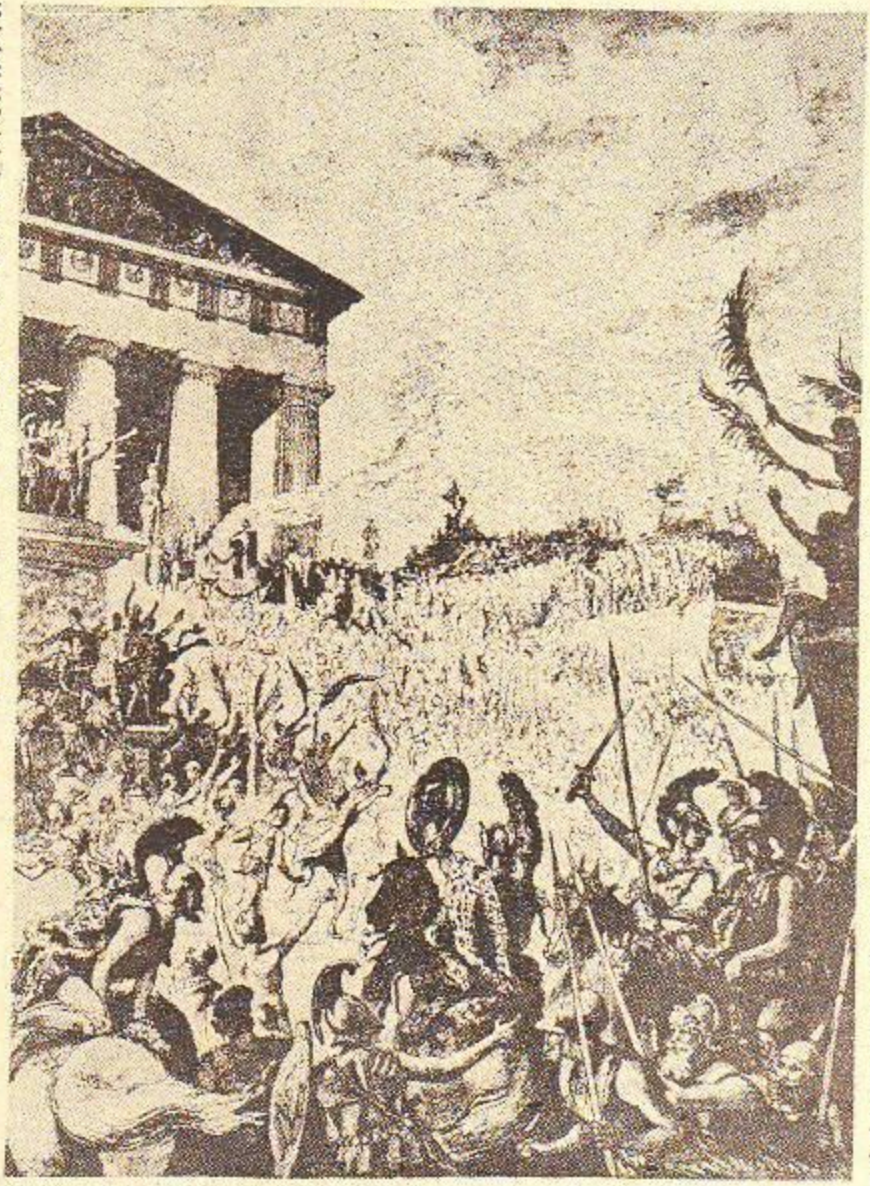

Ὁ Ἄτταλος, ἐπιστρέψας εἰς Πέργαμον νικητὴς ἐκ τοῦ κατὰ τῶν Γαλατῶν πολέμου, προσφέρει θυσίας εἰς τὴν Ἀθηνᾶν. (Πίναξ τοῦ Τόρντβαλντσεν).

Οἱ βασιλεῖς τῆς Περγάμου ἐδείχθησαν γενναῖοι προστάται τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Ἀντηγωνίζοντο ἐν τούτῳ μὲ τοὺς Πτολεμαίους τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν δὲ αὐτὸν ὀφείλεται καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς διομηχανίας τῆς περγαμηνῆς ἡ ὁποία ἔφθασεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν ἐπὶ βασιλέως Εὐμένους τοῦ Β' ὅστις ἤθελε νὰ κάμῃ ἀντίγραφα ὅλων τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Τὸ ἔργον ὅμως τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προαχθῇ, διότι οἱ Πτολεμαῖοι ἐξ ἀντιζηλίας ἀπηγόρευσαν τὴν ἐξαγωγὴν παπύρου ἐξ Αἰγύπτου. Ὁ Εὐμένης τότε προήγαγε τὴν κατεργασίαν δερμάτων πρὸς γραφήν. Ἐκτὸς τῆς περγαμηνῆς ἀνεπτύχθη ἐν Περγάμῳ ὑπὸ τῶν Ἀτταλιδῶν διομηχανία σημαντικὴ ὑφασμάτων, προήχθησαν δὲ καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ὄχι μόνον αἱ θεωρητικαί, ἀλλὰ καὶ αἱ θετικαί, ὡς ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ ναυτική. Κτίρια μεγάλα καὶ λαμπρὰ ἐκόσμησαν τὴν Πέργαμον, ἡ δὲ γλυπτικὴ ἔλαβεν ἀνάπτυξιν μεγίστην, διαμορφωθεῖσα καὶ ἰδιαιτέρας τεχνοτροπίας (τῆς Περγαμηνῆς σχολῆς λεγομένης). Τὸ κορύφωμα τῆς περγαμηνῆς τέχνης θεωρεῖται ὁ ἀνεγερθεὶς ὑπὸ Εὐμένους τοῦ Β' μέγας ἐν τῇ ἀκροπόλει βωμὸς τοῦ Διὸς Σωτῆρος, τοῦ ὁποίου τὰ θαυμάσια γλυπτὰ ἐλθόντα εἰς φῶς κατὰ τὰς ἐνεργηθείσας τὸν 19ον αἰῶνα ὑπὸ Γερμανῶν ἀρχαιολόγων ἀνασκαφὰς μετεφέρθησαν εἰς Βερολῖνον, ἀποτεθέντα εἰς ἐπὶ τούτῳ συσταθὲν μουσεῖον (Περγαμηνὸν μουσεῖον), ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναπαρεστάθη ὁ βωμὸς τοῦ Διὸς Σωτῆρος ὅπως εἶχε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Γενικῶς ὁ χαρακτὴρ τῆς βασιλείας τῶν Ἀτταλιδῶν ἐν Περγάμῳ ἦτο ἀκραιονῶς ἑλληνικός, φιλικὴ δὲ κατὰ κανόνα ὑπῆρξεν ἡ στάσις των πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως πρὸς τὰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας ἀνεγνώριζον ὡς πανελλήνιον πνευματικὸν κέντρον καὶ καλλιτεχνικὴν μητρόπολιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μνημεῖα δὲ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τοῦ φιλαθηναϊσμοῦ τῶν βασιλέων τῆς Περγάμου μεγαλοπρεπέστατα διατηροῦνται ἀκόμη (ἐν ἐρειπίοις) ἡ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν στοὰ τοῦ Ἀττάλου Β' καὶ ἡ εἰς τὰς δυτικὰς κλιτῦς τῆς Ἀκροπόλεως στοὰ τοῦ Εὐμένους Β'

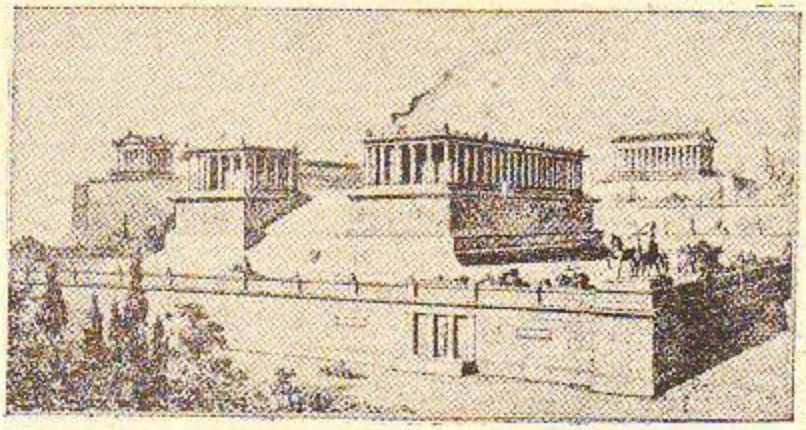

Ἀναπαράστασις τοῦ μεγάλου βωμοῦ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Περγάμῳ.

Τὰ ἑλληνίζοντα κράτη. Πλὴν τῶν ἑλληνικῶν τούτων κρατῶν ἱδρύθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν ἐπὶ τοῦ κράτους τῶν τριῶν ἠπείρων τοῦ ἀσήκεν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἄλλα κράτη ἀπὸ ἐντοπίους ἡγεμόνας, οἱ ὁποῖοι ὅμως ὑπερηφανεύοντο νὰ λέγωνται Ἕλληνες ἢ τοὐλάχιστον φιλέλληνες. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῶν ἐμφυλίων πολέμων μεταξὺ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν ἐπιγόνων σημαντικαὶ ἐξεγέρσεις λαῶν ἔξω τῆς Ἑλλάδος διεκδικούντων ἀνεξαρτησίαν δὲν ἐσημειώθησαν. Τοῦτο ὀφείλεται βεβαίως εἰς τὴν ἰσχὺν τῆς μακεδονικῆς κατακτήσεως καὶ εἰς τὴν στρατηγικὴν καὶ ἄλλην ἱκανότητα τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ μαρτυρεῖ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἑρμηνείαν του τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλε-

ξάνδρου κατακτηθέντες λαοὶ τῶν τριῶν ἠπείρων δὲν ἠσθάνθησαν τὴν κατάκτησίν των ὡς ζυγόν, ἀλλ' ὡς εὐεργεσίαν, ἐξασφαλίσασαν τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐλευθερίαν των καὶ ὡς κοινωνικὸν πολιτισμοῦ καὶ χειραφετήσεως. Τὰ δὲ ἱδρυθέντα ὑπὸ διαφόρους ἡγεμόνας κράτη προσεπάθουν νὰ μιμηθοῦν εἰς τὰς αὐλάς των τοὺς ἑλληνικοὺς τρόπους καὶ μετεχειρίζοντο ὡς ἐπίσημον, ἢ τοὐλάχιστον πρὸς συνεννόησιν καὶ συζήτησιν τῆς ἀνωτέρας τάξεως, τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εἰσήγον τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν. Κατὰ μίμησιν δὲ αὐτῶν καὶ ἄλλοι βασιλεῖς βαρβάρων κρατῶν προσεπάθουν νὰ ἑλληνίζουν. Τῆς ἑλληνιστικῆς αὐτῆς τάσεως, ἐξιχθείσης ὑπὸ τινων βαρβάρων βασιλέων μέχρις ἀκροτάτης ὑπερβολῆς, κωμικὴν εἰκόνα δίδει ὁ Ἀλεξανδρινὸς τοῦ 20οῦ αἰῶνος ποιητὴς Κωνσταντῖνος Καβάφης εἰς τὸ ποίημά του «Φιλέλλην»:

Ἀναπαράστασις μετὰ συμπλήρωσιν τῆς γιγαντομαχίας τῆς ἐναντι εἰκόνος.

Τὴ χάραξη ἐρόντισε τεχνικὰ νὰ γίνει.
Ἔκφραση σοβαρὴ καὶ μεγαλοπρεπής.
Τὸ διάδημα καλύτερα μᾶλλον στενό·
ἐκεῖνα τὰ φαρδειὰ τῶν Πάρθων δὲν μὲ ἀρέσουν.
Ἡ ἐπιγραφή, ὡς σύνηθες, ἑλληνικά·
ὄχι ὑπερβολική, ὄχι πομπώδης —
μὴν τὰ παρεξηγήσει ὁ ἀνθύπατος
ποὺ ὅλο σκαλίζει καὶ μηνὰ στὴ Ρώμη—
ἀλλ' ὅμως δέβαια τιμητική.
Κάτι πολὺ ἐκλεκτὸ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος·
κανέναν δισκοβόλος, ἔφηβος ὡραῖος.
Πρὸ πάντων σὲ συστήνω νὰ κοιτάξεις
(Σιθάσπη, πρὸς Θεοῦ, νὰ μὴ λησμονηθεῖ)
μετὰ τὸ Βασιλεὺς καὶ τὸ Σωτὴρ
νὰ χαραχθεῖ, μὲ γράμματα κομψὰ Φιλέλλην.
Καὶ τώρα μὴ μὲ ἀρχίζεις εὐφυολογίες,
τὰ «Ποῦ οἱ Ἕλληνες;» καὶ «Ποῦ τὰ ἑλληνικά
Πίσω ἀπ' τὸ Ζάγρο ἐδῶ, ἀπὸ τὰ Φράατα πέρα».
Τόσοι καὶ τόσοι βαρβαρώτεροί μας ἄλλοι
ἀφοῦ τὸ γράφουν, θὰ τὸ γράψουμε κι' ἐμεῖς.
Καὶ τέλος μὴν ξεχνᾶς ποὺ ἐνίοτε
μᾶς ἔρχονται ἀπ' τὴ Συρία σοφισταί
καὶ στιχοπλόκοι κι' ἄλλοι ματαιόσπουδοι.
Ὥστε ἀνελλήνιστοι δὲν εἴμαστε, θαρρῶ.

Τὸ κράτος τῆς Βιθυνίας ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότερον ὅλων. Ἱδρυθὲν πρὸ ἀκόμη καὶ τῶν κρατῶν τῶν Διαδόχων, διότι ὁ ἐπὶ Περσῶν σατράπης τῆς Βιθυνίας διετηρήθη εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅταν οὗτος προήλασε διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὴν Περσίαν. Κατέστησε δὲ τὸ ἀξίωμά του ὁ σατράπης οὗτος κληρονομικόν, ἀφήσας διάδοχόν του τὸν υἱόν του Ζιποίτην, ὅστις μόλις ἀπέθανεν ὁ Ἀλέξανδρος ἔσπευσε νὰ κηρυχθῇ βασιλεύς, μὴ ἀναγνωρίσας τὴν κυριαρχίαν τοῦ Λυσιμάχου, εἰς ὃν ἔλαχε κατὰ τὴν διανομὴν τῶν Διαδόχων ἡ Βιθυνία. Ὁ Λυσίμαχος ἐκστρατεύσας ἐνίκησε τὸν Ζιποίτην καὶ κατέσκαψε τὴν πρωτεύουσάν του Ἀστακόν, ἀλλ' ὁ Ζιποίτης ἀθροίσας Ἕλληνας ἔκτισε νέαν παρὰ τὴν Προποντίδα πόλιν, τὴν ὁποίαν πρὸς τιμὴν τοῦ υἱοῦ του Νικομήδους ὠνόμασε Νικομήδειαν καὶ κατέστησε πρωτεύουσάν του, εἰσαγαγὼν ἑλληνικὴν διοίκησιν καὶ ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Τούτου οἱ διάδοχοι φέροντες κατ' ἐναλλαγὴν τὰ ὀνόματα Νικομήδης καὶ Προυσίας ὑπῆρξαν ἀείποτε φίλοι τῶν Ρωμαίων, μέχρις οὗ ὁ Νικομήδης Γ' ἐκληροδότησε τὸ βασίλειόν του εἰς τὸν ρωμαϊκὸν λαὸν (74 π.Χ.).

Ἐπὶ Σελευκίδου βασιλέως Ἀντιόχου Β' τοῦ ἐπονομαζομένου Θεοῦ, ὁ Ἕλλην διοικητὴς τῆς Βακτριανῆς Διόδοτος ἢ Θεόδοτος ἀποστατήσας τὸ 254 π.Χ. ἐκηρύχθη ἀνεξάρτητος, καταστήσας πρωτεύουσάν του τὰ Βάκτρα (βλ. λ. Βακτριανὴ καὶ Βάκτρα). Ὁ Ἀντίοχος ὁ Γ' ὁ Μέγας ἀνεγνώρισε τὸν ἡγεμόνα τῆς Βακτριανῆς Εὐθύδημον τὸν Μάγνητα βασιλέα. Ἡγεμόνευσαν καὶ ἐβασίλευσαν τῆς Βακτριανῆς μέχρι τοῦ 141, ὅτε προσηρτήθη εἰς τὸ κράτος τῶν Πάρθων, ἓξ βασιλεῖς: 1) Διόδοτος ἢ Θεόδοτος Α' (254—243), 2) Διόδοτος - Θεόδοτος Β' (243—221), 3) Εὐθύδημος (221—200), 4) Μένανδρος (195—181), 5) Εὐκρατίδας Α' (181—147), 6) Εὐκρατίδας Β' (146—141 π.Χ.). Οἱ βασιλεῖς αὐτοὶ διετήρησαν τὴν ἑλληνικότητά των καὶ διέδωσαν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν εἰς τὴν Ἰνδικὴν Πενταποταμίαν.

Ἄλλο τοιοῦτο κράτος ἱδρύθη ἐν Καππαδοκίᾳ τὸ 301 π.Χ. ἀπὸ τὸν Ἀριαράθη Β'. ἀναγνωρισθέντα ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας. Ὀλίγαν μετὰ ταῦτα τὸ Καππαδοκικὸν κράτος ἐχωρίσθη εἰς δύο, εἰς τὴν Νότιον ἢ Μεγάλην, τὴν πρὸς Ταῦρω Καππαδοκίαν, καὶ τὴν Βόρειον πρὸς Ποντῷ Καππαδοκίαν, ἡ ὁποία καὶ τελικῶς ὑπερίσχυσε κατὰ τὸν 1ον π. Χ. αἰῶνα. Ἡ νέα δὲ ἐγκατασταθεῖσα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἐπὶ τῆς ἑνιαίας Καππαδοκίας δυναστεία τοῦ Ἀριαβαρζάνου, ἐλθοῦσα εἰς στενὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἰδίως τοὺς Ἀθηναίους, ἐξελλήνισε τὴν Καππαδοκίαν καὶ διέδωσε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία καὶ ὡμιλεῖτο ὑπὸ πάντων τῶν κατοίκων της καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. (Βλ. καὶ λ. Καππαδοκία).

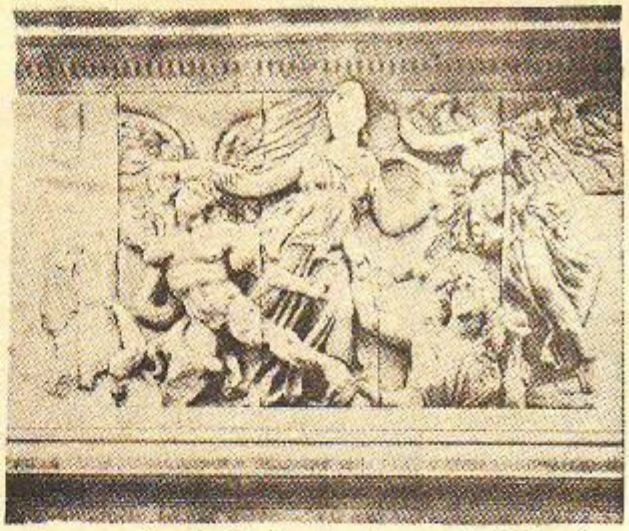

Γιγαντομαχία τῆς Ἀθηνᾶς μὲ τὸν πτερωτὸν Ἀλκυονέα. Ἡ θεά, ἀφοῦ ἐνίκησε τὸν γίγαντα, τὸν κρατεῖ ἀπὸ τὴν κόμην, ἐνῷ ὁ ἱερός της ὄφις τὸν ἔχει περισφίξει μὲ τὸ σῶμα του καὶ τὸν δαγκώνει εἰς τὸν δεξιὸν μαστόν. Γονυπετὴς ζητεῖ χάριν διὰ τὸ τέκνον της ἡ θεὰ Γαῖα, ἐνῷ ἡ νεαρὰ Νίκη περιίπταται ἐμψυχώνουσα τὴν Ἀθηνᾶν. ('Εκ τμήματος τοῦ ἀετώματος τοῦ βωμοῦ τῆς Περγάμου).

Ἐπίσης ἐξελληνίσθη καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Γαλατῶν συστοθὲν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος μετὰ τὴν ἧττάν των ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Περγάμου Ἀττάλου Α'.

Ἐπίσης ἐδέχθη τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν τὸ κράτος τῶν Πάρθων, τὸ ὁποῖον περὶ τὸ ἔτος 250 π. Χ. ἵδρυσεν ὁ Ἀρσάκης, φθάσας εἰς τὸ ὁροπέδιον τοῦ Ἰρὰν μετ' ὀλίγων ἱππέων νομάδων καὶ καταλαβὼν τὴν ὑπὸ τοῦ Σελεύκου ἱδρυθεῖσαν πρωτεύουσαν τῆς Παρθίας Ἑκατόμπυλον. Ἡ ἕδρα τῶν βασιλέων τῆς Παρθίας, Ἀρσακιδῶν ὀνομαζομένων, 30 δὲ τὸν ἀριθμὸν μέχρι καταλύσεως τοῦ κράτους των ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, μετεφέρθη κατόπιν εἰς τὴν πόλιν Κτησιφῶντα, παρὰ τὴν Βαβυλῶνα (Βλ. Πάρθοι).

Τὸ κράτος τῆς Ἀρμενίας ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὤφειλε τὴν γένεσίν του εἰς τὸν Πέρσην σατράπην Ὀρόντην, ἀλλὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν του ἀπὸ τῶν Σελευκιδῶν μόλις ἐπὶ Τιγράνη Β' περὶ τὸ 90 π. Χ. ἐπέτυχε. (Βλ. λ. Ἀρμενία).

Τὸ κράτος τῆς Κομμαγηνῆς, ὅπως ὠνομάζετο τὸ βορειοανατολικὸν μέρος τῆς Συρίας, εὑρίσκετο μεταξὺ τοῦ ὄρους Ταύρου, τοῦ ποταμοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ. Ἡ ἐπαρχία αὕτη ἀπεσπάσθη τὸ 162 π.Χ. ἀπὸ τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν καὶ ἀπετέλεσε κράτος ὑπὸ Πέρσας ἡγεμόνας. Εἰς ἕνα τούτων ὁ Σελευκίδης βασιλεὺς Ἀντίοχος Η' Ἐπιφανὴς - Φιλομήτωρ - Καλλινικος, γνωστότερος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Γρυπός, ἔδωκε τὴν θυγατέρα του Λαοδίκην Θεὰν-Φιλάδελφον καὶ τὸν ἀνεγνώρισε βασιλέα τῆς Κομμαγηνῆς μὲ πρωτεύουσαν τὴν πόλιν Σαμόσατα, τὴν πατρίδα τοῦ συγγραφέως Λουκιανοῦ. Οἱ βασιλεῖς τῆς Κομμαγηνῆς, φέροντες κατ' ἐναλλαγὴν τὰ ὀνόματα Μιθριδάτης καὶ Ἀντίοχος, διετηρήθησαν ἀνεξάρτητοι μέχρι τοῦ 72 μ.Χ., ὅτε ἡ ἀρχὴ των κατελύθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ ἡ χώρα προσηρτήθη εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν τῆς Συρίας. Ἐκ τῶν βασιλέων τῆς Κομμαγηνῆς οἱ ὁποῖοι ἐξελλήνισαν τὸ κράτος των κατήγετο καὶ ὁ διατελέσας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1ου αἰώνος μ.Χ. Γάϊος Ἰούλιος Ἀντίοχος, ὅστις διετέλεσεν ἄρχων καὶ ὕπατος εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐκ τῶν Ἀντιόχων ὁ Α' εἶχε τὸ ἐπώνυμον τοῦ Φιλέλληνος, ὁ δὲ τελευταῖος, ἐφ' οὗ κατελύθη τὸ κράτος, Ἀντίοχος Δ' ἐλέγετο Ἐπιφανής.

Νόμισμα τοῦ Εὐκρατίδα, βασιλέως τῆς Βακτριανῆς, φέρον ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν.

Σαφέστερον ἑλληνιστικὸς ἢ μᾶλλον ἑλληνικὸς ὑπῆρξεν ὁ χαρακτὴρ τοῦ κράτους τοῦ Πόντου, ἱδρυθέντος κατὰ μῆκος

τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου ὑπὸ τοῦ Πέρσου σατράπου Μιθριδάτου, ὅστις, συμμαχήσας μετὰ τοῦ Κύρου τοῦ Νεωτέρου ἐναντίον τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου Β΄, ἐκηρύχθη ἀνεξάρτητος, ἀμνηστευθεὶς κατόπιν διὰ τὴν ἀποστασίαν του αὐτὴν ἀπὸ τὸν Ἀρταξέρξην, διότι ἀντετάχθη ἐναντίον τῶν Μυρίων κατὰ τὴν κάθοδον αὐτῶν. Ὁ ἔγγονος αὐτοῦ, Μιθριδάτης ἐπίσης ὀνομαζόμενος, ἀνεκηρύχθη ἡγεμὼν ζῶντος ἀκόμη τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ καθηρέθη ὑπ' ἐκείνου, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατόν του ἔσπευσε νὰ ἀνακαταλάβῃ τὴν ἀρχὴν καὶ νὰ ἀνακηρυχθῇ βασιλεὺς, δι' ὃ ἐπωνομάσθη Κτίστης. Ἔκτοτε τὸ βασίλειον τοῦ Πόντου, τοῦ ὁποίου οἱ βασιλεῖς ἔφερον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ὄνομα τοῦ Μιθριδάτου, ἐξετάθη ἀπὸ τῆς Βιθυνίας μέχρι τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου. Ὡς πρωτεύουσα τοῦ κράτους τοῦ Πόντου ἐχρησίμευσαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ πόλεις Ἀμάσεια, Σινώπη καὶ Ἀμισός. Ὅλοι οἱ Μιθριδάται ἐξελληνίσαντες τὴν αὐλήν των καὶ ἐπιβαλόντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, νυμφευθέντες Ἑλληνίδας γυναῖκας καὶ ἀποκτήσαντες ἑλληνικὴν μόρφωσιν, ἦλθον εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως ὁ τελευταῖος καὶ σπουδαιότερος αὐτῶν Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Μέγας, ἐπιλεγόμενος Εὐπάτωρ, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπιχειρήσαντα πόλεμον κατὰ τῶν Ρωμαίων, ἔσπευσαν νὰ συμμαχήσουν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ἀνακηρύξαντες αὐτὸν ἐλευθερωτὴν, σωτῆρα καὶ εὐεργέτην. Οὗτος ἐπὶ κεφαλῆς στρατοῦ 200.000 ἀνδρῶν ἐπιβαίνοντος ἰσχυροῦ στόλου διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου μετέφερε τὸν ἐναντίον τῶν Ρωμαίων πόλεμον. Ἡ ἧττα του ὑπὸ τοῦ Σύλλα καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ στρατοῦ του συνεπέφερον τὴν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν κα. τὴν τιμωρίαν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Σύλλα. Ὁ Μιθριδάτης συνέχισε ἐν Μ. Ἀσίᾳ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Ρωμαίων. Μετὰ πολλὰς περιπετείας, πολιορκηθεὶς ὑπὸ τοῦ στασιάσαντος υἱοῦ του Φαρνάκη, διέταξεν ἕνα τῶν σωματοφύλακα νὰ τὸν φονεύσῃ (63 π.Χ.), διότι ἀποφασίσας ν' αὐτοκτονήσῃ καὶ πιὼν δηλητήριον οὐδὲν ἔπαθε. (Παιδιόθεν συνήθισε τὴν λῆψιν δηλητηρίων εἰς δόσεις βαθμηδὸν αὐξανομένας, διὰ λόγους προφυλάξεως ἀπὸ φαρμακεύσεώς του ἀπὸ τὴν ἐπιτροπεύουσαν αὐτὸν μητέρα του καὶ ἄλλους συγγενεῖς του, ἐπιβουλευομένους τὸν θρόνον). Μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ δυναστεία τοῦ Μιθριδάτου κατελύθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ τὸ βασίλειόν του κατέστη ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. (Βλέπε σχετικῶς λέξεις Πόντος καὶ Μιθριδάται)

Φαρνάκης Α΄.

ΤΑ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΠΙΓΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ

Ἐπὶ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου Β΄ καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου αἱ κάτω τοῦ Ὀλύμπου ἑλληνικαὶ πόλεις ἐτέλουν ὑπὸ τὴν μακεδονικὴν πανελλήνιον ἡγεμονίαν, ἐπιβληθεῖσαν κατόπιν ἀγώνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐπρωτοστάτησαν, ὡς ἱστορήθη ἀνωτέρω, αἱ Θῆβαι καὶ αἱ Ἀθῆναι. Ἡ Κόρινθος ὑπῆρξε τὸ κέντρον εἰς ὃ κληθέντες οἱ Πανέλληνες ἀνεκήρυξαν στρατηγοὺς αὐτοκράτορας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν τὸν Φίλιππον πρῶτον, τὸν Ἀλέξανδρον κατόπιν. Μόνοι οἱ Σπαρτιᾶται δὲν μετέσχον τῆς στρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν. Καὶ αἱ ἄλλαι ὅμως πόλεις, ἰδίως αἱ Ἀθῆναι — ἀφοῦ αἱ Θῆβαι κατασκαφεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἠδυνήθησαν ἐν τοῖς μετέπειτα νὰ παίξουν πλέον πρωτεύοντα ρόλον — περὶ πολλοῦ ποιούμεναι τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτονομίας των, εἰς κάθε πρόσφορον περίστασιν ἀπετίνασσον τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν καὶ ἠκολούθουν ἀγῶνες ἀλλεπάλληλοι μὲ τὸν τοποτηρητὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀντίπατρον καὶ τοὺς διαδεχθέντας αὐτὸν Ἀντιγονίδας βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, ἀναγκασθέντας νὰ ἐγκαθιδρύσουν μακεδονικὰς φρουρὰς εἰς Ἀθήνας καὶ ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις ἢ νὰ στηρίξουν τὴν ἐγκαθίδρυσιν φιλομακεδόνων τυράννων, τοὺς ὁποίους κάθε τόσον ἔσπευδον νὰ ἐπαναφέρουν ἐκβαλλομένους. Ἐπὶ Ἀντιγόνου Β΄ τοῦ Γονατᾶ οἱ Ἀθηναῖοι περιεπλάκησαν εἰς τὸν «Χρεμωνίδειον» ἀποκληθέντα πόλεμον, διότι, λόγῳ πολιτικῶν ἐρίδων, ἐξώρισαν τὸν Χρεμωνίδην, φίλον ὄντα τοῦ Ἀντιγόνου, ὅστις περιελθὼν εἰς ῥῆξιν μὲ τοὺς Ἀθηναίους ἐπολιόρκησε διὰ στόλου τὸν Πειραιᾶ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιστάντες κατ' ἀρχὰς καὶ λαβόντες βοήθειαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ἡ ὁποία ἔστειλε στόλον, καὶ ἀπὸ τὴν Σπάρτην ἀποστείλασαν στρατόν, ἐν τέλει ἡττήθησαν καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸν Ἀντίγονον, ὅστις ὅμως ἐπιεικῶς ἐφέρθη πρὸς τοὺς ἡττημένους καὶ ἀπεχώρησεν, ἀφήσας μόνον φρουρὰν εἰς τὸ Σούνιον καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως εἰς τὸν λόφον τοῦ Μουσείου (262), μετὰ ἑπτὰ δὲ ἔτη ἀπέσυρε καὶ ἀπὸ τοῦ Μουσείου τὴν φρουρὰν καὶ ἀφῆκε τὰς Ἀθήνας ἐλευθέρας. Ἀργότερον ἐγκατεστάθησαν πάλιν εἰς τὸ Σούνιον, τὴν Σαλαμῖνα, τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Μουνυχίαν μακεδονικαὶ φρουραί.

Τέλος αἱ Ἀθῆναι, ἀποκαμοῦσαι ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ἐφησύχαζον ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς, ἐπιδοθέντων τῶν κατοίκων των εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης, ἔστω καὶ ἄνευ πραγματικῆς πολιτικῆς αὐτονομίας καὶ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Πράγματι δὲ τότε αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὑπερέβαλον καὶ τοῦ Περικλέους τὴν φιλοδοξίαν, καυχηθέντος ἐν τῷ «Ἐπιταφίῳ» ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν τὸ σχολεῖον ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Μόνον ὅτι δὲν «ἐφιλοκάλουν πλέον μετ' εὐτελείας», ἀλλὰ πολυτελέστατα μὲ τὸν χρυσὸν τῶν θαυμαστῶν τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς αἴγλης τῶν Ἀτταλιδῶν Βασιλέων τῆς Περγάμου, Λαγιδῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ εἴ τινος ἄλλου κοσμήσαντος τὸ ἄστυ τῆς Παλλάδος μὲ δαπανηρότατα δημόσια κτίρια καὶ μνημεῖα, καὶ δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐπαναλάβουν τὸ «φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας», ἐκπεσόντες ἀπὸ τῆς ὀξυτάτης δραστηριότητος αὐτῶν εἰς ἀναξιοπρεπεῖς πρὸς διαφόρους τῶν διαδόχων καὶ τῶν ἀπογόνων κολακείας, μὲ συχνὰς ὅμως — πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν — ἀλλ' ὄχι σταθερὰς — πρέπει ἐπίσης νὰ ὁμολογηθῇ — ἀναλαμπὰς συναισθήσεως τοῦ προτέρου ἀξιώματος καὶ μεγαλείου τῆς πόλεως. Ὑπερέβαλον ὅμως ὄντως αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους τὸ ὄνειρον καταστᾶσαι ὄχι πλέον τῆς Ἑλλάδος μόνον, ἀλλὰ σύμπαντος τοῦ τότε πολιτισμένου καὶ ἀπολιτίστου κόσμου τὸ σχολεῖον καὶ τὸ παράδειγμα πρὸς μίμησιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὰς λοιπὰς καλὰς τέχνας. Ἑστία φλογοβόλος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τῆς ὁποίας τὸ φῶς κατηύγαζεν Ἀνατολήν, Δύσιν καὶ ἀπὸ τῶν ἐρήμων τῆς Ἀφρικῆς μέχρι τῶν βορείων περάτων τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου.

Αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Ἄγιδος ἐν Σπάρτῃ.

Τῶν Ἀθηναίων λοιπὸν περιελθόντων εἰς ἀδυναμίαν, τῶν Θηβαίων μὴ δυνηθέντων ν' ἀνακύψουν τὴν κεφαλήν, ἔμενεν ἡ Σπάρτη ἐκ τῶν τριῶν πρώην ἡγεμονίδων πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ Σπάρτη ἤρχιζε ν' ἀντιμετωπίζῃ ὀξεῖαν ἐσωτερικὴν κοινωνικὴν κρίσιν, προελθοῦσαν ἐκ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὸ αὐστηρὸν πολιτικὸν καὶ οἰκονομικὸν καθεστὼς τῶν νόμων τοῦ Λυκούργου. Τὴν ἀρχαίαν λιτότητα καὶ τὴν ἀγνότητα βίου τῶν Σπαρτιατῶν διεδέχθη ἡ πολυτέλεια, ἡ τρυφὴ καὶ ἡ ἔκλυσις, μεταδοθεῖσα ἐκ τῆς συχνῆς πλέον ἐπικοινωνίας τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς τοὺς Ἀσιάτας ἰδίως. Τὸ χρῆμα δὲν ἦτο πλέον σπάνιον, μετρώμενον εἰς εὐτελῆ, ἀλλὰ βαρέα σιδηρᾶ νομίσματα· εἶχον βαθμηδὸν εἰσαχθῆ ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος. Μεγάλαι περιουσίαι ἐσχηματίσθησαν καὶ αἱ γαῖαι περιῆλθον εἰς ὀλίγας χείρας, θυσδάστακτα δὲ χρέη ἐβάρυνον τοὺς περισσοτέρους πολίτας, μὴ δυναμένους νὰ τὰ ἐξοφλήσουν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν εἶχε περιορισθῆ εἰς θλιβερῶς ἐλάχιστον ἀριθμόν. Ἡ Σπάρτη, ἡ ἀήττητος καὶ ὑπερήφανος, ἡ ἡγεμονεύσασα τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦ Ἀγησιλάου τρομοκρατήσασα τὴν Ἀσίαν, ἐκινδύνευε νὰ περιπέσῃ εἰς τὴν ἐξουθένωσιν. Ὁ ἔκπεσμὸς αὐτὸς παρεκίνησεν ἕνα φιλότιμον βασιλέα, τὸν νεαρὸν Ἄγιν Δ΄ βασιλεύσαντα ἀπὸ τοῦ 244 μέχρι τοῦ 240, νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς παρακμῆς. Ὀρθῶς δὲ συνέλαβε τὸ σχέδιον τῆς ἀνυψώσεως τοῦ γοήτρου τῆς Σπάρτης, ἀντιληφθεὶς ὅτι πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐπαναφέρῃ κάποιαν ἐξίσωσιν τῶν πολιτῶν καὶ ν' ἀνακουφίσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τὰ χρέη. Εἰς τὰ ἀνακαινιστικά του αὐτὰ σχέδια ὁ Ἄγις εἶχε συναντιλήπτορας καὶ βοηθοὺς ἐπισήμους τινὰς τῶν πολιτῶν καὶ τὴν μητέρα του Ἀγησιστράτην καθὼς καὶ τὴν μάμμην του Ἀρχιδάμειαν, μολονότι αὗται καὶ τεραστίαν περιουσίαν εἶχον καὶ ἐκράτουν εἰς χεῖρας των μέγαν ἀριθμὸν ὁμολόγων δανείων, τὰ ὁποῖα εἶχον δώσει εἰς πλείστους Σπαρτιάτας. Εἶχε λοιπὸν ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ Ἄγις ὅτι ἡ οἰκογενειά του πρώτη, πρωτίστη, εἶχε νὰ χάσῃ ἐκ τῶν μεταρρυθμίσεων τὰς ὁποίας ἤθελε νὰ εἰσαγάγῃ. Ὁ μόνος ἐκ τῆς οἰκογενείας του ποὺ εἶχε νὰ ὠφεληθῇ ἦτο ὁ θεῖος του Ἀγησίλαος (ὄχι ὁ ἔνδοξος βασιλεύς), ὅστις ἦτο κατάχρεως καὶ ἔβλεπεν εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνεψιοῦ του τὸν μόνον τρόπον σωτηρίας του ἀπὸ τοὺς δανειστάς. Ὁ Ἄγις εἰσηγήθη λοιπὸν ἀναδασμὸν τῆς γῆς, αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν, ἀπόσβεσιν χρεῶν καὶ μέτρα κατὰ τῆς παραλυσίας καὶ τῆς χλιδῆς, δώσας καὶ ἐν τούτῳ πρῶτος τὸ παράδειγμα. Ἀλλ' ἐναντίον του ἐτάχθησαν οἱ πλούσιοι ὀλιγαρχικοί, συσπειρωθέντες περὶ τὸν ἕτερον βασιλέα Λεωνίδαν. Ὁ Ἄγις ἠναγκάσθη ἄνευ τῆς γνώμης τῶν ἀντιγνωμούντων ἐφόρων νὰ ἐπιβάλῃ πραξικοπηματικῶς τὰς μεταρρυθμίσεις του, ἀλλ' ἀντὶ νὰ προβῇ εἰς συνολικὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν ἐδέχθη ὀστεροβουλον εἰσήγησιν τοῦ καταχρέου θείου του Ἀγησιλάου, συστήσαντος τὴν τμηματικὴν ἐφαρμογήν των. Καὶ ἔγινε πρῶτον ἡ ἀπόσβεσις τῶν χρεῶν, καέντων παντηγυρικῶς ἐν τῇ ἀγορᾷ ὅλων τῶν χρεωστικῶν γραμματίων, πρώτων δὲ τῶν εἰς χεῖρας τῆς μητρὸς καὶ τῆς μάμμης τοῦ Ἄγιδος, ὑπὸ τὴν ἀσυγκράτητον ἀγαλλίασιν τοῦ δολίου Ἀγησιλάου, ὅστις ἔλεγε πρὸς τοὺς δανειστάς του, ῥίπτοντας εἰς τὰς φλόγας τὰ γραμμάτιά των, ὅτι λαμπρότερον φῶς καὶ καθαρώτερον πῦρ δὲν εἶχεν ἰδῆ ἀπὸ τὴν ἐλευθερώτριαν ἐκείνην πυράν. Μόλις δὲ ἐκάησαν τὰ γραμμάτια, αὐτὸς καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἰσχυόντων οἱ ὁποῖοι ἐβοήθησαν τὸν Ἄγιν νὰ ἐπιβάλῃ τὴν κατάργησιν τῶν χρεῶν διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τοὺς δανειστάς των, πραγματοποιηθέντος ἤδη τοῦ σκοποῦ των καὶ μὴ θέλοντες νὰ χάσουν τὰς ἐλευθερωθείσας τῶν χρεῶν μεγάλας περιουσίας των, διὰ τοῦ ἀναδασμοῦ τῆς γῆς, οὐδὲ στέργοντες νὰ ὑποβληθοῦν εἰς τὰς ἀρχαίας διατάξεις τοῦ Λυκούργου, μετέτησαν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους καὶ μάλιστα κρυφίως, ὥστε ἀνύποπτος καὶ πεποιθὼς εἰς τὴν βοήθειαν των ὁ Ἄγις ἐπεχείρησεν ἐκστρατείαν πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀχαιῶν, ἐξ ἧς ἐπανελθὼν συνελήφθη καὶ κατεδικάσθη εἰς τὸν δι' ἀπαγχονισμοῦ θάνατον, ἀναταλείσης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεταρρυθμίσεών του. (Βλέπε καὶ λέξιν Ἄγις Δ΄).

Ἀχαϊκὴ καὶ Αἰτωλικὴ Συμπολιτεία. Ἡ ἀποτυχοῦσα προσπάθεια τοῦ Ἄγιδος εἰς τὸ ν' ἀνορθώσῃ τὴν Σπάρτην ἀφῆκεν αὐτὴν εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν ἐν τῇ «ξε-

λίξει τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν γεγονοτων.

Τὸν πρῶτον δὲ ρόλον ἔπαιξαν αἱ δύο σχηματισθεῖσαι ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι συμπολιτεῖαι: ἡ Αἰτωλικὴ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἡ Ἀχαϊκὴ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, ἐπισκιάσασαι ποὸς στιγμὴν πολιτικῶς ὄχι μόνον τὰς Θήβας καὶ τὴν Σπάρτην, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς Ἀθήνας. (Περὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ τῆς ἐν γένει ἱστορίας τῶν δύο τούτων συμπολιτειῶν βλέπε λέξεις Αἰτωλία καὶ Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία).

Ἡ δρᾶσις καὶ ἡ ἀντιζηλία τῶν δύο τούτων συνασπισμῶν, εἰς οὓς ἢ προσεχώρησαν ἢ συνεμάχησαν αἱ πλεῖσται τῆς Ἑλλάδος πόλεις, μηδ' αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐξαιρουμένων, προεκάλεσε νέας ἐκστρατείας τῶν Μακεδόνων βασιλέων εἰς τὴν κάτω τοῦ Ὀλύμπου Ἑλλάδα, ἐπέφερε δὲ καὶ τὴν ἀνάμιξιν τῶν Ρωμαίων, προσκληθέντων εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς διαιτητῶν διὰ νὰ καταλήξουν μετ' ὀλίγον κατακτηταί.

Οὕτως οἱ Αἰτωλοί, παλαιὰς δοσοληψίας ἔχοντες μὲ τοὺς Μακεδόνας, ἐπωφελήθησαν τῆς ἀπασχολήσεως τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου Γ' τοῦ Δώσονος μὲ τὴν ἀπόκρουσιν εἰσβολῶν τῶν Δαρδάνων ἀπὸ Βορρᾶ καὶ καθυποτάξιν τῶν ἐξαναστάντων Θεσσαλῶν πρὸς Νότον καὶ ἐπανέλαβον τὰς ποὸς αὐτὸν ἐχθροπραξίας μὲ τάσιν νὰ κυριαρχήσουν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἐκδιωκομένων τῶν μακεδονικῶν φρουρῶν.

Ἐνῷ δὲ ὁ Ἀντίγονος προσεπάθει ν' ἀντεπεξέλθῃ καὶ κατὰ τῶν νέων ἐγερθέντων ἐχθρῶν αὐτοῦ, αἱ πόλεις τῆς Πελοποννήσου εὗρον τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀπαλλαγοῦν τῶν ἐγκαθέτων εἰς αὐτὰς φιλομακεδόνων τυράννων, οἱ ὁποῖοι μάλιστα καὶ δὲν ἀνέμειναν τὴν ἄσκησιν βίας ἀλλὰ μόνοι των ἀπέθεσαν τὴν ἀρχὴν (ὁ Ἀριστόμαχος τύραννος τῶν Ἀργείων, ὁ Κλεώνυμος τῶν Φλιασίων, ὁ Ξένων τῆς Ἑρμιόνης κ.ἀ.), αἱ δὲ πόλεις αὗται ἐπανελθοῦσαι εἰς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα προσεχώρησαν εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν Συμπολιτείαν, εἰς ἣν προσῆλθον καὶ οἱ Ἀρκάδες καὶ οἱ Αἰγινῆται. Ἔμενεν ἡ Σπάρτη, τῆς ὁποίας, παρὰ τὸν στρατιωτικὸν καὶ πολιτικὸν ἐκπεσμόν εἰς ὃν εὑρίσκετο, μέγα ὁπωσδήποτε διετηρεῖτο τὸ γόητρον. Αἱ Ἀθῆναι, πεισθέντος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς Διογένους διὰ χρημάτων προσφερθέντων εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν Ἄρατον, κατέστησαν ἐλεύθεραι καὶ ἐρρύθμισαν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον τὸ πολίτευμά των.

Ἡ δευτέρα μεταρρυθμιστικὴ ἐν Σπάρτῃ προσπάθεια.

Εἰς τὴν Σπάρτην ὅμως, μετὰ τὸν Ἄγιν καὶ τὸν Λεωνίδαν, τοὺς ὁποίους εἴδομεν ἀνωτέρω ἀνταγωνιζομένους ἐν τῇ προσπαθείᾳ τοῦ πρώτου πρὸς ἐπαναφορὰν τῶν ἀρχαίων θεσμῶν, ἐβασίλευεν ἤδη ὁ Κλεομένης, υἱὸς τοῦ δευτέρου (τοῦ Λεωνίδου), ὅστις μάλιστα μετ' ὀλίγον ἔμεινε καὶ μόνος τῆς Σπάρτης βασιλεύς, ἀποθανόντος ἢ δολοφονηθέντος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἑτέρου βασιλέως Ἀρχιδάμου (υἱοῦ τοῦ Ἄγιδος) καὶ μὴ ἀναδειχθέντος δευτέρου (ἐκ τοῦ ἄλλου κλάδου) βασιλέως. Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Κλεομένης ἐνυμφεύθη τὴν περικαλλεστάτην καὶ περίφημον διὰ τὰς ἀρετάς της, χήραν τοῦ Ἄγιδος Ἀγιάτιν, συμβουλῇ τοῦ πατρός του Λεωνίδου, θέλοντος διὰ τοῦ συνοικεσίου αὐτοῦ νὰ κατασιγάσῃ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς οἰκογενείας του τὰς ἀντιζηλίας καὶ διενέξεις ἐν Σπάρτῃ. Κατώρθωσε δὲ ὁ Κλεομένης ὀλίγον ἀργότερον νὰ ἀναδείξῃ συμβασιλέα του ὄχι βλαστὸν τοῦ ἑτέρου βασιλικοῦ οἴκου, ὡς ὥριζε τὸ πολίτευμα, ἀλλὰ τοῦ ἰδικοῦ του ἀδελφοῦ Εὐκλείδα. Μολονότι δὲ υἱὸς τοῦ ἀντιδραστικοῦ Λεωνίδου ὁ Κλεομένης ἀντελήφθη ὅτι ἀνόρθωσις τῆς Σπάρτης, δίχως ὁλοκληρωσιν τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ προγράμματος τοῦ Ἄγιδος, δὲν ἦτο δυνατή. Διὰ νὰ ἐπιβάλῃ ὅμως τοῦτο ὀρθῶς ἐξετίμησεν ὅτι εἶχεν ἀνάγκην κάποιας αἴγλης, τὴν ὁποίαν μόνον τὰ στρατιωτικὰ κατορθώματα προσπορίζουν καὶ — ἐξίσου σημαντικὸν — δυνάμεως ἰσχυρᾶς, τὴν ὁποίαν μόνον στρατὸς ἀρκετὸς καὶ ἀσφαλὴς ἐξασφαλίζει, τοῦ ὁποίου πάλιν ἡ συγκρότησις δὲν συνεχωρεῖτο χωρὶς σπουδαῖον τινὰ σκοπὸν κολακεύοντα τὰς μὴ ἀποσβεσθείσας εἰς πᾶσαν σπαρτιατικὴν καρδίαν ἀξιώσεις ἡγεμονεύσεως ἐκ νέου τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἐν τούτῳ ἀντίπαλος ἵστατο ἡ πανίσχυρος ὑπὸ τὸν Ἄρατον (ἐλλ.) τότε Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία. Ὁ Κλεομένης πεποιθὼς εἰς τὴν ἰδίαν στρατηγικὴν ἱκανότητα καὶ τὴν μὴ παντελῶς ἀπολιπούσαν ἀξίαν τοῦ σπαρτιατικοῦ στρατοῦ, ἐπῆλθε κατὰ τῆς ὁμόρου τῆς Λακεδαίμονος καὶ παλαιόθεν ἀντιζήλου αὐτῆς Ἀρκαδίας καὶ κατέλαβε τὸ 227 π.Χ. τὴν Μαντίνειαν, τὴν Τεγέαν, τὸν Ὀρχομενὸν καὶ ἄλλας ὀλιγώτερον σημαντικὰς πόλεις, τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος νικήσας τὸν Ἄρατον ἐξεδίωξε τοὺς Ἀχαιοὺς ἀπὸ τῆς Ἤλιδος.

Κλεομένης Γ' ὁ Λεωνίδου.

Ἀποφασίσας τότε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Σπάρτην ἵνα ἐπιβάλῃ τὰς πολιτικάς του μεταρρυθμίσεις, προέβη εἰς τὸ ἑξῆς τέχνασμα: Φοβούμενος ὅτι ἐκ τῶν στρατιωτῶν του πολλοὶ δὲν θὰ τὸν ἠκολούθουν εἰς τὸ μεταρρυθμιστικόν του ἔργον, πιθανώτατα δὲ καὶ νὰ ἐτίθεντο ἀντιμέτωποί του ἐν Σπάρτῃ διὰ μικρὰν ἀλλ' ἀλλεπαλλήλων ἐκστρατειῶν ἀπὸ μιᾶς ἀρκαδικῆς πόλεως εἰς ἄλλην καὶ δι' ἐξαντλητικῶν πορειῶν καὶ ὑποδολῆς εἰς ἀρχαιοσπαρτιατικὰς σκληραγωγίας καὶ κακουχίας, τοὺς περιήγαγε διὰ τῆς κοπώσεως εἰς ἀνάγκην ἀναπαύσεως, τὴν ὁποίαν ἐζήτησαν οἱ ἴδιοι παρακαλέσαντες νὰ τοὺς ἀφήσῃ εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ νὰ μὴ τὸν ἀκολουθήσουν ἐπανερχόμενον εἰς Σπάρτην. Ὁ Κλεομένης φροντίσας διὰ περιποιήσεων καὶ ὑποσχέσεων νὰ προσελκύσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ συμπάθειαν τῶν μισθοφόρων, ἐπανῆλθε μετὰ τοῦ ὁλίνου ἀλλ' ἀσφαλῶς πιστοῦ εἰς αὐτὸν στρατοῦ εἰς Σπάρτην καὶ φονεύσας δι' ἀνθρώπων του τοὺς ἐφόρους, εἰσηγήθη καὶ κατέστησεν ἀποδεκτὰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ λαοῦ τὰς μεταρρυθμίσεις του, ἐπιβαλών, πλὴν τῆς ἀποσβέσεως τῶν χρεῶν, ἐξίσωσιν τῶν περιουσιῶν, ἀναδασμὸν τῆς γῆς, αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν διὰ παραχωρήσεως τοῦ δικαιώματος τοῦ πολίτου εἰς τοὺς καλυτέρους ἐκ τῶν περιοίκων, κατάργησιν τῆς ἀρχῆς τῶν ἐφόρων — ὡς θεσμοῦ ἀντιδραστικοῦ — ἀνανέωσιν τῆς γερουσίας, ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τελειοποίησιν τοῦ ὁπλισμοῦ καὶ τῆς ἐκγυμνάσεώς του.

Καὶ τότε συγκροτήσας στρατὸν ἰσχυρόν, ἐκινήθη ἐκ νέου κατὰ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας καὶ συμπληρώσας τὴν κατάληψιν ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Ἀρκαδίας ἔθασε μέχρι τοῦ Ἄργους καὶ ἐξησφάλισε τὴν προσχώρησιν εἰς τὴν συμμαχίαν τῆς Σπάρτης πλὴν τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Τροιζήνος καὶ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἄλλων πόλεων, ἀπειλῶν πλέον τὴν διάλυσιν τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Ὁ Ἄρατος τότε, ἀνακηρυχθεὶς στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν Ἀχαιῶν, ἀπεπάθη πρὸς τὸν Ἀντίγονον καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν αὐτοῦ, ὑποσχεθεὶς νὰ τοῦ παραδώσῃ τὸν Ἀκροκόρινθον. Συνέλευσις τῶν Ἀχαιῶν συγκληθεῖσα εἰς τὸ Αἴγιον ἐνέκρινε τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν τοῦ Ἀράτου. Ὁ Ἀντίγονος ἀπαλλαγεὶς ἤδη τῶν ἄλλων ἐχθρῶν ἀφορμὴν καὶ εὐκαιρίαν ἐπερίμενε νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν Πελοπόννησον. Ἀλλ' οἱ Αἰτωλοὶ συνεννοηθέντες μετὰ τοῦ Ἀράτου δὲν ἐπέτρεπον τὴν διάδασίν του διὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἠναγκάσθη λοιπὸν ὁ Ἀντίγονος νὰ ἐπιβιβάσῃ ἐπὶ πλοίων ἐκ Θεσσαλίας τὸν ἑξ 24.000 ἀνδρῶν στρατόν του καὶ διὰ τῆς Εὐδοίας νὰ τὸν φέρῃ, ἐπιβιβασθέντα ἐκ νέου τοῦ στόλου, μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἐνικήθη ὅμως παρὰ τὸ Λέχαιον ὑπὸ τοῦ Κλεομένους. Ὁ Ἄρατος ὅμως, ὁ ἐπανορθὼν τὰς στρατιωτικὰς του ἀτυχίας διὰ τῆς πολιτικῆς του δεξιότητος, ἀπέσπασε τὸ Ἄργος ἀπὸ τῆς συμμαχίας μὲ τὴν Σπάρτην διὰ τοῦ φίλου του Ἀριστοτέλους καὶ ὁ Κλεομένης φοβηθεὶς μὴ εὑρεθῇ οὕτω μεταξὺ δύο ἐχθρῶν ἠνωνκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Σπάρτην, ἐπιτρέψας οὕτω εἰς τὸν Ἀντίγονον νὰ καταλάβῃ τὸν ὑποσχεθέντα Ἀκροκόρινθον, τὸ Ἄργος, τὴν Μεγαλόπολιν, τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὴν Μαντίνειαν, τὴν ὁποίαν κατέστρεψε κτίσας ἀντ' αὐτῆς τὴν Ἀντιγόνειαν. Μεταβὰς δὲ εἰς Αἴγιον ὁ Ἀντίγονος ἐπέτυχε νὰ ἀνακηρυχθῇ ὑπὸ τῆς συνόδου τῶν Ἀχαιῶν ἡγεμὼν στρατηγὸς αὐτῶν καὶ τῶν συμμάχων των.

Ὁ Κλεομένης ζητήσας τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Ἀντιγόνου βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτου, συνεκρότησε νέον στρατὸν διὰ χρημάτων τὰ ὁποῖα ἀπέδωκεν ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀντὶ 5 μνῶν ἀπελευθέρωσις ὅλων τῶν δυναμένων νὰ πληρώσουν εἰλώτων, ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἀρκαδίας καὶ ἐλεηλάτησεν αὐτὴν κατασκάψας μόνον τὴν Μεγαλόπολιν ἀντιστᾶσαν, κατόπιν δὲ ἐλεηλάτησε τὴν Ἀργολίδα, μολονότι εἰς τὸ Ἄργος διεχείμαζεν ὁ Ἀντίγονος. Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 222 ὁ Ἀντίγονος ἐπὶ κεφαλῆς 30.000 στρατοῦ ἀποτελουμένου ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας του καὶ ὅσους στρατιώτας καὶ μισθοφόρους ἔθεσαν ὑπὸ τὰς διαταγάς του ἡ Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία καὶ ἡ Αἰτωλική, προσχωρήσασα καὶ αὐτὴ ἤδη εἰς τὸν συνασπισμόν, ἐπῆλθε κατ' αὐτῆς τῆς Λακεδαίμονος. Ὁ Κλεομένης τὸν ἀνέμενε μετὰ 20.000 στρατοῦ εἰς τὰ στενὰ τῆς Σελλασίας δι' ὧν ἔπρεπε νὰ διέλθῃ ὁ Ἀντίγονος διὰ νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Λακεδαίμονα, ἐλπίζων ὅτι ἡ ὀχυρότης τῆς θέσεως θ' ἀνεπλήρου τὸ ὀλιγαριθμότερον τοῦ στρατοῦ του καὶ θὰ ἐνίκα ἴσως, ἀγωνισθεὶς μετὰ γενναιότητος καὶ στρατηγικώτατα ἐκμεταλλευθεὶς τὴν ὑπεροχὴν τῶν θέσεων ἃς κατεῖχεν ἐναντίον τῶν ἐπιθέσεων τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀντιγόνου, ἀλλ' ὁ ἀδελφός του Εὐκλείδας δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατηθῇ ἀπέναντι τοῦ ἐπιτεθέντος κατὰ τῆς πτέρυγος ἣν διώκει νέου στρατηγοῦ τῶν Ἀχαιῶν Φιλοποίμενος. Περιελθὼν οὕτως εἰς δεινὴν θέσιν ὁ Κλεομένης ἐγκατέλειψεν ἡττημένος τὸν ἀγῶνα, μὴ δυνάμενος δὲ νὰ σταθῇ πλέον εἰς τὴν Σπάρτην κατέφυγεν εἰς τὸν σύμμαχόν του βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖον Γ', καλῶς ὑποδεχθέντα αὐτόν. Ἀλλ' ὁ διάδοχός του Πτολεμαῖος Δ' ὁ Φιλοπάτωρ τοῦ ἐφέρθη κατὰ τρόπον περιαγαγόντα αὐτὸν εἰς αὐτοκτονίαν ἐξ ἀπογνώσεως.

Ἡττηθέντος τοῦ Κλεομένους καὶ καταλυθείσης ὁριστικῶς τῆς σπαρτιατικῆς ἰσχύος, ὅλη ἡ Πελοπόννησος ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν — ὑπὸ τὴν μορφὴν φιλίας — τοῦ Ἀντιγόνου, ὅστις καὶ κατήργησεν ἐν Σπάρτῃ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεομένους καὶ ἐγκατέστησεν ἐπιστάτην, δηλαδὴ διοικητήν, τὸν ἀφωσιωμένον του Βοιωτὸν Βραχύλλην.

Ἡ Σπάρτη καταφύγιον καὶ ὁρμητήριον κακοποιῶν

Ἀναχωρήσαντος μετὰ τὴν ἧτταν του καὶ ἀποθανόντος τοῦ Κλεομένους, κατώρθωσεν, ἐπωφεληθεὶς τῶν πολιτικῶν ἀντιζηλιῶν καὶ ἐρίδων, νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν ἐν Σπάρτῃ ἀσημός τις ταραχοποιός, ὁ Λυκοῦργος, ἐξαγοράσας τὴν ψῆφον τῶν πέντε ἐφόρων, δώσας ἓν τάλαντον εἰς ἕκαστον. Ὁ Λυ-

κούρκος ἐξασφαλίσας τὴν ἀρχὴν ἐπεδόθη εἰς ληστρικὰς ἐπιδρομάς. Ὁ διάδοχός τούτου Μαχανίδας, τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ, ἀφοῦ ἐπεβλήθη διὰ τρομοκρατίας καὶ κακουργημάτων ἐναντίον τῶν ἐπισημοτέρων πολιτῶν τῆς Σπάρτης, ἐσυστηματοποίησε τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομάς, ἐλθὼν εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς Αἰτωλοὺς διὰ νὰ λεηλατῇ τὰς πόλεις τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Τολμήσας ὅμως ἐν τῇ ἐπιδρομῇ του κατὰ τῆς Ἀρκαδίας ν' ἀντιμετωπίσῃ εἰς μάχην παρὰ τὴν Μαντίνειαν τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας Φιλοποίμενα ἧχι μόνον ἡττήθη, ἀλλὰ καὶ ἐφονεύθη ἰδίᾳ χειρὶ ὑπ' αὐτοῦ. Ἡ Σπάρτη ὅμως δὲν ἀπηλλάγη οὕτω τῆς τυραννίας διότι ὑψώθη νέος τύραννος χειρότερος τῶν προηγουμένων, Νάβις τις, φονεύσας καὶ ἐκδιώξας τοὺς πλουσιωτέρους τῶν πολιτῶν διὰ ν' ἁρπάσῃ τὴν περιουσίαν των. Οὗτος συνήψε συμμαχίαν μὲ τοὺς πειρατὰς τῆς Κρήτης καὶ ὠχύρωσε τὴν Σπάρτην, ὅπου κατέφυγον ὅλοι οἱ τυχοδιῶκται καὶ κακοῦργοι τῆς Ἑλλάδος διὰ νὰ μετέχουν τῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἔξω αὐτῆς, τὰς ὁποίας ὠργάνωσεν ὁ Νάβις ἐπὶ δεκαπενταετίαν ἄλην ἄρξας εἰς τὴν Σπάρτην. Ἡττήθη ὅμως τὸ 191 π.Χ. ὑπὸ τοῦ Φιλοποίμενος καὶ ἠναγκάσθη τότε νὰ καλέσῃ εἰς βοήθειαν τοὺς Αἰτωλοὺς ἐναντίον τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Οἱ Αἰτωλοὶ ἔσπευσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν, ἀλλ' ἀντάξιοι τοῦ καλέσαντος αὐτούς, ἐνόμισαν κατάλληλον τὴν εὐκαιρίαν νὰ γίνουν κύριοι τῆς Σπάρτης καὶ ἐφόνευσαν τὸν σύμμαχόν των Νάβιν, εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἀποβλέποντες. Ἐδέησε τέλος νὰ ἐξεγερθοῦν οἱ Σπαρτιᾶται καὶ ἀπεδίωξαν τοὺς Αἰτωλούς.

Ὁ συμμαχικὸς πόλεμος.

Κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον οἱ Ρωμαῖοι διεπεραιώθησαν ἐπὶ τῆς ἀντιπέραν τῆς Ἰταλίας ἀκτῆς διὰ νὰ τιμωρήσουν τοὺς Ἰλλυριούς, ἔθνος ληστρικὸν καὶ πειρατικόν, ἀποθρασυνθέντας ἐκ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἀνωμάλου καταστάσεως μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐπιχειροῦν λεηλασίας ὄχι μόνον εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ Ἰταλικά.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Αἰτωλοί, εἰθισμένοι εἰς λεηλασίας καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ προβοῦν εἰς τοιαύτας πρὸς Βορρᾶν, ἐστράφησαν πρὸς Νότον καὶ μὴ τολμῶντες νὰ προσβάλουν τὰς ἀχαϊκὰς πόλεις ἐλεηλάτησαν τὴν ἰδίαν αὐτῶν σύμμαχον Μεσσηνίαν, ἡ ὁποία τότε ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Ὁ Ἄρατος ἔκρινε τὴν εὐκαιρίαν κατάλληλον νὰ ταπεινώσῃ τὴν ἀντίζηλον συμπολιτείαν καὶ ἐκήρυξεν ἐναντίον αὐτῆς τὸν πόλεμον, ἀποκληθέντα Συμμαχικὸν καὶ διαρκέσαντα ἀπὸ τοῦ 220 — 217 π. Χ., ἀλλ' ἡττήθη. Ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τοῦ συμμάχου τῶν Ἀχαιῶν βασιλέως τῆς Μακεδονίας, ποὺ ἦτο τότε ὁ Φίλιππος Ε', ὅστις ἐπωφεληθεὶς τῆς εὐκαιρίας ἐπῆλθε κατὰ τῶν Αἰτωλῶν τοὺς ἐνίκησε καὶ ἐδῄωσε τὴν χώραν των, τέλος δὲ συνῆψεν εἰρήνην μετ' αὐτῶν θέλων νὰ μείνῃ ἀπερίσπαστος ἐναντίον τῶν Ρωμαίων, τῶν ὁποίων τὴν παρουσίαν ἐπὶ τῆς ἐντεῦθεν ἀκτῆς τῆς Βαλκανικῆς ἤρχισε νὰ φοβῆται. Ἔκρινε δὲ τὴν εὐκαιρίαν κατάλληλον νὰ περιορίσῃ αὐτοὺς εὑρισκομένους ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ Ἀννίβα εἰσβαλόντος εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ φθάσαντος πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῆς τῆς Ρώμης.

Πρῶτος Μακεδονικὸς πόλεμος καὶ ἐμφάνισις τῶν Ρωμαίων ἐν Ἑλλάδι

Ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν τούτων κινούμενος ὁ Φίλιππος Ε' ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Ἀννίβα ἐναντίον τῶν Ρωμαίων. Οἱ Ρωμαῖοι ἔχοντες ν' ἀντιμετωπίσουν τὸν Ἀννίβαν, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπέλθουν κατὰ τοῦ Φιλίππου, ἐπωφεληθέντες ὅμως τῆς ἀδρανείας αὐτοῦ, ἀργοπορούντος εἰς τὰς συνεννοήσεις του μὲ τὸν Ἀννίβαν, τοῦ παρεσκεύασαν ἀντιπερισπασμὸν ἐν Ἑλλάδι, ἐξεγείραντες ἐναντίον του τοὺς Αἰτωλούς, διαρρήξαντας τὰς πρὸ ὀλίγου συναφθείσας μετὰ τοῦ Φιλίππου Ε' συνθήκας. Εἰς τὸν πόλεμον διαρκέσαντα ἀπὸ τοῦ 212 μέχρι τοῦ 205 π. Χ., ὑπὲρ τῶν Αἰτωλῶν μὲν ἐτάχθησαν οἱ Σπαρτιᾶται, οἱ Ἠλεῖοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι, ἐζητήθη δὲ καὶ ἡ βοήθεια τοῦ βασιλέως τῆς Περγάμου Ἀττάλου Α', ὑπὲρ δὲ τοῦ Φιλίππου ἔλαβον μέρος οἱ Ἀχαιοὶ ὑπὸ τὸν νέον στρατηγὸν των Φιλοποίμενα (βλ. λ.). Οἱ Ρωμαῖοι ἀπέστειλαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας στόλον ἐνωθέντα μὲ τὸν στόλον τοῦ Ἀττάλου κατὰ τοῦ Φιλίππου καὶ ἐξήγειραν κατ' αὐτοῦ ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς βασιλεῖς τῶν Ἰλλυριῶν Σκερδελαΐδαν καὶ Πλευράτον, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς Θρᾶκας. Ἀλλ' ὁ Φίλιππος δραστηρίως ἐνεργήσας καὶ καταλαβὼν τὴν Δημητριάδα καὶ βοήθειαν ἔστειλεν εἰς τὸν Φιλοποίμενα καὶ εἰς τὴν Αἰτωλίαν πάλιν εἰσέβαλεν, ἀναγκάσας τέλος τοὺς Αἰτωλοὺς νὰ συνθηκολογήσουν. Μετ' ὀλίγον συνῆψαν μὲ τὸν Φίλιππον καὶ οἱ Ρωμαῖοι εἰρήνην τὸ 205 π.Χ., οὕτω δὲ ἐτελείωσεν ὁ πρῶτος λεγόμενος Μακεδονικὸς πόλεμος, χωρὶς νὰ βλαβῇ ὁ Φίλιππος, ἡ Ἑλλὰς ὅμως βλη πολλὰ ὑπέφερεν ἐκ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου καὶ τῶν δηώσεων.

Νόμισμα Φιλίππου Ε'.

Δεύτερος Μακεδονικὸς πόλεμος

Οἱ Ρωμαῖοι, ἀπαλλαγέντες τοῦ Ἀννίβα καὶ τῶν Καρχηδονίων, ἐπεζήτουν εὐκαιρίαν νὰ περιστείλουν τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κράτους τοῦ Φιλίππου, τοῦ ὁποίου τὴν μεγαλοπραγμοσύνην ἐθεώρουν καὶ ὀρθῶς παρεμποδίζουσαν τὴν πραγμάτωσιν τῶν βλέψεών των ἐπὶ τῆς ἀντίπεραν ἀκτῆς τοῦ Ἀδρία.

Ἡ ἀφορμὴ ἐδόθη ἐκ τῆς συμμαχίας τοῦ Φιλίππου μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας Ἀντιόχου Γ', ἐπὶ σκοπῷ καταλήψεως ὑπ' αὐτοῦ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κτήσεων τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Ε', παιδίου ἔτι ὄντος. Κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου τούτου ὁ Φίλιππος, καταλαβὼν τὴν Θάσον, τὴν Χαλκηδόνα, τὴν Κίον, τὴν Σάμον καὶ τὴν Χίον, ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς Ροδίους καὶ μὲ τὸν βασιλέα τῆς Περγάμου Ἄτταλον Α'. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐν Ἑλλάδι στρατεύματά του λόγῳ ἀσημάντου ἀφορμῆς ἐλεηλάτησαν τὴν Ἀττικήν, ἐξώργισε καὶ τοὺς Ἀθηναίους, πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ὁποίων ὁ Ἄτταλος ἔστειλε τὸν στόλον του εἰς τὰ ἀττικὰ παράλια. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἡ Πέργαμος καὶ οἱ ἄλλοι ὑπὸ τοῦ Φιλίππου βλαβέντες, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ρωμαίων, οἱ ὁποῖοι καὶ δὲν ἄφησαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαφύγῃ. Ἤρχισε τότε ὁ Β' Μακεδονικὸς πόλεμος, διαρκέσας ἀπὸ τοῦ 200 μέχρι τοῦ 197 π. Χ. Οἱ Ρωμαῖοι ἀπέστειλαν στρατὸν εἰς Μακεδονίαν ὑπὸ τὸν ὕπατον Σουλπίκιον Γάλβαν. Ἐν ἀρχῇ ὁ Φίλιππος εἶχεν ἐπιτυχίας, ἀλλὰ ὁ σταλεὶς κατόπιν Κοΐντιος Φλαμινῖνος, μεταβὰς εἰς Ἑλλάδα κατώρθωσε νὰ προσεταιρισθῇ ὅλους σχεδὸν τοὺς Ἕλληνας, πλὴν τῶν Ἀρκάδων, κατενίκησε τὸν Φίλιππον παρὰ τὰς Κυνὸς Κεφαλὰς τῆς Θεσσαλίας τὸ 197, ἐγκαταλειφθέντα ἀπὸ τοὺς συμμάχους του. Ἠναγκάσθη τότε ὁ Φίλιππος νὰ παροδώσῃ τὸν στόλον του, νὰ πληρώσῃ πολεμικὴν ἀποζημίωσιν 500 τάλαντα ἀμέσως καὶ ἀνὰ 50 ἐπὶ δέκα ἔτη, νὰ δώσῃ τὸν υἱόν του ὅμηρον καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅλας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας. Ὁ δὲ Φλαμινῖνος τὸ ἑπόμενον ἔτος μεταβὰς εἰς Κόρινθον καὶ καλέσας ἐκεῖ σύνοδον τῶν Πανελλήνων ὡμίλησεν ἑλληνιστὶ καὶ δακρύων πρὸς δακρύοντας συνέστησεν ὁμόνοιαν ἐν τῇ πίστει αὐτῶν πρὸς τοὺς Ρωμαίους.

Νόμισμα Ἀντιόχου Γ'.

Ὁ Φίλιππος ἐφάνη πιστὸς εἰς τὰς μετὰ τῶν Ρωμαίων συνθήκας, ἐπιτρέψας τὴν διὰ τῆς Μακεδονίας διάβασιν ρωμαϊκῶν στρατευμάτων ὅταν ἡ Ρώμη περιῆλθεν εἰς πόλεμον κατὰ τοῦ Σελευκίδου Ἀντιόχου Γ', συμπολεμήσας δὲ μετὰ τῶν Ρωμαίων ἐν Μαγνησίᾳ κατὰ τοῦ Ἀντιόχου ἐξ ἀντιζηλίας πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' οἱ Ρωμαῖοι δὲν τὸν ἤμειψαν διὰ τὴν πίστιν του αὐτήν. Ἀπ' ἐναντίας παντοιοτρόπως δυσαρεστήσαντες αὐτὸν τοῦ ἐνέβαλον τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἐκδικήσεως καὶ ἤρχισεν ὁ Φίλιππος παρασκευαζόμενος πρὸς νέον πόλεμον, τὸν ὁποῖον δὲν ἐπέτρωτο νὰ διεξαγάγῃ, ἀποθανὼν τὸ 179 π.Χ. Κατὰ τὸν πόλεμον αὐτὸν τοῦ Ἀντιόχου μὲ τοὺς Ρωμαίους ὁ πρῶτος δὲν εἶχεν ἄλλους συμμάχους πλὴν τῶν Αἰτωλῶν, οἱ ὁποῖοι κατ' ἐπανάληψιν συμμαχήσαντες προηγουμένως μὲ τοὺς Ρωμαίους, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν καὶ διαψευσθέντες κατόπιν εἰς τὴν ἐλπίδα των αὐτήν, συνετάχθησαν ἤδη μετὰ τοῦ Ἀντιόχου, τὰς ἰδίας βλέψεις ἔχοντες. Ὁ Ἀντίοχος ἦλθε μετὰ στρατοῦ καὶ στόλου εἰς τὴν Ἑλλάδα, μεταφέρων εἰς αὐτὴν τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἐνῷ ὁ σταλεὶς κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ὕπατος Γλαβρίων παρεσκευάζετο νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ, ὁ

Τίτος Κοΐντιος Φλαμινῖνος

Ἀντίοχος ἐσπατάλα χρόνον πολύτιμον, τελῶν πολυτελεῖς γάμους του εἰς τὴν Χαλκίδα. Κατατροπωθεὶς δὲ παρὰ τὰς Θερμοπύλας τὸ 191 π.Χ. ἀπὸ τοὺς ἡνωμένους στρατοὺς τοῦ Γλαβρίωνος καὶ τοῦ Φιλίππου ἔφυγεν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἡττηθεὶς ἐκεῖ παρὰ τὴν Μαγνησίαν τῆς Λυδίας ἔχασεν ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ταύρου Ἀσίαν. Οἱ δὲ σύμμαχοί του Αἰτωλοὶ ἐσυνθηκολόγησαν τὸ 189 π.Χ., ὑποχρεωθέντες νὰ δεχθοῦν ὅπως καταβάλουν ἀποζημίωσιν 500 εὐβοϊκῶν ταλάντων. Ἡ σύγκλητος ὅμως τῆς Ρώμης δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν ἀποζημίωσιν μόνον, ἀλλὰ κατὰ τὴν δίκην εἰς ἣν παρεπέμφθησαν οἱ Αἰτωλοί, παρὰ τὴν εὔγλωττον συνηγορίαν τῶν Ἀθηναίων καὶ Ροδίων πρέσβεων, κατεδικάσθησαν ν' ἀναγνωρίσουν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν.

Τρίτος μακεδονικὸς πόλεμος καὶ νέα ἀνάμιξις τῶν Ρωμαίων ἐν Πελοποννήσῳ.

Ὁ υἱὸς τοῦ Φιλίππου Περσεύς (βλέπε λέξιν), περιήλθε τὸ 171 εἰς πόλεμον μὲ τοὺς Ρωμαίους, ὑφ' ὧν ἡττήθη τὸ 168 εἰς τὴν μάχην τῆς Πύδνας καὶ ἠχμαλωτίσθη, καταλυθείσης τῆς βασιλείας καὶ καταστάσης τῆς Μακεδονίας χώρας ὑποχειρίου εἰς τοὺς Ρωμαίους.

Μετὰ τὴν ταπείνωσιν τῶν Αἰτωλῶν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ἐξεβλήθησαν οἱ Αἰτωλοὶ ἐξ ὅσων ἀκόμη σημείων ἐκράτουν ἐν Πελοποννήσῳ, ὅλη δὲ ἡ Πελοπόννησος συνετάχθη μετὰ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, πλὴν τῆς Σπάρτης. Ἀλλ' ἐλθὼν ὁ Φιλοποίμην μετὰ τὸν φόνον τοῦ Νάβιδος ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην πολίτευμα τῆς ἀρεσκείας τῶν Ἀχαιῶν. Οἱ Σπαρτιῶται ἀπετάθησαν πρὸς τὴν Ρώμην, ἡ ὁποία ἔστειλε πρέσβεις ὡς διαιτητάς. Οὗτοι δὲν συνεφώνησαν μὲ τὸν Φιλοποίμενα καὶ παρεκίνησαν τὴν Μεσσήνην ν' ἀποσπασθῇ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Ὁ Φιλοποίμην ἐπιτεθεὶς κατὰ τῆς Μεσσήνης ἐνίκησε μὲν καὶ τὴν ἐπανέφερεν εἰς τὴν Συμπολιτείαν, ἀλλὰ συνελήφθη αὐτὸς αἰχμάλωτος καὶ κατεδικάσθη νὰ πίῃ τὸ κώνειον (183 π. Χ.). Πρὶν τὸ πίῃ ἠρώτησε τὸν παρουσιάσαντα τὸ κύπελλον τοῦ κωνείου τί ἀπέγιναν οἱ μετ' αὐτοῦ ἱππεῖς, μαθὼν δὲ ὅτι ἐσώθησαν εἶπε: «Χαίρω ὅτι ἡ δυστυχία μας ἔχει δρᾶν». Καὶ ἐκένωσε τὸ κύπελλον. Τὸν διεδέχθη εἰς τὴν στρατηγίαν τῆς Συμπολιτείας ὁ Λυκόρτας, ὁ πατὴρ τοῦ ἱστορικοῦ Πολυβίου, ὅστις ἤθελε νὰ διατηρήσῃ ἡ Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία τὴν ἀνεξαρτησίαν της ἀπὸ τῶν Ρωμαίων, ἐνῷ ἄλλη μερὶς ὑπὸ τὸν Καλλικράτη ἦτο κεκηρυγμένη ὑπὲρ τοῦ συμβιβασμοῦ μὲ τοὺς Ρωμαίους. Καὶ ἐπετεύχθη μὲν ὑπὸ τοῦ Καλλικράτους, μεταβάντος εἰς Ρώμην, συμβιβασμὸς ὡς πρὸς τὸ ἐν Σπάρτῃ πολίτευμα καὶ ἡ Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία ἐτήρησεν οὐδετερότητα, ἀλλ' οἱ Ρωμαῖοι θέλοντες νὰ κρατοῦν ἐν ἐξαρτήσει τὴν Πελοπόννησον, ἠξίωσαν τὴν παράδοσιν ὑπὸ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας 1000 ὁμήρων ἐκ τῶν πλέον ἐγκρίτων πολιτῶν ἐξ ὧν ὁ Λυκόρτας καὶ ὁ υἱός του Πολύβιος καὶ ὅσοι κατηγορήθησαν ὑπὸ τοῦ Καλλικράτους ὡς ἀντιρωμαῖοι. Δεκαεπτὰ ἔτη παρέμειναν εἰς Ρώμην ἐν αἰχμαλωσίᾳ σχεδὸν οἱ 1000 ὅμηροι, ἐξ ὧν μόνον 300 ἐπέστρεψαν τὸ 150 π. Χ. Διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὁμήρων πολὺ εἰργάσθη ὁ Πολύβιος διὰ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ἐν Ρώμῃ μὲ μορφωμένους καὶ φιλελευθέρους πολίτας, ἐν οἷς καὶ ἡ οἰκογένεια τῶν Σκιπιώνων. Δὲν ἐπετεύχθη δὲ ἡ ἀπελευθέρωσις παρὰ ἀφοῦ κατόπιν πολλῶν προσπαθειῶν μετεπείσθη ὁ ἀνθιστάμενος Κάτων, ὅστις, τέλος, γενομένης συζητήσεως ἐν τῇ Συγκλήτῳ, ἐγερθεὶς εἶπεν, ὡς ἱστορεῖ ὁ Πολύβιος: «Ὥσπερ οὐκ ἔχοντες ὃ πράττομεν καθήμεθα τὴν ἡμέραν ὅλην περὶ γεροντίων Γραικῶν ζητοῦντες πότερον ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν ἢ τῶν ἐν Ἀχαΐᾳ νεκροφόρων ἐκκομισθῶσιν» (= Σὰ νὰ μὴν ἔχουμε τίποτε ἄλλο νὰ κάνωμε, καθόμαστε καὶ συζητοῦμε ἐδῶ ὅλην τὴν ἡμέρα γι' αὐτὰ τὰ γερόντια τοὺς Γραικοὺς ἂν θὰ τὰ σηκώσουν δικοί μας νεκροθάφτες ἢ τῆς Ἀχαΐας).

Πόλεμος τοῦ Ψευδοπερσέως καὶ ὑποδούλωσις τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Ρωμαίους.

Ἐκ τῶν 300 αὐτῶν ἐπανελθόντων ὁμήρων ἐπέπρωτο τινὲς νὰ γίνουν αἴτιοι τῆς τελικῆς τῆς Πελοποννήσου καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὑποδουλώσεως εἰς τοὺς Ρωμαίους. Εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ὅλην τὴν Ἑλλάδα οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἦσαν ὑπὲρ τῶν Ρωμαίων, οἱ δὲ δημοκρατικοί, ἀντιστραφέντων τῶν προτέρων ὅρων, μὲ τὸ μέρος τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας.

Ὅταν ἐν Μακεδονίᾳ ἐπεκράτησε πρὸς στιγμὴν ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ψευδοπερσεὺς Ἀνδρίσκος, ὁ παρουσιάσας ἑαυτὸν ὡς Φίλιππον υἱὸν τοῦ Περσέως, καταλαβὼν τὸν θρόνον καὶ παρασύρας τὸν μακεδονικὸν λαὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Ρωμαίων, ἀναβρασμὸς τῶν πνευμάτων προεκλήθη ἐν Πελοποννήσῳ, ἰδίως μάλιστα ὅταν ὁ Ἀνδρίσκος εἰσελάσας εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐνίκησε τοὺς Ρωμαίους. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρίσκος κατενικήθη ὑπὸ τοῦ ἀποσταλέντος εἰς Μακεδονίαν Μετέλλου καὶ ἠχμαλωτίσθη τὸ 148 π.Χ., ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ γεγονότα διαδραματισθέντα ἐν Πελοποννήσῳ ἐπέφερον ἀνάμιξιν τῶν Ρωμαίων μὲ ὀλέθρια ἀποτελέσματα.

Κατὰ τὸ 150 στρατηγὸς τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας ἐξελέγη ὁ Δίαιος, διαδεχθεὶς τὸν Σπαρτιάτην Μεναλκίδαν, κατηγορηθέντα ὅτι ἐπεζήτησε ν' ἀποσπάσῃ τὴν Σπάρτην ἀπὸ τὴν Ἀχαϊκὴν Συμπολιτείαν. Ὁ Δίαιος δωροδοκηθεὶς διὰ 3 ταλάντων ἀπὸ τὸν Μεναλκίδαν, προεκάλεσε προστριβὰς μετὰ τῆς Σπάρτης. Ἔγινε προσφυγὴ εἰς τὴν Ρώμην πρὸς λύσιν τῆς διαφορᾶς καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀπήντησαν ὅτι θὰ στείλουν πρεσβείαν. Πρὶν ὅμως φθάσουν οἱ πρέσβεις, ὁ στρατηγὸς τοῦ ἑπομένου ἔτους Δαμόκριτος, ἐκ τῶν 300 ἐπανελθόντων ὁμήρων καὶ αὐτός, ἐπετέθη κατὰ τῆς Σπάρτης. Τέλος τὸ 147 ἔφθασεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ πρεσβεία τῆς Ρώμης ὑπὸ τὸν Αὐρήλιον Ὀρέστην, ὅστις, παρουσιασθεὶς εἰς τὴν συνέλευσιν τῶν ἀχαϊκῶν πόλεων ἐν Κορίνθῳ, ἐδικαιολόγησε τὴν Σπάρτην θέλουσαν ν' ἀποστῇ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, ὑπεστήριξε μάλιστα ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποσπασθοῦν αὐτῆς καὶ ἡ Κόρινθος καὶ τὸ Ἄργος καὶ ὁποία ἄλλη πόλις θέλει. Μέγας θόρυβος καὶ κατακραυγὴ ἠκολούθησε τοὺς λόγους αὐτοὺς, περιϋβρίσθησαν δὲ οἱ πρέσβεις τῆς Ρώμης καὶ μόλις ἐσώθησαν. Ἡ Ρώμη ἔστειλε μετ' ὀλίγους μῆνας νέαν πρεσβείαν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς οἱ προτάσεις ἀπερρίφθησαν, ἐσυνε-

Ὁ Φλαμινῖνος στεφανούμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς αὐτονομίας τῶν πόλεων.

χίσθησαν δὲ αἱ ἐπιθέσεις τῶν Ἀχαιῶν ἐναντίον τῆς Σπάρτης. Τόσον δὲ ἐνεθαρρύνθησαν οἱ Πελοποννήσιοι, ὥστε ὁ ἐκλεγεὶς νέος στρατηγὸς τῆς Συμπολιτείας Κριτόλαος, ἐκ τῶν 300 καὶ αὐτός, ἐπὶ κεφαλῆς στρατοῦ ἐξεστράτευσε πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ συμμαχήσας μὲ τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς ἐπετέθη κατὰ τῆς ἐν Οἴτῃ Ἡρακλείας, ἡ ὁποία ἀπεχώρησε τῆς συνεργασίας μὲ τὴν Συμπολιτείαν. Ὁ νικητὴς τοῦ Ἀνδρίσκου Μετέλλος, κατελθὼν μετὰ ἰσχυροῦ στρατοῦ, ἐνίκησε τὸν Κριτόλαον παρὰ τὴν Σκάρφειαν τῆς Λοκρίδος, καὶ κατήλθεν εἰς τὸν Ἰσθμόν, ὁπόθεν συνέστησεν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς νὰ καταπαύσουν τὰς ἐχθρὰ πράξεις, ἐφιστῶν τὴν προσοχὴν αὐτῶν ὅτι ἐνδέχεται ἡ Ρώμη νὰ στείλῃ ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ στρατηγόν, ὅστις δὲν θὰ συμπεριφέρετο μεθ' ὅσης αὐτὸς ἐπιεικείας καὶ συμπαθείας. Οὕτω δὲ καὶ συνέβη, ἀποσταλέντος εἰς Πελοπόννησον τοῦ ὑπάτου Λευκίου Μομμίου, καθ' ὅσον ὁ Δίαιος, ἐκλεγεὶς πάλιν στρατηγός, ἀπέρριψε τὰς προτάσεις τοῦ Μετέλλου καὶ συνέχισε τὰς ἐχθροπραξίας. Ὁ Μόμμιος, νικήσας τὸν στρατὸν τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν Λευκόπετραν παρὰ τὸν Ἰσθμόν, κατέλαβε τὴν Κόρινθον, ἐφόνευσε τὸν ἄρρενα πληθυσμόν, ἐξηνδραπόδισε τὰ γυναικόπαιδα, κατέσκαψε τὴν πόλιν καὶ ἀπήγαγεν ἐξ αὐτῆς, πλὴν τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, ὅλους τοὺς καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς τῆς πλουσίας πόλεως. Ἐκρήμνισεν ἐπίσης τὰ τείχη καὶ ὅλων τῶν ἄλλων συμμετασχουσῶν τοῦ πολέμου πόλεων τῆς Πελοποννήσου καὶ ὑπεδούλωσε τὴν Ἑλλάδα, προσαρτήσας αὐτὴν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν τῆς Μακεδονίας. Μόναι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη παρέμειναν αὐτόνομαι, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ρωμαίου διοικητοῦ τῆς Μακεδονίας.

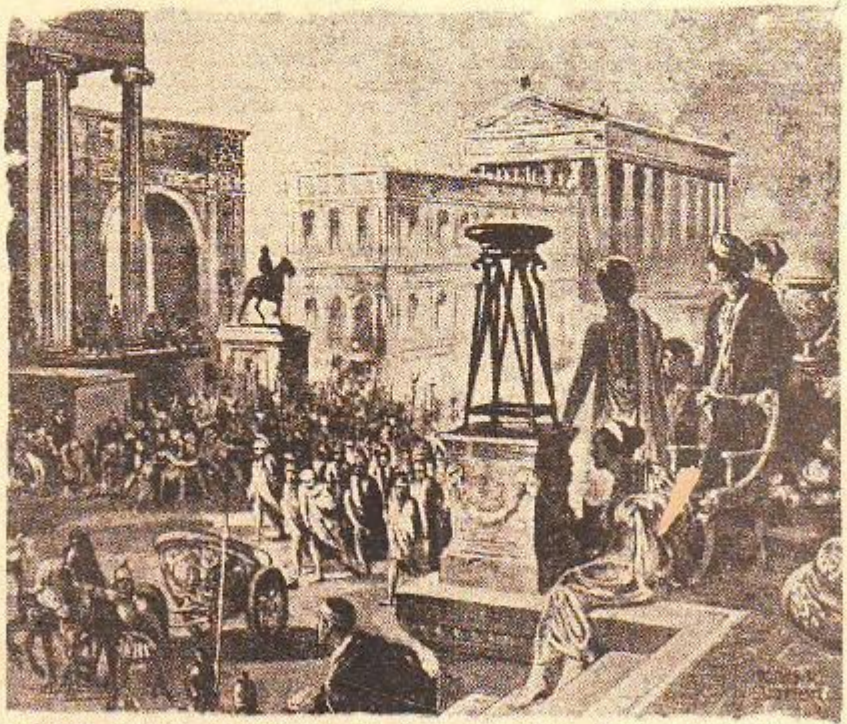

Πρόκριτοι Ἀχαιοὶ μεταφερόμενοι ὡς δμηροι εἰς Ρώμην. (Πίναξ τοῦ Κ. Στάντον).

Η ΤΥΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΠΟΙΚΙΩΝ

Ἀλλὰ πρὶν ἢ συνεχίσωμεν δέον νὰ ἀναφέρωμεν δι' ὀλίγων περὶ τῶν ἔξω τῆς Ἑλλάδος Ἑλληνίδων πόλεων ἐν Ἀσίᾳ, Ἀφρικῇ καὶ Δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου, περὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ ἱστορίας τῶν ὁποίων βλέπε ἀνωτέρω ἐν τῷ παρόντι τόμῳ σελὶς 87 καὶ ἐφεξῆς μέχοι σελ. 92 καὶ περαιτέρω εἰς σελ. 120—125, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἄρθρα περὶ μιᾶς ἑκάστης πόλεως καὶ τῶν διαδραματισάντων ρόλον εἰς αὐτὰς προσώπων εἰς τὰς ἀντιστοίχους λέξεις.

Ἐκ τῶν μικρασιατικῶν πόλεων πρῶται ἀνέπτυξαν ἀκμὴν αἱ ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας καὶ τῶν ἀπέναντι αὐτῆς νήσων ἱδρυθεῖσαι πόλεις. Ἡ Μυτιλήνη, ἡ ἀναδείξασα κατὰ τὸν 7ον—6ον π. Χ. αἰῶνα τὸν σοφὸν καὶ νομοθέτην Πιττακόν, τὰς ποιητικὰς κορυφὰς τῆς Σαπφοῦς καὶ τοῦ Ἀλκαίου, ἠμφεσβήτησε κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου καὶ κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἑλλησπόντου διὰ τὸ μετὰ τοῦ Εὐξείνου ἐμπόριον, ἰδίως σῖτον. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ οἱ Σάμιοι ἀφ' ἑνός, οἱ Μιλήσιοι δὲ κυρίως ἀφ' ἑτέρου καὶ οἱ Ἐρυθραῖοι ἐκ τῶν Ἰωνικῶν ἀποικιῶν, κατανοήσαντες τὴν ζωτικὴν διὰ τὴν ναυσιπλοΐαν καὶ τὸ ἐμπόριον σημασίαν τῶν στενῶν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Προποντίδος, πρὸς δὲ προσελκυσθέντας ἀπὸ τὰς εὐφόρους καὶ πλουσίας εὐρωπαϊκὰς καὶ μικρασιατικὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος, ἀπέστειλαν ἐκεῖ ἀποίκους, ἀνταγωνιζόμενοι ἐν τούτῳ πρὸς τὰς Ἀθήνας, τὴν Κόρινθον, τὰ Μέγαρα, ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι δι' ἀποικιῶν καὶ στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων διεξεδίκησαν τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ διὰ τῶν δύο στενῶν (Ἑλλησπόντου καὶ Βοσπόρου) διάπλου καὶ τὴν διεξαγωγὴν ἐμπορίου μετὰ τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου ἐπικρατησάντων τελικῶς ἐν τούτῳ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ὅμως εἰς τὴν ἰδίαν αὐτὴν περιοχὴν ἀπώλεσαν καὶ τὴν ἡγεμονίαν των ἡττηθέντες ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου εἰς τοὺς Αἰγὸς Ποταμοὺς τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἡ ἐπέκτασις τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐκάλυψε πλὴν τῶν ἀσιατικῶν καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀκτὰς μέχρι τῆς Ταυρικῆς καὶ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου, συντελέσασα καὶ εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν Σκυθῶν, μερικοὶ τῶν ὁποίων, ὡς ὁ φίλος τινὸς ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος Ἀνάχαρσις καὶ ἄλλοι, μετέσχον δαψιλῶς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Ὁ ἑλληνικὸς ἀποικισμὸς καὶ ἡ ἐμπορικὴ ἐξάπλωσις εἰσέδυσε βαθύτατα ἐντὸς τῶν βαρβάρων χωρῶν τῶν μερῶν, ὅπου σήμερον ἡ Βουλγαρία, ἡ Ρουμανία, ἡ Ρωσσία καὶ ἑτέρωθεν ἡ Τουρκία, ἡ Ἀρμενία κλπ.

Νοτιώτερον ἐκ τῶν ἰωνικῶν πόλεων ἤκμασαν ἰδίως αἱ νησιωτικαὶ Σάμος καὶ Χίος ἐπὶ τῶν ὁμωνύμων νήσων καὶ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἡ Φώκαια καὶ ἰδιαίτατα ἡ Μίλητος.

Πλουσιωτάτη ἐκ τοῦ ἐμπορίου τοῦ ἀφθόνως ἐν τῇ νήσῳ παραγομένου οἴνου ἡ Χίος ἀνέπτυξεν ὄχι μόνον ναυτικὸν ἀξιόλογον (ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὴν ναυμαχίαν τῆς Λάδης παρέταξεν ἑκατὸν πλοῖα) καὶ ἐμπορικὴν δραστηριότητα μεγάλης ἀκτῖνος, ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικὴν πρόοδον σημαντικωτάτην, ἰδίως κατὰ τὴν γλυπτικὴν καὶ τὰς χρησίμους τέχνας, ἐκεῖ ἀνακαλυφθείσης ὑπὸ τοῦ Γλαύκου τῆς μεθόδου συγκολλήσεως τοῦ σιδήρου ἀπὸ τοῦ 7ου ἤδη π.Χ. αἰῶνος.

Εἰς ἀκμὴν μεγάλην ἔφθασεν ὀλίγον ἀργότερον τῆς Χίου καὶ ἡ Σάμος, ἡ πατρὶς τοῦ Πυθαγόρου, ἐκ τοῦ ἐμπορίου τῶν ἔκτοτε περιφήμων οἴνων της καὶ αὐτή, ἰδίως ἐπὶ τοῦ εὐνοουμένου τῆς τύχης τυράννου Πολυκράτους, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ πρόοδος τῆς Σάμου ἀνεκόπη ὁπωσδήποτε. Ἡ Φώκαια ἀνέπτυξε κυρίως ἀποικιστικὴν δραστηριότητα, διασπείρασα ἐφ' ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου μέχρι τῆς Ἱσπανικῆς Χερσονήσου ἀποικίας, ἐν αἷς καὶ τὴν Μασσαλίαν. Προσκληθέντες ὑπὸ ἐντοπίου τινὸς βασιλέως νὰ μετοικήσουν οἱ Φωκαεῖς εἰς Ἱσπανίαν, δὲν ἐδέχθησαν, ἐπέπρωτο ὅμως νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν ἐν Κορσικῇ ἀποικίαν των Ἀλαλίαν, ὅταν ἡ πατρίς των κατελήφθη ὑπὸ τῶν Περσῶν. Ἡ Μίλητος, ἡ σημαντικωτάτη τῶν ἰωνικῶν πόλεων, καὶ ἡ ἀντίζηλός της Ἔφεσος, ἡ Κολοφών, ἡ Πριήνη, ἡ Μαγνησία καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις τῆς Ἰωνίας (ἡ Ἰωνικὴ Δωδεκάπολις) μαζὶ μὲ τὴν αἰολικὴν Σμύρνην ὑπῆρξαν ἡ πρώτη κοιτὶς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὸν Θαλῆν τὸν Μιλήσιον, τὸν Βίαν τὸν Πριηνέα, τὸν Ἐφέσιον Ἡράκλειτον, τοὺς Ἀναξιμανδρον, Ἀναξιμένην τῆς Μιλήτου τὸν Ἀναξαγόραν τὸν Κλαζομένιον καὶ τόσους ἄλλους ἐκ τῶν προσωκρατικῶν λεγομένων φιλοσόφων. Ὁ δὲ μέγας ἐπίσης ἰδρυτὴς τῆς ἀτομικῆς φιλοσοφίας Δημόκριτος εἰς τὰ Ἄβδηρα, ἀποικίαν τῶν ἰωνικῶν Κλαζομενῶν, ἐγεννήθη.

Νοτιώτερον τῆς Ἰωνίας, ἐπὶ τῆς μικρασιατικῆς ἀκτῆς καὶ τῶν ἀπέναντι νήσων Ρόδου καὶ Κῶ ἤνθησεν ἡ Δωρικὴ Πεντάπολις (ἡ Ἁλικαρνασσός, ἡ Κνίδος, ἡ Λίνδος, ἡ Ἰαλυσὸς καὶ ἡ Κάμειρος). Εἰς τὴν Κῶ ἐγεννήθη ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης Ἱπποκράτης καὶ ἐξεπαιδεύθη εἰς τὴν ἔκπαλαι ἀκμάζουσαν ἐκεῖ σχολὴν ἰατρικῆς τέχνης.

Αἱ ἀποικίαι ἐπὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐπὶ καιρὸν διατηρηθεῖσαι ἀνεξάρτητοι ἐναντι τῶν Λυδῶν πρῶτον καὶ τῶν Περσῶν κατόπιν βασιλέων, αἰτία δὲ καὶ ἀφορμὴ ὑπάρξασαι τῶν μηδικῶν πολέμων, ὑπέκυψαν τέλος ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν. Ἀργότερον ὅμως, ἀπελευθερωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὑπῆρξαν ἡ κοιτὶς ἀναβιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἑστία πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἀκτινοβολίας λαμπρᾶς ὑπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπιγόνους βασιλεῖς.

Ὁ Περσεὺς μαχόμενος.

Αἱ ἐπὶ τῆς Ἀφρικῆς ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, αἱ Δάφναι καὶ ἡ Ναύκρατις, αἱ ἱδρυθεῖσαι ἐπὶ τῆς χώρας τῶν Φαραὼ ὑπὸ μισθοφόρων Ἑλλήνων ἡ πρώτη, ὑπὸ Αἰγινητῶν δέ, Μιλησίων καὶ Σαμίων ἡ δευτέρα, ἀπέδησαν κέντρα ναυτικὰ καὶ ἐμπορικὰ ἰσχυρότατα μέχρι τῆς περσικῆς κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου. Ἀκτινοβολίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐξέπεμψεν ἐντονωτέραν καὶ διαρκεστέραν ἡ Κυρήνη, ἡ ἀποικία τῶν Θηρείων ἐπὶ τῆς δυτικωτέρου τῆς Αἰγύπτου ἀφρικανικῆς ἀκτῆς, ἡ πλοῦτον μέγαν συγκεντρώσασα διὰ τῆς καλλιεργείας τοῦ φυτοῦ σιλφίου καὶ ἐκ τοῦ διακομιστικοῦ ἐμπορίου μετὰ τῶν ἀφρικανικῶν φυλῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἡ φθάσασα νὰ ἔχῃ πληθυσμὸν 100.000 κατοίκων καὶ ταπεινώσασα ἐν πολέμῳ τὴν ὑπερήφανον Καρχηδόνα. Ἐν αὐτῇ ἀνεδείχθη μεγάλως ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία διὰ τῶν δύο Ἀριστίππων καὶ τῆς Ἀρήτης (θυγατρὸς τοῦ πρώτου καὶ μητρὸς τοῦ δευτέρου) καὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Νέας Ἀκαδημίας Καρνεάδου καὶ τοῦ μετὰ Χριστὸν Συνεσίου, τὰ γράμματα γενικῶς μὲ τὸν πολυγνώστην Ἐρατοσθένη καὶ τὸν ποιητὴν Καλλίμαχον καὶ αἱ καλαὶ τέχναι, ἰδίως ἡ γλυπτική, ἀριστούργημα τῆς ὁποίας εἶναι τὸ γνωστὸν ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης.

Ἀλλ' ἀνάπτυξιν καὶ ἀκμὴν τεραστίαν ἔλαβον αἱ ἐπὶ τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, αἱ ὁποῖαι μετελαμπάδευσαν τὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἰταλίας καὶ πέραν αὐτῆς μέχρι τῶν Στηλῶν τοῦ Ἡρακλέους. Ἡ Κύμη, ὁ Τάρας (ἡ μόνη ἀποικία τῶν Σπαρτιατῶν), ἡ Ἐλέα, ἡ Μεσσήνη ἡ πολυανθρωποτάτη (μὲ 100.000, κατ' ἄλλους δὲ 300.000 πληθυμόν) καὶ διάσημος ἀπομείνασα μέχρι σήμερον διὰ τὴν μαλθακότητα καὶ τὴν καλοπέρασιν τῶν κατοίκων της, ὁ Κρότων ἀνθέτως περίφημος διὰ τὴν σωματικὴν ἄσκησιν καὶ εὐρωστίαν τῶν κατοίκων του καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῷ διαμονὴν τοῦ μεγάλου φιλοσόφου Πυθαγόρα, οἱ Ἐπιζεφύριοι Λοκροί, ὅπου ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ Ζαλεύκου οἱ πρῶτοι γραπτοὶ ἑλληνικοὶ νόμοι καὶ ἄλλαι ἀκόμη πόλεις ἐν Ἰταλίᾳ ἐπὶ τῶν παραλίων τοῦ Ἰονίου καὶ τῆς Τυρρηνικῆς θαλάσσης, ἔδωσαν εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν τὴν ὄψιν ἄλλης Ἑλλάδος καὶ δικαιολογοῦν μὲ τὴν ἄνθησίν των τὸ ὄνομα Μεγάλη Ἑλλάς. Ἑλληνικὴ δὲ ἐξ ὁλοκλήρου ἦτο ἡ Σικελία, ὅπου οἱ Ἕλληνες ἀποικοι ἐκυριάρχησαν ἐμπορικῶς καὶ πνευματικῶς τῶν ἐντοπίων Ἰβήρων, Σικανῶν καὶ τῶν Ἰταλῶν Σικελῶν, ὑπερίσχυσαν δὲ καὶ τῶν ἐγκατεστημένων Φοινίκων κατόπιν μακροετῶν ἀγώνων καταληξάντων εἰς τὴν μάχην τῆς Ἱμέρας, μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀφ' ἑνὸς τῆς Σικελίας καὶ τῶν προστατῶν τῶν Φοινίκων Καρχηδονίων, ἐνεργούντων ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ ἐκστρατεύσαντος ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος Ξέρξου.

Αἱ Σικελικαὶ κατόπιν πόλεις ὁμοσπονδήσασαι ὑπὸ τὸν Δουκέτιον καὶ ἀναλαβοῦσαι ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἡττήθησαν ὑπὸ τῶν συνησπισμένων Συρακοσίων καὶ Ἀκραγαντίνων καὶ ἔκτοτε ἠδραιώθη ἡ ἐπὶ τῆς Σικελίας ἐπικράτησις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου μὲ μεγαλύτερα κέντρα τὸ Ρήγιον, τὴν Ἱμέραν, τὴν Ζάγκλην, τὴν Κατάνην, τοὺς Λεοντίνους, τὰ μεγάλα Ὑβλαῖα, τὴν Γέλαν, τὸν Ἀκράγαντα καὶ ἰδίᾳ τὰς Συρακούσας. Ἡ Γέλα ἔφθασεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν ὑπὸ τοὺς τυράννους Κλέανδρον, Ἱπποκράτη καὶ Γέλωνα, τὸν ὑποσχεθέντα βοήθειαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους κατὰ τοὺς μηδικοὺς πολέμους, μὴ δυνηθέντα ὅμως νὰ στείλῃ πράγματι λόγῳ τῆς συνδυασμένης μετὰ τῆς περσικῆς κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἐπιθέσεως τῶν Καρχηδονίων κατὰ τῆς Σικελίας. Ὑπὸ τυράννους ἐτέλεσαν ἐπί τινα χρόνον καὶ αἱ ἄλλαι σπουδαιότεραι τῆς Σικελίας ἑλληνικαὶ πόλεις, πλὴν τῆς Κατάνης, ἡ ὁποία ἐμπιστευθεῖσα τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πολιτεύματός της εἰς τὸν Χαρώνδαν ηὐτύχησεν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα.

Ὁ Ἀκράγας, ἀποικία τῆς Γέλας, ηὐξήθη εἰς δύναμιν ἐπὶ τοῦ διαδόχου ἐπὶ ὠμότητι τυράννου Φαλάριδος, μὴ στερουμένου ὅμως πολιτικῶν προσόντων, καὶ ἐπρωτοστάτησε μετὰ τῆς Γέλας διὰ τοῦ τυράννου του Θήρωνος εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Καρχηδονίων ἐν Ἱμέρᾳ. Τυραννίδα ἐγκατέστησε καὶ ἐν Συρακούσαις ὁ διαδεχθεὶς τὸ 478 π.Χ. τὸν Γέλωνα ἀδελφός του Ἱέρων, καταστήσας τὰς Συρακούσας τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἀρχῆς του, αὐξήσας τὸν πληθυσμὸν αὐτῶν δι' ἐποικισμοῦ ἐξ ἄλλων πόλεων καὶ θέσας τὰ θεμέλια τῆς μελλοντικῆς προόδου τῆς πόλεως. Ὁ Ἱέρων κληθεὶς ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Κύμης, πολιορκουμένων ἀπὸ τοὺς Τυρρηνούς, κατετρόπωσε τοὺς τελευταίους τούτους ἐν ναυμαχίᾳ τὸ 474 καὶ ἀπήλλαξε τῆς ἀπειλῆς των τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Σικελίας. Ἐπὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ἱέρωνος Θρασυβούλου, λόγῳ ἀποπείρας του νὰ δημεύσῃ περιουσίας πολιτῶν, κατελύθη ἡ τυραννίς. Ἐγκατεστάθη ὅμως πάλιν ἡ τυραννὶς μετὰ τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Συρακουσῶν, ὅτε ἐπῆλθον κατ' αὐτῶν τὸ 409 π.Χ. πάλιν οἱ Καρχηδόνιοι. Ὁ Διονύσιος Α', καταλαβὼν ἐν Συρακούσαις τὴν ἀρχὴν τὸ 405 π.Χ. καὶ ἐπιβαλὼν τυραννίαν, κατώρθωσε μετὰ μακροὺς ἀγῶνας νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς Καρχηδονίους, νὰ ἐπεκτείνῃ δὲ τὸ κράτος τῶν Συρακουσῶν ὄχι μόνον ἐν Σικελίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀπέναντι Ἰταλίᾳ. Ὅταν αὐτὸς ἀπέθανε (367 π.Χ.) τὴν ἀρχὴν ἀνέλαβεν ὁ υἱός του Διονύσιος Β', τὸν ὁποῖον ὁ πλατωνικὸς φιλόσοφος Δίων, φίλος τοῦ πατρός του, ἔπεισε νὰ καλέσῃ εἰς Συρακούσας τὸν Πλάτωνα ἵνα ἐφαρμόσῃ εἰς τὸ πολίτευμα τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας οὗτος ἐκθέτει ἐν τῇ «Πολιτείᾳ». Ὁ Πλάτων ὄντως μετέβη ἐκεῖ καὶ ἔγινε δεκτὸς μετ' ἐξαιρετικῶν τιμῶν ἀπὸ τὸν Διονύσιον, ἀλλ' οὗτος δαρέως φαίνεται φέρων τὸν ἐγκρατῆ καὶ δραστήριον βίον τὸν ὁποῖον τοῦ συνίστων ὁ Πλάτων καὶ ὁ μαθητής του Δίων ἔδωκε πίστιν εἰς τὰς ἐναντίον τοῦ Δίωνος διαβολὰς τῶν ἐναντίων ὅτι συνεννοεῖτο μὲ τοὺς Καρχηδονίους καὶ τὸν ἐξώρισε, μετ' ὀλίγον δὲ ἠναγκάσθη καὶ ὁ Πλάτων νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Συρακούσας, ἐπανῆλθεν ὅμως τὸ 361 μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ συμβιβάσῃ τὸν Διονύσιον μὲ τὸν Δίωνα. Ἀλλ' ὁ Διονύσιος εἶχεν ἀποχαλινωθῆ πλέον καὶ ἐφέρθη προστυχώτατα πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὅστις ἐσώθη τέλος καὶ διέφυγε διὰ πλοίου σταλέντος ἀπὸ τοὺς ἐν Ταράντι ὀπαδούς του. Ὁ Διονύσιος ἐκβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Δίωνος τῆς ἀρχῆς καὶ πάλιν καταλαβὼν αὐτὴν συνέχισε τὴν παραλυσίαν του καὶ τὰς ὠμότητας, λόγῳ τῶν ὁποίων οἱ Σικελιῶται ἐζήτησαν βοήθειαν ἀπὸ τὴν Κόρινθον, ὁ στρατηγὸς τῆς ὁποίας Τιμολέων ἐπελθὼν, τὸν μὲν τύραννον συνέλαβε καὶ ἀπέστειλεν εἰς Κόρινθον, ἀποκαταστήσας δημοκρατικὸν πολίτευμα εἰς τὰς Συρακούσας καὶ τὰς ἄλλας σικελικὰς πόλεις, τοὺς δὲ Καρχηδονίους, ἐπωφεληθέντας τῶν διενέξεων καὶ πολιορκήσαντας τὰς Συρακούσας, ἀπεκρούσεν. Ἡ ἐκ μέρους ὅμως τῶν Καρχηδονίων συνεχιζομένη ἀπειλὴ κατέστησε πάλιν δυνατὸν εἰς τὸν Ἀγαθοκλέα νὰ ἐγκατασταθῇ τύραννος ἐν Συρακούσαις τὸ 317. Διὰ νὰ φέρῃ δὲ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τοὺς Καρχηδονίους, πολιορκούντας τὰς Συρακούσας, αὐτὸς ἀναγκάσας καὶ ἄλλας σικελικὰς πόλεις νὰ δώσουν στρατὸν μετέφερε τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἀφρικήν, ὅπου ἐπὶ τρία ἔτη (310—307) ἐμάχετο κατὰ τῶν Καρχηδονίων. Μὴ δυνηθεὶς νὰ καταλάβῃ τὴν Καρχηδόνα, τῶν Καρχηδονίων δὲ συνεχιζόντων τὴν πολιορκίαν τῶν Συρακουσῶν, ἐπέστρεψε καὶ ἀπηλευθέρωσε τὰς Συρακούσας καὶ ἔκλεισε τὸ 301 εἰρήνην. Ἀλλ' ὅταν ὁ Ἀγαθοκλῆς ἀπέθανεν οἱ Καρχηδόνιοι ἐπανῆλθον κατὰ τῶν Συρακουσῶν, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων ἐκάλεσαν εἰς βοήθειαν τὸν ἐν Ἰταλίᾳ εὑρισκόμενον τότε βασιλέα τῆς Ἠπείρου Πύρρον, ἀλλ' ἡ βοήθεια αὐτοῦ προσωρινὴ οὖσα δὲν ἀπεμάκρυνε τὸν ἐπὶ τῶν Συρακουσῶν κίνδυνον. Ὁ νέος τύραννος τῶν Συρακουσῶν Ἱέρων Β' συμμαχήσας ἐν τέλει μὲ τοὺς Ρωμαίους κατὰ τὸν πρῶτον Καρχηδονιακὸν πόλεμον ἀπηλλάγη τῆς ἀπειλῆς τῶν Καρχηδονίων, ἀλλ' οὐσιαστικῶς αἱ Συράκουσαι καὶ ἡ Σικελία ὅλη ὑπήχθησαν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ρωμαίων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν Β' Καρχηδονιακὸν πόλεμον, ὅταν αἱ Συράκουσαι ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτῶν, ἐπῆλθον μετὰ στρατοῦ καὶ στόλου καὶ κατόπιν τριετοῦς πολιορκίας, παρὰ τὰς ὅσας ἐφεύρε καὶ ἐφήρμοσεν ἐναντίον των μηχανὰς ὁ μέγας μαθηματικὸς Ἀρχιμήδης, καίων διὰ μεγάλων κατόπτρων τὰ ρωμαϊκὰ πλοῖα, ἐξαπολύων βροχὴν βλημάτων καὶ ἄλλα κατὰ τῶν Ρωμαίων μηχανευόμενος, κατέλαβον τέλος τὴν πόλιν καὶ ὁ Ἀρχιμήδης καταληφθεὶς ἐνῷ ἐσχεδίαζε νέας μηχανὰς καὶ ἀφηρημένος ἐκλαβὼν τὸν εἰσελθόντα Ρωμαῖον στρατιώτην ὡς ὀχληρὸν ἐπισκέπτην καὶ ἐπιπλήξας αὐτὸν διὰ τοῦ περιφήμου «Μὴ μοῦ τοὺς κύκλους τάραττε!» ἐρονεύθη ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ τὰς Συρακούσας κατελήφθη ὁ Ἀκράγας καὶ ὑπετάγησαν εἰς τοὺς Ρωμαίους ὅλαι αἱ σικελικαὶ πόλεις.

Ἀπὸ τὰς πέραν τῆς Ἰταλίας ἑλληνικὰς ἀποικίας εἰς μεγάλην ἀκμὴν ἀνῆλθεν ὑπὸ ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα μέχρι τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος, ὅτε ὑπετάγη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἡ Μασσαλία, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι διεξῆγον ἐμπόριον ὄχι μόνον μὲ τοὺς λαοὺς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Γαλατίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς πέραν τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν χώρας. Ὁ Μασσαλιώτης Εὐθυμένης ἔφθασε μέχρι τῆς Σενεγάλης, ἐξελθὼν τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν (τοῦ σημερινοῦ Γιβραλτάρ) καὶ πλεύσας πρὸς Νότον κατὰ μῆκος τῶν ἀφρικανικῶν ἀκτῶν, ὁ δὲ Πυθέας, μαθηματικὸς, ἀστρονόμος καὶ θαλασσοπόρος, ἔφθασε πρὸς Βορρᾶν μέχρι τῆς Βαλτικῆς θαλάσσης, ἀφοῦ ἵδρυσε παρὰ τὰς

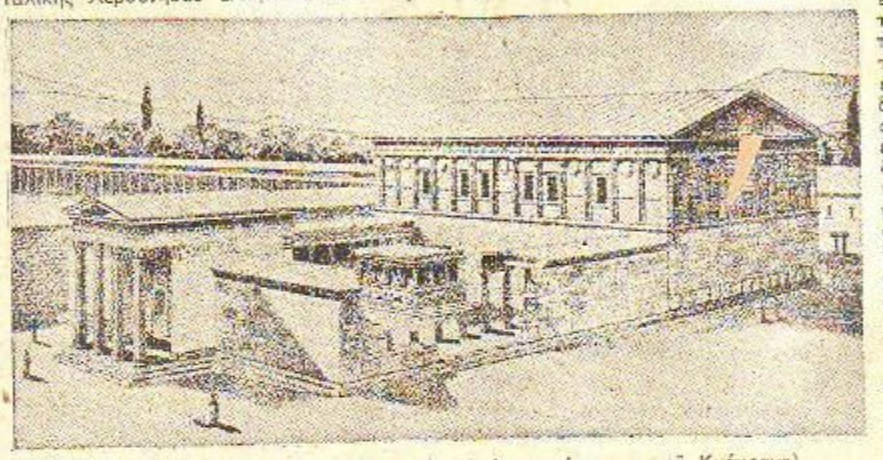

Τὸ δουλευτήριον τῆς Μιλήτου (κατ' ἀναπαράστασιν τοῦ Κνάκφους).

Ἡ ἅλωσις τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Μομμίου. (Πίναξ τοῦ Μ. Στράδανιτς).

ἐκβολὰς τοῦ Λείγηρος ἐμπορεῖον καὶ ἐξηρεύνησε τὰς ἀκτὰς τῶν Βρετανικῶν νήσων.

Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι, ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ αἱ ἑλληνικαὶ θεότητες μετεδόθησαν διὰ τῶν ἐν τῇ Ἀφρικῇ καὶ τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐχρησίμευε καὶ ἐν τῇ Δύσει, ὅπως ἐν Ἀνατολῇ μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον, ὡς γλῶσσα διεθνοῦς συνεννοήσεως.

Τὸ κράτος τῆς Παλμύρας.—Ζηνοβία.

Ἕνα εἶδος ἀναβιώσεως τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς τῆς ἀρξαμένης ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ κλεισθείσης μὲ τὴν κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα ρωμαϊκὴν κατάκτησιν ἐν Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ, ἀποτελεῖ ἡ ἵδρυσις τοῦ κράτους τῆς Παλμύρας, πόλεως ἱδρυθείσης ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Ἰουδαίας Σολομῶντος εἰς τὴν ὅασιν τῆς ἐρήμου τῆς Συρίας, ὡς προπυργίου κατὰ τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἐμπορείου μεταξὺ Μεσογείου καὶ Ἔσω Ἀσίας καὶ ἡ ἀκμὴ αὐτοῦ, ἰδίᾳ ὑπὸ τὴν διακυβέρνησιν τῆς Ζηνοβίας, χήρας τοῦ ἡγεμόνος Ὀδαινάθου, τοῦ λαβόντος τὸ 260 μ.Χ. τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῶν βασιλέων. Ἡ Ζηνοβία, μορφωθεῖσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Λογγίνου, ὡραία μελαχροινή, ζηλώσασα τὴν φήμην τῆς Κλεοπάτρας, ἀνδροπρεπὴς κατὰ τὰ ἄλλα, σέρουσα πολεμικὴν περιβολὴν μετὰ κράνους καὶ ἐξόχως ἠσκημένη εἰς τὰ ὅπλα καὶ τὰ ἱππικά, στρατηγικὰς δὲ καὶ πολιτικὰς ἀρετὰς πολλὰς συγκεντροῦσα, ἠθέλησε, ὅταν διεδέχθη τὸν φονευθέντα σύζυγόν της εἰς τὸν θρόνον τὸ 267, νὰ παίξῃ πρόσωπον θήλεος Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐπεκτείνασα τὸ κράτος τῆς Παλμύρας διὰ νικῶν ἐναντίον τῶν Περσῶν, Ἀράβων, Ἀρμενίων καὶ ἄλλων ἀσιατικῶν λαῶν καὶ αὐξήσασα τὴν ἰσχὺν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Παλμύρας. Ἐλθοῦσα ὅμως εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς Ρωμαίους, ἀνησυχήσαντας ἐκ τῆς μεγαλεπηβόλου δραστηριότητός της, ἐνικήθη μετὰ τριετῆ ἀγῶνα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐρηλιανοῦ καὶ αἰχμαλωτισθεῖσα τὸ 273 μ.Χ. ἐκόσμησε τὸν ἐν Ρώμῃ θρίαμβον αὐτοῦ. (Βλέπε σχετικῶς καὶ ἄρθρα Ζηνοβία καὶ Παλμύρα).

Η ΕΛΛΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΜΙΘΡΙΔΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΜΦΥΛΙΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

Ἡ Ἑλλὰς, χωρὶς τοῦ λοιποῦ νὰ ἀναλάβῃ αὐτὴ πρωτοβουλίαν πολέμου κατὰ τῶν Ρωμαίων, κατέστη πεδίον ἐχθροπραξιῶν πολλάκις κατὰ τὴν διάρκειαν πολέμων τῆς Ρώμης ἐναντίον βασιλέων τῆς Ἀσίας ἢ ἀγώνων μεταξὺ τῶν πολιτικῶν ἐν Ρώμῃ μερίδων. Ἡ ἀνάμιξις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων εἰς τὰς συγκρούσεις αὐτὰς παρεκινεῖτο καὶ ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὰς Ἀθήνας πολιτικῶν διενέξεων.

Οὕτω περιελθούσης τῆς Ρώμης εἰς πόλεμον πρὸς τὸν βασιλέα τοῦ Ποντου Μιθριδάτην Εὐπάτορα τὸν Μέγαν, — οἱ δημοκρατικοὶ τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν Ἀριστίωνα ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Μιθριδάτου, τοῦ ὁποίου ὁ ἀπεσταλεὶς ἐκπρόσωπος ὅπως ἐνεργήσῃ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τῶν Ρωμαίων κατέστησε τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιὰ βάσεις τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου του. Ἐπελθὼν ὁ Σύλλας κατέκοψεν ὅλα τὰ δένδρα τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐπολιόρκησε τὰς Ἀθήνας. Ἀπὸ τῶν τειχῶν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀριστίωνος ὕβριζον τὸν Σύλλαν, Τῆς πολιορκίας καθισταμένης στενωτέρας, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ λαοῦ ἐστάλησαν πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Σύλλαν καὶ προσεπάθησαν μὲ ἀγορεύσεις νὰ ἐπιτύχουν καλοὺς ὅρους, ὑπενθυμίζοντες τὸ πρότερον κλέος τῆς πόλεως καὶ τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς εἰς τοὺς κατὰ τῶν βαρβάρων πολέμους, ἀλλὰ ταχέως ὁ Σύλλας διέκοψεν αὐτοὺς εἰπὼν νὰ μὴ τὸν ζαλίζουν διότι δὲν εἶχε σταλῆ εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπὸ τῆς Ρώμης διὰ νὰ σπουδάσῃ ἀλλὰ διὰ νὰ ὑποτάξῃ τοὺς ἀποστατήσαντας. Κυριεύσας τέλος τὴν πόλιν διέταξε μεγάλην σφαγήν, μετὰ κόπου τέλος κινηθεὶς εἰς οἶκτον, ἀφοῦ ὅμως κατέστρεψεν, ἐπυρπόλησεν (ἐν οἷς καὶ τὸ Ὠδεῖον τοῦ Περικλέους), ἥρπασε καὶ ἐλεηλάτησεν.

Νόμισμα τοῦ Μιθριδάτου Εὐπάτορος.

Πολλοὶ δὲ αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης ἀκολούθως ἐφιλοτιμήθησαν νὰ κοσμήσουν τὰς Ἀθήνας μὲ μνημεῖα λαμπρά, ὡς ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ ἔργα κοινωφελῆ ἀξιόλογα, ὡς τὸ ὑδραγωγεῖον, τὸ ὁποῖον κατεσκεύασεν ὁ Ἀδριανός.

Ἀλλὰ ἐν Ἑλλάδι ἐκρίθησαν αἱ τύχαι τῶν ἀντιπάλων κατὰ τοὺς ἐμφυλίους τῆς Ρώμης ἀγῶνας. Εἰς τὰς Φάρσαλα ἡττήθη ὁ Πομπήϊος ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ὅστις συγχωρήσας τοὺς Ἀθηναίους μὲ τὴν πικρὰν εἰρωνικὴν παρατήρησιν «πόσες φορὲς ἡ δόξα τῶν προγόνων σας θὰ σᾶς σώζῃ ἀπὸ τὰ σφάλματα τῆς κακοκεφαλίας σας;», ἐπιεικὴς δὲ δειχθεὶς καὶ πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ἐκ τῶν Ἑλλήνων ποὺ εἶχον συνταχθῆ μὲ τὸν Πομπήϊον, ἐπηνώρθωσε τὴν καταστροφὴν τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει ὁ Μόμμιος, οἰκίσας ἐκ νέου τὴν Κόρινθον. Ἡ Ἑλλὰς ὅμως εἶχε πάθει ἐκ τοῦ πολέμου τόσον, ὥστε τὰς Ἀθήνας, τὴν σπουδαιοτέραν τότε πόλιν, ὁ σπουδάζων ἐκεῖ Ρωμαῖος ποιητὴς Ὁράτιος νὰ ἀποκαλῇ «πόλιν κενήν».

Ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα τῶν Ἀθηνῶν ὡρμήθησαν οἱ Βροῦτος καὶ Κάσιος διὰ νὰ συναντηθοῦν μετὰ τῶν στρατῶν τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ τοῦ Ἀντωνίου εἰς τοὺς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἡττήθησαν καὶ ἔπεσαν. Ἐνῶ οἱ δύο ἐκ τῆς δευτέρας τριανδρίας παρεσκευάζοντο νὰ ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῶν δολοφόνων τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ὁ Βροῦτος ἐφιλοσόφει εἰς τοὺς κήπους καὶ τοὺς περιπάτους τῶν Ἀθηνῶν

μετὰ τοῦ Θεομνήστου φιλοσόφου τῆς ἀκαδημίας καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Κρατίππου καὶ ἐτιμᾶτο μετὰ τοῦ Κασσίου ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων στηθέντων τῶν ἀνδριάντων των παρὰ τοὺς ἀνδριάντας τῶν παλαιῶν τυραννοκτόνων Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἔσωσε τὰς Ἀθήνας ἡ ἐπιείκεια τοῦ Ἀντωνίου· ὅστις εἶχε διατρίψει ἐν τῇ νεότητί του εἰς τὰς Ἀθήνας σπουδάζων καὶ διασκεδάζων. Καὶ ὅταν διὰ πολιτικοὺς λόγους ἀπεσπάσθη τῶν θελγήτρων τῆς Κλεοπάτρας ὁ Ἀντώνιος διὰ νὰ νυμφευθῇ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ὀκταβιανοῦ Ὀκταβίαν, εἰς τὰς Ἀθήνας διῆλθε τὰ μελίμπνά του τὸν χειμῶνα τοῦ 39 π.Χ. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι ἀκολουθοῦντες τὴν ἐγκαινιασθεῖσαν ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν ἤδη χρόνων πολιτικὴν τῆς κολακείας πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας, τὸν ἐμνήστευσαν μετὰ τῆς παρθένου πολιαύχου των, τῆς Ἀθηνᾶς, ἄγνωστον ὅμως εἶναι ἂν τοῦ ἔδωσαν καὶ τὴν προῖκα τὴν ὁποίαν ζητεῖ ὁ Ἀντώνιος, χίλια δηλαδὴ τάλαντα, ἢ τοὺς τὰ ἐχάρισε γενναιοφρόνως. Ἀλλὰ εἰς τὰς Ἀθήνας διεσκέδαζε καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον μὲ τὴν Κλεοπάτραν τώρα, ἐκεῖ δὲ ἐδέχθη καὶ τὸ ἄγγελμα τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου ἐναντίον του ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Τότε καὶ οἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἑλλὰς ὅλη μετ' αὐτοῦ συνετάχθη, διεξαχθείσης ἐντατικῆς στρατολογίας ὑπὲρ τοῦ Ἀντωνίου πλὴν τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Ἀρκάδων, ἀμειφθέντων κατόπιν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου· ὅστις καὶ ἐτίμησε τὴν Σπάρτην ἐπισκεφθεὶς αὐτὴν τὸ 21 π.Χ. καὶ τὰ Κύθηρα τῆς ἐδώρησεν. Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐτιμωρήθησαν μεθ' ὅσης ἐφοβοῦντο αὐστηρότητος. Ἀφηρέθη ἀπ' αὐτῶν ἡ Αἴγινα καὶ ἡ Ἐρέτρεια καὶ κατηργήθη καὶ μία γραφὴ τύπος αὐτῶν διοικήσεως ἀπαγορευθείσης τῆς ἐπὶ τιμήματι ἐγγραφῆς πολιτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι δηλαδὴ, διὰ νὰ πληρώσουν τὸ κενὸν συνήθως πλέον ταμεῖον τῆς πόλεως, ἐπώλουν ἐπισήμως πολιτογραφήσεις ὡς πολιτῶν τῆς ἐνδόξου πόλεώς των ὅσων ἠδύναντο νὰ καταβάλουν μεγάλα ποσά. Αὐτὸς ὁ τρόπος χρηματισμοῦ κατηργήθη ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου.

Ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος τότε ἦτο ἀθλία μεθ' ὅσας καταστροφὰς ὑπέστη αὕτη ἐκ τῶν μακροετῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ τῶν πολυετῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους της ἐκκαθαρίσεων τῶν λογαριασμῶν μεταξὺ τῶν διεκδικούντων τὴν ἀρχὴν ἐν Ρώμῃ καὶ τὴν κοσμοκρατορίαν. Ἐκ τῶν μεγάλων καὶ ἐνδόξων πόλεών της αἱ τρεῖς ἡγεμονεύεσ ἦσαν εἰς πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν παρακμὴν ἀξιοθρήνητον. Αἱ Ἀθῆναι κύπτουσαι πρὸ τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας, ἡ Σπάρτη μόλις διατηροῦσα ἀνάμνησιν μόνον τινὰ τῆς ἀρχαίας της ὑπεροψίας, αἱ Θῆβαι μόλις ἀνακύπτουσαι ἐκ τῶν ἐρειπίων των, ὁ Πειραιεὺς συνοικισμὸς ὀλιγάνθρωπος ναυτῶν τινων καὶ ἁλιέων, ἡ Βοιωτία ἔρημος καὶ ἡ Μεγαλόπολις τῆς Ἀρκαδίας «μεγάλη ἐρημία». Εἰς τόσον ἐκπτωσιν καὶ καταπόνησιν εἶχε περιαχθῆ τότε ἡ Ἑλλάς, ὥστε ὅπως ἔγραφε ὁ γνωστὸς συγγραφεὺς οὔτε τρισχίλιοι ὁπλῖται ἀνταξίους τῶν παλαιῶν ἐκείνων τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα ἐθαύμαζε καὶ θαυμάζει ἀκόμη ὁ κόσμος δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ δώσουν ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις. Αἱ μόναι ὠφεληθεῖσαι ἦσαν ἡ Κόρινθος, διατηρηθεῖσα ὡς ἕδρα τῶν Ἰσθμίων καὶ καταστᾶσα ἐπιπροσθέτως διαμονὴ τοῦ Ρωμαίου ἀνθυπάτου καὶ οὕτως ἐνθυμίζουσα κάπως τὴν πάλαι ποτὲ ἀκμὴν καὶ πολυτέλειαν, τὸ Ἄργος, ὁρισθὲν ὡς πρωτεύουσα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν ἢ τῶν Πανελλήνων λεγόμενον, αἱ Πάτραι, καταστᾶσα λιμὴν ἐπικοινωνίας ἐμπορίου τῆς Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος καὶ κέντρον τῆς ὀνομασθείσης ἐπαρχίας τῆς Ἀχαΐας, καὶ ἡ Νικόπολις ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ, τὴν ὁποίαν μετὰ τὴν νίκην τοῦ Ἀκτίου ἔκτισεν ὁ Αὔγουστος καὶ ἡ ὁποία διὰ ν' ἀκμάσῃ ἀπεροφήσε πᾶσαν τὴν ἰκυάδα τῶν αἰτωλικῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ἠπειρωτικῶν ἀφ' ἑτέρου πόλεων ἐκ τῶν καταστροφῶν ἡ Ρόδος καὶ ἡ Λέσβος καὶ ἐκ τῶν μικρασιατικῶν πόλεων σχετικῶς ἡ Ἔφεσος.

Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων. Πλὴν τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Γαλατῶν ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἡ Ἑλλὰς ὑπέστη καὶ ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως εἰσβολὰς βαρβάρων εἰς τὸ ἔδαφός της, φοβερώτερα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ κατὰ τὸ 267 μ. Χ. τῶν Γοτθων ἐξαπολυθέντων ἐκ τῶν βορείων ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου, κατελθόντων διὰ πλοίων εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ εἰσβαλόντων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ πολλῶν σημείων. Μετ' ὀλίγον οἱ ἀποβιβασθέντες εἰς Πειραιὰ καὶ εἰς ἄλλα ἐγγὺς σημεῖα ἔγιναν κύριοι μέρους τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ὁ τότε ἐπώνυμος ἄρχων, ὁ ἱστοριογράφος Δέξιππος, ἀναπτερώσας τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων διὰ λαμπρᾶς ἀγορεύσεώς του, καθ' ἣν ἐτόνισεν ὅτι οἱ πόλεμοι κρίνονται διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ ὄχι διὰ τοῦ πλήθους, σηματίσας εὐκινήτους στρατιωτικὰς ὁμάδας κατώρθωσε δι' ἐνεδρῶν καὶ αἰφνιδιασμῶν νὰ ἐξοντώσῃ τοὺς ἐπὶ ἀττικοῦ ἐδάφους Γοτθους.

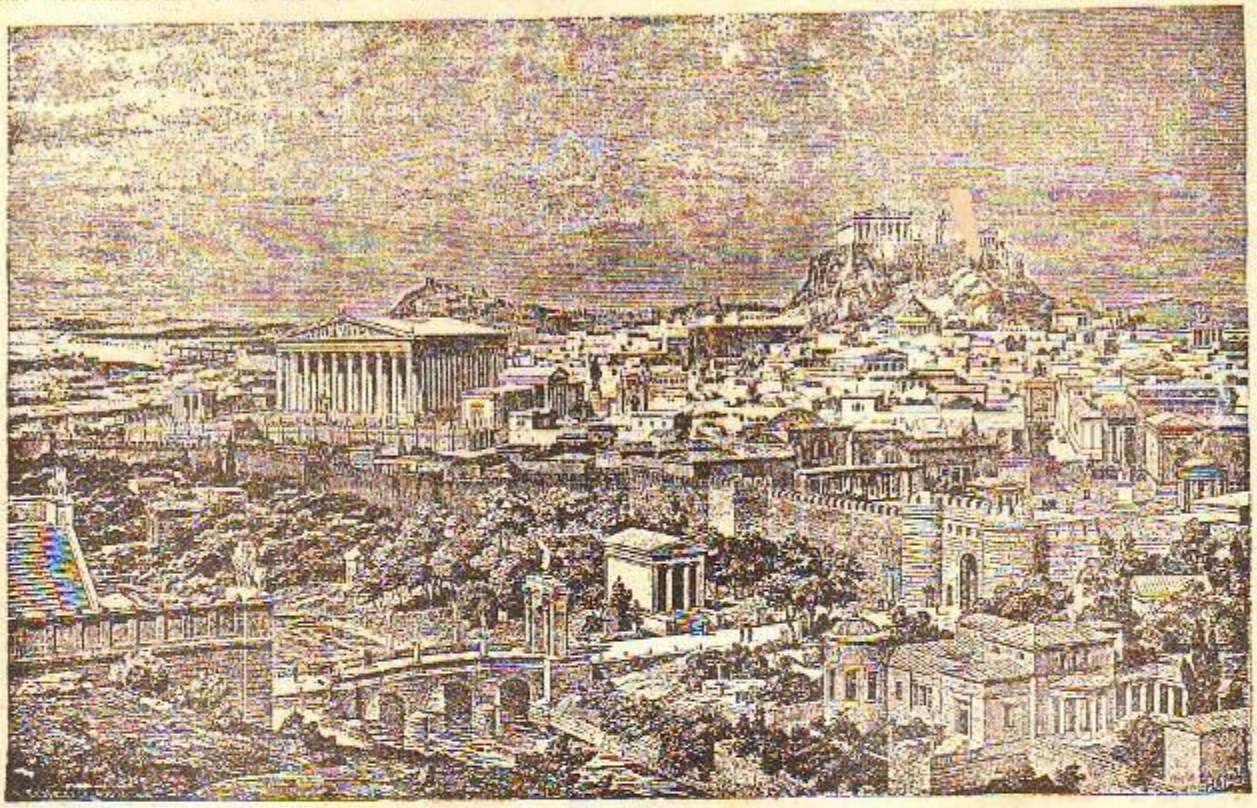

Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ. (Ἀναπαράστασις κατὰ Ι. Μπύλμαν).

Ἔκτοτε αἱ Ἀθῆναι, ἀπολέσασαι τὴν πολιτικὴν των ἰσχύν, ἐψήφισαν μακρὰν εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν, διαρκούσης τῆς ὁποίας οἱ καλαὶ τέχναι καὶ τὰ γράμματα ἔλαβαν ἀνάπτυξιν σημαντικήν. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, διὰ τῶν ἱδρυθεισῶν σχολῶν ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας κτὶ διὰ τῶν ἐκπάγλου κάλλους ἱδρυμάτων των καὶ ἔργων τέχνης, προσείλκυον τὴν νεότητα τῆς Ρώμης καὶ ὅλων τῶν ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν χωρῶν, καταστᾶσαι τόπος εὐχαρίστου καὶ ἀνέτου διαμονῆς παντὸς πλουσίου καὶ ἐπιφανοῦς.

Ἐνῷ δὲ ἀφ' ἑνὸς φιλαθήναιοι καὶ φιλέλληνες αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης καὶ ἀσιατικῶν καὶ ἀφρικανικῶν κρατῶν βασιλεῖς καὶ ἄλλοι πλούσιοι καὶ ἐπίσημοι ἐπλούτιζον καὶ διεκόσμουν τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ δὴ τὰς Ἀθήνας μὲ οἰκοδομήματα λαμπρὰ καὶ ἔργα κοινωφελῆ σπουδαῖα (ὅπως ὁ Σύρος Ἀνδρόνικος κατεσκεύασαν ἐν Ἀθήναις τὸν λεγόμενον σήμερον ναὸν τοῦ Αἰόλου καὶ ὁ Ρωμαῖος Ἀγρίππας τὸ ὡραῖον θέατρον εἰς τὸν Κεραμεικόν, ὁ Ἀδριανὸς ἀργότερον τὸ φερώνυμόν του ὑδραγωγεῖον καὶ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς κλπ.), δὲν παρέλειψαν νὰ συνεχίσουν τὰς ἀσπαγὰς τοῦ Μομμίου, μεταφέροντες ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν ὅ,τι λαμπρὸν καλλιτεχνημα, ψηφιδωτὸν ἢ ἄλλο, τοὺς ἤρεσκε, πλὴν ὅσων χαλκῶν κλπ. ἀνελύθησαν διὰ νὰ κόψουν νομίσματα διάφοροι αὐτοκράτορες. Ὁ Νέρων ἀπὸ τοὺς Δελφοὺς μόνον ἀφήρεσε 500 ἀγάλματα διὰ νὰ κοσμήσῃ τὸν οἶκον του. Ὁ ἴδιος κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς Ἑλλάδα ὑπεχρέωσεν ὅλας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ αὐτάς, πλὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, ὠργάνωσαν πρὸς τιμήν του ἀγῶνας μουσικῆς καὶ

τὸν ἔστεψαν νικητήν, συγκομίσαντα 1808 νικητηρίους στεφάνους, ἀντὶ τῶν ὁποίων, συγκαλέσας συνέδριον τῶν Πανελλήνων ἐν Κορίνθῳ τὴν 28 Νοεμβρίου τοῦ 67 μ. Χ., ἤρχισε τὴν τομὴν τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, διακοπεῖσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του καὶ ἐκήρυξε πάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἐλευθέρας καὶ ἀπηλλαγμένας φόρου — προνόμιον τὸ ὁποῖον ἀσήρεσε μετ' ὀλίγον ὁ Βεσπασιανός, ἐκδιώξας καὶ τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους ἐκ Ρώμης καὶ εἰς ἄλλας ἀνθελληνικὰς ἐνεργείας προβάς.

Προηγουμένως ὑπέστησαν πολλὰ αἱ πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ Καλλιγούλα, ὅστις ὄχι μόνον ἐπέβαλεν εἰς αὐτὰς νὰ τοῦ κτίσουν ναοὺς ὡς πρὸς θεόν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀγάλματα τὰ ὁποῖα εἶχον νὰ ἀντικαταστήσουν τὴν κεφαλὴν τῶν θεῶν μὲ τὴν ἰδικήν του (ὅπως τοῦ Ἔρωτος, ἔργου τοῦ Πραξιτέλους, καὶ τοῦ Διός, ἔργου τοῦ Φειδίου), ἀκόμη δὲ καὶ παῖδας νὰ τοῦ στείλουν διὰ νὰ τοῦ φάλλουν ὕμνους. Περιέργως ἐπιεικὴς καὶ εὔνους πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐδείχθη ὁ σκληρὸς κατὰ τὰ ἄλλα καὶ μισάνθρωπος Τιβέριος, ἀλλὰ καὶ ὁ ὠμὸς Κλαύδιος ἐπιστρέψας τοὺς ἀπαχθέντας παῖδας καὶ μερικὰ ἀγάλματα. Εὐεργέται τῆς Ἑλλάδος ἐδείχθησαν ἐπίσης ὁ Νέρβας καὶ ἰδίως ὁ Ἀδριανός, ὅστις πεντάκις τὴν Ἑλλάδα ἐπισκεφθείς, πλὴν τῶν κατασκευασθέντων ἔργων ἐν Ἀθήναις ὅπου ἵδρυσεν ἔξω τῶν τειχῶν καὶ νέαν πόλιν ἐπικοινωνοῦσαν μετὰ τῆς παλαιᾶς διὰ τῆς σωζομένης ἀκόμη φερωνύμου Πύλης, κατεσκεύασε καὶ εἰς ἕτερα σημεῖα τῆς Ἑλλάδος εὐεργετικώτατα ἔργα, ὡς εἶναι ἡ καὶ σήμερον ὑπάρχουσα ἀμαξιτὴ ὁδὸς διὰ τῶν Σκιρωνίδων Πετρῶν (Κακῆς Σκάλας), δι' ἧς ἐπικοινωνεῖ ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς μετὰ τῆς Πελοποννήσου, ὑδραγωγεῖον εἰς Κόρινθον καὶ πολλὰ ἄλλα εἰς ἑτέρας ἑλληνικὰς πόλεις, πρὸς τὰς ὁποίας καὶ σῖτον ἐχορήγει καὶ ἀπαλλαγὰς ἀπὸ φόρους παρεῖχε, διὰ δὲ τοῦ φίλου του Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ ὄχι μόνον τὰς Ἀθήνας διὰ τῶν γνωστῶν ἔργων (τοῦ φερωνύμου Ὠδείου, τοῦ Σταδίου κλπ.) ἠνώησεν, ἀλλὰ καὶ στάδιον ἀνήγειρεν εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ ὑδραγωγεῖον πολυδάπανον κατεσκεύασεν εἰς τὴν Τρωάδα Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἄλλο εἰς Ὀλυμπίαν καὶ λουτρὰ εἰς Θερμοπύλας καὶ πολλὰ ἄλλα ἀλλαχοῦ.

Ἐξ ἴσου φίλοι καὶ εὐεργέται τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξαν ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀδριανοῦ ὁ Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβὴς καὶ ὁ φιλόσοφος Μάρκος Αὐρήλιος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπισκεφθέντα τὰς Ἀθήνας ὀφείλεται καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, αἱ ὁποῖαι τόσον συνέβαλον εἰς τὸ νὰ διατηρηθῇ ἡ πόλις τῆς Ἑλλάδος κέντρον πνευματικόν, πρὸς τὸ ὁποῖον συνήρχοντο διὰ νὰ σπουδάζουν φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν ἰδίως ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου.

Εἰς τὴν Μακεδονίαν, σχετικὴν πρόοδον ἀνέπτυσσεν ἡ ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου ἱδρυθεῖσα νέα πόλις τῆς Θεσσαλονίκης, διετηρεῖτο δὲν ἐν σχετικῇ ἀκμῇ ἡ πόλις τῶν Φιλίππων, ὅπως μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἐξιστορήσεως τῆς πορείας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὅστις, κηρύσσων τὴν νέαν θρησκείαν τοῦ Ναζωραίου, ἐπεσκέφθη τὰς μεγαλυτέρας καὶ ἀκμαιοτέρας σχετικῶς ἐν Ἑλλάδι πόλεις, μεταβαίνων μέσῳ Ἀθηνῶν καὶ Κορίνθου εἰς Ρώμην.

Ἐν τῇ καταστάσει δὲ ταύτῃ ἐτέλει ἡ Ἑλλὰς, μὲ πρωτεύουσαν, τρόπον τινὰ, πολιτικὴν τὴν ἐκρωμαϊσμένην ὡς ἕδραν τοῦ Ρωμαίου διοικητοῦ Κορίνθου καὶ πνευματικὴν πρωτεύουσαν τὰς Ἀθήνας, μὲ τὰς κοσμοξακουστὰς καὶ ἀνθούσας σχολάς των, ὅταν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐγκατέστησε τὴν ἕδραν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ἵδρυσε τὴν πόλιν, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο νὰ συνεχίσῃ ἐνδόξως ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη τὸν ἡγετικὸν ἐν τῷ κόσμῳ ρόλον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

Βυζάντιον

Α'. Τὸ ὄνομα.

Κατὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦ Αὐγούστου Heisenberg, «τὸ Βυζάντιον εἶναι τὸ ἐκχριστιανισθὲν Ρωμαϊκὸν κράτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους». Τὰ ὀνόματα Βυζάντιον, Βυζαντινός, Βυζαντῖνος, Βυζαντιακὸς οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν Μέσων Αἰώνων μὲ τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχουν σήμερον. Δι' αὐτοὺς Βυζάντιον ἦτο ἀποκλειστικῶς ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ Βυζάντιος ὁ κάτοικος αὐτῆς. Ὁ ὅρος Βυζαντινὸς μὲ τὴν σημερινὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν λατινικὴν κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, εἰσήχθη δὲ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ὁρολογίαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1567, καθ' ὃ ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις συναγωγὴ ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων ὑπὸ τὸν τίτλον «Corpus universae historiae praesertim byzantinae». Βραδύτερον ἡ ἔκδοσις τῆς «Βυζαντίδος» τοῦ Λούβρου (ἀπὸ τοῦ 1648 καὶ ἑξῆς) καὶ τῆς «Historia Byzantina» τοῦ Du Cange (1680) καθιέρωσαν ὁριστικῶς τὰ ὀνόματα. Νεώτεραι ἀπόπειραι πρὸς ἐπαναφορὰν τῶν ὅρων «Μεταγενέστερον» ἢ «Ἀνατολικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος», περιωρισμένην ἔσχον ἀπήχησιν.

Ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, συνεχιστῶν ἐν τῇ προσφιλεῖ των θεωρίᾳ τῆς ρωμαϊκῆς παραδόσεως, τὸ Κράτος τοῦτο ὀνομάζεται κατὰ κανόνα ρωμαϊκόν, οἱ ὑπήκοοί του Ρωμαῖοι, οἱ αὐτοκράτορές του, μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, τιτλοφοροῦνται «πιστοὶ βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορες Ρωμαίων». Τὸ ὄνομα Ρωμανία, εἰσαχθὲν κατὰ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα πρὸς δήλωσιν τοῦ δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ἐπεξετάθη ἐνωρίτατα καὶ εἰς τὸ ἀνατολικόν, μετὰ δὲ τὴν κατάλυσιν τοῦ πρώτου (476) ὁ ὅρος γενικεύεται. Διὰ τοῦτο ξένοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως δηλοῦν τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἢ συγκεκριμένας αὐτοῦ περιοχάς. Ἡ δημώδης παράδοσις διέσωσε τὴν χρῆσιν τούτων. Τὰ ὀνόματα Ρωμιός, ρωμαϊικος καὶ Ρωμανία (τὸ τελευταῖον εἰς δημοτικὰ ἄσματα τοῦ Πόντου) εἶναι πράγματι κατάλοιπα τῶν παλαιοτέρων ἐκείνων ἀντιλήψεων.

Τοὐναντίον τὸ ὄνομα Ἕλλην, συνδεθὲν μὲ τὴν σημασίαν τοῦ εἰδωλολάτρου, περιέπεσεν εἰς ἀφάνειαν, οὐδέποτε δὲ πλέον ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἐπίσημον ὁρολογίαν. Αὐτοὶ οἱ κάτοικοι τῆς κυρίας Ἑλλάδος ὀνομάζονται Ἑλλαδικοὶ ἢ Κατωτικοὶ (τῶν νοτίων περιφερειῶν). Ἐνωρὶς ὅμως, ἰδίως μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Κράτους τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου (800), τὸ ὄνομα Graeci χρησιμοποιεῖται εὐρέως ὑπὸ τῶν δυτικῶν συγγραφέων καὶ καθιεροῦται σὺν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς τὰς διπλωματικὰς σχέσεις. Ὅσάκις δὲ οἱ ἡγεμόνες τῆς Δύσεως καὶ ὁ πάπας προτιμοῦν τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος Ρωμαῖος πρὸς δήλωσιν τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων μετεχειρίζοντο τὸν τίτλον: imperator Romaeorum ἀντὶ τοῦ imperator Romanorum, τὸν ὁποῖον ἐπεφύλασσον διὰ μόνους τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Δύσεως. Εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ ὄνομα Ἕλλην ἀποκαθίσταται ἰδίως ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος, ὁπότε ἀρχίζει νὰ γίνεται λόγος καὶ περὶ Ἑλλάδος καὶ Ἑλληνίδος Ἐπικρατείας. Κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους, ἐκπρόσωποι τοῦ πνευματικοῦ κόσμου μεθ' ὑπερηφανείας ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν παράδοσιν.

Β'. Ἡ γένεσις.

Αἱ γνῶμαι τῶν εἰδικῶν διίστανται ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν χρονολογικὸν καθορισμὸν τῆς ἀφετηρίας τῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Ἐκτὸς τῆς θεωρίας τοῦ Ἐρνέστου Στάϊν, καθ' ὃν ἡ ἱστορία αὕτη ἄρχεται οὐσιαστικῶς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Διοκλητιανοῦ (284—305) μὲ τὴν πρώϊμον λεγομένην βυζαντινὴν ἐποχὴν (frühbyzantinische, 284—641), διάφοροι ἀπόψεις διετυπώθησαν. Κατ' ἄλλους ἡ ἀφετηρία τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὸ ἔτος τῶν ἐγκαινίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς πρωτευούσης τοῦ Κράτους (330), κατ' ἄλλους εἰς τὸ ἔτος 395, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Θεοδόσιος ὁ Μέγας, ἀποθνήσκων, διήρεσε τὴν ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν εἰς δύο τμήματα, κατ' ἄλλους εἰς τὸ 476, κατὰ τὸ ὁποῖον κατελύθη τὸ δυτικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος. Ὑπάρχουν ἱστορικοὶ ὑποστηρίξαντες καὶ ἄλλας χρονολογικὰς τομάς: τὸ ἔτος τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων (717) ἢ τὸ ἔτος 800, καθ' ὃ ἱδρύθη ἐν τῇ Δύσει ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Λόγοι οὐσιαστικοὶ καὶ παιδαγωγικοὶ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς χρονολογίας 395, χωρὶς βεβαίως αὕτη νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποφασιστικῶς χωρίζουσα τὴν Ἀρχαιότητα ἀπὸ τὸ Βυζάντιον.

Ἀλλ' ἡ δυσχέρεια τῆς διαχαράξεως ἀναμφισβητήτου ὁροθετικῆς γραμμῆς μεταξὺ τῶν δύο τούτων περιόδων, ὀφειλομένη εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀσφαλῶν κριτηρίων, ἔχει βαθυτέραν σημασίαν δι' αὐτὴν ταύτην τὴν γένεσιν τοῦ Βυζαντίου. Διότι ὁ ὅρος «γένεσις», χρησιμοποιούμενος ἐν τῇ συγκεκριμένῃ ταύτῃ περιπτώσει, οὐδόλως ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία οὐδέποτε ἱδρύθη οὐδέποτε ἐγεννήθη, διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς εἰς μάτην ἀναζητεῖται εἰς τὰ ἀπέραντα ἀρχεῖα τῶν αἰώνων ἡ λεπτομερὴς τρόπον τινὰ πρᾶξις τῆς γεννήσεώς της. Ἐκεῖθεν καὶ αἱ ἀμφισβητήσεις ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴν τομήν, ἡ ὁποία καθορίζει τὸν βυζαντινὸν χῶρον.

Ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ διαμόρφωσις τοῦ Βυζαντίου δὲν ἐσήμανε τὴν ἄνοδον νέου κράτους. Τοῦτο ἀνέκυψεν ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ «χώρου», εἰς τὸν ὁποῖον συνηντήθησαν πολλαπλαῖ ροπαὶ καὶ τὸν ὁποῖον δηλοῦμεν, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν συνήθειαν, μὲ τὸ ὄνομα τῆς μεταγενεστέρας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκ τοῦ παλαιοῦ τούτου κορμοῦ προῆλθε τὸ ἰδιότυπον ἐπίβιωμα ὡς ἀποτέλεσμα πολυσχιδοῦς καὶ μακρᾶς ἐπεξεργασίας τῶν ἐθνικῶν προϋποθέσεων τῶν πνευματικῶν ἐπιδράσεων, τῶν πλαισίων τῆς κρατικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Τὸ Βυζάντιον διακῶς ἀνελίσσεται καὶ μεταπλάσσεται, ἡ δὲ παλαιὰ γνώμη περὶ «ἱερατικῆς ἀκινησίας» καὶ περὶ συντηρητικῆς στασιμότητος δύναται σήμερον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἁπλοῦς μῦθος καὶ διαστρέβλωσις τῆς ἀληθείας.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλα κρατικὰ συγκροτήματα, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ γενέσει των τείνουν νὰ πλουτίσουν τὰς μορφὰς τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς των συνθέσεως, τὸ Βυζάντιον ὁρμᾶται ἀπὸ συνθέτους μορφὰς καὶ τείνει διαρ-

κῶς πρὸς τὴν συγχώνευσιν καὶ τὴν ἁπλούστευσιν. Θὰ ἠδύνατό τις ἄνευ ὑπερβολῆς νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι θεμελιώδες φαινόμενον τῆς ἐσωτερικῆς ἀνελίξεώς του εἶναι ἡ τάσις αὕτη πρὸς ἀπαρτισμὸν ἁπλουστέρων καὶ ἑνιαίων μορφῶν. "Οταν ἐκκινῇ εἰς τὸν ἱστορικὸν του δρόμον, φέρει μεθ' ἑαυτοῦ σύνθετον λαϊκὴν βάσιν, πολύμορφον κρατικὴν παράδοσιν, πλούσιον Πάνθεον, εἰς τὸ ὁποῖον παρακάθηνται ἐν ἰσοτιμίᾳ θεοὶ καὶ θέαιναι διαφόρου προελεύσεως· δεσπόζεται καὶ δονεῖται ἀπὸ τὴν συνάντησιν καὶ τὴν σύγκρουσιν διαφόρων πνευματικῶν ρευμάτων. Ἐξελισσόμενον τὸ Βυζάντιον ἀπεργάζεται τὴν ἑθνολογικὴν καὶ γλωσσικὴν ὁμοιογένειαν, ἐπιβάλλει τὴν μίαν καθολικὴν θρησκείαν, τυποποιεῖ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ τὸν κρατικὸν σκελετόν, ἐντάσσει τὸ ἄτομον εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς κοινωνίας, ἀπαρτίζει τύπους καλλιτεχνικῆς ἐκδηλώσεως καὶ ἀποβάλλει ροπὰς ἀλλοτρίας πρὸς τὴν ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν του ἰδιοσυστασίαν.

Ἀλλ' ἐνῷ προάγεται πρὸς τὴν συγχώνευσιν ταύτην, τὸ Βυζάντιον ἔχεται στερρῶς τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων. Μεταρρυθμίζει, διευρύνει ἢ περιορίζει τοὺς θεσμούς του, ἀποστέργει ὅμως τὰς διαίας μεταβολάς. Διατηρεῖ ἐπὶ μακρὸν ὀργανωτικὰ πλοῖσια ἐστερημένα οὐσιαστικῆς λειτουργίας καὶ τοὐναντίον ἀνάγει εἰς περιωπὴν ἄλλα, τέως δευτερεύοντα καὶ ἀφανῆ. Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι, κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην ἐπεξεργασίαν τῶν παραγόντων τῆς συνθέσεώς του, ὁ βυζαντινὸς κόσμος ἐπαναστατεῖ μετὰ συντηρήσεως. "Ο συγκερασμὸς οὗτος τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων ἀποτελεῖ ἴσως τὸν δεσπόζοντα χαρακτῆρα τῆς ἰδιοφυΐας του.

Γ'. Ἡ γεωγραφικὴ ὀντότης.

Τὸ Βυζάντιον παρέλαβεν αὐτουσίαν τὴν γεωγραφικὴν διαμόρφωσιν καὶ τὴν ἐδαφικήν του ὀντότητα ἀπὸ τὴν παλαιοτέραν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰώνος — συμβατικήν, ὡς ἐλέχθη, ἀρχὴν τῆς σταδιοδρομίας του — περικλείει διὰ τῶν ἐδαφῶν του τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Αὕτη, καλπουμένη πρὸς δυσμὰς τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, χωρίζει διὰ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους, τὰς βυζαντινὰς κτήσεις ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν Χερσόνησον, ἡ ὁποία ὑπάγεται εἰς τὸ δυτικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος. Ἑτέρα ἔσοχὴ πρὸς Ἀνατολάς, σχηματίζουσα τὸ Αἰγαῖον, χωρίζει τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀπὸ τὴν ἀσιατικὴν ἤπειρον. Τὸ βόρειον σύνορον τοῦ Κράτους ἀκολουθεῖ τὸν ροῦν τοῦ Δουνάβεως καὶ παρεκτείνεται μέχρι τῶν βορείων ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὅπου ἡ βυζαντινὴ ἐπιρροὴ ἀσκεῖται ἄλλοτε ἐμμέσως καὶ ἄλλοτε ἀμέσως. Εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, τὸ σύνολον, ἀλλαχοῦ διανοιγόμενον καὶ ἀλλαχοῦ στενούμενον, διαγράφει τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Εἰς τὴν Ἀφρικήν, ἡ Αἴγυπτος μέχρι τῆς Συήνης πρὸς Νότον καὶ ἡ Κυρηναϊκὴ μέχρι τῆς Μεγάλης Σύρτιδος, πρὸς Δυσμάς, ἀποτελοῦν ὀργανικὰ τμήματα τοῦ Κράτους.

Μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Μεσόγειον καὶ μέχρι τῆς σλαυοβουλγαρικῆς ἐπεκτάσεως εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου, ἡ γεωγραφικὴ ἐμφάνισις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, παρὰ τὰς μεγάλας ἐπιδρομὰς καὶ τὰς παροδικὰς κατακτήσεις, ἐλάχιστα μεταβάλλεται. Τὰ σύνορα, ἐξόχως ἐλαστικά, ὑπαχωροῦν πρὸ τῶν πιέσεων, εἰς πλεῖστα ὅμως σημεῖα ἐπανορθοῦνται καὶ ὁπωσδήποτε διατηροῦν τὴν παλαιὰν συνοχήν. Ἀλλ' ἡ ἀραβικὴ ἐπέκτασις καὶ ἡ σλαυϊκὴ ἐποίκισις, ὡς καὶ ἡ ἀκολουθήσασα ἵδρυσις τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους τοῦ Δουνάβεως, θὰ ἀλλοιώσουν βαθύτατα τὴν γεωγραφικὴν σύνθεσιν τοῦ Βυζαντίου. Μεγάλαι καὶ σπουδαιόταται ἐπαρχίαι, ἡ Κυρηναϊκή, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Παλαιστίνη, ἡ Συρία, εὐρέα τμήματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, μεγάλαι μονάδες τοῦ νησιωτικοῦ συμπλέγματος θὰ περιέλθουν εἰς τοὺς Ἄραβας. Βαθύταται εἰσοχαὶ θὰ ἐπενεχθοῦν εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου συνεπείᾳ τῆς σλαυοβουλγαρικῆς ἐπεκτάσεως.

Ἀπὸ τοῦ κρισίμου τούτου 7ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1453, ὁ ἐδαφικὸς παράγων τοῦ Βυζαντίου θὰ ὑποστῇ μεγάλας αὐξομειώσεις: ἤδη ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος θὰ ἀναχαιτισθῇ ὁριστικῶς ἡ ἔφοδος τῶν Ἀράβων καὶ θὰ ἐντοπισθῇ ὁ σλαυϊκὸς ἐποικισμός. Ἡ ἐποποιΐα τῆς 10ης καὶ 11ης ἑκατονταετηρίδος θὰ ἀποκαταστήσῃ πολιτικῶς τὸ παλαιὸν σύνορον εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ θὰ διευρύνῃ πρὸς Νότον καὶ πρὸς Ἀνατολάς, τὰ ὅρια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, θὰ ἐπιβάλῃ δὲ τὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν Μεσόγειον διὰ τῆς ἀνακαταλήψεως τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κρήτης. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ὅμως ἡμίσεος τοῦ 11ου αἰῶνος, ἡ ἐπικράτησις τῶν Σελτζούκων Τούρκων εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἡ χειραφέτησις τῶν σλαυϊκῶν ὁμάδων τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, συνδυαζομένη μὲ τὴν σύγχρονον ἐπέκτασιν θὰ ἀνατρέψουν καὶ πάλιν τὴν ἀποκατασταθεῖσαν συνοχήν. Ἡ λατινικὴ κατάκτησις τοῦ 1204 ἐρυθροτίζει τὴν ἑνότητα τοῦ βυζαντινοῦ χώρου μεταβάλλει ἄρδην τὸν χαρακτῆρά του καὶ συγχρόνως τὸν χαρακτῆρα τῶν ἱδρυθεισῶν ἑστιῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως. Τὸ Κράτος τῶν Παλαιολόγων παροδικῶς καὶ ἀτελῶς ἀνασυνδέει, διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς πωτευούσης, τὴν παλαιὰν παράδοσιν.

Ἐν τῇ ἀφετηρίᾳ της ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ὡς καὶ ἡ ὑστέρα Ρωμαϊκή, ἔχει τὸν πυρῆνα της εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῆς γῆς, εἰς τὸ ὁποῖον συνηντῶντο τρεῖς γνωσταὶ τότε ἤπειροι. Τὸν κατ' ἐξοχὴν νευραλγικὸν τοῦτον χῶρον προσηστίζον μεγάλαι καὶ πρόσφυῶς κείμεναι περιοχαί, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον συγχρόνως ὡς φορεῖς ἀνθρώπων καὶ πλούτου καὶ ὡς σημεῖα κρούσεως τῶν πανταχόθεν περιβαλλόντων τὴν Αὐτοκρατορίαν συντεταγμένων κρατῶν καὶ ἀσυντάκτων ὁμάδων. Ἐν τούτοις καὶ ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐθραύσθη διὰ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως ἡ ἑνότης τῆς Μεσογείου, τὸ Βυζάντιον διετήρησε τὸν κατ' ἐξοχὴν μεσογειακὸν χαρακτῆρα του. Ἡ Μεσόγειος εἶναι ὁ θεμελιώδης συντελεστὴς τῆς βυζαντινῆς δυνάμεως. "Οσον καὶ ἂν σμικρυνθοῦν ἢ θρυμματισθοῦν αἱ περιοικίδες, ἐφ' ὅσον ἡ μεσογειακὴ ἑνότης δὲν ὑποστῇ θανάσιμα πλήγματα, τὸ κράτος διατηρεῖ τὸν οἰκουμενικὸν του χαρακτῆρα καὶ τὴν δυνατότητα τῆς ἀντιδράσεως. Ἡ ἀπώλεια τῆς προνομιούχου ταύτης θαλάσσης ἔχει μόνον ἀλλοιώνει τὸν χαρακτῆρα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ καταδικάζει τὰ κρατικὰ συγκροτήματα εἰς περιωρισμένην πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀκτινοβολίαν. Ἡ παρατήρησις αὕτη ἐνισχύεται, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν καθ' ὅλου δραστηριότητα τῶν ἑλληνικῶν κρατῶν τῶν ἱδρυθέντων μετὰ τὴν λατινικὴν κατάκτησιν: τῶν αὐτοκρατοριῶν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου.

Ὡς συνάρτησις τοῦ δεσπόζοντος μεσογειακοῦ χαρακτῆρος, ἐμφανίζονται ὁ εὐρασιατικὸς καὶ ὁ βυζαντινός (ἐν τῇ στενῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος, χρησιμοποιουμένου ἐνταῦθα πρὸς δήλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως). Ἐκτὸς τῶν φυσικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνεπειῶν, αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἐκ τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τοῦ κέντρου τῆς ἠπείρου τῆς Εὐρώπης μετὰ τῆς Ἀσίας, ἡ τοιαύτη διάρθρωσις προσδιορίζει τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις καὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης ἡ Κωνσταντινούπολις ἀποβαίνει τὸ σημεῖον τῆς συναντήσεως τῶν διαφόρων ροπῶν καὶ τῆς συγχωνεύσεως τῶν διαφόρου προελεύσεως στοιχείων. Κατά τινα ἰδιαιτέραν οἰκονομίαν, ἡ πόλις αὕτη ἀπετέλεσε παράγοντα τῆς ὑπάρξεως τῆς Αὐτοκρατορίας, τόσον δὲ σημαντικόν, ὥστε ἰσχυρὰ κρατικὰ δημιουργήματα, ὡς τὰ κράτη τῆς Νικαίας καὶ τῆς Ἠπείρου, νὰ ἀδυνατοῦν νὰ ἀσκήσουν ἄνευ αὐτῆς εὐρυτέραν πολιτικὴν ἐπίδρασιν, ἐνῷ τοὐναντίον τὸ κράτος τῶν τελευταίων Παλαιολόγων, περιοριζόμενον σχεδὸν εἰς μόνην αὐτήν, νὰ εὑρίσκεται εἰς θέσιν νὰ ἐπηρεάζῃ γενικώτερον τὰς διεθνεῖς σχέσεις.

Δ' Ἡ ἑθνολογικὴ σύνθεσις

Ἡ γεωγραφικὴ διαμόρφωσις καὶ αἱ τύχαι τοῦ ἐδαφικοῦ παράγοντος προσδιορίζουν καὶ ἄλλον πρωταρχικὸν συντελεστήν: τὸν ἐθνικόν. Ἡ πρώτιμος βυζαντινὴ ἱστορία δὲν εἶναι ἱστορία ἑνὸς λαοῦ. Ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ κράτους ζοῦν διάφοροι λαοί, ἀκοῦνται διάφορα λαϊκὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα, γίνονται ἐνίοτε ἀντιληπταὶ διάφοροι ἐθνικαὶ καὶ χωριστικαὶ τάσεις. Εἰς τὴν ἀφρικανικὴν ὑπαιθρον, εἰς συγκεκριμένα τμήματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς περιοχὰς τῶν παραδουναβίων ἐπαρχιῶν, λαϊκὰ στράματα, ἀνεπίδεκτα βαθυτέρας ἐπιδράσεως· δυσήνια, ἄτρωτα ἀπὸ τὴν ἀκτινοβολίαν τῶν ἀνωτέρων πολιτισμῶν, ἐρημητικῶς κεκλεισμένα καὶ σχεδὸν ἀδιάφορα, συνεχίζουν τὸν πατροπαράδοτον βίον των. Ζοῦν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ κράτους καὶ εἰς τὸ περιθώριον τοῦ κράτους. Ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς ἔχῃ κατορθώσει νὰ κατακτήσῃ μονιμώτερον τὰς λαϊκὰς ταύτας ὁμάδας, οὐχὶ σπανίως αὗται, προσχωροῦσαι εἰς τὰς αἱρέσεις του, διαδηλοῦν οὕτω τὴν διχοστασίαν ἢ καὶ τὴν ἀντίθεσίν των πρὸς τὸ σύνολον.

Κατά τινας ὑπολογισμούς, τὰ Ἀνατολικὰ Ρωμαϊκὰ κράτος περιελάμβανε περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰώνος πληθυσμοὺς ἀνερχομένους εἰς ἑξήκοντα πέντε ἑκατομμύρια ψυχῶν. Δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἀναπαραστήσωμεν μετά τινος πιθανότητος τὴν ἐθνολογικὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν παρουσίαζον οὗτοι. Τὸ κυρίαρχον ρωμαϊκὸν στοιχεῖον εὑρίσκετο προφανῶς ἐν μεγάλῃ μειοψηφίᾳ. Κατεῖχεν ἐπικαίρους θέσεις εἰς τὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ εἰς τὸν στρατόν, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐξέφευγε τῶν χειρῶν του ἀφ' ἧς εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ διείσδυσις εἰς αὐτὸν τῶν βαρβάρων καὶ τὸ σύστημα τῆς τοπικῆς στρατολογίας. Παρουσίαζε συμπαγεῖς ὄγκους εἰς ἑκρωμανισθείσας περιοχὰς τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τῶν παριστρίων περιοχῶν. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπικρατεῖ εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου, νοτίως ἰδεατῆς γραμμῆς, ὁμωμένης ἐκ τῆς Λίσσου ἐπὶ τῆς Ἀδριατικῆς καὶ προεκτεινομένης μεταξὺ Σκοπίων καὶ Στόβων διὰ τῆς Ναϊσσοῦ καὶ τῆς Σόφιας μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου (γραμμὴ Κωνσταντίνου Τζιρετσεκ). Ἐπικρατεῖ ὡσαύτως εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου.

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὰ δεσπόζοντα ταῦτα ἐθνικὰ σύνολα, ἔχομεν, ἰδίως εἰς τὰς περιφερείας, συγκεκριμένας μειονότητας: τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τοὺς Σύρους, τοὺς Ἀρμενίους καὶ τοὺς Ἑβραίους. Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν περισώζονται ἀκόμη θραύσματα παλαιῶν λαῶν, Λυκαόνων, Μυσῶν, Καππαδοκῶν, Φρυγῶν καὶ Ἰσαύρων. Ὑπάρχουν ἐπὶ τέλει ὑπολείμματα νεωτέρων ἐποικισμῶν: Γαλατῶν (τοῦ Γ' π.Χ. αἰώνος), Γότθων, ἐγκατασταθέντων ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου τὸ 386 οἱ ὁποῖοι, ἐξελληνισθέντες, ὀνομάζονται Γραικογαλάται καὶ Γοτθογραῖκοι.

Δὲν εἴμεθα ἀφ' ἑτέρου εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἔκτασιν τῶν παλαιῶν Ἰλλυρικῶν καὶ θρακικῶν φυλῶν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, οὔτε τὸν βαθμὸν τοῦ ἐξελληνισμοῦ καὶ τοῦ ἐκ-

ρωμανισμοῦ των εἰς τὰς βορειοτέρας κυρίως περιοχάς. Εἶναι ὡσαύτως ἀδύνατον νὰ σταθμισθοῦν αἱ ἐθνολογικαὶ ἀλλοιώσεις τὰς ὁποίας προκάλεσαν αἱ μεγάλαι βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαί. Τοῦτο μόνον μετὰ βεβαιότητος δύναται νὰ λεχθῇ : ὅτι αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἐπέφερον εἰς τὰς ἐκτεθειμένας ἐκείνας περιοχείας πραγματικὴν ἐρήμωσιν τῆς ὑπαίθρου καὶ διηκάλυναν οὕτω τὴν ἐγκατάστασιν τῶν σλαυϊκῶν φύλων.

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς ἐθνολογικῆς συνθέσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀφετηρίας του μεταβάλλεται κατὰ τὸν κρίσιμον 7ον αἰῶνα. Ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις, ἀποκόπτουσα τὰς νοτίους ἐπαρχίας, ἐπέφερε τὴν ἐθνολογικὴν κάθαρσιν. Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία εὐκόλως κατώρθωσαν νὰ ἀπορροφήσουν τὰ ἐναπομείναντα ἑτερότροπα στοιχεῖα, πλὴν τῶν μεγάλων συγκεκροτημένων ὁμάδων, τῶν Ἀρμενίων συγκεκριμένως, τῶν ὁποίων ὁ ἐξελληνισμὸς ὑπῆρξε συμπτωματικός. Ἀντιθέτως ὅμως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας αἱ σλαυϊκαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἡ ἵδρυσις τοῦ πρώτου Βουλγαρικοῦ κράτους (βλ. κατωτέρω) ἐπιφέρουν βαθείαν ἀλλοίωσιν τῆς ἐθνολογικῆς καταστάσεως εἰς τὰς βορείας καὶ ἐκκεντρικὰς περιοχὰς μὲ διεισδύσεις πρὸς Νότον. Μετὰ μακροὺς καὶ τραχεῖς ἀγῶνας τὸ ἐποικιστικὸν τοῦτο στοιχεῖον θὰ καταλάβῃ μονιμώτερον ὡρισμένας περιφερείας, ὅπου τελικῶς θὰ δημιουργήσῃ τὸν διστικόν του χῶρον, θὰ ἐγκαταλείψῃ δὲ νοτιώτερον νησίδας, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλαι θὰ ἀφομοιωθοῦν καὶ ἄλλαι θὰ ἐπιζήσουν καὶ θ' ἀποδοῦν ἀντικείμενον τῶν νεωτέρων ἀνταγωνισμῶν.

Μετὰ τὰς δύο ταύτας μεγάλας ἐθνολογικὰς ἀνατροπάς, πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα ὁ ἀθρόος ἐξισλαμισμὸς τῶν μικρασιατικῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν εἰς δύο διακεκριμένα στάδια. Τὸ πρῶτον ἄρχεται ἀπὸ τῆς πολυκλαύστου μάχης τοῦ Μαντζικέρτ (1071), μεθ' ἣν οἱ Σελτζοῦκοι ἐπεκράτησαν εἰς τὰς μεγάλας καὶ πολυανθρώπους ἐπαρχίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ δεύτερον ἐγκαινιάζεται μὲ τὴν ὀθωμανικὴν ἐπέκτασιν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 13ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος.

Καθ' ὅλου εἰπεῖν τὸ πρῶτιμον Βυζάντιον συνεχίζει τὴν παλαιοτέραν ρωμαϊκὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία δὲν ἐστήριξε τὴν πολιτικὴν ἑνότητα ἐπὶ τῆς ἐθνολογικῆς. Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν εἶναι ἀδιάφορον ἐὰν ὁ κάτοικος τῆς ἀχανοῦς ἐπικρατείας εἶναι Αἰγύπτιος φελάχος, Γαλάτης πολεμιστής, Θρᾴξ ἱππότης, χωρικὸς Ἰλλυριός. Ἐὰν ὁμιλῇ τὸ ἀραμαϊκὸν ἰδίωμα, τὴν κελτικὴν διάλεκτον ἢ ἑάν, παραλλήλως πρὸς τὸ τοπικὸν γλωσσικόν του ὄργανον, χρησιμοποιῇ τὴν ἑλληνικὴν ἢ τὴν λατινικήν· εἶναι ἀδιάφορον ἂν λατρεύῃ τὸν Ὀλύμπιον Δία, τὸν Ὄσιριν ἢ τὸν Μίθραν. Ἀρκεῖ ὅτι ὁ κάτοικος οὗτος ζῇ ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀετοῦ, ὅτι αἰσθάνεται ἑαυτὸν πολίτην τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἡ ἑνότης δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐνιαίας λαϊκῆς βάσεως, ἀλλ' ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐννοίας τοῦ κράτους ὡς δυνάμεως συνεκτικῆς.

Ἐν τούτοις ἡ μεταγενεστέρα Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐφεξῆς, ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ στηρίξῃ τὴν ὕπαρξίν της ἐπὶ ἄλλου συνεκτικωτέρου, παράγοντος: τῆς κοινῆς θρησκείας. Ἔκτοτε ἐγκαταλείπει τὴν θρησκευτικὴν ἀνοχήν, ἐπιδάλλει τὸν Χριστιανισμόν, προσδιορίζει τὸ δόγμα. Τώρα εἶναι ἀδιάφορον ἐὰν ὁ χριστιανὸς εἶναι Ἕλλην ἢ βάρβαρος, Ἄριος ἢ Σημίτης. Ὅπως εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας παρακάθηται ἐν ἰσοτιμίᾳ ἅγιοι τῆς Βαλκανικῆς, τῆς Συρίας καὶ τῆς Καππαδοκίας, ἅγιοι λευκοὶ ἢ μελαφοί, οὕτω καὶ εἰς τὸ κράτος ἡ φυλετικὴ ἢ ἐθνικὴ προέλευσις λαμβάνει δευτερεύουσαν σημασίαν.

Οὕτω νέον στοιχεῖον προστίθεται. Ἐὰν ἡ πρώϊμος βυζαντινὴ ἱστορία δὲν εἶναι ἡ ἱστορία ἑνὸς λαοῦ, εἶναι πάντως ἡ ἱστορία μιᾶς πνευματικῆς ἐκφράσεως, πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς ρωμαϊκός, ἑλληνικὸς ἢ ἀσιατικός, ἀλλ' ὁ ὁποῖος τείνει νὰ συγχωνεύσῃ τὰς παραδόσεις ταύτας εἰς τὴν χοάνην τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ προέλευσις τοῦ Ρωμαίου ἢ τοῦ Βυζαντινοῦ πολίτου, εἴτε φέρει εἰς τὴν ψυχήν του τὴν νωχέλειαν τοῦ Ὀρόντου καὶ τοῦ Νείλου, εἴτε τὸν συνοδεύει ἡ τραχύτης τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Σκάρδου, ἀρκεῖ νὰ δεχθῇ τὸν πολιτισμὸν ταύτον, νὰ οἰκειοποιηθῇ τὸ πνεῦμα του, διὰ νὰ ἀποβῇ τέλειος πολίτης τοῦ κράτους.

Ἡ μακρὰ ἐπεξεργασία τῶν βυζαντινῶν αἰώνων θὰ δείξῃ πόσον βαθεῖα ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τοῦ κοινοῦ πολιτισμοῦ ὡς δυνάμεως συγκεντρώσεως καὶ συνοχῆς. Αἱ φυλετικαὶ ἀντιθέσεις θὰ ἀμβλυνθοῦν, τὰ ἐπὶ μέρους γλωσσικὰ ἰδιώματα θὰ ἐποχωρήσουν, αἱ ἐπὶ μέρους ἐθνικαὶ συνειδήσεις θὰ συγκερασθοῦν. Ὅλα τὰ διαφορετικὰ καὶ πολλάκις ἀντιτιθέμενα πρὸς ἄλληλα στοιχεῖα θὰ συγχωνευθοῦν καὶ θὰ παράσχουν τὴν βυζαντινὴν σύνθεσιν καὶ τὴν βυζαντινὴν συνείδησιν. Συνήθως ἡ κοινότης τῆς φυλῆς, τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους δημιουργεῖ κοινότητα πολιτισμοῦ. Εἰς τὸ Βυζάντιον, ἀντιθέτως, ὁ κοινὸς πολιτισμὸς ἐδημιούργησε κοινότητα λαοῦ καὶ ἔθνους. Πρωταρχικὴ ὑπῆρξεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ συμβολὴ τῆς πρωτευούσης. Ὡς εἶπεν ὁ Ἀλφρέδος Ραμπώ : «Μεταξὺ τῶν δύο ἠπείρων, ἡ Κωνσταντινούπολις κεῖται ὡς ζωντανὸς βλαστὸς ἐν τῷ μέσῳ δύο κοτυληδόνων: ἀφομοιώνει, κατεργάζεται καὶ μεταπλάσσει τὰ ἑτερότροπα στοιχεῖα τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Εἰς τοὺς κόλπους της προσφεύγουν ἐκ δυσμῶν τυχοδιῶκται Δαλμάται Ἕλληνες, Θρᾴκες Σλαῦοι, Ἰταλοί· ἐξ ἀνατολῶν τυχοδιῶκται Ἴσαυροι, Φρύγες, Ἀρμένιοι, Καυκάσιοι, Ἄραβες. Ἐν μικρῷ τοῦ χρόνου διαστήματι μεταβάλλει αὐτοὺς εἰς Ἕλληνας. Λησμονοῦν τὰ βάρβαρα ἰδιώματά των καὶ ἀποδέχονται τὴν ἀβράν γλῶσσαν τοῦ Βυζαντίου· αἱ ὀδινικαὶ (αἱ περὶ τὸν σκανδιναυϊκὸν δηλαδὴ θεὸν Odin στρεφόμεναι), ἑλληνικαὶ καὶ μουσουλμανικαὶ προλήψεις, ὑποχωροῦν πρὸ τῆς ἐνθέρμου καὶ λειτῆς ὀρθοδοξίας. Τὸ Βυζάντιον δέχεται αὐτοὺς ἀξέστους καὶ βαρβάρους καὶ τοὺς ἀποδίδει εἰς τοὺς δρόμους τῆς ἀχανοῦς αὐτοκρατορίας ἐγγραμμάτους, σοφούς, θεολόγους, ἱκανοὺς διοικητὰς καὶ εὐστρόφους λειτουργούς».

Ε'. Ἡ Χριστιανικὴ Ρωμαϊκὴ Ἰδέα.

Ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τῆς Ρώμης καὶ τῶν ἐντεταγμένων εἰς τοὺς κόλπους της λαῶν ἠσθάνθη ἐνωρὶς τὴν ἀνάγκην νὰ πλάσῃ τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον ἐν ταύτῷ θὰ ἐδικαίωνε τὴν ἐπεκτατικὴν πολιτικὴν καὶ θὰ ἐχρησίμευεν ὡς παράγων συντηρήσεως καὶ συνοχῆς. Τὰ θέματα τὰ ὁποῖα ἐπικρατοῦν εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην γραμματείαν εἶναι ὁ θρῦλος περὶ τῆς ταχθείσης ὑπὸ τοῦ θείου εἰς τὴν Ρώμην ἀποστολῆς, ἵνα κυβερνήσῃ τοὺς λαούς (Βιργίλιος : «Tu regere imperio populos, Romane, memento), ἵνα ἀποβῇ τροφὸς τοῦ κόσμου, δυναμις ἀμβλύνουσα τὰς ἀντιθέσεις, διαπλάττουσα τὰ διεστῶτα, συγκερνῶσα τὰ ἑτερότροπα ἤθη (Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος)· εἶναι τὸ φαινόμενον τῆς πόλεως, ἡ ὁποία περιέλαβε τὴν οἰκουμένην ('Οβίδιος : «Romanae spatium est urbis et urbis idem») καὶ παρέσχεν εἰς τὰ διάφορα ἔθνη μίαν πατρίδα (Rutilius Namantianus : «Fecisti patriem diversis gentibus unam») καὶ ἡ ὁποία ἐδέχθη εἰς τοὺς κόλπους της τὸν ἡττηθέντα καὶ ἀνήγαγεν αὐτὸν εἰς πολίτην τοῦ μοναδικοῦ καὶ εἰρηνοποιοῦ Κράτους. Αἱ δύο ἔννοιαι τῆς οἰκουμενικῆς πολιτείας καὶ τῆς ρωμαϊκῆς εἰρήνης (Pax Romana) ἐδημιούργησαν τὴν κορυφὴν τῆς πολιτικῆς θεωρίας τῶν Ρωμαίων.

Ὁ Χριστιανισμός, ἀναδειχθεὶς ἐπίσημος θρησκεία τοῦ Κράτους, ἀπετέλεσε τὸν τρίτον συντελεστήν. Ὁ συνδυασμὸς τῶν ἰδεῶν τούτων ἄριστα συμβολίζεται εἰς τὸν «Τριακονταετηρικὸν» εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τοῦ Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου : «Ἡ μέν γε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις τὰς τῶν δαιμόνων πολυαρχίας τε καὶ πολυθείας καθεῖλε, μίαν βασιλείαν Θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις, Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις καὶ τοῖς μέχρι τῶν ἑσχατιῶν τῆς γῆς κηρύττουσα· ἡ δὲ Ρωμαίων ἀρχή, ὡς ἂν προκαθηρημένων τῶν τῆς πολυαρχίας αἰτιῶν, τὰς ὁρωμένας ἐχειροῦτο, εἰς μίαν ἕνωσιν καὶ συμφωνίαν τὸ πᾶν γένος συνάπτειν σπεύδουσα..., μέλλουσα δὲ ὅσον οὔπω καὶ αὐτῶν ἄχρι τῶν ἄκρων τῆς οἰκουμένης ἐφάπτεσθαι, τῆς σωτηρίου διδασκαλίας σὺν θείᾳ δυνάμει προεξευμαριζούσης (προλειαινούσης) αὐτῇ τὰ πάντα καὶ ἡμαλὰ καθεστώσης».

Ἡ ἰδέα τῆς συνεργασίας τοῦ οἰκουμενικοῦ Κράτους καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας καὶ εἰρήνης, ἡ Χριστιανικὴ Ρωμαϊκὴ Ἰδέα, ὡς εὐλόγως θὰ ἀπεκάλει τις αὐτήν, δὲν ἐβράδυνε νὰ κατακτήσῃ εὐρύτατα λαϊκὰ στρώματα. Τόσον δὲ βαθέως ἡ ἔννοια αὕτη ἐπεκράτησεν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ὥστε ἐσχατολογικαὶ προρρήσεις συνεδύαζον τὸ τέλος τοῦ κόσμου μὲ τὸ τέλος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ὡς δὲ παρετήρησεν ὁ Lavisse, «τὸ ρωμαϊκὸν Κράτος ἐνεφανίζετο ὡς κατάστασις τοῦ κόσμου ἀπαραίτητος, ἀνωτέρα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων».

Οἱ Βυζαντινοὶ παρέλαβον παρὰ τῶν Ρωμαίων καὶ ἀνέπτυξαν τὴν Χριστιανικὴν Ρωμαϊκὴν Ἰδέαν. Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη, μέχρι τέλους τῆς Αὐτοκρατορίας ἡ ἄποψις αὕτη ἐδέσποζε τῆς πολιτικῆς θεωρίας τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου. Εἰς ἐπίσημα κείμενα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἀρκεῖται μόνον εἰς τὸ νὰ ἀναγάγῃ εἰς τὸν Αὔγουστον τὰ προοίμια τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καταφεύγει εἰς τὴν παράδοσιν διὰ νὰ ἀναστήσῃ ὡς γενάρχην τὸν Αἰνείαν! Χαρακτηριστικαὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι αἱ λεπτομέρειαι τοῦ «διπλωματικοῦ πολέμου», ὁ ὁποῖος προεκλήθη ἐκ τῆς στέψεως τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ὡς αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων, ἀκόμη δὲ χαρακτηριστικώτερα τὰ γραφικὰ ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα διηγεῖται ὁ ἐπίσκοπος Κρεμώνης Λιουτπράνδος εἰς τὴν πρὸς τὸν Νικηφόρον τὸν Φωκᾶν (963—969) πρεσβείαν του. Εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πάπα, ληφθεῖσαν τότε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ μὲν Νικηφόρος ἀπεκαλεῖτο «αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων», ὁ δὲ Ὄθων ὁ Α' «αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων». «Ἐβλασφήμουν οἱ Γραικοὶ τὰ πελάγη, λέγει ὁ Λιουτπράνδος, περιγράφων τὴν ἐν Βυζαντίῳ δημιουργηθεῖσαν ἀντίδρασιν, κατηρῶντο τὴν θάλασσαν καὶ ἠπόρουν ὅτι τὸ πλοῖον τοῦ πάπα κατευωδώθη, κομίζον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τόσον μεγάλην ἀνοσιότητα!». Ἡ Ρωμαϊκὴ Ἰδέα παρέμεινε μέχρι τέλους ζωηρὰ, διαρκῶς ἀνανεουμένη, ὡς καὶ αὐτὴ ἡ Ρώμη, κατὰ τοὺς ἀφελεῖς στίχους στιχουργοῦ τῆς 12ης ἑκατονταετηρίδος, τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ:

Πόλιν τὴν μεγαλόπολιν, πόλιν τὴν Νέαν Ρώμην,
Ρώμην τὴν ἀφευτίδωτον, τὴν μήποτε γηρῶσαν,
Ρώμην ἀεὶ νεάζουσαν, ἀεὶ καινιζομένην...

Ὅτε δέ, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ Βυζαντίου, ἐπετελέσθη βαθμηδὸν ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ πνευματικὴ ἡγεσία ἀπέβλεψε πρὸς συγκερασμὸν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἰδέας, τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψε «γένος ἓν τὸ ἐπισημότατόν τε καὶ κάλλιστον, οὗς καὶ εἴ τις Ρωμέλληνας εἴποι, καλῶς ἂν εἴποι».

Ἡ ἐκχριστιανισθεῖσα Ρωμαϊκὴ Ἰδέα ἐκδηλοῦται εἰδικώτερον εἰς τὸ Βυζάντιον ὑπὸ τὰς μορφὰς τῆς οἰκουμενικότητος

καὶ τῆς βυζαντινῆς εἰρήνης (Pax Byzantina). Μέχρι τοῦ 11ου κυρίως αἰῶνος, ὁ κόσμος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς τὴν οἰκουμένην, περὶ τὴν ὁποίαν ἐκινοῦντο τὰ βαρβαρικὰ συγκροτήματα, τὰ ἔθνη. Ἐκ τῶν ξένων ἡγεμόνων ὁ Χαλίφης τῆς Βαγδάτης ἀπέλαυε τῶν πρωτείων εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀφ' ἑτέρου ἡ προσάρτησις ἐδαφῶν, ἡ ὑπαγωγὴ ἄλλων ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἡ καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἑλληνικὴ διείσδυσις, ἐθεωροῦντο ὡς ἐνέργειαι εὐεργετικαὶ παρέχουσαι εἰς τοὺς λαοὺς τὰς ἀφαρμὰς μονιμότητος καὶ εἰρήνης.

c Ἡ κρατικὴ παράδοσις

Ἡ ρωμαϊκὴ πολιτεία διῆλθεν ὅλα τὰ στάδια τῶν πολιτικῶν μορφῶν, τὰ ἁποῖα ὁδήγουν πρὸς τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν. Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας τὸ πολίτευμα εἶχε θεωρητικῶς τοὐλάχιστον χαρακτῆρα δημοκρατικόν, διότι ἀπετέλει τυπικῶς διαρχίαν ἀφοῦ παρὰ τὸν αὐτοκράτορα ἐξακολουθεῖ ὑφιστάμενος ὁ θεσμὸς τῆς Συγκλήτου. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ὅμως ἡμίσεος τοῦ 3ου αἰῶνος καθίσταται καταφανὴς ἡ τάσις πρὸς μείωσιν τῶν προνομίων τοῦ παλαιοῦ τούτου καθεστωτικοῦ παράγοντος καὶ πρὸς συγκέντρωσιν ὅλων τῶν ἐξουσιῶν τῆς νομοθετικῆς, τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς δικαστικῆς εἰς χεῖρας τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος. Αὐτὴ ἡ σύνθεσις τῆς Συγκλήτου μεταβάλλεται. Μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας υἱοθετεῖ πολιτικὸν ὄργανον, περισσότερον προσηρμοσμένον πρὸς τὰς νέας ἀπολυταρχικὰς μεθόδους τὸ Consilium Principis, τὸ ὁποῖον, ἱδρυθὲν ἐπὶ Ἀδριανοῦ ὀνομάζεται τώρα Sacrum Consistorium. Καθ' ὅλον τὸν μακρὸν βίον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὁ θεσμὸς τῆς Συγκλήτου θὰ ἐξακολουθήσῃ ὑφιστάμενος, ἀλλ' ἐστερημένος τῶν οὐσιαστικῶν του λειτουργιῶν.

Ἡ πορεία πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος βεοπόζεται ὑπὸ τῆς τάσεως πρὸς ἀπορρόφησιν ἐκ μέρους τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ τῶν ἁρμοδιοτήτων πάντων τῶν ἄλλων καθεστωτικῶν παραγόντων, διατηρούντων πλασματικῶς τὴν συμβολήν των εἰς τὴν πολιτικὴν λειτουργίαν. Ὡς ἀπόλυτος ἐπομένως μοναρχία θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἡ πολιτεία τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ ἀνώτατος ἄρχων συγκεντρώνει εἰς χεῖρας του ἁπάσας τὰς ἐξουσίας. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, καθ' οὓς οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ ἀνήχθησαν εἰς τὴν τελειότητα, ἡ μοναρχία ἠδραιώθη διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ πνεύματος τῆς νομιμότητος καὶ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς νομικῶν κανόνων καθιερούντων τὴν προέλευσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀκόλουθος πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις ἡ βυζαντινὴ θεωρία δέχεται τὸν βασιλέα ὡς ἀντλοῦντα τὴν ἐξουσίαν ἐκ τοῦ θείου, τὸ ὁποῖον δι' αὐτοῦ οἰκονομεῖ τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὰ νοήματα, διὰ τοῦτο δὲ χαρακτηρίζεται ὡς πιστὸς φιλόχριστος, θεοπρόβλητος, θειότατος. Οἱ νόμοι τοῦς ὁποίους ἐκδίδει εἶναι «θεῖα εὑρήματα» καὶ πάντα ὅσα ἔχουν σχέσιν μὲ τὸ πρόσωπόν του εἶναι θεῖα καὶ ἱερά. Αἱ αὐταὶ θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διαμορφωθῇ ἡ θεωρία περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος ὡς «ἐννόμου ἐπιστασίας», «κοινοῦ ἀγαθοῦ πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις», «εὐεργέτου» ὡς δυνάμεως συντηρήσεως καὶ ἐξυψώσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἡ πολιτική του ἐξουσία συνδυάζεται μὲ τὴν θρησκευτικὴν Βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς καὶ ἰσαπόστολος, ὁ μονάρχης ἔχει εἰς χεῖρας του εὐρυτάτην δικαιοδοσίαν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς θείας προελεύσεως τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ ρωμαϊκὴ παράδοσις δὲν ἐπέτρεψαν νὰ δημιουργηθοῦν κανόνες καθιεροῦντες τὸ δικαίωμα τῆς κατὰ κληρονομίαν διαδοχῆς. Κατὰ τὴν βυζαντινὴν θεωρίαν, ὁ ἀνώτατος ἄρχων παρέμενε μέχρι τέλους αἱρετός. Ἡ συμβολικὴ συμμετοχὴ τῆς Συγκλήτου, τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν τελετὴν τῆς στέψεως ἀπετέλουν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως. Θεμελιώδης ὅμως καθεστωτικὸς παράγων εἰς τὴν στέψιν τοῦ αὐτοκράτορος ἀπέβη ἀπὸ τοῦ ἔτους 451 ἡ Ἐκκλησία. Ὁ πωσδήποτε τὰ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀσφαλοῦς κανόνος διαδοχῆς μειονεκτήματα ἐξουδετέρωνεν ἐν μέρει ὁ ἐνωρὶς εἰσαχθεὶς θεσμὸς τῆς συμβασιλείας, καθ' ὃν ὁ μονάρχης ἐδημιούργει τὸν συνάρχοντα καὶ διάδοχόν του μεταβιβάζων τὴν ἐξουσίαν, τὴν ὁποίαν διὰ τῆς ἐκλογῆς περιεβάλλετο.

Παρὰ τὸ ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως καθεστωτικῆς ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἦτο ἀπόλυτος μονάρχης, ἡ ἐξουσία του, πλὴν ἐλαχίστων περιπτώσεων δὲν ἐξετράπη πρὸς τὴν τυραννίαν καὶ τὸν ἀσιατικὸν δεσποτισμόν διότι ἐν τῇ πράξει αὐτὴ ὑπέκειτο εἰς οὐσιαστικοὺς περιορισμούς. Ἤδη ὁ Mommsen, μετά τινος πικρᾶς διαθέσεως, παρετήρησεν ὅτι τὸ Βυζάντιον εἶναι «ἀπόλυτος μοναρχία μετριοζομένη ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς δολοφονίας». Ὑπάρχουν ἐν τούτοις ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ κρατικῷ ὀργανισμῷ στοιχεῖα — ἄλλα ὑπολείμματα παλαιοτέρων δημοκρατικῶν μεθόδων, ἄλλα ἀπότοκα τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Χριστιανισμοῦ — στοιχεῖα καὶ παράγοντες ἀσκοῦντες περιοριστικὴν ἐνέργειαν. Ἐν πρώτοις περιορίζουν de facto τὴν ἀπολυταρχίαν τὰ ὠφελήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἱεραρχίας, τῶν ὁποίων ἡ παρέμβασις ὑπῆρξε πολλάκις ἀποφασιστική. Ἰδιαιτέρως ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε μεγίστη. Μολονότι αὕτη παρέχει ὑπόδειγμα τυπικῶν κρατικῆς Ἐκκλησίας, οὐχὶ σπανίως ὁ ἀνώτατος αὐτῆς ἐκπρόσωπος ἀντιτίθεται εἰς τὰς βουλήσεις τοῦ μονάρχου καὶ εἰς τὰς συγκρούσεις ταύτας μεταξὺ τοῦ ἱερατείου καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐπιβάλλεται πολλάκις ἡ θέλησις τοῦ πρώτου. Ἀφ' ἑτέρου ὁ αὐτοκράτωρ, εἰς τὴν νομοθετικήν του δικαιοδοσίαν, περιορίζεται ὑπὸ τοῦ δόγματος τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τῆς χριστιανικῆς καθ' ὅλου ἠθικῆς. Παρὰ τὴν ἀπόπειρον τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ὑπάγεται καὶ αὗτος εἰς τοὺς νόμους, εἶναι alligatus legibus. Μεγίστην ὡσαύτως περιοριστικὴν ροπὴν ἔσκει ὁ λαός, ἰδία ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μέχρι τοῦ 7ου καὶ τοῦ 8ου αἰῶνος ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης, ὠργανωμένος εἰς τοὺς δήμους τοῦ Ἱπποδρόμου σωματεῖα ἀθλητικὰ κατ' ἐπίφασιν, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως πολιτικὰ κόμματα δονούμενα ἀπὸ ἀντιθέσεις πολιτικὰς καὶ κοινωνικάς, διεδραμάτιζε σπουδαῖον πρόσωπον. Ὡς προσφυῶς παρετήρησεν ὁ Uspensky, ὁ Ἱπποδρομος ὑπῆρξε «τὸ ἄσυλον τῶν τελευταίων λαϊκῶν ἐλευθεριῶν». Κατὰ τὸν 9ον καὶ τὸν 10ον αἰῶνα, ὁ λαὸς διατηρεῖ τὴν ὀργάνωσίν του εἰς δήμους, πλαισιουμένους ὅμως ὑπὸ ἀξιωματούχων στρατιωτικῶν καὶ κατὰ συνέπειαν διατηρούντας συμβολικὸν καὶ διακοσμητικὸν χαρακτῆρα.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς τοιαύτης ὀργανώσεως, ὁ λαὸς διατηρεῖ τὸ φυσικὸν δικαίωμα τῆς στάσεως καὶ, ἐξεγειρόμενος, ἀνακτᾷ τὴν δυνατότητα τῆς παρεμβάσεως. Ὁσάκις ὁ ἀνώτατος ἄρχων παραβαίνει ὡρισμένας ὑποχρεώσεις, ἀπορρεούσας εἴτε ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας εἴτε ἀπὸ τὸ ἄγραφον δίκαιον, ὁσάκις δηλαδὴ εἰς τὴν ἔννομον βασιλείαν ἐπιβάλλονται ἄνομοι βασιλεῖς, ὁ λαὸς ἀναλαμβάνει τὰ κυριαρχικὰ του δικαιώματα καὶ διὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπαναφέρει τὸ Κράτος ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ νομίμου. Τοιαῦται στάσεις εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικαί, ὅταν στρέφωνται ἐναντίον αὐτοκρατόρων ἐναντιουμένων εἰς τὸ δίκαιον, καταπατούντων τὰ στοιχειώδη ἀνθρώπινα δικαιώματα ἢ ἀπειλούντων τὴν νόμιμον δυναστείαν.

Ὁλόκληρος ἡ διοικητικὴ μηχανὴ τοῦ Κράτους προσαρμόζεται πρὸς τὰς θεμελιώδεις κατευθύνσεις τῶν οὕτω διαμορφωθέντων πολιτικῶν θεσμῶν. Τὸ σύστημα τῆς αὐτοδιοικήσεως, τὸ ὁποῖον ἀνήγαγεν εἰς περιωπὴν ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχαιότης καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῇ ἐν μέρει ἡ ρωμαϊκή, φθίνει. Ἡ ἀποκέντρωσις δὲν εὑρίσκει πλέον θέσιν εἰς τὴν τεραστίαν γραφειοκρατικὴν μηχανήν τῆς ὁποίας οἱ τροχοὶ εἶναι οὕτω προσηρμοσμένοι, ὥστε νὰ ἀπολήγουν εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα, ἀσκοῦντα, πλὴν τῶν ἄλλων, καὶ τὴν διοίκησιν. Συνέπεια θεμελιώδης τοῦ κανόνος τούτου εἶναι ὅτι οἱ προϊστάμενοι τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν ἤσκουν ἁπλὴν διαχείρισιν καὶ οὐχὶ διατακτικὴν ἐξουσίαν. Ἀνεξάρτητοι ὁ εἷς τοῦ ἄλλου, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ αὐτοκράτορος, διεχειρίζοντο τὴν διοίκησιν χωρὶς νὰ κυβερνοῦν. Ὁσάκις δὲ πρόσωπα τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντός του κατώρθωνον, ὡς παραδυναστεύοντες, νὰ μετέχουν κυβερνητικῆς ἐντολῆς, τοῦτο δὲν ὤφειλον εἰς τὰ παραδεδεγμένα θέσμια, ἀλλ' εἰς τὴν εὔνοιαν ἢ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος.

Μέχρι τῶν Κομνηνῶν ὅτε παρατηροῦνται οἱ τολμηρότεροι διοικητικοὶ νεωτερισμοί, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐπεκταθοῦν κατὰ τοὺς Παλαιολογείους χρόνους, τὸ Βυζαντινὸν Κράτος κινεῖται οὐσιαστικῶς ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν ὑστέρων αὐτοκρατορικῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὴν ὅλην διάρθρωσιν τῆς διοικήσεως αἱ δημοσιονομικαὶ ὑπηρεσίαι κατέχουν πρωτεύουσαν θέσιν. Κατὰ τὸν 9ον τελευτῶντα αἰῶνα ὁ Σακελλάριος ἀσκεῖ ἐπ' αὐτῶν τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν. Ὁ Λογοθέτης τοῦ Γενικοῦ, μαρτυρούμενος τὸ πρῶτον τὸ 692, ἠσχολεῖτο εἰδικώτερον περὶ τὴν κατανομὴν τὴν συλλογὴν καὶ ἐποπτείαν τῶν δημοσίων φόρων· ὁ Λογοθέτης τοῦ Στρατιωτικοῦ, ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος, διεχειρίζετο τὴν ὑπηρεσίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν συντήρησιν, τὸν στρατωνισμὸν καὶ τὴν μισθοδοσίαν τοῦ στρατοῦ, ὡς καὶ εἰς τὴν τήρησιν τῶν στρατιωτικῶν καταλόγων· ὁ Λογοθέτης τῶν ἀνελῶν, ἀντικαταστήρας τὸν παλαιότερον praepositus gregum, εἶχεν ὑπὸ τὴν διοίκησιν του τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ μεταγωγικοῦ καὶ τῶν καταυλισμῶν.

Ἰδιαιτέρα πρέπει νὰ γίνῃ μνεία τοῦ Λογοθέτου τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος συνήνωσεν εἰς τὰς χεῖράς του σπουδαιοτάτας κρατικὰς λειτουργίας, βοαδύτερον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν, ὑπὸ τὸ ὄνομα μέγας Λογοθέτης, περιεβλήθη καθήκοντα ἀρχικαγκελλαρίου. Κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του (759—760) ὁ θεσμὸς οὗτος ἀνεφέρετο εἰς τὴν διοίκησιν τῶν βασιλικῶν ταχυδρομείων, ὡς καὶ ὁ παλαιότερος τοῦ curiosus cursus publici, ὁ ὁποῖος ὑπήγετο ὑπὸ τὸν Magister officiorum. Διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν θεσμῶν τῶν δύο τούτων ὑστέρων ρωμαϊκῶν ὑπηρεσιῶν, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Λογοθέτου τοῦ δρόμου συγκεντροῦνται τὰ καθήκοντα τῆς συντηρήσεως τῶν ὁδικῶν δικτύων (σημερινοῦ ὑπουργοῦ τῆς Συγκοινωνίας) καὶ τῆς ὑποδοχῆς τῶν ξένων πρεσβευτῶν (σημερινοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν).

Σπουδαῖος ὡσαύτως παράγων τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως ἦτο ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως (praefectus urbi), «βασίλειος δὲ αὕτη ἀρχή, εἰ μὴ ὅσον ἀπόφορος» κατὰ τὸν Μιχαὴλ Ψελλόν. Ὁ ἀνώτατος οὗτος λειτουργὸς συνεκέντρωνεν ἐν τῷ προσώπῳ του, πλὴν τῶν δικαστικῶν καὶ καθήκοντα δημάρχου, προϊσταμένου τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ἀστυνομίας καὶ τῆς ἀγορανομίας, ρυθμιστοῦ τῶν σχέσεων ἐργασίας, ἐπόπτου τῆς κινήσεως τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ ξένων καὶ τοῦ λιμένος. Ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του ἐτέλουν αἱ συντεχνιακαὶ ὀργανώσεις.

Ἡ τολμηροτέρα κρατικὴ μεταρρύθμισις, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγε τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ ὁποία θὰ ἀποβῇ ἡ σπονδυλική

στήλη τοῦ μεσαιωνικοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους», συνίσταται εἰς τὴν ἐπαρχιακὴν διοίκησιν τῶν θεμάτων. Τὸ θέμα ἦτο ἀρχικῶς στρατιωτικὴ μονὰς ἐδεύουσα εἰς τινα περιοχήν. Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ στρατιωτικὴ αὕτη μονὰς ἔδωκε τὸ ὄνομά της εἰς τὴν γεωγραφικὴν καὶ διοικητικὴν περιφέρειαν. Ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως, ὁ νέος οὗτος θεσμὸς, τοῦ ὁποίου ἡ πρώτη μνεία ἀναφέρεται εἰς τὸ ἔτος 622, χρησιμεύει ὡς πυρὴν διὰ τὴν συγκρότησιν ἐθνικοῦ στρατοῦ. Ἀπὸ πολιτικῆς ὅμως ἀπόψεως εἰσάγει ἰδιόρρυθμον σύστημα ἐπαρχιακῆς διοικήσεως, τοῦ ὁποίου θεμελιώδης ἀρχὴ εἶναι ἡ κατάργησις τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς, καὶ ἡ συνένωσις ἀμφοτέρων εἰς χεῖρας ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, τοῦ στρατηγοῦ. Διετυπώθη ἡ γνώμη ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν θεμάτων ὀφείλεται εἰς ἐπιδράσεις περσικὰς (Stein) ἢ τουρανικὰς (Darko). Νομίζομεν ὅμως ὅτι τὸ Βυζάντιον δὲν ἐμιμήθη ἀσιατικὰ πρότυπα καὶ ὅτι τὰ θέματα διεμορφώθησαν ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως συνεπείᾳ τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησαν διὰ τὴν ἄμυναν τῆς Αὐτοκρατορίας αἱ περσικαὶ καὶ κυρίως αἱ ἀραβικαὶ ἐπιδρομαί.

Αἱ ὀλίγαι αὗται πληροφορίαι περὶ τῆς διοικητικῆς διαρθρώσεως κατεχωρίσθησαν ἐνταῦθα ὄχι διὰ νὰ δώσουν ἰδέαν τινὰ τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλὰ διὰ νὰ διευκρινίσουν τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῶν πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν θεσμῶν. Ἡ ἀνατομία τούτων ὁδηγεῖ πρὸς ρωμαϊκὰ πρότυπα καὶ ρωμαϊκὰς μεθόδους διακυβερνήσεως. Τὸ ὑπόβαθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐδράζεται ὁλόκληρος ὁ κρατικὸς σκελετὸς τοῦ Βυζαντίου, πρέπει ἑπομένως νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν ὑστέραν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν. Οἱ προέχοντες πολιτικοὶ θεσμοὶ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς Συγκλήτου εἰς ταύτην ἀνάγονται ἀσφαλῶς. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ περὶ θείας προελεύσεως ἀντίληψις ἀπηχεῖ ἴσως εἰς τὸν μεταμορφούμενον καὶ θρησκευτικῶς ἐνίζοντα χριστιανικὸν κόσμον τὴν περὶ τῆς λατρείας τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων θεωρίαν. Εἰς τὰ παλαιότερα ἐκεῖνα πλαίσια ἔχει τὴν ἀφετηρίαν της ἡ τάσις πρὸς συγκέντρωσιν καὶ τὴν καθιέρωσιν αὐστηρᾶς ἱεραρχικῆς κλίμακος.

Παρίσταται ἐν τούτοις ἀνάγκη νὰ καθορισθῇ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρου «ρωμαϊκός». Οὐδεὶς βεβαίως θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτιμήσῃ τὸ ρωμαϊκὸν κατόρθωμα. Ἡ παράδοσις τῆς Ρώμης, ὡς σύνθεσις συγκλινουσῶν ἐπιδράσεων, παραμένει θεμελιώδης συντελεστὴς τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου, αἱ πλείσται δὲ τῶν ἑλληνιστικῶν ἢ ἀσιατικῶν ροπῶν, ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ρωμαϊκοῦ συγκρητισμοῦ διὰ τῆς Ρώμης διωχετεύθησαν εἰς τὸ Βυζάντιον. Οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ λησμονηθῇ ὅτι ἡ Ἀνατολή, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ὁ ρόλος της ἀπέβη ἀποφασιστικὸς διὰ τὴν γένεσιν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς Νέας Ρώμης, ὑπῆρξεν ὁ χῶρος τοῦ πειραματισμοῦ ἑνὸς μεγάλου λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἔφερεν εἰς τὴν μεσογειακὴν περιοχὴν ἐκτάκτους ὀργανωτικὰς ἀρετάς.

Ἀλλ' ἡ ἄνοδος τῆς Ρώμης πρὸς τὴν Αὐτοκρατορίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐμπειρίας. Ἡ μεγάλη ἐσωτερικὴ ἐπανάστασις, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν πορείαν του πρὸς ἐπέκτασιν, συνίστατο κυρίως εἰς τὸν προσανατολισμὸν πρὸς καθολικώτερα κρατικὰ συγκροτήματα. Τὸ ἐπίτευγμα δὲ τοῦτο ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν πρὸς τὴν ἐπικράτησιν τύπων πολιτευμάτων, ἅτινα φέρονται πρὸς τὴν συγκέντρωσιν, ἀντιτάσσονται ὅμως πρὸς τὸν ἀσιατικὸν δεσποτισμόν. Κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ R. Cohen, αἱ ἑλληνιστικαὶ μοναρχίαι «ἐπὶ τῇ βάσει θεσμῶν ἑλληνικῶν, συνδεδυασμένων μὲ ἀσιατικὰς ἀναμνήσεις, ἀναδεικνύονται ὁ κατ' ἐξοχὴν τύπος τοῦ Κράτους, τὸν ὁποῖον ἐπὶ αἰῶνας θὰ ἀντιγράψουν δυνάμεις ἧσσονος σημασίας καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον θὰ ἐμπνευσθοῦν ἀργότερα οἱ Ρωμαῖοι Καίσαρες».

Πράγματι ἡ Ρώμη προσαρμόζεται πρὸς τὰ ἑλληνιστικὰ ἰδεώδη, οἰκειοποιεῖται τὰς περὶ ἐξουσίας θεωρίας τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, ἀντιγράφει τὰς δημοσιονομικὰς μεθόδους, ἀποδέχεται τὸν παρευβατισμὸν καὶ τὸ μονοπώλιον. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν στοιχείων τούτων, μὲ τὰ ὁποῖα ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν διὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ φορέως, τὸ Βυζάντιον, περὶ τὸ τέλος τῆς πρωΐμου περιόδου τῆς ἱστορίας του (7ος αἰών) ἔρχεται εἰς ἄμεσον κοινωνίαν μὲ τὸν χῶρον τῆς ἑλληνιστικῆς Ἀνατολῆς. Ὁ ἐξελληνισμός του εἰς τὸ πεδίον τῆς κρατικῆς συγκροτήσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθῇ ἄνευ τῆς προϋποθέσεως ταύτης.

Ἐν συμπεράσματι, ἡ κρατικὴ παράδοσις τῆς Αὐτοκρατορίας κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν διπλῆν συμβολὴν τῆς ἑλληνιστικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ρώμης. Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ νομισθῇ ὅτι παθητικῶς γίνονται δεκτὰ τὰ δάνεια ταῦτα. Ὁ μῦθος περὶ ἐπικρατήσεως συντηρητικοῦ πνεύματος εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ διοικητικὴν ὀργάνωσιν ἠμπόδισε τοὺς ἐρευνητὰς νὰ διαγνώσουν τὴν ἔκτακτον συνδυαστικὴν καὶ πλαστικὴν ἱκανότητα, τὴν ζωτικότητα καὶ τὴν εὐχέρειαν τῆς προσαρμογῆς καὶ νὰ διΐδουν τὴν ἔκτασιν τῆς μετὰ συντηρήσεως ἐπαναστάσεως, τὴν ὁποίαν ὑπενίχθημεν ἀνωτέρω.

Ζ'. Ὁ χαρακτὴρ τῆς Οἰκονομίας.

Κεφαλαιώδους σημασίας γεγονότα, ὡς αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ, κυρίως δὲ ἡ διάσπασις τῆς μεσογειακῆς ἑνότητος διὰ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως, ἀνέτρεψαν τὴν ὑφισταμένην ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων καὶ ἔκριναν τὰς τύχας τοῦ μέχρι τότε ἑνιαίου ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου. Καὶ ἡ μὲν Δύσις, ἀποκοπεῖσα οὐσιαστικῶς τῆς Μεσογείου, θὰ περιέλθῃ εἰς οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν, τῆς ὁποίας πρωταρχικὸς συντελεστὴς θὰ εἶναι ἡ γῆ καὶ ἡ ἔγγειος κτῆσις: παρακμὴ τοῦ ἀστικοῦ βίου, μαρασμὸς τῶν οἰκονομικῶν ἀνταλλαγῶν, κλειστὴ οἰκονομία. Ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ Βυζάντιον, μὲ τὰς προκεχωρημένας εἰς τὴν Ἰταλικὴν Χερσόνησον κτήσεις καὶ ὑποτελεῖς πολιτείας, θὰ συνεχίσῃ τὰς κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς παραδόσεις τῆς φθινούσης Ἀρχαιότητος. Θὰ ὑποστῇ βεβαίως καὶ τοῦτο τὰ πλήγματα τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὴν θαλασσίαν κυριαρχίαν του καὶ εἰς τὴν ἀστικήν του σύνθεσιν ἡ ἐπέκτασις τῶν Ἀράβων, ἀλλ' ὁ θεμελιώδης χαρακτὴρ τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ μεγάλου διεθνοῦς ἐμπορίου θὰ διατηρηθῇ. Αἱ πόλεις —ὅσαι τοὐλάχιστον θὰ ἀπομείνουν μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῶν νοτίων ἐπαρχιῶν— θὰ ἐξακολουθήσουν ἀκμάζουσαι, αἱ ἐμπορικαὶ ἀνταλλαγαὶ, ὑφιστάμεναι πάντοτε τὸν ἀντίκτυπον τῶν ἀγώνων ἐναντίον τοῦ Ἰσλὰμ, δὲν θὰ παύσουν νὰ ἀποτελοῦν μίαν τῶν κυριωτέρων πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰς παλαιὰς παραδόσεις τῆς εὐρείας κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἀξιῶν, τὸ Βυζάντιον ἐμμένει εἰς τὰ ἀρχαῖα συστήματα τοῦ οἰκονομικοῦ βίου. Συνεχίζει καὶ εἰς τοῦτο τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς μεθόδους τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου.

Ποῖος ὅμως εἶναι ὁ καθολικὸς χαρακτὴρ τῆς βυζαντινῆς οἰκονομίας; Δύο διευκρινίσεις ἐπιβάλλονται ἐν προοιμίῳ: Πρῶτον εἰς τὴν ποσπάθειαν χαρακτηρισμοῦ τῆς βυζαντινῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κρατικῆς πολιτικῆς δὲν θὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀγροτικὴ πολιτική, τῆς ὁποίας τὰ κριτήρια δὲν εἶναι πάντοτε ἀποκλειστικῶς οἰκονομικά. Αἱ σχετικαὶ παρατηρήσεις θὰ περιορισθοῦν ἑπομένως εἰς τὴν ἀστικὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον. Δεύτερον, εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ὅτι διακρίνομεν εἰς τὴν βυζαντινὴν οἰκονομίαν τρεῖς περιόδους: τὴν πρώϊμον, μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως, τῆς ὁποίας πρόδηλος εἶναι ὁ οἰκουμενικὸς χαρακτὴρ, τὴν μέσην, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Η' αἰῶνος μέχρι τῶν Σταυροφοριῶν, καὶ τὴν μεταγενεστέραν περίοδον, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ἰδιαίτατα ἡ λατινικὴ διείσδυσις. Ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία διέπονται ἐν πολλοῖς ἀπὸ ἐξωτερικὰς δυνάμεις. Ἰδιοτύπως βυζαντινὴ εἶναι ἡ μέση.

Πλὴν τῆς γῆς — τροφοῦ τῶν εὐρέων λαϊκῶν στρωμάτων καὶ στοιχείου κοινωνικῆς ἰσορροπίας— τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία ἦσαν αἱ μεγαλύτεραι πλουτοπαραγωγικαὶ πηγαὶ τοῦ Βυζαντίου. Μέχρι τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Κολόμβου καὶ τοῦ Βάσκο ντὰ Γκάμα, τὸ μέγιστον μέρος τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου διεξήγετο μὲ τὴν Ἄπω Ἀνατολήν. Ὁλόκληρος ἡ Ευρώπη ἦτο πελάτις τῶν ἐξωτικῶν τούτων χωρῶν, αἱ ὁποῖαι συνεκέντρωναν τὸν χρυσὸν τοῦ κόσμου. Ὁ Πλίνιος μαρτυρεῖ ὅτι ἡ Ἀσία ἀπεροφᾶ ἐτησίως ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ θησαυροῦ ποσὰ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς εἴκοσιν ἑκατομμύρια χρυσᾶ φράγκα. ἑνωρὶς δὲ οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ ρυθμίσουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὰς ἀνταλλαγὰς, ὥστε νὰ περιορίσουν τὴν διαφυγὴν τοῦ χρυσοῦ. Παρὰ ταῦτα τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον ἐξακολούθησεν ἀκμάζον μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως, ὑπῆρξε δὲ ἐκ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν τῆς ἀκμῆς τῶν δύο μεγαλυτέρων αὐτοκρατοριῶν τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Περσίας, μεγάλων φορέων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, τῶν ὁποίων αἱ μακραὶ ἀντιθέσεις εἶχον ὡς βαθυτέραν αἰτίαν αὐτοὺς τοὺτους τοὺς παράγοντας τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας. Ἡ ἐντατικὴ κυκλοφορία τῶν ἀγαθῶν, ἡ κυκλοφορία τοῦ χρυσοῦ, ἡ κίνησις τῶν λιμένων καὶ ἡ ἄνθησις τῶν πόλεων, συνετέλουν εἰς τὴν διατήρησιν τῶν κεφαλαιοκρατικῶν συστημάτων τῆς φθινούσης Ἀρχαιότητος.

Ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις καὶ ἡ ἀπώλεια οἰκονομικῶς σπουδαιοτάτων ἐπαρχιῶν, ὡς ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Συρία, ὄχι μόνον ἐσμίκρυναν τὴν οἰκονομικὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ ἀνέτρεψαν τὰς προϋποθέσεις τῶν διεθνῶν ἀνταλλαγῶν. Οἱ λιμένες τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου, ἐγκαταλειφθέντες πρὸς στιγμὴν, παρήκμασαν, ὁ ναυτικὸς ἀγὼν αἱ πειρατικαὶ ἐπιδρομαὶ, ἐδυσχέραναν τὰς θαλασσίας μεταφοράς. Μόλις κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 9ου αἰῶνος γίνεται λόγος περὶ ἐμφανίσεως ἑλληνικῶν πλοίων εἰς ἀραβικοὺς λιμένας, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὴ ἡ μαρτυρία τοῦ Μαχουντὶ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Χαρουν-ἀλ-Ρασὶντ ἐγκατέλειψε τὴν σκέψιν νὰ ἀνοίξῃ διώρυγα εἰς τὸ Σουὲζ ἐκ φόβου μήπως οἱ Ἕλληνες μονοπωλήσουν τὸ ἐμπόριον τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἡ Βενετία διατηρεῖ σχέσεις μὲ τὴν Αἴγυπτον καὶ τοὺς Ἄρραβας τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. Εἰς τούτους, ἐμπολέμους ὄντας πρὸς τὸ ἐπικυρίαρχον Βυζάντιον, προμηθεύουν νουθυγήσιμον ἐυλείαν καὶ πολεμικὰ εἴδη, ἡ δ' ἐμπορία αὕτη προκαλεῖ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ (971).

Ἐν τούτοις ὁμαλαὶ καὶ συνεχεῖς σχέσεις ἦτο ἀδύνατον ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ μονιμοποιηθοῦν καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀνατολικὸν ἐμπόριον διεξήγετο εἴτε διὰ τῶν ἀραβικῶν ὁδῶν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, τῆς Ἱσπανίας καὶ τῶν νήσων τῆς δυτικῆς Μεσογείου, εἴτε διὰ τῶν μεγάλων βυζαντινῶν λιμένων. Πράγματι ἡ ἀνατροπὴ τῆς μεσογειακῆς ἰσορροπίας διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἰσλὰμ εἶχεν ὡσαύτως ὡς συνέπειαν τὴν ἐνίσχυσιν ὡρισμένων λιμένων τῆς αὐτοκρατορίας. Διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ ἐν μέρει τὰ μειονεκτήματα τὰ δημιουργηθέντα ἐκ τῆς ἀπωλείας τῶν μεγάλων διεξόδων τῆς νοτιοανατολικῆς Μεσογείου καὶ τῶν θαλασσίων ὁδῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὸ Βυζάντιον ἐχρησιμοποίησε δευτερευούσης σημασίας χερσαίας ὁδοὺς, αἱ ὁποῖαι ἀπέληγον εἰς τὸν Εὔξεινον Πόντον. Ἡ Τραπεζοῦς δὲν ἐδράδυνε νὰ ἀποδῇ ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἐμποροικῶν κέντρων· ἡ Χερσὼν ὑπῆρξε σταθμὸς ἐπικοινωνίας μὲ

τοὺς λαοὺς τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς νοτίου Ρωσσίας· ἄλλαι πόλεις τοῦ Εὐξείνου ἡ Μεσημβρία, ἡ Δέβελτος, ἐχρησίμευσαν ὡς κέντρα κυκλοφορίας ἐμπορευμάτων. Αὐτομάτως ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐλέγχουσα τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν Μαύρην Θάλασσαν, καθίστατο ἡ κλεὶς τοῦ διεθνοῦς διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ διαμετακομιστικοῦ τούτου ἐμπορίου δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίας. Ἐὰν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βενιαμὶν τοῦ ἐκ Τουδέλης, τὰ ἐκ τῶν φόρων ἡμερήσια ἔσοδα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Μανουὴλ Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1143—1180) ἀνήρχοντο εἰς εἴκοσι χιλιάδας χρυσᾶ νομίσματα (ἑκατὸν δέκα περίπου ἑκατομμύρια χρυσᾶ φράγκα κατ' ἔτος) καὶ ὅτι οἱ δασμοὶ ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων ἐμπορευμάτων ἀπετέλουν τὴν κυριωτάτην πηγήν των, δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν γνώμην τινὰ περὶ τοῦ πράγματος. Ἀπὸ δημοσιονομικῆς ἑπομένως ἀπόψεως τὸ διεξαγόμενον εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ἐμπόριον ἐτροφοδότει διὰ σπουδαιοτάτων πόρων τὸ αὐτοκρατορικὸν θησαυροφυλάκιον.

Θὰ ἀνέμενέ τις καὶ ἑτέραν συνέπειαν: τὴν δημιουργίαν ἀνθούσης ἀστικῆς τάξεως καὶ ὠργανωμένου κεφαλαίου. Καθ' ὅσον ὅμως δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν περισωθεισῶν πληροφοριῶν, τὸ βυζαντινὸν ἐμπόριον τῆς μέσης καὶ τῆς μεταγενεστέρας τουλάχιστον περιόδου ἠκέσθη εἰς συστήματα πρωτόγονα καὶ δὲν κατώρθωσε νὰ προαγάγῃ τὴν ὀργάνωσίν του εἰς μεθόδους πραγματικῶς κεφαλαιοκρατικάς. Οἱ τραπεζῖται τῶν ἀρχῶν τοῦ 10ου αἰῶνος δὲν φαίνονται νὰ ἀσκοῦν εὐρυτέρας τραπεζικὰς καὶ πιστωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Ὁ «Νόμος Ροδίων Ναυτικὸς» μαρτυρεῖ τοὐναντίον περὶ πρωτογόνων συστημάτων ἐμπορίας. Οὐδεὶς ὀργανισμὸς ἐπεδίωξε τὴν συστηματοποίησιν τῶν μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν. Αὐτὸ τοῦτο τὸ ὅρατος παρενέβαλλε δυσχερείας. Οὕτω ὁ Βασίλειος ὁ Α' ἀπηγόρευσε τελείως τὸν ἐπὶ τόκῳ δανεισμόν, ἀλλ' ὁ Λέων ὁ Στ' ἠναγκάσθη νὰ καταγγείλῃ τὸν νόμιμον τοῦ προκατόχου του καὶ νὰ ὁρίσῃ τὸν νόμιμον τόκον εἰς 4,16 %. Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχουν τὰ μέτρα τὰ ληφθέντα ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Α'. Κατὰ τὸν χρονογράφον Θεοφάνη, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἐφοπλιστὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ δεχθοῦν δάνειον ἐκ τοῦ δημοσίου ἐκ δέκα τριῶν χιλιάδων περίπου χρυσῶν φράγκων μὲ τόκον 16 ⅔ %, διατηρουμένων τῶν ἐπὶ τῇ εἰσαγωγῇ καὶ ἐξαγωγῇ καταβαλλομένων δασμῶν. Ὡς παρετηρήθη, τὸ μέτρον τοῦτο ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, δὲν ἔπαυεν ὅμως νὰ εἶναι πιεστικὸν —ἡ δεκάτη «κάκωσις» τοῦ Θεοφάνους— καὶ ἕνεκα τοῦ ὑψηλοῦ τόκου ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς τάσεως πρὸς μονοπώλησιν ὑπὸ τοῦ κράτους τοῦ δικαιώματος τοῦ δανείζειν. Ἀντιοικονομικὴ ἦτο ὡσαύτως ἡ διάταξις τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος ἡ ἀναγκάζουσα τοὺς ναυκλήρους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νὰ ἀγοράζουν εἰς τιμὰς παρ' αὐτοῦ ὁριζομένας ἀγροτικὰ κτήματα, ἀκινητοῦντες οὕτω σημαντικὰ κεφάλαια.

Τὰ ἐξαγόμενα ὑπορεύματα ἦσαν περιωρισμένα, εἴδη πολυτελείας κατὰ τὸ πλεῖστον: μεταξωτὰ ὑφάσματα καὶ ἐνδύματα ὑφάσματα γενικώτερον, προϊόντα βιομηχανίας καὶ μικροτεχνίας, ἔργα τέχνης, σκεύη λατρείας κλπ. Ἡ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ περιορίζῃ τὴν ἐξαγωγήν, εἴτε διὰ νὰ ἐξυφώσῃ τὸ γόητρον πολυτίμων ἀντικειμένων τῆς βυζαντινῆς βιομηχανίας (καὶ ἀπετέλει τοῦτο προσφιλῆ μέθοδον τῆς διπλωματίας ἰδίως πρὸς τοὺς βαρβάρους), εἴτε ἴσως διὰ νὰ κρατήσῃ ὑψηλὸν τὸ ἐπίπεδον τῶν τιμῶν. Ὁπωσδήποτε ἡ τοιαύτη τακτικὴ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ παραλύσῃ τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον τὸ ὁποῖον οὕτω μετεβλήθη εἰς διαμετακομιστικὸν κατ' ἐξοχὴν περιωρίσθη εἰς τὸν ρόλον τοῦ «παθητικοῦ μεσίτου» (courtier passif) καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἄνοδον τῶν ἐμπορικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας. Ἀπὸ ἀπόψεως δημοσιονομικῆς, ἡ εἰς τὸ Βυζάντιον συγκέντρωσις τῶν ἐμπορευμάτων καὶ ἡ διὰ τοῦ Βυζαντίου διάδοσις των ἦτο ἰδιαιτέρως ἐπωφελής, δὲν προῆγεν ὅμως ἀντιστοίχως καὶ τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἄνθησις ἀνέκοπη ἐνωρίτατα.

Τοῦτο εξηγεῖ ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως τὸν χαρακτῆρα τῆς βυζαντινῆς βιομηχανίας, ἡ ὁποία δὲν κατώρθωσε νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς βιοτεχνίας. Πρέπει πρωτίστως νὰ σημειωθῇ ὅτι αἱ μεγάλαι βιομηχανίαι, οἱ ἔχουσαι σχέσιν μὲ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ὑπεδάφους μὲ τὰς στρατιωτικὰς προμηθείας, τὴν κατασκευὴν ὅπλων καὶ τὴν ἐξάρτυσιν τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ στόλου καθὼς καὶ τὸ νομισματοκοπεῖον, ὑπήγοντο καὶ ἦσαν ἀντικείμενον ἀμέσου ἐκμεταλλεύσεως τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Τὸ πρᾶγμα εἶναι βεβαίως εὐνόητον προκειμένου ἰδιαιτέρως περὶ τῆς κατασκευῆς μυστικῶν ὅπλων καὶ πολεμικῶν εἰδῶν, ὡς τὸ ὑγρὸν πῦρ· ἀλλ' εἰς τὴν ἀπόλυτον δικαιοδοσίαν τοῦ κράτους ἀνήκον ὡσαύτως ἡ βιομηχανία καὶ ἡ διοφῆ ὡρισμένων πολυτίμων ὑφασμάτων ἐκ μετάξης. Αἱ ἄλλαι αἱ ἐλεύθεραι βιομηχανίαι ὑπέκειντο εἰς τὸν ἄμεσον καὶ διακρὴ ἔλεγχον τοῦ κράτους.

Πλὴν τῆς ρυθμίσεως τῶν σχέσεων ἐργασίας, ἡ παρέμβασις τῆς πολιτείας ἐπέβλεπεν εἰς τὴν ρύθμισιν γενικῶς τῆς παραγωγῆς, εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπαρκείας ὡρισμένων εἰδῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν διατροφὴν καὶ τὴν καθ' ὅλου διαβίωσιν τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης, εἰς τὴν συγκράτησιν τῶν τιμῶν καὶ τὴν παρεμπόδισιν τοῦ μεταπρατισμοῦ. Ἡ ὀργάνωσις τῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τῶν ἐργαζομένων εἰς συντεχνίας (συστήματα ὅπως τὰς ὠνόμαζον οἱ Βυζαντινοί) ἐπέτρεπε τὴν ἄσκησιν μονίμου καὶ αὐστηροῦ ἐλέγχου. Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ταύτας αἱ συντεχνίαι δὲν ἦσαν αὐθύπαρκτοι καὶ αὐτοδιοικούμενοι ὀργανισμοί ἀποβλέποντες πρωτίστως εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργαζομένων, ἀλλ' ἡμικρατικοὶ ὀργανώσεις, τελοῦσαι ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως καὶ ἀποσκοποῦσαι τὴν πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κράτους καὶ τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας ρύθμισιν τῆς ἐργασίας καὶ τῆς παραγωγῆς.

Αὐστηρότατοι κανονισμοὶ ἐκράτουν τὴν βιομηχανικὴν ἐργασίαν ἐντὸς ὡρισμένων πλαισίων. Οὕτω ὁ βιομήχανος εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προμηθεύεται τὰς πρώτας ὕλας ὄχι ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν παραγωγὴν ἢ ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν ἀγοράν, ἀλλ' ἀπὸ τακτὰς συντεχνιακὰς ὀργανώσεις. Οἱ μεταξοπράται, φέρ' εἰπεῖν, οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὸ ἐμπόριον τῆς ἀκατεργάστου καὶ κατειργασμένης μετάξης δὲν ἠδύναντο νὰ ζητοῦν τὴν πρώτην ὕλην των ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης· οἱ καταρτάριοι, οἱ ἐπεξεργαζόμενοι τὸν βάμβακα καὶ παρασκευαζοντες τὰ νήματα τῆς μετάξης, πλὴν ὀρισμένων ἐξαιρέσεων, ὑπεχρεοῦντο νὰ προμηθεύωνται τὴν ἀναγκαιοῦσαν ἀκατέργαστον ὕλην παρὰ τῶν μεταξοπρατῶν· οἱ σηρικάριοι, ἐνῷ ἐπεξεργάζοντο τὴν ὑπὸ τῶν καταρταρίων παρασκευαζομένην ὕλην, δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀγοράζουν ταύτην ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς συντεχνίας τούτων ἀλλὰ πάλιν διὰ μέσου τῶν μεταξοπρατῶν, κλπ.

Ἐὰν τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον δὲν εἶχε τύχει τῆς ἐξαιρετικῆς μερίμνης τοῦ κράτους, ἡ ἐσωτερικὴ κυκλοφορία τῶν ἀγαθῶν καὶ αἱ τοπικαὶ ἀνταλλαγαὶ ὑπήγοντο ὑπὸ αὐστηρὰν παρακολούθησιν καὶ ἄμεσον ἔλεγχον. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην αἱ συντεχνίαι ἦσαν τὰ ὄργανα δι' ὧν ἠσκεῖτο ἡ κρατικὴ ἐπέμβασις. Τὸ διαφέρον τῆς πολιτείας ἐστρέφετο κατὰ προτίμησιν περὶ τὴν κατηγορίαν τῶν ἐμπορευμάτων τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν διατροφὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ἦτο ἀμεσώτατα προσηρμοσμένη πρὸς τὰς γενικωτέρας ἀρχὰς τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Λεπτομερέστατα μεθωρισμένον σύστημα ἐπέτρεπεν εἰς τὸν ἀσκοῦντα τὴν κρατικὴν ἐποπτείαν ἀνώτατον λειτουργὸν τὸν ἔπαρχον τῆς πόλεως, νὰ παρακολουθῇ τὴν κίνησιν τῶν ἐμπορευμάτων. Οἱ ἀγγελματίαι τῆς πρωτευούσης ὑπεχρεοῦντο πράγματι νὰ ἀναφέρουν ἑκάστοτε εἰς τὴν ἐπαρχιακὴν ἀρχὴν περὶ τοῦ εἴδους καὶ τοῦ ποσοῦ τῶν ἀποκτωμένων πρὸς πώλησιν ἀντικειμένων ἢ ἐμπορευμάτων, διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου ὄχι μόνον διηυκολύνετο ἡ καθορισμὸς τιμῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐπετυγχάνετο ἡ παρεμπόδισις τῆς διὰ λόγους κερδοσκοπικοὺς ἀποκρύψεως τῶν πρώτης ἀνάγκης εἰδῶν καὶ ἡ ἐξαγωγὴ τῶν κωλυομένων. Παραλλήλως ὁ ἔπαρχος ἐρεύμιζε τὴν ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας καὶ τὰ ἀνώτατα ὅρια τοῦ θεμιτοῦ κέρδους, τὸ ὁποῖον, ὡς σημειωθῆ ἐν παρόδῳ, παρουσίαζεν οὐσιώδεις διαφορὰς ἀναλόγως τῶν ἐπαγγελμάτων, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου κατεῖχεν ὅλους τοὺς παράγοντας τοὺς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν ἄσκησιν πολιτικῆς τιμῶν.

Εἰδικῶς περὶ τῶν προμηθειῶν τοῦ σίτου, πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Αἰγύπτου, ἡ ὁποία ἀνέτρεψεν ἄρδην τὰς ἐπισιτιστικὰς δυνατότητας τοῦ Βυζαντίου, ἡ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ ἔτεινε δι' ὅλων τῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπαρκείας. Συνεχίζουσα τοὺς παλαιοὺς ρωμαϊκοὺς θεσμοὺς τῆς annona civica, προέβαινεν εἰς τὴν συγκέντρωσιν μεγάλων ποσοτήτων σιτηρῶν, τὰ ὁποῖα διετήρει διὰ τὴν διατροφὴν τῶν στρατευμάτων εἴτε πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκ τῶν σιτοδειῶν—μεγάλου κινδύνου τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου — εἴτε ἐπανίως παρουσιαζομένων ἐλλείψεων. Ὡς ἦτο φυσικόν, ἡ διάθεσις τῶν ἀποθεμάτων τούτων ἐχρησιμοποιεῖτο ἐνίοτε ὡς μέσον δημοσιονομικῆς πολιτικῆς, κατὰ κανόνα ὅμως ὁ θεσμὸς ἀπέβλεπεν εἰς σκοποὺς κρατικῆς προνοίας καὶ κοινωνικῆς ἰσορροπίας. Κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ὁ Μιχαὴλ ὁ Ζ' ὁ Δούκας (1071—1078) ὁ ἐκ τῶν περὶ τὸν σῖτον ἀκριβῶς δολίων ἐνεργειῶν του λαβὼν τὸ ὄνομα Παραπινάκης, καθιέρωσε κρατικὸν μονοπώλιον τοῦ σίτου, ἐπιβαλὼν τὴν ὑπαχρεωτικὴν συγκέντρωσιν εἰς τὸν φούδδακα τῆς Ραιδεστοῦ. Ἡ τοιαύτη ὅμως ἀπόπειρα ὄχι μόνον ἀπέτυχεν, ἀλλ' ἔσχε καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὀπάτομον ὕψωσιν τῶν σιτηρῶν καὶ τὴν δημιουργίαν σοβαρᾶς οἰκονομικῆς κρίσεως.

Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ τὸ κράτος διὰ τὴν ρύθμισιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἀστικῆς ἐν γένει οἰκονομίας, δικαιολογεῖ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Jules Nicole, ὅτι τὸ Βυζάντιον ἦτο «ὁ παράδεισος τοῦ μονοπωλίου, τοῦ προνομίου καὶ τοῦ προστατευτισμοῦ». Ἡ παρέμβασις τῆς πολιτείας εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωήν, ἡ ἀπ' εὐθείας διαχείρισις σημαινόντων κλάδων τῆς βιομηχανίας, αἱ παρεμβαλλόμεναι δυσχέρειαι εἰς τὴν ἐμπορίαν τοῦ χρήματος καὶ τὸν δανεισμόν, εἶχον ὡς συνέπειαν ὄχι μόνον νὰ κρατοῦν ἐντὸς ὡρισμένων πλαισίων τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ παρεμποδίσουν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς τάξεως. Βεβαίως Βυζαντινοὶ καὶ ξένοι περιγράφουν μετὰ θαυμασμοῦ τὴν λαμπρότητα καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ἄνεσιν καὶ τὴν χλιδὴν συχνὰ τῶν ἀνωτέρων τάξεων. Ἰδέαν τοῦ κινητοῦ πλούτου τῆς πόλεως παρέχει ἡ μεταξὺ τῶν Σταυροφόρων διανομὴ τῶν λαφύρων μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ 1204. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀπαιτοῦν τὰ ἐπιφανειακὰ δεδομένα. Ἡ ὕπαρξις πολυτίμων ἀντικειμένων καὶ χρυσοῦ δὲν σημαίνει τὴν δημιουργίαν κεφαλαίου. Ἡ ἀσκηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κράτους οἰκονομικὴ πολιτικὴ συνέβαλλε τοὐναντίον εἰς τὴν κατάτμησιν καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν ἀχρήστευσιν τοῦ πλούτου. Τὸ ὑπερβάλλον τῶν κερδῶν δὲν διετίθετο διὰ τὴν αὔξησιν τοῦ κύκλου ἐργασιῶν, διὰ τὸν συνωστισμὸν τῶν κεφαλαιοκρατικῶν δυνάμεων καὶ ἑπομένως τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδοσιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας ἀλλ' ἢ ἀπεθησαυρίζετο ὑπὸ διοφόρου μὴ σοσιγωγικὰς μορφὰς ἢ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν ἐπένδυσιν εἰς ἀστικὰ καὶ ἀγροτικὰ κτήματα. Ἡ ἀποθησαυρίσις καὶ ἡ νέκρωσις τοῦ πλούτου πε-

Ἰουστινιανὸς Α' (ἀπὸ μωσαϊκὸν τοῦ 6ου αἰῶνος)

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗ

ριώρισαν σημαντικῶς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα τῶν Βυζαντινῶν. Ἐνίοτε τὸ κράτος ἐπέβαλλεν εἰς τὸ κεφάλαιον φορολογίας αὐτόχρημα δημευτικάς.

Διευθυνομένη ἡ, ἀκριβέστερον, δουλεύουσα εἰς ἀνελευθέρους καὶ ἀπηνεῖς κανόνας, ἡ βυζαντινὴ οἰκονομία εἶχε χαρακτῆρα σαφῶς ἀντικεφαλαιοκρατικόν. Εἰς τὴν διαμόρφωσίν της συνετέλεσεν ἡ διαρκὴς παρεμβατικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους. Λόγοι πραγματικοὶ καὶ λόγοι ἱστορικοὶ ἔξηγοῦν καὶ τοῦ κράτους τὴν πολιτικὴν καὶ τῆς οἰκονομίας τὸν θεμελιώδη χαρακτῆρα.

Τὸ Βυζάντιον, ὅπως καὶ ἡ μεταγενεστέρα Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τεράστια προβλήματα: προβλήματα ἀμύνης, τὰ ὁποῖα ἐπέβαλλον τὴν διατήρησιν ἐπὶ ποδὸς πολέμου μεγάλων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων, τὴν συντήρησιν συγκοινωνιῶν καὶ ὁδικῶν δικτύων, τὴν ἀνάπτυξιν εὐρέος συστήματος διπλωματικῆς ὑπηρεσίας. Προβλήματα ἐσωτερικά, ἐπιβάλλοντα πολιτικὴν ἰσορροπίας τῶν τάξεων, ὀργάνωσιν κοινωνικῆς προνοίας καὶ ἰδίως τὴν ρύθμισιν τοῦ κεφαλαιώδους διὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους καὶ ὑπὸ τὰς συνθήκας μάλιστα ὑπὸ τὰς ὁποίας ἕνεκα τῶν συνεχῶν πολέμων ἐτέλει τὸ Βυζάντιον ζητήματος τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων. Ἡ μονοπώλησις ἑπομένως καὶ ἡ ἀπ' εὐθείας διαχείρισις ὡρισμένων βιομηχανιῶν, ἡ ἄσκησις διαρκοῦς καὶ αὐστηροῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως, ἡ παρέμβασις εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, ἐφαίνοντο ὡς ἀπαραίτητα καὶ ἐπιβεβλημένα συστήματα. Ἡ προνομιακὴ αὔξησις, ἡ ὑπερτροφία τῶν δημοσιονομικῶν ὑπηρεσιῶν εἰς τὸ σύνολον τῆς καθ' ὅλου διοικητικῆς μηχανῆς τοῦ Βυζαντίου δεικνύει ἀκριβῶς τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ πᾶν δουλεύει εἰς τὴν ἀδήριτον ἀνάγκην τῆς πολιτείας, ὅτι τὸ πᾶν ὑποτάσσεται εἰς τὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν μέσων τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὸν τεράστιον ἀγῶνα τῆς ἐπιβιώσεως.

Ἄποψις τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ Μεγάλου Τείχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως. (Ἐκτίσθη τὸ ἔτος 417 ἐπὶ Θεοδοσίου Β'. Ἐξεκινεῖτο ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ Κερατίου κόλπου).

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν πραγματικῶν τούτων παραγόντων, ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία κληρονομεῖ, συνεχίζει καὶ ἀνακαινίζει παλαιοτέρους θεσμούς. Καὶ εἰς τὸ πεδίον τοῦτο ἰσχυράν ρροπὴν ἤσκησαν διαφέροντας τὰ οἰκονομικὰ συστήματα καὶ αἱ μέθοδοι τῆς ἑλληνιστικῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους. Παρὰ τούτων ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τῶν μέσων χρόνων δέχεται τὴν παράδοσιν τοῦ μεγάλου διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, τὴν ἀστικὴν ζωήν, τὸν παρεμβατισμόν, τὰ μονοπώλια. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ οἰκονομική της δραστηριότης σμικρύνεται, ἐπὶ τοσοῦτον τὰ πεπαλαιωμένα ἐκεῖνα πλαίσια ἀποστέλλουν, δίκην κλοιῶν, τὴν δημιουργικήν των ἱκανότητα. Μὲ τὴν δύσκαμπτον καὶ βαρεῖαν ταύτην πανοπλίαν ἡ βυζαντινὴ οἰκονομία ἀντιμετωπίζει τὰς φιλελευθέρας καὶ κεφαλαιοκρατικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἀναγεννωμένης Εὐρώπης, ὑφίσταται τὴν διαβρωτικήν της ἐνέργειαν καὶ ὑποκύπτει.

Η'. Ἡ κοινωνικὴ διάρθρωσις καὶ ἡ ἀναζήτησις τῆς ἰσορροπίας

Τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς βυζαντινῆς οἰκονομίας δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς διαρθρώσεως τῆς κοινωνίας καὶ τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Καὶ εἰς τὸν χῶρον τοῦτον τοῦ δημοσίου βίου τῶν Βυζαντινῶν βαθυτάτη ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν συστημάτων.

Ἡ κοινωνία τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων νοσεῖ νόσον βαρείαν. Τὸ κράτος ἐπεκτείνεται ἐδαφικῶς, αὐξάνει τὴν ἐπιρροήν του, προσαρμόζει τὸν τεχνικὸν καὶ οἰκονομικόν του ὁπλισμὸν πρὸς τὰς δημιουργηθείσας νέας συνθήκας, δημιουργεῖ κυρίως τεραστίας ἀνάγκας. Διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ αὐτάς ἐπιβάλλει ἀπόλυτον ἔλεγχον εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου. Τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐκινεῖτο ἐλευθέρως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς κοινοτικῆς ὀργανώσεως, ἀποσπᾶται τώρα καὶ προσκολλᾶται τρόπον τινὰ ὡς ἔμψυχον ἐξάρτημα τῆς τεραστίας καὶ ἀδηφάγου κρατικῆς μηχανῆς. Οἱ πλόκαμοι τοῦ κρατικοῦ ὀκτάποδος περισφίγγουν τὴν κοινωνίαν.

Ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ εἶχεν ὡς κύριον σκοπὸν νὰ ἀκινητήσῃ τὰς μάζας καὶ νὰ προσηλώσῃ αὐτὰς μονίμως καὶ ἀναποσπάστως εἰς τὴν ἄσκησιν οἱαδήποτε λειτουργίας, ἀδιάφορον ἐὰν αὕτη ἦτο ὑψηλὴ καὶ σημαντικὴ ἢ τοὐναντίον ταπεινὴ καὶ βάναυσος. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας κοινωνίας, αἵτινες ἐγνώρισαν τὴν δουλείαν τῶν τάξεων, εἰς τὴν μεταγενεστέραν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ τὸ Βυζάντιον προέχει ἡ δουλεία πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ κράτους.

Εἰς τὰς τάξεις τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἐπιβάλλεται ἡ ὑποχρεωτικὴ στρατεύσις, ἡ μόνιμος καὶ διὰ βίου πολιτικὴ ἐπιστράτευσις. Ὁ ὑπάλληλος τοῦ κράτους εἶναι στρατιωτικῶς ὠργανωμένος, ἀποτελεῖ δὲ μέλος τῆς μιλίτσια. Ἀλλ' ἡ δουλεία τῆς ἐργασίας δὲν περιορίζεται εἰς αὐτὸν μόνον. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἐλευθέρα ἐργασία τείνει νὰ καταστῇ ὑποχρεωτικὴ κρατικὴ λειτουργία. Δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ καλλιεργητοῦ τῆς γῆς, ὁ ὁποῖος ὤφειλε «ἐμπεπῆχθαι τῇ βώλῳ», ὡς ἔλεγε μεταγενέστερος Βυζαντινὸς νομοθέτης, οὔτε περὶ τοῦ ἐργάτου τοῦ κρατικοῦ ἐργοστασίου. Ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίαι, ἔμποροι, πλοιοκτήται, ναύκληροι, διὰ τῶν ἡμικρατικῶν συντεχνιακῶν ὀργανώσεων, καθίστανται δοῦλοι τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐπαγγέλματός των. «Εἰς τὴν μεταγενεστέραν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν, λέγει ὁ Rostovtzeff, ἡ κοινωνία δὲν ἦτο διηρημένη εἰς τάξεις, ἀλλ' εἰς πραγματικὰς castes, ὅσον τὸ δυνατὸν κλειστάς, ἄλλαι διότι συνεδέοντο μὲ προνόμια, ἄλλαι διότι ἦσαν συνυφασμέναι μὲ ποιαύτας βάρη καὶ δυσκολίας, ὥστε νὰ ἀποτρέπουν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς προσλήψεως καὶ τῆς ἀποκτήσεως τῆς ἰδιότητος τοῦ μέλους, ἰδιότητος κληρονομικῆς καὶ καταναγκαστικῆς. Οὔτε ὑπῆρχεν ἰσότης εἰς τὴν κοινὴν πρὸς τὸ κράτος δουλείαν... Ἡ γενικὴ δουλεία ἦτο πράγματι τὸ διακριτικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἐνῷ ὑπῆρχον διάφοροι βαθμοὶ καὶ μορφαὶ δουλοσύνης, δὲν ὑπῆρχεν ἰσότης. Ἡ δουλεία καὶ ἡ ἰσότης εἶναι ἔννοιαι ἀσυμβίβαστοι, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λησμονοῦν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ὑπερασπιστὰς τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος».

Μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν νοτίων ἐπαρχιῶν, ὅπου ἤκμαζεν ὁ ἀστικὸς βίος, ἡ γῆ ἀπέβη εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ θεμελιώδης ρυθμιστὴς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τὸ κριτήριον τῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως. Οὐδέποτε ὅμως εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ κόσμου ἠφανίσθη ὁλοσχερῶς ἡ ἀστικὴ ζωή. Μεγάλαι πόλεις, ὡς ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, συνεκέντρωνον εὐρέα στρώματα κατοίκων καὶ ἐντατικὴν οἰκονομικὴν κίνησιν. Εἰς πεντακοσίας χιλιάδας κατοίκους ὑπελογίζετο ὁ πληθυσμὸς τῆς πρώτης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς. Πλὴν τῶν περιόδων κρίσεως, καθ' ἃς ἐπεκράτουν ἡ ἄκρα πενία καὶ ὁ ὑπέρογκος πλοῦτος, ἡ κοινωνικὴ διάρθρωσις τῶν ἀστικῶν κέντρων, τῆς πρωτευούσης συγκεκριμένως, παρουσίαζε τὸ γνώριμον σχῆμα: ἀριστοκρατία, μέση καὶ κατωτάτη τάξις.

Εἰς τὴν ἀστικὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Βυζαντίου δὲν ὑπάρχουν τὰ χαρακτηριστικὰ ἱεραρχικῆς ὀργανώσεως, ὡς ἐν τῇ Δύσει. Ἡ ἔννοια τῆς εὐγενείας τῆς γεννήσεως εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς Βυζαντινούς. Ἐξηκολούθει βεβαίως ὑφισταμένη ἡ τάξις τῶν συγκλητικῶν, ὑπῆρχεν ἱεραρχία ὅλη τιμητικῶν τίτλων καὶ διακρίσεων, ἀλλ' αἱ ἀξίαι αὗται οὔτε κληρονομικαὶ ἦσαν οὔτε εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καθηλώσουν τὸ ἄτομον ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Περισσότερον δημοκρατικὴ ἢ ἀριστοκρατία τοῦ Βυζαντίου ἦτο ἀξιοκρατική, ἀριστοκρατία ἀνωτάτων λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας, τῆς διοικήσεως καὶ τοῦ στρατοῦ, ἀντλοῦσα τὴν δύναμιν οὐχὶ ἀπὸ τὸν βαθμὸν τῆς εὐγενείας, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας. Αἱ δημόσιαι λειτουργίαι παρεῖχον συχνὰ εἰς αὐτὴν τὰς εὐκαιρίας πλουτισμοῦ, ἡ δὲ ἐνασχόλησις περὶ τοὺς πλουτοπαραγωγικοὺς κλάδους δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς μειωτική.

Τὰ ὅρια τῆς μέσης τάξεως δὲν εἶναι σαφῶς διαγεγραμμένα. Εἰς αὐτὴν βεβαίως ὑπήγοντο, πλὴν τῶν μέσων λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους, οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα καὶ τοὺς παραγωγικοὺς κλάδους, ἔμποροι, βιομήχανοι, ναύκληροι κλπ. Ἡ παρεμβατικὴ καὶ προσ-

τατευτική πολιτική συνέθλιψε πολλάκις την προστατευτικήν ταύτην τάξιν καὶ ἀνέκοψε τὴν ἀνάπτυξίν της εἰς πλουτοκρατικὸν παράγοντα. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε αὕτη ἀνήχθη εἰς δύναμιν κοινωνικὴν καὶ πολιτικήν, ἀπὸ πολλῶν δὲ ἀπόψεων τοῦτο ἀπετέλεσε μειονέκτημα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἴσως δὲ ἡ συμπίεσις τῆς τάξεως ταύτης, διευκολύνουσα τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀριστοκρατίας τῆς γῆς, ἀπέβη ἐκ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου.

Εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις περιλαμβάνονται οἱ ἐργάται ὅλων τῶν κατηγοριῶν καὶ ὁ ἄνεργος πληθυσμός. Πλὴν τῶν οἰκιακῶν ὑπηρεσιῶν, ἔχομεν εἰς τὸ Βυζάντιον μισθοδοτουμένην ἐργατικὴν τάξιν. Εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν σχέσεων ἐργασίας ἡ παλαιὰ ρωμαϊκὴ ἀντίληψις, τροποποιηθεῖσα ἐπὶ τὸ ἀνθρωπιστικώτερον, παραμένει κατὰ βάσιν ἰσχυρά. Ὁ ἐργαζόμενος δὲν δουλεύει τόσον εἰς τὴν ἐργοδοτικὴν τάξιν ὅσον εἰς τὴν κρατικὴν μηχανήν, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ἔσχατος τροχός. Καθ' ὅλου εἰπεῖν, ὁ χαρακτὴρ τῆς οἰκονομίας καὶ ἡ εὐρεῖα χρησιμοποίησις τῶν δούλων δὲν ἠνώησαν τὴν δημιουργίαν μεγάλης ἐργατικῆς τάξεως. Κατὰ συνέπειαν αἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ ἐργοδοτῶν καὶ ἐργαζομένων ἦσαν ἀσθενεῖς, ἡ δὲ βυζαντινὴ νομοθεσία εἶναι ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐξαιρέτως πενιχρά. Μόνον κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην αἱ κινήσεις τῶν μαζῶν λαμβάνουν συγκεκριμένον κοινωνικὸν χαρακτῆρα, ἡ δὲ ὀργάνωσις τῶν ἐργαζομένων τάξεων, ἰδίως τῶν ἐργατῶν θαλάσσης, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πράγματι συντεχνιακὴ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐννοίᾳ τοῦ ὅρου.

Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν κατώρθωσε νὰ ἐξαλείψῃ τὴν δουλείαν. Ἐν τούτοις, ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν χρονικῶς, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων μειοῦται, περιοριζομένης τῆς στρατολογίας των εἰς τὰς τάξεις λαῶν μὴ χριστιανικῶν, καὶ ἡ κατάστασις των καθ' ὅλου βελτιοῦται. Οὕτω θεσπίζεται ὅτι δοῦλος, ἐγκαταλείψας τὸν κύριόν του καὶ ἐνδυόμενος τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἀπέλαυε παραγραφῆς μετὰ παρέλευσιν τριετίας. Ἀξία μνείας εἶναι ὡσαύτως ἡ νεαρὰ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Α', ἡ προστατεύουσα τὸν γάμον τῶν δούλων, τολμηρὰ δὲ ὑπῆρξεν ἐν τούτῳ ἡ πολιτικὴ τοῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἀπηλευθέρωσε πάντας τοὺς γεννηθέντας μὲν ἐλευθέρους, περιελθόντας δὲ εἰς κατάστασιν δουλείας, ἀλλὰ καὶ ἀπηγόρευσε τὴν ἐθελουσίαν δουλείαν, ἐπιθυμῶν «ἐλευθέρων ἄρχειν Ρωμαίων, οὐ μενοῦν ἀνδραπόδων». Κατὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν δούλων γενικώτερον ἐτάχθησαν ἐκπρόσωποι τοῦ πνεύματος καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ὁ Θεόδωρος Στουδίτης (+826).

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς ἄλλας μεγάλας πόλεις ἔχομεν τὸ πλῆθος τῶν πενήτων. Παραλλήλως πρὸς τὰ ἀνάκτορα, ἡ πρωτεύουσα εἶχε νὰ παρουσιάσῃ ἀθλίας συνοικίας μὲ πληθυσμὸν ταραχώδη καὶ πενόμενον. Ὁ Odon de Deuil, ὁ ὁποῖος συνώδευσε τὸν Λουδοβίκον τὸν Ζ' κατὰ τὴν δευτέραν Σταυροφορίαν (1147), θαυμάζει μὲν «τὴν πλουσίαν καὶ περιώνυμον πόλιν, τὴν δόξαν τῶν Ἑλλήνων», μαρτυρεῖ ὅμως ὅτι αἱ ὁδοὶ ἦσαν πλήρεις πτωχῶν, σκοτειναὶ εἰς πολλὰ σημεῖα, τὴν δὲ νύκτα, ὑπὸ τὸ σκότος, διεπράττοντο κλοπαὶ καὶ ἐγκλήματα. Οἱ πένητες καὶ ἐπαῖται περιεφέροντο κυρίως εἰς τοὺς ἐμβόλους, σκεπαστὰς λεωφόρους, ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν ὁποίων προῆλθε τὸ διαλεκτικὸν μπολιάρης, ἐπαίτης.

Ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀστικοῦ βίου καὶ αἱ παρεμβατικαὶ μέθοδοι τοῦ κράτους δὲν ἐπέτρεψαν, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὸν ἀστικὸν παράγοντα νὰ ἀσκήσῃ πρωταρχικὴν ροπήν. Ἡ γῆ παρέσχε προσφορώτερον πεδίον συγκρούσεων καὶ πειρασμῶν. Τὰ μεγάλα ἀγροτικὰ κτήματα ἐμφανίζονται κατὰ τοὺς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς βάσις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως. Οἱ γαιοκτήμονες, ἰδίως εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὑποκαθιστοῦν τὸ κράτος εἰς τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων (αὐτοπραγία) καὶ διατηροῦν ἰδιωτικὰς φρουρὰς, τοὺς βουκελλαρίους. Ἡ συγκέντρωσις τῆς ἰδιοκτησίας ἐπέφερε τὴν ἀπορρόφησιν τῶν μικρῶν γεωργικῶν κλήρων καὶ τῆς τάξεως τῶν ἐλευθέρων καλλιεργητῶν. Ὁ θεσμὸς τῆς δουλοπαροικίας κατακτᾷ διαρκῶς καὶ περισσότερον τὴν ὑπαιθρον.

Ἐν τούτοις ἡ ἀπώλεια τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Συρίας, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀράβων, ἡ ἔλλειψις ἀσφαλείας καὶ τέλος ἡ οἰκονομικὴ κρίσις, ἀνέτρεψαν τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν. Ἡ μεγάλη ἔγγειος ἰδιοκτησία ὑφίσταται βαρύτατον πλῆγμα. Ἡ ἀγροτικὴ πολιτικὴ προσανατολίζεται πρὸς δύο θεμελιώδη σημεῖα τῆς γενικωτέρας πολιτικῆς: πρὸς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν καὶ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐπὶ βάσεων ἐθνικῶν. Μακρὰ πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες, ἀποτελοῦντες κράτος ἐν κράτει, ἦσαν κατὰ κανόνα φορολογικῶς ἀπρόσβλητοι. Ἀφ' ἑτέρου τὴν βάσιν τῆς στρατολογίας ἀπετέλει ὁ ἐλεύθερος καλλιεργητής, τὸν ὁποῖον συνέδεε πρὸς τὴν ἄμυναν τοῦ ἐδάφους ἡ ἀγάπη τῆς γῆς. Κατὰ τὸ νεώτερον δόγμα: aus Bauern machte man Soldaten. Ἡ διπλῆ αὕτη ἐπιδίωξις ἔτρεψε τὸ Κράτος πρὸς τὴν προστασίαν τῆς μικρᾶς ἐλευθέρας ἰδιοκτησίας. Εἰς τοὺς στρατολογουμένους ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ εἰς ἄλλους ἐπήλυδας παρεχωροῦντο κτήματα, τὰ στρατιωτόπια, τὰ ὁποῖα ἀπέδησαν, κατὰ τὸν Ostrogovsky, ἡ causa efficiens τῆς ἀναπτύξεως τάξεως ἐλευθέρων καλλιεργητῶν, παραλλήλως πρὸς τοὺς δουλοπαροίκους.

Ἐκτὸς τῶν καλλιεργητῶν τούτων καὶ τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν τῆς γῆς, ἡ διάρθρωσις τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας περιελάμβανε τοὺς δουλοπαροίκους, τοὺς μισθωτοὺς ἢ δουλευτάς, ἐλευθέρους ἐργάτας, καὶ τοὺς μορτίτας, τοὺς ἀναλαμβάνοντας τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων ἐπιμόρτως, ἐπὶ τῇ καταβολῇ τῆς μορτῆς, ἐτησίου δηλαδὴ δικαιώματος εἰς εἶδος.

Ἡ πολυπληθεστέρα ὅμως τάξις ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν coloni, ἐναπογράφων ἢ δουλοπαροίκων. Κατά τινα ὁρισμόν, ὁ δουλοπάροικος εἶναι ὁ μόνιμος καὶ κληρονομικὸς ἐνοικιαστὴς τῆς γῆς, ὄχι διότι ἐξ ἰδίας βουλήσεως ἐπεδίωξε τοῦτο, ἀλλὰ διότι ἡ προσήλωσις εἰς τὸ ἔδαφος εἶναι δι' αὐτὸν δικαίωμα συγχρόνως καὶ ἀνάγκη». Δὲν εἶναι δηλαδὴ ἁπλῶς δοῦλος, servus, ἀλλὰ servus terrae, δοῦλος τῆς γῆς, ἀναπόσπαστον μέρος αὐτῆς, ἐκεῖνος καὶ τὰ τέκνα του, δουλεύων εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς καλλιεργείας καὶ συγχρόνως προστατευόμενος ὑπ' αὐτῆς. Κατὰ τὰ ἄλλα εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ συνάπτῃ νόμιμον γάμον, ἐπίσης εἰς συγκεκριμένας περιπτώσεις ἀγωγὴν κατὰ τοῦ κυρίου του. Ὁ θεσμὸς τῆς δουλοπαροικίας ὀφείλει τὴν ἑδραίωσιν καὶ τὴν διατήρησιν εἰς τὸ ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπετυγχάνετο ἡ εὐνερεστέρα χρησιμοποίησις ἐργατικῶν χειρῶν καὶ ἑπομένως μεγαλυτέρα ἀπόδοσις, ἀφ' ἑτέρου δέ, παρὰ τὴν ἐπαχθῆ προσήλωσιν πρὸς τὴν γῆν, παρείχετο εἰς τὸν καλλιεργητὴν ἡ μονιμότης καὶ ἡ ἀσφάλεια. Ἡ ἐναρμόνισις τῶν προσωπικῶν καταστάσεων μὲ τὰς οἰκονομικὰς καὶ δημοσιονομικὰς ἀνάγκας καὶ μὲ τὸ γενικώτερον φαινόμενον τῆς μειώσεως τοῦ δημογραφικοῦ παράγοντος ἐδημιούργει κανόνας δικαίου. Ἡ δουλοπαροικία ἐγνώρισεν ἐποχὰς ἰδιαιτέρας ἐπιδόσεως ἢ ὑποχωρήσεως, οὐδέποτε ὅμως ἐξέλιπεν, ὡς ὑπό τινων ἐνομίσθη.

Ἡ αὔξησις τῆς δυνάμεως τῆς ἀριστοκρατίας τῆς γῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἀπορρόφησις τοῦ μικροῦ γεωργικοῦ κλήρου ὠφείλοντο εἰς διαφόρους συντελεστάς. Βεβαίως ἡ οἰκονομικὴ ἀκμὴ καὶ ἡ ἐμπέδωσις τῆς ἀσφαλείας ηὔξανον ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως τὴν ἐπέκτασιν τῶν μεγάλων κτημάτων. Αὕτη ὅμως ἠδύνατο ἐνίοτε νὰ ἔρχεται ὡς συνέπεια ἀπαθλιώσεως τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν, ἕνεκα σιτοδειῶν ἢ ἄλλων καταστροφῶν, ὁπότε οἱ ἀσθενέστεροι ὑπεχώρουν εὐκολώτερον πρὸ τῆς πιέσεως τῶν δυνατῶν. Κατὰ κανόνα ὅμως τὸ φαινόμενον τῆς ἐπικρατήσεως τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας ἔβαινε παραλλήλως μὲ τὴν ἐξασθένησιν τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ μὲ τὴν ἐμφάνισιν κεντροφύγων καὶ διασπαστικῶν τάσεων.

Εἰς ἀδρὰς γραμμὰς ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας ἐν Βυζαντίῳ ἀκολουθεῖ τὴν ἑξῆς πορείαν. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω ὁ 7ος καὶ ὁ 8ος αἰὼν στηρίζουν τὴν διάρθρωσιν τῆς κοινωνίας τῆς ὑπαίθρου ἐπὶ τοῦ μικροῦ κλήρου. Ὁ 9ος αἰὼν παρουσιάζει ἀντίστροφον τάσιν. Ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία βαίνει διαρκῶς ἐνισχυομένη συνεπείᾳ τῆς βελτιώσεως τῆς γενικωτέρας καταστάσεως καὶ τῆς ἐκβάσεως τῶν περὶ εἰκόνων ἐρίδων. Ἡ ἀσκηθεῖσα ὅμως ὑπὸ τῶν Μακεδόνων πολιτικὴ (βλέπε κατωτέρω) ἀνεχαίτισεν ἐνωρίτατα τὰς ἐπεκτατικὰς ταύτας διαθέσεις καὶ προῴσπισε τὸν ἐλεύθερον καλλιεργητήν, τοῦ ὁποίου ἡ τάξις παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἡ σπουδυλικὴ στήλη καὶ ἡ δύναμις τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀφ' ἧς ὅμως ἐγκατελείφθησαν τὰ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς δυναστείας ταύτης εἰσαχθέντα περιοριστικὰ μέτρα τὸ βυζαντινὸν Κράτος ἠκολούθησε τὴν πορείαν πρὸς τὴν μεγάλην ἰδιοκτησίαν τῆς γῆς, ἡ ὁποία παρουσιάζεται σαφεστέρα κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν καὶ κατολήγει εἰς πραγματικὴν φεουδαρχικὴν ἀποσύθεσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων. Τὴν ἐπικράτησιν τῆς μεγάλης γαιοκτησίας διηυκόλυνε τὰ μέγιστα ἡ ἐπελθοῦσα μεταβολὴ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν, ἡ ὁποία ἐστηρίχθη εἰς τὸν θεσμὸν τῆς προνοίας, συνιστάμενον εἰς τὴν παραχώρησιν ἐκτάσεων καὶ χωρίων ὁλοκλήρων ἐναντι στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Τὸ παλαιὸν στρατιωτόπιον ηὐξάνει τὸν κατακερματισμὸν τῆς περιουσίας, ἡ πρόνοια τοὐναντίον τὴν συγκέντρωσιν αὐτῆς.

Μεταξὺ τῶν παραγόντων τούτων τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐπεζήτησαν τὴν ἰσορροπίαν. Ἡ κοινωνικὴ των πολιτική, ὅσον ἀφορᾷ τοὐλάχιστον εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ συνέχειαν καὶ ἑνότητα. Εἰς τὸ νομοθετικὸν ἔργον διάχυτος εὑρίσκεται ἡ ἐτιθυμία πρὸς προστασίαν τῶν πενεστέρων τάξεων καὶ οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς ἐπεμβάσεως ἀναστέλλουσα τὴν πρὸς αὔξησιν τάσιν τῆς οἰκονομικῶς ἀρχούσης τάξεως, ἐρρύθμιζε τὰς σχέσεις τῆς ἐργασίας καὶ ἐμμέσως ἀπέβαινεν ὑπὲρ τῶν ἀδυνάτων. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολον ἐὰν ἡ ἐξουσία, διὰ τῆς ποσεμποδίσεως τῆς ὑπερμέτρου εὐημερίας τῶν ὀλίγων, ἀπέβλεπε πρωτίστως εἰς τὴν ἁρμονικὴν λειτουργίαν τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἢ εἰς τὴν ὑπαγωγὴν πασῶν τούτων εἰς τὸν αὐθυπστικὸν ἔλεγχον καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ Κράτους.

Τὸ διαφέρον τῆς πολιτείας ὑπὲρ τῶν πενεστέρων τάξεων ἐκδηλοῦται ὡσαύτως εἰς τὴν μέριμναν διὰ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς φιλανθρωπίας. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ, ἀρρήκτως συνδεδεμένον μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἰσορροπίαν, παρεῖχεν, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ρώμην, πολλὰ πράγματα. Ὁ παλαιὸς θεσμὸς τῆς εἰς εἶδος εἰσφορᾶς μετηνέχθη εἰς τὸ Βυζάντιον, μέχρι δὲ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου διενέμοντο εἰς τοὺς πτωχοὺς οἱ λεγόμενοι πολιτικοὶ ἄρτοι. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἡ Αἴγυπτος ἐπαυσεν ἀνήκουσα εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν αἱ εἰς σιτηρὰ καὶ ἄρτον διανομαὶ ἐγίνοντο μόνον εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις καὶ ἡ κρατικὴ πολιτικὴ περιωρίζετο εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπαρκείας καὶ τὴν συγκράτησιν τῶν τιμῶν. Πρὸς τοῦτο τὸ Κράτος προέβαινεν εἰς τὴν συγκέντρωσιν μεγάλων ποσοτήτων σιτηρῶν, τὰ ὁποῖα διέθετεν ἐν περιπτώσει ἐλλείψεως. Ἐ-

νίοτε ὅμως ταῦτα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς μέσον δημοσιονομικῆς πολιτικῆς, πρὸς πορισμὸν δηλοδὴ ἐσόδων.

Ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ συνεπληροῦτο διὰ τῶν μεγάλων φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων, ξενώνων, πτωχοκομείων, γηροκομείων, νοσοκομείων καὶ λεπροκομείων. Οἱ αὐτοκράτορες περιέβαλλον μὲ ἰδιαιτέραν στοργὴν τὰ εὐαγῆ ταῦτα καθιδρύματα, ἡ δὲ Ἐκκλησία ἐξόχως συνέβαλλεν εἰς τὸν κλάδον τοῦτον τῆς κοινωνικῆς προνοίας καὶ ἀντιλήψεως.

Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὴν πολιτικὴν ἔναντι τῶν προβλημάτων τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ὅπου, ὡς ἐλέχθη, διαπιστοῦται ἔλλειψις συνεχείας, ἡ ἀγροτικὴ πολιτικὴ ὑπῆρξεν ἔντονος, συνεχὴς καὶ καινοτόμος. Εἰς τὰς μεγάλας περιόδους τοῦ μακροῦ του βίου, τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε τὸ κράτος τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ἐλευθέρων καλλιεργητῶν. Κατὰ τοὺς κρισίμους αἰῶνας τῶν ἀραβικῶν καὶ σλαυοβουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν ἡ μικρὰ ἰδιοκτησία ἀνήχθη τρόπον τινὰ εἰς σύστημα ἀμύνης καὶ ἀντιστάσεως. Δι' ἄλλους λόγους, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ὑψίστης ἀκμῆς, πάλιν ὁ μικρὸς γεωργικὸς κλῆρος ἐθεωρήθη ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν μονὰς τῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας.

Ἰδιαίτατα ἡ πολιτικὴ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ὑπῆρξε πάντοτε ἀκόλουθος πρὸς ἑαυτὴν καὶ λελογισμένη. Ἂν καὶ εἰς τὰς νομοθετικὰς πράξεις ἐξαίρεται ἡ μέριμνα τῆς πολιτείας διὰ τὴν προστασίαν τῶν πενεστέρων τάξεων, εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ ἐνεπνέετο πρωτίστως ἀπὸ κριτήρια πολιτικά. Ἡ συγκέντρωσις τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας εἰς χεῖρας ὀλίγων παρέλυε τὸ ἀπὸ μακροῦ λειτουργοῦν σύστημα τῆς ἀμύνης καὶ καθίστα δυσχερεστέραν τὴν βεβαίωσιν καὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων. Ἀφ' ἑτέρου ἐνισχύουσα τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ἐπιρροὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ μοναστηριακῶν καθιδρυμάτων, ὡς καὶ τὴν τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, ἐδημιούργει ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα οὐσιαστικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία θὰ ἐξειλίσσετο ἐνδεχομένως εἰς ἐπικίνδυνον ἀντίπαλον.

Ἡ πρώτη συγκεκριμένη ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ἔτους 922, ὅτε ἐξεδόθη ἡ περὶ προτιμήσεως Νεαρὰ τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ. Σειρὰ ὅλη συμπληρωματικῶν καὶ τροποποιητικῶν νομοθετημάτων ἔμελλε νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὴν ἀγροτικὴν πολιτικὴν τῶν Μακεδόνων.

Ὁ κεφαλαιώδης θεσμός, τὸν ὁποῖον καθιέρωνεν ἡ Νεαρὰ τοῦ 922, ἦτο ὁ τῆς προτιμήσεως. Συνίστατο δὲ οὗτος εἰς τὴν κατὰ προτίμησιν ὑποχρεωτικὴν πώλησιν, παραχώρησιν πρὸς ἐμφύτευσιν ἢ ἁπλῆν μίσθωσιν πρὸς ὡρισμένα πρόσωπα συνδεόμενα μετὰ τοῦ πωλητοῦ διὰ δεσμῶν συγγενείας, κοινωνίας, ὁλοτελείας ἢ γειτνιάσεως. Ὤφειλον δηλαδὴ οἱ ὁπωσδήποτε ἐκχωροῦντες κτήματα νὰ καλοῦν ὡς ἀγοραστὰς κατὰ σειρὰν προτιμήσεως: α) τοὺς ἐξ ἀδιαιρέτου καὶ ἐπικοίνως διεσπόζοντας καὶ νεμομένους τὸ ἀγροτικὸν τοῦτο κτῆμα συγγενεῖς ἢ συνιδιοκτήτας, β') τοὺς ἰδιοκτήτας γειτνιαζόντων κτημάτων ὑπαγομένων εἰς τὴν αὐτὴν φορολογικὴν περιφέρειαν καὶ γ') τοὺς ὁμόρους. Οἱ κατὰ τὴν ἀνωτέρω τάξιν ἐπίδοξοι ἀγορασταὶ ἠδύναντο ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν νὰ καταβάλουν τὸ παρεχόμενον τίμημα καὶ νὰ ἀναλάβουν τὸ ὑπὸ ἐκτίμησιν κτῆμα. Ἀπὸ ἀπόψεως νομικῆς ὁ θεσμὸς οὗτος ἀπετέλει περιορισμὸν τῆς κατὰ βούλησιν διαθέσεως τῆς ἰδιοκτησίας, ἀπὸ ἀπόψεως δὲ κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς συνέβαλλεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας, περιοριζομένης τῆς δυνατότητος τῶν ἰσχυρῶν προσώπων (δυνατῶν) νὰ ἀποκτοῦν ἐλευθέρως ἐγγείους κτήσεις.

Ὁ φοβερὸς λιμὸς τοῦ ἔτους 928 καὶ αἱ ἐπακολουθήσασαι ἐν τῇ ὑπαίθρῳ ἀνατροπαὶ κατέστησαν ἀναγκαίαν τὴν ἔκδοσιν δευτέρας Νεαρᾶς τὸ 934. Τὸ νεώτερον τοῦτο νομοθέτημα ἀπηγόρευεν εἰς πάντας τοὺς περιφανεῖς νὰ ἀποκτοῦν, ἀμέσως ἢ διὰ παρενθέτου προσώπου, δι' ἀγορᾶς, δωρεᾶς, κληροδοσίας ἢ κατ' ἄλλον οἱονδήποτε τρόπον ἀγροτικὰ κτήματα, τῆς τοιαύτης προσκτήσεως λογιζομένης ὡς ἀκύρου, τοῦ δὲ κτήματος μετὰ τῆς τυχούσης καλλιεργείας ἀποδιδομένου ἄνευ ἀποζημιώσεώς τινος εἰς τὸν παλαιὸν ἰδιοκτήτην ἢ τοὺς συγγενεῖς του ἤ, τούτων μὴ ὑπαρχόντων, εἰς τοὺς οἰκήτορας τῶν κτημάτων. Διὰ τῆς αὐτῆς Νεαρᾶς ὅσοι ἐκ τῶν περιφανῶν τούτων εἶχαν ἀποκτήσει ἀπὸ τοῦ 928 καὶ ἐφεξῆς ἀγροτικὰς κτήσεις ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀποδώσουν αὐτὰς πρὸς τοὺς πρώτους ἰδιοκτήτας ἢ τοὺς συγγενεῖς ἢ καὶ ἁπλῶς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν αὐτὴν φορολογικὴν περιφέρειαν λαμβάνοντες τὸ τίμημα μετὰ τῶν δαπανῶν καλλιεργείας. Ἄνευ ὑδεμιᾶς ἀποζημιώσεως ἀνελαμβάνοντο τὰ κτήματα τὰ δι' ἐξωνομικῶν μεθόδων (δωρεῶν, κληροδοσιῶν κλπ.) μεταδιδασθέντα ὡς καὶ τὰ ἀγορασθέντα ἀντὶ εὐτελοῦς τιμήματος. Τὸ νομοθέτημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν κοινωνικῶν ἀνατροπῶν, συνεπληρώθη καὶ ἐτροποποιήθη διὰ τῶν Νεαρῶν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὸ 947 καὶ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ τὸ 967.

Νέαν φάσιν εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Μακεδόνων κατὰ τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας ἐγκαινιάζει ἡ πολιτικὴ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β'. Αἱ μεγάλαι ἐπαναστάσεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατέστησαν ἐπιτακτικὴν τὴν λῆψιν σκληροτέρων μέτρων. Ἡ Νεαρὰ τοῦ 996 ἐπανέφερε τὸ ὅλον θέμα τῆς ἐκποιήσεως τῶν κτημάτων τῶν πενεστέρων καλλιεργητῶν. Διὰ μὲν τὰς δικαιοπραξίας τὰς τελεσθείσας πρὸ τοῦ ἔτους 922, παραμενούσας ἐγκύρους, ἐθέσπισε τὴν ἀναθεώρησιν τῶν ἐγγράφων καὶ τῶν τίτλων ἰδιοκτησίας. Τὰς δὲ συμβάσεις τὰς συναφθείσας μεταξὺ δυνατῶν καὶ πενήτων μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐθεώρησε συλλήβδην ὡς ἀκύρους καὶ ἐπέβαλε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν κτημάτων ἄνευ καταβολῆς τοῦ τιμήματος ἢ τῶν καλλιεργητικῶν καὶ παραγωγικῶν δαπανῶν. Ὅσον ἀφορᾷ συγκεκριμένως εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ἐπειδὴ πολλοὶ κάτοικοι τῶν χωρίων ἔκτισαν εἰς τὰ κτήματά των ἐκκλησίας, εἰς τὰς ὁποίας γενόμενοι δραδύτεροι μοναχοὶ προσήλωσαν τὸν γεωργικόν των κλῆρον, μετὰ δὲ τὸν θάνατόν των ἀπηρτίσθησαν ἐκ τούτων μοναστήρια, περιελθόντα εἰς τοὺς κατὰ τόπους ἀρχιερεῖς καὶ παραχωρηθέντα εἰς δυνατούς, ἡ Νεαρὰ ὁρίζει ὅτι τὰ εὐκτήρια ταῦτα ἀποδίδονται εἰς τοὺς πένητας χωρίτας τῆς Ἐκκλησίας διατηρούσης τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν. Δὲν ἀποκλείεται ἡ τοιαύτη ροπὴ πρὸς ἀφιερώσεις νὰ ὀφείλεται εἰς τὰς ἐσχατολογικὰς προρρήσεις τῶν χρόνων ἐκείνων.

Πλὴν ὅμως τῆς Νεαρᾶς τοῦ 996, ὁ Βασίλειος ὁ Β' εἰσήγαγε κατὰ τὸ ἔτος 1002, τὸν θεσμὸν τοῦ ἀλληλεγγύου. Συνίστατο δὲ οὗτος εἰς μέτρον δημοσιονομικῆς πολιτικῆς, ὑποχρεοῦν τοὺς δυνατοὺς νὰ καταβάλλουν τοὺς φόρους τῶν ταπεινῶν καλλιεργητῶν τῶν εὑρισκομένων ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ πράξουν τοῦτο. Τὸ ἐπαχθὲς τοῦτο φορολογικὸν ἐφεύρημα συνετέλει εἰς τὴν ἀποκατάστασιν ποιᾶς τινος ἰσορροπίας τῶν τάξεων, ἐξυπηρέτει τὰ δημόσια οἰκονομικὰ καὶ συγχρόνως περιώριζε τὴν δύναμιν τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων.

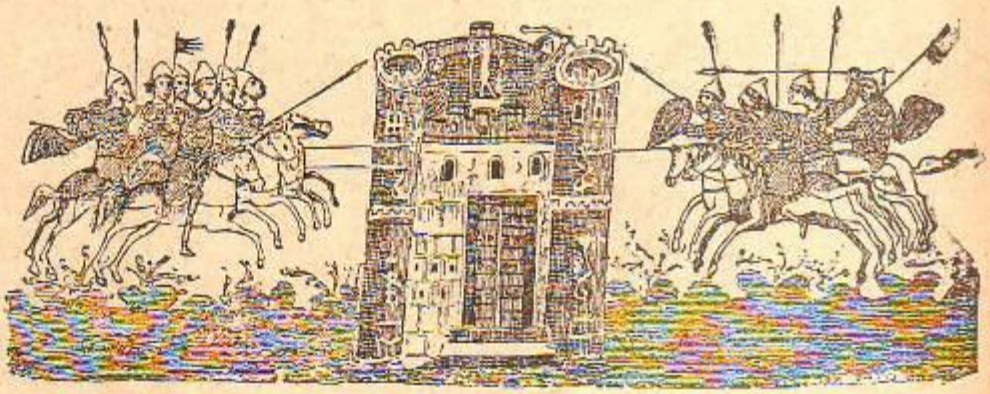

Βυζαντινοὶ ἱππεῖς ἐπιτιθέμενοι κατὰ φρουρίου. ('Εκ βυζαντινοῦ χειρογράφου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων).

Τὸ ἀλληλέγγυον κατηργήθη ἐπὶ Ρωμανοῦ τοῦ Γ' (1028—1034), κατὰ τὸν τρόπον δὲ τοῦτον ἔληξεν ὁ πείσμων ἀγών, τὸν ὁποῖον οἱ αὐτοκράτορες τῆς μακεδονικῆς δυναστείας διεξήγαγον κατὰ τῆς μεγάλης ἐγγείου κτήσεως. Ἀπὸ τοῦ 922 μέχρι τοῦ 1025, διὰ τῶν ἐκτάκτων μέτρων του, τὸ κράτος κατώρθωσε νὰ ἀνακόψῃ τὴν τάσιν πρὸς δημιουργίαν μεγάλων ἀγροτικῶν κτημάτων καὶ νὰ περιστείλῃ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἀριστοκρατίας τῆς γῆς. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἐξέλιπον οἱ Λεκαπηνοὶ καὶ οἱ Βασίλειοι, ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία διεξεδίκησε τὰ δικαιώματά της. Τὴν ἐσωτερικὴν κρίσιν τοῦ 11ου αἰῶνος χαρακτηρίζει σαφῶς ἡ πάλη μεταξὺ τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ κόμματος, μεταξὺ τῶν γαιοκτημόνων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἄνοδος τῶν Κομνηνῶν συμβολίζει τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀριστοκρατίας τῆς γῆς.

Θ'. Ἡ πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία μιᾶς πνευματικῆς ἐκφράσεως, ἑνὸς πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας, εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν, συναντῶμεν σήμερον ἀκόμη βαθεῖα μνημεῖα τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης, λείψανα ὁδικῶν δικτύων, ὑδραγωγεῖα, λατρευτικὰς καὶ ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς. Ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς τῶν πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων δυσκόλως θὰ ἀνεύρῃ εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Ἀνατολῆς μνημεῖα τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως φέροντα τὴν χαρακτηριστικὴν σφραγῖδα τῆς ρωμαϊκῆς νοοτροπίας. Καὶ ἐὰν ἐξ ὧν συναντήσῃ ἱστορικὰ ἔργα ἢ ἱστορικὰ ποιήματα, γραφέντα εἰς τὴν λατινικήν, δὲν θὰ δυσκολευθῇ νὰ διαπιστώσῃ ὅτι ὑπὸ τὸ λατινικὸν περίβλημα κρύπτονται νοῦς καὶ καρδία ἄσχετοι πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα καὶ τὴν ρωμαϊκὴν ψυχικὴν ἰδιοσυστασίαν. Κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς ἐν Ἀνατολῇ κυριαρχίας της, ἡ Ρώμη ἔμεινε πνευματικῶς ἄφωνος. Αἱ πνευματικαὶ καθ' ὅλου ἐκδηλώσεις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ

Κράτους ἐκφεύγουν τῶν σωματικῶν πλασιῶν καὶ συνάπτονται πρὸς ἄλλας σφαίρας ἐνεργειῶν καὶ ἐπιδράσεων.

Τὸ Βυζάντιον συνεχίζει τὴν παλαιὰν παράδοσιν τῶν μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνων, καθ' ἣν ἡ κοινότης τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοσμοθεωρίας ὑπῆρξε τὸ κριτήριον τῆς διαφοροποιήσεως Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Ὡς παρετήρησε τελευταίως ὁ Norman Baynes, «μολονότι ὁ Ἕλλην ἀπέβαλε τὸ ἑλληνικόν του ὄνομα, προσεκολλήθη μὲ ἀδιάλλακτον νοημοσύνην εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς διαφορᾶς μεταξὺ Ἕλληνος καὶ βαρβάρου, τὴν ὁποίαν καθιέρωσεν ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχή — τὴν συναδέλφωσιν μιᾶς Kulturgemeinschaft (πολιτιστικῆς κοινότητος), ἡ ὁποία ἐστηρίζετο ἐπὶ μιᾶς Weltanschauung (ἑνατενίσεως τοῦ κόσμου) καὶ μιᾶς θρησκείας». Εἰς μάτην ἡ Ρώμη ἠγωνίσθη νὰ ἀποσείσῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς: Iam primdem in Tiberim Syrus defluxit Orontes (ἤδη εἰς τὸν Τίβεριν ἐχύθη ὁ Σύρος Ὀρόντης: Ἰουβενάλης). Εἰς μάτην ὁ Χριστιανισμὸς τῶν πρώτων αἰώνων προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὰ πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως. Χριστιανισμὸς καὶ Ρώμη ἀπέβησαν πρωταρχικοὶ παράγοντες ἐξελληνισμοῦ καὶ δημιουργίας μιᾶς Kulturgemeinschaft καὶ μιᾶς Weltanschauung, στηριζομένων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως.

Οὐδεμία πνευματικὴ ἐκδήλωσις δύναται νὰ διασωτίσῃ προσφυέστερον τὸ «ἑλληνικὸν κατόρθωμα» ὅσον ἡ ἐπικράτησις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Καθ' ὃν τρόπον αἱ ἑλληνιστικαὶ μοναρχίαι παρεσκεύασαν τὴν ἄνοδον τῆς Ρώμης, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ κοινή, ἀπηλλαγμένη τῶν διαλεκτικῶν καὶ τοπικιστικῶν τάσεων καὶ συμβολίζουσα τὴν αὐτοκρατορίαν, παρέσχεν εἰς τὸν κόσμον πλῆρες καὶ λεπτὸν ὄργανον ἐπικοινωνίας, φορέα ἰδεῶν, παράγοντα συνθέσεως καὶ συγκροτισμοῦ. Πρὸς αὐτὴν πρώτην οἱ Ρωμαῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκρίνουν παραχωρήσεις. Ἐνωρίτατα εἰσήγαγον τὸν κανόνα τῶν διγλώσσων κειμένων καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ ἡ δευτέρα ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ Κράτους: «Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς· οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων». Δίγλωσσος εἶναι μία τῶν σπουδαιοτέρων ἐπιγραφῶν τῆς ῥωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος, αἱ Res Gestae Divi Augusti, τὸ Monumentum Ancyranum. Ἀνώτατος λειτουργός, ὁ magister epistolarum graecarum, ἦτο ἐντεταλμένος εἰς τὴν σύνταξιν τῶν κειμένων τούτων. Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἑλληνικὴ θὰ κατακτήσῃ ὅλας τὰς δημοσίας ἐκδηλώσεις: τὸ 397 εἰς τὰ δικαστήρια, τὸ 439 εἰς τὰς διαθήκας. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς θὰ ἀναγκασθῇ νὰ ἐγκαταλείψῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τμῆμα τῆς Νομοθεσίας, τοῦ τιμιωτέρου τούτου δημιουργήματος τῶν Ρωμαίων. Θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι «οὐ τῇ πατρίῳ φωνῇ (ἐννοεῖ τὴν λατινικήν) τὸν νόμον συνεγράψαμεν, ἀλλὰ ταύτῃ δὴ τῇ κοινῇ τε καὶ Ἑλλάδι ὥστε ἅπασιν αὐτὸν εἶναι γνώριμον διὰ τὸ πρόχειρον τῆς ἑρμηνείας». Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων μέχρι τῆς Ἁλώσεως «ἡ ἑλληνικὴ ἔμεινεν ὡς ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ κράτει γλῶσσα, σύρουσα μεθ' ἑαυτῆς πρὸς τὰ πρόσω, δίκην ὄγκων πετρωδῶν φερομένων ὑπὸ τῶν μεγάλων χιονοστιβάδων,» τὸ πλῆθος τῶν ῥωμαϊκῶν τιμητικῶν προσωνυμιῶν» (Hertzberg), ὁδιανοήτων κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς διαδόχους τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου!

Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξεν ὁ μοναδικὸς χῶρος ἑλληνικῆς παιδείας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Ἡ ἐγκύκλιος καὶ ἡ ἀνωτέρα παίδευσις περιελάμβανον τὴν μελέτην τῆς Γραμματικῆς καὶ τῆς Γεωμετρίας, τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Ῥητορικῆς, τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν. Οἱ Ἕλληνες τῶν μέσων αἰώνων οὐδέποτε ἐλησμόνησαν τὸν Πλάτωνα, ὁ δὲ Ὅμηρος ἠξιοῦτο ὅλως ἰδιαιτέρας τιμῆς. Εἰς τὴν ἀβρὰν κοινωνίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ στίχοι του ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπικαίρως. Ὁ Ψελλὸς διηγεῖται ἐπεισόδιον ἀναφερόμενον εἰς τὴν διάσημον Σκλήρσιναν, εὐνουμένην τοῦ Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου. Ἡ ἐμφάνισις αὐτῆς μετὰ τῶν βασιλισσῶν Ζωῆς καὶ Θεοδώρας εἰς δημοσίαν πομπὴν εἶχε προκαλέσει τὴν κατάπληξιν τοῦ πλήθους. Αἴφνης ἠκούσθησαν αἱ πρῶται λέξεις τῶν γνωστῶν ὁμηρικῶν στίχων:

Οὐ νέμεσις Τρῶας καὶ ἐὐκνήμιδας Ἀχαιοὺς
τοιήδ' ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν.

Ὡς παρετήρησεν ὁ Bury, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Ὅμηρος ἦτο τόσον οἰκεῖος εἰς τὰς λογίας τάξεις τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας ὅσον ὁ Σαίκσπηρ εἰς τὰς ἐπιλέκτους τάξεις τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους.

Ἡ Τέχνη εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικῶν καὶ πρωτοτύπων δημιουργημάτων τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος, ἡ μονιμωτέρα καὶ λαμπροτέρα προσφορά του εἰς τὰ ἀνθρώπινα πνευματικὰ ἐπιτεύγματα. Παλαιὰν καὶ ἐπίμαχον εἶναι τὸ ζήτημα τῆς γενέσεως καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς βυζαντινῆς Τέχνης. Ὁ Ἰωσὴφ Strzygowski πρὸ πολλοῦ εἶχε διατυπώσει τὴν πρώτην του θεωρίαν, καθ' ἣν «παράμοιον ρόλον πρὸς ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ἔπαιξεν ἡ Ἑλλὰς διὰ τὴν Ἀρχαιότητα, ἔπαιξε καὶ τὸ Ἰρὰν διὰ τὸν γεννώμενον χριστιανικὸν κόσμον». Ἐστράφη ἀκολούθως πρὸς τὴν Ἀρμενίαν, διὰ νὰ ἀναζητήσῃ τὰ ἀπώτερα πρότυπα. Νεώτεροι ἐν τούτοις ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ἡ παλαιοτέρα χριστιανικὴ τέχνη ὡρμήθη ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικήν, εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθησαν στοιχεῖα ῥωμαϊκὰ συριακὰ ἢ ἰρανικά. Καὶ εἰς τὸν κλάδον τοῦτον τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος ἀναγνωρίσθη ἡ πρωταρχικὴ συμβολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς Ἀνατολῆς ὡς χώρου συγχωνεύσεως καὶ συνθέσεως καλλιτεχνικῶν ῥευμάτων.

Μέχρι πρὸ ὀλίγου καιροῦ ὁ δρὸς Βυζαντινὴ Φιλοσοφία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκληφθῇ ὡς τολμηρὰ παραδοξολογία. Ἡ ἄγνοια τῶν πραγμάτων καὶ ἡ προκατάληψις τῶν ἐρευνητῶν συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῇ ἡ γνώμη ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ καθ' ὅλου φιλοσοφικὴ παραγωγὴ εἶναι ὁμοιόμορφος μᾶζα ἄνευ ἐσωτερικῆς διαβρώσεως καὶ ποικιλίας. Τὴν ἐντύπωσιν ταύτην παρέχει ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν αὐτὴν μακρόθεν ἢ ἀπὸ μιᾶς μόνης σκοπιᾶς. «Ἐμφανίζεται τοὐναντίον ἐξόχως ποικίλη καὶ διάφορος εἰς ἐκείνον, ὁ ὁποῖος τὴν ἀντιμετωπίζει ἐκ τοῦ πλησίον καὶ τοποθετούμενος εἰς τὴν ἰδίαν σκοπιὰν ἑνὸς ἑκάστου φιλοσόφου. Καθίσταται ἐπίσης προφανὲς ὅτι ἡ ὁμαλὴ ἀνέλιξις διεποιμένη ἀπὸ ἐσωτερικήν τινα ἀνάγκην, κατηύθυνε τὴν φιλοσοφικὴν θεώρησιν ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ νεωτέρα σκέψις, ἡ ὁποία ἀποδίδει τὴν ἀρχήν της εἰς ἐπανάστασιν καὶ καθορίζει ἑαυτὴν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Μεσαίωνα, εἰς τὴν πραγματικότητα ὀφείλει τὴν προέλευσίν της εἰς τὴν παλαιοτέραν φιλοσοφικὴν θεώρησιν καί, ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἐξεταζομένη, εἶναι ἡ ὁμαλὴ συνέπεια καὶ ἁπλῆ ἐκείνης προέκτασις» (E. Gilson).

Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν τοῦ Βυζαντίου ματαίως θὰ ἀναζητήσωμεν τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν αὐστηρὰν ἀνέλιξιν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν τῆς Δύσεως. Ἐπίσης ἡ ὁμαλὴ ἐξέλιξίς της καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐπίδρασίς της εἰς νεώτερα φιλοσοφήματα σπορᾶδικῶς μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθοῦν, διότι ἡ ἰδιαία πτῶσις τοῦ Βυζαντίου ἐπέφερε καὶ τὴν ἀπότομον πτῶσιν τοῦ ἐπιπέδου τῆς γνώσεως καὶ τῆς σκέψεως.

Ἀπὸ ἀπόψεως πηγῶν, ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία ἔχει τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι στηρίζεται ἐπὶ τῆς μελέτης ὅλων τῶν ἀρχαίων σχολῶν καὶ ῥευμάτων. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον οἱ ὁρίζοντες τῶν πηγῶν τῆς γνώσεως δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ φιλοσόφημα μόνον τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπὸ δὲ τοῦ 11ου αἰῶνος ὁ Πλάτων καὶ ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία συνυπῆρχαν ἐν πλήρει ἰσοτιμίᾳ. Ἐὰν ὅμως ὁ ὁρίζων τῶν ἀρχαίων προτύπων εἶναι εὐρύτερος εἰς τὸ Βυζάντιον, τοὐναντίον ἡ βυζαντινὴ διανόησις δὲν προήχθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σύνθεσιν ὅσον προήχθη ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Καὶ εἰς τὰς δύο πνευματικὰς σφαίρας τοῦ μεσαιωνικοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἡ φιλοσοφία, τοὐλάχιστον πρὸ τοῦ 14ου αἰῶνος, εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μὲ τὴν θεολογίαν, τὴν ὁποίαν ὑπηρετεῖ. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ Βυζάντιον δὲν ἐδέχθη τὴν λογικὴν σκέψιν ὡς ὄργανον τελείας γνώσεως καὶ ὅτι «ἡ οὐσία τῆς ἀνατολικῆς θεολογίας, ἐν σχέσει πρὸς τὴν δυτικήν, συνίσταται εἰς τὸ ὅτι, διὰ τὴν νοῆσιν τοῦ Θεοῦ, δέχεται μόνον τὴν μυστικὴν καὶ νοητικὴν μέθοδον, ἀρνουμένη τὴν μέθοδον τὴν λογικήν» (Kourganov). Τὸ πρᾶγμα ἔσχε τεραστίαν σημασίαν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς βυζαντινῆς διανοήσεως, ἡ ὁποία οὕτω δὲν ἠδυνήθη νὰ παράσχῃ σύνθεσιν ἀνάλογον πρὸς τὸ λογικὸν οἰκοδόμημα τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἀκμῆς εἶναι ὁ 4ος καὶ ὁ 5ος αἰών. Δεσπόζων χαρακτὴρ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς νεοπλατωνικῆς σκέψεως. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς κινήσεως ταύτης, εἴτε προσπαθοῦν νὰ συμβιβάσουν τὸν Χριστιανισμὸν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλωτίνου, εἴτε ἀποορίπτουν τὸν Χριστιανισμόν, διότι δὲν συμβιβάζεται πρὸς αὐτήν, στρέφονται πάντως καὶ ἐξαρτῶνται ἀπολύτως ἀπὸ τὴν νεοπλατωνικὴν θεώρησιν. Ἡ ἐνδιαφέρουσα μορφὴ τοῦ Συνεσίου, φιλοσόφου καὶ ἀγωνιστοῦ, τὸ ἔργον τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ὁ ἐπίσκοπος Ἐμέσης Νεμέσιος, τοῦ ὁποίου τὰ συγγράμματα ἐθαύμασαν μέχρι τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου, ὁ Αἰνείας ὁ Γαζαῖος, κινοῦνται ἐλευθέρως εἰς τὰ φιλοσοφήματα τοῦ Πλωτίνου καὶ τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὴν μέσην βυζαντινὴν περίοδον, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις λαμβάνει τὴν ἰδιότυπον μορφήν της. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός (γεννηθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ ἀποθανὼν πρὸ τοῦ 754) θεωρεῖται ὡς ὁ κυριώτερος ῥυθμιστὴς τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Ἡ μεγάλη πνευματικὴ κρίσις τῆς Εἰκονομαχίας ἀνέκοψε τὴν ὁμαλὴν ἀνέλιξιν τῆς διανοήσεως καὶ ἐδημιούργησε χάσμα αἰώνων. Πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν 11ον αἰῶνα, διὰ νὰ ἴδωμεν ἀνασυνδεομένην τὴν παλαιὰν φιλοσοφικὴν παράδοσιν. Δύο προσωπικότητες δεσπόζουν τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης ἀναγεννήσεως: ὁ Συμεὼν ὁ νέος θεολόγος καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ψελλός. Ὁ πρῶτος ἀντιπροσωπεύει τὸν μυστικισμὸν καὶ εἰς τὸ ἔργον του ὑπάρχουν σωτειναὶ ἐξάρσεις ἀντάξιαι τοῦ μυστικισμοῦ τοῦ Eckhart καὶ τοῦ Rilke. Ὁ Ψελλὸς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Βεβαίως, ὡς γνήσιος Βυζαντινός, ἐτρέπη πρὸς τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν συναγωγὴν καὶ πρὸς ἐρευνητικὰς πραγματείας, ἀλλ' ἡ οἰκουμενικότης τῆς παιδεύσεώς του, τὸ πολυσχιδὲς ἔργον του, ἡ διδακτικὴ του ὁρᾶσις ὡς «ὑπάτου τῶν φιλοσόφων» καθιστοῦν αὐτὸν πρόδρομον καὶ εἰσηγητὴν νέας περιόδου. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξορθῇ ἡ πρὸς τὸν Πλάτωνα προσήλωσις καὶ ποιά τις ἐλευθερία περὶ τὸ διαναοεῖσθαι. Εἰς ἐπιτιμήσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐλευθεριότητα τῆς σκέψεως, ὁ Ψελλὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπαντήσῃ: «Ἐμὸς ὁ Πλάτων, ἁγιώτατε καὶ σοφώτατε, ἐμός, ὦ γῆ καὶ ἥλιε...» ἢ «τὸ γὰρ συλλογίζεσθαι, ὀδελφέ, οὔτε δόγμα ἐστὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀλλότριον, οὔτε θέσις τις τῶν κατὰ φιλοσοφίαν παράδοξος, ἀλλ' ἢ μόνον ὄργανον ἀληθείας καὶ ζη-

τουμένου πράγματος εὕρεσις». Τοιοῦτοι στοχασμοὶ ἐμφανίζουν τολμηρὰς πλευρὰς καὶ νέας ἀπόψεις τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ψελλοῦ, Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, ἂν καὶ πτωχότερος εἰς παραγωγήν, εἶχεν ἀσφαλῶς μεγαλυτέραν φιλοσοφικὴν διάθεσιν. Ἐνῶ δὲ διὰ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Βλεμμύδου (1197 ἢ 1198—περίπου 1272) καὶ ἄλλων ἐρευνητῶν ἐκαλλιεργήθη ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ μορφὴ τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος, περὶ τὸ κίνημα τῶν Ἡσυχαστῶν ἐμφανίζεται εἰλικρινέστερα φιλοσοφικὴ διάθεσις καὶ τίθενται ἀντιμέτωποι ἡ νηφάλιος ὀρθολογιστικὴ σκέψις καὶ ἡ μυστικοπαθὴς καὶ μυστικιστικὴ θεώρησις. Ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα μορφὴ τοῦ ἀγῶνος τούτου. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ βίου του τὸ Βυζάντιον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ φιλοσοφικὸν ὄργασμὸν πολλοῦ λόγου ἄξιον, στρεφόμενον περὶ τὴν μελέτην καὶ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς πλατωνικῆς καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Καθολικὸς ἐκπρόσωπος τῆς τελευταίας ταύτης ἀναλαμπῆς, ὑπερβαίνων τὸ μέτρον τῆς ἐποχῆς του, εἶναι ὁ Γεώργιος Πλήθων Γεμιστὸς, ὁ ἰσχυρὸς τῶν Βυζαντινῶν, ὁ πρῶτος τῶν Νεοελλήνων.

Θὰ ἦτο ἐν τούτοις ἀνεπαρκὴς ἡ κρίσις ἐὰν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν λογίαν παράδοσιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Τὸ Βυζάντιον ἐβουνήθη βαθύτατα ἀπὸ ρεύματα ἰδεῶν καὶ πνευματικὰς συγκρούσεις, αἱ ὁποῖαι, ἐκπορευόμεναι ἀπὸ τὰς θεωρητικὰς ἀρχάς, κατέκτησαν εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα καὶ προεκάλεσαν καθολικωτέρας κινήσεις. Αἱ χριστολογικαὶ ἀντιθέσεις, ἡ Εἰκονομαχία, ὁ χριστιανικὸς δυϊσμός, ἐμφανιζόμενος ὑπὸ τὰς μορφὰς τοῦ Παυλικιανισμοῦ καὶ τοῦ Βογομιλισμοῦ, καὶ τέλος ἡ ἡσυχαστικὴ θεωρία, μαρτυροῦν περὶ ἰδιαζούσης φιλοσοφικῆς διαθέσεως. Εἰς τὰ καθολικώτερα ταῦτα ρεύματα ἐκδηλοῦται εἰλικρινέστερον ἡ τραγῳδία τῆς βυζαντινῆς σκέψεως, ταλαντευομένης μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν καὶ ἑλληνικῶν ροπῶν καὶ διαρκῶς κατατεινούσης πρὸς τὴν διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κάθαρσιν καὶ ὁλοκλήρωσιν.

Ἡ βυζαντινὴ φιλολογία παρουσιάζει πλοῦτον μορφῶν. Ἐὰν δὲν κερδίζῃ εἰς βάθος, κερδίζει πάντως εἰς ἔκτασιν καὶ εἰς συνέχειαν. «Τὸ Βυζάντιον, λέγει ὁ Steven Runcimon, παρήγαγεν ἐλάχιστα ἀθάνατα ἀριστουργήματα, δύναται ὅμως νὰ καυχηθῇ διὰ τὴν μακρὰν σειρὰν συγγραφέων εὐφυῶν καὶ εὐστρόφων, πολὺ περισσοτέρων παρὰ εἰς οἱανδήποτε ἄλλην χώραν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν». Μετὰ ζήλου προσηλώθη εἰς τὰ πρότυπα τῆς ἑλληνικῆς Γραμματείας. Οὐδέποτε ὅμως πατρικὴ κληρονομιὰ κατέπνιξε τόσον πολὺ τὴν δημιουργικὴν ἱκανότητα ἑνὸς λαοῦ. Ἡ καταθλιπτικὴ δουλεία τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφὴν καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν. Ἡ βυζαντινὴ φιλολογία ἀπηρνήθη τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν, διὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ γλωσσικὸν ὄργανον πεπαλαιωμένον καὶ δύσκαμπτον· ἀπηρνήθη τὴν κυριωτέραν πηγὴν τῆς πραγματικῆς δημιουργίας, διὰ νὰ συνθέλῃ διὰ τοῦ συροετοῦ τῶν ἀπηρχαιωμένων λέξεων καὶ τῶν σκολιῶν συντακτικῶν τεχνασμάτων τὴν πραγματικὴν δημιουργικήν του πνοήν. Διὰ τοῦτο ἡ λογίας προελεύσεως Γραμματεία, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν περισπούδαστον καὶ ἀνελλιπῆ σειρὰν τῶν Ἱστορικῶν καὶ τινα ἄλλα ἔργα τῶν τελευταίων ἰδίως αἰώνων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει πράγματι ἀνάτασις πνεύματος καὶ ψυχῆς, ἐλάχιστα δημιουργήματα λογοτεχνικῶς ἀξιόλογα ἔχει νὰ παρουσιάσῃ. Κινεῖται ὁλόκληρος ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαίρας τῆς ἑλληνιστικῆς τεχνοτροπίας. Βεβαίως ἡ λογία ποίησις παρέσχεν ἐκλεκτὰ δείγματα ἐπιμεμελημένης συνθέσεως καὶ μορφῆς, περίτεχνα καλλιτεχνήματα, ἐστερημένα ὅμως γενναιοτέρων νοημάτων καὶ πραγματικῆς ποιητικῆς ἐξάρσεως.

Ἔμεινεν ὅμως τῷ ὄντι «ποιητικὰ ἄφωνο» τὸ Βυζάντιον; Θὰ εἶχε μείνει «ποιητικὰ ἄφωνο» τὸ Βυζάντιον ἐὰν εἶχον μόνον διασωθῇ τὰ ψυχρὰ ποιήματα τοῦ Γεωργίου τοῦ Πισίδου, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γεωμέτρου, τοῦ Χριστοφόρου τοῦ Μυτιληναίου, τοῦ Γεωργίου τοῦ Χαστοφύλακος, ἐὰν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἠκολούθει τὸν ρυθμὸν τῶν ἀρχαϊκῶν ὕμνων τοῦ Συνεσίου:

Πολυήρατε κύδιμε,
σὲ μάκαρ γόνε παρθένου,
ὑμνῶ, Σολυμηΐδος...

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν λογίαν ποίησιν καὶ τὴν λογίαν γενικώτερον λογοτεχνίαν, ἡ βυζαντινὴ ἔμπνευσις, καταλύουσα τοὺς κλοιοὺς τῆς ἑλληνιστικῆς παραδόσεως, ἀνεζήτησεν ἄλλας μορφὰς ἐκφράσεως τοῦ παλμοῦ καὶ τῆς ἀνωτέρας πνοῆς της. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις περιέλαβε τὰ συναισθήματα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς τουφερότητος, τὰ ὁποῖα ἡ ἀσκητικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἐκδηλωθοῦν κατὰ τρόπον διάφορον, καὶ ἀνεδείχθη εἰς ποίησιν πραγματικήν, πηγαίαν καὶ ἐμπνευσμένην. Ἡ βαρεῖα φωνὴ τοῦ Ρωμανοῦ διακοίνεται ἐν τῷ μέσῳ τῶν φωνῶν, αἱ ὁποῖαι δοξολογοῦν τὸν Κύριον. Ὁ στίχος του, λιτός, ἄλλοτε βραδὺς καὶ ἄλλοτε εὔστροφος, ἀγέρωχος πάντοτε καὶ μεστὸς ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων, ἐνθυμίζει πότε τὸν Πίνδαρον καὶ πότε τὸν Κάλβον

Πειραταὶ καὶ χειμώνων τοὺς κλύδωνας
παρορῶντες οἱ χρήματα στέργοντες,
τῶν κυμάτων τὸ γαῦρον θεώμενοι,
δειλιῶσιν, ἀλλ' ὅμως οὐ φεύγουσιν·
ἐλπὶς γὰρ τούτου ἑλκουσα,
κἂν πνιγμὸς ἀπειλήσῃ,
οὐ καταπλήττει...

Ἀπειλαὶ ἐπαχθεῖς
καὶ σεισμοὶ συνεχεῖς
συνετάραξαν γῆν μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ·
καὶ ἐφυγάδευσαν
καὶ τῶν πολεμίων
κτύποι ἐπάλληλοι καὶ τὴν θάλασσαν...

Ἐνῶ δὲ εἰς τὴν πολυτελῆ καὶ κομψὴν αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου ἡ Λογοτεχνία κατασκευάζει μετὰ μόχθου ἐπὶ τοῦ χάρτου τὰ περίτεχνα ἐπιγράμματα, τὰς ὀλυάρους ἐπιστολὰς καὶ τὰ κενὰ ἐγκώμια, εἰς τὰ ἀπομεμακρυσμένα μοναστήρια τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὸν Ἄθω καὶ τὰ Μετέωρα, ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς συνθέτει τὰς διογραφίας τῶν ἁγίων —ἀπλοϊκὴν ἐποποιΐαν τῶν ἡρώων τοῦ Χριστοῦ. Καὶ καθ' ἣν στιγμὴν εἰς τὰ μοναστήρια καλλιεργεῖται ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις καὶ μουσική, ἡ ἁγιογραφία, ἡ θεολογικὴ καὶ δογματικὴ κριτική, τὰς πτωχικὰς κατοικίας περιέρχονται τὰ λαϊκὰ μυθιστορήματα, αἱ λαϊκαὶ διηγήσεις καὶ θρῦλοι ἐθνικὰ καὶ θθνεῖα πλάσματα τῆς φαντασίας, συγκινοῦντα μεγαλυτέρας ἀνθρωπίνας ὁμάδας. Εἰς τὰ σύνορα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γεννῶνται καὶ ἀναπτύσσονται οἱ ἐπικοὶ κύκλοι, συμβολίζοντες τὴν ἡρωϊκὴν ψυχὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ δημιουργοῦντες δεσμοὺς ἐθνικῆς ἑνότητος. Δὲν ἔμεινε «ποιητικὰ ἄφωνο» τὸ Βυζάντιον. Διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, διὰ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους καὶ τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, κατόρθωσε νὰ ἐκφράσῃ ποιητικῶς δύο ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις παράγοντας τῆς συνθέσεώς του: τὴν θρησκευτικὴν διάθεσιν καὶ μυστικοπάθειαν καὶ τὸ ἡρωϊκὸν στοιχεῖον.

Ι'. Τὸ ἑλληνικὸν κατόρθωμα

Κατὰ τὴν μακρὰν ἐπεξεργασίαν τῶν συνθετικῶν του παραγόντων τὸ Βυζάντιον ἠγωνίσθη, ἐκ τῶν συνθετωτέρων μορφῶν τῆς μεταγενεστέρας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, τὰς ὁποίας ἐκληρονόμησε, νὰ παράσχῃ ἐνιαίαν φυσιογνωμίαν. Μεγάλαι ψυχικαὶ δονήσεις καὶ ἰδεολογικαὶ συγκρούσεις προέκυψαν ἐκ τῆς ἐπιμόνου, ἂν καὶ ἀσυνειδήτου, ταύτης προσπαθείας. Αἱ χριστολογικαὶ ἔριδες, ἡ εἰκονομαχία, αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ χριστιανικοῦ δυϊσμοῦ, συμβολίζουν ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει τὸν ὑπεράνθρωπον τοῦτον ἀγῶνα. Καὶ ὅτε ἀτενίζων πρὸς τὰς ὑψικαρήνους κορυφὰς τοῦ Ταϋγέτου, ὁ Πλήθων ὁ Γεμιστὸς, παράδοξον κράμα βυζαντινῆς μυστικοπαθείας, ἀσιατικῆς δεισιδαιμονίας καὶ ἑλληνικῆς νηφαλιότητος, ἐκήρυξε τὴν νίκην τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὀσμανικὴ Ἵππος ἐπάτει τὸ χῶμα τοῦ Βυζαντίου...

Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς συνθέτου ρωμαϊκῆς μορφῆς πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἀποτελεῖ κατόρθωμα δύο συνεκτικῶν καὶ ἀφομοιωτικῶν δυνάμεων, πνευματικῶν ἀμφοτέρων, τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἄγγλος συγγραφεὺς Ρωβέρτος Μπιάϋρον, προσπαθῶν νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ «βυζαντινὸν κατόρθωμα», ὁμιλεῖ περὶ «τριπλῆς συγχωνεύσεως». «Οὕτω, λέγει, ἐγεννήθη ὁ βυζαντινὸς πολιτισμός. Τὸ ὄνομά του ἦτο καὶ παρέμεινε μέχρι τέλους ρωμαϊκόν, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ θεματοφύλακές του ἦσαν ἑλληνικοί.... Ἡ τριπλῆ συγχώνευσις τοῦ σταθεροῦ, τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ τοῦ πολιτιστικοῦ εἶχεν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα. Εἰς τὸν κλασσικὸν ἀνθρωπισμόν, εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν, εἰς τὴν ἀνοχὴν καὶ τὴν κατανόησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, προσετέθη ἡ πρακτικὴ ἀντίληψις τοῦ Ρωμαίου καὶ ἡ μυστικοπαθὴς ἐνατένισις τοῦ ὑλικοῦ κόσμου ὡς μέσου τῆς παρούσης ἢ τῆς ὑστάτης εὐδαιμονίας, ἡ ὁποία ἐνατένισις εἶναι κοινὴ εἰς ἄλους τοὺς ἀσιατικοὺς λαούς. Ἡ λέξις «Βυζαντινός», χρησιμοποιουμένη πρὸς δήλωσιν τῶν ἀνθρώπων, τοῦ πνεύματος, τῶν θεσμῶν ἢ τῶν προϊόντων τῆς τέχνης, δὲν σημαίνει οὔτε ἀνατολικὸς οὔτε δυτικός. Εἶναι ἐπίθετον μὲ ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἀποκλειστικὸν μολονότι κοσμοπολιτικόν, αὐστηρὸν συγχρόνως καὶ χαρίεν. Εἰς τὴν καθ' ὅλου ὅμως σύνθεσίν του δύο στοιχεῖα ἐπικρατοῦν: τὸ χριστιανικὸν καὶ τὸ ἑλληνικόν. Χωρὶς τὸν συνδυασμὸν τούτων (τοῦ χριστιανικοῦ δηλαδὴ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου), ὁ παγκόσμιος πολιτισμὸς τῆς Δύσεως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ. Καὶ τούτου ἀκριβῶς τοῦ συνδυασμοῦ ἡ ἔννοια, δοκιμασθεῖσα εἰς τὰ τρίσβαθα τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου, ἐπέζησε κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα».

Ἀναμφισβητήτως ἡ προσφορὰ τῆς Ἀσίας, διὰ διαφόρων ἀρτηριῶν καὶ ἀγνώστων ἀτραπῶν, φθάνει μέχρι τοῦ Βυζαντίου. Ἰδέαι καὶ ἄνθρωποι, θεσμοὶ καὶ τεχνοτροπίαι, ἔλκονται μοιραίως πρὸς τὴν φωτεινὴν πόλιν τοῦ Βοσπόρου. Ἀλλ' οἱ Βυζαντινοί, «μόνοι ἐπιζῶντες ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, σύγχρονοι τῶν γηραιῶν νεκρῶν πολιτισμῶν, διετήρουν ἐν τῷ μέσῳ οἰκουμένης ἐπανελθούσης εἰς τὴν βαρβαρότητα, τὴν συνείδησιν τῆς τεραστίας ἠθικῆς τῶν ὑπεροχῆς, τὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ παρελθόντος των». (Ρ. Κρουζέ).

Εἰς τὴν ἔφοδον τῆς Ἀσίας ἀντέτασσον ἄμυναν ἄκαμπτον, ἐν ἐπιγνώσει τῶν ὑψηλῶν ὑποχρεώσεων των ἔναντι τῆς ἀνθρωπότητος· εἰς τὰς διεκδικήσεις τῶν ἀντιπάλων ἀντέτασσον τὰς μεγάλας πνευματικὰς ἀξίας, τῶν ὁποίων ἐθεώρουν ἑαυτοὺς θεματοφύλακας. Ὅτε ὁ χαλίφης Ἀλ-Μαμοῦν (813—833), προσπαθῶν νὰ προσελκύσῃ εἰς τὴν αὐλήν του τὸν Λέοντα τὸν Φιλόσοφον, προσέφερεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον μεγάλας ποσότητας χρυσοῦ καὶ ἀΐδιον εἰρήνην, οὗτος ἠρνήθη, λέγων ὅτι «ἄλογον τὸ οἰκεῖον δοῦναι ἑτέροις καλὸν καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔκδοτον ποιῆσαι τοῖς ἔθνεσι, δι' ἧς τὸ Ρωμαίων (τῶν Βυζαντινῶν, τῶν Ἑλλήνων) γένος θαυμάζεται τε καὶ τιμᾶται παρὰ πᾶσιν». Προϋποτίθεται τῷ ὄντι ὑψηλὴ βαθμὶς πολιτισμοῦ καὶ ἔξοχος συνείδησις τῆς ἱστορικῆς εὐ-

θίνης, διὰ νὰ δυνηθῇ αὐτοκράτωρ νὰ διατυπώσῃ τοιαύτας σκέψεις.

Ἀναμφισβητήτως διὰ μυρίων ὁδῶν φθάνουν μέχρι τοῦ Βυζαντίου αἱ προσφοραὶ τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Δουνάβεως, τῶν παννονικῶν πεδιάδων καὶ τῆς Δύσεως, τῶν στεππῶν τῆς Ρωσσίας καὶ τῶν βράχων τοῦ Καυκάσου. Ρίπτονται ὅμως ὅλαι εἰς τὴν τεραστίαν χοάνην του καὶ συγχωνευόμεναι, ἀποδίδονται εἰς τὴν εὐρείαν κοίτην τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὀρθῶς ὁ Ροβέρτος Μπάϋρον ἐξῆρε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν Ἑλληνισμὸν ὡς ἐπικρατοῦντα στοιχεῖα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ προσφυέστατα διέγνωσεν ὅτι ὁ συνδυασμὸς τούτων ἐπέζησε κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα. Οἱανδήποτε πράγματι ἐκδήλωσίν του καὶ ἐὰν ἀναλύσωμεν, οἱανδήποτε πλευράν του καὶ ἂν θεωρήσωμεν, ἀγόμεθα εἰς τὴν γνώμην ὅτι τὸ Βυζάντιον προδιαγράφει τὰς μορφὰς τῆς εὐρωπαϊκῆς πνευματικῆς κοινότητος. «Παντοῦ ὅπου τὰ ὀνόματα τοῦ Καίσαρος, τοῦ Γαΐου, τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Βιργιλίου, ἔλεγεν ὁ Πὼλ Βαλερύ, παντοῦ ὅπου τὰ ὀνόματα τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, παντοῦ ὅπου τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Εὐκλείδου ἔσχον σύγχρονον ἔννοιαν καὶ κῦρος, ἐκεῖ εἶναι ἡ Εὐρώπη. Πᾶσα φυλὴ καὶ πᾶσα χώρα, αἱ ὁποῖαι διαδοχικῶς ἐξερρωμανίσθησαν, ἐξεχριστιανίσθησαν καὶ ἐπεβλήθησαν ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἀπολύτως εὐρωπαϊκαί». Ἐν τῷ μέσῳ κόσμου δεσποζομένου ὑπὸ τοῦ σκότους καὶ τῆς βαρβαρότητος, τὸ Βυζάντιον ἐπετέλεσε πρωϊμώτατα τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦτο ἐπίτευγμα. Ἡ ρωμαϊκὴ παράδοσις ὑπῆρξε παῦ' αὐτῷ ζωηρά: παράδοσις τῆς κοσμοκρατορικῆς καὶ εἰρηνευτικῆς ἰδέας, παράδοσις τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ, παράδοσις τοῦ δικαίου. Βαθὺ χριστιανικὸν φρόνημα ἐρρύθμισε πάντοτε τὴν μακρὰν ζωήν του. Τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Εὐκλείδου ἦσαν γνώριμα εἰς εὐρυτάτας μάζας τοῦ πληθυσμοῦ του, ἡ παιδεία του ἦτο ἀποκλειστικῶς ἑλληνική, δῆλαι δὲ αἱ πνευματικαί του ἐκδηλώσεις, ταπειναὶ ἢ γενναιότεραι, ὑπεβλήθησαν μονομερῶς εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ συνδυασμὸς ἄλλωστε πάντων τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὰς προϋποθέσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινότητος, εἶναι ἐκδήλωσις τοῦ μεσογειακοῦ χαρακτῆρος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ μικρασιατικὴ γῆ, αἱ χῶραι τοῦ Αἵμου, ὁ Ἴστρος καὶ ὁ Εὐφράτης, ἐκχέουν πρὸς τὴν πρωτεύουσαν ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ σχηματίζουν ἀνεξάντλητον ἀπόθεμα ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι προφοδοτοῦν τοὺς στρατοὺς καὶ ἐπανδρώνουν τὰς κρατικὰς ὑπηρεσίας. Ἀλλ' ἡ ζωὴ τῆς Αὐτοκρατορίας φέρεται πρὸς τὰς ὄχθας τῆς μαρμαιρούσης θαλάσσης, ὅπου παλαιότεροι πολιτισμοὶ ἀπέθεσαν τὰ ἐπιτεύγματά των καὶ τὰ διδάγματα τοῦ πειραματισμοῦ των. Διὰ τῆς ἐπεκτάσεως πρὸς τὴν θάλασσαν ἀπηρτίσθη ἡ ἠθικὴ κοινότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ διεμορφώθη τὸ πολιτικὸν του ἰδεῶδες. Ἡ ἰδέα τῆς κοσμοκρατορίας ἐγεννήθη ὡς συνάρτησις τῆς μεσογειακῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ δὲ Ρώμη τότε μόνον κατέστη ἱκανὴ νὰ ἀναλάβῃ ἀναμφισβητήτως παγκόσμιον ἡγετικὴν θέσιν, ὅτε ὑπέταξε τὰς εὐτυχεῖς ταύτας ὄχθας καὶ ὑπετάχθη εἰς τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ πολιτισμοῦ των. Καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ρωμαϊκὴ ἀπόπειρα ἐφέρετο πρὸς τὴν ἀποτυχίαν, διὰ τῆς διεισδύσεως τοῦ βαρβαρικοῦ στοιχείου, διὰ τοῦ ἀφανισμοῦ τῶν ἐπιλέκτων, διὰ τῆς διαβρωτικῆς ἐπενεργείας τοῦ πλήθους τῶν θεοτήτων τῆς Ἀνατολῆς, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παρέσχεν εἰς τὸν παρακμάζοντα ἑλληνορρωμαϊκὸν κόσμον τὸν παράγοντα τῆς ἀναγεώσεως καὶ τῆς διαρκείας.

Ὑπὸ τὰς ἐπόψεις ταύτας ἐξεταζόμενον τὸ Βυζάντιον ἐμφανίζεται ὡς φάσις σημαντικὴ τῆς ἀνελίξεως τῆς κοσμοκρατορικῆς ἀποπείρας, τῆς ὁποίας τὴν βάσιν ἔθεσεν ἡ ἐπέκτασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν μεσογειακὸν χῶρον. Διὰ μέσου τοῦ ρωμαϊκοῦ πειραματισμοῦ τὸ ἑλληνικὸν κατόρθωμα προεκτείνεται οὕτω εἰς τὸν μεσαιωνικὸν κόσμον. Ἐκ τῶν κυριωτέρων προσφορῶν του ὑπῆρξεν ἡ ἐκ προοιμίων ἐπικράτησις τῶν πρότεων ἐκείνων τῆς ἐνατενίσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, οἱ ὁποῖοι ἀπήρτισαν τὴν εὐρωπαϊκὴν πνευματικὴν κοινότητα.

ΙΑ'. Αἱ περίοδοι τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας.

Ὁ ὑπερχιλιετὴς βίος τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους (395—1453) δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς περιόδους, αἱ ὁποῖαι, χωρὶς οὐσιαστικῶς νὰ διαστοῦν τὴν φύσει ἀδιάσπαστον καὶ ἀδιοίρετον ἱστορικὴν ὕλην, χαρακτηρίζουν τοὺς διαφόρους σταθμοὺς καὶ τὰς φάσεις τῆς ὀργανικῆς του ἀνελίξεως.

Ἡ παλαιότερον ἐπικρατοῦσα συνήθεια συνίστατο εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας μὲ κριτήριον τὴν ἐναλλαγὴν τῶν δυναστειῶν. Εἰς τὴν πεπαλαιωμένην ταύτην καὶ ἀντεπιστημονικὴν κατανομὴν τῆς ὕλης, ἡ νεωτέρα ἔρευνα προσεπάθησε νὰ ἀντιτάξῃ εὐρύτερα πλαίσια χρονικῶν περιόδων, μὴ προσαρμοζόμενα κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν γεγονὸς τῆς ἐναλλαγῆς τῶν δυναστειῶν, περισσότερον δὲ συνδεόμενα μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνέλιξιν τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς διαμορφώσεως.

Εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ ἐγχειρίδια ἐπικρατεῖ σήμερον ἡ ἑξῆς διαίρεσις: α) Ἡ προϊουστινιάνειος περίοδος (395—518)· β) ὁ αἰὼν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν διαδόχων του (518—610)· γ) ἡ περίοδος τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν διαδόχων του (610—717)· δ) ἡ ἐποχὴ τῆς Εἰκονομαχίας (717—867)· ε) ἡ μακεδονικὴ δυναστεία καὶ ἡ ἐποχὴ τῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν (867—1081)· ς') ἡ περίοδος τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Ἀγγέλων (1081—1204)· ζ) ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, καὶ η) ἡ ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1261—1453). Εἰς τὸ ἀνωτέρω διάγραμμα ἄλλοι ἄλλας ἐπιφέρουν ἐλαφρὰς ἢ σοβαρωτέρας τροποποιήσεις, παραμένοντες πάντως ἐντὸς τῶν εὐρυτέρων πλαισίων.

Ἀντὶ τῶν κλασικῶν τούτων διαιρέσεων, ἱστορικοί τινες προέτειναν τολμηρότερα διαγράμματα καὶ πρωτοτύπους τομάς. Ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς J. B. Bury, συνεχίζων ἐν πολλοῖς τὴν παράδοσιν τοῦ Γίββωνος, χαρακτηριστικῶς ἐπιγράφει τὸ συνθετικόν του ἔργον «Ἱστορία τοῦ Μεταγενεστέρου Ρωμαϊκοῦ Κράτους» (A History of the Later Roman Empire, α' ἔκδ. 1889, β' διασκευὴ 1923) μέχρι τοῦ ἔτους 802, ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους τούτου καθιερώνει τὸν τίτλον «Ἱστορία τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους» (A History of the Eastern Roman Empire, 1912). Δέχεται δηλαδὴ ὁ Bury ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἱστορία εἶναι ἀδιάσπαστος καὶ συνεχὴς μέχρι τοῦ ἔτους 800, κατὰ τὸ ὁποῖον ἱδρύθη εἰς τὴν Δύσιν τὸ ρωμαϊκὸν Κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ὁπότε μόνον διεσπάσθη ἡ ἑνότης τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Νεώτερος ἔτι ἱστορικός, ὁ Ἐρνέστος Stein, εἰσήγαγε καινοφανεῖς χρονολογικοὺς σταθμούς. Τὴν εὐρεῖαν ἱστορικήν του σύνθεσιν, τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος τόμος (ὁ μόνος ἐκδοθείς) ἐπιγράφεται «Ἱστορία τοῦ Μεταγενεστέρου Ρωμαϊκοῦ Κράτους» (Geschichte des spätrömischen Staates, 1928), διαιρεῖ εἰς τρεῖς εὐρυτάτας περιόδους. Τὴν πρώτην, ἀρχομένην ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου τοῦ Διοκλητιανοῦ μέχρι τοῦ τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (284—641), ὠνόμασε «πρωϊμον βυζαντινὴν περίοδον» (frühbyzantinische Epoche)· τὴν δευτέραν, ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως τῆς Συρίας μέχρι τῆς μάχης τοῦ Μαντζικέρτ (641—1071), «μέσην βυζαντινὴν περίοδον» (mittelbyzantinische)· καὶ τὴν τρίτην, μέχρι τῆς ὀθωμανικῆς κατακτήσεως, «μεταγενεστέραν βυζαντινὴν περίοδον» (spätbyzantinische).

Οὐδετέρα τῶν προτεινομένων διαιρέσεων ἀντιποκρίνεται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ἡ μὲν πρώτη, δεχομένη τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν ὡς ἀπλῆν συνέχειαν τῆς ρωμαϊκῆς, ἀρνεῖται τὴν βαθυτέραν μεταβολήν, ἡ ὁποία συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἰδιοτύπου βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ γεγονὸς τῆς στέψεως τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ἀποδίδει μεγαλυτέραν τοῦ δέοντος σημασίαν ἐν σχέσει μὲ τὰς τύχας τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου καὶ τῆς κοσμοκρατορικῆς ἰδέας τῆς Ρώμης. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν διάρθρωσιν τῆς ὕλης κατὰ τὸν Stein, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι αὕτη ἥκιστα εὐλόγως δέχεται ὡς ἀφετηρίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Χριστιανικοῦ Κράτους τὸ ἔτος τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Διοκλητιανοῦ (284), τοῦ κατ' ἐξοχὴν διώκτου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὑποβάλλει τὴν σημασίαν τῆς μάχης τοῦ Μαντζικέρτ (1071) καὶ ἀντιστοίχως ὑποτιμᾷ ἄλλα σημαντικώτερα γεγονότα, ὡς ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204) καὶ ἡ ἀνάκτησις αὐτῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν (1261) κλπ.

Αἱ κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα πέντε ἔτη προταθεῖσαι τομαὶ πρέπει νὰ τύχουν ἰδιαιτέρας μνείας. Ὁ Νικόλαος Iorga διαιρεῖ τὸ τρίτομον ἔργον του «Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ βίου» (Histoire de la vie byzantine, 1934) εἰς τρεῖς μεγάλας περιόδους, τὰς ὁποίας ἐπιγράφει: α) Τὸ οἰκουμενικὸν Κράτος (527—641)· β) Ἡ μέση Αὐτοκρατορία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ (641—1081)· καὶ γ) Τὸ Κράτος τῆς λατινικῆς διεισδύσεως (1081—1453).

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀρίστου ἐγχειριδίου, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη εἰς τὸν κλάδον Byzantinisches Handbuch τοῦ γνωστοῦ Handbuch der Altertumswissenschaft τοῦ Walter Otto, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους» (Geschichte des byzantinischen Staates, 1940) Γεώργιος Ostrogorsky, δὲν ἀκολουθεῖ τὰς καθιερωμένας διαιρέσεις, ἀλλ' ἐπιγράφει τὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου του κατὰ τρόπον παραστατικὸν τοῦ χαρακτῆρος ἑκάστης περιόδου: α) Κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς πρωϊμου βυζαντινῆς κρατικῆς ἐξελίξεως (324—610. β) Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ ἡ ἀνανέωσις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (610—711). γ) Ἡ ἐποχὴ τῆς εἰκονοπλαστικῆς κρίσεως (711—843). δ) Ἡ περίοδος τῆς ἀκμῆς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (843—1025). ε) Ἡ κυριαρχία τῆς ὑπαλληλικῆς ἀριστοκρατίας τῆς πρωτευούσης (1025—1081). στ) Ἡ κυριαρχία τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας (1081—1204). ζ) Ἡ λατινικὴ κυριαρχία καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (1204—1282) καὶ η) Ἡ παρακμὴ καὶ ἡ πτῶσις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (1282—1453).

Νεώτατον πάντων, τὸ ἔργον τοῦ Louis Bréhler «Ζωὴ καὶ θάνατος τοῦ Βυζαντίου» (Vie et mort de Byzance, 1947), περιληφθὲν εἰς τὴν γνωστὴν ἱστορικὴν σύνθεσιν L'Evolution de l'Humanité (τόμ. 32), διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία. Τὸ πρῶτον, συντομώτατον, ἐπιγράφεται: Τὸ Παγκόσμιον Ρωμαϊκὸν Κράτος (395—717). Τὸ δεύτερον, ὑπὸ τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον: Τὸ Ἑλληνικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος, ὑποδιαιρεῖται εἰς τὰ ἑξῆς κεφάλαια: Περίοδος ὀργανώσεως (717—944). Ἡ ἐπέκτασις (945—1057) καὶ Ἡ παρακμὴ καὶ ἡ πτῶσις (1057—1204). Τὸ τρίτον βιβλίον περιλαμβάνει τὴν ἀγωνίαν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Βυζαντίου, ἀποτελούμενον ἐκ δύο κεφαλαίων: Ἡ τελευταία ἀναγέννησις καὶ ἡ ἀποτυχία της (1204—1389) καὶ Ὁ ὕστατος ἀγὼν (1389—1453).

Κατωτέρω καταβάλλεται προσπάθεια διαιρέσεως τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ ἰδιονομήσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν προτάσεων καινοτόμων διαρθρώσεων καὶ τῆς παραδόσεως, ἥτις ἔχεται τῶν δυναστικῶν κύκλων. Ὡς κυριώτερα κριτήρια ἐλήφθησαν ἡ ἐν τῇ διεθνεῖ πολιτικῇ θέσις τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὀργανικὴ ἐξέλιξις τῆς κρατικῆς διαμορφώσεως καὶ αἱ κοινωνικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις.

Α'. Μεταβατικὴ περίοδος ἐπεξεργασίας τῶν συνθετικῶν στοιχείων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ (395—610). Ἡ περίοδος αὕτη, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου καὶ τελευτῶσα εἰς τὸ ἔτος τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Ἡρακλείου, διακρίνεται εἰς δύο τμήματα: τὸ πρῶτον φθάνει μέχρι τῆς ἀνόδου τῆς Ἰουστινιανείου δυναστείας (395—518), τὸ δεύτερον περιλαμβάνει τὸν αἰῶνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν διαδόχων του (518—610). Ὁλόκληρος ἡ ἐποχὴ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μεταβατική, διότι καὶ εἰς τὰς κοσμικὰς καὶ εἰς τὰς πνευματικάς της ἐκδηλώσεις δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκρυσταλλώσει ἐνιαίας μορφάς. Ἐν τῷ μέσῳ διαφόρων καὶ ἐκ διαφόρων πλευρῶν ἀσκουμένων ροπῶν, ὁ κόσμος τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἐντεταγμένος εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀναζητεῖ τὴν ἐκφραστίν του.

Ἡ ἀποφασιστικὴ αὕτη διὰ τὰς τύχας τῆς ἐκχριστιανισθείσης αὐτοκρατορίας ἐποχὴ ἀρχίζει μὲ μίαν τεραστίαν κρίσιν: κρίσιν τῆς ἀνωτάτης πολιτικῆς ἐξουσίας, κρίσιν ἡγεσίας γενικωτέρου, κρίσιν ἐξωτερικήν, θρησκευτικὴν καὶ ἠθικήν.

Οἱ αὐτοκράτορες Ἀρκάδιος (395—408) καὶ Θεοδόσιος ὁ Β' (408—450) εἶναι πραγματικοὶ «roi fainéants». Τὴν ρυσιαστικὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας ἔχουν οἱ σύμβουλοι. Εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν διοίκησιν ἐπικρατεῖ τὸ γερμανικὸν στοιχεῖον. Ἡ στρατιωτικὴ ἡγεσία περιέρχεται εἰς αὐτό, ἀπειλεῖται δὲ ὁ ὁλοσχερὴς ἐκγερμανισμὸς τῆς ἐξουσίας. Ἐκ τῶν κόλπων ὅμως τοῦ παρακμάζοντος ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου ἔρχεται ἡ ρωμαλέα ἀντίστασις. Ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος καὶ ἐπίσκοπος τῆς Κυρηναϊκῆς Συνέσιος θὰ ἀποβῇ ὁ πνευματικὸς ἀπολογητὴς τοῦ ἀντιγερμανικοῦ ἀγῶνος. Τὸ Βυζάντιον, μὲ τὴν ἀρτιωτέραν του ὀργάνωσιν, μὲ τὴν ἐξαιρετικὴν οἰκονομικήν του ἀντοχήν, μὲ τὴν ἑδραίαν πνευματικήν του παράδοσιν δὲν θὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν διαβρωτικὴν ἐνέργειαν τῆς γερμανικῆς διεισδύσεως· θὰ ἀναχαιτίσῃ τὰ κύματα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Θὰ ἐξέλθῃ ὅμως ἐξηντλημένον ἀπὸ τὴν πάλην. Ἡ μακρὰ αἱμορραγία τῶν βορείων ἐπαρχιῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἡ καταστροφὴ σπουδαιοτάτων ἀστικῶν κέντρων, ἡ ἐρήμωσις τῆς ὑπαίθρου θὰ μειώσουν τὴν δύναμιν τῆς ἀντιστάσεως. Τὸ ρεῦμα τοῦ Δουνάβεως δὲν θὰ εἶναι πλέον εἰς θέσιν νὰ ἀντιστῇ εἰς τὴν πίεσιν τῶν βαρβάρων καὶ εἰς διάστημα ὀλίγων δεκαετηρίδων τὸ βυζαντινὸν ἔδαφος θὰ δεχθῇ νέους λαούς. Ὑπὸ τὰ ἐλλήγματα τῶν ὁ ἀρχαῖος βίος θὰ καταρρεύσῃ.

Ὁ 4ος καὶ ὁ 5ος αἰὼν παρουσιάζουν ὅλα τὰ συμπτώματα μεταβατικῆς περιόδου. Περισσότερον ὅμως παντὸς ἄλλου, ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ κρίσις χαρακτηρίζει τὴν ἐποχήν. Ἡ πτῶσις τοῦ ἀρχαίου κόσμου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντελεσθῇ χωρὶς τὴν βίσιαν ἀνατροπὴν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχε μέχρι τότε ἑδραιωθῆ ἡ ἀνθρωπίνη ζωή. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τὸ ὑλικὸν ἐπίπεδον τοῦ βίου εἶχεν ἐπαρκῶς ἐξυψωθῆ ἀλλ' ὁ ἑλληνορρωμαϊκὸς κόσμος εἶχε χάσει τὴν πίστιν του. Εἰς τὴν θέσιν τῶν ἁπλοϊκῶν θεοτήτων τοῦ ρωμαϊκοῦ Πανθέου, εἰς τὴν θέσιν τῶν χαριεσσῶν μορφῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Ὀλύμπου εἶχον ἐνθρονισθῆ τὰ ἑόανα τῆς Ἀνατολῆς, θεαὶ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Σύρων, θεότητες φρυγικαί, θεότητες καὶ πνεύματα ἰρανικά. Ὁλόκληρος ὁ ρωμαϊκὸς κόσμος συνεταράσσετο ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν πίστεως καὶ ἠθικῶν ἀξιῶν. Ἀπὸ τὰς θεότητας τῆς Ἀνατολῆς ζητεῖ τὴν μορφὴν τῶν ἰδικῶν του πεποιθήσεων. Ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ταπεινὴν ἢ αἰσιόδοξον ἀντίληψιν τοῦ θείου καὶ ὁδηγεῖται πρὸς ἀνώτερα πνευματικὰ ἐπίπεδα, τὰ ὁποῖα καλλιεργοῦν τὴν θρησκευτικότητά του, ἀλλὰ δὲν παρέχουν εἰς αὐτὸν τὴν θρησκείαν.

Ἡ ἀναζήτησις τοῦ «ἀγνώστου θεοῦ», ἡ καλλιέργεια τῆς θρησκευτικότητος, παρασκευάζουν τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων διὰ νὰ δεχθοῦν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ. Ἡ θρησκεία τῆς Ἰουδαίας ἦτο προωρισμένη νὰ συγκεράσῃ τὰς ἀνθρωπίνας πίστεις καὶ νὰ παράσχῃ εἰς τὸν φθίνοντα ἀρχαῖον κόσμον καὶ τὴν ἀνατέλλουσαν μεσαιωνικὴν περίοδον τὴν ἐνιαίαν θρησκείαν καὶ τὰς ἠθικὰς της ἀξίας. Τὸ στάδιον ὅμως τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἐπικράτησιν καὶ τὴν ἀποκρυσταλλωσιν τῶν τελικῶν μορφῶν ἦτο μακρὸν ἀκόμη. Διὰ τοῦτο τὴν κρίσιν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἀναζήτησιν νέας θρησκευτικῆς ἐκφράσεως ἐπακολούθησεν ἡ πάλη τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὰς παλαιοτέρας θρησκείας καὶ ἡ προσπάθεια τῆς ἀποκρυσταλλώσεως τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας τοῦ νέου θρησκεύματος. Κρίσις ἐξωτερικὴ ἡ πρώτη, ἐσωτερικὴ ἡ δευτέρα. Ἀμφότεραι ἀποτελοῦν φάσεις τῆς γενικωτέρας ἠθικῆς κρίσεως τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἡ τιτάνειος πάλη μεταξὺ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων θεῶν ἐπῆλθε μακρά. Αἱ παλαιαὶ θρησκεῖαι ἦσαν συνυφασμέναι μὲ τὴν ὑλικὴν, ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν κόσμον εὐρυτέρων λαϊκῶν στρωμάτων. Εἰς τὴν ὕπαιθρον τὸ ἀτέχνον ὁμοίωμα τοῦ θεοῦ ἦτο ἀκόμη ὁ φύλαξ τῆς οἰκογενείας καὶ ὁ προστάτης τῶν καρπῶν. Εἰς τὰ ἀστικὰ κέντρα τὰ λατρευτικὰ σωματεῖα, αἱ μυστικαὶ «ἑταιρίαι» συνεκράτουν ἀδιασπάστους τοὺς μύστας τῆς κοινῆς λατρείας. Μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ Ρωμαῖοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες θὰ διεξαγάγουν τρανεῖς ἀγῶνας κατὰ τῶν λειψάνων τούτων τῆς ἀρχαίας πίστεως. Ὑπὸ τὰ πλήγματα τοῦ κράτους ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐξέπνεε. Τὰ μεγάλα ἱερὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐκλείοντο ἢ μετεβάλλοντο εἰς χριστιανικοὺς ναούς. Τὰ ἀγάλματα κατερρίπτοντο ὑπὸ τοὺς κτύπους τῶν πελέκεων καὶ τὰς ἰαχὰς τοῦ θρησκολήπτου πλήθους. Εἰς μάτην οἱ τελευταῖοι ἐκπρόσωποι τῆς «ἐθνικῆς» διανοήσεως, ὡς ὁ Λιβάνιος, διεμαρτύροντο διὰ τὴν ὠμότητα καὶ τὴν σκληρότητα. Ἡ φωνὴ των ἠκούετο ὡς παράπονον τῶν κρημνιζομένων ἱερῶν καὶ τῶν σπαρασσομένων θεῶν!

Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιβληθῇ χωρὶς θυσίας εἰς τὰς διαφόρους πνευματικὴς καὶ ψυχικὴς συνθέσεως λαϊκὰς ὁμάδας. Ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ καὶ νὰ ἀφομοιώσῃ παλαιὰς συνηθείας, νὰ παράσχῃ τὸν συγκοπτισμὸν τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρέλαβεν ἐκ τῶν ρευμάτων τῆς ἀνατολικῆς διανοήσεως καὶ τῆς μεταγενεστέρας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν στοιχείων τούτων, ἐκ τῆς κατὰ περιόδους ἐπικρατήσεως τινῶν ἐκ τῶν μορφῶν τῆς ξένης πρὸς αὐτὸν διανοήσεως καὶ νοοτροπίας προέκυψαν τὰ δογματικὰ προβλήματα, αἱ αἱρέσεις, αἱ χωριστικαὶ τάσεις, οἱ ἀγῶνες ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐσωτερικὴ κρίσις τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν χριστολογική. Μετὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου, ὁ νεστοριανισμὸς καὶ ὁ μονοφυσιτισμός, θεωρίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἰησοῦ, προεκάλεσαν ἀντιθέσεις καὶ σάλον. Βαθύτατα ρεύματα ἐδημιουργήθησαν εἰς τοὺς κόλπους λαῶν χαλαρῶς συνδεομένων μὲ τὸ κέντρον καὶ παρεσκεύασαν διασπαστικὰς καὶ χωριστικὰς τάσεις.

Ὁ κόσμος ἔζησε τὴν μεγάλην ἠθικὴν κρίσιν τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων καὶ ἐδοκίμασε ψυχικὸν κάματον. Οἱ ἐθνικοὶ συγγραφεῖς, ἂν ὡς ἄτομα διανοούμενα ἐπιρρίπτουν εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν τὰς εὐθύνας τῆς κακοδαιμονίας καὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, δὲν δύνανται νὰ ἀποκρύψουν τὴν ψυχικὴν των κόπωσιν, τὸ taedium vitae, τὸ ὁποῖον διαφαίνεται εἰς τὰ ἔργα των. Οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς, ἂν ὡς ἄτομα διανοούμενα κατηγοροῦν τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὴν «ἐπίγειον πολιτείαν» ὡς πρόξενον τῆς ἀνθρωπίνης δυστυχίας, δὲν ἀποκρύπτουν ὅτι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ λυτρωθοῦν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἡ Civitas Dei ἀντιτιθεμένη πρὸς τὴν γηΐνην πολιτείαν, δεικνύει τὸν δρόμον πρὸς τὴν φυγήν. Εἰς τὰς παλαιστινιακὰς καὶ συριακὰς ἐρήμους εἰς τὰς πτυχὰς τῆς μικρασιατικῆς γῆς, παρὰ τὸ ρεῖθρον τοῦ Νείλου ἡ Ἀνθρωπότης ἀναζητεῖ τὴν λύτρωσιν εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ψυχῆς.

Ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς πρώτης περιόδου ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527—565) ἀποτελεῖ αὐθύπαρκτον τμῆμα, πρόοδον συγχρόνως καὶ παλινδρόμησιν εἰς τὴν πορείαν τῆς ἐπεξεργασίας τῶν συνθετικῶν τοῦ Κράτους στοιχείων. Ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῆς, διὰ τῆς πρὸς δυσμὰς ἐπεκτάσεως, ἡ αὐτοκρατορία ἐπανέρχεται πρὸς τὰς κοσμοκρατορικὰς ἰδέας τῆς Ρώμης καὶ ἀναλαμβάνει τὸν οἰκουμενικόν της χαρακτῆρα. Εἰς τὸ πνευματικὸν τούναντίον πεδίον ἐπιτελεῖται σημαντικὴ πρόοδος. Ἡ προσπάθεια τῆς ἐπιβολῆς τῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν νομοθεσίαν, ἡ διαμόρφωσις τῆς Τέχνης, μαρτυροῦν περὶ τῆς προϊούσης συγχωνεύσεως τῶν ἀντιτιθεμένων πνευματικῶν τάσεων καὶ ροπῶν.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴν ἰδέαν, τὴν ἰδέαν τῆς ἀπολύτου καὶ συγκεντρωτικῆς μοναρχίας καὶ τὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ ἀνασυγκρότησις τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κόσμου εἰς τὰ παλαιά του πλαίσια, ἡ Reconquista, κατέχει τὴν πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν. Εἰς τὸ σύνορον τοῦ Δουνάβεως καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Ἰουστινιανὸς περιορίζεται εἰς ἀμυντικοὺς ἀγῶνας, διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀνάκτησις τῆς Δύσεως. Μετὰ μακροὺς πολέμους, τὸν Βανδαλικὸν εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν καὶ τοὺς Γοτθικοὺς εἰς τὴν Ἰταλίαν (534—554), αἱ χῶραι αὗται προσηρτήθησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος. Εἰς ταύτας προσετέθη μικρὸν τμῆμα τῆς δησιγοτθικῆς Ἱσπανίας. Δὲν ὑπῆρξεν, ὡς κακῶς ἐπιστεύθη, οὐτοπικὸς ὁραματιστὴς ὁ Ἰουστινιανός. Ἡ ρωμαϊκὴ ἰδέα, εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὁποίας ἔριψεν ὁλόκληρον τὸ βάρος τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς καὶ ὑπέβαλε τὸ κράτος εἰς μεγάλας οἰκονομικὰς θυσίας, ἐκάλυπτεν ἐπιδιώξεις πραγματιστικῆς τῷ ὄντι πολιτικῆς. Ἡ ἀνασύστασις τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἀνακατάληψις τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἑνότητος τῆς Μεσογείου καὶ τὴν ἐπιβολὴν βυζαντινοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν θαλασσίων ὁδῶν. Ὀρθῶς εἶχε διΐδει ὁ αὐτοκράτωρ ὅτι ἡ κυριαρχία εἰς τὴν Μεσόγειον ἀπετέλει πρωταρχικὸν παράγοντα δυνάμεως, ἄνευ τοῦ ὁποίου καθίστατο ἀδύνατος ἡ ἄσκησις οἰκουμενικῆς πολιτικῆς. Καὶ ἐὰν τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς ταύτης καὶ ἐξ αἰτίας τῆς ὑπὸ τῶν ἐπιγόνων ἀκολουθηθείσης τακτικῆς καὶ ἐξ αἰτίας τῆς διαμορφωθείσης γενικωτέρας καταστάσεως ἀπέβησαν ἐφήμερα, τὰ γεγονότα τοῦ 7ου αἰῶνος ἀποδεικνύουν τὴν διορατικότητα καὶ τὴν πραγματιστικὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Τὴν ἑνότητα τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως ἐπεδίωξεν ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς συγκεντρώσεως καὶ τῆς αἴγλης τῆς μοναρχίας, διὰ τῆς ἑνότητος τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν. Τὸ νομοθετικόν του ἔργον παρέμεινε κτῆμα τῶν αἰώνων. Ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἐκ τῶν κυριωτέρων μελημάτων του. Μὲ πραγματικὴν και-

σαροπαπικὴν ἀντίληψιν ἐπενέβη εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, κατεπολέμησε τὰς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν, κατεδίωξε τοὺς Μονταυιστὰς καὶ τοὺς Μανιχαίους καὶ μετά τινων ἀναλουθιῶν τοὺς Μονοφυσίτας. Οἱ μέσοι αἰῶνες περιέβαλον διὰ τοῦ θρύλου τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Δάντης παριστάνει τὸν αὐτοκράτορα λέγοντα: «Ὑπῆρξα Καῖσαρ καὶ εἶμαι ὁ Ἰουστινιανός... Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ηὐδόκησε νὰ μοῦ ἐμπνεύσῃ τὸ μέγα ἔργον...».

Ἡ κρίσις τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 7ου αἰῶνος ἀνέτρεψε τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως μετετοπίσθη πρὸς Ἀνατολάς. Εἰς τὴν Ἀσίαν ἐνετάθη ἡ πίεσις τῶν Περσῶν, τὸ σύνορον τοῦ Δουνάβεως καὶ οἱ παραδουνάβιοι ἐπαρχίαι κατεκλύσθησαν ὑπὸ τῶν ἀβαρσλαυϊκῶν ἐπιδρομῶν. Ἡ ἐν Ἰταλίᾳ βυζαντινὴ κυριαρχία ἠπειλήθη συνεπείᾳ τῶν λογγοβαρδικῶν κατακτήσεων. Τὸ οἰκουμενικὸν κράτος ἐσμικρύνθη καὶ ἡ αἴγλη τῆς μοναρχίας ἠμαυρώθη. Ὁ θρησκευτικὸς διχασμὸς παρεσκεύαζε τὰς χωριστικὰς τάσεις.

Β'. Ὁ βυζαντινὸς μεσαίων. Ἡ περίοδος τῶν ἐθνολογικῶν ἀνατροπῶν καὶ τῶν κρατικῶν μεταρρυθμίσεων (610—717). Ὁ Ἡράκλειος, πρόδρομος τῶν Σταυροφόρων, συνέτριψε τὴν δύναμιν τῶν Περσῶν, ἀποκατέστησε τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἐπανέφερε τὸν τίμιον σταυρὸν εἰς τὴν ἀνακτηθεῖσαν πόλιν τῶν Ἱεροσολύμων. Ἀλλ' ἡ ἐξασθένησις τῆς περσικῆς δυνάμεως, ἀπαλλάσσουσα τὸ Βυζάντιον ἀπὸ ἐπικίνδυνον ἀντίπαλον, ἐτάρασσε τὴν ἰσορροπίαν τῆς Ἀνατολῆς. Διότι ἡ συντριβὴ τῆς Περσίας ὑπῆρξεν ἐκ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἰσλαμισμοῦ.

Κατὰ τὸ ἔτος 622, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Ἡράκλειος ἀνελάμβανε τὸν ὑπέρτατον ἀγῶνα κατὰ τῶν Περσῶν, ὁ Μωάμεθ ἐγκατέλειπε τὴν Μέκκαν, ἐγκαθίστατο εἰς τὴν Μεδίναν (Ἐγείρα) καὶ ἐνίσχυε τὸ ἀποστολικόν του ἔργον. Ἡ θρησκεία τὴν ὁποίαν ἐδίδασκεν, ἦτο ἡ πραγματικὴ ἔκφρασις τῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς πνευματικῆς ἰδιοσυγκρασίας τῶν λαῶν, οἵτινες μέχρι τότε εἶχαν ἀναζητήσει τὴν μορφὴν τοῦ θείου εἰς τὸν Ἀρειανισμὸν καὶ τὸν Μονοφυσιτισμόν. Χαρακτηριστικῶς ὁ Ἐρρίκος Γκρεγκουὰρ εἶπεν ὅτι ὁ Εὐτυχής, ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ἐδημιούργησε τὸν Μωάμεθ. Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς εἶδον εἰς τὸν ἀνατέλλοντα Μωαμεθανισμὸν νέαν αἵρεσιν καὶ οὐχὶ νέαν θρησκείαν. Αὐτὸς δὲ ὁ Δάντης ἀποκαλεῖ τὸν Ἄραβα προφήτην «πρόξενον σκανδάλου καὶ σχίσματος».

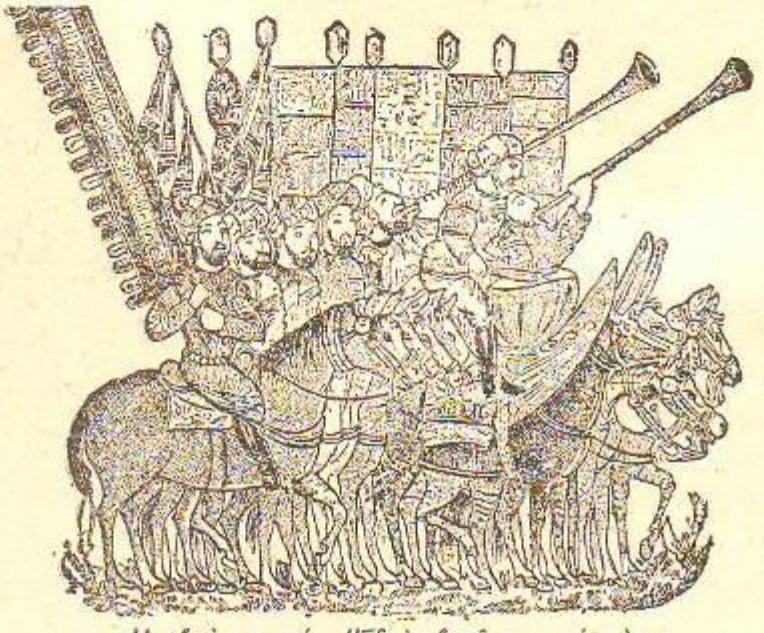

Ἀραβικὸς στρατός. (Ἐξ ἀραβικοῦ χειρογράφου).

Περὶ τὰ τέλη τῆς 3ης δεκαετηρίδος τοῦ 7ου αἰῶνος, οἱ Μωαμεθανοὶ φθάνουν εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου. Τὸ 629 ἡττῶνται παρὰ τοὺς Μοθοὺς τῆς Ὑπεριορδανίας. Οἱ Βυζαντινοί, οἱ ὁποῖοι ἐθεώρησαν τὴν σύγκρουσιν ταύτην ὡς ἁπλοῦν συνοριακὸν ἐπεισόδιον, δὲν ἐβράδυναν νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν σημασίαν τῆς ἀραβικῆς κινήσεως. Τὸ 637 καταλαμβάνεται ἡ Κτησιφῶν, τὸ 638 τὰ Ἱεροσόλυμα, συμπληροῦται ἡ κατάκτησις τῆς Συρίας τὸ 640 καὶ δύο ἔτη βραδύτερον οἱ Ἄραβες εἰσέρχονται εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀρμενίας. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 642 ἐγκαταλείπεται τὸ τελευταῖον βυζαντινὸν ἔρεισμα τῆς Αἰγύπτου, ἡ Ἀλεξάνδρεια. Εἰς τὴν μέσην Βόρειον Ἀφρικήν, ἡ Καρχηδών, καταληφθεῖσα καὶ ἀνακαταληφθεῖσα, ἀποσπᾶται τελικῶς τὸ 698. Ἡ τελευταία βυζαντινὴ κτῆσις, τὸ Septem, θὰ ὑποκύψῃ τὸ 709 καὶ θὰ ἀφήσῃ ἀνοικτὸν τὸν δρόμον πρὸς τὴν Ἱσπανίαν.

Ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος, ἡ Περσία, ἡ Παλαιστίνη, ἡ Συρία, ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Κυρηναϊκή, ὀλίγον δὲ βραδύτερον ἡ Β. Ἀφρική, περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Ἀράβων. Ἡ ραγδαία των ἐπέκτασις εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτέρων προβλημάτων τῆς Ἱστορίας. Διότι τὰς μουσουλμανικὰς κατακτήσεις δὲν δυνάμεθα πλέον σήμερον νὰ ἑρμηνεύωμεν ὡς συνέπειαν τοῦ θρησκευτικοῦ μένους τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐρήμου καὶ τοῦ ἱεροῦ πολέμου. Πολὺ ὀρθῶς οἱ ἱστορικοὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν των πρὸς τὸν κατακτηθέντα κόσμον. Βυζαντινοὶ καὶ Πέρσαι μόλις εἶχον ἐξέλθει ἀπὸ μακρὸν καὶ ἀμείλικτον ἀγῶνα. Οὔτε οἱ μὲν οὔτε οἱ δὲ ἀντελήφθησαν δεόντως καὶ ἐγκαίρως τὴν σημασίαν τῶν γεγονότων τῆς Ἀραβικῆς Χερσονήσου. Ἀφ' ἑτέρου ὁ στρατὸς τῆς Αἰγύπτου ἦτο πενιχρότατα παρεσκευασμένος, ἡ μεγάλη ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία ἀπετέλει εἰς τὰς χώρας ταύτας, ἰδίως εἰς τὴν Αἴγυπτον, στοιχεῖον διασπάσεως εἰς τὴν κρατικὴν ἑνότητα, ἡ κακὴ διοίκησις διηκόλυνε τὴν ὑποταγήν, ὑπῆρξε δὲ ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις «ἡ ἀναπόφευκτος καταστροφὴ ὀργανισμοῦ σεσηπότος μέχρι καρδίας». Κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Χάλφεν, «ἐὰν ἐνίκησαν οἱ Ἄραβες, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ κόσμος, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐπετίθεντο, ἦτο ἕτοιμος νὰ καταρρεύσῃ». Ἦτο πράγματι ἕτοιμος νὰ καταρρεύσῃ ὁ κόσμος, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐστρέφετο ἡ ἀραβικὴ ἔφοδος. Καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀνεπάρκεια καὶ ἡ κακὴ διοίκησις καὶ τὰ μειονεκτήματα τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως εἶχον ὑποσκάψει τὰ θεμέλιά του. Τὸ θεμελιῶδες ὅμως ἐλάττωμα ἦτο ὅτι αἱ κατακτηθεῖσαι ἐπαρχίαι δὲν συνεδέοντο δι' ἀρρήκτων δεσμῶν μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἑλληνισμὸς των ἦτο ἐπιπόλαιος καὶ περιωρίζετο εἰς τὰς πόλεις· ὁ Χριστιανισμὸς των ἐκάλυπτε τὰς πραγματικὰς ἐθνικὰς των ἐπιδιώξεις. Πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ διάστασις ἐχώριζε τοὺς πληθυσμούς των ἀπὸ τὸν ἑλληνορρωμαϊκὸν κόσμον. Αἱ θρησκευτικαὶ ἀντιθέσεις εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ταύτης διαστάσεως. Αἱ ἀποσπασθεῖσαι ἐπαρχίαι, διὰ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ καὶ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ἀνεζήτουν τὸν Ἰσλαμισμόν. «Ἡ εἴσοδος τοῦ Ἰσλὰμ εἰς τὴν σκηνὴν ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον ἐπεισόδιον τοῦ μακροῦ τούτου δράματος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ μιᾶς χιλιετηρίδος ἐπαίζετο μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως... Ὁ Μωάμεθ ὑπῆρξεν ἡ ἀπάντησις τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου» (Ντάουσον).

Διὰ νὰ παγιώσουν τὰς νέας κτήσεις των, οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐρήμου ὤφειλον νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν βυζαντινὴν θαλασσοκρατίαν. Συριακοὶ κέδροι, δάση τοῦ Λιβάνου, ἔπεσαν ὑπὸ τὸν κτύπον τῶν πελέκεων, διὰ νὰ κτισθοῦν τὰ θαλάσσια ξύλα, τὰ ὁποῖα ἐπήνδρωσαν χριστιανοὶ ναῦται τῶν ἀκτῶν. Τὸ ρῆγμα εἰς τὴν «βυζαντινὴν λίμνην» εἶχεν ἐπέλθει. «Μὲ τὸ Ἰσλὰμ, λέγει ὁ Ἐρρῖκος Πιρέν, νέος κόσμος εἰσέρχεται εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου, ὅπου ἡ Ρώμη εἶχε διαδώσει τὸν συγκρητισμὸν τοῦ πολιτισμοῦ της. Τὸ ρῆγμα, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται θὰ διαρκέσῃ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Μάρε Νόστρουμ ἐξαπλοῦνται τοῦ λοιποῦ δύο πολιτισμοὶ διάφοροι καὶ ἐχθρικοί. Καὶ ἐὰν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ὑπέταξε τὸν ἀσιατικόν, δὲν τὸν ἀφωμοίωσεν. Ἡ θάλασσα, ἡ ὁποία μέχρι τότε ἦτο τὸ κέντρον τῆς Χριστιανωσύνης, ἔγινε τὸ σύνορόν της. Ἡ μεσογειακὴ ἑνότης ἐθραύσθη».

Κοσμοϊστορικαὶ ὑπῆρξαν οἱ συνέπειαι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως καὶ τῆς ἀπωλείας τῆς «ἐσωτερικῆς θαλάσσης», συντελεστοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς πνευματικῆς κοινότητος. Ἡ Δύσις θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην, ἡ ὁποία θὰ παρασκευάσῃ τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν κρηπῖδα τοῦ μεσαίωνος. Ὁ «βυζαντινὸς μεσαίων», βραχυτέρα περίοδος καθολικῆς κρίσεως, εἶναι ἐν τούτοις ἐποχὴ γόνιμος διὰ τὴν παρασκευαζομένην ἀντίδρασιν. Ἡ ἐθνολογικὴ σύνθεσις ἀλλοιοῦται, ὁ ἐδαφικὸς παράγων συμκρύνεται, ἀλλ' ὁ ὀργανισμὸς τοῦ κράτους προσαρμόζεται πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἐπιβίωσιν.

Ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις καὶ ἡ ἀπόσπασις τῶν νοτίων ἐπαρχιῶν, αἱ ὁποῖαι κατωκοῦντο ἀπὸ λαοὺς φυλετικῶς καὶ γλωσσικῶς ἀλλοτρίους πρὸς τὸ κυριαρχοῦν στοιχεῖον, ἐπέφεραν τὴν ἐθνολογικὴν ὁμοιογένειαν καὶ ἤμβλυναν τὰς παλαιὰς ἐθνικὰς καὶ πνευματικὰς διαστάσεις. Ἀντιθέτως εἰς τὰς παραδουναβίους ἐπαρχίας συντελεῖται ἡ ἐθνολογικὴ ἀλλοίωσις, διὰ τῆς μονίμου ἐγκαταστάσεως ξένων στοιχείων. Αἱ μεγάλαι βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ εἶχον ἐρημώσει τὴν χώραν καὶ παρασκευάσει τὸ ἔδαφος διὰ τὰς μεγάλας ταύτας ἀνατροπάς. Ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 527 τὰ σλαυϊκὰ φῦλα, ἐγκατεστημένα ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου, ἤρχισαν τὰς ἐπιδρομάς των, ἀρχικῶς μὲν ὑπὸ τοὺς Κουτριγούρους, ἀκολούθως δὲ ὑπὸ τοὺς Ἀβάρους. Αἱ πρῶται ὅμως σοβαραὶ καὶ μόνιμοι ἐγκαταστάσεις των ἐντεῦθεν τοῦ μεγάλου ποταμοῦ ἐγένοντο κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος. Εἰς τὴν Ἰστρίαν, τὴν Δαλματίαν καὶ τὴν Ἄνω Μοισίαν, ἐγκατεστάθησαν οἱ Κροάται καὶ οἱ Σέρβοι. Πρὸς Ἀνατολάς, εἰς τὴν Κάτω Μοισίαν, μεταξὺ τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Δουνάβεως, εὑρίσκομεν κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα σλαυϊκὰ φῦλα ὀλιγώτερον συμπαγῆ. Μικρότεραι ὁμάδες εἰσεχώρησαν νοτίως τοῦ Αἵμου, εἰς τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν

Ἤπειρον καὶ κατὰ τὸν 8ον κυρίως αἰῶνα ἔφθασαν μέχρι τῆς Πελοποννήσου. Δίκην νησίδων κατεσπαρμένων ἐν τῷ μέσῳ συμπαγῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν διετηρήθησαν ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα.

Ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν ἐπιδρομέων τούτων ὁ ἀρχαῖος βίος παρήκμασε καὶ ἠφανίσθη εἰς τὰς ἀκραίας ἐπαρχίας. Αἱ δυσχέρειαι, τὰς ὁποίας τὸ Βυζάντιον εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐναντίον τῶν Περσῶν ἀρχικῶς καὶ ἀκολούθως ἐναντίον τῶν Ἀράβων, ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Σλαύους νὰ συνεχίσουν τὴν ἐγκατάστασίν των εἰς τὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ βαρβαρικὰ ταῦτα φῦλα, «ἄναρχα καὶ μισάλληλα», κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Προκοπίου, ἐστερημένα συνοχῆς καὶ ὀργανωτικῶν ἀρετῶν, δὲν κατώρθωσαν νὰ σχηματίσουν ἐνιαῖα καὶ διώσιμα κρατικὰ συγκροτήματα, εὐχερέστερον ἐπεβλήθη εἰς αὐτὰ ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία. Ἀλλ' οἱ ἄναρχοι καὶ ἀβασίλευτοι πληθυσμοὶ τῆς κάτω Μοισίας ἐμελλον κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος νὰ ἀποτελέσουν τὴν λαϊκὴν βάσιν κράτους, τοῦ ὁποίου ἡ πολιτικὴ συγκρότησις ὠφείλετο εἰς τὸν φιννοουγγρικὸν λαὸν τῶν Βουλγάρων. Μετὰ τὴν ἀβαρικὴν κυριαρχίαν, οἱ Βούλγαροι τῆς Μαιώτιδος λίμνης ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Τούρκους (576), ἀλλὰ τὸ 582 κατώρθωσαν νὰ ἀνακτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως των Κοβράτου, ὁ ὁποῖος διετήρησεν ἀγαθὰς μετὰ τοῦ Βυζαντίου σχέσεις, ἐπελθούσης τῆς διασπάσεως τοῦ βουλγαρικοῦ τούτου κράτους, εἷς τῶν υἱῶν του, ὁ Ἀσπαροῦχος (Isperich), ἐπὶ κεφαλῆς ὀλιγαρίθμου σχετικῶς δυνάμεως, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν Χαζάρων, ἐτράπη πρὸς δυσμὰς καὶ ἐγκατεστάθη ὑπεράνω τοῦ Δουνάβεως. Κατὰ τὸ ἔτος 679/680 ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Δ', ἐπιθυμῶν νὰ ἀνακόψῃ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ νέου βαρβάρου γείτονος, ἐπετέθη διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης κατὰ τοῦ καταφυγίου του. Ὑποστὰς ὅμως δεινὴν ἧττα, ἐγκατέλειψεν εἰς τοὺς Βουλγάρους τὴν χώραν τὴν ἐκτεινομένην μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ καὶ τοῦ Αἵμου. Οὕτω ἐγεννήθη τὸ πρῶτον βουλγαρικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον βραδύτερον θὰ ἀποβῇ ἀντίπαλος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ νέοι οὗτοι ἐποικοι παρέσχον εἰς τὸν παλαιότερον σλαυϊκὸν πληθυσμὸν τὰ ὀργανωτικὰ πλαίσια, ἀλλ' ἀριθμητικῶς ἀσθενέστεροι θὰ κατισθοῦν βαθμηδὸν ὑπὸ τὸν σλαυϊκὸν ὄγκον καὶ θὰ διαμορφωθῇ τὸ σλαυο-βουλγαρικὸν κράτος τοῦ Δουνάβεως, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχῃ ὡς γλωσσικὸν ὄργανον τὴν σλαυϊκήν, ἀλλὰ θὰ διατηρήσῃ καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἀρετὰς τοῦ κυριάρχου λαοῦ.

Αἱ τεράστιαι ἐδαφικαὶ μεταβολαί, αἱ ἐθνολογικαὶ ἀλλοιώσεις, οἱ νέοι προσανατολισμοὶ τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς καὶ πρωτίστως αἱ ἀνάγκαι τῆς ἀμύνης, μεταβάλλουν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Ἡ μεταμόρφωσις αὕτη δὲν ὑπῆρξεν, ὡς ἐνομίσθη, συνέπεια μιμήσεως ξένων θεσμῶν καὶ προτύπων, ἀλλ' ἐπεξεργασίας ἐσωτερικῶν στοιχείων ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν προσαρμογὴν τοῦ κρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ εἰς τὰς τραχείας πραγματικότητας τοῦ κρισίμου τούτου αἰῶνος.

Ἡ αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία, κυρίως, μετὰ τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διετήρει τὸν ρόλον ρυθμιστοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας, ἔπαυσε νὰ εἶναι κράτος «οἰκουμενικόν». Συνεπτύχθη κατ' ἀνάγκην εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὅπου ὑπερίσχυεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις, ἐνῷ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν διεμορφοῦτο ἤδη μία νέα αὐτοκρατορία, ἀντίπαλος, ξένη πρὸς τὸν ἑλληνορρωμαϊκὸν κόσμον, ἀνυπότακτος εἰς πᾶσαν προσπάθειαν ἑλληνορρωμαϊκῆς διεισδύσεως. Ἀφ' ἑτέρου τὸ Φραγκικὸν βασίλειον παρεῖχεν ἐγγυήσεις διαρκείας καὶ μονιμότητος καὶ ἔτεινε νὰ ὑποκαταστήσῃ εἰς τὴν Δύσιν τὴν ὁσημέραι παρακμάζουσαν ρωμαϊκὴν δύναμιν. Τέλος, ἐντὸς τῶν ἐδαφῶν τοῦ Βυζαντίου, διεμορφοῦτο τὸ νεαρὸν Βουλγαρικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπέβαινε στοιχεῖον ἀνταγωνισμοῦ εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου. Εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καθολικότητος τῆς ἐξουσίας εἶχον ἐπενεγθῆ σοβαρώτατα ρήγματα.

Μολονότι εἰς τὴν θεωρίαν ἡ ρωμαϊκὴ ἰδέα παραμένει πάντοτε ζωηρά, ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας ἐπιτελεῖται μὲ ταχύτερον ρυθμόν. Ἡ σημαντικωτέρα ἐκδήλωσίς του δὲν εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλ' ἡ ἀναγωγὴ πρὸς τὰ πολιτικὰ καὶ διοικητικὰ πρότυπα τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου. Διὰ πρώτην πράγματι φοράν, κατὰ τὸν βυζαντινὸν τοῦτον μεσαίωνα, παρατηρεῖται σημαντικὴ ἀπόκλισις ἀπὸ τὰς παραδόσεις καὶ μεθόδους τῆς μεταγενεστέρας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Τότε, τὸ 629 συγκεκριμένως, ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ὁ ἑλληνικὸς αὐτοκρατορικὸς τίτλος τοῦ βασιλέως καὶ εἰσάγεται ὁ θεσμὸς τῆς συμβασιλείας, ὁ ὁποῖος χωρὶς νὰ καθιερώνῃ νόμῳ τὴν κατὰ κληρονομίαν διαδοχήν, συνετέλει εἰς τὴν παγίωσιν τῶν δυναστικῶν θεσμῶν. Τότε διὰ πρώτην φορὰν μαρτυροῦνται, ὑπὸ τὰ ἑλληνικὰ των ὀνόματα, οἱ θεσμοὶ τοῦ σακελλαρίου, τοῦ λογοθέτου τοῦ γενικοῦ, τοῦ λογοθέτου τοῦ στρατιωτικοῦ. Δὲν εἶναι δὲ σύμπτωμα ἐστερημένον βαθυτέρας σημασίας τὸ ὅτι ἡ ἐπανάστασις, διὰ τῆς ὁποίας εἰσήχθη εἰς τὴν διοίκησιν ὁ ἰδιότυπος βυζαντινὸς θεσμὸς τῶν θεμάτων, εἶναι τῶν δυσχερῶν τούτων χρόνων γέννημα (βλέπε ἀνωτέρω, § ΣΤ').

Ἡ ἀρχὴ ἡ καθιερουμένη διὰ τῆς θεματικῆς διοικήσεως ἀντιτίθεται πρὸς δύο θεμελιώδη κριτήρια τῶν παλαιοτέρων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν καταστάσεων: τὰς ἀστικὰς ἐλευθερίας καὶ τὴν μεγάλην γαιοκτησίαν. Ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος ἡ διάρθρωσις τῆς κοινωνίας συντελεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐγγείου κτήσεως καὶ τοῦ μικροῦ γεωργικοῦ κλήρου (βλέπε ἀνωτέρω § Η'). Ὁ «Νόμος Γεωργικός», ἀγροτικὴ ἀστυνομικὴ διάταξις ἀπαδιδομένη σήμερον εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν τὸν Β' (685—695 καὶ 705—711), ἂν καὶ δὲν κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, ὡς ἐσφαλμένως ὑπεστηρίχθη, ἐμφανίζει πάντως τὸ καθεστὼς τῆς ὑπαίθρου ὡς δεσποζόμενον ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων καλλιεργητῶν καὶ τῶν ἐνοικιαστῶν τῆς γῆς. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἀστικὰς ἐλευθερίας, αὗται, ὡς καὶ ὁλόκληρος ὁ ἀστικὸς βίος, φθίνουν καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀφανίζονται. Ὁ Ἱπποδρόμος καὶ οἱ ἐν αὐτῷ ὠργανωμένοι δῆμοι ὑπέστησαν ἐπα-

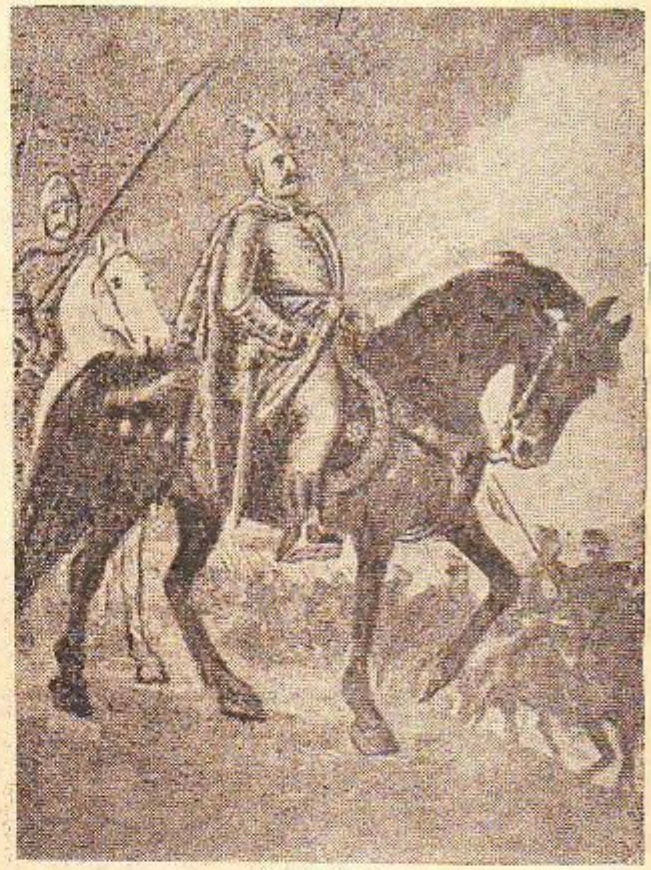

Ὁ Κρούμμος.

νειλημμένα πλήγματα, συγκεκριμένως ἐπὶ Φωκᾶ (602-610), παρήκμασαν καί, στερηθέντες πάσης οὐσιαστικῆς δυνάμεως, διετηρήθησαν ὡς κατάλοιπον παρωχημένης ἐποχῆς ὑπὸ τὸν ἄμεσον ἔλεγχον τοῦ Κράτους.

Γ'. Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ἐπιβίωσιν καὶ τὸ πνευματικὸν χάσμα (717—820). Οὐδεμία περίοδος τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ὑπῆρξεν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τόσον κρίσιμος. Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Μεσόγειον τὸ Βυζάντιον εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἀραβικὴν λαίλαπα. Ὅτε ὁ Λέων ὁ Γ', ἀναλαμβάνων τὴν ὑπάτην ἀρχήν, ἀπέβη ὁ ἱδρυτὴς τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων (717), ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπολιορκεῖτο ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἡ Μεσόγειος εἶχεν ἐκφύγει τοῦ βυζαντινοῦ ἐλέγχου καὶ ἠπειλεῖτο αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου, μετὰ τὰς ἀνατροπάς, τὰς ὁποίας εἶχον ἐπιφέρει αἱ ἀβαρικαὶ καὶ σλαυϊκαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ προτοῦ ἀκόμη ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ τοῦ χάους ἀναφανοῦν τὰ ὠργανωμένα κρατικὰ συγκροτήματα, οἱ Βούλγαροι, ἐπεκτείνοντες ὁσημέραι τὴν κηδεμονίαν των ἐπὶ τοῦ ἀσυντάκτου σλαυϊκοῦ κόσμου, ἔτειναν νὰ ὑποκαταστήσουν τὴν παρακμάζουσαν ἀβαρικὴν δύναμιν. Ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Κρούμμου, μετὰ τὴν πολύκλαυστον ἧτταν τῆς 26 Ἰουλίου τοῦ 811, καθ' ἣν εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Μοισίας ἐχάθη τὸ ἄνθος τῆς βυζαντινῆς νεότητος καὶ ἐφονεύθη αὐτὸς ὁ Νικηφόρος ὁ Α', πρὸ τῶν τειχῶν τῶν Βλαχερνῶν οἱ Ἀσιανοὶ οὗτοι βάρβαροι θὰ ἐπιτελέσουν «δαιμονιώδεις θυσίας». Αἱ πρῴϊμοι αὗται συγκρούσεις παρεσκεύαζον ἤδη καθολικωτέρους ἀνταγωνισμούς. Εἰς τὴν Ἰταλίαν τέλος ἡ ἀναιμικὴ βυζαντινὴ κυριαρχία, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν ἠπειλήθη ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων, ἐξουδετερώθη διὰ τῆς στροφῆς τῆς Ἁγίας Ἕδρας πρὸς τὴν φραγκικὴν μοναρχίαν. Τὸ 781, ὁ πάπας Ἀδριανὸς κατήργει καὶ τὸν τελευταῖον συμβολικὸν δεσμόν, ὁ ὁποῖος ὑπεδήλωνε μέχρι τότε τὴν ἐπικυριαρχίαν καὶ τὴν «ρωμαϊκὴν οἰκουμενικότητα τοῦ Βυζαντίου». Εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων ἀντικατέστησε τὸ ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἕλληνος αὐτοκράτορος διὰ τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ἔτους ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀναρρήσεως. Ὀλίγα δὲ ἔτη βραδύτερον, τὰ Χριστούγεννα τοῦ 800, ἀνεδείκνυετο εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἡ ἀντίπαλος χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ἡ ὁποία, ὡς καὶ τὸ Βυζάντιον, ἀνῆγε τὴν καταγωγήν εἰς τὸν ρωμαϊκὸν κόσμον.

Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἡ περὶ τὰς εἰκόνας ἔρις ἀπετέλεσε τὴν

ἀφετηρίαν μεγάλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναστατώσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα ἐκλόνισαν αὐτὰ ταῦτα τὰ θεμέλια τοῦ Κράτους. Μεγάλαι ἐπαναστατικαὶ κινήσεις ἠπείλησαν τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν, ὁ δὲ φανατισμός, οἱ διωγμοὶ καὶ αἱ διαιωνιζόμεναι ἐξωμοσίαι ἐδημιούργησαν εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν βαθύτατα σχίσματα. Εὐρύτατον χάσμα θὰ δημιουργηθῇ εἰς τὴν πνευματικὴν παράδοσιν τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀλλ' ἐὰν οὐδεμία περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξε τόσον κρίσιμος, σπάνιαι ἐποχαὶ τῆς βυζαντινῆς Ἱστορίας ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν τόσον ρωμαλέαν ἀντίδρασιν καὶ δραστικὴν ἀντιμετώπισιν ἐξόχως δυσχερῶν περιστάσεων. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἠμαύρωσεν εἰς τὰ ὄμματα τῶν μεταγενεστέρων τὰς μορφὰς τῶν ἀντιπάλων τῆς Ὀρθοδοξίας, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι οὗτοι ὑπῆρξαν ἱκανοὶ στρατιῶται, δεξιοὶ διπλωμάται, ἄριστοι διοικηταί, ἄνδρες ἀντάξιοι τῶν δυσχερῶν ἐκείνων στιγμῶν. Εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὰ ἀντερείσματα τοῦ Αἵμου, εἰς τὰ κύματα τῆς Μεσογείου, ἐπὶ ἑκατὸν καὶ πλέον ἔτη, τὸ Βυζάντιον ἔδωκε τὴν ὑπερτάτην μάχην διὰ τὴν ὕπαρξίν καὶ τὴν ἐπικράτησίν του. Οἱ ἀγῶνες του ὑπῆρξαν συγκρούσεις μεταξὺ ἑνὸς κόσμου ἀνωτέρας πνευματικῆς στάθμης καὶ ἀνθρωπίνων ὁμάδων κατωτέρου πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν μάχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ πρώτιμον τοῦτο Poitiers, εἰς τὴν μάχην τοῦ Ἀκροϊνοῦ (740) τὸ δεύτερον τοῦτο Poitiers τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἀραβικὴ ἐπέκτασις ἀνεχαιτίσθη. Ἡ διαβρωτικὴ ἐπενέργεια τῶν μουσουλμανικῶν αἱρέσεων καὶ ἡ στροφὴ τῶν Ἀράβων πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας μετετόπισαν πρὸς στιγμὴν τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἀπὸ τὴν Μεσόγειον εἰς τὴν Ἀσίαν. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰῶνος αἱ ἐπιχειρήσεις εἰς τὸ μικρασιατικὸν μέτωπον θὰ συνεχισθοῦν ὡς «τελετουργικὴ χειρονομία», μὲ μεγάλην ὀθόρυβον τῶν παρσιμεθορίων ἐπαρχιῶν, χωρὶς ὅμως ἀποφασιστικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀραβικὴ ἔφοδος δὲν εἶχε καταρθώσει νὰ κάμψῃ τὴν βυζαντινὴν ἀντίστασιν. Τὰ τείχη τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου, παρὰ τὰ χαίνοντα ρήγματα, ἵσταντο ὄρθια.

Ἡ σλαυϊκὴ λαίλαψ παρέσυρε τὸν ἀρχαῖον βίον εἰς τὰς παριστρίους περιοχὰς καὶ ἠπείλησε τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς τὰς βορείας προφυλακάς του. Ἡ βουλγαρικὴ ἐπίθεσις συνήντησε τὴν σθεναρὰν ἀντίστασιν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε', τοῦ πρωτίμου τούτου «Βουλγαροκτόνου», ἡ δὲ εἰσβολὴ τοῦ Κρούμμου συνεσώρευσεν ἐρείπια, χωρὶς νὰ ἐδραιώσῃ τὴν δύναμιν τῶν Βουλγάρων. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὁ διάδοχος τοῦ Ἀσιάτου τούτου ἡγεμόνος ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ λίθου τὴν μνείαν τῆς τριακονταετοῦς εἰρήνης, ἡ ὁποία τὸ 815 ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς μεγάλας ταύτας συγκρούσεις. Μετὰ τὴν πάροδον τῶν πρώτων ἀναστατώσεων, αἱ μικρότεραι σλαυϊκαὶ ὁμάδες, αἱ ὁποῖαι εἰσέδυσαν πρὸς Νότον καὶ παρεπλανήθησαν ἐν τῷ μέσῳ ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ὑπετάχθησαν εἰς τὴν βυζαντινὴν δύναμιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν ἀκτινοβολίαν. Διὰ συστηματικῶν ἐξοικισμῶν καὶ ἐποικισμῶν ἐπετεύχθη ἡ ἀραίωσις τοῦ ἀντιδρῶντος στοιχείου. Τὸ 758 ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' καθυπέταξε τοὺς Σλαύους τῆς Μακεδονίας· τὸ 783 τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα προήχθησαν μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ὅπου, κυρίως μετὰ τὸν λοιμὸν τοῦ 746, συνεπείᾳ τῆς ἀραιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ σλαυϊκαὶ ὁμάδες κατώρθωσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν μονιμώτερον. Ὁ Νικηφόρος ὁ Α' μὲ τὴν ρηξικέλευθον πολιτικήν του ἐνίσχυσε τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἱκανὸν εἰς τὸ νὰ ἀφομοιώσῃ τὰς σλαυϊκὰς ὁμάδας καὶ νὰ ἐντάξῃ αὐτὰς εἰς τὴν τροχιάν του. Ὁ ἀφανισμὸς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς εἰς τὰ προκεχωρημένα φυλάκιά της εἶχεν ἀποσοβηθῆ.

Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ πολύπλευρος καὶ ρωμαλέα ἀντίδρασις τῶν ἀγώνων, τοὺς ὁποίους διεξήγαγε τὸ Βυζάντιον διὰ τὴν ἐπιβίωσίν του. Ὁλόκληρος ὁ κρατικὸς ὀργανισμός, ἡ κοινωνικὴ σύνθεσις, οἱ θεσμοὶ καὶ ὁ μηχανισμὸς τῆς οἰκονομίας προσηρμόσθησαν εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος καὶ, τρόπον τινά, ἐχαλκεύθησαν ἐπὶ τῷ τέλει τῆς διεξαγωγῆς τῆς ὑπερτάτης διὰ τὴν ὕπαρξιν μάχης. Βεβαίως οἱ Ἴσαυροι δὲν ὑπῆρξαν οἱ τολμηροὶ ἀναμορφωταὶ τῆς κοινωνίας καὶ οἱ ἐμπνευσμένοι μεταρρυθμισταί, ὡς ἐφαντάσθη αὐτοὺς ἡ παλαιοτέρα ἔρευνα. Ὑπῆρξαν ὅμως νομοθέται, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον ὑπερέβη τὰ ὅρια τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἔθνους των. Ἐβελτίωσαν καὶ συνεπλήρωσαν θεσμούς, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν προηγουμένην περίοδον. Ἡ κεντρικὴ διοίκησις ἐπλουτίσθη, ἡ ἐπαρχιακὴ συνεπληρώθη καὶ ἐτροποποιήθη. Ἡ δημοσιονομικὴ τῶν πολιτικὴ ὑπῆρξε τολμηρὰ καὶ ἀνταξία τῶν δυσχερῶν περιστάσεων. Καινοτόμος καὶ αὐτόχθονα σοσιαλιστική, παρεμβατικὴ εἰς ἔπακρον ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως ἡ πολιτικὴ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Α', τοῦ ὁποίου ἡ προσωπικότης διεστρεβλώθη τόσον, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπώτερον πρότυπον ἥρωος τῆς «Τρικυμίας» τοῦ Σαίξπηρ.

Ἡ περίοδος αὕτη εἶναι ἀμέσως συνδεδεμένη μὲ τὴν Εἰκονομαχίαν. Ἀπεκλήθη δ' οὕτω ἡ περὶ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων ἀναφυεῖσα ἔρις, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ 726 μέχρι τοῦ 843 προεκάλεσε διχασμὸν εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Διαιρεῖται δὲ ἡ Εἰκονομαχία εἰς δύο φάσεις: ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὴν περίοδον τὴν ἐκτεινομένην ἀπὸ τοῦ 726 μέχρι τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας, ἡ ὁποία τὸ 787 ἀπεφάσισε τὴν ἀναστήλωσιν· ἡ δευτέρα ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ 815, ὅτε ὁ Λέων ὁ Ε' ἀνενέωσε τοὺς κατὰ τῶν εἰκονολατρῶν διωγμούς, μέχρι τῆς ὁριστικῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων τὸ 843. Εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Ἱερείας (753) ἐξεπονήθη ἡ δογματικὴ διατύπωσις τοῦ εἰκονοκλαστικοῦ κινήματος.

Ἡ Εἰκονομαχία ὑπῆρξε κατὰ βάσιν κίνημα πνευματικόν. Ἐγεννήθη, ὡρίμασε καὶ κατεπολεμήθη ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαίρας τῶν χριστολογικῶν συγκρούσεων, τῶν ὁποίων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπότοκος καὶ φυσικὸν ἐπακολούθημα. Συγκεκριμένως εἰς τὴν εἰκονοκλαστικὴν θεωρίαν, ἀνευμένην τὸν ἀνθρωπομορφισμὸν τοῦ θείου, διακρίνομεν ἀπόχρωσιν μονοφυσιτικήν, τὸ δὲ πρᾶγμα εἶναι εὐνόητον, διότι ἡ εἰκόνισις τῆς θείας μορφῆς δυσκόλως θὰ συνεβιβάζετο πρὸς τὰς περὶ τῶν ὑποστάσεων τοῦ Χριστοῦ ἀντιλήψεις τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ.

Τὸ εἰκονοκλαστικὸν ὅμως κίνημα ὑπερέβη τὰ ὅρια ἁπλῆς εἰκονοκλαστικῆς ἔριδος, συνετάραξεν εὐρύτατα ἀνθρώπινα στρώματα, προεκάλεσε σχίσματα καὶ ἐπαναστάσεις. Δικαίως ἑπομένως ἡ νεωτέρα ἔρευνα προσεπάθησε νὰ συλλάβῃ τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν τοῦ μεγάλου τούτου διχασμοῦ τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων. Ἐν πρώτοις νεώτεραι αἱρέσεις, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Wyclif (1324—1384) καὶ τοῦ Huss, οἱ διαμαρτυρόμενοι καὶ οἱ πουριτανοί, ἀνεζήτησαν, αὐτοὶ καὶ οἱ ἀντίπαλοί των, τὴν ἀπαρχὴν τῶν δοξασιῶν των εἰς τὰ παλαιότερα ἐκεῖνα βυζαντινὰ πρότυπα. Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἀνεφάνη τέλος ἡ θεωρία περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς σημασίας τῆς Εἰκονομαχίας. Ὡς «κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν», πρόδρομον τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία «ἐπέβαλε χεῖρα τολμηρὰν ἐπὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα, ἅτινα ὑπέσκαπτον τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τῆς κοινωνίας ἐκείνης δύναμιν», ἡ ὁποία «ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τρόπον ὑποδηλοῦντα ὅτι ἐπεζήτει τὴν διάπλασιν κοινωνίας νέας, χρηστοτέρας ἅμα καὶ γενναιοτέρας», βλέπει τὸ εἰκονοκλαστικὸν κίνημα ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος. Κατ' ἄλλους ἱστορικούς, ὁ ἀγὼν τῶν Ἰσαύρων ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν δύναμιν τῆς αὐτοκρατορίας διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ μοναχισμοῦ καὶ τοῦ κλήρου.

Οὔτε ἡ ρωμαντικὴ θεωρία περὶ ἐπαναστάσεως ἀποσκοπούσης εἰς τὴν δημιουργίαν κοινωνίας ὑγιοῦς καὶ ρωμαλέας, οὔτε ἡ ἀποψις περὶ πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐλατηρίων, ἑρμηνεύουν ὀρθῶς τὰς μορφὰς τῆς συγκρούσεως. Ἡ «μοναχομαχία» ἀποτελεῖ δευτερογενὲς φαινόμενον, ὀφειλόμενον εἰς τὴν σφοδρότητα τοῦ ἀγῶνος, ἐὰν δ' ἐμμέσως ἡ Εἰκονομαχία συνετέλεσε εἰς κρατικὰς μεταρρυθμίσεις, πολιτικοὺς προσανατολισμοὺς ἢ συγκεκριμένα οἰκονομικὰ μέτρα, τοῦτο οὐδόλως ἐπηρεάζει τὸν θεμελιώδη χαρακτηρισμόν της.

Ὁ πραγματικὸς χαρακτὴρ τῆς Εἰκονομαχίας εἶναι θρησκευτικὸς καὶ πνευματικός. Οὕτω δὲ ἐκλαμβανομένη ἡ εἰκονοκλαστικὴ κίνησις, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ἐὰν ἀποχωρισθῇ γενικωτέρων ἐπιδράσεων ἰουδαϊκῶν, μονοφυσιτικῶν καὶ ἀραβικῶν ἀκόμη. Ἡ ἰουδαϊκὴ παράδοσις ἀποστέργει τὴν παράστασιν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον θέλει «ἄρρητον» καὶ «ἀειδῆ», ἡ δὲ παράδοσις αὕτη ἀναφαίνεται εἰς τὴν πρωΐμον χριστιανικὴν φιλολογίαν. Οἱ σημιτικοὶ λαοί, οἱ Ἄραβες εἰδικώτερον, «ἐμφανίζονται ὡς ἀνίκανοι νὰ παρατηροῦν καὶ νὰ δημιουργοῦν ζωντανὰ πλάσματα», ὅπου δὲ δὲν ὑπάρχει ἐπίδρασις ἑλληνική ἢ ἰρανική, τὰ τολμηρὰ ἀραβουργήματα, ὁ πολυγωνικὸς διάκοσμος, οἱ πολύπλοκοι μαιανδροὶ ἀποτελοῦν διὰ τοὺς Ἄραβας «γλῶσσαν μεταφυσικήν». Αὐτὴ ἡ τέχνη τῶν εἰκονοκλαστῶν, ἡ ζωγραφικὴ ἰδιαιτέρως, μολονότι αἱ περὶ αὐτῆς πληροφορίαι εἶναι πενιχραί, φαίνεται ὅτι ἔτεινε πρὸς «ἀνεικονικὸν» παραστάσεις, ὡς δὲ παρετήρησεν ὁ L. Bréhier, θὰ ἦτο δυνατόν, μὲ τὴν γενίκευσιν τῶν εἰκονοκλαστικῶν δογμάτων, ἡ βυζαντινὴ τέχνη νὰ ἠκολούθει τὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε καὶ ἡ ἀραβική.

Νεώτερος συγγραφεύς, ὁ Emil Ludwig, διεῖδε τὴν ἀπωτέραν σημασίαν τῶν γεγονότων τοῦ 8ου αἰῶνος, ἂν καὶ ἀστοχῆ εἰς τὴν ἐγγυτέραν ἑρμηνείαν αὐτῶν. «Ἕνας ἄνθρωπος, λέγει, συνέλαβε τότε τὸ σχέδιον νὰ διαλλάξῃ τὰς δύο συγγενεῖς θρησκείας, ἀντὶ νὰ ἀφήσῃ αὐτὰς νὰ συγκρουόνται ἀλογίστως ἡ μὲν κατὰ τῆς δέ. Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων, Σύρος καὶ Ἑλληνιστής, ἐνθαρρυνόμενος ὑπὸ τῆς κινήσεως τῶν Εἰκονοκλαστῶν, ἠθέλησε νὰ ἀνεύρῃ εἰς τὴν ἑνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀπουσίαν τῶν εἰδώλων τὴν βάσιν τῆς συνδιαλλαγῆς, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατὴ καὶ ὠφέλιμος δι' ὅλους».

Ἡ Εἰκονομαχία ὑπῆρξε κατὰ συνέπειαν ἐκδήλωσις γενικωτέρου ἐν τῷ χώρῳ καὶ τῷ χρόνῳ κινήματος, ἀποτόκου τῆς πνευματικῆς ἰδιοσυστασίας καὶ παραδόσεως ἀνατολικῶν τινων λαῶν, τοῦ ὁποίου ὁ ἀπόμακρος κλῶδων φθάνει μέχρι τῶν παρυφῶν τοῦ Βυζαντίου. Ἐμφανίζεται ὡς ἡ τελευταία πρᾶξις τῆς παρακμῆς τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν του λαοί, πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς διιστάμενοι, τελείως δὲ τώρα χειραφετούμενοι διὰ τῆς αἱρέσεως καὶ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, ἀγωνίζονται νὰ ἐπιβάλουν τὸν νόμον των. Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἡ Εἰκονομαχία ἐκδηλοῦται ὡς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀσιατικοῦ πνεύματος, ὡς πάλη τῆς γεωμετρικῆς γραμμῆς, τῆς σχηματικῆς παραστάσεως, πρὸς τὴν καμπύλην γραμμήν, πρὸς τὰς πλαστικὰς καὶ πεπερασμένας γραμμὰς τοῦ ἑλληνικοῦ ὀλυμπιακοῦ πνεύματος. Ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα, νικηφόρος ἡ Ἀνατολή, ἐφαίνετο ὅτι θὰ ἐπέβαλλε τὴν σφραγῖδα της εἰς τὸ πολύμορφον Βυζάντιον. Ὁ κλονισμὸς ὑπῆρξε μέγιστος, ἀλλ' ἡ ἑλληνορρωμαϊκὴ παράδοσις ὑπερίσχυσε τελικῶς καὶ ἀπὸ τὴν εἰκονοκλαστικὴν κρίσιν ἐδημιούργησε τὰς προϋποθέσεις πρὸς νέας πνευματικὰς ἐξορμήσεις καὶ νέας πνευματικὰς μορφάς.

Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν παρατηρήσεων τούτων πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τὸ «πνευματικὸν χάσμα», τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ἰδιαίτατα τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἀπὸ τοῦ 4ου μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ 7ου αἰῶνος ἡ ἑλληνικὴ Γραμματεία ἔχει νὰ παρουσιάσῃ εἰς ὅλους τοὺς κλάδους πλουσίαν καὶ ἀξιόλογον παραγωγήν.

«Μετὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην, παρατηρεῖ ὁ Κάρολος Krumbacher, καταπλήσσει ἡμᾶς τὸ παμμέγεθες κενόν, ὅπερ παρουσιάζει ὁ πολιτισμὸς τῶν Βυζαντινῶν. Τοὺς χρόνους πλουσίους καὶ ἐπιτυχοῦς πολλάκις παραγωγῆς ἀκολουθεῖ ἀπροσδοκήτως καὶ σχεδὸν ἀποτόμως ἐποχὴ θλιβερᾶς ἐρημώσεως...» .

Τὸ πνευματικὸν τοῦτο χάσμα εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ Βυζαντίου ἀρχίζει ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 7ου καὶ συνεχίζεται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰῶνος. Ὅτι τὸ εἰκονοκλαστικὸν κίνημα ἦτο ἐχθρικῶς διατεθειμένον πρὸς τὴν παραδεδεγμένην πνευματικὴν τάξιν, ὅτι ἔτεινε πρὸς κανόνας δίου ἁπλουστέρου καὶ ἀγνοτέρου, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἐν τούτοις, ὁσονδήποτε ἀποφασιστικὴ καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ροπὴ τῆς Εἰκονομαχίας, καὶ ἄλλοι παράγοντες, οὐχὶ ἀλλότριοι πρὸς τὰς ἀπωτέρας ἀφετηρίας ταύτης, συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πνευματικοῦ γάσματος. Ἡ στάσις τῶν διϊσταμένων πληθυσμῶν ἐναντι τῆς αἱρέσεως καὶ ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις ἀπέσπασαν ἀπὸ τὸν πνευματικὸν χῶρον τοῦ Βυζαντίου σπουδαιότατα τμήματα. Ἡ Συρία καὶ ἡ Αἴγυπτος ἐπανεῦρον τὸ φυσικόν των ὄργανον καὶ ἐὰν ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐξακολουθῇ νὰ γράφῃ εἰς τὴν ἑλληνικήν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ παλαιὰ ἑλληνικὴ παράδοσις τῆς Συρίας δὲν εἶχεν ὑποστῇ βαρύτατα πλήγματα. «Τῷ 650, λέγει ὁ Ὄσβαλντ Σπένγκελ, ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία ἐσβέσθη διὰ μιᾶς, χωρὶς νὰ δυνηθῶμεν νὰ διακρίνωμεν μέχρι τῆς σήμερον τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν τοῦ γεγονότος : ἡ λογοτεχνία αὕτη συνεχίζεται εἰς τὴν ἀραβικὴν λογοτεχνίαν, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ τῆς μαγικῆς πνευματικῆς σφαίρας εὗρε τέλος εἰς τὸ Ἰσλὰμ τὴν πραγματικήν της ἔκφρασιν».

Δ'. Τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς Ἀναγεννήσεως (820—867). Αἱ πρῶται δεκαετηρίδες τοῦ 9ου αἰῶνος ὑπῆρξαν διὰ τὸ Βυζάντιον ἐποχὴ σκληρῶν ἀγώνων καὶ ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν. Ἡ ἀναρρίπισις τῆς εἰκονοκλαστικῆς ἔριδος καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ Θωμᾶ (820—823) ἀπετέλεσαν τὴν ἀφετηρίαν ἀναστατώσεων καὶ διωγμῶν. Ἡ Μεσόγειος κατέστη καὶ πάλιν πεδίον μεγάλων συγκρούσεων. Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ μέτωπα καὶ εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ κράτους καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν σφαῖραν παρατηροῦνται σαφῆ τὰ συμπτώματα τῆς ἀναρρώσεως, τὰ ὁποῖα θὰ ὁδηγήσουν πρὸς τὴν ἀναγέννησιν καὶ τὴν ἀκμήν.

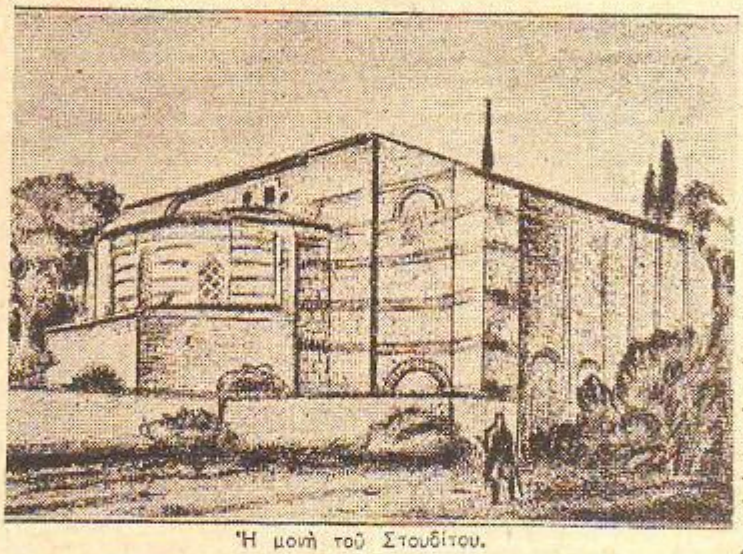

Ἡ μονὴ τοῦ Στουδίτου.

Ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετηρίδος τοῦ 9ου αἰῶνος ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων εἰσέρχεται εἰς νέαν φάσιν. Εἰς τὸ ἀσιατικὸν κράτος τῶν Ἀββασιδῶν προστίθενται δύο νέαι ἀραβικαὶ ἑστίαι : ἡ Κρήτη τὸ 827 καὶ ἡ Σικελία, τῆς ὁποίας ἡ κατάληψις, ἐπιχειρηθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, περατοῦται οὐσιαστικῶς διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ταυρομενίου (902). Οὕτω τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἐπίθεσιν τῶν Ἀράβων ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Ταύρου μέχρι τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ τῆς Κορσικῆς. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἡ Μεσόγειος καθίσταται θέατρον ἀνταγωνισμοῦ δύο οἰκουμενικῶν αὐτοκρατοριῶν.

Ὁ κατὰ θάλασσαν ἀγὼν τῶν Βυζαντινῶν ἀπέβλεπε πρωτίστως εἰς τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Κρήτης, εἰς τὴν ἀναχαίτισιν τῆς εἰσβολῆς εἰς τὴν Σικελίαν καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν κυριωτέρων σημείων τῆς ἀμύνης. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος ἡ Κεφαλληνία, ἡ ὁποία μέχρι τότε ὑπήγετο εἰς τὸ Ἰταλικὸν θέμα τῆς Λογγοβαρδίας, ἀπαρτίζει μετὰ τῶν ἄλλων νήσων τοῦ Ἰονίου ἰδίαν στρατιωτικὴν καὶ διοικητικὴν περιφέρειαν. Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου προάγονται εἰς στρατηγίδα κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος καὶ ὀλίγον βραδύτερον ἡ Σάμος μετὰ τῶν παρακειμένων νήσων καὶ τῆς μικρασιατικῆς ἀκτῆς ἀναδεικνύεται εἰς ναυτικὸν θέμα. Ὁ στόλος ἀνασυγκροτεῖται καὶ τὸ 853 ἐμφανίζεται πρὸ τῆς Δαμιέττης.

Εἰς τὸ ἀσιατικὸν μέτωπον μεγάλαι ἐκστρατεῖαι καὶ ἀποφασιστικαὶ συγκρούσεις ἀποτελοῦν τὸ προοίμιον τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας». Τὸ 837 ὁ Θεόφιλος εἰσβάλλει εἰς τὸ ἀραβικὸν ἔδαφος καὶ καταλαμβάνει τὴν Σωζόπετρον, τὰ Ἀρμόσατα καὶ τὴν Μελιτηνήν. Διὰ νὰ ἐκδικήσῃ τὴν δεινὴν καταστροφὴν των ὁ χαλίφης ἐπιχειρεῖ τὴν ἐκστρατεῖαν τοῦ 838, καταστρέφει τὴν Ἄγκυραν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν διασωθεῖσαν ἐπιγραφήν, ἐπένθει φθαρεῖσα καὶ κλιθεῖσα πρὸς γόνυ», ἀνηγέρθη τὸ 859. Ἀκολουθεῖ ἡ κατάληψις καὶ τὸ πολύκλαυστον κοῦρσος τοῦ Ἀμορίου. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἔτους 856 ἡ πρωτοβουλία τῶν ἐπιχειρήσεων περιέρχεται εἰς τοὺς Βυζαντινούς. Ἡ ἀποφασιστικὴ σύγκρουσις γίνεται εἰς τὴν Παφλαγονίαν τὴν 3 Σεπτεμβρίου τοῦ 863, καθ' ἣν ὁ ἐμίρης τῆς Μελιτηνῆς ἡττᾶται καὶ φονεύεται. Ἡ ἔνδοξος αὕτη ἡμέρα ἐξησφάλισεν εἰς τὸ Βυζάντιον τὴν κυριαρχίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ ἐπικὴ ποίησις Ἑλλήνων, Ἀράβων καὶ Περσῶν διέσωσε τὴν ἀνάμνησιν μεγάλων συγκρούσεων καὶ περιέβαλε μὲ τὸν πέπλον τοῦ θρύλου πράξεις ἐξαιρέτου ἡρωϊσμοῦ καὶ μεγάλης συμφορᾶς. Ἡ νίκη τοῦ 863 συγκεκοιμένως ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα εἰδικοῦ ἔπους, τοῦ ὁποίου τὴν αὐτοτέλειαν διακρίνομεν εἰς τὴν εὐρυτέραν ἐπικὴν σύνθεσιν τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα.

Ἡ εἰρήνη μετὰ τῶν Βουλγάρων (815), παρὰ τὰς μεμονωμένας συγκρούσεις, ἐγκαινιάζει περίοδον σχετικῆς ἠρεμίας καὶ ἀνασυγκροτήσεως εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου. Εἰς πολύτιμον πέτρινον χρονικὸν, Βούλγαρος ἡγεμὼν γράφει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν: «Καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἄρχων Ὀμουρτὰγ εἰρήνην τριάκοντα ἐτῶν ποιήσας, καλὰ ἔζησε μετὰ τοὺς Γραικούς...». Ὁ ἄρχων Βόγορις (852—888), ἐμπλακεὶς εἰς ἀγῶνας μὲ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Κροάτας, ἀναμιχθεὶς εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ φραγγικοῦ βασιλείου τῆς Γερμανίας, προσανατολίζεται πρὸς τὴν Δύσιν. Ἤδη ἡ Ἁγία Ἕδρα εἶχε στρέψει τὴν προσοχὴν πρὸς τοὺς τραχεῖς τούτους πολεμιστὰς τοῦ Αἵμου. Ἡ προσέλευσις των εἰς τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τῆς Ρώμης ἀνεμένετο ὡς συνέπεια γενικωτέρων πολιτικῶν συνδυασμῶν. Πράγματι δὲ οἱ Βούλγαροι ἠσπάσθησαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν κατὰ τὸ ἔτος 864, πλὴν ὅμως ὁ προσανατολισμός των δὲν ὑπῆρξεν ἐπίτευγμα τῆς Ρώμης, ἀλλὰ τοῦ Βυζαντίου. Ἡ Βουλγαρία παρεσύρετο οὕτω ὁριστικῶς εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ συνθήκη τοῦ Ἀκυϊσγράνου τοῦ 812 ἀναγνωρίζουσα τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Καρολιδῶν, ἔθεσε τὰς βάσεις μακρᾶς εἰρήνης καὶ συνεργασίας μεταξὺ τῶν δύο χριστιανικῶν κρατῶν. Ὡς συμβολικὸν δῶρημα πρὸς τὸ Imperium occidentale, βυζαντινὴ πρεσβεία ἔφερεν εἰς τὴν φραγγικὴν Ἐκκλησίαν τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Οἱ πόλεμοι τοὺς ὁποίους οἱ Φράγκοι διεξήγαγον κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀπετέλεσαν πρὸς στιγμὴν κοινὸν σημεῖον διαφερόντων. Ἀλλ' εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Φράγκους, προσετίθετο κεφαλαιώδες αἴτημα: ἡ ἄμυνα τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἀδριατικῆς ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀράβων. Ἐξ αὐτοῦ θὰ προκύψῃ βραδύτερον ἡ ἀνάγκη στενωτέρας συνεργασίας.

Τὴν μακρὰν περίοδον «παντελοῦς ἐρημώσεως» τῶν χρόνων εἰκονοκλαστικῆς κρίσεως διεδέχθη ἐποχὴ ἀκμῆς. Ὁ χρονογράφος Θεοφάνης τερματίζει τὴν μέχρι τοῦ ἔτους 813 ἐξικνουμένην χρονογραφίαν του, κυριωτάτην πηγὴν τῶν σκοτεινῶν τούτων χρόνων.

Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος (806 — 815) ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν ὑπερμάχων τῶν εἰκόνων. Δύο ὅμως μορφαὶ, ἀντιπροσωπευτικαὶ δύο διϊσταμένων παραδόσεων, δεσπόζουν τῆς πρωΐμου ταύτης ἀναγεννήσεως : ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ ὁ Λέων ὁ Φιλόσοφος ἢ Μαθηματικός. Ἡ μορφὴ τοῦ Στουδίτου (759—826) εἶναι ἀξία προσοχῆς, διότι παρέχει τυπικὸν καὶ λαμπρὸν παράδειγμα τοῦ μέχρις αὐτοθυσίας θάρρους, τὸ ὁποῖον ἀντέτασσον οἱ πνευματικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν καταθλιπτικὴν πολιτικὴν τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων. Ὑπὸ τὴν πνευματικὴν του ἡγεσίαν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴ τοῦ Στουδίου ἔγινε τὸ κέντρον μεγάλης μεταρρυθμιστικῆς, ἀσκητικῆς καὶ πνευματικῆς κινήσεως. Τὸ ἔργον τοῦ Θεοδώρου, πλούσιον καὶ πολυσχιδὲς, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀσκητικὴν, τὴν ἀντιρρητικὴν καὶ τὴν δογματικήν. Τὰ ποιήματά του ἀνεκαίνισαν τὴν παραμεληθεῖσαν ἐπιγραμματικὴν τέχνην.

Ἀλλά, καθὼς ἤδη παρετήρησεν ὁ Γίββων, «κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα ἀνακαλύπτομεν τὴν πρώτην χαραυγὴν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Ἐπιστήμης». Ἡ κίνησις αὕτη, προῦσα σχετικὴν αὐτοτέλειαν ἐναντι τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος, εἶναι ἴσως ἀπότοκος τῆς παραδόσεως τῆς Εἰκονομαχίας. Εἰς τὰς τάξεις τῶν εἰκονοκλαστῶν ἀνῆκε πράγματι ὁ κύριος ἐμπνευστής της. Ὁ Λέων ὁ Φιλόσοφος ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη ὁ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς μουσικῆς καὶ ὁ προϊστάμενος τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 863 ἱδρυθέντος πανεπιστημίου τῆς Μαγναύρας. Ὁ Λέων δὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ ἀποστασίᾳ πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκ τοῦ κύκλου του προῆλθεν ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὁ ἀπόστολος τῶν Σλαύων Κωνσταντῖνος (Κύριλλος), ἴσως δὲ καὶ ὁ Καισαρείας Ἀρέθας.

Ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων (843) ἀποκατέστησε τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην, ἡ δὲ Ἐκκλησία, ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν μεγάλην ταύτην δίνην, εἰσῆλθεν εἰς περίοδον ἀκμῆς καὶ ἀναγεννήσεως. Ἡ ἀποστολικὴ της δρᾶσις, ὁ ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνικοῦ της πολιτισμοῦ, ὑπῆρξαν ἐπιτεύγματα παγκοσμίου σημασίας. Λαοὶ μεγάλοι, τέως ἀπρόσιτοι εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐχειραγωγήθησαν πρὸς τὴν κοινότητα τοῦ χριστιανικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Χαρακτηριστικὸν σύμπτωμα τῆς πρὸς τὰ ἔξω ἀκτινοβολίας εἶναι αἱ πνευματικαὶ ἐπαφαὶ μετὰ τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγάλων συγκρούσεων, οἱ δύο ἀντίπαλοι ὑφίστανται τὰς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις. Ὁ χαλίφης Μαμούν προσπαθεῖ νὰ προσελκύσῃ εἰς τὴν αὐλήν του Ἕλληνας σοφούς, ὡς ὁ Λέων ὁ Μαθηματικός. Περὶ τὸ 851 πρεσβεία ἐστάλη εἰς τὴν Βαγδάτην ὑπὸ τὸν μετέπειτα ἀπόστολον τῶν Σλαύων Κωνσταντῖνον-Κύριλλον, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται μετὰ τῶν μουσουλμάνων δογματικὰ ζητήματα. Ὁ αὐτὸς Κωνσταντῖνος, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Μεθοδίου, μεταβαίνει, δέκα ἔτη βραδύτερον, εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῶν Χαζάρων τῆς νοτίου Ρωσίας, οἱ ὁποῖοι, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν Ρώς, στρέφονται πρὸς τὸ Βυζάντιον.

Ἔργα ἐπιφανέστερα καὶ ἐπιτεύγματα μονιμώτερα ἀνέμενον τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸ ἔτος 863 ὁ Μιχαὴλ ὁ Γ' ἐδέχθη πρεσβείαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς μακρινῆς Μοραβίας Ραστισλάβου, ὁ ὁποῖος, ἀποβλέπων καὶ εἰς σκοποὺς πολιτικούς, ἐζήτει ἀποστόλους διὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν τοῦ λαοῦ του. Οἱ δύο ἐκ Θεσσαλονίκης Ἕλληνες ἀδελφοί, ὁ Κωνσταντῖνος-Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος μετέβησαν εἰς τὴν Μοραβίαν, ἐδίδαξαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἐμόρφωσαν μαθητάς. Δι' ὁλόκληρον τὸν σλαυϊκὸν κόσμον διεμόρφωσαν τὴν φιλολογικὴν σλαυονικὴν γλῶσσαν καὶ μετέφρασαν τὰς Γραφὰς καὶ ἄλλα κείμενα. Διὰ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλαύων τῆς Μοραβίας, διὰ τῆς βαθείας διεισδύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς Σλαύους τῆς βορείου καὶ μέσης Βαλκανικῆς, ὁ σλαυϊκὸς κόσμος εἵλκετο πρὸς τὴν φωτεινὴν ἑστίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἀναγέννησις τῶν ὑστέρων χρόνων τῆς περιόδου ταύτης, ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Βυζαντινοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι συμπτώματα γενικωτέρας ἀναγεννήσεως καὶ ἀπαρχαὶ νέων πνευματικῶν κατακτήσεων. Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, κινουμένη ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ Κράτους, ἐνισχύει καὶ συμπληρώνει, φωτίζει καὶ διαβίδει τὴν ζωτικότητα τοῦ ἀναγεννωμένου βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ε'. Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς ὡριμότητος (867—1028). Τὰ συμπτώματα ταῦτα τῆς ἀναγεννήσεως εἶναι τὸ προοίμιον τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως καὶ ὡριμότητος τῶν χρόνων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Παλυμέτωποι ἀγῶνες συντρίβουν τὰς ἀντιστάσεις καὶ ἀποκαθιστοῦν τὸ κράτος εἰς ἕδαφη, ὅπου ἀπὸ αἰώνων εἶχεν ἐξουδετερωθῇ ἡ βυζαντινὴ ἐπίδρασις· φέρουν αὐτὸ εἰς τὴν ὑφίστην του δύναμιν καὶ ἐπιβάλλουν τὸν ἔλεγχόν του εἰς τὰς θαλάσσας. Πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμὰς ἡ Κωνσταντινούπολις ἀναλαμβάνει οἰκουμενικὴν δρᾶσιν καὶ ἀποβαίνει κύριος συντελεστὴς τῆς διεθνοῦς οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Ἡ ἀποκουστάλλωσις τῶν πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν θεσμῶν, ἡ κοινωνικὴ ἰσοροπία, ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀναγέννησις εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἡ πνευματικὴ ἀκτινοβολία εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μαρτυροῦν περὶ τῆς πληρότητος καὶ τῆς ὡριμότητος ταύτης, τὴν ὁποίαν ἔφθασεν ἡ αὐτοκρατορία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Βούλγαροι παραμένουν οἱ κύριοι ἀντίπαλοι. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 9ου αἰώνος ὁ ἀραβικὸς κόσμος δεικνύει σαφέστατα συμπτώματα διασπάσεως. Θρησκευτικαὶ διχοστασίαι ἐξασθενίζουν τὴν ἑνότητά του. Ἡ ἀνάμιξις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ καὶ τὰ δυναστικὰ πράγματα τῶν Τούρκων μισθοφόρων, οἱ ὁποῖοι ὑποκατέστησαν τὰ παλαιὰ στελέχη τοῦ «ἱεροῦ πολέμου», ὁδηγοῦν τὸ κράτος εἰς τὴν ἀναρχίαν. Τάσις ἀποσυνθέσεως παρατηρεῖται ἰδιαίτατα εἰς τὰς ἀκραίας ἀνατολικὰς καὶ εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας. Ἡ Αἴγυπτος, ἡ Παλαιστίνη, ἡ Συρία καὶ ἡ Μεσοποταμία, ἀποσχιζόμεναι, ἀκολουθοῦν ἐπί τι διάστημα ἰδίαν ὁδόν. Ἐλάσσονες δυναστεῖαι, ἀραβικαὶ καὶ τουρκικαί, ἐπικρατοῦν εἰς τὰ χειραφετούμενα οὐσιαστικῶς ἐδάφη.

Ἡ διάσπασις τῆς ἀραβικῆς Αὐτοκρατορίας μειώνει βεβαίως τὴν δύναμιν τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλ' οἱ ἀγῶνες τοὺς ὁποίους τὸ Βυζάντιον ἔχει νὰ διεξαγάγῃ κατὰ τῶν μεμονωμένων ἑστιῶν, εἰς τὸν Εὐφράτην, εἰς τὴν Συρίαν, εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ τὴν Ἰταλίαν, δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ὀλιγώτερον τραχεῖς. Ἡ νίκη τοῦ 863 παρέλυσε τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἀραβικῶν προφυλακῶν, οἱ δὲ ἐκκαθαριστικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ Βασιλείου τοῦ Α' καὶ ἡ συντριβὴ τῶν Παυλικιανῶν, ὀπαδῶν τοῦ χριστιανικοῦ Δυϊσμοῦ, ἠδραίωσαν τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν ταύτῃς ἡ κατάληψις τῆς Κρήτης, ἡ ἀπόβασις καὶ ἡ πρόοδος τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Σικελίαν, ἡ ὀργάνωσις ναυτικῶν ὁρμητηρίων εἰς τὴν Ταρσόν, εἰς τὰς συρικὰς ἀκτὰς καὶ τὴν Αἴγυπτον, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῇ ἐντατικὴ πειρατικὴ δρᾶσις. Αἱ ἀκτοὶ τῆς Πελοποννήσου, αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου, ἦσαν διαρκῶς ἐκτεθειμέναι εἰς τὰς πειρατικὰς ἐπιδρομάς. Τὰ παράλια ἠρημώθησαν, οἱ πληθυσμοὶ ἠραιώθησαν ἢ ἤχθησαν εἰς δεινὴν αἰχμαλωσίαν, ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ ἠφανίσθη. Τολμηρότεραι ἐπιχειρήσεις ἐστράφησαν ἐναντίον μεγάλων πόλεων: τὸ 902 κατελήφθη καὶ κατεστράφη ἡ Δημητριάς· τὸ 904 ἡ Θεσσαλονίκη παρεδόθη εἰς τὴν μανίαν τοῦ «πασμιγγοῦς ὄχλου» τῶν πληρωμάτων τοῦ Λέοντος τοῦ Τριπολίτου.

Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν τὸ Βυζάντιον ἀναγκάζεται νὰ ἀσκήσῃ πολιτικὴν συντηρητικὴν καὶ ἀμυντικήν. Τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἔκλινε, κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας ὅπου οἱ ἐκχριστιανισθέντες Βούλγοροι, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Συμεὼν (893—927), εἶχον ἐξαπολύσει ἰσχυρὰν ἐπίθεσιν. Ἀπὸ τοῦ 894 μέχρι τοῦ 896, ἰδίως δὲ ἀπὸ τοῦ 913 μέχρι τοῦ 914, αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἀπὸ τῆς βορείου Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου, εὑρέθησαν ἐκτεθειμέναι εἰς τὰς μεγαλυτέρας ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας. Εἰς τὸ Βουλγαροφύγον (896), εἰς τὴν Ἀγχίαλον (917), οἱ Βυζαντινοὶ ὑφίσταντο δεινὰς ἥττας. Σημαίνουσαι πόλεις, ὡς ἡ Ἀδριανούπολις, ἐπανειλημμένως κατελήφθησαν· ἐπανειλημμένως ὁ Συμεὼν ἐνεφανίσθη πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης. Ἀλλ' ἡ βυζαντινὴ διπλωματία κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἰσχυρὸν ἀντιβουλγαρικὸν συνασπισμὸν καὶ νὰ ἀνατρέψῃ τὰ σχέδια τῶν Βουλγάρων, τὰ ὁποῖα ἔτεινον εἰς τὴν σύναψιν συμμαχίας μετὰ τῶν Φατιμιδῶν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. Ὁ Συμεὼν ἐσφετερίσθη, μετὰ τὸ 924, τὸν τίτλον τοῦ «Βασιλέως Βουλγάρων καὶ Ρωμαίων», ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος ἀκριβῶς τοῦτο ὁ Βούλγαρος ἡγεμών, ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ὑστάτην κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσιν, ἐδέχθη νὰ συνάψῃ εἰρήνην. Ὁ Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς καὶ ὁ Βούλγαρος ἡγεμών, ὁ πρώτος ἀπεριττος καὶ σεμνός, ὁ δεύτερος πλήρης βαρβαρικοῦ τύφου, συνηντήθησαν πρὸ τῆς πρωτευούσης. Ἡ συνάντησίς των εἶναι ἐκ τῶν βραματικωτέρων σκηνῶν τῆς ἱστορίας. Λέγεται ὅτι ἐνῶ οἱ δύο ἡγεμόνες συνωμίλουν δύο ἀετοὶ ἐπέταξαν ἄνωθεν αὐτῶν, ἐκτύπησαν τὰ πτερά των, συνηντήθησαν καὶ ἀμέσως ἐχωρίσθησαν καὶ ὁ μὲν εἰς ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ ἄλλος κατηυθύνθη πρὸς τὴν Θράκην. Οἱ ἀετοὶ ἐδείκνυον τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον ἑκάτερος τῶν ἀντιπάλων λαῶν ἔμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ.

Ὁ θάνατος τοῦ Συμεὼν (927) ἐπέτρεψε νὰ ἐδραιωθῇ ἡ μετὰ τῶν Βουλγάρων εἰρήνη. Μακροὶ πόλεμοι καὶ μεγάλαι καταστροφαὶ εἶχον ἐξαντλήσει τὴν Βαλκανικήν, αἱ δὲ ἐφήμεροι βουλγαρικαὶ κατακτήσεις κατέρρευσαν ἅμα τῇ ἐξαφανίσει τοῦ ἰσχυροῦ ἡγεμόνος. Ὁ διάδοχός του Πέτρος, συζευχθεὶς τὴν Μαρίαν τὴν Λεκαπηνήν, προσεχώρει εἰς τὴν σφαῖραν τῆς βυζαντινῆς ἐπιρροῆς.

Ὁ τερματισμὸς τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου διηυκόλυνε τὴν ἀνάληψιν μεγάλων ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἐνισχύετο εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Εὐφράτου καὶ τῆς Ἀρμενίας διὰ τῆς καταλήψεως σημαντικωτάτων ἐρεισμάτων: τῆς Θεοδοσιουπόλεως τὸ 930, ἡ ὁποία προσαρτᾶται ὁριστικῶς τὸ 949, τῆς Μελιτηνῆς τὸ 934 καὶ τῶν Σαμοσάτων, τὰ ὁποῖα ἀπολεσθέντα καὶ πάλιν, ἀνακατελήφθησαν τὸ 958, τῆς Νισίβεως καὶ τῆς Ἐδέσσης τὸ 943. Αἱ μεγάλαι ἐκστρατεῖαι τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (961 κ. ἑ.), τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ (974—975), τοῦ Βασιλείου Β' (995—999), «ἡ βυζαντινή», ὡς ἀπεκλήθη, «ἐποποιία», συνεπλήρωσαν τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἐδαφῶν τοῦ Εὐφράτου, τοῦ Ταύρου, τῆς Κιλικίας καὶ τῆς Βορείου Συρίας. Τὸ 969 ἡ Ἀντιόχεια ἐπανήρχετο ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν, λέγεται δὲ ὅτι τὰ στρατεύματα τοῦ Τσιμισκῆ προήχθησαν μέχρι τῶν Ἁγίων Τόπων. Τοῦτο ὅμως εἶναι βέβαιον, ὅτι διὰ τῆς συμφωνίας τοῦ 1036 ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου ἐξησφάλιζε τὸ δικαίωμα νὰ ἀνοικοδομήσῃ τὰ μνημεῖα τῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως συνετελέσθη τὸ 1048. Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἀνεδεικνύοντο οὕτω πρόδρομοι τῶν Σταυροφόρων.

Εἰς τὴν Μεσόγειον, ἡ ναυτικὴ ἐπιχείρησις τοῦ 949, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Κρήτης, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Σύντονοι ὅμως προπαρασκευαὶ ἐπέτρεψαν εὐτυχεστέρας ἐκστρατείας. Ἡ ἀπόβασις τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, μετὰ πολυμήνους ἀγῶνας, ἐπανέφερε τὴν μεγαλόνησον εἰς τοὺς κόλπους τῆς αὐτοκρατορίας (961). Ἐπηκολούθησεν ἡ ἁλωσις τοῦ Κύπρου τὸ 965. Τὰ δύο ταῦτα ἐπιτεύγματα συνετέλεσαν εἰς τὴν ὁριστικὴν ὑποχώρησιν τῆς ἀραβικῆς θαλασσίας δυνάμεως καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς βυζαντινῆς θαλασσοκρατορίας.

Κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 11ου αἰῶνος, οἱ μακροὶ καὶ αἱματηροὶ ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀράβων εὑρίσκοντο εἰς τὸ τέρμα των. Ὁ ἀραβικὸς κόσμος ἐν πλήρει ἀποσυνθέσει ὑπεχώρει ὡς δύναμις στρατιωτικὴ καὶ πολιτική. Μέχρις οὗ δὲ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων του ἐδραιωθῇ ἡ κυριαρχία τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων, τὸ Βυζάντιον ἐπεξέτεινε τὴν ἐπιρροήν του εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς, τοὺς Ἀρμενίους, τοὺς Ἰβηρας, τοὺς Ἀβασγοὺς, τοὺς Ἀλανούς. Βαθμηδὸν κατελύοντο αἱ αὐτονομίαι τῶν ἀκραίων τούτων χωρῶν καὶ τὰ ἐδάφη των προσηρτῶντο ὡς ἁπλαῖ ἐπαρχίαι τῆς αὐτοκρατορίας.

Εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου τὸ Βυζάντιον εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Ἡ Βουλγαρία τοῦ Δουνάβεως, κατακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ρώς, τοὺς ὁποίους ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς εἶχε καλέσει εἰς βοήθειαν, προσηρτήθη εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν, ἀφοῦ εἰς τὸ Δορύστολον (971) ἐβραύσθη ἡ ἀντίστασις τῶν συμμάχων τούτων. Ἀλλὰ καθ' ἣν ἐποχὴν κατελύετο ἡ βουλγαρικὴ κυριαρχία εἰς τὴν παλαιάν της καρδιά, ἡ ἀντίστασις τῶν Βουλγάρων ἐνετοπίζετο εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Μακεδονίαν ὑπὸ μορφάς, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποκλειστικῶς ἐθνικαί. Τὸ κράτος τοῦτο ἱδρύθη πιθανῶς μετὰ τὸ ἔτος 976, ψυχὴ δὲ τῆς θυελλώδους κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἐπιθέσεως ἀπέβη ὁ Σαμουήλ, υἱὸς Ἀρμενίου ἀξιωματούχου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τῆς 9ης δεκαετηρίδος τοῦ 10ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1018, οἱ Βούλγαροι θὰ λεηλατήσουν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν κατωτέραν Ἑλλάδα μέχρι τῆς Πελοποννήσου, σημαντικοὶ δὲ πόλεις θὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὴν πρόσκαιρον κυριαρχίαν τῶν Βουλγάρων. Ἡ παρὰ τὸν Σπερχειὸν νίκη, τὴν ὁποίαν κατήγαγε τὸ 997 ὁ Νικηφόρος Οὐρανός, ἀπετέλεσε

τὴν ἀπαρχὴν ἐπιθετικῆς δράσεως. Ἐπὶ εἴκοσι περίπου ἔτη ὁ Βασίλειος ὁ Β' διεξήγαγεν ἐπιμόνους καὶ σκληρὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Θράκην καὶ τὰς παραδουναβίους περιοχὰς, εἰς τὴν βόρειον καὶ νότιον Μακεδονίαν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἰλλυρίαν. Ὁ ἀγὼν ἐκρίθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Κλειδίου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ Σερρῶν εἰς Μελένικον. Ἐκεῖ τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα ὑπέστησαν τὴν 29ην Ἰουλίου 1014 συντριπτικὴν ἧτταν. Ὁ Ἀρμένιος τσάρος, καμφθεὶς ὑπὸ τῆς συμφορᾶς, ἀπέθανε μετὰ τινας ἑβδομάδας, ὁ δὲ Βασίλειος ὁ Β' μετὰ τετραετεῖς ἀκόμη ἀγῶνας συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας. Ἡ χώρα προσηρτήθη ὁλόκληρος καὶ ἡ μὲν πρὸς Δυσμὰς ἀπετέλεσε διοικητικὴν περιφέρειαν ὑπὸ ἀρμοστὴν φέροντα τὸν τίτλον τοῦ προνοητοῦ ἢ τοῦ κατεπάνω, ἡ δὲ πρὸς τὸν κάτω ροῦν τοῦ Δουνάβεως τὸ παρίστριον θέμα. Ἡ βυζαντινὴ πολιτικὴ ἔδειξε μετριοπάθειαν πρὸς τοὺς πληθυσμούς. Τὸ πατριαρχεῖον τῆς Βουλγαρίας κατηργήθη, ἀντ' αὐτοῦ ὅμως ἡ αὐτοκέφαλος ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος περιέλαβε τὰς παλαιὰς ἐπισκοπάς. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος οἱ Βούλγαροι θὰ παραμείνουν ἐντεταγμένοι εἰς τὰ πλαίσια τῆς αὐτοκρατορίας.

Νέοι λαοί, κινούμενοι κατὰ μῆκος τῆς βορείου ὄχθης τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Δουνάβεως, ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ Βυζάντιον, ἄλλοτε ἐχθρικὴν, ἄλλοτε φιλικὴν, πάντοτε δὲ εὐεργετικὴν δι' αὐτούς. Οἱ Σκανδιναυοὶ Ρῶς ἐπέρχονται ἐπανειλημμένως κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἕλκονται ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ της καὶ ἑνωρὶς εἰσέρχονται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιδράσεώς της. Οἱ Οὔγγροι, λαὸς φιννικῆς καταγωγῆς, ἐγκαταλείπουν τοὺς αὐχένας τοῦ Καυκάσου, προωθοῦνται πρὸς τὸν Τάναϊν (Δὸν) καὶ ἀκολούθως δυτικώτερον καὶ τὸ 895 ὑπεσβαίνουν τὰ Καρπάθια καὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Ἄλλοτε σύμμαχοι καὶ ἄλλοτε ἀντίπαλοι τῶν Βυζαντινῶν, δέχονται παρ' αὐτῶν τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποτελέσουν τὰς «βυζαντινὰς ρίζας τοῦ οὐγγρικοῦ Χριστιανισμοῦ». Οἱ Πετσενέγοι, λαὸς τουρκικῆς καταγωγῆς, κινοῦνται ὑπεράνω τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Δουνάβεως.

Καθ' ὅλην τὴν Ἀναταλὴν, ἀπὸ τῆς Ἀντιοχείας μέχρι τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Καυκάσου, ἀπὸ τοῦ Ταναΐδος μέχρι τοῦ Σαΰου ἀντανακλᾶται ἡ ἐπιρροὴ τῆς ἀναγεννωμένης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἑνωρίτατα αὕτη, ἕνεκα τῆς ναυτικῆς της ἰσχύος, ἀποβαίνει ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων Ἰταλικῶν δυνάμεων καὶ ἀναλαμβάνει ἀρχουσαν θέσιν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν πολιτικὴν, τῆς ὁποίας τὰ διαφέροντα συγκλίνουν πρὸς τὴν Ρώμην. Ὡς σημεῖα ἐπαφῆς χρησιμεύουν αἱ κτήσεις τῆς νοτίου Ἰταλίας, αἱ δαλματικαὶ πόλεις καὶ ἡ Βενετία, μὲ ἰδιαιτέραν δὲ ὑπερηφάνειαν ἡ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποβλέπει πρὸς τὴν δραστηριότητα ταύτην, ἡ ὁποία δικαιώνει τρόπον τινὰ τὴν ρωμαϊκὴν της παράδοσιν καὶ τὴν οἰκουμενικὴν της ἀποστολήν. Ἡ ἄμυνα τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἀδριατικῆς ἀπὸ τὰς ἀραβικὰς ἐπιδρομὰς καὶ ἡ ἀντιμετώπισις καθ' ὅλου τῆς ἀραβικῆς ἐπεκτάσεως φέρουν τὸ Βυζάντιον εἰς προσέγγισιν πρὸς τὴν Ἀγίαν Ἕδραν, τὴν φραγκικὴν μοναρχίαν, τοὺς Ἰταλοὺς δυνάστας καὶ τὸ γερμανικὸν κράτος. Ἀπὸ κοινοῦ μετὰ ταύτων ἐκκαθαρίζει τὴν Ἀδριατικὴν, ἀνακαταλαμβάνει Ἰταλικὰ ἐδάφη καὶ πόλεις, ὡς ἡ Βάρις (871), ὁ βυζαντινὸς στόλος προστατεύει τὰς ἀκτάς. Μεταξὺ τῶν συμμάχων ὑπάρχει πάντοτε ἀνταγωνισμὸς, ὁ ὁποῖος ἐνίοτε φθάνει μέχρι ῥήξεως. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπωφελεῖται ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῆς φραγκικῆς δυνάμεως, ἐκμεταλλεύεται τὰς ἀντιθέσεις τῶν τοπικῶν παραγόντων, ἐπιζητεῖ τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων, διὰ νὰ ἑδραιώσῃ τὴν κυριαρχίαν της. Εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Βυζαντινοὶ ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀντιτάσσονται εἰς τὴν ἐπεκτατικὴν της πολιτικὴν, συνδέονται διὰ δεσμῶν κηδεστείας. Ὁ Ὄθων ὁ Γ' (983—1002), ὁ υἱὸς τῆς Ἑλληνίδος Θεοφανοῦς, ὁ Βυζαντινὸς οὗτος τοῦ Βορρᾶ, ὡς ἔλεγεν ὁ Gerbert, ὁ μετέπειτα πάπας Σύλβεστρος ὁ Β', συμβολίζει τὴν πρώϊμον ταύτην ἐπαφὴν Ἑλλήνων καὶ Γερμανῶν, ἡ ὁποία θὰ ἀποτελέσῃ τὸν κύριον προσανατολισμὸν τῶν Κομνηνῶν εἰς τὴν Δύσιν.

Αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀποτρέψουν τὴν ὁλοσχερῆ κατάληψιν τῆς Σικελίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ταυρομενίου (902), ἡ βυζαντινὴ ἀντίστασις περιωρίσθη εἰς τὴν «ἀέτειον φωλεὰν» τῆς Ραμέττας καὶ τελικῶς ἐκάμφθη. Ἐν τούτοις ἡ ἀραβικὴ ἐπέκτασις ἀνεχαιτίσθη, αἱ ἐπιθέσεις κατέστησαν ἀσθενέστεραι, ἡ βυζαντινὴ ἡγεμονία ἀποκατεστάθη. Ὅτε ἀπέθνησκεν ὁ Βασίλειος ὁ Β' (1025), οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προβλέψῃ ὅτι συντόμως ἡ ἀκραία αὕτη κτῆσις θὰ ὑπέκυπτεν ὑπὸ τὰ πλήγματα, ὄχι τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν οὔτε τῶν σιδηροφράκτων στρατευμάτων τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ τῶν ἀτάκτων ὁμάδων Νορμανδῶν τυχοδιωκτῶν.

Τὰ μεγάλα κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν κατορθώματα τῶν αὐτοκρατόρων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἀπέδωκαν εἰς τὸ Βυζάντιον τὸν οἰκουμενικόν του χαρακτῆρα. Ἡ περίοδος αὕτη τῆς ἀκμῆς συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀποκρυσταλλώσεως καὶ τῆς ὡριμότητος τῶν πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν θεσμῶν. Ἐν τῇ διαμορφώσει ὅμως τῶν κυριωτέρων στοιχείων της ἡ μοναρχία διῆλθε σοβαρωτάτην κρίσιν. Ὁ κίνδυνος προήρχετο πρωτίστως ἀπὸ τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, ἡ ὁποία, ἀποκτήσασα οἰκονομικὴν ἰσχὺν καὶ κατέχουσα ἐπιφανεῖς θέσεις εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὴν διοίκησιν, ὠρθώθη ἐπανειλημμένως κατὰ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Αἱ δύο ἀποστασίαι ἐκπροσώπων μεγάλων μικρασιατικῶν οἰκογενειῶν, τοῦ Βάρδα τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Βάρδα τοῦ Σκληροῦ, συνταράξασαι τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχῆς τοῦ Βασιλείου τοῦ Β', ἀπὸ τοῦ 976 μέχρι τοῦ 991, ὑπῆρξαν αἱ κυριώτεραι ἐκδηλώσεις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης κρίσεως.

Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀναστατώσεων τούτων, οἱ μοναρχικοὶ θεσμοὶ ἀποκτοῦν τὴν πλήρη ὡριμότητά των (πρβλ. καὶ § ΣΤ'). Εἰς τὰ νομοθετικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς κατοχυροῦνται αἱ ποικίλαι ἐξουσίαι τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, ἀνάγεται εἰς περιωπὴν ἡ θεοκρατικὴ ἀντίληψις περὶ τῆς προελεύσεως τῆς δυναμεώς του καὶ ἐξαίρεται ἡ εἰρηνευτικὴ καὶ εὐεργετικὴ ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολή του. Διὰ τῆς καθιερώσεως πολυπλόκου ἐθιμοτυπίας, ἡ ὁποία περιγράφεται διὰ μακρῶν εἰς ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, προβάλλεται ἡ αἴγλη τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ μοναρχικοὶ θεσμοὶ ἐνισχύονται διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ συστήματος τῆς συμβασιλείας καὶ τοῦ πνεύματος τῆς νομιμότητος καὶ διὰ τῆς καταργήσεως καὶ τῶν τελευταίων σκιωδῶν δικαιωμάτων τῆς συγκλήτου. Ὁ Λέων ὁ ΣΤ' διὰ τῆς 47ης καὶ τῆς 78ης Νεαρᾶς ἀφήρεσεν ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦτο τὰ παλαιὰ προνόμια τοῦ διορισμοῦ ὡρισμένων ἀρχῶν καὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν νόμων, τὰ ὁποῖα περιῆλθον καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὸ «μόναρχον κράτος», πάντων τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ λοιποῦ «τῆς βασιλικῆς φροντίδος», «ἐξηρτημένων καὶ σὺν Θεῷ τῇ ταύτης προνοίᾳ καὶ σκοπουμένων καὶ διαιτωμένων».

Εἰς ἰδιαιτέραν ὡσαύτως ἀκμὴν ἐξικνοῦνται οἱ θεσμοὶ τῆς πολιτικῆς διοικήσεως τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἐπαρχίας. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἰδιαίτατα ἐπικρατεῖ ὁ θεσμὸς τοῦ παραδυναστεύοντος, προσώπου τοῦ περιβάλλοντος τοῦ βασιλέως, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνετίθετο κυβερνητικὴ ἐξουσία, διαπλάσσονται δὲ καὶ συμπληροῦνται αἱ ἁρμοδιότητες τῶν κεντρικῶν ὀργάνων τῆς διοικητικῆς μηχανῆς. Ἀποκρυσταλλοῦνται συγκεκριμένως αἱ δικαιοδοσίαι τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως καὶ εὑρύνεται ἡ δραστηριότης τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου.

Ἡ ὀργάνωσις τῶν ἐπαρχιῶν συμπληροῦται διὰ τῆς κατατμήσεως τῶν παλαιῶν μεγάλων θεμάτων καὶ τῆς δημιουργίας νέων, περιωρισμένης ἐκτάσεως διοικητικῶν μονάδων, περισσότερον προσηρμοσμένων πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀμύνης καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς. Νέαι περιφέρειαι δημιουργοῦνται εἰς τὰ ἀνακτώμενα ἐδάφη. Τινὰ τούτων τάσσονται ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ἀρχόντων περιβεβλημένων εὐρυτέραν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν δικαιοδοσίαν.

Χαρακτηριστικὸν σύμπτωμα τῆς κρατικῆς ἀνασυγκροτήσεως εἶναι ἡ νομοθετικὴ δραστηριότης τῶν Μακεδόνων. «Ἐποχὴν τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ Δικαίου» ἀποκαλεῖ ὁ Γεώργιος Ὀστρογόρσκυ τὰς βασιλείας τοῦ Βασιλείου τοῦ Α' καὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Οἱ αὐτοκράτορες οὗτοι ἠθέλησαν τοῦτο μὲν νὰ ἀντικαταστήσουν τὸν «ἀποτρόπαιον» νόμον τῶν Ἰσαύρων, τὴν «Ἐκλογὴν», τοῦτο δὲ νὰ παράσχουν τὴν ἀποκατάστασιν νομικῶν κειμένων εὐλήπτων καὶ προσηρμοσμένων πρὸς τὰς δημιουργηθείσας νέας πραγματικὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας. Ὁ «Πρόχειρος Νόμος», ἐκδοθεὶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 870 καὶ 879, ἡ «Ἐπαναγωγὴ» μεταξὺ τῶν ἐτῶν 879 καὶ 886, ἡ «Ἐπιτομὴ τῶν Νόμων» τὸ 920 εἶναι σύντομα νομικὰ ἐγχειρίδια. Τὰ «Βασιλικὰ» τούναντίον, δημοσιευθέντα πιθανῶς μεταξὺ τοῦ 888 καὶ 890, ἀποτελοῦν τὴν εὐρυτέραν βυζαντινὴν κωδικοποίησιν μετὰ τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ ὁποῖον καταστὰν δυσδιάγνωστον καὶ εἰς τινα σημεῖα ἀπηρχαιωμένον, ἀντικαθιστοῦν. Ἰδιαιτέραν ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχουν τὸ «Ἐπαρχιακὸν Βιβλίον» (911—912) καὶ αἱ Νεαραὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ.

Τὴν ὡριμότητα καὶ τὴν ἀκμὴν τῆς περιόδου ταύτης ἐξόχως ὡσαύτως χαρακτηρίζει ἡ ἐπιτευχθεῖσα, κατόπιν σκληρῶν ἀγώνων, ἰσορροπία τῶν τάξεων (βλ. τὰς ἐν τῇ § Η' λεπτομερεῖς παρατηρήσεις). Ἡ ἐνεργὸς καὶ ἐπίμονος ἀνάμιξις τοῦ Κράτους, ὡς συντελεστοῦ εὐρυθμίας, ἀνεχαίτισε τὴν μεγάλην ἰδιοκτησίαν εἰς τὴν πορείαν της πρὸς τὴν ἐπικράτησιν, ἐπακολούθημα τῆς ὁποίας θὰ ἦτο ἡ συντριβὴ τῆς μέσης τάξεως καὶ ἡ ἐξασθένησις τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας. Εἰς τὴν μέσην ταύτην τάξιν, εἰς τοὺς μικροὺς καλλιεργητὰς τῆς γῆς, ἡ Αὐτοκρατορία ἐστήριξε τὴν οἰκονομικήν της ἀκμὴν καὶ τὴν στρατιωτικήν της δύναμιν. Ἐν τούτῳ ἠκολούθησε καινοτόμον πολιτικήν, διαστέλλουσαν αὐτὴν ἀπὸ τὴν ἐπικρατήσασαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας γενικωτέραν κοινωνικὴν διάρθρωσιν.

Ἡ ἀναγέννησις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου ἡ παρατηρηθεῖσα μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν περὶ εἰκόνων ἐρίδων καὶ ἡ καθ' ὅλου πνευματικὴ ἀκτινοβολία συνεχίζονται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μακεδονικῆς Δυναστείας. Ὡς παρετηρήθη, εἰς τὴν Ἀναταλὴν ἡ θρησκεία ὑπῆρξε πάντοτε κτῆμα ἐθνικόν. Ἡ καισαροπαπικὴ ἀντίληψις τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπεκράτησε πλήρως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Εἰκονομαχίας, καθ' οὓς ὁ Λέων ὁ Ἴσαυρος χαρακτηριστικῶς ἔλεγεν ὅτι ἦτο ἐν ταὐτῷ «βασιλεὺς καὶ ἱερεύς». Ἡ νίκη τῆς Ὀρθοδοξίας ἤσκησεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀντιλήψεων τῶν συγχρόνων, διὰ πρώτην δὲ φορὰν διατυποῦται ἡ θεωρία περὶ δυαδικῆς ὑποστάσεως τῆς ἐξουσίας. Ἡ Ἐπαναγωγὴ ἀναγνωρίζει ὅτι τῆς πολιτείας «τὰ μέγιστα καὶ ἀναγκαιότατα μέρη βασιλεύς ἐστι καὶ πατριάρχης» καὶ ὅτι ἡ «ἁρμοφροσύνη» καὶ ἡ «συμφωνία» τῶν δύο ἐξουσιῶν ἦσαν παράγοντες εἰρήνης καὶ εὐδαιμονίας τῶν ὑπηκόων.

Παρὰ τὰς συγκρούσεις μεταξὺ ἱερατείου καὶ Κράτους εἰς τὸ ζήτημα τῆς τεταρτογαμίας τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ συγκεκριμένως, ἡ ὁμοφροσύνη Ἐκκλησίας καὶ Αὐτοκρατορίας

ὑπῆρξεν ὄχι μόνον παράγων εὐρυθμίας εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀλλὰ καὶ συντελεστὴς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἀκτινοβολίας εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Συνεργάτης καὶ σύμμαχος τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ὁ ἀνώτατος πνευματικὸς ἄρχων διεδραμάτισε σπουδαιότατον ποσῶπον εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Παυλικιανῶν, εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ἐξελληνισμοῦ καὶ τῆς ἀπορροφήσεως ξένων μειονοτήτων, εἰς τὴν ἔνταξιν νέων λαῶν ἐντὸς τῆς σφαίρας τῆς βυζαντινῆς ἐπιρροῆς. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ρώσσων ὑπῆρξε τὸ ἐπιφανέστερον ἐπίτευγμα τῶν χρόνων τούτων. Ἐκ τῶν βυζαντινῶν κτήσεων τοῦ Εὐξείνου ἐξεπορεύθη ἡ προσηλυτιστικὴ δρᾶσις τῶν Ἑλλήνων ἱεραποστόλων. Ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 957, ὅτε ἡ «ἀρχόντισσα» Ὄλγα ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἐπαρκῶς διεδοθῆ εἰς τὰ κράτος τοῦ Κιέβου. ὁριστικῶς δὲ οἱ Ρῶσσοι ἠσπάσθησαν τὴν νέαν θρησκείαν μὲ τὸ βάπτισμα τοῦ Βλαδιμήρου τὸ 989.

ς'. Συμπτώματα ἀδυναμίας (1028-1081). Ἡ περίοδος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Η' μέχρι τῆς ἀναρρήσεως τῶν Κομνηνῶν (1028-1081) εἶναι πλουσία εἰς μεταμορφώσεις καὶ ἀναζητήσεις. Ἡ στρατιωτικὴ ἀπολυταρχία τῶν μεγάλων αὐτοκρατόρων ἐξησφάλιζε τὴν ἐσωτερικὴν ἰσορροπίαν. Εὐθὺς ὡς αὕτη ἐξησθένησεν, αἱ ἀντιτιθέμεναι δυνάμεις τῆς κοινωνίας προεκάλεσαν πολυμόρφους ἐσωτερικὰς συγκρούσεις. Καθ' ὅλου εἰπεῖν, τὸ τμῆμα οὗτο τοῦ 11ου αἰῶνος ἀνήκει εἰς τὰς ἱστορικὰς περιόδους, τὰς ὁποίας ὁ Saint-Simon, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς «ὀργανικάς», ὠνόμαζε «κρισίμους ἐποχάς».

Τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς ἀδυναμίας ἐμφανίζονται εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν δυναστικῶν θεσμῶν. Ἡ ὑπερβολικὴ προσήλωσις εἰς τὸ δόγμα τῆς νομιμότητος, ὁδηγοῦσα εἰς πλασματικοὺς ἐνίοτε συνδυασμούς, ἀπεστέρησε τὴν διρίκησιν τῆς ἀδιαλείπτου ἀνανεώσεως τῶν στελεχῶν της. Καὶ ἕνεκα τῆς προελεύσεώς των καὶ ἕνεκα τῶν ἐπιρροῶν, τὰς ὁποίας ὑφίστοντο, οἱ διάδοχοι τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' ἀπεμακρύνθησαν τῶν παραδόσεων τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας. Ἔπαυσαν νὰ εἶναι οἱ ἡγέτοι τοῦ στρατοῦ, τὸν ὁποῖον, μὴ δυνάμενοι νὰ συγκρατήσουν, ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον νὰ πλήξουν. Ἡ ἰσορροπία τῶν τάξεων κατήρρευσεν. Ἀντίρροποι δυνάμεις, ἡ ἀριστοκρατία τῆς γῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἀνέκτησαν τὴν παλαιὰν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν των ἰσχύν. Ἡ σύνθεσις τῶν πολιτικῶν σωμάτων ἠλλοιώθη, ἡ δὲ πολιτικὴ ἱεραρχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέβη ἡ κυβερνῶσα δύναμις.

Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς τῶν Μακεδόνων συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς δυσηνίου ἀριστοκρατίας καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱδρυμάτων. Ἡ ἀνατροπὴ αὕτη ἔσχεν ὡς ἄμεσον συνέπειαν τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος καὶ τοῦ στρατοῦ. Στρατὸς καὶ ἄμυνα ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς τοπικῆς στρατολογίας καὶ τοῦ ἐθνικοῦ στοιχείου, τοῦ ὁποίου τὸ ζωηρότερον τμῆμα προήρχετο ἐκ τῆς τάξεως τῶν μικρῶν καλλιεργητῶν. ἡ δὲ ἀποροφήσις τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων παρέλυε τὴν ἐπιτάτιον ἄμυναν. Οὕτω ἡ ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος ἐπικρατήσασα κεφαλαιώδης ἀρχὴ τῆς συγκροτήσεως τοῦ στρατοῦ ὑπεχώρει πρὸ συστημάτων παλαιοτέρων. Ὁ ἐθνικὸς στρατὸς ἔτεινε νὰ μετοβληθῆ εἰς μισθοφορικόν.

Τὸ ἀντιστρατιωτικὸν πνεῦμα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου διείπετο ἡ κεντρικὴ ἐξουσία καὶ ἡ παραδυναστεύουσα ὑπαλληλικὴ ἱεραρχία, ἐμφανίζεται ὑπὸ ἰδεολογικὴν μορφήν. Ἡ ἐφήμερος εἰρήνη κατὰ μῆκος τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας πρόκαλεν τὴν γένεσιν τοιούτων ἀντιλήψεων: «ἡσεμεῖ μὲν νῦν τὸ ἀντίπαλον, ἔγραφεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Η' ἐν τῇ περὶ τοῦ Πανεπιστημίου Νεαρᾷ (1045), εἰρηνεύει δὲ τὸ ὑπήκοον, πολλὴ δὲ γαλήνη τὰ Ρωμαίων κατέχει». Καὶ οὗτος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ι' αὐδόλως ἀπέκρυπτον τὴν ἀντιστρατιωτικὴν καὶ εἰρηνιστικὴν διάθεσίν των. Ὁ πρῶτος μάλιστα κατηγορεῖται ὅτι «διέφθειρε καὶ ἠρήμωσε τὴν βασιλείαν Ρωμαίων» ὅτι συγκεκριμένως ἀντικατέστησεν εἰς τινας περιοχὰς τὴν στρατολογίαν διὰ καταβολῆς φόρου. Πάντα τὰ μέτρα ταῦτα προεκάλουν τὴν δυσφορίαν τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας. Τρεῖς μεγάλαι ἐπαναστάσεις, ἡ τοῦ Γεωργίου Μανιάκη τὸ 1043 ἡ τοῦ Λέοντος τοῦ Τορνικίου τὸ 1047 καὶ ἡ τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ τὸ 1057, ὑπῆρξαν ἀπότοκοι τῆς συγκρούσεως ταύτης. Ἡ τελευταία, κατηλίωσασα τὰ ὑπολείμματα τῆς πλασματικῆς νομιμότητος τῶν Μακεδόνων, ἀπετέλει περιφανῆ νίκην τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ψελλοῦ, ὁ Κομνηνὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν εἶχον τὴν ἐπίγνωσιν «οὐχὶ τυραννεῖν, ἀλλ' ἀντιβασιλεύειν τοῖς τυραννεύουσι».

Ἡ νίκη αὕτη τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας ὑπῆρξεν ἐφήμερος. Διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Κομνηνοῦ (1057—1059) ἡ παράταξις τῆς πολιτικῆς ἱεραρχίας ἀνελάμβανε τὴν προτέραν θέσιν της. Ἡ δύναμις ἧς ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Θ', τοῦ «Ὑπουργείου τῶν Γραμμάτων», τοῦ ὁποίου μετέσχον ἄνδρες διαπρέψαντες ἐπὶ παιδείᾳ, ὁ Κωνσταντῖνος Λειχούδης, ὁ Ἰωάννης Μαυρόπους, ὁ Ξιφιλῖνος, αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Ψελλός. Τούτου τὴν ἐπίβασιν ὑπέστησαν βαθύτατα ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ι' καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ζ' παθητὴς τοῦ φιλοσόφου.

Χαρακτηριστικὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἡ σύγκρουσις τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ μετὰ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου. Ὁ Ψελλὸς κατηγορεῖ τοῦτον ὡς «πάντας μὲν τυράννους ὑπερβεβληκότα», ὡς λαβόντα στάσιν ἐχθρικὴν ἐναντίον τῆς πολιτείας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ ἀντίθεσις Ἐκκλησίας καὶ κράτους εἶναι σύμπτωμα τῆς ἐξασθενήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐπικρατήσεως παραγόντων ἀσκούντων ἐπ' αὐτῆς ἄρχουσαν ροπήν. Ὡς παρετήρησεν ὁ J. B. Bury, ὁ Κηρουλάριος ἐπειράθη, ὅσον ἦτο δυνατὸν ὑπὸ περιστάσεις τελείως διαφορετικάς, νὰ πράξῃ διὰ τὸ πατριαρχεῖον τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὅ,τι ὁ νεώτερος σύγχρονός του Hildebrand (ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Ζ') ἔπραξε διὰ τὸν θρόνον τοῦ ποντιφικος τῆς δυτικῆς χριστιανωσύνης».

Πρὸς τὰς γενικωτέρας ταύτας τάσεις δὲν φαίνονται ξέναι αἱ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Θ' καὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ι' ἐπενεχθεῖσαι μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς Συγκλήτου. Διὰ τῆς καταργήσεως τῆς τάξεως καὶ ἱεραρχίας ἐν τῇ ἀναδείξει τῶν πολιτικῶν ἀξιωματούχων, τὸ σῶμα τοῦτο κατέστη πρασιτὸν εἰς εὐρύτερα στρώματα. Ἡ μεταβολὴ εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς Συγκλήτου δὲν ἀπετέλει μέτρον δημοκρατικόν, ἀλλὰ πολιτικὸν ἐλιγμὸν ἀποβλέποντα εἰς τὴν δημιουργίαν ἰσχυρᾶς τάξεως ἀντιπάλου τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας καὶ πειθηνίου εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα.

Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς τεταραγμένης ταύτης περιόδου συνεκλόνισαν μεγάλαι στρατιωτικαὶ ἐπαναστάσεις. Ἐκ τῶν δύο ἀπαιτητῶν τοῦ θρόνου, τοῦ Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου καὶ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου, οἱ ὁποῖοι, ὁ πρῶτος εἰς τὴν Εὐρώπην, ὁ δεύτερος εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀνεκήρυξαν ἑαυτοὺς αὐτοκράτορας τὸ 1077, ὁ Βοτανειάτης τελικῶς ἐπεβλήθη (1078—1081). Ἐναντίον του ἐξεφάνθησαν δύο νέα ἐπαναστατικὰ κινήματα: τοῦ Βασιλάκη εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Μελισσηνοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν. Οὐδέτερος ἐπεκράτησεν, ἀντὶ δὲ τούτων, τρίτος στρατιωτικὸς ἀρχηγός, ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, κατώρθωσε νὰ ἀνατρέψῃ τὸν Βοτανειάτην, νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν καὶ νὰ γίνῃ ἱδρυτὴς νέας δυναστείας.

Ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου θὰ ὑποστῇ τὸν ἀντίκτυπον δύο κεφαλαιωδῶν παραγόντων, οἵτινες καὶ καθ' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τὰς καθολικωτέρας κινήσεις, τὰς ὁποίας θὰ προκαλέσουν, θὰ ρυθμίσουν ἐπὶ μακρὸν τὰς τύχας τῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι δὲ οἱ νέοι οὗτοι συντελεσταὶ τῆς διεθνοῦς ἐξελίξεως εἰς μὲν τὴν Ἀνατολὴν οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι, εἰς δὲ τὴν Δύσιν οἱ Νορμανδοί.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ παρακμάζοντος καὶ διασπωμένου ὁραδικοῦ κόσμου νέον φυλετικὸν στοιχεῖον, οἱ Σελτζουκίδαι Τοῦρκοι, ὁρμηθέντες ἐκ τῆς ἐν Τουρκεστάν κοιτίδος των καὶ ἐνταχθέντες εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ κρατικὴν παράδοσιν τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, ἀνελάμβανον τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν μάχην μεταξὺ Μουσουλμάνων καὶ Εὐρώπης. Ἡ γαλήνη, ἡ ὁποία κατεῖχε τὰ πράγματα τῶν Ρωμαίων ἦτο ἀπατηλή. Ἐντὸς ὀλίγου ἐξεδηλώθησαν αἱ πρῶται κρούσεις εἰς τὰς ἀπωτάτας ἐπαρχίας τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Θεοδοσιούπολις καὶ ἡ Μελιτηνὴ κατεστράφησαν, ἡ Ἔδεσσα καὶ ἡ Ἀντιόχεια εὑρέθησαν ἐκτεθειμέναι. Κατὰ τὴν ἑβδόμην δεκάδα τοῦ 11ου αἰῶνος τὰ τουρκικὰ στίφη προωθήθησαν μέχρι Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, μέχρις Ἀμορίου καὶ Ἰκονίου. Κατὰ τὴν δύσκολον ταύτην στιγμὴν τὸ ἀμυντικὸν σύστημα τοῦ Βυζαντίου εἶχεν ἐξαρθρωθῆ, αἱ ἐπαναστατικαὶ κινήσεις καὶ εἰσβολὴ τῶν Πετσενέγων εἶχον ἀκινητήσει τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις, ἡ βαρεῖα φορολογία εἶχεν ἐξαθλιώσει τοὺς πληθυσμούς. Τὸν Αὔγουστον τοῦ 1071 εἰς τὴν περίπυστον μάχην τοῦ Μαντζικέρτ, πρὸς Βορᾶν τῆς λίμνης τοῦ Δών (τῆς Θωσπίτιδος τῶν ἀρχαίων), ὁ αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς ὁ Δ' ὁ Διογένης συνηντήθη μετὰ τοῦ σουλτάνου τῶν Τούρκων Ἀλπ-Ἀρσλὰν καὶ ὑπέστη ἥττην συντριπτικήν, μίαν τῶν μεγαλυτέρων καταστροφῶν τῆς ἱστορίας. Ἡ μάχη τοῦ Μαντζικέρτ ἐσήμανε τὴν ὑποχώρησιν τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ. «Ὁ Τοῦρκος ἔστησε τὴν νομαδικήν του σκηνὴν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς λαμπρότητος. Ἡ κοιτὶς τοῦ πολιτισμοῦ περιέπεσεν εἰς ἰσλαμικὴν βαρβαρότητα...» (H. Gelzer). Αἱ ὁδοὶ ἠνοίχθησαν εἰς τὸν ἐπιδρομέα, ἡ δὲ κατάρρευσις τῆς ἑλληνικῆς δυνάμεως ἐνεθάρρυνε τὰς ἀνταρσίας τῶν Φράγκων μισθοφόρων, τῶν Ἀρμενίων ἡγεμονίσκων, Βυζαντινῶν τέλος στρατηγῶν. Ἡ ἐρήμωσις τῆς ὑπαίθρου ὑπῆρξε τὸ ἄμεσον ἐπακόλουθον τῆς εἰσβολῆς. «Ὁ πληθυσμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, λέγει ὁ J. Laurent, ἠφανίσθη πρὸ τῶν Τούρκων» διέφυγε μακρὰν, ἐγκελείσθη εἰς τὰς πόλεις ἢ προσέφυγεν εἰς τὰ ὄρη, τὰ ὁποῖα περιβάλλουν πανταχόθεν τὸ κεντρικὸν ὀροπέδιον τῆς χερσονήσου. Αἱ κοιλάδες καὶ αἱ πεδιάδες, αἱ ἐκτεινόμεναι μεταξὺ τῆς Καισαρείας καὶ τῆς Σεβαστείας καὶ τῆς Νικαίας καὶ τῶν Σάρδεων, παρέμειναν σχεδὸν ἔρημοι. Εἰς ταύτας, ἐγκαταλελειμμένας καὶ ἀκαλλιεργήτους, οἱ Τοῦρκοι περιέφερον μὲ ἱκανοποίησιν τὰς σκηνὰς καὶ τὰ ποιμνιά των, καθ' ὃν τρόπον ἔπρατταν τοῦτο εἰς τὰς ἐρήμους, ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον προέλθει». Μικρὸν πρὸ τῆς ἀναρρήσεως τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, τὸ 1080, ἱδρύετο τὸ σελτζουκικὸν σουλτανάτον τῆς Ρωμανίας (Ρούμ), μὲ πρωτεύουσαν τὴν Νίκαιαν.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1071, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ «λακρειμάμπιλε μπέλλουμ» τοῦ Μαντζικέρτ ἤνοιγε τὰς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν οἱ Νορμανδοὶ κατελάμβανον τὴν Βάριν. Οὗτοι, τολμηροὶ τυχοδιῶκται, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς Βορείου Γαλλίας, ἐμφανίζονται εἰς τὴν Ἰταλικὴν Χερσόνησον κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετηρίδα τοῦ 11ου αἰῶνος, ἐκμισθώνουν τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τοὺς ἐμπολέμους ἐπιτοπίους ἡγεμονίσκους καὶ ἐπωφελούμενοι ἐκ τῆς παρακμῆς τῆς ἐν Ἰταλίᾳ βυζαντινῆς κυριαρχίας, ἐνισχύουν τὴν θέσιν των. Κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἀμάλφης (1059) ὁ πάπας Νικόλαος ὁ Β' ἐδέχθη τὸν ὅρκον πίστεως ἑνὸς τῶν Νορμανδῶν ἡγετῶν, τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου, τὸν ὁποῖον ἀνεγνώριζεν ὡς δοῦκα τῆς Ἀπουλίας καὶ τῆς Καλαβρίας. Τὸ 1060 συνετελέσθη ἡ κατάληψις τῆς Καλαβρίας μετὰ τοῦ Ρηγίου. Ἠκολούθησεν ἡ πτῶσις τοῦ Βρινδησίου (1062), ἡ δὲ ἅλωσις τῆς Βάρους ἐπέ-

φερε τὸ τελευταῖον πλῆγμα εἰς τὰς ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικὰς κτήσεις. Μετ' οὐ πολὺ (1072) κατελήφθη ἡ Πάνορμος (Παλέρμο) τῆς Σικελίας, ἡ ὁποία μετὰ δύο καὶ ἡμίσεος περίπου αἰῶνας ἀραβικὴν κατοχὴν περιήρχετο ὑπὸ τὸν ἔλεγχον χριστιανικοῦ κράτους.

Εἰς τὴν νορμανδικὴν ἐπικράτειαν ἠνοίγοντο οὕτω εὐρύταται ὁρίζοντες. Ἱδρύετο αὕτη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἐκκεντρικῶν κτήσεων δύο μεγάλων δυνάμεων : ἡ μία, ἡ ἀραβική, ἤγετο πρὸς τὴν ἀποσύνθεσιν· ἡ ἑτέρα, ἡ βυζαντινή, διήρχετο περίοδον κρίσεως. Μεγάλη πνευματικὴ διάστασις, τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν (1054), διηύρυνε τὸ χάσμα μεταξὺ τῆς τελευταίας καὶ τοῦ λατινικοῦ κόσμου. Αἱ ἐκκεντρικαὶ αὗται κτήσεις ἦσαν στενώτατα συνδεδεμέναι μὲ τὴν θάλασσαν καὶ μὲ τὴν θαλασσοκρατορίαν τῆς Μεσογείου. Εὐτυχέστεροι καὶ πολιτικώτεροι τῶν Γερμανῶν κυριάρχων τῆς Ἰταλίας, οἱ Νορμανδοὶ ἐδέχθησαν τὰς ἐπιδράσεις τῶν γηγενῶν στοιχείων καὶ τῶν προκατόχων πολιτικῶν παραγόντων. Παρέλαβον παρ' αὐτῶν τὸν τρόπον τῆς ζωῆς, τὰ ἤθη, τὴν ἐθιμοτυπίαν, τὴν τέχνην. Εἰς τὴν διοίκησιν διετήρησαν πλείστους ἐκ τῶν ἑλληνικῶν θεσμῶν. Ὁ ἡγεμὼν τῶν ὑπεγράφετο ἑλληνιστὶ «ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ εὐσεβὴς κραταιὸς ῥὴξ καὶ τῶν χριστιανῶν βοηθός», συνέτασσε τὰ ἔγγραφά του εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐχρησιμοποίει τὸ χρονολογικὸν σύστημα τῶν Βυζαντινῶν. Τὰ πάντα παρεσκεύαζον τὸ Νορμανδικὸν Κράτος πρὸς ἀνάληψιν μεσογειακῆς καὶ ἀνατολικῆς πολιτικῆς — προοίμιον καθολικωτέρων κινήσεων τῶν λαῶν τῆς Δύσεως.

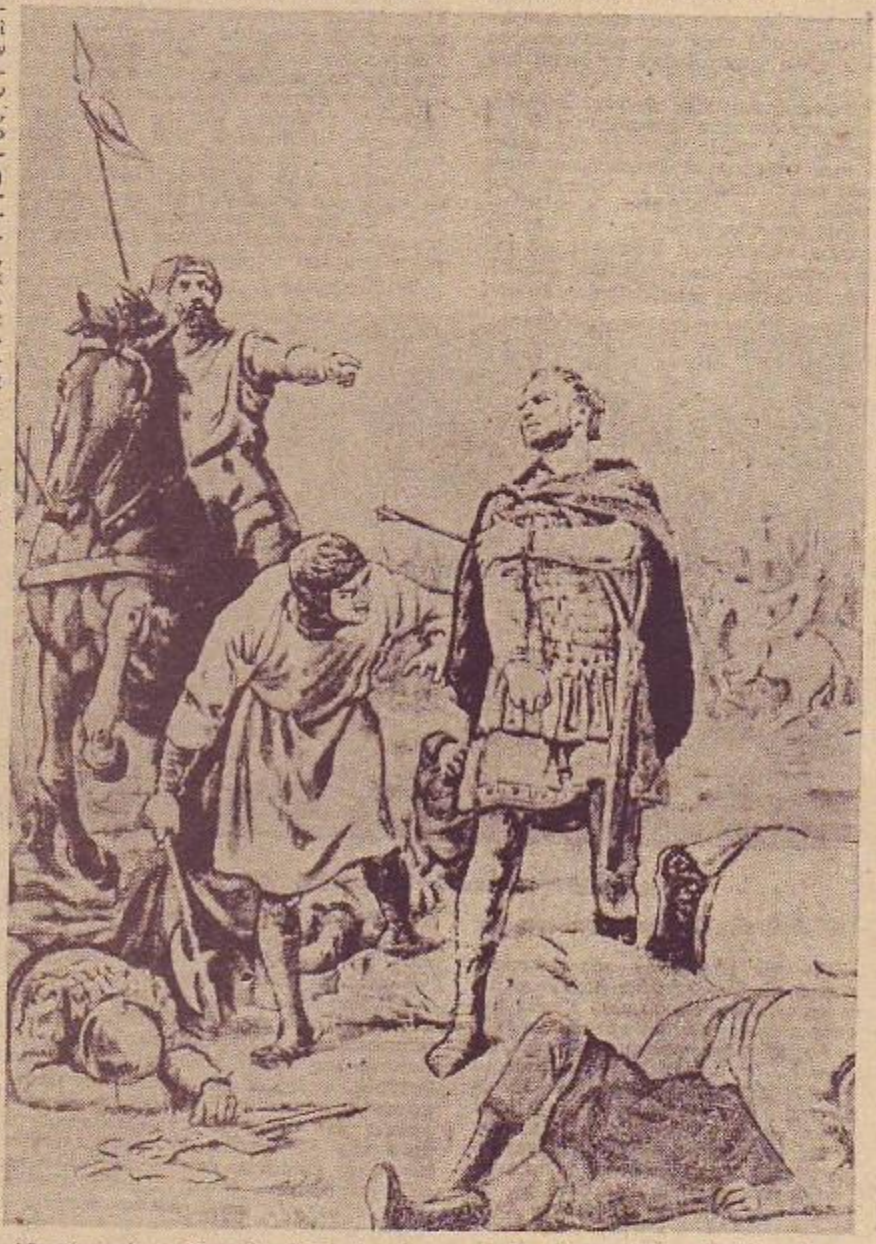

Ὁ αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς Δ' ὁ Διογένης αἰχμαλωτίζεται ὑπὸ τοῦ Ἄλπ Ἀρσλὰν κατὰ τὴν μάχην τοῦ Μαντζικέρτ. (Πίναξ τοῦ Μ. Ντόδαστον).

Ζ'. Τὸ Βυζάντιον μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (1081—1204). Τὴν περίοδον τὴν ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τῶν Κομνηνῶν (1081) μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως χαρακτηρίζει ἰδιαίτατα ὁ διμέτωπος στρατιωτικὸς καὶ διπλωματικὸς ἀγὼν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ πρὸς τὴν Δύσιν. Ἂν καὶ ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ δύναμις τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχεν ὑποστῆ μείωσιν, ἡ πόλις τοῦ Βοσπόρου, μεταβληθεῖσα εἰς κέντρον διεθνῶν συγκρούσεων καὶ σημεῖον συναντήσεως παγκοσμίων ροπῶν, ἀναλαμβάνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἰκουμενικὴν δραστηριότητα. Ἡ ὅλη ἱστορία τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν 11ον καὶ τὸν 12ον αἰῶνα εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου, ἐν συναρτήσει δὲ ταύτης δύναται μόνον νὰ ἑρμηνευθῇ.

Τεραστία μεταβολὴ ἐπέρχεται κατὰ τὸν 11ον τοῦτον αἰῶνα εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης. Μετὰ τὴν σκοτεινὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα προβάλλει χαραυγὴ ἀναγεννήσεως «ὡς ῥωμαλέα καὶ ἱλαρὰ ἀφύπνισις κοινωνίας ἐπὶ μακρὸν καταβλιδείσης ὑπὸ ἐφιαλτικῆς ἀγωνίας» (H. Pirenne). Συντελεῖται δὲ ἡ ἀναγέννησις αὕτη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παγκοσμίων γεγονότων : τῆς καταρρεύσεως τῆς ἀραβικῆς δυνάμεως, ἰδίᾳ ἐν τῇ Μεσογείῳ, τῆς καταπαύσεως τῶν νορμανδικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὰς βορείας θαλάσσας, τῆς ἀναχαιτίσεως τῶν Οὐγγρων καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως των εἰς τὴν Κεντρώαν Εὐρώπην. Ἡ συνεπείᾳ τῶν γεγονότων τούτων ἐπελθοῦσα ὑφεσις τοῦ δημογραφικοῦ παράγοντος ἔχει ὡς ἐπακόλουθον τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν στενῶν γεωργικῶν κλήρων, τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ τὸν πλουτισμὸν τῶν ἀγροτικῶν τάξεων. Ὁλόκληρος ἡ κοινωνία ἀναμοχλεύεται, ἐγκαταλείπει παλαιὰς μορφὰς καὶ ἀναζητεῖ νέας. Τὴν στατικότητα τῶν παλαιοτέρων γενεῶν ἠκολούθησεν ἡ ἀνησυχία καὶ ἡ κίνησις. Ἐγκαταλειπομένων τῶν ἀνταλλακτικῶν μεθόδων, ἡ οἰκονομία τρέπεται πρὸς ζωηρὰν ἐμπορικὴν καὶ βιομηχανικὴν δραστηριότητα. Ἐπισημότατον σύμπτωμα τῆς προϊούσης βελτιώσεως τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀστικοῦ βίου. Μετὰ μακροὺς αἰῶνας παρακμῆς καὶ ληθάργου, ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἐπανεύρισκε κατ' ἀκολουθίαν ὡριμωτέρας μορφὰς κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Ἡ ἀναγέννησις τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς, ἡ πνευματικὴ ἄνθησις, ὑπῆρξαν φαινόμενα παρομαρτοῦντα εἰς τὰς νέας ταύτας κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς καταστάσεις.

Ἔναντι τοῦ μετὰ μορφουμένου κόσμου τῆς Δύσεως, ὁ μουσουλμανικός, ἀποτελῶν τὸ ἕτερον σκέλος τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων, διήρχετο σοβαρωτάτην κρίσιν. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ διασπασθέντος ἀραβικοῦ κράτους εἶχεν ἐδραιωθῇ ἡ σελτζουκικὴ κυριαρχία. Ἀλλ' οἱ τέως νομάδες νεήλυδες δὲν ἦσαν ἐπαρκῶς ὡριμοι διὰ νὰ παράσχουν τοὺς ἀπαιτουμένους συνεκτικοὺς παράγοντας. Συνεπείᾳ τούτου ἡ νέα μορφὴ τῆς ὀργανώσεως τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου προσεβλήθη ἐν τῇ γενέσει της ὑπὸ τῶν στοιχείων τῆς διαλύσεως, τὰ ὁποῖα ἔφερεν ἐν ἑαυτῇ. ἐνωρίτατα δὲ ἐξεδηλώθησαν διασποστικαὶ καὶ χωριστικαὶ τάσεις. Ἐξ ὅλων τῶν σελτζουκικῶν κρατῶν τὸ σουλτανάτον τῆς Ρωμανίας ἔμελλε νὰ ἀποκτήσῃ ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν χριστιανικῶν γενικωτέρων παραγόντων. Ἡ ποοέκτασίς του πρὸς τὰς παραλίους πόλεις καὶ ἡ δημιουργία πειρατικῶν στόλων ἠπείλουν τὴν ἤδη κλονισθεῖσαν ναυτικὴν ἡγεμονίαν τῶν Βυζαντινῶν.

Εἰς τὰς βορείας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας ἡ αὐτοκρατορία διετήρει τὸ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' ἀνασυσταθὲν σύνορον τοῦ Δουνάβεως. Περιέκλειεν ὅμως τοῦτο στοιχεῖα χαλαρῶς συνδεδεμένα μετὰ τοῦ κέντρου καὶ ῥέποντα πρὸς ταραχὰς καὶ ἀποστασίας. Ἡ ἀντίστασις τῶν Βουλγάρων εἶχε θραυσθῇ. Τούναντίον οἱ Σέρβοι, εὐνοούμενοι ἐκ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, ἐδείχθησαν δυσήνιοι. Ἡ μεγαλυτέρα ὅμως ἀπειλὴ προήρχετο ἐκ τῶν ἐν εὐθεῖ τοῦ Δουνάβεως ἐγκατεστημένων Πετσενέγων, διότι αἱ κινήσεις των θὰ συνδυασθοῦν μὲ τὰς νορμανδικὰς εἰσβολάς, μὲ τὰς ἀπὸ θαλάσσης ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων τῆς Σμύρνης καὶ μὲ θρησκευτικὰ σχίσματα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Ἐκεῖθεν τοῦ Δουνάβεως ἐκινεῖτο ὁ συντεταγμένος καὶ ἀσύντακτος κόσμος τῶν τουρκικῶν φύλων : τῶν Οὐγγρων, τῶν Οὔζων καὶ τῶν Κουμάνων.

Πρὸς τὰς προκεχωρημένας γραμμὰς τῶν παραγόντων τοῦ-

των τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς ἦλθον ἐνωρίτατα εἰς ἐπαφὴν οἱ Κομνηνοί. Ἡ τουρκικὴ δύναμις ἠδραιοῦτο εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλ' αἱ σχέσεις μετὰ τῆς Δύσεως κατεῖχον τὴν ἀρχουσαν θέσιν. Ἡ εἰσβολὴ τῶν Νορμανδῶν (1081), ἡ ἕλωσις τοῦ Δυρραχίου, ἡ λεηλασία ἠπειρωτικῶν καὶ μακεδονικῶν ἐδαφῶν καὶ πόλεων, ἀπετέλεσαν τὸ προοίμιον καθολικωτέρων κινήσεων πρὸς Ἀνατολάς. Ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα ἡ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου θὰ ἐναρμονισθῇ πρὸς τὰς καθολικωτέρας ταύτας κινήσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι γνωσταὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Σταυροφοριῶν.

Αἱ Σταυροφορίαι ὑπῆρξαν ἀπότοκοι τῶν εὐρωπαϊκῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ὑπηνίχθημεν ἀνωτέρω, ἐμφανίζονται δὲ ὡς «χριστιανικὴ ἀντεπίθεσις» εἰς τὸν «ἱερὸν πόλεμον» τῶν Ἀράβων. Πρόδρομοι μορφαὶ των ὑπῆρξαν αἱ ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἱσπανίας καὶ αἱ ἀποδημίαι εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους. Κατά τινα ὁρισμόν, Σταυροφορία εἶναι ἱερὸς πόλεμος «κηρυχθεὶς ἢ ἀναληφθεὶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἁγίας Ἕδρας», ὁ ὁποῖος «συναγείρει πολεμιστὰς ἀνήκοντας ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὸ σῶμα τῆς λατινικῆς Χριστιανωσύνης ὁλοκλήρου, διὰ νὰ κατευθύνῃ αὐτοὺς ἐναντίον τῶν Ἀπίστων, ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑπὸ τούτων κατεχομένων χριστιανικῶν χωρῶν καὶ αὐτῆς τῆς Ἁγίας Γῆς». Ἡ πρώτη Σταυροφορία (1096—1099) οὐ μόνον ἐπετέλεσε τὸν προορισμόν της ἀπελευθερώσασα τοὺς Ἁγίους Τόπους, ἀλλὰ καὶ ἐδημιούργησε πραγματικὰς καταστάσεις, μὲ ἀπωτέρας συνεπείας, διότι ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἱδρύσεως ἐν Ἀνατολῇ λατινικῶν ἐπικρατειῶν : τοῦ βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων, τῶν κομιτειῶν τῆς Ἐδέσσης καὶ τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀντιοχείας. Δύο ἀκόμη ἱεροὶ πόλεμοι θὰ ἀναληφθοῦν κατὰ τὸν 12ον τοῦτον αἰῶνα, τὸ 1147 καὶ τὸ 1189. Ἡ τετάρτη Σταυροφορία (1204) θὰ ἔχῃ ὡς ἐπακόλουθον τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Νορμανδοὶ πολεμισταὶ (ἐκ χειρογράφου).

Τὸ Βυζάντιον ἐναρμονίζει τὴν ἐξωτερικήν του πολιτικὴν πρὸς τὰ μεγάλα προβλήματα τὰ ἀνακύπτοντα ἐκ τῶν μετακινήσεων τούτων, ἐκ τῶν πολιτικῶν συνδυασμῶν, οἵτινες δημιουργοῦνται ἐκ τῆς προπαρασκευῆς των, ἐκ τῶν ἀνομολογήτων ἐπιδιώξεών των καὶ τέλος ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεως ἐν Ἀνατολῇ κρατῶν λατινικῶν. Ἡ διοχέτευσις τῶν σταυροφορικῶν στρατευμάτων εἰς τὸν κύριον προορισμόν των δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ἔργον εὐχερές. Ἐπανειλημμέναι προστριβαὶ καὶ συγκρούσεις ἐκινδύνευσαν νὰ ὁδηγήσουν εἰς μεγαλυτέρας ῥήξεις. Ἀποσοβοῦσα ταύτας, ἐπιζητοῦσα ποιάν τινα ἰσορροπίαν μεταξὺ τῶν παραγόντων τοῦ ἱεροῦ πολέμου, ἡ βυζαντινὴ διπλωματία ἐπεδίωκε τοῦτο μὲν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν Λατίνων διὰ νὰ πλήξῃ τὸν Σελτζούκον ἀντίπαλον καὶ νὰ ἀνακαταλάβῃ ἀπολεσθέντα ἐδάφη, τοῦτο δὲ νὰ ἐπιβάλῃ τὸν αὐτοκρατορικὸν ἔλεγχον ἐπὶ τῶν ἀναιμικῶν φραγκικῶν κτήσεων. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἔτεινον ἐπιμόνως αἱ ἐνέργειαι τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Α', τοῦ Ἰωάννου τοῦ Β' καὶ τοῦ Μανουὴλ τοῦ Α'. Ὅτε δὲ ὁ τελευταῖος οὗτος, κάμπτων τὴν ἀντίδρασιν Ἀρμενίων καὶ Λατίνων, εἰσῆρχετο τὸ 1159 εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ἡ βυζαντινὴ πολιτικὴ κατώρθωνε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἐπιρροήν της ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Λατινικῆς Ἀνατολῆς.

Ἀλλ' ὁ ἐντοπισμὸς τῶν διαφερόντων τοῦ Βυζαντίου ἦτο ἀδύνατος. Καθολικώτεραι πολιτικαὶ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνεφανίζοντο ὡς συνάρτησις τῶν Σταυροφοριῶν, ἐπέβαλλον τὴν προέκτασιν τῶν ἐνεργειῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἐπὶ εὐρυτάτου διεθνοῦς πεδίου. Ἡ Ἰταλία εἶχεν ἀποδῆ εἰς τὴν Δύσιν ὁ κύριος χῶρος τῶν βλέψεών της ἕνεκα τῆς ὀσημέραι ἐνισχυομένης ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Νορμανδῶν. Εἶχεν ὅμως συγχρόνως καταστῆ ὁ στίβος εὐρωπαϊκῶν ἀνταγωνισμῶν. Ἐλισσόμενον ἐν τῷ μέσῳ τούτων τὸ Βυζάντιον ἀσκεῖ ἐπιτυχῶς πολιτικὴν ἰσορροπίας. Σταθερώτερον προσανατολίζεται πρὸς τὴν γερμανικὴν συμμαχίαν ἰδίως μετὰ τὴν δευτέραν Σταυροφορίαν, ὅτε αἱ μεγαλύτεραι εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις σαφέστερον φαίνονται φερόμεναι πρὸς δύο ἀντιπάλους συνασπισμούς. Γενικῶς εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν ἡ Κωνσταντινούπολις ἀναλαμβάνει ὄντως οἰκουμενικὴν δραστηριότητα. Ἡ συμβολή της εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἰσορροπίαν θεωρεῖται ὡς στοιχεῖον πρωταρχικὸν καὶ ἡ αἰγλη της ἀντανακλᾶται ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου. Πρὶν ἢ ὅμως αἱ δυναστικαὶ ἀνωμαλίαι ἀποδοῦν στοιχεῖον ἀδυναμίας, ἡ δύναμις τοῦ Βυζαντίου συνετρίβη τὴν 17ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1176 εἰς τὴν Μάχην τοῦ Μυριοκεφάλου, ὅπου οἱ Τοῦρκοι κατενίκησαν τὰ στρατεύματα τοῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ. Τὸ δεύτερον τοῦτο Μαντζικέρτ ἔκρινε τὰς τύχας τοῦ μικροασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἠμαύρωσε τὴν παγκόσμιον ἀκτινοβολίαν τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀπόψεων τῶν σχέσεων μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως εἶναι ἡ λατινικὴ διείσδυσις εἰς τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἐξασθένησις τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 11ου αἰῶνος διηυκόλυνε τὴν ἐπικράτησιν ξένων, δυτικῶν κατὰ τὸ πολύ, στοιχείων. Ἀρχηγοὶ τοῦ στρατεύματος ἀποκτοῦν σημαίνουσαν θέσιν, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ μέχρι τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, οἱ «Λατῖνοι» διεισδύουν εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀσκοῦν ἀξιόλογον ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικήν. Ὁ Μανουὴλ ὁ Α' ὅλως ἰδιαιτέρως πυνόησε τὴν λατινικὴν ταύτην διείσδυσιν τόσον, ὥστε σύγχρονος ἱστορικός, ὁ Γουλιέλμος ὁ Τύριος (1171), νὰ εἴπῃ περὶ αὐτοῦ μετὰ προφανοῦς ὑπερβολῆς ὅτι «περιεφρούρει τοὺς μικροὺς τούτους Ἕλληνας ὡς μαλθακοὺς καὶ ἐκτεθηλυμμένους» καὶ ὅτι «ἐνεπιστεύετο μόνον εἰς τοὺς Λατίνους τὴν μέριμναν τῶν μεγαλυτέρων του ὑποθέσεων».

Ἡ οἰκονομικὴ ἐν τούτοις διείσδυσις ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν μορφὴν τῆς λατινικῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἕνα τῶν σημαντικωτέρων συντελεστῶν τῆς καταρρεύσεως τοῦ βυζαντινοῦ ὀργανισμοῦ. Λόγοι πολιτικοὶ ἀναγκάζουν τοὺς Ἕλληνας αὐτοκράτορας νὰ χορηγήσουν εὐρείας προνομίας εἰς ἰταλικὰς πόλεις, τὴν Βενετίαν, τὴν Γένουαν, τὴν Πίζαν, εἰς τὴν δαλματικὴν Ῥάγουσαν. Ἡ οἰκονομικὴ αὕτη ἐπικράτησις τῆς Δύσεως δὲν εἶναι ἁπλῶς τεκμήριον τῆς ἐξασθενήσεως τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ σύμπτωμα τοῦ ὀργασμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκονομίας. Ἔναντι τοῦ ἀναγεννωμένου κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος τὸ Βυζάντιον συνεχίζει τὰς πεπαλαιωμένας μεθόδους τοῦ παρεμβατισμοῦ καὶ τέλος ἐγκαταλείπει τὸ ἐμπόριόν του εἰς τὰς ἰταλικὰς πόλεις «εἰς ἀκτῖνα πολὺ εὐρυτέραν ἐκείνης καθ' ἣν ἡ Ἱσπανία τοῦ 17ου αἰῶνος ἐγκατέλειψε τὸ ἰδικόν της ἐμπόριον εἰς τοὺς Ὁλλανδούς, τοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς Γάλλους».

Ἡ οἰκονομικὴ εὐρωστία τοῦ Βυζαντίου, θεμέλιον τῆς ἀκμῆς του, ἐξέλιπεν. Αἱ θάλασσαι ἐξέφευγον τοῦ ἐλέγχου τοῦ παρακμάζοντος αὐτοκρατορικοῦ στόλου. Ἡ πειρατεία ἐλυμαίνετο τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους, ἀπεδεκάτιζε τοὺς πληθυσμούς, ἐμάραινε τὴν οἰκονομικὴν ζωήν. Διὰ μελανῶν χρωμάτων ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ ὁ Χωνιάτης περιγράφει τὴν κατάστασιν τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν καὶ τὰς ἐφόδους τῶν «θαλαττίων λῃστῶν». Ξένοι πειραταὶ ἀπετόλμων εὐρυτέρας ἐκτάσεως ἐπιχειρήσεις. Κυρίαρχοι τῶν θαλασσίων ὁδῶν οἱ Λατῖνοι, ἐπιτυγχάνοντες εὐρείας προνομίας, πραγματικὰς διομολογήσεις. Ἔτεινον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑποδούλωσιν τῶν Βυζαντινῶν.

Ἡ λατινικὴ διείσδυσις προεκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν εὐρυτέρων μαζῶν, ἐπανειλημμένως δὲ αὗται ἐπεδόθησαν εἰς ἐχθρικὰς πράξεις ἐναντίον τῶν παροικιῶν τῶν Δυτικῶν, ὡς αἱ μεγάλαι σφαγαὶ τοῦ 1182. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Α' ἀνήγαγεν εἰς ἔμβλημα τὸν ἀντιλατινικὸν τοῦτον ἀγῶνα. Ἀλλ' ἡ νορμανδικὴ εἰσβολὴ (1185) καὶ ἡ Γ' Σταυροφορία (1189) ἀπεκάλυψαν εἰς τὰ ὄμματα τῆς Δύσεως τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἔναντι τούτου ἀγέρωχος πολιτικὴ τοῦ Ἐρρίκου τοῦ ΣΤ', ἐπιδιώκοντος τὴν πραγματοποίησιν τῆς «παγκοσμίου μοναρχίας», εἶναι χαρακτηριστικὸν τεκμήριον τῆς καταρρεύσεως τῆς οἰκονομικῆς δυνάμεως τῶν Κομνηνῶν.

Ἡ πορεία πρὸς τὴν κατάρρευσιν καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν δεσπόζεται ὑπὸ κεντροφύγος τάσεως, ἐκδηλουμένης οὐ μόνον εἰς τὰ συνθετικὰ στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, τὰ ὁποῖα διετήρει κεκραμένα ἡ συνεκτικὴ δύναμις τῆς μοναρχίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς σχέσεις κέντρου καὶ περιφερείας, ἰδιαίτατα δὲ εἰς τὰς ἐπιδιώξεις τῶν ἐθνικῶς διϊσταμένων ὁμάδων, ἀποβλεπουσῶν εἰς τὴν πλήρη πολιτικὴν των χειραφέτησιν.

Ἡ ἀκμὴ τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας εἶναι τὸ κύριον σύμπτωμα τῆς ἀπωλείας τῆς ἰσορροπίας τῶν συνθετικῶν παραγόντων τοῦ κοινωνικοῦ ὀργασμοῦ. Ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς αὐτοκρατορίας ἐπικρατεῖ, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος, ἡ μεγάλη γαιοκτησία. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ κτήματα κατέχουν πρωτεύουσαν θέσιν. Τὰ στέμμα καὶ τὰ μέλη τῆς δυναστείας καρποῦνται μεγάλα κτήματα εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὴν Κρήτην. Οἰκογένειαι γαιοκτημόνων συγκεντροῦν εἰς χεῖρας των μεγάλας ἐκτάσεις. Αὗται, πραγματικὰ latifundia, ἀποδαίνουν οὐσιαστικοὶ παράγοντες ρυθμιστικοὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοι-

νωνικῆς ζωῆς. Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ρυθμίζουν τὴν πολιτικὴν λειτουργίαν καὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν. Διότι τοῦτο τὸ ἰδιότυπον διὰ τὸ Βυζάντιον παρουσιάζει ἡ ἄνοδος τῆς μεγάλης γαιοκτησίας κατὰ τὰ τέλη τῆς 12ης ἑκατονταετηρίδος : τὴν τάσιν πρὸς πολιτικὴν χειροφέτησιν. Οἱ ἀγέρωχοι οὗτοι καὶ δυσηνιοι ἰδιοκτῆται τῆς γῆς, ὁσάκις δὲν καταρθώνουν νὰ ἐντάσσωνται εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως, δαρέως φέρουν τὰς ἐπεμβάσεις τῶν κρατικῶν ὀργάνων. Προϊούσης δὲ τῆς διασπάσεως τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς κρατικῆς μηχανῆς, ὑποκαθιστοῦν πολλαχοῦ τὸ καταρρέον κράτος. Εἰς «ἀλοσχερῆ φιλοτιμίαν κατὰ τῆς ἑαυτῶν πατρίδος, ὑπεκκαέντες, λέγει ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ἀνδραποδώδεις ἄνθρωποι, τρυφῇ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀπονοίαις διεφθαρμένοι, ἀχυρωμάτων καὶ φρουρίων ἀποτόλμων λαβόμενοι, οἱ δὲ καὶ πόλεων ἐντειχίστων ἐπιβάντες, κακοδαίμονας τυραννίδας περιεβάλοντο».

Οἱ τοπικοὶ οὗτοι παράγοντες ἐπωφελοῦνται διαφερόντως ἐκ τῆς παρατηρουμένης ἀντιθέσεως μεταξὺ ἐπαρχίας καὶ κέντρου. Εἰς τὴν διάστασιν ταύτην συνέβαλλεν ἡ δυσφορία τοῦ λαοῦ διὰ τὴν πιεστικὴν φορολογίαν. Εἶναι δὲ εὐνόητος ἡ ψιλόρωσις τῶν δεσμῶν μεταξὺ τοῦ κόσμου τῆς ὑπαίθρου, τοῦ φέροντος ὄχι μόνον τὰς ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐπιδρομάς, ἀλλὰ καὶ τὸ βάρος τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν, καὶ τοῦ κόσμου ἀφ' ἑτέρου τῆς πρωτευούσης, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος φαντάζεται καρπουμένην ἐν γλιδῇ τὸν μόχθον τῶν καλλιεργητῶν τῆς γῆς. Οὕτω, ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ 'Ανδρονίκου τοῦ Α' σημειοῦνται ἐπαναστατικαὶ κινήσεις, ἀποβλέπουσαι ἄλλαι μὲν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀρχῆς, ἄλλαι δὲ εἰς τὴν δημιουργίαν χωριστῶν κρατικῶν συγκροτημάτων. Εἰς τὴν Κύπρον, ὁ 'Ισαάκιος ὁ Κομνηνὸς ἀνακηρύσσεται αὐτόνομος δεσπότης. 'Ο στρατηγὸς 'Αλέξιος ὁ Βρανᾶς στρέφεται κατὰ τοῦ 'Ισαακίου τοῦ Β'. 'Ο Θεόδωρος Μαγκαφᾶς ἐπαναστατεῖ εἰς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν καὶ ἐπιδιώκει τὴν ἵδρυσιν ἰδίου κράτους μὲ κέντρον τὴν Φιλαδέλφειαν.

'Η κυριωτέρα συνέπεια τῆς πορείας πρὸς τὴν ἀποσύνθεσιν καὶ τῆς κεντρόφυγος ροπῆς ὑπῆρξεν ἡ χειραφέτησις τῶν βαλκανικῶν λαῶν. 'Από τῆς ἐποχῆς τοῦ Βασιλείου Β' ἡ χερσόνησος τοῦ Αἵμου, παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας εἰσβολάς, παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους ἐξεγέρσεις τῶν Σέρβων, διατηρούντων ὑποτυπώδη ἐθνικὴν ὀργάνωσιν, διετέλεσαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Βυζαντίου. 'Επαναστατικαὶ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι παρετηρήθησαν καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας, ὑπῆρξαν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἱδρύσεως ἀνεξαρτήτων σλαυϊκῶν κρατῶν : τοῦ βλαχο - βουλγαρικοῦ τὸ 1186 καὶ τοῦ σερβικοῦ.

'Εφ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὰ τέλη τοῦ 12ου τούτου αἰῶνος, ἐπὶ τοσοῦτον τὰ συμπτώματα τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς βυζαντινῆς δυνάμεως καθίστανται ἀρίδηλα καὶ ἡ διάστασις μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ κόσμου μεγαλυτέρα. Κατὰ τὰ τέλη 'Ιουνίου τοῦ 1203 ὁ στόλος τῶν Σταυροφόρων εὑρίσκετο πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. 'Ο Βιλλεαρδουΐνος, ἀπηχῶν τὰς ἐντυπώσεις τῶν συντρόφων του, ἔγραφεν εἰς τὸ ἱστορικόν του ἔργον : «Καὶ γνωρίζετε ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρξε τόσον τολμηρός, ὥστε νὰ μὴ αἰσθανθῇ τρόμον», «διότι ποτὲ τόσον μεγάλη ὑπόθεσις δὲν εἶχεν ἐπιχειρηθῆ ὑπὸ τόσων ἀνθρώπων ἀφ' ὅτου ἐγεννήθη ὁ κόσμος». Τὸ ἐγχείρημα ἐν τούτοις εἶχεν ἀπὸ πολλοῦ παρασκευασθῆ. 'Η ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀνέκοπτε διαίως τὴν πορείαν πρὸς τὴν κατάρρευσιν. 'Η διείσδυσις τῆς Δύσεως ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τοῦ Βυζαντίου. 'Επὶ τῶν ἐρειπίων του ὁ λατινικὸς κόσμος ἐπέβαλλε τὴν κυριαρχίαν του καὶ ἀνελάμβανε τὴν πολιτικὴν πρωτοβουλίαν.

Η'. 'Η Λατινικὴ κυριαρχία καὶ ἡ διάσπασις τοῦ 'Ελληνισμοῦ. Αἱ αὐτοκρατορίαι τῆς Νικαίας καὶ τῆς Τραπεζούντος καὶ τὸ δεσποτᾶτον τῆς 'Ηπείρου (1204—1261). 'Επὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ διαμελισθέντος Βυζαντινοῦ κράτους ἀνέκυψαν μεγαλύτεραι ἢ μικρότεραι φεουδαρχικαὶ πολιτεῖαι. Σημαντικώτεραι ἦσαν ἡ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπικυρίαρχος ἐν τῇ θεωρίᾳ πασῶν τῶν ἄλλων, τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἡγεμονία τῆς 'Αχαΐας. 'Ελάσσονες ἐπικράτειαι ἐκάλυψαν τὸ ἔδαφος τῆς κλασσικῆς 'Ελλάδος καὶ τὰς νήσους. 'Η Βενετία, ἐπισημότατος μέτοχος τῆς ἑκστρατείας καὶ τῆς διανομῆς, ἀπέφυγε νὰ δημιουργήσῃ μέγα ἀποικιακὸν κράτος, ἀρκεσθεῖσα εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῶν οἰκονομικῶν της προνομίων καὶ εἰς τὴν κατάληψιν σημείων τινῶν ἐπικαίρων διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν θαλασσίων ὁδῶν.

'Η διαμόρφωσις τῆς ἐν 'Ελλάδι φραγκοκρατίας δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα λελογισμένης κατακτητικῆς πολιτικῆς, ἀλλ' ἀπροσδόκητος συνέπεια μιᾶς ἱστορικῆς περιπετείας. Διὰ τοῦτο τὸ ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς πρώτης καταβολῆς ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα τῆς παρακμῆς καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως. 'Αποτελέσαντα ἀποικιακὸν συγκρότημα ἄνευ μητροπόλεως, τὰ φραγκικὰ κράτη ἐνωρίτατα ἀπεμονώθησαν. Οὕτω, τῆς ἀνανεώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου ὑλικοῦ καθισταμένης ὀσημέραι δυσχερεστέρας, τὸ πρῶϊμον ἀποικιακὸν στοιχεῖον ἀπέβη ἀσθενὲς ἐναντι συμπαγῶν πληθυσμῶν ὑψηλῆς ὁπωσοῦν πολιτιστικῆς στάθμης, προηγμένης πολιτικῆς ὀργανώσεως καὶ ἐχομένων τῶν πνευματικῶν καὶ ἐθνικῶν παραδόσεων. Κατ' ἀκολουθίαν μοιραίως ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. 'Ο λαμπρὸς οὐρανὸς τῆς 'Ελλάδος, ἡ ἐπιμιξία μετὰ τῶν 'Ελληνίδων γυναικῶν, ἡ καθ' ὅλου διαιτα, μετέβαλον τὸν χαρακτῆρα τῶν παλαιῶν σιδηροφράκτων ἱππότων. 'Αφ' ἑτέρου ἡ φεουδαρχικὴ ὀργάνωσις δὲν παρεῖχε παράγοντας ἑνότητος καὶ μονιμότητος. Εἶναι δ' ἐπομένως εὔκολον ὅτι τὰ φραγκικὰ ταῦτα συγκροτήματα τῆς 'Ανατολῆς, οἰκονομικῶς ἀναιμικά, φυλετικῶς ἀσθενῆ, διεσπασμένα καὶ παλαιόντα πρὸς τὴν ἐπήρειαν τοῦ κλίματος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος, παρήκμασαν ἐνωρίς.

'Εναντι τοῦ φραγκικοῦ τούτου κόσμου ἐξεδηλώθη εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἡ ἀντίστασις τοῦ ἐν τῇ ἐξορίᾳ 'Ελληνισμοῦ. Κατηυθύνετο δ' αὕτη ἀλλαχοῦ μὲν ὑπὸ παραγόντων ἀνηκόντων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὰς συγκεκριμένας ἐννόμους τάξεις τῆς καταλυθείσης αὐτοκρατορίας καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὸ ἐπιτοπίων συντελεστῶν, τοὺς ὁποίους βλέπομεν ἀναλαμβάνοντας ἰδιαιτέραν δραστηριότητα κατὰ τὴν παρατηρηθεῖσαν ἀποσύνθεσιν τοῦ 12ου λήγοντος αἰῶνος. Τούτων τῶν τυραννίσκων, ἡ προσπάθεια ὑπῆρξεν ἐφήμερος. 'Αλλ' ἐκ τοῦ χάους τῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως προῆλθον σοβαρώτεραι ἑστίαι, αἵτινες παρεῖχον εἰς τὸν 'Ελληνισμὸν γενναιοτέρας προϋποθέσεις διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν ἀποκατάστασίν του. Τρία ἑλληνικὰ κράτη, ἀνεξάρτητα καὶ αὐτόνομα, ἱδρύθησαν σχεδὸν ταυτοχρόνως εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ βυζαντινοῦ ἐδάφους : ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας μὲ ἐπίκεντρον τὴν Βιθυνίαν, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντος εἰς τὴν ποντικὴν χώραν καὶ τὸ δεσποτᾶτον τῆς 'Ηπείρου.

Τὸ θεμελιῶδες μειονέκτημα τῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως συνίστατο εἰς τὸ ὅτι αὕτη εἶχε διασπασθῆ εἰς πολλὰς ἑστίας, ὄχι μόνον αὐτονόμους, ἀλλὰ καὶ φερομένας πρὸς σκληρὰς συγκρούσεις. 'Η ἔλλειψις συνοχῆς ἐμείωσε τὴν μαχητικότητά των, ἐπεβράδυνε τὴν συντριβὴν τοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ καταρρέοντος φραγκικοῦ κόσμου, ἐπέτρεψε τὴν ἀνάδειξιν σλαυϊκῶν κρατῶν καὶ σημαντικῶς ἐξησθένησε τὸν 'Ελληνισμόν, ὁ ὁποῖος δὲν κατώρθωσεν ἐκτοτε νὰ ἑνωθῆ. 'Εν τούτοις τὰ ἑλληνικὰ κράτη τῆς ἐξορίας, μολονότι ἔμειναν οὐσιαστικῶς ξέναι πρὸς ἄλληλα καὶ πολλάκις ἦλθον εἰς ἀντιθέσεις, διεξεδίκησαν, ὅλα, τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν. Παρέλαβον τὰς πολιτικὰς καὶ διοικητικὰς μεθόδους τῆς αὐτοκρατορίας, προσήμοσαν αὐτὰς εἰς τὸν περιωρισμένον χῶρόν των καὶ ἐθημιούργησαν οὕτω τὰς προϋποθέσεις ὁμοειδῶν ἐξελίξεων καὶ ἐνιαίων καταστάσεων. 'Απαντα ἀνεξαιρέτως μέχρις ὡρισμένου σημείου ἐδικαίωσαν τὴν ὕπαρξίν των μὲ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβον. 'Αφ' ἧς ὁ ἀγὼν οὗτος ἔλαβεν αἴσιον πέρας διὰ τῆς ἀνακαταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰ δύο ὑπολειφθέντα κράτη, τῆς Τραπεζούντος καὶ τῆς 'Ηπείρου, ἔζησαν, τὸ πρῶτον μέχρι τοῦ 1461, τὸ δεύτερον μέχρι τοῦ 1449, ὡς ἀναιμικοὶ ὀργανισμοί, ἀπομεμονωμένοι καὶ κλειστοί, ἀγωνιζόμενοι νὰ ἀποτρέψουν τὴν ὁλονὲν ἐπιτεινομένην πίεσιν τοῦ ξένου στοιχείου, τοῦ ὁποίου ὑφίσταντο τὴν ἐπίδρασιν. Εἶναι ἀνάγκη πάντως νὰ σημειωθῆ ὅτι, παρὰ ταῦτα, ἀμφότερα τὰ περιφερειακὰ κράτη κατώρθωσαν, ἂν μὴ πλήρως νὰ ἀναχαιτίσουν, νὰ ἐπιβραδύνουν ὁπωσδήποτε τὴν ἐπικράτησιν ἀντιπάλων δυνάμεων. 'Από τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης ἀπέβησαν συντελεσταὶ ἐθνικῆς συντηρήσεως.

'Εκ τῶν τριῶν ἑλληνικῶν κρατῶν, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας βασίμως διεξεδίκει τὴν ἰδιότητα τοῦ συνεχιστοῦ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως. Λόγοι γεωγραφικοί, οὐσιαστικοὶ καὶ καθεστωτικοὶ ἐδικαιολόγουν τὴν ἀξίωσιν ταύτην. 'Εν ἀντιθέσει πρὸς τὰ δύο ἄλλα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἰδουθῆ ἐπὶ ἐδαφῶν τρόπον τινὰ περιφερειακῶν, ἡ αὐτοκρατορία αὕτη εἶχε καταλάβει ἐπικαιροτάτας θέσεις καὶ χώρας, ὅπου ἡ βυζαντινὴ παράδοσις ἦτο ἰδιαιτέρως ζωηρά. 'Από ἀπόψεως καθεστωτικῆς, ἡ ὑποτυπώδης ἐκλογὴ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐλογῶν τῆς εἰς τοὺς Λατίνους περιεχομένης πρωτευούσης, ἡ συρροὴ διαφόρων παραγόντων, ἡ ἀνασύνταξις τῆς Συγκλήτου καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς ἡγεσίας διὰ τῆς ἀναδείξεως τοῦ πατριάρχου, παρεῖχον εἰς τὴν Νίκαιαν ἄρχουσαν θέσιν ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ διεσπασμένου ἑλληνικοῦ κόσμου.

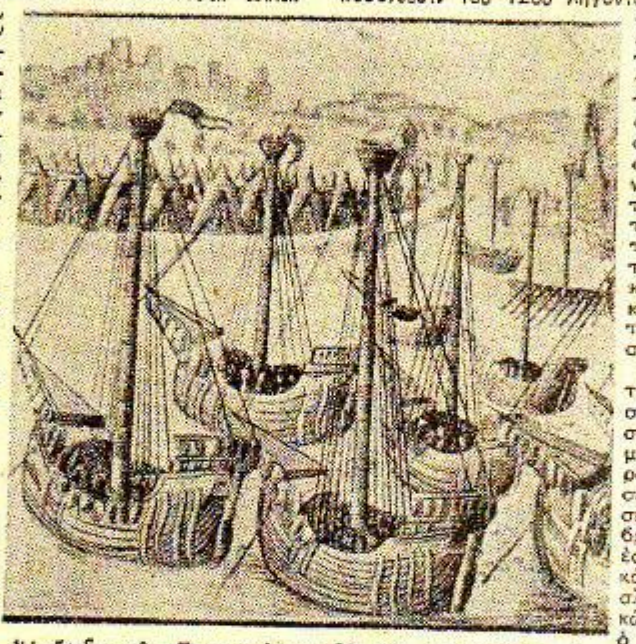

'Η ἄφιξις τῶν Σταυροφόρων πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. (Μικρογραφία τοῦ 15ου αἰῶνος).

Τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας ὑπῆρξεν ἡ ἀνασύστασις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Εἰς τὸν «λόγον τοῦ θρόνου», τὸν ὁποῖον ὁ Θεόδωρος Α' ὁ Λάσκαρις ἐξεφώνησε, τὸ 1208, ἐπὶ τῇ στέψει του, καθορίζεται σαφῶς ἡ ἰδέα, ἡ ὁποία κατηύθυνε τὰς πράξεις τοῦ ἐν τῇ ἐξορίᾳ Ἑλληνισμοῦ, πρόδρομος ἐκδήλωσις τῆς Μεγάλης Ἰδέας. «Καὶ τῶν πατρίδων αὖθις λαβώμεθα, ὧν ἁμαρτόντες ἀπεσφαλίσθημεν, ἔλεγεν ὁ αὐτοκράτωρ· αὗται δέ εἰσι τὸ ἀρχαῖον καὶ πρῶτον ἡμῖν ἐνδιαίτημα, ὁ παράδεισος καὶ ἡ πρὸς Ἑλλησπόντῳ πόλις τοῦ Κυρίου τῶν δυνάμεων, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τὸ εὔριζον ἀγαλλίαμα πάσης τῆς γῆς, ἡ παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν περιμάχητός τε καὶ περιώνυμος». Διαγράφονται ἤδη τὰ ἀπώτερα πρότυπα τοῦ θεσπεσίου λαϊκοῦ κύκλου τῶν ἐπικῶν παραδόσεων!

Ἐπὶ πεντήκοντα καὶ ἑπτὰ ἔτη οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως θὰ ἀποβλέψουν πρὸς τὸ πρωταρχικὸν τοῦτο αἴτημα. Θὰ καταβάλουν ὡσαύτως προσπαθείας διὰ νὰ διατηρήσουν ζωηρὰν τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν συνείδησιν τοῦ δουλωθέντος γένους. Κατὰ τὸ 1214 ὁ πατριάρχης Θεόδωρος ὁ Εἰρηνικὸς θὰ συστήσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀνοχὴν μὲν ἔναντι τῆς πολιτικῆς βίας, ἀπροκάλυπτον ὅμως ἀντίδρασιν πρὸς πᾶσαν προσπάθειαν ὁδηγοῦσαν εἰς τὴν ἑτεροδοξίαν («ὑποταγὴν τὴν εἰς τὸ ἑτερόδοξον καθυπάγουσαν»). Ἄλλωστε ρωμαλέον πατριωτικὸν καὶ θρησκευτικὸν συναίσθημα κατεῖχε τὸν ὑποταχθέντα Ἑλληνισμόν. Τὴν τοιαύτην πρὸς τὸν κατακτητὴν ἀδιαλλαξίαν ἐξόχως χαρακτηρίζει ἡ πρὸς τὸν Λατῖνον αὐτοκράτορα δήλωσις τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως: «Ἡμεῖς μὲν ἄλλου γεγονότες γένους καὶ ἄλλου ἀρχιερέα ἔχοντες, ἑαυτοὺς τῷ κράτει σου ὑπετάξαμεν, ὥστε σωματικῶς κατάρχειν ἡμῶν, οὐ μὴν γε πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς». Ἡ βία, ἀσκουμένη ἐπὶ τῶν σωμάτων, ἦτο κατ' ἀνάγκην ἀνεκτή, οὐδεμία ὅμως δύναμις ἦτο ἱκανὴ νὰ κάμψῃ τὴν προσήλωσιν τοῦ λαοῦ τούτου πρὸς τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις.

Ἡ πραγματοποίησις τῆς ἀπελευθερωτικῆς πολιτικῆς τῆς Νικαίας συνήντα τὴν ἀντίδρασιν παραγόντων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Διὰ τὴν διατήρησιν τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας ἰδιαιτέρως ἐνδιεφέρετο ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἐνεφανίζετο τρόπον τινὰ ὡς πνευματικὴ ἐπικυρίαρχος τῆς ὀραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος. Διὰ νὰ ἐξουδετερώνῃ τὰς ἐπεμβάσεις τῆς Ἁγίας Ἕδρας, ἡ αὐτοκρατορικὴ διπλωματία προέβαλλεν ἑκάστοτε μετὰ πολλῆς δεξιότητος τὸ ποσφιλὲς εἰς τοὺς ποντίφηκας θέμα τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, βραδύτερον δὲ ἐπεδίωξε τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων διὰ τῆς παρεμβάσεως εἰς καθολικωτέρας συγκρούσεις. Ἀνανεώνουσα παλαιὰν βυζαντινὴν παράδοσιν, ἠκολούθησε τὴν γερμανικὴν συμμαχίαν, τὴν ὁποίαν ἀνήγαγεν εἰς θεμελιώδη προσανατολισμὸν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἡ φιλία μετὰ τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Β' τοῦ Χόχενστάουφεν, ἀντιπάλου τῆς Ἁγίας Ἕδρας, ἐπέτρεψεν ἰδιαιτέρως εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Βατάτζην ἐπωφελεῖς συνδυασμούς.

Ἐκ τῶν ἐγγυτέρων ἀνατολικῶν δυνάμεων, τὸ σουλτανάτον τοῦ Ἰκονίου εἶχεν ἀρχικῶς εὐνοήσει τὴν ἵδρυσιν τοῦ κράτους τῆς Νικαίας, δυναμένου νὰ ὑποστῇ τὴν πρώτην κρούσιν τῶν προελαυνόντων Λατίνων. Ἀλλ' ἡ ἐπέκτασις τῆς νεοπαγοῦς αὐτοκρατορίας προεκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν τῶν Τούρκων. Οὗτοι, ἡττηθέντες εἰς τὴν μάχην τοῦ Μαιάνδρου (1210), ἤρχισαν παρακμάζοντες. Ἡ μογγολικὴ ἐπιδρομὴ θὰ ἐξασθενήσῃ τὸν ἀντίπαλον τοῦτον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ὁ Ἑλληνισμὸς θὰ ἀνασυγκροτηθῇ καὶ θὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ὑστάτην ἀκμήν του. Δευτερεύουσαν ὡσαύτως θέσιν καταλαμβάνει ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος, ἀναχαιτιαθεῖσα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰς κατακτητικάς της τάσεις.

Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἀναιμικὴ ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Βοσπόρου Λατινικὴ Αὐτοκρατορία θὰ εὑρεθῇ εἰς τὸ ἐπίκεντρον τριῶν πρὸς αὐτὴν συγκλινουσῶν δυνάμεων: τῆς Νικαίας, τοῦ ἑλληνικοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους. Ὁ μεταξὺ τούτων ἀνταγωνισμὸς θὰ παρατείνῃ τὸν ἄδοξον βίον της. Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης (1223), τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς μέχρι τοῦ Αἰγαίου, φθάνει εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμήν του. Οἱ ἡγεμόνες του ὀρθοῦνται ἔναντι τῆς αὐτοκρατορικῆς Νικαίας, σφετερίζονται τὰ βασιλικὰ σύμβολα τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀναλαμβάνουν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος. Τὰ στρατεύματά των προελαύνουν μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ ὄνειρον τῶν Ἑλλήνων ἐφαίνετο πραγματοποιούμενον οὐχὶ τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ τῇ παρεμβάσει τῶν ἐκπροσώπων τοῦ δυτικωτάτου Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἡ πρωτοβουλία αὕτη ἐθραύσθη ὁριστικῶς εἰς τὴν μάχην τῆς Κλοκοτινίτσας (1230), μεταξὺ Ἀδριανουπόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως, ὅπου ὁ Βούλγαρος Ἰωάννης Ἄσβ ὁ Β' ἀνεδείχθη θριαμβευτής. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὸ δρᾶμα τῆς «πόλεως τῶν καισάρων» ἀνεπτέρωνε τὰς ἐλπίδας τοῦ σλαυοβουλγαρικοῦ λαοῦ τοῦ Αἵμου.

Ἐν τούτοις οἱ αὐτοκράτορες τῆς Νικαίας, διὰ τῶν διπλωματικῶν των ἐνεργειῶν, διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, συστηματικῶς καὶ ἐπιμόνως παρεσκεύαζον τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Βυζαντίου. Οἱ τέως ἀντίπαλοι ἐξεσθένουν. Τὸ καχεκτικὸν προγεφύρωμα τῆς Θράκης διαρκῶς διηυρύνετο καὶ αἱ εὐρωπαϊκαὶ κτήσεις, τῶν ὁποίων πρωΐστατο ἡ Θεσσαλονίκη, καταληφθεῖσα τὸ 1246, περιέβαλλον διὰ στενοῦ κλοιοῦ τὴν καταρρέουσαν Λατινικὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ ἠμπόδιζον τὴν πρὸς Νότον προέλασιν τῶν Βουλγάρων. Καὶ ὑπὸ τούτων καὶ ὑπὸ τῶν ἀνασυνταξομένων Ἑλλήνων τῆς Ἠπείρου αἱ ἐπαρχίαι αὗται θὰ ἀπειληθοῦν ἐπανειλημμένως, ἀλλὰ δὲν θὰ ὑποκύψουν. Ἡ μάχη τῆς Πελαγονίας (1259), καθ' ἣν τὰ στρατεύματα τῆς Νικαίας ἀντιμετώπισαν νικηφόρως τὰς συνεσπισμένας δυνάμεις τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου, τοῦ Μαμφρέδου τοῦ Χοχενστάουφεν τῆς Σικελίας καὶ τῶν Λατίνων τῆς Πελοποννήσου, ἠδραίωσε τὴν κυριαρχίαν τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὴν δυτικὴν ταύτην περιοχήν. Ἀφ' ἑτέρου ἡ διομολόγησις τῆς συνθήκης τοῦ Νυμφαίου (13 Μαρτίου 1261), ἀναγνωρίζουσα εἰς τοὺς Γενουάτας, ἀντιπάλους τῶν Βενετῶν, εὐρύτατα οἰκονομικὰ προνόμια, παρεῖχεν εἰς τὴν Νίκαιαν ἀξιόλογον ναυτικὴν ἰσχύν. Ἡ πτῶσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεμένετο ὡς ἄμεσος συνέπεια τῶν ἐξαιρέτων τούτων ἐπιτευγμάτων.

Ἀλλ' ὡς παρετηρήθη, «κατὰ πραγματικὴν εἰρωνείαν τῆς τύχης οὔτε ἡ καταστρεπτικὴ αὕτη συνθήκη, οὔτε τὰ ἄλλα μέτρα τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Μικρὰ ὅμως στρατιωτῶν, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀλεξίου Στρατηγοπούλου, κατώρθωσε νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν πόλιν τὴν 25 Ἰουλίου 1261. Οἱ Φράγκοι ἔσπευσαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πρωτεύουσαν καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Η' εἰσήλθεν εἰς αὐτὴν καὶ διὰ δευτέραν φορὰν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων. Περὶ τὴν ἀνάκτησιν τῆς βασιλίδος ἐπλάσθησαν αἱ πρῶτοι ὑπερουσιακαὶ διηγήσεις καὶ οἱ πρῶτοι θρῦλοι.

Θ' Ἡ ἀποκατάστασις τῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ἐσωτερικοὶ διχασμοὶ καὶ ἡ πτῶσις τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ (1261—1354). Τὴν περίοδον ταύτην ὁρίζουν δύο σημαντικώτατα γεγονότα: ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἀπόβασις τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ἀποκαθισταμένη ὡς μεγάλη εὐρωπαϊκὴ καὶ ἀσιατικὴ δύναμις, ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἀνελάμβανε τὴν προτέραν οἰκουμενικήν της δράσιν. Κυρία ἐπιδίωξις αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ ἐπιβολὴ ἡγεμονίας καθ' ὅλην τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου, ὅπου ἑλληνικαί, λατινικαὶ καὶ σλαυικαὶ ἐπικράτειαι εὑρίσκοντο ἐν ἀποσυνθέσει. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Πελαγονίας, τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, μολονότι ἀπέβαινε τὸ κέντρον βαλκανικῶν καὶ ἐξωβαλκανικῶν συμμαχιῶν, δὲν ἦτο πλέον εἰς θέσιν νὰ ἀντιτάξῃ σοβαρὰν ἀντίστασιν, ἡ δὲ ἡγεμονία τῆς Ἀχαΐας ἠναγκάζετο νὰ ἐκχωρήσῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα σημαντικώτατα ἐρείσματα τῆς Πελοποννήσου (1262), ὁπόθεν θὰ ὁρμηθῇ βραδύτερον τὸ Δεσποτάτον τοῦ Μυστρᾶ. Ἡ ἀναλαμβανομένη κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δρᾶσις ἀπετέλει τὴν ἀφετηρίαν γενικωτέρας ἐνεργείας ἀποσκοποῦσης εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς βυζαντινῆς δυνάμεως ἐν τῇ Δύσει. Διὰ διπλωματικῶν ἐνεργειῶν εἰς τοὺς Τούρκους, τοὺς Μογγόλους καὶ τοὺς Μαμελούκους ἐπετυγχάνετο ἡ ἐξασφάλισις ἰσορροπίας εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὰς θαλάσσας αἱ ὁποῖαι τὴν περιβάλλουν συνηντῶντο αἱ ἀντιτιθέμεναι ροπαὶ δυτικῶν δυνάμεων, Βενετία καὶ Γένουα, ἐφέροντο πρὸς ἰσχυροὺς ἀνταγωνισμούς. Ὁ Οὐρβανὸς ὁ Δ', ἀναλαμβάνων τὴν προστασίαν τοῦ ἐκπτώτου Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκήρυσσε τὴν Σταυροφορίαν. Τέλος τὴν παρακμάζουσαν καὶ συντριβεῖσαν δύναμιν τῶν Χοχενστάουφεν διεδέχετο ἡ βασιλεία τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυοῦ. Ἐν τῷ προσώπῳ τούτου, συνεχιστοῦ τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῶν Γερμανῶν αὐτοκρατόρων, ἡ μὲν λατινικὴ Ἀνατολὴ εὑρισκε τὸν ἱκανὸν ἡγέτην, ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος τὸν τραχὺν ἀντίπαλον. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βιτέρβου (27 Μαΐου 1267), ὁ Βαλδουῖνος ὁ Β' παρεχώρει εἰς τὸν Κάρολον τὰ ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς δικαιώματά του, διατηρῶν δι' ἑαυτὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τινας νήσους. Ἐπὶ δέκα καὶ πέντε ἔτη τὸ ἀνδεγαυϊκὸν βασίλειον τῆς Νεαπόλεως, ἀναζητοῦν συμμαχίας μεταξὺ τῶν λατινικῶν, ἑλληνικῶν καὶ σλαυικῶν δυνάμεων τῆς Βαλκανικῆς, θὰ ἀποβῇ τὸ ὁρμητήριον τῆς κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἐπιθέσεως.

Εἰς τὴν μάχην ταύτην ὁ Μιχαὴλ ὁ Η' ἀντιτάσσει τὰς ἀναδιοργανουμένας στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς του δυνάμεις καὶ τὴν ἐξαίρετον διπλωματίαν του. Αὐτὸς ὁ ἀδελφὸς τοῦ Καρόλου, ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ Θ', προσχωρεῖ εἰς τὰς ἀπόψεις τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς. Ἡ κυρία ὅμως προσπάθεια ταύτης τείνει εἰς τὸ νὰ διασπάσῃ τὸ λατινικὸν μέτωπον καὶ νὰ ἀνατρέψῃ τὰ σχέδια τῆς Σταυροφορίας. Ἡ Ἁγία Ἕδρα, πνευματικὴ ἡγέτις τοῦ ἀνθελληνικοῦ συνασπισμοῦ, δελεάζεται διὰ τοῦ πάντοτε προσφιλοῦς εἰς αὐτὴν θέματος τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Λουγδούνου (Λυών), συνελθοῦσαν τὴν 7ην Μαΐου τοῦ 1274, αἴρονται ἐπισήμως αἱ μεταξὺ τῶν δύο χριστιανικῶν κόσμων ὑφιστάμεναι διαφοραί. Βεβαίως ἡ ἕνωσις αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς πραγματικὰς ἐπιθυμίας τῶν ὀρθοδόξων καὶ θὰ προκαλέσῃ τὴν ἀντίδρασίν των. Ἀπὸ πολιτικῆς ὅμως σκοπιᾶς ἐξεταζομένη ἡ ἐνέργεια αὕτη ὑπῆρξε σκοπιμωτάτη. Ὁ λατινικὸς συνασπισμὸς διεσπάσθη καὶ ἡ ἀντιβυζαντινὴ ἐπίθεσις, ἀναχαιτισθεῖσα πρὸς στιγμήν, ἐκάμφθη γενικώτερον.

Ὁ «Σικελικὸς Ἑσπερινὸς» (1282), εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ ὁποίου δὲν ἦτο ἀνεύθυνος ὁ Παλαιολόγος, συνέτριψε τελειωτικῶς τὴν δύναμιν τοῦ Καρόλου. Σχεδὸν συγχρόνως ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι, καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως καὶ ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, ἐξέλιπον.

Ἡ βασιλεία τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' ὑπῆρξε περίοδος ἀποκο

αστάσεως καὶ ἀκμῆς. Βεβαίως ἡ παραμέλησις τῶν προβλημάτων τῆς Ἀνατολῆς ἐπέτρεψε τὴν διαμόρφωσιν καταστάσεων εὐνοουσῶν τὴν ἄνοδον καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Τούρκων. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ δυτικὴ πολιτικὴ ἀπήτει μεγάλας ἀντιπαροχὰς καὶ οἰκονομικὰς θυσίας, αὗται δὲ ἦγον πρὸς δημοσιονομικὰς μεθόδους καταστρεπτικὰς διὰ τὴν οἰκονομίαν. Τότε συγκεκριμένως ἐγένετο εὐρεῖα χρῆσις τοῦ νομίσματος ὡς μέσου πορισμοῦ χρημάτων, τοῦτο δὲ εἶχεν ὡς ἄμεσον συνέπειαν τὴν ὑφοσιν τῶν τιμῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὴν κατάρρευσιν τῆς πίστεως εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἔκτοτε τὸ νόμισμα, συνεχῶς κιβδηλευόμενον, θὰ ἀκολουθῇ τὴν παρακμὴν τῆς βυζαντινῆς δυνάμεως.

Ἐφ' ὅσον πάντως ὁ πρῶτος Παλαιολόγος διεχειρίζετο τὰ πράγματα τοῦ κράτους, τοῦτο διετήρει τὴν ἄρχουσαν θέσιν του εἰς τὸν διεθνῆ στίβον. Μετὰ τὸν θάνατόν του ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα ἤρχισε νὰ καταρρέῃ. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Β περιώρισε τὴν δύναμιν τοῦ στρατοῦ, κατήργησε τὸν στόλον καὶ οὕτω ἡ ἄμυνα τῆς αὐτοκρατορίας ἐξηρτᾶτο ἀπὸ κερδαλέους μισθοφόρους καὶ τὰς ἀγερώχους συμμάχους πόλεις τῆς Ἰταλίας. Διὰ τοὺς διαδόχους τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' ἦτο πλέον ἀδύνατον νὰ ἀσκήσουν, πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμάς, οἰκουμενικὴν πολιτικήν. Ὑπεχώρουν διαρκῶς πρὸ τῆς ἐπιτεινομένης διεισδύσεως τοῦ δυτικοῦ κόσμου καὶ ὑπεδουλοῦντο οἰκονομικῶς εἰς τοὺς ξένους, τῶν ὁποίων αἱ ἀνθοῦσαι ἐμπορικαὶ παροικίαι, ἐγκατεστημέναι παρὰ τὴν ἐρημουμένην πόλιν τοῦ Βοσπόρου, ἀπέβαινον διεθνῆ κέντρα διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου καὶ ρυθμισταὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Ὡς παρετήρησεν ὁ σύγχρονος ἱστορικὸς Γεώργιος Παχυμέρης, οἱ Γενουᾶται ἰδιαιτέρως ἐπεκράτησαν εἰς τὰς ἐμπορικὰς ἀνταλλαγὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ «μὴ μόνον Ρωμαίους ἀπέκλεισαν τὰς κατὰ θάλασσαν κελεύθους καὶ πραγματείας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνετικῶν πλούτῳ τε καὶ παρασκευαῖς ὑπερέσχαν».

Ἡ διαβρωτικὴ ἐνέργεια τοῦ δυτικοῦ κεφαλαίου ὑπέσκαπτεν αὐτὰ τὰ θεμέλια τοῦ Βυζαντίου καὶ καθίστα τοῦτο ἀνίκανον νὰ ἀντιμετωπίσῃ δύο μεγάλας κρίσεις, αἵτινες θὰ προκαλέσουν τὴν πλήρη κατάρρευσίν του: τὴν τουρκικὴν ἐπίθεσιν καὶ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους.

Ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν Νικομήδειαν ἡ εἴδησις περὶ τῆς ἀναταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξέχουσα προσωπικότης τῆς βασιλικῆς γραμματείας φέρεται εἰποῦσα: «Τοῦ λοιποῦ καλόν τις μὴ ἐλπιζέτω, ἐπεὶ Ῥωμαῖοι καὶ αὖθις πατοῦσι τὴν Πόλιν». Ἡ ἀπαισιόδοξος αὕτη προφορὰ ἀκουσθεῖσα ἐν τῷ μέσῳ γενικῆς ἀγαλλιάσεως, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐκπλήξῃ τοὺς συγχρόνους. Ἐν τούτοις ἡ μεθ' ὑπερβολῆς διατυπωθεῖσα προφητεία ἐξέφραζεν ἴσως τὰς ἀνησυχίας εὐρυτέρων κύκλων καλῶς ἐκτιμώντων τὰ μικρασιατικὰ πράγματα. Ἡ δυναστικὴ μεταβολὴ εἶχε προκαλέσει τὴν ἀντίδρασιν λαϊκῶν τινων μαζῶν, ἐξ ἐκείνων ἀκριβῶς, οἵτινες ἀπετέλουν τοὺς συμπαγεῖς ἀγροτικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὸ δὲ σχίσμα τοῦτο, εὐρυνόμενον, θὰ ἐντοπισθῇ βραδύτερον εἰς τὴν Βιθυνίαν. Ἦτο προφανὲς ὅτι τὸ ἀποκαθιστάμενον εἰς τὸν Βόσπορον Κράτος θὰ παρεσύρετο εἰς τὴν δίνην τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς, θὰ ἐγκατέλειπε τὰς συντηρητικὰς μεθόδους τῶν Λασκάρεων καὶ γενικῶς θὰ μετετόπιζε τὰ διαφέροντά του πρὸς δυσμάς. Καθολικώτεραι ἀναστατώσεις μετέβαλον ὁρῶν τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἔγγυς Ἀνατολήν.

Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Kösedagh, τὸ 1243, τὸ σελτζουκικὸν σουλτανάτον τοῦ Ἰκονίου, ὑπαχθὲν ὑπὸ τὸν μογγολικὸν ἔλεγχον, περιπεσὸν εἰς ἐσωτερικὴν ἀναρχίαν καὶ δυναστικὰς ἀνωμαλίας, ἔδαινε πρὸς τὴν πλήρη ἀποσύνθεσιν. Οἱ Μογγόλοι, ἐλαυνόμενοι ἀκαταπαύστως πρὸς νέας κατακτήσεις, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνεγείρουν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων του διάδοχον κρατικὸν συγκρότημα, ἱκανὸν νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰς παρατηρηθείσας διασπαστικὰς τάσεις. Οὕτω ἐκ τοῦ χάους, τὸ ὁποῖον προεκάλεσαν αἱ μογγολικαὶ ἐπιδρομαί, προέκυψαν διάφορα αὐτόνομα ἐμιράτα καὶ ἐχειραφετήθησαν φυλετικαί τινες ὁμάδες. Ἄλλαι, παρασυρόμεναι ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῆς εἰσβολῆς, ἐγκατέλειψαν τὰς ἀρχικάς των κοιτίδας καὶ προωθήθησαν πρὸς δυσμὰς μέχρι τῶν παρυφῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Παραδόσεις καὶ θρῦλοι καλύπτουν τὴν πρώτιμον ἱστορίαν τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀναλάβουν ἡγετικὴν πρωτοβουλίαν καὶ νὰ ἐπιτελέσουν τὸ μέγιστον τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ Μωαμεθανισμοῦ. Οἱ πρῶτοι φύλαρχοι τῶν Ἐρτογρούλ καὶ Ὀσμὰν ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἀκραίαν βιθυνικὴν περιοχὴν κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 13ου αἰῶνος, ὡς ἀρχηγοὶ νομάδων ἀποζώντων ἐκ τῆς ληστείας καὶ τῆς κτηνοτροφίας. Ὁ γηγενὴς πληθυσμός, ἀποδεκατιζόμενος, ἐγκατέλειπε τὴν γῆν καὶ ἐκινεῖτο πρὸς ἀσφαλεστέρας περιοχάς. Ἡ χώρα, στερουμένη τῶν φυσικῶν ἀμυντόρων της, παρεῖχεν εὐρὺ πεδίον ἐπεκτάσεως καὶ ἐπικρατήσεως. Ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Βαφέως, τὸ 1301, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς τὸ πρῶτον σημαντικὸν γεγονὸς τῆς τουρκικῆς ἱστορίας, μέχρι τῆς παραδόσεως τῆς Νικομηδείας, τὸ 1337, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατέρρευσε. Μεγάλαι καὶ ἀκμάζουσαι πόλεις, ἡ Προῦσα τὸ 1326 καὶ ἡ Νίκαια τὸ 1331, περιέρχονται εἰς τοὺς Τούρκους. Αἱ ἐναπομείνασαι ἑστίαι ἀντιστάσεως ἀπειλοῦνται ἀμεσώτατα, εἰς εὐρυτάτην δὲ κλίμακα συντελεῖται ὁ ἐξισλαμισμὸς τῶν κατοίκων. Ἤδη κατὰ τὰ ἔτη 1338—1339, ὁ Πατριάρχης καλεῖ τοὺς Νικαεῖς νὰ παραμείνουν πιστοὶ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν καὶ παρέχει συγγνώμην εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους, οἵτινες ἐνδεχομένως θὰ ἐπανήρχοντο εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ραγδαία ἀνόδειξις τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ ἡ κατάρρευσις τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξαν συνέπειαι ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ σελτζουκικοῦ σουλτανάτου (1308), ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς στρατιωτικῆς ἐξασθενήσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς καταστάσεως τῆς κρατούσης εἰς τὰς ἀκραίας ταύτας ἐπαρχίας. Πολιτικῶς διῃτημένη πρὸς τὴν δυναστείαν τῶν Παλαιολόγων ἡ Βιθυνία, ἀδεξίως ἐπλήγη καιριώτατα δι' ἐπαχθῶν φορολογιῶν. Οἱ πλούσιοι γαιοκτήμονες τῶν ἀκριτικῶν περιφερειῶν ἀπεστερήθησαν τοῦ πλούτου των, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Παχυμέρην, ἦτο δι' αὐτοὺς «τὰ νεῦρα πολέμου». Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς περιῆλθεν εἰς δυσχερῆ θέσιν, παρήκμασε δὲ ἡ ἄλλοτε ἀνθοῦσα ἀστικὴ οἰκονομία. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος ἡ Βιθυνία ἦτο πρόσφορος διὰ τὰς ἐπεκτατικὰς ἐνεργείας τῶν Τούρκων νομάδων. Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν προέλασίν των. Ξένοι μισθοφόροι, οἱ Καταλανοί, κληθέντες νὰ ἐκκαθαρίσουν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, περιέπλεξαν τὰ κράτος εἰς τὴν μεγαλυτέραν τῶν περιπετειῶν. Προσφυῶς ἡ ἐπανάστασις τῶν συμμάχων τούτων παραβάλλεται πρὸς τὰς στάσεις τῶν γοτθικῶν στρατευμάτων τῆς ὅης ἑκατονταετηρίδος. Ἐκ τῆς φοβερᾶς ταύτης δίνης ἡ αὐτοκρατορία θὰ ἐξέλθῃ ἐξηντλημένη.

Μεγαλύτερα γεγονότα καὶ καταστρεπτικαὶ ἀνατροπαὶ παρασκευάζουν τὴν παρακμὴν τῆς βυζαντινῆς δυνάμεως. Δύο ἐμφύλιοι πόλεμοι, ὑπὸ τὴν μορφὴν δυναστικῶν ἀντιθέσεων, ἐπισπεύδουν τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας: ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων (1321—1328) καὶ ὁ σφετερισμὸς τοῦ Ἰωάννου ΣΤ' τοῦ Καντακουζηνοῦ (1341—1355). Εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἐμφυλίους συγκρούσεις αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἰδιαιτέρως ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία, διηρέθησαν εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα, αἱ πολεις εἰς δύο συγκρουόμενα κόμματα. Τὸ σχίσμα, προκληθὲν κατ' ἐπίφασιν τοὐλάχιστον ἐκ προσωπικῶν φιλοδοξιῶν, δὲν ἐβράδυνε νὰ λάβῃ χαρακτῆρα κοινωνικόν. Εἶναι συγκεκριμένως γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν δεύτερον ἐμφύλιον πόλεμον αἱ κατώτεραι τάξεις εἶχον ταχθῆ ὑπὲρ τῆς νομίμου δυναστείας, ἐνῶ ἡ ἀριστοκρατία ἠνώει τὸν σφετεριστήν. Οἱ διωγμοὶ τῶν ἀντιφρονούντων, ἰδίως τῶν ὀπαδῶν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὑπῆρξαν σκληρότατοι. Τὸ σπουδαιότερον γεγονὸς τοῦ τραχυτάτου τούτου ἀνταγωνισμοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐπανάστασις τῶν Ζηλωτῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι δὲ αἱ ἐσωτερικαὶ αὗται κρίσεις τοσοῦτον σημαντικώτεραι ὅσον συνδέονται πρὸς γενικωτέρας πολιτικὰς ἐπεμβάσεις Τούρκων, Σέρβων, Ἰταλῶν.

Τὰ ἐπακόλουθα τῶν ἐμφυλίων πολέμων ὑπῆρξαν μεγίστης σημασίας. Ὁ κρατικὸς ὀργανισμὸς ἐξηρθρώθη, ἡ δημοσιονομικὴ ὑπηρεσία παρέλυσεν, ἡ διοίκησις ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἡ διαφθορὰ κατέκτησε τὸ σῶμα τῶν δημοσίων λειτουργῶν. Ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν πόλεων ἐκείνων, τὰς ὁποίας δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀφανίσει ὁ ἀνταγωνισμὸς τοῦ λατινικοῦ ἐμπορίου, ὑπέστη τὸν ἀντίκτυπον τῶν ἐσωτερικῶν ἀναστατώσεων. Περισσότερον παντὸς ἄλλου, ἡ ὑπαιθρος ἐξετέθη εἰς μεγίστας καταστροφάς. Ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀποδῆ τὸ πεδίον τῶν συγκρούσεων, ἠρημώθησαν. Πρόθυμοι οἱ κάτοικοι ἐγκατέλειπον τὰς ἠρειπωμένας ἑστίας των. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ, τίποτε δὲν εἶχεν ἀπομείνει εἰς τοὺς δυστυχεῖς Θρᾴκας, οὔτε ποίμνια, οὔτε ὑποζύγια, οὔτε ἀροτῆρες βόες· «κἀντεῦθεν ἀοπόρου τε καταλελειμμένης τῆς γῆς καὶ ἀνθρώπων ἐρήμου παντάπασι καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν θηριώδους...» Ὁ Καντακουζηνὸς ἀφ' ἑτέρου μαρτυρεῖ ὅτι ἡ Θράκη εἶχε καταστῇ ἀοίκητος πλὴν τῶν πόλεων.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν ἐπαρχιῶν ἠνώει τὴν ἐπικράτησιν τῆς κεντρόφυγος τάσεως, τὴν ὁποίαν διεπιστώσαμεν εἰς παλαιοτέρας ἐποχάς. Πλὴν τῶν ὑπὲρ μελῶν τινων τῆς δυναστείας ἱδρυθεισῶν ἐλασσόνων ἐπικρατειῶν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αὐτονόμων, ἡ ἀποκέντρωσις καὶ ἡ αὐτοδιοίκησις ἐπεκτείνονται εἰς περιοχὰς καὶ εἰς πόλεις, ὡς τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Μονεμβασία. Ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι τῶν ἐμφυλίων πολέμων, διὰ νὰ προσεταιρισθοῦν τὴν εὔνοιαν πληθυσμῶν καὶ σημαινόντων τοπικῶν παραγόντων, προέβαινον εἰς παραχωρήσεις πληττούσας ἐνίοτε αὐτὰ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ κράτους. Ἡ παλαιοτέρον παρατηρηθεῖσα ἄνοδος τῆς μεγάλης γαιοκτησίας συνδυάζεται τώρα μὲ τὴν ἐγκατάλειψιν πρὸς αὐτὴν οὐσιωδῶν ὁμοιοτήτων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Γ'. Ἡ πτῶσις τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ (1354—1453). Τὴν νύκτα τῆς 2 Μαρτίου 1354 ἐξαίσιοι σεισμοὶ ἐκλόνισαν τὴν πολυπαθῆ γῆν τῆς Θράκης. Αἱ πόλεις, ἐρειπωθεῖσαι, ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων. Ὁ ὀκτός, ἡ χίος καὶ τὸ φύκος συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς. Κατὰ τὴν νύκτα ταύτην οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον τὴν Καλλίπολιν, τῆς ὁποίας τὰ τείχη εἶχον καταρρεύσει συνεπείᾳ τοῦ σεισμοῦ. Ἡ 2 Μαρτίου 1354 πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἀφετηρία τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως. Ἄλλαι σημαίνουσαι θρᾳκικαὶ πόλεις, τὸ Διδυμότειχον, ἡ Ἀδριανούπολις, ἡ Φιλιππούπολις, κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ εἰσβολέως.

Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι εἶχον καιριώτατα πλήξει τὴν βυζαντινὴν ἡγεμονίαν εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου. Πλὴν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ὁ Ἑλληνισμὸς κατέκτα διαρκῶς ἔδαφος, εἰς ὅλα τὰ σημεῖα ἡ βυζαντινὴ δύναμις εὑρίσκετο ἐν ὑποχωρήσει. Βαλκανικοὶ λαοί, ἐπωφελούμενοι ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν δυσχερειῶν τῆς αὐτοκρατορίας, διεξεδίκουν τὰ ἐδάφη της. Ἄναρχοι μὲ ὑποτυπώδη ὀργάνωσιν, οἱ ἀλβανικαὶ φυλαὶ προωθοῦντο πρὸς νότον. Ἡ Θεσσαλία ὑπέστη τὰς ἐπιδρομάς των, ταχέως ὅμως οἱ τραχεῖς οὗτοι πολεμισταὶ προσελήφθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων

ἡγεμόνων ὡς στρατιῶται καὶ ὡς γεωργοί. Τοὐναντίον ἄλλη βαλκανικὴ δύναμις, ἡ Σερβία, ἀπέβλεψε πρὸς μονιμωτέραν ἡγεμονίαν.

Φορεὺς τῆς κατακτητικῆς ταύτης πολιτικῆς καὶ τῆς σερβικῆς ἐπεκτάσεως ἀπέβη ὁ Στέφανος Δουσάν. Σημαντικὰ τμήματα τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας εἶχον περιέλθει ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του. Στεφθεὶς τὸ 1346 βασιλεὺς Ρωμαίων καὶ Σέρβων, ἐπεδίωξε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν δυναστείαν του εἰς τὸν θρόνον τοῦ σπαρασσομένου Βυζαντίου. Ἡ σερβικὴ αὐλὴ εἰσήγαγε τὴν βυζαντινὴν ἐθιμοτυπίαν, βαθυτάτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ὁ Δουσάν, ὡς καὶ ὁ σύγχρονος Γρηγορᾶς παρετήρησεν, ἐκυβέρνησε «κατὰ τὴν εἰδισμένοις Ρωμαίοις Βλαιταν», αἱ δὲ ἐπιδιώξεις του δὲν ἔτειναν εἰς τὸ νὰ οἰκοδομήσουν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Νέας Ρώμης σλαυικὴν αὐτοκρατορίαν, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ συνεχίσουν τὴν παράδοσιν ἐκείνης ὑπὸ νέαν ἡγεσίαν. Τὸ σχέδιον τοῦτο δὲν ἐπέζησε τοῦ θανάτου του (1355). Ὁ διαμελισμὸς τοῦ σερβικοῦ κράτους ἐδημιούργησεν ἰδιότυπους ἡγεμονίας ὑπὸ ἐξελληνισθέντας δυνάστας, οἵτινες προσέθετον εἰς τοὺς τίτλους των τὸ ὄνομα τῶν Παλαιολόγων καὶ, ὡς λέγει ὁ Νικόλαος Τορga, «ἐτερμάτεσαν τὴν βασιλείαν των μὲ τὴν συνείδησιν ὅτι εἶχον ἐγκαταλείψει τὸν σλαυικὸν χαρακτῆρα καὶ ὅτι εἶχον γίνει ἀποδεκτοὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς βυζαντινῆς κοινότητος».

Ἀλλ' οἱ βαλκανικοὶ οὗτοι ἀνταγωνισμοὶ καὶ αἱ ἐφήμεροι κατακτήσεις συνέτριβον τὴν ἀντίστασιν ἐναντι τοῦ ἀναφαινομένου κινδύνου καὶ ἐδημιούργουν σχίσματα μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου. Μετὰ πολλῆς πικρίας πνευματικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἐποχῆς, ὁ Δημήτριος Κυδώνης, μνημονεύει τὰς ὑπὸ τῶν Σέρβων ἀναληφθείσας κατακτητικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰς ὁμότητας τῶν Βουλγάρων. Τοὺς τελευταίους τούτους κατηγορεῖ διὰ τὰς καταστροφὰς τῶν πόλεων καὶ διὰ τὴν ἐκρίζωσιν τῶν πληθυσμῶν, τοὺς ὁποίους ἀπῆγον καὶ ἐγκαθίστων εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν χώρας ὡς δούλους. Οἱ δὲ Βούλγαροι «ταῦτα ποιοῦντες, λέγει ὁ Κυδώνης, οὐχ ἡμᾶς μὲν ἠδίκουν, αὐτοῖς δὲ συνοίσοντα ἐβουλεύοντο· ἀλλὰ τοσοῦτον τοῦ πρὸς ἡμᾶς μίσους αὐτοῖς περῆν, ὥσθ' ὑπὲρ τοῦ τὰ ἡμέτερα κακοῦν ἠροῦντο καὶ αὐτοὶ τὰ οἰκεῖα προσαπολλύναι». Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ταύτας ἡ συνεργασία μετὰ τῶν βαλκανικῶν λαῶν καὶ ἡ «Ὀρθόδοξος Σταυροφορία», τὴν ὁποίαν κύκλοι τινὲς τοῦ Βυζαντίου προσεπάθησαν νὰ ἀντιτάξουν εἰς τὴν ὀθωμανικὴν εἰσβολήν, κατέληξαν εἰς ἀποτυχίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ αὐτοκρατορία εἶχε περιέλθει εἰς δεινὴν θέσιν, «τῶν μὲν ἔξω τειχῶν, ὡς γράφει ὁ αὐτὸς Δημήτριος Κυδώνης περὶ τὸ ἔτος 1378, πάντων δουλευσάντων τοῖς Τούρκοις, τῶν δὲ ἔνδον πενία καὶ στάσει καὶ μυρίοις ἄλλοις κακοῖς ἀναλισκομένων...».

Ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκάδων τοῦ 14ου αἰῶνος τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἀκολουθεῖ ὡς δευτερεύουσα καὶ ὑποτελὴς ἐπικράτεια τὴν ἄνοδον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ μακρὰ καὶ θλιβερὰ ἀγωνία του παρατείνεται εἴτε ἕνεκα ἐσωτερικῶν κρίσεων τοῦ κατακτητοῦ, εἴτε ἕνεκα ἐξωτερικῶν δυσχερειῶν, ὡς ἡ μάχη τῆς Ἀγκύρας (1402), αἱ ὁποῖαι ἐπιβραδύνουν τὴν προέλασίν του. Ἀλλ' ἡ ἀγωνία καὶ ὁ θάνατος τοῦ Βυζαντίου δὲν εἶναι φαινόμενα τοπικῆς σημασίας. Χωρὶς ἴσως νὰ ἔχῃ ἀπόλυτον συνείδησιν τῶν κοσμοϊστορικῶν συνεπειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ δράματος, ἡ διεσπασμένη καὶ ὑπὸ μεγάλων συγκρούσεων δονουμένη Δύσις δὲν ἔμεινεν ἀπαθὴς διὰ τὰς τύχας τοῦ ἀπωτάτου ἐκείνου μέλους τῆς χριστιανικῆς εὐρωπαϊκῆς κοινότητος. Οἱ ἀνώτατοι τούτου πολιτικοί, θρησκευτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἐκπρόσωποι, μνήμονες τῆς κοινῆς καταγωγῆς καὶ τῶν κοινῶν ἰδεωδῶν, ἐπανειλημμένως προσῆλθον πρὸς τὰς ἑστίας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης διὰ νὰ ὀργανώσουν σταυροφορίαν ὑπὲρ τῆς κινδυνευούσης Ἀνατολῆς. Πρῶτος ὁ Ἰωάννης ὁ Ε', ἀφοῦ μετέβη εἰς τὴν Βούδαν διὰ νὰ διεξαγάγῃ διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας, ἐπεχείρησε κατὰ τὰ ἔτη 1369—1371 τὴν ἀποδημίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Μακρὰ ὡσαύτως ὑπῆρξεν ἡ διαμονὴ τοῦ Μανουὴλ τοῦ Β' εἰς τὰς πρωτευούσας τῆς Εὐρώπης (1399—1403), εἰς τὰς Ἰταλικὰς πόλεις, εἰς τοὺς Παρισίους, εἰς τὸ Λονδῖνον. Τέλος δέ, ὅτε μετὰ σοβαρὰν ἐσωτερικὴν κρίσιν τὸ τουρκικὸν κράτος ἐνέτεινε τὰς προσπαθείας του διὰ τὴν πλήρη κατάκτησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν, πρὸς τὴν Δύσιν καὶ πάλιν ἀπέβλεψαν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Βυζαντίου. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Η', ὁ πατριάρχης, μέλη τῆς δυναστείας καὶ ἐξέχοντες ἀντιπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Γραμμάτων μετέβησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου συνωμολογήθη, τὸ 1439, ἡ ἕνωσις τῆς Φλωρεντίας.

Ἡ Βενετία καὶ ἡ Γένουα ἀπετέλουν τὰς προφυλακὰς τοῦ δυτικοῦ κόσμου εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἀνταγωνιζόμεναι διὰ τὴν κυριαρχίαν τῶν θαλασσῶν καὶ τὴν μονοπώλησιν τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, εὑρίσκοντο εἰς διαρκεῖς συγκρούσεις. Ἐπανειλημμένως ἡ Κωνσταντινούπολις, οἰκονομικῶς βουλεύουσα ἄλλοτε εἰς τὴν μίαν καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν ἄλλην, συχνὰ δὲ καὶ εἰς ἀμφοτέρας, εἶχεν ἐμπλακῆ εἰς τὰς πείσμονας ταύτας ἀντιθέσεις καὶ ἀποβῆ ὁ στόχος τῶν ἐπιθέσεών των. Ἰδιαιτέρως καταστρεπτικὸς ὑπῆρξε δι' αὐτὴν ὁ πόλεμος τοῦ Γαλατᾶ (1348—1349), κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Γενουᾶται ἀπέκλεισαν τὴν πρωτεύουσαν, ἔκαυσαν τὰς ἐξωτερικὰς συνοικίας της καὶ ἐβύθισαν τὸν βυζαντινὸν στόλον. Καὶ αἱ δύο ἐν τούτοις ἀνταγωνιζόμεναι δυνάμεις κοινὸν διαφέρον εἶχον νὰ διατηροῦν τὸ κράτος ἐξηθενημένον, διὰ νὰ δύνανται, ἐπεμβαίνουσαι εἰς τὰ ἐσωτερικά του πράγματα, νὰ διευρύνουν τὴν ἐπιρροήν των. Ἤδη δι' αὐτοὺς τὸ Βυζάντιον ἐνεφανίζετο ὡς ὁ «κάσθενης ἄνθρωπος», τοῦ ὁποίου ἡ διατήρησις ἢ ἡ ἀπορρόφησις, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἀντιμετωπίζετο ὡς συντελεστὴς τῆς οἰκονομικῆς των ἰσχύος. Ἐναντὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ κινδύνου καὶ ἡ Βενετία καὶ ἡ Γένουα ἠκολούθησαν πολιτικὴν μυωπικήν. Εἰς τὴν ὅλην των στάσιν ὑπερίσχυσαν στενὰ κριτήρια.

Ἐκ τῶν ἄλλων παραγόντων τῆς δυτικῆς πολιτικῆς, ἐκτὸς τῆς Ἁγίας Ἕδρας, ἡ ὁποία ἀνελάμβανε τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀγῶνος, ἐλάχιστοι ἀντελήφθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναχαιτίσουν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου τὸ ἀσιατικὸν κῦμα. Ὁ Ἑκατονταετὴς Πόλεμος παρέλυε τὰς προσπαθείας διὰ τὴν δημιουργίαν σταυροφορικῆς κινήσεως ἀξιολόγου. Ἡ πρωτοβουλία περιήρχετο μοιραίως εἰς δευτερεύουσας δυνάμεις: εἰς δυνάστας τῆς Λατινικῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸ Τάγμα τῶν Ἱπποτῶν τῆς Ρόδου, εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Πολωνίας, εἰς τὸν δοῦκα τῆς Βουργουνδίας, εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως. Ἡρωϊκαὶ μορφαὶ τῆς Εὐρώπης ἐνετάσσοντο εἰς τὰ σώματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποκαθίστων τὴν χριστιανωσύνην τῆς Ἀνατολῆς: ὁ κόμης τῆς Σαβοΐας Ἀμεδαῖος ὁ ΣΤ', ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμόνδος, ὁ κόμης τοῦ Νέβερ, ὁ ἀρχιστράτηγος Ντὲ Μπουσικώ, ὁ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας Βλαδίσλαος ὁ Γ', ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης. Εἰς δύο μεγάλας μάχας, εἰς τὴν Νικόπολιν τὸ 1396 καὶ εἰς τὴν Βάρναν τὸ 1444, συνετρίβησαν αἱ ἀπελευθερωτικαὶ στρατιαὶ τῆς Δύσεως.

Μετὰ τὴν μεγάλην ἐσωτερικὴν κρίσιν, ἡ ὁποία ἠκολούθησε τὴν ἥτταν τῆς Ἀγκύρας, τὸ τουρκικὸν κράτος ἀνέλαβε τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ συνέτριψε, τὴν μίαν κατόπιν τῆς ἄλλης τὰς βαλκανικὰς ἀντιστάσεις. Τὸ Βυζάντιον εἰσήρχετο εἰς τὴν ὑστάτην ἀγωνίαν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπολιορκεῖτο τὸ 1422, ἡ Πελοπόννησος ὑφίστατο ἐπανειλημμένας εἰσβολάς, τὸ 1430 ἡ Θεσσαλονίκη καὶ τὰ Ἰωάννινα περιήρχοντο εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ κλοιὸς ὁλονὲν περιέκλειε τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων. Ἐγκαταλελειμμένη ἀπὸ τὰς δυτικὰς δυνάμεις, σπαρασσομένη ἀπὸ ἐσωτερικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἀντιθέσεις, ἀντέστη ἐπὶ δύο καὶ πλέον μῆνας κατὰ τῆς μεγαλυτέρας στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἡ ἀμυνά της συμβολίζει ἄριστα τὸν χαρακτῆρα ὅλων τῶν ἀγώνων, τοὺς ὁποίους διεξήγαγε κατὰ τὴν μακρὰν καὶ ταραχώδη ὑπαρξίν της — ἀγώνων τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς βίας. Τὴν 29ην Μαΐου τοῦ 1453 ἡ ἀντίστασις κατέπαυσεν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ΙΑ' ἔπεσεν εἰς τὴν μάχην. Ὁ θρῦλος ἐκάλυψε τὴν ὑστάτην ταύτην φάσιν τοῦ βυζαντινοῦ δράματος. Ἠκολούθησεν ἡ κατάληψις τοῦ Δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου τὸ 1460 καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος τὸ 1461. Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ οἱ λαοὶ τοῦ Αἴμου καὶ τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς εἰσήρχοντο εἰς τὴν ζοφερὰν περίοδον τῆς μακρᾶς των δουλείας. Ἀλλ' ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῶν ἠρειπωμένων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠδύνατό τις νὰ ἐποπτεύσῃ καλύτερον τὰς μεγάλας ἐξελίξεις μιᾶς νέας τροπῆς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ὁ ἄξων τῆς Μεσογείου, ὁ ὁποῖος εἶχε καταστῆ τὸ κέντρον τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καὶ τῶν ἀνταγωνισμῶν, ἡ κοιτὶς καὶ ὁ φορεὺς τῶν πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων τῆς ἀνθρωπότητος, βαθμηδὸν ἐγκατελείπετο. Ὁ ἄξων τοῦ Ἀτλαντικοῦ ἔμελλε νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ εἰς τὴν ἀδάμαστον ἐνέργειαν τοῦ ἀναγεννωμένου εὐρωπαϊκοῦ κόσμου.

Τὸ φαινόμενον τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους εἶναι τοσοῦτῳ μᾶλλον ἄξιον παρατηρήσεως καθ' ὅσον συνδυάζεται μὲ λαμπρὰν πνευματικὴν ἄνθησιν. Ἡ τέχνη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Μυστρᾶ, τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἡ βυζαντινὴ τέχνη τῶν σλαυϊκῶν κέντρων ἀνευρίσκει νέας μορφὰς ἐκφράσεως. Ἡ ἐπιστροφή της εἰς τὰ ἑλληνιστικὰ πρότυπα δημιουργεῖ νέας τεχνοτροπίας. Ὡς διέγνωσεν ὁ Κάρολος Ντίλ, τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν ὑπῆρξεν ἀπότομον καὶ ἀπροσδόκητον, διότι «ἐὰν αἱ ξέναι ἐπιδράσεις συνέβαλον ἐν μέρει εἰς τὴν λαμπρὰν ἄνθησιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης τῶν Παλαιολόγων, αὕτη ἤντλησε τὰς ἰσχυρὰς καὶ πρωτοτύπους ἱκανότητάς της ἀπὸ αὐτὰς τὰς βαθείας ρίζας, διὰ τῶν ὁποίων συνεδέετο πρὸς τὸ παρελθόν». Εἰς διάφορα κέντρα τοῦ πολιτικῶς παρακμάζοντος Ἑλληνισμοῦ, εἰς τὴν πρωτεύουσαν, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος, εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Πελοπόννησον, εἰς τὴν Τραπεζοῦντα καὶ τὰς λατινοκρατουμένας νήσους, παρατηρεῖται ὡσαύτως ρωμαλέα ἀναγέννησις τῆς σκέψεως καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου. Ἀξιολογωτάτη εἶναι ἡ βυζαντινὴ συμβολὴ εἰς ὅλα τὰ εἴδη τῆς Γραμματείας. Ἡ ἔρις περὶ τὰ φιλοσοφήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους γονιμοποιεῖ τὸ ἔδαφος τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Παρὰ τὸν χαίνοντα τάφον τῆς αὐτοκρατορίας ἀκοῦονται φωναὶ παλλόμεναι ἀπὸ πατριωτισμὸν καὶ συγκίνησιν. Πρωτότυπος, εὐκίνητος, ἀπηλλαγμένη τῆς αὐλικῆς πέδης, ἀναφαίνεται ἡ δημωδεστέρα λογοτεχνία. Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον τῆς πνευματικῆς ἀνθήσεως, βαινούσης παραλλήλως πρὸς τὴν πολιτικὴν κατάρρευσιν, ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως ἀποτέλεσμα στενωτέρας κοινωνίας τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου πρὸς τὰς ζειδώρους πηγὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἱστορικήν του κοιτίδα. Καὶ ἡ πνευματικὴ αὕτη ἀκμή, προεκτεινομένη πρὸς ἁπάσας τὰς κατευθύνσεις, προσδίδει ἰδιάζουσαν ἠθικὴν αἴγλην εἰς τὸν θάνατον τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ὁποίου πνευματικὴ ὑπῆρξεν ἡ ὑστάτη προσφορὰ πρὸς τὴν Εὐρώπην, παραμένουσαν τοῦ

λοιποῦ μόνην θεματοφύλακα τῆς κοινῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς χριστιανικῆς παραδόσεως.

ΙΑ'. Ἡ ἐπιβίωσις τοῦ Βυζαντίου.

Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ λαοί οἵτινες ἐπὶ αἰώνας εἶχον ἀκολουθήσει τὴν φωτεινὴν τροχιάν του, ὑπεδουλώθησαν πολιτικῶς κατὰ τὴν ἀποφράδα ἐκείνην ἡμέραν τῆς 29 Μαΐου 1453. Ἡ χρονολογία ἐθεωρήθη ὡς γενικώτερος σταθμὸς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, διαχωρίζων τοὺς μέσους χρόνους ἀπὸ τῶν νεωτέρων. Ἡ πτῶσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρξε πράγματι ἀφετηρία νέας στροφῆς τῆς Εὐρώπης, ἐγκαινιάζουσα περίοδον κοσμοϊστορικῶν ἐπιτευγμάτων.

Ἀλλ' ὁ πολιτικὸς θάνατος τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους δὲν συνεπήγετο καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως. Ἡ οἰκουμενικὴ μορφή του ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακροὺς αἰώνας νὰ ρίπτῃ τὴν σκιάν της ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Ἡ κρατική του ὀργάνωσις ἐχειραγώγησε τὴν νικήτριαν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς τὴν πολιτικήν καὶ διοικητικήν της συγκρότησιν. Ἡ πνευματικὴ του κληρονομία, ἡ ἀνάμνησις τῆς κοσμοκρατορικῆς του ἀποστολῆς, τὸ διοικητικόν του σύστημα ἐβοήθησαν τοὺς ὑποδούλους νὰ χαλκεύσουν τοὺς θεσμοὺς τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἀντιστάσεώς των.

Ἡ ἐπιβίωσις τοῦ Βυζαντίου εἶναι φαινόμενον καθολικῆς σημασίας, καθὼς καθολικῆς σημασίας φαινόμενον ὑπῆρξεν ὁ ὑπερχίλιετὴς βίος του. Ἐπὶ τῶν ἑπάλξεων τοῦ Βοσπόρου, Ἐμφανίζεται δὲ αὕτη ὑπὸ τρεῖς μορφάς: α') ὡς ἐπίκεντρον διεθνῶν ἀνταγωνισμῶν, β') ὡς συντελεστὴς τῆς διαμορφώσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ γ') ὡς πνευματικὸς παράγων τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων λαῶν, ἰδιαίτατα δὲ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ ἀτελεύτητος φάλαγξ τῶν φυγάδων, οἵτινες ἐγκατέλειπον τὴν δουλωθεῖσαν γῆν καὶ ἐτρέποντο πρὸς τὴν Δύσιν, ἐδημιούργει εἰς διεθνῆ στίβον τὰ πρῶτα κέντρα ἀντιστάσεως τῆς διασπορᾶς. Περὶ ταῦτα ἐστρέφοντο καὶ αἱ προσπάθειαι τῆς Σταυροφορίας, ἀποβλεπούσης εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τουρκικῆς δυναστείας, καὶ αἱ ἐπεκτατικαὶ τάσεις τῶν δυνάμεων. Πλὴν τῆς Ἁγίας Ἕδρας, ἡ ὁποία, ἡγουμένη τῶν ἀποπειρῶν ταύτων, ἐπεδίωκε τὴν ἀποκατάστασιν, ὑπὸ τὴν αἰγίδα της, τῆς χριστιανικῆς ἑνότητος, πλὴν τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία, ἀγωνιζομένη διὰ τὴν διατήρησιν τῆς προνομιούχου οἰκονομικῆς της θέσεως ἐν Ἀνατολῇ, ἄλλοτε ἐμάχετο καὶ ἄλλοτε ἐσυνθηκολόγει μετὰ τοῦ κατακτητοῦ, καὶ ἄλλαι ἐπικράτειαι προέβαλλον ἑαυτὰς ὡς κληρονόμους καὶ διαδόχους τῆς καταλυθείσης αὐτοκρατορίας. Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἤντλουν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ παραχωρήσεων τῶν τελευταίων ἐκπροσώπων τῆς Παλαιολογείου δυναστείας ἢ ἐκ δυσμῶν κηδεστίας συναφθείσης μετά τινος τῶν μελῶν αὐτῆς.

Ἤρχετο πρῶτον, πλησιέστερον πάντων, τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως, ὅπου ἀθρόοι προσέφυγον οἱ ἐξ Ἑλλάδος πρόσφυγες. Ὁ Ἀλφόνσος ὁ Ε' ὁ Ἀραγωνικός, συνεχίζων τὴν παράδοσιν τῶν προκατόχων του, τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυοῦ συγκεκριμένως, ἐφιλοδόξησε νὰ ἀνανεώσῃ τὸ πεῖραμα τῆς Τετάρτης Σταυροφορίας. Διὰ τῆς συνθήκης, τὴν ὁποίαν συνήψε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1451 μετὰ τοῦ δεσπότου τῆς Πελοποννήσου Δημητρίου τοῦ Παλαιολόγου, ἐλάμβανε διὰ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ μέλους τούτου τῆς δυναστείας τὸν ἀμέσως κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀπειλούμενον θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸν Κάρολον τὸν Η' τῆς Γαλλίας ὑπεδέχθησαν οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνες ὡς σωτῆρα καὶ ἐλευθερωτήν, ὁ ὁποῖος:

Entrera puis dedans la Grece
ou par sa vaillante prouesse
sera nomme roy des Grecz.

(Θὰ μπῇ ἔπειτα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου διὰ τὴν γενναιότητά του θὰ ὀνομασθῇ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων).

Τὰ σχέδια ταῦτα ἐνεμιμοποίει τρόπον τινὰ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Παλαιολόγου, υἱοῦ τοῦ δεσπότου Θωμᾶ καὶ ἀνεψιοῦ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, ἐκχώρησις πρὸς τὸν Κάρολον πάντων τῶν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου καὶ τῶν κρατῶν τῆς Τραπεζούντος καὶ Σερβίας δικαιωμάτων του (16 Σεπτεμβρίου 1494). Ὁ αὐτὸς Ἀνδρέας Παλαιολόγος παρεχώρει, τὸ 1502, καὶ πάλιν τὰ δικαιώματα ταῦτα εἰς τὸν Φερδινάνδον τὸν Καθολικόν.

Ὁ Κάρολος Γκονζάγκα, υἱοῦ τοῦ Νέβερ, ὁ ὁποῖος βραδύτερον, περὶ τὸ 1612, θὰ ἀναλάβῃ ἀπελευθερωτικὴν πρωτοβουλίαν, θὰ ἀναγάγῃ τὰ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου δικαιώματά του εἰς τὴν αὐτὴν ἐκπεσοῦσαν δυναστείαν, ὡς ἀπόγονος τοῦ κλάδου τῶν Παλαιολόγων τοῦ Μομφερράτου. Ὡς «Κωνσταντῖνον πολυχρονεμένον βασιλέα» θὰ χαιρετίσουν αὐτὸν οἱ ἀδάμαστοι κάτοικοι τῆς Μάνης, ἀναζητοῦντες τὸν νόμιμον ἡγέτην τῶν ἐπαναστατικῶν των κινημάτων.

Μακρὰν τῶν σχεδίων τούτων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν ὁμόδοξον Ρωσσίαν διεμορφώθη ἡ θεωρία περὶ τῆς Μόσχας ὡς κληρονόμου καὶ συνεχιστοῦ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως. Τὴν νομιμότητα τῶν διεκδικήσεων τούτων ἐνίσχυσεν ὁ γάμος τοῦ Ἰβὰν τοῦ Γ' τοῦ Τρομεροῦ μετὰ τῆς Ζωῆς—Σοφίας, θυγατρὸς τοῦ δεσπότου Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου, γενόμενος τὸ 1472 εἰς τὸ Βατικανόν. Οἱ Ἕλληνες πρόσφυγες πλαισιώνουν τὰς πρωΐμους ταύτας θεωρίας. Βραδύτερον, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰώνος, εἰς ἑλληνικοὺς πνευματικοὺς κύκλους καὶ εἰς εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα δημιουργεῖται ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς δουλευούσης Ἑλλάδος θὰ ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Ρώσσων. Εἰς τοὺς ἀπωτέρους ἐκείνους δεσμοὺς καὶ εἰς τὰς προσφάτους ταύτας προρρήσεις ἀνηνέχθησαν τὰ ἐπετακτικὰ σχέδια τοῦ Πέτρου τοῦ Μεγάλου καὶ ἰδίως τῆς Αἰκατερίνης τῆς Β'. Τὸ «Ἑλληνικὸν Σχέδιον» τοῦ 1772, τροποποιηθὲν τὸ 1781, προέβλεπε τὴν ἀνασύστασιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ Ρώσσον ἡγεμόνα. Πολλάκις, κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται ἀπέβλεψαν πρὸς τὴν λύσιν τῆς ἀνασυστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν, μεταξὺ τούτων καταλέγεται καὶ ὁ Κάρολος Μάρξ.

Ὡς εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, μετὰ τὰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομάς, τὰ κράτη τὰ ἱδρυθέντα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου ἠναγκάσθησαν νὰ πλαισιώσουν τὴν πολιτικήν, κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν των ζωὴν μὲ τὰ θέσμια τῆς καταλυθείσης Ρώμης, οὕτω καὶ εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν Τουρκίαν οἱ κατακτηταὶ ἀπεδέχθησαν ἐν πολλοῖς τὰς μορφὰς τοῦ παρελθόντος. Ἡ πορεία τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς νομαδικῆς φυλῆς πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν ὑπῆρξε τόσον ραγδαία, ἡ στρατιωτικὴ προσπάθεια ἀπερρόφησε τόσον πολὺ τὰς δυνατότητας τοῦ λαοῦ τούτου, ὥστε καὶ ἐὰν ἀκόμη οὗτος ἦτο πεπροικισμένος μὲ τὰς ἀπαραιτήτους ὀργανωτικὰς καὶ πλαστικὰς ἀρετάς, νὰ εὑρεθῇ ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ χαλκεύσῃ τοὺς θεσμοὺς ἀπεράντου κράτους. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀφ' ἑτέρου ἔρευνα τείνει νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑφισταμένην στενὴν συνάφειαν μεταξὺ τῶν δύο κρατικῶν συστημάτων. «Τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, λέγει συγκεκριμένως ὁ H. A. Gibbons, διὰ τὴν δημιουργίαν ὀργανώσεως τοῦ κράτους εὑρίσκοντο μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, περισσότερον ἐνδεδειγμένων διὰ τὴν ἀποστολὴν ταύτην παρὰ οἱ Τοῦρκοι νομάδες». Ἡ νεωτέρα τουρκικὴ ἱστορικὴ σχολή, ἐκπροσωπουμένη ὑπὸ τοῦ Mehmed Fuad Köprülü, ἄλλως προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν γένεσιν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς αὐτοκρατορίας. «Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, γράφει οὗτος, δηλαδὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰώνος, ἀκόμη καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἡ μικρὰ φυλὴ τοῦ Ὀσμὰν εὑρίσκετο εἰς κατάστασιν νομαδικὴν ἢ ἡμινομαδικήν, εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἀστικὸς βίος τῶν Τούρκων τῆς Ἀνατολῆς εἶχε ἐξελιχθῆ εἰς ἱκανὸν βαθμὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ὅτι τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος εὗρεν εὐκόλως ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ διοικητικοῦ του μηχανισμοῦ εἰς τοὺς Τούρκους τοὺς διαμορφωθέντας διὰ τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως τῶν Σελτζουκιδῶν». Καὶ ἀλλαχοῦ: «Τὸ κράτος τοῦτο —τὸ Ὀθωμανικὸν— δὲν εἶναι ὀργανισμὸς ἄσχετος πρὸς τὴν διαμελισθεῖσαν Σελτζουκικὴν Αὐτοκρατορίαν, οὔτε νέα τις ἐθνικὴ καὶ πολιτικὴ σύνθεσις. Ἀποτελεῖ τοὐναντίον τὴν σύνθεσιν τουρκικῶν στοιχείων, προελθούσαν ἐκ τῆς κατὰ τὸν 13ον καὶ 14ον αἰῶνα πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξελίξεως αὐτῶν τούτων τῶν Τούρκων τῆς Ἀνατολίας, οἵτινες ἄλλοτε εἶχον ἱδρύσει τὴν Σελτζουκικὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ τὰς διαφόρους ἡγεμονίας τῆς Ἀνατολίας».

Αἱ θεωρίαι αὗται, κολακεύουσαι τὴν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν τῶν Τούρκων, δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ πράγματα. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀσιατικῆς του σταδιοδρομίας ὁ νομαδικὸς οὗτος λαὸς ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰ βυζαντινὰ συστήματα τῆς γαιοκτησίας καὶ τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐγκατέλειψε τὸ νομαδικὸν καὶ ἡμινομαδικὸν του καθεστώς, ἐγνώρισε τὰ προοίμια τοῦ ἀστικοῦ βίου, διὰ δὲ τοῦ ἀθρόου ἐξισλαμισμοῦ ἐνεσωμάτωσε πλουσίας ἑλληνικὰς δυνάμεις. Ἀφ' ἧς ὅμως ἰδίως ἐποχῆς ἐκλήθη — αὐτός, ἀποτελῶν μειονότητα — νὰ κυβερνήσῃ λαοὺς διαφόρου παραδόσεως, θρησκείας καὶ πνευματικῆς στάθμης, ἠναγκάσθη νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς παλαιοτέρας κρατικὰς μορφάς. Ρητῶς ἄλλως τε μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ἀνωνύμου χρονογράφου ὅτι ὁ Μωάμεθ ὁ Β', βλέπων ὅτι ὁ ἐποικισμὸς τῆς πρωτευούσης συνήντα δυσκολίας, ἠρώτησε τὸ αἴτιον παρὰ φίλων καὶ γραμματικῶν χριστιανῶν, οὓς εἶχε πλησίον αὐτοῦ καὶ ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν. Οἱ γὰρ Ἀγαρηνοὶ ἦσαν ἀγράμματοι καὶ ἀμαθεῖς πολλά...». Εἰς τὸ ὑποταχθὲν ἐπομένως στοιχεῖον οἱ νικηταὶ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἀνεζήτησαν τὰ στελέχη τῆς διακυβερνήσεως τοῦ κράτους των καὶ ἐκείνου τὰ συστήματα ἠναγκάσθησαν νὰ οἰκειοποιηθοῦν.

Ἡ ἀνατομία τῶν πολιτικῶν, τῶν στρατιωτικῶν καὶ διοικητικῶν θεσμῶν κατὰ δεύτερον λόγον ἀποκαλύπτει βεβαίως τὴν ὑπαρξιν ὑποτυπωδῶν τινων στοιχείων ὀργανώσεως, τὰ ὁποῖα οἱ Τοῦρκοι εἴτε ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν ἐκ τῆς ἀπωτάτης ἀρχικῆς των κοιτίδος, εἴτε παρέλαβον παρ' ἄλλων, ὁμοφύλων, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, λαῶν κατὰ τὴν προέλασίν των πρὸς δυσμάς. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἀναγκαίως ἀπεμακρύνοντο τῶν ἁπλουστάτων τούτων κυψελῶν τῆς πολιτικῆς των συγκροτήσεως καὶ ἐλάμβανον θέσιν ἡγετικὴν ἔναντι τῶν κατακτωμένων λαῶν, ἐτρέποντο πρὸς τὰ βυζαντινὰ πρότυπα. Ἡ ἐθιμοτυπία, μὲ τὴν ὁποίαν περιβάλλονται οἱ σουλτάνοι τοῦ 16ου καὶ τοῦ 17ου αἰώνος ἐνθυμίζει καταπληκτικῶς τὸ πολύπλοκον τυπικὸν τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, ὀρθῶς δὲ ἐλέχθη ὅτι ὁ Ὀθωμανὸς μονάρχης ἦσαν «μουσουλμάνος βασιλεύς». Ὡς καὶ παλαιότερον οἱ Σελτζούκοι τοῦ Ἰκονίου, τὴν ἑλληνικὴν ἐχρησιμοποίησαν οἱ κατακτηταὶ ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν διὰ τὰς διεθνεῖς σχέσεις καὶ κατ' αὐτὴν ἐπεκοινώνησαν μετὰ τῶν ὑποδούλων, εἴτε οὗτοι ἦσαν Ἕλληνες εἴτε Σλαῦοι εἴτε ἄλλης ἐθνικῆς προελεύσεως. Εἰδικώτερον ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Πατριαρχείου, πρᾶξις πολι-

τικὴ ἐξόχου σημασίας, διηυκόλυνε τὸν σουλτᾶνον ὄχι μόνον νὰ προσοικειωθῇ τὸν ὄγκον τῶν ὑποτετεγμένων λαῶν καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ εὐχερέστερον τὴν διακυβέρνησίν των, ἀλλὰ καὶ νὰ προσθέσῃ δευτερεύοντα τρόπον τινὰ καθεστωτικὸν παράγοντα εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τοῦ νεοπαγοῦς κράτους. Κατὰ παράδοξον ὄντως τρόπον ὁ ἀντίπαλος οὗτος τῆς χριστιανικῆς πίστεως, διατηρῶν δι' ἑαυτὸν τὸ δόγμα τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων «βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς εἰμί», ἐνεφανίζετο ὡς προστάτης τῆς Ἐκκλησίας. Τὴν ἔννοιαν δὲ ταύτην ἔχει καὶ ἡ προσωπικὴ συμμετοχὴ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ πατριάρχου, συμφώνως πρὸς «τὴν συνήθειαν τῶν βασιλέων τῶν Ρωμαίων». «Εἶχε δέ, ὡς μαρτυρεῖ παλαιὸν χρονικόν, ὁ σουλτᾶνος μεγάλην χαρὰν καὶ εὐφροσύνην, ἔσοντας νὰ γένῃ τοιούτου γένους αὐθέντης καὶ βασιλέας». Διὰ δευτέραν φοράν

Graecia capta ferum victorem cepit artes
intulit agresti Latio...

(Ἡ κυριευθεῖσα Ἑλλὰς τὸν ἄγριον κατακτητὴν ἐκυρίευσε καὶ εἰσήγαγε τὰς τέχνας εἰς τὸ ἀγροτικὸν Λάτιον).

Ἀποβλέποντες ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως, διαπιστώνομεν πλεῖστα βυζαντινὰ καὶ τουρκικὰ παράλληλα, μαρτυροῦντα περὶ ἀμέσου ἐξαρτήσεως τῶν μὲν ἀπὸ τῶν δέ. Εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς νομαδικὴν κατάστασιν ὅτε προήγετο πρὸς τὴν Βιθυνίαν ὁ λαὸς τοῦ Ἐρτογρούλ, ὥστε νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ τεραστία γραφειοκρατικὴ μηχανὴ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὀφείλεται εἰς ἀσιατικὰ πρότυπα, ὑπολείμματα τῶν ἀραβικῶν διοικητικῶν μεθόδων. Φαίνεται τοὐναντίον βέβαιον ὅτι παρὰ τῶν Βυζαντινῶν παρέλαβον οἱ Τοῦρκοι τὰ γραφειοκρατικὰ των συστήματα, τὸ ἐδαφονόμιον καὶ τὸ κτηματολόγιον τοῦ κέντρου καὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Βυζαντινῆς ὡσαύτως προελεύσεως εἶναι ἡ ἐπικρατήσασα παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς συνήθεια νὰ ἀναγγέλλουν εἰς τοὺς ἐπαρχιακοὺς διοικητὰς τὰ ἐξαίρετα κατορθώματά των δι' ἐπισήμων ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα οὗτοι κατεχώριζον εἰς διασωζόμενα τοπικὰ των ἀρχεῖα. «Ἔθος γὰρ τοῦτο, λέγει ὁ Ἀκροπολίτης, παλαιὸν τοῖς βασιλεῦσι Ρωμαίων, δῆλα τοῖς μακρόθεν διὰ γραμμάτων ποιεῖν τὰ σφῶν αὐτῶν κατορθώματα καὶ πρὸς ἡδονὴν ἐπεγείρειν, ἧς δὴ καὶ οὗτοι διὰ τῶν ἔργων μεταλαγχάνουσιν». Ἀναμφισβήτητος ὡσαύτως εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν συνηθειῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς διπλωματίας.

Εἰς οὐδὲν ὅμως ἄλλο πεδίον ἡ ἐξάρτησις τῶν τουρκικῶν θεσμῶν ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν εἶναι τόσον καταφανὴς ὅσον εἰς τὴν συγκράτησιν τῶν δημοσιονομικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τοῦ φορολογικοῦ συστήματος. Τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος ἐπειγόμενον νὰ ἀξιοποιήσῃ τὰς κατακτωμένας χώρας, ἐνῷ ἀκόμη διεξῆγε σκληροὺς ἀγῶνας, ἠναγκάσθη νὰ ἀφομοιώσῃ τὰς μεθόδους τῆς καταλυομένης αὐτοκρατορίας, ἐντάσσον αὐτὰς εἰς τὰ πλαίσια τῆς μουσουλμανικῆς θεωρίας. Συγκεκριμένως ἑλληνικαὶ ἐπιδράσεις διαπιστοῦνται εἰς τὰς γενικωτέρας ἀρχὰς τοῦ διανεμητικοῦ συστήματος, τῆς ὁμαδικῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἀπεμπολήσεως τῶν ἐπαρχιακῶν προσόδων, εἰς τὴν διάρθρωσιν τῆς κεντρικῆς καὶ περιφερειακῆς διοικήσεως τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, εἰς τὴν κατανομὴν τῶν φόρων, εἰς τὴν καθιέρωσιν τῶν ἐκτάκτων εἰσφορῶν καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς πιεστικὰς ἐπηρείας τῶν φορολογικῶν ὀργάνων. Καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἡ ἐπιβίωσις τοῦ Βυζαντίου εἰς τὸν κρατικὸν ὀργανισμὸν τῆς διαδόχου πολιτείας εἶναι ἔκδηλος, ὑπῆρξε δὲ πρωταρχικῆς σημασίας συντελεστὴς τῆς διαμορφώσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς αὐτοκρατορίας τῶν σουλτάνων.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας χαράσσων τὰ ὅρια τῆς νέας πρωτευούσης. (Πίναξ τοῦ Ι. Βαλντάν).

Ἐὰν κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν τὸ ἀποσυντιθέμενον Βυζάντιον ἐχειραγώγησε τὴν ἀσιατικὴν δύναμιν εἰς τὴν ἀνοδόν της, ἡ πνευματική του περιουσία, ἡ ἀνάμνησις τοῦ κοσμοκρατορικοῦ του ἐπιτεύγματος, ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνική του ἐμπειρία, ἀπετέλεσαν θεμελιώδεις συντελεστὰς τῆς συντηρήσεως, τῆς ἀντιστάσεως καὶ τῆς ἀπελευθερωτικῆς ἐνεργείας τῶν ὑποδούλων λαῶν. Διὰ τῆς κληρονομίας ταύτης, διοχετευομένης ὑπὸ τοῦ πνευματικῶς ἡγετικοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, Σλαῦοι, Ἀλβανοὶ καὶ Ρουμάνοι διεμόρφωσαν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ κατὰ μικρὸν προήχθησαν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν συγκρότησιν ἐθνικοῦ βίου. Διὰ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς βυζαντινῆς ἐπιδιώξεως ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς τῆς Τουρκοκρατίας ὄχι μόνον κατώρθωσε νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ἐπιζήσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναλάβῃ, τόσον ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὅσον καὶ μεταξὺ τῶν ὑποδούλων πληθυσμῶν, ἄρχουσαν θέσιν καὶ εὐεργετικὴν πρωτοβουλίαν. Ἡ Μεγάλη Ἰδέα ὑπῆρξε δι' αὐτὸν δύναμις συντηρήσεως καὶ ἀφετηρία εὐγενῶν ἐπιδιώξεων καὶ κατορθωμάτων. Ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν χῶρον γενικώτερον τὸ δουλεῦον Ἔθνος ἔλαβε τὰ κυριώτερα σύμβολα διὰ τῶν ὁποίων ἔπλασε τὰ ὄνειρα τῆς κρατικῆς του ἀποκαταστάσεως.

Εἰδικώτερον τὰ πλαίσια τῶν θεσμῶν τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἀντιστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκοκρατίας ἐδράζουν ἀσφαλῶς τὰς ρωμαλέας βάσεις των εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ παρελθόντος. Ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξε πνευματικὴ δύναμις, ἰσχυρὸς παράγων συνοχῆς καὶ ἐκπολιτισμοῦ. Ὑπῆρξεν ὅμως ἐν ταὐτῷ φορεὺς πολιτικῆς δικαιοδοσίας, προξένου αὐτοτελοῦς σταδιοδρομίας τοῦ Ἔθνους. Τὰ προνόμια τὰ παραχωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Κατακτητοῦ ἀπετέλεσαν πραγματικὰς διομολογήσεις περιοριστικὰς τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Μετ' ἀσφαλείας δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ἀναλαμβάνουσα τὴν ἄσκησιν τῶν προνομίων τούτων, συνέχιζε καταστάσεις παλαιοτέρας τῆς κατακτήσεως. Πράγματι κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας τῆς μακρᾶς ἀγωνίας τοῦ Βυζαντίου ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία εἶχε δείξει τάσεις χειραφετήσεως, ἡκο-

λούθει εἰς τινας περιπτώσεις ἰδίαν πολιτικὴν γραμμὴν καὶ εἶχεν ὑπεισδύσει εἰς τὸν κρατικὸν ὀργανισμόν. Ὡς ἔγραψεν ὁ Νικόλαος Ἰοργᾶ, «ἐὰν θέλωμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς κοσμοκρατορικῆς πάσεως, δὲν πρέπει νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ κράτους τῶν Παλαιολόγων· πρέπει ἀπὸ τῆς πρωτοβουλίας ταύτης τοῦ κράτους νὰ μεταβῶμεν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν πρωτοβουλίαν τῶν πατριαρχῶν». Εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπάρχει τῷ ὄντι πολιτικὴ κατεύθυνσις τείνουσα πέραν τῶν ἐπιδιώξεων τῆς πολιτείας. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς πολιτικῆς ταύτης ἀπόψεως, ἰδία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κρατικῆς ἐξασθενήσεως, ἡ Ἐκκλησία μετέχει εἰς οὐσιώδεις διοικητικὰς λειτουργίας. Διὰ δύο μεταρρυθμίσεων τοῦ 1296 καὶ τοῦ 1329, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἐκπρόσωποι ἀπέβησαν ὄχι ἁπλῶς μέτοχοι εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν περιφερειακῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Δικαιοσύνης, ἀλλὰ πρωταρχικὰ στελέχη αὐτῆς. Δὲν θὰ ἦτο δ' ἴσως τολμηρὰ ἡ παρατήρησις ὅτι, παραχωροῦντες εἰς τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρύτατα πνευματικὰ καὶ διοικητικὰ προνόμια, οἱ Ὀθωμανοὶ σουλτάνοι οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν ἢ νὰ συνεχίσουν τὸ ὑφιστάμενον καθεστώς.

Ἡ κοινότης, ταπεινὴ ἐν τῇ ἀφετηρίᾳ της κυψέλη, ἐξειλίχθη εἰς οὐσιώδη θεσμὸν συντηρήσεως καὶ εἰς στίβον πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα νωχελείας τοῦ κατακτητοῦ καὶ ἀκάμπτου δραστηριότητος καὶ δημιουργικῆς ἱκανότητος τῶν ὑποδούλων. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ κοινότης ἀπέκτησε μὲν τὴν ἰδιάζουσαν μορφήν της κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, ὡρμήθη ὅμως ἀπὸ παλαιότερα θέσμια: τὴν ἀποκέντρωσιν τὴν παρατηρηθεῖσαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς κρατικῆς ἐξασθενήσεως καὶ κυρίως τὰς δημοσιονομικὰς μεθόδους τοῦ Βυζαντίου, αἱ ὁποῖαι, γενόμεναι, ἀποδεκταὶ παρὰ τοῦ κατακτητοῦ, ἀπέβησαν ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς ἑλληνικῆς αὐτοδιοικήσεως. Ἐκ τῶν ἀφανῶν τούτων συστημάτων τῶν Βυζαντινῶν του προγόνων ἀναχωρῶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τῆς Τουρκοκρατίας, κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ὀργανωτικὰ πλαίσια φέροντα ἔκτυπον τὴν σφραγῖδα τῆς μεγαλοφυΐας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Εἰς τὰς πτυχὰς τῶν ἑλληνικῶν δουνῶν, εἰς τὰς τραχείας διόδους των, ἐδημιουργήθησαν σὺν τῷ χρόνῳ οἱ στρατιωτικοὶ πυρῆνες τῆς ἀντιστάσεως. Ἀρματολοὶ καὶ κλέφται παρεσκεύασαν ἐκεῖ τὰ στελέχη τῆς ἀπελευθερωτικῆς δράσεως. Ἀμφοτέρων τῶν θεσμῶν αἱ ἀρχαὶ παραμένουν σκοτειναί. Ἡ παλαιοτέρα μνεία τῶν ἀρματολῶν δύναται μετά τινος ἐπιφυλάξεως νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ ἔτος 1504. Περὶ κλεφτῶν τῆς Πελοποννήσου γίνεται λόγος εἰς σημείωμα τοῦ ἔτους 1534. Οὗτοι, καλούμενοι συνήθως μεϊντάνηδες, ἐχρησιμοποιήθησαν εὐρύτατα ὑπὸ τῶν Βενετῶν διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἀγροφυλακῆς καὶ τῆς ἐπιτοπίου ἀσφαλείας.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ βενετοτουρκικοὶ πόλεμοι καὶ ἡ ἔξοδος τῶν πληθυσμῶν συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῇ, παρὰ τὰ σώματα τῶν Ἑλλήνων «Στρατιωτῶν» τῆς Δύσεως (estradiots) καὶ ἡ κλεφτουριὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὡς σύμμαχοι τῶν Βενετῶν, οἱ ἄτακτοι ἀνέπτυξαν τὸ ἀγωνιστικὸν πνεῦμα τῶν ὑποδούλων καὶ ἐδημιούργησαν ἑστίας ἀντιδράσεως εἰς νευραλγικὰ σημεῖα τῶν χερσαίων συγκοινωνιῶν τῶν Τούρκων. Ὅτε δὲ οἱ Βενετοὶ ὑπεχώρουν, ἡ παρουσία τῶν ἀνυποτάκτων ἐξηκολούθει νὰ ἀπασχολῇ τὰς τοπικὰς ἀρχάς. Ἡ ἔνταξις των εἰς τὸ σύστημα ἀσφαλείας τῆς αὐτοκρατορίας ἐκρίνετο τότε ὡς ἐπωφελὴς λύσις.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν στρατιωτικῶν πυρήνων τῶν κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν. Ἐπιβάλλεται ἐν τούτοις ἀφ' ἑαυτοῦ ὁ συσχετισμὸς των πρὸς θεσμοὺς χρονικῶς καὶ τοπικῶς ἀπομεμακρυσμένους. Εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Καππαδοκίας, εἰς τὰ ὀρεινὰ συγκροτήματα τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀντιταύρου, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου, τὸ Βυζάντιον ἠναγκάσθη νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας τὴν ἀραβικὴν εἰσβολήν. Ἐν τῇ καθημερινῇ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ ἀντιπάλου, ὑπὸ τὴν διηνεκῆ παρουσίαν τοῦ κινδύνου, ἐδημιουργήθησαν αἱ ἀπαραίτητοι συνθῆκαι τῆς κρούσεως καὶ τῆς ἀντιστάσεως, διεμορφώθησαν κοινωνικαὶ ἰδιοτυπίαι καὶ ἡ ζωὴ προσηρμόσθη πρὸς τὰς ταχείας τοπικὰς πραγματικότητας. Ἐκεῖ διεμορφώθησαν τὰ ἀκριτικὰ σώματα, ἀποτελούμενα ἐξ ἀτάκτων ἐντεταλμένων τὴν φρούρησιν τῶν συνόρων, καὶ ἡ τάξις τῶν ἀπελατῶν, τῶν ἀπελαυνόντων τὰ θρέμματα, τῶν λῃστῶν. Εὐχερεστατα οἱ ἀπελάται μετετήδων εἰς τὴν κατάστασιν τῶν ἀκριτῶν.

Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τοὺς δύο τούτους βυζαντινοὺς θεσμοὺς πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ ἀπάτερα πρότυπα τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ἀρματολῶν τῆς Τουρκοκρατίας. Αὐτὸ τὸ ὄνομα τῶν κλεφτῶν ἐνθυμίζει τοὺς ἀπελάτας. Βεβαίως οὐδεμίαν μνείαν ἔχομεν παρομοίων σωμάτων εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου, ματαίως δὲ ἀναζητοῦμεν τοὺς σταθμοὺς τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὰ πρότυπα εἰς τὰ ἐπιβιώματα. Δικαιούμεθα ὅμως νὰ διαπιστώσωμεν τὰς ὁμοιότητας καὶ νὰ προσθέσωμεν ὅτι καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ εἰς τὸν Ταῦρον, ὁ λαὸς ἔδωκεν εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τὴν σφραγῖδα τῆς πνευματικότητός του. Ἀπὸ τὸν Ταῦρον ἐξετηήθησαν τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια — τεράστιος ποταμός, ἀντάξιος τοῦ «δουρκωμένου» Εὐφράτου, ὁ ὁποῖος ἀποβαίνει δύναμις δημιουργική. Ἀπὸ τὸν Ὄλυμπον ἐκκινοῦν τὰ κλέφτικα τραγούδια — πλάσματα ἀνθρώπων ἐλευθέρων, τραχέων ἀγωνιστῶν, ἠθικῶς ὑπευθύνων καὶ ἀποστόλων ἀνωτέρων ἰδεωδῶν. Εἰς δὲ τὸ σύμπλεγμα τούτο τῶν βυζαντινῶν παραδόσεων μὲ τὰς πραγματικότητας τῆς Τουρκοκρατίας διαπιστοῦμεν ἄλλην μίαν φορὰν τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ παρελθόντος.

Διον. Ζακυθηνός.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥ 323 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1453(*).

Ἡ ἀνίδρυσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 323 Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας, καταβαλὼν πάντας τοὺς ἐποφθαλμιῶντας τὴν ὑπερτάτην τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἀρχὴν ἀντιπάλους του, ἀπέβη κύριος ὁλοκλήρου τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀποκατέστησε τὴν διακοπεῖσαν ἐπὶ μακρὸν ἑνότητα αὐτῆς. Ἤδη εἶχεν ἐκδώσει πρὸ δεκαετίας τὸ διάταγμα ἐκεῖνο τῶν Μεδιολάνων, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνεκηρύσσετο ἡ ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ κράτει ἀνεξιθρησκεία καὶ παρείχετο εἰς τοὺς χριστιανοὺς πλήρης ἰσότης δικαιωμάτων πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς

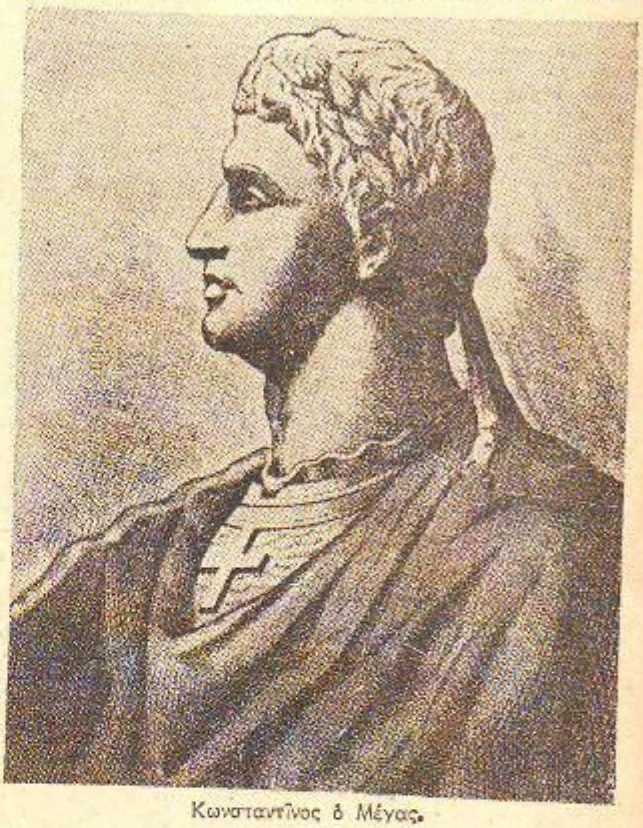

Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας.

τῆς ἀρχαίας θρησκείας (313). Ἡ ἐπακολουθήσασα ἐν τῷ μεταξὺ ἔκδοσις σειρᾶς νομοθετικῶν μέτρων, διὰ τῶν ὁποίων καθίστατο οὐσιαστικῶς ἐπίσημος τοῦ κράτους θρησκεία ἡ χριστιανική, ἀπήτει τὴν ὀργάνωσιν τοῦ νέου θρησκεύματος δι' ἀνατεύξεως τῶν εἰς τὰ Μεδιόλανα καὶ ἀλλαχοῦ ἐκδοθέντων διαταγμάτων. Ἡ ὀργάνωσις ὅμως τῆς νέας θρησκείας συνεδυάσθη καὶ μὲ τὴν ἐν γένει νέαν πολιτικὴν καὶ διοικητικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας. Ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτευούσης τοῦ ἀρχαίου κράτους ἀπὸ τῆς Δύσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ὅπου τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ἦτο βαθύτατα ἐριζωμένον εἰς τοὺς τόσους διωγμοὺς ὑποστάντας χριστιανοὺς κατοίκους, ἀπετέλει βασικὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ σχεδίου τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος σαφῶς πλέον ἐξεδήλωνε τὴν πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν ἀγάπην αὐτοῦ καὶ διεκήρυσσεν ἤδη ὁμολογῶν πρὸς τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν τὴν πίστιν του: «Τὴν σὴν σφραγῖδα πανταχοῦ προβαλλόμενος καλλινίκου ἡγησάμην στρατοῦ», δηλαδὴ «προβάλλων παντοῦ τὰ θεῖα σου σύμβολα, ὡδήγησα νικηφόρον στρατόν».

Τὰ ἐγκαίνια τῆς νέας πρωτευούσης τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ μεγάλου καίσαρος ὠνομάσθη βραδύτερον Κωνσταντινούπολις, ὡς νέα δὲ πρωτεύουσα αὐτοῦ Νέα Ρώμη, ἐτελέσθησαν τὴν 11 Μαΐου τοῦ 330, τοῦ 25ου ἔτους ἀπὸ τῆς τοῦ Κωνσταντίνου βασιλείας, ἐν μέσῳ λαμπρῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, πανηγύρεων καὶ ἀγώνων εἰς τὸν ἀνεγερθέντα Ἱππόδρομον, ποὺ διήρκεσαν τεσσαράκοντα ἡμέρας. Εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν μετεφέρθησαν αἱ ἀρχαὶ τῆς παλαιᾶς Ρώμης. Διὰ νὰ προχωρήσῃ ἐντεῦθεν ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ κράτους. Ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους εἰς τὰς τέσσαρας μεγάλας ὑπαρχίας, τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἀπετέλεσε τὴν ἀπαρχὴν τῆς οἰκονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους, ἡ ὁποία συνετελέσθη τόσῳ μᾶλλον ἐπιτυχῶς, καθ' ὅσον ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου δὲν διεταράχθη ὑπὸ πολεμικῶν γεγονότων. Ἐντεῦθεν προήχθη καὶ ἡ ἑτέρα προσ-

(*) Διὰ περισσοτέρας λεπτομερείας παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰ κατ' ἰδίαν ἄρθρα τοῦ Λεξικοῦ τὰ ἀφορῶντα τοὺς κυριωτέρους τῶν αὐτοκρατόρων, στρατηγῶν, πόλεων κλπ., ὡς καὶ ἄρθρον Ἱστορία ἑλληνικῆς στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς εἰς τὸν παρόντα τόμον.

πάθεια τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῆς εἰσαχθείσης νέας θρησκείας, ἡ ὁποία πρὸ παντὸς ἀπετέλεσε τὸν θεμέλιον λίθον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνηγέρθη ὀλίγον βραδύτερον τὸ νέον ἑλληνικὸν κράτος. Ἡ δραστηριότης τοῦ Κωνσταντίνου ἀνεκόπη διὰ τοῦ κατὰ τὸ 337 ἐπισυμβάντος ἐν Νικομηδείᾳ θανάτου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπέπρωτο ν' ἀποτελέσῃ τὴν ἀπαρχὴν σοβαρῶν ἐμφυλίων πολέμων μεταξὺ τῶν ὁρισθέντων διαδόχων του, ἐκ τῶν ὁποίων διεκινδύνευσεν ἡ ἑνότης τοῦ παραδοθέντος εἰς αὐτοὺς ἀχανοῦς κράτους. Αἱματηροὶ ἀγῶνες δεκατεσσάρων ἐτῶν ἠφάνισαν τοὺς τέσσαρας ἐκ τῶν πέντε διεκδικούντων τὴν μονοκρατορίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, οὕτω δὲ ἀπέμεινε μόνος αὐτοῦ κύριος ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Κωνστάντιος ὁ Α' (353—361). Τὴν διὰ τόσων ἀγώνων ἀποκτηθεῖσαν βασιλείαν αὐτοῦ διετάραξαν ἐσωτερικαὶ θρησκευτικαὶ ἔριδες, κατὰ τὰς ὁποίας πρωταγωνιστοῦ ρόλον ἔπαιξαν ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀρείου, ἀκόμη δὲ καὶ πολεμικὰ γεγονότα, ὡς αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Περσῶν, ἡ στάσις τοῦ στρατεύματος τοῦ Ἰουλιανοῦ κλπ. Καὶ ὁ μὲν ἐκ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἀπεφεύχθη διὰ τῆς ἐγκαίρου διακοπῆς πάσης πολεμικῆς ἐνεργείας καὶ συνάψεως εἰρήνης, ἀλλ' ὁ κίνδυνος ἐκ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀνεψιοῦ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐν Γαλατίᾳ ὡς αὐγούστου ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἦτο πολὺ ἀνώτερος. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀναληφθεῖσαν προσπάθειαν ἐξουδετερώσεως τοῦ Ἰουλιανοῦ, διότι, ἀναχωρήσας ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ὅπως ἐπέλθῃ κατ' αὐτοῦ, ἀπεβίωσε καθ' ὁδὸν (361). Οὕτως ἀπεφεύχθη ὁ νέος ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ὁ μόνος ὑπολειφθεὶς ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων σφαγῶν κληρονόμος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου Ἰουλιανὸς ἐκλήθη ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν ὁλοκλήρου τοῦ κράτους.

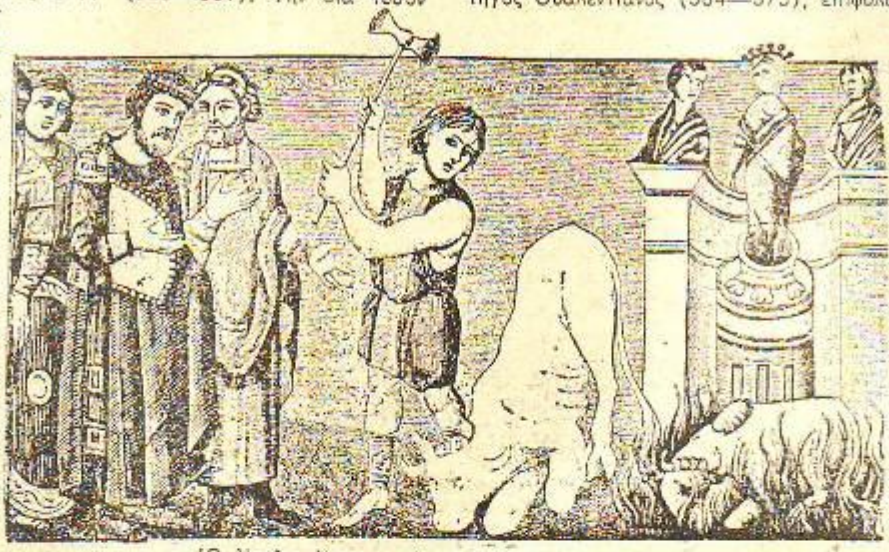

Ὁ Ἰουλιανὸς προσφέρων θυσίας εἰς τὰ εἴδωλα. (Εἰκὼν βυζαντινοῦ χειρογράφου)

Κατὰ τὴν σύντομον βασιλείαν τοῦ Ἰουλιανοῦ (361—363) ἠπειλήθη ἡ ἀναβίωσις τῆς ἀρχαίας θρησκείας, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ ρωμαντικὸς βασιλεὺς ἀπέκλινεν ἰδίως ἕνεκα τῶν ἐν Ἀθήναις σπουδῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν κακῶν ἀναμνήσεων τὰς ὁποίας ἀφῆκαν εἰς αὐτὸν αἱ διώξεις τῶν ἐθνικῶν ὑπὸ τοῦ θείου του βασιλέως. Ὁ Ἰουλιανός, ζηλωτὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς αἴγλης καὶ προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, ἀπηλευθέρωσε τοὺς φυλακισθέντας ἐθνικούς, προέβη εἰς εὐρείας οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις καὶ ὠργάνωσε τὴν ἄμυναν τοῦ κράτους. Ἀλλ' ὁ ἐπισυμβὰς κατὰ τὴν νικηφόρον ἐκστρατείαν εἰς Περσίαν θάνατός του ἐκ τραύματος τὸ ὁποῖον ἐδέχθη εἴς τινα μάχην, δὲν ἐπέτρεψε τὴν συνέχισιν τοῦ ἀρξαμένου ἐκπολιτιστικοῦ κατὰ τὰ ἄλλα ἔργου του. Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐξέλιπε καὶ πᾶσα ροπὴ πρὸς ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας θρησκείας, διότι ὁ νέος βασιλεὺς Ἰοβιανὸς (363—364), ἐκλεγεὶς ὑπὸ τοῦ στρατοῦ μετὰ τῶν στρατηγῶν, ἀνήρεσε τὰ διατάγματα τῆς ἐπαναφορᾶς αὐτῆς, ἀποκαταστήσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν.

Οἱ διαδεχθέντες τὸν Ἰοβιανὸν δύο βασιλεῖς ἐχώρισαν τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος εἰς τὰς δυτικὰς καὶ ἀνατολικὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας. Πράγματι ὁ ἐκλεγεὶς ὑπὸ τοῦ στρατοῦ νέος στρατηγὸς Οὐαλεντιανὸς (364—375), ἐπιφυλάξας τὴν ἀρχὴν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους εἰς ἑαυτόν, ἀνέθεσε τὴν διοίκησιν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν ἀδελφόν του Οὐάλην (364—378), ἔκτοτε δὲ χρονολογεῖται ὁ διχασμὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους. Ἀμφότεροι οἱ ἀδελφοὶ εἶχον ν' ἀντιπαλαίσουν πρὸς ἕνα νέον ἐχθρόν, τοὺς Γότθους καὶ τὰ ἄλλα γερμανικὰ φῦλα, τῶν ὁποίων ἐπιτείνονται ἤδη αἱ κατὰ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ἐπιδρομαὶ καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ὑπέστη τοῦτο ἐπὶ πολλὰ ἔτη φοβερὰς λεηλασίας. Καὶ ὁ μὲν Οὐαλεντιανὸς ἐπολέμησεν ἐπιτυχῶς εἰς τὴν Δύσιν ἐναντίον τῶν ἐκ Βορρᾶ κατελθόντων εἰς Γαλατίαν γερμανικῶν φύλων, ἀλλ' ὁ Οὐάλης ἀρχικῶς περιεπλάκη εἰς τὰς ἐσωτερικὰς θρησκευτικὰς ἔριδας μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν καὶ τῶν ἀρειανῶν, ὀλίγον δὲ βραδύτερον εἰς τοὺς μετὰ τῶν Περσῶν πολέμους. Καὶ κατώρθωσε μὲν τελικῶς νὰ δαμάσῃ τοὺς Πέρσας, ἀλλ' ἡ ἀπειλὴ ἡ προερχομένη ἐκ τῶν Γότθων, οἱ ὁποῖοι εἶχον κατέλθει μέχρι τῶν βορείων ἐπαρχιῶν τοῦ Αἵμου, διαβάντες τὸν Δούναβιν, ἦτο φοβερωτέρα. Ἀρχικῶς συνῆψε μετ' αὐτῶν φιλικὰς σχέσεις, ἀλλ' ὅταν ἐγκατασταθέντες εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου οἱ Γότθοι ἀπεθρασύνθησαν, ἐπῆλθεν ἡ ρῆξις, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ στοιχίσῃ εἰς τὸν βασιλέα τοῦτον τὸν θάνατον, διότι εἰς μάχην συναφθεῖσαν παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν, κατὰ τὴν ὁποίαν πλὴν τῶν Γότθων (Ὀστρογότθων, Βησιγότθων) μετέσχον Ἀλανοὶ καὶ Οὖννοι, ὁ Οὐάλης ὑπέστη δεινὴν ἧττα καὶ ἐφονεύθη.

Ὁ πρὸ διετίας ἀνακηρυχθεὶς αὐτοκράτωρ τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ὁ δεκαεξαετὴς υἱὸς τοῦ Οὐαλεντιανοῦ Γρατιανός, πληροφορηθεὶς τὴν μετὰ τῶν Γότθων ρῆξιν τοῦ θείου του εἰς τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος, ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ ἐν Ἀνατολῇ θέατρον τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἔφθασε ὅτε πλέον οἱ Γότθοι εἶχον κατέλθει διὰ τῆς κυρίας Ἑλλάδος μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἡ ὁποία, πλὴν τῶν δεινῶν τούτων, εἶχε πληγῇ ψιμόλις πρὸ ὀλίγου ὑπὸ τρομακτικοῦ σεισμοῦ, ὁλοκληρώσαντος τὴν καταστροφήν. Μὴ δυνάμενος μόνος ὁ Γρατιανὸς νὰ διοικήσῃ εἰς τοιαύτην κρίσιμον στιγμὴν τὸ κλυδωνιζόμενον ἀχα-

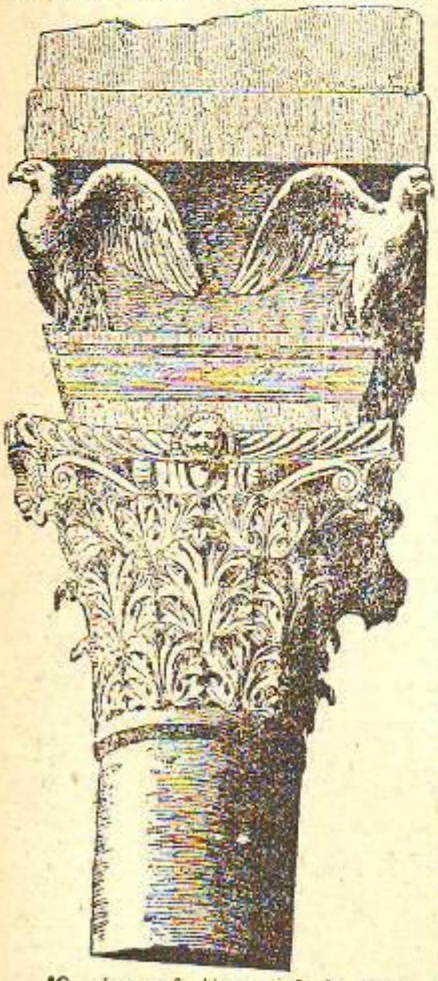

Ὁ κίων τοῦ Μαρκιανοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει.

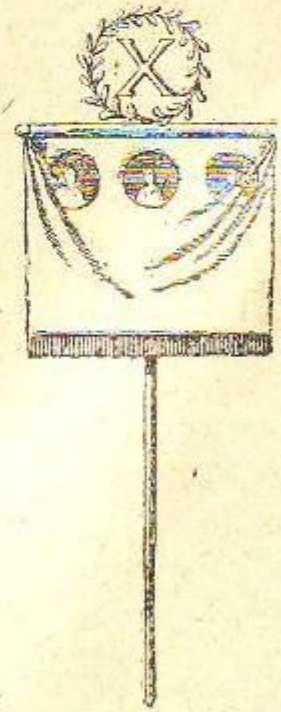

Τὸ λάβαρον Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ἡ πρώτη χριστιανικὴ σημαία.

νές κράτος του, τὸ ὁποῖον ἠπειλεῖτο εἰς τὴν Δύσιν ἐξ ἄλλων γερμανικῶν φύλων, ἐνῶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν μόναι σχεδὸν πόλεις ἀνθιστάμεναι ἦσαν ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἡ Ἀδριανούπολις, ἀνεκήρυξεν αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς τὸν Θεοδόσιον (379), ὁ ὁποῖος ἦτο ἀξιόλογος τότε στρατηγός, κατέστη δὲ ἐν τῷ νέῳ ἀξιώματι τόσον σπουδαῖος, ὥστε ἐν τῇ ἱστορίᾳ παρέμεινε γνωστὸς ὡς Θεοδόσιος ὁ Μέγας.

Θεοδόσιος ὁ Μέγας.

Ὁ νέος αὐτοκράτωρ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, καίτοι ἄγων ἡλικίαν μόλις τριάκοντα ἐτῶν, εἶχεν ἤδη ἐπιδείξει στρατηγικὴν ἱκανότητα πολεμῶν ἐν τῇ Ἰβηρικῇ καὶ τῇ Μοισίᾳ. Συντόμως ἀπέδειξεν ὅτι ἡ φήμη αὐτοῦ δὲν ἦτο τυχαία, διότι ἀναλαβὼν τοὺς κατὰ τῶν Γότθων ἀγῶνας, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ συνάψουν εἰρήνην καὶ νὰ παραδώσουν πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῆς ὁμήρους (381), τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος, ὅτε οὗτοι παρεσπόνδησαν, τοὺς κατέβαλε καὶ πάλιν. Ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐξωτερικῶν ἀπειλῶν ὁ Θεοδόσιος ἠσχολήθη μὲ τὴν καταστολὴν τῶν ἐσωτερικῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων. Ταύτην ἐπέτυχε τελικῶς, συγκαλέσας τὸ 381 ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν Β΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Εἰς τοῦτο προέβη μιμηθεὶς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν, ὅστις πρὸ 56 ἐτῶν εἶχε λάβει τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συγκλήσεως τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῶν ἐπισκόπων καὶ ἄλλων ἀνωτέρων κληρικῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους πρὸς λύσιν τῶν κατὰ τὴν ἀρειανὴν αἵρεσιν ἐγερθέντων ζητημάτων. Ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἔλυσε πλεῖστα ζητήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιτευχθείσης οὕτω σχετικῆς ἐσωτερικῆς εἰρηνεύσεως. Ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως αὐτός, ὁ ὁποῖος ὅλα τὰ ἀναφυόμενα ἐσωτερικὰ ζητήματα ἤθελε νὰ λύῃ ἀναιμάκτως, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐφαρμόσῃ σκληρὰ αἱματηρὰ μέτρα, διατάξας σφαγὴν χιλιάδων στασιαστῶν κατὰ τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν ἀποστασίαν τῆς Βηρυτοῦ (387) καὶ τῆς Θεσσαλονίκης (390). Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐπληροφορεῖτο τὴν θανάτωσιν τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ Γρατιανοῦ εἰς τὸ Λούγδουνον τῆς Γαλατίας (Λυώνα) καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ νέου αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Μαξίμου. Τοῦτον ἀρχικῶς μὲν ἀνεγνώρισε, παρασπονδήσαντα ὅμως κατέβαλε καὶ παρέδωσε γενναιοφρόνως τὸ Δυτικὸν Κράτος εἰς τὸν Οὐαλεντιανὸν Β΄, μόνον δὲ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἕνωσεν ἐκ νέου ὁλόκληρον τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος (394). Ἐν ἔτος ὅμως ἐπέζησεν ὁ Θεοδόσιος τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἑνότητος τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ἀποθανὼν τὸ 395 καὶ καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τοὺς δύο υἱούς του, τὸν Ἀρκάδιον καὶ τὸν Ὀνώριον. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου ἐπῆλθε πάλιν ὁ διχασμὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν δριστικὸς καὶ ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν τοῦ συμβατικοῦ διαχωρισμοῦ τῆς ἀρχαιότητος ἀπὸ τὸ Βυζάντιον.

Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία.

Εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ἀνῆλθεν ὁ Ἀρκάδιος (395—408), εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τοῦτο ἐταλαιπωρεῖτο ἀπὸ τὰς φοβερὰς ἐπιδρομὰς τῶν Γότθων ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Ἀλάριχον. Ἀνίκανος αὐτοκράτωρ, ἔρμαιον ραδιούργων, φαύλων καὶ ἀλληλομισουμένων συμβούλων ὡς ὁ Ρουφῖνος, ὁ Γαϊνᾶς, ὁ Εὐτρόπιος καὶ ὁ Τριβιγίλδης, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς ἀκολάστου συζύγου αὐτοῦ Εὐδοκίας, τῆς προκαλεσάσης ἀπηνῆ διὰ τὴν διαγωγὴν αὐτῆς ἔλεγχον τοῦ ἐξωσθέντος τελικῶς ἐκ τοῦ θρόνου του Ἱεροσολύμων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, παρέμεινεν ἀδιάφορος πρὸς τὰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς τῶν Γότθων εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς Σπάρτης, ἐνδώσας ἀκόμη εἰς τὴν ἀμαχητὶ ἔξοδον τῶν Γότθων ἐν αὐτῇ τῇ βασιλευούσῃ. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον Θεοδόσιος ὁ Μικρὸς (408—450) ἀνυπάξιος αὐτοῦ εἰς ἀνικανότητα αὐτοκράτωρ, ἤγετο καὶ ἐφέρετο ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ περιφήμου Πουλχερίας, ἡ ὁποία τελικῶς ἀνέλαβε, τῇ ἐγκρίσει τῆς Συγκλήτου, τὴν οὐσιαστικὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους, ἀποδοῦσα ἡ πρώτη γυνὴ ἐν αὐτῇ ἤτις ἀνέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν. Ἀλλ' οἱ ἄπειροι ἐχθροὶ οἵτινες ἐκαιροφυλάκτουν παρὰ τὰ σύνορά του, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρουν καλυτέραν εὐκαιρίαν διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ληστρικῶν αὐτῶν ἐπιδρομῶν, πρὸς τὰς ὁποίας ὁ Θεοδόσιος οὐδόλως ἀντέδρασεν, ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν σύναψιν τῆς ἐπονειδίστου συνθήκης τοῦ 414, διὰ τῆς ὁποίας ἀπεδέχθη τὴν πληρωμὴν 6.000 λιτρῶν χρυσοῦ ὡς πολεμικὴν ἀποζημίωσιν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν κυριωτέρων ἐπιδρομέων, τὸν Ἀττίλαν τῶν Οὔννων, ἀκόμη δὲ καὶ 700 λιτρῶν ἐτησίως ὡς φόρον.

Τὸν θανόντα τὸ 450 Θεοδόσιον διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον ἡ Πουλχερία, ἡ ὁποία ὑπανδρεύθη τὸν στρατηγὸν καὶ συγκλητικὸν Μαρκιανόν, ἀναδειχθέντα ἂν μὴ ἀξιόλογον βασιλέα, τοὐλάχιστον ὅμως συνετὸν καὶ ὑπερήφανον, δυνηθέντα νὰ ἀρνηθῇ τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐπονειδίστου φόρου πρὸς τὸν Ἀττίλαν, διὰ τῆς ἀγκρώχου του στάσεως. Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ (457), καίτοι δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὡς ἀπόγονος τοῦ Θεοδοσίου, ἐξέλιπον οἱ κληρονόμοι τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Εἰς τὸν θρόνον ἐκλήθη ὁ χιλίαρχος Λέων ὁ Θρᾷξ (457—474), ὁ ὁποῖος ὠργάνωσε μὲν στρατιωτικῶς τὸ κράτος, συστήσας καὶ τὸ τάγμα τῶν Ἰσαύρων, ἀλλὰ ἀπέτυχεν εἰς τὴν ναυτικὴν ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν Βανδάλων τῆς Ἀφρικῆς, ἡ ὁποία ἐστοίχισε τὴν καταστροφὴν τοῦ πλείστου μέρους τοῦ ἐκ 1100 πλοίων βυζαντινοῦ στόλου, ὅστις εἶχεν ἐπανδρωθῆ διὰ στρατοῦ 100.000 ἀνδρῶν. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Λέοντα Β΄ Ζήνων (474—491) (ὁ μετ' αὐτοῦ συμβασιλεύσας Λέων Β΄ ἐπέζησε δύο μόνον μῆνας ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεώς του εἰς βασιλέα), ἐξώσθη ἀρχικῶς κατόπιν ραδιουργιῶν τῆς πενθερᾶς αὐτοῦ Βηρίνης ἐκ τοῦ θρόνου, ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν 20 μηνῶν ἀνέκτησεν αὐτόν, ἐπὶ τῆς βασιλείας δὲ αὐτοῦ συνετελέσθη ἡ κατάλυσις τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους (476) καὶ ἡ ἀνίδρυσις εἰς τὴν Ἰταλικὴν Χερσόνησον τοῦ Ὀστρογοτθικοῦ Κράτους. Ἀκόμη δὲ κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἡ πρώτη διάστασις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ζήνωνος διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τῆς εἰρήνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, διαταραχθείσης ἐκ τῆς αἱρέσεως τῶν μονοφυσιτῶν.

Ἀναστάσιος Α΄ ὁ Δίκορος ὑπῆρξεν ὁ διάδοχος τοῦ Ζήνωνος (491—518), λαβὼν σύζυγον τὴν χήραν τούτου Ἀριάδνην. Ἡ βασιλεία αὐτοῦ δὲν ὑπῆρξεν ἀδιατάρακτος ἀπὸ ἐσωτερικοὺς πολέμους, πρὸ παντὸς ὅμως διεταράχθη ἀπὸ ἐξωτερικοὺς μὲ τοὺς νέους βαρβάρους, τοὺς Βουλγάρους, λαὸν τουρκικῆς ἢ

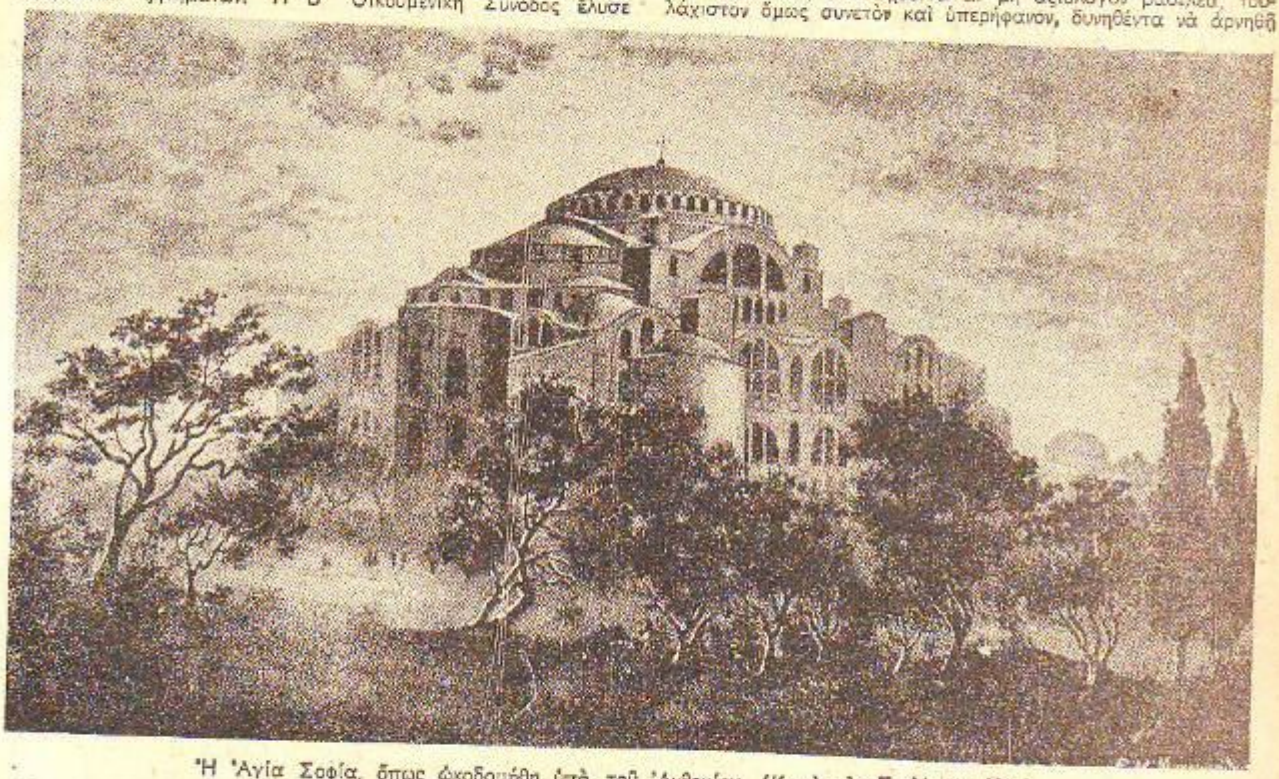

Ἡ Ἁγία Σοφία, ὅπως ὠκοδομήθη ὑπὸ τοῦ Ἀνθεμίου. (Κατὰ τὸν Ε. Ἀντωνιάδην).

οὐννικῆς καταγωγῆς, οἱ ὁποῖοι ζῶντος εἰσέτι τοῦ Ζήνωνος εἶχον ἐπιχειρήσει τὰς πρώτας αὐτῶν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, ἤδη δὲ ἀποθρασυνθέντες τελείως εἶχον ἐπιτύχει ὁρμητικὰς ἐπιδρομὰς, φθάσαντες μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐξαναγκάσαντες

Ὁ περίφημος σταυρὸς τοῦ Ἰουστίνου Β'.
(Εὑρίσκεται εἰς τὸ Βατικανόν).

τὸν Ἀναστάσιον ὅπως ὀχυρώσῃ τὴν πόλιν διὰ τοῦ μεγάλου τείχους τοῦ ἐκτεινομένου ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Πλὴν τούτων τῶν ἐχθρῶν ὁ Ἀναστάσιος ἀντεπάλαισε καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας εἰς ἐξαντλητικὸν πόλεμον, κατὰ τὸν ὁποῖον οὐδεὶς τῶν ἀντιπάλων ἐνίκησεν, ὑπεγράφη δὲ εἰρήνη (506) ἀναγνωρίσασα τὴν προτέραν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μεταρρυθμίσεις τοῦ Ἀναστασίου ὑπῆρξαν ἱκανῆς σπουδαιότητος, ἀλλὰ καὶ αἱ κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ συνεχισθεῖσαι θρησκευτικαὶ ἔριδες, ἐπεκταθεῖσαι εἰς αἱματηρὰς συγκρούσεις, ὑπῆρξαν ὀξεῖαι, ἐπετάχυναν δὲ τὸν ἐν ἔτει 518 ἐπισυμβάντα θάνατον αὐτοῦ.

Ὁ διάδοχος τοῦ Ἀναστασίου δὲν ἐξελέγη ἐκ τῶν κληρονόμων αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ στρατὸς ἀνεκήρυξεν αὐτοκράτορα γηραιὸν ἀπαίδευτον ἀξιωματικὸν, τὸν Ἰουστῖνον ὁ ὁποῖος ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ ἀρχηγέτης δυναστείας, παραμείνασης μὲν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπὶ 60 ἔτη, ἀλλ' ἐπενεργησάσης οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους, καθόσον ἐπεζήτησε τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ Ἰουστῖνος ἦρξεν ἐν μέσῳ ἠρέμου ἐξωτερικῆς καταστάσεως, ἐσωτερικῶς δὲ ἐπέτυχε τὴν ἄρσιν τοῦ μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος, τὸ ὁποῖον διήρκεσε ἐπὶ τριάκοντα πέντε ὁλόκληρα ἔτη. Τὸν Ἰουστῖνον ἀποθανόντα τὸ 527 διεδέχθη ὁ ἐκ τῆς ἀδελφῆς του ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἰουστινιανὸς, ὁ ἐπικληθεὶς Μέγας.

Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ οἱ διάδοχοί του

Ἡ περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπῆρξε μακροτάτη (527—565), ἀποτελεῖ δὲ μίαν τῶν λαμπροτέρων καὶ σπουδαιοτέρων περιόδων τῆς ὅλης βυζαντινῆς ἱστορίας. Ὁ Ἰουστινιανὸς, γεννηθεὶς ἐκ γονέων Ἰλλυριῶν ἢ Ρωμαίων ἐποίκων, συνεζεύχθη μετὰ τῆς περιφήμου διὰ τὸ ἔξοχον πνεῦμα, τὴν χάριν καὶ τὸ κάλλος Θεοδώρας, τῆς ὁποίας ὁ πρὸ τοῦ γάμου βίος παρεστάθη ἔκλυτος, ὁ δὲ μετ' αὐτὸν σώφρων καὶ λαμπρός. Ἀφ' ἧς ἐγένετο αὐτοκράτωρ ἐπεδίωξε τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ παλαιοῦ ἑνιαίου Ρωμαϊκοῦ κράτους διὰ τῆς ἀναστήσεως τοῦ Δυτικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἀπὸ πεντήκοντα ἐτῶν εἶχε περιέλθει εἰς τοὺς Γότθους. Πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου αὐτοῦ ἀπεβύθη εἰς τραχεῖς ὅσον καὶ δαπανηροὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας, οἱ ὁποῖοι ἐξήντλησαν τὰς στρατιωτικὰς καὶ οἰκονομικὰς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους δυνάμεις. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἐξησφάλισεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὰ νῶτα αὐτοῦ, νικήσας τοὺς κατὰ τὸ 528 εἰσβαλόντας ἐξ Ἀνατολῶν εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας Πέρσας διὰ τοῦ ἐξαιρετικοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Βελισαρίου, μετὰ τῶν ὁποίων τέλος συνήψεν εἰρήνην (532). Μετὰ ταῦτα ἀπέβλεψεν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ συσταθέντος κατὰ τὴν Ἀφρικὴν κράτους τῶν γερμανικῆς καταγωγῆς Βανδάλων, τὴν ὁποίαν ἐτραγματοποίησεν ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 533, ἀποβιβάσας ἐκεῖ στρατὸν 30.000 ὁπλιτῶν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Βελισάριον. Προσαρτήσας οὕτω τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ ἀποκτήσας βάσιν ἐξορμήσεως, ἀπεδύθη, σχεδὸν ἀμέσως, εἰς πολεμικοὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς Ὀστρογότθους τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, οἱ ὁποῖοι ἀντέταξαν μακρὰν καὶ γενναίαν ἀντίστασιν, δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ καταβάλουν τὴν ὁρμὴν τῶν στρατιῶν τοῦ Βελισαρίου, καίτοι ἀσθενεστέρων ἡττηθέντες κατ' ἀρχὰς ἐπανειλημμένως ὑπ' αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ὁ ἀγὼν παρετείνετο ἐπὶ ἔτη, χωρὶς νὰ δίδῃ ἀποφασιστικὰ ἀποτελέσματα, τέλος δὲ διεκόπη διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Βελισαρίου εἰς τὴν Βασιλεύουσαν. Οἱ παλαιοὶ ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, οἱ Πέρσαι, ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῶν Ὀστρογότθων, διέλυσαν τὰς ὑφισταμένας συνθήκας καὶ εἰσέβαλον τὸ 540 εἰς Μεσοποταμίαν. Κατέβαλε δὲ αὐτοὺς ὁ Βελισάριος καὶ ἀπώθησε πέραν τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ, ἀλλ' ἐπανελθὼν εἰς Ἰταλίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ ἀποφασιστικὴν τινα νίκην κατὰ τῶν Ὀστρογότθων, ἀναγκασθεὶς νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μόνον δὲ ὅταν ὁ Ἰουστινιανὸς συνεκέντρωσε νέας δυνάμεις καὶ ἐστάλη εἰς Ἰταλίαν ὁ στρατηγὸς Ναρσῆς καὶ κατόπιν διεξαγωγῆς πολλῶν μαχῶν, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Ὀστρογότθοι ἡνωνίσθησαν μετὰ πείσματος, ἐπετεύχθη ἡ ὁριστικὴ κατάλυσις τοῦ κράτους τῶν Ὀστρογότθων, τὸ ὁποῖον προσηρτήθη εἰς τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν (555), ἀποτελέσαν ἰδίαν διοικητικὴν περιφέρειαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Ραβένναν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ οἱ μετὰ τῶν Περσῶν πόλεμοι εἶχον ἐπαναληφθῆ, μεταφερθέντες ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας εἰς τὸν Καύκασον καὶ τὴν Λαζικὴν (Κολχίδα), ἡ ὁποία ἦτο φόρου ὑποτελὴς εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἀπεστάτησε δὲ πρὸς τοὺς Πέρσας. Οἱ Λαζοὶ ὅμως προσεχώρησαν καὶ πάλιν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς (549), μετὰ δεκαετίαν δὲ ἔτη, κατόπιν πολλῶν ἀγώνων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠδύναντο νὰ ὡφελοῦν τὴν ἀποφασιστικὴν ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀντιπάλου νίκην, ἐπετεύχθη πεντηκονταετὴς εἰρήνη, διὰ τῆς ὁποίας ἀνεγνωρίσθησαν αἱ παλαιαὶ κτήσεις τῶν Βυζαντινῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλ' ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλουν οὗτοι εἰς τοὺς Πέρσας σπουδαίας χρηματικὰς χορηγίας (562).

Αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπεξετάθησαν μέχρι τῆς χερσονήσου τῶν Πυρηναίων, ὅπου ὁ στρατηγὸς Λιβέριος ἐπέτυχε τὴν δημιουργίαν βυζαντινῆς ἐπαρχίας, τῆς ὁποίας κέντρον μὲν κατέστη ἡ Κορδοῦη, ἐπίσημα δὲ φρούρια ὑπῆρξαν ἡ Καρθαγένη, ἡ Μαλάγα καὶ ἡ Ἀσσιδωνία. Οὕτω, μεσοῦντος τοῦ ἕκτου αἰῶνος, τὸ Βυζαντινὸν κράτος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Καστίας θαλάσσης μέχρι τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν, τοῦ σημερινοῦ δηλαδὴ Γιβραλτάρ, ὁλόκλη-

Ὁ Ἰουστινιανὸς Α'.
(Ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ραβέννης).

ρος δὲ ἡ Μεσόγειος θάλασσα, πλὴν μικρᾶς παραλίας ἀπὸ Καρθαγένης μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Λιγυρίας, ἐγένετο θάλασσα τῶν Βυζαντινῶν.

Ἐν τούτοις ὁ Ἰουστινιανός, καίτοι ἐπέδειξε τόσην ἐνεργητικότητα εἰς τὴν διεξαγωγὴν κατακτητικῶν ἢ ἔστω καὶ ἀμυντικῶν πολέμων εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ὡς πρὸς τὰ βόρεια τοῦ κράτους σύνορα ἐτήρησε στάσιν ἀμύνης, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐκεῖθεν γείτονες ἦσαν λίαν ἐπικίνδυνοι καὶ ἐπιθετικοί. Πράγματι, ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἤρχισαν νὰ προσεγγίζουν τὰ ὅρια τοῦ κράτους καὶ νὰ εἰσβάλλουν πολλάκις εἰς αὐτὸ νέα βαρβαρικὰ φῦλα, ὅπως οἱ Σκλαβηνοί, οἱ Ἄβαροι, νὰ ἐκτείνουν δὲ τὰς ἐπιδρομάς των οἱ Βούλγαροι. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα, ἐπικουρούμενοι καὶ ἀπὸ τοὺς Σλαύους, ἐπέδραμον κατὰ τοῦ κράτους τὸ 546 καὶ τὸ 548, ἀποκρουσθέντες. Εἰς νέαν τῶν δὲ ἐπιδρομῆν οἱ ἴδιοι βάρβαροι προήλασαν μέχρι τῶν ἐκ σεισμῶν διανοιχθέντων Ἀναστασιακῶν τειχῶν, τὰ ὁποῖα διῆλθον θάσσαντες μέχρις αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἐν τέλει ἀνεχαιτίσθησαν καὶ κατενικήθησαν ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου (559).

Ἡ Στάσις τοῦ Νίκα. Ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη αὐτῆς ἠπειλήθη σοβαρῶς ἐξ ἐσωτερικῆς τινος στάσεως, ἡ ὁποία παρέμεινε γνωστὴ ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ ὡς «Στάσις τοῦ Νίκα» (βλ.λ.). Ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ τὴν δύναμιν τῶν εἰς τὸν Ἱππόδρομον ὑφισταμένων δύο φατριῶν, τῶν Πρασίνων καὶ τῶν Βενέτων, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐξελιχθῆ εἰς πολιτικὰς φατρίας ἀσκούσας μεγάλην δύναμιν. Τοῦτο ὅμως προεκάλεσε βαθεῖαν ἀντίδρασιν τῆς μιᾶς τῶν φατριῶν ταύτων, τῶν Πρασίνων, οἱ ὁποῖοι διέκειντο ἄλλωστε δυσμενῶς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἐδημιούργησε δὲ ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τὴν ὀνομαστὴν ἐκείνην στάσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ στασιασταὶ προέβησαν εἰς ἐμπρησμοὺς καὶ καταστροφὰς δημοσίων κτιρίων. Ἐπικρατήσαντες προσκαίρως οἱ στασιασταί, ἀνηγόρευσαν αὐτοκράτορα τὸν ἀνεψιὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Ὑπάτιον.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου κατεβουβήθη ὁ Ἰουστινιανός, παρ' ὀλίγον δὲ νὰ ἐδραπέτευε, παραιτούμενος τῆς βασιλείας, ἀλλ' ἐνεψυχώθη ὑπὸ τῆς παρεμβάσης Θεοδώρας. Τότε μόνον ἀπεφάσισεν ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ δι' ἀποφασιστικῶν ἐνεργειῶν, ἔχων παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ τοὺς στρατηγοὺς Βελισάριον καὶ Μοῦνδον, κατώρθωσε νὰ καταστείλῃ διὰ σκληρῶν μέτρων τὴν στάσιν. Ἔκτοτε τὸ κράτος κατέστη ἀπολυταρχικόν, τοῦ λαοῦ ἀποβαλόντος πᾶσαν δύναμιν καὶ στερηθέντος πάσης ἐπὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων γνώμης.

Ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὴν Ε' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον.
(Πίνακ τοῦ Β. Κονοτάν).

Ἐκπολιτιστικὰ ἔργα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐλαμπρύνθη διὰ θαυμαστῶν ἔργων ἐσωτερικῆς διοικήσεως. Ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς εἰς τὴν ἀρχὴν ἀνόδου αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ ἀπεφάσισε νὰ διατυπώσῃ ἐνιαίως τὸ ὑφιστάμενον δίκαιον, περιλαμβάνων τοῦτο εἰς ἕνα κῶδικα. Πρὸς τοῦτο ἀνέθεσε τὸ ὅλον ἔργον εἰς συγχρόνους νομομαθεῖς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ περιφήμου νομοδιδασκάλου Τριβωνιανοῦ. Τὸ 529 ἤρχισεν ἐκδιδομένη ἡ καλουμένη Ἰουστινιάνειος Νομοθεσία διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Κώδικος. Ἐπηκολούθησε τὸ 533 ἡ δημοσίευσις τῶν Πανδεκτῶν καὶ τῶν διδακτικῶν κυρίως σκοπῶν ἐχουσῶν Εἰσηγήσεων, τὸ δὲ 534 ὁ Ἐπαναληπτικὸς Κῶδιξ καὶ μετὰ ταῦτα αἱ Νεαραί. (Σχετικῶς βλ. λ. Ἰουστινιανός, Ἰουστινιάνειος Νομοθεσία, Τριβωνιανός, Εἰσηγήσεις, Νεαραί, Πανδέκται κλπ.).

Ἐξ ἄλλου ὁ Ἰουστινιανὸς προέβη εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν παλαιοτέρων κτισμάτων καὶ τὴν ἐκ θεμελίων κτίσιν νέων. Τότε ἐκτίσθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἐπαρχιακὰς πόλεις ναοί, μοναστήρια, νοσοκομεῖα καὶ ἄλλα εὐαγῆ ἱδρύματα, λουτρά, δεξαμεναί, γέφυραι κλπ. Διὰ τῶν περιφήμων ἀρχιτεκτόνων Ἀνθεμίου καὶ Ἰσιδώρου ἐκτίσθη ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, μεγαλειώδες μνημεῖον τέχνης καὶ ἰδεώδες σύμβολον τοῦ Ἑλληνισμοῦ (βλ. λ. Ἁγία Σοφία).

Εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας πράγματα ἐξ ἴσου ἐνασχοληθεὶς ὁ Ἰουστινιανός, προεκάλεσε τὴν συγκρότησιν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (553), διὰ τῆς ὁποίας ἐπεδίωξε τὴν ἄρσιν τῶν ὑφισταμένων εἰσέτι ἐρίδων ἐκ τῆς αἱρέσεως τῶν μονοφυσιτῶν, ἐπιβαλὼν τὴν σελησιν αὐτοῦ ἐπὶ θεολογικῶν καὶ δογματικῶν ζητημάτων εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὅσον οὐδεὶς τῶν προκατόχων ἢ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἐπιβάλῃ. Φανατικὸς προστάτης τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, διὰ διαφόρων ἐμμέσων τρόπων ἐπέφερε τὴν κατάργησιν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν τῶν Ἀθηνῶν, τὰς ὁποίας ἐθεώρει ὡς πρυτανεῖον τῶν ὑφισταμένων λειψάνων τοῦ Ἑθνισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἅτινα διὰ σθεναρῶν μέτρων κατεδίωξε.

Τὸ 563 ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεβίωσεν ἄτεκνος, ἡ δὲ βασιλεία περιῆλθεν εἰς τὸν ἀνεψιόν αὐτοῦ Φλάβιον Ἰουστῖνον τὸν Β', ὁ ὁποῖος, καίτοι ἐστερεῖτο τῶν ἱκανοτήτων τοῦ προκατόχου του, διώκησε μετὰ συνέσεως τὸ κράτος. Ἐπὶ τοῦ Ἰουστίνου Β' τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἀπώλεσε τὴν Ἄνω Ἰταλίαν, τὴν ὁποίαν κατέλαβον καὶ ἀνίδρυσαν ἐκεῖ κράτος οἱ ἐκ τῶν παραδουναβίων χωρῶν ὁρμηθέντες Λαγγοβάρδοι (568). Μετὰ τέσσαρα ἔτη ἤρχισεν ὁ ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη παραταθεὶς πόλεμος κατὰ τῶν Περσῶν, διαρκοῦντος τοῦ ὁποίου ἀπεβίωσεν ὁ Ἰουστῖνος (578). Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστίνου Β' ἐξέλιπεν ἡ δυναστεία τὴν ὁποίαν πρὸ ἑξήκοντα ἀκριβῶς ἐτῶν ἐθεμελίωσεν ὁ Ἰουστῖνος καὶ ἥτις ἀπετέλεσε μίαν τῶν λαμπροτέρων δυναστειῶν τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους.

Οἱ βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου μέχρι τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου

Τὸν Ἰουστῖνον διεδέχθη ὡς καῖσαρ ὁ ἀπὸ τοῦ 574 ὑπ' αὐτοῦ υἱοθετηθεὶς Τιβέριος, γενναῖος στρατηγός, ὁ ὁποῖος συνέχισε τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον.

Ἤδη πρὸ πολλοῦ μετὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐμάχοντο οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι προήρχοντο ἐκ τῆς κεντρώας Ἀσίας καὶ ἦσαν διῃρημένοι εἰς πολλὰ γένη (βλ. λ. Τοῦρκοι).

Ὁ βασιλεὺς δὲ αὐτῶν Ἰστάμης, γενόμενος ἱδρυτὴς μεγάλου κράτους εἰς τὴν Ἀσίαν, εἶχε συνάψει συγγένειαν μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Χοσρόου, δώσας εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν θυγατέρα του. Ἀργότερον ὅμως διεφώνησαν οἱ δύο Ἀσιάται βασιλεῖς καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Τούρκων, πέμψας πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, συνεμάχησε μετὰ τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τοῦ συγγενοῦς καὶ παλαιοῦ του συμμάχου Χοσρόου, τῆς συμμαχίας ταύτης διατηρηθείσης ἐπὶ μακρόν.

Ἀποθανόντος τὸ 582 τοῦ Τιβερίου, εἰς τὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρός του Μαυρίκιος, ὁ ὁποῖος ἀπεκλήθη ὑπό τινων Βυζαντινῶν χρονογράφων ὡς πρῶτος Ἕλλην αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, ἀφ' ἑνὸς λόγῳ τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐξελληνίζεται τὸ κράτος καὶ νὰ χρησιμοποιῆται ἀντὶ τῆς ἐκτοπιζομένης σὺν τῷ χρόνῳ λατινικῆς γλώσσης ἡ ἑλληνική. Ἐπὶ Μαυρικίου ἐπετεύχθη ἡ ταπείνωσις τῶν Περσῶν, μεγάλαι δὲ ἀνατολικαὶ χῶραι ἐπανῆλθον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Βυζαντινῶν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Μαυρίκιος ἐπέτυχε νὰ διασώσῃ τὴν πρὸς Νότον ἐπιχειρηθεῖσαν ἐπέκτασιν τῶν Λαγγοβάρδων καὶ διὰ τοῦ ἐξάρχου τῆς Ραβέννης Σμαράγδου νὰ σταθεροποιήσῃ τὰς ἐν τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως ὁ Μαυρίκιος νὰ παρεμποδίσῃ τοὺς Ἄβαρους καὶ τοὺς Σλαύους, ὁρμωμένους ἐκ τῶν παραδουναβίων χωρῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ἐγκαταλείψει οἱ εἰς Ἄνω Ἰταλίαν ἐγκατασταθέντες Λαγγοβάρδοι, νὰ διελσύνουν τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ νὰ φθάνουν, δηοῦντες καὶ λεηλατοῦντες μέχρι τῆς Πελοποννήσου. Κατώρθωσε μὲν μετὰ τὴν λῆξιν τῶν Περσικῶν πολέμων νὰ ἀπωθήσῃ αὐτοὺς ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὰ ἀρχικὰ αὐτῶν ὁρμητήρια, ἀλλ' ὅταν 12.000 ἄνδρες ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐπεχείρησαν τὴν πέραν τῶν ὁρμητηρίων τούτων ἐκδίωξιν τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων, ἐνέπεσαν εἰς ἐνέδραν τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων καὶ ἡμαλωτίσθησαν, σφαγέντες ἅπαντες μετὰ τὴν ἄρνησιν τοῦ αὐτοκράτορος νὰ καταβάλῃ λύτρα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν. Ὁ ὑπολειφθεὶς βυζαντινὸς στρατὸς ἐπαναστάτησε τότε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀνακηρύξας ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως τὸν κεντυρίωνα Φωκᾶν, ἐβάδισε κατὰ τῆς Κωνσταντι-

νουπόλεως. Ἐκεῖ συνελήφθη ὁ Μαυρίκιος καὶ ἐφονεύθη μεθ' ὁλοκλήρου τῆς οἰκογενείας του, ἀνεκηρύχθη δὲ αὐτοκράτωρ ὁ Φωκᾶς τὸν Νοέμβριον τοῦ 602.

Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Μαυρικίου, πατριαρχεύοντος εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Ἰωάννου Δ' τοῦ ἐπονομαζομένου Νηστευτοῦ (582—596), ἐπῆλθε νέα ῥῆξις καὶ ἐπιδείνωσις τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ρώμης καὶ τῆς Νέας Ρώμης, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀπονομῆς παρὰ τοῦ Ἰωάννου εἰς ἑαυτὸν τοῦ τίτλου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Α' εἰσαγωγῆς τοῦ τίτλου «δοῦλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ» (βλ. λ. Γρηγόριος Α' πάπας καὶ Ἰωάννης Δ' ὁ Νηστευτής).

Ὁ νέος βασιλεὺς Φωκᾶς ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πλέον ἀνικάνων βασιλέων τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, γενόμενος προδότης μεγάλων συμφορῶν εἰς τὸ κράτος. Εἰρήνευσε πρὸς τοὺς Ἄβαρους, ἐξαγοράσας τὴν εἰρήνην αὐτῶν ἀντὶ πληρωμῆς ἡξημένου φόρου, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀμυνθῇ κατὰ τῶν ἐκ νέου εἰσβαλόντων εἰς τὰς βυζαντιακὰς ἐπαρχίας Περσῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπέσπασαν πλείστας ἐξ αὐτῶν, προελάσαντες μέχρι Συρίας καὶ Μεσοποταμίας. Ἔτι δὲ διὰ τῆς Μικρασίας μέχρι τῆς Χαλκηδόνος. Ἡ ἀνικανότης τοῦ Φωκᾶ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ καὶ ἡ σκαιότης τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ἐδημιούργησαν εἰς τὸν λαὸν ἀντιπαθείας ἐναντὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ οἰκονομικὴ κρίσις τὴν ὁποίαν διήρχετο τὸ κράτος, ἡ διαφθορὰ τῶν ὑπαλλήλων καὶ τοῦ στρατοῦ αἱ ἐνοκήψασαι μεγάλαι ἐπιδημίαι, ἐπεδείνωσαν τὴν ἐχθροκὴν πρὸς τὸν βασιλέα στάσιν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος τελικῶς, ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ τοῦ Φωκᾶ Ποίσκου, ἐξηγέρθη καὶ ἐφόνευσε τὸν αὐτοκράτορα, ἐστέφθη δὲ βασιλεὺς ὁ Ἡράκλειος, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου του ἐξάρχου τῆς Ἀφρικῆς (610)

Ὁ Ἡράκλειος καὶ ἡ δυναστεία του.

Ὁ Ἡράκλειος ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας δυναστείας, ἡ ὁποία διεφύλαξε τὴν βασιλείαν ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα, κατὰ τὸν ὁποῖον σπουδαιοτάτη ἐγένετο τροπὴ περὶ τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους καὶ ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐπὶ τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη βασιλεία τοῦ Ἡρακλείου, καταλαβόντος τὸν θρόνον μετὰ τὴν ὀκταετῆ ὀλεθρίαν βασιλείαν τοῦ Φωκᾶ, ὁ ὁποῖος κατέλιπε τὸ κράτος εἰς ἐντελῆ ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν παραλυσίαν, παρουσίασε τὰς πλέον παραδόξους καὶ ἀνωμάλους μεταπτώσεις. Εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὁ Ἡράκλειος ἐφαίνετο διατελῶν θεατὴς ἀδιάφορος τῶν πραγματι μεγάλων δημοσίων συμφορῶν. Κατὰ τὰ μέσα ὅμως ἔτη αὐτῆς ἀνεδείχθη μέγας βασιλεὺς καὶ στρατηγός, καταλύσας τὸ Περσικὸν κράτος τοῦ αὐθάδους Χοσρόου τοῦ νεωτέρου. Ὅτε ὁ Ἡράκλειος ἀνέλαβε τὴν βασιλείαν, ἐν μὲν τῇ Εὐρώπῃ οἱ Ἄβαροι καὶ Σλαῦοι ἀφ' ἑνὸς ἐλεηλάτουν τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου οἱ Λογγοβάρδοι εἶχον καταστῇ καὶ αὖθις ἐπικίνδυνοι εἰς τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, ἐπεκταθέντες εἰς μέσην καὶ κάτω Ἰταλίαν. Εἰς τὴν Ἀσίαν ἐξ ἄλλου ὁ Χοσρόης καὶ οἱ Πέρσαι εἶχον γίνει κύριοι τῆς Ἀσσυρίας, τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Ἀρμενίας, τῆς βορείου Συρίας, ἐσχεδίαζον δὲ τὴν κατάληψιν τῆς Παλαιστίνης, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Ἡράκλειος ματαίως ἐπεδίωκε νὰ συνάψῃ εἰρήνην ὑπὸ βαρεῖς ὅρους μὲ τὸν Χοσρόην διὰ νὰ δυνηθῇ ἀπερίσπαστος πλέον νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως. Εἰς ἀπάντησιν τῶν προτάσεων αὐτοῦ οἱ Πέρσαι ἐπεξέτειναν κατὰ τὰ σχέδιά των τὰς ἐπιχειρήσεις, καταλαβόντες τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας (611) καὶ εἰσβαλόντες εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ Παλαιστίνην, ὅπου τὸ ἑπόμενον ἔτος κατέλαβον τὴν Δαμασκόν. Μετὰ δύο ἔτη, διαβάντες τὸν Ἰορδάνην, κατέλαβον τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποίαν ἐπυρπόλησαν, κατέσφαξαν δὲ ἢ ἐξηνδραπόδισαν τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἀπαγαγόντες αἰχμάλωτον καὶ τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν. Ἐσώθη ὅμως ὁ Τίμιος Σταυρὸς μετ' ἄλλων λειψάνων, μετενεχθεὶς ὑπὸ εὐλαβῶν χριστιανῶν εἰς Κτησιφῶντα. Ἐνῷ δὲ ἄλλος στρατηγὸς τῶν Περσῶν διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας προήλαυνε μέχρι τῆς Χαλκηδόνος καὶ τῆς Χρυσοπόλεως, ἰσχυραὶ στρατιαὶ τῶν Περσῶν, ἐκ Παλαιστίνης ὁρμώμεναι, εἰσέβαλον εἰς τὴν Αἰγύπτον, προελάσασαι μέχρις Ἀβησσυνίας καὶ Κυρηναϊκῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ κατηγορηθεὶς δι' ἀμεριμνησίαν καὶ ἀβελτηρίαν διὰ τὰς συμφορὰς τοῦ Κράτους αὐτοκράτωρ, σιωπηλῶς ἐργαζόμενος, συνεκρότει, ἀναδιοργάνωνε καὶ ἐξεγύμναζε στρατόν, τὸν ὁποῖον μόλις ἑνδεκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ. Τὸν στρατὸν αὐτόν, τοῦ ὁποίου ἡγεῖτο ὁ ἴδιος ὁ Ἡράκλειος, ὡδήγησεν ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐπολέμησεν ἐπὶ ἑπτὰ ὅλα ἔτη, ἐπιτυχὼν τὰ λαμπρότερα τῶν κατορθωμάτων. Δὲν ἐπέπεσε κατὰ τῶν ἐναντὶ τῆς βασιλευούσης ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας στρατοπεδευόντων Περσῶν. Ὧν κύριος τῆς θαλάσσης, ἐκπλεύσας ἐκ τῆς πρωτευούσης, διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔφθασεν εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἰσσοῦ, παρὰ τὴν μεταξὺ Κιλικίας καὶ Συρίας παραλίαν. Οἱ ἐν τῷ Βοσπόρῳ Πέρσαι ἀπεχώρησαν ἐκεῖθεν διὰ νὰ συναντήσουν τὸν τολμηρὸν βασιλέα, ὅπερ ἀνέμενεν οὗτος. Οὕτω τὸ πρῶτον στρατηγικὸν σχέδιον τοῦ Ἡρακλείου ἐτίθετο εἰς ἐφαρμογήν, οἱ δὲ Πέρσαι ἐδέχθησαν νὰ συνάψουν μάχην εἰς τὰς δυσβάτους θέσεις τοῦ ὄρους Ταύρου, ὅπου ὑπέστησαν πραγματικὴν παναλεθρίαν. Τὴν ποιότην ταύτην νίκην τῶν Βυζαντινῶν ἐπηκολούθησαν λαμπρότεραι παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου, διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Γάζης, παρὰ τὴν Ἀλβανίαν τῆς Κασπίας θαλάσσης, καὶ τέλος περὶ τὸν Σάρον ποταμόν (βλ. σχετικὰς λέξεις). Ἐν τούτοις ὁ Χοσρόης, καίτοι τοιαύτας ὑποστὰς καταστροφάς, προσεπάθει νὰ φέρῃ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸν Ἡράκλειον, ἐνεργῶν ὅπως πείσῃ τοὺς Ἄβαρους καὶ τοὺς Σλαύους εἰς ἐπίθεσιν ἐκ Βορρᾶ κατὰ τῆς βασιλευούσης. Πράγματι οἱ βάρβαροι οὗτοι, ἀρχικῶς δρῶντες πειρατικῶς, τελικῶς ἀπεφάσισαν καὶ ἐνήργησαν πολιορκίαν αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συμμαχήσαντες μετὰ τοῦ Χοσρόου (626), τὴν ὁποίαν ὅμως ἔλυσαν, διαδοθείσης τῆς φήμης ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, κατατροπώσας τὰς στρατιὰς τῶν Περσῶν, ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν. Εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνάγεται ὑπὸ πολλῶν ἡ σύνταξις τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, καίτοι ἡ νεωτέρα ἐκκλησιαστικὴ γραμματολογία ἀνασκευάζει τὴν γνώμην ταύτην (βλ. λ. Ἀκάθιστος Ὕμνος). Μετὰ τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας διὰ νέων κατορθωμάτων καὶ τῆς συμμαχίας μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Χαζάρων, τουρκικῆς φυλῆς, ἀπέσπασεν ὁ Ἡράκλειος τὴν τελικὴν νίκην, κατατροπώσας καὶ ἐξουδενώσας τοὺς ἐπαναστατήσαντας κατὰ τοῦ Χοσρόου Πέρσας, ἀπαλλάξας οὕτω τὸ κράτος του ἐκ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος μετ' οὐ πολὺ ὑπετάγη εἰς τοὺς Ἄραβας. Ἠνάγκασε πρὸ παντὸς τοὺς Πέρσας ν' ἀποδώσουν τὸν Τίμιον Σταυρὸν καὶ τ' ἀπαχθέντα ἅγια λείψανα, ἅτινα μετέφερεν εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἐκεῖ, ἀποκαταστήσας εἰς τὸν θρόνον του τὸν ἀπελευθερωθέντα πατριάρχην Ζαχαρίαν, ἐτέλεσε τὴν 14ην Σεπτεμβρίου τοῦ 629 τὴν πανηγυρικὴν Ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὅπου ἄλλοτε ἵστατο, ἐνῷ ὁ κλῆρος ἔψαλλε τό: «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα». Αὕτη ἦτο ἡ δευτέρα ἐθνικὴ καὶ συγχρόνως θρησκευτικὴ ἑορτὴ τὴν ὁποίαν συνέστησεν ὁ Ἡράκλειος καὶ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε πανηγυρίζουσα μέχρι σήμερον τὴν 14ην Σεπτεμβρίου ἑκάστου ἔτους.

Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα ἐγίνοντο καὶ ἐπιστεύετο ὑπὸ πάντων ὅτι ἐξησφαλίσθη διὰ παντὸς τὸ χριστιανικὸν βασίλειον ἀπὸ τῶν θεωρουμένων μοναδικῶν ἐξ Ἀνατολῶν πολεμίων καὶ ὅτι ἡ εἰρήνη μόνη εἶχε κερδηθῆ διὰ παντός, νέος ἀντίπαλος φοβερὸς ἐξεγερθεὶς ἐκ τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου ἠμφεσβήτει τὰς νίκας ταύτας τοῦ Ἡρακλείου διεκδικῶν, ὡς μόνος προφήτης τοῦ μόνου Θεοῦ, τὰς ἀνακτηθείσας χώρας τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ νέος οὗτος ἀντίπαλος ἦτο ὁ προφήτης Μωάμεθ, ὁ διακηρύξας τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ δόγματα περὶ ἑνότητος τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ μελλούσης ζωῆς. Τὸ κήρυγμα αὐτοῦ ὁ Μωάμεθ ἤρχισεν εἰς τὴν Ἀραβίαν ὅπου ἀπέκτησε φανατικοὺς ὀπαδοὺς τοὺς Ἄραβας. Ἐμπνεόμενοι ὑπὸ ἀσυγκρατήτου θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ οἱ Ἄραβες, ζῶντες εἰσέτι τοῦ Μωάμεθ, κατέλυσαν διὰ παντὸς τὸ ἐξησθενημένον Περσικὸν κράτος (631), ἐκεῖθεν δὲ εἰσέβαλον εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένας ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἤρχισαν τὴν κατάκτησιν αὐτῶν. Ὁ Ἡράκλειος, ἔχων ἐξησθενημένας ἐξ ἴσου μὲ τοὺς Πέρσας στρατιωτικὰς δυνάμεις λόγῳ τῶν προσφάτων μακρῶν πολεμικῶν ἀγώνων, δὲν ἠδύνατο ν' ἀντεπεξέλθῃ ἀποτελεσματικῶς κατὰ τοῦ ὁρμητικοῦ ἐξ Ἀραβίας ἐχθροῦ. Αἱ ἀνακτηθεῖσαι πρὸ ὀλίγου ἀπὸ τοὺς Πέρσας χῶραι τῆς Ἀσίας περιήρχοντο ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀράβων. Ἡ Συρία, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Αἴγυπτος, πλὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προβάλουν ἀντίστασίν τινα, κατακτηθεῖσαι εὐκόλως. Μετ' ὀλίγον παρεδίδετο διὰ συνθήκης ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου ἡ Ἱερουσαλὴμ, κατόπιν διετοῦς πολιορκίας (637). Ἐν μέσῳ τοιαύτης καταστάσεως, ὁ γενναῖος αὐτοκράτωρ, γέρων πλέον, καίτοι κατέβαλλε τὰς ὑστάτας προσπαθείας, οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ. Ἡ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ λαοῦ ἦτο ἐξησθενημένη, εὐκόλως δὲ ἀπεδίδετο ὑπὸ συγχρόνων ἀνδρῶν ἡ νέα ἐπροσδόκητος τροπὴ τῶν πραγμάτων εἰς τὰς ἁμαρτίας τῶν κατοίκων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τὴν ἕνεκα αὐτῶν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ὡμολόγει καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ, φερόμενος κάπου εἰπὼν ὅτι ἡ νίκη τῶν Ἀράβων ἦτο ἀναπόφευκτος. Ἐν τούτοις παρετηρήθη ὀρθῶς ὅτι οἱ Ἄραβες ἀπέδησαν ἀήττητοι μόνον ὅτε ἐλογίσθησαν ὡς τοιοῦτοι. Ὁ Ἡράκλειος ἀπεβίωσε τὴν 11ην Φεβρουαρίου 641, μὴ δυνηθεὶς νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν τελευταίαν του προσπάθειαν πρὸς ἄρσιν τῶν διενέξεων μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐπιδεινωθῆ ἐκ τῆς ἀδιαλλαξίας τῶν μονοφυσιτῶν.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἡρακλείου ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ μίαν σπουδαίαν διοικητικὴν μεταρρύθμισιν. Τὸ διοικητικὸν σύστημα τὸ ὁποῖον ἴσχυεν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀντικατεστάθη διὰ νέου συστήματος κατὰ τὸ ὁποῖον ὁλόκληρον τὸ κράτος διηρέθη εἰς μεγάλας στρατιωτικὰς διοικήσεις, αἵτινες ἐκλήθησαν θέματα. Τῶν θεμάτων προΐστατο στρατηγός, ὁ ὁποῖος συνεκέντρωνεν εἰς χεῖρας του πλὴν τῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως καὶ πᾶσαν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα, ὡς φαίνεται, ἀπετέλεσαν μίμησιν διοικητικοῦ συστήματος τοῦ Περσικοῦ κράτους, ἐδημιουργήθησαν κυρίως διὰ τὴν καλυτέραν ἀντιμετώπισιν τῆς Ἀραβικῆς ἀπειλῆς, ὡς ἐμφανίζοντα τὸ προσὸν τῆς ἀποσυγκεντρώσεως καὶ τῆς πρωτοβουλίας τῶν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν στρατηγῶν.

Διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου ὑπῆρξαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Γ', βασιλεύσας ἐπὶ τινας μῆνας καὶ ἀποθανὼν τὸ αὐτὸ μὲ τὸν πατέρα του ἔτος καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἐτεροθαλὴς ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἡρακλειωνᾶς, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐξεθρονίσθη, ἀνελθόντος εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἐγγονοῦ τοῦ Ἡρακλείου Κώνσταντος τοῦ Β' (642—668). Ὁ νεαρὸς Κώνστας ἀνεδείχθη ἱ-

κινὸς βασιλεὺς, ἀντάξιος τῶν περιστάσεων, παρ' ὅ,τι ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐνεκαινιάσθη μὲ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἅλωσιν τῆς Ἀλεξανδρείας (643). Παρ' ὅλας ὅμως τὰς προσπαθείας του ὁ Κωνστας δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὴν ἀραβικὴν ὁρμητικότητα. Οἱ Ἄραβες, ὀργανώσαντες πλέον καὶ στόλον, ἀπεβιβάσθησαν εἰς Κύπρον καὶ κατέλαβον τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Κωνσταντίαν (648). Μετὰ τινα ἔτη ἐλεηλατήθη ἡ Ρόδος καὶ κατελήφθη ἡ Ἀρμενία (654), συνεχίσθησαν δὲ μετὰ μικρὰν διακοπὴν αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀράβων κατὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἄνευ δὲ σοβαρῶν ζημιῶν διὰ τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Τὸν Κώνσταντα δολοφονηθέντα εἰς Σικελίαν διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Δ', ὁ ἐπιλεγόμενος Πωγωνάτος (668—685), ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου οἱ Ἄραβες ἐπεχείρησαν νὰ καταφέρουν ἀποφασιστικὸν πλῆγμα ἐναντίον τοῦ κράτους. Τὸ 671 ὁ χαλίφης τῆς Δαμασκοῦ Μωαβίας ἔστειλε μέγαν στόλον κατ' αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, σκοπῶν τὴν διὰ τῆς καταλήψεως αὐτῆς κατάλυσιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Συγχρόνως ἀπέστειλε τὰς στρατιωτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὰς ἐναντὶ τῆς βασιλευούσης ἀκτάς, πολιορκήσας οὕτω διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης ταύτην. Ἑπτὰ ἔτη διήρκεσεν ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὰς ἀλλεπαλλήλους ὁρμητικὰς ἐφόδους τῶν Ἀράβων ἀπέκρουον μετ' ἴσης ὁρμῆς οἱ τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα ἀγωνιζόμενοι Βυζαντινοί. Τότε ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τοῦ ἀραβικοῦ στόλου τὸ ὑγρὸν ἢ ἑλληνικὸν λεγόμενον πῦρ, τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τρομερὰν καταστροφὴν εἰς τὰ ἀραβικὰ πλοῖα. Ἐπὶ τέλους, ἀποκαμόντες οἱ Ἄραβες ἐκ τῆς μεγάλης φθορᾶς τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν, ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 677 καὶ ἀπεχώρησαν ἐκεῖθεν μὲ τὰ λείψανα τοῦ στόλου των, τὰ ὁποῖα μετὰ ταῦτα προσθληθέντα ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ στόλου ἐξηφανίσθησαν τελικῶς.

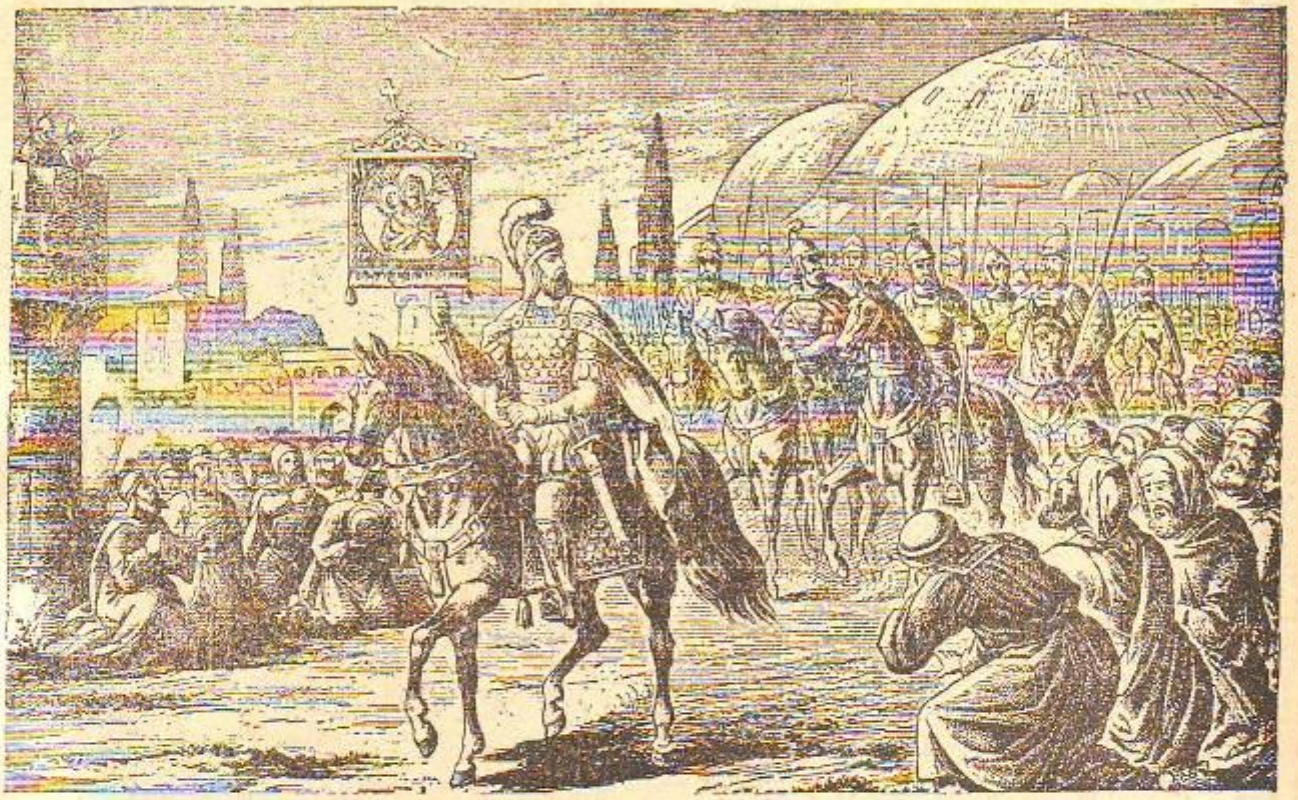

Ὁ Ἡράκλειος ἐκστρατεύων κατὰ τῶν Περσῶν.

Κωνσταντῖνος Δ' ὁ Πωγωνᾶτος (ἐπὶ νομίσματος ἐν μεγεθύνσει).

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Πωγωνάτου ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς μεταξὺ τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Δουνάβεως χώρας οἱ Βούλγαροι, ὑποτάξαντες τὰ ἐκεῖ σλαυϊκὰ φῦλα, ἀλλὰ καὶ καταλαβόντες βυζαντινάς τινας ἐπαρχίας. Ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐπίσης συνεκλήθη ἡ ς' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἡ ὁποία ἀφώρισε τὴν αἵρεσιν τῶν Μονοφυσιτῶν, ἐκηρύχθη δὲ ἡ Ὀρθοδοξία ὡς ἡ μόνη ἀληθὴς χριστιανικὴ θρησκεία.

Τὸν Κωνσταντῖνον Δ' ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ υἱός αὐτοῦ Ἰουστινιανὸς Β' (685). Οὗτος διέρρηξε τὰς πρὸς τοὺς Ἄραβας εἰρηνικὰς σχέσεις, ἀλλ' εἰς τὸν διεξαχθέντα κατ' αὐτῶν πόλεμον ἡττήθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτοὺς ὡς συγκυριάρχους τῶν κατακτηθεισῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ κατὰ τῶν Σλαύων ἐπολέμησεν ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ Β', ἀλλ' ἐκεῖ ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος. Ἐν τῇ ἐσωτερικῇ διοικήσει ὁ βασιλεὺς οὗτος ὑπῆρξε φαῦλος καὶ σπάταλος, ἐντεῦθεν δὲ προεκλήθη στάσις κατ' αὐτοῦ μετὰ τὴν ὁποίαν καθηρέθη ἀπὸ τὸν θρόνον καὶ ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, τιμωρηθεὶς προηγουμένως διὰ τῆς ποινῆς τῆς ῥινοτομῆς. Εἰς τὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ Λεόντιος, βασιλεύσας ἐπὶ τρία ἔτη (695—698), ἐπὶ τῆς ἀρχῆς δὲ αὐτοῦ τὸ Βυζάντιον ἀπώλεσε τὰ ὑπολειπόμενα ἐν Ἀφρικῇ φρούρια αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα περιῆλθον ὁριστικῶς εἰς τοὺς Ἄραβας. Τὸν Λεόντιον, καθαιρεθέντα ἐπίσης, διεδέχθη ὁ Τιβέριος (698—705). Ἀλλ' ὁ ἐξόριστος Ἰουστινιανός, συμμαχήσας ἐν τῷ μεταξὺ μετὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπῆλθε κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν κατέλαβε καὶ ἐγένετο τὸ δεύτερον αὐτοκράτωρ (705—711), βασιλεύσας ἀθλίως καὶ τυραννικῶς ἐπὶ ἓξ εἰσέτι ἔτη. Μετὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἐνθρόνισιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐφονεύθησαν κατόπιν διαπομπεύσεως καὶ βασάνων, οἱ δύο αὐτοκράτορες Λεόντιος καὶ Τιβέριος, ἐτυφλώθη δὲ ὁ πατριάρχης Καλλίνικος, ὁ ὁποῖος εἶχε στέψει αὐτούς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνετράπη καὶ πάλιν δι' ἐπαναστάσεως, ἀλλ' αὐτὴν

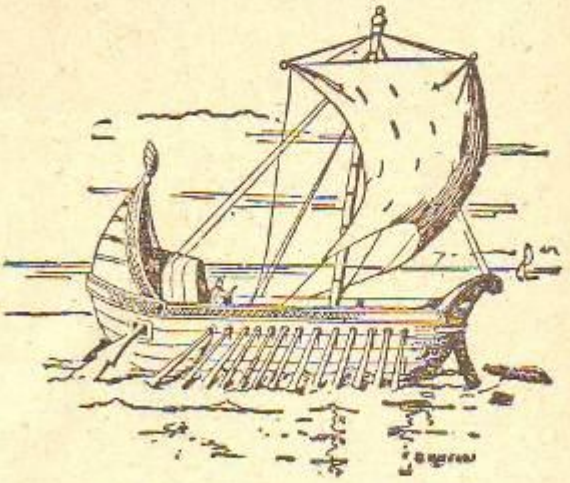

Βυζαντινὸς δρόμων τοῦ 9ου αἰῶνος.

τὴν φορὰν ἐφονεύθη. Οὕτω ἐξέλιπεν ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου.

Εἰς τὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως Φιλιππικὸς Βαρδάκης, ἀρμενικῆς καταγωγῆς, ἀναδειχθεὶς ἀνίκανος βασιλεὺς, διὸ καὶ καθηρέθη (711—713). Νέος αὐτοκράτωρ ἀνεκηρύχθη ὁ ἀνώτερος Βυζαντινὸς ἀξιωματοῦχος Ἀρτέμιος, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀναστάσιος Β΄, βασιλεύσας ἐπὶ δύο ἔτη (713—715) καὶ ἀνατραπεὶς ἐπίσης δι' ἐπαναστάσεως, ὅπως καὶ ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Θεοδόσιος ὁ Γ΄ (715—717). Τέλος εἰς τὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ Λέων Γ΄ ὁ Ἴσαυρος, ἀνὴρ ἀπαίδευτος μὲν καὶ τραχὺς, ἱκανώτατος ὅμως αὐτοκράτωρ, ἰδίως διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κρισίμων περιστάσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας διετέλει τὸ Βυζάντιον.

Ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων

Διὰ τῆς εἰς τὴν βασιλείαν ἀνόδου τοῦ Λέοντος Γ΄ τοῦ Ἰσαύρου ἄρχεται νέα δυναστεία αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Λέων ἐνεκαινίασε τὴν βασιλείαν του δι' ἐξαιρετικῶς λαμπρῶν πολεμικῶν γεγονότων. Οἱ Ἄραβες, συνεχίζοντες τὰς κατακτητικὰς αὐτῶν ἐπιχειρήσεις, κατέλαβον τὴν Ἔφεσον καὶ τὴν Πέργαμον, διὰ μεγάλου δὲ στόλου διῆλθον τὸν Ἑλλήσποντον, καταπλεύσαντες εἰς Προποντίδα. Οὕτω διὰ δευτέραν φορὰν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπολιορκεῖτο ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπέπρωτο καὶ ὁ στόλος αὐτῶν καὶ ὁ στρατὸς ν' ἀποσυρθῇ ταπεινωμένος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν (718). Μετὰ τινα ἔτη, βασιλεύοντος τοῦ Λέοντος, οἱ Μωαμεθανοὶ ὑπέστησαν δεινὴν ἧτταν παρὰ τὴν Φρυγίαν (740), ἐξαναγκασθέντες εἰς ἐκκένωσιν ὅλων τῶν ἐδαφῶν τὰ ὁποῖα εἶχον κατακτήσει εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

Ὁ Λέων ἀφωσιώθη εἰς ἐσωτερικὰς μεταρρυθμίσεις. Ἐδημιούργησε πειθαρχικὸν στρατόν, ἀναδιωργάνωσε τὸ διοικητικὸν σύστημα τοῦ κράτους, ἐθέσπισε νέον φορολογικὸν σύστημα, διὰ τὸ ὁποῖον ἀπεκλήθη νέος Φαραὼ ὡς ἐπιβαλὼν βαρεῖς φόρους, ἀνεκαίνισε τὴν νομοθεσίαν διὰ τῆς ἐκδόσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν τῆς «Ἐκλογῆς τῶν νόμων» καὶ τοῦ «Γεωργικοῦ νόμου», τέλος δὲ ἐνδιεφέρθη ἰδίως διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. ἐκδώσας ἀπαγορευτικὰ διατάγματα διὰ τὴν μέχρις εἰδωλολατρείας ἀχθεῖσαν προσκύνησιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ διατάξας ὅπως αὗται τίθενται ὑψηλότερον, ἵνα καθίσταται ἀδύνατος ὁ ἀσπασμὸς καὶ ἡ περιπτυξις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἀργότερον διέταξεν ὅπως ἀπομακρυνθοῦν τελείως αἱ εἰκόνες ἀπὸ τῶν ναῶν. Οὕτω ἀνεφάνη ἐπισήμως πλέον ἡ εἰκονομαχία εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, διαιρέσασα τὸν λαὸν εἰς τοὺς εἰκονομάχους (εἰκονοκλάστας) καὶ τοὺς εἰκονολάτρας. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς εἰκονομάχους εἶχον ταχθῆ οἱ ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι τοῦ κράτους καὶ ἐπισκοπικὸς ἀριθμὸς ἱεραρχῶν, πρὸς δὲ τοὺς εἰκονολάτρας ὁ ὄχλος καὶ ἰδίως αἱ γυναῖκες, ὁ κατώτερος κλῆρος καὶ οἱ μοναχοί. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὕτη ἔρις, ἡ ὁποία διετηρήθη μέχρι τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος, ἐξειλίχθη εἰς πολιτικὴν ἔριν, αἱματηραὶ δὲ σκηναὶ ἤρχισαν δημιουργούμεναι μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων, αἱ ὁποῖαι πολλάκις κατέληξαν εἰς στάσεις. Ἐπὶ Λέοντος ἐξερράγη ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης ἐπανάστασις ἐν τῇ Μέσῃ Ἰταλίᾳ ὑπὸ τῶν εἰκονολατρῶν παπῶν Γρηγορίου Β΄ καὶ Γρηγορίου Γ΄, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὁριστικὴν διὰ τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀπώλειαν τῆς Μέσης Ἰταλίας.

Τὴν πολιτικὴν τοῦ Λέοντος Γ΄ ἠκολούθησεν ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν, θανόντα, υἱός του Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄ (741—775), ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον Κοπρώνυμος, τὸ ὁποῖον τοῦ προσῆψαν οἱ εἰκονολάτραι, διότι τοὺς κατεπολέμησε σθεναρῶς. Ὁ Κωνσταντῖνος ἠσχολήθη εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν, τοὺς ὁποίους ἐνίκησεν εἰς τὴν Συρίαν ἐπανειλημμένως, ἐπίσης δὲ κατὰ τῶν Βουλγάρων, παρὰ τῶν ὁποίων ἡττήθη ἀρχικῶς, ἀλλὰ τελικῶς κατενίκησεν αὐτοὺς (763), ἐπενεγκὼν τὴν ἐπὶ μακρὸν πλήρη ἐξασθένησίν των. Εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ἠκολούθησεν ἀποφασιστικὴν καὶ δριμεῖαν πολιτικὴν κατὰ τῶν Εἰκονολατρῶν, ὑπῆρξε δὲ δίαιτος εἰς τὴν διάλυσιν τῶν μοναστηρίων, τὰ ὁποῖα μετέβαλεν εἰς στρατῶνας, ἀναγκάζων τοὺς μοναχοὺς διὰ διωγμῶν καὶ βασανιστηρίων νὰ ἀποβάλουν τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Συνεκάλεσε δὲ διὰ τὴν καταδίκην τῆς εἰκονολατρείας καὶ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν ὅμως ἡ ἐν Νικαίᾳ τὸ 787 συγκληθεῖσα Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἀνεθεμάτισεν.

Ἐπιεικέστερος εἰς τὴν δίωξιν τῶν μοναχῶν ἀνεδείχθη ὁ διαδεχθεὶς τὸν Κωνσταντῖνον υἱός αὐτοῦ Λέων ὁ Δ΄ (775 - 780), ὁ ὁποῖος ἀνεκάλεσε τὰ κατ' αὐτῶν διατάγματα, χωρὶς ὅμως ν' ἀποστῇ τῆς ὑπὸ τοῦ πατρός του χαραχθείσης πολιτικῆς κατὰ τῆς εἰκονολατρείας. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀνετράπη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος, ὅταν τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ἀνέλαβεν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ΄, ἡ μήτηρ αὐτοῦ Εἰρήνη. Ἡ περίφημος αὕτη διὰ τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν ἐγκληματικότητά της βασίλισσα, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς πολιτικὴν, ἔχουσα σύμβουλον καὶ εὐνοούμενον τὸν πατρίκιον Σταυράκιον, ἀνεδείχθη ἀναξία, ἐξαγοράσασα τριετῆ μετὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀνακωχὴν ἐπὶ ἐτησίᾳ πληρωμῇ 70.000 χρυσῶν. Ἐν τούτοις ἐπέτυχε νίκην κατὰ τῶν Σλαύων τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Αἵμου, ὑποχρεώσασα αὐτοὺς νὰ πληρώνουν ἐτησίᾳ φόρον. Ἐσωτερικῶς ἡ πολιτικὴ αὐτῆς ὑπῆρξε πολύτροπος. Προσκειμένη εἰς τοὺς εἰκονολάτρας συνεκάλεσε τὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον εἰς τὴν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας, ἡ ὁποία ἀνεστήλωσε τὰς εἰκόνας καὶ ἐθέσπισε τὴν τιμητικὴν προσκύνησιν αὐτῶν καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων ὡς καθήκον τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἐν τούτοις ἡ δογματικὴ αὕτη λύσις δὲν ἀπετέλεσε καὶ τὴν ἄρσιν τῶν μεταξὺ εἰκονομάχων καὶ εἰκονολατρῶν ἐρίδων.

Ὁ ἐνηλικιωθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ Κωνσταντῖνος διετήρησε τὴν μητέρα αὐτοῦ ὡς συμβασίλισσαν, ἀλλὰ τοῦτο ἔμελλε ν' ἀποβῇ ὀλέθριον δι' αὐτὸν λάθος. Ἡ Εἰρήνη διαφωνήσασα πρὸς αὐτὸν ἐν τῇ ἀσκουμένῃ ἐκκλησιαστικῇ πολιτικῇ, κατώρθωσε διὰ δολίων μέσων νὰ καθαιρέσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θρόνου, καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ διέταξε τὴν τύφλωσιν αὐτοῦ (797). Τέσσαρα μετὰ ταῦτα ἔτη ἠγγέλλετο ἡ παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ Α΄ ἀνασύστασις τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ ἡ στέψις ὡς αὐτοκράτορος τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ὁ ὁποῖος ἐζήτησε τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ παρὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους, τὴν συμμαχίαν τούτου καὶ τὴν χεῖρα τῆς Εἰρήνης. Ἐνῷ δὲ αὕτη ἡτοιμάζετο ν' ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις του, οἱ ἀντιφρονοῦντες πρὸς ταῦτα ἀξιωματοῦχοι τοῦ κράτους συνωμοτήσαντες καθήρεσαν καὶ ἐξώρισαν τὴν βασίλισσαν (802). Εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνῆλθεν ὁ γενικὸς λογοθέτης τοῦ κράτους Νικηφόρος Α΄ (802—811), ὁ ὁποῖος, καίτοι ὑπῆρξεν ἱκανὸς βασιλεύς, κατέστη ἀντιδημοκρατικὸς λόγῳ τῶν φορολογικῶν αὐτοῦ μέτρων, τὰ ὁποῖα ἐπεξέτεινε καὶ ἐπὶ τῶν μέχρι τότε ἀπηλλαγμένων φορολογίας μοναστηριακῶν κτημάτων. Ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐστασίασαν οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς Πελοπόννησον Σλαῦοι,

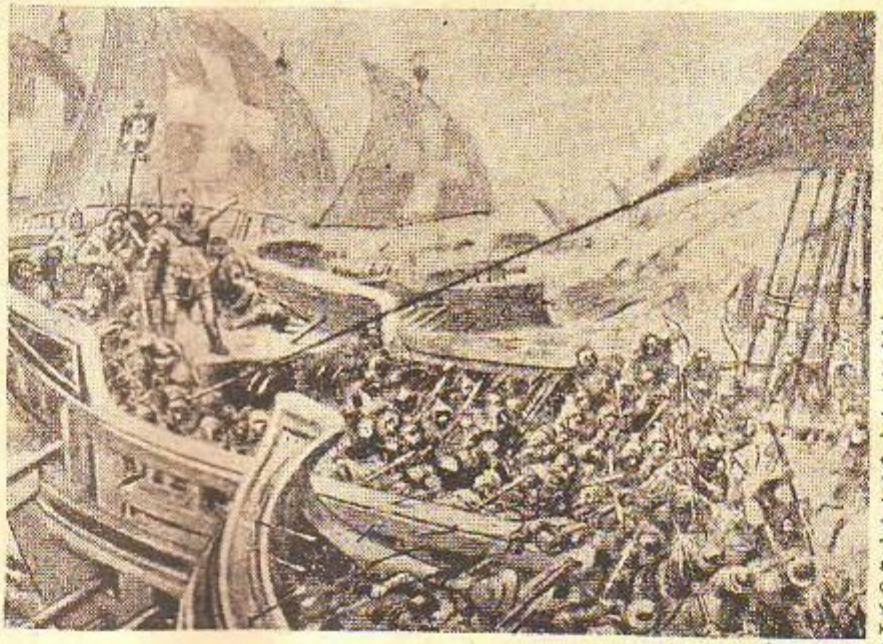

Λέων ὁ Γ΄, καταστρέφων τὸν ἀραβικὸν στόλον. (Πίναξ τοῦ Α. Ντώτλεϋ).

Ἡ ἐν Νικαίᾳ Ζ΄ Σύνοδος. (Μικρογραφία τοῦ 9ου αἰῶνος).

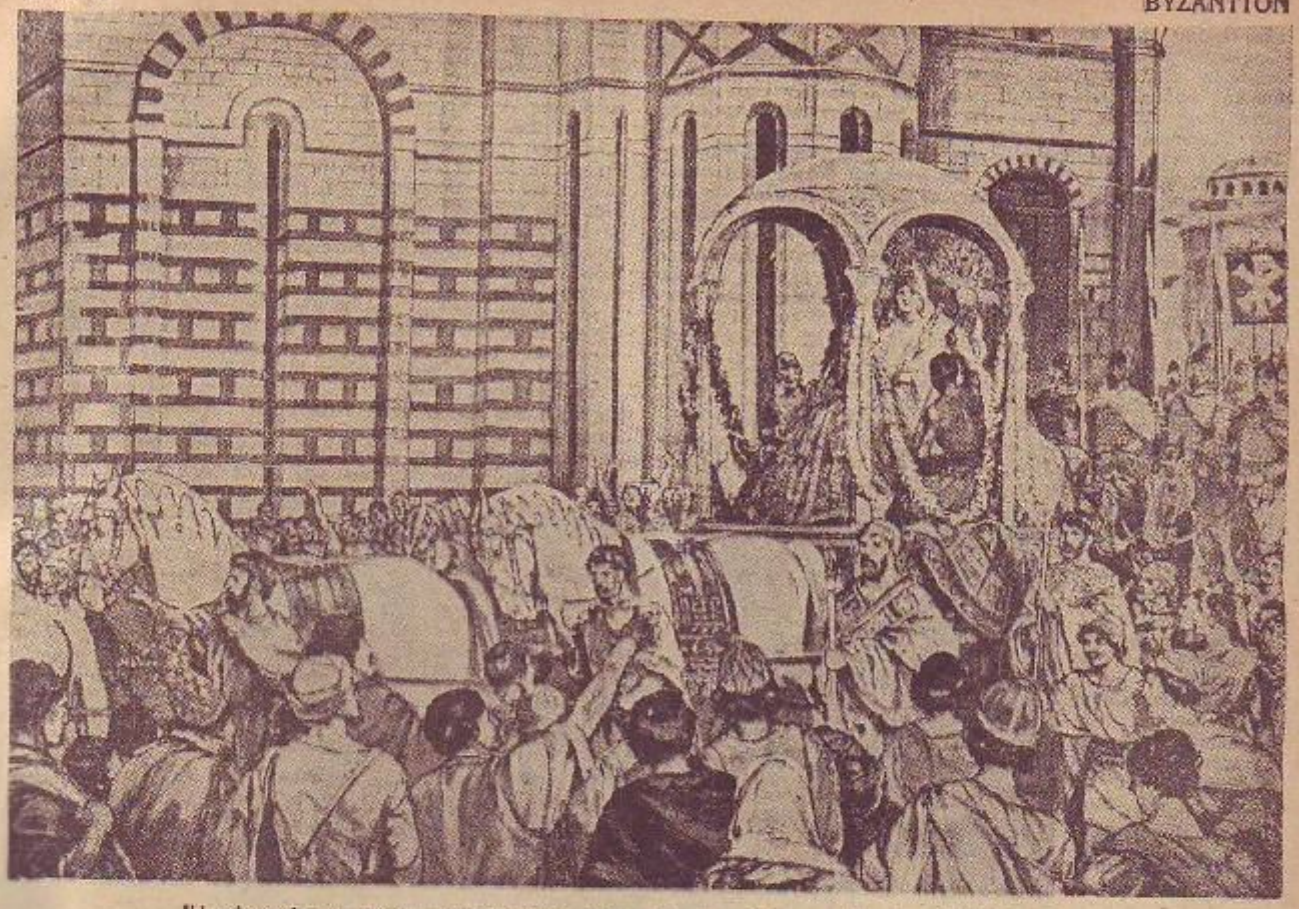

Ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἐπευφημεῖται ἀπὸ τοὺς εἰκονολάτρας. (Πίναξ τοῦ Μπάρτον).

οἱ ὁποῖοι ὅμως κατεβλήθησαν παρ' ὅτι ἔλαβον ἐπικουρίας τῶν Μουσουλμάνων τῆς Ἀφρικῆς. Τὴν κατάστολὴν τῆς στάσεως τῶν Σλαύων ἠκολούθησαν εἰς τὰ βόρεια τοῦ κράτους σύνορα συνεχεῖς ἐπιδρομαὶ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Κρούμμον, οἱ ὁποῖοι κατέλαβον πολλὰς βυζαντινὰς πόλεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν Σαρδικὴν κατὰ τὸ ἔτος 809. Ὁ Νικηφόρος ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Βουλγάρων, νικήσας αὐτοὺς ἐπανειλημμένως, ἐπὶ τέλους ὅμως ἔπεσε μαχόμενος παρὰ τὸν Αἷμον, ἐμπλακεὶς εἰς ἐνέδραν (811). Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπῆλθε σύγχυσις εἰς τὸ στράτευμα καὶ ἐπηκολούθησε πλήρης ἡ καταστροφὴ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἐνῷ ὁλόκληρος ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη περιήρχοντο εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Βουλγάρων.

Τὸν Νικηφόρον διεδέχθη ὁ ὑπ' αὐτὸν Σταυράκιος, βασιλεύσας ἐπὶ δύο μόνον μῆνας, αὐτὸν δὲ ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρός του Μιχαὴλ Α' ὁ Ραγκαβέ, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου οἱ Βούλγαροι ἐπολιόρκησαν τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ ἐπήρχοντο κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ τότε, θεωρηθεὶς ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἐκ τῆς ἀδρανείας του νέαν συμφορὰν τοῦ κράτους, ἐξώσθη ὁ Μιχαὴλ (813) καὶ εἰς τὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ στρατηγὸς Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος, ὁ ὁποῖος ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν Βουλγάρων κατενίκησεν αὐτοὺς εἰς μάχην, καθ' ἣν ἐφονεύθη καὶ ὁ Κρούμμος, ἠνάγκασε δὲ τὸν νέον αὐτῶν ἡγεμόνα Ὁμουρτάγ εἰς τριακονταετῆ συνθήκην εἰρήνης. Ὁ Λέων ἀνακινήσας τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ ταχθεὶς κατ' αὐτῶν, προεκάλεσε τὴν μῆνιν τοῦ ὄχλου. Ὠργανώθη τότε συνωμοσία ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐξ Ἀμορίου στρατηγοῦ Τραυλοῦ Μιχαὴλ, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε τὸν Λέοντα, δολοφονηθέντα ὑπὸ τῶν συνωμοτῶν μετημφιεσμένων εἰς κληρικοὺς εἰς τὸ ἱερὸν τῆς βασιλικῆς ἐκκλησίας τῶν ἀνακτόρων (820). Τὴν ἰδίαν νύκτα τῆς δολοφονίας αὐτοκράτωρ ἀνηγορεύθη ὁ ἀρχηγὸς τῆς συνωμοσίας ὡς Μιχαὴλ Β' (820—829).

Ἡ κεφαλὴ τοῦ Νικηφόρου Α' φέρεται πρὸς τὸν Κρούμμον. (Πίναξ τοῦ Μπάρτον).

Ἡ φρυγικὴ δυναστεία

Ὁ νέος βασιλεύς, ἀρχηγέτης νέας δυναστείας, τῆς καλουμένης φρυγικῆς, ἐκήρυξεν ἐλευθερίαν συνειδήσεως τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων. Ἐν τούτοις δὲν ἔπαυσαν αἱ ἐπὶ τοῦ ζητήματος εσωτερικαὶ ἔριδες καὶ αἱ ἐμφύλιοι συρράξεις. Σημαντικωτέρα τούτων ὑπῆρξεν ἡ στάσις τὴν ὁποίαν ἐκήρυξεν Θωμᾶς ὁ Καππαδόκης, παλαιὸς στρατηγός, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (822), γινόμενος κύριος ὅλων σχεδὸν τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων τοῦ κράτους. Ἡ στάσις αὕτη κατεστάλη μετὰ τριετεῖς ἀγῶνας, ἀλλ' ἐστοίχισε πολὺ ἀκριβὰ διότι ἐξησθένησε τὸ Βυζάντιον. Ἐκ τῆς ἐμφυλίου ταύτης συρράξεως ἐπωφεληθέντες οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Σικελίας, ἐνῷ Σαρακηνοὶ πειρατοὶ (βλ. λ. Σαρακηνοί) κατέλαβον τὴν Κρήτην (826), διατηρήσαντες ταύτην ὑπὸ τὴν κατοχήν των ἐπὶ 135 συναπτὰ ἔτη.

Τὸν Μιχαὴλ Β' διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον ὁ περίφημος διὰ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς καλὰς τέχνας

υἱὸς αὐτοῦ Θεόφιλος (829—842), ὁ ὁποῖος συνώδευσε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ μὲ τὴν διακόσμησιν τῆς βασιλευούσης διὰ λαμπρῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς σπουδῆς καὶ καλλιεργείας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Εἰς τὴν περίοδον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοφίλου ἤκμασεν ὁ φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς Λέων (βλ. λ.) καὶ ἐξεπαιδεύθη ὁ μετέπειτα πατριάρχης Φώτιος. Ἀλλ' ὡς ἡγεμὼν ὁ Θεόφιλος δὲν ὑπῆρξεν ἱκανός. Περιῆλθεν εἰς πόλεμον πρὸς τοὺς Ἄροβας, οἱ ὁποῖοι εἰσέβαλον εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, καταλαβόντες πολλὰς ἐπαρχίας καὶ πόλεις τῶν Βυζαντινῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ Ἀμόριον, οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ ὁποίου ἀνερχόμενοι εἰς 70.000 ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν. Εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα ὑπῆρξε τραχύς, ἀπαγορεύσας τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ διώξας ἀπηνῶς τοὺς μοναχούς. Ἀλλ' αὗται ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι, διότι θανόντος τοῦ Θεοφίλου τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τοῦ κράτους ἀνέλαβεν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της καὶ διαδόχου Μιχαὴλ Γ', τοῦ ἐπικληθέντος μετὰ ταῦτα Μεθύσου (842—867). Ἡ Θεοδώρα, ἔχουσα συμβούλους τὸν ἀδελφόν αὐτῆς Βάρδαν καὶ ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας, ἀπὸ πολιτικῆς πρὸ παντὸς σκοπιμότητος ἀγομένη παρὰ ἀπὸ δογματικῆς, ἐπέβλεψεν εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων συμφώνως πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἀπομακρυνθέντος τοῦ περιωνύμου πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ὡς ἀνθισταμένου εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, συνεκλήθη εἰς ἐκκλησίαν τινὰ σύνοδος, ἡ ὁποία ἐχειροτόνησε νέον πατριάρχην καὶ ἀπεφάσισε τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων καὶ τὴν ἀνορθωσιν τῶν μοναστηρίων. Πανηγυρικὴ τελετή, ἡ ὁποία συνέπεσε μὲ τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν, τὴν 19ην Φεβρουαρίου 842, ἐτελέσθη πρὸς τιμὴν τῆς ἀποφασισθείσης ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων. Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἑορτάζεται μέχρι σήμερον παρὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἐκλήθη δὲ πανήγυρις τῆς Ὀρθοδοξίας, ὡς προσλαβοῦσα χαρακτῆρα πανηγύρεως, τελουμένης ἕνεκα τοῦ θριάμβου τῆς ὀρθῆς πίστεως κατὰ πάσης ἐν γένει αἱρέσεως.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Θεοφίλου. (Πίναξ τοῦ Β. Πρίνσεπ).

Ὁ ἐνηλικιωθεὶς Μιχαὴλ ὁ Γ' ὑπῆρξε κάκιστος βασιλεύς. Κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ οὐσιαστικῶς τὴν ἐξουσίαν εἶχεν ὁ θεῖος αὐτοῦ Βάρδας, τὸν ὁποῖον ἐδολοφόνησε διὰ τοῦ ἱππικόμου αὐτοῦ καὶ μετέπειτα ἀποθάντος αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διεδραματίσθησαν σημαντικὰ κοσμοϊστορικὰ γεγονότα, ἐπηρεάσαντα τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τότε ἐπῆλθεν ἡ ὁριστικὴ ῥῆξις μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὅτε εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὑρίσκετο ὁ πατριάρχης Φώτιος, εἰς δὲ τὴν Ρώμην πάπας ἦτο ὁ Νικόλαος Α' (βλ. σχετικῶς λ. Σχίσμα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, Φώτιος πατριάρχης, Νικόλαος Α' πάπας Ρώμης). Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀνάγεται ἡ κοσμοπολιτικῆς σημασίας δρᾶσις τῶν μεγάλων δύο ἀποστόλων, τῶν ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, οἱ ὁποῖοι διέδωσαν τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τοὺς Σλαύους.

Ὁ Μιχαὴλ ἀπαλλαγεὶς τοῦ Βάρδα, προσέλαβεν ὡς συμβασιλέα καὶ καίσαρα Βασίλειον τὸν Μακεδόνα, ὁ ὁποῖος ὅμως ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐφόνευσε τὸν Μιχαὴλ καὶ παρέμεινεν αὐτὸς ὡς μόνος βασιλεὺς (867).

Ἡ μακεδονικὴ δυναστεία

Ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 867 μέχρι τοῦ 886, γενόμενος ἀρχηγέτης τῆς μακεδονικῆς δυναστείας τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ἡγεμόνευσε μέχρι τοῦ 1081. Εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἡ Σικελία περιῆλθεν ὁλόκληρος εἰς τοὺς Σαρακηνούς, ἀλλ' οἱ σύμμαχοι αὐτῶν Σέρβοι, πειραταὶ τῆς Δαλματίας, ἐτιμωρήθησαν, αἱ δὲ χῶραι αὐτῶν ὑπήχθησαν καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Βυζαντινῶν. Προσέτι οἱ Βυζαντινοὶ ἦραν λαμπρὰς νίκας κατὰ θάλασσαν ἰδίως ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν, ἔγινε πάλιν βυζαντινὴ ἐπαρχία ἡ Καλαβρία τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἡ χώρα τῶν Λογγοβάρδων ἐγένετο βυζαντινὸν θέμα, ἐν δὲ τῇ Ἀναταλῇ νέος πόλεμος κατὰ τῶν Παυλικιανῶν ἀπέληξεν εἰς πλήρη ἥτταν καὶ ἐξουθένωσιν αὐτῶν. Ἐσωτερικὸς ὁ Βασίλειος Α' ἐφρόντισε διὰ τὴν οἰκονομικὴν καὶ διοικητικὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς χώρας, προσήρμοσε δὲ τὴν νομοθεσίαν πρὸς τὴν ἐξελιχθεῖσαν κοινωνικὴν κατάστασιν, ἐκδώσας τὸν Πρόχειρον Νόμον καὶ βραδύτερον τὴν τροποποιήσασαν μερικῶς αὐτὸν Ἐπαναγωγὴν τῶν Νόμων. Τέλος ἐπὶ Βασιλείου ἐκοσμήθη ἡ Κωνσταντινούπολις διὰ νέων λαμπρῶν κτιρίων καὶ μεγαλοπρεπῶν ἀνακτόρων, ἐκαλλωπίσθησαν δὲ παλαιότεροι ναοί. Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου τίθεται ἡ ἀφετηρία τῆς καλουμένης πρώτης βυζαντιακῆς τῶν γραμμάτων ἀναγεννήσεως, τῆς ὁποίας κυριώτεροι ἐκπρόσωποι ὑπῆρξαν ὁ πατριάρχης Φώτιος καὶ ὁ Καισαρείας Ἀρέθας. Ἐγκωμιαστικὸν ἱστορικὸν κείμενον περὶ τοῦ βίου τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, διασωθὲν μέχρις ἡμῶν, ἔγραψεν ὁ ἔγγονος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος.

Ὁ Βασίλειος ἀποθανὼν τὸ 886 κατέλιπε τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς Λέοντα καὶ Ἀλέξανδρον. Ὁ Λέων ὅμως ἀπεμάκρυνε τῆς ἀρχῆς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καὶ παρέμεινε μόνος βασιλεύς (886—912). Ὁ Λέων ΣΤ', ἐπικληθεὶς Σοφός, παρέλαβεν ἰσχυρὸν καὶ μέγα κράτος, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξεν ἱκανὸς νὰ κρατήσῃ τοῦτο εἰς οἷαν τὸ παρέλαβε κατάστασιν. Ἐσωτερικῶς ἦλθεν εἰς ἐπανειλημμένας διενέξεις πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐξαναγκάσας εἰς παραίτησιν τὸν διδάσκαλόν του πατριάρχην Φώτιον, ἀνεβίβασε δὲ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν νεαρὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Στέφανον. Ἐνυμφεύθη τετράκις, προκαλέσας ἐκκλησιαστικὸν καὶ κοινωνικὸν σκάνδαλον, τὸ ὁποῖον προκάλεσεν αἱματηρὰς ταραχάς. Μόνον τὸ νομοθετικὸν τοῦ Λέοντος ἔργον ὑπῆρξε μέγα, διὰ τῆς συμπληρώσεως τῆς νομοθεσίας τοῦ πατρός του καὶ τῆς ἐκδόσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν νομικῆς συλλογῆς, γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα «Βασιλικά».

Εἰς τὸν κινηθέντα κατὰ τῶν Βυζαντινῶν πόλεμον τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν τσάρον Συμεὼν (903), ὁ ὁποῖος διήρκεσεν ἐπὶ 35 περίπου ἔτη, ὁ Λέων ὑπέστη πολλὰς ἥττας, ἐνῷ ὁλόκληρον τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἐδηοῦτο ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν. Οἱ Ρῶσσοι τὸ πρῶτον ἐπέδραμον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (907) λεηλατήσαντες τὰ προάστια αὐτῆς, συνῆψεν ὅμως μετ' αὐτῶν εἰρήνην ὁ Λέων, χορηγήσας εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τῆς ἐγκαταστάσεως ὡς ἐμπόρων ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ τῷ κράτει.

Τὸν Λέοντα ἀποθανόντα (912) διεδέχθη ὁ ἑπταετὴς υἱός του Κωνσταντῖνος Ζ', ὁ ἐπικληθεὶς Πορφυρογέννητος, πλησίον τοῦ ὁποίου συνεβασίλευσεν ἐπὶ 14 μῆνας ὁ θεῖος αὐτοῦ Ἀλέξανδρος. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ εὐθὺς ὡς ἐνηλικιώθη τὸ 919, ἀλλὰ τὴν πραγματικὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ἀνέλαβε τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ ναύαρχος Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνός, ὁ ὁποῖος ἐνύμφευσε τὸν βασιλέα μετὰ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἑλένης, ἐπιφυλάξας δι' ἑαυτὸν τὸν τίτλον τοῦ βασιλοπάτορος. Μετ' ὀλίγον ὅμως, σθένοντος τοῦ 919, ὁ Ρωμανὸς ἐστέφθη ἐπισήμως καὶ συμβασιλεύς, ἀνακηρύξας συγχρόνως συμβασιλεῖς τοὺς τρεῖς αὐτοῦ υἱοὺς καὶ τὸν ἔγγονόν του. Πλὴν τούτου μετὰ τινα ἔτη ὁ Ρωμανὸς ἀνύψωσεν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν τέταρτον υἱόν του Θεοφύλακτον, παραμείναντα εἰς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ 933 μέχρι τοῦ 956. Τὸ 944 ὅμως ὁ Λεκαπηνὸς ἐξεδιώχθη τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν υἱῶν του, μετ' ὀλίγας δὲ ἑβδομάδας ἐξεδλήθησαν καὶ οἱ υἱοὶ οὗτοι ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος οὕτω κατέστη μόνος βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ρωμανοῦ συνεχίσθησαν οἱ κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμοι. Μάλιστα δὲ οἱ Βούλγαροι ἐκέρδισαν μεγάλην νίκην παρὰ τὴν Ἀγχίαλον (917) καὶ ἔφθασαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Συμεών, ἐπαιρόμενος διὰ τὰς νίκας του ταύτας, προσέλαβε τὸν μέγαν τίτλον «τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων», ἀναγορεύσας συγχρόνως καὶ Βούλγαρον πατριάρχην ἀντὶ τοῦ ὑφισταμένου μέχρι

τοῦδε μητροπολίτου. Ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ Συμεὼν (927) ἀνέκοψε τὴν πρόοδον τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ νέου βασιλέως αὐτῶν Πέτρου, υἱοῦ τοῦ τρομεροῦ τσάρου, συνῆψαν εἰρήνην πρὸς τοὺς Βυζαντινούς, ἐνῷ συγχρόνως σχεδὸν ὁ Πέτρος ἐλάμβανε σύζυγον ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλοι δὲ ἐπιδρομεῖς, ἐπελθόντες κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ὑπέστησαν πανωλεθρίαν. Οἱ Σαρακηνοὶ πειραταὶ ἡττήθησαν εἰς ναυμαχίαν παρὰ τὴν Λῆμνον (924). Οἱ Ρῶσσοι εἰς δευτέραν των ἐπιδρομὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐλθόντες μετὰ 1000 πλοίων, ὑπέστησαν δεινὴν ἧττα κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἄραβες ἠτύχησαν εἰς τὰς ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν πολεμικὰς αὐτῶν ἐνεργείας.

Ἐπὶ τούτοις ἡ Βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου συνεδέθη μὲ τὴν ἀρξαμένην ἤδη βυζαντιακὴν ἀναγέννησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, αὐτὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἀνὴρ λόγιος, ἀφήσας πλῆθυν συγγραμμάτων (βλ. λ. Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος).

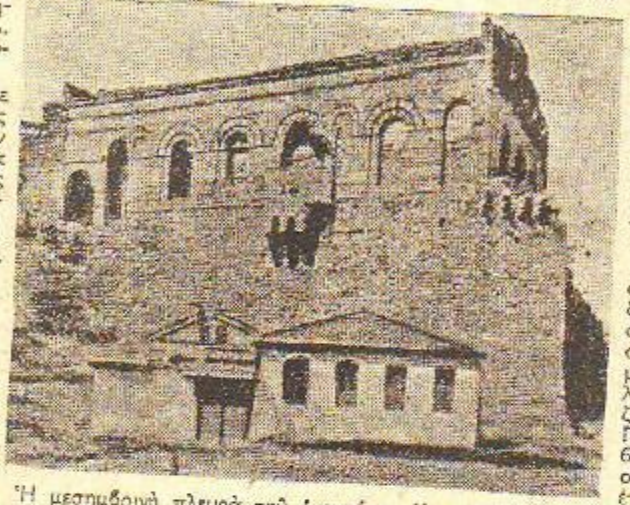

Ἡ μεσημβρινὴ πλευρὰ τοῦ ἀνακτόρου Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεβίωσε τὸ 959 καταλιπὼν τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς τὸν υἱόν του Ρωμανὸν Β', βασιλεύσαντα ἐπὶ τέσσαρα ἔτη. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ ἀνεκτήθη ἡ Κρήτη διὰ τοῦ στρατηγοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, ὁ ὁποῖος, πλὴν τούτου, κατενίκησεν ἐπανειλημμένως τοὺς Ἄραβας. Ὅτε δὲ τὸ 963 ὁ Ρωμανὸς ἀπεβίωσεν, ἀφήσας διαδόχους τοῦ θρόνου τοὺς ἀνηλίκους υἱοὺς αὐτοῦ Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον, ὁ ἐπανελθὼν θριαμβευτὴς τῶν κατὰ τῶν Ἀράβων πολέμων Νικηφόρος Φωκᾶς ἐστέφθη, ἀντὶ τῶν ἀνηλίκων παιδίων, αὐτοκράτωρ, συνεζεύχθη δὲ τὴν χήραν τοῦ ἀποθανόντος Ρωμανοῦ καὶ βασιλομήτορα Θεοφανώ. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ὡς αὐτοκράτωρ ἐπολέμησεν εἰς τὴν Ἀσίαν ἐναντίον τῶν Ἀράβων, ἀνέκτησε δὲ πλείστας ἀπολεσθείσας πρότερον πόλεις καὶ φρούρια, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ Ταρσός, προπύργιον τῶν Μωαμεθανῶν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἡ Λαοδίκεια, ἡ Ἱεράπολις, τὸ Χαλέπιον, ἡ Ἀντιόχεια καὶ ἄλλαι. Προσέτι κατελήφθη ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ στόλου ἡ Κύπρος (965), ἐσχεδιάζετο δὲ ὑπὸ τοῦ μεγαλεπηβόλου Νικηφόρου πόλεμος κατὰ τῶν Βουλγάρων, ὁ ὁποῖος ὅμως κατόπιν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ κατὰ τῶν Ρώσσων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἔπεσε θῦμα στυγερᾶς δολοφονίας, κατόπιν συνωμοσίας ἐξυφανθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐναντίον του καὶ τῆς ὁποίας ψυχὴ ἦτο ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοφανώ, συνωμόται δὲ ἀξιωματοῦχοι τοῦ κράτους καὶ ὁ στρατηλάτης Ἰωάννης Τσιμισκής, μετὰ τοῦ ὁποίου ἡ βασίλισσα συνεδέετο ἐρωτικῶς (929).

Ἡ σύζυγος τοῦ Βασιλείου Α' Εὐδοκία μετὰ τῶν υἱῶν τῆς Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου.

Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκὴς ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, ἀλλ' ἡ βασίλισσα ἐνεκλείσθη εἰς μοναστήριον. Τὴν ἐγκατάστασίν του εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ὁ Τσιμισκὴς ἐνεκαινίασε μὲ συμμαχίαν πρὸς τὸν ἰσχυρὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα Ὄθωνα τὸν Β', εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωσε σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Β'. Μετὰ τὴν εἰρηνικήν του ταύτην ἐνέργειαν ἐπεχείρησε νὰ διαπραγματευθῇ συμμαχίαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ρώσσων Σβιατοσλαύου, ἀλλ' ὅταν ἀπέτυχον αἱ μετ' αὐτοῦ διαπραγματεύσεις, δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ πόλεμον κατ' αὐτοῦ καὶ νικήσας τοὺς Ρώσσους κατὰ κράτος ἐπέβαλε διὰ τῶν ὅπλων ὅ,τι εἶχε ζητήσει νὰ ἐπιτύχῃ εἰρηνικῶς, ὑπαγαγὼν συγχρόνως ὑπὸ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος καὶ τὴν Βουλγαρίαν. Ἐξασφαλίσας τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην ὁ Τσιμισκὴς ἐστράφη πρὸς τὴν Ἀσίαν, ὅπου κατόπιν ὀραχέων ἀγώνων ἀνέκτησε τὴν βόρειον Συρίαν καὶ μέρος τῆς νοτίου Συρίας. Σχεδιάζων ὅμως τὴν κατάκτησιν τῆς Παλαιστίνης καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐν ἀκμῇ εἰσέτι τῆς ἡλικίας του, ἀπεβίωσε (976). Εἰς τὸν θρόνον ἐκλήθη ὁ εἰκοσαετὴς υἱὸς τοῦ Ρωμανοῦ Β' Βασίλειος, ὁ ἐπικληθεὶς βραδύτερον Βουλγαροκτόνος, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει ἄριστην πολιτικὴν καὶ ἰδίως στρατιωτικὴν παιδείαν. Ὑπῆρξεν ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος κατόπιν ἀγώνων 40 καὶ πλέον ἐτῶν κατέλυσε τὸ 1019 τὸ κράτος τῶν Βουλγάρων, τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμισκῆ εἶχεν ἀνασυσταθῆ μὲ τσάρον τὸν Σαμουήλ (σχετικὰς λεπτομερείας βλ. εἰς λ. Βασίλειος Βουλγαροκτόνος, τόμος Δ' τοῦ παρόντος Λεξικοῦ). Τὸ καταλυθὲν Βουλγαρικὸν Κράτος δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀνασυσταθῇ παρὰ μετὰ πάροδον 65 καὶ πλέον ἐτῶν.

Τὸν ἀποθανόντα Βασίλειον Β' (1026) διεδέχθη ὁ μετ' αὐτοῦ τυπικῶς συμβασιλεύσας νεώτερος ἀδελφός του Κωνσταντῖνος Η' (1026—1028), τοῦτον δὲ διεδέχθησαν οἱ Ρωμανὸς Γ' ὁ Ἀργυρός (1025—1034), Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγὼν (1034—1041), Μιχαὴλ Ε' ὁ Καλαφάτης (1041—1042) καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος (1042—1055).

Ἀπὸ τῶν βασιλέων τούτων ἄρχεται ἡ παρακμὴ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ὁ Κωνσταντῖνος Η' ὑπῆρξε βασιλεὺς ἀσχολούμενος μὲ τὰς ἱπποδρομίας, τοὺς μίμους καὶ τοὺς γελωτοποιοὺς ἢ διενυκτέρευε παίζων κύβους, καθ' ὃν χρόνον οἱ Πετσενέγοι εἰσέβαλον εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας τοῦ Αἵμου, οἱ δὲ Ἄραβες, ἀναθαρρήσαντες ἐπετίθεντο κατὰ τῆς Ἀντιοχείας. Ἀποθανὼν τὸ 1028 κατέλιπε τὸν θρόνον εἰς τὰς δύο θυγατέρας αὐτοῦ Ζωὴν καὶ Θεοδώραν, ἐκ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην ἐπρόλαβε νὰ ὑπανδρεύσῃ μὲ τὸν πατρίκιον Ρωμανὸν Ἀργυρόν, βασιλεύσαντα ἐπὶ ἓξ ἔτη. Ἡ Ζωὴ ὑπῆρξεν ἡ αὐτοκράτειρα, ἡ ὁποία ἠτύχησε νὰ ἀναδείξῃ ἄλλους δύο αὐτοκρατορικοὺς συζύγους εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Μιχαὴλ Ε' καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Θ', οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν ἠτύχησαν νὰ ἴδουν καλὰς ἡμέρας εἰς τὸ κράτος τοῦ ὁποίου ἦσαν ἡγεμόνες. Ἐπὶ τῶν βασιλέων αὐτῶν δειναὶ συμφοραὶ ἔπληξαν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἐκτὸς τῆς ἐσωτερικῆς καταδυναστεύσεως τὴν ὁποίαν ὑφίστατο ὁ λαὸς ἐξ ἀνωτάτων ὑπαλλήλων, ἡ ἐξωτερικὴ κατάστασις ἐπεδεινοῦτο. Ἡ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μανιάκη προσκαίρως ἀνακτηθεῖσα Σικελία εἶχε περιέλθει ἐκ νέου εἰς τοὺς Ἄραβας, πλὴν τῆς Μεσσήνης. Οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐπαναστατήσει καὶ ἠπείλουν τὴν Θεσσαλονίκην. Οἱ Ρῶσσοι ἐπεχείρησαν καὶ τρίτην κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιδρομήν, ἀποτυχοῦσαν ὅμως ἐκ τυχαίων λόγων, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πυρός. Εἰς τὴν Ἰταλίαν αἱ βυζαντιναὶ ἐπαρχίαι εἶχον περιορισθῆ, τοῦ μεγαλυτέρου μέρους αὐτῶν κατακτηθέντος ὑπὸ τῶν Νορμανῶν. Τέλος τὸ μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν σχίσχα εἶχεν ἐπέλθει πλῆρες καὶ ὁριστικὸν ἐπὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Κηρουλαρίου καὶ πάπα Λέοντος Θ' (βλ. σχετικὰ ἄρθρα εἰς τὰς οἰκείας λέξεις τοῦ παρόντος λεξικοῦ). Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανεν ὁ τελευταῖος σύζυγος τῆς Ζωῆς Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχας (1054), ἀνήλθον δὲ εἰς τὸν θρόνον διαδοχικῶς καὶ ἐπὶ μικρὰ χρονικὰ διαστήματα ἡ Θεοδώρα (1055—1056), Μιχαὴλ ΣΤ' ὁ Στρατιωτικὸς (1056—1057) καὶ ὁ Ἰσαάκιος Α' ὁ Κομνηνός (1057—1059), ὁ ὁποῖος ὅμως παρητήθη ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου Ι' Δούκα, μετρίου εἰς ἱκανότητα αὐτοκράτορος (1059—1067).

Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (ἐκ χειρογράφου).

Νέοι ἐπιδρομεῖς, οἱ Μαγυάροι ἀφ' ἑνὸς καὶ οἱ Κουμάνοι, Τοῦρκοι νομάδες, εἰσέβαλον εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας. Ἐκ τούτων οἱ μὲν πρῶτοι κατέλαβον τὸ Βελιγράδιον, οἱ δὲ τελευταῖοι, συμποσούμενοι εἰς 60.000, κατῆλθον μέχρι Θεσσαλονίκης, καταβληθέντες τελικῶς ὑπὸ νόσων ἐν μέρει, ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν χωρικῶν τῆς ὑπαίθρου. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἶχον ἐμφανισθῆ οἱ Σελτζουκίδαι Τοῦρ-

κοι, νέος κατακτητικὸς λαός, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ σουλτάνου Ἄλπ-Ἀρσλὰν ὑπέταξε τὴν Ἀρμενίαν, Ἀλβανίαν καὶ Ἰβηρίαν, ἐπεξέτεινε δὲ τὰς ἐπιδρομάς του καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἐντεῦθεν Μικρὰν Ἀσίαν.

Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγών.
(Ἐκ χειρογράφου)

Ἀποθανόντος τοῦ Κωνσταντίνου Ι', ἐλάχιστα ἀσχοληθέντος μὲ τὴν στρατιωτικὴν διοργάνωσιν τοῦ κράτους του, ὁ θρόνος περιῆλθεν εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ, τὴν λογίαν Εὐδοκίαν Μακρεμβολιτισσαν, τὴν ὁποίαν ὁ στρατὸς ἠνάγκασε νὰ ὑπανδρευθῇ ἐπιφανῆ στρατηγὸν ἀναδειχθέντα αὐτοκράτορα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ρωμανὸς Δ' Διογένης (1068—1071). Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος, νικηθεὶς εἰς τὴν παρὰ τὴν πόλιν Μαντζικέρτ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μάχην μετὰ τῶν Τούρκων, συνελήφθη αἰχμάλωτος ὑπὸ τοῦ Σελτζουκίδου σουλτάνου (1071). Ἡ ἀναγγελία τῆς αἰχμαλωσίας προεκάλεσε κατάπληξιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀνεκηρύχθη νέος αὐτοκράτωρ, ὁ υἱὸς τῆς Εὐδοκίας καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ι' Δούκα Μιχαὴλ, Ζ' Δούκας Παραπινάκης (1071—1078), λόγιος μὲν ἀνήρ, ἀλλ' ἄσχετος πρὸς πᾶσαν στρατιωτικὴν ἐνέργειαν. Ὁ στρατὸς ὅμως ἀπεχθανόμενος τὸν νέον βασιλέα διὰ τὴν στρατιωτικήν του ἀδράνειαν εἰς τὰς κρισίμους ἐκείνας περιστάσεις, ἀνεκήρυξεν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ νέον αὐτοκράτορα, τὸν Νικηφόρον Γ' Βοτανειάτην (1078—1081), ὁ ὁποῖος ἠνάγκασε τὸν Μιχαὴλ ν' ἀποσυρθῇ τοῦ θρόνου. Ἀλλ' οὔτε ὁ νέος βασιλεὺς λόγῳ τοῦ προβεβηκότος τῆς ἡλικίας του ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς κρισίμους ἐκείνας περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Σελτζουκίδαι Τοῦρκοι ὁλοένα καὶ ἐπεξετείνοντο εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Τέλος τὸ 1081 κατέλαβε δι' ἐπαναστάσεως τὸν θρόνον ὁ νεαρὸς στρατηγὸς Ἀλέξιος Κομνηνὸς (1081—1118), ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου καὶ συγγενὴς τοῦ οἴκου τῶν Δούκα.

Οἱ Κομνηνοί

Ὅτε ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ Βυζαντινὸν Κράτος εὑρίσκετο εἰς κατάστασιν ἡμιαποσυνθέσεως. Τὰ ὅρια τῆς αὐτοκρατορίας περιωρίζοντο εἰς ἐλάχιστα φρούρια παρὰ τὸν Αἶμον μέχρις Ἠ-

Νικηφόρος Φωκᾶς.
(Εἰκὼν βυζαντινοῦ χειρογράφου).

πείρου καὶ εἰς ἐλαχίστας κτήσεις περὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἐβασίλευον οἱ Σελτζουκίδαι Τοῦρκοι. Παραλλήλως τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους εὑρίσκοντο εἰς ἄθλίαν κατάστασιν. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἑβδομάδων τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀλέξιος ἐπληροφορεῖτο τὴν ἀπόβασιν τῶν Νορμαννῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ροβέρτον Γυϊσκάρδον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βοημούνδον εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν κατάληψιν τῆς Κερκύρας, προσέτι δὲ τὸν σκοπὸν αὐτῶν ὅπως καταλύσουν τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Ὁ Ἀλέξιος διεπραγματεύθη συμμαχίαν μετὰ τῶν Βενετῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἔδωκεν ἐμπορικὰ ἀνταλλάγματα ἐν Βυζαντίῳ διὰ τὰς παρασχεθησομένας ὑπ' αὐτῶν ἐπικουρίας. Ἐπῆλθε δὲ ὁ Ἀλέξιος κατὰ τῶν ἐπιδρομέων, ἀλλ' εἰς τὴν παρὰ τὸ Δυρράχιον συναθεῖσαν μάχην ἡττήθη. Οἱ Νορμανοὶ κατόπιν τῆς νίκης των ἐπροχώρησαν μέχρι Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος, διατηρῶν τὸ θάρρος αὐτοῦ, συνέχισε τὸν ἀγῶνα, ἐπιτυχὼν τὸ 1084 νὰ καταστρέψῃ τὸν στόλον τῶν Νορμαννῶν καὶ νὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἐκ τῶν παραλίων τῆς Ἠπείρου. Ἐκεῖθεν ὁ αὐτοκράτωρ κατηυθύνθη εἰς Θράκην διὰ νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῶν Παυλικιανῶν καὶ Βογομίλων, οἱ ὁποῖοι συμμαχήσαντες μετὰ τῶν παραδουναβίων Πετσενέγων, εἶχον κηρύξει θρησκευτικὸν πόλεμον κατὰ τῶν ὀρθοδόξων. Εἰς τὴν συναφθεῖσαν παρὰ τὸ Λιβούνιον (σημερινὸν Ὁμοὺρ-βέη) μάχην, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχον ὡς σύμμαχοι τοῦ αὐτοκράτορος οἱ Κουμᾶνοι, κατετροπώθησαν οἱ Πετσενέγοι (1091), τὰ λεί-

Ἡ συνάντησις Ἰωάννου Τσιμισκῆ καὶ Σβιατοσλαύου.

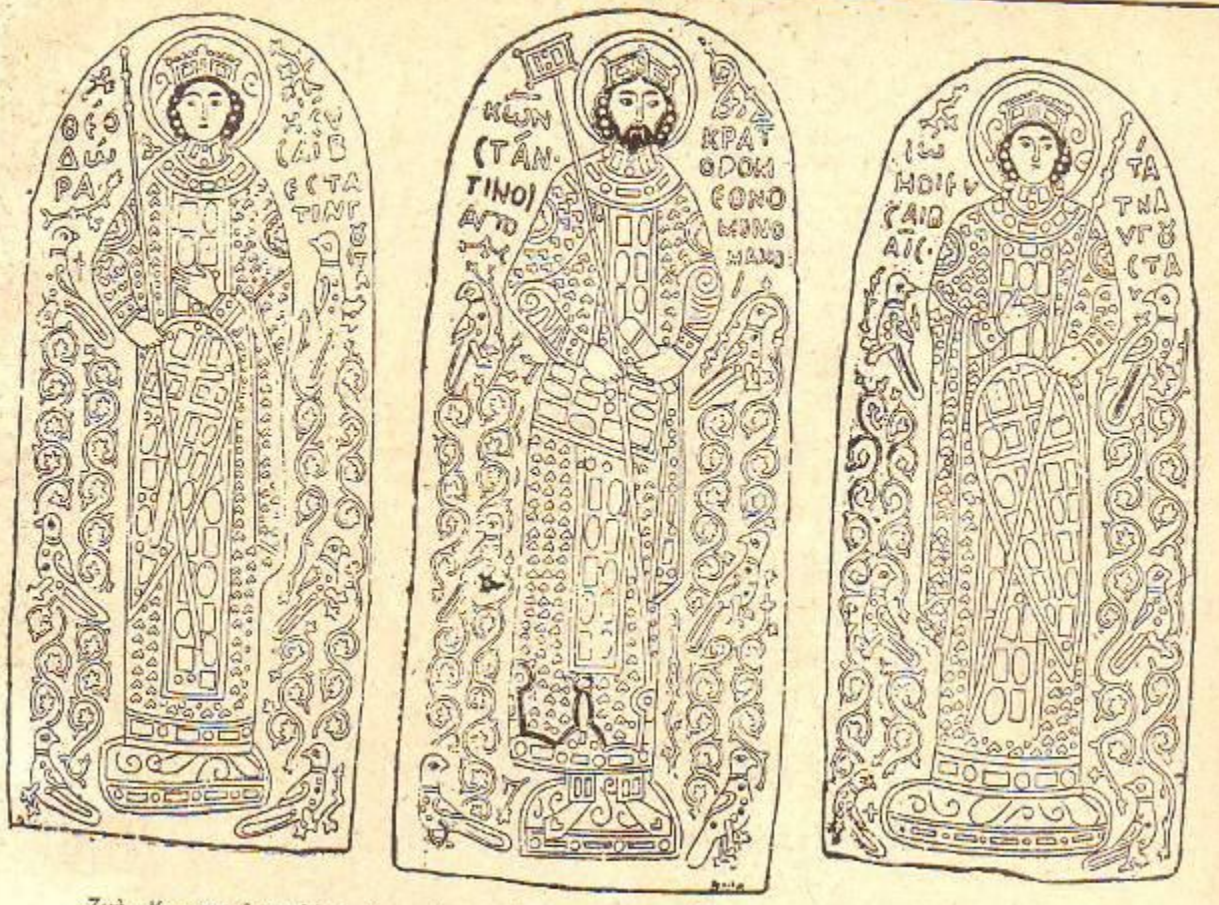

Ζωή. Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος καὶ Θεοδώρα. (Ὡς εἰκονίζονται ἐπὶ τῶν πλακῶν τοῦ καλουμένου στέμματος τοῦ Μονομάχου).

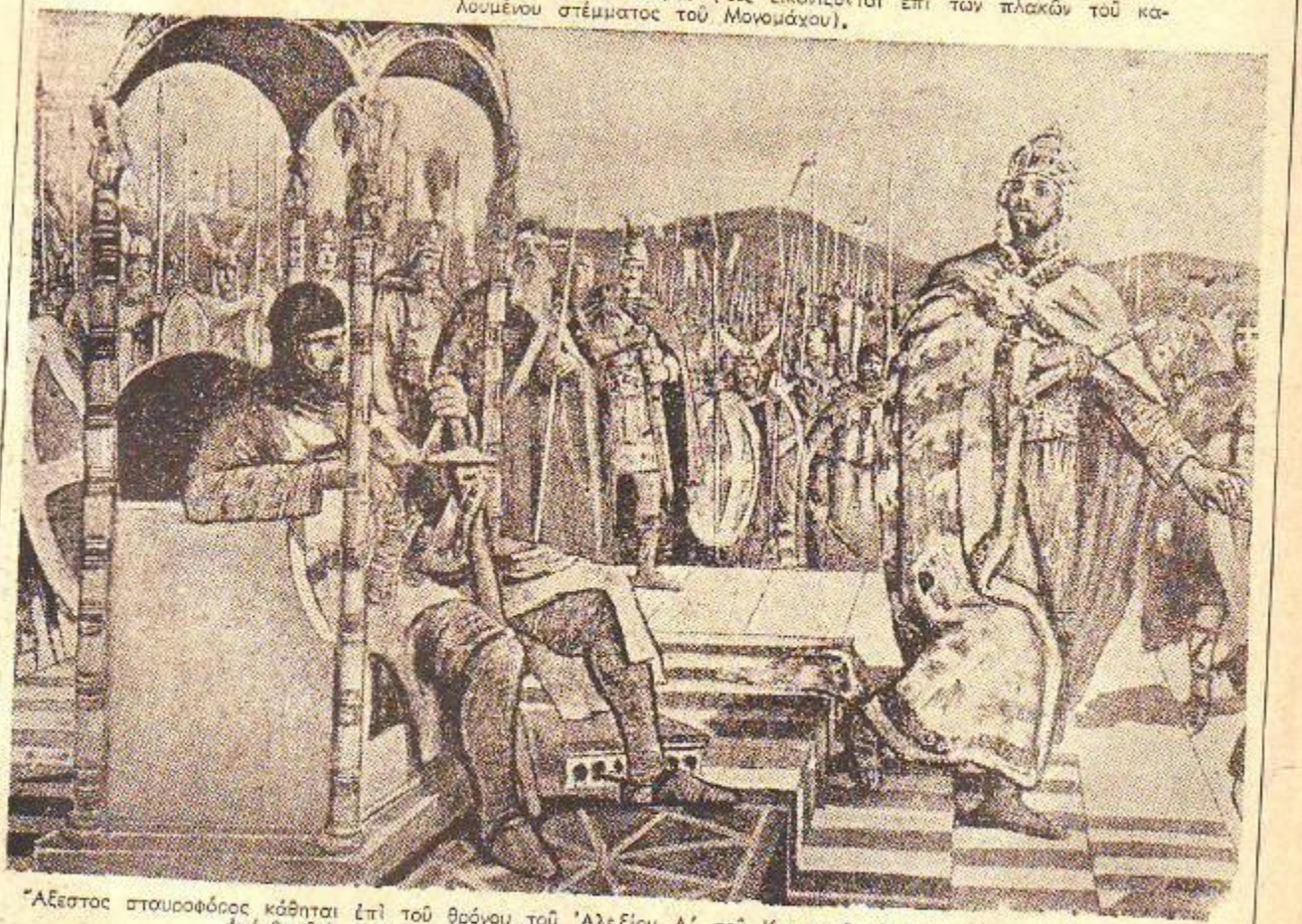

Ἄλεστος σταυροφόρος κάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ αὐτοκράτωρ ἠγέρθη διὰ νὰ χαιρετίσῃ κάποιον ἐκ τῶν ἀρχηγῶν. (Πίναξ τοῦ Μπρούϊαν).

ψανα τῶν ὁποίων ἐγκατεστάθησαν περὶ τὰ μακεδονικὰ Μογλενά. Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἐπεξέτεινε τὰς στρατιωτικάς του ἐπιχειρήσεις ὁ Ἀλέξιος, ἀνέκτησε τὴν Νικομήδειαν καὶ τὴν Σινώπην (1087), ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὰ ὁποῖα κατέστησαν ὁρμητήρια πειρατείας.

Οἱ Σελτζουκίδαι Τοῦρκοι ὅμως εἶχον κατακτήσει ἀπὸ τοῦ 1076 τὴν Παλαιστίνην, ὅπου ἵδρυσαν μεγάλους διωγμοὺς κα-

μους. Ὡς πρώτη πολεμική του ἐνέργεια ὑπῆρξεν ἡ καταστροφὴ τῶν Πετσενέγων, οἱ ὁποῖοι ἔκτοτε δὲν ἐμφανίζονται ὡς ὠργανωμένος λαὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡρνήθη ἀκολούθως ν' ἀνανεώσῃ τὰς προνομίας τῶν Βενετῶν ἐν Βυζαντίῳ, μετὰ τῶν ὁποίων ἦλθεν οὕτω εἰς ῥῆξιν, ἀλλὰ μεσολαβήσει τοῦ πάπα συνήφθη νέα συνθήκη καὶ παρεχωρήθησαν αὐθις εἰς αὐτοὺς τὰ προνόμια, ἀλλ' ὑπὸ ἐπιεικεστέρους ὅρους. Πρὸς τοὺς Τούρκους Σελτζουκίδας ἐπίσης ἐπολέμησεν ὁ Ἰωάννης ἐπι-

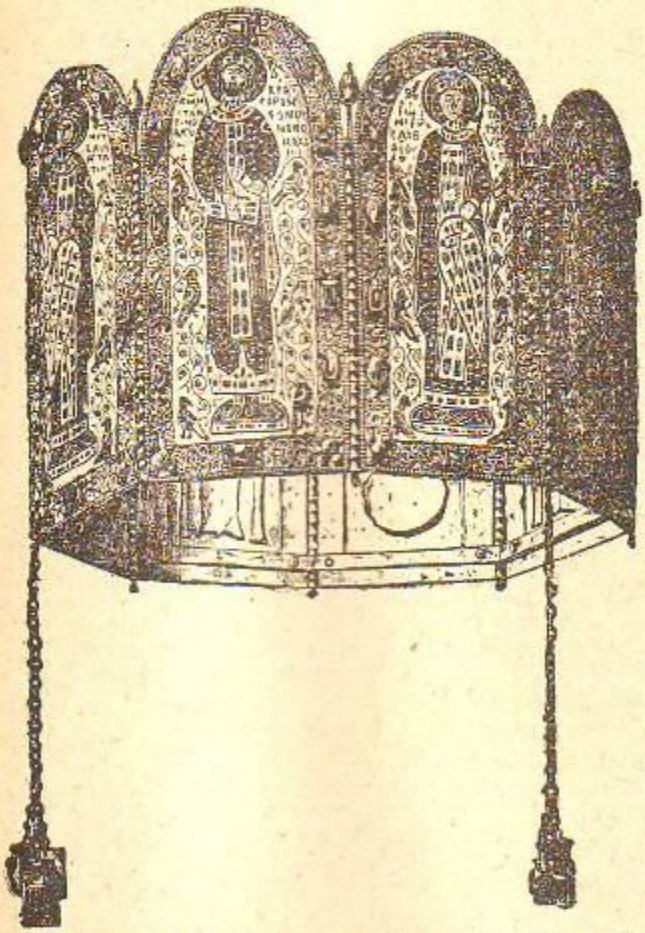

Ἀριστερά: Τὸ λεγόμενον στέμμα Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου, εὑρισκόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον Βουδαπέστης. Εἰς τὰς πλάκας τοῦ στέμματος εἰκονίζονται ἡ Θεοδώρα, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἡ Ζωή. — Δεξιά: Ρωμανὸς Δ' καὶ Εὐδοκία (βυζαντινὸν γλυπτὸν ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ).

τὰ τῶν χριστιανῶν. Πληροφορηθεὶς τοῦτο ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β' ἐκήρυξε μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἱερὸν πόλεμον πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἁγίων Τόπων ἀπὸ τῶν ἀπίστων. Ἀπεφασίσθη τότε κατόπιν συγκλήσεως ἐκκλησιαστικῆς συνόδου (1095) εἰς τὴν Γαλλίαν ἡ συγκρότησις μεγάλης στρατείας πρὸς Ἀνατολήν. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἤρχισαν στρατευόμενοι ἐκ τῶν διαφόρων χωρῶν ἄνδρες, λαϊκοὶ καὶ κληρικοί, οἵτινες φέροντες ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου ὡς σύμβολον τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ, εἰκονιζομένου δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ἐκλήθησαν Σταυροφόροι. Οὗτοι, ἡγουμένων τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὑπεσχέθησαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον δι' ὅρκου ὅτι πᾶσαι αἱ χῶραι τὰς ὁποίας θ' ἀπηλευθέρουν θ' ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἐφ' ὅσον πρότερον ἀπετέλουν ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Οἱ Σταυροφόροι ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἐπωφελούμενοι ἀπὸ τὸν πόλεμον ἀνέκτησαν τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν μὲ τὰς πόλεις της Νίκαιαν, Λαοδίκειαν, Σμύρνην, Ἔφεσον καὶ Φιλαδέλφειαν. Πρὸς τούτοις περιελθὼν εἰς πόλεμον ὁ Ἀλέξιος πρὸς τὸν παλαιὸν ἐχθρόν του Βοημούνδον, καταστάντα ἡγεμόνα τῆς Ἀντιοχείας, ἠνάγκασεν αὐτὸν κατόπιν νικηφόρου μάχης ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων. Εἰς τοὺς Πισάτας δὲ, οἱ ὁποῖοι ἐβοήθησαν αὐτὸν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, ἐχορήγησεν ἐμπορικὰ προνόμια ἐν Βυζαντίῳ, ἀνάλογα πρὸς τὰ χορηγηθέντα πρό τινων ἐτῶν εἰς τοὺς Βενετούς. Ἐξ ἄλλου οἱ ἀποσυρθέντες ἐκ δυτικῆς Μικρασίας Σελτζουκίδαι Τοῦρκοι ἔστησαν τὴν πρωτεύουσαν αὐτῶν ἐνδότερον, εἰς Ἰκόνιον, συνήψαν δὲ εἰρήνην πρὸς τοὺς Βυζαντινούς (1117).

Ὁ Ἀλέξιος ἐσωτερικῶς εἰργάσθη μετὰ συνέσεως, ἀναδιοργανώσας διοικητικῶς καὶ στρατιωτικῶς τὴν χώραν, διεκρίθη δὲ ὡς δόκιμος συγγραφεὺς θεολογικῶν συγγραμμάτων. Τὸ 1118 ἀπέθανεν ὁ Ἀλέξιος, κατορθώσας νὰ καταστήσῃ ἰσχυρὸν τὸ Βυζαντινὸν κράτος, τὸ ὁποῖον περιέλαβε τελείως ἀποσυντεθειμένον καὶ ἐξοιθενωμένον.

Ἀντάξιος διάδοχος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ υἱός του Ἰωάννης Β' ὁ Κομνηνός, ὁ ἐπικληθεὶς Καλοϊωάννης (1118—1143), διελθὼν τὸν βίον ὁλόκληρον εἰς τὰ στρατόπεδα καὶ τοὺς πολέ-

τυχῶς, ἀνακτηθείσης τῆς κοιτίδος τῶν Κομνηνῶν Κασταμῶνος (1133). Μετὰ τῶν Οὐγγρων εἶχε φιλικὰς σχέσεις, ἡ δὲ σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος Πυρίσκα-Εἰρήνη ἦτο κόρη τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Λαδισλάου. Ἀλλ' εἶχε τὴν ἀτυχίαν νὰ ἴδῃ ἀποσπωμένας ὁριστικῶς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἰταλίας, ὅπου ὁ Ρογῆρος Β' ἵνωσε τὴν κάτω Ἰταλίαν μετὰ τῆς Σικελίας, συστήσας τὸ ἔκτοτε καταστὰν ἰσχυρὸν κράτος τῶν Δύο Σικελιῶν.

Τὸν Ἰωάννην διεδέχθη ὁ υἱός αὐτοῦ Μανουὴλ (1143—1180), ἀνδρειότατος στρατιώτης καὶ βασιλεὺς ὁ ὁποῖος, ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικά, ἐχάραξεν ἄλλην πορείαν ἀπὸ τῶν προκατόχων του, ἀλλ' αἱ ἀκρότητες καὶ αἱ πρὸς τὰ ἀνέφικτα τάσεις τοῦ Μανουὴλ ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τῆς μετὰ ταῦτα ἐπελθούσης καταρρεύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἐπεχείρησε νὰ μειώσῃ τὰ προνόμια τῶν Βενετῶν ἰδίως, ἐμπόρων ἐν τῷ Βυζαντίῳ, ἀλλ' ὅτε οὗτοι προέβησαν εἰς πολεμικὰς ἀντεκδικήσεις, καταλαβόντες μάλιστα προσκαίρως τὴν Χίον, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, καταβαλὼν γενναίας ἀποζημιώσεις. Στρέψας γενικώτερον τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν Δύσιν ἦλθεν εἰς προστριβὰς πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Νορμανῶν καὶ τῶν δύο Σικελιῶν Ρογῆρον Β', οἱ ὁποῖοι κατέλαβον τὴν Κέρκυραν, ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀττικὴν, καταλαβόντες τὴν Κόρινθον καὶ τὴν σπουδαίαν ἐμπορικὴν πόλιν τῶν Θηβῶν, ἀλλ' ἐπῆλθε κατ' αὐτῶν ὁ Μανουὴλ (1149), ἐπικουρούμενος ὑπὸ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ καταστάντων συμμάχων αὐτοῦ Βενετῶν, ἀνακατέλαβε τὴν Κέρκυραν καὶ μετέφερε τὸν πόλεμον εἰς Ἰταλίαν, καταλαβὼν τὸν Ἀγκῶνα καὶ ἄλλας πόλεις. Ἀλλ' ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε μάταιος. Μετ' οὐ πολὺ συνήφθη εἰρήνη καὶ τὰ πράγματα ἐπανῆλθον εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν κατάστασιν (1158). Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε πραγματοποιηθῆ ἡ Β' Σταυροφορία (1147—1149) κατὰ τῶν ἀπίστων, ἡ ὁποία ἐναντι τούτων ὑπῆρξεν ἀτυχής, ἐνῷ ἠπείλησε πρὸς στιγμὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ πολιορκίας. Ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Μανουὴλ ἐστράτευσεν ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν Σελτζουκιδῶν, ἀναγκάσας τὸν σουλτάνον αὐτῶν νὰ δεχθῇ τὴν ἐπικυριαρχίαν του.

Τὸν Μανουὴλ διεδέχθη ὁ δεκατετραετὴς υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξιος Β΄, ὁ ἐκ τῆς δευτέρας συζύγου του, τῆς περικαλλοῦς θυγατρὸς τοῦ δουκὸς τῆς Ἀντιοχείας Ραϋμόνδου, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ

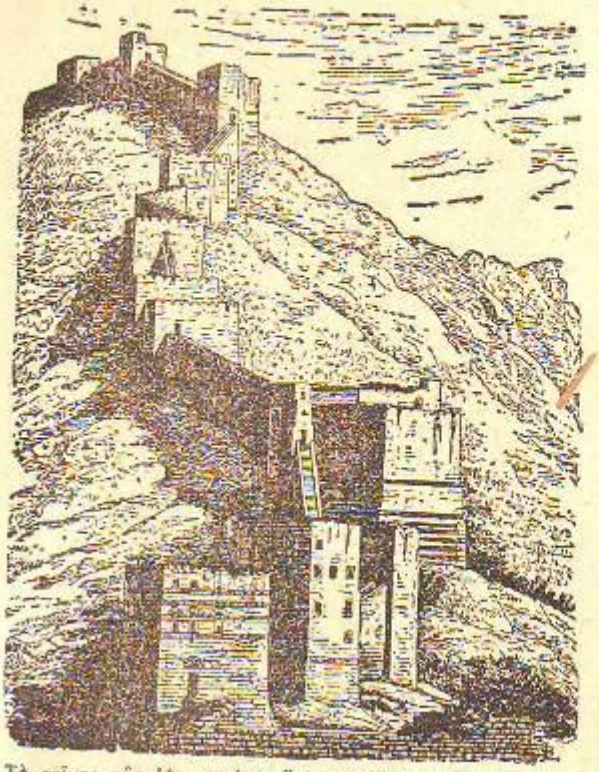

Τὸ τεῖχος τῆς Ἀντιοχείας, ὅπως ἐσώζετο μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος.

της. Τὸ κράτος ὅμως τὸ ὁποῖον παρέλαβεν ἦτο ἐξησθενημένον ἐκ τῶν ἀδιακόπων πολέμων τοὺς ὁποίους εἶχε διεξαγάγει ὁ Μανουήλ. Ἐξ ἄλλου ἡ διοίκησις τῆς λατινοφρονούσης Μαρίας ἀπέδη ἀντιδημοτικὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐντεῦθεν δ' ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας συγγενὴς τῶν Κομνηνῶν, ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνός, ὁ ὁποῖος εἰσῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπαναστατικῶς καὶ κατέλαβε τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τοῦ κράτους. Ὁ Ἀλέξιος συνελήφθη καὶ ἐτυφλώθη, ἀλλὰ δὲν καθηρέθη, ἐνῷ ἡ ἐπικρατήσασα ἀντιλατινικὴ ἀρχὴ ἐπέπεσε κατὰ τῶν ἐν τῇ πόλει Λατίνων καὶ διέπραξε πλείστας βιαιοπραγίας κατ' αὐτῶν. Ἡ βασιλομήτωρ Μαρία ἀπηγχονίσθη ὡς ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας, μετὰ ταῦτα δὲ, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1183, ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὁ Ἀνδρόνικος μετὰ τοῦ τυφλοῦ Ἀλεξίου, τὸν ὁποῖον ὅμως τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐθανάτωσε, ἀποβὰς τοι αὐτοτρόπως μόνος βασιλεύς. Δὲν ἐπέτρωτο ὅμως νὰ βασιλεύσῃ οὗτος ἐπὶ πολύ. Τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς ἐπανεστάτησεν ἐν Κύπρῳ, ἀνακηρύξας ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον βασιλέα, ἐνῷ μετ' ὀλίγον ἠκολούθει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἡ φεουδαλικὴ ἀριστοκρατία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συμμαχήσασα μετὰ τῶν ὑπολειφθέντων ἐκ τῆς αἱματοχυσίας Λατίνων τοῦ Βυζαντίου. Οὗτοι συνεκρότησαν στόλον, δηοῦντες

Νικηφόρος Βοτανειάτης. (Εἰκὼν βυζαντινοῦ χειρογράφου).

καὶ καταστρέφοντες τὰ παράλια τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τὸ 1185 κατέπλευσε στόλος Νορμαννῶν εἰς Δυρράχιον καὶ κατέλαβεν ἀμαχητὶ τὴν πόλιν. Μετ' ὀλίγον κατελήφθησαν αἱ Ἰόνιοι νῆσοι, ἐκεῖθεν δὲ ὁ στόλος ἐστράφη πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐνῷ συγχρόνως ἀπὸ Δυρραχίου τὸ πεζικὸν τῶν Νορμαννῶν κατῆλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν. Μετὰ πολιορκίαν ὀλίγων ἡμερῶν κατελήφθη ἡ Θεσσαλονίκη, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα. Ἐκ Θεσσαλονίκης οἱ Νορμαννοὶ προήλασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμὸς εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀκμήν του καὶ δὲν ἤργησε νὰ ἐκραγῇ ἡ κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπανάστασις. Μάτην ἐπάλαισεν ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος νὰ καταπνίξῃ ταύτην. Οἱ ἐπαναστάται ἐπεκράτησαν, ὁ Ἀνδρόνικος ἐφονεύθη, τὴν δὲ 12 Σεπτεμβρίου 1185 ἀνεκηρύσσετο αὐτοκράτωρ ὁ Ἰσαάκιος Β΄ Ἄγγελος, συγγενὴς τῶν Κομνηνῶν.

Ὁ νέος βασιλεὺς ἀνέθεσε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν στρατηγὸν Ἀλέξιον Βρανᾶν, ὁ ὁποῖος δύο περίπου μῆνας μετὰ ταῦτα, εἰς μάχην συναφθεῖσαν μετὰ τῶν Νορμαννῶν παρὰ τὸ Δημητρίτσι τῆς Μακεδονίας, κατενίκησεν αὐτούς, ἡχμαλώτισε τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ καὶ ἠνάγκασε τὰ λείψανα αὐτοῦ νὰ σπεύσουν εἰς Δυρράχιον διὰ νὰ ἐπιβιβασθοῦν τῶν ἀναμενόντων αὐτὰ πλοίων. Αἱ νορμαννικαὶ κτήσεις οὕτω περιωρίσθησαν εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ εἰς τὰς νήσους Κεφαλληνίαν καὶ Ζάκυνθον. Ὁ Ἰσαάκιος μετὰ ταῦτα συνήψε συνθήκην εἰρήνης καὶ συμμαχίας πρὸς τοὺς Οὔγγρους καὶ ἐνυμφεύθη τὴν δεκαέτιδα θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Μαργαρίταν. Ἀλλὰ θέλων νὰ πανηγυρίσῃ τὸ γεγονὸς ἐπέβαλε βαρεῖαν φορολογίαν πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν τῆς τελετῆς εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους. Τοῦτο προεκάλεσε δυσαρέσκειαν εἰς τοὺς ὑποτελεῖς λαοὺς, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Βλάχους τοῦ Αἵμου, οἱ ὁποῖοι ἐπαναστατήσαντες ἵδρυσαν καὶ αὖθις τὸ Βουλγαρικὸν κράτος, ἀποβὰν δεινὸν διὰ τὸ Βυζάντιον.

Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός. (Ἐκ μικρογραφίας βυζαντινοῦ χειρογράφου τοῦ Βατικανοῦ).

Μετὰ ἓν ἔτος (1187) ἠγγέλλετο εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ ἐκ νέου κατάληψις τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν ἀπίστων. Ὁ αὐτοκρά-

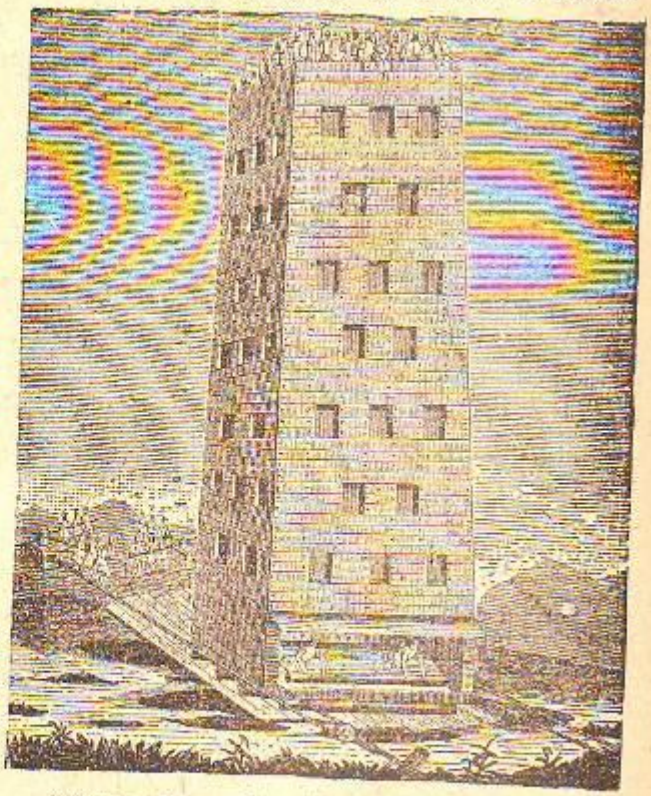

Ξύλινος πολιορκητικὸς πύργος τοῦ 12ου αἰῶνος.

τωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερῖκος Α΄ Βαρβαρόσσας ἀπεφάσισε τὴν συγκρότησιν τρίτης Σταυροφορίας, τῆς ὁποίας ἡγήθησαν μετ' αὐτοῦ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Β΄ ὁ Αὐ-

γουστος καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδος Β'. Ὁ Ἰσαάκιος ἐν τῷ μεταξὺ συνήπτε συμμαχίαν μετὰ τοῦ καταλαβόντος τὴν Ἱερουσαλὴμ Σαλαδίνου, οἱ δὲ Σταυροφόροι διεπεραιοῦντο διὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν ἠπείλησαν πρὸς στιγμὴν νὰ προσβάλουν, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ Βαρβαρόσσας προήλασε πρὸς τὰ ἐνδότερα αὐτῆς καὶ ἐνίκησε τοὺς Σελτζουκίδας καταλαβὼν τὸ Ἰκόνιον. Συγχρόνως ὁ στόλος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας, πλέων πρὸς τὰ παράλια τῆς Συρίας, ἐτράπη πρὸς τὴν Κύπρον, τὴν ὁποίαν ἐκυβέρνα ὁ ἀ-

Θεόδωρος Α' ὁ Λάσκαρις (ἐξ ἑλληνικοῦ χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης Μονάχου).

ποστὰς Ἰσαάκιος Κομνηνός, καὶ κατέλαβε ταύτην. Ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ ἐν τῷ μεταξὺ διεξεδίκει τὸ Δυῤῥάχιον καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ὡς κληρονόμος τῶν καταβληθέντων ὑπ' αὐτοῦ Νορμαννῶν. Ὑπὸ τοιαύτας ἐξωτερικὰς συνθήκας ἐπαναστατεῖ πάλιν ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1195), ὁ ὁποῖος ἐξεθρόνισε τὸν Ἰσαάκιον, τὸν ἐτύφλωσε καὶ τὸν ἐουλάκισεν. Ἀνεκηρύχθη νέος αὐτοκράτωρ ὁ Ἀλέξιος Γ' Κομνηνὸς (1193—1203), ἀδελφὸς τοῦ ἐξωσθέντος, ὁ ὁποῖος συνῆψε συνθήκην μετὰ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου ΣΤ', ὑποχρεωθεὶς νὰ καταβάλλῃ 1500 λίτρας χρυσοῦ ἐτησίως. Ἀπηλλάγη δμως τῆς καταβολῆς τοῦ φόρου τούτου μετὰ δύο ἔτη, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος ἀπέθανε (1197). Καθ' ἃ δὲ πρὸ ἐτῶν ἄλλοι προκάτοχοι αὐτοῦ αὐτοκράτορες ἔπραξαν, ὁ Ἀλέξιος Γ' ἠρνήθη νὰ ἀνανεώσῃ τὰς ἐμπορικὰς προνομίας τῶν Βενετῶν, ἀψηφήσας τὴν δύναμιν τούτων καὶ πρὸ παντὸς τὴν πονηρίαν τοῦ γηραιοῦ δόγη τῆς Βενετίας Ἑρρίκου Δανδόλου. Πρὸς δοῦραν τοῦ Βυζαντίου ἐκινοῦντο ἐπιτυχῶς οἱ πρό τινος καταστάντες ἀνεξάρτητοι Βούλγαροι, μόνοι δὲ οἱ Σελτζουκίδαι Τοῦρκοι περιεποιοῦντο ὑπούλως τὸν αὐτοκράτορα. Ἐσωτερικῶς πανταχοῦ τοῦ κράτους οἱ τοπικοὶ ἡγεμόνες ἐδείκνυον τάσεις ἀποχωριστικάς. Ἡ περὶ τὴν Τραπεζοῦντα χώρα, ὁ Πόντος καὶ ἡ Παφλαγονία, εἶχον ἀποστῆ ἀπὸ τοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, καταστᾶσαι ἀνεξάρτητοι (περὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος βλ. λ. Τραπεζοῦς καὶ Τραπεζοῦντος αὐτοκρατορία τοῦ παρόντος λεξικοῦ, ὡς καὶ λέξιν Κομνηνοί). Οἱ Χαμάρετοι εἰς τὴν Λακεδαίμονα, οἱ Σοφιανοὶ ἐν Μονεμβασίᾳ, ὁ Λέων ὁ Σγουρὸς εἰς Ἀργολιδοκορινθίαν καὶ ἄλλοι εἶχον ἱδρύσει ἤδη ἰδίας δυναστείας καὶ ἐκυβέρνων ὡς ἀνεξάρτητοι ἡγεμόνες.

Τέλος ὁ υἱὸς τοῦ τυφλωθέντος αὐτοκράτορος Ἀλέξιος, κρατούμενος δέσμιος μετὰ τοῦ πατρός του, κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ, μεταβὰς εἰς τὴν Δύσιν ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ θρόνου τοῦ πατρός του. Ἐν τῷ μεταξὺ συνεκεντροῦντο εἰς Βενετίαν νέοι σταυροφόροι διὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῆς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα Ἰνοκεντίου τοῦ Γ' Δ' Σταυροφορίας. Ἵνα ἐκεῖθεν μεταβοῦν διὰ πλοίων εἰς τὴν Συρίαν. Ὁ προσελθὼν βασιλόπαις ὑπέσχετο τὴν βοήθειαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς σταυροφόρους καὶ σημαντικὴν χρηματικὴν βοήθειαν τῶν Βυζαντινῶν, μὴ διστάζων νὰ προσφέρῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν εἰς τὸν πάπαν ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἀνακτήσεως τοῦ θρόνου. Δελεασθέντες διὰ τῶν προτάσεων τούτων οἱ σταυροφόροι ἀπεφάσισαν ν' ἀλλάξουν πορείαν διὰ τὴν πρὸς τοὺς Ἁγίους Τόπους ἐκστρατείαν αὐτῶν, μεταβαίνοντες πρῶτον εἰς Βόσπορον. Ἀπέπλευσε πράγματι τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1203 ὁ βενετικὸς στόλος, ἔφθασε δὲ εἰς τὸ Δυῤῥάχιον, ὅπου ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου ὁ Ἀλέξιος. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1203 οἱ σταυροφόροι εἶχον φθάσει εἰς τὸν Βόσπορον καταλαβόντες ἐπικαίρους θέσεις ἐντὸς τῶν προαστίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Γ' δραπετεύει εἰς Δεβελτὸν, ἀποφυλακίζεται ὁ τυφλωθεὶς Ἰσαάκιος Β' καὶ ἀποκαθίσταται ἀμέσως εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ (18 Ἰουλίου 1203). Μετά τινας ἡμέρας ἀνακηρύσσεται συναυτοκράτωρ ὁ Ἀλέξιος Δ', ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ καταβάλῃ τὴν ὑποσχεθεῖσαν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν πρὸς τοὺς σταυροφόρους, οὐδὲ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ὑποταγῆς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν Δυτικήν. Οἱ σταυροφόροι δμως ἐπιμένουν καὶ ἀπαιτοῦν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων, ἐνῷ ὁ λαὸς διάκειται λίαν ἐχθρικῶς καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς τοὺς εἰσερχομένους ἐλευθέρως εἰς τὴν βασιλεύουσαν Λατίνους.

Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1204 λαὸς καὶ κλῆρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπαναστατοῦν καὶ ἐκδιώκουν τὸν Ἀλέξιον Δ' τοῦ θρόνου, ἐπιχειροῦντες ν' ἀναδείξουν αὐτοκράτορα ἐπίσημον τινὰ πολίτην, Νικόλαον Κανναβόν. Προλαμβάνει δμως ὁ μέγας δουέστικος Ἀλέξιος Δούκας Μουρτζουφλος καὶ στέφεται αὐτοκράτωρ ὡς Ἀλέξιος Ε', κεραίσας τὴν εὔνοιαν τῶν Βαράγγων. Διατάσσεται τότε παρὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἡ θανάτωσις τοῦ Ἀλεξίου Δ' καὶ τοῦ Νικολάου Κανναβοῦ. Ὁ

Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος.

Ἰσαάκιος ἀπέθανεν ἐκ θλίψεως. Ὁ γενναῖος Μουρτζουφλος μετὰ ταῦτα ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους νὰ ἀπομακρυνθοῦν τῆς πόλεως. Τοῦτο ἐσήμανε τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου. Οἱ σταυροφόροι ἄλλως τε ἀνέμενον τοῦτον, εἶχον δὲ ἤδη διανείμει ἀπὸ τὸν Μάρτιον 1204, δυνάμει συνθήκης συναφθείσης μεταξὺ τῶν κυριωτέρων ἀρχηγῶν αὐτῶν Ἑρρίκου Δανδόλου, Βονιφατίου τοῦ Μοφερράτο καὶ Βαλδουΐνου, κόμητος τῆς

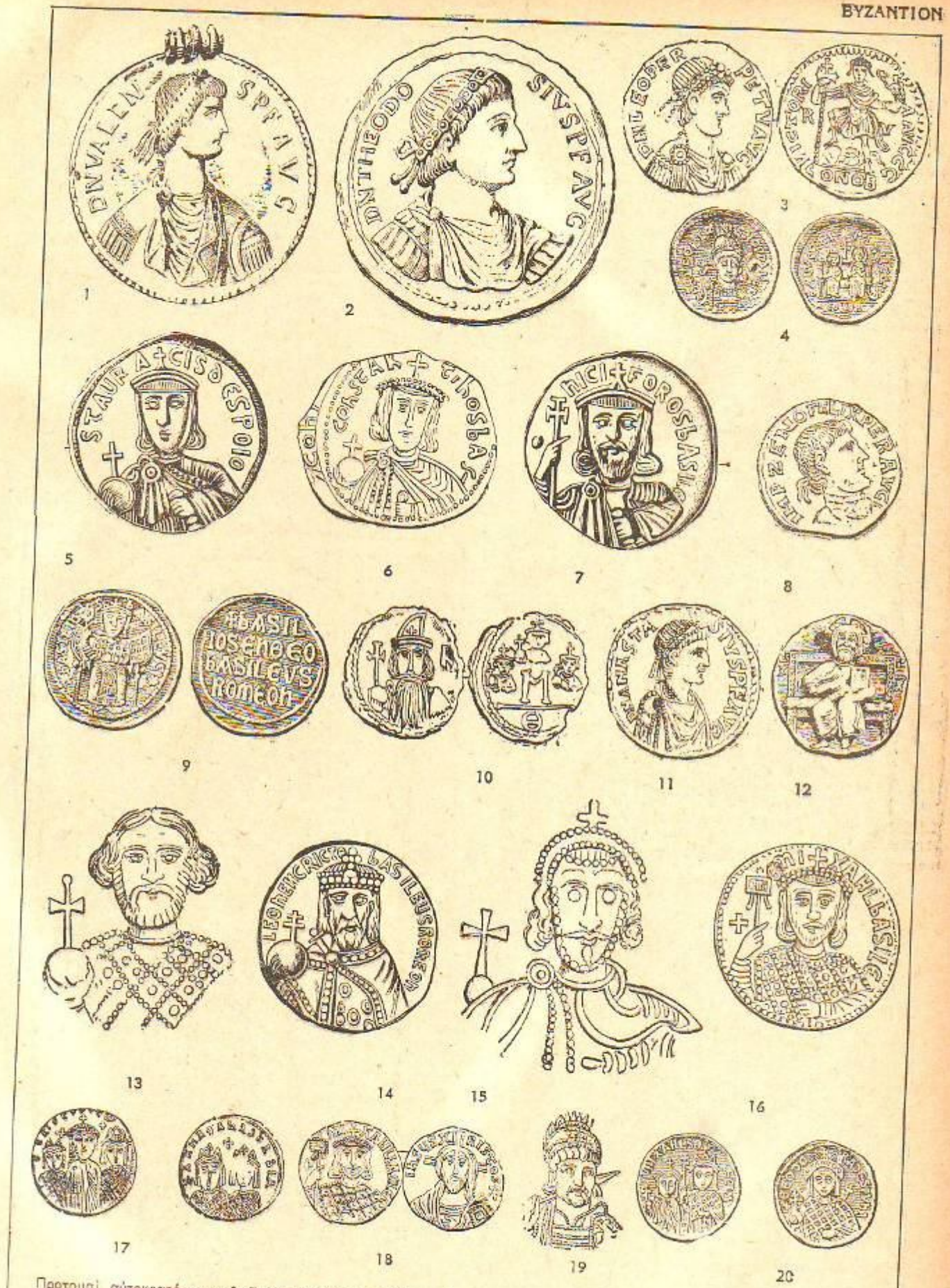

Πρότομαι αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ἐκ μεταλλίων καὶ νομισμάτων: 1. Οὐάλης· 2. Θεοδόσιος Α΄· 3. Λέων Α΄· 4. Λέων Α΄ καὶ Ζήνων· 5. Σταυράκιος· 6 Κωνσταντῖνος ΣΤ΄ ὡς μονοκράτωρ· 7. Νικηφόρος Α΄· 8. Ζήνων· 9. Βασίλειος Α΄· 10. Κώνστας Β΄· 11. Ἀναστάσιος Α΄ 12. Ἀλέξιος Κομνηνός· 13. Λέων Γ΄ Ἴσαυρος· 14 Λέων Ε΄· 15. Κωνσταντῖνος Ε΄· 16. Μιχαὴλ Β΄· 17. Σφραγὶς Θεοφίλου· 18. Μιχαὴλ Α΄ Ραγκαβές· 19. Ἰουστῖνος Α΄· 20. Μιχαὴλ Γ΄ καὶ ἡ ἀδελφή του Θέκλα (ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως ἡ Θεοδώρα).

Πρωτομαὶ αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ἐκ μεταλλίων καὶ νομισμάτων: 1. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος καὶ Λεκαπηνός, συμβασιλεῖς· 2. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ὡς μονοκράτωρ· 3. Ρωμανὸς Β΄· 4. Θεοφανώ· 5. Νικηφόρος Φωκᾶς· 6. Νόμισμα Νικηφόρου Φωκᾶ· 7. Ἰωάννης Τζιμισκῆς· 8. Βασίλειος Β΄ καὶ Κωνσταντῖνος Η΄· 9. Ρωμανὸς Γ΄ Ἀργυρός· 10. Μιχαὴλ Στρατιωτικός· 11. Ἰσαάκιος Α΄ Κομνηνός· 12. Ρωμανὸς Δ΄ Διογένης· 13. Μιχαὴλ Ζ΄ Δούκας· 14—16. Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός (ἀριστερά, ὡς δομέστικος τῶν Σχολῶν τῆς Δύσεως· εἰς τὸ μέσον σφραγὶς αὐτοῦ καὶ δεξιὰ ὡς αὐτοκράτωρ).

Φλάνδρας, τὴν μέλλουσαν νὰ κατακτηθῇ χώραν. Περὶ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου ἤρχισεν ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τινας ἡμέρας, παρὰ τὰς προσπαθείας τοῦ γενναίου Θ. Λασκάρεως ὅπως συγκεντρώσῃ ὑπερασπιστὰς τῆς βασιλευούσης, ἡ πρωτεύουσα τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων. Ὁ Μουρτζουφλος εἶχε διαφύγει ἐκ τῶν πρώτων, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν παρὰ τῶν Λατίνων σύλληψιν. ὁ δὲ Θεόδωρος Λάσκαρις, ἀνακηρυχθεὶς τὴν τελευταίαν στιγμὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπελπισθεὶς διεπεραιώθη μετὰ τῶν ἐπισήμων λογάδων εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Οἱ Λατῖνοι, γενόμενοι ἀπόλυτοι κύριοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέδειξαν ὅλην τὴν βαρβαρότητα αὐτῶν. Διέπραξαν παντὸς εἴδους ὠμότητας, σφαγάς, διαιοπραγίας, βεβηλώσεις ἱερῶν καὶ ἁγίων, ἀρπαγὰς καὶ ἀτιμίας. Ἔργα τέχνης κατεστράφησαν, τὰ διασωθέντα δὲ ὡς καὶ πολύτιμα κειμήλια καὶ λείψανα ἁγίων μετηνέχθησαν εἰς τὴν Βενετίαν.

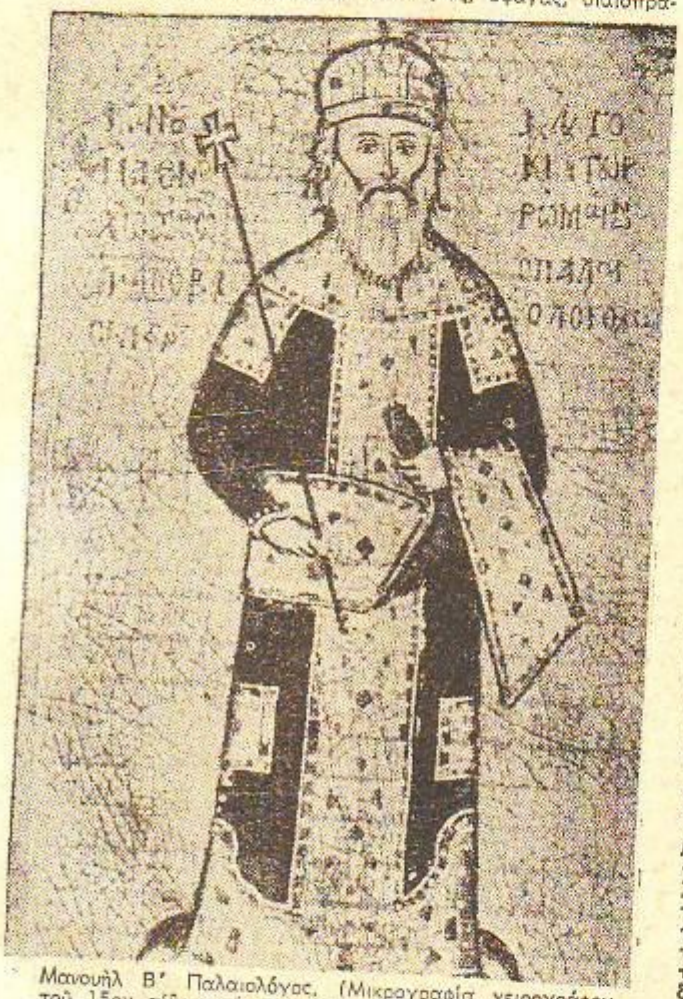

Μανουὴλ Β' Παλαιολόγος, (Μικρογραφία χειρογράφου τοῦ 15ου αἰῶνος εὑρισκομένου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων.)

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀρχίζει ἡ περίοδος τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, περιλαμβάνουσα καὶ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων. (Περὶ αὐτῶν βλέπε κατωτέρω ἰδιαίτερον κεφάλαιον «Ἡ Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι»).

Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἑλληνικὰ κράτη. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ ὀλίγον πρὸ αὐτῆς ἀνακηρυχθεὶς αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους Θεόδωρος Παλαιολόγος καὶ ἄλλοι γόνοι τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Ἀγγέλων ἵδρυσαν εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας εἰς τὰς ὁποίας κατέφυγον, νέα ἑλληνικὰ κράτη. Ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος εἶχεν ἱδρυθῆ τὸ κράτος τῆς Τραπεζοῦντος, ὡς χωριστὴ ἀπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους δύναμις. Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν συσταθέντων μετὰ τὴν ἅλωσιν ἑλληνικῶν κρατῶν ἦσαν τὸ καὶ ἐπισημότερον, τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας, τὸ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδος (Ἠπείρου) καὶ δευτερεύον τὸ δεσποτάτον τοῦ Μορέως, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἦτο ἀνεξάρτητον κράτος ἀπὸ τοῦ βυζαντινοῦ, ἀλλὰ προγεφύρωμα αὐτοῦ ἐν τῷ κυρίως Ἑλλάδι.

Ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρις, ἀναχωρήσας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἦλθεν εἰς Βιθυνίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐγκαθέστησε τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους εἰς Νίκαιαν. Ἐκεῖ, ἐπικουρούμενος ὑπὸ τῶν ἀκολουθησάντων αὐτὸν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχόντων ὡς καὶ τοῦ ἀνωτάτου κλήρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤρχισε νὰ προβαίνῃ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ νέου κράτους μὲ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν τὴν ἀνάκτησιν τῆς βασιλευούσης. Κατὰ πρῶτον κατήρτισε στρατὸν ἀπὸ ἐγχωρίους Ἕλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, διὰ τοῦ ὁποίου ὑπέταξε τοὺς ἀνεξαρτήτους ἡγεμονίσκους τῶν διαφόρων βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν, καὶ δὴ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Φιλαδελφείας Μαγκαφᾶν, τὸν κύριον τῆς Ῥόδου Γαβαλᾶν καὶ ἄλλους τινὰς μικροτέρους. Εἶχεν ὅμως ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸ παντὸς τὸ νέον κράτος πρὸς τὴν γειτονικὴν Λατινικὴν Αὐτοκρατορίαν, τὸ δὲ ἐγχείρημα ἐφαίνετο ἀκατόρθωτον, διότι οἱ ἐπιτεθέντες Λατῖνοι εἶχον ἤδη κερδίσει σημαντικὰς νίκας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀλλ' οἱ Λατῖνοι εἶχον περιπλακῆ καὶ πρὸς τοὺς Βουλγάρους, εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν συναφθεῖσαν μετ' αὐτῶν μάχην οἱ Λατῖνοι ὑπέστησαν ἥτταν δεινήν, ἔπεσε δὲ κατ' αὐτῆς καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος ὁ πρῶτος ἀνακηρυχθεὶς Λατῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουῖνος ὁ Α'. Ἡ τροπὴ αὕτη τῶν κατὰ τὴν νεοϊδρυθεῖσαν Λατινικὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Ἀνατολῆς πραγμάτων ὠφέλησε τὸν Λάσκαριν, διότι ἀπηλλάγη τῶν ἐπιθέσεων τῶν Λατίνων, μετὰ τῶν ὁποίων μάλιστα, ὅτε ἐστέφθη ἐπισήμως ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτωρ, συνῆψεν εἰρήνην. Ἀντεπάλαιοε δὲ ἐπιτυχῶς ὁ Θεόδωρος καὶ κατὰ τῶν Βασιλέων τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τὸ 1211 ἐνίκησε καὶ τοὺς ἄλλους αὐτοῦ ἐχθροὺς, τοὺς Σελτζουκίδας. Οὕτω ἤρχισε τὸ κράτος τῆς Νικαίας νὰ ἀνακτᾷ αἰγλην, εἰς αὐτὸ δὲ ἔστρεφον οἱ Ἕλληνες τὰ ὄμματα διὰ τὴν μέλλουσαν ἐθνικὴν ἕνωσιν καὶ ἀναγέννησιν. Ἀλλ' ἡ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρώτη προσπάθεια τοῦ Θεοδώρου ἀπέτυχεν, ἐν τούτοις ὅμως τὸ νέον αὐτὸ κράτος παρέμεινεν ἀρκετὰ ἰσχυρόν.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν ἀποθανόντα Θεόδωρον Α' Λάσκαριν (1222) ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς αὐτοῦ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης ὑπῆρξεν ἱκανώτατος στρατηγὸς καὶ κυβερνήτης. Ὁ Βατάτζης ἐπανέλαβε τὰς πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλευούσης προσπαθείας τοῦ πενθεροῦ του καὶ ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν Λατίνων τὸ 1223 ἤρε λαμπρὰν νίκην καὶ ἐκδιώξας τοὺς Φράγκους ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπεξέτεινε τὸ κράτος αὐτοῦ σημαντικῶς, καταλαβὼν μάλιστα μεγάλας νήσους τοῦ Αἰγαίου, ὡς ἡ Χίος, ἡ Σάμος καὶ ἡ Λέσβος. Διὰ τῶν νήσων δὲ αὐτῶν ἐπεραιώθη δευτέρου εἰς Θράκην, καταλαβὼν ταύτην σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἐκεῖθεν ἀπεπειράθη ματαίαν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς λατινοκρατουμένης Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν εἶχεν οὕτω περιορίσει εἰς στενὴν περὶ αὐτὴν περιοχήν. Ὁ δὲ τρίτος Λατῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουῖνος Β', διαβλέπων τὸν ἔσχατον κίνδυνον τὸν ὁποῖον διέτρεχεν, ἐζήτει, δίκην ἐπαίτου, περιφέρων τὰ ἅγια λείψανα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν βοήθειαν τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως. Αὕτη ὅμως δὲν ἐδίδετο, ἢ ἂν ἐδίδετο ἦτο πενιχρά. Ταῦτα βλέπων ὁ Βατάτζης, ἀλλὰ καὶ ἐκμεταλλευόμενος τὴν ἀδυναμίαν τῶν Βουλγάρων, ἐπεξέτεινε τὰς κτήσεις αὐτοῦ πέραν τῆς Θράκης, εἰς τὴν Μακεδονίαν, καταλαβὼν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην (1246). Ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε περιέλθει εἰς τὸν ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Λατῖνον Βονιφάτιον τοῦ Μομφεράττο, ἀλλὰ τὸ 1223 κατελήφθη ὑπὸ τῶν διαδόχων τοῦ ἀνιδρύσαντος τὸ δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος Μιχαὴλ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, ἱδρυσάντων ἐκεῖ τὴν ἀνεξάρτητον αὐτοκρατορίαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Βατάτζης ὅμως θέλων νὰ συνενώσῃ ὅλα τὰ ἑλληνικὰ κράτη ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας ἀπεφάσισε νὰ ἐπιβάλῃ διὰ τῆς βίας ὅ,τι διὰ τῆς πειθοῦς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ. Διὰ τῆς καταλήψεως λοιπὸν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπετύγχανε τὴν ποθουμένην ἑνότητα καὶ περιώριζε τὰς χωριστικὰς τάσεις τῶν διαφόρων Ἑλλήνων δεσποτῶν.

Ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη υἱός του Θεόδωρος Β' Λάσκαρις (1254-1258) συνέχισε τὴν ἰδίαν συνετὴν πολιτικὴν τοῦ πατρός του, ἀναπτύξας πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν δραστηριότητα ἐφάμιλλον αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐπέζησεν ἐπὶ πολὺ ἀπὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον. Ὁ ἀνήλικος αὐτοῦ υἱὸς Ἰωάννης Δ' Λάσκαρις (1258—1261) συνεβασίλευσε τὸ ἐπόμενον ἀπὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον ἔτος μετὰ τοῦ ἱκανοῦ στρατηγοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, στεφθέντος αὐτοκράτορος (1259). Εὐθὺς ἀμέσως ἀπεδείχθη πόσον ἡ ἐνέργεια αὕτη ἦτο εὔστοχος. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος, συμμαχήσαντες μετὰ τοῦ Ἕλληνος δεσπότου τῆς Ἠπείρου, κατέστρωσαν ἐπιθετικὸν σχέδιον διὰ νὰ ἐκδιώξουν ἐκ τῆς Μακεδονίας τοὺς Ἕλληνας τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας. Εἰς τὴν συγκροτηθεῖσαν μάχην παρὰ τὴν Πελαγονίαν οἱ σύμμαχοι Φράγκοι ἡγεμόνες καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ὑπέστησαν δεινὴν ἥτταν, συνελήφθησαν δὲ οἱ πλεῖστοι τῶν Φράγκων μεγιστάνων καὶ ὁ Γάλλος πρίγκιψ τοῦ Μορέως. Ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐπισήμων τούτων αἰχμαλώτων ἐστοίχισεν εἰς τοὺς Φράγκους τὴν ἀπώλειαν τριῶν περιφήμων κάστρων εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὰ θεμέλια ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνιδρύθη μετὰ ἕνα περίπου αἰῶνα τὸ περίφημον δεσποτάτον τοῦ Μυστρᾶ. (Βλέπε σχετικῶς κατωτέρω τὸ περὶ Φραγκοκρατίας κεφάλαιον καὶ τὰς λέξεις Μυστρᾶς καὶ Δεσποτάτον τῆς Πελοποννήσου).

Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μετὰ τὴν περὶ τὴν Πελαγονίαν νίκην του ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος συνέχισε τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν αὐτοῦ δραστηριότητα, συνάψας ἀφ' ἑνὸς φιλικὰς σχέσεις μὲ τοὺς Βοῦλγάρους, ἀλλὰ πρὸ παντὸς μὲ τοὺς ἀντιζήλους τῶν Βενετῶν Γενουάτας, πρὸς τοὺς ὁποίους παρέσχε πολλὰ ἐμπορικὰ προνόμια καὶ ἀτελείας. Ταυτοχρόνως ἐπεξέτεινε τὰς κτήσεις του ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, περιορίζων τὴν Λατινικὴν αὐ-

τοκρατορίαν ὅσον τὸ δυνατὸν στενώτερον. Τότε ἐθεώρησεν ὅτι ἦτο κατάλληλος ἡ εὐκαιρία διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ μέγα ὄνειρον τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς τοῦτο ἐξέλεξε τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον, ὁ ὁποῖος παραλαβὼν ὀκτακοσίους ἱππεῖς διεπεραιώθη διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀκτήν. Ἐκεῖ ὁ στρατηγὸς συγκεντρώσας ἀρκετοὺς ἐθελοντὰς ἐπῆλθε κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς ὁποίας ἡ λατινικὴ φρουρὰ εἶχεν ἐξέλθει εἰς Εὔξεινον Πόντον. Τὴν 26 Ἰουλίου 1261 ὁ Ἀλέξιος Στρατηγόπουλος εἰσῆλθεν εἰς τὴν λατινοκρατουμένην Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν οἱ Λατῖνοι μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἐγκατέλειψαν, διασωθέντες ἐπὶ τῶν εἰς τὸν Κεράτιον ναυλοχούντων πλοίων αὐτῶν. Τὴν 15 Αὐγούστου εἰσήρχετο θριαμβευτὴς εἰς τὴν βασιλεύουσαν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἐστέφετο διὰ δευτέραν φορὰν ὡς αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ τώρα εἰς τὸν περίλαμπρον ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐγένετο ὁ θεμελιωτὴς τῆς νέας δυναστείας τῶν Παλαιολόγων, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει.

Οἱ Παλαιολόγοι.

Διὰ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἀνιδρυθὲν ἐκ νέου Βυζαντινὸν Κράτος δὲν ἀνέκτα καὶ τὰς παλαιὰς αὐτῆς ἐπαρχίας, οὔτε φυσικὰ τὴν παλαιὰν αὐτοῦ αἴγλην. Ἦτο ἐξησθενημένον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἀπῆτει δὲ νέαν ἐκ θεμελίων ὀργάνωσιν. Πλούσιαι ἄλλοτε περιοχαὶ αὐτοῦ εἶχον ἀποσπασθῆ, ὁλόκληρος δὲ ἡ κυρίως Ἑλλὰς εὑρίσκετο ὑπὸ Μιχαὴλ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Παλαιολόγου (1282—1328), ὅτε οἱ Τοῦρκοι καταλύσαντες τὸ κράτος τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Πρὸς ἀντιμετώπισιν αὐτῶν ὁ Ἀνδρόνικος μετεκάλεσεν Ἰσπανοὺς μισθοφόρους, τοὺς Καταλανούς, οἵτινες ἀφότου ἀπέβησαν κατακτηταὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς μοναρχίας τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου (1328—1341) οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἤδη ἐγκατασταθῆ πλησίον τῶν βυζαντινῶν συνόρων, καταστήσαντες πρωτεύουσαν αὐτῶν τὴν Προῦσαν, ἐπεξέτειναν δὲ τὰς κτήσεις αὐτῶν ἐφ' ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ τῆς ἁλώσεως τῶν πόλεων Νικομηδείας καὶ Νικαίας, ὅταν ὁ ἐκστρατεύσας εἰς Μικρὰν Ἀσίαν Ἀνδρόνικος ἡττήθη εἰς τὴν παρὰ τὴν Φιλοκρήνην μάχην. Συγχρόνως εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' οἱ Σέρβοι ηὔξανον εἰς τὸν Αἷμον τὸ κράτος αὐτῶν εἰς βάρος τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους.

Τὸν Ἀνδρόνικον Γ' ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ ἀνήλικος αὐτοῦ υἱὸς Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος, ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τοῦ δομεστίκου Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ. Ἀλλὰ τὴν βασιλείαν διεξεδίκει ἡ χήρα τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος Ἄννα τῆς Σαβοΐας, ἐντεῦθεν δ' ἐγεννήθη μακρὸς καὶ ὀξὺς ἐμφύλιος πόλεμος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀνεμίχθησαν οἱ Σέρβοι ὑπὸ τὸν ἀσιλέα αὐτῶν Στέφανον Δουσάν, ὑποστηρίζοντα τὸν Καντακουζηνόν, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὁποίου καὶ ἀνεκηρύχθη οὗτος ἐν Διδυμοτείχῳ αὐτοκράτωρ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννης ΣΤ' ὁ Καντακουζηνός (1347—1355). Καὶ ἐνῷ τὸ βυζαντινὸν κράτος

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Ἀρκάδιος 395—408
Θεοδόσιος Β' 408—450
Μαρκιανὸς 450—457
Λέων Α' 457—474
Λέων Β' 474
Ζήνων 474—491
Βασιλίσκος 475—476
Ἀναστάσιος Α' 491—518
Ἰουστῖνος Α' 518—527
Ἰουστινιανὸς Α' 527—565
Ἰουστῖνος Β' 565—578
Τιβέριος Α' 578—582
Μαυρίκιος 582—602
Φωκᾶς 602—610
Ἡράκλειος 610—641
Κωνσταντῖνος Γ' καὶ Ἡρακλωνᾶς 641
Κώνστας Β' 641—668
Κωνσταντῖνος Δ' 668—685
Ἰουστινιανὸς Β' 685—695
Λεόντιος 695—698
Τιβέριος Β' 698—705
Ἰουστινιανὸς Β' 705—711, τὸ δεύτερον
Φιλιππικὸς 711—713
Ἀναστάσιος Β' 713—715
Θεοδόσιος Γ' 715—717
Λέων Γ' ὁ Ἴσαυρος 717—741
Κωνσταντῖνος Ε' 741—775
Λέων Δ' ὁ Χάζαρος 775—780
Κωνσταντῖνος ς' 780—797
Εἰρήνη 797—802
Νικηφόρος Α' 802—811
Σταυράκιος 811
Μιχαὴλ Α' ὁ Ραγκαβὲς 811—813
Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος 813—820
Μιχαὴλ Β' 820—829
Θεόφιλος 829—842
Μιχαὴλ Γ' 842—867
Βασίλειος Α' ὁ Μακεδὼν 867—886
Λέων ς' ὁ Σοφὸς 886—912
Ἀλέξανδρος 913
Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος 912—959
Ρωμανὸς Α' ὁ Λεκαπηνὸς 920—944
Ρωμανὸς Β' 959—963
Νικηφόρος Β' ὁ Φωκᾶς 963—969
Ἰωάννης Α' ὁ Τσιμισκὴς 969—976
Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος 976—1025
Κωνσταντῖνος Η' 1025—1028
Ρωμανὸς Γ' ὁ Ἀργυρὸς 1028—1034
Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγὼν 1034—1041
Μιχαὴλ Ε' ὁ Καλαφάτης 1041—1042
Ζωὴ καὶ Θεοδώρα 1042
Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος 1042—1055
Θεοδώρα 1055—1056
Μιχαὴλ ς' ὁ Στρατιωτικὸς 1056—1057
Ἰσαάκιος Α' ὁ Κομνηνὸς 1057—1059
Κωνσταντῖνος Ι' ὁ Δούκας 1059—1067
Μιχαὴλ Ζ' 1067—1078
Ρωμανὸς Δ' ὁ Διογένης 1068 1071
Νικηφόρος Γ' ὁ Βοτανειάτης 1078—1081
Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνὸς 1081—1118
Ἰωάννης Β' ὁ Κομνηνὸς 1118—1143
Μανουὴλ Α' ὁ Κομνηνὸς 1143—1180
Ἀλέξιος Β' ὁ Κομνηνὸς 1180—1183
Ἀνδρόνικος Α' ὁ Κομνηνὸς 1183—1185
Ἰσαάκιος Β' ὁ Ἄγγελος 1185—1195
Ἀλέξιος Γ' ὁ Ἄγγελος 1195—1203
Ἰσαάκιος Β' 1203—1204, τὸ δεύτερον
Ἀλέξιος Δ' ὁ Ἄγγελος 1203—1204
Ἀλέξιος Ε' ὁ Μούρτζουφλος 1204
Θεόδωρος Α' ὁ Λάσκαρις 1204—1222
Ἰωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης 1222—1254
Θεόδωρος Β' Λάσκαρις 1254—1258
Ἰωάννης Δ' ὁ Λάσκαρις 1258—1261
Μιχαὴλ Ζ' ὁ Παλαιολόγος 1259—1282
Ἀνδρόνικος Β' 1282—1328
Ἀνδρόνικος Γ' 1328—1341
Ἰωάννης Ε' 1341—1391
Ἰωάννης ς' Καντακουζηνὸς 1347—1355
Ἀνδρόνικος Δ' Παλαιολόγος 1376—1379
Ἰωάννης Ζ' 1390
Μανουὴλ Β' 1391—1425
Ἰωάννης Η' 1425—1448
Κωνσταντῖνος ΙΑ' 1449—1453

τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων. Ἐξ ἄλλου ἡ κατάστασις αὐτὴ ἐξωτερικῶς παρουσίαζε πολλοὺς κινδύνους, προερχομένους τόσον ἐξ Ἀνατολῶν ὅσον καὶ ἐκ Δυσμῶν καὶ Βορρᾶ. Ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ἔπρεπε νὰ ἀντιπαλαίσῃ τόσον ἐσωτερικῶς διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας, ὅσον καὶ ἐξωτερικῶς διὰ τὴν ἄμυναν αὐτῆς, εἰρηνικὴν ἢ πολεμικήν. Καὶ διὰ μὲν τὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἔπραξε πολλὰ μὲ σύνεσιν καὶ πολιτικότητα. Ἐξωτερικῶς προσεπάθησε νὰ διαχειρισθῇ τὰ ζητήματα μετὰ πολιτικότητος, ἀλλὰ καὶ πονηρίας. Ἀπειλούμενος διαρκῶς ὑπὸ τῶν διεκδικούντων τὴν Λατινικὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Ἀνατολῆς, κατέφυγεν εἰς τὴν ἀπέλπιδα ὑπόσχεσιν τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Δύσεως καὶ τὸν πάπαν. Μετέθη δὲ πρὸς τοῦτο εἰς Λυὼν ὅπου ὑπέγραψε τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν (1274), ἀλλ' αὕτη οὐδέποτε ἐφηρμόσθη, λόγῳ τῆς καθολικῆς ἀντιστάσεως τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐστάθη ὅμως τυχηρὸς καταστρέψας εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν ἀποσταλέντα ὑπὸ τῶν συμμαχησάντων πρὸς τοῦτο στρατὸν τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως καὶ τοῦ πάπα διὰ τὴν κατάληψιν τῆς «Ρωμανίας». Μάλιστα δὲ διὰ διπλωματικῶν αὐτοῦ ἐνεργειῶν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ τὴν ρῆξιν μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας, τῆς Ἀραγωνίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν περίφημον μεταξὺ των σφαγὴν ἐν Σικελίᾳ, ἡ ὁποία ἔλαβεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ Σικελικοῦ Ἑσπερινοῦ (1282) (βλέπε λ. Σικελινὸς Ἑσπερινός). Αἱ ἀπασχολήσεις ὅμως αὗται τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὸν ἠνάγκασαν νὰ παραμελήσῃ τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ ὅπου ἤδη ἤρχετο ὁ νέος κίνδυνος τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων, ἂν καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ οὗτοι ἦσαν ἀπασχολημένοι εἰς ἀγῶνας κατὰ τῶν Μογγόλων. Ὁ κίνδυνος τῶν Τούρκων ἀνεφάνη ἀπειλητικώτερος ἐπὶ τῆς μακρᾶς βασιλείας τοῦ διαδεχθέντος τὸν περιεκυκλοῦτο ὑπὸ μυρίων ὅσων κινδύνων. Ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ δύο αὐτοκράτορες καὶ δύο κυβερνήσεις πολεμοῦσαι ἀλλήλας. Τότε ἀκριβῶς ἐδόθη ἀφορμὴ εἰς τοὺς Τούρκους νὰ διαπεραιωθοῦν καὶ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Ε' τοῦ Παλαιολόγου ὑπῆρξε ταραχώδης καὶ προέκρινε τὸ ἐγγίζον τέλος τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἰωάννης ὁ Ε' δὶς ἐξώσθη ἐκ τοῦ θρόνου. Τὸ πρῶτον ἐξώσθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Ἀνδρονίκου, ὅστις ἔβασίλευσεν ἐπὶ τρία ἔτη ὡς Ἀνδρόνικος Δ' Παλαιολόγος (1376—1379), τὸ δεύτερον δὲ τὸ 1390 ὑπὸ τοῦ ἀνακηρυχθέντος ἐπίσης αὐτοκράτορος υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου, βασιλεύσαντος ἐπὶ τινας μόνον μῆνας. Τὸ 1391 ἀπέθανεν ὁ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος, τὸν θρόνον δὲ αὐτοῦ κατέλαβεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγος (1391—1425). Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου τὸ βυζαντινὸν κράτος διέτρεξε τὸν κίνδυνον νὰ καταλυθῇ. Οἱ Τοῦρκοι κατέχοντες ὁλόκληρον τὴν Θρᾴκην εἶχον καταστήσει ὁρμητήριον αὐτῶν τὴν πρὸ πολλοῦ καταληφθεῖσαν Ἀδριανούπολιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἔβήουν τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας, φραγκοκρατουμένας καὶ μή. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος δὲ θὰ εἶχε καταλυθῇ τὸ βυζαντινὸν κράτος ἂν δὲν ἐνεπλέκετο εἰς τὸν πρὸς τὸν Ταμερλάνον πόλεμον ὁ Βαγιαζὴτ ὁ ἐπιλεγόμενος Κεραυνός, ὁ ὁποῖος ἡττήθη εἰς τὴν μετ' ἐκείνου παρὰ τὴν Ἄγκυραν μάχην.

Ὁ Μανουὴλ διαβλέπων τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον διέτρεχε τὸ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν κράτος αὐτοῦ προσεπάθησε νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ἤκμαζε τὸ ἑλληνικὸν δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ (βλ.λ.). Τὴν ἰδίαν γραμμὴν ἠκολούθησε καὶ ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μανουὴλ υἱὸς αὐτοῦ Ἰωάννης Η' ὁ Παλαιολόγος (1425—1448), ὁ ὁποῖος ταυτοχρόνως δὲν ἠρκέσθη εἰς ἁπλοῦς ρωμαντικοὺς

ὑπολογισμοὺς, ἀλλ' ἐπεδίωξε νὰ λάβῃ τὴν βοήθειαν τῆς Δύσεως. Πρωτοβουλία αὐτοῦ ἐγένετο ἡ περιφημος πρὸς ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν σύνοδος τῆς Φερράρας—Φλωρεντίας (1438—1439), ἐπὶ τοῦ ἑνωτικοῦ συμφώνου τῆς ὁποίας τόσας ἐλπίδας ἐστήριξεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκείνος διὰ τὴν ἀνακοπὴν τῆς καταρρεύσεως τοῦ κράτους του. Ὁ Ἰωάννης ἔβλεπε διαψευδομένας τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανε (1448).

Τὸν Ἰωάννην διεδέχθη εἰς τὴν βασιλείαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' ὁ Παλαιολόγος (λεπτομερείας περὶ αὐτοῦ ὅλ. εἰς λέξιν Κωνσταντῖνος ΙΑ' ὁ Παλαιολόγος, Κωνσταντινούπολις, Μυστρᾶς). Εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἔλαχεν ὁ κλῆρος νὰ ὑπερασπισθῇ τὸ ψυχορραγοῦν Βυζαντινὸν Κράτος, θυσιάζων καὶ ὁ ἴδιος τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ Β' ὁ Κατακτητὴς, γενόμενος σουλτάνος τῶν Τούρκων τὸ 1451, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του Μουράτ, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ καταλύσῃ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος καταλαμβάνων τὴν βασιλεύουσαν. Ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἤρχισε νὰ παρασκευάζεται διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Μετὰ δύο ἔτη ἤρχισε τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφοῦ ἐπείσθη ὅτι ὁ τελευταῖος αὐτὸς αὐτοκράτωρ δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ παραδώσῃ ταύτην ἀδόξως. Ὁ στρατὸς τοῦ Μωάμεθ ἀπετελεῖτο ἀπὸ 250.000 ἄνδρας, ἰσχυρὸν πυροβολικὸν καὶ πολιορκητικὰς μηχανὰς, τὰς ὁποίας κατεσκεύαζον Εὐρωπαῖοι μηχανικοί. Αἱ δυνάμεις τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ὑπερέβαιον τὰς 7—10.000 ἀνδρῶν. Σφοδραὶ ἔφοδοι ἀρχίσασαι ἀπὸ τῆς 15ης Μαΐου 1453, προοιώνιζον τὸ ταχὺ τέρμα τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τοιοῦτον εὑρισκόμενος κίνδυνον, ἀπέρριπτε συμβιβαστικὰς προτάσεις τοῦ Μωάμεθ ὅπως παραδώσῃ τὴν πόλιν. Τέλος ἡ βασιλεύουσα ἔπεσε. Ἔπεσε δὲ μαχόμενος ὡς ὁ τελευταῖος στρατιώτης καὶ ὁ μεγάλος ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ, ὁ ἔνδοξος Κωνσταντῖνος ΙΑ' ὁ Παλαιολόγος (λεπτομερείας τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅλ. εἰς λέξιν Κωνσταντινούπολις).

Καὶ ὅπως λέγει ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους «ὁ βασιλεὺς ἔπεσεν, ὅπως καὶ ἡ πόλις· οὐχὶ κατὰ μέτωπον προσβληθὴ ἀλλὰ κατὰ νώτου βληθεὶς, ἔπεσεν ἐν ἡ ἐξ ἀρχῆς ἔλαβε τάξει καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ κατὰ γῆς κείμενος μεταξὺ μυρίων ἄλλων νεκρῶν, διότι, καίτοι φορῶν τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα ἐν οἷς ἦσαν κεντημένοι χρυσοῖ ἀετοί, δὲν παρετηρήθη τίς ἤτε ὑπὸ τῶν ἀθρώπων ἐκείνων, οἵτινες ἔσπευδον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως ἐπὶ ἁρπαγὴ καὶ λεία». Πράγματι ὅπως ἡ πόλις ἔπεσεν ἐκ τῶν νώτων διὰ τῆς ἀνοιγείσης προδοτικῶς μικρᾶς πύλης, οὕτω καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῆς ἔλαβεν ἀρχικῶς τραῦμα κατὰ πρόσωπον ὑπό τινος Τούρκου, ἐνῷ δὲ ἠτοιμάζετο ν' ἀντιποδώσῃ τὸ τραῦμα ἕτερος Τοῦρκος στρατιώτης ἐκ τῶν ὄπισθεν κατέφερε τὸ καίριον κατ' αὐτοῦ τραῦμα. Ι.Θ.Π.

Τὰ αἴτια τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου

Ἀφελὴς εἶναι ἡ κρίσις ἡ ἀποδίδουσα τὴν κατάρρευσιν τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ κόσμου τοῦ μετ' αὐτοῦ συνυφασμένου, εἰς μόνον τὰς ἐμπαθεῖς καὶ ἀγόνους θεολογικὰς ἔριδας, αἱ ὁποῖαι ἐδέσποζον καθ' ὅλους ἐκείνους τοὺς χρόνους. Βεβαίως αὗται ἐστένευσαν ἀπελπιστικὰ τὸν ὁρίζοντα, ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, καὶ τοὺς ἐτύφλωσαν μέχρι σημείου ὥστε νὰ μὴ βλέπουν ποῦ κεῖται ὁ πραγματικὸς κίνδυνος, βεβαίως δὲ συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐκνευρισμὸν καὶ τὴν ἐξάρθρωσιν ὁλοκλήρου τοῦ κοινωνικοῦ σώματος (1). Οὔτε ἑπομένως ἐνιαία καὶ ὁμόθυμος ἠμποροῦσε ν' ἀντιταχθῇ ἄμυνα, οὔτε καὶ ἐφόδια ἠθικῆς ἀντοχῆς εἶχε πλέον ὁ λαὸς διὰ νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς ἐξωθεν ἐπεχομένης βαρείας καὶ ἀκαθέκτου πιέσεως. Τὰ βαθύτερα ὅμως αἴτια τῆς πτώσεως εἶναι πολὺ συνθετώτερα, πρέπει δὲ νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς ὁλόκληρον τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν σύνθεσιν τοῦ κόσμου ἐκείνου, ὅστις βραδέως ἀλλ' ἀκατασχέτως ἐφέρετο πρὸς τὴν ἀποσύνθεσιν.

Ἀλλὰ μονόπλευρος νομίζω εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ἐξήγησις, ἡ ὁποία ἀποδίδει ἀποκλειστικῶς εἰς οἰκονομικὰ αἴτια τὸν ἐξαφανισμὸν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ λοιποῦ ἀνατολικοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἐπὶ μακρὰς ἑκατονταετηρίδας εἶχε γεμίσει ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία αὐτὴ ὅλον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον μὲ τὴν μεγαλοπρεπῆ καὶ περιπετειώδη ζωήν της. Ἡ ἐκπολιτιστική της ἐπιβολὴ ὑπῆρξε τεραστία καὶ ἡ ἔλξις ἣν ἤσκει ἡ λάμψις της, ἀπαράμιλλος. Οὐδεὶς λαός, πολιτισμένος ἢ βάρβαρος, ἐξημερωμένος ἢ ἄγριος, εὐρεθεὶς ἐντὸς τῆς ἀκτῖνος τῆς βυζαντινῆς ἐπιρροῆς, ἔμεινεν ἄθικτος ἀπὸ τὴν γοητείαν ἣν ἤσκει ἡ αὐτοκρατορία ἐκείνη (2). Ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς ἀπέκρουε νικηφόρως ἐχθροὺς ἀσπόνδους, φθονοῦντας τὰ πλούσια καὶ ἐπαγωγά της ἐδάφη, ἐχθροὺς ἀπὸ Δυσμῶν ὁρμωμένους, ἀπὸ Βορρᾶ καὶ ἐξ Ἀνατολῶν, ἐχθροὺς ἐπιτιθεμένους ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ὅταν ἡ ἀντίστασις ἐκάμφθη, διότι δὲν ὑπῆρχε πλέον ἱκμὰς ζωῆς εἰς τὸ ἐξηντλημένον σῶμα, ἐπὶ τῶν θεμελίων της, ἐκταθὲν ἐφ' ὅλων τῶν ἐδαφῶν ἐφ' ὧν ἄλλοτε ἦρχεν ἀγέρωχος ἡ αὐτοκρατορία, ἱδρύθη νέον πολιτικὸν καθεστὼς, ἀσιατικῆς πλέον μορφῆς, διάφορον ἐντελῶς καὶ κατὰ τὴν θρησκείαν καὶ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐν γένει περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ προορισμοῦ του ἀντίληψιν. Οἰκονομικῶς ὅμως τὸ νέον αὐτὸ καθεστὼς ἦτο ὅμοιον μὲ τὸ καταλυθέν. Οὔτε οἱ θεσμοὶ μετεβλήθησαν, οὔτε αἱ μέθοδοι ἤλλαξαν. Τὸ νέον καθεστὼς ὅμως διέφερεν ἀπὸ τὸ καταλυθὲν τοιαῦτον ὅσον διαφέρει ὀργανισμὸς νέος, γεμᾶτος σφρίγος, τόλμην, ἐλπίδα καὶ φιλοδοξίαν, ἀπὸ ὀργανισμὸν γηράσαντα, ἐξηντλημένον, ἄτολμον, ἀποβλέποντα μὲ δέος εἰς συντήρησιν μόνον ἀθλίως πλέον συρομένης ζωῆς.

Ὁ οἰκονομικὸς παράγων. Παρ' ὅλην τὴν βαρύτητα ἣν ἀσκοῦν ἐπὶ τῆς τύχης τῶν κοινωνιῶν τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα, ἐν πολλοῖς καθορίζοντα τὴν πορείαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἐν τούτοις ἀσφαλῶς ἡ ἀναγνώρισις ἀπολύτου εἰς αὐτὰ ἐπιδράσεως ἀποτελεῖ σφάλμα. Μόνη ἡ προϊοῦσα οἰκονομικὴ ἐξάντλησις τοῦ Βυζαντίου, ὁσονδήποτε συντριπτικὴ καὶ ἂν ὑπῆρξε, μόνη ἡ ἀντιοικονομικὴ συγκέντρωσις τῆς ἰδιοκτησίας ἐν τῇ ὑπαίθρῳ, τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τὸ ὁποῖον ἐμάστιζε τοὺς πληθυσμούς, μόνον αἱ αἰτίαι αὗται δὲν ἐξηγοῦν τὴν κατάλυσιν ἑνὸς ὁλοκλήρου κόσμου, τὸν ὁποῖον ὑπεβάσταζε μία μακρὰ παράδοσις δόξης καὶ δυνάμεως. Ἡ διάδοχος πολιτεία ἄλλως τε —ἡ τουρκική— διεῖπετο ἀπὸ τὰς αὐτάς, ἂν μὴ καὶ μᾶλλον καθυστερημένας μεθόδους οἰκονομίας. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὅπου τὴν ὤθησαν αἱ πιέσεις ἀπὸ Βορρᾶ κατερχομένων λαῶν, εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν της εὐρυτάτας ποτὲ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἱκανὰς νὰ διαθρέψουν καὶ ἱκανοποιήσουν τὰς οἰκονομικὰς φιλοδοξίας λαοῦ πολυπληθεστέρου τοῦ τουρκικοῦ, Ὁ πλοῦτος των ὅμως ἔμεινεν ἀνεκμετάλλευτος. Οὔτε ἐσκέφθη ποτὲ ὁ κατακτητὴς ν' ἀνακαινίσῃ τι, οὔτε κἂν ἐφαντάσθη ὅτι ὑπῆρχε συμφέρον τι νὰ ὠθήσῃ πρὸς τελειοτέρας παραγωγικὰς μεθόδους, οὔτε ἠνέχθη κἂν τὴν αὐτόματον ἀνάπτυξιν οἰκονομικῶς πλέον προηγμένων ὀργανισμῶν. Ἀπ' ἐναντίας, ὡς ἐκ τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ, ἥτις ἦτο νομαδική, στενὰ προσκειμένη εἰς τὴν παράδοσιν, ἠρνεῖτο οὗτος τὴν ἀνάγκην τῆς προόδου καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἁπλῆς τεχνικῆς προόδου.

Ὁ δημιουργικὸς παράγων ὅστις ἐγκαθίδρυσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν, δὲν ὑπῆρξε βεβαίως «ἡ ἐξειλιγμένη παραγωγικὴ δύναμις» τοῦ κατακτητοῦ, οὔτε ἡ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ἐπισυμβᾶσα κοσμοϊστορικὴ ἀνατροπὴ τοῦ ἐν Ἀνατολῇ κρατοῦντος πολιτικοῦ καθεστῶτος· εἶναι τυχὸν τὸ ἀναγκαῖον καταστάλαγμα νέων οἰκονομικῶν συνθηκῶν, αἵτινες μετέβαλον τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς εἰς τὰς χώρας ἐκείνας.

Τὸ ζήτημα εἶναι πολυπλοκώτερον παρ' ὅ,τι θέλει νὰ τὸ παρουσιάσῃ ἐξήγησις, ἐξαστῶσα τὴν διαδοχὴν τῶν ἱστορικῶν φαινομένων ἀπὸ μόνην τὴν ἐπίδρασιν τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος, ὃν ζητεῖ νὰ παρουσιάσῃ ὡς τὴν πρωτεύουσαν ἀφετηρίαν ὁλοκλήρου τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Αὕτη —der historische Process— διέπεται, λέγει ἡ θεωρία αὕτη, ὑπὸ τῆς ἀναγκαστικότητος τῶν φυσικῶν νόμων, καθ' ὧν οὐδὲν ἰσχύει. Οἱ νόμοι οἵτινες καθορίζουν τὰς τύχας τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν —λέγουν— εἶναι ἐξ ἴσου ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ὅπως καὶ ὁ νόμος τῆς βαρύτητος κ. τ. λ. καὶ οἱ λοιποὶ φυσικοὶ νόμοι. Περιάγει ὅμως ἐξήγησις τοιαύτη τὸν ἄνθρωπον εἰς τελείαν παθητικότητα ἔναντι τῶν πραγματικῶν δεδομένων. Ἀρνεῖται εἰς αὐτὸν κάθε δυνατότητα συνειδητῆς ἀντιδράσεως ἐναντίον καταστάσεων δυσμενῶν, ὀφειλομένων εἰς τὴν κακὴν τύχην ἢ καὶ αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην κακίαν. Ὅσοι κλίνουν πρὸς τὴν ἄκραν αὐτὴν ἀντίληψιν λησμονοῦν ὅτι αἱ κοινωνίαι τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐμφανίζουν μόνον ὄψιν ἁπλοῦ ἀντικειμένου, κινουμένου μηχανικῶς ὑπὸ τὴν πίεσιν κοινωνικῶν νόμων, χαρακτηριζομένων ὡς ἀδυσωπήτων. Ἀποτελοῦν αὗται καὶ ὀργανισμοὺς μὴ στερουμένους αὐτενεργείας, ὀργανισμοὺς παλαίοντας, ὑποκύπτοντας, ἀντιδρῶντας καὶ ἀνεγειρομένους ὅμως ὑπὸ τὴν ὤθησιν ἰσχυρῶν ψυχικῶν δονήσεων. Γενναῖα ἢ ἄτολμα, ἐγωπαθῆ καὶ μισάλληλα ἢ ὑψηλόφρονα καὶ ὁρμητικὰ συναισθήματα ἀσκοῦν διάφορον ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς τύχης τῶν λαῶν. Ὑπάρχει ὅλη, συνεχὴς πάλη μεταξὺ τῶν ἑκάστοτε ἀντιθέτων ροπῶν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Μεταξὺ τῆς βαθείας ἢ τῆς ρηχῆς ἐντυπώσεως τὴν ὁποίαν ἀφίνουν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων τὰ μεγάλα πραγματικὰ δεδομένα (les contingences de fait). Συνεχὴς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῆς τάσεως πρὸς ἐνέργειαν, ἢ τῆς ροπῆς πρὸς ἀδράνειαν ἢν προκαλοῦν ταῦτα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἰδιοσυγκρασίας, ἀναλόγως τῆς ἀξιότητος ἢ ἀναξιότητος τῶν καθ' ὡρισμένην τινὰ περίοδον δρώντων ἀνθρώπων. Αἰώνιον δρᾶμα τὸ ὁποῖον ποτὲ δὲν σταματᾷ, ἀλλὰ συνεχῶς ἐπαναφέρει εἰς τὴν σκηνὴν τῆς ἱστορίας τὰ αὐτὰ ἢ παρεμφερῆ προβλήματα, ἀπὸ τῆς καλῆς ἢ κακῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται, ἐν ὄχι κοινῷ μέτρῳ, ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη ἔκβασις τῶν τυχῶν τῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας.

Παρακμὴ καὶ ἀποθάρρυνσις. Ἡ γενικὴ ἀθλιότης τῆς ἐσχάτης βυζαντινῆς περιόδου εἶναι καταστάλο-

(1) Κορδάτου: «Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας» σελ. 5. Ὀρθῶς ὁ Κορδᾶτος λέγει ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ διενέξεις, περὶ τῶν ὁποίων ἐσπαράσσοντο τότε οἱ ἄνθρωποι, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀξιοθρηνήτου καταστάσεως καὶ ὄχι αἰτία αὐτῆς.

(2) Gelzer: «Byz. Kultur», σελ. 13.

γμα μακρᾶς καὶ ἀδυνηρᾶς, ὑλικῆς ἀλλὰ καὶ ἠθικῆς πρὸ πάντων καταπτώσεως καὶ οἰκτρᾶς γεροντικῆς παρακμῆς. Δημοσία καὶ ἰδιωτικὴ οἰκονομία, πολιτικὴ διοίκησις, στρατός, ἐκκλησία καὶ πρὸ πάντων ἦθος, εἶχον περιέλθει εἰς πλήρη ἐξάντλησιν, καταπέσει δὲ εἰς γενικὴν ἐξουδένωσιν. Ἡ αὐτοκρατορία, ἀμέσως ἀπὸ τῆς νέας αὐτῆς ἐγκαθιδρύσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς λατινικῆς ἐξουσίας τὸ 1261, περιῆλθεν εἰς ἀμυντικὴν θέσιν. Ἡ παρατηρηθεῖσα ἔντονος προσπάθεια στρατιωτικῆς παρασκευῆς ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ ὀργανωθείσης Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐγκατελείφθη ἀμέσως καὶ ἐλησμονήθη ἡ ἀνάγκη της, μόλις ὡς τῇ βοηθείᾳ τῶν Γενουησίων, ἀσπόνδων τῆς καρπουμένης τὴν κατάλυσιν τοῦ Βυζαντίου Βενετίας ἐχθρῶν, ἐπετεύχθη ἡ ἐκδίωξις τῶν Λατίνων ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως(1). Διὰ αὐτὸ συνεχῶς ἔκτοτε ἐστένευον τὰ ὅρια, περιωρίζετο ἡ δύναμις τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐχάνοντο αἱ εὔφοροι ἐπαρχίαι, ἰδίᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἵτινες ὑπῆρξαν αἱ κύριαι πηγαὶ τῆς ἄλλοτε ἀφθονίας, μὲ πλουσίαν εἰς φυσικὰ προϊόντα ἐνδοχώραν, μὲ τὸν πυκνὸν καὶ ἐργατικὸν πληθυσμόν, μὲ ἀνεξάντλητον δύναμιν ἀκόπου παραγωγῆς καὶ εὐρείας καταναλώσεως λόγῳ τῆς σπανίας εὐφορίας τῶν χωρῶν ἐκείνων. Τὰ εὐκολώτερον εἰσπραττόμενα καὶ ἀφθονώτερον εἰσρέοντα δημόσια ἔσοδα ἐκεῖθεν ἐπήγαζον. Ὅταν δὲ ἐχάθησαν αἱ ἐπαρχίαι αὗαι, τίποτε δὲν ἀντικατέστησε πλέον τὴν ἄλλοτε δημοσίαν καὶ ἰδιωτικὴν ἄνεσιν, διότι αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ἦσαν σχετικῆς μόνον ἀποδοτικότητος καὶ ἀνεπαρκεῖς διὰ νὰ συντηρήσουν πυκνὸν πληθυσμόν(1).

Τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν διέκρινε κατὰ τὰ ἔτη τῆς εὐκλείας, ἀλλὰ κατὰ παράδοσιν καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη μετὰ τὴν παρακμήν, ἀκρίβεια ἀπόλυτος εἰς τὴν νομισματικὴν της τάξιν. Τὸ χρυσοῦν της νόμισμα εἶχε παραμείνει ἄθικτον μέχρις ἐσχάτων παρὰ τὰ πολιτικὰ ἀτυχήματα. Ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος ὅμως ἀρχίζει ἡ ἐκμετάλλευσις καὶ χειροτέρευσις τοῦ νομίσματος πρὸς πραγματοποίησιν ταμειακῶν εὐχερειῶν. Ἐκπίπτει ὅθεν τὸ διεθνὲς κῦρος τοῦ χρυσοῦ βυζαντινοῦ νομίσματος καὶ τὴν κυρίαρχον θέσιν του εἰς τὴν Μεσόγειον καταλαμβάνει ἔκτοτε τὸ «φιορίνο ντ' ὄρο» τῆς Φλωρεντίας καὶ τὸ «ντουκάτ» τῆς Βενετίας (2). Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι μαζὶ μὲ τὴν ἠθικὴν ἔκπτωσιν ἡ μαστίζουσα τὴν χώραν οἰκονομικὴ κρίσις ἀπέβη τραγικωτέρα (3).

Ἐν μέσῳ τῆς θυέλλης ἥτις πανταχόθεν ἔπληττε τὴν αὐτοκρατορίαν, μόνον περὶ τῆς καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐξοικονομήσεως τῶν ταμιακῶν ἀναγκῶν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ σκέψις (4). Ἡ κατάληψις πλείστων παραλίων πόλεων ὑπὸ τῶν Βενετῶν καὶ Γενουησίων, ἡ ἐγκατάστασις αὐτῶν εἰς πολλὰς νήσους, ἡ ἐκβιασθεῖσα ἀναγνώρισις εἰς αὐτοὺς προνομίων φορολογικῶν καὶ ἄλλων—καθεστῶτος δηλαδὴ διομολογήσεων, εὐρυτάτης ἐκτάσεως—ἐστέρησεν ὁριστικῶς τὸ κράτος ἀφθονωτάτων ἐμμέσων φόρων, τελωνειακῶν δηλαδή, λιμενικῶν καὶ ἄλλων εἰσπράξεων, προερχομένων ἀπὸ τὰς εἰσαγωγὰς καὶ ἐξαγωγάς, ἀπὸ τὴν ἐμπορικήν, μεταφορικὴν καὶ ναυτιλιακὴν κίνησιν, τὴν διεξαγομένην ἐντὸς τῶν ἰδίων ἐδαφῶν καὶ τῶν θαλασσῶν αἵτινες περιέβρεχον τὴν αὐτοκρατορίαν (5).

Ἡ φεουδαρχία ἐξ ἄλλου, ἀποδαίνουσα σὺν τῷ χρόνῳ τὸ δεσπόζον σύστημα, ἐπέφερε τὴν πλήρη σχεδὸν ἐξαφάνισιν τῆς ἐλευθέρας ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας. Οὐσιαστικῶς δηλαδὴ μεγίστη ἔκτασις γῆς, ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς ὁποίας κατ' ἐκείνους μάλιστα τοὺς οἰκονομικοὺς πρωτογόνους χρόνους ἀπετέλει τὴν σπουδαιοτέραν πηγὴν πλούτου, εὑρίσκετο κατ' οὐσίαν «ἔξτρα κομμέρσιουμ» εἰς χεῖρας ὀλίγων ἰσχυρῶν. Δὲν εἶχον ὅμως οὗτοι οὔτε τὰ μέσα νὰ καταστήσουν τὰ ἀπέραντα αὐτὰ ἐδάφη παραγωγικά, οὔτε τὴν δύναμιν νὰ ἀναστείλουν τὴν προϊοῦσαν ἀραίωσιν τῆς ὑπαίθρου, διότι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν οἰκονομικῶν ἐφοδίων ἐδίαζε τοὺς χωρικοὺς πληθυσμοὺς νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν ἰδιοκτησίαν των καὶ ν' ἀφίνουν ἀκαλλιεργήτους εὐρυτάτας ἐκτάσεις. Ἐσημειοῦτο ὅθεν καὶ ἐντεῦθεν βαθεῖα πτῶσις καὶ τῶν κατ' ἰδίαν εἰσοδημάτων καὶ τῶν δημοσίων προσόδων (6).

Ἡ ἀθλία αὐτὴ καὶ πενιχρὰ ἰδιωτικὴ καὶ δημοσία οἰκονομία συνετέλει ὄχι ἐν μικρῷ βαθμῷ εἰς τὴν ἀσθένειαν καὶ τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ κράτους (7). Δὲν εἶχεν αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ ὅτε, κατὰ τὴν ἐσχάτην περίοδον, ἐπεγείρησε τὰς περιφήμους ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Δύσιν ἐπισκέψεις του οὐδὲ κἂν ἐπαρκῆ μέσα διὰ τὰς δαπάνας τῆς ἀποδημίας καὶ τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἐκ Βενετίας ἐπιστροφῆς, ἠναγκάσθη δὲ νὰ ἐνεχυριάσῃ εἰς τοὺς Ἑβραίους τοκογλύφους τῆς Βενετίας τὰ τιμαλφῆ τοῦ στέμματος ὅπως διὰ τοῦ δανείου πορισθῇ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐπιστροφὴν χρηματικὰ ἐφόδια (8).

(1) Heisenberg : «St. und Ges. des byz. R.», σελ. 411.
(2) Pirenne : «Hist. du M. Age», VIII, σελὶς 103. Brooks Adams: «La loi de la Civilisation et de la Décad.», σελ. 118, 122.
(3) Stein, σελ. 13 καὶ ἐπ.
(4) Ἀνδρεάδου: «Ἱστορ. τῆς Ἑλλην. Δημοσ.», II, σ.353.
(5) Κορδάτου : «Τὰ τελ. χρ.», σελ. 8, καὶ Γρηγορᾶς
(6) Stein : «Spätbyz. Verfassung und Wirtschaftsgeschichte», σελ. 8 καὶ ἐπ.
(7) Stein : αὐτ. σελ. 10.
(8) Vasilief : «H'stoire de l'Empire byz.», II, σελὶς 370. Ὅτε τὸ 1437 ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος μετέβη εἰς Ἰταλίαν διὰ νὰ διαπραγματευθῇ τὰ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς διαπρεπεστέρους τῶν τότε ἱεραρχῶν, δὲν εἶχε τὰ ἀπαραίτητα χρηματικὰ ἐφόδια καὶ τὰ ἄλλα μέσα διὰ τὴν ἀναχώρησιν καὶ τὴν ἐν Φερράρᾳ πρῶτον καὶ εἶτα ἐν Φλωρεντίᾳ συντήρησιν. Ἐδέχθη δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Πάπα καταβολὴν τῶν δαπανῶν (Δούκα. αὐτ., 212): «...Ὑπέσχετο τὴν πᾶσαν καθ' ὁδὸν δαπάνην αὐτός (ὁ πάπας) δοῦναι, καὶ προσόδους ἐν Ἰταλίᾳ τοῖς τοῦ παλατίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἄρχουσι καὶ αὐτῷ βασιλεῖ καὶ πατριάρχῃ... Καὶ τριήρεις πέμψας ὁ πάπας ἐξ Ἰταλίας καὶ τὰ πρὸς δαπάνην νομίσματα, εἰσήεσαν πλέοντες εἰς Βενετίαν...». Καὶ περαιτέρω, σελ. 215 : «Ἀπάραντες δὲ ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ σύνοδος ἤλθοσαν ἐν Βενετίᾳ διὰ ξηρᾶς, οὐν ἀναλώμασι καὶ δαπάναις τοῦ πάπα, ἀπὸ δὲ Βενετίας ἐν Βοιωτίᾳ σὺν τριήρεσι τῶν βενετικῶν δι' ὁρισμοῦ τοῦ πάπα...».

Τὸ αἴσθημα τῆς αὐστηρᾶς πειθαρχίας τὸ ὁποῖον ἐχαρακτήριζεν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε συντελεστὴς πρωτεύων διὰ τὴν ἀογάνωσιν σταθερᾶς καὶ ἐξυπηρετικῆς τῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους καὶ τῆς εὐημερίας τῶν πληθυσμῶν διοικήσεως. Ἡ διοίκησις ὅμως αὕτη, ἀπὸ φύσεως μεγαλοπρεπὴς καὶ πολυδάπανος, ἔχασε τὰς ὑλικὰς προϋποθέσεις ὅταν τὴν οἰκονομικὴν ἄνεσιν διεξέχθη ἡ γενικὴ πενία καὶ τὴν ἀφθονίαν ἡ στενότης. Μοιραίως αἱ παραδόσεις τάξεως, αἱ ὁποῖαι εἶχον λαμπρύνει εἰς τὰ εὐτυχῆ ἔτη τὴν διοίκησιν τῆς αὐτοκρατορίας, εἶχον σβήσει πλέον ἐντελῶς (1).

Γνώρισμα δὲ τῶν χρόνων αὐτῶν εἶναι ἡ πλήρης ἐξάρθρωσις ὅλων τῶν ὀργάνων τῆς πολιτείας, κεντρικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν. Ἡ κυβερνητικὴ ἐξουσία, ἀσθενὴς καὶ ἄδουλος, οὐδὲν συγκρατεῖ, οὐδὲν προβλέπει, εἰς οὐδένα ἐπιβάλλεται (2).

Διοίκησις καὶ δικαιοσύνη, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ μακρὸν διετήρησαν, παρὰ τὴν ἔκλυσιν τοῦ περιβάλλοντος, τὴν αὐστηρότητα καὶ τὸ ἀδέκαστον τῶν παλαιῶν χρόνων, ἐξεφυλίσθησαν καὶ διεφθάρησαν. Οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, μὴ ἀστηριζόμενοι πλέον εἰς κανονικὰς ἀπολαύας, ἐλυμαίνοντο κυριολεκτικῶς τοὺς πληθυσμούς. Τὰ διάφορα ἀξιώματα ἀπέβησαν ὠνητὰ διὰ νὰ ἀσφαλίζουν αὐτά, εἰς βάρος τῶν πληθυσμῶν, ἔσοδα εἰς τὸ Κράτος. Ἡ δικαιοσύνη, διαφθαρεῖσα ἐντελῶς, ἐπλούτιζε τοὺς ἀσκοῦντας αὐτήν (3).

Διὰ τὴν Βυζαντινὴν ὅμως Αὐτοκρατορίαν ἡ ὕπαρξις αὐστηρᾶς καὶ κανονικὰ λειτουργούσης διοικήσεως ἦτο ἀπαραίτητος παράγων συντηρήσεως. Διότι ἡ αὐτοκρατορία αὕτη, μὴ ἐθνολογικῶς ἑνιαία, οὐδέποτε κατώρθωσεν — ὅπως ἐπέτυχον τοῦτο μετὰ μακρὰν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζύμωσιν τὰ μεγάλα ἔθνη τῆς Δύσεως, Γαλλία, Γερμανία, Ἰταλία, ἕνεκα τῆς φυλετικῆς κοινότητος τῶν ἐντὸς τῶν ὁρίων των οἰκούντων λαῶν —νὰ συγχωνεύσῃ καὶ τήξῃ, διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς διοικήσεως εἰς σύνολον ὁμοιογενὲς τοὺς ποικίλους λαοὺς οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἡ ἀφβουργικὴ μοναρχία τῶν νεωτέρων χρόνων ἠμπορεῖ νὰ δώσῃ παράλληλον τινὰ εἰκόνα (4). Τὸ Βυζάντιον δὲν εἶχε τίποτε τὸ ὀργανικόν, συνεκρατεῖτο δὲ τὸ παρδαλὸν πλῆθος τῶν λαῶν μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ διοικητικὴν δεξιοτεχνίαν, τὴν ὁποίαν ἀριστοτεχνικῶς ἐχειρίζοντο οἱ κυβερνῶντες ἐκεῖνο (5). Πολιτειακὰ ὄργανα πειθαρχοῦντα, μορφωμένα εἰδικῶς, καλὰ πληρωμένα, προερχόμενα ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν συγκλητικῶν, δηλαδὴ κοινωνικῶς ἀνώτερα, ἐργαζόμενα ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὰς διαταγὰς κεντρικῆς ἐξουσίας αὐστηρᾶς, ἦσαν ἐγγύησις τάξεως καὶ συνοχῆς τοῦ κράτους καὶ ἀσφαλοῦς ἐπιβολῆς τῆς θελήσεώς του. Αὐτὰ ὅμως ἦσαν δυνατὰ ὅταν ὑπῆρχεν οἰκονομικὴ εὐρωστία καὶ στερεὰ πλαισιωμένος ὀργανισμὸς διοικήσεως. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ὅλα αὐτὰ ἐξέλιπον. Οὐδεὶς δὲ αὐτοκράτωρ εἶχε τὸ σθένος ἢ τὴν ἔμπνευσιν ἢ ἴσως τὴν δυνατότητα κατὰ τὴν ἐσχάτην περίοδον νὰ ἀνασυντάξῃ τὰς καταρρεούσας δυνάμεις. Πολιτεία ὅμως μὴ συγκρατουμένη ἀπὸ

(1) Herzberg. II, σελ., 408.
(2) Vasilief, αὐτ. σελ. 378.
(3) Δανιηλίδου, σελ. 45. — Stein : «Spätbyzantinische Verfassungs und Wirtschaftsgeschichte» ἐν «Mitteil. zur Osm. Geschichte Bud.», II, σελ. 41. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος (αὐτ., σελ. 4 καὶ ἐπ.) χαρακτηρίζει τὴν ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ἀρξαμένην κατάπτωσιν, αὐτὸ τοῦτο ὡς προϊοῦσαν σήψιν τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ σώματος ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τῶν διαφόρων ἀποσυνθετικῶν στοιχείων.
(4) Δανιηλίδου, σελ. 29.
(5) «La buresucratie «avamment organisée a assuré en realité le ferme gouvernement et la cohésion disciplinée de la Monarchie». Diehl : «Hist. du M.A.», III, ἴδε ὁλόκληρον τὸ κεφάλαιον: «L'administr. de l'Empire», σελὶς 495 καὶ ἐπ. 504.

ἐνιαίαν συνείδησιν τοῦ λαοῦ, χωρὶς ἠθικὴν συνοχὴν, στερηθεῖσα καὶ τῆς συντηρητικῆς ἐπιδράσεως τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ σταθερὰ ὀργάνωσις, δὲν ἠμποροῦσε νὰ ἐπιζήσῃ τῶν τραγικῶν δοκιμασιῶν αἱ ὁποῖαι τὴν ἠπείλουν.

Ἀρεταὶ τάξεως ἀλλὰ καὶ φρονήματος αὐστηροῦ καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν, ἥτις ἤξευρε νὰ ἐπιβάλλῃ ἀμείλικτον πειθαρχίαν, εἶχον ἐμπεδώσει τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην καὶ συμπαγῆ στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν, ἥτις διακλαδουμένη καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν, ἀπετέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας τὴν δικαίαν τῆς αὐτοκρατορίας ὑπερηφάνειαν (1). Μὲ στερεὸν πλαίσιον ἀμύνης καὶ ὀξὺ ὄργανον ἐπιθέσεως, ἀντεμετώπιζεν αὕτη μὲ πᾶσαν δυνατὴν ἠρεμίαν τοὺς συνεχῶς ἀπειλοῦντας κινδύνους. Ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, τὸ ἀχανὲς κράτος εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του στρατὸν μόνιμον, ἀδιακόπως ἀσκούμενον, σῶμα ἀξιωματικῶν ἐκπαιδευομένων εἰς εἰδικὰς σχολὰς(2), ναυτικὸν ἄριστον καὶ πολυάριθμον, πάντοτε ἕτοιμον νὰ κρατῇ μακρὰν τῆς βασιλευούσης τοὺς ἐπιτιθεμένους ἀπὸ Ἀνατολῶν, ἀπὸ Βορρᾶ ἢ Νότου ἐχθρούς. Εἶχε πολεμικὴν ἐπιστήμην καὶ τέχνην ἀπαράμιλλον, ἀρχηγοὺς δὲ γνωρίζοντας νὰ ἡγοῦνται τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ νικοῦν. Μὲ τὴν ὠργανωμένην αὐτὴν δύναμιν ἀντέστη ἄλλοτε καὶ ἀπέκρουσε ὁριστικῶς τὴν πρώτην μωαμεθανικὴν ἀραβικὴν ἐπιδρομήν, ἥτις ἠπείλησε νὰ καταλύσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν, ἐκεῖθεν δὲ θὰ ἠπείλει καὶ τὸν δυτικὸν ἀκόμη κόσμον. Ἡ αὐτὴ ὠργανωμένη εἰς ἐπίθεσιν στρατιωτικὴ δύναμις ὑπῆρξε πολύτιμον ὄργανον εἰς χεῖρας τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Χάρις εἰς αὐτὴν ἠδυνήθη αὕτη ν' ἀποκρούσῃ ἀρχικῶς, νὰ μεταφέρῃ εἶτα μακρὰν τῶν ὁρίων τὸν κατὰ τῶν ἀπὸ Βορρᾶ ἐπερχομένων σλαυοβουλγαρικῶν φυλῶν πόλεμον (3).

Ἡ σημασία τῆς κυριαρχίας τῶν θαλασσῶν. Τὸ Βυζάντιον ὅμως ἀνέκαθεν ὑπῆρξε —καὶ δὲν πρέπει νὰ παροραθῇ τὸ σημεῖον αὐτὸ— μεγάλη θαλασσία δύναμις. Ἡ μεγάλη ναυτικὴ δύναμις τοῦ Μεσαίωνος. Ἡ θάλασσα εἶχε δι' αὐτὸ σταθερὰν πάντοτε καὶ ὄχι παροδικὴν μόνον ἀξίαν. Ἡ θέσις τοῦ Βυζαντίου ὡς δυνάμεως παγκοσμίου ἐπιτηρεῖ τὴν κατὰ θάλασσαν ἰσχύος. Ἅμα ὡς ἐξηφανίσθη αὕτη, ἡ πολιτικὴν καθώριζεν ἡ γεωγραφικὴ της θέσις, καθ' ὅμοιον ἀκριβῶς τρόπον ὅπως αὕτη καθώριζε καὶ τὴν πολιτικὴν τῶν ἐπιβολῆς τῆς κατὰ θάλασσαν ἰσχύος. Ἅμα ὡς ἐξηφανίσθη αὕτη, εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου ἐκτεινομένων ἄλλοτε ἑλληνιστικῶν βασιλείων (4), ἔμμεσος διάδοχος τῶν ὁποίων ἦτο, καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης, ἧς ἦτο κληρονόμος. Εἶχον οἱ κυβερνῶντες τὸ ἀκμάζον Βυζάντιον σαφῆ συνείδησιν τῆς σημασίας τῆς Μεσογείου ὡς συνεκτικοῦ δεσμοῦ κράτους ἐκτεινομένου μέχρις Ἀφρικῆς καὶ Σικελίας καὶ δυτικώτερον ἀκόμη. Καὶ ἀντίληψιν τῆς ἀξίας τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ φυσικὸς αὐτὸς δρόμος διασταυρώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ μὲ τὸν δυτικὸν κόσμον. Ἀξίωμα θεμελιῶδες τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς ὑπῆρξεν, ἐφ' ὅσον ἠκμαζε τὸ Βυζάντιον μέχρι καὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἄρχει τῆς θαλάσσης μέχρι τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν: «διὰ τὸ τὸν αὐτοκράτορα ἄρχειν μέχρι τῶν Ἡρακλέους στηλῶν καὶ πάσης ὁμοῦ τῆς ὅδε θαλάσσης» (5). Ἡ κυριαρχία της ἐπὶ τῆς Μεσογείου ἦτο ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος ἀμύνης κατὰ τῶν πολλαπλῶν ἐπιδρομέων καὶ τὸ μᾶλλον ἀποτελεσματικὸν μέσον οἰκονομικῆς ἀκτινοβολίας. Ἀπὸ τὰς σκέψεις αὐτὰς ἀγόμενοι οἱ κυβερνῶντες ἠκολούθουν σταθερὰν πάντοτε ναυτικὴν πολιτικὴν, ἐξοπλίζοντες τὸ ναυτικὸν οὕτως, ὥστε νὰ διατηρῇ χάρις εἰς αὐτὸ τὸ Βυζάντιον παγίως δεσπόζουσαν θαλασσίαν θέσιν. Ἡ ἀνενόχλητος ἐπικοινωνία μὲ ὅ,τι τότε ἐθεωρεῖτο ἀνοικτὴ θάλασσα ἦτο δι' αὐτὴν ζωτικὴ ἀνάγκη. Θαλασσοκράτειρα καὶ ἀναγνωριζομένη ὡς τοιαύτη, ἦσκει ἄγρυπνον τὴν ἀστυνομίαν τῶν θαλασσῶν, ἔχουσα πάντοτε εἰς καίρια σημεῖα —λέγει ἡ Ἄννα Κομνηνή— «φυλακῆς χάριν παραπλεούσας ρωμαϊκὰς τριήρεις» (6). Ἠσφάλιζεν οὕτως ἀκίνδυνον τὴν ἀνὰ τὰς εὐρείας θαλάσσας αἱ ὁποῖαι τὴν περιέβρεχον καὶ πέραν τούτων ἐμπορίαν, ποριζομένη ἐντεῦθεν τεραστίας ὠφελείας (7).

Αἱ ἐξ Ἀνατολῶν ὁρμώμεναι ἀρτηρίαι τοῦ τότε διεθνοῦς ἐμπορίου, δι' ὧν μετωχετεύοντο πρὸς τὴν Δύσιν τὰ πολύτιμα τῆς Ἀσίας προϊόντα, τὰ καραβάνια τὰ ὁποῖα μετέφερον ταῦτα ἀπὸ τὴν Ἀραβίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὰς Ἰνδίας καὶ αὐτὴν τὴν Κίναν κατέληγον εἰς μεσογειακοὺς βυζαντινοὺς λιμένας. Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ μᾶλλον πυκνοκατοικημένη καὶ πλουσία πόλις, ἦτο τὸ κέντρον τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως, ἡ κυριωτέρα ἀγορὰ τῆς Μεσογείου. Μὲ τὴν προηγμένην τεχνικὴν των μόρφωσιν, μὲ τὰς ὠργανωμένας κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν μεταφοράς, μὲ τὴν φροντίδα αἱ συγκοινωνιακαὶ ἀρτηρίαι νὰ διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν, μὲ τὴν τελειοτέραν νομοθεσίαν, ἐκυριάρχουν τοῦ ἐμπορίου. Ἀκολουθήσαντες συνεχῶς ὑγιᾶ νομισματικὴν πολιτικὴν, μὲ τὸν χρυσοῦν κανόνα ὡς βάσιν, εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των νόμισμα διεθνοῦς κύρους, κυκλοφοροῦν εἰς ὅλα τὰ διεθνῆ ἐμπορικὰ κέντρα ὡς τὸ ἀσφαλὲς καὶ σταθερὸν μέτρον ἀξίας. Χάρις εἰς τὰς ἀπτὰς αὐτὰς ἱκανότητας καὶ τὰς διοικητικὰς ἀρετὰς, ἐδέσποσαν ἐπὶ ἓξ ὁλοκλήρους αἰῶνας, χωρὶς κανεὶς ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν κυριαρχίαν των (1). Ἡ μεταφορὰ συνετελεῖτο τῇ ἀδείᾳ τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ πλοίων βυζαντινῶν ἢ καὶ συριακῶν ἐπὶ ἀδρᾷ καταβολῇ τελῶν. Ἔχουσα ἡ Αὐτοκρατορία εἰς τὴν κυριαρχίαν της τὰς παροχθίους χώρας καὶ τὰς θαλάσσας τὰς ὁποίας κατ' ἀνάγκην ἐχρησιμοποίει τὸ ἐμπόριον (καὶ ὅταν ἀκόμη ἐχάθη ἡ Συρία, κατακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀράβων τὸν 8ον αἰῶνα), ἦτο ἀπόλυτος κυρία καὶ τῶν κλειδιῶν τὰ ὁποῖα ἤνοιγον τὸν πρὸς δυσμὰς δρόμον καὶ αὐτοῦ τοῦ δρόμου τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίει ἡ ναυτιλία καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἤσκει αὐστηρὰν ἀστυνομίαν καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς κυριαρχίας της(2).

Ὁσάκις κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων διεγράφετο κατιοῦσα γραμμὴ εἰς τὸ κῦρος, τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐμπορικὴν ἐπικράτησιν τοῦ Βυζαντίου, ὠφείλετο τοῦτο πρωτίστως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι παραμελουμένη κατέπιπτεν ἡ θαλασσία της κυριαρχία. Καὶ τότε ἡ πειρατεία ἤκμαζεν, ἡ ἀσφάλεια τῶν συγκοινωνιῶν καθίστατο ἀμφίβολος, ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἐμπορίου ἐξέφευγε τῶν χειρῶν τοῦ Βυζαντίου, ἡ ἀνεμπόδιστος ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας κίνησις κατελύετο, κατ' ἀντίκτυπον δὲ ἡ γενικὴ τῆς Αὐτοκρατορίας οἰκονομία ἠτόνει καὶ ἡ πολιτική της ἀπέβαινεν ἀσθενὴς καὶ χωρὶς πρωτοβουλίαν(3). Δι' αὐτὸ καὶ ἡ φροντὶς ἀκοίμητος κάθε ἰσχυροῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκτησις τῆς ἀπολεσθείσης θαλασσίας κυριαρχίας, διὰ τῆς ἀνακατακτήσεως τῶν καιρίων ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἰδίᾳ Μεσογείῳ γεωγραφικῶν σημείων (Νικηφόρος Φωκᾶς) καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς πολεμικῆς κατὰ θάλασσαν ὀργανώσεως.

Ὅταν ὅμως—ἡ ποτὲ θαλασσοκράτειρα—καὶ ἐπὶ Κομνηνῶν ἐγένετο ὑστάτη ἀλλὰ ματαία προσπάθεια ἀναζωογονήσεως τῆς ὀργανώσεώς της(4) — ἀφῆκε νὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τὰς χεῖρας της ὁ κατοχυρώων τὴν ὑπεροχήν της παράγων αὐτὸς διὰ τῆς χαλαρώσεως τῆς ἐπιβολῆς τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῶν μικρασιατικῶν θεμάτων, αἱ νότιαι ἀκταὶ τῶν ὁποίων ἠσφάλιζον τὴν ἀρίστην πολεμικὴν ναυτολογίαν, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς κατακτήσεως τούτων ὑπὸ τῶν Τούρκων, τότε ἤρχισεν ἀκατασχέτως νὰ καταρρέῃ γόητρον καὶ δύναμις καὶ οἰκονομικὴ ἀκμή. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ περιήλθον τότε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν ἄλλων κρατῶν, τὰ ὁποῖα κατέφερον θανάσιμα κατὰ τοῦ Βυζαντίου πλήγματα.

Ἡ ψυχολογικὴ πτῶσις. Μετὰ τὴν Δ' Σταυροφορίαν καὶ τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς Αὐτοκρατορίας περὶ τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνος, ἀπόπειρά τις ναυτικῆς ἀνασυγκροτήσεως, σοβαρὰ ὅμως καὶ συνειδητὴ τῆς θεμελιώδους αὐτῆς σημασίας, δὲν παρατηρεῖται. Βαθμηδὸν μάλιστα ἐξοικειώθη ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐτοκρατορίας μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ἔχει ἀνεπαρκῆ πλέον ἐφόδια δυνάμεως διὰ νὰ διεκδικῇ θαλασσίαν ἐπικράτησιν. Αἱ νῆσοι καὶ αἱ ἀκταὶ ἐχάθησαν ἢ παρεδόθησαν. Τὰ πραγματικὰ αὐτὰ δεδομένα, θεωρούμενα ὡς μοιραία κατάστασις, ἄγουν εἰς ἐγκατάλειψιν κάθε προσπαθείας ἀνακτήσεως τῆς παλαιᾶς θέσεως. Ἀποτελεῖ καὶ τοῦτο ἀψευδὲς μαρτύριον τῆς ἀθεραπεύτου ψυχολογικῆς πτώσεως εἰς ἣν εἶχον περιέλθει οἱ ὄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων. Καμμία ἐνίσχυσις δὲν ἠμποροῦσε νὰ ζωντανεύσῃ ὀργανισμὸν, τοῦ ὁποίου ὁριστικῶς πλέον εἶχον ἀτονήσει τὰ ζωϊκὰ κέντρα.

Ἡ πολιτικὴ τῶν Παλαιολόγων, χερσαία καὶ στενή, στηριζομένη πολὺ μᾶλλον εἰς διπλωματικὰς δεξιοτεχνίας καὶ ἐκμετάλλευσιν περιστάσεων ἢ ἐπιβολὴν δυνάμεως, εἶχε χάσει πλέον μαζὶ μὲ τὴν αἴσθησιν τῆς μεγάλης πολιτικῆς καὶ τὴν

---

(1) Ἡ περὶ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ μελέτη τοῦ Καλομενοπούλου ἐν τῇ «Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ.» τόμ. 1, δίδει εἰκόνα τῆς λεπτομερειακῆς συνθέσεως τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς συνεχοῦς φροντίδος, ἥτις κατεβάλλετο διὰ τὴν διατήρησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ὕψος στρατοῦ μεγάλης αὐτοκρατορίας.

(2) «Avant le XVI ou le XVII siecle aucune nation occidentale n'aurait pu donner à ses officiers un enseignement égal à celui que recevaient les officiers impériaux au X siecle, dans leurs écoles militaires». Chapman: «Michel Paléologue», σελ. 8—10 καὶ τὴν παρ' αὐτῷ ἐνδιαφέρουσαν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος. Ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει εἰς τὸ ἔργον τοῦ Oman: «The art of war», τὸ ὁποῖον δὲν εἶχα ὑπ' ὄψιν μου.

(3) Diehl: «Hist. du Moy. Age», III, σελ. 463.

(4) Jouguet: «L'impér. Mac. et l'Hellen. de l'Orient», σελ. 200 καὶ ἑπ.

(5) Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου: «De thematibus» (Ἔκδοσις Βόννης), σελ. 58.

(6) «Ἄννα Κομνηνή», ἔκδ. Λειψίας, II, σελ. 37.

(7) «Un immense mouvement d'échanges, le plus actif du monde civilisé, a pour centre l'Empire Byzantin». Boissonnade: «Le travail dans l'Eur. chr. du M. A.», σελὶς 67.

(1) Goldschmidt: «Universalgeschichte des Handelsrechtes», I, σελ. 97. — Boissonnade: σελ. 60 καὶ ἑπ.

(2) Τὸν 11ον αἰῶνα ἑλληνικὰ πλοῖα μετέφερον ἀπὸ τὸ Βάρι τῆς Ἰταλίας τοὺς ἐκεῖ συγκεντρουμένους προσκυνητὰς εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους. Pirenne: «Hist. du M Age», τόμ. VIII, «La civil. occid.», σελ. 11.

(3) Brook Adams: «La loi de la civilisation et de la décadence».

(4) Πολλὰ αἴτια συνέβαλον εἰς τὸ ἀποτέλεσμα αὐτό. Ἡ ἐγγυτέρα τοῦ φαινομένου ἔρευνα ἀποκαλύπτει διάφορα ἀσθενῆ σημεῖα τῆς κατ' ἐπίφασιν ἀκόμη ἰσχύος τῆς αὐτοκρατορίας. Βλέπε: Chalandon: «Essai sur Alexis Comnene», σελὶς 279· Vasilief, II, σελ. 142· καὶ πρὸ πάντων: Neuman: «Die Byzantinische Marine» ἐν «Sybels Histor. Zeitschrift N. F. 45» (1898), σελ. 8 καὶ ἑπ.

ἀντίληψιν τῆς χρησιμότητος τῶν ναυτικῶν ἐξοπλισμῶν(1). Αἱ ἐδαφικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ προϋποθέσεις δὲν ἦσαν ἐφεξῆς εὐμενεῖς ἀφ' ἑαυτῶν, νὰ δημιουργήσουν δὲ νέας τοιαύτας οἱ Παλαιολόγοι οὔτε τὰ μέσα εἶχον, οὔτε τὴν πνοήν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον τὸ δαιμόνιον. Αἱ νῆσοι τοῦ ἀρχιπελάγους, ἀπὸ φύσεως δεδομένος ἐνωτικὸς κρίκος μεταξὺ τῶν δύο ἠπείρων, καίρια δὲ στρατηγικὰ σημεῖα, εἶχον περιέλθει ὑπὸ ξένας κυριαρχίας. Ἐνετοί, Γενουήνσιοι, Πιζάνοι, Καταλανοί, Τοῦρκοι, πειραταὶ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς ἐδέσποζον τῶν θαλασσῶν καὶ ἐλυμαίνοντο τὰς ἀφρουρήτους ἀκτάς. Ἡ ἀστυνομία τῶν θαλασσῶν παρ' οὐδενὸς πλέον ἠσκεῖτο κατὰ σύστημα(2). Ἐκτοτε ἡ κατάστασις ἔφθασε μέχρι τοιαύτης ἀσθενείας, ὥστε ἡ διοίκησις τοῦ Βυζαντίου ἠναγκάζετο νὰ καταφεύγῃ εἰς ξένην βοήθειαν διὰ νὰ συγκοινωνῇ μὲ τὰ διάφορα σημεῖα τῆς ἐπικρατείας, τὰ χωριζόμενα ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Ὅταν δὲ Κωνσταντῖνος ὁ ΙΑ' ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ καὶ ἔπρεπε νὰ πλεύσῃ ἀπὸ Πελοποννήσου ὅπου εὑρίσκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἠναγκάσθη — ἐλλείψει ἰδίου στόλου — νὰ χρησιμοποιήσῃ καταλανικὰ πλοῖα, διὰ νὰ τὸν μεταφέρουν εἰς τὴν ἕδραν τῆς αὐτοκρατορίας του(3). Ἡ ἀνίατος αὕτη πτῶσις τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν κυριωτάτων αἰτίων, τὰ ὁποῖα ἐπέφεραν — λέγει ὁ Stein(4) — ἀποτελέσματα αὐτόχρημα κοσμοϊστορικοῦ χαρακτῆρος.

Σὺν τῷ χρόνῳ τὸ Βυζάντιον ἔχασεν ὅλας τὰς ἐξαιρέτους ἀρετάς(5) καὶ τὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι τὸ εἶχον ἀναδείξει. Ἔχασε καὶ τάξιν καὶ τέχνην καὶ σταθερὰν ὀργάνωσιν καὶ πρὸ πάντων πεποίθησιν εἰς ἑαυτὸ διότι, ὅπως λέγει ὁ Καλλιγᾶς (6), ἐφθάρη βαθύτατα ὁ λαὸς καὶ ἐστερήθη ὁ στρατιώτης κάθε φρονήματος καὶ κάθε πολεμικῆς ἀξίας (7). Ὡς ἔσχατον λείφαναν τῆς πάλαι δόξης ἐμεινεν ἡ φημισμένη διπλωματικὴ πονηρία καὶ ἡ μέχρις ὀστέων διαφθορὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς κατακτητικῆς ὁρμῆς τῶν Τούρκων, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Βυζαντίου, ἐδέσποζεν ἐν αὐτῷ, ἀντὶ τῆς ἑνότητος πρὸ τοῦ κινδύνου, τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοκτόνου πολιτικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους διαμάχης, μία δὲ βαθεῖα καὶ ἐμπαθὴς διάστασις τῶν μέν, κατηγορούντων τοὺς δὲ ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ ἀπιστίᾳ. Δὲν ἔμεινε διὰ τὴν κατὰ τῶν Τούρκων ἄμυναν καὶ τὴν διάσωσιν τῆς Αὐτοκρατορίας, παρὰ ἡ ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος στρατιωτικοῦ μεγαλείου καὶ τὸ ἁπλοῦν φόβητρον τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθει νὰ ἐμπνέῃ εἰς ἀμάχους μόνον λαοὺς ἡ φανταστικὴ καὶ ὄχι πλέον πραγματικὴ αὐτὴ δύναμις. Δι' αὐτὸ καὶ ὑπεχώρησεν ἐν τέλει ἡ Αὐτοκρατορία καὶ ὑπέκυψεν ὁριστικῶς εἰς στίφη βάρβαρα, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐτόνωνεν ἰσχυρὸν πολεμικὸν μένος, διότι ὡδηγοῦντο εἰς τὴν ἐπίθεσιν ἀπὸ ἀρχηγοὺς γνωρίζοντας καὶ σιδηρᾶν νὰ ἐπιβάλλουν πειθαρχίαν καὶ νὰ ἐμψυχώνουν τοὺς πολεμοῦντας καὶ νὰ ἐμπνέουν πεποίθησιν εἰς τὴν νίκην (1).

Ἡ ἀνθρωπίνη ποιότης εἶναι ἀναγκαῖον ἐξάρτημα τῶν συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντος ἐν ᾧ ἀναπτύσσεται, κινεῖται καὶ δρᾷ τὸ ἄτομον. Ἡ ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ συνείδησις, τὸ αἴσθημα τῆς ἀλληλεγγύης, ἡ καθυπόταξις τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ συνόλου, αἱ ἠθικαὶ αὗται ἰδιότητες ὅταν ὑπάρχουν ζωντανὰ εἶναι τὸ κατασταλάγμα μακρᾶς ἀσκήσεως ἡ ὁποία μετουσιώσαν αὐτὰς εἰς συνήθειαν αὐτομάτως ἐνεργοῦσαν. Προϊὸν ἀνατροφῆς δραδείας, ἀλλὰ καὶ ἀνεξερευνήτου ἴσως ἀταβισμοῦ, αἱ ἰδιότητες αὗται δημιουργοῦν ὑγιεῖς κοινωνίας καὶ χρησιμεύουν ὡς θεμέλια διὰ νὰ ἀναδειχθοῦν ἔθνη ἢ νὰ ἀντιστοῦν, χωρὶς νὰ καμφθοῦν, εἰς τὰς τραχύτητας τῶν περιστάσεων. Εἰς χεῖρας ἰσχυρῶν κυβερνητῶν λαοὶ τοιοῦτοι μεγαλουργοῦν, συγκρατοῦν δὲ καὶ ἀναπτύσσουν περαιτέρω τὰ κτηθέντα, διότι ἡ δύναμίς των δὲν εἶναι ἁπλοῦν καὶ τυχαῖον σύμπτωμα περιστάσεων, ἀλλὰ ὀργανικὴ πλέον ἰδιότης τοῦ λαοῦ, συνυφασμένη στενὰ μὲ τὴν βαθυτέραν αὐτοῦ ψυχικὴν καὶ ὑλικὴν ἰδιοσυστασίαν.

Οὐδὲν τοιοῦτον ἀπαντᾶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δύσεως τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἡ τότε εὐτέλεια τῶν ναρακτήρων, ὁ τυφλὸς φανατισμός, ἡ δεισιδαιμονία, ἡ πανουργία, ἡ πλεονεξία, ἡ δολιότης ἐξηγοῦνται ἀπὸ τὴν θλιβερὰν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους πώρωσιν τοῦ περιβάλλοντος, ἀπὸ τὴν ἐξάρθρωσιν εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ὁλόκληρον τὸ κοινωνικὸν σῶμα. Τὸ ψυχολογικὸν καὶ ἠθικὸν ἔδαφος, τελείως ἐξαρεν, δὲν ἠδύνατο κανονικῶς ν' ἀποδώσῃ εὐχυμοτέρους καρπούς. Ἡ διαφθορὰ αὐτὴ καὶ ὁ ἐντεῦθεν μαρασμὸς δὲν εἶναι βεβαίως προϊόντα τῆς φθινούσης τότε οἰκονομίας, ἀσφαλῶς ὅμως ἴσκησαν βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ κόσμου ἐκείνου.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ «καλογερισμοῦ». Εἰς τὴν προϊοῦσαν ἐξάρθρωσιν συνετέλεσε καὶ ἡ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἄκρα ἐπικράτησις τοῦ στεγνοῦ καὶ ἀγόνου καλογερισμοῦ. Ἡ ὑποκατάστασις τῆς ἀσκητικῆς ἀντιλήψεως εἰς τὴν κοσμικὴν πολιτικὴν ἀντίληψιν. Ἡ μετάθεσις τοῦ σκοποῦ τοῦ βίου ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ ἐγκατάλειψις δι' ἐγκαρτερήσεως κάθε ἀνθρωπίνης φιλοδοξίας γηΐνου περιεχομένου, ὅλα αὐτὰ ὑπῆρξαν στοιχεῖα ἀποσυνθέσεως. Πολλοὶ χάσαντες κάθε πίστιν εἰς τὴν ζωήν, ἐνόμιζον ὅτι ἡ γῆ εἶναι κοιλὰς ὀδυμῶν μόνον, ὅτι δὲν ἀξίζει νὰ φροντίζωμεν διὰ τὴν ζωὴν καὶ ὅτι μέριμνά μας πρέπει ἀποκλειστικῶς νὰ εἶναι ἡ κάθαρσις τῆς ψυχῆς. Τὸ ἰδανικὸν εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν εἶναι ὁ ἅγιος, ἡ ἁγιωσύνη, ὁ πάναγνος. Ὄχι ὁ ἥρως ἢ ὁ σοφὸς ἢ ὁ δυνατός. Αἱ ἀνθρώπιναι ἀρεταί, σκοπὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἡ θετικὴ ἐνέργεια, οὔτε καλλιεργοῦνται οὔτε θαυμάζονται, ἀλλὰ ἀγνοοῦνται. Αὐτὰ ὅλα ὅμως ἄγουν μοιραίως εἰς κοινωνικὴν ἐξάρθρωσιν καὶ δημιουργίαν ἀρνητικοῦ πνεύματος, ἐκνευρίζοντος κάθε θέλησιν, φθείροντος κάθε ἀνθρωπίνην ὑπερηφάνειαν. Ἡ ἐπιδίωξις κάθε βελτιώσεως εἰς τὸ κράτος καὶ τὴν κοινωνίαν δὲν πρέπει νὰ γίνεται πλέον διὰ προσπαθείας καὶ ἀγῶνος πρὸς μόρφωσιν εὐνοϊκωτέρων συνθηκῶν ἀτομικοῦ ἢ ἐθνικοῦ βίου, διότι διδάσκεται καὶ πιστεύεται ὅτι μόνον ἡ παρέμβασις τοῦ θείου ἠμπορεῖ νὰ φέρῃ τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Συμβολὴ ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, πλὴν τῆς πίστεως, δὲν χρειάζεται. Αἱ μυριάδες τῶν μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι παντοῦ εἰσέδυον, παντοῦ ἐκυκλοφόρουν, εἰς ὅλα τὰ ζητήματα ἀνεμιγνύοντο, τρομοκρατοῦντες τοὺς πάντας, ἦσαν φορεῖς ὄχι μόνον δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεων, ἀλλὰ καὶ ἀδρανείας καὶ μοιρολατρικῆς ἀπαρνήσεως. Δι' αὐτὸ δεσπόζουσαν θέσιν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας κατέλαβον ξηραὶ θεολογικαὶ ἔριδες, ἢ μᾶλλον αἱ ἔριδες τὰς ὁποίας ἐνέπνευσεν, ὑπεβοήθησε, συνετήρησε καὶ ἐγιγάντωσε μέχρι τοῦ νὰ μεταβάλῃ αὐτὰς εἰς ἄσπονδα ὁμαδικὰ πάθη ἡ Ἐκκλησία, ἀπολύτως δουλεύουσα τότε εἰς τὴν στεῖραν καλογερικὴν ἀντίληψιν (2).

---

(1) Δεῖγμα ἐκπληκτικὸν τῆς στενότητος τῶν βλέψεων τῶν Παλαιολόγων εἶναι ἡ ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου γενομένη ἀπόπειρα, ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα ὅμως ὡς περιττή: «Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦδε τοῦ βασιλέως (Μιχαὴλ) τὰς τριήρεις πόθεν εἰς πλῆθος. Καί τινες μὲν τῆς συγκλήτου Βουλῆς τῷ κρατοῦντι βουλεύουσιν: οὐκοῦν ἑτοιμάζειν καὶ διορθώνειν καὶ κρατεῖν' ματαίως ἄρα τῶν νηῶν ἡ δαπάνη, ἔλεγον, μικροῦ τῶν ἄλλων πάντων ἐπέκεινα τὸ βασιλικὸν ἐπιτρίβουσα ταμεῖον. Ὁ βασιλεὺς τοῖς λόγοις αὐτῶν πειθεὶς, τὰς τριήρεις ἀνεπιμελήτους καταλείψας τῷ χρόνῳ διεφθάρησαν. Καὶ αἱ μὲν διερράγησαν, αἱ δὲ κατέδυσαν εἰς πυθμένα· ὕστερον δὲ χρείας καὶ ἀνάγκης οὔσης, οὐκ ἦσαν κυβερνῆται καὶ αἱ τριήρεις ὡς προείπομεν γεγόνασι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις τὸ βούλευμα πολλὰ κακὰ καὶ δεινὰ προεξένησε». Παρατηρεῖ ὁ τ' ἀνωτέρω ἱστορῶν Φραντζῆς: «Χρονικόν», ἔκδοσ. Δειψίας (Παπαδοπούλου), σελ. 37, 38.

(2) Ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος εἰς τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνος ἔδειξε τοιαύτην ἀμέλειαν, ἀφῆκε δὲ τὴν ναυτικὴν τῆς αὐτοκρατορίας δύναμιν νὰ ἐξασθενήσῃ εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε μὴ δυνάμενος νὰ προστατεύσῃ τοὺς κατοίκους τῶν παραθαλασσίων πόλεων ἀπὸ τὰς πειρατικὰς ἐπιδρομάς, διέταξε ν' ἀποσυρθοῦν οὗτοι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πρὸς μείζονα ἀσφάλειαν. (Heyd: «Hist. du Com. du Levant», σελ. 445. Παχυμέρης II, 105). Ὁ ἔγγονός του Ἀνδρόνικος Γ', πολεμιστὴς καὶ γενναῖος, ἐζήτει νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸν στόλον· ματαία ἀπόπειρα. Ἐπίσης καὶ ὁ σφετερισθεὶς τὸν θρόνον Ἰωάννης Καντακουζηνός, μεσοῦντος τοῦ 14ου αἰῶνος, διέγνωσεν ὅτι ἄνευ ναυτικοῦ ἡ ἀδυναμία τῆς Αὐτοκρατορίας θὰ βαίνῃ προϊοῦσα καὶ θὰ εἶναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκτεθειμένη αὐτῇ εἰς τὰς ἀπειλὰς τῶν πολλαπλῶν ἐχθρῶν. Τὴν ἀπόπειραν αὐτὴν ὅμως ἐζήτησαν νὰ ματαιώσουν οἱ ξένοι πάροικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ Γενουᾶται διαβλέποντες εἰς τοὺς ναυτικοὺς ἐξοπλισμοὺς τῆς Αὐτοκρατορίας κίνδυνον τῶν παραθαλασσίων των κτήσεων καὶ τῶν νήσων τὰς ὁποίας ἐπεδίωκεν ὁ Καντακουζηνὸς ν' ἀνακτήσῃ (Heyd: αὐτ., 498, 501).

(3) Herzberg, II, σελ. 642.

(4) Σελ. 56.

(5) Heisenberg: «Staat und Gesellschaft im Byz. R.» ἐν «Kultur der gegenwart», ἔκδ. 1923, σελ. 377. Ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων. «Alle militärische Organization war zu Grunde gegangen». «Οἱ Βυζαντινοὶ hatten den Geist kriegerischen Tüchtigkeit verloren». Τὰ αὐτὰ ἀναπτύσσει καὶ ὁ Diehl: «Byzant. La décadence militaire», σελ. 227 καὶ ἰδίως 235—240.

(6) «Δουλοπαροικία», σελ. 245.

(7) Ὁ Heisenberg (αὐτ. σελ. 411) ἀποδίδει καὶ αὐτὸς εἰς τὰ αὐτὰ αἴτια τὴν καταστροφὴν τοῦ Βυζαντίου: «Die eigene Schuld der Byzantiner lag darin dass die militärische Macht vernachlässigt wurde». «Als das Unheit herein brach war es zu spät dieses verwelchlichte Geschlecht zu einem Volk von Kriegern umzuschaffen».

(1) Heisenberg, αὐτόθι: «Das Reich von Byzanz. und seine Kultur ist der Kriegerischen Grossmacht zur Beute gefallen».

(2) Ὁ καλογερισμὸς καὶ τότε, εἰς στιγμὰς ἐθνικοῦ ὀλέθρου, δὲν ἐφαντάσθη κἂν ὅτι ἠδύνατο ν' ἀσχοληθῇ περὶ γενναιότερα, ἐτέμενε δὲ μὲ λύσσαν, μὴ ἀνεχόμενος καμμίαν σκέψιν, κανὲν ἰδανικὸν ἄλλο ἀπὸ τὸ ἰδικόν του, προϊὸν σκοτισμένης διανοήσεως, ψυχρότητος καρδίας καὶ αὐχμηρότητος ψυχῆς. Ἰδίως ἐπολεμοῦσε λυσσωδῶς κάθε τάσιν ἀναγεννήσεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἣν ἐθεώρει ἀλεθριωτέραν κατ' τῆς εἰς τὸν Τοῦρκον ὑποδουλώσεως, διότι ἐκινδύνευον νὰ μὴ τηρηθοῦν ἀλώβητοι καὶ ἀπαραμείωτοι τῆς Ἐκκλησίας αἱ ἱεραὶ παραδόσεις. Ὁ τρόμος ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, ποτισμένων μὲ Ἀνατολήν, ἤτο μὴ τυχὸν δημιουργηθῇ ροπή τις πρὸς δυσμὰς τῶν πνευμάτων. Εἰς τὴν ἀπειλὴν αὐτὴν διέβλεπον τὴν δύσιν τῆς ἐπιρροῆς των. Εἰς τὴν ἄλλοτε ὑγιᾶ καὶ γόνιμον πνοὴν τῆς Ἐκκλησίας ὤφειλε τὸ Βυζάντιον θαυμασιᾶ ἔργα φιλανθρώπου κοινωνικῆς προνοίας. Ἂν τὸ κράτος ἔμενεν ἐντελῶς ἀδιάφορον διὰ τὴν τύχην τῶν πασχόντων, κακοπαθούντων καὶ ἐν γένει τῶν ἀποκλήρων τῆς ζωῆς, ἡ τότε κοινωνία εὕρισκε στήριγμα καὶ ἀνακούφισιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι αὕτη περιελάμβανεν εἰς τὴν ἀποστολήν της καὶ

Οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν αἱ ἔριδες αὗται πρὸς τὴν καθ' ἑαυτὸ θρησκείαν καὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον ἦτο ξένον ἐντελῶς πρὸς τὸν ἐκλελυμένον καὶ ἁπλῶς θρησκόληπτον ἐκεῖνον λαόν.

Τὸ κατὰ τοὺς ἐσχάτους αὐτοὺς χρόνους βασιλεῦον μοναχικὸν ἰδεῶδες ἐζήτησε νὰ πνίξῃ τὰ ὑπολείμματα τῆς ἐλευθέρας σκέψεως καὶ τὴν οὐδέποτε ἐντελῶς νεκρωθεῖσαν ἀρχαίαν παράδοσιν. Καθίστατο οὕτως ἀδύνατος κάθε ἀπόπειρα ἐρεύνης καθ' ἣν ἀκριβῶς περίοδον ὑπέφωσκεν εἰς τὸν κόσμον τῆς Δύσεως ἡ ἀναγέννησις καὶ ἤρχιζον ἐκεῖ αἱ πρῶται ἐρευνητικαὶ προσπάθειαι. Παρατηρεῖται ὅμως ἐπίσης νέκρωσις καὶ κάθε αἰσθήματος λυρικῆς ἐξάρσεως, ὄχι μόνον ἀτομικῆς, ἀλλὰ καὶ ὁμαδικῆς. Ποιήματα δὲν φαίνονται, αἰσθητὰ τοὐλάχιστον, ἴχνη λαϊκῆς λυρικῆς ποιήσεως. Μέχρι τοιούτου ὅμως σημείου ἡ ἀσκητικὴ ἐπίδρασις εἶχε στεγνώσει κάθε ἱκμάδα ζωντανῆς φαντασίας, ὥστε δὲν ὑπάρχουν νεώτεροι ὕμνοι καὶ ψαλμῳδίαι θρησκευτικαὶ ποιηθεῖσαι κατ' ἐκείνα τὰ ἔτη. Ἀπ' ἐναντίας καὶ αὐτὰ τὰ παραδεδομένα προϊόντα παλαιῶν χρόνων ἐξάρσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λυρισμοῦ κατέπιπτον εἰς χαμηλὸν ἐπίπεδον μηχανικῆς καὶ ἀκαλαισθήτου ἐπαναλήψεως.

Τὸ θλιβερώτερον ὅμως φαινόμενον τῆς διαδόσεως τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἐσβέσθη κάθε ἐθνικὸν φρόνημα, κάθε εὐαισθησίαν μὴ στενῶς θεολογικήν. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας, τὸ καθήκον τοῦ ἀτόμου πρὸς αὐτήν, ὁ φρονηματισμὸς ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου της ἢ ὅ,τι κατὰ τὴν ψυχικὴν σύνθεσιν τῶν χρόνων ἐκείνων εἶναι τὸ αὐτό, ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν, ἡ ὑπὲρ αὐτῆς ἐν ἀνάγκῃ θυσία, ὅλα αὐτὰ εἶχον σβήσει, παραμένοντα ὡς ἐνεργὸν αἴσθημα εἰς ἐλαχίστους μόνον, ἀντιδρῶντας κατὰ τῆς πτώσεως, εἰς ἐλαχίστας φωτεινὰς διανοίας, προδρόμους καλυτέρων χρόνων. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐν ἀφανείᾳ περιελθόντος αὐτοῦ ψυχικοῦ καὶ διανοητικοῦ κόσμου εἶχον ἀνάψει ἄλλο ἰδεῶδες, ξένον πρὸς τὸ τῆς πατρίδος, τὸ ἰδεῶδες τῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἄμυνα καὶ θυσία, τὸ ὑπὲρ τῆς ὁποίας πάθος —πάθος ἄσβεστον— ἀπέβη ἡ χαρακτηριστικὴ ἰδιότης τῶν ἀνθρώπων τῶν αἰώνων ἐκείνων, τὸ κίνητρον κάθε ἐνεργείας, ἡ ἀρετὴ ἡ ὁποία τοὺς ἀνεδείκνυε καὶ τοὺς ἀνύψωνεν. Ἡ ἔντασις τοῦ πάθους τούτου εἶχεν ἀποβῆ τὸ μέτρον τῆς ἀτομικῆς ἀξίας.

Στρατιωτικὸν φρόνημα οὐδαμοῦ ἀπαντᾶ. Πρὸς τί ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, ἀφοῦ ὁ κάλλιστος ὑπερασπιστὴς εἶναι ἡ ἐπίκλησις τοῦ θείου, ἡ παρέμβασις τῶν λειψάνων τῶν διαφόρων ἁγίων, οἱ ποικίλοι τῆς λατρείας τύποι, προικισμένοι μὲ θαυματουργοὺς ἰδιότητας; Οἱ ἐξορκισμοί, τὰ ἐπιτίμια, τὰ ἀναθέματα, οἱ ἀφορισμοί, ἦσαν τὰ ὅπλα μὲ τὰ ὁποῖα ἐτρομοκρατεῖτο ἡ κοινωνία, τὰ ὁποῖα ἐκράδαινεν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τῶν ἀπίστων ἢ τῶν μὴ δουλευόντων πειθηνίως εἰς αὐτήν(1). Τί τὸ παράδοξον ἐὰν ἐν τέλει ἐξευρίσθη ὁ ἀνθρώπινος ὀργανισμός, οὐδεμίαν πλέον δυνάμενος νὰ παρουσιάσῃ ἀντίδρασιν, ἀπεκδεχόμενος δὲ τὰ πάντα ὡς μοιραίαν τινὰ κατάληξιν, καθ' ἣς οὐδεμία ἀνθρωπίνη ἐνέργεια ἰσχύει; Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἁλώσεως —λέγεται— ὑπὲρ τοὺς 300.000 ἀλκίμων ἀνδρῶν εἶχον εἰσέλθει εἰς τὰς διασώρους πλουσίας ἀνὰ τὴν αὐτοκρατορίαν μονάς, αἵτινες ἠριθμοῦντο κατὰ ἑκατοντάδας εἰς τὰ διάφορα κέντρα ἀσκήσεως, ὅπως ἀποσυρόμενοι τῆς ἐνεργοῦ ζωῆς μονάσουν. Τί τὸ παράδοξον ἐὰν ἐλάχιστοι εὑρέθησαν οἱ αὐθορμήτως προσερχόμενοι εἰς τὰς πατριωτικὰς ἐπικλήσεις τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' διὰ νὰ ἀμυνθοῦν τὸν ἔσχατον ἀγῶνα ὑπὲρ διασώσεως τῆς καταρρεούσης αὐτοκρατορίας;(2)

Τὸ πολὺ πλῆθος ἔμενεν ἀπαθές, διότι κανὲν φρόνημα δὲν τὸ ἐνεψύχωνεν, ὅλοι δὲ ἐπίστευον—διότι τοιαύτην μεταμόρφωσιν εἶχον ὑποστῆ ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων, ὄχι δὲ μόνον τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνωτέρας τάξεως — ὑπὸ τὴν νοσηρὰν ἐπίδρασιν τῆς δεισιδαίμονος λατρείας καὶ τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως τῶν αὐτῶν λόγων ἣν εἶχεν ἀπεργασθῆ ἡ καλογερικὴ ἀνατροφή, ὅτι ἡ θαυματουργὸς παρέμβασις τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας καὶ ἡ μυστηριώδης δύναμις τῶν λιτανειῶν θὰ τρέψῃ εἰς φυγὴν τοὺς ἀπίστους (3). Δὲν ἤντλουν ἐκ τῆς πίστεως των ἐνίσχυσιν τοῦ μένους, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἐπικουρία τοῦ θείου θὰ φέρῃ τὴν νίκην, ἀλλ' ἄφιναν, ἄνευ ἰδίας ἐνεργείας, τὴν φροντίδα τῆς νίκης εἰς τὴν θαυματουργὸν μόνον ἰδιότητα.

Ἐξ ἄλλου, ἐπειδὴ τὰ οἰκονομικὰ μέσα τῆς τότε ἐξηντλημένης αὐτοκρατορίας ἦσαν ἄθλια καὶ πενιχρά, οὐδεμία ὑπῆρχε δυνατότης εἰς τὴν ἔλλειψιν αὐθορμήτων ὑπερασπιστῶν νὰ ὑποκατασταθοῦν τὰ μισθοφορικὰ στρατεύματα, ὡς εἶχε τοῦτο συμβῆ ἄλλοτε.

Ἀπὸ τὴν ἀντίθετον παράταξιν, τὴν τουρκικήν, ἡ εἰκὼν εἶναι διάφορος ἐντελῶς. Τὸ στρατιωτικὸν μένος εἶχε κορυφωθῆ. Ἡ πεποίθησις ἐπὶ τὴν νίκην ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἐπιθετικὴν ὁρμὴν λαοῦ πιστεύοντος εἰς ἑαυτόν, πειθαρχοῦντος εἰς τοὺς ἀρχηγούς του, διαθέτοντος εἰς τὴν πολεμικὴν ἐπικράτησιν τὴν ὑφίστην ἱκανοποίησιν τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν του ἀξιώσεων. Τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα, ἐμπαθὲς καὶ ἐκεῖ καὶ στενόκαρδον, φανατικὸν καὶ μὴ ἀνεκτικόν, δὲν εἶχεν ἐν τούτοις ἐξαφανίσει τὸ πολεμικὸν μένος. Τὸ εἶχεν ἀπεναντίας ἐξάψει καὶ ἀναβιβάσει εἰς περιωπὴν θρησκευτικοῦ καθήκοντος. Τὸ ἀποτέλεσμα καὶ λόγῳ τῆς ψυχολογικῆς αὐτῆς αἰτίας, ὑπῆρξεν οἷον αὐτὴ ἡ λογική, ἡ ἀπορρέουσα ἐκ στυγνῆς παρατηρήσεως τῶν πραγμάτων, μοιραίως ἐπέβαλλεν.

Κατὰ τὰ θλιβερὰ ἐκεῖνα καὶ ξηρὰ ἔτη τοῦ Βυζαντινοῦ γήρατος, ὅσοι τυχὸν ἄνθρωποι εὑρέθησαν ζωντανώτεροι, φιλόδοξοι ἢ ματαιόδοξοι, ἔστρεψαν τὴν ἐνεργητικότητά των εἰς ἀγόνους συζητήσεις θεολογικάς, εἰς δολοπλοκίας πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικάς, εἰς ἐμπαθῆ τέλος ἐριστικότητα περὶ ἐλεεινὰ πολλάκις ζητήματα, ἡ ἐφ' ὧν ὅμως ἐνημερότης καὶ κατίσχυσις ἠσφάλιζεν εἰς αὐτοὺς τότε κοινωνικὴν ἢ πολιτικὴν ἢ ἐκκλησιαστικὴν ὑπεροχήν. Ὅσοι δὲν ἠσπάζοντο τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς ἢ ἠσχολοῦντο περὶ γεναιότερα, παρέμενον ἀπομεμονωμένοι καὶ ξένοι ἐντελῶς πρὸς τὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖον ποὺς ἀπώθει ὡς στοιχεῖα ἀπροσάρμοστα καὶ ἐξωρικά. Τοιοῦτον εἶδος ζητήματα ἦσαν ὁ ἐπιούσιος ἄρτος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐτρέφετο ὁ τότε κινούμενος κόσμος. Αἱ ἀπασχολήσεις ὅμως αὗται, ἀποκλειστικὸν ἐντρύφημα τῶν ἀνωτέρων τάξεων, κατ' οὐδὲν βεβαίως προήγουν, οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν τελειότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις παρεσύρετο εἰς τὸν βυθὸν τῆς ἠθικῆς ἀθλιότητος, οὔτε συνετέλουν εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῇ γενναῖον φρόνημα, οὔτε ἦσαν ἐνισχυτικαὶ τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ κύρους τῆς αὐτοκρατορίας. Αὕτη κλυδωνιζομένη καὶ ἀδοήθητος καὶ πανταχόθεν πληττομένη, ἄφινεν ἑαυτὴν μοιρολατρικῶς νὰ κλίνῃ πρὸς τὸν ἀναπότρεπτον ὄλεθρον.

Οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων διχονοοῦντες καὶ ἐρίζοντες περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ πατρίου δόγματος, δολοπλοκοῦντες καὶ στασιάζοντες, ἐνῶ ἀκατασχέτως περιέσφιγγεν αὐτοὺς ἐχθρὸς ἀδυσώπητος, ἔδειξαν ὅτι τὸ μέτρον τῆς διανοήσεώς των, ὅτι ἡ ἠθικὴ των συνείδησις εἶχε πέσει εἰς χαμηλότατον ἐπίπεδον. Τυφλούμενοι ἀπὸ τὰ κατ' ἀλλήλων πάθη, δὲν ἔβλεπον τὸν ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον (1) ἢ, ὅπερ χειρότερον, καίτοι βλέποντες αὐτὸν ἐπὶ θύραις, ἐπροτίμων τὴν καταστροφὴν ἀπὸ τὴν ὑποχώρησιν πρὸ τοῦ πάθους των «κρείττον ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἢ Φράγκων»(2). Ποτὲ δὲν ἐθυσίασαν ἄμεσον ἢ πρόσκαιρον κὰν ἱκανοποίησιν πάθους ἢ μίσους, μὲ τὰ ὁποῖα ἦτο πλημμυρισμένη ἡ ζωή των, χάριν τῆς πραγματοποιήσεως ἀνωτέρας τινος ἀλλὰ διαρκοῦς ὠφελείας, οἷα θὰ ἦτο ἡ κοινὴ κατὰ τῶν Τούρκων σύμπραξις καὶ ἡ διατήρησις αὐτοτελείας ἔναντι τῶν Φράγκων. Οὕτως οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων μὲ τὴν ὀξυνοῦσαν ἐμπάθειάν των, ἐξασθενήσαντες ἐκ τῆς ἀληθοῦς ὅμως πίστεως, πηγὴν ψυχικῆς γενναιότητος καὶ αἰσθήματος ἀλληλαλλίας, ὑποκατεστάθη βαθμηδὸν ἡ δεισιδαιμονία καὶ ὁ φανατισμός, κακοποιοὶ ἰδιότητες, αἱ ὁποῖαι διαφθείρουν καὶ ψυχικῶς καὶ διανοητικῶς τὸν ἄνθρωπον, καθιστοῦν αὐτὸν στεῖρον διὰ πᾶσαν γενναίαν σκέψιν ἢ πρᾶξιν, ὠθοῦν δὲ ἀπ' ἐναντίας πρὸς ψυχοπαθεῖς ἐνεργείας, παράφρονας ἢ ἐγκληματικάς, αἱ ὁποῖαι καὶ τὴν κοινωνίαν ἐξαρθρώνουν καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ κράτους ἀπειλοῦν.

(1) Ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ λαοῦ, λέγει ὁ Καλλιγᾶς, δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἀξιομάχου στρατοῦ. Οὐδέποτε δὲ τὰ παθήματα ἐξήγαγον αὐτοὺς ἐκ τῆς αἰωνίας νάρκης, ἐκ τῶν ἀπείρων «Κύριε ἐλέησον» καὶ τῶν θυμιαμάτων. Ἀντὶ τὰ ἀλληλοδιαδόχως ἐπακολουθοῦντα δεινὰ νὰ ἐξεγείρουν ἀνδρικὰ αἰσθήματα, ἐπτύρησαν τὴν χαύνωσιν, βαυκαλιζομένην ἐν τροπαρίοις. Αἱ ἐκκλησίαι ἦσαν πλήρεις πιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνέμενον ἀπὸ τὴν θαυματουργὸν εἰκόνα τῆς Παναγίας νὰ σώσῃ τὴν πόλιν, ὅπως καὶ ἄλλοτε εἶχε συμβῆ, ἐλάχιστοι ὅμως ὡρμησαν ν' ἀμυνθοῦν διὰ τῶν ὅπλων κατὰ τοῦ ἐπελαύνοντος τρομεροῦ ἐχθροῦ. (Schlumberger: «Le siege de Constantinople», σελὶς 198).

(2) Μόνον 5.000 Ἕλληνες ἀπήντησαν εἰς τὰς ἐπικλήσεις τοῦ αὐτοκράτορος, οἱ ἄλλοι ἐζήτησαν καταφύγιον εἰς ἐκκλησίας ἢ ἀνέμενον μοιρολατρικῶς τὸ πεπρωμένον.

(3) «.....Πᾶσαι οὖν γυναῖκες καὶ ἄνδρες, μοναχοί, μονάζουσαι, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ἔθεον, βαστάζοντες ἐν ταῖς ὠλέναις τὰ νήπια αὐτῶν ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.... τὸ δὲ προσφεύγειν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τοὺς πάντας τί; ἦσαν πρὸ πολλῶν χρόνων ἀκούοντες ποσά τινων ψευδομάντεων πῶς μέλλει Τούρκοις παραδοθῆναι ἡ πόλις καὶ εἰσελθεῖν ἐντὸς.... καὶ κατακόπτεσθαι τοὺς Ῥωμαίους παρ' αὐτῶν ἄχρι τοῦ κίονος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Μετὰ δὲ ταῦτα μεταβὰς ἄγγελος φέρων ῥομφαίαν παραδώσει τὴν βασιλείαν.... ἀνωνύμῳ τινὶ ἀνδρί.... καὶ ἐρεῖ αὐτῷ «λάβε τὴν ῥομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίκησιν τὸν λαὸν κυρίου» καὶ τότε τροπὴν ἕξονται οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι καταδιώξουσιν αὐτούς...» (Δούκα: «Hist byz.» ἔκδ. Βόννης σ. 289). Τί συνέβη μὲ τοὺς ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ συρρεύσαντας ἀφηγεῖται ὁ αὐτὸς Δούκας αὐτ. σ. 291 καὶ ἐπ. μὲ ζωηρότητα χρωμάτων: «...τότε οἱ Τοῦρκοι κουρσεύοντες, σφάττοντες, αἰχμαλωτίζοντες ἔρθασαν ἐν τῷ ναῷ... ἐλθόντες δὲ ἐιφήρεις ἐντὸς καὶ ἰδόντες τὸν μυριάριθμον δῆμον... οὐ γὰρ ἦν ἐκεῖ ὁ ἀντιλέγων ἢ ὁ μὴ προδιδοὺς ἑαυτὸν ὡς πρόβατον. Ὡς ἔστιν ὃς διηγήσεται τὴν ἐκεῖ συμφοράν;...». Ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Δούκα, ἡ ἀκρίβεια τῆς ὁποίας δὲν ἠμφεσβητήθη ποτέ, ἀποδεικνύει ἐναργῶς τὴν ἠθικὴν πτῶσιν τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ τὴν ἐξαφάνισιν κάθε γενναίου φρονήματος ἀπὸ πληθυσμὸν μεταβληθέντα εἰς κοινὴν ἀγέλην ἀγομένην εἰς σφαγὴν ἄνευ ἀντιδράσεως.

(1) Λέγει ὁ Σ. Λάμπρος εἰς τὰ Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακὰ Τόμ. Β', Πρόλογος σ. ιγ': «Ἐν μέσῳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χάους ἐξηκολούθει ἀκαρμένη διάτορος ἡ κραυγὴ τοῦ ἀναθέματος, ἡ ἐκπεμπομένη ὑπὸ τοῦ κλήρου τῶν μοναχῶν καὶ τῶν μοναστριῶν καὶ τῶν πολιτῶν ἐκείνων, ὅσοι τασσόμενοι περὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ πρότερον καὶ τοῦ Γενναδίου κατόπιν ἐμπνευσθέντα Λουκᾶν Νοταρᾶν, ὡς πρόγραμμα εἶχον τὸ ὑπὸ τούτου λεχθέν: Κρειττότερον ἔστιν εἶδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον Βασιλεῦον Τούρκων, ἢ καλύπτραν λατινικήν...».

(2) Δούκα αὐτ. σ. 291.

σαντες τὴν δύναμιν ἀμύνης τῆς αὐτοκρατορίας, ὑπῆρξαν καὶ οἱ κύριοι ἐργάται τῆς ὁριστικῆς αὐτῆς ἐξοντώσεώς(1).

Ὅπως καὶ εἰς ἄλλας κρισίμους περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν βίου τὴν πτῶσιν δὲν ἐπήγαγεν ἡ ἰσχὺς τῶν ἐχθρῶν. Κυρίως ὠφείλετο αὕτη ἢ παρεσκευάσθη ἢ ὠλοκληρώθη ἀπὸ τὰς ἀλιθρίας διαιρέσεις, ἀπὸ τὰ ἀγεφύρωτα ψυχικὰ χάσματα, τὰ ὁποῖα ἐχώρισαν εἰς ἀλληλοσπαρασσόμενα στρατόπεδα τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις. Ὡς ἔσχατον λείψανον τῆς πάλαι δόξης ἔμεινεν ἡ σημισμένη διπλωματικὴ πονηρία καὶ ἡ μέχρις ὀστέων διαφθορὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας(2).

Ὅλαι αἱ κατὰ τὰ κρίσιμα ἐκεῖνα ἔτη συνθῆκαι ὑπῆρξαν δυσμενεῖς, ὑλικαὶ καὶ ἠθικαί. Οἰκονομία ἐξηντλημένη, πνιγομένη εἰς ὅρια στενά, παντοῦ προσκόπτουσα εἰς ἀντιοικονομικὰ ἐμπόδια. Θεσμοὶ παύσαντες πρὸ πολλοῦ νὰ ἐγκλείουν ἐν ἑαυτοῖς δύναμιν προσαρμογῆς καὶ ἐξελίξεως. Ἐκκλησία ἀμυνομένη ὑπὲρ τῶν ἰδίων μόνον, καθυποτάξασα δὲ ἡγετίδας τάξεις καὶ ὄχλον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της, ἀντιδραστικὴ ἄνευ πνοῆς, ἄνευ πίστεως ἀληθινῆς. Πολιτεία ἄτονος, στρατιωτικῶς καὶ διοικητικῶς ἐξηρθρωμένη, λαὸς ἄμαχος, ἐξελιχθεὶς εἰς συρφετὸν ἀπόλεμον, πρὸ πάντων δὲ ἦθος ἐκλελυμένον, χωρὶς ἴχνος ἀρετῆς, χωρὶς καμμίαν πλέον ἀπὸ τὰς ἀνδρικὰς ἐκείνας ἰδιότητας αἱ ὁποῖαι συγκρατοῦν κοινωνίας καὶ ἐμπνέουν δύναμιν ἀντιδράσεως εἰς τὰς σκληρὰς τῆς τύχης περιπετείας(3). Ἡ ἡρωϊκὴ ἀντίληψις, ἡ ἐμπνέουσα γενναιότητα καὶ φρονηματίζουσα, ἡ ἀποδεχομένη τὴν θυσίαν ὡς τι αὐτονόητον, ἡ ἀντίληψις αὕτη ἤτις, ἐὰν ἦτο ζωντανή, θὰ κατώρθωνεν αὐτὴ ἴσως μόνη νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ἀνάλογον τῶν περιστάσεων δύναμιν, εἶχε πρὸ πολλοῦ ἤδη σβήσει. Ἔναντι μάλιστα τῶν κινδύνων τοὺς ὁποίους αἱ νίκαι τῶν Τούρκων παρουσίαζον ὡς ἀναποτρέπτους πλέον, οἱ Ἕλληνες τῶν χρόνων ἐκείνων —τῶν ἄλλων ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου φυλῶν δὲν ὑπῆρξε διάφορος — ἤρχισαν νὰ ἐλίσσωνται. Ξένοι ἀπὸ ἰδιοσυγκρασίας πρὸς κάθε τραγικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ζωῆς, προτιμῶντες νὰ κύπτουν πρὸ τῆς ἀδηρίτου ἀνάγκης παρὰ νὰ πίπτουν εἰς ἄνισον ἀγῶνα, περισώζοντες ὑστεροφημίαν ἥρωος, ἀπεδέχοντο βαθμηδὸν οἱ Ἕλληνες μὲ ἐγκαρτέρησιν ἂν μὴ μὲ ἀπάθειαν τὸ πεπρωμένον, τὸν ζυγὸν εἰς ὃν ὑπέκυπτον, ὃν δὲν ἀπέκρουον ἀρχικῶς ὡς ἐξευτελιστικὸν καὶ ἀνυπόφορον.

Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις οὐδὲν ἠδύνατο πλέον ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Ἡ ζωή της ἔβαινε μοιραίως πρὸς ὁριστικὴν δύσιν. Πνοὴ ζωογόνος οὐδαμοῦ ἀνεφαίνετο. Οὔτε ἠθική τις οὔτε ὑλικὴ ἀντοχὴ ὑπῆρχε πλέον. Παντοῦ ὑστερόβουλος περὶ τοῦ μέλλοντος σκέψις, παντοῦ γεροντικὸς μαρασμὸς καὶ ἐριστικότης ἀνόητος, ἐνῷ πρὸ τῶν πυλῶν ἐστρατοπέδευεν ἐχθρὸς ἀπειλητικός, νέος, τολμηρός, φιλόδοξος, σφριγῶν. Ἔτοιμος ν' ἀρπάσῃ τὴν κληρονομίαν ἀπὸ τὰς τρεμούσας καὶ ἀσθενικὰς χεῖρας τῶν ἐκφυλισμένων τοῦ ποτὲ κοσμοκράτορος Βυζαντίου ἐπιγόνων.

Ἡ προσωπικότης ἐν τῇ Ἱστορίᾳ(4).

Ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα χαρακτηρίζει ὡς ἀφέλειαν ν' ἀποδίδεται δεσπόζουσα σημασία εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς τοῦ ἱστορικοῦ δράματος. Οὐδεὶς δύναται ἐν τούτοις ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἡ κατ' εὐθεῖαν ἐπίδρασις τῆς προσωπικότητος, κατὰ τὰ τελευταῖα τοὐλάχιστον ἑκατὸν ἔτη τῆς αὐτοκρατορίας, ὑπῆρξεν ὄχι ἀσήμαντος. Καμμία δύναμις βεβαίως δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἐμφυσήσῃ νέαν ζωὴν καὶ ν' ἀναστήσῃ τὴν θνήσκουσαν αὐτοκρατορίαν. Ἀσφαλῶς ὅμως ἐπίσης οἱ ἡγεθέντες τοῦ Βυζαντίου κατ' ἐκείνην τὴν ἱστορικὴν περίοδον κατεδείχθησαν ἐν τῷ συνόλῳ κατώτεροι τῆς ἀποστολῆς των. Ὑπῆρξαν παράγοντες ὄχι δυνάμεως καὶ ἐλπίδος, ἀλλὰ ἀδυναμίας καὶ ἀπογνώσεως. Ἐνῷ οἱ ἐπιτιθέμενοι Τοῦρκοι εἶχον ὡς ἡγέτας σουλτάνους ἐμπνέοντας ὁρμὴν καὶ μένος, μὲ θέλησιν ἰσχυράν, μὲ ἑνότητα σκέψεως καὶ ἐνεργείας, μὲ σαφῆ σκοπὸν εἰς τὴν πολιτικήν των κατεύθυνσιν, ἄνδρας ὅλως ἐξαιρετικῆς στρατηγικῆς καὶ πολιτικῆς ἱκανότητος, τοὺς Μουράτ, Βαγιαζήτ, Μωάμεθ Α', Μουράτ Β', Μωάμεθ Β', ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία εἶχε σειρὰν μετρίων ἡγεμόνων, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν ἐν μέσῳ αὐλικῶν ραδιουργιῶν, δολοπλόκους πανούργους περὶ τὰ μικρά, ἄνευ πρωτοβουλίας, στενοὺς τὴν σκέψιν καὶ τὴν καρδίαν. Οὐδεὶς ἐκ τῶν Παλαιολόγων αὐτῶν εἶχε τὴν δύναμιν καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον τὸ δαιμόνιον νὰ ἐμφυσήσῃ κάποιον σφρῖγος εἰς τὸ ἐξηντλημένον σῶμα, οὐδεὶς ἐζήτησε νὰ ἐμπνεύσῃ ἐνθουσιασμόν, οὐδεὶς κἂν κατενόησε τὴν τραγικὴν σημασίαν τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς, οὐδεὶς τέλος ἐπεζήτησε μὲ σταθερὰν καὶ ἐπίμονον σκέψιν νὰ παρασκευάσῃ στρατιωτικῶς τὸ κράτος (πλὴν τῶν ἀνεπαρκῶν καὶ ματαίων ὀχυρώσεων τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, αἵτινες καὶ αὗται ἀπέβλεπον εἰς τοπικὰ μᾶλλον ὄφελη καὶ ὄχι εἰς τῆς αὐτοκρατορίας τὴν ἄμυναν) κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὴν συνεχῶς ὀγκουμένην πίεσιν ἐχθροῦ, οὐδέποτε ἀποκρύψαντος τὰς κατακτητικάς του βλέψεις (1). Χανόμενοι εἰς ἀνοήτους καὶ μικροπρεπεῖς διπλωματικὰς πανουργίας, ἔσχατον ὑπόλειμμα παλαιῶν παραδόσεων, ἐρίζοντες περὶ δογματικῶν μικρολογιῶν, μὴ πιστεύοντες πλέον οὔτε εἰς ἑαυτοὺς οὔτε εἰς τὸ δυνατὸν τῆς δι' ἰδίων μέσων διατηρήσεως τῆς αὐτοκρατορίας, ἐστήριζον ἐν τέλει ἐλπίδας ἀπολύτως φρούδας εἰς τὴν διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπικουρίαν τῆς Δύσεως.(2). Δὲν ἐδίστασαν, κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον,(3) ν' ἀναλάβουν «τὴν τοσοῦτον μὲν φοβερὰν, τοσοῦτον δὲ ματαίαν ἀποβᾶσαν εὐθύνην τῆς πολιτικῆς ταύτης, ἥτις οὔτε κἂν πραγματοποιήσιμος ἦτο, ὡς ἐκ τῆς ἀπολύτου ἀντιστάσεως τῶν πληθυσμῶν, οὔτε καὶ ἂν ἐπραγματοποιεῖτο τυχὸν θὰ συνέβαλλεν εἰς ἐπιτυχῆ ἀπόκρουσιν τοῦ ἐπιδρομέως, διότι ἡ Δύσις οὔτε τὴν διάθεσιν πλέον διὰ σταυροφορίας εἶχεν οὔτε καὶ τὴν ὑλικὴν δύναμιν ἐπαρκῆ» (4).

Ἐνῷ ὅμως ἡ μακρὰ σειρὰ τῶν μετρίων, ἀσημάντων ἢ καὶ κακῶν αὐτῶν αὐτοκρατόρων ὡδήγει πρὸς τὸν μοιραῖον ὄλεθρον τὴν ἀπὸ δύο αἰώνων ἀγομένην βυζαντινὴν ἀθλιότητα, αἴφνης τὴν ὑστάτην στιγμὴν ἐνεφανίσθη πρωταγωνιστὴς τοῦ δράματος ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ'. Ὁ ὕστατος ὅμως οὗτος αὐτοκράτωρ ὑπῆρξε μισητὸς εἰς τοὺς συγχρόνους. Καθυβρίζετο ὡς ἡμισλαῦος καὶ αἱρετικὸς καὶ προδότης τῶν πατρίων. Ἴσως ἀσυναισθήτως διεγίγνωσκον εἰς τὸν αὐτοκράτορά των, οἱ σύγχρονοί του Βυζαντινοὶ τῆς παρακμῆς, κάποιαν νέαν ἑλληνικὴν συνείδησιν νὰ φωτίζῃ τὸ σκότος τῆς βυζαντινῆς δύσεως. Ἡ συνείδησις ὅμως αὕτη ἦτο ξένη πρὸς αὐτούς. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπίστευσεν εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑνώσεως, γενόμενος καὶ ἀρχηγὸς τῶν Ἑνωτικῶν. Ἐντίμως ἐπίστευεν ὅτι ἡ μόνη ἐλπὶς σωτηρίας ἔπρεπε ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ διχασμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν οὐδένα κίνδυνον ἀπειλοῦντα τὰ πάτρια διέβλεπε. Τὴν ἕνωσιν ὅμως κατεπολέμει ἡ μεγίστη πλειονότης τοῦ φανατικοῦ καὶ τυφλωμένου πληθυσμοῦ, ἀνωτέρα τάξις καὶ ὄχλος.

Τὰς τυχὸν πλάνας τῆς ἡμαρτημένης αὐτῆς πολιτικῆς ἀντιλήψεως, τὰ μίση, τὰ ὁποῖα οὔτε ὁ θάνατος κατεσίγησεν, ἔσβησεν ἐν τούτοις ἡ ἱστορία. Ἐξῆρεν αὕτη μόνον τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς μάρτυρος καὶ ἥρωος, εἰς χρόνους οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀπομάθει κάθε ἡρωϊσμὸν καὶ σβήσει ἀπὸ τὴν μνήμην τῶν ἀνθρώπων κάθε παράδειγμα μαρτυρίου (5).

Ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ σώσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν. Δὲν διεκρίνετο ἄλλως τε οὗτος οὔτε δι' ἐξαίρετον πολιτικὴν διάνοιαν, οὔτε διὰ στρατιωτικὸν δαιμόνιον. Ἠμύνθη ὅμως ὑπὲρ τῆς αὐτοκρατορίας μὲ ἀδάμαστον ψυχικὸν σθένος. Ἔμεινεν ἀτάραχος ἐνώπιον τοῦ ὀγκουμένου κινδύνου. Εἰς τὸν ἀπέλπιδα ἀγῶνα, ὅταν ἐμετροῦντο οἱ ὀπαδοί, αὐτὸς ἄκαμπτος, μὲ τὴν πίστιν ἀκλόνητον, ἔπεσε μαχόμενος ὡς ἥρως, ἀρνούμενος νὰ ἐπιζήσῃ τῆς θνησκούσης αὐτοκρατορίας, παροτρύνων δὲ ὅλους «ἀποθανεῖν μᾶλλον ἢ ζῆν». Εἰς τὴν ἀπειλὴν τοῦ πολιορκοῦντος Μωάμεθ ὅτι ἐὰν δὲν στέρξῃ νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν, ἀποχωρῶν ἄλλος αὐτὸς «μετὰ καὶ τῶν σῶν», «σὺν τῇ ζωῇ καὶ τὰ ὑπόρχοντα ἀπολέσεις σύ τε καὶ οἱ μετὰ σοῦ, ὁ δῆμος αἰχμαλωτισθεὶς παρὰ τῶν Τούρκων διασπαρῶσιν ἐν πάσῃ τῇ γῇ» ἔδωκεν ὁ βασιλεὺς ἀπάντησιν κλασσικῆς λιτότητος, ὑπενθυμίζουσαν γενναιότητα καὶ ἡρωϊσμὸν τῶν μεγάλων τοῦ παρελθόντος ἀνδρῶν. Ἀφοῦ τοῦ λέγει ὅτι ἠμπορεῖ δικαίως νὰ κρατῇ ὅ,τι κατέλαβε, προσθέ-

---

(1) Τὰ αἴτια αὐτὰ εἶναι ἄσχετα πρὸς τὰς συγχρόνους οἰκονομικὰς συνθήκας. Ἠμπορεῖ ὅμως ν' ἀμφισβητηθῇ ὅτι ἐν ὑστάτῃ ἀναλύσει τὰ αἴτια αὐτὰ τὰ προδίδοντα ἰσχάτην ἠθικὴν ἔκλυσιν τῆς κοινωνίας, εἶναι τὰ βαθύτατα ἐπιδράσαντα ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ τότε ἑλληνικοῦ κόσμου;

(2) Herzberg αὐτ. σ. 302: «Τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοκτόνου ἐθνικῆς πολιτικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους διαμάχης, τῶν μὲν κατηγορούντων τοὺς δὲ ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ ἀπιστίᾳ», ἐξέσπωζε καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς κατακτητικῆς τῶν Τούρκων ὁρμῆς. Herzberg αὐτ. σ. 389.

(3) Ὁ Wilamowitz ἐν «Staat und Ges. der Griechen», σ. 205, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐκπτώσεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τῆς περιφρονήσεως ἣν ἔτρεφον οἱ Ρωμαῖοι πρὸς τὸ ἄμαχον τότε γένος τῶν Ἑλλήνων, ἀναλύει μὲ θαυμαστὴν ὀξύτητα τὰ αἴτια τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτοῦ φαινομένου, ὀφειλομένου κυριώτατα εἰς τὴν πλήρη τῶν ἠθικῶν κέντρων τοῦ ἀνθρώπου χαλάρωσιν. Ἡ καλὴ ἢ κακὴ τύχη τῶν λαῶν, λέγει ὁ Βιλαμόβιτς, εἶναι ἐν πολλοῖς συνάρτησις τῶν στοιχείων τῆς ἠθικῆς των δυνάμεως ἢ τῆς ἠθικῆς των ἐκλύσεως. Παρατεινομένη ἠθικὴ ἐξάρθρωσις, καταλύουσα κάθε ψυχικὴν εὐαισθησίαν, οὐδεμίαν πλέον γεννᾶ ἀντίδρασιν πρὸ τοῦ κινδύνου ἠθικῆς ἢ ἐθνικῆς προσβολῆς. Κάθε ἐθνικὴ φιλοτιμία ἔχει σβήσει. Ἡ ἀνάλυσις τοῦ Βιλαμόβιτς ἰσχύει ἀπολύτως καὶ διὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Βυζαντίου.

(4) Βλέπε τὰς μεστὰς οὐσίας σελίδας τῆς εἰσαγωγῆς ἐν τῷ «Griechische Geschichte» τοῦ Beloch, I, σελ. 1—16.

(1) Diehl: «L'Empire sous les Paléologues» ἐν «Etud. Byzant.», σελ. 220.

(2) Δεῖγμα τῆς ἀπράγμονος πολιτικῆς τῶν Παλαιολόγων εἶναι καὶ ἡ μακρὰ ἀνὰ τὴν Δύσιν ἀποδημία τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου, ζητοῦντος νὰ συγκινήσῃ τοὺς τότε δυνατοὺς τῆς Δύσεως μονάρχας. Ἀντὶ νὰ παρασκευάζεται στρατιωτικῶς καὶ νὰ ἐμπνέῃ θάρρος εἰς τὸν λαόν του, διέμενεν ἐν Παρισίοις ἐξαντλῶν τὸν νοῦν εἰς ἀντίκρουσιν τῆς πραγματείας καθολικοῦ ἱερωμένου περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἀπάντησις τοῦ θεολογοῦντος αὐτοκράτορος διατυποῦται εἰς 157 κεφάλαια (Krumbacher, I. σ. 218).

3) Ε', σ. 333.

(4) Καὶ ὁ Καλλιγᾶς («Μελέται καὶ Λόγοι». Πρόλογος) καταδικάζει τὴν πολιτικὴν αὐτὴν, ἐξηγεῖ δὲ ὅτι μελετῶν τὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, ἀπέβλεψεν «εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς οἰκτρᾶς τῶν Παλαιολόγων πολιτικῆς, οἵτινες δίκην ἐπαίτου περισαίοντες τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς, προσήνεγκον τὰ ἱερὰ καὶ ὅσια ὅπως ἐκλιπαρήσωσιν ἀρωγήν...».

(5) Καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίληψις τῶν ξένων ἱστορικῶν ἐξαίρει τοῦ Κωνσταντίνου τὴν ἠθικὴν ἀξίαν (βλέπε Hertzberg, II, σελὶς 655).

τει ἐτὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὔτ' ἐμὸν ἐστι οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ, κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν (1). Ἡ ἀτομικὴ ἀρετὴ ἔλαμψεν ἐν μέσῳ τῆς καθολικῆς ἀθλιότητος.

Χάρις εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ ἐξαφάνισις ἑνὸς ὁλοκλήρου ἱστορικοῦ κόσμου, μὲ μακρὰν παράδοσιν μεγαλοπρεπείας, ἀντὶ νὰ συνοδεύεται μὲ τὴν θλιβερὰν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἀφίνει ἡ μικροψυχία, ἡ δειλία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἐλεεινότης (2), ἐντύπωσιν ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θὰ εἶχε μείνει ἂν ἀντὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἐδωσίλευε κατὰ τὰ ὕστατα ἐκεῖνα ἔτη κάποιος ἐκ τῶν ἀσημάντων προκατόχων του, οἱ ὁποῖοι ἐδασίλευσαν καὶ ἐπολιτεύθησαν ἀξιοθρηνήτως καὶ μικροπρεπῶς, ἔγινε μὲ τὴν μεγαλοπρέπειαν ἀρχαίας τραγῳδίας. Καὶ τὸ τραγικὸν καὶ μεγαλειώδες αὐτὸ τέλος ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ὄχι εἰς τὴν ἡρωϊκὴν συνείδησιν τῶν συγχρόνων, οὔτε εἰς τὸ φρόνημα αὐτῶν. Τὸ περιβάλλον, πλὴν ἐλαχίστων, ἦτο ἄντικρυς ἀντίθετον πρὸς τὸ αἴσθημα τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος.

Καὶ οὕτως ἐρρίφθη ὁ σπόρος διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ θρύλου. Ἡ διψῶσα κάτι γενναῖον ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς μικροψυχίας λαϊκὴ φαντασία τῶν κατόπιν χρόνων, παρέλαβε τὸν θρύλον, τὸν ἐμεγάλωσε, τὸν ἐγιγάντωσε, τὸν μετέβαλεν εἰς θρησκείαν. Καὶ σιγὰ-σιγὰ αἱ μὲ αὐτὸν ἀσυναισθήτως ἀνατρεφόμεναι γενεαί, ἤρχισαν μέσα εἰς τὸ σκότος τῆς δουλείας νὰ διακρίνουν φῶς καὶ εἰς τὴν δειλιασμένην των ψυχὴν νὰ γεννᾶται ἡ ἀόριστος πίστις ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους. Τὸ Γένος, τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἀμυδρὰν μόνον συνείδησιν εἶχε τῆς ἐθνικῆς του ὑποστάσεως, δοηθοῦντος νῦν τοῦ θρύλου, μὲ συνεκτικὸν δεσμὸν αὐτὸν τὸν ἀπὸ τὴν μυθοπλαστικὴν δύναμιν τοῦ λαοῦ ὁλονὲν ὀγκούμενον θρύλον, ἠοθάνθη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου νὰ πάλλεται ἀπὸ κοινὴν ψυχήν, νὰ μορφώνεται δὲ μέσα του δαθμηδὸν ἡ πεποίθησις τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως.

Καὶ ὅταν δραδύτερον ἡ προσδεύουσα οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις, ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος οἰκονομικὸς καὶ κοινωνικὸς ὀργασμὸς τοῦ Ἑλληνος τοῦ Ἰδου αἰῶνος, ἐδημιούργησαν εἰς τὸ δουλεῦον Γένος στερεώτερα πλαίσια, ἐνέπνευσαν κάποιαν πεποίθησιν εἰς ἴδια ἐρείσματα, συνετέλεσαν εἰς τὸν εὐρύτερον φωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀνέδειξαν νέας κοινωνικὰς τάξεις οἰκονομικῶς εὐρώστους, μὲ σαφεστέραν συνείδησιν τῆς ὑποστάσεώς των καὶ ὡς ἀνθρώπων καὶ ὡς φορέων μιᾶς ἱστορικῆς παραδόσεως, τότε καὶ ὁ θρῦλος ἐκεῖνος ἐτόνωσε τὸ ψυχικὸν σθένος, ἔδωσε πτερὰ εἰς τὴν φαντασίαν τῆς γενεᾶς, ἡ ὁποία ἀνέλαδεν ἔργον τὸ ὁποῖον ἡ πίστις μόνον καὶ τὸ θάρρος τῆς αἰτιοδοξίας ἐζωογόνει, ἀμειλίκτως ὅμως κατεδίκαζεν ἡ στυγνὴ λογική. Ὁ θρῦλος μετουσιώθη εἰς ἐνέργειαν καὶ ὅταν ἐπέστη ἡ ὥρα, ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς μία τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν αἵτινες ἐπροκάλεσαν τὴν ἔκρηξιν.

Ἡ πολύτιμος αὐτὴ συμδολὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀναγέννησιν ὀφείλεται εἰς τὸν παράγοντα τῆς προσωπικότητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, εἰς τὴν δημιουργικὴν πνοὴν ἐξαιρετικῶν τινων ἀνθρώπων, προικισμένων μὲ τὸ προνόμιον νὰ γεννοῦν καὶ νὰ συντηροῦν μὲ τὴν δράσιν των ζωντανὴν καὶ ἔντονον τὴν ἐνέργειαν τῶν λαῶν, καθ' ὡρισμένην τινὰ περίοδον τοῦ ἱστορικοῦ των δίου.

Ἀλέξανδρος Ν. Διομήδης

(1) Δούκα: «Hist. byz.», ἔκδ. Βόννης, σελ. 280.
(2) Ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἀφῆκεν ἡ πρώτη ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων τὸ 1204.

Ἡ Φραγκοκρατία

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204), πραγματοποιηθεῖσαν ὡς γνωστὸν λίαν εὐχερῶς, ἦτο φυσικὸν ν' ἀναμένεται παρὰ τῶν κατακτητῶν καὶ ἡ εὐχερὴς κατάκτησις, ἂν μὴ ἡ ἄμεσος παράδοσις, ὁλοκλήρου τοῦ δυζαντινοῦ Κράτους, τοῦ ὁποίου εἶχε πέσει ἡ κεφαλή. Εἶναι γνωστὴ ἐπίσης ἡ ἐκ τῆς προσδοκίας ταύτης ἐπακολουθήσασα διὰ προκαταρκτικῆς συνθήκης διανομὴ ὁλοκλήρου τοῦ δυζαντινοῦ κράτους μεταξὺ τῶν Φράγκων, ἡ ὁποία ἀπέδλεπε καὶ εἰς τὴν ἀμδλυνσιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν προκυψάσης δυσαρεσκείας ἐκ τῆς κατακυρώσεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στέμματος τοῦ ἀλωθέντος προπυργίου τῆς ὀρθοδόξου Χριστιανωσύνης εἰς ἕνα τούτων, ἐντεῦθεν δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξοικονόμησιν τῆς φιλοτιμίας τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ ἐγχειρήματος. Εἶναι ἀκόμη γνωστὴ ἡ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀνατείλασα νέα αἴγλη τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς εὐθὺς ἀμέσως ἀνιδρύσεως, εἰς μὲν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν τοῦ δασιλείου τῆς Νικαίας ἀπὸ τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν, εἰς δὲ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα τοῦ περιλαμδάνοντος τὴν Ἤπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, ἀπὸ τοῦ Δυῤῥαχίου μέχρι τῆς Ναυπάκτου, δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον Κομνηνόν. Αἱ διασκεδασθεῖσαι δμως ὑπὸ τῆς προκαταρκτικῆς συνθήκης τῆς Κωνσταντινουπόλεως δυσαρέσκειαι καὶ ἡ σκοπηθεῖσα διὰ ταύτης ἐξοικονόμησις θυγειῶν φιλοτιμιῶν ἢ ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἐξάλειψις ἀμοιδαίων ὑποψιῶν μεταξὺ τῶν κατακτητῶν διὰ τοῦ διαμερισμοῦ τῶν ὑπολειφθεισῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἄλλοτε δασιλευούσης, ὑπῆρξαν περισσότερον θεωρητικαὶ καὶ ἀλυσιτελεῖς διὰ τὴν εὐχερῆ κατάκτησιν αὐτῶν. Συντόμως κατεδείχθη ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπακολουθήσουν νέαι ἐπιχειρήσεις εἰς τὰ μήπω καταληφθέντα ἐδάφη διὰ τὴν ἀξιοπείσιν τῶν ὅρων τῆς προκαταρκτικῆς συνθήκης, εἰς ὅ.τι ἀφεώσα τοὐλάχιστον τοὺς εἰς ἕκαστον τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ μεγάλου ἐγχειρήματος προσκυρωθέντας κλήρους ἐκ τῶν πλουσίων ἐπαρχιῶν τοῦ δυζαντινοῦ κράτους.

Εἰς τὸν Ἰταλὸν Βονιφάτιον τοῦ Μουφερράτο, τὸν γνωστὸν στρατηγὸν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρεχωρήθη ἤδη ἀπὸ τοῦ Σεπτεμδρίου τοῦ 1204, κατόπιν συμδιδασμοῦ, γενομένου πρωτοδούλίᾳ τῶν Βενετῶν καὶ ἀποσοδήσαντος ἐμφύλιον μεταξὺ τῶν Φράγκων κατακτητῶν ἀγῶνα, τὸ ἱδρυθὲν τότε φραγκικὸν δασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, συνδεόμενον διὰ δεσμοῦ ὑποτελείας πρὸς τὸν Λατῖνον αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ νέος δασιλεὺς ὡμολόγησε πίστιν καὶ ὑποταγήν. Τὸ δασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης περιελάμδανε, θεωρητικῶς πάντοτε, τὴν περιοχὴν τῆς Λαρίσης, τὴν ἐπαρχίαν Βλαχίας (Θεσσαλία), Φάρσαλα, Δομοκόν, Ἀλμυρὸν καὶ Δημητριάδα, τὸ ἔδαφος τῶν Νέων Πατρῶν (Ὑπάτη), τὸ Βελεστῖνον καὶ τὴν χώραν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῆς περιοχῆς τῶν Μεγάρων καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Πελοποννήσου, τὸ ἀπομένον μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν σπουδαίων λιμένων αὐτῆς, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη παραχωρηθῆ ἀπὸ τοὺς Δυζαντινοὺς πρὸς τοὺς Βενετούς. Ὥστε ἔπρεπεν ὁ Βονιφάτιος νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑλικὴν πρόσκτησιν τῶν παραχωρηθεισῶν πρὸς αὐτὸν ἐπαρχιῶν καὶ θεμάτων τοῦ Δυζαντινοῦ κράτους, ἡ ὁποία προσεδοκᾶτο ὅτι θὰ ἐπραγματοποιεῖτο εὐχερῶς.

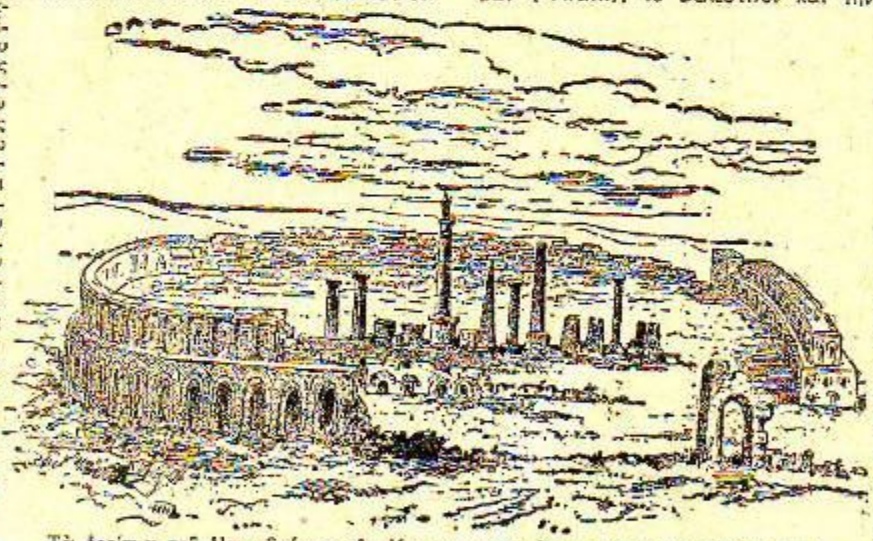

Τὰ ἐρείπια τοῦ Ἱπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα.

Εἰς τὴν προσπάθειαν του ταύτην ὁ Βονιφάτιος, πλὴν τῆς συμπράξεώς του μετὰ σπουδαίων Φράγκων ἀνδρῶν, ποικίλης καταγωγῆς, Λομδαρδῶν, Φλαμανδῶν, Γάλλων καὶ Γερμανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωκον τὴν ἀπόκτησιν τιμαρίων εἰς τὸ νέον κράτος, προσείλκυσε τὴν συμπάθειαν τῶν κατακτωμένων Ἑλλήνων, λόγῳ τοῦ μετὰ τῆς χήρας τοῦ Ἕλληνος αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου γάμου του. Συνέπραττε δὲ ὁ Βονιφάτιος μετὰ τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Σαμπλίττη, Γάλλου εὐπατρίδου ἐκ τῆς γαλλικῆς Δουργουνδίας, ἐπονομαζομένου συνήθως εἰς τὸ «Χρονικὸν τοῦ Μορέως» «Καμπανέση», μετὰ τοῦ Γάλλου εὐπατρίδου Ὄθωνος ντὲ λὰ Ρός, ἐκ Δουργουνδίας, μετὰ τοῦ Φλαμανδοῦ Ἰακώδου τῆς Ἀδὲν καὶ τῶν δύο ἀνεψιῶν του Ἰακώδου καὶ Νικολάου Σαιντομέρ, μετὰ τοῦ Γερμανοῦ Βερθόλδου Κατσενελλμπόγκεν, μετὰ τοῦ Ἰταλοῦ τυχοδιώκτου Γουΐδου Παλλαδιτσίνι καὶ τῶν Στρομογκοὺρ καὶ Νταλλεκάρτσερι. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Βονιφατίου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῶν παραχωρηθεισῶν εἰς αὐτὸν χωρῶν ἐπροχώρει πράγματι κατὰ τὰς προσδοκίας του μέχρι τῆς κυρίας Ἑλλάδος, ἐνόμιζέ τις δὲ ὅτι αὐτὴ θὰ συνήντα κατὰ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν τὴν

ἀντίστασιν τοῦ Ἕλληνος δυνάστου τοῦ Ναυπλίου, τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Κορίνθου Λέοντος Σγουροῦ, ὁ ὁποῖος, ἐκμεταλλευόμενος τὰς συμφορὰς τῆς ἰδίας πατρίδος, εἶχε πειραθῆ τὴν δι' ἴδιον λογαριασμὸν κατάκτησιν μέρους τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, φθάσας μέχρι Θηβῶν καὶ ἐκεῖθεν μέχρι Θεσσαλίας, ἀφοῦ προηγουμένως ἦλθεν εἰς ῥῆξιν μετὰ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἱεράρχου τῆς μητροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (βλ. λ. Ἀκομινάτος Μιχαήλ). Ἀλλ' ὁ Σγουρὸς ὑπεχώρησεν ἐγκαίρως εἰς τὰς Θερμοπύλας καὶ ἐκεῖθεν, ἅμα τῇ ἀπλῇ θέᾳ τῶν ἀνενοχλήτως κατεργομένων στρατιῶν τοῦ μαρκησίου τοῦ Μομφερράτο, ἐγκαιρότερον ἔσπευσε νὰ σωθῆ εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. Ὀχυρώσας ὁ βασιλεὺς τὴν ἀμαχητὶ καταληφθεῖσαν φύσει ὀχυρὰν καὶ ἐξόχου δόξης ἐκείνην θέσιν τῶν Θερμοπυλῶν, ἐδημιούργησε τὴν παρακειμένην περιώνυμον μαρκησίαν τῆς Βοδονίτζας, τῆς ὁποίας ἡ ἀξιόλογος δράσις κατὰ τὴν φραγκοκρατίαν ἤρχισεν ἀπὸ τὸν ὑπὸ τοῦ Βονιφατίου ταχθέντα ποῶτον μαρκήσιον Γουΐδον Παλλαβιτσίνι διὰ νὰ λήξῃ μετὰ δύο περίπου αἰῶνας, μὲ τοὺς τελευταίους ἄρχοντας αὐτῆς, τοὺς Βενετοὺς Τζόρτζη, σαρωθέντας ὑπὸ τῶν στρατιῶν τοῦ Τουρανάν. Συνεχίζων ἀκωλύτως τὴν πρὸς τὴν Νότιον Ἑλλάδα κάθοδόν

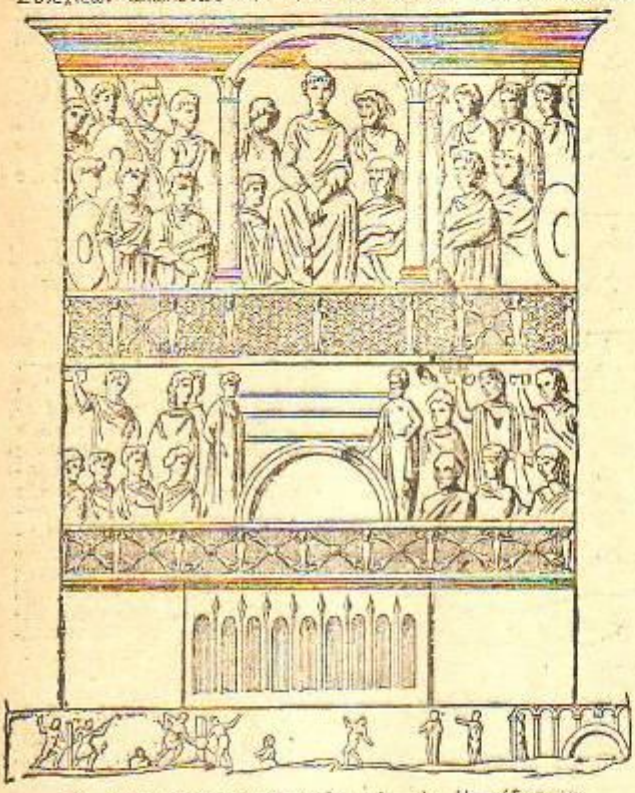

Τὸ αὐτοκρατορικὸν θεωρεῖον εἰς τὸν Ἱππόδρομον. (Ἐκ βυζαντινοῦ χειρογράφου).

του ὁ Βονιφάτιος διὰ τῆς Φωκίδος ἔφθασεν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Ἐκεῖ, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ, εἰς τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῶν Δελφῶν καὶ τοῦ Μαντείου τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἀμφίσσης μέχρι τοῦ Γαλαξειδίου καὶ τῶν ἀνατολικῶν παρυφῶν τῆς Ναυπάκτου, ἵδρυσε τὴν πολυθρύλητον βαρωνίαν τῶν Σαλώνων ὑπὸ τὸν Θωμᾶν Στρουμγκοῦρ, ἡ ὁποία ἔσχε τόσον τραγικὸν τέλος ὑπὸ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ Ἑλληνίδα κόμισσαν κατὰ τὴν λῆξιν τῆς καταλανικῆς κυριαρχίας ἐν Ἑλλάδι.

Ἐκεῖθεν ὁ Βονιφάτιος ἐτράπη πρὸς τὴν Βοιωτίαν. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, διεξερχόμενος τὰ σύγχρονα συμβάντα, περιγράφει τὴν ἀναλλοίασιν τὴν ὁποίαν ἠσθάνθησαν οἱ κάτοικοι ἐπὶ τῇ ἀφίξει τοῦ Φράγκου ἐπιδρομέως. Αἱ Θῆβαι, ἀπαλλαγεῖσαι ἀπὸ τῆς στυγνῆς πιέσεως τοῦ Ἕλληνος τυραννοδιώκτου Λέοντος Σγουροῦ, ἤνοιξαν τὰς πύλας τῆς Καδμείας, ὑποδεχθεῖσαι μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὸν Λατῖνον βασιλέα. Ἄλλαι φραγκικαὶ δυνάμεις ἀναστρέψασαι πρὸς Ἀνατολάς, κατέλαβον τὴν Εὔβοιαν, ἡ ὁποία ὀλίγον ἀργότερον διηρέθη εἰς τρία τιμήματα παρανωρηθέντα εἰς εὐπατρίδας τῆς Βερόνας, κληθέντας τριτημορίους, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερος ὑπῆρξεν ὁ Ραβανὸς Νταλλεκάρτσερη. Οὕτω, ἡ πρὸς τὴν Ἀττικὴν ὁδὸς ἦτο ἐλευθέρα πλέον διὰ τὸν μαρκήσιον τοῦ Μομφερράτο. Αἱ Ἀθῆναι, πολὺ ὀλίγον ἐνδιαφερουσαι τοὺς κατακτητὰς διὰ τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν κάλλος καὶ τὴν ἄφθαστον δόξαν, θ' ἀπετέλουν τὸν μεγάλον σταθμὸν τῆς ἀναπαύλας διὰ τὴν πρὸς τὴν χερσαίαν νῆσον συνέχισιν τῆς κατακτήσεως.

Αἱ Ἀθῆναι μετὰ τῆς Ἀκροπόλεως κατελήφθησαν ἀκωλύτως. Ἡ πόλις αὕτη εἶχε παραμεληθῆ τελείως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ἀπὸ ἀρκετῶν ἤδη ἐτῶν ἐστερεῖτο διοικητικῆς κεφαλῆς. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰθύνοντες, ἀπασχολημένοι μὲ τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῶν ἔριδας, αἱ ὁποῖαι συνεκλόνιζον τὴν ὕπαρξιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, διὰ νὰ ἐπιφέρουν τελικῶς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς βασιλευούσης ὑπὸ τῶν Φράγκων, πολὺ ἐλάχιστα ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν ἀπομεμακρυσμένην ἄλλοτε πόλιν τῶν φώτων. Ὁσάκις ὅμως ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν ἀποστολὴν πραίτωρος εἰς τὰς Ἀθήνας, τότε αὕτη μετεβάλλετο εἰς ληστρικὴν ἐπιδρομὴν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, διότι ὁ πραίτωρ «ἐπέρχεται πανστρατιᾷ μετὰ τῶν ἑαυτοῦ καὶ τοὺς ἐγχωρίους κληρόνας συνεπισπώμενος, ἀνδράριτ' ἄλλα τριωβολιμαῖα, καὶ τὴν ἐφήμερον τροφὴν ἐξ ἀσπαγῆς καὶ κλοπῆς πορίζόμενος, ὥσπερ ἂν εἰ κατὰ πολεμίας τινας καὶ βαρβαρικῆς χώρας εἰσβαλεῖν ἐμέλλεν», ὅπως ἔγραφον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μιχαὴλ Ἀκομινάτου συνταχθὲν «Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλέα κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν». Ἡ πράγματι φωτεινὴ δράσις τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν κατὰ τὴν δυσχερῆ αὐτὴν θέσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους δὲν ἦτο μόνη ἱκανὴ ν' ἀνορθώσῃ τὴν πόλιν ἐκείνην ἀπὸ τὴν κατάπτωσιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιέλθει. Ὁ ἱεράρχης ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πλὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἶχε περιβληθῆ ἀνεπισήμως, λόγῳ τῆς τελείας ἐγκαταλείψεως τοῦ ποιμνίου του, καὶ κοσμικὴν ἐξουσίαν, δείξας δείγματα χειρισμοῦ ἀρτίου καὶ ἱκανοῦ πρὸς τὸν κάλαμον καὶ τῆς σπάθης καὶ τοῦ τόξου, δὲν προέβαλεν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Φράγκων ἐπιδρομέων τοῦ Βονιφατίου τὸ 1205, ἐνῷ προέβαλε ταύτην πρὸ ὀλίγου χρόνου κατὰ τοῦ σφετεριστοῦ Λέοντος Σγουροῦ, ὅταν αὗτος ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ δι' ἑαυτὸν τὴν πόλιν καὶ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ τὴν ἀντίστασιν προέβαλε τότε ὁ Ἕλλην ἱεράρχης κατὰ τοῦ Ἕλληνος ἀντάστου διὰ νὰ μὴ καταπροδώσῃ τὴν πρὸς τὴν βασιλεύουσαν πίστιν καὶ ὑπακοήν. Ἤδη ἡ βασιλεύουσα εἶχε περιέλθει εἰς τοὺς Λατίνους, αἱ δὲ πλεῖσται τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους εἶχον ὁμόσει πίστιν καὶ ὑποταγὴν πρὸς τὸν Βονιφάτιον. Ἡ πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ὅθεν πίστις καὶ ὑπακοὴ δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ νοηθῆ. Ἡ ἐκ τῶν πρωτέρων καταδικασμένη εἰς ἀπτυχίαν καὶ συνεπῶς ματαία ἀντίστασις κατὰ τῶν σιδηροφοράκτων ἱππότων τοῦ βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἀπετέλει αἰτίαν δημιουργίας νέων δεινῶν κατὰ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ποιμνίου του. Ὁ Ἀκομινάτος λοιπὸν συνέστησεν ὑποταγὴν εἰς τὸν κατακτητὴν διὰ νὰ περισώσῃ τὸ ποίμνιόν του. Ἀλλ' οἱ Φράγκοι δὲν ἐδείχθησαν ἀντάξιοι τῆς εἰρηνικῆς προσφορᾶς. Ἀναμνησθέντες καὶ ἀναζωογονήσαντες τὸ παλαιὸν αὐτῶν μῖσος πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἀναβάντες εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, προέβησαν εἰς διαρπαγὴν τῶν ἱερῶν κειμηλίων καὶ τῶν θησαυρῶν τοῦ περικαλλεστάτου ναοῦ τῆς Παρθένου, τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου μητροπόλεως τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηνιώτισσας, καὶ εἰς λεηλασίαν αὐτῆς τῆς πολυτίμου βιβλιοθήκης, χειρογράφων βιβλίων, τὴν ὁποίαν μετὰ μόχθων ὁ μητροπολίτης ἐκεῖνος εἶχε καταρτίσει.

Διὰ τῆς ἐπακολουθησάσης εὐχεροῦς ἁλώσεως τῶν Μεγάρων καὶ τῆς μέχρι τῶν Γερανείων περιοχῆς ὡλοκληρώθη ἡ κατάκτησις τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, ἡ ὁποία παρεχωρήθη εἰς τὸν Ὄθωνα ντὲ λὰ Ῥός, τὸν πιστὸν συνεργάτην καὶ συμπαραστάτην εἰς τὰς δυσχερεῖς στιγμὰς τοῦ Βονιφατίου τοῦ Μομφερράτο. Ἡ μεγάλη αὕτη περιοχὴ τῆς Ἑλλάδος ἀπετέλεσε τὸ ἀρχικῶς Μεγακυράτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀργότερον τὸ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν Κύριν τῶν Ἀθηνῶν, ἢ τὸν Μέγαν κύριν τοῦ «Χρονικοῦ τοῦ Μορέως», τὸν ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου Θ' τῆς Γαλλίας προσαγορευθέντα δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, μετ' ἀρκετὰ ἔτη. Τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν ἱδρυθὲν οὕτω ὡς μεγακυράτον τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1205 ὑπὸ τὴν γεωγραφικὴν ταύτην ἔκτασιν, εἰς τὴν ὁποίαν περιελήφθησαν τὸ 1212 τὰ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος ντὲ λὰ Ῥὸς παρασχεθείσης βοηθείας πρὸς τὸν ὑποτάξαντα τὴν Πελοπόννησον Γοδοφρέδον Βιλλαρδουΐνον δοθέντα τιμάρια τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου, ἔμελλε νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ 250 ἔτη ὑπὸ φραγκικὸν ζυγόν, διὰ νὰ καταλυθῆ τελικῶς ὑπὸ τοῦ καταλύσαντος ὁριστικῶς καὶ τὸ βυζαντινὸν κράτος θεμελιωτοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὥστε τὸ μεγακυράτον, ὅτε ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν αὐτοῦ ὁ Βουργουΐνδιος εὐπατρίδης, περιελάμβανεν ἑξόχους χερσαίας πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας πρωτεύουσαν θέσιν εἶχον αἱ Θῆβαι, σημαίνοντας δὲ λιμένας τὸν Πειραιᾶ, τὸ Ναύπλιον, τὴν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον Λιβαδόστοαν, ὅπου ἐξυπηρετοῦντο οἱ ἐκ δυσμῶν πλέοντες, καὶ τὴν ὀπέναντι τῆς Εὐβοίας Ἀταλάντην, ἔτι δὲ τὴν Σαλαμῖνα καὶ πιθανῶς τὴν Αἴγιναν.

Τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας

Περατώσαντες τὴν κατάληψιν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος οἱ Φράγκοι τοῦ βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης ἀνέλαβον τὴν ἐπιχείρησιν τῆς καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου, καίτοι αὕτη διὰ τῆς περὶ διανομῆς τῆς Ἑλλάδος συνθήκης ἔπρεπε νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν Βενετίαν. Αἱ μόναι ἱκαναὶ δυνάμεις τὰς ὁποίας ἐπρόκειτο ν' ἀντιμετωπίσουν ἐκεῖ ἦσαν αἱ τοῦ Λέοντος Σγουροῦ, ἄλλων δὲ τινων ἐπιχωρίων Ἑλλήνων ἀρχόντων ἦσαν ἀσήμαντοι. Καταλαβόντες εὐχερῶς τὴν πόλιν τῆς Κορίνθου, ἀντιπορήλθον, μετὰ ματαίας ἀποπείρας πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς κραταιᾶς ἀμύνης τοῦ Σγουροῦ, τὸν Ἀκροκόρινθον, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ἕλλην ἄρχων εἶχεν ὀχυρωθῆ καὶ ἐστράφησαν πρὸς τὸ Ναύπλιον, τοῦ ὁποίου ἤρχισαν τὴν πολιορκίαν. Ἀλλ' ἡ σθεναρὰ ἄμυνα τοῦ Σγουροῦ εἰς τὴν εἴσοδον τῆς Πελοποννήσου δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐμποδίσῃ τὴν κατάληψιν αὐτῆς. Ἤδη ἀπροσδόκητον γεγονὸς ἐπρόκειτο νὰ διευκολύνῃ καὶ ἐπιταχύνῃ τὴν κατάληψιν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Παραπλανηθεὶς Φράγκος σταυροφόρος, ὁ Γοδοφρέδος Βιλλαρδουΐνος,

ταξιδεύων ἀπὸ Παλαιστίνης εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα μετάσχῃ τῶν καταρθωμάτων τῶν συμπατριωτῶν του, παρεσύρθη ὑπὸ σφοδρᾶς τρικυμίας καὶ ἠναγκάσθη νὰ ποδίσῃ εἰς Μεθώνην. Ὁ ἐπιχώριος τῆς Μεσσηνίας ἄρχων, δεχθεὶς τὸν ναυαγὸν, ἐπρότεινε συμμαχίαν πρὸς τὸν σκοπὸν καταλήψεως ἐπαρχιῶν τινων τῆς Πελοποννήσου, τὴν ἁποίαν ὁ ἀναζητὼν τύχην Γοδοφρέδος ἐδέχθη ἀσμένως. Οὕτω συμπράττοντες οἱ δύο περίεργοι σύμμαχοι προέβησαν εἰς πολεμικὰς κατακτητικὰς ἐπιχειρήσεις, στεφθεῖσας ὑπὸ ἐπιτυχίας. Ἀλλ' ἡ παράδοξος αὕτη συμμαχία δὲν διετηρήθη ἐπὶ μακρόν, ὁ δὲ Φράγκος τυχοδιώκτης ἐγκατέλειψε τὸν ἀπρόσπτον Ἕλληνα σύμμαχον, σπεύσας νὰ ἑνωθῇ μετὰ τῶν συμπατριωτῶν του τοῦ βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης, οἱ ὁποῖοι ἐπολιόρκουν τὸ Ναύπλιον. Ἀναδειχθεὶς δὲ ἀμέσως συναρχηγὸς μετὰ τοῦ παλαιοῦ αὐτοῦ φίλου Γουλιέλμου Σαμπλίττη τῶν φραγκικῶν ἐκείνων δυνάμεων, ἀνέλαβεν οὗτος ἐντονώτερον τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν κατάληψιν ὁλοκλήρου πλέον τῆς γνωρίμου του Πελοποννήσου. Ἀπὸ Πατρῶν, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐκυριεύοντο οἱ σπουδαιότεραι ἑλληνικαὶ πόλεις, μέχρι Καλαμῶν. Τὴν δὲ τύχην τοῦ ὅλου Μορέως ἔκρινεν ἡ παρὰ τὰ Κούντουρα τῆς Μεσσηνίας συγκροτηθεῖσα μάχη μεταξὺ τῶν Φράγκων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν ἄρχοντα τῆς Λακωνίας Λέοντα Χαμάρετον συναχθέντων Ἑλλήνων. Ἡ εὐχερὴς νίκη, τὴν ὁποίαν ἀπέσπασαν οἱ Φράγκοι ἀπὸ τοὺς ἀδαεῖς ἐκείνους περὶ τὴν πολεμικὴν τέχνην Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, διηυκόλυνε τὴν περαιτέρω κατάκτησιν τῶν εὐφόρων περιοχῶν τῆς χερσονήσου. Καίτοι δὲ ἀντεῖχον εἰσέτι τὰ ἐρείσματα τοῦ Σγουροῦ εἰς Κόρινθον, Ναύπλιον καὶ ἀργολικὴν Λάρισαν, διετήρει δὲ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς ἡ νοτιοανατολικὴ περιοχὴ τῆς χερσονήσου καὶ ὁ Ταύγετος, ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ἐπωνόμαζεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1205 τὸν Σαμπλίττην «πρίγκιπα ὁλοκλήρου τῆς Ἀχαΐας». Ἀλλ' ὁ Σαμπλίττης δὲν ἐπέπρωτο νὰ δρέψῃ ἐπὶ πολὺ τοὺς καρποὺς τῶν μόχθων του. Ἐπιχειρήσας νὰ πλεύσῃ εἰς τὴν γενέτειραν Γαλλίαν, ὅπου σοβαραὶ ὑποθέσεις ἀνέμενον αὐτόν, ἀπέθανε καθ' ὁδόν. Ἀπὸ τοῦ 1209 ὅθεν ὁ Γοδοφρέδος Βιλλαρδουΐνος ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ Μορέως ὡς ἐπίτροπος τοῦ πλησιεστέρου συγγενοῦς τοῦ ἀποθανόντος ἡγεμόνος, εἰς τὸν ὁποῖον, κατὰ τοὺς φεουδαλικοὺς νόμους, ἔπρεπε νὰ περιέλθῃ τὸ πριγκιπᾶτον. Τοιοῦτον ἀξίωμα περιβληθεὶς, ἀνέλαβε τὴν διοργάνωσιν τῆς κατακτηθείσης χώρας. Συγκαλέσας τοὺς μεγιστᾶνας τῶν Φράγκων εἰς Παρλαμὰν ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς ἡγεμονίας, τὴν Ἀνδραβίδαν, ἵδρυσε τὰς δώδεκα βαρωνίας αὐτῆς, οἱ δὲ ἀναδειχθέντες βαρῶνοι, μετὰ ἄλλων ὑποτελῶν ἀρχόντων, κατὰ τὰ εἰσαχθέντα ἐσυνήθεια τῆς «Ἱερουσαλήμ», ἀπετέλουν τὸ Συμβούλιον τοῦ ἡγεμόνος, τὴν κούρτην, ἡ ὁποία καὶ ἐπετέλει καὶ ἔργα δικαστηρίου ἐπὶ φεουδαλικῶν θεμάτων. Οὕτω ἐτέθησαν αἱ φεουδαλικαὶ ὀργανωτικαὶ βάσεις τῆς φραγκικῆς ἡγεμονίας τοῦ Μορέως, τοῦ Πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας, τότε δὲ πλέον ὁ Βιλλαρδουΐνος ἀπεράσισε νὰ στρατεύσῃ διὰ τὴν κατάκτησιν τῶν μήπω εἰσέτι καταληφθεισῶν περιοχῶν τῆς Πελοποννήσου, ἀφοῦ ταυτοχρόνως συνεφιλιώθη μὲ τοὺς Βενετοὺς, οἱ ὁποῖοι, διεκδικοῦντες ἀπὸ τοῦ 1206 τὴν διὰ τῆς συνθήκης κληρωθεῖσαν εἰς αὐτοὺς Ἑλληνικὴν χερσόνησον, εἶχον καταλάβει τοὺς σημαντικοὺς διὰ τὴν πρὸς Συρίαν ὁδὸν διδύμους λιμένας τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης. Ἀντεπεξερχόμενος δ' ἐπιτυχῶς ἐν μέσῳ ἐσωτερικῶν ἀναταραχῶν, ἐμφυλίων ἐρίδων καὶ διαμαχῶν μεταξὺ κοσμικῶν καὶ κληρικῶν, κατώρθωσεν ὁ παλαιὸς τυχοδιώκτης, πρὶν ἀκόμη προβῇ εἰς τὰς πολεμικάς του ἐπιχειρήσεις, ν' ἀναδειχθῇ διὰ δολοπλοκιῶν καὶ δικανικῶν σοφιστειῶν πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας καὶ νὰ μείνῃ γνωστὸς εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς Γοδοφρέδος Α' Βιλλαρδουΐνος. Ἀπερίσπαστος πλέον προέβη εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ἀνθισταμένων εἰσέτι ἑλληνικῶν πόλεων, ἰδίως τοῦ Νίκλι καὶ τῆς Ἀρκαδίας, τῆς σημερινῆς Κυπαρισσίας, ἐπιτευχθεῖσαν ἄλλοτε δι' ἐκπολιορκήσεων, ἄλλοτε διὰ συνθηκολογήσεων, τὸ δὲ 1210, μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἐξηνάγκασεν εἰς παράδοσιν τὸν Ἀκροκόρινθον, ὀλίγον δ' ἀργότερον κατέλαβε τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Λάρισαν τοῦ Ἄργους. Ὥστε ἀπέμενον πλέον μόναι ἐλεύθεραι περιοχαὶ αἱ ὀρειναὶ τῆς Τσακωνιᾶς καὶ τοῦ Λεωνιδίου, ὁ Ταύγετος τῶν ἀγροίκων Μελιγγῶν, καὶ ἡ Μονεμβασία, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶχον ἀνεχθῆ ἀκόμη ξένους κυριάρχους. Μάλιστα δ' ἀντέσχον τόσον αἱ περιοχαὶ αὗται, ὥστε οὔτε ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν κατὰ τὸ 1218 ἀποθανόντα πατέρα του πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γοδοφρέδου Β' Βιλλαρδουΐνου, ἡγεμονεύσαντος μέχρι τοῦ 1246, ἐγένετο κἂν λόγος περὶ καθυποτάξεως αὐτῶν. Μόνον ἐπὶ τοῦ τρίτου πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουΐνου, κατέστη δυνατὴ ἡ καθυπόταξις τῆς Μονεμβασίας κατὰ πρῶτον, μετὰ τριετῆ σχεδὸν πολιορκίαν καὶ ἀφοῦ οἱ Μονεμβασιῶται:

Ἐφάγασι καὶ ποντικοὺς ὁμοίως καὶ γατία·
Τὸ τί νὰ φᾶν οὐκ εἶχασι μόνον ὁ εἷς τὸν ἄλλον.

Ἡ παράδοσις τοῦ ὀχυροῦ κάστρου ἐγένετο κατόπιν ἐντίμου συνθηκολογήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Γουλιέλμος ὑπέγραψε τὰ διὰ τῶν προτάσεων τῶν Μονεμβασιωτῶν ζητηθέντα προνόμια. Ἐπηκολούθησε κατὰ δεύτερον ἡ καθυπόταξις τῆς Τσακωνιᾶς. Ὅτε δὲ ὁ πρίγκιψ προέβη εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν τριῶν περιφήμων κάστρων· πλησίον μὲν τῆς Σπάρτης τοῦ φρουρίου τοῦ Μυστρᾶ, πλησίον τοῦ Ταινάρου τοῦ φρουρίου τῆς Μαΐνης καὶ δυτικώτερον τοῦ ἀκρωτηρίου ταύτου, πλησίον τῆς Γιστέρνας τοῦ φρουρίου Λεύκτρου, κατώρθωσε νὰ καθυποτάξῃ καὶ τοὺς Μελιγγούς. Ἐπέπρωτο ὅμως τὰ κάστρα αὐτὰ μετὰ τῆς Μονεμβασίας ν' ἀποδοῦν μετ' ὀλίγα ἔτη τὰ θεμέλια ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη τὸ ἑλληνικὸν δεσποτᾶτον τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, δύο περίπου αἰῶνας ἀργότερον, ὡραματίσθη τὴν ἀνίδρυσιν ἑνὸς νεωτέρου ἑλληνικοῦ κράτους ἐπὶ τῶν ἐδαφῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, βασιζομένου ἐπὶ τῶν σχεδίων τὰ ὁποῖα εἶχε καταρτίσει ὁ μέγας φιλόσοφος τοῦ Μυστρᾶ Γεώργιος Γεμιστὸς - Πλήθων.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου Βιλλαρ-

Μιχαὴλ Ζ' Παλαιολόγος. (Ἐκ βυζαντινοῦ χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου).

δουΐνου ὑπῆρξεν ἡ μακροτέρα τῶν ἄλλων Γάλλων ἡγεμόνων, ἀλλὰ καὶ ἡ ταραχωδεστέρα. Τὸ φιλοπόλεμον τοῦ χαρακτῆρος του ὡδήγησεν ἀρχικῶς εἰς τὴν ἐπαύξησιν τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ συνετέλεσεν εἰς τὸν καλοφῶνα τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' ἡ πολυπραγμοσύνη αὐτοῦ ἀπέβη ὀλεθρία, τόσον δι' αὐτὸν τὸν ἴδιον, ὅσον καὶ διὰ τὴν παρ' αὐτοῦ εἰς ἀκμὴν ἀνυψωθεῖσαν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Περιεπλάκη εἰς ἐμφυλίους πολέμους, κατατροπώσας ἰδίως τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ μέγαν κύριν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ὅτε, κομπορρημονῶν, ἦλθεν εἰς ῥῆξιν ἐμπόλεμον μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας, ἡττήθη οἰκτρῶς κατὰ τὴν ἐν Πελαγονίᾳ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας συγκροτηθεῖσαν μάχην καὶ συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ἤχθη δέσμιος πρὸς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον εἰς Λάμψακον. Κατὰ τὴν αἰχμαλωσίαν του δ' ἐκείνην ἐπληροφορεῖτο μετὰ θλίψεως τὴν ἀνάκτησιν τῆς λατινοκρατουμένης Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν δυνάμεων τοῦ χειριζομένου τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν τῆς ἀναγεννωμένης ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας μεγάλου ἐκείνου Ἕλληνος. Ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας ἐπετεύχθη διὰ μεγίστων θυσιῶν. Ὑπεσχέθη ὁ δεσμώτης ἡγεμὼν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν παραχώρησιν τῆς διὰ μακροχρονίων καὶ πολυμόχθων ἀγώνων κτηθείσης Μονεμβασίας καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνοικοδομηθέντων περιφήμων κάστρων τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Μαΐνης. Ἡ συγκληθεῖσα εἰς Νίκλι κούρτη τῶν βαρώνων καὶ τῶν ὑποτελῶν μεγιστάνων, ἀποτελεσθεῖσα κατὰ τὴν μεγίστην αὐτῆς πλειοψηφίαν ἐκ τῶν ἀντικαθιστωσῶν τοὺς δεσμώτας ἢ θανόντας κατὰ τὴν μάχην τῆς Πελαγονίας συζύγους δεσποινῶν, ἐπεκύρωσε, παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἐλαχίστων ἀνδρῶν καὶ τοὺς δισταγμοὺς τοῦ γηραιοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ πρίγκιπος, τὸ δὲ 1262 παρεδόθησαν εἰς τοὺς στρατηγοὺς τοῦ Ἕλληνος αὐτοκράτορος τὰ τρία κάστρα μετὰ σημαντικῆς περιοχῆς τῆς νοτιοανατολικῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπηλευθερώθη μετὰ τῶν συναιχμαλώτων ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουΐνος. Ἀπὸ τὰς θέσεις αὐτὰς τῆς Πελοποννήσου, ὅπου συντόμως μετεφέρθησαν σημαντικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῶν Βυζαντινῶν, ματαίως ἐπεχειρήθη ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἑλληνικοῦ τούτου προγεφυρώματος εἰς ἄλλας περιοχὰς τοῦ Μορέως, ὅπως ματαίως ἐπεχείρησεν ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας τὴν ἐξουδετέρωσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Λακωνικῆς.

Ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουΐνος, παρὰ τοὺς τρεῖς γάμους του, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τελευταῖος μετὰ τῆς Ἑλληνίδος Ἄννης, θυγατρὸς τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄, δὲν ἀπέκτησεν ἄρρενα τέκνα. Ἐπεζήτει ὅθεν τὴν ἐξασφάλισιν τῶν κτήσεων τοῦ Μορέως διὰ συνοικεσίου τῆς πρεσβυτέρας αὐτοῦ θυγατρὸς Ἰσαβέλλας μετ' ἰσχυροῦ ἡγεμόνος. Εἶχεν ἤδη μετάσχει ὁ πρίγκιψ τῆς ἐν Βιτέρβῳ τὸ 1267 συναφθείσης συνθήκης, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἔκπτωτος Λατῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Ρωμανίας Βαλδουΐνος Β΄, ἀπεργαζόμενος μάτην τὴν ἀνάκτησιν τοῦ ἀπολεσθέντος θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρεχώρει εἰς τὸν Ἀνδεγαυὸν φιλόδοξον βασιλέα τῶν δύο Σικελιῶν Κάρολον τὴν ἐπικυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Ἀχαΐας καὶ τοῦ Μορέως καὶ ἁπασῶν τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουΐνος εἶχε λάβει παρὰ τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ οἱονδήποτε τύπον. Καὶ ἡ μὲν ὑποσχεθεῖσα βοήθεια διὰ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ θρόνου οὐδέποτε ἐδόθη εἰλικρινῶς, ἀψιμαχίαι δέ τινες γενόμεναι ἐν τῇ Λακωνικῇ μεταξὺ τῶν Φράγκων τοῦ Γουλιέλμου καὶ τῶν Βυζαντινῶν τοῦ Μυστρᾶ συντόμως ἔλαβον πέρας δι' ἀμοιβαίων ὑποχωρήσεων. Τότε μάλιστα ὁ Βιλλαρδουΐνος ἁπαντῶν εἰς ἔκκλησιν τοῦ νέου ἐπικυριάρχου εἶχε μεταβῆ μετὰ περισσῆς προθυμίας, ἄγων ἐκλεκτὸν ἱππικὸν τῆς Ἀχαΐας, εἰς Ἰταλίαν διὰ νὰ μετάσχῃ νικηφόρως τῆς μάχης τοῦ Ταλιακότσο, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡττήθη ὁ διεκδικῶν τὴν κληρονομίαν τῶν εἰς Ἰταλίαν Σταουφιδῶν Γερμανὸς ἡγεμονόπαις. Ἡ νίκη ἐκείνη δικαίως ἀπεδόθη εἰς τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας, ὁ ὁποῖος τότε ἐζήτησε νὰ ἐξασφαλίσῃ περισσότερον τὰς εἰς τὴν νέαν Γαλλίαν κτήσεις του. Ἐπεδίωξεν ὅθεν τὴν μετὰ τοῦ οἴκου τῶν Ἀνδεγαυῶν κηδεστίαν, ἐπέτυχε δὲ τὴν ἔγκρισιν τῆς αὐλῆς τῆς Νεαπόλεως διὰ τὴν σύναψιν γάμου τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ ἐπικυριάρχου βασιλέως μετὰ τῆς ἀνήβου εἰσέτι θυγατρός του. Πράγματι δὲ τὸ 1271 ἡ μικρὰ Ἰσαβέλλα συνεζεύχθη ἐν ἐπισήμῳ τελετῇ εἰς τὴν Νεάπολιν τὸν βασιλόπαιδα Φίλιππον. Ἀλλὰ δὲν κατωρθώθη νὰ πραγματοποιηθῇ ἐκεῖνο ποὺ ἐπεδιώκετο διὰ τοῦ ἐκ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ γάμου τούτου. Μόλις μετὰ πάροδον ἐξαετίας ὁ σύζυγος τῆς θυγατρὸς τοῦ Βιλλαρδουΐνου ἀπέθανεν, ἓν ἔτος δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλόπαιδος ἀπεβίωσε καὶ ὁ πολυτάραχος πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας (1278), τὸ δὲ πρίγκιπάτον περιῆλθεν εἰς τὴν μόλις δεκατετραέτιδα χήραν Ἰσαβέλλαν καὶ τὴν κατὰ δύο ἔτη μικροτέραν ἀδελφὴν αὐτῆς Μαργαρίταν. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας περιελθὸν τὸ πρίγκιπάτον εἰς ἀνηλίκους γυναῖκας καὶ κυβερνώμενον ὑπὸ ἀδελφῶν ἐπιτρόπων τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ἀσχολουμένου μάλιστα εἰς ἀγῶνας ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ, ἤρχισε ταχέως παρακμάζον. ἀκόμη περισσότερον διότι καὶ αἱ βαρωνίαι αὐτοῦ εἶχον πλέον ἀπολέσει τοὺς παλαιοὺς αὐτῶν βαρώνους, μόνον δὲ δύο ἐξ αὐτῶν διετηρήθησαν εἰς τοὺς οἴκους τῶν παλαιῶν βαρώνων. Τὴν παρακμὴν ἐπέτεινεν ἀκόμη καὶ ἡ φυλετικὴ ἀπομόνωσις τὴν ὁποίαν εἶχον ἐπιβάλει εἰς ἑαυτοὺς οἱ Φράγκοι διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ὅμως ὁπότε, παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν, ἐπετυγχάνετο, ἀπέβαινε πάλιν εἰς βάρος τῶν Φράγκων, καθόσον οἱ ἐκ μικτῶν γάμων γόνοι καθίσταντο σχεδὸν πάντοτε Ἕλληνες παρὰ Φράγκοι, μάλιστα δὲ ὑπηρέτουν ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἐμπειροπόλεμοι μαχηταὶ ἢ ὡς πλήρωμα τῶν αὐτοκρατορικῶν πλοίων. Ὥστε ἤρκεσεν ἡ πάροδος δύο γενεῶν διὰ νὰ σημάνῃ τὴν ἔναρξιν τῆς παρακμῆς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν Φράγκων ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε τελείως ἀντίστροφος. Ὁ τρίτος κατὰ σειρὰν ἡγεμὼν τῆς Ἀχαΐας, γεννηθεὶς ἐν αὐτῇ, εἶχε λάβει, σὺν τῇ γαλλικῇ, καὶ ἑλληνικὴν μόρφωσιν, ὡμίλει δὲ ὡς μητρικὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὅπως πλεῖστοι ἄλλοι Φράγκοι. Τὴν ἀρχικὴν αὐστηρότητα αὐτῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς θρησκείας διεδέχθη ἀδιαφορία ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰρηνικῆς διαβιώσεως μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ ὑπερποντίῳ ἐκείνῃ κτήσει. Ἀλλὰ καὶ τὸ δίκαιον αὐτῶν, αἱ Ἀσίζαι, ἐφηρμόζον οἱ Φράγκοι μόνον εἰς τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφοράς, πιεζόμενοι δὲ ἐκ τῶν πραγμάτων ἀφῆκε πλήρη ἐλευθερίαν ἐφαρμογῆς τοῦ ἐγχωρίου δικαίου μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ὅσον δὲ ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐβαίνεν εἰς παρακμήν, οἱ Φράγκοι, ἀδυνατοῦντες λόγῳ τῆς μακρᾶς ἀπουσίας νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Γαλλίαν, ἠναγκάζοντο νὰ διαμένουν εἰς τὰς βυζαντινὰς κτήσεις τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ἀνέμενεν αὐτοὺς βεβαία ἡ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς συγχώνευσις. Τέλος, ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπλήρωσις στρατιωτικῆς θητείας ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ἐμπειροπολέμων Φράγκων ἱππότων κατέστησεν οὐτοὺς ἐφαμίλλους πρὸς τοὺς Φράγκους πολεμιστάς, ὥστε ὅταν ἐγρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἀντεμετώπιζον μετ' ἐξόχου τέχνης πάντα πολέμιον. Οὕτω δὲν ἀπέμενεν ἐκ τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου πολιτισμοῦ τῆς νέας Γαλλίας, ὀλίγα μόλις ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου Βιλλαρδουΐνου, παρὰ τὰ κτισθέντα κάστρα, αἱ μετασκευασθεῖσαι ἢ ἀνιδρυθεῖσαι ἐκκλησίαι καὶ τὰ φραγκικὰ τοπωνύμια.

Καὶ ἐνῷ ἡ παρακμὴ τοῦ πριγκιπάτου συνεχίζετο, ἡ ἀναρχία μεταξὺ τῶν βαρώνων ἐνετείνετο, αἱ δὲ συνεχεῖς ἐπιθέσεις τῶν Βυζαντινῶν στρατηγῶν τῆς Λακωνικῆς προσέθετον νέα δεινὰ εἰς τοὺς καταπονημένους Φράγκους. ὁ νέος ἐπικυριάρχος βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Κάρολος Β΄ ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ μεγάλα σχέδια τοῦ πατρός του πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ ἐπιμεληθῇ τῆς διατηρήσεως τῶν ὑπαρχόντων. Ἠννόει ὅμως καλῶς ὅτι ποῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς διοικήσεως τοῦ πριγκιπάτου ὑπ' ἀνδρῶν μετρίας ἱκανότητος. παρ' ὅτι ἐχρημάτισαν ὡς ἐπίτροποι τοῦ πριγκιπάτου ἄνδρες ἱκανώτατοι, ὡς ἐκεῖνος ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουλιέλμος ντὲ λὰ Ρὸς καὶ ὁ δυνάστης τῶν Θηβῶν Νικόλαος Β΄ Σαϊντ-Ὀμέρ. Ἀλλ' αἱ περιπτώσεις αὗται ἦσαν ἐξαιρετικαὶ καὶ ἐστερεοῦντο τοῦ στοιχείου τῆς μονιμότητος. Ἀνεζήτει ὅθεν ὁ Κάρολος ἄνδρα ἱκανόν, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ ἀναθέσῃ, οὐχὶ ὡς ἐπίτροπον, ἀλλ' ὡς ἡγεμόνα αὐτοῦ ὑποτελῆ τὴν διοίκησιν τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας. Ὡς τοιοῦτον ἐξέλεξε συγγενῆ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἄνδρα, τὸν ἐκ Φλάνδρας Φλωρέντιον τὸν Ἄννονικόν, τὸν ὁποῖον συνέζευξε μετὰ τῆς νεαρᾶς χήρας Ἰσαβέλλας, τῆς «κυρᾶς τοῦ Μορέως», ὡς ἐκαλεῖτο ἡ θυγάτηρ τοῦ τελευταίου Βιλλαρδουΐνου. Ὁ νέος ἡγεμὼν ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ 1289, ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτοῦ, μὴ ὑπερβάσα τὴν ὀκταετίαν, συνεδέθη μὲ πλεῖστα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος. Εὐθὺς ἀπὸ τῆς καθόδου του εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Φλωρέντιος ἐπεζήτησε καὶ ἐπέτυχε, χάριν ἰδίας εἰς τὰς συνδιαλλακτικὰς διαθέσεις τοῦ ἀδεξίου αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου, τὴν εἰρήνευσιν καὶ συμμαχίαν μετὰ τῶν παρενοχλούντων διαρκῶς τὸ πριγκιπάτον Βυζαντινῶν τοῦ Μυστρᾶ, ἀλλὰ δὲν ἐδίστασε νὰ μετάσχῃ ὡς σύμμαχος τοῦ συγγενοῦς αὐτοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Νικηφόρου, τοῦ μόλις ἀποδεχθέντος τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἀνδεγαυϊκοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Νεαπόλεως εἰς τὸν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐμφύλιον ἀγῶνα. Ἄλλως τε οἱ ἰσχύοντες τότε κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου δὲν ἀπηγόρευον τὴν συμμαχίαν καὶ πολεμικὴν ἐπικουρίαν πρὸς ἐχθρὸν τοῦ συμμάχου. Ὅτε λοιπὸν ἐπανελήφθησαν οἱ ἀγῶνες μεταξὺ τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῇ προφάσει τῆς ἀρνήσεως τοῦ τελευταίου ὅπως ἐνδώσῃ εἰς γάμον τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ υἱοῦ μετὰ τῆς περικαλλεστάτης Θάμαρ, θυγατρὸς τοῦ δεσπότου, γάμου τὸν ὁποῖον ἠξίου ἡ ἄλλοτε τοσαύτας ὑπηρεσίας παρασχοῦσα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἑλληνὶς βασίλισσα τῆς Ἠπείρου, ὁ Φλωρέντιος ἀπεδέχθη, καίτοι κατεῖχεν ἤδη τὴν συνθήκην συμμαχίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε θέσει τὴν πορφυρᾶν ὑπογραφήν καὶ εἶχεν ἀναρτήσει τὴν χρυσῆν βοῦλλαν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος, νὰ μετάσχῃ μετ' ἐκλεκτοῦ σώματος Φράγκων τῆς Ἀχαΐας τῶν ἀγώνων τούτων ἐναντίον τοῦ συμμάχου Ἕλληνος αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς, παρ' ὅτι τὰ μισθοφορικὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα ὑπεχώρησαν ἀμαχητί, δὲν ἰσχυσαν νὰ ἐπιφέρουν μεταβολήν τινα εἰς τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν ἀναρχίας τῆς ἐραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος, μάλιστα ὁ Φλωρέντιος, ἐπανελθὼν εἰς τὸ πριγκιπάτον, εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἐπιμόνως προβαλλομένην ἄρνησιν ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὡς ἐπικυριάρχου τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, ἀναγκασθεὶς νὰ ἐπισκεφθῇ, πρὸς λύσιν τῆς διαφορᾶς, τὸν ὑπέρτατον ρυθμιστὴν τῶν ζητημάτων τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος βασιλέα τῆς Νεαπόλεως. Καὶ ἐρρύθμισε μὲν τὸ ζήτημα αὐτό, ἀλλὰ μετὰ μεγίστης θλίψεως ἐπληροφορήθη ὅτι κατὰ τὴν ἀπουσίαν του ὁ περίφημος πειρατὴς καὶ ναύαρχος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Ἰακώβου Ρογῆρος ντὲ Λιούρια, καταπολεμήσας τοὺς Φράγκους τῆς Ἀχαΐας εἰς μίαν πειρατικὴν αὐτοῦ ἀπόβασιν παρὰ τὴν Ἀρκαδίαν, ἠνάγκασε τὴν σύζυγον τοῦ Φλωρεντίου, τὴν κυρὰν τοῦ Μορέως, νὰ δεχθῇ τὸν πειρατὴν «ὑπὸ τὴν σκιὰν πύργου τινὸς πλησίον τῆς παραλίας» τῆς Γλαρέντζας, διὰ νὰ διαπραγματευθῇ μετ' αὐτοῦ τὴν πληρωμὴν τῶν λύτρων τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν συλληφθέντων ὑποτελῶν τοῦ πρίγκιπος βαρώνου. Ἄλλα δέ τινα γεγονότα ἐν τῷ πριγκιπάτῳ, ἰδίως δὲ αἱ ἐπιθέσεις τῶν Βυζαντινῶν τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῶν Μελιγγῶν τοῦ Ταϋγέτου, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαταράξουν τὴν ἡσυχίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ Φλωρεντίου, ἐπισυμβὰς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1297, ἀνέκοψεν ὁριστικῶς πᾶσαν ἀπόπειραν ἀποκαταστάσεως τῆς ἑνότητος τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας εἰς τὸν Μορέαν. Ἰδίως δὲ ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἀρχομένης πτώσεως τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνδεγαυϊκοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Νεαπόλεως εἰς τὰ παλαιὰ βυζαντινὰ θέματα τῆς φραγκοκρατουμένης κυρίως Ἑλλάδος. Τὸ πριγκιπάτον τοῦ Μορέως ἐδέησε καὶ πάλιν νὰ κυβερνᾶται ὑπὸ τῶν ἀμφιβόλου ἱκανότητος ἐπιτρόπων τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ὁ δὲ τρίτος τῆς Ἰσαβέλλας σύζυγος, ὁ κόμης Φίλιππος τῆς Σαβοΐας, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ βασιλεὺς ἐκείνος ἐπέτρεψεν ἄκων τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀχαΐας ἐξ ὀνόματος τοῦ δεσμώτου Φιλίππου τοῦ Τάραντος, ἀποδειχθεὶς βάναυσος περὶ τὴν διοίκησιν τῆς νέας Γαλλίας καὶ ἀποστάτης πρὸς τὸν ἐπικυρίαρχον Κάρολον, ἐξεδιώχθη ταχέως ἐκ τῆς Ἀχαΐας, ἀφοῦ ὅμως ἐπέτεινε τὴν ὑφισταμένην ἐν αὐτῇ ἀναρχίαν. Ὁ ἀποκατασταθεὶς μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀχαΐας, υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ὁ πρίγκιψ Φίλιππος τοῦ Τάραντος, ἐλθὼν εἰς Μορέαν, ἐδέχθη τὴν προσκύνησιν τῶν βαρώνων, ἀλλ' ἀναχωρήσας μετ' ὀλίγον ἀφῆκεν ἐπίτροπον αὐτοῦ τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος Ματθίλδη, μόνη ἐκ πρωτοτοκίων ἀπόγονος τῶν Βιλλαρδουΐνων, ἠδύνατο οὕτω νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὴν ἕνωσιν τῶν δύο σημαντικωτέρων φραγκικῶν τιμαρίων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας, εἰς τὸ ὁποῖον, ὅπως ἄλλοτε καὶ ἡ μήτηρ της Ἰσαβέλλα, ἀνεγνωρίζετο μόνη κυρία, καὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ πρόωρος ὅμως θάνατος τοῦ Γουϊδωνος ντὲ λὰ Ρὸς καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα νέα πολιτικὴ σκοπιμότης ἔμελλον νὰ διαψεύσουν τὰ ὄνειρα καὶ τὰς ἐλπίδας τῆς νεαρᾶς χήρας, ἡ ὁποία ἔκτοτε ἔπρεπε νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν ὑπὸ τῆς μοίρας ἐπιφυλαχθεῖσαν σκληρὰν τύχην. Ἀνεγνωρίζετο βεβαίως πάντοτε κυρία τῆς Ἀχαΐας ἡ Ματθίλδη καὶ μάλιστα μετὰ τὸν γάμον της μετὰ τοῦ ἀδιαφόρου δι' αὐτὴν Λουδοβίκου τῆς Βουργουνδίας, ὁ ὁποῖος

ἀφίκετο ὡς πρίγκιψ τοῦ Μορέως εἰς Γλαρέντζαν τὸ 1316 διὰ νὰ πολεμήσῃ τοὺς ἐπιδραμόντας ἅρπαγας τῆς χώρας τῆς συζύγου του ὑπηκόους τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανικῆς Μαγιόρκας, ἀλλ' ὅτε κατενίκησε καὶ ἐξεδίωξεν αὐτοὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀπολαύσῃ τοὺς καρποὺς τῆς νίκης, ἀποθανὼν τὸ αὐτὸ ἔτος. Ὥστε καὶ πάλιν ἡ Ματθίλδη, ἐκ δευτέρου χήρα εἰς ἡλικίαν εἰκοσιτριῶν ἐτῶν, ἐκαλεῖτο νὰ κυβερνήσῃ τὸ πολυτάραχον πριγκιπάτον. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως, ὁ ἐπικυριάρχος τῆς Ἀχαΐας Ροβέρτος, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀφήσῃ εἰς μίαν γυναῖκα τὴν κυβέρνησιν τῆς τόσον εὐφόρου καὶ προσοδοφόρου ὑπερποντίου κτήσεως. Ἔχων ἀδελφὸν ἄνευ σπουδαίου ἀξιώματος, τὸν Ἰωάννην κόμιτα τῆς Γραβίνας, ἀπεφάσισε νὰ νυμφεύσῃ τοῦτον μετὰ τῆς νεαρᾶς χήρας Ματθίλδης, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κατοχὴν τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μορέως ὑπὲρ μέλους τοῦ οἴκου τῶν Ἀνδεγαυῶν. Εἰς τὰ σχέδια ταῦτα ἀνθίστατο ἡ Ματθίλδη, ἀλλ' ἡ βία ἐπεκράτησεν, ὥστε, καίτοι οὐδέποτε ὑπῆρξε σύνευνος τοῦ κόμιτος, ὑπεχρεώθη νὰ γίνῃ νόμιμος σύζυγος αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος οὕτω ἀπέκτησεν ἀπὸ τοῦ 1318 τὸν τίτλον τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας. Οὔτε ἡ σθεναρὰ ἄρνησις αὐτῆς, οὔτε αἱ πιέσεις ἰσχυρῶν συγγενῶν, οὔτε ἡ ὁμολογηθεῖσα ἐνώπιον τοῦ πάπα ὕπαρξις τρίτου γάμου αὐτῆς μετὰ Βουργουνδίου ἱππότου, ἴσχυσαν νὰ μεταπείσουν τὸν βασιλέα τῆς ἀποφάσεώς του. Τούναντίον ἡ ὁμολογία περὶ τοῦ συναφθέντος ἄνευ ἀδείας τοῦ βασιλέως γάμου της ἐξώργισεν αὐτόν, ἀποστερήσαντα τελικῶς αὐτήν, κατὰ τὰ φεουδαλικὰ ἔθιμα, τῶν ἐν Ἀχαΐᾳ κληρονομικῶν δικαιωμάτων καὶ ἐγκλείσαντα τὸ τραγικὸν θῦμα εἰς κάστρον ἐπὶ ἀποκρήμνου βράχου πρὸ τῆς Νεαπόλεως, ὅπου μετὰ 13 ἔτη ἀπέθισε. Διὰ τοῦ θανάτου τῆς Ματθίλδης ἔληξεν ἡ κυριαρχία τοῦ Βιλλαρδουΐνου εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ὁ κόμις τῆς Γραβίνας, ἀναλαβὼν ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀχαΐας, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ παλαιὸν σύστημα τῆς διοικήσεως τοῦ πριγκιπάτου δι' ἐπιτρόπων (βαΐλων), εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μεταξὺ τῶν Φράγκων βαρώνων ἐπικρατοῦσα αὐτόθι ἀναρχία ἀπῄτει ἄνδρας ἱκανοὺς καὶ δραστηρίους διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἀπαραιτήτου ἑνότητος. Τότε μάλιστα ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δίδων τὴν προσήκουσαν σημασίαν ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Μυστρᾶ, εἶχε προσθήκας εἰς σημαντικὰς μεταβολὰς περὶ τὴν διοίκησιν τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, διορίζων ἀντὶ τῶν ἐπὶ ἑνιαυσίῳ ἢ τὸ πολὺ διετεῖ θητείᾳ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διοριζομένων στρατιωτικῶν διοικητῶν, μονιμωτέρους στρατηγοὺς, οἱ ὁποῖοι, ἐρχόμενοι εἰς στενὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, ἐπεχείρησαν τὴν κατὰ συστηματικὸν τρόπον κατάργησιν τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας. Τὸ 1320 ἐπληροφορεῖτο πλήρης ὀργῆς ὁ τυχοδιώκτης κόμις τὴν παρὰ τῶν Βυζαντινῶν κατάληψιν τοῦ πλείστου μέρους τῆς Ἀρκαδίας, μέχρι καὶ τῶν περιωνύμων κάστρων τῆς Ἄκοβας καὶ τῆς Κατρούτσας, καὶ τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας νικητὰς μετάστασιν τῶν Φράγκων κατοίκων τῆς Ἀρκαδίας, οἱ ὁποῖοι, ἀσπασθέντες τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, συνεταύτισαν τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ συνεχωνεύθησαν μετ' αὐτῶν. Ὁθεν οἱ Φράγκοι τῆς Πελοποννήσου περιωρίσθησαν κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα εἰς τὰς βορειοδυτικὰς κυρίως ἐπαρχίας τῆς χερσονήσου καὶ τινας ἀνατολικὰς πόλεις τῆς Ἀργολίδος, ἰδίως τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἄργους, αἱ ὁποῖαι κατείχοντο ὑπὸ τοῦ ἄλλοτε δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ματαίως δὲ ὁ κόμις τῆς Γραβίνας, ἐπεχείρησε μετὰ τέσσαρα ἔτη δαπανηρὰν ἐκστρατείαν εἰς Μορέαν, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς ἡγεμονίας καὶ περιφρούρησιν τῶν δικαιωμάτων του. Τὸ μόνον θετικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὑπῆρξεν ἡ ἐγκατάστασις ἐν Ἀχαΐᾳ τῶν ἐνυποθήκων δανειστῶν τοῦ κόμιτος, τῶν τραπεζιτῶν τοῦ περισήμου οἴκου τῶν Ἀτζαγιώλη τῆς Φλωρεντίας, οἱ ὁποῖοι ἔμελλον μετὰ τινα ἔτη ν' ἀποδοῦν, κατὰ τὸν πλέον ἀπροσδόκητον τρόπον, δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν. Πράγματι, διὰ τὴν προστασίαν τῶν οἰκονομικῶν αὐτῶν συμφερόντων εἰς Πελοπόννησον, τὰ ὁποῖα ἀπέρρεον ἐκ δανείων τὰ ὁποῖα εἶχε λάβει ὁ κόμις διὰ τὴν ἄκαρπον ἐκστρατείαν, ὁ τοῦ τραπεζιτικοῦ τούτου οἴκου σημαντικὸς παράγων Νικόλας Ἀτζαγιώλη, ἰσχυρὸς αὐλικὸς τοῦ βασιλικοῦ ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου τῆς Νεαπόλεως, ἐπέτυχε τὴν συνδιαλλαγὴν τοῦ κόμιτος τῆς Γραβίνας μετὰ τῆς Αἰκατερίνας ντὲ Βολουά, ἡ ὁποία ἔφερε τὸν κενὸν πλέον τίτλον τῆς ἐπὶ φιλῷ ὀνόματι αὐτοκρατείρας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπεδίωκε τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ τοῦ τίτλου τῆς τούτου ἀπορρεόντων ἐν Ἀχαΐᾳ δικαιωμάτων. Τὴν συνδιαλλαγὴν ἐπηκολούθησε, μεσολαβήσει τοῦ Νικόλα Ἀτζαγιώλη, ἡ ἀντάλλαγὴ τῶν ἐν Δυρραχίῳ κτήσεων τῆς αὐτοκρατείρας μὲ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀχαΐας, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰωάννης τῆς Γραβίνας παρεχώρει χάριν τοῦ ἀνηλίκου αὐτῆς υἱοῦ Ροβέρτου τοῦ Τάραντος. Εἰς ἀντάλλαγμα τῶν ὑπηρεσιῶν του ὁ Φλωρεντῖνος τραπεζίτης ἔλαβε σημαντικὰς κτήσεις ἐν Ἀχαΐᾳ, τὰς ὁποίας συντόμως ἐπηύξησε δι' ἀγορῶν καὶ δωρεῶν, ὥστε ν' ἀποδῇ ὁ κυριώτερος βαρώνος τῆς Πελοποννήσου, κατέχων ἰδίως τὰς εὐφόρους περιοχὰς τῆς Ἀνδραβίδας καὶ τῶν Καλαμῶν καθὼς καὶ τοῦ Λουαλά. Ἐκ τῆς μεταβολῆς τοῦ ἐπικυριάρχου ὠφέλεια ἐπῆλθε βελτίωσις εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ πριγκιπάτου. Ἀντιθέτως μάλιστα, ἐξ αὐτῆς ἐπεδεινώθη ἡ ἀναρχία καὶ ἡ πρὸς αὐταρχίαν τάσις τῶν διαφόρων βαρώνων καὶ τῶν κληρικῶν ὥστε, ἀπαδίδων ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὰς ἐν Μορέᾳ κτήσεις, παρώτρυνε τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ υἱοῦ της ἐπικυριάρχον τοῦ πριγκιπάτου τιτλοῦχον αὐτοκράτειραν, νὰ ἐπιχειρήσῃ ὑπερποντίου ταξίδιον εἰς τὰς κτήσεις της, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν δικαιωμάτων της, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῆς κυριαρχίας της καὶ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ πριγκιπάτου. Πράγματι, συνοδεύων τὴν ἐπικυρίαρχον Αἰκατερίνην ἦλθεν εἰς Πελοπόννησον (1338), ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ τριετίαν, ἀνατρέχων τὴν χερσόνησον πρὸς τὸν σκοπὸν ἐπιτεύξεως ἑνότητος καὶ πειθαρχίας μεταξὺ τῶν ἀποθρασυνθέντων βαρώνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταστήσει ἀνεξάρτητον καὶ αὐταρχικὴν διοίκησιν εἰς τὰς βαρωνίας, ἀρνούμενοι νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἀνηλίκου πρίγκιπος. Τὰ ἐπιτευχθέντα ἐκ τοῦ ταξιδίου τούτου ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν πενιχρά, ἂν καὶ χάρις εἰς τὴν δεξιοτεχνίαν τοῦ ὀξυδερκοῦς Φλωρεντινοῦ, ἀποκατεστάθη κάποια πειθαρχία μεταξὺ τῶν βαρώνων, ἀφοῦ ὅμως παρεσχέθησαν εἰς αὐτοὺς ὡρισμέναι προνομίαι καὶ ἰδίως ἀνεγνωρίσθη πλήρης κοσμικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία εἰς τὸν καθολικὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν δὲ τοῦ Ἀτζαγιώλη ὁ μέγας Βοκάκκιος, τιμῶν τὴν ἐργασίαν τοῦ φίλου του εἰς Πελοπόννησον, τὸν ἐξυψώνει εἰς μυθολογικὸν ἥρωα καὶ τὸν παρομοιάζει μὲ τὸν Αἰνείαν καὶ τὸν Ὀδυσσέα.

Ἐν τούτοις τὸ πριγκιπάτον τῆς Ἀχαΐας δὲν ἐπρόκειτο πλέον νὰ ἀνακτήσῃ τὴν παλαιάν του αἴγλην καὶ ν' ἀποκατασταθῇ εἰς τὴν ἀρχαίαν δόξαν. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν παλαιῶν Γάλλων βαρώνων διὰ τῶν Ἰταλῶν τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Φλωρεντίας, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκλείψει ὁ ἑνωτικὸς ἐκεῖνος δεσμός, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε εἶχε δημιουργήσει τὸ γαλλικὸν πριγκιπάτον τοῦ Μορέως, ἐνῷ συγχρόνως ἐπεξετείνετο ἡ δύναμις τῶν Βυζαντινῶν τῆς Πελοποννήσου διὰ τῆς συντόνου καὶ συστηματικῆς διοργανώσεως τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Ἀρκαδίας καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μορέως, προοιώνιζε τὴν ταχεῖαν κατάλυσιν τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἐν Πελοποννήσῳ. Ἀλλὰ τὸ ἢ πρὸς στιγμὴν ἐπιτευχθεῖσα ἑνότης τῶν Φράγκων συνετόμως διελύθη, νέα δὲ δεινὰ προσετέθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον διὰ τῶν πειρατικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Καταλανῶν καὶ τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἐλυμαίνοντο τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου. Ἐγένετο δὲ προσπάθεια ὅπως κατέθῃ εἰς Πελοπόννησον ἐκ νέου ὁ Νικόλαος Ἀτζαγιώλη διὰ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν τάξιν, ἔλαβε προκαταβολικῶς ὡς ἀμοιβὴν τὴν βαρωνίαν τῆς Κορίνθου μὲ τὸν Ἀκροκόρινθον (1357), ἀλλ' ἡ Ἐλευσὶς του δὲν ἐπραγματοποιήθη. Ἡ δὲ βαρωνία τῆς Κορίνθου συντόμως περιῆλθεν εἰς τὸν θετὸν υἱὸν τοῦ Νικόλα, τὸν μετέπειτα Φλωρεντινὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν Νέριο Ἀτζαγιώλη, ὁ ὁποῖος εἶχε γίνει ἤδη κύριος σημαντικῶν κτήσεων παρὰ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἰδιαιτέρως τῆς τόσον σπουδαίας βαρωνίας τῆς Βοστίτζας. Ἀπὸ τὸν Ἀκροκόρινθον ὁ νέος οὗτος βαρῶνος ἐνεπνέετο τὰ σχέδιά του διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκοντο παρακμάζοντες οἱ Καταλανοί. Ὅταν δὲ μετέσχεν εἰς τὸ χριστιανικὸν συνέδριον τῶν Θηβῶν, τὸ ὁποῖον συνεκλήθη διὰ νὰ λάβῃ ἀποφάσεις ἐπὶ τῆς κοινῆς ἀμύνης τῶν χριστιανῶν τῆς Εὐρώπης κατὰ τοῦ ἐπιτεινομένου κινδύνου τῶν Τούρκων (1373), ἐπείσθη ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν Καταλανῶν τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν ἀμελητέαι, ἡ δὲ ἐν αὐτῷ κατάστασις ἤγγιζε τὰ ὅρια τῆς ἀναρχίας. Ὥστε δὲν ἐδυσκολεύθη τὸ ἑπόμενον ἔτος, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ Καταλανοὶ ἐπροστάτευον πολιτικοὺς φυγάδας τῆς βαρωνίας τῆς Κορίνθου, νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Μεγαρίδα καὶ νὰ καταλάβῃ τὰ Μέγαρα, ἀρχόμενος οὕτω τῆς ἐφαρμογῆς τῶν προδιαγεγραμμένων σχεδίων του. Ἡ περαιτέρω ὅμως ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἀνεκόπη ἐκ τῆς ἐμφανίσεως ἑνὸς νέου κινδύνου, ὁ ὁποῖος ἠπείλει τοὺς νέους δυνάστας τῆς Πελοποννήσου. Συμπατριῶται τῶν Καταλανῶν, ἔχοντες καὶ οὗτοι ὁμοίαν πρὸς τοὺς κυριάρχους τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν τυχοδιωκτικὴν προέλευσιν, εἶχον κατέλθει ἐκ Κερκύρας εἰς Ἀττικὴν, τὴν ὁποίαν ἐδῄωσαν, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσέβαλον εἰς Πελοπόννησον. Ἦσαν οἱ περιώνυμοι ἀντίζηλοι τῶν Καταλανῶν, ἀποτελοῦντες ὅπως καὶ οὗτοι ἑταιρίαν, τὴν Ἑταιρίαν τῶν Ναβαρραίων, οἱ ὁποῖοι, λαβόντες ἄφθονα λύτρα παρὰ τοῦ Νερίου, δὲν ἔβλεπαν τὴν βαρωνίαν τῆς Κορίνθου, κατέλαβον ὅμως τὴν βαρωνίαν τῆς Βοστίτζας, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν. Ἐκ τῆς Βοστίτζας ὁρμώμενοι, κατέλαβον τὸ πλεῖστον τῶν παραλίων τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἦγον δὲ καὶ ἕδρον τὸν φραγκοκρατούμενον Μορέαν ὡς χώραν κατακτηθεῖσαν, ἐπεκτείναντες τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν, ὡς ἀνεγνωρισμένη δύναμις, μέλλαισα ἀποικίας τῶν Βενετῶν καὶ μὲ τοὺς Ἕλληνας τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μορέως. Φυσικὰ ἠδιαφόρουν τελείως διὰ τὰς περὶ ἐπικυριαρχίας ἀξιώσεις τῶν διαφόρων διεκδικητῶν τῆς Ἀχαΐας καὶ τὰς ἐκτοξευομένας κατ' αὐτῶν ἀπειλάς. Οὕτω ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι εἶχεν ἐπέλθει ἡ κατάλυσις τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας.

Μετὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς κατακτήσεώς των οἱ Ναβαρραῖοι ἠπειλήθησαν καὶ πάλιν νὰ ἀντιπαλαίσουν πρὸς ἰσχυροὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως ἐπιδιώκοντας τὴν ἀνάκτησιν τοῦ πριγκιπάτου, ἀλλ' ἀπροσδόκητα γεγονότα ἐξουδετέρωσαν τὸν κίνδυνον, ὥστε νὰ παραμείνουν ἀπερίσπαστοι εἰς τὴν κυριαρχίαν μεγίστου μέρους τῆς Πελοποννήσου. Πρὸς δὲ τοὺς Ἕλληνας τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως πολλάκις ἦλθον εἰς ἔνοπλον ῥῆξιν. Φέρονται δὲ οἱ Ναβαρραῖοι ὡς οἱ πρῶτοι Φράγκοι οἱ ὁποῖοι μετεκάλεσαν Τούρκους μισθοφόρους εἰς Μορέαν, χρησιμοποιήσαντες τούτους εἰς τοὺς κατὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μυστρᾶ ἀγῶνας των (1387), μὴ δυνηθέντες ὅμως νὰ πράξουν τι τὸ ἀξιόλογον κατ' αὐτῶν, καθόσον ἡ δύναμις τῶν Ἑλλήνων ἐν Πελοποννήσῳ ὁλονὲν ἐπηυξάνετο. Κατὰ τοὺς χρόνους μάλιστα ἐκείνους τὸ δεσποτάτον τοῦ Μορέως ἐφέρετο ταχέως ἐξαπλούμενον μέχρι τῶν ἀνατολικῶν περιοχῶν τῆς Πελοποννή-

σου, πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Ὁ τότε δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ Θεόδωρος Παλαιολόγος συνεδέθη διὰ συγγενείας μετὰ τοῦ μόλις καταλαβόντος τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν Νερίου Ἀτζαγιόλη. λαβὼν εἰς γάμον τὴν «πασῶν δὴ λεγομένην εἶναι καλλίστην τῶν εἰς ἐκεῖνον τὸν χρόνον κάλλει διενεγκουσῶν» θυγατέρα τοῦ Φλωρεντινοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βαρθολομαίαν καὶ προικῶαν ὑπόσχεσιν παραχωρήσεως, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πενθεροῦ, τῆς Κορίνθου. Κατέλαβε δὲ πρὸς στιγμὴν καὶ τὸ παρὰ τῆς Βενετίας διεκδικούμενον Ἄργος ὁ δεσπότης, ἀλλ' ἡ μυθιστορηματικὴ αἰχμαλωσία τοῦ Νερίου ὑπὸ τῶν Ναβαρραίων, γενομένη ἐπιγενέσει τῆς Βενετίας, ἠνάγκασεν ἀμφοτέρους εἰς γενναίας ὑποχωρήσεις καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ Ἄργους. Ἡ ἀπόκτησις τῆς Κορίνθου ἐπραγματοποιήθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νερίου, ἀλλὰ κατόπιν αἱματηροῦ πρὸς τὸν ἕτερον γαμβρὸν τοῦ θανόντος δουκὸς Κάρολον Τόκκον ἀγῶνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ Τοῦρκοι μισθοφόροι. Παραλαβὼν οὕτω τὴν Κόρινθον μετὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐφέρετο κρατῶν τὰς κλεῖδας τῆς Πελοποννήσου ὁ Ἕλλην δεσπότης τοῦ Μορέως. Ἐν τούτοις τοῦτο δὲν ἐμπόδισε τὴν παρὰ τῶν Τούρκων τοῦ Ἑβρενὸς ἀκώλυτον διάβασιν τοῦ Ἰσθμοῦ, ἀπ' ὅπου ἐξεχύθησαν εἰς ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον, μέχρι καὶ τῶν Βενετικῶν κτήσεων τῆς Μεσσηνίας. λεηλατήσαντες τὰς σημαντικωτέρας τῶν πόλεων καὶ καταλαβόντες τὸ Ἄργος καὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτοῦ. Ἀνέστρεψαν δὲ ἐκ Πελοποννήσου εἰς Θεσσαλίαν οἱ Τοῦρκοι ἀφοῦ κατέστησαν φόρου ὑποτελεῖς τοὺς Ναβαρραίους καὶ τοὺς Ἕλληνας τοῦ Μυστρᾶ, μετὰ τὴν παρὰ τὸ Λεοντάρι ἥτταν τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου.

Ἀρχομένου τοῦ 15ου αἰῶνος ἡ Πελοπόννησος ἦτο διανεμημένη μεταξὺ τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον τὰ παλαιὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον, τῆς αὐτονόμου ἱερατικῆς ἡγεμονίας τοῦ καθολικοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν, ἡ ὁποία ὑπήγετο ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν πάπαν, τῶν Ἑλλήνων τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Λακωνικῆς μέχρι τῆς Κορίνθου καὶ Καλαβρύτων καὶ τέλος τῶν Ναβαρραίων, οἱ ὁποῖοι, τελοῦντες ὑπὸ Γενοβέζον ἀρχηγόν, τὸν Κεντυρίωνα Ζαχαρίαν, κατεῖχον τὰς δυτικὰς χώρας. Ἐν τούτοις οὐδέποτε οἱ κυρίαρχοι οὗτοι εἶχον ἀμονησεῖ μεταξύ των, διαρκεῖς δὲ ἦσαν οἱ μεταξὺ αὐτῶν πολεμικοὶ ἀγῶνες, μέχρις ὅτου, τὸ 1417, ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἀποδίδων ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι προγεφύρωμα τῆς φθινούσης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἦλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Πελοπόννησον, ἀποφασισμένος νὰ προβῇ εἰς πλήρη ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου ἀπὸ τῶν Φράγκων ἐπιδρομέων. Ἠνάγκασε ταχέως τὸν ἀρχηγὸν τῶν Ναβαρραίων εἰς ὁμολογίαν πίστεως πρὸς αὐτόν, προέβη εἰς τὴν ὀχύρωσιν τοῦ Ἰσθμοῦ διὰ τῆς ἀνοικοδομήσεως, ἐντὸς ἡμερῶν, τοῦ παλαιοῦ «ἑξαμιλίου» τείχους καὶ συνεσκέφθη μετὰ τοῦ εἰς Μυστρᾶν διατρίβοντος μεγάλου φιλοσόφου Γεωργίου Γεμιστοῦ διὰ τὴν διοργάνωσιν τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια οὐδεμιᾶς ἔτυχον τότε ἐφαρμογῆς, τὸ δὲ ἀνοικοδομηθὲν ἑξαμίλιον τεῖχος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τόσας ἐλπίδας ἐστήριξεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ μετὰ ὀκτὼ ἔτη εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν τουρκικῶν στρατιῶν τοῦ Τουραχάν, ὁ ὁποῖος, ἐκπορθήσας εὐκόλως αὐτό, διεπεραιώθη εἰς Πελοπόννησον καὶ προέβη, ὅπως συνάδελφός του στρατηγὸς πρὸ 25 ἐτῶν, εἰς δεινὴν λεηλασίαν. Ἀπεχώρησε δὲ ἀφοῦ κατέστησεν ἐκ νέου φόρου ὑποτελῆ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Φράγκων κατεχομένην Πελοπόννησον.

Ἡ ὁριστικὴ κατάλυσις τοῦ εἰς τοὺς Ναβαρραίους εἰσέτι ἀνήκοντος πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας συνετελέσθη ἀρχομένης τῆς τρίτης δεκαετηρίδος τοῦ ἀπαισίου διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ἐκείνου αἰῶνος. Ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὁ μετέπειτα τελευταῖος αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέλυσε τὴν αὐτόνομον φραγκικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν (1430), ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος ἐπῆλθε κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ναβαρραίων, τὸν ὁποῖον κατετρόπωσε καὶ ἐξηνάγκασεν ὅπως δώσῃ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς γάμον πρὸς τὸν νικητήν, παραχωρῶν ἀντὶ προικὸς ὁλόκληρον τὸ τέως πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας. Οὕτω ἐξέλιπε κάθε ἴχνος φραγκικῆς κυριαρχίας ἐν Πελοποννήσῳ, πλὴν τῶν ἀπομεμονωμένων εἰς τοὺς διδύμους λιμένας τῆς Μεσσηνίας Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι προσέτι κατεῖχον τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Ἡ κυριαρχία τῶν Βενετῶν ἐπὶ τῶν τμημάτων τούτων τῆς Πελοποννήσου ἔμελλε νὰ καταλυθῇ πολὺ ἀργότερον ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταλύσει πλέον τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Τὸ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀπὸ τῆς εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ μεγακυράτου τῶν Ἀθηνῶν ἐγκαταστάσεώς του, ὁ Ὄθων ντὲ λὰ Ρὸς ὥρισε πρωτεύουσαν αὐτοῦ τὴν σημαντικωτάτην ἐκείνην πόλιν τῶν Θηβῶν, τὰς δὲ Ἀθήνας, τὴν ἀσήμαντον σύγχρονον πόλιν, διὰ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς δόξαν κατέστησεν ἰσότιμον ἐκκλησιαστικῶς πρὸς τὴν πρωτεύουσαν πόλιν. Οὕτω, ὅπως εἰς Θήβας, συνέστη καὶ εἰς Ἀθήνας λατινικὴ ἀρχιεπισκοπή. Ἐπικυρῶν τὴν χειροτονίαν ὡς ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν τοῦ κληρικοῦ Βεράρδου (1206). Γάλλου ἐξευολογητοῦ Βουργουνδίου ἄρχοντος, ὁ πάπας Ἰνοκέντιος Γ' ἔγραφε πρὸς αὐτόν: «Ἡ ἀνανέωσις τῆς θείας νάρθηκος δὲν ἀνέχεται τὸν ἀφανισμὸν τῆς ἀρχαίας δόξης τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Ἀκρόπολις τῆς εὐκλεεστάτης Παλλάδος κατεδέχθη νὰ γίνῃ ἡ ἕδρα τῆς ἐνδοξοτάτης Θεομήτορος. Δυνάμεθα δὲ νὰ καλέσωμεν τὴν πόλιν Καριαθσεφέρ, ἐπειδή, ὅτε ὁ Γοθονιὴλ ὑπέταξεν αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Χάλεβ, ἐδόθη αὐτῷ εἰς γυναῖκα ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ «Ἀσνά». Εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς λατινικῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου συνέβαινεν, ὑπήχθησαν σημαντικῆς σπουδαιότητος ἐπισκοπαί. ὡς τῆς Χαλκίδος, τῶν Θερμοπυλῶν, τῆς Δαυλείας, τῆς Καρύστου, τῶν Μεγάρων, τῆς Ἄνδρου, τῆς Σκύρου καὶ τῆς Κέας. ἀργότερον δὲ, ἀποσπασθεῖσαι τῶν ἐπισκοπῶν Χαλκίδος καὶ Καρύστου, αἱ τῶν Σαλώνων καὶ τῆς Αἰγίνης. Μετὰ περισσῆς φροντίδος ἀσχοληθεὶς ὁ Ὄθων εἰς τὴν διαργάνωσιν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ μεγακυράτου, συνεργαζόμενος ἀλλὰ καὶ οὐχὶ σπανίως ἐρίζων μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ πάπα, διέκειμεν εἰς τοὺς καθολικοὺς κληρικοὺς τῆς Ἑλλάδος ἐλθόντας μετ' αὐτοῦ ἢ ἀφιχθέντας ἀργότερον, λαμπροὺς τόπους καὶ βυζαντινὰς πλουσίας μονάς. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἀθηνῶν προσεκύρωσε μετ' ἔγκρισιν τοῦ πάπα Ἰνοκεντίου, ἐκδηλοῦντος τὸν σεβασμὸν αὐτοῦ διὰ τὴν «μητέρα τῆς τέχνης καὶ τὴν πόλιν τῆς ἐπιστήμης» τὴν Χασιάν, τὸ Μενίδι, τὸν Μαρσθῶνα καὶ ἄλλα χωρία καὶ τὰς μονὰς ἰδίως τῆς Καισαριανῆς, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ, τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Μακρονήσου, τῆς Παναγίας τοῦ Δαφνίου μετὰ τῶν πόρων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένοι παντὸς φόρου (1208). Ἡ παρὰ τὴν Λεβάδειαν μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐδόθη εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ τὸν ἡγούμενον τοῦ Παναγίου Τάφου. ἐνῶ ἄλλοι μοναχοὶ κατεῖχον ἐκκλησίας ἔξω τῶν Θηβῶν, καὶ Βουργουνδοὶ μοναχοὶ ἀπέσπασαν, ἐπιν εύσει τοῦ Ὄθωνος, ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν τὴν γραικικὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου. Ἡ παλαιὰ ὀρθόδοξος μονὴ τῆς πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα Ἱερᾶς ὁδοῦ, ἡ παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἱστορηθέντος ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου Παυσανίου, ἀνεγερθεῖσα ὑπὸ τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, παρεχωρήθη εἰς τοὺς Κιστερσιανοὺς μοναχοὺς τῆς καθολικῆς μονῆς τοῦ Μπελβὼ τῆς Βουργουνδίας καὶ ἐχρησιμοποιήθη ἀργότερον ὡς κοιμητήριον τῶν Ντὲ λὰ Ρὸς. Ἀλλὰ πολλάκις αἱ σχέσεις τοῦ Ὄθωνος μετὰ τοῦ πάπα ὠξύνθησαν ἐξ ἀφορμῆς παραβιάσεων τῆς ἀτελείας τῶν πόρων τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτήσεων ἢ ἐπεμβάσεων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν, φθάνουσαι μέχρις ἐπιτιμίων καὶ ἀφορισμῶν.

Κατὰ ταῦτα ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τοῦ μεγακυράτου ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Παναγία ἡ Ἀθηνιώτισσα μετεβλήθη εἰς τὴν καθολικὴν μητρόπολιν τῆς Σάντα Μαρία, ὁ δὲ ὀρθόδοξος μητροπολίτης ἐξηναγκάσθη εἰς ἀποχώρησιν. Ὁ καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος ἐγκατεστάθη εἰς τὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὰ Προπύλαια μητροπολιτικὸν οἶκον τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου. Καὶ παντοῦ ὅπου ἱδρύθησαν καθολικαὶ ἐπισκοπαί, οἱ καθεδρικοὶ ναοὶ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκοπῶν μετεβλήθησαν εἰς καθολικοὺς καθεδρικοὺς ναούς. Κατὰ τὰ λοιπά, πλὴν τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ἀναδείξεως ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος δὲν ἐξεβιάσθη εἰς ἐξώμοσιν τῶν πατρίων δογμάτων, ἀλλ' ἤρκει ἁπλῆ διὰ χειροδοσίας πρὸς τὸν Λατῖνον ἀρχιεπίσκοπον ὁμολογία ὑποταγῆς διὰ τὴν ἀνενόχλητον εἰς τὰς θέσεις αὐτοῦ παραμονήν. Ἀπηλλάγησαν ἀκόμη οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ κατώτερος κλῆρος ὑποχρεώσεων, εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ὑπέκειντο ἔναντι τοῦ κράτους ὡς κτηματίαι, ὑπεχρεώθησαν ὅμως εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τηρουμένων ἐξαιρέσεων διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς θρησκευτικῆς λατρείας καὶ λειτουργίας. Ὥστε, καίτοι ὁ τρόπος τῆς εἰσόδου τῶν Φράγκων εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐδείκνυεν ὅτι αὕτη ἔμελλε νὰ ὑποστῇ πολλὰ τὰ δεινά, ἐν τούτοις ἡ μεταγενεστέρα συμπεριφορὰ τῶν Φράγκων ἀπέναντι τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπῆρξεν ἠπία. Ὅταν δὲ ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου τῆς Καισαριανῆς ὡμολόγησεν ἑκουσίως ὑποταγὴν πρὸς τὸν Λατῖνον ἀρχιεπίσκοπον, εὑρὼν εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην σύμφωνον τὸν ἐν ἐξορίᾳ διατρίβοντα τελευταῖον ὀρθόδοξον μητροπολίτην τῶν Βυζαντινῶν Ἀθηνῶν ἡ μονὴ αὕτη ἀπεδόθη εἰς τοὺς Ἕλληνας, διατηρήσασα τὰς ἃς εἶχε προνομίας καὶ ἀτελείας.

Ἡ διοικητικὴ διάρθρωσις τῆς ὀργανώσεως τοῦ μεγακυράτου τῶν Ἀθηνῶν ἐβασίσθη ἐπὶ τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος τῆς Βουργουνδίας. ἀλλ' ἡ φεουδαλικὴ κοινωνία διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς μεταφυτευθείσης εἰς ἄλλας φραγκοκρατηθείσας χώρας. Οἱ μετὰ τοῦ Ὄθωνος ντὲ λὰ Ρὸς ἐγκατασταθέντες εἰς τὸ μεγακυράτον τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρξαν ὑποδεεστέρας αὐτοῦ κοινωνικῆς θέσεως, οὕτω δὲ ἐξηγεῖται ἡ ἔλλειψις σπουδαίων τιμαριούχων. Πλὴν ἐλαχίστων συγγενῶν, ὡς τοῦ Γουΐδου ντὲ λὰ Ρὸς, μετὰ τοῦ ὁποίου διενεμήθη τὰς Θήβας, θανόντος τοῦ κυρίου συνεργάτου του Νικολάου Σαιντομὲρ, καὶ τοῦ Πέτρου ντὲ λὰ Ρὸς, τὸν ὁποῖον ὥρισε φρούραρχον τῆς Ἀκροπόλεως, δὲν ἀνέδειξεν ἄλλους σημαίνοντας φεουδάρχας. Εἰς δὲ τοὺς φίλους καὶ ἀκολούθους, ὡς καὶ τοὺς ἐκ Βουργουνδίας συμπατριώτας του, τοὺς ὁποίους εἵλκυσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐπιτυχὴς ἐξέλιξις τῶν εἰς τὴν χώραν ταύτην ἐγχειρημάτων τοῦ Ὄθωνος ντὲ λὰ Ρὸς, παρεχώρησεν ἄνευ φεουδαλικῶν ἀξιωμάτων κτήματα, ἅτινα ἀφήρεσεν ἐκ τῶν εἰς τὸ βυζαντινὸν δημόσιον ἀνηκόντων.

Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τοῦ μεγακυράτου ἀφεώρα τὴν ὀχύρωσιν τῶν ποσαχῶνων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. τὴν κατασφάλισιν διὰ νέων τειχῶν, ἀντὶ τῶν ἠρειπωμένων παλαιῶν, τῆς κάτω πόλεως καὶ τὴν ὀχύρωσιν τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Καδμείας. Ἐν τούτοις ὁ κύριος τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐσκέφθη οὐδόλως περὶ συγκροτήσεως στόλου διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἐκτεταμένων παραλίων τοῦ μεγακυράτου. Δι' ἐλαχίστων πλοίων, ἐρασιτεχνῶν ἰδίως πειρατῶν, ὁ ντὲ λὰ Ρὸς προσεπάθει

ν' ἀντεπεξέλθη κατὰ τῶν ἐπαγγελματιῶν ποικιλωνύμων πειρατῶν, οἱ ὁποῖοι ἐλυμαίνοντο πᾶσαν ἀκτήν, λατινικὴν ἢ ἑλληνικήν, καθιστῶντες συχνὰ ἀδυνάτους τοὺς πλόας εἰς τὸν Κορινθιακὸν ἢ τὸν Εὐβοϊκὸν καὶ τὴν διαβίωσιν εἰς τὰς παρακτίους χώρας.

Ἡ πολεμικὴ δραστηριότης ἐν τούτοις τοῦ πρώτου ἄρχοντος τοῦ μεγακυράτου τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρξεν ἀξιόλογος. Ἡ τόσον εὐκόλως ἐπιτευχθεῖσα κατάληψις τοῦ πλείστου τῆς Ἑλλάδος, ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῆς προσέκρουσεν εἰς ἀπροσδοκήτους δυσχερείας. Ἤδη ἠγγέλλετο πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι Φράγκους εὐπατρίδας ὅτι ὁ Λατῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξελθὼν εἰς κατάληψιν τῆς Θράκης, ὑπέστη ἥττον δεινὴν παρὰ τῶν συνεργαζομένων Ἑλλήνων τῆς Θράκης καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωαννίτση εἰς παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν μάχην καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ἐξηφανίσθη. Κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἔτος (1205) ὁ τυφλὸς γέρων τῆς Βενετίας, ἡ δεσπόζουσα ψυχὴ τῆς Δ' Σταυροφορίας καὶ ὁ ἰθύνων νοῦς τῆς κατὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐπιχειρήσεως, ὁ δάνης Ἐρρίκος Δάνδολο, ἀποβιώσας εἶχε ταφῆ εἰς τὸν ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναόν. Αὐτὸς ἀκόμη ὁ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης δύο ἔτη ἀργότερον, μαχόμενος πρὸς τὸν αὐτὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων, ἔπεσεν εἰς τὸ πεδίον τῆς τιμῆς. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐβάδισαν καλῶς. Τὸν ἀποθανόντα Βαλδουῖνον διεδέχθη ὁ συνετὸς ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἐρρίκος, ὅστις θέλων νὰ παγιώσῃ τὰς μετὰ τοῦ Βονιφατίου τοῦ Μομφερράτο σχέσεις αὐτοῦ, διὰ νὰ μείνῃ ἀπρόσπαστος εἰς τοὺς κατὰ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως ἐν Ἀνατολῇ ἀγῶνας του, ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως Ἀγνῆς, ἀποσπάσας ταυτοχρόνως ὁμολογίαν πίστεως τούτου. Ἀλλ' ὅταν τὸν μετ' ὀλίγον φονευθέντα βασιλέα τῆς Θεσσαλονίκης διεδέχθη ὁ ἀνήλικος αὐτοῦ υἱὸς Δημήτριος, οἱ ἀναλαβόντες τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλείου Λομβαρδοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Βιανδράττη, ἀπεράσισαν ν' ἀποκηρύξουν τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου. Ἑνωθέντες δὲ πρὸς τοὺς Φράγκους δυνάστας τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο ὁ βαρῶνος τῆς Λαρίσης, ὁ μαρκήσιος τῆς Βοδονίτζας Παλλαβιτσίνι καὶ ὁ Ραβένος Νταλλεκάρτσερη τῆς Εὐβοίας, ἠξίωσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τῶν περικλεισμένων εἰς αὐτὴν χωρῶν. Ὁ ἀρνηθεὶς τὴν μετὰ τῶν ἀποστατῶν σύμπραξιν Ὄθων ντὲ λὰ Ρὸς ἀπώλεσε τὰς Θήβας μετὰ τῆς Καδμείας, καταληφθείσας εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου ὑπὸ τῶν Λομβαρδῶν. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μόλις ἀπαλλαγεὶς νικηφόρως τοῦ ἀγρίου ἐκείνου βασιλέως τῶν Βουλγάρων, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἵνα διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὅπλων ἐπικυρώσῃ τὰ ἀμφισβητούμενα αὐτόθι κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα. Καὶ τὸν μὲν Βιανδράττη συλλαβὼν ἐφυλάκισε, τοὺς δὲ λοιποὺς Λομβαρδοὺς ἀποστάτας καταδίωκων μέχρι Λαρίσης ἠνάγκασεν εἰς συνθηκολόγησιν. Ἐπιθυμῶν δὲ πάντοτε, ἐν τῇ διακρινούσῃ αὐτὸν ἀγαθότητι καὶ γενναιοψυχίᾳ, ὁ Ἐρρίκος τὴν λῆξιν τοῦ ἀδελφοκτόνου μεταξὺ τῶν Φράγκων πολέμου, συνεκάλεσε συνέδριον εἰς τὴν παρὰ τὰς Θερμοπύλας Ραβένικαν, ἐκ τοῦ ὁποίου δμως ἔλειπον οἱ ἀποστάται Φράγκοι δυνάσται, ἐπιμένοντες εἰς τὴν μὴ ἀναγνώρισιν τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Ἐρρίκου. Μόνον δὲ ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ ἐπολιόρκησεν αὐτοὺς εἰς τὴν Καδμείαν καὶ δι' ἰσχυρῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν ἠπείλησε τὴν ἐκπολιόρκησιν αὐτῆς, ἠναγκάσθησαν οἱ ἐν αὐτῇ κεκλεισμένοι ἡγεμόνες τῶν Λομβαρδῶν εἰς συνθηκολόγησιν καὶ τὴν δόσιν τοῦ τῆς πίστεως ὅρκου. Ὁ ἐνεργῶς εἰς τὴν ἐφύλιον διαμάχην ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου ἀναμιχθεὶς Ὄθων ντὲ λὰ Ρὸς ἐπανέκτησε τότε τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγακυράτου μετὰ τῆς Καδμείας. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, τιμῶν τὸν πιστὸν συνεργάτην, ἐπεσκέφθη διὰ πρώτην φορὰν τὰς Ἀθήνας καὶ ἀνελθὼν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν προσηυχήθη ἐν τῇ καθεδρικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὁ Ὄθων ντὲ λὰ Ρὸς ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν πᾶσαν δυνατὴν τιμήν.

Ἐπανελθούσης οὕτω τῆς ἡσυχίας εἰς τὸ μεγακυράτον τῶν Ἀθηνῶν, ἀπρόσπαστος ὁ κύρης ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τοῦ ἐπὶ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου ἐνασχολουμένου Γοδοφρέδου Βιλλαρδουΐνου. Συμπράξας δὲ μετ' αὐτοῦ ὁ Ὄθων, ἐπέτυχε τὸ 1210 τὴν παρὰ τοῦ Θεοδώρου Ἀγγέλου Δούκα, ἀδελφοῦ τοῦ δεσπότου τῆς Ἑλλάδος Μιχαὴλ Δούκα, παράδοσιν τοῦ ἐπὶ πενταετίαν ἀντιστάντος Ἀκροκορίνθου, λαβὼν ἀνταμοιβὴν ὡς τιμάριο τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον, τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀχαΐας (1212) καὶ ἐτησίαν χορηγίαν τετρακοσίων ὑπερπύρων.

Ἡ πολεμικὴ δραστηριότης τοῦ Ὄθωνος ντὲ λὰ Ρὸς ἐξαντλεῖται διὰ τῶν ἐκτεθέντων ἐπεισοδίων, καίτοι ἡ μέχρι τῆς λήξεως τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐποχὴ ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι πλήρης πολεμικῶν γεγονότων, τὰ σημαντικώτερον τῶν ὁποίων ἐπέφερε τὴν ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος δεσπότου τὸ 1223 κατάλυσιν τοῦ φραγκικοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπήγετο τὸ μεγακυράτον τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ σχετικῶς ἥσυχος κατάστασις ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐτέλει καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βουργουνδίου ἄρχοντος Ἀττικὴ καὶ Βοιωτία, ἐπέτρεψε τὴν εὐχάριστον διαβίωσιν τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, τῶν καλουμένων Γραικῶν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὴν ἐπάνοδον τῶν ἐκπατρισθέντων συνεπείᾳ τῶν ἀγρίων ἐπιδρομῶν τοῦ Σγουροῦ καὶ τοῦ φόβου ἐκ τῶν νέων κατακτητῶν. Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος, ἐκ τοῦ ἐν Κέᾳ ἐρημητηρίου του, ὁμολογεῖ ἥπιαν καὶ φιλάνθρωπον τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων, καίτοι ὁ ἴδιος ἐλθὼν τὸ 1215 εἰς Ἀθήνας, δὲν ἀντέσχε νὰ παραμείνῃ εἰ μὴ ἐλαχίστας ἡμέρας. Συγκρίνων δὲ τὴν ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Σγουροῦ πρὸς τὴν τῶν Φράγκων, γράφει που: «Τῶν γὰρ αὐτοῦ κακώσεων αἱ παρὰ τούτων φιλανθρωπότεραι καὶ δοκοῦσι τοῦ ὁμογενοῦς οἱ ἑτερογενεῖς ἡμερώτεροι καί, ὡς ἐπίπαν, ἐπιεικέστεροι. Μαρτυρεῖ δὲ σφῶι καὶ ἡ τῶν πραγμάτων ἐνάργεια· ποῦ γὰρ οἱ τοσοῖδε Ἄργους, Ἑρμιόνης, Αἰγίνης οἰκήτορες; Ποῦ δὲ οἱ τῆς Κορίνθου πολῖται ἄλθιοι; Οὐκ οἴχονται πάντες; Ἀθηναῖοι γε μὴν καὶ Θηβαῖοι καὶ Χαλκιδεῖς... μένουσιν οἶκοι καὶ οὐδέπω τὰς ἑαυτῶν οἰκίας πεφεύγασι». Πράγματι, ἡ συμπεριφορὰ τῶν Φράγκων κατακτητῶν ἐναντι τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ δὲν ὑπῆρξε τοὐλάχιστον χειροτέρα ἐκείνης τῆς ὁποίας ἐτύγχανε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἡ θέσις ἰδία τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ παρέμεινεν ἡ αὐτή. Ὅπως οἱ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν γεωργοὶ εἶχον καταντήσει ἀπὸ ἐλευθέρων π ά ρ ο ι κ ο ι τῶν δυνατῶν ἀπορροφησάντων ἢ ἰδιοποιηθέντων τὰ κτήματα αὐτῶν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν Φράγκων οἱ γενόμενοι κύριοι τῶν κτημάτων ἱπόται εἶχον πλήρη κυριότητα καὶ α ὐ τ ο δ ι κ ί α ν ἐπὶ τῶν εἰς ταῦτα βιούντων γεωργῶν. Κατὰ ταῦτα, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν, ἡ γεωργικὴ αὕτη τάξις τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν ἐθεωρεῖτο ἀνάπόσπαστον τμῆμα τῶν ἀγρῶν εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκεν, οἱ δὲ κύριοι αὐτῶν διέθετον κατὰ θέλησιν τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἀγροτῶν τούτων. Συνεπῶς διὰ τοὺς ἰθαγενεῖς ἀγρότας ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς ἁπλῆς μεταβολῆς κυρίων, ἡ ὁποία δι' αὐτοὺς ἦτο σχεδὸν ἀδιάφορος, παρ' ὅτι ἐπὶ τῶν Φράγκων τὰ δικαιώματα τῶν κυρίων ἐτίθεντο ὑπὸ ἔλεγχον ἀνωτέρων μεγιστάνων ἐπίτηδες ἀποστελλομένων. Ἐξ ἄλλου, ἐκτὸς τῶν δουλοπαροίκων, ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ὑποταχθέντων ἰθαγενῶν καὶ τάξις προσωπικῶς ἐλευθέρων κατοίκων, γαιοκτημόνων ἢ βιοτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπελάμβανον μὲν τῆς αὐτῆς μὲ τοὺς Φράγκους ἰσοτιμίας, διετήρουν δμως τὴν ἐλευθερίαν των ἀντὶ πληρωμῆς ὡρισμένων φόρων.

Καὶ ἐνῶ ὁ Βουργούνδιος ἄρχων εἶχεν ἀποσπάσει τὴν συμπάθειαν τῶν κατοίκων τοῦ μεγακυράτου Γραικῶν καὶ Φράγκων, δὲν ἠδυνήθη νὰ συνεργασθῇ μετὰ τοῦ λατινικοῦ κλήρου, τοῦ ὁποίου τὰ ἀπέραντα ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἠναγκάσθη νὰ δημεύσῃ ἐν μέρει, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀντεπεξέλθῃ πρὸς τὰς δαπάνας τὰς ὁποίας ἐδημιούργει ἡ γενικὴ πολεμικὴ κατάστασις τῶν κτήσεων. Πλὴν τούτου ὁ Ὄθων ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ ἐπικυριάρχου τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐρρίκου, εἰσηγηθέντος τὴν ἐκλαΐκευσιν τῆς ἐκτεταμένης ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας τῶν φραγκοκρατουμένων χωρῶν καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς κληροδοσίας εἰς ἱερά. Ἀδιάκοποι ἐντεῦθεν ἔριδες μεταξὺ τοῦ Ὄθωνος ντὲ λὰ Ρὸς καὶ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας ἠνάγκασαν αὐτὸν μετὰ εἰκοσαετῆ συνετῆ ἀρχὴν (1225) νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ μεγακυράτον μεθ' ὁλοκλήρου τῆς οἰκογενείας του διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν γενέτειραν χώραν. Διάδοχον δὲ αὐτοῦ προέκρινε τὸν ἀνεψιόν του Γουΐδον.

Ὁ Γουΐδος ντὲ λὰ Ρὸς ἡγεμόνευσε τῆς φραγκικῆς κτήσεως τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ἐπὶ χρονικὴν περίοδον τεσσάρων περίπου δεκαετηρίδων, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ φραγκοκρατουμένη Ἑλλὰς καὶ τὸ Βυζάντιον συνεκλονίσθησαν ὑπὸ τῶν πλέον δραματικῶν γεγονότων καὶ ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἀνήλθε τὸν κολοφῶνα τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπέστη τὸ δεινότατον πλῆγμα τῆς ἀπωλείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δεύτερος Βουργούνδιος κύρης τῶν Ἀθηνῶν καθώρισεν ἐπισήμως τὰς Θήβας ὡς πρωτεύουσαν τοῦ μεγακυράτου. Ἄλλως τε τὴν πόλιν ταύτην κατεῖχεν ἤδη κατὰ τὸ ἥμισυ ὁ ἴδιος, ἐνῶ τὸ ἕτερον ἥμισυ αὐτῆς εἶχε περιέλθει διὰ δευτέρου γάμου τῆς ἀνεψιᾶς τοῦ Ὄθωνος καὶ ἀδελφῆς τοῦ νέου κύρη εἰς ἄλλον γόνον τῆς περιωνύμου φλαμανδικῆς οἰκογενείας τῶν Σαιντομὲρ, τῆς ὁποίας διαιωνίζεται ἡ ἀνάμνησις ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ πύργου Σανταμὲρ τῶν Θηβῶν. Οὕτω ὡς πρωτεύουσα τοῦ μεγακυράτου ἡ πόλις τῶν Θηβῶν ἔλαβε μεγάλην ἐξέλιξιν καὶ ἤχθη εἰς ἀκμήν. Μάλιστα μεγάλην ὤθησιν εἰς τὴν πολυάνθρωπον ἐμπορικὴν ταύτην πόλιν μὲ τὴν ἀκμάζουσαν μεταξουργίαν εἶχον δώσει οἱ ἐγκατεστημένοι ἐκεῖ Γενοβέζοι, πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Γουΐδος προέβη εἰς πολλαπλᾶς παραχωρήσεις καὶ προνομίας δι' εἰδικῆς ἐμπορικῆς συνθήκης, ἐναντι ἀναληφθείσης ὑποχρεώσεως αὐτῶν πρὸς προστασίαν καὶ ὑπεράσπισιν τῶν ἐδαφῶν τοῦ μεγακυράτου. Παρὰ ταῦτα αἱ παραχωρήσεις τοῦ Γουΐδου πρὸς τοὺς Γενοβέζους δὲν ἦσαν μεγαλυτέρας ἐκτάσεως ἐκείνων τὰς ὁποίας ἀπελάμβανον οἱ Ἕλληνες ἢ οἱ λοιποὶ κάτοικοι.

Τὴν ἡγεμονίαν του ἤσκει ὁ Γουΐδος ὡς ἀνεξάρτητος ἄρχων τοὐλάχιστον ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ, καθ' ὅσον πρὸ πολλοῦ τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης εἶχε καταλυθῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἡ δὲ ἀνιδρυθεῖσα ὑπὸ τούτων πρόσκαιρος χωριστὴ ἀπὸ τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας αὐτοκρατορία δὲν ἐπρόλαβε νὰ διεκδικήσῃ τὰς ἐπαρχίας τοῦ καταλυθέντος φραγκικοῦ βασιλείου. Μόνον δὲ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου ἐξηκολούθει διοικῶν ὁ Βουργούνδιος ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν ὡς ὑποτελὴς τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας. Ἔχων δὲ βοηθοὺς καὶ συνεργάτας, πλὴν τῶν Σαιντομὲρ, διακεκριμένους στενοὺς συγγενεῖς, ὡς τὸν ἀδελφόν του Γουλιέλμον, βαρῶνον τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βελιγοστας καὶ τοῦ Δαμαλᾶ καὶ τὸν ἐκ τῆς θυγατρός του Ἰσαβέλλας γαμβρόν του Γοδοφρέδον ντὲ Μπρυγιὲρ, βαρῶνον τῆς Καρύστου, τὸν ὁποῖον τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως χαρακτηρίζει ὡς «ἀντρειότατον ἀφέντην Καρυταίνου», εἶχεν ἀποθῆ ὁ Γουΐδος ἐκ τῶν ἰσχυροτάτων Φράγκων μεγιστάνων τῆς Ἑλλάδος. Ἐντεῦθεν δὲ ὁ ἤδη κραταιότατος καταστὰς πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας, ὁ πολεμι-

κώτατος Γουλιέλμος Β' Βιλλαρδουΐνος, ἀξιῶν τὰ πρωτεῖα ἐπὶ ὅλων τῶν Φράγκων δυναστῶν, ἤγειρε καὶ κατὰ τοῦ κύρη τῶν Ἀθηνῶν ἀξιώσεις. Ὅτε λοιπὸν θανούσης τῆς δευτέρας συζύγου του Καριντάνας Νταλλεκάρτσερη ἡ ὁποία ἦτο κυρία τριτημορίου κατὰ τὴν Εὔβοιαν, ἠξίωσεν ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας τὴν κληρονομίαν τῆς βαρωνίας ταύτης, οἱ ἄλλοι τριτημόριοι τῆς νήσου προετίμησαν συνθηκολόγησιν μετὰ τῆς διοικούσης τὴν Εὔβοιαν Βενετίας, παρὰ γειτονίαν μετὰ τοῦ ἐπιφόβου πρίγκιπος. Ὁ ἀγέρωχος δμως πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας, ἔχων τὴν ἐκ τοῦ ἀξιώματος ἐπικυριαρχίαν καὶ τὸν ἐκ ταύτης ἐκμεταλλευόμενος φεουδαλικὸν δεσμόν, ὁρμῶν ἐκ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ κληρονομικῆς βαρωνίας, ὑπέταξε τὸ πλείστον τῆς νήσου, αἰχμαλωτίσας τοὺς προσελθόντας πρὸς αὐτὸν λοιποὺς τριτημορίους. Ἐν τούτοις, οὔτε ὅταν οἱ ἐν τῷ μεταξὺ προσελθόντες Βενετοὶ κατήγαγον περιφανῆ κατὰ τοῦ πρίγκιπος νίκην ἐδέχθη οὗτος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ὅπλα. Παρὰ δὲ τὰς συστάσεις τοῦ πάπα, παρορμώντος τὴν σύναψιν εἰρήνης, «ἵνα μὴ οἱ Ἕλληνες ἀποδῶσιν ἰσχυρότεροι ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ τῆς Ρωμανίας», ὁ Βιλλαρδουΐνος μετέφερε τὸν ἀδελφοκτόνον πόλεμον εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Τότε δὲ ἐστράφη πρὸς τὸν κύριν τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδον, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐζήτει, οὐχὶ πλέον ὡς ὑποτελοῦς αὐτοῦ διὰ τὰ τιμάρια τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑποτελοῦς διὰ τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Βοιωτίαν, ἐπὶ τῷ ἀορίστῳ ἰσχυρισμῷ τῆς κατὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῶν ὑπαγωγῆς των ὑπὸ τοῦ Βονιφατίου εἰς τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας, τὴν κατὰ τῶν Βενετῶν καὶ τῶν Σαρώνων τῆς Εὐβοίας βοήθειαν αὐτοῦ. Ἀρνηθεὶς τὴν Ἰταμὴν ἀξίωσιν τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας ὁ κύρης τῶν Ἀθηνῶν συνεμάχησε μετὰ τῶν πολεμίων τούτου καὶ τοῦ δυνάστου τῶν Σαλώνων, τοῦ μαρκησίου τῆς Βοδονίτζας καὶ τοῦ γαμβροῦ του Γοδαφρέδου ντὲ Μπρυγιέρ, ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειψε, πρὸ τοῦ πενθεροῦ, τὸν θεῖον. Οὕτω συνεχίσθη σφοδρότερος ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Βιλλαρδουΐνος, ἀναπτύσσων ἀκαταπόνητον δραστηριότητα, συνεμάχησε πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τῆς Βενετίας Γενοβέζους καὶ ἄλλους τινὰς ἰσχυροὺς Φράγκους δυνάστας. Ἐμπλακεὶς δὲ εἰς πολύπλευρον πόλεμον, ἐπολιόρκει τὰς ἐν Πελοποννήσῳ βενετικὰς κτήσεις, ἐνῷ συγχρόνως εἰσέβαλλεν ἐπὶ τὰς κτήσεις τοῦ Γουΐδου. Ἐκεῖ, εἰς τὸ μεταξὺ Θηβῶν καὶ Μεγάρων στενὸν τοῦ ὄρους Κιθαιρῶνος, συνήφθη ἡ μεταξὺ τῶν Φράγκων τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν Φράγκων τῶν Ἀθηνῶν μάχη (1258), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Γουΐδος ὑπέστη σκληρὰν ἧτταν, καταφυγὼν μετὰ τῶν συμμάχων του εἰς Θήβας. Ὁ Βιλλαρδουΐνος, ἐνῷ μέρος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἀφῆκε νὰ λεηλατήσῃ τὴν Ἀττικὴν καὶ νὰ καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας, ἠκολούθησε κατὰ πόδας τὸν φυγάδα ἀντίπαλον, ἀποφασισμένος νὰ ἐκπολιορκήσῃ τὸ εἰς Καδμείαν ἄσυλον αὐτοῦ. Μόνον δὲ τῇ ἐπιμόνῳ παρακλήσει τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου τῆς πολιορκουμένης πρωτευούσης καὶ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἰδίων αὐτοῦ συμμάχων, συνηγορούντων ὑπὲρ τῆς εἰρήνης μεταξὺ συγγενῶν καὶ παλαιῶν συμμάχων, ὑποκύψας, ἐδέχθη νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐναντίον τῶν Θηβῶν ἐφοδόν του. Ὁ δὲ Γουΐδος ὑπεσχέθη νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τῆς κούρτης τῶν βαρώνων τῆς Ἀχαΐας διὰ νὰ δικασθῇ ἐπὶ τῇ βαρείᾳ κατηγορίᾳ τῆς ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνος ἄρσεως τῶν ὅπλων καὶ νὰ ὁμόσῃ τὸν πρὸς τὸν πρίγκιπα ὅρκον πίστεως. Πράγματι, ἀπελθόντος τοῦ Βιλλαρδουΐνου εἰς Πελοπόννησον, ὁ κύρης τῶν Ἀθηνῶν, συνοδευόμενος ὑπὸ ἐπιβλητικῶν Βουργουνδίων ἱππότων, προσῆλθεν εἰς τὴν παρὰ τὸ Νίκλι τῆς Ἀρκαδίας συγκροτηθεῖσαν κούρτην τῶν βαρώνων, ὅπου δμως οἱ κατώτεροι τοῦ ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν βαρῶνοι ἠρνήθησαν τὴν ἁρμοδιότητά των νὰ δικάσουν ἀνώτερον αὐτῶν ἄρχοντα. Παρέπεμψαν ὅθεν τὴν δίκην εἰς τὸν μόνον ἁρμόδιον νὰ δικάσῃ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀθηνῶν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας, ἀποδεχθεὶς τὴν ἀπόφασιν τῆς κούρτης, συνεφιλιώθη μετὰ τοῦ κύρη τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, «τοῦ ἔποικεν τὸ ὁμάντζιον ποὺ ἐχρεώστει, στὸ στόμα τὸν ἐφίλησεν» καὶ ὑπεσχέθη ἐνὰ ἀπέλθῃ στὸν ρήγαν τῆς Φραγκίας κ' ἐκεῖνος νὰ τὸν κρίνῃ». Ἦτο δὲ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας τότε Λουδοβίκος Θ' ὁ Ἅγιος, πρὸς τὸν ὁποῖον προσῆλθεν εἰς Παρισίους ὁ Γουΐδος, καταλιπὼν ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ εἰς τὸ μεγακυρᾶτον τὸν ἀδελφόν του Ὄθωνα ντὲ λὰ Ρός. Ὁ Ἅγιος βασιλεὺς ὑπέβαλε τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν βουλὴν τῶν ἀρχόντων, ἡ ὁποία ἔκρινε τοῦτον ὑποτελῆ μὲν τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἄξιον ποινῆς, διότι δὲν εἶχε ποτὲ ὁμόσει τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν. Δι' ἀποφάσεως δὲ, φερούσης τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδιδομένων εἰς Τούρκους κατήδες ἀποφάσεων, ἀπεφάνθη ὅτι ἄλλως τε ἦτο ἐπιφανὴς ὡς τιμωρία τοῦ Γουΐδου διὰ τυχὸν διαπραχθὲν παρ' αὐτοῦ ἀδίκημα ἡ ἐκ τῆς βαπτισμᾶς καὶ κοπιώδους ἀποδημίας αὐτοῦ εἰς Γαλλίαν προσγενομένη. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἐνδώσας ὁ Ἅγιος Λουδοβίκος εἰς παράκλησιν τοῦ γέροντος ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν, ἀπένειμε πρὸς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ἔκτοτε δὲ (1260) ἡ προσωνυμία αὕτη ἀπενέμετο εἰς τοὺς Φράγκους ἄρχοντας τῶν Ἀθηνῶν, τὸ δὲ μεγακυρᾶτον ἀπεκλήθη δουκάτον.

Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Γαλλίᾳ, ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας, ἐν τῇ ἀκαταπαύστῳ αὐτοῦ πολεμικῇ ὁρμῇ, εἶχε περιπλακῆ εἰς πόλεμον ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τῆς Νικαίας, συμμαχῶν πρὸς τὸν ἐκ τρίτου γάμου πρὸς τὴν Ἑλληνίδα Ἄνναν πεπεθρὰν αὐτοῦ καὶ ἀποστάτην Ἕλληνα ἡγεμόνα Μιχαὴλ Β' Ἄγγελον Δούκαν. Συγκεντρώσας δὲ περὶ τὴν σημαίαν τῆς Ἀχαΐας στρατιὰν μεγάλην, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχον σπουδαῖοι Φράγκοι δυνάσται καὶ ὁ ἐπίτροπος τοῦ μεγακυρᾶτου Ἀθηνῶν, ἐπρωτοστάτησε μετὰ τῶν στρατηγῶν τοῦ δεσπότου τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐν Πελαγονίᾳ ὀνομαστὴν μάχην ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ὅτε, ὑποστὰς δεινὴν ἧτταν, ἠχμαλωτίσθη μετ' ἄλλων σημαινόντων Φράγκων δυναστῶν καὶ τοῦ περιφήμου βαρώνου τῆς Καρύταινας. Ἡ αἰχμαλωσία του αὕτη, ὡς γνωστὸν, ἐστοίχισεν εἰς τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας τὴν ἀπώλειαν σπουδαιοτάτων θέσεων ἐν Πελοποννήσῳ, ἐκ τῶν ὁποίων ὁρμώμενοι οἱ Βυζαντινοὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου Ἕλληνος αὐτοκράτορος ἀνέκτησαν καὶ πάλιν μετὰ καιρὸν τὴν ἑλληνικὴν αὐτὴν χερσόνησον.

Εἰς τοιαύτην θέσιν περιελθόντα τὰ κατὰ τοὺς Φράγκους πράγματα ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ πρώτου ἡγεμόνος αὐτῶν, ἀνεζητήθη ὁ νέος ἀρχηγός. Πάντων τὰ βλέμματα ἐστράφησαν πρὸς τὸν ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ διατρίβοντα παρὰ τῷ ἁγίῳ βασιλεῖ τῆς Γαλλίας Γουΐδον ντὲ λὰ Ρός. Ὁ συνετὸς γέρων εὐπατρίδης τῆς Βουργουνδίας ἐκλήθη ἐπειγόντως ὅπως, διακόπτων τὴν πρὸς ὁπολογίαν ἀποστολὴν αὐτοῦ, ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀκέφαλον φραγκικὴν Ἑλλάδα. Ἀφικθεὶς εἰς Γλαρέντσαν τῆς Ἀχαΐας ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ πριγκιπάτου, εἰς ἀνάμνησιν δὲ τοῦ γεγονότος καὶ τῆς ἀναλήψεως τῆς προσωνυμίας τοῦ δουκὸς ἔκοψεν εἰς τὸ ἐκεῖ νομισματοκοπεῖον τὸ πρῶτον φραγκικὸν ἀθηναϊκὸν νόμισμα. Τότε δμως περιῆλθεν εἰς αὐτὸν τὸ καταπληκτικὸν ἄγγελμα τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔσπευσεν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ χώραν διὰ νὰ ὑποδεχθῇ τὸν ἐκεῖ καταφθάσαντα τελευταῖον Λατῖνον αὐτοκράτορα, ὡς φυγάδα πλέον. Αἱ Θῆβαι, ἀλλ' ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, ἀπετέλεσαν κατὰ τὴν ἀρξιν τοῦ Βαλδουΐνου Β' κοσμοπολιτικὸν κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον συνεκεντρώθησαν οἱ ἐναπομείναντες ἐκ τῆς μάχης τῆς Πελαγονίας βαρῶνοι τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος, μετὰ τῶν ἀκολουθιῶν αὐτῶν διὰ νὰ παρηγορήσουν τὸν ἐξόριστον αὐτοκράτορα καὶ νὰ ὑποσχεθοῦν εἰς αὐτὸν πᾶσαν συνδρομὴν πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ ἀπολεσθέντος θρόνου. Ὁ δὲ τέως αὐτοκράτωρ, ἀφοῦ ἀπένειμε προσωνυμίας κενὰς, ἱππότικὰ ἀξιώματα καὶ ὀλίγα λείψανα ἅγια, ὑπολείμματα τῶν σκευοφυλακίων τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου «διεδραματίσθη ἡ τελευταία συγκινητικὴ σκηνὴ τοῦ δραχέος δράματος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας», ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ Πειραιῶς διὰ τὸ πρὸς τὴν Εὐρώπην ὕστατον ταξίδιον.

Ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, περιβληθεὶς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ ἄλλοτε μισητοῦ ἐχθροῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας, ἐν τῇ διακρινούσῃ αὐτὸν συνέσει καὶ μακροθυμίᾳ, ἀπεφυλάκισε πάντας τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Βιλλαρδουΐνου, ἀλλὰ ταυτοχρόνως κατέβαλε προσπαθείας διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ παλαιοῦ πολεμίου. Ὅταν δ' ἔμαθε τὴν κατόπιν τριετοῦς διαπραγματεύσεως συμφωνίαν τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ πρίγκιπος ἐπὶ τῇ παραδόσει τῶν τριῶν κάστρων τῆς νοτίου Πελοποννήσου, τῆς Μονεμβασίας, τῆς Μαΐνης καὶ τοῦ Μυστρᾶ, καίτοι μετὰ μεγάλου δισταγμοῦ προσέβλεπεν εἰς τὴν παράτολμον αὐτὴν συμφωνίαν, λόγῳ τῶν πλεονεκτημάτων τὰ ὁποῖα αὕτη παρεῖχε πρὸς τὴν ἀνατέλλουσαν νέαν δόξαν τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, συνεκάλεσε τὴν ὑψηλὴν αὐλὴν τοῦ πριγκιπάτου εἰς τὸ Νίκλι, διὰ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν θλιβερὰν συνθήκην. Ἡ αὐλὴ ἀποτελεσθεῖσα ἐκ γυναικῶν, καθόσον οἱ ἀποτελοῦντες ταύτην ἐπίσημοι ἄνδρες εἶχον φονευθῆ κατὰ τὰς προλαβούσας μάχας ἢ ἦσαν αἰχμάλωτοι τοῦ Ἕλληνος αὐτοκράτορος, ἐπεκύρωσε, παρὰ τὰς ἀντιθέτους συστάσεις τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, τὴν συνθήκην ἐκείνην. Ὁ ἀπελευθερωθεὶς πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας παρέλαβε τὴν ἐξουσίαν παρὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν εἰς Θῆβας, ὅπου ὑπεγράφη καὶ ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν Φράγκων δυναστῶν καὶ τῆς Βενετίας, ἡ ἀσφαλίζουσα τὴν μεταξὺ αὐτῶν συνθήκην. Ὁ πρῶτος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ἔτει μετὰ τὴν ὑπογραφὴν ταύτης, τὸ 1263, ἀπέθανεν εἰς τὰς Ἀθήνας, μὴ προλαβὼν νὰ μετάσχῃ εἰς τὰς νέας συγκρούσεις τὰς ὁποίας ἐδημιούργησε μετὰ τῶν Βυζαντινῶν τῆς Πελοποννήσου ὁ παραβάτης τῶν μετ' αὐτῶν συμφωνιῶν Γουλιέλμος Βιλλαρδουΐνος. Εἰς τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν ἐκλήθη ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ θανόντος ἄρχοντος Ἰωάννης ντὲ λὰ Ρός, ἐνῷ ὁ νεώτερος Γουλιέλμος περιωρίσθη εἰς τὴν παρὰ τοῦ πατρὸς παραχωρηθεῖσαν Λεβάδειαν.

Ἡ ἐπὶ δεκαεπτὰ ἔτη ἀρχὴ τοῦ δευτέρου δουκὸς καὶ τρίτου κατὰ σειρὰν Βουργουνδίου ἄρχοντος τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν συνδέεται μὲ ἀρκετὰ σημαντικὰ γεγονότα, ὀφειλόμενα εἰς τὴν πολεμικὴν δραστηριότητα τοῦ Ἰωάννου ντὲ λὰ Ρός, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπηυξήθη μὲν ἡ δύναμις τοῦ δουκάτου, ἀλλ' ἐτιτταχύνθη ὁ θάνατος αὐτοῦ, ἰδίως ἐκ προσκαίρου αἰχμαλωσίας του. Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ συνέπεσε μὲ τὴν δυνάμει τῆς συμφωνίας τῆς 27ης Μαΐου 1267, τῆς συναφθείσης πεωτοβουλίᾳ τοῦ πάπα Κλήμεντος Δ' μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Σικελίας Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ καὶ τοῦ ἐκπεσόντος αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουΐνου εἰς Βιτέρβο, ὑπαγωγὴν τῆς ἐπικυριαρχίας τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀχαΐας καὶ συνεπῶς τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸν γαλλικὸν βασιλικὸν οἶκον τῶν Ἀνδεγαυῶν, τὸν ἐκπροσωπούμενον ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὸ τοῦ ὑπογράψαντος τὴν συμφωνίαν βασιλέως Καρόλου. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ γόνου τούτου τῶν ντὲ λὰ Ρὸς δέον νὰ ἀναζητηθῇ ἡ πρώτη δημώδης καὶ ἐκ παραφθορᾶς, διὰ τῆς ἑνώσεως τῆς προθέσεως εἰς μετὰ τῆς αἰτιατικῆς Ἀθήνας, δημιουργηθεῖσα ὀνομασία τῶν Ἀθηνῶν παρὰ τοῖς Φράγκοις Σετινές. Τέλος κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου εὑρίσκετο ἐξακολουθητικῶς εἰς χεῖρας τῶν Βουργουνδίων μοναχῶν τῆς ἐν Μπελλδῶ κιστερσιανῆς μονῆς, ἐν ἀκμαζούσῃ καταστάσει, ἔκτοτε δὲ φαίνεται ὅτι ἤρχισε νὰ χρησιμοποιῆται ὡς κοιμητήριον τῶν Φράγκων δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ πολεμικὴ δραστηριότης τοῦ Ἰωάννου ἐξεδηλώθη πολλαπλῶς, ἀλλὰ κατὰ παράξενον τρόπον. Αἱ ἀμυντικαὶ του ἐναντίον τῶν Λυμαινόντων τὸ Αἰγαῖον καὶ τὰς θαλάσσας τοῦ δουκάτου πειρατῶν ἐπιχειρήσεις μετεβλήθησαν ἐνίοτε εἰς ἐπιθετικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τὰ δ' ἐκ τούτων ὀφελη διέθετε διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς συντηρήσεως τοῦ πολυδαπάνου δουκάτου. Ἄλλαι στρατιωτικαὶ αὐτοῦ ἀπρόσταλαι εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Πελοποννήσου συνεχῶς ἀπασχολουμένου ἐπικυριάρχου πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, κάτοι πλαισιούμεναι εἰς τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ δράσιν δὲν εἶναι ἀξιόλογοι. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος ὅμως 1275 συμμαχία του μετὰ τοῦ ἐξακολουθοῦντος τὴν ἀποστασίαν τοῦ φυσικοῦ του πατρὸς δεσπότου τῆς Ἠπείρου πρὸς τὴν ἀνιδρυθεῖσαν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως σεβαστοκράτορος τῆς Μεγαλοβλαχίας, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀποτελοῦσα τὸν κολοφῶνα τῆς πολεμικῆς του δραστηριότητος. Πράγματι ὁ Βουργουνδὸς δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ἐδέχθη εἰς τὰς Θήβας τὸν ἠττημένον ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ μετημφιεσμένον εἰς ρακένδυτον χωρικὸν Ἰωάννην Ἄγγελον Δοῦκαν καὶ ὑπεσχέθη εἰς αὐτὸν τὴν ζητηθεῖσαν στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν. Ἠρνήθη λόγῳ τῆς ἀσθενείας του τὴν προταθεῖσαν εἰς γάμον θυγατέρα τοῦ προδότου Ἑλένην ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γουλιέλμου, ἀλλ' ἔδραμε μετὰ 300 μόνον ἱππέων κατὰ τῶν πολιορκούντων τὰς Νέας Πάτρας (Ὑπάτην) πολυπλήθων Βυζαντινῶν καὶ μὴ ἀποθαρρυνθεὶς διὰ τὸ μέγα πλῆθος αὐτῶν ἐπέπεσεν ἀπροσδοκήτως καὶ κατήγαγε νίκην λαμπρὰν κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν δυνάμεων τοῦ Παλαιολόγου, ἐξαναγκάσας εἰς τὴν πέραν τῆς Θεσσαλίας ἀποχώρησιν αὐτῶν. Τότε ἐπραγματοποιήθη ὁ ὑπὸ τοῦ νεοβαστοκράτορος ὑποσχεθεὶς γάμος τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν Γουλιέλμον ντὲ λὰ Ρός, ἐπηκολούθησε δὲ χάριν προικὸς ἡ παραχώρησις πρὸς τὸν γαμβρὸν τοῦ Ζητουνίου, τοῦ Γαρδικίου, τῆς Γραβιᾶς καὶ τοῦ Σιδηροκάστρου, ἐπεκταθείσης σημαντικῶς τῆς δυνάμεως τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν.

Καὶ αὐτὴ μὲν ὑπῆρξεν ἡ εὐνοϊκὴ πλευρὰ τῆς πολεμικῆς τοῦ Ἰωάννου δράσεως. Ἀλλ' ὅταν, συμμαχήσας μετὰ τοῦ Γιέρτου ντὰ Βερόνα τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν βοηθούντων αὐτὸν Βενετῶν, ἐνεπλάκη παρὰ τὴν Χαλκίδα εἰς νέαν μάχην ἐναντίον τῶν ὑπὸ τοῦ Φράγκου ἐξωμότου Λικαρίου ὁδηγουμένων αὐτοκρατορικῶν δυνάμεων τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, πληγωθεὶς συνελήφθη καὶ ἤχθη αἰχμάλωτος ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ ὁποῖος ἀπέλυσε τὸν δοῦκα ἀντὶ μετρίου ποσοῦ λύτρων. Ἐν περίπου ἔτος μετὰ ταῦτα ὁ φιλάσθενος δοὺξ ἀπεδίωσε, μὴ ἐπαιρόμενος ἀσφαλῶς διὰ τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ δραστηριότητος.

Τὸν ἄγαμον δοῦκα διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος, ὁ βαρῶνος τῆς Λεβαδείας. Ὁ νέος δοὺξ ἐγένετο ἀμέσως δεκτὸς ὑπὸ πάντων. Κατὰ τὴν σύντομον χρονικῶς ἀρχὴν αὐτοῦ, μόλις συμπληρώσασαν τὰ ἑπτὰ ἔτη, ἀνέπτυξε δράσιν μεγάλην. Ἀφοσιωθεὶς εἰς τὸν Κάρολον τῆς Νεαπόλεως, εὑρισκόμενον εἰς διαρκεῖς διενέξεις μετὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Ἀραγωνίων ἀντιπάλων του, ὑπὸ τῶν ὁποίων ὑπέστη καὶ τὸ ὕστατον πλῆγμα, ἠκολούθησε κατὰ πάντα τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀνηγορεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Καρόλου Β', εὑρισκομένου δεσμώτου τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου, ἐπίτροπος τοῦ ὑπὸ τοὺς Ἀνδεγαυοὺς τελοῦντος πρίγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας. Ἡ ἐκλογὴ αὕτη ἐγένετο μετ' ἐνθουσιασμοῦ δεκτή, διότι ὁ δοὺξ ἀπελάμβανε παρὰ πάντων τῶν Φράγκων δουκῶν ἐκτιμήσεως, ἐθεωρεῖτο ὁ πρῶτος μεταξὺ ἰσοτίμων καὶ ἦτο ὁ πλουσιώτερος τούτων. Ἔκειτο δὲ μνημεῖον τῆς διαβάσεως αὐτοῦ ἐκ τοῦ πριγκιπάτου εἰς τὰ ὄρια Ἀρκαδίας καὶ Μεσσηνίας τὸ παρ' αὐτοῦ κτισθὲν κάστρον τῆς Δημάτρας, τὸ ὁποῖον κατεστράφη ἐνωρίς, ὥστε νὰ δημιουργήσῃ εἰς τοὺς νεωτέρους ἱστοριοδίφας διαφόρους εἰκασίας περὶ τῆς ἀκριβοῦς αὐτοῦ θέσεως. Ἀλλ' ὁ Γουλιέλμος ντὲ λὰ Ρὸς ἀπέθανε τὸ 1287, ἀφήσας μόνα μνημεῖα τὰ εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον τῆς Βενετίας νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἔκοψε χάριν τῶν συναλλαγῶν τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν.

Τὸν Γουλιέλμον διεδέχθη εἰς τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν ὁ ἐκ τῆς Ἑλληνίδος συζύγου αὐτοῦ Ἑλένης, θυγατρὸς τοῦ Ἰωάννου Ἀγγέλου, ἀνήλικος υἱὸς Γουΐδος, ἀποκληθεὶς ὑποκοριστικῶς Γκυγιό, ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τῆς μητρός του. Εἰς τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας δὲ πάλιν εἰς δυνάστην τοῦ ἰδίου δουκάτου ἐνεπιστεύθη τὴν ἐπιτροπείαν ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως. Ὁ νεώτερος Νικόλαος Σαιντομέρ, ἐκ κληρονομίας ἄρχων τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν, καὶ ἐκ τῆς πλουσιωτάτης του συζύγου βαρῶνος μέρους τῆς Ἄκοβας ἐν Πελοποννήσῳ, ἔχαιρε βαθείας ἐκτιμήσεως παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, λόγῳ διπλωματικῶν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν Ἀνδεγαυῶν ἀποστολῶν. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ σωζομένου ἐν μέρει σήμερον κάστρου τῶν Θηβῶν, τὸ ὁποῖον τὸ «Χρονικὸν τοῦ Μορέως» περιγράφει ὡς ὀχυρώτατον καὶ μεγαλοπρεπὲς, μετὰ βασιλικῶν αἰθουσῶν, διακοσμημένων διὰ τοιχογραφιῶν ἀπεικονιζουσῶν τὴν κατάκτησιν τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τῶν Φράγκων, καταστραφέντος μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῆς «Κουμπανίας» τῶν Καταλανῶν. Καὶ ἀκόμη ὁ ἴδιος ἀνωκοδόμησε, χάριν ἀνεψιοῦ του τινός, ἐν Ἀβαρίκῳ ἕτερον μεγαλοπρεπὲς μέγαρον, δεσπόζον τοῦ ἐξαιρέτου κόλπου τῆς ἀρχαίας Πύλου.

Ἡ ἡρεμία ἐβασίλευσεν εἰς τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Γουΐδου. Ὅτε ὅμως ἡ νεαρὰ χήρα τοῦ Γουλιέλμου ἀπεφάσισε νὰ ὑπανδρευθῇ εἰς δεύτερον γάμον, ἐκλέξασα σύζυγον τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν ἐκείνου Οὖγον τῆς οἰκογενείας τῶν Βρυεννίων, βαρῶνον τοῦ ἡμίσεος τῆς Καρύταινας καὶ κόμητα τοῦ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ Λέτσε, ἐγεννήθησαν νέαι σοβαραὶ προστριβαὶ μεταξὺ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ πρὸ ὀλίγου χρόνου ἀνακηρυχθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Φλωρεντίνου τοῦ Ἐννεγαυΐκοῦ. Ὁ σύζυγος τῆς Ἑλένης Ἀγγελίνας, κηδεμονεύων μετ' αὐτῆς τὸν ἀνήλικον Γουΐδου, ἠρνεῖτο νὰ ὁμόσῃ τὴν πίστιν καὶ ὑποταγὴν πρὸς τὸν Φλωρέντιον, ἰσχυριζόμενος ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν δύο φραγκικῶν πολιτειῶν φεουδαλικὸς δεσμός, ἀξιῶν καὶ ὁμολογῶν τὴν πίστιν ταύτην μόνον πρὸς τὸν ἐπικυριάρχον βασιλέα τῆς Νεαπόλεως. Μάτην ὁ βασιλεὺς οὗτος προσεπάθησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, ἅτινα ἠπείλουν τὴν διὰ τῶν ὅπλων λύσιν τοῦ ἀναφυέντος ζητήματος καὶ ἔγρασεν ὅτι, ὅτε εἶχε παραχωρήσει τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀχαΐας εἰς τὸν σύζυγον τῆς θυγατρὸς τοῦ Βιλλαρδουΐνου, ἐθεώρει περιλαμβανομένην εἰς τὴν παραχώρησιν καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν. Μόνον ὅταν ὁ βασιλεὺς ἀντικατέστησε τὸν Φλωρέντιον διὰ τοῦ ἰδίου υἱοῦ του Φιλίππου ἐδέχθη ὁ Οὖγος νὰ ὁμόσῃ τὴν ὑποταγὴν καὶ τὴν πίστιν πρὸς τὸν Φλωρέντιον, ἀφοῦ ὅμως διετάχθη ἐπιτακτικῶς πρὸς τοῦτο. Δύο δὲ μετὰ τοῦτο μῆνας ὁ Οὖγος ἔπεσε μαχόμενος ἐν Σικελίᾳ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Καρόλου.

Ἀλλ' ὁ νεαρὸς Γουΐδος εἶχε πλέον ἐνηλικιωθῆ ἀπὸ τοῦ 1294. Αἱ πανηγυρικαὶ τελεταὶ αἱ ὁποῖαι ἐτελέσθησαν κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ ἔτους ἐκείνου εἰς τὰς Θήβας διὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ Γουΐδου Β' ντὲ λὰ Ρός, περιγράφονται κατὰ τὸ πλέον ρωμαντικὸν ὕφος ὑπὸ τοῦ Καταλανοῦ χρονογράφου Ραμὸν Μουντάνερ. Εἶχον προσκληθῆ εἰς τὴν ἑορτὴν οἱ σημαντικώτεροι βαρῶνοι τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος, τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου οἱ μεγιστᾶνες, διὰ νὰ παραστοῦν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Γουΐδου ὡς Ἱππότου. Τὴν δὲ τιμὴν τῆς ἀναγορεύσεως ἀπένειμεν εἰς τὸν νεαρὸν ἱππότην τῆς Εὐβοίας Βονιφάτιον ντὰ Βερόνα, πρὸς τὸν ὁποῖον, ἀντιθέτως πρὸς τὰ φεουδαλικὰ ἔθιμα, ἔδωκε δῶρα τὴν Σαλαμῖνα, τὸ Γαρδίκι τῆς Θεσσαλίας καὶ πολλὰ κάστρα, σύζυγον δὲ τὴν ἐξαδέλφην του Ἀγνῆν, κυρίαν τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς Καρύστου. Τὴν πανηγυρικὴν ἐνηλικίωσιν ἠκολούθησεν ὁ παράδοξος γάμος ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν τοῦ Γουΐδου μετὰ τῆς θυγατρὸς τῆς Κυρᾶς τοῦ Μορέως, τῆς τοιούτου δραματικοῦ τέλους τυχούσης Ματθίλδης, μόλις τότε πενταετοῦς. Καὶ ναὶ μὲν ὁ γάμος οὗτος δὲν ἐπεκυροῦτο ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ἀλλ' ἀργότερον, τὸ 1301, ἐπεκυρώθη, συναινέσαντος καὶ τοῦ πάπα ἐναντὶ τῶν συνήθων δώρων ἐκ τῶν μεταξουργείων τῶν Θηβῶν. Ἄλλως τε ἡ ἰσχὺς τοῦ νεαροῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ὑπερβάλει πᾶσαν ἄλλην τῶν Φράγκων τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶχε προσελκύσει τὴν ἐκτίμησιν καὶ φιλίαν αὐτῶν. Τὴν δύναμίν του δ' ἐπηύξησεν ἀκόμη περισσότερον ἡ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐκ τῆς μητρὸς αὐτοῦ συγγενοῦς του σεβαστοκράτορος τῆς Μεγαλοβλαχίας ἀνάθεσις τῆς κηδεμονίας τῶν κτήσεων αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ καὶ διαδόχου Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου εἰς τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν κηδεμονίαν ἀπεδέχθη ὁ Γουΐδος, ὡς ἔχων παρὰ τὴν Θεσσαλίαν κτήσεις ἐκ τοῦ πατρός του, διώρισε δ' ἀλλοῦ μὲν τῆς Θεσσαλίας Ἕλληνας βαρώνους, ἀλλοῦ δὲ ὁμοφύλους, ἐπιστρέψας εἰς Θήβας (1303), ἀφοῦ ἔκοψεν εἰς Νέας Πάτρας νομίσματα λατινικὰ φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ ἐπιτροπευομένου ἀνηλίκου δεσπότου. Δὲν θ' ἀπησχολεῖτο δὲ εἰς πολεμικὰς ἐνεργείας ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, ἂν δὲν ἐπροκαλεῖτο ὑπὸ τῆς δεσποίνης τῆς Ἠπείρου, ἐπιτεθείσης καὶ καταλαβούσης τὸ δεσπόζον τῆς Θεσσαλίας κάστρον τοῦ Φαναρίου. Ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἁπλῇ θέᾳ τῆς λαμπρᾶς στρατιᾶς τοῦ Γουΐδου ἡ φιλόδοξος δέσποινα ὑπεχώρησε καταβαλοῦσα τὴν αἰτηθεῖσαν ἀποζημίωσιν, ἡ δὲ στρατιὰ ἐκείνη διὰ νὰ μὴ θεωρηθῇ ἀπόλεμος κατηυθύνθη πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν βυζαντινὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου ὅμως εὑρέθη πρὸ τῶν ἱκεσιῶν τῆς διεζευγμένης ἀπὸ τοῦ συζύγου της αὐτοκρατείρας Εἰρήνης, αἱ ὁποῖαι συνεκίνησαν τὸν γενναῖον Γουΐδον, ματαιώσαντα τὴν πολεμικὴν ἐκείνην ἐπιχείρησιν.

Ὁ Γουΐδος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῶν ἐκ τοῦ οἴκου τῶν ντὲ λὰ Ρὸς δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν εἶδε πλοῦτον ἄφθονον, ἀλλὰ καὶ ἐλαμπρύνθη ὑπὸ τοῦ φραγκικοῦ μεγαλείου. Αἱ Ἀθῆναι ἰδίως ἀπετέλεσαν θρησκευτικὸν κέντρον, ὅπου οἱ ἐπισκεπτόμενοι τὴν Σάντα Μαρία, τὴν Παναγίαν τὴν Ἀθηνιώτισσαν τῶν Βυζαντινῶν, κατὰ τὰς ἑορτὰς τῆς Θεοτόκου, ἐτύγχανον ἀφέσεως ἁμαρτιῶν παρὰ τοῦ πάπα Νικολάου Δ'. Κατὰ δὲ τὴν εἰρηνικὴν αὐτοῦ περίοδον ὁ δοὺξ ἐπέδειξε τὴν ἱπποτικὴν αὐτοῦ εὐγένειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς τοὺς ἀγῶνας ἱππευτικὴν δεινότητα αὐτοῦ. Εἰς τοὺς θεαματικοὺς ἱππικοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου τοῦ 1305, ὅπου συνεκεντρώθησαν πλείονες τῶν 1000 ἱπποτῶν καὶ βαρώνων τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἑσπερίας, ὁ νεαρὸς δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ὁρμητικώτατος ἀνεμετρήθη μετὰ τοῦ ἀρίστου τῶν ἱπποδρόμων τῆς Γαλλίας. Ἀλλά, ὅπως γράφει Ἄγγλος μεσαιωνοδίφης, ἡ λαμπρὰ ἐκείνη πανήγυρις παρὰ τὸν Ἰσθμὸν ὑπῆρξεν ἡ τελευταία μεγάλη ἐπίδειξις τῶν εὐπατριδῶν τῆς Νέας Γαλλίας· «μετὰ ἓξ ἔτη πολλοὶ τῶν Ἱπποτῶν ἐκείνων, οἵτινες εἶχον ἱππεύσει ὑπερηφάνως πλησίον τῶν ὡραίων δεσποινῶν τοῦ Μορέως, ἔκειντο ἡκρωτηριασμένοι νεκροὶ ἐν τοῖς τέλμασι τοῦ βοιωτικοῦ πεδίου».

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἡ σύζυγος τοῦ Γουΐδου εἰς ἡλικίαν δώδεκα ἐτῶν ἐκηρύχθη ἐνήλικος, ἡ δ' ἐπὶ ταύτῳ ἑορτὴ ἐτελέσθη μετὰ τῆς συνήθους μεγαλοπρεπείας εἰς Θήβας, παρόντων ἀρκετῶν βαρώνων καὶ τῶν ἀρχιεπισκόπων Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν. Ὅτε δὲ ὁ Φίλιππος, ὁ πρίγκιψ τοῦ Τάραντος καὶ υἱὸς τοῦ

Καρόλου Β' ἀνέλαβε τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐπιτραπεῖσαν, ἀντὶ τοῦ Φιλίππου τῆς Σαβοΐας ἡγεμονίαν τῆς Ἀχαΐας, διώρισε βαΐλου τῆς Ἀχαΐας τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν. Ἤδη ἡ Ματθίλδη ἐθεωρεῖτο μόνη κληρονόμος τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀχαΐας, μετὰ τὴν δήλωσιν τοῦ βασιλέως Καρόλου, μόλις πρὸ ὀλίγου ἐπαναληφθεῖσαν, ὅτι ἡ μήτηρ αὐτῆς Ἰσαβέλλα εἶχεν ἀπολέσει τὰς ἐπὶ τῆς Ἀχαΐας ἀξιώσεις αὐτῆς διὰ τὸν ἀνεπιθύμητον τρίτον αὐτῆς γάμον μετὰ τοῦ Φιλίππου τῆς Σαβοΐας ὁ ὁποῖος ἔσπευσεν ἐγκαίρως ν' ἀπέλθῃ εἰς τὰς περὶ τὴν δόξειον Ἰταλίαν πατρικὰς κτήσεις, προλαβόντων ἀναξιοπρεπῆ ἀποπομπὴν ἐκ τοῦ πριγκιπάτου τοῦ Μορέως. Καὶ ἐνῷ ὁ οἶκος τῶν ντὲ λὰ Ρὸς ἔφθασε τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης ἐν τῇ φραγκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι διὰ τοῦ Γουΐδου, καταστάντος συγγρόνως δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐπιτρόπου τῆς Θεσσαλίας καὶ βαΐλου τῆς Ἀχαΐας, ὁ ἀνάλγητος θάνατος ἀφαιρεῖ τὴν ζωὴν ἀπὸ τὸν νεαρὸν δοῦκα, ἐπεραίωνε καὶ τὸ λαμπρὸν μεγαλεῖον τοῦ οἴκου τῶν ντὲ λὰ Ρὸς ἐν τῷ δουκάτῳ. Εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐκαλεῖτο ὁ ἐκ πλαγίου βαθμοῦ συγγενὴς αὐτοῦ Βαλθέρος Βρυέννιος, υἱὸς ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τοῦ Οὔγου Βρυεννίου μετὰ τῆς Ἰσαβέλλας ντὲ λὰ Ρὸς, ὁ ὁποῖος μετὰ τὰς ἀπορριφθείσας παρὰ τῆς κούστης τῆς Ἀχαΐας ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ δουκάτου ἄλλης συγγενοῦς τῶν ντὲ λὰ Ρὸς ἀνέλαβεν αὐτὸ τὸ 1309. Τότε ἀκριβῶς εὑρίσκοντο εἰς τὸ ἀξιόλογον σημεῖον αἱ ἐπὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν διεκδικήσεις τῶν προστατευομένων τῆς Ἀραγωνικῆς αὐλῆς Καταλανῶν ὑπηκόων ταύτης, οἱ ὁποῖοι ἐποφθαλμιῶντες τὴν ἀκμάζουσαν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν εἶχον ἤδη ἀρχίσει τὰς κατακτητικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς ζῶντος τοῦ Γουΐδου.

Ὁ Βαλθέρος Βρυέννιος, ἐλθὼν εἰς τὸ δουκάτον, ἐπληροφορήθη τὴν τριπλῆν συμμαχίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ἐνηλικιωθέντος σεβαστοκράτορος τῆς Θεσσαλίας, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου διώκει ταύτην ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου, τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ ματαιώσῃ. Προσεταιρισθεὶς ὅθεν τοὺς Ἀραγωνίους τῆς καταλανικῆς ἑταιρίας, τῶν ὁποίων ἐγνώριζε τὰ ἤθη, τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα, ἐκ τῆς εἰς Σικελίαν προηγουμένης διατριβῆς του, προήλασε μετ' αὐτῶν ἐπὶ τὴν Φθιώτιδα καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ἐπιτυχὼν τὴν κατάληψιν πολλῶν σημαντικῶν φρουρίων, μέχρις οὗ ἐπέτυχε τὴν σύναψιν εἰρήνης μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐχθρῶν του. Ἀλλὰ θρασυνθεὶς ἐκ τῆς νίκης αὐτῆς, ἀπέρριψε τὰς ἀξιώσεις τῶν Καταλανῶν συμμάχων του, ἀξιωσάντων τὴν δι' ἴδιον λογαριασμὸν κατακράτησιν τῶν κατακτηθεισῶν πόλεων καὶ συγκροτήσας ἀξιόλογον στρατὸν ἐξ ὅλων τῶν ὑποτελῶν χωρῶν τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος, Φράγκων καὶ Ἑλλήνων, ἀνέμενε τὴν σύγκρουσιν μετὰ τῶν ἐπίσης συγκεντρωσάντων ἀξιόλογον δύναμιν ἐξ Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλίας καὶ Τούρκων μισθοφόρων Ἀραγωνίων ἐχθρῶν του. Τὴν θέσιν τῆς ἐπικειμένης μάχης προλαβόντες ἐξέλεξαν οἱ Καταλανοί, διὰ νὰ δυνηθοῦν ν' ἀντιμετωπίσουν τοὺς ἐξαιρέτους ἱππεῖς τοῦ Βαλθέρου. «Τὸ ἐλῶδες ἔδαφος τῆς Κωπαΐδος παρεῖχεν ἐξαίρετον ἄμυναν ἐναντίον ἱππικοῦ ἐπελάσεως καὶ οἱ Καταλανοὶ τὸ φυσικὸν τοῦτο προτέρημα κατέστησαν ἔτι μᾶλλον τελεσφόρον, διαυλακώσαντες ὁ κατ' ἔναντι αὐτῶν ἔδαφος, ὀρύξαντες περὶ αὐτὸ τάφρον καὶ ἔπειτ' ἀρδεύσαντες τὴν ὅλην ἐπιφάνειαν διὰ διωρύγων ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ. Ἡ δὲ νοτὶς ὑπεβοήθησε τὴν ὀλάστησιν, καὶ κατὰ τὰ μέσα Μαρτίου, ὅτε ἡ στρατιὰ τῶν Φράγκων ἀντεμετώπισε τοὺς Καταλανίους, τὸ τέλμα ἐκαλύφθη δι' εὐρείας σκέπης χλόης». Τὴν 15ην Μαρτίου 1311, ἡμέραν Δευτέραν, ἔλαβε χώραν ἡ ἀναμενομένη μάχη, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἱππεῖς τοῦ Βαλθέρου, προπορευομένου αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἔπεσαν εἰς τὴν στηθεῖσαν παγίδα. Οἱ ἀκράτητοι Φράγκοι παρεσύρθησαν εἰς τὰ ἄφρατα ἕλη, οἱ δὲ ἵπποι αὐτῶν «καθάπερ ἀνδριάντας τοὺς ἐπιβάντας ἀνέχοντες» ἐνεσφηνώθησαν. Οἱ Καταλανοὶ τότε ἐπέπεσαν. Οἱ πλεῖστοι τῶν εὐπατριδῶν ἱπποτῶν τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος ἐφονεύθησαν, μὴ ἐξαιρεθέντος τοῦ δουκός, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ ἀπεκόπη. Ἡ νίκη τῶν Καταλανῶν ὑπῆρξεν εὔκολος καὶ γενική. Ὅπως ἐπίσης εὔκολος μετ' οὐ πολὺ κατέστη ἡ κατάκτησις ὁλοκλήρου τοῦ δουκάτου ὑπὸ τῶν Καταλανῶν.

Ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν μάχην τῆς Κωπαΐδος ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑψοῦντο τὰ σήματα τῶν βασιλέων τῆς Ἀραγωνίας, οἱ δὲ Ἕλληνες κάτοικοι τοῦ δουκάτου, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν τοὺς νέους κατακτητὰς μετ' ἴσου ἐνθουσιασμοῦ, ὅπως πρὸ ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν τοὺς σιδηροφράκτους ἱππότας τοῦ Βονιφατίου, ἦτο πεπρωμένον καὶ πάλιν νὰ δοκιμάσουν πικρὰν ἀπογοήτευσιν. Οἱ τυχοδιῶκται, ἑταῖροι τῆς καταλανικῆς κουμπάνιας ὑπῆρξαν οἱ χειρότεροι τῶν Φράγκων κατακτητῶν, ὅσον καὶ ἂν μετὰ ἓξ ἑκατονταετηρίδας ὁ συμπατριώτης των μεσαιωνοδίφης Ρούμπιο-ὺ-Λιοὺκ προσεπάθησε νὰ ἐμφανίσῃ φιλάνθρωπον τὴν κατάκτησιν αὐτῶν.

Οὕτως ἀπροσδοκήτως γενόμενοι κύριοι τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν οἱ Καταλανοὶ ἐζήτησαν ἀμέσως νὰ προβοῦν εἰς τὴν διοργάνωσιν τῆς κατακτηθείσης χώρας, ἀποβλέψαντες νὰ προσφέρουν τὴν ἀρχηγίαν εἰς ἄνδρα ἐκλεγόμενον οὐχὶ μεταξὺ αὐτῶν, ἀλλ' ἔξωθεν. Ὡς τοιοῦτον προέκριναν ἀρχικῶς τὸν ἐκ τῶν αἰχμαλώτων τῶν Βονιφατίων τῆς Βενετίας, δυνάστην τῆς Καρύστου. Ὅτε δὲ ὁ παλαιὸς οὗτος φίλος τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἠρνήθη ν' ἀποδεχθῇ τὸ προσφερθὲν ἀξίωμα, ἕτερος ἐπίσημος αἰχμάλωτος τῶν Καταλανῶν, ὁ Ρογῆρος Δελῶρ, ἀπεδέχθη τὴν προσφερθεῖσαν ἀρχηγίαν καὶ κατέστη προσωρινῶς διοικητὴς τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, λαβὼν ταυτοχρόνως σύζυγον τὴν χήραν τοῦ Θωμᾶ Γ' Στρομογκοὺρ, δυνάστου τῶν Σαλώνων μετὰ τῆς ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς τελούσης ἡγεμονίας τῶν Σαλώνων. Ὁ γάμος μάλιστα οὗτος ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Καταλανοὺς νὰ νυμφευθοῦν καὶ αὐτοὶ τὰς χήρας καὶ τὰς θυγατέρας τῶν κατὰ τὴν μάχην τοῦ Κηφισοῦ πεσόντων Γάλλων εὐπατριδῶν, οὕτω δὲ ἐλέχθη παρὰ συγχρόνου Ἱσπανοῦ χρονογράφου ὅτι οἱ τυχοδιῶκται ἐκεῖνοι ἐνυμφεύθησαν γυναῖκας, διὰ τὰς ὁποίας θὰ ἐθεώρουν τιμὴν τῶν ἐὰν πρότερον τὰς ὑπηρέτουν, χύνοντες ὕδωρ εἰς νίψιμον αὐτῶν. Φυσικὰ ἐπηκολούθησεν ἡ πρὸς ἀλλήλους διανομὴ τῶν θεούδων τῶν Γάλλων ἐκείνων ἱπποτῶν, ὥστε ἔλαβον οἱ νέοι κατακτηταὶ κατὰ πάντα τὴν θέσιν τῶν παλαιῶν κυρίων τοῦ δουκάτου. Ἡ ἀντικατάστασις τῆς γαλλικῆς γλώσσης διὰ τῆς δημώδους καταλανικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφοντο τὰ ἔγγραφα καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς κουμπάνιας καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν συνηθείων τῆς Βαρκελώνης ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ δικαίου, ἀντὶ τῶν συνηθείων τῆς Ἱερουσαλὴμ, συνεπλήρωσαν τὴν πλήρη καταλαναποίησιν τοῦ δουκάτου, τοῦ ὁποίου καὶ πάλιν πρωτεύουσα ὡρίσθη ἡ πόλις τῶν Θηβῶν.

Οἱ Καταλανοὶ ἐν τούτοις δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχηγοῦ των, τὸν ὁποῖον ἄλλως τε προσωρινῶς ἐξέλεξαν, ἀλλ' ἐννοοῦντες τὸ ἐπισφαλὲς τῆς θέσεώς των ἄνευ τῆς προστασίας ἰσχυροῦ ἡγεμόνος τῆς Δύσεως, ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Ἀραγώνιον βασιλέα τῆς Σικελίας Φρειδερίκον Β', προσφέροντες τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ δουκάτου. Ὁ πολέμιος οὗτος τοῦ ἀνδευγαυικοῦ οἴκου τῆς Νεαπόλεως, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπήγετο τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, ἀσμένως ἐδέχθη τὴν προσφορὰν καὶ ἀνηγόρευσε δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὸν ἀνήλικον υἱόν του Μαμορέδον, διώρισε δὲ μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως αὐτοῦ τοποτηρητὴν καὶ κυβερνήτην τὸν Ἱσπανὸν ἱππότην Βερεγγάρ Ἐστανιόλ.

Ἡ φεουδαλικὴ ὀργάνωσις τοῦ δουκάτου ἐπὶ τῶν Καταλανῶν δὲν διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς γαλλικῆς ὀργανώσεως, καίτοι οἱ ἑταῖροι τῆς κουμπάνιας διετήρησαν ἀνεξαρτησίαν τινά, ὄντες φεουδάρχαι ὑποτελεῖς τοῦ δουκὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε μόνα φεούδα τὰς πόλεις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν. Εἰς δὲ τὴν Ἐκκλησίαν οἱ Ἱσπανοὶ κληρικοὶ ἀντικατέστησαν τοὺς Γάλλους, διατηρήσαντες τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ἐπισκόπων. Πολιτευόμενοι δὲ μετὰ συνέσεως ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἐστανιόλ, κατώρθωσαν εἰς διάστημα πέντε ἐτῶν νὰ θέσουν στερεὰ τὰ θεμέλια τῆς ἐπὶ 76 συναπτὰ ἔτη διατηρηθείσης καταλανοκρατίας, νὰ ἐπεκτείνουν τὰς κτήσεις των μέχρι Θεσσαλίας, νὰ κατέχουν τὴν κομητείαν τῶν Σαλώνων, τὴν Ἀταλάντην καὶ τὴν Αἴγιναν καὶ νὰ ἀντεπεξέρχωνται ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν διεκδικητικῶν πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ δουκάτου ἀγώνων τῆς χήρας τοῦ πεσόντος εἰς τὸν Κηφισὸν τελευταίου Γάλλου δουκός, παρὰ τὰς σταυροφορίας, τὰς ὁποίας ἐκήρυξε ματαίως ἐναντίον αὐτῶν ὁ πάπας Κλήμης Ε'. Ἐν τούτοις δὲν ἀπέφυγον νὰ ἐμπλακοῦν εἰς πόλεμον μετὰ τῶν Βενετῶν τῆς Εὐβοίας, καταλαβόντες μάλιστα ὁλόκληρον τὴν νῆσον, ὅτε, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἀποθανόντος Ἐστανιόλ (1316), ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας ἀπέστειλεν ὡς κυβερνήτην τὸν Ἀλφόνσον Φαδρίγον. Μόνον δὲ κατόπιν μεσολαβήσεως τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας ἐπεστράφη τὸ πλεῖστον τῆς καταληφθείσης Εὐβοίας, ἡ Χαλκὶς ὅμως καὶ ἡ ἡγεμονία τῆς Καρύστου παρέμειναν εἰς τὸν νέον κυβερνήτην, ὁ ὁποῖος εἶχε συνάψει ἤδη γάμον μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀποποιηθέντος ἄλλοτε τὴν ἀρχηγίαν τῶν Καταλανῶν Βονιφατίου τῆς Βερόνας. Ἡ διαγωγὴ τῶν Καταλανῶν ὅμως κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου τούτου ὑπῆρξεν αἰσχρά, ἡ δὲ συμπεριφορὰ των πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους τόσον βάρβαρος καὶ ἀντιχριστιανική, ὥστε προεκάλεσε τοὺς ἐπανειλημμένους ἀφορισμοὺς τοῦ πάπα ἀποκαλοῦντας αὐτοὺς «υἱοὺς τῆς ἀπωλείας καὶ ἔκβρασμα τῆς ἀνθρωπότητος». Σχεδὸν πάντοτε κατὰ τοὺς πολέμους τούτους ἐχρησιμοποίουν Τούρκους κατὰ τῶν χριστιανῶν, οὔτε δὲ ἠμποδίζοντο νὰ πωλοῦν τοὺς συλλαμβανομένους χριστιανοὺς αἰχμαλώτους πρὸς τοὺς Τούρκους. Μόνον πρὸ τοῦ κινδύνου, ὁ ὁποῖος προήρχετο ἐκ τῶν προπαρασκευῶν τοῦ Βαλθέρου Β' Βρυεννίου, τοῦ υἱοῦ τοῦ τελευταίου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος μετὰ ταῦτα ἐγένετο τύραννος τῆς Φλωρεντίας, διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ πατρικοῦ δουκάτου, ἠναγκάσθη ὁ Ἀλφόνσος νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τῆς Βενετίας (1331) καὶ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτῆς εἰρήνην, ἀποδίδων πλὴν τῆς Καρύστου, ὁλόκληρον τὴν Εὔβοιαν μετὰ τῆς Χαλκίδος καὶ ἐκδιώκων τοὺς μισθοφόρους Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν καταστῆ καὶ διὰ τὸ δουκάτον ἀκόμη πολὺ ἐπικίνδυνοι λῃσταί. Ἀλλ' αἱ μεγάλαι ἐκεῖναι προπαρασκευαὶ τοῦ ἐκπτώτου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, καίτοι εἰσήλθον εἰς τὸ στάδιον τῆς πραγματοποιήσεως, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τελεσφορήσουν, οἱ δὲ Καταλανοὶ ἔμειναν πλέον ἥσυχοι εἰς τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν, ὡς πρὸ πολλοῦ τοῦτο εἶχε μετονομασθῆ. Ἐπικολούθησε μακρὰ περίοδος ἡσυχίας ἐν τῷ δουκάτῳ καὶ εἰρήνης μεταξὺ τῶν Φράγκων, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλε πρὸ παντὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ αὔξουσα δύναμις τῶν Ἑλλήνων τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως καὶ ὁ ἐντεῦθεν διαφαινόμενος κίνδυνος καταλύσεως τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς κίνδυνος τῶν Τούρκων οἱ ὁποῖοι ὁλονὲν ηὐξάνοντο. Πρὸς ἀντιμετώπισιν δὲ τοῦ τελευταίου κινδύνου ἐπανειλημμένως ἐγένοντο αἱ κηρύξεις εἰς σταυροφορίαν τῶν χριστιανικῶν λαῶν, ἐνέδωσε δὲ ὁ πάπας νὰ λύσῃ τὸν κατὰ τῶν Καταλανῶν ἐκκλησιαστικὸν ἀφορισμόν, δεχθεὶς καὶ πάλιν αὐτοὺς εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὴν μακρὰν αὐτὴν περίοδον τῆς εἰρήνης ἤλλαξαν πολλοὶ κυβερνῆται καὶ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν Ἀραγώνιοι, μόνον δὲ ὅταν κυβερνήτης τοῦ δουκάτου ὡρίσθη ὁ Ρογῆρος ντὲ Λόρια (1361—1363), διεκόπη ἡ εἰρηνικὴ περίοδος. Θέλων νὰ

ἀξιοποίηση τὴν θεωρητικὴν προσφορὰν τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου, τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς Φρειδερίκος Β' τῆς Σικελίας ἔκαμε πρὸς τὸν ἄλλοτε κυβερνήτην τοῦ δουκάτου Ματθαῖον Μογκάδα, ἐπεχείρησεν ὁ Ρογῆρος ντὲ Λόρια - ν' ἀποσπάση τὰς δύο πόλεις, ἀλλ' ὑπέστη ἥττον τοιαύτην ὑπὸ τῶν προσαπιζόντων αὐτὰς Φράγκων καὶ τῶν Βυζαντινῶν τῆς Πελοποννήσου, ὥστε κατεδιώχθη μέχρι τῶν Θηβῶν. Μετὰ δὲ τῶν Βενετῶν τῆς Εὐβοίας, περιήλθεν εἰς πόλεμον καὶ ἐζήτησε τὴν συμμαχίαν τοῦ Τούρκου σουλτάνου Μουράτ Α', εἰσαγαγὼν οὕτω ἐπισήμως, παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῶν κατοίκων τοῦ δουκάτου, τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἑλλάδα (1363). Ἀντικατεστάθη ὅμως ὁ διοικητὴς ἐκεῖνος διὰ τοῦ Ματθαίου Μογκάδα, ὁ ὁποῖος ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ δουκάτου τοὺς Τούρκους συμμάχους, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπανῆλθε, κατόπιν στάσεως εἰς Θήβας, ὁ Ρογῆρος ντὲ Λόρια (1367—1371). Μετανοήσας δὲ διὰ τὴν προτέραν στάσιν, δι' ἔργων ἐζήτησε νὰ ἀποδείξη τοῦτο, πολεμήσας ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν ἐκ νέου εἰς Ἀττικὴν εἰσβαλόντων Τούρκων, ἐνῷ ἐξ ἄλλου συνεφιλιώθη μετὰ τῆς Βενετίας, ἀφοῦ παρεχώρησεν εἰς τοὺς Βενετοὺς τῆς Εὐβοίας τὴν Κάρυστον. Τὸν Ρογῆρον, ἀποθανόντα, διεδέχθησαν ὡς στρατηγὸς μὲν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰωάννης, ὡς τοποτηρητὴς δὲ καὶ κυβερνήτης τοῦ δουκάτου ὁ Ματθαῖος Περάλτα (1371—1375), ἐνῷ συγχρόνως, εἰσαχθέντος τοῦ θεσμοῦ τοῦ φουράρχου τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν, διωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας οἱ Ἴσπανοὶ Γαλκεράνον Περάλτα καὶ Γουλιέλμος Ἀλμεράρα ὡς φουράρχοι τῶν δύο αὐτῶν πόλεων. Εἶχεν ὅμως ἀρχίσει νὰ ὑποφώσκη μεταξὺ τῶν παλαιῶν ἑταίρων τῆς κουμπανίας τῶν Καταλανῶν ἀντίδρασις κατὰ τῶν νέων μεταβολῶν τῆς διοικήσεως, ἰδίως διὰ τὸν τρόπον τῆς πληρώσεως τῶν δημιουργουμένων σημαντικῶν θέσεων. Ἤδη ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἐξεδηλώθη ἐναργέστερον δι' ἐπαναστατικῆς ἐκδηλώσεως καὶ διαμαρτυρίας κατὰ τῆς διανομῆς τῶν ἀξιωμάτων εἰς πρόσωπα τὰ πρῶτον ἐρχόμενα εἰς τὸ δουκάτον (1373), ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε νὰ διορθώση τὴν ἀδικίαν, διατάξας τοὺς διορισθέντας ὅπως, ἀντὶ νὰ κρατήσουν τὰ ἀξιώματα αὐτῶν ἐφ' ὅρου ζωῆς, παραδώσουν ταῦτα μετὰ τριετίαν. Οὕτως ἔληξαν φαινομενικῶς αἱ ἔριδες αὗται. Ἀπὸ τότε ὅμως εἶχεν ἀρχίσει νὰ διαφαίνεται μία τάσις ἐριστικὴ μεταξὺ ἀρχομένων καὶ ἀρχόντων, τὰ ὁποῖα δὲ ἀποτελέσματα αὐτῆς δὲν ἐβράδυνα νὰ ἐπέλθουν. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1373) συνῆλθεν εἰς Θήβας, κατόπιν ἐγκυκλίου τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΑ', χριστιανικὸν συνέδριον τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν βαρώνων τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον προσκληθῆ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὁ φιλῷ ὀνόματι Λατῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Ρωμανίας Φίλιππος Β' τοῦ Τάραντος, οἱ βασιλεῖς τῆς Κύπρου, τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Σικελίας, καὶ αἱ δημοκρατίαι τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γενούης. Εἰς τὸ συνέδριον τοῦτο ἐπρόκειτο νὰ συζητηθῆ ἡ ἕνωσις πάντων τῶν χριστιανικῶν κρατῶν καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῶν κατὰ τῶν κοινῶν πολεμίων, τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπεκτείνει τὴν ἐξουσίαν των κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα εἰς τὰς βορείους χώρας τοῦ Αἵμου, ὁρμώμενοι δὲ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπήρχοντο κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου, λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες τὰς χώρας ταύτας. Τὸ συνέδριον ἐπραγματοποιήθη εἰς Θήβας, αἱ ὁποῖαι, συγκεντρώσασαι τοιοῦτον ἀριθμὸν ἡγεμόνων, μετεβλήθησαν εἰς κοσμοπολιτικὸν κέντρον. Συνεφωνήθη δὲ κατ' αὐτὸ ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ε' ἀναλάβη τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα μὲ τὴν ἐπικουρίαν τῶν Φράγκων ἡγεμόνων. Ἀλλ' αἱ συμφωνίαι αὗται ἀπεδείχθησαν μᾶλλον φράσεις κεναί, καθ' ὅσον ὁ μὲν αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεχείρησε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος σοβαροὺς ἐξοπλισμοὺς κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος ἠρίζον περὶ διατηρήσεως τῶν ἀξιωμάτων αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀπησχολοῦντο ἐντεῦθεν εἰς ἐμφυλίους πολέμους, κατὰ τοὺς ὁποίους μάλιστα ἐχρησιμοποίουν καὶ Τούρκους μισθοφόρους ὡς συμπολεμιστάς. Ἡ κυριωτέρα δὲ τῶν ἐρίδων ἐκείνων περιεστράφη περὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, παρ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤδη εἶχον καθυποτάξει ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Μακεδονίαν.

Ὁ Νέριος Ἀτζαγιόλη, ὁ ὁποῖος εἶχε κληθῆ εἰς τὸ συνέδριον τῶν Θηβῶν ὡς βαρώνος τῆς Κορίνθου, εἶχε κατορθώσει νὰ συνάψη φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Βενετῶν τῆς Εὐβοίας, οἱ ὁποῖοι εὕρισκον ὅτι ἡ φιλία των μετὰ τοῦ Φλωρεντινοῦ τραπεζίτου παρεῖχε μεγάλα πλεονεκτήματα ἀσφαλείας διὰ τὰς βενετικὰς κτήσεις καὶ ἐξουδετέρωνε τὸν ἐκ τῶν Καταλανῶν κίνδυνον νέας ἐπιθέσεως. Ἦτο φυσικὸν ὅθεν νὰ ἐνδιαφέρουν τὸν Νέριον εἰς τὴν τάσιν του ὅπως ἐπεκτείνη τὴν βαρωνίαν τῆς Κορίνθου πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐνδιεφέροντο δι' ἐνδεχομένην γειτονίαν τοῦ τέκνου τῆς Φλωρεντίας μετὰ τῶν βενετικῶν κτήσεων. Ἀπὸ τῶν Θηβῶν ἐξηκρίβωσεν ὁ Νέριος τὴν ἐν τῷ καταλανικῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν ὑφισταμένην κατάστασιν πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀποσυνθέσεως. Δὲν ἐβράδυνε δέ, ἐπὶ τῇ προφάσει τῆς παρασχεθείσης προστασίας ὑπὸ τῶν Καταλανῶν πρὸς πολιτικοὺς φυγάδας τῆς βαρωνίας τῆς Κορίνθου, νὰ εἰσβάλη εἰς Μεγαρίδα καὶ νὰ καταλάβη τὴν πόλιν μετὰ τοῦ κάστρου τῶν Μεγάρων (1374). Ἡ πολεμικὴ αὕτη ἐνέργεια τοῦ Νερίου ἀφῆκε τελεῖος ἀδρανεῖς τοὺς ἄλλοτε πολεμικωτάτους Καταλανούς. Ἔδωσε μάλιστα ἀφορμὴν ἐντάσεως τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἐσωτερικῆς διαμάχης, ἡ ὁποία μετὰ τρία ἔτη κατέστησεν ἀνασταλτικὸν τὸ δουκάτον, λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος θανάτου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ τῆς δημιουργίας νέων ἐρίδων ἐπὶ τῆς ἐπικυριαρχίας τῶν φραγκικῶν κτήσεων τῆς Ἑλλάδος μεταξὺ τῶν κληρονόμων τοῦ Φρειδερίκου. Τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς ἐποχὴν ἐνεφανίσθη ἕτερος διεκδικητὴς τῶν χωρῶν τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος. Κατόπιν τῶν διαδοχικῶν θανάτων τῶν διαφόρων ἐν φιλῷ ὀνόματι αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐφέρετο μὲ τὸν τίτλον αὐτὸν καὶ τὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας ὁ Ἰάκωβος Βάλτζος ἢ ντὲ Μπῶ, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ καταλάβη καὶ νὰ ἑνώση ὅλας τὰς φραγκικὰς κτήσεις τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς Κερκύρας μέχρι τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Μορέως. Ὁ «αὐτοκράτωρ» οὗτος, διὰ νὰ πραγματοποιήση τὴν κυριαρχίαν του εἰς τὰς ὑποτιθεμένας κτήσεις αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι, προσηταιρίσθη τὸ μισθοφορικὸν σῶμα τῶν τυχοδιωκτῶν, τὸ ὁποῖον εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἄλλοτε ἀπὸ ἀντιμαχομένους ἡγεμόνας τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ὡς «Ἑταιρία τῶν Ναβαρραίων». Τὸ σῶμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἀρχηγοὶ ἦσαν ὁ Κοκερὲλ καὶ ὁ Πέτρος τοῦ Ἁγίου Σουπερανοῦ, ἐκκινήσαν ἐκ Κερκύρας, ἔφθασε συντόμως εἰς τὴν Βοιωτίαν, ὅπου εὗρε συμμάχους διακειμένους ἐχθρικῶς πρὸς τὴν καταλανικὴν ἑταιρίαν καὶ ἐκυρίευσε, παρὰ τὴν σθεναρὰν ἄμυναν τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῶν, τὴν Λεβάδειαν καὶ τὰς Θήβας, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ καταλάβη τὸ κάστρον τῶν Σαλώνων καὶ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν (1380). Ἐγκαταλείψαντες ὅμως τὴν Ἀττικὴν οἱ Ναβαρραῖοι ἐπορεύθησαν πρὸς τὸν Μορέαν, ὅπου καὶ τελικῶς ἐγκατεστάθησαν, ἀψηφοῦντες τὰς ἀπειλὰς τῶν τριῶν ἀμφιβόλων διεκδικητῶν τῆς Ἀχαΐας. Οὕτω ἐφέρετο ἀπαλλαγὲν πάσης ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς τὸ καταλανικὸν δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον, ἀναγνωρίσαν τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Πέτρου Δ', ἐθεωρεῖτο ἔχον ἐν ἀσφαλείᾳ. Οἱ Καταλανοὶ τοῦ δουκάτου δὲν ἠδύναντο νὰ προβλέψουν τὸν κίνδυνον, ὁ ὁποῖος ἠπείλει αὐτοὺς ἐκ Μεγάρων, ἐκ τοῦ καραδοκοῦντος τὴν κατάλληλον στιγμὴν τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ παλαιοῦ του σχεδίου τῆς καταλήψεως τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν Φλωρεντινοῦ Νερίου Ἀτζαγιόλη.

Ἐξασφαλίσας ὁ Νέριος τὰς ἐν Κορινθίᾳ καὶ Μεγάροις κτήσεις αὐτοῦ διὰ πολιτικῶν συνοικεσίων, ἰδίως διὰ τοῦ γάμου τῶν δύο θυγατέρων αὐτοῦ μετὰ τοῦ δεσπότου τοῦ Μορέως καὶ τοῦ ἰσχυροῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας Καράλου Τόκκου καὶ διὰ συνθηκῶν φιλίας μετὰ τῆς Βενετίας, ἀνέλαβε τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας του, ἀρτίως δ' ἐξοπλισθείς ἀνέμενε τὴν κατάλληλον ἀφορμὴν πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐπιθέσεως. Αὕτη προσεφέρθη ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῆς κομίσσης τῶν Σαλώνων Ἑλένης Καντακουζηνῆς νὰ νυμφεύση τὴν θυγατέρα αὐτῆς μετὰ συγγενοῦς τοῦ Νερίου, ἐθεώρησε δ' οὗτος τὴν ἄρνησιν ὡς ὑποδολιμαίαν καὶ ὑπαιτίους δι' αὐτὴν τοὺς Καταλανούς. Εἰσώρμησεν ὅθεν μετὰ ἐκλεκτοῦ ἱππικοῦ κατὰ τῶν Σαλώνων, ἐνῷ παραχωρηθὲν εἰς αὐτὸν βενετικὸν κάτεργον ἀπεβίβαζε στρατὸν εἰς Πειραιᾶ πρὸς κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τοῦ 1385 δὲ φέρεται ὁ Νέριος ὡς «κύριος τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκάτου», τὴν ἀκρόπολιν ὅμως τῶν Ἀθηνῶν μόλις τὴν 2 Μαΐου 1388 κατέλαβεν. Οὕτω ἐξέλιπον ἐκ τοῦ δουκάτου οἱ Καταλανοί, οἱ ὁποῖοι οὐδὲν μνημεῖον τῆς διαβάσεώς των κατέλιπον, παρὰ μόνον κακὴν ἀνάμνησιν τόσην, ὥστε εἰς μεσαιωνικὸν ἄσμα Ἑλληνὶς κόρη παρεκάλει ὅπως ὁ ἐξαπατήσας αὐτὴν «πέση σὲ Καταλάνου χέρια».

Ἡ διοίκησις τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον ἀδυνηρὰ παντὸς ἄλλου Φράγκου κυριάρχου. Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν ἐπετράπη νὰ ἀναδείξη καὶ πάλιν τὸν ἱεράρχην αὐτῆς, κατόπιν ἀπουσίας 165 ἐτῶν, προνομίαι παρεσχέθησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας, τὸ δὲ αὐστηρὸν φεουδαλικὸν σύστημα φέρεται ἐκλείσαν. Γενόμενος ὅμως κύριος τοῦ δουκάτου ὁ Νέριος ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνη αὐτὸ μέχρι τῶν παλαιῶν τιμαρίων τῆς Ναυπλίας, τὰ ὁποῖα μόλις τότε εἶχεν ἐξαγοράσει ἡ Βενετία παρὰ τῆς ἀπογόνου τῶν Βρυεννίων. Παρώρμησε δὲ πρὸς τοῦτο τὸν γαμβρόν του Θεόδωρον Παλαιολόγον, ὁ ὁποῖος καὶ κατέλαβε τὸ Ἄργος. Τότε ὅμως ἐπέσυρε τὴν μῆνιν τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία ἐλθοῦσα εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Ναβαρραίων τῆς Πελοποννήσου ὑπέβαλε πρὸς αὐτοὺς τὸ σχέδιον τῆς συλλήψεως τοῦ Νερίου, ὁ ὁποῖος ἐξέχθη πρόσκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν ὅπως δήθεν διαπραγματευθῆ τὴν ἄρσιν τῆς μετὰ τῆς Βενετίας διαμάχης διὰ τὸ Ἄργος. Ὅτε ὅμως μετέβη παρὰ τῷ Σὰν Σουπεράν, ἀντὶ νὰ τύχη ὑποδοχῆς, εὑρέθη δέσμιος τοῦ μεγάλου κοντοσταύλου τῆς Ἀχαΐας, ὁ ὁποῖος ἀπῄτει λύτρα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Φλωρεντινοῦ τραπεζίτου. Μετὰ πολυμήνους διαπραγματεύσεις ἐπετεύχθη ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Νερίου ἀντὶ ἀμυθήτου ποσοῦ λύτρων, διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ὁποίων ἀπεγυμνώθη ἡ ἐκκλησία τοῦ Παρθενῶνος πολυτίμων κειμηλίων καὶ ἀναθημάτων καὶ τῶν ἀργυρῶν αὐτῆς πυλῶν, ἐπεστράφη δὲ εἰς τοὺς Βενετοὺς τὸ καταληφθὲν Ἄργος. Συνεφιλιώθη ὅμως μετὰ ταῦτα ὁ Νέριος μετὰ τῆς Βενετίας καὶ ἀπεθανὼν τὸ 1394 ἀφῆκε διὰ τῆς διαθήκης του τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτείαν καὶ προστασίαν τῆς Γαλληνοτάτης Δημοκρατίας. Ὅτε δὲ οἱ Ἕλληνες τῶν Ἀθηνῶν, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου των, ἠθέλησαν ν' ἀνακηρύξουν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πόλεως, ἐκδιώκοντες τοὺς Φλωρεντινούς, ὁ καστελλάνος τῆς ἀκροπόλεως Ματθαῖος ντὲ Μοντόνα ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Βενετοῦ βαΐλου τῆς Χαλκίδος, προσφέρων τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν Βενετίαν ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς διατηρήσεως τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν προνομίων τῶν Ἀθηναίων. Οὕτω διὰ πρώτην φορὰν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1394 ἐστήθη εἰς τὸν ἱερὸν βράχον τῆς Ἀκροπόλεως ἡ βενετικὴ σημαία μὲ τὸν λέοντα τοῦ Ἁγίου Μάρκου.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἐγένετο μετὰ ψυχρότητος δεκτὴ ἀπὸ τὸ

ἐγκάριον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον εὐχαρίστως ἔβλεπε τὰς ἤδη ἐκδηλωθείσας ἀξιώσεις τοῦ ἐκ τῆς Ἑλληνίδος ἐρωμένης του Μαρίας Ρέντη υἱοῦ τοῦ Νερίου, τοῦ νόθου Ἀντωνίου Ρέντη Ἀτζαγιώλη, ὁ ὁποῖος κληρονομήσας ἐκ τοῦ φυσικοῦ πατρὸς τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν διεξεδίκει ὁλόκληρον τὸ δουκάτον. Συνεργαζόμενος οὕτω μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Φράγκων τοῦ δουκάτου, οἱ ὁποῖοι προετίμων τὴν ἀναγόρευσιν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τοῦ ἡμιέλληνος τούτου ἄρχοντος ἀπὸ τὴν βενετικὴν διοίκησιν, κατώρθωσεν ὁ Ἀντώνιος τὸν Μάϊον τοῦ 1402 νὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν κάτω πόλιν τῶν Ἀθηνῶν πολιορκῶν τὴν Ἀκρόπολιν. Δὲν ἐπτοήθη ὅμως ὅταν ἐπληροφορήθη τὰς στρατιωτικὰς προπαρασκευὰς τῆς Βενετίας καὶ τὴν συγκέντρωσιν μεγάλου στρατοῦ εἰς Εὔβοιαν, ἀλλὰ διὰ στρατηγικοῦ τεχνάσματος, ἡγούμενος ἑξακοσίων μόλις στρατιωτῶν, ἐπετέθη εἰς τὸ στενὸν τοῦ Ἀνηφορίτη κατὰ τῶν δεκαπλασίων δυνάμεων τῶν Βενετῶν, τοὺς ὁποίους κατενίκησεν, αἰχμαλωτίσας τὸν βάϊλον τῆς Χαλκίδος. Οὕτως ἐπανῆλθεν ὁ Ἀντώνιος εἰς Ἀθήνας καὶ συνεχίζων τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως ἐξηνάγκασε τοὺς Βενετοὺς εἰς παράδοσιν μετὰ πάροδον δέκα ἑπτὰ ὁλοκλήρων μηνῶν. Παρὰ δὲ τὰ διπλωματικὰ διαβήματα καὶ τὰς ἀπειλὰς τῆς Βενετίας ὁ Ἀντώνιος κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ δουκάτου, παραμείνας εἰς αὐτὴν τριάκοντα ὅλα ἔτη (1405—1435).

Ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀντωνίου τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν παρέμεινεν ἐν ἠρεμίᾳ καὶ ἀπηλλαγμένον τῶν περιπετειῶν τὰς ὁποίας ἐγνώρισαν αἱ λοιπαὶ φραγκικαὶ ἡγεμονίαι τῆς Ἑλλάδος. Ἦτο ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ περίφημος μαρκιωνία τῆς Βοδονίτζας κατελύετο καὶ κατελαφυροῦτο ἡ Εὔβοια τῶν Βενετῶν (1414) ὑπὸ τῶν στρατιῶν τοῦ Μωάμεθ Α', αἱ δὲ φραγκικαὶ κτήσεις τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας ἐσήμαινον τὸ τέλος αὐτῶν, καταβληθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ὁραματισθέντος τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κράτους τελευταῖου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἠναγκάσθη ὅμως ὁ Ἀντώνιος νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τὸν σουλτάνον διὰ νὰ προλάβῃ δήωσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ ὡς ὑποτελὴς αὐτὸν κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῆς Πελοποννήσου (1423). Σύγχρονοι δὲ μαρτυρίαι ἀναφέρουν ὅτι κατὰ τὴν εἰρηνικὴν περίοδον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ αἱ Ἀθῆναι εἶχαν συνδεθῆ μετὰ τῆς παλαιᾶς πατρίδος τοῦ Ἀντωνίου, τῆς Φλωρεντίας, ἡ ὁποία ἀπέστειλε Φλωρεντῖνον πρέσβυν διὰ νὰ συνάψῃ τὴν συνθήκην χορηγήσεως προνομίων εἰς τοὺς Φλωρεντινοὺς ἐμπόρους· πολῖται τῆς Τοσκάνας ἐπεσκέπτοντο ὡς φιλικὴν χώραν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ἀντωνίου, ἀπεθαύμαζον δὲ τὰ ἐπὶ τῶν προπυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν στηθέντα δουκικὰ ἀνάκτορα, εἰς τὰ ὁποῖα εὕρισκον τὴν φιλοξενίαν τοῦ δουκός. Μάλιστα δέ, ἐφ' ὅσον ὁ δοὺξ εἶχε νυμφευθῆ δὶς μεθ' Ἑλληνίδων, τὴν μὲν πρώτην θυγατέρα ἱερέως τῶν Θηβῶν, τὴν δὲ δευτέραν ἀπόγονον τοῦ μεγάλου μεσσηνιακοῦ οἴκου τῶν Μελισσηνῶν, τὴν Μαρίαν Μελισσηνήν, ἡ παρεχομένη φιλοξενία ἦτο περισσότερον ἑλληνική. Καὶ εἰς τὴν πλησίον τῶν προπυλαίων ἀρχαίαν Πινακοθήκην ἔκειτο ἡ καγκελλαρία τοῦ δουκὸς, ὅπου ἐφυλάσσοντο τὰ ἔγγραφα τοῦ δουκάτου, τὰ ὁποῖα πλέον συνετάσσοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐνῷ ὁ πανύψηλος πύργος, ὁ γνωστὸς «φράγκικος πύργος», ὁ ὁποῖος ἔκειτο ὄπισθεν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης καὶ κατηδαφίσθη τὸ 1874, ἱστατο ἀκοίμητος φρουρὸς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁλοκλήρου τοῦ δουκάτου. Ἀπὸ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἠδύνατο ὁ Φλωρεντινὸς φρουρὸς νὰ ἐποπτεύῃ τὴν ἐμφάνισιν Τούρκων ληστῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἢ ὑπόπτων κατέργων εἰς τὸν Σαρωνικόν.

Αἱ Ἀθῆναι τῆς ἐποχῆς τοῦ ἡμιέλληνος δουκὸς ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκδηλωθείσης εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀναγεννητικῆς τάσεως τῆς Ἑλλάδος, ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ δουκὸς ὁ ἐμπνευστὴς τῆς Ἰδέας Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος εἶχεν ἀποστείλει εἰς Ἀθήνας τὸν Γεώργιον Φραντζῆν, τὸν Ἕλληνα διπλωμάτην καὶ ἱστορικόν, διὰ νὰ βολιδοσκοπήσῃ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἑλληνικῆς φατρίας ἐπὶ τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἑλληνικῶν σχεδίων. Ὅτε δὲ ἀπέθανεν ὁ δοὺξ (1435), ἐστάλη καὶ πάλιν πρὸς τὴν Ἑλληνίδα χήραν δούκισσαν, τὴν Μαρίαν Μελισσηνήν, ὁ Ἕλλην διπλωμάτης διὰ νὰ διαπραγματευθῇ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ δεσπότου τοῦ Μορέως τὴν ἀνταλλαγὴν τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν μὲ κτήσεις ἑλληνικὰς πλησίον τῶν πατρικῶν τῆς δουκίσσης κτήσεων ἐν Λακωνικῇ. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον ἐματαιώθη καὶ λόγῳ τούτου καὶ ἡ ἕνωσις συμπάσης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς Παλαιολόγους. Διὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Φράγκων ἐκ τοῦ δουκάτου καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐν αὐτῷ εἰργάζετο ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης, ὁ πατὴρ τοῦ ἱστορικοῦ Λαονίκου, ὁ ὁποῖος ἀπέβλεπεν ὅμως περισσότερον εἰς τὴν ἀνακήρυξιν αὐτοῦ ὡς δουκὸς καὶ τὴν ὑπ' αὐτὸν συγκέντρωσιν τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος, παρὰ εἰς εἰλικρινῆ συνεργασίαν μὲ τοὺς Παλαιολόγους. Ἀπέτυχε δὲ καὶ τὸ σχέδιον αὐτοῦ, διότι οἱ ἐν Ἀθήναις Φράγκοι, κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Χαλκοκονδύλη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔπεισαν τὴν χήραν δούκισσαν νὰ παραδώσῃ τὴν Ἀκρόπολιν μὲ τὴν δολερὰν ὑπόσχεσιν τῆς τελέσεως γάμου μετὰ τοῦ θετοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ ἀποθανόντος δουκὸς Νερίου Ἀτζαγιώλη. Ἀλλ' ἡ ὑπόσχεσις οὐδέποτε ἐξετελέσθη, διότι ὁ Νέριος ἦτο νυμφευμένος μὲ τὴν Βενετὴν Κιάραν Γζώρτζη, δὲν ἐσκόπευε δὲ νὰ διαζευχθῇ ταύτην.

Ὥστε καὶ πάλιν Φλωρεντινὸς ἀνέλαβε τὰ δουκικὰ καθήκοντα. Ἀπῆλθε δὲ μετὰ δύο ἔτη εἰς Φλωρεντίαν ὁ νέος δοὺξ διὰ νὰ τακτοποιήσῃ τὰς κληρονομικὰς αὐτοῦ ὑποθέσεις, ἀφήσας ὡς δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὸν ἀδελφόν του Ἀντώνιον Β'

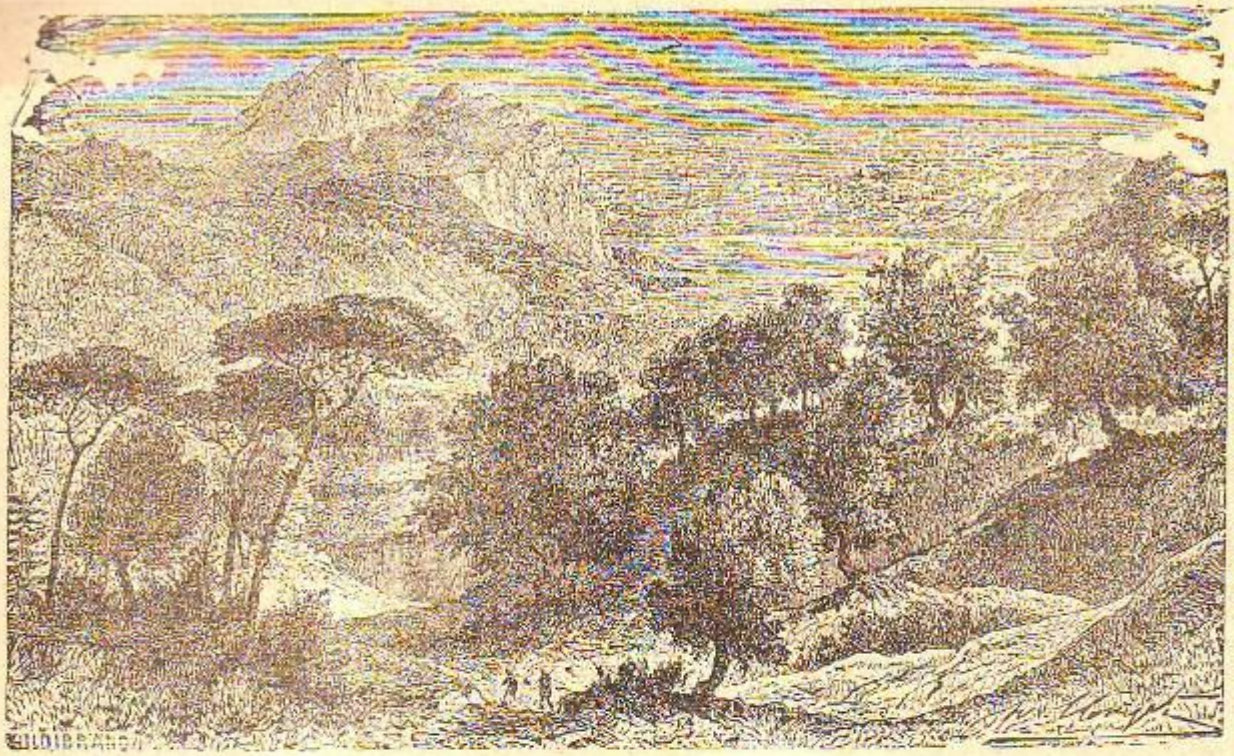

Ἄποψις τοῦ Εὐρίπου παρὰ τὴν Χαλκίδα

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. (Ἐξ ἑλληνικοῦ χειρογράφου).

Ἀτζαγιόλη. Ὅτε ὅμως οὗτος ἀπεβίωσε (1441), ἐπανῆλθεν ὁ Νέριος εἰς Ἀθήνας καὶ ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ὡς δουξ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἀπουσία τοῦ Νερίου συνέπεσε μὲ τὴν εἰς Φλωρεντίαν σύγκλησιν τῆς μεγάλης πρὸς ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν συνόδου (1438—39), τὸ ἑνωτικὸν σύμφωνον τῆς ὁποίας εὗρε πλήρη ἐφαρμογὴν εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῶν Ἀθηνῶν. Τοῦτο ἄλλωστε ἦτο φυσικὸν καὶ ἠδύνατο

Ἀνδρόνικος Γ' Παλαιολόγος. (Μικρογραφία τοῦ 14ου αἰῶνος εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Στουτγάρτης).

νὰ εὕρῃ τὴν ἐξήγησιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν Φράγκων εἰς Ἀθήνας.

Τὴν ἔλευσιν τοῦ Νερίου εἰς Ἀθήνας καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐκ νέου ἀνάληψιν τῶν δουκικῶν καθηκόντων, ἠκολούθησε σειρὰ ἱστορικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα συνεκλόνισαν ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος οὐδέποτε εἶχε παραιτηθῆ τῶν σχεδίων του διὰ τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μὲ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν τῆς ἑνώσεως αὐτοῦ μετὰ τῶν μητροπολιτικῶν χωρῶν, συνέχιζε δὲ ἀδιακόπως τὰς ἐνεργείας του διὰ τὴν ἀνάπλασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μὲ τὰ σχέδια ταῦτα μάλιστα ἠσχολήθη ἀκόμη περισσότερον ὅτε, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀδελφοῦ του αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναχωρήσαντος εἰς Ἰταλίαν διὰ τὴν σύνοδον τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, παρέμεινεν ἐκεῖ ἀσκῶν τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ αὐτοκράτορος, τὸν ὁποῖον ἐμύησεν εἰς τὰ σχέδιά του καὶ τὸν ἔπεισε νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ βραστικώτερον, κατώρθωσε νὰ παραλάβῃ ἀπὸ τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον τὸ δεσποτάτον τοῦ Μυστρᾶ καὶ ν' ἀποβῇ ὁ κυβερνήτης ὁλοκλήρου σχεδὸν τοῦ Μορέως, ἔχων ὑπ' αὐτὸν, πλὴν τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Ἀρκαδίας, τὴν Ἀχαΐαν, τὰ ἀνατολικὰ ἐδάφη τῆς Μεσσηνίας καὶ τὴν Κορινθίαν. Ὅτε λοιπὸν ἐπέστρεψεν εἰς Μυστρᾶν (1443) ἤρχισε νὰ παρασκευάζεται διὰ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ξένων δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τότε ἀπησχολημένοι μὲ τοὺς Οὕγγρους τοῦ Ἰωάννου Οὐνυάδη. Ὀχυρώσας τὸ παρὰ τὸν Ἰσθμὸν ἑξαμίλιον τεῖχος, ἀφῆκεν εἰς Κόρινθον τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Δημήτριον Ἀσὰν καὶ εἰσῆλθεν, ἡγούμενος ἑλληνικοῦ καὶ μισθοφορικοῦ ἐξ Ἀλβανῶν κυρίως στρατοῦ, εἰς Ἀττικὴν, προσβαλὼν τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν (1444). Ὁ Νέριος ὡρκίσθη πίστιν καὶ ἀνεγνώρισε τὴν ἐπὶ τοῦ δουκάτου κυριαρχίαν τοῦ δεσπότου, καταστὰς φόρου ὑποτελής, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, καίτοι ἤδη ἐπληροφορεῖτο τὴν περὶ τὴν Βάρναν ἥτταν τοῦ Οὐνυάδου, δὲν ἀνέκοψε τὴν πρὸς Βορρᾶν πορείαν, ἔφθασε δὲ μέχρι Νέων Πατρῶν, τὰς ὁποίας κατέλαβε. δὲν ἐφείσθη δὲ νοτιώτερον πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ αὐτῶν τῶν δενετικῶν κτήσεων, ὅπως τῆς Βιτρινίτσας.

Οὕτω ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶχον ὑποταχθῆ εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἦτο δὲ ἡ πρώτη φορὰ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχον στεφθῆ ὑπὸ τόσον λαμπρὰς ἐπιτυχίας. Μάλιστα δὲ τὸ ἄγγελμα τῶν νικῶν αὐτῶν ἔφθασε μέχρι τῆς Ἰταλίας, ὅπου διέτριβεν ὁ περίφημος Ἕλλην ἐπίσκοπος Νικαίας Βησσαρίων, ὁ ὁποῖος συνεχάρη τὸν Κωνσταντῖνον ἐπὶ τῇ ἀπιστεύτῳ ταύτῃ ἐπιτυχίᾳ. Ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι δὲν παρέμειναν ἀργοί. Ὁ μπέης τῆς Θεσσαλίας, τοῦ ὁποίου τὰ εἰσοδήματα εἶχον μειωθῆ εἰς τὴν παρὰ τοῦ σουλτάνου ἐπιτραπεῖσαν χώραν, ἔπεισε τὸν πρὸς ἀνάπαυσιν ἀποσυρθέντα τοῦ θρόνου του Μουράτ νὰ ἐπαναλάβῃ τοὺς ἀγῶνας του, τὴν ἄνοιξιν δὲ τοῦ 1446 συνεκέντρωσεν οὗτος πολυάριθμον στρατὸν καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν καὶ καθυπέταξεν. Ὁ Κωνσταντῖνος προετίμησε, ἀντὶ νὰ παραταχθῆ κατὰ μέτωπον πρὸς τὰς πολυαρίθμους ὀθωμανικὰς δυνάμεις μὲ τὸν τέλειον καὶ βαρὺν ὁπλισμὸν, νὰ ὑποχωρήσῃ ἐγκαίρως καὶ νὰ ὀχυρωθῆ εἰς τὸ προσφάτως ἐπισκευασθὲν ἑξαμίλιον τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ, ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου, πρὸ εἰκοσιτεσσάρων ἐτῶν, ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος εἶχε στηρίξει ματαίως ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας διὰ μίαν ἀποτελεσματικὴν ἄμυναν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τῶν Τούρκων. Κατελθὼν εἰς Ἀττικὴν ὁ Μουράτ, ἀποκατέστησεν ὡς ὑποτελῆ αὐτοῦ ἡγεμόνα τὸν Νέριον εἰς τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, διότι ὁ Νέριος, μετὰ τὴν νίκην τῶν Τούρκων εἰς Βάρναν, προέβλεπε τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ σουλτάνου καὶ εἶχε προλάβει νὰ ἐπαναλάβῃ πρὸς αὐτὸν τὴν πίστιν καὶ τὴν ὑποτελειάν του. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1446 ὁ σουλτᾶνος εὑρίσκετο πρὸ τοῦ ὀχυροῦ ἑξαμιλίου τείχους, ἐπὶ δὲ τῇ θέᾳ αὐτοῦ ὁ Κωνσταντῖνος ἐζήτησε νὰ διαπραγματευθῆ ἔντιμον εἰρήνην, διὰ νὰ σώσῃ τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ βεβαίαν καταστροφὴν μετ' ἐνδεχομένην νίκην τῶν Τούρκων. Ἀλλ' οἱ τεθέντες προσβλητικοὶ ὅροι τῆς κατεδαφίσεως τοῦ ἑξαμιλλίου τείχους καὶ τῆς ὀμώσεως τοῦ ὅρκου πίστεως πρὸς τὸν σουλτᾶνον, τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ προσκυνήσῃ ὁ δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ, ἦσαν ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐνεφορεῖτο πάντοτε ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς χώρας του, δὲν ἠνείχετο δὲ τοὺς εὐκόλους καὶ λίαν διαδεδομένους κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συμβιβασμοὺς μὲ τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν, τοὺς ὁποίους ἐδέχοντο ἄλλοι ἡγεμόνες. Ἐξέλεξε λοιπὸν τὴν λύσιν τῆς μάχης ἀδιαφορῶν διὰ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ἦτο ὀδυνηρὸν, ἡ δὲ ἅλωσις τοῦ φρουρίου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπετεύχθη εἰς ταχὺ χρονικὸν διάστημα. Τὰ εἰσβαλόντα τουρκικὰ στίφη ἀνέσκαψαν τὴν Πελοπόννησον καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν, ἠναγκάσθη δὲ ὁ Κωνσταντῖνος, διὰ νὰ σώσῃ τὴν ἀπομείνασαν ἑλληνικὴν φυλὴν τῆς Πελοποννήσου, νὰ ὁμολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τὸν σουλτάνον καὶ νὰ πληρώσῃ εἰς αὐτὸν τὸν φόρον ὑποτελείας. Τὰ ὄνειρα τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου διὰ τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους εἶχον ὁριστικῶς σαρωθῆ.

Ἡ νέα τροπὴ τῶν πραγμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπέφερε μεταβολὴν εἰς τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθει νὰ διοικῆται ὑπὸ τοῦ Νερίου μέχρι τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1451 ἐπισυμβάντος θανάτου του. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Νερίου, ἡ ὁποία συνεδέθη μὲ πολλὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τοῦ μεσαίωνος, συνεδέθη καὶ μὲ ἓν εἰρηνικὸν ἱστορικὸν γεγονός. Τότε ἐπεσκέφθη δὶς τὴν Ἑλλάδα ὁ πρῶτος σοβαρὸς καὶ ἐιδήμων ἀρχαιολάγος, ὁ ἐξ Ἀγκῶνος τῆς Ἰταλίας Κυριάκος ντὲ Πιτζικόλλι, ὁ γνωστὸς ἐξ ἐξελληνισμοῦ τοῦ ὀνόματός του Κυριάκος ὁ Ἀγκωνιάτης. Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν

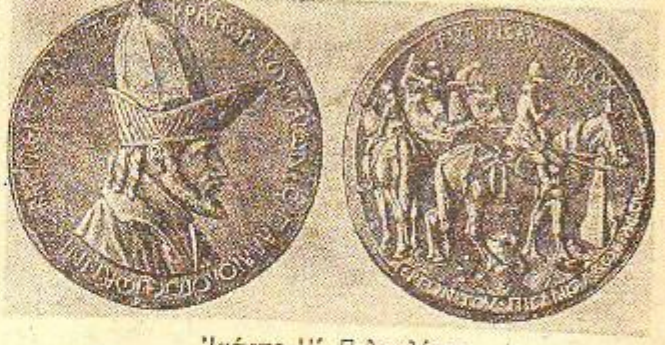

Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος.
(Ἐπὶ μεταλλίου τοῦ Βενετοῦ χαράκτου Β. Πιζάνο).

ἐπισκέψεων αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα (1436 καὶ 1444) ἀπεκόμισεν ἐντυπώσεις μεταβεβεισμένας εἰς σημειώσεις καὶ ἐπιστολάς. Αὗται δὲν ἀνεφέροντο εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνικὴν ζωὴν, ἀλλ' εἰς τὰ μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἀπετέλεσαν δὲ ἓν ἐκ τῶν βασικῶν ἔργων εἰς τὴν μεγάλην ἔρευναν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μνημείων, τῆς ὁποίας τὴν λάμψιν μετέδωκαν ἀργότερον οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς Ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νερίου Β' ἡ ἀρχὴ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν περιῆλθε διὰ δευτέραν φορὰν, κατὰ τὴν περίοδον τῆς φλωρεντινοκρατίας, εἰς γυναῖκα, τὴν Κιάραν Ἀτζαγιόλη, ἡ ὁποία ἐπετρόπευε τὸν ἀνήλικον υἱόν της Φραγκί-

σκον. 'Αλλ' ἡ χήρα δούκισσα, εἰς τὴν θλιβερὰν μοναξιάν της, εὗρε παρηγορίαν ἐν τῷ προσώπῳ Βενετοῦ εὐπατρίδου, τὸν ὁποῖον ἠθέλησε νὰ ὑπανδρευθῇ. 'Αλλ' ὁ Βενετὸς αὐτός, ὁ Βαρθολομαῖος Κονταρίνι, ἦτο ἤδη νομφευμένος ἐν 'Ιταλίᾳ, ἡ δὲ δούκισσα παρώτρυνεν αὐτὸν ὅπως ἀπαλλαγῇ τῆς συζύγου του διὰ τοῦ γνωρίμου εἰς τοὺς Βενετοὺς τρόπου τῆς δηλητηριάσεως. Πράγματι ὁ Κονταρίνι μετέβη εἰς 'Ιταλίαν, ἀπηλλάγη τῆς συζύγου του δηλητηριάσας αὐτὴν καὶ, ἐπανελθὼν εἰς 'Αθήνας, ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ γάμον μετὰ τῆς δουκίσσης Κιάρας εἰς τὸν περίλαμπρον ναὸν τῆς Σάντα Μαρία τοῦ Παρθενῶνος. Τὸ ἀνήκουστον ὅμως δρᾶμα, τὸ ὁποῖον προηγήθη τοῦ γάμου τῆς δουκίσσης, ἐγνάσθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν μικρὰν κοινωνίαν τῶν 'Αθηνῶν, ἡ ὁποία δὲν ἦτο συνηθισμένη εἰς τοιαῦτα ἐγκλήματα. Συντόμως δὲ ἐγένετο γνωστὸν καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σουλτάνου, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο πλέον εἰς Κωνσταντινούπολιν, καταλυτὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους.

'Ο νεαρὸς σουλτάνος ἐπειγόμενος νὰ ρυθμίσῃ τὰ τῶν ὑπολειπομένων βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν, εὗρεν εὔλογον ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως εἰς τὸ δουκάτον τῶν 'Αθηνῶν, ἔχων δὲ εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας τὸν υἱὸν τοῦ ἄλλοτε δουκὸς 'Λιτωνίου Β' 'Ατζαγιώλη Φράγκου, διέταξεν ὅπως λάβῃ οὗτος τὴν ἀρχὴν τοῦ δουκάτου, ἀντὶ τοῦ ἐγκληματικοῦ ζεύγους. Οὕτω ὁ Φράγκος, ὡς δούξ, ἦλθεν εἰς 'Αθήνας (1455) συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς περιφήμου διὰ τὸ κάλλος της 'Ελληνίδος συζύγου του 'Ασανίνας, θυγατρὸς τοῦ ἄρχοντος Μουχλίου Δημητρίου 'Ασάν, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς 'Ελλάδος εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Μουχλιώτισσα. Οἱ 'Αθηναῖοι ἐπεφύλαξαν ἐνθουσιώδη ὑποδοχὴν εἰς τὸν νέον δοῦκα καὶ ἐστήριξαν πολλὰς ἐλπίδας εἰς αὐτόν, ἀλλὰ συντόμως ὁ ἐνθουσιασμὸς των μετεβλήθη εἰς ἀπογοήτευσιν καὶ αἱ ἐλπίδες των διεψεύσθησαν. 'Ο δοῦξ ἀνατεθραμμένος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σουλτάνου εἶχε δηλητηριασθῆ ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ πάθη καὶ τὰ μίση, ἅτινα ἐπεκράτουν ἐκεῖ. 'Αναλαμβάνων τὴν ἀρχὴν τοῦ δουκάτου, ἦλθεν εἰς 'Αθήνας ὡς ἐκδικητὴς διὰ τὸν σφετερισμὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ δουκάτου ὑπὸ τῆς θείας του Κιάρας, τὴν ὁποίαν ἐφυλάκισεν εἰς τὸ κάστρον τῶν Μεγάρων, ὅπου τέλος αὐτὴ ἀπέθανεν «ὅτῳ τρόπῳ οὐδεὶς ἤσθετο». Τὸ νέον αὐτὸ ἔγκλημα ἔδωσεν ἀφορμὴν νὰ δημιουργηθῇ λαϊκὴ παράδοσις διὰ τὸν φόνον τῆς δουκίσσης, ἀλλὰ καὶ νὰ καταλυθῇ τὸ φραγκικὸν δουκάτον τῶν 'Αθηνῶν. Μαθὼν ὁ σουλτάνος τὸ νέον ἔγκλημα τῶν 'Αθηνῶν διέταξε τὸν ἐμίρην τῆς Θεσσαλίας 'Ομὰρ νὰ βαδίσῃ εἰς 'Αττικὴν καὶ νὰ καταλύσῃ τὸ δουκάτον. 'Ο υἱὸς τοῦ Τουραχὰν ἐξετέλεσε πάραυτα τὴν διαταγὴν τοῦ Μωάμεθ, ἀλλ' ὁ Φράγκος ἀντεῖχεν ἐπὶ τῆς 'Ακροπόλεως τῶν 'Αθηνῶν. Μόνον δὲ ὅταν ὁ στρατηγὸς τοῦ σουλτάνου τοῦ ὑπεσχέθη ἐντιμον συνθηκολόγησιν καὶ τοῦ προσέφερε τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν παρεδόθη ὁ Φράγκος. Τότε διὰ πρώτην φορὰν παρὰ τὸν ἱερὸν ναὸν τῆς Παρθένου Μαρίας ὑψώθη εἰς τὴν 'Ακρόπολιν ἡ ἐρυθρὰ ἡμισέληνος, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος Φλωρεντινὸς φρουρὸς τοῦ φραγκικοῦ πύργου ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ τροχέος γεννητάρου τοῦ 'Ομάρ.

'Αλλὰ καὶ εἰς τὰς Θήβας δὲν ἐπρόκειτο νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁ Φράγκος. 'Οταν μετὰ τέσσαρα ἔτη ὁ Μωάμεθ ἐπεράτωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, ἐπληροφορήθη τὴν δηθὲν ὕπαρξιν συνωμοσίας εἰς 'Αθήνας πρὸς τὸν σκοπὸν ἐπανεγκαταστάσεως τοῦ ἐκπτώτου δουκός. Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸς σύλληψιν δέκα 'Ελλήνων γερόντων τῶν 'Αθηνῶν καὶ τὴν θανάτωσιν τοῦ τελευταίου Φλωρεντινοῦ δουκός. Πράγματι κληθεὶς ὁ Φράγκος εἰς τὴν σκηνὴν Τούρκου στρατηγοῦ ἐφονεύθη κατὰ τὸν ἀνατολικώτερον τρόπον (1460). Οὕτω ἔληξεν ἡ ἀρχὴ τῶν Φλωρεντινῶν εἰς τὴν 'Αττικὴν καὶ Βοιωτίαν. 'Η σύζυγος τοῦ τελευταίου δουκὸς ἦχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐνέπνευσε τὸν ἔρωτα τοῦ ἰατροφιλοσόφου Γεωργίου 'Αμιρούτζη, διὰ τὸν ὁποῖον τόσα ἐγράφησαν καὶ ἐλέχθησαν. Εἰς δὲ τὰς 'Αθήνας ἐξηφανίσθη ὁλόκληρος ἡ φλωρεντινὴ παροικία, ματαίως δὲ μεταγενέστεροι 'Ελληνες ἱστοριοδίφαι καὶ ξένοι περιηγηταὶ ἀνεζήτουν ἔμψυχα ἴχνη διαβάσεως τῶν Φλωρεντινῶν ἐκ τῆς ἄλλοτε πόλεως τῶν σοφῶν.

Η ΦΡΑΓΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

'Η ἔρευνα τῆς σκοτεινῆς ἐποχῆς τῆς φραγκοκρατίας ἐν 'Ελλάδι δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ ν' ἀποτελῇ ἐν ἐκ τῶν πλέον ἐνδιαφερόντων κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. 'Εκτὸς τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς καθαρῶς ἀφηγηματικῆς πλευρᾶς τῶν διαδραματισθέντων γεγονότων, ἡ ἐποχὴ αὕτη παρουσιάζει πρὸ παντὸς ἐνδιαφέρουσαν τὴν ἐθνικὴν πλευράν, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ὑποδούλων εἰς τοὺς Φράγκους 'Ελλήνων. Καὶ τοῦτο διότι κατεβλήθη, εἰς τὴν Δύσιν κυρίως, ἡ προσπάθεια ὅπως μειωθῇ ἢ ἀκόμη θεωρηθῇ ἀνύπαρκτος ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν 'Ελλήνων εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς φραγκοκρατίας τῆς 'Ελλάδος. Μὲ τὴν μεγαλυτέραν εὐκολίαν λόγιοι ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως, ἀπέδιδον τὸν εἰδωνικὸν ἀνάμικτον μὲ πρόθεσιν ὑβριστικήν, χαρακτηρισμὸν διὰ τοὺς 'Ελληνας τοῦ 14ου αἰῶνος τοῦ «γραικύλους» καὶ τοῦ «γκριφφόν». 'Η ὑβριστικὴ αὐτὴ προσηγορία, μόνον μὲ τὴν πιστὴν καὶ ἀντικειμενικὴν ἔρευναν τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα διεδραματίσθησαν τότε καὶ μὲ τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως ἡ ὁποία ἐπεκράτει τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, θὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἦτο ἄδικος καὶ ἀστήρικτος. 'Ο ἐνθουσιασμὸς τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως, ἰδίως κατὰ τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, παρέσυρεν εἰς ἀτόπους συγκρίσεις, ἐκτὸς χρόνου καὶ πραγματικότητος. Μὲ μέτρον καὶ στάθμην τὸ πνευματικὸν ὕψος τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ 'Αριστοτέλους προσεπάθουν νὰ ἐξαγάγουν συμπεράσματα διὰ τοὺς 'Ελλήνας τῆς φραγκοκρατίας. 'Εν τούτοις ὁ 'Ελλὴν ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον τόσον ὑπετίμησαν οἱ πνευματικοὶ ἡγέται τῆς Δύσεως, ἀνέδειξεν ἐκ τοῦ λήθαργου εἰς τὸν ὁποῖον τὸν εἶχον ῥίψει ἀνάξιοι πολιτικοὶ ἡγέται. Μόλις ἀνεφάνησαν οἱ ἀντάξιοι του ἡγέται ἠγέρθη ὁλόσωμος ἀπὸ τὸν λήθαργον καὶ ἐστάθη ὁ ἀγέρωχος ὑπερασπιστὴς τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἑλληνικῆς συνειδήσεως. 'Η ἐθνικὴ του συνείδησις ἀνεζωογονήθη ὅταν ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους, τοῦ ἐκίνησε τὸν ἐθνικὸν παλμόν. 'Ωθούμενος ἀκάθεκτος ὅταν ὁ Μιχαὴλ 'Αγγελος Κομνηνὸς τὸν ἐκάλεσεν εἰς 'Ηπειρον, εἰς 'Ακαρνανίαν καὶ εἰς Αἰτωλίαν διὰ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς χριστιανοκαπήλους ἐκείνους καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὸ δεσποτᾶτον τῆς 'Ελλάδος. Τότε διὰ πρώτην φορὰν ἐχρησιμοποιήθη καὶ πάλιν τὸ ἱερὸν ὄνομα 'Ελλάς διὰ νὰ ἐνθουσιάσῃ καὶ νὰ ξεχωρίσῃ ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν 'Ελληνισμόν, τοῦ ὁποίου τὸ τέρμα θὰ ἔπρεπεν ἴσως νὰ συμπίπτῃ μὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους. 'Ο 'Ελλὴν οὗτος ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τοὺς Φράγκους μὲ τὸν πρῶτον Παλαιολόγον καὶ τὴν ἀπώλεσε μὲ τὸν τελευταῖον, κατὰ τρόπον ἀποδεικνύοντα ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν 'Ελληνα τῶν Θερμοπυλῶν. Βλέπων τὸν κίνδυνον τῆς ἐθνικῆς του ὑποστάσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς του συνειδήσεως, προετίμησε τὸν ἄνισον ἀλλὰ τίμιον ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος παρέσυρεν ὁλόκληρον τὸ ἔθνος εἰς μίαν ἔνδοξον καὶ ἀσύλληπτον πτῶσιν. 'Ο 'Ελλὴν οὗτος εἶχε διακόψει κάθε ψυχικὴν ἐπαφὴν μὲ τοὺς αὐτοκράτορας ἐκείνους οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν ὅταν οἱ ποικιλώνυμοι Φράγκοι τοῦ Δανδόλου, τοῦ Βονιφατίου καὶ τοῦ Βαλδουΐνου κατέλαβον προδοτικῶς καὶ ἐλεηλάτησαν αὐτὴν κατὰ τὸν πλέον βάρβαρον τρόπον. Εἶναι ὁ 'Ελλὴν ὁ ὁποῖος ἐξεχύθη, μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀνὰ τὰ ὄρη διὰ νὰ ζήσῃ ἀμόλυντος ἀπὸ τὸν ἄπιστον κατακτητήν, ἀναμένων τὴν λύτρωσιν. Εἶναι ἀκόμη ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐξεχύθη εἰς τὴν δύσιν ὅπου εὗρεν ὑποκαίουσαν τὴν φλόγα τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἔρριψε τὸ πλούσιον πνευματικὸν ὑλικόν του διὰ νὰ ἀναζωογονήσῃ τὴν λάμψιν της καὶ νὰ μεταδώσῃ τὰ ἄφθαστα πνευματικὰ διδάγματα εἰς τοὺς ἀξέστους λαοὺς τῆς Εὐρώπης.

'Ο 'Ελλὴν τοῦ Μεσαίωνος ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ὑποδουλώσεώς του εἰς τοὺς Φράγκους ἀντέδρασεν εἰς τὴν διπλῆν βίαν τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ὑποταγῆς. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν δὲν ἠδύνατο βεβαίως ν' ἀναμένῃ ἐπιτυχίας. Οἱ σιδηρόφρακτοι πολεμισταὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταβληθοῦν μὲ σφενδόνας. 'Αλλὰ εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ ἐπιτυχία του ὑπῆρξεν ἀπόλυτος. Αἱ ἐπίμονοι προσπάθειαι τὰς ὁποίας κατέβαλον οἱ Φράγκοι διὰ τὴν τριπλῆν πνευματικὴν ὑποδούλωσιν καὶ τὴν ἀφομοίωσιν τοῦ 'Ελληνος εἰς τὸ δυτικὸν πνεῦμα εἶχον ἄδοξον τέλος. Αἱ ἀπόπειραι τῶν Φράγκων ὅπως κυριαρχήσουν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν κατακτηθέντων 'Ελλήνων διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς θρησκείας των, τοῦ δικαίου των καὶ τῆς γλώσσης των ἀπέβησαν ἄκαρποι. Καὶ τοῦτο διότι εἰς τὴν ψυχὴν τῶν 'Ελλήνων εἶχεν ἀναδημιουργηθῆ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις.

'Ο πρῶτος κύκλος τῆς προσπαθείας τῶν Φράγκων διὰ τὴν πνευματικὴν ὑποδούλωσιν τῶν 'Ελλήνων ἐξεδηλώθη μὲ ἐπιμόνους ἀποπείρας ὑποταγῆς τῆς ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας εἰς τὰ δογματικὰ κηρύγματα τῆς λατινικῆς καθολικῆς 'Εκκλησίας. Προσεπάθησαν νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς ὀρθοδόξους 'Ελληνας νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ προαιώνια δόγματα τῆς χριστιανικῆς αὐτῶν πίστεως διὰ νὰ ἐγκολπωθοῦν τὰ δυτικὰ δόγματα, καταργοῦντες τὴν κεφαλὴν τῆς 'Εκκλησίας των. 'Από τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἁλώσεως τῆς βασιλευούσης ἐξεδιώχθη ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης καὶ εἰς τὴν θέσιν του προεχειρίσθη Βενετὸς ἐπίσκοπος. Εἰς τὰς 'Αθήνας τὸν ἐξαίρετον ἐκεῖνον μητροπολίτην, τὸν Μιχαὴλ 'Ακομινάτον, ἀντικατέστησεν ἄλλος Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο εἰς Θήβας, εἰς Κόρινθον, εἰς Πάτρας καὶ παντοῦ ὅπου ἐπεξετείνετο ἡ κατάκτησις τῶν Φράγκων. 'Απηγορεύθη ἡ ἀνάδειξις ὀρθοδόξων ἐπισκόπων εἰς τὰς φραγκοκρατουμένας πόλεις καὶ ἡ τέλεσις τῆς θείας λειτουργίας κατὰ τὰ δόγματα καὶ τὸ τυπικὸν τῆς ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας. Διὰ τοιούτων μέτρων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἔκδηλον τὴν μορφὴν διωγμῶν τῆς ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας, προσεπάθουν οἱ Φράγκοι νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς ὀρθοδόξους 'Ελληνας ν' ἀσπασθοῦν τὰ δόγματα τῆς δυτικῆς 'Εκκλησίας. 'Η δύναμις τῶν ὅπλων ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ τῶν συνειδήσεων. Οἱ Φράγκοι δὲν κατώρθωσαν νὰ θίξουν τὴν δύναμιν τῆς πίστεως τοῦ 'Ελληνος. 'Ο φανατικὸς εἰς τὴν πίστιν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας ὑπόδουλος λαὸς δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεχθῇ ἀβαρίας εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτό. 'Ηδύνατο νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ὑλικὴν βίαν ἀλλ' ὑπεχώρησιν εἰς τὴν πίστιν καὶ ἀπάρνησιν τῶν ἁγίων θεσμίων τῆς 'Εκκλησίας του δὲν ἠνείχετο νὰ δεχθῇ. Οὕτω διὰ τῶν μέτρων αὐτῶν οἱ Φράγκοι, ἀντὶ νὰ χαλαρώσουν τὴν πίστιν τοῦ 'Ελληνος εἰς τὰ θρησκευτικά του δόγματα καὶ νὰ τὸν ἀφομοιώσουν εἰς τὰ ἰδικά των, κατώρθωσαν νὰ ἐνδυναμώσουν τὴν πίστιν του καὶ ἀκόμη νὰ εὐρύνουν τὸ σχίσμα μεταξὺ τῶν δύο 'Εκκλησιῶν καὶ νὰ μεγαλώσουν τὸ ὑφιστάμενον μῖσος τῶν ὀρθοδόξων διὰ τοὺς Λατίνους κληρικούς. 'Οταν δὲ, κατὰ τὴν παρακμὴν τῆς Φραγκοκρατίας, ἐζήτουν οἱ Φράγκοι ἄουλον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου, μετὰ τῆς μεγαλυτέρας εὐκολίας ἠσπάζοντο τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας διὰ νὰ κατορθώσουν νὰ μείνουν μεταξὺ τῶν γηγενῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους τελικῶς ἀφωμοιώθησαν.

'Ο δεύτερος κύκλος τῆς προσπαθείας τῶν Φράγκων διὰ τὴν πνευματικὴν ὑποδούλωσιν τῶν 'Ελλήνων ἐξεδηλώθη διὰ

τῆς διαιας ἐπιβολῆ τοῦ ἀγράφου δικαίου τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῶν Σταυροφόρων. Τὸ ἄγραφον τοῦτο δίκαιον ἐγράφη καὶ ἐκωδικοποιήθη μὲ βάσιν καὶ πρότυπον τὰς Ἀσίζας τοῦ βασιλείου τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς Κύπρου. Δὲν ἦτο ὅμως τίποτε ἄλλο ἀπὸ μίαν ἀκατάληπτον συναρμολόγησιν ἐθίμων τῶν Σταυροφόρων, ἀντικρουομένων κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τεθειμένων διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν ἐγωϊσμοῦ. Τὸ δίκαιον αὐτὸ ἦτο τελείως ξένον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς περὶ δικαίου ἀντιλήψεις καὶ δοξασίας. Ἦτο κάτι τὸ ἀκατανόητον καὶ ἄγνωστον διὰ τοὺς Ἕλληνας. Ἀρχικῶς βεβαίως ὁ σκοπὸς τῶν Φράγκων συνίστατο εἰς τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἐφαρμογὴν ἑνὸς δικαίου τὸ ὁποῖον θὰ ἐρρύθμιζε τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις. Ἐν τούτοις ὅμως ἀργότερον ἠθέλησαν νὰ περιλάβουν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ νέου δικαίου καὶ τὸν ἐγχώριον πληθυσμόν. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ὁ κατακτητὴς ὅτι τὸ δίκαιον δὲν ἐπιβάλλεται διαίας, ἀλλὰ γεννᾶται καὶ διαμορφοῦται εἰς τὴν λαϊκὴν ψυχὴν καὶ τὴν λαϊκὴν συνείδησιν, ἀργότερον δὲ μορφολογεῖται εἰς κανόνα δικαίου καὶ ἰσχύει ὡς γραπτὸν δίκαιον. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ὁ κατακτητὴς ὅτι ὁ λαὸς τὸν ὁποῖον κατέκτησεν εἶχεν ἓν δίκαιον ἰδικόν του, διαμορφωθὲν ἀπὸ αἰώνων καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο ἀδύνατον νὰ μεταβληθῇ διὰ τῶν ὅπλων. Τὸ σταυροφορικὸν δίκαιον δὲν ἀντέσχεν. Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τοῦ ὑποδούλου λαοῦ τὸ ἐσάρωσεν. Ἐντεῦθεν οἱ Φράγκοι ἐγκαταλείπουν τὴν ἰδέαν τῆς διαίας ἐπιβολῆς του καὶ ἀρχίζουν νὰ τὸ προσαρμόζουν πρὸς τὸ ἐγχώριον δίκαιον. Ἡ πληθώρα νεωτέρων χειρογράφων τοῦ σταυροφορικοῦ δικαίου ἀποδεικνύει ὅτι οἱ κώδικες οἵτινες συνετάχθησαν διὰ τὰς φραγκοκρατουμένας ἑλληνικὰς χώρας δὲν ἔχουν πηγὰς πλέον ἀπὸ τὸ ἀλλοπρόσαλλον φραγκικὸν δίκαιον, ἀλλὰ βυζαντινὰς νομικὰς συλλογάς. Τὸ «Πρόχειρον», ἡ «Ἐπαναγωγή», ἡ «Σύνοψις τῶν Νόμων» καὶ ἡ «Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου» ἀποτελοῦν πηγὰς πολλῶν διατάξεων αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τοὺς νεωτέρους κώδικας τῶν Ἀσιζῶν.

Ἡ ἀποτυχία τέλος τῶν Φράγκων εἰς τὸν κύκλον τῆς τρίτης προσπαθείας των διὰ τὴν πνευματικὴν ὑποδούλωσιν τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἀκόμη περισσότερον ἔκδηλος. Οἱ Φράγκοι τοῦ Μορέως, οἱ Βενετοὶ τῶν νήσων καὶ τῆς Κρήτης, εἶχον ἀπαγορεύσει μέχρι τῶν τελευταίων σχεδὸν ἐτῶν τῆς φραγκοκρατίας τὴν ἐπίσημον διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὴν λειτουργίαν ἑλληνικῶν σχολείων. Ὁ σωματικὸς καθολικὸς κλῆρος, ὁ ὁποῖος διώκει τὴν παιδείαν, δὲν ἀφῆκε ποτὲ σχεδὸν νὰ λειτουργήσουν ἑλληνικὰ σχολεῖα εἰς τὴν φραγκοκρατουμένην Ἑλλάδα. Παραλλήλως διὰ νὰ ἐξαναγκασθοῦν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης τῶν Φράγκων, εἰς ὅλας τὰς φραγκοκρατουμένας ἑλληνικὰς περιοχὰς αἱ ἐν γένει διοικητικαὶ πράξεις συνετάσσοντο εἰς τὴν γαλλικήν, λατινικὴν ἢ ἰταλικὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ δὲν ἐπετεύχθη διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός. Συντόμως οἱ κατακτηταὶ ἐγένοντο ἠπιώτεροι καὶ ἐπειδὴ ἀντελήφθησαν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνουν νοηταὶ αἱ διαταγαί των, ἐκδιδόμεναι εἰς τὴν φραγκικὴν γλῶσσαν, ἤρχισαν νὰ μεταφράζουν αὐτὰς ἢ νὰ τὰς συντάσσουν ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἀκόμη δὲ ἐπικὰ ποιήματα τῶν Φράγκων, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν δημώδη γλῶσσαν διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ παρὰ τῶν Ἑλλήνων κατανόησις τῶν κατορθωμάτων τῶν Φράγκων κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω τὸ «Χρονικὸν τοῦ Μορέως» μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διὰ νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν Γάλλων ἱπποτῶν. Ὅπως δὲ λέγει ὁ μέγας ἱστορικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ παρελθόντος αἰώνας, τὸ ἐπικὸν αὐτὸ ποίημα παρώτρυνεν εἰς μίμησιν τῶν ἀρετῶν δι' ὧν τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράττοντο.

Ὥστε οὐδεμίαν ἐπίδρασιν φραγκικὴν δύναται νὰ ἀνεύρῃ τις εἰς τὴν ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυ αἰῶνας κυριαρχίαν τῶν Φράγκων ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ μόνη ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὁμολογήσῃ εἶναι ἡ ἐξ αἰτίας τῶν Φράγκων ἀνάδειξις τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν τοῦ 15ου αἰῶνος. Ὁ Ἕλλην τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τὸν ὁποῖον οἱ Βυζαντινοὶ ἐγκατέλιπον ἀπαίδευτον στρατιωτικῶς, προτιμῶντες νὰ τοῦ ἀποσπάσουν χρηματικὸν ἀντισήκωμα τῆς στρατιωτικῆς του ἀπαλλαγῆς, ὑπηρέτει ὑποχρεωτικῶς ὑπὸ τοὺς Φράγκους. Ἐπὶ δύο αἰῶνας ἐξεπαιδεύετο στρατιωτικῶς ὑπ' αὐτῶν καὶ ἐδημιουργήθη οὕτω ὁ ἔμπειρος Ἕλλην πολεμιστὴς εἰς τὸν 15ον αἰῶνα, ὁ ὁποῖος εἶχε ἑλληνικὴν πλέον ἐθνικὴν συνείδησιν.

Ι. Θ. Π.

Ἡ ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας

Α'. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α' Ἡ ὑποδούλωσις. Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρξε τὸ τυπικὸν γεγονὸς τῆς καταλύσεως μιᾶς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία πρὸ πολλοῦ εἶχεν ὑποστῇ θανάσιμα πλήγματα. Ἀλλὰ ἡ βασιλεύουσα δὲν ἦτο ἡ τελευταία ἑλληνικὴ πόλις, ἡ ὁποία παρέμενεν ἐλεύθερα. Τὸ διεσπασμένον Βυζαντινὸν Κράτος εἶχεν ἀκόμη περιοχὰς ἐλευθέρας, ὅπως τὰς Ἀθήνας, τὸ δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ, τὴν κοιτίδα τῶν Παλαιολόγων κλπ. Ἐξ ἄλλου ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος κατώρθωσε νὰ παρατείνῃ τὸν βίον της καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ τοὺς Φράγκους εἰς τὸν Μορέαν, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον καὶ πολλὰς νήσους ἐθεώρει ἑαυτὸν ἐλεύθερον, ἐφ' ὅσον ἐκυριαρχεῖτο ἀπὸ χριστιανούς. Τὸ Αἰγαῖον ὁλόκληρον μέχρι τοῦ Λιβυκοῦ ἦτο χριστιανικὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι ἔπρεπε νὰ τὸ καταστήσουν κλειστὴν θάλασσαν ἰδικήν των. Ὁ σκοπός των ἦτο νὰ ὑποκαταστήσουν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον ὁλόκληρον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡ κατοχὴ ὁλοκλήρων τῶν Βαλκανίων καὶ ἡ στήριξις πρὸς Βορρᾶν ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως, ἡ καταστροφὴ τῶν κτήσεων καὶ τῶν ἐμπορικῶν δρόμων τῆς Ἐνετίας εἰς τὴν Ἀνατολὴν θὰ ἠσφάλιζε τὸ νέον ἀπέραντον κράτος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ὄχι μόνον ἐθναλογικὴν ὁμοιογένειαν, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὴν τοιαύτην (οἱ ἐξισλαμισμοὶ ἦσαν πρόσφατοι καὶ ἀναγκαστικοί). Ἐξ ἄλλου ἡ τοιαύτη πολιτικὴ πρὸς Βορρᾶν καὶ Δυσμὰς θὰ ἔδιδε τὸ στήριγμα νέας ἐξορμήσεως πρὸς τὴν Δύσιν. Ἂν ἡ Κεντρικὴ Εὐρώπη ἔπιπτε καὶ ἡ ναυτικὴ δύναμις τῆς Δύσεως κατεστρέφετο, ὁ Τοῦρκος θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπολογίζῃ ἐπὶ κυριαρχίας τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐμποδίσουν οἱ ἀνατολικοὶ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ (Ρῶσσοι κλπ.). Κατὰ ταῦτα τρία ἦσαν τὰ στάδια τῆς τουρκικῆς ἐπεκτάσεως: Τὸ πρῶτον ἦτο ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Μεσογείου· τὸ δεύτερον ἦτο ἡ προώθησις πρὸς Βορρᾶν καὶ τὸ τρίτον ἡ ἐξωσις καὶ ναυτικὴ καταστροφὴ τῆς μεγαλυτέρας μεσογειακῆς δυνάμεως, τῆς Ἐνετίας. Καὶ τὰ τρία ταῦτα στάδια (καθὼς καὶ τὸ ἐπακολουθήσαν τέταρτον διὰ τῆς εἰσόδου τῆς Ρωσσίας εἰς τὸ προσκήνιον, τεινούσης νὰ κατέλθῃ πρὸς τὰ κάτω καὶ νὰ κηδεμονεύσῃ τοὺς λαοὺς τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου), ἐνδιαφέρουν ἀμέσως τὸν Ἑλληνισμόν. Διὰ τοῦ πρώτου κατεστράφησαν τὰ ἑλληνικὰ κέντρα τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ Πόντου. Διὰ τοῦ δευτέρου ἐσαρώθη ὁ πρὸς Βορρᾶν Ἑλληνισμός. Διὰ τοῦ τρίτου περιέπεσαν εἰς τὰ δεινὰ τῆς αἰχμαλωσίας ἑλληνικαὶ χῶραι, αἱ ὁποῖαι ὑπὸ τὸν φραγκικὸν ζυγὸν εἶχον κατορθώσει ν' ἀναπτύξουν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν συνηρτημένον πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ν' ἀφομοιώσουν μέχρις ἑνὸς σημείου τοὺς κυριάρχους των Ἐνετοὺς κλπ. Φράγκους. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν θὰ ἐξετάσωμεν συντόμως τὰ γεγονότα διὰ νὰ ἴδωμεν πόσον ἐπροχώρησεν ἡ ἀσιατικὴ μουσουλμανικὴ ὁρμή, ποῦ ἀνέκοπη καὶ πότε ἤρχισεν ὀπισθοδρομοῦσα καὶ κλίνουσα πρὸς τὴν κατάπτωσιν.

Κατὰ πρῶτον ὁ Μωάμεθ ὁ Β' κατέλυσε τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν (1456) καὶ παρεχώρησεν εἰς τὴν πόλιν, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἐπεσκέφθη — θαυμαστὴς τῆς ἱστορίας της — ἰδιαίτερα προνόμια. Εἶτα ἐπετέθη κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ μετὰ διαφόρους φάσεις κατέλυσε τὰς ἀρχὰς τῶν Παλαιολόγων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν Θωμᾶς ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν παρὰ τῷ πάπα, εἰς δὲ τὸν Δημήτριον, παραδώσαντα τὸν Μυστρᾶν, ἐδόθη τόπος εἰς τὴν Θράκην διὰ ζωοτροφίαν του. Κατόπιν οἱ Τοῦρκοι ἐστράφησαν κατὰ τῆς ἐν Πόντῳ Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος, ἱδρυμένης ἀπὸ τοῦ 1185 καὶ διναστευομένης ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν. Τὸν ἀνήλικον βασιλέα εἶχεν ἐξώσει ὁ θεῖος του Δαυὶδ καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νὰ ἐπωφεληθοῦν ἐσωτερικῶν διαμαχῶν. Ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἠδυνήθη νὰ στηριχθῇ οὔτε εἰς τὴν μακρινὴν βοήθειαν τῶν δουκῶν, οὔτε εἰς τὴν συγγένειαν τοῦ Οὐζοὺν Χασάνη, κατὰ συμβουλὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ του Γεωργίου Ἀμιρούτζη παρέδωκε τὴν πόλιν (1461).

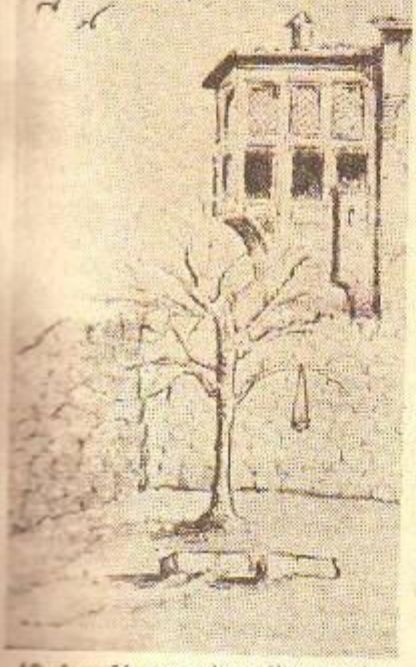

Ὁ ὑποτιθέμενος τάφος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου.

Παραλλήλως ὁ Μωάμεθ ἐκινήθη καὶ εἰς τὴν Σερβίαν, ἐνισχύθη πρὸς Βορρᾶν καὶ ἠθέλησε νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὸ Αἰγαῖον. Οὕτως, ἀφοῦ κατέλαβε τὴν Λέσβον (1462), περιεπλάκη εἰς πόλεμον μὲ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ μετὰ φονικωτάτην πολιορκίαν ἐγένετο κύριος τῆς Εὐβοίας (1470), διὰ τῆς ὁποίας κατεχομένης ἠσφάλιζε τὴν Στερεάν. Ὁ θάνατος τοῦ Γεωργίου Καστριώτου ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἀντίστασιν τῶν Ἀλβανῶν. Ἡ Σάμος ἠρημώθη ἀπὸ τοῦ 1475. Ὁ Ἐνετοτουρκικὸς πόλεμος (1463—79) ἐπέφερε πολλὰ δεινὰ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου. Ὁ κατακτητὴς μετὰ τὴν σύναψιν εἰρήνης πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, ἐστράφη κατὰ τῶν ἄλλων φραγκικῶν κτήσεων

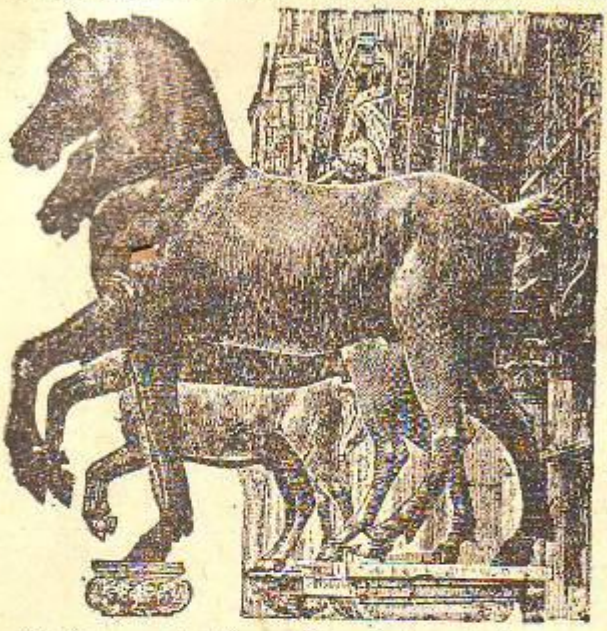

Οἱ τέσσαρες χαλκοῖ ἵπποι τοῦ Ἱπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖοι σήμερον κοσμοῦν τὴν κυρίαν πύλην τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας.

τῶν Ἰονίων νήσων, περιεπλάκη λόγῳ τῆς ὑποτελείας των μὲ τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως εἰς πόλεμον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τὸν ἠνάγκασε νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν Ἰταλίαν (Ὀτράντο—Βριυδήσιον 1480—81). Εἶτα, ἀναστρατεῖς, ἐπολιόρκησεν ἄνευ ἐπιτυχίας τὴν Ρόδον, ἐπενεγκὼν μεγάλην φθορὰν εἰς τοὺς Ἕλληνας τῶν Ν. Σποράδων.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ διαδόχου του Βαγιαζὴτ Β' (1481—1512) οἱ Τοῦρκοι περιεπλάκησαν εἰς ἐσωτερικὰς διαμάχας, ἀντεμετώπισαν δὲ ἐπέμβασιν τοῦ Καρόλου Η' εἰς τὰ πράγματα τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἤνοιξαν νέον πόλεμον μὲ τοὺς Ἐνετοὺς (1499—1502) μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξώσουν αὐτοὺς ἐκ τῆς Ναυπάκτου καὶ τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου Μεθώνης καὶ Κορώνης, καὶ νὰ ἐπιτύχουν διὰ συνθήκης τὴν κατοχὴν τῆς Λευκάδος, δι' ἧς (καὶ διὰ τῶν κτισθέντων φρουρίων Ρίου καὶ Ἀντιρρίου, ἠσφαλίζετο ἡ κατοχὴ τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς). Ἔμειναν οὕτως οἱ Ἐνετοὶ εἰς Ναύπλιον καὶ εἰς Κεφαλληνίαν. Ἐπὶ Σελὴμ τοῦ Α' (1512—1520) ἡ ἐπέκτασις πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἔφερε τὰ τρία ἄλλα πατριαρχεῖα τῆς ὀρθοδόξου μετὰ τῶν Χωρῶν ἄτινα διώκουν ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Οὕτω τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἠδύνατο νὰ ἀσκῇ ἐνιαίαν ἐξουσίαν καὶ ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων τῆς Συρίας, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου.

Ἐπὶ τοῦ ἑπομένου ἐνδόξου σουλτάνου Σουλεϊμὰν ἔπεσεν ἡ Ρόδος μετὰ δεινὴν πολιορκίαν (1522), ἀντεμετωπίσθη ἡ Οὐγγαρία καὶ ἐπέμβασις τῶν Εὐρωπαίων εἰς Μακεδονίαν καὶ Στερεὰν καὶ διὰ τοῦ ναυάρχου Βαρβαρόσσα ἐγένετο ἐπίθεσις κατὰ τῶν Ἰονίων νήσων, ἀπόβασις εἰς τὴν Κρήτην, ἀκολουθηθεῖσαι ὑπὸ ἐρημώσεων, ἐπετεύχθη δὲ ἡ κατάληψις τῶν Κυκλάδων κ.ἄ. νήσων τοῦ Αἰγαίου, πρὸς μεγίστην φθορὰν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ Νάξος περιήλθεν εἰς τοὺς Τούρκους ὁριστικῶς τὸ 1579 καὶ ἀπὸ τοῦ 1541 οἱ Ἐνετοὶ παρέδωκαν τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Μονεμβασίαν ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ Ἐνετοὶ ἤρχισαν ἤδη νὰ ὀχυρώνουν τὴν Κρήτην. Ἐν συνεχείᾳ κατελήφθη ἡ Χίος (1566) κατεχομένη ὑπὸ τῶν Φράγκων Ἰουστινιάνων. Τὸ αὐτὸ ἔτος τὸν ἀποθανόντα Σουλεϊμὰν διεδέχετο ὁ Σελὴμ ὁ Β' (1566—1574) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ κατάληψις τῆς Κύπρου (1570) καὶ ἡ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (1571), εἰς τὴν ὁποίαν οἱ ἡνωμένοι δυτικοὶ ἀρχηγοῦμενοι ἀπὸ τὸν Δὸν Ζουὰν κατετρόπωσαν καὶ κατέστρεψαν τὸν ἑλληνικὰ πληρώματα ἔχοντα τουρκικὸν στόλον.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἑπομένου αἰῶνος καὶ κατόπιν εἰκοσιπενταετοῦς πολέμου ἡ Τουρκία κατακτᾷ ἐξ ὁλοκλήρου τὴν Κρήτην (1645—1669), πλὴν τριῶν φρουρίων, Σούδας, Σπιναλόγκας καὶ Γραμβούσης, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ διὰ συνθήκης παραδίδονται τὸ 1712. Ὁ Τουρκοενετικὸς πόλεμος διὰ τὸν Μορέαν λήγει διὰ τῆς πλήρους ἀνακαταλήψεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1715, συνεργαΰντος καὶ τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ Φράγκοι ἦσαν πλέον ἀντιπαθέστεροι τῶν Μωαμεθανῶν. Οὕτω ὁλοκληροῦται ἡ κατοχὴ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐχρειάσθησαν δηλονότι περισσότεροι τῶν τριῶν αἰώνων διὰ νὰ ἐκκαθαρισθῇ ὁ χῶρος τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Φράγκους καὶ νὰ μείνουν οἱ Τοῦρκοι ἀπόλυτοι κύριοι, ἐξασφαλίζοντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διαρκεστέραν εἰρήνην εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν. Ἡ εἰρήνη αὕτη ὑπῆρξε πολύτιμος διὰ τὴν ἑτοιμασίαν τοῦ Γένους πρὸς ἀνάστασιν, ὅσον πολύτιμοι ὑπῆρξαν καὶ αἱ διάφοροι ἀπόπειραι αὐτοῦ ν' ἀποτινάξῃ τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας.

Β'. Τάσις πρὸς Μεσόγειον. Οἱ ἐν τῇ Δύσει δὲν ἐδέχθησαν τὴν πτῶσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὡς γεγονὸς τετελεσμένον καὶ μὴ ἐπιδεχόμενον διόρθωσιν. Ἔστω ράσσοντο ὅμως καὶ αὐτοὶ ὑπὸ πολυετῶν πολέμων καὶ, μολονότι ἤκουον τὰς ἐκκλήσεις τῶν καταφυγόντων εἰς τὰς χώρας των Ἑλλήνων καὶ συνεμερίζοντο τὸν πόθον τῆς ἑνώσεως ὅλων τῶν χριστιανῶν διὰ τὴν ἀνάληψιν σταυροφορίας πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων, δὲν κατώρθωνον νὰ ἑνωθοῦν μονιμώτερον. Ὁ καιρὸς τῶν Σταυροφοριῶν εἶχε παρέλθει. Εἰς μάτην οἱ καταφυγόντες εἰς τὸν πάπαν Ἕλληνες, ὧν ὁ κυριώτερος ἦτο ὁ καρδινάλιος ἀναδειχθεὶς Βησσαρίων, ἐθυσίασαν τὴν θρησκείαν των καὶ τὴν ἑλληνομορφίαν των διὰ νὰ συγκινήσουν τοὺς Δυτικούς. Πολλάκις ἔφθασαν νὰ ἴδουν πλησιάζον τὸ ὄνειρον τῆς σταυροφορίας καὶ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἀνατολῆς πραγματουμένην, καὶ πάντοτε ἠπατήθησαν. Ὁ Βησσαρίων δὲν κατώρθωσε ν' ἀναδειχθῇ ὁ ἴδιος πάπας, ὥστε νὰ διευθύνῃ αὐτοπροσώπως καὶ κατὰ βούλησιν τὰ πράγματα, ματαίως δὲ ἠγωνίζετο νὰ πείσῃ τοὺς ἄλλους καὶ τὰς αὐλάς. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ἀνατολὴν αἱ κοινωνίαι εἶχον ἀνατραπῆ, οἱ ἄνθρωποι ἐσκέπτοντο διαφορετικὰ καὶ ἡ νέα ἐπιβληθεῖσα τάξις ἐφαίνετο τόσον σιδηρᾶ, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ κλονισθῇ διὰ τῆς ἐμφανίσεως μισθοφόρων ἢ ὀλίγων πλοίων. Τὸ βαθὺ μῖσος πρὸς τοὺς Λατίνους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ταπεινώσει εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν βασιλέα μας, χρησιμοποιοῦντες τὴν ἕνωσιν διὰ νὰ ἐπιτύχουν ὑπεροχὴν ἀπέναντι τῶν ἐν τῇ Δύσει ἀντιπάλων των, δὲν ἠδύνατο ν' ἀνατραπῆ καὶ νὰ μεταβληθῇ εἰς τὴν ἀναγκαίαν ἐκείνην ἐμπιστοσύνην τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ τρέφῃ ὁ μέλλων νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸν ὑπὲρ ἑαυτοῦ στρατεύοντα. Ἡ πολιτεία ἀλλωστε τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας νήσους μετὰ τὴν ἕνωσιν (1439) δὲν ἤλλαξεν. Ἐνῷ ἡ Ἐκκλησία ἐλέγετο ἡνωμένη, οὔτε αἱ ἐπισκοπαὶ παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ἐν Κρήτῃ, Κερκύρᾳ καὶ Κύπρῳ, οὔτε καμμία διαφορὰ ἐφάνη εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀλλοεθνοῦς κλήρου μετὰ τοῦ λαοῦ. Καὶ ἠθέλησεν ἡ Ἐνετία κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ σφάλματά της ἐν Κρήτῃ τοὐλάχιστον, ἀλλ' ἡ ἀντίδρασις τῆς Ρώμης δὲν τῆς τὸ ἐπέτρεψεν. Ἑπομένως τὸ σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπηρέασε τὴν ἐξάπλωσιν τῶν Τούρκων. Οἱ ἀνθενωτικοὶ κατήντησαν τουρκόφιλοι καὶ εἴτε ἀντέδρασαν παθητικῶς εἰς τὴν ἄμυναν τῶν Φράγκων κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων Τούρκων, εἴτε ἐνεργητικῶς ἐβοήθησαν τοὺς Τούρκους νὰ ἐπεκταθοῦν. Μολονότι ὁ πόλεμος ἐν Κρήτῃ διήρκεσεν εἰκοσιπέντε ἔτη, ἦτο σύγκρουσις κυρίως μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Εὐρωπαίων, οὐχὶ τοῦ κρητικοῦ λαοῦ καὶ τῶν Τούρκων,

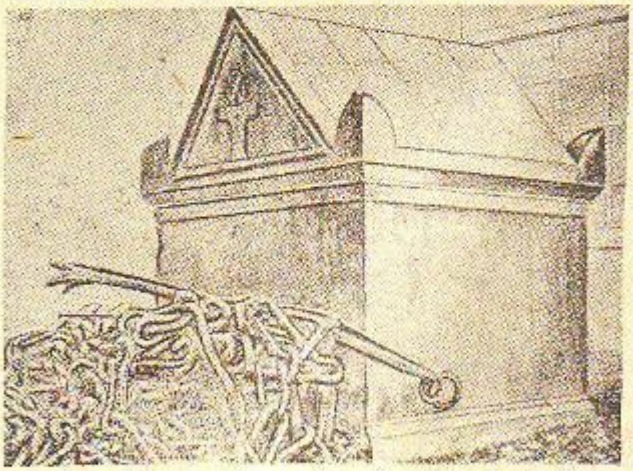

Τεμάχιον ἀλύσεως ποὺ πιστεύεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ἅλυσιν ἡ ὁποία ἔφρασσε τὸν Κεράτιον.

διότι ὁ πραγματικὸς λαὸς μᾶλλον ἠδιαφόρησε διὰ τὴν ἀλλαγήν, ὁ ἀρθόδοξος δὲ κλῆρος εἶχε καὶ συμφέρον ἐξ αὐτῆς, διότι ἀποκατεστάθη. Οἱ εὐγενεῖς (νόμπιλι), οἱ λόγιοι καὶ οἱ ἔμποροι καὶ ὁ ἐξ εὐγενῶν κλῆρος ἠκολούθησαν τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν Ἑπτάνησον ἢ τὴν Βενετίαν καὶ ἔτυχον ἀποκαταστάσεως ἐκεῖ. Δὲν εἶναι τολμηρὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ὅροι διαβιώσεως τῶν ἀγροτῶν ἐβελτιώθησαν καὶ μάλιστα διὰ τῆς καταργήσεως τῆς στρατεύσεως καὶ τῆς φοβερᾶς ἀγγαρείας εἰς τὰς γαλέρας τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλεν ἡ θαλασσοκράτειρα τοῦ Ἀδρία εἰς τοὺς Ἕλληνας τῶν νήσων καὶ ὅτε ἀκόμη ἦσαν ὀρεινοί. Ἡ ἀντίστασις τῶν Κυπρίων εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τοὺς ἰδίους λόγους ὑπῆρξεν ἀνύπαρκτος· ἐπὶ τοῦ ἐδάφους των ἀνεμετρήθη μίαν φορὰν ἀκόμη ἡ Ἀνατολὴ μὲ τὴν Δύσιν.

Ἡ Ἐνετία πρὶν διεχειρίζετο τὸ ἀνατολικὸν ἐμπόριον ἀφ' ἑνὸς διὰ τῆς ὁδοῦ Ἰονίων νήσων — Πελοποννήσου — Εὐρίπου

Γεῦμα εἰς «ἀρχοντικό» σπίτι ἐπὶ τουρκοκρατίας.

— Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Εὔξεινον καὶ ἐξ ἄλλου διὰ τῆς ὁδοῦ Ἰονίων νήσων — Κρήτης — Κύπρου πρὸς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Ἀρμενίαν. Τούτου δοθέντος, κατανοεῖται ποία ἦτο ἡ σημασία τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου. Ὁ πρῶτος δρόμος ἀπεκόπη ἐνωρὶς κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὑπερμεσούντα. Ὁ δεύτερος κατέστη διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Κύπρου ἐπισφαλής, ἀσήμαντος διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης καὶ ἀνύπαρκτος διὰ τῆς τελειωτικῆς ὑποταγῆς τοῦ Μορέως. Ἡ ἐπιρροὴ τῶν Φράγκων ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἐτελείωνεν.

Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ ἴδωμεν πῶς διώκει ἡ Ἐνετία τοὺς ὑποδούλους ἑλληνικοὺς λαοὺς κατὰ τοὺς δύο ἐπακολουθήσαντας τὴν ἅλωσιν αἰῶνας, ὅτε αἱ δύο κυριώτεροι ἑλληνικαὶ νῆσοι ἐμειναν ὑπὸ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν της. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ψυχολογίαν μας κατὰ τὴν πρώτην τουρκοκρατίαν.

Ἡ γῆ εἶχε μοιρασθῆ εἰς τρία. Τὸ ἓν τμῆμα ἀπετέλει τὰς δημοσίας γαίας, τὰ δεύτερον εἶχε διανεμηθῆ μεταξὺ τῶν εὐγενῶν καὶ τὸ τρίτον ἐκράτει δι' ἑαυτὴν ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία. Τὸ δημόσιον εἶχε δημοσίους δούλους διὰ τῶν ὁποίων ἐκαλλιέργει τὰ κτήματά του ἢ ἐνοικίαζε ταῦτα εἰς τοὺς ἐνοικιαστὰς ἀνὰ 29 ἔτη, ἢ ἐξεχώρει ὡς φέουδα εἰς τοὺς διαπρέποντας ἐκ τῶν μὴ εὐγενῶν. Οἱ εὐγενεῖς ἦσαν διπλῆς κατηγορίας. Οἱ ἀρχαιόθεν εὑρεθέντες κτηματίαι, οἱ ἐξακολουθοῦντες νὰ προσφέρουν εἰς τὴν Ἐνετίαν τὰς στρατιωτικάς των ὑπηρεσίας καὶ δὴ ἐν ὥρᾳ ἐπαναστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ κινδύνου· καὶ οἱ ποικίλοι δυτικοί, οἱ σταλέντες ὡς ἔποικοι ὑπὸ τῆς μητροπόλεως· οὗτοι ἦσαν καὶ οἱ ἰσχυρότεροι. Ἡ Κρήτη, ὁ Μορέας καὶ ἡ Κύπρος εἶχον ὀργανωθῆ εἰς τρία βασίλεια, διοικούμενα ὑπὸ ἀρχόντων ἀποστελλομένων ἐπὶ θητείᾳ ἐκ τῆς Ἐνετίας καὶ ἐπανερχομένων ἐκεῖ. Οὗτοι ἀπένεμον καὶ τὴν δικαιοσύνην. Δούλους, παροίκους ἢ βιλλάνους εἶχε τόσον ἡ Ἐκκλησία, ὅσον καὶ ἡ τάξις τῶν εὐγενῶν. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς πολυάριθμα καὶ πλούσια μοναστήρια, αἱ ἐπίσκοποι συνήθως ἐνέμοντο τὰ φέουδά των ἐκ τῆς Ἰταλίας ὅπου διέμενον, οἱ οὐνῖται ἦσαν ὀλίγοι καὶ ἐπεχορηγοῦντο. Ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος ἦτο πολυάριθμος, ἀλιγογράμματος καὶ πένης. Ἐπισκόπων ὀρθοδόξων δὲν ἐπετρέπετο ἡ ἐγκατάστασις εἰς Κρήτην καὶ Ἑπτάνησον, ὅπου οἱ πρωτοπαπάδες ἔσκουν τὰ ἀρχιερατικὰ των καθήκοντα. Εἰς τὴν Κύπρον ἐπετράπη ἡ χειροτονία χωρεπισκόπων ὀρθοδόξων, ἀλλ' οὗτοι ἐξηρτῶντο οὐχὶ ἐκ τῶν πατριαρχείων ἀλλ' ἐκ τοῦ Λατίνου ἀρχιερέως. Οἱ δοκιμώτεροι τῶν ἱεροπουδαστῶν ἐμορφοῦντο εἰς Ρώμην (κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου). Ἡ προπαγάνδα κατὰ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἀπηγορεύετο, ταῦτα ὅμως ηὔξανε τὸν φανατισμὸν τοῦ πλήθους καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους λογίους κληρικοὺς διέφευγον εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἀνατολήν, ὅπου ὑπηρέτουν τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐπομένως τὸ Γένος καὶ τὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἡ μεσαία τάξις ἠσχολεῖτο μὲ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας καὶ ἐτύγχανεν ἀπολαύων. Τὰ ἤθη ἦσαν χαλαρά, οἱ ἐπιδημίαι συχναί. Ἤθιζεν ἐν τούτοις πολιτισμός, ὁ ὁποῖος εἶχε συνάρτησιν πρὸς τὴν Δύσιν, λόγῳ τῶν σπουδῶν τῶν εὐγενῶν καὶ ἀστῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐξ ἄλλου οἱ μικτοὶ γάμοι ἐπέβαλλον εἰς πολλοὺς τῶν ξένων τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν, τὰ ὀρθόδοξα μοναστήρια ἤρχιζον νὰ ἐπεκτείνωνται καὶ νὰ καθίστανται πλούσια καὶ κέντρα γραμμάτων. Ὁ λαὸς ὑπέφερε πολὺ ἀπὸ τὰς οἰκονομικὰς πιέσεις, φορολογίας καὶ ἀφαιμάξεις, περισσότερον ὅμως ἀπὸ τὰς θαλασσίας ἀγγαρείας καὶ τὰς κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἀνεγέρσεις ἰσχυρῶν διὰ τὴν ἐποχὴν φρουρίων, διὰ τὰ ὁποῖα ἐξωδεύθησαν ἐπιτότιοι πόροι καὶ διετέθησαν ἑκατομμύρια ἡμερομισθίων πεινώντων ἐργατῶν. Τὰ προϊόντα ἐστρέφοντο πρὸς τὴν Δύσιν, ἡ συναλλαγὴ πρὸς τοὺς μουσουλμάνους ἀπηγορεύετο, ὁ σῖτος ἦτο ἐκ τῶν κυριωτέρων προϊόντων τῶν νήσων, αἱ ὁποῖαι σήμερον πλέον δὲν εἶναι αὐτάρκεις.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συντόμως ἐκτεθέντων φαίνεται διατί ἡ Ἐνετία (ἀνάλογα ἰσχύουν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους μικροτέρους κυρίαρχους τῶν νήσων κλπ. τοῦ Αἰγαίου, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἄρχοντες ἁπλοῖ τυγοδιώκται, μεταπράται δούλων ἢ πειραταὶ οἱ ἴδιοι) δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔχῃ λαϊκὸν ἔρεισμα ἐν Ἀνατολῇ. Ὅπου τὰ φρούρια ἦσαν ἰσχυρὰ καὶ ὁ στόλος ἠδύνατο νὰ τὴν βοηθήσῃ ἀποτελεσματικῶς, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς μικτῆς ὀλιγαρχίας ἐντοπίων καὶ ἐνῶν.

Ἀντιθέτως οἱ Τοῦρκοι ἤρχοντο μὲ ὅλως διάφορον ψυχολογίαν. Ὅπου αἱ πόλεις παρεδίδοντο ἐδείκνυον ἔλεος, ἀλλὰ διέλυον τὰς κοινωνίας. Δὲν ἐστηρίζοντο εἰς τὸν στόλον ἀλλ' εἰς πεζικὰς δυνάμεις ἐπιλέκτων, αἱ ὁποῖαι ἠμείβοντο διὰ τῆς ἀποκτήσεως τῶν φεούδων τῶν ἀπωθουμένων Φράγκων. Ἀντὶ πολιτικῆς ἤσκουν τὴν θρησκείαν, ἐπέβαλλον τὸν ἐξισλαμισμόν, ὁ ὁποῖος ἀφῄρει τὴν ἐθνικότητα τοῦ νεοφωτίστου καὶ τὸν καθίστα πρὸς αὐτοὺς ἀλληλέγγυον. Ἀπεστρέφοντο τὸ ἐμπόριον, ἠγάπων τὴν γεωργίαν περισσότερον τῆς θαλάσσης, οἱ γεωργοὶ ἑπομένως θὰ εἶχον ὀλιγωτέρας ἀγγαρείας καὶ περισσότερα εἰσοδήματα. Ὑπεστήριζον τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ τοὺς μοναχοὺς καὶ ἐγκαθίστων ἐπισκόπους Ἕλληνας, δίδοντες εἰς τὸν λαὸν φυσικοὺς ἀρχηγούς. Δὲν ἐστράτευον τὸν πληθυσμόν, ὁ ὁποῖος ἀντὶ τῆς στρατείας κατέβαλλεν ἰδιαίτερον φόρον. Ἐξεμεταλλεύθησαν τὸ μῖσος τῶν ἐπὶ αἰῶνας πιεζομένων ἀπανθρώπως ὑπὸ τῶν Φράγκων Ἑλλήνων καὶ κατόπιν, μὲ τὴν σειράν των, τοὺς ἐξηπάτησαν καὶ τοὺς μετεχειρίσθησαν πολλάκις ὡς κτήνη καὶ ὑποζύγια. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀντιληπτόν, δι' ὃ συχνάκις ἦσαν ἐπιθυμητότεροι τῶν Ἐνετῶν. Τέλος, εἰς ἐποχὴν καταπτώσεως, ἐξεμεταλλεύθησαν τοὺς ἀσυνειδήτους, τοὺς καιροσκόπους καὶ τοὺς ψυχικῶς μαυραγορίτας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τοὺς ὁποίους εἵλκυσαν μὲ τὸ μέρος των διὰ τῆς ἀλλοεθνοθρησκείας. Ὡς κράτος ἤσκουν μέγιστον γόητρον ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν καὶ ὅλης τῆς Εὐρώπης. Ἐφέροντο πονηρῶς καὶ ὑπόπτως πρὸς τοὺς δυτικούς, ἀνέπτυσσον ἀποτελεσματικὴν διπλωματίαν ἀπέναντι τῆς διηρημένης Εὐρώπης καὶ ἐγνώριζον νὰ καρποῦνται τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ ὅτε τοῦτο ἠσκεῖτο ὑπὸ τῶν ἄλλων. Ἐμίσουν τὴν σκέψιν, ἐπίστευον τὸ πεπρωμένον, εἰς τὸ ἰδικόν των πεπρωμένον ἰδίᾳ. Ὅ,τι ἐπετύγχανον διὰ τῆς βίας θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς πειθοῦς. Δὲν κατεδίωξαν τὰ γράμματα ἀλλὰ τὰ περιεφρόνησαν καὶ διέλυσαν τὴν τάξιν, ἡ ὁποία εἶχεν ἔρωτα πρὸς αὐτά, μόλις διασωθέντος τοῦ ἱερατείου διὰ τοῦ ὁποίου ἐσώθη ἡ λογία παράδοσις. Ἠδιαφόρησαν διὰ τὴν ἀπογύμνωσιν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὰ πολύτιμα ἑλληνικὰ χειρόγραφα. Ἐφρόντιζον μᾶλλον νὰ σωρεύουν ὀδαλίσκας καὶ παιδία εἰς τὰ χαρέμια των. Ὡς κατάρα ἐπέπεσαν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, δακιμαστὴ πικρά, ἡ ὁποία τὸ κατεπίεσε, τὸ ἐξησθένησε, τὸ ἠλάττωσεν, ἀλλὰ τὸ προεφύλαξεν ἀπὸ πάσης ἀφομοιωτικῆς ὑπεροχῆς τῶν ὁμοπίστων Φράγκων, τοὺς ὁποίους εἴχομεν γνωρίσει ὡς σταυροφόρους καὶ ἐκμεταλλευτάς.

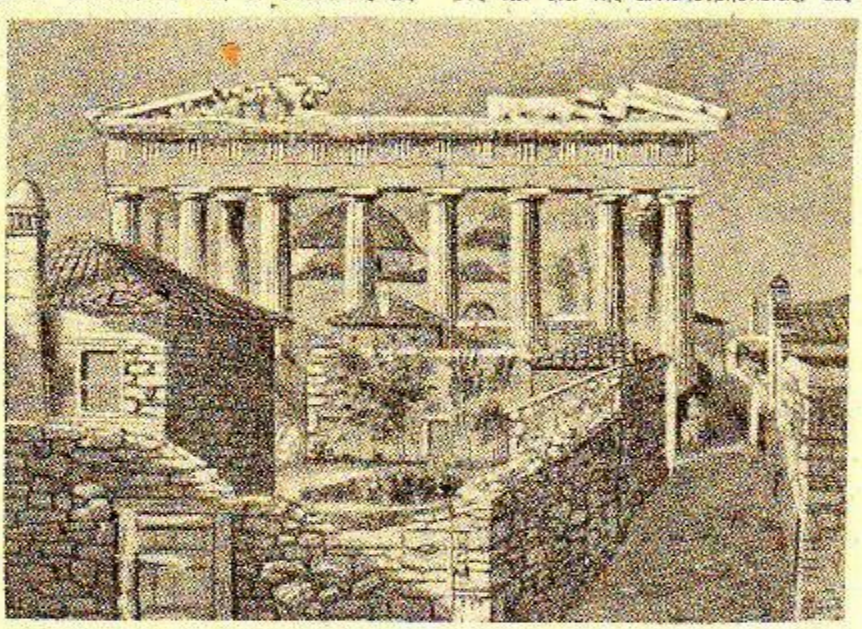

Ὁ Παρθενὼν μὲ τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τζαμίον, κατὰ εἰκόνα τοῦ 1751.

Γ'. Ἡ τάσις πρὸς Βορράν. Ὁσάκις ἡ Ἐνετία ὑπερήσπιζε τὰ συμφέροντά της ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ ἢ ἀπεπειράτο νὰ πατήσῃ ἐκ νέου πόδα εἰς τουρκοκρατηθείσας πρώην κτήσεις της, ἐζήτει τὴν βοήθειαν διαφόρων δυνάμεων τῆς Δύσεως, ἐβοηθεῖτο δὲ ἀπὸ διαφόρους ἡγεμόνας τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, εἴτε ἐνεθάρρυνε τὴν Οὐγγαρίαν, τοὺς γερμανικοὺς λαοὺς καὶ αὐτὴν τὴν Πολωνίαν εἰς ἀντίστασιν κατὰ τοῦ νέου κινδύνου. Ὁ Τοῦρκος διὰ νὰ αἰσθανθῇ ἑαυτὸν ἀσφαλῆ ἔπρεπε νὰ γίνῃ κύριος τῆς Μεσευρώπης· ἐπροχώρησε λοιπὸν καὶ ἔφθασε δὶς πρὸ τῆς Βιέννης (1529, 1683). Τὴν δευτέραν φορὰν ὁ πόλεμος ὑπῆρξε μακρός, ἡ πολιορκία στενή, τὰ τουρκικὰ στρατεύματα παρηκολούθει δολιευόμενος αὐτὰ ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος μέγας διερμηνεὺς ἐρχόμενος εἰς συνενόησιν μὲ τοὺς ἀντιθέτους· αὐτὸ τοῦ ἐστοίχισε φυλάκισιν, δήμευσιν μεγάλης ἀποκτηθείσης περιουσίας καὶ ἄλλα δεινά, ἀλλ' ὁ ἴδιος ἐκλήθη πάλιν νὰ παζαρεύσῃ τὴν συνθήκην εἰρήνης, ἡ ὁποία ἐκλείσθη εἰς τὸ Κάρλοβιτς (1699) μεταξὺ Τουρκίας ἀφ' ἑνός, Αὐστρίας, Βενετίας, Πολωνίας καὶ Ρωσσίας ἀφ' ἑτέρου. Ἡ συνθήκη αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πρώτην μείωσιν τῆς ἐν Εὐρώπῃ ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ ὁ σουλτάνος ἐξηναγκάσθη νὰ περιορίσῃ ἐσεξῆς τὰς βορείως τοῦ Δουνάβεως κτήσεις του εἰς μόνας τὰς παριστρίους ἡγεμονίας, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ρῶσσοι ἔφθανον μέχρι τῆς Ἀζοφικῆς καὶ ἀπέβλεπον πρὸς διέξοδον διὰ τῶν Στενῶν. Οὕτω θὰ ἠλευθεροῦντο ἀπὸ τὰ δεσμὰ τὰ ὁποῖα τοὺς ἐπέβαλλεν ἡ κατὰ τὸν χειμῶνα παγωμένη Βαλτικὴ καὶ ἡ ὑποτέλεια νὰ διέρχωνται διὰ τοῦ τουρκικοῦ Ἑλλησπόντου. Ἡ τοιαύτη ἀνάγκη ἤγαγε τὸ πληθυνόμενον σλαυϊκὸν στοιχεῖον ν' ἀσκήσῃ πολιτικὴν ἐπεκτά-

σεως πρὸς τὴν Μεσόγειον καὶ νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως.

Οὕτω κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἡ Αἰκατερίνη ἡ Μεγάλη συνέλαβε τὸ σχέδιον ὅπως ἱδρύσῃ μεγάλην αὐτοκρατορίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ αὐτοκράτορα τὸν ἔγγονόν της Κωνσταντῖνον· πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποίει ναυτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς τοὺς ὁποίους εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της ἐπηρέαζε δὲ καὶ τὸν κλῆρον ὁ ὁποῖος ἤρχιζε νὰ βλέπῃ εἰς τὴν ἀμόδοξον Ρωσσίαν τὸν ἐλευθερωτὴν καὶ ποστάτην τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὰ σχέδια τῆς Αἰκατερίνης ἐνισχύγησαν, ἐξαετὴς δὲ πόλεμος πρὸς τὴν Τουρκίαν εἶχεν ὀλέθρια ἀποτελέσματα διὰ τοὺς Ἕλληνας, ὅπου ἐπανεστάτησαν ἡ Πε-

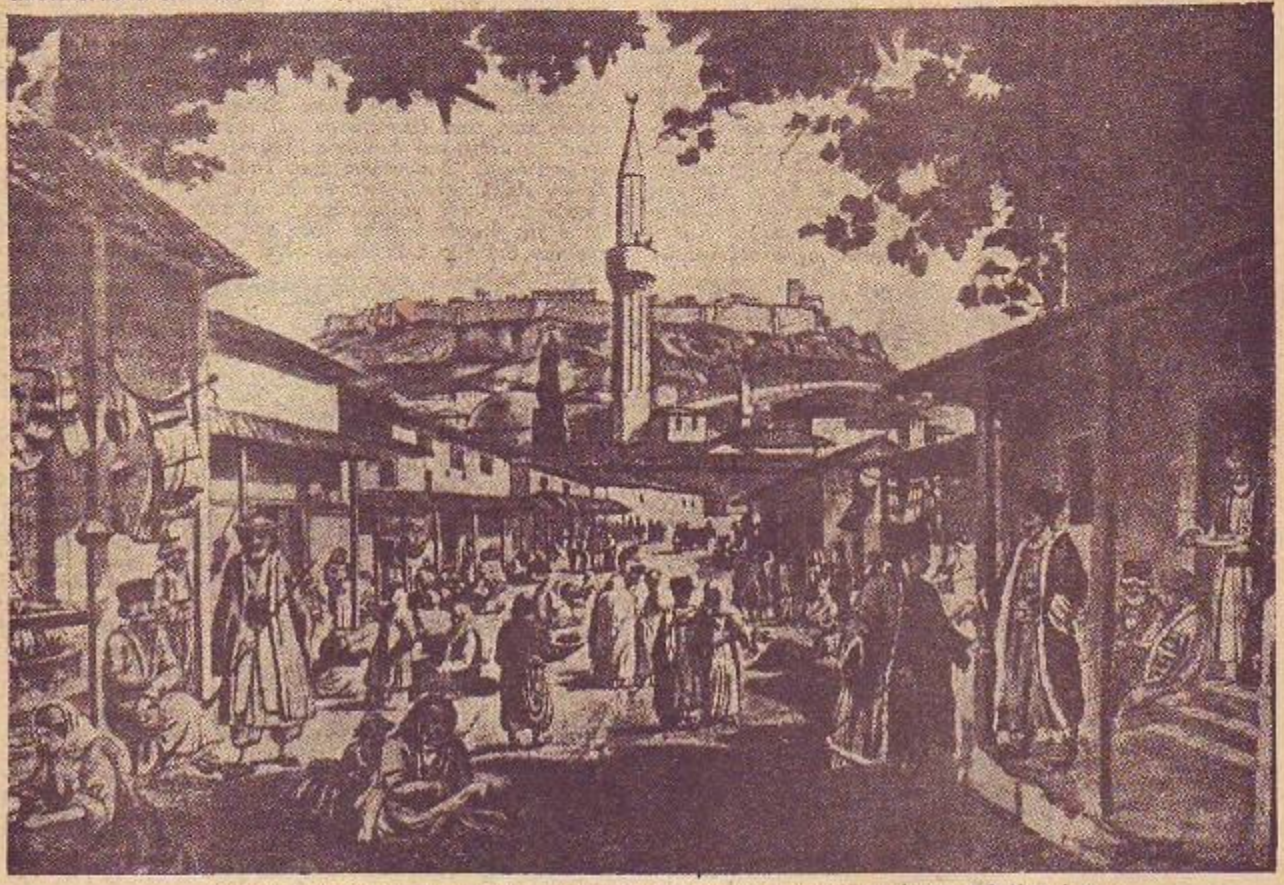

Ἡ τουρκικὴ ἀγορὰ εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα παρὰ τὸν πύργον τοῦ Κυροήστου.
(Ἔργον ξένου περιηγητοῦ).

λοπόννησος διὰ τῶν ἀποσταλεισῶν μονάδων τοῦ Ὀρλὼφ καὶ ἡ Κρήτη διὰ τοῦ Σφακιανοῦ ἐμπόρου Δασκαλογιάννη (1770—1771). Καὶ ἡ μὲν ἐπαρχία Σφακίων καὶ ἄλλοι χῶροι τῆς Κρήτης ἠσυχάσθησαν ἀπὸ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα τὰ καταστείλαντα τὴν στάσιν, χωρὶς ὁ Μόσκοβος νὰ δυνηθῇ νὰ φέρῃ τὸ ὑπεσχημένον εἰς τοὺς προνομιούχους ἀγρότας, ναυτίλους καὶ βοσκοὺς τῆς Κρήτης σεφέρι, ἡ δὲ μαρτυρικὴ Πελοπόννησος ἐξυρίσθη κυριολεκτικῶς ἀπὸ ἀλβανικὰς ὁρδὰς καὶ ὑπέστη μεγίστην ἀπώλειαν αἵματος. Ἡ ρωσσικὴ ἐπιχείρησις ἔληξε διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ (1774). Διὰ τῆς ἐν λόγῳ συνθήκης διετήρησε μὲν ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία τὰς εὐρωπαϊκὰς κτήσεις της, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ ὅρους καὶ ἐρμηνείας περὶ προστασίας ὑπὸ τῆς Ρωσσίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, προστασίας ἥτις συνεπήγετο δικαίωμα ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἐν περιπτώσει παραβιάσεως τῶν παλαιόθεν ἀναγνωσθέντων εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου προνομίων. Ἔκτοτε οἱ τσάροι ἐνόμισαν ὅτι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ παρεμβαίνουν καὶ διὰ παραστάσεων πρὸς τὸν σουλτᾶνον νὰ ζητοῦν τὴν λῆψιν μέτρων ἐσωτερικῆς διοικητικῆς φύσεως καὶ ν' ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς Τούρκους σεβασμὸν πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ τήρησιν τῶν προνομίων αὐτῆς.

Πλησιόχωροι πρὸς τὴν Ρωσσικὴν Αὐτοκρατορίαν ἦσαν αἱ δύο ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας. Ἡ βορεία πολιτικὴ τῆς Τουρκίας, οἱ πόλεμοι εἰς τοὺς ὁποίους περιεπλάκη καὶ αἱ συνθῆκαι τὰς ὁποίας ὑπέγραψεν, ἐπέβαλλον εἰς αὐτὴν τὴν αὐτονόμησιν τῶν δύο τούτων ἐπαρχιῶν καὶ τὴν διοίκησιν των διὰ χριστιανῶν, κυρίως Φαναριωτῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων. Οὕτω ἠδυνήθη ν' ἀναπτυχθῇ ἐκεῖ στοιχεῖον ἑλληνικόν, μὲ ὅλα τὰ πολιτιστικὰ ἐπακόλουθα.

Ἐπηκολούθησαν οἱ χρόνοι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἡ ἄνοδος τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου. Ἡ εἰκοσιπενταετία αὕτη (1789—1814), ἡ κλείουσα μὲ τὸ Βατερλὼ καὶ τὴν συνθήκην τῆς Βιέννης, ὑπῆρξεν ἐξαιρετικὰ τρικυμιώδης καὶ ἐνδιαφέρουσα διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Ὄχι μόνον διέπλασε τὴν Ἰδεολογίαν τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων τῆς ἐποχῆς καὶ ἐνεθάρρυνε κινήματα τὰ ὁποῖα διαφορετικὰ δὲν θὰ ἐβλάστανον, ἀλλὰ καὶ παρέσχε διαφόρους εὐκαιρίας ἐναλλαγῶν διπλωματικῆς πολιτικῆς.

Ἡ στάσις τοῦ Ναπολέοντος ἀπέναντι τῆς Τουρκίας (ἑπομένως καὶ ἀπέναντι τῶν ὑποδούλων αὐτῆς λαῶν) ὑπῆρξεν ἑκάστοτε ἀνάλογος πρὸς τὰ συμφέροντά του. Ἡ κατάργησις τοῦ κράτους τῆς Ἐνετίας ἔφερε τοὺς λαμπρὰς νίκας καταγαγόντας ἐν Ἰταλίᾳ Γάλλους εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ἡ ὁποία μέχρι τότε δὲν εἶχεν ἐνιαίαν διοίκησιν. Ἡ διάθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ τούτου χώρου ἐγένετο κοινὴ ἀπόφασις τῆς κυβερνούσης Γαλλίας, τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ρωσσίας, χωρὶς δηλονότι νὰ ἐκλογὸν ἐν προκειμένῳ ἡ Ἀγγλία. Ἡ Ρωσσία εἶχεν ἤδη ἰσχυροὺς φίλους μεταξὺ τῆς ἀριστοκρατίας τῶν νήσων καὶ τῶν στρατιωτικῶν τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Στερεᾶς. Ὅθεν προέκυψε τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτόνομον (ἀλλὰ προστατευόμενον) Ἑλληνικὸν Κράτος τῶν Ἰονίων νήσων (1800) ἔχον ἰδίας κυβερνητικὰς καὶ νομοθετικὰς ἀρχάς, στρατὸν καὶ σημαίαν. Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη δὲν ἦτο μόνιμος, δοθέντος ὅτι ὁ Ναπολέων ὁτὲ μὲν προσεπάθει νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν σουλτᾶνον ὡς ὄργανον τῶν κατὰ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Μ. Βρετανίας σχεδίων του ὁτὲ δὲ ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ θυσιάζῃ τοὺς Τούρκους χάριν τῆς συμφωνίας τῶν Βρετανῶν καὶ τῶν Σλαύων. Ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας οὗτοι δὲν ἐτύγχανον καθ' ἑαυτοὺς ἰδιαιτέρας προσοχῆς ὡς δύναμις μὴ ἀμέσως χρησιμοποιήσιμος. Ἡ πτῶσις τοῦ Ναπολέοντος ἔφερε τὴν ἀνάγκην τακτοποιήσεως καὶ ἰσορροπήσεως τῆς Εὐρώπης, εἰς δὲ τὴν Ἑπτάνησον ἐσταθεροποίησε τοὺς Ἄγγλους, οἱ ὁποῖοι κατελάμβανον πλέον ἐπίκαιρα σημεῖα εἰς τὴν Μεσόγειον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς μεσογειακῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ διανοιγομένου δρόμου πρὸς τὰς Ἰνδίας. Ἡ προστατευομένη πολιτεία τῶν Ἰονίων νήσων συνήντησε πολλάκις σκληρότητα ἀπὸ τὸν νέον κυρίαρχον, οἱ δὲ ρωσσόφιλοι παρεμερίσθησαν. Ἐξ αὐτῶν ἀνήχθη εἰς ὑψηλὸν ἀξίωμα ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, ὁ ὁποῖος καὶ ὡς διπλωματικὸς ὑπάλληλος τῆς Ρωσσίας μετέσχε τοῦ συνεδρίου τῆς Βιέννης. Ἐκεῖ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συζητηθῇ ἑλληνικὸν ζήτημα. Τὸ πνεῦμα τοῦ συνεδρίου κάθε ἄλλο παρὰ ὑπὲρ τῆς ἐξάψεως τῶν ἐθνικῶν πάθων ἦτο. Τὸ μόνον ὅπερ κατώρθωσεν ὁ ἁγνὸς αὐτὸς Ἕλλην κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ συνεδρίου, συγκληθέντος εἰς περιβάλλον ὅπου τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἤνθιζον, ἦτο νὰ ἱδρύσῃ τὴν «Φιλόμουσον Ἑταιρίαν» καὶ νὰ καλέσῃ τοὺς ἀντιπροσώπους διαφόρων λαῶν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ διψῶντος νὰ μορφωθῇ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Δ'. Ἡ διεθνὴς θέσις μας κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἀρχόμενον. Δυνάμεθα ἤδη ν' ἀνακεφαλαιώσωμεν τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐσωτερικῶς ὑπόδουλος, φορολογούμενος ἀπηνῶς καὶ μὲ μειωμένα πολιτικὰ δικαιώματα,

κατώρθωνε νὰ ἐπωφελῆται τῶν προνομίων καὶ τῆς οἰκονομικῆς εὐεξίας τὴν ὁποίαν παρεῖχον εἰς ἑαυτὸν τὸ ἐμπόριον, ἡ ναυτιλία, ἡ μετανάστευσις. Ἐλάμβανε μέρος καὶ εἰς αὐτὴν τὴν διοίκησιν εἴτε τοῦ κέντρου, εἴτε τῶν ἡγεμονιῶν εἴτε τῶν αὐτοδιοικουμένων περιοχῶν. Ἐκρίνετο εἰς τὰς οἰκογενειακὰς καὶ κληρονομικὰς του ὑποθέσεις ἐνιαίως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐτέλει μᾶλλον ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας του, ἀπομακρύνων πάντα κίνδυνον ἐκλατινισμοῦ. Ὡς πρὸς τὴν παιδείαν, μεγάλαι πρόοδοι εἶχον σημειωθῆ καὶ πλεῖστοι ὅσοι σοφοὶ ἐδίδασκον τὸ Γένος καὶ ἐνθουσιώδεις ὁδηγοὶ ἀνεφαίνοντο, ἐμπνέοντες πίστιν εἰς τὴν ἀρχομένην ἀνάστασιν. Ἀπὸ ἀπόψεως πολεμικῶν παρασκευῶν, οἱ ἀγρόται μας, καὶ δὴ οἱ ὀρεινοί, ἠδύναντο νὰ ἀσκοῦνται εἰς τὰ ὅπλα, ν' ἀντιστέκωνται εἰς τὰς βελλήσεις τῶν τυράννων, νὰ ὑπηρετοῦν αὐτοδιοικουμένας περιοχάς. Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει τὸ πασσαλίκι τοῦ Ἀλῆ πασσά Τεπελενλῆ, ὁ ὁποῖος ἐκυριάρχει τῆς Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας. Ὁ ἀντιστατικὸς αὐτὸς ὡμὸς τύραννος εἶχε κάτι ἀπὸ τὴν φλόγα τῶν μεγάλων μορφῶν. Ἀνεξίθρησκος κατὰ βάθος ἀλλὰ φιλάρπαξ, ἀπεσκόπει ὄχι νὰ ὑπηρετῆ τὸν σουλτάνον, ἀλλὰ νὰ κραταιώνῃ τὴν ἰδίαν του δύναμιν. Εἰς τὴν αὐλήν του συνεκεντρώθησαν καὶ ἠσκήθησαν πολλοὶ Ἕλληνες, στρατιωτικοί, ἐπιστήμονες καὶ λόγιοι. Οἱ πόλεμοι τοὺς ὁποίους ἐκίνησε κατὰ τῶν Σουλιωτῶν ἦσαν μία γενικὴ ἄσκησις τῶν ἑκατέρωθεν δυνατοτήτων. Ἔδιδον καὶ τὸ μέτρον τῆς δυναμικότητος τῶν Ἑλλήνων καὶ παρέσχον εἰς αὐτοὺς θλιβερὰν εὐκαιρίαν νὰ καταφύγουν εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ὅπου ἠσκήθησαν ἔτι περαιτέρω εἰς τὴν στρατιωτικὴν τέχνην. Ἀπὸ ναυτικῆς πάλιν ἀπόψεως αἱ ναυτικαὶ νῆσοι εὑρίσκοντο ἐν ἀκμῇ, ἡ πειρατεία ἀντιθέτως εἶχε περισταλῆ καὶ ὁ ἐμπορικὸς στόλος ἦτο ἱκανὸς εἰς ἀριθμόν, ἐξωπλισμένος καὶ μὲ πληρώματα ἀποφασισμένα καὶ ἐμπειροπόλεμα.

Ἀπὸ διεθνοῦς ἀπόψεως ὑπῆρχον αἱ ἑξῆς τάσεις: Ἡ Τουρκία ἀντεπροσώπευε τὴν ἐπιθυμίαν τῆς διατηρήσεως τῶν κεκτημένων, ἅτινα προήσπιζε διὰ πολέμων ἀπέναντι τῶν ξένων καὶ δι' ἀγρίων αἱματηρῶν καταστολῶν τῶν ἐπαναστάσεων τῶν ὑπηκόων. Ἡ Ρωσσία ὑπέβλεπε τὰ Στενὰ καὶ καμμία προσωρινὴ λύσις παρέχουσα εἰς αὐτὴν δικαιώματα δὲν ἠδύνατο νὰ τῆς ἀσφαλίσῃ τὴν μονιμότητα δικαιωμάτων τὴν ὁποίαν θὰ ἐπετύγχανε διὰ τῆς ἱδρύσεως μικρῶν προστατευομένων χριστιανικῶν κρατῶν εἰς τὰ Βαλκάνια, μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς. Ἡ τοιαύτη πολιτικὴ ἐπόμενον ἦτο ὅτι δὲν συνέφερεν εἰς τὴν Μέσην Εὐρώπην, ὅπου οἱ Ἀψβοῦργοι ἐπεθύμουν νὰ ἰσορροποῦν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἀλλ' οὔτε εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν συνέφερεν ἀπὸ τότε ἡ κάθοδος τῶν Σλαύων, διότι θὰ τῆς ἠμπόδιζε τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τὸν δρόμον πρὸς Ἀνατολάς. Ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ διευθετήσῃ τὰ τοῦ κόσμου, ἀνετάραξεν αὐτὸν διὰ τῶν νέων ἰδεῶν, τοῦ ἀντικληρισμοῦ καὶ τῆς διαλύσεως τῆς παλαιᾶς ἀριστοκρατίας, ἀλλ' ὡκοδόμει ἐπὶ τῆς ἄμμου τῶν οἰκογενειακῶν δυναστειῶν τοῦ Ναπολέοντος. Τέλος οἱ ἄλλοι βαλκανικοὶ λαοὶ ἦσαν ἀκόμη εἰς ὑποτυπώδη μορφωτικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν, ἰδίᾳ οἱ Βούλγαροι. Οἱ σημερινοὶ Ρουμάνοι ἀπέλαυον τῶν προνομίων τῶν ἡγεμονιῶν, οἱ

Μωάμεθ ὁ Β'. (Χαλκοῦν μετάλλιον τοῦ Φλωρεντινοῦ χαράκτου Β. Τζεβάνι, κοπὲν πρὸς τιμὴν τοῦ Μωάμεθ Β' μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατάλυσιν τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς Ἑλλάδος).

δὲ ἡρωϊκοὶ Σέρβοι εἶχον ἐπανειλημμένως ἐγερθῆ κατὰ τῶν Τούρκων, προσπαθοῦντες νὰ αὐτονομηθοῦν. Οἱ περισσότερον προηγμένοι, λόγῳ τῆς παραδόσεως, τῆς δι' αὐτῆς μορφώσεως καὶ τῆς διαχειρίσεως τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν οἱ Ἕλληνες, τὸ πολυπληθέστερον τῶν ὑποδούλων στοιχείων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ὥρα των εἶχε σημάνει.

Β'. ΤΟ ΓΕΝΟΣ

Πῶς διεσώθη ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν; Τοῦτο εἶναι ἓν μέγα πρόβλημα. Ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἀπώλεσε ποτὲ τὴν συνείδησιν του ὅτι ἀποτελεῖ ἐνιαῖον γένος. Τοῦ γένους αὐτοῦ ἡ ἱστορία καὶ ἡ παράδοσις εἶναι κοινή, κύριον

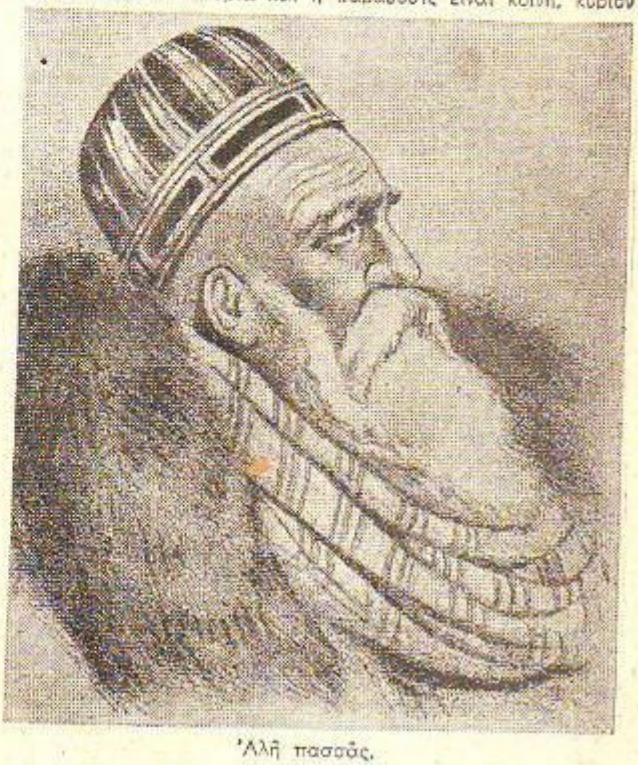

Ἀλῆ πασσᾶς.

δὲ χαρακτηριστικὸν ἡ ὀρθόδοξος πίστις. Εἶναι δηλαδὴ ἡ ἔννοια τοῦ γένους ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ ἔθνους τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὰ κοινὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα τῶν ὑποδούλων — ἡ θρησκεία, οἱ νόμοι οἱ διέποντες τὰς οἰκογενειακάς των σχέσεις, ἡ παιδεία—ἔδωκαν εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν νὰ ὀργανωθοῦν ἐντὸς τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ὀντότητα αὐθύπαρκτον. Τοῦτο συνέφερε καὶ εἰς τὸν κατακτητήν. Τὸ θεοκρατικὸν του κράτος ἐχρειάζετο τοὺς ὑποδούλους τῶν ὁποίων ἤσκει τὴν ἐκμετάλλευσιν, ἔπρεπε δὲ νὰ τηρῇ αὐτοὺς εἰς κατάστασιν ὑποταγῆς καὶ εἰς ἐπίπεδον ἀποδοτικότητος τῶν ἐπιβαλλομένων φορολογικῶν βαρῶν. Ἡ ὑπεροχὴ ὅμως τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ὑποδούλων δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ γίνῃ καταφανής: οἱ ἄνευ πολιτικῶν δικαιωμάτων ραγιάδες ἀποκτοῦν περιουσίας, γίνονται ἔμποροι καὶ πλουσιοκτῆται, σπουδάζουν, ταξιδεύουν, συντηροῦν τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν ἠρωϊκὴν παράδοσιν τῶν προγόνων των καὶ καθίστανται ἀπαραίτητοι εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τοῦ κράτους καὶ τὴν ἐξωτερικὴν των ἐκπροσώπησιν. Ἴδωμεν ποῖοι παράγοντες συνετέλεσαν εἰς τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν τοῦ γένους.

Α'. Ἡ Ἐκκλησία. Ὁ κατακτητὴς οὐ μόνον ἀφῆκε τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἀλλὰ καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτὸ τὰ προνόμια: νὰ δικάζῃ τὰς μεταξὺ τῶν χριστιανῶν δίκας ἐπὶ οἰκογενειακῶν καὶ κληρονομικῶν ὑποθέσεων, νὰ ρυθμίζῃ τὰ τῆς παιδείας καὶ νὰ ἐκπροσωπῇ ὅλους τοὺς χριστιανοὺς τῆς αὐτοκρατορίας (καὶ τοὺς μὴ ὀρθοδόξους). Ὁ πρῶτος ἀναβιβασθεὶς πατριάρχης ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀνθενωτικῶν καὶ ὡς τοιοῦτος ἡ ἐγγύησις ὅτι ἡ καθολικὴ Δύσις δὲν θὰ ὑπηρέτει τοῦ λοιποῦ τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολήν. Μὲ μικρὰς παρεκκλίσεις κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ὅτε ἐπὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως δεινὸς ἀγὼν διεξήνθη ἐν Ἀνατολῇ μεταξὺ τῶν προτεσταντῶν καὶ τῶν καθολικῶν περὶ τοῦ τίς θὰ ἐπηρεάσῃ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ τοὺς χρόνους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, σταθερῶς ἐμμένον εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν καὶ ἀπομακρύνον πᾶσαν ἰδέαν δογματικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιροῆς τῶν καθολικῶν χωρῶν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα δὲν ἤρχησαν νὰ ἀναμιχθοῦν οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι πολλάκις προεκλήθησαν πρὸς τοῦτο ὑπὸ ἡμετέρων ἀρχομανῶν καὶ φιλοδόξων κληρικῶν. Εὔρον ὅτι διὰ τῆς ἀναδείξεως ἀρχιερέων γενικῶς θὰ ἠδύνατο νὰ αὐξηθῇ τὸ ἐκ τῶν ἁγιόβδων ἔσοδον τοῦ τουρκικοῦ ταμείου. Οὕτω δὲ ἤρχησεν ἡ καθιέρωσις τῆς ἀναπωλήσεως τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ὅστις κατεκυρούτο εἰς τὸν μεῖζονα προσφέροντα τῶν ἀρχιερέων, ὁ ὁποῖος πάλιν ἠναγκάζετο διὰ νὰ πληρώσῃ νὰ χρεωθῇ· ἐπώλει ἑπομένως τοὺς μητροπολιτικοὺς θρόνους καὶ οἱ μητροπολῖται κατ' ἀκολουθίαν ἐπώλουν τοὺς ἀρχιερατικούς. Τὸ πρᾶγμα συνε-

σχετίσθη μὲ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς διατυπώσεως γραπτῶς τῶν προνομίων, χάριν εἰς τὴν ὁποίαν γραπτὴν διατύπωσιν κατεβάλλετο πολλάκις τὸ ἐπεσκέσιον. Πάντως τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν δυνάμεθα τὸ παράπαν νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὡς κατάπτωσιν τοῦ κλήρου, διότι πρόκειται περὶ ἁπλῆς μεθόδου φορολογίας τῶν χριστιανῶν ἡ ὁποία τελικῶς ἔπιπτεν ἐπὶ τοῦ λαοῦ. Ἔφερεν ἐν τούτοις σάλον διὰ τῶν συγνῶν ἀλλοεθνοπατριαρχικῶν καὶ τῆς θαυμαστῆς φορολογίας τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιβουνθῇ διὸ σχολεῖα καὶ εὐαγῆ ἱδρύματα ὅταν ἐπλήρωνε διὰ τὴν ἀνάδειξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν του ἀρχόντων. Ἡ Ἐκκλησία ἐν τοσούτῳ συνετήρησε διαφόρους σχολὰς καὶ

Τοῦρκος πυροβολητὴς καὶ Ἀρβανίτης.

τυπογραφεῖα, διὰ τῶν μοναστηρίων δὲ καὶ βιβλιοθήκας, διὰ τῶν ἐγγράφων της τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ διὰ τῶν ἀκολουθιῶν της τὴν πίστιν καὶ τὸν Βυζαντινὸν τύπον τοῦ θρησκεύεσθαι. Ἐπὶ πλέον συνέχισε τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν εὐποιΐας τοῦ Βυζαντίου διὰ τῆς συντηρήσεως ξενώνων, νοσοκομείων, βρεφοκομείων, φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων καὶ συλλογῆς διαφόρων ποσῶν πρὸς ἐξαγορὰν αἰχμαλώτων. Ἡ πίστις ἔδιδεν εἰς τὸν ὀρθόδοξον τὴν συναίσθησιν τῆς ὑπεροχῆς ἀπέναντι τοῦ μουσουλμάνου διότι ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεφανίζετο ὡς ἰδεαλισμὸς ἀπέναντι τοῦ ὑλιστικοῦ παραδείσου τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας. Μολονότι δὲ τὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας ὅτι τὸ δεινὸ προῆλθον ἐκ τῆς ἀνυπακοῆς μας πρὸς τὸν Θεὸν δὲν ἦτο συντελιστικὸν ἐπαναστάσεως, ἦτο ὅμως κηρυγμα ἠθικοῦ βίου καὶ ἐκάλυπτε τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν οἱ πλέον μορφωμένοι ἐλάμβανον. Οὐδέποτε τὸ ἔθνος ἐλησμόνησε τὴν καταγωγήν του καὶ τὴν ἱστορίαν του, αὐτὸ μᾶς δεικνύει καὶ ἡ ἰσὴ διακυβὴ τῆς ἱστοριογραφίας, ἡ ὁποία εἶχε καὶ πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν μορφήν.

Ἡ ἐπίσημος πολιτικὴ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπέναντι τῆς θρησκείας ἦτο στάσις ἀνοχῆς, διότι καὶ οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν μονοθεϊσταί, ἀπὸ πολιτικῆς δὲ ἀπόψεως εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω ὅτι συνέφερεν εἰς τοὺς κατοίκους τὰ νὰ διατηρῆται καλῶς τὸ ὑπήκοον. Ἡ τοιαύτη ἀνοχὴ ἐπεδείχθη καὶ εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἁλώσεως χρόνους, μέχρι σημείου ὥστε νὰ ἐπιτραπῇ ἡ εἰς Φλωρεντίαν συμμετοχὴ τῶν ἀγγλίδων ἀρχιερέων εἰς τὴν μετὰ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ψευδένωσιν! Ὁ Μιχαὴλ ὁ Β' προσωπικῶς ἐδιεφέρθη διὰ τὰ δόγματα τῆς θρησκείας ἡμῶν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῆς, πιθανώτατα δὲ ἀπέβλεψεν εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς τουρκοχριστιανικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον θὰ συνέχιζε τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν (ὡς αὕτη εἶχε συνεχίσει τὴν Ρωμαϊκήν) καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος θὰ ἦτο ὁ αὐτοκράτωρ. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ὑπεχώρησε κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἰδίᾳ ὅτε ἐπεκράτησαν ἀδιάλλακτοι ἀπόψεις ἡ αὐτοκρατορία γίνεται περισσότερον συγκεντρωτικὴ καὶ οἱ πυρῆνες τῶν ὀρθοδόξων αὐτοδιοικήτων ὑποτελῶν οἱ ὁποῖοι εἶχον ἱδρυθῆ κατὰ τὴν κατάκτησιν τῶν Βαλκανίων καταλύονται. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως καὶ ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας εἶχε παγιοποιηθῆ. Τοῦτο συνετελέσθη ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς ἀπαντοχοῦ λειτουργίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ ἐξ ἄλλου διὰ τῆς ἐπανδρώσεως καὶ λειτουργίας τῶν μοναστηρίων. Αἱ μοναὶ δὲν ἦσαν βεβαίως ἀκμαῖαι ὅσον εἰς τὸ Βυζάντιον· τὰ μεγάλα ὅμως μοναστικὰ κέντρα τοῦ Ἄθω, τῶν Μετεώρων, τοῦ Σινᾶ, τοῦ Ποντου, τῆς Μικρασίας διετηρήθησαν καὶ ὁ μοναστικὸς βίος ἐν αὐτοῖς ὑπῆρξεν ἀδιατάρακτος· οὕτω κατεσεσθοῦτο ὁ ἀνεσοδιασμὸς εἰς κληρικοὺς εὐσεβεῖς καὶ λογίους, ἡ συντήρησις τῶν γραμμάτων καὶ ἡ καταφυγὴ ζωτικῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ ἄλλας συνθήκας θὰ ἦσαν πολιτικὰ πρόσωπα ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν ποσὸς ὠφέλεια τοῦ δουλεύοντος γένους.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ λατρεία δὲν ἦτο ὅσον ἐλευθέρα θὰ ἐφαντάζετο ὁ ἄνθρωπος τοῦ αἰῶνος μας. Ἀλλ' ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰς πιέσεις τῶν Φράγκων, αἱ πιέσεις τῶν Τούρκων πολλάκις ἦσαν ἠπιώτεραι. Οἱ ναοὶ ἦσαν χαμαλοί, ἑστεροῦντο συχνάκις κωδωνῶν καὶ αἱ τελεταὶ δὲν ἔπρεπε νὰ προσβάλλουν τὸ αἴσθημα τοῦ κυριάρχου. Παρὰ ταῦτα οἱ εὐφυέστατοι κληρικοὶ εὕρισκον τρόπον νὰ μαλάσσουν τὴν ἀξύτητα τοῦ κατακτητοῦ διὰ δωροδοκίας.

Ἡ μεγαλυτέρα καταπίεσις ἡ ἀσκηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ ἦτο ἡ σχετικὴ πρὸς τὸν ἐξισλαμισμόν· ὄχι μόνον τὸ παιδομάζωμα, περὶ τοῦ ὁποίου εὐθὺς κατωτέρω, ἀλλὰ καὶ ὁ «ἐθελοῦσιος» ἐξισλαμισμὸς (ἀναγκαστικὸς κατὰ τοῦτο: ἐβελτίωνεν ἀφαντάστως τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν θέσιν τοῦ προσχωροῦντος εἰς τὸν Μωαμεθανισμὸν καὶ καθίστα αὐτὸν φανατικὸν διώκτην τῶν πιστῶν), ὁ ὁποῖος ἐπέφερε τὴν ἐθνολογικὴν ἀλλοίωσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Κάποτε ὁ ἐξισλαμισμὸς ἦτο προσποιητὸς καὶ γενεαὶ ἐξισλαμισθέντων οὕτω κατοίκων ἔζησαν ὡς κρυπτοχριστιανοὶ μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος ὅτε ἐπανῆλθον εἰς τὴν πίστιν τῶν πατέρων των.

Ἐξ ἄλλου ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας κατήντων εἰς προσωπικὰς διώξεις τῶν ἀρχιερέων. Κύριλλος δ' ὁ Λούκαρις († 1638) εὗρε μαρτυρικὸν θάνατον διὰ πνιγμοῦ, ἐπιβληθέντα εἰς αὐτὸν διὰ τὰς φιλοπροτεσταντικὰς του τάσεις ἐπὶ τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ καὶ διὰ ζητήματα πίστεως ἐμαρτύρησαν ἐκ τοῦ λαοῦ πλεῖστοι ὅσοι, ἀφοῦ ἐπιέσθησαν ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς ν' ἀλλοεθνοπιστήσουν (νεομάρτυρες, ἅλ, λέξιν).

Τῶν δογματικῶν ζητημάτων ἡ συζήτησις κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν δὲν εἶχε τόσην ἔκτασιν ὅσην ἡ ἐπὶ Βυζαντίου. Οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι ὑπεστήριζον τὰ παραδεδομένα καὶ τὴν ὑγιᾶ πίστιν, τόσον ἀπέναντι τῶν δυτικῶν ὅσον καὶ τῶν προτεσταντῶν. Ἀμφοτέρων τούτων αἱ ἐπιρροαὶ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας εἶχον πολιτικὰ ἐλατήρια. Σύνοδοι συνεγόμεναι ἐλευθέρως ἐν Ἀνατολῇ ἐστήριζον τὴν πίστιν. Οἱ δὲ τρόφιμοι τῶν εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐνέμενον εἰς τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν.

Β'. Αὐτοδιοίκησις. Ὁ κατακτητὴς κατελόγιζε τοὺς φόρους εἰς διοικητικὰς μονάδας ἐπαρχίας, πόλεις ἢ χωρία. Τὴν συγκέντρωσιν των ἀνελάμβανον πρόσωπα εὐυπόληπτα ἐκ τῶν ὑποδούλων, οἱ εἰς τὰ χωρία λεγόμενοι καπεταναῖοι ἢ δημογέροντες. Ἐξελέγοντο δ' οὗτοι ἐκ τῶν διακρινομένων διὰ τὴν σύνεσιν καὶ τῶν εὐπορωτέρων. Ὁ ραγιὰς εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐξουσιοδοτήσῃ τοὺς δημογέροντας διὰ τὴν λύσιν τῶν οἰκονομικῶν του διαφορῶν, καὶ οὕτω αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς περιουσίας καὶ ἄλλας ὑποθέσεις διενείξεις τῶν ὑποδούλων ἐλύοντο ὑπὸ τῶν δημογερόντων, ἔξω τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἱεροδίκου (καδῆ), ὁ ὁποῖος ἐδίκαζε κατὰ τὸν ἱερὸν μουσουλμανικὸν νόμον. Αἱ ἐπαρχίαι ἀπέκτησαν τὰς δημογεροντίας των καὶ τὰ χωρία τοὺς προεστοὺς ἢ καπετανέους των. Οὗτοι πάντες ἠδύναντο νὰ ἀσκήσουν ἠθικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων καὶ ἐφρόντιζον διὰ τὰ ζητήματα τοῦ κοινοῦ, σχολεῖα, ἐκκλησίας, ὑγείαν κλπ., ὑπήγοντο δὲ εἰς τὸν κατὰ τόπους ἀρχιερέα ὁ ὁποῖος συνετόνιζε τὴν προσπάθειαν.

Ἐξ ἄλλου ἡ πρόοδος τοῦ ἐμπορίου ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συνεταιριστικοῦ πνεύματος. Οἱ συνεταιριζόμενοι ἐναύλουν ἀπὸ κοινοῦ πλοῖα εἴτε συνετήρουν ἐργοστάσια εἴτε ἠλίευον ἀπὸ κοινοῦ. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς συνεργατικῆς ὑπῆρξαν εὐεργετικὰ διὰ τοὺς συμπράττοντας. Ἡ καταβολὴ τῶν φόρων καθίστατο εὐκολωτέρα καὶ ἡ ἀνάμιξις τῶν κατακτητῶν εἰς τὴν διοίκησιν ἀπετρέπετο. Διότι οἱ οἰκονομικῶς ἰσχυρότεροι ἠδύναντο καὶ προνόμια νὰ ἐπιτύχουν καὶ νὰ ἀθάσουν μέχρις αὐτοδιοικήσεως. Οὕτω εἰς τὸ Πήλιον κατὰ μὲν τὰ πνευματικὰ διωκοῦντο ἀπὸ τὸν μητροπολίτην Δημητριάδος καὶ Ζαγορᾶς, κατὰ δὲ τὰ πολιτικὰ ἀπὸ «γέροντας» ἐκλεγομένους ὑπὸ τῶν ἰδίων κατοίκων. Εἰς τὴν Μάνην κατέστη δυνατὸν νὰ ἐκλέγεται μπέης χριστιανός, εἰς τὴν ἐπαρχίαν δὲ αὐτὴν ἔπως καὶ εἰς τὴν τῶν Σφακίων τῆς Κρήτης δὲν κατῴκουν Ὀθωμανοί. Οὕτω τοιαῦτα κέντρα, ὡς καὶ τὰ Ἀϊβαλί (Κυδωνίαι) εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τινὲς νῆσοι, κατῴκουν τυκνότεροι ἀπὸ Ἕλληνας οἵτινες κατέφευγον εἰς αὐτὰ ἀσφαλεῖς. Ὀνομαστὰ εἶναι τὰ Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας, ὅπου ἠδοκίμησαν οἱ πρῶτοι βιομηχανικοὶ συνεταιρισμοί, λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς παραχωρήσεως προνομίων· ἐκεῖ δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατοικήσουν Τοῦρκοι. Καὶ εἰς τὴν Χίον ἡ γεωργικὴ καὶ ἡ ἐμπορικὴ ἀνάπτυξις τῆς νήσου προεκάλεσε προνομιακὴν διοίκησιν· οὕτω δὲ καὶ ἐκεῖ, ὅπως εἰς ὅλους τοὺς προνομιούχους τοιοῦτε τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Ἑλληνισμὸς ἠδυνήθη καλύτερον νὰ διασωθῇ καὶ νὰ

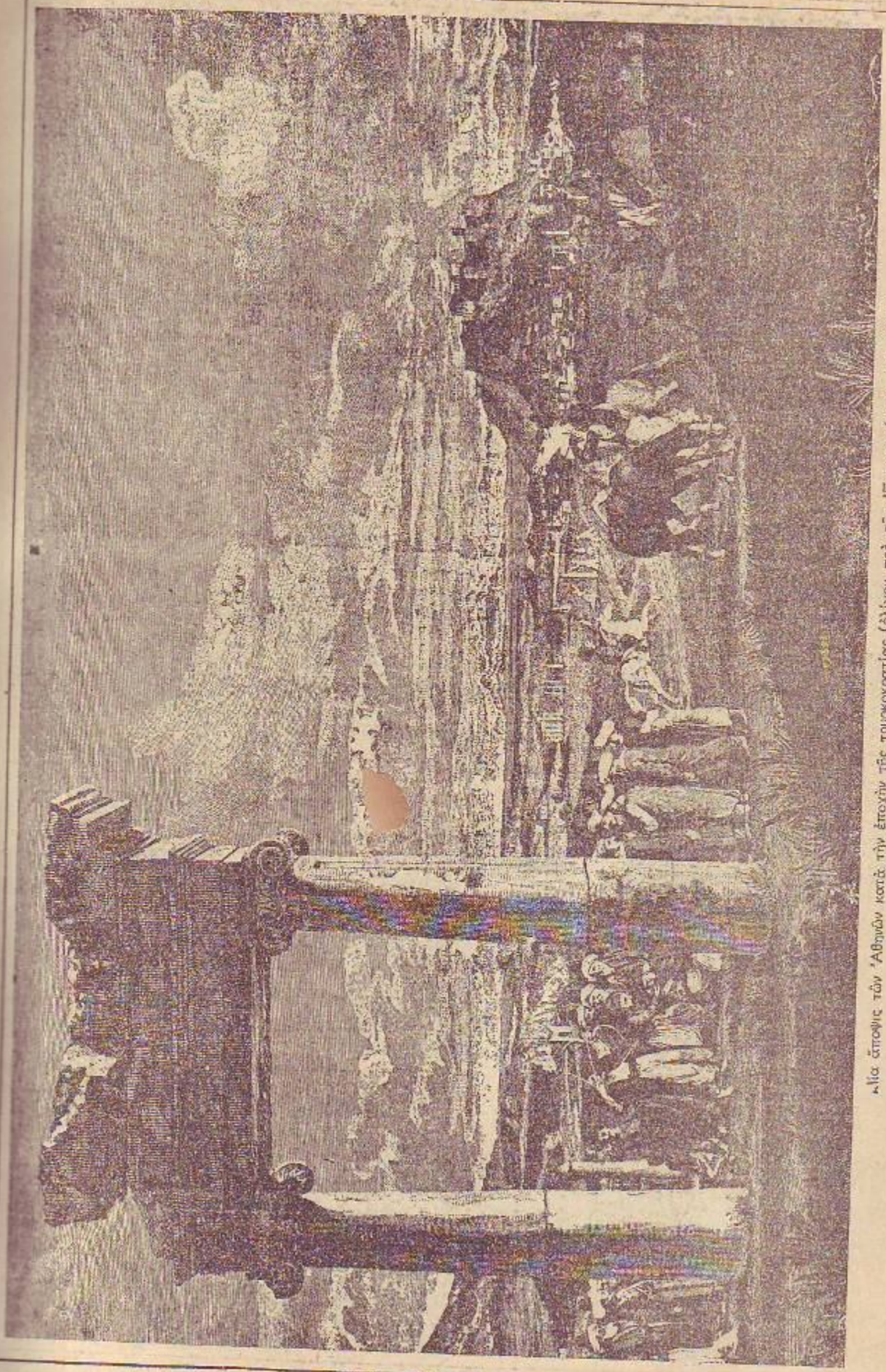

Μία ἄποψις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας (ὀλίγον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821).
(Ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος)

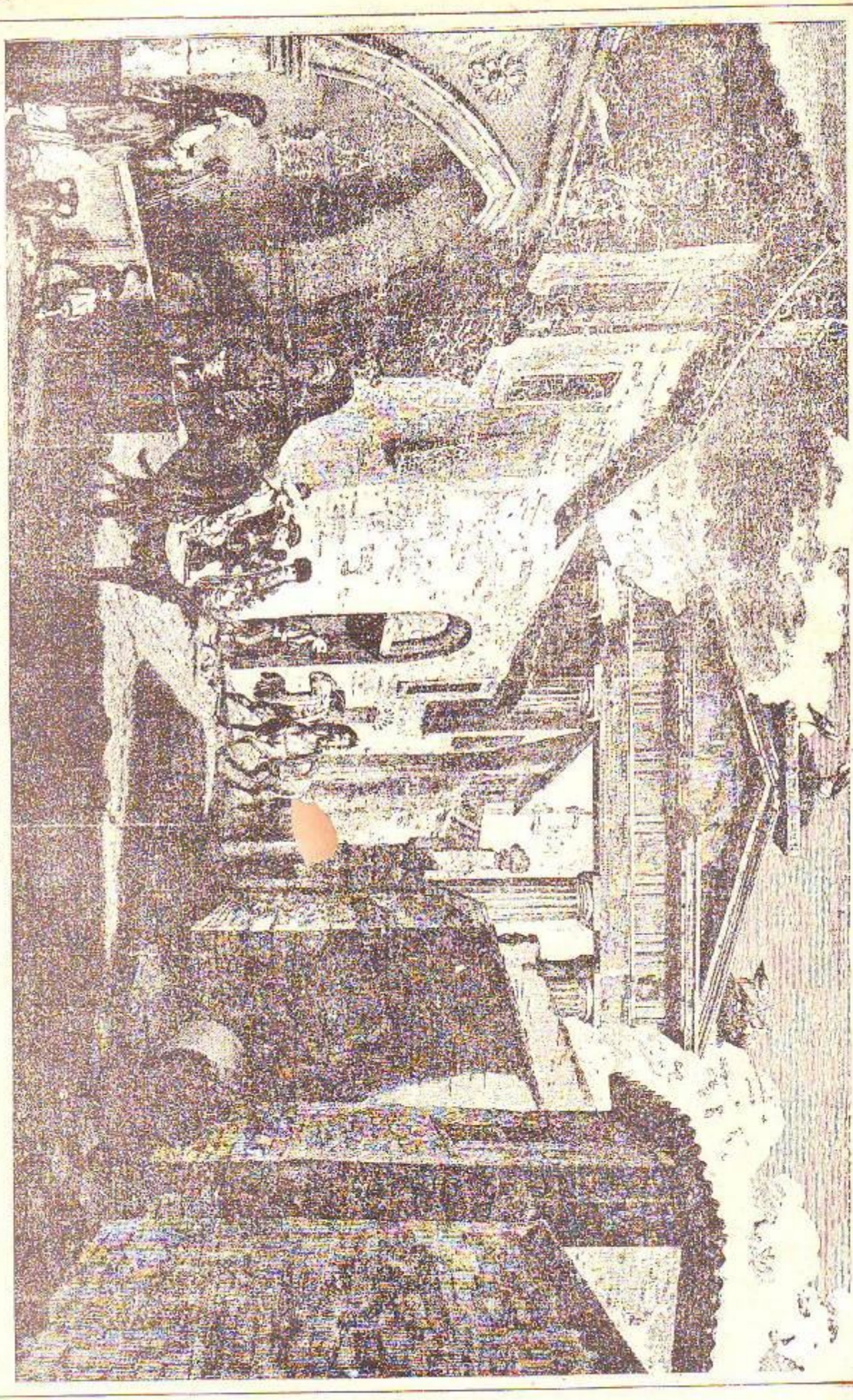

Η πόλη της δρχαίας δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν ὡς εἶχεν ἐπὶ τουρκοκρατίας.
(Ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος)

συνεχίση τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ του.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν μαδεμοχωρίων τῆς Χαλκιδικῆς, τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύοντο μεταλλεῖα· ἀπέκτησαν προνόμια ἐπὶ ἀντικαταβολῇ ἀργύρου, διῳκοῦντο δὲ δι'

Χωρικὸς Ἕλλην προσφέρει εἰς Τοῦρκον νὰ δοκιμάσῃ τὸ κρασί του.

ἐπιτρόπων, δεκίληδων ὀνομαζομένων. Ὅταν τὰ μεταλλεῖα δὲν ἀπέδιδαν πλέον, ἐφρόντιζον νὰ ἐκπληροῦν τὰς φορολογικάς των ὑποχρεώσεις, διὰ νὰ δύνανται νὰ διατηροῦν τὴν αὐτοδιοίκησίν των.

Γ'. Προνόμια. Πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὰ προνόμια τὰ χορηγηθέντα ὑπὸ τοῦ Προθητοῦ εἰς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, περὶ ὧν ἤδη ὡμιλήσαμεν, ἀπὸ τὰ προνόμια τὰ ὁποῖα ἐχορηγοῦντο κατὰ τὴν προσάρτησιν ἐπαρχίας ἢ πόλεως τινος ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν μουσουλμάνων οἱ ὑποτασσόμενοι (οὐχὶ δουλώτοι, οἱ ὁποῖοι ἠδύναντο νὰ πωληθοῦν ἢ νὰ σφαγοῦν ἢ νὰ δουλωθοῦν) ἠδύναντο νὰ ἐξαγοράζουν τὸ δικαίωμα τῆς συνεχείας τῆς ζωῆς των διὰ τῆς καταβολῆς τοῦ κεφαλικοῦ φόρου. Οὕτω ἐγεννήθη τὸ δίκαιον «τοῦ ἀμᾶν» λεγόμενον. Ἐπειδὴ δὲ πολλὰς πόλεις καὶ ἐπαρχίας οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον κατόπιν συμφωνίας, ἢ εὗρον ἀπολαυούσας χορηγημένων ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν προνομίων, παρεχώρουν μεθ' ὅρκου εἰς ταύτας προνόμια σχετικὰ μὲ τὴν διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας, τῆς λατρείας, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν διατήρησιν τῆς προϊσχυούσης φορολογίας εἰς τοὺς κατοίκους. Οὕτω ἐγένετο εἰς Ἰωάννινα, Ἀθήνας κλπ. Ἰδοὺ τοιαῦτα παραχωρήσεις βεβαίως ἤθέτουν συχνὰ οἱ κατακτηταί, οἱ δὲ πολῖται εἰς οὓς ἀφεώρων ἔπρεπε νὰ φροντίζουν διὰ τὴν ἀνανέωσίν των, ἢ ὁποία ἐπετυγχάνετο διὰ χρηματικῶν προσφορῶν πρὸς τοὺς κρατοῦντας. Κάποτε αἱ παραχωρήσεις αὗται ἐξήρουν τοὺς προνομιούχους ἀπὸ αὐτὴν τὴν βαρυτάτην φορολογίαν αἵματος, τὸ παιδομάζωμα. Εὐνόητον εἶναι ὅτι μεταγενέστερα ἐπαναστατικὰ κινήματα κατὰ τῶν κατακτητῶν στρεφόμενα, ἔδιδον εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀκυρώσῃ τὰ προκεχορηγημένα προνόμια, ὡς π.χ. τῶν Ἰωαννίνων ἠκυρώθησαν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν Διονυσίου τοῦ Σκυλλοσόφου (1611). Προνόμια ἐχορήγουν οἱ Τοῦρκοι καὶ εἰς τοὺς Εὐρωπαίους τοὺς ἐμπορευομένους ἐν τῷ κράτει των. Οὕτω ἀπήλαυσαν προνομίων οἱ Γενουᾶται τοῦ Γαλατᾶ, οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὕστερον οἱ Γάλλοι. Οἱ τελευταῖοι ἐπροστάτευον ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τοὺς συναλλασσομένους μὲ τοὺς Τούρκους. Ἀφ' ἧς, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐπενέβη ὁ ρωσσικὸς παράγων, τὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων ἀναλαμβάνουν καὶ οἱ Ρῶσσοι. Οὕτω γεννᾶται τὸ σύστημα τῶν διομολογήσεων (capitulations) ἐντὸς τοῦ τουρκικοῦ κράτους, τοῦ θεσμοῦ δὲ τούτου ὠφελοῦνται οἱ Ἕλληνες ἔμποροι καὶ ναυτίλοι, προσγραφόμενοι εἰς τοὺς προστατευομένους τῶν ξένων Μεγ. Δυνάμεων.

Δ' Μεταχείρισις τοῦ λαοῦ. Ὁ Προθητὴς κατὰ σύστημα ἀκολουθούμενον καὶ προηγουμένως μέρος τοῦ πληθυσμοῦ καταλαμβανομένης πόλεως ἐσφαζεν ἢ ἐπώλει καὶ μέρος μετεκίνει. Οὕτω ἐγίνοντο αἱ πλέον ἀπίθανοι μετακινήσεις πληθυσμῶν, εἰς Κωνσταντινούπολιν δὲ ἐποικίσθησαν Πόντιοι καὶ Στερεοελλαδῖται, Μακεδόνες καὶ Θρᾶκες. Οὕτω κατηργήθη ἡ πρὶν διάρθρωσις τῆς κοινωνίας καὶ νέα τάξις ἀνθρώπων προέκυψε. Φυσικὰ ὅλεθρον ἀληθῆ ὑπέστη ἡ ἄρχουσα τάξις τῶν πατρικίων· αἱ γυναῖκες καθίσταντο παλλακίδες τῶν μουσουλμάνων καὶ τὰ τέκνα τὰ παιδικὰ τῶν διεστραμμένων Ἀνατολιτῶν. Διὰ τῆς διπλῆς ταύτης ἀτιμώσεως εἶδον ἐπιφανεῖς οἰκογένειαι τὴν καταστροφὴν των, τὰ χαρέμια δὲ ἐπληρώθησαν ἀπὸ ἐπιφανεῖς δεσποίνας τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ κόσμου. Καὶ αἱ μὲν γυναῖκες δὲν ἠναγκάζοντο πάντοτε εἰς ἐξισλαμισμόν. Ἀλλὰ οἱ παῖδες διεφθείροντο οὐ μόνον σωματικῶς ἀλλὰ καὶ ψυχικῶς, καθίσταντο μουσουλμᾶνοι καὶ διεδέχοντο πολλάκις τοὺς ἀξιωματούχους τοῦ νέου κράτους· πολλάκις καθίσταντο διῶκται τῶν ὁμοθρήσκων των ἀπηνέστεροι τῶν πραγματικῶν Τούρκων.

Μεγάλην αἱμορραγίαν προεκάλεσεν εἰς τὸ ἐθνικὸν σῶμα τὸ παιδομάζωμα, ἤτοι ἡ διαλογὴ ἀρρένων χριστιανοπαίδων, οἱ ὁποῖοι ἐξισλαμίζοντο καὶ ἐξετουρκίζοντο, ἐπὶ πλέον δὲ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας. Πόρα πολὺ ἑλληνικὸν αἷμα ἐχάθη τοιαυτοτρόπως ἀνεπανορθώτως, οἱ δὲ γονεῖς τῶν περιφερειῶν τῶν μὴ ἀπηλλαγμένων τῆς τοιαύτης ὑποχρεώσεως ἔτρεμον ἐπὶ τῇ διαρκεῖ ἀπειλῇ τῆς στερήσεως τῶν τέκνων των καὶ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀπωλείας των.

Πλὴν τῶν περιορισμῶν τῆς λατρείας καὶ ἄλλαι καταπιέσεις ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς ὑποδούλους. Οὕτω ἐπεβάλλοντο εἰς αὐτοὺς νὰ μὴ ὁπλοφοροῦν, νὰ μὴ ἱππεύουν, νὰ ἐνδύωνται ταπεινότερον ἀπὸ τοὺς κυριάρχους, νὰ δικάζωνται κατὰ τὸ ἱερὸν δίκαιον ὑπὸ τοῦ καδῆ εἰς τὰς μεταξὺ των καὶ Τούρκων διαφοράς, νὰ ὑφίστανται βαρεῖα πρόστιμα, φορολογίας καὶ ἀσαιμάξεις ὑπὸ τύπον δώρων. Ἀπέναντι ὅλης αὐτῆς τῆς σατανικῶς ὀργανωμένης ὑπεροχῆς, ὁ ταπεινὸς Ἕλλην ὀρθόδοξος, ἀποκαλούμενος ταβλόπιστος (ἀς προσκυνῶν τὰς εἰκόνας), ἐθεώρει ἑαυτὸν μὲν ὑπερέχοντα λόγῳ τῆς Ἱστορίας καὶ

Ἕλλην ἱερεὺς τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

τῆς πίστεως, τοὺς δὲ Μουσουλμάνους σκυλιά. Ὑπέμενε δὲ περιμένων τὴν λύτρωσιν.

Μεγάλη πληγὴ τῶν χρόνων ἐκείνων ἦτο καὶ ἡ πειρατεία καὶ δὴ διὰ τοὺς κατοίκους τῶν μικροτέρων νήσων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέπιπτον ὅτε μὲν Ἀλγερῖνοι πειραταί, οἱ Μπαρμπαρέσσοι λεγόμενοι, οἱ ὁποῖοι ἐδῄουν τὰς χώρας καὶ ἀπῆγον

τὸν πληθυσμὸν εἰς τὰ σκλαβοπάζαρα πρὸς πώλησιν, ὅτε δὲ οἱ συνδυαζόμενοι πρὸς τοὺς ὁμοπίστους των Ἀφρικανοὺς Τοῦρκοι, ἢ οἱ καταδιώκοντες ἀμφοτέρους Εὐρωπαῖοι. Οὕτω ἡ Ἀνατολικὴ Μεσόγειος (πεδίον πολλάκις πολέμων ἐπισήμων, ὡς οἱ Τουρκοενετικοί) ὑπέφερε τὰ μέγιστα ἀπὸ τὰς τοιαύτας ἐπιδρομὰς καὶ ἁρπαγάς.

Φθορὰν μεγίστην ὑπέστη ὁ πληθυσμὸς καὶ ἀπὸ τὰς ἀγγαρείας τῆς θαλάσσης. Οὕτω π.χ. τὸ πλεῖστον τῶν ἐπιβαινόντων τοῦ ἐν Ναυπάκτῳ (1571) ἡττηθέντος τουρκικοῦ στόλου ἦταν Ἕλληνες δοῦλοι κωπηλάται κλπ.

Καταπιεστικοὶ ἦσαν καὶ οἱ φόροι καὶ ὁ τρόπος τῆς εἰσπράξεώς των. Ἡ δεκάτη, ἡ ὁποία συνήθως ἦτο τὸ ἕβδομον τῆς παραγωγῆς καὶ ἐβάρυνε τοὺς ἀγρότας, ἐνοικιάζετο εἰς ἀπλήστους τελώνας, οἱ ὁποῖοι ἐξεμισθοῦν πάλιν μὲ τὴν σειράν των εἰς πράκτορας καὶ οἱ πράκτορες οὗτοι εἰς ὑποπράκτορας. Καθεὶς ἐκ τῆς ἀλύσεως αὐτῆς τῶν τυραννίσκων, πολλάκις χριστιανοὶ οἱ ἴδιοι, ἐπέπιπτον κατὰ τῶν γεωργῶν καὶ ἀνεβίβαζον τὰ φορολογούμενα προϊόντα εἰς τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν κλίμακα, οὕτως ὥστε νὰ εἰσπράξουν μεγαλύτερον φόρον. Ὁ μὴ ἔχων νὰ πληρώσῃ ὑφίστατο τὰ πάνδεινα. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ φορολογία ἦτο βαρεῖα καὶ ἡ νόθευσις τοῦ νομίσματος πολλάκις ὑπεβίβαζε τὴν ἀξίαν τῆς περιουσίας.

Τὸ ἐμπόριον βεβαίως περιῆλθε σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὑποδούλων, τῶν Ἑλλήνων πρώτων, τῶν Ἀρμενίων καὶ τῶν Ἑβραίων κατόπιν. Ἀλλὰ καὶ οἱ κίνδυνοι τῶν ἐμπορευομένων ἦσαν οὐκ ὀλίγοι, ἀφ' ἑνὸς λόγῳ τῆς ἀσταθείας τῆς ναυτιλίας λόγῳ τῆς πειρατείας καὶ ἐξ ἄλλου λόγῳ τῆς τοκογλυφίας καὶ τοῦ ἐπιφθόνου τοῦ ἐπαγγέλματος. Ὁ ἔμπορος ὑπέκειτο εἰς ἐκβιασμὸν ἀπὸ τὸν οἱονδήποτε τοπάρχην τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ ἐξαγοράζῃ τὴν εὐνοιαν' ἂν ἤθελε νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὸ κέντρον καὶ νὰ ζητήσῃ δικαιοσύνην, ἔπρεπε νὰ ἐξοδεύσῃ πολλά, διότι μόνον διὰ τῆς δωροδοκίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ εὐνοϊκὰ ἔγγραφα, ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ στηρίξῃ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν δικαίων του.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἔλλειψις κέντρου παιδείας καὶ πολιτισμοῦ ἀνέκοψε τὴν δυνατότητα τῆς μορφώσεως τοῦ Γένους. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν Ἀσιᾶται, ἀπομονωμένοι ἀπὸ τὴν Δύσιν, δὲν ἠνόουν καὶ δὲν ἤθελον νὰ ἐννοήσουν τὸ πνεῦμα τῆς ἀναγεννήσεως, τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τὰς προόδους τῶν ἐπιστημῶν, ὑπόπτως ἔβλεπον τοὺς σκεπτομένους κατὰ τὸν δυτικὸν τρόπον. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὸ ἐμπόριον ἔφερε πρὸς αὐτοὺς πολλοὺς δυτικούς, τοὺς ὁποίους παρηκολούθει ποιά τις παίδευσις, ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἔμενεν εἰς τὸ σκότος ἂν ἔλειπεν ἡ παιδεία τὴν ὁποίαν ἐκηδεμόνευεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ὅπου τοῦτο δυνατὸν καθίστατο, ἡ αὐτοδιοίκησις.

Ε'. Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Τούρκων. Ἔνωρίς ὁ κατακτητὴς ἐχρειάσθη τοὺς Ἕλληνας, ὡς ἰατροὺς, διερμηνεῖς καὶ κρατικοὺς ὑπαλλήλους, ἀφ' ἑνὸς διότι ἐκέκτηντο τὰς εἰδικὰς αὐτὰς γνώσεις καὶ ἐξ ἄλλου ἐπειδὴ ἦσαν εὐελικτότεροι, εὐφυέστεροι καὶ γλωσσομαθέστεροι τῶν Τούρκων. Οὕτω ἠδυνήθησαν πολλὰ ἄτομα καὶ κατόπιν οἰκογένειαι ὁλόκληροι νὰ ἐπηρεάσουν τὴν τουρκικὴν δημοσίαν ζωὴν καὶ νὰ ἀνέλθουν εἰς ὑψηλὰ ἀξιώματα, ἐκ τῶν ὁποίων ν' ἀσκοῦν ἀποφασιστικὰς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἢ ἐπὶ τῆς διοικήσεως τῆς αὐτοκρατορίας. Οὕτω ἀναγκαῖοι ἦσαν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Βεζυρίαν δραγουμάνοι, διερμηνευταὶ τῶν ξένων γλωσσῶν διὰ νὰ μεσολαβοῦν μεταξὺ τοῦ Ρεϊς-ἐφένδη (ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν) καὶ τῶν ξένων πρέσβεων. Οἱ τοιοῦτοι διερμηνεῖς ἐξελέγοντο μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ δι' τῶν σπουδασάντων εἰς τὴν Δύσιν, ἀπέλαυον δὲ ὡς ἦτο φυσικὸν ἀφ' ἑνὸς τῆς εὐνοίας τῆς Αὐλῆς καὶ τῆς Βεζυρίας, τὰ μυστικὰ τῶν ὁποίων ἐγνώριζον ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τῶν ξένων πρέσβεων, τῶν ὁποίων τὰς ὑποθέσεις ἔπρεπε νὰ εἰσάγουν μετὰ σχετικῆς κατανοήσεως. Ὀρθόδοξοι δὲ οὗτοι καὶ μορφωμένοι ἑλληνοπρεπῶς, ἐνδιεφέροντο πάντοτε διὰ τὸ κοινοτικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν τύχην τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, τὸν Πανάγιον Τάφον, τὰς σχολὰς καὶ τὴν προστασίαν τοῦ ὅπου οὔλου Γένους. Βεβαίως τοῦτο ἔπραττον καὶ ἐπὶ ἰδίᾳ ὠφελείᾳ, ὁ δὲ συσσωρευόμενος πλοῦτος ὠφέλει καὶ τοὺς ἰδίους καὶ τοὺς κληρονόμους των, οἱ ὁποῖοι συνέχιζον τὴν ὑπηρεσίαν των. Τὰ ἀξιώματα ταῦτα ἦσαν βεβαίως τιμητικὰ καὶ προσοδοφόρα, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνα, πολλάκις δὲ οἱ διερμηνεῖς κατεβιβάζοντο τοῦ ἀξιώματος διὰ νὰ ῥιφθοῦν εἰς τὰς φυλακὰς ἢ καὶ νὰ ἀποκεφαλισθοῦν.

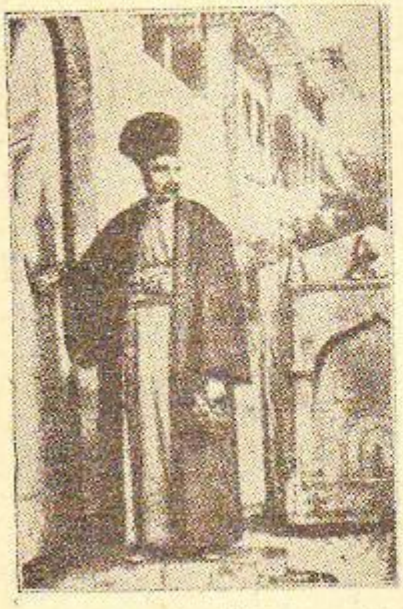

Ἄρχων Ἀθηναῖος ἐπὶ Τουρκοκρατίας

Διαπρεπὴς διερμηνεὺς τῆς Πύλης ἀπέβη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Τουρκενετικοῦ πολέμου (1645—1669) ὁ Παναγιωτάκης Νικούσιος, ἀνὴρ λόγιος, ὑποστηρικτὴς τῆς Ὀρθοδοξίας, κατορθώσας νὰ προκαλέσῃ σουλτανικὸν διάταγμα Μουρὰτ τοῦ Δ' ὑπὲρ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Ἁγίου Τάφου εἰς τοὺς ὀρθοδόξους. Διάδοχός του ἐγένετο ὁ ἰατρὸς τοῦ μεγάλου Βεζύρου Ἀχμὲτ Κιοπρουλόγλου Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1673), γνώστης τόσον τῶν δυτικῶν ὅσον καὶ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, θεολόγος ἱστοριογράφος καὶ διπλωμάτης. Ἡ τρικυμιώδης σταδιοδρομία του ἐξησφάλισε τὴν ἐπέμβασιν καὶ τὴν προστασίαν τῶν χριστιανῶν τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων, καὶ τὴν συνέχισιν τῆς παραδόσεως τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, νέου θεσμοῦ εἰσαχθέντος χάριν αὐτοῦ καὶ τοῦ μεγάλου διερμηνέως. Ἡ οἰκογένειά του καὶ ἄλλαι φαναριωτικαὶ οἰκογένειαι ἔδοσαν διαφόρους ἀξιωματούχους εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος.

Μαθητὴς Ἀθηναῖος ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

Παραλλήλως διερμηνεῖς ἐχρειάζετο καὶ ὁ στόλος, ὁ ὁποῖος ἤλεγχε τὴν Μεσόγειον, ἐπροστάτευε τὸ ἐμπόριον καὶ κατεδίωκε (ἢ καὶ συνέπραττε) τοὺς πειρατάς. Λόγῳ τῆς τοιαύτης του δράσεως ἦτο ἀνάγκη νὰ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Δυτικοὺς καὶ τοὺς Ρώσσους, προσελάμβανε λοιπὸν Ἕλληνας διερμηνεῖς. Οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ καθιερώθη ἡ θέσις τοῦ δραγουμάνου τοῦ καπουδὰν-πασσᾶ, ὁ ὁποῖος διεμηνεῦε ἰσχυε πολὺ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἠδύνατο νὰ προστατεύσῃ τὰς ἑλληνικὰς νήσους, ἰδίως τὰς μικροτέρας, ὅπου ἐλάχιστοι ἢ διόλου ὑπῆρχον Τοῦρκοι. Ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου ὁ Ἑλληνισμὸς εὗρε πεδίον δράσεως καὶ πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων ὑπῆρξαν αἱ ἡγεμονίαι τῆς Μολδαυΐας καὶ τῆς Βλαχίας, αἱ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου τελοῦσαι καὶ διοικούμεναι δι' ὁσποδάρων, δηλ. ἡνεμόνων διοριζομένων ὑπὸ τῆς Πύλης. Οὗτοι ἦσαν χριστιανοί, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ Φαναριῶται Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι μετέβαινον ἐκεῖ παρακολουθούμενοι ὑπὸ ὁλοκλήρου αὐλῆς, ἀπὸ ἀξιωματούχους πολιτικοὺς, δικαστικοὺς, ἐκπαιδευτικοὺς, ἐπιστήμονας, ἰατροὺς κλπ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολλάκις οὗτοι κατεπίεζον οἰκονομικῶς τοὺς ἐντοπίους, ἀλλ' ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι διὰ τῶν Ἑλλήνων τούτων εἰσήχθησαν τὰ γράμματα καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐν γένει εἰς τὰς ἡγεμονίας καὶ ἐξύπνησε τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα τῶν κατόπιν συσσωματωθέντων Ρουμάνων. Σχολεῖα ἱδρύθησαν, τυπογραφεῖα ἐλειτούργησαν, διὰ τῶν

ὁποίων ἐδιδάχθησαν, ἐξεδόθησαν, μετεφράσθησαν καὶ διεδόθησαν αἱ γραφαί, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλολογία, τὸ ἐμπόριον ἀνεπτύχθη καὶ ἀπεμακρύνθη ἡ πίεσις τῶν τοπαρχῶν τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν ὁρδῶν τοῦ μουσουλμανικοῦ στρατοῦ. Πολλάκις οἱ ἡγεμόνες οὗτοι ἔπιπτον ὑπὸ τὴν σπάθην τοῦ δημίου εἴτε ἐρρίπτοντο εἰς τὰς φυλακάς, ὁπωσδήποτε ὅμως δὲν ἔπαυσε μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἡ δι' αὐτῶν πολιτικὴ ἄσκησις τοῦ Γένους εἰς τὸ διοικεῖν.

Φαναριῶται. Εὐνόητον εἶναι ὅτι αἱ οἰκογένειαι τῶν ὁποίων σὺν τῷ χρόνῳ μέλη διεκρίθησαν ὡς ἔμποροι, διοικητικοί, ἐπιστήμονες καὶ κοινωνικῶς ὑψώθησαν, ἀπετέλεσαν ἓν εἶδος ἀριστοκρατίας. Αὕτη συνεσπειρώθη περὶ τοῦ Φαναρίου, ὅπου τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον διηυθέτει τὰς σχετικὰς μὲ τὸν θρόνον καὶ τὰς κυριωτέρας ἀρχιεπισκοπὰς τῆς Αὐτοκρατορίας ζητήματα, καὶ ἀνελάμβανε τὰ μεγάλα ἀξιώματα τοῦ πατριαρχείου ὅσα διεχειρίζοντο πολῖται (μεγάλου λογοθέτου π.χ. κλπ.). Οὕτω ἠδύνατο τὸ ἔθνος νὰ συμβιβάζῃ τὴν δουλείαν μετὰ τῆς πνευματικῆς του δραστηριότητος καὶ τὴν βίαν μετὰ τῆς σχετικῶς ἐλευθέρας λατρείας. Μεγάλαι ἱκανότητες πολιτικαὶ ἐκρύβησαν ὑπὸ τὰ ράσα τῶν κληρικῶν καὶ ὑπὸ τοὺς μανδύας τῶν τιτλούχων. Πάντες οὗτοι ἀπέβλεπον εἰς τὴν εὐλογημένην ἐκείνην ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἑλληνοχριστιανικὸν κράτος θὰ ἠνωρθοῦτο εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὰ γράμματα θὰ ἀνεπτύσσοντο ἐλευθέρως. Ἀλλὰ ἡ πολιτική των σύνεσις ἀπεμάκρυνεν αὐτοὺς ἀπὸ ἀνώριμα κινήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ φθείρουν τὸν ἐλαττούμενον ὑσημέραι Ἑλληνισμὸν ἀνεπανορθώτως (διὰ σφαγὴς π.χ. ἢ ἐξανδραποδισμοῦ), ἂν παρείχετο ἀφορμὴ εἰς τὸν δυνάστην. Δι' αὐτὸ ἡ κυριωτέρα ἀφορμὴ ἀπεμακρύνετο πάντοτε, ἦτο δὲ αὕτη ἡ συνεννόησις μὲ τὴν Δύσιν καὶ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Διησθάνοντο δὲ οἱ μετὰ τὴν ἅλωσιν (ὅσοι δὲν εἶχον ἰδίαν πεῖραν τοῦ πράγματος) ὅτι ἡ Δύσις ὀσάκις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἠθέλησε νὰ βοηθήσῃ τὴν Ἀνατολήν, ἀπέβλεψεν οὐχὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους, ἀλλ' εἰς τὴν ὑποταγήν αὐτοῦ. Διὰ τῆς ὑποδουλώσε , ὅμως εἰς τοὺς Φράγκους θὰ ἐχάναμεν μαζὶ μὲ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν θρησκευτικήν μας ἀνεξαρτησίαν, τὴν ὁποίαν ὁπωσδήποτε — ἐπισήμως τοὐλάχιστον — περιεφρούρει τότε ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ἐν ἀναμονῇ λοιπὸν εὐτυχεστέρων καιρῶν ἔστεργον τὰ παρόντα καὶ προσε-

Ἀρχόντισσα Ἀθηναία ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

δόκουν εὐνοϊκωτέρας ἡμέρας, καθ' ἃς μετὰ τῆς ἐλευθερίας θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἐξασφάλισις καὶ τῆς πίστεως, θὰ ἠσφαλίζετο ὁλοσνότι καθολικὴ ἀνεξαρτησία.

Γ'. ΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

Πῶς ὅμως συνετελέσθη τὸ θαῦμα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τὸ ἐπιχειρηθὲν κατὰ τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τοῦ 19ου αἰῶνος; Πῶς ἤχθημεν εἰς τὴν δημιουργίαν νέου Ἑλληνικοῦ κράτους; Ἦτο τοῦτο ἔργον μόνον τῆς γενεᾶς ἡ ὁποία ἐβάστασε τὰ βάρη τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος καὶ προσέφερε κατ' αὐτὸν τὸ αἷμα της; Ὄχι βέβαια. Ἡ προπαρασκευὴ ὑπῆρξε μακρά, συνεχής, διῆλθε διὰ διαφόρων σταδίων καὶ ἐπεχειρήθη εἰς πολλοὺς τομεῖς.

Α'. Μεγάλη Ἰδέα. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν λαὸς νέος καὶ ἱστορικῶς ἄπειρος. Ἀπεναντίας ἔσυρον ὀπίσω αὐτῶν κα-

Ρήγας Φεραῖος.

τὰ τὴν ἅλωσιν δύο καὶ ἡμισείας χιλιετηρίδων ἱστορίαν. Μολονότι δὲ εἶχε μεταβληθῆ ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι διαδοχικῶς καὶ ὁ μέσος αἰὼν διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπεῖχεν ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἡ ἑνότης ἦτο φανερά. Ἦτο ἑνότης χρόνου, αἵματος, χώρου καὶ παραδόσεως.

Οἱ Ἕλληνες κατῴκουν τὸν αὐτὸν χῶρον, κάτω τοῦ Δουνάβεως, εἰς ὁλόκληρον τὴν Βαλκανικήν, εἰς τὴν Μικρασίαν, εἰς τὰς νήσους, ὡμίλουν τὴν συνέχειαν τῆς αὐτῆς γλώσσης καὶ ἠσθάνοντο τὴν συνέχειαν τῆς ἱστορίας τῶν πατέρων των. Ἡ ἡρωϊκὴ παράδοσις ὑπῆρξε ζῶσα καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας καὶ οἱ συγγραφεῖς τῶν κλασσικῶν χρόνων ποτὲ δὲν ἦσαν ξένοι εἰς τοὺς ἐπαίοντας ὅλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ φιλόσοφος διάθεσις ὑπῆρξεν ἡ αὐτὴ καὶ τοὺς αἱρετικοὺς εἶχον διαδεχθῆ οἱ κατ' Ἀριστοτέλη φιλοσοφοῦντες ἢ οἱ προσχωροῦντες εἰς τὴν γνωριμίαν τοῦ Πλάτωνος. Πολιτικῶς εἶχον ἄμεσον πεῖραν τῆς ἑνότητος τῆς ἐκφρασθείσης ποτὲ ἄλλοτε διαρκέστερον ὅσον κατὰ τὴν χιλιετῆ διάρκειαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Τοῦρκος ἦτο κατακτητής, ἡ βία καὶ ἡ σπάθη, ὁ ἐξανδραποδισμὸς καὶ ἡ ἐρήμωσις εἶχον δώσει εἰς αὐτὸν τὸν χῶρον καὶ τὸ περιέχον τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Ὡς ἄνθρωπος ὁ κατακτητὴς ἐστερεῖτο τοῦ πνεύματος τοῦ Ἕλληνος καὶ τῆς πνευματικότητος τοῦ Εὐρωπαίου. Ὡς πολιτικὸς διοργανωτὴς ὑπῆρξεν ὀπισθοδρομικὸν καὶ ἀντιδραστικὸν στοιχεῖον εἰς χώραν ἡ ὁποία εἶχε πολαίσει διὰ νὰ κατακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ παράδοσις ἡ ἡρωϊκὴ συνεδυάζετο μὲ τὴν πνευματικὴν καὶ ὑπὸ μίαν ἑνότητα ἐξεπροσωπεῖτο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν γραμμάτων. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, περιβαλλομένου τὸν σάκκον τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ στεφομένου μὲ τὴν μίτραν - στέμμα τοῦ βασιλέως, ἔβλεπον τὸν ἡγεμόνα τοῦ δουλεύοντος ἔθνους, τὸν προστάτην τῶν ἱερῶν, τῆς γλώσσης, τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ γενικὸν ὄνειρον ἦτο ἡ Μεγάλη Ἰδέα. Δηλαδὴ ἡ ἐπανίδρυσις τῆς ἐκπεσούσης αὐτοκρατορίας ἐν ὅλῃ τῇ δόξῃ καὶ ἐκτάσει της, ἰσχυρᾶς καὶ ἀνεξαρτήτου, καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις ὀρθοδόξου δυναστείας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία θ' ἀπέβαινε πάλιν ἡ δόξα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Τοῦρκος θὰ ἐξεδιώκετο μακρὰν εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀραβίας, εἰς τὴν κοιτίδα τῆς θρησκείας του, εἰς τὴν Κόκκινη Μηλιά. Ὁ μαρμαρωμένος βασιλιᾶς, τὸν ὁποῖον οἱ θρῦλοι ἔφερον κοιμώμενον μέσαι τῆς ἡμέρας τῆς ἀναστάσεώς του, θὰ ἐξύπνα διὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν σπάθην καὶ νὰ ἐκδιώξῃ μακρὰν τοὺς μισοχρίστους τυράννους. Αὐτὴ ἡ ἰδέα ἐφάνη κατόπιν ὡς μία ἰμπεριαλιστικὴ ἔκφρασις τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως. Δὲν ἦτο ὅμως εἰμὴ ἡ σύλληψις ἑνὸς λαοῦ ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶχε μνήμην τοῦ παρελθόντος, ἐξ ἄλλου δὲ ἠσθάνετο ζωτικότητα, καὶ θὰ ἤθελε νὰ μεταμορφώσῃ τὸν γεωγραφικὸν χῶρον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεστρέφετο ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς χιλιετηρίδας

διὰ τῆς ἐξυπηρετήσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ Μεγάλη Ἰδέα εὗρεν ἀντιπροσώπους οἱ ὁποῖοι τὴν ἐξέφρασαν, κατὰ τὸν τρόπον του ὁ καθεῖς. Ἀπὸ τὸν Γεώργιον Πλήθωνα, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ ἀναγεννήσῃ τὸν ἀρχαῖον κόσμον, καὶ ἀπὸ τὸν Κύριλλον τὸν Λούκαριν, ὁ ὁποῖος ἠσθάνετο Ἕλληνα, μέχρι τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, ὁ ὁποῖος ἀνεμίγνυεν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ἐπιπέδου τοὺς δυτικοὺς, τοὺς ὁποίους ὁ Λούκαρις (προτεστάντας) ἀνέμιξεν ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, ὅλοι οἱ μεγάλοι τῶν πρώτων αἰώνων τῆς δουλείας ἐνοστάλγησαν τὸ σχῆμα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἰσχυρᾶς κρατικῶς καὶ πνευματικῶς. Οἱ δύο μεγάλοι ἀνακινηταὶ τῆς Ἰδέας ὑπῆρξεν ὁ κήρυξ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς καὶ ὁ Ρήγας Φεραῖος, ἀμφότεροι μαρτυρήσαντες, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λουκάρεως, χάριν αὐτῆς. Διὰ τὸν Κοσμᾶν σημασίαν εἶχεν ἡ ἀφύπνισις τοῦ Γένους καὶ ἡ παιδεία αὐτοῦ, δι' αὐτὸ διέτρεξε τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας, ἐκήρυξεν, ἀνήγειρε σχολεῖα, κατέστησεν ἐνεργὸν τὴν Ἐκκλησίαν. Διὰ τὸν Ρήγαν Φεραῖον, ὁ ὁποῖος ἕπεται τοῦ διαφωτισμοῦ, σημασίαν εἶχεν ἡ πολιτικὴ διαφώτισις καὶ ἡ ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν ὁδηγίαν καὶ ἐμψύχωσιν ἐπανάστασις τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Ἡ Χάρτα, ἡ ὁποία ὁταλίζεται μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων πόλεων, τὰ νομίσματά των καὶ τόσας ἄλλας ἀναδρομὰς εἰς τὸ παρελθὸν, δεικνύει ὅτι τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν ὁ Ρήγας εἶδεν οὐ μόνον εἰς ἔκτασιν ἴσην πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ τὸν μέσον Ἑλληνισμὸν, ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς ἰσαξίαν.

Ἀδαμάντιος Κοραῆς.

Πῶς θὰ ἐπήρχετο ἡ καθολικὴ συνείδησις τῆς παραδόσεως, ἡ ἀξιοποίησις δηλαδὴ τοῦ μεγάλου παρελθόντος; Διὰ τῆς ἐγκαυχήσεως μόνον καὶ τῆς ξηρᾶς μιμήσεως; Ὄχι. Ἡ παιδεία ἦτο ἐκείνη ἡ ὁποία θὰ ἔδιδε συνείδησιν εἰς τὸ ἔθνος, ἡ ὁποία θὰ ἔρριπτε φῶς εἰς τὸ σκότος, θὰ ἐδυνάμωνε τὰς ψυχὰς, θὰ ἐθέρμαινε τὴν πίστιν, θὰ παρεῖχε τὰ μεγάλα παραδείγματα, θ' ἀνεδείκνυε τὰς ἀξίας καὶ θὰ ἠκόνιζε τὸν νοῦν τῶν Γραικῶν. Τὴν παιδείαν ὅμως δὲν ἄφινεν ἐλευθέραν ὁ κατακτητὴς, τὸ μὲν διὰ τῆς στερήσεως τῶν μέσων συντηρήσεως τῶν σχολείων, τὸ δὲ διὰ τοῦ περιορισμοῦ αὐτῆς. Ἡ δουλεία ἐσμίκρυνε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐγγραμμάτων, κατέστησε σπάνια τὰ χειρόγραφα, ἀραιὰ τὰ βιβλία, ἀκριβὰ τὰ μέσα τῶν σπουδῶν, κατέρριψε τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀρχαιογνωσίας, ἡ ὁποία ἦτο ἡ κλεὶς τῆς γνώσεως τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐμάρανε τὸ φιλόσοφον πνεῦμα διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐνεβαθύνομεν εἰς τὰς οὐσίας, πέραν τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων. Οἱ καρποὶ τῆς ἐν τῇ Δύσει Ἀναγεννήσεως ἦσαν ἀκριβοὶ εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ὑπεβλέπετο ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς ὡς ὀλεθρία διὰ τὴν πίστιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ἐκκλησία συνετήρησε τὰ στοιχειώδη σχολεῖα διὰ νὰ παρασκευάζῃ τοὺς ἰδίους της λειτουργοὺς καὶ ψάλτας. Ἀλλὰ πέραν αὐτοῦ ἐκάλυψε διὰ τοῦ μανδύου τῶν ἱεροσπουδαστηρίων τὴν κοσμικὴν παίδευσιν ἣν παρεῖχεν εἰς τοὺς τροφίμους τῶν διαφόρων σχολῶν, παίδευσιν εἰς τὰ γράμματα καὶ αὐτὰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας, εἰσηγηταὶ τῶν ὁποίων ἐγίνοντο καὶ ὑποστηρικταὶ οἱ ἐγγράμματοι κληρικοί. Ἀπὸ τὴν πρωτόγονον ἐκείνην βαθμῖδα τοῦ κουφοῦ σχολείου, τὸ ὁποῖον ἐλειτούργει εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ἐκκλησιῶν, ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Ἀθωνιάδα, τὴν Αὐθεντικὴν Σχολὴν τοῦ Βουκουρεστίου, τὰ γυμνάσια τῆς Χίου, τῆς Σμύρνης, τῶν Κυδωνιῶν, τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Δημητσάνης καὶ δὴ τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει (Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία κλπ.). Οὕτω κατέστη δυνατὸν νὰ διδάξουν ἄνδρες ὡς ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις ἢ ὁ Κοσμᾶς Μπαλάνος, καὶ νὰ προταρασκευασθῇ ἡ εὐρεῖα παιδευτικὴ δρᾶσις τοῦ Κοραῆ. Ἐξ ὅσων συνώψισα ἀνωτέρω φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ παράδοσις ὑπῆρξε κατὰ ταῦτα λογία καὶ ἐφυτεύθη καὶ ἐρρίζωσεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ.

Β'. Ὁ λαός. Ἴδωμεν τώρα δι' ὀλίγων τὸν λαὸν, οὐχὶ ἐκπροσωπούμενον ὑπὸ τῶν ἐγγραμμάτων —κληρικῶν καὶ λαϊκῶν— ἀλλὰ ἀπαίδευτον καὶ πηγαῖον φορέα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς δημώδους παραδόσεως, ὡς θὰ ὀνομάσωμεν αὐτὴν οὐχὶ διὰ νὰ διαστείλωμεν τὴν γλῶσσαν ἀλλὰ τὸ σύνολον τῆς πνευματικῆς του ἰδιοσυστασίας.

Ὡς λαὸν πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ νοήσωμεν τὸ ἀγροτικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ ὀλιγώτερον φθείρεται καὶ τὴν συνέχειαν τοῦ λαϊκοῦ βίου διασώζει ἀκεραιοτέραν καὶ ἐπιμηκέστερον. Οἱ ἀγρόται εἶχον ἴδιον δημώδη πολιτισμὸν ἀπὸ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῶν μέχρι τῆς ἐνδυμασίας, τῆς γλώσσης, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Διὰ τῆς γλώσσης, ἡ ὁποία ἐξεφράζετο εἰ· ἰδιώματα καὶ τοπικὰς παραλλαγὰς, διεσώζετο ἄπειρος ἀκατάγραφος πλοῦτος τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ δι' αὐτῆς πολυτιμοῦ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου καὶ μέσου βίου τοῦ ἔθνους. Ὁ ἀγρότης, μακρὰν τῶν πιεζομένων ἀστικῶν κέντρων, ὀλιγώτερον ἐξελίξιμος ἀλλὰ συντηρητικώτερος τῶν δυναστευομένων ἀστῶν, διετήρει τὸν παγανισμὸν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, συμβιβάζων αὐτὸν μὲ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν κατὰ περίεργον τρόπον. Ἡ ἀρχαία μυθολογία, εἰδωλολατρικαὶ δοξασίαι, πίστις εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς, ἔλλειψις μεταφυσικῆς πίστεως, ἡρωϊκὴ ἀντίληψις τοῦ κόσμου, ἐξεφράζοντο παραλλήλως πρὸς τὴν ματαιότητα τοῦ βίου, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον καὶ τὴν λατρείαν πρὸς τὸν Χριστόν. Ὁ ὀρεινὸς χωρικὸς ἦτο πλησιέστερος πρὸς τὴν φύσιν, πλησιέστερος ἐπομένως καὶ πρὸς τὸν θάνατον· ἠγάπα δι' αὐτὸ τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ ἐθυσιάζετο μὲ μεγαλοψυχίαν. Τὰ ἤθη του, ἡ γλῶσσα του, τὰ ἔθιμά του, ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ πίστις ἦσαν δι' αὐτὸν ἱερὰ καὶ ἔπρεπε νὰ μεταδοθοῦν εἰς τοὺς ἀπογόνους. Ἐθαύμαζε τοὺς ἐλευθέρους καὶ ἐμίσει τοὺς ταπεινόφρονας καὶ τοὺς κόλακας. Ἦτο πλησιέστερος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως ἀπὸ τοὺς δούλους τῶν λιμένων καὶ τῶν πεδινῶν περιοχῶν. Ἂν ἡ Ἐκκλησία διέσωσε τὴν λογίαν παράδοσιν καὶ τὴν λογίαν γλῶσσαν, ὁ χωρικὸς διέσωσε τὴν δημώδη παράδοσιν καὶ τὴν δημώδη γλῶσσαν. Ἐνῷ δὲ οἱ λόγιοι ἐξέφραζον ἑαυτοὺς δι' ἔργων τὰ ὁποῖα σπανίως ἐξεπροσώπουν τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα, ὁ ἀγρότης ἀφῆκεν αἰώνιον μνημεῖον τῆς καλαισθησίας του καὶ τῆς ψυχικῆς του ὑγείας τὸ δημοτικὸν ἆσμα. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀγρότης δὲν ἐγνώριζε θεολογίαν καὶ ἱστορίαν. Ἐμίσει ὅμως τοὺς Φράγκους καὶ ἐφοβεῖτο πρὸ τῆς ἰδέας τοῦ ἐξισλαμισμοῦ. Αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς θρησκευτικῆς ὑπεροχῆς τῶν ὀρθοδόξων, δι' ἧς ἦσαν ἐμπεποτισμένοι οἱ παγανιστικῶς προσβλέποντες πρὸς τὴν ζωὴν, διέσωσεν ἐν πολλοῖς τὸ Γένος. Ἀπὸ τοὺς ἀγρότας ἀνενεοῦτο τὸ στοιχεῖον τοῦ μοναχισμοῦ, τῆς κλεφτουριᾶς καὶ τῶν πόλεων.

Γ'. Στρατιωτικὴ προπαίδεια. Ἂν τὸ Βυζάντιον ἔπεσε καὶ ἐλλείψει ἐπαρκῶν στατιωτικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι νὰ ἀντιστοῦν εἰς τὸν κατακτητὴν ἐπιμόνως καὶ τελεσφόρως, ἡ στρατιωτική του κληρονομιὰ δὲν ὑπῆρξε μικρά. Πλεῖστοι ὅσοι Ἕλληνες διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἰταλικὴν Χερσόνησον καὶ προσέφερον τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν Ἐνετικὴν Δημοκρατίαν, ἄλλους Ἰταλοὺς, τοὺς Γάλλους κλπ. Οἱ περίφημοι στρατιῶται, ὅπως ἀπεκλήθησαν, κατέφυγον εἰς τὴν μισθοφορίαν διὰ νὰ ζήσουν, τὰ δὲ κατορθώματά των ὑπῆρξαν ἀκουστά. Ἐξ αὐτῶν ἀναφέρομεν ἐδῶ τὸν Μερκούριον Μπούαν καὶ τὸν ἀνθρωπιστὴν Μάρουλλον Ταρχανιώτην, ὁ ὁποῖος ἐπέπρωτο ἀντὶ νὰ ζήσῃ διὰ τὰ γράμματα νὰ περάσῃ τὸν σύντομον βίον του εἰς τὰ στρατόπεδα καὶ τὰς μάχας. Τοὺς Ἕλληνας ἐχρησιμοποίησαν ἐν συνεχείᾳ διάφοροι λαοὶ ὡς στρατιωτικοὺς καὶ μάλιστα οἱ ἑκάστοτε κύριοι τῆς Ἑπτανήσου, οἱ ὁποῖοι ἐξ αὐτῶν (καὶ μάλιστα τῶν ἔναντι τῆς Ἑπτανήσου ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν) κατήρτιζον διάφορα σώματα, συντάγματα ἢ τάγματα καὶ μάλιστα ἀφ' ἧς τὸ 1800 ἡ Ἑπτάνησος πολιτεία πυτονομήθη. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι ἐχρησιμοποίουν αὐτοὺς εἴτε πρὸς καταστολὴν ὑπερβάσεων τῶν ὁμοθρήσκων των εἴτε καὶ διὰ τὴν ἰδίαν των ὑπηρεσίαν. Τοῦτο συνέβη ἰδίᾳ μὲ τὸν Ἀλῆν, ὁ ὁποῖος αὐτόνομος ὅπως ἦτο συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Ἑλλήνων: ἀφ' ἑνὸς διότι τοὺς προσέβαλλε καὶ τοὺς ἠνάγκαζε νὰ ἀμύνωνται τῶν ἰδίων ἐδαφῶν καὶ οὕτω ν' ἀναδεικνύουν τὰς ἰδίας των ἐμφύτους στρατιωτικὰς ἀρετὰς, καὶ ἐξ ἄλλου διότι τοὺς προσελάμβανεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του καὶ τοὺς ἐξεπαίδευεν εἰς τὴν τέχνην τῆς τακτικῆς.

Λάμπρος Κατσώνης.

Ὁ Ἕλλην ἦτο ὅμως φύσει φίλος τῶν ὅπλων καὶ ἡ ὑφὴ τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς προστασίας ἀπὸ ζωοκλέπτας, κουρσάρους καὶ ἐπιδρομεῖς ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ἀσκῆται εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ νὰ αὐτοαμύνεται. Δεδομένου δὲ ὅτι ἦτο ὑπερήφανος καὶ φύσει φιλελεύθερος καὶ μάλιστα ὁ

Ἡ Ἑλλάς κατὰ τοὺς προεπαναστατικοὺς χρόνους: Ἕνας πολεμιστὴς ἀπὸ τὸ Σοῦλι, ὁ Νικόλαος Πέφολης εἰς τὴν Κέρκυραν (Ἐκτύπ. Γ. Ρωμά).

ΕΚΤΥΠ OFFSET ΠΕΛΙΒΑΝΙΔΗ

ὀρεινός, ὁσάκις προσεβάλλετο ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ, κατέφευγεν εἰς τὸν ἐλεύθερον βίον τοῦ βουνοῦ, ἐξερχόμενος τῆς τουρκικῆς δικαιοδοσίας. Τότε ἠναγκάζετο νὰ μετέρχεται τὴν βίαν, εἴτε ἐκδικούμενος τὰς ἀτιμώσεις τῶν κατακτητῶν, εἴτε διὰ νὰ παρισθῇ τὰ πρὸς ἰδίαν του συντήρησιν, καὶ φυσικὰ ἡ βία ἐστρέφετο κατὰ τῶν ἀλλοθρήσκων. Οὕτω οἱ γενναῖοι τῆς ἑκάστοτε ἐποχῆς οἱ αἰσθανόμενοι ἀκατασίνασταν τὸ πάθος τῆς ἐλευθερίας, εὕρισκον διέξοδον εἰς τὴν ἀνυπότακτον ζωὴν τῶν ὀρέων καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπεκαλοῦντο λῃσταὶ καὶ κλέφτες. Αὐτοὶ οἱ κλέφτες ὅμως συνετέλουν εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐπιβολῆς τῶν κατακτητῶν καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῶν ἀδυνάτων ὁμοφύλων των, ἐγίνοντο ἰνδάλματα τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐθαύμαζεν εἰς αὐτοὺς τὴν παλληκαριὰν καὶ τὴν εὐψυχίαν τὴν ὡραιότητα καὶ τὴν φιλελευθέραν καὶ ἁγνὴν ἀπὸ ταπεινὰ πάθη ζωήν. Οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν διαφοροτρόπως νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουν, ἡ δὲ στρατιωτικὴ των ἀντιμετώπισις δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἐπιτυχεστέρα. Ὡς ἐκ τούτου ἤρχοντο εἰς συμβιβασμὸν μὲ τοὺς ἐξοχωτέρους ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς ὁποίους ἔδιδον τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας ὡρισμένης περιοχῆς. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἁρματολοὶ καὶ ἡ περιοχὴ τὴν ὁποίαν τοὺς ἐνεπιστεύοντο τὸ ἁρματολίκι. Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι ὁ ἁρματολὸς ηὐνόει τοὺς ὁμοφύλους του, δὲν ἀπέβαλλεν εὐκόλως τὴν φιλελευθέραν διάθεσιν καὶ κάποτε μετέπιπτεν εἰς τὴν παρανομίαν, ἐγίνετο δηλονότι κλέφτης, ἀφοῦ δὲν ἀφίστατο ποτὲ τῆς ἀνυπακοῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ καὶ ἄλλως χαλαρὸν εἰς τὴν ἐσωτερικήν του συνοχὴν Ὀθωμανικὸν Κράτος ὑφίστατο τὴν ἐπιρροὴν τῶν ζωηροτέρων χριστιανικῶν στοιχείων, οἱ δ' ἀνυπότακτοι Ἕλληνες ἠσκοῦντο εἰς τὴν ἀρχηγίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν διοίκησιν. Φυσικὸν ἦτο ἡ τοιαύτη διοργάνωσις τοῦ ἁρματολισμοῦ νὰ εὐδοκιμήσῃ ὄχι τόσον εἰς τὴν Κρήτην (ὅπου ὑπῆρχον κατὰ καιροὺς χαΐνηδες) καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον (ὅπου ἰδίᾳ ὑπῆρχον κλέφτες), ἀλλὰ εἰς τὴν Ρούμελην καὶ τὴν ἤπειρον, τὴν ὀρεινὴν δηλαδὴ χέρσον Ἑλλάδα. Ἀπεναντίας εἰς τὰς νήσους δὲν ἠδύνατο οὔτε κλέφτης νὰ σταδιοδρομήσῃ οὔτε ἁρματολίκι νὰ συσταθῇ. Τοῦτο ἄλλωστε ηὐκόλυνεν εἰς τὴν χέρσον Ἑλλάδα ἡ γειτνίασις τῆς Ἑπτανήσου, ὅπου οἱ κλέφτες ἠδύναντο νὰ διαπεραιωθοῦν ἐὰν συνήντων σοβαρὰν καταδίωξιν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ποῦ θὰ κατέφευγον ὅμως οἱ Μικρασιᾶται π.χ., οἱ ἄλλως φιλήσυχοι γεωργοὶ καὶ μικρέμποροι;

Εἰς τὴν στρατιωτικὴν προπαρασκευὴν τοῦ Γένους συνετέλουν καὶ τὰ ἐν τῇ Βαλκανικῇ ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα κατεπνίγοντο μὲν εἰς τὸ αἷμα, ἔδιδον ὅμως τὴν εὐκαιρίαν τῆς διὰ τῶν ὅπλων ἀναμετρήσεως. Οὕτω τὰ γεγονότα τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ὀρλὼφ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἡ ταυτόχρονος τοῦ Δασκαλογιάννη ἐν Κρήτῃ (1770—71), ἡ ἐπακολουθήσασα ἐκδίωξις τῶν Τουρκαλβανῶν ἐκ Πελοποννήσου, οἱ κατὰ τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνες τοῦ Ἀλῆ Τεπελενλῆ, ἡ κατάπνιξις τῶν Γεννιτσάρων ἐν Κρήτῃ (1812), ἡ προηγηθεῖσα κατάργησις τῶν ἁρματολικίων καὶ καταδίωξις τῶν κλεφτῶν, καὶ πλεῖστα ἄλλα πολεμικὰ γεγονότα ἐπὶ μέρους συνετέλουν εἰς τὸ ν' ἀνδροῦται ἡ ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ ν' αὐξάνεται ἡ πεῖρα τῆς ὁπλοχρησίας. Ἡ γειτνίασις μὲ τὴν Ἑπτάνησον καὶ τὴν Δύσιν συνετέλει εἰς τὸ νὰ εὐκολύνεται ἡ εἰσαγωγὴ ὁπλισμοῦ καὶ πολεμεφοδίων. Τέλος τὰ μεγάλα παραδείγματα τῶν ναποληοντείων χρόνων ἡτοίμασαν τὰ πνεύματα διὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους.

Δ'. Ναυτικὸν—Νῆσοι. Ὁ Ἕλλην, λόγῳ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους, ὑπῆρξεν εἰς μεγάλην ἀναλογίαν γνώστης καὶ φίλος τῆς θαλάσσης. Ἡ τοποθεσία εἰς τὴν ὁποίαν ἐτάγη ὑπὸ τῆς Προνοίας φρουρός, ὁδὸς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ διάβασις τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου πρὸς τὴν Δύσιν, ἔφερεν αὐτὸν πλησιέστερον πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ πλοίου καὶ τοῦ ἐμπορίου. Ριψοκίνδυνος καὶ ἐπιχειρηματίας, ἠναγκασμένος λόγῳ τοῦ ἀγόνου τῶν νήσων ν' ἀποδύεται εἰς τὸν σκληρὸν ἀγῶνα τῆς θαλασσινῆς ζωῆς διὰ νὰ κερδαίνῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀπέβη τόσον γνώριμος πρὸς τὸ κῦμα ὅσον εἶναι οἱ ἰχθύες εἰς τὴν θάλασσαν. Πρὶν ἢ ἐφευρεθῇ ἡ ἀτμοπλοῖα καὶ κατασκευασθοῦν μεγάλα σκάφη, ἠδύνατο μόνος του νὰ σκαρώνῃ τὰ πλοῖα διὰ τῶν ὁποίων ἐτελεῖδευε χάριν ἁλιείας ἢ ἐμπορίου. Ἐγένετο οὕτω καὶ ναυπηγὸς καὶ ναύτης καὶ ἁλιεὺς καὶ ἔμπορος καὶ ὅταν ἡ τύχη τὸν ηὐνόει, ἀπομακρύνουσα τὰς τρικυμίας καὶ τοὺς πειρατάς, ἠδύνατο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν νῆσον του ἢ τὸν μικρὸν λιμένα ἀπὸ ὅπου ἐξώρμησε φέρων δῶρα διὰ τὴν οἰκογένειάν του, πρὸς τὴν ὁποίαν ἦτο πάντοτε ἀφοσιωμένος καὶ χρήματα διὰ τὴν συντήρησιν του καὶ τὸν πλουτισμὸν καὶ τὴν εὐπορίαν τῆς πατρίδος. Εἰς τὸ Γαλαξείδι, εἰς τὰ Σφακιά, εἰς τὴν Κάσσον καὶ ὑάλιστα εἰς τὰς τρεῖς περιβοήτους ναυτικὰς νήσους, τὴν Ὕδραν, τὰς Σπέτσας καὶ τὰ Ψαρά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Βορείους καὶ Νοτίους Σποράδας καὶ εἰς τὰ πλεῖστα τῶν παραθαλασσίων ναυτικῶν κέντρων τῶν ἠπειρωτικῶν περιοχῶν, ὁ ναυτίλος ἐγένετο ὄχι μόνον ὁ οἰκιστὴς πλουσίων συνοικισμῶν μὲ ἐκκλησίας καὶ σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ ὁ ἔμπορος ὁ ὁποῖος ἔθασε νὰ συναλλάσσεται μὲ τὸ ἐξωτερικὸν ἀπὸ Ὀδησσοῦ μέχρι Μασσαλίας καὶ ἐπέκεινα, καὶ ὁ ἐφοπλιστὴς ὁ ὁποῖος διέθετε τὰ πλοῖα του διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ σίτου εἰς τοὺς ἐλευθέρους λιμένας τῆς Δύσεως καὶ τῶν προϊόντων τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀσφαλείας ἀπέναντι τῶν Τούρκων τὸν ὤθησεν εἰς τὸ νὰ ζητήσῃ τὴν προστασίαν τῆς σημαίας ξένων δυνάμεων· ὁ φόβος τῆς πειρατείας τὸν ἠνάγκασε νὰ ἐξοπλισθῇ καὶ μὲ τὰ πυροβόλα τοῦ πλοίου του ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς ἐπιδρομάς. Ἐπωφελήθη κάθε δασμολογικῆς διευκολύνσεως, παντὸς πολιτικοῦ ὅρου καὶ πάσης εὐμενοῦς περιστάσεως διὰ νὰ πλουτίσῃ καὶ νὰ κραταιωθῇ. Εἰς τὴν τοιαύτην του ἀσχολίαν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀντίζηλον τὸν Τοῦρκον, ἀφοῦ ὁ κατακτητὴς δὲν ἠρέσκετο εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν θάλασσαν, ἡ πτωχεία πάλιν τῶν νήσων ἀπεμάκρυνε τοὺς Μουσουλμάνους γεωργοὺς ἀπὸ αὐτάς. Ἔτσι ηὐκολύνετο καὶ ἡ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ποιᾶς τινος αὐτοδιοικήσεως, περὶ ἧς ἤδη ὡμιλήσαμεν. Ἡ ναυτικὴ λοιπὸν ἀγωγὴ τοῦ Ἕλληνος ἀνεπτύχθη καὶ πάλιν καὶ τὰ πολεμικὰ γεγονότα περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάδειξιν στολάρχων καὶ ναυμάχων· ὁ ρωσσικὸς στόλος ὑπῆρξεν ἐκπαιδευτήριον διὰ τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον καλὰ τὰς πτυχώσεις τῆς θαλάσσης καὶ τὴν πολεμικὴν τέχνην.

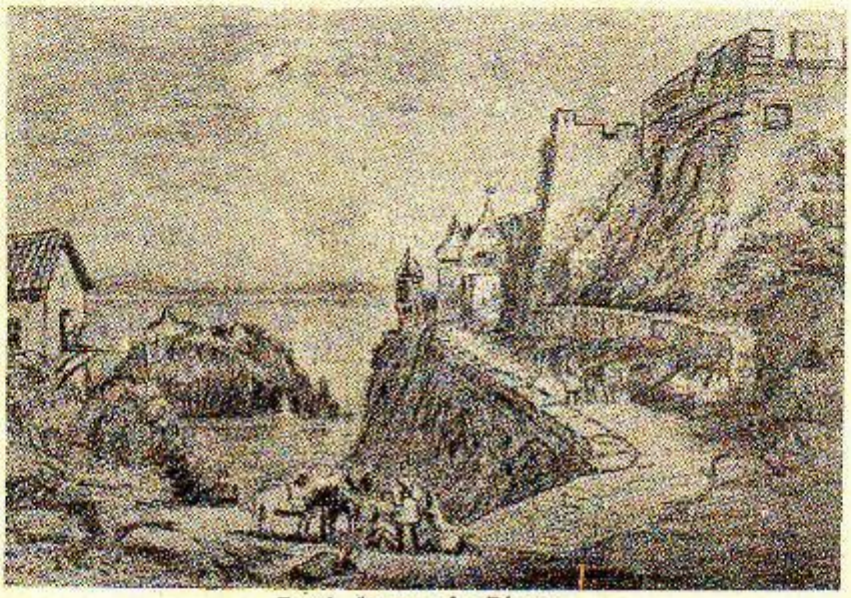

Γενικὴ ἄποψις τῆς Πάργας.

Ε'. Ὁ ἀπόδημος Ἑλληνισμός. Οἱ Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι κατέφευγον εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τὴν Ἅλωσιν ἦσαν ἢ στρατιωτικοί, οἱ ὁποῖοι ὑπηρέτησαν εἰς ξένους στρατοὺς μισθοφορικῶς, ἢ εὐγενεῖς οἱ ὁποῖοι εὗρον εἰς τὰς κτήσεις τῆς Ἐνετίας ἰδίᾳ, νέαν πατρίδα ἐπὶ κρητικοῦ, κυπριακοῦ, ἑπτανησιακοῦ ἢ πελοποννησιακοῦ ἐδάφους, ἢ λόγιοι οἱ ὁποῖοι ὑπηρέτησαν τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ τῇ ματαίᾳ ἐλπίδι μιᾶς σταυροφορίας χάριν ἀπελευθερώσεως τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὴν ἡμισέληνον. Ὁ Ἑλληνισμὸς αὐτός, ἰδίᾳ τῆς πρώτης καὶ τῆς τρίτης κατηγορίας, ἀπωλέσθη ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, πρὸς καιρὸν δ' ὁ τῆς δευτέρας κατηγορίας ἠδυνήθη νὰ συγκεντρωθῇ κάπου καὶ νὰ συνεχίσῃ τὴν παράδοσιν καὶ τὸν πολιτισμόν. Τοῦτο ἐγένετο ἰδίᾳ μετὰ ταῦτα, ὅτε αἱ ἐνετοκρατούμεναι ἑλληνικαὶ ἐπαρχίαι περιῆλθον εἰς τοὺς Τούρκους, ἐν Βενετίᾳ καὶ Τεργέστῃ. Δύο ρεύματα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸν ἀποικισμὸν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς αἰῶνας 15ον—18ον. Τὸ ἓν στρέφεται πρὸς τὴν Δύσιν καὶ δὴ τὴν Ἰταλίαν καὶ δημιουργεῖ τὰς μεγάλας παροικίας τῆς Ἐνετίας, τῆς Τεργέστης, τοῦ Λιβόρνου, τῆς Νεαπόλεως, τοῦ Ἀγκῶνος κλπ. Τὸ ἄλλο στρέφεται πρὸς τὴν κεντρικὴν καὶ ἀνατολικὴν Εὐρώπην καὶ δημιουργεῖ ἰσχυρὰς παροικίας εἰς τὴν Βιέννην, τὴν Βουδαπέστην, πολλαχοῦ τῆς Οὐγγαρίας, τὴν Τρανσυλβανίαν, τὰς ἡγεμονίας καὶ τὴν Νότιον Ρωσσίαν. Τὸ πρῶτον ρεῦμα ἐκκινεῖ ἀπὸ τὰς νήσους καὶ τὴν νότιον Ἑλλάδα, ἐνῶ τὸ δεύτερον ἀπὸ τὴν Χέρσον καὶ Βόρειον Ἑλλάδα, ἰδίᾳ τὸν μακεδονικὸν Ἑλληνισμόν. Οἱ Ἕλληνες ἐκπατρίζονται τὸ μὲν διὰ νὰ μὴ δουλεύσουν εἰς τὸν Τοῦρκον, τὸ δὲ διὰ νὰ ἐμπορευθοῦν. Μαζὶ των παίρνουν τὴν νοσταλγίαν τοῦ τόπου των, ὅπου ἀφίνουν τὰς οἰκογενείας των καὶ τοὺς τάφους τῶν προγόνων. Τὸν τόπον αὐτὸν τὸν ἐνθυμοῦνται καὶ ἀφοῦ εὐπορήσουν καὶ μορφωθοῦν, ἀφοῦ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν ξένην μονιμώτερον καὶ δημιουργήσουν ἐκεῖ κέντρον ἐκπαιδευτικὸν καὶ θρησκευτικόν, κοινότητα μὲ σχολεῖον καὶ ναόν. Στέλλουν χρήματα ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἀπολειφθέντας ὑπὸ δουλείαν συγγενεῖς των, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὁλότητα, τὸ χωρίον ἢ τὴν πόλιν ἀπὸ

ὅπου ἐξεκίνησαν διὰ νὰ γίνουν καὶ ἐκεῖ κοινωφελῆ ἔργα, ναοί, ἐκπαιδευτήρια. Διαθέτουν χρήματα διὰ νὰ σπουδάζουν νέοι Ἕλληνες τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὅπου τοὺς προσκαλοῦν.

Ὁ Ἕλλην δὲν ἀπαλλάσσεται τῆς νοσταλγίας τοῦ τόπου του καὶ ὅταν δὲν πρόκειται νὰ τὸν ἐπανίδῃ. Βεβαίως ἡ νοσταλγία αὐτὴ δὲν κληρονομεῖται, καὶ οὕτω ὁ ἀπόδημος Ἑλληνισμὸς ἀποροφᾶται εἰς δευτέραν ἢ τρίτην γενεὰν ἀπὸ τὸ τυχὸν ὑπερέχον πολιτιστικὸν ἐντόπιον στοιχεῖον καὶ τοῦτο πάντοτε ἀπέβη πρὸς ζημίαν τοῦ τόπου. Ἀλλ' ἀντιστάθμισμα τῆς τοιαύτης ζημίας ἀπετέλεσεν ἡ εὐεργετικὴ δρᾶσις τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Γένους διὰ τῆς πολιτικῆς συγκροτήσεως καὶ διὰ τῆς μορφώσεώς του.

Τόσον ἡ Ἐνετία ὅσον καὶ ἡ Δυαδικὴ Μοναρχία εἶχον ἀνάγκην ἀνθρώπων εὐφυῶν καὶ δραστηρίων καὶ τόσον κατόχων τοῦ ἐμπορίου ὡς οἱ Ἕλληνες. Ἐνώρις λοιπὸν ἐπέτρεψαν, παρὰ τὴν λυσσαλέαν ἀντίδρασιν τοῦ λατινικοῦ κλήρου, τὴν ἵδρυσιν ναῶν, οἱ ὁποῖοι ἐγένοντο ὁ πυρὴν τῶν κοινοτήτων. Ὁ ἐφημέριος (καὶ συνήθως ἦσαν περισσότεροι τοῦ ἑνὸς οἱ κληρικοὶ οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀναγκαῖοι διὰ τὸν ναὸν μιᾶς παροικίας) ἦτο λόγιος καὶ ἂν δὲν ἦτο συνεπλήρωνε τὴν μόρφωσίν του ἐπιτοπίως. Διὰ τὰ διατηρήσῃ τὴν πίστιν τῶν ὁμοεθνῶν ἵδρυεν ἡ παροικία σχολεῖον καὶ ὁ διδάσκαλος συνέτρεχε τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ σχολεῖον ἐχρειάζετο βιβλία καὶ αὐτὰ δὲν ἠδύναντο νὰ ἔλθουν ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, θὰ τὰ ἐπρομήθευον τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς Ἐνετίας, ὅπου παρὰ τὰ λειτουργικὰ ἐτυπώνοντο παντοῖα ἄλλα βιβλία, ἢ τῆς Βιέννης, ἢ τοῦ Ἰασίου κλπ. Ἐκεῖ εἰς τὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ θὰ γεννηθῇ ἡ ἀνάγκη τῆς ἑλληνικῆς ἐφημερίδος, τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἐκεῖ θὰ ἀναπτυχθοῦν πολλαὶ ἐπαναστατικαὶ ἰδέαι, ὥστε ν' ἀποτελέσουν τὴν βάσιν τῶν ὀργανώσεων αἱ ὁποῖαι θὰ δώσουν τὸν Ρήγαν Φεραῖον, τὴν χάρταν καὶ τὸν θούριόν του καὶ ἑπομένως τὸ μαρτύριόν του. Εἰς τὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ θὰ θητεύσουν σπουδαῖοι λόγιοι ἱερωμένοι, οἱ ὁποῖοι θὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν νέον τρόπον θεωρήσεως τῆς ζωῆς, τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν καὶ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας. Ἀπὸ τὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ θὰ διαφωτισθῇ πολλάκις ἡ Εὐρώπη τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ δεκάτου ἐνάτου ἀρχομένου αἰώνων, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν εἶναι ἀνάμνησις μόνον, ἀλλ' ἀπεναντίας ζῇ καὶ ἐκδηλοῦται πνευματικῶς ὅσον ἡ πενία καὶ ἡ δουλεία ἐπιτρέπουν.

Ἰδιάζουσαν διὰ τὴν ἐθνικήν μας Ἱστορίαν σημασίαν ἔχει ὁ τρόπος τῆς συγκροτήσεως καὶ διοικήσεως τῆς κοινότητας καὶ τὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐπὶ τῶν μελῶν της. Πρῶτον οἱ λαμβάνοντες τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἱδρύσεως ἔπρεπε νὰ ἐπιτύχουν τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν ἀπὸ τὴν ἁρμοδίαν πολιτικὴν ἀρχήν. Κατόπιν ἔπρεπε νὰ ἀναλάβουν ἀλληλεγγύως τὴν ὑποχρέωσιν τῆς συντηρήσεως τῆς κοινότητος διὰ τῆς ἐπιβολῆς φορολογίας ἐπὶ τῶν κερδῶν των ὡς ἐπιχειρηματιῶν ἢ ἄλλης συνεισφορᾶς. Κατόπιν ὥριζον τὸν τρόπον τῆς διοικήσεως, ἐξέλεγον δηλαδὴ σῶμα ἀντιπροσώπων, τὸ ὁποῖον ἔδιδε τὴν διοίκησιν, εἶδος προεδρείου. Τὸ καταστατικὸν προέβλεπε περὶ τοῦ ναοῦ, τοῦ σχολείου, τοῦ νοσοκομείου, τῶν ἀπόρων τῆς κοινότητος καὶ ἐπεῖχε θέσιν συντάγματος τοῦ Γένους (Nation), ὅπως αὐτοαποκαλοῦντο οἱ ἐν μικρογραφίᾳ συσσωματούμενοι εἰς κρατίδιον Ἕλληνες τῆς παροικίας. Τὸ Γένος αὐτὸ τὸ ἀπόδημον διετήρει τὰς παραδόσεις τοῦ ὅλου Γένους, τοῦ Ἔθνους, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διάσωσιν, τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, προδιετύπωνε τὸ ἐλεύθερον κράτος.

Τί θὰ ἦτο ἡ κίνησις τοῦ Κοραῆ ἂν ἔλειπαν αἱ κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἰδίᾳ τοῦ Λιβόρνου καὶ τῆς Βιέννης; Ποία θὰ ἦτο ἡ τύχη μετὰ ταῦτα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐὰν ὁ ἔξω Ἑλληνισμὸς ἦτο ἀδιοργάνωτος; Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν τύχην ἡ ὁποία τὸν ἀνέμενε μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ὅσον ὁ Ἑλληνισμὸς κρατικῶς ὡλοκληροῦτο, τόσον αἱ κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐν Εὐρώπῃ ἔφθινον καὶ ἐν τέλει ἔσβησαν αἱ περισσότεραι ἢ τελείως ἀπώλεσαν τὴν προτέραν σημασίαν των.

ΣΤ'. Ἡ ἄρθρωσις τοῦ Τουρκικοῦ κράτους. Μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν τύχην τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἔχει ὁ τρόπος τῆς ἀρθρώσεως τοῦ Τουρκικοῦ κράτους. Τοῦτο ἦτο βεβαίως ἱεροκρατικόν, διείπετο δηλαδὴ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ μουσουλμανικοῦ νόμου, πάντῃ ἀλλοτρίου καὶ ξένου πρὸς τὸ ἐγχώριον ἑλληνικὸν δίκαιον, τὴν παράδοσιν καὶ θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἱεροκρατικὸν στοιχεῖον (καθαυτὸ ἱερατεῖον δὲν εἶχον οἱ Ὀθωμανοί, ἀλλ' οἱ λειτουργοὶ τῶν τζαμιῶν καὶ τῆς δικαιοσύνης ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἱερατεῖον θεοκρατικῆς ἐπικρατείας) ἦτο βεβαίως στοιχεῖον ὀπισθοδρομικόν, ἐν τούτοις ἀπέβη ὠφέλιμον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνότητός μας, τὸ μὲν διότι ἡ θρησκεία μας ἔμεινεν ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν μουσουλμανικὴν περὶ Θεοῦ καὶ κόσμου ἀντίληψιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν τῶν Τούρκων, τὸ δὲ διότι ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, τοῦ κρίνειν καὶ τοῦ ἀποφαίνεσθαι τοῦ κατακτητοῦ δὲν ἠδύνατο ποτὲ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸν ἑλληνικὸν ἐθισμόν. Ἡ προνομιακὴ θέσις ἡμῶν, κρινομένη κατὰ τὸ δίκαιον τῆς πίστεώς μας εἰς τὰς μεταξύ μας διαφοράς, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν διάσωσίν μας. Ἄλλο τόσον τοὐλάχιστον συνετέλεσεν ἡ διάκρισις τῆς πίστεως εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία ἦτο ἔγκλημα καὶ ἡ πίστις ἦτο στοιχεῖον ἐνεργὸν τῆς ζωῆς.

Ἑλληνίδες ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἀριστερά: Χωρικὴ τοῦ Μοριᾶ. Εἰς τὸ μέσον: Σμυρναῖαι τοῦ 1800. Δεξιά: Κόρη τῶν Θηβῶν.

Ἡ ἐξουσία τοῦ θεοκρατικοῦ μουσουλμανισμοῦ συνεκεντροῦτο περὶ τὴν πρωτεύουσαν καὶ δὴ τὸ ἱερὸν παλάτιον τοῦ σουλτάνου. Ἰσχυροὶ βεζύραι βεβαίως ὑποκαθίστων ὀλιγώτερον ἱκανοὺς μονάρχας. Ἀλλ' ἡ μοναρχικὴ θέλησις τοῦ Τούρκου ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, ὁ ὁποῖος διετήρησε δι' ἑαυτὸν τὴν βυζαντινὴν ἀντίληψιν τῆς ἱερότητος τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως, ἦτο ὁ διοικῶν νόμος. Ἄτομα διακριβέντα εἰς τοὺς πολέμους ἢ εἰς τοὺς ἀνδρῶνας καὶ τὰ μαγειρεῖα ἀνελάμβανον τὴν ἄσκησιν μεγάλων ὑπουργημάτων καὶ ἐξεμισθῶνον τὰ μεγάλα ἀξιώματα ἢ κατένεμον ἐναντι χρημάτων τὰ μικρότερα λειτουργήματα. Εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ἡ εὔνοια τοῦ χαρεμίου, τὸ χρῆμα ὑπὸ μορφὴν δώρου (πεσκὲς) καὶ αἱ δολοπλοκίαι ἤσκουν ἀποφασιστικὴν κλίσιν ἐπὶ τῆς κατανομῆς τῆς διοικήσεως.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ὁ ἑλληνικὸς χῶρος κατενέμετο εἰς πασσαλίκια-διοικήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐστέλλοντο πασσάδες σκοπὸν ἔχοντες νὰ ριζώσουν διὰ περισσότερον καιρὸν ἐκεῖ, ὥστε νὰ ἔχουν περισσότερα ὠφελήματα ἀπὸ τὸν ἀποψιλούμενον τόπον. Ἡ ἀνάμιξις τοῦ μακρυνοῦ κέντρου ἦτο μικρά, συνήθως χαριστικῶς ἐδίδοντο προνομίαι εἰς ἱδρύματα, ναούς, κοινότητας, πρόσωπα, πάλιν ἕνεκα δωροληψίας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἐπεμβάσεως τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας. Ἀλλ' ἡ συγκεντρωτικὴ διοίκησις ἡ ἀπολήγουσα εἰς τοιαύτην χαλαρὰν ἀποκέντρωσιν δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ εἶναι καὶ πρὸς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων. Οὔτε ἡ στρατολογία ἦτο ἐνιαία, οὔτε ἡ φορολογία, οὔτε ἡ μεταχείρισις ἀπέβαινεν ἡ αὐτή. Ἀφοῦ εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν παρεχωρήθη ἀπεριόριστα κτημάτων, χωρίων ἢ καὶ περιοχῶν εἰς τοὺς νικητὰς καὶ τοὺς ἡττημένους τῶν καιρῶν (ἐκ τῶν ἡττημένων φυσικὰ εἰς τοὺς συνθηκολογήσαντας!), αἱ ἐξαιρέσεις ἦσαν πάντοτε περισσότε-

σαι παντος κανόνος. Εἰς τοιοῦτο κράτος εὔκολον ἦτο ὅπου ἐπίεζεν ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ εὑρίσκη ὑποχωρητικὰς τάσεις. Εἰς τὰ ὀρεινὰ οἱ ἀρματολοὶ ἐπεβάλλοντο, ἐπιτυγχάνοντες ἐπικυριαρχικὰ ἀσυμφωνικὰ καὶ διοικητικὰ δικαιώματα. Εἰς τὰς νήσους ὁ πλοῦτος προσεπόμιζεν αὐτοδιοίκησιν, προστασίαν καὶ δικαίωμα ἐξοπλισμοῦ. Εἰς τὰς πόλεις ἡ Ἐκκλησία μὲν ἐξησφάλιζε προνόμια δικαστικά, ἐκπαιδευτικὰ καὶ κοινωνικά, οἱ ἔμποροι δὲ καὶ οἱ ἐπαγγελματίαι καὶ οἱ ὑψωθέντες κοινωνικὰς κατελάμβανον θέσεις: Οἱ μὲν ἐπλούτουν καὶ καθίσταντο ἀναγκαῖοι καὶ, ἰσχυροί, οἱ δὲ συνηστίζοντο εἰς τὰς συντεχνίας (ἐσνάφια, ρουφέτια) καὶ προῴστιζον τὰ ἐπαγγελματικὰ καὶ κοινωνικὰ των συμφέροντα· τέλος οἱ προκόψαντες ἀντὶ νὰ εἶναι δοῦλοι τῶν δούλων, ἐγίνοντο ἄρχοντες τῶν δούλων, εἴτε εἰς τὰς ἡγεμονίας, εἴτε εἰς τὰς κεντρικὰς ὑπηρεσίας, ἠδύναντο δὲ πολλάκις νὰ εἶναι χρήσιμοι εἰς τὴν ὅλην ἐθνικὴν ὑπόθεσιν.

Ζ'. Αἱ νέαι ἰδέαι καὶ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις. Ἐνῷ μετὰ τὴν ἅλωσιν οἱ ὀρθόδοξοι οἱ ὁποῖοι ἀπεστρέφοντο τοὺς δυτικούς, ὡς ἐπιβουλευομένους τὸ δόγμα, ἐστρέφοντο πρὸς Ἀνατολάς, ὅπου ἤδη ἡ διαμορφουμένη Ρωσσικὴ Αὐτοκρατορία προσεπάθει νὰ δημιουργήσῃ προυπαθείας ἐπιρροῆς (διὰ συγγενικῶν δεσμῶν μὲ τοὺς Παλαιολόγους, διὰ τῆς ἱδρύσεως πατριαρχείου ἐν Μόσχᾳ, διὰ τῆς βοηθείας τῶν ὀρθοδόξων πατριαρχείων, μοναστηρίων καὶ τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν τῇ Ἀνατολῇ κλπ.), καὶ τὸ ἑλληνικὸν γένος ὠνειρεύετο ὡς ἀπελευθερωτὴν τὸ ξανθὸν γένος τῶν Ρώσσων, ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ κίνησις τοῦ 18ου αἰῶνος ἐν Γαλλίᾳ, αἱ πρόοδοι τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων καὶ ἡ ἄνοδος τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν εἰς τὸν νέον κόσμον, ὑπῆρξεν ἀντίδοτον πρὸς τὸν τοιοῦτον μαγνήτην. Διότι οἱ σφυρηλατούμενοι πρὸς τὴν Δύσιν δεσμοὶ δὲν εἶναι πλέον αἰσθηματικῆς φύσεως καὶ σχετικοὶ πρὸς τὴν ὁμοδοξίαν καὶ τὸν θρησκευτικὸν τύπον. Βαθύτατα ἐγγίζουν τὰς πηγὰς τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, διότι ὁμιλοῦν περὶ ἐλευθερίας καὶ τὴν πειστικότητά των στηρίζουν εἰς αὐτοῦ τοῦ ἀρχαίου κόσμου τὰ ἐπιχειρήματα. Αἱ νέαι ἰδέαι ζητοῦν νὰ ὑψώσουν τὸν ἄνθρωπον κοινωνικῶς καὶ νὰ εὐκολύνουν τὴν διαβίωσίν του, τὴν ἀνάδειξίν του, διὰ τῆς εὐρύνσεως τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων καὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς τιμῆς, τῆς περιουσίας του καὶ τῆς ζωῆς του. Οὐδὲν τούτων ἐδέδετο ὁ κατακτητής· διὰ τοὺς δυτικοὺς θέσιν κατακτητοῦ ἐπεῖχεν ἡ ἀριστοκρατία καὶ ὁ κλῆρος ὁ ὁποῖος πολλάκις εἶχε κοσμικὴν ἐξουσίαν. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὰ πράγματα δὲν ὡμοίαζον ἀπολύτως. Διότι ἡ ἐντοπία ἀριστοκρατία ἐστήριζε τὸν ἐθνισμόν, ἡ δὲ Ἐκκλησία διὰ τῶν «προνομίων» της ἐπροστάτευε τοὺς ὑποδούλους, ὅθεν προεῖχε τὸ ζήτημα τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἀλλὰ τὸ γλυκὺ σύνθημα τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης ἔθλεπεν ἑκάτερος τῶν ἐθνικῶς ἢ κοινωνικῶς ὑποδούλων ὑπὸ τὸ ἴδιόν του πρῖσμα καὶ ἠρμήνευε κατὰ τοὺς πόθους του. Ὅ,τι δὲν εἶχεν ἐπιτύχει ἡ Ἀναγέννησις, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκπέσει εἰς ὑπόψυχρον κλασσικισμὸν, μιμούμενον τὰς μορφὰς τῆς ἀρχαιότητος, ὅ,τι δὲν εἶχεν ἐπιτύχει ἡ Προτεσταντικὴ Μεταρρύθμισις εἰς τὴν Δύσιν, ἡ ὁποία ἀπετίναξε τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν δογματικὴν κατατρίεσιν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἐκαλεῖτο ἐν ὀνόματι τοῦ ὀρθοῦ λόγου νὰ πράξῃ ἡ ἀνθρωπότης κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Ἡ πλάνη αὕτη ὅτι ὀρθολογιστικῶς θὰ ἐλύοντο τὰ ἱστορικὰ ζητήματα τοῦ αἰῶνος, ἔφερεν ἀργότερον (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος) ὡς ἀντίδρασιν τὴν ρωμαντικὴν κίνησιν, τῆς ὁποίας ἀνάστημα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνικοτήτων, περὶ ἑνότητος φυλῆς, αἵματος, γλώσσης καὶ ἱστορίας ἐν τῷ αὐτῷ ἀνεξαρτήτῳ λαῷ. Ἡ κίνησις αὕτη, ἡ ὁποία εἶναι συνηρτημένη, ἔχει τεραστίαν ἀπήχησιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰσάγεται διὰ τοῦ ἔργου δύο κορυφαίων μορφῶν: τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ καὶ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ. Καὶ οἱ δύο ὑπῆρξαν πνευματικαὶ μορφαὶ καὶ ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ γένους. Ὁ πρῶτος ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰς τάσεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἔδωσε μορφὴν Συντάγματος, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ ἐλευθερούμενον γένος ἔπρεπε νὰ διοικηθῇ, συνέθεσε θούρια διὰ νὰ τὸ ἐνθουσιάσῃ καὶ Χάρταν τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ νὰ τὸν καθοδηγήσῃ εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς κληρονομίας. Ὁ Κοραῆς δὲν ἦτο τόσον ἐνθουσιώδης, ἔθετε δὲ πρὸ τῆς ἐξεγέρσεως τὴν παίδευσιν τοῦ ἔθνους, ὀρθῶς δὲ ἐθεώρει ὅτι πρῶτον πρέπει νὰ λάβῃ συνείδησιν τῆς ἀρχαίας του δόξης καὶ νὰ ὠφεληθῇ τῆς παραδόσεως. Δι' αὐτὸ ἐτράπη εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ οἱ πρόλογοί του ὑπῆρξαν τὰ φωτεινότερα περὶ ἐλευθερίας κηρύγματα πρὸς τὸ ἀναπνιζόμενον γένος.

Τρίτος εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν δύναται νὰ τεθῇ ὁ Ἀνώνυμος Ἕλλην, ὁ συγγράψας τὴν Ἑλληνικὴν Νομαρχίαν καὶ ἐκδοὺς αὐτὴν τὸ 1806 (εἴτε ὁ Κωλέττης εἴτε ὁ Σπάχος ἦτο οὗτος). Ὁ ἐνθουσιώδης αὐτὸς κασμπονάρος κατέκρινε μετ' ἀσυνήθους θριμύτητος τὸ Ἱερατεῖον καὶ τοὺς καθεύδοντας πλουσίους ἢ ἀποδημοῦντας ἢ σπουδάζοντας Ἕλληνας.

Ἤδη εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐλειτούργουν πάμπολλα σχολεῖα, πλεῖστοι νέοι ἐσπούδαζον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικόν, ὁ Κοραῆς εἶχε καταπολεμήσει τὴν κατὰ παράδοσιν ἐθελοδουλικὴν ἀντίληψιν τῆς Πατρικῆς Διδασκαλίας, καθ' ἣν τὸ ἔθνος ὑπέφερε διὰ τὰς ἁμαρτίας του. Τυπογραφεῖα (λειτούργουν, ἐφημερίδες ἐξεδίδοντο, θεατρικὰ ἔργα συνεγράφοντο, μετεφράζοντο ἢ ἐδιδάσκοντο. Πλεῖστοι ὅσοι κληρικοὶ υἱοθέτουν τὴν διδασκαλίαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ εἰς σχολεῖα ὅπως τῶν Ἰωαννίνων ἢ τῶν Κυδωνιῶν ἐγίνοντο πειράματα, ἢ οἱ μαθηταὶ ἤλλασσον τὰ ἐπώνυμα καὶ τὰ ὀνόματά των ἀποβάλλοντες τὰ σύγχρονα καὶ προσλαμβάνοντες ἀρχαῖα. Ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἔτριζεν. Ὁ Ναπολέων, ἁπλοῦς ἀξιωματικὸς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐξεν ἐπιθληθῆ, κατακτήσει τὸν κόσμον, εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ κέντρου τῆς Ρωσσίας, εἶχε προσβάλει τὴν Αἴγυπτον. Εἰς τὰς Ἰονίους νήσους εἶχεν ἱδρυθῆ ἡμιανεξάρτητον κράτος ἑλληνικὸν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κυριαρχίας τῶν Γάλλων εἶχε πληγῆ ἐν αὐτῷ ἡ ἀριστοκρατία, ἡ ὁποία ἔβλεπε τὰ συμφέροντά της συνδεδεμένα μὲ τὴν τύχην τῆς Ἐνετίας. Ὁ λέων τοῦ Ἁγίου Μάρκου εἶχεν ὑποστεῖλει τὰς πτέρυγάς του διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Καμποφορμίου (1798) καὶ Ἐνετικὸν Κράτος δὲν ὑπῆρχε πλέον οὔτε ἐπέπρωτο νὰ ἀνασυσταθῇ. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἦτο φανερὸν ὅτι συνεχίζετο ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ρώσσων καὶ Δυτικῶν διὰ τὴν διαδοχὴν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ λεγόμενον «Ἀνατολικὸν Ζήτημα» προέκυπτε καὶ ἐτίθετο ἐπὶ τάπητος. Μεταξὺ τῆς ἐκπεφασμένης θελήσεως τῆς Βρεταννικῆς Αὐτοκρατορίας ὅπως συντηρηθῇ ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ τῆς ἀπροκαλύπτου τάσεως τῆς Ρωσσίας ὅπως ἀνοίξῃ τὰ Στενὰ καὶ κυριαρχήσῃ εἰς τὰ Βαλκάνια (τὰ ὁποῖα ὑπέβλεπε καὶ ἡ Δυαδικὴ Μοναρχία), ἐξαίρεται ἡ θέλησις τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ νὰ ἰσορροπήσῃ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὰς διαμάχας, νὰ ὑπενθυμίσῃ τὴν ὕπαρξιν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ δικαιώματά του καὶ νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἐθνικήν του ποκατάστασιν. Ὁ δέκατος ἔνατος αἰών, ὁ αἰὼν τοῦ ἱστορισμοῦ, τοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ τῶν ἐθνικῶν ἀποκαταστάσεων ἤνοιξε μὲ αὐτὰς τὰς προοπτικὰς διὰ τὸ δουλεῦον ἀκόμη ἀλλὰ προπαρασκευαζόμενον γένος.

Νικόλαος Β. Τωμαδάκης.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις

Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 ὑπῆρξε μέγα δυναμικὸν φαινόμενον τῆς ὡριμότητος τοῦ ὑποδουλωμένου καὶ παθοῦντος τὴν ἐλευθερίαν του καὶ ἄξιου αὐτῆς ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Δὲν προῆλθεν ἀπὸ τὴν ὑποκίνησιν ὡρισμένης κοινωνικῆς τάξεως, οὔτε ἀπὸ τὴν σύγκρουσιν οἰκονομικῶν συμφερόντων, ἢ ἀπὸ μίαν ἁπλῆν οἰκονομικὴν κακοδαιμονίαν, οὔτε ὡς ἀνάγκη πολιτειακῆς μεταβολῆς, οὔτε τὴν προεκάλεσεν ἡ ὀργὴ ἑνὸς λαοῦ ἐναντίον τῶν ἀνικάνων, τῶν κακῶν ἀρχόντων του πρὸς ὠσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἄλλων καλυτέρων, στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων ἄλλων λαῶν καὶ εἰς τὴν παλαιοτέραν καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου ἐθνική. Εἰς τὸ ἐθνικὸν ἐλατήριον ὀφείλεται τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1821 ἐξηγέρθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅλοι. Καὶ οἱ ἐπὶ ἀριστοκρατικοῦ κληρονομικοῦ συστήματος στηριζόμενοι πλουσιώτατοι ἄρχοντες — οἱ πρόκριτοι, οἱ «κοτσαμπάσηδες» — καὶ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ πλοιοκτῆται καὶ οἱ ὁπλαρχηγοί, ἀκόμη καὶ οἱ εὑρισκόμενοι εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν τοπικὴν ἐξουσίαν — οἱ ἀρματολοὶ — καὶ ὁ κλῆρος εἰς ὅλην τὴν ἱεραρχίαν του καὶ οἱ πτωχοὶ ἄνθρωποι τῶν πόλεων καὶ ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμός. Ὅλοι ὅσοι ἦσαν Ἕλληνες. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐθέλησε νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του.

Εἶχε διαμορφωθῆ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος κατόπιν τῶν ἐπαναστατικῶν ἀτυχιῶν τοῦ παρελθόντος ἡ πεποίθησις ὅτι μόνον διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθῇ ἡ μεγάλη ἐπιχείρησις τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τοῦτο κατεδείκνυε τὴν ὡριμότητα τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας καὶ τὴν ἀγωνιστικὴν διάθεσιν τοῦ Ἕλληνος. Καὶ ἐξ αὐτῶν καὶ μόνων τῶν παραγόντων προῆλθεν ἡ ἐπανάστασις. Χωρὶς νὰ ἐμφανισθῇ ἡγετικὴ πανελλήνιος μορφή, ἱκανὴ νὰ τοὺς συναγείρῃ ὅλους καὶ νὰ ὀργανώσῃ τὸ κίνημα καὶ νὰ τὸ ἐπιβάλῃ. Ἡ ἔλλειψις τῆς τοιαύτης ἡγεσίας εἰς ἕνα λαὸν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη τοὺς κορυφαίους του, τοὺς ἀπασχολουμένους ἔκτοτε μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ τρόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, ὠφείλετο καὶ εἰς λόγους σχετικοὺς πρὸς τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰς πεποιθήσεις τῶν ἐπιφανεστέρων Ἑλλήνων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἦσαν ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, οἱ ὁποῖοι ἐστεροῦντο τοῦ ἀπαιτουμένου ἐπαναστατικοῦ δυναμισμοῦ καὶ τῆς ριψοκινδύνου ἀποφασιστικότητος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔντονον τοπικιστικὸν πνεῦμα τὸ κυριαρχοῦν εἰς ἕκαστον ἑλληνικὸν τμῆμα, λόγῳ τοῦ ὁποίου κανεὶς ὀπὸ τοὺς τυχὸν δυναμικοὺς καὶ ἔχοντας τὴν διάθεσιν νὰ ἐπιχειρήσουν τὸ κίνημα δὲν ἦτο ἀνεκτὸς πέραν τῆς ἐπαρχίας του. Ἀλλ' ἡ ἐπαναστατικὴ θέλησις ἦτο τόσον διάχυτος, ὥστε εἶχε τὴν ἐξέλιξίν της. Ἡ πρωτοβουλία ἀνεπήδησεν ἀπὸ τὰς λαϊκὰς τάξεις, ποὺ ὑπέφεραν περισσότερον, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ὥστε ἐκεῖνοι ποὺ τὴν εἶχαν, ἐπὶ ἑπτὰ ὁλόκληρα ἔτη, ἀπαιτηθέντα διὰ τὴν προεργασίαν, νὰ μὴ τολμοῦν ν' ἀποκαλύψουν τὰ ὀνόματά των εἰς ἐκείνους πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηυθύνοντο πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸ κίνημα.

Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία

Ἄτομα ἀφανῆ καὶ ἄσημα, μὴ διαθέτοντα ὑλικὰς δυνάμεις, μὴ ἔχοντα νὰ προσφέρουν παρὰ μόνον τὴν ψυχήν των καὶ μὴ

ἐπικοινωνοῦντα μὲ ἐπιφανῆ πρόσωπα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐνεπνεύσθησαν καὶ ἐπραγματοποίησαν τὴν ἵδρυσιν πνευματικῆς ἑταιρίας, ποὺ θὰ ἐξετείνετο εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν διὰ τῆς μυήσεως ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων πατριωτῶν, μὲ σκοπὸν τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἀπολυτρωτικοῦ ἀγῶνος. Ἡ ὀργάνωσις αὐτὴ ὠνομάσθη ἀπὸ τοὺς ἰδίους «Φιλική Ἑταιρία».

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1814 εἶχε φθάσει εἰς τὴν Ὀδησσὸν προερχόμενος ἐκ Παρισίων ὅπου ἐσπούδαζε καὶ κατευθυνόμενος πρὸς τὴν Μόσχαν ὅπου ἦτο ἐγκατεστημένη ἡ οἰκογένειά του, ἕνας νεαρὸς Ἕλλην ἀπὸ τὴν Ἤπειρον, ὁ Ἀθανάσιος Τσακάλωφ. Ὁ νέος αὐτὸς ἦτο ἤδη μέλος μιᾶς μυστικῆς ἑταιρίας, ποὺ εἶχαν ἱδρύσει εἰς τοὺς Παρισίους ὁ Γρηγόριος Ζαλύκης ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ὁ πρίγκιψ Δημήτριος Κομνηνὸς ἐκ τῆς ὁμωνύμου βυζαντινῆς οἰκογενείας, τῆς ἐγκαταταθείσης μετὰ τὴν ἅλωσιν εἰς τὴν Κορσικὴν καὶ τῆς ὁποίας τοὺς τίτλους εἶχεν ἀναγνωρίσει ἡ κυβέρνησις τοῦ Λουδοβίκου 16ου ὀλίγον καιρὸν πρὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ ἑταιρία ἐκείνη φανερὸν μὲν πρόγραμμα εἶχε τὴν μόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, μυστικὸν δὲ σκοπὸν τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων δι' ἐπαναστάσεως καὶ εἶχε τὸν παράδοξον τίτλον «Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον». Ἐλειτούργει δι' ὀργανισμοῦ κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ κατηχούμενοι ἐδίδον ἔγγραφον ὅρκον ὅτι θὰ ἐφύλαττον μυστικὸν τὸν σκοπὸν τῆς Ἑταιρίας καὶ θὰ ἐνεργοῦσαν διὰ τὴν πρόοδόν της, ἐλάμβανον δὲ ἀριθμὸν καθορίζοντα τὸν βαθμόν των εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν νάξεων τῆς Ἑταιρίας. Ὁ Τσακάλωφ ἐγνώρισεν εἰς τὴν Ὀδησσὸν τὸν ἐκεῖ ἐγκατεστημένον ἔμπορον Νικόλαον Σκουφᾶν ἀπὸ τὴν Ἄρταν. Ἠπειρῶται καὶ οἱ δύο εἶχον κοινὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα τῆς ἐπαρχίας των, ἀλλ' ἐκεῖνο ποὺ τοὺς συνέδεσε ταχύτατα ἦτο τὸ πάθος ποὺ ἐφλόγιζε καὶ τὸν ἕνα καὶ τὸν ἄλλον διὰ τὴν τύχην τῆς πατρίδος. Εἶχαν ἀρχίσει ἐπὶ τοῦ θέματος ἀτελειώτους συνομιλίας, ποὺ ἐπροχωροῦσαν μέχρι τῆς ἐξευρέσεως τοῦ τρόπου τῆς σωτηρίας. Ἔτσι ἀνεπτύχθη μεταξὺ των ἡ ἰδέα τῆς ἱδρύσεως μυστικῆς ἑταιρίας, μὲ σκοπὸν τὴν ὀργάνωσιν ὅλων τῶν ἱκανῶν πρὸς ἐπανάστασιν στοιχείων τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ Γένους ἀπὸ τὴν δουλείαν. Ἦσαν κυρίως σύμφωνοι ἐπὶ δύο βασικῶν σημείων: Ὅτι αὐτὴν τὴν φορὰν οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ στηριχθοῦν μόνον εἰς τὰς ἰδικάς των δυνάμεις καὶ νὰ μὴ περιμένουν τίποτε ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ κατὰ δεύτερον ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ μετάσχουν εἰς τὸν ἀγῶνα ὅλοι, καὶ οἱ μεγάλοι καὶ οἱ μικροί, ὅσοι εἶχον πραγματικὸν ἐθνικὸν φρόνημα.

Ἔπειτα ἐγνώρισαν καὶ ἐμύησαν εἰς τὰς ἰδέας των τὸν Παναγιώτην Ἀναγνωστόπουλον ἀπὸ τὴν Ἀνδρίτσαιναν καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ Ξάνθον ἀπὸ τὴν Πάτμον. Συνέταξαν τότε ἕνα πρῶτον ὀργανισμὸν μὲ πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ «Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον» καὶ μὲ σύμβολα καὶ τύπους τοῦ Τεκτονισμοῦ. Ἀλλ' εὐθὺς ἀμέσως ἐφάνησαν τὰ ἐμπόδια τῆς δημιουργίας ἑνὸς δευτέρου μετὰ τοὺς ἱδρυτὰς κύκλου μυστῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ προήρχοντο καὶ ἄλλοι ἀπόστολοι τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργανώσεως, ἱκανοὶ νὰ μυήσουν καὶ ἄλλους, ὥστε διὰ τοῦ μεθοδικοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν κατηχουμένων νὰ εὑρεθῇ ὠργανωμένον μέγα μέρος τοῦ ἔθνους, ἢ τοὐλάχιστον νὰ δημιουργηθοῦν ἐπαρκῆ στελέχη εἰς κάθε ἐπαρχίαν. Ἀλλὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν των ἄξια λόγου δὲν ἐσημειώνοντο δι' ἀρκετὸν χρόνον. Ὅταν ἀργότερον ὁ Σκουφᾶς μετέβη εἰς τὴν Μόσχαν καὶ ἐπεχείρησε νὰ μυήσῃ εἰς τὴν Ἑταιρίαν τοὺς ἐκεῖ ἐγκατεστημένους Ἕλληνας ἐμπόρους, ἄλλοι ἠρνήθησαν καὶ ἄλλοι τοῦ ἀπήντησαν εἰρωνικῶς διὰ τὰς χιμαιρικάς του ἰδέας. Ὁ Σκουφᾶς ἐπέστρεψεν ἀπογοητευμένος εἰς τὴν Ὀδησσὸν καὶ ὁ Ἀναγνωστόπουλος κατώρθωσε νὰ τὸν ἐγκαρδιώσῃ. Τότε ὁ Σκουφᾶς καὶ ὁ Ἀναγνωστόπουλος, ἀποφασισμένοι νὰ ἐπιμείνουν, ἔδωσαν μεταξὺ των τὸν γραμμένον ἤδη ὅρκον τῆς Ἑταιρίας, μὲ τὰ σύμβολα ποὺ εἶχαν ἤδη ὁρίσει διὰ τὴν μύησιν τῶν ἄλλων, ἐμπρὸς εἰς ἕνα τραπέζι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦσαν τοποθετημένα ἕνα πιάτο μ' ἕνα μαχαίρι, ἕνα σπαθὶ καὶ ἕνα κίτρινο κερὶ ἀναμμένον, ἐνῶ ἐκρατοῦσαν μὲ τὸ ἀριστερὸν χέρι ἕνα ποτήρι μὲ κόκκινο κρασὶ καὶ εἶχαν τὸ ἄλλο ἐπὶ τῆς καρδίας. Ὁ ὅρκος ἐτελείωνε μὲ τὰς ἀκολούθους φράσεις: «...Ὁρκιζόμεθα δὲ πρὸ πάντων ὅτι μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν τυράννων τῆς πατρίδος μας τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος εἶναι τὰ μέσα τῆς διαλλαγῆς καὶ τίποτε ἄλλο. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ καὶ ἤθελεν ἀναιρέσωμεν τὴν ἱερότητα τῶν χρεῶν μας κινούμενοι ἀπὸ αἰσχροκέρδειάν τινα ἢ δειλίαν, ἢ ἄλλην ὁποιανδήποτε αἰτίαν, τὸ ὄνομά μας νὰ παραδίδεται εἰς τὸ αἰώνιον ἀνάθεμα καὶ εἰς τὴν κατάραν τῶν ὁμογενῶν μας, τὸ αἷμα μας νὰ χυθῇ ὡς χύνεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὁ οἶνος οὗτος, τὸ δὲ σῶμα μας μὴ ἀξιούμενον ταφῆς, νὰ γίνῃ βορὰ τῶν θηρίων καὶ τῶν ὀρνέων». Εἰς τὸ τέλος τοῦ ὅρκου ἔχυσαν ἐπάνω εἰς τὸ σπαθὶ ὀλίγο κρασί, σύμβολον τοῦ αἵματός των, ἀντήλλαξαν ἀσπασμόν, ἔπιον τὸ ὑπόλοιπον κρασὶ τοῦ ποτηριοῦ καὶ ὑπέγραψαν τὸν ὅρκον. Ἡ μυστικὴ αὐτὴ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν τελετουργικὴ ὁρκισις ἀντιπεκρίνετο πρὸς τὸν μύχιον πόθον των καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην ποὺ ἠσθάνοντο αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ν' ἀντλήσουν δυνάμεις ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν των διὰ τὸ μέγα ἔργον. Ἐρρίφθησαν τότε ὅλοι μὲ πάθος εἰς τὸν προσηλυτισμὸν καὶ κατώρθωσαν νὰ μυήσουν ὀλίγους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Ἀθανάσ. Σέκερης, τοῦ ὁποίου τὸ σπίτι μετεβλήθη εἰς ἐντευκτήριον τῶν ἱδρυτῶν, καὶ ὁ Νικ. Γαλάτης, ἀπὸ τὴν Ἰθάκην νέος μὲ πολλὰς ἀρετὰς καὶ πολλὰ ἐλαττώματα, ἐνθουσιώδης καὶ δραστήριος, ὁμιλητικὸς καὶ πειστικός, ἐπιρρεπὴς εἰς ριψοκινδύνους περιπετείας, ἱκανὸς διὰ κάθε πρᾶξιν καὶ διάθημα διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἐπιθυμίας του, καυχησιολόγος καὶ μεγαλομανής. Ὁ Γαλάτης κατώρθωσεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ μυήσῃ εἰς τὴν Ἑταιρίαν τὸν πρίγκιπα Μαυροκορδάτον, τὸν Φυραρῆν, τὸν Πατσιμάδην, τὸν Πεντεδέκαν, τὸν Μάνθον Ῥιζάρην, καὶ διὰ νὰ κάμῃ ἐντύπωσιν εἰς τοὺς νέους του φίλους καὶ ἀπὸ μεγαλομανίαν ποὺ δὲν εἶχεν ὅριον, ὡμίλει διὰ τὰς μεγάλας ἐπιχειρήσεις του, διὰ τοὺς τίτλους εὐγενείας ποὺ εἶχεν — αὐτοετιτλοφορεῖτο κόμις χωρὶς νὰ εἶναι — καὶ ἰσχυρίζετο ὅτι εἶχε σχέσεις μὲ ἐπίσημα πρόσωπα τῆς ρωσσικῆς πρωτευούσης καὶ ὅτι ἦτο συγγενὴς τοῦ Καποδίστρια. Ἴσως δὲ μὲ τὰς καυχησιολογίας αὐτὰς εἶχε κατορθώσει νὰ μυήσῃ καὶ τοὺς ἁπλοϊκοὺς ἐμπόρους τῆς Ὀδησσοῦ. Τέλος ἐπιδιώκων νὰ ἀποδῇ σημαντικὸς παράγων εἰς τὴν ὅλην ἐνέργειαν, ἔγραψεν εἰς τὸν Καποδίστριαν καὶ τοῦ ἐζήτησε νὰ τὸν διευκολύνῃ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Πετρούπολιν καὶ νὰ τὸν δεχθῇ, διότι εἶχε νὰ τοῦ κάμῃ σοβαρὰς ἀνακοινώσεις. Ὁ Καποδίστριας ἀνησυχήσας ἀπὸ τοὺς ὑπαινιγμοὺς τῆς ἐπιστολῆς, τὸν προσεκάλεσεν εἰς τὴν ρωσσικὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐκεῖνος ἀνεχώρησε ταχύτατα, ἀφοῦ ἐπέδειξε τὴν πρόσκλησιν εἰς τοὺς φίλους του, φανταζθέντας ἐκ τούτου ὅτι εἶχε φθάσει ἡ ὥρα τοῦ θριάμβου. Εἰς τὴν Πετρούπολιν ὁ Γαλάτης ἔγινε δεκτὸς ἀμέσως μόλις ἔθεσεν ἀπὸ τὸν Ἕλληνα ὑπουργὸν καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἦτο ἀρχηγὸς μυστικῆς ἑταιρίας ἀποτελουμένης ἀπὸ Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι εἶχον σκοπὸν νὰ ἐλευθερώσουν τὴν πατρίδα τῶν ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν δι' ἐπαναστάσεως καὶ ὅτι ἦλθεν εἰς τὴν Πετρούπολιν διὰ νὰ τοῦ ζητήσῃ ν' ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἑταιρίας. Ὁ Καποδίστριας δὲν τὸν ἄφησε νὰ προχωρήσῃ. Κρίνων ὅτι ἢ περὶ ἑξάλλου ἀνθρώπου ἐπρόκειτο ἢ πιθανώτατα περὶ παγίδος τῶν πολιτικῶν του ἐχθρῶν, τῶν ὁποίων ἦτο ὄργανον ὁ ἄγνωστός του ἐκεῖνος Ἕλλην, διὰ νὰ τὸν ἐνοχοποιήσουν, τοῦ ἀπήντησεν ὅτι μόνον τρελλὸς ἠμποροῦσε νὰ τοῦ ὁμιλήσῃ περὶ τοιούτου σχεδίου καὶ μάλιστα ν' ἀπευθυνθῇ εἰς αὐτὸν ἐκεῖ ποὺ τὸν εἶχε τοποθετήσει ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ τοῦ συνέστησε νὰ ἀναχωρήσῃ τὸ ταχύτερον. Ἐκεῖνος παρὰ ταῦτα παρέμεινεν εἰς τὴν Πετρούπολιν ὅπου ἐφλυάρει σχεδὸν φανερὰ περὶ τῆς Ἑταιρίας καὶ τῶν συνωμοτικῶν της σκοπῶν καὶ τέλος ἡ ρωσσικὴ ἀστυνομία τὸν ἀπήλασεν εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν.

Ὅταν εἰς τὴν Ὀδησσὸν οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑταιρίας ἐπληροφορήθησαν τὴν ἀπέλασιν τοῦ Γαλάτη εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν κατεπτοήθησαν. Πρὸ ὀλίγου καιροῦ τότε εἶχε ματαιωθῇ ἡ προσπάθειά των διὰ τοῦ Γεωργίου Ὀλυμπίου καὶ τοῦ Λεβέντη, πρὸς ἑλληνοσερβικὴν σύμπραξιν, λόγῳ τῆς δολοφονίας τοῦ Σέρβου ἀρχηγοῦ Καραγεώργη, φιλικῶς διατεθειμένου πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἐπὶ πλέον τὰ πράγματα τῆς Ἑταιρίας γενικῶς δὲν ἐπήγαιναν καλά. Ἔγινε συμβούλιον πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν κατὰ τὴν Ἑταιρίαν. Ἐπροτάθη ἡ μετάθεσις τῆς ἕδρας της εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ ἐνταθῇ ἡ δράσις, ὁ δὲ Τσακάλωφ περισσότερον ἀπαισιόδοξος ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐπρότεινε τὴν διάλυσίν της. Ἐπεκράτησε τὸ πνεῦμα τῆς ἐμμονῆς εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἀφοῦ ἐστάλησαν ἀπόστολοι εἰς τὰς γειτονικὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα χώρας ὁ Σκουφᾶς καὶ ὁ Ἀναγνωστόπουλος μετέβησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ὁριστικὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασιν. Ἦτο ὁ Μάρτιος τοῦ 1918.

Νέα περίοδος ἤρχισε διὰ τὴν Ἑταιρίαν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τῶν δύο ἀρχηγῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀνεθεωρήθησαν καὶ ἔδωσαν εἰς τὸν ὀργανισμὸν τὴν τελικὴν μορφήν του καὶ ἐκινήθησαν δραστηρίως μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τοῦ μεγάλου ἐκείνου κέντρου. Τότε μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ἐμυήθη ὁ μεγαλέμπορος Παναγιώτης Σέκερης, ὁ ὁποῖος ἔδωσεν εἰς τὸν κατηχητήν του Ἀναγνωστόπουλον ὡς πρώτην προσφορὰν ἕνα πουγγὶ μὲ δέκα χιλιάδας γρόσια. Ὁ Ἀναγνωστόπουλος ἐκθαμβος πρὸ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ διὰ τὴν ἐποχήν, ἀλλὰ καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς συνήθεις μικρὰς προσφοράς, ποσοῦ δὲν ἐτολμοῦσε νὰ θίξῃ τὰ χρήματα καὶ ὅταν μετ' ὀλίγον τὰ παρουσίασεν εἰς τὸν Σκουφᾶν, κατελήφθη καὶ ἐκεῖνος ἀπὸ βαρεῖαν συγκίνησιν: «Τότε, ὅπως γράφει ὁ Φιλήμων, ἐπίστευσαν καὶ οἱ δύο εἰς τὴν ἀσφαλῆ πρόοδον τῆς Ἑταιρίας, ὄχι τόσον διὰ τὸ μέγα ποσὸν τῆς προσφορᾶς, ὅσον διὰ τὴν ἐπίδειξιν τοῦ ἑλληνικοῦ φρονήματος». Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐμυήθη καὶ ὁ Παπαφλέσσας. Ἔγινε σκέψις νὰ μετατεθῇ ἡ

Γρηγόριος Δικαῖος ἢ Παπαφλέσσας.

Ὁ παλαιὸς Πατρῶν Γερμανὸς εὐλογῶν τὴν ὕψωσιν τῆς σημαίας τῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου 1821.

έδρα τῆς Ἑταιρίας εἰς τὴν Πελοπόννησον, ποὺ θ' ἀποτελοῦσε κατὰ τὴν ἀντίληψιν ὅλων τὸν τόπον τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' εἶχεν ἀρρωστήσει ὁ Σκουφᾶς καὶ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἰατροῦ δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ μετακίνησίς του δι' ἀρκετὸν χρόνον. Αἱ μυήσεις τώρα ἐγίνοντο πλέον ἀθρόως. Ἐμυοῦντο ὅλοι ὅσοι ἐπερνοῦσαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔμποροι, ναυτικοί, πρόκριτοι ἀπὸ διαφόρους ἑλληνικὰς ἐπαρχίας, ταξιδεύοντες ἕως ἐκεῖ δι' ὑποθέσεις, οἱ δραστηριώτεροι καὶ κινούμενοι Ἕλληνες. Ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας τοῦ Σκουφᾶ ἐχειροτόνευεν ἐν τῷ μεταξὺ καὶ τέλος τὴν 31ην Ἰουλίου τοῦ 1918 ὁ ἐμψυχωτὴς τοῦ ὅλου ἔργου ὑπέκυψε. Δι' ὀλίγον καιρὸν τὸ πένθος ποὺ ἄφησεν ὁ θάνατος τοῦ Σκουφᾶ δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένον ἀπὸ ἕνα φόβον διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑταιρίας. Ἀλλὰ οἱ ζωτικῆς ἀνάγκης πορεῖαι τῶν λαῶν ὑφίστανται ἐξαγνισμοὺς ἀπὸ τοὺς θανάτους τῶν ἀξίων ἀρχηγῶν, χωρὶς ὅμως ν' ἀνακοπτῶνται. Εὑρίσκουν εἰς αὐτάς, ὅπως τὰ μεγάλα ρεύματα, τὴν δύναμιν νὰ προχωρήσουν. Αἱ ἐργασίαι τῆς ἑταιρίας συνεχίσθησαν πυρετιωδῶς. Ὑπῆρχε πλέον μεγάλη ἀνάγκη χρημάτων διὰ τὴν κίνησιν τῶν ἀποστελλομένων εἰς διάφορα μέρη καὶ ὁ Παν. Σέκερης, ἡ πρόθυμος οἰκονομικὴ πηγὴ τῆς Ἑταιρίας, προσέφερεν ἐλόεν καὶ νέα ποσά. Ἀναγνώρισαν τὰς θυσίας του καὶ τὸν ἔκαμαν μέλος τῆς ἀρχῆς χωρὶς ἐκεῖνος νὰ τὸ ζητήσῃ, οὔτε νὰ τὸ σκέπτεται. Συνέβησαν καὶ ἀνωμαλίαι ἀναπτυσσόμεναι εἰς τοιαύτην ὀργάνωσιν μὲ ἀνάμιξιν τόσων προσώπων. Ὁ Γαλάτης μὲ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του καὶ τῶν ἐνεργειῶν του ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ προκαλέσῃ τὰς ὑποψίας τῶν Τούρκων εἰς βάρος τῆς Ἑταιρίας καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἀπήτησε μὲ ἀπειλὰς νὰ τοῦ στείλῃ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς μέγα χρηματικὸν ποσόν. Ἠναγκάσθησαν μὲ ψευδεῖς λόγους νὰ τὸν παρασύρουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου τὸν ἔπεισαν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Μάνην μὲ τὸν Τσακάλωφ καὶ τὸν Δημητρόπουλον δι' ἐμπιστευτικὴν δῆθεν ἀποστολήν, ἀλλὰ πράγματι διὰ νὰ τὸν παραδώσουν εἰς τὸν Πεταλᾶν διὰ νὰ τὸν ἀπαγχονίσῃ. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ταξίδι, ἐνῷ εὑρίσκετο εἰς τὴν Ὕδραν, ὁ Γαλάτης ἐβεβαίωσεν ὅτι θὰ μετέβαινε ὄχι εἰς τὴν Μάνην, ἀλλ' εἰς τὴν Τριπολιτσὰν καὶ εἰς ἕνα περίπατον εἰς ἄλλον μέρος, ὁ Δημητρόπουλος κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Τσακάλωφ τὸν ἐφόνευσε διὰ ν' ἀπαλλαγῇ ἡ Ἑταιρία ἀπὸ ἕνα ἐπικίνδυνον ἄνθρωπον. Εἰσήχθη κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Παπαφλέσσας κατόπιν ἀπαιτήσεως τοῦ ἰδίου, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τότε ἤρχισε νέαν δράσιν καὶ ἐπεσεύσθη νὰ γίνουν νέοι μεγάλαι ἀποστολαὶ ἀντιπροσώπων κυρίως εἰς τὴν κάτω Ἑλλάδα, εἰς τὸ Ἀιγαῖον καὶ εἰς τὴν Ζακύνθον, ὅπου εὑρίσκοντο μαζὶ μὲ τὸν Κολοκοτρώνην ὅλοι ἐξόν οἱ στρατιωτικοὶ τῆς Πελοποννήσου.

Οἱ μυημένοι καὶ μυούμενοι ὁλόενα εἰς τὴν Ἑταιρίαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μετρηθοῦν πλέον. Ἦσαν πλῆθος. Ἑκατοντάδες χιλιάδων ἐγνώριζον πλέον τὸ μυστικὸν τῆς Ἑταιρίας καὶ ἐκμεμαν τὸ πρόσταγμα. Τότε οἱ ἀρχηγοὶ εἶδον ὅτι μὲ τὴν ἔκτασιν ποὺ εἶχε λάβει ἡ ὑπόθεσις, ἔπρεπε νὰ ἐπιστευσθῇ ἡ ἐπανάστασις. Καὶ κατόπιν συμβουλίου ἀπεφασίσθη νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Πετρούπολιν ὁ Ξάνθος, ὁ ἐπιδεξιώτερος μεταξὺ τῶν συντρόφων των, διὰ νὰ ζητήσῃ ἐκ μέρους ὅλων ἀπὸ τὸν Καποδίστριαν ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Ἑταιρίας καὶ νὰ ὀργανώσῃ τὸ κίνημα.

Ὁ Ξάνθος ἔφθασεν εἰς τὴν Πετρούπολιν μόλις τὴν 15ην Ἰανουαρίου προερχόμενος ἀπὸ τὴν Μόσχαν, ὅπου παρέμεινεν ἐπ' ἀρκετὸν ἀναμένων τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Ρωσσίαν τοῦ Καποδίστρια, ἀπουσιάζοντος ἕως τότε εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἀμέσως τὴν ἐπομένην τῆς ἀφίξεώς του ἔγινε δεκτὸς ἐκ μέρους τοῦ ὑπουργοῦ εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἐπέδωσε συστατικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, διὰ τῆς ὁποίας ἐκεῖνος τοῦ ἐγνωστοποίει τὰ κατὰ τὴν Ἑταιρίαν καὶ τὴν ἀπόφασίν της νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν μέγαν ἀγῶνα. Ὁ ἀπεσταλμένος ὡμίλησε τότε διεξοδικῶς διὰ τὴν μεγάλην ὑπόθεσιν καὶ κυρίως διὰ τὴν ἀνάγκην ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν πρόσωπον σημαντικόν. Ὁ Καποδίστριας ἦτο ἤδη πληροφορημένος διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρίας καὶ ἀντελήφθη τί ἐσήμαινον τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Ξάνθου, τοῦ ἀπήντησε δὲ ὅτι ἤθελε νὰ τὸν ἐπανίδῃ με-

Ὁ ὅρκος τῶν Φιλικῶν. (Πίναξ τοῦ Σπ. Βικάτου.).
(Οἱ ὁρκιζόμενοι εἶναι οἱ Σκουφᾶς, Ξάνθος καὶ Τσακάλωφ).

τὰ πέντε ἡμέρας. Προθεσμία μελέτης τῆς κεκαλυμμένης προτάσεως. Κατὰ τὴν νέαν συνάντησιν ὁ Ξάνθος ὡμίλησεν εἰς τὸν Καποδίστριαν ἀπεριφράστως καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ δεχθῇ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν, διότι μόνον αὐτὸς συνεκέντρωνε τὴν ἐμπιστοσύνην ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους. Φοβούμενος δὲ τὴν ἄρνησίν του τοῦ ἐπρόσθεσεν ὅτι ἂν δὲν ἤθελε νὰ εὐφανισθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀγῶνος, θὰ ἔπρεπεν ὅμως νὰ χαράξῃ τὸ πρὸς ἐκτέλεσιν σχέδιον καὶ νὰ ὑποδείξῃ τοῦτο καταλλήλως εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους κατὰ τόπους παράγοντας. Τοῦ ἐζήτησε δὲ ἐπὶ πλέον νὰ ἐπιτύχῃ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον τὴν ποσοτὴν βοηθείας εἰς χρῆμα καὶ εἰς ὅπλα.

Ὁ Καποδίστριας τοῦ ἀπήντησεν ὅτι οὔτε τὴν ἀρχηγίαν ἦτο δυνατὸν νὰ δεχθῇ, οὔτε ν' ἀναμίξῃ τὸν αὐτοκράτορα εἰς τοιαύτην ὑπόθεσιν καὶ νὰ τὸν ἐκθέσῃ ἀπέναντι τῶν συμμάχων του. Ἡ συμβουλή του ἦτο νὰ σταματήσουν πρὸς τὸ παρὸν αἱ ἐνέργειαι καὶ νὰ περιμένουν καταλληλοτέραν εὐκαιρίαν. Τὰ ἀνακτοβούλια τῆς Εὐρώπης, ἐνδιαφερόμενα τότε διὰ τὴν παγίωσιν τῆς εἰρήνης μετὰ τοὺς πολέμους τῶν τελευταίων ἐτῶν, δὲν θὰ ἦσαν εὐνοϊκῶς διατεθειμένα ἀπέναντι μιᾶς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία ἑπομένως δὲν συνέφερε νὰ γίνῃ ἀφοῦ κανεὶς δὲν θὰ τὴν ὑπεστήριζεν. Ἡ ἄρνησις τοῦ Καποδίστρια εἶναι ἐξηγημένη. Ἄνθρωπος μὲ ζωὴν καὶ σκέψιν διπλωματίου, πιστεύων ὅτι εἰς τὰ μεγάλα προβλήματα τῶν λαῶν τὰς τελειωτικὰς λύσεις δίδει ἡ πολιτικὴ περισσότερον ἀπὸ τὰ ὅπλα —εἶχε πρὸ αὐτοῦ τὸ μέγα παράδειγμα τῆς καταστροφῆς τοῦ Βοναπάρτου— ἀναλογιζόμενος τὰ δεινὰ ποὺ ὑπέστη ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅταν κατὰ τὰ ὁρλωφικὰ ἐγκατελείφθη ἀπὸ τοὺς Ρώσσους, καθὼς καὶ τὰς ἄλλας ἀναλόγους περιπτώσεις, ἔβλεπε τὸ ζήτημα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ ἐφοβεῖτο ὅτι τὸ παρασκευαζόμενον κίνημα εἶχε περισσοτέρας πιθανότητας ὀλέθρου παρὰ ἐπιτυχίας. Ὁ Ξάνθος ὅμως ἐπανῆλθεν ἐπὶ τῶν ἐπιχειρημάτων του καὶ τῶν παρακλήσεών του διὰ νὰ τὸν μετατείσῃ καὶ ὁ Καποδίστριας, ἂν καὶ ἠρνήθη καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν, τοῦ εἶπεν εἰς τὸ τέλος:

—"Αν οἱ ἀρχηγοὶ γνωρίζουν ἄλλα μέσα διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν των ἂς τὰ μεταχειρισθοῦν καὶ εὔχομαι ὁ Θεὸς νὰ τοὺς βοηθήσῃ.

Αὐτὸ ὁ Ξάνθος τὸ ἔκρινεν ὡς ὑπαινιγμὸν νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς ἄλλο πρόσωπον καὶ ὁ νοῦς του ἐστράφη πρὸς τὸν πρίγκιπα Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην. Ἦτο ἡ δευτέρα μετὰ τὸν Καποδίστριαν ἑλληνικὴ προσωπικότης εἰς τὴν Ρωσσίαν καὶ ἀφοῦ μάλιστα ἦτο στρατιωτικὸς ἤρμοζε περισσότερον ὡς ἀρχηγὸς εἰς ἕνα κίνημα. Στρατηγὸς εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν φρουράν, μὲ φήμην ἥρωος ἀπὸ τὴν μάχην τῆς Λειψίας, ὑπασπιστὴς καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορος, υἱὸς τοῦ μεγάλου πατριώτου Κωνσταντίνου Ὑψηλάντη, ἀφ' ἑνὸς θὰ ἐγίνετο δεκτὸς μ' ἐνθουσιασμὸν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ ἀφ' ἑτέρου θὰ προσέδιδε διὰ τῆς ἀρχηγίας του σοβαρότητα εἰς τὸ κίνημα ἀπέναντι τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὅπου ἦτο γνωστός. Ἐπεκοινώνησε λοιπὸν ὁ Ξάνθος μὲ τὸν Ὑψηλάντην καὶ μετ' ἀλλεπαλλήλους συνομιλίας ἐκεῖνος ἐδέχθη τὴν ἀρχηγίαν.

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης.

Ἐχαιρέτισαν τότε τὸν γενικὸν ἀρχηγὸν ὡς τὸν Μεσσίαν. Ἐπικολούθησαν συνεννοήσεις μὲ τοὺς εἰς τὴν Ρωσσίαν ἐγκατεστημένους ἐκ τῆς Ἑλλάδος παράγοντας, ὅπως καὶ προσχέδια ἀπαιτήσαντα ὁλοκλήρους μῆνας καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1820 ὁ Ὑψηλάντης ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Πετρούπολιν καὶ διὰ τῆς Μόσχας κατηυθύνθη πρὸς τὴν νότιον Ρωσσίαν. Ἐπέρασεν ἀπὸ τὸ Κισνάβ καὶ ἀπὸ τὸ Κιέβον, ὅπου ἀπεχαιρέτισε τὴν μητέρα του, καὶ συνηντήθη μὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς παραμένοντας καὶ εἰς τὰς δύο πόλεις Ἕλληνας καὶ κατέλησεν εἰς τὴν Ὀδησσόν. Ἐκεῖ συνεζητήθησαν σχέδια μελετηθέντα ἤδη καὶ καθωρίσθησαν εἰς τὴν ὁριστικήν των μορφὴν διὰ νὰ τεθοῦν εἰς ἐνέργειαν. Σύμφωνα πρὸς αὐτὰ, θὰ ὠργανοῦτο καὶ θὰ ἐξεροηγνύετο κίνημα ἐντὸς αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ εἰς τὸν Βόσπορον τουρκικὸς στόλος θὰ ἐπυρπολεῖτο ἢ θὰ κατελαμβάνετο ἀπὸ τὰ ἐξ Ἑλλήνων πληρώματά του, θὰ ἐκαλοῦντο εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν στρατὸν οἱ εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Νεαπόλεως ὑπηρετοῦντες Ἕλληνες στρατιωτικοί, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα θὰ ὠργανοῦντο εἰς στόλον διὰ νὰ φυλάξουν τὰς νήσους καὶ νὰ ἀποκλείσουν τὴν Ἰωνίαν μέχρι τῆς Συρίας καὶ θ' ἀνελάμβανε τὸν ἐφοδιασμὸν εἰς τρόφιμα ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Θὰ ἐγένοντο εἰσφοραὶ τῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον πλουσίων Ἑλλήνων, θὰ προέβαινε εἰς κίνημα εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος. Θὰ παρηγγέλλοντο ἀμέσως δύο χιλιάδες ὅπλα καὶ σπαθιά, θὰ ἐπιδιώκετο ἡ ἐχθρότης τοῦ Μωχάμμετ Ἄλη πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ ἡ εὐνοιά της πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ ἐγένοντο συνεννοήσεις μὲ τοὺς Σέρβους καὶ μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς πρὸς σύμπραξιν.

Τὸ σοβαρώτερον ὅμως ζήτημα, τὸ ἀπασχολοῦν ἀμεσώτερον καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἐπικρατούντων μελῶν τῆς Ἑταιρίας καὶ τοὺς συγκεντρωθέντας εἰς τὴν Ὀδησσὸν στρατιωτικοὺς ἐκ τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν καὶ ἐκ τῆς Πελοποννήσου, κυρίως δὲ τὸν Ὑψηλάντην, ἦτο ὁ τόπος ἀπὸ τὸν ὁποῖον θὰ ἤρχιζεν ἡ ἐπανάστασις. Ἐνεδεικνύετο πρὸς τοῦτο περισσότερον ἡ Πελοπόννησος διότι εἶχε τὴν Μάνην καὶ διότι ἐκεῖ ἦσαν περισσότερον πληροφορημένοι διὰ τὸ πρόσωπον τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἐγειτότευε μὲ τὰς νήσους καὶ ἐκεῖ, ὅπως ἰσχυρίζοντο, εἶχον γίνει περισσότεραι παρασκευαὶ καὶ ὑπῆρχον τὰ προσφορώτερα διὰ τὴν ἐπανάστασιν στοιχεῖα.

Πρὸς τὴν γνώμην αὐτὴν ἔκλινε καὶ ὁ ἀρχηγὸς, σκοπεύων νὰ μεταβῇ διὰ θαλάσσης καὶ ν' ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν Μάνην. Ἐπροτείνετο ὅμως καὶ ἡ κάθοδος πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Μολδοβλαχίαν, ὅπου ὑπῆρχον Ἕλληνες στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ μὲ τὰ ὑπ' αὐτοὺς πιστὰ σώματα, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ σημαντικώτερον μέρος τῶν στρατευμάτων τῶν ἡγεμονιῶν, ὅπως ὁ Ὀλύμπιος, ὁ Σάββας, ὁ Φαρμάκης καὶ ἄλλοι, ἤτο δὲ ἐξησφαλισμένη καὶ ἡ σύμπραξις τοῦ ἐντοπίου ἀρχηγοῦ Βλαδιμηρέσκου διαθέτοντος τοὺς Πανδούρους. Ἐλέγοντο ὑπερβολαὶ καὶ ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης, τῶν ἑκατέρωθεν ἀρχηγῶν αἰλοδοξούντων ν' ἀρχίσῃ ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τὸν τόπον των. Ὁ Ἀναγνωσταρᾶς εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐπιδείξῃ πίνακα, διὰ τοῦ ὁποίου αἱ μὲν στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῶν Τούρκων τῆς Πελοποννήσου ὑπελογίζοντο εἰς 10.000 ἄνδρας, αἱ δὲ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἑτοίμων νὰ προσέλθουν εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν στρατὸν εἰς 105.000, ὅσον δηλαδὴ στρατὸν δὲν ἠμποροῦσε νὰ συγκεντρώσῃ τότε οὔτε ἡ αὐτοκρατορία τῆς Αὐστρίας, ἡ περιλαμβάνουσα τὴν Οὐγγαρίαν, τμῆμα τῆς Πολωνίας, τὴν σημερινὴν Τσεχοσλοβακίαν, τὴν Δαλματίαν καὶ τὴν Κροατίαν. Συνεκεντρώθησαν ἔπειτα εἰς τὸ Ἰσμαήλιον διὰ νὰ παρευρεθοῦν καὶ ἄλλοι, ὅπου ἔφθασεν ὁ Ὑψηλάντης τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου. Ἐκεῖ ἐτέθησαν ἀμέσως τὰ κεφαλαιώδη ζητήματα: Νὰ ἐπισπευσθῇ ἡ ἐπανάστασις ἢ ὄχι; Νὰ κατεβῇ ὁ ἀρχηγὸς εἰς τὴν Πελοπόννησον ἢ ὄχι; Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, ὅλοι ἦσαν σύμφωνοι, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, πάλιν διίσταντο αἱ γνώμαι. Ὁ Ὑψηλάντης, μολονότι εἶχεν ἀντιληφθῇ ὅτι τὰ λεγόμενα ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους περὶ προπαρασκευῶν ἦσαν μακρὰν τῆς πραγματικότητος, ἐξηκολούθει νὰ ὑποστηρίζῃ ὅτι, ὅπως καὶ ἂν εἶχαν τὰ πράγματα, ἔπρεπε νὰ ἀρχίσῃ τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον καὶ μαζί του συνεφώνησαν οἱ περισσότεροι. Ἀντετάχθη ὅμως εἰς τοῦτο ὁ Ἕλλην ἀρχηγὸς τοῦ ρωσσικοῦ στολίσκου τοῦ Δουνάβεως Παπαδόπουλος, πρὸς τὴν σοβαρότητα τῆς κρίσεως τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐμπιστοσύνην ὁ ἀρχηγὸς, καὶ ὁ ὁποῖος μόλις πρὸ ὀλίγου καιροῦ εἶχε περάσει ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ὅπου δὲν εἶχεν ἴδῃ καμμίαν προπαρασκευήν. Συνεφώνει καὶ ὁ Περραιβός. Τότε παρενέβη ζωηρὸς ὁ Παπαφλέσσας, ἐπιμένων ν' ἀρχίσῃ ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπέδειξε γενικὴν ἀναφορὰν μὲ τὰς ὑπογραφὰς πολλῶν Πελοποννησίων στρατιωτικῶν καὶ προκρίτων, διὰ τῆς ὁποίας ἐβεβαιοῦτο ὅτι ὅλα ἦσαν ἕτοιμα εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ δὲν ἀπέμενε παρὰ μόνον ἡ παρουσία καὶ αἱ διαταγαὶ τοῦ Ὑψηλάντη. Ὁ Περραιβὸς ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸ ἔγγραφον καὶ ἀφοῦ τὸ διεξῆλθεν ἠμφεσβήτησε τὸ γνήσιον τῶν ὑπογραφῶν. Ὁ Παπαφλέσσας διεμαρτύρετο ἐντόνως καὶ ὁ Παπαδόπουλος ὠργισμένος τὸν ἐπλησίασε καὶ τοῦ εἶπε:

— Παπᾶ, νὰ διαβάζῃς τὸ ψαλτήρι σου καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν εἶναι δική σου δουλειά. Σ' ἐρώτησα πόσα χρόνια λείπεις ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ μοῦ ἀπήντησες τριάμισυ. Ἀλλὰ ἐγὼ ἔφυγα ἀπὸ ἐκεῖ πρὸ ἑπτὰ μηνῶν καὶ τίποτε δὲν ἦσαν ἀπὸ ὅσα λὲς καὶ ὅσα γράφει ἡ ἀναφορά σου!

Πράγματι ἡ ἀναφορὰ ἦτο πλαστὴ καὶ ἡ διαπίστωσις τούτου ἔκαμε τὸν Ὑψηλάντην νὰ μεταβάλῃ γνώμην. Ἀπεφασίσθη τότε νὰ γίνῃ ἡ ἔναρξις τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ νὰ κηρυχθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις εἰς τὸ Ἰάσιον. Ἐκεῖθεν ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς καὶ τὰ ὑπ' αὐτὸν στρατιωτικὰ σώματα θὰ κατήρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα, διεγειρομένων εἰς ἐπανάστασιν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας. Οὕτω ἐπεσπεύσθησαν αἱ τελευταῖαι προπαρασκευαί. Διὰ τὰς εἰς τὴν κάτω Ἑλλάδα ἐπιχειρήσεις ὁ Ὑψηλάντης ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ ὡς ἀντιπρόσωπόν του, ἐφ' ὅσον αὐτὸς θὰ ἦτο ἀπασχολημένος πρὸς Βορρᾶν, τὸν ἀδελφόν του Δημήτριον μὲ ἐπιτελεῖον ἐξ ἐμπίστων προσώπων. Ὁ Δ. Ὑψηλάντης καὶ οἱ ὁπαδοί του θὰ κατήρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς θαλασσίας ὁδοῦ ἀπὸ τὴν Τεργέστης, ἀφοῦ θὰ ἐπερνοῦσαν λανθάνοντες ὑπὸ ψευδώνυμα διὰ μέσου τῆς Αὐστρίας.

Τὰ εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν γεγονότα. Τὴν 22αν Φεβρουαρίου τοῦ 1821 ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του Γεώργιον καὶ Νικόλαον, τὸν Γεώργιον Μόνον, τὸν Γεώργιον Καντακουζηνὸν καὶ τὸν εἰς τὴν ρωσσικὴν ὑπηρεσίαν τελοῦντα Πολωνὸν ἀξιωματικὸν Γκαρνόβσκυ, ἐπέρασεν ὡς ἰδιώτης τὸν Προῦθον. Ἡ ἰδιαιτέρα φρουρὰ τοῦ Μιχαὴλ Σούτσου, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας, τὸν ἐπερίμενεν εἰς τὴν γέφυραν τοῦ ποταμοῦ καὶ τὸν συνώδευσεν εἰς τὸ Ἰάσιον, ὅπου κατέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ρίζου, καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ὕψωσε τὴν σημαίαν του. Ἐκεῖ ἐκάλεσε τὸν πρόξενον τῆς Ρωσσίας καὶ τοῦ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν εἶχε σκοπὸν τὴν κατάλυσιν τοῦ καθεστῶτος — δηλαδὴ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Σούτσου — ἀλλὰ τὴν ὀργάνωσιν ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν κάθοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τούτου διεσαφήνιζε τὴν θέσιν του καὶ ἀπέναντι τῶν Μολδαβῶν, ἀλ-

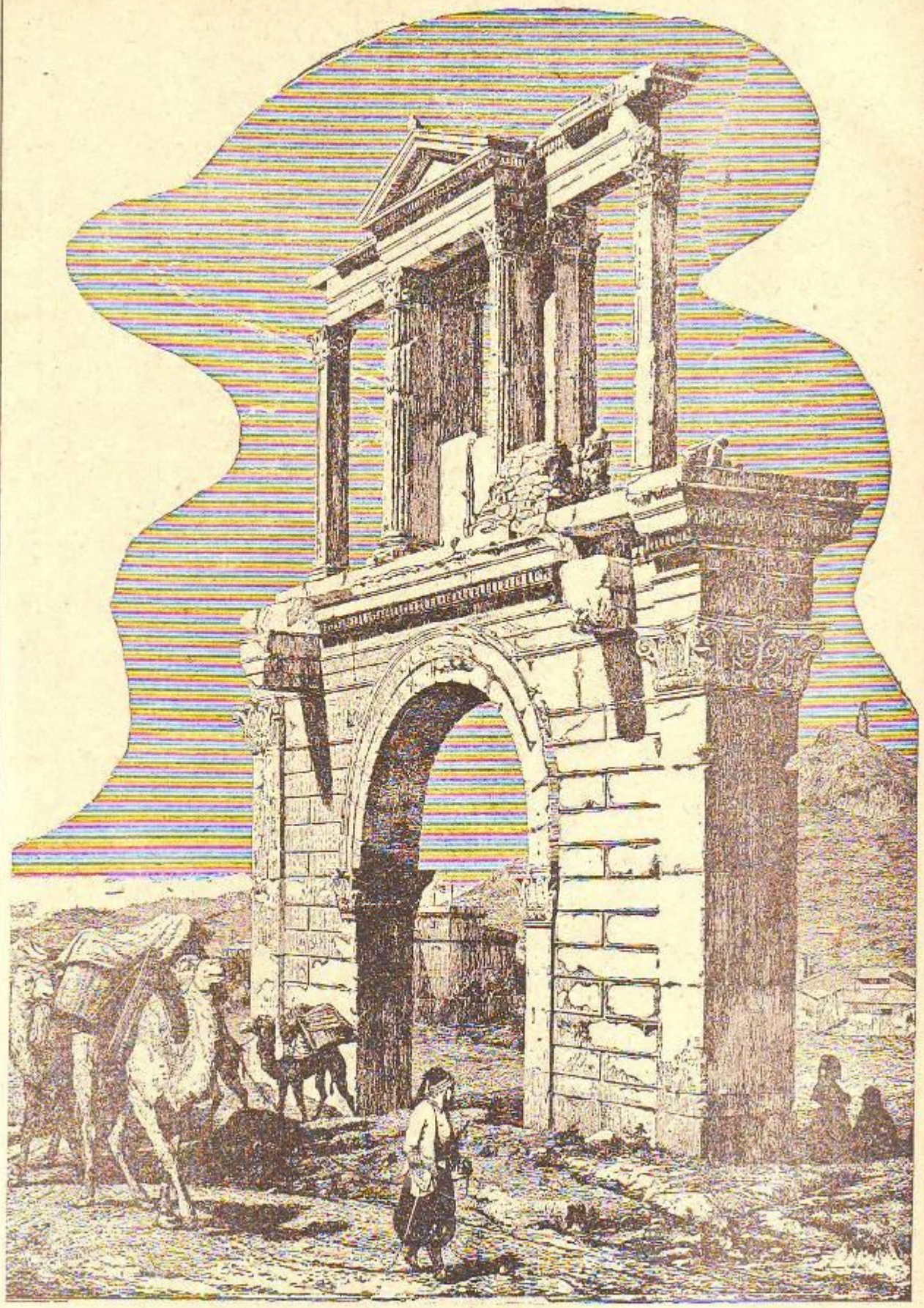

Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ. (Κατὰ σχεδίασμα ἐκ τοῦ φυσικοῦ τοῦ Ἀνδρέα Γκασπαρίνι—1843).
(Ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος)

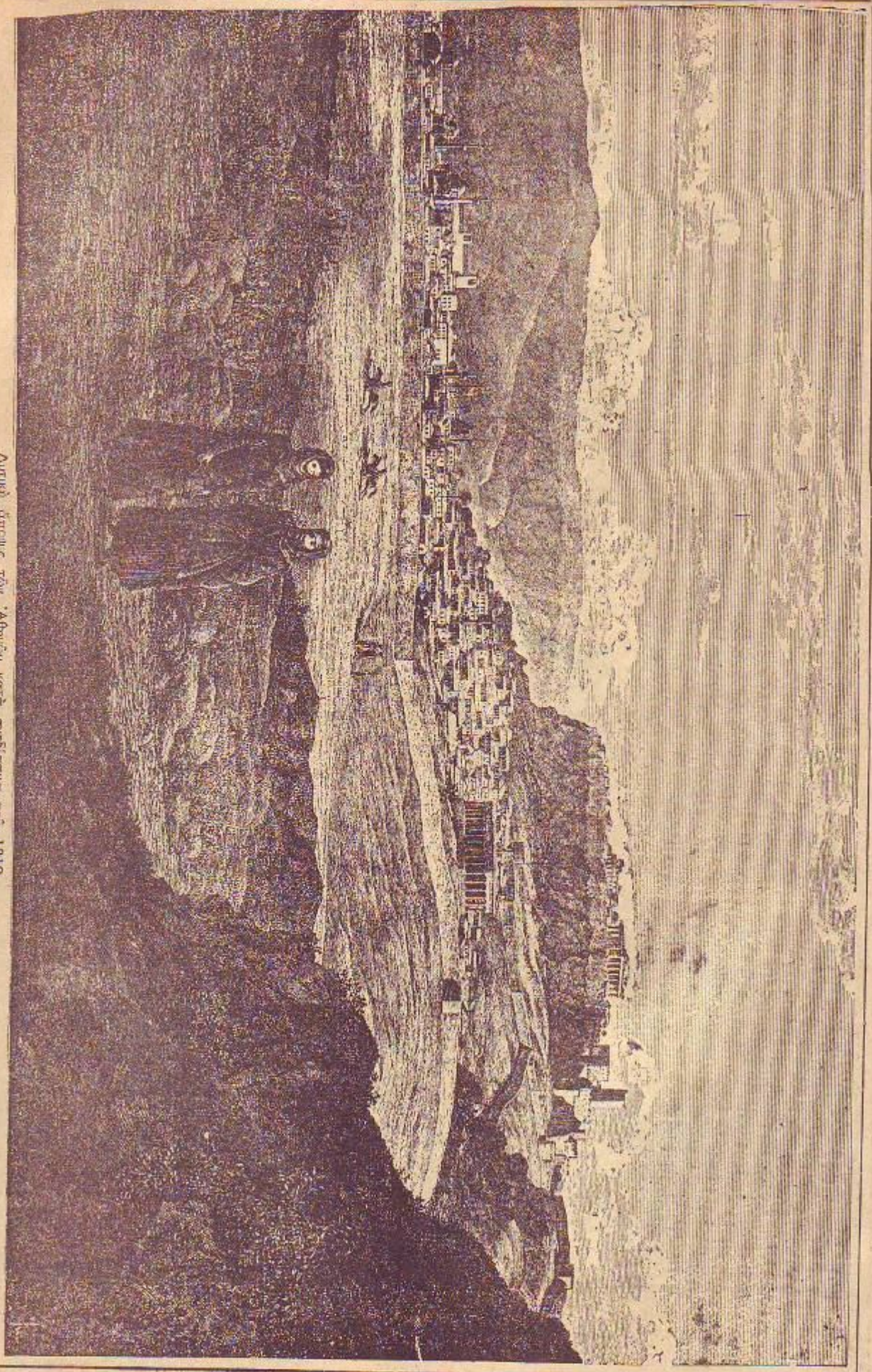

Δυτική ὄψις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ σχεδίασμα τοῦ 1819.
(Ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος)

λὰ καὶ ἀπέναντι τῆς Ρωσσίας, ἡ ὁποία εἶχεν ἐγγυηθῆ τὸ καθεστὼς τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν. Κατὰ τὴν 23ην Φεβρουαρίου ὁ Ὑψηλάντης ἀπηύθυνε προκήρυξιν πρὸς τὸν λαὸν τῆς Μολδαβίας, διὰ τῆς ὁποίας ἐγνωστοποίει ὅτι «ἔπαυσα ἡ Γραικία ὑψωσεν ἀπὸ τῆς σήμερον τὰς σημαίας ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ ζυγοῦ τῆς τυραννίας. Ζητοῦσα τὴν ἐλευθερίαν της», καὶ ἐδήλωνεν ὅτι θὰ ἔφευγε διὰ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ κατὰ τὴν ἑπομένην προέβη εἰς προκήρυξιν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, διὰ τῆς ὁποίας τοὺς ἐκάλει εἰς ἐπανάστασιν, ὑπενθυμίζων τὸ ἑλληνικὸν παρελθὸν καὶ τὰ δεινὰ τῆς τυραννίας, καὶ ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ μέλλοντος. Εἰς τὴν προκήρυξιν αὐτήν, παλλομένην ἀπὸ ὠργισμένον ἐπαναστατικὸν αἴσθημα, ἄφινε νὰ ἐννοηθῆ ὅτι τὸ ἐλεύθερον κράτος, ποὺ θὰ προέκυπτεν ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν, θὰ ἐκυβερνᾶτο συνταγματικῶς ὑπὸ βουλῆς. Περιείχοντο ὅμως εἰς τὴν ἰδίαν προκήρυξιν καὶ σημαντικαὶ παράγραφοι, τῶν ὁποίων τὴν εἰδικὴν βαρύτητα δὲν ἐπρόσεξεν ὁ Ὑψηλάντης. Ἡ πρώτη ἀφεώρα ἐκκλησιν πρὸς τοὺς «ἐν ξέναις αὐλαῖς» πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ὁμογενεῖς νὰ ὁρμήσουν ὅλοι εἰς τὸ ἀνοιγόμενον μέγα καὶ λαμπρὸν στάδιον κλπ. Ἡ ἐκκλησις ἦτο γενικῶς διὰ τοὺς Ἕλληνας τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς τὴν Ρωσσίαν, διότι εἰς ἄλλας ξένας ὑπηρεσίας δὲν ὑπῆρχον Ἕλληνες, κυρίως δὲ ἦτο ὑπαινιγμὸς διὰ τὸν Καποδίστριαν. Αὐτὸν τοιλάχιστον ἦτο φυσικὸν νὰ σκεφθῆ κάθε ἀναγνώστης τῆς προκηρύξεως, Ἕλλην ἢ ξένος, ἀφοῦ αὐτὸς ἦτο ὁ σημαντικώτατος εἰς ξένην ὑπηρεσίαν Ἕλλην. Ἀλλ' ἡ διὰ δημοσίας προκηρύξεως ἐκκλησις πρὸς τοιοῦτον ἄνδρα οὔτε ἀποτέλεσμα ἠμποροῦσε νὰ ἔχῃ, οὔτε ἦτο ἡ ἁρμόζουσα διὰ τὸν Καποδίστριαν, τὸν συνηθισμένον νὰ τοῦ ὁμιλοῦν μὲ ἄλλους τρόπους διὰ τόσον σοβαρὰ ζητήματα. Ἑπομένως ἡ ἐκκλησις ἦτο ἄστοχος. Τὸ δεύτερον ἐφελκύον τὸν ἔλεγχον σημεῖον τῆς προκηρύξεως ἦτο ἡ ἀκόλουθος βεβαίωσις περὶ ἐξωτερικῆς βοηθείας: «Κινηθῆτε, ὦ φίλοι καὶ θέλετε ἰδεῖ μίαν κραταιὰν δύναμιν νὰ ὑπερασπισθῆ τὸ δίκαιόν μας». Ἦτο φανερὸν ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ὑπενόει τὴν Ρωσσίαν, τὴν ὁποίαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξέθετεν ἀπέναντι τῶν συμμάχων της χωρὶς καὶ νὰ προκύπτῃ καμμία ὠφέλεια διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Ἐπίσημον ὑπόσχεσιν δὲν εἶχον δώσει εἰς τὴν Πετρούπολιν ὅτι θὰ ὑπεστήριζαν τὸ μέγα αἴτημα τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχαν διάθεσιν νὰ τὸ κάμουν, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι δὲν θὰ ἤθελον νὰ φανῆ ὅτι ἡ ρωσσικὴ πολιτικὴ εὑρίσκετο εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἐπαναστάτας. Ἐπρόκειτο ἄρα περὶ πολιτικοῦ σφάλματος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀναπόφευκτον νὰ ἔχῃ συνέπειας. Ἔπειτα ὁ Ὑψηλάντης ἠσχολήθη μὲ τὸν κατορτισμὸν ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν καὶ τῶν προερχομένων ἐκ τῶν γειτονικῶν ρωσσικῶν πόλεων.

Ἡ ἀναγγελία τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος ἔπεσεν ὡς βόμβα εἰς τὸ Λεύμπαχ, ὅπου ἐσυνεχίζετο τότε τὸ συνέδριον τῶν συμμάχων, παρόντων τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου μετὰ τῶν ὑπουργῶν του, τοῦ καγκελλαρίου Μέττερνιχ καὶ τῶν λοιπῶν ἐκπροσώπων τῶν μετεχουσῶν εἰς τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν δυνάμεων. Τὸ γενικὸν συμπέρασμα ἦτο ὅτι ἡ φράσις τοῦ Ὑψηλάντου «κραταιᾶς δυνάμεως» ἀνεφέρετο εἰς τὴν Ρωσσίαν, πρὸ δὲ τῆς δημιουργηθείσης δυσαρέστου ἐκπλήξεως δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιδράσουν οὔτε οἱ ἐκ τῆς ρωσσικῆς ἀντιπροσωπείας συμπαθῶς πρὸς τοὺς Ἕλληνας διακείμενοι. Ἀμέσως τότε ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος διεκήρυξε πρὸς τοὺς Συμμάχους του ὅτι θεωρεῖ τὸ κίνημα ἀποτέλεσμα τοῦ φιλοταράχου πνεύματος τῶν μεσημβρινῶν λαῶν — εἶχον ἤδη ἐκραγῆ καὶ καταπνιγῆ εἰς τὸ αἷμα κινήματα ἐκδηλωθέντα εἰς τὴν Ἱσπανίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν — καὶ ὅτι τὸ ἀποδοκιμάζει.

Ἐξ ἄλλου ἡ Πύλη πληροφορηθεῖσα τὸ κίνημα κατὰ τὴν 1ην Μαρτίου καὶ λαβοῦσα γνῶσιν τῶν προκηρύξεων τοῦ Ὑψηλάντη, ἀπηύθυνε διακοίνωσιν εἰς τοὺς πρέσβεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπεγραμμίζετο ἡ ὑπαινισσομένη τὴν Ρωσσίαν φράσις τῆς προκηρύξεως καὶ διαμαρτυρομένη ἐζήτει ἀπὸ τὸν Ρῶσσον αὐτοκράτορα τὴν βεβαίωσιν ἢ τὴν διάψευσιν τῶν ὑπονοουμένων. Ἡ διακοίνωσις ἀπεστάλη εἰς τὸ Λεύμπαχ καὶ ὁ Μέττερνιχ ἐνίσχυσε τὴν τουρκικὴν διαμαρτυρίαν. Κατόπιν τούτου ὁ Ἀλέξανδρος προέβη εἰς ταχεῖαν ἀποκήρυξιν τοῦ κινήματος καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ του δι' αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος. Διὰ τοῦτο ὁ Ὑψηλάντης ἀπεβάλλετο ἐκ τῆς ρωσσικῆς ὑπηρεσίας καὶ διετάσσετο νὰ τοῦ γνωστοποιηθῆ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἀποδοκιμάζει ἐπισήμως τὴν ἐπιχείρησίν του καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε ποτὲ νὰ ἐλπίζῃ ὑποστήριξιν ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας, ἐπίσης δὲ νὰ σταλοῦν ρηταὶ διαταγαὶ πρὸς τὸν κόμιτα Βιτγκενστάϊν, γενικὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐπὶ τοῦ Προύθου καὶ εἰς τὴν Βεσσαραβίαν ρωσσικῶν δυνάμεων νὰ τηρήσῃ αὐστηρὰν αὐδεστερότητα «ὡς πρὸς τὰς ἐκραγείσας ἐντὸς τῆς ἡγεμονίας ταραχὰς» καὶ τέλος νὰ κοινοποιηθοῦν αὗται αἱ ἀποφάσεις εἰς τὴν Πύλην πρὸς τὴν ὁποίαν νὰ ἀναγγελθῆ ρητῶς ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι καὶ θὰ παρέμενε ξένη πρὸς τὰς ἐραδιουργίας διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠπειλεῖτο ἡ γαλήνη ὁποιασδήποτε χώρας» καὶ ὅτι «ἡ Μεγαλειότης του δὲν τρέφει ἄλλον σκοπὸν παρὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν συνθηκῶν τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Τουρκίας».

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ὑψηλάντης ἐγκαταλείπεται εἰς τὴν τύχην του. Ἀλλὰ καὶ πρὶν γνωσθῆ τοῦτο εἰς τὸ Ἰάσιον, ὁ ἀρχηγὸς εὑρέθη πρὸ δυσαρέστων γεγονότων καὶ δυσχερειῶν. Διετέθησαν ἐυσμενῶς ἐναντίον του πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ἐγκατεστημένους πλουσίους Ἕλληνας. Ὁ Ὑψηλάντης καθ' ὑπόδειξιν τῶν συμβούλων του ἐζήτησεν ἀπὸ ἕνα Ἕλληνα τραπεζίτην νὰ τοῦ παραδώσῃ τὰ φερόμενα ὡς κατατεθέντα εἰς χεῖρας του ποσὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἠρνήθη ὅτι τοῦ εἶχαν παραδώσει τοιαῦτα χρήματα, συνελήφθη καὶ ἀπεφυλακίσθη ὅταν κατέβαλεν 60.000 γρόσια διὰ τὸν στρατόν. Κατόπιν τούτου καὶ ἄλλοι πλούσιοι Ἕλληνες ἔσπευσαν νὰ ἐξαφανισθοῦν, δικαιολογηθέντες ἀργότερον ὅτι ἐφοβήθησαν ὅτι ἂν ἔμεναν θὰ ἐκινδύνευον νὰ ὑποστοῦν κατασχέσεις καὶ βαρειας φορολογίας διὰ τὰς στρατιωτικὰς ἀνάγκας. Καὶ εἰς ἄλλας πόλεις ἐπίσης οἱ πλούσιοι ἐφρόντισαν νὰ φύγουν. Ἐκτὸς τούτου ἄτακτοι στρατιῶται καὶ βαθμοφόροι προέβησαν ἄνευ λόγου εἰς θλιβερὰς πράξεις. Εἰς τὸ Ἰάσιον συνέλαβον χωρὶς νὰ ἔχουν διαταγὴν τὸν Τοῦρκον φρούραρχον, σαράντα στρατιῶτας τῆς ἀστυνομικῆς φρουρᾶς καὶ

Ἀλέξανδρος Α', αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσσίας.
(Ἔργον τοῦ Ντελιμπές).

τριάντα Μωαμεθανοὺς ἐμπόρους, τοὺς ἐφυλάκισαν καὶ τὴν νύκτα τοὺς κατέσφαξαν εἰς τὰ κρατητήρια. Αἱ φρουραὶ ἐν τούτοις αὐταὶ ἐπειδὴ ἐπέβλεπαν γενικῶς ἐπὶ τῆς δημοσίας τάξεως καὶ περιώριζον τὴν δρᾶσιν τῶν κακοποιῶν, ἀποτελοῦσαν διὰ τοὺς ἐντοπίους ἐγγύησιν διὰ τὴν ἀσφάλειάν των, τὴν ὁποίαν δὲν παρεῖχεν ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος κατάστασις. Ἄλλος ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ Ὑψηλάντη, ὁ Βασίλης Καραβιᾶς, ἀνυπομονῶν νὰ ἐπιτεθῆ ἐναντίον Τούρκων, συνέλαβε τὸν Τοῦρκον φρούραρχον Γαλατσίου μὲ τοὺς στρατιῶτας του, καθὼς καὶ ἐμπορευομένους Τούρκους ποὺ δὲν ἐπρόσθασαν νὰ ἐξαφανισθοῦν, καὶ τοὺς κατέσφαξεν. Ἔπειτα εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸ κατόρθωμά του ἐφόρεσε τὴν γούνιαν τοῦ Τούρκου ἀξιωματικοῦ καὶ περιεφέρετο ἐπιδεικνύων τὸ λάφυρον. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀνέχεται τὰς πράξεις αὐτὰς τῶν ἀπειθαρχήτων καὶ ἐξάλλων ἀνθρώπων, διότι ἐλθὼν ἄνευ στρατοῦ καὶ μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ὀργανώσῃ τοιοῦτον εἰς ξένην χώραν δι' ὅλων τῶν εὑρισκομένων ἐκεῖ στοιχείων, ἐστηρίζετο πρὸς τὸ παρὸν ἐπὶ τῶν ἀτάκτων μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν οἱ δράσται τῶν ἀναρχικῶν κρουσμάτων καὶ τῶν θανατώσεων Τούρκων, αἱ ὁποῖαι γενόμεναι ἐν μέσῳ ξένου λαοῦ καὶ χωρὶς νὰ ἐπιβάλλωνται ὑπὸ ἐπαναστατικῆς ἀνάγκης, ἀπέμεναν οἰκτρὰ ἐγκλήματα.

Εἰς τὸ Τοργοὺμ Φορμὰς ὅπου μετέβη ὁ Ὑψηλάντης διὰ στρατιωτικοὺς λόγους ἔλαβε θλιβερὰς εἰδήσεις. Ὁ Ὕπατρος, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀποστείλει πρὸς τὸν Ἀλῆ πασσᾶν διὰ νὰ τοῦ ὑποσχεθῆ σύμπραξιν ἂν κατώρθωνε ν' ἀντισταθῆ εἰς τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα, ἕως ὅτου κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶχε δολοφονηθῆ καθ' ὁδὸν ὅταν ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Νάουσαν διὰ τὴν Ἤπειρον, ὁ δὲ Ἀριστείδης Πῶπ, ποὺ εἶχεν ἀναχωρήσει διὰ τὴν Σερβίαν πρὸς τελικὴν συνεννόησιν μὲ τὸν Μιλὸς Ὀβρένοβιτς, εἶχε συλληφθῆ κατὰ τὴν πορείαν του καὶ ἐνῷ μετεφέρετο εἶχεν αὐτοκτονήσει, διὰ νὰ μὴ τὸν βασανίσουν πρὶν τὸν ἐκτελέσουν οἱ Τοῦρκοι. Εἰς τὸ Ρώμανον ὅπου μετεστάθμευσεν ἀργότερον ὁ Ὑψηλάντης νέα ἀπογοήτευσις τὸν ἐπερίμενε. Τοῦ ἀνέφεραν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς γειτονικῆς πρὸς τὰ μολδαβικὰ σύνορα πόλεως τῆς Βλαχίας Ρίμνικον, μόλις ἐπληροφορήθησαν τὴν ἀφιξίν του, ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν των φεύγοντες πρὸς τὰ νοτιώτερα. Ἀμέσως τοὺς ἐμιμήθησαν οἱ Βλάχοι τῶν ἀγροτικῶν περιφερειῶν καὶ ἔπειτα οἱ παρ' αὐτοὺς Μολδαβοί. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι Ἀρναοῦται τῶν σωμάτων τοῦ Σάββα καὶ τῶν ἄλλων εἰσέβαλαν εἰς τὰ χωρία τῶν βορειοτέρων μερῶν καὶ τὰ ἐλεηλατοῦσαν, κακοποιοῦντες τοὺς προσπαθοῦντας νὰ προστατεύσουν τὴν περιουσίαν των. Τὰ μισθωτὰ αὐτὰ στρατιωτικὰ σώματα ἐθεωροῦντο στρατὸς τοῦ Ὑψηλάντου. Ὁ ἀρχηγὸς ἀ-

γνοῶν τὰς ἀταξίας αὐτᾶς, ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν του διὰ τὴν φυγὴν τῶν πληθυσμῶν πρὸς τὸν μητροπολίτην καὶ τοὺς προκρίτους τῆς Βλαχίας, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν τοῦ εἶπον ὅλην τὴν ἀλήθειαν. Τὸ σοβαρώτερον ὅλων ἦτο ὅτι ὁ Σάββας, μολονότι ἐκλήθη, ἀπέφευγε νὰ τὸν συναντήσῃ. Αἱ διαθέσεις του ἀπέναντι τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τῆς ἐπιχειρήσεώς του εἶχον μεταβληθῆ, διότι ἐθεώρει ἤδη πιθανωτάτην τὴν ἀποτυχίαν του. Ὑψηλάντου, ἀφοῦ καμμία εὐνοϊκὴ κίνησις δὲν εἶχεν ἐκδηλωθῆ ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας, ὅπως τὸ ἐφαντάζοντο ἐκεῖ ὅλοι κατ' ἀρχάς· καιροσκοπῶν δὲν ἀπεκάλυπτε τὰς σκέψεις του εἰς τὸν ἀρχηγόν, ἀλλ' εὑρίσκετο εἰς μυστικὴν ἐπικοινωνίαν δι' ἀλληλογραφίας μὲ τὸν μόλις τότε διορισθέντα ἐκ μέρους τῆς Πύλης ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Σκαρλάτον Καλλιμάχην.

Ἡ αἰσιοδοξία ἐν τούτοις δὲν εἶχεν ἐγκαταλείψει ἀκόμη τὸν Ὑψηλάντην. Μετέβη ὀλίγον ἀργότερον εἰς τὴν Φωξάνην καὶ ἐκεῖ ἠσχολήθη μὲ τὴν ἀργάνωσιν μικροῦ στρατιωτικοῦ σώματος ἀπὸ τοὺς νεαροὺς Ἕλληνας, ποὺ εἶχαν ἔλθει ἀπὸ τὴν Ὀδησσὸν καὶ ἄλλας πόλεις διὰ ν' ἀγωνισθοῦν «διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος». Ὁ ἀρχηγὸς ὠνόμασε τὸ σῶμα τοῦτο Ἱερὸν Λόχον. Ἦσαν οἱ ἐπίλεκτοί του, ὁ Ἱερὸς Λόχος τῶν Θηβῶν, ὁ ἕταιμος νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν πατρίδα μὲ τὴν ζωήν του εἰς τὰ νεώτερα Λεῦκτρα. Αὐτὸ ἦτο τὸ πρῶτον ὀργανωθὲν σῶμα τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ τοὺς κανονισμοὺς τῶν συγχρόνων εὐρωπαϊκῶν στρατῶν. Διοικητὴς τοῦ Ἱεροῦ Λόχου ὡρίσθη ὁ Γεώργιος Καντακουζηνὸς καὶ ἀξιωματικοὶ οἱ Σπύρος Δρακούλης, Δημ. Σοῦτσος, Λουκᾶς Βαλσαμάκης, Ἀνδρόνικος Ρίζος, Ἰωάν. Κρόκιας.

Οἱ βογυάροι τοῦ Ἰασίου ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεστάτωσαν τὰ πράγματα. Μὴ βλέποντες νὰ ἐνισχύεται ὁ Ὑψηλάντης ἀπὸ τὴν Ρωσσίαν ἔγραψαν πρὸς τὸν Βιγκενστάϊν νὰ στείλῃ στρατιωτικὰς δυνάμεις ἐκ δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν, διὰ νὰ προστατεύσῃ τὴν Μολδαβίαν ἀπὸ τὴν ἀναμενομένην τουρκικὴν ἐκστρατείαν πρὸς κατασταλὴν τοῦ κινήματος καὶ ὅταν ἐκεῖνος τοὺς ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἔχει τοιαύτας διαταγάς, ἐκεῖνοι ἐφρόντισαν νὰ δείξουν εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ὅτι ἦσαν ἐντελῶς ξένοι πρὸς τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου, ἐγκατέλειψαν ἐπιδεικτικῶς τὸ Ἰάσιον διὰ νὰ φανοῦν ἀποδοκιμάζοντες τὸν ἡγεμόνα Σοῦτσον, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ διεμήνυσαν δι' ἐγγράφου δηλώσεως ὅτι ὤφειλε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν χώραν. Ὁ Σοῦτσος στερούμενος δυνάμεως καὶ ἐν μέσῳ πληθυσμοῦ ἐχθρικῶς διακειμένου, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ μὲ τὴν ἀκολουθίαν του καὶ τὴν μικρὰν προσωπικὴν φρουράν του πρὸς τὸ Σκουλένι, ὁπόθεν ἀργότερον, ἀφοῦ ματαίως ἐπερίμενεν ἀπάντησιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου εἰς ἐπιστολὴν ποὺ τοῦ εἶχε στείλει, ἐπέρασεν εἰς τὸ ρωσσικὸν ἔδαφος. Οἱ βογυάροι μετὰ ταῦτα ἐξήγειραν τὸν πληθυσμὸν κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν πασσᾶν τῆς Βραΐλας νὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ ἐκδιώξουν τοὺς ἐπαναστάτας.

Εἰς τὴν Βλαχίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ διαβῇ ὁ Ὑψηλάντης, τὰ πράγματα ἐπαίρναν τὸν χειροτερον δρόμον. Ὁ Βλαδιμηρέσκου ἀντὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὰς ἑλληνικὰς ἐνεργείας διὰ συμπράξεως, ὅπως εἶχεν ὑποσχεθῆ, καὶ νὰ διευκολύνῃ τὸν Ἕλληνα ἀρχηγὸν νὰ κατέλθῃ μὲ τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ηὔξησεν ἀντιθέτως τὰς δυσχερείας του διὰ κινήματος ἐθνικοκοινωνικοῦ, στρεφομένου κατὰ τοῦ καθεστῶτος τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν, χωρὶς νὰ συγκρατῇ τοὺς ἄνδρας του, ἀφεθέντας εἰς λεηλασίας καὶ παντὸς εἴδους διαιότητας κατὰ τῶν κατοίκων καὶ τέλος κατήρτισεν ὑπόμνημα πρὸς τὴν Πύλην, ζητῶν ν' ἀναγνωρισθῇ ἀρχηγὸς τοῦ ρουμανικοῦ ἔθνους, νὰ τοῦ δοθοῦν ἀποζημιώσεις διὰ τὸν στρατὸν καὶ ὑποσχέσεις διὰ τὸ μέλλον, καὶ ἐδέχετο τὴν τουρκικὴν ἐπικυριαρχίαν. Ἡ ἐπιτυχία τῶν προσπαθειῶν τούτων τοῦ Ρουμάνου ἀρχηγοῦ ἐσήμαινεν ἀδιέξοδον διὰ τὸν Ὑψηλάντην. Ἔπειτα ἀπεκαλύφθη ἡ ρωσσικὴ ἀλληλογραφία μὲ τὸν ἐντολοδόχον τῆς Πύλης Καλλιμάχην, ἀποτελοῦσα καθαρὰν προδοσίαν. Ὁ Ὑψηλάντης τοὺς ἐκάλεσε καὶ τοὺς δύο καὶ ὁ μὲν Σάββας προσῆλθε καὶ ἔδωσεν ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἐδέχθη διὰ νὰ περισώσῃ τὰ πράγματα, ὁ δὲ Βλαδιμηρέσκου δὲν ἀπήντησε κἀν εἰς τὴν πρόσκλησιν καὶ ὁ Ὑψηλάντης διέταξε τοὺς ὑπὸ τὸν Ρουμάνον ἀρχηγὸν Ἕλληνας νὰ τὸν ἐγκαταλείψουν, συνέστησε δὲ εἰς τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγάρους νὰ κάμουν τὸ ἴδιον. Ἔπειτα ὁ Ὑψηλάντης τὸν ἐκάλεσεν ἐκ νέου εἰς τὴν Κολεντίναν καὶ ἐκεῖνος διὰ νὰ δεχθῇ νὰ μεταβῇ ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ὁμήρους, φανερώνων διὰ τούτου τὴν ἀπιστίαν του, ὅταν δὲ προσῆλθεν ἐδήλωσεν ὅτι μετανοεῖ δι' ὅσα ἔκαμε καὶ ἔδωσε νέους ὅρκους συμπράξεως. Μόλις τότε ὁ Ὑψηλάντης ἐπληροφορήθη ὅτι τὸν ἀφώρισεν ὁ πατριάρχης, ὅτι τὸ συνέδριον τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας εἰς τὸ Λεϋμπαχ τὸν ἀπεδοκίμασε καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος τὸν ἀπεκήρυξε καὶ τοῦ ἀφῄρεσε τοὺς ρωσσικοὺς τίτλους του. Ὀλίγας ἡμέρας ἀργότερον ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Καποδίστρια, γράφοντος ὡς ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας καὶ κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος, διαβιβασθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν τῆς Ρωσσίας Στρογγανώφ, ὁ ὁποῖος κατ' ἐντολὴν τὴν εἶχεν ἐπιδείξει εἰς τὴν Πύλην, πρὸς ἔνδειξιν τῶν φιλικῶν διαθέσεων τῆς Ρωσσίας πρὸς τὴν Τουρκίαν. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας τὸν ἐπετίμα διὰ τὸ κίνημά του καὶ διὰ τὴν σχετικὴν μὲ τὴν Ρωσσίαν διακήρυξίν του τοῦ συνίστα νὰ ἀποσυρθῇ διὰ νὰ προληφθῇ ἡ καταστροφὴ τῆς πατρίδος του, καὶ τοῦ ἐζήτει νὰ ὑποδείξῃ τὰ μέτρα ποὺ ἦτο δυνατὸν νὰ ληφθοῦν, διὰ νὰ δυνηθῇ ὁ αὐτοκράτωρ νὰ προβῇ εἰς φιλικὸν διάβημα πρὸς τὴν Πύλην καὶ ν' ἀποκατασταθῇ ἡ γαλήνη, χωρὶς νὰ μεταβληθοῦν αἱ ὑφιστάμεναι συνθῆκαι καὶ χωρὶς νὰ ἐπιβάλῃ ἡ Τουρκία βαρείας κυρώσεις ἐπὶ τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ Ὑψηλάντης ἐνόμισεν ὅτι ἠμπορεῖτο νὰ ὑποδηλώσῃ ὑπὸ ποίους ὅρους θὰ ἐδέχετο νὰ σταματήσῃ τὸ κίνημα. Καὶ συνέταξε καὶ ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, διὰ τῆς ὁποίας ἐφαίνετο πιστεύων ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἀπεδοκίμαζε μὲν τὴν ἐπανάστασιν ἀλλ' ἀνεγνώριζε τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐδήλωνεν ὅτι συγκατανεύει νὰ καταπαύσῃ τὸ κίνημα, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ τὸν διευκολύνουν νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ δοθοῦν εἰς τοὺς Ἕλληνας τέσσαρα φρούρια, δύο εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ δύο εἰς τὴν Στερεὰν καὶ νὰ ληφθῇ ὡς βάσις ἡ σύστασις τῆς Πελοποννήσου. Προσέθετε δὲ εἰς τὸ τέλος ὅτι ὁπωσδήποτε ἦτο ἀποφασισμένος νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐπιχείρησίν του καὶ ν' ἀποθάνῃ ὑπὲρ τῆς πατρίδος του, ἀλλ' ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἕως ὅτου λάβῃ τὴν ἀπάντησιν τοῦ αὐτοκράτορος θὰ ὑπεχώρει εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς Βλαχίας, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσῃ τίποτε κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἀπάντησις δὲν τοῦ ἐδόθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ὑψηλάντης ἠναγκασμένος νὰ λάβῃ ὅσα μέτρα ἠμποροῦσε διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κάθοδον πρὸς τὴν κάτω Ἑλλάδα μετέβη εἰς τὸ Βουκουρέστι. Ἐκεῖ τὸν ἐδέχθησαν ψυχρῶς. Κατὰ τὴν γενομένην διὰ τὴν ἄφιξίν του δοξολογίαν, δὲν παρέστη κανεὶς ἀπὸ τοὺς σημαίνοντας Ἕλληνας τῆς πόλεως τοὺς ἱκανοὺς νὰ ἐπηρεάσουν καὶ τοὺς ἄλλους. Προκαλέσαντες τουρκικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ κινήματος, περὶ τῆς ὁποίας ἄλλωστε ὑπῆρχον πληροφορίαι, ἐφρόντισαν νὰ φύγουν διὰ νὰ μὴ ἐνοχοποιηθοῦν ἀπέναντι τῆς Πύλης. Συνεχίζοντο ἐξ ἄλλου αἱ ἀταξίαι τῶν ἀνδρῶν τοῦ Βλαδιμηρέσκου καὶ τοῦ Σάββα, ἀσυδότων εἰς πᾶσαν πρᾶξιν βίας, ἐνισχυομένων ἀπὸ τοὺς βογυάρους καὶ τοὺς ἐντοπίους κληρικοὺς διὰ νὰ δημιουργηθῇ κατάστασις ἀφόρητος περὶ τὸν Ὑψηλάντην, εἰς τὸ κίνημα τοῦ ὁποίου ἀπεδίδετο ἡ ἀναρχία. Οἱ βογιάροι μάλιστα προέβησαν εἰς ἐχθρικὰς ἐνεργείας ἐναντίον του περισσότερον συγκεκριμένας. Ἐφρόντισαν νὰ σταλοῦν εἰς τοὺς διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν ὁδηγίαι νὰ μὴ δίδωνται εἰς κανένα τρόφιμα χωρὶς τὴν ἄδειαν τοῦ Βλαδιμηρέσκου νὰ δοθῇ ἡ ἄδεια εἰς τοὺς κατοίκους νὰ σκοτώνουν κάθε ἀπομονωμένον στρατιώτην τοῦ Ὑψηλάντου καὶ ἀνεγνώσθη εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας ἐγκύκλιος τοῦ μητροπολίτου Λούπου, διὰ τῆς ὁποίας ἐκαλοῦντο ὅλοι οἱ κάτοικοι νὰ ἐκδηλώνουν μὲ κάθε τρόπον τὴν ἀποστροφὴν των «πρὸς τοὺς ἀφωρισμένους ὑπὸ τοῦ πατριάρχου». Ἀφωρισμένοι ἦσαν ὁ Ὑψηλάντης καὶ ὁ στρατός του. Ἐπὶ πλέον οἱ βογιάροι ἐκάλεσαν τοὺς πασσάδες τῆς Σιλιστρίας, τοῦ Γιουργέβου, τῆς Βραΐλας καὶ τοῦ Βιδινίου νὰ εἰσβάλουν τὸ ταχύτερον εἰς τὴν χώραν διὰ νὰ τοὺς ἀπολυτρώσουν ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι διηκολύνοντο μὲν ἀπὸ τὴν πρόσκλησιν, ἀλλὰ δὲν τὴν ἐπερίμεναν διὰ νὰ κινηθοῦν. Αἱ πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος ἐκστρατεῖαι εἶχαν ἤδη ἀποφασισθῇ καὶ οἱ πασσάδες εὑρίσκοντο ἐν κινήσει.

Ἀπέναντι ὅλων τούτων καὶ ἐν μέσῳ τοῦ δημιουργουμένου κλοιοῦ ὁ Ὑψηλάντης ἐγκατέλειπε τὸ Βουκουρέστι καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὸ Τιργοβίστι, ὅπου ὡχυρώθη. Ἐκεῖ προέβη ἐκ τῆς ἀμηχανίας πρὸς ἀναχαίτισιν τῶν τουρκικῶν ἐκστρατειῶν εἰς ἐνεργείας καταδικασμένας ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἀποτύχουν. Διὰ νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὁ ἐπερχόμενος ἐκ τῆς Βραΐλας Περκόμτσαλης πασσᾶς ἐπὶ κεφαλῆς πεζικοῦ καὶ ἱππικοῦ στρατοῦ ἐκ πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν ἀπέστειλε τὸν Πεντεδέκαν εἰς τὸ Ἰάσιον μὲ ὀλίγους ἄνδρας διὰ νὰ ὀργανώσῃ ἐκεῖ ἄμυναν καὶ τὸν Ἀθ. Καρπενησιώτην μὲ μοκρὰν δύναμιν εἰς τὸ Γαλάτσι. Καὶ ὁ μὲν Πεντεδέκας μόνον ἀταξίας προεκάλεσε διὰ τῶν ἀσκόπων ἐνεργειῶν του, ὁ δὲ Καρπενησιώτης ἔδωσε μάχην σκληρὰν ἐπὶ τῶν ἔξω τοῦ Γαλατσίου προμαχώνων ἐναντίον τοῦ ἔχοντος συντριπτικὴν τὴν ὑπεροχὴν στρατοῦ, τοῦ Περκόμτσαλη. Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν ἐπεδείχθη μὲν κατὰ τρόπον θαυμαστὸν ἡ μέχρις αὐτοθυσίας ἀγωνιστικότης τοῦ Ἕλληνος καὶ προεκλήθησαν ἀπώλειαι εἰς τὸν ἐχθρόν, ἀλλ' ἐφθάρη τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ σώματος, ὁ ἴδιος ὁ Καρπενησιώτης μόλις κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ μὲ ὀλίγους ἄνδρας του καὶ ἐδειλοπάθησαν οἱ Ἕλληνες τῆς πόλεως, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἐθανατώθησαν, ὥστε ἡ ἐνέργεια ἐκείνη μόνον ὡς ἑλληνικὴ ζημία νὰ δύναται νὰ κριθῇ.

Ἐν τῷ μεταξὺ προήλασυν πρὸς τὸ Βουκουρέστι σημαντικὸν μέρος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τῆς Σιλιστρίας ὑπὸ τὸν κεχαγιάμπεην τοῦ πασσᾶ, ὁ Βλαδιμηρέσκου πρῶτος καὶ ἔπειτα ὁ Σάββας ἔφυγαν μὲ τὰς δυνάμεις των διὰ τὸ Τιργοβίστι, ὅπου καὶ ἔλαβον θέσιν παρὰ τὸ στρατόπεδον τοῦ Ὑψηλάντη, ὑποκρινόμενοι ἀκόμη τοὺς φίλους, ἐνῶ πράγματι εἶχον ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ στραφοῦν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν κατάλληλον στιγμήν, ἐκμηδενίζοντες κατὰ πρῶτον τὸν Ὀλύμπιον. Ὁ Ὑψηλάντης ἠρώτησε τότε τὸν Σάββαν διατί δὲν ἀντεμετώπισεν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Βλαδιμηρέσκου τὸν ἐπερχόμενον τουρκικὸν στρατὸν καὶ ἐκεῖνος προσεπάθησε νὰ δικαιολογηθῇ ἐπιρρίπτων τὴν εὐθύνην εἰς τὸν Ρουμάνον ἀρχηγόν. Μετ' ὀλίγον ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἔνοχα σχέδια καὶ αἱ δόλιαι πράξεις τοῦ Βλαδιμηρέσκου καὶ ὁ Ὀλύμπιος μεταβὰς εἰς τὸ στρατόπεδόν του εἶχε τὸ θάρρος νὰ τοῦ ἀπαγγείλῃ κατὰ πρόσωπον κατηγορητήριον ὡς καταπροδώσαντος τοὺς ὅρκους του καὶ ἔνοχου δολοφονιῶν ὑπαρχηγῶν τοῦ ἰδίου του σώματος. Κατόπιν τούτου ὁ Βλαδιμηρέσκου ἐγκατελείφθη ἀπὸ τοὺς ἰδίους του ἀξιωματικούς, ἀφωπλίσθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ὑψηλάντη. Ἐκεῖ ἐδικάσθη ὑπὸ στρατοδικείου τοῦ Ὑψηλάντη καὶ τὴν ἑπομένην ἐξετελέσθη.

Ὁ στρατὸς τοῦ κεχαγιάμπεη ἀφοῦ εἰσῆλθεν εἰς τὸ Βου-

κουρέστι προήλασεν ἀμέσως κατὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Τιργοβιστίου. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς μόλις ἐπρόφθασε νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν τραπεὶς πρὸς τὰς ὀρεινὰς διόδους. Ὁ Σάββας προσῆλθε φανερὰ πλέον εἰς τοὺς Τούρκους, φθάσας μέχρι τοῦ σημείου νὰ καταδιώξῃ τὴν ὀπισθοφυλακὴν τοῦ Ὑψηλάντη, ἀπὸ τὴν ὁποίαν συνέλαβεν ἱκανοὺς ἄνδρας, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλους ἐπνίξεν εἰς παραρρέοντα χείμαρρον καὶ ἄλλους ἀπεκεφάλισε, διὰ νὰ ἐπιδείξῃ τὰς κεφαλάς των εἰς τοὺς νέους του κυρίους.

Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς συνεκεντρώθη εἰς τὸ Ρίμτσικον καὶ κατόπιν τῆς πληροφορίας ὅτι τουρκικὰ σώματα ἐπροχώρησαν πρὸς τὰ αὐστριακὰ σύνορα διὰ ν' ἀποκλείσουν τὰς διαβάσεις τῶν Καρπαθίων, ὁ Ὑψηλάντης πρὸς ἀπώθησίν των διέταξε τὸν Ὀλύμπιον, τὸν Νικ. Ὑψηλάντην καὶ τὸν Καραβιᾶν νὰ καταλάβουν τὰς περὶ τὸ Δραγατσάνι θέσεις, ἀλλὰ νὰ μὴ ἐπιχειρήσουν μάχην πρὸ τῆς ἀφίξεώς του. Ἕως ἐκεῖ εἶχαν φθάσει ἰσχυρότατοι τουρκικοὶ δυνάμεις ὑπὸ τὸν Καρὰ Φεήζ, χωρὶς ὅμως νὰ κινοῦνται κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν 7 Ἰουνίου, ἐνῶ ἀπουσίαζεν ὁ Ὀλύμπιος, ὁ Καραβιὰς μεθυσμένος καὶ μὴ ἀκούων τὰς συμβουλὰς τῶν ἄλλων, ἐνήργησεν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Τούρκων, εἰς τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε καὶ τὸν Ἱερὸν Λόχον προκαλέσας ἀρμητικὴν ἀντεπίθεσιν τοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ τοῦ Καρὰ Φεήζ. Ὁ Καραβιὰς ἐτράπη εἰς φυγὴν καὶ ταυτοχρόνως ὁ Ἱερὸς Λόχος περιεκυκλοῦτο ἀπὸ τὰς πολὺ ὑπερτέρας τουρκικὰς δυνάμεις. Ἡ μάχη ἦτο ἄνισος, ἀλλὰ πλὴν ἐλαχίστων ὅλοι οἱ ἱερολοχῖται, νέοι ἀγωνοῦντες ἕως τότε τὰ ὅπλα καὶ τὴν φοβερὰν βοὴν τοῦ πολέμου, ἔμειναν μαχόμενοι περὶ τὸν γενναῖον ἀρχηγόν των, θεριζόμενοι ἀπὸ τὰ πυκνὰ τουρκικὰ πυρά, καταπατούμενοι ἀπὸ τὰς ὁπλὰς τῶν ἀλόγων τοῦ ἐνεργήσαντος ἀλλεπαλλήλους ἐπελάσεις ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ καὶ κατασφαζόμενοι ἀπὸ τὰς σπάθας τῶν Τούρκων ἱππέων. Ὁ Ὀλύμπιος ὅταν ἐπληροφορήθη τὰ διαδραματιζόμενα εἰς τὸ Δραγατσάνι, προσέτρεξε μὲ ὅσους συνήγειρεν ἀπὸ τὸ σῶμα του καὶ ἄτρομος ὥρμησεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, ὅπου ἀνεσήκωσε τὴν κατακειμένην παρὰ τὸν νεκρὸν σημαιοφόρον σημαίαν, ἐτρόμαξε διὰ τῆς ὁρμῆς του τοὺς ἐκεῖ πλησίον εὑρισκομένους Τούρκους καὶ κατώρθωσε νὰ σώσῃ ὀλίγους ἱερολοχίτας. Ὁ Νικόλαος Ὑψηλάντης μόλις διεσώθη ἀπὸ ἔφιππον Γάλλον Φιλέλληνα. Διακόσιοι ἱερολοχῖται ἐφονεύθησαν καὶ τριάντα ἑπτὰ ἠχμαλωτίσθησαν. Καὶ ὅταν οἱ ὀλίγοι ἀπομείναντες ἀπὸ τὸν Ἱερὸν Λόχον ἀπεσύρθησαν βρηθούσης τῆς νυκτός, ἐπέστρεψαν καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ Δραγατσάνι, ἀπορροῦντες καὶ αὐτοὶ διὰ τὴν ἀπρόοπτον νίκην των. Ὁ Ἱερὸς Λόχος εἶχεν ἀφανισθῆ ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν, τὸ σῶμα τοῦ Καραβιᾶ, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχαν φονευθῆ ἑκατὸν σαράντα ἄνδρες, διεσκορπίσθη, καὶ τὸ χειρότερον ἤρχισαν νὰ φεύγουν καὶ οἱ στρατιῶται τῶν ἄλλων σωμάτων. Ὁ Ἄλ. Ὑψηλάντης ἔτρεξεν εἰς τὸν δρόμον προσπαθῶν διὰ παντὸς τρόπου νὰ τοὺς συγκρατήσῃ, ἀλλ' οἱ φεύγοντες δὲν ἤκουαν οὔτε διαταγάς, οὔτε παρακλήσεις, οὔτε ἀπειλάς. Τὸ πλεῖστον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀποσυνετέθη ταχύτατα. Πολλοὶ ἔφθασαν εἰς τὰ αὐστριακὰ σύνορα διὰ νὰ διαφύγουν ἐκεῖθεν, ἀλλ' ἐλάχιστοι διεσώθησαν. Κακοποιοὶ ποὺ εἶχον εἰσδύσει εἰς τὸ στράτευμα ὡς ἐθελονταί, καὶ ὑπῆρξαν ἐκ τῶν πρώτων λιποτακτῶν, ἐνήδρευαν εἰς τὰς διαβάσεις, συνελάμβαναν, ἐλήστευαν καὶ ἐφόνευαν τοὺς ἐπιχειροῦντας νὰ διαβοῦν τὰ σύνορα. Οἱ ὀλίγοι ποὺ κατώρθωσαν νὰ περάσουν εἰς τὸ αὐστριακὸν ἔδαφος, ὅσοι δὲν συνελήφθησαν ὡς ὑποπτοι, ἔφθασαν εἰς τὴν Βουδαπέστην καὶ τὴν Βιέννην εἰς κατάστασιν ἀλητῶν καὶ προσεπάθησαν διὰ τῶν πλουσίων ἐκεῖ Ἑλλήνων νὰ κατέλθουν διὰ τῆς Τεργέστης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Ρίμνικον, ὅπου συντετριμμένος, ἠττημένος χωρὶς νὰ πολεμήσῃ, διατελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὀργῆς καὶ τῆς ἀπογνώσεως, ἐξέδωσε προκήρυξιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐστιγμάτισε τοὺς ἀνάνδρους τοῦ στρατοῦ του καὶ παρέδωσεν εἰς τὴν κατάραν τοῦ ἔθνους τοὺς προδότας. Ἀλλ' ἀπέδωσε φόρον τιμῆς εἰς τοὺς πεσόντας ἱερολοχίτας καὶ πιστεύων πάντοτε παρὰ τὴν προσωπικήν του ἀτυχίαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν Ἑλλάδος ἐλευθέρας, ἐσημείωσε διὰ τοὺς νεκροὺς τῆς μάχης τοῦ Δραγατσανίου τὴν τοσοῦτον φράσιν: «... Ὀλίγος καιρὸς καὶ στήλη θὰ ἀνεγερθῇ νὰ διαιωνίσῃ τὰ ὀνόματά σας...». Ὁ ἀτυχήσας ἀρχηγὸς δὲν ἐσκέπτετο πλέον παρὰ πῶς νὰ διαφύγῃ πρὸς τὴν Ἑλλάδα μὲ κάθε δυνατὸν τρόπον. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε εὔκολον οὔτε εὐχάριστον τοῦ ἦτο, ἀλλ' οὔτε σκόπιμον τὸ εὕρισκε νὰ περάσῃ διὰ τῆς Μολδαβίας πρὸς τὴν Ρωσσίαν διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐκεῖθεν τὴν κάθοδον πρὸς τὴν ἐπαναστατημένην χώραν, ἐπροτίμησε νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν νὰ διαβῇ διὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἐδάφους μὲ τοὺς ἀδελφούς του καὶ ὀλίγους συνοδοὺς μέχρι τῆς Τεργέστης καὶ νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν διὰ θαλάσσης. Βοηθούμενος ἀπὸ τὸν Ὀλύμπιον μὲ τὴν ἐλαττωμένην ἐκ τῆς περιπετείας τοῦ Δραγατσανίου δύναμίν του, ἔφθασε μέχρι τῆς μονῆς τῆς Κάζιας παρὰ τὰ αὐστριακὰ σύνορα καὶ ἔστειλε τὸν πιστόν του Λασσάνην πρὸς τὸν Σβίντ, τὸν διοικητὴν τῆς παραμεθορίου ἐκείνης περιοχῆς, παρακαλῶν νὰ τοῦ δοθῇ ἡ ἄδεια ἐλευθέρας διόδου. Κατόπιν συνεννοήσεως μὲ τὴν Βιέννην ἡ ἄδεια ἐδόθη καὶ ἐξεδόθησαν τὰ διαβατήρια ὑπὸ ψευδώνυμα, μὲ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι «ὁ πρίγκιψ δὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ τίποτε, οὔτε διὰ τὴν ζωήν του, οὔτε διὰ τὴν ἐλευθερίαν του». Ἀλλ' ἐπρόκειτο περὶ παγίδος. Μόλις ἡ μικρὰ συνοδεία ἔφθασεν εἰς τὸ Τεμισβάρ, ἀφοῦ ἀνεκόπη ἡ περαιτέρω πορεία, ἐδηλώθη εἰς τὸν Ὑψηλάντην ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο νὰ παράσχῃ ἄσυλον καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς συνοδοὺς του ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας καὶ ὅτι θὰ μετεφέρετο εἰς ἄνετον διαμονὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα βαρῶνος Σχόενβαρτ. Τέλος ἀπεμονώθη ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ μετεφέρθη ὑπὸ Αὐστριακοῦ ἀξιωματικοῦ εἰς τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον Μουγκάτς, ὅπου ἐρρίφθη εἰς σκοτεινὴν καὶ ὑγρὰν εἰρκτήν. Ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ προσθέτουσα εἰς τὸ παλαιότερον ἐναντίον τοῦ Ρήγα ἔγκλημά της καὶ δεύτερον, εἶχε καταδικάσει εἰς βραδὺν θάνατον τὸν Ἕλληνα ἥρωα ποὺ εἶχε τολμήσει νὰ ἀντιστρατευθῇ πρὸς τὰς διὰ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας ἐπιδιώξεις της. Ἡ δὲ Ρωσσία, εἰς τὴν ὁποίαν τόσας ὑπηρεσίας εἶχε προσφέρει καὶ αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του, δὲν προέβη εἰς κανὲν διάβημα πρὸς τὸ σύμμαχον ἀνακτοβούλιον τῆς Βιέννης διὰ νὰ δοθῇ ἡ ἐλευθερία, ἔστω καὶ ὑπὸ περιορισμούς, εἰς τὸν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἀσθενοῦντα ἐγκάθειρκτον. Ἐκεῖ ἀπέθανεν ὁ Ὑψηλάντης κατὰ τὴν ὥραν ποὺ τοῦ ἀνηγγέλθη ἀπὸ τὸν Λασσάνην ὅτι ὁ Καποδίστριας μετέβαινεν ὡς κυβερνήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα κατόπιν τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας της.

Εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν ἐσυνεχίσθη ἡ καταδίωξις τῶν ὑπολειφθέντων ἐκεῖ Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1821. Σῶμα ὑπὸ τὸν Καντακουζηνὸν εἰς τὴν Μολδαβίαν ἐκινήθη πρὸς Βοορᾶν διὰ νὰ περάσῃ εἰς τὴν Βεσσαραβίαν. Ἀλλὰ μόλις ἔφθασεν εἰς τὸ Σκουλένι, ὁ Καντακουζηνὸς ἐπέρασε τὸν Προῦθον, ἀπὸ τῆς γεφύρας τοῦ ὁποίου ἐπιτηρουμένης ὑπὸ τουρκικῶν στρατευμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαβῇ ὁλόκληρον τὸ σῶμα, καὶ ἐνκατέλειψε τοὺς ἄνδρας του. Τότε τὴν ἀρχηγίαν ἀνέλαβεν ὁ Ἄθαν. Καρπενησιώτης καὶ κατὰ τὴν προσπάθειαν νὰ περάσῃ τὸ ἑλληνικὸν σῶμα τὴν γέφυραν, ἐδόθη μάχη ἄνισος πρὸς τὰς μεγάλας τουρκικὰς δυνάμεις. Πολὺ ὀλίγοι κατώρθωσαν νὰ φθάσουν εἰς τὸ ρωσσικὸν ἔδαφος. Οἱ λοιποὶ ἐφονεύθησαν καὶ μεταξὺ τῶν νεκρῶν ἦτο καὶ ὁ ἡρωϊκὸς ἀρχηγὸς Καρπενησιώτης. Κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ Ὀλύμπιος κατόπιν ἀναρρώσεως ἐκ μακρᾶς ἀσθενείας, κινούμενος μὲ τὸν Φαρμάκην καὶ τοὺς ἄνδρας του εἰς τὴν Μολδαβίαν διὰ νὰ περάσουν εἰς τὴν Βεσσαραβίαν, ἀπεκλείσθη κατόπιν προδοσίας εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σέκκου καὶ ἐκεῖ, κατόπιν ἡρωϊκῆς ἀμύνης πρὸς τοὺς ἐφορμήσαντας ἐχθροὺς, ἀνετίναξε διὰ πυροβολισμοῦ ἐπὶ βαρελίου πυρίτιδος τὸ κωδωνοστάσιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε καταφύγει ὡς εἰς πρόμαχῶνα, εὑρὼν τὸν θάνατον μαζὶ μὲ τοὺς γύρω του Ἕλληνας καὶ Τούρκους. Ὁ Φαρμάκης συνελήφθη καὶ μεταφερθεὶς μὲ πολλοὺς ἄνδρας του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπεκεφαλίσθη. Ὁ δὲ Σάββας ἔλαβε τὸ τίμημα τῆς προδοσίας του κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας: Ἐδολοφονήθη ἀπὸ τοὺς ἰδίους τοὺς φίλους του Τούρκους.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐτελείωσεν ἡ ἀτυχὴς ἐκείνη ἐκστρατεία εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν. Ὡς σαιξπήρειος τραγῳδία. Μὲ ἐγκάθειρκτον μέχρι θανάτου τὸν εὐγενῆ ἀρχηγόν της καὶ μὲ νεκροὺς ὅλους σχεδὸν τοὺς ἥρωας καὶ τοὺς προδότας καθημαγμένους καὶ αὐτοὺς καὶ ἀτιμασμένους εἰς οἰκτρὸν τάφον.

Ἀπὸ τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν πραγματικῶν πολεμιστῶν τοῦ ἀγῶνος τοῦ Ὑψηλάντου κατώρθωσαν νὰ διασωθοῦν ἐπὶ μῆνας οἱ ὑπὸ τὸν Ἰωάν. Κολοκοτρώνην καὶ τὸν ἐξάδελφόν του Ἀποστόλην στρατευμένοι Πελοποννήσιοι καὶ Ἑπτανήσιοι. Ὁ Κολοκοτρώνης προερχόμενος καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν μεγάλην στρατιωτικὴν οἰκογένειαν τῆς Ἀρκαδίας, ὑπηρετοῦσεν ἀπὸ πολλοῦ εἰς τὸν στρατὸν τῆς Μολδαβίας μὲ βαθμὸν ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ καὶ μὲ σῶμα ἰδικόν του ἀπὸ διακοσίους ἑβδομήκοντα πέντε ἄδρας, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον εἶχε τὴν φθοράν του. Μετὰ τὴν καταστροφὴν συνεκέντρωσε τοὺς ἄνδρας του καὶ ἀπεφάσισε νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον διὰ τῶν Βαλκανίων. Παλαιὸς ὁπλαρχηγὸς ὡδήγησε τοὺς ἐμπείρους πολεμιστάς του διὰ τῶν δουνῶν. Ἡ ἡρωϊκὴ πορεία τοῦ σώματος ἐκείνου κατὰ τὸν καιρὸν ποὺ ἐφλέγετο ὁλόκληρος ἡ χερσόνησος ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν καὶ ὅλη ἡ χώρα ἦτο πλημμυρισμένη ἀπὸ τουρκικὰ στρατεύματα, ἐνθυμίζει τὴν κάθοδον τῶν μυρίων τοῦ Ξενοφῶντος. Εἰς μίαν ἀπὸ τὰς μάχας ποὺ ἠναγκάζοντο νὰ δίδουν οἱ πολεμισταὶ αὐτοὶ διὰ νὰ προχωροῦν, ἐξεπόρθησαν μίαν μονήν, ὅπου εὑρίσκοντο κλεισμένοι Τοῦρκοι καὶ Ἑβραῖοι καὶ εἰς τὰς ἀποσκευὰς ἑνὸς ἐκ τῶν τελευταίων τούτων εὑρῆκαν ἀδαμαντοκόλλητον σπάθην Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, καὶ τὸ κειμήλιον τοῦτο μετέφερεν ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἑκατὸν ἀπὸ τοὺς γενναίους ἐκείνους ἄνδρας κατώρθωσαν νὰ φθάσουν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν Αὔγουστον τοῦ 1821.

Οἱ ἐπικρίται τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκείνης τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν μὲ τὰ εὔκολα ἐπιχειρήμα-

Γεώργιος Ὀλύμπιος.

τα ποὺ παρέχει ἡ ἐπὶ τῶν ἀτυχιῶν κρίσις. ἔφθασαν ν' ἀρνοῦνται πᾶσαν συμβολήν της εἰς τὴν ἐπακολουθήσασαν μεγάλην ἐθνικὴν ἐνέργειαν. συνετέλεσε δὲ εἰς τοῦτο καὶ ἡ πολιτικὴ τότε ἐκμετάλλευσις τῆς καταστροφῆς. 'Αλλ' ἂν ἡ ἐκστρατεία τοῦ ἀγνοῦ καὶ ἡρωϊκοῦ ἐκείνου πατριώτου ἀπέβη τόσον τραγικὴ δι' ἐκείνους ποὺ τὴν ἐνήργησαν, ὑπῆρξεν ὅμως ὁ μὲ πρωταρχικὴν σημασίαν πρόλογος διὰ τὸν μέγαν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ἂν ὁ Ὑψηλάντης δὲν ἀπεφάσιζε νὰ περάσῃ τὸν Προῦθον κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1821, δὲν θὰ ἐλαμβάνοντο ἀπὸ τὴν τουρκικὴν διοίκησιν τὰ ἐπακολουθήσαντα τρομοκρατικὰ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα μέτρα. τὰ ὁποῖα κατέστησαν ἀναπόφευκτον καὶ ἐπετάχυναν τὴν κήρυξιν τῆς Ἐπαναστάσεως.

Τὰ πρῶτα μεγάλα ἐπαναστατικὰ γεγονότα. Ἡ μεγάλη διάδοσις τοῦ μυστικοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὸν πολὺν λαὸν εἶχεν ἀοχίσει νὰ προκαλῇ ἀνησυχίας μεταξὺ τῶν ἰσχυροτέρων προκρίτων της. οἱ ὁποῖοι εἶχον μυηθῆ πρῶτοι καὶ ἦσαν ἐξ ὅλης ψυχῆς σύμφωνοι διὰ τὸ κίνημα. Κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1820 ἐπεκράτει πραγματικὴ νευρικότης. Εἶχαν φθάσει εἰς ὡρισμένα πρόσωπα τὰ πρῶτα μηνύματα διὰ τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην. Ἦτο γνωστὸν ὅτι τὸ κίνημα ἐπέκειτο, ἀλλὰ δὲν ἦτο γνωστὸν οὔτε ἀπὸ ποῦ θὰ ἤρχετο ὁ ἀρχηγός. οὔτε ποῖαι δυνάμεις θὰ τὸν συνώδευον. Εἰς τὴν Πελοπόννησον δὲν εἶχεν ὀργανωθῆ τίποτε. καὶ αὐτὸ τὸ ἐγνώριζον οἱ πρόκριτοι. διότι, ἂν θὰ ἐγίνετο ὀργάνωσις, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτούς. Μία δὲ πρόωρος ἀποκάλυψις τοῦ ἐπαναστατικοῦ μυστικοῦ, ἤτις κατὰ τὴν λογικὴν θὰ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν λῆψιν κερανοβόλων μέτρων ἐκ μέρους τῆς τουρκικῆς διοικήσεως. θ' ἀπέβαινεν ὀλεθρία καὶ διότι θὰ ἐσήμαινε ματαίωσιν τοῦ κινήματος, ἀλλὰ καὶ δι' ὅσα θὰ ὑφίστατο ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ κατὰ πρῶτον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, οἱ λόγῳ τῆς ἐπαφῆς των μὲ τὴν διοίκησιν καὶ τῆς ἐπιρροῆς των ἐπὶ τοῦ ὑποδούλου λαοῦ, κυρίως ὑπεύθυνοι ἀπέναντι τῆς Πύλης διὰ πᾶσαν ἀνωμαλίαν. Καὶ οἱ φόβοι των ἀπεδείχθησαν δικαιολογημένοι.

Εἶχαν φθάσει πράγματι εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἱ φῆμαι περὶ τῆς ἑλληνικῆς συνωμοσίας καὶ κατηγγελίαι μάλιστα, ἀλλὰ χωρὶς πειστήρια ἔγγραφα καὶ ἐκ πηγῶν μὴ κρινομένων ἀξιοπίστων, καὶ ὁ σουλτάνος δὲν ἔκρινεν ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ λάβῃ ἄμεσα κατασταλτικὰ μέτρα. Περιωρίσθη μόνον νὰ δώσῃ ἐντολὴν εἰς τὸν Χουρσὶτ πασσᾶν, τὸν ὁποῖον τότε διώρισε στρατάρχην τοῦ πολιορκοῦντος εἰς τὰ Ἰωάννινα τὸν ἀποστάτην Ἀλὶ πασσᾶν τουρκικοῦ στρατοῦ, καθὼς καὶ βαλὴν τῆς Πελοποννήσου, νὰ μεταβῇ κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν, νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν ἐπεκράτει γαλήνη εἰς τὴν χώραν καὶ ἀφοῦ λάβῃ τὰ ἐξασφαλιστικὰ μέτρα ποὺ ἐπέβαλλεν ἡ διαπίστωσις τῆς καταστάσεως, νὰ συνεχίσῃ τὴν πορείαν του πρὸς τὴν Ἤπειρον. Οἱ πρόκριτοι εἰδοποιήθησαν διὰ τὴν ἐπικειμένην ἄφιξιν τοῦ νέου διοικητοῦ καὶ συνεκεντρώθησαν ὅλοι διὰ νὰ τὸν ὑποδεχθοῦν εἰς τὸ Ναύπλιον, ὁπόθεν τὴν 9 Νοεμβρίου τὸν συνώδευσαν εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν. Οἱ λόγοι καὶ ἡ στάσις των ἀπέναντί του ἐφανέρωναν τόσην ἀφοσίωσιν. ὥστε ὁ Χουρσὶτ ἐδώρησεν εἰς ἕκαστον μίαν γούναν, ὡς δεῖγμα πλήρους ἐμπιστοσύνης. Τόσον δ' ἐθεώρησεν ἀναξίας τὰς φήμας περὶ ἐπικειμένων ταραχῶν, ὥστε ἄφησεν ἐκεῖ τὰ χαρέμια του καὶ ἀνεχώρησεν ἥσυχος διὰ τὰ Ἰωάννινα. Ὁ εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν ἀλλωστε τουρκικὸς στρατὸς ἐθεωρήθη ἐπαρκὴς διὰ νὰ ἐπιβάλῃ ἐν ἀνάγκῃ τὴν τάξιν, μαζὶ μὲ τὰς εἰς τὰ παραθαλάσσια φρούρια ἰσχυρὰς φρουράς.

Ἄλλο γεγονὸς ἀνεστάτωσεν ὀλίγον ἀργότερον τοὺς προκρίτους. Ἐγνώσθη ὅτι ἔφθασεν εἰς τὴν Ὕδραν προερχόμενος ἀπὸ τὴν Ρωσσίαν ὁ Παπαφλέσσας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ζωηρὸς χαρακτήρ του ἐπροκαλοῦσε φόβους μήπως ἀποκαλυφθοῦν προώρως τὰ παρασκευαζόμενα καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζαν ἀκόμη τίποτε περὶ τοῦ προγράμματος τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ὑψηλάντη. ἐπεχείρησαν νὰ τὸν ἐμποδίσουν νὰ περάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἀλλ' ἐκεῖνος κατώρθωσε νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ προσεκάλεσε τοὺς προκρίτους εἰς συνάντησιν διὰ νὰ τοὺς ἀνακοινώσῃ τὰς ἐντολὰς ποὺ εἶχεν ἀπὸ τὸν γενικὸν ἀρχηγόν. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε φθάσει εἰς τὴν Μάνην προερχόμενος ἐκ Ζακύνθου ὁ Θ. Κολοκοτρώνης. προβλέπων τὰ γεγονότα καὶ διότι εἶχε λάβει ἐπιστολὴν ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντην. ἐνῷ ὁ Κανέλλος Δηληγιάννης καὶ οἱ ἀδελφοί του ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας καὶ πρὶν ἀκόμη φθάσῃ ἐκεῖνος. λησμονοῦντες τὴν παλαιὰν ἐχθρότητα. ἐπεκοινώνησαν μαζί του δι' ἀπεσταλμένου μετ' ἐπιστολῆς εἰς τὴν Ζάκυνθον. διὰ τῆς ὁποίας τὸν ἐκάλουν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον διὰ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα.

Κατὰ τὸν Ἰανουάριον μετέβησαν εἰς τὴν Βοστίτσαν μὲ δικαιολογίαν τὴν λύσιν μοναστηριακῆς διαφορᾶς. ἀλλὰ πράγματι διὰ νὰ συναντήσουν καὶ νὰ ἀκούσουν τὸν Παπαφλέσσαν. οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς Ἀχαΐας. Αἰγιαλείας καὶ Τριφυλίας. Ἐκεῖ ὁ Παπαφλέσσας ἀνέπτυξε τὸ πρόγραμμα τοῦ ἀγῶνος μὲ ὑπερβολὰς ὡς πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ τὰ μέσα ποὺ θὰ διετίθεντο. ἐζήτησε τὸν καταρτισμὸν στρατοῦ ὡσὰν τοῦτο νὰ ἦτο δυνατὸν ὑπὸ τὴν παρακολούθησιν τῆς φιλυπόπτου τουρκικῆς διοικήσεως καὶ προεξώφλησε τὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος πολιτικὴν τῆς Ρωσσίας. διὰ τὴν ὁποίαν ἐβεβαίωσεν ὅτι θὰ κηρύξῃ ταχύτατα τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Αὐτὰ ἐκρίθησαν ὑπὸ τῶν συνελθόντων ὡς στερούμενα σοβαρότητος. ἐμεσολάβησαν λογομαχίαι μεταξὺ τοῦ Παπαφλέσσα ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Σ. Χαραλάμπη. τοῦ Ἀνδρ. Ζαΐμη καὶ τοῦ Γερμανοῦ Παλαιῶν Πατρῶν ἀφ' ἑτέρου, ὁ δὲ Παπαφλέσσας ἠπείλησεν ὅτι θὰ σπεύσῃ εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ θὰ κηρύξῃ τὴν ἐπανάστασιν μὲ τοὺς χωρικοὺς τῆς Ἰδιαιτέρας του πατρίδος. Τέλος, ἀφοῦ δὲν εἶχαν συνέλθει ἐκεῖ διὰ νὰ ματαιώσουν τὰ σχέδια τοῦ Παπαφλέσσα, διότι κατείχοντο καὶ αὐτοὶ ὑπὸ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος. καὶ ἤθελεν νὰ προβοῦν εἰς τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ ὅπου θὰ ἐξησφαλίζοντο αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐπιτυχίας του, ἀπεφάσισαν νὰ ἀναστοπῇ κάθε κίνησις ἕως ὅτου κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ «προσδοκώμενος» διὰ νὰ παύσῃ ὁ ἐπικίνδυνος περὶ τὴν Ἑταιρίαν καὶ τὴν ἀναμονὴν τῆς ἐπαναστάσεως θόρυβος, νὰ ἀναχωρήσῃ ἀμέσως ὁ Παπαφλέσσας διὰ τὴν πατρίδα του, ὅπου νὰ παραμείνῃ ἡσυχάζων. Συγχρόνως ἀπεφασίσθη νὰ ληφθοῦν μέτρα διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ὁ Ὑψηλάντης καὶ νὰ μείνῃ ἄγνωστος εἰς τὴν Μάνην ἕως ὅτου ἀρχίσῃ ὁ ἀγών, ὁπότε θὰ ἐκινεῖτο ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν του, διετάχθη δὲ νὰ γίνουν εἰσφοραὶ τῶν ἑταίρων εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν. Συνεφώνησαν ἀκόμη ἂν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο δὲν κατορθώσουν νὰ ἀποφύγουν τὰς ὑποψίας τῶν ἀρχῶν καὶ ζητηθοῦν, ὅπως τὸ προέβλεπαν, ὑπὸ τὴν τουρκικὴν διοίκησιν εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν, νὰ ἀποφύγῃ ἕκαστος μὲ οἱανδήποτε δικαιολογίαν νὰ μεταβῇ καὶ ἂν προσκληθοῦν ἐκ νέου νὰ κρυβοῦν καὶ νὰ φροντίζουν μόνον νὰ εὑρίσκωνται εἰς ἐπικοινωνίαν μεταξύ των. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Θεόδ. Δηληγιάννης καὶ ὁ Παπαλέξης ποὺ εἶχαν παραμείνει εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν. μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Χουρσὶτ. θὰ τοὺς ἔδιδαν πληροφορίας καὶ ὁδηγίας. Ἂν ὅμως ἐπιέζοντο νὰ μεταβοῦν εἰς Τριπολιτσᾶν, τότε ἐνὰ τὸ χτυπήσουν στὸ λεβέντικο», δηλαδὴ νὰ κηρύξουν τὴν ἐπανάστασιν. Προέβησαν ἀκολούθως αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἰς εἰσφορὰν καὶ προσέφεραν ἕκαστος τὰς χιλιάδας τῶν γροσίων ποὺ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ, ἢ ποὺ ἠμποροῦσε νὰ τὰ ὑποσχεθῇ διὰ νὰ τὰ ἀποστείλῃ ἀπὸ τὸν τόπον του ὅταν θὰ ἐπέστρεφε. Τὰ καταβληθέντα χρήματα παρεδόθησαν εἰς τὸν ἐκ τῶν παρισταμένων ἔμπορον ἐκ Πατρῶν Ἰωάν. Παπαδιαμαντόπουλον ποὺ εἶχε διορισθῆ ἀπὸ τὸν Ἀλ. Ὑψηλάντην γενικὸς ταμίας τῆς ἐφορίας Πατρῶν. Εἰστράξεις εἰς ὅλην τὴν Πελοπόννησον ἀνέλαβε νὰ ἐνεργήσῃ ὁ εὐρεθεὶς εἰς τὴν Βοστίτσαν ἑταῖρος Ἱερόθεος Μεγασπηλαιώτης μοναχός.

Ἀνδρέας Ζαΐμης.

Καὶ πράγματι ἐκινήθησαν σύμφωνα πρὸς τὰς ληφθείσας ἐκεῖ ἀποφάσεις. Ὁ Ἱερόθεος κατὰ τὴν περιοδείαν του διὰ τὸν ἀναοερθέντα σκοπὸν ἐπληροφορήθη εἰς τὸ Ξυλόκαστρον ἀπὸ τὸν Πανούτσον Νοταρᾶν ὅτι ὁ Κιαμὴλ μπέης τῆς Κορίνθου προσπαθεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ ἔγγραφον τῆς Ἑταιρίας καὶ ἄλλα στοιχεῖα, διότι εἶχεν ὑποψίας διὰ τὰ παρασκευαζόμενα. Ἀπέφυγε λοιπὸν νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν Κόρινθον, μετέβη δὲ διὰ τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ἄστρους εἰς τὴν Λακεδαίμονα. Ἐκεῖ ὁ Π. Κρεββατὸς τοῦ ἐπανέλαβε τὰ ἴδια καὶ τὸν ἐξώρκισε νὰ φύγῃ ἀμέσως, διότι ἤδη εἶχαν προδοθῆ καὶ ἀνεμένοντο ἔφεσναι καὶ συλλήψεις ὑπόπτων. Εἶχαν προδοθῆ οἱ ἀδελφοὶ Σπηλιωτόπουλοι ὅτι οἱ μπαρουτόμυλοι ποὺ εἶχαν εἰς τὴν Δημητσάναν εἶχαν παραγωγὴν μεγαλυτέραν τοῦ ἐπιτρεπομένου ὁρίου διὰ νὰ ἐφοδιάσουν τὴν μελετωμένην ἐπανάστασιν. Εἶχε γνωσθῆ ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἐκρύπτετο εἰς τὴν Μάνην. Εἶχε καταγγελθῆ ὡς ὕποπτος ἡ συγκέντρωσις τῶν συνελθόντων εἰς τὴν Βοστίτσαν προκρίτων καὶ τέλος ὁ πρόκριτος Τριπολιτσᾶς καὶ εὐνοούμενος τῶν Τούρκων Σωτήριος Κουγιᾶς καὶ ὁ διερμηνεὺς τῆς διοικήσεως Στ. Ἰωβίτης κατήγγειλαν εἰς τὸν καϊμακάμην Σαχὶπ Νετσὶπ ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες σκοπεύουν νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ συνεβούλευσαν νὰ ληφθοῦν προληπτικὰ μέτρα. Ὁ καϊμακάμης ἀπέστειλε διὰ τοῦ ταχυτέρου μέσου μακρὰν ἔκθεσιν περὶ τούτων εἰς τὸν Χουρσὶτ πασσᾶν ζητῶν ὁδηγίας καὶ μετ' ὀλίγον ἔφθασεν εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν ὁ Τεστὲ κεχαγιᾶς φέρων τὰ ἀντίγραφα δύο φιρμανίων τοῦ σουλτάνου. ἐκδοθέντων κατόπιν τῆς ἀποκαλύψεως τῶν μυστικῶν ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν ἐκ τῶν ἐγγράφων ποὺ ἀνευρέθησαν ἐπὶ τοῦ φονευθέντος παρὰ τὴν Νάουσαν Ὑπάτρου, τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Ὑψηλάντη, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἐγίνετο λόγος καὶ περὶ Πελοποννήσου. Διὰ τῶν σουλτανικῶν ἐκείνων φιρμανίων ἐδίδετο εἰς τὸν Χουρσὶτ ἡ ἀπόλυτος ἐξουσία νὰ θανατώνῃ τοὺς προκρίτους. τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἐμπόρους τῆς ἐπαρχίας ποὺ θὰ παρεῖχαν ὑποψίας ἐπαναστατικῆς κινήσεως. Ταυτοχρόνως ὁ καϊμακάμης ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ Χουρσὶτ νὰ καλέσῃ εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν τοὺς προκρίτους. τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς πάσης πόλεως τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ τοὺς φυλακίσῃ. Ἀμέσως ἐξαπελύθησαν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις τῆς χώρας ταχυδρόμοι μὲ διαταγὰς ἔγγράφους πρὸς τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς νὰ παρέλθουν τὸ ταχύτερον εἰς τὴν πρωτεύουσαν διὰ νὰ συσκεφθοῦν μὲ τὸν καϊμακάμην ἐπὶ σοβαρωτάτων ζητημάτων τῆς Πελοποννήσου. Ὅλοι κατεταράχθησαν, ἀλλ' οἱ περισσότεροι ἐσαντάζοντο ὅτι πιθανώτατα ἐπρόκειτο περὶ ὑποψιῶν ἁπλῶν τῆς διοικήσεως, ἀγνοοῦντες μέχρι

ποίου σημείου εἶχον φθάσει αἱ πληροφορίαι τῶν Τούρκων περὶ τῆς Ἑταιρίας καὶ τῶν προπαρασκευαστικῶν διὰ τὴν ἐπαίστασιν ἐνεργειῶν καὶ μερικοὶ ἔκριναν προτιμότερον νὰ ὑπακούσουν εἰς τὴν διαταγήν, νομίζοντες ὅτι διὰ τῆς προθύμου μεταβάσεώς των θὰ διεκεδάζοντο αἱ ὑποψίαι.

Ὁ Παπαλέξης εὑρίσκετο ἤδη ἐκεῖ. Ὁ Θ. Δηληγιάννης, ποὺ εἶχε μεταβῆ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Γορτυνίαν, προσῆλθε πρῶτος καὶ κατέφθασαν μέχρι τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Μαρτίου ὁ Ἀναστ. Μαυρομιχάλης, ἀπεσταλεὶς ἀπὸ τὸν πατέρα του Πετρόμπεην, ὁ Μονεμβασίας Χρύσανθος, ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, ὁ Πανάγος Κυριακός, ὁ Ἀν. Κωστόπουλος, ὁ Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ὁ Τομαράς, ὁ Καραπατᾶς, ὁ Κορίνθου Κύριλλος, ὁ Σ. Νοταρᾶς, ὁ Ὠλένης Φιλάρετος, ὁ Βιλαέτης, ὁ Ἀργολίδος Γρηγόριος, ὁ Περρούκας, ὁ Κοπανίτσας καὶ ἄλλοι. Ἀπὸ τὴν Ἀχαΐαν μετέβη μόνον ὁ Ροδόπουλος. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἀπεμονώθησαν ἀμέσως εἰς τὸ διοικητήριον καὶ ὀλίγοι παρελήφθησαν εἰς σπίτια ἐπισήμων Τούρκων δήθεν ὡς φιλοξενούμενοι, ἀλλὰ πράγματι ὑπὸ ἐπιτήρησιν καὶ χωρὶς ἐλευθερίαν κινήσεως.

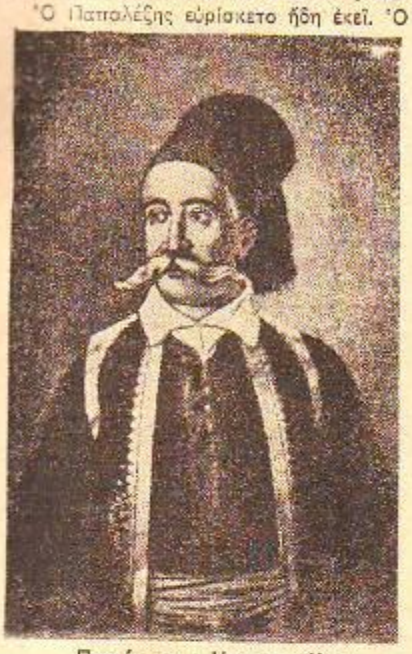

Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης.

Δὲν προσῆλθον ὅμως εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ἀχαΐας, διότι δικαίως ἐφοβοῦντο ὅτι θὰ ἐνοχοποιοῦντο πρῶτοι λόγῳ τῆς συσκέψεως τῆς Βοστίτσας, ὁ Π. Κρεββατᾶς τοῦ Μυστρᾶ καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκρύπτοντο. Ὁ καϊμακάμης ἐκάλεσεν ἐκ νέου τοὺς προκρίτους τῆς Ἀχαΐας, διότι αὐτοὶ ἦσαν μεταξὺ τῶν σημαντικωτέρων τῆς Πελοποννήσου καὶ αὐτοὶ ἐζητοῦντο κατὰ πρῶτον. Ταυτοχρόνως ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης εἶχε πληροφορίας ἀπὸ τὴν Τριπολιτσᾶν ὅτι ἂν ἐπήγαιναν ἐκεῖ ἐκινδύνευαν καὶ ὅτι θὰ ἐφονεύοντο πρῶτοι, καὶ ἔστειλαν ἀπεσταλμένον πρὸς τοὺς ἐκεῖ ἀγάδες παραπονούμενοι διὰ τὰς ἀδίκους ὑποψίας καὶ συνεκεντρώθησαν ὅλοι εἰς τὰ Καλάβρυτα. Ἐκεῖ ἔλαβον καὶ τρίτην προσκλησιν τοῦ καϊμακάμη καὶ διὰ νὰ κερδίσουν καιρὸν ὑπεκρίθησαν τὴν 9ην Μαρτίου ὅτι ἐκινοῦν διὰ τὴν Τριπολιτσᾶν, ἀλλὰ εἰς τὸν δρόμον τοὺς ἐπεδόθη πλαστὴ ἐπιστολὴ προερχομένη ἀπὸ φίλον τῶν Τούρκων τῆς Τριπολιτσᾶς, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐπληροφόρει ὅτι μερικοὶ ἀγάδες τοὺς εἶχον συκοφαντήσει εἰς τὴν διοίκησιν διὰ νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσουν καὶ ὅτι φρόνιμον ἦτο νὰ μὴ μεταβοῦν εἰς τὴν Τριπολιτσάν, ἀλλὰ νὰ ἐξαφανισθοῦν ἕως ὅτου ἀποδειχθῇ ἡ συκοφαντία. Τὴν ἐπιστολὴν εἶχον συντάξει οἱ ἴδιοι καὶ ἡ ἐπίδοσίς της καθ' ὁδὸν ἀπὸ ἕνα χωρικὸν ἦτο σκηνοθεσία. Ἐπῆγαν λοιπὸν εἰς ἕνα χωριὸ καὶ ἔστειλαν εἰς τὴν Τριπολιτσιὰν τὴν πλαστὴν ἐπιστολὴν ὡς δικαιολογίαν διὰ τὴν μὴ μετάβασίν των καὶ τὴν 10ην Μαρτίου μετέβησαν εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Λαύρας ὅπου εἰδοποιηθέντες ἔφθασαν καὶ ἄλλοι. Οἱ συγκεντρωθέντες ἤδη ἐκεῖ ἦσαν ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης, ὁ Ἀσημάκης Φωτήλας, ὁ Σωτ. Θεοχαρόπουλος, ὁ Σωτ. Χαραλάμπης, ὁ Παν. Φωτήλας, ὁ Ἀνδρ. Ζαΐμης, ὁ Ἀνδρ. Λόντος, ὁ ἐπίσκοπος Κερνίκης Προκόπιος καὶ στρατιωτικοὶ εὑρισκόμενοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἀσφαλείας τῶν προκρίτων. Ἐκεῖ συνεσκέφθησαν καὶ ἀντηλλάγησαν γνῶμαι. Ἀφοῦ ἠρνοῦντο νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν Τριπολιτσὰν ἔπρεπε ν' ἀναμένουν τὴν καταδίωξιν καὶ ἂν συνελαμβάνοντο ἐκεῖ ποῦ θὰ ἐκρύπτοντο δὲν ἐκινδύνευον μόνον αὐτοί, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐματαιοῦτο ὁ ἀγών, ἀφοῦ δὲν θὰ ὑπῆρχον ἀρχηγοί. Ὁ Φωτήλας ἐπρότεινε πρῶτος νὰ ἐπιταχυνθῇ τὸ κίνημα διὰ νὰ μὴ χάνουν πολύτιμον καιρὸν καὶ συνεφώνησεν ἀμέσως ὁ Χαραλάμπης. Μετ' ὀλίγον ὅλοι ἦσαν σύμφωνοι. Ἀπεφάσισαν τότε νὰ διασκορπισθοῦν ἀμέσως, νὰ κάμουν στρατολογίαν καὶ εὑρισκόμενοι εἰς διαρκῆ ἐπικοινωνίαν μεταξύ των νὰ ὁρίσουν τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ὑψωναν τὰ ὅπλα συντονίζοντες τὰς ἐνεργείας των.

Τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα ἐπῆλθον ταχύτατα. Τὴν 12ην Μαρτίου ὁ Ν. Σολιώτης καὶ ὁ Κορδῆς μαζὶ μὲ ἄλλους καὶ κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Χαραλάμπη ἐκτύπησαν εἰς τὸ Ἀγρίδι τοὺς εἰσπράκτορας καὶ ταχυδρόμους τοῦ καϊμακάμη τῆς Τριπολιτσᾶς πρὸς τὸν Χουρσὶτ καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ Ἀσ. Ζαΐμη ὁ Χονδρογιάννης ὁ Λαμπρούλιας, ὁ Ντάλας, ὁ Δημόπουλος καὶ ἄλλοι προσέβαλαν συνοδείαν τοῦ σπαὴ Σαΐδη ἀπὸ τὸ Λάλα μεταφέρουσαν χρήματα τοῦ δημοσίου. Ἔγινεν ἐπίσης ἐπίθεσις ἀπὸ ἐνεδρεύοντας ἐνόπλους ἐναντίον τοῦ βοεβόδα τῶν Καλαβρύτων Ἰβραὴμ Ἀρναούτογλου ποὺ εἶχε ἐκκινήσει διὰ τὴν Τριπολιτσᾶν, καὶ ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἐφονεύθησαν δύο ἄνθρωποι τῆς συνοδείας του ἐπέστρεψεν ἔντρομος εἰς τὰ Καλάβρυτα. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι πυροβολισμοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως. Κατὰ τὴν 21ην Μαρτίου συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Λαύρας ὁ Σ. Θεοχαρόπουλος, ὁ Ν. Σολιώτης, ὁ Ι. Παπαδόπουλος καὶ οἱ Βασ. καὶ Νικ. Πετμεζᾶς καὶ παραλαβόντες ἕνα μικρὸν κανόνι τῆς μονῆς καὶ μὲ σημαίαν ἐπὶ κοντοῦ τὴν ἐπὶ τῆς Ὡραίας Πύλης χρυσοκέντητον εἰκόνα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ὡρμησαν μὲ τοὺς ἀνθρώπους των κατὰ τῶν Καλαβρύτων. Ὁ βοεβόδας καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ Τοῦρκοι παρεδόθησαν ἀμέσως.

Τὰ γεγονότα τῶν Καλαβρύτων ἀνεστάτωσαν τοὺς Τούρκους τῶν Πατρῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐνεργήσουν συλλήψεις Ἑλλήνων τῆς πόλεως. Ἀμέσως ὥρμησαν ἀποσπάσματα εἰς τὰς ἐκτὸς τοῦ φρουρίου ἑλληνικὰς συνοικίας, ἀλλ' αἱ ἐπιθέσεις των ἐναντίον σπιτιῶν, ὅπου ἐφαντάζοντο ὅτι εἶχον κλεισθῆ ἐπαναστάται, ἀνεκόπησαν, διότι ἐξῆλθον εἰς τοὺς δρόμους ἔνοπλοι ἐντόπιοι ὑπὸ τὸν Π. Καρατζᾶν καὶ Ἑπτανήσιοι ὑπὸ τὸν Γερακάρην, οἱ ὁποῖοι ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ φρούριον. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο οἱ μεταβάντες εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἀχαΐας πρόκριτοι ἔλαβαν σύντονα προπαρασκευαστικὰ μέτρα, ἔγραψαν εἰς τὸν Πετρόμπεην καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους προκρίτους τῆς Πελοποννήσου ὅτι ταχύτατα θὰ εἰσβάλουν εἰς τὰς Πάτρας καὶ κατήρτισαν ἔνοπλα σώματα, τὰ ὁποῖα συνεκεντρώνοντο εἰς τὴν μονὴν Ὀμπλοῦ, ὅπου καὶ κατηύθυναν ἐφοδιοπομπὰς μὲ τρόφιμα διὰ τοὺς «στρατιώτας». Κατὰ τὴν 22αν Μαρτίου εἰσῆλθον εἰς τὰς Πάτρας ὁ Ι. Παπαδιαμαντόπουλος ὁρμώμενος ἀπὸ τὰ Νεζερὰ καὶ ἔπειτα ὁ Ἀνδρ. Λόντος μὲ σημαίαν ἔχουσαν εἰς τὸ μέσον μαῦρον σταυρὸν καὶ ἔπειτα μέχρι τῆς 23ης ὁ Βενιζέλος Ρούφος μὲ τὸν Σαγιᾶν, ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, ὁ Κερνίκης Προκόπιος καὶ ὁ Ἀνδρ. Ζαΐμης. Ὁ Γερμανὸς ἔστησεν εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μέγαν ξύλινον σταυρόν, κατασκευασθέντα προχείρως, διὰ τὸν ὅρκον τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐκεῖ ἔσπευσαν ὅλοι οἱ ἐντόπιοι καὶ διαβατικοὶ καὶ ἀσπαζόμενοι τὸν σταυρὸν ὡρκίζοντο μὲ τὴν φράσιν «Ἐλευθερία ἢ θάνατος» ὑπὸ τὰς εὐλογίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Κατὰ τὴν ἑπομένην ἐσχηματίσθη ἐπιτροπὴ διὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀγῶνος ἀποκληθεῖσα «Ἐπαναστατικὸν Διευθυντήριον». Ἡ πρώτη πρᾶξις τοῦ Διευθυντηρίου τούτου ἦτο ἡ σύνταξις διακοινώσεως ἐκ μέρους

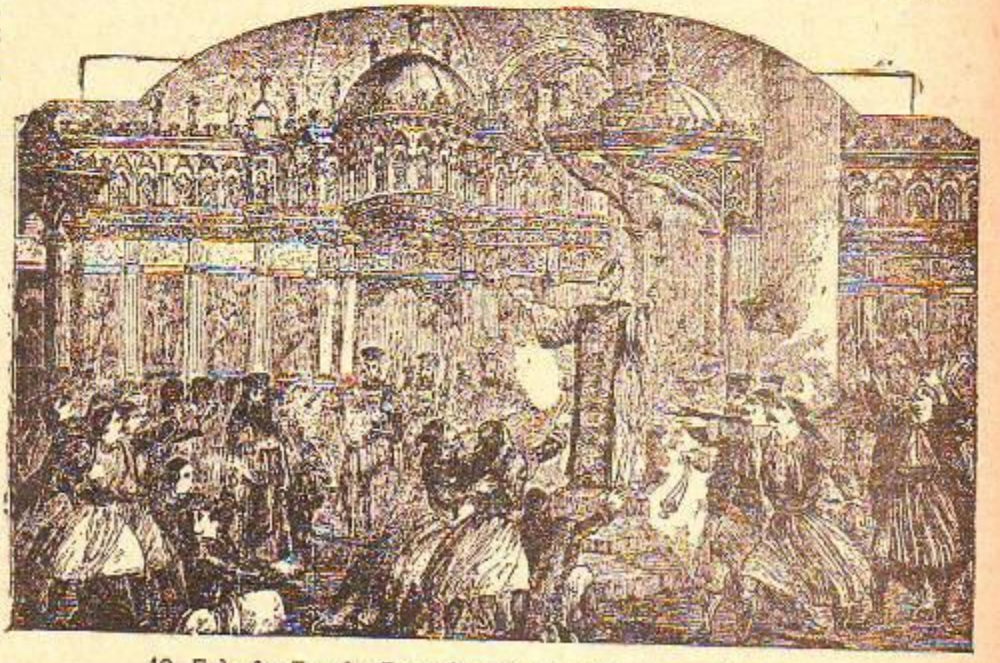

Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς εὐλογῶν τοὺς ἐπαναστάτας.
(Κατὰ παλαιὰν λαϊκὴν εἰκόνα).

τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὰς μεγάλας εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις, τῶν ὁποίων ἐζητεῖτο ἡ εὔνοια καὶ ἡ προστασία εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα.

Ταυτοχρόνως πρὸς αὐτὰ τὰ γεγονότα ἐξειλίσσοντο ἀνάλογα εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Κατὰ τὴν 22αν Μαρτίου ὁ Πετρόμπεης ἀφοῦ ἐκάλεσεν εἰς ἐθνικὸν συναγερμὸν τὰς ἰσχυρὰς οἰκογενείας τῆς Μάνης καὶ ὅλους τοὺς Μανιάτας, συνεκέντρωσε τὰς δυνάμεις του παρὰ τὴν Μεσσηνίαν διὰ νὰ προσβάλῃ τὰς Καλάμας, εἰς τὰς ὁποίας συνυπολογίζοντο τὰ σώματα τῶν κατὰ τόπους Μανιατῶν ἀρχηγῶν. Μεταξὺ τούτων ἦσαν ὁ Καπετανάκης, ὁ Κουμουνδουράκης, ὁ Χρηστέας, ὁ Κυδέλος, ὁ Γρηγοράκης, ὁ Μούρτζινος καὶ οἱ ἄλλοι Τρουπάκηδες. Συνέπρατταν μὲ τούτους μετὰ τῶν ἀνδρῶν των ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Κεφάλας, ὁ Νικηταρᾶς καὶ ὁ Παπαφλέσσας μὲ τοὺς ἰδικούς του. Μὲ τὸν Μούρτζινον συνεβάδιζε καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης κρυπτόμενος εἰς τὸ σπίτι

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

του ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του ἐκ τῆς Ζακύνθου. Ὁ Γορτύνιος ἀρχηγὸς ἔφερε τὸ κράνος καὶ τὸν κόκκινον ἐπενδύτην τοῦ ἀξιωματικοῦ τῶν ἑλληνικῶν ταγμάτων τῆς Ἑπτανήσου, καὶ φουσταν ἔλλαν, καὶ ἐκρατοῦσεν εἰς τὸ χέρι ἕνα μεγάλο ραβδί. Ὅπλα δὲν εἶχεν ἀκόμη, ὅπως δὲν εἶχε καὶ ἰδικόν του.

Ὁ θοεβόδας τῶν Καλαμῶν Σουλεϊμὰν Ἀρναούτογλους ἀντελήφθη τὸν κίνδυνον, διότι ἐφωράθησαν εἰς τὸν ἔξω τῶν Καλαμῶν δρόμον ὁ Νικηταρᾶς καὶ ὁ Ἀναγνωσταρᾶς μεταφέροντες ἐπὶ ζώων καὶ μὲ τὴν συνοδείαν ἐνόπλων σάκκους πυρομαχικὰ ἐκ τοῦ φορτίου ποὺ εἶχε φέρει ὁ Παπαφλέσσας διὰ ναυλωθέντος πλοίου ἀπὸ τὸ Ἀϊβαλὶ καὶ τὴν Σμύρνην διὰ τὸν ἐπαναστατικὸν στρατὸν καὶ τὸ ὁποῖον εἶχε προσορμισθῆ εἰς τὴν Καρδαμύλην. Οἱ κληθέντες ὑπὸ τοῦ θοεβόδα Ἕλληνες τῆς πόλεως διὰ νὰ τὸν πληροφορήσουν περὶ τίνος πρόκειται, τοῦ εἶπαν ὅτι οἱ ἔνοπλοι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀγωγιάται μεταφέροντες λάδι, ἀλλ' ἐκεῖνος δὲν ἠπατήθη. Ἐκ φόβου δὲν ἔθιξε τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἀπέστειλεν ἀμέσως ταχυδρόμον εἰς τὸν καϊμακάμην διὰ νὰ τὸν πληροφορήσῃ περὶ τῶν ὑπόπτων κινήσεων καὶ ἔδωσεν ἐντολὴν εἰς τοὺς Τούρκους τῆς πόλεως νὰ ἑτοιμασθοῦν νὰ φύγουν κατὰ τὴν ἑπομένην πρὸς τὴν Τριπολιτσάν. Ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά. Κατὰ τὴν 23ην Μαρτίου εἰσῆλθεν εἰς τὰς Καλάμας ὁ Ἠλίας Μαυρομιχάλης μὲ τοὺς θείους του Ἰωάννην καὶ Ἀντώνιον ἐπὶ κεφαλῆς ἐπαναστατικῆς δυνάμεως καὶ κατέλαβεν ἐπίκαιρα σημεῖα τῆς πόλεως καὶ ἔπειτα εἰσῆλθεν ὁ Πετρόμπεης μὲ ὁλόκληρον τὸ σῶμα χωρὶς νὰ ἐκδηλωθῆ ἀντίδρασις οὔτε ἀπὸ ἕνα Τοῦρκον. Τὴν ἑπομένην, 24ην Μαρτίου, ἐπηκολούθησε θρησκευτικὴ τελετὴ παρὰ τὸν ποταμὸν τῶν Καλαμῶν διὰ τὸν καθαγιασμὸν τῶν ὅπλων καὶ διὰ τὴν ἐπίσημον διακήρυξιν τοῦ μεγάλου γεγονότος. Συνέρρευσαν ἐκεῖ τὰ πλήθη τῆς πόλεως, τὰ ἔνοπλα σώματα καὶ χωρικοί, ἤκουσαν κατανυκτικὴν δέησιν τελεσθεῖσαν ἀπὸ ὅλους τοὺς ἱερεῖς τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων καὶ ἐπηκολούθησεν ὁ ὅρκος. Ὁ Πετρόμπεης, ἐγκατασταθεὶς ἀμέσως μετὰ τοῦτο εἰς τὴν πόλιν, ἐσχημάτισεν ἐπαναστατικὴν ἐπιτροπὴν ἡ ὁποία ὠνομάσθη «Μεσσηνιακὴ Γερουσία» καὶ κατὰ τὴν ἑπομένην ἐκοινοποίησε ποσκήρυξιν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ἐκ μέρους τοῦ φιλογενοῦς ἀρχιστρατήγου τῶν σπαρτιατικῶν στρατευμάτων Πέτρου Μαυρομιχάλη καὶ τῆς Μεσσηνιακῆς Γερουσίας τῆς ἐν Καλαμάτᾳ». Τὸ ἔγγραφον ἔφερεν ἡμερομηνίαν 25 Μαρτίου 1821. Εἶχαν συγχρονισθῆ λοιπὸν τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Μεσσηνίας.

Εἶχε προηγηθῆ τῆς εἰσόδου εἰς τὰς Καλάμας σύσκεψις μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν πρὸς καθορισμὸν σχεδίου τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐπρότεινε νὰ προχωρήσουν πρὸς τὴν Γορτυνίαν διὰ νὰ ὀργανώσουν ἐκεῖθεν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ μετὰ ταῦτα νὰ κτυπήσουν τὰ παράκτια φρούρια, τὰ ὁποῖα καὶ ἀπὸ ἀπόψεως στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ γενικῶς ἦσαν δευτερευούσης σημασίας. Τὸν ὠθοῦσε πρὸς τοῦτο τὸ στρατηγικὸν του δαιμόνιον. Ἔβλεπεν ὅτι ἂν δὲν κατεβάλλετο ἡ διαθέτουσα στρατὸν καὶ ἀποθήκας πλήρεις πολεμεφοδίων καὶ τροφίμων πρωτεύουσα τῆς Πελοποννήσου, δὲν θὰ ὠφελοῦσεν ἡ κατόπιν πολιορκίας μακρᾶς ἴσως κατάληψις τῶν παραθαλασσίων φρουρίων, τὰ ὁποῖα ἠμποροῦσαν νὰ ἀναταληφθοῦν ὑπὸ τουρκικῶν ἐκστρατειῶν ἐκ τοῦ κέντρου συνδυαζομένων μὲ ἀποβατικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἡ ἅλωσις τῆς Τριπολιτσᾶς θὰ ἐσήμαινε κατάλυσιν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ κατέπιπτε γενικῶς τὸ ἠθικὸν τῶν Τούρκων. Ὁ Πετρόμπεης ὅμως ἐνισχυόμενος ἀπὸ τοὺς Καλαματιανοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ἀρχηγοὺς σωμάτων, ἐπρότεινε νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς Κορώνης καὶ τῶν ἄλλων πρὸς τὴν θάλασσαν φρουρίων, ἔχων τὴν γνώμην ὅτι διὰ τῆς καταλήψεως τούτων θὰ παρέλυεν ἡ ἀντίστασις τῶν εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν Τούρκων, ὁποῦ διεκόπτοντο αἱ ἐπικοινωνίαι των μὲ τὰς πέραν τῆς Πελοποννήσου τουρκικὰς δυνάμεις. Ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τοῦ Πετρόμπεη. Ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως ἐμμένων εἰς ὅσα ἀρχικῶς ὑποστήριξε, ἀπεφάσισε μὲ ἐπιχείρησιν διὰ παντὸς μέσου, ἔστω καὶ δι' ὀλίγων ἀνδρῶν κατ' ἀρχάς, τὴν πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν ἐκστρατείαν, ἡ ὁποία ἂν ἦτο δυσκολωτέρα πάσης ἄλλης εἰς τὴν Πελοπόννησον, παρουσιάζεν ὅμως δι' αὐτὸν τὸ πλεονέκτημα τῆς πλήρους γνώσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς συνεργασίας ἰσχυρῶν παραγόντων, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, ὅπως ὁ Κανέλλος Δηληγιάννης, ὁ Πλαπούτας καὶ ἄλλοι. Δὲν διέθετε τότε ἀκόμη παρὰ μόνον τριάντα ἄνδρας, ἀλλὰ τοῦ παρεχώρησεν ὁ φίλος του Μούρτζινος ἐκ τοῦ σώματός του διακοσίους ἔνοπλους καὶ ὁ Πετρόμπεης ἑβδομήντα καὶ μὲ τοὺς τριακοσίους αὐτοὺς ἄνδρας καὶ μὲ τὸ ραβδί του ἐξεκίνησεν ἀναστατώνων τὰ χωριά, ἀναγκάζων τοὺς Τούρκους νὰ φεύγουν, ἀποστέλλων ἀγγελιαφόρους παντοῦ διὰ ν' ἀναγγείλουν τὸν «ξεσηκωμόν».

Τὸ κίνημα κατέστη γενικόν. Ἐντὸς ὀλίγων μετὰ τὴν 25ην Μαρτίου ἡμερῶν ἐπολιορκοῦντο ὅλα τὰ παραθαλάσσια φρούρια καὶ ἐκεῖνα τῶν ὀχυρωμένων κωμοπόλεων τοῦ ἐσωτερικοῦ κατόπιν τοπικῶν ἐξεγέρσεων. Ἡ Κορώνη, ἡ Μεθώνη, τὸ Νεόκαστρον, τὸ Χλουμοῦτσι, ἡ Γαστούνη, αἱ Πάτραι, ἡ Κόρινθος, τὸ Ναύπλιον, ἡ Καρύταινα, τὸ Φανάρι, ἡ Μονεμβασία. Ὅ,τι ἐχαρακτήριζε τὸ ἑλληνικὸν κίνημα ἦτο ἡ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐμφάνισις πολεμικῶν σωμάτων. Αὐτὰ τὰ σώματα ἦσαν μικρὰ καὶ ὀλίγα. Οἱ ἔνοπλοι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1821 συνολικῶς δὲν ἦσαν περισσότεροι τῶν τριῶν χιλιάδων. Καὶ οἱ ἐμπειροπόλεμοι ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἐγνώριζον παρὰ τὸν κλέφτικον πόλεμον, ἦσαν ἀνεπαρκῶς ἐφωδιασμένοι καὶ σκορπισμένοι ὑπὸ διαφόρους ἀρχηγοὺς καὶ εἰς διαφόρους τόπους, χωρὶς νὰ ρυθμίζωνται αἱ ἐνέργειαι των ἀπὸ ἕνα γενικὸν ἀρχηγόν. Αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι καὶ οἱ ἀνοργάνωτοι ἐξεκίνησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον διὰ νὰ κτυπήσουν τὴν ἰσχυρὰν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν. Διότι ἐπίστευον εἰς τὴν πέραν τῆς λογικῆς καὶ ὑπὲρ τὰς ὑλικὰς των δυνάμεις ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος. Παντοῦ συνήρχοντο, ἔκαμαν μίαν δοξολογίαν διὰ τὴν εὐλογίαν τῶν ὅπλων, κατήρτιζαν μίαν διοικητικὴν ἐπιτροπήν, ὥριζαν τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς καὶ ἐπίστευαν ὅτι τὸ πᾶν σχεδὸν εἶχε συμπληρωθῆ. Ἀφ' ἑτέρου ὅ,τι ἐχαρακτήριζε τὴν κίνησιν τῶν Τούρκων ἦτο ὁ πανικός. Αἱ φῆμαι περὶ μεγάλου ἀριθμοῦ ἐπαναστατῶν, περὶ βοηθείας τῶν Ἑλλήνων ἐκ μέρους τῶν «Φράγκων», τὰ θρυλούμενα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἀνυπάρκτων ἀκόμη ἐπαναστατικῶν κατορθωμάτων ηὐξάνοντο τερατωδῶς ἀπὸ τὴν ταραγμένην φαντασίαν αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν Τούρκων. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Τοῦρκοι τῶν Βαρδουνοχωρίων τῆς Λακεδαίμονος, οἱ θεωρούμενοι ἰσάξιοι πρὸς τοὺς πολεμικοὺς Μανιάτας, ἐγκατέλειψαν ἀπὸ τῆς 26ης Μαρτίου τὰ χωρία των καὶ μετέβησαν εἰς τὴν

Ἀθανάσιος Διάκος.

Τριπολιτσᾶν. Μόνον οἱ Τουρκαλβανοὶ τοῦ Λάλα τῆς Ἠλείας, οἱ κατατυραννοῦντες ὁλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν ἐξακολουθοῦσαν νὰ παραμένουν ἀγέρωχοι καὶ ἀπειλητικοὶ ἀκόμη εἰς τὸν τόπον των.

Ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ἐδέχθη τὴν ἐπαναστατικὴν φλόγα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον. Τὰ πρῶτα κινήματα ἔγιναν εἰς νοτιοανατολικὰς ἐπαρχίας, αἱ ὁποῖαι γενικῶς ἐλέγοντο Ἀνατολικὴ Ἑλλὰς, ὅπως ἡ Αἰτωλοακαρνανία καὶ ἡ Ναυπακτία ἐλέγοντο Δυτικὴ Ἑλλάς. Καὶ κατὰ πρῶτον ὑπεκίνησε τὴν ἐπανάστασιν ὁ Παναγιωτᾶς εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σαλώνων ἀπὸ αὐτῆς τῆς 24ης Μαρτίου, μὲ τὰς πρώτας ἐκ τῆς Πελοποννήσου πληροφορίας. Εἰς τὴν Ἀλεισδιὰν ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν τὴν 1ην Ἀπριλίου, κατόπιν συγκεντρώσεως εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ὁ ἔως τότε ἁρματολὸς τῆς ἐπαρχίας Ἀθανάσιος Διάκος, ἀφοῦ ἐπετέθη ἐναντίον τῶν κλεισθέντων εἰς τὸ φρούριον Τούρκων καὶ ἐξεμηδένισε τὴν ἀντίστασιν των. Οἱ πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας εἶχον ἀποστείλει ἀπὸ τῆς 24ης Μαρτίου ἔγγραφον μήνυμα πρὸς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους καὶ ἐζήτουσαν τὴν συμπράξιν των. Τοῦτο εἶχεν ἀμέσως ἀπήχησιν εἰς τὰς Σπέτσας, ὅπου εἶχε φθάσει καὶ ἄλλη ἐκκλησις πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐκ μέρους τοῦ Πετρόμπεη καὶ τοῦ Παπαφλέσσα. Πρωτοστατούντων τοῦ Γεωργίου Πάνου καὶ τοῦ Π. Μπόταση ἐκηρύχθη ἡ ἐπανάστασις τὴν 26ην Μαρτίου, κατεβιβάσθησαν τὰ τουρκικὰ ἐμβλήματα ἀπὸ τὸ διοικητήριον καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς ἡμισελήνου ὑψώθη ὁ σταυρός. Ἀπεφασίσθη ἀκολούθως ἀπὸ τὴν τοπικὴν διοίκησιν ἡ διὰ πολεμικῆς ἐνεργείας ἐπαναστατικὴ ἐκδήλωσις. Ὡρίσθησαν νὰ μεταβοῦν ἐναντίον τοῦ φρουρίου τῆς Μονεμβασίας ἑνδεκα πλοῖα διὰ τὸν ἀπὸ θαλάσσης δὲ ἀποκλεισμὸν τοῦ Ναυπλίου ἑπτὰ πλοῖα. Τὸ ἕνα ἐκ τούτων ἀνῆκεν εἰς τὴν Λασκαρίναν Μπουμπουλίναν, ἡ ὁποία ἐπέβαινεν ἡ ἰδία τοῦ πλοίου της. Ἐπηκολούθησεν ἡ κήρυξις τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ Ψαρά. Τοῦτο ἦτο παράτολμος πρᾶξις, διότι ἡ νῆσος ἦτο ἀπομονωμένη εἰς τὸ πέλαγος καὶ ἠμποροῦσε νὰ ἀποτελέσῃ τὸν πρῶτον στόχον ἐπιθέσεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν 10ην Ἀπριλίου, μόλις ἐπληροφορήθησαν τὰ ληφθέντα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τρομοκρατικὰ μέτρα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου, ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὁ ὁρισθεὶς ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ψαριανοῦ στόλου Νικολῆς Ἀποστόλης, ἀφοῦ ἐφρόντισε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς Σπετσιώτας διὰ τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἐπαναστατικὴν δρᾶσιν ἀπέπλευσεν ἐπὶ κεφαλῆς ἑπτὰ πλοίων πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Σμύρνης, παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς ὁποίας, ὅπως εἶχε πληροφορηθῆ ἐγίνετο ἐπιβίβασις στρατοῦ ἐπὶ τουρκικῶν πλοίων. Ἐναντίον τῶν πλοίων τούτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχεν ἤδη φορτωθῆ τὸ ὅλικὸν πολέμου τῆς τουρκικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐπετέθη ὁ Ἀποστόλης καὶ ἐματαίωσε τὴν ἐπιβίβασιν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ. Εἰς τὴν Ὕδραν, ἡ ὁποία διέθετε τὰ περισσότερα, τὰ μεγαλύτερα καὶ τὰ βαρύτερον ἐξωπλισμένα πλοῖα, ἐβράδυνον τὸ πράγματα, ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ συντηρητικοῦ πνεύματος τῶν προκρίτων της καὶ τοῦ φόβου διὰ τὸ ἀνέτοιμον καὶ ἀνοργάνωτον τοῦ ἀγῶνος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν νύκτα τῆς 28ης Μαρτίου ἐξερράγη κίνημα ὀργανωθὲν ἀπὸ τὸν διαπνεόμενον ὑπὸ ὀλιγαρχικοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος πλοίαρχον Ἀντώνιον Οἰκονόμου, συμμετέχοντος πολλοῦ λαοῦ καὶ πλοιάρχων καὶ ναυτῶν ἐκ τῶν συνηθροισμένων εἰς τὴν Ὕδραν καὶ ἀργούντων λόγῳ τῆς ἐπικρατούσης τότε κρίσεως τῆς ναυτιλίας τῆς νήσου. Τὸ κίνημα ἐπεβλήθη, καθηρέθη ὁ διοικητὴς Νικ. Κοκοβίλας καὶ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ὁ Οἰκονόμου ἐπ' ὀνόματι τοῦ λαοῦ. Ἐδόθησαν τότε ὑπὸ τῶν προκρίτων τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ στόλου χρήματα. Ἡ Ὕδρα διεκήρυξε τὴν συμμετοχήν της εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα τὴν 16ην Ἀπριλίου, διωρίσθη ἀρχηγὸς τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης καὶ ἐστάλησαν ἑνδεκα βρίκια ὑπὸ τὸν Δημ. Μιαούλην εἰς τὸ Ἰόνιον διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Ὁ στόλος ἀπέπλευσε μὲ κατεύθυνσιν βορειοανατολικὴν καὶ συνηνώθη μὲ τοὺς στόλους τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ὁπότε ἀνεγνωρίσθη ὡς ναύαρχος ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ὁ Τομπάζης. Πρᾶξις ἀγρίας ἑλληνικῆς ἐκδικήσεως ἀπέναντι τοῦ τυράννου διεδραματίσθη τότε κατὰ θάλασσαν. Εἶχον γνωσθῆ ἀπὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου εἰς τὸν στόλον ἐκ πληροφοριῶν τοῦ μετέδωσεν ἕνα ψαριανὸ καράβι αἱ σφαγαὶ καὶ οἱ ἀπαγχονισμοὶ ποὺ ἐνηργοῦντο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ σουλτανικὴν διαταγήν, τὰ εἰς θάρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ὀχλοκρατικὰ ἐγκλήματα καὶ ἡ θανάτωσις Ὑδραιῶν ναυτῶν ἐκ τῶν ἀναγκαστικῶς ὑπηρετούντων εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον διὰ τὴν κίνησιν τῶν πλοίων, καὶ τὰ πλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ μάλιστα τοῦ ὑδραϊκοῦ εὑρίσκοντο εἰς ἐρεθισμὸν διὰ τὴν θανάτωσιν τῶν συμπολιτῶν καὶ συνοδέλφων των.

Ἰάκωβος Τομπάζης.

Κατὰ τὴν 28ην Ἀπριλίου, ἐνῷ ὁ ὑπὸ τὸν Τομπάζην στόλος ἀκινητοῦσε παρὰ τὰς νοτίους ἀκτὰς τῆς Χίου, δύο Ὑδραῖοι πλοίαρχοι, ὁ Γεώργ. Σαχτούρης καὶ ὁ Λάζ. Πινότσης, εὑρισκόμενοι εἰς τὰ πανιὰ ἀνατολικώτερον τῶν ἄλλων, συνέλαβαν ἕνα τουρκικὸν πλοῖον προερχόμενον ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατευθυνόμενον πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαιναν πολλοὶ Ὀθωμανοὶ μεταβαίνοντες οἰκογενειακῶς εἰς τὴν Μέκκαν διὰ τὸ προσκύνημα τῶν ἱερῶν τόπων των καὶ φέροντες πλούσια ἀναθήματα. Τὸ πλοῖον ἐλεηλατήθη καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες τούτου κατεσφάγησαν ὅλοι. Ἐντὸς τοῦ Ἀπριλίου προσετέθη εἰς τὰς ὑπὸ ἐπανάστασιν νήσους καὶ ἡ Σάμος, κατόπιν ἐπιτυχόντος κινήματος καὶ ἐπιθέσεως τοῦ Κ. Λαχανᾶ ἐναντίον τῆς τουρκικῆς δυνάμεως τῆς νήσου. Τότε κατέθαισεν εἰς τὴν Σάμον ὁ Λυκοῦργος Λογοθέτης, ἀνακηρυχθεὶς ἀρχηγός. Ταυτοχρόνως ἐπανεστάτησε καὶ ἡ Κάσος χάρις εἰς τὸν πλοίαρχον Θεόδ. Καντρατζόγλου καὶ ἠκολούθησαν εἰς τὸ κίνημα ἡ Κάρπαθος, ἡ Χάλκη, ἡ Πάτμος, ἡ Νίσυρος, ἡ Κάλυμνος, ἡ Λέρος, ἡ Ἀστυπάλαια καὶ ἄλλαι μικραὶ νῆσοι. Τὸ Αἰγαῖον ἀπεκάλυπτε τὴν ἐθνικήν του ψυχήν.

Ἀλλόκοτος μοῖρα ἐβάρυνεν ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν σουλτάνου Μαχμοὺτ τοῦ Ζ'. Εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὸν θρόνον μὲ τὸ ὄνειρον μεγάλων ἐσωτερικῶν μεταρρυθμίσεων εἰς ὅλους τοὺς κλάδους, τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς παρασιτικοὺς ὀργανισμοὺς ὅπως οἱ γεννίτσαροι καὶ τῆς ἐξυγιάνσεως τῆς ἐξηχρειωμένης ἐκ τῆς ἐξαγορᾶς διοικήσεως. Ἐθεώρει τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ὡς τὸν σημαντικώτερον παράγοντα προόδου εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν του, ἐχρησιμοποίει ἐπιφανεῖς Φαναριώτας εἰς τὴν διοίκησιν, εἶχε προσωπικοὺς φίλους Ἕλληνας ὅπως ὁ Μιχαὴλ Σοῦτσος καὶ ἐδέησε νὰ ἴδῃ τὴν αὐτοκρατορίαν του νὰ τραυματίζεται ἀπὸ στασιαστικὰ κινήματα πασσάδων καὶ νὰ κατακερματίζεται ἀπὸ ἐθνικὰς ἐπαναστάσεις ὑποδούλων λαῶν καὶ τέλος νὰ λουσθῇ εἰς τὸ αἷμα ἀμάχων καὶ μακρὰν πάσης ἐνοχῆς Ἑλλήνων δι' ὁμαδικῶν ἐκτελέσεων ἀσκόπων πολιτικῶς καὶ αἱ ὁποῖαι συνέτειναν μόνον εἰς τὸ νὰ ἐξαγριώσουν τοὺς ἐπαναστατήσαντας διὰ τὴν ἐλευθερίαν των εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ προκαλέσουν φοβερὰ ἀντίποινα. Ὅταν τοῦ διεμήνυσαν κατὰ πρῶτον ὁ Ἀλῆ πασσᾶς τὰ περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας καὶ ἔπειτα ὁ Κατεπᾶν πασσᾶς, Τοῦρκοι βαλήδες, ὁ Μωχάμμετ Ἄλη τῆς Αἰγύπτου καὶ εὐρωπαϊκὰ ἀκόμη ἀνακτοβούλια προσκείμενα πρὸς τὴν Τουρκίαν, ὅπως τὸ τῆς Βιέννης, ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἑπτάνησον, εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον ἑταιρίαι καὶ σύλλογοι Ἑλλήνων δήθεν δι' ἐκπαιδευτικοὺς καὶ φιλανθρωπικοὺς σκοπούς, ἀλλὰ πράγματι μὲ μυστικὸν πολιτικὸν πρόγραμμα, δὲν ἠθέλησε νὰ τὰ πιστεύσῃ. Δὲν ἔβλεπεν οὔτε τὸν λόγον ἑλληνικοῦ κινήματος, οὔτε τὸ δυνατὸν τῆς ἐνεργείας του. Ἐπίστευε μόνον ὅτι πιθανὸν νὰ ὑπῆρχαν μερικὰ παράπονα διὰ τὴν κακὴν τουρκικὴν διοίκησιν καὶ ὅτι μερικοὶ θερμόαιμοι πιθανὸν νὰ ὑπεκινοῦντο ἀπὸ τὸν πασσᾶν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἔκαινε τὰ διαμηνυόμενα ὡς ὑπερβολὰς ἢ ὡς ραδιουργίας. Ὅταν προσεκομίσθησαν ἐνώπιόν του τὰ ἀνευρεθέντα ἐπὶ τοῦ δολοφονηθέντος Ὑπάτρου ἀποκαλυπτικὰ διὰ τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν καὶ τὴν παρασκευαζομένην ἐπανάστασιν ἔγγραφα, ἀνησύχησεν, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευσεν ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ συνωμοσία εἶχεν ἔκτασιν. Ἀλλὰ κατεπλάγη ὅταν ἕνας προδότης κατήγγειλεν εἰς τὴν Πύλην συγκεκοιμένα στοιχεῖα περὶ προσβολῆς αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Ἑλλήνων συνωμοτῶν. Τοῦ ἐξετέθη ὁλόκληρον τὸ σχέδιον τὸ καταστρωθὲν πράγματι ὑπὸ τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου καὶ κατὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἐγίνετο κατάληψις ἢ ἐμπρησμὸς τοῦ τουρκικοῦ στόλου, θὰ ἐπυρπολοῦντο ἐπίσημα κτίρια καὶ θὰ ἐδολοφονεῖτο αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων. Ὀνόματα δὲν κατηγγέλθησαν, ἀλλ' ἀνεφέρετο ὅτι μεταξὺ τῶν συνωμοτῶν ἦσαν οἱ ἰσχυρότεροι Φαναριῶται. Ὁ Μαχμοὺτ ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ σύντονα μέτρα, ἀλλὰ δὲν ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ τὰ πραγματοποιήσῃ. Αὐτὰ ὅμως ἐγνώσθησαν καὶ ἔξω τῶν

Μπουμπουλίνα

ἀνακτόρων, συνεζητοῦντο εἰς τὰ τουρκικὰ καφενεῖα καὶ ἤρχισεν ἀναβρασμὸς τῶν φανατικῶν μουσουλμάνων ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Τὸ γνωσθὲν εἰς τὰ ἀνάκτορα κατὰ τὴν 1ην Μαρτίου κίνημα τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντου εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν παρώρτισε τὸν Μαχμούτ, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀπεδόθη περισσότερον εἰς ρωσσικὴν ὑποκίνησιν παρὰ εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπαναστατικὴν διάθεσιν τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' εἰς τὴν πόλιν ἤρχισαν νὰ ἐκδηλώνωνται ἀπειλητικαὶ διαθέσεις, παντοῦ ὕβριζαν καὶ ἐπροκαλοῦσαν τοὺς Ἕλληνας, ἐνῶ τὸ περιβάλλον τοῦ σουλτάνου καὶ περισσότερον ὅλων ὁ εὐνοούμενός του παντοδύναμος Χαλὶτ ἐφέντης ἐπροσπαθοῦσαν νὰ τὸν διερεθίσουν περισσότερον κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἀχαρίστων διὰ τόσας εὐνοίας καὶ αἰτίων δι' ὅλα τὰ δεινὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐγνώσθη τότε ὅτι ὁ Νικ. Σούτσος, ὁ Ἰωάν. Σχινᾶς καὶ ὁ υἱὸς τοῦ τότε ἡγεμόνος Κοραντζὰ ἔφυγαν κρυφὰ δι' ἀγγλικοῦ πλοίου καὶ μὲ ὅλας των τὰς ἀποσκευάς. Τοῦτο ἐκρίθη εἰς τὴν Πύλην ὡς δραπέτευσις ἐνόχων φοβουμένων ὅτι ἐπέκειτο ἡ σύλληψίς των καὶ ὁ Μαχμοὺτ τὸ ἐθεώρησεν ὡς τὴν σοβαρωτέραν ἀπόδειξιν ὅτι ἐνείχοντο εἰς τὸ κίνημα ὅλοι οἱ Φαναριῶται καὶ οἱ πλέον ἔμπιστοί του καὶ ὅτι ἡ ἔκρηξις τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὴν κάτω Ἑλλάδα, ὅπου κατὰ τὰς καταγγελίας ἡ κίνησις ἦτο ζωηροτέρα, ἦτο ζήτημα ἡμερῶν. Ἀπεφάσισε λοιπὸν πλὴν τῆς καταστολῆς τοῦ εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν κινήματος νὰ κτυπήσῃ κατακέφαλα τὴν συνωμοσίαν, διεγείρων τὸν θρησκευτικὸν καὶ τὸν φυλετικὸν φανατισμὸν τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ, ὥστε τὸ ἑλληνικὸν κίνημα νὰ εὕρῃ ἀπέναντί του ὄχι μόνον στρατόν, ἀλλὰ ὁλόκληρον τὸ Ἰσλὰμ μὲ ἀκονισμένον μαχαίρι. Ἐξαπελύθη τότε ἀγρία τρομοκρατία διὰ σκηνοθετημένων ὀχλοκρατικῶν ἐκδηλώσεων. Τὰ κακοποιὰ στοιχεῖα, γεννήτσαροι παρηγκωνισμένοι, ἀχθοφόροι ἄνεργοι τῶν προκυμαιῶν, εὑρῆκαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ δράσουν, ἐνῷ οὐλεμάδες καὶ δερβίσηδες δυστρεστημένοι διὰ τὰς μεταρρυθμιστικὰς τάσεις τοῦ σουλτάνου καὶ φανταζόμενοι ὅτι διὰ τῶν ἀνωμαλιῶν θὰ ἀνέκτων τὴν δύναμιν ποὺ εἶχον χάσει, περιέτρεχον τοὺς δρόμους καὶ ἐκραύγαζον ὅτι τὸ Ἰσλὰμ κινδυνεύει καὶ ὅτι πρέπει νὰ τιμωρηθοῦν σκληρῶς καὶ χωρὶς ἔλεος οἱ ἀνάξιοι νὰ ὑπάρχουν γκιαούρηδες. Ἔγιναν ἐπιθέσεις ἐναντίον σπιτιῶν, διαβάται ἐκακοποιοῦντο καὶ ἐληστεύοντο. Οἱ Ἕλληνες ἔντρομοι εἶχαν κλεισθῆ εἰς τὰ σπίτια των, διὰ τὴν προμήθειαν δὲ τροφίμων ἐπλήρωναν ὅσα-ὅσα εἰς τοὺς Τούρκους, προθύμους δῆθεν νὰ τοὺς ἐξυπηρετήσουν. Ὅπως ἦτο ἐπόμενον, πολλοὶ Ἕλληνες ἐπροσπαθοῦσαν νὰ φύγουν διὰ πλοίων διὰ νὰ σωθοῦν καὶ μερικοὶ τὸ κατώρθωσαν. Ἐγνώσθη τότε ὅτι ὁ πρώην ἡγεμὼν Ἀλ. Χατζερῆς ἐδραπέτευσε μὲ τὴν οἰκογένειάν του διὰ πλοίου πρὸς τὴν Ὀδησσόν. Αὐτὸ διηρέθισε περισσότερον τὰ πνεύματα καὶ ἐξεδόθη διαταγὴ νὰ μετοικήσουν ἀμέσως εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Φαναρίου ὅλοι αἱ εἰς τὰ προάστια τοῦ Βοσπόρου διαμένουσαι εἰς τὰς ἐπαύλεις των ἀρχοντικαὶ ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι. Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ἐλπίζων ὅτι μὲ τὴν τακτικὴν τῆς εὐπειθείας ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτραποῦν τὰ ἀπειλούμενα δεινὰ ἀπηύθυνεν ἀναφορὰν εἰς τὴν Πύλην ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες πρόκριτοι ἔδιδαν ἐγγύησιν δι' ἀλλήλους διὰ τὴν παραμονὴν των εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὅτι ἐφ' ὅσον ἠδύναντο θὰ συνέπρασσον ὡς πιστοὶ ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Ἀλλ' ὁ κεχανιὰς Ζανὴπ ἐφέντης ὅταν ἐδιάβασε τὴν ἀναφορὰν ἐγέλασε. Ἐγνώριζεν ὅτι εἶχε καταρτισθῆ κατάλογος προγραφῶν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα. Ὁ πατριάρχης διετάχθη νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὴν Πύλην μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἐγκριτωτέρους ἀρχιερεῖς, εἰς ἐκτέλεσιν δὲ τῆς διατογῆς μετέβησαν καὶ παρουσιάσθησαν πρὸ τοῦ ρεὶζ ἐφέντη — τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν — ὁ Ἐφέσου Διονύσιος, ὁ Δέρκων Γρηγόριος, ὁ Νικομηδείας Ἀθανάσιος, ὁ Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, ὁ Τυρνάβου Ἰωαννίκιος, ὁ Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος, ὁ Ἀγχιάλου Εὐγένιος. Οἱ παρουσιασθέντες ἀπεμονώθησαν. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν θορυβώδης διαβήλωσις μουσουλμάνων ἀνεχομένων εἰς δέκα χιλιάδας περίπου μὲ οὐλεμάδες καὶ δερβίσηδες ἐπὶ κεφαλῆς, περιῆλθε μὲ ἀλαλαγμοὺς τοὺς δρόμους καὶ κατέληξε πρὸ τῆς κατοικίας τοῦ σεϊχουλισλὰμ καὶ ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἀνωτάτου θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ τὴν κήρυξιν τοῦ ἱεροῦ πολέμου κατὰ τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων των. Τοῦτο ἐσήμαινε τὴν ἐνέργειαν σφαγῶν ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Μετ' ὀλίγον ὁ σεϊχουλισλὰμ κληθεὶς μετέβη εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου ὁ σουλτάνος τοῦ ἐζήτησεν ἄνευ περιστροφῶν νὰ ἐκδώσῃ φετφὰν διὰ τὴν κήρυξιν τοῦ ἱεροῦ πολέμου, - ἀποτελοῦντα δικαίωμα κατὰ τὸν ἐκ τοῦ Κορανίου νόμον τοῦ θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ. Τὸ ἄπιστον γένος ἔπρεπε νὰ ἐξολοθρευθῆ. Ἀλλ' ὁ σεϊχουλισλὰμ ἐζήτησεν ὀλίγον καιρὸν διὰ νὰ σκεφθῆ. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφασισθῆ εἰς μίαν στιγμὴν ἡ σφαγὴ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Ὁ σουλτάνος ἐδυσφόρησεν, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ περιμείνῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Γρηγόριος ἐπληροφορήθη τὰ διατρέξαντα καὶ παραλαβὼν καὶ τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Πολύκαρπον ἐπεσκέφθη τὸν σεϊχουλισλὰμ καὶ ἀφοῦ ἐβεβαιώθη παρὰ τούτου περὶ τῶν διαμειφθέντων εἰς τὰ ἀνάκτορα, προσεπάθησε νὰ τὸν πείσῃ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀμέτοχος εἰς τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὸν ἐξώρκισεν ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου δικαίου νὰ ἀποτρέψῃ τὴν εἰς ὥρας ὀργῆς ἀποφασισθεῖσαν ἄδικον σφαγήν. Ἐκεῖνος ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν πατριάρχην νὰ τοῦ δώσῃ τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ὁ πολὺς ἑλληνικὸς λαὸς ἦτο ξένος πρὸς τὸ κίνημα καὶ τοῦ ὑπέδειξεν ὅτι ἂν μετὰ τῆς Συνόδου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας προέβαινε δι' ἐπισήμου γραπτῆς ἀποφάσεως εἰς τὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἰς τὸν ἀφορισμὸν τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντου καὶ τοῦ Μιχ. Σούτσου, δὲν θὰ ὑπέγραφε τὸν φετφὰν τοῦ ἱεροῦ πολέμου. Ὑπὸ τὴν δαμόκλειον αὐτὴν σπάθην τὴν κρεμαμένην ἀπὸ μιᾶς κλωστῆς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Γρηγόριος μετὰ τῆς Συνόδου ἀπεδοκίμασε διὰ γραπτοῦ πρακτικοῦ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐξέδωκεν ἐπιτίμια διὰ τὸν Ἀλ. Ὑψηλάντην καὶ τὸν Σούτσον. Ἐπρόκειτο περὶ πράξεως ποὺ ὑπηγόρευεν ἡ σύνεσις. Ἐπὶ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἐστηρίχθη ὁ σεϊχουλισλὰμ καὶ ἠρνήθη τελικῶς τὴν ἔκδοσιν τοῦ φετφᾶ. Ὁ σουλτάνος ὠργίσθη καὶ ἐκήρυξεν ἐκπτωτον τὸν σεϊχουλισλὰμ καὶ τὸν ἐξώρισε, χωρὶς ὅμως νὰ τολμήσῃ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν διάδοχόν του τὴν ἔκδοσιν τοῦ φετφᾶ ἐκ τοῦ φόβου νέας ἀρνήσεως. Ταυτοχρόνως ἔπαυσε τὸν μέγαν βεζύρην Σαὶδ Ἀλὴ πασσᾶν καὶ μετὰ τοῦτον τὸν διάδοχόν του Βεντελὴ Ἀλὴ πασσᾶν, διότι ἡ πολιτικὴ καὶ τῶν δύο ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐφαίνετο ἠπία. Κατὰ τὰ μέσα Μαρτίου ἐκήρυξε τὸν στρατιωτικὸν νόμον καὶ συνεκέντρωσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατὸν ὑπερβαίνοντα τὰς 100 χιλιάδας, διὰ τὴν ἀσφάλειαν ὄχι μόνον τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδίας του ζωῆς, διὰ τὴν ὁποίαν πράγματι ἐφοβεῖτο. Καὶ στερούμενος πλέον ἀντιδράσεως, ἔδωσε τὸ σύνθημα τῶν σφαγῶν δι' ὀχλαγωγιῶν. Αἱ ἐπιθέσεις ἤρχισαν. Ὁ φόβος χριστιανοῦ δὲν ἐθεωρεῖτο ἔγκλημα. Αἱ θύραι τῶν σπιτιῶν ποὺ κατηγγέλλοντο ὡς ὑποπτα παρεβιάζοντο καὶ ἐκ τῶν ἐνοίκων οἱ ἄνδρες ἐσφάζοντο, αἱ γυναῖκες ἐβιάζοντο ἢ ἐσύροντο ἔξω διὰ νὰ πωληθοῦν ὡς σκλάβαι εἰς τὰ ἀνθρωποπάζαρα καὶ τὰ παιδιὰ ἀπήγοντο καὶ ὅσα δὲν ἐξισλαμίζοντο ἐπωλοῦντο καὶ αὐτά.

Ἀνδριὰς Γρηγορίου Ε' πρὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Κατὰ τὴν 29ην Μαρτίου ἤρχισαν αἱ ἐκτελέσεις κορυφαίων Ἑλλήνων. Ἀπεκεφαλίσθησαν ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον ὁ Νικ. Σκαναβῆς ὁ Μιν Ἀ'νος ὁ Θεόδ. Ρίζος καὶ ὁ Ἀλέξ. Φωτεινός. Αἱ κατόπιν ἐπιθέσεων ἐναντίον τῶν ἐγκλείστων εἰς τὸ σπίτιο των ἢ τυχαίως συλλαμβανομένων σφαγαὶ ἐσυνεχίζοντο. Δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ προσκομισθοῦν στοιχεῖα δι' ἐνοχὴν ἢ ἔστω καὶ προκαλοῦντα ὑποψίας διὰ νὰ θανατωθῆ κανείς. Ἦτο ἀρκετὸν ὅτι ἦτο Ἕλλην. Ἀγχόναι εἶχον στηθῆ παντοῦ καὶ ἐσυστηματοποιήθησαν αἱ σφαγαὶ διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως εἰς ὡρισμένας θέσεις τῆς πόλεως συνεργείων σφαγέων. Ὁ Ρώσσος πρεσβευτὴς προέβη εἰς διάβημα εἰς τὴν Πύλην δι' ὅλα τὰ ἐγκλήματα καὶ ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μικρῶν ἀταξιῶν αἱ ὁποῖαι προεκλήθησαν ἀπὸ τὴν ἀποστασίαν τῶν Ἑλλήνων τῆς Μολδοβλαχίας.

Ὁ κερασυνὸς τῆς ἀναγγελίας, δι' ἐφίππων ἀπεσταλμένων τοῦ Χουρσίτ, τῶν ἐπαναστατικῶν γεγονότων τῆς Πελοποννήσου, ἔπεσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ δειλινὸν

τῆς 31ης Μαρτίου. Ἔπειτα τὴν 4ην Ἀπριλίου ἔσθασαν ἄλλοι ἀγγελιαφόροι μὲ νεωτέρας εἰδήσεις διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὰ συνταραχτικὰ νέα διεκηρύχθησαν ἀμέσως εἰς τὴν Πόλιν ὑπὸ τῶν μαινομένων εἰς τὰς ἑλληνικὰς συνοικίας γενιτσάρων. Εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ εἰς τὴν Πύλην ἔγιναν συσκέψεις καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὀργῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ φόβου ἐκ τοῦ ἐπικειμένου κινήματος, καὶ ἀπεφασίσθη κατὰ πρῶτον νὰ κτυπήσουν τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ νὰ τὸν παραλύσουν διὰ τοῦ τρόμου. Τώρα πλέον αἱ ὀχλαγωγίαι καὶ αἱ σφαγαὶ κατηυθύνοντο ἀπὸ τὴν Πύλην καὶ ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα. Ἐντὸς τῆς ἡμέρας μεγάλη διαδήλωσις, τῆς ὁποίας μετεῖχον καὶ Λαζοί, περιῆλθε τὰς συνοικίας διαπράττουσα ἀνήκουστα ἐγκλήματα. Τὰ ἑλληνικὰ σπίτια παρεβιάζοντο τὸ ἕν μετὰ τὸ ἄλλο, σφαγαὶ καὶ λεηλασίαι ἐγίνοντο παντοῦ καὶ τέλος ἔγινεν ἐπίθεσις καὶ κατὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπου εἶχον καταφύγει ἀρκετοὶ Ἕλληνες, διεπράγησαν, τὰ ἱερὰ σκεύη, οἱ εὑρεθέντες ἐκεῖ ἐθανατώθησαν ἀπὸ τοὺς Λαζοὺς ὡς σφάγια ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ ἡ ἐκκλησία παρεδόθη εἰς τὰς φλόγας. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀπεκεφαλίσθη διὰ πελέκεως ὁ μέγας διερμηνεὺς τῆς Πύλης Κωνστ. Μουρούζης. Οἱ πρέσβεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν προέβησαν εἰς παραστάσεις διὰ τὴν ἔλλειψιν πάσης ἀσφαλείας καὶ ἔλαβον τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἡ Πύλη εὑρίσκετο πλέον εἰς ἀδυναμίαν νὰ συγκρατήσῃ τὸν εὑρισκόμενον εἰς ἱερὰν ἀγανάκτησιν τουρκικὸν λεών. Ὁ Στρογγανὼφ ἐζήτησε νὰ γίνῃ δεκτὴ μία ἐπέμβασις τῆς Ρωσσίας πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας διὰ νὰ ἐξευρεθῇ λύσις ἐξασφαλίζουσα τὴν εἰρήνην χωρὶς ζημίαν τοῦ γοήτου τῆς Τουρκίας, ἀλλ' ὁ μέγας βεζύρης τοῦ ἀπήντησεν: «Ἡ μεγαλειότης του δὲν συνηθίζει νὰ διαπραγματεύεται μὲ ἐπαναστάτας!». Κατὰ τὴν ἄλλην ἡμέραν ἐκλήθη ὁ πατριάρχης εἰς τὴν Πύλην καὶ ὁ μέγας βεζύρης τὸν ἠρώτησεν ἂν ἐγγυᾶται διὰ τὴν ἡσυχίαν τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου καὶ ἐκεῖνος ἀπήντησεν ὅτι ὡς ἐθνάρχης των πρέπει νὰ θεωρῆται καὶ ἐγγυητὴς τῆς ἡσυχίας τῶν χριστιανῶν, ἀλλ' ὅτι ἁρμοδιώτεροι αὐτοῦ ἦσαν οἱ κατὰ τόπους διοικηταί. Κατὰ τὴν ἑπομένην τοῦ ἐζήτησαν πλήρη κατάλογον τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν τοῦ Φαναρίου καὶ ἐκεῖνος ἀπήντησεν ὅτι τοιοῦτος κατάλογος δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ πατριαρχεῖα. Ἡ καταγραφὴ ἔγινε δι' ἄλλου τρόπου ὑπὸ γενιτσάρων γυρευόντων τὰ ἑλληνικά, ἀλλ' ἤδη ὁ πατριάρχης ἤρχετο εἰς φανερὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Πύλην. Τὸν συνεβούλευσαν οἱ περὶ αὐτὸν νὰ φύγῃ, ἀλλ' ἐκεῖνος ἠρνήθη. Τοὐναντίον ἐτέλεσεν ἱερουργῶν ὁ ἴδιος μνημόσυνον διὰ τὸν Κ. Μουρούζην. Ἐν τῷ μεταξὺ συνεχίζοντο ὁμαδικῶς πλέον αἱ σφαγαί, καταζητουμένων περισσότερον τῶν καταγομένων ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Κατεπατήθη ἡ Ἱσπανικὴ πρεσβεία καὶ ἔγινεν ἀπόπειρα νὰ παραβιασθῇ καὶ ἡ ρωσσική. Κατεζητοῦντο παντοῦ Ἕλληνες. Αἱ ἄκραι ἐγέμιζαν ἀπὸ τὰ ἐκβραζόμενα εἰς αὐτὰς πτώματα τῶν πνιγομένων κατὰ τὰς νύκτας. Ἐπειδὴ οἱ δήμιοι τῶν καθωριζομένων διὰ τὰς θανατώσεις τόπων δὲν ἐξαρκοῦσαν διὰ τόσα θύματα, παλαιὰ πλοῖα ἐφορτώνοντο μὲ τοὺς συλλαμβανομένους καὶ κατεπονταίζοντο κατὰ τὰς νύκτας εἰς τὸ πέλαγος. Ἐξετελέσθησαν κατόπιν ἐπισήμου διαταγῆς ὁ Ἀντ. Τσιμᾶς, ὁ υἱός του Στέφανος, ὁ Δημ. Παπαρρηγόπουλος, ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης, ὁ Δημ. Σκαναβῆς, ὁ Παν. Τσογκῆς, ὁ πρώην διερμηνεὺς τοῦ στόλου Μ. Χατζερῆς, ὁ Γ. Μαυροκορδάτος, ὁ Χατζηβασίλης, ὁ Δημ. Κάλφας, ὁ Χ. Πανανᾶς, ὁ Κ. Μάνος, ὁ Ἀλ. Μαυροκορδάτος, ὁ Κ. Ἥμερος, ὁ Ἐμμ. Δανέζης, ὁ Δημ. Χατζερίας, ὁ Ἀλ. Ράλλης, ὁ Τσαλίκης, ὁ Δημ. Λεβίδης καὶ ὁ ἀδελφός του Στέφανος. Κατεσφάγη ὁ ἐν ὑπηρεσίᾳ ἀκόμη διερμηνεὺς τοῦ στόλου Νικ. Μουρούζης γνωστὸς διὰ τὴν μεγάλην του μόρφωσιν καὶ τὴν ἀγαθοφιλίαν του, ὁ ὁποῖος πρὸ ἑνὸς ἔτους τότε εἶχε προσπαθήσει ματαίως νὰ σώσῃ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Γάλλων τὸ περίφημον ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου, ἀπαχθὲν ἀπὸ τὰ ὑπόγεια τῆς μονῆς ὅπου ἐφυλάσσετο καὶ φορτωθὲν ἐπὶ τοῦ γαλλικοῦ πλοίου «Ἐσταφέτ» κατόπιν πραγματικῆς μάχης πρὸς τοὺς ἀνισχύρους κατοίκους τῆς νήσου. Τὸ κακὸν τώρα ἀπεκορυφοῦτο. Κατὰ τὸ δειλινὸν τοῦ μεγάλου Σαββάτου 9ην Ἀπριλίου πέντε χιλιάδες περίπου γενιτσαροι ἔνοπλοι ὡς πρὸς μάχην ἐπλημμύρισαν τὴν ἐνορίαν τῶν Πατριαρχείων. Περιεφέροντο διασκῶς χωρὶς νὰ ἐνοχλοῦν κανένα, ἀλλὰ μόνη ἡ ἐπίμονος ἐκεῖνη παρουσία των ἦτο ἀρκετὴ διὰ νὰ προκαλῇ τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐντὸς τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ ἱδρύματος. Ἐφοβοῦντο ὅτι θὰ ἐνηργοῦντο ὁμαδικαὶ σφαγαὶ ὅταν θὰ συνεκεντρώνοντο οἱ χριστιανοὶ διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ πατριάρχης ἐξεδήλωσε τὸ προαίσθημά του ἐνωρὶς. Ἐποόκειτο περὶ προγραφῆς αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἐπερνοῦσεν ὥρας ἀγωνίας. Ἐν τούτοις ὅταν ἔσθασεν ἡ ὥρα τῆς λειτουργίας ἐφόρεσε τὰ καλύτερά του ἄμφια καὶ κατῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅπου παρὰ τὴν τρομοκρατίαν εἶχον προσέλθει ἀρκετοὶ πιστοὶ καὶ ἱερούργησεν. Ὅταν μετὰ τὴν λειτουργίαν ἀνῆλθεν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα ἀντὶ νὰ κατακλιθῇ ἐκάθισεν εἰς ἕνα καναπὲ καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ προσπαθῶν ν' ἀναπαύσῃ τὸ κεφάλι του ἐπάνω εἰς ἕνα προσκέφαλον, ἀλλὰ χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ κλείσῃ τὰ μάτια. Κατὰ τὴν 10 π.μ. τοῦ ἀνήγγειλαν ὅτι ἔσθασεν ὁ νέος μέγας διερμηνεὺς Στ. Ἀριστάρχης καὶ ἐπρόμενεν εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν. Ὁ Γρηγόριος ἔσπευσε νὰ προσέλθῃ καὶ εὗρε τὴν αἴθουσαν πλημμυρισμένην ἀπὸ τοὺς κληδόνας συνοδικοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματούχους τῆς Πύλης. Μεταξὺ τούτων παρίστατο καὶ ὁ Κεσεδάρης — ὁ ἀρχιδήμιος. Τότε ὁ Ἀριστάρχης ἀνέγνωσεν ἐν μέσῳ νεκρικῆς σιγῆς τὸ φιρμάνι διὰ τοῦ ὁποίου ὁ πατριάρχης Γρηγόριος «ἐπειδὴ ἐφάνη ἀνάξιος τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἀχάριστος καὶ ἄπιστος πρὸς τὴν Πύλην» ἐκηρύσσετο ἔκπτωτος καὶ τοῦ προσδιωρίζετο διαμονὴ τὸ Καδίκιοϊ. Ὁ ἀρχιδήμιος τὸν παρέλαβεν ἀμέσως, ἀλλ' ἀντὶ νὰ τὸν ὁδηγήσῃ εἰς τὸ Καδίκιοϊ τὸν παρέδωσεν εἰς τὰς συλακὰς τοῦ Μποσποροῦ. Ἐκεῖθεν μετ' ὀλίγον τὸν μετέφερον διὰ λέμβου μὲ τὰ χέρια δεμένα ὀπισθάγκωνα ὡς ἐπικίνδυνον κακοῦργον εἰς τὸ Φανάρι. Ὁ δῆμος ἐπερίμενεν ἐκεῖ καὶ μὲ τὴν συνοδείαν ἀλαλάζοντος ὄχλου καὶ Ἑβραίων τὸν ἐπῆγαν πρὸς τὸν δρόμον τῶν πατριαρχείων καὶ ἐσταμάτησαν πρὸ τῆς ἐξωτερικῆς πύλης, ὅπου τὸν ἀπηγχόνισαν. Ταυτοχρόνως ἀπηγχονίσθησαν καὶ τρεῖς ἐκ τῶν κρατουμένων ὡς ὁμήρων ἱεραρχῶν. Ὁ νεκρὸς τοῦ Γρηγορίου παρεδόθη εἰς τὸν ὄχλον καὶ μετεφέρθη μέχρι τῆς ἀκτῆς συρόμενος κατὰ γῆς καὶ ἐκεῖθεν παρελήφθη ὑπὸ λέμβου καὶ ἐρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὁ νεκρὸς ἐπιπλέων τῆς θαλάσσης ἀναγνωρίσθη ἀπὸ τὸν Κεφαλλῆνα πλοίαρχον Σκλάβον καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν Ὀδησσόν, ὅπου ἡ Ὀρθοδοξία ἐκήδευσε τὸν μέγαν ἐθνομάρτυρα. Ἡ ἀπαγχόνισις τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ἐπροκάλεσε φοβερὰν εἰς τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ κέντρα καὶ ἀπεδοκιμάσθη ἀπὸ ὅλα τὰ ἀνακτοβούλια, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Βιέννην. Ἐνηγνήθη ἀπὸ τῆς Πύλης ὡς πολιτικὴ πρᾶξις, ἀλλ' ἀπέμεινεν οἰκτρὸν ἔγκλημα προκαλέσαν εἰς βάρος τῶν δραστῶν του τὸν ἀποτροπιασμὸν τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ταυτοχρόνως ἐνηγνήθησαν διώξεις καὶ σφαγαὶ εἰς τὴν Σμύρνην, ὅπου οἱ ζηλωτικοὶ ἐδιέπραξαν ὅσα οἱ γενιτσαροι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

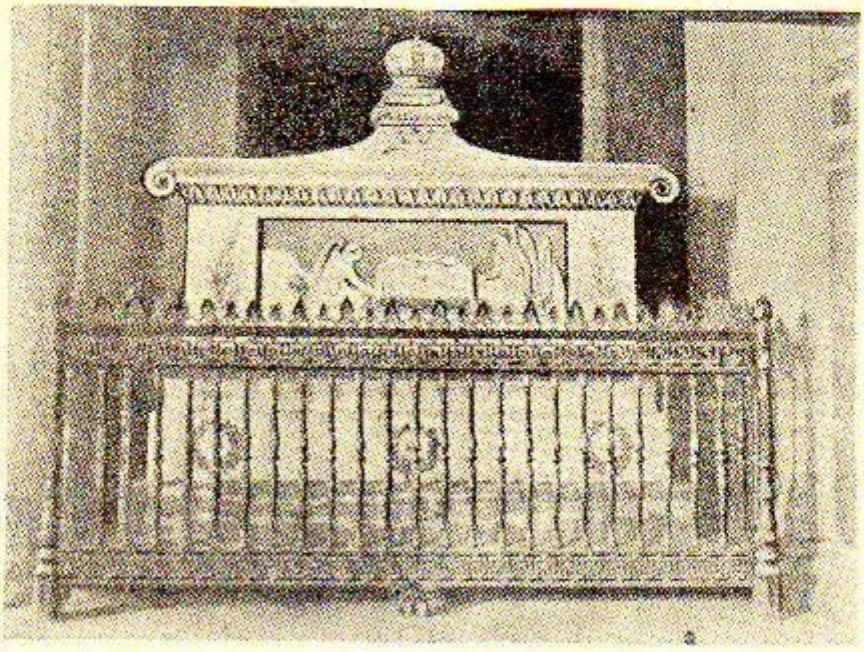

Ὁ τάφος τοῦ Γρηγορίου Ε' εἰς τὸν ναὸν τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν.

Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος.

καὶ εἰς τὴν Κύπρον ὅπου ὁ διοικητὴς Κιουτσοὺκ Μεχμὲτ μὲ σύμβουλον τὸν φραγκολεβαντῖνον Γεώργ. Λασιὲρ ἐθανάτωσε πολλοὺς προκρίτους, τὸν μητροπολίτην Κυπριανὸν καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Πάφου, τοῦ Κιτίου καὶ τῆς Κυρηνείας. Σφαγαὶ ἐνηργήθησαν ἐπίσης εἰς τὴν Κῶν, εἰς τὴν Λῆμνον, εἰς τὴν Θάσον καὶ εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ὅπου ἀπηγχονίσθη ὁ πρώην οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος.

Ἐτίθετο ἐν τῷ μεταξὺ ἐπὶ τοῦ διπλωματικοῦ πεδίου τὸ ἑλληνικὸν κίνημα, ὄχι ὡς ζήτημα ταραχῶν καὶ ἀποστασίας ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου, ὅπως εἶχε καθορισθῆ εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Λάϋμπαχ κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς Πύλης καὶ τὴν εἰσήγησιν τοῦ Μέττερνιχ, ἀλλ' ὡς ἐθνικὴ ἐπανάστασις δημιουργοῦσα πρόβλημα τὸ ὁποῖον ὤφειλον νὰ λύσουν αἱ μεγάλαι Δυνάμεις. Τοῦτο ἦτο ἔργον τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια. Ἡ μεταστροφὴ τῆς ρωσσικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία καὶ ἐβάρυνε περισσότερον ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἀνακτοβουλίων ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς Ἀνατολῆς, ὑπῆρξε ραγδαία. Ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἀποχωρῶν διὰ τὴν Πετρούπολιν ἀπεχαιρέτησε κατὰ τὴν 12ην Μαΐου εἰς τὸ Λάϋμπαχ τὸν Μέττερνιχ ἦτο αἰχμάλωτος τῆς πολιτικῆς του καὶ ὁ Αὐστριακὸς καγκελλάριος ἐφαίνετο κύριος τῆς καταστάσεως ἐπὶ τοῦ διπλωματικοῦ πεδίου τῆς Εἰρήνης. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀναχωρήσεως ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβε γνῶσιν τῶν φρικαλέων σκηνῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς θανατώσεως τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἄλλων ἐγκλημάτων ἐκ τῶν ὁλίγῳ ἀφιχθέντων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν διπλωματικῶν φακέλλων. Συνεκινήθη, ἔφριξε καὶ ὠργίσθη κατὰ τῆς Πύλης διὰ τὴν περιφρόνησίν της πρὸς τὰ διαβήματα τοῦ πρεσβευτοῦ του καὶ πρὸς τὴν ρωσσικὴν σημαίαν. Ὁ συνταξιδεύων μαζὶ τοῦ Καποδίστριας ἐχρησιμοποίησε τὴν περίστασιν καὶ ἔφθασεν εἰς ἀποτέλεσμα. Ἐξακολουθοῦσεν ἀκάμπτο τὸ ταξίδι, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσισε ν' ἀλλάξῃ πολιτικὴν ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ καὶ τῶν συμμάχων τοῦ συνεδρίου τοῦ Λάϋμπαχ. Αἱ ἀντιφάσεις τῆς πολιτικῆς τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του, τῆς προσφερομένης εὐκόλως εἰς τὰς ἐπιροὰς τοῦ περιβάλλοντος, τῶν γεγονότων τῆς ἡμέρας καὶ τῶν ἀντιμαχομένων δαιμονίων διπλωματῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Δέσμιος τῆς γοητείας τοῦ Μέττερνιχ εἰς τὸ Λάϋμπαχ, ἀπέβη ὀλίγον ἀργότερον ὄργανον τῶν ἐθνικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Ἕλληνος ὑπουργοῦ του, ἐνισχυομένου ὑπὸ τοῦ φιλοπολέμου ἀντιτουρκικοῦ εἰς τὴν Πετρούπολιν κόμματος καὶ μάλιστα κατὰ τὸ μέχρι τῶν μέσων τοῦ 1822 διάστημα ὁπότε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ἐστερεῖτο ἄλλου φίλου εἰς τὰ ἀνακτοβούλια τῆς Εὐρώπης καὶ εἶχεν ἀνάγκην νὰ τεθῇ ἀπέναντι τῆς διπλωματίας των ὡς ζήτημα ἀμέσου εὐρωπαϊκοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὁ φιλέλλην εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρεσβευτὴς ἔλαβε τοιαύτας ἐντολὰς ἐκ Πετρουπόλεως, ὥστε προχωρῶν ἀπὸ διαβήματος εἰς διάβημα, φθάσας δὲ καὶ εἰς προσωπικὰς ἀκάμπτους ἔριδας καὶ ἀντεγκλήσεις μὲ τὸν ρεὶς ἐφένδην καὶ τὸν μέγαν βεζύρην, ἐπέδωσε τέλος τὴν ὁπὴν Ἰουλίου τοῦ 1821 πρὸς τὴν Πύλην τελεσίγραφον διακοίνωσιν, συνταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Καποδίστρια. Διὰ τῆς διακοινώσεως αὐτῆς ἡ Πύλη καθίστατο ὑπεύθυνος αὐσιωδῶν παραβάσεων τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ πάσης ἀνθρωπιστικῆς ἀρχῆς καὶ τῶν ἀπέναντι τῆς Ρωσσίας ὑποχρεώσεών της, ἐζητεῖτο νὰ σταματήσουν αἱ καταδιώξεις, νὰ γίνουν ἐπανορθώσεις τῶν ἀδικημάτων, ν' ἀναγνωρισθῇ τὸ δίκαιον τῶν ἀθῴων χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου καὶ νὰ δοθοῦν ἐγγυήσεις διὰ τὴν ἀσφάλειάν των καὶ ἐδηλοῦτο εἰς τὸ τέλος ὅτι ἂν ἡ Πύλη δὲν ἔδιδεν ἀπάντησιν ὅτι ἀπεδέχετο τὰς ἀξιώσεις αὐτὰς ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν, ὁ Ρῶσσος πρέσβυς θ' ἀπήρχετο ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεθ' ὁλοκλήρου τοῦ προσωπικοῦ τῆς πρεσβείας. Ἡ Πύλη δὲν ἀπήντησεν εἰς ταῦτα καὶ ὁ Στρογγανὼφ ἀπῆλθεν. Αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Τουρκίας εἶχον διακοπῆ. Τότε ἐπεδόθη ἄλλη διακοίνωσις τῆς Ρωσσίας πρὸς τὰς συμμάχους Δυνάμεις, διὰ τῆς ὁποίας ἐγνωστοποιοῦντο τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιδοθεῖσαν τὴν ὁπὴν Ἰουλίου εἰς τὸν ρεὶς ἐφένδην, ἀπεδίδετο εἰς τὴν Πύλην ἡ πρόθεσις νὰ ταπεινώσῃ τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, νὰ ἐξαλοθρεύσῃ ὄχι μόνον τοὺς ἐπαναστάτας ἀλλὰ ὁλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν λαόν, διεξάγουσα ὄχι ἀγῶνα ἐναντίον ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ πόλεμον τοῦ Ἰσλαμισμοῦ κατὰ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἐζητεῖτο ἡ σύμπραξις καὶ τῶν ἄλλων Δυνάμεων πρὸς λῆψιν κοινῶν ἀποφάσεων ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, ἡ ὁποία ἀπεδείκνυεν ὅτι «δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ συνυπάρχῃ μετὰ τῶν χριστιανικῶν κρατῶν». Ἐπροτείνετο κατόπιν τούτου ἡ σύγκλησις διασκέψεως μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι ἡ Ρωσσία δὲν ἐπεδίωκε τίποτε δι' ἑαυτήν, ἀλλὰ μόνον τὴν εἰρήνην τὴν σταθερότητα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας καὶ αὐτοδιοίκησιν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας». Τέλος καθίστατο γνωστὸν ὅτι «τὰ ρωσσικὰ στρατεύματα ἦσαν ἕτοιμα πρὸς ἐπιβολὴν τῶν ἀποφάσεων τοῦ αὐτοκράτορος». Τοῦτο ἀπετέλει τὴν πρώτην μεγάλην πολιτικὴν νίκην τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀφοῦ ἐτίθετο ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, νίκην ἡ ὁποία ὠφείλετο εἰς τὸν Καποδίστριαν.

Ἡ Ἐπανάστασις ἐν τῷ μεταξὺ ἐξελίσσετο, ἐδίδοντο αἱ πρῶται σοβαραὶ μάχαι καὶ ἐσημειώνοντο ἐπιτυχίαι. Κατὰ τὴν 25ην Ἀπριλίου ἔνοπλοι χωρικοὶ τῆς Ἀττικῆς συγκεντρωθέντες εἰς τὸ Μενίδι ὑπὸ τὸν ἐκ τῆς Χασιᾶς Μελέτην Βασιλείου καὶ μὲ τὴν σύμπραξιν Ἀθηναίων καὶ μάλιστα τοῦ Γεωργαντᾶ καὶ τοῦ Παναγῆ Σκουζὲ κατόπιν τῆς συλλήψεως τῶν προκρίτων τῆς πόλεως, ὥρμησαν πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν καὶ νὰ κλεισθοῦν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ὡρίσθη πενταμελὴς ἐπιτροπὴ διὰ τὴν διοίκησιν καὶ προσέτρεξαν διὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου Αἰγινῆται, Ἑπτανήσιοι εὑρισκόμενοι εἰς τὴν Ἀττικήν, Κύθνιοι καὶ ἄλλοι νησιῶται. Ἐκηρύχθη ἐπίσης ἡ ἐπανάστασις εἰς τὸ Πήλιον ὑπὸ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, βοηθοῦντος τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Μπασδέκη, ἀλλ' ἐπῆλθεν ὁ εἰς τὴν Λάρισαν στρατοπεδεύων Δραμαλὴς πασσᾶς καὶ εὐκόλως κατέβαλε τοὺς μὴ ἔχοντας ἐρείσματα καὶ τόσον πλησίον πρὸς τὸ τουρκικὸν στρατιωτικὸν κέντρον τῆς Θεσσαλίας εὑρισκομένους ἐπαναστάτας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Χουρσὶτ παρὰ τὴν ἀπασχόλησίν του μὲ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, ὑποχρεωμένος νὰ καταπνίξῃ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ἔδωσεν ἐντολὴν εἰς τὸν Κιοσὲ Μεχμὲτ πασσᾶν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη νὰ ἐκστρατεύσουν μὲ ἱκανὰς δυνάμεις πρὸς τὴν Φθιώτιδα, τὴν Φωκίδα, τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐκεῖθεν ὁ πρῶτος νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐπιχείρησιν πρὸς τὴν Πελοπόννησον. Τὰ τῆς τουρκικῆς ἐκστρατείας ἐπληροφορήθησαν οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ὁ Διάκος, ὁ Παπουργιᾶς καὶ ὁ Δυοβουνιώτης, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ τὴν ἀναχαιτίσουν εἰς τὰ πρὸς τὰς Θερμοπύλας στενά. Ἀλλ' ἀντὶ ν' ἀναμένουν τὸν τουρκικὸν στρατὸν μὲ ἡνωμένας τὰς δυνάμεις των, ὅπως ἐπρότεινεν ὁ Δυοβουνιώτης, ἐτοποθετήθησαν, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ὑπόδειξιν τοῦ Διάκου, εἰς τρεῖς χωριστὰς θέσεις. Ὁ Ὀμὲρ Βριώνης ἐπῆλθε μὲ τὰς ἰσχυρὰς δυνάμεις του καὶ ἀφοῦ ἀπώθησε τὰ σώματα τοῦ Παπουργιᾶ καὶ τοῦ Δυοβουνιώτη τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, ἐπέπεσε βαρὺς κατὰ τῶν ἑξακοσίων ἀνδρῶν τοῦ Ἀθανασίου Διάκου ἀπαρασσισμένων νὰ κρατήσουν διὰ πάσης θυσίας τὴν γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας. Ἐδόθη ἐκεῖ μάχη σκληρὰ καταλήξασα εἰς ἀγρίαν πάλην ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα καὶ τέλος κατόπιν τῶν μεγάλων ἑλληνικῶν ἀπωλειῶν καὶ τοῦ ἐπαχολουθήσαντος διασκορπισμοῦ συνελήφθη ὁ ἤδη φέρων βαρύτατα τραύματα ἡρωϊκὸς ἀρχηγὸς καὶ ἐθανατώθη διὰ βαρβάρου τρόπου. Τυχηρότερος ὑπῆρξεν ὁ κατερχόμενος τότε μὲ ὀλίγους ἄνδρας ἐκ τῆς Εὐρυτανίας Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος, ὁ ἱκανώτερος ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ὀμὲρ Βριώνης στηριζόμενος ἐπὶ τῆς παλαιᾶς φιλίας των εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, ὅπου Ἕλληνες καὶ Τουρκαλβανοὶ ἀξιωματικοὶ εἶχον ἀναπτύξει προσωπικοὺς δεσμούς, καὶ φανταζόμενος ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ, τοῦ εἶχε ζητήσει δι' ἐπιστολῆς συνάντησιν πρὸς συνεννόησιν, καὶ ἐκεῖνος τοῦ ὥρισε τόπον συναντήσεως τὸ ποσὰ τὴν Γραβιὰν χάνι. Ἐκεῖ πράγματι τὸν ἀνέμενεν ὁ Ἀνδρούτσος, ὄχι ὅμως ὡς φίλος ἀλλ' ὡς ἐχθρὸς κλεισθεὶς εἰς τὸ πλίνθινον ἐκεῖνο μικρὸν κτίριον ὡς εἰς φρούριον μὲ 117 γενναίους ἄνδρας ποὺ ἐδέχθησαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. ὄχι διὰ νὰ ματαιώσῃ τὴν περαιτέρω προέλασιν τόσον ἰσχυροῦ στρατοῦ ἀλλὰ διὰ τῆς αἰφνιδιαστικῆς ἀναχαιτίσεως νὰ προκαλέσῃ κλονισμὸν καὶ πτῶσιν τοῦ ἠθικοῦ εἰς τὰς τάξεις του. Κατὰ τὴν διάρκειαν ὁλοκλήρου ἡμέρας ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ἀμυνομένων εἰς τὸ χάνι ἀλλεπάλληλοι τουρκικαὶ ἔφοδοι μὲ βαρείας ἀπωλείας καὶ κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα ἐπέτυχεν ἔξοδον διὰ μέσου τῶν τουρκικῶν φυλακίων. Οἱ δύο Τοῦρκοι στρατηγοὶ συνέχισαν τὴν πορείαν των καίοντες καὶ καταστρέφοντες καὶ ἀνακατέλαβον

Ἄνθιμος Γαζῆς.

Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος.

τὴν Λειβαδιὰν καὶ ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης ἐνισχυθεὶς καὶ ὑπὸ δυνάμεων ἐκ Χαλκίδος ἠνάγκασε τοὺς Ἀθηναίους νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ νὰ καταφύγουν εἰς τὴν Σαλαμῖνα καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους τοῦ Σαρωνικοῦ. Ἀνέμεναν ἀκολούθους ἐνισχύσεις παρὰ τοῦ Χουρσὶτ πρὸς συνέχισιν τῆς ἐκστρατείας πρὸς τὴν Πελοπόννησον. Ἀπεστάλη πρὸς τοῦτο κατὰ τὸν Αὔγουστον ὁ Μπαϊράμ πασσᾶς μὲ ἰσχυρὰς δυνάμεις καὶ μεγάλας ἐφοδιοπομπάς, ἀλλὰ προσβληθεὶς αἰφνιδιαστικῶς εἰς τὰ Βασιλικὰ τῆς Λοκρίδος ὑπὸ σώματος διωκομένου ὑπὸ τοῦ Ἰωάν. Γκούρα συνετρίβη, περιελθουσῶν τῶν πλουσίων ἐφοδιοπομπῶν του εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ τοῦτο ὁ Κιοσσὲ Μεχμὲτ καὶ ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης δὲν ἐπεχείρησαν τὴν πρὸς τὴν Πελοπόννησον κάθοδον, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου καὶ οἱ δύο διὰ νὰ μὴ καταληφθοῦν ὑπὸ τοῦ χειμῶνος ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Λαμίαν.

Εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα αἱ διὰ τὴν ἐπανάστασιν προϋποθέσεις ἦσαν ὀλιγώτεραι εὐνοϊκαί, παρὰ εἰς τὴν λοιπὴν χώραν, διότι καὶ ἡ Ἤπειρος, ὅπου εὑρίσκετο ὁ μέγας στρατὸς τοῦ Χουρσὶτ, δὲν ἦτο μακρὰν καὶ αἱ ἐπικοινωνίαι ἦσαν δύσκολοι, ἐκτὸς αἱ πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν παρεμπιπτόντων ἀρκετῶν ὀγκων, ὅσον καὶ αἱ πρὸς τὴν Πελοπόννησον, διότι δὲν ὑπῆρχε δύναμις ναυτική. Ὅταν ὅμως κατὰ τὴν 20ὴν Μαΐου ἐφάνησαν καταπλέοντα πρὸς τὸν Κορινθιακὸν τὰ ἀναπεπλεύκοτα ὑπὸ τὸν Δημ. Μιαούλην ὑδραϊκὰ καὶ ἀπετοιωτικὰ πλοῖα, οἱ ἐνθουσιώδεις Μεσολογγῖται συνῆλθαν ἐντὸς τῆς ἡμέρας καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάστασιν, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς προκρίτους τῶν Ἀθ. Ραζηκώτσικαν, Π. Παπαλουκᾶν, Α. Τσαμπουράκην, Ἀ. Καψάλην, Ἰωάν. Τρικούπην, Δ. Πλατύκαν, Δ. Τζιτζιλάνην, Ἰω. Ραζηκώτσικαν, Ἀναστ. Παλαμᾶν καὶ Στ. Σιδέρην. Κατηρτίσθη μετὰ τοῦτο ἐφορία καὶ ἐκλήθη ὁ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν εὑρισκόμενος ὁπλαρχηγὸς τοῦ Ζυγοῦ Δ. Μακρῆς καὶ ἐγνωστοποιήθη τὸ γεγονὸς εἰς τοὺς ἄλλους ὁπλαρχηγοὺς τῆς Αἰτωλοακαρνανίας. Κατὰ τὴν 27 Ἰουνίου ὁ Ν. Ζέρβας, ὁ Ι. Στάϊκος, ὁ Ν. Δημοτσέλιος, ὁ Ἀν. Ἴσκος, ὁ Κ. Βλαχόπουλος, ὁ Νάτης Μπάτσαρης, ὁ Κ. Τζαβέλλας, ὁ Λάμπρος Βείκος, ὁ Γ. Ἐαρνεκιώτης μὲ τὰ σώματά των καὶ ὁ Ἀθ. Ραζηκώτσικας μὲ τοὺς Μεσολογγῖτας ἐπολιόρκησαν τοὺς ἰσχυροὺς Τούρκους τοῦ Βραχωρίου, οἱ ὁποῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθοῦν τὴν 21ην Ἰουνίου. Ὁ Κ. Βλαχόπουλος ἐκυρίευσε τὸ Ζαπάντι καὶ ὁ Γ. Τσόγγας τὸν Τεκὲν καὶ τὴν Πλαγιάν.

Ἐστάλη τότε ὑπὸ τοῦ Χουρσὶτ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰσμαὴλ Πλιάσσας πασσᾶς μὲ 1800 ἄνδρας καὶ ἐπηκολούθησαν συγκρούσεις μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, ἀλλὰ μικρᾶς σημασίας. Εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν παρὰ τὸ Κομπότι ἔλαβε τὸ βάπτισμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ πυρὸς ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ἐτραυματίσθη ἐνῷ ἐχλεύαζε τοὺς φεύγοντας πρὸ αὐτοῦ Τούρκους. Ὁ Ἰσμαὴλ Πλιάσσας ἐνισχυθὴ καὶ δι' ἄλλων δυνάμεων καὶ ἐπηκολούθησαν ἀλλεπάλληλοι μάχαι εἰς τὸ Μακρυνόρος, τὸ Κομπότι καὶ τὸ Πέτα, ὅπου ἐπέφερε κλονισμὸν εἰς τὰς τουρκικὰς τάξεις ὁ Γῶγος Μπακόλας μὲ τὰς ὁρμητικὰς ἐπιθέσεις του, κατόπιν τῶν ὁποίων ὁ Τούρκος στρατηγὸς ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ. Ἡ ἐπανάστασις ἐπεξετάθη καὶ πρὸς τὰ Ἄγραφα, τοὺς Καλαρρύτας καὶ τὸ Συρράκου, ὅπου εἶχε καταφύγει ὁ ἐκεῖθεν καταγόμενος Ἰωάν. Κωλέττης, ἰατρὸς καὶ ἔμπιστος σύμβουλος μέχρι πρό τινος τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἀλλ' ἐπῆλθον ἐναντίον των ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Δράμαλης καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἰσμαὴλ πασσᾶς καὶ ἠνάγκασαν πολλοὺς νὰ καταφύγουν εἰς τὰ ὀρεινότερα μέρη, τὰ δὲ ζωτικώτερα στοιχεῖα νὰ κατέλθουν πρὸς τὴν Ἀκαρνανίαν διὰ νὰ μετάσχουν εἰς τὴν προοδεύουσαν ἐκεῖ ἐπανάστασιν. Τότε ὁ Κωλέττης μὲ τοὺς προκρίτους τοῦ Συρράκου κατέφυγον εἰς τὸ Μεσολόγγι. Ὁ ἐκ Σερρῶν βαθύπλουτος πατριώτης Ἐμμ. Παπᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐπαναστατήσῃ τὴν Μακεδονίαν ἐν ἐπαφῇ μὲ τοὺς προκρίτους τῆς Σιατίστης, τῶν Γρεβενῶν, τῆς Κοζάνης καὶ ἄλλων κέντρων. Ἐπεκοινώνησε μὲ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς καὶ τοὺς μεμυημένους εἰς τὴν Ἑταιρίαν ἱεράρχας καὶ ὠργάνωσε διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν ἔνοπλα σώματα, διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ὁποίων ἐδαπάνα ὁ ἴδιος. Ἡ προπαρασκευαστικὴ κίνησις ἔγινεν ἀντιληπτὴ καὶ ὁ διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης προσεκάλεσεν ἐκεῖ τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἄλλους μὲν ἐθανάτωσεν, ἄλλους δὲ ἔρριψεν εἰς τὴν εἰρκτήν. Κατόπιν τῶν τουρκικῶν αὐτῶν μέτρων κατωρθώθη νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ἐπανάστασις μόνον εἰς τὴν Χαλκιδικὴν ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν καὶ χορηγίαν τοῦ Παπᾶ καὶ μὲ ἀρχηγοὺς τῶν ὅπλων τὸν Χάψαν, τὸν Δουμπιώτην, Μάνθον Ἰωάνναν καὶ ἄλλους καὶ ἐπεδιώχθη ἡ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἀρματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου, διὰ νὰ ἐνεργηθῇ ἐπιχείρησις καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐζητήθησαν δὲ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Ὕδραν καὶ τὴν Πελοπόννησον, αἱ ὁποῖαι ἦτο ἀδύνατον νὰ σταλοῦν. Ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν τούτων ἐπῆλθεν ὁ ἐκ χριστιανικῆς οἰκογενείας καταγόμενος καὶ ἐξισλαμισθεὶς εἰς ἡλικίαν 18 ἐτῶν καὶ ἀποβὰς φανατικὸς μουσουλμάνος Μεχμὲτ Ἀβδοὺλ Ἀμπούδ πασσᾶς, ἔμπειρος στρατηγός, ἄγων στρατὸν ἐκ δεκατεσσάρων χιλιάδων καὶ ἀφοῦ κατέστρεψε τὴν Κασσάνδραν, ἠνάγκασε τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους νὰ δηλώσουν ὑποταγήν. Ὁ Παπᾶς μόλις ἐπρόφθασε νὰ διαφύγῃ μετὰ τοῦ υἱοῦ του καὶ νὰ ἐπιβιβασθῇ πλοίου τοῦ Βισβίζη διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ὕδραν, ἀλλ' ἀπέθανεν ἐντὸς τούτου ἐκ συγκοπῆς λόγῳ τῶν συγκινήσεων καὶ τῶν κακουχιῶν.

Ἡ Κρήτη, τῆς ὁποίας ὄχι μόνον οἱ διαρκεῖς πόλεμοι ἀλλὰ καὶ ὁ ἀθρόος ἐξισλαμισμὸς εἶχον ἐλαττώσει τὸν χριστιανικὸν πληθυσμόν, ἀπήντησεν εἰς τὴν ἐκ τῆς Πελοποννήσου φωνὴν τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ τοῦ πρώτου μηνός. Κατὰ τὸν μῆνα Ἀπρίλιον ἔγιναν ἀλλεπάλληλοι συσκέψεις εἰς τὰ Σφακιά, οἱ Κρῆτες ἐπεκοινώνησαν δι' ἐπιστολῶν μὲ τὴν Ὕδραν καὶ κατὰ τὴν 21ην Μαΐου, μολονότι εἶχον προηγηθῆ δραματικὰ τρομοκρατικὰ γεγονότα εἰς τὰ Χανιά, τὸ Ἡράκλειον καὶ τὸ Ρέθυμνον, συνεκεντρώθησαν περὶ τοὺς ἑβδομήντα πρόκριτοι καὶ καπετανέοι ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς νήσου εἰς τὰ Σφακιά, ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάστασιν καὶ κατήρτισαν ἐπιτροπὴν ἀπὸ ἑξ μελῆ, τὸν πρωτοπαπᾶν Σφακιῶν Γεώργιον, τὸν Χατζὴ Ἰωάννην Πωλιουδάκην, τὸν Ἰωαννὴ Παπαδάκην, τὸν Ρούσσον Βουρδουμπᾶν, τὸν Ἀνδρ. Κριαρᾶν καὶ τὸν Ἀναγν. Ψαρουδάκην. Ἡ ἐπιτροπὴ ὠνομάσθη καγκελλαρία καὶ ἀνέλαβε γενικὴν διοικητικὴν ἐξουσίαν. Ἐκεῖνο ποὺ ἀπησχόλησε κατὰ πρῶτον τοὺς Κρῆτας ἦτο ἡ προμήθεια ὅπλων, διότι τὰ καταμετρηθέντα τότε ἐκεῖ μόλις ἀνήρχοντο εἰς χίλια διακόσια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ὀκτακόσια ἀνῆκον εἰς Σφακιανούς. Ἀπεστάλησαν τότε πλοῖα εἰς τὴν Μάλτα καὶ εἰς τὴν Ὕδραν πρὸς ἐξεύρεσιν ὅπλων καὶ κατὰ τὴν 27ην Μαΐου ὡρίσθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων, καθὼς καὶ οἱ τομεῖς τῶν πολεμικῶν ἐνεργειῶν ἑκάστου.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ ἐπανάστασις προώδευε μὲ θαυμαστὰ ἀποτελέσματα ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεώς της. Ὁ Κολοκοτρώνης προχωρῶν πρὸς τὴν Γορτυνίαν μὲ τὸ μικρὸν ἐκ Μανιατῶν ἀλλ' αὐξανόμενον καθ' ὁδὸν σῶμα του, βοηθούμενος καὶ ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπίους, προσέβαλε παρὰ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἀλφειοῦ γέφυραν τοὺς ἀποχωροῦντας μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των Τούρκους τῆς περιφερείας Φαναρίου ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἐπνίγησαν εἰς τὸν ποταμὸν κατὰ τὴν προσπάθειάν των νὰ σωθοῦν κατὰ τὴν μάχην καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν Κορύταιναν ὅπου ἔσπευσαν καὶ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἀπὸ τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἀπὸ τὴν Γορτυνίαν. Ἐκεῖ οἱ ἐντόπιοι καὶ οἱ ἐκ τοῦ Φαναρίου Τοῦρκοι ἐκλείοντο εἰς τὸ φρούριον. Πολὺ πλῆθος χωρικῶν εἶχε συρρεύσει ἐκεῖ διὰ τὴν πολιορκίαν, ἀλλ' ἐκ τούτου ἐλάχιστοι εἶχον ὅπλα, ὅταν δὲ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπέδραμεν ἐκ τῆς Τριπολιτσᾶς ἰσχυρὸν ἱππικὸν πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν πολιορκουμένων καὶ τοὺς ὁποίους παρέλαβε καὶ ὡδήγησε πρὸς τὴν Τριπολιτσάν, ὅλοι διεσκορπίσθησαν, ἀπεχώρησαν δὲ πρὸς τὴν Μεσσηνίαν καὶ οἱ ἀρχηγοί. Ὁ Κολοκοτρώνης, ἀφοῦ ματαίως προσεπάθησε νὰ συγκρατήσῃ ἐκεῖ ὀλίγους, ἀπέμεινε μόνος, ἀλλὰ δὲν ἐγκατέλειψε τὴν ἀρχικὴν ἰδέαν του περὶ εἰσβόλου εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ δημιουργίας ἐπαναστατικοῦ στρατοπέδου περὶ τὴν Τριπολιτσάν. Ἐπέτυχε τὴν κατάληψιν ὑπὸ ἑλληνικῶν σωμάτων θέσεων ὀχυρῶν, ἀλλ' ἐπανειλημμένως εἶδε τὰ μικρὰ ἐκεῖνα στρατόπεδα διαλυόμενα κατόπιν ἐφορμήσεων τῶν εἰς τὴν Τριπολιτσὰν Τούρκων, καὶ τέλος καθ' ὑπόδειξίν του κατελήφθησαν σταθερῶς καὶ ἤρχισαν νὰ σχηματίζωνται καὶ νὰ ὀχυροῦνται εὐρύτερα στρατόπεδα εἰς τὴν Πιάναν, τὸ Χρυσοβίτσι καὶ τὸ Βαλτέτσι, ἀνεπτύχθη δὲ στρατόπεδον εἰς τὰ Βέρβαινα ἀπὸ Κυνουριεῖς, Μυστοιώτας καὶ ἄλλους. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἀχαΐα καὶ ἡ Ἠλεία κατέστησαν διὰ τοὺς ἐπαναστάτας θέατρον ἄλλοτε δραματικῶν καὶ ἄλλοτε εὐχαρίστων ἐξελίξεων. Ὁ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως μόλις διορισθεὶς πασσᾶς Εὐβοίας Γιουσοὺφ καὶ εὑρισκόμενος ἐν πορείᾳ εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἔδραν του ἐτροτίμησε νὰ μεταβῇ μὲ τὸ ὑπ' αὐτὸν σῶμα εἰς τὰς Πάτρας, ἔφθασεν εἰς τὸ φρούριον χωρὶς νὰ εὕρῃ ἀντίστασιν καὶ ἐνήργησεν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν κατεχόντων τὴν πόλιν Ἑλλήνων καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἀποχωρήσουν πρὸς τὰ Νεζερὰ καὶ τὴν μονὴν Ὀμπλοῦ, ὅπου ἐσχηματίσθη στρατόπεδον ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Γερμανοῦ. Ἡ πόλις ἐλεηλατήθη, ἔγιναν ἐπιθέσεις ἐναντίον καὶ αὐτῶν τῶν προξενείων, ὅπου πολλοὶ εἶχον καταφύγει διὰ νὰ σωθοῦν, ἐνηργήθησαν σφαγαὶ καὶ ἐκ τοῦ πληθυσμοῦ ἄλλοι κατέφυγον καὶ διεσκορπίσθησαν εἰς τοὺς πρὸς τὰ δυτικὰ ἀγροὺς καὶ ἄλλοι ἐπέβησαν πλοιαρίων καὶ ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν Κυλλήνην καὶ εἰς ἄλλας γειτονικὰς ἀκτάς. Οἱ Λαλαῖοι ἐξ ἄλλου κατεμάστιζον τὴν Ἠλείαν. Ἀφοῦ ἀπὸ τῶν πρώτων μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἡμερῶν ἐπῆλθον εἰς τὴν Γαστούνην καὶ ἠνάγκασαν τοὺς πολιορκοῦντας τὸ Χλουμοῦτσι Ἕλληνας νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν καὶ παρέλαβαν μεθ' ἑαυτῶν τοὺς Γαστουναίους Τούρκους, ἐνήργησαν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Πύργου, καὶ ἀφοῦ ἀπώθησαν τοὺς ἐπὶ ἀνοικτοῦ πεδίου προασπιστάς του, εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν ἐλεηλάτησαν. Ἐκ τοῦ πληθυσμοῦ ἄλλοι ἔφυγαν πρὸς τὰς διαβάσεις τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ ἄλλοι πρὸς τὸν ἀπέναντι τῆς Ζακύνθου ὅρμον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Εἰς ἄλλας ἐπιθέσεις οἱ Λαλαῖοι ἀπωθήθησαν μὲν εἰς τὴν στενωπὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου παρὰ τὴν Ἀγουλινίτσαν, ἀλλὰ προσέβαλον τὸ παρὰ τὸ Στρέφι στρατόπεδον, εἰς ἐπέκτασιν τοῦ ὁποίου παρὰ τὰ Σμίλα ἐφονεύθη ὁ Πύργιος γενναῖος ἀρχηγὸς Χαράλ. Βιλαέτης, καὶ ἀπέκλεισαν τὴν Κατσαροῦν, ὅπου ἔπεσαν ὁ ἡρωϊκὸς ἀρχηγὸς Γεώργ. Γιεννᾶς καὶ τὰ ὀλίγα περὶ αὐτὸν μαχόμενα παλληκάρια. Εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν Γλαρέντζαν σώματα ἐνόπλων ἐκ Κεφαλληνίας, συγκροτηθέντα ὑπὸ τοὺς Κωνστ. καὶ Ἀνδρ. Μεταξᾶν, τὸν Γερ. Φωκᾶν καὶ τὸν Βαγγέλη Παγᾶ, τὰ ὁποῖα ἔλαβον ἐντολὴν νὰ κατευθυνθοῦν κατὰ τοῦ Λάλα. Μὲ τοὺς Κεφαλλῆνας συνηντήθησαν καὶ σώματα Ἠλείων, Ζακυνθίων, Ὀλυμπίων καὶ Γορτυνίων καὶ ἐπολιόρκησαν τὸ Λάλα. Ἀλλ' ἐπῆλθε μετὰ τινας ἡμέρας μὲ ἰσχυρὰν δύναμιν ὁ Γιουσοὺφ ἐκ τῶν Πατρῶν καὶ ἐνίσχυσε τοὺς Λαλαίους, τοὺς ὁποίους παρέλαβε μαζί του εἰς τὰς Πάτρας. Ἐκ τούτου ἀπηλλάγη μὲν ἡ Ἠλεία ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς ἐκείνους, ἀλλ' ἐνισχύθη σημαντικῶς τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν, τὸ ὁποῖον καὶ ἔμεινεν ἀκλόνητον καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς

Ἐπαναστάσεως. Εἶχε διαπεραιωθῆ κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίου προερχόμενος ἐκ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου τῆς Ἠπείρου ὁ κεχαγιάμπης τοῦ Χουρσίτ Μουσταφᾶς μὲ τρεῖς χιλιάδας Τουρκαλβανοὺς μὲ τὴν ἐντολὴν, χρησιμοποιῶν καὶ τὰς λοιπὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον τουρκικὰς δυνάμεις, νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν εἰς τὴν χώραν, κυρίως δὲ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν πολυμελῆ ἐκ γυναικῶν οἰκογένειάν του. Ὁ κεχαγιάμπης, ἀφοῦ ἐκάλεσεν εἰς δηλώσεις ὑποταγῆς, μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ἀμνηστείας, τοὺς ἐπαναστάτας καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Αἰγιαλείας καὶ δὲν προσήλθε κανείς, ἔκαυσε τὴν Βοστίτσαν, ἐπροχώρησε λεηλατῶν καὶ καταστρέφων πρὸς τὴν Κορινθίαν, ἀπήλλαξε τῆς πολιορκίας τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου καὶ ἐπέρασε πρὸς τὴν Ἀργολίδα, ὅπου Σπετσιῶται, Κρανιδιῶται καὶ Ἀργεῖοι ἐπεχείρησαν νὰ τὸν ἀναχαιτίσουν καὶ ἐδόθη ἄσκοπος μάχη πρὸς τὸν Ξηριάν, ὅπου μεταξὺ ἄλλων πολλῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθη ὁ Γιάννουλας, υἱὸς τῆς Μπουμπουλίνας. Ὁ κεχαγιάμπης διεσκόρπισε μετὰ ταῦτα τὰ μικρὰ ἑλληνικὰ σώματα τὰ πολιορκοῦντα τὸ Ναύπλιον καὶ παραλαβὼν ἐκεῖθεν καὶ ἄλλην δύναμιν ἀνῆλθε διὰ τοῦ Ἀχλοδοκάμπου πρὸς τὴν Τριπολιτσᾶν χωρὶς νὰ ὑποστῇ κατὰ τὴν πορείαν καμμίαν ἐνόχλησιν. Ἐκεῖ ὁ κεχαγιάμπης ἀνέλαβε τὴν γενικὴν διοίκησιν καὶ ἀφοῦ ἀνέμενε περισσότερον τοῦ δέοντος ἀπάντησιν εἰς τὰς προσκλήσεις ποὺ ἀπέστειλε εἰς τὰ περὶ τὴν Τριπολιτσᾶν μέρη καὶ εἰς ἄλλας ἐπαρχίας, καλῶν εἰς δηλώσεις ὑποταγῆς τοὺς Ἕλληνας, ἀπεράσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ μετὰ δώδεκα χιλιάδων στρατοῦ ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν δυνάμεων τὰς ὁποίας κατένειμεν εἰς πέντε τάγματα, ἀνώτερα καὶ εἰς ποσὸν καὶ εἰς ποιὸν τοῦ στρατοῦ τοῦ Κιοσὲ Μεχμὲτ καὶ τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη, καὶ προελαύνων κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἔπειτα πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας καὶ συντρίβων πᾶσαν ἀντίστασιν, νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν τάξιν ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον. Ἐξεκίνησε τὴν 12ην Μαΐου μὲ τὰ συγκροτηθέντα τάγματα καὶ ἔχων πληροφορίας διὰ τὰς κατεχομένας ὑπὸ ἐπαναστατικῶν σωμάτων θέσεις καὶ μὴ θέλων ν' ὀφήσῃ εἰς τὰ νῶτα του καὶ ἔξω τῆς Τριπολιτσᾶς ἐχθρικὰς δυνάμεις, ἀπέστειλε τὸ πρῶτον τάγμα, ὅπου εἶχαν ἐνταχθῆ οἱ γνωρίζοντες τὸν τόπον καὶ τὰ πρόσωπα Μπαρδουνιῶται ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν των Ρουμπῆν, ἐναντίον τοῦ Βαλτετσίου. Κατεῖχον ἐκεῖ τὰς θέσεις ἐντὸς προγείρων προμαχώνων οἱ Μαυρομιχαλαῖοι Κυριακούλης, Ἠλίας καὶ Ἰωάννης, ὁ Κεφάλας, ὁ Μῆτρος Πέτροβας, ὁ Παπατσώνης, ὁ Νικήτας Φλέσσας, ὁ ἀδελφός του Ἠλίας, ὁ Σύρης, ὁ Τουρκολέκας, ὁ Τσαλαφατῖνος, οἱ Μπουραῖοι, ὁ Κατσανός. Τὸ ἐπίλεκτον ἐκεῖνο τουρκικὸν τάγμα ἐπέπεσε μεθ' ὁρμῆς κατὰ τῶν ἑλληνικῶν προμαχώνων, ἀλλ' ἡ ἐπίθεσίς του ἀνεκόπη ἐκ τῶν ραγδαίων καὶ ἐπιτυχῶν ἑλληνικῶν πυρῶν, ἀλλεπάλληλοι δὲ ἔφοδοι τοῦ σώματος τοῦ Ρουμπῆ ἐνισχυθέντος καὶ δι' ἄλλων δύο χιλιάδων ἀνδρῶν καὶ ἀποβλέ παντος τὴν κύκλωσιν τοῦ Βαλτετσίου δὲν εἶχον ἄλλο ἀποτέλεσμα παρὰ τὰς βαρείας ἀπωλείας τῶν Τούρκων. Κατὰ τὴν νύκτα ἔσπευσεν ἀπὸ τὸ Χρυσοβίτσι ὁ Κολοκοτρώνης καὶ διανοίγων ὁδὸν διὰ μέσου τῶν τουρκικῶν τάξεων, ἐφωδίασε τοὺς μαχομένους καὶ ἀπεχώρησε διὰ νὰ κατευθύνῃ τὰς ἐναντίον τῶν νώτων τῶν Τούρκων κινήσεις. Ἐν τῷ μεταξὺ κατέσθασαν καὶ συνεκεντρώθησαν ἔξω τοῦ Βαλτετσίου, προερχόμενοι ἀπὸ τὰ Βέσσαινα ὁ Ἀντ. Μαυρομιχάλης, ὁ Πέτρος Βαρβιτσιώτης, ὁ Ἀντ. Κουμουστιώτης, ὁ Πουλικάκος, ὁ Παν. Γιατράκος, ὁ Ἀν. Κοιδάκης καὶ ὁ ἐπίσκοπος Βρεσθένης καὶ ἤρχισαν νὰ κτυποῦν τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ἔσπευσαν ταυτοχρόνως πρὸς τὴν τοποθεσίαν τῆς μάχης ὁ Νικηταρᾶς, ὁ Κων. Μαυρομιχάλης, ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης καὶ ἄλλοι, καὶ ὁ Ρουμπῆς εὑρεθεὶς ἐν μέσῳ δύο πυρῶν καὶ διὰ νὰ μὴ κυκλωθῇ ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ. Ἀλλ' ἡ ὑποχώρησις κατόπιν τῆς ἐπακολουθησάσης καταδιώξεως μετετράπη εἰς φυγήν, ἡ ὁποία ἐπέφερε τὸν πανικὸν εἰς ὅλον τὸν τουρκικὸν στρατόν. Ὁ κεχαγιάμπης ἐπέστρεψεν εἰς Τριπολιτσᾶν μὲ τὰς δυνάμεις του εἰς ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν, μὲ ἑξακοσίους τριάντα πέντε τραυματίας καὶ ἀφοῦ ἄφησεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης πεντακοσίους δέκα τέσσαρας νεκροὺς καὶ τόσα ὅπλα ὅσα ἔφθανον διὰ νὰ ἐξοπλισθοῦν τέσσαρες χιλιάδες ἄνδρες.

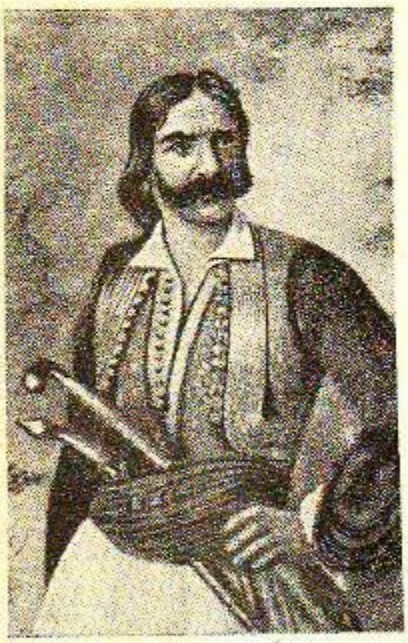

Κυριακούλης Μαυρομιχάλης.

Αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη σημαντικὴ νίκη τοῦ ἀγῶνος, ἡ ὁποία ἀπέδειξε τί ἠμποροῦσαν νὰ κάμουν οἱ Ἕλληνες ὅταν ἐμάχοντο, καὶ ἐκλόνισε τὸ ἠθικὸν τοῦ εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν λαοῦ, πεισθοῦντος διὰ τοὺς τόσους νεκροὺς του. Κατέστησαν ὅμως σκληρότεροι οἱ Τοῦρκοι ἀπέναντι τῶν ἐγκλείστων εἰς τὴν εἰρκτὴν τοῦ διοικητηρίου Ἑλλήνων προκρίτων. Ὁ κεχαγιάμπης ἐπεχείρησε νέαν ἐκστρατείαν μετὰ τῶν ταγμάτων του, ἀλλὰ δι' ἄλλης ὁδοῦ, καὶ κατὰ τὸν βαθὺν ὄρθρον τῆς 17ης Μαΐου ἐξεκίνησε καὶ ὥρμησε κατὰ τοῦ στρατοπέδου τῶν Βερβαίνων διὰ νὰ μεταβῇ ἐκεῖθεν εἰς τὸν Μυστρᾶν καὶ διὰ τούτου νὰ περάσῃ εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Ἀλλ' εὑρῆκε καὶ ἐκεῖ ἀκλόνητον ἀντίστασιν, κατόπιν δὲ μάχης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐθαυματούργησεν ὁ Νικηταρᾶς εἰς τὰ Δολιανά, ὁ κεχαγιάμπης, ὑποστὰς νέας ἀπωλείας, ἐπέστρεψε μὲ τὸν στρατόν του πάλιν εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν, ἀποφασισμένος νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ πλέον τίποτε, πρὶν φθάσουν σημαντικαὶ ἐνισχύσεις ἢ ἀπὸ τῆς Στερεᾶς, ἢ ἀπὸ τοῦ Ναυπλίου δι' ἀποβάσεως στρατοῦ ἐκ τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Μετὰ τὴν σοβαρὰν αὐτὴν ἀπώθησιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ κατελήφθη, κατὰ πρότασιν τοῦ Κολοκοτρώνη, ἡ γραμμὴ τῶν Τρικόρφων, ἐπικοινωνούντων μεταξὺ των τῶν διαφόρων καταληφθέντων σημείων καὶ σχηματισθέντος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κλοιοῦ, ἤρχισεν ὀργανουμένη κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ πολιορκία τῆς Τριπολιτσᾶς. Τὰ πυρομαχικὰ παρείχοντο ἀσθενώτερα ἤδη ἀπὸ τοὺς ἐν Δημητσάνᾳ πυριτιδομύλους τῶν ἀδελφῶν Σγηλιωτοπούλου, οἱ ὁποῖοι τοὺς εἶχον προπαρασκευάσει πρὸς τοῦτο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, δι' ὃ καὶ εἶχον ἐπισύρει τὴν καταδίωξιν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς πυριτιδομύλους τῶν ἀδελφῶν Πετραλιᾶ εἰς τὴν Δίβρην. Εἰδικοὶ τεχνῖται κατεῖργάζοντο τὰς πρώτας ὕλας, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μόλυβδος προσεκομίζετο πλέον εἰς μεγάλας ποσότητας ἐκ τῶν ἐπιστρωμάτων τῶν θόλων τῶν τζαμιῶν τῶν εὑρισκομένων εἰς τὰ μέρη τὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Τὸν ἐπισιτισμὸν εἶχεν ἀναλάβει ἡ ἐφορία τῆς Καρυταίνης ὀργανωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κανέλλου Δηληγιάννη. Προέκυπτεν ἤδη ἡ ἀνάγκη τῆς ὀργανώσεως ἐνιαίας διοικήσεως. Ὅλα τὰ κατὰ ἐπαρχίας καὶ πόλεις κινήματα ὠφείλοντο εἰς τὰς πρωτοβουλίας τῶν κατὰ τόπους προκρίτων ἢ ἐπιβλητικῶν ἀτόμων τῶν κατεχομένων παντοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος, καὶ αἱ κινήσεις κατηυθύνοντο ἀπὸ τοὺς κατὰ τόπους ἀρχηγοὺς συνδυαζομένης τῆς συμπράξεως τῶν σωμάτων τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν κατόπιν συνενοήσεως καὶ τῆς προθύμου κατ' ἀρχὰς συνεργασίας πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ τυράννου. Ὁ ἀναγνωρισθεὶς ἀπὸ πολλοὺς ὡς γενικὸς ἀρχηγὸς Ὑψηλάντης εὑρίσκετο εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ ἀνεμένετο, διότι παρέμενεν ἄγνωστος ἡ δυσάρεστος ἐξέλιξις τῆς ἐκεῖ ἐκστρατείας. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν εἶχεν ἀκόμη παρὰ μόνον τὴν ἀρχηγίαν τῶν ὅπλων τῆς Καρυταίνης καὶ ἂν ἐπραγματοποιοῦντο αἱ ὑποδείξεις του τοῦτο ὀφείλετο εἰς τὸ κῦρος τῆς προσωπικότητός του. Γενικὴ πολιτικὴ ἀρχὴ δὲν ὑπῆρχε. Πρὸς ἀνάδειξιν τοιαύτης συνῆλθον ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ συνεκροτήθη ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ συνεκροτήθη ἐξ αὐτῶν σῶμα ἀποκληθὲν «Γερουσία τῆς Πελοποννήσου» καὶ ἐξελέγη ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν ἐπισκόπου Βρεσθαίνης Θεοδωρήτου, Σωτ. Χαραλάμπη, Ἀθ. Κανακάρη, Ἀναγν. Δηληγιάννη, Θ. Ρέντη καὶ Ν. Ποιηροπούλου, ἐπέχουσα θέσιν κυβερνήσεως, ἡ ὁποία συνεργαζομένη μὲ τὸν Πετρόμπεην θὰ διεχειρίζετο τὰ κοινά. Ἀλλ' ἡ διοικητικὴ λειτουργία τῆς ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς τῆς γερουσίας ὡς ἀνωτάτης ἀρχῆς ἀνεκόπη ἐκ τῆς ἀφίξεως εἰς τὸ Ἄστρος κατὰ τὴν 19ην Ἰουνίου τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου μὲ τὸν τίτλον τοῦ «Πληρεξουσίου τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου», δηλαδὴ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξ. Ὑψηλάντου, καὶ μετὰ ἐπιτελείου ἐκ συμβούλων μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Π. Ἀναγνωστόπουλος καὶ στρατιωτικῶν, ὅπως ὁ Καντακουζηνός, καὶ γενομένου δεκτοῦ ἐπισήμως ἀπὸ τοὺς κοτρυφαίους τῶν προκρίτων καὶ τῶν στρατιωτικῶν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ὑποδοχὴν οἱ πρόκριτοι δὲν ἐφάνησαν διατεθειμένοι νὰ παραχωρήσουν τὴν κυβερνητικὴν ἐξουσίαν ποὺ εἶχον ἐκ τῆς γερουσίας καὶ εἰς τὰ Βέσσαινα, ὅπου μετέβησαν ὅλοι ἐκ τοῦ Ἄστρους, προεκλήθησαν προστριβαὶ μεταξὺ τῶν γερουσιαστῶν προκρίτων ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, μὴ ἐπιθυμούντων νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς τὸν ἐλθόντα ἐκπρόσωπον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τὴν κυβερνητικὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης τῶν περὶ τὸν Ὑψηλάντην καὶ τῶν στρατιωτικῶν τῆς Πελοποννήσου, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀπεδέχοντο ὡς πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν ἡγέτην τοῦ μανομένου ἔθνους. Μὲ τοὺς δευτέρους τούτους συνετάσσετο καὶ ὁ πολὺς λαός, στρέφων τὴν προτίμησίν του πρὸς τοὺς στρατιωτικούς, ὡς προερχομένους ἐξ αὐτοῦ καὶ προκινδυνεύσαντας ἤδη εἰς τὸν διεξαγόμενον ἀγῶνα. Ὁ Ὑψηλάντης δυσηρεστήθη ἐκ τῆς ἀντιδράσεως καὶ ἔφυγεν ἐκεῖθεν διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὰς Καλάμας καὶ νὰ ἰδιωτεύσῃ, συμβάλλων εἰς τὸν ἀγῶνα ὡς ἁπλοῦν ἄτομον καὶ προεκλήθησαν ἐκ τούτου εἰς τὰ Βέρβαινα παραχαὶ ἐκ τῆς ἐξάψεως τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐνόπλων ἐναντίον τῶν προκρίτων, ἀποτραπέντων τῶν περαιτέρω ἀπειλουμένων ἐκτρόπων ἐκ τῆς παρεμβάσεως τοῦ γνωρίζοντος τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ Κολοκοτρώνη. Ἐστάλη ἔγγραφον τῶν προκρίτων πρὸς τὸν Ὑψηλάντην νὰ ἐπανέλθῃ, ταυτοχρόνως δὲ δι' ἐγγράφου ὑπογεγραμμένου ἀπὸ εἰκοσιδύο ὁπλαρχηγοὺς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, ἀνεκηρύσσετο ἀρχιστράτηγος καὶ ἐκαλεῖτο εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τρικόρφων. Οἱ πρόκριτοι μετέβησαν εἰς τὴν Ζαράκοβαν, ὅπου ἐπανέφερον τὸ ζήτημα κατὰ τὴν ἀρχικὴν των ἐποψιν καὶ ἐκ τούτου ἔγιναν νέαι ταραχαὶ κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ἐφονεύοντο ὑπὸ τοῦ

εξαγριωθέντος πλήθους οἱ συγκεντρωμένοι εἰς μίαν οἰκίαν πρόκριτοι, ἂν δὲν ἐπεπέβαινε πάλιν ὁ Κολοκοτρώνης. Ὁ Ὑψηλάντης ἐπιστρέψας μετέβη εἰς τὰ Ἰπικόσφα καὶ ἐκ τῆς ἀποροφήσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος ὅλων διὰ τὴν πολιορκίαν, τὸ πολιτικὸν ζήτημα παρέμεινεν ἐκκρεμές. Κατὰ τὸν Ἰούλιον ἡ πολιορκουμένη ἐκ Μανιατῶν καὶ Σπετσιωτῶν Μονεμβασία παρεδόθη εἰς τὸν ἀποσταλέντα ὑπὸ τοῦ Δ. Ὑψηλάντου Καντακουζηνὸν καὶ οἱ παραδοθέντες Τοῦρκοι μετεφέρθησαν διὰ σπετσιωτικῶν πλοίων εἰς τὸ Κασσονήσι, κατὰ τὰς πρώτας δὲ ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου ἐκυριεύθη ὑπὸ Τριφυλίων καὶ Μανιατῶν τὸ φρούριον τοῦ Νεοκάστρου, ἐνῶ διεξήγοντο ἀκόμη διαπραγματεύσεις πρὸς παράδοσιν τούτου. Οἱ ἐντὸς αὐτοῦ εὑρεθέντες Τοῦρκοι κατὰ τὸ πλεῖστον κατεσφάγησαν.

Εἰς τὴν κατὰ θάλασσαν ἐπαναστατικὴν ἐνέργειαν ἐσημειώθη κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο σημαντικὸν γεγονός. Ἑνῶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀνίχνευε ὁ ο εἴως τῶν Ψαρῶν, εἰδοποιήθη ἀπὸ τὸ Σίγρι τῆς Λέσβου ὅτι ἐφάνησαν προερχόμενα ἐκ τῶν Δαρδανελλίων τρία ἐχθρικὰ πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο ἔπλεον ἐμπρὸς καὶ ἠκολούθει τὸ ἄλλο, τὸ καὶ πολὺ μεγαλύτερον. Τὸ τρίτον τοῦτο ἦτο δίκροτον, τὸ ὁποῖον καὶ προσωρμίσθη εἰς τὴν Ἐρεσσόν. Ὁ Τομπάζης ἐπεχείρησε νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον του καὶ τὸ ἐπλησίασε μαζὶ μὲ ἄλλα πλοῖα, ἀλλὰ τὸ τουρκικὸν δίκροτον ἀπήντησε μὲ φοβερὰ πυρὰ καὶ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα μόλις ἐπρόφθασαν νὰ ἀπομακρυνθοῦν. Τὸ βεληνεκὲς τοῦ δικρότου ὑπερεῖχεν ἐκείνου τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἔγινε σύσκεψις τῶν ναυάρχων διὰ νὰ ἐξευρεθοῦν μέσα πρὸς ἐκμηδένισιν τῆς τουρκικῆς ὑπεροχῆς καὶ ὁ Νικολῆς Ἀποστόλης ἐπρότεινε νὰ χρησιμοποιηθοῦν πυροπλικὰ ποὺ εἶχον ἀρχίσει νὰ κατασκευάζωνται εἰς τὰ Ψαρὰ διὰ καταλλήλου διασκευῆς μικρῶν παλαιῶν σκαφῶν. Ἡ γνώμη του ἔγινε δεκτὴ καὶ τὴν 27ην ὁ Δημήτριος Παπανικολῆς ἀπέπλευσεν ἀπὸ τὰ Ψαρὰ μὲ πυροπλικὸν παρασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ ἐκπαιδευθέντος εἰς τὴν Τουλῶνα εἰς τὴν ναυπηγικὴν τέχνην Δημουλίτσα, γνωστοῦ μὲ τὸ παρώνυμον Πατατοῦκος, καὶ ἐν πλήρει ἡμέρα ἐπυροπόλησε τὸ τουρκικὸν δίκροτον, κατακαὲν ἐντὸς 35 λεπτῶν καὶ ἀπολεσθέντων 1.100 σχεδὸν ἀνδρῶν ἐκ τῶν ἐπιβαινόντων τούτου. Οἱ ἀκολουθοῦντες τὸν Παπανικολῆν ναῦται ἐπέβησαν τῆς μικρᾶς λέμβου ποὺ εἶχαν μαζί των καὶ ἐπέστρεψαν σῶοι εἰς τὰ Ψαρά. Αἱ συνέπειαι ἦσαν μεγάλαι. Δὲν ἐστερήθη μόνον ὁ τουρκικὸς στόλος μιᾶς ἰσχυρᾶς μονάδος, ἀλλὰ διὰ τοῦ πυροπλικοῦ, τοῦ ὁποίου ἐδοκιμάσθη κατὰ τόσον ἐπιτυχῆ τρόπον ἡ ἀποτελεσματικότης, ἐδόθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν στόλον νέον ὅπλον, ποὺ ἐπὶ τὸν κατέστησε ἱκανὸν ἔκτοτε ν' ἀπειλῇ τὸν συντριπτικῶς ὑπέρτερον εἰς ἀριθμὸν καὶ ὄγκον καὶ εἰς πυροβολικὸν τουρκικὸν στόλον. Μετὰ τοῦτο ὁ ἕτοιμος πρὸς ἐκστρατείαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τουρκικὸς στόλος ὁ ἀπομένων εἰς τὰ Μοσχονήσια, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πλοῦν πρὸς τὰ κάτω Αἰγαῖον ἐπανέπλευσε πρὸς τὰ Στενά, ἀποφεύγων νέαν ἐπαφὴν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα.

Νικολῆς Ἀποστόλης.

Δημήτριος Παπανικολῆς.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου ἐνισχύετο ὁ περὶ τὴν Τριπολιτσὰν μέγας ἀγών. Τὰ πάθη καὶ αἱ φιλοδοξίαι ποὺ εἶχαν ἀπειλήσει κατὰ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ Ὑψηλάντου καὶ προκρίτων νὰ διαιρέσουν τοὺς κυρίους παράγοντας τοῦ ἔργου, τοὺς πολιτικοὺς καὶ τοὺς στρατιωτικοὺς, εἶχον λησμονηθῆ ἢ τουλάχιστον συνεκρατοῦντο. Νέα σώματα προσήρχοντο εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τρικόρφων, αἱ τάξεις ἐπυκνοῦντο καὶ ἐσχηματίζετο περὶ τὴν πόλιν πολιορκητικὸν πέταλον, τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα ἐπεμηκύνοντο καὶ ὠργανοῦτο καὶ ὁ ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς Ἀργολίδος διαβάσεων ἀποκλεισμός. Ὁ Ὑψηλάντης εἶχε λάβει γενικὰ μέτρα. Τὸ στρατόπεδον τῆς Ἀχαΐας εἶχεν ἐνισχυθῆ ὑπὸ μέρους τῶν δυνάμεων ποὺ εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ Λάλα, ἰσχυρὰ δὲ σώματα εἶχον ἀποσταλῆ διὰ νὰ φρουρήσουν τὰ πρὸς τὸν Ἰσθμὸν στενὰ τῆς Μεγαρίδος. Ἡ Τριπολιτσὰ εἶχεν ἀρχίσει νὰ στενόζῃ. Ἡ κλεφτουριά, ὅπως ὠνόμαζον οἱ Τοῦρκοι τῆς πόλεως τοὺς πρώτους πολιορκητάς τους καταλαβόντας τὰ Τρίκορφα, εἶχε γίνει στρατὸς ἀπειλητικός. Συνεζητεῖτο ἤδη εἰς τὴν πάλιν ὡς πιθανότης ἡ πτῶσις τῆς Τριπολιτσᾶς. Αἱ ἀποθῆκαι τῶν τροφίμων ἤρχισαν νὰ κενοῦνται χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν πλέον ν' ἀναπληροῦνται τὰ καταναλισκόμενα. Τὰ χρήματα τοῦ ταμείου τῆς διοικήσεως εἶχον ἐξαντληθῆ καὶ δὲν ἐπληρώνοντο κανονικῶς οἱ μισθοὶ τῶν σωμάτων τῶν Ἀλβανῶν ποὺ εἶχε φέρει μαζί του ὁ κεχαγιάμπεης καὶ οἱ ὁποῖοι ἐδυσφόρουν διὰ τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν καὶ ἐξύβριζον τοὺς ἄλλους Τούρκους. Ἀλλ' ἡ ἔλλειψις ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ καὶ ἱππικοῦ ἐπέτρεπεν ἀκόμη ἐξόδους τῶν Τούρκων μὲ ἔφιππα σώματα πρὸς τὰ γύρω τῆς πόλεως, ὄχι μόνον πρὸς προσπάθειαν ἐπισιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ ν' ἀπωθοῦν τὰ πλησιέστερα πρὸς τὴν πόλιν ἑλληνικὰ τμήματα.

Διὰ τῆς ἐξόδου ταύτης ἄλλωστε ὁ κεχαγιάμπεης ἐπεδίωκε τὴν συγκράτησιν τοῦ καταπίπτοντος ἠθικοῦ τοῦ στρατοῦ του. Τότε ὁ Κολοκοτρώνης ἐσκέφθη τὴν κατασκευὴν μιᾶς περιφερικῆς τάφρου περὶ τὴν πόλιν μὲ τὰ ἄκρα της πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὸν μοχλόν της ἐπὶ τῆς πεδιάδος. Διὰ τῆς τάφρου αὐτῆς θὰ περιωρίζοντο αἱ ἔξοδοι, διότι τὰ ἔφιππα τουρκικὰ σώματα θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ τὴν διαβοῦν, ἐνισχύετο δὲ τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας τῶν πολιορκητῶν. Ἡ τάφρος ἀνωρύχθη ταχύτατα ἀπὸ διακοσίους χωρικοὺς ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Θ. Καρβαρᾶ καὶ ἡ ὅλη τοποθεσία ὠνομάσθη ἐξ αὐτῆς: Τράνα. Περὶ αὐτὴν ἐτοποθετήθησαν τὰ ἑλληνικὰ σώματα, καταστάντος στενωτέρου τοῦ περὶ τὴν πόλιν πολιορκητικοῦ κλοιοῦ. Ὁ κεχαγιάμπεης ἀντελήφθη τὸ ἔργον καὶ τὸν κίνδυνον καὶ διέταξεν ἔξοδον ἰσχυρῶν σωμάτων ὑπὸ τὸν ἀδελφόν του Ἀλῆ μπέην πρὸς ἀπώθησιν τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων καὶ ἐξουδετέρωσιν τῆς τάφρου. Ἐπηκολούθησε τότε τὴν δεκάτην ὀγδόην Αὐγούστου μάχη σφοδρὰ μὲ μεγάλας ἀπωλείας τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι τελικῶς ἐτράπησαν εἰς φυγήν, ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πόλιν, ἀφοῦ ἄφησαν πολλοὺς νεκροὺς εἰς τὰ περὶ τὴν Τράναν μέρη. Τοῦτο δὲν ἦτο ἀσφαλῶς μία νέα ἑλληνικὴ νίκη, ἀλλ' ἐσήμανε τὸν τέλειον ἀποκλεισμὸν τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅπου ἐπῆλθε πλήρης ἀποθάρρυνσις. Ἡ πολιορκουμένη πόλις ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν εὑρίσκετο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Μαζὶ μὲ τὰς στερήσεις τῶν μέσων ζωῆς καὶ τῶν μέσων πολέμου ἦλθαν καὶ αἱ ἐπιδημίαι. Ὁ τύφος ἐθέριζε τὸν πληθυσμόν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου ἤρχισαν συσκέψεις τῶν μπέηδων καὶ τῶν ἀγάδων περὶ τῶν ὅρων ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ παρεδίδοντο, ὁ Κολοκοτρώνης δὲ κατώρθωσε νὰ διεξαγάγῃ μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀλβανῶν τῆς Τριπολιτσᾶς διαπραγματεύσεις καὶ νὰ τοὺς ἐγγυηθῆ ὅτι, ἂν συνετέλουν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, θὰ ἐξησφάλιζε τὴν ἀναχώρησίν των μὲ τὰ ὅπλα καὶ τὰς ἀποσκευάς των. Κατὰ τὴν ὅην Σεπτεμβρίου κατόπιν ὑποκινήσεως τῶν ἀγάδων, τρεῖς χιλιάδες περίπου χανουμισσῶν τῶν λαϊκῶν τάξεων ἐξῆλθον εἰς τοὺς δρόμους καὶ συνεκεντρώθησαν πρὸ τοῦ διοικητηρίου, καὶ μὲ κραυγὰς καὶ μὲ θρήνους ἐζήτησαν ἀπὸ τοὺς διοικοῦντας νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τοὺς Ἕλληνας διὰ νὰ σωθοῦν τόσαι ψυχαὶ ποὺ ὑπέφεραν ἀπὸ τὴν πεῖναν, τὴν δίψαν καὶ τὰς νόσους καὶ ἐδήλωναν ὅτι αὐταὶ ἀναλαμβάνουν τὴν εὐθύνην ἀπέναντι τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ σουλτάνου. Διὰ τῆς τοιαύτης σκηνοθεσίας πάντοτε οἱ Τοῦρκοι, ὅταν ἐπολιορκοῦντο, προσπαθοῦσαν νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀπόφασίν των πρὸς παράδοσιν. Ἐπηκολούθησαν ἔπειτα διαπραγματεύσεις εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, ὅπου ὡδηγήθησαν οἱ Τοῦρκοι ἀντιπρόσωποι καὶ ὅπου προσῆλθον ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ὁ Πετρόμπεης, ὁ Γερμανὸς, ὁ Π. Ἀναγνωστόπουλος, ὁ Κρεββατᾶς, ὁ Ἀναγν. Δηληγιάννης, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς ὁ Π. Γιατράκος καὶ ὁ Κολοκοτρώνης. Ἐπηκολούθησε συζήτησις μὴ καταλήγουσα εἰς συνεννόησιν καὶ ὁ Κολοκοτρώνης σιωπῶν ἕως τότε ἐφώναξεν: «Τί τὰ θέλετε αὐτά! Ἂν τὰ ἅρματά μας τοὺς ὑποχρεώνουν νὰ ὁμολογήσουν νικημένον τὸν ἑαυτόν τους, ἂς στοχασθοῦν καλὰ καὶ ἂς παραδοθοῦν. Ἂν δὲν δώσουν τ' ἅρματά τους, τὰ παίρνουμε!». Ἔγινε μία συνάντησις ἀκόμη χωρὶς νὰ φθάσῃ εἰς ἀποτέλεσμα καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ὑπέγραψεν ὁριστικῶς τὴν ἰδιαιτέραν του συνθηκολόγησιν μὲ τοὺς Ἀλβανούς. Καὶ τέλος κατὰ τὴν 23ην Σεπτεμβρίου ὁ Μανώλης Δρύνιας ἀπὸ τὴν Πραστὸν μὲ ἄλλους πενήντα Κυνουριεῖς κατώρθωσαν ν' ἀναρριχηθοῦν διὰ σχοινίων καὶ νὰ πηδήσουν ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ ν' ἀνοίξουν μίαν πύλην. Κυνουριεῖς καὶ Γορτύνιοι ὥρμησαν τότε εἰς τὴν πόλιν, τῆς ὁποίας ἐντὸς ὀλίγου ἠνοίχθησαν ὅλαι αἱ πύλαι. Ἡ εἰσόρμησις τῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων ἔγινεν ἐξ ὅλων πλέον τῶν σημείων. Οἱ Ἀλβανοὶ ἔρευναν ἐκείνην τὴν ὥραν βοηθοῦντος τοῦ Κολοκοτρώνη, ὡδηγήθησαν πρὸς τὸν Κορινθιακὸν καὶ ἐκεῖθεν διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Στερεάν. Εἰς τὴν ἁλωθεῖσαν Τριπολιτσὰν ἀντετάχθη ἄμυνα διαρκέσασα δύο ὥρας, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξήφθησαν περισσότερον οἱ ἐπαναστάται, διότι ἐφανεύθησαν Ἕλληνες καὶ ἐπηκολούθησεν ἀγρία σφαγή. Ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς εἶχεν οἰκτρὰν τύχην. Ἐπρόκειτο περὶ ἐκδικήσεως καὶ αἱματηρᾶς ἐξοφλήσεως τῶν λογαριασμῶν τῆς μακρᾶς τυραννίας. Δὲν ἐθίγησαν ὅμως οἱ ἐπίσημοι Τοῦρκοι διαφυλαχθέντες ὑπὸ Ἑλλήνων ἀρχηγῶν, ὅπως καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Χουρσίτ, τὴν φρούρησιν τῆς ὁποίας ἀνέλαβον οἱ Μαυρομιχαλαῖοι. Ὁ Ὑψηλάντης ἀπουσιάζων κατὰ τὴν ἅλωσιν εἰς τὴν Κορινθίαν, ἐπέστρεψεν ἀμέσως καὶ ἔλαβε μέτρα πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως, κυρίως δὲ πρὸς καθαρισμὸν τῆς πλημμυρισμένης ἀπὸ ἀτάφους νεκροὺς πόλεως. Ἐπηκολούθησαν διαπραγματεύσεις μὲ ἀντιπρόσωπον τοῦ Χουρσίτ διὰ τὴν ἀπο-

στολὴν τῶν χασεμιῶν του εἰς τὴν Ἤπειρον, ἡ ὁποία καὶ ἐπετεύχθη.

Τὸ πολιτικὸν ζήτημα εἶχεν ἀρχίσει νὰ λαμβάνῃ ἀπρόοπτον τροπὴν πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τρικόρφων. Εἶχε φθάσει ἐκεῖ Ἕλλην τοῦ Ἐξωτερικοῦ προικισμένος μὲ ἐξαιρετικὰς ἱκανότητας, μὲ πολιτικὴν μόρφωσιν καὶ πεῖραν, φλεγόμενος ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν καὶ ἀπὸ ἄμετρον φιλοδοξίαν ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ὑπουργὸς τοῦ ἄλλοτε ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἰωάννου Καρατζᾶ, μετὰ τοῦ ὁποίου διέμενεν ἀπὸ τοῦ 1819 εἰς τὴν Πίζαν τῆς Ἰταλίας. Ὁ Καρατζᾶς, φανταζόμενος ὅτι κατόπιν τῆς Ἐπαναστάσεως θὰ ἐσχηματίζετο ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδος, ὅπως εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας, καὶ ἀποβλέπων εἰς τὸν ἡγεμονικὸν της θρόνον, ἀπέστειλε τὸν Ἀλ. Μαυροκορδᾶτον διὰ νὰ καλλιεργήσῃ μεταξὺ τῶν παραγόντων τῆς Ἐπαναστάσεως τὴν ἰδέαν τῆς προσκλήσεώς του. Τὸ ναυλωθὲν ὑπὸ τούτου ἐπίτηδες πλοῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐορτάσθησαν καὶ διάφορα εἴδη διὰ τοὺς ἐπαναστάτας, κατηυθύνετο πρὸς τὰς Πάτρας, διὰ τὰς ὁποίας ἐπιστεύετο ὅτι εὑρίσκοντο εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ γενομένου ἀντιλήπτου ὅτι ἐκεῖ ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία τῆς ἡμισελήνου, τὸ πλοῖον ἐστράφη πρὸς τὸ Μεσολόγγι, ὡς εἰς προσωρινὸν καταφύγιον. Ἐκεῖ ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀφοῦ ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς εἰς τὸ Μεσολόγγι παράγοντας καὶ ἐπληροφορήθη τὰ γενόμενα εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀνέπτυξεν ἔκτακτον δραστηριότητα, ἐπεκοινώνησε διὰ μεταβάσεων πρὸς τὰ βορειότερα μὲ τὸν Βαρνακιώτην καὶ τὸν Μᾶρκον Μπότσαρην καὶ ἤρχισε νὰ ἐνεργῇ ὄχι πλέον διὰ τὸν Ι. Καρατζᾶν, ἀλλὰ διὰ τὴν δημιουργίαν ἰδίας πολιτικῆς ἀντότητος. Ἔγραψε τότε εἰς τὸν Ὑψηλάντην ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ σχηματισθῇ ἰδιαιτέρα διοικητικὴ ἀργάνωσις τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἀφοῦ προσεκλήθη ὑπὸ τούτου εἰς τὰ Τρίκορφα καὶ ἐπέρασε καὶ ἀπὸ τὸ στρατόπεδον τῆς Ἀχαΐας, δημιουργήσας ἐκεῖ φίλους, μετέβη πρὸς συνάντησιν τοῦ Ὑψηλάντου. Ἐπανῆλθεν ἔπειτα εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ ἀφοῦ ἐπεκοινώνησε μὲ τὸν εἰς τὰ Σάλωνα δρῶντα πολιτικῶς καὶ προσεταιριζόμενον τοὺς προκρίτους τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος Β. Νέγρην, ὠργάνωσε τὴν γερουσίαν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Εἶχεν ἤδη συμφωνηθῆ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τρικόρφων μεταξὺ τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τῶν προκρίτων ἡ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς διενέργεια ἐκλογῶν πληρεξουσίων διὰ τὴν πρώτην συνέλευσιν, ἡ ὁποία θὰ ἐρρύθμιζε τὰ τοῦ δημιουργουμένου κράτους καὶ θὰ καθώριζε τὰς ἐξουσίας. Αἱ ἐκλογαὶ θὰ ἐγίνοντο ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους γενικῶν ἐφόρων. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τὰ πολιτικὰ πράγματα ἔλαβον τροπὴν ἐπηρεάζουσαν δυσμενῶς τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Ὑψηλάντου. Ἀνασυνεκροτήθη κατὰ πρῶτον ἡ πελοποννησιακὴ γερουσία μὲ μέλη τοὺς ἀντιτιθεμένους πρὸς τούτον προκρίτους καὶ προέδρον, ἀλλὰ μὲ τυπικὴν ὅλως ἐξουσίαν τὸν Ὑψηλάντην, καὶ ἡ Γερουσία προέδη παρὰ τὰ συμφωνηθέντα εἰς ἐκλογὴν τῶν πληρεξουσίων τῆς Πελοποννήσου διὰ τὴν συνέλευσιν. Ὁ Ὑψηλάντης δὲν κατελέγετο μεταξὺ τούτων, μολονότι εἶχον ἐκλεγῆ ἄλλοι δύο μὴ Πελοποννήσιοι.

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος μεταξὺ τῶν πολεμιστῶν τοῦ Μεσολογγίου.

Τοιουτοτρόπως ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῆς Γερουσίας μέτρα περιορίζοντα τὰς ἐξουσίας τῶν στρατιωτικῶν, φίλων ὅλων σχεδὸν τοῦ Ὑψηλάντου, κατέφθασαν δὲ ἀκολουθοῦντες τὸν Μαυροκορδᾶτον οἱ πληρεξούσιοι τῆς Δυτ. Ἑλλάδος, ὅλοι ὁρισθέντες ὑπὸ τούτου, ὅπως καὶ οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐκλεγῆ κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ συμπράττοντος μὲ τὸν Μαυροκορδᾶτον Β. Νέγρη.

Ἡ συνέλευσις συνῆλθεν εἰς τὴν Ἐπίδαυρον καὶ ἤρχισε τὰς ἐργασίας της τὴν 20ὴν Δεκεμβρίου, ἀποτελουμένη σχεδὸν ἐν τῷ συνόλῳ της ἀπὸ πληρεξουσίους ἀντιτιθεμένους πρὸς τὸν Ὑψηλάντην καὶ διατιθεμένους νὰ ἀμβλύνουν τὰς δυνατότητας τῆς ἀναμίξεως εἰς τὰς ἐξουσίας καὶ πάσης πρωτοβουλίας τῶν στρατιωτικῶν, φίλων ὅλων σχεδὸν τοῦ Ὑψηλάντου. Διενηργεῖτο ἐπὶ πλέον ἐκεῖ προπαγάνδα κατὰ τῶν Ὑψηλαντῶν ἐν γένει καὶ τῶν ἐκ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας προερχομένων, ὡσὰν ὅλοι οἱ εἰς τὴν Ἐπίδαυρον νὰ μὴ προήρχοντο ἐξ αὐτῆς, μὲ ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν καταστροφῆς καὶ χαρακτηριζομένου τοῦ κινήματος τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντου καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἑταιρίας ὡς ζημιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ὑψηλάντης τότε καὶ ὁ Κολοκοτρώνης δὲν παρευρίσκοντο κἀν εἰς τὴν Ἐπίδαυρον, ἀλλ' ἀπησχολοῦντο μὲ τὰς περὶ τὸ φρούριον τοῦ Ναυπλίου καὶ τὸν Ἀκροκόρινθον ἐπιχειρήσεις. Αἱ ἐργασίαι τῆς πρώτης εἰς τὴν Ἐπίδαυρον ἐθνικῆς συνελεύσεως ἐπερατώθησαν τὴν 27ην Δεκεμβρίου καὶ ὡρίσθη τὸ ἐκτελεστικόν, ὅπερ ἦτο κυβέρνησις μὲ πρόεδρον τὸν Ἀλ. Μαυροκορδᾶτον καὶ μέλη τοῦ σώματος τὸν Ἀθ. Κανακάρην, τὸν Ἀναγν. Δηληγιάννην, τὸν Ἰωάν. Ὀρλάνδον καὶ τὸν Ἰωάν. Λογοθέτην. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἦτο ἤδη κύριος τῆς καταστάσεως. Τὸ ἐκτελεστικὸν διώρισεν ὀκτὼ ὑπουργούς, οἱ ὁποῖοι ὠνομάσθησαν μινίστροι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Β. Νέγρης, ὁ Ἰωάν. Κωλέττης, ὁ Π. Νοταρᾶς, ὁ Ν. Μπότσαρης κλπ. Ὁ Ὑψηλάντης ἐξελέγη πρόεδρος τοῦ βουλευτικοῦ, πομπώδες ἀλλὰ οὐσιαστικῶς στερούμενον σημασίας ἀντίδοτον διὰ τὴν ἀνατροπήν του ἐκ τῆς πραγματικῆς ἐξουσίας, ἀφοῦ δὲν τοῦ ἀνεγνωρίζετο ἤδη οὔτε ἡ ἀρχιστρατηγία. Ὁ φοῖνιξ, τὸ ἔως τότε ἔμβλημα διὰ τὴν σφραγῖδα τῆς διοικήσεως, κατηργήθη ἀντικατασταθεὶς ἀπὸ τὴν γλαῦκα, τὸ σύμβολον τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ καθωρίσθη ὡς σημαία ἡ κυανόλευκος. Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις προέδη τέλος τὴν 1ην Ἰανουαρίου τοῦ 1822 εἰς διακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

1822. — Τὸ ἀσύμφορον τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν ψηφισθέντων ὑπὸ τῆς συνελεύσεως καὶ τοῦ ἐκ ταύτης προελθόντος βουλευτικοῦ σώματος, τῶν ὑποβληθέντων ὑπὸ τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ καταδεικνυόντων τὴν κατευθυντήριον γραμμὴν τούτου, κατεφάνη ἀμέσως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν ἀφορώντων τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Τὸ ἐκτελεστικὸν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο κυβέρνησις τοῦ δημιουργουμένου κόμματος τοῦ Μαυροκορδάτου, συνεργαζομένου μὲ τὸν Ἰωάν. Κωλέττην, πλήρη ἱκανοτήτων ἄνδρα, ἀλλ' ἀναμιγνύοντα ὑπερμέτρως ὅπως καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος τὰς προσωπικὰς ἐπιδιώξεις του καὶ τὸ κομματικόν του συμφέρον εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν καὶ ὄχι κυβέρνησις προερχομένη ἀπὸ τὸ σύνολον ἢ τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν τῶν μεγάλων παραγόντων τοῦ ἀγῶνος, παρηγκώνισε τοὺς σημαντικωτέρους τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, τῶν ὁποίων ἐφοβεῖτο τὴν αὐξάνουσαν ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν δύναμιν, ἀρκεσθὲν εἰς τὸν προσεταιρισμὸν στρατιωτικῶν δευτερευούσης ὅλως σημασίας καὶ ὄχι ἱκανῶν διὰ γονίμους πολεμικὰς πρωτοβουλίας, ἀποτελούσας τὸ κύριον αἴτημα πολέμου εὑρισκομένου ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχήν του καὶ τὰς ὁποίας τὸ ἐκτελεστικὸν ἐπεφύλασσε δι' ἑαυτό. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παρέμενεν ἄνευ οἱασδήποτε στρατιωτικῆς ἐξουσίας ὁ Δημ. Ὑψηλάντης, δρῶν ἔκτοτε ὅπου ἐκινήθη ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ διότι δὲν ἠδύναντο νὰ τὸν ἐμποδίσουν, δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν ὁ Γ. Βαρνακιώτης καὶ ὁ Ὀδυσ. Ἀνδρούτσος, ἡγνοεῖτο ὁ Καραϊσκάκης καὶ ἔμενεν ἀχρησιμοποίητος ὁ Θεόδ. Κολοκοτρώνης, εἰς τὸν ὁποῖον ὠφείλετο τὸ σημαντικώτερον ἴσως ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνος, ἡ ἅλωσις τῆς Τριπολιτσᾶς.

Δημήτριος Ὑψηλάντης.

Ἐσπείροντο διὰ τῆς πολιτικῆς ταύτης οἱ σπόροι τῆς διχονοίας, τῆς ἱκανῆς νὰ ἀχρηστεύσῃ τὰ δυναμικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ ἐξασθενήσῃ τὴν ὅλην προσπάθειαν. Διὰ ν' ἀπαλλαγοῦν τῆς παρουσίας τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὴν Πελοπόννησον ἠθέλησαν νὰ τὸν ἀποστείλουν εἰς τὴν Στερεάν, ὅπου δὲν θὰ ἦτο ἀνεκτὸς ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς στρατιωτικοὺς παράγοντας καὶ ἀναποφεύκτως θὰ ἀπετύγχανε. Ἀντέδρασαν δὲ εἰς τὰς παρὰ τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν ἐνεργείας του καὶ τὸν ἠνάγκασαν ν' ἀποχωρήσῃ ἐκεῖθεν. Ἀπεστάλη ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης ἐναντίον τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῆς Καρύστου, χωρὶς νὰ μελετηθοῦν αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τῆς ἐκστρατείας εἰς τόπον ὅπου ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ μόνον ὁ γνωρίζων τοῦτον καὶ ὑπολογιζόμενος τόσον ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ Ἕλληνας ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος. Ἡ μικρὰ ἐκείνη ἑλληνικὴ δύναμις συνετρίβη, φονευθέντος καὶ τοῦ γενναίου ἀρχηγοῦ της. Ἐπὶ πλέον ἐπεχειρήθη ἡ πλήρης ἐξόντωσις τοῦ Ἀνδρούτσου ὑπὸ τοῦ προσωρινοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἐπιβαλλομένου ἐπὶ τοῦ ἐκτελεστικοῦ Ἰω. Κωλέττη. Ἐστάλησαν πρὸς ἀντικατάστασίν του εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὑπ' αὐτὸν ἰσχυροῦ καὶ ἀφωσιωμένου εἰς τὸ πρόσωπόν του στρατιωτικοῦ σώματος οἱ φίλοι τοῦ Κωλέττη Νούτσας καὶ Γιαλάσκας καὶ ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο νὰ φονευθοῦν εἰς τὴν Δρακοσπηλιὰν οἱ δύο ἀπὸ τοὺς ἐξαγριωθέντας διὰ τὰς ἐναντίον τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐνεργείας καὶ ν' ἀχρηστευθῇ δι' ἀρκετὸν χρόνον ὁ Ἀνδρούτσος, ἐπικηρυχθεὶς μάλιστα ὡς προδότης ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Τέλος παρεσκεύασεν ἐκστρατείαν πρὸς τὴν Ἤπειρον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν

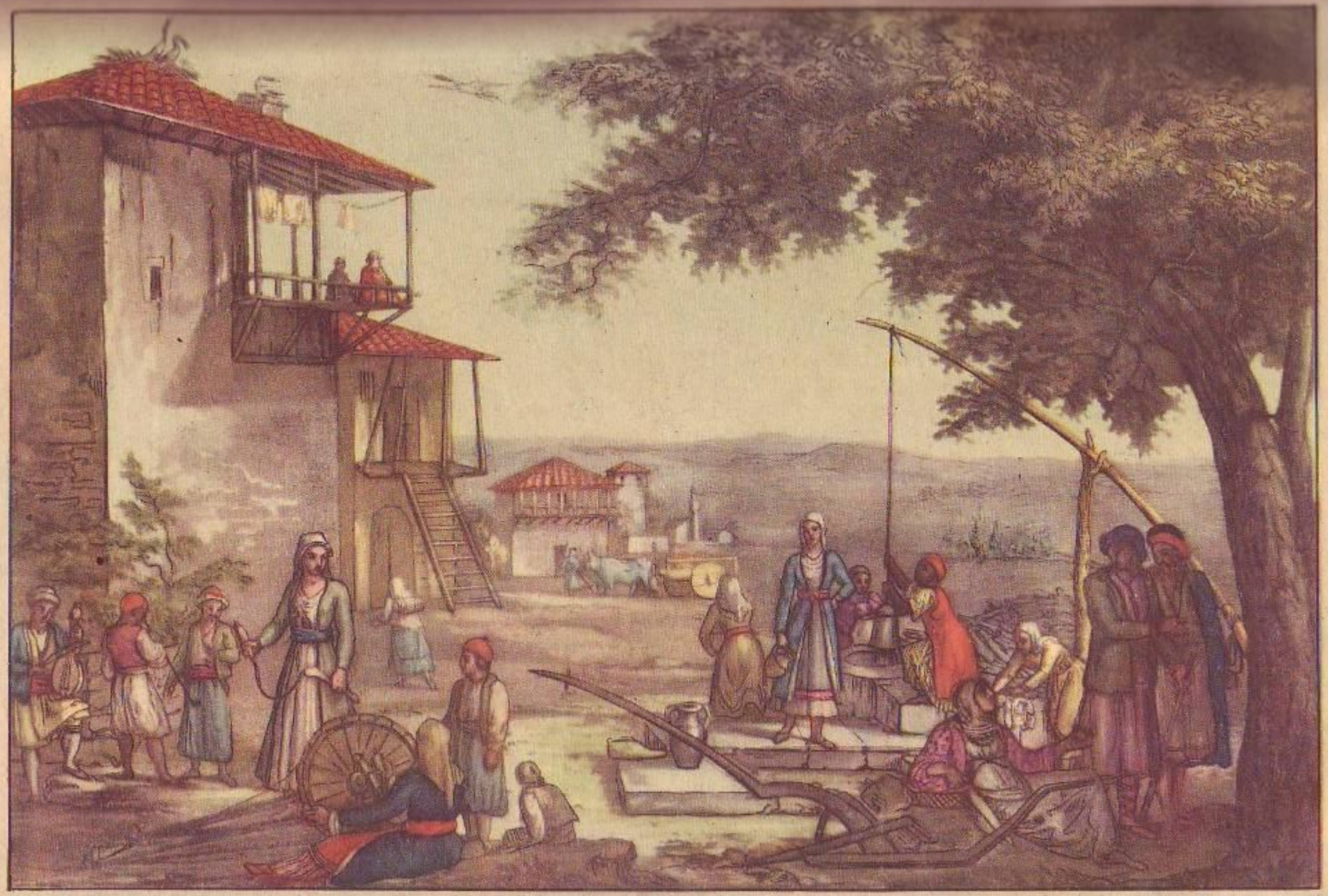

ΕΚΤΥΠ. OFFSET ΠΕΚΙΒΑΝΙΔΗ

Ἡ ζωὴ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Χωρίον ἐπὶ τουρκοκρατίας.

του ὁ πρόεδρος τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ ὅλως ξένος πρὸς τὰ στρατιωτικὰ Ἀλῆς. Μαυροκορδάτος, ἐπιδιώκων δάφνας πολεμικὰς πρὸς στερέωσιν τοῦ κύρους του. Ἡ ἐπισυμβᾶσα πρὸ τινος ἡττώσις τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ καὶ ἡ ἐκ τούτου ἐλευθερία πρὸς χρησιμοποίησιν ἐναντίον τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ πολιορκοῦντος ἔως τότε τὸ φρούριον τῶν Ἰωαννίνων μεγάλου τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐπέβαλλε τὴν λῆψιν συντόνων μέτρων πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, ἐπὶ τῶν ὁποίων τὸν πρῶτον λόγον ἔπρεπε νὰ ἔχουν οἱ ἰσχυρότεροι στρατιωτικοὶ καὶ τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Τούτους ἐπίστευσεν ἐπὶ ἡμποροῦσε ν' ἀντικαταστήσῃ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ στηριζόμενος εἰς τὴν ἐπαφήν του μὲ τοὺς Σουλιώτας, κυρίως δὲ μὲ τὸν Μάρκον Μπότσαρην, ἐξαντλήσας ὅλους τοὺς πόρους τοῦ νεοπαγοῦς δημοσίου ταμείου, ὠργάνωσεν ἀνομοιογενὲς σῶμα ἐκ τῶν πάσης προελεύσεως φιλελλήνων, τῶν εὑρισκομένων τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον, μετέβη ἐπὶ κεφαλῆς τούτου εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὁπόθεν ἀπέστειλε τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην μὲ πεντακοσίους ἄνδρας πρὸς ἐνέργειαν ἀντιπερισπασμοῦ ἀπὸ Δυσμῶν δι' ἀποβάσεως εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν πρὸς τὴν Θεσπρωτίαν ἀκτὴν καὶ ἀκολουθούμενος καὶ ἀπὸ ἄλλα μικρὰ σώματα ἐξ Ἑπτανησίων, Πελοποννησίων καὶ Αἰτωλοακαρνάνων ὑπὸ ἰδίους ἀρχηγούς, ἐκίνησε πρὸς Βορρᾶν καὶ κατὰ τὴν περιπετειώδους πορείας τοῦ ἀπειδαρχοῦντος στρατοῦ του ἔφθασε κάτω τῆς Ἄρτας, ὅπου συνηνώθησαν μὲ τὰς δυνάμεις του τὰ σώματα τοῦ Μ. Μπότσαρη, τοῦ Γ. Βαρνακιώτη, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ τὸ πολυαριθμότερον, καὶ τοῦ Γώγου Μπακόλα. Ἐστηματίσθη στρατόπεδον εἰς τὸ Πέτα, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ φιλέλληνες, μολονότι ὑπῆρχε καὶ στρατηγὸς μεταξύ των, ὁ Νόρμαν, ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν ἀνοικτὴν πεδιάδα, ἔχοντες ἐκ τὰ πλευρά τοὺς Ἑπτανησίους καὶ χωρὶς πρόχειρα κᾶν προμήματα. Ἀλλ' ἐπῆλθε ταχύτατα ἐκ τῆς Ἄρτης ὁ Μεχμὲτ Ρεσὶτ πασσᾶς, ὁ λεγόμενος Κιουταχῆς, ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυροῦ ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ καὶ κατέκοψε τοὺς Ἑπτανησίους καὶ τοὺς φιλέλληνας, τοὺς ὁποίους δὲν ὠφέλησεν ἡ γενναιότης. Ταυτοχρόνως συνετρίβη εἰς τὸ Φανάριον τῆς Ἠπείρου τὸ ὑπὸ τὸν Κ. Μαυρομιχάλην σῶμα, φονευθέντος καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἡ ἅπτα τοῦ Πέτα ἀπεδόθη ἀδίκως εἰς προδοσίαν τοῦ Γώγου Μπακόλα, ὁ ὁποῖος ἀντιθέτως διὰ τῆς παρακινδυνευμένης ἐπεμβάσεώς του κατὰ τὴν πρόοδον τῆς μάχης, ἀρκετοὺς φιλέλληνας καὶ ἄλλους ἐκτεθειμένους εἰς τὴν ἐπίθεσιν ἔσωσε. Τὸ κακὸν ὠφείλετο εἰς τὴν ἀδράνειαν τοῦ σώματος τοῦ Βαρνακιώτη, δυσπρεστημένου διότι δὲν τοῦ εἶχε δοθῆ γενικωτέρα ἡγετικὴ ἐξουσία καὶ προορισθέντος νὰ καταλάβῃ τὸ Μακρυνόρος, κυρίως δὲ εἰς τὸν ἐνεργήσαντα ἀμελετήτως τὴν ἐκστρατείαν Μαυροκορδάτον, ὁ ὁποῖος, εὑρισκόμενος κατὰ τὴν μάχην εἰς τὴν Λαγκάδαν, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ πολύ, μὴ τολμῶν μετὰ τὴν συμφορὰν τῆς ὁποίας εἶχε τὴν εὐθύνην νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὴν ἕδραν τῆς κυβερνήσεως.

Μάρκος Μπότσαρης

Κατὰ θάλασσαν ἐσημειώθη σοβαρωτέρα ἢ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος πολεμικὴ δρᾶσις. Ὁ τουρκικὸς στόλος ἐξέπλευσεν ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου τὴν 24ην Ἰανουαρίου, ἐπέρασεν ἔξω ἀπὸ τὰ Ψαρὰ τὴν 26ην, ἐφάνη εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς Ὕδρας καὶ ἔπειτα πρὸ τῆς Μονεμβασίας, περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπεσίτισε τὴν Μεθώνην καὶ ἀνήχθη πρὸς τὸ Ἰόνιον. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἀποτελούμενος ἀπὸ μοίρας καὶ τῶν τριῶν νήσων, ἑκάστη τῶν ὁποίων εἶχε καὶ τὸν ναύαρχόν της, ἀλλὰ μὲ τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην «πρῶτον ἐν ἴσοις» μεταξὺ τῶν ναυάρχων, ἐξέπλευσε κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ἰανουαρίου ἀναζητῶν τὸν τουρκικόν, τοῦ ὁποίου τὰ πλοῖα διέκριναν εἰς τὸν λιμένα τῶν Γιατρῶν ὁ προχωρῶν μὲ τὴν ναυαρχίδα πρὸ τῶν ἄλλων Μιαούλης. Ὁ Ὑδραῖος ναύαρχος, παρὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν θαλασσοταραχήν, εἶχε τὴν τόλμην νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς τὸν λιμένα, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι προσεπάθουν νὰ κόψουν τὰ σχοινιὰ τῶν ἠγκυροβολημένων πλοίων καὶ ν' ἀναχθοῦν εἰς τὸ πέλαγος, διὰ νὰ μὴ κτυπηθοῦν μὲ τὰ σκάφη ἀκινητοῦντα, διεκρίσε δύο τουρκικὰς φρεγάτας ἐναντίον τῶν ὁποίων ἔβαλλε μὲ ὅλα τὰ κανόνια του, ἐνῷ ἐνεπλέκοντο εἰς τὴν ναυμαχίαν καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ καὶ τουρκικὰ πλοῖα καὶ τέλος ἠνάγκασε τὸν τουρκικὸν στόλον νὰ φύγῃ πρὸς Δυσμὰς μὲ σοβαρὰς ζημίας καὶ πολλοὺς νεκροὺς καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν κόλπον τῆς Ζακύνθου, ὁπόθεν ἡ τηροῦσα ἀκόμη τότε τουρκόφιλον πολιτικὴν ἀγγλικὴ διοίκησις ἔσπευδε νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν προσορμισθέντα εἰς τὸ Κατάκωλον πρὸς ὕδρευσιν Μιαούλην, ὅτι τὸ Ἰόνιον ἦτο ζώνη οὐδετέρα καὶ ὠφείλε νὰ τὸ ἐγκαταλείψῃ μεθ' ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Μετὰ ταῦτα ὁ τουρκικὸς στόλος ἐπανῆλθεν ἀνενόχλητος εἰς τὴν βάσιν του.

Γεγονότα ἀπρόβλεπτα καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ ἀπὸ τὴν Πύλην ἀνεστάτωσαν ἀκολούθως τὸ Αἰγαῖον. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Σάμου Λυκοῦργος Λογοθέτης ἐπεχείρησε νὰ ἐπαναστατήσῃ τὴν Χίον. Τὰ πιεστικὰ μέτρα ποὺ εἶχε λάβει ὁ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀποσταλεὶς εἰς τὴν Χίον ὑπὸ τῆς Πύλης Βεχὶτ πασσᾶς πρὸς περιορισμὸν τῶν ἀτάκτων, τῶν λυμαινομένων τὰς μικρασιατικὰς ἀκτὰς καὶ τὰς πλησίον αὐτῶν νήσους, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἦσαν Τουρκοκρῆτες, ἔκαμαν μερικοὺς φιλελευθέρους, ἀλλὰ μὴ προβλέποντας τὰς δυσαρέστους πιθανότητας κατὰ τὸ μέλλον Χίους νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον τὴν ἐνέργειαν ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Χίον. Ἀλλ' οὔτε ὁ Δ. Ὑψηλάντης ὅταν κατεῖχε τὴν γενικὴν ἀρχήν, οὔτε ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου ἑλληνικὴ κυβέρνησις προέβησαν εἰς τοιαύτην ἐπιχείρησιν, ἡ ὁποία θὰ ἐσήμαινε καταστροφὴν τοῦ μόλις πρό τινος ἀφοπλισθέντος ἐντελῶς ὑπὸ τῆς τουρκικῆς διοικήσεως πληθυσμοῦ εἰς τὴν νῆσον, ἀφοῦ θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ τὴν φρουρῇ διαρκῶς τόση ἑλληνικὴ δύναμις καὶ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, ὥστε ν' ἀποτρέψῃ τὴν ἀναπόφευκτον προσβολὴν καὶ ὑπὸ τοῦ τόσον πλησίον εὑρισκομένου τουρκικοῦ στόλου καὶ δι' ἀποβάσεως σημαντικοῦ στρατοῦ. Οἱ Χῖοι ὅμως αὐτοὶ μετέβησαν εἰς τὴν Σάμον μὲ τὸν Ἀντ. Μπουρνιᾶν ἐπὶ κεφαλῆς, ὁ ὁποῖος καὶ ἔπεισε τὸν Λογοθέτην νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν στρατὸν ποὺ εἶχεν ἑτοιμάσει διὰ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν εἰς τὸ Κουσάντασι τουρκικῶν συγκεντρώσεων, νὰ ἐνεργήσῃ ἀπόβασιν εἰς τὴν Χίον. Ἡ Πύλη εἶχε πληροφορηθῆ τὰ γενόμενα καὶ ἐζήτησε τὴν ἀποστολὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τῶν ἐπιφανεστέρων Χίων προκρίτων, τοῦ Π. Ροδοκανάκη, τοῦ Μ. Σκυλίτση καὶ τοῦ Θ. Ράλλη, οἱ ὁποῖοι καὶ ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν καὶ ἐφυλακίσθησαν ἀμέσως μόλις ἔφθασαν, ἐνηργήθησαν δὲ προληπτικαὶ συλλήψεις καὶ φυλακίσεις εἰς τὴν νῆσον τῶν προκρίτων καὶ τῶν ζωηροτέρων στοιχείων, ἐνῷ κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πασσᾶ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν δημογεραντιῶν περιῆλθον τὴν νῆσον συμβουλεύοντες τὸν πληθυσμὸν νὰ μείνῃ ἥσυχος. Παρὰ ταῦτα καὶ παρὰ τὰς ἐκ Χίου ἐκκλήσεις τῶν φρονίμων πρὸς τὴν Σάμον, ὁ Λογοθέτης δὲν συνεκρατήθη καὶ τὴν 10ην Μαρτίου ἔφθασαν πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς Ἁγίας Ἑλένης καὶ εἰς τὸ Κοντάρι ὀκτὼ ἑλληνικὰ βρίκια καὶ τριάντα σακολέβας καὶ ἀπεβίβασαν δύο χιλιάδας πεντακοσίους ὁπλοφόρους. Οἱ Σάμιοι ἐφώρμησαν ἀμέσως, διεσκόρπισαν τὰ μικρὰ τουρκικὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἐστάλησαν ἐναντίον των, καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ὅπου ἔκαυσαν μερικὰ τουρκικὰ καφενεῖα καὶ ἀφήρεσαν τὰς μολυβδίνους στήλας δύο τζαμίων πρὸς χρησιμοποίησιν τοῦ μετάλλου, κατέφθασαν δὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ μερικοὶ Μαστιχοχωρῖται καὶ ἄλλοι χωρικοὶ ζητωκραυγάζοντες ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ τὸ ἀπόγευμα εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ὁ Λογοθέτης καὶ ἀφοῦ ἔκαμε δοξολογίαν εἰς τὴν μητρόπολιν ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν δι' ἑνὸς αἰχμαλώτου εἰς τὸν κλεισθέντα εἰς τὸ φρούριον μὲ τοὺς ἐπιφανεῖς Τούρκους τῆς πόλεως διοικητὴν τῆς νήσου, διὰ τῆς ὁποίας τοῦ ἐζήτει νὰ παραδοθῇ, διὰ νὰ μὴ ἐνεργήσῃ ἔφοδον κατὰ τοῦ φρουρίου καὶ κατασφάξῃ τὸν στρατόν του. Ἀπάντησις εἰς τὴν ἐπιστολὴν δὲν ἐλήφθη. Ὁ Λογοθέτης ἐζήτησε τότε τὴν ἀποστολὴν δυνάμεως ναυτικῆς ἀπὸ τὰς τρεῖς νήσους, ἀλλὰ τότε ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἦτο ἀπασχολημένος μὲ τὴν πρὸς τὸ Ἰόνιον ἐκστρατείαν καὶ ἡ Ὕδρα καὶ αἱ Σπέτσαι δὲν ἀπήντησαν, καὶ ἐστάλησαν μόνον ἀπὸ τὰ Ψαρὰ ἓξ πλοῖα, δεκαέξ μίστικα καὶ ποσότητες πυρομαχικῶν, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ μόνον ν' ἀποκλείσουν τὰ ἀπέναντι τῆς νήσου μικρασιατικὰ παράλια καὶ νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ μεμονωμένων πλοίων. Ἀλλ' ὁ σουλτᾶνος παρωργίσθη μέχρι μανίας ὅταν ἔμαθε τὰ γεγονότα τῆς Χίου καὶ ἀφοῦ κατὰ πρῶτον ἐθανατώθησαν οἱ τρεῖς ἐκ τῆς Χίου ὁμηροὶ καὶ μαζὶ μὲ αὐτοὺς ἄλλοι ἑξήντα συμπατριῶται των ἔμποροι ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διέταξε τὸν ναύαρχον Καρᾶ Ἀλῆν νὰ ἀποπλεύσῃ ἀμέσως μὲ ὅλον τὸν στόλον καὶ νὰ τιμωρήσῃ παραδειγματικῶς τοὺς «ἀχαρίστους» Χίους. Κατὰ τὴν 27ην Μαρτίου ἐξέπλευσεν ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντον ὁ τουρκικὸς στόλος ἀποτελούμενος ἀπὸ τριάντα τέσσαρα πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ἓξ ἦσαν δίκροτα καὶ αἱ ἐννέα φρεγάται μὲ ἀποβατικὸν στρατὸν ἐξ ἑπτὰ χιλιάδων, καὶ τὴν 30ὴν Μαρτίου ἐνεφανίσθη εἰς τὸ μεταξὺ Τσεσμὲ καὶ Χίου στενόν, ὅπου ἐ-

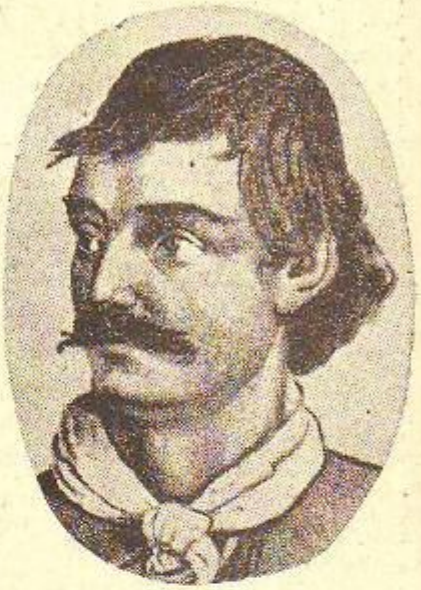

Ἀνδρέας Μιαούλης

τῆς εὐωχίας ποῦ θὰ ἐπηκολούθει ἡ ἐπαγρύπνησίς των ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Καὶ πράγματι, κατὰ τὴν ὁρισθεῖσαν νύκτα τὰ δύο πυροπλικὰ εἰσέδυσαν εἰς τὸν ποθμὸν βοηθούμενα ἀπὸ τὸν πνέοντα ἄνεμον, χωρὶς νὰ προκληθῇ ἡ προσοχὴ τῶν ἐπὶ τῶν τουρκικῶν πλοίων ἐντεταλμένων πρὸς ἐπαγρύπνησιν ἀδυνατούντων λόγῳ τῆς μεγάλης διὰ τὸ μπαϊράμι φωταγωγήσεως τῶν σκαφῶν νὰ διακρίνουν τὰς ἐπὶ τῆς σκοτεινῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης κινήσεις. Οἱ πυροπλισταὶ ἀνεγώρισαν τὴν ναυαρχίδα καὶ τὴν ἀντιναυαρχίδα ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἐπὶ τῶν ἱστῶν φανοὺς ποὺ ἔφεραν πρὸς διάκρισιν. Ὁ Κανάρης ἐξέλεξε πρὸς ἐπίθεσιν τὴν ναυαρχίδα καὶ ὁ Πιπῖνος κατηυθύνθη πρὸς τὴν ἀντιναυαρχίδα. Τὰ πυροπλικὰ ἐπέπεσαν κατὰ τῶν στόχων των μὲ τὴν ταχύτητα πουλιῶν τῆς θαλάσσης, χωρὶς οἱ ἐπὶ τῶν πλοίων Τοῦρκοι, ὅσοι πιθανὸν θὰ τὰ διέκριναν ὡς πλέοντα ἀναμέσον των νὰ ἠμποροῦν νὰ φαντασθοῦν ὅτι τὰ μικρὰ ἐκεῖνα πλοιάρια, ποὺ ὡμοίαζαν μὲ ἐλαφρότατα μεταγωγικά, ἦσαν ἐχθρικὰ ἀποτολμῶντα νὰ προσβάλουν τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον στόλον, τὸν ἀποτελούμενον ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας τουρκικὰς μονάδας. Ὁ Πιπῖνος ἐπλεύρισε τὸ πυροπλικόν του ἐπὶ τῆς ἀντιναυαρχίδος, ἀλλὰ τὸ παρέδωσεν ἀμέσως εἰς τὰς φλόγας καὶ ἐπεβιβάσθη μὲ τὸ πλήρωμά του ἐπὶ τῆς λέμβου ποὺ ἔφερεν ὀπίσω του, οἱ δὲ Τοῦρκοι ναῦται προσέτρεξαν ἐγκαίρως καὶ κατώρθωσαν ν' ἀποσπάσουν ἀπὸ τὸ πλευρὸν τοῦ πλοίου τὸ ἀπωθούμενον ἄλλως ὑπὸ τοῦ ἀνέμου ὑδραϊκὸν πυροπλικόν, τὸ ὁποῖον ἐκάη ἀναμεσα ἀπὸ τὰ πλοῖα, χωρὶς νὰ προξενήσῃ ζημίας.

Ὁ Κανάρης ὑπῆρξεν ἐπιδεξιώτερος καὶ τυχηρότερος. Κατώρθωσε νὰ εἰσαγάγῃ τὸ πρόβολον τοῦ πυροπλικοῦ εἰς ἀνοικτὴν θυρίδα τῆς ναυαρχίδος καὶ νὰ κασφώσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ μικρὸν σκάφος εἰς τὸ τουρκικόν, καὶ ἀφοῦ τὸ προσέδεσαν ταχύτατα οἱ ναῦται του, ἐνῶ ὁ κρατῶν τὸ τιμόνι Ἰωάν. Θεοφιλόπουλος ἀπὸ τὰ Λαγκάδια τῆς Γορτυνίας, διηύθυνε μὲ ἐπιδεξίους χειρισμοὺς τὸ σκάφος εἰς τὴν θέσιν ποὺ ἔπρεπε, καὶ τότε μὲ τὸν ἀναμμένον δαυλόν του ἀνέλελεξε τὸ πυροπλικόν, τοῦ ὁποίου αἱ ἀναδοθεῖσαι τεράστιαι φλόγες, κλίνουσαι ὑπὸ τὸν ἄνεμον, ἐφέροντο πρὸς τὸ μεγάλο καράβι τῆς ναυαρχίδος. Οἱ Ψαριανοὶ ἐπήδησαν εἰς τὴν βάρκαν των, ἐνῶ σχοινιὰ καὶ πανιὰ τῶν ἱστῶν ἔπιπταν φλεγόμενα ἐπὶ τῶν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος στημένων μεγάλων σκηνῶν, ὅπου εἶχεν ἑτοιμασθῆ πλούσιον διὰ τὰ μπαϊράμι γεῦμα. Αἱ σκηναὶ ἀνεφλέγησαν ἀμέσως καὶ ἡ φωτιὰ μετεδόθη καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ πλοίου, ἐνῶ οἱ ἐπὶ τούτου Τοῦρκοι, καταληφθέντες ἐξ ἀπροόπτου, ἔτρεχαν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ διὰ νὰ σωθοῦν καὶ εὑρίσκοντο παντοῦ πρὸ νέων φλογῶν. Ἡ βάρκα τῶν Ψαριανῶν ἀμέσως μόλις ἐκινήθη πρὸς ἀπομάκρυνσιν, ἐνεπλάκη εἰς τὰ ὕφαλά της εἰς ἕνα λιανόσχοινον, καὶ ἕως ὅτου τὸ ἀποκόψουν ἀπωθήθη ἀπὸ τὰ κύματα πρὸς τὰ πλευρὰ τοῦ καιομένου πλοίου καὶ ἐκεῖ οἱ πυροπλισταὶ εἶδαν τὸ κακὸν ποὺ ἐγίνετο εἰς τὴν ναυαρχίδα. Τὰ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα δὲν ἐτολμοῦσαν νὰ πλησιάσουν, ἐκ τοῦ φόβου τῆς μεταδόσεως τῶν φλογῶν, ἀλλὰ οἱ ψυχραιμότεροι ἐκ τῶν ναυτῶν τῆς ναυαρχίδος κατώρθωσαν νὰ καταβιβάσουν εἰς τὴν θάλασσαν λέμβους καὶ ὁ Καρᾶ Ἀλῆς ἐπήδησεν εἰς μίαν ἀπὸ αὐτάς, ἀλλὰ δὲν ἐσώθη. Ἔπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του ἕνα κομμάτι φλεγομένου ἱστοῦ καὶ τὸν ἐπλήγωσε θανασίμως. Ὁ ναύαρχος μετεφέρθη εἰς τὴν ἀκτὴν ὅπου μετ' ὀλίγον ἐξέπνευσεν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ναυαρχὶς καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἔγιναν τόπος θανάτου. Τὰ πυρακτωθέντα 84 πυραβόλα της ἐξεπυροσκρότουν αὐτομάτως καὶ ἐβάλλοντο αἱ λέμβοι αἱ κατάφορτοι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶχαν πηδήσει εἰς αὐτὰς ἐκ τῆς ναυαρχίδος διὰ νὰ σωθοῦν, καθὼς καὶ ἄλλα πλοῖα. Ἡ ναυαρχὶς τέλος μετεβλήθη εἰς φοβερὸν κρατῆρα φλογῶν ἐξ ὅλων της τῶν ἀνοιγμάτων. Ἀπὸ τοὺς ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ἄνδρας τοὺς ἐπιβαίνοντας τοῦ σκάφους, δὲν ἐσώθησαν παρὰ ὀλίγαι δεκάδες μόνον. Καὶ μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἐκάησαν ἢ ἐπνίγησαν ἦσαν καὶ οἱ καλύτεροι ἀξιωματικοὶ τῶν ἄλλων πλοίων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν προσκληθῆ ἀπὸ τὸν Καρᾶ Ἀλῆν εἰς τὸ ἐπίσημον γεῦμα τῆς ναυαρχίδος.

Κατὰ τὴν ἑπομένην τῆς καταστροφῆς οἱ ἀποθηριωθέντες Τοῦρκοι τῆς Χίου ἐπετέθησαν κατὰ τῶν χωρικῶν τῶν Μαστιχοχωρίων, ποὺ εἶχαν πάθει ἕως τότε τὰ ὀλιγώτερα, διότι τὰ χωριά των ἐπροστατεύοντο ἀπὸ τὴν βαλιδὲ-σουλτάναν — τὴν βασιλομήτορα — καὶ τοὺς κατέσφαξαν, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν ὁ τουρκικὸς στόλος ἔφυγεν ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς Χίου καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπέστρεψεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Εἰς τοὺς πυροπλιτὰς Ψαριανούς, οἱ ὁποῖοι ἐπέστρεψαν ὅλοι σῶοι ἐδόθησαν ἀμοιβαί, ἀλλ' ἐκεῖνα ποὺ ἐχάρησαν περισσότερον ἦτο ἡ δόξα. Καὶ περισσότερον τῶν ἄλλων γενναῖος συμπατριωτῶν του ἐτιμήθη ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀσήμου ἕως τότε Ψαριανοῦ ἔγινεν ὄχι μόνον πανελλήνιον, ἀλλὰ παγκόσμιον. Ἡ πρᾶξις του κατέστη σύμβολον ἡρωϊσμοῦ καὶ αὐτοθυσίας, ἡ εἰκών του ἐκυκλοφόρησεν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, καὶ ποιηταὶ μεγάλοι, ὅπως ὁ Οὐγκώ, τὸν ἀπηθανάτισαν μὲ τὰ ποιήματά των.

Εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος μετὰ τὰ κατὰ τὸν Μάϊον γενόμενα εἰς τὰ Σφακιά, εἶχαν προκληθῆ τρομοκρατικαὶ ὀχλαγωγίαι καὶ σφαγαὶ ἀπὸ τοὺς γεννιτσάρους εἰς τὸ Ἡράκλειον, τὰ Χανιὰ καὶ τὸ Ρέθυμνον καὶ εἶχαν γίνει ἐκστρατεῖαι τῶν πασσάδων καὶ κατεπατήθησαν ὑπὸ τοῦ Σερὶφ πασσᾶ ἀκόμη καὶ τὰ Σφακιά, χωρὶς ὅμως νὰ μείνουν ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι καὶ εἶχαν γίνει πλεῖσται συγκρούσεις τῶν πολλῶν, ἀλλ' ἀσυνδέτων καὶ πολλάκις διεσταμένων μεταξὺ των ἐπαναστατικῶν σωμάτων μὲ τὰς τουρκικὰς δυνάμεις, ἀλλ' ἄνευ σημαντικοῦ ἀποτελέσματος καὶ διὰ τὴν μίαν πλευρὰν καὶ διὰ τὴν ἄλλην, εἶχε δὲ ἀποσταλῆ ὑπὸ τοῦ Δ. Ὑψηλάντη ὁ Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ ὡς ἔπαρχος τῆς Κρήτης, ἄνθρωπος ἐντελῶς ἀκατάλληλος διὰ τοιαύτην ἀποστολήν, συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1822 μάχαι ἄλλοτε νικηφόροι καὶ ἄλλοτε ἀτυχεῖς διὰ τοὺς Κρῆτας, ἀλλὰ ἐντελῶς περιωρισμένης καὶ τοπικῆς σημασίας. Ὁ Ἀφεντούλιεφ ἐλάμβανεν ἄστοχα μέτρα καὶ προέβαινε συχνὰ εἰς προκηρύξεις, ἐκ τῶν ὁποίων προσεβάλλοντο οἱ εὐθικτοι Κρῆτες, ἐξηκολούθουν δὲ αἱ μεταξὺ τῶν κατὰ τόπους ἀρχηγῶν ἀντιζηλίαι, αἱ ὁποῖαι ἔφθαναν εἰς συμπλοκὰς καὶ φόνους. Ἡ ἀπώλεια τοῦ περιφήμου διὰ τὰς πολεμικάς του ἱκανότητας ὁπλαρχηγοῦ Μεληδόνη ὠφείλετο εἰς τοιούτους λόγους καὶ ἐπῆλθε κατόπιν ταύτης διάστασις μεταξὺ τῶν Σφακιανῶν καὶ τῶν ἄλλων Κρητῶν. Παρὰ ταῦτα ἠπειλήθη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἡ κατάληψις καὶ αὐτῶν τῶν Χανίων ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως τῆς διεξαχθείσης μὲ κυριωτέρους ἀρχηγοὺς τὸν Χάλην καὶ τὸν Σήφακαν. Θὰ ἐπετύγχανε δὲ ἡ ἐπίθεσις, ἂν τὰ πλοῖα τῶν Κασίων, τὰ βοηθοῦντα τοὺς δρῶντας ἐκεῖ ἐπαναστάτας, δὲν ἀπεσύροντο λόγῳ τοῦ ἐπιουμβάντος θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στολίσκου ἐκείνου Θεοδ. Καντρτζῆ. Κατὰ τὸν Μάρτιον εἶχε φθάσει εἰς τὴν Κρήτην ὁ φιλέλλην Γάλλος ἀξιωματικὸς Βαλέστ, υἱὸς ἐμπόρου ἐγκατεστημένου εἰς τὰ Χανιά, ὅπου εἶχε ζήσει καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν. Ὁ Βαλέστ εἶχε κατέλθει εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς Τεργέστης ἀκολουθῶν τὸν Δ. Ὑψηλάντην καὶ ἐπεθύμει νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει δευτέραν του πατρίδα. Ἐσκέφθη νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ ἐνεργήσῃ ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Ρεθύμνου, ἐκάλεσεν εἰς συνεργασίαν τὸν Πωλογεωργάκην, τὸν Τσουδερὸν, τὸν Μοσχοβίτην, τὸν Καριώτην, τὸν Ζερβουδάκην, τὸν Πρωτοπαπαδάκην, τὸν Μακουσέλην, τὸν Δεληγιαννάκην, τὸν Χάλην καὶ ἄλλους, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν προθύμως μὲ τοὺς ἄνδρας των καὶ ἐδέχθησαν τὸ σχέδιον τῆς συντονισμένης ἐπιθετικῆς ἐνεργείας κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ φρουρίου. Κατὰ τοῦτο, τὰ ἰσχυρὰ σώματα τὰ ὁποῖα ἦσαν τοποθετημένα πρὸς τὰ πλάγια ἑκατέρωθεν, θὰ ἐπετίθεντο διὰ νὰ προκαλέσουν τὴν προσοχὴν καὶ τὴν ἀντεπίθεσιν τῶν Τούρκων καὶ τότε ἐκεῖνος μὲ τὰ σώματα τοῦ κέντρου θὰ ἐφωρμοῦσε διὰ νὰ εἰσπηδήσῃ εἰς τὰ τεῖχη. Ἀλλὰ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐπιθέσεως, τὰ σώματα τῶν Ἀσκυφιωτῶν καὶ τῶν Καλλικρατιανῶν ἤρισαν μεταξύ των διὰ τὴν διανομὴν λαφύρων καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιθέσεως, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι ἐπίεζον διὰ τῶν πολυαριθμοτέρων σωμάτων των τὰς δυνάμεις τοῦ Τσουδεροῦ καὶ τοῦ Πωλογεωργάκη, αἱ ὁποῖαι τέλος ὑπέστησαν σοβαρὸν κλονισμόν, οἱ Ἀσκυφιῶται δυσηρεστημένοι κατὰ τῶν παρ' αὐτοὺς Καλλικρατιανῶν δὲν ἐκινήθησαν, ἐνῶ ὁ Βαλέστ, ἀγνοῶν τί συνέβαινε ὥρμησεν ἀπὸ τὸ κέντρον. Τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ εὐκόλως ἐξηναγκάσθη εἰς ὑποχώρησιν καὶ ὁ Βαλέστ ἀποκαμωμένος κατὰ τὴν φυγὴν κατέπεσεν εἰς τὸν δρόμον καὶ συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους μαζὶ μὲ τὸν ὑπασπιστήν του Κόκκινον. Ὁ Βαλέστ ἀπεκεφαλίσθη καὶ ὁ Κόκκινος ἐθανατώθη εἰς τὴν πόλιν μαζὶ μὲ ἄλλους αἰχμαλώτους. Διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης καὶ διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἑνότης εἰς τὰς ἐπαναστατικὰς ἐνεργείας, ἀπεστάλη εἰς τὴν νῆσον ὁ Πέτρος Ὀμπρίδης Σκυλίτσης, ἀλλ' ὁ εἰς τὴν μεγαλόνησον ἀγὼν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προσχθῇ, διότι δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἀπαραίτητος διὰ τοῦτο κατὰ θάλασσαν δύναμις. Αἱ τρεῖς ναυτικαὶ νῆσοι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποστείλουν πλοῖα, διότι ἠναγκάζοντο ν' ἀπασχολοῦν τὰς μοίρας των δι' ἀνέσους ἀνάγκας καὶ κινδύνους τοῦ διεξαγομένου εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν ἀγῶνος.

Σοβαρωτάτης σημασίας καὶ κρίσιμα ἦσαν τὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰς τὴν Πελοπόννησον γεγονότα. Ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ ὁ Χουρσὶτ ἔλαβε διαταγὴν νὰ προβῇ εἰς στρατιωτικὰς ἐνεργείας πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου. Ἤδη ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου ὁ Μέττερνιχ εἶχε συμβουλεύσει τὴν Πύλην ν' ἀποστείλῃ ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου ὅλας τὰς τουρκικὰς δυνάμεις πρὶν ἡ εἰς αὐτὴν ἐπανάστασις μεταβληθῇ εἰς «σπουδαῖον γεγονός». Ἀλλ' ἐνῶ ὁ στρατάρχης παρεσκεύαζε τὴν ἐκστρατείαν ἔπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ σουλτάνου κατηγορηθεὶς, διὰ συκοφαντιῶν τοῦ Δράμαλη, ὅτι ἰδιοποιήθη τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ καὶ τοῦ ἀφηρέθη ἡ ἐξουσία. Τὴν ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου ἐκστρατείαν, ἡ ὁποία καὶ θ' ἀπετέλει τὸ θανάσιμον δι' ὅλον τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα τουρκικὸν πλῆγμα, ἀνέλαβε κατόπιν σουλτανικῆς διαταγῆς ὁ Δράμαλης, ἀρχηγὸς ἕως τότε τοῦ εἰς τὴν Λάρισαν τουρκικοῦ στρατοῦ. Σημαντικὰ γεγονότα δὲν εἶχον συμβῆ μέχρι τοῦ θέρους εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς ὁποίας θὰ κατήρχετο ὁ νέος στρατάρχης, πλὴν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καταλήψεως τῆς Ἀκροπόλεως. Οἱ Τοῦρκοι ἀφοῦ ἐπὶ πολὺ εἶχον ἀποκλεισθῆ εἰς τὸ φρούριον, ὅπου ἐμαστίζοντο ἐκ τῆς ἐλλείψεως τροφίμων καὶ ὕδατος καὶ τῶν νόσων εἶχαν ἀναγκασθῆ νὰ παραδώσουν τὸ φρούριον τὴν 10ην Ἰουνίου διὰ συνθήκης κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ νικηταὶ θὰ ἐσέβοντο τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμὴν τῶν παραδιδομένων, οἱ ὁποῖοι καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ παλαιὸν μεγάλο τουρκικὸν διοικητήριον τῆς πόλεως. Ἡ στρατιὰ ποὺ παρεσκεύασεν ὁ Δράμαλης ἦτο ἀπὸ τὰς ἰσχυροτέρας ποὺ εἶχον σταλῆ ἐναντίον ἐχθροῦ ὑπὸ τῆς Πύλης κατὰ τὰ τελευταῖα πενήντα ἔτη. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ τριάντα χιλιάδας ἄνδρας καὶ προήρχετο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν Χουρσὶτ ἐμπειροπολέμου στρατοῦ. Ἡ μάχιμος δύναμις τῆς στρατιᾶς ἀπετελεῖτο ἀπὸ εἰκοσιπέντε χιλιάδας ἄνδρας, τῶν ὁποίων τὰ τρία τέταρτα ἦσαν ἱππεῖς, οἱ δὲ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς πεζοὺς ἦσαν Ἀλβα-

Ἡ Ἑλλὰς τῆς Ἐπαναστάσεως: Ὁ ἀντιστράτηγος Βασίλ. Γούδας, ὑπασπιστὴς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.
(Εἰκὼν L. Dupré, 1828).

νοί. Αἱ μεταγωγικαὶ του ὑπηρεσίαι εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των πολλὰς χιλιάδας μουλάρια καὶ πεντακοσίας καμήλους. Τὸ ἐπιτελεῖον εἶχε συσταθῆ ἀπὸ ἑπτὰ πασσάδες, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕνας ἦτο πρώην μέγας βεζύρης, καὶ συνεξεστράτευαν ἀρκετοὶ ντερεμπέηδες τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς Μαγνησίας. Κατὰ τὸ σχέδιον δὲ τῆς τουρκικῆς ἐκστρατείας, ἐδόθη διαταγὴ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ τουρκικοῦ στόλου νὰ ἀποπλεύσῃ καὶ νὰ μεταβῆ εἰς τὸ Ναύπλιον διὰ νὰ ἀναγκάσῃ τὰς ζωοτροφίας τοῦ Δράμαλη, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἄλλας τυχὸν ἀνάγκας του καὶ διὰ τῆς συνεννοήσεως τοῦ στολάρχου καὶ τοῦ στρατάρχου νὰ συντονισθοῦν αἱ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης τουρκικαὶ ἐπιχειρήσεις πρὸς ἐκμηδένισιν τῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς προπαρασκευῆς τῆς τουρκικῆς αὐτῆς ἐκστρατείας, ἡ ὁποία ὁπωσδήποτε ἀνεμένετο, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προέβη εἰς στρατιωτικὰ μέτρα διὰ τῶν ὁποίων ἀντὶ νὰ ἐνισχυθῆ ὁ ἀγών, ὅπως ἐπίστευε, τοὐναντίον θὰ παρέλυε πᾶσα πρὸς διεξαγωγὴν πολέμου ἱκανότης τῆς Ἐπαναστάσεως. Διὰ ψηφίσματος τοῦ βουλευτικοῦ κατὰ τὴν 7ην Ἰουνίου ἀνετίθετο ἡ ἀρχηγία στρατιωτικῶν σωμάτων πρὸς ἐκστρατείαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν εἰς τοὺς πολιτικούς, οἱ ὁποῖοι καὶ κατωνομάζοντο. Διωρίζοντο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον στρατηγοὶ ἀγνοοῦντες ἐντελῶς τὰ τοῦ πολέμου βουλευταὶ καὶ γερουσιασταὶ καὶ παρηγκωνίζοντο οἱ πραγματικοὶ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ οἱ ἔχοντες νωπὰς τὰς δάφνας ἐκ τῶν νικῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς ὁ Κολοκοτρώνης, οἱ υἱοί του Πάνος καὶ Γενναῖος καὶ οἱ ἄλλοι Κολοκοτρωναῖοι, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Πλαπούτας, ὁ Γιατρᾶκος, οἱ Πετμεζαῖοι, ὁ Νικηταρᾶς, ὁ Λόντος καὶ ἡγνοοῦντο ὁ Βαρνακιώτης, οἱ Σουλιῶται ἀρχηγοί, ὁ Ράγκος, ὁ Μακρῆς, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Δυοβουνιώτης, ὁ Πανουργιᾶς καὶ ἄλλοι. Ὁ Δημ. Ὑψηλάντης εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ ὑπογράψῃ τὸ ψήφισμα ἐκεῖνο ὡς πρόεδρος τοῦ βουλευτικοῦ, χωρὶς νὰ τοῦ δοθῆ καμμία στρατιωτικὴ ἀρχηγία, ὁ δὲ Ἀνδρούτσος τελῶν ἐκτὸς νόμου, κατόπιν τοῦ σκηνοθετηθέντος ὑπὸ τοῦ Κωλέττη κατηγορητηρίου καὶ τοῦ φόνου τοῦ Νούτσου καὶ τοῦ Παλάσκα, ἔμεινεν ἀχρησιμοποίητος δρῶν κατὰ βούλησιν, χάρις εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀκολουθοῦντος αὐτὸν σώματος. Ὁ Ἰκωλέττης ἐξ ἄλλου μὴ ἔχων ἕως τότε παρὰ μόνον ἰατρικὴν καὶ πολιτικὴν πεῖραν, ἐπεοῦλασσε δι' ἑαυτὸν τὴν ἀρχηγίαν τῆς πολιορκίας τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῆς ὁποίας πρὸ μικροῦ εἶχεν ἀποσυρθῆ ὁ Κολοκοτρώνης. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ στρατηγοποιηθέντες βουλευταὶ κατεγίνοντο μὲ τὸν σχηματισμὸν τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐξεστράτευαν. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ὅμως ἡ παρ' αὐτῶν κατὰ τοιοῦτον τρόπον τεθεῖσα στρατιωτικὴ τάξις ἀνετράπη.

Γεώργιος Καραϊσκάκης

Τὴν 29ην Ἰουνίου ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐπέρασε τὴν Ἀλαμάνναν καὶ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Βοιωτίαν, εἰσέβαλεν εἰς τὰς Θήβας, τὰς ὁποίας καὶ ἔκαυσε, χωρὶς νὰ εὕρῃ εἰς τὸν δρόμον του τὴν παραμικρὰν ἀντίστασιν. Ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα εἶχεν ἤδη καταπνιγῆ καὶ τοῦτο ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς κακῆς διαχειρίσεως τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων καὶ ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ μέρους τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῆς τοπικῆς διοικήσεως τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς χώρας. Ὁ Ἀνδρούτσος ἔμενεν ἀδρανὴς εἰς τὸ ἄντρον του καὶ οἱ λοιποὶ ὁπλαρχηγοί, ἄλλοι διότι ἦσαν δυσπρεστημένοι, καὶ ἄλλοι διότι δὲν ἠμποροῦσαν νὰ συνεννοηθοῦν, κατόπιν τῆς ἐλλείψεως γενικοῦ στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ δὲν ἐκινήθησαν καθόλου. Τρόμος κατέλαβε τοὺς πληθυσμοὺς εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς καθόδου τόσου στρατοῦ. Ἡ Βοιωτία καὶ ἡ Μεγαρὶς ἠρημώθησαν καὶ οἱ κάτοικοι ἄλλοι κατέφυγαν εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Ἐκεῖ προσέφυγαν καὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὸν Ἄρειον Πάγον, ἀλλὰ δὲν ἔμειναν εἰς τὴν νῆσον, διότι ἐφοβοῦντο ὅτι θὰ κατεδιώκοντο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ τέλος κινούμενοι ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ πλοίου εἰς πλοῖον ἐπέρασαν εἰς τὸ Ξηροχώρι τῆς Εὐβοίας προσπαθοῦντες νὰ διατηρήσουν τὴν σκιώδη ἐξουσίαν των. Εἰς τὰς Ἀθήνας συνέβησαν θλιβεραὶ σκηναί. Ἀταξία ἐπεκράτει εἰς τὴν πόλιν ἐκ τῆς συγκεντρώσεως προσφύγων ἐξ ἄλλων μερῶν καὶ πολλῶν οἰκογενειῶν τῆς Χίου ποὺ εἶχαν φθάσει ἕως ἐκεῖ καὶ ἀφηγοῦντο τὰ διαδραματισθέντα εἰς τὴν νῆσον των καὶ διεξεταγῶδουν τὰ δεινά των. Ἐκ τούτου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀναγγελλομένης νέας τουρκικῆς ἐκστρατείας, ἡ ὁποία θὰ ἐπέφερε νέας δοκιμασίας, διηρεθίζοντο τὰ πνεύματα πολλῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν κρατουμένων εἰς τὸ διοικητήριον Τούρκων αἰχμαλώτων, καὶ προεκλήθη ὀχλαγωγία ἐνόπλων κατὰ τὴν ὁποίαν παρὰ τὰς προσπαθείας τῶν φρονιμωτέρων ἔγινεν ἐπίθεσις κατὰ τῶν κρατουμένων ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ μὲν ἄνδρες καὶ τὰ παιδία κατεσφάγησαν, αἱ δὲ Ὀθωμανίδες ἀπηχθησαν ὡς λεία. Μετὰ τοῦτο καὶ ἀφοῦ ἡ ἀναχαίτισις τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου τουρκικοῦ στρατοῦ δὲν ἦτο δυνατὴ ἀπεφασίσθη ἡ ἐγκατάλειψις καὶ τῆς πόλεως καὶ τοῦ φρουρίου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔφυγαν ἐκ νέου μὲ τὰς οἰκογενείας των πρὸς τὴν Σαλαμῖνα. Μόνον δύο φιλότιμοι καὶ γενναῖοι ἄνδρες, ὁ Ἰωάννης Βλάχος καὶ ὁ Νικόλαος Ζαχαρίτσας, διεκήρυξαν ὅτι ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ μείνουν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ νὰ τὴν ὑπερασπισθοῦν μέχρι θανάτου καὶ ἀμέσως τοὺς περιεστοίχισαν ἄλλοι πεντακόσιοι νέοι. Ἄλλη ἑλληνικὴ δύναμις δὲν ἀπέμεινεν ἐκεῖ.

Ἀλλ' ὁ Δράμαλης συνεχίζων τὴν προέλασίν του ἐκ τῆς Βοιωτίας ἐπέρασεν ἀπὸ τὴν Ἀττικήν, χωρὶς νὰ θελήσῃ νὰ παρεκκλίνῃ πρὸς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ μὴ χάσῃ ἔστω καὶ ὀλίγον καιρὸν καὶ νὰ κρατήσῃ ἀθίκτους ὅλας τὰς δυνάμεις του διὰ τὴν κυρίαν πρὸς νότον ἀποστολήν του, πιστεύων ὀρθῶς ὅτι ἡ κατάπνιξις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Πελοπόννησον θὰ εἶχεν ἄμεσον ἐπακολούθημα τὴν ὑποταγὴν τῶν ἄλλων ἐπαναστατημένων ἐπαρχιῶν, ἐπροχώρησε πρὸς τὴν Μεγαρίδα. Οἱ τοποθετημένοι πρὸς προάσπισιν τῶν ἐκεῖ στενῶν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἐγκατέλειψαν τὰς θέσεις των μόλις ἀνηγγέλθη ἡ προσπέλασις τοῦ ἐχθροῦ, εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ ὁποίου ἦτο δυνατὸν νὰ προκαλέσουν σοβαρὰς ζημίας κατέχοντες τὰ κρημνώδη ὑψώματα. Πενῆντα Τοῦρκοι ἱππεῖς ἐπρόφθασαν εἰς ἀπόστασιν βολῆς τὸ φεῦγον ἑλληνικὸν σῶμα καὶ ἔρριψαν ὀλίγους πυροβολισμούς, ἐκ τῶν ὁποίων προεκλήθη πανικός. Ὁ Ρήγας Παλαμήδης ἔφυγε πρῶτος, ἔφιππος, ἐνῶ οἱ ἄλλοι κατελθόντες πρὸς τὰ πέραν τῶν στενῶν πεδινὰ ἀνοίγματα, προσεπάθουν νὰ διασωθοῦν καθ' ὁμάδας καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν Κόρινθον μὲ ὑπερβολὰς πανικοβλήτων τὴν κάθοδον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Φρούραρχος τοῦ Ἀκροκορίνθου ἦτο τότε ὁ Ἀχιλλεὺς Θεοδωρίδης, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχε παραδοθῆ μὲ τὴν οἰκογένειάν του ὁ αἰχμαλωτισθεὶς καὶ διαφυλαχθεὶς εἰς τὴν Τριπολιτσὰν Κιαμὴλ μπέης. Ὁ Κορίνθιος αὐτὸς Τοῦρκος, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν εἶχεν ἀποκαλύψει ἀκόμη ποῦ εἶχε κρυμμένην τὴν εἰς χρυσὸν μεγάλην περιουσίαν του, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεπεν ἡ κυβέρνησις, ἦτο σημαίνων αἰχμάλωτος ποὺ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῆ πρὸς ἀνταλλαγὴν εἰς τὸ μέλλον καὶ ὁ Θεοδωρίδης ὤφειλε νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ὑπὸ φρουρὰν τὸ ταχύτερον εἰς ἀσφαλὲς ἑλληνικὸν στρατόπεδον, καθὼς καὶ τὸ χαρέμι του διὰ τοὺς ἰδίους λόγους, ὅπως εἶχε γίνει μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Χουρσὶτ εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ἄνθρωπος ταπεινῶν παθῶν, ἀντὶ νὰ μείνῃ μὲ τὰς δυνάμεις ποὺ εἶχε καὶ νὰ παρενοχλήσῃ ἔστω τὴν κατερχομένην τουρκικὴν στρατιάν, ἀπεφάσισε νὰ φύγῃ ἐξοφλῶν προηγουμένως μὲ τὸν Κιαμὴλ καὶ τὸ χαρέμι του μὲ τὸν χειρότερον τρόπον. Καὶ τὸν μὲν Κιαμὴλ, ἀφοῦ κατὰ πρῶτον ἐπεχείρησε νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ νὰ τοῦ παραδώσῃ τὴν κινητὴν περιουσίαν του καὶ δὲν τὸ κατώρθωσε, διέταξε καὶ τὸν ἐθανάτωσαν δύο ἄνθρωποί του, καὶ ἀπειλῶν νὰ φονεύσῃ ἐπίσης καὶ τὰς γυναῖκας καὶ ν' ἀνατινάξῃ ἔπειτα τὴν πυριτιδαποθήκην, μετέβη εἰς τὸ σπίτι ὅπου ἐκρατοῦντο καὶ εἰσῆλθε μόνος εἰς τὸ διαμέρισμα ὅπου ἐφυλάσσοντο ἡ ὡραία σύζυγος τοῦ μπέη καὶ ἡ νεαρά της ἀκόλουθος, ἀλλ' ὄχι διὰ νὰ τὰς σφάξῃ. Συγκινημένος ἀπὸ πολλοῦ ἀπὸ τὰ θέλγητρα τῶν τρυφερῶν γανουμισσῶν, εὗρεν τὴν εὐκαιρίαν ἐκείνην πρὸς διασμὸν τῶν ἀνυπεραστίστων γυναικῶν, ἀγνοουσῶν τὴν θανάτωσιν τοῦ μπέη, καὶ τὰς ὁποίας ὁ φόβος διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Κιαμὴλ καὶ διὰ τὴν ἰδικήν των εἶχε καταστήσει ἱκανὰς διὰ κάθε ἄλλην προσφοράν. Ἡ φυσικὴ εὐχαριστία διὰ μίαν θυσίαν τοιούτου εἴδους ἔκαμε τὸν ἀκόλαστον ἀρχηγὸν νὰ φύγῃ καὶ νὰ τὰς ἀφήσῃ εἰς τὴν ζωήν. Μετ' ὀλίγον αἱ κραυγαὶ καὶ οἱ σπαρακτικοὶ θρῆνοι τῶν γυναικῶν ἐκείνων ποὺ ἐπληροφορήθησαν τὴν θανάτωσιν, ἀπεκάλυψαν τὴν ἐπαίσχυντον διαγωγὴν τοῦ Θεοδωρίδη εἰς τοὺς δραδύνοντας ν' ἀναχωρήσουν ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Θεοδωρίδης συνελήφθη μετὰ ταῦτα κατὰ διαταγὴν τῆς Διοικήσεως εἰς τὴν Ἐπίδαυρον καὶ μεταφερθεὶς ἐφυλακίσθη εἰς τὴν Ἐρμιόνην, ὅπου ἀργότερον ηὐτοκτόνησεν. Ὁ Δράμαλης ἐπροχώρησε δραδέως ἀπὸ τὰ στενὰ πρὸς τὴν Κορινθίαν, ἐσταμάτησεν εἰς τὴν πεδιάδα καὶ ἔστειλεν ἐμπρὸς ἀνιχνευτικὰ ἀποσπάσματα καὶ ἀφοῦ ἀντελήφθη ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου τὴν τουρκικὴν σημαίαν, εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. Ἡ χήρα τοῦ Κιαμὴλ μὲ τὰ δάκρυα εἰς τὰ μάτια καὶ μὲ πύρινα λόγια ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Δράμαλην ἐκδίκησιν καὶ διὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ συζύγου, ἀλλὰ καὶ δι' ὅσα εἶχεν ὑποστῆ αὐτὴ ἡ ἰδία καὶ τοῦ ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ θησαυρὸς εἶχε ριφθῆ εἰς ἕνα πηγάδι πρὸς ἀσφαλῆ ἀπόκρυψιν. Φρεατωρύχοι τότε ἄδειασαν τὸ πηγάδι ἀπὸ τὸ νερὸ καὶ ἀνέσυραν ἀπὸ τὸν πυθμένα σαράντα χιλιάδας πουγγία, περιέχοντα εἴκοσι ἑκατομμύρια χρυσᾶ γρόσια, ποσὸν ἀναλογοῦν πρὸς 60.000 χρυσᾶς λίρας. Ὁ Δράμαλης δὲν ἀπέδωσε τὰ χρήματα εἰς τὴν οἰκογένειαν, ἀλλὰ διὰ νὰ παρηγορήσῃ τὴν ὡραίαν χήραν, τὴν ἐνυμφεύθη, ἐνῶ τὰ δάκρυά της διὰ τὸν Κιαμὴλ ἦσαν νωπὰ ἀκόμη, νομιμοποιήσας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν κυριότητα ἐπὶ τῆς ξένης κολοσσιαίας περιουσίας καὶ προσέφερεν εἰς τὴν νύμφην ὡς γαμήλιον δῶρον ἐκδίκησιν φοβερὰν ἐναντίον ἀθώων Ἑλλήνων. Διέταξε νὰ φέρουν ἐνώπιόν του τοὺς καλυτέρους ἀπὸ τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας ποὺ εἶχεν αἰχμαλωτίσει κατὰ τὴν

κάθοδόν του ἀπὸ τὴν Στερεὰν καὶ τοὺς ὁποίους ἔσυρε μαζί του, καὶ παρήγγειλε νὰ τοὺς κτίσουν ἐπὶ τῶν τειχῶν.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον ὅταν κατὰ πρῶτον ἐκυκλοφόρησεν ἡ φήμη τῆς καθόδου τοῦ Δράμαλη, ἐπεκράτησε σύγχυσις. Ὁ ἐκ τοῦ ἐχθροῦ μέγας κίνδυνος ἔφθανεν ἐνῷ τὰ πράγματα ἐσωτερικῶς εὑρίσκοντο εἰς ἀναστάτωσιν ἐκ τῆς τηρουμένης ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς γερουσίας τακτικῆς ἀπέναντι τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἰδίως τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη. Ὁ στρατηγός, ἀφοῦ τὸν εἶχαν ἀφήσει εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν χωρὶς πολεμεφόδια καὶ τροφὰς καὶ εἶχε παραλύσει ὁ στρατός του διότι διενηργεῖτο καὶ μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτου στρατολογία ὑπὸ τῶν πολιτικῶν εἰς τοὺς ὁποίους εἶχαν ἀνατεθῆ αἱ ἐκστρατεῖαι εἰς τὴν Στερεάν, εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκεῖθεν ὠργισμένος με τὴν ἀντίληψιν ὅτι κατεδιώκετο ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν. Ἡ γερουσία ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς εἶχε διατεθῆ ἐναντίον του, μολονότι ἀρκετὰ μέλη της ἦσαν ἕως τότε φίλοι του. Εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Τριπολιτσὰν ὁ Κωλέττης, ὁ ὁποῖος προδιέθεσε τοὺς γερουσιαστὰς κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, ἀποκρύπτων ὅτι ἡ κυβέρνησις εἶχε σκοπὸν νὰ διαλύσῃ καὶ τὴν γερουσίαν διὰ ν' ἀπομείνῃ ἐντελῶς κυρία τῆς καταστάσεως. Τότε ἡ γερουσία ἀπέστειλεν ἔγγραφον πρὸς τὸν Κολοκοτρώνη διὰ τοῦ ὁποίου ἐπέρριπτεν εἰς αὐτὸν τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῶν Πατρῶν καὶ τὸν ἀπεκάλει Ἡρόστρατον. Ὁ Κολοκοτρώνης ἀφοῦ εἶχεν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὸ ἀχαϊκὸν στρατόπεδον, ὁπόθεν εἶχε γράψει εἰς τὸν υἱόν του Πάνον καὶ τὸν Πλαπούταν, ὅτι διαλύει τὴν πολιορκίαν «διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους», παρήγγειλε νὰ ἐνεργήσουν στρατολογίαν «διὰ νὰ μεταβοῦν ἔπειτα εἰς τὴν Τριπολιτσὰν καὶ νὰ ζητήσουν νὰ κριθοῦν μετὰ τῆς βουλῆς καὶ τῆς γερουσίας ἀπαιτοῦντες τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρμάτων» καὶ προσέθετεν ὅτι «ἔχομεν ἀκόμη δύναμιν διὰ νὰ διαφεντεύσωμεν τὰ δικαιά μας», μετέβη εἰς τὴν Γαστούνην ὅπου συνεννοήθη μὲ τὸν Γ. Σισίνην καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Πύργου κατηυθύνθη πρὸς τὴν Γορτυνίαν. Ὠργάνωνε κίνημα κατὰ τῆς κυβερνήσεως. Ἡ κατάστασις ἦτο θλιβερά. Ἡ κυβέρνησις ἀντὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν στρατηγὸν ποὺ ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἀμυντικῶν καὶ τῶν ἐπιθετικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους, τὸν παρέσυρεν εἰς πολιτικὸν ἀνταγωνισμόν. Ὁ Κολοκοτρώνης εὑρίσκετο εἰς τὸ Παλούμπα, ὅταν ἔλαβε τὸ ἔγγραφον τῆς γερουσίας καὶ ἀπήντησε λακωνικῶς: «Μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἔρχομαι μὲ δύο - τρεῖς χιλιάδας στρατοῦ καὶ τότε θὰ ἀπολογηθῶ». Ταυτοχρόνως ὁ Κωλέττης ἀπέστειλεν ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν διαταγὴν πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην νὰ συνάξῃ στρατὸν καὶ νὰ μεταβῆ πάλιν εἰς τὴν Ἀχαΐαν διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκ νέου τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, ἀλλ' εἰς τοῦτο ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἀπήντησεν. Ὁ δὲ Κωλέττης λαβὼν γνῶσιν τῆς πρὸς τὴν γερουσίαν ἐπιστολῆς, ἔφυγεν ἀμέσως διὰ τὸ Ἄργος, ὅπου διεσπείροντο φῆμαι ὅτι ὁ χολωμένος στρατηγὸς θὰ ἐπετίθετο κατὰ τῶν πολιτικῶν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πράγματι ὁ Κολοκοτρώνης εἶχεν ἀποφασίσει νὰ καταργήσῃ διὰ στρατιωτικοῦ κινήματος τὴν γερουσίαν, τὴν βουλὴν καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν καὶ νὰ σχηματίσῃ στρατιωτικὴν κυβέρνησιν κατηγορῶν τοὺς κατέχοντας ἕως τότε τὴν ἐξουσίαν πολιτικοὺς ὅτι ἀντὶ νὰ ἔχουν ὡς κύριον σκοπὸν τὸν διεξαγόμενον ἐθνικὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων, διηρέθιζαν τὰς φιλοτιμίας τῶν στρατιωτικῶν, ἐψύχραιναν τὸν ζῆλον των καὶ προεκάλουν διχονοίας καὶ συγκρούσεις. Ὁ Κολοκοτρώνης ἔφθασεν εἰς τὴν Τριπολιτσὰν μὲ δύο χιλιάδας ἐνόπλους, οἱ ὁποῖοι θὰ ηὐξάνοντο ἀναμενομένων καὶ ἄλλων, ἐχαιρετίσθη δὲ ἡ ἀφιξίς του διὰ τιμητικῶν κανονιοβολισμῶν κατὰ διαταγὴν τῶν παραμενόντων ἐκεῖ γερουσιαστῶν, οἱ ὁποῖοι πρὸ ἐλαχίστων μόλις ἡμερῶν τὸν εἶχον χαρακτηρίσει Ἡρόστρατον. Οἱ γερουσιασταὶ τὸν ἐπεσκέφθησαν, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἀνταπέδωσε τὴν ἐπίσκεψιν, τοὐναντίον δὲ ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν γερουσίαν νὰ κατέλθῃ εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου θὰ μετέβαινε καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ στρατοῦ του διὰ νὰ κριθῇ μὲ αὐτὴν καὶ μὲ τὴν κυβέρνησιν, προφανῶς διὰ νὰ εὑρίσκεται πλησίον τῆς ἕδρας τῆς κυβερνήσεως καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνατροπήν. Ἡ γερουσία δὲν ἀπεδέχετο τὴν τοιαύτην κρίσιν καὶ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν θὰ κατέλθῃ εἰς τὸ Ἄργος παρὰ μόνον ἂν διαταχθῇ ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν καὶ ἐπρόσθεσεν ὅτι πρὸ τῆς ἐπικειμένης εἰσβολῆς τοῦ ἐχθροῦ δὲν ἦτο καιρὸς διενέξεων καὶ ὅτι ὤφειλε καὶ ἐκεῖνος τώρα ποὺ ἡ πατρὶς κινδυνεύει, νὰ λησμονήσῃ τὰ παρελθόντα καὶ νὰ τρέξῃ ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Παλαμήδης διατρέξας ἔφιππος τὴν ἀπὸ τῆς Κορίνθου πρὸς τὴν Ἀργολίδα ὁδὸν καὶ ἀφοῦ μετέδωσε παντοῦ τὸν πανικὸν ἔφθασε τὴν 2αν Ἰουλίου εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου ἀνέφερε μὲ τερατολογίας τὰ τῆς καθόδου τοῦ Δράμαλη ἀναβιβάζων τὸν στρατόν του εἰς ἑξήντα χιλιάδας καὶ ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ φρουροῦντες τὰ στενὰ τῆς Μεγαρίδος Ἕλληνες ἀπωθήθησαν πρὸς τὴν πεδιάδα ὅπου κατεκόπησαν ὅλοι καὶ ὅτι αὐτὸς μόνον ἐσώθη. Ἡ κυβέρνησις ποὺ εὑρίσκετο εἰς τὸ Ἄργος ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ φύγῃ πρὸς τοὺς Μύλους ἐγκαταλείπουσα τὰ συλλεγέντα πρὸς ἐκποίησιν διὰ τὰς οἰκονομικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος ἀργυρᾶ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μονῶν καὶ ἐπεβιβάσθη πρὸς ἀσφάλειαν ἐπὶ ἀτμοσιωτικῆς γολέττας προσωρμισμένης ἐκεῖ. Μαζὶ δὲ μὲ τοὺς ὑπουργοὺς καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν κατέφυγαν εἰς τὸ πλοῖον καὶ οἱ βουλευταὶ καὶ πολλοὶ πρόκριτοι. Δὲν εἶχον μείνει εἰς τὸ Ἄργος παρὰ μόνον ὁ Πετρόμπεης καὶ ὁ Ὑψηλάντης. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν κατήρχετο πρὸς τὴν Ἀργολίδα καὶ ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τριακοσίους ἀπὸ τοὺς ἄνδρας του, διότι ἔχων πληροφορίας ἀπὸ τῆς προηγουμένης περὶ τῆς τουρκικῆς ἐκστρατείας εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τῆς Νεμέας τὸν Δημ. Πλαπούταν καὶ τὸν Ἀντ. Κολοκοτρώνην μὲ χιλίους ἑπτακοσίους ἄνδρας. Εἰς τὸν δρόμον πρὸς τὸ Παρθένιον συνήντησε τὸν μεταβαίνοντα εἰς τὴν Τριπολιτσὰν Παλαμήδην, ὁποῖος τοῦ ἐπανέλαβεν ὅσα ἔλεγεν εἰς ὅλους διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν φυγήν του, καὶ τὸν ἐπετίμησε διὰ τὰ ψεύδη μὲ τὰ ὁποῖα ἐτρόμαζε τοὺς πληθυσμούς. Ἔπειτα εἰς τὸν Ἀχλαδόκαμπον συνήντησε τὸν Πετρόμπεην καὶ τὸν Ὑψηλάντην μεταβαίνοντας εἰς τὴν Τριπολιτσὰν διὰ νὰ συνεννοηθοῦν μαζί του. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ Δράμαλης ἀφοῦ συνεσκέφθη μὲ τοὺς στρατηγοὺς τοῦ ἐπιτελείου του, τὸν προσδραμόντα Γιουσοὺφ πασσᾶν τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν καὶ τὸν Ἀλῆ πασσᾶν τοῦ Ἄργους, ὁ ὁποῖος εἶχε κατορθώσει νὰ φθάσῃ ἐκεῖ ἐκ τοῦ Ναυπλίου ὅπου εἶχε κλεισθῆ μὲ τοὺς ἄλλους, καὶ ἔγινε συζήτησις ἐπὶ διαφόρων σχεδίων — τοῦ ἐπρότειναν τὴν παραμονὴν τοῦ στρατηγείου εἰς τὴν Κόρινθον καὶ τὴν ἀποστολὴν δυο σωμάτων ἐκ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ στρατοῦ πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν διὰ τῶν Καλαβρύτων καὶ πρὸς τὴν Ἀχαΐαν καὶ συνένωσιν καὶ τῶν δύο εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ τὴν Λακωνίαν, καὶ ἔπειτα τὴν διὰ τριῶν φαλάγγων ἐκστρατείαν πρὸς τρεῖς κατευθύνσεις, ὥστε τὰ τρία σώματα διὰ ραγδαίας καὶ ταυτοχρόνου προελάσεως νὰ περάσουν ὅλην τὴν Πελοπόννησον διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου — ἀπέρριψεν ὅλα τὰ προτεινόμενα, ἀπέστειλε κατὰ πρῶτον μὲ σῶμα ἱππικοῦ τὸν Ἀλῆ πασσᾶν εἰς τὸ Ναύπλιον διὰ ν' ἀναγγείλῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους ὅτι ὁ στρατὸς καταθβάνει ἐντὸς ὀλίγου, καὶ ἐξεκίνησε μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις του διὰ τὴν Ἀργολίδα, σκοπεύων νὰ ἐπισιτίσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ Ναύπλιον, νὰ συναντηθῇ ἐκεῖ μὲ τὸν ἀοχηγὸν τοῦ τουρκικοῦ στόλου, τοῦ ὁποίου κατὰ τὰς πληροφορίας του ἡ ἄφιξις θὰ συνέπιπτε μὲ τὴν ἰδικήν του καὶ νὰ συνεχίσῃ τὴν προέλασιν πρὸς τὴν Τριπολιτσάν, φανταζόμενος ὅτι στρατὸς ὅπως ὁ ἰδικός του δὲν θὰ εὑρίσκεν ἀντίστασιν πουθενά. Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του, εἶχεν ἀποστείλει ἀναφορὰν εἰς τὴν Πύλην, διὰ τῆς ὁποίας ἀνήγγελλεν ὅτι ἡ ἐκστρατεία του εἶχε φθάσει εἰς εὐτυχὲς τέρμα, ὅτι εἶχε καταδιώξει καὶ συντρίψει τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ὅτι ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος εὑρίσκετο πλέον εἰς ὑποταγήν, προεξοφλῶν τὴν νίκην διὰ τὴν ὁποίαν ἦτο βέβαιος. Ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε κατέλθει ἤδη εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ ἐλάμβανε τὰ πρῶτα του μέτρα, ἐδρεύων εἰς τοὺς Μύλους, ὅπου εἶχε προσέλθει καὶ ὁ Π. Κρεββατᾶς ἀπὸ τὸν Μιστρᾶν, πλήρης ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸν στρατηγὸν καὶ μὲ ἀπόφασιν νὰ τὸν ἐνισχύσῃ δαπανῶν ἐξ ἰδίων διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ στρατοπέδου. Οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχε γράψει ὁ Κολοκοτρώνης πρὶν ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν Τριπολιτσὰν κατέφθανον μὲ τὰ σώματά των ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον καὶ ἀπεστέλλοντο πρὸς τὰς ἐπικαίρους θέσεις ποὺ ἔπρεπε νὰ καταληφθοῦν. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν εὑρίσκοντο εἰς τὴν Ἀργολίδα ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἐκ δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν. Καρυτινοί, Λακεδαιμόνιοι, Μανιάται, Κυνουριεῖς, Ἀργεῖοι, Ναυπλιεῖς, Τριπολιτσιῶται, Ἠλεῖοι, Ὀλύμπιοι, Τριφύλιοι, Ἑπτανήσιοι, Κορίνθιοι, Καλαβρυτινοί, Ὑδραῖοι, Σπετσιῶται. Ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος εἶχε στείλει ἐκεῖ τοὺς μαχητάς της πρὸ τοῦ αἰσθητοῦ κινδύνου. Εἶχαν καταληφθῆ ἤδη τὸ φρούριον τοῦ Ἄργους καὶ ἡ νοτίως τῆς πόλεως ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως, καὶ τὸ Κεφαλάρι. Οἱ Μύλοι ἔπρεπε νὰ κατέχωνται ἰσχυρῶς διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Ὕδραν καὶ τὰς Σπέτσας.

Ὁ Δράμαλης ἔφθασε πρὸ τοῦ Ἄργους τὴν 12ην Ἰουλίου καὶ ἀπέστειλεν ἀμέσως εἰς τὸ Ναύπλιον ὀγδοήντα ζῶα κατάφορτα ἀπὸ τρόφιμα, ἐπεκοινώνησεν ἐκ νέου μὲ τὸν Ἀλῆ πασσᾶν, ὁ ὁποῖος τὸν συνεβούλευσε νὰ μὴ χρονοτριβήσῃ εἰς τὴν Ἀργολίδα, ἀλλὰ νὰ εἰσβάλῃ ἕνα μέρος τοῦ στρατοῦ του διὰ τῆς Κυνουρίας εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Σπάρτης καὶ ἄλλο πρὸς τὴν κοιλάδα τῆς Νεμέας διὰ νὰ διαιρέσῃ καὶ νὰ κατασυντρίψῃ τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις καὶ ἔπειτα νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ κέντρον τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' ὁ Τοῦρκος στρατάρχης δὲν τὸν ἤκουσεν. Ἐννοῶν νὰ ἐκκαθαρίζῃ ἐντελῶς τὸ ἔδαφος κατὰ τὴν προέλασίν του διὰ νὰ ἔχῃ ἐξησφαλισμένα τὰ νῶτα του καὶ φανταζόμενος ὅτι εἰς τὸ φρούριον τοῦ Ἄργους εἶχαν κλεισθῆ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ ἀπὸ τοὺς ἰκανωτέρους, τὸ περιέζωσε τὴν 15ην Ἰουλίου δι' ἰσχυρῶν σωμάτων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπησχολεῖτο μὲ τὴν κατάληψιν τῶν Δερβενακίων πρὸς ἀποκοπὴν ἢ παρενόχλησιν τῶν μεταξὺ Κορίνθου καὶ Ἄργους συγκοινωνιῶν. Ἐπηκολούθησαν ἀψιμαχίαι καὶ συγκρούσεις κατὰ τὰς ὁποίας τὰ ἑλληνικὰ σώματα κατ' ἐπανάληψιν ἐγκατέλειψαν τὰς θέσεις των, ἀλλὰ κατετρίβοντο ἐκ τούτου αἱ ἐχθρικαὶ δυνάμεις. Τὸ φρούριον τοῦ Ἄργους ἀνθίστατο, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ἀπέτυχε μία συντονισμένη ἐπίθεσις ἀπὸ διαφόρων σημείων, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι κατελάμβανον ὀχυρωτέρας θέσεις καὶ οἱ Ἕλληνες τὸ ἐγκατέλειψαν. Ἀλλ' ἡ ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας ἄμυνα ἀπὸ τοῦ φρουρίου ἦτο διὰ τὸν Δράμαλην ἀπώλεια πολυτιμοτάτου χρόνου, ὄχι μόνον διότι οἱ Ἕλληνες ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχουν τὸν καιρὸν νὰ ἐνισχυθοῦν δι' αὐξήσεως τῶν δυνάμεών των εἰς θέσεις ἀπὸ τῶν ὁποίων νὰ τὸν ἀπειλήσουν, ἀλλὰ καὶ διότι ἠγείρετο τώρα τὸ ζήτημα τοῦ ἐπισιτισμοῦ. Εἶχεν ὑπολογίσει ἐπὶ τῆς ἀφίξεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε φανῆ εἰς τὸ Ναύπλιον καὶ ἐπὶ τῶν σιταριῶν καὶ τῶν ἄλλων τροφίμων τῆς Ἀργολίδος, ὅπου τὰ πάντα εἶχον καῆ. Ἐπὶ πλέον δὲν ὑπῆρχε νερό. Ἡ λειψυδρία ἦτο ἐξαιρετικὴ κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους ἐκείνου. Τὸ Κεφαλάρι εἶχε στειρέψει ἀπὸ τῶν πηγῶν του, καὶ οἱ στρατιῶται ἔπινον νερὸ ἀπὸ τὰ λασπωμένα νοσογόνα ἕλη. Καὶ ὁ Δράμαλης ἀφοῦ ὁπωσδήποτε ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἀργολίδα καὶ πρὸ τοῦ διλήμματος ἢ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Τριπολιτσάν, ὅπου δὲν ἐγνώριζεν ἂν θὰ εὑρίσκεν ἐκεῖνα τῶν ὁποίων εἶχεν ἀνάγκην ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κόρινθον καὶ ν' ἀναμείνῃ τὴν ἔπαφήν μὲ τὸν τουρκικὸν στόλον καὶ νὰ τὸν ἐφοδιάσῃ ὁ Χουρσὶτ ἐπροτίμησε τὸ δεύτε-

κινεῖτο βραδέως διὰ τὸν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πυροπολικῶν κίνδυνον. Ἀμέσως τὰ πρὸ τοῦ λιμένος εὑρισκόμενα ψαριανὰ πλοῖα ἔσπευσαν νὰ φύγουν καὶ κατὰ τὴν νύκτα ὁ Καρὰ Ἀλῆς ἀφοῦ ἐκανονιοβόλησε σφοδρῶς τὴν πόλιν, ἀπεβίβασε τὸν στρατόν. Οἱ Σάμιοι ἔφυγον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ μαζὶ μὲ αὐτοὺς καὶ μέγα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως. Οἱ Τοῦρκοι εἰσήλασαν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἤρχισαν τὴν σφαγὴν τῶν ὀλίγων ποὺ δὲν εἶχον προφθάσει νὰ φύγουν, τὴν διαρπαγὴν καὶ τὸν ἐμπρησμὸν τῶν οἰκιῶν. Ταυτοχρόνως ἀπεβιβάζοντο καὶ ἄλλοι Τοῦρκοι προερχόμενοι ἐκ τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῆς ὅλης ἐπὶ τῆς νήσου τουρκικῆς δυνάμεως ἔφθασεν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν τὰς δεκαπέντε χιλιάδας. Οἱ Σάμιοι ὑποχωροῦντες ἠμύνοντο ἕως ὅτου φθάσουν εἰς τὰς ἀκτὰς ὅπου εὑρίσκοντο τὰ πλοῖα των, καὶ ἐντὸς ὀλίγου κατώρθωσαν νὰ ἐπιβιβασθοῦν καὶ νὰ φύγουν βοηθούμενοι εἰς ἀποσταλέντα ψαριανὰ πλοῖα. Ἀλλ' ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀφέθη εἰς τὴν τραγικὴν τύχην του. Ὁ Τοῦρκος ναύαρχος μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὰς κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας σφαγὰς καὶ εἰς τὸ ὅτι ἔγινε κύριος τῆς νήσου, ἀπεφάσισε νὰ ἐξαφανίσῃ ἐντελῶς τοὺς Χίους. Ἰσχυρὰ τουρκικὰ ἀποσπάσματα ἐπεχωροῦσαν πρὸς τὰ χωριά, κατέσφαζον τοὺς μὴ προφθάνοντας νὰ φύγουν κατοίκους καὶ κατέκαιαν τοὺς οἰκισμούς. Ὁ Καρὰ Ἀλῆς διὰ νὰ μὴ διαφύγῃ κανεὶς ἐκοινοποίησε προκήρυξιν ἀμνηστίας δι' ὅσους θὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὰ σπίτια των καὶ ἐζήτησε καὶ ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους προξένους νὰ ἐγγυηθοῦν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχέσεως. Πολλοὶ προσῆλθον, ἀλλ' ὅλοι ἐσφάζοντο ἀμέσως. Ἔγινε τότε ἀγρία καταδίωξις τῶν Χίων ποὺ εἶχαν καταφύγει πρὸς τὰ δυτικὰ παράλια μὲ τὴν ἐλπίδα ἐπιβιβάσεως ἐπὶ πλοίων. Οἱ ἀποσταλέντες Ψαριανοὶ μὲ πλοῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ ὁ Κωνσταντῆς Κανάρης καὶ ὁ Κ. Νικόδημος, ἔσωσαν πολλούς, ἀλλὰ τὰ σκάφη ἦσαν ὀλίγα. Αἱ σφαγαὶ ἐσυνεχίσθησαν εἰς τὰ ὀρεινότερα, εἰς τὰ φυσικὰ κρησφύγετα, εἰς χαράδρας καὶ σπήλαια, εἰς τὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα παρεβιάζοντο. Ὁ Τοῦρκος ἐξετέλεσε πιστῶς τὴν διαταγὴν τοῦ κυρίου του. Ἀπὸ τὸν πληθυσμὸν τῆς Χίου, ἀνερχόμενον εἰς ἑκατὸν δέκα τρεῖς χιλιάδας, ἀπέμειναν εἰς τὴν νῆσον μόνον χίλιοι ὀκτακόσιοι. Εἰς εἴκοσι τρεῖς χιλιάδας ἀνῆλθον οἱ φονευθέντες, οἱ δὲ αἰχμαλωτισθέντες, κυρίως γυναῖκες καὶ παιδιὰ ποὺ μετεφέρθησαν καὶ ἐπωλήθησαν εἰς τὰς ἀνθρωποαγορὰς τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατεγράφησαν εἰς τὰ κατάστιχα τοῦ τελωνείου τῆς Χίου ὡς ἐξαγόμενον ἐμπόρευμα τῆς νήσου, ἔφθασαν τὰς σαράντα ὀκτὼ χιλιάδας. Οἱ ἄλλοι κατώρθωσαν νὰ φύγουν μὲ τὰ ἑλληνικὰ πλοιάρια καὶ διεσκορπίσθησαν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ κυρίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Μετὰ τοῦτο ὁ Καρὰ Ἀλῆς ἀνέφερε δι' ἐγγράφου εἰς τὸν σουλτάνον ὅτι «ἡ τάξις ἀποκατεστάθη εἰς τὴν Χίον». Τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο ἔγκλημα ἐπροκάλεσεν ἀλγεινὴν κατάπληξιν εἰς τὴν Εὐρώπην, διότι δὲν ὠφείλετο κἂν εἰς ἀφηνιάσαντα ὄχλον, ἀλλ' ἦτο πρᾶξις τοῦ τουρκικοῦ κράτους, καὶ παρώξυνε τὴν ἐναντίον παντὸς τουρκικοῦ ὀργὴν τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπαναστατῶν. Ἀπεστάλησαν τότε εἰς τὰ Ψαρὰ αἱ μοῖραι τῶν δύο ἄλλων νήσων πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου, τοῦ ὁποίου ἐθεώρουν πιθανὴν τὴν ἐπιβρομὴν ἐναντίον τῶν ναυτικῶν νήσων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας κατόπιν ἀσυμφωνίας τῶν τριῶν ναυάρχων ὡς πρὸς τὸ πρακτέον, ἀνεχώρησεν ἡ μοῖρα τῶν Σπετσῶν διὰ τὸ Κρητικὸν πέλαγος, ὅπου, ὡς ἐθρυλεῖτο, ἐπέκειτο ἡ ἐμφάνισις τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου πρὸς κοινὴν ἐνέργειαν μετὰ τοῦ τουρκικοῦ. Ἡ ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως ταύτης ἐξασθένησις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ηὔξησε τὴν ἀμηχανίαν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τόσης ἐχθρικῆς δυνάμεως καὶ ἤρχισαν εἰς τὰ Ψαρὰ νὰ ὁμιλοῦν περὶ χρησιμοποιήσεως πυροπολικῶν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ, εἰς τοῦτο δὲ ἦτο σύμφωνος ὁ Μιαούλης πιστεύων ὅτι τὸ πυροπολικὸν ἀπετέλει τὸ ἰσχυρότερον, ἂν ὄχι τὸ μοναδικόν, ὅπλον τῆς ἑλληνικῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Κατὰ τὴν 31ην Μαΐου ἀπεφασίσθη ὁριστικῶς εἰς τὰ Ψαρὰ νὰ κτυπηθῇ ὁ τουρκικὸς στόλος ἐνῷ θὰ εὑρίσκετο εἰς τὴν Χίον διὰ πυροπολικοῦ εἰσβοῦντος εἰς τὰ στενὰ καὶ παρακολουθουμένου ἀπὸ δύο πλοῖα πρὸς παραλαβὴν μετὰ τὸ ἐγχείρημα τῶν πυροπολητῶν καὶ ὑπεδείχθη εἰς τὴν βουλὴν τῆς νήσου ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης. Προσφερθεὶς ὁ ἴδιος διὰ τὴν ἐπικίνδυνον ἐπιχείρησιν. Ἡ βουλὴ τὸ ἐδέχθη καὶ τὸ ἐγνωστοποίησεν εἰς τὸν Μιαούλην, ὁ ὁποῖος προσέφερε διὰ τὴν ἰδίαν ἀποστολὴν ἕνα ὑδραϊκὸν πυροπολικὸν ὑπὸ τὸν Ἀνδρ. Πιπῖνον, λαβόντα τὴν ἐντολὴν νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν Κανάρην. Τὰ δύο πυροπολικά, ἀφοῦ οἱ κυβερνῆται καὶ τὰ πληρώματα των ἐκοινώνησαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ἀπέπλευσαν τὴν 1ην Ἰουνίου ἀκολουθούμενα ἀπὸ τέσσαρα πλοῖα. Ἡ μικρὰ αὐτὴ μοῖρα παρέπλεεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Χίου ἀφανὴς ἐπὶ σειρὰν ἡμερῶν. Δὲν ἐχάνετο ματαίως ἢ ἐξ ἀτολμίας ὁ καιρός. Εἰς τὸ στόμιον τοῦ πορθμοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ περάσουν τὰ πυροπολικά, εὑρίσκοντο τουρκικὰ πλοῖα ὡς πρόσκοποι πρὸς εἰδοποίησιν τοῦ στόλου καὶ καταβίωξιν τῶν ἐπιδρομέων ἂν παρουσιάζοντο τοιοῦτοι. Ἀπεφασίσθη τότε νὰ γίνῃ ἡ ἐπίθεσις τῶν πυροπολικῶν κατὰ τὴν νύκτα τῆς ὅης πρὸς τὴν 7ην Ἰουνίου, πρῶτον διότι ἦτο ἀσέληνος καὶ ἡ ἐπιχείρησις θὰ ηὐνοεῖτο ἀπὸ τὸ σκότος, καὶ δεύτερον διότι οἱ Τοῦρκοι θὰ ἑώρταζον τὸ μπαϊράμι, τὴν μεγάλην ἑορτὴν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, καὶ θὰ ἐχαλαρούτο ἐκ

Ἕλληνες ναυτικοὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι μὲ τὰ πτωχά των μέσα καὶ τὴν πίστιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἐδημιούργησαν τὸ θρυλικὸν ἑλληνικὸν ναυτικὸν τοῦ 1821.

Κωνσταντῖνος Κανάρης.

Ὁ Κανάρης πυροπολῶν τὴν τουρκικὴν ναυαρχίδα. (Χαλκογραφία βάσει τοῦ πίνακος τοῦ Α. Ἰλιανσόν).

καὶ τὸν Γαλατᾶν, ὅπου ἠχμαλώτισε γυναῖκας καὶ παιδία καὶ τὴν 25ην Δεκεμβρίου συνεκεντρώθη γύρω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, καὶ ἐστρατοπέδευσαν ὁ μὲν Κιουταχῆς πρὸς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον, ὁ δὲ Ὀμὲρ Βρυώνης πρὸς τὸν Ἅγιον Δημήτριον. Τοὺς Τούρκους πασσάδες ἀκολουθοῦσαν συμπράττοντες ὁ Γ. Βαρνακιώτης, ὁ Γ. Μπακόλας, ὁ Ἀνδρ. Ἴσκος, ὁ Ι. Ράγκος καὶ ὁ Γ. Βαλτινός. Εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν εὑρίσκετο ὁ Γιουσοὺφ πασσᾶς τῶν Πατρῶν μὲ τρία πλοῖα κατόπιν συνεννοήσεως μὲ τοὺς Τούρκους στρατηγούς. Ἐστήθησαν τότε κανόνια εἰς ἀπόστασιν βολῆς πιστολίου ἀπὸ τῶν τειχῶν. Ἡ ὀχύρωσις τοῦ Μεσολογγίου δὲν εἶχε σημαντικῶς βελτιωθῆ ἀπὸ ἐκείνην ποὺ εἶχεν ἐνεργήσει κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ὁ Ἀθ. Ραζηκότσικας, καὶ τὸ μόνον μειονέκτημα τοῦ πολιορκοῦντος τὸ' Μεσολόγγι στρατοῦ ἦτο ὅτι ἐστρατοπέδευεν εἰς πεδινὸν χῶρον καὶ ἐβάλλετο εὐκόλως ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ὑφιστάμενος ἐκ τούτου πολλὰς ἀπωλείας. Ἀλλ' ἡ ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου ἑλληνικὴ δύναμις ἦτο μικρὰ καὶ ἡ ἄμυνα ἀπέναντι τόσου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἦτο ἀμφίβολος. Συνεβούλευσαν τὸν Μαυροκορδάτον νὰ φύγῃ πρὸς τὴν Πελοπόννησον διὰ νὰ μὴ κινδυνεύσῃ ἀνωφελῶς εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπήντησεν ὅτι ἂν ἐγκαταλειφθῆ τὸ Μεσολόγγι, ὁ ἐχθρὸς θὰ περάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὸ πᾶν χάνεται, καὶ ὅτι θὰ μείνῃ καὶ θ' ἀποθάνῃ ἐκεῖ. Τὰ ἴδια εἶπε καὶ ὁ συνδεδεμένος στενώτατα μετὰ τούτου Μ. Μπότσαρης. Ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε γράψει ἤδη εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ εἰς τοὺς Ὑδραίους νὰ στείλουν ἐπείγοντες πλοῖα καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν πρὸς ἐνίσχυσιν, ἐζήτησε δὲ δι' ἐπιστολῆς καὶ ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην, εὑρισκόμενον τότε εἰς τὰ Δερβενάκια, νὰ τὸν βοηθήσῃ. Ἔγινε τότε σύσκεψις καὶ ἀπεφασίσθη ἀπὸ ὅλους ν' ἀμυνθοῦν μέχρι θανάτου εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ ν' ἀποστείλουν διὰ πλοιαρίων, διαφευγόντων τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἐπαγρύπνησιν τοῦ ἐχθροῦ, τὰ γυναικόπαιδα, τοὺς γέροντας καὶ τοὺς ἀρρώστους εἰς τὰς πλησίον νήσους, καὶ κυρίως εἰς τὴν Ζάκυνθον, τὸ ὁποῖον καὶ συνετελέσθη. Ἀπὸ τῆς ἑπομένης ἤρχισε σφοδρὸς κανονιοβολισμὸς τῆς πόλεως, ἀλλ' οἱ εὑρισκόμενοι ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, οἱ ὁποῖοι ἐν ὅλῳ μὲ τοὺς Μεσολογγίτας καὶ τοὺς περὶ τὸν Μπότσαρην ὀλίγους, καθὼς καὶ ἕνα μικρὸν σῶμα Ζακυνθίων, δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 350, παρέμενον εἰς τὰς θέσεις των μαχόμενοι ἀδιακόπως διὰ νὰ χαλαρώσουν τὴν ἔντασιν τοῦ τουρκικοῦ πυρός, καὶ νὰ προκαλοῦν τὴν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Τούρκους ὅτι οἱ ἀμυνόμενοι ἦσαν πολλοί. Ὁ Βρυώνης ἐπροτίμα νὰ τελειώσῃ τὸ ζήτημα τοῦ Μεσολογγίου διὰ διαπραγματεύσεων πρὸς ὑποταγὴν καὶ διὰ συνθήκης, ὅπως τὸ ἔκανε εἰς πᾶσαν περίστασιν, καὶ κατόπιν ἐντολῆς του ἐπρότεινε τοῦτο δι' ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ὁ Γ. Βαρνακιώτης, ἀλλὰ δὲν ἐλήφθη ἀπάντησις. Ἀνετέθη ἔπειτα εἰς τὸν Τουρκαλβανὸν Ἄγον Μουχουσδάρην νὰ ἐπικοινωνήσῃ πρὸς τοῦτο μὲ τὸν Μ. Μπότσαρην καὶ κατόπιν συνεννοήσεως τούτου μὲ τὸν Μαυροκορδάτον ἀπεφασίσθη νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν διάθεσιν τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη διὰ νὰ κερδίσουν καιρὸν διὰ τῶν διαπραγματεύσεων ἕως ὅτου φθάσουν αἱ ἀναμενόμεναι ἀπὸ θαλάσσης ἐνισχύσεις. Ἐπηκολούθησεν ἐπαφὴ μεταξὺ τοῦ Ἄγου καὶ τοῦ Μπότσαρη καὶ συνεφωνήθη ν' ἀποχωρήσουν ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Μπότσαρης, ὁ Κίτσος, οἱ πρόκριτοι καὶ 300 οἰκογένειαι τοῦ Μεσολογγίου, καὶ νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Καὶ συνωμολογήθη ὀκταήμερος ἀνακωχὴ ἕως ὅτου ἐξευρεθοῦν τὰ πρὸς μεταφορὰν τῶν ἀπομακρυνομένων πλοῖα. Ἀλλὰ κατὰ τὴν 8ην Νοεμβρίου ἔφθασαν ἔξω τῆς πόλεως ἑπτὰ ὑδραϊκὰ πλοῖα ὑπὸ τὸν Λάζαρον Παναγιώταν, φέροντα 1300 Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Πετρόμπεην καὶ τὸν Ἀνδρέαν Ζαΐμην καὶ μὲ τοὺς ὑπαρχηγούς των. Ὁ Γιουσοὺφ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ὑδραϊκῆς μοίρας, ἔσπευσε νὰ φύγῃ ἀμέσως πρὸς τὰς Πάτρας μὲ τὰ τρία πλοῖα του, καὶ οἱ Τοῦρκοι στρατηγοὶ δὲν εἶχαν πληροφορίας περὶ τῆς ἀποβιβασθείσης κατὰ τὴν νύκτα ὑπὸ τὸν Πετρόμπεην δυνάμεως, καὶ ἀδημονοῦσαν μόνον διὰ τὴν ἄφιξιν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων. Κατὰ τὴν ἑπομένην ἕνας ἄνθρωπος, προερχόμενος ἀπὸ τὴν πόλιν, ἄφησεν εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον διὰ τὸ στρατηγεῖον ἕνα γράμμα, εἰς τὸ ὁποῖον περιείχετο ἡ φράσις: «Ἂν θέλετε τὸν τόπον μας, ἐλᾶτε νὰ τὸν πάρετε!». Οἱ πασσάδες ἐξεμάνησαν διὰ τὸν ἐμπαιγμὸν τῶν πλαστῶν διαπραγματεύσεων καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανήρχισαν, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα, διότι οἱ ἀμυνόμενοι εἶχαν ἐνισχυθῆ. Τέλος κατὰ τὸ δεύτερον δεκαήμερον τοῦ Δεκεμβρίου οἱ Τοῦρκοι πασσάδες διὰ νὰ τελειώσουν τὸ ταχύτερον, διότι ὁ στρατὸς των παρέμενε διαρκῶς ὑπὸ βροχὴν ἐπὶ τελματώδους ἐδάφους καὶ ἐβαρίζετο ἀπὸ τοὺς πυρετούς, ὁ ἐπισιτισμὸς δὲ ἤρχισε νὰ γίνεται προβληματικός, ἀπεφάσισαν νὰ ἐνεργήσουν ἔφοδον δι' ἀναβάσεως ἐπὶ τῶν τειχῶν κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων, ὁπότε, ὅπως ἐνόμιζαν, οἱ Ἕλληνες θὰ εὑρίσκοντο οἱ περισσότεροι εἰς τὰς ἐκκλησίας. Τὸ σχέδιον κατεδόθη εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ ὅταν κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἐπεχειρήθη ν' ἀναβοῦν διὰ κλιμάκων ἐπὶ τῶν τειχῶν οἱ ἐπιλεγέντες πρὸς τοῦτο εὑρέθησαν πρὸ τῶν ἀγρυπνούντων Ἑλλήνων. Πολλοὶ Τουρκαλβανοὶ ἐφονεύθησαν καὶ ἄλλοι ποὺ εἶχον ἀναβῆ μέχρι τῶν ἐπάλξεων κατεκρημνίσθησαν. Ἡ ἔφοδος ἀπεκρούσθη καὶ οἱ Τοῦρκοι στρατηγοί, πεισθέντες ὅτι δὲν ἦτο δυνατὴ οὔτε δι' ἐφόδου ἢ ἅλωσις τοῦ Μεσολογγίου, ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνοικτὴ ἡ θάλασσα, διὰ τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἐνισχύοντο, ἐγκατέλειψαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἀπῆλθον πρὸς Βορρᾶν διὰ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς βάσεις των. Τότε προσῆλθον εἰς τὰς ἑλληνικὰς τάξεις, ἐγκαταλείψαντες τοὺς Τούρκους, ὁ Ἴσκος καὶ ὁ Βαλτινός. Τὰ ἑλληνικὰ σώματα ἐξελθόντα ἐπέτυχον τὴν ἐκκαθάρισιν ὁλοκλήρου τῆς Αἰτωλοακαρνανίας ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ.

Κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1822 ἡ ἀπέναντι τοῦ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως προκύψαντος ρωσσοτουρκικοῦ ζητήματος ἀδιάλλακτος πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ἡ ἀπαιτοῦσα μὲ ἄμεσον ἀπειλὴν πολέμου τὴν πλήρη ἀποδοχὴν ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας τῶν τεσσάρων ὅρων τῆς ρωσσικῆς διακοινώσεως, δι' ἑνὸς ἐκ τῶν ὁποίων προεβλέπετο ἡ παροχὴ πλήρους αὐτοδιοικήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὑπέστη σοβαρὰν μεταστροφήν. Ὁ ἀποσταλεὶς εἰς τὴν Πολωνίαν μέγας δοὺξ Κωνσταντῖνος διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἐκεῖ κατάστασιν, ἀνέφερεν εἰς τὸν ἀδελφόν του αὐτοκράτορα ὅτι, ὅπως εἶχε πεισθῆ, οἱ Πολωνοὶ ἐθνικισταὶ ἂν ἡ Ρωσσία ἔφθανεν εἰς ἔνοπλον ρῆξιν μὲ τὴν Τουρκίαν θὰ ἐπωφελοῦντο τῆς ἀπασχολήσεως τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν ρωσσικῶν στρατευμάτων πρὸς τὰς παροδουναβίους χώρας καὶ θὰ ἐκήρυσσον ἀπελευθερωτικὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἴσως μάλιστα νὰ παρεσκευάζοντο ἤδη ἐκεῖ, ἀφοῦ ὁ πόλεμος τῆς Ρωσσίας κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπέκειτο. Ὁ Μέττερνιχ, ὁ ὁποῖος κατὰ δαιμόνιον τρόπον εἶχεν ὑποκινήσει εἰς τὴν Πολωνίαν τὴν πρόκλησιν καταστάσεως κατ' ἐπίφασιν ἀνησύχου καὶ εἶχε φροντίσει διὰ τὰς πηγάς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μέγας δοὺξ εἶχε τὰς πληροφορίας του, εἶχεν ἐπιτύχει τὸ παιγνίδι του.

Ὁ Ρῶσσος αὐτοκράτωρ ἐκλονίσθη ὡς πρὸς τὴν τηρουμένην ἀπέναντι τῆς Τουρκίας πολιτικήν, τὴν ἄγουσαν πρὸς ρῆξιν, καὶ ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ εἰς νέαν ἐπαφὴν μὲ τὸν Αὐστριακὸν σύμμαχόν του. Καὶ προκειμένου ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Βιέννην διπλωματικὸν πράκτορα πρὸς διαχείρισιν τῆς ὑποθέσεως ἀντὶ ν' ἀναθέσῃ τὴν ἐντολὴν εἰς τὸν προταθέντα ὑπὸ τοῦ Καποδίστρια κόμιτα Στρογγανώφ, τὸν τέως πρεσβευτὴν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ φιλέλληνα, ἐπροτίμησε τὸν Ταΐστσεφ, ὑπεδειχθέντα ὑπὸ τοῦ προσκειμένου πρὸς τὴν αὐστριακὴν πολιτικὴν ὑπουργοῦ του Λάσσελροδ. Ὑπῆρχαν ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος φθινοπώρου εἰς ἐπιστολὰς τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου καὶ τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ Κάστλερηγ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον σαφεῖς ὑπαινιγμοὶ ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια ὡς ἀγόντος τὴν Ρωσσίαν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς συμμάχους της. Καὶ ὁ Μέττερνιχ τώρα ἀφοῦ ἀπαντῶν εἰς ἐρωτήσεις ἐδήλωσεν εἰς τὸν Ταΐστσεφ ὅτι ἡ Αὐστρία εἰς περίπτωσιν πολέμου τῆς Ρωσσίας ἐναντίον τῆς Τουρκίας θὰ ἠκολούθει τοὺς συμμάχους της καὶ θὰ ἐγκατέλειπε τὴν Ρωσσίαν, καὶ ἐπανέλαβε τὰς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος γνωστὰς ἀπόψεις του, ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποτελέσῃ ἡμιανεξάρτητον κράτος ἀνάλογον πρὸς τὴν Σερβίαν καθὼς ἐπρότεινεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτι ἠμποροῦσε μόνον νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐξασφαλίσεως τῶν θρησκευτικῶν δικαιωμάτων, περὶ ἀμεροληψίας τῶν ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ βελτιώσεως τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, καὶ εἶπεν εἰς τὸ τέλος ἀπεριφράστως ὅταν ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ συνέδριον εἰς τὴν Βερόναν: «Ἀπὸ τὰς συναντήσεις καὶ τὰ λόγια δὲν πρόκειται νὰ προέλθῃ τίποτε σοβαρόν. Δύο εἶναι μόνον τὰ σοβαρά, ἢ ὁ πόλεμος, ἢ ἡ παύσις τοῦ Καποδίστρια». Τὰ λεχθέντα εἰς τὴν Βιέννην ἐπανελήφθησαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐγνωστοποιήθησαν ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Καποδίστριαν, ὁ ὁποῖος εἰς συνομιλίαν του μὲ τὸν Ἀλέξανδρον ἐπεχείρησε νὰ ἀνατρέψῃ τὰ προτεινόμενα ὑπὸ τοῦ Μέττερνιχ καὶ ὑπερημύνθη τῆς ἀκολουθουμένης ἀπέναντι τῆς Τουρκίας πολιτικῆς. Ἀλλὰ ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἤδη λάβει τὴν ἀπόφασίν του. Καὶ ἀφοῦ ἐπὶ σειρὰν ἑβδομάδων δὲν ἐκάλει τὸν Καποδίστριαν εἰς συνεργασίαν, τὸν ἐδέχθη εἰς ἀκρόασιν καὶ εἰς συνομιλίαν διεξαχθεῖσαν εἰς τὸν εὐγενέστερον ψυχρὸν τόνον, τοῦ εἶπεν ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀποχωρισθοῦν καὶ τοῦ ὑπέδειξε νὰ μεταβῇ εἰς τὰ λουτρὰ τοῦ Ἔμς, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ὑγείας του. Τοῦτο ἐσήμαινεν ὅτι τοῦ ἐδίδετο ἐντολὴ ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν Ρωσσίαν. Ἐξωρίζετο μὲ εὐγενῆ τρόπον. Ὁ Καποδίστριας ἐγκατέλειψε τὴν Πετρούπολιν κατὰ τὰ μέσα τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1822, καὶ ὁ Μέττερνιχ ὅταν μετ' ὀλίγον συνηντήθη μὲ τὸν Μαϊτλαν εἰς τὴν Βιέννην τοῦ εἶπε: «Λοιπὸν στρατηγέ μου. Ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ ἐξερριζώθη. Ὁ κόμις Καποδίστριας ἐτάφη κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου του. Θὰ ζῆτε ἐν εἰρήνῃ εἰς τὰς νήσους, ἡ δὲ Εὐρώπη θ' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τοὺς μεγάλους κινδύνους μὲ τοὺς ὁποίους τὴν ἠπείλει ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ἀνθρώπου τούτου». Ἡ ρωσσικὴ πολιτικὴ εἶχε μεταστραφῆ ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις δὲν ἀπετέλει πλέον ζήτημα πρὸς λύσιν, ἀλλ' ἐγκατελείπετο εἰς τοὺς στρατοὺς τοῦ σουλτάνου ὡς ἐσωτερικὴ ὑπόθεσις τῆς Τουρκίας. Ἀλλ' ὁ Καποδίστριας δὲν ἐπαυσεν ἐνεργῶν παρὰ τοὺς διὰ λόγους σκοπιμότητος ἰσχυρισμούς του εἰς τὸ ἀργότερα ὑποβληθὲν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον ὑπόμνημά του. Ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ὕδραν διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σταύρτζα τὸ ὑπόμνημα ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑποβληθῇ ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὸ συνέδριον τῆς Βερόνας. Μὲ τὸ μακρὸν τοῦτο ἔγγραφον μετέβησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ ἀποσταλέντες μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ τὸ ὑποβάλουν εἰς τὸ συνέδριον ἀρχιεπίσκοπος Γερμανὸς καὶ Γεώργ. Μαυρομιχάλης. Ἀλλ' εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀπεσταλμένους δὲν ἐπετράπη νὰ προχωρήσουν πέραν τοῦ Ἀγκῶνος, ὅπου εἶχαν ἀποβιβασθῆ, οὔτε ν' ἀποστείλουν κἂν τὰ ἔγγραφά των εἰς τὴν Βεράναν. Ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις ἐφαίνετο παραμερισθεῖσα ὁριστικῶς. Ἐξ ἀλλοκότου ὅμως γεγονότος ἐδημιουργήθη νέα κατάστασις. Ὁ στρεφόμενος ἐναντίον πάσης μεταβολῆς εἰς τὴν Ἀνατολὴν τουρκόφιλος Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Κάστλερηγ ηὐτοκτόνησε καὶ ὁ ἀναλαβὼν τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Μεγάλης Βρετανίας φιλελεύθερος Γεώργ. Κάνιγ ἐγκατέλει-

ραν. χωρὶς νὰ σκεφθῇ ὅτι ἂν τὰ στενὰ τῶν Δερβενακίων ἦσαν ἐλεύθερα ὅταν τὰ ἐπέρασεν ὁδεύων πρὸς τὴν Ἀργολίδα καὶ τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀφήσει ἀφρούρητα ἐξ ἀλαζονείας διότι ἐφαντάζετο ὅτι ἡ προέλασίς του ἐσήμαινεν ὁριστικὴν κατίσχυσιν ἐπὶ τῶν μερῶν διὰ τῶν ὁποίων διέβαινεν, ἦτο ἐνδεχόμενον τώρα νὰ εἶχον καταληφθῇ ἀπὸ τὰς συγκεντρωθείσας ἐκεῖ ἑλληνικὰς δυνάμεις. Πρὸς παραπλάνησιν τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν διέταξεν ἕνα σῶμα ἀπὸ ἓξ χιλιάδες ἱππεῖς νὰ κινηθῇ πρὸς τὸ Κεφαλάρι διὰ νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι θὰ κατηυθύνετο πρὸς τὴν Τριπολιτσάν. Καὶ πράγματι εἰς ἐπακολουθήσασαν σύσκεψιν εἰς τὸ Κεφαλάρι πρὸς λῆψιν ἀποφάσεων διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κινήσεων τοῦ Δράμαλη καὶ εἰς τὴν ὁποίαν παρευρέθησαν ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Ὑψηλάντης, ὁ Πετρόμπεης, ὁ Κριεβδατᾶς, ὁ Γιατρᾶκος, ὁ Τσάκρης, ὁ Σέκερης καὶ ἄλλοι, οἱ περισσότεροι εἶχον τὴν γνώμην νὰ μείνῃ ἡνωμένος ὁ στρατὸς εἰς τὸ Κεφαλάρι καὶ εἰς τοὺς Μύλους, διὰ νὰ παρακολουθῇ ἐκεῖθεν τὰς κινήσεις τοῦ Δράμαλη, καὶ νὰ καταλάβῃ ὅταν ἐκεῖνος κινηθῇ τὰς διαβάσεις τῆς Ἀρκαδίας. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἠπατήθη. Προβλέπων τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Κορινθίαν ἐπρότεινε νὰ καταληφθοῦν ἀμέσως τὰ στενὰ τῶν Δερβενακίων, ὅπου ἤδη εἶχεν ἐγκαταστήσει φυλάκια, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι ἐπέμειναν εἰς τὰς γνώμας των ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε καιρὸς διὰ νὰ χάνεται εἰς συζητήσεις καὶ συγχρόνως ἔσπευσε νὰ καταλάβῃ τὰ Δερβενάκια, καὶ τέλος οἱ ἄλλοι ἠναγκάσθησαν νὰ τὸ ἀποδεχθοῦν. Τὸ σχέδιον τοῦ Κολοκοτρώνη ἦτο διὰ κινήσεων ἐκ τῶν ὀπισθεν νὰ ρίψῃ τοὺς Τούρκους εἰς τὰ στενά, τῶν ὁποίων τὰ πρανῆ κατείχοντο ἀφανῶς χάρις εἰς τὰς πτυχώσεις τοῦ ἐδάφους καὶ τοὺς θάμνους ἀπὸ ἑλληνικὰ σώματα καὶ νὰ ἐνεργηθῇ ἐπίθεσις ἐναντίον των ὅταν θὰ εὑρίσκοντο μεγάλοι τουρκικαὶ δυνάμεις ἐντὸς τῶν μακρῶν στενῶν. Τὰ στενὰ τῶν Δερβενακίων κατελήφθησαν πράγματι ἐγκαίρως ἀπὸ τοὺς ἐμπειροτέρους Ἕλληνας ὑπαρχηγοὺς ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κολοκοτρώνη εὑρισκομένου εἰς τὸ Ἀγριλόβουνο. Τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς τουρκικῆς στρατιᾶς ὠθήθη τὴν 26ην Ἰουλίου πρὸς τὸ στενὸν τοῦ Ἁγίου Σώστου ὅπου εἶχε τρέξει ὁ Νικητᾶς καὶ ἤρχισε μάχη ἡ ὁποία μετεβλήθη εἰς πραγματικὴν σφαγὴν τῶν Τούρκων, τῶν ὁποίων ἡ μονὴ ἡ προσπάθεια ἦτο νὰ εὑροῦν διέξοδον ἐκ τῶν στενῶν διὰ νὰ σωθοῦν.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐπροχωροῦσε διὰ τῶν στενῶν ὑπὸ τὰ φοβερὰ διὰ παντὸς ὅπλου κτυπήματα τῶν Ἑλλήνων ὡς μία μᾶζα ἀλλοφρονοῦσα ἐκ τοῦ τρόμου. Καὶ μόνον χάρις εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα κατώρθωσαν νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ ἐκεῖ ὅσοι Τοῦρκοι εἶχον ἀπομείνει. Ἡ κατὰ τὴν 27ην ἀποκόμισις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν τῶν πλουσίων τουρκικῶν ἀποσκευῶν ἐ[illegible] ἀποκειμένων μεταξὺ νεκρῶν καὶ τραυματιῶν, ὁπ[illegible] ἄλλων ἀντικειμένων, ἐβοήθησε τοὺς διασωθέντας Τούρκους νὰ προχωρήσουν πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς Κορίνθου. Τὸ δεύτερον τμῆμα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐπέρασε κατὰ τὴν 28ην Ἰουλίου ἀπὸ τὸ Ἀγιονόρος, τὸ ὁποῖον ἐπρατίμησεν ὁ Δράμαλης, διότι ἦτο πλατύτερον. Τὰ ἑλληνικὰ σώματα δὲν εὑρίσκοντο ὅλα εἰς τὰς θέσεις των κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καὶ ἔγινε μὲν μάχη, ἡ ὁποία ἐκράτησεν ἐξ ὥρας, ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τουρκικοῦ ἐκείνου σώματος κατώρθωσε νὰ διαβῇ. Ὁ Δράμαλης μόλις διεσώθη. Τὸ ζῶον, τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν, ἐφονεύθη καὶ ὁ ἀλαζονικὸς στρατάρχης συνέχισε τὸν δρόμον του πεζὸς καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Κόρινθον εἰς κατάστασιν φυγάδος, μωλωπισμένος καὶ χωρὶς τὸ μεγαλοπρεπὲς τουρμπάνι του. Ὁ στρατὸς τοῦ Δράμαλη εἶχεν ὁριστικῶς συντριβῆ. Ὄχι μόνον διότι ἀπωλέσθη εἰς τὰ στενὰ τῶν Δερβενακίων τὸ ἓν τέταρτον τῶν δυνάμεών του, ἀλλὰ διότι ἔχασε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν μεταγωγικῶν του, τὸ πλεῖστον τοῦ μαχίμου ἱππικοῦ του καὶ τὸ κυριώτερον, τὸ ἠθικόν του. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀπεκλείσθη εἰς τὴν Κόρινθον διὰ τῆς καταλήψεως ὑπὸ ἑλληνικῶν σωμάτων ἐπικαίρων θέσεων καὶ ἀποσυνετέθη ἐκ τοῦ ἀνεπαρκοῦς ἐπισιτισμοῦ καὶ τῶν ἐπιδημιῶν, ὁ δὲ Δράμαλης ἀπέθανεν ἐκεῖ ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγον χρόνον. Ἡ μεγάλη σημασία τῶν γεγονότων τούτων εἶναι ὅτι διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλη ἐσώθη ἡ Ἐπανάστασις.

Κατὰ τὴν 30ὴν Νοεμβρίου τὸ Ναύπλιον κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴν βροχερὰν καὶ σκοτεινὴν προηγουμένην νύκτα ὁ εὑρισκόμενος πλησίον ἐκεῖ ὁπλαρχηγὸς Σταῖκος Σταϊκόπουλος, εἰδοποιηθεὶς ἀπὸ δύο Τούρκους θεωροῦντας ἀναπόφευκτον τὴν πτῶσιν τοῦ φρουρίου ἐκ τῆς πλήρους ἐλλείψεως τροφίμων τῶν πολιορκουμένων καὶ ἀποβλέποντας εἰς τὴν προστασίαν τῶν οἰκογενειῶν των ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς εἰσδύσεως εἰς τὸ φρούριον ἀπὸ μικρᾶς θύρας, κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ ὑποδειχθέντος μέρους μὲ 260 ἄνδρας. Οἱ εἰσελθόντες εὑρίσκοντο μετ' ὀλίγον εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ Παλαμηδίου καὶ ἤνοιγον τὰς πύλας καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἔξω τῶν τειχῶν ἑλληνικὰ σώματα. Κατὰ τὴν πρωΐαν ἐρρίφθησαν κανονιοβολισμοὶ διὰ νὰ χαιρετισθῇ ἡ νίκη, ὑψώθη ἡ ἑλληνικὴ σημαία καὶ οἱ εὑρισκόμενοι ἐπὶ τῶν πυροβολείων ἄνδρες τοῦ Σταϊκοπούλου ἐκραύγαζον πρὸς τοὺς καταπλήκτους Τούρκους: «Καὶ τοῦ χρόνου ἀγάδες, τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου!». Ἔγινε τότε συνθήκη μεταξὺ τῶν ἐπισήμων ἐκεῖ Τούρκων καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ παρεδόθησαν αἱ κλεῖδες τοῦ φρουρίου τοῦ Ναυπλίου, καταλεγομένου μεταξὺ τῶν ἀπορθήτων φρουρίων ὅλου τοῦ κόσμου.

Εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁ Ἀβδοὺλ Ἀμποὺδ, ὁ καταστείλας τὸ κίνημα τοῦ Ἐμ. Παππᾶ εἰς τὴν Χαλκιδικήν, ἀφοῦ διέπραξεν ἀπεριγράπτους ὠμότητας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, θανατώνων μετὰ βασάνων τοὺς συλλαμβανομένους Ἕλληνας, ἐξεστράτευσε πρὸς τὴν κεντρικὴν καὶ τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν διὰ νὰ ἐκμηδενίσῃ πᾶσαν ἐπαναστατικὴν κίνησιν καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Νάουσαν, τῆς ὁποίας τὸν ἀμυντικὸν ἀγῶνα διεξήγον ὁ Καρατάσος, ὁ Γάτσος καὶ ὁ ἐντόπιος ἐπιφανὴς πρόκριτος Ζαφειράκης. Ἐνεργήθησαν ἀλλεπάλληλοι ἔφοδοι κατὰ τῆς κανονιοβολουμένης ἀδιακόπως πεοιτειχισμένης πόλεως, καὶ τέλος παρὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν τῶν πολιορκουμένων, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἔσθασε καμμία ἐνίσχυσις, οἱ Τοῦρκοι κατώρθωσαν νὰ εἰσελάσουν εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἐπικολούθησεν ἀγρία σφαγὴ καὶ λεηλασία. Μεταξὺ τῶν νεκρῶν ἦτο καὶ ὁ Ζαφειράκης. Ἐκ τῶν κατοίκων δὲν ἐσώθησαν παρὰ μόνον ὅσοι ἐπρόφθασαν ἀπὸ τῆς δυτικῆς πύλης νὰ φύγουν πρὸς τὴν Κλεισούραν. Ἡ πόλις μετὰ τὴν λεηλασίαν ἐπυροβλήθη, ἐνηργήθη δὲ μετὰ τοῦτο ἐπιδρομὴ εἰς εὐρείαν ἔκτασιν τῆς Μακεδονίας. Ἑκατὸν εἴκοσι κωμοπόλεις καὶ χωρία παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας. Ὁ σουλτᾶνος ἐπληροφορήθη τὰ κατὰ τὴν νίκην τοῦ Ἀβδοὺλ Ἀμποὺδ μὲ ἀδιαφιλονίκητα, ἀλλ' ἀποτρόπαια πειστήρια: Ἐστάλησαν ἐκ μέρους τοῦ πασσᾶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πολλὰ φορτώματα ἀνθρωπίνων κεφαλῶν.

Μέγας κίνδυνος ἠπείλησε τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ χειμῶνος τοῦ 1822. Ὁ Μαυροκορδάτος παραμένων εἰς τὸ Μεσολόγγι ἀπὸ τῆς εἰς τὸ Πέτα καταστροφῆς καὶ ἀσκῶν ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς χώρας τὴν ὑπερτάτην διοικητικὴν ἐξουσίαν καὶ ὡς πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως ποὺ εἶχεν ἀποκτήσει κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἐκεῖ πολιτικὴν καὶ ὀργανωτικὴν ἐνέργειάν του εἶχε προσπαθήσει νὰ συνενώσῃ τοὺς στρατιωτικοὺς παράγοντας, κυρίως δὲ νὰ παρακινήσῃ εἰς δρᾶσιν τὸν διαθέτοντα μεγαλυτέραν δύναμιν ὅλων τῶν ἄλλων Γ. Βαρνακιώτην, προβλέπων τὴν πρὸς τὰ ἐκεῖ τουρκικὴν ἐκστρατείαν καὶ χάριν τῆς ἀμύνης τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ διὰ ν' ἀντισταθμίσῃ διὰ μιᾶς ἀξιολόγου ἐπιτυχίας τὴν εἰς τὸ Πέτα σημαντικὴν ζημίαν τοῦ ἀγῶνος, τῆς ὁποίας ἔφερε τὴν εὐθύνην. Ἀλλ' ὑπῆρχον ἤδη ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου ἐξηκριβωμέναι πληροφορίαι ὅτι ἐπέκειτο ἡ εἰσβολὴ τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη ἀρχηγοῦ ὅλων τῶν εἰς τὴν Ἄρταν τουρκικῶν δυνάμεων καὶ βοηθουμένου ἀπὸ τὸν Κιουταχῆν, καὶ ὁ Μαυροκορδάτος δὲν εἶχε κατορθώσει πολλὰ πράγματα. Εἶχε συγκροτηθῆ εἰς τὸν Μαχαλᾶν, ἑλληνικὸν στρατόπεδον, ἀλλὰ διελύθη μόλις ἐγνώσθη ἡ κάθοδος τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ φήμη διεσάλπισε παντοῦ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον καὶ οἱ πληθυσμοὶ κατελήφθησαν ὑπὸ ἀπελπισίας, ἐνῷ ταυτοχρόνως ἐκυκλοφοροῦσαν εἰς τὸ χωριὸ ἀποστελλόμενα ἀπὸ τοὺς πασσάδες ἔγγραφα ἀμνηστίας — ραΐ μπουγιουρντιά. Ὅσοι δὲν ἤθελαν νὰ μείνουν εἰς τοὺς τόπους των διὰ νὰ μὴ ἀναγκασθοῦν νὰ προσκυνήσουν ὅταν μετ' ὀλίγον θὰ κατήρχετο ὁ ἐχθρὸς ἔτρεχον πρὸς τὰ παράλια τῆς Ἀκαρνανίας καὶ ἐκεῖθεν διεπεραιοῦντο εἰς τὸ ἐρημονῆσι Κάλαμος φέροντες ἐλάχιστα πράγματα μεταξὺ των διὰ νὰ συντηρηθοῦν. Δὲν εὑρέθη τότε εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἕνας στρατιωτικὸς ἐκ τῶν ἀσκούντων κύρος τί, ὁ ὁποῖος νὰ ὑψώσῃ τὴν κραυγὴν τοῦ κινδύνου καὶ νὰ συναγείρῃ τοὺς πολεμιστὰς πρὸς προάσπισιν τῶν ἰδίων των ἑστιῶν καὶ οἰκογενειῶν. Ὅλοι σχεδὸν εὑρίσκοντο εἰς ἀγεφύρωτον διάστασιν μεταξύ των, ἐρίζοντες διὰ τοπικὰς ἐπικρατήσεις. Ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Ράγκος εὑρίσκοντο εἰς πραγματικὴν ἐμπόλεμον κατάστασιν μεταξύ των. Ὁ Σταῖκος κατετρώγετο μὲ τὸν Βλαχόπουλον εἰς τὸν Βλοχόν, τὰ Κράββαρα ἀντηχοῦσαν ἀπὸ τὰς ἔριδας τοῦ Πηλᾶλα καὶ τοῦ Καναβοῦ, ἄλλοι ἀντηγωνίζοντο πρὸς τοὺς προκρίτους, ἄλλοι ἀπὸ τὸν Βάλτον εὑρίσκοντο εἰς ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν Ὀμὲρ Βρυώνη καὶ ὁ Γ. Βαρνακιώτης ὀλιγοπιστήσας εἶχε προσχωρήσει εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἔστελλεν ἐπιστολὰς πρὸς διαφόρους ὁπλαρχηγοὺς πλήρεις ἠττοπαθείας.

Ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης ἀφοῦ διὰ τῆς προσχωρήσεως τεσσάρων ὁπλαρχηγῶν τῶν βορείων περιφερειῶν ἐξησφάλισε τὴν ἐλευθέραν δίοδον τῶν πρὸς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν ὁδῶν, ἐκίνησεν ἀπὸ τὴν Ἄρταν κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου δεκαημέρου τοῦ Ὀκτωβρίου ἐπὶ κεφαλῆς 8.000 Ἀλβανῶν καὶ διελθὼν διὰ τοῦ Μακρυνόρους χωρὶς νὰ ὑποστῇ πουθενὰ ἐπίθεσιν, ἐπροχώρησε πρὸς τὴν Λεπενοῦν, ὅπου συνηντήθη μὲ τὸν ὁδηγοῦντα Ἰκανὴν δύναμιν Κιουταχῆν καὶ ἐξηκολούθησε τὴν πορείαν πρὸς τὰ κάτω, διαβαίνων διὰ μέσου τόπων φλεγομένων, χωρίων κατεστραμμένων καὶ μὲ κενὰς τὰς ἀποθήκας. Τὴν δήωσιν καὶ τὴν ἐρήμωσιν τῆς ἐγκαταλειπομένης ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν χώρας εἶχεν ἐνεργήσει ὁ Μαυροκορδάτος ὥστε νὰ καταστῇ δύσκολος ὁ δρόμος τοῦ ἐχθροῦ. Τὰ ἑλληνικὰ σώματα μὲ τὸν Μαυροκορδάτον, τὸν Μπότσαρην, τὸν Τσόγγαν, τὸν Βλαχόπουλον, τὸν Μακρῆν καὶ ἄλλους εἶχαν ἀποπειραθῆ, κατερχόμενα ἀπὸ τὸν Μαχαλᾶν, νὰ σταθοῦν εἰς διαφόρους θέσεις ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσαν πρὸ τῆς ὀγκώδους δυνάμεως τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν 18ην Ὀκτωβρίου ἐστάθευσαν εἰς τὸ Κεφαλόβρυσο, ὁπόθεν ὁ Μαυροκορδάτος μετέβη εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἀλλὰ τὴν 21ην Ὀκτωβρίου ἐφάνη πλησιάζων ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον διελύθη. Τὸ τουρκικὸν ἱππικὸν διεσκόρπισε τοὺς φεύγοντας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι ὁπλαρχηγοὶ ἀνῆλθαν εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη, ὁ δὲ Γ. Κίτσος καὶ ὁ Μ. Μπότσαρης κατέφυγαν καταδιωκόμενοι εἰς τὸ Μεσολόγγι μὲ 35 μόνον ἐνόπλους. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐπροχώρησε κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Μεσολογγίου, ἐξεχύθη πρὸς τὸ Μεσοχώρι

ψε τὴν πολιτικὴν τοῦ προκατόχου του καὶ ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του πρὸς τὸν δημιουργούμενον νέον παράγοντα τῶν πραγμάτων τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, τοὺς Ἕλληνας.

1823—1824. — Ἀμέσως μετὰ τὰς μεγάλας κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπιτυχίας εἰς τὰ 1822, ἤρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ὀξὺς ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ ἐκείνων ποὺ εἶχαν ἐπικρατήσει κατὰ τὴν πρώτην ἐθνικὴν συνέλευσιν καὶ τῶν ἄλλων ποὺ ἐπίστευον ἑαυτοὺς παραγκωνισθέντας. Ἡ γερουσία εἶχεν ἀνακηρύξει ἀρχιστράτηγον τῆς Πελοποννήσου τὸν Κολοκοτρώνην εἰς ἀναγνώρισιν τῶν μεγάλων του ὑπηρεσιῶν, ἀλλὰ τοῦτο ἐπροκάλεσε τὴν δυσαρέσκειαν ἄλλων καὶ τὴν ἐκ τῶν πλαγίων ἀντίδρασιν ἐναντίον του. Αἱ ἐκλογαὶ πληρεξουσίων διὰ τὴν δευτέραν συνέλευσιν ἔφερον τοὺς ἀνταγωνιζομένους εἰς νέους προσανατολισμούς, αἱ μεταξὺ τῶν ἐριδες ἔπαυον πλέον νὰ ἔχουν τὸν χαρακτῆρα ἀντιθέσεως πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καὶ διεμορφοῦντο εἰς ἀνταγωνισμὸν προσώπων διὰ τὴν θέσιν των εἰς τὴν χορείαν τῆς ἐξουσίας. Στυγερὸν ἔγκλημα διαπραχθὲν ἔξω τῆς Σπάρτης κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1822, δὲν ἦτο ξένον πρὸς τὸν ἀνταγωνισμὸν τοῦτον. Ἐδολοφονήθη δι' ἐνέδρας στηθείσης ὑπὸ τῶν τοπικῶν ἀντιπάλων του ἐνῷ μετέβαινεν ἀπὸ τοῦ Μιστρᾶ εἰς τὴν Τριπολιτσὰν ὁ πρόκριτος Π. Κρεββατᾶς, ὁ γενναῖος πατριώτης ποὺ εἶχε κατοβάλει μέγα μέρος τῶν δαπανῶν τῆς ἐναντίον τοῦ Δράμσλη ἀμύνης εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ἡ γερουσία οὐδὲν ἐνήργησεν ἐναντίον τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐκ τῶν ἀνακρίσεων ἐνόχων, οἱ ὁποῖοι μάλιστα μετ' ὀλίγον ἔλαβον βαθμοὺς στρατηγῶν καὶ χιλιάρχων, ὡς νὰ ἠμείβετο ἡ ἐγκληματικὴ των πρᾶξις, ἐνῷ εἰς τὴν οἰκογένειαν Κρεββατᾶ δὲν ἐδόθη ἡ παραμικρὰ ἱκανοποίησις. Αἱ ἐκλογαὶ διεξήχθησαν μετὰ πάθους καὶ μὲ συμπλοκὰς ποὺ δὲν διέφερον ἀπὸ μικρὰς μάχας, εἰς δὲ τὸ Ἄστρος ὅπου προσῆλθον οἱ πληρεξούσιοι κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1823 διὰ τὴν δευτέραν συνέλευσιν εἶχον καταλάβει θέσεις εἰς τὰ Μελιγγίτικα Καλύβια πολλοὶ ἀρχηγοὶ μετὰ τῶν σωμάτων των, ἐκ τῶν προσκειμένων πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην, παρὰ τὸν ὁποῖον εὑρίσκετο καὶ ὁ Ἀνδρούτσος καὶ εἰς τὰ Ἀγιαννίτικα Καλύβια ἐστρατοπέδευαν δυνάμεις τῶν φίλων τῶν πολιτικῶν, ἀντιμέτωποι οἱ μὲν πρὸς τοὺς δέ, ὡσὰν νὰ ἦσαν ἕτοιμοι πρὸς λύσιν τῶν διαφορῶν διὰ τῶν ὅπλων. Αἱ ἐργασίαι τῆς συνελεύσεως διεξήχθησαν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν αὐτὴν τῆς ἀδιαλλαξίας καὶ μεταξὺ τῶν ἀποφασισθέντων ἦτο ἡ κατάργησις τῆς ἀρχιστρατηγίας τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ τίτλου τοῦ ἀρχιστρατήγου θεσπισθέντος ὡς δικαιώματος τῆς κυβερνήσεως ἐν ὄψει ἐκστρατείας, καὶ μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν ταύτης. Εἰς τὴν συνέλευσιν εἶχε προσέλθει ἀργὰ καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος μὲ τοὺς ἐκλεγέντας φίλους του καὶ μὲ τὰς δάφνας τῆς ἀρχηγίας τῆς νικηφόρου ἀμύνης τοῦ Μεσολογγίου, καὶ μὲ τὴν πολιτικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Πετρόμπεη, τὸν ὁποῖον εἶχε προσεταιρισθῆ κατὰ τὴν ἐπαφήν των εἰς τὸ Μεσολόγγι, καὶ τοῦ εἶχε γίνει τιμητικὴ ὑποδοχή. Ὁ Δημ. Ὑψηλάντης ἐκτὸς πάσης ἐξουσίας ἤδη καὶ ἔξω τῆς συνελεύσεως ἔμενεν εἰς τὰ Μελιγγίτικα παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Κολοκοτρώνη, μὲ τὸ γόητρον μόνον τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀνιδιοτελείας μεταξὺ ὅλων τῶν ἄλλων. Ἡ ρῆξις ἦτο πιθανή, ἀλλ' οἱ διαχειριζόμενοι τὰ τῆς συνελεύσεως καὶ εἰσηγούμενοι τὰς ἀποφάσεις της, ἐφρόντισαν νὰ γλυκάνουν τὸ καταπότιον τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ἀρχιστρατηγίας ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην, ὑπεσχέθησαν εἰς τὸν στρατηγὸν νὰ τοῦ δώσουν θέσιν εἰς τὸ ἐκτελεστικόν, νὰ τὸν συμφιλιώσουν μὲ τοὺς Δηληγιανναίους, ἐξ οὗ καὶ ἤρχισε νὰ μελετᾶται συναικέσιον μεταξὺ τοῦ υἱοῦ του Κολίνου καὶ τῆς μονογενοῦς κόρης τοῦ Κανέλλου Δηληγιάννη, καὶ τέλος ἀνελάμβανον τὸν διορισμὸν τοῦ υἱοῦ του Πάνου ὡς φρουράρχου τοῦ Ναυπλίου, ἀναγνωριζομένης κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον σιωπηρῶς τῆς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ κατοχῆς τῆς πόλεως ἐκείνης καὶ τῶν φρουρίων της. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνελεύσεως ὡρίσθη τὸ ἐκτελεστικὸν μὲ πρόεδρον τὸν Πετρόμπεην, τὸν Σωτ. Χαραλάμπην, τὸν Ἀνδρ. Ζαΐμην καὶ τὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν, μὲ τὴν θέσιν τοῦ ἀντιπροέδρου κενὴν καὶ μὲ γενικὸν γραμματέα τὸν Ἀλ. Μαυροκορδᾶτον ἱκανὸν νὰ διοικεῖ τὰ πάντα ἀπὸ τῆς θέσεως ἐκείνης. Διωρίσθησαν ἀκολούθως ὑπουργοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Παπαφλέσσας, ὁ Περραιβὸς καὶ ὁ Αἰνιάν. Πρόεδρος τοῦ βουλευτικοῦ ἐξελέγη ὁ Ἰωάν. Ὀρλάνδος. Ἔγινε σκέψις νὰ ὁρισθῆ ἕδρα τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ βουλευτικοῦ τὸ Ναύπλιον, ἐὰν τοῦτο τὸ ἐδέχετο ὁ Κολοκοτρώνης, ἀλλὰ τελικῶς ἐλήφθη ἀπόφασις νὰ ὁρισθῆ ἡ Τριπολιτσά, διότι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν κυβέρνησιν καὶ οἱ φίλοι των βουλευταὶ ἐσκέφθησαν ὅτι εἰς τὸ Ναύπλιον, τὸ κρατούμενον ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, θὰ εὑρίσκοντο εἰς τὴν διάθεσίν του. Τέλος ὁ Κολοκοτρώνης εἴτε ἐκ συμβιβαστικοῦ πνεύματος, εἴτε κατόπιν τῶν ὅσων τοῦ ὑπεσχέθησαν, προσυπέγραψε τὸν ὀργανικὸν νόμον τὸν ψηφισθέντα ἀπὸ τὴν συνέλευσιν τοῦ Ἄστρους, ἀλλὰ μὲ ψυχρὰν τὴν διάθεσιν. Τὰ δύο πολιτικὰ σώματα μετέβησαν εἰς τὴν Τριπολιτσὰν καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ποὺ εἶχον συνέλθει εἰς τὰ Μελιγγίτικα Καλύβια δυσηρεστημένοι τώρα ἀκόμη περισσότερον δι' ὅσα ἐθεσπίσθησαν ἀπὸ τὴν συνέλευσιν καὶ διὰ τὸ ἐπικρατῆσαν ἐκεῖ ἐναντίον τῶν σημαντικωτέρων στρατηγῶν πνεῦμα, πλὴν τῶν ὀλίγων τοὺς ὁποίους εἶχον προσεταιρισθῆ οἱ πολιτικοί. Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐγκαταστάσεως εἰς τὴν Τριπολιτσὰν προεκλήθησαν ἔριδες διὰ τὴν κατάληψιν τῶν οἰκημάτων μεταξὺ τῶν διίσταμένων μερίδων, ἐκτραπεῖσαι εἰς ὀχλαγωγίαν, τοῦ λαοῦ ἐκδηλωθέντος ὑπὲρ τῶν στρατιωτικῶν, ἀπετράπησαν δὲ τὰ χειρότερα κατόπιν ἐπεμβάσεως τοῦ Κολοκοτρώνη. Οἱ δυσηρεστημένοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ κυριώτεροι ἦσαν ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ Δ. Ὑψηλάντης, ὁ Θ. Νέγρης, ὁ Ὀδ. Ἀνδρούτσος, ὁ Δ. Πλαπούτας, ὁ Ἀσ. Φωτήλας, ὁ Κ. Περρούκας, ὁ Γ. Σισίνης καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν (διότι αἱ δύο αὗται νῆσοι δὲν ἀντιπροσωπεύθησαν εἰς τὴν διοίκησιν), ἀποκαλοῦντες ἑαυτοὺς δημοκρατικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ὀλιγαρχικούς ἀπεδοκίμαζαν ὅλα τὰ ἀποφασισθέντα εἰς τὸ Ἄστρος, ὡς παρανόμως γενόμενα, κατ' ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῶν δύο σωμάτων, καὶ ὁ Ὀδυσ. Ἀνδρούτσος μάλιστα, εἰς σύσκεψιν εἰς τὴν ὁποίαν δὲν παρευρίσκετο ὁ Κολοκοτρώνης, ἐπρότεινε νὰ τελειώσουν τὸ ταχύτερον καὶ διὰ τοῦ ἀποτελεσματικωτέρου τρόπου μὲ τοὺς ὀλιγαρχικοὺς δι' ἐπιθέσεως ἐναντίον των καὶ τοῦ φόνου τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν. Τοῦτο ἐφάνησαν ἀποδεχόμενοι καὶ ἄλλοι, ὁ δὲ Πάνος Κολοκοτρώνης ἀνέλαβε νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὸν πατέρα του, ὁ ὁποῖος ἀντετάχθη σφοδρῶς πρὸς τὴν τοιαύτην λύσιν καὶ ἐπετίμησε τὸν Πάνον. Τότε οἱ «δημοκρατικοὶ» ἀπεσύρθησαν εἰς τὴν μίαν ὥραν ἀπέχουσαν τῆς Τριπολιτσᾶς Σελίμναν, ὅπου ἀπεφάσισαν νὰ συγκαλέσουν συνέλευσιν τῶν νομίμως ἐκλεγέντων ἀντιπροσώπων τῶν ἐπαρχιῶν, ἡ ὁποία ν' ἀναδείξῃ κυβέρνησιν, προέβησαν εἰς στρατιωτικὰς ἐπιδείξεις πρὸς τρομοκράτησιν τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν Τριπολιτσὰν καὶ εἰς τὸν διορισμὸν ἐφόρων εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς τὴν ἀποστολὴν προκηρύξεων διὰ τῶν ὁποίων προετρέπετο ὁ λαὸς νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυβέρνησιν τῆς Τριπολιτσᾶς, καὶ κατήρτισαν κατάλογον στρατευσίμων τῶν ἐπαρχιῶν πρὸς στρατολογίαν. Ἡ κυβέρνησις ἐντελῶς πληροφορημένη δι' ὅσα ἐγίνοντο εἰς τὴν Σελίμναν καὶ ἀφοῦ δὲν ἠμποροῦσε νὰ λάβῃ μέτρα ἐναντίον τῶν συνωμοτούντων εἰς τὴν Σελίμναν, προέβη εἰς πλαγίας ἐνεργείας πρὸς ματαίωσιν τῶν ἀποσκοπουμένων. Ἀπεμάκρυνε τὸν Ὀρλάνδον, πεισθέντα νὰ ὑποβάλῃ παραίτησιν ἀπὸ τῆς προεδρίας τοῦ βουλευτικοῦ πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἀντιδράσεως τῶν Σπετσιωτῶν καὶ τῶν Ψαριανῶν καὶ κατώρθωσε διὰ τοῦ Ἀναγν. Δηληγιάννη ν' ἀποσπάσῃ τὸν Κολοκοτρώνην ἀπὸ τοὺς συνεργάτας του διὰ τῆς προσφορᾶς εἰς αὐτὸν τῆς ἀντιπροεδρίας τοῦ ἐκτελεστικοῦ, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ἐδέχθη.

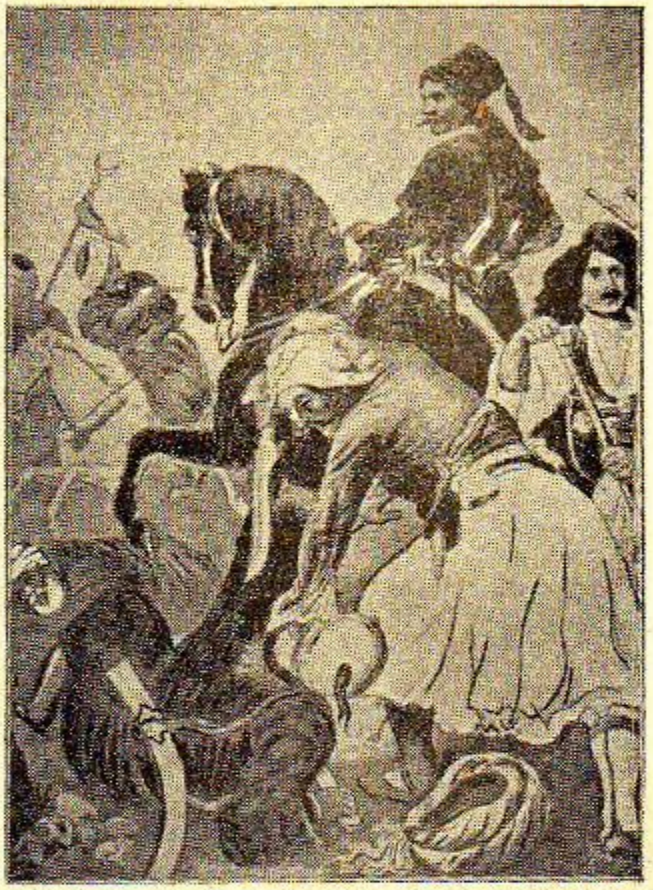

Ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἑπτανησίων κατὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Λάλα.

Τότε οἱ κυριώτεροι τῶν συγκεντρωμένων εἰς τὴν Σελίμναν εἶχον φύγει εἰς τὰς ἐπαρχίας των διὰ νὰ ἐνεργήσουν στρατολογίαν καὶ νὰ ἐγκαταστήσουν ἀντιπροσώπους πρὸς ἐνέργειαν τοῦ κινήματός των, ὁ δὲ Ἀνδρούτσος εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Ἀν. Ἑλλάδα διὰ ν' ἀνασυστήσῃ τὸν καταργηθέντα πρὸ ὀλίγου χρόνου Ἄρειον Πάγον δι' ἐμπίστων του προσώπων καὶ νὰ κινηθῆ ἐκεῖθεν ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ διὰ τῆς εἰσόδου τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὸ ἐκτελεστικὸν ἐματαιώθη τὸ κίνημα. Οἱ ἕτοιμοι ν' ἀνατρέψουν τὴν κυβέρνησιν ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ των, τοῦ ὁποίου τὸ μέγα κῦρος ἐνίσχυε τὴν ἀντικυβερνητικὴν κίνησιν. Ὁ Κολοκοτρώνης κατόπιν τούτου ἔχασε τοὺς καλυτέρους καὶ πιστοτέρους φίλους του. Ἔπειτα προέβη εἰς πράξεις, ποὺ τὸν

ἐζημίωσαν ἀκάμη περισσότερον. Ἐν πρώτοις ἀπεμάκρυνεν ἐκ τῶν ὑπουργείων των, κατὰ τρόπον σατραπικόν, ὡς ἀποδιωκομένους κλητῆρας δύο ὑπουργούς, τὸν Περραιβόν, τῶν στρατιωτικῶν καὶ τὸν Αἰνιάνα τῆς ἀστυνομίας, φίλους ἀμφοτέρους τοῦ Μαυροκορδάτου, καὶ προήρχετο εἰς πρωτοβουλίας καὶ ἐνεργείας ἐν ὀνόματι τοῦ ἐκτελεστικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις δὲν συνεβουλεύετο. Ὁ Μαυροκορδάτος παρὰ τὸ ἀξίωμά του δὲν ἠδύνατο ν' ἀντιδράσῃ παρὰ μόνον διὰ τοῦ βουλευτικοῦ καὶ χωρὶς νὰ φαίνεται. Ἀντιγνωμίαι καὶ προστριβαὶ ἐδημιουργοῦντο ὁλόενα ἐκ τῶν συγκρουομένων ἀρμοδιοτήτων τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ βουλευτικοῦ καὶ τέλος κατ' ἀπόφασιν τοῦ βουλευτικοῦ τὸ ἐκτελεστικὸν ἀνέλαβεν ἐκστρατείαν πρὸς τὸν Ἰσθμὸν καὶ ἀνεχώρησαν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Πετρόμπεης διὰ τὴν Κορινθίαν καὶ ἐστάθμευσαν εἰς τὸ Σοφικάν, ὅπου ἀνέμενον τὸν καθυστερήσαντα Μαυροκορδάτον, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀντὶ νὰ μεταβῇ πρὸς συνάντησίν των, ὅπως εἶχεν ὑποσχεθῇ, ἐφρόντισε νὰ ἐκλεγῇ πρόεδρος τοῦ βουλευτικοῦ, διὰ ν' ἀντιδρᾷ κατὰ τοῦ ἐκτελεστικοῦ, ἀφοῦ παραμένων εἰς τοῦτο ὡς γενικὸς γραμματεὺς ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην δὲν ἠμποροῦσε νὰ κάμῃ τίποτε. Ὁ Κολοκοτρώνης τὸ ἐπληροφορήθη καὶ ἐπέστρεψεν ὠργισμένος εἰς τὴν Τριπολιτσάν, ὅπου συνέβαιναν ἐν τῷ μεταξὺ συμπλοκαὶ ἐξελισσόμεναι εἰς μάχας πραγματικὰς ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ἀφοῦ ἠνάγκασε τὸν Μαυροκορδάτον νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του ἀπὸ τῆς προεδρίας πρὸ τοῦ καταπλήκτου διὰ τὸ γεγονὸς βουλευτικοῦ, τὸν ἐκάλεσε καὶ δι' ἀπειλῶν διαπομπεύσεως εἰς τοὺς δρόμους τῆς πόλεως τὸν ἀπεδίωξεν ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν. Ὁ Μαυροκορδάτος ἀνεχώρησεν ἔντρομος ἀμέσως καὶ κατόπιν περιπετειώδους διαδρομῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον, κατέφυγεν εἰς τὴν Ὕδραν, ὅπου εὑρῆκε φίλους καὶ ἰσχυροὺς καὶ ἀποφασιστικοὺς συνεργοὺς εἰς τὴν κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη κίνησιν. Μετὰ μικραν παραμονὴν εἰς τὸ ἐκτελεστικὸν ὁ Κολοκοτρώνης βαρυνθεὶς τὴν ἄσκησιν ἐξουσίας μὲ τόσας ἀντιδράσεις καὶ ἀποβλέπων εἰς σοβαρωτέραν κατίσχυσιν δι' ἀποφασιστικωτέρων ἐνεργειῶν ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του. Τὸ βουλευτικὸν μετέβη εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου καθήρεσε τὸν Ἀνδρ. Μεταξᾶν καὶ διώρισεν ἀντ' αὐτοῦ τὸν Κωλέττην καὶ ἀκολούθως ἐκήρυξεν ἐκπτωτον τὸν Περρούκαν καὶ προέβαινε γενικῶς εἰς ψηφίσματα ἐρεθίζοντα τὸν Κολοκοτρώνην. Τότε ὁ στρατηγὸς ἀπέστειλεν εἰς τὸ Ἄργος τὸν υἱόν του Πάνον, τὸν Νικηταρᾶν καὶ τὸν Χατζηχρῆστον μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν στρατιώτας, δόσας τὴν ἐντολὴν νὰ διαλύσουν τὸ βουλευτικόν. Διακόσιοι ἔνοπλοι εἰσῆλθον εἰς τὸ χρησιμοποιούμενον διὰ τὰς συνεδριάσεις τοῦ σώματος οἴκημα καὶ διεσκόρπισαν τοὺς συνεδριάζοντας, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὸν Κολοκοτρώνην κατέφυγον εἰς τὸ Κρανίδι, ὅπου συνῆλθαν ἀμέσως εἰς συνεδρίασιν καὶ ἐπικοινωνήσαντες μὲ τὴν Ὕδραν καὶ συμφωνούντων τοῦ Ζαΐμη καὶ τοῦ Κωλέττη ἀνέδειξαν νέον ἐκτελεστικὸν μὲ πρόεδρον τὸν Γ. Κουντουριώτην καὶ μέλη τὸν Π. Μπότσαρην, τὸν Κωλέττην, τὸν Λόντο καὶ τὸν Ζαΐμην, ἀντικατασταθέντα ἀργότερα ἀπὸ τὸν Σπηλιωτάκην. Ἡ κυβέρνησις αὐτὴ καθήρεσε τὸ ἐκτελεστικὸν τοῦ Πετρόμπεη, ἐνῶ οἱ παραμείναντες εἰς τὸ Ἄργος βουλευταὶ ἐξηκολούθησαν τὰς συνεδριάσεις καὶ ἐχαρακτήρισαν τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κρανιδίου ὡς παρακυβέρνησιν, καὶ τὸ ἐκεῖ βουλευτικὸν ὡς ἀνύπαρκτον καὶ ἐκδίδον ἄκυρα ψηφίσματα. Τὸ βουλευτικὸν τοῦ Κρανιδίου ἀφ' ἑτέρου προεκήρυξεν ἐκλογὰς εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν μελῶν τοῦ βουλευτικοῦ ποὺ εἶχαν παραμείνει εἰς τὸ Ἄργος καὶ ὡς ἐκ τούτου κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1823 ἐταράσσετο ὅλη ἡ Πελοπόννησος ἐκ τοῦ πυρετώδους καὶ μετὰ φονικῶν συμπλοκῶν ἐκλογικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἐξ ὅλων τούτων ἐζημιοῦτο ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν δυσπιστίαν ποὺ εἶχε προκαλέσει εἰς τοὺς συντρόφους τῆς Σελίμνας ἔχασε τώρα καὶ ἄλλους φίλους. Ὁ Παπαφλέσσας, ἑδρεύων ἕως τότε ὡς ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν εἰς τὸ Ναύπλιον, μόλις ἐσχηματίσθη ἡ κυβέρνησις Κουντουριώτη, ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν μὲ τὰ ἀρχεῖα καὶ τὴν σφραγῖδα τοῦ ὑπουργείου του καὶ συνετάχθη μὲ τοὺς κρατοῦντας εἰς τὸ Κρανίδι, διατηρῶν τὸ ἀξίωμά του, ἐνῶ ὁ Δ. Πλαπούτας ἤρχετο εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Ὑδραίους, τοὺς ἱκανοὺς νὰ προσεταιρίζωνται φίλους.

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὰ πράγματα ἐφαίνοντο εὐχάριστα εἰς τὸ διβάνιον κατὰ τὸν τελευταῖον ἐκεῖνον καιρόν. Τὰ τουρκικὰ στρατεύματα εἶχον ἡττηθῆ εἰς τὰ πρὸς τὴν Περσίαν σύνορα, ἀλλ' Ἄγγλος πράκτωρ ἀνέλαβε τὴν ἐνέργειαν τουρκοπερσικῶν διαπραγματεύσεων πρὸς εἰρήνευσιν, κατόπιν πρωτοβουλίας τοῦ λόρδου Στράγγφορδ, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ Ρωσσία μετὰ τὸ συνέδριον τῆς Βερόνας εἶχε καταστῆ ἠπιωτέρα καὶ διαλλακτική. Ὁ σουλτᾶνος ἠθέλησε κατὰ τὴν περίοδον τῆς μικρᾶς αὐτῆς ἀνακουφίσεως νὰ τελειώσῃ μὲ τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Τοῦρκος ναύαρχος δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ ἐπιτύχῃ τὸ Ναύπλιον καὶ νὰ συναντηθῇ μὲ τὸν Δράμαλην, ὅπως εἶχε διαταχθῆ, οὔτε ν' ἀπαλλάξῃ τὰ μικρασιατικὰ παράλια ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ψαριανῶν, ἀλλὰ κατενοήθη ὅτι ὅλα ἦσαν συνέπεια τῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐπαναστατικῶν ἐπιτυχιῶν καὶ ὅτι αἱ τουρκικαὶ ἐνέργειαι ἔπρεπε νὰ στραφοῦν κυρίως κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Λάρισσαν καπιτσιμπασήδες μεταφέροντες διαταγὴν πρὸς τὸν Χουρσὶτ νὰ πληροφορήσῃ ἀμέσως τὴν Πύλην διὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατάστασιν. Ὁ Τοῦρκος στρατάρχης παρεσκευάζετο τότε, κατόπιν τῶν πρώτων πληροφοριῶν περὶ τῶν ἀτυχιῶν τοῦ Δράμαλη, νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ διὰ ν' ἀποφύγῃ φθορὰς κατὰ τὴν διὰ τῆς Ἀν. Ἑλλάδος διέλευσιν καὶ ὑπολογίζων κυρίως τὸν Ἀνδρούτσον, ἐκάλεσε τὸν ἀρχιεπίσκοπον Λαρίσης καὶ ἄλλους κληρικοὺς καὶ τοὺς ἀνέθεσε νὰ παρουσιάσουν τὸν Ἕλληνα στρατηγὸν πρὸς ὑποταγὴν καὶ νὰ τοῦ διαβιβάσουν ὑποσχέσεις ἀνταλλαγμάτων, ἂν ἄφινεν ἀνενόχλητον τὴν κάθοδον τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ὁ Ἀνδρούτσος ἐδέχθη τοὺς Ἕλληνας κληρικούς, παρισταμένου καὶ τοῦ Παναγιᾶ, καὶ ἀπαντῶν εἰς τὰς προτάσεις των τοὺς ὑπενθύμισε τὴν θυσίαν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου καὶ ἐδήλωσεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάται μένουν πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον τῆς ἐλευθερίας καὶ ὅτι ἂν θέλουν ἠμποροῦν νὰ παραμείνουν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ ἐλεύθερα ἐδάφη. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἔχων νὰ φροντίσῃ ὄχι μόνον ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ποιμνίου του, τοῦ κινδυνεύοντος ἀπὸ τὴν ὀργὴν τοῦ Χουρσίτ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Λάρισσαν. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ἀφιχθῆ ἄλλοι καπιτσιμπασήδες μὲ διαταγὴν πρὸς τὸν Χουρσὶτ νὰ ἐκστρατεύσῃ τὸ ταχύτερον καὶ ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὴν Πύλην τὰς ἐνεργείας του. Ἐκεῖνος προέβη ἀμέσως εἰς ἀνασύνταξιν τοῦ στρατοῦ του καὶ διέταξε τοὺς ἀξιωματικοὺς νὰ ἑτοιμάσουν τὰ ὑπ' αὐτοὺς σώματα πρὸς ἀναχώρησιν ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔθεσαν καὶ ἐκυκλοφόρησαν ἀκριβεῖς καὶ λεπτομερεῖς πληροφορίαι διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη καὶ οἱ εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Χουρσὶτ πολλοὶ γεννήταροι καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν ἐξηγέρθησαν, ἐφώναζαν ὅτι θέλουν νὰ τοὺς ὁδηγήσουν εἰς σφαγεῖον, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάται εἶναι ὄργανα τῆς ὀργῆς τοῦ Ἀλλὰχ διὰ τὰς ἀφροσύνας τοῦ Χαλὲτ ἐφέντη καὶ τοῦ σουλτάνου καὶ ἐπέστρεψαν μὲ τὰς ἀποσκευάς των εἰς τοὺς στρατῶνας δηλοῦντες ὅτι δὲν θὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Λάρισσαν. Ἡ ἀνυπακοὴ μετεδόθη καὶ εἰς τὸ λοιπὸν στράτευμα καὶ ὁ Χουρσὶτ μὴ ἔχων ἐμπιστοσύνην πλέον εἰς στράτευμα ἀρνούμενον νὰ πολεμήσῃ, ἀνέφερεν εἰς τὴν Πύλην λεπτομερῶς τὰ γεγονότα καὶ ἐζήτησε νὰ τοῦ ἀποσταλοῦν δυνάμεις διότι δὲν ἐπειθάρχει πλέον εἰς αὐτὸν παρὰ μόνον ἡ σωματοφυλακή του. Τὴν ἀναφορὰν αὐτὴν ἐξεμεταλλεύθη εἰς βάρος τοῦ ἐχθροῦ τοῦ Χουρσὶτ ὁ Χαλὲτ ἐφέντης καὶ ἠρέθισε τὸν σουλτάνον καὶ ἀντὶ νὰ σταλῇ ἰσχυρὰ στρατὸς εἰς τὴν Λάρισσαν, διετάχθη νὰ μεταβῇ ὁ δήμιος πρὸς ἀποκεφαλισιν τοῦ στρατάρχου. Ὁ Χουρσὶτ ἐπληροφορήθη τὴν ἀπόφασιν καὶ διὰ νὰ μὴ ὑποστῇ τὴν ταπεινωτικὴν σπάθην τοῦ δημίου, ηὐτοκτόνησε διὰ δηλητηρίου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὡς καὶ οἱ λόγοι τῆς εἰς τὴν Λάρισσαν ἀνυπακοῆς ἐγνώσθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὅτι ἐξηγέρθησαν οἱ γεννήταροι κατὰ τοῦ Χαλὲτ, προέβησαν εἰς ὀχλαγωγίας καὶ εἰς πυρκαϊάς, αἱ ὁποῖαι ἐκρίθησαν ὡς προοίμια στασιαστικοῦ κινήματος καὶ διετάχθη, πρὸς καταπρόσωπον τῶν γεννιτσάρων, ἡ ἔκπτωσις καὶ ἡ θανάτωσις τοῦ Χαλὲτ ἐφέντη. Κατόπιν τούτων καὶ τῶν συνεχιζομένων ἀπειθαρχιῶν ἐπεκράτησεν ἡ ἀντίληψις ὅτι δὲν ἔμενε παρὰ ν' ἀνασυγκροτηθῇ ὁ τουρκικὸς στόλος πρὸς ἐκστρατείαν κατὰ τῶν ναυτικῶν νήσων καὶ νὰ ἐνεργηθοῦν κατὰ ξηρὰν πολλαὶ μικραὶ ἐκστρατεῖαι διὰ τῶν εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἤπειρον ταπτικῶν τουρκικῶν δυνάμεων. Διετάχθησαν ὁ Μουσταῆ πασσᾶς τῆς Σκόδρας νὰ ἐκστρατεύσῃ μὲ ἀλβανικὰ σώματα καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη καὶ τῶν ἀνδρῶν του κατὰ τῆς Δυτ. Ἑλλάδος, ὁ Κιουταχῆς κατὰ τῆς Θετταλομαγνησίας, ὅπου ἔδρα ὁ Καρατάσσος, ὁ Γιουσοὺφ τῶν Πατρῶν νὰ ἐνεργήσῃ στρατολογίαν εἰς τὴν νότιον Ἤπειρον διὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ ἰσχυρὰς δυνάμεις εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ὁ Γιουσοὺφ Βερκόφτσαλης μὲ τὸν Σελὶμ πασσᾶν νὰ εἰσβάλουν εἰς τὴν Ἀνατ. Ἑλλάδα καὶ μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Στερεᾶς νὰ διαπεραιωθοῦν ὅλα τὰ τουρκικὰ στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον. Καὶ κατὰ πρῶτον ὁ Γιουσοὺφ ἀπέτυχεν. Ἐναντίον τοῦ παρὰ τὴν Βόνιτσαν στρατοπέδου του ἐπετέθη αἰφνιδιαστικῶς ὁ Μάρκος Μπότσαρης, κατόπιν μυστικῶν μηνυμάτων καὶ πληροφοριῶν ἐκ μέρους τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη, ἀντιζήλου τοῦ Γιουσοὺφ καὶ τὸ διεσκόρπισε κατακαύσας καὶ τὰς πλήρεις ἐφοδίων τουρκικὰς ἀποθήκας. Αἱ εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ τὴν Θετταλαμαγνησίαν ἐκστρατεῖαι συνεδυάζοντο. Καὶ εἶχε μὲν ἐπιτυχίας ἐκεῖ ὁ Κριεζώτης, ὁ ὁποῖος ἔφθασεν ἀπειλητικὸς πρὸ τῆς Καρύστου, καὶ ἀργότερα ὁ Ἀνδρούτσος κατώρθωσε νὰ πολιορκήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Χαλκίδα, ἀλλ' αἱ συντονισμέναι ἐνέργειαι τοῦ Ὀμὲρ βέη τῆς Καρύστου καὶ τοῦ Βερκόφτσαλη καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ ἡ ἔλλειψις ἐνισχύσεων καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ἔφεραν ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Εὔβοιαν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ὁ Βερκόφτσαλης καὶ ὁ Σελὶμ ἐπέρασαν τὴν Φθιώτιδα, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Λοκρίδα διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου. Ἡ ὑπαιθρος κατεκάη, κατεστράφησαν μοναὶ ἀποτελοῦσαι ἕως τότε ἑλληνικὰ ὁρμητήρια καὶ δὲν ἔγιναν ἐπιχειρήσεις μόνον κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ὁ Ἀνδρούτσος ἀναλαβὼν τὰς παλαιοτέρας ἐξουσίας εἶχεν ἐγκαταστήσει ὡς φρούραρχον τὸν ἄλλοτε ὑπασπιστήν του γενναῖον ὁπλαρχηγὸν Ι. Γκούραν, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀσκήσει εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν διαιότητα, καὶ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ἀκάμη καὶ τοῦ ἐγκλήματος ὡς μέσου ἐπικρατήσεως. Ὁ Ἀνδρούτσος βοηθούμενος καὶ ἀπὸ τὸν ἐλθόντα ἐκ τῆς Πελοποννήσου Νικηταρᾶν κατώρθωσε νὰ παρεμβάλῃ δυσχερείας εἰς τοὺς Τούρκους πασσάδες, ἀλλὰ ὁλόκληρος ἡ μέχρι τῶν Ἀθηνῶν χώρα εἶχεν ἐρημωθῆ. Ἡ κυβέρνησις, παρὰ τῆς ὁποίας ἐζητοῦντο ἐνισχύσεις εἰς πλοῖα καὶ εἰς στρατόν, εὑρίσκετο εἰς ἀδυναμίαν ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς διαταραχῆς. Ὁ Κιουταχῆς εὐτυχέστερος καὶ ἱκανώτερος τῶν ἄλλων εἶχε κατορθώσει νὰ σύρῃ τὸν Καρατάσσον εἰς τὴν ὑπογραφὴν ταπεινωτικῆς διὰ τοὺς Ἕλληνας συνθήκης διὰ τῆς ὁποίας παρεδίδετο ἡ Μαγνησία. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στόλου Χοσρὲφ ἐπιχειρήσας δι' ἀσκόπων ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον διαδρομῶν νὰ φέρῃ εἰς ὑποταγὴν τὰς ναυτικὰς νήσους δι' ὑποσχέσεων καὶ διὰ τῆς πειθοῦς, διὰ νὰ στερήσῃ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ θαλασσίου στηρίγματος δὲν

Αἱ Σουλιώτισσαι μαχόμεναι.

κατώρθωσε τίποτε. Τούναντίον αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Ψαριανῶν κατὰ τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν ἔγιναν συχνότεραι. Σοβαρωτέρα τῶν ἄλλων ἐκστρατειῶν ἐφαίνετο ἡ παρασκευασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μουσταφὰ πασσὰ τῆς Σκόδρας ἐναντίον τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, καὶ διὰ τὸ κῦρος τοῦ στρατηγοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν τῶν δυνάμεών του. Εἰς τὸ Μεσολόγγι εἶχον μεσολαβήσει γεγονότα προκαλοῦντα διαστάσεις καὶ ἐξασθένησιν τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, τῆς ἀποτελουμένης ἀπὸ διάφορα σώματα ὁπλαρχηγῶν τῆς ἐπαρχίας καὶ Σουλιωτῶν. Κυρίως δὲ ὑπῆρχε δυσαρέσκεια διότι διὰ διατάγματος προκληθέντος ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου εἶχε δοθῆ δίπλωμα στρατηγίας μόνον εἰς τὸν Μ. Μπότσαρην. Κατὰ τὴν 1ην Ἰουνίου διωρίσθη «ἔπαρχος Μεσολογγίου καὶ παντὸς Καρλελίου» ὁ Κ. Μεταξᾶς, ὁ ὁποῖος μετεβὰς εἰς τὴν ἕδραν του κατώρθωσε μετὰ πολιτικότητος νὰ συμβιβάσῃ τὰς διαφοράς. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς στρατηγίας, πρὸς κατευνασμὸν τῶν ὁπλαρχηγῶν κατόπιν ψηφισμάτων τοῦ βουλευτικοῦ εἰς τὴν Τριπολιτσάν, προήχθησαν εἰς στρατηγοὺς δώδεκα ἐκ τούτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Γ. Καραϊσκάκης καὶ μερικοὶ Σουλιῶται. Ὁ Μ. Μπότσαρης δυσηρεστήθη καὶ εἰς συνέλευσιν ὅλων τῶν Σουλιωτῶν ἀφοῦ ὡμίλησε διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἑνώσεως ὅλων χάριν τοῦ ἀγῶνος καὶ διὰ τὴν ἀξίαν τῶν ἀγωνιζομένων, ἡ ὁποία ἦτο ἀσχετος πρὸς τοὺς ἀποκεκομμένους βαθμοὺς, ἔσχισεν ἐνώπιον ὅλων τὸ δίπλωμα τῆς στρατηγίας του, καὶ εἶπεν ὅτι ὁ καλύτερος καὶ γενναιότερος ὅλων θὰ φανῇ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, ὅπου τοὺς ἐπερίμενεν ὁ ἐχθρός. Ἀπεφασίσθη τότε νὰ καταλάβουν διαφόρους θέσεις ἀπὸ τοῦ Μακρυνόρους, μέχρι τῆς Βονίτσης ὁ Ἴσκος, ὁ Ράγκος, ὁ Μακρῆς καὶ ὁ Τσέγγας, ὁ δὲ Μπότσαρης καὶ ἄλλοι Σουλιῶται εἰς τὸ Καρπενήσι, ὅπου θὰ συνηντῶντο μὲ ἄλλους ὁπλαρχηγούς. Κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς τὸ Μεσολόγγι εἶχεν ἀποκλεισθῆ διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ θαλάσσης. Εἶχεν ἐμφανισθῆ ἐκεῖ ὁ ὑπὸ τὸν Χοσρὲφ τουρκικὸς στόλος κατόπιν τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου καὶ ἔκαμεν ἀπόβασιν Λαλαίων καὶ Ἀλβανῶν ἐκ τοῦ φρουρίου Πατρῶν πρὸς ἀνιχνευτικὴν προενέργειαν σοβαρωτέρας δράσεως. Ἀλλὰ τὸ τουρκικὸν σῶμα ἀπεκρούσθη ἐγκαίρως, ἀναγκασθὲν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ πλοῖα καὶ ὁ Χοσρὲφ κρίνων, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπιμείνῃ ἀπέπλευσεν.

Εἰς τὸ Καρπενήσι ὁ Μπότσαρης ἐτοποθέτησε τὰς δυνάμεις του εἰς τὰς θέσεις ποὺ ἔκριν καταλλήλους, ἀναμένων τὸν ὑπὸ τὸν Μουσταφὰ πασσὰν στρατόν, ἀλλὰ κατόπιν τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἰσχυρᾶς τουρκικῆς προφυλακῆς ὑπὸ τὸν Τζελαλεδὶν μπέην καὶ πληροφοριῶν περὶ τῆς μεγάλης εἰς ἀριθμὸν δυνάμεως τοῦ κυρίου ὑπὸ τὸν πασσὰν σώματος, εὑρῆκεν ἀσύμφορον τὴν ἐκ παρατάξεως μάχην καὶ ἀπεφάσισεν ὅταν ὁ ἐχθρὸς θὰ ἐστρατοπέδευε νὰ διεισδύσῃ μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν Σουλιώτας διὰ μέσου τῶν ἐχθρικῶν τάξεων καὶ νὰ κτυπήσῃ τὸν ἐχθρὸν εἰς τὸ κέντρον του, φονεύων ἢ αἰχμαλωτίζων τοὺς Ἀλβανοὺς ἀξιωματικούς, ὡς καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν πασσὰν. Πράγματι, κατὰ τὴν νύκτα τῆς 9ης Αὐγούστου ὁ Μπότσαρης καὶ οἱ ἄνδρες του κατεπάτουν τὸ στρατόπεδον τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ἔφοδος ἐξετελέσθη μὲ τόσην προσοχὴν κατ' ἀρχὰς διὰ νὰ μὴ γίνουν ἀντιληπτοὶ ἀπὸ τὰ φυλάκια, καὶ μὲ τόσην ὁρμὴν ἔπειτα, ὥστε προεκλήθη σύγχυσις μεταξὺ τῶν Ἀλβανῶν, μὴ δυναμένων νὰ βεβαιωθοῦν ἂν οἱ διεισδύσαντες ἦσαν Ἀλβανοὶ ἢ Ἕλληνες. Ὁ Μπότσαρης ἔδωσε τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως ὅταν εὑρέθη πρὸ τῶν σκηνῶν τοῦ στρατηγείου καὶ οἱ Σουλιῶται μὲ τὰ σπαθιὰ καὶ τὰ πιστόλια εἰς τὰ χέρια ἤρχισαν νὰ κτυποῦν. Συνέλαβε τότε ὁ ἴδιος τὸν παλαιόν του γνώριμον Ἄγον Βασιάρην καὶ τὸν παρέδωσε πρὸς φύλαξιν εἰς ἄνδρας του καὶ ἐξηκολούθησε ν' ἀναζητῇ τὴν σκηνὴν τοῦ πασσά, καὶ εὑρεθεὶς πρὸ μιᾶς μάνδρας ἐντὸς τῆς ὁποίας προφανῶς εὑρίσκοντο Τοῦρκοι, ἠθέλησε νὰ ἴδῃ ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ χαμηλοῦ περιτειχίσματος πόσοι εἶχον καταφύγει ἐκεῖ ἐδέχθη σφαῖραν εἰς τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν καὶ ἔπεσε κατὰ γῆς. Οἱ περὶ αὐτὸν ἔτρεξαν καὶ τὸν ἀνήγειραν ἀμέσως καὶ ἀντιληφθέντες τὸν θανάσιμον τραυματισμὸν τὸν ἐκάλυψαν διὰ χλαίνης καὶ ὁ ἐξάδελφός του Τάσος Μπότσαρης τὸν παρέλαβεν ἐκεῖθεν καὶ τὸν μετέφερεν ἔξω τοῦ στρατοπέδου ἀκολουθούμενος ἀπὸ ὀλίγους. Ὁ Τζελαλεδὶν μπέης ἀντιληφθεὶς τὴν ἀποχώρησιν τῶν Σουλιωτῶν ἠθέλησε νὰ τοὺς ἀποκλείσῃ, ἀλλὰ βαλλόμενος ἐκ τῶν πλευρῶν ὑπὸ τοῦ Τζαβέλλα δὲν κατώρθωσε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν κυκλωτικὴν κίνησιν ποὺ ἐσχεδίαζεν. Ὁ μεταφερόμενος στρατηγὸς ἀπέθανε καθ' ὁδὸν καὶ τόση ἦτο ἡ ὀδύνη τῶν συντρόφων του ἐκ τοῦ θανάτου του, ὥστε εἰς τὴν θέσιν ποὺ ἐξέπνευσεν ἐσφάγη ὁ αἰχμαλωτισθεὶς Ἄγος Βασιάρης. Ὁ νεκρὸς μετεφέρθη εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὅπου ἡ κηδεία του μὲ τὴν συνθεσιν τῆς νεκρικῆς πομπῆς ἐνθύμιζε σελίδας ἡρωϊκῶν ἐπῶν. Προπορευόντο οἱ αἰχμάλωτοι Τοῦρκοι μὲ τὰ νέρια δεμένα, ἀκολουθοῦσαν οἱ ἀποκομισθέντες ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἵπποι τῶν πασσάδων καὶ τῶν μπέηδων μὲ τὰ πολυτελῆ των ἐφίππια, ἔπειτα αἱ ἁρπαγεῖσαι ἐχθρικαὶ σημαίαι, ὁ κλῆρος τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ἐφέρετο μετὰ τούτον ὁ νεκρὸς σκεπασμένος μὲ κυανῆν χλαίνην, ἔπειτα ἡ ἀδελφή καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ μὲ πλῆθος γυναικῶν τῆς πόλεως, ὁ ἔπαρχος, οἱ ἄλλοι ἐπίσημοι καὶ ὁ λαὸς καὶ ἔπειτα τὰ λαφυραγωγηθέντα γιδοπρόβατα, πολλὰ ἄλογα καὶ ἔπειτα μουλάρια φορτωμένα μὲ λάφυρα. Ἡ δόξα τοῦ Μπότσαρη ἔφερσε τὰ ἑλληνικὰ ὅρια. Ἡ συγκινημένη πρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος Εὐρώπη ὑψωσε τὴν μορφήν του ὡς σύμβολον ἡρωϊσμοῦ.

Ὁ Μουσταφὰς ἀνασυντάξας τὰς δυνάμεις του μετὰ τὸν πρὸ τὸ Καρπενήσι αἰφνιδιασμὸν ἐπροχώρησε, καὶ ἀφοῦ εὗρεν ἀντίστασιν ἐπὶ τῆς Καλιακούδας καὶ τὴν κατέλαβε φονευθέντων τῶν ἀρχηγῶν Ζυγούρη, Τζαβέλλα καὶ τοῦ Ν. Κοντογιάννη, ἐπροχώρησε πρὸς τὴν Αἰτωλίαν καὶ τοποθετηθεὶς ἀπέναντι τοῦ Αἰτωλικοῦ ἤρχισε νὰ τὸ κανονιοβολῇ, ἀποβλέπων εἰς τὴν κατάληψίν του καὶ εἰς τὴν ἀπὸ τούτου ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ Μεσολογγίου. Ἐζητήθησαν ἐκ μέρους τοῦ Μεταξᾶ πλοῖα καὶ δυνάμεις πρὸς ἐνίσχυσιν ἀπέναντι τοῦ νέου κινδύνου. Τὸ Αἰτωλικὸν ὑπέστη σκληρὰν δοκιμασίαν, ἀλλὰ κατώρ-

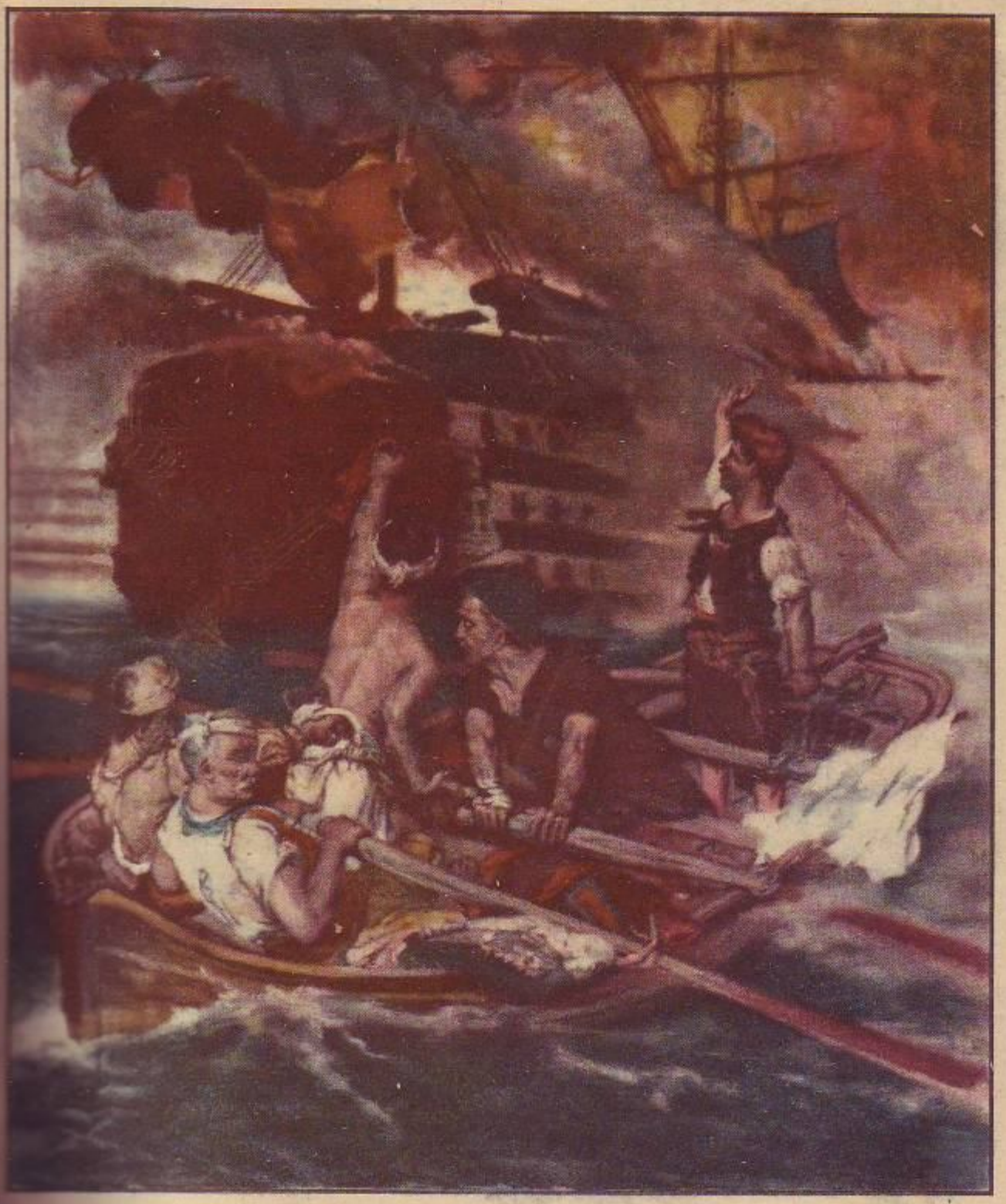

Η πυρπόλησις τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος ἐν Χίῳ τὴν 9ην Ἰουνίου 1822 ὑπὸ τοῦ Κ. Κανάρη. (Ἔργον Ν. Λύτρα).

ΕΚΤΥΠ ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗ

θωσε ν' ἀντιστῆ μέχρι τέλους καὶ ν' ἀποκρούσῃ προσπαθείας ἀποδάσεως διὰ πλοιαρίων φερόντων στρατόν, καὶ τέλος ὁ Μουσταῆς καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ χειμῶνος καὶ φοβούμενος τὸν ἀποκλεισμόν του εἰς τὰ τενάγη ἐκεῖνα, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ στρατοῦ του πρὸς Βορράν.

Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1824 ἐγίνοντο ἐνέργειαι εἰς τὸ Λονδῖνον πρὸς συνομολόγησιν δανείου ὑπὸ τοῦ Ἰωάν. Ὀρλάνδου καὶ τοῦ Ἀνδρ. Λουριώτη, ἀποσταλέντων ἐκεῖ κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ ἐκτελεστικοῦ κατὰ τὴν 11ην Μαΐου τοῦ 1823 καὶ πραγματοποιηθέντος μόλις κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους. Ἡ ἀναμονὴ τοῦ δανείου κατέστησε περισσότερον πεισματώδη τὸν ἀνταγωνισμὸν μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων διὰ τὴν ἐξουσίαν δύο πολιτικῶν μερίδων, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἤθελε δι' ἑαυτὴν τὴν διαχείρισιν τοῦ ἀναμενομένου δανείου, ὑπῆρξε δὲ παράγων εἰς τὴν διαμάχην, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς κυβερνήσεως τοῦ Κρανιδίου χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ὑπάρχῃ ἡ ὑπὸ τὸν Πετρόμπεην. Ἄλλος παράγων ἐδημιούργησεν ἤδη νέον ζωηρὸν ἐνδιαφέρον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν. Εἶχε φθάσει πρὸ τοῦ Ἀργοστολίου τὴν 3ην Αὐγούστου ἐπὶ τοῦ βρικίου «Ἡρακλῆς» πλήρους ἐφοδίων διὰ τὴν ἐπανάστασιν μέγας καὶ γνωστὸς ἐκ τοῦ παρελθόντος φιλέλλην, ὁ διάσημος ἤδη εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην Ἄγγλος ποιητὴς λόρδος Μπάϋρον, ἀντιπρόσωπος ὅλων τῶν ἀνὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα φιλελληνικῶν συλλόγων, καὶ τέλος ἐγκατεστάθη εἰς τὸ χωρίον Μεταξάτα· Ἐκεῖ ἔσπευδον ἀπεσταλμένοι καὶ πράκτορες τῶν ἐριζουσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα μερίδων καὶ πραγματικὴ διελκυστίνδα διεξήγετο γύρω του, ἑκάστου προσπαθοῦντος νὰ τὸν ἑλκύσῃ μὲ τὸ μέρος του· Τοῦτο ὠφείλετο καὶ εἰς τὴν περιωπήν του καὶ εἰς τὴν ἐπίσημον ἀποστολήν του καὶ εἰς τὴν ἀναμενομένην παρὰ τούτου οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν. Ἀπὸ τὴν Ὕδραν τοῦ ἔγραφε νὰ μεταβῇ ἐκεῖ ὁ μόνος εἰς τὴν Ἑλλάδα γνωστός του προσωπικῶς Μαυροκορδάτος, ἡ δὲ κυβέρνησις Πετρόμπεη-Κολοκοτρώνη τὸν ἐκάλει ἐπισήμως νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Ναύπλιον. Ὁ Μπάϋρον ἀνησυχῶν ἐκ τῶν πληροφοριῶν ποὺ εἶχε διὰ τὰς ἐκδηλουμένας διχονοίας ἀπέφευγε νὰ συνεχίσῃ τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ταξίδι του, διὰ νὰ μὴ φανῇ συντασσόμενος μὲ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μερίδα, ἔδωσε δάνειον 4.000 λιρῶν ποὺ τοῦ ἐζήτησαν διὰ νὰ μεταβῇ ὑδραϊκὴ μοῖρα εἰς τὸ ἔχον ἀνάγκην ἐνισχύσεως Μεσολόγγι, καὶ ἀπεφάσισε τέλος νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Ναύπλιον, ὅπου ἤδρευεν ἡ κυβέρνησις. Ἀπέστειλε πρὸς τοῦτο εἰς τὴν Πελοπόννησον πρὸς προσυνεννόησιν μὲ τὴν κυβέρνησιν τὸν συνεργαζόμενον μετ' αὐτοῦ συνταγματάρχην Στάνχοπ. Ἀλλὰ ὁ Στάνχοπ μεταβὰς εἰς τὴν Ζάκυνθον διὰ νὰ περάσῃ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν Ἠλείαν, ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν πλέουσαν πρὸς τὸ Μεσολόγγι ὑδραϊκὴν μοῖραν, εἰς ἕνα πλοῖον τῆς ὁποίας ἐπέβαινεν ὁ Μαυροκορδάτος καὶ συναντηθεὶς μετὰ τοῦτου καὶ πεισθεὶς ἠκολούθησε τὸν Ἕλληνα πολιτικὸν εἰς τὸ Μεσολόγγι. Ἐκεῖθεν ἔστειλεν εἰς τὸν Μπάϋρον ἐπιστολὰς διὰ τῶν ὁποίων τὸν ἔπεισεν ὅτι προτιμότερον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἦτο νὰ μεταβῇ καὶ αὐτὸς ἐκεῖ. Ὁ Μπάϋρον κατόπιν περιπετειώδους ταξιδίου ἐκ τῆς ἐμφανίσεως δύο τουρκικῶν πλοίων καὶ ἐκ τῆς θαλασσοταραχῆς ἔφθασεν εἰς τὸ Μεσολόγγι τὴν 5ην Ἰανουαρίου, ὅπου καὶ ἔγινε δεκτὸς μετὰ τιμῶν. Ἐκεῖ παρέσχε δάνειον ἄλλων 3.000 λιρῶν εἰς τὸ Μεσολόγγι πρὸς ἐκτέλεσιν ἀμυντικῶν ἔργων, ἀνέλαβε τὴν συντήρησιν σώματος Σουλιωτῶν, ἐγκατέστησε μηχανοστάσιον εἰδῶν πολέμου καὶ παρεσκεύαζεν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Ναυπάκτου. Τὴν 22αν Μαρτίου τοῦ ἀνήγγειλαν τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ εἰς Λονδῖνον συνομολογουμένου δανείου καὶ ὅτι ὡρίζετο μετὰ τοῦ Στάνχοπ ἐπίτροπος πρὸς διαχείρισιν. Ἡ τελευταία αὐτὴ πληροφορία γνωσθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἠύξησε τὸν περὶ τὸν Μπάϋρον πυρετὸν πρὸς προσεταιρισμὸν τούτου καὶ ὁ Ἀνδρούτσος, πλησίον τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο πλήρης θαυμασμοῦ πρὸς τὸν στρατηγὸν ὁ συνταγματάρχης Στάνχοπ, ὁ ὁποῖος εἶχε φύγει ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτον, ὠργάνωσε μετὰ τοῦ Νέγρη συνέλευσιν εἰς τὰ Σάλωνα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκλήθη νὰ παραστῇ καὶ ὁ Μπάϋρον, ὁ ὁποῖος καὶ τὸ ἐδέχθη, καὶ ἀνεμένετο κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου. Ἐπρόκειτο περὶ συγκλεύσεως συγκληθείσης παρανόμως καὶ ἀποσκοποῦσαν διὰ τοῦ προσεταιρισμοῦ τοῦ Μπάϋρον νὰ ἀνατρέψῃ τὴν κυβέρνησιν, τοῦ Ἀνδρούτσου ἀποβαίνοντος κυρίου τῆς καταστάσεως διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ δανείου. Ἀλλ' ὁ Μπάϋρον ἀσθενήσας τὴν 9ην Ἀπριλίου ἀπέθανε τὴν 19ην, δυθισθέντων ὅλων τῶν Ἑλλήνων εἰς πένθος διὰ τὴν ἀπώλειαν τοιούτου φίλου. Ὁ θάνατός του ἠγγέλθη εἰς τὰ Σάλωνα ἐνῶ ἀνεμένετο ἐναγωνίως καὶ ἡ συνέλευσις ἐκείνη διελύθη, χωρὶς νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοπούς της, ὁ δὲ Ἀνδρούτσος ἔχασε πλέον κάθε δύναμιν, χρεωθεὶς διὰ τὸ τόλμημά του ἐκεῖνο μὲ νέον βαρὺν λογαριασμὸν ἀπέναντι τῶν εἰς τὴν κυβέρνησιν Κουντουριώτη διωκτῶν του.

Λόρδος Βύρων.

Ἡ κυβέρνησις Γ. Κουντουριώτη, ἰσχυροτέρα ἀπὸ τῆς συστάσεώς της τῆς ἄλλης, ἡ ὁποία δὲν ἐστηρίζετο παρὰ εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Ναυπλίου καὶ εἰς τὴν Τριπολιτσὰν καὶ εἰς τοὺς ὀλίγους φίλους ποὺ ἀπέμειναν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην, τῶν πολλῶν προσελθόντων πρὸς τοὺς ἀντιθέτους, κατέστη τελικῶς κυρία τῆς καταστάσεως. Μισθωτὰ σώματα ἐκτύπησαν τοὺς ἄνδρας τοῦ Κολοκοτρώνη ἐντὸς αὐτῆς τῆς Τριπολιτσᾶς, ἔξω τοῦ Ἄργους καὶ εἰς τὴν Τίρυνθα ἠναγκάσαν τὰς μικρὰς δυνάμεις τοῦ Νικηταρᾶ, τοῦ Πάνου καὶ τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνη νὰ τροποῦν εἰς φυγὴν κατόπιν ἀπωλειῶν, ὁ δὲ Χαλιώτης παρέδωσε τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου εἰς τοὺς κυβερνητικούς. Ἡ συνομολόγησις τοῦ ἀγγλικοῦ δανείου εἰς τὸ Λονδῖνον ἠδραίωσεν ὁριστικῶς τὴν κυβέρνησιν Γ. Κουντουριώτη, ἀπομείναντος μόνου ἐπιτρόπου τοῦ δανείου τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μπάϋρον καὶ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Στάνχοπ εἰς τὸ Λονδῖνον, συνοδεύσαντος ἐπὶ τοῦ πλοίου τὸν μεταφερθέντα εἰς Ἀγγλίαν νεκρὸν τοῦ μεγάλου φίλου του. Τὸ δάνειον εἶχε συνομολογηθῆ ὑπὸ ληστρικοὺς ὅρους. Ἐκ τοῦ ὀνομαστικοῦ ποσοῦ τῶν 800 χιλιάδων λιρῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνεφέροντο εἰς τὴν σύμβασιν, ἀφῃρέθη κατὰ τὴν συμφωνίαν τὸ 41%, ἐκρατήθησαν προκαταβολικῶς οἱ τόκοι καὶ τὸ χρεωλύσιον δύο ἐτῶν καὶ δὲν θὰ ἐδίδοντο πράγματι εἰς τὴν δανειζομένην χώραν παρὰ μόνον 348.000 λίραι. Τὸ ἐκ τοῦ δανείου κέρδος ἦτο ὅτι ἐφανέρωνε τὴν εἰς τὸ Λονδῖνον αἰσιοδοξίαν διὰ τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν καὶ ἐδημιούργει εἰς οἰκονομικοὺς ἀγγλικοὺς κύκλους συμφέρον ἐκ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἔφθασεν ὅμως εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς κακὴν ὥραν, διότι μέγα μέρος τούτου ἐχρησιμοποιήθη ὡς νόμιμος δημοσία δαπάνη διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς κυβερνήσεως καὶ ἐξῆψε τὸν ὑπὲρ αὐτῆς ζῆλον πολλῶν ὁπλαρχηγῶν προθύμων νὰ τὴν ὑπηρετήσουν εἰς βάρος τῶν πολιτικῶν της ἀντιπάλων. Αἱ διώξεις τῶν ἀντικυβερνητικῶν, διακηρυσσομένων ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὡς ἐχθρῶν τῆς πατρίδος, ἐπετάθησαν εἰς πᾶσαν ἐπαρχίαν. Εἰς τὴν κατάλληλον αὐτὴν διὰ τὴν ἱκανοποίησιν παντὸς πάθους ἀτμόσφαιραν ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπήγγειλε κατηγορητήριον κατὰ τοῦ Γ. Καραϊσκάκη, ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, παραλληλίσας αὐτὸν μὲ τὸν Γ. Βαρνακιώτην, καὶ ὁ κλινήρης τότε ἐκ τῆς χρονίας νόσου του στρατηγὸς προσήχθη εἰς δίκην ἐπὶ φορείου καὶ κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν ἀποτελούντων τὸ στρατοδικεῖον ὁπλαρχηγῶν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, συντρόφων του ἕως τότε εἰς καλὰς καὶ κακὰς ἡμέρας, χωρὶς ν' ἀκουσθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ φωνὴ συνηγόρου. Κανεὶς ἐν τούτοις δὲν ἐτόλμησε νὰ τὸν θίξῃ καὶ οἱ στρατιῶται του τὸν παρέλαβον ἐκεῖθεν καὶ τὸν μετέφερον εἰς ἀσφαλῆ κρησφύγετα. Ἡ Τριπολιτσὰ τέλος παρεδόθη κατόπιν συμφωνίας ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὴν κυβέρνησιν, καθὼς καὶ τὸ φρούριον τοῦ Ναυπλίου, λαβόντος τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη ἀποζημίωσιν διὰ τὰς ἕως τότε δαπάνας του διὰ τὴν συντήρησιν τῆς ὑπ' αὐτὸν φρουρᾶς. Αἱ διώξεις ἐν τούτοις συνεχίσθησαν καὶ οἱ συμπράττοντες ἕως τότε μὲ τὴν κυβέρνησιν Ἀνδρ. Ζαΐμης καὶ Ἀνδρ. Λόντος, οἱ ὁποῖοι πρὸ ὀλίγου εἶχον πολιορκήσει τὸν Κολοκοτρώνην εἰς τὴν Τριπολιτσάν, κρίνοντες ἐκ τοῦ ἀνασχηματισμοῦ τοῦ ἐκτελεστικοῦ ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεως Κουντουριώτη ἐλάμβανεν ἀντιπελοποννησιακὴν τροπήν, διεμαρτυρήθησαν, διεκηρύχθησαν ἀλληλέγγυοι μὲ τοὺς ἀντικυβερνητικοὺς καὶ ἀπηύθυναν προκήρυξιν πρὸς ὅλους τοὺς Πελοποννησίους, καλοῦντες αὐτοὺς ν' ἀντιδράσουν διὰ παντὸς μέσου κατὰ τῆς κυβερνήσεως. Ἐξέσπασεν ἐκ τούτου ἄγριος ἐμφύλιος πόλεμος. Σώματα Ρουμελιωτῶν ὁπλαρχηγῶν ἐμισθώθησαν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἀνετέθη ἡ ἀρχηγία τῆς ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου ἐκστρατείας εἰς τὸν Ἰωάν. Γκούραν. Ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος καὶ ὁ Νικηταρᾶς μόλις ἐπρόφθασαν νὰ καταφύγουν εἰς τὴν Αἰτωλίαν, ὅπου παρέμειναν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Τσόγγα, ἀλλ' ἡ Πελοπόννησος ὁλόκληρος ἐδεινοπάθησεν. Ὁ Γ. Καραϊσκάκης καὶ ὁ Κίτσος Τζαβέλλας εἰσέβαλον εἰς τὰ Καλάβρυτα ὡς ἐχθροί, ἀφοῦ ἐλεηλάτησαν τὴν Καρύταιναν, καὶ εἰς τὴν Κερπινὴν ἐπώλησαν εἰς πλειστηριασμὸν τὰ πράγματα τῆς οἰκογενείας Ζαΐμη. Ἡ Κυπαρισσία κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ Παπαφλέσσα, ὁ Κωλέττης μετέβη θριαμβευτικῶς εἰς τὰς Πάτρας καὶ ὁ Γερμανὸς Παλαιῶν Πατρῶν, ἐκεῖνος ποὺ εἶχε κηρύξει τὴν Ἐπανάστασιν πρὸ τεσσάρων χρόνων, συλληφθεὶς, ἐσύρετο πεζὸς εἰς τὴν λάσπην τοῦ κάμπου τῆς λεπλατηθείσης ἐπίσης Γαστούνης, δεμένος ἀπὸ τὴν οὐρὰν τοῦ ἀλόγου τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἀποσπάσματος ποὺ τὸν συνέλαβεν. Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν ἐφονεύθη δολοφονικῶς ὑπὸ μισθωτῶν Βουλγόρων ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Θ. Κολοκοτρώνης συντετριμμένος ἀπὸ τὸν τοιοῦτον θάνατον τοῦ υἱοῦ του καὶ ἀπὸ τὴν ὅλην κατάστασιν καὶ παραπεισθεὶς νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Ναύπλιον δῆθεν πρὸς συνεννόησιν μὲ ἀντιπροσώπους τῆς κυβερνήσεως, συνελήφθη κατὰ τρόπον σκαιὸν ὡς κοινὸς παραβάτης τοῦ νόμου καὶ χλευαζόμενος, καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν Ὕδραν, ὅπου ἐφυλακίσθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ μὲ τὸν Ἀναγν. Δηληγιάννην καὶ τοὺς ἀδελφοὺς τούτου, τὸν Περρούκαν, τὸν Θ. Γρίβαν, τὸν Παπατσώνην, τὸν Π. Νο-

Λάζαρος Κουντουριώτης.

ταρᾶν τὸν Μῆτρον Πέτροβαν, τὸν Γ. Σισίνην καὶ ἄλλους.

Βαρὺ πλῆγμα εἶχε καταφερθῆ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κατὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῆς Ἑπαναστάσεως. Ἡ κυβέρνησις ἀντὶ νὰ χρησιμοποιήση μέρος τοῦ δανείου διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ στόλου ἐν μέσῳ τῶν ἐκτάκτων ἀναγκῶν καὶ ἀπὸ θαλάσσης κινδύνων τοῦ ἔτους τούτου, περιωρίσθη πρὸς ἀνακούφισιν τῶν ἀνέργων ναυτῶν νὰ ἐκδώση νόμον ἐπιτρέποντα τὴν πειρατείαν εἰς τοὺς αἰτοῦντας, ἐπονείδιστον καθ' ἑαυτὸν καὶ ἱκανὸν νὰ ψυχράνη τὸ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων εὐρωπαϊκὸν αἴσθημα. Κατὰ τὸν Ἰούνιον οἱ Κάσιοι ἐζήτουν ἐνίσχυσιν ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν, διότι ἔβλεπον ὡς βεβαίαν τὴν κατὰ τῆς νήσου των ἐπιδρομὴν ὑπὸ τοῦ περιφερομένου ἐκεῖ ὑπὸ τὸν Χουσεῖν μπέην τουρκικοῦ στόλου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον καὶ ἀποβατικαὶ αἰγυπτιακαὶ δυνάμεις, καὶ τέλος ἡ Κάσος ὑπέστη τὴν ἐπίθεσιν ἀβοήθητος καὶ δὲν κατεστράφη μόνον ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ ὁ μικρὸς στόλος τῆς νήσου. Ἡ ὑπὸ τὸν Σαχτούρην ἀποσταλεῖσα ἀργὰ ἑλληνικὴ μοῖρα διεπίστωσε μόνον τὴν καταστροφήν. Τὰ Ψαρὰ εἶχον ὑψώσει ἐπίσης ματαίως τὴν κραυγὴν τοῦ κινδύνου ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου, ὁπότε προεβλέπετο ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῆς νήσου. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στόλου Χοσρὲφ πασσᾶς κατόπιν ρητῆς διαταγῆς τοῦ σουλτάνου νὰ καταστρέψη τὰ Ψαρά, ὁπόθεν ἐξαπελύοντο ἐπιδρομαὶ κατὰ τῶν μικρασιατικῶν παραλίων, ἐνήργησεν ἀπόβασιν εἰς τὴν νῆσον τὴν ὁποίαν ὑπερηστίσθησαν βῆμα πρὸς βῆμα δυνάμεις ἐκ 3000 ἀνδρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 1000 προήρχοντο ἐκ τοῦ Ὀλύμπου. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν ἐχρησιμοποίησαν ἐπαρκῶς τὸν στόλον των, προτιμήσαντες ν' ἀγωνισθοῦν εἰς τὴν ξηράν. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν ἦτο ἄνισος ἐναντίον τοῦ ὄγκου τῶν ἀποβιβασθεισῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων. Οἱ Τοῦρκοι ἐφθασαν εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν κατέκαυσαν, οἱ δὲ 400 ἄνδρες ποὺ ἠμύνοντο εἰς τὸ Παλαιόκαστρο ἐν μέσῳ πλήθους γυναικῶν, παιδίων καὶ γερόντων, ἀνετίναξαν ἐπὶ τέλους τὴν πυριτιδαποθήκην διὰ νὰ μὴ εὑρεθῆ κανεὶς ζωντανὸς εἰς τὰς ἐχθρικὰς χεῖρας. Ὅταν ἔφθασαν πρὸ τῆς νήσου ὑδραϊκὰ πλοῖα, ὁ Χοσρὲφ εἶχεν ἀποπλεύσει ἀφοῦ ἄφησεν ἐπὶ τῶν Ψαρῶν τέφραν καὶ νεκρούς. Ἐβοήθησεν ὅμως ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς Σάμου ἀπὸ τῶν ἀποβατικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Χοσρὲφ πασσᾶ, δι' ἀλλεπαλλήλων ἐπιθέσεων εἰς τὸ στενὸν τῆς νήσου καὶ εἰς τὰς ἀκτάς της, συντελούντων τῶν ἀποφασιστικῶν γενναίων κατοίκων καὶ τῶν ἀκολουθούντων τὸν στόλον πυροπολικῶν. Ἡ δρᾶσις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐζωογονήθη γενικῶς καὶ τὴν 29ην Αὐγούστου ὁ Μιαούλης ἐπετέθη ἐπιτυχῶς δι' ὅλων του τῶν δυνάμεων παρὰ τὸν Γέροντα κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀναμετρηθεὶς ἤδη πρὸς αὐτὸν κατὰ μέτωπον. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους συνωμολογήθη καὶ δεύτερον δάνειον εἰς τὸ Λονδῖνον μολονότι αἱ ἀξίαι τοῦ πρώτου εἶχον πέσει ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν.

1825 — 1826 — 1827. — Φοβερὸς ἐχθρὸς ἐνεφανίσθη ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1825, ἀπειλῶν νὰ δώση τὴν τραγικὴν ραγδαίαν λύσιν τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ ὀλέθρου εἰς τὸ ἑλληνικὸν δράμα. Ὁ Μοχμοὺτ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1823 κατόπιν τῶν ἀλλεπαλλήλων ἀποτυχιῶν τῶν στρατηγῶν του εἰς τὴν Ἑλλάδα ἤρχισε νὰ σκέπτεται νὰ προσφύγη εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ τῆς Αἰγύπτου διὰ νὰ καταπνιγῆ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, παρὰ τὴν πρὸς τοῦτον ἀποστροφήν του καὶ τὴν ἀλαζονείαν του ἀπέναντι τοῦ ὑποτελοῦς σατράπου. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1824 εἶχεν ἐπικοινωνήσει πρὸς τοῦτο μὲ τὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Αἰγύπτιον πράκτορα Ρεσὶτ ἐφέντην, ὁ ὁποῖος μετέβη εἰς τὸ Κάϊρον διὰ νὰ προσφέρη ἐκ μέρους τοῦ σουλτάνου εἰς τὸν Μωχάμετ Ἄλυ τὴν ἀρχιστρατηγίαν τῆς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἐκστρατείας καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, διαιωνίων τοὺς ὅρους τῆς συμμαχίας καὶ τὰ δελεαστικώτερα ἀνταλλάγματα. Ὁ Μωχάμετ θὰ ἀπέστελλε μεγάλας στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις πρὸς ἐπαναφορὰν τοῦ Αἰγαίου εἰς τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν ἐκμηδενιζομένων τῶν δυνάμεων τῆς Σάμου, τῆς Κάσου, τῶν Ψαρῶν, τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, πρὸς ὑποταγὴν τῆς Κρήτης καὶ τέλος τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰβραὴμ πασσᾶ, τοῦ θετοῦ υἱοῦ τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ. Ἡ αἰγυπτιακὴ δρᾶσις θὰ ἔφθανε μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ, πέραν τοῦ ὁποίου θὰ ἐκινοῦντο μόνον οἱ Τοῦρκοι πασσάδες, ὁ τουρκικὸς στόλος θὰ ἐβοήθει περὶ τὴν Πελοπόννησον τὸν αἰγυπτιακὸν διὰ τὸν ἐπισιτισμὸν τοῦ ὁποίου θὰ ἐφρόντιζεν. Ἀπέναντι τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων παρεχωροῦντο εἰς τὸν Μωχάμετ Ἄλυ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Κύπρος καὶ ἡ ἡγεμονία τοῦ Ἰβραὴμ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐφ' ὅσον θὰ τὴν κατέκτα ὁ ἴδιος. Ὁ Μωχάμετ Ἄλυ ἐδέχθη καὶ ὑπεσχέθη νὰ στείλη δι' ἰδικῶν του πλοίων πεζικὸν ἐξ εἴκοσι χιλιάδων ἀνδρῶν, καὶ ἱππικὸν ἐκ δύο χιλιάδων, ἀναλαβὼν νὰ συντηρῶ τὸν στρατὸν αὐτόν. ἔστειλε δὲ ἀμέσως ἀφθόνους ζωοτροφίας διὰ τὰ ἀμυνόμενα ἀκόμη τουρκικὰ φρούρια. Ταχέως ὅμως κατενοήθη ὅτι ἡ στρατιωτικὴ αὐτὴ δύναμις ἦτο μικρὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ἔτους ηὐξήθη κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ 1825 ὑπῆρχον ὑπὸ τὰ ὅπλα 90 000 ἀνδρῶν διεσπαρμένων εἰς σώματα ἀπὸ τῆς Κρήτης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐπὶ τοῦ στόλου. Οἱ Αἰγύπτιοι ἀξιωματικοὶ ἦσαν πρώην Μαμελοῦκοι ἐκπαιδευμένοι ἀπὸ Γάλλους ἀξιωματικούς, ποὺ εἶχον κατακλύσει τότε τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ εἶχον περάσει κατὰ πρῶτον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὅπου εἶχαν προσφέρει τὰς ὑπηρεσίας των ὡς φιλέλληνες, ζητοῦντες βαθμοὺς καὶ μισθοὺς καὶ ἐπειδὴ δὲν εὑρήκαν τοιούτους εἰς πτωχὸν ἐπαναστατημένον τόπον, μετέβησαν εἰς τὴν Αἴγυπτον μὲ τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν πίστιν μισθοφόρων ἀδιαφορούντων ποίους καὶ ἐναντίον ποίων θὰ ὑπηρετοῦν. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Γάλλων τούτων ἀξιωματικῶν τοποθετημένων καὶ εἰς τὰ συντάγματα τῆς ξηρᾶς καὶ εἰς τὰ πλοῖα, εὑρίσκετο ὁ Γάλλος ἐπίσης συνταγματάρχης Σέβ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐξισλαμισθῆ καὶ μετονομασθῆ Σουλεϊμὰν μπέης, μὲ πλουσιωτάτας ἀπολαυάς, μὲ μεγάλας ἐξουσίας καὶ μὲ ἀρθονα ἐξαισίου ἀνατολικοῦ κάλλους χαρέμια. Ὁ Σουλεϊμὰν ἦτο ἤδη ἐπιτελάρχης τοῦ Ἰβραήμ, ἐπὶ τοῦ στόλου δὲ ἤσκει ἀνάλογον ἐξουσίαν ὁ Γάλλος ἐπίσης ἀξιωματικὸς Λατελλιέ. Καὶ κατὰ πρῶτον κατεπνίγη ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ μεγάλα αἰγυπτιακὰ στρατεύματα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χοκσεῖν. Ὁ ἀντικαταστήσας τὸν Ἀφεντούλιεφ Μανώλης Τομπάζης, παρὰ τὰς σχετικὰς ἕως τότε ἐπιτυχίας του, ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθη ἀπὸ τὸ Λουτρὸν τῶν Σφακίων μὲ τὰ ὀλίγα ὑδραϊκὰ πλοῖα, καὶ εἰς τὴν λουσθεῖσαν τότε εἰς τὸ αἷμά της Κρήτην, ἐσυνεχίζετο μόνον ἀπὸ τῶν βουνῶν ἀτελείωτος κλεφτοπόλεμος.

Ὁ Ἰβραὴμ ἀφοῦ εἶχε φροντίσει ν' ἀποστείλη εἰς τὴν Κορώνην καὶ εἰς τὴν Μεθώνην μεγάλας ποσότητας τροφίμων πρὸς ἐπάρκειαν μεγάλης ἐκστρατείας δι' ἓξ μῆνας, κατὰ τὴν 11ην Φεβρουαρίου τοῦ 1825 εἰσέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Μεθώνης μὲ πενῆντα πλοῖα καὶ ἀπεβίβασε κατὰ πρῶτον τὴν προφυλακὴν τοῦ στρατοῦ του ἐκ τεσσάρων χιλιάδων πεζῶν καὶ τετρακοσίων ἱππέων. Ἡ ἀπόβασις εἶχε παραγγελθῆ ἀπὸ πλείστων προελεύσεων εἰς τὴν κυβερνῶσαν Ὕδραν, ἀλλὰ κανὲν ἑλληνικὸν πλοῖον δὲν ἐφάνη κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς Σούδας τῆς Κρήτης εἰς Μεθώνην διαδρομὴν τῶν αἰγυπτιακῶν δυνάμεων καὶ ὁ ἐχθρικὸς στόλος δὲν ἠνωχλήθη ἀπὸ κανὲν πυροπολικόν. Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀνεχώρησε χωρὶς νὰ συναντήση κανὲν ἐμπόδιον διὰ τὴν Κρήτην ἀπὸ τὴν ὁποίαν μετέφερε καὶ ἄλλας δυνάμεις. Τὰ μισθωτὰ ἐκ τῆς Στερεᾶς σώματα, τὰ ὁποῖα πρὸ μικροῦ εἶχον ἐπαναφέρει τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν τάξιν διὰ τῆς καταστροφῆς, δὲν ἦσαν τώρα πολὺ πειθήνια εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία καταρτίσασα εἰς τὸ Ναύπλιον μίαν δύναμιν πρὸς ἐκστρατείαν ἀπὸ νησιώτας καὶ τὰ πιστότερά της μικρὰ σώματα, διώρισεν ἀρχηγόν της, διὰ λόγους ἐμπιστοσύνης, τὸν Ὑδραῖον πλοίαρχον Δ. Σκούρτην, καλὸν ναυτικόν, ἀλλ' ἀγνοοῦντα ἀπολύτως τὸν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς πόλεμον. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ ἑξ ἑτερόκλιτων στοιχείων καὶ ξένων πρὸς τὴν Πελοπόννησον στρατοῦ, ἐτέθη ἔφιππος κατὰ τὸν Ἀπρίλιον ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως Γ. Κουντουριώτης καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὴν Μεσσηνίαν διὰ ν' ἀποκρούση τὸν στρατὸν τοῦ Ἰβραήμ, ὁ ὁποῖος ἤδη εἶχεν ἐνισχυθῆ δι' ἄλλων τεσσάρων χιλιάδων ἀνδρῶν μεταφερθέντων ἐκ τῶν εἰς τὴν Κρήτην ἐφεδρειῶν. Ὁ Κουντουριώτης ἔφθασε μέχρι τοῦ Παμίσου καὶ μεταβὰς εἰς τὰς Καλάμας χωρὶς ν' ἀκούση ἦχον ἐχθρικοῦ τουφεκίου ἐπέστρεψε διὰ πλοίου εἰς τὴν Ὕδραν. Ὁ Σκούρτης, διαθέτων ἤδη στρατὸν ἐξ ἑπτὰ χιλιάδων ἀνδρῶν, ἀνηκόντων κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ ρουμελιωτικὰ σώματα, ἐπεχείρησε νὰ διακόψη τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῆς Μεθώνης καὶ τοῦ Ναυαρίνου διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ ὁποίου ἐνδιεφέρετο ὁ Ἰμβραήμ. Ἐχρησιμοποίησεν ἐκεῖ τὰ ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν, τὸν Καρατάσον, τὸν Κ. Μπότσαρην καὶ τὸν Καραϊσκάκην σώματα καὶ κατέλαβε τὸ Κρεμμύδι, ἀλλ' ἐτήλθε κατὰ τοῦτου ὁ Ἰμβραὴμ μὲ πεζικὸν ἐκ τριῶν χιλιάδων καὶ μὲ τετρακοσίους ἱππεῖς καὶ χάρις καὶ διὰ τούτων καὶ μόνων τῶν ἠσκημένων εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν τακτικὴν Αἰγυπτίων ὁδηγουμένων ὑπὸ Γάλλων ἀξιωματικῶν, διέσπασε τὴν ἑλληνικὴν παράταξιν καὶ κατεδίωξε τοὺς διασπαρέντας, φονευθέντων ἐκεῖ ἑξακοσίων Ἑλλήνων. Τρεῖς χιλιάδες Ρουμελιῶται τότε δυσηρεστημένοι ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν, τὴν ὁποίαν κατηγοροῦν διὰ τὴν εἰς τὰ πολεμικὰ ἀνικανότητά της καὶ διότι ἐκράτει εἰς τὴν φυλακὴν τὸν Κολοκοτρώνην, τὸν φυσικὸν προασπιστὴν τῆς Πελοποννήσου — εἰς τὴν διαμαρτυρίαν αὐτὴν ἐπρωτοστάτουν ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Τζαβέλλας — ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Στερεὰ ἐκινδύνευεν ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κιουταχῆ, ἀνεχώρησαν καὶ ἐπέρασαν τὸν Ἰσθμόν. Αἱ ἀπομείναντες ἐκεῖ δυνάμεις κατέβαλον προσπαθείας νὰ κρατήσουν διὰ οταρᾶς ὠχύρωσε τὴν Σφακτηρίαν, ὅπου εἶχε φθάσει μετὰ σκληρὰν αὐτὴν ὥραν νὰ προσφέρη ὑπηρεσίας ὁπλίτου.

Ἀλλὰ κατὰ τῆς Σφακτηρίας, καρφοῦς εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἐχθροῦ, ἐνηργήθη σφοδρὰ ἐπίθεσις διὰ κανονιοβολισμοῦ ἀπὸ τῶν πλοίων καὶ δι' ἀποβάσεως στιφῶν Ἀράβων. Οἱ γενναῖοι ὑπερασπισταὶ τῆς νησίδος κατεσφάγησαν καὶ μετ' αὐτῶν ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σαχίνης ὁ Τσαμαδός, ὁ Σανταρόζας, ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος καὶ ὁ Σαχτούρης μόλις κατώρθωσαν νὰ διασωθοῦν ἐπὶ τοῦ «Ἄρεως» τοῦ Τσαμαδοῦ, χάρις εἰς τοὺς ἐπιδεξίους χειρισμοὺς τοῦ Σαχτούρη τοῦ κυβερνῶντος τὸ πλοῖον κατὰ τὴν ἡρωϊκήν του ἔξοδον. Ὁ Μιαούλης πονῶν διὰ τὴν θλιβερὰν κατάστασιν, εἶχεν ἀναπτύξει ἔκτακτον δραστηριότητα, ἀποτολμήσας νὰ προσβάλη τὸν ἐχθρικὸν στόλον εἰς αὐτὸν τὸν λιμένα τῆς Μεθώνης, καὶ

Γεώργιος Σαχτούρης

σπεύδων παντοῦ, ἀλλὰ τὸ Ναυαρῖνον ἔπεσε τῇ 11ῃ Μαΐου καὶ οἱ ἐντὸς τούτου ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν ἠχυαλωτίσθησαν. Οἱ ναυτικοὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἡγωνίσθησαν ὑπερβαίνοντες καὶ τὰ παλαιότερα κατορθώματά των καὶ ὁ Κολανδροῦτσος, ὁ Σαχτούρης καὶ ὁ Ἀποστόλης ἐπέφερον μεγάλας ζημίας εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον μεταξὺ τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἄνδρου, ἀλλ' αἱ ἐχθρικαὶ δυνάμεις ἦσαν ἤδη πολλαὶ καὶ τὸ ἐξ Αἰγύπτου ὅρνεον εἶχεν ἤδη ἐμπήξει βαθέως τοὺς ὄνυχας ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς σαρκός. Τότε ὁ Παπαφλέσσας, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ ἐκινεῖτο ζωηρῶς πρὸς ἀποφυλάκισιν τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τῶν ἄλλων χωρὶς νὰ τὸ ἐπιτυγχάνῃ, μαινόμενος κατὰ

Ἡ ἄμυνα τοῦ Μεσολογγίου.

τοῦ Κωλέττη καὶ κατὰ τῆς κατὰ ξηρὰν ἀδρανείας ἐξεστράτευσεν ἐπὶ κεφαλῆς χιλίων ἀνδρῶν πρὸς τὴν Μεσσηνίαν καὶ κατέλαβε τὸ Μανιάκι. Ὁ Ἰβραὴμ πληροφορηθεὶς τὴν ἑλληνικὴν αὐτὴν κίνησιν ἀπέστειλεν ἰσχυροτάτην δύναμιν, ἡ ὁποία διαχωρισθεῖσα ἐπετέθη κατὰ τοῦ Παπαφλέσσα ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀπὸ δυσμῶν. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς κατέχοντας τὸ Μανιάκι πρὸ τοῦ κινδύνου τῆς κυκλώσεως ἔφυγαν. Ὀλίγοι ἀπέμειναν περὶ τὸν ἀποφασιστικὸν ἀρχηγόν. Ἐκεῖ ἔπεσεν ἀγωνιζόμενος μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ὁ Παπαφλέσσας δώσας τὴν δισφλεγομένην ἀπὸ ὅλα τὰ ἰδεώδη καὶ ἀπὸ ὅλας τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἁγνὰς καὶ τὰς ἁμαρτωλὰς πολυκύμαντον ζωήν του. Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀνάγκης τότε καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀγανακτούσης κοινῆς γνώμης ἡ κυβέρνησις ἔδωσεν ἀμνηστίαν εἰς τοὺς κρατουμένους εἰς τὸν Προφήτην Ἠλίαν καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ διώρισε γενικὸν ἀρχηγὸν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Πελοποννήσου τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην.

Εἰς τὴν Στερεὰν κατὰ τὸν καιρὸν αὐτὸν ὁ Γκούρας, ἀφοῦ ἐνίσχυσε σημαντικῶς τὴν θέσιν του εἰς τὴν Ἀκρόπολιν διὰ σωμάτων ἐκ τῶν ἐπανελθόντων ἐκ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἠσφάλισε τὴν Ἀττικὴν δι' ἀδιακόπων ἐξορμήσεων πρὸς ὅλην τὴν περιφέρειαν, διέπραξε τὴν χειροτέραν του πρᾶξιν. Ὑπείκων εἰς τὸν Κωλέττην, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε παύσει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν πλήρη καταστροφὴν τοῦ Ἀνδρούτσου, παρέσυρεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἄλλοτε ἀρχηγόν του, εἰς τὸν ὁποῖον ὤφειλε τὴν ἀφετηρίαν τοῦ ἐπιτυχοῦς σταδίου του, ἀντιδημοτικὸν ἤδη εἰς τὴν πόλιν λόγῳ τῶν οἰκονομικῆς φύσεως διαφορῶν του μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀφοῦ τὸν ἄφησεν εἰς τοὺς ὑποκινουμένους ἐξευτελισμοὺς καὶ τὴν χλεύην ἀνθρώπων τοῦ ὄχλου, τὸν συνέλαβε καὶ τὸν ἐφυλάκισεν εἰς τὸν παρὰ τὰ Προπύλαια τουρκικὸν πύργον τῆς Ἀκροπόλεως μὲ τὴν κατηγορίαν ἐσχάτης προδοσίας κατόπιν συνεννοήσεως καὶ συμφωνίας του μὲ τοὺς Τούρκους τῆς Χαλκίδος πρὸς κοινὴν δρᾶσιν. Ἡ ἀλήθεια ἦτο ὅτι ὁ Ἀνδρούτσος εἶχε συναντηθῆ παρὰ τὴν Χαλκίδα μὲ ἀντιπρόσωπον τῶν εἰς τὸ φρούριον τοῦ Εὐρίπου Τούρκων, ἀλλ' αἱ τοιαῦται ἐπαφαὶ καὶ αἱ πρὸς τοὺς Τούρκους ὑποσχέσεις τοῦ Ἀνδρούτσου ἀπετέλουν παλαιὸν παιχνίδι τοῦ στρατηγοῦ, ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἡμερῶν τῆς μάχης τῆς Γραβιᾶς, καὶ ἦσαν κενός, ἀλλ' ἀποτελεσματικὸς τρόπος ἐξαπατήσεως τῶν πασσάδων, οἱ ὁποῖοι πάντοτε παρὰ τὰς διδομένας ὑποσχέσεις ὑποταγῆς καὶ συμπράξεως, τὸν εὕρισκον κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἐχθρόν. Ὁ Ἀνδρούτσος ἐζήτησε τότε νὰ δικασθῇ διὰ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀθωότητά του, ἀλλ' ἀντὶ τῆς προσφυγῆς εἰς δίκην, τρεῖς ἀξιωματικοὶ τοῦ Γκούρα, κατ' ἐντολήν του, εἰσῆλθον εἰς τὴν φυλακὴν τοῦ διεσφαρμένου δεσμώτου καὶ κατόπιν πάλης τὸν ἐθανάτωσαν κατὰ τρόπον αἰσχρόν. Διὰ τοῦτο ἡ Στερεὰ ἐστερεῖτο τοῦ ἱκανωτέρου ἐκ τῶν πολεμικῶν τέκνων της.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον ὁ Κολοκοτρώνης κατώρθωσε ν' ἀναστηρίσῃ τὰ παλαιὰ ἐκ Πελοποννησίων καὶ ὑπὸ τοὺς παλαιοτέρους ὑπαρχηγοὺς σώματα, ἐχρησιμοποίει τὸ ὑπὸ τὸν Χα-

πτζηχρήστον ἱππικόν, καὶ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του τὸν παντοχοῦ παρόντα διὰ πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις Δημ. Ὑψηλάντην, κατελάμβανεν ὀρεινὰς διόδους καὶ παρηνώχλει καὶ ἐδυσχέραινε τὰς διαβάσεις τῶν Αἰγυπτίων. Ἀλλ' ὁ Ἰβραὴμ ἐνήργησε ραγδαίας προελάσεις ἀποστίλλων πρὸς πᾶραν κατεύθυνσιν ἰσχυρὰς φάλαγγας ἐκ τῶν ἀνανεουμένων καὶ αὐξανομένων ὁλοένα ἐκ νέων ἀποστολῶν δυνάμεων. Καὶ προελαύνων ὁ ἴδιος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Τριπολιτσάν, ἐρημωθεῖσαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ἐφθασεν εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ ἀπεπειράθη νὰ καταλάβῃ τὸ Ναύπλιον. Ἐκεῖ μόνον ἀπεκρούσθη. Φρούραρχος τότε τοῦ Ναυπλίου ἦτο ὁ ἐντελῶς προσοικειωμένος μὲ τοὺς Ἕλληνας Γάλλος συνταγματάρχης Φαβιέρος, ὁ ὁποῖος δι' ἐξόδου ἐπετέθη κατὰ τῶν Ἀράβων μὲ ἱππεῖς καὶ μὲ Κρῆτας ἀκροβολιστάς. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀγγλικῆς μοίρας εὑρισκόμενος πλοίαρχος Ἄμιλτων, περιπλέων τότε εἰς τὰ ὕδατα ἐκεῖνα, ἐβοήθει καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἕλληνας.

Φαβιέρος.

Ὁ Ἰβραὴμ παρητήθη πρὸς τὸ παρὸν τῆς πρὸς ἅλωσιν τοῦ Ναυπλίου ἐπιχειρήσεως, καὶ τότε, λέγεται ὅτι, ὁ Ἰβραὴμ, βλέπων ἀπὸ ὑψώματος πρὸς τὸν θαλάσσιον ὁρίζοντα, ὅπου διεγράφετο τὸ σχῆμα τῆς Ὕδρας, εἶπε: «Ἀΐ, σὺ μικρὴ Ἀγγλία, ἕως πότε θὰ μοῦ ξεφεύγῃς;». Ἀλλὰ παρὰ τὰς ἐπιθέσεις ἀπὸ στενῶν τῶν ἀποστελλομένων ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη σωμάτων καὶ παρὰ τὴν ἀντονίν τοῦ Ναυπλίου, ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος ἦτο εἰς χεῖρας τοῦ Ἰβραὴμ. Αἱ αἰγυπτιακαὶ φάλαγγες διέσχιζον τὴν χώραν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, πρὸς τὴν Μεσσηνίαν, τὴν Τριφυλίαν, τὴν Ὀλυμπίαν, τὴν Ἠλείαν, τὴν Ἀχαΐαν, ὅπου προσεβλήθη καὶ ἀπεδιώχθη τὸ σῶμα τοῦ Δ. Πλαπουτᾶ, τὴν Κορινθίαν, τὴν Ἀργολίδα, τὸν Μιστρᾶν, τὴν Μονεμβασίαν, τὸ Μαραθονήσι. Πλῆθη κατοίκων φεύγοντα τοὺς Αἰγυπτίους περιεπλανῶντο εἰς τὰ βουνά, ἠχμαλωτίζοντο καὶ ἐπωλοῦντο ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἰς τὴν συσταθεῖσαν ἀνθρωποσαγορὰν τῆς Μεθώνης. Ἡ Πελοπόννησος ἐτέλει ὑπὸ τὸ σκληρὸν πέλμα βαρβάρου κατακτητοῦ.

τριῶν ἡμερῶν ὅλα σχεδὸν τὰ σπίτια. Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 15ης Φεβρουαρίου οἱ Αἰγύπτιοι κατώρθωσαν νὰ καταλάβουν δι' ἐφόδου ἕνα ἐξωτερικὸν ὀχύρωμα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἑπομένην ἀπεδιώχθησαν. Ἡ ἐπίθεσις ἐσυνεχίσθη δι' ἀλλεπαλλήλων ἐφόδων καὶ πρὸς τὰ ὀχυρώματα καὶ πρὸς τὰ νησίδια τῆς λιμνοθαλάσσης, καὶ τέλος ὁ Ἰβραὴμ ἐπέτυχε δι' ἀτελειώτων προσπαθειῶν καὶ μὲ ἀπωλείας εἰς ἄνδρας, τὰς ὁποίας δὲν ὑπελόγιζε διότι ἀνενέωνε τὰ κενά του ἐκ τῶν μεγάλων του ἐφεδρειῶν, νὰ ἀποκλείσῃ τὸ Μεσολόγγι καὶ ἀπὸ τὴν λιμνοθάλασσαν. Τοῦτο ἦτο τὸ μέγα του κατόρθωμα. Ὁ Μιαούλης ποὺ ἔφθασεν ἐκεῖ τὴν 19ην Μαρτίου δὲν κατώρθωσε νὰ διασπάσῃ τὸν ἀπὸ θαλάσσης κλοιόν. Ἔφθασε τότε εἰς τὸ Μεσολόγγι ὁ μεγαλύτερος διὰ τοὺς πολιορκουμένους ἐχθρός: Ἡ πεῖνα. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἀπριλίου δὲν ὑπῆρχον πλέον τροφαὶ εἰς τὴν πόλιν. Εἶχον σφαγῆ ὅλα τὰ μεταγωγικά, τὰ οἰκιακὰ ζῶα, ἀκόμη καὶ τὰ παρασιτικά, ἐλαμβάνοντο ὡς τροφὴ τὰ φίκια τῆς θαλάσσης, ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ μασηθῇ, ἐνῶ ἡ θνητότης ηὔξανεν, αἱ ἀσθένειαι ἐπολλαπλασιάζοντο. Οἱ κάτοικοι εἶχον ἀποδῆ κινούμενοι σκελετοί. Παρὰ τὴν ἐξάντλησιν, ἐν τούτοις ἀπεορίφθησαν νέαι προτάσεις πρὸς παράδοσιν τοῦ Ἰβραήμ. Οἱ πυλιορκούμενοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐνεργήσουν ἔξοδον ἐκ τῆς πόλεως μετὰ τῶν γυναικοπαίδων καὶ ὥρισαν τὴν νύκτα τῆς 10ης Ἀπριλίου. Θὰ διήρχοντο δι' αἰφνιδιαστικῆς ἐξορμήσεως διὰ μέσου τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου. Ἀλλ' ἡ ἀπόφασις ἐπροδόθη καὶ ὅταν ἡ ἐξ ἐννέα χιλιάδων περίπου ἀτόμων συνοδεία τῶν ἐξερχομένων εἶχε προχωρήσει πρὸς τὰ ἔξω, φωνὴ προδοτικὴ ἢ πανικόβλητος ἠκούσθη: «Πίσω, πίσω». Πολλοὶ ἐπέστρεψαν πρὸς τὴν πόλιν, ὅπου εἰσήλαυνον οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Κιουταχῆ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἔφευγον ἀλλοφρονοῦντες. Ὅσοι εὑρέθησαν εἰς τὴν πόλιν κατεκόπησαν, ὁ δὲ γέρων πρόκριτος Χ. Καψάλης εὑρισκόμενος παρὰ τὴν πυριτιδαποθήκην καὶ ἀφοῦ συνεκεντρώθησαν περὶ αὐτὸν Ἕλληνες, Τοῦρκοι καὶ Αἰγύπτιοι, τὴν ἐπυρπόλησε καὶ ἐχάθησαν μαζί του φίλοι καὶ ἐχθροί. Ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήσαντα τὴν ἔξοδον ἔνοπλα σώματα πολλοὶ διεσώθησαν, ἀλλ' ἀπὸ τὸ ἄμαχον πλῆθος ἐσώθησαν μόνον χίλια ὀκτακόσια ἄτομα. Ἡ πτῶσις τοῦ Μεσολογγίου ἐπροκάλεσε πένθος καὶ ὀδύνην παντοῦ ὅπου ὑπῆρχον Ἕλληνες. Ἀλλ' ἡ ἀποφασιστικότης πρὸς συνέχισιν τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐκάμφθη. Εἰς τὴν Ἐπίδαυρον συνῆλθε κατὰ τὸν Ἀπρίλιον ἡ νέα συνέλευσις προεδρευομένη ἀπὸ τὸν Π. Νοταρᾶν, ἐδέχθη τὴν παραίτησιν τῆς ἀνικάνου κυβερνήσεως Γ. Κουντουριώτη, ἀνέθεσε τὴν διαχείρισιν τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος εἰς τὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Ἄγγλον πρεσβευτὴν Στράτφοδ Κάννινγκ, καὶ ἐσχηματίσθη νέα κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Ἀνθ. Ζαΐμην. Ἡ κυβέρνησις ἀνεγνώρισεν ὡς ἀρχηγὸν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Πελοποννήσου τὸν Κολοκοτρώνην καὶ διετήρησε τὸν Γκούραν εἰς τὴν Ἀν. Ἑλλάδα, ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἰούλιον ὁ Ζαΐμης λησμονῶν τὰ πάθη καὶ τὰς συμφορὰς τοῦ παρελθόντος, ἐκάλεσε τὸν Γ. Καραϊσκάκην καὶ τὸν διώρισεν ἀρχιστράτηγον τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς ὁποίας μετεφέρετο τώρα ὁ ἀγών. Ἀλλ' ὁ Ζαΐμης δὲν εὑρῆκεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον διὰ νὰ συντηρήσῃ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις παρὰ μόνον δεκατέσσαρα γρόσια. Ὁ ἀγὼν δὲν ἐσυνεχίζετο παρὰ μόνον διὰ τῶν ἰδίων προσπαθειῶν τῶν ἀτόμων καὶ διὰ τοῦ ἀκλονήτου ἠθικοῦ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐνόπλων. Ἔφθασεν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὸ Ναύπλιον ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς Γόρδων, φέρων τὸ ὑπόλοιπον τοῦ συναφθέντος κατὰ τὸ 1824 δευτέρου δανείου, ἀνερχομένου εἰς δεκατέσσαρας χιλιάδας λίρας, ἀπέστειλαν δὲ σημαντικὰ διὰ τὴν περίστασιν ποσὰ εἰς τὸ ἐν Παρισίοις φιλελληνικὸν κομιτάτον, ὁ εἰς τὴν Γενεύην φιλέλλην τραπεζίτης Ἐϋνάρ καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Θαυαρίας Λουδοβίκος. Ἀνεκουφίσθη ἐκ τούτου ἡ κυβέρνησις καὶ συνετάσσοντο σώματα

Ὁ Ἰβραὴμ ἐπανελθὼν εἰς τὴν Πελοπόννησον μετὰ τὸ μέγα του κατόρθωμα ἠγωνίζετο νὰ καταβάλῃ καὶ τὸ παρακρότερον στήριγμα τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐνήργησεν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Μάνης ἀπὸ τῶν Καλαμῶν, ὅπου εὑρέθη ἀντιμέτωπος εἰς τὸ στενὸν τῆς Βέργας πέντε χιλιάδων Μανιατῶν, τοὺς ὁποίους δὲν κατώρθωσε νὰ καταβάλῃ, καὶ ἐπετέθη ἀπὸ θαλάσσης κατὰ τῆς Τσεροβᾶς, ὅπου ἀπέκρουσαν τοὺς Ἄραβας οἱ Μανιάται βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ τὰς γυναῖκάς των, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ σειρὰν μηνῶν ἐπανέστρεφεν εἰς ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον προσπαθῶν νὰ καταβάλῃ τὰς αὐξανομένας δυνάμεις τοῦ Κολοκοτρώνη, ἐπέστρεψε τὴν 2αν Νοεμβρίου τοῦ 1826 εἰς τὴν Μεθώνην.

Εἶχεν ἐπιπέσει ἤδη ἐπὶ τῆς Ἀνατ. Ἑλλάδος ὁ Κιουταχῆς. Κατώρθωσε νὰ κάμῃ τοὺς περισσοτέρους τῶν ἐκεῖ ὁπλαρχηγῶν ν' ἀδρανήσουν, αὐξάνων τὴν ἀθυμίαν των δι' ὑποσχέσεων ἀμνηστίας καὶ ἀφοῦ κατέλαβεν εὐκόλως τὰ Σάλωνα καὶ ἔπειτα τὰς Θήβας, ἐπετέθη κατὰ τῆς Ἀττικῆς. Ἤδη τὰ τῆς Ἀνατ. Ἑλλάδος ὅπου εἶχε καταπέσει τὸ κύρος τοῦ Γκούρα, ἐρρύθμιζεν ὁ Καραϊσκάκης. Ὁ Κιουταχῆς εἶχε κατορθώσει νὰ προχωρήσῃ χάρις εἰς τὴν ἠπίαν καὶ σκοπίμως εὐεργετικὴν συμπεριφορὰν του ἀπέναντι τῶν χωρικῶν, κατέλαβε διὰ τῶν προπορευομένων δυνάμεών του τὸν λόφον τοῦ Φιλοπάππου, ὅπου ἔστησε τρία πυροβολεῖα κατὰ τῆς πόλεως καὶ τὴν 16 Ἰουλίου ἐστρατοπέδευσε μὲ τὰς κυρίας δυνάμεις του εἰς τὰ Πατήσια καὶ ἤρχισε σφοδρὸν κανονιοβολισμὸν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ τὴν 19ην τοῦ ἰδίου μηνὸς ἔφθασεν ὁ Καραϊσκάκης ἐκ τοῦ Ναυπλίου μὲ ἑξακοσίους ἄνδρας του, αὐξήσας ταχύτατα τὰς δυνάμεις του μὲ σώματα τοῦ Κριεζώτη, τοῦ Βάσσου, τοῦ Παπουγιᾶ καὶ τοὺς τακτικοὺς τοῦ Φαβιέρου καὶ ἀπέκρουσεν ἔφοδον τοῦ ἱππικοῦ τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸ Χαϊδάρι. Τότε ἤρχισε νὰ φέρῃ τὰ λαμπρά του ἀποτελέσματα τὸ στρατηγικὸν δαιμόνιον τοῦ ὑπερόχου ταύτου ἀρχηγοῦ. Ἡ ἀποτυχία μιᾶς νυκτερινῆς ἐπιθέσεως προταθείσης ἀπὸ τὸν Καραϊσκάκην καὶ ἡ ὁποία ὠφείλετο εἰς ἀπειθαρχίαν ἀτάκτων, ἠνάγκασε τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις νὰ ὑποχωρήσουν καὶ ἐπῆλθε διάστασις μεταξὺ Καραϊσκάκη καὶ Φαβιέρου, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνεκόπησαν αἱ ἑλληνικαὶ ἐπιχειρήσεις. Κατόπιν ἡ πολιορκία τῆς πόλεως κατέστη στενωτέρα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς ἀσφάλειαν ἀπέστειλαν πάλιν τὰς οἰκογενείας των εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Αἱ ἔφοδοι τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἐσυνεχίσθησαν, καὶ εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθη ὁ Γκούρας, τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησεν ὁ Μακρυγιάννης, τραυματισθεὶς ὀλίγον ἀργότερα. Τότε ὁ Καραϊσκάκης ἐπρότεινε λαμπρὸν σχέδιον. Ἤθελε διὰ δράσεως μελετημένης καὶ συστηματικῆς ἀπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ μέχρι τῆς Ἀταλάντης νὰ ἀποκόψῃ τὰς τουρκικὰς ἐπικοινωνίας, ν' ἀπομονώσῃ τὸν Κιουταχῆν καὶ νὰ τὸν κατακερματίσῃ. Τοῦτο ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν καὶ ὁ Καραϊσκάκης μεταφέρων τὸν πόλεμον ἀπὸ τοῦ Ἑλικῶνος εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, εἰς τὴν Δόμβραιναν, εἰς τὰ Σάλωνα, εἰς τὸ Καστρί, εἰς τὴν Ἀταλάντην, παρέσυρεν ἰσχυρὰς τουρκικὰς δυνάμεις εἰς τὴν Ἀράχωβαν, τὰς ὁποίας ἐξόντωσεν. Αἱ ραγδαῖαι ἑλληνικαὶ κινήσεις, αἱ ἔγκαιροι ἀντιμετωπίσεις τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, ἡ δραστηριότης τῶν ἔως τότε ἀθυμούντων ὁπλαρχηγῶν καὶ τελούντων ἤδη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιστρατήγου ὕψωσαν τὸ γόητοῦ Καραϊσκάκη εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῆς ὁποίας ἐσυνεχίζετο ἡ πολιορκία, κατώρθωνε ν' ἀνθίσταται ὁ Μακρυγιάννης, ἐνισχυθεὶς εἰς ἐφόδια διὰ τολμηρᾶς εἰσόδου διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν εἰς τὸ φρούριον τοῦ Φαβιέρου καὶ ὀλίγων ἀνδρῶν του, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ σάκκον πυριτιδος. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις Ζαΐμη δὲν ἠθέλησε ν' ἀναμείνῃ τὸ ἀπαιτοῦν χρόνον ἀποτέλεσμα τοῦ σχεδίου τοῦ Καραϊσκάκη, ἀλλ' ἐπέβαλε τὴν δι' ἐπιθέσεως ἀποδίωξιν τοῦ περὶ τὰς Ἀθήνας στρατοῦ τοῦ Κιουταχῆ καὶ συνεκέντρωσεν εἰς τὴν Ἀττικὴν ὅσας δυνάμεις διέθετε καὶ διὰ λόγους πολιτικοὺς ἀνέθεσε τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων εἰς τὸν Ρίχ. Τσώρτς, τῶν δὲ κατὰ θάλασσαν εἰς τὸν λόρδον Κόχραν.

Ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις ὅμως εἰς τὸ μικρὸν ἐλεύθερον ἑλληνικὸν τμῆμα ἀπέβαινε κακὴ ἐκ τῆς συγκεντρώσεως πολλοῦ λαοῦ εἰς στενοὺς χώρους καὶ τῆς γενικῆς κακοδαιμονίας. Ἡ κυβέρνησις Ζαΐμη εὑρέθη ἠναγκασμένη νὰ μετατεθῇ εἰς τὸν Πόρον ἐκ τοῦ Ναυπλίου, ὅπου οἱ κατέχοντες τὰ δύο φρούρια Θ. Γρίβας καὶ Φωτομάρας ἤριζον καὶ ἀλληλοκανονιοβολοῦντο

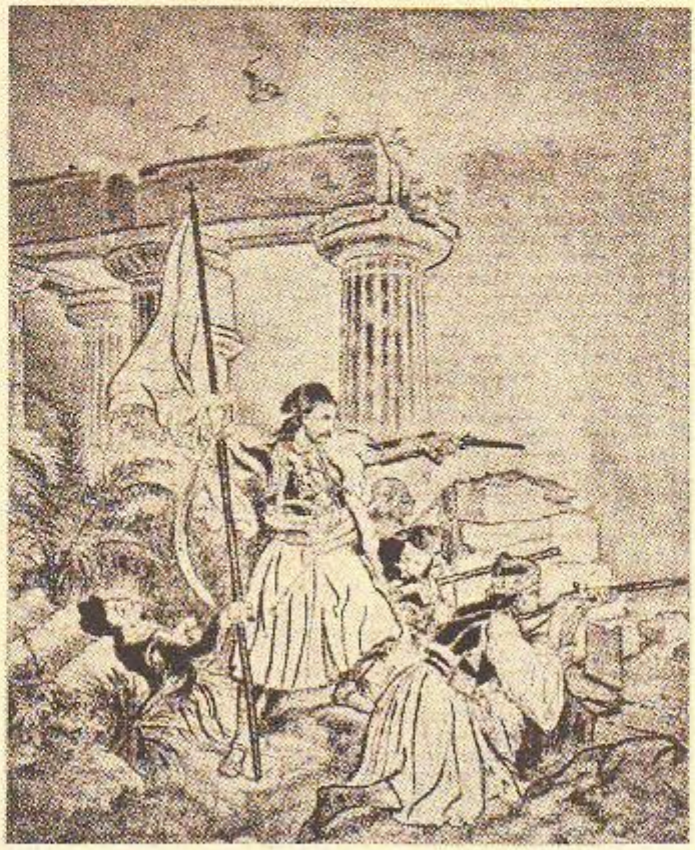

Οἱ ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως πολιορκημένοι πολεμισταί.

ἀδιακόπως. Ἀπεφασίσθη τέλος ἵνα ἐνεργηθῇ ἐπίθεσις ὅλων τῶν συνηθροισμένων ἀπὸ τοῦ Φαλήρου μέχρι τοῦ Κερατσινίου ἑλληνικῶν σωμάτων ἐναντίον τοῦ Κιουταχῆ, καὶ εἰς ἄσκοπον σύγκρουσιν μεταξὺ Κρητῶν καὶ Ὑδραίων ἐναντίον τῶν Τούρκων ἔπραττε ματίσθη βαρύτατα ὁ Γ. Καραϊσκάκης, σπεύδων νὰ προλάβῃ τὴν γενικευσιν τῆς προώρου μάχης. Ὁ τραυματισθεὶς στρατηγὸς μετεφέρθη εἰς τὴν Σαλαμῖνα, ὅπου ἀπέθανε μετ' ὀλίγας ὥρας, ἡ δὲ μάχη γενικευθεῖσα τὴν ἑπομένην ἔδωσεν εὐκαιρίας ἐπιδείξεως λαμπρῶν ἡρωϊσμῶν, ἀλλ' ἀπέληξεν εἰς τὴν συντριβὴν τῶν Ἑλλήνων. Ἐντὸς ὀλίγων μόνον ἡμερῶν τὰ ἀπομείναντα ἑλληνικὰ σώματα διελύθησαν, ἡ δὲ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ὑπετάγη ὁλόκληρος εἰς τὸν Κιουταχῆν.

Ριχάρδος Τσώτς.

Δὲν ἀπέμενον πλέον εἰς τὰς ἑλληνικὰς χεῖρας παρὰ μόνον τὸ Ναύπλιον καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Σαρωνικοῦ, αἱ παρὰ τὴν Ἀργολίδα, ἀς ἐπανάστασις δὲ εἰς τὴν καταπατουμένην Πελοπόννησον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λογίζωνται παρὰ μόνον αἱ ἀγωνιώδεις ἀπὸ τῶν βουνῶν προστάθειαι τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη καὶ ἡ εἰς τὴν Βέργαν καὶ τὴν Τσερόβαν νωπὴ τῶν Μανιατῶν ἀντίστασις. Ἡ Πύλη ἰσχυρίζετο ἤδη εἰς τὰς πε , τὴν εὐρωπαϊκὴν διπλωματίαν μάγας της, ὅτι εἶχε καταπνίξει «τὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα ταραχάς», καὶ ὅτι ἐπομένως ζήτημα δὲν ὑπῆρχε, καὶ ἂν τὰ ἀφορῶντα τὴν Ἑλλάδα πράγματα ἔπρεπε νὰ ἐκτιμηθοῦν ἐκ τοῦ ἐδάφους τοῦ κατεχομένου ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῶν τουρκικῶν καὶ τῶν αἰγυπτιακῶν δυνάμεων καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῶν τελούντων ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἡ Πύλη θὰ εἶχε δίκαιον. Ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις εὑρίσκετο εἰς καλὰς καὶ ἰσχυρὰς διπλωματικὰς χεῖρας, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη εἰς τὴν Εὐρώπην ἦτο πεπεισμένη ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦσαν ἔθνος, τὸ ὁποῖον καὶ δίκαιον ἦτο, ἀλλὰ καὶ εἶχε δείξει ὅτι ἠθέλησε ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Ὁ Γ. Κάννιγκ, τὴν 2 Φεβρουαρίου ἀμέσως δηλαδὴ σχεδὸν μετὰ τὸ συνέδριον τῆς Βερόνας, κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ φίλοι τῆς Τουρκίας ἐθεώρησαν ὅτι εἶχε ταφῇ ὁριστικῶς τὸ ζήτημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἶχε δώσει ἐντολὴν εἰς τὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Ἄγγλον πρεσβευτὴν νὰ δηλώσῃ εἰς τὴν Πύλην, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἠμποροῦσε πλέον νὰ διατηρήσῃ μετ' αὐτῆς φιλικὰς σχέσεις, ἂν δὲν ἐξετέλει τὰς ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ὑποσχέσεις της. Τοῦτο ἦτο ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς μεταστροφῆς τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ ἔγινε δεκτὴ εἰς τὴν Πύλην ὡς ἐνθρικὴ βολὴ ἀπὸ στοατοπέδου θεωρουμένου ἕως τότε φιλίου. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο βῆμα ὁ Κάννιγκ ἤρχισε ν' ἀναγνωρίζῃ τοὺς Ἕλληνας «ὡς δύναμιν ἐμπόλεμον» καὶ ὡς ἔχοντας ἐπομένως τὸ δικαίωμα πολεμικῶν πράξεων κατὰ τῆς διασκηρυχθείσης ὡς ἐχθρᾶς των Τουρκίας, ἀπεδοκιμάζοντο δὲ ἐπισήμως αἱ ὑπὸ Τουρκοφίλων Ἄγγλων κατὰ τῆς Ἐπαναστάσεως πράξεις, ἐνῷ ἀντιθέτως ἐνεθαρρύνετο ὑπὸ τοῦ κράτους ἡ συμπάθεια Ἄγγλων πλοιάρχων καὶ πρακτόρων πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Μέττερνιχ ἀνησυχῶν, ἐπροκάλεσε τὴν συνάντησιν τῶν αὐτοκρατόρων εἰς τὸ Τσέρνοβιτς διὰ νὰ βολιδοσκοπηθῇ ἡ ἀπέναντι τοῦ Κάννιγκ διάθεσις τῶν λοιπῶν συμμάχων. Τὸ συμπέρασμα τῶν εἰς τὸ Τσέρνοβιτς συνομιλιῶν καὶ ἀποφάσεων ἦτο ὅτι τὸ ζήτημα τῆς εἰρηνεύσεως τῶν Ἑλλήνων ἦτο ζήτημα εὐρωπαϊκόν, καὶ τοῦτο ἐσήμαινεν ἀνάμιξιν τῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν, ἀλλ' ἐθεωρήθη ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ μὴ ἐπιτραπῇ εἰς τὸν Κάννιγκ ν' ἀναλάβῃ μόνος τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Τοῦτο βεβαίως ἀπετέλει σημαντικὸν κέρδος τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ Κάννιγκ ἐρρυμούλκει τοὺς ἄλλους παρὰ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἐναντίον του κακὴν διάθεσιν. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1824 ἡ Ρωσσία ἀπηύθυνεν ὑπόμνημα πρὸς τὰς δυνάμεις διὰ τοῦ ὁποίου ἐδήλωνεν ὅτι θὰ ἀνελάμβανε τὴν ἐπέμβασιν μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἂν καὶ αἱ ἄλλαι Δυνάμεις ἦσαν σύμφωνοι, διὰ νὰ εὑρεθῇ μέσον λύσεως καὶ ὡς τοιαύτην ἐπρότεινε νὰ συγκροτηθοῦν ἐκ τῆς Ἑλλάδος τρεῖς ἡγεμονίαι ἡ Ἀιτωλικὴ Ἑλλὰς μὲ τὴν Θεσσαλίαν, ἡ Δυτικὴ Ἑλλὰς μὲ τὴν Ἤπειρον καὶ ἡ Νοτία Ἑλλὰς μὲ τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Κρήτην ὑποτελεῖς εἰς τὸν σουλτάνον, ὁ ὁποῖος θὰ ἐλάμβανε παρ' αὐτῶν ἐτήσιον φόρον καὶ θὰ εἶχε τὴν κυριαρχίαν ὡρισμένων φρουρίων. Αἱ νῆσοι θὰ ἐτέλουν ὑπὸ ἐλευθέρους κοινοτικοὺς θεσμούς. Τὸ ὑπόμνημα ἀπηλλάσσετο εἰς τὸν κατατεμαχισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς κρατίδια ἐξαρτώμενα ἐκ τῆς ρωσσικῆς προστασίας, δὲν ηὐχαρίστησε κανένα, ὁ δὲ Μέττερνιχ, ὁ ὁποῖος ἤθελε τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ προ τῆς Ἐπαναστάσεως καθεστῶτος, κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰς τὴν Πετρούπολιν διάσκεψιν, διὰ νὰ τρομάξῃ τὴν ρωσσικὴν πολιτικήν, ἐπρότεινε τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν σχηματισμὸν ἐλευθέρου κράτους, ἀπὸ τὴν συμμαχίαν τοῦ ὁποίου πολλὰ προσεδόκα καὶ τὸ ἀποτελεσματικώτερον θὰ ἦτο ν' ἀποδιωχθοῦν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Εὐρώπην. Καὶ πράγματι ὁ καγκελλάριος τῆς Αὐστρίας ἐπέτυχε τότε. Δὲν ἐλήφθη καμμία ἀπόφασις. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ρωσσικὸν ὑπόμνημα ἐπροκάλεσεν ἀνησυχίας καὶ ἀποδοκιμασίας καὶ ἐνέπνευσε τὴν προσέγγισιν πρὸς τὸν Κάννιγκ, τοῦ ὁποίου ἦσαν γνωσταὶ αἱ εὐμενεῖς διαθέσεις καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπηύθυνε κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1825

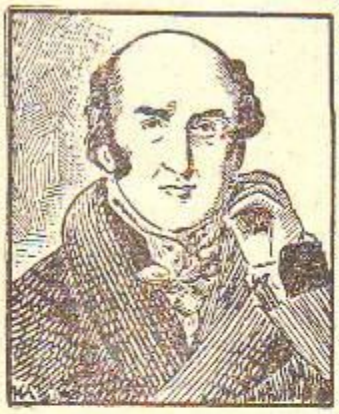

Γεώργιος Κάννιγκ.

Ὁ Ναύαρχος Κόχραν

διακοίνωσιν διὰ τῆς ὁποίας διεμαρτύρετο διὰ τὰ προταθέντα ὑπὸ τῆς Ρωσσίας καὶ ἐζήτει νὰ πράξῃ ἡ Ἀγγλία διὸ τὴν Ἑλλάδα ὅτι εἶχε πράξει ὑπὲρ τῶν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἱσπανικῶν ἀποικιῶν, δηλαδὴ ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της. Ἔγραψεν ἐπίσης εἰς τὸν Κάννιγκ, ἂν καὶ ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας εὑρισκόμενος, ὁ Μαυροκορδάτος, ἐκθέτων τὰς σκέψεις του, ὡς πρὸς τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ ἐπεκτείνων ταύτας ἐπὶ τῆς γενικωτέρας δι' ὅλην τὴν Εὐρώπην σημασίας τῆς τοιαύτης φιλίας καὶ τῶν συνεπειῶν της κατὰ τὸ μέλλον. Ὁ Ἕλλην πολιτικὸς ὑποστήριζεν ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὁ μόνος τρόπος πρὸς ἵδρυσιν τοῦ φραγμοῦ, τοῦ ἐπιβαλλομένου διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς κολοσσιαίας ρωσσικῆς δυνάμεως κυρίως, ἀφ' ὅτου εἶχεν ἐξασθενήσει ἡ Τουρκία καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀργὰ ἢ γρήγορα θ' ἀποβῇ ἡ φυσικὴ τῆς Τουρκίας σύμμαχος, καὶ ὅτι ἡ Ἀγγλία, ἡ Τουρκία καὶ ἡ Ἑλλὰς θ' ἀποτελέσουν μίαν δύναμιν ἀπέναντι τῆς Ρωσσίας, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι πάσης ἀποπειρᾶς πρὸς ζημίαν τῆς Ἀγγλίας. Ὁ Κάννιγκ ἀπήντησεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐχαιρετίσθη ὡς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ γαρμόσυνον γεγονὸς καὶ ἐδήλωσεν ὅτι πρὸς τὸ παρὸν ἡ ἐπέμβασις ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι τὸ Λονδῖνον θὰ ἐτήρει οὐδετερότητα, ἀλλ' ὅτι ἂν οἱ Ἕλληνες ἐπεκαλοῦντο τὴν μεσιτείαν τῆς Ἀγγλίας θὰ τὴν ἐδέχετο, θὰ συνέπραττε μὲ τὰς ἄλλας Δυνάμεις πρὸς ἐπιτεύξιν τῆς εἰρήνης καὶ ὅτι δὲν θὰ μετεῖχεν εἰς ἐνεργείας πρὸς συμβιβασμόν, ἂν δὲν τὸν ἤθελον οἱ Ἕλληνες. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς διαλύσεως τῆς Πετρουπόλεως ἡ Ρωσσία ἐφοβήθη μήπως ἀπομονωθῇ διπλωματικῶς καὶ διὰ νὰ φανῇ ἀναγνωρίζουσα τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων παροχὴν δικαιωμάτων εἰς τὴν Ἀγγλίαν διαχειρίσεως τοῦ ζητήματος των, τὰ ὁποῖα ἕως τότε εἶχε μόνον αὐτὴ ὡς ἀμόδεξος δύναμις, ἀλλ' ὅτι ὁπωσδήποτε δὲν ἔπαυε νὰ ἔχῃ ἐνδιαφέρον καὶ γνώμην διὰ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα, ὑπέβαλεν εἰς τὸ Λονδῖνον κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1826 πρότασιν ὅπως ἡ Ἀγγλία καὶ μόνη ἀναλάβῃ τὴν διαχείρισιν τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως, ὡς ἡ ἱκανὴ νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα Δύναμις. Ὁ Μέττερνιχ καὶ ἡ Γαλλία ἠναγκάσθησαν νὰ συμφωνήσουν. Μετὰ τὸν ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ αὐτό-

Ἡ Πόλη ἠθέλησε νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Στερεὰν διὰ κεραυνοβόλου ἐνεργείας ἀναλόγου μὲ τὴν συντελεσθεῖσαν εἰς τὴν Πελοπόννησον ὑπὸ τοῦ Ἰβραήμ. Ἀνέθεσε πρὸς τοῦτο τὴν ἀρχιστρατηγίαν εἰς τὸν Κιουταχήν. δὲν φαίνεται δὲ ξένον πρὸς τὰ ἤθη καὶ τὰς πράξεις τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ τὸ λεγόμενον ὅτι εἰς τὸ σουλτανικὸν διάταγμα τῆς ἀρχιστρατηγίας τοῦ πασσᾶ τούτου εἶχε γραφῆ ἡ φοβερὰ ἀπειλή : «"Ἢ τὸ Μεσολόγγι ἢ τὴν κεφαλήν σου!». Ὁ Κιουταχὴς ἔχων ὑπὸ τὰς διαταγάς του εἰς τὴν Ἄρταν στρατὸν ἐξ 20.000 ἀνδρῶν, μὲ ἐπίλεκτα μεταξὺ τούτων τάγματα, καὶ δύναμιν ἐκ 4000 ραγιάδων στρατολογηθέντων εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν διὰ βοηθητικὰς ὑπηρεσίας, προήλασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἀπριλίου διὰ δύο φαλάγγων, αἱ ὁποῖαι εἶχον τὴν ἐντολὴν νὰ ἐγκαταλείπουν ὀπίσω των ἰσχυρὰ φυλάκια πρὸς φρούρησιν τῶν στενῶν καὶ τῶν διόδων, διὰ νὰ μένουν ἐξησφαλισμέναι αἱ συγκοινωνίαι καὶ ἄλλαι κατ' ἀνάγκην κινήσεις. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας ἦτο ἡ ἅλωσις τοῦ Μεσολογγίου. Ἡ χώρα πρὸ τῆς διαβάσεως τόσου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἠρημώθη, φευγόντων τῶν κατοίκων πρὸς τὰ ἀρεινὰ καὶ τὸν Κάλαμον καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ἀπεδίωξαν τοὺς εἰς τὸ Κεφαλόβρυσον Σουλιώτας, ἔφθασαν πρὸ τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ ἐκεῖθεν τὴν 11ην Ἀπριλίου προώθησαν τὰς προπορείας των γύρω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι. Αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις, ἀνερχόμεναι εἰς 10.000 ἄνδρας, περιέζωσαν βραδέως τὴν πόλιν καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς ἀπόστασιν 600 βημάτων ἀπὸ τῶν προμαχώνων. Ὁ Κιουταχὴς ἤρχισε τὴν πολιορκίαν τὴν 17ην Ἀπριλίου μὲ μόνον μειονέκτημα εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ πυροβολικόν του, ἀποτελούμενον ἀπὸ τρία κανόνια, ἐνῶ ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν πυροβολείων εὑρίσκοντο σαράντα ὁκτώ. Εἶχεν ἐπέλθει σημαντικὴ βελτίωσις κατὰ τὸν τελευταῖον χρόνον εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως χάρις εἰς τὰ ἀξιόλογα ἔργα τὰ κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Κοκκίνη. Ἡ δύναμις τοῦ Μεσολογγίου ἀπετελεῖτο ἀπὸ τέσσαρας χιλιάδας ἄνδρας ὑπὸ τὸν Νότην Μπότσαρην, τὸν Τζόγκαν, τὸν Μακρῆν καὶ τὸν Στουρνάραν καὶ ἀπὸ χιλίους ἐνόπλους πολίτας, τριμελὴς δὲ ἐπιτροπὴ ἀπετέλει τὴν διοικητικὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Σφοδρὸς κανονιοβολισμὸς ἤρχισε μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων ἀπὸ τῆς 28 Ἀπριλίου, ἐπιταθεὶς ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ τουρκικοῦ πυροβολικοῦ ἀπὸ ὀκτὼ ἀκόμη βαρέα πυροβόλα, βομβοβόλα καὶ μυδραλλιοβόλα, τὰ ὁποῖα εἶχε φέρει ἐκεῖ ὁ Γιουσοὺφ ἀπὸ τὰς Πάτρας μὲ τὰ μικρὰ πλοῖα του. Ἀλλὰ διὰ τοῦ πυροβολικοῦ δὲν ἐπετυγχάνετο σημαντικὸν ἀποτέλεσμα διὰ κανένα ἐκ τῶν ἀντιπάλων προσπάθειαι δὲ ἐξόδων πρὸς ἐπίθεσιν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐφόδων τῶν ἄλλων πρὸς κατάληψιν περισσότερον προκεχωρημένων θέσεων, ἀπέτυχον καὶ διὰ τοὺς δύο. Κατὰ τὴν 10ην Ἰουνίου ἔφθασεν ὁ Νέγκας ἐπὶ κεφαλῆς ἑπτὰ ὑδραϊκῶν πλοίων, ἔφερεν ἐφόδια εἰς τοὺς πολιορκουμένους καὶ ἠνάγκασε τὰ πλοῖα τοῦ Γιουσοὺφ νὰ ἐξαφανισθοῦν, ἔσθανον δὲ ταυτοχρόνως καὶ ἐπικουρίαι εἰς ἄνδρας ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Οἱ Τοῦρκοι διὰ νὰ πλησιάσουν πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς προμαχῶνας κατεσκεύαζον πρὸ αὐτῶν τάφρους, διὰ τῶν ὁποίων κεθίστατο στενωτέρα ἡ πολιορκία ἀλλὰ τοῦτο εἶχεν ἀποτέλεσμα τὴν πρόκλησιν μεγαλυτέρων ἀπωλειῶν εἰς ἄνδρας ἐκ τῶν βολῶν τῶν ἑλληνικῶν πυροβόλων, καὶ αἱ προσπάθειαι τοῦ Κιουταχὴ δὲν ἐκλόνισαν οὔτε διὰ μίαν ὥραν τὴν εὐψυχίαν τῶν πολιορκουμένων. Ἀλλ' ἐνῶ ἀνεμένετο νὰ φθάσῃ ὁ στόλος τοῦ Μισούλη πρὸς ἐνίσχυσιν, ἐφάνη πρὸ τῆς λιμνοθαλάσσης ὁ μεγάλος στόλος τοῦ Καπετὰν πασσᾶ, προερχόμενος ἀπὸ τὴν Σούδαν καὶ τὸ Ναυαρῖνον καὶ φέρων πολεμικὸν ὑλικὸν καὶ ἄλλα ἐφόδια εἰς ὀγκώδεις ποσότητας εἰς τὸν Κιουταχήν. καὶ ἐκ τούτου ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἀμέσως ὁ Νέγκας μὲ τὰ μικρά του πλοῖα. Τριάντα λέμβοι τότε τοῦ Γιουσοὺφ πλήρεις στρατιωτῶν κατώρθωσαν νὰ διακόψουν τὰς συγκοινωνίας τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ Κιουταχὴς κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τὰ νησίδια Ἅγιον Σώστην καὶ Παρακοπάνιστον καὶ τότε ἐκάλεσε τὴν πόλιν διὰ τοῦ Ταχὶρ Ἀμπᾶ νὰ παραδοθῇ. Τοῦ ἀπήντησαν μὲ ὑπερηφάνον χλεύην. Ἐπηκολούθησε τουρκικὴ ἔφοδος μὲ ἰσχυρὰς δυνάμεις ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀποχωρήσουν ἀφοῦ ἄφησαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης 500 νεκρούς. Τέλος τὴν 22αν Αὐγούστου ἔφθασαν 40 ἑλληνικὰ πλοῖα ὑπὸ τὸν Μισούλην. Οἱ δύο στόλοι ἐκινήθησαν πρὸς σύγκρουσιν καὶ τρία ἑλληνικὰ πυροπλικὰ ὥρμησαν κατὰ τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος, ἀλλ' ἀπέτυχον. Παρὰ ταῦτα ὁ Χοσρὲὰ φοβηθεὶς νέαν καὶ ἐπιτυχῆ ἐπίθεσιν τῶν ἑλληνικῶν πυροπλικῶν, ἀπῆλθε μὲ τὸν στόλον του κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἔφθασαν τότε εἰς τὴν Αἰτωλίαν ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Κίτσος Τζαβέλλας καὶ ἐκτύπησαν τὰ νώτα τοῦ Κιουταχή, ἐνῶ δι' ἑλληνικῶν πλοίων κατωθεῦτο ἡ ἀποδίωξις τῶν καταλαβόντων τὰς νησίδας καὶ ἡ ἁρπαγὴ τῶν ἀποθηκευμένων ἐφοδίων των. Ὁ Κιουταχὴς ἐπέμεινεν εἰς τὴν κατασκευὴν τάφρων ἀλλὰ τὴν 19ην Αὐγούστου οἱ Ἕλληνες δι' ὑπονόμου τοῦ ἀνετίναξαν τὰ νέα ὀχυρώματα καὶ τέλος καὶ τὰ τῆς κυρίας πολιορκητικῆς γραμμῆς, καὶ ὁ στρατός του ἐξετοπίσθη. Οἱ εἰς τὸ Μεσολόγγι πύξήθησαν κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἐκ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν 1000 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν καὶ ἄλλων ὑπὸ τὸν Βαλτινόν. ἐνῶ ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἤρχισε νὰ διαλύεται ἀπὸ τὴν πεῖναν. τὰς νόσους καὶ τὰς λιποταξίας. Ὁ Κιουταχὴς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου δὲν εἶχε πλέον παρὰ μόνον 3000 ἀνδρῶν, μὲ τοὺς ὁποίους ἀπεσύρθη εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ζυγοῦ. φροντίζων μόνον νὰ διατηρῇ διὰ τῶν ἱππέων του τὰς ἐπικοινωνίας του μὲ τὸ Κρυονέρι καὶ τὴν Ναύπακτον.

Ἀλλὰ ὁ σουλτάνος δὲν ἠμποροῦσε νὰ ἀφήσῃ νὰ παραταθῇ ἡ ἀντίστασις τοῦ Μεσολογγίου. ἡ ὁποία ἐλάμβανε τὴν σημασίαν ἐκκρεμότητος ἐπιζημίας δι' αὐτὸν εἰς τὰς συζητήσεις τῶν ἀνακτοβουλίων διὰ τὸ ὅλον ἑλληνικὸν ζήτημα. Παρωθούμενος ἀπὸ τὴν φιλικὴν πρὸς αὐτὸν διπλωματικὴν παράταξιν νὰ τελειώσῃ τὸ ταχύτερον διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ δηλώσῃ ὅτι δὲν ὑφίσταται πλέον ἑλληνικὴ ἐπανάστασις καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἄρα καὶ ἑλληνικὸν ζήτημα πρὸς λύσιν. ἠναγκάσθη, παρὰ τὴν προσωπικήν του διάθεσιν, νὰ προσφύγῃ ἐκ νέου εἰς τὸν Αἰγύπτιον συμμαχόν του καὶ νὰ τοῦ ζητήσῃ νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς τὸ Μεσολόγγι. Ὁ Ἰβραὴμ ἔλαβε τὴν διαταγὴν εἰς τὴν Τριπολιτσάν, συνοδευομένην μὲ ἀποστολὴν καὶ ἄλλων στρατευμάτων, καὶ ἀφοῦ ἄφησεν ἐκεῖ ἰσχυρὰν φρουράν, κατῆλθεν εἰς τὸ Ναυαρῖνον, ἀπέστειλεν εἰς τὰς Πάτρας τὸ πυροβολικὸν διὰ τοῦ στόλου τοῦ Χοσρὲὰ μὲ μέγα μέρος τοῦ πεζικοῦ καὶ τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἱππικοῦ του καὶ τῶν λοιπῶν του δυνάμεων, ἀνερχομένων εἰς ἑπτὰ χιλιάδας, ἔφθασε διὰ τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ διὰ τῆς Μεσσηνίας πρὸς τὴν Ἠλείαν καὶ τὴν Ἀχαΐαν καταστρέφων καὶ πυροπολῶν διὰ νὰ παραλύσῃ πᾶσαν πιθανὴν κατὰ τὴν ἀπουσίαν του ἐπαναστατικὴν διάθεσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Διὰ τοῦ Ρίου διεπεραιώθη εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν καὶ συνηντήθη καὶ συνωμίλησεν εἰς τὴν Ναύπακτον μὲ τὸν Χοσρέφ. τὸν Γιουσοὺφ καὶ τὸν βαρυθυμοῦντα διὰ τὴν σύμπραξιν Κιουταχήν. Τὴν 27ην Δεκεμβρίου οἱ αἰγυπτιακαὶ δυνάμεις, ἀνερχόμεναι εἰς δέκα ἑπτὰ χιλιάδας ἄνδρας. ἐπέρασαν εἰς τὴν Αἰτωλίαν, ἐσταμάτησαν εἰς τὸ Κρυονέρι, ὅπου συνεκεντρώθησαν μεγάλαι ποσότητες ἐφοδίων, ἐπλησίασαν πρὸς τὴν πόλιν καὶ ἐτοποθετήθησαν πρὸς τὸ ἀριστερὸν τοῦ στρατοῦ τοῦ Κιουταχή. ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ, διὰ νὰ σώσῃ τὴν ἀξιοπρεπείαν του καὶ νὰ μὴ παρίσταται ἐκεῖ ὡς ἀκόλουθος τοῦ Ἰβραήμ. εἶχε συναθροίσει νέας δυνάμεις. Ἐκεῖ ἡ μεταξὺ τῶν δύο στρατάρχων κακὴ διάθεσις ἐξεδηλώθη ζωηροτέρα. Ὁ Ἰβραὴμ ἐφέρετο ἀγεροώχως πρὸς τὸν συνεργάτην του, ἐρωτοῦσε τοὺς Τούρκους ἀξιωματικοὺς πῶς ἔχασαν τόσους μῆνας ἐνώπιον «τοῦ φράκτου» αὐτοῦ, ὁ δὲ Κιουταχὴς δὲν ἀπέκρυπτε τὸ μῖσος του πρὸς τὸν ἀνεπιθύμητον Ἀφρικανόν, ἀλλ' ἀπεφασίσθη νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἐπίθεσιν μόνος ὁ Ἰβραὴμ. τοῦ Κιουταχὴ παρασιμένοντος ἐν ἐφεδρείᾳ. Οἱ πολιορκούμενοι ἐξ ἄλλου εἶχον ἐνισχυθῆ κατὰ τὸν τελευταῖον καιρὸν ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν διὰ τῆς λιμναθαλάσσης νέων σωμάτων ἐκ τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου. Τὸ Μεσολόγγι εἶχε καταστῆ δι' ὅλους τοὺς μὴ ἔχοντας πλέον ποῦ νὰ σταθοῦν εἰς τοὺς τόπους των, ὁ κυματοθρούστης τῆς ἐπαναστάσεως, ἀπέναντι τοῦ διπλοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ κύματος. Παρηκολούθουν δὲ μὲ συγκίνησιν τὴν δραματικὴν εἰς τὸ Μεσολόγγι μονομαχίαν καὶ οἱ εἰς τὴν Εὐρώπην ἐνδιαφερόμενοι, ἔχοντες τὰς πληροφορίας των καὶ ἀπὸ τὸ Ναύπλιον καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς εἰς τὸ Αἰγαῖον μοίρας, καὶ ἀπὸ τὰς τουρκοαιγυπτιακὰς πηγάς. Τὸ Μεσολόγγι καὶ ἡ τύχη του εἶχε καταστῆ τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα.

Οἱ πολιορκούμενοι ἐζήτησαν πλοῖα καὶ ἐφόδια ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν στερουμένην τότε πόρων καὶ κατόπιν ἐκτάκτων προσφορῶν κατωρθώθη νὰ σταλῇ στόλος ὑπὸ τὸν Μισούλην, ὁ ὁποῖος προσέβαλε τὸν τουρκικὸν καὶ τὸν ἠνάγκασε διὰ τῆς ἀπειλῆς τῶν πυροπλικῶν παρὰ τὸ Βασιλάδι ν' ἀποσυρθῇ πρὸς τὸ Ρίον. Ἐπεσιτίσθη τότε τὸ Μεσολόγγι. ὅπου ὅλα σχεδὸν εἶχον ἐξαντληθῆ ἀπὸ δύο μηνῶν, διὰ σίτου διανεμομένου κατὰ πενῆντα δράμια ἡμερησίως εἰς ἕκαστον ἄτομον. Ὁ κανονιοβολισμὸς ἐξηκολούθει καθ' ἡμέραν καὶ πολλὰ σπίτια εἶχον ἐρειπωθῆ, εἶχον δὲ φονευθῆ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας ἀπὸ τὸν Κιουταχὴν χίλιοι τετρακόσιοι ἄνδρες. Ἐν τούτοις ὅταν ὁ νέος ἐχθρὸς. ἰσχυρότερος τοῦ πρώτου, πρὶν ἀρχίσῃ τὴν ἐπίθεσιν ἀπηύθυνε προτάσεις παραδόσεως διὰ συνθήκης, οἱ πολιορκούμενοι ἀπήντησαν ἀρνητικῶς. Ὁ Ἰβραὴμ ἤρχισε τὴν μεγάλην ἐπίθεσιν ἀπὸ τῆς 12 Φεβρουαρίου τοῦ 1826 διὰ τοῦ ἰσχυροῦ πυροβολικοῦ του. Σαράντα κανόνια τῶν αἰγυπτιακῶν πυροβολείων ἔβαλλον ἀδιακόπως κατὰ τῆς πόλεως, τῆς ὁποίας κατέπεσαν ἐντὸς

Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ Μεσολόγγι. (Πίνακ τοῦ Ντελακρουά).

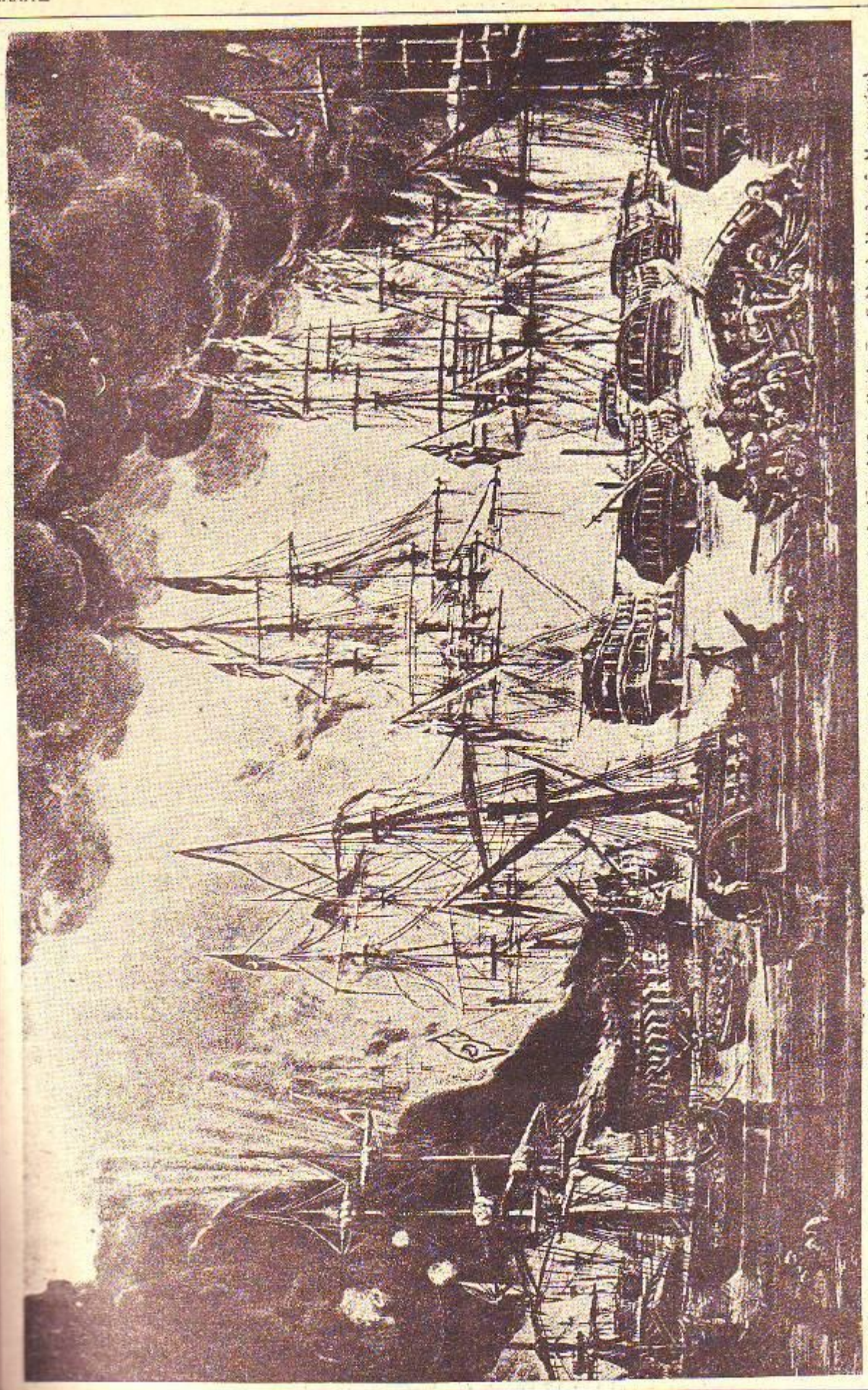

Ἡ ἐν Ναυαρίνῳ ναυμαχία τῆς 8 Ὀκταβρίου 1827. (Εἰκὼν τοῦ Θεοφίλου Λὶ ἐκ σχεδιάσματος τοῦ πλοιάρχου Ἰγκίστρι. Συλλογὴ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου).

κράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν ρωσσικὸν θρόνον τοῦ Νικολάου τοῦ Α', ἐδόθη εἰς τὰ πράγματα νέα τροπή. Ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Ρωσσίαν φιλοπόλεμος διάθεσις κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ αἱ ἄλλαι Δυνάμεις φοβούμεναι μήπως ὁ ἐνδεχόμενος πόλεμος καὶ ἡ μετ' αὐτὸν εἰρήνη δώσῃ νέα σημαντικὰ κέρδη εἰς τὴν Ρωσσίαν, προσεπάθησαν νὰ ἐπέμβουν διὰ ν' ἀπρφευχθῇ ἡ ρῆξις.

Ἡ κατάστασις ἐν τούτοις παρωξύνετο καὶ ἐνῷ ὁ ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος ἐφαίνετο ἐπὶ θύραις, ἡ Ἀγγλία ἀπέστειλεν εἰς τὴν Πετρούπολιν τὸν Οὐέλλιγκτων καὶ ἐδήλωσεν ὅτι ἐν περιπτώσει πολέμου θὰ ἐτήρει οὐδετερότητα μόνον ἂν ἐλύετο τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ Ρωσσία φοβουμένη τὴν δρᾶσιν τῆς Ἀγγλίας, ἐζήτησε συνεννόησιν πρὸς συμφωνίαν καὶ ὑπεγράφη πρωτόκολλον μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων κατὰ τὴν 23 Ἀπριλίου τοῦ 1826 διὰ τοῦ ὁποίου συνεφωνεῖτο ὅτι θὰ συνιστᾶτο ἑλληνικὸν κράτος ὑποτελὲς εἰς τὸν σουλτάνον, ἐκ τῶν ἐπαναστατησασῶν χωρῶν, χωρὶς νὰ ὁρίζωνται ἀκόμη τὰ ὅρια τούτου, καὶ προεβλέποντο ὡρισμέναι λεπτομέρειαι. Τὸ πρωτόκολλον ἀνεκοινώθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας Δυνάμεις, ἀλλὰ τὸ ἐδέχθη μόνον ἡ Γαλλία. Κατὰ τὴν 11ην Ἰανουαρίου τοῦ 1827 ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ρωσσία διὰ τῶν πρεσβευτῶν των ἐκοινοποίησαν εἰς τὴν Πύλην τὸ πρωτόκολλον τῆς Πετρουπόλεως καὶ ταυτοχρόνως ἀνεκοίνωσαν τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες θὰ ἐδέχοντο τὴν εἰρήνευσιν, καὶ ἐζήτησαν τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων. Τὸ διάδημα ὑπεστήριξεν ἔπειτα καὶ ἡ Γαλλία. Ἡ Πύλη δὲν ἀπήντησεν ἀμέσως, ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπήντησεν ὅτι ἀρνεῖται νὰ δεχθῇ τὴν μεσολάβησιν καὶ ἐκοινοποίησε τοῦτο καὶ εἰς τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσσίας. Αἱ τρεῖς δυνάμεις ὑποχρεωμέναι ἐκ τῆς μεταξὺ αὐτῶν συμφωνίας νὰ λάβουν μέτρα μετὰ τὴν ἄρνησιν τῆς Πύλης, διὰ νὰ τὴν ἀναγκάσουν νὰ δεχθῇ, ὑπέγραψαν εἰς τὸ Λονδῖνον τὴν 24ην Ἰουλίου συνθήκην ἀντικαθιστῶσαν τὸ πρωτόκολλον τῆς Πετρουπόλεως μὲ πρόσθετα ἄρθρα περὶ τῶν περαιτέρω ἐνεργειῶν των καὶ τῆς ὑποχρεώσεώς των νὰ στεῖλουν ναυτικὰς μοίρας εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἐὰν ἐντὸς μηνὸς δὲν ἀπεδέχετο ἡ Πύλη τὰς προτάσεις των. Αἱ δυνάμεις θὰ προήρχοντο εἰς ἐπισήμους σχέσεις μὲ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ἂν ἡ Τουρκία ἠρνεῖτο καὶ πάλιν τὴν ἀνακωχὴν οἱ στόλοι τῶν τριῶν δυνάμεων θὰ ἐπενέβαινον διὰ νὰ καταπαύσουν αἱ ἐχθροπραξίαι. Κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1827 ὁ Κάννιγκ ἀπέθανε καὶ τὸν διεδέχθη ὁ κόμις Γέδεριχ ἀλλ' ἡ συνθήκη ἴσχυεν. Ἀντίγραφα τοῦ πρωτοκόλλου ἐστάλησαν πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν στόλων τῶν τριῶν δυνάμεων ποὺ εὑρίσκοντο εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα, ταυτοχρόνως δὲ ταυτόσημοι ἐντολαὶ πρὸς ἐπιβολὴν τῆς ἀνακωχῆς καὶ λεπτομερεῖς ὁδηγίαι διὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ τὴν ἐπέβαλον. Οἱ ναύαρχοι συνεργαζόμενοι θὰ ἐζητοῦσαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ θὰ ἐζητοῦσαν τὸ ἴδιον ἀπὸ τὸν Ἰβραὴμ καὶ θὰ παρημπόδιζον τὴν μεταφορὰν τουρκοαιγυπτιακῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὤφειλαν δὲ ν' ἀποφύγουν νὰ ἔλθουν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον τοῦ Αἰγυπτίου στρατάρχου ἐκτὸς ἂν ἐπεχείρει τὸ ἐκ μέρους του νὰ παραβιασθῇ ὁ ἀποκλεισμός. Κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον ἔγιναν συστάσεις ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας εἰς τὸν Μωχάμετ Ἄλυ ν' ἀποσύρῃ τὰ στρατεύματά του ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ὥστε νὰ προελθῇ ἡ λύσις ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ν' ἀποφευχθοῦν τὰ δραστήρια μέτρα, ἀλλ' εἶχεν ἤδη ἀποπλεύσει ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἰσχυρὸς στόλος μεταφέρων στρατὸν καὶ ἐφόδια καὶ κατηυθύνετο πρὸς τὴν μεγάλην ναυτικὴν βάσιν τοῦ Ἰβραὴμ. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ναύαρχοι, ὁ Κόδριγκτων, ὁ Δεριγνοῦ καὶ ὁ Ἕδεν κινούμενοι ἀπὸ καιροῦ εἰς τὰ ὕδατα καὶ τὰς ἀκτὰς ἐκείνας δὲν ἦσαν ἁπλῶς ἱκανὰ ὄργανα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τῶν κυβερνήσεών των, ἀλλ' ἦσαν καὶ ἀφ' ἑαυτῶν διατεθειμένοι ἐναντίον τοῦ Ἰβραὴμ. Εἶχαν λάβει γνῶσιν τῶν τελευταίων βαρβάρων του ἐνεργειῶν καὶ τῆς ἀγριότητος μὲ τὴν ὁποίαν ἐφήρμοζε μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἐκ τοῦ Μεσολογγίου συστηματικὰ μέτρα πρὸς ἐρήμωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς Πελοποννήσου, καὶ εἰς πλείστας περιπτώσεις εἶχον παρασταθῆ θεαταὶ τούτων καὶ ἐτέλουν εἰς ἀγανάκτησιν. Εἰς τὴν Μεθώνην εἶχαν ἐκτεθῆ πρὸς πώλησιν πλῆθη Ἑλληνίδων καὶ Ἑλληνοπαίδων ἐκ τῶν αἰχμαλώτων τοῦ Μεσολογγίου, ἄλλοι αἰχμάλωτοι μετεφέροντο εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ φορτώματα ἀνθρωπίνων κεφαλῶν μετεφέροντο διὰ νὰ σταλοῦν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς εὔγλωττα δείγματα, πειστήρια τῆς μεγάλης νίκης, καὶ εἶχαν κοπῇ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας ἀπὸ τὰ δοηθητικὰ σώματα τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἑξῆντα χιλιάδες συκαῖ καὶ εἰκοσιπέντε χιλιάδες ἐλαιόδενδρα διὰ νὰ καταστραφῇ κάθε φυσικὸν στήριγμα καὶ πηγὴ συντηρήσεως τῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων κατοίκων καὶ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου εἶχον σταλῆ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ναυαρχίδας ὑπὸ τοῦ εὑρισκομένου εἰς τὸν Ἀλμυρὸν Κολοκοτρώνη λεπτομερεῖς πληροφορίαι. Οἱ ναύαρχοι εἶχαν ἀρχίσει τὰς συνεννοήσεις διὰ τὸν μεταξὺ των καταμερισμὸν τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἀλλ' αἱ μοῖραι των δὲν ἦσαν συνηνωμέναι ὅταν ἐπληροφορήθησαν ὅτι καταπλέει ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος. Ὁ Δεριγνοῦ δὲν τὸ ἔμαθεν ἐγκαίρως ἢ τουλάχιστον ἐκινήθη βραδέως διὰ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὸ Ναυαρῖνον καὶ ὁ Κόδριγκτων παραπλέων τότε εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Σμύρνης ἐκινήθη ταχύτατα ἐκεῖθεν, ἀλλ' ὅταν ἔθασεν ἦτο πολὺ ἀργά. Ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος εὑρίσκετο ἀπὸ τριημέρου εἰς τὸν λιμένα

Οἱ τρεῖς ναύαρχοι τοῦ Ναυαρίνου : Δεριγνοῦ, Κόδριγκτων, Ἕδεν.

καὶ αἱ ἀποβάσεις ἐκ τούτου εἶχον συντελεσθῆ. Ὁ Κόδριγκτων δὲν εἶχε νὰ κάμῃ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον νὰ παρεμποδίσῃ νὰ μεταφερθοῦν ἐκεῖθεν στρατεύματα πρὸς ἀπόβασιν εἰς ἄλλας ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου καὶ διὰ νὰ μὴ φθάσῃ ἀμέσως εἰς μέτρα δίας ἀπέστειλε τὴν 7ην Σεπτεμβρίου διὰ τοῦ πλοιάρχου Ἄμιλτων ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ἰβραὴμ διὰ τῆς ὁποίας τοῦ ἀνήγγειλε τὰ κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Λονδίνου, ὅτι σκοπὸς τῆς παρουσίας ἐκεῖ τῶν στόλων τῶν τριῶν δυνάμεων ἦτο ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀνακωχῆς καὶ ὅτι ἡ ἄρνησις τοῦ Ἰβραὴμ νὰ τὴν ἀποδεχθῇ θὰ ὑπεχρέωνε τοὺς ναυάρχους νὰ μετέλθουν βίαν ἐπὶ τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπιθυμοῦσαν οἱ ναύαρχοι. Ὁ Ἄμιλτων ἐπέδωσε τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ἰβραὴμ εἰς τὸ στρατόπεδόν του καὶ ἐπειδὴ ἀπουσίαζεν ὁ διερμηνεύς του τὴν ἀνέγνωσε καὶ τὴν ἑρμήνευσεν ὁ ἴδιος. Ὁ Ἰβραὴμ ὑπεκρίθη κατάπληξιν ὅταν ἤκουσε τὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης, μολονότι πράγματι τὴν ἐγνώριζε, καὶ ὡσὰν νὰ ἐδυσπίστει εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ἄμιλτων εἶπεν ὅτι θ' ἀπαντήσῃ ὅταν ἔλθῃ ὁ διερμηνεύς του. Ἀλλὰ τὴν 9ην Σεπτεμβρίου ὁ Κόδριγκτων ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε λάβει ἀπάντησιν ἀπὸ τὸν Ἰβραὴμ, εἶδε νὰ ἐξέρχεται τοῦ λιμένος ἰσχυρὰ τουρκοαιγυπτιακὴ μοῖρα καὶ ἐκ τῆς πρὸς νότον κατευθύνσεώς της συνεπέρανεν ὅτι ἔπλεεν ἐναντίον τῆς Ὕδρας κατὰ τῆς ὁποίας ἦτο γνωστὸν ὅτι προετίθετο νὰ ἐνεργήσῃ ἐκστρατείαν ὁ Ἰβραὴμ. Κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ἐκινήθη μὲ τὴν ἀγγλικὴν μοῖραν καὶ ἡ γαλλικὴ καὶ οἱ δύο ναύαρχοι συνεννοηθέντες προέβησαν εἰς ἔντονον διάδημα. Ὁ ἴδιος ὁ Δεριγνοῦ, συνοδευόμενος ἀπὸ Ἄγγλον ἀξιωματικὸν ἐπέδωσεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ἰβραὴμ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεγράφετο ὅτι καὶ σύμμαχοι δυνάμεις, ἐκ φιλανθρωπίας ὁρμώμεναι, ἀπεφάσισαν νὰ στεῖλουν ἐκεῖ ναυτικὴν μοῖραν κατὰ τῆς ὁποίας κάθε ἀντίστασις τῶν Ὀθωμανῶν ἀρχηγῶν δὲν θὰ εἶχε μόνον ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφήν των, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀπέβαινεν ὀλεθρία εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου». Ὁ Ἰβραὴμ διεμαρτυρήθη. Εἶπεν ὅτι τὸ διάδημα τοῦτο ἔπρεπε νὰ γίνῃ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πρὶν ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος του καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐκτελέσῃ τὰς διαταγὰς ποὺ εἶχε λάβει, ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατὰ τῆς Ὕδρας ἐκστρατείαν, ἀλλ' ὅτι διὰ νὰ δείξῃ ὅτι δὲν τοῦ λείπει ἡ διάθεσις πρὸς συνεννόησιν θὰ ἔστελλε δύο πλοῖα, τὸ ἕνα πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὸ ἄλλο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ ζητήσῃ ἐκεῖθεν ὁδηγίας, καὶ ἀφοῦ ἐπέστρεψε καὶ ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλαι συνεννοήσεις ἔδωσεν ἐπὶ τέλους τὸν λόγον τῆς τιμῆς του ὅτι ἕως ὅτου ἐπιστρέψουν τὰ δύο πλοῖα θὰ κατέπαυε τὰς ἐχθροπραξίας. Ὁ

Δεριγνὺ κατόπιν τούτου ἀπέπλευσε διὰ τὴν Μῆλον, ἀλλ' ἐκ τῆς θαλασσοταραχῆς ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ παράλια τῆς Μεσσηνίας. Ἀλλ' εἰς τὸ Ναυαρῖνο ἐξελίχθησαν τὰ πράγματα κατὰ τρόπον ἀπρόοπτον. Ὁ Ἰβραὴμ κατὰ τὴν ἐπομένην τῆς συμφωνίας ἐστείλεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν ναυαρχίδα τὸν διερμηνέα του καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Ἄγγλον ναύαρχον νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν τελοῦντος Ἄγγλου πλοιάρχου Ἄστιγκος, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν Κορινθιακὸν εἶχε καταστρέψει τὸν μικρὸν ἐκεῖ τουρκικὸν στόλον. Ἡ ἄδεια δὲν τοῦ ἐδόθη καὶ ὁ Κόδριγκτων ἀπέπλευσε πρὸς τὰ ὕδατα τῆς Ζακύνθου. Ἐν τούτοις ὁ Ἰβραὴμ, χωρὶς ἄλλην εἰδοποίησιν, ἀνεχώρησεν ἐπὶ κεφαλῆς 20 πλοίων διὰ τὸν Κορινθιακὸν διὰ νὰ κτυπήσῃ τὸν Ἄστιγκα καὶ νὰ ἐνεργήσῃ ἀπόβασιν εἰς τὰς Πάτρας. Ὁ Κόδριγκτων τὸ ἐπληροφορήθη καὶ σπεύσας ἐγκαίρως εἰς τὸν λιμένα τῶν Πατρῶν παρενεβλήθη μεταξὺ τῆς ἀκτῆς καὶ τοῦ μόλις καταφθάσαντος αἰγυπτιακοῦ στόλου καὶ ὄχι μόνον παρεμπόδισε τὴν ἀπόβασιν, ἀλλὰ καὶ παρήγγειλεν εἰς τὸν Ἰβραὴμ ὅτι παρέβη τὸν λόγον τῆς τιμῆς του καὶ ὅτι ἐπομένως θὰ ἐθεωρεῖτο τοῦ λοιποῦ ἀναξιόπιστος, καὶ τὸν διέταξεν, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν ἀγγλικῶν τηλεβόλων νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν.

Ὁ Ἰβραὴμ ἠναγκάσθη νὰ ἐπαναπλεύσῃ εἰς τὴ Ναυαρῖνον ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸν στόλον. Πρὸ τοῦ Ναυαρίνου εἶχον ὁθάσει τόσον ὁ Ἔυδεν μὲ τὴν ρωσσικὴν μοῖραν, ὅσον καὶ ὁ Δεριγνὺ μὲ τὰ γαλλικὰ πλοῖα καὶ οἱ τρεῖς ναύαρχοι προῆλθον εἰς συνεννοήσεις, καὶ θεωρουμένης ἐνδεχομένης πλέον πολεμικῆς δράσεως ἀνεγνωρίσθη ὡς ἀνώτατος ἀρχηγὸς καὶ τῶν τριῶν στόλων ὁ ἔχων βαθμὸν ἀντιναυάρχου Κόδριγκτων, καὶ ἑπομένως ἀνώτερος τῶν ὑπο-ναυάρχων Δεριγνὺ καὶ Ἔυδεν. Τότε ὁ πλοίαρχος Ἄμιλτων ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Κόδριγκτων ὅτι ὁ Ἰβραὴμ παρεσκεύαζε μὲ τὰς ἀφιγθείσας πρὸ μικροῦ δυνάμεις τρεῖς ἐκστρατείας πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν, τὴν Μεσσηνίαν καὶ τὴν Λακωνίαν καὶ ὅτι ὁ ἀποκλεισμὸς διὰ τῶν πλοίων θὰ ἦτο ἄσκοπος ἂν ἀφίνοντο τὰ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα νὰ κατεστρέψουν ἐξ ὁλοκλήρου πλέον τὸν πληθυσμὸν τῆς Πελοποννήσου. Οἱ ναύαρχοι ἔκριναν τότε ὅτι πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναυαρίνου καὶ ἀφοῦ θὰ ἐτοποθετοῦντο εἰς παράταξιν πολεμικὴν ἀπέναντι τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, νὰ ἀξιώσουν ἀπὸ τὸν Ἰβραὴμ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἐδόθησαν τότε ἐντολαὶ εἰς τοὺς κυβερνήτας τῶν πλοίων περὶ τῶν θέσεων ποὺ θὰ κατελάμβανον. Ἀλλὰ πρὶν ἀκόμη ἐκτελεσθῇ ἡ ἀπόφασις, ὁ Κόδριγκτων ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ἰβραὴμ ἀπαιτῶν παρὰ τοῦτο κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκείνην στιγμὴν τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν διὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ῥῆξις. Ὁ ἀπεσταλμένος δὲν εὗρεν τὸν πασσὰν καὶ τοῦ ἐδηλώθη ὅτι ἡ διαμονή του ἦτο ἄγνωστος. Ἀπεφασίσθη τότε ἡ ἐνέργεια. Ἀπὸ τῆς χαραυγῆς τῆς 8ης Ὀκτωβρίου τὰ πλοῖα τῶν τριῶν στόλων ἦσαν ἕτοιμα πρὸς ἐκκίνησιν εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ λιμένος καὶ κατὰ τὴν μεσημβρίαν, ὅταν ἔπνευσεν οὐρίου ἄνεμος, ἤρχισαν νὰ πλέουν μὲ τὰς πρῴρας πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος. Ἐπὶ κεφαλῆς εὑρίσκετο ἡ ἀγγλικὴ ναυαρχὶς «Ἀσία» καὶ ἠκολούθουν τὰ μεγάλα ἀγγλικὰ «Γένουα» καὶ «Ἀλβιών». Παρὰ τὸν ἀγγλικὸν στόλον παρέπλεεν ὁ γαλλικός, προπορευομένης τῆς ναυαρχίδος «Σκρὴν» καὶ ἀκολουθούντων τῶν τριῶν μεγάλων πλοίων «Σκηπίων», «Βρεσλαυΐα» καὶ «Τρίσινα». Ὁ ρωσσικὸς στόλος ἔπλεε πρὸς τὰ ἀριστερά. Εἶχεν ἀποφασισθῆ διὰ τὰ γαλλικὰ πλοῖα νὰ παραταχθοῦν ἀπέναντι τῶν αἰγυπτιακῶν διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀπραξίαν των, διότι ὑπηρετοῦσαν εἰς αὐτὰ Γάλλοι ἀξιωματικοί, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀπέφευγον νὰ βάλουν ἐναντίον τῆς σημαίας τῆς πατρίδος των. Ἡ «Ἀσία» εἰσῆλθε πρώτη καὶ ἐτοποθετήθη μεταξὺ τῆς αἰγυπτιακῆς ναυαρχίδος καὶ τῆς τουρκικῆς τὰ δὲ λοιπὰ ἀγγλικὰ πλοῖα ἔλαβον θέσιν ἀπέναντι τουρκικῶν. Εἶνε τεθῆ κατ' ἀρχὴν ὅτι ἐν περιπτώσει ῥήξεως ἔπρεπε νὰ κτυπηθῇ μόνον ἢ τοὐλάχιστον κατὰ πρῶτον λόγον ὁ τουρκικὸς στόλος, διότι ἐκεῖνος ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐστρέφετο ὁ πειθαναγκασθεὶς διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου, ἦτο ὁ σουλτάνος. Καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκείνην ὥραν ὁ Κόδριγκτων ἤλπιζεν ὅτι Ἰβραὴμ θὰ ἔσπευδε νὰ ὄωσῃ ἀπάντησιν πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ῥήξεως, ἀλλ' ἀντὶ τούτου μετ' ὀλίγον ἐρρίφθη, καὶ μάλιστα ὑπὸ αἰγυπτιακοῦ πλοίου ἡ πρώτη βολή, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνεφλέγη τὸ πᾶν. Πλησίον τῆς ἀγγλικῆς φρεγάτας «Δάρτμουθ» ἐκινεῖτο ὑποπτος αἰγυπτιακὸν πυροπολικὸν καὶ ἐστάλη διὰ λέμβου ὁ ὑποπλοίαρχος Φιτζρόϋ διὰ νὰ προσκαλέσῃ τὸ ἐπικίνδυνον σκάφος νὰ ἀπομακρυνθῇ. Ἀλλὰ ἐνῷ ἡ λέμβος ἐπλησίαζε, σφαῖρα ἐκ τοῦ πυροπολικοῦ ἐφόνευσε τὸν Ἄγγλον ἀξιωματικόν. Τὸ «Δάρτμουθ» διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν ἀποχώρησιν τῆς ἀγγλικῆς λέμβου διέταξε νὰ πυροβολήσουν τὸ πυροπολικόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἄλλοι πυροβολισμοὶ ἐφόνευσαν καὶ ἐτραυμάτισαν ὅλους τοὺς ἐπιβαίνοντας τῆς λέμβου. Τὸ ἴδιον συνέβη καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν ναυαρχίδα, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁ Δεριγνὺ προσεπάθει νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἀνάφλεξιν τοῦ πυροπολικοῦ ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου του. Ὁ Κόδριγκτων ἠθέλησε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν Αἰγύπτιον ναύαρχον πρὸς περιορισμὸν τῶν πρώτων ἐκείνων πυρῶν, ἀποστείλας πρὸς αὐτὸν ἀξιωματικὸν ἐπὶ λέμβου, ἀλλὰ καὶ τῆς λέμβου ταύτης ἐφονεύθη ὁ πηδαλιοῦχος καὶ ταυτοχρόνως ἐκανονιοβολοῦντο ἡ «Ἀσία» καὶ ἡ «Σκρὴν». Ὁ Κόδριγκτων ἔδωσε τότε τὸ παράγγελμα τῆς ἐπιθέσεως. Ὁ λιμὴν τοῦ Ναυαρίνου εὑρέθη ἀκαριαίως εἰς τὰς φλόγας ἐκ τῶν ραγδαίων καὶ ἀδιακόπων κανονιοβολισμῶν τῶν ἐκρήξεων τῶν βομβῶν καὶ τῶν πυροπολουμένων πλοίων καὶ τῶν πυρῶν τῶν πυροβολείων τοῦ λιμένος. Ἡ μικρὰ μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων ἀπόστασις ἔδιδεν εἰς τὰς ἀμοιβαίας ἐπιθέσεις των τὸν χαρακτῆρα μονομαχιῶν φοβερῶν θαλασσίων τεράτων, ἐξεμούντων φλόγας καὶ προβαλλόντων πυρίνους γλώσσας. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λιμένος, καλυπτομένη ἀπὸ φλεγόμενα τεμάχια πλοίων, ἀναδίδουσα πίδακας ὑδάτων καὶ φλόγας ἀπὸ τὰς ἐκρηγνυομένας ἐκεῖ ὀβίδας, ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ἡφαιστείου μετὰ πλήθους κρατήρων. Καὶ αὐτοὶ οἱ ναύαρχοι ἐκινδύνευσαν ἐκ τῶν πυροβολισμῶν. Ὁ Κόδριγκτων, διακρινόμενος ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἐκ τῶν ἐμβλημάτων τῆς στολῆς του, ἐπυροβολεῖτο ἐπ' ἀρκετὸν ἀπὸ τῆς αἰγυπτιακῆς ναυαρχίδος ὑπὸ ἀκριβολιστῶν Αἰγυπτίων. Ὁ παρ' αὐτὸν ὑπασπιστής του ἐφονεύθη, μία σφαῖρα διέτρησε τὴν μίαν ἐπωμίδα του καὶ ἄλλη ἀπεστρακίσθη ἐπὶ τοῦ ὡρολογίου του.

Ἡ φοβερὰ ναυμαχία ταχέως ἀπέκλινεν ὑπὲρ τῶν συμμάχων, παρὰ τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου καὶ τὴν εὐνοϊκὴν διάταξιν τῶν πλοίων των καὶ παρὰ τὴν βοήθειαν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀπὸ τὰ ἐπὶ τοῦ λιμένος καὶ τῆς Σφακτηρίας πυροβολεῖα. Κατὰ τὴν 5 μ.μ. ἡ ναυμαχία εὑρίσκετο εἰς τὸ τέλος. Εἶχον ἤδη καταστραφῆ ἐκ τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου ἓν πλοῖον «γραμμῆς» δώδεκα φρεγάται, εἰκοσιδύο κορβέτται καὶ εἰκοσιπέντε μικρότερα πλοῖα, εἶχον δὲ φονευθῆ ἐκ τῶν πληρωμάτων των 6.000 ἄνδρες. Ἐκ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου ἐφονεύθησαν 172 ἄνδρες καὶ ἐτραυματίσθησαν 470, τὰ δὲ πλοῖα εἶχον πάθει τόσας ζημίας ὥστε μετὰ τὴν μάχην ἀπέπλευσαν διὰ τὴν Μάλταν καὶ τὸ Τουλὸν διὰ νὰ ἐπισκευασθοῦν. Τὸ μέγα τοῦτο γεγονὸς ἐπέδρασε σοβαρώτατα ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως, παρὰ τὴν τηρηθεῖσαν διπλωματικὴν τακτικὴν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, αἱ κυβερνήσεις τῶν ὁποίων ἰσχυρίσθησαν ὅτι δὲν εἶχον δώσει διαταγὰς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀνέπνευσεν. Ὁ Ἰβραὴμ, τοῦ ὁποίου εἶχον ἤδη πριονισθῆ οἱ ὀδόντες, δὲν ἦτο

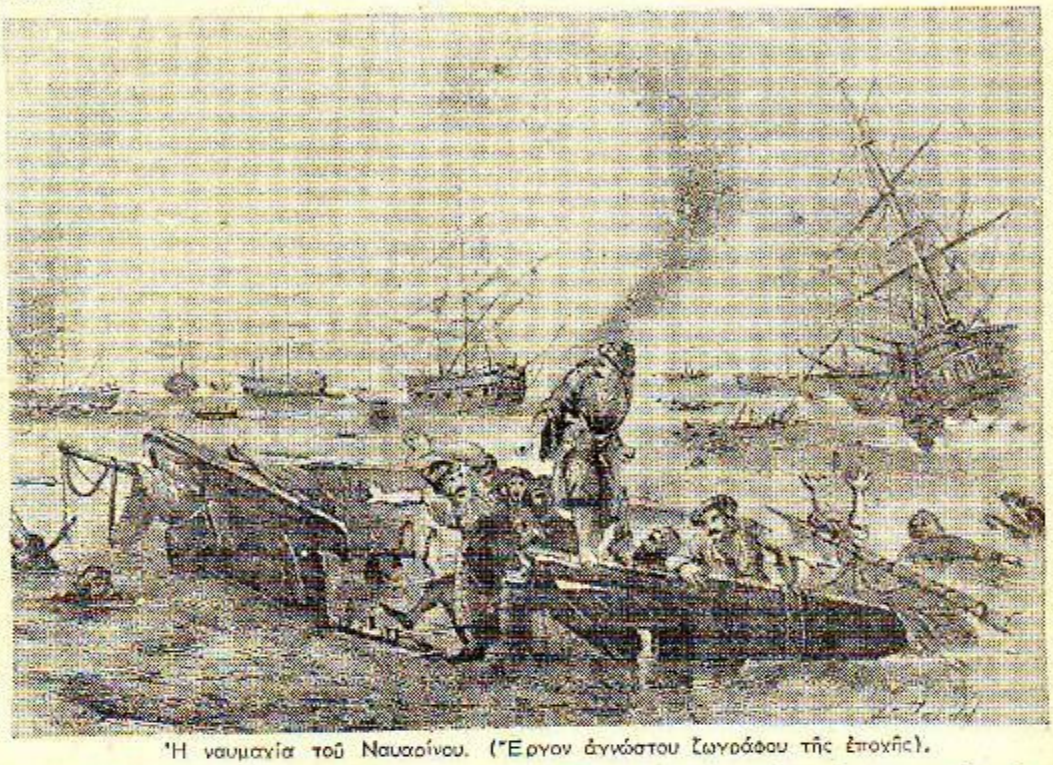

Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου. (Ἔργον ἀγνώστου ζωγράφου τῆς ἐποχῆς).

δυνατὸν πλέον νὰ ἐπιχειρήσῃ τίποτε σοβαρὸν κατὰ τὴν μικρὰν ἀκόμη παραμονήν του εἰς τὴν Πελοπόννησον. Σημαντικὸν γεγονὸς μετ' ὀλίγον ἔφερε τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν διπλωματικὴν διεξαγωγὴν τῶν ζητημάτων τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως εἰς τὴν τελευταίαν των φάσιν. Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, ὁ ἐκλεγεὶς κυβερνήτης τῆς χώρας κατὰ πρότασιν τοῦ Κολοκοτρώνη ὑπὸ τῆς ἐν Τροιζῆνι συνελεύσεως τὴν 30 Μαρτίου τοῦ 1827, κατήρχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκπνέοντος τοῦ ἔτους τούτου(1).

Διονύσιος Κόκκινος

Ἡ Ἑλλὰς κράτος ἀνεξάρτητον

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ

Συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Ἐλβετοῦ γραμματέως του Μπετὰν, ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, πρώην ὑπουργὸς τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' τῆς Ρωσσίας, ἐγκατέλειπε τὴν Γενεύην κατὰ τὸ τέλος Ὀκτωβρίου 1827, εἰσήρχετο εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἠκολούθει τὴν πρὸς τὸ Τουρίνον ἄγουσαν ὁδόν. Ἐκεῖ ἐπληροφορεῖτο τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου εἰς τὸ Ναυαρῖνον, διέσχιζεν ἔπειτα τὰ δουκάτα τῆς Πάρμας καὶ τῆς Μοδένας καὶ ἔφθανεν εἰς τὴν Βολωνίαν ἀρχομένου τοῦ Νοεμβρίου. Ἐκεῖθεν μετέβαινε μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὸν Ἀγκῶνα, ὅπου πολυάριθμοι Ἕλληνες τὸν ὑπεδέχοντο. Κατὰ τὰ μέσα Δεκεμβρίου ἐπεβιβάζετο τῆς ἀγγλικῆς κορβέττας «Γ'ούλφ» («Λύκος») καὶ παρὰ τὴν νησῖδα Σάσωνα συνήντα τὸ ἀγγλικὸν δίκροτον «Γουωσπάϊτ» (Περιφρονητὴς τοῦ πολέμου), τὸ ὁποῖον παρελάμβανε τὸν Καποδίστριαν καὶ τὴν ἐξ Ἑλλήνων συνοδείαν του.

Ἰωάννης Καποδίστριας.

Ἀντὶ ὅμως νὰ κατευθυνθῇ τὸ ἀγγλικὸν δίκροτον εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατηυθύνθη εἰς τὸν λιμένα τῆς Λα Βαλέττα τῆς Μάλτας. Ἀποβιβασθεὶς ἐκεῖ ὁ Καποδίστριας ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Κοδριγκτώνος εἰς τὸ ναυαρχεῖον καὶ ἐζήτησε παρὰ τούτου νὰ διευκολύνῃ τὴν ἄμεσον ἀναχώρησίν του εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πέντε ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς Μάλταν, τὸ «Γουωσπάϊτ», ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεβιβάσθη ὁ Καποδίστριας, ἡ συνοδεία του καὶ 150 ἀκόμη Ἕλληνες ἐκ τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν νῆσον, ἀνεχώρει διὰ Ναύπλιον, ὅπου τὸ ἀγγλικὸν δίκροτον ἔφθανε τὴν 7 Ἰανουαρίου, καὶ τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου ἐχαιρέτων διὰ δεκαπέντε κανονιοβολισμῶν τὸν ἐπιβαίνοντα τοῦ «Γουωσπάϊτ» κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος.

Ἀποβιβαζόμενος ὁ Καποδίστριας τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, κατηυθύνετο μετὰ τῆς συνοδείας του εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπου ἐπηκολούθει δοξολογία. Ἐδέχετο ἀκολούθως εἰς τι πτωχικὸν οἴκημα ὁ κυβερνήτης τοὺς θέλοντας νὰ τὸν ἴδοῦν: Ἡμέρας μεγάλων συγκινήσεων. Ὁ κατέχων τὸ Παλαμήδι Θ. Γρίβας κατήρχετο τοῦ φρουρίου τούτου, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Καποδίστρια, ἐπίσης ὁ Ἰω. Στράτος, ὁ κατέχων μετὰ τῶν ἀδελφῶν του τὴν Ἀκροναυπλίαν: Καὶ οἱ δύο οὗτοι πολέμαρχοι ἐδήλουν ὑποταγὴν εἰς τὸν Κυβερνήτην. Ὁ Κωλέττης ἐπίσης ἐδέχετο νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ χειμαζομένου ἔθνους εἰρήνευσιν.

Ἐκ Ναυπλίου, ὅπου ἀφῆκε τὸν Κεοκυραῖον μηχανικὸν Σταμ. Βούλγαρην ἵνα οὗτος λάβῃ μέτρα κατὰ τῶν ἐπιδημιῶν καὶ γενικῶς φροντίσῃ διὰ τὴν ἐξυγίασιν τῆς πόλεως, μετέβη ὁ κυβερνήτης διὰ τοῦ αὐτοῦ πολεμικοῦ πλοίου εἰς Αἴγιναν, τὴν 11 Ἰανουαρίου. Τὴν ἑπομένην τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐχαιρέτιζον τὴν ἐπὶ τοῦ «Γουωσπάϊτ» κυματίζουσαν ἑλληνικὴν σημαίαν, ἐνῶ τὰ μέλη τῆς ὑφισταμένης προσωρινῆς κυβερνήσεως, τῆς «Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς» — ὡς ἐκαλεῖτο — ἀποτελουμένης ἐκ τῶν Γ. Μαυρομιχάλη, Ι. Μηλαΐτη καὶ Ι. Νάκου, ἀνήρχοντο ἐπὶ τοῦ πλοίου διὰ νὰ δηλώσουν ὑποταγήν. Τὴν 11 π.μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ Καποδίστριας ἀπεβιβάζετο εἰς τὴν παραλίαν τῆς νήσου καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐπορεύετο πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας ὅπου ἐτελεῖτο δοξολογία καὶ ὅπου προσεφώνει τὸν Καποδίστριαν ἐπιφανὴς Ἄνδριος λόγιος κληρικός, ὁ Θεόδωρος Καΐρης (βλ.λ.) δι' εὐγλώττου, ἀλλ' ἴσως μὴ τελείως προσήκοντος εἰς τὴν περίστασιν λόγου. Ἀκολούθως ἐπληροφορεῖτο ὁ Κυβερνήτης τὰ τῆς ἐν τῇ μαχομένῃ Ἑλλάδι καταστάσεως ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς ἤ, ὡς ἐλέγοντο τότε, «γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας». Τὸ «κράτος», τὸ ὁποῖον ὁ τέως ὑπουργὸς τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου ἀνελάμβανε νὰ διοικήσῃ, περιωρίζετο εἰς τὴν Αἴγιναν, τὸν Πόρον, τὴν Ἐλευσῖνα καὶ τὰ Μέγαρα. Ὡρισμέναι νῆσοι τοῦ «κράτους» ἠπειλοῦντο διαρκῶς ὑπὸ τῶν πειρατῶν. Χρήματα δὲν ὑπῆρχον, οὐδὲ ταμεῖον, ὅπως διεπίστωνεν ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν γραμματεὺς Π. Ν. Λιδωρίκης. Εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους ὁ φόρος τῆς δεκάτης εἶχε προπωληθῆ καὶ τὰ μέλη τοῦ «Νομοθετικοῦ» δὲν εἶχον λάβει τὰς τεταγμένας ἀποδοχάς των, καὶ δὲν εἶχον ἀκόμη πληρωθῆ οἱ ἐπισκευάσαντες τὴν οἰκίαν ὅπου κατέλυσεν ὁ Κυβερνήτης. Στρατὸς δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐπίσημον βεβαίωσιν τοῦ ἀρμοδίου γραμματέως Βλαχοπούλου. Δὲν ὑπῆρχε ναυτικὸν κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ γραμματέως Ν. Γλαράκη: Τὸ κράτος διέθετε, παρὰ τὴν φρεγάταν «Ἑλλάς», καὶ τὴν κορβέτταν «Ὕδρα». Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο αὐτὰ πλοῖα δὲν ἦσαν ἐπαρκῶς ἐφωδιασμένα. Δικαστήρια δὲν ὑπῆρχον, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ γραμματέως Μ. Σούτσου!

Γεώργιος Μαυρομιχάλης.

Τὴν 20 Ἰανουαρίου ὁ Καποδίστριας διεκήρυττεν: «Ἀφ' ἧς ἡμέρας μοῦ ἀνηγγέλθη ἡ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐκλογή μου ὡς Κυβερνήτου, μοναδικὸν σκοπὸν τῶν μεριμνῶν καὶ τῆς περιοδείας μου προεθέμην νὰ ἐξαγάγω τὴν πατρίδα ἐκ τῆς ὀλεθρίας αὐτῆς ἀπομονώσεως, ὅπως τὸ ταχύτερον ἀπαλάσσῃ τῶν ἐκ τῆς Λονδινείου Συνθήκης ὠφελημάτων καὶ δυνηθῇ νὰ προσπορίσῃ εἰς αὐτὴν χρηματικήν τινα ἐπικουρίαν παρὰ τῶν συμβαλλομένων Δυνάμεων. Ἀλλ' οὔτε τὴν ἐκ τῆς Συνθήκης ὠφέλειαν, οὔτε χρηματικὴν ἀρωγὴν δύνανται οἱ Ἕλληνες νὰ ἐλπίσουν πρὶν ἤ, ἀπαλλασσομένης τῆς χώρας τῆς φοικτῆς ἀναρχίας, συσταθῇ κυβέρνησις, διὰ τοῦ κράτους τῶν νόμων ἱκανὴ νὰ προαγάγῃ τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀναγέννησιν τῆς κοινωνίας, ἐγγυωμένη ἐσωτερικῶς τὴν τάξιν καὶ ἐμπνέουσα ἐμπιστοσύνην». Ἐξέφραζεν ἀκολούθως τὴν λύπην ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις δὲν εἶχεν ἐφοδιάσει τὴν Βουλὴν μὲ τὴν ἀπαιτουμένην ἐξουσίαν πρὸς λῆψιν μέτρων ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας. «Πεποιθὼς ὅτι ἀνυπομονοῦντες οἱ Ἕλληνες ἐπιποθοῦσι νὰ ἰδέωσι τοὺς καρποὺς τῶν τοιούτων θυσιῶν», προέτεινε τὴν σύγκλησιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως διὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἰδίου ἔτους (1828) καὶ μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν της, «τὴν παραμονὴν προσωρινοῦ συστήματος διοικήσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πράξεων παλαιοτέρων συνελεύσεων». Ἐπὶ τούτου εἶχεν ἤδη συνεννοηθῆ «μὲ τὴν Βουλὴν καὶ πολλοὺς πεφωτισμένους ἄνδρας ἀνελθόντας εἰς μεγάλα ἀξιώματα». Τοῦ ἐζητεῖτο νὰ ἀποκαθῇ ὅτι θὰ διετήρει τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ὁ δὲ Καποδίστριας ἀπήντα ὅτι δὲν ὑπεχρεοῦτο νὰ διαφυλάξῃ «ὅ,τι δὲν παρέλαβεν». Ἀνεξαρτη-

(1) Διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἐχρησιμοποιήθησαν: Τὰ Ἱστορικὰ ἔργα Σ. Τρικούπη, Ι. Φιλήμονος, Χ. Περραιβοῦ, Ἀμβρ. Φραντζῆ, Πουκεβίλ, Γερβίνου, Μέντελσον Μπαρτόλδι, Γόρδωνος, Ὀρλάνδου, Ἀθ. Μιαούλη Κ. Νικοδήμου, Χέρσμπεργκ, Λέοντος Μπουρζουά, Κ. Παπαρηγοπούλου, Π. Καρολίδου, Οὐίλλ, Μίλλερ Σεϊσμπύ, Δ. Κόκκινου, Τ. Παπανέλη.—Τὰ ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα: Ν. Στηλιάδη, Φ. Φωτάκου, Θ. Κολοκοτρώνη, Ρεμπώ, Βουτιέ, Στάνχοπ, Τρελώνυ, Κ. Μεταξᾶ, Μέττερνιχ, Μακρυγιάννη, Ἔμερσον, Τίος.—Αἱ ἐκδοθεῖσαι ἀρχειακαὶ συλλογαί: Ὕδρας, Σπετσῶν, Κουντουριώτη, Ι. Κολοκοτρώνη, Λόντου, Ρώμα, Ἀθηναϊκὸν ἀρχεῖον Ἱστορικὸν ἀρχεῖον Θεοφανίδη, Βαρνακιώτη.—Ἀρχειακαὶ πηγαί: Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Τμῆμα χειρογράφων Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, Συλλογαὶ Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας κλπ.

σία κατ' αὐτὸν δὲν ὑπῆρχε: "Εποεπεν δμως ν' ἀποκτηθῇ.

Ἡ βουλὴ ἐδέχθη ὅτι αἱ περιστάσεις καὶ πρὸ πάντων τὸ μῆκος τοῦ πολέμου δὲν ἐπέτρεπον τὴν ὁλομερῆ ἰσχὺν τοῦ ἐν Τροιζῆνι ἐκδοθέντος Συντάγματος. Διὰ τοῦ περὶ «Πανελληνίου» ψηφίσματος παρητήθη ἡ βουλὴ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας. Τὸ «Πανελλήνιον» ἦτο ἁπλοῦν γνωμοδοτικὸν σῶμα ἐξ 27 μελῶν. Τὸ σῶμα τοῦτο διηρεῖτο εἰς τρία τμήματα. Διὰ τοῦ ψηφίσματος περὶ τοῦ νέου τούτου κρατικοῦ ὀργάνου ὡρίσθη ἡ καθιέρωσις θέσεως γενικοῦ γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας, ὁ ὁποῖος θὰ προσυπέγραφε τὰ διατάγματα τῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν. Ἡ ἑλληνικὴ πραγματικότης ἀπήτει συγκέντρωσιν ἐξουσίας, καὶ τὴν συγκέντρωσιν ταύτην, πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀναρχίας ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχεν ὁ Κυβερνήτης - δικτάτωρ. Ὀρνανῶνων ἐν τούτοις τὴν κυβέρνησίν του, κατήρτισεν ὑπὸ τὴν προεδρίαν του ὑπουργικὸν ἢ πολεμικὸν συμβούλιον τοῦ ὁποίου μετεῖχον οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ τοῦ στόλου καὶ ἄλλα πρόσωπα. Εἰς τὸ εἰρηνεύον συμβούλιον περιελήφθησαν οἱ Θ. Κολοκοτρώνης, Ν. Μπάτσαρης καὶ Νάσος Φωτομάρας.

Τὴν 23 τοῦ ἰδίου μηνός, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας Σπυρ. Τρικούπη καὶ τῶν προβούλων (προϊσταμένων) τῶν τριῶν τμημάτων τοῦ «Πανελληνίου», καθὼς καὶ τῶν ἀξιωματικῶν τῶν εἰς Αἴγιναν ναυλοχούντων πλοίων, μετέβη ὁ Κυβερνήτης εἰς τὸν ναὸν τῆς μητροπόλεως. Ἐκεῖ, ἐνώπιον τοῦ μητροπολίτου, τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ παρεστῶτος λαοῦ, ὡρκίσθη νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ διαπιστευθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἔθνους καθήκοντα, «συμφώνως πρὸς τὰς βάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον τεθῆ εἰς τὰς συνελεύσεις Ἐπιδαύρου, Ἄστρους καὶ Τροιζῆνος, καὶ συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας οἱ ὁποῖοι ὡρίσθησαν διὰ τοῦ καταστατικοῦ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἐπὶ προαγωγῇ τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνακαινίσεως τῆς Ἑλλάδος, ὅπως αὕτη ὅσον τάχιστα ἀπολαύσῃ τὰ ὠφελήματα, τὰ ὁποῖα ἐπηγγέλθη ἡ ἐν Λονδίνῳ Συνθήκη τῆς 6 Ἰουλίου 1827». Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὡρκίσθησαν τὰ μέλη τοῦ «Πανελληνίου» καὶ ὁ γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας. Τὰ ὁρμοῦντα εἰς τὸν λιμένα τῆς νήσου πλοῖα ἐχαιρέτων τὸν ἐπισήμως ἀναλαβόντα τὴν ἐξουσίαν Κυβερνήτην.

Διαπιστώσας τὴν ἔλλειψιν νομομαθῶν ὁ Καποδίστριας ἐκάλεσεν εἰς Ἑλλάδα τοὺς Κερκυραίους δικηγόρους Βιάρον Καποδίστριαν ἀδελφόν του, καὶ Ἰω. Γεννατᾶν διώρισε δὲ αὐτοὺς καίτοι «ἑτερόχθονας» μέλη τοῦ «Πανελληνίου». Εἰς τὸν δεύτερον ἀνέθεσεν ἐκτάκτως τὴν ἐπιτροπείαν τῶν Δυτικῶν Σπορράδων. Συμφώνως πρὸς ὑπόσχεσιν, δοθεῖσαν ἐν Μάλτᾳ ὑπὸ τοῦ Καποδίστρια εἰς τὸν Ἄγγλον ναύαρχον Κοδριγκτῶνα, συγκροτηθείσης ἀγγλογαλλικῆς μοίρας ὑπὸ τὸν Σταῖν διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ πειρατικοῦ κέντρου τῆς Γραμβούσης παρὰ τὴν Κρήτην, ἀπεστάλη ἐκεῖ ὁ Α. Μαυροκορδάτος ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Κυβερνήτου διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν παράδοσιν τῶν πειρατικῶν πλοίων, τῶν ἐκ λείας προερχομένων ἀντικειμένων καὶ 12 ἀτόμων, ἐνεχομένων εἰς πειρατείας. Τὸ φρούριον τῆς Γραμβούσης θὰ παρεδίδετο εἰς κυβερνητικὸν ἀντιπρόσωπον. Μὴ ἐπιτευχθέντος συμβιβασμοῦ, τέσσαρα μεγάλα πλοῖα ἐλλιμενισμένα εἰς Γραμβούσαν ἐκάησαν, τρία ἐβυθίσθησαν. Ἄλλα κυριευθέντα ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Μάλταν καὶ τρία παρεχωρήθησαν εἰς τὸν Καποδίστριαν. Εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἀναληφθέντος ἔργου ἀπεστάλη ὁ Μιαούλης μὲ τὴν «Ἑλλάδα» καὶ δύο κανονιοφόρους εἰς Σκύρον καὶ Σκίαθον ὅπου ἐπέτυχε νὰ τοῦ παραδοθοῦν 80 πειρατικὰ πλοῖα. Ἐκ τούτων ἀρκετὰ ἐκάησαν τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἀπεστάλησαν ὑπὸ τοῦ Μιαούλη εἰς τὸν κυβερνήτην Καποδίστριαν. Ἀσφάλεια ἤρχισε νὰ βασιλεύῃ εἰς τὸ Αἰγαῖον, ὁ δὲ Κυβερνήτης διέτασσε τὴν σύνταξιν κανονισμοῦ τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας καὶ ρύθμισιν τῶν κατ' αὐτήν.

Παραδοθέντος εἰς τὸν Καποδίστριαν τοῦ φρουρίου τοῦ Ναυπλίου, ἔθεσεν οὗτος τοὺς ἀντιμαχομένους ἀρχηγοὺς ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Δ. Ὑψηλάντου, φρούραρχον δὲ διώρισε τὸν διατελέσαντα ὑπασπιστὴν τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας συνταγματάρχην Ἔϊδεκ, Ὑποδείξει τοῦ Δ. Ὑψηλάντου καὶ τοῦ Τσώρτς, ἐνέκοινε τὴν ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ εἰς χιλιαρχίας. Ἐκ τῶν χιλιαρχιῶν τούτων ἀπεστάλησαν ἄλλαι εἰς Ἐλευσῖνα ὑπὸ τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἄλλαι εἰς Δραγαμέστον ὅπου ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Τσώρτς (Church). Ὁ Καποδίστριας ἵδρυσεν εἰς τὸν Πόρον ἐπιμελητήριον διὰ τὴν μισθοτροφοδοσίαν τοῦ στρατοῦ, καὶ ἐπέβαλεν ἔλεγχον ἐπὶ τῆς κατανομῆς τοῦ συσσιτίου καὶ τῆς πληρωμῆς τῶν μισθῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐξ εἰσφορῶν ποσὰ εἶχον ἐξαντληθῆ, ἐπεζήτησε προσωρινὸν δάνειον δέκα χιλιάδων ταλλήρων ἀπὸ τὸν ἐν Κερκύρᾳ Ἄγγλον ἁρμοστὴν στρ. Φρειδερίκον Ἄδαμ, καὶ ἄλλο δάνειον 100 χιλιάδων ταλλήρων ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἑπτανήσου. Συνέστησεν ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Καποδίστριας τάγμα πεδινοῦ καὶ τοπομαχικοῦ πυροβολικοῦ. Ἐξέδωκε ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκανονίζοντο τὰ τῆς στρατολογίας, συνέστησε τὸν Λόχον τῶν Εὐελπίδων ἐκ 50 νέων προωρισμένων νὰ καταταγοῦν ὡς ἀξιωματικοὶ ἢ ὑπαξιωματικοὶ εἰς τὸν τακτικὸν στρατόν. Ἐμερίμνησε διὰ τὴν διοικητικὴν διαίρεσιν κατανείμας οὕτω τὴν Πελοπόννησον εἰς 9 τμήματα καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου εἰς ὁ, διώρισεν ἐκτάκτους ἐπιτρόπους εἰς αὐτάς. Μέχρις ἐκδόσεως νέου περὶ δημαιρεσιῶν νόμου ὥρισε τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς ἑκάστην κοινότητα ἐκλεκτέων ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ δημογερόντων καὶ ἀπένειμε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν εἰς τοὺς συμπληρώσαντας τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν Ἕλληνας. Ἐκλογίμους ἐξ ἄλλου κατέστησε τοὺς μᾶλλον φορολογουμένους, ἔχοντας δὲ ἡλικίαν ἄνω τῶν 35 ἐτῶν: Ἐζήτει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ πλήξῃ τοὺς κοτσαμπάσηδες. Οἱ ἔκτακτοι ἐπίτροποι διετάχθησαν νὰ προσοῦν εἰς ἀπογραφὴν τῶν εἰς ἕκαστον τμῆμα κατοίκων, εἰς ἔρευναν περὶ ὑπάρξεως «ληξιαρχικοῦ βιβλίου», εἰς ἐξακρίβωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν μοναστηρίων καθὼς καὶ εἰς ἐξακρίβωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κληρικῶν, εἰς ἔκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σχολείων. Συνέστησεν ἐπίσης εἰς αὐτοὺς ἄκραν προσοχὴν κατὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν δημοσίων προσόδων καὶ τὴν μελέτην τῶν ἐπενεκτέων βελτιώσεων, διὰ τὴν πρόληψιν πάσης εἰς τὸ μέλλον καταχρήσεως καὶ παρανομίας. Μέχρι τῆς συστάσεως δικαστηρίων ἀνετίθετο εἰς τοὺς δημογέροντας ἡ ἐπίλυσις τῶν διαφορῶν.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1829 ἐξεδίδετο ὁ πρῶτος ταχυδρομικὸς κανονισμός, ὅστις μετ' ὀλίγους μῆνας ἐτροποποιεῖτο. Ἱδρύετο κεντρικὸν σχολεῖον εἰς τὴν Αἴγιναν, ὀρφανοτροφεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εὕρισκον καταφύγιον 500 Ἑλληνόπαιδες. Ἱδρύετο μικρὰ βιβλιοθήκη, μουσεῖον φυσικῶν ἐπιστημῶν, σχολεῖα εἰς τινας ἐπαρχίας. Ἱδρύετο ἐπίσης ἐκκλησιαστικὸν φροντιστήριον. Ἐλαμβάνετο μέριμνα διὰ τὴν γεωργίαν: ἱδρύετο ἡ Γεωργικὴ Σχολὴ τῆς Τίρυνθος καὶ εἰσήγετο ἡ καλλιέργεια τῆς ἀγνώστου ἕως τότε πατάτας. Ἀφ' ἑτέρου συνιστᾶτο ἑλληνογαλλικὸν τυπογραφεῖον καὶ λιθογραφεῖον. Ἐλαμβάνετο φροντὶς διὰ τὴν προστασίαν τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ἱδρύοντο συναφῶς ναυπηγεῖα εἰς τὸν Πόρον καὶ εἰς τὸ Ναύπλιον καὶ «Ἀσφαλιστικὴ Ἑταιρία» εἰς τὴν Σύρον. Ἱδρύετο ἡ λεγομένη «Χρηματιστικὴ Τράπεζα». Ὁ Κυβερνήτης κατέβαλεν ἐξ ἰδίων 25 χιλιάδας ταλλήρων εἰς αὐτήν. Ἐμεριμνησεν οὗτος ἐξ ἄλλου διὰ τὴν συγκοινωνίαν καὶ συγκεκριμένως κατεσκεύασε τὴν ἀπὸ Μεθώνης εἰς Πύλον ὁδόν.

Διοίκησις ἄγουπνος στοργικὴ καὶ φειδωλὴ ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ δημοσίου χρήματος: Τὸ παράδειγμα τῆς οἰκονομίας ἔδιδεν ὁ ἴδιος, ζῶν ὡς ὁ λιτότερος τῶν ἀστῶν. Ἐξ ἄλλου εὑρέθη οὗτος κάποτε εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποθηκεύσῃ κερκυραϊκά του κτήματα ὅπως προμηθευθῇ σιτηρὰ ἐκ Μάλτας διὰ τοὺς Ἕλληνας. Τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν ἀφιξίν τοῦ Κυβερνήτου εἰς Ἑλλάδα ἐνέσκηψε πανώλης εἰς Ὕδραν καὶ Σπέτσας, ἡ ὁποία ὅμως κατεπολεμήθη ἀποτελεσματικῶς. Ἵδρυσεν ὁ Καποδίστριας λοι-

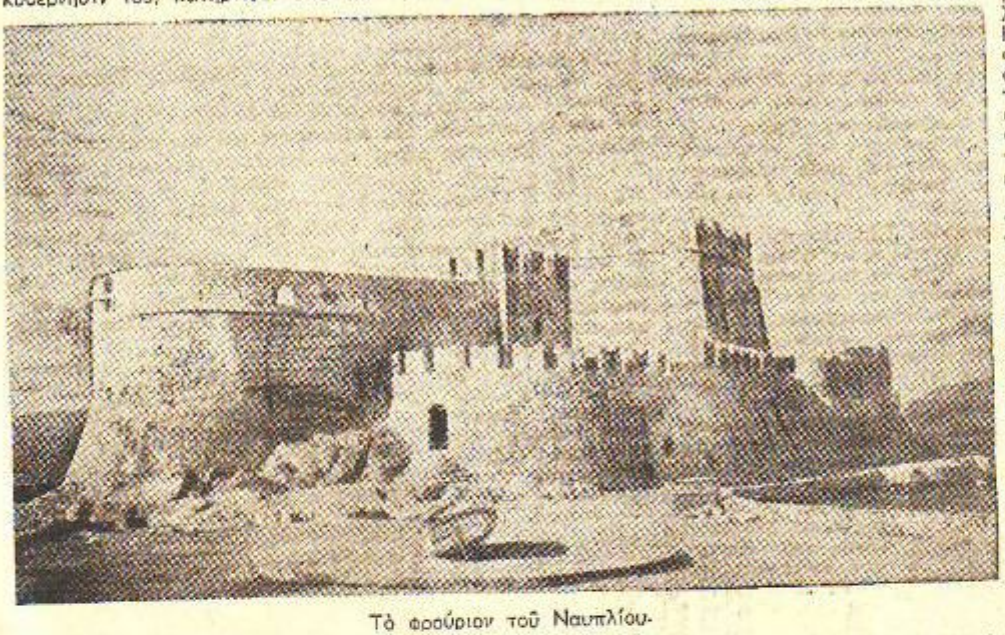

Τὸ φρούριον τοῦ Ναυπλίου.

Ἰβραὴμ πασσᾶς.

μοκαθαρτήριοῦ, ἐκανόνισε τὰ καθήκοντα λιμεναρχῶν καὶ ὑγειονόμων, αὐστηρῶς δὲ ἐρρύθμισε τὰ περὶ διαβατηρίων καὶ διαμονητηρίων, καθὼς καὶ τὰ τῶν ἀλλοεθνῶν καὶ ἑτεροχθόνων. Κατήρτισε τὸν πρῶτον ὀργανισμὸν δικαστηρίων καὶ διαδικασίας, καὶ ἐμερίμνησε περὶ προπαρασκευαστικῆς ἐργασίας διὰ τὴν σύνταξιν ἀστικοῦ καὶ ποινικοῦ κώδικος. Ἐκανονίσθη διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 15ης Δεκεμβρίου 1828 ἡ ἐπὶ πολιτικῶν καὶ ποινικῶν ὑποθέσεων δικαιοδοσία τῶν δημογερόντων, συνεστήθησαν τριμελῆ πρωτοδικεῖα, τῶν ὁποίων οἱ μὲν πρόεδροι καὶ γραμματεῖς διωρίζοντο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀπ' εὐθείας, οἱ δὲ δύο σύνεδροι καὶ οἱ ἀναπληρωταὶ πάρεδροι ἐκ τῶν προτεινομένων παρ' ἑκάστης δημογεροντίας. Ἵδρυσεν ἐμποροδικεῖον εἰς Σύρον, καὶ «Ἀνέκκλητον πενταμελὲς δικαστήριον». Ἔθεσεν εἰς ἰσχὺν τὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ τὸν γαλλικὸν ἐμπορικὸν κώδικα. Ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὰς ποινικὰς δίκας, μέχρις ἐκδόσεως ποινικοῦ νόμου, τὸ λεγόμενον «Ποινικὸν ἀπάνθισμα». Συμφώνως πρὸς τὸ ψήφισμα τῆς ἐν Ἄργει Συνελεύσεως ἐξεδόθησαν διατάγματα περὶ συμβολαιογράφων καὶ διαθηκῶν.

Ἱδρύθησαν τρία ἐφετεῖα εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἓν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ ἄλλο εἰς τὰς νήσους, εἰδικὴ δὲ ἐλήφθη μέριμνα διὰ τὰ ἐγκλήματα «καθοσιώσεως». Ταῦτα ὑπήχθησαν εἰς δικαστήριον συνιστάμενον ἐκ πέντε γερουσιαστῶν διὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς κατηγορίας καὶ τριῶν γερουσιαστῶν ἑνὸς μέλους τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου καὶ ἑνὸς τῶν ἐν Πελοννήσῳ ἐφετείων.

Τὰς ὀργανωτικὰς ὅμως προσπαθείας διέκοπτον ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἐπιδρομαὶ τοῦ Ἰβραήμ. Ὁ τελευταῖος αὐτός, ὁρμώμενος ἐκ Μεσσηνίας, εἰσήρχετο εἰς Τρίπολιν καὶ ἀπάγων ἐκεῖθεν τὴν τουρκικὴν φρουρὰν συνατήγε καὶ τοὺς Ἕλληνας αἰχμαλώτους εἰς Μεσσηνίαν. Ἡ Τρίπολις κατεσκάπτετο. Ὠργισμένη ἐξ ἄλλου ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου εἰς Ναυαρῖνον, ἐκήρυττε θρησκευτικὸν πόλεμον κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσσίας Νικόλαος Α', ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν, ἐτόνιζεν ὅτι ἡ στάσις αὐτὴ τῆς Τουρκίας ἀνέτρεπε τὴν συνθήκην τοῦ Ἄκκερμαν, δι' ὃ καὶ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ σουλτάνου. Τοῦτο καὶ ἔπραττεν ὁ τσάρος τὴν 14 Ἀπριλίου.

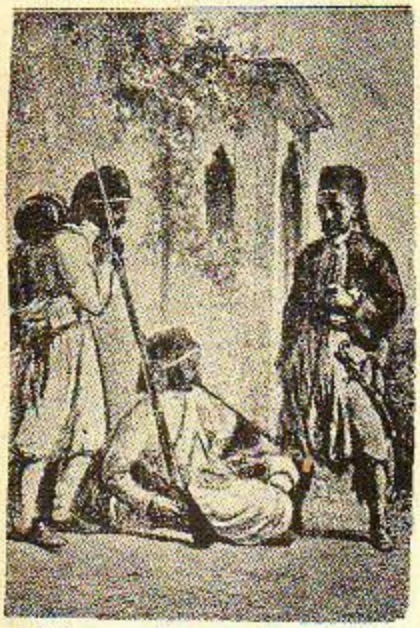

Αἰγύπτιοι τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ τοῦ Ἰβραήμ (κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν)

Ὁ Καποδίστριας ὅστις εἶχε παραμερισθῆ ἀπὸ τὸν προκάτοχον τσάρον Ἀλέξανδρον τὸ ἔτος 1822 καὶ εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τῆς ἐνεργοῦ ρωσσικῆς ὑπηρεσίας, πιστεύων ἤδη εἰς τὴν νίκην τῶν ρωσσικῶν ὅπλων, δὲν ἐδέχθη νὰ συζητήσῃ τουρκικὰς ποροτάσεις ὑποβληθείσας πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ πρωτοσυγκέλλου τῶν Πατριαρχείων καὶ ἄλλων κληρικῶν. Φοβούμενος ἐν τούτοις μήπως ὁ εἰς ἀποκλεισμὸν διατελῶν Ἰβραὴμ συνεχίσῃ τὴν ἐρήμωσιν τῆς Πελοποννήσου, προέβη εἰς διαβήματα πρὸς τοὺς ἐν Πύλῳ ναυάρχους, ζητήσας νὰ ληφθοῦν μέτρα κατὰ τοῦ τρομεροῦ Αἰγυπτίου, ὅστις ἀνθίστατο εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἀπέρριπτε πᾶσαν ἰδέαν παραδόσεως τοῦ πεινῶντος στρατοῦ του.

Ἐν τῷ μεταξὺ 3000 Τουρκαλβανοὶ ἐστασίαζον, ἐκυρίευαν τὸ φρούριον τῆς Κορώνης καὶ ἔφθαναν βραδύτερον μετὰ μεγάλην πορείαν εἰς Ρίον, ὅπου ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυβερνήτου Αὐγουστῖνος Καποδίστριας διηυκόλυνε τὴν διαπεραίωσίν των πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τὴν ἐκεῖθεν βραδύτερον ἀναχώρησίν των.

Χάρις εἰς τὸν Ἄγγλον ναύαρχον Κοδριγκτῶνα, μεταβάντα εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἐπείσθη ὁ Μωχάμμετ Ἀλὴ τῆς Αἰγύπτου νὰ ὑπογράψῃ σύμβασιν διὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ἰβραὴμ ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἀνταλλαγὴν αἰχμαλώτων (25 Ἰουλίου 1828). Ἀλλ' ἡ Γαλλία, τὴν ὁποίαν ἀνησύχει ἡ κατὰ τῆς Τουρκίας ρωσσικὴ δρᾶσις, ἀπέστειλεν, ὑπὸ τὸν ἔνδοξον στρατηγὸν Μαιζῶνα (τὸν βραδύτερον προαχθέντα εἰς στρατάρχην) δύναμιν 14 χιλιάδων ἀνδρῶν πρὸς κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου. Οἱ Αἰγύπτιοι ἀπεχώρουν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 1828: Μεγάλη χαρὰ διὰ τὸν λαὸν καὶ τὸν Κυβερνήτην.

Νικόλαος Μαιζών.

Ἐδουάρδος Κοδριγκτών.

Ὁ Καποδίστριας ἐζήτησε τὴν σύμπραξιν τοῦ Μαιζῶνος δι' ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Ναυπάκτου, ἡ ὁποία ὅμως, ἀρνήσει τῶν Ἄγγλων, ἐματαιώθη. Ἐντελῶς ἐν τούτοις δὲν ἠδράνησεν ὁ Κυβερνήτης, ὅστις ἀπέκλεισε τὴν Εὔβοιαν καὶ τὸν Παγασητικὸν, ἐνίσχυσε τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ πᾶσαν κατέβαλε προσπάθειαν πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ τμήματος πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦτο ἡ κατάληψις τῆς ἀπὸ Βόλου εἰς Μακρυνόρος γραμμῆς, δι' ὃ καὶ διέταξε τὸν Δ. Ὑψηλάντην ν' ἀφήσῃ 3.000 ἄνδρας εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ νὰ ὁδεύσῃ εἰς Σάλωνα (Ἄμφισσαν), ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐνεργήσῃ πρὸς κατάληψιν τῶν Θερμοπυλῶν, τῆς Βοδονίτσης καὶ τῆς ὁροσειρᾶς τῆς Ὄθρυος, ἐρχόμενος μέσῳ τῶν Αἰτωλικῶν ὀρέων εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν στρατὸν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Ὁ στρατὸς οὗτος εἶχεν ἤδη ἐνισχυθῆ ὑπὸ δισχιλίων ἀνδρῶν καὶ στολίσκου κανονιοφόρων, ὅστις εἶχεν εἰσπλεύσει εἰς τὸν Ἀμβρακικόν. Ἀλλ' ἡ ἐν λόγῳ ἐκστρατεία τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ἀπέτυχεν, ὁ δὲ στρατός του διεσκορπίσθη εἰς τὰς φάραγγας τοῦ Κιθαιρώνος καὶ τοῦ Παρνασσοῦ. Οὕτω ὅμως ὁ Τσώρτς οὐδὲν κατώρθωσε σοβαρόν, διότι χρονοτριβῶν εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου τῆς Βοδονίτσης καὶ μὴ ἐπιτυγχάνων τὴν κατάληψιν τοῦ Μακρυνόρους, διηυκόλυνεν ἀκουσίως τὴν τροφοδοσίαν τῶν ἐν Μεσολογγίῳ καὶ Ναυπάκτῳ τουρκικῶν φρουρῶν.

Αὐγουστῖνος Καποδίστριας.

Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ὁ Κυβερνήτης διώρισε ὑποπτηρητὴν του εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα τὸν ἀδελφόν του Αὐγουστῖνον (21 Ἰανουαρίου 1829). Ὁ τελευταῖος, ἀποστείλας ἐκ Μεγάρων 500 Ὀλυμπίους πρὸς κατάληψιν ὀχυρᾶς θέσεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λεβαδείας—Εὐβοίας, καὶ σπεύσας εἰς Δελφοὺς πρὸς συγκέντρωσιν τῶν διεσκορπισμένων στρατιωτῶν, ἀνασυνεκρότησε πλησίον τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Παρνασσοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ του, καταλαμβάνων δὲ θέσεις πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν, ἠπείλησε τὴν ὑποχώρησιν τῶν Τούρκων. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ τῆς Εὐβοίας πασᾶς ἐγκατέλειψε τὴν χώραν καὶ ἀφῆκαν τὰς πεδιάδας τῆς Ἀταλάντης καὶ τῆς Λεβαδείας οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι. Οἱ Ἕλληνες κατέλαβον τὰς Θερμοπύλας. Ὅσον ὀφορᾷ τὸν Ὑψηλάντην, ὅστις εἶχε διαταγὰς νὰ καταλάβῃ ὀχυρὰς θέσεις περὶ τὴν Εὔβοιαν καὶ νὰ βαδίσῃ κατὰ τοῦ κυρίου σώματος ἐχρονοτρίβησεν οὗτος εἰς τετράμηνον πολιορκίαν τῶν Θηβῶν. Τὴν 29 Μαρτίου ὁ Αὐγουστῖνος Καποδίστριας, ἀδελφὸς τοῦ Κυβερνήτου, ἐπεχείρησε νὰ πολιορκήσῃ τὴν Ναύπακτον, τὸ Ἀνατολικὸν καὶ τὸ Ἀντίρριον.

Τῆς Ναυπάκτου τὸ φρούριον παρεδόθη εἰς τὸν ἐπίτηδες ἐκεῖ μεταβάντα Κυβερνήτην (29 Ἀπριλίου). Τὸ Μεσολόγγι καὶ τὸ Ἀνατολικὸν (Αἰτωλικὸν) παρεδόθησαν εἰς τὸν Αὐγουστῖνον, ὅστις ἔσχεν ὁμολογουμένας ἐπιτυχίας ἱκανοποιοῦσας τὴν πρὸς τὰ στρατιωτικὰ γνωστὴν κλίσιν του.

Αἱ ἐχθροπραξίαι διεκόπησαν μετ' ὀλίγον, ἄκοντος τοῦ Κυβερνήτου, τὸ δὲ ἔργον τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἔμεινεν ἡμιτελές. Κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1829 διεξήχθησαν ἐκλογαὶ ἐθνικῆς συνελεύσεως, αἱ ὁποῖαι εἶχον καθυστερήσει πλέον τοῦ ἔτους ἀπὸ τῆς προθεσμίας ἥτις εἶχεν ὁρισθῆ εἰς τὴν προκήρυξιν τοῦ Κυβερνήτου. Ὄχι δὲ ἄνευ λόγου. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν, φίλοι τοῦ Κυβερνήτου συνίστων εἰς τοὺς ἑκασταχοῦ ἐκλογεῖς νὰ ἐκλέξουν πληρεξούσιον αὐτὸν τὸν Κυβερνήτην, μὴ ὑπαρχούσης ἀνάγκης Ἐθνικῆς Συνελεύσεως! Οὕτω τὸ Ἄργος καὶ ἄλλαι ἐπαρχίαι ἐξέλεξαν πληρεξούσιον τὸν Καποδίστριαν, ὅστις ὅμως συγκαλέσας τὸ «Πανελλήνιον», ἀπεδοκίμασε τὰ γενόμενα, καὶ διέταξε νὰ ἐπαναληφθοῦν αἱ ἐκλογαὶ εἰς τὰς περιφερείας ὅπου πληρεξούσιος εἶχεν ἐκλεγῆ αὐτὸς ὁ Κυβερνήτης. Ἐν τῷ μεταξὺ παρῃτεῖτο ὁ Σπυρίδων Τρικούπης τῆς θέσεως τοῦ «ἀντιπροσώπου» μὴ ἐπιδοκιμάζων ἐκλογικάς, ὡς ἔλεγε, παρεμβάσεις τῶν κυβερνώντων. Τὴν 11ην Ἰουλίου 1829 ἡ Συνέλευσις ἤρχισε τὰς ἐργασίας της εἰς τὸ Ἄργος, ὁ δὲ Κυβερνήτης ἐλογοδότει ἐνώπιόν της.

Τὸ «Πανελλήνιον» κατηργεῖτο ἤδη. Ἀντ' αὐτοῦ ἱδρύετο Γερουσία, ἥτις συνεκροτεῖτο ἐξ εἴκοσι καὶ ἑνὸς μελῶν, ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ἐκ καταλόγου ψηφιζομένου ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως, κατόπιν ὑποδείξεως τριῶν ὑποψηφίων ἀπὸ πάντα πληρεξούσιον. Ἐξ θὰ ἐξελέγοντο ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου. Προφανῶς ὁ Καποδίστριας ἔκρινεν ἀναγκαίαν τὴν εἰς χεῖρας του διατήρησιν ὁλοκλήρου τῆς ἐξουσίας, πρὸς ἀντιμετώπισιν δυσχερῶν περιστάσεων καὶ χαλιναγώγησιν λαοῦ ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν ἐθισθῆ εἰς τὴν κρατικὴν πειθαρχίαν. Ἐξ ἄλλου ἐπανιδρύετο τὸ «Νομοθετικόν»—μὲ περιωρισμένην ὅμως ἐξουσίαν. Ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνουσα τὴν πολιτείαν τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὰς διαπραγματεύσεις πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς συνθήκης τοῦ Ἰουνίου, τὸν ἐξουσιοδότει νὰ συνεχίση ταύτας, ἐπιφυλάττουσα εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἐγκρίσεως τῶν γενησομένων συμφωνιῶν. Ἐξέδωκεν ἀκόμη διάφορα ψηφίσματα, περὶ ὀργανώσεως στρατοῦ καὶ ναυτικοῦ, περὶ κοπῆς νομίσματος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κυβερνήτου, περὶ ἀνεγέρσεως ναοῦ τοῦ Σωτῆρος «ὡς εὐχαριστηρίου πρὸς τὸν σώσαντα ἐκ πολλῶν καὶ μεγάλων κινδύνων τὴν Ἑλλάδα Χριστόν», περὶ ἐτησίας χορηγίας εἰς τὸν Κυβερνήτην (τὴν ὁποίαν ὁ τελευταῖος ἀπέρριψε). Τέλος ἐξεδόθη ψήφισμα προσωρινῆς διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως. Ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ Α. Μαυροκορδάτου ἀπὸ τὴν Γερουσίαν προεκάλεσε τὴν παραίτησιν τῶν συνδεομένων μετ' αὐτοῦ Γ. Κουντουριώτη καὶ Α. Μιαούλη. Ὁ Α. Μαυροκορδᾶτος προσκληθεὶς βραδύτερον νὰ μετάσχῃ εἰς τὴν Γερουσίαν ἠρνήθη. Ὁμοίως ἠρνήθη καὶ ὁ Τομπάζης. Ἡ ἀντιπολίτευσις κατὰ τοῦ Κυβερνήτου ἐλάμβανε διαστάσεις.

Εἰς τὰς ἐσωτερικὰς αὐτὰς ἐναντιότητας προσετίθεντο ἐξωτερικαὶ δυσκολίαι. Ὀλίγους μῆνας μετὰ τὸ πέρας τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου, ὅστις ἔκαμψεν ὁριστικῶς τὴν τουρκικὴν ἀντίστασιν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα, συνήρχετο εἰς τὸ Λονδῖνον ἡ Διάσκεψις τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν Δυνάμεων καὶ διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 22 Ἰανουαρίου (3 Φεβρουαρίου 1830) ἐκήρυττε τὴν Ἑλλάδα κράτος ἀνεξάρτητον, μέλλον νὰ τεθῆ ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἡγεμόνος κυριάρχου. Ἐξέλεγε δὲ ὡς τοιοῦτον τὸν πρίγκιπα Λεοπόλδον τοῦ Σαξωνικοῦ Κοβούργου.

Ἀποδεχθεὶς τὴν ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ἐκλογήν του ὁ Λεοπόλδος ἀνήγγειλε τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἐκλογῆς του εἰς τὸν πρὸ πολλοῦ γνώριμόν του Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Καποδίστριας εἰς μακρὰν ἀπαντητικὴν ἐπιστολὴν ἐφίστα τὴν προσοχὴν τοῦ πρίγκιπος εἰς τὴν δυσχέρειαν, ἡ ὁποία ὑπῆρχε διὰ τὴν ἄνευ τῆς γνώμης τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, παραδοχὴν τῶν ἐν Λονδίνῳ καθορισθέντων συνόρων τοῦ νέου κράτους.

Ὁ πρίγκιψ Λεοπόλδος.

«Ἂν ἡ Βασιλικὴ Ὑψηλότης λάβῃ τὴν καλωσύνην νὰ ρίψῃ βλέμμα εἰς τὰ ψηφίσματα τῆς ἐν Ἄργει Συνελεύσεως, θὰ ἀντιληφθῆ ὅτι δὲν μοῦ εἶναι ἐπιτετραμμένον ν' ἀναλάβω, ἐν ὀνόματι καὶ ἐν μέρους τῆς Ἑλλάδος ὑποχρέωσιν σχετικὴν πρὸς τὰς ὁριστικάς, περὶ τῶν ὁποίων ὁ λόγος διευθετήσεις, πρὶν αὗται ἔλθουν εἰς γνῶσιν τῶν πληρεξουσίων καὶ κυρωθοῦν παρ' αὐτῶν. Ἐν τούτοις, ἐφ' ὅσον αἱ ἀπόψεις τῆς Συνελεύσεως τοῦ Ἄργους ἀναφορικῶς πρὸς τὴν συνθήκην τῆς ὅης Ἰουλίου διαφέρουν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰς ἀπόψεις τῶν συμβαλλομένων Δυνάμεων, τὰς περιληφθείσας εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ Φεβρουαρίου, ἐφ' ὅσον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἐκλήθη νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς τελευταίας διαπραγματεύσεις, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὸ ἀποτέλεσμά των, χωρὶς προηγουμένην σύγκλησιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως;» Τὸ τοιοῦτο θὰ ἰσοδυνάμει μὲ προσβολὴν εἰς τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὰ δίκαια τοῦ ἔθνους. Συνερχόμενοι οἱ συνέλευσιν οἱ πληρεξούσιοι τοῦ ἔθνους, διὰ νὰ λάβουν γνῶσιν τῶν ἀποφασισθέντων κατὰ τὴν Διάσκεψιν τοῦ Λονδίνου, θὰ εὑρίσκοντο εἰς τὸ δίλημμα ἢ νὰ προδώσουν τὸν ὅρκον των ἢ νὰ παραμερίσουν τὰ αἰσθήματά των πρὸς τὰς εὐεργέτιδας Δυνάμεις, ἀπορρίπτοντες τὴν ἀποφασισθεῖσαν ὁροθέτησιν. Καὶ περαιτέρω ὁ Καποδίστριας ἐξέφραζε τὴν πεποίθησίν του, ὅτι οἱ πληρεξούσιοι τοῦ ἔθνους θὰ ἐδέχοντο εὐγνωμόνως τὰς ἄλλας ἀποφάσεις τοῦ Λονδίνου, αἱ ὁποῖαι ἠσφάλιζον εἰς αὐτὸ ἀνεκτίμητα πλεονεκτήματα. Διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου 22 Ἰανουαρίου 1830 ἔμενον ἐκτὸς τῶν συνόρων τοῦ βασιλείου ἡ Κρήτη, ἡ Σάμος καὶ αἱ πόλεις τοῦ Ἀχελώου ἐπαρχίαι. Οἱ Σύμμαχοι, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Γάλλου διπλωμάτου καὶ συγγραφέως Γκομπινώ, ἱδρύοντες τὴν Ἑλλάδα μικράν, ἀπέβλεπον εἰς τὴν....ἄμεσον διάλυσίν της. Ἰδοὺ δὲ διατί ὁ Καποδίστριας ἐζήτει τὴν μεσολάβησιν τοῦ Λεοπόλδου διὰ μίαν λογικωτέραν συνοριακὴν μεταρρύθμισιν, μὴ παραλείπων ἐν τῷ μεταξὺ νὰ περιγράφῃ εἰλικρινῶς καὶ ἀπερίφραστος τὴν δυσάρεστον εἰς τὴν Ἑλλάδα κατάστασιν. Συνεβούλευεν ἐξ ἄλλου τὸν πρίγκιπα ὁ Καποδίστριας ν' ἀσπασθῆ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, διὰ νὰ συνδεθῆ στενώτερον πρὸς τὸ Ἔθνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐβασίλευεν. Ἀξίωσις ἴσως ὑπερβολική, πάντως ὄχι ἀνεξήγητος.

Εἰς ἐπιστολήν του ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12 Ἀπριλίου 1830 ὁ Κυβερνήτης εἰκόνιζε τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς χώρας καὶ ἐζήτει ἀπερίφραστος ἀπὸ τὸν Λεοπόλδον ν' ἀποστείλῃ ἓν ἑκατομμύριον φράγκων πρὸ τῆς καθόδου του εἰς τὴν Ἑλλάδα, προκειμένου νὰ πληρωθοῦν οἱ τριμηνιαῖοι μισθοὶ τοῦ στρατοῦ τὴν 23ην Μαΐου. Ὑπεγράμμιζε ταυτοχρόνως τὰς ἐναντίον τῶν ἐδαφικῶν ὅρων τοῦ πρωτοκόλλου ἀντιρρήσεις τῆς Γερουσίας. Ὅλαι αἱ τάξεις τοῦ λαοῦ προσεβάλλοντο εἰς τὰ καίρια διὰ τῶν ἀποφάσεων τοῦ Λονδίνου : Ναῦται, στρατιῶται, γεωργοί, ὑπάλληλοι. Τὸ κυβερνητικὸν γραφεῖον ἐπληροῦτο ἀδιακόπως ὑπὸ ἀνθρώπων διαμαρτυρομένων. «Ὑπάρχουν κακόβουλοι καὶ δολοπλόκοι εἰς τὴν Ἑλλάδα περισσότεροι ἐντὸς αὐτῆς ἢ ἀλλαχοῦ. Ὑπάρχουν ξένοι σπείροντες ἀπὸ μακροῦ ζιζάνια καὶ συνεχίζοντες σήμερον μετὰ ζήλου μεγαλυτέρου τὰς σκευωρίας των. Μετὰ θράσους ἐπαναλαμβάνουν, ὅτι, ἂν ἡ Ἑλλὰς περιωρίσθη εἰς τὰ σύνορα τοῦ Ἀσπροποτάμου (Ἀχελώου), ἂν ἡ Κρήτη καὶ ἡ Σάμος ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Τούρκους, ἂν αἱ ἄλλαι διατάξεις τοῦ συμφώνου δὲν εἶναι συμφωνότεραι πρὸς τοὺς νομίμους πόθους μας, τοῦτο συνέβη διότι ἡ Εὐρώπη θέλει νὰ προφυλαχθῆ ἀπὸ τοὺς εὐρεῖς καὶ φιλοδόξους πολιτικοὺς συνδυασμοὺς τῆς σημερινῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως. Καὶ ἡ προσωρινὴ αὐτὴ κυβέρνησις εἶναι ἐγὼ καὶ οἱ εὐρεῖς καὶ φιλόδοξοι συνδυασμοὶ εἶναι δηθεν αἱ κρυφαὶ σχέσεις μου μετὰ τῆς Ρωσσίας». Ὁ Κυβερνήτης ὑπηνίσσετο εἰς τ' ἀνωτέρω τὸν παραιτηθέντα Ἄγγλον στρατηγὸν Τσώρτς, τὸν Γάλλον συνταγματάρχην Φαβιέρον καὶ τὸν Ἄγγλον ἐν Ναυπλίῳ διπλωματικὸν ἀντιπρόσωπον.

Ἡ μὴ ἀποδοχὴ τοῦ θρόνου τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Λεοπόλδον (25 Μαρτίου 1830) ἀπεδόθη εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ κυβερνήτου Καποδίστρια. Ὁ βαρῶνος Ρουέν ἔγραψε πρὸς τὴν κυβέρνησίν του ὅτι ὁ Καποδίστριας ηὐχαριστήθη «ἐνδομύχως» ἐκ τῆς «παραιτήσεως» τοῦ Λεοπόλδου. Ἐν τούτοις ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς Πολινιὰκ ἔγραφε πρὸς τὸν ἀνωτέρω ἀναφερθέντα Ρουέν: «Ὁ Λεοπόλδος ἀπὸ τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀσθένεια τοῦ βασιλέως Γεωργίου κατέστησε πιθανὴν μίαν βασιλικὴν μεταβολὴν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, φαίνεται διατεθειμένος νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὰς ἐπιδράσεις καὶ τὰ συμφέροντα, τὰ ὁποῖα ἐνδέχεται νὰ τὸν κρατήσουν εἰς τὴν χώραν ταύτην, δημιουργοῦντα νέας ἐλπίδας ἐπιτυχίας διὰ τὴν φιλοδοξίαν του». Ἐξ ἄλλου δὲν δύναται νὰ κατακρίνῃ κανεὶς τὸν Καποδίστριαν, διότι ὁ τελευταῖος εἶπε τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν εἰς τὸν ἄκρως φιλόδοξον πρίγκιπα.

Ὁπωσδήποτε εἴτε ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του μὲ τὸν Καποδίστριαν, εἴτε ἐξ ἄλλων λόγων προκληθεῖσα ἡ παραίτησις τοῦ Λεοπόλδου ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς Ἑλλάδος (βραδύτερον ἔγινε βασιλεὺς τοῦ Βελγίου), συνέχισε τὴν ἐναντίον τοῦ Κυβερνήτου ἀντιπολίτευσιν, τὴν ὁποίαν ὑπεδαύλιζον καὶ ἐξωτερικαὶ ἐπιρροαί — καὶ περισσότερον ἡ γαλλικὴ ἐπιροὴ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἰουλίου 1830 καὶ τὴν ἀνατροπὴν Καρόλου τοῦ Ι'. Οἱ Α. Μαυροκορδᾶτος καὶ Σπ. Τρικούπης, ὁ Ι. Κωλέττης ἐχαρακτήριζον δημοσίᾳ τὸν Κυβερνήτην συνεργάτην τοῦ Ρώσσου πρεσβευτοῦ καὶ τοῦ Ρώσσου ναυάρχου Ρίκορδ. Ἡ ναυτικὴ νῆσος Ὕδρα κατέστη κέντρον τῆς ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια ἀντιπολιτεύσεως. Συγκεκριμένως οἱ Ὑδραῖοι παρεπονοῦντο ὅτι δὲν ἔλαβον τὰς ὑπεσχημένας ἀποζημιώσεις. Οἱ Κουντουριώται, ὁ Α. Μιαούλης, καθὼς καὶ οἱ Α. Μαυροκορδᾶτος καὶ Σ. Τρικούπης συνεκεντρώθησαν ἐκεῖ. Ὁ λόγιος ἀρχιμανδρίτης Θ. Φαρμακίδης, ὁ ποιητὴς Ἀλέξανδρος Σούτσος, ὁ ἱστορικὸς καὶ δημοσιογράφος Α. Πολυζωΐδης ἐνεψύχωσαν τὸν ἐναντίον τοῦ Κυβερνήτου ἀγῶνα. Καὶ ὁ σοφὸς Α. Κοραῆς ἐκ Παρισίων ἔβαλλε κατὰ τοῦ Κυβερνήτου, ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας. Ὁ «Ἀπόλλων» τοῦ Πολυζωΐδου καὶ ὁ γαλλόφωνος «Ταχυδρόμος τῆς Σμύρνης» ἠρέθιζον ἐπιδεξίως τὰ πνεύματα. Τὸν Μάϊον τοῦ 1831 ἐστασίαζεν εἰς τὴν Ἄμοισσαν ὁ Τσάμης Καρατάσος. Καταδιωχθεὶς ὅμως οὗτος ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου Καποδίστρια κατέφυγεν εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος καὶ ἀκολούθως διηυθύνθη μέσῳ Ὕδρας εἰς Μάνην.

Θεόκλητος Φερμακίδης.

Θέλων νὰ τερματίσῃ τὴν στασιαστικὴν κατάστασιν, καὶ νὰ καταστρέψῃ τὸν εἰς τὴν Ὕδραν πυρήνα τῆς ἐναντίου του ἐξεγέρσεως ὁ Κυβερνήτης προητοίμασεν ἐπίθεσιν. Πληροφορηθέντες τὸ σχέδιον τοῦτο οἱ Κουντουριῶται καὶ ὁ Α. Μαυροκορδᾶτος ἀπέστειλαν τὸν Μιαούλην εἰς Πόρον πρὸς κατάληψιν τοῦ Ναυστάθμου. Ὁ τελευταῖος δὲ οὗτος — ὁ Μιαούλης — ἐπελθὼν τὴν 14ην Ἰουλίου ἐκυρίευσε τὴν φρεγάταν «Ἑλλάς» καὶ τὴν κορβέτταν «Σω-

τήρ», ἔθεσεν εἰς περιορισμὸν τὸν νομιμόφρονα Κανάρην, καὶ κατέλαβε τελικῶς τὸν Πόρον. Ὁ Κυβερνήτης πληροφορηθεὶς τὸ γενόμενον ἐζήτησε παρὰ τῶν ἀντιπρέσβεων βοήθειαν διὰ τὴν καταστολὴν τῆς στάσεως. Ἀπελπισθεὶς δὲ ἐπεκαλέσθη τὴν παρέμβασιν τοῦ Ρώσσου ναυάρχου Ρίκορδ. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἀπέκλεισε τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος τοῦ Πόρου διακόψας πᾶσαν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ Μιαούλη καὶ Ὕδρας. Τὴν 24ην πρὸς τὴν 25ην Ἰουλίου, ἀποπειραθέντων τῶν ὑδραϊκῶν πλοίων νὰ παραβιάσουν τὸν ἀποκλεισμόν, αἱ μεταξὺ Ρίκορδ καὶ Μιαούλη σχέσεις ὠξύνθησαν, τὴν δὲ 1ην Αὐγούστου ὑποπτευθεὶς, ὡς λέγεται, ὁ Ὑδραῖος ναύαρχος ἐπίθεσιν ἀνετίναξεν εἰς τὸν ἀέρα τὴν ὀργάταν «Ἑλλάδα», κατορθώσας ἀργότερα νὰ καταφύγῃ εἰς Ὕδραν. Οἱ κυβερνητικοὶ κατέλαβον ἀκολούθως τὸν Πόρον.

Ἡ δολοφονία τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια εἰς τὸ Ναύπλιον τὴν 27ην Σεπτεμβρίου 1831. (Πίναξ ἀγνώστου ζωγράφου τῆς ἐποχῆς).

Ἤδη ἐν Μάνῃ ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου (1831) εἶχεν ἐκραγῆ στάσις, ἐξελισσομένη ἐπικινδύνως διὰ τὸ νεοπαγὲς κράτος. Ὁ ἐν Ναυπλίῳ διαμένων Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ζητήσας νὰ μεταβῇ εἰς Μάνην πρὸς καταστολὴν τῆς στάσεως δὲν ἐλαβε τὴν ἄδειαν τοῦ Κυβερνήτου, πρᾶγμα ὄχι ἄλλως τε ἀνεξήγητον. Ὁ Πετρόμπεης ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου κρυφίως, συλληφθεὶς ἅμως ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Κανάρη παρὰ τὸ Κατάκωλον ὡδηγήθη εἰς Ναύπλιον, ὑπεβλήθη εἰς ἀνάκρισιν καὶ κατόπιν ἐπεκλείσθη εἰς Ἀκροναυπλίαν, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ ἐννέα μῆνας κατηγορηθεὶς δι' ἔγκλημα ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος. Εἶχον τεθῆ ἐξ ἄλλου ὑπὸ ἐπιτήρησιν οἱ ἐν Ναυπλίῳ Κωνσταντῖνος καὶ Γεώργιος Μαυρομιχάλης. Βραδύτερον ἐστάλησαν εἰς Μάνην ὑπὸ τῶν Ὑδραίων πλοῖα μὲ πολεμικὸν ὑλικὸν καὶ ὁ προμηθευτὴς Τσάμης Καρατάσος. Εἰσβολὴ τῶν Μανιατῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Καλαμῶν ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Γάλλων (2 Σεπτεμβρίου). Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν εἰσέπλεεν εἰς τὸν Μεσσηνιακὸν κόλπον ὁ Ρῶσσος ναύαρχος Ρίκορδ. Τότε οἱ ἐν Ἀλμυρῷ (Βέργα) ἐπυρπόλησαν τὰ πλοῖά των, διὰ νὰ μὴ περιέλθουν τοῦτα εἰς χεῖρας τῶν Ρώσσων.

Μὴ ἐπιτευχθείσης τῆς ἀνατροπῆς τοῦ Κυβερνήτου, τινὲς τῶν κατὰ τοῦ καθεστῶτος σκευωρούντων προέγραψαν αὐτὸν ἐν τῇ συνειδήσει των, ἐζήτησαν δὲ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν ὄχι ἄλλως τε ἀνεξήγητον δυσφορίαν τῆς οἰκογενείας τῶν Μαυρομιχαλαίων κατὰ τοῦ κρατοῦντος ἐν προφυλακίσει πολυμήνου τὸν Πετρόμπεην. Μεσολάβησις μεταξὺ τοῦ Πετρόμπεη καὶ τοῦ Κυβερνήτου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Ρίκορδ δὲν εἶχεν ἀποτέλεσμα. Οὕτω, τὴν 27ην Σεπτεμβρίου, ἡμέραν Κυριακήν, ὁ Καποδίστριας διερχόμενος διὰ τῶν στενωπῶν τοῦ Ναυπλίου, ἵνα μεταβῇ πρὸς ἐκκλησίασμα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ἀναμενόντων Κωνσταντῖνου καὶ Γεωργίου Μαυρομιχάλη. Ὁ Κ. Μαυρομιχάλης ἐφονεύθη εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ σφαίραν τοῦ Σουλιώτου ἀγωνιστοῦ Φωτομάρα. Ὁ δὲ Γεώργιος Μαυρομιχάλης, καταφυγὼν εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν, παρεδόθη ἀργότερα, καὶ καταδικασθεὶς μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς θάνατον, ἐξετελέσθη. Τὴν σορὸν τοῦ Κυβερνήτου μετέφερεν ὁ Αὐγουστῖνος Καποδίστριας μετὰ ἑξάμηνον εἰς Κέρκυραν καὶ ἀπέθεσεν αὐτὴν εἰς τὸν ναὸν τῆς Πλατυτέρας.

Περὶ τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια ὑπάρχουν διάφοροι ἀντιλήψεις — ἀντιθέσεις γνωμῶν, φανατισμὸς ἀκόμη εἰς τὴν κρίσιν, παρὰ τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν, ἡ ὁποία μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐντοπίζεται ἡ ἐν Ἑλλάδι δράσις του καὶ ὁ θάνατός του. Ὅτι ὑπῆρξε μεγάλη διεθνὴς φυσιογνωμία δὲν δύναται κανεὶς νὰ τὸ ἀρνηθῇ: Ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων Ἑλλήνων τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἀλλ' ἦτο μοιραῖον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του νὰ συγκρουσθοῦν τὰ πολιτικὰ συμφέροντα Μεγάλων Δυνάμεων, ἀκριβῶς ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἔθεσαν τὸν θεμέλιον λίθον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς συγκεντρωτικὰς του πολιτικὰς ἀπόψεις, αὗται μέχρις ἑνὸς σημείου ἐπεβάλλοντο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐτέλει ἐν πολέμῳ, καὶ ὅτι πρὸς εὐόδωσιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἔπρεπε νὰ διευθύνεται αὕτη ἐνιαίως. Ἡ θρησκευτική του προσήλωσις εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ παντοδυνάμου «πρὸς τὰ ἔσω» κράτους καὶ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ἐξηγεῖ καὶ ὡρισμένας ὑπερβολάς, τὰς ὁποίας ἐξώγκωσεν ὁ ζῆλος τῶν ὀργάνων του. Ὁ λεγόμενος νεποτισμός του, ἡ χρησιμοποίησις συγγενῶν διὰ τὴν διακυβέρνησιν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Καποδίστριας ἐδυσπίστει εἰς τοὺς μὴ συγγενεῖς ἢ φίλους του, ὄχι πάντοτε ἀδίκως. Ἡ ἀπέναντι τοῦ Λεοπόλδου ἐπειτα βασιλέως τοῦ Βελγίου στάσις του εἶναι κατά τινας ὑποπτος. Δύσκολον ἐν τούτοις εἶναι νὰ ἰσχυρισθῇ τις, ὅτι πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης ὡς αὐτὸς ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἱδρύσῃ θρόνον δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν οἰκογένειάν του εἰς τὴν Ἑλλάδα! Ἴσως ἔκρινε σκόπιμον τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐλεύσεως βασιλέως, ὅπως λάβῃ καιρὸν ν' ἀνασυντάξῃ Ἕλλην αὐτὸς καὶ πεπειραμένος πολιτικὸς τὴν Ἑλλάδα, εὐγαζόμενος ταυτοχρόνως διὰ τὴν εὕρυσιν τῶν ὁρίων της. Δὲν εἶναι ἐν τούτοις ἀκατανόητον, ὅτι ἑνὸς πρώην ὑπουργὸς τοῦ τσάρου εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος, θὰ προεκάλει σὺν τῷ χρόνῳ ὑποψίας. Δὲν εἶχε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐμφανισθῇ εἰς Πετρούπολιν ὁ Πανσλαυϊσμός, ἀλλ' ἡ Ρωσσία ἤδη ἐκινεῖτο πρὸς Νότον. Αἱ ἀνησυχίαι τῶν ἄλλων δύο μεγάλων Δυνάμεων ἦσαν πάντως εὐεξήγητοι. Τὸ δρᾶμα τῆς Ἑλλάδος, ὡς θὰ φανῇ κατωτέρω πλέκεται γύρω ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν τῶν Ἀνατολικῶν καὶ Ἑσπερίων ἐπιρροῶν. Γεγονὸς ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ὁ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Καποδίστρια, ἐξαντλήσας τὴν Τουρκίαν, κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐπέκτασιν τῆς πρώτης Ἑλλάδος πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ. Ὁ ἀπροκάλυπτος ἀνθελληνισμὸς τῆς Ρωσσίας ἀρχίζει μετά τινας δεκαετηρίδας, ὁπότε ὑψοῦται ἡ σημαία τοῦ ἰμπεριαλιστικοῦ Πανσλαυϊσμοῦ.

Ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ φόνου τοῦ Κυβερνήτου συνελθοῦσα ἡ Γερουσία ἐξέλεξε προσωρινὴν Ἐπιτροπὴν διακυβερνήσεως, ἀποτελουμένην ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνον Καποδίστριαν (ἀδελφὸν τοῦ δολοφονηθέντος), τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώ-

Εἰκόνες ἀπὸ τὰς συγχρόνους Ἀθήνας: Ἄποψις τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός.

PHOTOGRAVURE
ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗ

νην καὶ τὸν Ἰωάννην Κωλέττην. Ἡ τριανδρία αὕτη ἐξέδωκε προκήρυξιν ἀγγέλλουσαν τὸν δίαιον θάνατον τοῦ Κυβερνήτου καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολήν. Ἐξ ἄλλου, ὑποδείδει τῶν ἀντιπρέσβεων, φοβουμένων ταραχάς, οἱ στόλαρχοι τῶν τριῶν Δυνάμεων διέταξαν τὴν κατάληψιν τῶν φρουρίων διὰ συμμαχικῶν ἀποσπασμάτων.

Ἡ ἀντικαποδιστριακὴ ὀργάνωσις τῆς Ὕδρας ἀπέστειλεν ἐν τῷ μεταξὺ τοὺς Σπυρίδωνα Τρικούπην καὶ Ἀνδρέαν Ζαΐμην εἰς Ναύπλιον ὅπως ἐπιτύχουν συνεννόησιν μὲ τὴν τριανδρίαν καὶ καταστῇ δυνατὴ οὕτω ἡ σύγκλησις Ἐθνοσυνελεύσεως, ἡ ὁποία καὶ μόνη κατὰ τὴν γνώμην των θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσῃ μόνιμον κυβέρνησιν. Ἀπῆτουν, ἐν τούτοις νὰ θεωρηθοῦν νομιμα μέλη τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως οἱ εὑρισκόμενοι εἰς Ὕδραν ἑβδομήκοντα ἀντιπρόσωποι. Ἡ πρότασις ἀπερρίφθη. Συνεκλήθη δὲ τελικῶς ἡ Ἐθνοσυνέλευσις εἰς τὸ Ἄργος — οἱ κυβερνητικοὶ εἰς αὐτὴν παρουσίασαν μεγάλην πλειοψηφίαν, καὶ εἰς τὸν Αὐγουστῖνον Καποδίστριαν ἐδόθη ὁ τίτλος τοῦ Προεστῶτος τῆς Ἑλλάδος, καίτοι οὗτος εἶχε προηγουμένως παραιτηθῆ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν Ἐπιτροπήν. Ὁ Κωλέττης εἶχε διακόψει κάθε δεσμὸν πρὸς τὸν Αὐγουστῖνον, πρὸς τὸν ὁποῖον ὅμως προσέκειτο πάντοτε ὁ Θ. Κολοκοτρώνης. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ἔπαυε τὸν Κωλέττην.

Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΟΘΩΝΟΣ.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅταν ὁ Κωλέττης, πνέων μένος κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς Συνελεύσεως, συνεκέντρωσεν ὁμάδα ἐνόπλων Ρουμελιωτῶν καὶ ἀπῆλθεν εἰς Περαχώραν, ὅπου καὶ ἐστρατοπέδευσε προθὰς ἀμέσως εἰς συγκρότησιν ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωκε τὸν ἀπροσδόκητον καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ἀκατανόητον τίτλον «Ἀντισυνταγματικήν». Ὁ Κωλέττης ἔδιδεν εἰς τὸν ὅρον αὐτὸν τὴν ἔννοιαν «Ἐπιτροπὴ ἐντικαθιστῶσα τὴν μήπω διορισθεῖσαν συνταγματικὴν Ἐπιτροπήν».

Παραλλήλως εἰς τὰ Μέγαρα συνήρχετο ἡ Συνέλευσις τῶν ἀντιπολιτευομένων, ἡ ὁποία ἀπῄτει τὴν καθαίρεσιν τοῦ Αὐγουστίνου ἐνῷ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν Δυνάμεων εἰς τὸ Λονδῖνον ἐξέλεγον, τὴν 1ην Φεβρουαρίου 1832, τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας Ὄθωνα, βασιλέα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀναγγελία τῆς ἐκλογῆς ταύτης δὲν ἐπέφερε κατευνασμὸν εἰς τὴν χώραν, ἡ ὁποία ἐξηκολούθει νὰ κατατρύχεται ὑπὸ ἀφορήτου ἀναρχίας. Οὔτε ἡ σύστασις πενταμελοῦς Ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν Κολοκοτρώνη, Μεταξᾶ, Κωλέττη, Βουδούρη καὶ Ζαΐμη ἐβελτίωσε τὴν κατάστασιν. Ὁ Κολοκοτρώνης παρῃτήθη, καὶ συνεκροτήθη ἄλλη Ἐπιτροπή, συμμετεχόντων εἰς αὐτὴν τῶν Κωλέττη, Ζωγράφου, Ζαΐμη καὶ Δ. Ὑψηλάντη. Βραδύτερον τὸν Ζωγράφον ἀντικατέστησεν ὁ Σπ. Τρικούπης καὶ ὁ Κ. Μπότσαρης. Τέλος κατηρτίσθη ὑπουργεῖον εἰς τὸ ὁποῖον μετέσχον ὁ Ἀ. Μαυροκορδάτος ὡς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ὁ Σπ. Τρικούπης τῶν Ἐξωτερικῶν, συμπραξάντων μετ' αὐτῶν ἀκολούθως καὶ τῶν Βούλγαρη, Ρίζου Νερουλοῦ, Κλωνάρη καὶ Ζωγράφου. Συναφῶς ἐλήφθη ἀπόφασις συγκλήσεως τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως πρὸς ἐκπόνησιν συντάγματος. Εἰς τὴν προσπάθειαν ὅμως αὐτὴν ἀντέδρασαν οἱ «ἀντιπρέσβεις» καὶ οὕτω ἡ Ἐθνοσυνέλευσις περιωρίσθη εἰς ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ὄθωνος τὴν 26ην Ἰουλίου 1832. Τριμελὴς ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν Ἀ. Μιαούλη, Κ. Μπότσαρη καὶ Δ. Πλαπούτα ἀπεφασίσθη νὰ ἀποσταλῇ εἰς Μόναχον, ὅπως προσφέρῃ εἰς τὸν Ὄθωνα τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Ὄθων κατὰ τὴν ἐκλογήν του ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος

Ἀλλ' ἡ ἀναρχία ἐξηκολούθει νὰ λυμαίνεται τὸν τόπον. Αἱ ἀντίπαλοι μερίδες συνεκρότουν τὰς δυνάμεις των, ἐκινοῦντο πρὸς ἀλληλοσφαγὴν τὰ κόμματα τῶν Ρωσσοφρόνων (Ναπαίων, ὡς ἐλέγοντο), καὶ τῶν Γαλλοφίλων ὅταν γαλλικὰ στρατεύματα κατέφθασαν τέλος εἰς τὸ Ναύπλιον τὴν 2αν Ἰανουαρίου 1833 πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως! Μετ' ὀλίγας ἐν τούτοις ἡμέρας συγκρούσεις Γάλλων στρατιωτῶν καὶ ἐντοπίων ἐσημειοῦντο δοθείσης ἀφορμῆς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Γάλλοι ἐπρομηθεύοντο τρόφιμα ἐκ τῆς ἀγορᾶς τῆς πόλεως καὶ προεκάλουν ἔλλειψιν καὶ κατὰ συνέπειαν ἀνατίμησιν αὐτῶν. Ἀποτέλεσμα τῶν εἰρημένων συγκρούσεων ἦτο ὁ φόνος 150 Ἑλλήνων καὶ 18 Γάλλων.

Εὐτυχῶς τὴν 18ην Ἰανουαρίου 1833 ξένα πολεμικὰ πλοῖα προσωρμίζοντο εἰς τὸ Ναύπλιον καὶ μετ' αὐτῶν ἡ φρεγάτα «Μαδαγασκάρη», τῆς ὁποίας ἐπέβαινεν ὁ νεαρὸς βασιλεὺς Ὄθων. Τὴν 22αν τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐξ ἄλλου ἀπεβιβάζετο βαυαρικὴ στρατιωτικὴ δύναμις ἐκ τῶν πλοίων, ἡ ὁποία θὰ ἀντικαθίστα τὰ ἀποχωροῦντα γαλλικὰ στρατεύματα. Καὶ τὴν 25ην Ἰανουαρίου, ἡμέραν ἀληθῶς ἱστορικήν, ἐπάτει τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος ὁ Ὄθων καὶ ἐδημοσιεύετο προκήρυξις πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἀπηλιτεύουσα τὴν ἐσωτερικὴν ἀναρχίαν καὶ τὸν βδελυρὸν ἐγωϊσμόν. «Τὸ νὰ δώσω τέλος εἰς τὴν τοιαύτην κατάστασιν — ἐσυνέχιζεν ἡ προκήρυξις — καθ' ἣν διὰ τῆς φθοροποιοῦ ἀλληλομαχίας καταναλίσκονται αἱ πρῶται δυνάμεις, τὸ νὰ συγκεντρώσω εἰς τὸ ἔθνος πᾶσαν σπουδὴν εἰς ἕνα καὶ μόνον σκοπόν, τὸν τῆς ἀκμῆς, τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς δόξης τῆς πατρίδος σας, ἀποκατασταθείσης (=καταστάσης) ἤδη καὶ ἐδικῆς μου, τὸ νὰ ἐξαλείψω προσέτι διὰ τῆς εὐλογίας τῆς εἰρήνης καὶ τῆς σωτηριώδους ἐπιρροῆς τῆς κοινῆς εὐταξίας τὰ πολυάριθμα τῶν προτέρων καὶ ἐσχάτων δυστυχημάτων ἴχνη... τὸ νὰ λάβω εἰ

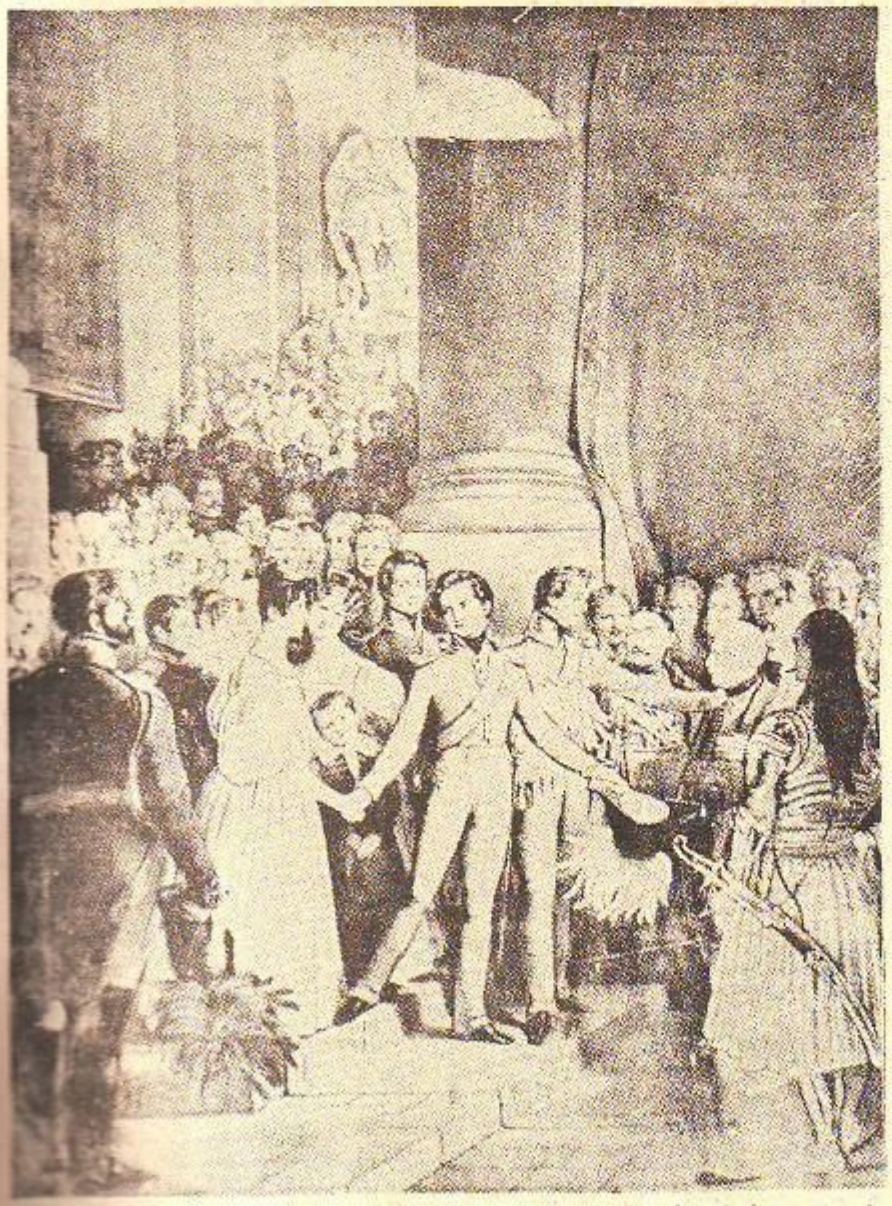

Ὁ Ὄθων δεχθεὶς τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος, ἀποχαιρετᾷ τοὺς οἰκείους του εἰς Μόναχον, διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἀπεσταλμένους πρὸς τὴν νέαν του πατρίδα.

σκέψεις τὰς ὑπὲρ πατρίδος θυσίας σας καὶ τὰς ἐκδουλεύσεις σας, τὸ νὰ ὑπερασπισθῶ μὲ τὴν αἰγίδα τοῦ νόμου καὶ τῆς δικαιοσύνης τὰ πρόσωπά σας καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν σας ἀπὸ τὸ αὐθαίρετον (=αὐθαιρεσίαν) καὶ τὴν ἀκολασίαν, καὶ δι' ὡριμων καὶ σταθερῶς θεμελιωμένων θεσμοθεσιῶν, τὸ νὰ προμηθεύσω τὰ ἀγαθὰ μιᾶς ἀληθοῦς ἐλευθερίας... τοῦτο εἶναι τὸ δυσχερὲς ἔργον μου...».

Τὴν τροκήρυξιν διὰ τὸν κηδεμονευόμενον βασιλέα ὑπέγραψεν ἡ μετὰ τοῦ Ὄθωνος συγκατελθοῦσα ἀντιβασιλεία ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ κόμητος Ἄρμανσπεργκ, προέδρου καὶ τῶν Μάουρερ καὶ Εἴδεκ, κυρίων μελῶν. Οἱ Ἄβελ καὶ Γκράϊνερ, ἦσαν μέλη βοηθητικὰ τῆς ἀντιβασιλείας.

Ἄρμανσπεργκ.

Ὁ Ἄρμανσπεργκ ἀνέλαβε τὴν γενικὴν ἐποπτείαν τῆς Αὐλῆς, ὁ Μάουρερ τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ὁ Εἴδεκ τὰ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, ὁ Γκράϊνερ τὰ οἰκονομικά ὁ Ἄβελ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν. Οὐσιαστικῶς οἱ Βαυαροὶ οὗτοι ἤσκουν τὰ καθήκοντα ὑπουργῶν — οἱ δὲ Ἕλληνες ὑπουργοί, οἱ λεγόμενοι «γραμματεῖς» ἦσαν μόνον τμηματάρχαι. Ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, ὁστις διετέλει τυπικῶς προϊστάμενος τῆς κυβερνήσεως κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ὄθωνος, τὴν ἀνεσχημάτισε μετὰ δύο μῆνας, συμμετεχόντων τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Πραΐδη. Οἱ συγκροτοῦντες ὅμως τὴν ἀντιβασιλείαν δὲν ἐδέχοντο πάντοτε τὰς εἰσηγήσεις τῶν Ἑλλήνων «γραμματέων». Καίριον λάθος τῆς ἀντιβασιλείας ὑπῆρξεν ἡ διάλυσις ἰθαγενῶν στρατιωτικῶν ταγμάτων, ἡ ὁποία ὤθησεν εἰς τὰς στερήσεις καὶ τὴν δυστυχίαν δέκα περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν, προερχομένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὰς ὑποδούλους ἐπαρχίας. Τὸ μέτρον τοῦτο ἠνάγκασε μερικοὺς ἢ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν νὰ τραποῦν πρὸς τὰ ὄρη καὶ τὴν λῃστείαν. Φιλέλληνες πολλοὶ ἠδικήθησαν. Ἐξ ἄλλου ἡ δίωξις τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Πλαπούτα ἐπὶ προδοσίᾳ ἐβλαψε τὴν κατάστασιν, καὶ ὀφείλεται τιμὴ μεγάλη εἰς τοὺς δικαστὰς Πολυζωΐδην καὶ Γ. Τερτσέτην, οἱ ὁποῖοι ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψουν τὴν θανατικὴν καταδίκην τοῦ Γέρου τοῦ Μωριᾶ.

Γεώργιος Μάουρερ.

Ἐξ ἀφορμῆς ὅμως τῆς δίκης αὐτῆς στάσις προεκλήθη εἰς Μάνην, καὶ ἡ ἀντιβασιλεία ἐστείλεν ἐκεῖ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Σμάλτς στρατόν, τοῦ ὁποίου τμήματα συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν σταυιαστῶν. Ταυτοχρόνως ἐξερράγησαν ταραχαὶ εἰς Μεσσηνίαν καὶ Ἀρκαδίαν, πρὸς ἀποκατάστασιν δὲ τῆς τάξεως ἐξεπέμφθη ὁ συνταγματάρχης Χατζηχρῆστος, καὶ ἀκολούθως ὁ προμνηστευθεὶς Σμάλτς. Ἀλλ' ἡ εἰρήνευσις κατωρθώθη μόνον διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Γρίβα. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1834 ἐδίδετο ἀμνηστία. Ὁπωσδήποτε ἡ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς ἀλλεπαλλήλους μεταβολάς - οἱ Σ. Τρικούπης καὶ Α. Μαυροκορδάτος ἐστάλησαν πρεσβευταὶ καὶ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν κυβέρνησιν ὁ Κωλέττης. Βραδύτερον ἀπεστάλη καὶ αὐτὸς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὡς πρεσβευτής. Τὸ καθεστὼς ἐζήτει ν' ἀσφαλίσῃ περισσοτέραν, ἔσωτερικῶς, ἡσυχίαν. Ἀδίκως ὅμως πιστεύεται ὅτι ἡ ἀντιβασιλεία δὲν εἰργάσθη γονίμως εἴς τινας τομεῖς. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1834 ἐξεδόθη ὁ νόμος περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ὁ ὁποῖος ἀνεφέρετο εἰς τὴν πνευματικὴν ἀλλὰ καὶ σωματικὴν ἄσκησιν τῶν μαθητῶν. Ὁ νόμος οὗτος ἀνεφέρετο εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς πρακτικῆς ἀγρονομίας, τῆς κηπουρικῆς καὶ τῆς δενδροκομίας, τῆς βαμβακοφυτείας καὶ μελισσοκομίας.

Σπυρίδων Τρικούπης.

Τὸ 1834 ἱδρύθη τὸ γυμνάσιον Ναυπλίου, τότε ἀκόμη πρωτευούσης τῆς Ἑλλάδος. Ἱδρύθη ἐπίσης ἑλληνικὴ σχολὴ μὲ διευθυντὴν τὸν Βενθύλον, τὸν ὁποῖον ἀκολούθως διεδέχθη ὁ Ἀσώπιος. Εἰς τὰς Πάτρας ἱδρύθη ἡμιγυμνάσιον, μετετράπη δὲ εἰς γυμνάσιον ὑπάρχουσα ἐκεῖ ἰδιωτικὴ σχολή. Εἰς 54 ἠριθμοῦντο αἱ σχολαὶ μετὰ τινα ἔτη. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ εἰς Χαλκίδα, Λαμίαν, Τρίπολιν, Σπάρτην, Θῆραν σχολεῖα τινά. Δέκα ἔτη μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ὄθωνος ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀνῆλθεν εἰς 252, οἱ δὲ μαθηταὶ τῶν σχολείων τούτων ἔφθασαν τὰς 23 περίπου χιλιάδας. Ἐκ τῶν εἰρημένων σχολῶν 23 ἦσαν ἀφιερωμέναι εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν θηλέων, 67 συνετηροῦντο ὑπὸ τοῦ κράτους, 130 ὑπὸ τῶν δήμων, 25 ὑπὸ φιλομούσων, καὶ ἑπτὰ ἐν Τήνῳ ἐκ τῶν εἰσπράξεων τοῦ ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας. Τὸ πρῶτον πρότυπον διδασκαλεῖον ἱδρύθη τὸ 1838. Μετὰ πέντε ἔτη οἱ δημοδιδάσκαλοι ἀνήρχοντο εἰς 255. Ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι μικρὸς διὰ τὴν μικρὰν πρώτην Ἑλλάδα.

Σχολεῖα θηλέων δὲν ὑπῆρχον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως. Κατὰ τὸ 1828 Ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι εἶχον ἱδρύσει τὸ πρῶτον παρθεναγωγεῖον. Τὸ 1834 ἵδρυσε παρθεναγωγεῖον εἰς Ναύπλιον ἡ ἀντιβασιλεία. Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία ἱδρύθη τὸ 1836 χάρις εἰς τὴν μεγάλην δωρεὰν τοῦ ἐθνικοῦ εὐεργέτου Ἀρσάκη. Τότε μετεφέρθη καὶ τὸ Καποδιστριακὸν ὀρφανοτροφεῖον εἰς Ἀθήνας, τὴν ὁριστικὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος.

Δ. Πλαπούτας.

Τὸ κράτος εἶχε διαιρεθῆ τὸ 1833 εἰς νομούς, ὑποδιῃρημένους εἰς δήμους καὶ ἐπαρχίας. Νομαρχιακὰ καὶ ἐπαρχιακὰ συμβούλια συνεστήθησαν. Αἱ δημογεροντίαι κατηργήθησαν. Τὰ δημοτικὰ συμβούλια διωρίζοντο, οὐσιαστικῶς, ὑπὸ τοῦ Βασιλέως. Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας εἶχεν ἀνακηρυχθῆ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1833. Τὴν 27ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὑπὸ τοὺς κρότους τῶν τηλεβόλων καὶ τὰς κωδωνοκρουσίας τῶν ἐκκλησιῶν εἶχε γίνει ἡ ἐπίσημος ἀνακήρυξις τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου. Γραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου διωρίζετο ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ βασιλικὸς ἐπίτροπος ὁ Σχινᾶς.

Μετεφράσθη ὁ ἐμπορικὸς νόμος ἐκ τοῦ Ναπολεοντείου κώδικος καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ περὶ δικαστηρίων νομοθεσία μας συνετάχθη ἐν Βαυαρίᾳ. Ὡς ἀστικὸς κῶδιξ ἰσχυσεν ἡ «Ἐξάβιβλος» τοῦ Ἀρμενοπούλου. Ἱδρύθησαν εἰρηνοδικεῖα, πρωτοδικεῖα καὶ δύο ἐφετεῖα.

Αἱ Ἀθῆναι εἶχον καταστῆ πρωτεύουσα τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ 1834. Τὴν 20ὴν Μαΐου τοῦ 1835 ὁ νεαρὸς βασιλεὺς ἀνελάμβανεν αὐτοπροσώπως τὰ βασιλικά του καθήκοντα, τοῦ Ἄρμανσπεργκ καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας καταθετόντων εἰς χεῖράς του τὴν ὑψηλὴν ἀρχήν. Ὁ διευθύνων τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον Κωλέττης προσεφώνει τὸν βασιλέα. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἔφιπποι κῆρυκες διένειμαν τὸ πρῶτον αὐτοπρόσωπον διάγγελμα τοῦ Ὄθωνος πρὸς τὸν λαὸν γραμμένον εἰς ἄκομψον ἑλληνικήν: «...Σταθερὸς θέλω διαμένει ἐν τῷ μέσῳ ὑμῶν. Ἀμετατρέπτως θέλω ἔχει προσηλωμένα τὰ βλέμματά μου ἐπάνω σας, εἰς τὸ καλόν σας, εἰς τὴν εὐδαιμονίαν σας. Δὲν θέλει μὲ ἀπαυδήσει μηδὲ κόπος μηδὲ δυσκολία καμμία, ἐν ὑμῖν θέλω ζῆ, καὶ ὑπὲρ ὑμῶν μόνον. Σήμερον, καθ' ἣν ἡμέραν ἀναλαμβάνω ἐγὼ αὐτὸς τὰς ἡνίας τῆς κυβερνήσεως καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν σᾶς ὑπόσχομαι... νὰ ὑπερασπίζω πάντοτε τὴν ἱερὰν θρησκείαν τῶν προγόνων σας, καὶ νὰ εἶμαι στερεὸν στήριγμα τῆς ἁγίας αὐτῶν ἐκκλησίας. Νὰ ἀπονέμω εἰς πάντας δικαιοσύνην. Νὰ διατηρῶ πιστῶς τοὺς νόμους. Νὰ σώζω μὲ τὴν θείαν ἀντίληψιν κατὰ παντὸς ἐναντίου τὰς ἐλευθερίας, τὰ δικαιώματά σας, τὴν ἀνεξαρτησίαν σας καὶ δι' ὅλης τῆς κυβερνήσεώς μου νὰ ἔχω πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εὐτυχίαν, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ δόξαν ὑμῶν... Μὲ πλήρη δραστηριότητα θέλω προσπαθήσει νὰ ἐπαυξήσω τὴν εὐτυχίαν τοῦ τόπου, νὰ προάξω (=προαγάγω) τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον καὶ νὰ θεραπεύσω τὰς ἐλλείψεις τῆς διοικήσεως... Τὰς εἰς τὴν πατρίδα προσενεχθείσας θυσίας καὶ ἐκδουλεύσεις ἑνὸς ἑκάστου θέλω ἔχει πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν. Ἀλλ' ἡ ἔκτασις τῆς κατὰ τοῦτο προμηθείας μου (=προνοίας μου) πρέπει νὰ περιορισθῆ εἰς μόνα τὰ ἐνόντα μέσα... Δὲν πρέπει νὰ παρασυρθῆτε ἀπὸ ὑπερβολὴν ἐλπίδων». Περὶ «συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν» ἐγένετο λόγος.

Ὁ Ὄθων, κατὰ προτροπὴν τοῦ πατρός του Λουδοβίκου, βασιλέως τῆς Βαυρίας, διετήρησε τὸν Ἄρμανσπεργκ ὡς σύμβουλόν του. Τὴν ἡμέραν τῆς βασιλικῆς ἐνηλικιώσεως ἐξεδόθησαν δύο βασιλικὰ διατάγματα, τὸ «περὶ διορισμοῦ ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας» καὶ τὸ «περὶ καθηκόντων τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ». Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἐτόνιζε: «Θεωροῦντες τὰς πολυειδεῖς γνώσεις καὶ τὴν πολυπειρίαν τοῦ ἀχρι τούδε προέδρου τῆς ἀντιβασιλείας κόμητος κυρίου Ἀρμανσπέργκου καὶ ἀναγνωρίζοντες τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην του παρωμυθήθημεν νὰ προσκαλέσωμεν αὐτὸν νὰ διατρίψῃ τοὐλάχιστον ἔτι μερικὸν καιρὸν ἐν τῷ ἡμετέρῳ βασιλείῳ, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ λάβωμεν τὴν πολύτιμόν του συμ-

βουλὴν ὡς πρὸς τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις». Δι' ἑτέρου διατάγματος ἀνετίθεντο εἰς αὐτὸν τὰ καθήκοντα προέδρου τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τοῦ ὁποίου καὶ θὰ διηύθυνε τὰς συνεδριάσεις ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ βασιλέως.

Εἰς τὸ 7ον ἄρθρον τοῦ διατάγματος αὐτοῦ διελεμβάνετο ὅτι ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας εἶναι ὁ ἐγγύτατος «Βούλαρχος», μέγας καὶ πρῶτος σύμβουλος τοῦ βασιλέως καὶ πρὸς αὐτὸν πάντοτε ἀναφέρεται ἀμέσως. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας θ' ἀνεφέροντο πρὸς τὸν βασιλέα μόνον ὅταν θὰ ἐκαλοῦντο πρὸς τοῦτο.

Ἐκ τῶν πρώτων πράξεων τῆς νέας κυβερνήσεως ἦτο ἡ παροχὴ χάριτος εἰς τὸν Κολοκοτρώνην βραδύτερον δὲ εἰς τὸν Πλαπούταν καὶ ἀμνηστευσις τῶν λιποτακτησάντων ὁπλιτῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου. Ἐξ ἄλλου, τὴν 26ην Μαΐου ἐξεδόθη τὸ διάταγμα περὶ προικοδοτήσεως τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, τὸ ὁποῖον ἐγενίκευε τὸ μέτρον τῆς διανομῆς ἐθνικῶν γαιῶν εἰς στρατιωτικοὺς μὴ ἐν ἐνεργείᾳ, τὸ ληφθὲν τὸ 1833. Τὸ διάταγμα τοῦτο παρεῖχεν εἰς πάντας τοὺς «ἀσυγγένεις» ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, τοὺς αὐτόχθονας ὡς καὶ τοὺς προερχομένους ἀπὸ ἐπαρχίας μετασχούσας τοῦ πολέμου, ἐγκατεστημένους δὲ εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, καὶ τοὺς ξένους, οἵτινες ἐπολέμησαν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐπὶ διετίαν τοὐλάχιστον, πίστωσιν μέχρι τοῦ ποσοῦ δύο χιλιάδων δραχμῶν. Ἐκ τῆς πιστώσεως αὐτῆς ἠδύναντο οὗτοι ν' ἀγοράσωσιν ἐθνικὰς γαίας καλλιεργησίμους ἢ καλλιεργημένα κτήματα, οἰκίας, οἰκόπεδα, ἀμπέλους καὶ μύλους ἀνήκοντας εἰς τὸ δημόσιον. Ἡ ἀπότισις τῆς πιστώσεως θὰ ἐγίνετο χρεωλυτικῶς εἰς διάστημα 36 ἐτῶν...

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐδημοσιεύετο τὸ διάταγμα περὶ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας. Ἐπρόκειτο «περὶ ἀνωτάτης συμβουλευτικῆς ἀρχῆς» μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Βασιλεὺς θὰ ἠδύνατο νὰ συζητῇ τὰς σπουδαιοτέρας ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Συγχρόνως ἐξεδίδετο διάταγμα περὶ ἀπονομῆς μεταλλίων εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς ἀποτελέσαντας τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικὴν Συνέλευσιν. Τὴν 11ην Ὀκτωβρίου ἐδημοσιεύετο τὸ περὶ ἑλληνικῆς σάλαγγος διάταγμα καὶ τὸ διάταγμα περὶ συστάσεως πρεσβυτῶν (παλαιμάχων) ἐν τῷ ἑλληνικῷ ναυτικῷ. Δι' ἄλλου διατάγματος διεσφυρίζοντο ὁριστικῶς τὰ τοῦ ἀριστείου τοῦ ἀγῶνος.

Ὅπως παρατηροῦν οἱ ἱστορικοὶ διὰ τῶν μέσων τούτων ὁ Ὄθων ἐζήτει νὰ προσελκύσῃ τὴν δημοσίαν γνώμην, νὰ μειώσῃ τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν ἡ ἀνάθεσις τῆς ἀρχιγραμματείας τοῦ κράτους εἰς τὸν Ἄρμανσπεργκ, καὶ νὰ προλάβῃ ἐνδεχομένως δυσάρεστα κατὰ τῆς τάξεως γεγονότα. Διαρκοῦντος τοῦ 1835 καὶ τοῦ 1836, καπετάνοι τῆς Στερεᾶς (Στράτοι, Πεσλῆς, Ζέρβας, Μαλάμος, Τσέλιος) ἐπεδίωξαν τὴν ἀνατροπὴν τοῦ καθεστῶτος. Ἐναντίον τῶν στασιαστῶν ἀπεστάλησαν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὁ Γρίβας καὶ ὁ Τζαβέλλας. Ὁ Μπενιζέλος Ρούφος διωρίσθη ἔκτακτος ἐπίτροπος Ἀκαρνανίας καὶ ἐγκατέστησεν ἐκεῖ δύο νέα ἔκτακτα στρατοδικεῖα. Κατὰ τὴν σύγκρουσιν πρὸς τὸν διώκοντα στρατόν — τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1836 — οἱ στασιασταὶ ἐν πανικῷ διέδησαν τὴν συνοριακὴν γραμμήν. Ἐξαιρεθέντων τῶν ἀρχηγῶν ἠμνηστεύθησαν ἀργότερα οἱ στασιασταὶ οὗτοι.

Κατὰ τὴν παραχώδη ταύτην περίοδον εὑρίσκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, φιλοξενούμενος ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Ὄθωνος, ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκος, ὅστις περιώδευσεν ἐπὶ τετράμηνον ἀνὰ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους.

Παρουσία τοῦ ἐπιδείξαντος μεγάλον φιλελληνισμὸν κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν βασιλέως, ἐτέθησαν καὶ τὰ θεμέλια τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας εἶχε προορίσει διὰ τὸν Ὄθωνα τὴν πριγκίπισσαν Μαρίαν Φρειδερίκην Ἀμαλίαν, θυγατέρα τοῦ μεγάλου δουκὸς Αὐγούστου Παύλου, ἀνήκουσαν εἰς τὸν ἡγεμονικὸν οἶκον τοῦ Ὀλδεμβούργου. Ὁ Λουδοβίκος ἀπῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος τὴν 15 Μαρτίου 1836. Τὴν 28ην Ἀπριλίου ἀνεχώρησεν εἰς Γερμανίαν ὁ Ὄθων, ἡ δὲ ἀπουσία του διήρκεσε δέκα περίπου μῆνας. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας αὐτῆς μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ νομοθετικὴ πολυπραγμοσύνη τοῦ Ἄρμανσπεργκ. Μεταξὺ ἄλλων συνεστήθη ἡ «Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία», ἐδημοσιεύθη ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, τὸ διάταγμα περὶ δημοτικῆς ἀστυνομίας, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνετίθεντο καθήκοντα εἰς τοὺς δημάρχους καὶ τοὺς παρέδρους. Ἐδημοσιεύθη ὁ νόμος περὶ ὑποθηκῶν, ὁ περὶ συστάσεως «βιβλιοπωλείου τοῦ Κράτους», ὁ νόμος περὶ προστασίας τῶν δασῶν, ὁ περὶ συστάσεως δωδεκαμελοῦς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τὸ ὄνομα Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Βιομηχανίας. Ἐδημοσιεύθησαν ἀκόμη τὸ διάταγμα περὶ συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον ἀπεκλήθη Ὀθώνειον καὶ τὸ περὶ κανονισμοῦ ἑλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων. Ὅλη ὅμως αὐτὴ ἡ δραστηριότης δὲν ὠφέλησε τὸν Ἄρμανσπεργκ, κατὰ τοῦ ὁποίου εἶχε κηρυχθῆ μέγα μέρος τῶν ἐφημερίδων, αἵτινες μάλιστα δὲν ὑπεστήριζον τὴν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τῆς χώρας διὰ τῆς καταβολῆς τῆς τρίτης δόσεως τοῦ δανείου — καταβολῆς ἡ ὁποία θὰ ἔσωζε τὴν κατάστασιν ἀντιμετωπίζουσα τὰς δυσχερείας. Εἰς ταῦτα προσετίθεντο καὶ τὰ δεινὰ τῆς χολέρας, ἡ ὁποία ἔπληξε θανασίμως μεταξὺ ἄλλων ἐπιφανῆ πρόσωπα ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις.

Ἡ Ἀμαλία κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν γάμων της μετὰ τοῦ βασιλέως Ὀθωνος

Ἐν μέσῳ τοιαύτης ἀτμοσφαίρας ἀνηγγέλλοντο οἱ γάμοι τοῦ βασιλέως: «Ἀπὸ γράμματα τοῦ Μονάχου, διελάμβανεν ὁ ἀθηναϊκὸς Τύπος ταυτοσήμως, μανθάνομεν ὅτι περὶ τὴν 7ην τῆς 10ης Νοεμβρίου ὁ βασιλεὺς Ὄθων ἐτέλεσε τοὺς γάμους αὐτοῦ ἐν Ὀλδεμβούργῳ πρὸς τὴν πριγκίπισσαν Μαρίαν». Βαρδύτερον, ἐγνώσθη ὅτι ἡ βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐλάμβανε κατὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν θρόνον τὸ ὄνομα Ἀμαλία.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποδοθὲν εἰς «σνέδιον» τοῦ «Ἀγγλόφρονος» ὡς ἐχαρακτηρίζετο ὁ Ἄρμανσπεργκ, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ δημοτικὸν συμβούλιον Ἀθηναίων νὰ συντάξῃ συγχαρητήριον ψήφισμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὅμως νὰ προσθέσῃ τὴν εὐχὴν τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ξένων, καὶ τὴν παροχὴν Συντάγματος εἰς τὴν χώραν. Ἀποτέλεσμα τοῦ ψηφίσματος τούτου ἦτο ἡ ἐκτόπισις τοῦ προέδρου τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου ἐξ Ἀθηνῶν, ὁρισθέντων ὡς ὑποχρεωτικῆς διαμονῆς του τῶν Μεγάρων. Ἀλλὰ διελύθη τὸ δημοτικὸν τοῦτο συμβούλιον. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1837, κατὰ συνεδρίασιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, εἰσηγηθέντος τοῦ στρατηγοῦ Τσώρτς τὴν διαβίβασιν συγχαρητηρίων τοῦ σώματος πρὸς τὸν βασιλέα, οἱ περὶ τὸν Ἄρμανσπεργκ ἐζήτησαν νὰ προστεθῇ εἰς τὸ ἔγγραφον ἡ ἔκφρασις τῶν εὐχαριστιῶν τοῦ ἔθνους διὰ τὴν καλὴν διαχείρισιν τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν «Ἀρχιγραμματέα». Τοῦτο δὲ καὶ ἐπέτυχον παρὰ τὴν ἀναπτυχθεῖσαν μεγάλην ἀντίδρασιν.

Ὁπωσδήποτε τὸ βασιλικὸν ζεῦγος ἔφθανεν εἰς Πειραιὰ τὴν 3ην Φεβρουαρίου τοῦ 1837 ἐπιβαίνον τῆς ἀγγλικῆς φρεγάτας «Πόρτλαντ». Πλεῖστοι ὅσοι ἔφιπποι κατῆλθον μέχρι τοῦ λιμένος διὰ νὰ ὑποδεχθοῦν τὸν Ὄθωνα καὶ τὴν Ἀμαλίαν. Ὁ βασιλεὺς φέρων τὴν ἐθνικὴν ἐνδυμασίαν ἀνήρχετο εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τεθρίππου ἁμάξης, τὸ δὲ πλῆθος ἐδείκνυεν εἰλικρινῆ ἐνθουσιασμόν.

Τὴν ἡμέραν τῆς ἀφίξεως ἐδημοσιεύθησαν πέντε διατάγματα. Τὸ περὶ ἀκυρώσεως τῆς πληρεξουσιότητος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τῆς δοθείσης διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Ἀπριλίου Β.Δ., τὸ περὶ ἀπομακρύνσεως τοῦ Ἄρμανσπεργκ ἐκ τῆς ἀρχιγραμμα-

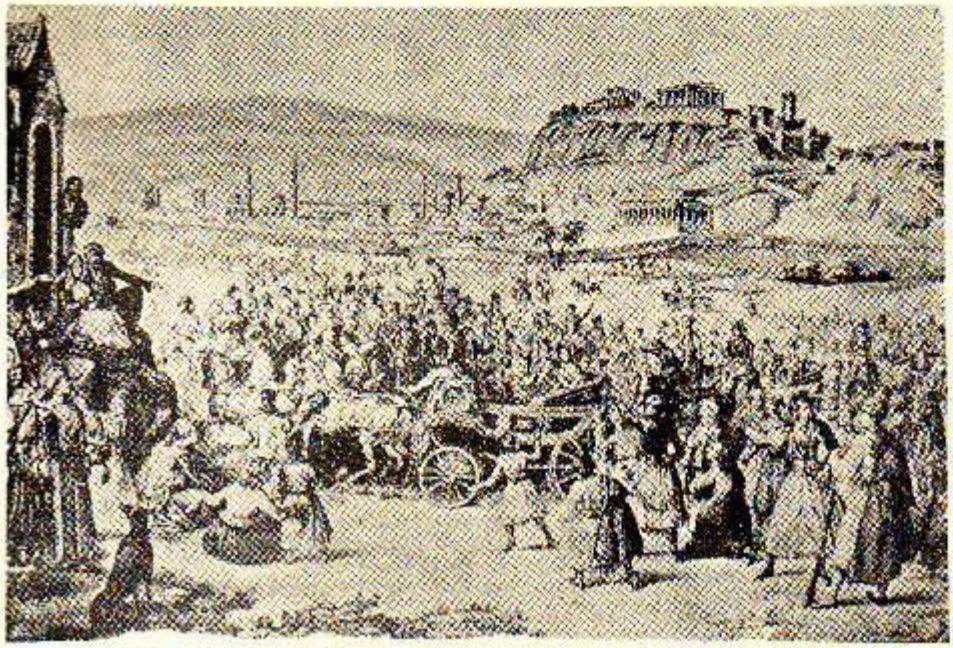

Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Ὄθωνος καὶ τῆς Ἀμαλίας εἰς Ἀθήνας τὸ 1837.

τρίας τὸ περὶ καταργήσεως τῆς θέσεως ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας, (δι' αὐτοῦ ἐκαλεῖτο τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον νὰ καθυποβάλῃ τὰς προτάσεις του περὶ ἐπεκτάσεως τῆς ἀρμοδιότητος τῶν γραμματείων τῆς Ἐπικρατείας) Τέταρτον. Περὶ παραδόσεως τῆς ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καὶ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν γραμματείας πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου Ἱππότην δὲ Ρουδάρτ, δι' οὗ ἀνετίθετο εἰς τὸν τελευταῖον τὰ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, τοῦ Ἰακώβου Ρίζου περιορίζομένου εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας. Καὶ πέμπτον περὶ μεταβάσεως τοῦ Βαυαρικοῦ (= Βαυαροῦ) συμβουλίου καὶ γραμματέως τοῦ κράτους Ἱππότου δὲ Ρουδάρτ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν (δηλαδὴ θ' ἀνελάμβανεν οὗτος τὸ ἑλληνικὸν ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν μὲ τὸν τακτικὸν μισθόν). Προσετίθετο ἀκόμη: «...Πρὸς τούτοις διορίζομεν πρόεδρον τοῦ ἡμετέρου ὑπουργικοῦ συμβουλίου (τὸν δὲ Ρουδάρτ) ἐπιφορτίζοντες αὐτὸν καὶ μὲ τὴν προεδρείαν ἐν ταύτῃ καὶ ἐπιφυλαττόμεθα τὴν συνεργίαν του εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἀνακτοβουλίου μας». (Τὸ ἀνακτοβούλιον ἦτο συγκροτημένον ἐκ Βαυαρῶν ὑπαλλήλων ἀποτελούντων τὴν ὑπαλληλίαν τῆς ἀντιβασιλείας προγενεστέρως)

Οἱ νόμοι τοῦ Ὄθωνος ἀνηγγέλθησαν διὰ νέας βασιλικῆς προκηρύξεως πρὸς τὸν λαόν.

Ὁ Ρουδάρτ ἠθροῦνε τὴν δικαιοδοσίαν τῶν γραμματέων τῆς Ἐπικρατείας, ὠργάνωσε σκοπιμώτερον τὰ πανεπιστημιακὰ πράγματα, ἱδρύσας 4 σχολὰς (τῆς Θεολογίας, τῶν Νομικῶν Ἐπιστημῶν, τῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς Φιλοσοφίας). Διώρισε καθηγητάς, ἢ ἐπεκύρωσε παλαιοτέρους διορισμοὺς Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, ἀλλὰ καὶ ξένων. Οὕτω διωρίσθησαν τακτικοὶ καθηγηταὶ τῆς Θεολογικῆς σχολῆς ὁ ἀρχιμανδρίτης Μισαὴλ Ἀποστολίδης καὶ ὁ Θ. Φαρμακίδης. Τῆς Νομικῆς διωρίσθησαν καθηγηταὶ ἄνευ μισθοῦ ὁ πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου Κλωνάρης, ὁ ἀντεισαγγελεὺς Μελᾶς, ὁ Γ. Ράλλης, ὁ ἀρεοπαγίτης Φεδερ καὶ ὁ Προβελέγγιος, ἔκτακτοι δὲ ὁ Ἰωάννης Σούτσος καθηγητὴς τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας, ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Λογγρόπουλος, τῆς ἰατρικῆς ὁ Λευκίας, ὁ Κ. Μαυροκορδάτος, ὁ Βούρος καὶ ὁ Ὀλύμπιος ἐπίτιμος (ἐλέγετο τότε.. ἐπιτίμιος), ὁ δόκτωρ Τραϊμπερ τῆς φιλοσοφίας, ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Γεννάδιος, ὁ Σχινᾶς, ὁ Νέγρης, τῆς λατινικῆς φιλολογίας ὁ Οὐλερίχος, τῆς ἀρχαιολογίας ὁ Ρός, τῆς χημείας ὁ Λάνδερερ. Διωρίσθησαν ἐπίσης ἔκτακτοι καθηγηταὶ ὁ Ἀλ. Σοῦτσος καὶ ὁ ἔφορος τοῦ βασιλικοῦ κήπου Φράας, καὶ ἐπίτιμοι ὁ Δομνάνδας τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας, ὁ Μανοῦσος τῆς Παιδείας (= ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας) καὶ ὁ ἄλλοθεν γνωστὸς Ἄνδριος λόγιος Θ. Καΐρης τῆς Φιλοσοφίας. Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου ὡρίσθη ὁ Σχινᾶς. «Σχολάρχαι» δὲ τῶν 4 σχολῶν — κοσμήτορες — οἱ Μισαὴλ Ἀποστολίδης, Ράλλης, Λευκίας καὶ Βάμβας. Ἡ ἔναρξις τῶν πανεπιστημιακῶν μαθημάτων ἔγινε τὴν 3ην Μαΐου 1837, εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἀκροπόλιν οἰκίαν τοῦ Κλεάνθους, παρουσίᾳ τοῦ Ὄθωνος, ὅστις εἶχε φθάσει ἔφιππος εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Πανεπιστημίου. Τὸ ἑπόμενον ἔτος συνεστήθη μεγάλη ἐξ ἀγωνιστῶν ἐπιτροπὴ διὰ τὴν συλλογὴν ἐράνων πρὸς ἵδρυσιν καταλλήλου πανεπιστημιακοῦ κτιρίου. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἐράνων ἐπέτρεψε τὴν τέλεσιν τῶν ἐγκαινίων τοῦ Πανεπιστημίου τὸν Ἰούλιον τοῦ 1839. Ἡ συμπλήρωσις ὅμως τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος ἔγινε βραδύτερον.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του Ρουδάρτ καὶ δάσει δωρεᾶς τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου, ἐκτίσθη εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ Πολιτικὸν Νοσοκομεῖον, διηκολύνθη ἡ ταχυδρομικὴ συγκοινωνία μὲ τὸ ἐξωτερικόν, καθωρίσθη σύστημα ἐπιτυχὲς στρατολογίας. Ἀλλὰ διάφορα ἀτυχήματα, ἡ ἐπιδημία πανώλους εἰς Αἴγιναν, Πόρον, Μέθανα καὶ Ὕδραν, αἱ προστριβαὶ τοῦ Ρουδάρτ πρὸς τοὺς ξένους, ἠνάγκασαν τὸν τελευταῖον νὰ παραιτηθῇ.

Τὴν ἡμέραν τῆς παραιτήσεως του ἐδημοσιεύετο διάταγμα περὶ διορισμοῦ τοῦ τέως ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Κ. Ζωγράφου ὡς γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας, ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου, καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἐπίσης δεύτερον διάταγμα περὶ ἀναθέσεως εἰς τὸν Πάϊκον τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν μέχρι τῆς εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως τοῦ ἀπόντος Κ. Ζωγράφου. Τρίτον διάταγμα ταυτοχρόνως δημοσιευθὲν ἐκανόνιζεν ἰδιοτύπως τὰ τῆς πρωθυπουργίας: «Ἔχομεν ἔλεγεν ὁ Ὄθων, σκοπὸν νὰ προεδρεύωμεν συνήθως οἱ ἴδιοι τὸ ἡμέτερον ὑπουργικὸν συμβούλιον, εἰς δ' ἐκείνας τὰς συνεδριάσεις, εἰς τὰς ὁποίας δὲν παρευρισκόμεθα, ἀναθέτομεν διὰ τοῦ παρόντος τὴν προεδρίαν εἰς τὸν ἡμέτερον ἀντιπρόεδρον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας κ. Γ. Κουντουριώτην, καὶ κωλυομένου τούτου εἰς τὸν ἀντιπρόεδρον τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας κ. Ἀ. Ζαΐμην». Τὸ διάταγμα τοῦτο τοῦ Ὄθωνος ἦτο προσυπογεγραμμένον ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Σμάλτς, Βαυαρὸν τὴν καταγωγήν.

Τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1838 ἐδημοσιεύθη ὁ νόμος περὶ παραχωρήσεως τμημάτων ἐθνικῶν γαιῶν εἰς τοὺς φαλαγγίτας, καταργουμένου τοῦ μισθοῦ τὸν ὁποῖον ἐλάμβανον. Πλὴν ὅμως τοῦ κτήματος, εἰς ἀντάλλαγμα τῆς παραιτήσεως ἐκ τοῦ μισθοῦ παρείχετο ἡ μισθοδοσία ἑνὸς ἔτους εἰς δόσεις.

Ἐσημειοῦντο ἤδη διάφοροι ἀνωμαλίαι. Τὴν 7ην Ἀπριλίου ἐλάμβανε χώραν στάσις εἰς Ὕδραν, συνεπείᾳ τοῦ περὶ στρατολογίας νόμου τοῦ Ρουδάρτ. Οἱ Ὑδραῖοι ἐζήτησαν τὴν ὑπαγωγὴν των εἰς τὴν ναυτικὴν μόνον ὑπηρεσίαν, καὶ ἠξίωσαν ἀποζημιώσεις διὰ τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας εἶχον ὑποστῆ κατὰ

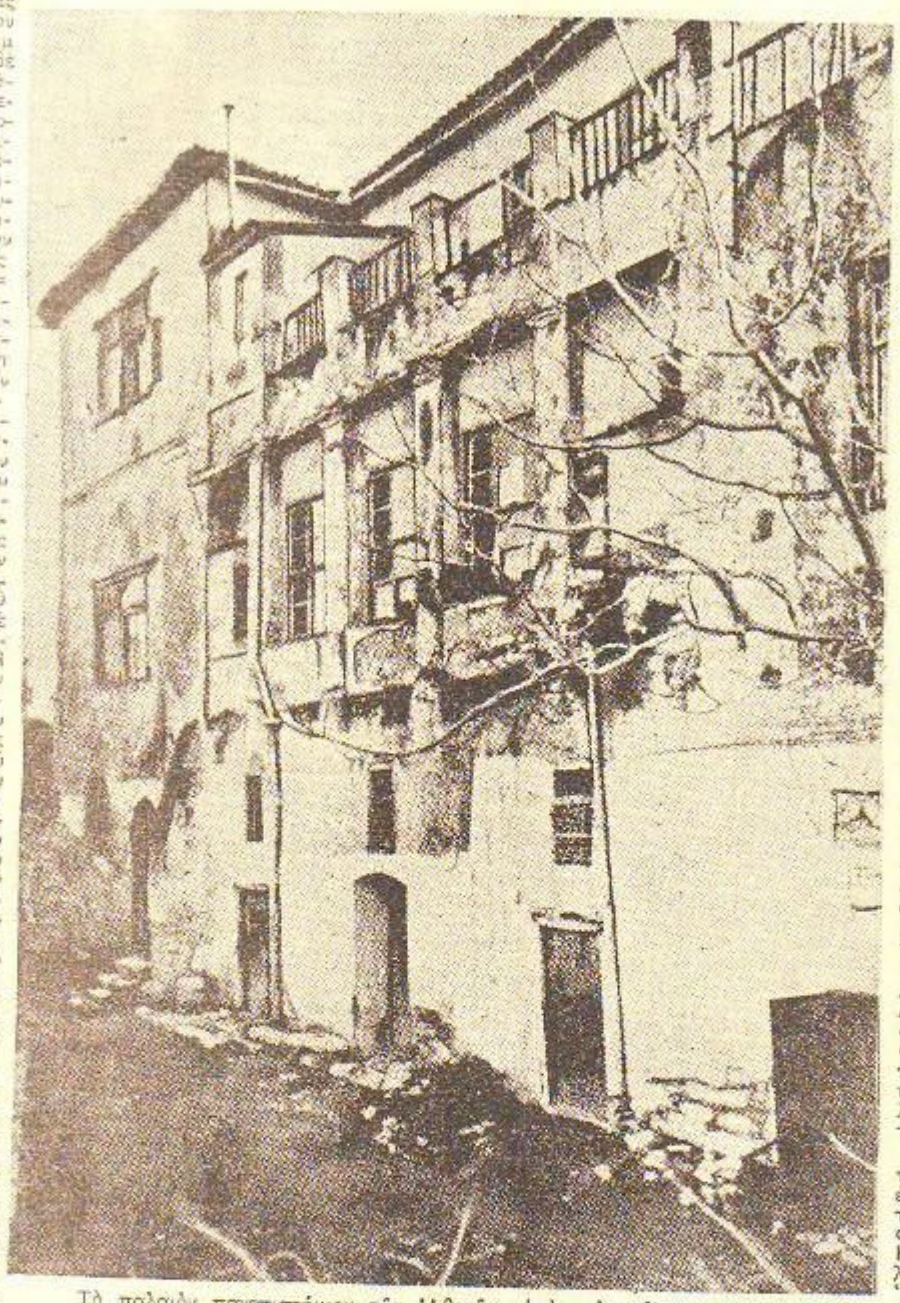

Τὸ παλαιὸν πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὴν ὁδὸν Θόλου.

Ἔδμοντ Λάϊονς.

τὸν ἀγῶνα. Τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ὑδραίων ἡδυνήθη νὰ πραΰνῃ ὁ εἰς Ὕδραν μεταβὰς ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Κριεζῆς. Διεσαλεύθη ὅμως ἡ τάξις εἰς τὴν Μεσσηνίαν, ἡ δὲ ληστεία ἀπησχόλησε πολὺ τὴν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία καὶ παρέτεινε τὴν ἰσχὺν τοῦ νόμου περὶ εὐθύνης τῶν δήμων διὰ τὰς διαπραττομένας ληστρικὰς πράξεις!

Μετὰ τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν πόλεμον, τὴν τουρκικὴν ἥττα καὶ τὴν παρέμβασιν τῶν Δυνάμεων ἀπεστέλλετο τὴν 18ην Νοεμβρίου 1839 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ πρῶην ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Κ. Ζωγράφος ὡς πρεσβευτὴς πρὸς σύναψιν συνθήκης μὲ τὴν Τουρκίαν. Ὁ εἰρημένος ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν σουλτάνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐνεχείρισε καὶ αὐτόγραφον ἐπιστολὴν τοῦ βασιλέως Ὄθωνος. Τέλος ὑπεγράφη ἡ ἑλληνοτουρκικὴ συνθήκη «περὶ φιλίας, ἐμπορίου καὶ συμμαχίας», τῆς ὁποίας τὸ κείμενον ἐκόμισεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Κ. Ζωγράφος. Ἀλλ' ἡ χρήσιμος αὐτὴ συνθήκη ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἀσύμφορος, ὁ Κ. Ζωγράφος κατηγγέλλετο ἀπὸ τὴν κοινὴν γνώμην ὡς «προδότης» καὶ ἐπαύετο!

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐστέλλετο βραδύτερον ὁ Δ. Χρηστίδης διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς διαπραγματεύσεις πρὸς σύναψιν ἑλληνοτουρκικῆς συνθήκης. Ἡ Πύλη ἤρνεῖτο τὰς διαπραγματεύσεις αὐτὰς καὶ εἰς οὐδεμίαν ἤρχετο ἐπαφὴν πρὸς τὸν Χρηστίδην. Φυσικὰ ἡ δημιουργία τοιαύτης ἀτμοσφαίρας δυσπιστίας καθιστᾶ δυσάρεστον τὴν θέσιν τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὁμοεθνῶν μας.

Ὑπογραφείσης ἔπειτα τῆς συμφωνίας τῶν Δυνάμεων (πλὴν τῆς Γαλλίας) διὰ τὴν περιφρούρησιν τῆς τουρκικῆς ἀκεραιότητος οἱ ἐν Ἑλλάδι μετήλθον τὴν τακτικὴν τῶν κινημάτων.

Ἱππότης ντὲ Ρουδάρτ.

Ἐκηρύσσετο ἐπανάστασις εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἀνταρτικὰ σώματα διήρχοντο τὴν ἑλληνικὴν μεθόριον. Αἱ ἀνταρτικαὶ ὅμως κινήσεις εἰς Θεσσαλίαν καὶ Ἤπειρον ἠτόνησαν ἡ δὲ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης κατεστάλη αἱματηρῶς, κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1841.

Κατὰ τὰ τέλη Μαρτίου εἶχε δημοσιευθῆ εἰς τὴν «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως» ὁ νόμος περὶ συστάσεως «Ἐθνικῆς Τραπέζης ἐν εἴδει ἀνωνύμου ἑταιρίας». Τὸ κεφάλαιόν της ὡρίζετο εἰς πέντε ἑκατομμύρια, διαιρούμενον εἰς μετοχὰς χιλιοδράχμους ἐκ τῶν ὁποίων ἠγόραζεν ὑποχρεωτικῶς τὸ κράτος χιλίας. Αἱ ἐργασίαι τῆς Τραπέζης καθωρίζοντο εἰς δάνεια ἐπὶ ὑποθήκῃ, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπετρέπετο νὰ ὑπερβαίνουν τὸ ἥμισυ τοῦ ὑποθηκευομένου κτήματος, καὶ ἐπὶ ἐνεχύρῳ ὡς ἐπίσης καὶ εἰς προεξοφλήσεις. Τὸ ἀνώτατον ὅριον τόκου ὡρίζετο εἰς τὸ 10 ο/ο. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ Τράπεζαν παρεῖχετο ἄνευ ἀνταλλάγματος τὸ ἐκδοτικὸν δικαίωμα. Οἱ ὅροι οὗτοι ἐτροποιήθησαν ἐλαφρῶς διὰ διατάγματος τῆς 23ης Αὐγούστου καὶ ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἠδυνήθη οὕτω νὰ σταδιοδρομήσῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τοὺς ἀντικειμενικούς της σκοπούς.

Ἀνδρέας Μεταξᾶς.

Ἡ ἀδυναμία τῆς Ἑλλάδος εἰς κανονικὴν καταβολὴν τοῦ τοκοχρεωλυσίου τοῦ δανείου τῶν 60 ἑκατομμυρίων ἔφερεν εἰς προστριβὰς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, τοῦ πρεσβευτοῦ της Λάϊονς διακηρύξαντος ὡς ἐλέγετο ἐν Ἀθήναις ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ εἶναι ρωσσική ἢ ἀγγλική. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο εὔκολον νὰ γίνῃ ρωσσική πρέπει νὰ εἶναι ἀγγλική. Ἡ περιπέτεια αὐτὴ τῶν ἀγγλοελληνικῶν σχέσεων ἠνάγκασε τὸν Ὄθωνα νὰ διορίσῃ πρωθυπουργὸν καὶ ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τὸν Ἀ. Μαυροκορδάτον. Ὁ Ἀ. Μαυροκορδάτος ὅμως ἐβράδυνε τὴν εἰς Ἀθήνας ἔλευσίν του — καὶ κατηυθύνθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὴν ἀνοχὴν τῆς Μ. Βρετανίας. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐλθὼν ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν πρὸ τῆς 24ης Ἰουνίου 1841. Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν διωρίσθη ὁ Χρηστίδης καὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὁ Μεταξᾶς, παραιτηθέντος τοῦ Βαυαροῦ Σμάλτς.

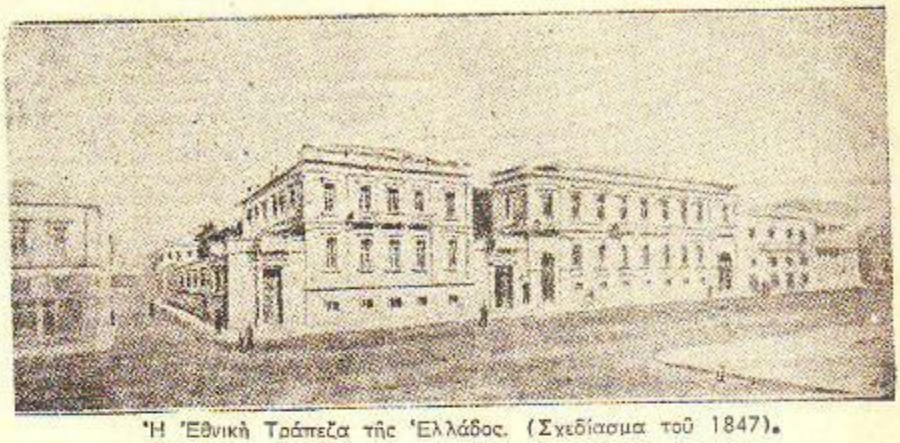

Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος. (Σχεδίασμα τοῦ 1847).

Τὴν 28ην Ἰουνίου ἐδημοσιεύετο διάταγμα «περὶ συνεδριάσεων τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου», διὰ τοῦ ὁποίου ὡρίζετο ὅτι «ὅλα τὰ σπουδαῖα ἀντικείμενα, ὅσα ἐκ τῆς φύσεως των ἀνάγονται εἰς τὴν σύσκεψιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, θέλουν συζητεῖσθαι ἐντὸς αὐτοῦ». Ὁ Ἀ. Μαυροκορδάτος ἐξουσιοδοτεῖτο ὅπως συγκαλῇ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, ἀφοῦ προηγουμένως εἰδοποιεῖ περὶ τούτου τὸν Βασιλέα.

Ἀλλ' ἡ πρωθυπουργία τοῦ Ἀ. Μαυροκορδάτου διήρκεσεν ὀλίγας μόνον ἑβδομάδας, τὴν δὲ νέαν κυβέρνησιν ἀνέλαβον φίλοι τοῦ λεγομένου γαλλικοῦ κόμματος ὑπὸ τὸν Δ. Χρηστίδην, ὅστις διὰ τῆς γαλλικῆς ὑποστηρίξεως καὶ μὲ τὴν ἀνοχὴν τῆς Ἀγγλίας ἠδυνήθη νὰ παρατείνῃ τὸν βίον τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ δύο περίπου ἔτη.

Τὴν 10ην Αὐγούστου 1841 κατηργήθη τὸ Ἀνακτοβούλιον καὶ μετεβιβάσθη ἡ δικαιοδοσία του εἰς τοὺς ὑπουργούς, ἱδρύετο δὲ ἰδιαίτερον γραφεῖον τοῦ βασιλέως συμβουλευτικῆς φύσεως.

Διὰ διατάγματος τῆς 6ης Ὀκτωβρίου 1842 συνεστήθη τὸ Γενικὸν Λογιστήριον πρὸς καλυτέραν τακτοποίησιν τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν: Τὰ ἑλληνικὰ οἰκονομικὰ εὑρίσκοντο εἰς δυσχερῆ θέσιν καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐδυσκολεύετο νὰ καταβάλλῃ κανονικῶς τὰ τοκοχρεωλύσια. Ἡ κυβέρνησις ἐζήτησε δάνειον πέντε ἑκατομμυρίων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑπηρεσίας τῶν καθυστερουμένων. Εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ἡ Ρωσσία ἀπήντησε τὸν Φεβρουάριον τὸ 1843 δι' ἐντόνου ἀρνητικῆς καὶ ἐπιτιμητικῆς διακοινώσεως κατηγοροῦσα τὴν Ἑλλάδα ὡς διασπαθίζουσαν τὸ δημόσιον χρῆμα εἰς στρατιωτικὰς δαπάνας: Ἀνοησίαι.

Εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν αὐτὴν τῆς πενίας καὶ τῆς ἀθλιότητος ὁ λαὸς ἐξηγείρετο κατὰ τῶν Βαυαρῶν καὶ ὅταν οἱ Βαυαροὶ ἀπεχώρουν ἐξ Ἑλλάδος, ἤρχισε νὰ μεμψιμοιρῇ κατὰ τοῦ μονάρχου. Τὸ σύνθημα ἦτο: Ζήτω τὸ σύνταγμα! Πολλοὶ τὸ ἐθεώρουν πανάκειαν: Δὲν ἦτο ὅμως πανάκεια. Ἦτο πήδημα εἰς τὸ ἄγνωστον.

Τὴν συνταγματικὴν κίνησιν αὐτὴν διεμόρφωσαν ἐνεργῶς οἱ Ἀνδρέας Λόντος, Ἀ. Μεταξᾶς, Κ. Ζωγράφος, τὴν ἐπραγματοποίησαν δὲ διὰ συνωμοτικῆς δράσεως οἱ Καλλέργης, Μακρυγιάννης, Σκαρβέλης καὶ ἄλλοι.

Ἀνδρέας Λόντος

«Τὴν παραμονὴν τῆς ἐκρήξεως τοῦ κινήματος, γράφει Ἄγγλος ἱστορικός (ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστημένος), ὁ Φίλαυ, ἡ Αὐλὴ ἔλαβεν αὐθεντικὰς πληροφορίας περὶ τῆς συνωμοσίας· Ἐδόθησαν διαταγαὶ πρὸς σύλληψιν τοῦ Μακρυγιάννη καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρχηγῶν τῆς συνωμοσίας. Ἡ ὥρα ἦτο προχωρημένη καὶ οἱ περικυκλώσαντες τὴν οἰκίαν τοῦ Μακρυγιάννη χωροφύλακες ἀπέφευγον νὰ καταστήσουν στενὴν τὴν πολιορκίαν, καὶ ἀνέβαλον τὴν σύλλη-

φίν του μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ συνελάμβανον ὅλους ὁμοῦ τοὺς ἀρχηγούς. Ὅταν οἱ χωροφύλακες ἐπληροφόρησαν, προσεκλήθησαν ἐκ τῶν ἐντὸς τῆς οἰκίας εὑρισκομένων ν' ἀπομακρυνθοῦν, ἀπαιτήσαντες δὲ κατόπιν τούτου τὴν παράδοσιν τοῦ στρατηγοῦ καὶ ζητήσαντες νὰ ἐκβιάσουν τὴν εἴσοδον τῆς οἰκίας, συνήντησαν ἀντίστασιν». Ἀντηλλάγησαν πυροβολισμοί, ἀπεκρούσθησαν οἱ χωροφύλακες. Ἡ φρουρὰ προσεκλήθη νὰ ἐνισχύση τοὺς χωροφύλακας. Οἱ ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Μακρυγιάννη πυροβολισμοὶ εἰδοποίουν τὸν Καλλέργην περὶ τῆς ἐπιθέσεως, καὶ ὁ ἀρχηγὸς οὗτος τοῦ ἱππικοῦ ὥρμησε πρὸς τοὺς στρατῶνας. Κατὰ τὰ προσυμφωνηθέντα, οἱ στρατιῶται ἐκραύγαζον : Ζήτω τὸ Σύνταγμα!

Ἰωάννης Μακρυγιάννης.

Ὁ Καλλέργης ἐπὶ κεφαλῆς τῆς φρουρᾶς ἐκινήθη πρὸς τὰ Ἀνάκτορα, ἐνῷ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε στείλει περιπολίας ἀνὰ τὴν πόλιν πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως. Ὁ βασιλεὺς ἐνεφανίσθη εἰς ἕνα παράθυρον τῶν Ἀνακτόρων καὶ ὁ Καλλέργης ἔλαβε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν πληροφορήση ὅτι οἱ Ἕλληνες θέλουν σύνταγμα. Ὁ βασιλεὺς διέταξε τότε τὰ στρατεύματα νὰ ὁδεύσουν πρὸς τοὺς στρατῶνάς των. Ὁ Δ. Καλλέργης ἐκραύγασε στεντορείως : Προσοχή ! Καὶ ἔπειτα ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βασιλέα εἶπεν ὅτι τὰ στρατεύματα ἀναμένουν καρτερικῶς τὴν βασιλικὴν ἀπόφασιν, παραμένοντα εἰς ἣν θέσιν εὑρίσκοντο.

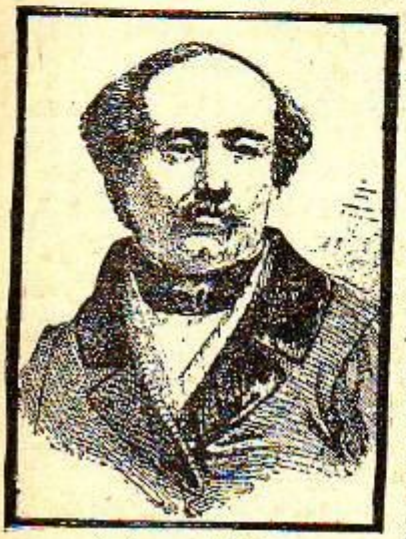

Δημήτριος Καλλέργης
ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως
τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Λόντος, ὁ Ρήγας Παλαμήδης καὶ ὁ Α. Μεταξᾶς ἐστέλλοντο εἰς τὸν βασιλέα διὰ νὰ ζητήσουν τὴν ἀντικατάστασιν τῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν σύγκλησιν Ἐθνοσυνελεύσεως. Πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἐπιτροπὴ ἔφθανεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Ὁ Ὄθων δὲν ἤθελε νὰ τὴν δεχθῆ, ἀναμένων παρέμβασιν τῶν πρεσβευτῶν τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Αὐστρίας. Ὁ Καλλέργης δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς τελευταίους αὐτοὺς νὰ εἰσέλθουν εἰς τὰ Ἀνάκτορα.

Ὁ βασιλεὺς ὑπεχώρησε καὶ ὡς ἀνεκοινώθη ἐδέχθη νὰ συγκληθῆ ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν Ἐθνικὴ Συνέλευσις «διὰ νὰ συντάξη τὸ σύνταγμα τοῦ κράτους». Ἡ κυβέρνησις θ' ἀντικαθίστατο καὶ ὁ ὅρκος πρὸς τὴν Πατρίδα θὰ διετυποῦτο ὡς ἀκολούθως : «Ὀρκίζομαι πίστιν πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὸν συνταγματικὸν θρόνον καὶ ἀπαρασάλευτον ἀφοσίωσιν εἰς τοὺς διὰ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καθορισθησομένους συνταγματικοὺς θεσμούς».

Τὰ γεγονότα τῆς 3ης Σεπτεμβρίου περιγράφουν οἱ πρεσβευταὶ τῶν τριῶν μεγάλων Δυνάμεων εἰς κοινὴν ἔκθεσιν πρὸς τὰς κυβερνήσεις των. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ρίζος, τὸν ὁποῖον εἶχον ἐπισκεφθῆ, εἶπεν εἰς αὐτοὺς ὅτι, κατόπιν τῆς γενικεύσεως τοῦ κινήματος, οὐδεμία ἦτο δυνατὴ ἀντίστασις ὅτι οἱ ὑπουργοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ συνέλθουν εἰς συμβούλιον μολονότι τὸ ἐπεθύμουν.

Οἱ πρεσβευταὶ μεταβάντες εἰς τὴν πλατεῖαν τῶν ἀνακτόρων, ἐζήτησαν τὸν διοικητὴν τῆς φρουρᾶς καὶ τὸν κατέστησαν ὑπεύθυνον διὰ πᾶσαν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἀνακτόρων καὶ τοῦ βασιλέως. Ὁ Δ. Καλλέργης ἠγνοήθη. Καὶ προσετίθετο :

Ἡ Α.Μ. ηὐδόκησε νὰ ἐκθέση πάντα τὰ γεγονότα τῆς νυκτὸς καὶ τῆς πρωΐας καὶ προσέθεσεν ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας του, οἱ συνταγματικοὶ εἶχον κυριεύσει τὸ Ναύπλιον, τὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν Χαλκίδα. Τέλος παρετήρησε μετὰ συγκινήσεως ζωηρᾶς : «Ἐγκατέλειψα ὅλας μου τὰς προνομίας, δὲν εἶμαι πλέον βασιλεύς. Ὅταν μοῦ ἐπέβαλον ὑπουργοὺς, σύγκλησιν Συνελεύσεως, Σύνταγμα, ὁ δὲ στρατὸς ἔπαυσε νὰ ὑπακούη εἰς τὰς διαταγάς μου, ἠρώτησα ἐμαυτὸν ἂν ὤφειλα νὰ διατηρήσω τὸ Σύνταγμα ἢ νὰ παραιτηθῶ. Ὡς ἄνθρωπος ἔκρινα ἀξιοπρεπεστέραν τὴν παραίτησιν, ἀλλ' ὡς βασιλεὺς ἀνελογίσθην τὴν ἀναρχίαν, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχεν αὕτη ὡς ἀποτέλεσμα. Διὰ τοῦτο ὑπετάγην εἰς τὴν βίαν τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' οἱ νέοι ὑπουργοί, τοὺς ὁποίους μοῦ ἔδωκε τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, ἰσχυρίζονται ὅτι ἀδυνατοῦν ν' ἀναλάβουν τὴν εὐθύνην τῆς διατηρήσεως τῆς τάξεως καὶ ν' ἀπομακρύνουν τὸν στρατὸν καὶ τὸν λαὸν τοῦ ὁποίου ἀκούετε τὰς φωνάς, ἐὰν δὲν ὑπογράψω προκήρυξιν εὐχαριστοῦσαν τὸ Ἔθνος διὰ τὴν φρόνησίν του καὶ τὸν στρατὸν διὰ τὴν τηρηθεῖσαν τάξιν, ὡς καὶ διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἀνηγγέλλετο ἡ ἀπονομὴ ἀριστείου εἰς πάντας τοὺς μετασχόντας τοῦ κινήματος. Ἡ ὑποχώρησίς μου εἰς τοιαύτην ἀξίωσιν ἀποτελεῖ ταπείνωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν δύναμαι νὰ ὑποβληθῶ».

Οἱ πρεσβευταὶ ἔκαμον διαβήματα πρὸς τοὺς ὑπουργούς. Ἀλλ' οἱ τελευταῖοι ἀντέτειναν. Ὁ βασιλεὺς ὅμως ἐνέδωκε, καὶ ἐμφανισθεὶς μετὰ τῶν ὑπουργῶν εἰς τὸν ἐξώστην τῶν ἀνακτόρων καὶ παρόντων τῶν πρεσβευτῶν ἐπευφημήθη: Ζήτω ὁ βασιλεύς, Ζήτω τὸ Σύνταγμα. Ἐκέρδιζεν οὕτω ὀλίγα ἔτη βασιλείας ὁ Ὄθων.

Δύο διατάγματα ἀκόμη δυσάρεστα δι' ἑαυτὸν ὑπέγραψεν ὁ Ὄθων. Διὰ τοῦ πρώτου ἀνεκηρύσσετο ἡ 3η Σεπτεμβρίου ὡς ἡμέρα «ἀριστεύσεως» τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν πολιτῶν τῆς πρωτευούσης καθὼς καὶ ἁπάντων τῶν λαβόντων μέρος εἰς τὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην πραχθέντα, καὶ ἀπενέμετο εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τοὺς πολίτας τὸ ἀριστεῖον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «3 Σεπτεμβρίου 1843» ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως καὶ «Συνταγματικὸς Θρόνος» ἐπὶ τῆς ἄλλης.

Δι' ἑτέρου διατάγματος ἀπενέμετο ἡ βασιλικὴ εὐαρέσκεια εἰς τὸν διοικητὴν τῆς φρουρᾶς συνταγματάρχην Δημήτριον Καλλέργην, εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου Ἀθηνῶν συνταγματάρχην Ἰ. Μακρυγιάννην καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους ἀξιωματικούς. Ἀναγνωσθέντων δὲ τῶν διαταγμάτων τούτων δημοσίᾳ, ὁ στρατὸς παρήλασε πρὸ τῶν ἀνακτόρων ζητωκραυγάζων τὸν βασιλέα καὶ τὸ Σύνταγμα. Ἀκολούθως διενέμετο προκήρυξις τῆς κυβερνήσεως σχετικὴ πρὸς τὰ πολιτικὰ ταῦτα γεγονότα.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κινήματος Δ. Καλλέργης διωρίζετο στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς πρωτευούσης. Μετεκαλοῦντο δὲ ἐκ Παρισίων ὁ Ἰ. Κωλέττης καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Α. Μαυροκορδάτος. Ἡ γενομένη πολιτειακὴ μεταβολὴ εἰς τὰς Ἀθήνας, συζητηθεῖσα ἐνώπιον τῆς ἐν Λονδίνῳ διαρκοῦς Διασκέψεως τῶν τριῶν Δυνάμεων καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου, τῆς Βαυαρίας, ἐπεκυρώθη εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς 5)17 Νοεμβρίου 1843.

Ἐν τῷ μεταξὺ διεξήγοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ ἐκλογαὶ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, καὶ τὴν δην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἤρχιζον αἱ ἐργασίαι της. Τὴν 18ην Μαρτίου 1844 ὁ Ὄθων ἔδιδε τὸν συνταγματικὸν ὅρκον, ἡ πρωτεύουσα ἐφωταγωγεῖτο, καὶ ἡ φρουρὰ διέσχιζεν ἐν λαμπαδηδρομίᾳ τὴν μικρὰν πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος. Τὴν 30 Μαρτίου ἐσχηματίζετο ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν Α. Μαυροκορδάτον, γνωστὸν ὡς ἀγγλόφρονα, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐγκαινίαζεν ἀντιπολιτευτικὸν ἀγῶνα ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ρωσσικοῦ κόμματος Α. Μεταξᾶς.

Ἀλλὰ τὰς πρώτας συνταγματικὰς ἡμέρας τῆς Ἑλλάδος κοβίστα ταραχώδεις ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἐπιλυθῆ ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀγγλικοῦ λεγομένου κόμματος ἤθελον τὴν

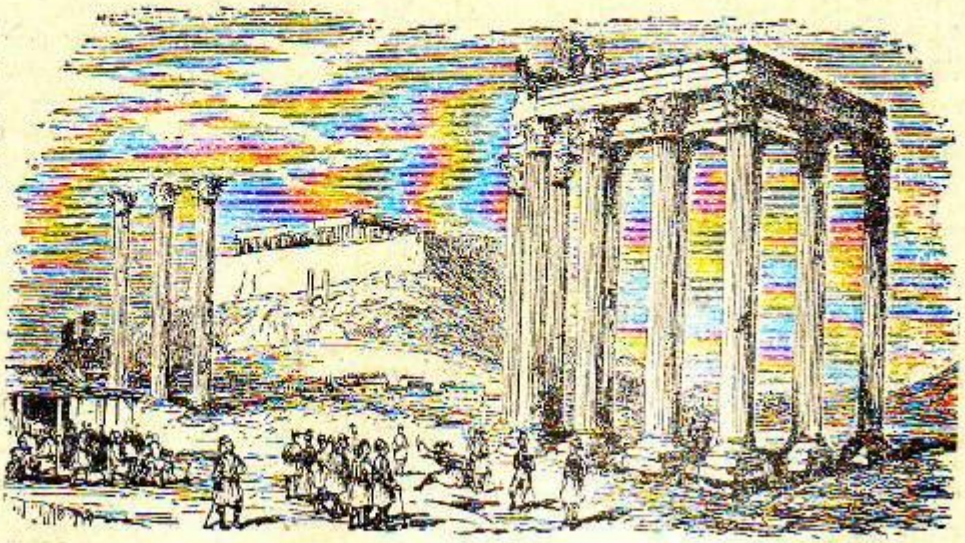

Στρατιωτικὰ γυμνάσια εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Στύλων τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Σχεδίασμα ποὸ τοῦ 1852, πρὶν δηλαδὴ πέσῃ ὁ εἷς ἐκ τῶν τριῶν εἰκονιζομένων ἀριστερὰ Στύλων.

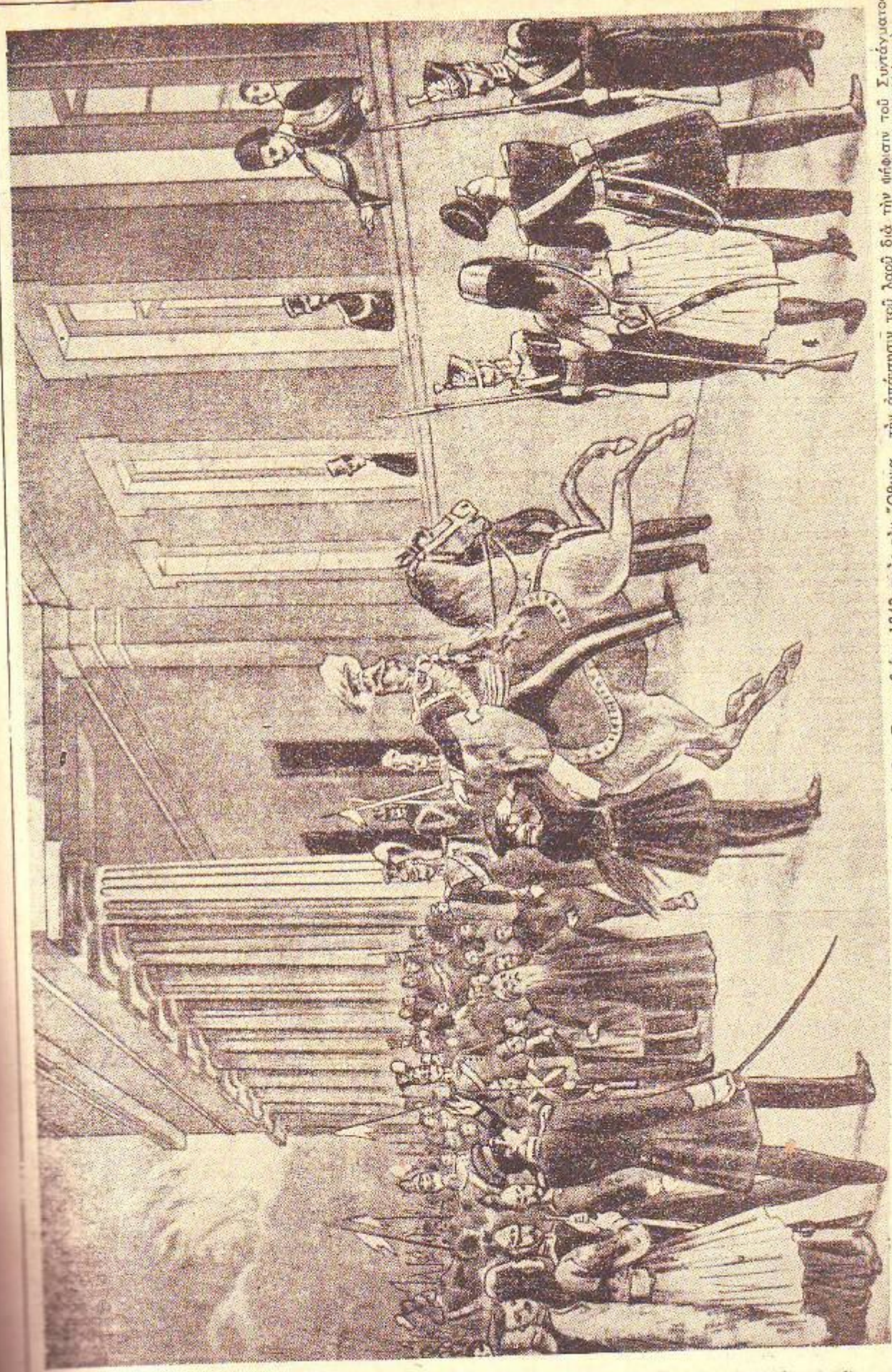

Ὁ στρατηγὸς Δ. Καλλέργης, πρὸ τῶν ἀνακτόρων, διαβιβάζει τὴν νύκτα τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843 πρὸς τὸν Ὄθωνα τὴν ἀπάντησιν τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος.
(Ἐκ τοῦ Ἀρχείου Π. Κ. Μαυρομιχάλη, ὑπασπιστοῦ τοῦ Δ. Καλλέργη).

ἄμεσον καὶ ριζικὴν ἀπόσπασιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ βασιλείου ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, φοβούμενοι ἀνάμιξιν ἐμμεσον τῆς Πύλης εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, οἱ δὲ ρωσσόφρονες, ἄλλως σκεπτόμενοι ἐκίνουν πάντα λίθον διὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὑπουργείου.

Αἱ ἐπαρχίαι ἐτέλουν εἰς ἀναβρασμόν. Ὁ Ρήγας Παλαμήδης συνετάρασσε τὴν Τρίπολιν, ὁ Ζωγράφος ἐκινητοποίει ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών του τοὺς πατέρας τῆς μονῆς Μεγάλου Σπηλαίου, εἰς τὴν Μεσσηνίαν ἠτειλοῦντο συγκρούσεις, ὁ Γρίβας περιώδευεν ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον μὲ συνοδείαν ἐνόπλων. Περὶ τὰ μέσα Μαΐου ἡ κυβέρνησις ἐπληροφορεῖτο ὅτι συγκεντρώσεις ἐνόπλων ἐγίνοντο εἰς τὴν παλιγενῆ Ἀρεόπολιν. Ὁ Γρίβας, ἀντιδυναστικὸς κεκηρυγμένος, παρεσκεύαζε στάσιν εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν. Παρέμβασις ὅμως τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ συνετέλεσεν ὅπως ὁ Γρίβας ἀναχωρήσῃ προσωρινῶς εἰς Ἀλεξάνδρειαν.

Ἀναβρασμὸς ἐπεκράτει πρὸ πάντων εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου οἱ ὑπαδοὶ τοῦ Κωλέττη περιήρχοντο τὰς ὁδοὺς ἔνοπλοι, καὶ ὅμιλοι Μεταξικῶν περιεπλανῶντο κραυγάζοντες κατὰ τοῦ Ὑπουργείου.

Κατόπιν διεξαγωγῆς ἐκλογῶν, τὴν 4ην Αὐγούστου, ὁ Κωλέττης μετὰ τοῦ Α. Μεταξᾶ ἐσχημάτισαν τὸ νέον Ὑπουργεῖον. Πολλαὶ ἐκλογαὶ ἀντιπολιτευομένων ἠκυρώθησαν — μεταξὺ τῶν ἄλλων ἠκυρώθη ἡ ἐκλογὴ τοῦ Α. Μαυροκορδάτου, ἡγέτου τῶν ἀγγλοφρόνων.

Τὴν 7 Σεπτεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους ἐκηρύσσετο βάσει τοῦ Συντάγματος ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν Βουλῆς καὶ Γερουσίας.

Ἡ ὕπαρξις κοινοβουλίου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ζωηροτέρας ἐκδηλώσεις τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀνταγωνισμοῦ τῶν τριῶν προστατίδων Δυνάμεων. Τὸ Ὑπουργεῖον Μαυροκορδάτου ἐπολεμήθη καὶ μετ' ὀλίγους μῆνας ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Κωλέττη, τὸ ὁποῖον παρέμεινεν εἰς τὴν ἐξουσίαν μέχρι τοῦ φθινοπώρου. Ἡ Ἀγγλία λαβοῦσα ἀφορμὴν ἐκ τῶν ζημιῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ Ἑβραῖος, Ἄγγλος ὅμως τὴν ὑπηκοότητα Δαυὶδ Πατσίφικος, ἐζήτησεν ἀποζημίωσιν διὰ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστῆ αὐτός, καὶ ἐν τῇ ὑποστηρίξει τῶν ὑπερβολικῶν της ἀξιώσεων, προέβη εἰς ἀποκλεισμόν.

Ζωηρὰν ἐξ ἄλλου ἐν Ἑλλάδι συγκίνησιν προεκάλεσε μετά τινα χρόνον ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος. Τὸ «ρωσσικὸν» κόμμα ἐξωτερίκευε ζωηρῶς τὰ ὑπὲρ τῆς ὁμοδόξου Μ. Δυνάμεως αἰσθήματά του, καὶ προσεδόκα ἐκ τῆς ρωσσικῆς νίκης τὴν εὕρυσιν τῶν ὁρίων τοῦ «Ἑλλαδικοῦ» κράτους. Σώματα ἀτάκτων ἐστέλλοντο εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐξέγερσις προεκαλεῖτο εἰς Ἤπειρον. Ναυτικὴν ἀγγλογαλλικὴν ἐπίδειξιν εἰς Πειραιὰ ἐπηκολούθει τὴν 14ην Μαΐου 1854 ἀπόβασις στρατευμάτων καὶ κατοχή, διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦ 1857. Τὰ δύο δὲ πρῶτα κατοχικὰ ἔτη διέρευσαν ἥσυχα, σημειωθέντων καὶ ἔργων ἐθνικῆς ὠφελείας ὅπως λ.χ. ἡ διεύρυνσις τοῦ ποσθμοῦ τοῦ Εὐρίπου καὶ τὰ ἐν τῷ Δήμῳ Πειραιῶς συντελεσθέντα.

Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς κατοχῆς, ἡ κατάστασις ἡ πολιτικὴ παρουσιάζετο ὡς ἑξῆς: Ὁ Α. Μεταξᾶς, ἀρχηγὸς τοῦ ρωσσικοῦ κόμματος εἶχεν ἀποθάνει, ὁ Α. Μαυροκορδάτος, ἀρχηγὸς τῶν ἀγγλοφρόνων εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τῆς πολιτικῆς κονίστρας ἕνεκα παθήσεως τῶν ὀφθαλμῶν, ὁ Σ. Τρικούπης διετέλει πρεσβευτὴς ἐν Λονδίνῳ, οἱ ἀναφανέντες ἀπὸ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου καὶ ἐντεῦθεν εἶχον ἀποτελέσει συμπαγῆ ὄγκον καὶ εἶχον ἀρχίσει νὰ ὑποσκάπτουν τὴν ἄνευ διαδόχου δυναστείαν. Μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἀντιοθωνικὴν νεότητα διεκρίνετο ὁ χειμαρρώδους εὐγλωττίας Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης, υἱὸς στρατιωτικοῦ, συνεργαζόμενος δὲ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Λεωνίδα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης ἦτο ὁ συγκεντρώσας περὶ ἑαυτὸν τὴν εὐέξαπτον νεολαίαν, τελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἄκρως φιλελεύθερων ἰδεῶν. Διὰ τῶν φοιτητῶν διεξήγετο ζωηρὰ προπαγάνδα, τόσον εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ὅσον καὶ εἰς τὴν Τουρκίαν, μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Αἱ ἐφημερίδες «Ἐλπὶς» καὶ «Ἀθηνᾶ» — αἱ ἀρχαιότεραι ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν — ἐξηκολούθουν τὸν ὑπὲρ τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν ἀγῶνα. Ἐξεδόθησαν ἐξ ἄλλου νέα δημοσιογραφικὰ ὄργανα. Μεταξὺ τῶν φανατικωτέρων ἀντιπάλων τοῦ Ὄθωνος ἦτο ὁ Λέσβιος Ὀδυσσεὺς Ἰάλεμος, ἀρθρογράφος τοῦ «Μέλλοντος τῆς Πατρίδος». Εἰς τὸν ἀντιοθωνικὸν ἀγῶνα συνέπραττον οἱ Ἀναστάσιος Γεννάδιος, Θεόδωρος Φλογαΐτης, Α. Βαλέττας, Γλαράκης, ὁ Κλεομένους, ὁ ποιητὴς Ἀχιλλεὺς Παράσχος. (Ὁ τελευταῖος μετενόησε διὰ τὸν ἀντιοθωνισμόν του μετὰ πολλὰ ἔτη).

Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης

Τὴν ἐναντίον τοῦ Ὄθωνος κίνησιν ἐβοήθουν ἐξ ἄλλου ὡρισμέναι πρεσβεῖαι. Ὁ ἀγγλικὸς τύπος ἐπέκρινε τὴν πολιτείαν του, ἀλλὰ καὶ ἑλληνόφωνος ἐφημερὶς τοῦ μυθιστοριογράφου Στεφάνου Ξένου ἐν Λονδίνῳ, ὁ ἑβδομαδιαῖος «Βρεττανικὸς Ἀστὴρ» ἐνίσχυε τὴν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοῦ βασιλέως ἀντιπολίτευσιν.

Ἡ 25ὴ Μαρτίου 1861 ὁπωσδήποτε ἑορτάσθη διὰ συμποσίων, λόγοι ἐξεφωνήθησαν καὶ ζωηροὶ ἐν αὐτοῖς ὑπαινιγμοὶ διετυπώθησαν κατὰ τοῦ βασιλέως. Ὀλίγον βραδύτερον κατηγγέλλοντο ἐπὶ συνωμοσίᾳ οἱ Α. Γλαράκης, Α. Κλεομένους, ὁ Α. Μελισσόβας, ὁ Α. Σεραφείμ, ὁ Ι. Δουμᾶς, ὁ Δ. Βούλγαρης, ὁ Ν. Περόγλου καὶ ὁ συντάκτης τοῦ «Τηλεγράφου» Καλαμίδας. Ἀπελύθησαν ὅμως ὅλοι μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἐξ ἄλλου εἶχον καταγγελθῆ πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ὡς δρῶντες ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος, οἱ Χαρ. Ζυμβρακάκος ταγματάρχης, Δ. Βότσαρης, Ν. Μακρῆς, Γ. Μαυρομιχάλης, Δ. Κολοκοτρώνης, Γ. Βάσσος κ. ἄ., τοὺς ὁποίους συλληφθέντας ἀπέστειλεν ἡ Κυβέρνησις εἰς ἐπαρχιακὰς φυλακάς.

Τὸν Ἰούνιον τοῦ ἰδίου ἔτους (1861) ὁ Ὄθων ἀνεχώρει εἰς Γκαστάϊν τῆς Αὐστρίας πρὸς χρῆσιν λουτρῶν, ἀναθέσας προηγουμένως τὴν ἐκπροσώπησίν του εἰς τὴν Βασίλισσαν Ἀμαλίαν. Τὴν 9ην ἑσπερινὴν ὥραν τῆς 6ης Σεπτεμβρίου 1861 ἐπιστρέφουσα αὕτη ἐφίππος ἐκ περιπάτου ἐπυροβολεῖτο ὑπὸ τοῦ δεκαοκταετοῦς Ἀριστείδου Δοσίου, υἱοῦ τοῦ Κ. Δοσίου ἄλλοτε γεν. γραμματέως ὑπουργείου. Ἡ βασίλισσα ἐν τούτοις ἀπένειμε χάριν εἰς τὸν καταδικασθέντα εἰς θάνατον θερμόαιμον νέον, ὅστις μετά τινα ἔτη ἐδημοσίευσεν ἀξιολόγους οἰκονομικὰς μελέτας.

Τὴν νύκτα τῆς 31ης Ἰανουαρίου 1862 τὸ τάγμα τοῦ Ἀρτέμη Μίχου ἐπὶ τοῦ φρουρίου Ἰτς Καλὲ τοῦ Ναυπλίου ἠλευθέρωσε τοὺς ἐγκαθείρκτους ἀξιωματικοὺς Π. Κορωναῖον, Χ. Ζυμπρακάκην καὶ ἄλλους, τὴν τρίτην δὲ πρωϊνὴν ὥραν εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως στρατὸς καὶ πολῖται ἐπαναστάτου κατὰ τοῦ καθεστῶτος. Τὸ πρωὶ παρεδίδετο τὸ Παλαμήδι εἰς τοὺς ἐπαναστάτας — συνεκροτεῖτο ἐπιτροπὴ «γενικῆς ἀσφαλείας καὶ τάξεως». Εἰς τὴν δευτέραν προκήρυξίν της ἡ ἐπιτροπὴ ἐζήτει «τὴν κατάλυσιν τοῦ συστήματος τῆς νοθεύσεως τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κράτους ἔλευσιν ἀνδρῶν ἐναρέτων καὶ ἐχόντων τὴν θέλησιν ἀνοθεύτως νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς συνταγματικὰς ἐλευθερίας»—τὴν διάλυσιν τῆς ὑπαρχούσης βουλῆς, τὴν «συγκάλεσιν» ἐθνικῆς συνελεύσεως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ θρόνου,

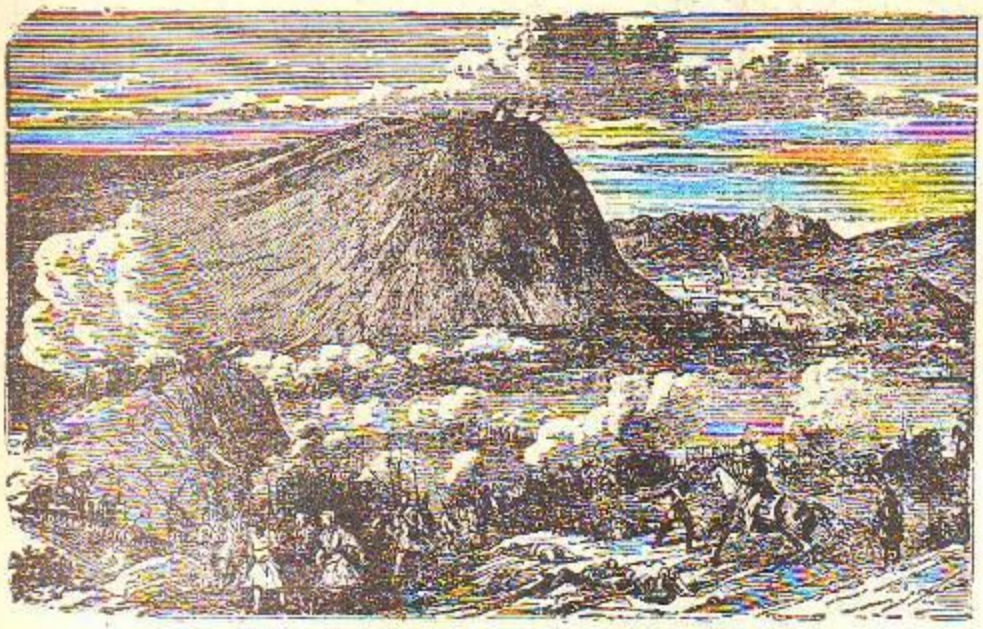

Ἡ ἐπανάστασις κατὰ τοῦ Ὄθωνος εἰς τὸ Ναύπλιον. (Λαϊκὴ εἰκὼν τῆς ἐποχῆς).

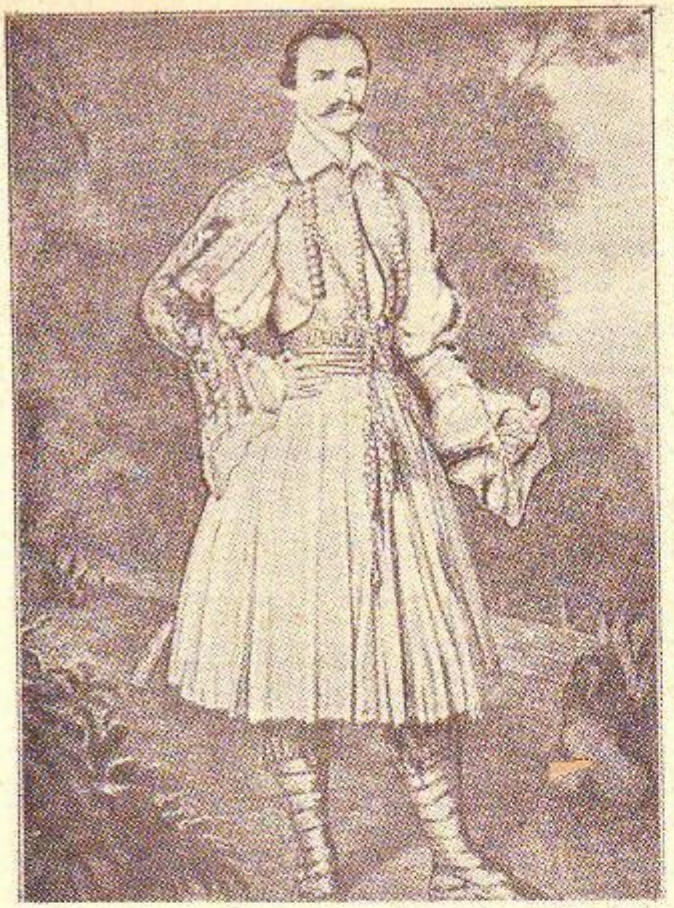

Οἱ βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος Ὄθων καὶ Ἀμαλία.

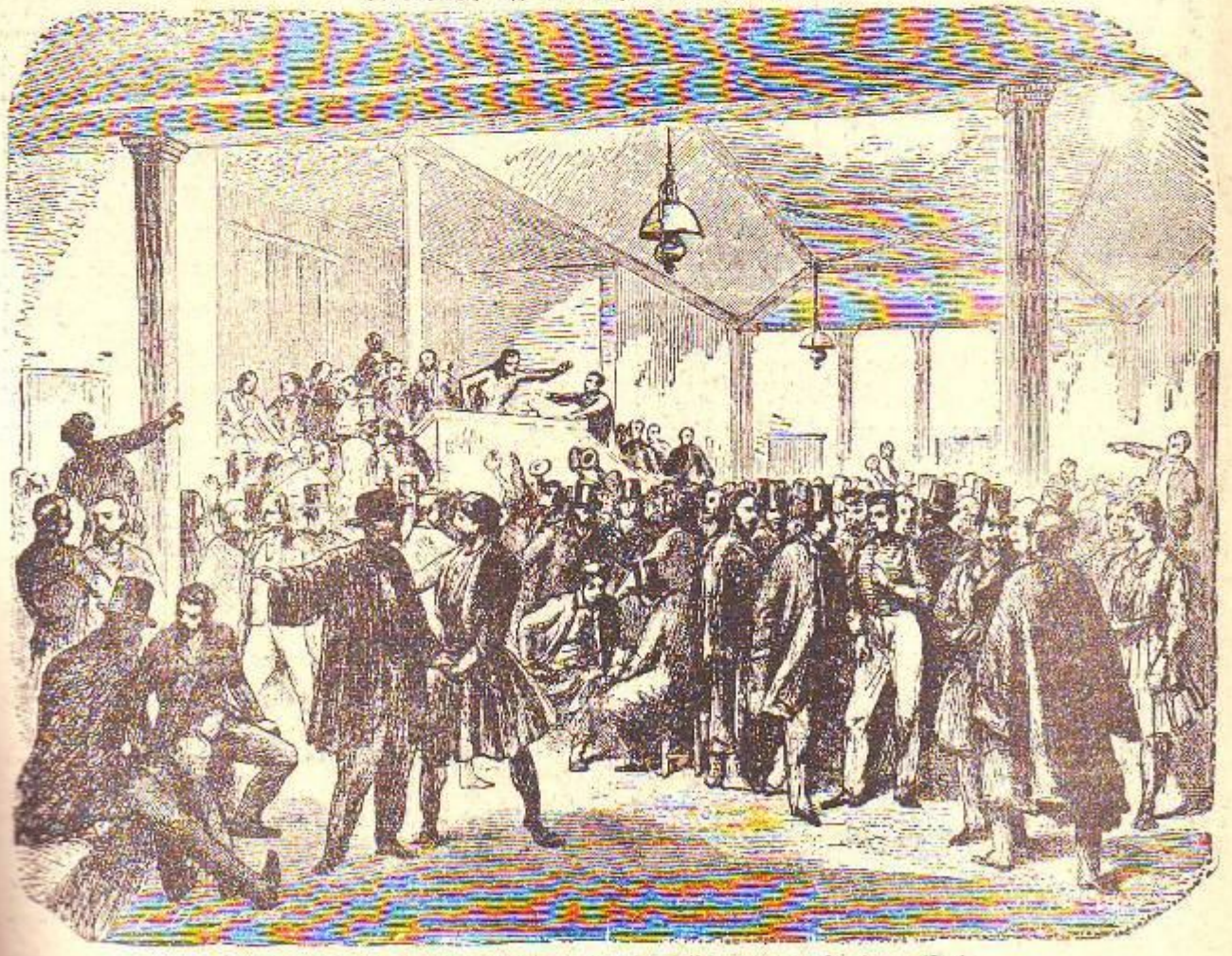

Αἱ πρῶται βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ εἰς Ἀθήνας. (Ἐκ γερμανικῆς ἐφημερίδος).

«διὰ τὴν λύσιν τῶν ἐθνικῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα κρατοῦσι μετέωρον τὴν τύχην τοῦ ἔθνους». Ἡ προκήρυξις δὲν ἦτο ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς ἀντιβασιλική. Εἰς ἄλλην ὅμως προκήρυξιν (6 Φεβρουαρίου) «ἡ προσωρινὴ ἐπὶ τῆς δημοσίας ἀσφαλείας ἐπιτροπὴ προεκάλει τοὺς Ἕλληνας ἵνα, συνελθόντες εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἀργολίδος, ἡνωμένοι βαδίσωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας», διὰ ν' ἀπαιτήσουν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν εὐχῶν τοῦ Ἔθνους.

Στρατηγὸς Χάν.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε κηρυχθῆ ἡ ἐπανάστασις καὶ εἶχε παραταχθῆ ὁ λαὸς τὴν 2 Φεβρουαρίου διὰ νὰ δώσῃ τὸν ὅρκον: «Ὀρκίζομαι ἐπὶ τῶν σημαιῶν νὰ μὴ ἐγκαταλείψω αὐτὰς οὐδὲ νὰ καταθέσω τὰ ὅπλα πρὶν πραγματοποιηθῆ τελικῶς ὁ ἐθνικὸς σκοπὸς ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ὡπλίσθην».

Ὁ Ὄθων ἀπέστειλε κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ Ναυπλίου 800 ἐνόπλους ὑπὸ τὸν Ἐλβετὸν Χάν. Συγκρούσεις αἱματηραὶ ἐσημειώθησαν. Οἱ ἐν Ναυπλίῳ ἐζήτησαν ἀνακωχήν. Ἐδόθη ἀμνηστία εἰς τοὺς ἐπαναστατήσαντας, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως ἐξηρέθησαν οἱ πρωτεργάται Κορωναῖος, Δ. Γρίβας, Χ. Ζυμπρακάκης καὶ ἄλλοι.

«Ἡ ναυπλιακὴ ἐπανάστασις, ἀπομονωθεῖσα, ἔπεσε — γράφει ἱστορικὸς τῆς περιόδου ἐκείνης.—Ἀλλ' ἡ πτῶσις αὐτῆς ἀνήγειρε τὴν καθόλου ἐπανάστασιν, ὡς ἐξεγείρασα τοὺς Ἕλληνας φανερὰ ὄχι μόνον κατὰ τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ κατ' αὐτοῦ τοῦ προσώπου τοῦ Ὄθωνος. Ἡ αἱματοχυσία συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τοῦτο». Ἐν ὑπόμνημα τοῦ Κωνσταντίνου Κανάρη εἶχε διαδοθῆ διὰ τοῦ «Βρεταννικοῦ Ἀστέρος», διὰ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ τῆς «Ἄρκτου τῶν Βουλγαρῶν» καὶ πλῆθος ἀναφορῶν διαφόρων ὁμογενῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἦλθον εἰς γνῶσιν τοῦ κοινοῦ.

Κωνσταντῖνος Κανάρης.

Ἐγκαταλείψαντος ἐν τούτοις τοῦ Κανάρη τὴν ἀρχηγίαν, ἡ ἐπανάστασις ἐκινδύνευεν, ὅταν τέλος εὑρέθη νέος ἀρχηγός, ὁ Δημήτριος Βούλγαρης, ὁ «σατράπης τῆς Ὕδρας», ὅπως ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του. Περὶ τοῦτον συνεκεντρώθησαν ὁ λεγόμενος ἀρχηγὸς τῆς νεολαίας Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης, ὁ Δημ. Καλλιφρονᾶς, ὁ Θ. Ζαΐμης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος.

Δημήτριος Βούλγαρης.

Ὁ Ὄθων καὶ ἡ Ἀμαλία ἐγκατέλειψαν τὴν 1ην πρὸς τὴν 2αν Ὀκτωβρίου 1862 τὴν βασιλικὴν ἀποβάθραν τοῦ Πειραιῶς. Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ περιοδεύοντος βασιλικοῦ ζεύγους ἐφαίνετο μένει τῶν Καλαμῶν μᾶλλον ζωηρά. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ «μοίραρχος» Μεσολογγίου ἔσπευδεν εἰς Βόνιτσαν ἵνα καὶ εἰς τὸν ἐπικίνδυνον αὐτὸν τόπον παρασκευάσῃ τὰ τῆς ὑποδοχῆς, «ἐνέσκηψαν», ὅπως νοάφει κάποιος ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ «κεραυναὶ τῆς ἐπαναστάσεως». Τὴν 6 Ὀκτωβρίου 1862 ὁ ἀρχιεπαναστάτης Θεόδωρος Γρίβας ὕψωνε τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν εἰς τὴν Βόνιτσαν. Ἀκολούθως ἐπεξετείνετο ἡ ἐξέγερσις εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ εἰς τὰς Πάτρας ὑπὸ τὸν Μπενιζέλον Ρούφον, εἰς τὰ Καλάβρυτα, εἰς τὸ Αἴγιον, εἰς τὴν Κόρινθον. Τὴν 10ην πρὸς τὴν 11ην Ὀκτωβρίου 1862 ἀναίμακτος ἐπεκράτει ἡ ἐπανάστασις ἐν μέσαις Ἀθήναις. Εἰς τὸν στρατῶνα τοῦ πυροβολικοῦ συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ε. Δεληγεώργη τὸ περὶ καθαιρέσεως τοῦ Ὄθωνος καὶ τῆς Ἀμαλίας καὶ περὶ συγκλήσεως ἐθνικῆς Συνελεύσεως ψήφισμα.

Θεόδωρος Γρίβας.

Τὴν 11ην Ὀκτωβρίου 1862 ἐνῶ ὁ Κανάρης εἶχεν ἐνδοιασμοὺς καὶ ὁ Ρούφος ἀπουσίαζεν εἰς Πάτρας, ὁ Βούλγαρης συνεκρότει ὑπουργεῖον καὶ ὡρκίζε τὸν στρατόν, συνηθροισμένον εἰς τὴν πλατεῖαν Ὁμονοίας. Τὴν ἑσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐξ ἄλλου, διακόψας τὴν περιοδείαν του, κατέπλεεν εἰς Πειραιὰ ὁ Ὄθων, ὅπου πληροφορηθεὶς τὰ γενόμενα καὶ ἀντιληφθεὶς τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον θὰ διέτρεχεν ἂν ἀπεπειρᾶτο ἔξοδον εἰς τὴν προκυμαίαν τοῦ Πειραιῶς, ἀφῆκε τὸ ἑλληνικὸν πλοῖον καὶ ἐπιβὰς μετὰ τῆς βασιλίσσης τοῦ ἀγγλικοῦ «Σκύλλα», ἔστειλεν ἐκεῖθεν πρὸ τοῦ ἀπάπλου πρὸς τοὺς τέως ὑπηκόους του τὴν ἀκόλουθον σύντομον προκήρυξιν:

Μπενιζέλος Ρούφος.

«Ἕλληνες! Πεποιθώς ὅτι, μεθ' ὅσα συνέβησαν εἰς τινα μέρη τοῦ βασιλείου καὶ ἰδίως ἐν τῇ πρωτευούσῃ, ἡ κατὰ ταύτην τὴν στιγμὴν ἐν Ἑλλάδι διατριβή μου θὰ ἔφερε τοὺς κατοίκους εἰς αἱματηρὰς καὶ ἀνυπερβλήτους ἀταξίας, ἀπεφάσισα νὰ ἐγκαταλείψω τὸν τόπον, τὸν ὁποῖον ἀείποτε ἠγάπησα καὶ εἰσέτι ἀγαπῶ, καὶ διὰ τοῦ ὁποίου τὴν εὐημερίαν οὔτε φροντίδων οὔτε κόπων ἐφείσθην ἐπὶ μίαν σχεδὸν τριακονταετίαν. Ἀπέχων ἀπὸ πάσης ἐπιδείξεως, ἐφρόντισα μόνον περὶ τῶν ἀληθῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος, ζητήσας παντὶ σθένει νὰ προάξω (=προαγάγω) τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἀνάπτυξιν, καὶ καταβαλὼν ἰδιαιτέραν σπουδὴν εἰς τὴν ἀμερόληπτον τῆς δικαιοσύνης διαχείρισιν. Ὁσάκις ὅμως προέκειτο περὶ πολιτικῶν ἐγκλημάτων κατὰ τοῦ ἐμοῦ ἀτόμου, μετήλθον ἀπεριόριστον ἐπιείκειαν καὶ ἐλησμόνησα τὰ γενόμενα. Ἐπανερχόμενον εἰς τὴν γενεθλίαν μου χώραν, λυπεῖ με ἡ προσφιλὴς Ἑλλὰς ἕνεκα τῆς νέας τῶν πραγμάτων τροπῆς. Δέομαι τοῦ Παντοκράτορος Θεοῦ νὰ καταπέμπῃ ἀείποτε τὴν χάριν εἰς τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος».

Ὁ Ὄθων κατηυθύνθη εἰς Μόναχον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βαμβέργην. Ὁ βασιλικὸς οἶκος τῆς Βαυαρίας διεμαρτυρήθη κατ' ἐπανάληψιν διὰ τὴν «καταπάτησιν» τῶν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου δικαιωμάτων του. Τὴν 24 Νοεμβρίου 1862 ἔγινεν ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐκλογὴ τῶν πληρεξουσίων, οἱ ὁποῖοι συνῆλθον τὴν 10 Δεκεμβρίου ὑπὸ τὴν προσωρινὴν προεδρίαν τοῦ πρεσβυτέρου ἐκ τούτων Δ. Κριεζῆ. Καὶ τὴν 17 Ἰανουαρίου 1863 ἐψηφίσθη ὁ «πρόσκαιρος», κανονισμὸς τῆς Συνελεύσεως, ἐξελέγη δὲ ἀκολούθως τακτικὸς πρόεδρος ὁ ἐκ Μεσολογγίου Ζηνόβιος Βάλβης. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐψηφίζετο ὁ ὁριστικὸς κανονισμός.

Κατὰ τὸ τέλος Νοεμβρίου ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἀλφρέδος ἐξελέγετο βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος διὰ μεγίστης πλειοψηφίας: Οἱ ψηφίσαντες ὑπὲρ τοῦ Ἀλφρέδου ἀνῆλθον εἰς 230 χιλιάδας περίπου. Ὁ ἀντίπαλος ὑποψήφιος πρίγκιψ τοῦ Λάϊχτεμπεργκ συνεκέντρωνε μόλις 2400 ψήφους. Ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις κατέθετε τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν Συνέλευσιν, ἡ ὁποία ἐν τούτοις ἐξέλεγεν ἐκ νέου τὰ αὐτὰ πρόσωπα, δηλαδὴ τοὺς Βούλγαρην Κανάρην καὶ Ρούφον. Προτάσει τῆς ἀνωτέρω τοιανδοίας ἐξελέγοντο καὶ διωρίζοντο ὑπουργοὶ οἱ Α. Χ. Λάντος, Ε. Κεφαλᾶς, Α. Μίχου, Παῦλος Καλλιγᾶς, Δ. Κυριακός, Ζ. Βάλβης. «Οἱ πληρεξούσιοι — παρατηρεῖ ἱστορικός τις — κατὰ δουλικὴν μίμησιν τῶν ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως φατριῶν τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, διηρέθησαν εἰς πεδινοὺς περὶ τὸν Βούλγαρην πολιτευομένους καὶ εἰς ὀρεινοὺς κατ' ἀρχὰς περὶ τὸν Γρίβαν ἀντιπολιτευομένους. Ὅπως δὲ διηρημένοι ἦσαν οἱ πληρεξούσιοι, οὕτως ἐν διχοστασίᾳ διετέλουν ὁ Κανάρης πρὸς τὸν Βούλγαρην κατ' ἀρχὰς καὶ εἶτα ὁ Ρούφος πρὸς τὸν Βούλγαρην». Τὴν ἰδίαν νύκτα τῆς συγκροτήσεως τοῦ Ὑπουργείου οἱ ὀρεινοὶ προσηταιρίσθησαν ὅλον τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὰς Ἀθήνας πεζικόν, τοὺς ἱππεῖς, τὴν δηλονοτὶ τῶν πυροβόλων καὶ ἐστασίασαν κατὰ τῶν δύο κυβερνητῶν Βούλγαρη καὶ Ρούφου. Εἰς τοὺς στασιαστὰς προσεχώρησε καὶ τὸ ἐκ 1800 ἀνδρῶν τάγμα τοῦ Λεωτσάκου, καθὼς καὶ ἡ χωροφυλακή. Μόνον τὸ πυροβολικὸν δὲν προσεχώρησεν εἰς κανένα, λόγῳ διχογνωμιῶν. Τὴν πόλιν ἐφρούρουν οἱ ἐθνοφύλακες τοῦ Πάνου Κορωναίου.

Ὁ Ρούφος παρητήθη ἐνώπιον τῆς Συνελεύσεως «μὴ ἀνεχόμενος τὴν ὑπεροψίαν τοῦ Βούλγαρη». Τὴν 9 Φεβρουαρίου

αἱ ἀντίπαλοι φατρίαι ἐλάμβανον στάσιν μάχης. Ἀνατεθείσης ὅμως τῆς ἐξουσίας διὰ ψηφίσματος τῆς Συνελεύσεως εἰς τὸν πρόεδρόν της, προελήφθη ἡ αἱματοχυσία. Διῃρημένη εἰς ὀρεινοὺς, εἰς πεδινοὺς, εἰς ἐκλεκτικοὺς ἢ ἐλευθέρους σκοπευτὰς καὶ εἰς τὸ «ἐθνικὸν κομιτάτον» τοῦ Ἐπ. Δεληγεώργη, ἡ Συνέλευσις ἐσχημάτιζεν ἀδιαλείπτως ὑπουργεῖα. Εἰς δισχιλίους ἀνήρχοντο οἱ στασιασταὶ καὶ ἡ κυβερνητικὴ δύναμις περιωρίζετο μόνον εἰς 550 συντεταγμένους στρατιώτας. Τὴν 19 Ἰουνίου εἰς συμπλοκὴν διαρκέσασαν ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἡμερονύκτιον, ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς 150. Οἱ πρεσβευταὶ παρενέβησαν, ἡ Συνέλευσις συνήρχετο ὅπου τὸ νῦν Βαρβάκειον καὶ ἐζήτει ὅπως αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις ἐξέλθουν τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ περὶ τὸν Μαμούρην ὀρεινοὶ ἐστέλλοντο εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, οἱ πεδινοὶ ὑπὸ τὸν Σμόλεντς εἰς Πελοπόννησον πρὸς καταστολὴν τῶν ἐν Κυπαρισσίᾳ λεηλασιῶν. Εἰς τὴν ἐθνοφυλακὴν ἀνετέθη ἡ φρούρησις τῆς πρωτευούσης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἠγγέλλετο ὅτι ὁ Ἀλφρέδος δὲν ἀπεδέχετο τὴν ἐκλογὴν του ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Τὴν 20 Φεβρουαρίου 1863 ἐγένετο συζήτησις περὶ ἐκλογῆς βασιλέως, καὶ τὴν 18 Μαρτίου, προτάσει τοῦ Ζηνοβίου Βάλβη, ἐξελέγετο βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ διαδόχου (μετὰ τινας δὲ μῆνας βασιλέως τῆς Δανίας) Χριστιανοῦ.

Ὁ Γεώργιος Α', κατὰ τὴν ἔλευσίν του εἰς Ἑλλάδα.

Ὁ νέος βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος ἐλάβανε τὸ ὄνομα Γεώργιος ὁ Α'. Μετὰ τὴν παραδοχὴν τοῦ ψηφίσματος τούτου ἐτελέσθη δοξολογία εἰς τὴν μητρόπολιν καὶ ἠκούσθησαν ζητωκραυγαὶ ὑπὲρ τοῦ νέου βασιλέως. Τὴν 24ην Μαρτίου ἐπιτροπὴ ἐκλεγεῖσα ἀπεστέλλετο εἰς Κοπεγχάγην, διὰ νὰ προσφέρῃ τὸ στέμμα εἰς τὸν Γεώργιον. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν Θ. Ζαΐμη, Δ. Γρίβα καὶ Κ. Κανάρη. Τὴν 15ην Ἰουνίου 1863 ἡ συνέλευσις ἐκήρυττε τὸν νέον βασιλέα ἐνήλικον, καίτοι 18ετῆ. Ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς καθόδου Γεωργίου τοῦ Α' εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Παῦλος Καλλιγᾶς ἐγνωστοποίει εἰς τὴν Συνέλευσιν τὴν 25ην Σεπτεμβρίου (1863) τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας παραχώρησιν τῆς Ἑπτανήσου εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν ἀπεδέχετο εὐγνωμόνως ἡ Ἐθνοσυνέλευσις.

Τὴν 13ην Ἀπριλίου 1863 ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως ἔφθανεν εἰς Κοπεγχάγην καὶ ἐγίνετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Δανίας Φρειδερίκου, θείου τοῦ Γεωργίου. Ἡ ἀποδοχὴ ὅμως τοῦ ἑλληνικοῦ στέμματος ὑπὸ τοῦ Φρειδερίκου, ἐνεργοῦντος ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνηλίκου ἀνεψιοῦ του, ἐγένετο τὴν 25ην Μαΐου. Ὁ νεαρὸς βασιλεὺς Γεώργιος, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ κόμητος Σπόνεκ ὁρισθέντος ὡς συμβούλου, περιήρχετο τὰς διαφόρους Αὐλάς. Τὴν 17ην Ὀκτωβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους ἔφθανεν ὁ Γεώργιος εἰς Ἀθήνας καὶ ἔδιδε μετὰ δύο ἡμέρας τὸν βασιλικὸν ὅρκον ἐνώπιον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Τὴν 25ην Ὀκτωβρίου ἐσχηματίζετο τὸ πρῶτον κατὰ τὴν νέαν ἱστορικὴν περίοδον ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν πρωτοστατήσαντα εἰς τὴν ἐναντίον τοῦ Ὄθωνος κίνησιν Ὑδραῖον πολιτικὸν Δημήτριον Βούλγαρην. Ἡ κυβέρνησις αὐτὴ ἔζησε μέχρι τῆς ὅης Μαρτίου 1864, ὁπότε τὴν διεδέχθη ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν ναύαρχον Κ. Κανάρην. Τοῦτον διεδέχθη βραδύτερον ὁ Ζηνόβιος Βάλβης.

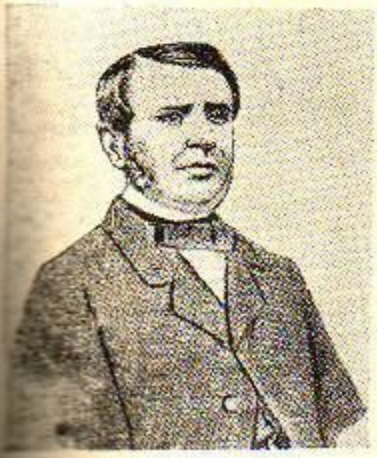

Γουλιέλμος Σπόνεκ

ὅστις ὅμως ἀνετράπη μετὰ τρίμηνον. Τὸν Βάλβην διεδέχθη ὁ Κανάρης, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου ἔγιναν δεκτοὶ εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐθνικῶς ἀποκατασταθείσης Ἑπτανήσου.

Ἀλλ' ἡ ἔλευσις τοῦ νεαροῦ βασιλέως δὲν κατεσίγασε τὰ πάθη, ἡ δὲ παρουσία τοῦ συμβούλου Σπόνεκ ἐδυσχέραινε τὴν κατάστασιν. Ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ νέου συντάγματος ἀνεβάλλετο, ὁ δὲ βασιλεὺς, τῇ συμβουλῇ τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ, ἀπηύθυνε διάγγελμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐζήτει νὰ ἐπιταχύνῃ ἡ Ἐθνοσυνέλευσις τὴν ψήφισιν τοῦ νέου καταστατικοῦ χάρτου καὶ νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν παρασκευὴν σχεδίου ἐκλογικοῦ νόμου. Τὸ διάγγελμα περιεῖχε καὶ ἀπειλὴν παραιτήσεως τοῦ βασιλέως. Τελικῶς τὸ σύνταγμα ἐψηφίζετο. Τὴν 16ην Νοεμβρίου Γεώργιος ὁ Α' ὡρκίζετο ἐνώπιον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ὅτι θὰ προσηρμόζετο εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ συντάγματος.

Πρίγκιψ τῆς δανικῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ὅστις εἶχε κατέλθει εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ Ἰωάννης Γλύξμπουργ πληροφορηθεὶς τὰς ἐναντίον τοῦ Σπόνεκ αἰτιάσεις, προσεκάλεσε κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1865 εἰς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα πολιτικοὺς ἄνδρας τῆς χώρας καὶ τοὺς ἠρώτησεν ἂν συμφέρῃ ἡ παραμονὴ τοῦ Δανοῦ συμβούλου εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἀπήρεσεν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Κ. Κανάρην, ὅστις καὶ ὑπέβαλε παραίτησιν, τὴν ὁποίαν ὅμως ἀπέσυρε. Μετὰ τὰς ἐκλογὰς ἐτέθη καὶ πάλιν ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα Σπόνεκ. Οἱ βουλευτὰ ἀποσκοπηθέντες μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ διαξαγαγόντος τὰς ἐκλογὰς Κουμουνδούρου, ἔθεσαν ὡς ἀπαραίτητον ὅρον διὰ τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως ὑπὸ τὴν προεδρίαν των τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Σπόνεκ. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐδέχθη τοῦτο, ἀνέθεσε δὲ τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν Δεληγεώργην. Ἡ τάξις διεσαλεύθη, διαδηλώσεις συνεκροτήθησαν καὶ διελύθησαν βιαίως. Τέλος ὁ Γεώργιος ἐστερξεν εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ συμβούλου του. Ἀλλ' ἡ κατάστασις δὲν ἐβελτιώθη σημαντικῶς. Καὶ αἱ κυβερνήσεις ἤρχοντο καὶ παρήρχοντο ἀκάρπως.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχετο νὰ ἀπασχολήσῃ τὴν κοινὴν προσοχὴν ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης. Ἡ μεγαλόνησος, ἡ ὁποία εἶχε μετάσχει τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ ὁποία εἶδε τὴν Ἑπτάνησον ἀποκατασταθεῖσαν τέλος, ἐπίστευεν ὅτι ἦλθεν ἡ σειρά της. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐτόλμα νὰ ἀναμιχθῇ ἐν προκειμένῳ. Εἶχεν ὑπ' ὄψιν της τὸ τρομερὸν παράδειγμα τοῦ 1854.

Πῶς ὅμως ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐθελοντὰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ κατέλθουν εἰς τὴν νῆσον; Καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Ἑλλάδι νὰ ἐλπίζουν εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἰδέας Ναπολέοντος τοῦ Γ'; Λέγουν ὅτι ὁ Γάλλος οὗτος αὐτοκράτωρ δὲν εἶδεν ἀρχικῶς μὲ κακὸν ὄμμα τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν καὶ ὅτι εἶχε προτείνει τὴν ἕνωσιν τῆς νήσου μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τούτοις Γάλλος διπλωμάτης — ὁ ἐν Τουρκίᾳ πρεσβευτὴς Μουτιέ — ἔδωκεν εἰς Γεώργιον τὸν Α', ὅταν συνηντήθη μετ' αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν πληροφορίαν ὅτι ἡ Τουρκία θὰ ἔφθανεν ἐνδεχομένως μέχρι κηρύξεως πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης. Ἐξ ἄλλου ὁ ἑλληνικὴς καταγωγῆς πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας Φωτιάδης ἐπέδιδε διακοινώσεις ἐπὶ διακοινώσεων πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐζήτει τὴν ἀποκήρυξιν τῶν ὑπαναστατησάντων Κρητῶν. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ἐ. Δεληγεώργης ἐζήτει νὰ φέρῃ τὸ κρητικὸν ζήτημα μέχρι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀνακτοβουλίων. Ἀλλ' εἰς τὸ ὑπόμνημά του δὲν ἀπήντησε παρὰ μόνον ἡ ρωσσικὴ κυβέρνησις. Ὅλαι αἱ ἄλλαι Δυνάμεις ἦσαν ἀντίθετοι, μολονότι οἱ κάτοικοι τῆς μεγαλονήσου ἤθελον ν' ἀντιστοῦν μέχρις ἐσχάτων. Ὅπως, ὡς μὴ ὤφελε, γράφει ἕνας ἱστορικὸς εἰς τοὺς Κρῆτας ἐπεκράτει σύγχυσις καὶ διχογνωμία, οὕτω ἐπεκράτει σύγχυσις καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν κόσμον τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἡ ἀποστολὴ πολεμεφοδίων ἐγένετο ἀτάκτως». Ἐπῆλθον πολλαὶ ἥτται, ἡ ἥττα τοῦ Βαφὲ καὶ διεσκορπίσθησαν οἱ ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐθελονταί, καὶ κατεστράφη τὸ Ἀρκάδι — ἀληθὲς ὁλοκαύτωμα.

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του.

Ἀποτυχὼν εἰς τὴν προσπάθειάν του ταύτην, ἐσκέφθη καὶ προέτεινεν εἰς τὸν βασιλέα νὰ ἀρχίσῃ δράσις εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἤπειρον. Ὁ Γεώργιος ὅμως, ἀναλογισθεὶς τὰ πιθανὰ δυσάρεστα ἐπακόλουθα, οὐ μόνον δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν, ἀλλ' ἀντέδρασε σθεναρῶς.

Ἐντονώτερον ἦτο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου διὰ τὸν κρητικὸν ἀγῶνα. Σχηματίσας οὗτος κυβερνησιν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1866 ἀνέθεσεν εἰς τὸν Χ. Τρικούπην τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἀπηύθυνε πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πρεσβείας ἐγκύκλιον κηρύττουσαν ὡς προσωρινὴν λύσιν τὴν παραχώρησιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὄχι μόνον τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἐπρόκειτο περὶ ὀνείρου τμηματικῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος.

Ὁ Γεώργιος ἀνεχώρει ἐν τῷ μεταξὺ ἐξ Ἀθηνῶν, ἀφίνων εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν συγγενῆ του πρίγκιπα Γλύξμπουργ. Τὴν 4ην Μαΐου 1867 ἐτελοῦντο οἱ ἀρραβῶνες τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Τσάρου «Μεγάλην Δούκισσαν τῆς Ρωσσίας» Ὄλγαν. Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, αἰφνιδιασθεὶς ἐκ τοῦ βασιλικοῦ συνοικεσίου προέτεινε τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' ὁ Α. Κουμουνδοῦρος ἐθεώρησεν ἐπικίνδυνον τὴν τοιαύτην παραίτησιν, καὶ διαιολογοῦν τὸν βασιλέα ὑπεστήριξεν ὅτι οὗτος ἤθελε νὰ δώσῃ ὀρθόδοξον διάδοχον εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ γάμου του μὲ τὴν Ρωσσίδα Μεγάλην Δούκισσαν.

Χαρίλαος Τρικούπης.

Ἐπιστρέφων Γεώργιος ὁ Α' εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐζήτησε τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως Α. Κουμουνδούρου καὶ ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν νέου ὑπουργείου εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου Μωραϊτίνην. Τοῦτον παραιτηθέντα, διεδέχθη ὁ Δημήτριος Βούλγαρης, ὅστις καὶ διέλυσε τὴν Βουλήν. Αἱ γενόμεναι ὑπὸ καθεστὼς σχετικῆς τρομοκρατίας καὶ ἐπεμβάσεων ἐκλογαί, ἀπέκλεισαν ἐκ τοῦ βουλευτηρίου τόσον τὸν Α. Κουμουνδοῦρον ἔσον καὶ τὸν Χ. Τρικούπην.

Κατὰ τὴν ταραχώδη ἐκείνην ἐποχὴν ἐγεννᾶτο ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος (21 Ἰουλίου 1868).

Ἡ Κρήτη ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέστελλεν ἀντιπροσώπους της, ὅπως μετάσχουν εἰς τὰς συνεδριάσεις τῆς ἑλληνικῆς βουλῆς. Ἀλλ' ἀπετρέπετο ἡ συμμετοχὴ τῶν Κρητῶν συνεπείᾳ τῆς τουρκικῆς ἀπειλῆς περὶ ἀμέσου κηρύξεως πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Θλιβερὰ γεγονότα ἐπηκολούθησαν. Τὸ ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον «Ἕνωσις», καταδιωχθὲν ὑπὸ πλοίων τουρκικῶν ἀπεκλείετο εἰς Σύρον. Ἡ Τουρκία ἀπεπειρᾶτο νὰ μεταφέρῃ ἐκ Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν πόλεμον. Ἀλλ' ὁ πόλεμος ἀπεσοβεῖτο συγκληθείσης ἐν τῷ μεταξὺ τῆς Παρισινῆς Διασκέψεως τῆς (21ης Δεκεμβρίου 1868). Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Γαλλίᾳ ἐζήτησε τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Διάσκεψιν αὐτήν, ἀλλ' ἡ αἴτησίς του παρεμερίσθη. Ἡ Κρήτη, παρὰ τὰς θυσίας της, δὲν εἶδε καμμίαν βελτίωσιν τῆς τύχης της μὲ τὸ «Ὀργανικὸν πολίτευμα» τὸ ἰσχύσαν ἐπὶ δεκαετίαν.

Ἡ Βασίλισσα Ὄλγα εἰς νεαρὰν ἡλικίαν.

Τῷ 1877 ἡ Ἑλλὰς ἔγινεν ἀντικείμενον ὕβρεων καὶ σκωμμάτων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐξ ἀφορμῆς ληστείας ἡ ὁποία διεπράχθη ἔξω τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τῆς ἀγούσης εἰς Μαραθῶνα ὁδοῦ. Εἴκοσι συμμορῖται συνέλαβον ἐπὶ τῆς γεφύρας Πικερμίου τὸν Ἔρμπερτ, γραμματέα τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας, τὸν κόμιτα Βόϋλ, γραμματέα τῆς Ἰταλικῆς πρεσβείας, τὸν λόρδον Μυγκάστερ, τὸν Βύνερ καὶ τὸν Λόϋδ, δικηγόρον τῆς ἑταιρίας τῶν ἐν Ἀθήναις σιδηροδρόμων. Φονεύσαντες ἐκ τῶν δύο «σκοπῶν» χωροφυλάκων τὸν ἕνα καὶ τὸν ἄλλον τραυματίσαντες καιρίως, μετέφερον τοὺς αἰχμαλώτους εἰς ὀρεινὸν μέρος καὶ διεμήνυσαν εἰς τὰς ἀρχὰς ὅτι θ' ἀπέλυον τοὺς αἰχμαλώτους ἂν ἐλάμβανον ἐκτὸς ὡρισμένου ποσοῦ λιρῶν καὶ... ἀμνηστίαν. Ἡ κυβέρνησις ἠρνήθη καὶ οἱ λῃστὰ ἐφόνευσαν τοὺς αἰχμαλώτους. Ἐκ τῶν λῃστῶν ἐν τούτοις ἐφονεύθη εἷς καὶ συνελήφθησαν 4, οἱ ὁποῖοι καταδικασθέντες ἐκαρατομήθησαν.

Τὰ πρῶτα τέσσαρα τέκνα τοῦ βασιλέως Γεωργίου καὶ τῆς βασιλίσσης Ὄλγας. Ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος, οἱ πρίγκιπες Γεώργιος καὶ Νικόλαος καὶ ἡ πριγκίπισσα Ἀλεξάνδρα.

Τὸ θλιβερὸν αὐτὸ ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον διαδοθὲν ἔγινεν ἀφορμὴ ὕβρεων τοῦ ξένου τύπου κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἔδωκεν ἀφορμὴν σκληροτέρων νόμων κατὰ τῆς ἐδῶ ληστείας καὶ σοβαρᾶς βελτιώσεως τῆς δημοσίου ἀσφαλείας.

Ἄξιον ἀφ' ἑτέρου νὰ μνημονευθῇ ὡς δεῖγμα τῆς ἀδιαφορίας πρὸς τὴν νομιμότητα εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1874 καὶ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1875 συνεζητήθη ὁ προϋπολογισμὸς καὶ ἐψηφίσθησαν νόμοι χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀπαρτία εἰς τὴν βουλήν. Δεκαστήριον ἐκ βουλευτῶν συνέστη, ἀνακρίσεις ἔγιναν καὶ ἀπηγγέλθη κατηγορία κατὰ τῶν ὑπουργῶν τῆς κυβερνήσεως Βούλγαρη. Οἱ κατηγορηθέντες καὶ καταδικασθέντες ὑπουργοὶ ὠνομάσθησαν στηλῖται.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξερράγη ὁ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος, ὁ ὁποῖος ἐξῆψε τὸ ἀντιτουρκικὸν μένος παρὰ τῷ λαῷ. Ὁ Ἐπαμ. Δεληγεώργης γενόμενος πρωθυπουργὸς (26 Νοεμβρίου 1870), ὑπέβαλεν εἰς τὴν βουλὴν πρόγραμμα παρασκευῶν. Μὴ τυχὼν ὅμως τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς βουλῆς παρητήθη. Τὴν νέαν κυβέρνησιν ἐσχημάτισεν ὁ Α. Κουμουνδοῦρος. Τοῦτον δὲ ἀνατραπέντα, διεδέχθη ὁ Ε. Δεληγεώργης, καὶ τὸν τελευταῖον αὐτὸν ὁ Α. Κουμουνδοῦρος, ὅστις παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπὶ ἑξαήμερον. Μακρὰ ἀκυβερνησία!..

Ἡ ἐξέλιξις τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς θυελλώδεις διαδηλώσεις ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Πειραιεῖ. Μεγάλη συγκέντρωσις ἔγινεν εἰς τὸν χῶρον τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου τὴν 22ν Μαΐου 1877 καὶ ὁ λαός — ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, κατὰ τὴν χρησιμοποιηθεῖσαν ἀρχαίαν φράσιν — ἐζήτει τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως ὅλων τῶν κομμάτων καὶ τὴν εἰς αὐτὴν συμμετοχὴν τῶν ἀρχηγῶν : Οἰκουμενικὴν κυβέρνησιν.

Τὴν 25ην Μαΐου συνεκροτεῖτο ἡ οἰκουμενικὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κ. Κανάρη, συμπραττόντων τῶν Α. Κουμουνδού-

ρου, Ε. Δελιγεώργη, Θ. Δηλιγιάννη, Θ. Ζαΐμη, Χ. Τρικούπη, Χ. Ζυμβρακάκη. Ἡ δημοσία γνώμη προσωρινῶς κατηυνάζετο. Ἀλλ' αἱ ἐπιτυχίαι τῶν Ρώσσων ἦσαν μεγάλαι καὶ ὅσον τὰ στρατεύματα τοῦ τσάρου ἐκινοῦντο πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τόσον ἐμεγάλωνεν ἡ δυσφορία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐκινδύνευεν ἡ Μεγάλη Ἰδέα.

Τὴν 2αν Σεπτεμβρίου 1877 ἀπέθανεν ὁ ναύαρχος Κ. Κανάρης, ὁ συνεκτικὸς αὐτὸς δεσμὸς τῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία

Ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος (κατὰ τὰ 1888) καὶ ἡ Σοφία κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν γάμων των.

ἠδυνήθη νὰ ζήσῃ μέχρι τῆς 19ης Ἰανουαρίου 1878, ὁπότε ἐσχηματίσθη νέα κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Α. Κουμουνδούρον. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς ἀπετολμᾶτο εἰσβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐκ τριῶν σημείων (Σούρπης, Δεριβέν Φούρκας καὶ Γιαννιτσοῦς) εἰς Θεσσαλίαν καὶ τὴν 22αν Ἰανουαρίου ὁ Θ. Δηλιγιάννης ἐπληροφόρει τὴν Βουλὴν ὅτι συνεπείᾳ φρικαλεοτήτων, τὰς ὁποίας διέπραξαν οἱ Τοῦρκοι, ἐδόθη διαταγὴ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ Σκαρλάτον Σοῦτσον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς θεσσαλικὰς ἐπαρχίας καὶ «νὰ λάβῃ κατοχὴν αὐτῶν πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως — νὰ προστατεύσῃ τὴν τιμήν, τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν κατοίκων...». Ἡ εἰσβολὴ δὲν εἶχε μεγάλην ἐπιτυχίαν: ὁ στρατός, μόλις φθάσας εἰς Δομοκόν, ἀνεκαλεῖτο. τῆς Ἑλλάδος περιορισθείσης εἰς τὴν ὑπόθαλψιν ἐπαναστάσεως εἰς Θεσσαλίαν, Ἤπειρον καὶ Κρήτην. Ἀλλ' ὑπεγράφετο τέλος ἡ γνωστὴ ἐν Ἁγίῳ Στεφάνῳ συνθήκη εἰρήνης μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας, ἡ δὲ συνθήκη αὕτη ἐδημιούργει δυσαναλόγως μεγάλην Βουλγαρίαν καὶ ἐξησφάλιζε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν σλαυικῶν κρατῶν τοῦ Αἵμου καὶ τῆς Ρουμανίας. Εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου, ὅπου τὴν Ἑλλάδα ἐξεπροσώπει ὁ Θ. Δηλιγιάννης ὡρίσθη διὰ τοῦ 13ου πρωτοκόλλου ὅπως τὰ σύνορα Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας διαρρυθμισθοῦν κατὰ τρόπον ὥστε «ἡ διευθέτησις νὰ δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τὴν κοιλάδα τοῦ Σαλαμπριᾶ (Πηνειοῦ) ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον χώρας, καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Καλαμᾶ ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Ἰόνιον πέλαγος...». Συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ συνεδρίου ἡ Ἑλλὰς προσεκάλεσε τὴν Τουρκίαν νὰ διορίσῃ τοὺς ἀντιπροσώπους της. ἀλλ' ἡ Τουρκία δὲν ἔδειξε πολλὴν προθυμίαν. Βραδύτερον διώρισεν ἀντιπρόσωπόν της τὸν γαζὴ Μουχτὰρ πασᾶν καὶ τὸν Ἀβδεδὶν βέην, χωρὶς ὅμως ταυτοχρόνως νὰ ὁρίσῃ καὶ τόπον συναντήσεως. Τέλος ὡρισθη τόπος συναντήσεως τὸ χωρίον Ἄνυνα τῆς Ἄρτης. Εὑρέθη ἐν τούτοις καὶ νέον κώλυμα: ἡ ἐξέγερσις τῶν Ἀλβανῶν, μὴ δεχομένων νὰ δοθοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ Ἰωάννινα! Μόλις περὶ τὰ μέσα Ἰανουαρίου τοῦ 1879 ἔγινεν ἡ συνάντησις τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων ἀντιπροσώπων εἰς τὴν Πρέβεζαν. Ἡ ἐπαφὴ τῶν ἀντιπροσωπειῶν ἐπανελήφθη κατὰ τὸ τέλος Ἰανουαρίου. Τελικῶς ὁ γαζὴ Μουχτὰρ εἶπεν ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἐντολὴν νὰ ἀρχίσῃ διαπραγματεύσεις ἐπὶ τοῦ Βερολινίου πρωτοκόλλου. Τὴν 6ην Μαρτίου 1879 ἔληξαν αἱ συνεδρίαι τῶν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀντιπροσώπων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐδήλωναν ὅτι ἦσαν διατεθειμένοι νὰ προβοῦν εἰς ἐκχώρησιν ἐδάφους ἐπὶ γραμμῆς δικαιούσης μεταξὺ Βόλου καὶ Ἄρτης. Αἱ Δυνάμεις διεμαρτυρήθησαν τὴν 30ὴν Ἰουνίου 1879 διὰ ταυτοσήμου διακοινώσεως ἀπαιτήσασαι ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολις ὁρισθῇ τέλος τόπος ὅπου θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἡ μεσολάβησις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Τὴν 10ην Αὐγούστου συνήρχοντο Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι ἀντιπρόσωποι. Τὴν Ἑλλάδα ἐξεπροσώπουν ὁ Βράϊλας Ἀρμένης καὶ ὁ Α. Κουιτουριώτης, βοηθούμενοι ὑπὸ γραμματέων καὶ τεχνικῶν συμβούλων. Τέλος οἱ Τοῦρκοι συνήνεσαν ὅπως τὸ 13ον πρωτόκολλον τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τῆς διασκέψεως πρὸς καθορισμὸν τῶν συνόρων. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως δὲν προήγετο καὶ τὴν 22αν Φεβρουαρίου 1880 ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἐθεώρει ματαίας τὰς διαπραγματεύσεις. Δὲν ὑπῆρχε διέξοδος! Τὴν 10ην Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐσχηματίζετο κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην.

Αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν τότε τὴν συνκρότησιν διασκέψεως εἰς τὸ Βερολῖνον. Εἰς ταύτην μετέσχον ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας Χοενλόε, οἱ πρεσβευταὶ Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας καθὼς καὶ ὁ πρεσβευτὴς τῆς Αὐστρίας Ἐξ Ἑλλάδος πρὸς παρακολούθησιν τῶν λέων ἐξελίξεων ἀπεστέλλετο ὁ Βράϊλας Ἀρμένης, ὁ διπλωμάτης καὶ φιλόσοφος εἰς τὰς ὥρας σχολῆς. Ἡ διάσκεψις ἐπελήφθη τοῦ ζητήματος καὶ ἔλαβε σχετικῶς ἀποφάσεις. Ἡ Τουρκία ὅμως κωλυσιεργοῦσα προεκάλεσε νέαν διάσκεψιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τέλος, μεταξὺ τῆς 26ης Ἰουνίου καὶ 3ης Ἰουλίου 1881 πρωθυπουργοῦντος τοῦ Κουμουνδούρου, ἡ Ἑλλὰς κατέλαβεν εἰς μὲν τὴν Θεσσαλίαν 12.258,80 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα ἐδάφους, εἰς δὲ τὴν Ἤπειρον 1.136,68. Ὁ πληθυσμὸς τῶν νέων ἐπαρχιῶν ἀνήρχετο εἰς 300 περίπου χιλιάδας κατοίκων.

Ἐκλιπόντος τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου (1883), ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, πρωθυπουργὸς ἀπὸ τοῦ 1882 καὶ ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης κατέστησαν αἱ ἐπικρατέστεραι κοινοβουλευτικαὶ προσωπικότητες. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ὑπερεῖχεν. Ὁ Θ. Δηλιγιάννης περιέθαλπε τὰ μεγαλοϊδεατικὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ, ἐγίνετο πρὸς στιγμὴν λαὸς καὶ ὁ ἴδιος, τόσον ὥστε νὰ ὑπερτιμᾷ ἐν τῇ ἐγνωσμένῃ φιλοπατρίᾳ του τὰς ἑλληνικὰς δυνατότητας. Φρονεῖς κυρία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἦτο ἡ οἰκονομικὴ προαγωγὴ τοῦ τόπου, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐπάλαιεν διὰ νὰ ἠττηθῇ ὅμως τελικῶς.

Θεόδωρος Π. Δηλιγιάννης.

Τὸ 1885 ἔτος τῆς προσωρινῆς ἑνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὁ Θ. Δηλιγιάννης ἦτο πρωθυπουργός. Τινὲς ἐκ τῶν ὑπουργῶν του ἐζήτουν ὅπως ἡ Ἑλλὰς ἐκμεταλλευθῇ τὴν κατάστασιν, στείλῃ ναυτικὰς δυνάμεις εἰς τὰς ἀλυτρώτους νήσους καὶ καταλάβῃ τὴν γραμμὴν Καλαμᾶ, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Σερβία ἐκήρυττε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας (πόλεμον ὅμως τὸν ὁποῖον ἀπώλεσαν οἱ Σέρβοι), καὶ ὁ Δηλιγιάννης ἐνήργει μερικὴν ἐπιστράτευσιν σχεδιάζων ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Τουρκίας. Αἱ Δυνάμεις πλὴν τῆς Γαλλίας, ἐπέδωκαν διακοίνωσιν ζητοῦσαι τὸν ἄμεσον ἀφοπλισμόν. Τὴν 8ην Μαΐου 1886 ἀπεκλείοντο τὰ ἑλληνικὰ παράλια. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου ἦτο ὁ δοὺξ τοῦ Ἐδιμβούργου Ἀλφρέδος, ὁ ἄλλοτε ψηφισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὡς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Δηλιγιάννης παρητήθη. Ὑπηρεσιακὴ κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Δ. Βάλβην, ἐπίτιμον τότε πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐσχηματίσθη, ταύτην δὲ τὴν κυβέρνησιν διεδέχθη ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην (9 Μαΐου 1886). «Ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀκεραία — ἐδήλωνεν ὁ νέος πρωθυπουργὸς — ὅταν πάλλῃ ἡ καρδία τοῦ ἔθνους, ὅταν αἱ ζημίαι εἶναι μόνον ὑλικαί δυνάμεθα, προβαίνοντες εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἐθνικῶν ὑποχρεώσεων, νὰ προσβλέπωμεν μετ' ἐλπίδος, μετὰ βεβαιότητος περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ μέλλοντος».

Εἰς τὰ σύνορα εἶχον σημειωθῆ τοπικαὶ συγκρούσεις. Εἰς τὴν Κούταραν συνελαμβάνοντο πολλοὶ Ἕλληνες στρατιῶται μετὰ τινων ἀξιωματικῶν ὑπὸ εἰς τὴν δολιότητα τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν 11ην Μαΐου ἐδίδετο διαταγὴ καταπαύσεως τοῦ πυρὸς καὶ ἐξηκριβώνετο ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπωλειῶν ἀνήρχετο εἰς

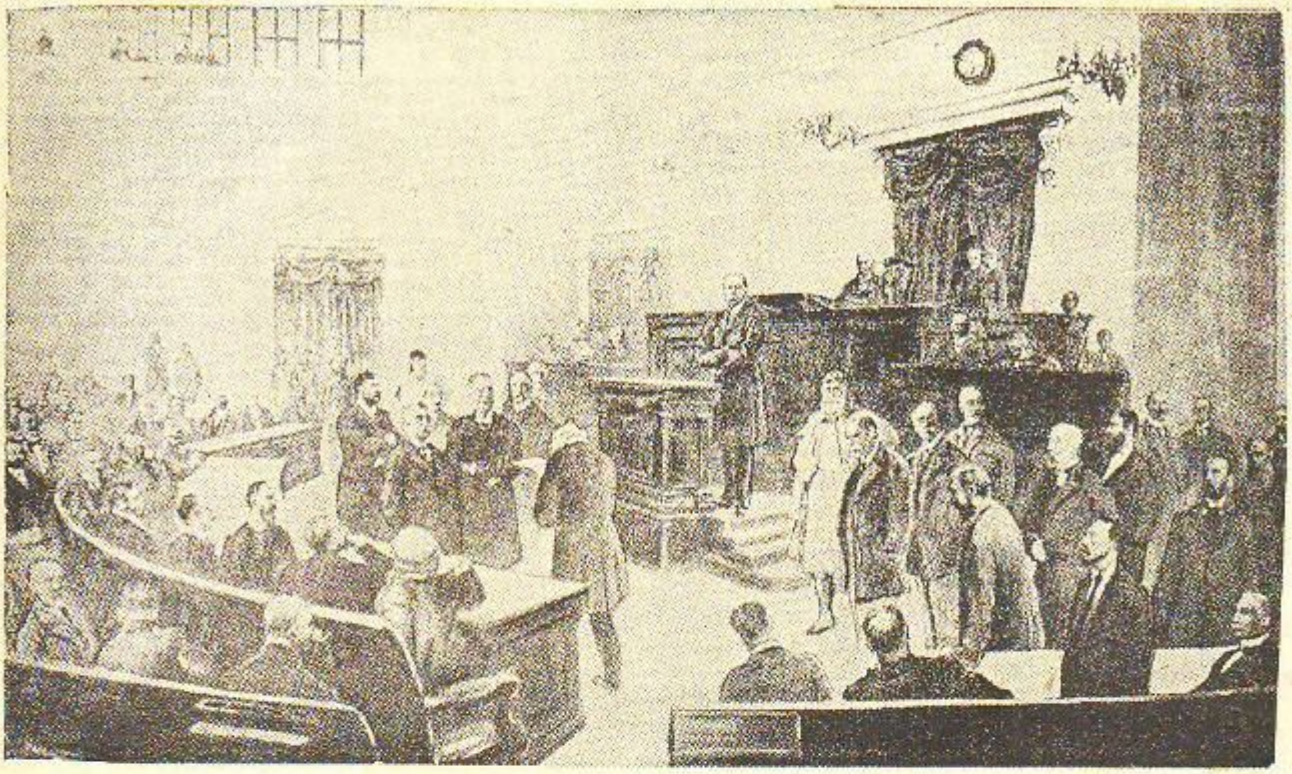

Ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ ἔτη τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ τῶν ἄλλων συγχρόνων του πολιτικῶν ἀνδρῶν.

100 τραυματίας καὶ 310 αἰχμαλώτους· ἀκόμη δὲ ὅτι αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων δὲν ἦσαν μικραί. Τέλος, τὴν 12ην Μαΐου 1886 ἀπελύοντο ἐν Ἑλλάδι οἱ ἔφεδροι καὶ οἱ ἐθελονταί. Εἰς τὰς ἀτυχίας αὐτάς, κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, προσετίθεντο καὶ σεισμοὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κεφαλληνίαν, μετὰ πολλῶν ἀνθρωπίνων θυμάτων.

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1888 ἑορτάζετο ἡ 25η ἐπέτειος ἀπὸ τῆς καθόδου Γεωργίου τοῦ Α' εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐτελεῖτο ἡ μνηστεία τῆς βασιλόπαιδος Ἀλεξάνδρας μετὰ τοῦ Ρώσσου μεγάλου δουκὸς Παύλου Ἀλεξάνδροβιτς. Οἱ γάμοι ἐγένοντο βραδύτερον τὸ 1889. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐτελοῦντο ἐν Ἀθήναις καὶ οἱ γάμοι τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου μετὰ τῆς πριγκιπίσσης Σοφίας, ἀδελφῆς τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου. Πλείστοι Εὐρωπαῖοι ἡγεμόνες καὶ πρίγκιπες εἶχον κατέλθει τότε εἰς τὰς Ἀθήνας.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος νέαι ταραχαὶ ἐσημειώνοντο εἰς τὴν Κρήτην, ἐπανάστασις ὑπὸ μερίδος τῶν Κρητῶν ἐκηρύσσετο. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἀντέδρα εἰς τὸ τολμηρὸν σχέδιον.

Τὸν Τρικούπην διεδέχετο ὁ Θ. Δηλιγιάννης, ὁ ἐπικρατήσας κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 14 Ὀκτωβρίου.

Ὁ νέος πρωθυπουργὸς εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ δεινὴν οἰκονομικὴν κρίσιν καὶ ἡ ἀντιμετώπισις ταύτης ἦτο δύσκολος. Εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐξυπηρετήσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ χρέους διεφώνησε πρὸν τὸν ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν Κ. Καραπάνον, παραιτηθέντα. Πανικὸς προεκλήθη εἰς τὸ χρηματιστήριον. Ὁ βασιλεὺς διεμήνυσεν εἰς τὸν Δηλιγιάννην ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ παραιτηθῇ. Ὁ Δηλιγιάννης ἠρνήθη. Καὶ τότε ὁ βασιλεὺς προέβη εἰς τὴν «παῦσιν» τοῦ πρωθυπουργοῦ — εἰς τὴν σκληροτέραν τῶν πολιτικῶν του πράξεων. Ἐσχηματίσθη ὑπηρεσιακὴ κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Κωνσταντόπουλον (18 Φεβρουαρίου 1892). Τὴν 3ην Μαΐου 1892 διεξήχθησαν ἐκλογαί — τὸ τρικουπικὸν κόμμα ἐβριάμβευεν, ἐπανελθόντος δὲ μετά τινας ἡμέρας τοῦ ἀπουσιάζοντος εἰς Δανίαν βασιλέως Γεωργίου, ὁ Τρικούπης ἀνέλαβε τὴν ἀρχήν, μετέχοντος εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἀναργ. Σιμοπούλου (Ἰούνιος τοῦ 1892). Τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους εἶχον περιέλθει βραδύτερον εἰς τὴν δεινοτέραν δυνατὴν κατάστασιν. Ὁ πρωθυπουργὸς ἔκαμε προσφυγὴν εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Οἱ ξένοι κεφαλαιοῦχοι ὅμως προέβαλον ὅρους ἀπαράδεκτους. Ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ. Ἐσχηματίσθη (3 Μαΐου 1893) κυβέρνησις Σωτηροπούλου—Ράλλη, ἡ ὁποία ἀπεφάσισε νὰ παγιοποιήσῃ τὰ ὀφειλόμενα ἐκ τῶν παλαιῶν δανείων εἰς νέον δάνειον μὲ ἰδιαίτερα τοκοχρεωλύσια καὶ τόκους. Συγχρόνως ἦλθεν εἰς συμφωνίαν μὲ τὸν οἶκον «Χάμπρο καὶ Υἱός» διὰ τὴν σύναψιν δανείου 4 ἑκατομμυρίων λιρῶν πρὸς διευκόλυνσιν τῆς πληρωμῆς τῶν ὀφειλομένων διὰ τὰ τοκοχρεωλύσια μέσω ἐκδόσεως προσωρινῶν ἀποδείξεων (σκρίπ) ἀπέναντι τῶν ἀοριστικῶν τίτλων τοῦ νέου δανείου. Ὁ Τρικούπης διαφωνῶν ἀνέτρεψε τὴν κυβέρνησιν Σωτηροπούλου — Ράλλη, ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ἰδικήν του, καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς (τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1893) ἐδήλωσεν ὅτι τὸ κράτος διὰ τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως τῶν τόκων τοῦ ἐνεργηθέντος ὑπὸ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως ὀσιαστικῶς ἠθέτησε τὰς δανειακάς του ὑποχρεώσεις. εἶχε καθῆκον νὰ ἔλθῃ εἰς συμβιβασμὸν μετὰ τῶν πιστωτῶν του καὶ προσεπάθησε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς πιστωτάς. Ἔφθασε δὲ εἰς σχετικὴν συνεννόησιν πρὸς αὐτοὺς εἰς ὅλα τὰ σημεῖα — πλὴν ἑνός : Ἐπρόκειτο περὶ διανομῆς τῶν περισσευμάτων, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπέμενον οἱ ὁμολογιοῦχοι. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἐφρόνει ὅτι ἡ εἰρημένη διανομὴ καθιέρωνεν ἀνεπιθύμητον ἐξωτερικὸν ἔλεγχον. Τὸ 1895 τέλος ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τῆς κοινῆς γνώμης ἀπεχώρει τῆς ἀρχῆς. Ἀπετύγχανεν ἀκολούθως εἰς τὰς ἐκλογὰς καὶ παρητεῖτο τῆς πολιτικῆς. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1895 ἐσχηματίζετο ὑπηρεσιακὴ κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Ν. Π. Δηλιγιάννην.

Τὸν Μάϊον τὴν κυβέρνησιν ἀνελάμβανεν ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης ἀρχηγὸς τῆς νέας πλειοψηφίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Χ. Τρικούπης ἀπέθνησκεν εἰς τὰς Κάννας (βλ. ἄρθρον Τρικούπης Χ.). Ἡ ἐπίσημος Ἑλλὰς δὲν ἐδέχθη νὰ στείλῃ πολεμικὸν πλοῖον πρὸς παραλαβὴν τῆς σορροῦ τοῦ νεκροῦ πολιτικοῦ.

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1896

Νέα ἐπανάστασις ἐξερράγη εἰς Κρήτην, τὴν 24 Μαΐου 1896. Ἡ ἐπαναφορὰ τῆς συμφωνίας τῆς Χαλέπας καὶ ὁ διορισμὸς νέου βαλῆ δὲν εἶχον κατευναστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου. Ἦτο ἀργὰ διὰ τὴν πραγματοποίησιν μεταρρυθμίσεων, τὰς ὁποίας οἱ μὲν μουσουλμᾶνοι τῆς νήσου δὲν ἔστεργον, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἐθεώρουν ὑπόπτους.

Τὴν 4 Φεβρουαρίου 1897 οἱ μουσουλμᾶνοι ἐπετίθεντο κατὰ τῆς χριστιανικῆς συνοικίας τῶν Χανίων. Ἀντιστοίχως οἱ χριστιανοὶ κατελάμβανον τὸ Ἀκρωτήρι — χερσόνησον χωρίζουσαν τὴν πρωτεύουσαν τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸν κόλπον τῆς Σούδας. Ἐκηρύσσετο ἡ ἕνωσις τῆς νήσου μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Θ. Δηλιγιάννης ἀντὶ νὰ χαλιναγωγήσῃ ἐξῆψε τὴν κοινὴν γνώμην. Μεγαλοϊδεατισμὸς χωρὶς ἀναμέτρησιν τῶν κινδύνων. Ὁ πρίγκιψ Γεώργιος ἀπέπλεεν ἐπὶ κεφαλῆς στολίσκου τορπιλλοβόλων μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Μεγαλόνησον, τῆς ὁποίας προωρίζετο κυβερνήτης, ἐνῷ ὁ συνταγματάρχης Τιμολέων Βάσσος ἀπεβιβάζετο ἐκεῖ ἐπὶ κεφαλῆς στρατευμάτων κατοχῆς. Ὁ Τοῦρκος διοικητὴς μόλις εἶχε προφθάσει νὰ δραπετεύσῃ. Ἐξ ἄλλου οἱ ναύαρχοι τῶν πέντε Μ. Δυνάμεων (Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσσίας, Αὐστροουγγαρίας, Γερμανίας) κατελάμβανον τὸ Ἀκρωτήρι, ἀφοῦ ἀπεμάκρυνον διὰ βομβαρδισμοῦ τοὺς Κρῆτας ἐπαναστάτας, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρίσκετο καὶ ὁ τότε νεαρὸς πατριώτης Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἐκηρύσσετο ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τῶν ναυάρχων ἡ αὐτονομία τῆς Μεγαλονήσου.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵδρα ἡ λεγομένη Ἐθνικὴ Ἑταιρία, μυστικὴ στρατιωτικοπολιτικὴ ὀργάνωσις, ἡ ὁποία διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον, παρὰ τὸν ζωηρὸν πατριωτισμὸν τῶν μελῶν

της, προεκάλεσεν ἀτυχήματα. Ἡ Τουρκία ἐκήρυττε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἐνθαρρυνθεῖσα, ὡς λέγεται, ἀπὸ τὴν Γερμανίαν. Ὁ ἑλληνικὸς στρατός, τοῦ ὁποίου τότε τυπικὸς ἀρχηγὸς ἦτο ὁ νεαρὸς Διάδοχος Κωνσταντῖνος ἐξεκένωνε τὴν Λάρισαν, ὑπὸ τὴν πίεσιν πολὺ ἰσχυροτέρων δυνάμεων τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀκολούθως ἔχανε τὴν μάχην τῶν Φαρσάλων καὶ τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ. Ἡ θύρα πρὸς τὴν Νότιον Ἑλλάδα ἦτο ἤδη ἀνοικτή. Ὁ Θ. Δηλιγιάννης ἀναγκάζετο νὰ παραιτηθῇ. Ἐσχηματίζετο κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Δ. Ράλλην, τῆς ὁποίας μετεῖχεν ὁ Ἀνάργυρος Σιμόπουλος. (Σχετικῶς βλ. λ. Πόλεμος τοῦ 1897). Ὁ Ράλλης ταχύτατον ἠδυνήθη ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν. Αἱ Δυνάμεις ἐπενέβησαν χάριν εἰς τὴν ἔκκλησιν Γεωργίου τοῦ Α' πρὸς τὸν Τσάρον καὶ ἡ προέλασις τῶν Τούρκων ἀνεκόπτετο. Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα κατοχῆς ἀπεχώρουν ἐκ Κρήτης. Κατὰ τὸν Σεπτέμβριον ἐσχηματίζετο κυβέρνησις Ζαΐμη.

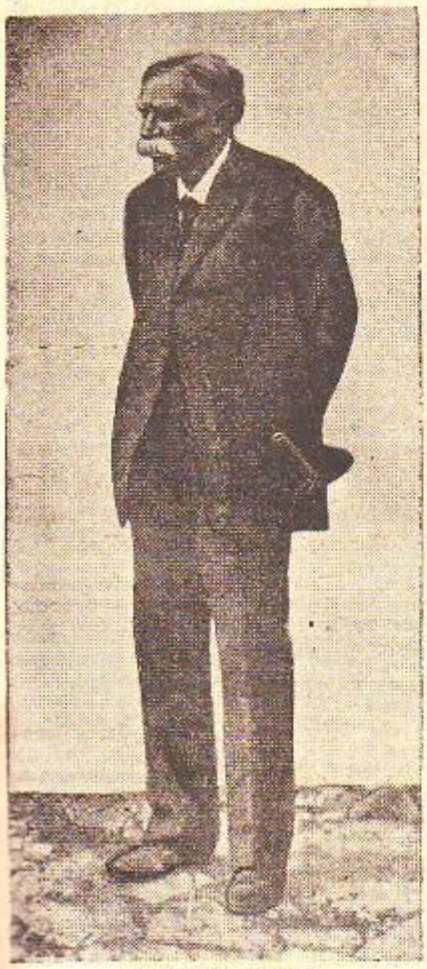

Δημήτριος Ράλλης.

Ἡ συνθήκη τῆς Κων)πόλεως (4 Δεκεμβρίου 1897) μᾶς ἀπέδιδε τὴν κατειλημμένην ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Θεσσαλίαν. Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν αὐτὴν συνθήκην, ἀπεδέχετο ἀσημάντους τινὰς συνοριακὰς μεταρρυθμίσεις, ὑπεχρεούτο ὅμως νὰ πληρώσῃ ἀποζημίωσιν ἐκ 4 ἑκατομμυρίων λιρῶν Ἀγγλίας. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἐξευρέθη τῇ ἐγγυήσει τῶν Δυνάμεων. Διεθνὴς ἔλεγχος ἐπεβάλλετο ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς μας διαχειρίσεως καὶ ἐπετυγχάνετο συμβιβασμὸς μὲ τοὺς παλαιοὺς δανειστάς.

Ὡς ἐκ τοῦ ἀντιδυναστικοῦ πνεύματος ὅπερ ἐπεκράτει μετὰ τὴν ἥτταν καὶ τὴν σφοδρὰν σύγχυσιν εὐθυνῶν, ἐσημειώθη βολοφονικὴ ἀπόπειρα κατὰ τοῦ βασιλέως Γεωργίου τὴν 14 Φεβρουαρίου 1898, παρὰ τὴν θέσιν Ἀνάλατος, κατὰ τὸ μέσον τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ Ἀθηνῶν Φαλήρου, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου βραδύτερον ἀνηγέρθη ἡ ἐκκλησία «Ἅγιος Σώστης». Οἱ ἐπιχειρήσαντες τὴν δολοφονικὴν ἀπόπειραν κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον καὶ ἀπεκεφαλίσθησαν τὴν 27 Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

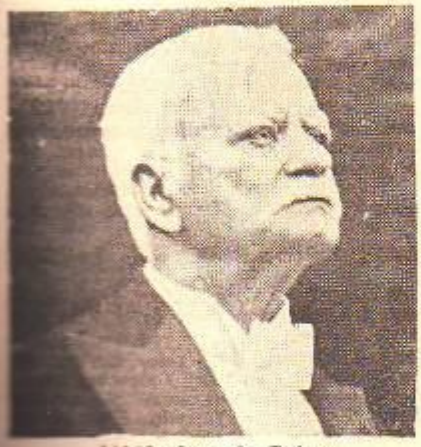

Ἀλέξανδρος Θ. Ζαΐμης.

Ἡ λεγομένη «ὁμοφωνία τῶν Δυνάμεων» περιελάμβανεν ἤδη μόνον τὰς 4 ἐκ τῶν 6 Δυνάμεων. Ἡ Γερμανία καὶ ἡ Αὐστροουγγαρία εἶχον παύσει νὰ μετέχουν πλέον εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Κρήτης.

Οἱ μουσουλμᾶνοι ἔφευγαν ν' ἀποχωροῦν. Κατὰ τὸ 1900 ἀπετέλουν τὸ ἕνατον τοῦ πληθυσμοῦ. Βραδύτερον ἐπήρχετο διαφωνία μεταξὺ τοῦ ὑπάτου ἁρμοστοῦ πρίγκιπος Γεωργίου καὶ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἑνὸς ἐκ τῶν συμβούλων (=ὑπουργῶν) τῆς κρητικῆς πολιτείας. Ὁ Βενιζέλος ἀπεμακρύνετο τῆς ἐν Κρήτῃ κυβερνήσεως.

Ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Βενιζέλου ἐδημιούργησεν ἀτμόσφαιραν διαιρέσεως εἰς τὴν νῆσον καὶ βραδύτερον τὸ 1905 ὁ τελευταῖος αὐτὸς μετὰ τῶν Φούμη καὶ Κ. Μάνου ἐγκαθίστων «προσωρινὴν κυβέρνησιν» ἐν Θερίσσῳ, ἡ ὁποία ἐκήρυττε τὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ τέως πρόεδρος τῆς κρητικῆς συνελεύσεως Ι. Σφακιανάκης ἐπεκρότει ἐν Ἡρακλείῳ, ὅπου διέμενε, τὴν πρᾶξιν αὐτὴν τῶν ἐν Θερίσσῳ. Ὁ πρίγκιψ παρητεῖτο ἀργότερα ἐκ τῆς θέσεως τοῦ ὑπάτου ἁρμοστοῦ καὶ ἀντικαθίστατο διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ζαΐμη. Τὸν Δεκέμβριον (1905) ἐσχηματίζετο ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν Γεώργιον Θεοτόκην, διαδεχθέντα τὸν πρὸ ἐτῶν ἀποθανόντα Χ. Τρικούπην ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τοῦ μεγάλου ἐκείνου κόμματος. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἔκαμε πολλὰ ὑπὲρ τῆς ἀνανεώσεως τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ καὶ ὑπὲρ τῆς καλυτέρας ὀργανώσεως τοῦ στρατεύματος. Τὸ 1908 μετερρυθμίζετο τὸ ὑπουργεῖον Θεοτόκη διὰ τῆς ὑπουργοποιήσεως τοῦ ἐκ τῆς «Ἰαπωνικῆς Ὁμάδος» ἐν τῇ βουλῇ Δημητρίου Γούναρη, ἐξόχου ῥήτορος καὶ διεξαγαγόντος ἀγῶνας κοινοβουλευτικοὺς ἐναντίον τοῦ Α. Σιμοπούλου καὶ τινων ἑταιριῶν. Βραδύτερον ὁ Γούναρης ἀπεσύρετο ἐκ τῆς κυβερνήσεως μὴ ἐνισχυθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοτόκη εἰς τὸν ἀγῶνα του. Τὸ 1908 εἶχεν ἐκραγῇ καὶ ἐπεκράτησεν ἡ νεοτουρκικὴ ἐπανάστασις εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἀκολούθως καθ' ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν. Εἰς Ἕλλην μετέσχε τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως. Ἀλλ' ἡ ἀνεκτικότης ἀπέναντι τῶν Τούρκων ὑπηκόων ὑπῆρξε βραχυτάτης διαρκείας, καὶ διάφορα γεγονότα προήγγελλον νέαν ἱστορικὴν περίοδον. Ὁ φόρου ὑποτελὴς ἡγεμὼν Φερδινάνδος τῆς Βουλγαρίας ἐκήρυττεν ἑαυτὸν «Τσάρον» τῶν Βουλγάρων, ἡ Αὐστροουγγαρία προσήρτα τὴν Βοσνίαν καὶ τὴν Ἑοζεγοβίνην. Ἐξ ἄλλου ἡ Κρήτη ἐκήρυττεν, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ὑπάτου ἁρμοστοῦ Ἀλεξάνδρου Ζαΐμη τὴν ἕνωσίν της μὲ τὴν Ἑλλάδα. Πενταμελὲς συμβούλιον, τοῦ ὁποίου μετεῖχεν ἤδη ὁ Βενιζέλος, ἐξουσιοδοτήθη ὑπὸ τῶν νησιωτῶν νὰ κυβερνᾷ ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος Γεωργίου Α'. Τὸ ἑλληνικὸν σύνταγμα ἀντικατέστησε τὸ κρητικόν. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος ἐτήρει ἄφογον στάσιν, διστάζουσα νὰ φανῇ προκλητικὴ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας ὅπου, ἐν τῷ μεταξύ, ἐξεθρονίζετο ὁ Ἀβδοὺλ Χαμίτ.

Κ. Κωνσταντόπουλος.

Γεώργιος Θεοτόκης

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1909 παρητεῖτο ὁ Γεώργιος Θεοτόκης καὶ ἐσχηματίζε τὴν νέαν κυβέρνησιν ὁ Δημήτριος Ράλλης. Ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας τοῦ τελευταίου τούτου αἱ προστάτιδες Δυνάμεις ἀπέσυραν τὰ ὑπολειπόμενα στρατεύματά των ἐκ τῆς Μεγαλονήσου, ὅπου ὑψώνετο ἡ ἑλληνικὴ σημαία. Ἐζητήθη ἡ ἀποκήρυξις τῆς πράξεως ταύτης — καὶ οἱ Τοῦρκοι προέβησαν εἰς ἀποκλεισμὸν τῶν ἑλληνικῶν ἐμπορευμάτων. Ἐκ Τουρκίας, Ἐφημολογήθη ἡ ἀνάκλησις τοῦ Τούρκου πρεσβευτοῦ. Διακοινώσεις ἀντηλλάσσοντο, ἐκυριάρχει ἐκνευρισμός.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΓΟΥΔΙ

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε κοινολογηθῇ ἡ συγκρότησις Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου ἐκ νεωτέρων ἀξιωματικῶν, ἀναθεσάντων τὴν ἡγεσίαν εἰς τὸν συνταγματάρχην Ν. Ζορμπᾶν. Οἱ ἐν λόγῳ ἀξιωματικοὶ συνεκεντρώθησαν ἐπιδεικτικῶς εἰς τὴν θέσιν Γουδί, ἔξω τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπέστειλαν ἀντιπροσώπους εἰς τὸν πρωθυπουργόν. Ὁ Ράλλης δὲν τοὺς ἐδέχθη, προτιμήσας νὰ παραιτηθῇ. Τὸν διεδέχθη ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, ὁ ἐξ Οἰτύλου πολιτευτὴς καὶ ἀρχηγὸς ἰδίου κόμματος. Οὗτος ἐζήτησε μεταξὺ ἄλλων τὴν συνεργασίαν τοῦ Ἀθανασίου Εὐταξίᾳ, ἐκ τῶν μᾶλλον εὐπαιδεύτων καὶ ῥηξικελεύθων ὑπουργῶν, ὅστις καὶ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν.

Ἡ σφραγὶς τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Συνδέσμου ἠξίωσαν καὶ ἐπέτυχον τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν βασιλοπαίδων ἐκ τῶν στρατιωτικῶν διοικήσεων, τὸν διορισμὸν στρατιωτικοῦ καὶ

ναυτικοῦ ὑπουργῶν εἰς τὰ πολεμικὰ ὑπουργεῖα καὶ τὴν ἄμεσον ἐνίσχυσιν τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης.

Παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου ἐτάσσοντο καὶ αἱ συντεχνίαι. Ἀλλ' ἡ ἄφιξις τοῦ Βενιζέλου εἰς τὰς Ἀθήνας μετέβαλε ριζικῶς τὴν κατάστασιν. Ἐνεργείαις τοῦ

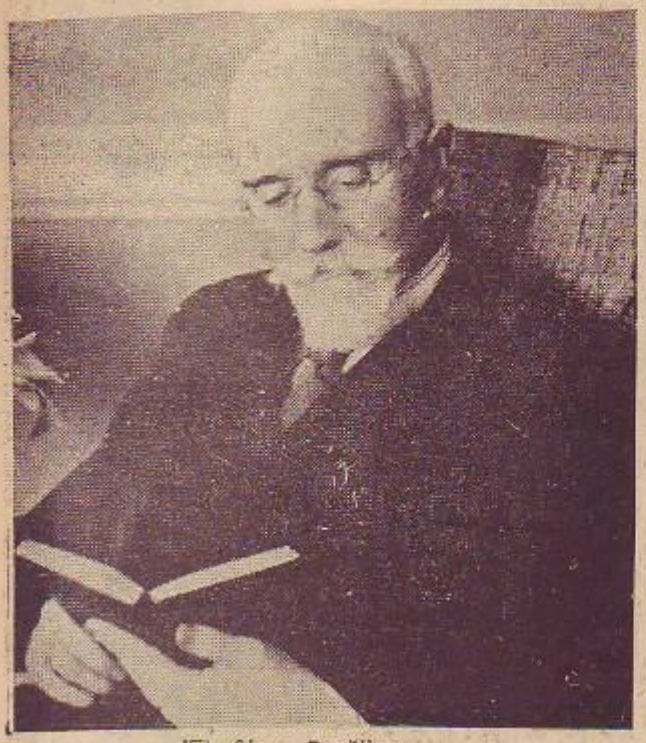

Ἐλευθέριος Βενιζέλος

του ἀνετράπη ἡ κυβέρνησις Μαυρομιχάλη (τὸν Ἰανουάριον 1910) καὶ ἐσχηματίσθη κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Στέφανον Δραγούμην. Τὴν 8ην Αὐγούστου διεξήγοντο ἐκλογαὶ Βουλῆς. Ἡ κυβέρνησις Σ. Δραγούμη (29 Σεπτεμβρίου 1910) παρητεῖτο. Ἐκαλεῖτο ὁ Βενιζέλος καὶ ἐσχημάτιζε τὴν νέαν κυβέρνησιν. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς διέλυε τὴν διπλῆν Βουλὴν τὴν 28ην Νοεμβρίου 1910. Ἡ νέα διπλὴ Βουλὴ συνήρχετο τὴν 8ην Ἰανουαρίου 1911. Οἱ βενιζελικοὶ (Φιλελεύθεροι) ἐπλειοψήφουν. Διὰ τοῦ μεταρρυθμισθέντος συντάγματος εἰσήχθη ὁ θεσμὸς τῶν κοινοβουλευτικῶν ἐπιτροπῶν καὶ κατέστη ἁπλουστέρα ἡ ψήφισις τῶν νόμων. Ἀπηγορεύθη ἡ ἀνάμιξις τῶν ἐν ἐνεργείᾳ ἀξιωματικῶν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἀνεγνωρίζετο ἀσυμβίβαστον τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος πρὸς ὡρισμένας ἰδιωτικὰς θέσεις. Ἐξ ἄλλου ἐπανιδρύθη ὁ θεσμὸς τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας (διοικητικοῦ δικαστηρίου). Ἐλήφθησαν ἀκόμη μέτρα κατοχυρούντα τὴν μονιμότητα τῶν ὑπαλλήλων. Τὸ κείμενον τοῦ μεταρρυθμισμένου συντάγματος ἐδημοσιεύετο κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου 1911. Τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1912 διενηργοῦντο νέαι ἐκλογαί, κατὰ τὰς ὁποίας ἡττῶντο κατὰ κράτος τὰ λεγόμενα «παλαιὰ κόμματα».

Στέφανος Δραγούμης.

Ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου ηὔξησε τὴν δύναμιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου καὶ εἰργάσθη διὰ τὴν προσέγγισιν πρὸς τὰ χριστιανικὰ κράτη τοῦ Αἴμου. Τὴν 16ην Μαΐου (π.ἡ.) ἡ Βουλγαρία ἐδέχθη τὴν σύναψιν ἑλληνοβουλγαρικῆς συμμαχίας, καίτοι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπέφυγε νὰ καθαρίση τὰς ἐδαφικάς της διεκδικήσεις. Λήγοντος τοῦ 1912 οἱ συμμαχοι ἦσαν σχετικῶς παρεσκευασμένοι διὰ τὸν πόλεμον. Ἡ Τουρκία, λόγῳ τοῦ προηγηθέντος πολέμου της πρὸς τὴν Ἰταλίαν, εἶχεν οὐσιωδῶς ἐξασθενήσει. Κατὰ τὸ τέλος Σεπτεμβρίου ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Σερβία ἀπηύθυναν τελεσίγραφικὴν διακοίνωσιν, ζητοῦσαι σοβαρὰς μεταρρυθμίσεις ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, τῶν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας κατοικούντων. Ἡ Ἑλλὰς προσεχώρει εἰς τὸ τελεσίγραφον καὶ ἐζήτει ὅσα καὶ οἱ σύμμαχοί της. Τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 1912 ἡ Τουρκία ἀνεκάλει τὸν πρεσβευτήν της καὶ ὁ πόλεμος ἐπηκολούθει ἀμέσως. Οἱ σύμμαχοι ἦσαν παντοῦ νικηταί. Ὁ τουρκικὸς στόλος, χάρις εἰς τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῆς Ἑλλάδος, ἀπεκλείετο εἰς τὸ Δαρδανέλλια. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπεκράτει εἰς Ἐλασσόνα, Σαραντάπορον, Πέτραν, Γιανιτσά, εἰς τὰ περίχωρα τῆς Θεσσαλονίκης. Τὴν νύκτα τῆς 26 Ὀκτωβρίου, καὶ ὀλίγον πρὶν φθάσουν ἀσθμαίνοντα βουλγαρικά τινα στίφη ὑπὸ τὸν μέραρχον στρατηγὸν Θεοδωρώφ, οἱ Ἕλληνες ἐνήργουν τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως — ἀλλ' ἐπέτρεπον ἔπειτα εἰς τοὺς προμνημονευθέντας Βουλγάρους νὰ εἰσέλθουν πρὸς προσωρινὴν ἀνάπαυσιν εἰς Θεσσαλονίκην.

Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης

Βραδύτερον τὰ στρατεύματα τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου κατελάμβανον τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν μέχρι Φλωρίνης, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὑπὸ τὸν ναύαρχον Παῦλον Κουντουριώτην ἔβιδεν αἱματηρὰ μαθήματα εἰς τὰ τουρκικὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξέλθουν τῶν Στενῶν. Ἀλλὰ παρέμενον εἰσέτι ἀπόρθητα τὰ Ἰωάννινα, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἀντέτασσον σοβαρὰν ἄμυναν. Τέλος τὴν 20ὴν Φεβρουαρίου 1913 τὰ Ἰωάννινα ὑπέκυπτον εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν Ἑλλήνων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Α' εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ ὅταν τὴν 5 Μαρτίου (π. ἡ.) 1913 ἐτυροβολεῖτο ὑπό τινος ἀλήτου Σχινᾶ καὶ ὑπέκυπτε. Χάρις εἰς τὴν παρέμβασιν τοῦ πρίγκιπος Νικολάου, διοικοῦντος τὴν πόλιν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἡ τάξις δὲν διεσαλεύθη καίτοι ὑπῆρξαν ὑποψίαι περὶ βουλγαρικῆς ὑποκινήσεως διὰ τὴν βασιλοκτονίαν. Τὴν 8ην Μαρτίου ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔδιδε τὸν βασιλικὸν ὅρκον ἐνώπιον τῆς ἑλληνικῆς Βουλῆς διὰ νὰ ἐπιστρέψη ἀμέσως εἰς τὸ μέτωπον.

Οἱ νεότουρκοι ἐπαναστατήσαντες ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Τουρκίαν, ἐφόνευσαν τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Ναζὶμ πασσᾶν καὶ ἀνεγνώρισαν μέγαν βεζύρην τὸν ἀρειμάνιον Σεφκὲτ πασσᾶν.

Ἀλλ' ἤδη ἐμεσολάβει ἡ βουλγαρικὴ προδοσία — ἡ ἐπίθεσις τῶν Βουλγάρων κατὰ τῶν συμμάχων Ἑλλήνων καὶ Σέρβων. Τὸν πρῶτον διεδέχετο δεύτερος Βαλκανικὸς πόλεμος, καὶ κατὰ τοῦτον ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐνίκα εἰς τὸ Κιλκίς, τὸν Λαχανᾶν, τὴν Δοϊράνην — προήλαυνε μέχρι τῆς παλαιᾶς Βουλγαρίας. Οἱ Βούλγαροι ἡττώμενοι ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν, — Ἑλλάδος, Σερβίας, Ρουμανίας, ἥτις βραδέως εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα — ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσουν τὸ ἔλεος τῶν νικητῶν. Τὴν 18 Ἰουλίου συνήπτετο ἀνακωχή. Διαπραγματεύσεις ἐπικολούθουν εἰς τὴν ρουμανικὴν πρωτεύουσαν. Ὑπεγράφετο τέλος ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου.

Ἡ Ἑλλὰς διεκανόνισε τὰς μετὰ τῆς Τουρκίας διαφοράς της διὰ τῆς συνθήκης τῶν Ἀθηνῶν (1)14 Νοεμβρίου 1913). Τὸν Ἑλληνοσερβικὸν κατὰ τῆς Βουλγαρίας πόλεμον ἐπεσφράγισεν ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου, τὰ ἑλληνικὰ σύνορα ηὐρύνθησαν, ηὐξήθη μέχρι διπλασιασμοῦ σχεδὸν ἡ ἔκτασις τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Βόρειος Ἤπειρος ἐκηρύσσετο αὐτόνομος ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ζωγράφου, ἀλλ' αἱ περιπέτειαί της δὲν ἐτελείωναν.

(Σχετικῶς βλέπε ἄρθρα Βαλκανικοὶ Πόλεμοι, Βενιζέλος καὶ Κωνσταντῖνος).

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου ἡ Τουρκία λαβοῦσα πρόφασιν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Χίος καὶ ἡ Λέσβος εἶχον προορισθῆ διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ μετεβάλλοντο εἰς ὁρμητήρια πολεμικὰ ἐναντίον μας εἶχεν ἀρχίσει νὰ καταλαμβάνη οἰκήματα ἑλληνικὰ διὰ τοὺς Τούρκους μετανάστας τοῦ μέλλοντος. Ταυτοχρόνως ἐκήρυσσεν οἰκονομικὸν ἀποκλεισμὸν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἡ Τουρκία. Ξένα καταστήματα ἐν Τουρκίᾳ ὑπεχρεώνοντο ν' ἀπολύουν τοὺς Ἕλληνας ὑπαλλήλους. Ἀπελάσεις ἐνηργοῦντο. Ὁ Βενιζέλος διεμαρτυρήθη ἐντόνως διὰ τὰς ἀπελάσεις αὐτὰς αἱ ὁποῖαι ἀνήρχοντο εἰς 30 χιλιάδας ἀτόμων. Ὁ κίνδυνος τοῦ πολέμου ὑφίστατο. Ἡ Ἑλλὰς ἠγόραζε δύο ἀμερικανικὰ θωρηκτὰ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ναυτικῆς ὑπεροπλίας. Πρὸς στιγμὴν ἐφημολογήθη συνάντησις τοῦ Βενιζέλου μὲ τὸν μέγαν Βεζύρην. Ἡ συνάντησις ὅμως αὐτὴ δὲν ἔγινε ποτέ.

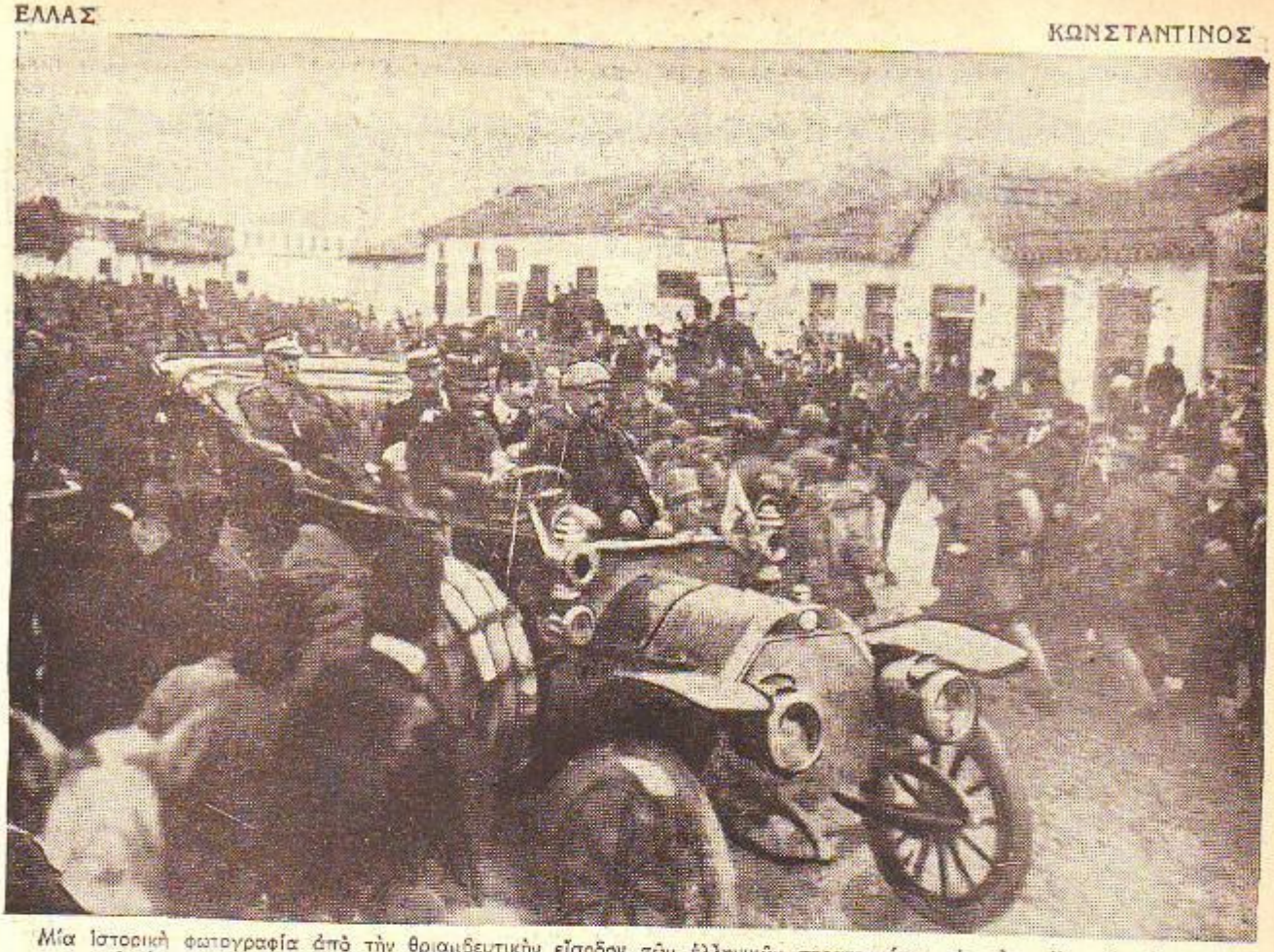

Μία ἱστορικὴ φωτογραφία ἀπὸ τὴν θριαμβευτικὴν εἴσοδον τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταλήψεώς της τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1912 ὑπὸ τῆς 7ης μεραρχίας

Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς εὑρίσκετο εἰς τὸ Μόναχον τῆς Βαυαρίας ὅταν ἐδίδετο τὸ αὐστριακὸν τελεσίγραφον πρὸς τὴν Σερβίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς ἐτέλει ἐν συμμαχίᾳ. Εἰς Βολιδοσκόπησιν τῆς συμμάχου βαλκανικῆς χώρας ὅσον ἀφορᾷ τὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπήντησεν ὅτι, καίτοι ἐπιφυλασσόμενος νὰ ἐκφέρῃ γνώμην, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς συνθήκης ἐν περιπτώσει συρράξεως μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Σερβίας, ἡ Ἑλλὰς εἰς ἐνδεχομένην περίπτωσιν ἐπιθέσεως βουλγαρικῆς κατὰ τῆς Σερβίας θὰ εἰσῆρχετο εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἐξ ἄλλου ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀπαντῶν εἰς τηλεγραφικὴν βολιδοσκόπησιν τοῦ Κάϊζερ ἐτόνιζεν ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐλησμόνει τὴν ὑποστήριξιν τοῦ αὐτοκράτορος, ὅταν ἐκρίνετο ἡ ὑπόθεσις τῆς Καβάλας καὶ προσέθετεν ὅτι ἡ οὐδετερότης, τὴν ὁποίαν ἐτήρει ἡ Ἑλλὰς, δὲν θὰ ἐβλαπτε τὴν Γερμανίαν, ἐνῷ ἡ παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Κάϊζερ ἔξοδός της δὲν θὰ τῆς παρεῖχε θετικὴν ὠφέλειαν.

Ἡ παρὰ τῆς Τουρκίας πρόσκτησις τῶν πολεμικῶν πλοίων «Γκαῖμπεν» καὶ «Ἀλπρεσλάου» ἐφόβιζε τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸν, πιστεύοντα ὅτι μόνον ἡ σύμπραξις μετὰ τῆς Ἀντάντ θὰ μᾶς ἠσφάλιζεν ἐκ τῶν θαλασσίων κινδύνων. Ἂν ἡ Τουρκία ἐκήρυττε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἀντάντ, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἔθετε τὴν πολεμικήν της δύναμιν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς, ὑπὸ τὸν ὅρον ἀσφαλίσεώς μας ἀπὸ τὸν βουλγαρικὸν κίνδυνον. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸν ἐδῶ Ἄγγλον ναύαρχον Κάρρ, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔλεγεν ἀνεπισήμως ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ Τουρκία δὲν ἐπετίθετο ἐναντίον μας, ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶχε λόγους εἰσόδου εἰς τὸν πόλεμον. Ὁ Βενιζέλος ὑπέβαλε παραίτησιν, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἐδέχθη ὁ βασιλεύς. Ἡ ἐσωτερικὴ ἑνότης ἐκλονίζετο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Τουρκία ἐκήρυττε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἀγγλίας. Τὴν 16ην Νοεμβρίου 1914 ἤρχιζαν αἱ πρῶται τουρκικαὶ ἐχθροπραξίαι ἐναντίον τῆς μεγάλης ναυτικῆς Δυνάμεως. Μετὰ πάροδον ἑνὸς περίπου μηνὸς προσεφέρετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Βόρειος Ἤπειρος πλὴν τοῦ Ἀβλῶνος. Εἰς ἀνταλλάγμα μᾶς ἐζητεῖτο ἡ παροχὴ βοηθείας εἰς τὴν Σερβίαν. Τὴν 23ην Ἰανουαρίου 1915 προσεφέροντο ἀνταλλάγματα — ἐδαφικὰ ἀντισταθμίσματα σημαντικὰ — ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Εἰς δύο εὔγλωττα ὑπομνήματα πρὸς τὸν βασιλέα ὁ Βενιζέλος ὑπεδείκνυε τὴν ἄμεσον ἔξοδον ὑπὸ τὸν ὅρον ταυτοχρόνου ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ ἐξόδου τῆς Βουλγαρίας. Χάριν τῆς συνεργασίας αὐτῆς ἡ Ἀντάντ ἔστεργε νὰ ἐκχωρηθοῦν τὸ Σαρισομπάν, ἡ Δράμα καὶ ἡ Καβάλα, τὸ ἓν δέκατον τῶν πιθανῶν ἐδαφικῶν κερδῶν, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπετυγχάνομεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Τὸ σχέδιον τοῦτο δὲν ἐπραγματοποιήθη, διότι ὁ συνταγματάρχης Ι. Μεταξᾶς, ἀρχηγεύων τοῦ Ἐπιτελείου (τοῦ Δούσμανη κωλυομένου), ἀντετάσσετο εἰς ἐξάπλωσιν τῆς Ἑλλάδος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἤδη ἄλλως τε κατέφθανον πληροφορίαι περὶ ἐπικειμένης ἐξόδου τῆς Βουλγαρίας παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Αὐστροουγγαρίας.

Σχεδὸν ἀμέσως ἠκολούθει ἡ ἐπίθεσις τῶν Συμμάχων κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς προέτεινε τὴν συμμετοχὴν ἡμῶν διὰ μιᾶς μόνης μεραρχίας. Ἡ πρότασις αὕτη δὲν ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ἐπιδοκιμασίας καθὼς καὶ τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ, τότε δὲ ὁ πρωθυπουργὸς ἐζήτησε νὰ συγκληθῇ τὸ Συμβούλιον τοῦ Στέμματος. Τὴν 3ην Φεβρουαρίου ὅθεν συνήρχοντο εἰς σύσκεψιν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ὁ πρωθυπουργὸς Ἐλ. Βενιζέλος καὶ οἱ πρώην πρωθυπουργοὶ Στέφ. Δραγούμης, Γ. Θεοτόκης, Κ. Μαυρομιχάλης, Δ. Ράλλης. Δὲν ἐπετεύχθη ὅμως σύμπτωσις γνωμῶν. Συνεκλήθη καὶ πάλιν τὸ Συμβούλιον τοῦ Στέμματος κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ πρωθυπουργὸς προέτεινε τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν πόλεμον διὰ μόνου τοῦ στόλου. Καὶ ἡ νέα ὅμως αὕτη πρότασις δὲν ἔγινε δεκτή. Ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος παρητήθη καὶ ἐκλήθη νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν ὁ Α. Ζαΐμης, τοῦ ὁποίου μὴ δεχθέντος ἀνετέθη ὁ σχηματισμὸς κατὰ τὸ τέλος Φεβρουαρίου 1915 εἰς τὸν Δημήτριον Γούναρην, πρώην ὑπουργὸν τοῦ Γ. Θεοτόκη. Εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτὴν μετέσχον οἱ Ν. Στράτος, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Π. Τσαλδάρης, Χ. Βοζίκης, Α. Εὐταξίας, Γ. Μπαλτατζῆς, Ν. Τριανταφυλλάκος. Ἡ κυβέρνησις Γούναρη προέβη εἰς διάλυσιν τῆς Βουλῆς. Ἀλλ' οἱ περισσότεροι τῶν ὑπουργῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀπομακρυνθοῦν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν προεκλογικὴν περίοδον, αὐτὸς δὲ ὁ πρωθυπουργὸς μόνον ἅπαξ ἐπεσκέφθη τὰς Πάτρας, ὅπου ἐπολιτεύετο, καὶ ἐπανῆλθε λόγῳ σοβαρᾶς νόσου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου εἰς τὰς Ἀθήνας. Κατὰ τὰς ἐκλογὰς αὐτὰς τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων ἐπεκράτησεν ἀπολύτως, ἀλλὰ ὁ Γούναρης δὲν παρητήθη εὐθὺς ἀμέσως, μὴ δυνάμενος νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τοῦ βασιλέως.

Κατὰ τὴν βραχεῖαν διακυβέρνησιν τοῦ ὑπουργείου Γούναρη ἐξεδόθη ἐπίσημον ἀνακοινωθὲν πρὸς τὸν λαὸν συνεπείᾳ κατηγοριῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως. «Ἡ Ἑλλὰς — διελάμβανε τὸ ἀνακοινωθὲν — μὴ ἐξελθοῦσα τῆς οὐδετερότητος καὶ μὴ μετασχοῦσα τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων, ἔχασεν ἀνεπιστρεπτὶ τὴν πολύτιμον εὐκαιρίαν. Ἡ διαφορὰ τῶν ἀντιλήψεων τῆς κυβερνήσεως πρὸς τὴν προκάτοχον αὐτῆς ἀνάγεται εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς σοβαρότητος ἀναμφισβητήτων κινδύνων τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας, συνδεομένων μετὰ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας». Καὶ βραδύτερον, κατόπιν διαβημάτων τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου ὅστις εἶχε συνομιλήσει μετὰ τοῦ Ἀρ. Μπριὰν καὶ τοῦ Τζὼν Σταυρίδη, ὅστις ἐγνωστοποίει ἀντιλήψεις τοῦ Λόϋδ Τζώρτζ, ἤρχισαν διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Συμμάχους δι' ἐνδεχομένην ἔξοδον ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Δὲν ἐδόθη ἐν τούτοις ἐγγύησις ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος, τὴν ὁποίαν ἐζήτει ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, διὰ τὴν περίοδον τοῦ πολέμου, ὡς καὶ διὰ τὴν εὐθὺς μετὰ τὸν πόλεμον περίοδον.

Οὕτως ἐξήγει ὁ Γ. Χρ. Ζωγράφος, ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, τὴν παράτασιν τῆς ἑλληνικῆς οὐδετερότητος.

Ὁπωσδήποτε, συγκληθείσης τῆς Βουλῆς ἡ ὁποία προέκυψεν ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 31ης Μαΐου 1915, ἐξελέγη πρόεδρος ὁ βενιζελικὸς ὑποψήφιος Κ. Ζαβιτσιάνος. Ὁ Δ. Γούνα-

Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μετὰ τῆς Βασιλίσσης Σοφίας κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς ἐπετείου τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1915

ρης ὑπέβαλεν ἀμέσως παραίτησιν καὶ ἐσχηματίσθη ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Φιλελευθέρων Ἑλ. Βενιζέλον. Οὗτος κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ὁρκωμοσίας του εἶχε λάβει τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολὴν τοῦ Ἄγγλου πρεσβευτοῦ Ἔλλιοτ:

«Ἔλαβον τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα τοῦ σὲρ Ἔδουαρδ Γκρέϋ, εἰς ἀπάντησιν τοῦ τηλεγραφήματος τὸ ὁποῖον τοῦ ἐστειλα μετὰ τὴν συνομιλίαν μας: Δὲν θὰ δυσκολευθῶμεν διόλου νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν διακοίνωσιν (Σ.Σ. ἐκείνην τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπιδώσει ὁ Γούναρης ἀνούμενος τὰς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν παραχωρήσεις), προβάλλοντες ὅτι εἶναι πρόωρον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ πιέσεως, ἐνῶ οὐδεμία ἠσκήθη πίεσις καὶ οἱ ὅροι διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς Καβάλας δύνανται νὰ συζητηθοῦν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Δὲν βλέπω συνεπῶς ὅτι ἡ ἀνακοίνωσις τῆς ἑλληνικῆς διακοινώσεως δύναται νὰ παρακωλύσῃ τὴν παρὰ τοῦ κ. Βενιζέλου ἀποδοχὴν τῆς ἐξουσίας. Θὰ τοῦ δώσωμεν ἀπάντησιν ἥτις θὰ τὸν θέσῃ εἰς ἀμηχανίαν. Διὰ λόγους γενικῆς πολιτικῆς, νομίζω ὅτι ἔχει μεγάλην σημασίαν ἡ παρὰ τοῦ κ. Βενιζέλου ἀνάληψις τῆς ἐξουσίας. Ἡ μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν κρατῶν διγόνοια θὰ παρεῖχε τὴν στιγμὴν ταύτην μεγάλα πλεονεκτήματα εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν. Βαλκανικὴ συμφωνία θὰ ἐξουδετέρωνεν ἐξ ὁλοκλήρου τὰ αὐστρογερμανικὰ σχέδια εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ θὰ ἄφινε τὰ Βαλκάνια εἰς τὰ βαλκανικὰ κράτη. Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Σερβία θὰ ἠσθάνοντο ἐπείγουσαν ἀνάγκην πολιτικῆς συνέσεως. Ἡ παρουσιαζομένη εὐκαιρία εἶναι μεγάλη. Οὐδεὶς ἐκτὸς τοῦ κ. Βενιζέλου, δύναται νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην αὐτὴν καὶ νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς εὐκαιρίας».

Μετὰ ἕνα περίπου μῆνα σημαντικὸν γεγονὸς ἀπηγγέλλετο: ἡ Βουλγαρικὴ ἐπιστράτευσις. Ὁ Βενιζέλος ἐζήτει νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τοὺς Βουλγάρους διὰ μέτρου ἀναλόγου καὶ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος συνεφώνει. Ἡ ἐπιστράτευσις γίνεται καὶ δι' ἐπισήμου ἀνακοινωθέντος δηλοῦται ὅτι γίνεται «διὰ λόγους προνοίας». Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Αὐστρογερμανοὶ κατήρχοντο ἐκ τοῦ ρωσσικοῦ μετώπου, διὰ νὰ συγκεντρωθοῦν κατὰ μῆκος τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Σαύου, ἀπέναντι τοῦ Βελιγραδίου. Ὁ Βενιζέλος ἀντήλλασσε σκέψεις μὲ τοὺς πρεσβευτὰς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας: Ἦσαν εἰς θέσιν νὰ στείλουν αἱ τρεῖς Δυνάμεις ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν εἰς τὸ βουλγαρικὸν μέτωπον, δύναμιν τὴν ὁποίαν, καίτοι ὑποχρεουμένη δὲν δύναται νὰ στείλῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Ἑλλάδος ἡ Σερβία; Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἐδήλωνεν ὅτι θὰ ἐδέχετο, ἀντὶ σερβικῆς, ρουμανικὴν βοήθειαν. Ἡ Ρουμανία ἐν τούτοις δὲν ἦτο πρόθυμος ἐν προκειμένῳ. Ἡ Ρωσσία ἐδέχετο νὰ στείλῃ μικρὰν δύναμιν. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Γάλλους, οὗτοι διέθετον μικρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν ὑπὸ τὸν Σαράϊ. Ὁ Βενιζέλος ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ δεχθῇ τὴν ἀπόβασιν αὐτῆς τῆς δυνάμεως. Ὁ βασιλεὺς ἐδίσταζεν ἢ μᾶλλον διεφώνει. Παραμερίζων ὅμως τὴν διαφωνίαν ὁ Βενιζέλος ἐσυνέχιζε τὰς συνεννοήσεις. Οἱ Σύμμαχοι θὰ ἐχρησιμοποίουν τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος διὰ νὰ προχωρήσουν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς κινδυνευούσης Σερβίας.

Ἐπερωτώμενος εἰς τὴν Βουλὴν σχετικῶς, ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἔδιδε τὰς ἐπιβαλλομένας καθησυχαστικὰς διαβεβαιώσεις. Ἐδήλωνεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε ζήτημα παραχωρήσεως ἐθνικοῦ ἐδάφους πρὸς κανένα, ὅτι δὲν ἐκινδύνευεν ἡ ἐθνικὴ ἀκεραιότης τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστράτευσις ἦτο μέτρον προνοίας, ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν θὰ ἐκινεῖτο! Ἐξ ἄλλου ὁ πρώην πρωθυπουργὸς Δ. Γούναρης ἐδήλωνεν ὅτι τὸ μέτρον τῆς ἐπιστρατεύσεως, ὡς μέτρον προληπτικὸν διὰ τὴν ὁποτροπὴν κινδύνων ζωτικῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων, τὸ εὗρισκε δικαιολογημένον πληρέστατα ἐκ τῆς καταστάσεως ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη «περὶ ἡμᾶς». Διετύπωνε ταυτοχρόνως τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀποτραποῦν θυσίαι, τὰς ὁποίας συνεπάγεται πᾶσα ἔνοπλος ῥῆξις. «Ἐκφράζω καὶ ἐγώ — ἐπέλεγε — τὴν ἀκλόνητον πεποίθησιν ὅτι ἂν, παρὰ πᾶσαν προσπάθειαν, ἥτις πρὸς τοῦτο δέον νὰ καταβληθῇ, ἤθελε γίνει ἀναγκαῖον νὰ κληθῇ ἡ χώρα ὅπως προστατεύσῃ τὰ ζωτικὰ αὐτῆς συμφέροντα, θέλει ἐπιχειρήσει τὸ ἔργον ἐκεῖνο μετὰ τοῦ σθένους καὶ τῆς αὐτοθυσίας, τὴν ὁποίαν πάντοτε ἐπεδείξατο».

Τὴν ἑπομένην ὁ σὲρ Ἔδουαρδ Γκρέϋ, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, προέβαινεν εἰς τὴν δήλωσιν ὅτι «ἡ Βουλγαρία δὲν ἔχει πρόθεσιν νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος, ὅτι αἰσθήματα ἐχθρότητος πρὸς αὐτὴν δὲν ὑπάρχουν — τοὐναντίον ὑπάρχουν αἰσθήματα θερμῆς συμπαθείας». Ὁ Βενιζέλος ἐτηλεγράφει πρὸς τοὺς πρεσβευτάς μας ὅτι ἡ δήλωσις τοῦ Ἔδουαρδ Γκρέϋ καὶ ἡ ἄνευ προηγουμένης εἰδοποιήσεως ἐπίσκεψις τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ ἐπιτελείου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἐγέννα τὸν φόβον ὅτι αἱ Δυνάμεις σκέπτονται νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ἀποστελλόμενα στρατεύματα διὰ νὰ προγματοποιήσουν ἀσφαλῶς τὰς ἐδαφικὰς εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Σερβίας ἀξιώσεις τῆς Βουλγαρίας.

Τὴν 19ην Σεπτεμβρίου 1915 ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας Γκυγιεμὲν εἶχεν ἀπευθύνει πρὸς τὸν Βενιζέλον τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν: «Ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεώς μου ἔχω τὴν τιμὴν νὰ φέρω εἰς γνῶσιν τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος τὴν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἄφιξιν τῆς πρώτης ἀποστολῆς γαλλικῶν στρατευμάτων καὶ νὰ δηλώσω συγχρόνως ὅτι ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία σύμμαχοι τῆς Σερβίας, στέλλουν τὰ στρατεύματά των ὅπως τὴν βοηθήσουν καὶ ὅπως ἐξασφαλίσουν τὰς μετ' αὐτῆς συγκοινωνίας καὶ ὅτι ἀμφότεραι ἔχουσαι τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Ἑλλὰς, ἥτις παρέσχεν ἤδη εἰς αὐτὰς τόσα δείγματα φιλίας, δὲν θέλει ἐναντιωθῇ εἰς μέτρα ληφθέντα ἐν

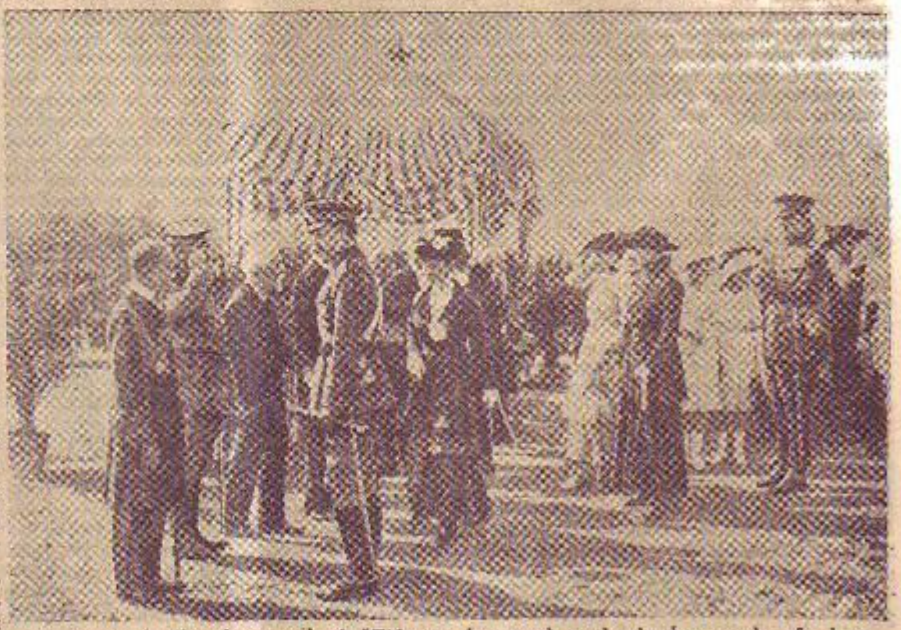

Ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπουργοὶ κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς ἐπετείου τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1915.

τῷ συμφέροντι τῆς Σερβίας, τῆς ὁποίας εἶναι ἐπίσης σύμμαχος».

Κατόπιν συνεννοήσεως μὲ τὸν Βασιλέα ἀπηυθύνετο διαμαρτυρία διὰ τὴν ἀπόβασιν, τυπικῆς ἄλλως τε φύσεως. Εἰς τὴν Βουλὴν ὅμως ἡ ὑπόθεσις ἐλάμβανε διαστάσεις: Μετὰ τὸν Βενιζέλον, ἱστορήσαντα ἀπὸ τοῦ βήματος τὰ γεγονότα, ὡμίλησεν ὁ Γούναρης, τονίζων ὅτι ἀπὸ τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν συνήφθη ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου ὑπῆρξαν εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς διπλωματίας ἰδέαι τείνουσαι νὰ δηλητηριάσουν τὸ κοινὸν φρόνημα τῶν λαῶν. Ἡ συνθήκη δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ ἄξια ἀναγνωρίσεως συμφέροντα τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἀσχέτως δὲ πρὸς αὐτό, μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου μία τῶν ἀντιμαχομένων παρατάξεων ἐζήτησε μεταβολὴν τῆς βουκουρεστιανῆς συνθήκης διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς τὴν συνεργασίαν τῆς Βουλγαρίας. Εἶπεν ἀκόμη ὁ Γούναρης ὅτι σχετικαὶ συζητήσεις εἶχον ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ 1914 καὶ ἐγένοντο πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑπαινιγμοὶ περὶ ἀναγκαίων ὑπ' αὐτῆς παραχωρήσεων. Ὁ Γούναρης ἀνέφερε περαιτέρω τηλεγράφημα τοῦ σὲρ Ἐδουαρδ Γκρέϋ πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν τῆς Ἀγγλίας περὶ οὐσιωδῶν παραχωρήσεων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἐξέτασε τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἑλληνικῶν ὑποχρεώσεων πρὸς τὴν Σερβίαν ἐκ τῆς μετ' αὐτῆς συνθήκης, διὰ νὰ συμπεράνῃ ὅτι εἰς τέσσαρας περιπτώσεις «ἐγένετο ἀπόπειρα νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ συνθήκη, μίαν μὲν φορὰν αἰτήσει ἡμῶν, τρεῖς δὲ τῇ αἰτήσει τῆς Σερβίας καὶ τῶν Συμμάχων... Κατὰ τὰς τέσσαρας αὐτὰς περιπτώσεις οὐδεμία ἐγένετο ἐφαρμογή...»

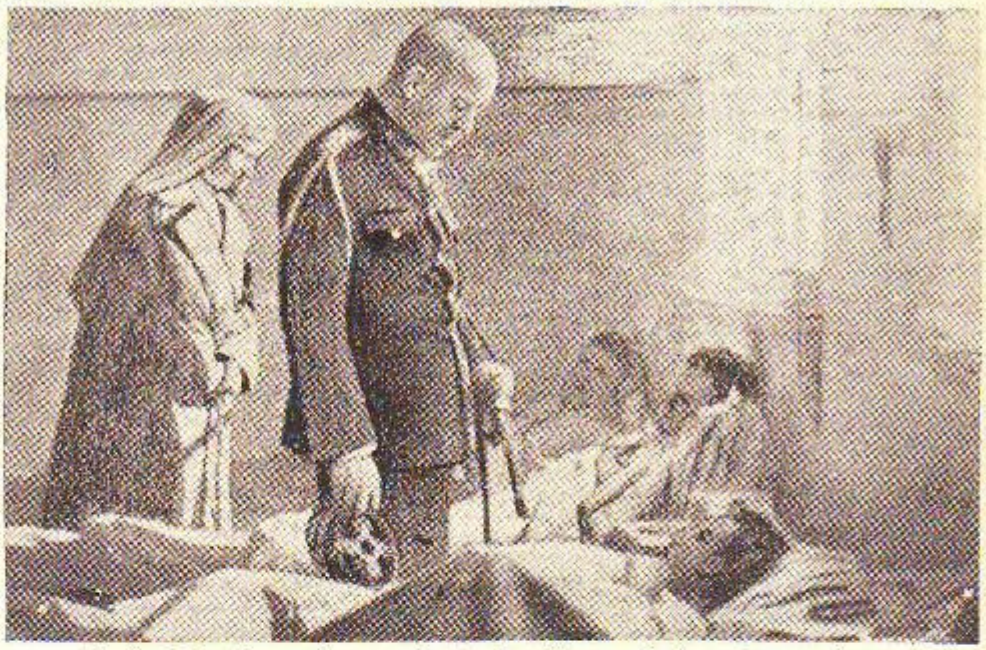

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μετὰ τῆς βασιλίσσης Σοφίας, ἐπισκεπτόμενοι τραυματίας τῶν Βαλκανικῶν πολέμων.

Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησε δριμέως καὶ τεθέντος ζητήματος ἐμπιστοσύνης ἡ κυβέρνησις συνεκέντρωσεν 140 ψήφους ἐπὶ 257. Ἡ ἀντιπολίτευσις εἶχεν ἐνισχυθῆ διά τινων προσχωρησάντων εἰς αὐτὴν βενιζελικῶν βουλευτῶν καὶ ὁ Βενιζέλος ἔσπευσε νὰ παραιτηθῇ.

Τὸ νέον ὑπὸ τὸν Α. Ζαΐμην ὑπουργεῖον παρουσιάσθη εἰς τὴν Βουλὴν τὴν 28ην Σεπτεμβρίου καὶ ἐδήλωσε μέσῳ τοῦ προέδρου αὐτοῦ τῆς ὅτι: «μετ' ἐπισταμένην ἔρευναν τῆς διεθνοῦς καταστάσεως, ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ στηρίξῃ τὴν πολιτικήν της ἐπὶ τῶν βάσεων, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου πρὸς κρείσσονα δὲ ἐξασφάλισιν τῶν ζωτικῶν τοῦ ἔθνους συμφερόντων», ἡ οὐδετερότης θὰ ἦτο ἔνοπλος. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων, λαβὼν τὸν λόγον, ἐπετέθη ζωηρῶς κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι ἀπὸ πολλῶν μηνῶν ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκετο ἐκτὸς τοῦ πλαισίου τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Τοῦ ἀπήντησεν ὁ Θεοτόκης καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Γούναρης. Ἀλλὰ μετὰ ἓν εἰκοσιτετράωρον ἡ κυβέρνησις ἀντεμετώπιζε βύελλαν: βουλευτὴς ὡμίλησας κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Γιανγακίτσα δριμέως, ἐξώργισε τὸν τελευταῖον εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐξέλθῃ τῆς αἰθούσης Βοῶν ἐπιδεικτικῶς. Ὁ Βενιζέλος διεμαρτυρήθη διὰ τὴν ἀνευλάβειαν τοῦ ὑπουργοῦ πρὸς τὴν Βουλήν. Βραδύτερον ἡ συζήτησις ἐσχετίσθη πρὸς τὸ ζήτημα τῆς στάσεως τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Γούναρης ἀπήντησεν εἰς τὸν Βενιζέλον. Ἐτέθη ζήτημα ἐμπιστοσύνης. Ἡ κυβέρνησις εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐμειοψήφησε καὶ ὁ Α. Ζαΐμης τὴν 22αν Ὀκτωβρίου ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του εἰς τὸν Βασιλέα.

Μετὰ δύο ἡμέρας ὡρκίζετο ἡ νέα κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Στέφανον Σκουλούδην, παλαιὸν τρικουπικὸν διατελέσαντα ὑπουργόν, ἀλλ' ἀπὸ μακροῦ χρόνου παραμείναντα ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς. Τῆς νέας κυβερνήσεως μετεῖχεν ἐκτὸς τῶν Δ. Γούναρη, Γ. Θεοτόκη, Δ. Ράλλη, ὁ Α. Μιχελιδάκης παλαιὸς τοπικὸς ἀντίπαλος τοῦ Βενιζέλου ἐν Κρήτῃ. Μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἐδημοσιεύετο τὸ διάταγμα τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς. Ἡ κατάστασις περιεπλέκετο.

Ὁ ἀναλαβὼν τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν νέος πρωθυπουργὸς ἐδίδεν ἤδη τηλεγραφικὰς ὁδηγίας πρὸς τὸν εὑρισκόμενον ἐν Μητροβίτσῃ ἐπιτετραμμένον τῆς Ἑλλάδος ἐν Σερβίᾳ: «Ὁμιλοῦντες πρὸς τὴν σερβικὴν κυβέρνησιν θέλετε εὐαρεστηθῆ νὰ προσθέσετε τὰς κατηγορηματικωτέρας διαβεβαιώσεις περὶ τῶν αἰσθημάτων εἰλικρινοῦς φιλίας ὑφ' ὧν ἐμφορούμεθα πρὸς τὴν Σερβίαν, ὡς καὶ περὶ τῆς σταθερᾶς ἡμῶν ἀποφάσεως ὅπως ἐξακολουθήσωμεν νὰ τῇ παρέχωμεν πᾶσαν εὐκολίαν καὶ πᾶσαν ὑποστήριξιν συμβιβαζομένην μετὰ τῶν ζωτικῶν ἡμῶν συμφερόντων».

Στέφανος Σκουλούδης.

Ἐξ ἄλλου ὁ Σκουλούδης ἔδωσεν ὁδηγίας συγκεκριμένας πρὸς τοὺς εἰς Πετρούπολιν, Λονδῖνον καὶ Ρώμην πρεσβευτάς: «Ὁμιλοῦντες πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν θέλετε εὐαρεστηθῆ νὰ δώσετε εἰς αὐτὸν ἐκ μέρους μου τὴν κατηγορηματικωτέραν διαβεβαίωσιν περὶ τῆς σταθερᾶς ἡμῶν ἀποφάσεως, ὅπως συνεχίσωμεν τὴν οὐδετερότητα ἡμῶν, ὑπὸ τὸν τύπον τῆς εἰλικρινεστέρας εὐμενείας ἐναντι τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως. Εὐαρεστηθῆτε νὰ προσθέσετε ὅτι ἡ νέα κυβέρνησις υἱοθετεῖ τὰς ἐπανειλημμένας δηλώσεις τοῦ κ. Ζαΐμη περὶ τῆς Βασιλικῆς κυβερνήσεως ἐναντι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ στρατευμάτων...».

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα προτοῦ ἡ Σερβία, πιεζομένη ὑπὸ τῆς σκληρᾶς ἀνάγκης, ζητήσῃ ἐκ νέου τὴν σύμπραξιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πρεσβευτὴς τῆς Αὐστροουγγαρίας ἠρώ-

Δημήτριος Γούναρης

τα τὸν Σ. Σκουλούδην τί θὰ ἔπραττον οἱ Ἕλληνες, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οἱ Σέρβοι ἢ οἱ σύμμαχοί των καταδιωκόμενοι εἰσήρχοντο εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος, ἂν δηλαδὴ θὰ τοὺς ἀφώπλιζον συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους τῶν συμβάσεων τῆς Χάγης. Ὁ Σκουλούδης ἀπήντα ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων, ἂν οἱ Σύμμαχοι ἠρνοῦντο νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὰς διατάξεις τῆς Χάγης, καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον προσπαθεῖ διὰ διαπραγματεύσεων ν' ἀποφύγῃ τὰς ἐνδεχομένας δυσχερείας. Καὶ θὰ ἦτο θλιβερόν, ἂν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων οἱ Βούλγαροι εἰσέβαλλον εἰς τὸ ἔδαφός μας. Ὁπωσδήποτε τὴν 9ην Νοεμβρίου ὁ Σκουλούδης ἔλεγε πρὸς τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν ὅτι ἡ Ἑλλὰς παραμένουσα οὐδετέρα θὰ ἐφαρμόσῃ ὅ,τι ἐπιβάλλεται ἐκ τῆς οὐδετερότητος τῆς πολιτικῆς της: Θὰ ὠφείλομεν νὰ σκεφθῶμεν μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθῇ ἐφαρμογὴ τῶν διατάξεων τῆς Χάγης.

Ἡ περίπλοκος φράσις αὐτὴ ὅμως ἐτηλεγραφήθη ἀπὸ τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν «nous devrons envisager» καὶ ὁ Σκουλούδης ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ ἐξηγήσεις πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις Ἕλληνα πρεσβευτὴν ὅτι εἶχε πῆ devrions καὶ ὄχι devrons. Ἡ παρεξήγησις εἶχε δηλητηριάσει τὴν ἀτμόσφαιραν... Τὴν ἑπομένην ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς ἐζήτει νὰ σταλῇ γαλλικὸς στόλος εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ νὰ παρεμπεδισθῇ δι' ὀλίγας ἡμέρας ὁ ἐπισιτισμὸς τοῦ πληθυσμοῦ. Αἱ πιέσεις ἐνετείνοντο. Τὴν μεθεπομένην τὸ γαλλικὸν ὑπουργικὸν συμβούλιον ἀπεφάσιζε τὴν διακοπὴν τῶν πιστώσεων πρὸς τὴν Ἑλλάδα — διακοπὴν παροχῆς σίτου καὶ πολεμικοῦ ὑλικοῦ. Καὶ σχεδὸν ἀμέσως ἤρχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Γάλλος ὑπουργὸς Ντενὶ Κοσσέν, ὅστις ἐζήτει εὐκολίας καὶ ἐξασφαλίσεις διὰ τὰ γαλλικὰ στρατεύματα τῆς Θεσσαλονίκης. «Ἡ κυβέρνησις, ἐτόνιζεν ἐν τούτοις ὁ Γάλλος ὑπουργός, δὲν ἔχει πρόθεσιν νὰ ἀσκήσῃ πίεσιν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δύναται νὰ ρυθμίζῃ τὰ καθ' ἑαυτόν». Τελικῶς ἔδιδε τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἄρῃ τὰς ἀφορμὰς προστριβῶν καὶ ἀνησυχιῶν ἐκ μέρους τῶν Συμμάχων διὰ τὰ ἐν Θεσσαλονίκῃ στρατεύματα.

Ὁ Σκουλούδης εἶπεν εἰς τὸν Ντενὶ Κοσσέν: «Γέραν μιᾶς τυπικῆς διαμαρτυρίας τί σᾶς ἐκάμαμεν διὰ νὰ θυμώσετε;» Ὁ Γάλλος ὑπουργὸς ἐφάνη ἱκανοποιημένος καὶ συνηντήθη μὲ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον. Ὁ τελευταῖος τοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ἐν ἡ περιπτώσει ὑπεχώρουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος τὰ γαλλικὰ στρατεύματα, δὲν θὰ παρηνωχλοῦντο». Θὰ ἦτο ὅμως κατάργησις τῆς οὐδετερότητός μας τὸ νὰ ἐπιτρέψωμεν ὅπως τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα χρησιμοποιήσουν διὰ δευτέραν φορὰν τὸ ἔδαφός μας ὡς ὁρμητήριον». Ἄφινε συγχρόνως τὸν βασιλέα νὰ πιστεύῃ ὅτι θὰ ἐγκατελείπετο ἀπὸ τοὺς Συμμάχους ἡ Βαλκανική. Καὶ πράγματι ὁ Σαρράϊ εἶπεν ἀργότερα ἐν Θεσσαλονίκῃ εἰς τὸν Ντενὶ Κοσσὲν ὅτι οἱ Σέρβοι εἶναι κατεστραμμένοι καὶ πρέπει νὰ γίνῃ σύμπτυξις τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων πρὸς Θεσσαλονίκην. Συναφῶς ὁ Σαρράϊ τοῦ παρουσίαζε τὴν Ἑλλάδα ὡς χώραν ἐχθρικήν.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας — τὴν 7ην Νοεμβρίου — διήρχετο ἐξ Ἀθηνῶν ὁ λόρδος Κίτσενερ, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος ἔκαμνε μεγάλας περιποιήσεις καὶ ἐκέρδιζε τὴν ἐμπιστοσύνην του. Δύσκολος ἐν τῷ μεταξὺ ἦτο ἡ θέσις τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἡ δὲ ἑλληνικὴ κυβέρνησις φοβουμένη τὴν γερμανοβουλγαρικὴν εἰσβολήν, τὴν ὁποίαν θὰ προεκάλει ἐνδεχομένως, ἡ παρουσία τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐτηλεγράφει πρὸς τὸν ἐν Βερολίνῳ πρεσβευτὴν Ν. Θεοτόκην νὰ προλάβῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἐδυσχέραινε τὴν θέσιν της.

Ὁ στρατηγὸς Σαρράϊ.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μέσῳ τοῦ Ν. Θεοτόκη ἔκαμνε πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας τὴν δήλωσιν ὅτι δὲν συναινεῖ εἰς τὴν παραβίασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀπὸ τὰς Κεντρικὰς Αὐτοκρατορίας. Καὶ προσέθετεν ὅτι ἂν ἡ παραβίασις τῆς οὐδετερότητος δὲν προσελάμβανε χαρακτῆρα ἐχθρικόν, δὲν θ' ἀνθίστατο (ὁ Κωνσταντῖνος) ἐνόπλως ἐφ' ὅσον θὰ ἐτηροῦντο οἱ ἀκόλουθοι ὅροι: 1) Νὰ μὴ εἰσέλθουν οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Ἑλλάδα. 2) Νὰ παραιτηθῇ ἡ Βουλγαρία πᾶσης εἰς ὅρος τῆς Ἑλλάδος ἐδαφικῆς ἀξιώσεως. 3) Νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ κατάληψις καὶ διαρκὴς κατοχὴ τοῦ Μοναστηρίου. Ἔθετε καὶ ἄλλους ὅρους ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας προσέθετεν ὅρον καθ' ὃν δὲν θὰ ἐπετρέπετο εἰς τὸν βασιλέα καὶ τὸν διάδοχον τῆς Βουλγαρίας ἡ εἴσοδος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Ὅλαι αὗται αἱ προειδοποιήσεις ἐγίνοντο διότι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶχε τὸν φόβον μήπως οἱ Σύμμαχοι ἠναγκάζοντο νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Θεσσαλονίκην.

Βεβαιώσεις ἐδίδαντο ἐκ μέρους τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν καὶ ἐπηκολούθουν πιέσεις τόσον ἐκ τῆς μιᾶς ὅσον καὶ τῆς ἄλλης παρατάξεως.

Τὴν 9ην Φεβρουαρίου (1916) ἔφθανεν ἐπὶ γαλλικοῦ καταδρομικοῦ ὁ στρατηγὸς Σαρράϊ εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον διαπεραιούμενος εἰς Πειραιᾶ μέσῳ πλωτοῦ νοσοκομείου. Ἐξυπνιστίσει πρὸς τὴν βασιλικὴν Ἑλλάδα. Παρὰ ταῦτα δὲν ἀπέστερξε συνάντησίν του μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ παρεκάθισεν εἰς πρόγευμα βασιλικὸν μὲ συνδαιτυμόνας τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Ἀντάντ, τὸν στρατηγὸν Δαγκλῆν, τὸν στρατηγὸν Δούσμανην, τὸν δήμαρχον Ἀθηναίων Ἐμ. Μπενάκην καὶ τὸν Ν. Πολίτην, ἄλλοτε καθηγητὴν γαλλικοῦ πανεπιστημίου καὶ τότε γενικὸν διευθυντὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Αὐθημερὸν ὁ Σαρράϊ συνηντᾶτο μὲ τὸν Στέφανον Σκουλούδην. Ἀκολούθως ἀνεχώρει ἐπιστρέφων εἰς Θεσσαλονίκην.

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Α' ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης.

Τὴν 1)14 Μαρτίου 1916 ἀνεκοινοῦτο πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἡ ἀπόφασις τῶν Γερμανῶν ὅπως καταλάβουν ἐπίκαιρα σημεῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ συγκεκριμένως τὸ φρούριον Ροῦπελ. Τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἐτηλεγράφει πρὸς τὸν Ν. Θεοτόκην, πρεσβευτὴν τῆς Ἑλλάδος ἐν Βερολίνῳ, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς δοθοῦν πλήρεις ἐγγυήσεις ἀπὸ τὴν Γερμανίαν πρὸ πάσης κινήσεως στρατιωτικῆς. Ὁ Φαλκενχάϊν, ἀρχηγὸς τοῦ γερμανικοῦ ἐπιτελείου, ἀπήντα: «Ἡ κυβέρνησις καὶ τὸ ἐπιτελεῖον τῆς Ἑλλάδος πρέπει νὰ ἐννοήσουν καλῶς ὅτι, διεξάγοντες πόλεμον ἐναντίον τῶν Συμμάχων, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅπως εἷς ἐκ τῶν συμμάχων μας ἀποκλεισθῇ μερικῶς ἢ ὁλικῶς, ἐπὶ τῇ βάσει εἰδικῶν συμφωνιῶν. Παρόμοιαι ἀναλήψεις ὑποχρεώσεων, λ.χ. ἀνάληψις ὑποχρεώσεως ὅτι οὐδεὶς Βούλγαρος θὰ εἰσέλθῃ εἰς ἑλληνικὰ φρούρια καὶ δὴ τὸ φρούριον Ροῦπελ — εἶναι πρακτικῶς ἀνεφάρμοστοι. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον προσωρινῶς ἐγκαταλείπομεν τὴν πρόθεσιν διαβάσεως τῶν ἑλληνικῶν συνόρων καὶ μεταφορᾶς τοῦ μετώπου μας εἰς τὸν αὐχένα τοῦ Ροῦπελ».

Τὴν 23ην Μαρτίου (1916) οἱ πρεσβευταὶ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἐζήτουν ἀπὸ τὸν Σκουλούδην νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Σέρβων ἐκ Κερκύρας καὶ τὴν συγκέντρωσίν των εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, διὰ νὰ ἑνωθοῦν μετὰ τῶν ἐκεῖ ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων. «Ἀλλὰ διὰ νὰ μεταφερθοῦν οἱ Σέρβοι, προσέθεσεν ὁ Γάλλος πρεσβευτής, ὑπάρχουν δύο δρόμοι: Ὁ διὰ θαλάσσης καὶ ὁ διὰ ξηρᾶς. Ὁ πρῶτος εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ εὐκολώτερος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐσχάτως τὰ γερμανικὰ ὑποβρύχια ἀνέπτυξαν μεγάλην δραστηριότητα, ἐντεῦθεν δὲ ἡ διὰ θαλάσσης μεταφορὰ ἀπειλεῖται ἀπὸ σοβαρωτάτους κινδύνους, αἱ κυβερνήσεις μᾶς διέταξαν νὰ σᾶς κατιατήσωμεν γνωστόν, ὅτι προτίθενται νὰ μεταφέρουν τὸν ἐξ ἑκατὸν χιλιάδων ἀνδρῶν σερβικὸν στρατὸν διὰ θαλάσσης μὲν ἀπὸ Κερκύρας μέχρι Πατρῶν, ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς εἰς Ἀθήνας, ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Λάρισαν καὶ ἐκ Λαρίσης διὰ τοῦ ἐνωτικοῦ, (ὁ ὁποῖος ὡς πληροφορούμεθα θὰ τεθῇ προσεχῶς εἰς ἐνέργειαν) εἰς Θεσσαλονίκην...» Ἡ συμμαχικὴ αὕτη αἴτησις ἐξώργισε τὸν Σκου-

λούδην: «Αὐτὸ τὸ ὁποῖον μοῦ ζητεῖτε, εἶπεν εἰς τοὺς πρεσβευτάς, εἶναι ἡ τελεία ἐκμηδένισις παντὸς δικαιώματος κυριαρχικοῦ. Δὲν θὰ ἐπιτρέψωμεν τὴν διέλευσιν αὐτήν, κύριοι. Ὄχι». Οἱ πρεσβευταὶ ὑπανεχώρησαν. Ἐζήτησαν ἐν τούτοις ὅπως ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς Σέρβους ἡ διὰ τῆς διώρυγος διέλευσις, καὶ ὁ Σκουλούδης ἐφάνη ἠπιώτερος.

«Ὅσον ἀφορᾷ ἐμέ, εἶπε, θ' ἀντέτασσα τὴν αὐτὴν ἀντίρρησιν. Ἐπιφυλάσσομαι ὅμως ν' ἀπαντήσω ὁροῦ προηγουμένως συμβουλευθῶ τοὺς συναδέλφους μου». Ἐν τούτοις ὑπέμνησεν εἰς τοὺς πρεσβευτὰς τοὺς κινδύνους τῶν μεταγωγικῶν τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ, ἐξ ἐνδεχομένης δράσεως γερμανικῶν ὑποβρυχίων εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον...

Τὸν Μάϊον τοῦ 1916 ὁπωσδήποτε ἑκατὸν χιλιάδες σερβικοῦ στρατοῦ εἶχον μεταφερθῆ εἰς Θεσσαλονίκην μέσῳ τῆς Κορινθιακῆς διώρυγος. Καὶ ἡ κατάστασις μετεβάλλετο ριζικῶς. Δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἡ Θεσσαλονίκη ὑπὸ τῶν Συμμάχων: Ἡ μακεδονικὴ πρωτεύουσα θὰ ἐγίνετο βάσις ἐξορμήσεως συμμαχικῆς πρὸς βορράν.

Τὴν 23ην Μαΐου (1916) γερμανικὴ διακοίνωσις διελάμβανε: «Κατόπιν τῶν ἐπιθετικῶν μέτρων τῶν ἀντάντικῶν στρατευμάτων, ἡ Γερμανία καὶ οἱ σύμμαχοί της θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λάβουν μέτρα ἀντίστοιχα...». Παρεκινοῦντο ἐγγυήσεις ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Ἑλλάδος. Τὴν 2ην Μαΐου 1916 τὸ ὀχυρὸν Ρούπελ κατελαμβάνετο. Ἡ πολεμικὴ αὐτὴ πρᾶξις ἔκαμνε μεγάλην ἐντύπωσιν. Ὀλίγον ἀργότερα ὁ Σκουλούδης ἐτηλεγράφει πρὸς τὸν πρεσβευτὴν μας ὅτι διετάχθη ἡ ἀπόλυσις δώδεκα ἡλικιῶν. Λόγοι οἰκονομικοὶ τοῦ ἐπέβαλλαν τὸ μέτρον τοῦτο ἔλεγε δικαιολογούμενος. Συνέβαινεν ὅμως, κάτι σοβαρώτερον: Συνεζητεῖτο εἰς τοὺς ἀνταντικοὺς κύκλους τὸ κείμενον διακοινώσεως πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία καὶ ἐπεδίδετο τὴν 8ην Ἰουνίου 1916 (π.ἡ.) εἰς τὸν Ν. Πολίτην, γενικὸν διευθυντὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Διὰ τῆς διακοινώσεως ἐκείνης ἐζητεῖτο ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς κυβερνήσεως Σκουλούδη. Ἡ κατάστασις ἤδη καθίστατο σοβαρά, πολὺ σοβαρωτέρα ἢ κατὰ τὸ πρόσφατον παρελθόν. «Παρουσιάσαμεν τὰς ταυτοσήμους διακοινώσεις εἰς τὸν Ν. Πολίτην, ἀφηγεῖτο εἷς ἐκ τῶν συμμάχων ἐν Ἀθήναις πρεσβευτών. Ὁ Πολίτης μᾶς τὰς ἐπέστρεψε λέγων ὅτι δὲν ὑφίσταται κυβέρνησις». Πράγματι δὲ ὁ Σκουλούδης εἶχε κλεισθῆ εἰς τὸ μέγαρόν του τῆς Πλατείας τοῦ Συντάγματος καὶ δὲν ἐδέχετο κανένα, τελῶν ὑπὸ παραίτησιν. Ἔκαμνε μάλιστα καὶ γαλλικὰ λογοπαίγνια: «Ἀφ' ὅτου παρητήθην δὲν φοβοῦμαι οὔτε κανόνας, οὔτε κανόνας». Ἀλλ' ἰδοὺ τὰ σημεῖα τῆς ταυτοσήμου διακοινώσεως, ἡ ὁποία, μὴ παραληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σκουλούδη διενέμετο ἔντυπος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ μάλιστα ἐν δοκίμῳ ἑλληνικῇ μεταφράσει: «Κατ' ἐντολὴν τῶν κυβερνήσεων των οἱ ὑπογεγραμμένοι πρεσβευταὶ φέρουν εἰς γνῶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ: Ἡ εἴσοδος τῶν βουλγαρικῶν δυνάμεων εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος, ἡ κατάληψις τοῦ Ρούπελ καὶ ἄλλων στρατηγικῶν σημείων τῆ βεβουλευμένῃ ἀνοχῇ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀποτελοῦν διὰ τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα νέαν ἀπειλήν, ἥτις ἐπιβάλλει εἰς τὰς τρεῖς Δυνάμεις τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀξιώσουν ἐγγυήσεις καὶ ἄμεσα μέτρα. Ἐξ ἄλλου τὸ ἑλληνικὸν σύνταγμα παρεγνωρίσθη, ἡ ἐλευθέρα ἄσκησις τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας παρημποδίσθη, ἡ Βουλὴ διελύθη διὰ δευτέραν φορὰν εἰς διάστημα βραχύτερον τοῦ ἔτους. Ὁλόκληρος ἡ χώρα ὑπεβλήθη ὑπὸ καθεστὼς ἀστυνομικῆς καταπιέσεως καὶ τυραννίας καὶ ὡδηγήθη εἰς τὴν καταστροφήν, παροραθεισῶν τῶν νομίμων παρατηρήσεων τῶν Δυνάμεων, αἵτινες ἔχουν, ὄχι μόνον τὸ δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιτακτικὸν καθῆκον νὰ διαμαρτυρηθοῦν κατὰ τοιουτῶν παραβιάσεων τῶν ἐλευθεριῶν, τῶν ὁποίων ὑπέχουν τὴν φύλαξιν ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Κατόπιν ἐγίνετο λόγος περὶ τῆς ἐχθρικῆς στάσεως τῆς κυβερνήσεως Σκουλούδη πρὸς τὰς ἐγγυητρίας Δυνάμεις καὶ ἐν τέλει ἐζητεῖτο ἡ ὁλοσχερὴς ἀποστράτευσις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων.

Ἡ πραγματοποίησις τῶν ἀνταντικῶν ἀξιώσεων εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀποστράτευσιν καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων. Αἱ ἐκλογαὶ ὅμως δὲν διεξήγοντο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰς ἐπέβαλλεν ἡ νότα καὶ ὁ Γούναρης μετέβαινεν εἰς τὰς Πάτρας καὶ διὰ μακρῶν ἀπελογεῖτο πρὸς τοὺς συμπολίτας του διὰ τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος, τὴν ὁποίαν εἶχε τηρήσει.

Τὴν 30ὴν Ἰουνίου καλοκαιρία πυρκαϊὰ παρ' ὀλίγον νὰ ἀποτεφρώσῃ μετὰ τοῦ δάσους τῆς Δεκελείας ὁλόκληρον τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, ὡς ἐκ θαύματος διασωθεῖσαν. Οὐδεὶς ἔμαθε τὴν προέλευσιν τῆς πυρκαϊᾶς. Καὶ πολλοὶ τὴν ἐξήγησαν ὡς προϊὸν αὐτομάτου ἀναφλέξεως. Ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς ἐξευμενισμὸν τῆς Ἀντάντ ἀπεστέλλοντο ἐντεύθεν εἰς εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας πρίγκιπες τῆς δυναστείας διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὴν βασιλικὴν στάσιν. Πραγματικὴ ματαιοπονία.

Κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου συνεκροτεῖτο ζωηρὸν συλλαλητήριον εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Βενιζέλος ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τῆς κατοικίας του ἀπήγγελλε φλογερὸν λόγον ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων του. Μεταξὺ ἄλλων ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων ἔλεγεν ὅτι ἔπρεπε νὰ συγκροτηθῇ ὀλιγομελὴς ἀντιπροσωπεία, ἡ ὁποία νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν βασιλέα διὰ νὰ τοῦ βροντοφωνήσῃ: «Βασιλεῦ, ἔγινες θῦμα ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι, διὰ νὰ καταστρέψουν τὸ ἔργον τῆς ἐπαναστάσεως, τῆς ὁποίας εἶσαι εἶναι ἡ 7η ἐπέτειος, καὶ διὰ νὰ ἐπαναφέρουν τὴν φαυλοκρατίαν, δὲν ἐδίστασαν νὰ κατηλευθοῦν τὴν πρὸς τὸ Στέμμα εὐσέβειαν... Ἔγινες θῦμα τῶν στρατιωτικῶν συμβούλων σου οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν στενότητα τῆς στρατιωτικῆς ἀντιλήψεως καὶ μὲ τὸν πόθον τῆς ἐγκαθιδρύσεως μιᾶς ἀπολυταρχίας, ἡ ὁποία θὰ καθίστα αὐτοὺς οὐσιαστικῶς κυρίους τῆς καταστάσεως, σὲ ἔπεισαν ὅτι ἡ Γερμανία θὰ ἐξέλθῃ νικήτρια ἐκ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Ἔγινες θῦμα τῆς ἰδικῆς σου φυσικῆς, ἄλλως τε καὶ ἀνθρωπίνης, ἀδυναμίας. Συνηθισμένος νὰ θαυμάζῃς πᾶν ὅ,τι γερμανικόν, ἐκπεπληγμένος ἐνώπιον τῆς ἀπαραμίλλου στρατιωτικῆς καὶ ἄλλης παντοδαπῆς ὀργανώσεώς της, δὲν ἐπίστευσες μόνον εἰς τὴν γερμανικὴν νίκην, ἀλλὰ καὶ κυχήθης αὐτήν. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τὸ βλέπομεν σήμερον. Ἀντὶ νὰ ἐπεκταθῶμεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Θράκην καὶ τὴν Κύπρον, λύοντες τελειωτικῶς τὰς ὑπερχιλιετεῖς διαφοράς μας μὲ τοὺς δύο ἐθνικοὺς ἐχθροὺς καὶ δημιουργοῦντες Ἑλλάδα μεγάλην καὶ ἰσχυρὰν καὶ πλουσίαν... βλέπομεν τοὺς Βουλγάρους νὰ εἰσελαύνουν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν, νὰ καταλαμβάνουν τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ τὰ φρούριά μας, νὰ αἰχμαλωτίζουν τὰ ἐκεῖ τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, χωρὶς νὰ εὑρισκώμεθα ποὸς τοὺς ἐπιδρομεῖς οὔτε εἰς κεκηρυγμένον οὔτε εἰς ἀκήρυκτον πόλεμον».

Ο ΔΙΧΑΣΜΟΣ

Τὴν ἑπομένην ἐγένετο συναγερμὸς τῶν ἀντιβενιζελικῶν, ἢ ὡς ἐλέγοντο, «νομιμοφρόνων» κομμάτων. Ἦτο μεγάλη συγκέντρωσις, εἰς τὴν ὁποίαν ὡμίλησαν ὁ Δ. Ράλλης καὶ ὁ Δ. Γούναρης, ἀπαντῶντες εἰς τὸ τόσον αὐστηρὸν κατηγορητήριον τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Φιλελευθέρων, ὁ ὁποῖος ἕνα μῆνα μετὰ ταῦτα συνίστα μετὰ τῶν Κουντουριώτη καὶ Δαγκλῆ τὴν «Προσωρινὴν Κυβέρνησιν Ἐθνικῆς Ἀμύνης» ἐν Θεσσαλονίκη. (Σχετικῶς βλ. λ. Κίνημα Θεσσαλονίκης). Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐξαγγελθεῖσα ἔξοδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος τῆς Ρουμανίας ἐδυσχέραινε τὴν κατάστασιν: Ὁ Ζαΐμης παρητεῖτο. Ἐκαλεῖτο ὁ διακεκριμένος πρώην ὑπουργὸς Ν. Δημητρακόπουλος πρὸς σχηματισμὸν Ὑπουργείου καὶ τούτου μὴ δεχθέντος ἐκλήθη ὁ Ν. Καλογερόπουλος, ἐκ τῶν ἐπιφανῶν Θεοτοκικῶν καὶ «ἀρχηγησίμων» ὁ ὁποῖος ἐσχημάτισε κυβέρνησιν, ἥτις ὅμως ἐντὸς ἑβδομάδων τινῶν μὴ ἐπιτυγοῦσα τὴν ἐπαφὴν πρὸς τὰς ἐδῶ ἀνταντικὰς πρεσβείας, παρητήθη. Τὴν νέαν κυβέρνησιν ἐσχημάτιζε κατὰ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1916 ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ ἐπιφανὴς καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας ἐν τῷ ἐθνικῷ πανεπιστημίῳ.

Σπυρίδων Λάμπρος.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ τελευταίου ὁ Γάλλος ναύαρχος Νταρτὶζ ντὲ Φουρνέ, τοῦ ὁποίου ἡ κραταιὰ ναυτικὴ μοῖρα ἐναυλόχει εἰς Κερατσίνι, ἀπέστελλε τελεσίγραφον πρὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἐζήτει τμηματικῶς, δηλαδὴ μεθοδικῶς, τὴν παράδοσιν τῶν ἀντιτορπιλλικῶν μας, ἀκολούθως τὸν παροπλισμὸν τοῦ πολεμικοῦ μας στόλου, τὴν ἐπιβολὴν γαλλικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν σιδηροδρόμων, τὴν παράδοσιν τοῦ λιμένος Πειραιῶς, καθὼς καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ πολεμικοῦ ναυστάθμου. Ὁ Φουρνὲ ἀπήλασεν ἐξ Ἀθηνῶν τοὺς διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ἐχθρικῶν πρὸς τὴν Ἀντάντ κρατῶν. Ἔπειτα ἐζήτησε τὴν παράδοσιν δέκα πυροβολαρχιῶν τοῦ στρατοῦ μας. Τὴν 18 Νοεμβρίου (1 Δεκεμβρίου) 1916 ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος διὰ τοῦ αὐλάρχου του εἰδοποιεῖ τὸν πρέσβυν τῆς Γαλλίας ὅτι, λόγῳ τῆς δημιουργηθείσης λαϊκῆς ἐξάψεως, δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τὴν παράδοσιν τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων, τὴν ὁποίαν εἶχε ζητήσει ὁ ναύαρχος Φουρνέ. Ὁ τελευταῖος διέταξεν ἀπόβασιν καὶ κατάληψιν τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς. Ἀποσπάσματα ναυτικὰ κατηυθύνοντο πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἰδοὺ τί ἐτηλεγράφει ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ζαλοκώστας πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πρεσβείας Λονδίνου, Παρισίων, Πετρουπόλεως καὶ Ρώμης:

Ὁ ναύαρχος Νταρτὶζ ντὲ Φουρνέ.

Κατόπιν τῆς ὁριστικῆς ἀρνήσεως τῆς ἀντιταχθείσης εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ, ὁ Φουρνὲ κατέλαβε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς, ὁλόκληρον τὴν πόλιν τοῦ Πειραιῶς καὶ ἀπὸ τῆς πρωΐας συμμαχικὰ ἀποσπάσματα κατηυθύνησαν πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὴν κατάληψιν στρατηγικῶν θέσεων. Σύγκρουσις προεκλήθη ὑπὸ συμμαχικοῦ ἀποσπάσματος κατὰ τὴν 10ην πρωΐαν μὲ τὰ βασιλικὰ στρατεύματα τὰ κατέχοντα τὰ περὶξ τῆς πόλεως μέρη. Αἱ συγκρούσεις ἐγενικεύθησαν... Ἡ κατάστασις ἐπεδεινώθη τὸ ἀπόγευμα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὁ ναύαρχος Φουρνὲ καὶ οἱ πρεσβευταὶ προσεπάθουν νὰ εὕρουν λύσιν πρακτικὴν ἐν προκειμένῳ καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῆς συνεχίσεως τῶν γεγονότων, διὰ τὰ ὁποῖα ἐλυπεῖτο πολὺ ἡ κυβέρνησις. Ἀπεφασίσθη ἡ ἀναστολὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν πρὸς ἐπίτευξιν φιλικῆς λύσεως... Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ὁρμοῦντα ἐν Φαλήρῳ πολεμικὰ ἐβομβάρδισαν ἐξωτερικὰς συνοικίας τῆς πόλεως. Τὴν νύκτα ἐπετεύχθη συνεννόησις καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπηύθυνε διακοίνωσιν πρὸς τὰς πρεσβείας. Οἱ πρεσβευταὶ ἐτηλεγράφησαν πρὸς

τὰς κυβερνήσεις τῶν συνιστώντες ὅπως αἱ ζητηθεῖσαι πυροβολαρχίαι περιορισθοῦν εἰς 6. Τὴν ἐπαύριον τὰ διαταράσσοντα τὴν τάξιν στοιχεῖα (οἱ ἐπίστρατοι) ἐξηκολούθουν νὰ ἐπιτίθενται ἐναντίον τῶν στρατευμάτων, ἀλλὰ καὶ βενιζελικῶν πολιτῶν. Ἡ τάξις ἀποκατεστάθη. Τὰ συμμαχικὰ ἀποσπάσματα ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ πλοῖα. Μακρὰ ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ ἔκθεσις τῆς ναυτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς γαλλικῆς βουλῆς, ἡ περιγράφουσα τὰ γεγονότα τῆς 18 Νοεμβρίου (1 Δεκεμβρίου) 1916.

Ἀλλ' ὁ αἱματηρὸς ἀπολογισμὸς τῶν Νοεμβριανῶν ὑπῆρξε πράγματι φοβερός. Οἱ Γάλλοι ἔσχον 57 νεκροὺς καὶ 151 τραυματίας. Τὰ θύματα τῶν Ἄγγλων ἠριθμοῦντο εἰς οὐ. Οἱ ἐπίστρατοι ἔσχον 30 νεκροὺς καὶ 52 τραυματίας εἰς τὰς συγκρούσεις μὲ τοὺς Γάλλους. Ἐφονεύθησαν ὅμως καὶ πολῖται ἀνήκοντες εἰς τὸ φιλελεύθερον κόμμα, καθὼς καὶ ἀντιβενιζελικοί. Ἐκακοποιήθησαν ἐξ ἄλλου ἐπιφανεῖς φιλελεύθεροι, μεταξὺ ἄλλων ὁ ἐθνικὸς εὐεργέτης καὶ δήμαρχος Ἀθηναίων Μπενάκης. Ὑπῆρξε πράγματι αἱματηρὰ ἡμέρα πολιτικοῦ φανατισμοῦ καὶ ἑλληνικῆς ἀλληλοκτονίας. Ὁ Φουρνὲ ἀνεκαλεῖτο, ἀνελάμβανε δὲ νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν ὁ ναύαρχος Γκωσέ.

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὰ Νοεμβριανὰ ἐπεδίδετο ἀνταντικὸν τελεσίγραφον εἰς τὸ ὁποῖον ἐτονίζετο: «Τὰ πρόσφατα γεγονότα τῶν Ἀθηνῶν ἀπέδειξαν ὅτι οὔτε ὁ βασιλεὺς, οὔτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔχουν ἐπιβολὴν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τοιαύτην ὥστε νὰ τὸν ἐμποδίζουν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἀπειλὴ διὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων τῆς Μακεδονίας». Ἐδηλοῦτο ἐπίσης ἐν τῷ τελεσιγράφῳ ὅτι ὁ ἀποκλεισμὸς θὰ συνεχίζετο μέχρις οὗ παρασχεθοῦν ἐγγυήσεις. Μετὰ δεκαπενθήμερον ἐν τούτοις νέαι ἀξιώσεις ὑπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν Συμμάχων, καὶ δή: 1) Ἡ μεταφορὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ εἰς Πελοπόννησον. 2) Ἡ ἀπαγόρευσις ἐπιστρατικῶν συγκεντρώσεων βορείως τοῦ Ἰσθμοῦ. 3) Ἀποκατάστασις παντὸς εἴδους προγενεστέρων ἐλέγχων. 4) Ἀπελευθέρωσις ὅλων τῶν κρατουμένων βενιζελικῶν καὶ ὁ ἐπίσημος γαιρετισμὸς τῶν ἀνταντικῶν σημαιῶν ἐν πλατείᾳ τῆς πόλεως.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅταν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀποδεχθεὶς τὴν παραίτησιν τοῦ Σ. Λάμπρου κατὰ τὰ τέλη Ἀπριλίου 1917, ἀνέθετε τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας κυβερνήσεως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην. Τὴν 30 Ἀπριλίου ὁ νέος πρωθυπουργὸς ἔλεγε πρὸς τὸν ἐπιτετραμμένον τῆς Ρωσσίας: «Θὰ κουράσω τὴν Γαλλίαν μὲ τὰς παραχωρήσεις μου». Ἀλλ' ἡ Γαλλία δὲν ἦτο διατεθειμένη ν' ἀνεχθῇ τὸν Κωνσταντῖνον: ὁ βασιλεὺς εἶχε θυσιασθῆ. Ὁ Ζαΐμης εἶχε ἐκδηλώσει τοὺς φόβους του ὅσον ἀφορᾷ τὴν βασιλικὴν ὑπόθεσιν καὶ εἶχεν ἀπελπισθῆ εἰς τὴν προσπάθειαν ὅπως συμφιλιώσῃ τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ Βενιζέλον μὲ τὸν Κωνσταντῖνον. Τὴν 29 Μαΐου συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ρεγνιώ, ἀρχηγοῦ τῶν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν κινουμένων δυνάμεων, ἔφθασεν ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς Σαλαμῖνα καὶ ἐγκατεστάθη ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ «Δικαιοσύνη». Ὁ Ζοννάρ, πρώην διοικητὴς τῆς Ἀλγερείας καὶ ἤδη ὕπατος ἁρμοστής, καὶ συνηντᾶτο μὲ τὸν Α. Ζαΐμην, χωρὶς νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν τελευταῖον τὸν ἀκριβῆ σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον ἦρχετο. Τοὐναντίον ὡμίλησε πρὸς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸν ὁ Ζοννὰρ μὲ σεβασμὸν διὰ τὴν δυναστείαν, περιορισθεὶς εἰς ἀορίστους ὑπαινιγμούς. Τὴν ἑνάτην πρωϊνὴν τῆς ἑπομένης ὁ Ζαΐμης ἐπανέβλεπε τὸν Ζοννάρ, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐνεγείριζε τελεσίγραφον «ἐν ὀνόματι τῶν τριῶν Δυνάμεων»: «...Ἔχω συνεπῶς—ἔλεγε τὸ τελεσίγραφον—ἀποστολὴν, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς συνταγματικῆς τάξεως νὰ ζητήσω τὴν παραίτησιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ὅστις θὰ ὑποδείξῃ ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῶν Προστατίδων Δυνάμεων τὸν διάδοχον μεταξὺ τῶν υἱῶν του». Εἰς ἰδιαίτερον ὑπόμνημα ὁ Ζοννὰρ προσέθετεν ὅτι ὁ διάδοχος Γεώργιος «δὲν παρεῖχεν ἐγγυήσεις ἀπέναντι τῆς Γαλλίας», ὑπεχρεοῦντο δὲ ἡ Ρωσσία καὶ ἡ Μεγάλη Βρεταννία νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὰς ἀπόψεις τῆς Γαλλίας. Τελικῶς ὑπεδείκνυεν ὡς βασιλέα τὸν πρίγκιπα Ἀλέξανδρον. Ὁ Ζαΐμης, ἐπικοινωνήσας μὲ τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, τὸν ἔπεισεν ὅπως συμμορφωθῇ πρὸς ὅσα ὑπέδειξεν ὁ Ζοννάρ. Δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη λύσις. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπηύθυνε προκήρυξιν πρὸς τὸν λαὸν καὶ ἀπεχώρει μετὰ τῆς οἰκογενείας του, ἀφίνων ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Ἀλέξανδρον. Μετέβαινεν εἰς Ἐλβετίαν.

Σελεστὲν Ζοννάρ.

Κατὰ διαταγὴν τοῦ Γάλλου ὑπάτου ἁρμοστοῦ Ζοννὰρ, οἱ Δημήτριος Γούναρης, Βίκτωρ Δούσμανης, Ἰωάννης Μεταξᾶς, Σπῦρος Μερκούρης, Γ. Μερκούρης Ἔσλιν, Γ. Πεσμαζόγλου, ὁ δημοσιογράφος τῶν Πατρῶν Σακελλαρίου καὶ ἄλλοι τινὲς ἀντιβενιζελικοί, ἀξιωματικοὶ ἢ πολιτευόμενοι, ἀπηλαύνοντο εἰς Κορσικήν. Εἰς τοὺς ἀπελαθέντας προσετέθη τελευταῖος ὁ Ἰω. Δραγούμης. Ἐκ Κορσικῆς ἀπέδρασαν βραδύτερον οἱ Δ. Γούναρης, Ι. Μεταξᾶς καὶ Γ. Πεσμαζόγλου, μεταβάντες εἰς Ἰταλίαν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν ἐξορίαν εἶχον ἀκολουθήσει τοὺς ἀπελαθέντας μέλη τῶν οἰκογενειῶν των. Ὁ Βενιζέλος, πρόεδρος ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1916 ἐν Θεσσαλονίκῃ χωριστικῆς κυβερνήσεως, διεδέχετο ἐν Ἀθήναις τὸν Ζαΐμην ὡς πρωθυπουργός. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Σκρὰ ἐσημειοῦτο ἀξία λόγου συμμετοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τοῦ συγκροτηθέντος ὑπὸ τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου. Ἡ Ἑλλὰς ἐπολέμει ἤδη παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Συμμάχων ἐναντίον τοῦ συνασπισμοῦ τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων.

Διὰ τῶν συνθηκῶν τοῦ Νεϊγὺ καὶ τῶν Σεβρῶν μεταξὺ Συμμάχων ἀφ' ἑνὸς καὶ Βουλγαρίας καὶ Τουρκίας ἀφ' ἑτέρου, διαρκοῦντος τοῦ 1919 καὶ 1920, ἡ Ἑλλὰς ἐλάμβανεν ὁλόκληρον τὴν Θράκην μέχρι Τσατάλτζας καὶ συναφῶς τὰς νήσους Ἴμβρον καὶ Τένεδον. Ἐξ ἄλλου ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ Σμύρνη καὶ ἡ ἐνδοχώρα της παρεχωροῦντο εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἥτις θὰ ἐδικαιοῦτο ν' ἀσκῇ ὅλα τὰ ἐπὶ τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐνδοχώρας κυριαρχικὰ δικαιώματα καὶ θὰ συνεκρότει τοπικὴν βουλήν. Μετὰ μίαν πενταετίαν οἱ κάτοικοι τῆς Σμύρνης θὰ ἠδύναντο νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν ὁριστικὴν προσάρτησιν τῆς πόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς ἐκτέλεσιν τῶν συνθηκῶν τούτων κατελήφθη ἡ Θράκη, ἐγένετο δὲ ἀπόβασις εἰς Σμύρνην καὶ προέλασις πρὸς τὴν ἐνδοχώραν αὐτῆς. (Σχετικῶς βλέπε λέξιν Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία).

Ἡ Δωδεκάνησος ἀρχικῶς εἶχεν ἐκχωρηθῆ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλ' ἡ συμφωνία Τιττόνι—Βενιζέλου ἐκανόνιζε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν νήσων τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Ρόδος ὅμως, ἡ μεγαλυτέρα τῶν νήσων τούτων, θὰ παρέμενεν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἡ ἀπόβασις ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς Σμύρνην ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σοβαρὰς ἐξεγέρσεις — ἤρχισε μὲ ἓν στρατιωτικὸν ἀτύχημα — καὶ ὁ πόλεμος Ἑλλήνων καὶ Τούρκων συνεχίζετο ἀμφίροπος. Ἐξ ἄλλου ἡ Ἰταλία ἀντετάσσετο εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Σμύρνης εἰς τὴν Ἑλλάδα (ἐφ' ὅσον ὁ Λόϋδ Τζώρτζ τὴν εἶχεν ἤδη ὑπαγορεύσῃ εἰς σκληρὰς διὰ τὴν Ἀγγλίαν ἡμέρας πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς κατὰ τὴν διάσκεψιν ἐν Ἁγίῳ Ἰωάννῃ τῆς Μωριέννης). Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος ἐπεκαλέσθη ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος τὴν ἀρχὴν τῆς αὐτοδιαθέσεως διὰ τοὺς Μικρασιάτας Ἕλληνας, τοὺς ὁποίους ὑπελόγιζεν εἰς 818 χιλιάδας. Ἡ Κωνσταντινούπολις θὰ παρέμενεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ἐφ' ὅσον οὗτοι θὰ ἐξετέλουν ὅλους τοὺς ὅρους τῆς Συνθήκης.

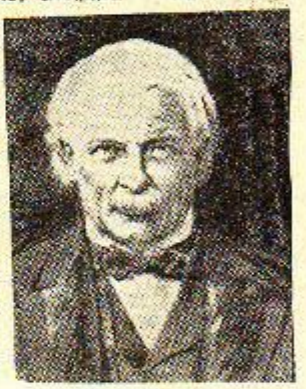

Λόϋδ Τζώρτζ.

Δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν (βλ.λ.), δύο Ἕλληνες ἀντιβενιζελικοὶ ἀξιωματικοί, μὴ τελοῦντες ἐν ἐνεργείᾳ, ἔριψαν κατὰ τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου εἰς ἕνα σιδηροδρομικὸν σταθμὸν ἐν Παρισίοις—εἰς τὸν λεγόμενον σταθμὸν τῆς Λυῶνος (Γκὰρ ντὲ Λυόν)—14 σφαῖρας περιστρόφου (10 Αὐγούστου 1920). Οὗτος ἐτραυματίζετο ἐλαφρῶς. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐσημειοῦντο ταραχαὶ καὶ ἐφονεύετο ὁ Ἴων ἡ Ἰωάννης Δραγούμης, θεωρηθεὶς ὑπὸ τῶν τότε κρατούντων εἰς ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς συνωμοσίας κατὰ τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου.

Ἐξ ἄλλου ἀπέθνησκεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος συνεπείᾳ δηλητηριώδους δήγματος πιθήκου, ἀφοῦ ἐπὶ ἕνα μῆνα ἐπάλαισε μὲ τὸν θάνατον (12 Ὀκτωβρίου 1920). Τὸ δυναστικὸν ζήτημα ἀνέκυπτε καὶ πάλιν. Τὴν κηδείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου παρηκολούθησαν μεταξὺ τῶν ἄλλων οἱ ἐπιστρέψαντες ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ μεταξὺ τούτων ὁ Δημήτριος Γούναρης. Ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἀναρρώσας, ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας.

Τὴν 1)14 Νοεμβρίου 1920 διεξήγοντο ἐκλογαί, τόσον δὲ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων ὅσον καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν κορυφαίων συνεργατῶν του ἀπετύγχανον καὶ ἀπήρχοντο ἐξ Ἑλλάδος. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἐπεκράτουν διὰ μεγάλης πλειοψηφίας. Ὁ ναύαρχος Παῦλος Κουντουριώτης, ὅστις ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου ἤσκει καθήκοντα ἀντιβασιλέως, παρητείτο, ἡ δὲ βασίλισσα Ὄλγα, ἐπιστρέψασα αἰωνίδιως εἰς Ἀθήνας λόγῳ τοῦ μεσολαβήσαντος τραγικοῦ ἐπεισοδίου τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου, ἐπετρόπευσε τὸν χηρεύσαντα θρόνον. Κυβέρνησιν ἐσχημάτιζεν ὁ Δημήτριος

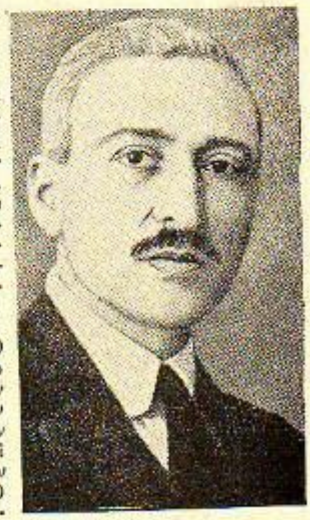

Ἴων Δραγούμης.

Ράλλης, μετέχοντος καὶ τοῦ Δημ. Γούναρη, ἡγέτου τῆς πλειοψηφίας. Διεξαχθέντος δημοψηφίσματος μετὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Νοεμβρίου, ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέστρεψεν ἐξ Ἐλβετίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ μακρᾶς ἀπουσίας τὴν 6 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1920). Ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἰταλία διεμαρτύροντο διὰ τὴν παλινόρθωσιν τοῦ βασιλέως. Ἡ κυβέρνησις ἀπαντῶσα ὑπεστήριζε τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ.

Τὸν Δημήτριον Ράλλην παραιτηθέντα διεδέχετο εἰς τὴν κυβέρνησιν ὡς πρωθυπουργὸς ὁ Νικόλαος Καλογερόπουλος συμμετέχοντος καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πλειοψηφίας Δ. Γούναρη. Τὴν 15ην Ἰανουαρίου 1921 ὁ πρωθυπουργὸς Ν. Καλογερόπουλος ἀνεχώρει εἰς Λονδῖνον. Τὴν 8ην Φεβρουαρίου ἐλάμβανε χώραν ἡ ἔναρξις τῆς Διασκέψεως τῶν νικητριῶν Δυνάμεων εἰς τὸ Λονδῖνον, εἰς τὴν ὁποίαν μετεῖχον οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας Λόϋδ Τζώρτζ καὶ Κώρζον, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαλλίας Μπριὰν καὶ Μπερτελό, τῆς Ἰταλίας κόμις Σφάρτσα. Τὴν Ἰαπωνίαν ἐξεπροσώπει ὁ Χαγιάσι. Εἰς Λονδῖνον ἐξ ἀφορμῆς τῆς διασκέψεως μετέβη ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς Ν. Καλογερόπουλος μετὰ διπλωματικῶν καὶ στρατιωτικῶν συμβούλων.

Νικόλ. Καλογερόπουλος.

Εἰς τὸν Ν. Καλογερόπουλον ὑποβληθείσης τῆς ἐρωτήσεως ποία εἶναι ἡ κατάστασις εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ γενικῶς ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ μετώπου, ποῖαι αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις, ποῖαι αἱ προβλέψεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ποίαν ἐπίδρασιν ἔσχον ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ αἱ μεταβολαὶ εἰς τὰ ἡγετικὰ στελέχη, ὁ ἐρωτηθεὶς ἔδωκε καθησυχαστικὰς πληροφορίας, δηλώσας ὅτι τὸ νέον ἐν Ἑλλάδι καθεστὼς ἦτο πρόθυμον νὰ πράξῃ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως πᾶν ὅ,τι θὰ ἔπραττε παραμένουσα εἰς τὴν ἀρχὴν ἡ πρώην κυβέρνησις, δηλαδὴ τὸ ὑπουργεῖον Βενιζέλου.

Ὁ Γάλλος στρατηγὸς Γκουρὼ μετέχων τῆς διασκέψεως διετύπωνεν ἀμφιβολίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν αἰσιοδοξίαν τοῦ Ν. Καλογεροπούλου: «Μὴ λησμονῆτε, ἔλεγεν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἀνυπέρβλητοι εἰς τὴν ἄμυναν». Ρῆγμα, δύναται νὰ εἴπῃ τις εἶχεν ἐπέλθει εἰς τὸ διπλωματικὸν μέτωπον τῶν Συμμάχων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Καλογερόπουλος εἶχεν ὑποδείξει εἰς τὸν Λόϋδ Τζώρτζ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Γούναρη εἰς τὸ Λονδῖνον, δεδομένου ὅτι οὗτος ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῆς πλειοψηφίας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐθνοσυνέλευσιν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ ἐκ Πατρῶν πολιτευτὴς καὶ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἔφθασεν εἰς τὸ Λονδῖνον. Οἱ Γούναρης καὶ Καλογερόπουλος συνηντῶντο μὲ τὸν Ἄγγλον πρωθυπουργόν. Ἡ Ἀγγλία συγκατετίθετο εἰς τὴν αἰτηθεῖσαν παρὰ τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν ἀνδρῶν ἐλευθερίαν δράσεως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὴν ἑπομένην ὁ Γούναρης συνηντᾶτο ἰδιαιτέρως μὲ τὸν Κῶρζον, ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν σπουδαίαν αὐτὴν συνάντησιν ἐτηλεγράφει εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅσα ὁ Κῶρζον τοῦ εἶχε δηλώσει ἐπὶ λέξει:

«Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἔδειξε πάντοτε φιλίαν καὶ συμπάθειαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα — τόσον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ὅσον καὶ τώρα. Ἡ Μεγάλη Βρετανία ἐξεδήλωσε τὴν διάθεσίν της ὅπως καταστήσῃ δυνατὴν μίαν εὐνοϊκὴν διὰ τὴν Ἑλλάδα λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἡ εἰρήνη εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν Ἀγγλίαν — ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα. Μεγάλη μερὶς τῆς κοινῆς γνώμης εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ μεγαλυτέρα ἀκόμη εἰς τὰς Ἰνδίας, φρονεῖ ὅτι ἡ Ἀγγλία θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ συνάψῃ εἰρήνην μετὰ τῆς Τουρκίας παρὰ νὰ θυσιάσῃ τὰ συμφέροντα τῆς Βρεταννικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Αὗται αἱ ἀπόψεις πρέπει νὰ κατευθύνουν τὴν βρεταννικὴν πολιτικήν».

Ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος.

Δὲν παρέλειπεν ἐξ ἄλλου ὁ Κῶρζον νὰ τονίσῃ εἰς τὸν Δημήτριον Γούναρην ὅτι ἦτο λάθος του ἡ ἀπόρριψις τῶν προτάσεων τῆς διασκέψεως τοῦ Λονδίνου κατὰ Μάρτιον τοῦ 1921. «Ἡ εἰρήνη, ἔλεγεν ὁ Κῶρζον, ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ δι' ἀναγνωρίσεως τῆς κυριαρχίας τοῦ σουλτάνου ἐπὶ τῆς Σμύρνης καὶ διορισμοῦ χριστιανοῦ διοικητοῦ». Τίς οἶδε!

Ἡ κατάστασις ἦτο ἤδη οὐσιαστικῶς ἀπελπιστικὴ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἥτις εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συνηθίσῃ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐγκαταλείψεως. Ὁ ἐσωτερικὸς διχασμὸς δὲν εἶχεν ἐπιτρέψει ταχυτέραν καὶ ὁμόθυμον ἐθνικὴν σύμπτυξιν, ἥτις ἐπεβάλλετο ὄχι μόνον τότε ἀλλὰ καὶ ἐνωρίτερον.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀποστολὴ ἐπέδιδε ρηματικὴν διακοίνωσιν, μετὰ τῆς ὁποίας συνήπτετο ὑπόμνημα πρὸς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν. Ὁ Λόϋδ Τζώρτζ ἀπαντῶν ἔπλεκε τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἐτόνιζεν ὅμως ὅτι τοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ δώσῃ βοήθειαν, καὶ τελικῶς προσέθετεν ὅτι ἑλληνικὸς στρατὸς ἔπρεπε νὰ παραμείνῃ εἰς τὰς θέσεις του μέχρι τῆς προσεχοῦς διασκέψεως τῶν συμμαχικῶν Δυνάμεων.

Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1921 ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Γούναρην ἐπιστολὴν διὰ τῆς ὁποίας ἐγνωστοποίει ὅτι ἡ βρεταννικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τοῦ δικαιώματος τῆς ἀπαγορεύσεως ἐκχωρήσεως ἐγγυήσεων διὰ τὸ ἑλληνικὸν δάνειον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο ὑπὸ διαπραγμάτευσιν εἰς τὸ Λονδῖνον. Ἡ στάσις αὐτὴ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἦτο ἀδρά, ἀλλὰ δὲν διηκόλυνεν ἄμεσον οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν πρὸς τὴν οἰκονομικῶς ἐξηντλημένην Ἑλλάδα. Στρατιωτικῶς καὶ οἰκονομικῶς εἴχομεν μείνει μόνοι καὶ ἀβοήθητοι, καὶ τὸ χειρότερον μόνοι καὶ διηρημένοι ἐσωτερικῶς, εἰς ἀπίστευτον σημεῖον. Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας θὰ ἦτο εὐχερεστέρα καὶ θὰ ἐ-

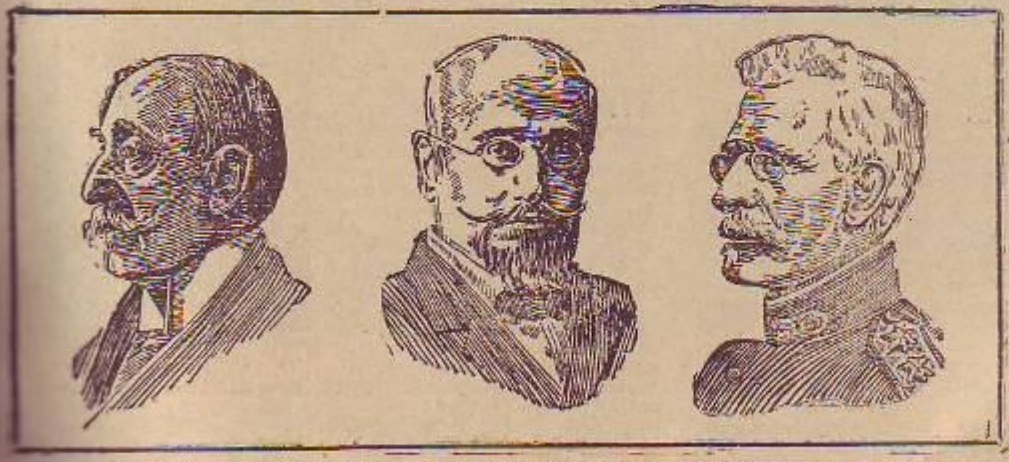

Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης, τῆς ἀποκληθείσης «Τριανδρίας»: Παῦλος Κουντουριώτης, Ἐλευθέριος Βενιζέλος καὶ Παναγιώτης Δαγκλῆς. ((Λαϊκὴ εἰκών, κυκλοφορήσασα εἰς Θεσσαλονίκην τὸ 1916).

στοίχιζε πολὺ μικροτέρας θυσίας ἂν οἱ Ἕλληνες ἔσπευδον νὰ συνεννοηθοῦν. Ὑπῆρχεν ὅμως ὁ διχασμός. Κατὰ τὰ μέσα Ἰανουαρίου (1922) συνήρχετο ἡ διάσκεψις εἰς Κάννας τῆς Γαλλίας. Ἐκεῖ ὁ Γούναρης συνήντα τοὺς Λόϋδ Τζώρτζ καὶ Κώρζον, οἱ ὁποῖοι τοῦ ὡμίλουν περὶ νέων ὅρων ρυθμίσεως τοῦ Μικρασιατικοῦ προβλήματος καὶ περὶ τῆς «ἐχθρικῆς» στάσεως τῆς Γαλλίας. Ἐν τῷ μεταξὺ παρητεῖτο ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς Μπριάν, ἡ δὲ ἄνοδος τοῦ Πουανκαρὲ εἰς τὴν ἐξουσίαν καθίστα περισσότερον δυσμενῆ τὴν κατάστασιν.

Τὸ τηλεγράφημα τὸ ὁποῖον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἀπέστελλε πρὸς τοὺς συνυπουργούς του εἰς Ἀθήνας, — τηλεγράφημα σχετικὸν πρὸς τὴν συνάντησίν του μὲ τὸν Πουανκαρὲ ἐν Παρισίοις — ἀνεφέρετο μεταξὺ ἄλλων εἰς τὸ «Κωνσταντινικὸν» καθεστὼς καὶ τὰ παλαιὰ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1916 γεγονότα. Ὁ Γούναρης καθὼς καὶ ὁ συνοδεύων αὐτὸν Γ. Μπαλτατζῆς διεμαρτυρήθησαν ἐντόνως καὶ ἐζήτησαν ὅπως δεχθῇ ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς τὴν ὑποβολὴν ἐγγράφων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τελευταῖος οὗτος θὰ ἐπείβετο ὅτι αἱ γνῶμαι του ἦσαν ἐπιδεκτικαὶ ἀναθεωρήσεως. Ὁ Πουανκαρὲ ἐδήλωσεν ὅτι «θὰ συνενοηθῇ μὲ τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν διὰ μίαν δικαίαν λύσιν τῶν περιπλόκων ζητημάτων. Ἀλλ' ἐξ ὅσων προφορικῶς διηγήθη ὁ Γούναρης βραδύτερον, ὁ Πουανκαρὲ εἶχε τονίσει ἐπὶ λέξει εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Μπαλτατζῆν ὅτι «εἶναι Γάλλος — καὶ μεταξὺ Γάλλων καὶ Ἑλλήνων ἐμεσολάβησαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἐχθροπραξίαι». Ὑπηνίσσετο τὰ Νοεμβριανὰ τοῦ 1916.

Ραϋμόνδος Πουανκαρέ.

Τὴν 27ην Ἀπριλίου 1922 κρίσις κυβερνητικὴ ἐξερράγη εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Ν. Στράτος ἐπεφορτίσθη μὲ τὸν σχηματισμὸν νέας κυβερνήσεως τελικῶς ἐν τούτοις ἐσχηματίσθη κυβέρνησις Ν. Στράτου — Δ. Γούναρη, τῆς προεδρίας ἀνατεθείσης εἰς τὸν Πέτρον Πρωτοπαπαδάκην, — ἄλλοτε μέλους τῆς ὁμάδος τῶν «Ἰαπώνων», πολιτευτὴν Νάξου, μηχανικόν, ἀλλὰ καὶ εἰδικευμένον εἰς τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα. Ἡ ἐν λόγῳ κυβέρνησις Πρωτοπαπαδάκη ὡρκίσθη τὴν 9ην Μαΐου (παλαιὰ ἡμερομηνία) 1922.

Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης.

Ἡ νέα κυβέρνησις κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Πρωτοπαπαδάκη προέβη εἰς «διχοτόμησιν» τοῦ ἑλληνικοῦ χαρτονομίσματος διὰ νὰ ἐξεύρῃ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ στρατοῦ τῆς Μ. Ἀσίας πολεμικὰ μέσα.

Τὴν 13 Αὐγούστου 1922 ὁ ἐχθρὸς προσβαλὼν τὸ ἑλληνικὸν μέτωπον εἰς Ἀφιὼν - Καραχισάρ διέσπασε τὴν παράταξιν. Ὁ στρατὸς ὑπεχώρησεν ἀτάκτως πρὸς τὰ ἰωνικὰ παράλια. Ἡ κυβέρνησις Πρωτοπαπαδάκη — Γούναρη — Στράτου ἔπιπτεν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν μεγάλων ἀτυχημάτων καὶ ἐσχηματίζετο ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν Ν. Τριανταφυλλάκον, πολιτευτὴν Ἀρκαδίας καὶ πολλάκις διατελέσαντα ὑπουργὸν εἰς τὰς διαφόρους κυβερνήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου Ζαΐμη. Τμήματα στρατοῦ ὑποχωροῦντος διεπεραιοῦντο εἰς τὴν Χίον καὶ Λέσβον καὶ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀνεμένετο ἐκστρατεία ἐπαναστατῶν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν καὶ συναφῶς ἀναζήτησις εὐθυνῶν διὰ τὴν καταστροφήν.

Ν. Τριανταφυλλάκος.

Τὴν νύκτα τῆς 12ης πρὸς τὴν 13ην Σεπτεμβρίου ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ συνταγματάρχου Νικολάου Πλαστήρα, τοῦ συνταγματάρχου Σ. Γονατᾶ καὶ τοῦ πλοιάρχου Δ. Φωκᾶ ἐπαναστατικαὶ δυνάμεις κατέπλευσεν εἰς Λαύριον.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος παρητεῖτο τὴν 14ην Σεπτεμβρίου ὑπὲρ τοῦ Διαδόχου Γεωργίου καὶ ἐσχηματίζετο κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Στυλιανὸν Κροκιδᾶν, διακεκριμένον δικηγόρον καὶ πολιτευτὴν Κορινθίας. Οἱ πρώην ὑπουργοὶ τῆς κυβερνήσεως Πρωτοπαπαδάκη συνελαμβάνοντο καὶ ἐφυλακίζοντο, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος Χατζηανέστης.

Παραιτηθέντος τοῦ Σ. Κροκιδᾶ ὅστις εἶχε διαφωνήσει πρὸς τὴν ἐπανάστασιν διὰ τὰ αἱματηρὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐμελέτα κατὰ τῶν φυλακισθέντων πολιτικῶν καὶ τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἐσχηματίσθη κυβέρνησις στρατιωτικὴ ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Σ. Γονατᾶν, τοῦ Ν. Πλαστήρα ἀναδεχθέντος τὴν ἡγεσίαν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ ἐσχηματίζετο καὶ ἐπαναστατικὸν στρατοδικεῖον συνεκροτεῖτο ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑποστρατήγου Ν. Ὀθωναίου.

Τὸ στρατοδικεῖον τοῦτο κατεδίκαζεν εἰς θάνατον τοὺς πέως πρωθυπουργοὺς Δημήτριον Γούναρην, Π. Πρωτοπαπαδάκην καὶ Νικ. Στράτον τοὺς πέως ὑπουργοὺς Γ. Μπαλτατζῆν καὶ Ν. Θεοτόκην καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον Χατζηανέστην, τοὺς δὲ Μιχαὴλ Γούδαν καὶ Ξ. Στρατηγόν, πρώην ὑπουργοὺς εἰς ἰσόβια δεσμά. Οἱ καταδικασθέντες εἰς θάνατον ἐξετελοῦντο τὴν πρωΐαν τῆς 15 Νοεμβρίου (π. ἡ.) 1922.

Τὴν ἑπομένην τῶν ἐκτελέσεων παρελαμβάνετο ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐκ Λωζάννης καθυστερήσαν τηλεγράφημα τοῦ Ε. Βενιζέλου, ἔχον ὡς ἑξῆς:

«Ἐπανοστατικὴν Ἐπιτροπὴν Ἀθήνας, ἀπόλυτος ποστεραιότης 15)28 Νοεμβρίου 1922:

»Κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τεῖου τῆς ἀποψινῆς συνεδριάσεως (τῆς Διασκέψεως) ὁ Λόρδος Κῶρζον, βαθύτατα συγκεκινημένος, μ' ἐπλησίασε καὶ μοῦ ἔδειξε τηλεγράφημα περὶ τῆς καταδίκης τῶν κατηγορουμένων ὑπὸ τοῦ στρατοδικείου καὶ ὑπεγράμμισε τὴν φρικτὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν θὰ προκαλέσῃ εἰς τοὺς κυβερνητικοὺς κύκλους τῆς Ἀγγλίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἡ ἐκτέλεσις τῶν κυβερνησάντων τὴν χώραν, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν διακυβέρνησίν των εἶχον ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν κοινὴν γνώμην τοῦ λαοῦ των. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ βρεταννικὴ κυβέρνησις θ' ἀνεκάλει τὸν πρεσβευτήν της. Καίτοι ἀποφεύγω ἐπιμελῶς, ὡς γνωρίζετε τὴν ἀνάμιξιν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς χώρας, φρονῶ οὐχ ἧττον ὅτι ἔχω καθήκον νὰ σᾶς βεβαιώσω ὅτι ἡ ἐντύπωσις θὰ εἶναι πράγματι ὅπως (ὁ Κῶρζον) τὴν παρουσίασε, καὶ νὰ ἐπισύρω τὴν προσοχήν σας ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ θέσις μου ἐδῶ θὰ καταστῇ ἀφόρητος».

Ὡς εἶχε προαγγείλει διὰ τοῦ τηλεγραφήματός του ὁ Βενιζέλος, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Μ. Βρεταννίας Λίντλεϋ ἐγκατέλειψε τὰς Ἀθήνας εὐθὺς μετὰ τὰς ἐκτελέσεις, εἰς ἔνδειξιν διαμαρτυρίας τῆς κυβερνήσεώς του δι' αὐτάς.

Ἐξ ἄλλου, τὴν 16ην Νοεμβρίου 1922, τὴν ἑπομένην τῶν ἐκτελέσεων, ὁ λόρδος Κῶρζον, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐδήλωνεν εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων ὅτι ἡ Μεγάλη Βρεττανία διέκοψε τὰς σχέσεις της μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐχαρακτήριζε τὴν θανατωσιν τῶν Ἑξ ὡς «πράξιν βαρβαρότητος». Τηλεγράφημα ἡμιεπίσημον τοῦ γαλλικοῦ πρακτορείου «Χαβᾶς» τῆς μεθεπομένης ἡμέρας ἐξέφραζε «τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἐπισήμων κύκλων διὰ τὰ γεγονότα τῶν Ἀθηνῶν». Ἐπίσημον ἀνακοινωθὲν Ἰταλικὸν ἐξέφραζεν ἀνάλογον διαμαρτυρίαν καὶ ὁ πρόεδρος τῆς Γερουσίας Τιττόνι ὁμιλῶν ἐπισήμως κατεδίκαζε τὰς ἐν Ἀθήναις ἐκτελέσεις. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας ἐδημοσιεύετο ἀνακοινωθὲν ἐπίσημον περὶ «μὴ ἀναγνωρίσεως τῆς Ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν».

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ.

Ταραχὰδες ὅμως ὑπῆρξε διὰ τὴν Θεόδωρος Πάγκαλος. Ἑλλάδα καὶ τὸ 1923. Τὰ βασιλόφρονα κόμματα ἀπέσχον τῶν ἐκλογῶν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1924 ἐσχηματίσθη κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, ἡ ὁποία ὅμως ὑπῆρξε βραχύβιος λόγῳ διαφωνιῶν εἰς τὸ παλαιὸν πολιτικὸν ἐπιτελεῖον τῶν Φιλελευθέρων. Τὴν 11ην Φεβρουαρίου ἐσχηματίσθη ἡ νέα κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Γεώργιον Καφαντάρην, κατ' ἐπανάληψιν ὑπουργὸν τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, διακεκριμένον οἰκονομολόγον καὶ ἐπιφανῆ ρήτορα. Τοῦτον παραιτηθέντα μετὰ τινα χρόνον, διεδέχθη ὁ ἀρχηγὸς τῆς Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως Ἀλεξανδρος Παπαναστασίου. Τὴν 25ην Μαρτίου (1924) ἀνεκηρύσσετο ἡ Δημοκρατία καὶ ἀνετίθετο ἡ προσωρινὴ προεδρία της εἰς τὸν ναύαρχον Παῦλον Κουντουριώτην. Τὴν κυβέρνησιν Παπαναστασίου διεδέχετο ἀκολούθως ὁ Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος. Ἀνατραπέντος τούτου τὴν 25ην Ἰανουαρίου 1925 ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁ στρατηγὸς Θεόδωρος Πάγκαλος, ὅστις διέλυσε τὴν Βουλὴν καὶ προεκήρυξεν ἐκλογὴν προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Παραιτηθέντος τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Κ. Δεμερτζῆ, ἑνὸς ἐκ τῶν δύο ὑποψηφίων, ἐξελέγη ὁ ἕτερος καὶ μόνος ἤδη, ὑποψηφιος Θ. Πάγκαλος ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ κυβερνήσῃ δικτατορικῶς.

Τὴν 7ην Αὐγούστου 1926 ὁ Πάγκαλος ἀνετρέπετο κατόπιν στρατιωτικοῦ κινήματος καὶ ἀνελάμβανε τὴν κυβέρνησιν ὁ στρατηγὸς Γεώργιος Κονδύλης, ὅστις καὶ διεξήγαγεν ἐκλογὰς τὴν 7ην Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1926) καὶ ἐσχηματίζετο οἰκουμενικὴ κυβέρνησις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Α. Ζαΐμη. Τῆς κυβερνήσεως ταύτης συμμετεῖχον ὁ Γ. Καφαντάρης καὶ ὁ Α. Μιχαλακόπουλος. Βραδύτερον εἰσήρχε-

Ὁ ναύαρχος Παῦλος Κουντουριώτης εἰς τὸν ὁποῖον ἀνετέθη προσωρινῶς ἡ προεδρία τῆς ἀνακηρυχθείσης τὴν 25ην Μαρτίου 1924 ἑλληνικῆς Δημοκρατίας

Μία σκηνὴ ἀπὸ τὴν πολύκροτον μάχην τοῦ Καλὲ Γκρότο εἰς Μικρὰν Ἀσίαν τὸ 1921. (Ἔργον Γ. Προκοπίου).

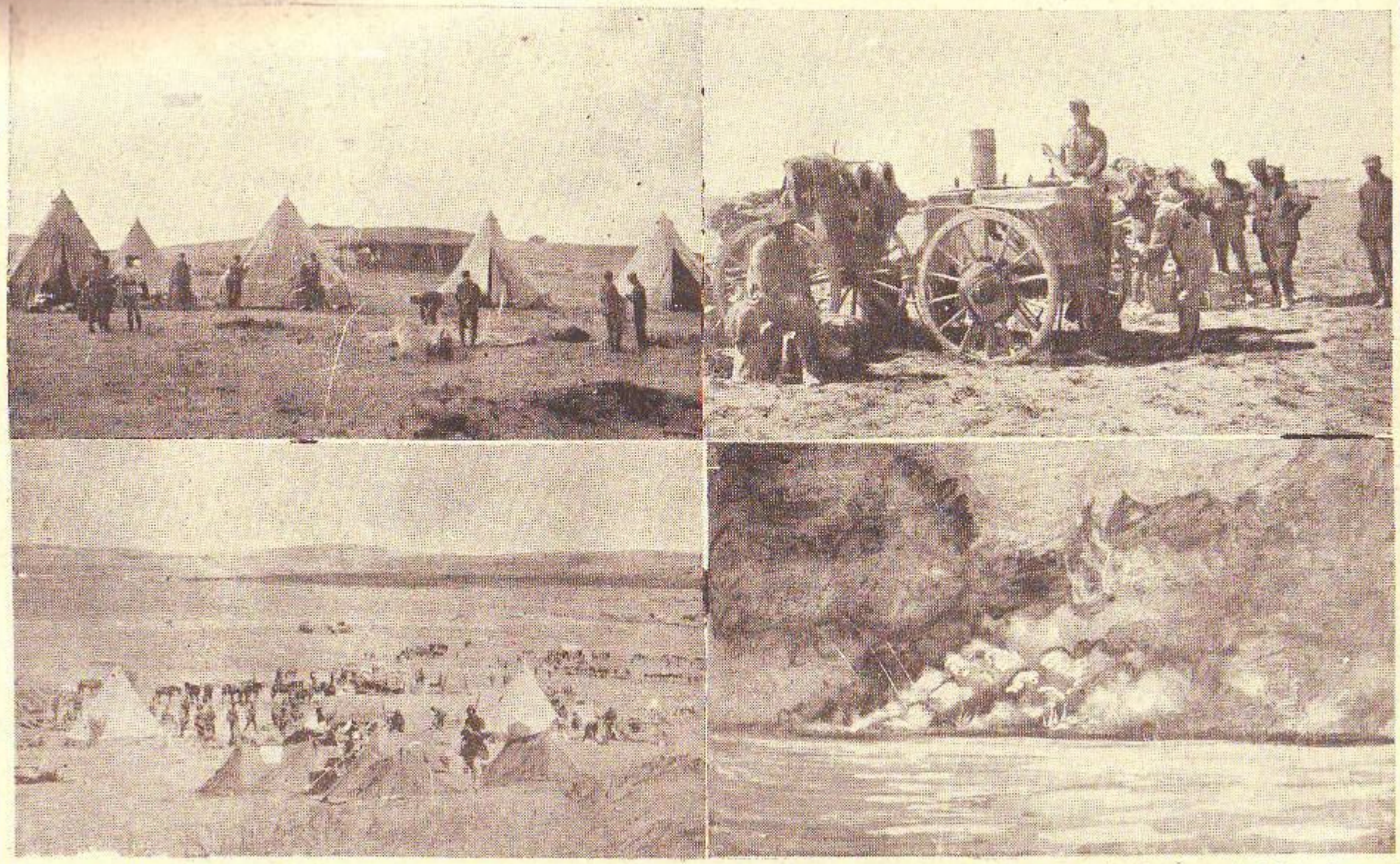

Φωτογραφίαι ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν.—Ἄνω ἀριστερά: Κατασκηνώσεις τοῦ ἐπιτελείου τοῦ Γ' σώματος στρατοῦ εἰς Ὀσμάνκιοϊ. — Δεξιά: Παρασκευὴ συσσιτίου ἐν πορείᾳ. — Κάτω ἀριστερά: Καταυλισμὸς εἰς πεδιάδα πέραν τοῦ Σαγγαρίου. — Δεξιά: Μοναδικὴ φωτογραφία τῆς πυροπλήσεως τῆς Σμύρνης ὑπὸ τῶν Τούρκων τὴν 3ην Σεπτεμβρίου 1922.

το εἰς αὐτὴν καὶ ὁ Π. Τσαλδάρης. Ἀποχωρήσαντος μετά τινα χρόνον τοῦ τελευταίου αὐτοῦ, ἡ κυβέρνησις ἐξησθένησεν εἰς κοινοβουλευτικὴν δύναμιν. Τὴν 19 Αὐγούστου 1928 ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἐσχημάτιζε κυβέρνησιν χρησιμοποιῶν τοὺς

Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Δημητρίου Γούναρη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀποβιβάσεώς των εἰς τὸ Κορδελιὸ τῆς Μ. Ἀσίας.

κυριωτέρους ἐκ τῶν παλαιῶν συνεργατῶν του. Ἡ βουλὴ διελύετο διὰ νομοθετικοῦ διατάγματος, μετερρυθμίζετο ὁ ἐκλογικὸς νόμος, διεξήγοντο νέαι ἐκλογαὶ αἱ ὁποῖαι τοῦ ἔδωσαν τὴν δύναμιν μακρᾶς παραμονῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν.

Μεταβὰς ὁ Βενιζέλος εἰς Ρώμην συνῆψε μετὰ τῆς Ἰταλικῆς κυβερνήσεως συνθήκην φιλίας, διαιτησίας καὶ συνεργασίας (23 Σεπτεμβρίου 1928). Ἀκολούθως συνῆψε σύμβασιν διπλωματικὴν μὲ τὴν Ἀλβανίαν (6 Νοεμβρίου). Διὰ τῆς συμβάσεως αὐτῆς ἡ Ἑλλὰς παρητεῖτο τῶν ἀξιώσεών της ἐπὶ τῆς Βορείου Ἠπείρου. Ἐπίσης συνῆψε συμφωνίας σχετιζομένας μὲ τὴν ἐλευθέραν ζώνην τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ τὴν Γιουγκοσλαυίαν, συνθήκην φιλίας μὲ τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Αὐστρίαν, τὴν Τουρκίαν (30 Ὀκτωβρίου).

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἐγκατάλειψιν τῆς χρυσῆς βάσεως, ἡ εὐστάθεια τοῦ ἑλληνικοῦ νομίσματος ἤρχισε νὰ διαταράσσεται. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὑποχρεωμένη ἐκ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς Γενεύης νὰ διατηρήσῃ τὴν σταθερότητα τοῦ νομίσματος, κατέβαλε μεγάλας ἐν προκειμένῳ προσπαθείας. Διὰ τῶν νόμων τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1931 καὶ τῆς 8 Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐζήτησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἔξοδον κεφαλαίων καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς εἰσαγωγὴν ἐμπορευμάτων. Ὁ προεξοφλητικὸς τόκος ὑψώθη, αἱ πιστώσεις περιωρίσθησαν. Ὁ Βενιζέλος ἐπεχείρησε τότε ταξίδια εἰς τὰς πρωτευούσας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἀνέπτυξεν εἰς τὰς Δυνάμεις σχέδιον ἀναστολῆς τῆς πληρωμῆς χρεωλυσίων τῶν ἐθνικῶν δανείων ἐπὶ μίαν πενταετίαν καὶ ταυτοχρόνου παροχῆς ἐξωτερικοῦ δανείου, ἐξοφλητέου ἐντὸς τετραετίας, συνολικοῦ δὲ ποσοῦ δέκα ἑκατομμυρίων λιρῶν Ἀγγλίας. Ἐζήτησεν ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος νὰ παρουσιασθῇ τὴν 15ην Ἀπριλίου ἐνώπιον τοῦ συμβουλίου της διὰ νὰ ἐκθέσῃ τὰς δυσχερείας τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως. Ἡ προσπάθειά του δὲν ἐπέτυχεν. Αἱ δυσκολίαι τὰς ὁποίας ἀντεμετώπιζεν ἦσαν πράγματι ἀνυπέρβλητοι. Τὰ συναλλαγματικὰ ἀποθέματα τοῦ τόπου ἐξηντλοῦντο. Τὸ κάλυμμα τῆς πιστωτικῆς κυκλοφορίας ἀνήρχετο κατὰ Σεπτέμβριον (1931) εἰς 35 ἑκατομμύρια δολλαρίων, κατὰ τὸ τέλος δὲ τοῦ Ἀπριλίου μόλις εἰς 2 ἑκατομμύρια καὶ 300 χιλιάδας δολλαρίων. Ἐδημιουργήθη ἄγοιγμα σὺν τῷ χρόνῳ διευρυνθέν. Οὐδὲν πλέον μέτρον ἠδύνατο νὰ συγκρατήσῃ τὸ συνάλλαγμα εἰς τὴν τιμὴν τῆς σταθεροποιήσεως ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀγορᾷ. Οὕτω, ἐχρειάσθη νὰ ψηφισθῇ ὁ νόμος 5422 περὶ ἀναστολῆς ὑποχρεώσεων τῆς Τραπέζης τ., Ἑλλάδος πρὸς ἐξαργύρωσιν τῶν τραπεζογραμματίων καὶ περὶ ρυθμίσεως τῆς ἀγοραπωλησίας τοῦ συναλλάγματος. Ἡ σταθεροποίησις εἶχε πέσει. Ἦτο μοιραῖον.

Τὴν 25ην Σεπτεμβρίου γενομένων ἐκλογῶν τὸ Λαϊκὸν κόμμα ἐκέρδιζεν 95 ἕδρας, ὅσας περίπου καὶ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων - δημοκρατικῶν. Ἡ θέσις τῆς κυβερνήσεως ἐδυσχεραίνετο. Ἐζήτησεν αὕτη νὰ ἔλθῃ εἰς συμφωνίας μὲ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος. Τούτου μὴ ἐπιτευχθέντος παρητήθη ἡ κυβέρνησις.

Ἀλλ' ἐνῷ ἀνεμένετο κοινοβουλευτικὴ λύσις, ὁ στρατηγὸς Νικ. Πλαστήρας, ἀρχηγὸς τῆς μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν ἐπαναστάσεως, ἐπεχείρησε νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν τὴν 6 Μαρτίου 1933. Ἀλλὰ μεταβαλὼν γνώμην ἐκ τῆς ἐναντιώσεως ἄλλων παραγόντων, ἀφῆκε τὸν στρατηγὸν Ὀθωναῖον νὰ σχηματίσῃ διάμεσον κυβέρνησιν ἵνα διευκολύνῃ δι' αὐτῆς βραδύτερον μίαν κοινοβουλευτικὴν λύσιν. Τὴν 10ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐσχηματίζετο ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν Παναγῆν Τσαλδάρην, τοῦ ὁποίου μετεῖχον ὁ πρώην διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης Δημ. Μάξιμος καὶ ὁ ναύαρχος Ἀλέξ. Χατζηκυριάκος.

Παναγῆς Τσαλδάρης.

Τὴν ὄην Ἰουνίου 1933 τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Βενιζέλος μετὰ τῆς συζύγου του, ἐπανερχόμενοι ἐκ Κηφισίας ἐπ' αὐτοκινήτου, συνοδευόμεναι καὶ ὑπὸ δευτέρου αὐτοκινήτου τῆς ἀκολουθίας του, ἐπυροβολήθησαν ἀπὸ τοὺς ἐπιβαίνοντας εἰς αὐτοκίνητον σταθμεῦον εἰς παράπηγμα τοῦ φέρου δισδίων ἐντεῦθεν τῆς παρὰ τὸ Ἀμαρούσιον γεφύρας. Ἐκ τῶν πυροβολισμῶν ἠχρηστεύθη τὸ αὐτοκίνητον τῶν σωματοφυλάκων. Ἀλλ' ὁ ὁδηγὸς τοῦ αὐτοκινήτου, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκοντο ὁ Βενιζέλος καὶ ἡ κυρία Βενιζέλου, κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ νοσοκομεῖον τοῦ «Εὐαγγελισμοῦ». Ὁ Βενιζέλος δὲν εἶχε τραυματισθῇ. Ἡ σύζυγός του εἶχε τραυματισθῇ ἐλαφρῶς. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ λεπτομέρεια ὅτι τὸ αὐτοκίνητον τῶν ἀποπειραθέντων τὴν δολοφονίαν εἶχεν ἀκολουθήσει τὸ αὐτοκίνητον τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν φιλελευθέρων μέχρι τῆς θέσεως ὅπου εὑρίσκεται τὸ Πτωχοκομεῖον.

Τὴν 2 Ἰουλίου 1933 διεξήγοντο ἐπαναληπτικαὶ ἐκλογαὶ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἐπανεξελέγοντο οἱ καὶ κατὰ τὰς προ-

Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐπαναστάσεως μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν τοῦ 1922: Στυλιανὸς Γονατᾶς, Νικόλαος Πλαστήριος, Δημήτριος Φωκᾶς.

Ἡ «Δίκη τῶν Ἓξ» (31 Ὀκτωβρίου — 15 Νοεμβρίου 1922) εἰς τὴν Βουλήν. (Ἓξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς τὴν πρώτην σειράν: Μ. Γούδας, Γ. Μπαλτατζῆς, Ξ. Στρατηγός, Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Ν. Θεοτόκης καὶ Π. Πρωτοπαπαδάκης, ὀρθιος, ὁμιλῶν).

τας ἐκλογὰς ἐπιτυχόντες φιλελεύθεροι. Ὁ Βενιζέλος ἀπήρχετο εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Τὴν 11 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1933) ὁ Παν. Τσαλδάρης, πρωθυπουργὸς καὶ ὁ Δημ. Μάξιμος, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, καθὼς καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Γ. Πεσμαζόγλου, ἔφθανον εἰς τὴν Ἄγκυραν, ὅπου ὑπεγράφετο σύμφωνον φιλίας καὶ ἐγκαρδίου συνεργασίας. Ἑλλὰς καὶ Τουρκία ἡγγυῶντο ἀμοιβαίως τὸ ἀπαραβίαστον τῶν συνόρων των.

Τὴν 1ην Μαρτίου 1935 στασιαστικὸν κίνημα ἐξεδηλοῦτο εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις πρότυπον τάγμα, τὴν Σχολὴν Εὐριπίδων καὶ τὸν ναύσταθμον, ὅπου ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν στασιαστῶν ὁ πλοίαρχος Σιῶκος. Συνελαμβάνετο ὁ πρώην πρωθυπουργὸς Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου ἐνῷ ἡτοιμάζετο ν' ἀναχωρήσῃ διὰ Θεσσαλονίκην. Ἀλλ' ὁ στόλος ἀπέπλεεν ἐκ ναυστάθμου μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Κρήτην.

Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου.

Τὴν ἑπομένην ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις κυβερνήσεως οἱ κλάσεις 1932 β' καὶ γ' παρητεῖτο ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Α. Χατζηκυριάκος, συνεπείᾳ στάσεως ἐν τῷ στόλῳ, καὶ τὸν ἀντικαθίστα ὁ ναύαρχος Σοφ. Δούσμανης. Ὁ Μεταξᾶς εἰς ἐνίσχυσιν τῆς κυβερνήσεως ἐδέχετο νὰ μετάσχῃ ταύτης ὡς ὑπουργὸς ἄνευ χαρτοφυλακίου. Τὸ θωρηκτὸν «Ἀβέρωφ» καὶ τὰ ἄλλα εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν θωρηκτὰ ἐβομβαρδίζοντο ὑπὸ κυβερνητικῶν ἀεροπλάνων. Τὴν 4 Μαρτίου (1935) οἱ ἐπαναστάται τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἡνωμένοι συγκεντρούμενοι πέραν τοῦ Στρυμόνος. Τὴν 6 Μαρτίου ἔφθανεν εἰς Μακεδονίαν ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Γ. Κονδύλης, ἐνῷ ἡ Λέσβος κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐξ ἄλλου ἐδημοσιεύετο ἀναγκαστικὸς νόμος περὶ δημεύσεως τῶν περιουσιῶν τῶν στασιαστῶν. Εἰς τὴν Μακεδονίαν τὰ κυβερνητικὰ στρατεύματα προήλαυνον ἐκεῖθεν τοῦ Στρυμόνος. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στασιάσαντος στρατοῦ Καμένος καὶ πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ἐκ τῶν ἐπαναστατησάντων διήρχοντο τὰ σύνορα καταφεύγοντες εἰς τὴν ἀμορον Βουλγαρίαν. Καὶ τὴν 11 Μαρτίου ὁ Βενιζέλος, πληροφορούμενος τὴν κατάστασιν, ἀνεχώρει διὰ τοῦ πολεμικοῦ «Ἀβέρωφ» καὶ ἀφοῦ μέσῳ Δωδεκανήσου διεπερασιοῦτο εἰς Βριν-δήσιον. Ἀκολούθως μετέβαινεν εἰς τὴν γαλλικὴν πρωτεύουσαν.

Ὁ «Ἀβέρωφ» ἐπανῆλθεν εἰς ναύσταθμον κυβερνώμενος ὑπὸ ἀξιωματικῶν, εὑρισκομένων εἰς τὸ θωρηκτὸν καὶ οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον προσχωρήσει εἰς τὸ κίνημα. Τὴν 22 Ἀπριλίου 1935 ἐπιμονῇ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Γ. Κονδύλη, οἱ καταδικασθέντες ὑπὸ ἐκτάκτου στρατοδικείου Α. Παπούλας, τέως ἀρχιστράτηγος τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν στρατευμάτων, καθὼς καὶ ὁ ὑποστράτηγος Κοιμήσης, ἐξετελοῦντο. Ἐπίσης ἐξετελεῖτο εἰς ἀξιωματικὸς εἰς Μακεδονίαν. Τὸν Μάϊον τοῦ αὐτοῦ ἔτους τὸ στρατοδικεῖον ἐδίκασε καὶ κατεδίκασεν ἐρήμην εἰς θάνατον τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, τὸν Ν. Πλαστήραν καὶ τὸν Ἰωσήφ Κούϊδουρον, ἀπήλλαξε δὲ τοὺς Γ. Καφαντάρην, Α. Παπαναστασίου καὶ Α. Μυλωνᾶν. Ὁ στρατιωτικὸς νόμος ἤρετο καθὼς καὶ ἡ λογοκρισία. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἐδήλουν ὅτι θ' ἀπόσχουν τῶν ἐκλογῶν. Τὴν 30 Σεπτεμβρίου 1935 οἱ ἀρχηγοὶ τῶν δημοκρατικῶν κομμάτων ἀπηύθυναν πρὸς τὸν ἐν Λονδίνῳ διαμένοντα Γεώργιον Β' «ἀνοικτὴν ἐπιστολὴν» διὰ τοῦ Τύπου: «Ἐκπληροῦντες ὅσοτον καθῆκον, ὀφείλομεν νὰ σᾶς καταστήσωμεν γνωστὸν ὅτι κατὰ μεγίστην πλειοψηφίαν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀποκρούει τὴν ἐπιδιωκομένην πολιτικὴν ἀποκατάστασιν... Ἡ λαϊκὴ θέλησις, ἡ ἐκ πάσης γωνίας τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τῆς χώρας ζωηρῶς ἐκδηλουμένη, φανερώνει ὅτι ἡ δημοκρατία εἶναι πλέον ἐριζωμένη εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν πολίτευμα, τὸ τελικῶς προσηρμοσμένον πρὸς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα... Τὴν ζωηρὰν ἐξέγερσιν καὶ ἀγανάκτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ προκαλεῖ κυρίως ἡ σαφὴς ἀντίληψις ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἑνὸς πολιτειακοῦ συμβόλου ἀποσκοπεῖται ἡ κατάλυσις τῶν ἐλευθεριῶν». Καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς εἰρημένης ἀνοικτῆς ἐπιστολῆς: «Αἰσθανόμεθα τὴν ὑποχρέωσιν ν' ἀναφέρωμεν... ὅτι ἡ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὄχι μόνον δὲν θ' ἀναγνωρίσῃ ποτὲ ὡς νόμιμον καθεστὼς θρόνον στηριζόμενον ἐπὶ τῆς βίας καὶ τῆς ἀπάτης, ἀλλὰ καὶ θὰ συνεχίσῃ τὸν ἀγῶνα μέχρις ἐσχάτων».

Γεώργιος Κονδύλης.

Οἱ Παν. Τσαλδάρης καὶ Γ. Κονδύλης ἀπήντων τὴν ἑπομένην εἰς τὴν «ἀνοικτὴν ἐπιστολήν». Τέλος τὴν 5 Ὀκτωβρίου ὑπεβάλλετο εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν ψήφισμα ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ἐπαναφορᾶς τῆς συνταγματικῆς βασιλείας. Τὴν 8 Ὀκτωβρίου (1935) ὁ βασιλεὺς ἐν Λονδίνῳ ὑπεδείκνυεν ὅπως ἡ διαδικασία τῆς παλινορθώσεως διακανονισθῇ ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Μετὰ ἡμέρας (τὴν 10 τοῦ ἰδίου μηνὸς) συνήχετο ἡ Ἐθνοσυνέλευσις καὶ μετὰ τὸν Π. Τσαλδάρην ὡμίλει ὁ πρωθυπουργὸς Γ. Κονδύλης, καταφερόμενος ἐναντίον τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος ὡς ἀποβλέποντος εἰς τὴν

ματαίωσιν τῆς παλινορθώσεως. Ταυτοχρόνως ἐδημοσιεύετο τὸ ψήφισμα τῆς συντακτικῆς συνελεύσεως διὰ τοῦ ὁποίου κατηργεῖτο τὸ πολίτευμα τῆς ἀβασιλεύτου δημοκρατίας καὶ ἐξουσιοδοτεῖτο ὁ Γ. Κονδύλης ν' ἀσκῇ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν μέχρι τοῦ δημοψηφίσματος. Ἐπανεφέρετο δὲ προσωρινῶς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911. Περὶ τούτου καθίστατο ἐνήμερος ὁ Γεώργιος Β' μέσῳ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Σιμοπούλου. Ὁ Γ. Κονδύλης, ὁ Π. Τσαλδάρης, ὁ Ι. Μεταξᾶς ὡμίλησαν εἰς τὰς παραμονὰς τῆς διεξαγωγῆς τοῦ δημοψηφίσματος ὑπὲρ τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ Γεωργίου Β'.

Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος.

Ὁ Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος διέλυε τὸ κόμμα του «διὰ νὰ καταστήσῃ ἀδιάβλητον τὴν προσωπικήν του οὐδετερότητα εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δημοψηφίσματος». Κατὰ τὸ τέλος Ὀκτωβρίου 1935 ὁ Κονδύλης ἐξετόπιζεν ἐξ Ἀθηνῶν τὸν Α. Παπαναστασίου, πρώην πρωθυπουργόν. Τὸ δημοψήφισμα τῆς 3 Νοεμβρίου ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ Γεωργίου Β'. Ἐπὶ ψηφισάντων 1.527.714, ἐψήφισαν ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ βασιλέως 1.491.922. Εἰς 32 χιλιάδας περίπου καὶ ὀλίγας ἀκόμη μονάδας ἀνῆλθον οἱ ψηφίσαντες ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας. Ἄκυρα ψηφοδέλτια ἐμετρήθησαν 3268.

Ἤδη ὑπὸ προσώπων ἐνδιαφερομένων διὰ τὴν ἐξομάλυνσιν τῆς καταστάσεως ἀνελήφθη μεσολάβησις μεταξὺ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν φιλελευθέρων Βενιζέλου καὶ τοῦ βασιλέως Γεωργίου Β'. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦσαν ὁ λόρδος Κρῶσφιλδ καὶ ὁ Ἄθως Ρωμάνος, ἄλλοτε ὑπουργὸς καὶ πρεσβευτής. Ὁ βασιλεὺς συνηντήθη μὲ τὸν ἀρχηγὸν τῶν φιλελευθέρων εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ τελευταίου τούτου ἐν Παρισίοις, καὶ τὸ ταραχῶδες παρελθὸν ἐρρίφθη εἰς τὴν λήθην. Τὴν 14 Νοεμβρίου 1935 ὁ Γεώργιος Β' ἀνεχώρει ἐκ Λονδίνου. Τὴν 25 τοῦ ἰδίου μηνὸς ὁ βασιλεὺς καθὼς καὶ ὁ ἀδελφός του καὶ διάδοχος Παῦλος ἔφθανον εἰς Φάληρον καὶ ἀποβιβαζόμενοι ἀνήρχοντο εἰς τὰς Ἀθήνας. Τὴν 30 Νοεμβρίου ἐσχηματίζετο κυβέρνησις ὑπηρεσιακὴ ὑπὸ τὸν ἄλλοτε συνεργάτην τοῦ Βενιζέλου καὶ ὑπουργὸν, τότε δὲ καθηγητὴν τῆς Νομικῆς σχολῆς τοῦ ἐν Ἀθήναις πανεπιστημίου Κωνσταντῖνον Δεμερτζῆν. Ἀμνηστία ἐδίδετο εἰς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικούς. Διάγγελμα τοῦ βασιλέως τῆς 17ης Δεκεμβρίου προανήγγελλεν ἐκλογὰς ἐντὸς τῆς τακτῆς τεσσαρακονθημέρου προθεσμίας... Ἡ χώρα εἰσήρχετο εἰς τὴν ὁμαλότητα — τὴν προσωρινὴν τοὐλάχιστον ὁμαλότητα.

Κωνσταντῖνος Δεμερτζῆς.

Ἄριστος Καμπάνης

ΑΠΟ ΤΟΥ 1935 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1949

Ὅταν ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ὁ Β' ἐπανήρχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1935, μετὰ τὸ θριαμβευτικὸν δημοψήφισμα, τὸ ὁποῖον, πλὴν τοῦ τίτλου τοῦ συνταγματικοῦ μονάρχου τῆς χώρας, τοῦ προσέφερε καὶ τὸν τίτλον τοῦ «λαοπροβλήτου» αὐτῆς ἄνακτος, εὗρε πρὸ αὐτοῦ μίαν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν ἐχαρακτήριζον δύο κυρίως βασικὰ στοιχεῖα: πρῶτον αἱ βαρύτατα συνέπειαι τῆς ἐσωτερικῆς ἀρρυθμίας καὶ ἀνωμαλίας τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπιφέρει ὁ μακροχρόνιος ἐθνικὸς διχασμὸς καὶ δεύτερον τὰ ἀπειλητικὰ σύννεφα, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὸν διεθνῆ ὁρίζοντα καὶ τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο νὰ ἀναγγέλλουν πλέον ὡς σχεδὸν ἀναπόφευκτον καὶ βέβαιον τὸν νέον παγκόσμιον πόλεμον. Ἀπὸ τῆς 24ης Μαρτίου 1924, ὁπότε, ἐπιβληθείσης τῆς πολιτειακῆς μεταβολῆς, ἡ ὁποία καθιέρωσε προσκαίρως τὸ πολίτευμα τῆς ἀβασιλεύτου δημοκρατίας ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ἔμενε σχεδὸν μονίμως ὡς πολιτικὸς ἐξόριστος εἰς τὴν Ἀγγλίαν, εἶχε παρακολουθήσει τόσον τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐσωτερικὴν ἐξέλιξιν, ὅσον — καὶ ἴσως πολὺ περισσότερον — τὴν παγκόσμιον διεθνῆ κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐπεδεινοῦτο συνεχῶς καὶ ὑπηγόρευε σοβαρὰς διὰ τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἀνησυχίας.

Ἡ κατάστασις αὐτὴ δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: Μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλὰς εἶχε διὰ μίαν φορὰν ἀκόμη ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἱκανὴ νὰ εὑρίσκεται πάντοτε, παρ' ὅλους τοὺς κινδύνους καὶ τὰς θυσίας, εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τιμῆς, ἐκλέγουσα τὴν πλέον ἐπικίνδυνον θέσιν καὶ κατορθώνουσα νὰ προσφέρῃ πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ὁ ἐσωτερικὸς διχασμὸς ὑπῆρξε τὸ κύριον, ἂν ὄχι ὁ μοναδικὸν αἴτιον διὰ νὰ χάσῃ ἡ χώρα αὐτὴ τὰ σπουδαιότερα τῶν ὠφελημάτων ποὺ εἶχεν ἀποκτήσει ἀπὸ τὸν πόλεμον, καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ ἀποβλέψῃ πλέον εἰς τὴν περιφανῆ ἐκείνην ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν, ἡ ὁποία θὰ τῆς ἐπέτρεπε νὰ ἀποβλέψῃ, ἐγκατεστημένη ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους, εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἀρχαίου της μεγαλείου. Μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν κατάρευσιν τοῦ Αὐγούστου—Σεπτεμβρίου 1922 ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλα ἐθνικὰ ἀτυχήματα, ἐξουδετεροῦντα ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ὑπερήφανον ἐθνικὸν οἰκοδόμημα, ποὺ ἐφαίνετο νὰ εἶχε ἐπιστεγάσει ἡ συνθήκη εἰρήνης τῶν Σεβρῶν (28 Ἰουλίου 1920). Τὴν 25ην Σεπτεμβρίου 1922 ἡ Ἰταλία εὗρε τὴν στιγμὴν κατάλληλον διὰ νὰ προβῇ εἰς τὴν δήλωσιν ὅτι δὲν θεωρεῖ πλέον ἰσχύουσαν τὴν συμφωνίαν περὶ παραχωρήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν Δωδεκανήσων, ἡ ὁποία ἀπετέλει συμπλήρωμα τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν. Γαμμία δὲ προσπάθεια, καταβληθεῖσα ἔκτοτε δὲν ἠδυνήθη νὰ μετατρέψῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς Πρεσβευτικῆς Διασκέψεως τῆς 9ης Νοεμβρίου 1921, ἡ ὁποία παρεχώρει τὴν ἑλληνικὴν Βόρειον Ἤπειρον εἰς τὴν Ἀλβανίαν.

Ἡ σθεναρὰ ὅμως ὑποστήριξις τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον ἠδυνήθη νὰ καταλήξῃ τὴν 24ην Ἰουλίου 1923 εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης, ἡ ὁποία ὅσον καὶ ἂν περιέκοπτεν ὀδυνηρότατα τὰ σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τοῦ παρεῖχεν ἐν τούτοις τὴν δυνατότητα νὰ ζήσῃ ὁπωσδήποτε ἐντὸς τῶν στενωτέρων ὁρίων του καὶ ἔδιδεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὰ περιωρισμένα μέν, ἀλλ' ἐπαρκῆ μέσα διὰ νὰ ἀποδείξῃ ἅπαξ ἔτι τὴν ζωτικότητα καὶ τὰς ἐξαιρετικάς του ἱκανότητας. Ὑπῆρξε δὲ ἀληθῶς ἀξιοθαύμαστος ἡ προσπάθεια, τὴν ὁποίαν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κατέβαλε κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἔτη. Ἐντὸς βραχυτάτου σχετικῶς χρονικοῦ διαστήματος κατώρθωσεν ὁπωσδήποτε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἀπορροφήσεως ἑνὸς προσθέτου πληθυσμοῦ, ὑπερβαίνοντος τὸ 1 1)2 ἑκατομμύριον προσφύγων, οἱ ὁποῖοι μετεβλήθησαν βαθμιαίως εἰς πολύτιμα παραγωγικὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς προσπαθείας. Καὶ ἦτο τοῦτο ἕνα ἀληθὲς κατόρθωμα, ὅμοιον τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα ἄλλα ἔθνη θὰ ἠμποροῦσαν νὰ πραγματοποιήσουν. Ταυτοχρόνως ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἠδυνήθη μὲ τὴν ἐργασίαν, τὴν ἐπιχειρηματικότητα καὶ τὴν εὐστροφίαν του νὰ ἐπουλώσῃ τὰς περισσοτέρας τῶν πληγῶν, ποὺ εἶχον ἀφήσει οἱ πόλεμοι καὶ αἱ ἐθνικαὶ καταστροφαί, νὰ ἐπιτελέσῃ σημαντικὰς προόδους εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, νὰ ἀναδιοργανώσῃ δηλαδὴ τὴν γεωργίαν του, νὰ ἀναδημιουργήσῃ τὴν καταστραφεῖσαν ἐκ τοῦ πολέμου ἐμπορικὴν ναυτιλίαν του, νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τοῦ μηδενὸς σχεδὸν μίαν σοβαρωτάτην βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν, νὰ ἀρχίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν μεγάλων τεχνικῶν καὶ ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων, νὰ σημειώσῃ καὶ εἰς τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδον θετικὰς ἐπιδόσεις.

Αἱ πρόοδοι αὐταὶ ὑπῆρξαν τόσον περισσότερον ἀξιοθαύμαστοι καὶ ἀποδεικτικαὶ τῶν ἐξαιρετικῶν ἀρετῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καθ' ὅσον ἐπραγματοποιοῦντο ὑπὸ συνθήκας κρατικῆς ἀποσυνθέσεως καὶ ἀκυβερνησίας, χειροτέρας παρὰ εἰς κάθε ἄλλην περίοδον τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Δεκάδες κυβερνήσεων διεδέχοντο ἡ μία τὴν ἄλλην, χωρὶς νὰ ἔχουν ποτὲ σχεδὸν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ νὰ χαράξουν ἕνα θετικὸν πρόγραμμα καὶ νὰ δυνηθοῦν νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν ἐφαρμογήν του. Ἕνδεκα ἐπαναστάσεις, στάσεις, ἢ στρατιωτικὰ κινήματα ἐσημειώθησαν ἐντὸς μιᾶς εἰκοσαετίας διὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς κρατούσης κυβερνήσεως καὶ τὴν βιαίαν κατάληψιν τῆς ἐξουσίας. Πέντε φορὰς ἀπὸ τοῦ 1917 μέχρι τοῦ 1935 ἐπεβλήθη ἡ ἀναστολὴ τῆς ἰσοβιότητος τῶν δικαστικῶν καὶ τῆς μονιμότητος τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων διὰ νὰ γίνῃ ἡ ἐκκαθάρισις των, συμφώνως πρὸς κομματικὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κριτήρια· καὶ ὑπῆρξαν ἀκόμη περισσότερον πολυάριθμοι αἱ ὁμαδικαὶ ἀποτάξεις τῶν στελεχῶν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Οἱ πολιτικοὶ ἡγέται δὲν ἠρκοῦντο μόνον εἰς τὰς συνήθεις μεταξύ των ἀντεγκλήσεις, ἀλλὰ κατηγόρουν ἀλλήλους ὡς προδότας τοῦ ἔθνους καὶ ὑπαιτίους τῆς ἠθικῆς παραλυσίας καὶ τῆς πλήρους κρατικῆς ἀποσυνθέσεως. Θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς δημιουργηθείσης εἰς τὴν Ἑλλάδα καταστάσεως τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ μεγαλύτερος τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας Ἐλευθέριος Βενιζέλος παρεσύρθη τὴν 1ην Μαρτίου 1935 εἰς ἕνα στρατιωτικὸν ἐπαναστατικὸν κίνημα, τὸ ὁποῖον κατεδικάσθη ἀμειλίκτως ἀπὸ τοὺς ἐπικρατήσαντας ἐκπροσώπους τῆς νομίμου τάξεως, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε βαθύτερα αἴτια. Πολιτικὸς τῆς ἀλκῆς τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος ἀντελαμβάνετο πλήρως τὴν σημασίαν τῶν συντελουμένων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ἐκείνην μεγάλων διεθνῶν ζυμώσεων, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ συνέχεται ἀπὸ τὴν ἀνησυχίαν τῶν συνεπειῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἔχῃ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐπερχομένη μεγάλη παγκόσμιος θύελλα, ἂν τὴν εὕρισκεν εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν τῆς ἐσωτερικῆς παραλυσίας καὶ κρατικῆς ἀποσυνθέσεως. Καὶ εἶναι πιθανὸν νὰ ἀπέβλεπε τὸ ἀπονενοημένον αὐτὸ καὶ ἀσφαλῶς καταδικαστέον κίνημα εἰς τὴν προσπάθειαν διὰ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ἰσχυροῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἱκανοῦ νὰ προετοιμάσῃ τὴν χώραν διὰ τοὺς ἐπικρεμαμένους κινδύνους. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ κίνημα τοῦ 1935 ἐνεφάνισε κατὰ τρόπον ἀκόμη περισσότερον ἐκδηλον τὴν ἐπικίνδυνον κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιέλθει ἡ Ἑλλάς: ἡ Βουλγαρικὴ κυβέρνησις ἐφάνη διατεθειμένη νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς ἀνωμάλου ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως διὰ νὰ συγκεντρώσῃ στρατεύματα εἰς τὰ ἑλληνικὰ σύνορα καὶ νὰ προβῇ εἰς μερικὰς ὑπόπτους ἐνεργείας πλησίον τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Μόνον δὲ ἡ ἄμεσος καὶ ἔντονος ἐκδήλωσις τῆς ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως, συνελθόντος εἰς τὸ Βουκουρέστιον τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς ἐκείνας, ὅπως παρεμποδίσῃ κάθε ἀπόπειραν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐξουδετέρωσε τὰς δημιουργηθείσης πρὸς στιγμὴν ἀνησυχίας.

Αἱ ἀνησυχίαι αὐταὶ ἀπετέλουν τὸ κύριον αἴσθημα τοῦ βασιλέως Γεωργίου τοῦ Β', ὅταν ἐπανήλθε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1935 εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ζήσας εἰς ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντι-

κώτερα εὐρωπαϊκὰ κέντρα ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀντιλαμβάνεται πλήρως τὴν ἐξαιρετικὴν σοβαρότητο τῆς παγκοσμίου κατασεως, ὅπως εἶχεν αὕτη ἀρχίσει νὰ ἐξελίσσεται ἀπὸ ἐκείνης ἀκριβῶς τῆς ἐποχῆς. Πράγματι ἕως τότε περίπου ὑφίστατο εἰς πολλοὺς ἰθύοντας διεθνεῖς κύκλους καὶ εἰς μέγα μέρος τῆς παγκοσμίου κοινῆς γνώμης ἡ ἐντύπωσις ὅτι εἶχεν ἐξασφαλιαθῆ ἡ παγκόσμιος εἰρήνη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς λεγομένης «Συλλογικῆς Ἀσφαλείας», αἱ ὁποῖαι εἶχον υιοθετηθῆ μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὰς ὁποίας ἐξεπροσώπει ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν. Ἡ μεγάλη ἀδυναμία τὴν ὁποίαν εἶχε δημιουργήσει διὰ τὸν διεθνῆ αὐτὸν ὀργανισμὸν καὶ γενικώτερον διὰ τὸ σύστημα τῆς συλλογι-

Ὁ Ἰτολὸς στρατηγὸς Πανάνι ἐπιθεωρεῖ Ἀλβανοὺς στρατιώτας.

κῆς ἀσφαλείας ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἀπὸ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν εὐθὺς μετὰ τὴν συγκρότησίν της, ἐθεωρήθη ὅτι ἐξουδετερώθη κάπως διὰ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς συνεργασίας τῶν δύο μεγάλων εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀρχικῶς εἶχον μείνει ἔξω αὐτῆς: τῆς Γερμανίας δηλαδὴ καὶ τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας. Ἡ σύναψις τῆς συνθήκης τοῦ Λοκάρνο, διὰ τῆς ὁποίας τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1925 εἶχον ἀναλάβει Γερμανία, Γαλλία, Μεγάλη Βρεταννία, Ἰταλία καὶ Βέλγιον ὑποχρεώσεις εὐρυτάτης εἰρηνικῆς συνεργασίας καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν συμφωνιῶν αὐτῶν καὶ πρὸς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις εἶχον δημιουργήσει πλέον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ Γερμανία ἔπουσε νὰ εἶναι ἡ ἐπιθετικὴ καὶ κατακτητικὴ Δύναμις, ἡ ἀπειλοῦσα τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου. Ἀφ' ἑτέρου, μετὰ τὴν εἴσοδον τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, ὁ ἀντιπρόσωπός της Λιτβίνωφ, θερμὸς ὁπαδὸς τοῦ συστήματος τῆς Συλλογικῆς Ἀσφαλείας καὶ ὑποστηρικτὴς τῆς ἰδέας τῆς συνεργασίας τῆς πατρίδος του μὲ τὸν δυτικὸν «καπιταλιστὸν» κόσμον, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ὀλιγώτερον ὀξυδερκεῖς διεθνεῖς παρατηρητὰς τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἔπαυε πλέον καὶ ἡ Ρωσσία νὰ ἀποτελῇ κίνδυνον διὰ τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου, παρὰ τὴν ἀνατρεπτικὴν κομμουνιστικὴν ἰδεολογίαν καὶ προπαγάνδαν της.

Ἐπεκράτησεν οὕτω ἀπὸ τοῦ 1924 ἢ 1925 καὶ μέχρι σχεδὸν τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφερόμεθα μία παγκόσμιος ἀτμόσφαιρα, στηριζομένη εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ εἰρήνη ἦτο ἐξησφαλισμένη καὶ φθάνουσα μέχρι τῆς ὑπερβολῆς ὅτι κάθε πολιτικός, ὁ ὁποῖος ἐζήτει τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης τῆς χώρας του ἐναντίον οἱουδήποτε κινδύνου, ἦτο ἀδικαιολογήτως πανικόβλητος καὶ ἀπαισιόδοξος, ἂν ὄχι καὶ «ἔμπορος πολέμου». Εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν αὐτὴν ὀφείλεται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἕνας πολιτικός, τόσον προβλεπτικὸς καὶ ὀξυδερκὴς ὅσον ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, παρημέλησε σχεδὸν πλήρως καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν του πρωθυπουργίαν τοῦ 1928—1931 τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης τῆς Ἑλλάδος, ταυτίζων εἰς τοὺς φίλους του, ποὺ τοῦ ἐξέφραζεν σχετικὴν ἀπορίαν, ὅτι ἡ εἰρήνη εἶναι ἀπολύτως ἐξησφαλισμένη καὶ ὅτι ἔχει ὁ ἴδιος ἀρκετὸν πολιτικὸν αἰσθητήριον ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀντιληφθῆ πέντε ἢ δέκα χρόνια ἐνωρίτερον πότε θὰ ὑπάρξουν πραγματικοὶ κίνδυνοι διαταράξεως τῆς εἰρήνης αὐτῆς, ὁπότε καὶ θὰ ὑπάρχῃ ὅλος ὁ ἀπαιτούμενος καιρὸς διὰ νὰ ληφθοῦν τὰ ἀνάλογα μέτρα.

Ἡ συλλογικὴ ἀσφάλεια ἐγκαταλείπεται. — Ὡς ἀρχικὴ ἡμερομηνία, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤρχισαν νὰ διαφαίνονται οἱ πρῶτοι κίνδυνοι διαταράξεως τῆς εἰρήνης, θὰ ἠδυνατοῦσε νὰ χαρακτηρισθῆ ἡ 30ὴ Ἰανουαρίου τοῦ 1933, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ γηραιὸς Γερμανὸς καγκελλάριος στρατάρχης Χίνδενμπουργκ ἀνέθετε τὴν πρωθυπουργίαν εἰς τὸν Ἀδόλφον Χίτλερ. Εἶχεν οὗτος ἐπανειλημμένως καὶ κατὰ τὸν προκλητικώτερον τρόπον ἀναγγείλει ὅτι ἀπέβλεπεν εἰς τὴν οὐσιαστικὴν κατάργησιν τῆς συνθήκης τῶν Βερσαλλιῶν καὶ ὅλων τῶν περιορισμῶν, τοὺς ὁποίους αὕτη ἐπέβαλλεν εἰς τὴν ἡττημένην Γερμανίαν. Ἤρχισαν πράγματι ἀπὸ τότε νὰ ἐκδηλοῦνται αἱ πρῶται σοβαραὶ διὰ τὴν εἰρήνην ἀνησυχίαι. Ἡ βαθεῖα ὅμως ἀπέχθεια πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ πολέμου, ἡ ὁποία ἐπεκράτει εἰς τὰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας — πλὴν βεβαίως τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας διὰ τοὺς θεωρητικοὺς ἡγέτας τῆς ὁποίας ὁ πόλεμος ἀπετέλει, σύμφωνα μὲ τὰ διδάγματα τοῦ Λένιν, τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς παγκοσμίου ἐπαναστάσεως — αἱ ἀνώμαλοι πολιτικαὶ συνθῆκαι, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν εἰς μερικὰς ἐκ τῶν χωρῶν αὐτῶν, ὡς π.χ. εἰς τὴν Γαλλίαν, καὶ ἡ συστηματικὴ ἀπὸ τὸν κομμουνισμὸν ὑπονόμευσις τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, ἐμείωναν σοβαρῶς τὴν διάθεσιν πρὸς ἔγκαιρον λῆψιν τῶν ἀπαιτουμένων ἀμυντικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ προλάβουν τὴν καταστροφήν. Οὕτω αἱ πρῶται ἐκδηλώσεις τοῦ προγράμματος τοῦ Ἀδόλφου Χίτλερ διὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον εἶχον δημιουργήσει αἱ συνθῆκαι εἰρήνης τῶν Βερσαλλιῶν, τοῦ Ἁγίου Γερμανοῦ, τοῦ Νεϊγὺ κλπ., δὲν προεκάλεσαν τὰς ἀντιδράσεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠμποροῦσαν νὰ σταματήσουν τὴν νέαν γερμανικὴν κυβέρνησιν.

Ἐσημειώθη πάντως ἔκτοτε μία μεταστροφὴ εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς συλλογικῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ἡ ὁποία διεῖπε προηγουμένως τὰς διεθνεῖς σχέσεις. Ἐδημιουργήθησαν δηλαδὴ τὰ τοπικὰ σύμφωνα ἀσφαλείας καὶ φιλίας, τὰ ὁποῖα διεδέχοντο τὴν συλλογικὴν ἀσφάλειαν καὶ τὰ ὁποῖα ἤνωνον μεταξὺ των τὰς χώρας ἐκείνας αἱ ὁποῖαι ἠσθάνοντο ἑαυτὰς περισσότερον ἀπειλουμένας ἀπὸ τὰ γερμανικὰ καὶ τὰ ἰταλικὰ κατακτητικὰ σχέδια. Οὕτω ἡ γαλλορωσσικὴ συμμαχία, ἡ ὁποία συνήφθη τὴν 2αν Μαΐου 1935, αἱ τοπικαὶ συμμαχίαι τῆς «Μικρᾶς Ἀντάντ» (Πολωνίας, Ρουμανίας, Τσεχοσλοβακίας) καὶ τῆς «Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως» (Ἑλλάδος, Νοτιοσλαυΐας, Ρουμανίας) αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν ἀνεπτύχθησαν περισσότερον, ἡ ἀποκατάστασις ἀληθοῦς φιλίας μεταξὺ Ἑλλάδος, Τουρκίας καὶ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν Δυνάμεων αἱ κυρύτεραι σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἤνωναν καὶ μεταξὺ των τοὺς διαφόρους αὐτοὺς εὐρωπαϊκοὺς συναστισμοὺς καὶ τέλος αἱ προσπάθειαι συνεργασίας καὶ συνδέσεως αὐτῶν μὲ τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν, θὰ ἠδύναντο ἀσφαλῶς, ἂν διετηροῦντο σταθεραὶ καὶ ἡνωμέναι, νὰ δημιουργήσουν ἕνα εὐρωπαϊκὸν σύστημα ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖον θὰ ἤρκει διὰ νὰ ἐπιβάλῃ τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν αὐτοσυγκράτησιν εἰς τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ προσπάθεια ἐστερεῖτο τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς σταθερότητος ποὺ θὰ τὴν καθίστα πραγματικῶς ἀποτελεσματικήν. Εἰς τοῦτο συνετέλουν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ πάντοτε ὑφισταμένη ἀπροθυμία τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν ὅπως ὀργανώσουν καὶ τὴν στρατιωτικήν των ἄμυναν κατὰ τρόπον προσοδίοντα οὐσιαστικὸν περιεχόμενον εἰς τοὺς συνδυασμούς των, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ κάπως ἐπιπόλαιος ἀποχωρισμὸς τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τὴν Γερμανίαν, θεωρουμένης τῆς πρώτης ὡς ὀλιγώτερον ἐπικινδύνου διὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην ἀπὸ τὴν δευτέραν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ Ἰανουάριον 1935 συνήφθη ἡ γαλλοϊταλικὴ συμφωνία, ἡ λεγομένη «Συμφωνία τῆς Στρέζας», δημιουργηθείσης τῆς ἐλπίδος ὅτι θὰ ἠμποροῦσεν αὕτη νὰ φέρῃ ὁριστικῶς τὴν Ἰταλίαν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν δυτικῶν Συμμάχων.

Τὸ τελευταῖον αὐτὸ σφάλμα ἀπεδείχθη πληρέστερον ὀλίγον μόλις καιρὸν ἀργότερα, ὅταν, τὴν 2αν Ὀκτωβρίου 1935, ἤρχισεν ἡ ἐπίθεσις τῆς Ἰταλίας ἐναντίον τῆς Αἰθιοπίας, ἡ ὁποία ἐνεφάνιζε τὴν Ἰταλίαν ὡς ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν δημιουργίαν ἰσχυρᾶς κατακτητικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ὁποία ἐδημιούργησε γενικωτέραν ἀναστάτωσιν εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις καὶ ἐπέφερε τελικῶς βαθύτατον κλονισμὸν τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κυρώσεων, τὰς ὁποίας ἐπέβαλεν ἀρχικῶς ἐναντίον τῆς Ἰταλίας ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν καὶ αἱ ὁποῖαι ἔφεραν εἰς πολὺ δυσχερῆ θέσιν τὰς μικροτέρας ἰδίως Δυνάμεις, ἐγκατελείφθη τελείως τὸν Ἰούνιον τοῦ 1936 μετὰ τὴν πλήρη ὑπὸ τῆς Ἰταλίας κατάληψιν τῆς Αἰθιοπίας, ἀναγνωρισθέντος οὐσιαστικῶς τοῦ Ἰταλικοῦ πραξικοπήματος, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ἰσοδυνάμει πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς πλήρους χρεωκοπίας τοῦ συστήματος τῆς συλλογικῆς ἀσφαλείας. Ἀπὸ τὸ πλῆγμα αὐτὸ δὲν ἐπρόκειτο πλέον ποτὲ νὰ συνέλθῃ ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, ἐκ τῆς ὁποίας ἄλλως τε ἀπεσύροντο ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γερμανία. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἶχε καὶ ἡ Γερμανία ταυτοχρόνως ἀποβάλει κάθε δισταγμὸν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων της πρὸς ἀνατροπὴν τῆς κοατούσης εὐρωπαϊκῆς τάξεως. Τὴν ἀρχικὴν ἐπιφανειακὴν διαλλακτικότητα τοῦ καγκελλαρίου Χίτλερ, ὁ ὁποῖος π.χ. τὸν Μάρτιον τοῦ 1933 ἐνθουσιωδῶς εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸ σχέδιον τοῦ Μουσσολίνι δι' ἕνα σύμφωνον μεταξὺ τῶν τεσσάρων μεγάλων εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, Ἀγγλίας, Γαλλίας, Γερμανίας καὶ Ἰταλίας, διεδέχθη ἡ ἀπροκάλυπτος ἐπιδίωξις τῆς πραγματοποιήσεως τῶν γενικωτέρων του σχεδίων, ἡ ὁποία προσελάμβανεν ὁλονὲν καὶ ταχύτερον ρυθμόν, ὅσον ἀντελαμβάνετο ὅτι αἱ ἄλλαι Δυνάμεις δὲν ἐδείκνυον διάθεσιν σταθερᾶς καὶ ἀποτελεσματικῆς ἀντιδράσεως. Οὕτω τὸν Μάρτιον τοῦ 1935, μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς περιοχῆς τοῦ Σάαρ εἰς τὴν Γερμανίαν, ὁ Χίτλερ ἐπανίδρυσε πάλιν τὴν γερμανικὴν πολεμικὴν ἀεροπορίαν, ἐπανέφερε τὴν ὑποχρεωτικὴν στρατιωτικὴν θητείαν καὶ ἤρχιζε τὸν πυρετῶδη ἐπανεξοπλισμὸν τῶν γερμανικῶν ἐνό-

πλων δυνάμεων, ἀποδεικνύων οὕτω εἰς τὸν τρομοκρατημένον ἢ ἀδιάφορον κόσμον ὅτι ἡ συνθήκη τῶν Βερσαλλιῶν δὲν εἶχε πλέον καμμίαν οὐσιαστικὴν ἰσχύν.

Ἡ διεθνὴς ἀπομόνωσις εἰς τὴν ὁποίαν προσκαίρως εἶχεν εὑρεθῆ ἡ Ἰταλία λόγῳ τοῦ πολέμου της ἐναντίον τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῶν διεθνῶν κυρώσεων, ποὺ τῆς εἶχον ἐπιβληθῆ, ἔστρεψε μοιραίως τὸν Μουσσολίνι πρὸς τὸν Χίτλερ, παρὰ τὰς ἀνησυχίας καὶ τὰς ἐπιφυλάξεις, τὰς ὁποίας ἔτρεφεν ὁ πρῶτος ἐξ ἀφορμῆς τῶν γερμανικῶν σχεδίων ἐναντίον τῆς Αὐστρίας. Καὶ ἤρχισαν ἔκτοτε αἱ προκαταρκτικαὶ διαπραγματεύσεις διὰ τὴν στενὴν συνεργασίαν μεταξὺ τῶν δύο ὁλοκληρωτικῶν δυνάμεων, συνεργασίαν, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο καὶ ἐπισήμως νὰ κατοχυρωθῇ περὶ τὸ τέλος τοῦ 1936. Πράγματι ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Μουσσολίνι κόμις Τσιάνο μετέβη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1936 εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου εἶχε μακρὰς συσκέψεις μὲ τὸν συνάδελφόν του φὸν Νόυρατ καὶ τὸν καγκελλάριον Χίτλερ. Ἡ συνεννόησις ὑπῆρξε τόσον πλήρης ὥστε εἰς τὸν λόγον του τῆς 1ης Νοεμβρίου 1936 ὁ Μουσσολίνι ὡμίλησε διὰ πρώτην φορὰν περὶ τῆς καθέδου (θεατικάλε) Βερολίνου — Ρώμης, τονίσας ὅτι «αὕτη δὲν ἀποτελεῖ διαχωριστικὴν γραμμήν, ἀλλὰ ἕνα ἄξονα ὁ ὁποῖος ἑνώνει τὰ δύο ἔθνη καὶ εἰς τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ στηριχθοῦν καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη, τὰ ἐμπνεόμενα ἀπὸ τὴν θέλησιν τῆς συνεργασίας καὶ τῆς εἰρήνης». Ἐπραγματοποιεῖτο οὕτω ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁ Ἰταλογερμανικὸς Ἄξων, ὁ ὁποῖος ἐπέπρωτο νὰ προκαλέσῃ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον.

Ὁ Ἄξων οὗτος, χρησιμοποιῶν ὡς κύρια μέσα ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἀπειλὴν τῆς πολεμικῆς του ἰσχύος, ἀφ' ἑτέρου δὲ παντοίας ὑποσχέσεις πλουσίων ἐδαφικῶν ἀνταλλαγμάτων, ἤσκησε μοιραίως ἰσχυρὰν ἕλξιν ἐπὶ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα εἴτε συνεμερίζοντο τὰς ἐπεκτατικὰς διαθέσεις τῶν δύο ἀξονικῶν δυνάμεων, εἴτε εἶχον ἴσοσον δυναμιν ἀντιστάσεως. Ὑπῆρξαν ἴσως ἡ Οὐγγαρία καὶ ἡ Βουλγαρία αἱ πρῶται ἐκ τῶν δυνάμεων αὐτῶν αἱ ὁποῖαι προσεχώρησαν ψυχικῶς πρὸς τὴν νέαν αὐτὴν εὐρωπαϊκὴν κατάστασιν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι δυνάμεις, ἀποθαρρυνόμεναι ἀπὸ τὴν ἐλαχίστην ἐπιδεικνυομένην ἱκανότητα ἀντιδράσεως τῶν φιλελευθέρων Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἀπὸ τὴν συνεχῆ των ἀποχωρητικότητα, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο κατὰ τὸ 1938 νὰ φθάσῃ μὲ τὴν συνάντησιν τοῦ Μονάχου εἰς τὸ κατακόρυφόν της, ἤρχισαν νὰ ἀποβλέπουν μὲ ὀλιγωτέραν ἐμπιστοσύνην ὄχι μόνον πρὸς τὴν παλαιὰν «Συλλογικὴν Ἀσφάλειαν», ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ ἀκόμη τὰ περιφερειακὰ σύμφωνα ἀμύνης, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχον συνάψει. Εἰς τὴν ἰδικήν μας περιοχήν, τὴν Βαλκανικήν, ἡ τάσις αὕτη, ἡ ὁποία ἔκαμνε διάφορα ἔθνη νὰ ἐπιδιώκουν τὴν σύναψιν καὶ μετὰ τῶν μὴ φιλικῶν δυνάμεων συμφώνων, ἀναλόγων πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχον συνάψει μὲ τοὺς φυσικοὺς των συμμάχους, ἤρχισε κάπως περισσότερον νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ἐπισήμως. Οὕτω τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1936 ὁ νέος πρωθυπουργὸς τῆς Ρουμανίας Ἀντωνέσκο ἐδήλωνεν ὅτι ἐπιδιώκει νὰ στερεώσῃ στενὰς φιλικὰς σχέσεις μὲ ὅλας τὰς Δυνάμεις, ἰδιαιτέρως δὲ μὲ τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν. Ἡ Νοτιοσλαυία δὲ συνήψε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1936 σύμφωνον φιλίας μὲ τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1937 σύμφωνον φιλίας μὲ τὴν Ἰταλίαν. Ἐδίδετο οὕτω τὸ σύνθημα μιᾶς πολιτικῆς αὐτοτελείας, ἡ ὁποία μοιραίως κατηργεῖ τὴν θετικὴν ἐγγύησιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀσφαλείας, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύναντο νὰ παράσχουν αἱ προηγούμεναι συμφωνίαι.

Ἡ Ἑλλὰς μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ βασιλέως. Ἤδη ὅμως ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1935, ὁπότε ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, ὑπῆρχον σοβαρώτατοι ἐνδείξεις περὶ τῆς τοιαύτης ἀνησυχαστικῆς ἐξελίξεως τῆς παγκοσμίου καταστάσεως, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐπέβαλλον σοβαρωτάτας σκέψεις περὶ τῆς καταλλήλου ὀργανώσεως τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο ἴσχυε κυρίως διὰ τὴν κατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἀμύνης, ἡ ὁποία κάθε ἄλλο παρὰ ἱκανοποιητικὴ ἦτο. Ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ βασιλέως ὁ ὑπεύθυνος ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἀντιπρόεδρος τῆς κυβερνήσεως εἶχεν ὁμολογήσει εἰς εἰδικὸς συγκληθείσαν σύσκεψιν τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων ὅτι δὲν ὑπῆρχον εἰς τὰς ἀποθήκας ἐπιστρατεύσεως στολαὶ διὰ περισσοτέρους τῶν 35—40 χιλιάδων ἀνδρῶν, ὅτι δὲν ὑπῆρχον κράνη, δὲν ὑπῆρχον ὅπλα, ὅτι τὰ βλήματα τοῦ πυροβολικοῦ δὲν εἶχον πυροσωλῆνας. Καὶ ὁ ἀείμνηστος ἀντιστράτηγος Μαζαράκης εἰς ἄρθρον του τῆς 14ης Ἀπριλίου 1936 ἐτονίζεν ὅτι δὲν ἐπετεύχθη καθόλου ἡ ἀμυντικὴ ὀργάνωσις τῆς χώρας, «πρῶτον διότι συνεχῶς ἤλλασσον τὰ πρόσωπα τῶν πρωθυπουργῶν καὶ ἀρχηγῶν τοῦ ἐπιτελείου, δεύτερον διότι αἱ διατεθεῖσαι ἀπὸ τοῦ 1928 μέχρι σήμερον πιστώσεις ἦσαν ὅλως ἀνεπαρκεῖς καὶ τρίτον διότι οἱ κυβερνῶντες παρεσύροντο ἀπὸ τὰς φιλειρηνικὰς οὐτοπίας καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν συνεμερίζοντο οἱ δραστηρίως ὁπλιζόμενοι γείτονες μας».

Ἦτο ἐν τούτοις σαφὲς ὅτι ἀπέναντι τῆς τάχιστα πλέον ἐξελισσομένης ἐπὶ τὰ χείρω παγκοσμίου καταστάσεως, ἀπέναντι τῆς καταρρεύσεως καὶ τοῦ συστήματος τῆς συλλογικῆς ἀσφαλείας ἀλλὰ καὶ τοῦ συστήματος τῶν συμφώνων καὶ τῶν συμμαχιῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ στηριχθῇ ἡ παγκόσμιος εἰρήνη, ἀπέναντι τῶν ἀπειλητικῶν καὶ κατακτητικῶν διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἤρχιζαν ἐκ διαφόρων πλευρῶν νὰ ἐμφανίζωνται, ἡ Ἑλλὰς ὤφειλεν εἰς ἑαυτήν, τὴν ἀσφάλειάν της καὶ τὴν ἱστορίαν της νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὑπεραμυνθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ὑποστάσεώς της. Καὶ ἡ ἄμυνα μιᾶς χώρας δὲν δύναται οὔτε νὰ αὐτοσχεδιασθῇ, οὔτε νὰ ὀργανωθῇ ἀμέσως μὲ τὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία συντόμως διαγράφεται ἀνωτέρω. Βεβαίως δὲν ἠμποροῦσεν ἡ Ἑλλὰς οὔτε νὰ ἀνταγωνισθῇ τὰ μεγάλα ἐπιθετικὰ κράτη εἰς τοὺς ἰδικούς των ἐξοπλισμούς, ἐξοπλισμοὺς ποὺ δὲν ἠμποροῦσαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οὔτε κἂν ἡ Μ. Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία νὰ παρακολουθήσουν ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν. Ἐκτὸς τούτου τὰ ὀλίγα ἔτη ποὺ μᾶς ἔμενον ἀκόμη μετὰ τὴν παραμέλησιν τῆς ἐθνικῆς μας ἀμύνης, δὲν ἠμποροῦσαν νὰ ἐπαρκέσουν οὔτε διὰ νὰ ἀνανεώσωμεν τελείως τὸ ἑλληνικὸν πυροβολικόν, οὔτε διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν ἰσχυρὰν ἀεροπορίαν, οὔτε διὰ νὰ ἀχυρώσωμεν πλήρως τὰ μακρά μας σύνορα. Ἄλλωστε εἶχον ἤδη ἀρχίσει τότε αἱ χῶραι, αἱ ὁποῖαι διέθετον πολεμικὴν διομηχανίαν νὰ τὴν ἐπιτάσσουν ἀποκλειστικῶς διὰ τὰς ἰδικάς των ἀνάγκας καὶ νὰ περιορίζουν εἰς τὸ ἐλάχιστον τὴν δυνατότητα τῆς προμηθείας τῶν ἀπαραιτήτων ὅπλων καὶ πολεμικῶν ὑλικῶν. Παρ' ὅλα ταῦτα ἔπρεπεν ἡ Ἑλλὰς μὲ τὰς μικρὰς της δυνάμεις καὶ τὰς περιωρισμένας οἰκονομικὰς της δυνατότητας νὰ ἐξοπλισθῇ καὶ νὰ ἔχῃ ἕνα στρατόν, ὁ ὁποῖος νὰ ἠμπορῇ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς πᾶσαν ἐπίθεσιν τὴν ἄμυναν, ποὺ θὰ ὑπηγόρευον αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ ἡ ἀφοσίωσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐλευθερίαν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ προπαρασκευὴ τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης, ἡ ὁποία ἦτο πλέον τόσον ἐπειγόντως ἀπαραίτητος καὶ ἡ προετοιμασία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως διὰ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνας, οἱ ὁποῖοι μοιραίως πλέον ἐπέκειντο, δὲν ἠμποροῦσαν νὰ ἐπιτευχθοῦν μὲ μίαν πολιτικὴν καὶ κρατικὴν ἀστάθειαν, ἀνωμαλίαν καὶ ἀποσύνθεσιν, ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην ἡ ὁποία εἶχε προηγηθῆ. Ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ μία κυβέρνησις σταθερά, ἀποφασιστική, ἰσχυρά, κυβέρνησις, ἡ ὁποία νὰ μὴ ἀνατρέπεται μόλις ἀρχίζει τὸ ἔργον της, νὰ ἔχῃ πρὸ αὐτῆς τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν διὰ νὰ καταρτίσῃ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ πρόγραμμα ἐθνικῆς ἀνασυγκροτήσεως, νὰ ἔχῃ τὸ σθένος καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἀξιώσῃ ἀπὸ ὅλους θυσίας καὶ κοινὴν προσπάθειαν. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος δὲν ἠθέλησεν ἐν τούτοις νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν συνταγματικὴν ὁδόν, δὲν ἔκαμε καμμίαν διάκρισιν μεταξὺ φίλων καὶ ἀντιπάλων, ἐπέμεινε δὲ ὅπως ὁ ἴδιος ὁ ἑλληνικὸς λαὸς λάβῃ διὰ τῆς ἐλευθέρας του ψήφου τὰς ἀπαραιτήτους ἀποφάσεις διὰ τὴν λύσιν τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος. Ἐφρόντισε λοιπὸν ὅπως ἐνεργηθοῦν τὸ ταχύτερον ἀπὸ ἄφογον ὑπηρεσιακὴν κυβέρνησιν βουλευτικαὶ ἐκλογαί. Αἱ ἐκλογαὶ αὗται διεξήχθησαν πράγματι, κατὰ τρόπον ἀναμφισβητήτως ὑποδειγματικόν, τὴν 26ην Ἰανουαρίου τοῦ 1936. Δυστυχῶς ὅμως καὶ ἡ σύνθεσις τῆς ἐκλεγείσης βουλῆς καὶ αἱ διαθέσεις τῶν ἐν αὐτῇ κομμάτων ὑπῆρξαν τοιαῦται ὥστε νὰ καταστῇ κυριολεκτικῶς ἀδύνατον νὰ σχηματισθῇ ὄχι μόνον κυβέρνησις ἰσχυρά, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς κυβέρνησις οἱαδήποτε. Ἐδημιουργήθη οὕτω ἡ ἀνάγκη νὰ διατηρηθῇ καὶ μετὰ τὰς ἐκλογὰς ἡ ὑπηρεσιακὴ κυβέρνησις, προεδρευομένη ἀρχικῶς ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Δεμερτζῆν, ἀργότερον δέ, μετὰ τὸν θάνατον τούτου, ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν. Τέλος, τὴν 27ην Ἀπριλίου τοῦ 1936 ἡ ἰδία βουλὴ ὑπέγραψε μόνη της τὴν καταδίκην της, παρασχοῦσα εἰς τὴν ὑπηρεσιακὴν αὐτὴν κυβέρνησιν ἐξουσιοδότησιν τόσον μακρὰν καὶ τόσον πλήρη, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἔχῃ ἄλλην συνέπειαν παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τὴν 4ην Αὐγούστου 1936 οὐσιαστικὴν διάλυσίν της καὶ τὴν ἀναστολὴν συνταγματικῶν τινων διατάξεων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἤρχιζε καὶ ἐσυνεχίζετο μὲ ἀποφασιστικότητα ἡ προσπάθεια τῆς ἐσωτερικῆς ἀνασυγκροτήσεως καὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης τῆς χώρας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν μεγάλην θύελλαν, ἡ ὁποία ἐφαίνετο πλέον ἐπερχομένη μὲ συνεχῶς ἐπιταχυνόμενον ρυθμόν. Ὁ σαφὴς καθορισμὸς τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τῆς πολεμικῆς μας προπαρασκευῆς, ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου στρατοῦ, ἡ παραγγελία πάσης δυνατῆς ποσότητος τοῦ ἀπαραιτήτως ἀναγκαίου πολεμικοῦ ὑλικοῦ, ἡ ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ μόνιμος ἀχύρωσις τῶν ἐκτεθειμένων εἰς τὸν μεγαλύτερον κίνδυνον περιοχῶν τῆς μακρᾶς συνοριακῆς μας γραμμῆς, ἡ ὀργάνωσις τῶν ἑλληνικῶν συγκοινωνιῶν, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἠμποροῦν νὰ ἐξυπηρετοῦν καλύτερον τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ κινδύνου, ἡ καλυτέρα διάρθρωσις καὶ διοίκησις τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ, ὁ καταρτισμὸς πλήρων σχεδίων ἐπιστρατεύσεως καὶ ἐκστρατείας, ἡ ὀργάνωσις τῆς πολιτικῆς ἐπιστρατεύσεως καὶ τῆς παθητικῆς ἀεραμύνης, ἀπετέλεσαν τὰ κύρια κεφάλαια τῆς καταβληθείσης ἐντὸς ἐλαχίστου πράγματι χρονικοῦ διαστήματος προσπαθείας. Τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπετεύχθησαν—ἂν καὶ δὲν ἠμποροῦν βεβαίως νὰ θεωρηθοῦν ὡς πλήρη καὶ ἱκανοποιοῦντα πραγματικῶς ἐκείνους ποὺ ἀνέλαβον τὴν προσπάθειαν—χαρακτηρίζονται ἐν τούτοις καλύτερον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ δημιουργηθεὶς οὕτω ἑλληνικὸς στρατός, τὸ ναυτικὸν καὶ ἡ ἀεροπορία ἠδυνήθησαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς ἐνόπλους δυνάμεις μιᾶς ἀπὸ τὰς δύο χώρας, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο τότε ὡς αἱ ἰσχυρότεραι τοῦ κόσμου, νὰ ἐμπνεύσουν ἀληθῆ κατάπληξιν εἰς τοὺς Ἰταλοὺς στρατιωτικοὺς ἡγέτας, νὰ κάμουν τὸν Ἰταλὸν δικτάτορα Μουσσολίνι νὰ εἴπῃ δημοσίᾳ τὴν 10ην Ἰουνίου 1941 ὅτι ἡ περίπτωσις τῆς Ἑλλάδος ἦτο μία ἀπὸ ἐκείνας, ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν ἀναγνώρισιν ὅτι καμμία πρόβλεψις δὲν εἶναι ἀλάνθαστος καὶ νὰ προσφέρουν εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα τὴν πρώτην μεγάλην καὶ ἐλπιδοφόρον κατὰ ξηρὰν νίκην.

Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ προσπάθεια ἔπρεπεν ἐν τούτοις νὰ συμ-

πληρωθῆ καὶ διὰ τῆς προσπαθείας πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ προ-ἐλεπομένου ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἀπὸ τὰς φίλας Δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι εἴτε συνεδέοντο μετὰ τῆς πατρίδος μας διὰ συμμαχικῶν δεσμῶν καὶ συμφώνων συνεργασίας, εἴτε εἶχον καταφανῶς τὰ ἴδια φιλελεύθερα ἰδανικὰ καὶ τὰ ἴδια ἐθνικὰ συμφέροντα νὰ ὑπερασπίσουν ἐν περιπτώσει μιᾶς πολεμικῆς θεομηνίας. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἔγινε πράγματι ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἡγεσίαν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις: πρὸς τὰς δύο Μεγάλας Δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν κατὰ τὸν προηγούμενον πόλεμον οἱ σύμμαχοι καὶ συμπολεμισταὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὰς ὁποίας συνέφερε περισσότερον ἡ προστασία καὶ διατήρησις τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς

Ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Μουσσολίνι κατὰ μίαν τῶν συναντήσεών των διὰ τὰς συνεννοήσεις πρὸς σύναψιν τῆς συμμαχίας τοῦ «Ἄξονος».

Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως, αἱ ὁποῖαι εἶχον συνάψει παντὸς εἴδους σύμφωνα μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ αἱ ὁποῖαι μόνον εἰς μίαν κοινὴν καὶ καλῶς ὠργανωμένην ἄμυναν θὰ ἠμποροῦσαν νὰ ἀνεύρουν τὴν ἀσφάλειάν των, πρὸς τὴν γειτονικὴν Τουρκίαν μετὰ τῆς ὁποίας καὶ συμμαχικοὶ ἀκόμη δεσμοὶ εἶχον προσφάτως συνδέσει τὴν Ἑλλάδα. Αἱ ἑλληνικαὶ αὗται προσπάθειαι δύνανται συντόμως νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς ἀπὸ χρονολογικῆς ἀπόψεως:

1ον. Κατὰ τὴν σύνοδον τοῦ μονίμου Συμβουλίου τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως, ἀπὸ τῆς 4ης μέχρι τῆς 6ης Μαΐου 1936, καθωρίσθη κάπως σαφέστερον τὸ πρόβλημα τῶν στρατιωτικῶν συμβάσεων, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ συναφθοῦν μεταξὺ Ἑλλάδος, Ρουμανίας, Γιουγκοσλαυίας καὶ Τουρκίας διὰ νὰ δώσουν οὐσιαστικώτερον περιεχόμενον εἰς τὴν Βαλκανικὴν Συνεννόησιν. Τόσον κατὰ τὴν σύνοδον αὐτήν, ὅσον καὶ κατὰ τὴν σύσκεψιν τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπιτελείων τῶν τεσσάρων κρατῶν, ἡ ὁποία ἔγινε τὸν Νοέμβριον τοῦ 1936 εἰς τὸ Βουκουρέστιον καθὼς καὶ κατὰ τὴν νέαν σύνοδον τοῦ Μονίμου Συμβουλίου τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως, ἡ ὁποία ἔγινε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1937 εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀνεπτύχθη σαφῶς ἡ ἄποψις τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ σχετικαὶ καὶ ὑπὸ ἐξέτασιν ἢ τελικῶς γενόμεναι ἀποδεκταὶ στρατιωτικαὶ συμβάσεις δὲν ἱκανοποίουν οὔτε τὴν Ἑλλάδα, οὔτε καὶ τὰ γενικώτερα συμφέροντα τῆς Βαλκανικῆς εἰρήνης. Καὶ τοῦτο διότι ἐλαμβάνετο οὐσιαστικῶς ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ ἐνδεχόμενον μιᾶς ρήξεως, τὴν ὁποίαν θὰ προεκάλουν ἢ εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἦσαν ἀναμεμιγμέναι αἱ δύο μὴ συμμετέχουσαι τῆς Συνεννοήσεως βαλκανικαὶ δυνάμεις, δηλαδὴ ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Ἀλβανία. Δὲν ἐλαμβάνετο δὲ καθόλου ὑπ' ὄψιν τὸ ἐνδεχόμενον ἐπιθέσεως ἢ ἀναμίξεως ἐξωβαλκανικῆς Δυνάμεως, ἐνδεχόμενον, τὸ ὁποῖον καθίστατο κάθε ἡμέραν πιθανώτερον λόγῳ τῶν κατοφανῶν πλέον κατακτητικῶν διαθέσεων τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ πνεῦμα τῆς ἀποφυγῆς κινδύνων καὶ τῆς ἡττοπαθείας, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατακτᾷ ἤδη τὴν Εὐρώπην, δὲν ἄφινε τὰς ἄλλας Βαλκανικὰς δυνάμεις νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ὑποχρέωσιν καὶ τὸ συμφέρον τῶν ὅπως καταστήσουν τὴν Βαλκανικὴν Συνεννόησιν ἕνα συνασπισμὸν οὐσιαστικώτερον, δυνάμενον νὰ προασπίσῃ πραγματικὰ τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον ἀπὸ κάθε ἔξωθεν ἀπειλὴν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας της, ἀλλὰ ἐπιβάλλοντα ταυτοχρόνως καὶ πολὺ σοβαρωτέρας ὑποχρεώσεις εἰς τὰ μέλη του.

2ον. Μὲ τὴν Τουρκίαν ἡ Ἑλλὰς συνεδέετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, πλὴν τῆς ἀρχικῆς συμφωνίας συνδιαλλαγῆς, διὰ τοῦ σημερινοῦ Ἐγκαρδίας Συνεννοήσεως, τὸ ὁποῖον συνήφθη εἰς τὴν Ἄγκυραν τὴν 14ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1933 καὶ διὰ τῆς προσθέτου Συνθήκης, ἡ ὁποία συνήφθη τὴν 27ην Ἀπριλίου 1938. Ἤδη πρὸ τῆς συνάψεως τῆς προσθέτου αὐτῆς συνθήκης καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1936 ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατιωτικοῦ ἐπιτελείου εἶχε τονίσει εἰς ἐμπιστευτικάς του ἀναφορὰς τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς συνάψεως σχετικῆς στρατιωτικῆς συνθήκης, ἡ ὁποία θὰ ἔδιδε διὰ τὴν περίπτωσιν πολέμου οὐσιαστικὸν περιεχόμενον εἰς τὴν ἑλληνοτουρκικὴν συνεργασίαν. Ἐπωφελήθη δὲ τῆς παρουσίας τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1937 διὰ νὰ ἐπανέλθῃ καὶ ἐπισημότερον ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Αἱ σχετικαὶ οὐσιαστικαὶ διαπραγματεύσεις ἤρχισαν τὴν 26ην Αὐγούστου 1937 μεταξὺ τοῦ Ἕλληνος ἀρχηγοῦ τοῦ ἐπιτελείου στρατηγοῦ Παπάγου καὶ τοῦ Τούρκου συναδέλφου του, στρατηγοῦ Φεβζῆ Τσακμὰκ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατέστη ὅμως προφανὲς ὅτι ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε πολλὴν διάθεσιν νὰ συνάψῃ πραγματικὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν καὶ νὰ ἀναλάβῃ συγκεκριμένας ὑποχρεώσεις.

Αἱ περαιτέρω ἑλληνικαὶ ἐνέργειαι πρὸς τὴν πλευρὰν τόσον τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως καὶ τῆς Τουρκίας ὅσον καὶ τῆς Μεγάλης Βρεταννίας καὶ τῆς Γαλλίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀκόμη σημαντικώτεραι, ἀνάγονται εἰς τὴν νέαν παγκόσμιαν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη μεταξὺ τοῦ 1937 καὶ τοῦ 1940 καὶ περὶ τῆς ὁποίας θὰ ἀσχοληθῶμεν ἀμέσως κατωτέρω.

Ὁ Ἄξων Βερολίνου — Ρώμης. Πράγματι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1936 ἐπεταχύνθη ὁ ρυθμὸς τῆς συνεχοῦς ἐπιδεινώσεως τῆς καταστάσεως καὶ τὰ γεγονότα, ποὺ προέλεγον μοιραίαν πλέον τὴν ἔκρηξιν ἑνὸς νέου μεγάλου πολέμου, διεδέχοντο ἄλληλα τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο: Τὴν 17ην Ἰουλίου 1936 ἤρχισεν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῆς Ἱσπανίας, εἰς τὸν ὁποῖον, κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, ἀνεμίχθησαν ἐμμέσως μὲν ἀλλὰ σοβαρώτατα ἡ Γερμανία καὶ ἡ Ἰταλία ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, ἡ Ρωσσία καὶ ἡ Γαλλία ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὴν 25ην Νοεμβρίου ὑπεγράφη ἐν Βερολίνῳ ἡ συμφωνία Γερμανίας καὶ Ἰαπωνίας διὰ τὴν στενὴν συνεργασίαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς Τρίτης Κομμουνιστικῆς Διεθνοῦς. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1937 ὁ Μουσσολίνι μετέβη εἰς τὸ Βερολῖνον, γενόμενος δεκτὸς μὲ ἐντυπωσιακὰς στρατιωτικὰς ἐπιδείξεις. Ἐτόνισε δὲ τότε ὁ Χίτλερ ὅτι «ἑκατὸν δέκα πέντε ἑκατομμύρια ἀνθρώπων (οἱ Γερμανοὶ δηλαδὴ καὶ οἱ Ἰταλοί), ἡνωμένων εἰς ἓν σῶμα, μὲ μίαν ψυχὴν καὶ μίαν θέλησιν, ὅπως καὶ οἱ ἀρχηγοί των, διακηρύσσουν ὅτι, ὅποιος ποτὲ ἀποπειραθῇ νὰ χωρίσῃ διὰ μηχανορραφιῶν τὰ δύο ἔθνη θὰ ἀποτύχῃ». Ἓξ μῆνας ἀργότερον, τὴν 11ην Μαρτίου 1938, τὰ γερμανικὰ στρατεύματα εἰσήρχοντο εἰς τὴν Βιέννην καὶ ὀλίγας ἡμέρας κατόπιν ἡ Αὐστρία ἔπαυε νὰ ὑφίσταται ὡς ἀνεξάρτητον κράτος. Ὁ Ἄξων Βερολίνου—Ρώμης διέτρεξε τότε σοβαρὸν κίνδυνον, διότι ὁ Μουσσολίνι εἶχεν ἀναλάβει συγκεκριμένας ὑποχρεώσεις νὰ προστατεύσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Αὐστρίας, φαίνεται δὲ ὅτι πράγματι ἐδίστασε τότε πρὸς στιγμὴν ἂν ἔπρεπε νὰ παραδεχθῇ τὸ γερμανικὸν πραξικόπημα ἢ ἐὰν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιταχθῇ εἰς αὐτό. Τελικῶς ὅμως ὑπετάχθη εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἰσχυροτέρου συνεταίρου του καὶ ἐδήλωσε κυνικῶς ὀλίγον ἀργότερα εἰς τὴν Ἰταλικὴν Βουλὴν ὅτι «ὅταν ἕνα γεγονὸς εἶναι ἀναπόφευκτον, εἶναι προτιμότερον νὰ συντελεσθῇ μὲ τὴν συγκατάθεσίν μας, παρὰ ἐναντίον αὐτῆς» καὶ ὅτι «ἡ Ἰταλικὴ πολιτικὴ εἶναι πάντοτε προσηλωμένη εἰς τὸν Ἄξονα Ρώμης—Βερολίνου».

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο πλέον προφανὲς ὅτι αἱ δύο κατακτητικαὶ αὗται Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης, οὕτω στενῶς συνδεθεῖσαι μεταξύ των, θὰ ἐπροχώρουν ἀπὸ τῆς μιᾶς αὐθαιρεσίας εἰς τὴν ἄλλην, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἶχον ἤδη διαπιστώσει ὅτι ἡ διάθεσις ἀντιδράσεως τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, καὶ ἂν ἀκόμη ὑφίστατο, δὲν ἐξεδηλοῦτο μὲ ἀρκετὴν δύναμιν διὰ νὰ τὰς ἐμποδίσῃ. Ἐγένετο τοῦτο σαφέστερον τὸν

Γερμανικὰ στρατεύματα παρελαύνοντα διὰ τῶν ὁδῶν τῆς καταληφθείσης ὑπὸ τῆς Γερμανίας τὸν Μάρτιον 1939 Τσεχοσλοβακίας.

Σεπτέμβριον τοῦ 1938, ὅταν ἡ Γερμανία ἐδημιούργησε τὸ ζήτημα τῶν σουδητικῶν περιοχῶν τῆς Τσεχοσλοβακίας, ζητοῦσα ἐπιμόνως τὴν προσάρτησίν των. Ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Νέβιλ Τσάμπερλαιν μετέβη τότε εἰς τὸ Γκόντεσμπεργκ νὰ συναντήσῃ τὸν Χίτλερ καὶ νὰ ἐπιδείξῃ ἀπέναντι αὐτοῦ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν συνδιαλλακτικότητα, ἐνῶ ὁ Γερμανὸς δικτάτωρ διετύπωνε ἀληθῆς τελεσίγραφον. Ἐπηκολούθησε τὴν 29ην Σεπτεμβρίου 1938 ἡ ἱστορικὴ συνάντησις τῶν Τεσσάρων εἰς τὸ Μόναχον, καθ' ἣν οἱ πρωθυπουργοὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας Τσάμπερλαιν καὶ Νταλαντιέ, ἀντιμετωπίζοντες τὴν ἄκαμπτον θέλησιν τοῦ Χίτλερ καὶ τοῦ Μουσσολίνι, ἀπεδέχθησαν οὐσιαστικῶς τὸ τελεσίγρα-

φον τοῦ Γκόντεσμπεργκ καὶ συγκατετέθησαν εἰς τὴν ἀπόσπασιν ἀπὸ τὴν Τσεχοσλοβακίαν σημαντικοῦ μέρους τοῦ ἐδάφους της. Αἱ κατακτητικαὶ Δυνάμεις εἶχον πλέον πειθθῆ ὅτι ἠμποροῦσαν νὰ προχωρήσουν ἀδιστάκτως. Καὶ πράγματι, τὴν μὲν 14ην Μαρτίου 1939 ὁ γερμανικὸς στρατὸς εἰσήλαυνεν εἰς τὴν ὑπόλειψθείσαν Τσεχοσλοβακίαν, κατήργει τὴν ἐθνικὴν της ὑπόστασιν, προσήρτα τὴν Βοημίαν καὶ τὴν Μοραβίαν ὑπὸ μορφὴν «προτεκτοράτου» εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ μετέβαλλε τὴν Σλοβακίαν εἰς δῆθεν ἀνεξάρτητον κράτος ὑπὸ τὴν γερμανικὴν προστασίαν, ἐνῶ ὀλίγας ἡμέρας ἀργότερον, τὴν 7ην Ἀπριλίου 1939 ὁ Μουσσολίνι ἐστέλλε τὰ στρατεύματά του εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν κατελάμβανεν οὐσιαστικῶς χωρὶς καμμίαν σοβαρὰν ἀντίστασιν.

Τὸ τελευταῖον αὐτὸ γεγονὸς ἔφερε πλέον τὴν κατακτητικὴν διάθεσιν τῶν δύο αὐτῶν μεγάλων Δυνάμεων εἰς τὴν ἄμεσον γειτνίασιν τῆς Ἑλλάδος, δημιουργοῦν κίνδυνον προφανῆ διὰ τὸ προσεχὲς μέλλον. Ἂς σημειωθῆ ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἐνωρίτερα, τὴν 11ην Ἰανουαρίου 1939, ὁ Βρεταννὸς πρωθυπουργὸς Νέβιλ Τσάμπερλαιν εἶχε μεταβῆ δι' ἐπίσημον ἐπίσκεψιν εἰς τὴν Ρώμην καὶ ὅτι εἶχον ἀνταλλαγὴ τότε ἐγκάρδιοι λόγοι παραπλανήσαντες ἴσως τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ὡς πρὸς τὰς πραγματικὰς προθέσεις τῆς Ἰταλίας. Γεγονὸς εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅτι — ὅπως κατήγγειλε τὴν 13ην Ἀπριλίου 1939 εἰς βαρυσήμαντον λόγον του ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Κοινοτήτων, ὁ Οὐϊνστὸν Τσῶρτσιλ—ὁ βρεταννικὸς στόλος ἦτο κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ Ἰταλικοῦ πρᾳξικοπήματος διεσκορπισμένος εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ ἀνίκανος νὰ προβῇ εἰς οἱανδήποτε ἀποφασιστικὴν ἐνέργειαν ἐναντίον τοῦ Ἰταλικοῦ στόλου, ἂν τυχὸν ἀπεφασίζετο τοιοῦτόν τι ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Λονδίνου. Ἀλλ' ἡ βρεταννικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἤδη προχωρήσει τόσον πολὺ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀντὶ πάσης θυσίας διατηρήσεως τῆς εἰρήνης, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἐνδεχόμενον οἱασδήποτε ἀποφασιστικῆς δράσεως. Περιωρίσθη μόνον νὰ προβῇ εἰς ἔντονα προφορικὰ διαβήματα πρὸς τὴν Ἰταλικὴν κυβέρνησιν, τονίζουσα τὸ ἄμεσον ἐνδιαφέρον της διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ὑφισταμένου ἐδαφικοῦ καθεστῶτος εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ ἰδιαιτέρως τὸ ζωηρότατον ἐνδιαφέρον της διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο δὲ διότι κατὰ τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς τῆς Ἰταλικῆς ἀποβάσεως εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἀμέσως πρὸ αὐτῆς, εἶχον εὐρύτατα κυκλοφορήσει φήμαι περὶ Ἰταλικῆς προθέσεως ὅπως καταληφθῇ καὶ ἡ ἑλληνικὴ Κέρκυρα, φήμαι, αἱ ὁποῖαι διεδίδοντο εἰς τὰ διπλωματικὰ παρασκήνια τῆς Ρώμης καὶ αἱ ὁποῖαι ἤχθησαν εἰς γνῶσιν τῶν κυβερνήσεων Ἀθηνῶν καὶ Λονδίνου ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους των.

Ἔκαμεν ὅμως καὶ κάτι ἄλλο ἡ Μεγάλη Βρεταννία: ἐπανέλαβε καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν ἐνέργειαν ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε προβῇ τὴν 23ην Μαρτίου 1939 προκειμένου περὶ τῆς Πολωνίας, τῆς ὁποίας εἶχεν ἐγγυηθῆ τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα ἀπέναντι οἱουδήποτε κινδύνου. Πράγματι, ἀφοῦ προηγήθησαν ὡρισμέναι συνεννοήσεις μὲ τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν, ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Τσάμπερλαιν, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν λόρδος Χάλιφαξ καὶ ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς Νταλαντιὲ προέβαινον τὴν 13ην Ἀπριλίου 1939 εἰς ταυτόσημον δήλωσιν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται πληρέστερον ἀπὸ τὴν κάτωθι δήλωσιν τοῦ ἀειμνήστου Τσάμπερλαιν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων: «Ἡ κυβέρνησις τῆς Α. Μεγαλειότητος νομίζει ὅτι ἐκπληροῖ βασικὸν καθῆκον δηλώνουσα μὲ τὸν σαφέστερον τρόπον ὅτι, ἀποδίδει τὴν μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὸ νὰ ἀποφευχθῇ κάθε διατάραξις διὰ τῆς βίας ἢ διὰ τῆς ἀπειλῆς βίας εἰς τὸ status quo τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου. Κατέληξε συνεπῶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅπως, ἐν περιπτώσει σαφοῦς ἀπειλῆς βίας κατὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ρουμανίας ἐναντίον τῆς ὁποίας ἀπειλῆς ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις θὰ ἔκριναν ἀναγκαῖον νὰ ἀντιστοῦν διὰ τῶν ἐθνικῶν των δυνάμεων, ἡ βρεταννικὴ κυβέρνησις θεωρήσῃ ἑαυτὴν ὑποχρεωμένην νὰ παράσχῃ εἰς τὰς κυβερνήσεις Ἑλλάδος καὶ Ρουμανίας πᾶσαν βοήθειαν, ἣν διαθέτει. Μεταδίδομεν τὴν δήλωσιν ταύτην εἰς τὰς ἀμέσως ἐνδιαφερομένας κυβερνήσεις, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας κυβερνήσεις, ἰδίως δὲ τὴν Τουρκίαν, αἱ σταθεραὶ τῆς ὁποίας σχέσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος τυγχάνουν γνωσταί».

Ἕνα δὲ μῆνα ἀργότερον — τὴν 12ην Μαΐου 1939 — οἱ πρωθυπουργοὶ τῆς Μεγάλης Βρεταννίας καὶ τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας ἐδήλωναν ταυτοσήμως εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν Βουλὴν ὅτι εἶχον ἀποφασίσει νὰ συνομολογήσουν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀσφαλείας των ἀμφοτεροβαρῆ συμφωνίαν μακρᾶς διαρκείας καὶ ὅτι μέχρι τῆς τυπικῆς συνάψεως ταύτης οἱ δύο κυβερνήσεις δηλώνουν ὅτι, εἰς περίπτωσιν ἐπιθέσεως καὶ προκλήσεως ἐξ αὐτῆς πολέμου ἐν τῇ Μεσογείῳ θὰ συνεργασθοῦν δι' ὅλων των τῶν δυνάμεων πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιθέσεως ταύτης. Ἀνάλογος κοινὴ δήλωσις ἐγένετο τὴν 23ην Ἰουνίου καὶ ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας, τὴν 19ην δὲ Ὀκτωβρίου τοῦ 1939 ὑπεγράφετο ἐν Ἀγκύρᾳ ὑπὸ τοῦ Τούρκου πρωθυπουργοῦ καὶ τῶν πρεσβευτῶν Μεγάλης Βρεταννίας καὶ Γαλλίας τὸ τριμερὲς σύμφωνον ἀμοιβαίας βοηθείας. Ἐκ τῶν 9 ἄρθρων τοῦ συμφώνου αὐτοῦ, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει ἰδιαιτέρως τὴν Ἑλλάδα εἶναι τὸ 3ον, τὸ ὁποῖον λέγει ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Ἐφ' ὅσον χρόνον θὰ παραμείνωσιν ἐν ἰσχύϊ αἱ ἐγγυήσεις αἱ δοθεῖσαι παρὰ τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ρουμανίαν διὰ τῶν σχετικῶν δηλώσεων ἑκάστης τῆς 13ης Ἀπριλίου 1939, ἡ Τουρκία θὰ συνεργασθῇ ἐνεργῶς μετὰ τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου καὶ θὰ τοῖς παράσχῃ πᾶσαν συνδρομὴν καὶ βοήθειαν, τὴν ὁποίαν διαθέτει, εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Γαλλία καὶ τὸ Ἡνωμένον Βασίλειον ἐνεπλέκοντο εἰς ἐχθροπραξίας ἕνεκα τῶν δοθεισῶν ἐγγυήσεως πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἑτέραν τῶν προμνησθεισῶν Δυνάμεων».

Ἤτο προφανὲς ὅτι κατόπιν τῆς ἀμέσως ἐκδηλωθείσης πλέον ἀπειλῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐκ μέρους τῆς Ἰταλίας, ἡ ὁποία διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Ἀλβανίας εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἄμεσόν της γείτονα, καὶ κατόπιν τῶν διεθνῶν αὐτῶν ἐνεργειῶν ἃς ἀναφέρομεν, ἐδημιουργεῖτο νέα διεθνὴς διπλωματικὴ κατάστασις εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον, ἐπιβάλλουσα καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ προβῇ εἰς ἀναλόγους ἐνεργείας. Τὴν νέαν αὐτὴν κατάστασιν ἐχαρακτήριζεν ἄλλως τε ἀκόμη πληρέστερον ὁ ἐκραγεὶς ἐν τῷ μεταξὺ τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1939 δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος περὶ τοῦ ὁποίου— ἐν σχέσει ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν Ἑλλάδα — γράφομεν ἀμέσως κατωτέρω. Εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτὰς προέβη ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις πράγματι, ἐξαντλοῦσα ὅλον τὸ περιθώριον τῆς πειστικότητος καὶ τῶν διπλωματικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα διέθετεν, ἀδιάφορον ἂν αἱ προσπάθειαί της αὐταὶ δὲν ἐπέφερον οὐσιαστικὰ ἀποτελέσματα, λόγῳ τῆς γενικῆς ἀπροσφορίας τῆς ἀπαγοητευούσης καὶ τῆς τρομοκρατίας πρὸ τῆς βίας καὶ τῆς ἀπειλῆς τῆς βίας τῶν ἐπιθετικῶν Δυνάμεων, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη διαμορφωθῆ τότε εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην.

Πράγματι, ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη ἡμερῶν τοῦ Σεπτεμβρίου 1939 ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ἀντιστράτηγος Παπάγος ἐκάλεσεν εἰς τὸ γραφεῖόν του, τῇ ἐγκρίσει τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, τοὺς στρατιωτικοὺς ἀκολούθους τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ εἰς ἐπανειλημμένας συσκέψεις τοὺς ἐξήγησε πῶς θὰ ἠμποροῦσεν ἡ ἐγγύησις, τὴν ὁποίαν οἱ κυβερνήσεις των εἶχον ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας παράσχει εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ ἀποβῇ ἀποτελεσματικὴ τόσον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Ἑλλάδος, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασιν τοῦ κοινοῦ συμμαχικοῦ ἀγῶνος. Εἶχεν ἤδη τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀρχίσει νὰ ἐξελίσσεται πρὸς τὴν τελικὴν καταστροφὴν τῆς Πολωνίας ἡ ἐναντίον της ἐπίθεσις τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἡ Μ. Βρεταννία καὶ ἡ Γαλλία δὲν ἠδυνήθησαν παρὰ τὰς ἐπισήμους ἐγγυήσεις των νὰ παράσχουν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην βοήθειαν εἰς τὸν ἡρωϊκῶς ἀγωνιζόμενον πολωνικὸν λαόν. Ἠδύνατο ἑπομένως ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου νὰ ἀναπτύξῃ ἐπὶ τῇ βάσει συγκεκριμένων στοιχείων πῶς θὰ ἀπέβαινε μοιραίως ἄχρηστος καὶ ἡ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγγλογαλλικὴ ἐγγύησις, ἂν δὲν ἐτίθεντο ἐκ τῶν προτέρων αἱ βάσεις μιᾶς θετικῆς στρατιωτικῆς συνεργασίας ἐν περιπτώσει γερμανικῆς ἢ Ἰταλικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Τὰς ἰδίας ἀποψεις ἐξέθεσεν εἰς τὸν ἴδιον τὸν ἀρχιστράτηγον τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν στρατηγὸν Βεύγκαν ὁ ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Κ. Ντόβας—ὁ μετέπειτα ἡρωϊκὸς ὑπερασπιστὴς τῆς Κονίτσης, ταξίαρχος Ντόβας — σταλεὶς εἰδικῶς εἰς Ἀγκύραν, ὅπου εἶχε τὴν 10ην καὶ 11ην Σεπτεμβρίου 1939 δύο μακρὰς συσκέψεις μὲ τὸν Γάλλον στρατηγόν. Τὴν 19ην Δεκεμβρίου 1939 ἀπεστάλη ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Βεύγκαν ἔκτακτος ἀπεσταλμένος του, ὁ συνταγματάρχης Μαριό, ὁ ὁποῖος ἔσχε μακρὰς συσκέψεις μὲ τὸν στρατηγὸν Παπάγον ἐπὶ τοῦ ἰδίου πάντοτε θέματος, τῆς ἀποτελεσματικῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγγλογαλλικῆς βοηθείας ἐν περιπτώσει ἐπιθέσεως ἐναντίον της. Εἰς τὸ θέμα αὐτὸ προσετίθετο ἀπὸ τῆς γαλλικῆς πλευρᾶς ἡ ἐπίμονος αἴτησις πληροφοριῶν περὶ τῆς δυνατότητος τῆς δημιουργίας ὑπὸ τῶν συμμάχων νέου Βαλκανικοῦ μετώπου εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν, ἀναλόγου πρὸς τὸ Μακεδονικὸν μέτωπον τοῦ προηγουμένου πολέμου, τὸ ὁποῖον εἶχε τόσον συντελέσει εἰς τὴν νικηφόρον ἔκβασίν του. Μακρὰ καὶ ἐμπεριστατωμένα ἔγγραφα ἑλληνικὰ ὑπομνήματα, τῶν ὁποίων εὐτυχῶς διετηρήθησαν τὰ κείμενα, ἀποδεικνύουν καὶ πόσον σαφὴς ἦτο ἡ ἐκ μέρους τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν ἀντίληψις τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ καὶ πόσον ὑπεράνω πάσης παρεξηγήσεως ἦτο ἡ ἑλληνικὴ θέσις ἐναντι τῆς ἐνόπλου ρήξεως τῶν δύο μεγάλων εὐρωπαϊκῶν παρατάξεων. Τέλος κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου 1940 ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Γάλλος ταγματάρχης τῆς ὑπηρεσίας μεταφορῶν τοῦ Συμμαχικοῦ Ἐπιτελείου Μέσης Ἀνατολῆς, Σερριέρ, ὅπως συνεννοηθῇ μὲ τὸ Ἑλληνικὸν Ἐπιτελεῖον ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἱδρύσεως δικτύου καλῶν ἀεροδρομίων καὶ ἀεροπορικῶν βάσεων ἐν Ἑλλάδι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἰδιαιτέρως ἐπιμείνει τὸ Ἑλληνικὸν Ἐπιτελεῖον.

Ἐπίσης σαφὴς καὶ ἐπίμονος ὑπῆρξεν ἡ ἑλληνικὴ προσπάθεια κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴν περίοδον τοῦ πολέμου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν δυνάμεων ἐκείνων τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου καὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, αἱ ὁποῖαι φύσει καὶ θέσει, πόποις καὶ οὐσίᾳ, ἔπρεπε νὰ εἶναι οἱ σύμμαχοι τῆς Ἑλλάδος εἰς κάθε περίπτωσιν ἐχθρικῆς ἐπιθέσεως. Πράγματι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠρκέσθη μόνον κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἰς συνεχεῖς ὑπομνήσεις τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν Τουρκίαν, τὴν Νοτιοσλαυίαν καὶ τὴν Ρουμανίαν τὴν ἔγκαιρον προετοιμασίαν τῆς ἀμυντικῆς ὀργανώσεως των διὰ κάθε περίπτωσιν ἐπιδρομῆς ἢ ἐπιθέσεως, ἀλλ' ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὑποβάλῃ καὶ συγκεκριμένα στρατιωτικὰ σχέδια πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Πράγματι τὴν μὲν 29ην Νοεμβρίου 1939 τὸ ἑλληνικὸν Γενικὸν Ἐπιτελεῖον ὑπέβαλεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ τουρκικοῦ Ἐπιτελείου στρατάρχην Τσακμάκ πλήρες προσχέδιον στρατιωτικῆς συμβάσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, τὴν δὲ 23ην Μαρτίου ὑπέβαλε — κατόπιν τῶν σχετικῶν προκαταρκτικῶν συνομιλιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον διεξαχθῆ ἐν Βελιγραδίῳ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Φεβρουαρίου ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συνελθούσης

ἐκεῖ συνόδου τοῦ μονίμου Συμβουλίου τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως — ἀκόμη πληρέστερον προσχέδιον περὶ τῆς στενῆς στρατιωτικῆς συνεργασίας τῶν τεσσάρων δυνάμεων τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως καὶ περὶ τοῦ κοινοῦ στρατηγικοῦ ἀμυντικοῦ σχεδίου των. Διαβάζων κανεὶς ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ κείμενα τῶν ἑλληνικῶν αὐτῶν προτάσεων, διαπιστώνει ὅτι προέβλεπον πράγματι ὅλα τὰ γεγονότα ποὺ ἐπηκολούθησαν ὀλίγον ἀργότερα καὶ ἀπεδείκνυον πόσον μία κοινὴ καὶ καλῶς ὠργανωμένη ἄμυνα Ἑλλάδος, Τουρκίας, Νοτιοσλαυΐας καὶ Ρουμανίας, στηριζομένη εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν βοήθειαν τῶν δύο μεγάλων Δυνάμεων, Μ. Βρετανίας καὶ Γαλλίας, ποὺ εἶχον ἐγγυηθῆ τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἀκεραιότητά των, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνστρέψῃ τελείως τὰς ἐπιθετικὰς προθέσεις Γερμανίας καὶ Ἰταλίας. Δυστυχῶς ὅλοι αὗται αἱ ἑλληνικαὶ προσπάθειαι προσέκρουσαν εἰς τὴν διστακτικότητα τῶν Μ. Δυνάμεων πρῶτον, εἰς τὴν προφανῆ ἔπειτα ἐπιθυμίαν τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν δυνάμεων ὅπως μὴ ἐκτεθοῦν εἰς οἱανδήποτε ἀποφασιστικὴν καὶ θαρραλέαν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ παρεξηγήσεις καὶ δυσμένειαν τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας.

Ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ ὑπῆρξε πολιτικὴ ἀφόγου οὐδετερότητος. Πρέπει ὅμως ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς νὰ τονισθῆ ὅτι κάθε ἄλλο ἢ παρεσύρετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ εἰσέλθῃ ὁπωσδήποτε εἰς τὸν πόλεμον καὶ νὰ δρέψῃ πολεμικὰς δάφνας, ἢ ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσίν της εἰς τὴν βρετανικὴν πολιτικήν, ὅπως ἰσχυρίσθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων, διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὸ ἔγκλημα τῆς ἀπροκλήτου ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεώς των, ἡ χιτλερικὴ Γερμανία καὶ ἡ φασιστικὴ Ἰταλία. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦ γερμανικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, τὸ συμπληρῶνον τὴν γερμανικὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, τῆς 6ης Ἀπριλίου 1941, ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Παρὰ τὴν παραβίασιν τῆς ἀνεξαρτησίας της καὶ τῶν κυριαρχικῶν της δικαιωμάτων, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς ὑπέστη κατὰ τὸν προηγούμενον πόλεμον ἐκ μέρους τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας, αἱ ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις ἀπέδειξαν ἑαυτὰς τόσον ὑπὸ τὸ δημοκρατικὸν ὅσον καὶ ὑπὸ τὸ ἀποκατασταθὲν ἀργότερον μοναρχικὸν καθεστὼς πάντοτε ὡς προθύμους ὀρυφόρους τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐνεφανίσθη πλέον ἢ ὀφθαλμοφανῶς κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1939, ὅτε ἡ Μεγάλη Βρετανία ἐσκηνοθέτησε συστηματικὴν δρᾶσιν κυκλώσεως καὶ ἀπομονώσεως τοῦ Γερμανικοῦ Ράϊχ». Αὐτὴ δὲ αὕτη ἡ γερμανικὴ διακοίνωσις τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐπεδόθη τὰ ἐξημερώματα τῆς 6ης Ἀπριλίου 1941 εἰς τὸν ἀείμνηστον Ἕλληνα πολεμοπουργὸν Ἀλ. Κορυζῆν, λέγει τὰ ἑξῆς διὰ τὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰς ἀμέσους παραμονὰς τῶν ἐναντίον της ἐπιθέσεων: «Ὁ καλύτερος τρόπος διὰ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅπως ἀντιμετωπίσῃ τὴν λόγῳ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου δυσχερῆ κατάστασιν, θὰ ἦτο νὰ τηρήσῃ αὐστηρὰν καὶ εἰλικρινῆ οὐδετερότητα. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἶναι ἀκόμη περισσότερον ἀκατανόητον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐγκατέλειψε τὴν οὕτω ἐπιβαλλομένην εἰς αὐτὴν κατεύθυνσιν... Ὅπως γνωρίζομεν σήμερον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐγκατέλειψε πράγματι, εὐθὺς ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ πολέμου, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1939, τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος, διὰ νὰ λάβῃ εἰς τὴν ἀρχὴν μὲν μυστικά, ἀργότερα δὲ δι' ἀρκῶς ἐμφανέστερα, θέσιν ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν τῆς Γερμανίας, ἰδιαιτέρως δὲ ὑπὲρ τῆς Ἀγγλίας».

Διὰ νὰ ὑποστηριχθοῦν κάπως οἱ γερμανικοὶ αὐτοὶ ἰσχυρισμοὶ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐξεδόθη ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξετελεῖτο ἡ ἐναντίον της γερμανικὴ ἐπίθεσις ὁλόκληρος Λευκὴ Βίβλος, περιέχουσα κυρίως τὰ μυστικὰ ἐκεῖνα ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἐχαρακτηρίζοντο ὡς «ἔγγραφα τῆς Charité». Πρόκειται περὶ τοῦ ἑξῆς: τὸν Ἰούνιον τοῦ 1940 κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ραγδαίας γερμανικῆς προλάσεως εἰς τὴν Γαλλίαν, ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων, παρὰ τὴν πολίχνην Charité ἕνα βαγόνι, τὸ ὁποῖον ὁ Γάλλος ἀρχιστράτηγος Γκαμελὲν ἐχρησιμοποίει ὡς κινητὸν στρατηγεῖον του. Οἱ Γάλλοι ἐπιτελικοὶ ἀξιωματικοὶ τὸ εἶχαν ἐγκαταλείψει μὲ τόσην σπουδήν, ὥστε νὰ μὴ φροντίζουν κἂν νὰ καταστρέφουν προηγουμένως τὰ βαρυσήμαντα μυστικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα περιεῖχε τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἀρχιστρατήγου. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν καὶ πλεῖστα ἀφορῶντα τὴν Ἑλλάδα, τὰ ὁποῖα οἱ Γερμανοὶ ἐφρόντισαν νὰ φυλάξουν διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεως, τὴν ὁποίαν — ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω — ἀνέκαθεν προέβλεπον καὶ τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσαν πράγματι μόνον ἀφοῦ ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν ἐγγράφων αὐτῶν, τῶν δημοσιευθέντων εἰς τὴν περὶ ἧς πρόκειται γερμανικὴν Λευκὴν Βίβλον, εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐμπιστευτικὰς συνεννοήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου μὲ τοὺς στρατιωτικοὺς παράγοντας Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, περὶ τῶν ὁποίων γράφομεν ἀνωτέρω. Συμπληροῦνται δὲ ταῦτα μὲ μερικὰ ἄλλα ἔγγραφα, ἀναγόμενα εἰς τὴν διὰ τῆς Ἑλλάδος διάβασιν πρὸς Γαλλίαν καὶ Ἀγγλίαν Πολωνῶν ἀεροπόρων καὶ στρατιωτῶν μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς Πολωνίας τὸν Ὀκτώβριον καὶ Νοέμβριον τοῦ 1939 καὶ εἰς τὴν τρόθυμον παροχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, ὅπως βοηθήσῃ εἰς τὴν πολεμικὴν προσπάθειαν τῆς Μ. Βρετανίας. Μὲ ὅλα αὐτὰ οἱ Γερμανοὶ προσπάθουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὁ βασιλεὺς Γεώργιος καὶ ἡ κυβέρνησίς του εἶχον ἐγκαταλείψει τὴν στάσιν τῆς οὐδετερότητος καὶ εἶχον οὕτω προκαλέσει τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσιν τῆς Ἰταλίας πρῶτον, τῆς Γερμανίας ἔπειτα.

Τόσον ὅμως ἡ αὐστηρῶς ἱστορικὴ ἀνάλυσις ὅλων τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅσον καὶ ἡ προσεκτικὴ ἀνάγνωσις αὐτῶν τούτων τῶν δηθὲν «ἐνοχοποιητικῶν» κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐγγράφων ἀποδεικνύουν ὅτι εἶναι τελείως ἀστήρικτος ἡ προσπάθεια αὐτή. Πράγματι ἡ Ἑλλὰς ἦτο σταθερῶς ἀπο-

Ὁ στρατηγὸς Παπάγος συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐν Ἑλλάδι βρετανικῶν ἀεροπορικῶν δυνάμεων Ντ' Ἀλμπιάκ

φασισμένη νὰ παραμείνῃ, ὅσον θὰ ἦτο τοῦτο δυνατόν, μακρὰν τῆς ῥήξεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Εὑρίσκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ἐκείνην ἐν πλήρει προσπαθείᾳ εἰρηνικῆς ἐσωτερικῆς ἀνασυγκροτήσεως, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀποφέρῃ τὰ πρῶτα εὐχάριστα ἀποτελέσματά της καὶ ἐγνώριζε πολὺ καλὰ ὅτι ἡ ἀνάμιξίς της εἰς τὸν μεγάλον πόλεμον θὰ ἀνέστελλε διὰ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν τὴν προσπάθειαν αὐτὴν καὶ θὰ ἔφερε τρομερὰν δυστυχίαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ὅλη πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος ἐναντὶ τῶν ἐμπλακέντων εἰς τὸν πόλεμον Μεγάλων Δυνάμεων ἦτο ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς πολιτικὴ αὐστηρᾶς καὶ ἀφόγου οὐδετερότητος. Ταυτοχρόνως ὅμως ἦτο εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἀποφασισμένη ἡ Ἑλλὰς νὰ μὴ ἀνεχθῇ καμμίαν ἐπίθεσιν ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ἀνεξαρτησίας της καὶ νὰ μὴ ὑποκύψῃ εἰς καμμίαν πίεσιν, ζητοῦσαν νὰ καταστήσῃ τὸ ἔδαφός της ὁρμητήριον ἢ βάσιν διὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ἐπιθετικῶν Δυνάμεων. Ἐπειδὴ δὲ τόσον ἡ κυβέρνησις Μεταξᾶ, ὅσον καὶ τὸ ὑπὸ τὸν ἀντιστράτηγον Παπάγον Γενικὸν Ἐπιτελεῖον, ἰδιαίτατα ὅμως ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, εἶχον ὑπ' ὄψιν των τὰ θλιβερὰ διδάγματα ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῆς Πολωνίας, τὴν ὁποίαν αἱ Μεγάλαι Σύμμαχοι Δυνάμεις δὲν ἠδυνήθησαν, παρὰ τὴν ἐγγύησίν των, νὰ βοηθήσουν καθόλου, διότι δὲν εἶχεν ὑπάρξει καμμία σχετικὴ προετοιμασία, κατέβαλλον κάθε δυνατὴν προσπάθειαν ὅπως ἡ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγγλογαλλικὴ ἐγγύησις καὶ αἱ πολιτικαὶ συμφωνίαι μὲ τὴν Τουρκίαν καὶ τὰς ἄλλας Βαλκανικὰς χώρας λάβουν ἐγκαίρως καὶ οὐσιαστικὸν στρατιωτικὸν περιεχόμενον. Ὅλα τὰ δημοσιευθέντα εἰς τὴν γερμανικὴν Λευκὴν Βίβλον ἔγγραφα δίδουν σαφῶς νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τὴν ἀμυνάν της ἐναντίον πάσης ἀποπειρᾶς ἐπιθέσεως ἐζήτει νὰ ὀργανώσῃ καὶ ὅτι ἐπεδίωκε πρὸς τοῦτο νὰ ἔχῃ συνεννοηθῇ ἐκ τῶν προτέρων μὲ τὰς Δυνάμεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι λόγῳ τῆς ἐγγυήσεως ποὺ εἶχον παράσχει εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ λόγῳ τῶν συμφώνων καὶ συμμαχικῶν συμβάσεων, ποὺ εἶχον συνάψει μαζί της, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι οἱ φυσικοί της σύμμαχοι: Χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι αὐτὰ τὰ ὁποῖα γράφει εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ Ἀρχὴ τοῦ Τέλους» ὁ ἴδιος ὁ Ἰταλὸς πρεσβευτὴς Γκράτσι, ὁ ὁποῖος τὴν νύκτα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 ἐπέδωκε τὸ περίφημον ἐκεῖνο τελεσίγραφον πρὸς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν: «Δὲν βλέπω εἰλικρινῶς — γράφει ὁ Ἰταλὸς διπλωμάτης — τί ἔχουν τὸ ἀξιοκατάκριτον τὰ ἔγγραφα τῆς Charité. Δὲν ὑπάρχει τίποτε φυσικώτερον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ στρατηγὸς Παπάγος, τοῦ ὁποίου βασικὸν καθῆκον ἦτο νὰ ἔχῃ προετοιμάσει τὴν χώραν διὰ κάθε ἐνδεχόμενον, καὶ ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸ ἐλάχιστα ἐνθαρρυντικὸν θέαμα τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον ἐλειτούργησεν ἡ ἀγγλογαλλικὴ ἐγγύησις, προκειμένου περὶ τῆς Πολωνίας, ἐζήτησε νὰ ἐξασφαλίσῃ μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν δύο αὐτῶν Δυνάμεων τὴν συνεννόησιν ἐκείνην, ἡ ὁποία θὰ ἀπέτρεπε τὸν κίνδυνον, ὅπως ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς τῆς ἀγγλογαλλικῆς ἐγγυήσεως διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐξέλιξις ἀποβῇ ἐξ ἴσου καταστροφική». Εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ ἰδίου του βιβλίου ὁ πρεσβευτὴς Γκράτσι γράφει: «Βεβαιῶ μὲ τὸν κατηγορηματικώτερον τρόπον καὶ μὲ πλήρη συνείδησιν τῶν εὐθυνῶν μου, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπεχρεώθην νὰ βεβαιώσω ἐπανειλημμένως πρὸς τοὺς διευθύνοντας τὴν Ἰταλικὴν πολιτικὴν εἰς ἐπισήμους ἀνακοινώσεις καὶ εἰς προσωπικὰς ἐπιστολάς: τουτέστιν ὅτι οὔτε μία βρεταννικὴ βάσις οὔτε ναυτική, οὔτε ἀεροπορικὴ ὑπῆρξε ποτὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρὸ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940. Καὶ ἀλλαχοῦ: «Ἡ οὐδετερότης ἐτηρήθη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν μὲ ἀναμφισβήτητον νοημοσύνην καὶ μὲ ὅλα τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διέθετεν αὕτη, μέχρι τῆς ἐσχάτης στιγμῆς».

Ἐκεῖνο, ὅμως τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ἀκόμη περισσότερον ἀστηρίκτους ὅλους τοὺς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἰσχυρισμοὺς τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας ὑπὸ τὰ φασιστικὰ αὐτῶν καθεστῶτα καὶ τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ἀκόμη πληρέστερον τὸ δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἐναντὶ τῶν ἑτοιμαζομένων κατ' αὐτῆς ἐπιθετικῶν σχεδίων, εἶναι τὰ ἐχθρικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου καὶ τὰ ὁποῖα διαφωτίζουν τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν περίοδον, ὅσον σπανίως ἄλλοτε εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν διεφωτίσθη τόσον ταχέως καὶ τόσον πλήρως μία παραχώδης περίοδος.

Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1939 ὁ Μουσσολίνι ἑτοιμάζει τὴν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος. Πρόκειται ἀφ' ἑνὸς περὶ τῶν προσωπικῶν ἀπομνημονευμάτων καὶ ἡμερολογίων τῶν Ἰταλῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν παραγόντων τῆς φασιστικῆς ἐποχῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ περὶ ὅλων τῶν ἐγγράφων τῶν μυστικῶν γερμανικῶν ἀρχείων, τὰ ὁποῖα ἀνεύρον εἰδικὰ συνεργεῖα, παρακολουθοῦντα τὰ ἀμερικανικὰ καὶ ἀγγλικὰ στρατεύματα κατὰ τὴν προέλασίν των τοῦ 1944 καὶ 1945 εἰς τὴν Γερμανίαν. Τὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα οὕτω ἀνευρέθησαν καὶ τὰ ὁποῖα ἀργότερα ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Συμμαχικοῦ Δικαστηρίου Ἐγκληματιῶν πολέμου Νυρεμβέργης ὑπερβαίνουν τὰς 100.000, διὰ νὰ ἐκτυπωθοῦν δὲ εἰς βιβλία θὰ ἐχρειάζοντο 400 τόμοι τῶν 1000 περίπου σελίδων ὁ καθεὶς. Μέσα λοιπὸν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα καὶ εἰς τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ὑπάρχουν πλεῖστα ὅσα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν ἰδιαιτέρως τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν ὅτι πολὺ πρὶν ἢ τὰ στρατεύματα τοῦ Μουσσολίνι ἐπιτεθοῦν τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1940 ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ στρατεύματα τοῦ Χίτλερ εἰσβάλουν τὴν ὁπ' Ἀπριλίου εἰς τὴν ἰδίαν Ἑλλάδα, εἶχεν ἡ χώρα αὐτὴ ἐκλεγῇ ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς ὡς ἕνας ἐκ τῶν σημαντικωτέρων στόχων τῆς ἐπιθέσεώς των καὶ εἶχε καταδικασθῇ ὡς ἕνα Ἔθνος, τὸ ὁποῖον, ἐφ' ὅσον δὲν ἐφαίνετο νὰ ἔχῃ διάθεσιν νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς θελήσεις των, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκλείψῃ.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ γερμανοϊταλικοῦ συμφώνου συμμαχίας, τὴν 30ήν Μαΐου 1939, ἤτοι τρεῖς μῆνας πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, ὁ Ἰταλὸς δικτάτωρ Μουσσολίνι εἶχε καταρτίσει ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς τὸν συνεταῖρον του Χίτλερ. Εἰς τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ τονίζει ὅτι «ὁ πόλεμος μεταξὺ τῶν πλουτοκρατικῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐγωϊστικῶς συντηρητικῶν κρατῶν καὶ τῶν πυκνῶς κατωκημένων καὶ πτωχῶν ἐθνῶν εἶναι ἀναπόφευκτος» καὶ ὅτι «λόγῳ τῶν καλῶν στρατηγικῶν θέσεων αἱ ὁποῖαι ἐπετεύχθησαν εἰς τὴν Βοημίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν, αἱ Δυνάμεις τοῦ Ἄξονος ἔχουν ἤδη εἰς χεῖρας των βασικὸν παράγοντα ἐπιτυχίας». Ἀναπτύσσει ἔπειτα ὁ Μουσσολίνι τὰς ἀπόψεις του περὶ τῶν δύο ἢ τριῶν ἐτῶν, ποὺ χρειάζονται ἀκόμη διὰ νὰ φθάσουν αἱ δύο δυνάμεις τοῦ Ἄξονος εἰς τὸν βαθμὸν ἐκεῖνον τῆς πλήρους στρατιωτικῆς προετοιμασίας, ποὺ θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ νικήσουν — πράγμα, εἰς τὸ ὁποῖον, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, διεφώνει μὲ τὸν συνεταῖρον του Χίτλερ, ποὺ εἶχεν ἤδη ἀποφασίσει ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὅτι θὰ προκαλέσῃ εὐθὺς ἀμέσως καὶ κατὰ τὴν πρώτην κατάλληλον στιγμὴν τὸν πόλεμον. Ἐπίσης ἐκθέτει τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους πιστεύει ὅτι ὁ προσεχὴς πόλεμος θὰ διεξήγετο κυρίως κατὰ θάλασσαν καὶ εἰς τὸν ἀέρα — πράγμα εἰς τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἔσφαλλε σχεδὸν ἀπολύτως. Τονίζει ἔπειτα ὅτι ἐδιὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀλβανίας ὁ κατὰ θάλασσαν πόλεμος ἀπέβη διὰ τὴν Ἰταλίαν πολὺ εὐκολώτερος, διότι ἡ Ἀδριατικὴ μετεβλήθη εἰς Ἰταλικὴν λίμνην, ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νὰ κλεισθῇ εὐχερῶς». Τὸ πλέον ὅμως ἐνδιαφέρον σημεῖον τοῦ ὑπομνήματος, τὸ ὁποῖον τὴν 30ήν Μαΐου 1939 ὁ Μουσσολίνι ὑπέβαλεν εἰς τὸν Χίτλερ, εἶναι τὸ κατωτέρω: «Ὁ πόλεμος, τὸν ὁποῖον προετοιμάζουν αἱ μεγάλαι Δημοκρατίαι θὰ εἶναι πόλεμος ἐξαντλήσεως δι' ἡμᾶς. Πρέπει κατὰ συνέπειαν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς αὐτὸν προβλέποντες τὰ χείριστα. Ὁ Ἄξων δὲν θὰ λάβῃ πλέον τίποτε ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον. Ἡ πρόβλεψις αὐτὴ εἶναι σκληρά, ἀλλ' αἱ στρατηγικαὶ θέσεις, τὰς ὁποίας κατεκτήσαμεν ἐλαττώνουν σημαντικῶς τὰ μειονεκτήματα καὶ τοὺς κινδύνους ἑνὸς πολέμου ἐξαντλήσεως. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον πρέπει νὰ κυριεύσωμεν ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τοῦ Δουνάβεως καὶ τὰ Βαλκάνια, εὐθὺς μετὰ τὰς πρώτας ὥρας τοῦ πολέμου. Δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἱκανοποιηθῶμεν μὲ δηλώσεις οὐδετερότητος μόνον τῶν ἐκεῖ κρατῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ καταλάβωμεν τὰ ἐδάφη των καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιήσωμεν διὰ τὴν προμήθειαν τῶν ἀπαραιτήτων τροφίμων καὶ πολεμικῶν, βιομηχανικῶν ἐφοδίων. Διὰ τῆς κεραυνοβόλου αὐτῆς ἐπιχειρήσεως, ἡ ὁποία πρέπει νὰ διεξαχθῇ ἀποφασιστικῶς, ὄχι μόνον αἱ δεχθεῖσαι τὴν βρεταννικὴν ἐγγύησιν χῶραι, ὅπως ἡ Ἑλλάς, ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Τουρκία θὰ τεθοῦν ἐκτὸς μάχης, ἀλλὰ θὰ ἐξασφαλίσωμεν καὶ ἡμεῖς τὰ νῶτά μας. Εἰς τὸ παιγνίδι αὐτὸ ἠμποροῦμεν νὰ ὑπολογίσωμεν — ὅπως εἰς τὸ σκάκι — εἰς δύο εὐνοϊκὰ πιόνια, τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν».

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰς ἀπόψεις αὐτὰς περὶ καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος, ἀδιαφόρως τῶν οἱωνδήποτε δηλώσεών της περὶ οὐδετερότητός της, ὁ Μουσσολίνι δὲν ἀνέφερε μόνον παρεμπιπτόντως, ἀλλ' ὅτι αὐταὶ ἀπετέλουν πραγματικὰ τὸ βάθος τῆς σκέψεώς του, ἀποδεικνύουν πλήρως τὰ πρακτικὰ τῆς βαρυσημάντου συσκέψεως τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἡγετῶν τοῦ Φασισμοῦ, τὴν ὁποίαν συνεκάλεσε τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1940 εἰς τὸ Παλάτσο Βενέτσια. Κατὰ τὴν σύσκεψιν αὐτήν, γενομένην δύο ἑβδομάδας πρὸ τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἰταλὸς δικτάτωρ εἶπε τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Πρόκειται περὶ μιᾶς ἐπιχειρήσεως (τῆς ἐπιχειρήσεως δηλαδὴ κατὰ τῆς κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος), τὴν ὁποίαν ἀφήκα νὰ ὡριμάσῃ ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν σκέψιν μου. Τὴν εἶχα ἀποφασίσει πρὸ τῆς εἰσόδου μας εἰς τὸν πόλεμον, ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου αὐτοῦ». Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πιστοποιοῦν ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ κατάληψις τῆς Ἀλβανίας ἐκ μέρους τῆς Ἰταλίας, τὴν 7ην Ἀπριλίου 1939, ἀπετέλει διὰ τὸν Μουσσολίνι τὸ πρῶτον ἀπαραίτητον βῆμα διὰ τὴν προετοιμαζομένην — ἔστω καὶ εἰς τὴν σκέψιν του μόνον ἐκείνην τὴν στιγμὴν — ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω εἰς τὸ προσωπικόν του ἡμερολόγιον ὁ γαμβρὸς τοῦ Μουσσολίνι καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τότε τῆς Ἰταλίας, κόμις Γκαλεάτσο Τσιάνο, σημειώνει ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12 Μαΐου 1939, ἤτοι ἕνα μόλις μῆνα μετὰ τὴν στρατιωτικὴν κατάληψιν τῆς Ἀλβανίας: «Τὰ δημόσια ἔργα εἰς τὴν Ἀλβανίαν προχωροῦν καλά. Ὅλοι οἱ δρόμοι ἐσχεδιάσθησαν ἔτσι ὥστε νὰ ὁδηγοῦν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ σύνορα. Πρόκειται περὶ προσωπικῆς διαταγῆς τοῦ Ντοῦτσε, ποὺ σκέπτεται εἰς πρώτην εὐκαιρίαν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὼν Ἰταλικῶν αὐτῶν διαθέσεων λαμβάνει πλήρως γνῶσιν εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Γερμανία. Καὶ ὄχι μόνον δὲν διατυπώνει καμμίαν ἀντίρρησιν, ἀλλὰ καὶ ἐγκρίνει ἐκ τῶν προτέρων τὰ Ἰταλικὰ σχέδια. Οὕτω ὁ ἴδιος ὁ Τσιάνο, μεταβαίνων τὴν 21ην Μαΐου 1939 διὰ μίαν σημαντικὴν σύσκεψιν μὲ τὸν Χίτλερ καὶ τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργόν του φὸν Ρίμπεντροπ εἰς Βερολῖνον, εἶναι εἰς θέσιν, μετὰ τὰς συσκέψεις αὐτάς, νὰ σημειώσῃ τὰ ἑξῆς εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του: «Ὁ Χίτλερ εἶναι πολὺ ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὸ σύμφωνον τοῦ Ἄξονος καὶ μοῦ ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μεσογειακὴ πολιτικὴ θὰ διευθύνεται ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν. Ἐνδιαφέρεται πολὺ διὰ τὴν Ἀλβανίαν καὶ εἶναι ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὸ πρόγραμμά μας ὅπως τὴν μεταβάλωμεν εἰς ἐχυρόν, δεσπόζον τελείως τῆς Βαλκανικῆς».

Ἐννοεῖται ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν ἠμπόδιζον καθόλου τὴν Ἰτα-

λικὴν διπλωματίαν καὶ τὸν ἴδιον τὸν Μουσσολίνι, νὰ προβαίνουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς ἐπισημοτάτας διαβεβαιώσεις περὶ τῶν ἀρίστων διαθέσεών των ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος καὶ περὶ τῶν προθέσεών των ὅπως τὴν σεβασθοῦν ἀπολύτως. Ἡ σπουδαιοτέρα ἐκ τῶν δηλώσεων αὐτῶν ἦτο ἡ γενομένη τὴν 10ην Ἀπριλίου 1939 ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἰταλοῦ πρεσβευτοῦ ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ τούτου τοῦ Μουσσολίνι, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη εὐρυτάτη δημοσιότης καὶ τῆς ὁποίας τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Πᾶσα φήμη, ἥτις τυχὸν ἐκυκλοφόρησεν ἢ ἐνδέχεται νὰ κυκλοφορήσῃ περὶ δῆθεν Ἰταλικῆς ἐνεργείας ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος εἶναι ψευδής. Τοιαύτη φήμη μόνον ὑπὸ κακοβούλων πρακτόρων δύναται νὰ διασταρῇ. Ἡ φασιστικὴ Ἰταλία ἐπιβεβαιοῖ τὴν πρόθεσίν της νὰ σεβασθῇ, κατὰ τὸν πληρέστερον τρόπον, τὴν ἐδαφικὴν καὶ νησιωτικὴν ἀκεραιότητα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ θέλησις τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας εἶναι νὰ διατηρῇ καὶ νὰ ἀναπτύσσῃ ὁλονὲν περισσότερον τὰς ἐγκαρδίους σχέσεις φιλίας τὰς ἑνούσας τὰς δύο χώρας. Εἶναι δὲ διατεθειμένη νὰ παράσχῃ συγκεκριμένας ἀποδείξεις τῆς θελήσεώς της ταύτης». Ἡ τελευταία αὐτὴ ὑπόσχεσις ἐπραγματοποιήθη τὴν 17ην Σεπτεμβρίου 1939, ὅτε εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ὁ παγκόσμιος πόλεμος: Ὁ Ἰταλὸς ἐν Ἀθήναις πρεσβευτής, ἐπανελθὼν ἐκ Ρώμης ἐπέδωκεν ἐξ ὀνόματος τῆς κυβερνήσεώς του εἰς τὸν ἐνὸς καὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἀφ' ἑτέρου, εἶναι πλέον ἀναπόσευκτος ὅτι θὰ εἶναι ἀγὼν ζωῆς καὶ θανάτου καὶ ὅτι «ὁ Φύρερ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπιδιώξῃ εἰς ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα ὅπως δώσῃ αὐτὸς τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως». Ἐζήτησε δὲ νὰ συγκροτηθῇ ἀμέσως μικρὰ ἐπιτροπὴ ἀνωτάτων στρατιωτικῶν, ἡ ὁποία νὰ μελετήσῃ τὰ ὅπλα καὶ τὰς ἀμυντικὰς δυνατότητας τῶν ἐχθρῶν, νὰ ἐξετάσῃ τὴν συγκριτικὴν ἀξίαν τῶν διαφόρων ὅπλων καὶ τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ ἑτοιμάσῃ τὸν γερμανικὸν στρατὸν κατὰ τρόπον τοιοῦτον «ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐπιδράμῃ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοὺς στρατῶνας του κατὰ τῶν γειτονικῶν χωρῶν».

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἔχει ἀκόμη μεγαλυτέρον σημασίαν, διότι καθορίζει πλήρως καὶ τὴν βασικὴν προϋπόθεσιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν καὶ μόνην θὰ ἠδύνατο ἡ Γερμανία νὰ ἐξαπολύσῃ τὸν πόλεμον καὶ τὰς εἰδικὰς συνθήκας, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν ὀλίγους μῆνας ἀργότερα καὶ ἔκτοτε μέχρι τῶν μέσων τοῦ 1941, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ Μαΐου 1939 ὁ Χίτλερ ἐτόνιζεν εἰς τοὺς στρατιωτικούς του συνεργάτας, οὐ συνεκάλεσεν εἰς σύσκεψιν, ὅτι πρέπει νὰ ἐπιδιωχθῇ διὰ παντὸς τρόπου ἡ βελτίωσις τῶν σχέσεων μὲ τὴν Σοβιετικὴν Ρωσσίαν καὶ ἡ συνεννόησις μαζί της. Αὐτὸ δὲ εἰς στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπιστεύετο ἀκόμη ἀπὸ ἅλον τὸν κόσμον ὅτι ἡ κομμουνιστικὴ Ρωσσία καὶ ἡ χιτλερικὴ Γερμανία ἦσαν οἱ

Ὁ Τσιάνο κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς Ρώμην μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συμμαχίας τοῦ Ἄξονος (24 Μαΐου 1939). Εἰς τὴν πρώτην σειρὰν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά: Τερούτζι, Μποττάι, Τσιάνο, Σταράτσε.

Ἕλληνα πρωθυπουργὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν μίαν ἐπίσημον διακοίνωσιν, τονίζουσαν κατὰ τρόπον ἄκρως ἐμφαντικώτερον τὰς «ἀγαθὰς» αὐτὰς ἰταλικὰς διαθέσεις ἐναντι τῆς Ἑλλάδος. Χαρακτηριστικαὶ εἶναι κυρίως ἡ 3η καὶ 4η παράγραφος τῆς ἰταλικῆς αὐτῆς ἀνακοινώσεως, ἔχουσαι ὡς ἑξῆς: «Ἀκόμη καὶ ἐν τῇ περιπτώσει, τὴν ὁποίαν ἡ Ἰταλία, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς θέσεώς της ὡς Μεγάλης Δυνάμεως, δὲν δύναται νὰ ἀποκλείσῃ, μιᾶς ἐπεμβάσεώς της εἰς τὸν πόλεμον δὲν θὰ ἀναλάβῃ αὕτη πρωτοβουλίαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος. Ἵνα ἀποδειχθοῦν κατὰ τρόπον συγκεκριμένον τὰ αἰσθήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα διαπνέεται ἐναντι τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις, καὶ ἰδίως ὁ Ντοῦτσε, ἀπεφασίσθη ὅπως διαταχθῇ ἡ ὀπισθοχώρησις τῶν Ἰταλικῶν στρατευμάτων 20 χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ ἑλληνοαλβανικὰ σύνορα».

Ὁ Χίτλερ ἀναγγέλλει τὸν Μάϊον τοῦ 1939 ὅτι ἀπεφάσισε τὸν πόλεμον. Ὅπως ἀνεφέραμεν ἤδη, κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεδίδετο ἡ καθησυχαστικὴ αὐτὴ δήλωσις, εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ὁ παγκόσμιος πόλεμος ὁ πόλεμος, τὸν ὁποῖον, ἐν ἀπολύτῳ συνειδήσει τῶν εὐθυνῶν των καὶ χωρὶς κανένα δισταγμόν, ἀπεφάσισαν καὶ ἐξαπέλυσαν ἐναντίον τοῦ ἄλλου κόσμου οἱ δύο διεκπεραιωτὰ καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Ἀδόλφος Χίτλερ ἐνῷ ὁ συνεταῖρος του Μουσσολίνι ἐσχεδίαζεν ἤδη ἔκτοτε τὴν κατάκτησιν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἀποκαλυφθέντα μετὰ τὸ τέλος τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου στοιχεῖα εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα καὶ σημαντικά. Τὴν 23ην Μαΐου 1939 ἤτοι τρεῖς καὶ πλέον μῆνας πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου, ὁ Χίτλερ ἐκάλεσεν εἰς τὸ γραφεῖον του τοὺς κυριωτέρους τῶν στρατιωτικῶν συνεργατῶν του, διὰ νὰ τοὺς ἀναπτύξῃ χωρὶς καμμίαν πλέον συγκάλυψιν, ὅτι ὁ πόλεμος μεταξὺ τῆς Γερμανίας ἀφ' πλέον ἄσπονδοι ἐχθροί: «Μία προσεκτικὴ τασις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν πρέπει ἀπὸ τοῦδε νὰ γίνῃ προφανὴς εἰς τὰ σχόλια τοῦ γερμανικοῦ τύπου. Δὲν εἶναι καθόλου ἀδύνατον νὰ δείξῃ ἡ Ρωσσία ὅτι δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν τύχην τῆς Πολωνίας». Ἡ προσπάθεια διὰ τὴν συνεννόησιν Γερμανίας καὶ Ρωσσίας ἤρχισε πράγματι καὶ εἶχε καταλήξει εἰς συγκεκριμένα καὶ σχεδὸν ἀριστικὰ ἀποτελέσματα ὅταν ὁ Χίτλερ ἀπεφάσισε, περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου 1939, νὰ ἐξαπολύσῃ ἐντὸς τῶν ἀμέσως ἑπομένων ἡμερῶν τὸν πόλεμον, διὰ νὰ κατακτήσῃ πρώτον τὴν Πολωνίαν.

Πρὶν ἢ δώσῃ ὅμως τὰς τελικὰς διαταγάς του εἰς τοὺς στρατιωτικούς του συνεργάτας, ὁ Χίτλερ ἐκάλεσεν εἰς ἰδιαιτέραν σύσκεψιν εἰς τὴν ἐπαυλίν του τοῦ Ὀμπερζάλτσμπεργκ τῆς Βαυαρίας, πρώτον τὸν Μουσσολίνι. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰταλὸς δικτάτωρ, προφανῶς μαντεύων περὶ τίνος ἐπρόκειτο καὶ μὴ ἔχων ἀκόμη, λόγῳ τῆς στρατιωτικῆς κατασστάσεως τῆς χώρας του, καμμίαν διάθεσιν νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὴν ἀνάληψιν πολεμικῶν ὑποχρεώσεων, ἠνήθη εὐγενῶς, μετέβη ἐκεῖ τὴν 12ην Αὐγούστου 1939 ὁ γαμβρός του κόμις Τσιάνο, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ ἡμερολόγιόν του περιγράφει μὲ πολλὴν μελαγχολίαν τὰς συσκέψεις τῆς 12ης καὶ 13ης Αὐγούστου. Δίδει εἰς αὐτὰς τὸν σαφῆ χαρακτῆρα συναντήσεως αὐθέντου καὶ δούλου καὶ τολμᾷ μόνον εἰς τὰς σελίδας τοῦ ἡμερολογίου του νὰ ἐξομολογηθῇ ὅτι θεωρεῖ τὸν πόλεμον κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐμίαν καθαρὰν τρέλλαν». Καὶ προσθέτει: «Ἡ ἀπόφασις τοῦ Χίτλερ νὰ πολεμήσῃ εἶναι ἀμετάτρεπτος. Δὲν συνεκινήθη καθόλου ἀπὸ τὰς ἰδικάς μου γνώμας. Ἔμαθα πόσο λίγο μᾶς λογαριάζουν οἱ Γερμανοί. Καταλαβαίνω πλέον ὅτι τίποτε δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ἐδῶ. Ἡ γνώμη του εἶναι ὅτι ὁ πόλεμος πρέπει νὰ γίνῃ ἐφ' ὅσον αὐτὸς καὶ ὁ Ντοῦτσε εἶναι ἀκόμη νέοι. Τί ἠμπορεῖ νὰ συμβῇ εἰς ἡμᾶς δὲν φαίνεται καθόλου νὰ ἐνδιαφέρῃ τὸν

Χίτλερ καὶ τοὺς συνεργάτας του. Γνωρίζουν ὅτι ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος θὰ ἐξαρτηθῇ κυρίως ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἀρκοῦνται νὰ μᾶς ὑποσχεθοῦν κάποιαν ἐλεημοσύνην».

Τὰ πλήρη πρακτικὰ ὅμως τῶν συσκέψεων τοῦ Ὄμπερζάλτσμπεργκ τῆς 12ης καὶ 13ης Αὐγούστου 1939, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στρατευμάτων εἰς τὰ μυστικὰ ἀρχεῖα τῆς γερμανικῆς Καγκελλαρίας καὶ τὰ ὁποῖα κατετέθησαν εἰς τὸ συμμαχικὸν δικαστήριον Ἐγκλημάτων Πολέμου τῆς Νυρεμβέργης, δίδουν ἐντελῶς διάφορον εἰκόνα ἀπὸ αὐτὴν ποὺ θέλει νὰ δώσῃ ὁ Τσιάνο. Καὶ ὁ εἰσαγγελεὺς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, εἰς τὸ κατηγορητήριόν του κατὰ τὴν δίκην τῶν Γκαῖρινγκ, Ρίμπεντροπ, Κάϊτελ καὶ τῶν ἄλλων κυριωτέρων Γερμανῶν ἐνόχων, λέγει τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Ὄχι μόνον εἶχεν ἔκτοτε ἀποφασισθῇ ἀπὸ τὸν Χίτλερ ὁ παγκόσμιος πόλεμος, ἀλλ' εἶχεν ἤδη κριθῇ καὶ ἐπισφραγισθῇ ἡ τύχη, τόσον τῆς Ἑλλάδος, ὅσον καὶ τῆς Νοτιοσλαυΐας. Ὁ σκοπὸς τῆς συναντήσεως Χίτλερ, Τσιάνο, Ρίμπεντροπ κατὰ τὴν 12ην καὶ 13ην Αὐγούστου ἦτο νὰ πείσουν οἱ δύο Γερμανοὶ τὸν Ἰταλὸν ὅπως ἡ Ἰταλία ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῆς Νοτιοσλαυΐας καὶ τῆς Ἑλλάδος, τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Γερμανία θὰ ἤρχιζε τὰς ἀποφασισθείσας ἤδη πολεμικάς της ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Πολωνίας. Ὁ Τσιάνο, ἂν καὶ εὑρισκόμενος προφανῶς ἐν πλήρει συμφωνίᾳ μετὰ τῶν συνομιλητῶν του ὡς πρὸς τὸ ἐπιθυμητὸν τῆς διαλύσεως τῆς Νοτιοσλαυΐας καὶ ἂν καὶ ἐπιθυμῶν ζωηρότατα νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ τὴν χώραν του τὴν Θεσσαλονίκην, ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν ἦτο ἀκόμη ἑτοίμη νὰ ἐξέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον».

Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ πρακτικὰ τῆς βαρυσημάντου συναντήσεως εἶνε πολὺ ἀποκαλυπτικὰ τῶν διαθέσεων τῶν δύο συνεταίρων τοῦ Ἄξονος ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ διαφωνία των ὑφίστατο μόνον ὡς πρὸς τὴν κατάλληλον ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπεν αὕτη νὰ καταληφθῇ, καταργουμένης τῆς ἀνεξαρτησίας της. Ἀφοῦ ὁ Χίτλερ ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν εἰς τὸν Τσιάνο τὴν παγκόσμιον κατάστασιν, τὰς ἐξαιρετικῶς εὐνοϊκὰς συνθήκας αἱ ὁποῖαι ὑφίσταντο ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὅπως αἱ ἀξονικαὶ Δυνάμεις δώσουν τὰ ἀποφασιστικά των κτυπήματα καὶ τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ὁ πόλεμος δὲν ἠμποροῦσε πλέον νὰ ἀναβληθῇ, προσεπάθησε νὰ κολακεύσῃ τὰς Ἰταλικὰς φιλοδοξίας, ἐμφανίζων πρὸ τοῦ συνομιλητοῦ του τὴν εἰκόνα τῆς νέας καταστάσεως, ἡ ὁποία διὰ τοῦ πολέμου θὰ ἐδημιουργεῖτο διὰ τὴν Ἰταλίαν. Ἐγνώριζεν ἄλλως τε τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόψεις τοῦ Μουσσολίνι, ὅπως τοῦ τὰς εἶχεν ἐκθέσει ὁ ἴδιος διὰ τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερομένου ὑπομνήματός του τῆς 30ῆς Μαΐου 1939. «Ἀναμφισβητήτως — εἶπεν ὁ Χιτλερ ἐπὶ λέξει — ἡ Μεσόγειος ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιοτέραν περιοχὴν, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἰταλία ἔχει δικαίωμα ὑπερκυριαρχίας. Ἄλλως τε ὁ ἴδιος ὁ Ντοῦτσε εἶχε συνοψίσει εἰς πρόσφατον συνάντησιν μαζί μου τὴν κατάστασιν, τονίζων ὅτι ἡ Ἰταλία εἶναι ἤδη σήμερον ἡ κυριαρχοῦσα δύναμις εἰς τὴν Μεσόγειον. Ὅπως ὅμως ἡ Ἰταλία ἔχει ἱστορικὰ καὶ γεωγραφικὰ δικαιώματα διὰ τὴν στερέωσιν τῆς θέσεώς της εἰς τὴν Μεσόγειον, ἔτσι καὶ ἡ Γερμανία ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ λάβῃ πάλιν τὸν πατροπαράδοτον δρόμον της πρὸς Ἀνατολάς». Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὰς γενικὰς αὐτὰς σκέψεις ὁ Χίτλερ. Ἐγκαταλείπων κάθε ἐπιφύλαξιν, ἔδωσεν εἰς τὸν Τσιάνο νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ Γερμανία θὰ ἔδλεπεν ὄχι μόνον ἄνευ ἀντιρρήσεως ἀλλὰ καὶ μὲ εὐχαρίστησιν τὴν Ἰταλίαν ἐπιτιθεμένην ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Νοτιοσλαυΐας. Συγκεκριμένως τοῦ εἶπεν ὅτι «ἡ Ἰταλία θὰ ἠμποροῦσεν ἄριστα νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῶν δύο αὐτῶν χωρῶν, ἐνῷ ἡ Γερμανία θὰ ἐπετίθετο ἐναντίον τῆς Πολωνίας καὶ ὅτι θὰ εἶχεν οὕτω τὴν καλυτέραν δυνατὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεώς της διότι αἱ ἄλλαι μεγάλαι Δυνάμεις θὰ ἦσαν ἀπασχολημέναι ἀλλαχοῦ». Ὅταν δὲ ὁ Τσιάνο, ἂν καὶ μὴ ἀποκρύπτων ὅτι ἡ Ἰταλία θὰ εἶχε κάθε λόγον νὰ στερέωσῃ τὴν θέσιν της εἰς τὴν Μεσόγειον μὲ κάποιο εἶδος κυριαρχίας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπρόβαλε δειλὸ-δειλὸ τὴν ἀντίρρησιν ὅτι ἴσως εἰς τὴν ἐπικειμένην διεθνῆ ρῆξιν ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Νοτιοσλαυΐα θὰ ἀπέφευγον νὰ ἀναμιχθοῦν καὶ θὰ ἔμενον οὐδέτεραι, ὁ Γερμανὸς δικτάτωρ ἀνταπήντησεν ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Τὸ καλύτερον ποὺ θὰ ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως θὰ ἦτο νὰ ἐκκαθαρισθοῦν οἱ οὐδέτεροι ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ἠμπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ τὸν εὐκολώτερον τρόπον, ἐὰν εἰς κάθε διδομένην περίπτωσιν ὁ ἕνας ἐκ τῶν συνεταίρων τοῦ Ἄξονος ὑποστηρίζῃ τὸν ἄλλον καὶ τὸν καλύπτῃ ἐνῷ διεκπεραιώνει τὴν ὑπόθεσιν ἑνὸς ἀβεβαίου οὐδετέρου».

Αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Ἰταλοῦ ἐκπροσώπου Τσιάνο ἀφεώρων —ὅπως ἀνεφέραμεν ἤδη— μόνον τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ὁ πόλεμος, ἀσφαλῶς δὲ ὄχι τὸ δικαίωμα τοῦ σεβασμοῦ τῶν οὐδετέρων, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη ἀπαρνηθῆ ἀπολύτως ὁ ἴδιος ὁ Μουσσολίνι εἰς τὸ προηγούμενόν του σημείωμα πρὸς τὸν Χίτλερ. Ἐτόνισεν ὁ Τσιάνο ὅτι βεβαίως ὁ Ντοῦτσε εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὅτι ὁ πόλεμος ἦτο πλέον ἀναπόφευκτος καὶ εἶχε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δώσει τὰς διαταγάς του ὅπως ὀργανωθοῦν τὸ ταχύτερον αἱ Ἰταλικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις. Δὲν ἐφαντάζετο ὅμως ὅτι ἡ κατάστασις εἶχε φθάσει πλέον εἰς τόσον ἐπικίνδυνον σημεῖον καὶ δὲν ἠδύνατο καθόλου νὰ παράσχῃ τὴν ἐγγύησιν ὅτι ἡ Ἰταλία θὰ ἦτο ἑτοίμη ἐντὸς μηνῶν ἢ μάλιστα καὶ ἐντὸς ἑβδομάδων, διὰ νὰ ἐξέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον. Θὰ ἐχρειάζοντο μερικὰ ἔτη, μετὰ τὰ ὁποῖα ἡ Ἰταλία θὰ εἶναι πανέτοιμος διὰ νὰ ρίψῃ ὅλον τὸ βάρος τῆς δυνάμεώς της εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ συντελέσῃ οὕτω εἰς τὴν ταχεῖαν νίκην. Τὰ πρακτικὰ ἀναφέρουν ἐπὶ λέξει: «Ἀναπτύσσων τὴν μειονεκτικὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ἰταλικὸς πολεμικὸς στόλος εὑρίσκετο σήμερον ἀπέναντι τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ ὁ κομψὸς Τσιάνο ἐπέμεινεν ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῶν μακρῶν ἀκτῶν τῆς Ἰταλίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυσχερὲς νὰ προστατευθοῦν καὶ ἐπὶ τῶν πολυαρίθμων βάσεων, ποὺ θὰ ἠμποροῦσαν νὰ χρησιμοποιήσουν ἐναντίον της ὁ ἀγγλικὸς καὶ ὁ γαλλικὸς στόλος. Ἰδιαίτατα δὲ εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς λιμένας. Τὰ Δωδεκάνησα θὰ εὑρεθοῦν εἰς δυσχερῆ θέσιν λόγῳ τῆς στάσεως τῆς Τουρκίας. Βεβαίως ἡ Ρόδος καὶ ἡ Λέρος θὰ δυνηθοῦν νὰ ὑπεραστίσουν ἑαυτὰς ἐπὶ ἔτη. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἀλβανίαν, εἶναι ἀκόμη μία χώρα τελείως ἀνοργάνωτος καὶ ἀνεξέλικτος καὶ θὰ χρειασθοῦν ἀρκετὰ ἔτη διὰ νὰ γίνῃ ἀποτελεσματικὴ βάσις ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν βαλκανικῶν χωρῶν. Πρῶτα πρέπει νὰ κατασκευασθοῦν δρόμοι καὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν οἱ φυσικοὶ πόροι τῆς χώρας (σίδηρος, χαλκός, χρώμιον καὶ πετρέλαιον) καὶ ἔπειτα θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ ἀποβλέψῃ, ὅπως εἶχεν ὑποδείξει ὁ Φύρερ, εἰς μίαν ἐπιτυχῆ προέλασιν ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις τῶν Βαλκανίων, ὅπως κατὰ μῆκος τῶν πέντε δακτύλων μιᾶς ἀνοικτῆς παλάμης».

Ἡ στενὴ γερμανορωσσικὴ συνεργασία. Ὀλίγας ἡμέρας ἀργότερον ὁ Χίτλερ, ἀδιαφορῶν πλέον προφανῶς διὰ τὰς διαθέσεις τῆς Ἰταλίας καὶ ἀποφασίζων νὰ προβῇ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων του, ἔστω καὶ χωρὶς τὴν ἰδικήν της ἄμεσον βοήθειαν, συνεκάλεσε πάλιν εἰς ἔκτακτον μυστικὴν σύσκεψιν τὴν 22αν Αὐγούστου 1939 τοὺς ἀμέσους στρατιωτικούς του συμβούλους διὰ νὰ τοὺς ἀναγγείλῃ ὅτι θὰ ἔδιδεν ἐντὸς τῶν ἀμέσως προσεχῶν ἡμερῶν τὴν διαταγὴν διὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Πολωνίας, γνωρίζων ἐκ τῶν προτέρων ἄριστα ὅτι τοῦτο θὰ ἐσήμαινε τὴν ἔναρξιν τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου. Ἀνέπτυξεν εἰς τὴν ἀοχὴν ἐκτενῶς τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἡ εὐκαιρία εἶναι μοναδικὴ διὰ νὰ δοθῇ ἀποφασιστικὸν πλῆγμα. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἦσαν κατὰ τὸν Χίτλερ κυρίως ἡ παρουσία εἰς τὸ ἀξονικὸν στρατόπεδον δύο ἰσχυρῶν ἡγετῶν — τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ Μουσσολίνι — οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀκόμη νέοι καὶ ἠμποροῦν νὰ λαμβάνουν τολμηρὰς ἀποφάσεις, δεύτερον ἡ σημειουμένη διστακτικότης καὶ ἀσυμφωνία εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἀντιπάλων Δυνάμεων, ὅπου δὲν ὑπάρχει καμμία ἰσχυρὰ προσωπικότης, καὶ τρίτον ἡ προχωροῦσα ἀποσύνθεσις καὶ ἀδυναμία τῆς Βρεταννικῆς Αὐτοκρατορίας. Καὶ συνέχισεν ἐπὶ λέξει: «Περαιτέρω εὐνοϊκοὶ παράγοντες εἶναι οἱ ἑξῆς: χάρις εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀλβανίας ὑπὸ τῆς Ἰταλίας ἐπήλθεν ἰσορροπία δυνάμεων εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον. Ἡ Νοτιοσλαυΐα φέρει ἐν ἑαυτῇ τὸ σπέρμα τῆς καταρρεύσεως, λόγῳ τῆς ἐσωτερικῆς της καταστάσεως. Ἡ Ρουμανία δὲν ἔγινεν ἰσχυροτέρα. Ἀπειλεῖται ταυτοχρόνως ἀπὸ τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν. Ὑπόκειται εἰς ἰσχυρὰν πίεσιν ἐκ μέρους μας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ θανάτου τοῦ Κεμὰλ ἡ Τουρκία διοικεῖται ἀπὸ μικρὰ πνεύματα, ἀνθρώπους ἀδυνάτους καὶ ἀσταθεῖς». Καὶ κατέληξεν: «Ὅλαι αὐταὶ αἱ εὐμενεῖς συνθῆκαι δὲν θὰ ὑπάρχουν πλέον μετὰ δύο ἢ τρία ἔτη. Κανεὶς δὲν ξεύρει πόσον καιρὸν θὰ ζήσω ἀκόμη. Καλύτερα λοιπὸν νὰ γίνῃ ἡ σύρραξις τώρα ἀμέσως. Πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμεν τοὺς κινδύνους μὲ ἀδίστακτον ἀποφασιστικότητα»

Ἀνήγγειλεν ὅμως ὁ Χίτλερ κατὰ τὴν ἰδίαν σύσκεψιν καὶ τὴν κατεπληκτικὴν εἴδησιν τῆς πλήρους συνεννοήσεως μὲ τὴν σοβιετικὴν Ρωσσίαν, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο, κοινοποιουμένη τὴν μεθεπομένην νὰ ἀφήσῃ ἐμβρόντητον τὸν κόσμον ὁλόκληρον. Ἰδοὺ τί ἀκριβῶς εἶπεν ἐπὶ λέξει: «Ὁ ἐχθρὸς εἶχε μίαν ἄλλην ἐλπίδα, τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ Ρωσσία θὰ ἦτο ἀντίπαλός μας διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Πολωνίας. Ὁ ἐχθρὸς δὲν ἔλαβε καθόλου ὑπ' ὄψιν τὴν μεγάλην ἀποφασιστικότητά μου. Οἱ ἐχθροί μας εἶναι μικρὰ σκουλήκια. Τοὺς εἶδα εἰς τὸ Μόναχον. Ἐγὼ ἤμουν πεπεισμένος ὅτι ὁ Στάλιν δὲν θὰ ἐδέχετο ποτὲ τὴν ἀγγλικὴν πρότασιν περὶ συνεργασίας. Ἡ Ρωσσία δὲν ἔχει κανένα συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς Πολωνίας. Ἡ ἀντικατάστασις τοῦ Λιτβίνωφ (τοῦ μέχρι πρό τινος ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Σοβιέτ) ὑπῆρξε χαρακτηριστικὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς. Ἐγὼ ἐπέφερα δεδομένως τὴν μεταβολὴν αὐτὴν τῶν σχέσεων μας ἔναντι τῆς Ρωσσίας. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐμπορικῆς συμβάσεως ἠρχίσαμεν καὶ πολιτικὰς συνομιλίας. Ἐκάμαμεν τὴν πρότασιν ἑνὸς συμφώνου μὴ ἐπιθέσεως. Ἔπειτα ἦλθεν ἀπὸ τῆς ρωσσικῆς πλευρᾶς ἡ γενικωτέρα πρότασις. Πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν ἔκαμα ἕνα ἰδιαίτερον διάβημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μοῦ ἀναγγείλῃ χθὲς ἡ Ρωσσία ὅτι εἶναι ἑτοίμη νὰ ὑπογράψῃ. Ἡ προσωπικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν Στάλιν ἀποκατεστάθη. Μεθαύριον ὁ φὸν Ρίμπεντροπ θὰ ὑπογράψῃ τὴν σύμβασιν... Καὶ τώρα ἡ Πολωνία εὑρίσκεται εἰς τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἤθελα νὰ τὴν φέρω. Δὲν ἔχομεν πλέον νὰ φοβηθῶμεν τὸν οἰκονομικὸν ἀποκλεισμόν. Ἡ Ἀνατολὴ θὰ μᾶς προμηθεύσῃ σῖτον, ζῶα, κάρβουνα, μολύβι καὶ ἄλλα μέταλλα. Ἡ ἀναγγελία τῆς συνάψεως συμφώνου μὴ ἐπιθέσεως μὲ τὴν Ρωσσίαν θὰ πέσῃ ὡς βόμβα. Κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑποτιμήσῃ τὰς συνεπείας. Καὶ ὁ Στάλιν εἶπεν ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ θὰ εἶναι διὰ τὸ καλὸν ἀμφοτέρων τῶν χωρῶν μας. Ἡ ἐντύπωσις εἰς τὴν Πολωνίαν θὰ εἶναι συντριπτική. Ἔτσι ἐγένετο αἰσίως ἡ ἀρχὴ διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Βρεταννικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἤδη ὁ δρόμος εἶναι ἀνοικτὸς διὰ τὸν Γερμανὸν στρατιώτην, ἀφοῦ ἐνῷ ἔκαμα τὴν πολιτικὴν προετοιμασίαν».

Πραγματικῶς ἡ συναφθεῖσα τὴν 24ην Αὐγούστου 1939 συνθήκη φιλίας καὶ μὴ ἐπιθέσεως μεταξὺ Γερμανίας καὶ Ρωσ-

σίας ἀπετέλεσεν ἓν γεγονὸς ἱστορικῆς σημασίας, τὸ ὁποῖον μετέβαλε ριζικῶς τὴν παγκόσμιον κατάστασιν, δίδον ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἐπιθετικὴν πολιτικὴν τοῦ Χίτλερ ἀπείρως μεγαλυτέρας πιθανότητας, τὰς ὁποίας δὲν θὰ εἶχεν ἄλλως, ἀφ' ἑτέρου δὲ καθορίζον καὶ διὰ τὰ ἀνὰ τὸν κόσμον κομμουνιστικὰ κόμματα, τὰ δουλικῶς ὑπακούοντα εἰς τὴν ἐν Μόσχᾳ ἑδρεύουσαν Τρίτην Κομμουνιστικὴν Διεθνῆ πολιτικὴν οὐδετερότητος, ἂν ὄχι ἀποκαλύπτου ἐχθρότητος ἐναντίον τῶν ὑφισταμένων τὴν χιτλερικὴν ἐπίθεσιν φιλελευθέρων Δυνάμεων. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἠσκήθη συστηματικῶς καὶ ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι κομμουνιστῶν ὅπως θὰ ἴδωμεν περαιτέρω μέχρι τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν — τὴν 22αν Ἰουνίου 1941 — ἡ Γερμανία ἐπετέθη καὶ ἐναντίον τῆς Ρωσσίας.

Ἰδιαιτέρως περὶ τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξεν εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς καὶ μέχρι τῆς ὑποδουλώσεως τῆς χώρας ἀπὸ τὴν Γερμανίαν πλήρης, σιωπηρά, ἂν ὄχι καὶ συγκεκοιμένη εἰς ὡρισμένας περιστάσεις, συγκατάθεσις τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας εἰς τὰς ἐπιθετικὰς ἐναντίον τῆς χώρας μας ἐνεργείας τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Τὸ θέμα αὐτὸ ἔθιγη εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτην συνάντησιν τῶν Στάλιν, Μολότωφ καὶ Ρίμπεντροπ ἐν Μόσχᾳ, τὴν 24ην Αὐγούστου 1939. Τὰ ἐπίσημα πρακτικὰ τῆς συνομιλίας δημοσιευθέντα τὸ 1948 ἀπὸ τὸ ἀμερικανικὸν ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Αἱ χιτλεροσοβιετικαὶ σχέσεις ἀπὸ τοῦ 1939 μέχρι τοῦ 1941», ἀναφέρουν ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Ὁ κὲρ Στάλιν ἠρώτησε τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Ράϊχ περὶ τῶν Ἰταλικῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν. Δὲν εἶχεν ἄραγε ἡ Ἰταλία ἄλλας διεκδικήσεις πέραν τῆς προσαρτήσεως τῆς Ἀλβανίας—ἴσως ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν; Ἡ μικρὰ ὀρεινὴ καὶ ἀραιὰ κατωκημένη Ἀλβανία δὲν ἦτο κατὰ τὴν ἐκτίμησίν του ἐξαιρετικῆς χρησιμότητος διὰ τὴν Ἰταλίαν. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Ράϊχ ἀπήντησεν ὅτι ἡ Ἀλβανία ἦτο σημαντικὴ διὰ τὴν Ἰταλίαν διὰ στρατηγικοὺς λόγους. Ἐπὶ πλέον ὁ Μουσσολίνι εἶναι ἰσχυρὸς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ τρομοκρατηθῇ. Ἀπέδειξε τοῦτο εἰς τὴν αἰθιοπικὴν σύρραξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἰταλία, καίτοι ἀντιμετωπίζουσα ἐχθρικὸν συνασπισμόν, ἐπέτυχε διὰ τῆς ἰδίας της δυνάμεως τοὺς ἀντικειμενικούς της σκοπούς. Ἀκόμη καὶ ἡ Γερμανία δὲν ἦτο ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς θέσιν νὰ δώσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀξιόλογον συνδρομήν. Ὁ Μουσσολίνι ὑπεδέχετο μὲ θερμὴν ἱκανοποίησιν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ Γερμανίας καὶ Σοβιετικῆς Ἑνώσεως. Εἶχεν ἐκφράσει ἤδη τὴν χαρά του διὰ τὴν σύναψιν τῆς συνθήκης μὴ ἐπιθέσεως». Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰς γραμμὰς αὐτάς, ὁ φὸν Ρίμπεντροπ ὄχι μόνον δὲν διέψευσε τὰς προβλέψεις τοῦ Στάλιν περὶ ἐπιθετικῶν διαθέσεων τῆς Ἰταλίας ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ὡμίλησε κατὰ τρόπον τοιοῦτον ὥστε σχεδὸν νὰ τὰς ἐπιβεβαιώσῃ πλήρως, ἀφήσας ταυτοχρόνως νὰ ἐννοηθῇ σαφῶς ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ ἀποπειραθῇ νὰ παρεμποδίσῃ τὸν Μουσσολίνι εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων του. Καὶ ὁ Στάλιν ἐδέχθη τὸ μικρὸν μάθημα, χωρὶς νὰ διατυπώσῃ πλέον καμμίαν ἀντίρρησιν ἢ ἐπιφύλαξιν. Ὅταν δὲ τὸ βράδυ παρετέθη εἰς τὴν Μόσχαν ἐπίσημον γεῦμα διὰ νὰ ἑορτασθῇ ἡ σύναψις τῆς γερμανορρωσσικῆς συμφωνίας, ὁ Ρῶσσος δικτάτωρ ἤγειρε τὴν ἑξῆς ἐπὶ λέξει ποπόσιν: «Γνωρίζω πόσον πολὺ τὸ γερμανικὸν ἔθνος ἀγαπᾷ τὸν Φύρερ του. Ὡς ἐκ τούτου θὰ ἐπεθύμουν νὰ πίω εἰς ὑγείαν του».

Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν δύο σχεδὸν ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1939 μέχρι τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1941, αἱ σχέσεις μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Γερμανίας ὑπῆρξαν ἀπὸ ἐπισήμου τοὐλάχιστον καὶ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως πραγματικὰ ἐγκάρδιαι, ἀδιάφορον ἂν ἀμφότεραι αἱ μεγάλαι αὐταὶ Δυνάμεις ἔτρεφον βαθυτάτην δυσπιστίαν πρὸς ἀλλήλας καὶ προπαρεσκευάζοντο μυστικῶς, ἡ Γερμανία διὰ νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, ἡ Ρωσσία δὲ διὰ νὰ ἀμυνθῇ ἐναντίον τῆς ἐπιθέσεως αὐτῆς. Τὰ κατασχεθέντα μυστικὰ ἔγγραφα τοῦ γερμανικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὸ ἐπίσης κατασχεθὲν πολεμικὸν ἡμερολόγιον τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιναυάρχου Ραϊντερ παρέχουν ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα σχετικῶς στοιχεῖα, ἰδίως δὲ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀληθῶς ἀνεκτιμήτου βοηθείας τὴν ὁποίαν ἡ Ρωσσία προσέφερεν εἰς τὴν πολεμικὴν προσπάθειαν τῆς Γερμανίας. Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον καὶ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1939, ὁπότε ἡ Ρωσσία προσέφερεν εἰς τὴν Γερμανίαν μυστικὴν ναυτικὴν βάσιν εἰς τὴν Βόρειον θάλασσαν παρὰ τὸ Μουρμάνσκ καὶ ἐβοήθησε σημαντικώτατα διὰ τὴν διάσωσιν τοῦ ἐξωπλισμένου γερμανικοῦ ὑπερωκεανίου «Βρέμη» ἀπὸ τὴν καταδίωξιν τοῦ βρετανικοῦ στόλου, ἡ ρωσσικὴ συνδρομὴ ἦτο τόσον πολύτιμος, ὥστε ὁ Γερμανὸς ἀρχιναύαρχος νὰ αἰσθανθῇ τὴν 2αν Νοεμβρίου 1939 τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπευθύνῃ θερμὸν εὐχαριστήριον τηλεγράφημα εἰς τὸν Ρῶσσον ὑπουργὸν τῶν Ναυτικῶν. Δεχόμενος τὰ εὐχαριστήρια, ὁ Ρῶσσος κομισσάριος τοῦ Ναυτικοῦ ἐτόνισεν ὅτι τὴν ἀπάντησιν προτιμᾷ νὰ δώσῃ μὲ ἔργα καὶ ὄχι μὲ λόγια. Ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους διεξάγονται, μὲ πολὺ καλὴν διάθεσιν ἑκατέρωθεν, διαπραγματεύσεις διὰ στενωτέραν ἀκόμη ναυτικὴν συνεργασίαν. Αἱ διαπραγματεύσεις αὐταὶ ἀφοροῦν κυρίως τὴν ἐλευθέραν ὑπὸ τῶν γερμανικῶν πλοίων χρησιμοποίησιν τῶν παραλιακῶν βάσεων τῆς Σιβηρίας, τὴν ἐγκατάστασιν μονίμου μυστικῆς βάσεως τῆς Γερμανίας εἰς τὴν Βόρειον θάλασσαν, τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ρωσσικῶν ἐμπορικῶν πλοίων διὰ τὸν πολεμικὸν ἀνεφοδιασμὸν τῆς Γερμανίας καὶ — εἰς ἀντάλλαγμα — τὴν παράδοσιν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν βαρέος ὁπλισμοῦ, πυροβόλων θωρηκτῶν καὶ ναυτικῶν ὀργάνων εἰς τὸ πολεμικὸν ναυτικὸν τῆς Ρωσσίας. Κάποια ψυχρότης σημειοῦται κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1940, ὅταν ἡ Ρωσσία, ἐπωφελουμένη τῶν παραδειγμάτων τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας, καταλαμβάνει, κατόπιν τελεσιγράφου πρὸς τὰς κυβερνήσεις τῆς Ἐσθονίας, τῆς Λεττονίας καὶ τῆς Λιθουανίας, τὰς οὐδετέρας αὐτὰς χώρας. Ἀλλ' ὁ Ρῶσσος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Μολότωφ σπεύδει νὰ δηλώσῃ τὴν 19ην Ἰουνίου ὅτι «ἡ Ρωσσία προέβη εἰς τὴν κατάληψιν αὐτὴν ὅπως θέσῃ τέρμα εἰς τὰς μηχανορραφίας τὰς ὁποίας ἔκαμναν εἰς τὰς βαλτικὰς χώρας αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις, διὰ νὰ σπείρουν ζιζάνια μεταξὺ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ρωσσίας».

Ἀνησυχίας τινὰς προκαλοῦν ἐπίσης ἀπὸ γερμανικῆς πλευρᾶς κατὰ τὸν ἑπόμενον μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1940 μερικαὶ διαγραφόμεναι ρωσσικαὶ κινήσεις εἰς τὰ Βαλκάνια. Οἱ γερμανικοὶ κύκλοι φαίνονται ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν προσπάθειαν τῆς ρωσσικῆς διπλωματίας νὰ στερεώσῃ τὴν θέσιν της εἰς τὴν Ρουμανίαν, τὴν Νοτιοσλαυΐαν, ἰδιαίτατα ὅμως τὴν Βουλγαρίαν. Ἀλλ' ἡ χιτλερικὴ ἐπίδρασις εἰς τὰς χώρας αὐτάς, στηριζομένη εἰς τὴν ἐπίδειξιν τῆς ἰδιαιτέρως ἐπιτυχοῦς κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ Χίτλερ, ἐξουδετερώνει εὐκόλως τὰς ρωσσικὰς διπλωματικὰς προσπαθείας. Καὶ ὁ Γερμανὸς ἀρχιναύαρχος Ραϊντερ σημειώνει χαρακτηριστικῶς τὴν 23ην Ἰουλίου 1940 εἰς τὸ πολεμικόν του ἡμερολόγιον, σχολιάζων τὴν συνάντησιν τοῦ Στάλιν μὲ τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ σὲρ Στάφφορντ Κρίππς: «Ἡ ἀπόπειρα τῆς Ἀγγλίας νὰ ἀποσπάσῃ τὴν Ρωσσίαν ἀπὸ τὴν Γερμανίαν ἀπέτυχεν ἀπολύτως. Σύμφωνα πρὸς τὰς ἀπόψεις, τὰς ὁποίας ἐξέθεσεν ὁ Στάλιν, αἱ γερμανικαὶ στρατιωτικαὶ ἐπιτυχίαι δὲν ἀπειλοῦν καθόλου τὴν Ρωσσίαν. Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Γερμανίας στηρίζονται ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν συμφερόντων ἀμφοτέρων τῶν ἐθνῶν. Καμμία δύναμις δὲν δύναται νὰ διεκδικήσῃ ἀπόλυτον ἡγεσίαν εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον. Οὔτε καὶ ἡ Ρωσσία θέτει τοιαύτην ἀξίωσιν. Ἔχει μόνον βασικὰς ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς ἀποκλειστικῆς κυριαρχίας τῆς Τουρκίας εἰς τὸν Εὔξεινον καὶ εἰς τὰ Στενά».

Ἡ ὑπογραφὴ εἰς τὴν Μόσχαν τοῦ Συμφώνου μὴ ἐπιθέσεως μεταξὺ Γερμανίας καὶ Ρωσσίας (24 Αὐγούστου 1939). Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς τὴν πρώτην σειρὰν: Φὸν Ρίμπεντροπ, Στάλιν καὶ Μολότωφ.

Ὑπάρχουν, ἄλλως τε καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις πείθουσαι ὅτι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1940, ἐκεῖνο ποὺ ἀπησχόλει ἰδίως τὴν Ρωσσίαν καὶ τὴν Γερμανίαν, ἴσως δὲ καὶ τὰς συνομιλίας τοῦ Στάλιν μὲ τὸν Στ. Κρίππς, ἦτο ἡ Βαλκανικὴ Χερσόνησος. Πράγματι τὴν 20ὴν Αὐγούστου 1940, σημειοῦται εἰς τὸ πολεμικὸν ἡμερολόγιον τοῦ γερμανικοῦ ναυαρχείου, ὅτι κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ διευθυντοῦ τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὸ ναυαρχεῖον αὐτό, οἱ ἀπώτεροι ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τῆς ρωσσικῆς πολιτικῆς ἠμποροῦν νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς: «Ἐξασφάλισις Βορειοατλαντικοῦ λιμένος, τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα νὰ μὴ παγώνουν. Προέλασις διὰ τῶν Βαλκανίων πρὸς προσάρτησιν τῶν Στενῶν τῶν Δαρδανελλίων καὶ κυριαρχίαν εἰς τὸν Εὔξεινον. Εἰς τὴν Ρουμανίαν, περισσότερον δὲ εἰς τὴν Νοτιοσλαυΐαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν, πανσλαυϊστικὴ προπαγάνδα, ἐν μέρει ἐπιτυχής. Μεγάλη δράσις πρακτόρων καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅλον τὸ βάρος τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τοῦ Ἄξονος θὰ ἔπρεπε νὰ ριφθῇ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον», (δηλαδὴ οὐσιαστικῶς διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἀποκλειστικῆς γερμανικῆς ἐπιδράσεως).

Τὴν 11ην Ὀκτωβρίου 1940 σημειοῦται νέον σοβαρὸν γεγονός, ἡ εἴσοδος δηλαδὴ τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ρουμανίαν, ἀποτελοῦσα τὴν πρώτην ἔμπρακτον ἐκδήλωσιν τῶν γερμανικῶν σχεδίων, τόσον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ρωσσίας, ὅσον καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Γεγονὸς εἶναι ὅτι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν οὐσιαστικὴν κατάκτησιν τῆς Ρουμανίας συνεννοήσεις εἶχον ἀρχίσει πολὺ ἐνωρίτερα, ἀπὸ τοῦ θέρους δηλαδὴ τοῦ 1940. Ὁ Χίτλερ εἶχεν ἐπανειλημμένως συναντηθῇ μὲ τὸν Ρουμάνον δικτάτορα στρατηγὸν Ἀντωνέσκο. Ἤδη ἀπὸ τῆς 1ης Ἰουλίου 1940, ἤτοι ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν γαλλικὴν συνθηκολόγησιν, ἡ Ρουμανία εἶχεν ἀναγγείλει ὑπὸ τὴν γερμανικὴν πίεσιν ὅτι παραιτεῖται τῆς ἐγγυήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος, τὴν ὁποίαν τῆς εἶχε παράσχει ἡ Μεγάλη Βρεταννία μαζὶ μὲ τὴν ἐγγύησιν, ποὺ παρέσχεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν 12ην Σεπτεμβρίου εἶχεν ἀναγγελθῇ ὅτι ἀντὶ τῆς Ἀγγλίας θὰ παρεῖχεν εἰς τὴν Ρουμανίαν τὴν ἐγγύησιν τῆς ἀνεξαρτησίας της ἡ Γερμανία συνοδεύουσα τὴν ἐγγύησιν αὐτὴν καὶ μὲ στρατιωτικὰ μέτρα. Τὰ μέτρα αὐτὰ ἐπραγματοποιοῦντο τὴν 11ην Ὀκτωβρίου. Καὶ τὸ πολεμικὸν ἡμερολόγιον τοῦ ναυάρχου Ραϊντερ ἀναφέρει εἰς τὴν ἡμερομηνίαν ἐκείνην: «Ἡ Ἀγγλία προσπαθεῖ δι' ἀνησυχαστικῶν πληροφοριῶν νὰ ἐπηρεάσῃ ἐξ ἀφορμῆς τῆς εἰσόδου τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων τὴν ρωσσικὴν στάσιν ἔναντι τῆς Γερμανίας. Ὁπωσδήποτε ὅμως δὲν σημειοῦται καμμία ἐνδειξις μεταβολῆς τῆς ρωσσικῆς πολιτικῆς». Τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1940 ἐπιτίθεται τέλος ὁ Μουσσολίνι ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τὸ ἡμερολόγιον τοῦ ναυάρχου Ραϊντερ σημειώνει ὑπὸ ἡμερομηνίαν 30ῆς Ὀκτωβρίου τὰ ἑξῆς ἐνδιαφέροντα: «Ἡ στάσις τῆς Ρωσσίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἑλληνοϊταλικὴν σύρραξιν δὲν δημιουργεῖ καμμίαν ἀφορμὴν ἀνησυχίας. Ἡ Ρωσσία θὰ ἐξακολουθήσῃ πάντοτε νὰ ἀποτελῇ τὴν προστασίαν τῶν νότων διὰ τὸ εὐρωπαϊκὸν μπλόκ. Αἱ ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας οἰκονομικαὶ προμήθειαι πρὸς τὴν Γερμανίαν συνεχίζονται πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰ σχέδια. Συνεχὴς μείωσις τῆς ἐντάσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Ἰαπωνίας». Ἡ πλήρης αὐτὴ ὑποταγὴ τῆς Ρωσσίας εἰς τὰ γερμανικὰ κατακτητικὰ σχέδια ἐπρόκειτο νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἀποκορύφωμά της μὲ τὴν συνάντησιν Χίτλερ — Μολότωφ τῆς 12ης Νοεμβρίου 1940, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ τελευταῖος ἔδωσε τὴν πλήρη συγκατάθεσίν του διὰ τὴν ἐπίθεσιν καὶ τῆς Γερμανίας ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ περὶ τῆς συναντήσεως αὐτῆς θὰ γράψωμεν εἰδικώτερον περαιτέρω.

Τὰ ἀνωτέρω ἀναφερόμενα ὅμως ἀρκοῦν διὰ νὰ διαπιστώσουν πλήρως τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἑλλάς, ὑποκειμένη ἀπὸ τοῦ θέρους ἤδη τοῦ 1940 εἰς τὰς πρώτας σαφεῖς ἐκδηλώσεις τοῦ Ἰταλικοῦ ἐκδιασμοῦ, εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὄχι μόνον τὴν μεγάλην Ἰταλικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἡ ὁποία ὀλίγα ἔτη προηγουμένως εἶχεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς κατὰ τῆς Αἰθιοπίας ἐπιθέσεως ἀναγκάσει ὅλας τὰς μεγάλας εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὴν θέλησίν της, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκόμη ἰσχυρότερον γερμανικὸν Ράϊχ, τὸ ὁποῖον ἐτραμοκράτει ὁλόκληρον τὸν κόσμον. Ἐπὶ πλέον ὅμως ἔπρεπε νὰ ὑπολογίζῃ ἐπὶ τῆς συγκαταθέσεως τῆς τεραστίας Σοβιετικῆς Ρωσσίας εἰς τὰ ἐναντίον της ἐπιθετικὰ σχέδια, ἐνῶ ὅλαι αἱ ἄλλαι μικρότεραι δυνάμεις τῆς κεντρικῆς καὶ νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης θὰ ὑπετάσσοντο μοιραίως ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην εἰς τὴν θέλησιν τῶν κατακτητῶν. Οὕτω ἐναντίον τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος τῶν ὀκτὼ ἑκατομμυρίων κατοίκων ἐστρέφετο ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ συμμαχήσασα μὲ τοὺς κατακτητὰς ἢ ὑποταχθεῖσα πλήρως εἰς τὰς θελήσεις των Εὐρώπη, ἀπὸ τῶν Πυρηναίων μέχρι τῶν Οὐραλίων, ἀπὸ τῆς Βορείου Θαλάσσης μέχρι τῆς Ροδόπης, ἡ ὁποία θὰ μετεβάλλετο εἰς πεδίον προσπελάσεως, περιοχὴν ἀνεφοδιασμοῦ καὶ στήριγμα τῆς ἐναντίον της ἐπιθέσεως. Ἂν δὲ ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα δὲν ἦσαν ἀκόμη πλήρως γνωστὰ κατὰ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξαπελύετο ἡ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσις τοῦ Μουσσολίνι, δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ ὅτι τόσον οἱ κυβερνῶντες τὴν χώραν ὅσον καὶ ὁ λαός της εἶχον σαφῆ διαίσθησιν αὐτῆς τῆς πραγματικότητος. Τοῦτο δὲ προσδίδει ἀκόμη μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἀδίστακτον ἀπόφασιν τῆς Ἑλλάδος νὰ ὁπλισθῇ τὴν ἀνάστημά της ἐναντίον τοῦ ἐκδιασμοῦ καὶ τῆς ἀπειλῆς αὐτῆς καὶ νὰ ἀπαντήσῃ μὲ τὸ ἱστορικόν της «Ὄχι» εἰς τὴν τρομερὰν πίεσιν.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν ὁποίαν — μετὰ τὴν συντριβὴν πλέον τῆς γαλλικῆς ἀντιστάσεως καὶ ἐν ὄψει τῆς ἐπικειμένης συνθηκολογήσεως τῆς Γαλλίας — ὁ Ἰταλὸς δικτάτωρ Μουσσολίνι ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ συγκεντρωθὲν πρὸ τοῦ Παλάτσο Βενέτσια πλῆθος, τὸ ἀπόγευμα τῆς 10ης Ἰουλίου 1940, τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἡ Ἰταλία ἐξέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Γερμανίας, ἡ πιεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐγένετο συστηματικὴ πλέον καὶ ἐπίμονος. Ἀλλεπάλληλα ἀπειλητικά διαβήματα διὰ τὴν δῆθεν χρησιμοποίησιν ἑλληνικῶν ἐπιχωρίων ὑδάτων καὶ ἑλληνικῶν λιμένων ὑπὸ τῶν βρεταννικῶν ναυτικῶν δυνάμεων διὰ τὸν ἀγῶνά των ἐναντίον τῆς Ἰταλίας ἐνηλλάσσοντο μὲ σαφῶς ἐχθρικὰς κινήσεις Ἰταλικῶν ἀεροπλάνων ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν πολεμικῶν — ὅπως ἐναντίον τοῦ βοηθητικοῦ «Ὠρίων» καὶ τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ «Ὕδρα», τὰ ὁποῖα ἐβομβαρδίσθησαν τὴν 12ην Ἰουλίου 1940 παρὰ τὴν Γραμβούσαν τῆς Κρήτης, τῶν ἀντιτορπιλλικῶν «Βασιλεὺς Γεώργιος» καὶ «Βασίλισσα Ὄλγα», τὰ ὁποῖα ἐβομβαρδίσθησαν τὴν 31ην Ἰουλίου εἰς τὸν λιμένα τῆς Ναυπάκτου, τοῦ πλοιαρίου τῆς κατὰ θάλασσαν οἰκονομικῆς ἀστυνομίας Α 6, τὸ ὁποῖον ἐβομβαρδίσθη, πάντοτε ὑπὸ Ἰταλικῶν ἀεροπλάνων, μεταξὺ τῶν νήσων Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖνος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ διπλωματικὴ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος πίεσις ἐνετάθη αἰφνιδίως τὴν 11ην Αὐγούστου διὰ τοῦ ἀγρίου θορύβου, ὁ ὁποῖος ἐξαπελύθη ἀπὸ τὴν Ρώμην ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος γύρω ἀπὸ τὴν ἀξιοθρήνητον ὑπόθεσιν τῆς δῆθεν ὑπὸ ἑλληνικῶν ὀργάνων βολοφονίας τοῦ Ἀλβανοῦ φυλάρχου Νταοὺτ Χότζα, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ κατακόρυφόν της τὴν 15ην Αὐγούστου 1940 μὲ τὸ ἀληθῶς καταπληκτικὸν καὶ ἀχαρακτήριστον ἔγκλημα τοῦ τορπιλλισμοῦ καὶ τῆς καταβυθίσεως τοῦ καταδρομικοῦ τῆς οὐδετέρας Ἑλλάδος «Ἕλλη», πρὸ τοῦ λιμένος τῆς Τήνου, ὅπου εἶχε μεταβῇ διὰ νὰ ἀντιπροσωπεύσῃ τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἰς τὴν πανήγυριν τῆς Παναγίας.

Ἡ ἐξέλιξις τῶν γερμανικῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. — Διατί ἐμποδίζει τὸ θέρος τοῦ 1940 τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ἑλλάδος.—Ὅλη ἡ προσοχή της συγκεντρωμένη κατὰ τῆς Ἀγγλίας. Ἀλλὰ διὰ νὰ κατανοηθῇ πληρέστερον ἡ συνέχεια καὶ ἡ ἐξέλιξις τῶν γεγονότων εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρέπει νὰ συνδυασθοῦν ταῦτα μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γενικωτέρων ἐπιχειρήσεων τοῦ πολέμου, τὸν ὁποῖον διεξῆγεν ἡ Γερμανία μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ἰταλίας ἐναντίον τῶν Συμμάχων Δυνάμεων, διότι πράγματι συνδέονται μὲ τὴν ἐξέλιξιν αὐτήν. Ἀφοῦ τὰ γερμανικὰ στρατεύματα εἰσήλασαν τὴν 1ην Σεπτεμβρίου εἰς τὴν Πολωνίαν καὶ ἐκηρύχθη τὴν 3ην Σεπτεμβρίου ὁ πόλεμος μεταξὺ Γερμανίας, Μεγάλης Βρεταννίας καὶ Γαλλίας, τὰ γερμανικὰ στρατεύματα ἠδυνήθησαν μέχρι τῆς 7ης Σεπτεμβρίου νὰ ἐξουδετερώσουν διὰ δύο μεγάλων κυκλωτικῶν κινήσεων τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πολωνικοῦ στρατοῦ, φθάσαντα μέχρι τοῦ Λότζ καὶ πολιορκοῦντα στενῶς τὴν Βαρσοβίαν. Τὴν 17ην Σεπτεμβρίου ἡ Σοβιετικὴ Ρωσσία συνεπλήρωνε τὴν συμφορὰν τῆς ἡρωϊκῆς Πολωνίας, εἰσελαύνουσα μὲ τὰ ἰδικά της στρατεύματα ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ τὴν 29ην Σεπτεμβρίου — ὅταν εἶχε παύσει πλέον κάθε ὀργανωμένη πολωνικὴ ἀντίστασις — Γερμανία καὶ Ρωσσία συνήπτου φιλικὴν συνθήκην διὰ νὰ κατανείμουν μεταξὺ των τὴν ἀτυχῆ χώραν. Ἔκτοτε καὶ ἐπὶ μακροὺς μῆνας ἐπεκράτει εἰς τὸ γαλλικὸν μέτωπον, ὅπου εἶχον ἀρχίσει νὰ φθάνουν αἱ πρῶται βρεταννικαὶ ἐνισχύσεις, ἡ πλήρης σχεδὸν ἠρεμία ἐκείνη, ἡ ὁποία ἔκαμνε τοὺς Γάλλους νὰ ὁμιλοῦν διὰ τὸν «παράξενον αὐτὸν πόλεμον». Ἡ γαλήνη αὐτὴ ὅμως δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ πραγματικὰ σχέδια τοῦ Χίτλερ, ὁ ὁποῖος συγκαλέσας τοὺς πολεμικούς του συνεργάτας τὴν 23ην Νοεμβρίου 1939 τοὺς ἀνήγγειλεν ὅτι πρέπει πλέον νὰ καταφερθῇ τὸ ἀποφασιστικὸν καὶ συντριπτικὸν πλῆγμα καὶ πρὸς δυσμάς. Ἐτόνισε δὲ ἐντελῶς ἰδιαιτέρως ὅτι τὰς καταλληλοτέρας συνθήκας διὰ τὴν μεγάλην αὐτὴν προσπάθειαν δημιουργεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ Ρωσσία δὲν πρόκειται νὰ κινηθῇ καὶ ἔτσι ἡ Γερμανία ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἀπολύτως ἥσυχος ἀπὸ Ἀνατολῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ πρόθυμος καὶ πλήρης ἐνίσχυσις τῆς Ἰταλίας ἐξασφαλίζει μαζὶ μὲ τὰς ἀναλόγους γερμανικὰς κινήσεις τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀπὸ Νότου. Καταλήγων δὲ ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς στρατιωτικούς του συμβούλους νὰ ἔχουν τὰ πάντα ἕτοιμα διὰ νὰ δύναται νὰ κτυπήσῃ ἀποφασιστικῶς πρὸς Δυσμὰς ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον. Χαρακτηριστικώτατα προσέθεσεν: «Ἡ παραβίασις τῆς οὐδετερότητος τοῦ Βελγίου καὶ τῆς Ὁλλανδίας δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν».

Πράγματι τὴν 10ην Μαΐου 1940 ἤρχισεν ἡ μεγάλη γερμανικὴ ἐπίθεσις πρὸς Δυσμὰς μὲ τὴν παραβίασιν τῆς οὐδετερότητος τῆς Ὁλλανδίας, τοῦ Λουξεμβούργου καὶ τοῦ Βελγίου. Τὴν 14ην Μαΐου ἐτερματίζετο οὐσιαστικῶς ἡ ὁλλανδικὴ ἀντίστασις, τὴν 28ην Μαΐου παρεδίδετο ὁ βελγικὸς στρατὸς καὶ τὴν 17ην Ἰουνίου ἡ συντριβεῖσα Γαλλία ἐζήτει ἀπὸ τὸν Χίτλερ τὴν ἀνακωχήν, ἡ ὁποία καὶ ὑπεγράφετο πράγματι τὴν 22αν Ἰουνίου. Οὕτω εἶχεν ἐκλείψει πλέον κάθε ἀντίπαλος τῆς Γερμανίας πρὸς Δυσμάς, πλὴν τῆς Μεγάλης Βρεταννίας. Ἤδη ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1940 εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἐπίμονος ἀεροπορικὴ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν βρεταννικῶν πόλεων, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς πρῶτον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν νὰ κάμψῃ τὸ ἠθικὸν τοῦ βρεταννικοῦ λαοῦ, νὰ ἐξουδετερώσῃ βαθμιαίως τὰς σχετικῶς μικρὰς βρεταννικὰς ἀεροπορικὰς δυνάμεις, νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλας ζημίας εἰς τὸν βρεταννικὸν πολεμικὸν στόλον καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὰς δυνατότητας τῆς ἀντιστάσεως κατὰ ἐνδεχομένης γερμανικῆς ἐπιδρομῆς. Κάθε νύκτα σχεδὸν ἡ γερμανικὴ «Λούφτβάφφε» ἐξώρμα ἐναντίον τῶν βρεταννικῶν νήσων τὸ Λονδῖνον καὶ αἱ ἄλλαι μεγάλαι πόλεις ὑφίσταντο τρομερὰς καταστροφὰς καὶ ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ Ἰουνίου 1940 ἐφονεύθησαν 16.906 Ἄγγλοι καὶ ἐτραυματίσθησαν σοβαρῶς ἄλλοι 19.193. Με-

Φρουροί ἀπό τάς συγχρόνους Ἀθήνας. Ἄνω: Παρέλασις εὐζώνων τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς. Κάτω: Εὔζωνοι τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς ἐπί τοῦ κρηπιδώματος τοῦ μνημείου τοῦ Ἀγνώστου Στρατιώτου.

τὰ τὴν συντριβὴν ὅμως τῆς Γαλλίας ἔπρεπε τὰς τρομοκρατικὰς αὐτὰς ἐπιθέσεις νὰ ἀντικαταστήσῃ πλέον μία πραγματικὴ ἀπόβασις γερμανικῶν δυνάμεων εἰς τὰς βρεταννικὰς νήσους, δυναμένη νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἐξουδετέρωσιν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν κομπορρήμονα ρῆσιν τοῦ Γερμανοῦ δικτάτορος ὅτι «δὲν ὑπάρχουν πλέον νῆσοι». Πράγματι, εὐθὺς μετὰ τὴν ἥτταν τῆς Γαλλίας, ὅλαι αἱ προσπάθειαι τῶν Γερμανῶν συγκεντροῦνται εἰς τὴν προετοιμασίαν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐπιχειρήσεως, τῆς ὁποίας ἀντιλαμβάνονται ὅλας τὰς δυσχερείας, παρὰ τὰς αἰσιοδόξους πληροφορίας, ποὺ τοὺς μεταδιδάζουν οἱ κατάσκοποί των περὶ τῆς δυνατότητος νὰ καμφθῇ ὁριστικῶς ἡ ἰκανότης πρὸς ἀντίστασιν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ. Πάντως ἡ τελικὴ διαταγὴ τοῦ Χίτλερ πρὸς προετοιμασίαν καὶ ἀνάληψιν τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδετο τὸ συνθηματικὸν ἐπιτελικὸν ὄνομα «Λέων τῆς Θαλάσσης», ἐξεδόθη ἀπὸ τὸν Χίτλερ μόνον τὴν 2αν Ἰουλίου 1940. Καὶ ἡ καθ' αὐτὸ ἐπίθεσις — ἢ μᾶλλον ἡ προκαταρκτικὴ ἀεροπορικὴ της φάσις, ἡ ὁποία κατὰ τὸ καταρτισθὲν σχέδιον ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἀπαραίτητος διὰ νὰ ἐξουδετερωθοῦν πραγματικῶς ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἡ βρεταννικὴ ἀεροπορία καὶ ὁ βρεταννικὸς στόλος — ἤρχισε τὴν 6ην Αὐγούστου 1940. Ἤρχισεν ὅμως ταυτοχρόνως καὶ ἡ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἀξιοθαύμαστοι ἀεροπόροι τῶν «Σπιτφαῖρς» καὶ «Χάρρικαινς» ἀντιτάσσουν τὴν πεῖσμονα καὶ ἀποτελεσματικὴν ἀμυνάν των, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ἱστορίαν τῆς «μάχης τῆς Ἀγγλίας». Αἱ ζημίαι τῆς γερμανικῆς ἀεροπορίας εἶναι ἀφάνταστοι. Τὴν 8ην Αὐγούστου χάνει 80 ἀεροπλάνα, ἐντὸς τῆς ἑπομένης ἑβδομάδος χάνει 487 ἀεροπλάνα καὶ ὅταν μετὰ δύο ἡμέρας ἐπαναλαμβάνει τὰς ἐπιθέσεις της ἐναντίον τῶν βρεταννικῶν νήσων, χάνει εἰς μίαν μόνον ἡμέραν 153 βομβαρδιστικά.

Ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας εἶναι πολὺ περισσότερον δύσκολος παρ' ὅ,τι τὴν ἐφαντάζοντο ὁ Χίτλερ, ὁ Γκαῖρινγκ καὶ οἱ συνεργάται των. Αἱ ἀπώλειαι εἶναι τόσαι ὥστε ἡ «Λουφτβάφε» ἀναγκάζεται νὰ μειώσῃ τὴν συχνότητα καὶ τὴν ἔντασιν τῶν ἐπιδρομῶν της ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας. Ὁ Χίτλερ καταφεύγει εἰς τὴν μέθοδον τοῦ ψυχολογικοῦ ἐκβιασμοῦ, διαδίδων ὅτι ἐπίκειται κάποια διπλωματικὴ κίνησις πρὸς συμβιβασμὸν Ἀγγλίας καὶ Γερμανίας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀπόπειρα ἀποτυγχάνει, διότι ἡ βρεταννικὴ ἄρνησις εἶναι κατηγορηματικὴ καὶ ὑπερήφανος. Ἔτσι κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου 1940 ἡ γερμανικὴ ἐπιχείρησις πρὸς ἀπόβασιν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἡ μόνη ἐπιχείρησις διὰ τῆς ὁποίας — ἐὰν βεβαίως ἐπετύγχανεν — ὁ Χίτλερ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ ταχὺν καὶ νικηφόρον τερματισμὸν τοῦ πολέμου, ἐγκαταλείπεται, προσωρινῶς κατ' ἀρχάς, ὁριστικώτερον ἔπειτα. Γίνεται βέβαια καὶ ἔκτοτε ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν λόγος εἰς διάφορα γερμανικὰ ἔγγραφα περὶ τῆς ἀποβάσεως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ χωρὶς πολλὴν πεποίθησιν πλέον. Τὸ στρατηγεῖον τοῦ Φύρερ γνωρίζει πολὺ καλὰ ὅτι μία ἀπόβασις, ποὺ δὲν ἔγινε τὸν Αὔγουστον τοῦ 1940, ὅταν αἱ ἀγγλικαὶ νῆσοι ἦσαν ἀκόμη ἀνοργάνωτοι, δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ ποτὲ πλέον. Ὑπάρχουν ἐνδιαφέροντα μυστικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν μετὰ τὸν πόλεμον, καὶ τὰ ὁποῖα μᾶς πληροφοροῦν περὶ τῆς μεγάλης μεταβολῆς τῶν σχεδίων καὶ τῶν κατευθύνσεων, ποὺ ἔγινε κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Σεπτεμβρίου 1940 εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Χίτλερ πρῶτον, εἰς τὸ Στρατηγεῖον του ἔπειτα, διὰ τὴν ὅλην διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Μεταξὺ αὐτῶν τὰ σημαντικώτερα εἶναι τὰ πρακτικὰ τῶν συσκέψεων ποὺ εἶχεν ὁ Χίτλερ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μηνὸς αὐτοῦ μὲ τοὺς ναυτικούς του συμβούλους καὶ ἰδίως μὲ τὸν ἀρχιναύαρχον Ραίντερ καὶ ποὺ μᾶς πληροφοροῦν ἐπαρκέστατα περὶ τῶν σταδίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπέρασεν ἡ μεταβολὴ αὐτή, πρὶν ἢ καταλήξῃ μόνον περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη τοῦ Ὀκτωβρίου 1940 εἰς ὁριστικώτερας ἀποφάσεις.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἠμποροῦμεν νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τοῦ 1940 ὁ Χίτλερ καὶ τὸ Στρατηγεῖον του, ἀπασχολημένοι πρῶτον μὲ τὴν προπαρασκευὴν τῆς μεγάλης ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Γαλλίας, μὲ τὴν διεξαγωγήν της ἔπειτα, ἀκόμη ἀργότερα δὲ μὲ τὴν δοκιμαζομένην ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν Ἀγγλικῶν νήσων καὶ τέλος μὲ τὴν κατάστρωσιν τῶν εὐρυτάτων των σχεδίων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν ἀργότερον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διάκεινται εὐμενῶς πρὸς τὰ εἰδικώτερα ἐπιθετικὰ σχέδια ποὺ εἶχον ὁ Ἰταλὸς δικτάτωρ καὶ οἱ συμβουλοί του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἀκολουθοῦντες πιστῶς, ἐφ' ὅσον τοὺς ἦτο ἀκόμη τοῦτο δυνατόν, τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ μεγάλη πολεμικὴ προσπάθεια πρέπει νὰ στρέφεται μόνον πρὸς μίαν κατεύθυνσιν καὶ ὅτι μόνον μετὰ τὸ τέλος της πρέπει νὰ ἀναλαμβάνεται νέα πολεμικὴ προσπάθεια πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, ἐφοβοῦντο μήπως αἱ οἱαιδήποτε πολεμικαὶ ἀπόπειραι τῆς Ἰταλίας τοῦ Μουσσολίνι — πρὸς τὴν ὁποίαν ἔτρεφον, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν τὰ μυστικὰ ἔγγραφα, ἐλαχίστην ἐμπιστοσύνην — τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ ἀπασχολήσουν πολυτίμους δυνάμεις καὶ στρατηγικὴν προσοχὴν πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην δὲν τοὺς ἐνδιέφερεν. Εἰς αὐτὰν καὶ μόνον τὸν λόγον ὀφείλεται τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπανειλημμέναι ἰταλικαὶ ἀπόπειραι πρὸς ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος γενόμεναι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1940 ἐματαιώθησαν ἀπὸ τὸν Χίτλερ.

Ὁ Μουσσολίνι διατάσσει τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν 15 Αὐγούστου 1940. Διότι πράγματι, σύμφωνα μὲ τὰς ἀρχικὰς διαθέσεις τοῦ Μουσσολίνι, ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνει πολὺ ἐνωρίτερα παρ' ὅ,τι πραγματικῶς ἔγινεν. Ἤδη κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίου 1940 οἱ Ἕλληνες πρεσβευταὶ εἰς τὴν Ρώμην, τὴν Γενεύην καὶ τὴν Σόφιαν, διαδιδάζουν εἰς τὴν κυβέρνησιν τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἔχουν ἐξ ἀσφαλῶν πηγῶν καὶ κατὰ τὰς ὁποίας ἡ Ἰταλία προτίθεται νὰ καταλάβῃ τὴν Κέρκυραν καὶ τὰς ἄλλας Ἰονίους νήσους. Ὁ Ἰταλὸς πρεσβευτὴς Γκράτσι, τὸν ὁποῖον καλεῖ ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς Ἰ. Μεταξᾶς, διαψεύδει μὲ ἀγανάκτησιν τὴν πληροφορίαν ὡς τελείως ἀνακριβῆ. Ὁ ἴδιος ὅμως ἀναφέρει εἰς τὸ μεταπολεμικὸς ἐκδοθὲν βιβλίον του ὅτι ὁ προϊστάμενός του κόμης Τσιάνο, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε συσκεφθῆ ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ἐποχήν, πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ διὰ τὰς Ἀθήνας, τοῦ ὡμίλησε σαφῶς περὶ τῆς προθέσεώς του νὰ «πάρῃ τὴν Κέρκυραν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα». Ὀλίγον δὲ ἀργότερον καὶ ἀκριβῶς τὴν 5ην Ἰουλίου 1940, ὅταν ὁ Ἰταλὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν μετέβαινεν εἰς τὴν Γερμανίαν διὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Χίτλερ, ὁ Μουσσολίνι τοῦ ἔδιδεν ὁδηγίας τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ Τσιάνο συνοψίζει εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ὡς ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Μοῦ ἀναθέτει ἐπίσης νὰ εἰπῶ εἰς τὸν Χίτλερ ὅτι προτίθεται νὰ ἀποδιδασθῆ εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ νὰ τοῦ ὁμιλήσω διὰ τὴν ἀνάγκην, ὅπως διασπασθῆ ἡ Νοτιοσλαυία, χαρακτηριστικὸν δημιούργημα τῆς συνθήκης τῶν Βερσαλλιῶν, λειτουργοῦν ἐναντίον μας. Διὰ τοῦ πρεσβευτοῦ της ἡ Ἑλλὰς παρέχει διαβεβαιώσεις ἀπολύτου οὐδετερότητος, τὰς ὁποίας ὁ Ντούτσε δέχεται μετὰ δυσπιστίας, ἰδίως μάλιστα ἐφ' ὅσον ὁ Ντὲ Βέκκι (ὁ τότε Ἰταλὸς διοικητὴς τῶν Δωδεκανήσων) διατηρεῖ τὰς κατηγορίας του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος». Ἀλλ' ἡ γερμανικὴ προσοχὴ εἶναι ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν προσηλωμένη εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀποβάσεως εἰς τὰς βρεταννικὰς νήσους καὶ ὁ Χίτλερ δὲν ἔχει καμμίαν διάθεσιν νὰ ἐμπλακῆ εἰς Βαλκανικὰς ἢ Μεσογειακὰς περιπετείας πρὸς χάριν τοῦ Μουσσολίνι. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ὑποδοχὴ τὴν ὁποίαν εὑρίσκει ὁ Τσιάνο εἰς τὸ Βερολίνον διὰ τὰ σχέδια αὐτὰ δὲν εἶναι καθόλου ἐνθαρρυντική. Ἀπ' ἐναντίας φαίνεται ὅτι ὁ Χίτλερ γράφει προσωπικῶς πρὸς τὸν Μουσσολίνι διὰ νὰ τονίσῃ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποπειραθῆ τίποτε ἀνάλογον, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν στέλλει ὁ Ἰταλὸς δικτάτωρ τὴν 17ην Ἰουνίου 1940 καὶ εἰς τὴν ὁποίαν λέγει μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς: «Ἐν ὄψει μελλοντικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω καὶ πάλιν ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει μεταβολὴ εἰς τὴν συμφωνηθεῖσαν πολιτικήν, τὴν ἀφορώσαν τὴν περιοχὴν Δουνάβεως καὶ Βαλκανίων καὶ τείνουσαν, ὅπως ἡ ζώνη αὐτὴ τηρηθῆ ἔξω τῆς συρράξεως. Τὰ ληφθέντα ἐπὶ τῶν νοτιοσλαυϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν συνόρων μέτρα ἔχουν ἀποκλειστικὸς χαρακτῆρα προνοίας, δεδομένου ὅτι ἀφοροῦν δύο ἔθνη, σαφῶς ἐχθρικὰ πρὸς τὸν Ἄξονα καὶ ἕτοιμα νὰ πλήξουν ἐκ τῶν ὄπισθεν εὐθὺς ὡς παρουσιασθῆ εὐκαιρία. Ἡ ἀποδειχθεῖσα μυστικὴ συνενόησις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Μ. Βρεταννίας συνεχίζεται. Ὅλοι οἱ ἑλληνικοὶ λιμένες ἀποτελοῦν βάσεις ἐναντίον μας. Ἐν τούτοις, ἐκτὸς ἀπροόπτου, δὲν σκοπεύω νὰ κατευθύνω πρὸς τὴν ζώνην ταύτην τὴν στρατιωτικήν μου προσπάθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς τὴν Αἴγυπτον».

Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι ὁ Μουσσολίνι ἐγκατέλειψε τὰ σχέδιά του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἀναμένων μόνον καταλληλοτέραν περίστασιν ὅπως τὰ ἐπανεμφανίσῃ. Πρὶν ἢ παρέλθῃ μὴν ἀφ' ὅτου ἔδιδεν εἰς τὸν συνεταίρον του τὴν κατηγορηματικὴν αὐτὴν διαβεβαίωσιν, ἡτοιμάζετο διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν νὰ ἐξαπολύσῃ τὴν ἐπίθεσίν του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἴσως μάλιστα αὐτὴν τὴν φορὰν καὶ χωρὶς νὰ προειδοποιήσῃ τὸν Χίτλερ. Ἡ μεγάλη δημοσιογραφικὴ ἐκστρατεία, τὴν ὁποίαν ἤρχισε τὴν 11ην Αὐγούστου 1940 διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ληστοφυγοδίκου Νταοὺτ Χότζα, ἀπετέλει μόνον ἕνα διαφανὲς πρόσχημα διὰ τὴν δικαιολογίαν τῆς ἀποφασιστικῶς προετοιμαζομένης πλέον ἐπιθέσεως. Ὁ ἐν Ρώμῃ Ἕλλην πρεσβευτὴς ἐπηλεγράφει τὴν 14ην Αὐγούστου 1940 ὅτι «ἡ φασιστικὴ Ἰταλία ἀπέβαλε πλέον τὸ προσωπεῖον καὶ δὲν ἀποκρύπτει τὰς ἐπιθετικὰς της προθέσεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος». Καὶ ὁ ἐν Βερολίνῳ Ἕλλην ναυτικὸς ἀκόλουθος ἀνέφερε τὴν 17ην Αὐγούστου ὅτι ὁ Γερμανὸς ἀρχιναύαρχος Ραίντερ εἶχεν εἰπῆ εἰς ξένον συνάδελφόν του τὴν προηγουμένην νύκτα ὅτι «ἡ ἔντασις τῶν μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰταλίας σχέσεων ὑπῆρξε κατὰ τὸ παρελθὸν διήμερον τόσον ὀξεῖα, ὥστε νὰ ἀναμένεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἡ ἔνοπλος ρῆξις». Μέσα ἀκριβῶς εἰς τὸ διήμερον αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ 15η Αὐγούστου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπραγματοποιήθη τὸ ἀπαίσιον Ἰταλικὸν ἔγκλημα τοῦ τορπιλλισμοῦ τῆς «Ἕλλης» εἰς τὴν Τῆνον.

Τί ὅμως ἀκριβῶς συνέβη κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας εἰς τὴν Ρώμην μᾶς τὸ ἀπεκάλυψαν πλήρως αἱ ἐπίσημοι Ἰταλικαὶ πηγαὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας ἐν Ἑλλάδι Γκράτσι εἰς τὸ προαναφερθὲν βιβλίον του, ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ Ἰταλικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου στρατηγὸς Ἀρμελλίνι εἰς τὸ ἐκδοθὲν ἐπίσης μεταπολεμικῶς «Ἡμερολόγιόν του καὶ πρὸ πάντων ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἰταλικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ἀλβανίαν στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα εἰς τὸ βιβλίον του «Ἐγὼ ἐπετέθην ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος» μᾶς παρέχουν ὁλόκληρον τὸ σχετικὸν ἱστορικόν: Τὸ πρωῒ τῆς 13ης Αὐγούστου 1940 τόσον ὁ στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα ὅσον καὶ ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Ἰταλοῦ βασιλέως ἐν Ἀλβανίᾳ Γιακομόνι ἔλαβον ἐπείγον τηλεγράφημα, ποὺ τοὺς ἐκάλει νὰ μεταβοῦν ἀμέσως ἀπὸ τὰ Τίρανα εἰς τὴν Ρώμην καὶ νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ ἀρχηγὸν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων Μουσσολίνι καὶ εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν κόμιτα Τσιάνο. Αὐθημερὸν ὁ Πράσκα καὶ ὁ Γιακο-

μόνι ἔσθησαν εἰς τὴν Ρώμην καὶ παρουσιάσθησαν πράγματι πρῶτον εἰς τὸν Τσιάνο καὶ ἔπειτα εἰς τὸν Μουσσολίνι. Ὁπως δὲ βεβαιώνει ὁ Πράσκα, ἤκουσαν μὲ κατάπληξιν ὅτι ἀπεφασίσθη ἡ ἀμεσος ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἠπείρου. Ὁ Μουσσολίνι μάλιστα ἦτο σαφέστερος καὶ κατηγορηματικώτερος ἀπαιτῶν νὰ τὸν πληροφορήσῃ ὁ ἐν Ἀλβανίᾳ ἀρχιστράτηγος ἐὰν θὰ ἠμποροῦσε μετὰ δύο ἢ τρεῖς τὸ πολὺ ἡμέρας νὰ ἀναλάβῃ τὴν αἰφνιδιαστικὴν κατάληψιν τῆς Ἠπείρου. Μὲ πολλὴν του στενοχωρίαν ὁ στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα ἀνέπτυξεν ὅτι ἐκείνην τὴν στιγμὴν δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ τοιαύτη ἐπιχείρησις, διότι καὶ ἀνεπαρκεῖς ἦσαν αἱ στροτιωτικαὶ δυνάμεις τὰς ὁποίας διέθετεν; ἀλλὰ καὶ ἦσαν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης διατεταγμέναι κυρίως κατὰ μῆκος τῶν πρὸς τὴν Νοτιοσλαυΐαν συνόρων. Διὰ τὴν στρατηγικὴν μετατόπισιν τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν δυνάμεων καὶ διὰ τὴν λῆψιν τῶν ἀπαραιτήτων στρατιωτικῶν μέτρων θὰ ἐχρειάζοντο τοὐλάχιστον 15 ἡμέραι. Ἐπωφελήθη δὲ τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ τονίσῃ ὅτι εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην τριῶν τοὐλάχιστον ἐπὶ πλέον μεραρχιῶν καὶ ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀνεπαρκὲς διὰ τὰς ὑπολοίπους δυνάμεις του.

Ὁ Μουσσολίνι δὲν ἀπέκρυψε καθόλου τὴν δυσφορίαν του διὰ τὴν ὀπάντησιν αὐτὴν τοῦ στρατηγοῦ του καὶ ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἀκρόασιν μὲ πολὺ ἀπότομον τρόπον. Φεύγων ἀπὸ τὸ γραφεῖον τοῦ πρωθυπουργοῦ ὁ Βισκόντι Πράσκα μετέβη βρομαίως εἰς τὸ γενικὸν ἐπιτελεῖον, ὅπου κατώθωσε νὰ γίνῃ ἀμέσως δεκτὸς πρῶτον ἀπὸ τὸν συνάδελφόν του Ἀρμελλίνι καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιτελείου στρατάρχην Μπαντόλιο, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνεκοίνωσε τὰ διαμειφθέντα. Καταστενοχωρημένος ὁ Μπαντόλιο ἀνέκραξε: «Τὸν τρελλό! Τώρα θέλει καὶ τὴν Ἑλλάδα!». Ὑπεσχέθη δὲ ὅτι θὰ μετέβαινεν ἀμέσως τὴν ἑπομένην διὰ νὰ μεταπείσῃ τὸν Μουσσολίνι. Τὸ σχέδιον ὅμως δὲν ἐγκατελείφθη ἀμέσως καὶ ἐχρειάσθη νὰ μεταβῇ τὴν 16ην Αὐγούστου ὁ Γερμανὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος ἐν Ρώμῃ στρατηγὸς φὸν Ρίντελεν εἰς τὸ ἰταλικὸν ἐπιτελεῖον καὶ νὰ ἀνακοινώσῃ μὲ τὸν κατηγορηματικώτερον τρόπον ὅτι ἡ Γερμανία ἀντιτίθεται πρὸς τὸ παρὸν ἐναντίον πάσης ἰδέας ἐπεμβάσεως εἰς τὰ Βαλκάνια διὰ νὰ δεχθῇ ὁ Μουσσολίνι νὰ ἀναβάλῃ δι' ὀλίγας ἡμέρας τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων του. Ἔτσι ὁ Βισκόντι Πράσκα ἔσυγεν ἀπὸ τὴν Ρώμην τὴν 16ην Αὐγούστου 1940 μὲ τὴν εἰδοποίησιν ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναληφθῇ ἀμέσως ἡ ἐπιχείρησις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὅτι ἔπρεπε νὰ πραγματοποιήσῃ ἀμέσως τὰς ἀπαραιτήτους ἐνεργείας διὰ τὴν μεταστάθμευσιν τῶν Ἰταλικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὰ πρὸς τὴν Νοτιοσλαυΐαν ἀλβανικὰ σύνορα πρὸς τὰ ἑλληνοαλβανικὰ σύνορα, συμφώνως πρὸς τὴν ἀναφορὰν του ἐνώπιον τοῦ Μουσσολίνι, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἤρκουν 15 ἡμέραι διὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἐπιχειρήσεως. Ἔπρεπεν ἑπομένως νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1940 ὡς ἡμερομηνίαν ἐνάρξεως τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ ἀναμένῃ ὅτι πάντως θὰ τοῦ σταλοῦν τὸ ταχύτερον τρεῖς ἀκόμη νέαι μεραρχίαι. Καὶ πράγματι ἤρχισεν ἀμέσως τὰς μετακινήσεις τῶν στρατευμάτων του καὶ τὴν κατάστρωσιν τοῦ σχεδίου ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος; σχεδίου τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς ἑπομένους δύο μῆνας ὑπέστη πολλὰς μεταβολὰς καὶ τὸ ὁποῖον εἰς τὴν συνθηματικὴν γλῶσσαν τῶν ἐπιτελείων ἀτεκαλεῖτο πάντοτε «Ἐμερτζέντσα Τζή». Ἂς ἀναφερθῇ ἀκόμη ἐδῶ ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς εἰλικρινείας ποὺ εἶχαν αἱ Ἰταλοαλβανικαὶ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος κατηγορίαι ὅτι τὴν 19ην Αὐγούστου ὁ Ἰταλὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἔστελλε πρὸς τὸν ἐν Τιράνοις Ἰταλὸν τοποτηρητὴν Γιακομόνι τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα: «Φροντίσατε ὅπως ὁ ἀλβανικὸς Τύπος συνεχίσῃ τὴν ἐντονον πολεμικήν του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἡ πολεμικὴ αὐτὴ θὰ παραλαμβάνεται καὶ θὰ ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὸν Ἰταλικὸν Τύπον κατὰ τὸν καταλληλότερον τρόπον».

Δὲν κατέστη ἀκόμη πλήρως σαφὲς ποίαν ἄμεσον σχέσιν ἔχει μὲ ὅλα αὐτὰ ὁ ἐγκληματικὸς τοροπιλλισμὸς τῆς «Ἕλλης» κατὰ τὴν ἡμέραν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἰταλὸς δικτάτωρ εἶχεν ἀποφασίσει ἀρχικῶς νὰ ἐξαπολύσῃ τὴν «αἰφνιδιαστικὴν» ἐπίθεσίν του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἂν ληφθῇ ὅμως ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὰ γνωσθέντα ἀργότερον, τὸ Ἰταλικὸν ὑποβρύχιον, τὸ ὁποῖον ἐτορπίλλισε τὴν «Ἕλλην», προήρχετο ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν βάσιν τῆς Ρόδου ὅτι ὅλαι αἱ ἐκεῖ ναυτικαὶ δυνάμεις διετέλουν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ διοικητοῦ τῆς Δωδεκανήσου Ντὲ Βέκκι καὶ ὅτι γνωρίζομεν ὅτι ὁ φανατικὸς αὐτὸς φασιστὴς ἦτο ὁ χειρότερος κατήγορος τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι αὐτὸς εἰσηγεῖτο συνεχῶς εἰς τὸν Μουσσολίνι νὰ ἐπιτεθῇ τὸ ταχύτερον ἐναντίον της, ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Ντὲ Βέκκι ἐγνώριζε τὴν πρόθεσιν τοῦ ἀρχηγοῦ του νὰ ἐπιτεθῇ τὴν 15ην Αὐγούστου ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ὅτι δὲν ἐπληροφορήθη ἐγκαίρως τὴν μεταβολὴν τῶν σχεδίων καὶ ὅτι δὲν ἐπρόλαβεν ἑπομένως νὰ ἀκυρώσῃ τὰς διαταγάς του πρὸς τὰ Ἰταλικὰ ὑποβρύχια ὅπως κτυπήσουν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ὅπου τὰ εὕρισκον.

Τὸ Ἰταλικὸν σχέδιον «Ἐμερτζέντσα Τζή» διὰ τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦ ὑπολοίπου Αὐγούστου, τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ τοῦ Ὀκτωβρίου ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τῆς Ἰταλικῆς πλευρᾶς διὰ τὴν ἀποστολὴν σημαντικῶν ἐνισχύσεων εἰς τὸν Ἰταλικὸν στρατὸν τῆς Ἀλβανίας, διὰ τὴν μεταφορὰν ὅλων σχεδὸν τῶν δυνάμεων τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατὰ μῆκος τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, ἀφιεμένων ἐλαχίστων δυνάμεων προκαλύψεως κατὰ μῆκος τῶν νοτιοσλαυϊκῶν συνόρων καὶ διὰ τὴν κατάστρωσιν τῶν πλήρων σχεδίων τῆς ἐπιθέσεως, ἐπιθέσεως ἡ ὁποία ἀργότερον ἀνεβλήθη ἀπὸ τὴν 1ην Ὀκτωβρίου 1940 εἰς τὴν 26ην Ὀκτωβρίου καὶ μόνον κατὰ τὴν ὑστάτην στιγμὴν εἰς τὴν 28ην Ὀκτωβρίου. Σημειωτέον ὅτι τὸ τελικὸν σχέδιον τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον φέρει ἡμερομηνίαν 20ῆς Ὀκτωβρίου καὶ ὑπογραφὴν τοῦ ὑπαρχηγοῦ τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου στρατηγοῦ Ρεάττα, προβλέπει ταυτόχρονον μὲ τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων τῆς Ἠπείρου, ἀπόβασιν εἰς τὴν νῆσον Κέρκυραν, καὶ ἀναφέρει σαφῶς ὅτι ἡ προέλασις τῶν Ἰταλικῶν ἐνόπλων δυνάμεων θὰ γίνῃ ἐπὶ τῶν κάτωθι δύο γενικῶν κατευθύνσεων: Ἄρτα—Λαμία—Ἀταλάντη—Τανάγρα, καὶ Ἀγρίνιον—Μεσολόγγιον—Ἀθῆναι. Ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι, εὐθὺς ὡς καταστῇ τοῦτο δυνατόν, θὰ πρέπει νὰ καταληφθῇ καὶ ἡ νοτία ἀκτὴ τῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου (ζώνη Περιβολίου). Ἐπρόκειτο ἄρα περὶ σχεδίου μὴ ἀποβλέποντος πλέον εἰς τὴν ἁπλῆν κατάληψιν τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ εἰς τὴν ὑποδούλωσιν ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Τὸν χαρακτῆρα αὐτόν, ποὺ εἶχε πλέον ὁριστικῶς λάβει ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ὀκτωβρίου καὶ πρὶν ἢ ἀκόμη συνταχθῇ τὸ ὁριστικὸν αὐτὸ σχέδιον τῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ ἰδέα τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ Ἰταλικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου στρατηγὸς Ἀρμελλίνι γράφων ὑπὸ ἡμερομηνίαν 5 Ὀκτωβρίου 1940 εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του: «Ἡ ἐπανεμφάνισις τῆς πολεμικῆς δράσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος φαίνεται ὑπαγορευομένη ὄχι πλέον ἀπὸ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀλυτρωτικῶν φιλοδοξιῶν τῆς Ἀλβανίας, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἐξαφανίσεως ἑνὸς στηρίγματος τῆς Ἀγγλίας. Ἑπομένως ὄχι πλέον Τσαμουριά, ἀλλὰ σαφῶς Θεσσαλονίκη καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ναυτικαὶ βάσεις, δηλαδὴ ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς». Καὶ τὴν 14ην Ὀκτωβρίου γράφει πάλιν: «Σήμερον τὸ πρωῒ ὁ στρατάρχης Μπαντόλιο ὡμίλησεν ἐκ νέου μὲ τὸν Ντοῦτσε διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος. Δὲν πρόκειται πλέον περὶ τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ περὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ συνέπειαν ἐγκαταλείπονται αἱ προηγούμεναι προθέσεις περὶ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεών μας εἰς τὴν Κορσικὴν ἢ τὴν Μπιζέρταν καὶ στρέφεται ὅλη ἡ προσοχή μας πρὸς τὴν ὁλοκληρωτικὴν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὴν ὁποίαν θὰ βαδίσῃ παρὰ τὸ πλευρόν μας ἡ Βουλγαρία».

Τὴν ἑπομένην 15 Ὀκτωβρίου 1940 συνέρχεται εἰς τὸ ἰδιαίτερον γραφεῖον τοῦ Μουσσολίνι ἡ ἱστορικὴ ἐκείνη σύσκεψις τοῦ Παλάτσο Βενέτσια, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐλήφθησαν αἱ ὁριστικαὶ πλέον ἀποφάσεις καὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν — ἀποκαλυφθὲν τὸν Ἰούλιον τοῦ 1944 — τὸ πλῆρες στενογραφημένον κείμενον. Εἰς τὴν συνεδρίασιν αὐτὴν παρευρίσκοντο, πλὴν τοῦ Μουσσολίνι, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου στρατάρχης Μπαντόλιο ὁ ὑπαρχηγὸς του στρατηγὸς Ρεάττα, ὁ Ἰταλὸς ἀρχιστράτηγος ἐν Ἀλβανίᾳ στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα, ὁ Ἰταλὸς τοποτηρητὴς ἐν Ἀλβανίᾳ Γιακομόνι, εἰδικῶς μετακληθέντες ἐκ Τιράνων, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κόμις Τσιάνο καὶ ὁ ὑφυπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν στρατηγὸς Σοντοῦ. Ὡμίλησε πρῶτος ὁ Μουσσολίνι ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἀποτελεῖ μίαν ἐπιχείρησιν, ἡ ὁποία ὡρίμασεν ἀπὸ μακροῦ χρόνου, ἤδη πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου, εἰς τὸ κεφάλι του καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἀπεφάσισεν ἤδη ὅτι θὰ ἀρχίσῃ ἀνυπερθέτως τὴν 26ην Ὀκτωβρίου τὸ πρωΐ, οὔτε μίαν ὥραν ἀργότερον. (Εἰς τὸν μεταγενέστερον δημόσιον λόγον του τῆς 10ης Ἰουνίου 1941 ὁ Μουσσολίνι ἀνέφερεν ὅτι διὰ λόγους ἐντελῶς τεχνικοὺς καὶ κατόπιν τῆς ἐπιμονῆς τοῦ ἐπιτελείου ἀπεφασίσθη κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν, νὰ ἀναβληθῇ ἡ ἐπιχείρησις κατὰ 48 ὥρας καὶ νὰ γίνῃ τὴν 28ην Ὀκτωβρίου). Ἀνέφερεν ἔπειτα ὅτι «ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τῆς δράσεως εἶναι κατὰ τὸ πρῶτον μὲν στάδιον ἡ κατάληψις τῆς Ἠπείρου, τῶν Ἰονίων νήσων Κερκύρας, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, τῆς Θεσσαλονίκης, κατὰ τὸ δεύτερόν της δὲ στάδιον ἡ ὁλοκληρωτικὴ κατάληψις τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ τεθῇ αὕτη ἐκτὸς μάχης καὶ νὰ ἐξασφαλισθῇ ὅτι θὰ μείνῃ, ὑπὸ οἱασδήποτε συνθήκας ἐντὸς τοῦ Ἰταλικοῦ πολιτικο-οἰκονομικοῦ χώρου». Προσέθεσεν ὅτι δὲν προβλέπει περιπλοκὰς ἀπὸ Βορρᾶ. Ἡ Νοτιοσλαυΐα ἔχει κάθε συμφέρον νὰ μείνῃ ἥσυχος, εἶναι δὲ τελείως ἀπίθανον νὰ κινηθῇ ἡ Τουρκία, ἰδίως ἀφ' ὅτου ἐγκατεστάθη ἡ Γερμανία εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ ἐνισχύθη ἡ Βουλγαρία: «Ἄλλωστε ἡ Βουλγαρία ἀποτελεῖ πιόνι εἰς τὸ παιγνίδι μας. Θὰ κάμῃ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα διαβήματα, διὰ νὰ μὴ χάσῃ ἡ Βουλγαρία τὴν μονεδικὴν αὐτὴν εὐκαιρίαν διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν διεκδικήσεών της ἐπὶ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπὶ τῆς ἐξόδου εἰς τὸ Αἰγαῖον».

Ἐκλήθησαν ἔπειτα ὁ τοποτηρητὴς Γιακομόνι καὶ ὁ στρατηγὸς Πράσκα νὰ ἀναφέρουν περὶ τῆς κατοστάσεως τῶν πνευμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀλβανίαν καὶ περὶ τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον φθάσει αἱ προετοιμασίαι διὰ τὴν ἐπιχείρησιν. Καὶ ὁ μὲν Γιακομόνι ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ ἀλβανικοῦ πληθυσμοῦ διὰ τὴν προβλεπομένην ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀπεριόριστος, ὅτι προσφέρουν οἱ Ἀλβανοὶ ἑαυτοὺς κατὰ χιλιάδας ὡς ἐθελοντὰς καὶ ὅτι ἡ μόνη ἐκδηλουμένη δυσφορία εἶναι διότι ἡ ἐπιχείρησις δὲν ἔγινεν ἀκόμη. Ἐπὶ πλέον ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ ἀντίστασις, τὴν ὁποίαν θὰ ἀντ τάξῃ ἡ Ἑλλὰς κατὰ τῆς ἐπιθέσεως, θὰ ἐξαρτηθῇ πολὺ ἀπὸ τὴν ταχύτητα μὲ τὴν ὁποίαν θὰ διεξχθῇ αὕτη. Παρενέβη εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ κόμις Τσιάνο διὰ νὰ τονίσῃ ὅτι κατὰ τὰς ἰδικάς του πληροφορίας μόνον μικρὰ πλουτοκρατικὴ τάξις, ἰθύνουσα πολιτικῶς, ἐνδιαφέρεται καὶ

προσπαθεῖ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀγγλόφιλον πνεῦμα, ἐνῶ ἡ μεγάλη μᾶζα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι τελείως ἀδιάφορος δι' ὅλα τὰ ἐνδεχόμενα, ἀκόμη καὶ διὰ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς Ἰταλικῆς ἐπιδρομῆς. Ὁ δὲ στρατηγὸς Πράσκα ἐβεβαίωσε κατηγορηματικώτατα ὅτι «ἑτοιμάσας μίαν ἐπιχείρησιν ἡ ὁποία θὰ εἶναι ἑτοίμη διὰ τὴν 26ην Ὀκτωβρίου καὶ ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὑπὸ τοὺς αἰσιωτέρους οἰωνούς». Προσέθεσεν ὅτι ἡ ἀναλογία τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων ἀμύνης ἐναντὶ τῶν Ἰταλικῶν εἶναι ἕνα πρὸς δύο, ὅτι ἡ ἐπιχείρησις πρέπει νὰ τερματισθῇ ἐντὸς 10 ἢ 15 ἡμερῶν καὶ ὅτι «ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, ἡ ὁποία θὰ μᾶς ἐπέτρεπε νὰ ἐκμηδενίσωμεν ὅλας τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις ὑπελογίσθη μέχρι τῶν ἐλαχίστων τῆς λεπτομερειῶν καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ, ὅσον εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατόν, τελεία». Τέλος περιέγραψε τὸν ἀκράτητον καὶ πρωτοφανῆ ἐνθουσιασμόν, ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ μεταξὺ τῶν ὑπὸ τὰς διαταγάς του στρατευμάτων.

Μετὰ ταῦτα ὁ Μουσσολίνι ἐζήτησε νὰ δημιουργηθῇ ἕνα οἱονδήποτε ἐπεισόδιον, προκαλούμενον εἰς τὰ σύνορα Ἑλλάδος καὶ Ἀλβανίας ἔστω καὶ ἀσήμαντον, τὸ ὁποῖον νὰ τοῦ προσέφερε τὴν ἀποιτουμένην δικαιολογίαν διὰ νὰ ἐξαπολύσῃ τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Βισκόντι Πράσκα, ὁ Γιακομόνι καὶ ἰδίως ὁ κόμις Τσιάνο ἀνέλαβον προθύμως νὰ τοῦ ἐξασφαλίσουν τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν ἀκριβῶς ποὺ θὰ τοῦ ἐχρειάζετο δηλαδὴ δύο ἀκριβῶς ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπιθέσεως. Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη εἶναι σημαντική, διότι ἐξηγεῖ πλήρως τὰ δύο ἐπεισόδια, εἰς τοὺς Ἁγίους Σαράντα καὶ παρὰ τὴν Καπεστίτσαν (εἰς τὰ σύνορα Ἑλλάδος καὶ Ἀλβανίας), τὰ ὁποῖα ἐξήγγειλε θορυβωδῶς τὸ Ἰταλικὸν πρακτορεῖον «Στέφανι» τὴν νύκτα τῆς 26ης πρὸς τὴν 27ην Ὀκτωβρίου καὶ τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν ἐν τινι μέτρῳ ὡς πρόφασις διὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ Ἰταλικοῦ τελεσιγράφου.

Ἐτόνισε περαιτέρω ὁ Μουσσολίνι ὅτι καὶ διὰ γενικωτέρους διπλωματικοὺς λόγους, δηλαδὴ διὰ νὰ ἀποθαρρυνθοῦν ἡ Ἀγγλία, ἢ ἡ Τουρκία π. χ. εἰς κάθε πρόθεσίν των ὅπως παράσχουν ἐνίσχυσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρέπει ἡ Ἰταλία νὰ δράσῃ μὲ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἀποφασιστικότητα. Εἰς τοῦτο ὁ στρατηγὸς Πράσκα ἀπήντησεν ὅτι «ἡ ἐπιχείρησις ἔχει προετοιμασθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ δώσῃ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς συντριπτικῆς θυέλλης». Ἐπενέβη ἔπειτα ὁ στρατάρχης Μπαντόλιο, ὁ ὁποῖος ἐτόνισεν ἰδιαιτέρως ὅτι ὁ περιορισμὸς τῆς ἐπιχειρήσεως μόνον εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Ἠπείρου δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν κατάστασιν καὶ ὅτι δὲν ὑπερβάλλει καθόλου ἐὰν τονίσῃ ὅτι οἱ Ἰταλοὶ πρέπει νὰ καταλάβουν καὶ τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Κρήτην ἀκόμη ἐὰν πρόκειται νὰ ἐξασφαλίσουν πραγματικὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Μουσσολίνι συνεφώνησε πλήρως μὲ τὴν ἄποψιν αὐτὴν καὶ ἠρώτησε τὴν σχετικὴν γνώμην τοῦ Πράσκα, ὁ ὁποῖος ἀπήντησεν ὅτι δὲν βλέπει τὴν ἐπιχείρησιν καθόλου δυσχερῆ καὶ ὅτι μία δύναμις 5 ἕως 6 μεραρχιῶν θὰ ἐπήρκει πλήρως διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἐπηκολούθησε σύντομος συζήτησις περὶ τῶν συμπληρωματικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπασταλοῦν εἰς τὸν Ἰταλικὸν στρατὸν τῆς Ἀλβανίας, διὰ νὰ τὸν καταστήσουν ἱκανὸν διὰ νὰ διεξαγάγῃ τὴν πλήρη ἐπιχείρησιν διὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ σύσκεψις ἐτελείωσε τοῦ Ἰταλοῦ δικτάτορος διαπιστοῦντος μὲ κατάφασιν ἱκανοποίησιν ὅτι ἐπῆλθε πλήρης συμφωνία ἐπὶ ὅλων τῶν πλευρῶν τοῦ ζητήματος καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν αἱ σχετικαὶ ἀποφάσεις πρέπει νὰ θεωρηθοῦν πλέον ὡς ὁριστικῶς ληφθεῖσαι.

Πράγματι ἔκτοτε, καὶ κατὰ τὰς ὑπολειπομένας ἡμέρας μέχρι τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, ἐλαμβάνοντο μὲ διαρκῶς ταχύτερον ρυθμὸν ἀλλὰ καὶ μὲ κάθε δυνατὴν μυστικότητα ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα προκαταρκτικὰ μέτρα διὰ τὴν ἐξαπόλυσιν τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τὴν καθορισθεῖσαν στιγμήν. Ἡ μυστικότης αὐτὴ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπαραίτητος ἀπὸ τὸ Ἰταλικὸν καθεστὼς— ὅπως μᾶς βεβαιοῦν ἄλλαι Ἰταλικαὶ πηγαί—ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ ὑπάρχῃ τὸ πλεονέκτημα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ μὴ πληροφορηθοῦν ἐγκαίρως οἱ Γερμανοὶ σύμμαχοι καὶ ἀποπειραθοῦν ἐνδεχομένως νὰ σταματήσουν ἢ νὰ ἀναβάλουν τὴν Ἰταλικὴν ἐπιχείρησιν. Ἀκόμη καὶ οἱ παράγοντες τῆς ἐν Ἀθήναις Ἰταλικῆς πρεσβείας ἐμειναν ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἑτοιμαζομένης ἐπιχειρήσεως μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, ὅπως βεβαιοῦνται τοὐλάχιστον ὁ πρεσβευτὴς Γκράτσι εἰς τὸ προσωσφερθὲν βιβλίον του καὶ ὁ στρατιωτικός του ἀκόλουθος συνταγματάρχης Μοντίνι εἰς τὸ βιβλίον του «Πρόλογος τῆς Ἰταλοελληνικῆς ρήξεως». Ὁ δεύτερος ἀναφέρει μόνον ὅτι τὴν 23ην Ὀκτωβρίου συνήντησεν εἰς τὸ ἀεροδρόμιον Τατοῖου ἀξιωματικὸν τῆς Ἰταλικῆς ὑπηρεσίας πληροφοριῶν, διερχόμενος ἐξ Ἀθηνῶν κατὰ τὴν πτῆσιν του ἐκ Ρώμης εἰς Ρόδον, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸν Ἰταλὸν διοικητὴν τῶν Δωδεκανήσων Ντὲ Βέκκι ἐμπιστευτικὰς διαταγὰς διὰ τὴν συμμετοχὴν τῶν ὑπὸ τὰς διαταγάς του δυνάμεων εἰς τὰς παρασκευαζομένας ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ ὁποῖος τὸν ἐπληροφόρησεν ὅτι αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται θὰ ἤρχιζαν ἀνυπερθέτως ἐντὸς τῶν ἀμέσως προσεχῶν ἡμερῶν.

Μερικὰς ἐνδιαφερούσας συμπληρωματικὰς πληροφορίας μᾶς παρέχουν ἀφ' ἑνὸς ὁ Ἰταλὸς τοποτηρητὴς Γιακομόνι, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει — ὅταν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἀπελογήθη ἐνώπιον τοῦ Ἰταλικοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου διὰ τὴν δράσιν του — ὅτι τὴν ἐπομένην τῆς συσκέψεως τοῦ Παλάτσο Βενέτσια ἀνεχώρησεν ἀμέσως διὰ Τίρανα μὲ τὴν ἐντολὴν τῆς κυβερνήσεως νὰ ἐνεργήσῃ συντόνως, τόσον μεταξὺ τοῦ ἀλβανικοῦ πληθυσμοῦ ὅσον καὶ μεταξὺ τῶν πληθυσμῶν τῆς ἑλληνοαλβανικῆς μεθορίου, ὅπως συγκροτηθοῦν συμμορίαι καὶ βοηθηθῇ μὲ κάθε τρόπον ὁ Ἰταλικὸς στρατὸς διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ Ἰταλικοῦ ἐπιτελείου στρατηγὸς Ἀρμελίνι, ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ τὰ τῆς τύχης τῆς σχεδιασθείσης παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπίθεσιν εἰς τὸ ἠπειρωτικὸν μέτωπον ἐπιχειρήσεως διὰ τὴν ἀπόβασιν Ἰταλικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν κατάληψίν της. Εἰς τὸ Μπρίντιζι καὶ τὸν Τάραντα εἶχε συγκεντρωθῇ ἤδη ἀπὸ τῆς 25ης Ὀκτωβρίου νηοπομπή, διατελοῦσα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ναυάρχου Τούρρ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν συμπεριελαμβάνοντο τὰ ὁπλιταγωγὰ τὰ φέροντα ὁλόκληρον τὴν Μεραρχίαν «Μπάρι», προωρισμένην νὰ καταλάβῃ τὴν Κέρκυραν. Τὴν 27ην Ὀκτωβρίου ὅλα αὐτὰ τὰ πλοῖα, ὁπλιταγωγὰ καὶ πολεμικά, ἐπρόκειτο νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὸν Αὐλῶνα καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐκκινήσουν ἀμέσως διὰ τὴν Κέρκυραν ὅπως ἐνεργήσουν τὴν ἀπόβασιν τὴν στιγμὴν

Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ὁ Πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπεδόθη τὸ Ἰταλικὸν τελεσίγραφον τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940.

ἀκριβῶς ποὺ θὰ ἤρχιζε καὶ ἡ ἀπὸ ξηρᾶς ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἠπείρου. Τὴν ἐπιχείρησιν ὅμως ἀνέβαλε πρῶτον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ ἐπικρατοῦσα κακοκαιρία· τέλος δὲ τὴν 1ην Νοεμβρίου οἱ ὑπαρχηγοὶ τοῦ Ἰταλικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου, συνελθόντες ἐκτάκτως κατόπιν τῶν πρώτων ἐκ τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ μετώπου τηλεγραφημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν φαίνεται νὰ ἦσαν τόσον σύμφωνα πρὸς τὰς ἀρχικὰς αἰσιοδόξους προβλέψεις, ἀπεφάνθησαν ὅτι ὁλόκληρος ἡ μεραρχία «Μπάρι» ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον Βισκόντι Πράσκα διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐπιχειρήσεών του, ὅτι ἑπομένως ἔπρεπεν αὕτη νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ νὰ ἐγκαταλειφθῇ δι' εὐθετώτερον χρόνον ἡ ἐπιχείρησις ἐναντίον τῆς Κερκύρας.

Τὸ τελεσίγραφον τῆς 28 Ὀκτωβρίου 1940. — Ἡ συνάντησις Χίτλερ—Μουσσολίνι κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἰταλικὴ πρεσβεία ἠσχολεῖτο μὲ ἑορτὰς καὶ δεξιώσεις. Εἶχε μετακαλέσει ἐκ Ρώμης τὸν υἱὸν τοῦ συνθέτου Πουτσίνι διὰ νὰ παραστῇ εἰς τὴν παράστασιν τῆς «Μοντάμ Μπατερφλάϋ» ποὺ ἐδίδετο τὴν νύκτα τῆς 26ης Ὀκτωβρίου εἰς τὸ Βασιλικὸν Θέατρον καὶ ἐκάλει ὅλους τοὺς Ἕλληνας ἐπισήμους καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν Ἀθηνῶν εἰς δεξίωσιν πρὸς τιμήν του εἰς τὴν πρεσβείαν τὴν ἰδίαν νύκτα μετὰ τὴν παράστασιν. Τὴν στιγμὴν ὅμως ἀκριβῶς ποὺ ἐδίδετο ἡ δεξίωσις αὐτὴ εἰς τὴν ὁποίαν ὁ πρεσβευτὴς Γκράτσι εἶχε προσπαθήσει νὰ δώσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἀτμόσφαιραν ἑλληνοϊταλικῆς ἐγκαρδιότητος, ἀπεκρυπτογραφοῦντο, εἰς τὰ γραφεῖα τῆς πρεσβείας τέσσαρα μακρότατα τηλεγραφήματα, ποὺ μόλις εἶχον φθάσει ἐκ Ρώμης καὶ ποὺ περιεῖχον τὸ ἱστορικὸν Ἰταλικὸν τελεσίγραφον, ποὺ διετάσσετο νὰ ἐπιδώσῃ ὁ πρεσβευτὴς Γκράτσι εἰς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργόν. Σημειωτέον ὅτι ἐπειδὴ τὰ τηλεγραφήματα

αὐτά δὲν εἶχαν φθάσει μὲ τὴν κανονικὴν των σειρὰν καὶ ἐπειδὴ ἀπεκρυπτογραφήθησαν πρῶτα τὰ τελευταῖα, ποὺ περιεῖχον τὸ κείμενον τοῦ τελεσιγράφου, ὄχι δὲ καὶ τὰς σχετικὰς ὁδηγίας, ὁ Γκράτσι ἔτρεμε μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδώσῃ τὸ τελεσίγραφον ἐντὸς τῆς ἰδίας νυκτὸς καὶ ὅτι θὰ ἐκαλεῖτο ἴσως νὰ διακόψῃ πρὸς τοῦτο τὴν δεξίωσίν του. Καὶ μόνον κατὰ τὰς πρωϊνὰς ὥρας ὅταν ἀπεκρυπτογραφήθησαν ὅλα τὰ τηλεγραφήματα, ἐπληροφορεῖτο μὲ σχετικὴν ἀνακούφισιν ὅτι ἡ ἐπίδοσις θὰ ἐγίνετο τὴν νύκτα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου. Τὴν ἑπομένην 27ην Ὀκτωβρίου, ποὺ ἦτο Κυριακή, διετάχθη ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος Μοντίνι νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου στρατηγὸν Παπάγον καὶ νὰ διαμαρτυρηθῇ ἐντόνως διὰ τὰ δῆθεν ἰταλικὰ ἐπεισόδια, ποὺ εἶχον προκληθῆ ἀπὸ Ἕλληνας εἰς τὴν Κοπεστίτσαν τῶν συνόρων καὶ εἰς τοὺς Ἁγίους Σαράντα. Μὲ «ἥρεμον καὶ μελετημένην ψυχρότητα»—ὅπως λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὸ βιβλίον του — ὁ ἀντιστράτηγος Παπάγος τοῦ ἀπήντησεν ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸν βεβαιώσῃ κατηγορηματικὸς ὅτι κανὲν ἀπολύτως ἐπεισόδιον δὲν ἐσημειώθη εἰς τὰ ἑλληνοαλβανικὰ σύνορα καὶ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ σύνορα φρουροῦνται τόσον καλῶς μέτρον πρὸς μέτρον ὥστε θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ καὶ ἡ παρανομὸς κίνησις.

Εἰς τὰς τρεῖς τέλος τὸ πρωΐ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ὁ Ἰταλὸς πρεσβευτὴς Γκράτσι, μετέβη, συμφώνως προς τὰς διαταγάς ποὺ εἶχε λάβει, εἰς τὴν ἐν Κηφισιᾷ οἰκίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ καὶ τοῦ ἐπέδωκε τὸ τελεσίγραφον. Ὅπως εἶναι γνωστόν, τὸ τελεσίγραφον, ἐπαναλαμβάνον τὰς συνήθεις κατηγορίας περὶ τῆς δῆθεν παραβάσεως τῶν ὑποχρεώσεων τῆς οὐδετερότητος ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, ἀνηγγέλλεν ὅτι ἡ Ἰταλία εἶχεν ἀποφασίσει πρὸς προάσπισιν τῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς ἀσφαλείας της νὰ καταλάβῃ ὡρισμένας ἑλληνικὰς περιοχὰς (χωρὶς καὶ νὰ τὰς καθορίζῃ σαφέστερον) καὶ ἐκάλει τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ διατάξῃ τὰς δυνάμεις της ὅπως μὴ ἀντιτάξεων καμμίαν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Ἰταλικῶν στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐκινοῦντο πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὴν ὁπν πρωΐνήν. Ὁ χρόνος δηλαδή, ὁ ὁποῖος παρείχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τὴν ἐξεταζομένην συμμόρφωσιν πρὸς τὰς Ἰταλικὰς ἀξιώσεις, ἦσαν μόνον τρεῖς ὧραι. Ὁ Ι. Μεταξᾶς παρετήρησεν ἀμέσως μετὰ τὴν προσεκτικὴν ἀνάγνωσιν τοῦ τελεσιγράφου ὅτι τὸ κείμενόν του καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐπιδόσεώς του ἦσαν ἰσοδύναμα πρὸς κήρυξιν πολέμου. Χωρὶς παλλὴν πεποίθησιν ὁ Γκράτσι ἀπεπειράθη νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ἀπεφεύγετο ἐὰν ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἔδιδεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τὴν διαταγὴν νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἐλευθέραν διάβασιν τῶν Ἰταλικῶν. «Δὲν δύναται οὐδὲ λόγος κἂν νὰ γίνῃ περὶ ἐλευθέρας διαβάσεως, ἀπήντησεν ὁ Ἕλλην πρωθυπουργός. Ἀκόμη ὅμως καὶ ἂν ὑπετίθετο ὅτι ἔδιδα μίαν τοιαύτην διαταγήν (διαταγὴν ποὺ ἀσφαλῶς δὲν εἶμαι διατεθειμένος νὰ δώσω) εἶναι τώρα τρεῖς τὸ πρωΐ. Πρέπει νὰ ἑτοιμασθῶ, νὰ κατέβω ἀπὸ τὴν Κηφισιὰν εἰς τὰς Ἀθήνας, νὰ ἐξυπνήσω τὸν βασιλέα, νὰ καλέσω τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου, νὰ θέσω εἰς κίνησιν ὅλας τὰς στρατιωτικὰς τηλεγραφικὰς ὑπηρεσίας, οὕτως ὥστε μία τοιαύτη ἀπόφασις νὰ ἠμπορέσῃ νὰ γίνῃ γνωστὴ καὶ εἰς τὰ πλέον προκεχωρημένα τμήματά μας εἰς τὰ σύνορα. Ὅλα αὐτὰ εἶναι πρακτικῶς ἀδύνατα. Ἡ Ἰταλία, ἡ ὁποία δὲν μᾶς παρέχει οὐδὲ κἂν τὴν δυνατότητα νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ πολέμου καὶ εἰρήνης, κηρύσσει οὐσιαστικῶς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος».

Ἔπειτα, ἐγειρόμενος καὶ ὑποδεικνύων εἰς τὸν Ἰταλὸν πρεσβευτὴν ὅτι ἡ συνομιλία των εἶχε τελειώσει, προσέθεσεν ἀπλῶς: «Πολὺ καλά λοιπόν, εἶναι πόλεμος!» Ὁ Γκράτσι ἔκαμε μίαν κίνησιν, ὡς ἐὰν ἤθελε κάτι νὰ εἴπῃ ἀκόμη, μετενόησεν ἔπειτα καὶ ἀφοῦ ὑπεκλίθη πρὸ τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ, ἀπεχώρησεν. Ὅπως ἔλεγε καὶ ἔγραφεν ἀργότερα εἰς τὸ βιβλίον του ὁ ἴδιος, ἡ ὑπόκλισίς του ἐκείνη δὲν ἦτο μόνον τυπική, ἀλλὰ ἀπετέλει μίαν ἐκδήλωσιν θαυμασμοῦ πρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ μεγαλείου τοῦ ὁποίου ἐγίνετο μάρτυς κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν στιγμήν.

Τίθεται ἤδη τὸ πρόβλημα, πρόβλημα ποὺ ἀπησχόλησε πολὺ καὶ τοὺς διεθνεῖς κύκλους καὶ τοὺς δικαστὰς τοῦ Συμμαχικοῦ Δικαστηρίου Ἐγκλημάτων Πολέμου, εἰς ὅλας τὰς σχετικὰς δίκας Γερμανῶν στρατιωτικῶν καὶ διπλωματικῶν παραγόντων: Ἦτο ἡ Γερμανία ἐνήμερος τῆς ἰταλικῆς αὐτῆς ἐπιθέσεως καὶ ποία ἦτο ἡ ἐναντι αὐτῆς στάσις της; Οἱ κυριώτεροι συνεργάται τοῦ Χίτλερ προσεπάθησαν μὲ κάθε τρόπον νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὁ Μουσολίνι προέβη εἰς τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐνέργειάν του ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Γερμανοῦ συμμάχου του. Οὕτω ὁ Γερμανὸς ἀρχιστράτηγος Κάϊτελ ἐδήλωσεν εἰς τὴν ἀπολογίαν του τῆς 4ης Ἀπριλίου 1946 ὅτι οὔτε τὸ γερμανικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον οὔτε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Φύρερ, ἐγνώριζαν ὅτι δήποτε ἐκ τῶν προτέρων περὶ τῆς ἰταλικῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεως. Ὁ δὲ στρατάρχης Γκαϊρινγκ, ὁ στενώτερος συνεργάτης τοῦ Χίτλερ βεβαιώνει εἰς τὴν ἀπολογίαν του τῆς 15ης Μαρτίου 1946, ὅτι ὁ Χίτλερ ἐπληροφορήθη περὶ τῆς ἑτοιμαζομένης ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἰταλικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τὴν ἑσπέραν μόνον στιγμὴν ἀπὸ τὸν ἴδιον, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει σχετικὸν τηλεγράφημα ἀπὸ τὸ γερμανικὸν ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ Χίτλερ εὑρίσκετο τότε καθ' ὁδόν, ἐπιστρέφων εἰς Βερολῖνον ἀπὸ τὰ γαλλοϊσπανικὰ σύνορα, ὅπου εἶχε συναντηθῆ μὲ τὸν Γάλλον στρατάρχην Πεταίν, τὸν πρωθυπουργὸν Λαβὰλ καὶ τὸν Ἰσπανὸν στρατηγὸν Φράνκο. Ἀμέσως διέτασε νὰ στραφῇ ἡ ἰδιαιτέρα του ἀμαξοστοιχία πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Φλωρεντίας καὶ παρεκάλεσε τὸν Μουσολίνι νὰ συναντηθοῦν ἐκεῖ. Σκοπός του ἦτο — πάντοτε κατὰ τὸν Γκαϊρινγκ — νὰ ἀσκήσῃ πίεσιν ἐπὶ τοῦ Μουσολίνι καὶ νὰ τὸν πείσῃ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσιν. Ἡ συνάντησις εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἐγένετο πράγματι τὴν 11ην πρωϊνὴν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940. Ὅταν δὲ ὁ Χίτλερ ἤρχισεν ἐκθέτων τὰς δυσαρέστους ἴσως συνεπείας, τὰς ὁποίας θὰ εἶχε διὰ τὸν γενικώτερον ἀγῶνα τοῦ Ἄξονος ἡ ἐπιχείρησις αὐτὴ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ὁ Μουσολίνι τὸν διέκοψε διὰ νὰ τοῦ ἀναγγείλῃ ὅτι τὰ στρατεύματά του εὑρίσκοντο ἤδη ἀπὸ τῆς ὅης πρωϊνῆς τῆς ἰδίας ἡμέρας ἐν κινήσει ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ ὅτι «ταχέως θὰ ἐλθοναν εἰς τὰς Ἀθήνας». Κατόπιν τούτου ὁ Χίτλερ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιμείνῃ περισσότερον.

Τὰ ἐπίσημα ὅμως στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ θεωρία αὐτή, τὴν ὁποίαν προσεπάθησαν νὰ ἀναπτύξουν οἱ Γερμανοὶ ἐγκληματίαι πολέμου δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἰδοὺ μερικὰ ἐκ τῶν στοιχείων αὐτῶν: Κατὰ τοὺς δύο μῆνας, οἱ ὁποῖοι προηγήθησαν ἀμέσως τῆς ἰταλικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἡγέται τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας εὑρίσκοντο εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν μεταξύ των καὶ εἶχον ἐπανειλημμένας σημαντικὰς συσκέψεις, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ὁ Μουσολίνι καὶ ὁ Τσιάνο δὲν παρέλειψαν καθόλου νὰ ὑπαινιχθοῦν ἐπὶ τῶν σχεδίων καὶ τῶν βλέψεών των ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, εἰς τρόπον ὥστε ἐὰν πράγματι οἱ Γερμανοὶ ἤθελον σοβαρὰ νὰ τοὺς σταματήσουν, δὲν θὰ εἶχον παρὰ νὰ τοὺς δώσουν μίαν σχετικὴν διαταγήν. Καὶ γνωρίζομεν ἀπὸ πλεῖστα ἄλλα στοιχεῖα ὅτι ὁ Μουσολίνι, ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἐγκρίνιαζεν, ὑπέκυπτε πάντοτε εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Χίτλερ. Αἱ κυριώτεραι ἐκ τῶν γερμανοϊταλικῶν αὐτῶν συναντήσεων ἦσαν αἱ τῆς 28ης Αὐγούστου, ὁπότε ὁ Τσιάνο συνωμίλησε διὰ μακρῶν μὲ τὸν Χίτλερ εἰς τὸ Σάλτσμπουργκ, τῆς 30ῆς καὶ 31ῆς Αὐγούστου ὁπότε ὁ Τσιάνο καὶ ὁ Ρίμπεντροπ εἶχον μακρὰς συνομιλίας εἰς τὴν Βιέννην, τῆς 19ης Σεπτεμβρίου, ὁπότε ὁ Ρ μπεντροπ, μεταβαίνων εἰς τὴν Ρώμην, συνωμίλησεν ἐπ'ἴσης διὰ μακρῶν μὲ τοὺς Μουσολίνι καὶ Τσιάνο, τῆς 27ης Σεπτεμβρίου ὁπότε ὁ Τσιάνο μετέβη πάλιν εἰς τὸ Βερολῖνον διὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ τριμεροῦς συμφώνου Γερμανίας, Ἰταλίας καὶ Ἰαπωνίας, τῆς 4ης Ὀκτωβρίου, ὁπότε ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Μουσολίνι ὁ Ρίμπεντροπ καὶ ὁ Τσιάνο συνηντήθησαν καὶ συνωμίλησαν διὰ μακρὸν εἰς τὸ παραμεθόριον χωρίον τοῦ Μπρέννερ.

Ἀπὸ τὸ ἀνευρεθὲν πρακτικὸν τῆς συνομιλίας τῆς Ρώμης τῆς 19ης Σεπτεμβρίου, γνωρίζομεν ὅτι ὁ Μουσσολίνι ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν τὸ ζήτημα τῶν σχεδίων του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Νοτιοαλαυΐας, τονίσας ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἰδίως ἔχει καταστῆ σαφῶς ὄργανον τῆς Μεγάλης Βρετανίας εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ γίνεται μὲ κάθε παρερχομένην ἡμέραν περισσότερον ἐπικίνδυνος καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν προτίθεται νὰ ἀρχίσῃ πρῶτον ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς καταστάσεως καὶ ἔπειτα νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Νοτιοαλαυΐαν. Ὁ Γερμανὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν φὸν Ρίμπεντροπ ἀπήντησε τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει τὰ ὁποῖα βεβαίως κάθε ἄλλο ἀποτελοῦν παρὰ ρητὴν διαταγὴν ὅπως ὁ Μουσολίνι μὴ προχωρήσῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων του: «Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Νοτιοαλαυΐαν, πρόκειται περὶ ζητήματος ἀποκλειστικῶς Ἰταλικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἡ τακτοποίησις τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν ἀφορῶσαν τὴν Ἰταλίαν καὶ μόνον. Δύναται δὲ νὰ εἶναι βεβαία ἡ Ἰταλία ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου θὰ εὕρῃ τὴν πλήρη καὶ πρόθυμον ὑποστήριξιν τῆς Γερμανίας. Μᾶς φαίνεται ὅμως προτιμότερον ὅπως πρὸς τὸ παρὸν μὴ θίξωμεν αὐτὰ τὰ προβλήματα, διότι ἐπιβάλλεται νὰ συγκεντρώσωμεν ἀντιθέτως ὅλας μας τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς καταστροφῆς τῆς Ἀγγλίας».

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν συνάντησιν τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1940 εἰς τὸ Μπρέννερ τῶν συνόρων γνωρίζομεν ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιον τοῦ κόμητος Τσιάνο ὅτι συνεζητήθη κατ' αὐτὴν διὰ μακρῶν τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος διότι ὁ Τσιάνο σημειώνει ἐπὶ λέξει ὅτι «ἀπεδόθη κατὰ τὴν αὐσκεψιν μεγαλυτέρα σημασία εἰς τὸν τομέα τῆς Μεσογείου, ἰσάγμα ποὺ εἶναι καλὸν δι' ἡμᾶς» καὶ ὅτι σπανίως εἶδε τὸν Ντοῦτσε τόσον εὐδιάθετον, ὅσον μετὰ τὴν συνάντησιν αὐτὴν εἰς τὸ Στενὸν τοῦ Μπρέννερ. Ἀσφαλῶς δὲ ὁ Μουσολίνι δὲν θὰ ἦτο τόσον εὐδιάθετος, ἐὰν ὁ Χίτλερ ἀκούων τοὺς ὑπαινιγμοὺς του διὰ τὰ ἐπιθετικὰ του σχέδια ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, τοῦ εἶχεν ἀπαγορεύσει κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον νὰ τὰ πραγματοποιήσῃ. Τέλος ἀπὸ τῆς 22ας Ὀκτωβρίου ἀρχίζει καὶ ἡ τελικὴ διπλωματικὴ προετοιμασία τῆς ἰταλικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος Ὑπὸ τὴν ἡμερομηνίαν αὐτὴν ἀκριβῶς ὁ Τσιάνο σημειώνει εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ὅτι, κατ' ἐντολὴν τοῦ Μουσολίνι ἀρχίζει νὰ συντάσσῃ τὸ κείμενον τοῦ τελεσιγράφου ποὺ θὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι «φυσικὰ πρόκειται περὶ ἐγγράφου, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἀφίνῃ καμμίαν ἀπολύτως διέξοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα» καὶ ὅτι, ὁ Μουσολίνι συντάσσει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Χίτλερ διὰ τῆς ὁποίας τοῦ ἀναγγέλλει κάπως ἀπότερα τὴν πρόθεσίν του περὶ τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ὅτι καὶ ἀποφεύγων νὰ ἀναφέρῃ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν. Δυστυχῶς ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ δὲν ἀνευρέθη Ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιον ὅμως τοῦ Ἰταλοῦ γραμματέως τῆς ἐν Βερολίνῳ πρεσβείας, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Βερολῖνον, Ἰταλικὴ πρεσβεία 1939—1943» γνωρίζομεν ὅτι ἡ περίφημος αὐτὴ ἐπιστολὴ ἐκομίσθη τὴν ἑσπέραν τῆς 24ης Ὀκτωβρίου ἀπὸ ἔκτακτον Ἰταλὸν ἀπεσταλμένον εἰς τὴν πρεσβείαν τοῦ Βερολίνου, ὅτι ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν «ἐξαιρετικῶς ἐπείγουσα» καὶ ὅτι ὑπῆρχεν ἡ διαταγὴ νὰ ἐπιδοθῇ ἀμέσως εἰς τὸν Χίτλερ, ὅπου

καὶ ἂν εὑρίσκετο. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Χίτλερ εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει διὰ τὰ σύνορα Γαλλίας καὶ Ἱσπανίας, ὅπου θὰ συναντᾶτο μὲ τὸν στρατάρχην Πεταίν καὶ μὲ τὸν Φράνκο. Πάντως ὁ Ἰταλὸς ἐν Βερολίνῳ πρέσβυς, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς σχεδιαζομένης ἰταλικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἐπεθύμει καὶ αὐτὸς νὰ προκαλέσῃ τὴν ματαίωσίν της, διέθεσεν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον διὰ νὰ ἀνεύρῃ τὸν Χίτλερ εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ νὰ τοῦ ἐπιδώσῃ τὸ γράμμα. Εἶναι δὲ ἀπολύτως ἀπίθανον τὸ ὅτι ἀπὸ τῆς πρωΐας τοὐλάχιστον τῆς 25ης μέχρι τῆς πρωΐας τῆς 28ης Ὀκτωβρίου δὲν κατορθώθη νὰ ἐπιδοθῇ τὸ λίαν ἐπείγον γράμμα τοῦ Μουσσολίνι εἰς τὸν Χίτλερ καὶ ὅτι οὗτος ἦτο τελείως ἀπληροφόρητος διὰ τὰ Ἰταλικὰ σχέδια ὅταν τὴν πρωΐαν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου συνηντήθη μὲ τὸν Μουσσολίνι εἰς τὴν Φλωρεντίαν. Ἄλλως τε ἤδη ἀπὸ τῆς 27ης Ὀκτωβρίου ὁ Ἰταλὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καλεῖ τοὺς ἐν Ρώμῃ πρεσβευτὰς τῆς Γερμανίας τῆς Ἰαπωνίας, τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Ἱσπανίας καὶ τοὺς ἐπιδίδει, πρὸς γνῶσιν ἀντίγραφον τοῦ τελεσιγράφου, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο τὴν νύκτα τῆς ἑπομένης ἡμέρας νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος. Δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ὁ Γερμανὸς πρεσβευτὴς φὸν Μάκενσεν, ὁ ὁποῖος ἦτο τελείως ἐνήμερος ὅλων τῶν συμβαινόντων, δὲν θὰ ἐχασεν οὔτε ἑνὸς λεπτοῦ τῆς ὥρας καιρὸν διὰ νὰ ἐιδοποιήσῃ ἀμέσως τηλεγραφικῶς τὴν κυβέρνησίν του καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ τὸν Χίτλερ.

Τὰ σχέδιά του περὶ καταλήψεως τῆς Κρήτης. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ἀφορῶντα αὐτὴν ταύτην τὴν συνάντησιν Χίτλερ καὶ Μουσσολίνι τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 εἰς τὸ Μπρέννερ καὶ τὰ κατ' αὐτὴν διαμειφθέντα. Ὑπάρχει πρῶτον ἡ ἐπιστολή, τὴν ὁποίαν ὁ Χίτλερ ἔγραψε τὴν 20ὴν Νοεμβρίου 1940 (ἤτοι μετὰ τὰς πρώτας συντριπτικὰς ἥττας τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν Ἤπειρον), πρὸς τὸν Μουσσολίνι καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἐπὶ λέξει γράφει τὰ ἑξῆς: «Ὅταν σᾶς παρεκάλεσα Ντοῦτσε, νὰ μὲ δεχθῆτε εἰς τὴν Φλωρεντίαν τὴν 28ην Ὀκτωβρίου ἤρχισα τὸ ταξίδιόν μου μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἠδυνάμην νὰ σᾶς καταστήσω κοινωνὸν τῶν σκέψεών μου, πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἀπειλητικῆς διενέξεως μὲ τὴν Ἑλλάδα περὶ τῆς ὁποίας ἀορίστους μόνον πληροφορίας εἶχον ἕως τότε. Ἐπεθύμουν πρὸ παντὸς νὰ σᾶς πείσω ὅπως ἀναβάλητε τὴν δράσιν σας ἐπ' ὀλίγον, πιθανῶς μέχρι κατωλληλοτέρας ἐποχῆς, πάντως μέχρι τοῦ τέρματος τῆς διεξαγωγῆς τῶν προεδρικῶν ἐκλογῶν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Ἰδίως ἤθελα νὰ σᾶς τονίσω τὴν ἀνάγκην ὅπως μὴ ἀρχίσῃ ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος πρὶν ἢ καταληφθῇ ἡ Κρήτη. Προκειμένου περὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιχειρήσεως, ἤθελα νὰ σᾶς κάμω συγκεκοιμένας ποστάσεις διὰ τὴν χρησιμοποίησιν μιᾶς μεραρχίας ἀλεξιπτωτιστῶν καὶ μιᾶς ἄλλης μεραρχίας ἀερομεταφερομένου πεζικοῦ ἐπιθέσεως». Ἡ ἀποκαλυπτομένη οὕτω εἰκὼν εἶναι σαφής: ὁ Χίτλερ δὲν ἐνδιεφέρετο καθόλου διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν της, οὔτε καὶ ἤθελε νὰ προλάβῃ τὴν ἐναντίον της ἐπίθεσιν. Ἐπεθύμει τὸ ἦτο νὰ ἀναβάλῃ μόνον τὴν ἐπίθεσιν, ἴσως διὰ ὀλίγας μόνον ἡμέρας (αἱ προεδρικαὶ ἐκλογαὶ εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας θὰ ἐγίνοντο τὴν 5ην Νοεμβρίου). Ἴσως καὶ διὰ κάπως περισσότερον καιρόν, διότι ἐφοβεῖτο τὴν στρατιωτικὴν ἀνεπάρκειαν τῶν Ἰταλῶν καὶ ἐπεθύμει νὰ διεξαχθῇ ἡ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσις συμφώνως πρὸς τὰ σχέδια, τὰ ὁποῖα εἶχε καταρτίσει τὸ ἰδικόν του Ἐπιτελεῖον. Ἀπὸ τὰς πληροφορίας δὲ τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν τὰ μυστικὰ ἔγγραφα τοῦ γερμανικοῦ Ναυαρχείου γνωρίζομεν ὅτι ἤδη τὴν 26ην Σεπτεμβρίου 1940 ὁ Χίτλερ εἶχε συζητήσει μὲ τὸν ναύαρχον Ραίντερ περὶ νέων μεγάλων γερμανικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Μεσόγειον. Εἰς τὸ ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον ὁ ναύαρχος Ραίντερ ὑπέβαλε τὴν 10ην Ἰανουαρίου 1944 — μέσα δηλαδὴ εἰς τὴν μεγάλην ἀκμὴν τοῦ πολέμου — πρὸς τὸ γενικὸν Στρατηγεῖον τοῦ Χίτλερ, ἀναφέρει ἐπὶ λέξει ὅτι «ἐζήτησε μόνος του τὴν ἐντελῶς ἰδιαιτέραν καὶ ἐμπιστευτικὴν ἐκείνην συνάντησιν μὲ τὸν Φύρερ τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1940 «Ἐπεθύμουν ἰδιαιτέρως νὰ τονίσω τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν εἶχον διὰ τὴν Γερμανίαν ἡ Μεσόγειος καὶ ἡ Βόρειος Ἀφρική, θέμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχα ἤδη κάμει ἐμπεριστατωμένην ἀναφορὰν εἰς τὸν Φύρερ κατὰ τὴν προηγουμένην μας συνάντησιν τῆς ὁης Σεπτεμβρίου... Θὰ ἐπεθύμουν ὁπωσδήποτε νὰ τονίσω ὅτι καὶ κατὰ τὰς δύο αὐτὰς συναντήσεις προσεπάθησα ὅσον ἠμποροῦσα καὶ ἀσχέτως τῆς ἀνατολικῆς ἐπιχειρήσεως (τῆς ὡριμαζούσης δηλαδὴ ἀπὸ τότε εἰς τὸν ἐγκέφαλον τοῦ Χίτλερ σκέψεως περὶ τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ρωσσίας), νὰ ἐμπνεύσω εἰς τὸν Φύρερ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀποφασιστικῆς σημασίας τὴν ὁποίαν θὰ εἶχε διὰ τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου τὸ ζήτημα τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. Μετὰ τὴν δευτέραν μας συνάντησιν ὁ Φύρερ εἶπεν εἰς τὸν ὑπασπιστήν του, πλοίαρχον φὸν Πούττκαμμερ, ὅτι ἡ ἔκθεσίς μου ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως πολύτιμος δι' αὐτὸν καὶ ὅτι ὑπὸ τὸ φῶς τῶν στοιχείων της θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνασκοπήσῃ τὰς ἰδικάς του ἀπόψεις καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ ἐὰν εὑρίσκεται εἰς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν».

Ἀνταποκρίνεται τὸ ἔγγραφον αὐτὸ — τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον ἐπιβεβαιοῦται πλήρως ἀπὸ τὰ δημοσιευθέντα κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1947 μυστικὰ γερμανικὰ ἔγγραφα περὶ τοῦ ναυτικοῦ πολέμου — πρὸς τὴν πλήρη μεταβολήν, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ἐκείνην καὶ λόγῳ τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας, εἶχεν ἐπέλθει εἰς τὴν σκέψιν τοῦ οὐσιαστικῶς διευθύνοντος ὅλας τὰς γερμανικὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις Ἀδόλφου Χίτλερ. Πρόκειται περὶ μιᾶς μεταβολῆς ὁλῃθῶς κοσμοϊστορικῆς, ἡ ὁποία ἔδωσεν ἐντελῶς νέαν τροπὴν εἰς τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον καὶ περιέλαβεν αὐτομάτως τὴν Ἑλλάδα ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν σχεδιαζομένων ἀπὸ τὴν Γερμανίαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἤδη ἀπὸ τῆς 14ης Σεπτεμβρίου τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον τοῦ Χίτλερ ἐκδίδει διαταγὴν ἐξαιρετικῶς ἐμπιστευτικήν, ἡ ὁποία ἀναγγέλλει ὅτι ἡ ἔναρξις τῆς ἐπιχειρήσεως «Θαλάσσιος Λέων» (τῆς ἀποβάσεως δηλαδὴ εἰς τὴν Ἀγγλίαν) ἀναβάλλεται, ἀλλ' ὅτι αἱ προετοιμασίαι δι' αὐτὴν πρέπει νὰ συνεχισθοῦν. Τὴν δὲ 12ην Ὀκτωβρίου 1940 νέα διαταγὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατηγείου Κάϊτελ ἀναφέρει ἐπὶ λέξει ὅτι «ὁ Φύρερ ἀπεφάσισεν ὅπως ἀπὸ τοῦδε μέχρι τῆς προσεχοῦς ἀνοίξεως αἱ προετοιμασίαι διὰ τὸν «Θαλάσσιον Λέοντα» συνεχισθοῦν μόνον διὰ τὸν σκοπὸν ὅπως διατηρηθῇ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ πίεσις ἐπὶ τῆς Ἀγγλίας»

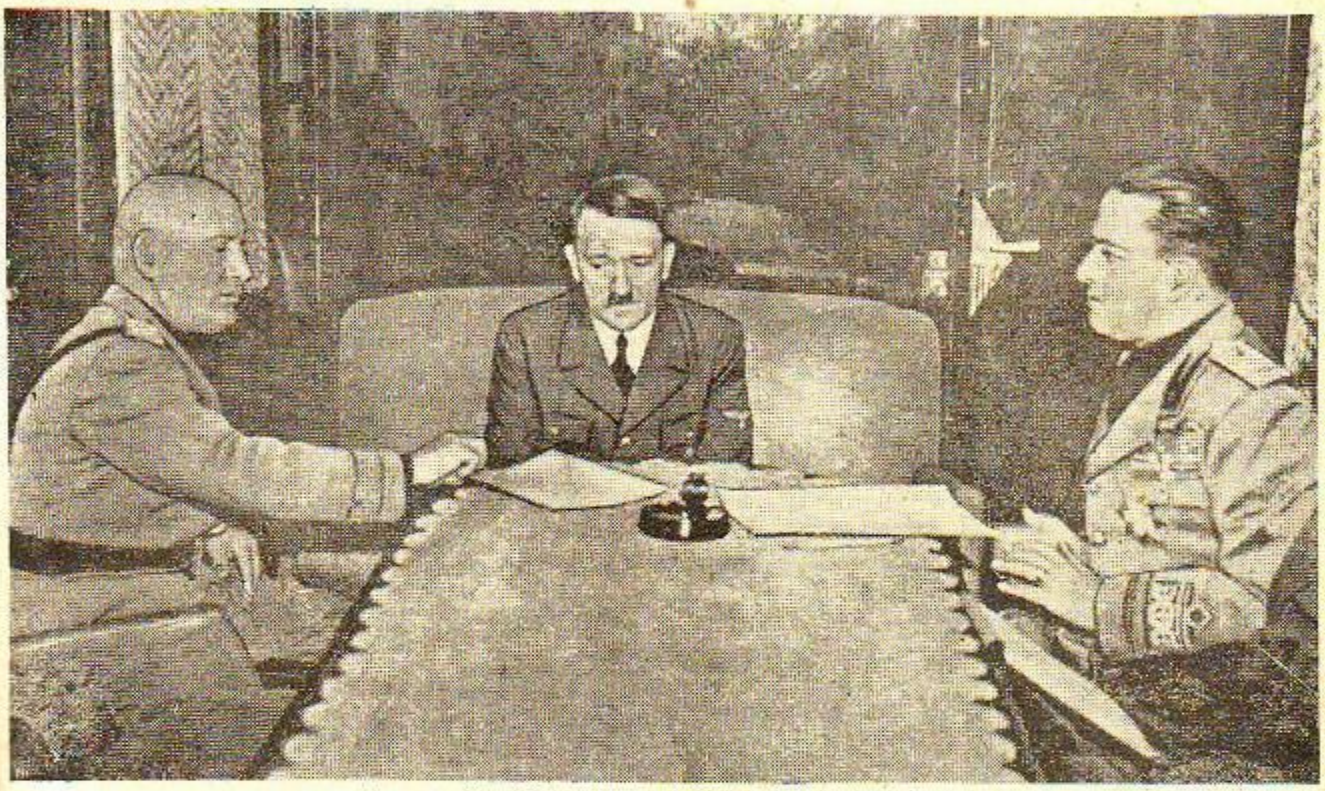

Ἡ συνομιλία Χίτλερ - Μουσσολίνι - Τσιάνο εἰς Μπρέννερ.

Καὶ περαιτέρω: «Οἱ Ἄγγλοι πρέπει νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν ὅτι ἑτοιμάζομεν ἐναντίον των ἐπίθεσιν ἐπὶ εὐρέος μετώπου». Πρόκειται δηλαδὴ οὐσιαστικῶς — ὅπως ἄλλως τε ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων — περὶ ὁριστικῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ τολμηροῦ σχεδίου, ποὺ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς τόσον διαφημισθείσης ἀντιλήψεως τοῦ Χίτλερ ὅτι «δὲν ὑπάρχουν νῆσοι». Ὁ Χίτλερ ἐπείσθη ἐκτοτε ὅτι δὲν ἔχει πολλὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας ἡ ἐπιχείρησις «Θαλάσσιος Λέων» καὶ ἀναγκάζεται νὰ σκεφθῆ ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας, ὄχι πλέον εἰς τὸ κέντρον, ἀλλ' εἰς τὴν περιφέρειαν. Ἀντιλαμβάνεται πλήρως ὁ Χίτλερ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ τῶν σχεδίων του μεταβάλλει τελείως καὶ τὴν ὅλην θεωρίαν του περὶ τοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος ἀντὶ νὰ εἶναι πλέον ὁ «Μπλήτσκρηγκ», ὁ ἀστραπιαῖος δηλαδὴ πόλεμος, θὰ εἶναι μακρὸς καὶ ἐπίπονος. Τότε δίδει διὰ πρώτην φορὰν εἰς τοὺς ἐπιτελεῖς του τὴν ἐντολὴν — προφορικῶς ἀρχικῶς — νὰ ἑτοιμάσουν τὰ σχέδια διὰ τὴν ἐπίθεσιν πρὸς Νότον καὶ πρὸς Ἀνατολάς. Τὰ σχέδια διὰ τὴν ἐπίθεσιν πρὸς Νότον ἀφοροῦν πρῶτον τὴν διὰ διπλωματικῆς πιέσεως καὶ ἄνευ χρησιμοποιήσεως μεγάλων στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐξασφάλισιν τῆς πλήρους ὑποταγῆς ἐκείνων τῶν Βαλκανικῶν Δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν διατεθειμέναι νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν πίεσιν, τὴν ταχεῖαν ἐξουδετέρωσιν ἐκείνων τῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ἤθελον νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν πίεσιν αὐτήν, καὶ τέλος τὴν δημιουργίαν καταλλήλων προπαρασκευαστικῶν θέσεων εἰς τὰς ἀραβικὰς χώρας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Τὰ σχέδια διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις πρὸς Ἀνατολὰς ἀφεώρων τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, ἡ ὁποία ἤδη ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1940 ἐμελετᾶτο, κατὰ τρόπον ὅμως ἐντελῶς προκαταρκτικὸν εἰς τὸ γερμανικὸν ἐπιτελεῖον ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Μάρξ. Τὴν 3ην Σεπτεμβρίου δὲ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ στρατηγεῖον τοῦ Χίτλερ ὁ στρατηγὸς φὸν Πάουλους—ὁ μετέπειτα ἡττημένος τοῦ Στάλινγκραντ στρατάρχης φὸν Πάουλους—εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἐπιτελάρχης, στρατηγὸς Χάλντερ, ἀναθέτει ἀμέσως τὴν μελέτην τῶν προκαταρκτικῶν αὐτῶν σχεδίων καὶ τὴν κατάρτισιν κάπως ὁριστικωτέρων διὰ μίαν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, διὰ τὴν ὁποίαν θὰ διετίθεντο 130—140 γερμανικαὶ μεραρχίαι καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ρουμανικοῦ καὶ τοῦ φινλανδικοῦ στρατοῦ.

Ὅσον ἀφορᾶ τὰ σχέδια διὰ τὴν ἐπίθεσιν πρὸς Νότον σημειοῦται ἀκριβῶς κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας πρὸ τῆς Ἰταλικῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεως τὰ ἑξῆς γεγονότα: 1ον) Ἡ ὁριστικὴ εἰς τὴν Γερμανίαν ὑποταγὴ τῆς Ρουμανίας, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη δηλώσει τὴν 1ην Ἰουλίου 1940, ὑπὸ τὴν γερμανικὴν πίεσιν, ὅτι παραιτεῖται τῆς ἐγγυήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας της, τὴν ὁποίαν τῆς εἶχε δώσει, ὅπως καὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἡ Μεγ. Βρετανία, τὴν 13ην Ἀπριλίου 1940, καὶ ἡ ὁποία ἀπεδέχθη τὴν 12ην Σεπτεμβρίου 1940, ἀντὶ τῆς ἀγγλικῆς, τὴν γερμανικὴν ἐγγύησιν, συναδευθεῖσαν καὶ μὲ τὴν ἀποστολὴν γερμανικῶν στρατευμάτων πρὸς προστασίαν δῆθεν τῆς ρουμανικῆς πρωτευούσης καὶ τῶν πετρελαιοπηγῶν τοῦ Πλοεστίου ἀπὸ κάθε κίνδυνον ἄλλοθεν πιέσεως. 2ον) Τὰ διαβήματα, τὰ ὁποῖα ἔγιναν εὐθὺς μετὰ τὴν σύνοψιν τοῦ τριμεροῦς συμφώνου Γερμανίας, Ἰταλίας, Ἰαπωνίας κατὰ τὴν 27ην Σεπτεμβρίου 1940, ὅπως προσχωρήσουν εἰς αὐτὸ καὶ ἄλλα κράτη τῆς Κεντρικῆς καὶ Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, ἀρχικῶς δὲ ἡ Οὐγγαρία καὶ ἡ Σλοβακία. 3ον) Ἡ ἀποστολὴ εἰς τὴν Συρίαν, διατελοῦσαν ἀκόμη ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως τῶν Κουΐσλιγκς καὶ τοῦ στρατάρχου Πεταίν, ὁλοκλήρου στρατιᾶς πεπειραμένων Γερμανῶν πρακτόρων, οἱ ὁποῖοι ἐξησφάλισαν τὴν συνεργασίαν σημαινόντων τοπικῶν παραγόντων, ὅπως τοῦ Μουφτῆ τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ φυλάρχου Ρασὶντ Ἀλῆ Γκαϊλίνι καὶ οἱ ὁποῖοι κατώρθωσαν βαθμιαίως νὰ μεταβάλουν τόσον τὴν Συρίαν ὅσον καὶ τὸ Ἰρὰν εἰς ἀληθινὰς ἀεροπορικὰς καὶ πολεμικὰς βάσεις τῆς Γερμανίας. 4ον) Τὴν προετοιμασίαν τῶν σχεδίων τῆς στρατιωτικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ διπλωματικοὶ πράκτορές του εἶχον φροντίσει ἐγκαίρως νὰ εἰδοποιήσουν τὸν Χίτλερ ὅτι θὰ ἦτο ἴσως τὸ μόνον κράτος τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἦτο ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ διατεθειμένον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς γερμανικὴν πολιτικὴν πίεσιν. Τὰ ἀρχικὰ αὐτὰ σχέδια τῆς γερμανικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ὑποτιμῶντα ἴσως τὴν δυνατότητα ἀποτελεσματικῆς καὶ σθεναρᾶς ἀντιστάσεώς της, προέβλεπον μόνον τὴν χρησιμοποίησιν μιᾶς γερμανικῆς μεραρχίας ἀλεξιπτωτιστῶν καὶ μιᾶς ἀερομεταφερομένου πεζικοῦ, τῶν μεραρχιῶν δηλαδὴ ἀκριβῶς τὰς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Χίτλερ εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Μουσσολίνι.

Ἀλλὰ ἡ Ἰταλία τὸν προλαμβάνει ἐπιχειροῦσα αὐτὴ πρώτη τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1940 τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἴσως ὁ Χίτλερ νὰ ἐδυσφόρησε κάπως διὰ τὸ γεγονός. Ἴσως — καὶ αὐτὸ εἶναι ἀκόμη πιθανώτερον — νὰ ἀνησύχει κάπως διὰ τὴν ἱκανότητα τῶν Ἰταλῶν ὅπως φέρουν εἰς πέρας τὴν ἐπιχείρησιν αὐτήν. Ἀλλὰ τὰ τελευταῖα ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν δίκην, ἡ ὁποία διεξήχθη τὸ τέλος τοῦ 1948 εἰς τὸ συμμαχικὸν στρατοδικεῖον Ἐγκλημάτων Πολέμου τῆς Νυρεμβέργης ἐναντίον τῶν προϊσταμένων τοῦ γερμανικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν διὰ τὴν συνενοχήν των εἰς τὰς ἀδικοκτονίας ἐπιθέσεις τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας, ἀποκαλύπτουν ὅτι ὁ Χίτλερ δὲν ἠθέλησε νὰ κακοκαρδίσῃ τὸν συνεταῖρόν του Μουσσολίνι. Ὅταν, πρὶν ἢ συναντηθῆ μαζί του τὴν πρωΐαν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 εἰς τὴν Φλωρεντίαν, οἱ στενώτεροι σύμβουλοί του τοῦ ἐτόνιζον ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς τὸν Μουσσολίνι τὴν συνέχισιν μιᾶς ἐπιχειρήσεως, τὴν ὁποίαν ἀπεφάσισε καὶ ἤρχισε, χωρὶς νὰ τὸν συμβουλευθῆ καθόλου, ὁ Χίτλερ ἀπήντησε μειδιῶν: «Μήπως τὸν εἰδοποιήσαμεν ἢ τοῦ ἐζητήσαμεν ἡμεῖς τὴν γνώμην του διὰ τὴν ἐπίθεσίν μας ἐναντίον τῆς Πολωνίας ἢ ἐναντίον τῆς Νορβηγίας. Τώρα μᾶς ἀνταποδίδει καὶ αὐτὸς τὰ ἴσα. Ἂς τὸν ἀφήσωμεν νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην του». Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἴσως ὁ Γερμανὸς δικτάτωρ ἀοκεῖται νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Ἰταλὸν συνάδελφόν του, ἂν δὲν θὰ ἠμποροῦσεν ἴσως νὰ [illegible] ἀφέρει τὰ ἰδικά του σχέδια περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης πρὸ πάσης ἐπιχειρήσεως ἐναντίον τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος δι' ἀποβάσεως ἀπὸ ἀέρος. Ὅταν ὅμως ὁ Μουσσολίνι τοῦ ἀπαντᾶ ὅτι ἡ ἐπιχείρησις εἶναι πλέον ἀδύνατον νὰ ἀναβληθῆ καὶ ὅτι αἱ λεγεῶνες του ἤρχισαν ἤδη ἀκάθεκτοι τὸν δρόμον των πρὸς τὰς Ἀθήνας, ὁ Χίτλερ δὲν ἐπιμένει πλέον καὶ ὑπόσχεται εἰς τὸν Ἰταλὸν σύμμαχόν του τὴν ὁλόθερμον συμπάθειάν του καὶ κάθε δυνατὴν ὑποστήριξιν. Αὐτὸ ὑπαινίσσεται προφανῶς ὁ γαμβρὸς τοῦ Μουσσολίνι καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κόμης Τσιάνο ὅταν σημειώνῃ τὸ βράδυ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του, τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Ἐπιτιθέμεθα εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ διεξάγομεν διάσκεψιν εἰς τὴν Φλωρεντίαν. Καὶ εἰς τὰ δύο μέρη τὰ πράγματα ἐπῆγαν καλά. Παρὰ τὴν κακοκαιρίαν τὰ στρατεύματά μας κινοῦνται ταχέως ἔστω καὶ ἂν τοὺς λείπῃ ἡ ἀεροπορικὴ ὑποστήριξις. Εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἡ διάσκεψις, ἡ ὁποία εἶχε μέγιστον ἐνδιαφέρον, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ γερμανικὴ ἀλληλεγγύη δὲν θὰ μᾶς λείψῃ. Ὁ Ντοῦτσε ἔχει πολὺ καλὴν διάθεσιν».

Ἡ ἰταλικὴ ἐπίθεσις ἀρχίζει. Ὅταν εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ἐγνώσθη εἰς ὅλον τὸν ἐλεύθερον κόσμον ἀπὸ τὰ πρῶτα τηλεγραφήματα ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀπορρίψει μὲ τόσον ὑπερήφανον τρόπον τὸ ἰταμὸν Ἰταλικὸν τελεσίγραφον καὶ εἶχεν ἀποδυθῆ μὲ τόσον ἐνθουσιασμὸν εἰς τὸν ἄνισον ἀγῶνα, κατέκτησε τὸν κόσμον αὐτὸν ὁλόκληρον βαθύτατος σεβασμὸς πρὸς τὸ μικρὸν αὐτὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖον μέσα εἰς μίαν Εὐρώπην κατεπτοημένην καὶ πανικόβλητον πρὸ τῆς θωρακισμένης καὶ μηχανοκινήτου βίας τοῦ Ἄξονος καὶ πρόθυμον εἰς κάθε εἶδος συνθηκολόγησιν, ἐτόλμα νὰ ὑψώσῃ τὸ ἀνάστημά του κατὰ τῆς βίας καὶ νὰ βροντοφωνήσῃ τὸ ἱστορικὸν ἐκεῖνο «Ὄχι». Τηλεγραφήματα τῶν ἀρχηγῶν τῶν κρατῶν πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος, δηλώσεις καὶ λόγοι τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν, ἐνθουσιώδη ἄρθρα τῶν σοβαρωτέρων ἐφημερίδων ἐτόνιζον τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν εἶχε τὸ παράδειγμα ἑνὸς μικροῦ ἔθνους, ἀντιμετωπίζοντος θαρραλέως καὶ ἀποφασιστικῶς ἕνα ἀπὸ τοὺς «παλληκαράδες τοῦ Ἄξονος», διὰ νὰ ἀποδώσῃ πάλιν τὸ πνεῦμα τοῦ θάρρους καὶ τῆς γενναιότητος εἰς τὸν τρομοκρατημένον κόσμον. Ὅπως ἐτόνιζε δὲ ὁ γνωστὸς Ἄγγλος ἀρθρογράφος «Κάντιντους»: «Οἱαδήποτε χώρα, ἡ ὁποία θὰ ἐπεδείκνυε τὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος θὰ ἦτο ἀξία τῆς αἰωνίας ἐκτιμήσεως καὶ τοῦ θαυμασμοῦ μας... Ρίψατε ἕνα βλέμμα εἰς τὸν μακρὸν κατάλογον τῶν ἐθνῶν ποὺ ὑπετάγησαν ὑπὸ τοῦ Ἄξονος ἀπὸ τοῦ 1938 καὶ θὰ ἰδῆτε ὅτι ἡ γενναιοψυχία τῶν Ἑλλήνων φωτίζει σὰν ἥλιος ἕνα σκοτεινὸν κόσμον. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι τὴν στάσιν αὐτὴν ἐπέδειξεν εἰδικῶς ἡ Ἑλλὰς, πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ δι' ὅλους μας ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας χαρᾶς καὶ ἱκανοποιήσεως».

Ἀλλὰ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν αὐτὸν ἐκάλυπτε μία σκιὰ μελαγχολίας καὶ φόβου. Εἶχε τόσον συνηθίσει ὁ κόσμος ὁλόκληρος εἰς τὰς κεραυνοβόλους ἀξονικὰς ἐπιτυχίας καὶ εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἕνα ἔθνος μετὰ τὸ ἄλλο εἴτε ὑπετάσσετο ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τὴν σιδηρόφρακτον βίαν, εἴτε, καὶ ἂν ἀπεφάσιζε νὰ ἀντισταθῆ ἔβλεπε τὴν ἀντίστασίν του συντριβομένην μετ' ὀλίγας ὥρας, ὀλίγας ἡμέρας, ἢ τὸ πολὺ ὀλίγας ἑβδομάδας, ὥστε ὅλοι νὰ εἶναι σχεδὸν βέβαιοι ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἀνάλογος τύχη θὰ ἀνέμενεν ἐντὸς τῶν ἀμέσως προσεχῶν ἡμερῶν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ θρηνοῦν ἐκ τῶν προτέρων διότι θὰ ὑπετάσσετο ἔτσι εἰς τὴν τυραννίδα ἡ χώρα ἐκείνη, ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἐδάφους τῆς ὁποίας εἶχε τὸ πρῶτον ἀνθήσει καὶ καρποφορήσει τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας. Μερικαὶ φράσεις ἀπὸ τὰ ἄρθρα, ποὺ ἐγράφοντο ὀλίγον καιρὸν ἀργότερα, ὅταν ἤρχισαν αἱ πρῶται ἑλληνικαὶ νίκαι νὰ διαδέχωνται ἡ μία τὴν ἄλλην καὶ νὰ καθίσταται φανερὸν ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἐπιτύχῃ τόσον εὔκολα ἐκεῖ τοὺς σκοποὺς του ὁ Ἄξων, εἶναι χαρακτηριστικαὶ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον εὐθὺς μετὰ τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1940 ἐπεκράτει εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὴν μόνην χώραν ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διεξήγε τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Ἄξονος: «Ὅταν ἡ Ἰταλικὴ ἐκστρατεία ἤρχιζεν, οἱ Ἕλληνες ἐφαίνοντο ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένοι καὶ διότι οἱ Ἰταλοὶ ὑπερεῖχον μεγάλως εἰς ἄνδρας καὶ πολεμικὸν ὑλικὸν καὶ διότι διέθετον τὰ θανατηφόρα ἀεροπλάνα καθέτου ἐφορμήσεως», ἔγραφε μία ἐφημερὶς τοῦ Λονδίνου. «Οἱ περισσότεροι ἀπὸ ἡμᾶς ὑπῆρξαμεν βοαδεῖς καὶ ἐπιφυλακτικοί, προκειμένου νὰ στηρίξωμεν πολλὰς ἐλπίδας εἰς τὰς καταπληκτικὰς ἐπιτυχίας τῶν Ἑλλήνων. Ἐγνωρίζαμεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἦτο ἀνεπισκεύαστος ἐφωδιασμένος διὰ σύγχρονον πόλεμον. Παρεδέχθημεν ἀρχικῶς ὅτι ἴσως οἱ Ἰταλοὶ δὲν εἶχον κάμει σοβαρὰς ἑτοιμασίας διὰ νὰ ὑπερνικήσουν μίαν ἀντίστασιν, τὴν ὁποίαν ἴσως δὲν ἐπερίμεναν. Ἀλλ' ἐφανταζόμεθα ὅτι μετὰ τὴν πρώτην ἔκπληξιν καὶ μίαν ἐνδεχομένην ἐκκαθάρισιν, ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχή, ἰδίως εἰς τὸν ἀέρα, θὰ ἔφερε τὸ μοιραῖον της ἀποτέλεσμα», ἔγραφεν ἄλλη ἐφημερίς. Καὶ τοῖτη ἦτο ἀκόμη εἰλικρινεστέρα: «Ὅταν ἔφθασαν τὰ πρῶτα νέα διὰ τὰς ἑλληνικὰς ἐπιτυχίας, σχεδὸν ἐφοβούμεθα νὰ τὰ πιστεύσωμεν. Ἐφαίνοντο τόσον καλὰ ὥστε νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ εἶναι ἀληθινά... Ἐὰν θέλωμεν νὰ εἴμεθα εἰλικρινεῖς, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐπεριμέναμεν ὅτι οἱ